PETŐFI-SZÓTÁR

IV. KÖTET

KÉSZÜLT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉBEN

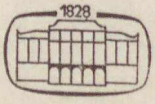

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1987

PETŐFI-SZÓTÁR

PETŐFI SÁNDOR ÉLETMŰVÉNEK
SZÓKÉSZLETE

NEGYEDIK KÖTET

Sz–Zs

SZERKESZTETTE

J. SOLTÉSZ KATALIN, SZABÓ DÉNES, WACHA IMRE

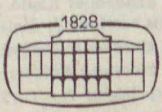

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1987

505.601
505601

MUNKATÁRSAK

BÜKY BÉLA, P. EŐRY VILMA, T. SOMOGYI MAGDA,
EGEDY MÁRIA, MARTINKÓ ANDRÁSNÉ

A KÖTET SZERKESZTÉSI MUNKÁLATAIBAN RÉSZT VETT MÉG

H. PERÉNYI DÓRA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 1100 2 (sorozatszám)

ISBN 963 05 4642 6 (IV. kötet)

© *Akadémiai Kiadó, Budapest · 1987*

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója
Felelős szerkesztő: Keleti Éva
Műszaki szerkesztő: Csákvári András
A borító- és kötésterv Székely Edit munkája
Terjedelem: 71,5 (A/5) ív
87.16716 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 9156 87 sz

Sz—Zs

Sz

Sz. fn **23**
A) (röv)
1. (naptárvázlatban) 'szerda': V. 5 H. 6 K. 7 Sz. 8 (P 247/7 : 519; PE. 64[5×])
2. (naptárvázlatban) 'szombat': Cs. 9 P. 10 Sz. 11 (P 247/7 : 519; PE. 64[6×])
3. (jelzőként) 'szent': ~ *György-nap*← 7 : 57
B) (névröv; csn)
1. 'Szeberényi': ~ *Lajos* *Sz. Lajosnak Petőfit érdeklő feleselése nem közölhető (P 89/7 : 513) | (önállóan) 'uő.': Petőfi nem nyilvánítá azt, hogy Sz. úr volna verseinek hirnöki birálója .. felszólalásával elég vigyáztalan volt Sz. elárulni azt, hogy a Hirnökben csakugyan ő birálta meg Petőfi verseit (uo.)
2. 'Szendrey': ~ *Júlia* rövidebb és biztosabb útat nem láttam, e könyvet Sz. Júlia kisasszony kezeihez szolgáltatni. (L 142/7 : 56), ld. még **Sz. J.**
3. 'Széplaky': ~ *Lajos* 'Gömör megyei szolgabíró': játék után .. kötöttem barátságot borozás közben két gömöri fiatalemberrel, Sz. Lajossal .. és H. Jancsival (UJ/5 : 29)
4. 'vlsz. Szelestey': ~ *László* *Sz. László közleményeit .. köszönettel fogadjuk. (P 56/7 : 506) + uo., ld. még **Sz. L.**
5. (ismeretlen) ~ *Zsigmond* *Sz. Zsigmond és Hévey Kálmán több gyakorlat után jó verseket foghatnak irni (P 89/7 : 514)
6. (ismeretlen) ~ *úr* *Sz. ur, váci séták! cimü elmefuttatása jól van irva (P 46/7 : 504), ld. még **Sz. I.**, **Sz. K.**
C) (földrn eleme)
1. 'Szalk-' ld. **Sz. SzentMárton**
2. 'Szent-, Saint-' ld. **[Saint-Germain-i]**

'sz' ld. **hisz²**

szab ts ige **12** | 9: -Ø 2; *-ják* 1; *-ott* 2; *-tam* tsr 1, *-ta* 1 | *-j* 1; *-ja* 1
1. '(szövetből v. bőrből) ruhanemű v. lábbeli készítésére megfelelő alakú és méretű darabot vág ki': *(kép)* az élet csizmatalp, S ez nem lesz uj, ha egyszer elkopott, Azért kiméld a drága csizmatalpat, A mellyet nem szab kétszer senkinek Az ég vargája, a kőszivü sors. (504/2 : 82) — **a)** '(ruhaneműt) ilyen darabokból elkészít': *vmilyenre* ~: *(tőism, allit)* A szabó jó szűkecskére Szabta a nadrágot (737/3 : 20) — **b)** *(átv)* 'vmekkorára méretez' ld. **szabni**
2. (vható; *átv:)* *vmihez ~ja magát* 'alkalmazkodik' ld. **szabni**
3. *(átv)* 'megállapít, meghatároz': [Marcius:] Mi kell nekik? [Menenius:] Mint ők szabják [rates], olly áron gabona (Cor/4 : 234); →*elébe* v. →*eléje* ~ 6 : 69, 189; 4 : 254; *(szókapcs:)* *árat* ~ [Emich] munkádat meg is venné, de olly csekély árt szabott neki .. hogy alkuba sem ereszkedtem vele. (L 188/7 : 116), *határt* ~ ld. **szabni,** →*határidőt* ~ 4 : 218 *törvényt* ~ *vki fejére* 'elítél vkit': Kínos fáradságom nagy potyára történt; Szabott fejemre a sors illy kemény törvényt. (Tb/3 : 297)
szabni fn in 3 — **1. b)** *rövidre* ~ iparkodtam minél rövidebbre szabni levelemet. (L 181/7 : 111) — **2.** ha feleségünk tán szeszélyes, Magunkat szabni szeszélyéhez .. ez a szerelem! (690/2 : 287) — **3.** →*határt* ~ 6 : 45
vö. **szabó**

szabad mn és fn **325**
I. mn 311 | 272: -Ø 250, *-ok* 4 | *-nak* 6; *-dá* 5, *-okká* 1 || *-abb* 5 | *-abbnak* 1
1. 'mozgásában, cselekvésében nem korlátozott': (személyről:) Szeretem a pusztát! ott érzem magamat Igazán szabadnak (620/2 : 201) + 6 : 75 *(ism)* S midőn végkép eltünt a város, S ott álla ő a végtelenben, Szabadnak akkor érzé csak magát. „Szabad vagyok!" kiálta föl, „Szabad vagyok!" .. Oh millyen érzés, millyen gondolat, Midőn az ember először szabad! (Ap/3 : 139); *(párh:)* ~ — *független* 2 : 180 | (állatról; *tőism:)* ~ — *szabadság* 3 : 171, 172 *(szembeáll)* Fázunk és éhezünk S átlőve oldalunk, Részünk minden nyomor... De szabadok vagyunk! (569/2 : 141); *(hsl)* Szeretlek .. Miként a léget a szabad madár (25/3 : 257) | (lélekről; *ellent)* noha testem bilincselve van, lelkem szabad (RH/6 : 181) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': *(páros,* ill. *hármas kif:)* ~ *és állapodott* Kardja kinyúlt a fegyveröltöny alól .. Alakja szabad és állapodott volt (RH/6 : 76) ~, *nyílt* v. →*nyílt,* ~, *kellemes* 6 : 106(2×) — **b)** 'nem rab': Eskügyél meg, hogy holtodig hű alattvalója léssz

Béla királynak, s szabad vagy. (TH/4 : 198) + 3 : 69, 172; 6 : 177, 180, 181 *(ism)* „Kelj föl, és jöszte ki!" — „Szabad vagyok tehát?" — „Szabad léssz, olly szabad, Hogy egy óra alatt Ott vagy, a hol apád." (777/3 : 68) + 3 : 172; 6 : 181(2×), 287(2×) *(tőism)* ő még szabad lesz! .. éltének .. Hátralévő megmaradt felét az Édes szabadságban tölti le. (694/2 : 291), *(szembeáll)* a herceg .. név szerint szabad, de éjjel nappal őriztetik (RH/6 : 123) + 3 : 171; *(ellent:)* *fogoly* v. *rab* — ~ Megnyílt az ajtó, és a börtönőr A rabnak azt mondá: „Szabad vagy." (Ap/3 : 172) + 6 : 236; *(szókapcs:)* ~*dá tesz* 6 : 146; **Szh:** ~, *mint a* →*légv.* *a* →*szél*[1] 6 : 183; 4 : 259 — **c)** 'meg nem kötözött': *(szimb, ellent)* Haladni vágyunk; de haladhatunk? .. Lábunk szabad, de a szemünk bekötve (745/3 : 30)

2. 'nem korlátozott, nem gátolt (cselekvés, lelki tevékenység)': *(páros kif:)* *megkönnyült,* ~ 6 : 229 ~, *őszinte* 6 : 241; ~ *akarat* 'akarat érvényesítésének lehetősége': királyom .. Nálad híre sincs a Szabad akaratnak .. titkos önkény Korlátokba zára. (224/1 : 180) + 6 : 142 ~ *bejárat* v. *kijárás* 3 : 115; 6 : 179 ~ *kilátás* az ember .. fölér végre a hegy tetejére .. előtte keletre, délre és nyugatra szabad kilátás majd a végtelenig (ÚL/5 : 76) + 6 : 105 *könnyű,* ~ *lélegzet*← 2 : 260 ~ *mozgás* 6 : 98 ~ *vásár* 2 : 80; *(szókapcs:)* ~ *akaratára hagy vkit* „De mi szándokod van, kedves hugom?" .. „Megigéred .. hogy ha elmondom, szabad akaratomra hagysz, hogy nem téssz akadályt utamba ..?" (RH/6 : 353) ~ *kényére*← *ereszt vmit* 4 : 71 — **a)** 'nem cenzúrázott': Szabad a sajtó! (P 201/5 : 78); ~*dá tesz* Logicailag a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kötelessége szabaddá tenni a sajtót (P 201/5 : 81), ~*(dá lett)* →*sajtó* 3 : 39, 330(2×); 7 : 137 *(tőism)* van ollyan együgyü, ki azt képzelje, hogy szabad sajtó nélkül lehet bármelly nemzetnek szabadsága? (P 201/5 : 78) — **b)** 'megengedett': a vadászat szabad vala, valamint a környék pórjainak, ugy a szomszéd perjelség szerzeteseinek is (RH/6 : 317) — **c)** 'ingyenes': Szabad italt a dalnokoknak (RH/6 : 87)

3. 'politikailag, társadalmilag független': (személyről:) Itt szeretnék élni a puszták közepin, Mint Arábiában a szabad beduin. (397/1 : 343) az embernek nemcsak joga, Hanem teremtőjéhezi Kötelessége is Szabadnak lennie (Ap/3 : 160) + 3 : 45, 185; *(tőism:)* ~ — *szabadság* 5 : 125 *(párh)* A hány a magyar, Tíz annyi a morva, cseh, német, Kik szent jogokat s szabad embereket Gyilkolni jövének. (838/3 : 314); *(ellent:)* *rab* — ~ 3 : 37; *(paradoxon)* megemlékeztek a győzelmesek Ama szentekrül és nagyokrul, a kik A szolgaságban szabadok valának (Ap/3 : 177); ~ *birtokos* ld. **szabadbirtokos,** *az erdő* ~ *lakói*← 6 : 132 | (életről, életformáról:) Ez erdőben s szabad életünkben .. varázs fekszik (RH/6 : 124); *(páros,* ill. *hármas kif:)* →*dicső, boldog és* ~ 3 : 223 ~, *fényes* vagy Párizsban marad ön, s szabad, fényes életet él, vagy egy régi szomoru házban fog lakni a Pyrenék egyik mély öblében. (KH/6 : 55); *(ellent, állít)* [Vajda Péter] sokkal inkább hajtá le fejét a Szabad szegénység kőszikláira, Semmint a függés bársony pamlagára. (421/2 : 20) — **a)** 'elnyomástól ment (nemzet, ország)': [a hős] várta, Mikor jön már a hír, Hogy szabad hazája? (572/2 : 145) mit eltört láncunk ád, a nesz Egy szabad nemzet imádsága lesz! (846/3 : 223) + 5 : 88, 125, 126; 6 : 104, 212 *(ism)* Szabad a magyar nép, szabad valahára (788/3 : 80) + 3 : 172, 175(2×) *(tőism:)* *szabadon* — ~ 5 : 124; *(páros kif:)* *boldog és* ~ 5 : 95 *dicső* ~*: (gúny)* censorok is léteznek a dicső szabad magyar hazában (L 133/7 : 46); *(ellent)* A szellem rab, s mi .. szabad nemzetnek csúfoljuk magunkat! (745/3 : 30) — **b)** 'társadalmi kötöttségektől, (terhes) elkötelezettségtől ment': (személyről:) miért nem táncol? kérje meg szomszédnőjét! .. Szomszédnőm .. azonnal megjegyzé, hogy már nem szabad (NI/6 : 432) *(ism, tőism)* Ez férjed vére... én megöltem őt. Most hát szabad vagy, szép asszony, szabad! A női hűség rabbilincsei Nem korlátozzák többé lelkedet. Szabad vagy, használd szabadságodat. (S/2 : 75) | (életről, életformáról:) Mire való a feleség nekem? Nélkűle szabadabb lesz életem (227/1 : 223) *(páros kif:)* ~, *független* 4 : 49 — **c)** 'szabályokhoz, konvencióhoz nem ragaszkodó': néhol egyes kifejezésekre s a tárgyra nézve szabadabb vagyok másoknál (P 114/5 : 38) *(hármas kif:)* *durva,* →*hódíthatlan és* ~ 4 : 372 — **d)** 'gondolatait, érzelmeit leplezetlenül kifejező': részegnek kell lennem, hogy torkomra ne forrjon a szabad szó. (Drt/4 : 213) + 6 : 80; *(páros kif:)* ~, *műveletlen* 6 : 127 *szép,* ~ [kikelet] Hozd magaddal a pacsirtát, Nagy mesteremet, A ki szép szabad dalokra, Tanít engemet. (766/3 : 52) ~, *vidám* 6 : 84; *(párh:)* ~ — *keserű* 3 : 154

4. 'nem zárt, nyitott, ill. be nem töltött (tér)': Balra egészen szabad volt a táj, de jobbra a székesegyház korlátozá a kilátást (RH/6 : 180) A lépcső s a terem ajtaja között nagy szabad hely volt (RH/6 : 266); ~ *tér* Monthermer Hugo lovagolt .. a szabad térre (RH/6 : 132) + 6 : 220, 225, 300 ~ *világ: (ráértés, ism, tőism)* Te kis madár .. Szabad világnak szabad vándora, Te a szabadság hírmondója vagy! (Ap/3 : 171, 172) — **a)** 'ilyen helyen levő (levegő)': Hugora nézve nem kis gyönyör feküdt a gondolatban, hogy .. ismét szabad levegőre jöhet; gyorsan felöltözék tehát (RH/6 : 233) + 6 :

180, 193(2×), 237 *(szembeáll:)* szoba — ~ *levegő←* 4 : 137; *(szókapcs:)* ~ *ég(nek)²← alatt(a)* 1 : 111; 2 : 235, 302; 3 : 116; 4 : 65, 80, 85, *(körülírás:)* ~ *leget←* v. *→levegőt szív* 2 : 291; 3 : 173 — **b)** 'fátlan': egy sürüséghez közelgének .. végre középen szabad térre jutottak (RH/6 : 138) + 6 : 71, 104, 120, 193(2×), 199, 296, 382; ~ *zöld← tér* 6 : 381 *(szembeáll:)* erdő — ~ *föld* v. ~ .. *tér* — *erdő* Nem mentek az erdőbe .. Kutassuk inkább a szabad földet a Trent folyó mentében. (RH/6 : 118) + 6 : 199 ~ *tér←* — *sűrűség* 6 : 167 — **c)** 'hozzáférhető, járható': a gonosz öreg jelt adott a [páholy]-fölnyitónőnek, s midőn a belépés a szentségbe szabad volt .. elől mene. (KH/6 : 14) + 6 : 384; *(szókapcs:)* ~ *utat →enged* v. ~*dá teszi az utat* A derék földmives .. ellenét mellbe üté .. így az utat szabaddá tette (RH/6 : 92) + 6 : 32

5. 'olyan (idő), amivel vki rendelkezhet': szabad a holtnak egy óra naponként (384/1 : 332); ~ *idő* 4 : 126 — **a)** 'önként vállalt': ~ *halál* 3 : 35

6. *(ford:)* ~ *vmitől* 'ment vmitől': a lélek gond- és bútól szabad (RH/6 : 72) + 6 : 38

7. (állítmányként) 'meg van engedve': Tábornok úr, van ellenség elég, Gorombáskodjék azzal, ott szabad (853/3 : 232) + 2 : 305; 6 : 87; ~ *vkinek: (párh)* Ejnye, Császár Ferenc uram! .. Azt hiszi: hogy .. önnek Minden szabad? mindent tehet? (374/1 : 416) | (fn in-vel:) a költészet .. szentegyház, a hová belépni Bocskorban sőt mezítláb is szabad. (652/2 : 236) + 1 : 217, 234, 253, 281; 3 : 39, 151; 6 : 150, 193, 236, 333; 7 : 198 *(párh:)* ~ — *kell* A „Hazánk"-ba pedig szabad és kell írnunk. (L 152/7 : 67) + 3 : 165; ~ *vkinek* jegyeseknek Csókolózni már szabad. (649/2 : 232) + 6 : 318 *(párh:)* ~ — *köteles* 7 : 155 | *(uđv;* fn in-vel:) Szabad önt illatüvegesémmel megkinálnom? (KH/6 : 9); *(szókapcs:) (ha)* ~ *kérnem←* 4 : 151; 6 : 307 *(ha)* ~ *kérdenem←* 6 : 176, 415, 433 *(legyen)* ~ *(ki)mondanom* Szabad néhány szót mondanom, mylordok? (RH/6 : 93) + 3 : *318 *(legyen)* ~ *remélnem←* 6 : 437; 7 : 24 *ha* ~ .. . *szólnom* ha szabad nyiltan szollanom .. én a címet és a hivatalt kötélnek tartom, melly az embert a tronhoz köti. (TH/4 : 406) + 6 : 104 ~ *tudnom* 6 : 188(2×), 437 — **a)** (tagadó szerk) 'tilos': *nem* ~ *vkinek* Azt mondja Jókai: „nem ismerem el, hogy költőnek joga legyen költő társa felett itéletet hozni" .. ez csak holmi Petőfiféle kicsinységeknek nem szabad, de a Jókaiféle nagyságok kivételei e szabálynak? (P 232/5 : 120) | (fn in-vel:) Szabadságért elhullt dicső áldozatok .. Ollyan sokáig volt átkozott nevetek, Megemlíteni sem volt szabad bennetek (803/3 : 106) + uo.; 3 : 125; 4 : 199; 5 : 93; 6 : 101, 112; 7 : 53 *(párh:) nem →méltó — nem* ~ 4 : 206 *(ellent)* Nem szabad megátkoznod, sőt Tisztelned s szeretned kell, Mert hiszen ezek szülőid. (594/2: 172); *nem* ~ *vkinek* Hát a boldogságról nekem Még csak álmodni sem szabad? (535/2 : 107) + 2 : 322; 3 : 128; 5 : 70, 105; 6 : 237 — **b)** (tagadó szerk) 'nincs rá lehetőség': fn in-vel:) Haljunk meg, ha nem szabad már élnünk (798/3 : 98) + 3 : 272; 6 : 124, 435; *nem* ~ *vkinek* Millyen gyönyör, hogyha fölnyitom könyvemet! .. Abból olvasom a világ tarkaságát .. S a hová magamnak elmenni nem szabad, Legalább elküldöm oda vágyaimat. (Tb/3 : 296) — **c)** (tagadó szerk) 'erkölcsi szempontból megengedhetetlen': *(szembeáll, ism)* Mindent tevél, a mit szabad És a mit nem szabad, Hogy visszatartsad ellened Szegűlt leányodat (709/2 : 305) | (fn in-vel:) Nem szabad már, csak egyet, szeretnem, És ez is csak engemet szeret (672/2 : 268) + 2 : 287; 3 : 111; 4 : 275; 6 : 13, 23, 150, 266, 415 (+10); *(párh)* én nem láthatom őt többé, nem szabad látnom.. . ezt föltettem, mert a Saint-Eugène asszonynyali társalgás nekem nem tetszik (J/6 : 417) *nem fog²* — *nem* ~ 4 : 16 *nem* ~ — *nem →illik* 5 : 71, *(párh, ism)* a viadaltól visszarettennem nem szabad — nem szenyezhetem be híremet — nem szabad gyáva nevet viselnem (RH/6 : 351); *(ellent)* Nem szabad tovább kétkednem, meg kell őt látogatnom (J/6 : 417—8); *nem* ~ *vkinek* 6 : 316, 337; 7 : 179 *(ism)* minden ember egyenlő, egynek sem szabad másokra lenézni, egynek sem szabad másokra fölnézni. (P 206/5 : 97), *sohasem* ~ *vminek* szennynek nevemre tapadnia sohasem szabad. (RH/6 : 364) — **d)** (tagadó szerk) 'megakadályozandó, elkerülendő': (fn in-vel:) Nem szabad gyónás nélkűl meghalnia. (RH/6 : 329) + 6 : 73, 169, 179, 277, 363, 375 *(ellent)* Várni fogok, mig .. elhurcolnak.. . — Oh, azt nem szabad bevárnod .. Szöknöd, futnod kell.. . (HKöt/4 : 76); *nem* ~ *neki* v. *senkinek sem* [Predszláva:] vezess Sámsonhoz. [Saul:] De neki nem szabad engemet látnia. (TH/4 : 162) + 6 : 208, 239 *(ellent)* A magyarnak élnie kell örökké, És nem szabad rabnak lennie többé! (813/3 : 185) + 3 : 71; *nem* v. *(még)sem* ~ *vminek* A trónt még gyanúnak sem szabad érnie. (TH/4 : 190) + 6 : 254, 364, 468 *(párh:) nem →lehet — nem* ~ *vminek* 5 : 123 — **e)** (tagadó szerk; tagadó kérés v. óhajtás körülírására:) Jaj! Te kis csik, már elsiklanál? A világért sem szabad! (122/3 : 285) + 3 : 247 | (fn in-vel:) Nem szabad meghalnod .. Unokádnak gyermekit idővel, Őket is meg kell még áldani! (BI/2 : 329) + 2 : 94; 4 : 54, 80, 182; 6 : 20, 121, 309, 333, 350 *(ellent)* [a vérrel] gazdálkodni kell, de fukarkodni nem szabad (P 224/5 : 116)

8. (msz-szerűen; ajtókopogtatásra adott válaszként) 'be lehet jönni!': Hugo .. egy

. . ajtón ismét kopogott. Pillanattal később egy mély hang felelt: „Szabad" (RH/6 : 175) + 6 : 141 *(tréf)* Kopogtat a szél és bemegy, Bár a cigány nem szól: szabad! (291/1 : 267)

II. fn 14 | *-ok* b 1 | *-ot* 3; *-ba* 5; *-ban* 5

1. 'szabad (I. 1.) ember': Átkozott az a dicsőség, a melly A szabadok szíveit tapodja. (740/3 : 24)

2. 'épületen, zárt helyen kívül levő, szabad (I. 4.) tér': ma estelink szabadban tartjuk, Hol annyi csillag ég. (42/3 : 267); *(hsl)* a csalogány s pacsírta, Ha megnyílt börtönének ajtaja . . Elszáll örökre . . Igy érezett a kis fiú, Mint e szabadba vágyó madarak (Ap/3 : 134) *(kép)* Támaszkodjék szabályokra, Ki szabadban félve mén. (226/1 : 222); (hat; *ellent:) kinn a ~ban — benn← az odúban* 3 : 169; *(szókapcs:) kimegy a ~ba* [Borics:] Tehát vívni? . . itt a királyi pár közelében? — A kardzörej fölriasztaná őket. [Saul:] Igaz. Tehát menjünk ki a szabadba. (TH/4 : 183) — **a)** 'a természet': Őszi reggel járok a szabadban (356/1 : 309); (hat) *ki a ~ba* Ki a szabadba [verscím is], látni a tavaszt (305/1 : 274) *kinn a ~ban* a csalogány s pacsírta . . Ott hagyva a kész és jó eledelt . . megelégszik azzal, Mit kinn a szabadban talál. (Ap/3 : 134); *(szókapcs:) kimegy a ~ba* 2 : 121

3. 'a „szabad" (I. 8.) szó': *(szókapcs:) ~ot kiált* v. *mond* két fegyverkovács, kik . . mellvértet csiszoltak, ajtó kopogás által szakasztaték félbe. Hangosan kiáltának szabadot (RH/6 : 339) + 6 : 160, 181

szabadon hat 39 | *-on* 37 || *-abban* 2

I. 1. (személyről:) nem szállunk szabadon A vad tenger felett. Én és te? (418/2 : 11) + 6 : 165, 271, 277; *(szókapcs:) ~on bocsát* 6 : 11 | (állatról:) a záporesők . . Verhetik [a csikó] oldalait s a bozót hadd tépje sörényét, Csak szabadon járjon (650/2 : 235); *(hsl)* vándorolni, mint a Fecske, mint a gólya, szabadon (368/1 : 318) *(kép, páros kif)* Sas a költés: hol nem járt senki sem, Ő arra indul fennen, szabadon (183/1 : 114); *(megelev, szembeáll)* [Második polgár:] Hát az én elméncségem vajon merre repülne? [Harmadik polgár:] Oh, a tied . . nagyon bele van sutulva ebbe a tuskófejbe; de ha szabadon volna, bizonnyal dél felé szállna. (Cor/4 : 279) — **b)** örvendek, hogy szabadon látlak. (RH/6 : 201); *(szókapcs:) ~on bocsát(tat)* v. *ereszt* 4 : 198, 211, 252; 5 : 83; 6 : 124, 188(2×) — **c)** *(ellent)* ha szabadon lettem volna . . megfojtottam volna, a ki őt [= Juliskát] földhöz ütötte; de meg voltam kötözve (N/4 : 112) — **2.** kapj bele ismét Toldiba . . Hogy a história nem szolgál adatokkal, ez nem baj, sőt még jó, mert szabadabban költhetsz. (L 200/7 : 139) + 6 : 119; *(szókapcs:) ~on lélegzik* 5 : 48 *~on szárnyal* 1 : 117 *~on válogat* 4 : 45 — **a)** *(tőism)* a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe (L 134/7 : 48) — **b)** Ha dolgozik az ember, csak a nő az, ki szabadon háborgathatja (ÁB/6 : 440) — **3.** Állani fog, állani fog Magyarhon, Élni fogunk, élni fogunk szabadon! (813/3 : 185); *(ellent:) ~on — rabszolgaságban* 2 : 198 *~on — szolgaföldben* 3 : 37 — **a)** *(tőism)* Hét száz esztendeig élt szabadon a magyar nemzet itt uj hazájában. Hol jó, hol balszerencse érte . . de mindig szabad volt. (P 234/5 : 124) *(páros kif:) dicsőn, ~on* 3 : 102 — **b)** most már szabadabban lehet ön apa, mint ha azon házasság megtörtént volna. (HKöt/4 : 35) — **d)** ha az ember szabadon beszél, részegnek kell magát elismernie, hogy föl ne akasszák. (Drt/4 : 213) + 5 : 119; *(páros kif:) ~on, leplezetlenül* 5 : 71 *nyíltan, ~on* 4 : 186; *(párh:) ~on — komoran* 6 : 171 *hozzá →méltón, ~on* 3 : 153 — **4. c)** *(szókapcs:) utat ~on →hagy* 6 : 54 — **5. a)** *(szembeáll)* Én tronod mellett akarok és fogok állani, de szabadon, mert ha hozzá lennék kötve, talán iparkodnám megszabadulni tőle. (TH/4 : 406)

[szabadakarat] ld. **szabad**

szabadalom fn **1** | . . *lmak* 1

(vál) 'kiváltság, előjog': *(felsor)* [1789.] Augusztus 4. éjjel a feudalis jogok, szabadalmak stb. eltöröltetnek. (P 140/5 : 165)

szabadbirtokos fn **5** | **szabadbirtokos** 2, **szabad birtokos** 3: -Ø 3 (b 1) | *-nak* b 1; *-tól* 1

'(a középkori Angliában) független kisbirtokos': e levél nem Robintól jő, hanem Harland Ralf szabadbirtokostól [Freisassen] (RH/6 : 209) + 6 : 161, 225; *(szembeáll:) ~ — báró←* 6 : 95 *(felsor, szembeáll)* Gazdag szerzetesek, s vidám papok többnyire pórul jártak . . de a pór, becsületes szabad birtokos [Freisasse], a falusi lelkész, minden osztályú ifjak és hölgyek többnyire igen keveset mondhattak (RH/6 : 105)

szabadelműség fn **1** | -Ø b 1

(vál) 'független, előítéletek nélküli gondolkodás': *(ford)* Gloucester gróf, a királycsalád pártos rokona, egy idő óta a szabadelműség [Loyalität] álarcát ölté fel, s Montfort pártja iránt roszúl titkolt ellenkezést tettetett. (RH/6 : 173)

szabadelvű mn **1** | *-ek* 1

(vál) 'haladó szellemű': *(halm:) ~, nem-szűkkeblű←, merész, →nagyotakaró* 7 : 86

szabadítás fn **3** | **szabadítás** 1, **szabaditás** 2: *-ára* 1, *-unkra* 2

'fogoly v. túsz kiszabadítása': [Lucy] látá . . hogy Hugo a számüzöttnek tett igéreténél fogva le van kötve, szabaditására egy lépést

se tenni. (RH/6 : 146); *(szókapcs:) vki ~ára jön* remélem, szabaditásunkra jövél — noha, igazat szólva .. itt az erdőben .. jól bántak velünk (RH/6 : 142) + uo.

szabadító mn és fn **7**

I. mn 1

'vkit nehéz helyzetből kiszabadító, kimentő': Flamareilné meg volt semmisítve .. űlve maradt .. mintha .. szivét akarná erősíteni, s lelkében valami szabadító angyalt [rettenden Engel] híni föl, ki rajta könyörűljön. (KH/6 : 45)

II. fn 6 | **szabadító** 5, **szabaditó** 1: *-Ø* 1; *-m* 3 | *-ját* 1, *-idat* 1

'szabadító (I.) személy': A szabadító [Retter] eljött. Nem angyal volt az, hanem férje (KH/6 : 45) „Szegény lányka .. ! Semmit sem lehet megmentésedre tenni?" „Semmit, mylord .. csak egy szabadítóm [Helfer und Retter] van, s az nincs ezen a világon." (RH/6 : 345) + 6 : 226 — **a)** 'az a személy, aki rabságból kiszabadít vkit': Kedves szabadítóm ⟨szabaditóm⟩! nem kérdezem, ki vagy? Csak annyit mondok, hogy hálám irántad nagy. (JV/1 : 198, 398) — **b)** 'politikai felszabadulást hozó személy': magyar nemzetem .. Szabadítóidat mi bennünk tekintsed, Leszakítjuk rólad a szolga-bilincset (803/3 : 105)

Szabadka tulfn **1** | *-n* 1

(földrn) 'bácskai város (Subotica, Jugoszlávia)': El az egész kerületbe Ló-keresni, szedtevette!... De hiszen kereshetik mán Kit Szabadkán, kit Kikindán. (722/2 : 346)

[szabadkőműves] fn: **szabadkőmíves 1** | *-ek* b 1

(tsz) 'polgári liberális elveket hirdető titkos társaság': *(hsl)* Pomenars ur kétkedék, mint a szabadkőmívesek mysteriumaiba ujonnan avatott, kinek szögekkel megrakott padolatra ugrás parancsoltatik (KH/6 : 51)

szabadság fn **221** | *-Ø* 112 (b 51); *-od* 3 (t 2), *-a* 7 (b 1), *-unk* 6 (t 1, b 3), *-tok* 1 | *-ot* 20, *-omat* 1, *-odat* 4, *-át* 7, *-unkat* 6, *-ukat* 2; *-ba* 4; *-ban* 4, *-ában* 1; *-ból* 2, *-unkból* 1; *-ért* 12, *-omért* 1, *-áért* 2 ~ *-aért* 1 ~ *-a[ért]* 1, *-unk[ért]* 1; *-hoz* 1; *-nak* b 3, *-odnak* 1, *-ának* 5 (b 3), *-ainak* b 1; *-ra* 5; *-ról* 2; *-tól* 2, *-uktól* 1; *-gal* 1

1. 'elnyomástól mentes politikai, társadalmi viszonyok': Egy szentség van a világon .. Mellyért vérzenünk kell; Ez a szentség a szabadság! (586/2 : 160) Addig él csak minden zsarnok, Míg magok alattvalói Szabadságot nem akarnak (747/3 : 32) + 2 : 65; 3 : 31, 99, 103, 164, 171; 6 : 229; 7 : 189; *(ism)* Mi nékünk a szabadság Árnyéka nem kell, Maga a szabadság kell mi nékünk, Teljes szabadság minden áron! (761/3 : 46) *(tőism:) szabad — ~* 5 : 78; *(páros,* ill. *hármas kif:) boldogság és ~* 5 : 95 *élet és ~* nekünk .. okunk van vitézeknek lennünk: hogy életünket és szabadságunkat megtartsuk (P 256/5 : 131) *(→törvények,) →jogok és ~* 4 : 286; 5 : 124; 6 : 164, 206, 232; *(párh:) ~ — béke* 3 : 182 *~ — haza* Hol a szabadság, ott van a haza. (410/1 : 357) + 3 : 103 *~ — szerelem* Szabadság, szerelem! E kettő kell nekem. (562/2 : 133); *(szembeáll:) ~ — rab* magyar nép, vége szabadságodnak, rab vagy, Ausztria rabja! (P 234/5 : 125) *(ellent:) ~ — király* 3 : 34; *(kép)* Drága áru a szabadság, Nem ingyen, de pénzen adják (731/3 : 13) + 3 : 42, 226, 227 *(kifejtett szimb)* Puszta, puszta, te vagy a szabadság képe (397/1 : 343); *(jelzővel:) elveszített ~* 3 : 176 *→nemzeti ~ és függetlenség* 7 : 639 *(→elrabolt) ősi (→jogok és) ~* 5 : 125(2×) *szent ~* kezet emeltetek a szent szabadságra (P 223/5 : 114); *(birt szerk:) Anglia ~a* Mig a herceg Montfort kezében marad, Anglia szabadsága bizonyos. (RH/6 : 123) + uo. *haza ~a* dicsőséget szereztem, hazám szabadságáért harcoltam (RH/6 : 318) *nemzet (→törvényei, jogai s) ~a* 3 : 225; 5 : 125 *nép ~a (és függetlensége)* első valék azok közt, kik a magyar nép szabadságáért szót emeltek (P 207/5 : 105) + 6 : 223, *~ csatái* v. *harca* 2 : 92; 3 : 23, 226 *~ (és →leendő nagyság) ellensége* Saját vérök tavába fúlnak bé A szabadságnak ellenségei! (677/2 : 272) + 7 : 166 *~ eszméi←* — *szolgaság képei* 7 : 48 *~ hóhérai* v. *hóhérlegényei* 3 : 236; 5 : 88 *~ istene* 3 : 27(4×) *~ kálváriája* 3 : 71 *→törvények, jogok és ~ megtartója és védelmezője* 5 : 125 *~ romjai←* 3 : 24 *~ és jog ügye* a herceget .. ohajtom .. eskü által lekötni, a szabadság és jog ügye ellen nem pártoskodni (RH/6 : 177) *~ ünnepe* eljön győzedelmünk napja, A szabadság dicső ünnepe (764/3 : 50) *~ zászlója* 2 : 198, 218; 5 : 125, *(birt szerk, kép:) ~ bárkája* 5 : 132 *~ hajnalsugarai* 5 : 78 *~ (rózsa)koszorúja* 1 : 310, 412; *(szókapcs:) éljen a ~!* Kis fiúcska .. Te megérted kurta életedben A magyar nemzet föltámadását .. s magad is Kiáltottad: éljen a szabadság! (772/3 : 59) *→föláll a ~ mellett* 5 : 130, *a ~ot elrabolja vkitől* v. *vki ~át elveszi* 4 : 300; 5 : 126 *(szembeáll, ism)* Nincs a világon az a hatalom, mely ismét elrabolja tőlünk a szabadságot! A mindenható isten csak az életünket veheti el, de szabadságunkat nem! (P 234/5 : 126), *~ot hoz vmire* Martinovics apát, Hajnóczi, Zsigrai .. Összeszövetkeztek .. Szabadságot hozni a magyar hazára (803/3 : 105), *a ~ot* v. *~át kivívja* v. *visszavívja* 3 : 219; 5 : 125, 131 *(alleg, ism)* Harcolj, harcolj, föld, a téllel, Ne félj, megbirod, levágod, S szabadságodat kivívod, Tavasz a te szabadságod. (747/3 : 32), *vmi ~át védi* Szegény jó Magyarországunk, Csupán harminc ember maradt Védeni

szabadságodat. (834/3 : 207), ~*ért harcol* v. *küzd* v. *vív* 2 : 43, 92, 93, 192; 3 : 143; 5 : 114; 6 : 318 *(ellent, hármas kif)* Szent a csata, nem harcolunk Királyért: Király ellen szabadságunk Istenünk és hazánkért! (858/3 : 238), ~*ért fegyvert ragad* v. *kardot ránt* [Rákóczi] a szabadságért Hősi kardot ránta. (572/2 : 144) + 5 : 125 ~*ért (és függetlenségért meg)hal←* v. →*elhull(ott)* mindenki kész volt, az angol nép szabadsága és függetlenségeért meghalni. (RH/6 : 223) + 2 : 183; 3 : 106, 226 ~*ért föláldoz vmit* v. *vérét* →*ontja* 2 : 133, 160 ~*ból kiver vkit* 4 : 270 ~*tól megfoszt vkit* 4 : 288 || *(megszem)* A szabadság, kit távolból köszöntök, Rám .. kiált (512/2 : 88) + 3 : 212; 5 : 130 *(verscím)* A szabadsághoz (755/3 : 41); *(páros kif:)* →*béke és* ~ 6 : 124 *boldogság és* ~ [az asztalhoz] majd odaül vendégeskedni a két földi istenség: a boldogság és szabadság. (P 206/5 : 95); *(szembeáll)* Arany csal s ostor kerget tégedet A zsarnokért megvíni, szolganép, És a szabadság? egyet mosolyog, S mind, a ki híve, a harctérre lép (677/2 : 272); *(kép)* Kardot szűlt a lányka, kardot, És ez a kard . . . a szabadság. (642/2 : 223) *(kép, párh, ellent)* És a mennynek s a pokolnak Két szülötte, a szabadság S szolgaság, a kard s a lánc, Harcot űz élet-halálra (642/2 : 224); *(jelzővel:)* *magyar* ~ 3 : 330; 5 : 78 *megszületett* ~ 5 : 141; *(birt szerk:)* ~ *gyermeke s* ~ *anyja←* 3 : 95 ~ *arca* Ezernyolcszáznegyvennyolc! az égen Egy új csillag, vérpiros sugára Életszínt vet a betegségében Meghalványult szabadság arcára. (748/3 : 32) ~ *keze: (szembeáll)* Békét, békét a világnak, De ne zsarnokkénytől, Békét csupán a szabadság Fölszentelt kezéből. (586/2 : 160) ~ *lélegzete* 3 : 330 | *(megszól)* Te éretted harcolék, szabadság (694/2 : 291) Oh szabadság, hadd nézzünk szemedbe! (755/3 : 41) + 2 : 389; 3 : 41, 42, 219, 221, 223; 5 : 78 *(ism)* szabadság, te vagy lelkem istensége! Szabadság, istenem, még csak azért élek .. hogy egykor érted haljak én meg (397/1 : 343) *(párh)* Oh szabadság! Oh szerelem! (735/3 : 18); *(jelzővel:)* *árva* ~ 2 : 192 *drága (→szent)* ~ Te éretted megyünk a csatába, Nemzetünknek drága szabadsága! (848/3 : 225) + 2 : 180 *fönséges* ~ 3 : 41 *magyar* ~ Üdvez légy születésed napján, magyar szabadság! (P 201/5 : 78) →*százszorszent égi* ~ 2 : 235 *szent* ~ Oh szent szabadság, érted szenvedek (Ap/3 : 165) + 2 : 272; 3 : 32 *szép* ~ te szép szabadság, te Égi lények legdicsőbbike! (360/1 : 312) — **a)** 'ennek eszméje': Egy vallás van a földön: szabadság! (820/3 : 195) *(ism* párbeszédben:) igy értelmezik önök a szabadságot? .. — Az a szabadság, felelt a követválasztási bizottmány elnöke .. az a szabadság, hogy a ki nem tetszik a népnek, azt kikergetik a városból. (P 207/5 : 102) *(páros kif:)* *emberiség,* ~ 3 : 168 *(párh:)* *kereszty énség* — ~ 5 : 130; *(kép)* [a papok] éjszakának gyermeki; Azért látjátok őket mindenütt A szabadság, e nap fény ellen küzdeni. (410/1 : 357); *(birt szerk:)* ~ *első* →*leckéje* 7 : 198, *(birt szerk, kép:)* ~ *öröklámpája* 2 : 145 ~ *végsugára* 3 : 210 | *(megszem)* Szeretek én egy istenasszonyt .. A szabadságot. (510/2 : 86) a francia forradalmak története, a világnak ez uj evangyeliома, mellyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. (P 201/5 : 79) + 5 : 86, 89; *(birt szerk:)* ~ *apostola* megnézem .. Bérangert, a világ új megváltójának, a szabadságnak legnagyobb apostolát. (ÚL/5 : 54) *a* ~ *(és az Isten)* →*nevében* 3 : 40, 45; 7 : 170 — **b)** 'az ezért vívott harc': e szív .. Bánya .. a melly a Szabadság számára Kardvasat terem. (666/2 : 251); *(birt szerk:)* ~ *bajnoka* 3 : 228(2×) ~ *halottai* Nagyobbodtak a halálnak Tartományai, S bennök sokan a szabadság Szent halottai (766/3 : 53), ~ *hősei* v. *oroszlánjai* 5 : 65 *(ellent)* A szabadság hősinek tanyája Ime íme most rabok hona. (638/2 : 218), ~ *kardja* 3 : 218; 5 : 87 ~ *vezére: (párh)* Hazánk szentje, szabadság vezére .. Oh Rákóczi (764/3 : 50) — **c)** 'ez a szó': Föl a zászlóval magasra, Egész világ hadd láthassa .. Rajta szent szó van: szabadság. (831/3 : 203) + 5 : 125 *(hármas kif:)* ~, *egyenlőség←, testvériség* 5 : 83; *(párh:)* *haza* — ~ 3 : 81 *lelkesülés* — ~ 3 : 77

2. 'annak állapota, aki nem rab': Hereford utcái- s házaiból a munkás élet sokféle hangja emelkedék .. s mind ez szabadságról beszélt a fogoly füleinek. (RH/6 : 180) Ashby Alured látta, hogy .. talán szabadságát veszélyezteti, ha többet mond. (RH/6 : 190) + 6 : 180(2×), 189, 201, 233, 271; *(jelzővel; tőism:)* →*szabad — édes* ~ 2 : 291; *(birt szerk:)* ~ *vesztése* bármi vidáman viseljük is, a szabadság vesztése mindig fájdalmas (RH/6 : 142); *(szókapcs:)* *vki* ~*át megadja* v. →*visszaadja* 6 : 124, 183, 236 ~*át megnyeri* v. *megvásárolja* 6 : 142, 182, 189 ~*ba helyez* 6 : 162, 176, 189, 233 ~*tól megfoszt* nem is fosztottak volna meg a szabadságtól, mert szavadat kell vala adnod az angolok jogait föntartani (RH/6 : 181) | (állatról; *hsl, halm)* Mint a szomjazónak a viz, mint az éhezőnek a kenyér, mint a rabmadárnak a szabadság: olly kedves előttem ajánlatod (TH/4 : 179); *(szókapcs:)* *a* ~*ot elrabolja* Vas-rostélyos kicsiny ketrecben áll Az oroszlán .. elrablák a szabadságot tőle (736/3 : 18) ~*át elveszi* Elvették szabadságát, mindenét (uo.); *(ráértés, kép)* féken tartanak, oh hazám, te szabadságra termett dicső mén! (Drt/4 : 214) — **a)** 'fogságból való kiszabadulás': [Hugó] A herceg foglyaként vitetett .. Elthamba .. szabadsága [Freilassung] föltételei nem terjesztettek elé (RH/6 : 232) midőn börtönben valék, [Hugó] szabadságomért [Freilassung]

emelt szót (RH/6 : 238) + 6 : 237 *(szembeáll)* [Sámson:] S azon ajtó? .. [Porkoláb:] Az a világ kezdete. Azon keresztül mégy a szabadság vagy a hóhér karjaiba. (TH/4 : 195); *(birt szerk:)* ~ *eszméje* 6 : 192 ~ *hírmondója* 3 : 171, 172 ~ *reménye: (páros kif)* Hugo érzelmeit e pillanatban képzelje az olvasó .. Előtte élet, szabadság reménye vala (RH/6 : 283)

3. 'annak állapota, aki nincs lekötve, elkötelezve; egyéni függetlenség': elvenni a leányt, Eldobni érte szabadságunk, Melly legimádottabb sajátunk (690/2 : 287) + 6 : 14 *(párh)* ha .. a szükség, szabadságot élvezhetni, álmainkat valósíthatni, boldoggá lehetni, akaratunk ellen szeretett lényekhez von .. a világ kárhoztat érte. (KH/6 : 59); *(jelzővel:)* *drága* ~*: (megszem, ráértés)* Hah, börtönöm ajtaja megnyilt, — Nem börtön-e a hivatal? — Csókolgat a drága szabadság Édes, tüzes ajkaival. (303/1 : 273) *könnyű* ~ 2 : 287 *szép* ~ hulljon le Fájdalmam bilincse, A szép szabadságot Lelkem hadd köszöntse! (598/2 : 178); *(birt szerk, kép:)* ~ *levegője: (ellent)* Önmagáról tudja e lak népe, millyen Édes a szabadság tiszta levegője. Nincsen itten rabság, nincsen itten urkény (309/1 : 277) ~ *szárnya* Ime feleségem... hejh be szép az élet, Mikor az ember így másod-magával van .. Leestem ugyan a szabadság szárnyáról, Be vagyok kerítve egy kis karikába, De .. minden gyönyör ide van bezárva (699/2 : 297) ~ *végtelenje* 1 : 50; *(szókapcs:)* ~*át használja: (tőism)* Szabad vagy, használd szabadságodat. Két kar helyett most négy kar vár reád (S/2 : 75) — **a)** 'szabad cselekvésnek törvényben biztosított lehetősége': [Hugót ki akarták végeztetni] mindazon módok és részletességek nélkül, mellyek az ember szabadságának egyetlen ótalma. (RH/6 : 310) | (tsz; *ford, páros kif:) nép* ~*jogai és* ~*ai* 6 : 201 — **b)** 'vmely cselekvés lehetősége, megengedett volta': *(szókapcs:) (teljes)* ~*ot enged* v. *hagy* 'megenged vmit': méltóztassék az alábbi néhány sornak az Athenaeum legközelebbi számában helyet engedni, teljes szabadságot hagyván változtatni benne (L 25/7 : 22) + 6 : 22 ~*ot használ* 'vmely lehetőséggel él': a szabadság, mellyet használni akarok .. koromnak joga (KH/6 : 49) ~*ot vesz* 'megenged magának': szabadságot veszek mindenek előtt, elmondanom, ki vagyok én (J/6 : 397) + 6 : 14 ~*ban van* (fn in-vel) 'képes vmire': ha királyi szellemed szabadságban van, erővel működni, egy fölszólítást bocsáss ki (RH/6 : 201) — **c)** 'műfordításban az eredetitől való eltérés lehetősége, megengedett volta': *(szókapcs:)* ~*ot vesz* egy kis mutatványt .. küldök neked .. Coriolanból, megláthatod belőle, mennyi szabadságot veszek mind a külsejére mind a belsejére nézve (L 193/7 : 130)

4. *(elav)* 'szabadosság': *(páros kif:)* ~ *és* →*zabolátlanság* 6 : 238

5. '(katonai) szolgálat alól való ideiglenes mentesség': [az őrnagy] saját számára olly aristokratai diadalra célzott, melly három hónapi szabadságát [Urlaub] megszépítse. (KH/6 : 15); *(szókapcs:)* ~*ot ad,* ill. *eltölt* Őrnagyi lemondásomat nem fogadták el; három hétre szabadságot adtak; itt töltöm-e azt el vagy máshol? nem tudom (L 281/7 : 205) ~*ot enged,* ill. *kieszközöl* Nádosi ezredes úrhoz írt levelemben fölkértem őt, hogy számomra néhány hétre terjedő szabadságot engedni vagy kieszközleni sziveskedjék. (L 246/7 : 178) ~*ra bocsát* 7 : 203, ~*ra jövetel* ld. **szabadságra-jövetel,** ~*ra menetel* 7 : 204 ~*ra távozik* 6 : 420

szabadságháború fn **1** | *-k* b 1
'szabadságért folytatott háború; szabadságharc': kezemben imakönyvem: a Szabadságháborúk története! (677/2 : 272)

szabadsági mn **3** — *(vál)*
1. 'szabadsággal kapcsolatos, arra vonatkozó': vártam azt a pillanatot, mellyben szabadsági eszméim és érzelmeim .. elhagyhatják a börtönt (P 201/5 : 79)
2. 'szabadságot jelképező, megtestesítő': A szabadsági zászló lebukott (618/2 : 198) *(ellent:) szolgaság* →*Egyiptoma* — ~ *Kánaán* 3 : 213

]szabadságimádó] mn: **szabadság-imádó 1**
'a szabadságot (szinte istenként) imádó': megjön még az ideje, mikor a szabadság-imádó pogány emberek is megélhetnek, nem csak az egy igaz úr előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének. (L 134/7 : 48)

szabadságra-jövetel fn **1** | *-em* b 1
szabadságra jövetel 'katonai szolgálat ideiglenes elhagyása': Szabadságra-jövetelem oka olly nagy, hogy ha az meg nem engedtetnék, kénytelen volnék a katonaságról végkép lemondani (L 246/7 : 179)

Szabadszállás tulfn **12** | *-Ø* 3 (b 1) | *-ba* 1; *-hoz* 1; *-on* 3; *-ra* 4
(földrn) 'kiskunsági mezőváros, választókerület központja': a dicső kaputosok ujra szaporiták az ócsárlásokat, rágalmakat .. többek között .. hogy most délután Szabadszállásba be sem eresztettek (P 207/5 : 99) Szabadszálláson egy hanggal, szavazás nélkül kikiáltották követnek a pap fiát (P 207/5 : 104) + 5 : 99, 100, 101, 103(3×), 106, 107; ~ *városa* egy barátomhoz .. egy levél érkezett .. „Szabadszállás városa birái" aláirással. (P 207/5 : 99) — **a)** 'ez a név': *(tőism)* igy értelmezik önök a szabadságot? igy gyalázzák meg önök saját városukat, melynek neve Szabadszállás! (P 207/5 : 102)

szabadszállási mn 8

1. 'Szabadszálláson található': Petőfi Sándor a választás helyén és napján a szabadszállási városházánál megjelent (P 208/5 : 106) *(felsor)* emlékeztek még arra az alacsony köpcös mészárosra, ki egykor a félegyházi, szabadszállási és szentmiklósi mészárszékeket árendálta (P 206/5 : 95) — **a)** 'itt élő, lakó, ill. működő': a jó madár .. elugrott pusztai betyárnak .. utóbb szabadszállási biró lett (P 207/5 : 101) [a] vádakat Petőfi Sándor meg akarta cáfolni a szabadszállási és kunszentmiklósi nép előtt (P 208/5 : 106) + 5 : 104, 106(2×)

2. 'Szabadszálláshoz tartozó': ~ *kerületbeli← országgyűlési követválasztás* 5 : 106 ~ *várospecsét←* 5 : 99

szabadul tn ige **19** | 14; **szabadul** 9, **szabadúl** 5: -Ø 2; *-t* 2 | *-jak* 1, *-jon* 6, *-janak* 1 || *-hatok* 1, *-hat* 1

1. '(rabságból) kiszabadul': [Perenna] Hosszan tünődék, véghetetlenül: Hogy ⟨szabadúljon⟩ szabaduljon e falak közűl (S/2 : 77, 367) *→börtönből* ~ 3 : 138

2. '(ellenségtől, üldözőtől) megszabadul': Eudoxia .. Fölosztá elleneit, s .. eszközt talált, azokat egymással harcolni hagyni, hogy tőlök szabadúljon. (KH/6 : 58) + 6 : 358 — **a)** 'vkinek v. vminek terhes jelenlététől megszabadul': *vkitől* ~ hova siet? .. várjon csak egy kicsit. Tőlem nem szabadul olly könnyen. (HKöt/4 : 46) + 6 : 48, 55, 299 *vmitől* ~ érzem a szükséget, hogy emlékeimtől szabaduljak. (KH/6 : 41) + 3 : 256; 6 : 31, 59

3. 'vmely lekötöttség megszűntével távozik': Vonna már el sorsom innen, És nem szabadulhatok. (538/2 : 110)

szabadulni fn in **4** | **szabadulni** 2, **szabadúlni** 2: *-ni* 3; *-nom* 1

1. *(hsl)* a lélek gyakran akaratunk ellenére [különös gondolatfordulatot] vesz — a madárként, melly az őt tartó kézből szabadúlni akar (RH/6 : 156) — 2. *vkitől ~ni* gutaütés által akar tőlem szabadulni, mit nekem okozni szándékozik. (KH/6 : 36) *vmitől ~ni* neki bátorodtam, e kegyetlen jelenéstől szabadúlni. (KH/6 : 23) — 3. *vmitől ~ni* Azon szerencsétlenségem volt .. lekötni hagyni magam... bizonyos társasági fogadás által... mitől lehetlen szabadulnom (KH/6 : 10—1)

[szabadult] 2. mn in: **szabadúlt** 1 — 1. *→börtönéből ~ sas* 1 : 107

vö. **szabaduló**

szabadulás fn **5** | **szabadulás** 4, **szabadúlás** 1: -Ø b 1; *-a* b 1, *-uk* 1 | *-t* 2

'fogságból való kiszabadulás': Hugo .. rövid időre .. szabadulása meghiusult reményét elfeledé. (RH/6 : 146) + 1 : 123; 6 : 174 *(ism)* fölébred álmából egy fogoly, s szabadulást tervez — azonban az nincs megénekelve: hogy ki légyen ezen szabadulást tervező .. fogoly (HK/1 : 149)

szabaduló mn és fn **2**

I. 1. mn in 1

'fogságból kiszabaduló': *(hsl)* kinyitá az ajtót, s könnyüden kiugrék, mint a börtönéből szabaduló madár. (KH/6 : 9)

II. fn 1 | *-ban* 1

(szókapcs:) ~*ban van* 'már-már (meg)szabadul': A szabadító eljött. Nem angyal volt az hanem [Flamareilné] férje .. Látván Garnier, hogy martaléka szabadulóban van [ihm .. entkommen sollte], feléje hajolt (KH/6 : 45)

szabály fn **17** | -Ø 3, *-ok* 2 | *-t* 1, *-okat* 3; *-nak* 2 (b 1), *-oknak* 1, *-inak* b 1; *-okra* 1; *-ul* 1; *-okkal* 1, *-aival* 1

1. 'vmely viselkedés, cselekvés módját, formáját megszabó előírás v. bevett szokás': Ön a szokás ellen vét kedvesem, szabály [Regel], a menyekző előtt három hónappal nyilatkozni. (KH/6 : 11) *(páros kif:)* ~*ok s →rendeletek* 6 : 97; *(jelzővel:) →előrelátási ~ok* 6 : 353; *(birt szerk:) →párbaj ~ai* 7 : 160 *→vendégszeretet ~ai* 4 : 260, ~ *kivételei* Azt mondja Jókai: „nem ismerem el, hogy költőnek joga legyen költő társa felett itéletet hozni" .. de a Jókaiféle nagyságok kivételei e szabálynak? (P 232/5 : 120); *(szókapcs:)* ~*okat ad vki elé* Ne hidd .. hogy mylord Leicester legkevésbbé is akar szabályokat adni eléd [Euch .. vorschreiben und befehlen] (RH/6 : 189) ~*ul tart* a jó kocsmáros .. szabályul tartá .. verekedésbe soha sem keveredni (RH/6 : 78—9) — **a)** 'rendelkezés, eljárás': igen tanácslanám Ashby Rikárdnak, hogy .. meg se álljon, mig biztosan Nottinghamba nem érkezett. Vannak e vidéken emberek, kik illy szabályt [Verfahren] szükségessé tehetnek. (RH/6 : 103) — **b)** 'művészi alkotásra vonatkozó követelmény v. konvenció': Támaszkodjék szabályokra, Ki szabadban félve mén. (226/1 : 222) az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály (ÚL/5 : 66); *(kép)* mi az a szabály? semmi más, mint a sánta középszerűség mankója. (UJ/5 : 27); *(szókapcs; jelzővel:) →iskolai ~oknak →enged* 1 : 222

2. 'vmely jelenségben észlelt és megállapított törvényszerűség': a kivételt sohasem szabad szabálynak venni (KH/6 : 20); *(szókapcs; jelzővel:) →lélektani ~okat állít föl* 4 : 74 *→nyelvtani ~ok ellen vét* 7 : *507 | *(ráértés; szókapcs:)* ~*okat keres*, ill. *állít: (tőism)* elindulánk a barlangba, mellyet Baradlának neveznek .. Oh, ti szükkeblü emberek, kik mindenben, örökké szabályokat kerestek és állittok .. boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt! (UJ/5 : 27)

szabályos mn 2 | -Ø 1 | *-t* 1
'műalkotás szabályainak megfelelő': *(halm:)* ~, *kigondolt←*, *mesterkélt dal* 2 : 340, 398

szabályozás fn 2 | -Ø 1 | *-ára* 1
1. 'folyó medrének és partjainak hajózás és árvízvédelem céljából való átalakítása': gyönyörködve néztem .. a [Tisza-parti] tájat, melly a kiöntés által hasonlíthat Amerika őserdeihez regényességben. És az az átkozott szabályozás majd mind e regényességnek véget fog vetni (ÚL/5 : 48)
2. 'rendszabályozás, fegyelmezés': [a zenészek rendje] olly pajkos volt, hogy törvények s rendelkezések látszának szükségeseknek .. viseletök szabályozására [zu regeln]. (RH/6 : 87)

[szabályozott] mn: **szabályzott** 1 | *-ak* 1
(ford) 'fegyelmezett, korlátok között tartott': Hatalmasabb szenvedélyek — vagy tán ugyanezek, de kevésbbé szabályzottak [weniger gehütet und beherrscht], mint jelenleg — vettek koronként részt [a játékban] (RH/6 : 127)

szabálytalan mn 3 | -Ø 2 | *-ná* 1
1. 'semmilyen mértani alakzatnak meg nem felelő alakú': *(páros kif)* erdőt láta a vándor szeme .. megszakasztva vad, szabálytalan [unregelmässigen] pázsittérek, gödrök, hegynyilások által (RH/6 : 317) + 6 : 120
2. 'nyelvi, ill. stilisztikai szabályoknak meg nem felelő': *B. Vince Erdélyi utazását .. ha közleni akarnók, rosz, szabálytalan styljét egészen ujra kellene átdolgoznunk (P 71/7 : 510)

szabálytalanság fn 1 | -Ø b 1
'mértani alakzatoknak meg nem felelő forma': *(birt szerk, tőism:)* *→szabály* — ~ *remeke←* 5 : 27

szabatos mn 1
(ford) '(katonai) előírás szerint való': [a katonák] szabatos [regelrechter] rendben mentek, lándzsáikat vállukra támaszták (RH/6 : 215—6)

szablya fn 4 | *-ja* 1 | *-ját* 2; *-jának* 1
'görbe, egyélű kard': A szunyogok itten [= Óriásországban] akkorákra nőttek, Hogy ökrök gyanánt is máshol elkelnének. Volt is mit aprítni János szablyájának (JV/1 : 211) *(felsor)* Fényes volt [Szécsi Mária] páncéla, sisakja, szablyája (SzM/2 : 258); *(jelzővel:)* *acél* ~ ld. **[acélszablya]**; *(szókapcs:)* *~t →kiránt* 1 : 339 *~t →nekisuhint* 1 : 211

szabó fn 14 | -Ø 10 (b 2); *-ja* 1 | *-t* 2, *-kat* 1
'ruhakészítő mesterember': Mi kell önnek, frakk, vagy kabát? — O valóban, mindkettőre volna szükségem; de .. nem a szabót, hanem Jenny kisasszonyt keresem. (J/6 : 402) Híni kell csak a szabót, a Posztó meg van véve rég. (708/2 : 305) + 4 : 46, 264, 341; 6 : 403 *(tőism:)* ~ — *szab←* 3 : 20; *(kép)* Leáztathat rólam Az eső minden ruhát, De nem áztathat le egyet, a Philosophiát. Az már aztán a szabó, A ki ezt a ruhát varrja (BI/2 : 311); (tuln-vel) *→Ormós* ~ 5 : 146 *monsieur →Wichmann*, ~ 6 : 402 — a) 'ilyen foglalkozású drámai szereplő': Szabó[:] Hanem hát, szomszéd uram, ön pápista? mi? Én eddig igy tudtam, hogy lutheránus ön. Lakatos[:] Természetes, hogy az vagyok (Drt/4 : 207) + uo. (3×); 4 : 203(3×)

Szabó tulfn 5 — (csn)
1. ~ *József* 'színigazgató Székesfehérvárott, majd Kecskeméten (1816—1875)': fájdalom- és örömtelt szívvel értem Fejérvárra, hogy Szabó József igazgató (derék) társaságába felvétetém. (L 20/7 : 15) + 7 : 16, 19
2. ~ *Márton* 'székely közlegény': négy székely szemem láttára vette el példátlan bátorsággal [az ellenség ágyúját] .. méltók, hogy neveiket is tudja a haza: Deák Máté, Nagy József, Nagy Imre, Szabó Márton közlegények. (P 272/5 : 137)
3. ~ *Sándor* 'ref. lelkész, a kecskeméti ref. főiskola tanára (1802—1853)': Légy szives majd ez előfizetést Kecskemétre elküldeni t. Szabó Sándor Urnak (L 104/7 : 217)

szabóinas fn 1
'szabómesterséget tanuló fiú': Egy szabóinas kapaszkodott kocsim saraglyájába. (UJ/5 : 26)

szabolcsi mn 1
'a tiszántúli Szabolcs vármegyéből való': *szabolcsi zenészek érkeztek, a hires Dombi! (P 96/7 : 636)

szabómester fn 1
'ruhakészítő mesterember': (tuln-vel, jelzőként:) Nem a hatodik emeletben vagyok? — Igen ott. — S kinél? — Wichmann szabómester urnál, ki új és ó ruhákat is készit. (J/6 : 402)

Szádvár tulfn 1
(földrn) 'felvidéki várrom Szádvárborsa (Borzová, Csehszlovákia) közelében': Szádvár Torna megyében. Épitteté Bebek család. (P 6/5 : 156)

szag fn 9 | -Ø 5 | *-ot* 2; *-ától* 1; *-gal* 1
1. 'orral érzékelhető kipárolgás; illat v. bűz': „.. Mi szag van a szobában?" .. „Melegített, s fűszerezett szőlőnedv, s pirított kenyér mellette." (RH/6 : 73); *(jelzővel:)* *csősz-~* ld. **csősz-szag**, *→halotti* ~ 2 : 90 *kellemetlen* ~ egy fehér ruhás .. vastag hölgy

közelében utálatos keleti gőz terjedt el. [—] Mi kellemetlen szag! mondá mistriss Lawington .. kendőjét orrához téve. (KH/6 : 9) →*rothadt* ~ 2 : 65, *szalonna* ~ ld. **[szalonnaszag]**; *(birt szerk:)* →*penész* ~*a* 3 : 107; *(szókapcs:)* ~*ot kap* Hozd a sört .. s önts ki egy csöppet a padlóra, hogy a szoba uj szagot kapjon. (RH/6 : 73) ~*ot terjeszt* Csűrlőágat hozok neked .. az elég szagot fog terjeszteni (uo.)

2. *(átv, rosszalló)* 'jellegzetesség': *(jelzővel:)* →*iskolai* ~ 7 : *513 →*jogtudós* ~ 6 : 27

szaggat ige **9** | 8: -Ø 1, *-nak* 1; *-om* 1, *-ják* 1; *-ott* 1; *-á* 1, *-ák* 2

1. ts 'ismételten szakít, tép': *(szókapcs:)* *ízről* →*porra* ~ 4 : 26 — **a)** '(több dolgot) kiszakít, kitép': *(kép)* [képzeletem] A vadonerdőkben tölgyeket szaggatott (527/2 : 102) — **b)** '(ruhát) rongál' ld. **szaggatni**

2. ts 'marcangol': *(szókapcs:)* *(foggal,)* *körömmel* ~*: (kép)* Leírhatnám-e .. azt a kínt, Melly a szegény asszony szivét Ezer körömmel szaggatá? (Ap/3 : 157) + 1 : 330 *(páros kif)* engem éles, égő körmeikkel Tépnek, szaggatnak a rosz angyalok! (488/2 : 45) — **a)** *(átv)* 'kínoz, gyötör': Szivét, lelkét milly harcok szaggaták! (S/2 : 75) + 1 : 7 — **b)** tn 'rombol': *(halm:)* *zúg, süvölt,* ~*, ront*← *és bont* 1 : 300

szaggatni fn in 1 — **1. b)** Az ördög hurcol arra, Szaggatni a ruhád. (149/1 : 88)

vö. **felhőt-szaggató, [szívetszaggató]**

szaggatott mn **4** | -Ø 3 | *-at* 1

1. 'szakadozott, rongyos': *(páros kif:)* *szennyes,* ~ *öltözet*← 6 : 235

2. *(átv)* 'feldúlt, zaklatott lelkiállapot miatt rövid v. be nem fejezett m-okból álló (beszéd, gondolat)': „.. Átok hirtelenkedésemre .. Az utálatos gonosztévő! S atyám olly jó volt iránta!" Ilyenek valának a szaggatott [abgebrochnen] gondolatok, mellyek Alured elméjében keletkeztek (RH/6 : 349) *(páros kif)* Beszéde töredezett, szaggatott, egyenként dobálja ki a szavakat (P 132/5 : 43) — **a)** (fn-ként; *páros kif:)* ~*, nyers*← 6 : 29

szaggatottság fn **3**

'gondolatnak, ill. kifejezésének szaggatott (2.) volta': *(felsor, ism)* [kritikusaim szerint] költeményeimben rosz rím, rosz mérték, szaggatotság és aljasság van .. hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való .. e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. (P 114/5 : 38—9)

szaglás fn **1** | *-t* 1

'szagok érzékelése': *(páros kif)* a régi virágpiac kellemes alakkal kinálkozék. A tavasz tarka gyermekei .. szemet s szaglást lebilincselének (J/6 : 394)

szagol ts ige **6** | 5: *-om* 1, *-ja* kj 1; *-t* 1 | *-ja* fsz 1, *-ják* 1

'(szagot) orrával érzékel': orraikat .. nem harapom le .. Legyen orrok és szagolják, Ha rothadok, s fúladjanak meg. (417/2 : 8) *(párh, ism)* az illat vajon Nem a virág beszéde-e? Csak hogy nem értjük .. Szagolja csak s nem hallja meg A test e szellemhangokat .. ha lényem durvább része a Sírban rólam lefejledez: Nem szagolom többé, hanem Hallom majd e szép dalokat. (597/2 : 176) — **a)** 'vminek a szagát beszívja': →*illatüvegcsét* ~ 6 : 9 *virágot* ~*: (kép)* mintha minden átok egy virág Lett volna, egy-egy illatos virág, Miket feléje dobnak, hogy szagolja (S/2 : 76)

szagolni fn in 1 — *(kép)* [Coriolanus] jó barátait .. nem szedheti .. ki a penészes undorító Rakás gazból, s egy két szegény magért Bolondság lenne föl nem gyújtani S tovább szagolni ezt. (Cor/4 : 354)

vö. **[odaszagol]**

szagos mn **1**

'kellemes szagú; illatos': A galagonya oda nyujtá szagos virágát a lebegő szélnek. (RH/6 : 86)

szagú mn **2** | -Ø 1, *-ak* 1

(jelzővel) 'olyan (dolog), aminek vmilyen szaga van': *jó* ~ Derék ház, ⟨az ételek jó szagúak⟩ jó szagú a lakoma (Cor/4 : 332, 424)

száguld tn ige **3** | 2: -Ø 1 | *-janak* 1

'(ló, lovas) nagy sebességgel vágtat, nyargal': Elől száguld a kürtharsogtatással Országokat reszkettető Lehel. (401/1 : 348) holttestemen át Fújó paripák Száguldjanak a kivivott diadalra (561/2 : 130); *(szókapcs:)* *keresztül* ~ ld. **keresztülszáguld**

száguldó 1. mn in 1 — ~ *paripa*← 2 : 105

[Szahara] tulfn: **Zahara 1** | *-ba* 1

(földrn) 'nagy sivatag Észak-Afrikában': Hölgyek és virágok! .. ki .. egyiköket sem szereti, olly lény, melly — inkább teve, mint ember — Zaharába .. való (J/6 : 393)

száj fn **103** | -Ø 4; *-am* 3 ~ *szám* 3 (t 1), *-ad* 1 ~ *szád* 3 (t 2), *-a* 21 (b 1), *szánk* 4, *-ok* 2 | *-at* 2 ~ *szát* 1, *-adat* 2 ~ *szádat* 4, *-át* 15, *-okat* 2; *-amba* 1, *-ába* 5; *-amban* 1, *szádban* 1, *-ában* 4, *-atokban* 1, *-okban* 1; *-amból* 1, *-ából* 3; *-ához* 2; *-án* 3; *-ának* b 1; *-ánál* 1; *-ra* 2, *-ára* 1; *-ról* 2; *-aktul* 1, *-amtól* 1; *-jal* 2, *-akkal* 1, *-ával* 1

1. 'táplálék felvételére való nyílás a fej elülső részén': Igen szép szamócák .. Fel fognak frisíteni a láz után .. mert szájam mindig száraz. (RH/6 : 184) [fiam] semmi

szín alatt sem akart szopni .. Mindig elfáradt az egész háznép, míg valahogy nagy nehezen a szájába tukmálhattuk az emlőt. (291/5 : 148) + 1 : 358; 2 : 29; 3 : 7; 5 : 42; *(páros kif)* Figyeltél Szeme s szájára? (Cor/4 : 237), ld. még **száj-szem, orr-száj,** *(párh:) kéz — ~ 3 : 25 (haladv:) bajusz — ~ — pipa←— szopóka* 3 : 20(2×); *(hsl)* Megnyílt akközben az ajtó, S lett széles az ő nyílása, Mint szája a helybeli kántornak, Mikor éneket énekel (HK/1 : 127); *(jelzővel:) nagy (éhes←)* ~ 5 : 42 *(páros kif)* Volt a fazekasnak jó nagy szeme, szája (JV/1 : 210); *(szókapcs:) ~a →habot túr* v. *tajtékot hány* 3 : 209 *(párh)* meg voltam kötözve .. Szememből a könny csorgott, és szájam tajtékot hányt. (N/4 : 112), *(minden,) amit a ~ s a szem →kíván* v. *~a, szeme →megkíván* 2 : 119; 4 : 51 *~a →tátva marad* 4 : 67 *~át →elégeti* v. *→megégeti* 2 : 293; 3 : 133; 6 : 205 *~át föltátja* 1 : 82, *~at tát* 'bámészkodva tétlen marad': a nép csak állt ott, S merőn szájat tátott Tehetetlenségben. (777/3 : 69) *(páros kif:) ~at, szemet tát* 'álmélkodik': előhozhatnék néhány garnisoni hódítást, mire szát, szemet tátanának. (KH/6 : 39), *~ába dug* v. *tesz* v. *vesz vmit* szájamba A szivar tüzes végét teszem (352/1 : 307) + 3 : 121; 6 : 406 *~ából nyál →foly* 7 : 53 *orrából és ~ából tüzet →fúj* 5 : 123 *~ához emel vmit* A tisztviselő .. a nélkül, hogy a poharat használná, mellyet a kocsmáros a korsó mellé tett, ezt emelé szájához, nagyot kortyantott (RH/6 : 75) + 4 : 52; **Sz:** *nem →fújja, akinek nem égeti a ~át* 5 : 74 *míg másnak fújja →kásáját, megégeti a maga ~át* 1 : 15 *saját ~ából veszi ki* v. *~ától →elszakítja a →falatot* 3 : 131; 4 : 103 | (állaté:) Egy nagy sárkánykígyó áll itt a kapuban; Elnyelne hat ökröt, akkora szája van. (JV/1 : 219) Régóta fut a lovam, kifáradt, Szájában tajtékos a zabola (545/2 : 116) + 2 : 183, 258; *(szókapcs:) zablát vet ~ába: (kép)* Szegény Tisza! eddig kényed kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják (UL/5 : 48) + 2 : 7; 4 : 214; *(nagy) ~át föltátja* A sárkánykigyó nagy száját feltátotta, Hogy Jánost egyszerre szerteszét harapja (JV/1 : 219) + 4 : 95 — **a)** 'ajak, ill. ajkak': Csókokban nem szegény, Nem is fösvény a szám (765/3 : 51) + 1 : 12, 127; 4 : 84; 6 : 76; *(kép)* az anyó .. mosolygott .. Szinte csikorgott belé a szája, Mint a megrozsdásodott zár. (BI/2 : 316); *(jelzővel:) →piros kis ~ (— nagy kék szem)* 2 : 146; 4 : 98; *(szókapcs:) ~a csókra →áll*[1] 3 : 196 *~a lebiggyed* 3 : 89 *~a mosolyog* 1 : 18(2×) *~a mozog* 2 : 328 *eszem a ~át* Eszem azt a szádat, beh csókra áll! (822/3 : 196) *~át harapja* 4 : 355 *~át →lebiggyeszti — szemét← megnyálazza* 3 : 127 *vki ~át →megcsókolja* v. *→összecsókolja* 1 : 182; 4 : 98 *~át megtörli* 4 : 341; 6 : 74 | (állaté; *jelzővel:) lelógó ~* 6 : 358 — **b)** 'szájüreg': ez az Utósó falattok, A mi most van szájatokban (773/3 : 62) — **c)** *(átv;* jelzővel) 'vmilyen szájú ember': *büdös ~* 4 : 270 — **d)** *(átv)* '(feltátott szájjal fenyegető) állat': *(jelzővel:) tátongó ~ : (párh)* Szép Tündérországban éktelen sok a kincs .. Őriztetik is ám a fenevadakkal, Meredő körmökkel. tátongó szájakkal. (SzÁ/1 : 338) *(körülírás:) Cerberus ~a* 6 : 32

2. 'az ember szája mint a beszéd szerve': Mogorva vén ember itt a csaplár, Szavát sem hallani, Szájat ő csak azért tart, hogy legyen Mivel ásítani. (565/2 : 136) *(szembeáll)* Ha férfi vagy, légy férfi, S ne szád hirdesse ezt, Minden Demosthenesnél Szebben beszél a tett. (564/2 : 134); *(jelzővel:) hazug ~* 4 : 319 *nagy ~ : (párh)* Jaj neked Iluska .. Hátad mögött van már a dühös boszorkány; Nagy szája megnyílik, tüdeje kitágul (JV/1 : 182) *szemtelen ~* 6 : 359; *(szókapcs:) ~a (meg)nyílik* E szent helyen álltak A derék huszárok, Itten nyílt .. szent Esküvésre szájok (795/3 : 93) + 1 : 182, 360; 2 : 258, 303 *~át befogja* 1 : 182; 6 :77, 293, 359 *~át →beteszi — fület kinyitja* 2 : 194 *~át vmire nyitja* 1 : 197; 2 : 136 *~ába szó jön* a királynak illy szó jött szájába: „Figyelmezzetek rám, ti nemes vitézek .." (JV/1 : 199) *~án szó →kiröppen* 3 : 306 *vmi ~ról ~ra jár* v. *száll* 'vmely kijelentést, közlést sok ember egymásnak ad tovább': elitéltessem .. gyávaként is — nevem gyalázattal járjon szájról szájra egész Európában (RH/6 : 372) + 6 : 57 *egy szívvel, egy ~jal* 'egyetértésben és egyhangúlag': Még az ellenség is, a kit csak magasztal Egy szívvel egy szájjal, Hogyne becsülné azt .. Tulajdon hazája? (857/3 : 237) | *(ráértés; szókapcs:) nagy a ~a* [a képviselők] elnyelik a törpe minoritást .. szájok ugyan elég nagy erre (P 223/5 : 113) — **a)** *(átv)* 'beszélő ember': Nyiltan beszéli több száj ⟨zaj⟩ .. hogy Marcius Aufídiussal frígyesülve hoz Hadat Rómára (Cor/4 : 346) *(párh)* Millió és millió száj És egyetlen hang legyen, Melly kiáltsa lelkesedve A magasztos innepen (212/1 : 170) | (birt szraggal a beszélő körülírására:) a hon éltetését zengte szánk (58/1 : 11) + 2 : 299 *(megszem:) hír ~a* 3 : 301 — **b)** *(átv)* 'vki helyett, ill. érdekében beszélő ember; szószóló': *(párh:) ~ — fogak* Ti [tribunok] vagytok a száj, mért a fogakon Nem uralkodtok? (Cor/4 : 292) *nép ~a — karja*[1]*←* 4 : 304; *(körülírás:) község ~ának →nyelve* 4 : 291

3. *(átv)* 'nyílás; ki- és bejárat': *köpü ~a* 7 : *635 — **a)** 'üreg nyílása': A szegény kis ürge .. kimászott .. A lyuk száján nyakon csipték (615/2 : 195); *(szókapcs:) a sír ~a →megnyílik vkinek* 1 : 113 | *(ráértés)* bort a billikomba .. nem szivelhetem, ha Puszta szájjal ásitoz reám (63/1 : 16); *(szókapcs:) ~át föltátja* 1 : 216

szájacska fn **2** | *-Ø* 1 | *-jával* 1
(kedvesk) 'fiatal, szép nő szája, ajka(i)': *(felsor:) szem — →orrocska — ~ — alak* 6 : 395 *(párh)* Panni .. gyönyörű lyányka volt .. azzal a piros kis szájacskájával s azokkal a nagy kék szemeivel. (N/4 : 109)

szájas mn **1**
(átv) 'hangoskodó; civakodó, feleselő természetű': *(páros kif:) →nyelves, ~* 1 : 45

szájaskodó fn **1** | *-k* 1
'hencegő, hetvenkedő személy': Az efféle szájaskodók [Maulmörder], kik a harc előtt olly nagy zajt ütnek, rendesen először szoknak hátat fordítani. (KH/6 : 38)

szajha fn **1**
'feslett erkölcsű nő; *(átv)* erkölcsi megvetést érdemlő nő': Először is te halsz meg, te Gertrud, német szajha! (773/3 : 62)

szájhős fn **3** | *-ök* 3
(rosszalló) 'nagy hangon hősködő, de szavait tettre nem váltó személy': A szájhősök [verscím] .. Kinek a hon mindig ajkain van, Nincsen annak .. szivében! (667/2 : 252; 7 : 518; PE.11 : [200])

száj-szem fn **1** | *szánk-szemünket* 1
'száj és szem': *(szókapcs:) ~ét tátja vkire* 'álmélkodva csodálja': ha [a magyar tehetségeket] .. az inség zivatarja .. messze elsodorja .. Idegen nép kincstárába, És ha ott ragyogni látjuk, Szánk-szemünket rájok tátjuk (560/2 : 128)

szájszöglet fn **1** | *-ei* 1
' a szájnyílás (két) vége, ahol az alsó és a felső ajak találkozik': *(párh)* Szájszögletei, s szempillái alatt hamis, ravaszvidám kifejezés vala (RH/6 : 73)

szájtáti fn **1** | *-aknak* 1
(rosszalló) 'bámészkodó személy': nagyobb szerencse, estenként a szinházban tündökölni, mint .. holmi szájtátiaknak [Maulaffen] cukrot és kávét árulni. (J/6 : 400)

szájtátó mn **1**
(átv, rosszalló) 'bámészkodó': *annyi szájtátó kopott arszlán lopja [a kávéház] ajtajánál a napot .. hogy bejutni lehetlen! (P 96/7 : 635)

szájtátva hsz **1**
'elcsodálkoztában nyitva felejtett szájjal': *(páros kif)* Türelem .. Te üres fazék, mellyből a Macska a tejfölt kiette, S a szakácsné most szájtátva, Fejcsóválva áll mellette. (601/2 : 181)

szájú mn **1**
(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmiyen szája van': *→aranyos ~ szent János* 7 : 86

szak fn **3** | *-ában* 2; *-ának* 1
(birt szerk) 'vminek az időszaka, korszaka': még olly helységek lakói is, kik Montfortnak, szerencséje szakában, leghivebb követői valának, a fejedelmet .. a leghangosabb kiáltásokkal fogadák. (RH/6 : 248) Hat esztendeig voltam .. földönfutó .. ifjuságom kezdetében, az élet legszebb ⟨korában⟩ szakában (ÚL/5 : 65, 215) + 6 : 112

szakács fn **14**| *-Ø* 5 (b 1), *-ok* 4 | *-ot* 3; *-nak* 1, *-ának* b 1
'főzéssel hivatásszerűen foglalkozó férfi (alkalmazott)': Szaladjon valaki, s a szakácsot hija, Készítsen, a mi jó, mindent vacsorára (JV/1 : 199) Estefelé értünk vissza .. jól kiéhezve, minek orvossága egyébiránt készen várt bennünket .. Kubinyi Rudi szakácsának emberségéből (UJ/5 : 32) + 1 : 199(2×); 6 : 95(2×), 121(2×), 128, 129, 130, 136 *(párh:) →szakácsné — ~* 4 : 89; *(kép)* Te sem termettél ám szakácsnak, Magyarország, édes hazám! A sűlt egy részét nyersen hagynád, S elégetnéd más oldalán. (306/1 : 275)

szakácsné fn **2** | *-Ø* 1 | *-t* 1
'főzéssel hivatásszerűen foglalkozó nő(i alkalmazott)': *(párh)* Nőd készíti a vacsorát? .. tehát nem tartasz szakácsnét vagy szakácsot? (HKöt/4 : 89); *(kép)* Te üres fazék, mellyből a Macska a tejfölt kiette, S a szakácsné .. Fejcsóválva áll mellette. (601/2 : 181)

szakad tn ige **34** | 31: *-Ø* 15, *-nak* 2; *-t* 8 ~ *-ott* 1, *-tak* 1; *-ának* 1 | *-jon* 3
1. 'húzás, rántás következtében leválik': *(túlz)* a valódi vonzalom .. ha már az emberi szívet ruházza, soha le nem téphető, s .. az erőködésben, ezt tenni, vér és hús vele szakad. (RH/6 : 145) — **a)** 'erőszakos hatás következtében darabokra válik': *szerteszét ~: (túlz)* Agyvelőm reng... szerteszét szakad (343/1 : 301) + 3 : 10 — **b)** *(átv)* '(csoportokra) oszlik': A férfiak nem kevésbbé szakadtak különböző tribusokra, habár ők nem állottak is olly ellenségesen szemközt (KH/6 : 5)
2. 'leomolva vhova zuhan': *vkire ~: (túlz)* Ki innen e falak közül! Félek, hogy a ház rám szakad, Mert nagy teher nehezkedik rá: Az isten átka. (637/2 : 217) + 2 : 26; *(szókapcs:) ég-föld vkire ~* 'összeről a világ': *(túlz)* Tied éltem .. Oh mondd, hogy elfogadtad .. E nagy szavadra tán ég-föld reám szakad; Mit bánom én (519/2 : 96), ld. még **[rászakad]** — **a)** *(átv)* 'vkire hirtelen, súlyosan nehezedik': *vkire ~* a léleksujtó

vész .. emésztő hatalommal rám szakadt. (58/1 : 10)

3. *(átv)* 'nagy tömegben hull, ömlik': (csapadékról:) A jégeső szakad (418/2 : 10) A szél süvöltött, zúgott. Az eső szakadt. (HKöt/4 : 80) + 2 : 140, 141; 5 : 81; *→zápor(eső)* ~ 2 : 102, 203, 311 *(kép)* A barátság fellegéből Záporesők szakadának. (494/2 : 53) | (könnyről:) Neki adom .. magam a bánatnak, Szememből a könyek csak úgy szakadnak. (533/2 : 106) | (verejtékről) *vkiről →izzadás* v. *→tajték* ~ 2 : 237; 4 : 41 — **a)** '(víz vhonnan mint forrásból) bőségesen fakad, ömlik': *(ráértés)* Sürűn omolnak könnyei .. tán .. Csak megszokásból, öntudatlanúl Szakadnak a könnyek szeméből, Mint a sziklából a patak (Ap/3 : 108) — **b)** '(folyó) vhova ömlik': *(szókapcs, kép:)* *szenvedély →örvényébe* ~ 6 : 167 *→vértengerbe* ~ 2 : 179 — **c)** '(folyó) elágazik': *(kép)* Nemzetünk, e nagy folyó .. Mindig száz felé szakadt (212/1 : 170)

4. *(átv, szókapcs:)* *vége* ~ 'hirtelen vége lesz, véget ér': Sir William Grey .. nem felelt, s a beszélgetésnek vége szakadt. (RH/6 : 339) mi az emberiség története? vérfolyam .. Azt ne higyétek, hogy ⟨már vége szakadt⟩ megszűnt már. (599/2 : 179, 382) + 6 : 12, 29, 61, 82, 167, ld. még **végeszakad**

szakadó 1. mn in 2 — **3.** ~ *eső←* 5 : 82 ~ *könny* Nem enged a hó a nagy temetőben, Csak egyedűl Etelke sírja Körűl .. Síró szememnek szakadó könnyétől (280/1 : 258)

szakadva 1. hat in 1 — **1. b)** A tusázókhoz több forró vérü legény Csatlakozék, Két pártra szakadva. (HK/1 : 143)

szakadatlan mn és hsz **19**

I. mn 14 | 8

'megszakítás nélküli': vonultunk ki a városból Szászváros felé .. igy jöttünk szakadatlan ágyúzás között (P 272/5 : 134) e szempillantásban értem ide vissza hat napi szakadatlan utazás után. (L 293/7 : 216) + 5 : 134 — **a)** 'szüntelen, folytonos; állandó': [Márton] fölszabadult .. iskolatársai szakadatlan gunyolásától és ingerkedésétől. (FL/4 : 125) + 5 : 122; 7 : 125; *(páros kif:)* *→buzgó és* ~ 7 : 211 ~ *és osztatlan* E személyt .. szeretem, gyöngédség, hála .. mi engem hozzá bilincsel, röviden, minden kötelék, mit szakadatlan és osztatlan bizalom teremthet. (KH/6 : 19)

II. hsz 5

'megszakítás nélkül': mi az emberiség története? vérfolyam, a melly .. egy hosszában szakadatlan foly le korunkig. (599/2 : 179) + 1 : 340; 6 : 430 — **a)** 'folyton, állandóan': Oh te szív .. Szólj: ki véde annyi baj közt Szakadatlan? (93/1 : 42) + 6 : 6

szakadatlanul hat 6 | *-úl* 3 ~ *-úl* 3

I. az ég ablakai megnyílni látszának, s a .. zápor lezuhogott .. Kék villámok követék egymást szakadatlanúl (RH/6 : 200) + 4 : 84 *(párh:)* *→váltig* — ~*ul* 1 : 16 — **a)** [a magyar nép] négy vagy öt álló esztendeig szakadatlanul harcolt (P 234/5 : 124) + 5 : 65 *(páros kif:)* *→folytonosan,* ~*ul* 6 : 424

szakadoz tn ige **2** | *-Ø* 1; *-tanak* 1

1. 'itt-ott kezd elszakadni': *(alleg)* a szabadság S szolgaság, a kard s a lánc, Harcot űz élet-halálra .. Tompa, csorba már a kard, De a lánc is szakadoz. (642/2 : 224)

2. *(átv)* '(víztömeg) folyamatosan ömlik, zuhog': *(kép)* Voltam mélybe omló Bérci zuhatag, Habjaim robajjal Szakadoztanak (104/1 : 50)

szakadta ld. **[torokszakadtáig]**

szakajtó fn **1** | *-kba* 1

'kenyértészta kelesztésére és egyéb háztartási célokra használt fületlen kosár': Panni és Ferkó folyvást morzsolt. A kukoricaszemek egyre hullottak a ⟨vékába⟩ szakajtókba (N/4 : 99, 398)

szakáll fn **23** | *-Ø* 2; *-am* 1, *-a* 7, *-atok* 2 (b 1) | *-at* 1, *-adat* 1, *-át* 3; *-án* 2; *-áról* 1; *-[l]al* 2, *-ammal* 1

'férfiak arcán, állán levő szőrzet': Öreg volt a halász, térdig ért szakálla (JV/1 : 217) Ott megy ő, az ősz vezér; szakálla Mint egy fehér zászló lengedez (849/3 : 228) *(ism)* Ha legcélszerűbben beszéltek, még az sem ér annyit se', mint szakállatok mozgása, szakállatok pedig nem érdemli .. hogy egy kontár szabó vánkosát tömjék ki véle (Cor/4 : 263—4) *(páros kif:)* *→bajusz (és)* ~ 3 : 310; 4 : 100; *(párh:)* ~ — *arc* szakálla vágásáról, mi katonai határzat szerint fültől bajuszig ment, s arca rézszinéről ki lehete találni, hogy a hadsereg tisztje volt (KH/6 : 10) *haj* — ~ Ternyei Boldizsár .. Nem kopaszodott meg .. de hosszu, sürű haja egészen fehér volt, mint az én szakállam. (HKöt/4 : 84) *arc* — ~ — *haj* Arca .. sötét és halvány; szakálla rövid, fekete; haját .. hosszúra növeszté (RH/6 : 76) ~ — *szemöld←* — *haj* 6 : 73; *(met, tréf)* Azt gondolod: lelked-tested szakáll? s ha Leborotválnak, ujolag kinősz? (504/2 : 82); *(jelzővel:)* *→hasított* ~ 6 : 127 *→hófehér bajusz és* ~ 2 : 315 *hosszú (fehér haj s)* ~ Hosszú fejér haját s szakállát A szellők búsan lengeték. (Ap/3 : 173) + 1 : 344 *torzonborz bajusz s →rengeteg* ~ 3 : 310 *rövid, göndör, →világosbarna* ~ 6 : 106 *sűrű, rövidre →nyírt* ~ 6 : 80; *(szókapcs:)* ~*a és haja →megnő* 3 : 169 ~*at kap* a vadászkutyát busongó asszonynak tartottad, s mámorodban nagy bölcsen okoskodtál, hogy kaphatott olly szakállat. (RH/6 : 323) ~*at rövidre →nyír* 6 : 73 — **a)** *(átv)* 'szakállas férfi személye': *(ism)* Ha szembe lesz szakállammal szakálla, Egy el-

vesz, ő vagy én. (Cor/4 : 260); *(jelzővel, tréf:) rőt ~* Édes Károlyom! .. elveszítém szemeim elől rőt szakálladat. (L 151/7 : 66)

szakállas mn **1** | *-abb* 1
'hosszú v. dús szakállú': Szakállasabb voltál [You had more beard], midőn utószor láttalak (Cor/4 : 329)

szakálltalan mn **1**
'olyan (fiatal fiú), akinek még nem nőtt szakálla': Már husz esztendeje .. még mint szakálltalan [bartloser] legény, fölmentést kaptam, hogy a király vadjából loptam (RH/6 : 327)

szakállú ld. **[lángszakállú]**

szakaszt ts ige **8** | 7: *-Ø* 1, *-unk* 1; *-ottam* tsr 1, *-otta* 2; *-a* 1 | .. *assza* 1
1. '(virágot) leszakít, letép': Ott állott a rózsa mellére akasztva, Mellyet Iluskája sírjáról szakaszta (JV/1 : 216) + 1 : 93; *(kép)* „.. Itt a tisztújítás, egy becses virágot Terem neked e kert: szolgabíróságot." Nem felelt egyebet erre Dezső, csak azt, Hogy ő ezen kertből virágot nem szakaszt (Tb/3 : 297) — **a)** *(átv szókapcs:) vki szívéből ~ vmit* 'szíve szerint, tetszése szerint szól': *(ism)* gyakran jutott eszembe egy versének kezdete, melly szól illyeténképen: „Volna szárnyam, elröpülnék!" Oh ezt szivemből szakasztotta Kisfaludy Károly, szivemből szakasztotta. (ÚL/5 : 214)
2. *(szókapcs:) félbe ~* ld. **félbeszakaszt**, *vminek végét ~ja* 'véget vet neki': E .. szavaknál fölkelt Eudoxia, hogy e .. céltalan látogatásnak végét szakassza. (KH/6 : 50)
3. *(átv;* tárgy nélkül) 'emberi kapcsolatnak (szerelmi viszonynak) erőszakkal véget vet; szakít': *(szembeáll:) ~ — old←* 6 : 29
szakasztani fn in 1 — **2.** *végét ~* Meguntam már a békételenkedést .. végét akarom szakasztani örökre. (TH/4 : 179)

szakasztott mn **1**
(átv) 'teljesen hasonló, egészen olyan': vannak ollyan mosolygások, mellyektől jobban megretten az ember, mint az adta-teremtettétől; s az úrfié ezeknek szakasztott mása volt. (N/4 : 102)

szakít ts ige **4** | *-Ø* 1 | *-ná* 1 | *-sak* 1 || *-hattam* alr 1
1. '(növényt) helyéből kitép': *(kép)* édes lantom .. Légy vihar, melly haragában Ősi tölgyeket szakít (837/3 : 214) — **a)** '(virágot) letép': földhöz hajoltam, hogy virágot Szakítsak (510/2 : 86); *(kép:) →csókvirágot ~ vki ajka bokáról* 2 : 115
2. *(szókapcs:) félbe ~* ld. **[félbeszakít]**, *vminek végét ~ja* 'véget vet neki': Bár vón Arábiában a fiam Jó kardjával s előtte céhed .. fajodnak ott végét szakitná. (Cor/4 : 327)

szál fn **26** | *-Ø* 3, *-ak* 2; *-a* 4; *-aid* 1 | *-at* 1, *-akat* 2, *-át* 1; *-akból* 1; *-ig* 10; *-anként* 1
1. 'tömegesen növő képződménynek egy hosszú, vékony, hajlékony egysége': (hajé:) Hajamnak egy fürtjét levágom, Mellynek most minden szála szög (435/2 : 25) *(ism)* Szőke tündérlyányok sárga hajaikat Szálanként keresztűlhúzzák a föld alatt; E szálakból válik az aranynak érce (JV/1 : 220); *(jelzővel:) ősz ~* kopasz feje keskeny fekete hajkarikából pillanta ki, mellyben csak itt ott voltak ősz szálak. (RH/6 : 151); *(birt szerk:) →haja ~a* 4 : 71(2×); *(szókapcs:) mind az utolsó ~ig* Fején a haj .. Kiegyenesűl mind az utolsó szálig (Tb/3 : 293) | (növényé:) Őszi idő a javából .. Még a kertben is keresni Kell már a virágokat. Kis Juliskám összeszedte És bokrétává kötötte A maradék szálakat. (683/2 : 278); *(jelzővel:) lenge ~* hiszek már inkább karcsu nádnak, Hogy kerengő forgószél viharja Lenge szálát földre nem csavarja. (23/3 : 255) — **a)** (jelzőként) *vhány ~ haj* talán nincs hetven szál haj fejemen. (HKöt/4 : 82) *egy ~ virág* a lyánykától egy szál virágot kértem (HKöt/4 : 72)
2. 'fonál': *(jelzővel:) →arany ~* 6 : 167; *(szókapcs:) ~at →ereszt* 3 : 10 *~at →fon* 4 : 244 — **a)** 'pókfonál': *(kép)* Oh költészet .. Mérges fulánku pók! .. szálaid bármillyetén kuszáltak, Még elszaggathatók. (288/1 : 265) — **b)** *(átv)* 'emberek közötti kapcsolat, kötelék': A szövetség, mellynek szála Minket összefont, Áll (87/1 : 38)
3. *(átv szókapcs:) (mind) egy ~ig* 'kivétel nélkül mind': hős Aufidius ellen ⟨Mindnyájan⟩ Egy szálig visztek olly kemény paizst, Mint a magáé. (Cor/4 : 253, 414) apáink, anyáink, szent Halottak, Sírotokon ellenség ne Tapodjon .. Inkább vesszen ki nemzetünk Egy szálig (858/3 : 239) + 3 : 83, 85; 5 : 112; 7 : 94 *(fokozás)* az ellenség, Ha még annyi volna is mind elesnék, Mind egy szálig elesnék! (744/3 : 28) *(szembeáll)* Egy szálig elveszünk-e mi? Vagy fog maradni valaki (859/3 : 240); *egy ~ig →mindnyájan* 3 : 41
4. (jelzőként; *jelzővel:) szép ~* 'jó termetű, daliás (férfi)': három fia vagyon, Mind a három szép szál legény nagyon (848/3 : 226)

Szala ld. **[Zala]**

szalad tn ige **45** | 34: *-ok* 2, *-Ø* 10, *-tok* 2, *-nak* 3; *-tam* 3, *-t* 7, *-tak* 2 | *-j* 2, *-jon* 1 || *-hassanak* 2
1. 'futólépésben megy; fut': Ott az ürge, Hű, mi fürge, Mint szalad! (615/2 : 195); *vhova* v. *vmerre ~* a fakó leány .. A legközelebbi kuthoz szaladt, lekapta a vedret

(FL/4 : 136) + 2 : 281; 4 : 85, 113; 6 : 132, 167 *(ism)* Bill .. fogd el őket .. arra szaladnak — arra szaladnak. (RH/6 : 115); *vki után* ~ 'futva üldözi': [a gazda] A petrencés ruddal Jancsi után szaladt. (JV/1 : 184) + 6 : 397; *össze* ~ ld. **összeszalad**; (hat-val) →*emberfölötti gyorsasággal* ~ *vmerre* 6 : 202 *(fig etym:) gyors* →*szaladással* ~ *vmerre* 1 : 143 — **a)** 'szaladgál, futkos': [Borics:] Judit... Judit! hol vagy? .. (föl s alá szalad a szobában) (TH/4 : 188) — **b)** 'futva menekül': Szaladok, galambom, Jön az öreged. (228/1 : 224) + 5 : 42 *(párh)* Marci fenyegetőzik, és ti még nem szaladtok? .. ki kell nyitni az ajtót, hadd fussunk. (FL/4 : 135); *vkitől* ~ *: (megelev, párh)* Félénk eb a sors, csak csahol; A bátraktól szalad (564/2 : 134)

2. '(jármű, természeti jelenség) gyorsan halad': Sikos a hó, szalad a szán [verscím is] (108/1 : 53) a szél egy darab födéllel Már tudj' isten hol szalad (708/2 : 304) + 5 : 48 *(szembeáll)* állni látszék az idő, Bár a szekér szaladt. (135/1 : 77); *(szókapcs:) ég felé* ~ 'hirtelen magasba csap': A láng piros nyelve az ég felé szaladt (JV/1 : 190) | (látszólag:) Most az ember is röpül [a vasúton] .. A nap is velünk szalad, Mint egy őrült (720/2 : 343)

3. 'siet': Szaladjon valaki, s a szakácsot hívja (JV/1 : 199); *vmiért* ~ *(vhova)* a színészek parancsára kocsmába szaladtam serért, borért (UJ/5 : 21) *(szembeáll, párh:) vmiért* ~ — *megáll*← — *fölrohan*← 1 : 172(2×)

4. *(átv:) vki, vmi után* ~ 'iparkodik vkit, vmit hatalmába keríteni v. akaratát rajta érvényesíteni': *(ism)* Átaljában ti férfiak szaladtok a nők után .. most én szaladok utánad. (RH/6 : 372) *(szembeáll)* Különös a férfiaknál: minden után szaladnak, mi tőlök fut. (RH/6 : 115)

5. *(dtv)* 'társadalmi, politikai haladást tesz': *(-t* ragos hat-val; *ráértés, szembeáll, ism)* A mult évben egy huzomban nagyot szaladtak a nemzetek, s most megállottak, de csak azért, hogy .. még nagyobbat szaladhassanak. (P 256/5 : 131)

szaladni fn in 7 | *-ni* 6; *-nom* 1

1. János .. szaladni is kezdett, S .. átmente a vizet. (JV/1 : 210) *(felsor:)* ~*ni* — *megáll*← — *elindul* — *fut* 4 : 92; *(vhonnan) vhova* v. *vmerre* ~*ni* Majd minden lépten láttak egy egy evetet fáról fára szaladni (RH/6 : 83) + 6 : 116; *vmi után* ~*ni* Egy aranyos pillangó után láttam őt [= Marcius kisfiát] szaladni; midőn megfogta, ismét el hagyta röpülni (Cor/4 : 242); *(Sz-szerű:)* →*rúd mellett* ~*ni* 6 : 431 — **b)** a boszorkány kicsusszant [János] markából, Uccu! szaladni kezd, és volt már jó távol. (JV/1 : 215)

szaladó 1. mn in 1 — **1. a)** néz le a nagy, nagy ökör a lábainál szaladó kicsiny kis pacsirtára. (P 87/5 : 13)

szaladva 1. hat in 3 — **1.** *(párh:)* ~ — *ugrándozva*← 6 : 396 — **2.** Tavasszal menj ki a szabadba, Hol fris patak suttog szaladva (551/2 : 121) — **3.** Elől a parittyások jöttek .. aztán a lándzsások .. a többi sereg előtt szaladva (RH/6 : 215)

szaladás fn **1** | *-sal* 1

'futólépés, futás': *(tréf fig etym)* Bagarja uram .. merre szalad kend Gyors szaladással, Mint a kugli-golyóbis? (HK/1 : 143)

szaladgál tn ige **3** | 2: *-Ø* 1; *-tál* 1

'ide-oda szalad; futkos': tyúk anyó, kend A szobában lakik itt bent? .. Itt szaladgál föl és alá (746/3 : 31) | *(-t* ragos hat-val:) annyit szaladgáltál. Ez nem illik .. nem vagy már gyermek. (TH/4 : 149)

szaladgálni fn in 1 | *-nom* 1

[Predszláva:] asszony vagy és fejedelemné. [Judit:] S ezért illetlen szaladgálnom? (TH/4 : 149)

szaladoz tn ige **1** | *-nának* 1

'szaladgál, futkos': Az égen villámok cikáztak .. ugy tetszék, mintha azok a földön szaladoznának. (RH/6 : 202)

szalag fn **12** | *-Ø* 3, *-ok* 1 | *-ot* 3, *-jait* 1; *-ról* 1; *-gal* 2, *-ok[kal]* 1

1. 'kelméből készült hosszú, keskeny csík (amellyel vmit át- v. összekötnek)': föloldá hátán mellénye szalagjait (RH/6 : 74) *(jelzővel:)* →*bojtos* ~ 6 : 84 →*háromszín* ~ 1 : 308 | (mint öv; *kép)* Volnék szivárvány: kérnélek, hogy Szineimet elfogadd, És festess bennök szalagot, melly Övezze derekad. (733/3 : 15); *(jelzővel:) égő* ~ *: (hsl)* megragadtam angyalom kezét .. És derekát átövezé karom .. mint egy égő szalag. (T/2 : 16) | (mint dísz:) a fejkötő .. kis kék virágai a hajjal hamuszőkévé olvadtak össze, míg a szalagok .. az arc tojásdadából azt elfödék, mi benne .. soványnak látszék. (KH/6 : 6); *(páros kif)* Középen a nagy májusfa, fölül virágkoronákkal ellátva, s szalagok s galyokkal övezve (RH/6 : 86) *(felsor)* túlzott pompában ragyogott, s ferde alakján több szalagot, tollat, csipkét viselt, mint az udvariak (RH/6 : 329); *(jelzővel:)* →*keményített* ~ 6 : 29 | (mint kitüntetés jelvénye; *jelzővel:)* →*piros* v. *vörös* ~ A vörös szalagról gomblyukában .. ki lehete találni, hogy a hadsereg tisztje volt (KH/6 : 10) + 6 : 32

2. *(átv)* 'fénycsík': A keleti láthatár szélén a hó fölött piros szalag futott végig, melly a nap jöttét hirdeté (HKöt/4 : 29)

Szalánc tulfn **1**

(földrn) 'felvidéki várrom Nagyszalánc (Slanec, Csehszlovákia) község közelében': Szalánc Abauj megyében. Regete-Ruszka mellett. (P 206/5 : 156)

Szalay tulfn **4** | -Ø 3 | *-t* 1
(csn) ~ *Fridrich* '~ Frigyes, P. iskolatársa': köszöntsd nevemben Szalay Fridrich, második esztendei Grammatistát (L 1/6 : 7) | (önállóan) 'uő.': *(ism)* [Prosperínyi] Kinálta Szalayt borral, Szalay fölvette a poharat s véletlenül kiöntötte a bort. Szalay szinte Poeta, s velem együtt van kvártélyon. (L 5/7 : 10)

szálka fn **3** | -Ø 2 | *-t* 1
'apró, szúrós szilánk': **Sz:** *vmi nagy ~ vki szemében* 'vmiért (tartósan) haragszik, boszszankodik vki': [apám] Szemében „mesterségem" Most is nagy szálka még (136/1 : 78) + 4 : 404 *más szemében a ~t megleli, s az övében a →gerendát feledi* 1 : 37

[Szalkszentmárton] tulfn: **Szalk-Szentmárton 108**
(földrn) 'község a Duna bal partján a mai Bács-Kiskun megyében; P. szüleinek lakóhelye 1845—1846-ban': (vers keltezésében:) Változás .. (Szalk-Szentmárton.) (398/ ÖK.[1] 420) Itt állok a rónaközépen .. (Szalk-Szentmárton.) (437/ÖK.[1] 448) + ÖK.[1] 428, 430, 432, 435, 442, 446, 447, 452 (+ 98) vö. **Szentmárton, Sz. SzentMárton**

szálkú mn **1**
(elav; jelzővel) 'szálkájú, szálú': *csekély ~* 'kevés szálból álló, szerény (koszorú)': *(szimb)* nagytudományu Atyjaink .. Gonditokért hálás kebelünk forró köszönetjét És a csekély szálkú koszorúnkat kegybe vegyétek (1/3 : 243)

száll tn ige **185** | 174; **száll** 173, [nem autográf:] **szál** 1: *-ok* 8, *-sz* 1, *-Ø* 61, *-unk* 5, *-nak* 6 ~ *-anak* 7; *-tam* 3 ~ *-ottam* 1, *-t* 33 ~ *-ott* 8, *-tatok* 1, *-tak* 3 ~ *-tanak* 1; *-a* 7, *-ánk* 1; *-t vala* 1; *-ni fog* 1 | *-na* 2 ~ *-ana* 1, *-nánk* 1; *-t volna* 1 | *-j* 11, *-jon* 7 || *-hatok* 2; *-hatott* 1
1. 'a levegőben tovahalad; repül': (szárnyas állatról:) Fejem fölött .. őszi légen át Vándor darúid V betűje szállt (60/1 : 13) *(ism)* [a madár] Száll.. . száll.. . száll.. . viszi szárnya (422/2 : 20); *(hsl)* a hortobágyi csárda .. az égen.. . oda emelte föl a délibáb. A .. ménes, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt darucsoport szállana. (ÚL/5 : 48—9) + 1 : 257; *vhova ~* oh az Irígylendő vándormadarak! .. Egy tavaszból másba szállanak. (368/1 : 318) + 1 : 211, 315 *(párh)* Hova szállott a cinege? Honnan jöttél, fülemile? (591/2 : 168) *(kép)* Mi most nekem A szerelem? Rózsafán kis madárfészek, Mellyben vígan fütyörészek, S ha földulja a fergeteg, Odább szállok, mást épitek. (590/2 : 167); *vhonnan ~: (párh)* János vitéz .. Feje fölött repült egy nagy sereg gólya; Őszre járt az idő: ezek a madarak Bizonyosan szülő-földéről szálltanak. (JV/1 : 204); *fáradtan ~* 2 : 156 *lassan ~: (kép, párh)* Oh lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezet! (T/2 : 13) *magasan ~* 2 : 13, *sebesen ~* 2 : 20 *(ism)* Száll a madár, tán párjához siet; Sebesen száll, el is hagyott minket. (229/1 : 224) + 1 : 270 | *(megelev;* madárnak képzelt jelenségről:) ha száll e vágyak szárnya, Mért nincs rajta égi toll? (76/1 : 25) Lelkem bolyongó, hontalan madár, Keresve száll: fészkét hol rakja meg? (318/1 : 283) *(ism)* Szállnak reményink [verscím is], e szép madarak.. . Midőn legjobban szállanak .. Jön a való, e zord vadász, S lelövöldözi őket. (428/2 : 23) + 1 : 270; *vhova* v. *vmerre ~* Mint galamb száll én felém az álom (363/1 : 315) + 2 : 177; 3 : 27 *(párh)* dalszárnyon a lángérzemények Madárként szálltak szerteszét. Égig röpült a bűvös ének (78/1 : 28); *(szókapcs:) égbe ~* Szerelmem sasmadár .. égbe száll velem (522/2 : 99) *magasra ~* a közelgető viharnak Megérint hírmondó szele, S dalom, mint elkapott madár, a Földről magasra száll vele. (778/3 : 70) || (ilyen mozgásra képesnek képzelt emberről:) Te voltál kepzeményim szárnya; Megtörve vagy: nem szállhatok. (258/1 : 245) + 1 : 308; *vmerre ~: (párh)* a lelkesülés égi mámorában Sasként röpültem a világon át. S a merre szálltam, minden az enyém volt! (T/2 : 14) *vmitől vmeddig ~* A világnak megteremtésétől Szállok a végső ítéletig. (353/1 : 308); *(szókapcs:) égbe* v. *föl az égre* v. *→mennybe ~* De boldogok is vagyunk ám, Ugy-e, lelkem kis Juliskám? Meg se' várjuk a halálunk, Elevenen égbe szállunk! (727/3 : 9) + 1 : 308; 2 : 205 *(párh:) égbe ~ — röpül←* 3 : 30, *seprőnyélen ~* 1 : 214 || (a testtől elszakadtnak képzelt lélekről, elméről:) kebelemben .. nőttön nőtt ez ür, S ez ür miatt nem szállhatott már lelkem, Félt, hogy mélyébe hull (T/2 : 14) *(ism)* Szállj, lelkem, oh szállj az égi testek között, És pillants keresztül rejtelmök fátyolán (664/2 : 249); *vhova* v. *vmerre ~* te, lelkem, szállj a Királyhágón által Érzelmeimnek tündérvilágával (783/3 : 75) *(párh)* [Második polgár:] Hát az én elméncségem vajon merre repülne? [Harmadik polgár:] Oh, a tied .. ha szabadon volna, bizonnyal dél felé szállna. (Cor/4 : 279) *vhonnan vhova ~* ide szállt lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép alföldre! (UJ/5 : 24); *(ráértés)* [a másvilágon] Mint ágrul ágra A csalogánypár, Csillagrul csillagra szállunk, te s én (703/2 : 301); *(szókapcs:) égbe* v. *mennybe ~:* Minket levágnak s tűzre tesznek tán, De lelkünk lesz a láng, melly égbe szállni fog. (410/1 : 357) + 1 : 314 *→messze-messze (tájra) ~* 1 : 327; 2 : 117(2×) — **a)** *vhova, vmire, vkire ~* 'a levegőben repülve lebocsátkozik; leszáll': (szárnyas állatról:) Tán mellém valami kis bogárka szálla (664/2 : 249)

Madárka szállott a börtön falának Párkányzatára közel ablakához (Ap/3 : 170) + 1 : 198; 2 : 46, 294, 340; 3 : 72, 171; *(hsl)* [Marci] a csapást csak annyiba vette, mintha légy szállt volna fejére. (FL/4 : 136) [ellenségeink!] mohó étvággyal megrohantok minket, Miként a holló a holttestre száll. (815/3 : 187), *(kép)* Szállj rám, fehér galamb, Galambomnak lelke, Hadd legyek megáldva (523/2 : 99) *(kép, ism)* Csak néha szállt az aggalomnak ölyve Föléje .. És néha szállt a bú galambja Föléje (Ap/3 : 132), *rá* ~ ld. **[rászáll]** || (lélekről, szellemi lényről; *szókapcs:) földre* ~ Földre szállt a legszebb angyal Isten engedelmivel, hogy Fölkeresse .. A legszebbik szép leányt. (642/2 : 222) + 2 : 72 *égből* ~ *(le)* száll egéből ideálom (48/3 : 275) + 2 : 211 | *(ráértés:) vhova* ~ Kis házikókra száll lelkem, mint a gólya (LV/3 : 299) — **b)** 'szállva, repülve távozik; elszáll': (lélekről:) vidd el őt, kegyetlen hatalom, Vidd el, ha róla így határozál... Egy tőr megnyitja szívem ajtaját, S lelkem utána száll. (645/2 : 228) — **c)** (a *kiszáll* ige rövidített ism-eként; *kép, tőism)* Elszállott már a madár a Hervadt őszi tájról, Hejh ha én is kiszállhatnék Búmnak országából! Nem szállhatok (520/2 : 97)

2. '(könnyű test, felhő) a levegőben lebegve halad': Száll a dal, mint *szállanak* a szélben A letépett rózsalevelek. (812/3 : 184) + 1 : 325; 2 : 100(5×) | *(ráértés)* Felhő alakjába lelkem átöltözik, Ugy száll a hon fölött nyugattól keletig Sötéten, csendesen (581/2 : 154) — **a)** *vmire* ~ '(légköri jelenség) leszállva ér, lep vmit': →*dér* ~ *rá* 3 : 211

3. '(égitest) pályáján halad': *vhova* ~ Alkonyodék. Arany felhőkön szállott A nap violaszín hegyek mögé. (T/2 : 17) Szállj te is, nap, a rózsám fölébe (525/2 : 100); *(szókapcs:) magasra* ~ 2 : 55; 6 : 83 *égről földre* ~ *: (hsl, tőism, ism)* Le a völgybe tér a hegy patakja, S az égről a nap a földre száll. Igy, mint a nap földre száll az égről .. Palotádból, lelkem szép galambja, Szállj le hozzám, hogy birhassalak! (348/1 : 304)

4. 'alacsonyabb szintre kerül, ereszkedik': *vmi alá* ~ két szerető szív szálla Pihenni e két domb alá (402/1 : 349); *(szókapcs:) lejjebb* ~ 6 : 404 *pokolra* ~ 2 : 58 *sírba* ~ [Marcius] Izmos karjában a sötét halál, Kinyujtja, és sok ember sírba száll. (Cor/4 : 266) + 3 : 235; Sz: →*inába* ~ *a bátorsága* 1 : 62 — **a)** 'mélyed, süllyed': *(átv szókapcs:) magába* ~ 'saját gondolatait, lelkét vizsgálja': A természet nyugodt magányos rejtekén Magamba szállok, és elkomorodom én. (621/3 : 286) + 2 : 348; 3 : 141; 7 : 204 *semmiségbe* ~ 2 : 287 — **b)** 'csökken': *(átv szókapcs:) végpontra* ~ 3 : 273

5. 'vízi járművön halad': Bár Mátrává nő a hullám, Vissza — hozzá — szállok én! (27/3 : 259) nem szállunk szabadon A vad tenger felett. Én és te? (418/2 : 11); *túlpartra* ~ 1 : 14; 3 : 258 — **a)** 'vízi járművön útnak indul': *tengerre* ~ vitorlás hajón a Boldog ifju a tengerre szállt (490/2 : 48) — **b)** 'vízi járművön elérkezik vhova': *partra* ~ 6 : 208 — **c)** '(vízi) járművön helyet foglal': *kompba* ~ 6 : 207

6. 'vhol szállást foglal': *vhova* ~ Kvártélyt, kis-biró! huszárok Szállanak a faluba. (51/3 : 275) Eperjesen Kerényi Frigyeshez szállottam, s nála tölték egy hónapot. (ÚL/5 : 20) + 4 : 66; 5 : 26, 100; *bele* ~ ld. **[beleszáll]**

7. *(átv)* 'terjedve eljut vmeddig v. vhova': *(szókapcs:) fejébe* ~ *a bor* ld. **szállni** || (hangról:) A kürtnek harsogó szava Még egyszer szálla tétova (54/3 : 281) Ön magától száll a dal szivünkből, Ha bú vagy kedv érintette meg (812/3 : 184) + uo.; 3 : 272; *(szókapcs:) fülébe* ~ *: (ráértés)* Táblabíró úrnak .. Béke angyalaként szállt e szó fülébe (Tb/3 : 298) *szájról szájra* ~ Az elhagyott nő! e kifejezés szállt szájról szájra. (KH/6 : 57) || (fényről, sugárról) *vkire* v. *vmire* ~ Száll reám aranyos, ezüstös csillagfény (664/2 : 249) a fölkelő nap legelső sugára Az alvó férfi homlokára száll (Ap/3 : 115) + 2 : 53; 3 : 156; *(kép)* A bú .. Lesz nyájas hold sugára, Melly tündökölni száll szelíd emlékzetem Morajtalan tavára. (275/1 : 255) || (tekintetről) *vhova* v. *vmeddig* ~ Verőfényes nap volt. Tekintetem Nem lelve gátot, mérföldekre szállt (S/2 : 69) *vkire* ~ [a lovag] Nem látta, hogy rá gyakran szállt a lyányka Tekintetének csillagos világa (376/1 : 326); *(szókapcs:) messze,* →*magasra* ~ 3 : 109 | *(ráértés)* a két zordon ifjut Nem rettenték meg a dörgő szavak Sem a szemeknek átszuró világa, Melly villámlásként szállt a hang előtt. (S/2 : 72) — **a)** '(gondolat, képzelet, érzelem) vkire, vmire irányul, terelődik': *vhova* v. *vmerre* ~ Hírvágy, kincsvágy soha nem bántott engemet. Gondolatom sem száll falu határán tul (575/2 : 148) + 3 : 271 *(ism)* [ideál!] Lelkesült idegről száll feléd az ének, Forró érzeményim *szállanak* vele (44/3 : 272); *messze-messze* ~ 3 : 271 — **b)** '(érzelem, lelkület) eltölt, elfog vkit': *(szókapcs:) vkibe lélek* ~ 2 : 17; 4 : 313 *vkire* v. *szívének tájára* →*borzalom* v. →*bú* v. →*hevület* v. →*kétségbeesés* ~ 1 : 221; 2 : 257; 3 : 268, 283, 292; 4 : 377 *fejére* →*mámor* ~ 2 : 232 *lelke hullámára* →*megnyugvás* ~ 2 : 214 *szívébe* → *hidegség* ~ 6 : 303 *szívére* ~ Szivemre szállt a fájdalom, Nem, nem az: a gyalázat (832/3 : 204) *szív porára* →*béke* ~ 3 : 95 — **c)** *(vál)* '(érzelem kifejezése) megjelenik, láthatóvá válik vhol': *(szókapcs:) homlokára* ~ Mikor isten a férfit teremté, Homlokára szállt sötét ború (373/1 : 322) *szemébe* ~ Boldogság napja volt égő szived, A melly szemedbe szállt (313/1 : 279) + 3 : 269 — **d)** '(tudattartalom) felidéződik vki-

ben': *vkihez ~ : (megszem)* szabadság, mért halvány az orcád? Szenvedésid emléke szállt hozzád? (755/3 : 41); *(szókapcs:) fejébe ~* ⟨És szállt fejembe⟩ S jutott eszembe számtalan Szebbnél-szebb gondolat (135/1 : 77, 387) *lelke elé ~* [nagybátyám] képe is s az akkor nála töltött időé világosabban szálla lelkem elé. (NI/6 : 421), *szívéhez vissza ~* ld. **visszaszáll** — **e)** 'vkire háramlik, hárul': *(szókapcs:) vkire áldás ~* [szabadság!] kell-e még több, hogy áldásod Ne érdemetlen szálljon ránk? (841/3 : 219), *vkire,* ill. *fejére* v. *porára →átok ~* 1 : 339; 2 : 92—3(×), 114, 382(2×); 3 : 210; 4 : 14 *(ráértés, szój)* kis madaram .. Ki mondta néked, hogy e falra szállj, A mellyre nem *száll* átoknál egyéb? (Ap/3 : 171), *vkire harag ~* Zsarnokok, rátok száll haragunk (820/3 : 194) *vkire kegy ~* 3 : 284 *vkire veszély ~* 3 : 175 *fejére vki vére ~* 'bűnhődnie kell vki haláláért': *(ráértés)* Zsigmond király, gyilkos király, Vérünk, átkunk fejedre száll! (834/3 : 210)

8. *(átv)* 'vmely cselekvésre megjelenik, indul': *(megszem)* életünk fölé .. A halál Romboló torát meg- Ülni száll (66/1 : 18) ez öngyilkos kéz hányszor szálla ránk!.. Isten csodája, hogy még áll hazánk. (416/2 : 7); *vki, vmi ellen ~* a volszkok hadserege előrenyomult, ellene Comínius vezér szállt a római erő egy részével (Cor/4 : 244) *(megszem)* Jaj annak! a ki ellen E nép kardja száll. (53/3 : 279); *(szókapcs:) harcra ~* 3 : 256 *síkra ~* ld. **[síkraszáll]**, *szembe ~* ld. **[szembeszáll]**, *táborba ~* 6 : 39

9. *(átv)* 'vkinek örökségként jut': *vkire ~* Sok illy torony, kis birtokkal körűle, a nemes családok ifjabb fiaira szállt (RH/6 : 157)

10. *(átv)* '(idő) gyorsan múlik': *(ráértés)* Száll az idő, mint a pille, Mellyet a szél ragad el (794/3 : 90) *(tőism)* Láttál-e a róna felett Elszállni madársereget, Ha rája lövének? Igy szállnak az évek! (558/2 : 126) — **a)** '(a múló idővel együtt) elszáll, elmúlik': *(kép, ráértés)* meghagyta az idő bátorságod, De mi haszna? hogyha erőd vele szállott. (JV/1 : 195)

szállni fn in 5 | *-ni* 3 *~ -ani* 2

1. Hogyha még is szállni tudnék, Mint amottan az a gólya. (BI/2 : 312) + 1 : 25 — **5.** Ki merne szállani Most csónakunk után? (418/2 : 11) — **7.** a bor mindkettőnek kissé fejébe szállni látszott. (RH/6 : 153) — **8.** *táborba ~ni* 6 : 207

szálló 1. mn in 1 — **1.** *égbe ~* De milly hang ez, milly tulvilági hang .. Tán szellem, égbe szálló a pokolból (T/2 : 13)

szállva 1. hat in 4 — **4. a)** *magába ~* Mistriss Lawington .. szomszédnője, félig magába szállva, bizonytalanúl tekinte maga elé (KH/6 : 9) — **6.** Barátom, kinél szállva vagyok, többed magával bement a városházhoz (P 207/5 : 103) + uo.; 5 : 99

szállván 2. hat in 1 — **4.** *égből földre ~ : (kép)* Azért hagyád el a muzsákat, Azért tevéd le lantodat, Hogy, földre szállván az egekből, Tüstént besározd magadat (800/3 : 100)

szállás fn **35** | **szállás** 34, **szálás** 1; *-Ø* 2; *-om* 3, *-a* 3 | *-t* 15, *-omat* 1, *-odat* 1; *-on* 2; *-ra* 2, *-omra* 2, *-ára* 1, *-unkra* 1; *-omról* 1; *-sal* 1

1. 'az a lehetőség v. szolgáltatás, hogy vki vhol (ideiglenesen) lakhat': Ez a fogadó, mellyel dicsekvél, hogy ott olly jó bort kapni .. A szállás is igen jó. (RH/6 : 152) Rögtön egész perepútyostul felzarándokolnod bajos lenne már csak a szállásra nézve is. (L 202/7 : 144); *(jelzővel:) éji ~* többen a legelőkelőbb nemesek közől alant a perjelségben találtak éji szállást (RH/6 : 248) *jó ~* E jó íjászok .. idején érkeznek. Láss utána, hogy jó szállást kapjanak, s jól tartassanak. (RH/6 : 219) *olcsó ~* Betegen és szegényen jöttem e városba, s a legolcsóbb szállást keresém. (HKöt/4 : 56); *(szókapcs:) ~a (van) vhol* Hol a szállása [Pinty úrfinak]? azt nem tudjuk; De ő fennen dicsekszi el: Millyen pompás szobái vannak! (195/1 : 155) *(párh)* Falu kocsmájában van az én lakásom .. Van szállásom itten s ennem innom ingyen, Soha sem volt ennél jobb gondviselésem. (370/1 : 320), *~t →csinál* v. *készít* siessünk gyorsan Eveshamba. Bátyám emberei szállást készítenek számomra, s én az éjjel megosztom azt veletek. (RH/6 : 218) + 4 : 51; 7 : 217 *(→táplálatot, ruhát,) ~t kap* 3 : 135; 6 : 219 *~t keres* Adjon isten jó estét .. Szállást keresnénk, ha találnánk (N/4 : 110) + 4 : 56, 334; 6 : 249 *~t talál* Ashby Rikárd .. későn érkezvén, csak nagy nehézséggel talált már szállást. (RH/6 : 252) + 4 : 110; 6 : 174, 248 *~on van vhol: (párh)* én Selmecen vagyok, koszton (vagy is ebéden) az Alumneumban, száláson pedig, és félkoszton Nemes Prosperinyi Mihály érdemes kamarahajdú uraságnál (L 5/7 : 9) *~sal ellát* H. barátom látott el R.-Szombatban létem alatt szállással (UJ/5 : 30)

2. 'az a hely, ahol vki éjszakázik, ill. ideiglenesen lakik': Tangel .. Hugot a gróf szállására követé, kit a legvégső sátorban .. találtak. (RH/6 : 209) Egy éjjel későn érvén szállásomra, minden ágyat megnépesedve találtam (UJ/5 : 30) + 5 : 101; *(jelzővel:) →éji ~* 3 : 22 — **a)** 'hosszabb időre igénybe vett lakás': fölkeresém .. Ternyei unokáját. Szállása csinos volt, de fényüzés nélkül. (HKöt/4 : 88) Szállásom a kerepesi uton a Marczibányi házban .. lesz. Ott lakik Egressy Gábor is. (L 284/7 : 209) + 4 : 89, 90; 5 : 45; 6 : 413; 7 : 106; *(jelzővel:) nagy ~* Nem lakik ön már a Boulevard Saint-Martinon? — Kis idő óta egy nagy szállásom van a rue d'Antinban. (J/6 : 412) *olcsó ~*

Egressy .. öt szobát vett ki .. abból kiád kettőt (konyha is van hozzá).. olcsóbb szállást egész Pesten nem fogsz kapni, jó helyen is fekszik. (L 284/7 : 209—10) *pompás* ~ 6 : 415; *(szókapcs:)* ~*t* →*változtat* 7 : 57, 59 — **b)** *(átv)* 'lakcím': Leveled csak ma került kezemhez .. mert elfelejtettem megírni szállásomat (L 134/7 : 47)

szállásol ige **2** | *-tak* 1; *-ták* 1

1. ts *vhova* ~ '(katonaságot) vhova (ideiglenes) szállásra elhelyez': a menyecske annyira beleszeretett egy káplárba, hogy elment utána, a mint a katonákat máshova szállásolták. (FL/4 : 138)

2. tn *(elav:) vhol* ~ '(katonaság) vhol átmenetileg elhelyezkedik, szálláson van': A szomszéd faluban .. katonák szállásoltak (FL/4 : 138)

szállít ts ige **6** | **4**; **szállít 3**, **szállit** 1: *-om* 1; *-ám* 1 | *-ná* 1 | *-sa* 1

1. 'járművön vhova visz v. hoz': Feleségemet .. gyermekével együtt hozzád szállítom .. bízván őket a ti gondjaitokra. (L 255/7 : 193) + 5 : 146 — **a)** '(jármű terhet) vhova visz': *(kép)* illyféle szavakkal Terhelte meg a levegőnek Könnyű szekerét, Hogy szállítná azokat A derék hangászi fülekbe (HK/1 : 128)

2. 'vhova küld' ld. **szállított, [szállítva]** — **a)** *(szókapcs:) vki kezébe* ~ 'hozzá (el)juttat': Rám bizott leveledet átadtam Vörösmarti képviselőtársadnak szoros meghagyással, hogy azonnal az illető kezekbe szállítsa (L 270/7 : 201)

szállított 2. mn in 1 — **2.** A már elküldött 8, e most szállított 6, és még küldendő két vagy három levelet összesen od'adom 60 pengő forintért (L 166/7 : 80)

[szállítva] 1. hat in: **szállitva** 1 — **2.** *(biz)* Ugy-e bár .. kérdezi [az öreg], egyik mazsolát a másik [után] gyomrának örvényébe szállítva, ön szereté Jenny kisasszonyt? (J/6 : 407)

vö. **[szállító], [szállíttatik]**

szállítás fn **2** | **szállítás** 1, **szállitás** 1: *-át* 1; *-ára* 1

'tehernek járművön való vitele': [a láda] a seregeknél fegyverzetek és ruhák szállítására használtatott. (RH/6 : 235) + 5 : 161

[szállító] fn: **szállító 1** | *-dat* 1

'iparos v. kereskedő, aki (állandó) megrendelőjének az árut (házhoz) szállítja': 6000 frankoddal kijöttél. Egy szállitódat [Liferanten] sem ismerem. (KH/6 : 28)

[szállíttatik] szenv ige: **szállittatik 1** | *-tak* 1

'(szállítás útján) eljut vhova': A munkások .. egymásnak hajigálták a köveket, mellyek illy módon gyorsan és ügyesen szállittattak rendeltetésök helyére. (NI/6 : 427)

szállong tn ige **3** | *-ott* 1, *-tanak* 1 | *-anék* 1

1. '(madár) gyakran irányt változtatva huzamosan száll': a tó közepén gyors halászmadarak Hosszu szárnyaikkal le s föl szállongtanak. (JV/1 : 186) + 2 : 153

2. *(átv)* '(hír) szóbeszédként terjed': azon hír szállongott [ging], hogy közte s fejedelme között néhány pörlekedés támadt (RH/6 : 113)

szalma fn **15** | *-Ø* 7; *-ja* 1 | *-t* 4; *-ból* 1; *-n* 1; *-val* 1

'gabonának belül üres szára': *(jelzővel:) kicsépelt* ~*: (met, szembeáll)* Türelem, kicsépelt szalma, Mellyet a bárgyú világnak Telt kalászokként árulnak, Kik magodból jóllakának (601/2 : 181) *üres* ~*: (kép)* [a cenzúra] a pokol cséplője, melly alá Kévéinket kell tartanunk, s ez Az igazságot, a magot Kicsépeli belőle, aztán Az üres szalmát visszadobja, S ezen rágódik a közönség. (Ap/3 : 154) — **a)** 'ennek cséplés utáni kusza tömege': lábára, csizma helyén, szalma volt tekergetve. (N/4 : 100); **Szh:** *olyan, mint a* →*Csáki szalmája* 3 : 87 **Sz:** *se széna, se* ~ 'határozatlan, nem tud dönteni': Látszék, hogy valamit Akar és nem akar, Vagy inkább, hogy valamit Merne, ha merne .. a lágyszivü kántor Se' széna se' szalma (HK/1 : 130) | (mint tüzelőanyag:) A gányó kisebbik fia rakta a tüzet .. hirtelen lobbot vetett a szalma, s megvilágította az egész istálót. (N/4 : 110) *(haladv:) tapló* — →*kéngyertya* — ~ — *fa* 1 : 123(2×); (mennyiségjelzővel:) *jó* →*marok* v. *nyaláb* ~ Marci .. ollyan nyaláb szalmát talált a félholt pörnyére vetni, hogy az majd egészen kialudt. (N/4 : 110) + uo. | (mint házfedél anyaga:) Az ajtófelek földbe voltak verve, s a tető szalmából állt (RH/6 : 108) | (mint fekvőhely:) gyermeke .. alszik .. a nyoszolyán, Melly födve durva lepedővel, A melly alól kikandikál a szalma. (Ap/3 : 108) + 6 : 95; *(jelzővel:) egy* →*zsúp meztelen* ~ 4 : 56 — **b)** *(átv)* 'értéktelen, zagyva dolog': *(halm:)* →*csepű és csutka és* ~ 7 : 117

szalmafödél fn **4** | *-Ø* 1 | .. *delét* 1; .. *delemen* 1; .. *delének* 1

'szalmából készült háztető; zsúpfedél': az erdőnek egy szabad térén .. elhagyott ház állt. Előtte néhány fa és bokor volt, mellyek .. csak a ház szalmafödelét mutaták. (RH/6 : 296) + 1 : 276; *(kép)* Lennék kicsiny kunyhó A rejtett völgybe' lenn, Eső-vágta sebbel Szalmafödelemen (619/2 : 199); *(szimb szókapcs:)* ~ *alatt* 'egyszerű, szegény környezetben': Nem a palotáknak fényes gyertya-

szála Vagyok én, hanem a kunyhók mécsvilága. Alant születtem én, szalmafödél alatt (LV/3 : 299)

[szalmafödelű] mn: [sajtóhiba:] **szalmaföldelű 1**
'szalmafödéllel fedett, zsúptetős (ház)': (részleges *ism)* A völgyben apró, elszórt oláh faluk, isszonyú nagy szalmaföldelű házakkal. . . a födelek nagyok, nem a házak. (ÚL/5 : 51)

szalmakalap fn **2** | *-ot* 1; *-jában* 1
'szalmából font könnyű (női) kalap': *(párh)* Elíza .. szép volt .. kis szalmakalapjában, s cashemirjában (KH/6 : 22); *→olasz* ~ 6 : 412

szalmakunyhó fn **1** | *-k* b 1
'szalmatetős kunyhó; (ált ért.) szegényes kis ház': Oh szent a szalmakunyhók küszöbe! Mert itt születnek a nagyok, az ég A megváltókat ide küldi be. (567/2 : 140)

szalmaláng fn **1**
(átv) 'hirtelen fellobbanó és hamar lelohadó érzelem': *költői* ~ a midőn Leánynak azt mondám, hogy szeretem. . . Az csak költői szalmaláng vala, Melly született s ellobbana. (630/2 : 210)

szalmaszék fn **3** | *-Ø* 2 | *-én* 1
'szalmából font ülőkéjű (és támlájú) szék': *(felsor,* részleges *ism)* Fenyőfaágy, fenyőfaasztal .. Az ágy lábánál egy vén szalmazsák S az asztal mellett egy pár szalmaszék .. egy szu-ette láda, Ez a szobának minden bútora. (Ap/3 : 108); *(jelzővel:) karos* ~ 'ilyen karosszék': Két összetett karos szalmaszék volt az ágya [fiamnak] (P 291/5 : 147); *rossz* ~ rosz szalmaszékén .. ülve, az öreg ur verseket csinált (J/6 : 401)

szalmatekercs fn **1** | *-csel* 1
'szalmából sodort tekercs': [a koldus] hóna alatt mankóival, lábán csizma helyett szalmatekercsel itt áll (N/4 : 115)

szalmazsák fn **5** | *-Ø* 1 | *-on* 3; *-ra* 1
'(szegényes) fekvőhelyül szolgáló, szalmával töltött nagyobb zsák': Fölszedte fáradt tagjait, És vánszorogva vitte A földön fekvő szalmazsákra. (Ap/3 : 114); *(jelzővel:) durva* ~ [alszik] Két gyermekével az anya, És láboknál a földön A durva szalmazsákon A férfiú (Ap/3 : 156) + 3 : 114 *vén* ~ — *szalmaszék←* 3 : 108 | (mint a szegénység jelképe; *szembeáll:) →bársony pólya* — ~ 2 : 119

[szalon] fn: **salon 6** | *-Ø* 2, *-ok* b 1; *-ja* 1 | *-ban* 1; *-jainak* b 1
'díszesen berendezett szoba, terem vendégek fogadására; *(átv* is:) előkelő, úri társaság': egy napon egyikében Bellcourt salonjainak .. egy hölgyet pillanték meg (KH/6 : 20) már több salonban beszéltek a veszély felől, mellynek ki vannak téve a katonaság elfogadása által (KH/6 : 23) + 6 : 39 *(párh)* A salon magas rangu hölgynek az, mi férfinak a víhely. Itt győzni, vagy a helyen halni kell. (KH/6 : 42); *(jelzővel:) miniszteri* ~ arca .. vonásában ollyas valamit [lehetett látni] .. mi a ministeri salonok mindennapos látogatóinak annyira sajátjok (KH/6 : 32) *(szembeáll:) →nagyúri* ~ — *szentegyház←* 5 : 38

[szalondiplomatai] mn: **salondiplomatai 1**
(ford) 'úri szalonokban folyó finom, diplomatikus cselszövésekre jellemző (modor)': Nagysád, mondá Pomenars ur salondiplomatai [eines Salondiplomaten] elpusztulhatlan könnyüséggel .. szabadságot vevék Boisgontier urat magammal hoznom (KH/6 : 14)

[szalongyülekezet] fn: **salongyülekezet 1**
(ford) 'úri szalonok összessége': Bellcourt társasága .. a legizetlenebb salongyülekezet [Sammlung von Salons], mellyben a tisztek pénzöket vénasszonyoknál veszteget-hetik. (KH/6 : 20)

[szaloni] mn: **saloni 1**
'a szalonok úri társaságára jellemző': Shakspearehez műveltség kell, de nem saloni (P 132/5 : 43)

szalonka fn **1**
'hosszú, vékony csőrű, galamb nagyságú, húsáért vadászott költöző madár': *(hsl)* egy férfit látok, ki bölcsnek nevezi magát, s fejét mint egy szalonka kelepcébe dugja (RH/6 : 198)

[szalonkatoll] fn: **szalonka toll 1**
'szalonka (farok- v. szárny)tolla (mint fejfedő dísze)': Fején kis selyem barétot viselt, elől arany gombbal ellátva, mellyhez egy csomó szalonka toll volt tűzve. (RH/6 : 106)

szalonkavadászat fn **1** | *-ra* 1
'vadászás szalonkára (mint társas szórakozás)': Több ismerőm ment el mellettem fegyverrel, tarisznyával a közel fekvő erdőkbe szalonkavadászatra. (NI/6 : 436)

szalonna fn **5** | *-Ø* 2 | *-t* 2, *-ját* 1
'a disznó bőre alatti zsírszövet mint eledel': [János] elővette tarisznyáját, Megette maradék kevés szalonnáját. (JV/1 : 186) *(páros kif)* ott haltam volna meg éhen, ha .. nem lett volna kocsisom tarisznyájában kenyér és szalonna (ÚL/5 : 66) | (mint a zsidó vallási előírások által tiltott eledel; *páros kif, helyesbítés)* adjon az isten a kocsmárosnak is kenyeret és szalonnát vagy

vöröshagymát, mert zsidó, a jámbor. (ÚL/5 : 67) | (mint a parlagiság jelképe:) [Debrecenben] ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak. (ÚL/5 : 47) *(párh:)* ~ — *hízott*← *disznó* uo.

[szalonnaszag] fn: **szalonna szag 1** | *-nak* b 1
'a kiolvasztott szalonna átható szaga': Voltál-e már Debrecenben, barátom? .. az orrodat jól befogd, mert .. a guta üt meg a szalonna szagnak miatta. (ÚL/5 : 47)

Szalonta tulfn **59** | **Szalonta** 58, *(rég)* **Szalontha** 1: -Ø 15 (b 1) | *-t* 2; *-ig* 2; *-n* 31; *-nak* b 1; *-ra* 6; *-ról* 2
(földrn) 'Nagyszalonta mezőváros az egykori Bihar megyében (Salonta, Románia); Arany János szülőhelye és lakhelye': Ma egy hete értem ide Szalontára Arany Jánoshoz (L 151/7 : 66) [fiam] két hónapos korában .. Februáriusban Szalontára ment anyjával Arany Jánosékhoz, s ott maradtak májusig (P 291/5 : 148) + 5 : 54, 56, 58; 7 : 71, 111, 144, 173, 193, 199, 200, 205, 209; *(ism)* siettem ki, ide Szalontára .. mert Szalontán egy nagy ember lakik, s e nagy ember jó barátom .. Arany János (ÚL/5 : 55) *(felsor:) Királyhágó, Nagyvárad,* ~, *Mezőtúr*← stb. 5 : 76 *(párh:)* ~ — *Pest*← 7 : 131; *(tréf körülírás:)* →*dísze* ←*nak* 7 : 125 ~ *pennája*← 7 : 180 | (levélcímzésben:) Arany Jánosnak az én drága kedves komám uramnak .. Túlatiszán Szalontán (L 188/7 : 117) + 7 : 71, 102, 137, 152, 158, 171, 178, 181, 194, 215 (+14) | (levél keltezésében:) Szalonta, jún. 8. 1847. (L 151/7 : 66) + 5 : 143; 7 : 201, 209 | (mű keltezésében:) Arany Lacinak .. (Szalonta.) (615/PE.11 : 72) VII. levél Szalonta, június 7. 1847. (ÚL/5 : 54) + PE. 11(6×); PE. 12 — **a)** 'e név írott alakja': *(tréf)* Dhebrecen (à la Szalontha) (L 255/7 : 193)

szalontai mn és fn **2**
I. mn 1
'az Alföldön tenyésztett, nagy testű, vörös színű (sertésfajta)': *(tréf célzás)* Ha eljösz, megtraktállak tetűpecsenyével .. akkorák, hogy kitesznek akármellyik szalontai hízott disznón, tégedet sem véve ki oh Jankó! (L 239/7 : 173)
II. fn 1 | *-ak* 1
(tsz) 'Nagyszalonta lakossága': Te ugy jőj fel [Pestre], hogy aztán ne kelljen többé visszamenned .. A szalontaiak gondoskodjanak más jegyzőről (L 202/7 : 144)

[szaltó-mortále] fn: **salto-mortale 1** | *-t* 1
(olasz) 'légtornásznak a test teljes átfordulásával végzett ugrása; halálugrás': *(tréf túlz)* A temető .. meredek hegyoldalon fekszik .. ha megriad a föltámadás trombitája .. [a halottak] borzasztó salto-mortalét fognak csinálni (UJ/5 : 28—9)

[szalve] fn: **salve 1** | -Ø b 1
(olasz) '(tüzérségi) össztűz': *(átv)* a fiatal ember, ki látván, hogy a tért minden lépten veszti, egy, elhatározó salve [Salve] szükségét érzé (KH/6 : 35)

szám fn **108** | -Ø 19 (b 1); *-a* 17, *-unk* 2, *-otok* 1, *-ok* 2 (b 1) | *-ot* 24, *-okat* 1, *-át* 7, *-ait* 3; *-ba* 1, *-ába* 1; *-ban* 8, *-ában* 8, *-unkban* 1, *-aiban* 1; *-ból* 1; *-ig* 1; *-ra* 1; *-mal* 8, *-okkal* 1
1. 'személyek, dolgok megszámlált v. megszámolható mennyisége': az udvarló inasok, fölmetélők, pohárnokok, pincérek .. száma kétszázon túlhaladott (RH/6 : 237) Éveink száma több, mint háromszor ötven. (LV/3 : 308) + 3 : 207; 5 : 59, 137; 6 : 58, 87, 205, 339 *(párh)* Sok az orosz, nagy a száma (858/3 : 239); *(kép)* Várva várt s a lomha évek száma Feje fölött meggyülekezék. (694/2 : 291); *(jelzővel:) csekély* ~ Hugo kisérői csekély száma által csak kevés figyelmet vont magára (RH/6 : 175), *kerek* ~ ld. **kerekszám**, *kis* ~ mily kis számotok van Nektek, kik engem őszintén szerettek (504/2 : 82) + uo.; 1 : 118 *nagy* ~ A csatatér más részein lassan lassan győzött a nagyobb szám, bármit követett is el a bátorság és elszántság. (RH/6 : 225) + 6 : 206 *szép* ~ Száz esztendő szép szám (LV/3 : 299), (htt számn-i jelzővel) *három* ~ 6 : 69; (hat) ~*ra* a náloknál számra nagyobb seregek angol katonák voltak (RH/6 : 222) ~ *szerint* Az utasok szám szerint öten voltak (RH/6 : 105) + 4 : 253; 6 : 5(2×), (hat; *jelzővel:) fölösleges* ~*mal* Fekete Gábor nem fogadott be társaságához, mert .. már fölösleges számmal voltak tagjai (L 24/7 : 20) *nagy* ~*mal* 1 : 185, 208; 2 : 333; 6 : 216, 252; 7 : 200 *teljes* ~*mal* 1 : 213; *(szókapcs:) se* →*szere, se* ~*a* 3 : 291, *vkik, vmik* ~*a apad* 6 : 178 *meggyérül* 6 : 381 *vmennyire megy* a vendégek száma csak hetvenre ment (RH/6 : 237) + uo., *vki* ~*a összeolvad* 3 : 207 *vmely* ~*ot kisebbít* v. *megfogyaszt* 6 : 339; 2 : 82 *vkik* ~*át szaporítja* 6 : 176; 7 : 189 *vmi* ~*át alig tudja* 'vmiből nagyon sok van': Háza, kertje, földje, pénze, mindene volt, Alig tudta számát ökrének, lovának. (370/1 : 320) ~*ban és lelkesedésben* →*növekedő* 5 : 82 — **a)** *(átv szókapcs:)* ~*ot ad vmiért* 1. 'felelősséget vállal érte': ha Rikárd öccsét nála találnám, számot kell adnia [Rechenschaft ablegen] e több mint gyalázatos tettért. (RH/6 : 164); 2. 'viszonozza, megtorolja': Mielőtt még e dőfésért számot adhattam [Rechenschaft ablegen], már a földön fekvém (KH/6 : 22—3), ~*ot ad vmiről* 1. 'elszámol vele': jobb volna bizony, ha [tisztségviselőitek] szá-

mot adnának nektek a város jövedelmeiről (P 210/5 : 109); 2. 'felelősséget vállal érte': Uram! .. jelen van itt egy, ki kész rokonáért helyt állani, s tetteiről mindenkép számot adni [Rechenschaft zu geben], mint kívánod. (RH/6 : 188); 3. 'magyarázatot ad róla, megmagyarázza': [Hugó] szomort érze, miről számot adni nem tudott [ihm unerklärliche Traurigkeit]. (RH/6 : 237) + 6 : 17, *~ot kér vkitől*, ill. *vmiről* 'felelősségre von vkit vmiért, számon kér vkitől vmit': asszonyom? Kértem é csak egyszer is számot [Rechenschaft verlangt] ön hajlamairól? (KH/6 : 54) eljövend az idő, midőn e gyalázatos árulót egyedűl találom, hogy számot kérjek tőle [er mir Rede stehen muss]. (RH/6 : 164) + 6 : 326, *~ot tart* 1. *vmire* v. *vkire* 'számít, igényt tart rá': [a csecsemőt] ott kinn csak nem hagyhattam vesztére, Tarthatnék-e számot isten kegyelmére? (JV/1 : 201) Azért szép királylyány ne tarts reám számot (JV/1 : 203) + 4 : 259; 5 : 84; 6 : 50; 2. *vmire* 'számol vmely történéssel': már csak három négy órányi napvilágra tarthattak számot. (RH/6 : 119), *~ot vet* 1. *vmivel* 'leszámol vele, véget vet neki': életében Ez az utósó fájdalom .. örömmel s fájdalommal Számot vetett örökre (Ap/3 : 174) + 1 : 209, 284; 2 : 299; 4 : 13; 2. *magával* 'számításba vesz, megfontol vmit': Számot vetett-e mindenik magával, Minő dologra szánta el magát? (790/3 : 84), *~ba vesz vmit* 'figyelembe veszi': Ha megromlik a láb, Megszűnünk számba venni [is .. respected] egykori Szolgálatát? (Cor/4 : 306)

2. 'mennyiséget jelölő írásjegy; számjegy': Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy terűletén .. Nincs annyi szám, A hány a szépség gazdag kebelén. (576/2 : 149) *(kép)* [a fiú] roppant zérus apja százezreinek végén .. ezért olly fölfuvalkodott, mintha ő volna ezen összegnek első száma (HKöt/4 : 73)

3. 'számjegy(ek)ből álló megjelölés vminek megkülönböztetésére, nyilvántartására': egy páholyhoz ért, mellynek számát olvasá (KH/6 : 9) *(ism)* Az ajándékok számokkal valának ellátva .. A királynői korona boldog száma titok volt. Most a királyné száma kiáltaték ki. (NI/6 : 432—3) (számn-i jelzővel:) Igy hangzék [az irat], mint következik: „Skathelock, 1, 5, 7 szám, a sherwoodi férfihoz." (RH/6 : 107); *(birt szerk:) esztendő ~a* 'évszám': Mikor születtél? — Nem tudom az esztendő számát, csak annyit tudok, hogy most nem rég multam negyvenegy éves. (HKöt/4 : 70) *ház ~a* 'házszám' 6 : 418 — **a)** 'házszám': (számn-i jelzővel; lakcímben:) Lakásom: Hatvani utca, Jankovics-ház, 585 szám, 2dik emelet (L 134/7 : 49) + 7 : 41, 110, 145, 151 — **b)** 'sorsoláshoz, választáshoz használt, számjegy(ek)et tartalmazó azonosítási jegy, cédula v. biléta': *(szókapcs:) ~ kihúzatik* 6 : 433 *~ot húz* Mondjátok: nélkülünk így Nem tettetek vón .. S azonnal, hogyha számot húztatok, El a capitólba. (Cor/4 : 289) — **c)** (sorszámn-i jelzővel) 'könyvelésben hányadik helyre bejegyzett tétel': *(kép)* szégyen! egykor mi valánk a sorsnak Számadó könyvében a legelső szám. S most leghátul állunk (730/3 : 12)

4. 'újság, folyóirat stb. azonos sorszámú és tartalmú példányai (közül egy)': a Naplótöredék .. a Hazánk számára küldetik .. A naplót, kérlek, egy számban add, ne szakítsd meg. (L 175/7 : 106) + 7 : 20(2×); *(jelzővel:) előbbi ~* 7 : 501 *hiányzó ~* 7 : 172 *jövő ~* *Gyöngyösi levelezőnk érdekes hireit csak a jövő számban adhatjuk. (P 40/7 : 502) + *uo.; 7 : *503, *508(2×), *509 *júliusi ~* 7 : 54 *legközelebbi ~* 7 : 22 *mostani ~* 7 : *503, (sorszámn-i jelzővel:) A pesti-hirlapi fővárosi ujdonságok irója a 380. számban olvasóit bizonyos kávéházban történt eseményekről értesiti (P 47/5 : 9) + 5 : 111, 118 *első ~* 7 : 39, 54, *509 *utolsó ~* [Jókai] egy komisz cikket írt ellenem az Életképek utósó számában (L 230/7 : 167) + 5 : 13; *(birt szerk:) lap(unk) vmely ~a* *A védegyleti nyilt levél hölgyeinkhez lapunk új évi első számában fog megjelenni. (P 66/7 : 509) + 5 : 118 (címmel) *Ath(enaeum) ~a(i)* méltóztatnék az Ath. azon számait elküldeni, mellyekben verseim vannak. (L 21/7 : 19—20) + 7 : 22 *Életképek vmely ~a* 5 : 120; 7 : 33, 167 *Hazánk ~ai* a Hazánk számait .. küldd .. szállásunkra (L 175/7 : 106) *Hírnök ~ai* A Hirnök utósó számaiban két lelkes honfi .. izzad, iparkodván engemet .. tönkre silányítani. (P 87/5 : 13) *P. Divatlap* v. *Pesti D.lap vmely ~a* 7 : 53, 54, 501, *Pesti Hírlap vmely ~a* 5 : 111

vö. **számára**

számadás fn **19** | *-ok* 1; *-om* 2 (t 1), *-od* t 1, *-aitok* 1 | *-t* 3, *-át* 1; *-ra* 9, *-omra* 1

1. 'bevételek és kiadások összegezése; számvetés': Hejh, vannak ma számadások! Házi asszony, házi gazda, Mit bevett és kiadott az Év folytában, összeadja. (724/2 : 347) *(átv szókapcs:) ~ könnyen →leróható* 6 : 28 — **a)** 'fogyasztásról, annak értékéről készült feljegyzés': *(tőism)* „.. hány hordó söröd- és borodba került, míg tested így fölpuffasztád, s arcod kifestéd?" „Egyik sincs még bevégezve .. de ha igen, ugy összeszámolom, s majd elküldöm hozzád a számadást .." (RH/6 : 258—9) — **b)** 'fogyasztásért, szolgáltatásért fizetendő összeg, tartozás; számla': *(szókapcs:) ~t ki-* v. *→megfizet* a worcesteri utra lovagoltak, s .. kisérőik követék őket, miután az udvarmester a számadást kifizette. (RH/6 : 196) + 6 : 111 — **c)** 'bevétellel és kiadással való köteles elszámolás': *(szókapcs:) ~ra von* jobb volna

bizony, ha [tisztviselőitek] számot adnának nektek a város jövedelmeiről .. Vonjátok őket szoros számadásra (P 210/5 : 109)

2. *(átv)* '(tettekért, cselekedetekért való) felelősségre vonás; számonkérés, leszámolás': Elfoglak, mint árúló újitót S a közjó ellenét. Parancsolom, Kövess a számadásra (Cor/4 : 298); *(szókapcs:)* ~*a van vkivel* „Hova?" szólott most az úrfi, „vissza?" .. „Csak a Duna közepéig... ottan Veletek egy kis számadásom van." (SzP/2 : 61) ~*t (be)végez vkivel* Egy régi számadást kell Monthermer Hugoval végeznem (RH/6 : 259) Én bevégzém számadásom Az élettel (BI/2 : 319) + 1 : 268 ~*ra hív* Világot nyertem .. melly a vétkest talán számadásra hivandja! (RH/6 : 313) ~*ra vesz* ő jó hű fiú, s ha valaki megbántja, kemény számadásra veszem. (RH/6 : 175) ~*ra von* [Saul:] Kérdezd meg hát, királyom, miért jött hozzád .. álruhában? [Borics:] Hallgass, szolga, te vonsz engem számadásra? (TH/4 : 179—80) + 6 : 211 | (túlvilági, halál utáni felelősségre vonásról; *szókapcs:)* ~*ra küld* 'megöl': az agg férfi hősileg halt meg, s legalább egyet számadásra küldött. (RH/6 : 342), ~*ra von* 1. 'felelősségre von': Mivel felelsz majd, hogyha egykoron Az, a ki küldött, számadásra von? (729/3 : 11); 2. 'megöl': Ha Alured meghalna, nem nagy bajba kerülne, ama gyönge vén embert félretakarítani — de talán még is jobb lenne, előbb őt vonni számadásra? (RH/6 : 254) — **a)** '(anyagi) kötelezettség': *(szókapcs, páros kif:)* *saját* ~*ára és* →*felelősségére* 7 : 189

számadó mn **1**

'bevételek és kiadások, tartozások és követelések nyilvántartására való (könyv)': *(kép)* szégyen! egykor mi valánk a sorsnak Számadó könyvében a legelső szám. S most leghátul állunk semmit sem jelentve (730/3 : 12)

szamár fn és mn **33**

I. fn 28 | -Ø 16 (b 3), *szamarak* 3 (b 2) | *szamarat* 2; *-on* 4; *szamarának* 1; *-ra* 1; *-ról* 1

1. 'a lóval rokon, nála kisebb, hosszú fülű háziállat': Megy a juhász szamáron [verscím is], Földig ér a lába (171/1 : 102) Nemrég tetted le a kardot, ugyan ugy-e .. tán füvet kaszáltál vele kolostortok szamarának, mellyen templomokra koldulni jártok. (TH/4 : 177) + 1 : 103(2×); 4 : 264; 5 : 16 *(párh:)* →*nyúl*[2] — ~ 6 : 322 *(szembeáll)* eddig csak szamarat ismértem, Mivelhogy juhászság volt a mesterségem. De magyar vagyok, s a magyar lóra termett (JV/1 : 191) ha már lovon ülök, csak nem ballaghatok, mintha szamár volna alattam. (HKöt/4 : 71); *(hsl)* Szerény állat itt a lélek, Nem kér szénát, abrakot; Mint szamár a gazt: zabálja A kalendáriomot. (713/2 : 333); *(szókapcs:)* →*birkák s szamarak erénye* 2 : 181; 7 : 87, *(szókapcs, szój, ellent:)* ~*on utazik* — →*lovagol — gyalog jár* 2 : 27; **(Szh-szerű)** Oh ez az ostoba falusi nép! .. feljőnek Pestre .. Bejárnák Tolnát, Baranyát velem. Vezetném őket, mint nyájt a szamár. (177/1 : 108) **(Sz-szerű:)** *se ló, se* ~ 'nem tudni, milyen, micsoda; jellegtelen': *(szembeáll)* a Debrecen és Nagy-Károly közötti út .. Se hegy se róna; se ló se szamár, hanem valóságos őszvér-vidék (ÚL/5 : 49) *a* ~ *füle is* →*csiklandós* 4 : 60; **Sz:** *minek* ~*on a* →*bársony nyereg?* 3 : 202

2. *(átv, biz, rosszalló)* 'ostoba személy': Kináltam .. verseimet jobbra balra, mig egy szamár (különben literator) az egész kötetért 60 váltó ftot igért. (L 43/7 : 30); *(jelzővel:)* *nagy* ~ [Szolga:] Hol lakol? .. [Coriolanus:] A héják és varjak városában. [Szolga:] A héják és varjak városában? — Ez ám a nagy szamár. (Cor/4 : 334—5) *(évődés)* nem igen szeretek szembe dicsérni .. el nem hallgathatom, hogy nagy szamár vagy. Mi .. jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi estéje utósó munkád? (L 200/7 : 139) →*oroszlánbőrbe bújt* v. *öltözött* ~ 4 : 179; 7 : 215 | *(önmegszól:)* *te* ~ Sokszor mondtam magamnak: „ugyan mit firkálsz, te szamár, hát nem jobb volna, ha addig a feleségedet ölelnéd?" (ÚL/5 : 73) + 3 : 221 | (ált ért.:) Nem mondhatom, hogy „uraságaitok igen jól fejezték ki magokat", ha majd minden szavatokból kirí a szamár (Cor/4 : 263) *(szój, ellent)* Egy bölcs hajdan szamáron útazott. — Azóta az idő megváltozott .. Most a *szamarak* Lovaglanak, A bölcs pedig gyalog jár. (440/2 : 27) | *(ráértés)* Milly zaj ez kinn? ... Pegazusom tombol, Tán megrúgta valamelly szamár (679/2 : 275)

II. mn 5

(átv; biz, rosszalló) 'buta, ostoba (személy)': Diligenter frequentáltam Iskoláim egykoron, Secundába ponált még is Sok szamár professorom. (152/1 : 89) *(évődés)* [Arany János] ollyan szamár paraszt, a kinek fogalma sincs politicáról és viszonyokról (L 193/7 : 130); *(nyomósítva:)* →*roppant* ~ 5 : 46 — **a)** 'ilyen személyre jellemző, hozzá tartozó': *(évődés)* azt ne gondold, hogy én isten tudja, mennyit fáradtam .. mig téged megtehettelek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend szamár fejétől. (L 202/7 : 144) + 7 : 67

számára nu és hsz **170**

I. nu 64 — ragtalan v. *-nak/-nek* hat-ragos nsz után

1. 'vkinek, vminek (szánva); részére': Elzárkozni e dicső világtól, A melly széppel, jóval ugy tele .. Tele széppel jóval, meglehet, de Legfölebb csak néhányak számára. (BI/2 : 317—8) [a kisfiúnak] Ugy ment be

hangja a szivekbe .. Mint a harang szava, Melly haldokló ember számára szól. (Ap/3 : 129) + 4 : 23, 186; 5 : 7; 6 : 38, 63, 206, 263 *(tőism)* zsebre rakhatja a dicsőséget, mellyet számotokra és a maga számára aratott. (P 210/5 : 109); *kegy* v. *kegyelem (és bocsánat) vki* ~ Királyi atyám, kérhet é fiad kegyelmet és bocsánatot ezen ur számára? (RH/6 : 387) + 4 : 170; 6 : 238 — **a)** 'vki, vmi használatára, rendelkezésére': az ősz .. Mint anya jön elé, A ki fiainak számára kosarát Gyümölccsel terhelé. (620/2 : 201) ezelőtt ezer esztendővel megindult egy népfaj Ázsiából azon szándékkal, hogy .. a föld legszebb .. tartományát .. elfoglalja maradékai számára (P 234/5 : 124) + 3 : 290; 4 : 215; 5 : 21, 142; 6 : 104, 332; 7 : 175, 212 (+11) *(ism)* A megyei választmány .. nyomat 1000 példányt ingyen a lapjából a maga számára, azaz a szerkesztő számára (L 202/7 : 143) *(tőism)* Itt egy papruha s csuklya számodra, s egy miseing Tangel számára. (RH/6 : 283) *(párh)* volt egy sátor a király és udvara számára — volt karzat a hölgyeknek (RH/6 : 382); *hely vki, vmi* ~ Őrnagy .. van é még ön eskadronjában az afrikai vadászoknál egy bolond számára hely (KH/6 : 36) + 6 : 174, 296, 332, *vki* ~ *csinálta* v. *készít(tet)* Szép kocsit csináltatok Éd's anyám számára (190/1 : 150) + 1 : 199, 350; 6 : 95, 140, *vki, vmi* ~ *el van rendezve* 6 : 332 *(tőism)* az alsó sánc tornyainak egyike számodra s embereid számára van elrendezve (RH/6 : 332), *vki* ~ *gazdálkodik* v. *gyűjt* 4 : 55, 83 *hozat* Ha megházasodom, onnan [= Ludányból] hozatok fejkötőket feleségem számára. (UJ/5 : 34) *vmi* ~ *kell* A hol meg kellett vón ló, barom számára, Vala a mezőkön a legelő árva. (LV/3 : 301) *vki, vmi* ~ *küld(etik)* a Naplótöredék feleségem által írva és leírva a Hazánk számára küldetik. (L 175/7 : 106) + 7 : 106 — **b)** 'vmi céljaira': e szív .. Bánya .. a melly a Szabadság számára Kardvasat terem. (666/2 : 251) Borbála kisasszony a kamrában virít, A konyha számára ád ki főzeléket (Tb/3 : 293) + 2 : 184 — **c)** 'vmi hátrányára, kárára; vmi ellen': Ha létezik a pokol, ugy azt az isten ezen bűn [= a hazaárulás] számára rendelé (TH/4 : 175) Hegyes karókat állítottunk lovaik számára (RH/6 : 224) — **d)** 'vminek fenntartva': *jobb* v. *örök idők* ~ későbbi tán jobb idők számára azért nem írhatom meg [a tervezett eposzt], minthogy napról napra élek (L 134/7 : 48) + 5 : 42

2. 'vki, vmi szempontjából': azur az ég színe, arany egyetlen szín a föld számára (RH/6 : 114) + 6 : 96

II. szragos hsz 106 | *számomra* 29, *számodra* 32, *számára* 30, *számunkra* 7, *számotokra* 6, *számokra* 2

1. 'a szraggal jelölt személy, közösség v. állat számára (I. 1.), részére': Nem virítok számotokra, Árva finnyás kóficok! (226/1 : 222) fáradt madár .. sivatagba téved, Hol nincs számára hűs lomb, hűs patak (825/3 : 313) + 1 : 355; 2 : 210; 6 : 17, 148 *(ism)* A nagy kapu nyitva áll számodra, mint számomra (RH/6 : 233) *(tőism:)* ~ — *vki számára* [Nagy Károly] zsebre rakhatja a dicsőséget, mellyet számotokra és a maga számára aratott. (P 210/5 : 109); *(nyomósítva:) saját* ~ unokahuga kiházasitását sürgetve, saját számára .. aristokratai diadalra célzott (KH/6 : 15), (sznm-sal nyomósítva:) Az ősz sietve jő és nedves szárnyán Az én számomra uj fájdalmat hoz. (512/2: 87) + 3 : 95; 6 : 397 *(szembeáll)* Énekelni fogok síromig, de nem a te számodra, mint eddig, hanem a magam kedvéért (ÚL/5 : 69—70); *engedelem* v. *irgalom* v. *kegyelem* ~ 3 : 60, 71; 6 : 183 *(ism)* Szemérmetes Erzsók .. Lesz-e engedelem számomra szivedben, Ha lelkem tartalmát Előtálalni merészlem? .. akár van, Akár nincs engedelem számomra, Kimondom (HK/1 : 136), *hír* v. *levél* v. *paksaméta* ~ 4 : 264; 6 : 123, 124, 218; 7 : 126 (sznm-sal nyomósítva; *párh)* Marcius haza jön .. Ime, itt levele; a senatusnak is küldött, nejének is, s úgy hiszem .. a te számodra is van. (Cor/4 : 264), *megnyugvás* v. *menekülés* v. *vigasztalás* ~ 1 : 25; 4 : 79; 5 : 25 *dalol* v. *ír* v. *(össze)firkant* ~ [a nép] Nagy fáradalmait ha nem enyhíti más, Enyhítsük mi költők, daloljunk számára (574/2 : 147) + 7 : 22, 49, *504 *igazságot* →*szolgáltat* ~ 6 : 311, 314, 319 *vmit, vkit rendel* ~ 6 : 358, 381, 444; 7 : 49 — **a)** 'a szraggal jelölt személy v. állat használatára, rendelkezésére': Akad még bor számodra valahol (215/1 : 172) [a paripa] kényelmesen üríte egy zabos teknőt, melly oda számára tétetett. (RH/6 : 136) + 1 : 212, 277; 3 : 141; 4 : 9, 100; 5 : 18; 6 : 419; 7 : 22 (+10) *(ism)* fölnevellek tisztesen. Lopok számodra, míg tőlem telik, s ha A munkából végkép kivénülök, Számomra majd te lopsz. (Ap/3 : 120) *(tőism:)* ~ — *vki számára* 6 : 283, (sznm-sal nyomósítva:) Holtom után .. Vadfa lenni szeretnék az erdőben; Ott lenne az én számomra jó tanya, Egész világ engem ott nem bántana. (399/1 : 346) + 3 : 130; 6 : 271 *(ism)* Claudiám a lépcsőn áll egy apáca-öltözettel számomra, s más álruhával az ő számára (RH/6 : 374); *vmit ad* ~ Téged kereslek, Robin .. Valaki .. ezt adta számodra (RH/6 : 121) *(hátra)hagy* ~ Staplefordban egy tucat íjászt hagyok hátra számodra (RH/6 : 135) + 4 : 47, 172; 6 : 235, 346 *nincs hely* ~ 4 : 333 (sznm-sal nyomósítva:) Megkövetlek, szegény nemesember, keress más szállást magadnak; itt nincsen a te számodra hely. (Cor/4 : 334), →*készen (van)* ~ 6 : 141, 347 *készít* ~ 6 : 122, 218, *küld* ~ 6 : 375 (sznm-sal nyomósítva; *párh)* Küldj legközelebb az én számomra János

királyból egy kis mutatványt, én is küldök neked .. Coriolanból (L 193/7 : 130), *marad* ~ istenemre, nem sok maradt számodra a vacsorából (RH/6 : 249) + 6 : 359, *rendel(tetik)* v. *elrendez(tetik)* ~ *(s vki →számára)* 6 : 158, 332, 367, 384 (sznm-sal nyomósítva:) új szerepben lépek föl. . . el kell önnek jönie. . . rendelek ön számára helyet (J/6 : 405), *(meg)szerez* ~ [Sault] megbéreltem drága pénzen, hogy híveket szerezzen számomra (TH/4 : 182) + 5 : 124; 6 : 370 *terem* ~ Már nem terem számomra többé Sem sonka sem leány. (174/1 : 105) + 4 : 82, *(asztalt) terít(tet)* ~ 1 : 155 (sznm-sal nyomósítva:) együtt fogunk vacsorálni .. Teritessek ön számára? (NI/6 : 431) — **b)** 'a szraggal jelölt személy v. megszemélyesített dolog rovására, hátrányára': Legyen fejem börtön s koporsó A számotokra [gondolataim] (Ap/3 : 155) Küldd elénk, te koronás haramja, Légiónként bérszolgáidat, Hogy számodra innen a pokolba Holttestökbül építsünk hidat. (849/3 : 228); (sznm-sal nyomósítva:) Oh ne mondjátok nekem, hogy Hajnallik hazánk felett! Látom én: az ő számára Szó a sors szemfödelet. (248/1 : 237) + 3 : 162; 4 : 103; *(szókapcs:) vmit készít* ~ Oh fiam, fiam, tüzet készítesz számunkra (Cor/4 : 359) + 6 : 402 *vmi készül* ~ készült számunkra a ledőlt király Kardjából a rettentő zabola (416/2 : 7) + 1 : 226; 3 : 35

2. 'a szraggal jelölt személy szempontjából': *→fölkel a nap* ~ 6 : 279

szamárbőr fn **2** | *-e* 1 | *-be* 1

(átv) 'ostobán, makacsul viselkedő ember természete': *(szembeáll:)* *→oroszlánbőr* — ~ 7 : 125; *(szókapcs, szembeáll, chiasmus:)* *→oroszlánbőrbe öltözött szamár* — ~*be öltözött oroszlán* 4 : 179

szamárcsont fn **1** | *-tal* 1

'szamár állkapocscsontja': *(bibl célzás, szój)* A poéta állkapcáját Leszakítom fegyveremnek, S ellenségimet, mint Sámson, E szamárcsonttal verem meg! (665/2 : 250)

szamárfül fn **4** | *-ek* 3 | *-et* 1

1. 'szamárnak jellegzetes, hosszú füle mint az ostobaság jelképe': Oh én bolond! . . Üttesd le fejemet, és a hol elásnak, Tétess szamárfület síromhoz fejfának. (SzM/2 : 265

2. *(átv)* 'ostobaságot csúfoló mozdulat a fül mellé illesztett nyitott tenyérrel': *(ism párbeszédben:)* [Sámson] (hüvelyét a fülébe dugja s tenyerét mozgatja) .. [Ábrahám:] Minket illetnek azok a szamárfülek [Do you bite your thumb at us ~ Bohrt ihr uns einen Esel], földi? [Sámson:] A kit illet, azt illeti, földi. [Ábrahám:] Minket illetnek azok a szamárfülek, földi? .. [Sámson:] Nem, földi, ezek a szamárfülek nem kendteket illetik (RJ/4 : 385)

szamárkenyér fn **1** | *-nek* b 1

'tüskés, szúrós levelű, kék virágú, bogáncsszerű növény; szamárkóró': Ott tenyészik a bús árvalányhaj S kék virága a szamárkenyérnek (176/1 : 108)

számatlan ld. **számtalan**

Szami tulfn **2** | *-Ø* 1 | *-nak* 1

(férfinév; *Sámuel* becézett alakja) 'Sárkány Sámuel (1823 —?), P. aszódi iskolás és lakótársa, később ev. lelkész, majd püspök': Barátom Szami! (L 3/7 : 8) + 7 : 7

számít ige **9** | 8: *-ok* 3; *-om* 2; *-ottam* alr 1; *-á* 1 || *-hatá* 1

1. ts 'megállapítja vminek a számát, mennyiségét': *(tőism:)* *→számítgat* — ~ 2 : 175 — **a)** ts 'megállapítja vminek az időbeli érvényességét': *vmitől* ~ először láttam őt [= Juliskát], tavaly, september 8-kán .. Ez időtől számítom életemet (ÚL/5 : 50)

2. ts 'megállapítja vminek a mértékét': Flamareilné .. elcsábítva fölindulása által, hevesség szerint számítá a tartósságot, s illy módon valamit változatlannak tarta, mi csak tulzás volt. (KH/6 : 60)

3. ts 'megállapítja vkinek a hovatartozását': *vhova* ~ 'sorol': [az Életképek] szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódilag szabadelvűek .. merészek, nagyotakarók (L 167/7 : 86) *vmik közé* ~ csak egy vizsgáló mesterségének szakadatlan üldöző szemüvege .. számíthatá e páholyvirágot őszi violák közé. (KH/6 : 6)

4. ts 'meghatározza vminek az irányát, célját' ld. **számítva**

5. tn ~ *vmire* 'bízik vminek a bekövetkezésében': Arra pedig veszett kutya módra számítok, hogy Pesten minélelébb vendégem léssz. (L 169/7 : 93) + 7 : 56, 152

számítva 1. hat in 1 — **4.** *vmire* ~ azon időben majd minden hatásra volt számítva [ein wesentliches Stück .. war — der Effekt], s minden osztályú embernek volt hozzá értelme. (RH/6 : 127)

[számítás] fn: **számítás 1**

(átv; rosszalló) 'kitervelt, előre megrendezett esemény': *(szembeáll)* Tudni most csak azt szeretném: Mi volt e találkozás? .. Véletlen vagy számítás? (538/2 : 110)

számítgat ts ige **2** | .. *assa* 1, .. *assuk* 1

1. 'hosszas művelettel, apránként megállapítja vminek a számát, mennyiségét': *(tőism)* A fukar hadd számítgassa A gyülő aranyokat, Mást számítok én. . . a kedves Hölgyektől nyert csókokat. (596/2 : 175)

2. *(átv)* 'mérlegel, latolgat': [Coriolanus:] Nyilt mezőben Levernék negyvenet. [Menenius:] Én is a javából Elvállalnék egy párt;

a két tribúnt. [Cominius:] Ne számítgassuk most erőnket (Cor/4 : 303)

számíthatatlan mn 2 | **számíthatatlan** 1, **számithatatlan** 1
(elav, túlz) 'szinte megszámlálhatatlanul sok': futott ki, mintha lépteit Követte volna százezer boszorkány, Lidérc, kisértet .. Szemét behunyta, hogy ne lássa a Számíthatatlan ⟨Számithatatlan⟩ rémeket (S/2 : 79, 368)

számkiűz ts ige 6 | 4: *-Ø* 2; *-ik* 1; *-tek* 1 — *(vál)*
1. 'száműz (1.)': *(tőism:)* ~ — *számkiűzve←* 3 : 50 *(párh, felsor)* itéletet tart, Egyet kivégeztet, mást számkiűz, Fenyit, kegyelmez, szabadon bocsát. (Cor/4 : 251—2); *(hsl)* Ugy jártam, mint ki palotát építtet, S midőn fölépül, számkiűzik őtet.(542/2 : 114)
2. *(átv)* 'kivet, kiirt vhonnan': érzelmeink Gyulassza tiszta tűz, Melly minden szennyet a Kebelből számkiűz (77/1 : 27)
számkiűzött 2. mn in 1 — **1.** *(megszem)* Szeretek én egy istenasszonyt, Egy számkiűzött istennőt: A szabadságot. (310/2 : 86)
számkiűzve 1. hat in 1 — **1.** *(kép, tőism)* [Rákóczi!] Számkiűztek nemzeted körébül, Számkiűzve volt még neved is (764/3 : 50)

számkivet ts ige 4 | 2: *-jük* 1 | .. *vesd* 1 — *(vál)*
1. 'száműz (1.)': [Sicinius:] a népnek nevében .. ezennel Száműzzük őt a városból .. [Polgárok:] Úgy légyen, úgy, úgy! számkivetjük őt (Cor/4 : 320)
2. *(átv)* '(emberi közösségből) kizár, kirekeszt vkit': *~i magát a világból* 'magányosságra, társtalanságra ítéli magát': nem jöhetsz velem, mert nem akarom, hogy miattam számkivesd magadat a világból, hol számodra még teremhetnek örömek. (HKöt/4 : 82)
számkivetve 1. hat in 2 — **1.** *(megszem)* oh szabadság .. számkivetve voltál, Mint a gyilkos Kain bujdokoltál (755/3 : 41) + 3 :146

számlál ts ige 4 | 3
1. 'számba vesz' ld. **számlálva**
2. *vmi vmennyit* ~ 'vminek vmennyi a száma': az illy órák sokkal drágábbak, semhogy gyakoriak volnának. Boldognak nevezhető az élet, melly két, három illyet számlál [zählt] (RH/6 : 165) + 6 : 6 — **a)** *vki vhány évet* ~ 'vhány éves': *vhány évvel többet* ~ 'vhány évvel idősebb': azt nem gondolja meg, hogy ön nálánál tizenöt évvel többet számlál [zählen]! (KH/6 : 58)
számlálva 1. hat in 1 — **1.** én ismétlem, számlálva [en comptant] szenvedésim: Szegény Gilbert, mennyit nem szenvede! (732/3 : 13)

számlálgat ts ige 1 | *-ja* 1
'huzamosan, egyenként (meg)számol': Jár nagy léptekkel föl s alá A katona az őrhelyen, És számlálgatja lépteit; Kínjában mást mit is tegyen? (291/1 : 267)

szamóca fn 6 | *-Ø* 1, *-k* 1 | *-t* 4
'(vadon termő) földieper': e kosár érett szamócát [Erdbeeren] hozom neked. (RH/6 : 182) Igen szép szamócák ezen évszakra nézve. Fel fognak frisíteni a láz után (RH/6 : 184) + uo. (2×); 6 : 182, 183

számol tn ige 19 | 18: *-ok* 1, *-Ø* 3, *-unk* 1; *-t* 2 | *-jon* 1 || *-hatok* 2, *-hatsz* 1, *-hat* 3; *-hattunk* 1; *-hata* 1 | *-hatnék* 2
1. 'számadást, elszámolást végez': [Emich] a jövő évi aprilisban fogja megmondhatni .. mennyi kelt el Murány ostromából, mert csak akkor számol a vidéki könyvárusokkal (L 225/7 : 165) — **a)** *(átv)* 'leszámolást, felelősségre vonást hajt végre': ha számolunk, [Coriolanus] Nem sejti, hogy szorítom majd meg őt. (Cor/4 : 351)
2. *(átv:)* ~ *vmire* 'bízik benne, hogy vmi bekövetkezik, megtörténik; számít (5.) rá': Garnier .. a tükörben bizonyos mosoly hatását gyakorlá, mellyre számolt (KH/6 : 38) nőm örvendve számol ön megjelenésére (NI/6 : 431) + 6 : 27 — **a)** ~ *vmire, vkire* 'bízik benne, számít rá, hogy vmit, ill. vkit megkap': Hát szegény leányom .. Elrabolta tőlem törökök vezére... A ki visszahozza, számolhat kezére. (JV/1 : 195) Én nem szoktam elfelejteni a megbántást; de a jótéteményt sem. Számolhat kegyed hálámra! (HKöt/4 : 57) + 7 : 201 *(ism)* Micsoda örömre számolhatnék én .. micsoda örömre számolhatnék távol öntől? (HKöt/4 : 83); *(megszem)* [az őrnagy] Nagyravágyása valami hercegnőre számolt (KH/6 : 15)
3. *(átv:)* ~ *vkire, vmire* '(el)várja vkinek, vminek a segítségét, támogatását; számít rá': a színész .. Lekötve csügg .. egy rövid bilincsen — Ez a jelen; csak erre számolhat, Mert a jövőhöz semmi köze nincsen. (187/1 : 117) Julcsát .. apja .. még gyermek korában elküldte magától szolgálatba, s azóta meg sem nézte .. Ő rája tehát nem számolhattunk, hogy menedéket találunk nála. (N/4 : 109) + 4 : 43; 6 : 11, 38, 236, 248
számolva 1. hat in 1 — **2.** nem akartam ön nélkül az erkélyen megjelenni, hogy önnek mentséget hagyjak, szükség esetében illő viseletére számolva. (KH/6 : 10)

számolás fn 4 | *-ai* 1 | *-ait* 1; *-ával* 1
(ford) 'megfontolás, mérlegelés, latolgatás': *(szembeáll)* inkább szívem sugallatát követém, mint az önző, fagyos ész számolásait. (KH/6 : 36); *(birt szerk:)* *→valószínűség ~a* 6 : 20 — **a)** 'következtetés': a fájdalmas jelbeszédet .. a tapasztalatban jártas de nem csalhatlan talentom szokott számolásai szerint magyarázá. (KH/6 : 51) + 6 : 62

Szamos tulfn 7 | -Ø 5 (b 2) | *-ban* 1; *-ra* 1
(földrn) 'a Felső-Tisza balparti mellékfolyója': Falu végén kurta kocsma, Oda rúg ki a Szamosra (655/2 : 239) Koltóhoz Kolosvár két napi járó föld .. Utba esik Dézs a Szamos mellett és Szamos-Ujvár (ÚL/5 : 76) *(felsor:)* →*Latorca, Tisza,* ~, *Kraszna* [stb.] 5 : 67; *(jelzővel:)* →*csillogó, kanyargó* ~ 5 : 76 →*kék* ~ 2 : 123; *(birt szerk:)* ~ *partja*← 5 : 70 ~ ... *völgye* Zelestyétől Bánya felé a Szamos, azután a Lápos völgyén visz az út. (ÚL/5 : 51)

számos mn és fn **30**
I. mn 29 | 26 : -Ø 23, *-ak* 1 || *-abb* 1, *-abbak* 1
1. 'nagyszámú, sok': az út fölfelé tart kanyargósan a Szinyva partján, melly számos zuhatagot képez (ÚL/5 : 63) A mint estvefelé visszamentem szállásomra, számos gazda emberrel találkoztam (P 207/5 : 101) + 4 : 193, 194; 6 : 218, 220, 278, 383; 7 : *634 *(párh)* meglátogattam Ternyei unokáját, pompás szobákon át jutottam hozzá. Fényes bútorok, számos ceséd. (HKöt/4 : 90); *(nyomósítva, rég:)* ***sok*** ~ Sok számos poéta vagyon mostanában (182/1 : 113); *(szókapcs:)* ~ *ízben* Mi volt nekem A szerelem? Számos ízben könny patakja (590/2 : 167) | (tsz-mal *rég)* János .. számos szerencse-kívánások között Az óriásoktól aztán elköltözött. (JV/1 : 213) + 2 : 257; 4 : 175; 5 : 45; 7 : *511, *634 | (tsz-ú állítmányként:) Találkozásukat lesék pajzán, gonosz emberek, kik az udvaroknál mindig olly számosak (RH/6 : 338) — **a)** (kf) ~*abb* 'több': *(párh)* az erdő világa .. alig hagyott lételéről nagyobb vagy számosabb nyomot, mint mellyek az özönviz előtti földből fenn vannak. (RH/6 : 104) | (tsz-ú állítmányként:) kiadásai számosabbak, semhogy megengedheték, izlését csillogó ruhákon egészen kielégiteni. (RH/6 : 77)
2. *(rég)* 'sok tagból álló, nagy létszámú (csoport)': A gyülekezet .. számos [zahlreich] volt (KH/6 : 5) a király utazásának híre, valamint .. hogy számos [beträchtliche] sereget gyűjt .. a zendülést .. elfojtá. (RH/6 : 248) + 6 : 87, 113, 223
II. fn 1 | *-akra* 1
(tsz) 'sok személy': rád nézve jótétemény világtalanságod, de .. annál nagyobb veszteség azon számosakra nézve, kiken .. segítettél volna. (TH/4 : 169)
számosan hat 3 — **I. 1.** Béla, Ilona .. urak és hölgyek számosan ülnek fényes lakománál (TH/4 : 174) + 6 : 383; 7 : *635

[Szamosújvár] tulfn: **Szamos-Ujvár 1**
(földrn) 'erdélyi város (Gherla, Románia)': Szamos-Ujvár, az örmények Jeruzsáleme. (ÚL/5 : 76)

számoz ts ige **2** | 1: *-om* 1
'sorrendet mutató számjeggyel megjelöl': a küldött verseket megszámoztam .. hogy a szerint adja őket .. én nem ok nélkül számozom verseimet (L 131/7 : 45—6)
számozva 1. hat in 1 — ugy adja verseimet, a mint számozva vannak. (L 133/7 : 46)

számra ld. **[icceszámra], [kocsiszámra]**

számtalan htl számn **25** | 18
I. mn-i 18 | **számtalan** 17, **számatlan** 1
'nagyon sok': Legyen számatlan ragyogó világot Magában tartó mindenség szivem! (643/2 : 225) jutott eszembe számtalan Szebbnél-szebb gondolat (135/1 : 77) + 1 : 343; 4 : 119, 169; 5 : 106; 6 : 127, 151, 215, 245, 296; *(szembeáll)* A szerelem egén nem egy nap van, számtalan (TH/4 : 150) + 1 : 323 *(szembeáll, ism)* Mellyik szerelmes nem választ magának A számtalan közűl egy csillagot? És mellyik költő nem választ magának A számtalan közűl egy bajnokot? (401/1 : 348); *(szój, tőism)* azt mondják, ugy jó a pénz, Hogyha megszámlálva van; Hanem a csók csak nem pénz talán?... Hadd legyen hát számtalan. (122/3 : 285); *minden* ~ a képzelet .. az álom rövid perceit légi királysága minden számtalan kincsébe takarja. (RH/6 : 165) *többi* ~ a föld minden népei, valamint a többi számtalan égi test lakói, egy végtelen gyülekezetet képeznek. (NI/6 : 430)
II. fn-i 'nagyon sok ember' ld. **számtalanan**
számtalanszor hat 4 — **I.** Számtalanszor gondolok rátok, szeretteim (L 152/7 : 67) + 3 : 243 *(fokozás)* megjött az óhajtott levél! Elolvasám, az isten tudja, hányszor, S még számtalanszor olvasandom el (643/2 : 225) *(párh:)* →*milliószor* — ~ 7 : 217
számtalanan hat 3 — **II.** Igy vesztek el a vérpadon a legdicsőbb hazafiak: Zrinyi, Frangepán, Nádasdi, Martinovics és mások számtalanan. (P 234/5 : 125) + 4 : 78 *(szembeáll)* Midőn segítettem azon néhányon, kiken segíthettem .. eszembe jutott, hogy még számtalanan vannak, kik szűkölködnek. (HKöt/4 : 78)

számú mn 5 | **számú** 1, **számu** 4 — (jelzővel)
1. 'vmilyen mennyiségű, létszámú': végre olly számu harcosok gyülekezének, hogy Montfort erősnek érzé magát, táborba szállani (RH/6 : 206—7); *csekély* ~ Csekély számu, de válogatott közönség volt (P 132/5 : 43), *kis* ~ ld. **[kisszámú]**, *szép* ~ Na, szép számú fiaid vannak, ha ez mind gyermeked. (RH/6 : 86) + 6 : 208
2. 'vmely (sor)számmal jelölt': seregünkből csak négy század (a 78. számu székely zászlóaljból) volt a tüzben (P 272/5 : 137)

[számum] fn: **szamum 1** | -Ø b 1
'forró, száraz sivatagi homokvihar': [a rab oroszlán] Magát szülőföldére képzeli, A mellynek sivatagjait vele Együtt zúgá be a szamum szele. (736/3: 18)

száműz ts ige **35** | 24; **száműz 12, számüz 12**: *-lek* 1; *-öd* 1, *-zük* 2, *-itek* 1; *-ött* 2; *-tem* tsr 2, *-te* 3, *-tük* 2, *-ték* 2; *-e* 1, *-étek* alr 1; *-élek* 1; *-é* 4 || *-heté* 1
1. '(politikai) büntetésként hazájából kitilt vkit': a királyné .. Nem azért száműzte-e Sault, hogy ez őt szerette? (TH/4 : 191) + 4 : 328, 337, 350; *(ism* párbeszédben:) [Volszk:] Coriolanust száműzték [banished]? [Római:] Száműzték, uram. (Cor/4 : 330) *(tőism:)* →*száműzetik* — ~ — *száműzött* 1 : 315, *(szembeáll)* [Coriolanust] száműztük, s most .. nyakunkat szegni visszajő (Cor/4 : 368); *vhonnan* ~ a népnek nevében S tribún-hatalmunknál fogvást ezennel Száműzzük őt [= Coriolanust] a városból (Cor/4 : 320); *(szókapcs:) vhonnan örökre* ~ Életét meghagyjuk, de örökre számüzzük [verbannen ihn .. für immer] birodalmunkból. Ha tíz nap múlva még e szigeten találtatik, halált fog szenvedni. (RH/6 : 388) — **a)** *(átv)* '(megnyilatkozás) a száműzés kimondását hitelesíti': *(szembeáll)* Zúgjátok túl a zajt, melly Marciust Száműzte, és híjátok vissza őt (Cor/4 : 370) — **b)** (vható) ~*i magát* '(politikai okból) önként elhagyja hazáját; emigrál': [Rákóczi] Számüzé magát, hogy Gyáva nemzetét ne Lássa (572/2 : 145); *vhonnan* ~*i magát* A miként ti e szegény hazából Magatok száműzitek; Vesse úgy ki csontotokat a sír (223/1 : 179) — **c)** *(átv)* 'politikai okból megtagadja a közösséget vkikkel': *(ráértés; tőism)* [Brutus:] [Coriolanus] számüzve van, mint A népnek és hazának ellene .. [Coriolanus:] Hitvány kutyák! .. én száműzlek titeket! Maradjatok itt ingó lelketekkel! (Cor/4 : 321)
2. *(elav)* '(politikai) büntetésként jogaitól megfoszt és törvényen kívül helyez vkit': [a király Monthermer grófot] még más héttel együtt, kik mindeddig meg nem hódoltak, száműzte [das Urtheil der Acht verkündet worden ist]. (RH/6 : 233)
3. *(átv)* 'vhonnan kitilt, vmitől eltilt vkit': *vhonnan* ~ sorsom egykor még ezt mondja .. „Eredj, a honnan számüzélek, Légy a mi voltál, légy szinész!" (168/1 : 101) — **a)** (vható) *vhonnan* ~*i magát* 'visszavonul, félrehúzódik': Száműztem magamat az emberek közűl [verscím is], Magányba mentem és mélyen rejteztem el (502/2 : 68) — **b)** *vminek* ~ 'vmilyen pályára kényszerít': Katonának számüzött balvégzetem (58/1 : 10)
4. *(átv)* 'elűz, (erővel) eltávolít vmit': Szeretném tőled az emlékeket elűzni .. csak úgy történhetik, ha mind a képeket és hangokat számüzöd, mellyek az emlékezet szúró szavai (RH/6 : 164) A dicsőség reménye természetesen nem száműzheté Ashby Lucy emlékét (RH/6 : 216) + 6 : 368; *vhonnan (örökre)* ~ Azt hittem, hogy szemembül a sors Örökre számüze .. sötét Fájdalmak fényes követe! (654/2 : 238) + 6 : 355; *(szókapcs:) szemeiből* v. *szemeiről vmi* ~*i az álmot* 'nem engedi aludni' ld. **száműzni, száműzve**

száműzni fn in 7 | *-ni* 6; *-nöm* 1
1. te róka voltál, Száműzni azt, ki annyi kardcsapást Tett Rómáért, mennyit te nem beszéltél (Cor/4 : 327) + 4 : 321, 349 *(szembeáll)* Mert elszántuk magunk, kivégzeni E mérges árulót. Száműzni őt [= Coriolanust] Szintén veszélyes; itten tartani Biztos halálunk. (Cor/4 : 305) — **4.** *(párh:)* →*meggyilkolni* — ~*ni* 5 : 56; *vhonnan* ~*ni* olly tekintettel néze föl arcára, mellyből a türelmetlenség minden nyomát száműzni iparkodék (RH/6 : 240); *(szókapcs)* Ha szivét saját vétke nem terhelte volna is, mások bűnének veszélyes tudata elég leendett, az álmot száműzni szemeiből. (RH/6 : 257)

száműzve 1. hat in 4 | **számüzve 2, számüzve** 2 — **1.** *(tőism:)* ~ — *száműz*← 4 : 321 — **2.** *(halm:)* →*megsebesülten, egyedül,* ~ 6 : 234 — **4.** Számüzve a jövő s mult, Remény s emlékezet. (741/3 : 24); *(szókapcs)* Az álom számüzve volt szemeiről .. elűzeték tőle kétely, félelem, remegés által. (RH/6 : 380)
vö. **száműzetik, [száműző], száműzött**

[száműzés] fn: **számüzés 1**
'a hazából való kitiltás': *(többszörös párh:) halál* — →*pénzbüntetés* — ~ 4 : 316

száműzet ts ige **2** | **száműzet 1, számüzet 1**: *-ém* 1, *-é* 1
'eléri, hogy vkit száműzzenek (1.); számüzetésbe juttat': szerelem féltésből számüzetém fiamat. (TH/4 : 404) *(tőism:)* ~ — *számüzetés*← 4 : 190

száműzetés fn **11** | **számüzetés 7, számüzetés** 4: -Ø 3; *-em* 2 (b 1), *-ed* 1 | *-t* 1, *-ét* 2; *-ébe* 1; *-eért* 1
1. 'a hazából való kitiltatás': Megmondom, hogy ki .. Borics, kivel számüzetésem idejében volt szerencsém megismerkedni (TH/4 : 178) a nemesek ugy szivökre veszik az érdemes Coriolanus számüzetését [banishment], hogy készek a néptől minden hatalmat elvenni (Cor/4 : 330) + 4 : 191, 344, 349(2×), 364 *(tőism* párbeszédben:) [Gedő:] a vén róka maga volt, ki fiát számüzeté .. [Zsember:] Csak hogy e számüzetés hasznára vált. (TH/4 : 190) — **a)** 'számüzött személy állapota, helyzete': *(hsl, párh)* E csók... hosszu, mint Számüzetésem [exile] s édes, mint boszum! (Cor/4 : 362)

2. *(elav)* 'törvényen kívül helyezés mint büntetés': mindent elkövettem, hogy a száműzetést [Acht] megsemmisítsem, midőn a hatalom kezeinkben volt (RH/6 : 123) — a) 'törvényen kívül helyezett személy állapota, helyzete': A száműzetés [Zustand eines Geächteten] könnyebben fekszik vállaimon, sem mint gondolnád. (RH/6 : 124)

száműzetik szenv ige 9 | 7; **száműzetik** 2, **számüzetik** 5: *-tél* 2, *-ett* 2; *-ék* 2; *-ni fog* 1

1. 'száműzetést (1.) szenved el': [Borics:] Legalább azt mondd meg: miért számüzettél? [Saul:] Azt nem mondom; de megmondom azt: mi csal vissza hazámba (TH/4 : 155) + 4 : 146 *(párh)* [Aedíl:] Elment a népnek ellensége, elment! [Polgárok:] Ellenségünk száműzeték! hahó! (Cor/4 : 322); *(kép, tőism)* mi a hold? egy zsarnok király ő, És jobbágyai a csillagok. És a jobbágy, ki nagyon tündöklik? Jaj neki, mert számüzetni fog. Hány jobbágyát számüzé e zsarnok! Minden éjjel hull alá nehány. . . Tán te is igy fényedért az égből Száműzött csillag vagy, szép leány? (364/1 : 315); *vhonnan* ~ mikor az embernek hazája jut eszébe, mellyből számüzetett: könnyen elmereng, gondolatokba sűlyed. (TH/4 : 146); *(szókapcs:) örökre* ~ Saul .. téged szeret, s .. ezért örökre számüzeték. (TH/4 : 170)

2. *(elav)* 'törvényen kívül helyezést szenved el': A hely .. a thane egyik maradékának lakhelyévé lett, ki hona iránti szerelmeért száműzetett [geächtet ward]. (RH/6 : 138)

[száműzetett] 2. mn in: **számüzetett** 1 — 1. Számüzetett Naso, ki tanítál a Helikonra Törni utat .. karunk panaszid már Nem veszi a tanodába (1/3 : 243)

száműzetvén 2. hat in 1 — 1. [Coriolanus] száműzetvén [Being banish'd], házamba jött, S nyakát nyujtá késemnek. Befogadtam (Cor/4 : 372)

[száműző] fn: **számüző** 1 | *-imet* 1

'az a személy, aki száműz(et) vkit': dacbul állok itt, Hogy megtoroljam számüzőimet [my banishers]. (Cor/4 : 336)

száműzött mn és fn 57

I. 2. mn in 5 | 4; **száműzött** 1, **számüzött** 3: *-Ø* 3 | *-té* 1

1. 'olyan (személy), akit száműztek (1.)': [Zsember:] És ki is volt, a ki rá ismert az álruhában Boricsra? [Gedő:] A számüzött Saul. (TH/4 : 190) *(halm:) félelmes,* →*gyűlölt s* ~ 4 : 352 *(tőism:)* →*számüzetik* — *száműz* — *vhonnan* ~ 1 : 315

2. *(elav)* 'törvényen kívül helyezett, ill. ilyen személyre jellemző (állapot)': az erdei vad élet, a vadászat háborúja .. még a számüzött élet [des Lebens eines Geächteten] veszélyei is bizalmas dolgok valának előtte (RH/6 : 317)

II. fn 52 | **száműzött** 7, **számüzött** 45: *-Ø* 39 (b 11), *-ek* 8 (b 3) | *-ként* 1; *-nek* 3 || *-é* 1

1. 'száműzött (I. 1.) személy': *(ism* párbeszédben:) [Borics:] te számüzött vagy, nemde? [Saul:] Hímezés-hámozás nélkül szólva, én számüzött vagyok. [Borics:] És nem szeretnél visszamenni hazádba? (TH/4 : 153—4) *(hsl)* [Kazinczy] sírja ollyan elhagyott, Mint számüzötté, Ki idegen földön vesz el. (637/2 : 218)

2. *(elav)* '(a középkori Angliában) törvényen kívül helyezett személy': „. . . Ki bizonyíthatja be .. mit tettél az nap, mellyen e fekete tett történt?" „Számüzöttek [Geächtete und Verbannte] .. olly tanúk, kik bizonyságot nem tehetnek, s bizonyságuk el sem fogadtatnék . ." (RH/6 : 334) Számüzöttként [Verstossener] tévelyegjek a föld szinén, kardom élével vagy csel és ármánnyal keressem mindennapi kenyeremet . .? (RH/6 : 360—1) + 6 : 99, 336(2×) *(páros kif)* csak számüzöttek és szökevények [Flüchtlinge und Geächtete] gyászolák titkon az elhullottakat (RH/6 : 232) *(fokozás)* a bátor Robin Hood, a számüzött [Geächteten], a rabló, az annyi vadnak gyilkosa szemközt áll a királyi tisztviselővel (KH/6 : 321) *(párh:)* →*pór* — ~ 6 : 187; *(jelzővel:) sherwoodi udvarias* ~*ek* szabad tudnom . . a sherwoodi udvarias számüzöttek [Räubern] intézik é atyámhoz e követelést . .? (RH/6 : 188); *(birt szerk:)* ~ *élete*← 6 : 122, ~*ek vezére* 6 : 276 (részleges *ism)* két személy volt, kiket már ismer az olvasó — a számüzöttek [Geächteten] merész vezére s az öreg Monthermer gróf — most fájdalom ő is számüzött. (RH/6 : 273) | (Robin Hoodról:) a következő pillanatban a számüzött [Geächteten] kürtje megharsant. „Ezek Robin hangjai! . ." (RH/6 : 318) + 6 : 123, 134, 146, 160, 274, 278, 320, 322 (+23); *(jelzővel:) bátor* ~ itt sok hanem van, válaszolt a bátor számüzött .. s mindig is lesz, mig az ember ember (RH/6 : 163) *sherwoodi* ~ a sherwoodi számüzött .. igazságos volt tetteiben .. hív honához, s ennek védelmében .. bátor (RH/6 : 124); *(birt szerk:) a* ~ *bandája*← 6 : 317 — a) (tsz) 'ezekből álló katonai csapat': a lovasok .. halálos viadalra készültek. A számüzöttek nyilai borzasztóan hatottak az átellenökben álló íjászok közé. (RH/6 : 224)

[számüzötten] hat: **számüzötten** 1 — I. 1. *(hsl)* Egyedűl, e roppant nagy világtól Elhagyatva, szeretetlenűl, Máriusként, a ki számüzötten Egy országnak omladékin űl! (400/1 : 347)

[száműzöttekről] mn: **számüzöttek** [**ről**] 1

(vál) 'száműzöttekről (II. 2) szóló': *(páros kif)* A számüzöttek és haramiákról

sokféle beszédek után .. sürgető kénytelenségre volt szükség, a .. városok polgárait rá bírhatni, hogy .. az erdőn át utazzanak. (RH/6 : 104—5)

[száműzötti] mn: **számüzötti 1**
(elav) 'száműzött(ek)re (II. 2.) jellemző': Hugo .. legkevésbbé sem szándékozott, számüzötti életet és öltözetet [Lebensweise oder .. Tracht des Geächteten] viselni. (RH/6 : 317)

[száműzöttség] fn: **számüzöttség 2** | *-et* 1; *-ben* 1
(vál) 'száműzetés (1.) mint büntetés, ill. a vele járó állapot, életkörülmények': *(felsor:)* →*tarpeji-szirt halál, ~, nyúzás, börtön* 4 : 320 *(szembeáll)* a hősbül földönfutó lett, és mig otthonn csalárd barátja a hazaárulás dúsgazdag dijából lakomázott, addig ő a számüzöttségben ette a kegyelemkenyeret. (P 201/5 : 87)

szán[1] ts ige **21** | 13: *-lak* 1; *-juk* 1; *-tam* alr 1, *-t* 2; *-tam* tsr 3, *-ta* 1, *-tuk* 1 | *-ná* 1; *-tam volna* tsr 1 | *-j* 1
1. 'szánalmat érez vki, vmi iránt': Oh mellyik jó lélek ne szánná sorsomat? (695/2 : 292) A királynénak szót kelle fogadnom, ha nem szántam volna is őt. (TH/4 : 186); *(nyomósítva)* szánlak biz én szivemből, kedves öcsém (N/4 : 111); *(szókapcs:)* ~*om, bánom* ld. **szán-bán** — **a)** '(meg)sajnál vkit; könyörül vkin': Védangyala kedvesemnek .. Szánj, és vedd el eszemet, vagy Vígasztalj meg engem. (256/1 : 243) Volt egy szegény fiú, Ki mindig éhezék .. Nem szánta őt sem föld sem ég. (539/2 : 111) *(tőism:)* [Predszláva] nem akart a kolostorba menni. [Judit:] S te megszántad őt, jó fiú. [Milutin:] Szántam is. (TH/4 : 185—6) — **b)** 'szánalmát vhogyan kifejezi' ld. **szánó**
2. *vkinek ~ vmit* 'vkinek akar adni vmit': Harland Ralf .. elgondolá a vidám tánc gyönyörét .. melly kis ajándékként, mit kedvesének szánt, minden balga civódást .. ki vala egyenlítendő (RH/6 : 86) — **a)** 'azt tervezi, hogy vkié legyen vmi, vki': Egressy Gábor .. öt szobát vett ki .. abból kiád kettőt .. ezt a kettőt mi nektek szántuk. (L 284/7 : 209)
3. 'eltervezi, kijelöli vminek a célját, felhasználását': *vmire ~ vmit* Ma sem volt, csak egy forintom, Mellyet vacsorára szántam (179/1 : 110); *vminek ~ vkit* 'azt tervezi, akarja, hogy vmi legyen vkiből': mért nem maradék Földmívelő, a minek szánt az ég? (566/2 : 138) — **a)** *vmikorra ~ vmit* 'eltervezi vmi felhasználásának időpontját': nesze E kis darab kenyér, egyél, Edd jó izűn, ez a végső darab, Holnapra szántam (Ap/3 : 111) — **b)** 'vminek áldoz, szentel': *vminek ~* csak egy napomat szántam Késmárknak (UJ/5 : 24)
4. (vható) *vmire ~ja magát* 'vmire nehezen elhatározza magát': Mielőtt valamire szánjuk magunkat, hadd beszéljek. (Cor/4 : 227) — **a)** *(szókapcs:) neki ~ja magát* ld. **[nekiszán]**

szánni fn in 1 — **1.** *(szembeáll:) ~ — megvet←* 2 : 128

szánó 1. mn in 1 — **1.b)** *(páros kif)* a derék vadász .. szomorú, szánó tekintetet lövelt rá (RH/6 : 110)

szánt 2. mn in 6 — **2.** Emelj föl magadhoz engemet, Fogadd el neked szánt lelkemet (103/1 : 49) + 6 : 16 — **a)** Mornac .. nem győződheték meg arról, hogy a neki szánt menyasszony olly termettel bírjon, melly arcával tökéletesen egyez (KH/6 : 16) + 7 : *502; *(szókapcs:)* →*halálnak ~ áldozat* 4 : 77 — **3.b)** Hamvveder, szánt [geweiht] az emlékezetnek .. S tett, a mellyet érc, márvány dicsér: Minden .. Eltűn (43/3 : 270)
vö. **szánandó**

szán[2] fn **3**
'talpával a havon sikló, lófogatú jármű': Síkos a hó, szalad a szán [verscím is], Esketőre viszik babám .. Hajh, ha mostan hó lehetnék: A szán alatt beroskadnék (108/1 : 53)

szánakozás fn **10** | *-Ø* 1; *-a* 2 | *-t* 1, *-át* 1; *-ból* 3; *-ra* 2
1. 'sajnálkozás, szánalom': Talán szeretni fogsz egykor hűségemért vagy szánakozásból. (TH/4 : 186) bár csak olly érzékeny volna vásznad, mint ujjaid, hogy szánakozásból szünnél meg azt szurkálni. (Cor/4 : 244) *(ism)* Nem kell szánakozása .. azt képzeli, mikép házassága halálom lenne, s szánakozásból nem akarja, hogy meghaljak. (KH/6 : 62) *(páros kif:)* →*bánat s ~* 1 : 203; *(szókapcs:) ~t,* ill. →*bosszút érdemel* 4 : 9, *~ra méltó* 5 : 86 *(páros kif)* borral és pálinkával vették el a szegény szánakozásra méltó nép eszét (P 207/5 : 101) — **a)** 'lenézéssel vegyes szánalom kifejezése, megnyilatkozása': oh te Pére-Lachaise Adonisa! gondolá a tiszt, a gyengélkedő öregre egy pillantatot vetve, mellynek szánakozása [Mitleiden] nem érteték el attól, kinek szólt. (KH/6 : 38)
2. 'könyörület, irgalom': [Flamareilné] vélé, hogy férje a csábító megbűntetése által a foltot egészen kiirtá .. s azt még szemére hányni, annyi volna, mint a házassági szánakozást [das eheliche Mitleid] megalázni. (KH/6 : 59)

szánakozik tn ige **15** | 10: *-tam* 1; *-ni fog* 1, *-ni fognak* 1 | *-nának* 1; *-tál volna* 1 | *-zál* 2, *-zék* 2, *-zatok* 1
1. 'szánalmat érez': *(párh)* ha szenvedésem látni fogja [a leány] .. Talán meglágyul

indulatja, Talán majd szánakozni fog. (221/1 : 177); ~ *vkin* Szánakozzál rajtam. Én igen sajnálatraméltó vagyok. (TH/4 : 161) [a vénasszony] engemet koplaltatott, Hogy csak minél rosszabb színben legyek, Hogy szánakozzék rajtam, a ki lát. (Ap/3 : 130) + 3 : 127, 162; 4 : 134 *(szembeáll:)* →*kinevet* — ~ 2 : 263 — **a)** 'lenézéssel vegyes szánalmat érez vki iránt': ~ *vkin: (párh, szembeáll)* Mit! atyám házába térni vissza .. hol társnőim kinevetnének .. hol előlem kitérnének .. hol rajtam szánakoznának, kik legjobban gyülöltek (RH/6 : 155) ~ — *mosolyog*← 5 : 79

2. 'könyörül, irgalmaz': ~ *vkin* katonák, fogjátok el e lázadót .. [Szirmai:] Kérem önt .. bocsássa őt szabadon .. [Barótiné:] Igen .. én is kérem önt, szánakozzék e szerencsétlenen. (Drt/4 : 211)

szánakozva 1. hat in 5 — **1.** *(megszem)* Még a nap sem süt itt ugy, mint máshol; Bágyadtabb sugára, Mintha szánakozva tekintene Ez árva csárdára. (565/2 : 137) + 1 : 277 — **a)** Mosolyognak ifju cimboráim, Gúnymosoly, melly ajkról ajkra jár, S szánakozva mennek el mellettem... Savanyú a szőlő, ugy-e bár? (672/2 : 267) + 1 : 297

szánakozó mn 5 | 4

1. 'szánalmat, sajnálatot érző': *(kép, megszem)* A harmat, melly ekkor ellepett fűt, bokort, Tán a szánakozó csillagok könnye volt. (JV/1 : 184) — **a)** 'lenézéssel vegyes szánalmat érző' ld. **[szánakozón]**

2. 'szánakozást kifejező (könny)': Igy találta népünk a francia királyt .. A mint őt meglátták a magyar huszárok, Sorsán szánakozó könnyet hullatának. (JV/1 : 194) + 3 : 13; 6 : 416

[szánakozón] hat: **szánakozon** 1 — **1. a)** ⟨Szánakozon⟩ Szánakozva nézem ellenségim ⟨Szánakozva, e⟩ E tündér virágpaizs alatt. (335/1 : 297, 410)

szánalom fn **10** | -Ø 2 | *-ból* 2; .. *lmamon* 1; *-ra* 4; *-mal* 1 — *(vál)*

1. 'vki bajával, szerencsétlenségével való együttérzés; sajnálat': [gazdámat] Mint foglyot láttam .. De akkor jött elém Aufidius, S szánalmamon győzött a düh. (Cor/4 : 258—9) *(tőism:)* ~ — *szánandó*← 4 : 193 *(párh)* Ha van önben egy kis szánalom [compassion], szólt zokogva, egy kis irgalom, forditsa el rólam arcát (ÁB/6 : 445); *(szembeáll:)* →*gyönyörködés* — ~ 6 : 251 *(ellent:)* ~ — *gúny*← 1 : 254; *(szókapcs:) irántai* ~ : *(szembeáll)* A szabadító .. nem iránta szánalomból jött, hanem félelemből (KH/6 : 45) ~*ra méltó: (évődés, ism)* Én valóban szánalomra méltó, Szánalomra olly méltó vagyok! Piszkosabbnál piszkosabb csárdákba Estenként nem barangolhatok. (672/2 : 267)

2. 'könyörület, irgalom': *(megszem, páros kif)* a felleg .. Részvétből, szánalomból Villámot vett elé, Az árva tölgyre sujtá (408/1 : 356); *(szókapcs, páros kif:)* ~*ra és* →*irgalomra méltatlan* 5 : 56

szánalomgerjesztő mn **1**

(vál) 'szánalmat, sajnálatot ébresztő': *(párh)* E .. szerény öltözetben .. semmi visszataszitó, semmi szánalomgerjesztő nem volt; mert e szűk, kopott kabátban a .. legboldogabb ember látszék lakni (J/6 : 394)

szánandó mn 5 | -Ø 2 || *-bb* 2, *-bbak* 1

'szánalmat, sajnálatot érdemlő (személy, jelenség)': leszálltam lovamról, s kiemeltem ama szánandó öreget a sárból (HKöt/4 : 74) fájt nagyon neki, Hogy vannak nála szánandóbbak is. (Ap/3 : 140) + 1 : 226 *(tőism)* Ime, a .. legszerencsétlenebb király .. a kiben csak annyi szánalom van is, mint a legkisebb harmatcsepp, meg fog repedni szíve látásán. Avvagy lehet-e szánandóbb látmány, mint .. ki az istennek semmi teremtését nem látja (TH/4 : 193) — **a)** 'lenéző sajnálkozást érdemlő': Emberségemre! nincs szánandóbb pára, Mint kit fukarság nyavalyája bánt (144/1 : 84)

szanaszerte hsz **1**

(nép) 'különböző irányokban mindenütt': Villámok cikáznak, hullnak szanaszerte (JV/1 : 205)

szanaszét hsz **5**

1. 'különböző irányokba': ~ *csavarog*← 3 : 8

2. 'különböző helyeken összevissza': vagáltam A hazában szanaszét (152/1 : 90) Végre ott a város, Közepén a templom .. Szanaszét a város végén a szélmalmok (787/3 : 80); ~ *hever(ő)*← 3 : 262; 6 : 421

[szán-bán] ts ige: **szán, bán 1** | *szánom, bánom* 1

'töredelmesen bán vmit': [a juhnyájnak] igen nagy hija van; Szánom, bánom, de már nem tehetek róla (JV/1 : 183)

szánva-bánva 1. hat in **2** — mindenét eltékozolta gonosz célokra, s végre arra jutott, hogy most .. itt áll kegyelmed előtt, szánva-bánva tetteit, mikor már késő! (N/4 : 115) *(tréf, évődés)* Remélem .. hogy legközelebbi leveledben, szánva-bánva bűnödet ostoba persvasiodat illetőleg a nemverselhetés tárgyában, azt fogod írni, hogy .. Toldi estéjével fikszomfertig vagy. (L 181/7 : 111)

Szanda tulfn **1**

(földrn) 'Nógrád megyei község és várrom': Szanda Nógrád megyében. Hajdan Lónyaiak birták. (P 6/5 : 156)

szándék fn **110** | szándék 59, szándok 51: -Ø 16 (b 1); *-om* 17 (b 1), *-od* 8 (t 3), *-a* 14, *-unk* 2, *-ok* 1 ~ *-jok* 1; *-aim* 1, *-ai* 2, *-aink* 1 | *-ot* 2, *-omat* 3, *-odat* 1, *-át* 9, *-tokat* 1, *-ukat* 1, *-ait* 3; *-ban* 1, *-omban* 1; *-ból* 6; *-ához* 1; *-án* 1; *-ának* 1; *-odra* 1; *-odról* 1, *-unkról* 1; *-omtól* 1, *-ától* 1; *-kal* 11

1. 'elhatározott cselekvésre v. magatartásra irányuló tudatos törekvés': Lássék saját szándékának (miként Részint az is), mihez mi ösztönöztük. (Cor/4 : 289) *(szembeáll)* őszinte szívből bocsátok meg .. mert nem volt tett, csak szándék, mi közt nagy a különbség, mint a test s az árnyék közt. (TH/4 : 176); *(jelzővel:)* →*emberi* ~ 6 : 153 →*istentelen* v. →*sötét* ~ 5 : 19; 6 : 304 →*szívbeli* ~ 3 : 93 *titkos* ~ (részleges *ism)* elterjedt a hír .. hogy Montfortnak valami titkos szándoka van, de olly nagy volt a katonáknak vezérökbeni bizalma, hogy sohasem kételkedtek sikerében, bármi nemű volt is e szándok. (RH/6 : 208); *(szókapcs:)* ~*a áll* Ha áll szándékod, mellyben részesidnek Kivántál minket, ugy megszabadulsz A nagy veszélytől. (Cor/4 : 371) ~*ai* →*megerősödnek* 6 : 304 *legjobb* ~*(a) mellett sem* érd be ezzel a kevéssel, édes barátom, legjobb szándékom mellett sem írhatok többet (ÚL/5 : 72) + 3 : 82 ~*át* →*megváltoztatja* 6 : 255, 351, 364; 7 : 54 ~*ában* →*megerősít vkit* 6 : 353 ~*ától* →*eltérít vkit* 5 : 19; 6 : 365 — **a)** 'ennek tükröződése (arcon)': *(jelzőkkel, ism, páros kif)* A roskadt aggból izmos ifju lett, És homlokán rejtélyes szándok űlt, Merész nagy szándok, elhatározás, Mellytől egy nemzet .. sorsa függ. (Ap/3 : 175) — **b)** *(ford)* 'elhatározás, döntés': Az öreg mit sem hallott tanítványa felől. Szándékához hiven [Treu seinem Entschlusse], azóta nem keresé fel őt többé (J/6 : 411)

2. 'az a cselekvés, magatartás, amelyet vki elhatározott magában és megvalósítani igyekszik': A fiu .. a vándorbottal kezében Az öreg elébe lép, S szólt, azaz hogy .. nem tudott .. De az öreg szó nélkűl is Általlátott szándokán (BI/2 : 328) mindegyik [kritikus] egy-egy Jupiternek képzeli magát .. szándékok nem csekélyebb, mint engemet megsemmisíteni. (P 114/5 : 38) + 3 : 298; 4 : 253, 278; 6 : 89, 101, 190, 206, 430 (+6) *(páros kif)* egyikök sem szólt egy szót sem .. a tábornagy tervei s szándokai felől. (RH/6 : 208); *(jelzővel:)* *gonosz* ~ 6 : 281 *(ism)* Nagy összeesküvés napfényre jött vala, Annak feje Zrínyi és Nádasdi vala. Frangepán is pedig ő közöttök vala, Kiket gonosz szándék lelkesített vala, De a gonosz szándék el nem sülhet vala (Drt/4 : 209), *gyalázatos* ~ Megintettem a gyalázatos szándok felől, s végrehajtását gátolhattam volna (RH/6 : 320) →*javulási* ~ 1 : 72 *jó* ~ Az emberi élet utain mindenütt örvények vannak, mellybe legjobb szándokaink buknak. (RH/6 : 279—80) + 4 : 355, ld. még **jószándék,** →*lázadó* ~ 2 : 180 *nagy (és* →*veszedelmes)* ~ 3 : 92; 4 : 239 *nemes* ~ 5 : 7 *tiszta* ~ A kit nem égő honfiérzelem És tiszta szándék vezetett ide .. ne lépjen e szentelt küszöbre (790/3 : 84); (hat) →*gúnyos* ~*ból* 6 : 41 →*istenes* ~*ból* 3 : 88 *jó* ~ *ból* értetek szólok .. azon jó szándékból, hogy előmozditsam a javatokat (P 206/5 : 95) + 5 : 7; 6 : 369, *azon* v. *oly* ~*kal, hogy* Balra kanyarodtunk be a kukoricaföldnek olly szándékkal, hogy majd valami félre eső tanyában meghálunk (N/4 : 109) megindult egy népfaj Azsiából azon szándékkal, hogy fölkeresi a föld legszebb .. tartományát (P 234/5 : 124) + 5 : 104; 6 : 125, 198, 236 *békés* ~*kal* nem igen békés szándékkal rohanák meg a földmivest (RH/6 : 78) →*ellenséges* ~*kal* 6 : 93 *jó* ~*kal* nem jöttél jó szándékkal akárki iránt is ide (RH/6 : 91) + 6 : 105 →*pusztító* ~*kal* 1 : 194, *minden* →*rossz* ~ *nélkül* 6 : 270; *(szókapcs:)* ~ *elsül*← v. →*sikerül* 4 : 209; 6 : 430 ~ *van szívében* királyod ellen Van szándék szivedben (777/3 : 67), *vmely* v. *vmilyen* ~*a van* 3 : 92; 6 : 250, 353 *(párh)* mi szándéka van önnek? mit fog tenni? (HKöt/4 : 37), ~*át előadja* Haza menvén, előadtam szándékomat a sajtó rögtöni fölszabadításáról (P 201/5 : 81) + 7 : 193 *vki* ~*át* →*gátolja* 4 : 309 →*meghiúsítja* 6 : 207, 275, 281 *vmely* ~*ot mutat* előre nyomúlt, s világosan mutatta a szándokot, ellenét segédforrásaitól távol tartani, a nélkül, hogy megütközzék, mielőtt az alkalmas idő elérkezik (RH/6 : 207) ~*át titkolja* Mélyen titkolta szándokát, Alunni sem ment mások közelébe, Nehogy kimondja álmában (Ap/3 : 175) + 4 : 239 || (birt szraggal, állítmányként:) ha már [Marci] apja mesterember volt, legyen ő is az, ugy gondolom. — .. azért mondom, szólt a kovács, magamnak is az a szándéka. Tanulja ki az én mesterségemet (FL/4 : 125) Jelachich .. szándéka az, hogy a magyarokat kiirtsa a föld színéről (P 234/5 : 126—7) + 4 : 17, 161, 171, 229, 270; 5 : 6, 44; 6 : 191, 251; 7 : 23, 204 *mi a* ~*a vkivel?* 'milyen jövőt szán vkinek?': Hát mi a szándékod ezzel a gyermekkel, te Zsófi? béresnek adod vagy kocsisnak? (FL/4 : 125) | (fn in-vel:) szándékom Luizát nőül venni (HKöt/4 : 75) Szándékom követté lenni a küszöbön álló országgyülésen (L 203/7 : 144) + 4 : 337, 371; 5 : 96; 6 : 77, 84, 152, 188, 207, 324; 7 : 21; *(jelzővel:)* *legjobb* ~*a* legjobb szándokunk volt, téged Worcestershirebe vinni magunkkal (RH/6 : 204) — **a)** *(ford)* 'ennek véghezvitele, megvalósítása': De menj, s készűlj szándokodra [Vorhaben], kedves Lucy (RH/6 : 354)

3. 'cselekvésnek szándékolt, nem véletlen volta, szándékossága': a nélkül, hogy valóban szándéka lett volna, Monthermer Hugonak minden kiejtett szava többet árult el

szive szenvedélyéből a szép lyánykának, mint mennyit ez már felőle tudott. (RH/6 : 143); *(hármas párh:)* véletlen — ~ — *sors*← 6 : 391; (hat) ~*ból: (szembeáll)* Történetesen é vagy szándékból ültetve, nem tudom, de a kis pázsithelynek oldalain .. hat vén tölgy .. nyúlt ki az erdőből .. s természetes fasort képeztek (RH/6 : 127)

szándékol ts ige **4** | 2; **szándékol** 1, **szándokol** 1: *-t* 2
'elhatároz és megvalósítani igyekszik vmit': Ki végbevitte, a mit szándokolt, Fölűlmult engemet. (Cor/4 : 256) — **a)** 'tervbe vesz, tervez' ld. **szándékolt** — **b)** 'szándékozik (1.), akar vmit tenni': (fn in-vel:) Szerelemféltés ösztönéből, mellyet titkolni nem szándékolt, vizsgálá vonásait (KH/6 : 9)
szándékolt 2. mn in 2 — **a)** a szándékolt egybeköttetés abban marad (KH/6 : 36) + 4 : 358

szándékos mn **2** | 1
'előre elhatározott és tudatosan végbevitt (cselekvés)' ld. **szándékosan** — **a)** 'így tanúsított (magatartás)': Edvárd .. megismeré a kezet, mellyet többször nyomott ajkához, s melly tőle szándékos ovakodással elvonaték (KH/6 : 17)
szándékosan hat 1 — ma reggel már elég bajt okozál, történt legyen szándékosan vagy sem (RH/6 : 190)

szándékozik ige **40** | 39; **szándékozik** 36, **szándékzik** 2, [sajtóhiba:] **széndékozik** 1: *-om* 4, *-ol* 4, *-ik* 9; *-tam* 3, *-ott* 10, *-tak* 2; *-ám* 1, *-ék* 4 | *-nék* 2
1. ts 'szándékában van vmi; akar vmit': (ts fn in-vel:) Emich .. sovány alkut akar tenni költeményeimre, mellyeket örök időre szándékozom eladni neki (L 152/7 : 67) Hol a kigyó, melly Rómát kiölni ⟨szándékozik⟩ szándékzik, hogy ő Itt mindenes legyen? (Cor/4 : 304, 421) + 3 : 232; 6 : 18, 36, 48, 287, 304, 306, 372 (+7); *(megszem)* [verseim a [„Regélő"-]vármegyét incognito szándékoztak beutazni, kritika urral szembeszállandók. (P 26/5 : 7); (tn fn in-vel:) A gróf felelni szándékozott (RH/6 : 186) A székely Földre szándékoztam utazni (L 235/7 : 169) + 6 : 213, 219, 225, 289, 300, 311, 317, 350, 355 | (tárgy nélkül:) [Rikárd] határzatlan volt, írjon é Alurednek, mint szándékozék, vagy ne (RH/6 : 255) szép kisasszony, menj hozzá, mint szándékozol .. igérd meg, hogy .. neje léssz. (RH/6 : 369)
2. tn 'vhova (menni) készül': *vhova* ~ Nem is ide szándékoztam tulajdonkép; hanem már csak beszólok, mondok, ha erre vetődtem (HKöt/4 : 60) Hova szándékozol innen? [Saul:] Hova? azt bajos volna megmondanom. (TH/4 : 148) + 6 : 172, 245; 7 : 8 *(ism* párbeszédben:) a halott elzárá utamat a helyen, hova szándékozám .. Kérdőleg tekinték régi ismerőmre — a helyen, hova szándékozék, mondá ön? jegyzém meg végre (NI/6 : 437)
szándékozván 2. hat in 1 — **1.** (tn fn in-vel:) Leicester gróf .. épen mellvértét ölté fel, nem sokára elindúlni szándékozván. (RH/6 : 213)

[szándékszik] ld. **szándékozik**

szándékú mn **1**
(jelzővel) 'olyan (dolog), amivel vkinek vmilyen szándéka van': *(kép)* a capacitatio köszörűkövén megtompítottam [a cenzor] gyilkos szándékú tőrét (L 193/7 : 130)

szándok ld. **szándék**

szándokol ld. **szándékol**

szánt[1] ige **9** | 7: *-Ø* 1, *-anak* 1; *-ják* 1; *-ott* 1; *-ottuk* 1, *-ották* 1 | *-sa* 1
1. tn 'ekével földet művel': *(alleg, tőism)* Meddig alszol még, hazám? *Szántanak* szomszédid, S a magokéhoz oda Szántják földed szélit. (692/2 : 289) — **a)** ts 'ua.': *(páros kif:)* ~ *és* →*elvet* 4 : 294 — **b)** ts '(területet) szántóföldként hasznosít': *(párh, ism)* Az időben még szántották a földet, hova most temetnek, és azt a földet most megint szántják, hova akkor temettek. (N/4 : 99) — **c)** ts '(várost) háborúban földig lerombolván helyét szántófölddé alakítja': Eh, hadd szántsa [Plough] Rómát A volszk, hadd dúlja szét Itáliát (Cor/4 : 361)
2. tn *(átv)* 'játékból szántást utánoz': Katica bábuzott a padkán Erzsivel, Peti meg szántott a földön kukoricacsővel (N/4 : 98)
3. tn *(átv)* 'nyomot hagyva végigvonul vmin': *(kép, ráértés; párh)* Láttátok-e már a tengert, Midőn a fergeteg szánt rajta És vet beléje halálmagot? (417/2 : 10) — **a)** ts 'ua.' ld. **szántani**
szántani fn in 2 — **1.** (állatról:) a város minden lova .. szántani volt. (UJ/5 : 24) — **3. a)** *(Sz-szerű)* A világot fitymálják ajkai S minth' az eget akarná szántani Orrával, olly magasra tartja fel. (678/2 : 273)
vö. **[odaszánt]**, **szántó**

szánt[2] 2. mn in — ld. **szán**[1]

szánta ld. **[jószánta]**

szántás fn **1** | *-t* 1
'felszántott földterület': a sherwoodi erdőség felé .. mívelt föld nem feküdt — néhány egyes szántást itt ott kivevén (RH/6 : 113)

szántó fn **1**
'szántóvető, földműves': Menj, szántó, s többé ne tűzz össze nemes ember szolgáival (RH/6 : 79)

szántóföld fn **10** | *-Ø* 2, *-ek* 3; *-em* 1, *-je* 1 | *-ből* 1; *-nek* b 1; *-emről* 1
'gabonatermesztésre használt, ekével művelt földterület': Egy községmezőn .. balra szántóföld volt sövénnyel kerítve. (RH/6 : 219) *(páros kif, ill. párh, ism)* Csak szőlőm és szántóföldem legyen, Termők piros bort s fehér kenyeret .. szőlőmből s szántóföldemről Házamba térek este (369/1 : 319) *(szembeáll:)* →*kert* — ~ 2 : 305; *(met, tőism)* Az időben még szántották a földet, hova most temetnek .. Én is szántóföldből temetővé lettem. (N/4 : 99) *(tréf met)* „fegyverbe öltözém vala .. Olly pompás az .. egy felől ezüst s más felől azurkék mezejével .." .. „ha e mezőket hordanám, még azt hinnék, hogy egy darab szántóföld vagyok .." (RH/6 : 114); *(jelzővel:)* →*gazdag* ~*ek* 5 : 54 *széles,* →*hosszú* ~ 1 : 225 *szép* ~*ek* — →*parkok* — *erdők* — *mezők* 6 : 254 *tenger* ~*ek* Tenger szántóföldek Terjednek szerteszét, rajtok áldott búza (787/3 : 80) | (ez mint vagyontárgy; *felsor:)* →*ház* — ~ — →*kaszáló* — *szőlő* 4 : 133

szántóvas fn **1**
'ekevas': A lemenő nap valami csillogóra sütött a fák alatt. Szántóvas [Pflugschar] lehet, gondolá a fiatal lovag (RH/6 : 217)

szántóvető mn és fn **3**
I. mn 1
szántó-vető 'földműveléssel foglalkozó': [egykor] Anglia egyedül szántóvető ország volt (RH/6 : 70)
II. fn 2
'földműves': idd ki ezt, gabnád .. zöldebbnek fog tetszeni! Ha én szántóvető volnék, földemet illy záporral nedvesitném (RH/6 : 75) *(megszól)* Mid van itt, szántóvető? söröd — nemde? (uo.)

szántszándékkal hsz **1**
(nyomatékosan) 'szándékosan': Bátyja távol volt — talán szántszándékkal (RH/6 : 145)

szántszándékos mn **4**
(nyomatékosan) 'szándékos (dolog, cselekvés)': Viseletemet hallatlan illetlenségnek, szántszándékos megsértésnek kell magyaráznia. (KH/6 : 10) Szántszándékos dolog, Nemesség ellen összeesküvés. (Cor/4 : 292) + 6 : 80; *(szókapcs:)* ~ *eset által* 'szándékosan, nem véletlenül': sok galagonyát kereső ifju találkozék kedvesével szántszándékos eset által (RH/6 : 86)

szapora mn és fn **18**
I. mn 'gyors' ld. **szaporán** — **a)** 'haladéktalan, azonnali' ld. **szaporán**
II. fn 1 | *-bbakat* 1
'vmely cselekvésnek rövid időközökben, sűrűn ismétlődő mozzanata': *(szókapcs:)* ~*kat lép* 'szedi a lábát': Szaporábbakat léptünk, mig jó messzire magunk mögött nem hagytuk a falut. (N/4 : 109)

szaporán hat 17 | ~*n* 16 || ~*bban* 1
I. sietnem kell, S így a csárdát, melly még messze, Szaporábban érem el. (656/2 : 240) || (fsz mellett:) Panni te! kelj fel, Rakj tüzet, és melegíts téglát.. . De szaporán! (HK/1 : 123) + 1 : 12, 215, 224; 4 : 121; *menj(ünk)* ~*n* Tápászkodjék föl, bíró uram, És menjünk szaporán! (HK/1 : 145) + 4 : 302 *siessünk* ~*n* S most .. Tanodánkat hagyjuk örömmel És szaporán édes szüleink kebelébe siessünk! (1/3 : 244) | (állítmány nélkül, fsz ért.:) Gyertyát, ha mondom, szaporán! (Ap/3 : 121) + 6 : 196 *(ism)* Szaporán ide, kedvesem, ajkaidat, S te fiú, szaporán ide a poharat! (801/3 : 102) | (msz-szerűen) 'siess(ünk)!': Szaporán! vágd föl késeddel a zsákot (RH/6 : 109) + 3 : 37 — **a)** kicsoda? kérdém, s kérdésem kiejtése sajátszerü lehete, mert régi ismerőm megijedni látszék tőle, s szaporán viszonza: — Csak nem tud ön valami rosszat felőle? (NI/6 : 438) || (fsz mellett:) [Komédiás:] most jön a java, a tanulság. [Mészáros:] Hát végezd el, de, kérlek igen szépen, szaporán. (Drt/4 : 210)

szaporít ts ige **13** | 9; **szaporít** 6, **szaporit** 3: *-om* 1, *-ja* 1; *-otta* 1; *-á* 2, *-ák* 1; *-ani fogom* 1 | *-sa* 1 || *-hatta volna* 1
1. 'mennyiségileg növel': szaporítani fogom azok számát, kik .. a hazának, legalább halálukkal becsületére váltak (L 252/7 : 189) + 6 : 158 — **a)** 'vminek a számát, gyakoriságát növeli': Mire visszatértem Szent-Miklósra, a dicső kaputosok ujra szaporiták az ócsárlásokat, rágalmakat .. ellenem (P 207/5 : 99) + 7 : 160 — **b)** 'vminek az értékét növeli': Ternyei elnyert vagyonát [megtartottam] .. s föltevém, hogy lehetőleg szaporítom. (HKöt/4 : 65—6)
2. 'vminek a mértékét, fokát növeli': ha Lucy örömét .. még valami szaporíthatta volna, az bizonyosan a királlyali kibékülése leendett (RH/6 : 238) a szép arc láttára, melly könyek nyomát .. viselé, föltételeit .. megrendíté, s érzelmei keserűségét még szaporítá. (RH/6 : 350); *(párh:)* *oszt* — ~ ipam .. szeretetével s lelkes társalgásával osztja s szaporitja boldogságunkat. (NI/6 : 439) ~ — *öregbít* ← 6 : 96

szaporítani fn in 4 | *-ani* 3; *-anunk* 1
1. Nem akarom elleneim számát még szaporítani (RH/6 : 176) — **a)** Nem szükség vádjait szaporítanunk (Cor/4 : 319) + 4 : 341 — **2.** ugy vagyok, mintha izzó vas járna mellemtől vállamig, s szivem minden ütése .. látszik .. a tüzet szaporítani. (RH/6 : 324)

szaporítás fn **2** | *-ánál* 1; *-ukra* 1
1. 'személyek számának növelése': [e levél] a bátor vadásztól jő, s arra kér benne,

hogy téged néhány lovassal küldjelek szaporításukra (RH/6 : 210)

2. *(ford)* '(optikai) nagyítás': A .. többség .. az olasz színházban .. élvezé örömét, hallgatva Donizetti zenéjét, szemüvegek s kettős csövek nagy szaporításánál [grossen Verstärkung]. (KH/6 : 6)

szaporodás fn **1** | *-a* 1

(ford; szókapcs:) vminek tagja ~a 'létszámnövekedése': csapatja egyetlen tagja szaporodása [Zuwachs], mióta utólszor látók, egy derék öreg pap volt (RH/6 : 121)

szaporodik tn ige **7** | 6: *-ik* 1; *-ott* 1, *-tak* 2; *-ni fog* 1 | *-jék* 1

1. 'mennyiségileg növekszik': *(párh:) →nő*[1] — ~ 1 : 299 — **a)** 'vminek a száma növekszik': *(ism)* a mint szaporodtak [a fiú] évei, Azokkal szaporodtak Ismèreti, Mint a szarvas szarván az ágak (Ap/3 : 134) — **b)** 'vminek az értéke növekszik': *(párh:)* ~ — *megnő←* 4 : 115

2. 'vminek a mértéke, foka növekszik': versem ollyan, hogy azt minden honvédnek birnia sem lenne haszontalan .. Ezáltal .. talán szaporodni fog a hadsereg lelkesedése (L 287/7 : 211) *(ellent:) →fogy* — ~ 3 : 41

szaporodott 2. mn in 1 — **1.** Másnap reggel az éjjen át .. tetemesen szaporodott ellenség csaknem egészen körülvett (P 272/5 : 133)

szappan fn **2** | *-Ø* 1 | *-t* 1

'zsiradékból lúgkővel főzött tisztítószer': *(felsor:) seprő, meszelő, →sikárló,* ~ 2 : 326 **Sz:** *a ~t sajt gyanánt veszi meg* 'gyámoltalan, élhetetlen': [Borics] a legkeresztyénibb pofával csak ugy szórja a szép igéreteket királyunknak, ki elég jámbor volt a szappant sajt gyanánt megvenni. (TH/4 : 190)

szappanbuborék fn **2** | *-Ø* 1; *-a* 1

'szappanos vízből fújt (szétpattanó) buborék': *(met)* én élni fogok, Míg a világnak Szappanbuboréka Szét nem pattan. (HK/1 : 149) Mi az a nap? .. hát semmi más, Mint egy nagy szappanbuborék. Valami óriásfiú Kifúja reggel keleten, S szétpattan este nyúgaton. (300/1 : 271)

[Szapphó] tulfn: **Sappho 1**

(gör női név) 'ókori görög költőnő (i. e. 600 körül)': *(túlz, párh)* mi [a kedves] szende szemeiből szól, Ollyat Petrarc' s Sappho sem dalol. (43/3 : 269)

szar fn **3** | *-Ø* 2 | *-ban* 1

(durva) 'ürülék, széklet; *(átv)* hitvány, cudar dolog': *(biz)* **Sz:** ~ *a világ, →tök a tromf* 7 : 86 — **a)** *(átv)* 'kínos, kellemetlen helyzet': *(szókapcs:) ~ban marad* számítok igéreted beváltására, mert külön[ben] ollyan rakás szarban maradok mint a babiloni torony vagy Jókay orra. (L 143/7 : 56) **Sz:** *[~]-e vagy →kalaposinas?* 7 : 43 — **b)** (jelzőként) 'hitvány, alávaló (ember)': Tompát pedig héjjába mentegeted .. Mindenesetre szar ember .. oda igérkezett az Életképekhez nagy gyáván vagy nagy kétszinűen. (L 169/7 : 93)

szár fn **7** | *-a* 3 | *-át* 1; *-ból* 1; *-án* 1; *-áról* 1

'tárgynak, élő szervezetnek hosszúkás, hengeres, ill. csőszerű része': *(birt szerk:) csizma ~a* a sár csak néhol folyt be csizmám szárán (L 43/7 : 30) *keze ~a* 'alsókarja': *(ism)* Hejh, ennek a mai napnak Nagy az ára .. Fáj belé a kezem szára. Fáj az én jobb kezem szára Véghetetlen, Mert nagyon sok telt palackot Emelgettem. (324/1 : 287) *nadrág ~a* nadrágom két darab, Egyik szárát úgy toldottam A másikhoz a minap. (656/2 : 240) *→pipa ~a* 2 : 274 *virág ~a* A virág, melly leveleit elhullatja, irígyelheti annak sorsát, melly száráról leszakasztatik. (KH/6 : 61) — **a)** 'pipaszár; *(átv,* jelzővel:) vmilyen szárú pipa': Hosszu szárból sűrűn füstölök (192/1 : 153)

szárad tn ige **9** | 6: *-ok* 1, *-Ø* 2; *-t* 1 | *-jon* 2

1. 'nedvességét veszítve egyre szárazabbá válik' ld. **száradni, száradó, száradt — a)** '(kifolyt vér) felszáradva foltot hagy vhol': *vmin* v. *vmire* ~ Huszonkilenc ember vére Száradt a piac kövére (834/3 : 210) *(szimb)* romokban fekszik az egykor nevezetes vár .. a romokat lehordják az utcákat tölteni... hogy a melly köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak (UJ/5 : 31) — **b)** 'fonnyad, sorvad': *(ellent, haladv:) virít* — *→hervad,* ~ 1 : 73

2. *(átv:) vkin* ~ *vmi* 'vki szégyenben marad vmi miatt': Majd így teszek nekik, (hüvelyét a fülébe dugja s tenyerét mozgatja) ha eltürik, rajtok szárad [which is a disgrace to them ~ so haben sie den Schimpf] (RJ/4 : 385) [Vörösmarty] azon gyanút vágja arcomhoz .. hogy kétszinű ember vagyok .. s ezt nem engedhetem meg, hogy magamon száradjon. (P 231/5 : 119); *(szókapcs:) gyalázat* ~ *vmire* 'gyalázat éri': *(ráértés)* Kár azoknak a szabadság kardját Kézbe venni, kik csak azért tartják, Hogy a zsarnok a porig alázza, S száradjon rá vér helyett gyalázat. (841/3 : 218)

száradni fn in 1 — **1. Sz:** *kiviszik ~ az →akasztófára* 2 : 148

száradó 1. mn in 1 — **1.** *(kép; körülírás, tőism)* Hejh zsiványság .. Lesz belőled .. Száraz fának száradó gyümölcse. (385/1 : 332)

száradt 2. mn in 1 — **1. b)** *(páros kif)* egy öreg rab .. Lassan hordja könnyü, száradt testét ... Nehezebb már lánca, mint maga. (638/2 : 219)

száraz mn és fn **70**

I. mn 69 | 60: *-Ø* 58, *-ak* 1 | *-ra* 1

1. 'nem vizes, nem nedves': lassan lovaglának az első domb fölé, mellyen szép száraz gyepet találtak. (RH/6 : 193) + 6 : 71, 80 *(párh:)* →*lágy* — ~ — *ruganyos* 6 : 83 *(ellent, páros kif:)* →*nedves, puha* — ~, *kemény*← 5 : 59 — **a)** 'nem csapadékos': [a töltésnek] Száraz időben az a szép tulajdonsága van, hogy .. hegyek és völgyek keletkeznek rajta. (ÚL/5 : 47) — **b)** 'víz, folyadék nélküli': ~ *korty*← 1 : 167—8 (5×) ~ *tenger* v. *hullámok*← A messzeségbe nyúló rónaságot, E száraz tengert, halvány köd födé. (T/2 : 17) + 3 : 194 — **c)** 'kiszáradt': Igen szép szamócák .. Fel fognak frisíteni a láz után .. mert szájam mindig száraz. (RH/6 : 184) — **d)** 'kiapadt': ~ *emlő*← 3 : 108 ~ *kút*← 1 : 62

2. 'nedvtartalmát elvesztett, elhalt (növény, növényi rész)': ~ *(görcsös) ág* Adok tüzelni száraz ágakat (408/1 : 355) + 2 : 294; 6 : 322, ~ *fa* 1 : 348 *(tőism:) kiszáradt* — ~ *fa: (parabola)* Fa valék én, egy kiszáradott fa .. örűlök rajta, hogy az voltam, Mert a száraz fa legjobban ég. (349/1 : 305) ~ *fának* →*száradó gyümölcse* 1 : 332, ~ *fű* Tavaszodni kezdett az idő .. a tavalyi száraz füvek között .. itt-ott zöld sarjak bújtak elő. (HKöt/4 : 38) + 2 : 24 ~ *kehely*← 2 : 18 ~ *kóró*← 1 : 185; 5 : 73 ~ *levél*← 3 : 84 ~ *lomb*← 2 : 113 ~ *törzs: (parabola)* száraz törzsön a galyok Többé meg nem fogamszanak. (85/1 : 35) — **a)** 'ilyen növényekkel, ill. növényi maradványokkal borított (terület)': ~ *erdő*← 3 : 178 ~ *tarló*← 4 : 271 — **b)** 'lombjavesztett': ~ *ág* Harmat hull a száraz ágra (251/1 : 240) + 1 : 35; 3 : 96, ~ *bokor*← 1 : 322; 2 : 75 ~ *téli* →*fa* 3 : 16

3. 'nem friss, megkeményedett, ill. más étel nélkül fogyasztott (kenyér)': nesze E kis darab kenyér .. ez a végső darab .. a kis fiú .. jóizűen falatozta Az istenadta száraz kenyeret (Ap/3 : 111) + 1 : 183, 326; 4 : 183; *(szembeáll)* Egy helyen száraz kenyéren Rágicsáltam, más helyen meg Tejbe-vajba fürösztöttek. (659/2 : 244) ~ *barna kenyér* — *lágy*← *fehér cipó* 3 : 110

4. 'zsírtalan, hústalan': ~ *csont*← 2 : 12; 4 : 65 ~ *ebéd*← 1 : 212 — **a)** *(átv)* 'kiaszott, sovány (ember)': a mi szenvedésünk az ő nyereségök. Boszúljuk meg ezt dárdáinkkal, mielőtt magunk is ollyan szárazak [rakes ~ Spiessgerten] lennénk, mint ezek (Cor/4 : 228) *(páros kif:) hosszú, ~ ember*← 2 : 274; *(halm)* [az öreg színész] Száraz, magas szótalan, komoly ember a régi világból. (ÚL/5 : 52) →*feszes, ~, udvarias, komoly, negyvenéves férfi* 6 : 22 ~, *egyenes*←, *komoly fekete öltözetű, mintegy* →*ötvenéves férfi* 6 : 32 | (testrészről:) [az írástanító] száraz kezeinek egyikét Fanfan kabátzsebébe meriti (J/6 : 406)

5. *(átv)* 'melegebb érzelmeket, élénk kedélyt nem tanúsító': *(halm:) halvány,* →*örömtelen,* ~ 5 : 54; *(szókapcs:)* ~ *hangon* Flamareil uram, viszonza az öreg, kissé száraz hangon, nem fogom önt soká tartóztatni (KH/6 : 52—3) + 6 : 12, 41 — **a)** 'változatosság, érdekesség nélküli': egész nap irom a Záborszky által szerkesztett országgyűlési tudósításokat .. e száraz foglalkozásnál a múzsa is kerűl. (L 24/7 : 21) Még néhány lap száraz tudósitás, kedves olvasó, aztán .. gyors tények. (RH/6 : 204) *(páros kif:)* ~ *és egyoldalú* 5 : 41

6. *(átv, biz)* 'nem a valóságban, csak papíron, levélben történő' ld. **szárazon**

II. fn 1 | *-on* 1

'vízzel nem borított földfelszín': (hat; *poláris kif:)* ~*on és vízen* 'mindenfelé a világon': Monthermer Hugo gróf .. sok veszélyt állt ki szárazon és vizen [zu Wasser und zu Land], s harcolt Spanyolországban és Palestinában a pogányok ellen (RH/6 : 97)

szárazon hat 9 | *-on* 7 ~ *-an* 2

I. 1. Alig van egy arasznyira Fölöttem a felhő .. Szakad nyakamba zápora. Bundám dohányzacskómra adtam, Hogy az maradjon szárazon. (623/2 : 203); **Sz:** *nem viszi el* ~*on* 'még meglakol': Most már mindegy! .. hanem szolgabíró uram sem viszi el szárazon! s ezzel kimentem a gulyához s ötven ökrét kiszakítottam (N/4 : 111) — **2.b)** *(páros kif:)* →*pusztán s* ~*on* 1 : 22 — **5.** „Nem ugy, mylord", szólt szárazan a számüzött (RH/6 : 125) + 6 : 25, 103, 251 — **a)** *[nem közölhető] B. F. S. L. szárazon irt hely- és népismertetése (P 45/7 : 503) — **6.** tégedet családostul .. összevisszacsókollak.. persze csak igy szárazon. (L 157/7 : 71)

szárazföld fn **2** | *-Ø* b 2

'világrész, kontinens': lábnyomokat lehete látni a .. hó fölött, melly a Behring utja által elválasztott két szárazföld [Welttheile] széleit födé. (P 41/6 : 390) + 6 : 392

szárazkomaság fn **1**

(nép) 'a szülők és a felkért keresztszülők közti viszony a gyermek születése előtt': *(tréf* makaronikus szövegben:) In the közepe of december cease the szárazkomaság. (L 243/7 : 176)

szárazság fn **1** | *-ával* 1

'vminek száraz (I. 1.b) volta': *(körülírás:) torok* ~*a* 'szomjúság': *(párh)* Jelen volt .. A helybeli lágyszivü kántor, Torkának szárazságával S szerelemvágyas kebelének Tengerkínjaival. (HK/1 : 126)

[szárít] ts ige: **szárit 2** | *-Ø* 1 | *-sa* 1

1. 'folyamatosan szárazabbá (1.) tesz vmit, nedvességét csökkenti': egy nagy

fatuskó . . azért gyujtatott meg, hogy a nedves szobát némileg száritsa. (RH/6 : 253)

2. '(folyadékot, nedvességet) lassan elpárologtat': *(körülírás)* A győzedelmes nap . . összesímult arcainkra süt, S örömkönyűket szárit mindenütt. (783/3 : 74)

szarka fn **5**

'fekete-fehér tollú, hosszú farkú énekesmadár': az ott a fán szarka (RH/6 : 167) *(met, párh)* Két madár szállott rá . . Tarka kiváncsiság és fekete bosszu, Kerepelő szarka és károgó holló. (SzM/2 : 257) | (célzás babonára; *szókapcs:)* ~ *jelenti vki megérkezését* Illyen váratlanúl haza mi vezetett? Szarka sem jelenté megérkezésedet. (Tb/3 : 296) ~ *kerepel← a ház tetején* 3 : 261 ~ *szól a házfödélen* Nos, fiúk, nem szólt a szarka Házfödélteken? Vagy ki álmodá meg, hogy ma Vendégtek leszen? (87/1 : 38)

Szarka tulfn **1** | *-tól* 1

(vezetéknév, es. írói álnév) 'ismeretlen szerző': *csak jövő számunkban közölhetjük . . a mostani számból kimaradt Fülbevalókat — Szarkától (P 42/7 : 503)

[szarkazmus] fn: **sarcasmus 1**

(gör-lat) 'epés, maró gúny; *(átv)* ilyen megjegyzés': „az illyen embernek már csak látogatása is gyanút gerjeszt . . "„Valóban," felelt sir William keserű mosollyal — „valóban — gyanakodom lelkökben." S e sarcasmus után megfordúlt, s elől ment szobájához a várba. (RH/6 : 260)

származás fn **6** | *-od* 1 | *-t* 1, *-omat* 1, *-át* 3

'vkinek hovatartozása születése révén': [Predszláva:] tudja származását Saul? . . [Sámson:] csak akkor mondom meg neki származását, ha látom, hogy apjának méltó fia (TH/4 : 165) Ki vagy? kitől van származásod? (Ap/3 : 115); *(jelzővel:)* →*angol* ~ 6 : 232 *úri* ~ azért Takarta anyja e rongyokba, hogy Ne is sejthessék úri származását? (Ap/3 : 120); *(szókapcs:)* ~*át megtagadja* Alant születtem én, szalmafödél alatt, Soh'sem tagadtam meg a származásomat (LV/3 : 299)

[származású] mn: **származásu 1**

(jelzővel) 'születése szerint vmilyen társadalmi rétegből eredő': Apám . . el hagynád-e vennem e leánykát? — Miért ne, fiam? . . — . . alacsony származásu. . . — Én is az vagyok (HKöt/4 : 74—5)

származik tn ige **11** | *-ik* 5; *-tál* 1, *-ott* 3; *-ánk* 1 || *-hatik* 1

1. *vkitől* ~ 'vki az őse': *(kép)* Valami rosz szellemtől származánk! Isten csodája, hogy még áll hazánk. (416/2 : 7) — **a)** *vmiből* ~ 'vmely közösséghez tartozónak születik': vajon igazán magyar vérből származtál-e vagy sem? (TH/4 : 147)

2. *vhonnan* ~ *vhova* 'vmely helységből került, költözött vmely más helységbe': Ez a szegény öreg Vácról származott Losoncra. (UJ/5 : 33)

3. *(átv:) vkitől* ~ *vmi* 'vki a létrehozója, okozója vminek': E jó has Rómának tanácsa . . mindazon Jótétemény, mellyben nyilvánosan Ti részesültök, tőle származik, S nem magatoktól. (Cor/4 : 232) Bolond beszéd! mind a mellett, hogy úri magamtól származik. (ÚL/5 : 73) + 4 : 368 *(párh)* Ostobaság és gazság, e kettő szüli az igaztalanságot; okos és becsületes embertől igazság származik. (FL/4 : 119) — **a)** 'vminek a következményeként létrejön, lesz': *vmiből* ~ jellemében bizonyos tétovázó állhatatlanság feküdt, melly inkább vérmérséklete-, mint lélekgyengeségéből származott (RH/6 : 96) *vmitől* ~ a szép lyány csókja . . Pistának is megzavarta eszét, Származott is tőle tarka beszéd. (SzP/2 : 54) + 6 : 119 — **b)** 'vmely időre, időszakig visszanyúlik': *vmely időktől* ~ A férfiak rosz szokása, éneklés- és ivással mulatni . . jó Angliánkban régi időktől származik (RH/6 : 239)

szárny fn **71** | *-am* 1, *-ad* b 2, *-a* 13 (b 1), *-ok* b 1; *-aim* 1 ~ *-im* 1, *-aid* 1, *-ai* 4 | *-at* 4, *-amat* 1, *-adat* 1, *-át* 8, *-ait* 5, *-aikat* 2; *-aként* 1; *-on* 2, *-akon* 1, *-adon* 2, *-án* 6, *-ain* 2; *-adnak* b 1, *-ának* b 2; *-adra* 1, *-ára* 1; *-áról* 1; *-akkal* 1, *-ával* 3, *-unkkal* 1, *-aikkal* 1

1. 'a repülés szerve': Miért hogy az ember nincs úgy, mint a madár, Szárnyakkal teremtve? (620/2 : 200) *(met)* Holnap vihar leszek . . s ha hajót találok: Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem (582/2 : 156); *(szókapcs:)* ~*ai nőnek* Anyám, álmodtam én is egyet, Nem fejtenéd meg, mit jelent? Szárnyim növének, s átröpültem A levegőt, a végtelent. (78/1 : 28) | (madáré:) Egy ér . . Csak akkor loccsan, ha egy-egy halászmadár Szárnyával megcsapja (787/3 : 79); *(jelzővel:)* →*hosszú* ~*ak* 1 : 186; 5 : 66 →*kiterjesztett* ~ 1: 190; *(birt szerk:)* ~ *csattogása←* 2 : 99 ~ *hegye: (kép)* a bú . . a husz éves arcokról szárnya hegyével törli le a könyeket, miket kicsalt (KH/6 : 56) ~ *röpte←* 3 : 96 ~ *suhogása←* 1 : 190; *(szókapcs:)* ~*a viszi* Elvándorol a madár, Ha őszre jár Az idő . . száll. . . viszi szárnya (422/2 : 20) ~*ai süvítenek: (kép)* Éjszak vésze, te prédát üző sas, Szárnyaid mért nem süvítenek? (262/1 : 247 ~*ait* →*csattogtatja* 3 : 32 ~*ait használja* 'repül': *(kép)* minthogy a herceg ismét ki akarja a madarat a kelepcéből eresztení, mellyet a szegény Rikárd olly ügyesen csalt magához, használja hát szárnyait (RH/6 : 204) ~*ait* →*lengeti* 5 : 66 ~*ait* →*megnyírja* 6 : 190 ~*aival* →*szállong* 1 : 186; **Szh:** ~*át* →*leereszti, mint a beteg tyúk* 6 : 252 |

(rovaré:) Megszárítja [a vadméh] szárnyát a jó nap sugára. (309/1 : 277) | (repülni tudónak képzelt emberé, képzeletbeli lényé; *párh:)* →*illat* — ~ 6 : 59; *(jelzővel:)* → *szivárványból szőtt ~ak* 2 : 211; *(szókapcs:)* ~*ai nőnek: (kép)* Ez a Marcius emberből sárkány lett, szárnyai nőttek; több ő a csúszó-mászó állatnál. (Cor/ 4 : 368) ~*at ad,* ill. *növeszt: (ism, ellent; ráértés)* Sohasem volt az szerelmes, a ki Mondja, hogy rabság a szerelem. Szárnyat ád ő, és nem rabbilincset, Szárnyat ád ő. . . azt adott nekem. S a madárnak nincsen ollyan szárnya, Mint minőt a szerelem növeszt . . Nincsen itt tér, nincsen itt időköz, Hogyha szárnyam fölkerekedik (353/1 : 307—8) ~*át* →*kitépi* 2 : 177 ~*akon száll* 2 : 211 — **a)** *(átv)* 'képzeletbeli szárnyas lény, tündér személye': *(jelzővel:) tündér ~ : (alleg)* Kis hamis lyány! . . Örömnek hínak . . végre birtokomba estél, Meghódítám tündér szárnyadat (679/2 : 274) — **b)** *(szimb;* repülés, emelkedés, szabad mozgás kif.; *jelzővel:) csüggedetlen ~* Lelkem . . csüggedetlen szárnyán Magasan fönn az egekben járt. (705/2 : 302) →*eltörött ~* 1 : 260 *gyors ~* Nézd meg, lelkem, mi van ott a csillagokon . . azután röpűlj le hozzám gyors szárnyadon (664/2 : 249) *sötét ~* emlékezetem, röpülj le . . a Propontis partjára, vidd magaddal a könyet, melly sötét szárnyadra esett szememből (P 201/5 : 87); *(birt szerk:) boldogság ~a(i)* Oh ha nézem e hajfürtöt, Minden perc eszembe jut, Mellyben a boldogság szárnyán Mennybe nyilt előttem ut (328/1 : 292) + 7 : 199 →*gondolatok ~ai* 3 : 39 →*képzemény* v. →*képzet ~a(i)* 1 : 245; 2 : 282; 3 : 264; 5 : 23 *könnyelműség ~a* Könnyelműség szárnyát Vállaimra vettem, És a csapodárság Pillangója lettem. (598/2 : 177) *lélek ~a(i)* Nézem lecsüggő ágait Szomorúfűzfának, Mintha azon csüggedt lelkem Szárnyai volnának. (520/2 : 97) + 3 : 113, 195 *öröm ~a* a remény és boldogság visszatérte is a kétség és bánat hosszu időszaka után még öröm szárnyain is némi búskomorságot hoz magával. (RH/6 : 237) *remény ~a* reményem eltörött szárnyával Födöm be bágyadt szememet. (284/1 : 260) →*szabadság ~a* 2 : 297 *vágyak ~a* ha száll e vágyak szárnya, Mért nincs rajta égi toll? (76/1 : 25), ~ *suhogása←* 1 : 273; *(szókapcs:)* ~*ak* →*csattognak* 3 : 39, 113 ~ *száll* 1 : 25 ~*a nő* mohón szivá a tiszta léget . . Mellytől a láb erőt kap és a Léleknek szárnya nő (Ap/3 : 138) ~*án* v. ~*ain* →*repdes* v. *(*→*le)röpül* nem gyerekség csak néhány percet is kiszakítni időmből, midőn az olly rövid s a boldogság szárnyain olly gyorsan röpűl. (L 261/7 : 199) + 1 : 50; 2 : 249 | (légmozgás kif.) *szél ~a* Megindult a felhő könnyü szélnek szárnyán (JV/1 : 187) + 6 : 411; *(jelzővel:) hűvös ~* Hajnalodik, hüvös csipős szél támad, Hüvös szárnya legyintgeti orcámat. (549/2 : 120) *nagy ~* 3 : 310 *nedves ~* Az ősz sietve jő és nedves szárnyán Az én számomra uj fájdalmat hoz. (512/ 2 : 87) *szokatlan ~* szellőlebbenések . . megrázzák szokatlan szárnyaikat (Oith/6 : 451); *(szókapcs:)* ~*át lengeti* szürke felhőtábor Lengeti nagy szárnyát szellők játékától. (LV/3 : 310) | (időmúlás kif.) *idő ~a* gyorsan röpűl az idő szárnya. (RH/6 : 375), ~ *csattanása←* 1 : 234 — **c)** *(átv)* 'védőszárny': Csak hadd födözzön a vidámság szárnya (498/2 : 64); *(jelzővel:) védő ~* ld. **[védőszárny]**; *(szókapcs:) vki ~ai alatt* 'vki pártfogása alatt': [Jókai] az én tanítványom . . volt . . az én szárnyaim alatt nőtt fel. (P 232/5 : 121)

2. *(átv)* 'ruhadarabnak a nyílásától jobbra, ill. balra levő (lebegő) része': *kabát ~ai* Egressy . . nagyon sokat rángatta kabátja szárnyait. (P 78/5 : 12) →*palást ~a* 3 : 53 — **a)** 'zászló (lengő) szövete': *(jelzővel, szimb:) csonka ~* Megtépve, megcsufolva . . Magában áll a zászló . . De . . Még most is látszik csonka Szárnyán az isten képe. (646/2 : 229) →*piros ~* 2 : 198 *szent ~* Háromszinű magyar zászló . . Kiemeltük a porból szent Szárnyadat, Röpűlj előttünk a magas Ég alatt! (760/3 : 45)

3. *(átv)* 'szélmalom vitorlája': *(hsl)* „. . fütykösöm mindjárt uratok füle tájékán fog fütyölni." S e szavak után azonnal szélmalom szárnyaként forgatá azt kezében. (RH/ 6 : 91)

4. *(átv)* 'nagyobb épületnek a közepétől oldalt eső része': *(jelzővel:) bal ~* az elthami palotában . . az épület bal szárnyának egy kis szobájában . . párducbőrrel födött ágyon feküdt egy fiatal lovag (RH/6 : 232)

5. *(átv)* 'katonai arcvonalnak a középtől oldalt eső része': Hátrálj szárnyunkkal, jó Monthermer lordom (RH/6 : 221) az iszonyú tömeg . . ezeket . . bekeríteni akarni . . látszék, hogy őket számos lovassága ostromával mindkét szárnyon összenyomja. (RH/6 : 223) + uo.; *(jelzővel:) bal ~* a csapat bal szárnyán levő [úr] gyorsan megereszté paripáját, s egyesenesen az íjászok felé lovagolt. (RH/ 6 : 93) Egyik megtámadás a másik után ostromlá Montfort hadseregének bal szárnyát (RH/6 : 225) + 6 : 222, *jobb ~* 6 : 225 *(párh)* én a közepet és jobb szárnyat féltem. (RH/6 : 227)

vö. **szárnyokat-próbáló**

szárnyajtó fn 1 | *-k* 1

'szárnyas ajtó': nem igaz, miszerint azért tárattak ki a szárnyajtók, hogy az ott volt ifjuság „az utcai sokaság bámulatában keresse dicsősége nagyszerüségét" (P 47/5 : 9)

szárnyal tn ige 2

(átv, vál) '(hang) gyorsan, ill. akadálytalanul terjed': Megénekellek!. . . de te léssz oka, Ha énekem tán szabadon nem szárnyal

(187/1 : 117) | (hírről:) Egyszerre az a hír szárnyal, hogy katonaság jön (P 201/5 : 82)

szárnyas mn **2**

1. 'olyan (képzeletbeli lény), aminek szárnya van': *múzsa ~ lova* 'a költői ihletet megtestesítő Pegazus': nem vesz éhen múzsád szárnyas lova. (633/2 : 214)

2. *(átv, vál)* 'magasröptű, szárnyaló': *(páros kif)* Kik a föld alacsony porából .. A naphoz emelkedtek, Ti szárnyas, óriási lelkek! (460/2 : 34)

szárnyatlan mn **1**

'szárny nélküli': két fölállitott kő .. minden szárnyatlan [ungeflügelten] állatot .. az akkor ugy nevezett papmezőtől elzárt. (RH/6 : 80)

szárnyakat-próbáló mn **1**

szárnyukat próbáló 'repülni tanuló (madárfiókák)': némán szemléltem a szárnyakat-próbáló Kis gólyafiakat. (620/2 : 200)

szárnysuhogás fn **2** | *-Ø* **1** | *-aikat* **1**

'szárnycsapás(ok) suhogó hangja': *(tőism:)* →*szárnysuhogás-forma* — ~ 1 : 214 *(kép)* Láttál-e a róna felett Elszállni madársereget, Ha rája lövének? Igy szállnak az évek! Egy pillanatig Még hallani szárnysuhogásaikat, Már a másikban alig Kisérheti a szem a kétes utat, Melly röptök iránya (558/2 : 126)

szárnysuhogás-forma fn **1** | *-t* **1**

'szárnysuhogáshoz hasonló hang': *(tőism)* János vitéz .. feje fölött elreppent valami, Szárnysuhogás-formát lehetett hallani. Nem szárnysuhogás volt az tulajdonképen, Boszorkányok szálltak arra seprőnyélen. (JV/1 : 214)

szárnyú mn **4** | **szárnyú 3, szárnyu 1**

(jelzővel) 'olyan (madár), aminek vmilyen szárnya van': →*hatalmas ~* 4 : 181 →*megkötött ~* 3 : 48 →*meglőtt ~* 3 : 165 →*sebes ~* 1 : 353

szárú mn **2** | **szárú 1, száru 1**

(jelzővel) 'vmilyen szárral ellátott (pipa)': *hosszú ~* éktelen hosszu száru pipát tartok kezemben (ÚL/5 : 71) →*kurta ~* 4 : 99

szarv fn **11** | *-a* **4** | *-át* **1**, *-ait* **1**; *-án* **1**; *-ára* **1** ~ *-ár'* **1**; *-ától* **1**; *-akkal* **1**

1. 'némely emlősállat fején kiálló páros szaruképződmény': a mészáros taglója lesujt Az ökörnek szarva közé. (HK/1 : 134) egy ketrecben .. fehér kecskebak volt aranyozott szarvakkal, s virágkoszorúval borzas feje körül (RH/6 : 87) + uo. — **a)** 'agancs': *(tőism:)* →*szarvas ~a* 3 : 134

2. *(átv)* 'csiga fején levő, behúzható, páros tapogató- és látószerv': *(kép)* Aufídius .. hallván Marcius száműzetését, Szarvát [horns] kinyujtja ismét a világba, Mellyet bevont, mig az Rómába' volt (Cor/4 : 344)

3. *(rég)* 'szarvból készült ivóedény': *(szimb:) bőség ~a* 'bőségszaru': *(met)* jacobinus-sipka .. Ez a piros sipka a bőségnek szarva, A mellyből minden rosz csak úgy dűl szerteszét (Tb/3 : 287) *(átv)* 'az ebből áradó gazdagság, bőség': Örök dicsőség gyermeke! A bőség szarva födjön el. (85/1 : 85)

4. 'tárgynak, eszköznek (kétoldalt) elálló része, fogója': *eke ~a: (szimb)* 'a földműves életmód, munka jelképe': Nem űlt a nép otthonn .. Mind háborúskodott, csak az maradt hátra, A ki épen kellett az eke szarvára. (LV/3 : 300) + 3 : 225 *(párh)* Egyik kezében eke szarva, Másik kezében kard, Igy látni a szegény jó népet (511/2 : 87)

5. *(átv:) hold ~a* 'holdsarló': kucsmáikat Hajgálják, minth' a hold szarvár' akarnák Föltűzni (Cor/4 : 234)

szarvas mn és fn **9**

I. mn **1**

'szarvval (1. a) ellátott; agancsos': *(tőism, ellent:) ~ — szarvatlan←* 6 : 273

II. fn **8** | *-Ø* **3** (b 2); *-om* **1** | *-t* **3**; *-ként* **1**

'gímszarvas': a jó tisztviselő gyakorlott szeme, nagyobb távolságra szarvast is láta, melly az uton illana, hogy a sürűbb erdőben keressen menedéket. (RH/6 : 83) ha birtokodon keresztül szarvast űzesz, mennyi idő alatt éred a határt? (TH/4 : 172) + 6 : 104 *(felsor:) ~, vadkan és →farkas* 6 : 104 *(párh:) ~ — nyúl — →fogoly*[2] *— vadlúd* 6 : 129; *(jelzővel:) →tízágú ~* 6 : 256 *üldözött ~ : (hsl)* [Garnier] Üldözött szarvasként tört a sokaságon keresztűl (KH/6 : 67); *(birt szerk, tőism:) ~ szarva: (hsl)* a mint szaporodtak évei, Azokkal szaporodtak Ismèreti, Mint a szarvas szarván az ágak (Ap/3 : 134)

Szarvas tulfn **11**

(földrn) 'tiszántúli mezőváros': *(felsor:) ~, Gyula*[2]*←, Makó* [stb.] 5 : 67; (postai útvonal jelzésében:) Arany Jánosnak barátilag [—] Szarvas [—] Orosháza [—] Szalontán (L 200/7 : 140) + 7 : 111, 117, 137, 144, 146, 152, 158, 165, 205

Szarvaskő tulfn **1**

(földrn) 'község és várrom Heves megyében': Szarvaskő Hevesmegyében, egy órányira Felső-Németihez. (P 6/5 : 158)

szarvastó fn **1** | *-hoz* **1**

'(erdei) tó, amelyhez a szarvasok inni járnak': (tuln-szerűen) *királyi ~* az embereket, kiket ott találsz, hozd a királyi szarvastóhoz [Königshirschteich]. (RH/6 : 277)

szarvatlan mn **1**
'szarv, agancs nélküli': *(tőism, ellent)* van például egy őz, melly engem .. jól ismer .. sokat beszélek neki szarvas szeretőiről, ekkor nekem ugrik kerek, szarvatlan fejével (RH/ 6 : 273)

szarvpohár fn **2** | *-Ø* 1 | .. *harat* 1
(ford) 'szarvból, ill. szaruból készített ivóedény': a szarvpohár [Hornbecher] még csak egyszer járt körűl, midőn a száműzött fölemelé kezét (RH/6 : 274) *(párh:)* →*bőrpalack* — ~ 6 : 273

szász mn és fn **5**
I. mn **4**
1. 'Szászországgal kapcsolatos': az egész szász királyság Poroszországhoz fog esni. (NI/6 : 422)
2. 'Erdélyben lakó német népcsoporthoz tartozó (személy)': *(jelzővel, felsor:)* *zsidó* — →*erdélyi* ~ — →*lengyel* — *tót* 5 : 45 — **a)** 'ilyen személyektől lakott (helység)': Szászrégenen túl .. Petele, kis szász város (P 264/5 : 139) — **b)** 'velük kapcsolatos (jelenség, történés)': *(páros kif:)* ~ *és* →*oláh népfelkelés* 5 : 134
II. fn **1**
'erdélyi német ember': *(felsor:)* *én* — *a* ~ — *a* →*lengyel* 5 : 46

Szászország tulfn **2** | *-Ø* b 1 | *-ban* 1
(földrn) 'egykori keletnémet állam': én Szászországban lakom, kedves bátyám (NI/ 6 : 422) *(páros kif:)* →*Ír[ország] vagy* ~ 6 : 128

Szászrégen tulfn **4** | **Szászrégen** 3, **Szász-Régen** 1: *-be* 1; *-en* 1; *-[nek]* 1; *-nél* 1
(földrn) 'erdélyi város a Maros partján (Reghin, Románia)': Szász-Régennél megverték a mieinket (L 293/7 : 216) + 5 : 139 (2×) *(felsor)* föl kellett kanyarodnom Dézs, Beszterce felé, onnan le Szászrégen, Maros-Vásárhely és Meggyesnek. (P 264/ 5 : 139)

Szászsebes tulfn **8** | *-Ø* 3 | *-t* 1; *-be* 1; *-ben* 3
(földrn) 'dél-erdélyi város (Sebeș, Románia)': Egy órai ágyúzás és csatártüzelés után rohammal vettük be Szászsebest (P 272/5 : 133) Bem tábornok irása. Irta Szászsebesben 1849. marciusban gyakorlat végett csonka kezével (P 271/7 : 519) + 5 : 133, 135, 182; 7 : 524; (keltezésben:) Szászsebes, apr. 11. Nehány heti betegeskedésem után visszatértem .. [a] hadsereghez (P 272/ 5 : 135), (vers keltezésében:) Ki gondolná, ki mondaná .. (Szászsebes.) (850/PE. 12 : 13)

szászsebesi mn **1**
'Szászsebesbe küldött, irányított': ~ *pos-ta*← 5 : 132

Szászváros tulfn **3** | *-t* 1; *-ba* 1; *-tól* 1
(földrn) 'dél-erdélyi város (Orăștie, Románia)': Szászvárost is rohammal kellett bevennünk. (P 272/5 : 134) + uo. (2×)

szászvárosi mn **1**
'Szászvárosért vívott (csata)': Bem tábornok [kezének] .. középujját a szászvárosi csatában lőtték el febr. 7. 1849. (P 271/ 7 : 519)

[Szathmáry] tulfn: **Szatmáry 1**
(csn) ~ *Pál* 'költő (megh. 1852.)': *(tréf, gúny felsor)* *ön [= Jókai] az Életképeknek uj aerat adott ön hazánk legjelesb iroit — mint Pálfit, Truckkát, Bus Aurelt és Szatmáry Pált magához lekötelezte (L 183/ 7 : 112)

Szathmáryné ld. **[Szatmáryné]**

[szatíra] fn: **satira 1**
(lat) 'hibákat, visszásságokat ostorozó, gúnyos hangú költemény': *„A müvészet tisztelői" cimü satira sok jó gondolatot tárgyaz, de a rosz nyelv és hibás verselés miatt nem közölhető. (P 65/7 : 509)

[szatírakincs] fn: **satira-kincs 1**
(vál; Bernát Gáspár leveléből idézett szóként) 'igen becsesnek tartott szatirikus költemény (Pákh Albert „Csont" c. paródiája Garay János „Kont"-jára)': Még csak azt sem mondhatom meg, hol lehetne megkaparintható azon „satira-kincs". (L 194/7 : 135)

Szatmár tulfn **83** | **Szatmár** 82, **Szathmár** 1: *-Ø* 65 | *-t* 1; *-ba* 4; *-ban* 2; *-ig* 1; *-on* 4; *-nak* 1; *-ra* 5 — (földrn)
1. 'Szatmárnémeti város': Már egy hete, hogy Szatmáron vagyok (L 161/7 : 72) Leveledet utasítsd Szatmárra; átadandó nekem Pap Endrénél. (L 162/7 : 73) + 5 : 44, 58, 65, 69 (2×); 7 : 81, 87 *(tőism:)* →*Szatmárnémeti* — ~ 5 : 70 *(páros kif:)* *Nagykároly és* ~ 7 : 24, *(felsor:)* ~, *Nagykároly, Érmellék,* →*Nagyvárad* 5 : 54 ~, →*Nagykálló, Nagykároly* [stb.] 5 : 67; *(párh:)* ~ — *Erdőd* v. *Erdőd* — ~ én sem Erdődön sem Szatmáron nem vagyok állandóan, hanem hol itt hol ott. (L 165/7 : 78) + 7 : 71 ~ — *Károly*²← 5 : 54 ~ — *Koltó*← 7 : 77; (keltezésben:) Olchváry Lila kisasszonynak emlékül a szerző. Szatmár, auguszt. 15. 1847. (588/2 : 380) + 5 : 68, (levél keltezésében:) Szatmár, május 28. 847. (L 148/7 : 65) + 7 : 65, 72, 73 (2×), 75, 78, 80, 86, 92 (2×), (vers keltezésében:) Bírom végre Juliskámat .. (Szatmár.) (612/PE. 11 : 68) Szécsi Mária .. (Szatmár) (SzM/2 : 255, 391) + ÖK.¹ 494, 496, 501, 505, 506; PE. 11 : 115, 117, 139 (+32);

(postai útvonal jelzésében:) Sass Károlynak barátilag [—] Debrecen [—] Szatmár[—] Erdődön (L 135/7 : 52) + 7 : 57

2. 'egykori vármegye a Szamos alsó folyása mentén': Itt vagyok végre az igéret földén, Szatmárban. (ÚL/5 : 68) + 7 : 38, 65 *(jelsor)* leszáguldok ismét Szatmárba, barna kis leánykámhoz, onnan odább lengek Zemplénbe, onnan Gömörbe, aztán Nógrádba (L 145/7 : 59) *(párh)* A napokban utazom, de még magam sem tudom merre? .. a kettő közől lesz egyik az utam: vagy egyenesen Szathmárba vagy felétek Zemplénbe. (L 146/7 : 60) *(szembeáll, ism)* Szatmárban egy olyan lyánykát ismertem meg, a milyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának, nem pedig Szatmárnak, az ólmos fütykösök termőföldének. (L 121/7 : 40); ~ *megye* Ecsed Szatmár m.-ben. (P 6/5 : 152) *(párh:)* →*Bereg és* ~ *megye* 5 : 69, ld. még **Szatmármegye**

Szatmármegye tulfn **2** | -Ø 1 | *-ben* 1
(földrn) *Szatmár megye* 'ua.': (keltezésben:) Erdődön, Szatmármegyében, November 24kén 1848. (L 246/7 : 179) — **a)** *(átv)* 'ennek törvényhatósága': Szatmármegye már teszi a szükséges lépéseket .. egy pár álgyu és nehány száz nemzetőr van utban. (P 236/5 : 128)

szatmármegyei mn **1**
Szatmár megyei 'ua.': emberhusra .. nagy gusztusuk jött, eltanulták a szatmármegyei nemzetőröktől és önkénytesektül, kik Urbán emberein ollyan diadalmat vívtak ki .. hogy .. a Tiszáig meg sem álltak (L 248/7 : 180)

[Szatmárnémeti] tulfn: **Szatmár-Németi 2** | -Ø b 2
(földrn) 'város a Szamos partján; Szatmár (Satu Mare, Románia)': [Erdőd vára] Még csaknem egészen ép vár .. két kicsiny és két nagy toronnyal, honnét éjszakra ellátszanak Szatmár-Németi templomai. (ÚL/5 : 50—1) *(tőism)* Peleskén innen meglátja az ember a rónán Szatmár-Németi tornyait .. Szatmár derék város a Szamos partján (ÚL/5 : 70)

Szatmáry ld. **[Szathmáry]**

[Szatmáryné] tulfn: **Szathmáryné 2**
(asszonynév) 'Szatmáry Dánielné Farkas Lujza (1818—1893) színésznő': Szathmáryné a Harpya-Fannit sokkal jobban adá, semmint illyen haszontalan silányság megérdemli (P 38/5 : 8) + 7 : 634

szaval ige **6** | 5; **szaval 4, szavall 1**: -Ø 3; *-ottam* alr 1; *-tam* tsr 1
ts '(irodalmi szöveget) művészi igénnyel előad': Lamartine meditationjait szavaltam [deklamirte], mellyeket könyv nélkűl meg kelle tanúlnom (KH/6 : 22) Jenny .. majd e, majd a szerepéből szaval [declamirt] egyes helyeket. (J/6 : 398) — **a)** tn 'ua.': *(párh)* Az idevaló magyar literatúrai társaságnak .. rendes tagja vagyok, s épen a mult szerdán szavallottam, a jövőn pedig munkát olvasni fogok. (L 5/7 : 9); (színi utasításban:) Komédiás (szaval) [:] Füleljen, füleljen, kinek füle vagyon (Drt/4 : 209) + 4 : 210

szavalni fn in 1 — **a)** Ön szavalni fog engem tanitani, átfutandja velem szerepeimet, s hibáimra figyelmeztet (J/6 : 398)

szavaz ige **19** | 18: *-ok* 1, -Ø 1, *-unk* 2, *-tok* 1, *-nak* 1; *-ott* 1, *-tunk* 1, *-tatok* 4, *-tak* 1; *-ni fog* 1 | *-zon* 1, *-zatok* 3
1. tn '(gyűlésen vmely kérdésben) állásfoglalását számbavétel végett meghatározott módon nyilvánítja': [Vörösmarty] a nemzetgyülésben augusztus 21-én a hadügyben a többséggel szavazott. (800/3 : 100)

2. tn '(választáskor) szavazatát adja': *vkire* ~ [Sicinius:] Nos, társaim, megválasztátok őt? [Első polgár:] Reá szavaztunk. (Cor/4 : 285) minket városunk tanácsa azzal ijesztett, hogy ők ott hagyják hivatalaikat, ha Petőfire szavazunk (P 208/5 : 107) + 4 : 283 (3×), 284, 286 (2×), 287 (2×), 288, 296, 419 — **a)** 'leadja szavazatát': a voksot köszönöm .. most szavaztatok, Végzők ügyünket. (Cor/4 : 286) + 4 : 292

3. ts *(átv)* '(szavazás formájában) kinyilvánít vmit': *(szókapcs:) bizalmat* ~ Ha én a ministeriumnak volnék, jobban biznám azokban, kik őt koronként gáncsolják, mint a kik örökké határtalan bizalmat szavaznak iránta (P 205/5 : 92) *köszönetet* ~*: (gúny)* *Mig illyen emberek mételyezik a gyönge sziveket: ne várjatok üdvösséget! egyébiránt az illető hatóságnak köszönetet szavazok, az atyáskodó választásért! (P 96/7 : 637)

szavazni fn in 1 — **2.** *vkire* ~ El vagytok-e tökéleve, mindnyájan rá szavazni? (Cor/4 : 279)

szavazás fn **1**
'(követválasztáskor) szavazatok leadása': Szabadszálláson egy hanggal, szavazás nélkül kikiáltották követnek a pap fiát (P 207/5 : 104)

szavazat fn **2** | *-odat* 1, *-unkat* 1
'(tisztségviselők választásakor) vmely személy megválasztására vonatkozó állásfoglalás kinyilvánítása': [Negyedik polgár:] szivesen szavazunk rád. [Harmadik polgár:] Sok sebet kaptál hazádért. [Coriolanus:] .. Nagyra becsülöm szavazatodat (Cor/4 : 283); *(szókapcs:)* ~*át adja vkinek* Mindegyikünknek el kell mondania kérelmét .. hogy saját nyelveinkkel adjuk neki szavazatunkat (Cor/4 : 280)

[szavú] mn: szavu 8
(jelzővel) *kevés ~* 'szűkszavú, szófukar': *(állandó jelző:) a kevés ~ bíró←* 1 : 144, 145 (2×), 146 (2×), 147, 148

száz számn **119**
I. mn-i 107 | 83: -Ø 80 | *-at* 1; *-ról* 1
1. 'tízszer tíz (személy, dolog)': láthatta a száz fegyverest Gedő (S/2 : 71) A király, száz követ és a nép kíséretében, Párizsba megy. (P 140/5 : 165) + 6 : 123 *(párh:) ~ — százötven←* 6 : 218; (htt számn-vel) ld. **ötszáz, [hat-hétszáz]**; (htl számn-vel) *→néhány ~* 5 : 116, 128: 7 : 170 *több ~* A herefordi ó kastély .. különféle elvált épületekből állt .. ha több száz ember volt is falai között, még elég tér és tornác maradt csendesen és üresen. (RH/6 : 178); *(szókapcs:) több mint ~* több mint száz torok bőgte körülöttem: — Ez a hazaáruló! (P 207/5 : 102) | (mértékegységből) *~ akós* ld. **százakós**, *mintegy* v. *vagy ~ lépésnyi←* 2 : 137; 6 : 219; (htt számn-vel) ld. **[két-háromszáz]**; (htl számnvel) *néhány ~* innen néhány száz lépésnyire lakom, a Boulevard más oldalán (J/6 : 404) + 6 : 132, 194, 381 | (időegységből) *~ esztendő←* 3 : 299 *vagy ~ év: (túlz)* [a vitézek] iddogálnak .. nagyba .. Mintha nem is várnának csatára, Mintha még vagy száz év volna hátra. (822/3 : 196); *~ éves* ld. **[százéves]**; (htt számn-vel) ld. **[száztizenhárom], kétszáz, háromszáz, [négyszáz], [hétszáz], kilencszáz**; (htl számn-vel, *fokozás:) sok ~ — sok →millió* 3 : 56 | (pénzegységből) *~ arany←* 2 : 241; 4 : 122 (2×) *~ mark←* 6 : 212, *~ pengő←* 7 : 102, 157 (3×) *(ism,* a jelzett szó odaértésével:) Száz pengőt Győry Daninál hagytam, a másik százról pedig könyvárusomnál rendelkeztem (L 172/7 : 102), *~ pengő →forint(os)* 5 : 67, *170 (2×); 7 : 640 ~ váltó forint* már egy kis regényt („a negyven éves hölgy" Bernard Károlytól) le is fordítottam, mellyért száz váltó forintot kapok. (L 27/7 : 22); (htt számn-vel) ld. **[száznyolcvan], kétszáz, [négyszáz], ötszáz, hatszáz, [hét-nyolcszáz], [egyezerötszáz], százezer, [ötszázezer]**; (htl számn-vel) *egypár ~* sok pénzt ne hozz magaddal, beéred egy pár száz pengővel. (L 193/7 : 131) + 5 : 36 *néhány ~* 4 : 53, 64; *(szókapcs:) ~ ennyi* ld. **[százennyi]** — **a)** 'nagyjából ennyi': Párisban .. 1832-ben száz republicanus ifju esett el (P 205/5 : 94) (a jelzett szó odaértésével; *túlz)* Több lesz ott a magyar; talán Száz is jut egy oroszra. (858/3 : 239) | (mértékegységből) *(→minden) ~ lépés←* 2 : 184; 5 : 56 *~ mérföld(nyi)←* 2 : 283; 6 : 365, 371 *~ ölnyi←* 2 : 15 | (időegységből) *~ esztendő* v. *év* Ha [a törökök-nek] naponként abból a borból kellett volna inniok, mellyet én itt a kocsmában ittam: fogadom, száz évvel előbb szabadult volna meg tőlök Fülek. (UJ/5 : 31) *(fokozás:) minden ~ — ezer← esztendő* 5 : 87 *tíz — ~* [a rab] Tíz év alatt száz évet élt. (Ap/3 : 173)
2. *(átv)* 'igen sok': Délibábos ég alatt kolompol Kis-Kunságnak száz kövér gulyája (176/1 : 107) ha majdan Béccsel Hazám boszuja szembe száll .. kardom hegyével Száz szivbe ezt írom: halál! (607/2 : 186) + 1 : 14, 40; 3 : 258; 5 : 50 *(fokozó ism)* A szív, e kis pokol .. száz Meg száz ördögnek volt tanyája (375/1 : 324) + 7 : *637 (2×); *(fokozás:) egy — ~* illyen szív, mint az enyém .. a rengeteg viszhangjaként egy kiáltásra száz kiáltással felel! (P 233/5 : 122) *~ — ezer←* 2 : 343; Sz: *~szónak is →egy[1] a vége* 1 : 288; 7 : 59 *→egy[1] szó mint ~* 4 : 72, 245, 337; 6 : 400 — **a)** (megengedő ért.) 'bármilyen sok': Érted száz halálba Mennék meg sem állva, Szerelmes angyalom! (777/3 : 67) *(ism)* ha utánunk nyúl száz drága kéz, S lesz előttünk száz halálnak képe: Nem lesz köztünk, a ki visszanéz. (764/3 : 50) *(fokozás:) ~ — ezer←* 2 : 72; *(szembeáll)* Hogysem tiz barátot szerezzek képmutatással, inkább szerzek őszinteségemmel száz ellenséget. (P 114/5 : 37); *→akár ~ esztendeig* 2 : 322, *~ mérföld(nyi)←* 1 : 253 (2×); 7 : 60 (a jelzett szó odaértésével; *fokozás)* „Fogadni mernék, fönséged elég erős, husz, harminc mérföldet lovagolni .. "„Százat!" felelt Edvárd (RH/6 : 181) — **b)** 'sok különféle': Én írogatni kezdtem .. De ekkor száz kérdéssel Állott elő anyám (136/1 : 79) Mit törődöm a hazával? A hazának száz bajával? (394/1 : 341) + 1 : 134; 6 : 59, 261 *(ism)* Száz alakba [verscím is] öltözik szerelmem, Száz alakban képzel tégedet. (344/1 : 302); *~ felé* ld. **[százfelé]**
II. fn-i 12 | 9: -Ø 4, *-ak* b 2 | *-at* 1, *-akat* 1; *-akon* 1
'száz ember, harcos': *(párh:) ~ — ötven←* 6 : 122 — **a)** 'nagyjából száz személy': *(fokozás:) ~ — ezer←* 3 : 279 — **b)** *(átv)* 'sok személy': *(fokozás:) ~, ezer←* 2 : 268 *(szembeáll, fokozó ism)* Mit bánom én, hogy nem magad vagy, Hogy ott száz és száz van veled? (800/3 : 101) | (tsz; *szembeáll:) ~ak — egy* v. *egy — ~ak* Köztünk van a legnagyobb ellenség, A cudar, az áruló testvérek! S egy közűlök százakat ront el (798/3 : 98) + 3 : 343 *egyedül — ~ak* A világért sem árulnálak el, mylord, ha egyedül volnál is itt, s én százak kíséretében (RH/6 : 201), *(szembeáll, fokozás:) egy-kettő — ~ak — százezrek — milliók←* 4 : 169
százszor hat 24 — **I. 2.** Dicső fiak ők! .. Százszor kiáltjátok Majd rájok az éljent. (795/3 : 91) + 2 : 322, 341; 3 : 122; 4 : 316, 337; 6 : 408 *(fokozó ism)* Utjában százszor s százszor nézte meg A gyűrüt (Ap/3 : 152) *(fokozás:) nem →egyszer, sem ~* 1 : 182 *tízszer, ~* tizszer, százszor ujra s ujra írt, Aztán eltépte (Ap/3 : 154) || (nyomósításra:) Ne ítélj meg, százszor jöttem volna, S apám

tiltá, hogy ne jőjek el (BI/2 : 323); *(fokozás:)* →*egyszer* — ~ 4 : 59 ~ — *százezerszer*← 3 : 74, ld. még **százszorszent** | *(ism* nyomósítására:) haszontalan Minden tőrekvés, minden küzködés? Az lehetetlen, százszor lehetetlen! (Ap/3 : 175) + 3 : 177 →*jaj . . .*, ~ *jaj* 3 : 12, 287, 323 | (kf nyomósítására:) E messze csillámló szikráknál Százszor nagyobbak lángitok (715/2 : 336) + 3 : 12; 6 : 47 *(ism, fokozás)* Szerettelek lyány korodban, Szeretlek most százszor jobban, Nem százszor, de ezerszerte (727/3 : 9)

százan hat 3 — **II.** *(nyomósító ism)* Megvesztegettük a jó porkolábot . . S bejöttünk százan. . . százan! érted-e (S/2 : 71) — **a)** a bokrok és fák kőzött százan is rejtezhettek, a nélkűl, hogy láttad. (RH/6 : 302)

vö. **százféle, százszorta**

század¹ sorszámn — mn-i *(elav)* 'századik' ld. **[századéves]**

század² fn **96** | *-Ø* 45 (b 14), *-ok* 15 (b 4); *-om* 2 (b 1), *-a* 2, *-unk* 1; *-jai* 1 | *-ot* 3; *-ba* 1; *-ban* 4, *-ában* 1; *-ból* 1; *-ig* 6, *-okig* 1; *-on* 1, *-okon* 2; *-nak* b 1, *-oknak* b 1; *-nál* 1; *-okra* 3; *-ról* 2; *-dal* 1 || *-é* 1

1. '(kb.) száz év; évszázad': *(kép)* Oh Rákóczi . . bedőlt sírod a század terhétül, Melly fölötte fekszik, mint paizs. (764/3 : 50); (nu-val) ~ *múlva* hazám szabadságaért harcoltam, s a mi a többit illeti, század mulva is így lesz. (RH/6 : 318) ~ *óta* Nem gyászolja senki A dicső halottat, Ki . . itt most Század óta hallgat. (572/2 : 144) | (mennyiségjelzővel:) egy Nagy tölgy . . Ha megszólamlanék, sok Századról szólana. (408/1 : 354) + 6 : 72, 140, 157 *fél* ~ 2 : 217, 337, ld. még **félszázad, három** ~ 'a magyar történelemnek a Habsburgok uralomra jutása óta eltelt szakasza': Hazám, hazám, te szent dicső szobor, E posványban kellett fetrengened, Ott henteregtél három századig (777/3 : 57) + 3 : 47, 212; *(szembeáll:) nap* — ~ olly változás történt rajtam ez egy nap alatt, a millyet egy századról sem tettem föl. (ÚL/5 : 53) ~ — *huszonnégy*← *óra* 3 : 39; *(met)* Új pohár bort hát . . de ím, mit veszek észre? Egy század minden pohár; A jelen hátam mögött van, Lelkem a jövőben jár. (127/1 : 71) *(megelev)* Felnőttem itten és sok századot Láttam már, a mint jött és távozott. (408/1 : 355); *(jelzővel:) egy* →*drága* ~ 1 : 44 *vhány hosszú* ~ Megjöttél hát, oh hősök hőse, végre, Kit vártalak négy hosszu századig. (851/3 : 230) + 1 : 343 *egypár kis* ~ ha dicsőséget szerzél . . mint hű eb, kísér ki sírodig, S ott őrzi azt egy pár kis századig, S előbb-utóbb éhen-szomjan vesz el. (678/2 : 273); (nu-val) *vhány* ~ *óta* három század óta úr Hazánkon a Habsburg-család (761/3 : 47) + 1 : 118; 3 : 212; 5 : 142; 6 : 70 *(szembeáll:) vhány* →*esztendő* — *vhány* ~ *alatt* 5 : 60 — **a)** *(átv)* 'nagyon hosszú v. annak tetsző idő': (menynyiségjelzővel:) hosszú lett volna-e egy század illy boldogságban! (HKöt/4 : 33) *óra* — ~ 2 : 212; *(szembeáll:)* →*hatéves* — *hat* ~ — *néhány* →*perc* 3 : 129 *hét* — ~ Párizsban három hét három század. Az idő itt olly gyorsan változtat (J/6 : 403); (nu-val) *vhány* ~ *előtt: (szembeáll)* Barátom, tennap írtam vagy egy század előtt utósó levelemet Nagy-Bányáról? (ÚL/5 : 53) *vhány* ~ *(—évezred*←, ill. →*óra) óta* könnyebb a kínok gyilkait, mint Holttestöket keblünkben hordani. Én hordom őket és azt gondolom, hogy Egy század óta hordom őket már. (536/2 : 109) + 3 : 169; 4 : 25 | (tsz:) a hír fönséges terebély fa . . Zöld ágait ki századokra nyujtja (290/1 : 266) + 1 : 131; 4 : 34 *(szembeáll:) nap* — ~*ok* mindenik nap századokra nyúlt (S/2 : 77) *óra* — ~*ok* 2 : 291; *(birt szerk, fokozás:) évek* ~*ai s* →*ezredei* 2 : 244; (nu-val) ~*ok alatt* ritkán — csak századok alatt egy nő sorsa, olly boldogságot találni, mint az enyém (RH/6 : 240) ~*ok óta* 2 : 35

2. 'időszámításunk 100 évnyi egysége': (sorszámn-i jelzővel:) [Erdőd vára] Még csaknem egészen ép vár körülbelül a XV. századból (ÚL/5 : 50—1) + 5 : 20 *tizennegyedik* ~ 2 : 69; 6 : 161 *tizenhetedik* ~ 5 : 31 *tizennyolcadik* ~ 6 : 29, 237 *huszadik* ~ 5 : 80; *(verscím)* A XIX. század költői (570/2 : 142; 7 : 516; PE. 11 : [199]) — **a)** 'ilyen időszak mint történelmi korszak': A mountsorreli jó szerzetesek . . a század kezdete óta, hol a vár földúlatott, sajátjokból éltek (RH/6 : 248) *(párh)* [esztelenségekkel] a vizsgáló szem minden században, a társaság minden osztályában, s minden lépten találkozik. (RH/6 : 98); *(jelzővel:) ellenséges* ~ 3 : 53 *eltűnt* v. *letűnt* ~ Letűnt századba visz a képzelet (618/2 : 198) + 2 : 296 *holt* ~*: (megszem)* Idétlen rom . . Falai között senkisem tanyáz, Csak a holt század fekszik odabent, Szemfödele a hosszu, méla csend. (618/2 : 198) | (tsz:) Figyelemmel átforgattam A történet lapjait . . S mit találtam ott fölírva Századok bötűivel? (248/1 : 237) Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán gyáván. (560/2 : 129) + 2 : 113; 6 : 126 *(párh:) mérföldek* — ~*ok* 5 : 32 *(szembeáll:)* ~*ok* — *év* 3 : 188; *(megelev,* ill. *megszem)* a táblabirák . . parókájokról a szent port lerázzák, Mellyel a századok őket koronázák. (Tb/3 : 288) + 2 : 69; 3 : 38 *(kép)* szólj erősen, lantom, hogyha Már utósó e dalod . . Zengjék vissza az időnek Bércei, a századok (837/3 : 214); (nu-val) *hosszú* ~*ok alatt* 3 : 187 ~*ok múltával* 1 : 354 ~*okon át* nemzetem . . kiért villogtattad századokon át . . hősi kardodat! (P 233/5 : 123) || *(ez) a* ~ 'a XIX. század': (más szerző versének címében:) *A ‚század vándora' cimü szép költeményt nem lehet közlenünk (P 57/7 : 507); *(megszem)* A század viselős, Születni fognak

nagyszerű napok, Élet-halálnak vészes napjai. (541/2 : 114); *(szókapcs:) amióta ~ ez a ~* 'a század legeleje óta': *(túlz)* Talán a mióta század ez a század, Nem érte Borbálát még az a gyalázat, Hogy a kamrában ne sürgött-forgott volna, Midőn piros orrát a hajnal föltolta. (Tb/3 : 292) — **b)** *(átv)* 'vmely század társadalma és eszmerendszere': *(jelzővel:) ragyogó s pompavágyas ~* a gróf nem volt többé ragyogó s pompavágyas század nagy nemeseként öltözve (RH/6 : 275)| (tsz; *jelzővel:) jövendő ~ok* 7 : 125 *világosan látó ~ok* Az ész holt fénye egykor föllobog, S feltámadását fogják ünnepelni Világosabban látó századok. (187/1 : 117) || (a XIX. századról:) Szentebb, mint a keresztes-háborúk, Szentebb a harc, a mellyet vív e század (682/2 : 277) a század jelszava: „éljen a nép!" (ÚL/5 : 55) + 7 : 42 *(ism)* az emberiség .. háborog, mint a volkán, mellynek közel van kitörése. Illyen e század, s lehetek-e én másforma? én, századom hű gyermeke! (P 114/5 : 39) *(megszól)* Nem cseng a kard .. most eszmék küzdenek. Ott állok én is a csatában Katonáid közt, századom! Csatázok verseimmel (603/2 : 182); *(szembeáll)* bennem szaggatottság van .. e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. (P 114/5 : 39); *(jelzővel:) henyélő ~* 1 : 174 *prózai ~unk* 6 : 56

3. 'a hadseregnek a zászlóaljnál kisebb szervezési egysége': Pista [öcsém] .. a VI. önkéntes zászlóalj negyedik századában van. (L 226/7 : 166) Ez ám csak a század, Ezek a legények! (795/3 : 91) + 3 : 91, 93; 6 : 14, 40 *(verscím)* Lenkei százada (795/3 : 91); *(párh:) ezred — ~* 3 : 91 *zászlóalj — ~: (ism)* Két zászlóalj volt ellenünk, seregünkből csak négy század (a 78. számu székely zászlóaljból) volt a tüzben, s e négy század .. [az] ellenséget .. kétségbeesett futásnak lóditotta (P 272/5 : 137)

századév fn **2** | *-Ø* **1** | *-en* **1**

(vál) 'évszázad': *(megszem)* A sírba dőlt egy századév ezóta (618/2 : 198); (nu-val) *vhány ~en át* a hőst, ki annyi századéven át .. ollyan rendületlen állt .. mi fogja most eldönteni? (408/1 : 355)

[századéves] mn: **század éves 1**

(elav) 'századik életévét megért (személy)' 5 : 214 ld. **[százéves]**

századik sorszámn **1** — mn-i

(átv, túl:) vkinek ~ édesapja 'igen távoli ős': jövedelmet Dús uradalmam nem hullat zsebeimbe, mióta Századik édes apám eladá vagy meg se' szerezte. (650/2 : 234)

százados[1] mn **4**

(vál) '(kb.) száz éve meglevő; százéves': Néhány, százados fekete fát .. a vihar kiszakasztott .. és elragadott. (P 41/6 : 391) — **a)** *(átv)* 'távoli múltból származó; igen régi': hordozunk sok százados sebet, Keblünk soha be nem gyógyúlhatott (416/2 : 7) + 6 : 390 *(szembeáll)* Föl, hazám, föl! százados mulasztást Visszapótol egy hatalmas óra (798/3 : 97)

százados[2] fn **1**

'főhadnagynál magasabb rangú katonatiszt': (aláírásban:) Petőfi Sándor százados (P 273/7 : 526)

századrésznyi fn **1** | *-t* **1**

(átv) 'vmely mennyiségnek igen kicsiny törtrésze': e pénzzel megajándékozlak .. — Ah, milly nagylelkű ön, uram! .. volt-e eddig reményem, hogy életemben csak századrésznyit kereshessek is ..? (HKöt/4 : 87)

százakkora nm **1** — mn-i

'százszor akkora; *(átv)* sokszorta nagyobb': Ferkó .. hazudott. Meg is bánta .. A derék jó fiú! hányan vannak, kiket százakkora hibáért sem bánt a lelkiismeret! (N/4 : 98)

százakós mn **2** | **százakós 1, száz akós 1**

'száz akó űrtartalmú (edény)': miért is nem születtem én hordónak, valami száz akós hordónak, tele amollyan jóféle ó borral (FL/4 : 122); *(látomás, túlz; párh)* mit mível [az óriás]? kútat .. ás? .. ott hever Mellette a nagy százakós veder; Most leereszti a roppant vedert. .. Nem víz, de vér, mit e kútból kimert. (411/1 : 358)

[százennyi] nm: **száz-ennyi 1, száz ennyi 1** — fn-i

'százszor ennyi; *(átv)* sokszorta nagyobb összeg': Ha ez a pénz volna csak foglaló, S még ⟨száz-ennyi⟩ száz ennyi lenne borravaló .. Szeretőmet még sem adnám másnak! (388/1 : 334, 418)

[százéves] mn: **száz éves 1**

'száz éve élő (személy)': *(hsl)* Némán, merengve űl az ősnyúgalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a ⟨század⟩ száz éves aggastyán (ÚL/5 : 49, 214)

százezer számn **17**

I. mn-i 10 | 8: **százezer 7, száz [ezer] 1**

1. 'százszor ezer': (pénzegységből; *tréf túlz)* Te Jankó, tudnál-e te nekem .. olly hosszú leveleket írni, hogy beléjök unjak? Százezer pengő forintot teszek föl Császár Ferenc poémáira, hogy nem. (L 167/7 : 87) *(rövidített fokozó ism)* ura vagyok száz- és százezer forintnak (HKöt/4 : 67); *több ~* 4 : 87 — **a)** 'nagyjából ennyi': *(fokozás)* A szőlő .. Mig édes lett, hány napsugár

Lehelte rája élte melegét, Hány százezer, hány miljom napsugár? (Ap/3 : 142)

2. *(átv)* 'megszámlálhatatlanul sok': A mezőn szivárvány, Égő szivárvány ⟨sok ezer⟩ százezer virágbul (T/2 : 15, 358) [Dávid] futott ki, mintha lépteit Követte volna százezer boszorkány (S/2 : 79) + 2 : 232

II. fn-i 7 | *-ek* b 1 | *. . -zret* 1, *-eimet* 1; *. . -zreken* 1; *. . -zreinek* 1; *-évei* 1 ~ *. . -zrivel* 1

1. 'az érvényben levő pénzegységből százezer': *(szókapcs:) százezret →teszek egyre* 6 : 20 — **a)** (tsz) 'hatalmas pénzvagyon': menénk magunkkal víve százezereimet. E pénzből . . ne vendégeskedjék senki! el fogom ásni a vadon közepében. (HKöt/4 : 83)

2. 'számjegyekkel leírt százezres szám': *(ráértés)* [Deregi] roppant zérus apja százezreinek végén (HKöt/4 : 73)

3. '(nagyjából) százezer emberből álló sokaság': [király!] Lázadjanak föl . . Alattvalóid, és ha zsoldosidnak Százezrivel kiállasz ellenök . . Te légy, ki megkezd [!] gyáván a futást (Ap/3 : 163) — **a)** (tsz) 'embertömegek': Százezerek jajától zúg a lég (833/3 : 205) *(szembeáll, fokozás:) egy-kettő — század — százezrek — milliók←* 4 : 169

4. (hat) *~évei* 'tömegesen': *(fokozás:) ~évei, miljomával* [→millió] 3 : 213

százezerszer hat 2 — **I.2.** *(túlz)* A halálos ítéletet rájok [= az árulókra]! Százezerszer sujtson bár a hóhér (798/3 : 98) | (nyomósításra; *fokozás)* Légy üdvözölve százszor, százezerszer! (783/3 : 74)

[százfelé] hsz: **száz felé 1**

(átv) 'sok különböző irányba; sokfelé': *(kép)* Nemzetünk, e nagy folyó, melly Mindig száz felé szakadt, Egyesítse innepénél A különvált ágakat. (212/1 : 170)

százféle mn **3** | 1

(túlz) 'igen sokféle': Nem sűlyed az emberiség! Illyen gonosz vala rég . . Hisz különben nem kellett volna Százféle mesét . . Gondolni ki, hogy zaboláztassék. (459/2 : 34)

[százféleképp] hat: **százféleképp** 1, **száz[féleképp]** 1 — *(rövidített fokozó ism)* Tarkán hullámozott mindenfelé a nép, Gyönyörködött szemem száz- meg százféleképp. (621/3 : 286)

százharminchatezer számn **1** — mn-i

'százharminchatszor ezer; *(tréf túlz)* számtalan sok': *(kép)* szivét . . Pokolbeli kínnak Százharminchatezer bicskája Hasitotta keresztül (HK/1 : 136)

[százkilencvan] számn: **száz kilencvan 1** — mn-i

'száznál kilencvannal több (pengő)': (a jelzett szó odaértésével; *szembeáll:) ~ — kétszáz←* 7 : 68

százötven számn **7** — mn-i

'száznál ötvennel több': A parittyások, szokás szerint, százötven lépésnyire álltak a többiek előtt (RH/6 : 222) + 6 : 224 *(párh)* Száz jó lándzsám van itt, s Robinnak százötven íjásza. (RH/6 : 218); *mintegy ~* a Kör küldött szét a casinóknak mintegy százötven előfizetési ívet. (L 43/7 : 30) + 6 : 381 *vagy ~* Én magam küldtem be hozzátok vagy százötven költeményt (UJ/5 : 18) *valami ~* 6 : 199

[százrétű] mn: **százrétü 1**

(átv) 'sok elemből álló; sokrétű': *(kép)* az elragadó szél Képzeletem százrétü vitorlájába belé fújt, Szétszakad a horgony, fut gályám (650/2 : 235)

százszemű mn **1** | *-ek* 1

(átv) 'éberen figyelő, árgus szemű (ember)': [a tolvaj mondja:] a pénz mostanában Szüken terem, mert tudja ördög, Az emberek mind százszeműek (Ap/3 : 121)

százszínű mn **1**

(átv) 'sokszínű': *(kép)* e lyányka, E fekete szem, Ez bánatom és örömem Százszínű szivárványa. (431/2 : 24)

százszoros mn **2**

(átv) 'sokszoros': *~ halál←* 1 : 175 — **a)** 'nagyon sokszor ismétlődő': *(kép)* reményeim szikláin állok én, Lelkemre százszoros viszhang kiált. (792/3 : 85)

[százszoroz] ts ige

(átv) 'sokszorosára növel'

százszorozva 1. hat in **1** — *(fokozás)* visszanyerem elvesztett erőmet, rugalmasságomat visszanyerem tizszerezve, százszorozva (P 233/5 : 123)

százszorszent mn **1**

százszor szent: (vál; nyomósítva) 'szent': *(allit)* vad tűzzel zengi el ajkam Harsány hymnusodat, százszorszent égi szabadság! (650/2 : 235)

százszorta hsz **3**

(átv) 'sokszor; (kf nyomósítására:) sokkal': Temetőbe kit kisérnek? Akárki! már nem földi rab, Nálam százszorta boldogabb. (109/1 : 53) + 4 : 72 *~ inkább←* 2 : 134

[száztizenhárom] számn: **száz tizenhárom 1** — mn-i

'százznál tizenhárommal több': Ma száz tizenhárom esztendeje, hogy [Rákóczi] meghalt (P 201/5 : 87)

száztizennégy számn **1** — mn-i

'százznál tizennéggyel több': Nemde, uram, kissé magosan lakom? Száztizennégy lépcsőt kell megmásznunk (J/6 : 396)

szebb ld. **szép**

szebbnél-szebb mn **1**
szebbnél szebb 'igen szép': *(gúny)* Csak ugy omlanak most hozzám A szebbnél-szebb levelek! . . arra figyelmeztet Egy nem ismert jó barátom, Hogy „vigyázzak s fussak innen . ." (665/2 : 250)

Szeben tulfn **14** | *-Ø* 3 | *-t* 2; *-be* 3; *-ben* 3; *-ből* 1; *-hez* 1; *-nek* b 1 — (földrn)
1. 'Nagyszeben dél-erdélyi város (Sibiu, Románia)': A januárius 21-ki Szeben alatti véres csata után . . seregünk Szelindekre vonult (P 272/5 : 132) + uo. (3×); 5 : 133, 135 (2×), 139, 182 *(ism)* hiszem hogy seregünk most ismét ha Szebenben nincs is, bizonyosan Szeben alatt van, és nem sokára benn lesz. (P 272/5 : 134) + 5 : 132 (2×)
2. 'Kisszeben felvidéki város (Sabinov, Csehszlovákia)': Tarkó Sáros megyében. Szebenhez közel. (P 6/5 : 156)

szebeni mn és fn **5**
I. mn 3
1. 'Nagyszebenben élő': *(tőism)* a szebeni lakosok és a császári katonák Szebenben igen gonoszul vannak. (P 272/5 : 132)
2. 'Nagyszebennel kapcsolatos, rá vonatkozó': *(felsor)* *jövő alkalommal közölni fogjuk az ipolysági, posonyi . . pápai, szebeni, szegszárdi . . híreket (P 81/7 : 511) — **a)** 'Nagyszeben alatt megvívott (csata)': találkoztam a szebeni csatában megsebesülteinket hozó szekerekkel. (P 264/5 : 139)
II. fn 2 | *-ek* 2
(tsz) 'Nagyszebenben állomásozó császári katonaság': Dél tájban utólértek bennünket a szebeniek, csatárainkat egy pár órai harc után beszorították a városba (P 272/5 : 133) + 5 : 134

Szeberényi tulfn **3** | **Szeberényi 2, Szeberinyi 1**
(csn) ~ *Lajos* 'P. selmeci diáktársa, később ügyvéd, tanár, ev. lelkész (1820—1875)': Az idevaló magyar literatúrai társaságnak, mellynek elnöke Szeberinyi Lajos, rendes tagja vagyok (L 5/7 : 9) + 7 : *513; (levélcímzés:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak, tt. Platthy László Táblabiró Urnál házi nevelőnek, barátilag . . Vieszkán (L 27/7 : 23)

S[széchenyi] tulfn: **Szécsenyi 5** | *-Ø* 5 (b 1)
(történelmi csn) ~ *István* 'államférfi és író (1791—1860)': A közlekedési minister Szécsenyi István. (P 201/5 : 89) | (önállóan) 'uő.': Szécsenyi ollyan ember, ki a fogpiszkálókat is Angliából hozatja magának (P 201/5 : 89) + uo. (2×) *(felsor)* Marcius 16-án . . Batthyányi, Kossuth, Szécsenyi megérkezésekor a két főváros kivilágitva (P 201/5 : 86)

[Széchy] tulfn: **Szécsi 8**
(történelmi csn) ~ *Mária* 'Bethlen István, Kun István, majd Wesselényi Ferenc gróf felesége, Murány várának úrnője (1610—1679) mint irodalmi mű főhőse': Betlen szép özvegye volt, Szécsi Mária (SzM/2 : 255) Szécsi Mária volt a vezér maga (SzM/2 : 257) + 2 : 255, 264 | (mint magyar nagyasszony; *ellent:)* ~ *Mária — Panyó← Panni* 7 : 117 — **a)** ~ *Mária: (átv;* cím) 'a róla szóló elbeszélő költemény': Én megírtam Szécsi Máriát. . . el ne ájulj ijedtedben, nem pályázok vele (L 169/7 : 93) Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? (L 188/7 : 116) + 2 : 255

Szécsény tulfn **1**
(földrn) 'Nógrád megyei mezőváros és várrom': Szécsény Nógrád megyében. Az Ipoly partján. (P 6/5 : 158)

Szécsenyi ld. **[Széchenyi]**

Szécsi ld. **[Széchy]**

szed ts ige **23** | 17: *-Ø* 1; *-i* 3, *-ik* 1; *-tem* 1, *-ett* 1; *-te* 4; *-é* 1, *-ék* tsr 1 | *-j* 2; *-d* 1 || *-hessed* 1
1. '(több helyről v. több alkalommal) gyűjt, szerez': *Fürge méh, te bejárod a ligetet, Hogy szedhessed virágokrul mézedet (36/3 : 315) — **a)** '(növényi részt, termést) egymás után leszakítva gyűjt': gyermekkoromban a mezőkön andalogtam, s májustáncainkhoz tavaszvirágokat szedtem (RH/6 : 111) *bőven termő eperfák . . hol száz meg száz kéz szedi az epret (P 96/7 : 635) *(szimb, ism)* élj boldogul, Szedj bármi fának ágirul, Csak szedj te zöld leveleket. (535/2 : 108); *(szókapcs:) virágot* ~ 6 : 159 *(párh)* Kedvesem . . pillangót űz, Virágot szed, koszorút fűz (808/3 : 180) — **b)** *(átv szókapcs:) csókokat* ~ *vki ajkáról* 'csókolgat vkit' ld. **szedvén**
2. 'fölszed, összeszed': *(szókapcs:)* ~*i a* →*sátorfát* 3 : 301 | (vható; *szókapcs:)* →*lábra* ~*i magát* 1 : 217
3. 'vmilyen alakzatba rendez': *(szókapcs:)* →*táncba* ~ 3 : 89, 310 →*rendbe* ~ 1 : 72, 196; 6 : 88; 7 : 216 | (vható; *szókapcs:)* →*rendbe* ~*i magát* 5 : 77
4. '(nyomdász szöveget) betűkből összeállít': *ön hibásan szedé mostani lapunk elébe az adatot . . Télhó 3. (P 59/7 : 563)
5. *(szókapcs:) rá* ~ ld. **rászed**
szedni fn in 2 — **1.** (célzás szállóigére:) Mi volna könnyebb? mint . . magamnak szedni, mit az óra ád (681/2 : 276) — **3.** *(szókapcs:) táncba* ~ Készülj hát táncba szedni homlokod (Cor/4 : 336)
szedett 2. mn in 3 — **1.a)** *(hsl)* A csók . . ha erőtetve jő, Ollyan, mint a korán szedett szőlő. (413/1 : 361) — **3.** *(szókapcs:)* →*táncokba* ~ 3 : 161 *rendbe* ~*: (tőism)* A török

csapatnak nagy hasu vezére Rendbe szedte népét a harcnak jelére; A rendbe szedett nép ugyan csak megállott, A mint megrohanták a magyar huszárok. (JV/1 : 196)

szedvén 2. hat in 1 — **1.b)** egykor még örömre kelni Nem lészen tiltva . . a lyányka hű ajkáról Szedvén uj édes csókokat (57/3 : 264)

vö. **szedtevette**

szedeget ts ige **2** | *-i* 1, *-jük* 1

'apránként, lassanként szed (1.), gyűjtöget': *(kép)* Helyrül helyre röpköd gondolatom, Szedegeti a sok szép emléket, Mint a méh a virágról a mézet (785/3 : 76) *(páros kif:)* ~, *böngészget←* 5 : 41

szédeleg tn ige **2** | . . *lgett* 2

'szédülést érez (s ettől meginog)': [Harland Ralf] úgy vágta meg Ashby Rikárdot, hogy . . ez . . szédelgett [ihn . . schwanken machte] s hátra tántorúlt bele. (RH/6 : 89) — **a)** *(átv)* 'bódulatot, kábulatot érez': *(párh)* Midőn belépett [a nő] . . Az ifju szédelgett . . . megállt esze. . . Barátnéját ismerte meg. (Ap/3 : 152)

szeder fn **1**

'az eperfa gyümölcse': *(hsl)* vad szived . . Szelíd most, mint a lágy szeder [mulberry], s nem áll Az érintésnek ellen. (Cor/4 : 311—2)

szédítő mn **1**

'(méreteivel) szédülést okozó': (fokozó jelzőként:) [Murány romjai] talán hazánk valamennyi várai között legközelebb álltak a felhőkhöz a minden felől szédítő meredekségű kősziklaormon. (ÚL/5 : 62)

szedtevette isz **2** | **szedtevette 1, szedte vette 1**

(bosszúság kif.; *enyhe szitk)* Szedte vette! [Potz Element!] el kell őt vennie, ha minden kincsembe kerül is, kiáltott föl Pomenars ur (KH/6 : 37) El az egész kerületbe Ló-keresni, szedtevette! (722/2 : 346)

szédül tn ige **12** | 10; **szédül** 8, **széd̄ül** 2: *-ök* 2, *-Ø* 5; *-t* 3

1. 'egyensúlyzavart érez': *(szókapcs:) feje* ~ Mostanáig itt vígadtunk Tennap déltül, Nem csoda hát, ha kissé a Fejem szédül (324/1 : 288) | (magasból a mélybe tekintéskor; *szókapcs:) feje ~ : (kép)* ezek a királyok . . a hol ülnek, a hol fejök szédül, Azt gondolják a kábító magasban, Hogy uralkodnak isten kegyelmébül (242|1 : 231) *(kép, párh)* Fölnézek a nyárdéli napba és Nem fáj szemem, Lenézek örvény fenekére és . . nem szédül fejem. (792/3 : 86) — **a)** *vhova* ~ 'egyensúlyát vesztve vmibe beleesik, belezuhan': János feje fölött kardját föltartotta, Bele lépett a nagy kamasz és elbődült, S hogy lábát felkapta, a patakba szédült. (JV/1 : 210) *vhonnan vhova ~ : (kép)* Szerelme egébül Mély pokolba szédül (777/3 : 67)

2. *(átv)* 'mámoros bódulatot érez': *(szókapcs:) agya* v. *feje* ~ Lucy fejét a vánkosra hajtá, agya az ezer édes érzelmek emlékénél szédült (RH/6 : 145) + 4 : 186 | *(ráértés)* Szédülök. . . fogj meg karoddal . . szép leány! Csók-e ez vagy bor? (649/2 : 232) Nála voltam, a kedves leánynál. Nála voltam, ismét eljövék. Honn vagyok. . . honn? nem tudom. Szédűlök. Kereng velem a föld és az ég. (334/1 : 296) — **a)** *vmibe* ~ 'ilyen lelkiállapotba kerül': Lelkem édes, mély mámorba szédült A természet örök szépségétül. (578/2 : 152)

szédülni fn in **2** | **szédülni 1, szédűlni 1** — **1.** Ez utósó . . váratlan csapásnál szédűlni kezde Eudoxia. Férje támasza nélkűl lerogyott volna . . lassan a hideg légben ismét föléledt (KH/6 : 45) | (magasból a mélybe tekintéskor; *megszem)* A mozdulatlan gránitbércek . . Még ők is, a mint ott lenéznek, Szédűlni látszanak (729/3 : 10)

szeg[1] ts ige **12** | 10: *-em* 2, *-i* 2, *-ik* 2; *-ték* 1 | *-né* 1 | *-jem* 1 || *-heti* 1

1. '(nyakat) eltör, kitör': megyek. . . ha árokba esem is, Habár az árokban nyakamat szegem is! (505/2 : 84); *vkinek nyakát ~i* 1. 'vkit így megöl': [Rikárdnak] Monthermer Hugo nyakát szegné [den Hals brechen] (RH/6 : 339); 2. 'ált. megöl': *(párh)* A gazember! . . majd visszafizetem neki — nyakát szegem [ich will ihm den Hals brechen], vagy akasztófára kerítem! (RH/6 : 324); 3. 'vkinek nyaktörést okoz': Hogy induljak? hova menjek, ha nem látok? Nyakamat szegheti valamellyik árok. (505/2 : 84); 4. *(átv)* 'vesztét okozza': *(párh:) nyakát ~i — kockáztatja* egy Nincs téve még, mi majd nyakát szegi [shall break his neck] Vagy az enyémet kockáztatja, ha Kenyértörésre kerül a dolog. (Cor/4 : 351—2) *koponyáját bezúzza — nyakát ~i* „. . Reménylem, hogy fáradságáért bezúzzák koponyáját." „Hihetőleg más dologért szegik nyakát [den Hals zu brechen], ha jól itélek" (RH/6 : 81) — **a)** *vkinek nyakát ~i* 'fejét levágja': *(ráértés, ism)* Tisztán és kereken mondani igazat . . Már ezért magáért a nyakukat szegik. A nyakukat szegték. A vérmezőn Budán Mind az öt elvérzett egy nap egymásután. (803/3 : 106)

2. *(átv)* 'megszeg': *(szókapcs:) hűséget* ~ ld. **hűségetszegő**, *szavát ~i: (párh)* Oh de most mit tegyek? mihez tartsam magam? Én törjek hűséget, én szegjem-e szavam? (SzM/2 : 264)

3. *(átv)* 'elront vmit, véget vet neki': *(szókapcs:) vkinek →kedvét ~i* 1 : 164

szegni fn in **2** | *-ni* 1; *-nünk* 1

1. *vkinek nyakát ~ni* 4. ő kimondja, Mi szívén van, s ott az van, a mi minket Nyakát

szegnünk [to break his neck] segít. (Cor/4 : 316) + 4 : 368
vö. **hitszegő**

szeg[2] ld. **szög**[1]

Szeged tulfn **1**
(földrn) 'város a Tisza partján': *(felsor:) Karcag, →Kecskemét, →Halas, ~, Szarvas* [stb.] 5 : 67

szegély fn **1** | *-e* **1**
'vminek széle, kerülete': *(látomás)* A láthatár szegélye Regényes kősziklák valának, Mellyek fején Arany felhők lebegtek (685/2 : 280)

szegélyzetű mn **1**
(jelzővel) 'lapjai szélén vmivel színezett (könyv)' : *arany ~* [anyámnak] Lesz arany szegélyzetű Imádságos könyve (190/1 : 150)

szegény mn és fn **451**
I. mn 401 | 400; **szegény** 399, [sajtóhiba:] **szegély** 1 : *-Ø* 390, *-ek* 1 | *-nek* 2; *-nyé* 1 || *-ebb* 3 || *leg- -ebb* 3
1. 'anyagi javakban szűkölködő (személy, csoport, közösség)': Betti anyja szegény volt (HKöt/4 : 55) Elért a házhoz, mellynek egykor Padlásszobájában lakott .. Kérdezte: emlékeznek-e Ama szegény családra, melly Ott fönn lakott .. régen? (Ap/3 : 173) + 4 : 45, 407; 6 : 77, 78 (2×); *(párh:) ~ — beteg* 1 : 179 *~ — rongyos* 3 : 237; 4 : 56; *(szembeáll)* Szegény vagyok, de koldulásra Nincsen szükségem, mert elélek Becsületes munkám után. (Ap/3 : 131); *(ellent:) boldog — ~* 1 : 275 *dús — ~* 6 : 163 *gazdag — ~* Ha gazdag útas jött, Marci így kiáltott: „Ide az erszénnyel ..!" Ha szegény utas jött, ezt mondta szívesen: „Nesze az erszényem ..!" (604/2 : 184) + 4 : 101; 6 : 319 *~ — jó* 4 : 228, *(paradoxon)* O én irígylendő, szegény és Még is gazdag vagyok! (42/3 : 268); *(nyomósítva:) mennyké ~* 4 : 334; *~ asszony: (ellent)* Szegény asszonynak gyermeke... Hm, hátha gazdagé? (Ap/3 : 120), *~ (→pörös* v. *→tudatlan) ember* 3 : 145; 4 : 46, 212, 229; 7 : 13 *(ism, fokozás)* a remény ollyan olcsó áru, mit a legszegényebb ember is megszerezhet ... az illy szegény is, mint magam vagyok. (HKöt/4 : 15) *(túlz, ism, fokozás)* a demokraták a legszegényebb emberek Magyarországban, s én valamenynyi között a legszegényebb vagyok, mert a legrendületlenebb demokraták egyike voltam (L 257/7 : 198) *(szembeáll:) ~, de jó ember* Itt laktam egykor Corioliban egy Szegény de jó embernél. (Cor/4 : 258) *~ ember — úr←* 4 : 106 *(ellent)* Könnyü a gazdagnak nem lopni! .. Még is azt kiabálják a szegény emberre, hogy .. nem való másnak, mint tolvajnak (N/4 : 111—2), *~ fickó* v. *fráter* 4 : 52, 263, *~ fiú* 2 : 111 (2×), 112 *(fokozó ism)* Szegény fiú, a legszegényebb szolga, Tengődve éli nyomorú világát (376/1 : 326), *~ költő: (ism)* szerelmet Tőled én nem, oh, nem várhatok! Szerelemmel a szegény költőre Áldást hozni mellyik lányka fog? Mert szegénynek alkotá az isten A költőt (329/1 : 293) *(szembeáll)* Lenézik a szegény költőket Ez elbizott, kevély urak (715/2 : 336) *(ellent, páros kif)* Öreg, szegény s mégis boldog költő! (J/6 : 403), *~ legény: (ism, fokozás)* Szegény legény voltam eddig is, ezután, másod magammal, még szegényebb leszek (L 169/7 : 93) **Sz:** *→gazdag városban ~ legény* 1 : 97, ld. még **[szegénylegény]**, *~ (...) mesterember* 4 : 87, 205 *(párh)* szegény, de becsületes mesteremberek lyánya vagyok (J/6 : 396), *~ nép* 3 : 35 *(szembeáll)* sértést szenvedtenek A nagy uraságok, A szegény nép meg szenvedett Húzzavonjaságot (773/3 : 60), *~, de jó →öregasszony* v. *→öreg, ~ asszony* 4 : 38; 5 : 47 | *(megszól)* Megkövetlek, szegény nemesember, keress más szállást magadnak (Cor/4 : 334) *(tőism:) ~ — szegénység* 1 : 334 *(páros kif:) ~ jó← emberek* 2 : 140 — **a)** 'vagyontalan, ill. csekély vagyonú': Tán a tudománynak éljek? A tudósok mind szegények. (394/1 : 340) Apám, ha eszembe jutna megházasodni, el hagynád-e vennem e leánykát? — Miért ne, fiam? — Mert szegény (HKöt/4 : 74) + 6 : 85, 254, 293 *(szembeáll)* És ha nem fogják [szüleid házasságunkhoz áldásukat] adni? — Miért ne adnák? — Mert én szegény vagyok... — Hisz ők sem igen gazdagok (HKöt/4 : 19) *(ellent, ism)* mind a ketten nőül akarjuk venni Rózát .. én gazdag vagyok, te szegény. És meggondoltad-e ezt Máté, hogy szegény vagy? (HKöt/4 : 21); *~ ember* Szegény ember fia vagyok, Az apám Egy kunyhót sem, egy garast sem Hagy reám (668/2 : 253) + 4 : 21, 22 *(páros kif)* igyunk a hazáért. Ugy sem tehetünk érte mást mi szegény közönséges emberek. (TH/4 : 159), *~ leányka: (ism)* Szegény lyányka lehet, mind ruhájáról, mind lakásukról itélve... de tán csak azért tette a sors szegénnyé, hogy annál inkább kitűnjék szépsége. (HKöt/4 : 72) *~ legény* [A huszár:] Szegény legény vagyok, Nincs semmi vagyonom (856/3 : 235), ld. még **[szegénylegény]**, *~ rokon* 6 : 99, 252, 361 — **b)** (együttérzés kif.) 'szegénysége miatt sajnálatra méltó (személy, közösség)': ti e szegény hazából Magatok száműzitek (223/1 : 179); *(hsl)* ollyan jól esik róla [= Júliáról] beszélnem, mint valami szegény tót diáknak, ha száz pengő forintos bankót talál. (ÚL/5 : 67); *~ asszony* Bálint .. nézd meg azt a szegény asszonyt, nem kell-e valami neki? (HKöt/4 : 61) *~ lengyel← fiú* 5 : 22, *~ öreg (→koldus)* 4 : 73, 115 *~ pára* 6 : 401 | *(felkiáltás, ism)* Kik laknak itten? .. Olly halványak valóban, Olly kísértetszerűek? Szegény család,

szegény család! (Ap/3 : 108) || (önmagáról:) Hát ez micsoda gízengúz itt? . . — Szegény éhező! szólék esedezve (HKöt/4 : 43) ~ *öreg koldus* 4 : 100 ~ *pór* 6 : 161 ~ *rongyos kis →vándorszínész* 5 : 64

2. 'szegénységre való; szegényes': Ez a fogadó, mellyel dicsekvél, hogy ott olly jó bort kapni? Igen szegénynek látszik illy ajánlásra. (RH/6 : 152) + 7 : *502 *(szembeáll:)* ~ *ruha — aranygyűrű←* 4 : 45; ~ *kunyhó* 3 : 151 | *(szerénykedve:)* ~ *ház* v. *lak* A szomszéd . . egy emberséges öreg ember volt, s barátságosan ajánlotta szegény házát (N/4 : 104) + 6 : 79

3. 'szűkölködő': ez a szegény vidék Egyebet se' terem: medvehúst meg fügét. (JV/1 : 193) *(szembeáll)* Meglopnám az álmak kincstárát, hogy Gazdagitsam a szegény valót. (331/1 : 295) *(paradoxon)* ha Romát bírod, ⟨legszegényebb⟩ milly szegény léssz! Mert nem sokára akkor az enyém léssz. (Cor/4 : 352, 426); (hat-val; *párh*, ill. *szembeáll:)* ~ *vmiben — fösvény* 3 : 51 ~ *vmiben — bővelkedik* 4 : 262; (fn in-vel:) Előbb szegény a hon dijazni őt, mint Kedvünk hiányzik rá. (Cor/4 : 273) — **a)** 'erkölcsi értékekben szűkölködő': *(oxym, chiasmus:)* ~ *gazdagság←* — *gazdag szegénység* 2 : 347 — **b)** 'csekély, jelentéktelen': *egy-két* ~ *mag←* 4 : 354 (2×) — **c)** *(ford; szerénykedve)* 'szerény, igénytelen': *(páros kif:)* ~, *→súlyatlan véleményem* 4 : 285

4. *(átv;* együttérzés kif.) '(balszerencséje miatt) sajnálatra méltó': nyargal A bőszült paripa egy szegény lovaggal. Kihányta nyergéből a ló a lovagot (610/2 : 189) A szegény magyarok leverve zokogtak (803/3 : 106) + 1 : 328; 2 : 77, 291; 4 : 107, 128; 5 : 61; 6 : 78; 7 : 130 (+ 27); *(évődés)* Hejh nagy golyhó ez az én Ferkóm; hogy kapott volna már az alkalmon, hogy odakinn azt a szegény Pannit megszorongassa! (N/4 : 96) *(gúny)* Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni . . a szegény Miska. . . bizony isten, sajnálom. (L 188/7 : 117) + 1 : 272; 6 : 52, 204; *(páros kif:)* ~ *ártatlan* 3 : 255 ~ *kis* Ha nem lehet ön gyermekem férje, legyen atyja . . szegény kis unokámnak. (HKöt/4 : 36); *(párh:)* ~ — *árva* 1 : 326; *(megszem)* Eljött az ősz . . Kérlelhetlen karja Letépi a szegény fák levelét (T/2 : 18) + 3 : 290 *(megszem, páros kif:)* ~ *meztelen← csillag* 4 : 95; ~ *(édes) anyám* Elkárhozástól félt szegény anyám (371/1 : 321) + 1 : 355 (2×); 2 : 239; 4 : 153 ~ *atyja* azon ember elszökése a könnyelmű lyánnyal . . félbeszakasztá a vizsgálatot . . Midőn szegény atyját elhagyám, majd megszakadt szíve. (RH/6 : 126) ~ *árva* 1 : 183 ~ *(jó) asszony* az idő a szegény jó asszonyt Megviselte rútul (565/2 : 136) + 3 : 157; 4 : 36, 120, 121, 123, 152 ~ *feje* 1 : 165 ~ *fiam: (túlz)* feleségemet . . Debrecenbe szállitám . . Igy érte szegény fiamat az a szerencsétlenség, hogy Debrecenben született. (P 291/5 : 146) ~ *fickó* 6 : 129, 200, 205 ~ *fiú* Naponta új és durvább üldözések Jutottak a szegény fiúnak (Ap/3 : 135) + 6 : 120, 409 ~ *(kis)gyermek* 4 : 54—5, 121 ~ *jámbor* 6 : 412, ~ *(→boldogtalan) leány(ka)* 1 : 81; 4 : 20, 24, 103, 137; 6 : 154 (2×), 189, 254, 301, 315, 388 *(évődés)* Ugyan, te Julcsa . . mutasd meg, hogy fogsz megölelni. [—] Mit volt tennie a szegény leánynak, megölelt. (N/4 : 102) *(párh)* Hát szegény leányom, hát édes leányom? . . Elrabolta tőlem törökök vezére (JV/1 : 195), ~ *ördög* 5 : 27 ~ *öreg(ember)* 3 : 174; 4 : 8; 5 : 33; 6 : 327, 401 ~ *szív: (megszem)* Félre bú, te alvilági kínpad, ⟨Min a szegény szív⟩ A mellyen a szív martírkodik (367/1 : 317, 414) + 1 : 316 ~ *teremtés* 1 : 208; 6 : 444 | (ne nélkül; nem tuln és nem birt szragos fn jelzőjeként:) Nagy volt ijedsége szegény magyaroknak, Minthogy a tatárok ezerannyin voltak (JV/1 : 192) *(megszem)* Kedvese volt, És az Meghala; Azért gyászol, Szegény Éjszaka. (712/2 : 330); ~ *fiú* Sok szenvedése volt szegény fiúnak (Ap/3 : 134) + 2 : 59; 3 : 138 ~ *jó leányzó* Alig vettem észre, Hogy meghalt az anyám, Szegény jó leányzó Ugy gondot viselt rám. (589/2 : 166) | *(felkiáltás* v. *megszól)* Van most urad . . De . . nem szeret ő téged. Nemcsak hogy szerelmet nem ismer, Szegény menyecske, meg meg is ver. (166/1 : 99) Szegény fiatal ember! . . azért illyen boldogtalan . . képzelem, mint szerethette kedvesét (HKöt/4 : 46) + 1 : 207; 3 : 225; 4 : 9, 119, 130; 5 : 60; 6 : 88, 352, 410, 416; *(gúny)* elfelejtettem az ivást . . Szegény kocsmárosok, én szivemből sajnállak benneteket, de szivemből ohajtom, hogy minél többen akadjanak, kik példámat követik. (FL/4 : 120) + 3 : 208; 6 : 29; *(ism)* az itteni foglyok egyike volt Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! szegény haza! (ÚL/5 : 68) *(ism, allit)* Levette vállaitokról az álom E nagy súlyt, mit napestig hordotok, Szegény, szegény szeretteim. (Ap/3 : 111—2) *(páros kif)* [a másvilágon] megnyílnak szemeid, szegény boldogtalan férjem (TH/4 : 182) *(szembeáll, ism, évődés)* Szegény, szegény falusiak S kisvárosbéliek! Mi élünk csak valódilag, Mi boldog pestiek! (178/1 : 109); *(megszem)* Sajnállak, szegény vár, Hogy örömedet el kell rontani . . Az én nevem Bem, és nem Hunyadi. (851/3 : 231) + 2 : 152; 5 : 48 *(megszem, gúny)* a hold . . Sugárait szerelmesen Mosolygva hinti rám. Szegény bohó! mit kandikálsz Ollyan szerelmesen? (147/1 : 86); (ne-vel:) Ah, a szegény szeretők! Nem sejték, hogy sorsok a változékony őszi naphoz hasonlíta (RH/6 : 264) + 4 : 366; ~ *apa!* 3 : 110 ~ *asszony!* Szegény asszony . . Nem szabad megátkoznod, sőt Tisztelned s szeretned kell, Mert

hiszen ezek szülőid. (594/2 : 172) + 4 : 56, 161 ~ *atyánk!* Szegény atyánk! ha ő ugy nem bizik Az emberekben: jégre nem viszik. (165/1 : 98), ~ *(ifjú) ember!* Nincs hazája? .. szegény ember! (HKöt/4 : 44) + 6 : 57, 326, 405 *(gúny)* szegény ember! gondold meg csak jobban, Hejh, írnod kell még ma (Tb/3 : 294), ~ *(kis)fiam!* 4 : 37 *(ism)* Jobb lett volna neked .. itt halnod meg, szegény, szegény fiam te! (HKöt/4 : 24) *(ism, párh)* Vajon mi lett belőled, Szegény árvám, szegény fiam? (Ap/3 : 170), ~ *(jó* v. *→rövidlátó) fiú(k)!* 3 : 141, 146, *317; 4 : 28; 6 : 110, ~ (fiatal* v. *kicsiny) →gyer(m)ek!* Szegény, fiatal gyermek, tanitásomtól megfosztva, nem nagy haladást fogsz tehetni (J/6 : 403) + 3 : 120; 4 : 47, 125; 6 : 411 ~ *ifjú!: (évődés)* „De halld, legdrágább Lucym .. Én szeretlek .. Hiszed?" „Igen, hiszem .. hogy is tehetnél máskép, szegény ifju?" (RH/6 : 148) ~ *kisded!* 3 : 118, ~ *(→árva kis)leány!* 1 : 182; 2 : 60; 4 : 136 *(gúny)* mi lesz a fakó leányból? — Szegény fakó leány, az meghal utánad bújában! — Hahaha! (FL/4 : 135), *(→sajnálatra méltó)* ~ *(kis) leánykal* 3 : 295; 4 : 136; 6 : 342, 345 *(ism, párh)* Szegény Sári, szegény leánka, ha tudnád, mennyire gyülöl téged a pej legény (FL/4 : 131), ~ *öreg(ember)!* 1 : 226; 4 : 7, 8; 6 : 400 *(ism, párh)* Én csak a szegény öreget sajnálom .. — Szegény öreg! Szegény Csornay András! (Sz/4 : 8), *(a)* ~ *teremtés!* épen azalatt adta ki lelkét, mig benn voltam nála. — Oh a szegény teremtés! (HKöt/4 : 61) + 2 : 49; 4 : 56 *(oxym:)* ~ *gazdagok!* 2 : 286 || (önmagáról:) Anyám, édes lelkem! .. Ki annyit szenvedett, Mint szegény gyermeked, Jobb annak odalenn. (130/1 : 73) roszúl bánhatik ugyan illy szegély [!] lyánnyal, mint én vagyok .. de gyilkosság — egy rokon meggyilkolása? (RH/6 : 257) + 1 : 361; 6 : 167, 243, 416, 445; ~ *vén →apád* 2 : 147, 148 (2×) ~ *(félénk) →én* 2 : 87; 6 : 416 ~ *öregasszony* 4 : 163 ~, *görbe← öregember* 6 : 78 ~ *szívem* Oh atyám, oh anyám .. áldás a Sír nyugalma rátok, De mi nektek áldás, az átok én nékem, Melytül szegény szívem csakhogy nem reped meg! (854/3 : 233) ~ *testem* 2 : 185 | (ne nélkül, értelmezőszerűen:) Ti itten a vész idejében nékem Szegény madárnak fészket raktatok. (493/2 : 51) | *(felkiáltás* v. *megszól:)* ~ *fejem!* 5 : 7 ~ *szívem!* Oh szegény szivem, be rég dobogtál igy a boldogság és a gyötrelem miatt! (TH/4 : 152) + 1 : 350; 4 : 206 || (közösségről, népről, hazáról:) Nincs benne .. kegyelem .. és ezt tapasztalni fogja szegény városunk (Cor/4 : 368) + 3 : 103; ~ *(magyar) haza* v. *hon* Ne adja a balsors, hogy e szegény haza Bajában reátok szoruljon valaha... Ti meg nem ónátok. (581/2 : 155) + 1 : 238; 5 : 56 ~ *magyar nemzet* a német urak .. A szegény magyar nemzetet Veszettül csufolták. (773/3 : 61) ~ *gyámoltalan←* v. *jó* v. *→szánakozásra méltó nép* 2 : 87; 4 : 100; 5 : 101 | *(felkiáltás* v. *megszól)* Jaj neked, szegény falunk! (FL/4 : 130); ~ *haza!* 3 : 207; 5 : 68, ~ *(édes) hazám!* 2 : 277; 3 : 57 *(ism)* ez még is siralmas, kétségbeejtő állapot! .. Szegény, szegény édes hazám! (Drt/4 : 213) + 1 : 353, ~ *magyar!* 3 : 58 ~ *(jó) →Magyarország(, ~ édes →honom)!* Szegény Magyarország, szegény édes honom, Be sokféle bilincs volt már lábaidon! (397/1 : 343) + 3 : 207 ~ *pusztuló← nemzetem!* 2 : 238, ~ *nép(, →árva nemzetem)!: (ism)* Azon valának papok és királyok .. Hogy vakságban tartsák a népet .. Szegény, szegény nép, mint sajnálom őt (Ap/3 : 150) + 3 : 187 (2×); 7 : 152 (3×); (ne-vel:) A szegény nép! ollyan felhős láthatára (574/2 : 147) || (állatról:) Vérét isszák, Csontját rágják .. E szegény báránynak az Éhes oroszlánok (381/1 : 330) [fiam] Lova alig látszott a tajtéktól és sártól .. Ugyan, úrfi, minek kínozza már azokat a szegény állatokat ..? dorgálá őt János. (HKöt/4 : 71) + uo.; ~ *pára* 1 : 130 ~ *kis →ürge* 2 : 195 | *(felkiáltás)* Szegény pillangó! neki megesett .. összetépik őt a tövisek. (379/1 : 328) — **a)** (halottról) 'néhai (jó); megboldogult': Grey és mások, kik a szegény grófot kisérék, mondák nekem, hogy mérges szavak keletkeztek mindkét részről (RH/6 : 305) Hitvesednek arcán .. Hamvadó testvére, A szegény Etelke Elvesztett vonásit Keresem (286/1 : 263) + 4 : 42, 113; 6 : 24, 129, 227, 302, 426 (2×), 427, 428, 430, 437 *(páros kif)* Fegyverneki puszta .. Szegény jó Zöld Marci halálát okozta (604/2 : 184); ~ *anyám* Szegény anyámnak nem teljesedett e kivánsága; meghalt, mielőtt láthatta volna [unokáját]. (P 291/5 : 147) + 4 : 111 ~ *jó →apám* 7 : 202 ~ *atyám* 6 : 304 (2×), 312, 313, 314 ~ *édesapám* Hát meghalt szegény édes apám, isten nyugtassa meg (N/4 : 111) ~ *nagyapám* 4 : 91 *a* ~ *öreg* hát nagyapád, a szegény öreg, hol van eltemetve? (HKöt/4 : 91) | *(felkiáltás)* hetekig szenvedett, és hetek multával vége lett szenvedésének .. Szegény Betti! sohajték (HKöt/4 : 36) + 3 : 173; 6 : 419 *(ism, párh)* Tegnapelőtt halt meg .. Szegény Jenny, szegény fiatal gyermek! (J/6 : 419) *(refrén)* Szegény barátom, hogy meg nem ölelhetlek! (799/3 : 99—100 [5×]) + 3 : 13—4 (4×); ~ *fiam!* 4 : 81 *(ism)* ledől Békülten a halom fölé, S lágyult kebel meleg könyűivel rebeg Panaszt: szegény, szegény fiam! (20/3 : 253) — **b)** *(gúny* v. *évődés)* 'pórul járt': A szegény szerelmes ifju nem vevé észre, hogy a fecsegő öreg csaknem az egész zsacskót fölemészti. (J/6 : 400), ~ *király* az óriások elszomorodának Keserves halálán a szegény királynak (JV/1 : 213) | (ne nélkül:) [Jancsi] Szegény török basát ketté hasította (JV/1 : 197); ~ *nyomorult* 3 : 58 | *(felkiáltás* v.

megszól:) ~ *király!* 5 : 90 *(ism, fokozás)* Szegény király, szegény király. . . De vigasztalódjál, Még szegényebb királyok is Lesznek, mint te voltál. (789/3 : 82), ~ *ördög!* 6 : 116 — **c)** 'gyarló, esendő': (önmagáról:) Hol . . fiatal emberek vannak, ott mi szegény asszonyok kisértésben vagyunk. (RH/6 : 380); *(páros kif:)* ~ *bűnös←lelkem* 4 : 177 ~ *gyönge←leány* 6 : 353, 371 — **d)** 'lenézett, kevésre becsült': ha falun átlovagolnak s valami szegény lyányt látnak, ki csinos könyökére vagy karcsu derekára hiú, mindig készek ennek hiúságát használni (RH/6 : 93); ~ *falusi →kacér* 6 : 92—3 ~ *kis →szerető* 6 : 305 — **e)** *(ford;* tkp. a beszélő önsajnálatának kif.; *felkiáltás, páros kif)* nincs é a kicsinynek valami hibája[?] . . Eudoxia termete olly nemes, olly egyenes! Szegény édes Eudoxiám [meine arme liebe E. ~ pauvre chère E.] ! oh, te egyetlen a világon! (KH/6 : 16) | *(megszól)* Érzem, szegény Garnierem [mein armer G. ~ mon pauvre G.], hogy túlvénhedtem éveimen (KH/6 : 64)

II. fn 50 | *-Ø* 20, *-ek* 6 (b 1) | *-t* 8, *-eket* 3; *-eken* 1; *-nek* 7 (b 3), *-eknek* 1, *-einek* 1; *-re* 3

1. 'szegény (I. 1.) ember': Álmában a szegény Nem fázik és nem éhezik (479/2 : 41) [a leány] Egy aranyat nyujtott . . — No vegye el már . . jól esik nekem, ha segíthetek a szegényeken. (HKöt/4 : 46) + 2 : 41; 4 : 281 *(páros kif, ellent:)* büszke és fukar — ~ *és →elnyomott* 6 : 319 *(szembeáll)* szivem nem eladó, e szívnek Nincsen ára, Nem megy az be a hatalmasoknak Kincstárába. . . Széjjelosztom én a ⟨szegényeknek⟩ szegénységnek, Kik kunyhóban és útfélen élnek (611/2 : 190, 384) *(ellent,* ill. *párh:) gazdag (úr)* — ~ 2 : 41; 3 : 189; 4 : 111; 6 : 237 — **a)** 'koldus': mindent elvihetnek, mi megmaradt [a lakomából], s a környék szegényeinek adhatják. (RH/6 : 136) Akármikor jött a szegény, mi nálunk Vigasztalást és kenyeret kapott. (559/2 : 127)

2. *(átv;* együttérzés kif.) 'olyan személy, akit a beszélő sajnál': *(évődés)* [a temető] meredek hegyoldalon fekszik . . a halottat kötéllel kell fölhúzni . . ha megriad a föltámadás trombitája, ezek a szegények borzasztó salto-mortalét fognak csinálni (UJ/5 : 29) *(gúny)* Az öreg úrnak élete Szánandó gyötrelem, Veséig gyötri a szegényt Féltékeny szerelem. (232/1 : 226) | (ne nélkül, értelmezőként:) ő reá, szegényre, a szerencsétlenség, Ő reá mostan mért legtöbb gondot és bajt. (370/1 : 320) Julcsa kétségbe volt esve, szegény. (N/4 : 112) + 2 : 216; 3 : 100, 225, *315; 4 : 124, 130 *(gúny,* ill. *évődés)* A családfő vén, kehes lovon, Kit kötőfékszárnál fogva von Üggyel-bajjal egy izmos legény. . . No hisz izzad még az is szegény! (133/1 : 75) + 1 : 209; 5 : 58; *(megszem)* öröm, bánat . . Kétség, remény . . ugy megtölti A szivet, Hogy ez, szegény, szinte-szinte Megreped. (660/2 : 246) + 3 : 208 | (az értelmezett odaértésével:) Esketőre viszik babám, Esketőre viszik szegényt Mások kivánsága szerént. (108/1 : 53) + 1 : 40, 186, 200, 202; 2 : 112; 4 : 31, 125, 189; 5 : 148; 7 : 199; *(gúny,* ill. *évődés)* ma nem gyönyörködhetnek már Bennem a város leányai. Sajnálom szegényeket (BI/2 : 312) + 1 : 272 *(gúny, ism)* Látszik is [Kisfaludy Károly] verseiből, hogy nem mindennapi fájdalmak között szülte, szegény. Bizony kár volt kínlódnia, szegénynek. Rá sem sok anyai szeretet pazarolt a múzsa, szegényre. (ÚL/5 : 58); *(megszem)* [kikelet!] Gyógyítsd meg a beteg hajnalt, Beteg most szegény (766/3 : 52) + 1 : 60 | *(felkiáltás* v. *megszól)* mi lesz belőled, te szegény? — Gondolod, nem ismerlek, Katica? (RH/6 : 280); *(megszem, évődés)* [a kápolnában] hanyatt fordulva hevernek a földön a szentek és angyalok; szegények! (UJ/5 : 24) *(megszem, gúny)* Oh Honderü . . Lám annyi útál tégedet . . Szegény! Sajnállak. . . mert hisz aranyával Fizetted egykor költeményimet. (325/1 : 290) || (állatról; ne nélkül, az értelmezett odaértésével:) A madár . . szörnyen elfáradt már . . Alig tudott venni lélekzetet szegény (JV/1 : 206) — **a)** 'elhunyt személy': (ne nélkül, az értelmezett odaértésével:) Feleségem meghalt, és ezt bölcsen tette. Nem szerettem, szegényt (SzM/2 : 262)

szegényen hat 1 — **I. 1.** *(párh:) betegen és* ~ 4 : 56

[szegényecske] mn

'eléggé szűkös anyagi körülmények között levő'

szegényecskén hat **1** — Ugy élünk, mint a Krisztus, ha egy kicsit szegényecskén is. (L 200/7 : 139)

szegényke fn **11** | *-Ø* 9, *-k* 1 | *-nek* 1

(együttérzés kif., *kedvesk)* 'szegény (II. 2.)': *(évődés)* Ez iszonyú látvány Megragadá gyöngéd idegét A szemérmetes Erzsóknak, S a szegényke Ájulat örvényébe bukott. (HK/1 : 142) || (ne nélkül; értelmezőként:) El kellett mondanom minden viszontagságot . . Mikor a lövésre jutottam, melly karomat fúrta keresztül, Juliskám eljajdult . . tán magamnak sem fájt ugy e seb, mint ő neki, szegénykének. (N/4 : 114) + 7 : 8 | (az értelmezett odaértésével:) Koldúlt és koplalt a fiú; A vén banyának gondja volt reá, Hogy el ne hízzék valahogy szegényke. (Ap/3 : 128) + 3 : 120; 4 : 62; 5 : 146; 7 : 111 *(megszem)* Busúlnak a virágok, Szegénykék betegek. (544/2 : 116) | *(felkiáltás* v. *megszól)* A bú [kisért] — egy szép kis szőke gyermekért. Szegényke! titkolá, hogy értem ég. (164/1 : 97) tovább harcolhatsz, szegényke . . de a dühös üldözők . . még mindig mögötted vannak (RH/6 : 156)

[szegénylegény] fn: **szegény legény 4,** *(táj)* **szögény legény 1** | *-Ø* 3 (b 1), *-ek* 1 | *-nek* 1

(szépítő, nép) 'betyár': Túri vásár nincsen Messze már; Szegény legény oda Lovon jár. (81/1 : 30) Ómáspej a nyergös lovam, nem vöttem, Szögény legény szép szörivee szöröztem. (121/1 : 67) + 2 : 293; 4 : 111 *(felsor)* Itt görcsös botjával egy vándorlólegény, Ott zsiros subában egy pár szegény legény, Itt hosszu szakállal egy üveges zsidó . . s több illyen borozó. (397/1 : 344)

vö. **legény, szegény**

szegénység fn **17** | *-Ø* 7 (b 1); *-e* 1 | *-et* 4, *-emet* 1; *-[be]* 1; *-ben* 1; *-nek* 1; *-gel* 1

1. 'anyagi javakban való szűkölködés': Mi lett a díj? rövid jólét multával Hosszú nagy inség . . De a szegénység én nekem nem fájna, Ha jó családom régi lombos fája Ugy állna még, mint álla hajdanán. (559/2 : 127) képzelem, mint szerethette kedvesét, ha illyen szegénységben sem adta el ezt a gyűrűt! (HKöt/4 : 46) + 3 : 23 *(páros kif:)* ~, *nyomor←* 4 : 65 *(hármas kif:)* ~, *megvetés←*, *gyalázat* 6 : 257 *(párh)* Ha [Dumas] a szegénységet rajzolja, kész vagyok azt a néhány garast is kihányni zsebemből, melly benne van; ha a vérpadot rajzolja, ohajtom, bár csak vérpadon halnék meg! (ÚL/5 : 75) *(körülírás:)* →*megveszi a ~et vkitől* 1 : 334; *(megszem)* [Emődy Dániel] olly erős jellem . . a millyen csak az lehet, kinek a szegénység volt dajkája és nevelője. (ÚL/5 : 60) + 7 : 211; *(jelzővel:) nagy* ~ A ház . . Roskadozott . . egyetlen ablaka, melly az utcára nézett, papirral volt foltozva. — Nagy szegénység! gondolám (HKöt/4 : 55) →*szabad* ~ 2 : 20 *(oxym, chiasmus:) szegény* →*gazdaság — gazdag* ~ 2 : 347 — **a)** 'szerény vagyoni körülmények': *(párh)* [Rikárd] jogot vett magának, a büszke Ashby gróf, s . . fia fölött gúnyolódni . . Szegénysége s azoktól függése megszoktatá őket, tőle sokat eltűrni (RH/6 : 99—100)

2. *(átv)* 'szegény emberek összessége, társadalmi rétege': Semmi sem lázít ugy föl a világon, mint ha roszúl bánnak előttem a szegénységgel. (HKöt/4 : 73) + 4 : 55 *(szembeáll:) hatalmasok — ⟨→szegények⟩* ~ 2 : 190, 384 *(ellent)* naponként visszavonnak egy-egy üdvös törvényt a gazdagok ellen, s naponként keményebb rendszabályokat állítanak föl, hogy a szegénységet megkötözzék (Cor/4 : 230)

szegényszerkesztő fn **1**

(más szerző művének címe:) *A versek közül nem közölhetők: Rapsodiák . . Szegényszerkesztő, Kupaktanács (P 66/7 : 509)

szegez ld. **nekiszegez, szögez**

szegletes ld. **szögletes**

szegődik tn ige **6** | *-tem* 1, *-ött* 2, *-tek* 1; *-ék* 1 | *-jél* 1

1. 'menet közben csatlakozik': *vkihez* ~ elindulánk a barlangba . . A kálvinista rector künn ácsorgott a ház előtt; vezetőm meghivására ő is hozzánk szegődött. (UJ/5 : 27) — **a)** *(átv)* '(munka)társként, követőként csatlakozik': *vmihez* ~ Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni; miért az Életképekben? . . mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek (L 167/7 : 86) *(körülírás:) a* →*hadistenhez* ~ 3 : 214

2. *(nép)* 'bérért (cselédi) szolgálatot vállal (vkinél); (el)szerződik (vkihez)': itt esztendőre vagy megfogadva . . Péter is esztendőre szegődött (N/4 : 103); *vkihez* ~ Szegődjél hozzám; szolga léssz, igaz, De illy urat szolgálni, mint én, Dicsőség (Ap/3 : 144)

3. *(elav)* '(érzés) kapcsolódik vmihez, vegyül vmivel': A boszuság, hogy így . . rászedetett, szegődék a bánathoz, mellyet közelgő elfogatásán érze (RH/6 : 202)

vö. **[ideszegődik], [odaszegődik]**

szegszárdi ld. **[szekszárdi]**

szegte ld. **[esküszegte]**

[szegül] tn ige: **szegűl 3** | *-Ø* 1; *-t* 2

1. 'fenyegetően ráirányul; szegeződik': *vminek* ~ E pillanatban több lándzsa szegűlt gégéjének (RH/6 : 230—1)

2. *ellene* ~ '(vmely szándékkal, törekvéssel) határozottan szembehelyezkedik': mindent elkövettem, hogy a száműzetést megsemmisítsem . . de Gloucester ellene szegűlt (RH/6 : 123) + 6 : 370

[szegülni] fn in: **szegűlni 2** — **2.** →*ellene* ~ 6 : 181, 212

[szegült] 2. mn in: **szegűlt 1** — **2.** →*ellene* ~ 2 : 305

[szégyell] ts ige: **szégyel 17** | *-sz* 1; *-tem* alr 1; *-tem* tsr 1, *-te* 1 | *-nének* 1; *-ném* 3, *-nék* 1; *-tem volna* alr 1, *-t volna* 1 | *-d* 4, *-je* 1, *-jék* 1

1. 'szégyent érez vmi miatt': Sokszor sírnék, ha nem szégyelném. (159/1 : 94) a fényüzés olly szokásokat hoz be, mit a vadak szégyelnének. (RH/6 : 121) + 4 : 248 — **a)** (vható) ~*i magát* 1. 'szégyenkezik': Világdöntő kacajra Nyilnék meg ajakam, Ha ollyan szörnyüképen Nem szégyelném magam (676/2 : 271) Juliska . . zavarodva pillantott rám és elpirult . . kissé szégyelte magát, mert még tennap illyenkor sem merte azt csak gondolni is, hogy férfi mellett feküdyék. (N/4 : 109) + 3 : 177 *(párh)* Most iszonyatosan rideg a lelki életem . . Jelen voltam fölolvasásán e [királyi] levélnek . . nem sirtam elkeseredésemben . . nem szégyeltem magamat, nem pirultam, hogy magyar vagyok (P 233/5 : 122—3), (korho-

lásként:) Lássa úrfi . . kutyáinak jobb szíve van, mint magának; szégyelje magát. (N/4 : 106) *(önmegszól; ism)* Hittem szemének, a melly Azt mondá, hogy szeret. . . Szégyeld magad, szégyeld, te Könnyenhivő gyerek! (587/2 : 161); 2. 'szemérmesen tartózkodik': *(tőism:)* ~*i magát — szégyenlős*← 4 : 98

2. (fn in-vel) 'szégyent érezve (miatta) vonakodik vmit tenni, vhogyan viselkedni': Miért szégyelném én megvallani, Hogy folynak ollykor könnyem árjai (824/3 : 197) ne szégyeld hallani Hőstettidet. (Cor/4 : 274) + 2 : 245; 4 : 100 *(párh)* Pénzemből hamar kifogytam, és keresni nem tudtam, nem akartam, koldulni pedig szégyeltem. (HKöt/4 : 42); (korholásként:) Huszonöt éves vagy, rég óta forogsz a világban, s nem szégyelsz illy iskolailag beszélni! (KH/6 : 27)

vö. **szégyenel**

szégyen fn **79** | *-Ø* 46 (b 4); *-e* 1, *-tek* 1 | *-t* 11, *-edet* 1; *-ben* 1, *-emben* 1, *-ében* 2; *-nek* 2 (b 1); *-re* 1, *-edre* 2, *-ére* 4, *-ünkre* 1; *-től* 3, *-étül* 2

1. 'annak kínzó érzése, hogy megvetnek, kárhoztatnak bennünket': *(hármas kif:) bánat,* ~*, félelem* szive keserű érzete megkétszeresűlt — a bánat, szégyen, félelem növekedék (RH/6 : 365) *bú és* →*düh és* ~ 4 : 134; *(tréf)* Én kétségbe esem a szégyen miatt, ha . . marad egy fillérünk (HKöt/4 : 52); *(szókapcs:)* ~ *bántja: (szembeáll)* a félelem utat Nem talál szivéhez, de bántja a szégyen (SzM/2 : 264) *bánat, harag,* ~ *eszi*← 4 : 103 ~ *felmarja*← 2 : 11 | (családtag vétke miatt; *páros kif:)* ~ *és bú* Térj vissza atyádhoz; ne hagyd szivét szégyen és bú miatt megrepedni! (RH/6 : 154) ~ *és keserűség vki miatt* 4 : 57; *(szókapcs:)* ~*t okoz vkinek: (páros kif)* bánatában Katica Harland Ralfra s hű szerelmére gondolt, az atyára, kinek csalódást és szégyent okozott (RH/6 : 159) — **a)** 'ennek külső megnyilvánulása': *(hármas kif:) vér,* →*harag és* ~ 3 : 194 *(szembeáll:)* ~ — *harag*← 1 : 134 (2×); *(birt szerk:)* ~ *és* →*fájdalom könnye* 3 : 204 ~ *lángja*← 2 : 343; 6 : 155 ~ *és* →*harag* →*pírja* 2 : 93; *(szókapcs:)* ~ *lemarja*← *a bőrt vki képéről* 4 : 198 ~*ben* →*ég arca* 2 : 149, ~*ében* v. →*haragtól és* ~*től* →*elpirul* 6 : 153, 394 *(tőism)* ön megszégyenített engemet, és én elpirulék szégyenemben. (HKöt/4 : 48), ~*re* →*gyullad arca* 3 : 115 *szíve* ~*étől piros* v. *pirul arca* Arcunk piros, de nem zsarnok-vértül, Hanem saját szivünk szégyenétül! (840/3 : 218) + uo.

2. 'szégyellni való dolog, cselekedet': Oh, a magyar költőknek vajmi Nagy honfi-érdemök vagyon. . . Szégyen, ha elfelejtettétek! (715/2 : 337) Feledtem szerepem, Mint lomha színész, és ugy benn akadtam, Hogy szégyen. (Cor/4 : 362) + 4 : 327; *(páros kif:)* ~*, gyalázat* Tollat nyujtanak neki, hogy Irj' alá a hódolást . . Beaurepaire elhajítja A tollat . . „Éljétek túl hát a szégyent, A gyalázatot, de én Az ellennek csak holttestet Adni át megesküvém." (750/3 : 34—5) →*kár és* ~ 6 : 73 | (fn in-vel:) Mért nem vagyok felhő az égen? Sírnom akkor nem volna szégyen. (159/1 : 94) + 2 : 218; 4 : 313; 6 : 229 — **a)** (msz-szerűen) 'szégyenletes, megalázó dolog': engemet, oh szégyen! Itt bilincsre vernek. (777/3 : 68) *(ism)* Kitöröltek [minket] a nagy nemzetek sorából . . Szégyen, szégyen! egykor mi valánk a sorsnak Számadó könyvében a legelső szám. (730/3 : 12) *(páros kif)* Szégyen, gyalázat! hát az oroszlán Rókák fészkébe tér? (410/1 : 356) + 3 : 119; 4 : 404 — **b)** *(átv:) vki* ~*e* 'olyan dolog, ami miatt vkinek szégyenkeznie kell': [Coriolanus] vak szerencséjét fölhányja, mi Szégyentek (Cor/4 : 376); *(szókapcs:)* ~*ére válik vki, vmi* 'szégyenkeznie kell miatta': ha tovább élnék, érzi lelkem, hogy nem válnám szégyenére az alkotónak (HKöt/4 : 78) + 4 : 311 *(ellent)* Ez hát nemes büszkeségünk . .? Azzal dicsekedni váltig, A mi szégyenünkre válik! (560/2 : 128)

3. 'szégyellni való állapot, körülmény': Kitekeri a hóhér a nyakad. Hogy pedig ne láthasd szégyenedet, Kivájják a varjak szemeidet. (385/1 : 332) A hősök istene . . tanitsa minden Nemesre lelked, hogy szégyen soha Ne sértsen (Cor/4 : 363) *(páros kif:)* ~ *és* →*szorultság* 5 : 39 *(párh)* Julcsát . . férje lóhátról hajtotta végig a falun karikásostorral. Sirva ríva ment a szép menyecske . . egyaránt fájtak neki a férj ostorcsapásai és a szégyen. (FL/4 : 138); (hat) *vki, vmi* ~*ére* 'vkit, vmit szégyenletes helyzetbe hozva, neki szégyenkezésre okot adva': szégyenedre élek csak, ha nem Szolgállak téged. (Cor/4 : 337) *(párh)* Rablók, fosztogatók közé keveredtem, Most is köztök élek magam szégyenére, Ártatlan útasok nagy veszedelmére. (138/1 : 80) *(párh, páros kif)* a rosz poéta . . úgy hal meg a mint született: földön csúszó nyomorúságban, magának kínjára és szégyenére, másoknak unalmára s így legóriásibb bosszuságára. (ÚL/5 : 56) *(ellent)* Békét köténk az antiumbelik Dicsőségére s Róma szégyenére. (Cor/4 : 374); *(szókapcs:)* ~*t vall* 1. 'kudarca miatt szégyenkezik': *(megszem)* a mérges felhő Szégyent vallva távozék, S szivárványos lett . . az ég. (BI/2 : 311); 2. *vkivel* 'szégyenkeznie kell miatta': ha megválasztotok [követnek], ugy hiszem, nem vallotok szégyent velem. (L 203/7 : 145) *(páros kif:)* →*kárt* — ~*t vall vkivel* 5 : 96

4. 'megvetettség, gyalázat': Ő megteszi! — Miért félnék? . . e föltételnél szégyentől nincs mit félnem. (RH/6 : 352) *(páros kif)* Az eszme, megszökni a viadal előtt, az erős szellemnek szégyen és gyalázat elleni utálatával küzdött (RH/6 : 333) + 6 : 331 *(többszörös párh:)* ~ — *megvetés*← — *büntetés*

6 : 297; *(szókapcs:)* ~ *éri* 4 : 336 ~ *hárul←rá* 6 : 384 ~ *illeti←* 5 : 85, ~*t hoz vkire, vmire* 6 : 163, 372 *(tőism)* halálba szégyenlem magam, Ha kéreget .. És hányszor vertem már meg érte, Hogy illyen szégyent hoz reám! (Ap/3 : 131) *(párh)* csalfa rokonodért téptem ki ezen érzelmeket szivemből .. érte hoztam szégyent atyám házára — érte szórtam hamvat atyám fejére (RH/6 : 344) *→nyomort* — ~*t hoz vmire* 6 : 162 | *(felkiáltás:)* ~ *rá* 'szégyellje magát!' 2 : 299; 3 : 12, 219 (részleges *ism)* elpanaszolám Szivem baját, búját az embereknek? Miként, ha ujját megmetszé, a gyermek Panaszkodik ... szégyen, szégyen reám! (274/1 : 254) *(többszörös ism)* Illy dologra sírva fakad a nemzetméltóság, és azt mondja: szégyen reánk!. . . Szégyen, igen is, de e szégyen nem illeti az ifjuságot. (P 201/5 : 85) *(ellent,* részleges *ism)* Szégyen reá, ki lomhán vesztegel, Dicsőség arra, a ki dolgozik. . . Válasszatok most: szégyen vagy dicsőség! (770/3 : 57) — **a)** 'a nemi erkölcs ellen vétő nő megvetett állapota': Jól ismerem az öreg Greenly Johnt .. lyánya szégyene szivét szinte meg fogja repeszteni. (RH/6 : 111) *(hármas kif:)* *→megbecstelenítés,* ~, *gyalázat* 4 : 35 (2×) *(halm:) nyomor, →elhanyagolás,* ~ *és kétségbeesés* 6 : 155

5. 'szemérmesség (külső megnyilvánulása)': *(szembeáll)* Csókoljon meg, tekintetes aszszony! — Arca pirul. . . harag ez vagy szégyen? (413/1 : 361)

szégyenel ts ige **26** | 23: .. *nlek* 2, *-Ø* 1; .. *nlem* 7, .. *nli* 2, *-jük* 1, .. *nlik* 1; .. *nlé* 3, .. *nlék* 1; *-ni fogjátok* 1 | .. *nlenék* 1; .. *nleném* 1 | *-d* 1, *-je* 1

1. 'szégyell (1.)': Kukoricza Jancsi becsületes nevem; Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem. (JV/1 : 199) Szégyeneljük szolgaságunk éjét (820/3 : 194) + 2 : 82, 265, 277; 6 : 31, 116; 7 : 25; *(ellent:)* (*→megbán és)* ~ *vmit — büszke←vmire* 3 : 151, 234 — **a)** (vható) *szégyenli magát* 'szégyenkezik': Gondoljatok csak vissza arra a Szluha kapitányra, hogy süvegeltétek, hogy csúsztatok-másztatok előtte .. még most is szégyenlem magamat a ti nevetekben. (P 206/5 : 97) + 4 : 73; 5 : 39 *(tőism:) szégyenli magát — szégyen* 3 : 131 *(párh)* át fogjátok látni, hogy .. nagyot vétkeztetek ellenem és magatok ellen, és akkor pirulni fogtok, szégyenelni fogjátok magatokat (P 210/5 : 108) *(szembeáll:)* *→fáj neki — szégyenli magát* 3 : 135; (biztatásként:) adjon egy pár mazsolát. — Szivesen öreg ur. Nyuljon bal zsebembe. — Oh, ez nem illenék. — Sohse szégyenelje magát; én megengedem. (J/6 : 406)

2. (fn in-vel) 'szégyell (2.)': ollyasmit teszek .. A mit szinte szégyenlek kivallni: A tükörbe is pillantgatok. (352/1 : 307) + 6 : 162 *(párh)* A magyar magyarnak lenni Elfeled vagy szégyenel (248/1 : 237); *(tréf)* a hóhér el találná tenni örök emlékül a fejemet. Pedig úgy fej nélkül csak szégyenlenék a világban járni. (TH/4 : 154) — **a)** (vható) *szégyenli magát* 'ua.': *(rosszalló)* A gyáva faj, a törpe lelkek, Kik nem szégyenlik magokat Sápadni, ha kezemben a lant Egy-egy merészebb hangot ad (778/3 : 70), (korholásként:) [az úrfi] összepirongatta szegény Julcsát, hogy nem szégyenli-e magát, éjszakának idején férfival lenni? (N/4 : 105)

szégyenleni fn in 3 | .. *nlenem* 2, .. *nelned* 1

1. szégyenlenem kell E megvetendő segitségteket. (Cor/4 : 255) *(tőism)* Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég, Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok! (576/2 : 149) *(ellent:)* *→dicsőség* — ~*eni* 2 : 273

vö. **[szégyell], szégyenlő**

szégyenfolt fn **3** | *-Ø* 1; *-jai* 1 | *-ot* 1

(átv, vál) 'szégyellni való erkölcsi szenny': *(tőism:)* *→folt* — ~ 5 : 89; *(szókapcs:)* ~ *van vki nevén* a kit te szeretsz, Annak nevén szégyenfolt nem lehet. (643/2 : 226) ~ *födi el vki fejét,* ill. ~*ot lemos* nemzetem .. a szégyenfoltot, melly fejedet födé el, Lemossuk a zsarnok tulajdon vérével! (803/3 : 105)

szégyeni mn **1**

(vál) 'szégyen (1.) okozta': Elégeti arcom A szégyeni láng! (616/2 : 195)

szégyenítő mn **1** | *leg- -bb* 1

'vkire szégyent hozó': *(párh)* Budapest az ellenség kezében van .. e bal esetnek bal következése csak ugy lesz, ha most elcsüggedünk. Ez lenne ránk nézve legkárosabb és, a mi több, legszégyenítőbb. (P 256/5 : 130)

szégyenlő fn **1** | *-je* 1

(vál) 'olyan személy, aki szégyell vmit': Csak az árulónak van becse, csak annak, A ki szégyenlője ősei nevének (704/2 : 301)

szégyenlős mn **4**

'mások előtt könnyen szégyenkező, zavarba jövő': Hölgyek körűl én szégyenlős vagyok (319/1 : 283) Ha valami mondani valód van, rózsám, itt is elmondhatod az emberek között, én nem vagyok szégyenlős. (Drt/4 : 217) + 4 : 219 *(tőism)* No most nézz a szemem közé, bátran, ne szégyeld magad, lásd én nem vagyok szégyenlős. (N/4 : 98)

szégyenpír fn **1** | *-ja* 1

(vál) 'erős szégyenkezés keltette pirosság az arcon': *(kép)* Itten nézte a hős A szülőföldéről Ballagó felhőket, Mellyeken az estfény (Vagy talán honának Szégyenpírja?) égett. (572/2 : 145)

szégyenpirulás fn **1** | *-tól* 1
(vál) 'szégyenérzet okozta pirulás': kímélj meg a szégyenpirulástól, melly a ragyánál jobban el fogja rágni képemet, ha visszaútasítasz. (L 122/7 : 41)

széjjel hsz és ik **1**
I. hsz 1
(más hat-val) 'vhol szerteszét; mindenfelé': Az egész pusztában széjjel sütött a nap (JV/1 : 186)
II. ik — ld. a *széjjel-* ik-s igéket

széjjellapul tn ige **1** | *-tak* 1
'laposan szétterül a földön': **Szh:** Az óriások sem pihentek .. Mindenikök egy-egy boszorkányt megragadt, S ugy vágta a földhöz .. Hogy széjjellapultak lepénynek módjára. (JV/1 : 215)

[széjjellebben] tn ige: **széjellebben 1**
(vál) 'lebegve szertefoszlik, tovaszáll; *(átv, vál)* elmúlik, megszűnik': Zajos órák mámora Hogyha széjellebben, Dúl a régi fájdalom Annál dühösebben. (23/3 : 256)

széjjelloccsant ts ige **1** | *-ja* 1
'szétloccsant, kifeccsent': *(kép, túlz)* Csak ugy vagyok, mint e szerencsétlen lovag, Kit szilaj paripa hurcol maga után, Hurcol engemet az eszeveszett harag, Még agyvelőmet is széjjelloccsantja tán. (610/2 : 189)

széjjeloszt ts ige **1** | *-om* 1
'szétoszt': *(tőism)* Nem, szivem nem eladó, e szívnek Nincsen ára .. Széjjelosztom én a szegénységnek .. Köztök ingyen osztom szét. (611/2 : 190)

széjjelszaggat ts ige **2** | 1: *-ja* 1
'több részre szaggat; szétmarcangol': *(kép, szembeáll)* Szerelmem sasmadár; Vagy égbe száll velem, Vagy széjjelszaggatja Körmeivel szivem. (522/2 : 99)
széjjelszaggatott 2. mn in 1 — *(hsl)* ti futtok, Mi űzünk titeket, Űzünk, mint a szélvész a széjjelszaggatott Rongyos fellegeket. (857/3 : 236)

széjjelszakad tn ige **2** | *-t* 2
'(ruha) szétszakad, tönkremegy': *(nyomósító ism)* „Eldobnám [kabátomat] — szólt — de mással nem birok;" Ez ok Miatt Hordá, mig széjjel nem szakadt, A mint mondom, mig széjjel nem szakadt. (206/1 : 164)

[széjjelszakít] ts ige
'erőszakkal széthúzva egymástól elválaszt'
széjjelszakítni fn in **1** — *(kép)* Nincs isten és nincs ördög, a ki Ismét széjjel bírná szakítni Ölelkező karunk. (783/3 : 74)

széjjeltagol ts ige **1** | *-hat* 1
'(testet) szétdarabol': *(párh:)* →*összetép* — ~ 3 : 19

széjjeltép ts ige **1** | *-d* 1
'(iratot) darabokra tép (és ezáltal érvénytelenít)': Add át e negyven pengő forintot Dobsa Lajosnak, s vedd vissza tőle kötelezvényemet és tépd széjjel, miután ezzel az egész adósság le van tisztázva. (L 245/7 : 178)

széjjelterpeszkedik tn ige **1** | *-ett* 1
'(állat) lábait szétvetve hirtelen hasra ereszkedik': A sárkány .. széjjelterpeszkedett, S kinyögte magából a megtört életet. (JV/1 : 220)

széjjeltörik tn ige **1** | *-ni fog* 1
'darabokra törik; széttörik': *(kép* is:) Vedd e gyürűt .. Előbb fog széjjeltörni benne Ez a gyémántkő, mint az én hüségem. (Ap/3 : 152)

széjjelválaszt ts ige **1** | .. *sszuk* 1
'(küzdő, verekedő feleket) egymástól eltávolít; szétválaszt': békét szerzek; dugd be kardodat, Vagy jer, segíts, válasszuk széjjel őket. (RJ/4 : 386)

szék fn **72** | *-Ø* 6 (b 3), *-ek* 1; *-em* 1, *-ed* b 1, *-e* 5 (b 4) | *-et* 12, *-eket* 5, *-emet* 1; *-be* 5, *-ébe* 3; *-ében* 2; *-éből* 4; *-hez* 1; *-en* 10, *-én* 2; *-nél* 1; *-re* 3, *-ekre* 2, *-ére* 2; *-ről* 1, *-éről* 1 ~ *-érűl* 1; *-től* 1; *-kel* 1
1. 'egy személynek való ülőbútor': fölkelt Eudoxia, hogy e .. látogatásnak végét szakassza. De a hatvanas .. székén maradt (KH/6 : 50) Ha nincs mindenki számára szék, van mégis tányéra mindeniknek .. s isten sokkal előbb teremté a zöld földet .. mielőtt az ember széket csinált. (RH/6 : 130) + 6 : 14, 368, 371 *(páros kif)* a kocsmárosné mindig talált valami igazítni valót, széket vagy asztalt leporozni (RH/6 : 154) *(párh:)* →*pad* — ~ 6 : 71; *(részletezés)* a hátramaradtak .. az egész asztali készületet, székeket s mindent egy talyigára raktak (RH/6 : 136) *bútor* — →*asztal* — ~ 5 : 54; *(jelzővel:)* →*alacsony* ~ 4 : 240; 6 : 141 →*háromlábú* ~ 6 : 78 *nagy* ~ 6 : 180; *(szókapcs:)* ~*et* →*ad* v. *nyújt vkinek* Nyujtsatok a hölgyeknek székeket, s legyetek udvariasak (RH/6 : 130) + 4 : 160 ~*et* →*ellök alóla* 6 : 78 ~*et tol* →*elébe* 6 : 49 ~*en ül* János széken ült, két tenyerében tartva fejét. (HKöt/4 : 79) + 1 : 207; 6 : 9, 141, 175, 180, 184, 323 ~*re* →*hanyatlik* v. →*rogy* 4 : 9, 149 ~*re ül* v. *veti magát* a társaság .. harmadrésze foglalt helyet a földön, mig a többiek székekre ültek az asztal köré. (RH/6 : 130) + 4 : 240; 6 : 184 ~*ről fölemelkedik* v. →*fölkel* 6 : 78, 180, 364 ~*kel* →*kínál vkit* 6 : 396 | (mint asztaltársaságban szokott

hely:) Holnap messze járok, más vidéken, Üresen fog itten állni székem. . . Cimborák, ez a bucsú-pohár! (625/2 : 206) | (mint színpadi kellék:) Egressy . . elesett s néhány lépésnyire csúszott, s bele kapaszkodott egy székbe (P 132/5 : 43); *(páros kif:)* ~ *és asztal* a decoratorok . . a szinpadra székeket és asztalokat hordanak. (P 201/5 : 79) ~ *és* →*pamlag* 5 : 21 — **a)** 'karosszék': Pomenars ur hátraveté magát székében [Lehnstuhl] (KH/6 : 48) Hallgatom önt, felele Eudoxia fölemelkedve székében [Sessel] (KH/6 : 49) + 4 : 191; 6 : 29; *(birt szerk:)* ~ *karja*[1] 4 : 168; 6 : 8, 295, 310 *(párh)* széke karára vagy páholya szélére támaszkodék (KH/6 : 6), ~ *mélye* az öreg széke mélyéből . . kevéssé jóakaró tekintettel vizsgálá vendégét (KH/6 : 38); *(szókapcs:)* ~*be dől* v. →*ereszkedik* 6 : 15, 333 ~*be omlik* v. →*tántorodik* 4 : 157; 6 : 56 ~*be ül* v. *veti magát* Székbe veté magát, s fejét két kezére támasztá. (ÁB/6 : 440) + 6 : 312, ~*éből* →*fölemelkedik* v. *fölkel* v. →*fölugrik* 6 : 52, 160, 315 — **b)** 'trónus': *(szimb, tőism)* Midőn a népek gyermekek valának, Magoknak cifra ragyogó játékszert, Bibor karszéket, s koronát csináltak. S rá nyomták ezt egy fajankó fejére, S felülteték e fajankót a székre. (242/1 : 231); *(jelzővel:)* →*bíboros* ~ 4 : 189, *királyi* ~ 1 : 266; 3 : 202 *(kép)* Az a boldog hegy, ott uralkodik Királyi széke dicső magasán (742/3 : 26); *(szókapcs:)* →*királyi* ~*en ül* 2 : 316; 3 : 49 | (Isten égi trónusáról:) Hol a teremtő széke tündököl Felhők felett a csillagezreden . . egy szelid sugár Leng onnan rátok (38/3 : 265) + uo.; *(jelzővel:) királyi* ~*: (kép)* Zsarnok vagy, isten . . Ott űlsz az égi trónuson . . és naponként Hajnalsugárral s megrepedt sziveknek Vérével ujra s ujra fested Királyi széked kopott bíborát! (Ap/3 : 168)

2. *(átv)* 'magas hivatali méltóság, tisztség (jelképe)': *(jelzővel, párh:) királyi* ~ — *korona*← 3 : 208; *(szókapcs:) királyi* v. →*nádori* ~*et* →*elfoglal* 1 : 196, 199; 3 : 41; 4 : 192 *királyi* ~*en ül* 'uralkodik': A királyi széken én sokáig ültem, Rajta megvénültem, rajta megőszültem (JV/1 : 200) + 3 : 206

[szekatúra] fn: **secatura 1**

(olasz-ném) 'bosszantás, kellemetlenkedés': *(tréf)* A város alatt foly a Rima-vize, mellyben ugy megfürödtem, hogy majd bele fúltam . . Ha mégis bor lett volna, de vizbe fúlni. . . secatura! (UJ/5 : 33)

székely mn és fn **21**

I. mn 8

'Erdély délkeleti részében élő magyar népcsoport tagjaiból álló': Két zászlóalj volt ellenünk, seregünkből csak négy század (a 78. számu székely zászlóaljból) volt a tüzben (P 272/5 : 137) — **a)** 'hozzájuk tartozó, velük kapcsolatos': ~ *fegyverek*← 3 : 75 ~ *hondal*← 7 : *512 — **b)** 'rájuk jellemző': Átaljában csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, a ki maga látja. (P 272/5 : 137) *(refrén)* Csak nem fajult el még a székely vér! Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér. (852/3 : 231 [3×]) — **c)** 'e népcsoport által lakott (terület)': *(párh, poláris kif:) német — ~ világ — lengyel — horvát*← 3 : 298; ~ *Föld* ld. **Székelyföld**

II. fn 13 | **-Ø** 7 (b 1), *-ek* 4; *-ekhez* 1; *-eknek* 1

1. 'székely ember; (tsz:) a székely népcsoport': te, lelkem, szállj a Királyhágón által Érzelmeimnek tündérvilágával, És szórd el ott e kincseket, Ajándékozz meg ifjat, öreget . . De legszebb részét add a székelyeknek! (783/3 : 75) *(verscím)* A székelyekhez (813/3 : 185) — **a)** 'székely katona, harcos': A székelyek [verscím] Nem mondom én: előre székelyek! Előre mentek úgy is, hős fiúk (852/3 : 231) [az ellenségnek] Két ágyujok is nálunk maradt, az egyiket négy székely szemem láttára vette el példátlan bátorsággal. (P 272/5 : 137) + 5 : 132, 139 (2×) | (ált ért.:) a székely csak egy feltét alatt illy vitéz: ha vezére még vitézebb, mint ő (P 272/5 : 137)

2. (esz) 'a székely népcsoport': Föl, székely, föl, közös az ellenségünk, Ti nektek is az árt, a ki minékünk (813/3 : 185) *(ism)* Föl, székely, nézz szembe az ellenséggel; Ki néz vele szembe, ha nem a székely? Hisz a székely ősapja volt Attila (uo.)

Székelyföld tulfn **2** | **Székelyföld 1, székely Föld 1**: *-re* 2

'székelyek lakta terület Erdély délkeleti részében': Nagy Bányáról jövök. A székely Földre szándékoztam utazni némileg országos kiküldetésben (L 235/7 : 169) + 5 : 128

Székelyhíd tulfn **4** | **Székelyhíd 3, Székelyhid 1**: **-Ø** 1 | *-on* 2; *-ra* 1

(földrn) 'mezőváros Bihar megyében (Săcuieni, Románia)': [Diószegről] Székelyhídra menénk, s itt mintegy 3 hétig játszánk. (L 31/7 : 24) Székelyhídon etettünk, épen azon fogadóban, hol 1843-ban mint színész játszottam (ÚL/5 : 54) + 7 : 25; (vers keltezésében:) A szerelem, a szerelem . . (Székelyhíd) (596/ÖK.[1] 151)

szekér fn **50** | **-Ø** 21 (b 4), *szekerek* b 1; *szekerem* 1, *szekere* 1, *szekerünk* 1 | *szekeret* 2, *szekerét* 2; *-be* 1; *-ből* 1; *-hez* 2; *-en* 2 ~ *szekeren* 2, *szekeremen* 1, *szekerén* 2; *-re* 2; *-rel* 6, *szekerekkel* 1, *szekerével* 1

1. 'állati erővel vont, rugózat nélküli négykerekű jármű': Fazekasé volt a szekér, mellyet [János] látott; Kereke tengelyig a nagy sárba vágott; Ütötte lovait a fazekas (JV/1 : 209) Hat címeres ökör sétál a szekérrel (673/2 : 268) + 1 : 209, 210; 2 : 268 (2×),

269; 5 : 26, 139, 141 *(tőism:)* ~ — *ökörszekér*~ 1 : 336 (2×) *(refrén)* Az országúton végig a szekérrel A négy ökör lassacskán ballagott. (392/1:336 [4×]); *(met; szembeáll)* Azt gondoljátok: a költés szekér, Melly ballag széles országútakon? Sas a költés (183/1: 114); *(jelzővel:)* →*döcögő* ~ 5:160, *könnyű* ~: *(met)* illyféle szavakkal Terhelte meg a levegőnek Könnyű szekerét, Hogy szállítná azokat A derék hangászi fülekbe (HK/1 : 128) *(kép)* szél úr könnyü szekeren Gyors lovakkal más vidékre hajt (133/1 : 76), →*négyökrös* ~ 1 : 336 →*rakott* ~ 4 : 102 *terhes* ~: *(párh)* Nem a terhes szekér Alföld fertőiben, Nem a vitorlátlan Hajó a tengeren .. Te jösz lassan, te vén idő. (631/2 : 212) →*töltényes* ~ 5 : 133 *üres* ~ ül .. a kisbéres a vendégoldalon. Behordta a szénát .. Üres szekerével ballag a tanyára. (673/2 : 268) →*vendégoldalas* ~ 2 : 316; *(szókapcs:)* ~*en megy* 1 : 336 ~*re ül* uo. — **a)** 'személyszállító, utasszállító szekér': Egész uton — haza felé — Azon gondolkodám: Miként fogom szólítani .. anyám? .. állni látszék az idő, Bár a szekér szaladt. (135/1 : 77) a midőn megindult szekerem, S elgondolám, hogy végkép elhagyom [a lányt]: Elkezde fájni a szivem nagyon. (164/1 : 97) + 2 : 89; 5 : 17, 19, 20, 45, 56; *(jelzővel:)* *eperjesi* ~ Kassára ugy uzsonnatájban értünk, s az eperjesi szekér csak másnap indult (UJ/5 : 20) →*fogadott* ~ 5 : 61 — **b)** 'foglyot, elítéltet szállító szekér v. kordé': [a poroszlók] kegyetlen, gúnyos röhögéssel Emelték fel őt s vitték a szekérhez, Melly ott az ő számára állt .. legyűrték, megkötözték S bedobták őt a szekér mélyibe. (Ap/3 : 162) *(hármas párh)* Egyszerre zaj üté meg fülemet... szekerek zörgése... lovak dobogása... emberek ordítozása .. azt képzeltem, hogy fiamat, Bálintot, akasztani viszik (HKöt/4 : 79); *(jelzővel:)* *piros* ~: *(met)* Mi volt nekem A szerelem? .. piros szekér, a mellyen Veszőhelyre vittek engem. (590/2 : 167) — **c)** 'diadalszekér': →*győzelmi* ~ 2 : 253

2. 'mitikus égi jármű': *(jelzővel:)* *aranyos* ~ a fényes nap föllépett az égre. Föllépett aranyos szekeren ragyogva (JV/1 : 217); *(birt szerk:)* →*Göncöl szekere* 1 : 338, 418, ld. még **[Göncölszekér]**, **göncölszekere** | (önállóan, a mesebeli négylovas kocsinak képzelt Göncölszekérről:) Barangó .. Az istálóból négy tátost kivezetett .. S befogta őket a szekérbe legottan. (SzÁ/1 : 338) + uo. (2×)

3. *(szimb* v. *alleg)* 'események, történések változatos menetét jelképező jármű': [a király] Felesége tartotta az Ország gyeplőszárát, Ögyelgett is ám a szekér Majd tüled majd hozzád. (773/3 : 59); *(birt szerk:)* *szerencse szekere* 'sors jó v. rossz alakulása': *(ráértés)* a változó szerencse szekerén A nagy világot összejártam én. (60/1 : 13)

szekérkenő fn 1

'a szekér tengelyvégeinek kenésére használt zsíros kenőcs; *(átv)* a boldogulás eszköze': A pénz, a pénz! ez ám a bökkenő. Ez életünkben a szekérkenő. Nélkűle a kerék lassan forog (164/1 : 97)

szekérkerék fn 1

'szekér kereke': *(kép)* Szeretet... hah, ezt a szép virágot .. kitéptétek .. S kidobtátok azt az országutra, S ott átment rajt a szekérkerék (758/3 : 44)

székesegyház fn 4 | -Ø 3 (b 1) | *-át* 1

'nagy érseki v. püspöki templom': A székesegyház [Kathedrale] harangjai .. vecsernyére kongának (RH/6 : 180) + uo. *(hsl, párh)* előkelő hölgy volt, lelkes, mint egy daemon, büszke mint egy német székesegyház [Domkapitel, tkp. 'székeskáptalan'] (KH/6 : 21) — **a)** *(átv)* 'nagy templom': *(birt szerk:)* →*rokkantak* ~*a* 6 : 39

[Székesfehérvár] tulfn: **Székes-Fejérvár** 5 | -Ø 3 | *-ra* 1; *-ott* 1

(földrn) 'dunántúli város': Egressy Gábor barátom Székes-Fejérvárra ment vendégszerepekre s engemet is elhítt magával (L 137/7 : 52—3); (vers keltezésében:) Első szerepem .. (Székes-Fejérvár.) (65/ÖK.[1] 114) + ÖK.[1] 117; PE. 11 : 52 | (mint egykori királyi székhely:) Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székes-Fejérvárott. (P 258/5 : 142)

székfoglaló mn 1

'vmely társasági tagság v. tisztség elfoglalásakor mondott (beszéd)': (a pápai Képző Társaság ülésén:) Székfoglaló beszéd (Birálói fellépéskor) (P 14/5 : 5)

székház fn 1 | *-ba* 1

'vmely hatóság székhelyéül szolgáló épület': A helytartótanács előtt Klauzál szónokolt .. Tancsicsot a székházba vitték, onnan jött a városházához (P 258/5 : 141)

szekrény fn 3 | -Ø 1 | *-t* 1; *-ért* 1

(nép) 'fedeles láda mint bútordarab': Középütt a fal mellett állt a szekrény, azon a csobolyó, s benne a nádszál, mellyel ittak belőle. (N/3 : 110) — **a)** 'értékőrző ládikó; kazetta': ha ott megáll előtte, ollyat kap, a mit én föl nem vettem volna Coriolinak minden szekrényeért [chests] s az aranyért, melly azokban van. (Cor/4 : 265) + 2 : 333

[Szekrényessy] tulfn: **Szekrényesi** 1

(csn; önállóan) '~ Endre, a pesti városi rendőrség főparancsnoka 1848-ban': 1848. Marcius 15kén .. Szekrényesi városkapitány azt kérdezte Landerertől, kell-e katonaság? (P 258/5 : 141)

[szekszárdi] mn: **szegszárdi 1**
'Szekszárd dunántúli városból érkezett, ill. rá vonatkozó': *jövő alkalommal közölni fogjuk az ipolysági .. szebeni, szegszárdi .. örvendetes híreket (P 81/7 : 511)

[szekunda] fn: **secunda 1** | *-ba 1*
(lat) 'iskolai elégtelen osztályzat': *(szókapcs:) ~ba →ponál*, ill. *→esik* 1 : 89

[szekundáns] fn: **secundans 9, secundáns 1** | *-a 1*; *-aim 4* | *-aimat 4*; *-ához 1*
(lat) 'párbajsegéd': Secundansaim a pisztolyt sürgették .. ugy .. hogy ha az első lövésre nem találunk, ujra töltünk és mindaddig míg egyikünk a fűbe nem harap. Képzelheted, hogy visszahökkent erre az ellenfelem secundánsa is, hát még maga az ellenfél! (L 218/7 : 155) + uo.; 7 : 160 (2×); *(szókapcs:) ~ait (el)küldi vkihez* magam küldtem ismét secundansaimat hozzá vagy is az ő secundansához, ki azt nyilatkoztatta, hogy csak kardra megy de pisztolyra nem (L 218/7 : 155) + 7 : 54, 154, 160

szél[1] fn **140** | *-Ø 102* (b 3), *szelek 8* (b 1); *szele 6* | *szelet 2*, *szeleket 1*, *szelét 3*, *szeleit 1*; *-be 3*, *szelekbe 1*; *-ben 5*; *-nek 4* (b 1), *szeleknek* b 1; *-től 1*; *-lel 1*, *szelekkel 1*
1. 'levegő mozgása, áramlása a szabadban': Piros az ég alja: aligha szél nem lesz. (JV/1 : 204) Szibériai idő volt .. a szél, mint korbács, hasította arcomat (HKöt/4 : 44) + 1 : 76, 107; 2 : 81; 3 : 22; 4 : 34, 100, 250; 6 : 449 (2×) *(verscím)* A szél (582/2 : 156; 7 : 517; PE. 11 : [199]); *(páros kif:) eső és ~* 7 : 66 *~, vihar* Most uralkodnak a szelek, a viharok, Egyik fönn a légben magasan kavarog, Másik alant nyargal (738/3 : 22); *(felsor:) ~, hidegség←, hó, eső* 2 : 241; *(hsl)* végigfutott rajt a hideg, Mint a romok között a szél. (Ap/3 : 164) + 2 : 150; 6 : 330; *(megszem)* Kopogtat a szél és bemegy, Bár a cigány nem szól: szabad! (291/1 : 267) + 1 : 344; 2 : 241, 302 *(kép)* Koszorúnk egy levelét veszíti, A szél épen engemet röpít ki (625/2 : 205); *(jelzővel:) cudar ~ : (megszem, ism)* ha a szél, e cudar szél Ablakomnál megjelen: Ollyat kacagok szemébe, Hogy megpukkad mérgiben! (656/2 : 241) *(hideg v. hűvös) →csípős ~(, →jégdara és eső)* 1 : 217; 2 : 120; 6 : 119 *délnyugati ~* 6 : 177 *éji ~* 6 : 339 *elragadó ~* 2 : 235 *enyészetes ~* 2 : 18 *erős ~* 6 : 119 *(beteg) →esti ~* 2 : 74, 102; 3 : 269 *kegyetlen ~* 4 : 19 *kemény ~* 3 : 33 (2×); 6 : 448 *kósza ~* 2 : 313 *könnyű ~* 1 : 187, 241 *lázadó ~* 4 : 362 *lebegő ~* 6 : 86 *örök ~* 2 : 53, *(bús) őszi ~* 1 : 328; 2 : 113, 328; 7 : *634 *(hsl)* már vége a mulatságnak. Későn érkeztem, mint az őszi szél, melly nem lel virágot, a mit leszakítson. (Drt/4 : 215) *(megszem)* Beszél a fákkal a bús őszi szél [verscím is] (677/2 : 272; 7 : 518; PE. 11 : [200]) + 3 : 109, ld. még **őszi szél**, *romboló ~* 2 : 114 *suttogó ~* 3 : 200, *süvöltő ~* 5 : 64 *(ism)* Az idő elkomorodott. Szél jött, haragosan süvöltő szél (HKöt/4 : 41), *változó ~ : (met)* Nincs változóbb szél az emberi szívnél. (HKöt/4 : 16) *viaskodó ~* 2 : 198, *zúgó ~* 3 : 250 *(megszól)* Hallgass, zugó szél, hadd beszéljek én! (541/2 : 113); (értelmezővel:) Másnap, a mint az ég alja jövendölte, Csakugyan szél támadt, mégpedig nem gyönge. (JV/1 : 204) *~, a nyargaló* 2 : 35; *(birt szerk:) ~ játéka* 3 : 270, 361 *~ muzsikája* 1 : 332 *~ szárnya←* *(— habok →fölszíne)* 1 : 187; 6 : 411 *hullám s ~ viszálya←* 2 : 24, *ősz*[1] *szele* 2 : 24 *sivatag szele* 2 : 389 *számum szele* 3 : 18, *(birt szerk, met:) események szele* Az események romboló szele Nem fú jelenleg (541/2 : 114) *felejtés szele* A költészet fája életem, Minden versem egy levelke rajt. Fa, levél el fog hervadni majd, A felejtés szele rá sohajt. (203/1 : 159) *szomorúság szele* Midőn szomorúságnak szele fú, [a remény] Vidámság köpenyét akasztja rám. (249/1 : 238); *(szókapcs:) ~ dühöng* 4 : 80 *elkap* v. *elragad* v. *sodor vmit* 2 : 24, 183; 3 : 90, *~ fúj* 1 : 140, 267; 2 : 114, 271, 297; 3 : 33; 4 : 18, 32; 6 : 128 (+ 7) *belefúj vmibe* 2 : 235 *elfúj* v. *lefú vmit* 1 : 328; 2 : 53; 5 : 28 *kifúj vmit: (ism* párbeszédben:) Ah, kezdém, hogy pirulásom okát palástoljam, ez a szél ugy kifúja az ember képét. .. — Szél? kérdé Róza mosolyogva .. a kertben a fák levelei meg sem mozdulnak (HKöt/4 : 18), *~ (végig)fut* v. *át-* v. *keresztülrohan* v. *(el)szalad (vhol)* Roskadó félben van a ház, Hámlik le a vakolat, S a szél egy darab födéllel Már tudj' isten hol szalad (708/2 : 304) + 2 : 74, 302; 3 : 164; 5 : 48; 6 : 119, 448 *~ fütyörész* 1 : 12 *hajt*[1] v. *űz vkit, vmit* 1 : 49; 2 : 96, 329; 3 : 231; 4 : 41; 6 : 450 *leng* 6 : 272 *lenget vmit* 1 : 217, 280; 4 : 80 *megfordul* 2 : 96 *nyög(ell)* 2 : 302; 3 : 246 (2×), 269 *(meg)ráz vmit* 1 : 280; 4 : 360 *(rá)sóhajt* 1 : 159; 3 : 109; 5 : 72 *susog* v. *(nyögdelve) →suttog* 1 : 282; 2 : 102; 6 : 322, 448 *süvölt* v. *belesüvít vmibe* 2 : 302; 4 : 80; 5 : 124; 6 : 448 *(föl)támad* 1 : 204; 2 : 114, 120 *(be)zúg* 1 : 346; 2 : 113; 3 : 18; 4 : 80, *→elosztja a napot és szelet* 6 : 386, *~be hint* v. *szór vmit* hogyha egy személy Forogna fönn .. Porrá törnék azt s a szelekbe szórnák (Cor/4 : 313) + 6 : 449 *~be kapaszkodik* 1 : 204 *~ben leng* v. *száll* 3 : 184; 6 : 215 *~től meglebben* 1 : 107; **Szh:** *(ford:) szabad, mint a ~* Bocsásd ki Szegény gazdámat, kérlek. [Cominius:] .. szabad Lesz, mint a szél [as is the wind] (Cor/4 : 259); **Sz:** *→kedvező ~ fúj* 7 : 12 *tudja, honnan →fúj a ~* 1 : 46 | (jelzőként; *megszem)* szél úr könnyü szekeren Gyors lovakkal más vidékre hajt (133/1 : 76) *(megszól)* Szél barátom, ne kutyálkodj, Megütöm a kezedet. (656/2 : 241) | (gyorsa-

ság kif.:) Ómáspej a nyergös lovam .. Mögeresztöm, a szél sem ér nyomába. (121/1 : 67) + 2 : 201; **Szh:** *gyorsan, miként a* ~ csak előre .. tovább mindegyre, Gyorsan miként a szél. (697/2 : 295), *megy, röpül* v. →*rohan, mint a* ~ 2 : 38 (részleges *ism)* [a székely katonák] Mennek, röpűlnek, mint a szél, s üzik Az ellenséget, mint a szél a port! (852/3 : 231)

2. 'vki, vmi mozgása által keltett légáramlás': táncosok és táncosnők dobogtak lábaikkal .. s forogtak egyre sebesebben .. érzém rohanásuk szelét (AB/6 : 441); *(szókapcs:) nagy ~lel* 'sietve, sebbel-lobbal': Merre olly nagy széllel, Ambrus gazda? (175/1 : 106)

3. *(átv)* 'légáramlás keltette susogó hang': Leth fia állott egy darabig, s hallgatta a szelet fürtös hajában. (Oith/6 : 448)

4. *(átv)* 'vmely esemény bekövetkezésének előjele': *(ráértés, jelzővel:) hírmondó* ~ a közelgető viharnak Megérint hírmondó szele (778/3 : 70)

szél[2] fn **53** | *-e* 4 | *-ét* 5 ~ *-it* 1, *-eit* 1; *-ébe* 1; *-éig* 1; *-én* 20; *-énél* 1 ~ *-inél* 1; *-ére* 14, *-eikre* 1; *-ről* 1, *-éről* 2

1. (szraggal) 'vmely tárgynak, területnek határvonalához közel eső része': Szántanak szomszédid, S a magokéhoz oda Szántják földed szélit. (692/289) Láttam jó atyámat .. . vagy csak koporsóját, Annak sem látszott ki csak az egyik széle (854/3 : 233) + 3 : 79, 126; 5 : 48; 6 : 76, 209, 326, 390; *ágy* v. *nyoszolya* v. →*pamlag* ~*e* Köztünk, folytatá [Róza] ágyam szélére ülve, köztünk vége a szemrehányások idejének (HKöt/4 : 32) + 3 : 111; 6 : 413, 443 →*bérc* v. *domb* ~*e* hatalmas sereg közeledik .. Túlnan a domb széléről [von der Spitze der Anhöhe] láttuk (RH/6 : 220) + 2 : 15 *felhő* v. →*felleg* ~*e* felhőim megrepednek! S széleikre rózsaszínben Száll az égő napsugár (494/2 : 53) + 2 : 257, →*felső-öltöny* v. *kötény* v. →*lajbli* v. *ruha* ~*e* Sári köténye szélét csipkedte (FL/4 : 139) + 1 : 133; 6 : 440 *(kép)* merülj vissza a sárba, mellyből ruhám szélébe kapaszkodva kimásztál! (Drt/4 : 219), →*papír* ~*e* 6 : 278, *(párh:) tó* ~*e* — *közepe* v. →*tisztája* A tónak szélénél a káka közepett Egy hosszú nyakú gém eledelt keresett, És a tó közepén gyors halászmadarak .. le s föl szállongtanak. (JV/1 : 186) + 5 : 48, 66 — **a)** 'vminek a (látszólagos) határvonala': fölséges körülnézés esik le a messzenyúló rónákra, miknek szélére .. eljön a délibáb kelet felől (ÚL/5 : 55); *föld* v. *ország* ~*e* Másnap reggel a nap szokás szerint fölkelt, De nem lát .. ollyat minden reggel, Mint .. a millyet látott Mingyárt, mihelyest a föld szélére hágott. (JV/1 : 195) + 3 : 22 →*láthatár* v. →*látkör* ~*e* 2 : 89; 3 : 79; 4 : 29, 92; 6 : 230 — **b)** 'part': →*Duna* ~*e* 2 : 56 — **c)** 'nyílás pereme': *gödör* ~*e* csak néhány lépésnyire valának a véres helytől a gödör szélén (RH/6:302) + uo. →*örvény* ~*e* 2:262; 4 : 39 →*sír*[2] ~*e* 1 : 320; 3 : 212 — **d)** 'vmely terület határvonala mentén, de azon kívül levő rész': a fiatal lovag az erdőn kivűl egy kis csere szélén barátival találkozék (RH/6 : 218) [a zsivány] Kiült a nagy országút szélére (SzP/2 : 59) + 6 : 169; →*(tövis)erdő* v. →*liget* ~*e* 3 : 315; 6 : 82, 120, 317, 378, 381 — **e)** 'páholy könyöklője, párkánya': *(párh)* mozdulatai, ha széke karára vagy páholya szélére támaszkodék .. aristokratai hozzáillőség bélyegét viselék (KH/6 : 6)

2. *(nép)* 'szélesség': *(párh)* e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobácskában, mellynek hossza öt, széle pedig két lépés (ÚL/5 : 55); *(szókapcs:) hossza, ~e egy* 'olyan széles, mint amilyen hosszú': Négyszögű épület, majd egy hossza, széle (Tb/3 : 291)

3. (hat) ~*ről* 'oldalt': *(szembeáll)* Míg illy események Gazdagiták a világ történeteit A kocsmaterem közepén: Szélről a béke barátja Bagarja, s Harangláb .. Űltenek, ittanak egyre. (HK/1 : 130)

[szeladon] fn: **Seladon 2**

(fr-ném) 'epedő, szerelmes udvarló': sohasem hinné, milly Seladon [Seladon ~ céladon] voltam én .. tizenkét lapos leveleket rögtönzék .. Olvasta ön Heloizát, de, becsületemre, az csak olvadt hó akkori beszédemhez képest. (KH/6 : 21) — **a)** *(gúny)* 'szoknyavadász': Mit hányogatja ön garnisoni hódításaimat szememre .. azt tartom, hogy ez a kiélt Seladon s bikfic unokaöccse összebeszéltek (KH/6 : 39)

szélcsend fn **2** | *-Ø* 1 | *-ben* 1

'a szabad levegő mozdulatlan állapota; *(átv)* eseménytelen nyugalom': *(ráértés)* Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén (L 274/7 : 202) *(ellent, tőism)* lantom .. pihen, Mivel szélnek kell fujnia, Hogy zugjon a fák levele, S szélcsendben ugy hallgat, miként A fák, az ember kebele. (676/2 : 271)

szelence fn **3** | *-t* 3

'kis doboz': Guy de Margan a kis hímzett zacskóba dugta kezét .. s egy elefántcsont pénzdarab nagyságu szelencét [Büchschen] vett ki. (RH/6 : 358) + uo.; 6 : 362

szeles mn és fn **2**

I. mn **1**

(átv) 'meggondolatlan, elhamarkodott': Megfontolá a dolgot a komoly has, Nem mint szeles [rash] vádlói (Cor/4 : 232)

II. fn **1** | *-ek* b 1

'meggondolatlan személy; *(átv, ford)* szá-

hős': A szelesek [Poltron] bátorságrohamában valami nyers, sőt kegyetlen, s . . hamarkodott van. (KH/6 : 30)

Szeles tulfn **1** | *-hez* 1
(csn; önállóan) '~ Lajos ügyvéd, országgyűlési képviselő, járási kormánybiztos': küldtem secundansaimat az övéhez [= Nagy Károlyéhoz], Szeleshez, ki a kihivott nevében kijelenté, hogy ez kész víni karddal (L 221/7 : 160)

széles mn **93** | 92: *-Ø* 86 || *-ebb* 5 ~ *-b* 1
1. 'hosszára v. magasságára merőlegesen (viszonylag) nagy kiterjedésű': Délibábos ég alatt kolompol Kis-Kunságnak száz kövér gulyája; Deleléskor hosszu gémü kútnál Széles vályu kettős ága várja. (176/1 : 107) Ternyei Boldizsár volt . . Fejét széles, lekonyult karimájú kalap, testét koldusrongyok födék. (HKöt/4 : 84) + 6 : 141, 287 *(allit)* Ment János vitézzel a megindult gálya, Szélbe kapaszkodott széles vitorlája (JV/1 : 204) + 3 : 80 *(páros kif,* ill. *párh:)* ~, *mély←* v. *mély* — ~ Sebe mélyebb s szélesb a Dunánál (336/1 : 297) + 6 : 180, 299; ~ *asztal* a széles asztal, melly körül [a vendégek] ültek, kicsinynek tetszett a terem közepén (RH/6 : 237) ~ *kard* v. *→kés* 6 :216, 230; (**Szh**-*szerű:) oly* ~, *mint egy →templomajtó* 6 : 299 | (testrészről:) Nem angol ló az én Pegazusom . . Nem is német teherhordó állat, Széles háttal, medve-topogással. (653/2 : 237) *(páros kif:)* ~ *és →magas* v. *magas,* ~ 6 : 97, 106, 114 *(párh)* lábszárai erősek, kerekdedek valának, karja barnult, hosszu, melle . . szokatlan széles (RH/6 : 73) *(szembeáll:)* ~ — *karcsú←* 6 : 106; ~ *kéz* Értem! kiálta föl készséggel Garnier, széles kezét oda nyujtva (KH/6 : 37) ~ *mell←* 6 : 371 ~ *tenyér←* v. *tenyerű* 1 : 120, 136, 137 (3×), 138 (3×), 139 (2×), 140, 141, 142 (2×) ~ *váll (— kis →fej²)* Meglehet, hogy ez az afrikai Herkules célt ér durva hangjával, pandurbajszával s szerfölött széles vállaival. (KH/6 : 47) + 6 : 180, 318 || (nagyjából vízszintes kiterjedésben; területről:) a gyalogút sokkal szélesebb volt, mint lenni látszék (RH/6 : 151) *(páros kif:)* ~, *hosszú←* 1 : 225; 2 : 280; 3 : 78; ~ *domb* egy széles [weithin ziehenden] domb oldalán az erdő ismét kezdődék (RH/6 : 105) ~ *folyam←* v. *→folyó* 1 : 265; 4 : 33 ~ *tengerkar←* 6 : 392 ~ *(→ország)út (— rövid←)* egyéb, szélesebb utak is mentek az erdőn át. (RH/6 : 104) + 1 : 114; 6 : 356 — **a)** 'tág (nyílás)': Megnyílt akközben az ajtó, S lett széles az ő nyílása, Mint szája a helybeli kántornak, Mikor éneket énekel (HK/I : 127) — **b)** 'bő (ruhadarab)': Széles köpenyt viseltek, s mindkettő mélyen fejébe huzá csuklyáját (RH/6 : 178) + 6 : 277 *(szembeáll)* szűk öltözete felett széles, halványsárga fegyveröltöny volt, melly . . arra szolgált, hogy ruháit a portól ója (RH/6 : 76)
2. 'minden irányban messze kiterjedő': [Boisgontier] szemei az égen függtek, melly mint széles, csillagos földöv szolgált a mezei ház kertjeinek födelül. (KH/6 : 66) Sherwood erdeje . . széles kiterjedése és sűrüségéről elhiresült (RH/6 : 317) *(páros kif:) →mély és* ~ 5 : 40; *(kép)* Oh szerelem, te végtelen óceán . . Meglátja széles tükrödben magát a Határtalan menny minden csillaga (S/2 : 78); ~ *ország* [a francia király] Széles országában föl s le bujdosva járt (JV/1 : 194) ~ *tér* facsoportok . . mintegy két három holdnyira terjedtek, s aztán széles téreket hagytak a vadak legelőjeül (RH/6 : 113); **Sz:** ~ *a világ* 'máshol is találok magamnak helyet, megélhetést': Megvetve a várost miattatok, Hátat fordítok . . . széles a világ [There is a world elsewhere]. (Cor/4 : 321) | (fokozó, túlzó kif-ekben) ~ *földön←* 1 : 277 ~ *világ* a mi átka van a széles világnak, Ha isten meghallgat, mind reátok szállnak. (SzÁ/1 : 339) + 1 : 325; 3 : 134, 248; *(inverzió:)* ~ *e haza* A társaság is végre szétoszolt . . S én ujra jártam széles e hazát (205/1 : 162) + 5 : 87; 7 : 160, 165 ~ *e világon* 2 : 165; 4 : 61, 95; 5 : 40, 108, 119; 6 : 394 *(párh, ism)* vajon van-e széles e hazában, széles e világon kivülem ember, kinek eszébe jut, hogy a mai nap e hős [= Rákóczi] halála napja? (P 201/5 : 87) — **a)** 'terjedelmes, nagy': Óriásországban . . ollyan széles volt a fák levele, Hogy szűrnek is untig elég volna fele. (JV/1 : 211)
3. *(átv)* 'túláradó (jókedv)': Ez estén széles jó kedvében volt a tisztelt közönség (P 38/5 : 8) lelkemnek . . széles jó kedve van (249/1 : 239) + 2 : 168
4. *(átv)* 'sok mindenre kiterjedő': ~ *tudományú←* 7 : 9; *(szókapcs:)* ~ *körre← terjed* 6 : 113
[szélesen] hat: *(táj)* **szélösen 1** — **1.b)** Borjúszájas ingöm lobog szélösen (121/1 : 67)

[széleshosszú] mn
(vál) 'széles és hosszú'
széleshosszan hat **1** — Fölállott Lehel . . képe alján torzonborz bajúsza S rengeteg szakálla széleshosszan úsza (LV/3 : 310)

szélesség fn **1** | *-e* 1
'vminek hosszirányára merőleges kiterjedése': *(párh:)* ~*e* — *hossza←* 6 : 199

Szelestey tulfn **1**
(csn) ~ *L.* '~ László népies költő (1821—1875)': *Szelestey L. kedves dalát a dalról jövő alkalommal [adjuk]. (P 45/7 : 503), ld. még* **Sz., Sz. L.**

[Szelesteyáda] fn: **Szelestey[ada] 1** | *[-kat]* 1
(gúny) 'Szelestey Lászlótól származó (gyenge) irodalmi mű': (rövidített *páros kif)*

Frankenburgot megkérdezem, mit csinál verseiddel? (mellyeket . . már eddig is inkább kiadhatott volna, mint holmi kétségbeejtő Szelestey- és Sujánszkyadákat . . oh barátom, az illyen költők az én megölő betűm, ezek gyilkolnak meg engem!) (L 43/7 : 30)

[Szelestye] tulfn: **Zelestye 2** | *-n* 1; *-től* 1 (földrn) 'Szelestyehuta, ipari település az egykori Szatmár vármegyében (Poiana-Codrului, Románia)': Pünkösd első napját Zelestyén töltöttem, az üveghutában (ÚL/ 5 : 51) + uo.

széleszt ts ige **1**
(vál) 'előidézi, hogy vkik szétszéledjenek': *(szókapcs:) messzire* ~ a sors keze minket messzire széleszt Egymástól (1/3 : 244)

szeleverdi fn **3** | **szeleverdi 2, szeleberdi 1**: *-Ø* 1 | *-nek* 2
(biz) 'meggondolatlan, könnyelmű személy; szeleburdi': Megmondtam ugy-e?: térj eszedre! S te nem fogadtad szavamat . . Most szépen vagy, szépen. . . de úgy kell Az illyen ⟨szeleberdinek⟩ szeleverdinek! (132/ 1 : 74, 387) — **a)** *(ford)* 'rakoncátlan, vadóc gyermek': *(kedvesk)* Elesése hozta-e dühbe vagy mi [a kisfiút], de fogait csikorgatta, s széttépte a pillangót . . [Volumnia:] Épen ollyan, mint apja . . [Virgilia:] Kis szeleverdi [A crack ~ Ein kleiner Wildfang], asszonyom. (Cor/4 : 242—3)

szelíd mn **113** | 89; **szelíd** 62, **szelid** 27: *-Ø* 71, *-ek* 1 | *-nek* 1; *-dé* 1 || *-ebb* 12 | *-ebbnek* 1 || *leg- -ebbek* 1 | *leg- -ebbet* 1
1. 'heves indulatoktól, durvaságtól mentes (viselkedésű személy)': Miért legyek szelídebb [milder]? magamat Csaljam? (Cor/ 4 : 309) *(ism, tőism* párbeszédben:) Vádoljanak koholmányokkal, én Becsűlettel felelek. [Menenius:] Hanem szelíden. [Coriolanus:] Jó, jó, szelid leszek tehát, szelíd. (Cor/ 4 : 314) *(páros kif)* Halld meg, drága gyöngyöm, Szép, szelíd galambom! (252/1 : 240) + 6 : 313 *(halm:)* →*kellemes, kedves,* ~, *szőke* 4 : 89 *(párh)* Az ifju . . noha folyvást gyöngéd és nyájas volt iránta [= Lucy iránt], most még szelídebbnek látszott a viszony által, mellybe lépett. (RH/6 : 263); *(ellent)* vad ifjuvá lett a szelíd ⟨szelid⟩ fiú (S/2 : 74, 367) *(ellent, páros kif)* Ferkó tüzes barna fickó, Panni szelíd szőke kis lyány (N/4 : 97) ~ *és* →*édes — heves és nagyravágyó* 6 : 85 | (megszemélyesített erkölcsi fogalomról:) a bölcseség és jóság két testvér, egyik kissé szelidebb mint a másik, de ugyanegy vér. (RH/6 : 277) *(szembeáll)* *Miként rém áll a bűn-tanya, Zord réme a szelíd erénynek (88/3 : 316) — **a)** 'ilyen személyre való, rá jellemző': Már ha rajta arcodon a felhő . . Tedd szelíddé, aranyozd meg, kérlek, Mosolyodnak hajnalával azt. (714/2 : 335) + 3 : 277 *(ism)* De milly szelíd most [apám] arca, mellynek ébren Minden vonása egy-egy Lucifer; Vagy csak te látod tán illyen szelídnek, Te mindig-gyáva lelkiismeret? (S/2 : 79) *(párh:) nemes* — ~ 6 : 44 *(ellent)* vad szived . . Szelíd most, mint a lágy szeder (Cor/ 4 : 311—2); *(szép, halvány)* ~ *arc* nézék az elhunytnak szép, halovány, szelid arcára. (NI/6 : 428) + 6 : 312, ~ *hang* 6 : 139 *(szembeáll)* Marci megbánta, hogy ollyan durván beszélt a szegény leányhoz . . azért szelidebb hangon folytatta (FL/4 : 137), ~ *jószívűség* 3 : 141 ~ *mosolygás* 1 : 283, ~ *(sötét) szem* egy. . szép hölgy . . szelid sötét szemei könybe lábbadni látszottak (RH/ 6 : 234) + 2 : 143; 6 : 49, 352 *(ellent:) szép* ~ *szem — szilaj* →*kéz* 3 : 95 — **b)** 'gyöngéd, szeretetteljes': *(páros kif:)* ~, *édes:* (részleges *ism)* Még egy szelíd tekintetet Vetett a népes nyoszolyára, Egy olly szelíd, édes tekintetet, Mellytől az alvók álmaikban Rózsák és angyalok között mulattak (Ap/ 3 : 112) →*gondos,* ~ *anya* 3 : 125
2. 'nem vad, nem támadó természetű': *(szembeáll)* a ki megmarad [a világ végén] . . Nőül fog venni egy vadállatot. Talán e vadállatnak méhibül A réginél szelídebb emberfaj kerül. (483/2 : 42) *(ellent:) dühös* — ~ 6 : 392; ~ *bűn←* — *durva* 6 : 327, ~ *galamb* 3 : 16 *(parabola, szembeáll)* Berekesszem a szelíd galambot Vérszomjas vadállatok közé? (358/1 : 310), *(körülírás:)* →*halál* ~ *testvére* 5 : 5 — **a)** 'ilyen állatra vallóan barátságos': *(párh)* Átcsillogott [a kutya] szeme Az éj sötétségén, s e csillogás Ollyan szelíd, ollyan testvéri volt, Hogy bátorságot és bizalmat Öntött a kis fiúba (Ap/3 : 126) — **b)** 'kíméletes': ~ *bánásmód* 5 : 137 ~ *eszköz* a hódolatot erővel készűlt kivíni, mellyet szelidebb eszközökkel nem érhetett el (RH/6 : 174)
3. 'kellemesen, jólesően enyhe (természeti jelenség)': ~ *tavaszi* →*eső* 2 : 255 ~ *láng* 1 : 49 || (légáramlásról) ~ *(lágy) fuvalom* 3 : 186, 286 *(hsl, szembeáll)* Marsból Venus termett. Igy változik által A haragos vihar ⟨szelíd⟩ bágyadt fúvalommá (SzM/2 : 260, 391) ~ *friss←* v. →*nyári lég* 6 : 180, 200 *lágyan suttogó,* ~ *szellő←* 2 : 156 | *(ráértés; páros kif:) oly nyugodt és* ~, *mint a* →*délnyugati szél* 6 : 177 || (fényről) ~ *nap(fény)* Mosolyogva néz a földre A szelíd nap sugara (827/3 : 200) + 6 : 153, ~ *sugár(ékszer)* sürű erdő mutatkozék, sötétzöld tenger hullámaiként a bucsuzó nap szelid sugárainál (RH/ 6 : 138) + 3 : 265; 6 : 420 *(kép, szembeáll)* [a jövő] ollyan fényes nap, hogy Megvakítná szememet. Rád tekintek, holdvilágom, Rád tekintek, mult idő, Szinte olly szép, de szelídebb Sugaraddal jőj elő. (612/2 : 191) || (mozgásról) ld. **szelíden** || (napszakról, év-

szakról; *páros, ill. hármas kif:) enyhe ~ alkonyat: (hsl, szembeáll)* Marsból Venus termett . . Igy változik át, melly gyujtott sugarával, A tüzes nap, enyhe szelíd alkonyattá. (SzM/2 : 260) ~, *szép őszi →délután* 1 : 313 *hosszú, ~ nyárestí← szürkület* 6 : 182 *szép, ~, derült →ősz*[1] 1 : 312; *(szembeáll:) ~, de felleges →nyárest* 6 : 151 — **a)** 'csekély, enyhe lejtésű (térszíni forma)': [Lindwell vára] Szelid halmon feküdt (RH/6 : 113) *(páros kif)* Az Érmellék kellemes, szelíd völgy (ÚL/5 : 54) *(szembeáll:) magas, →meredek bérc — ~ domb←* 5 : 51 — **b)** 'nem heves, mérsékelt, enyhe (érzelem, megnyilatkozás)': szerelmem . . mindig él, S nem gyöngül, ha néha szelidebb is (344/1 : 302); ~ *bánat* szelidebb bánatában Katica Harland Ralfra s hű szerelmére gondolt (RH/6 : 159) ~ *epedés* 1 : 204 ~ *érzelem* a szemle . . bámulatra gerjeszté őt [= Aluredet], s meg is nyugtatá szelídebb érzelmek hatása által, mint mellyek őt nem rég háboríták. (RH/6 : 341) ~ *gúny* Jobb szeretné ön, őt itt látni? kérdé Eudoxia szelid gunnyal. (KH/6 : 34) ~ *szemrehányás* Katica . . megvetést tettete kedvese szelíd szemrehányásaira (RH/6 : 86) — **c)** *(túlz)* '(mással összehasonlítva) kevésbé vad, kevésbé durva': A zsarnok őszapa . . Hangjához képest a Vihar szelíd; S hallatlan átkokban Kivánja a halált Lyányának (418/2 : 12) engem mindenféle cimmel tisztelnek meg; a legszelidebbek ezek: hongyülölő, honáruló! (P 201/5 : 90) — **d)** *(ford)* 'szerény, egyszerű': Ha van is homályos képzetünk az udvar s paloták fényéről, mindazáltal még nehezebb azon idők szelídebb [bescheideneren] jelenéseinek festői fölékesitését képzelnünk. (RH/6 : 127)

4. 'csendes, békés': *(ism, páros kif)* Szelíd a forrás habja s dalai Beillenének csengetyű szavának. Illyen szelídek és csengők valának Ifjúságomnak első hangjai. (403/1 : 350); ~ *álom* Bennem az érzetek árja kihal, Boldog idők szelid álmaival. (8/3 : 284) ~ *emlék(ezet)* A bú . . nyájas hold sugára, Melly tündökölni száll szelíd emlékzetem Morajtalan tavára. (275/1 : 255) + 3 : *319 ~ *merengés hintázó →csónaka* 1 : 176 *bánat ~ pillanatai* 6 : 159 | *(ráértés, ellent, párh)* Akkor, miként a férfigond, Mogorva volt az ég, Most, mint a kis gyermek szeme, Szelíd és tiszta kék. (850/3 : 229) — **a)** 'megnyugtató, pihenést adó': a szelíd halál, A szenvedések altatója . . jő S átszenderíti lelkemet Egy boldogabb világba (20/3 : 253); ~, *lágy← csók* 2 : 143 *vkinek, vminek ~ öle*[2]*←* 3 : 272; 7 : 632 — **b)** 'nem éles; harmonikus': *→szembetűnő ellenkezet — ~ összhangzat* 6 : 127

5. *(átv)* 'lágy, finom': *(páros kif)* Katica . . arcáról eltűnt az egészség szelíd [sanfte], kerek telje (RH/6 : 325); *(szembeáll)* A szemöldök . . sem ívalakúak, sem erősen jelöltek . . sőt ellenkezőleg igen szelíd árnyolatúk (RH/6 : 114)

szelíden hat 24 | **szelíden** 21, **szeliden** 3: *-en* 23 || *-ebben* 1

1.a) [Edvárd] leeresztett fővel várá nagybátyját . . De mennyire lepék s nyugtaták meg őt első szavai, mellyeket szeliden intéze hozzá. (KH/6 : 40) + 6 : 263, 269; 6 : 51 *(tőism:) ~en — szelíd* 4 : 314—5 *(páros kif:) nyájasan, ~en* 1 : 217; *~en mond* „Mit szól kend erre, Harangláb?" Voltak szavai, S nem szeliden mondott szavai (HK/1 : 140) *(→édesen,) ~en →mosolyog* 1 : 51; 3 : 271, *~en →szól* 3 : 125; 4 : 314 *(többszörös poláris kif:) →vadul — ~en — ragyogóan — sötéten←* [stb.] *szól* 3 : 214 | (idézett szóként; *ism)* [Cominius:] Szelíden szólj, mert úgy hallám, keményebb Vádakkal állnak még eléd . . [Coriolanus:] *„Szelíden"*, a jelszó. (Cor/4 : 314) — **b)** Bagarja, a béke barátja, Fölemelte szelíden [Erzsókot], S ápolva tevé őt Az ágy párnái közé. (HK/1 : 142) + 6 : 240, 306, 312, 372 *(gúny)* Követé e csáberejű példát A többi legénység, Béhurcolva szelíden Egy pár fürge leányzót . . kiknek már viszkete talpok A táncnak vágya miatt (HK/1 : 129); *~en ringat(ó)* 2 : 121; 3 : 51, 157 — **2.b)** „Ah, kisasszony . . egy castwoodi pór . . mylordot . . meggyilkolva látta." . . „Ostoba . . szelídebben kellett volna tudtára adnod . ." (RH/6 : 302); *~en bánik vkivel* 4 : 294; 6 : 177 — **3.** (légáramlásról:) [a temető] Ákácai lombja rezegve inog, Hintázza az est fuvalomja szelíden. (100/1 : 47); *~en leng* 6 : 272 || (mozgásról) *~en reng* v. *ring* 2 : 301, 339 — **b)** *(páros kif, párh)* [az ifjú] föltevé magában, Hogy szép lágyan, szelíden ír S ollyan símán, hogy a cenzor keze Elsiklik rajta, mint a bársonyon. (Ap/3 : 154); *~en ítél* 2 : 265 — **c)** *(páros kif:) ~en és lágyan beszél* 7:166 — **4.** *(párh)* a szegény Emma . . a halál utáni viszonlátás reményével, szelíden, s fájdalom nélkül mult ki. (NI/6 : 426) *simán — ~en* 2 : 151 — **a)** Jött az éj szelíden végre, S könyörűlve békeségre Álmaim karába vitt. (19/3 : 252)

[szelíded] mn

(vál, elav) 'szelíd (3.), enyhe (mozgás, hullámzás)'

szelídeden hat **2** — kezemben édes szendergőm Szelídeden hullámzó kebele (677/2 : 272) ; ~ *ringat←* 2 : 48

[szelídít] ts ige: **szelidít 3** | *-em* 1, *-i* 1; *-é* 1

1. 'szelídebbé (1.) tesz': *(páros kif:) ~, nemesít←* 6 : 239

2. 'mérsékel, enyhít': Megharagitott a feleségem. Haragom most borral szelidítem. (175/1 : 106) + 6 : 33

3. *(átv, vál)* '(szeszes italt) hígít' ld. **[szelídítő]**

[szelídítő] 1. mn in: **szelidítő 1, szeliditő 1** — **1.** [Alured anyjának] büszkeségét teljes erejében birá, szívjósága, s gyengédsége szeliditő befolyása nélkül (RH/6 : 96) — **3.** [Menenius] szeret egy-egy pohár tüzes bort, mellyben egy csepp szelidítő [allaying] Tiberis-viz sincs (Cor/4 : 263)

[szelídség] fn: **szelidség 1** | *-éből* 1
'vkinek szelíd (1.) természete, magatartása': Dezsőben nem nyargal szilaj vér patakja, De szelidségéből e beszéd kikapja (Tb/3 : 298)

[szelídül] tn ige: **szelidül 2** | *-Ø* 1 | *-jön* 1
1. 'szelídebbé (1.) válik': Első Henrik .. tett valamit, hogy a nép művelődjék, s nemeseinek viselete szelidüljön (RH/6 : 29); *meg* ~ ld. **[megszelídül]**
2. *(átv)* '(táj) szelídebbé (3.a) válik': Tovább haladva Rozsnyó felé, szelidül az eddig zordon táj (UJ/5 : 26)

szelindek fn **3** | *-Ø* 2 | *-[kel]* 1
'nagy termetű mészároskutya': *(páros kif)* [a lány] azon eszközt használá, mit atyjától láta a szelindek [Bullenbeisser], s láncos kutyával tenni .. a csöbör egész tartalmát a küzdőkre önté (RH/6 : 78); *(hsl)* a teremnek hangos boltozatja Az éjenekre, mint a nyughelyéről Fölvert szelindek, el kezdett morogni (S/2 : 70—1) *(hsl, szembeáll)* a király!. . . Lenéző gőggel megy az emberek közt, Mint a szelindek a kicsiny ebek közt (Ap/3 : 176)

Szelindek tulfn **3** | *-en* 1; *-re* 1; *-ről* 1
(földrn) 'erdélyi község (Slimnic, Románia)': Kolozsvárról Torda, Balásfalva felé akartam táborunkba menni, melly Szelindeken feküdt (P 264/5 : 139) + 5 : 132 (2×)

[szelindekkutya] fn: **szelindek-kutya 1** | *-kat* 1
'szelindek': *(hsl)* Neki-esett az egész kocsmai legénység .. de Marci ugy hányta le magáról őket, mint a bika a szelindek-kutyákat. (FL/4 : 136)

szellem fn **111** | *-Ø* 28 (b 2), *-ek* 12 (b 2); *-em* 1, *-ed* 5 (t 2), *-e* 29 (b 2), *-ünk* 1; *-ei* 4 | *-et* 4, *-eket* 1, *-ét* 7, *-teket* 1; *-ébe* 1; *-ben* 1; *-nek* 3 (b 2), *-eknek* b 2, *-ednek* b 2, *-énck* b 3; *-re* 1, *-ére* 1; *-edrül* 1; *-től* 1, *-étől* 1; *-eddel* 1
1. '(képzelt) természetfölötti, testetlen lény': *(jelzővel:) gonosz* v. *rossz* ~ 3 : 288; 6 : 282 *(tűz)* Valami rosz szellemtől származánk! Isten csodája, hogy még áll hazánk. (416/2 : 7) *(gúny)* javítást súg a rosz szellem [a táblabíró] fülébe (Tb/3 : 291) | *(met; ism)* Szerelemnek lobogója szívem, Érte két szellem viaskodik .. Egyik szellem, hófehér ruhába Öltözködve, a vidám remény; Másik szellem a mogorva kétség, Öltözködve hollófeketén. (347/1 : 304); *(jelzővel:) hatalmas* ~ Nem lakik már itt a gondtalanság, E jó fiút .. Elzavarta egy hatalmas szellem, A szerelem .. Ez lakik most keblem szobájában (534/2 : 106) *nyájas* ~ 3 : 65 *rejtelmes* ~: *(hsl,* részleges *ism)* „. . Elalszik-e a sírba', vagy Uj lángra lobban életünk?" Gunnyaszt a bölcs magánosan, S ezen kérdések lengenek Virasztó szemei előtt, Miként rejtelmes szellemek .. E szellemeknek arcain Csak egy vonást sem fejte meg (691/2:287—8) *suttogó* ~ (részleges *ism)* fülembe valami szellem szomorú dolgokat suttogott .. Azt sem tudom, ki volt e suttogó szellem? az emlékezet-e vagy a sejtés? (ÚL/5 : 68) *végső* ~ feléje a halál, A végső szellem, közeleg. (691/2 : 288) — **a)** 'halottnak tovább élő (kísértetként megjelenő) lelke': De milly hang ez, milly tulvilági hang . . ? Tán szellem, égbe szálló a pokolból, Hol büntetését már átszenvedé? (T/2 : 13) A sírok megnyíltak .. A szellemek mellettem lebegtek el. Hallottam .. ruháik suhogását, csontjaik koccanásait. (HKöt/4 : 40) + 1 : 61, 242, 327, 353; 2 : 262; 3 : 170; 5 : 43; *(jelzővel:) alvilági rémes* ~ (részleges *ism, párh)* Látok mesés, holdfényes éjszakát .. A légen szellemek suhannak át, Ruháiktól megrezzen a haraszt; Nem alvilági rémes szellemek: Boldog halottak (641/2 : 221) *bús* ~ 2 : 244 *halvány* ~ 2 : 331 *hősi* ~ Oh Rákóczi .. Szállj le hozzánk hősi szellemeddel, Ha kezdődik majd az ütközet. (764/3 : 50) →*kővé-vált sírontúli* ~ 3 : 150 *közelgő* ~ 1 : 244 *lengő* ~ 1 : 260 *vidám* →*csillagsugáros túlvilági* ~ 1 : 292; *(szókapcs:)* ~ *megjelenik*← *előtte* 3 : 27 ~*et* →*fölidéz sírjából* 4 : 23 | *(met)* Melly a sírhalmokon növe, A két ölelkező bokorfa A két szerelmes szelleme. (402/1 : 349) Hattyusereg tán e felhőcsoport? vagy a Hősök szellemei, kik itt elhalának? (613/2 : 192) *(ism)* Én egy szellemnek vagyok martaléka, Melly meg-meglátogatni nem feled .. E szellem a mult .. Ezen szellemnek vagyok oda vetve; Fel-feltör hozzám sírja mélyiből (657/2 : 242); *(jelzővel:) hazátlan* ~ a szél, ez a hazátlan szellem, Kit be nem fogad se' ég se' föld, Ég és föld közt elkárhozva bujdos (705/2 : 302) *szép* ~ egy szelid sugár Leng .. rátok .. És e sugár az ő [= Lenke] szép szelleme! Az angyalok között ott mulat ő (38/3 : 265), *(refrénszerű)* Ki mondja meg?. . . Visegrád táján A bágyadt alkony Nem Zách Klárának megtört szelleme? . . A vad, sötét éj Nem Zách Bódognak bosszus szelleme? .. A déli napfény Nem a nagy Mátyás hősi szelleme? (387/1 : 330, 417) || *(átv;* megszemélyesített fogalomé:) Halovány, örömtelen, száraz köd-alakok vettek körül. . . itt töltött napjaim szellemei. (ÚL/5 : 54) *(tréf)* az előttem

megjelent éji kisértet kétségkivül az itt agyonvert szinmüvészet szelleme vala. (UJ/5 : 35)

2. 'az ember értelmi és erkölcsi egyénisége': hozzád van nőve szellemem, Mint a levél a fához (619/2 : 97) elmult büszkesége, S melly volt hajthatatlan, megtört szelleme (704/2 : 301) + 6 : 26, 29, 166; *(páros kif:)* ~ *és személy* [Hugó] meleg csodálója volt [Lucy] szépségének .. szelleme és személye öszhangzatának nem állhata ellen. (RH/6 : 145) *viselet s* ~ 6 : 28; *(párh)* szelleme unalomra, szive elszigetelésre kárhoztaték (KH/6 : 59) *(chiasmus)* Szemünk bekötve, fogva szellemünk (745/3 : 30); *(jelzővel:)* *büszke* ~ 6 : 190 *csipkelődő* ~ 6 : 262 *erős* ~ 6 : 333 *fölvilágosult* ~ 6 : 335 *hathatós* ~ sajnálnám a nemes herceget, ha .. Anglia szabadsága .. nem kivánná, hogy minden áron gátoltassék, atyja gyöngeségét saját hathatós szelleme által segélni. (RH/6 : 123—4) →*heves, indulatos* v. *tüzes* v. *tüzes,* →*zabolátlan* ~ előre láttam .. ismervén [Alured] heves, indulatos szellemét, hogy e pört sajátjának tekintendi (RH/6 : 334) + 6 : 159, 262 *királyi* v. *parancsoló* ~ királyi szellemed szabadságban van, erővel működni (RH/6 : 201) + 6 : 329 →*magasan röpülő* 2 : 342 *szabad,* →*műveletlen* ~ 6 : 127; *(birt szerk:)* ~ *ereje: (párh)* szellemének ereje, hideg vére s ügyessége által egymásután nyert haszna .. megsemmisítették (KH/6 : 55) ~ *kincse* 5 : 74 | *(ráértés: jelzővel:)* *nagy* ~ Talán a természet kamatra adott valami nagy szellemet még a hajdankorban .. Shakspeare egy maga fele a teremtésnek. (P 132/5 : 41) — **a)** 'ennek hatása': *(szembeáll)* Nem hallották Dózsa György hirét? Izzó vas trónon őt elégették, De szellemét a tűz nem égeté meg (585/2 : 159 [2×]) *név* — ~ 3 : 231 (2×) — **b)** *(átv;* jelzővel) 'vmilyen értelmi és erkölcsi egyéniségű ember': *erős* ~ Eudoxia egészen átment a varázs megszünésének utján, mellyet az erős szellemek az élet tanának neveznek (KH/6 : 61) *(tiszta,* →*hű*[1]*,)* *nagy* ~ Homér s Oszián .. Nagy szellemek ők! (658/2 : 243) + 1 : 237 *különös tehetségű* ~ *: (részletezés)* a művészek, költők s más különös tehetségű szellemek legfensségesebb, legszebb gondolatai .. az éji csend befolyása alatt termettek (NI/6 : 424)

3. 'tudat, elme': Lucy a férfit .. merőn nézte sötét szemeivel, mintha a rögtöni borzasztó hírt nem foghatná föl szelleme (RH/6 : 301) lépésimet Hiven kiséri szellemed (784/3 : 75) + 6 : 298, 342 *(párh)* Monthermer Hugo .. az éjbe tekinte .. Szelleme épen azzal foglalkozék, mivel teste, mert az a halál sötét éjébe tekintett (RH/6 : 281) — **a)** 'lelkiállapot, hangulat': szelleme most megkönnyültnek, szabadabbnak érzé magát (RH/6 : 299) szelleme igen sötét és csüggedt volt (RH/6 : 303) + 6 : 100, 357; *(jelzővel:)* *derült,* →*hathatós* ~ 6 : 70

4. 'gondolkodásmód': *(jelzővel:)* →*kalandos merész* ~ 6 : 170 *lovagi* ~ 6 : 146 *nemes* ~ 6 : 383 →*népi* ~ *és nyelv* 7 : 48 *táblabirói* ~ 5 : 80; *(szókapcs:)* *vminek* ~*ébe helyezi magát* a törpe .. egészen ura képes beszédének szellemébe helyzé magát (RH/6 : 210) *vminek* ~*étől áthatva* az öreg ur, áthatva szerepe szellemétől, Virginiáját a szoba más szögletébe vonja, kiáltván: — Ez Labourdonnaye ur. (J/6 : 399)

5. *(átv)* 'szellemi, kulturális érték(ek összessége)': a királyok Rabszolgává teszik a szellemet. (512/2 : 88) *(ism)* A szellem rab, s a ronda légbe fúl .. A szellem rab; mint a hitvány kutyát .. láncba szorité .. A szellem rab, s mi fönn tartjuk nyakunkat, S szabad nemzetnek csúfoljuk magunkat! (745/3 : 30) *(párh)* fölkél Franciaország .. hogy kivívja a nagy győzedelmet, Szüksége van neki szellemre és kardra! (799/3 : 100); *(megelev)* a szellem .. olly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája (ÚL/5 : 47); *(birt szerk, kép:)* ~ *országa* 2 : 128 ~ *napvilága: (párh)* Ha majd a bőség kosarából Mindenki egyaránt vehet, Ha majd a jognak asztalánál Mind egyaránt foglal helyet, Ha majd a szellem napvilága Ragyog minden ház ablakán: .. itt van már a Kánaán! (570/2 : 142) ~ *világa,* →*melege* 3 : 71

6. *(átv;* birt szerk) 'vmely elvont fogalomnak megelevenített lényege': *elégületlenség* ~*e* az elégületlenség szellemei ismét győzni akartak (NI/6 : 428) *ellenkedés* ~*e* 6 : 144 *pusztulás* ~*e* 2 : 217

7. 'szellemesség': legkedvesebb regényiróm Dumas Sándor. Nincs is több szellem senkiben, mint ő benne. (ÚL/5 : 74) *(halm)* Flamareilné egy jó tulajdona sem nyert kegyelmet [Mornac] szemei előtt. Sem szellemét, sem kellemes modorát, sem .. szépségét, sem mulattatása báját, sem iránti őszinte ragaszkodását végre, nem kimélé. (KH/6 : 31)

szellemcsók fn **1** | *-odat* **1**

(vál) 'természetfölötti lény, szellem (1.) csókja': túlvilági lény! .. Hintsd e sorvadó ajk égető tüzére Szellemcsókodat! (44/3 : 272)

szellemdús mn **2**

(vál) 'szellemi, intellektuális értékekben gazdag': *(páros kif)* [Flamareilné] valójában lelkes, szellemdús [Sie hat .. Geist und Seele], csak olly férfi hiányzik barátjául, ki őt felfogja (KH/6 : 51) — **a)** 'szellemes, ötletes, találékony': *(gúny)* ön igen szellemdús [geistreich] .. ha vitáznánk, bebizonyítná ön, hogy kétszer kettő hat (KH/6 : 44)

szellemerő fn **1**

(vál) 'erkölcsi erő': *(felsor:)* →*megerőlködés — merény — ~* 6 : 281

szellemforgács fn 1 | *-ot* 1
(vál, kép) 'kisebb irodalmi alkotás': azért az Életképekbe is sominthatnál egy egy szellemforgácsot. (L 215/7 : 152)

szellemhang fn 3 | *-Ø* 1, *-ok* b 1 | *-okat* 1
(vál) 'természetfölötti lény, szellem (1.) hangja': e beszéd [az éj és a hold között] Örök Nagy titok . . A merengő Költő Érti . . Ama szellem- Hangok Rejtelmét (712/2 : 331—2); *(jelzőkkel:) távoli, →halk, de mégis hallható* ~ 4 : 185 — **a)** 'csak ilyen lény által hallható hang': az illat vajon Nem a virág beszéde-e? Csak hogy nem értjük . . Szagolja csak s nem hallja meg A test e szellemhangokat . . ha lényem durvább része a Sírban rólam lefejledez . . Hallom majd e szép dalokat. (597/2 : 176)

szellemi mn 4
1. 'az ember értelmi-erkölcsi egyéniségével kapcsolatos': mindig igen gyönyörködöm, ha illy férfiak körében lehetek, ez szellemi lélekzésem savanya! (NI/6 : 435) Losoncon . . szellemi élvezetek nélkül sem szűkölködtem. (UJ/5 : 33)
2. *(túlz)* 'természetfölötti lényekhez hasonló': *(nyomósított ism)* Gyönyörrel nézem e szép kis alakot . . Olly szellemi e lyány, olly tisztán szellemi! . . Illy lényekkel lehettek az Olymp körűl Megnépesítve a források és a fák. (571/2 : 143)

szellemkéz fn 4 | . . *kezedbe* 1, . . *kezeidbe* 1; . . *kezekkel* 2
(vál) 'természetfölötti lény keze': A hold ezüst lantján a szellők Szellemkezekkel játszanak. (322/1 : 285) Napkeletre vonja őket [= a felhőket] egy mély Titkos sejtés lágy szellemkezekkel. (531/2 : 104) — **a)** 'halott szellemének keze': Oh Rákóczi . . Vedd a zászlót ⟨szellemkezeidbe⟩, vedd szellemkezedbe (764/3 : 50, 333)

szellemkincs fn 1
(vál) 'nagy kulturális érték': e roppant szellemkincs Angliának Stratford nevű városában esett le egy gyapjukereskedő silány viskójába, épen mikor e jámbor atyafinak Vilmos nevű fia született (P 132/5 : 41)

szellemrész fn 1 | *-e* 1
(vál) 'vminek testetlen, anyagtalan (az értelem és erkölcs szempontjából értékesebb) része': *(kép, szembeáll)* ha a világ pénz, a költő mi rajta? . . Ő a tallérnak csengő, tiszta hangja, Szép szellemrésze a hitvány anyagnak. (314/1 : 280)

szellemszárny fn 1 | *-a* 1
(vál) 'halott szellemének (képzelt) szárnya': *(kép)* a hold valóban Egy holt menyasszony árnya, Kit a koporsóból visz Az égbe szellemszárnya. (513/2 : 89)

szellemzene fn 1 | *-det* 1
(vál) 'természetfölötti zene': *(kép)* Jöszte, jókedv! . . kezd el szép szellemzenédet, Hadd táncoljon lelkem és szivem! (367/1 : 317)

szellő fn 48 | *-Ø* 32 (b 3), *-k* 9 (b 3); *-m* 1, *-je* 3 | *szellejét* 1; *-ben* 1; *-nek* b 1
'gyönge szél': az ősz virága . . minden szellő érkezésivel Egy-egy megszáradt szirmot hullat el (273/1 : 253) *(párh:)* →*nap*[1] — ~ 1 : 277 (2×) *(poláris kif, ism)* Aludj', néma költő. . . most észrevétlenül Jár vihar és szellő holt homlokod körül, Vihar, melly harsog, mint harcdalod harsogott, És szellő, melly elhal, mint szerelmi dalod. (823/3 : 196); *(hsl)* lelkének fölvert habjai . . halkan rezgedeztek, Mint a szellőben a kalászok. (Ap/3 : 157) (**Szh**, *párh:)* →*könnyebb, mint a* ~, *mint a* →*lég* 2 : 15, *(megelev)* Pózna végén abroncs a [csárda] cégére, Ha véle összevesz A szellő . . búsan lengedez. (565/2 : 137) + 1 : 107 *(megelev, szembeáll)* Nemzetek élete kis viruló bokor, Mellyet a szellőnek lába is eltipor Magára hagyatva, De tölgyek erdeje környékezze csak őt: Nem is mozdíthatja meg a legdühödőbb Viharok haragja. (581/2 : 379); *(kép, poláris kif)* Zengj tehát, zengj, édes lantom . . Légy vihar, melly haragában Ősi tölgyeket szakít, Légy szellő, melly mosolyogva Csendes álomba ringatja A mezők fűszálait. (837/3 : 214); *(jelzővel:)* (→*őszi) bús* ~ — *vihar* v. *zivatar: (szembeáll)* Elszállt a földről a dalos madár, Üres fészkébe énekelni a bús Szellő vagy a haragos vihar jár (806/3 : 178) + 2 : 70 →*enyelgő* ~ — *fergeteg*← 3 : 26, *esti* ~ *: (hsl)* Szeliden reng csónakom, Mint tavasszal esti szellő Kebelén a rózsafa. (717/2 : 339) *hajtó* ~ *: (met)* A szerelem . . könny patakja, Gyönge sajka úszott rajta, Benne lelkem volt a sajkás, Hajtó szellőm a sohajtás. (590/2 : 167) *halk* ~ 2 : 201, 266, *(szembeáll:) illatot hozó* ~ — *fergeteg*← 4 : 72, →*illatterhes* ~ 1 : 220 →*kalmár* ~ 1 : 336 *lágy(an suttogó, szelíd)* ~ *: (megszem, kettős szembeáll)* Ma lágyan suttogó, szelíd szellő vagyok . . Holnap süvöltő hang, vad fuvalom leszek . . Ma lágy szellő vagyok . . Holnap vihar leszek (582/2 : 156) *könnyű* v. *szabad* →*nyári* ~ 6 : 193, 216; *(birt szerk:)* ~ *fuvallata*← 1 : 220 ~ *játéka* [az égen] szürke felhőtábor Lengeti nagy szárnyát ⟨a szél⟩ szellők játékától. (LV/3 : 310, 361), *(szembeáll:)* ~ *susogása*← — *fergeteg*← *üvöltése* 5 : 62, *est* ~*je* fris patak suttog szaladva, Kergetvén az est szellejét, Melly a virágok illatával . . Fut a mezőben szerteszét (551/2 : 121), *(birt szerk, met:) sejtés* ~*je* (részleges *ism)* Szellő lehelt reám, sejtés halk szellője, Hogy jövőmbe nézek. (620/2 : 201) *sóhajtás* ~*je* ifjuságom . . romjai közt . . csak az emlékezet repkényét lengeti a sohajtás szellője. (TH/4 : 404);

(szókapcs:) ~ *játszik: (megszem)* édesem, Minő alakban jársz velem? Tán e szellő vagy, melly illattal Röpűl hozzám s játszik hajammal? (784/3 : 75) + 1 : 285 ~ *lebeg←* 3 : 14 ~ *legyint←* v. *→lenget vmit* 3 : 173, 294; 4 : 404 ~ *lehel←* 2 : 201; 6 : 165 ~ *ráz←* v. *→renget* v. *rezget vmit* A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat (ÚL/5 : 69) + 2 : 55; 5 : 25 ~ *susog←* 2 : 221, 266 | (könnyűség, légiesség kif.:) amaz arc helyett, mellyet a szellő sokszor el akart fújni, mert azt gondolta, hogy rózsalevél .. mit láttam (HKöt/4 : 41) [feleségem] olly kicsiny vékony és gyönge .. hogy a szellő is könnyen elbánhatnék vele. (P 291/5 : 146) | (múlékonyság, ill. elmúlás kif.; *szókapcs:) (kis)* ~ *elfúj* v. *odább →fúj vmit* én nevemet karcoltam volna homokba, Mellyet, névvel együtt, egy hó szellője is elfúj? (650/2 : 233) + 2 : 157 *(párh, lefokozás,* ill. *szembeáll:) kis* ~ — *lehelet←* — *fergeteg←* 2 : 113—4, ~ *elvisz* v. *→széthordoz vmit* mik vagytok ti? Az apró napi események Mulandó pásztortüzei .. hamvatokat .. már A szellők régen elvivék (715/2 : 336) + 1 : 13

szellőlebbenés fn **1** | *-ek* 1
(vál) 'gyönge széllökés': *(hsl)* Gaul .. sóhaja kelt koronként .. mint ⟨szélrohamok⟩ szellőlebbenések [blasts], mik megrázzák szokatlan szárnyaikat, miután már a vihar eltünt! (Oith/6 : 451, 483)

[szellősóhaj] fn: **szellő-sohaj 1**
(vál, kép) 'a megszemélyesített este sóhajának tekintett szellő': Jött és rá borult az este a határra, Mint a gyászos asszony oltár zsámolyára, Halkan imádkozott, néma volt az ajka, Csak egy szellő-sohaj jött ki néha rajta. (LV/3 : 311)

[szellőűzött] mn: **szellőüzött 1**
(vál) 'szellőtől kergetett; szélfújta': Szellőüzött Felhők között Merengve jár A holdsugár (181/1 : 112)

szélmalom fn **3** | *-Ø* b 1, .. *lmok* 2
'a szél erejével működő malom': *(ism)* Szanaszét a város végén a szélmalmok Széles vitorlákkal. Ugy szeretek állni A szélmalmok előtt! elnézem ezeket, A mint vitorlájok hányja, egyre hányja A cigánykereket (787/3 : 80); *(birt szerk:)* ~ *szárnya* ←6 : 91

szélringatta mn **1**
(vál) 'széltől ringatott, szélben ide-oda mozgó': *(hsl)* mint szélringatta száraz ág, Remegve nyúlt ki két keze. (85/1 : 35)

szélroham fn **2** | *-Ø* 1, *-ok* 1
'hirtelen megerősödő légmozgás': egy szélroham, s el van fujva a felhő, föllobban a láng. (P 256/5 : 131) + 6 : 483

szélső mn **5** | *-Ø* 2 || *leg-* 2 ~ *leg- -bb* 1
1. 'vminek a szélén levő': a megyeház szélső ablakaiból hölgyek néztek alá (UJ/5 : 30) a tengerszoroson túl .. Éjszakamérika legszélső pontjának gránittömegei merednek a légbe. (P 41/6 : 390) + uo.; 6 : 128
2. *(átv)* 'szélsőséges, végletes': Aufídiussal ő [= Marcius] nem egyesűlhet, Ők a legszélsőbb ellentételek [violentest contrariety] (Cor/4 : 346)

szélsőség fn **1** | *-ekbe* 1
'túlzás; véglet': [Coriolanus] Érdeme Szélsőségekbe [utterance] fúl. (Cor/4 : 352)

széltében ld. **[hosszában-széltében]**

[széltében-hosszában] hsz: **széltében hosszában 1**
(átv) 'részletesen, mindenre kiterjedve': Ugy bizony, hires kürt az a jász-berényi, Nem haszontalanság a felől beszélni .. Széltében hosszában mondom el a dolgot, Mit csinált az a kürt, ki kezében forgott. (LV/3 : 298)

széltére hsz **4** | **széltére** 2, **széltire** 2
(nép) 'mindenfelé, mindenütt': Bujdosva jártam a világot széltére (JV/1 : 202) + 2 : 289; 5 : 84; *(kép)* Kert újolag e szív, Melly széltire zöldül (616/2 : 196)

szélvész fn **26** | *-Ø* 18 (b 2), *-ek* 1; *-e* 4 | *-ben* 1; *-től* 1; *-szel* 1
'viharos erejű szél': A napszámos, napszámosné Tuskót fürészel és hasít; Daróc pólyában gyermekök A szélvésszel versenyt visít. (291/1 : 267) Rejti a kis kunyhót bércek koszorúja; Meg nem árt erőtlen szalmafödelének, Ha dühét a szélvész e vidékre fúja. (309/1 : 276) + 1 : 185; 2 : 365; 3 : 79 *(párh)* Legyek fa, mellyen villám fut keresztül, Vagy mellyet szélvész csavar ki tövestül; Legyek kőszírt, mit .. Eget-földet rázó mennydörgés dönt le (561/2 : 130) *(fokozás:) →madár* — ~ — *villám* 1 : 269 (2×); *(hsl)* Jött az idő .. S miként a szélvész a virágot, Elvitte boldog gyermekségemet. (395/1 : 341) + 3 : 236; *(jelzővel:) →erős* ~ 2 : 59 *kegyetlen* ~ : *(met)* Az a jövő! az a kegyetlen szélvész, Melly szétzilál bennünket, szerteszét (301/1 : 272) *tengeri* ~ : *(met)* Mi volt .. Mária szivében ..? Tengeri szélvész ment át zajongó keblén (SzM/2 : 261) *vad* ~ Zokogott a tenger hánykodó hulláma A zugó fergeteg korbácsolására. Volt a hajó népe nagy megijedésben, A mint szokott lenni ollyan vad szélvészben. (JV/1 : 205) *→veszett* ~ 1 : 363; *(birt szerk:)* ~ *csatája* zúg a szélvész tomboló csatája (44/3 : 271) ~ *fuvata←* 1 : 30, *(birt szerk, met:) fájdalom* ~*e* Fájdalmam szélvésze Kitombolt, elzúgott, megszűnt, elenyésze. (317/1 : 282) *(bús) harag* ~*e* föltámad haragom szélvésze

(161/1 : 95) + 2 : 363 *ifjúkor ~e* Vad ifjukoromnak Szélvésze kitombolt (616/2 : 196); *(szókapcs:) ~ elsodor* v. *ragad vkit, vmit* 1 : 363; 2 : 59 *(kép)* Halál, mért nem jösz? . . Hagyom magam. Erőtelen hang Leszek. Te szélvész légy. Sodorj el. (375/1 : 324—5), *~ hányta* ld. **szélvészhányta**, *~ rohan* v. *vágtat vhol: (kép)* szerelmem . . Végtelen tengerré árada . . És ha rajta szélvész vágtatott: Föl az égre csap szilaj hulláma (339/ 1 : 299) + 1 : 265 *~ szétszaggat←* v. *→szétzilál vmit* 1 : 272, 363; 2 : 363 *~ (ki)tombol* Veszett szélvész, te még mindegyre tombolsz (415/1 : 363) + 1: 282; 2 : 196

szélvészes mn **1**
'szélvésztől feldúlt; viharos': *(kép)* a lomb, mellyet régi boldogságom zöld fájáról hoz [az emlékezet], eltakarja kopasz homlokomat, ezt a szélvészes tenger habjaitól ostromolt puszta kősziklát. (HKöt/4 : 33)

szélvészhangú mn **1**
(vál) 'viharhoz hasonlóan zúgó, harsogó': Még egyszer zúg riadva A szélvészhangú kürt (53/3 : 279)

szélvészhányta mn **1**
szélvész hányta: (vál) 'vihartól ide-oda vetett': *(hsl)* Ollyan az én lelkem, Mint a Duna legközepében A szélvészhányta dereglye . . Hánykodik erre, amarra (HK/1 : 132)

szélvészrohanás fn **1** | *-sal* 1
(vál) 'viharhoz hasonlóan gyors rohanás': Éles kardokkal, szélvészrohanással A németek földére érnek el; Elől száguld . . Lehel. (401/1 : 348)

szem fn **892** | **szem** 890, *(táj)* **szöm** 2; *-Ø* 50 (b 5), *-ek* 19 (b 2); *-em* 53 (t 4, b 13) *~ -öm* 1, *-ed* 28 (t 5, b 7), *-e* 122 (b 22), *-ünk* 10 (b 3), *-etek* 2, *-ök* 2; *-eim* 28 (b 2), *-eid* 14 (b 1), *-ei* 48, *-eink* 2, *-eitek* 1, *-eik* 1 | *-et* 13, *-eket* 5, *-emet* 7, *-edet* 2, *-ét* 29, *-eimet* 7, *-eidet* 9, *-eit* 104, *-einket* 1, *-eiket* 1; *-ekbe* 2, *-embe* 11, *-edbe* 6, *-ébe* 33, *-eidbe* 2, *-eibe* 2, *-einkbe* 1, *-eikbe* 1; *-ben* 4, *-ekben* 1, *-emben* 3, *-edben* 2, *-ében* 23 *~ -iben* 1 *~ -ébe'* 1, *-ökben* 1, *-eimben* 2, *-eidben* 1, *-eiben* 3, *-einkben* 1, *-eikben* 1; *-ből* 1, *-ekből* 1, *-emből* 7 *~ -embül* 3, *-edből* 2, *-éből* 24 *~ -ébül* 1, *-ünkből* 1, *-ökből* 1, *-eimből* 1, *-eidből* 2, *-eiből* 6 *~ -eibül* 1; *-hez* 1, *-éhez* 1, *-eihez* 1; *-en* 1, *-emen* 1 *~ -ömön* 1, *-eden* 1, *-én* 3, *-eiken* 1; *-nek* 5 *~ -[nek]* 1, *-eknek* 3 (b 2), *-emnek* 5 (b 3), *-ednek* 1, *-énck* 12 (b 8), *-eimnek* 5 (b 3), *-eidnek* b 4; *-nél* 1, *-énél* 1; *-re* 2, *-ekre* 1, *-emre* 3, *-ére* 4 *~ -e[re]* 1, *-ünkre* 1, *-eimre* 3, *-eidre* 1; *-éről* 3, *-ünkről* 1, *-eimrül* 1, *-eiről* 1; *-től* 4, *~ -tül* 1, *-étől* 2, *-eitől* 2; *-mel* 37, *-ekkel* 27, *-eddel* 4, *-ével* 12, *-ökkel* 1, *-eimmel* 1, *-eiddel* 2, *-eivel* 12, *-einkkel* 1, *-eikkel* 2 || *-emé* 1

1. 'a látás érzékszerve': miért Fejem nem olly nagy, mint az ég, hogy annyi Szem volna rajt, a hány csillag van ott, Hadd bámulnálak valamennyivel! (S/2 : 73) + 1 : 93, 227; 2 : 197; 3 : 15, 113; 4 : 168; 5 : 30; 6 : 75 (+9); *(páros kif:) ~ s ajak* 2 : 245, *~, lélek* 1 : 332, ld. még **szem-lélek**, *száj, ~* ld. **száj-szem**; *(párh:) arc — ~* Ildikónak arca szép, mint az ég boltja; Szeme, mint a nap, a csillagot kioltja. (SzÁ/1 : 337) + 6 : 139 *fül — ~ — haj*[1]*←* 4 : 209 *~, mell* 7 : 21 *~ — orr←* — *fürt* 1 : 358 *száj — ~* A szádat le fogod biggyeszteni, S szemed megnyálazod, és ugy rimánkodol (Ap/3 : 127) *~ — szív* v. *szív — ~* Miért nincs egy szemünk és két szivünk? hogy csak felényi inséget látnánk (HKöt/4 : 78) + 6 : 288 *~ — tüdő* 1 : 76; *(hsl)* Lehet . . hozzám A felhőt hasonlítani: Vannak neki, miként szememnek, Könyűi és villámai. (579/2 : 153) + 3 : 107; *(kép)* oh magyar . . Ne nézz ősidre, e napokra. . . Szemeid gyöngék. . . a napfény megvakít. (407/1 : 353) + 5 : 42 *(megszem, párh)* Hiába mosolyogsz kacér ajkaiddal, dicsőség! . . a milly fényesek szemeid, olly hidegek csókjaid. (ÚL/5 : 68); *(jelzővel:) beesett ~* 6 : 445 *éles* v. *gyakorlott ~(ek)* 6 : 83, 220 *ép ~ek* 4 : 169 *erőtlen* v. *gyönge ~* 2 : 109; 4 : 269 *hunyt ~ek* 2 : 281 *kancsal ~* 2 : 196 *kedves ~ek* 3 : 164, *nagy ~(ek)* 2 : 60 *(páros kif)* Volt a fazekasnak jó nagy szeme, szája (JV/1 : 210), *nehéz ~(ek)* Oithona . . Nehéz szeme félig hunyva vala (Oith/6 : 451) + 4 : 120 *félig →nyílt ~ek* 2 : 73 *őrködő ~: (felsor)* A koronás fej, a tanácsadó szív, Az őrködő szem, a vitézi kar, Paripánk a láb, és kürtösünk a nyelv (Cor/4 : 231) *(→égi) szép* v. *gyönyörű ~(ek)* 1 : 110, 197; 2 : 171, 185; 3 : 15, 277, *318; 6 : 404 *(két) testi ~ (— lelki← ~)* 3 : 78; 4 : 169 *tévelygő ~* 1 : 92 *tört ~* 2 : 219; *(birt szerk:) ~e alja* 6 : 299 *~e csillaga* 2 : 16, 171 *~e fehére* 4 : 340 *~e (s lelke) →fénye* v. *→világa* 1 : 293; 2 : 72, 97; 3 : 284; 5 : 53, ld. még **szemfénye**, *~e függönye* 6 : 114 *~e héja* 1 : 65 *~e láttán* v. *láttára* 1 : 147; 5 : 113, 137; 6 : 93, 441; 7 : 87, ld. még **szemeláttára**, *~ sugara* 'tekintet': a tarpeji szirtre tíz hegyet Tesznek még, hogy mélyebbre döntsenek, mint A meddig ér a szem sugára (Cor/4 : 308) + 1 : 92, *(birt szerk, kép:) ~ei esti-csillaga* 3 : 15 *~e ege* Nem látom-e szemed Tündökletes egét? (264/1 : 249) *~e gyémántja* 2 : 258 *~e →négylovas kocsija* 7 : 66; *(szókapcs:) ~e bekötve: (szimb, párh, ism)* Lábunk szabad, de a szemünk bekötve, Hová megyünk?. . . meglássátok, gödörbe. Szemünk bekötve, fogva szellemünk (745/ 3 : 30) *~e elvakul* 2 : 300 *fáj* v. *megfájul* 3 : 86; 4 : 99 *fölnyílik* 1 : 144, *kápráztik* 1 : 221; 4 : 107; 6 : 44, 409 *(párh)* kezem ugy reszke-

tett, hogy a kártya ki-kihullott belőle .. .. szemem káprázott... lélekzetem szorult (HKöt/4 : 64) + 3 : 294; 4 : 113, ~*ei (ki-* v. *meg)nyílnak* 3 : 167; 4 : 182 *(ism* értelmezővel:) Hah, végre, végre nyílnak szemeid; Millyen szemek, milly égetőn-vakítók (S/2 : 74), ~*e koppan* 1 : 121, ~*e(i) (meg)lát(nak vkit, vmit)* 1 : 180, 362; 2 : 149, 278; 3 : 179, 302; 4 : 52; 6 : 243 (+10) (nyomósításra) *ameddig a* ~ v. *míg két* ~*e lát* Van .. jó keresetöm, jobb se kő .. Míg utast lát a pusztába két szömöm. (121/1 : 67) + 6 : 390 *milyet csak valaha* ~ v. *minőt az ember* ~*e* →*ritkán lát* Olly kellemes erdei jelenés volt az, millyet csak valaha szem látott (RH/6 : 138) + 6 : 215 →*sohasem látta* ~*e* 6 : 210, ~*ei* →*megszokják a sötétet* 6 : 340 *megvakulnak* 4 : 188 *vhova merednek* 5 : 23 ~*e(i) néz(nek)* 1 : 295; 2 : 340; 3 : 15, 274, ~*e pillant* v. *tekint* 2 : 123; 6 : 76 *pislog* 1 : 149; 4 : 214, ~ *sugarat* →*lövell* v. →*röpít* 1 : 27, 47 ~*e visszanéz* 3 : 251 ~*e fénye* →*(el)vész* 2 : 84 (2×), 138 ~*e fényét* →*elvakítja* 1 : 265 →*elveszi* 4 : 14 →*elveszíti* 2 : 47 ~*e fényét* →*őrzi* v. ~*énél jobban* →*őriz vmit* 1 : 87; 3 : 159, ~*e világa* →*elvész* 2 : 16 →*kivész* 1 : 213 (2×) ~*e világát* →*elveszi* 6 : 200, ~*ét* v. ~*eit beárnyékolja* 6 : 154, *behunyja* v. ~*e (be van) hunyva* 1 : 358; 2 : 79, 213; 3 : 78, 208; 4 : 28; 5 : 67; 6 : 451 (+7), ~*ét* v. ~*eit elfödi* 6 : 278 *eltakarja* 6 : 310, 326, 333 *fölnyitja* 1 : 145; 4 : 109 *fölüti* 6 : 415 *(ki)mereszti* 4 : 81, 120; 6 : 7, 46, 328 *ki-* v. *megnyitja* 1 : 197; 4 : 28, 136, 194 *(meg)csalja* 2 : 25; 3 : 108 *(meg)vakítja* 2 : 191; 6 : 151 *mozdítja* 2 : 26 *rongálja* v. *rontja* 4 : 99 (2×) →*szájat,* ~*et tát* 6 : 39, *vki* ~*ébe (bele)néz* 1 : 94, 361; 2 : 67; 3 : 308; 4 : 104, 365; 6 : 445; 7 : *637 (+5) *(ism)* Szemeim szemeibe néznek, E szemekbe, mik .. ragyogóbbak, mint a Mennyország arany lakói (717/2 : 340) *(megszem)* Óh szabadság, hadd nézzünk szemedbe! (755/3 : 41) + 2 : 158 (nyomósításra) *úgy nézz(etek)* ~*embe!* 'igazat mondok': Üdvöz légy nép! ugy nézz szemembe, Tanítód és atyád leszek. (Ap/3 : 145) + 1 : 180, 288; 4 : 40, *vki* ~*ébe (bele)tekint* 1 : 197; 3 : 164, *318; 4 : 45; 6 : 137, 342, 345 ~*ébe* →*süt a nap* 1 : 83; 6 : 423 ~*én* →*farkassötétség van* 4 : 66 ~*eire* →*fátolyt von vmi* 2 : 262 ~*eire* →*vakságot küld* 1 : 156 ~*eiről a* →*rózsafátyolt letépi* 2 : 296, *(saját)* ~*eivel* →*lát (— füleivel← hall* v. *szívében* →*érez)* 6 : 48, 89, 379, 382 *saját* ~*eivel* →*megvizsgál* 4 : 97, *(vmilyen)* ~*mel* v. ~*ével* v. ~*eivel néz* Bagarja uram .. olly formán néze szemével, Mint nézni szokott a halandó, Ha nem érti a dolgot (HK/1 : 127) + 1 : 110, 203; 2 : 60, 109; 3 : 144 *egy* ~*mel sem néz vmit* 'oda sem tekint rá, nem is törődik vele': Indult; nem nézte egy szemmel sem, hol az ut? Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut. (JV/1 : 185) *vkinek* ~*e(i)* →*közé néz* v. *tekint* 1 : 119, 209; 2 : 84; 4 : 57, 98; 5 : 109; 6 : 150, 351 (+13) *négy* ~ *közt* ld. **[négyszemközt]**; **Sz:** *fejében a* ~*e* 4 : 333 *más* ~*ében a szálkát megleli, s az övében a* →*gerendát feledi* 1 : 37 || (mint érzelmek, lelki tartalmak kifejezője:) Te vitéz Barangó .. Mért fényesebb szemed fényes páncélodnál S kezedben villogó kardod acelánál? (SzÁ/1 : 337) Egy néma búcsút küldök föl szememből (Ap/3 : 150) + 1 : 224, 278; 2 : 26, 221; 3 : 191; 6 : 58, 450; *(párh)* [Borics] (a mennydörgésre fölébred): Mi vakít? .. A villám... (meglátja Predszláva̋t) vagy tőröd? vagy szemeid? (TH/4 : 156) *ajak — ~* 2 : 245 *arc — ~* ez arcon és e szemben Mennyi lélek, istenem! (517/2 : 93) + 3 : 40 *szavak s* →*tekintet — ~ek* 6 : 89 *szív — ~* A harminc vitéz föllobban Irtóztató bősz haragban, Láng a szivök, láng a szemök (834/3 : 209); *(kép)* [Piroska] Olvas, olvas, olvas, szeme fényes ablak, Mellyet egy égő ház lángi ragyogtatnak (Tb/3 : 295); *(jelzővel:) (*→*merev,) bágyadt* ~*(ek)* 1 : 260; 6 : 442 *(kép, párh)* Piros arcod a tavasz Virító rózsája, Bágyadt szemem az ősznek Lankadt napsugára. (530/2 : 104), *beszédes* ~*ek* 1 : 316 *édes* ~ 3 : 55 *(két)* →*fényes* ~ *(— lélek)* 2 : 193; 3 : 109 →*hamis két* ~ *— ajak — mosoly←* 6 : 408 *kandi* ~*ek* 1 : 129, *lángoló* ~*(ek)* v. *tüzes két* ~ 3 : 112, 145; 6 : 298 *(kép)* Szép ifjú .. Tüzes két szeme a bátorság fáklyája (SzM/2 : 258), *(*→*apró) mosolygó* ~*(ek) — mosoly←* v. *száj* 3 : 294; 5 : 42, *(égő,)* →*ragyogó* v. *sugárzó* v. *tünöklő* ~*(ek)* 3 : 193; 6 : 114, 247, 313 *(párh)* A hölgy .. égő arccal, tündöklő szemekkel kiálta: „Hugo"! (RH/6 : 142) + 5 : 49; 6 : 374 *(szembeáll:) megeredt nyelv —* →*sugárzó* ~ 1 : 191, *sötét világú,* →*ábrándos* ~ 2 : 221 (2×), *szép,* →*nyájas* v. *(szép) szelíd* ~*(ek)* 2 : 143; 6 : 49, 422 *(megszem, szembeáll)* [respublika] Kit meg nem térit szép szelíd szemed .. Majd megtéríti azt szilaj kezed (796/3 : 95), *szikrázó* ~*(ek)* 5 : 41; 6 : 253, 307 *vad* ~ 1 : 359; *(birt szerk:)* ~*e párja* 1 : 43, ~*(e) pillantása* v. →*félénk tekintete* 5 : 69; 6 : 290, 368 *(párh)* Szemed egy pillantásában .. Egy hangodban .. Egy mosolygásodban is .. Költészet van (663/2 : 248) *(szembeáll)* Minél komorabb volt szeme pillantása, Lelke annál inkább hajlott a vigságra. (LV/3 : 310) *(kép, párh)* az ország .. Oroszlán-szemmel néz a félő világra, Sörénye rázása népek reszketése, Szeme pillantása városok égése (LV/3 : 309), ~*(ek) sugara* v. *szikrái* 1 : 341; 2 : 143; 3 : 41; 6 : 277, *(birt szerk, kép:)* ~*e(i) északfénye* 3 : 112 *tükre* 1 : 51 *üszke* 1 : 136; *(szókapcs:)* ~*e (át)csillog* v. *ragyog* 2 : 26; 3 : 111, 126; 4 : 104; 6 : 157, 325 *(felsor)* Vidáman ránk ragyog A lámpa, feleségem Szeme s a csillagok. (741/3 : 25) *(párh)* Edvárd arca kiderült, szemei ragyogtak, ajka

mosolygott (RH/6 : 182) + 6 : 388, ~*e ég* v. *lángot* v. *sugárt lövell* v. *lángba* →*borul* v. *lángra*→*lobban* 1 : 27; 2 : 55; 4 : 355; 6 : 49 *(halm)* Barna kis Feleség! Szíved, szemed, Ajkad ég! (693/2 : 290) *(párh)* A halál lángját lövelik szemeim? Harag sötétlik lelkemben? (Oith/ 6 : 449) + 4 : 157; 6 : 365, ~*ei kacsintanak* 2 : 133 ~*e (s ajka) mosolyog* 1 : 176; 2 : 31; 6 : 43 ~ *szikrát*← *hány* 3 : 281 ~*ei szikráznak* 3 : 279; 6 : 40, 328 ~*e* →*tűzben forog* 6 : 449, ~*et mereszt* v. ~*ét (rá)mereszti* 1 : 359; 3 : 51; 6 : 253, 328, ~*ébe láng száll* v. →*szikra* →*szökken* 3 : 236 *(párh)* a nemes ifjunak szemébe Rémítő láng szálla; arca ége (43/3 : 269), ~*ében* →*láng ég* v. →*gyúl* 2 : 76, 90; 6 : 203 ~*ekben* v. ~*eiből vmi lángol* 1 : 324; 3 : 293 ~*ében* v. ~*éből vmi sugárzik* v. *villog* 2 : 198; 3 : 61; 4 : 51 || (sírással, könnyekkel kapcs.:) A menyecske szeme könnytől lett homályos. (JV/1 : 207) Azt hittem, hogy szemembül a sors Örökre számüze . . Fájdalmak fényes követe! (654/ 2 : 238) + 1 : 287, 339; 3 : 74, 156, 167; 4 : 324, 367; 6 : 43, 415; *(párh,* ill. *szembeáll:)* ~ — *ajak* a fölindulás [Lucy] szemeit könynyel tölté, mialatt ajka még enyelgett. (RH/6 : 375) ~ — *gyomor* v. *has* — ~*ek* 2 : 240; 6 : 416; *(jelzővel:) esdeklő* ~ a gyermek . . esdeklő szeméből Könny folyt le (Ap/3 : 130) *könnyes* v. *könnyező* ~*(ek)* 3 : 138, 197, 220; 6 : 120, 315, 416 *megtört* ~ 3 : 32 *síró* ~ (részleges *ism)* Nem enged a hó a nagy temetőben, Csak egyedül Etelke sírja Körül . . szemem, Síró szememnek szakadó könnyétől. (280/1 : 258); *(birt szerk:)* ~*e(i) forrása* 4 : 36 *harmata* 1 : 40, 60 *könnye* v. *cseppkönnye* v. *örömkönnye* 1 : 24, 80, 258, 321; 2 : 101, 105; 3 : 101 *(párh)* képed, szemünk örömkönyűi . . helytt Bú-könnyet s félő reszketést okoz (Cor/4 : 364); *(szókapcs:) (két)* ~*e* v. ~*ei könnybe* →*lábad(nak)* 3 : 28, 276; 5 : 70 *(két)* ~*e (*→*pillája) könnyben úszik* akaratlanúl elszomorodik . . s szemei könyben usznak (KH/6 : 61) + 1 : 40; 6 : 448 ~*e könnyekkel* →*megtelik* 3 : 129; 6 : 372 ~*e(i) sír(nak): (párh)* Fickó-mosoly Tanyázzon arcomon, sírjon szemem, Mint iskolás fiú! (Cor/4 : 313) + 3 : 361 ~*e pillájára könny jön* v. *könnycseppet tesz vmi* Hogy jön e könny szemem pillájára? (686/2 : 283) + 1 : 209, ~*ébe könny* →*szivárog* v. →*tolul* 2 : 266; 6 : 264, ~*ébe könny(csepp)et* →*idéz vmi* 1 : 206; 2 : 52, ~*ében* v. ~*ei pillján könny* →*ragyog* v. *reszket* 1 : 123; 3 : 74, 177; 6 : 35—6 ~*ében* →*bánat- s örömkönny* →*forr* 1 : 173, ~*éből könny* →*cseppen* 6 : 275, 400 →*csorog* 4 : 112 *esik* 5 : 87 *(le)foly* 3 : 130; 6 : 306 *(párh)* Szeméből könny, szivéből vér folya (412/1 : 359), *(két)* ~*éből harmat* v. *könny* →*gördül* v. *hull* 1 : 63, 220, 250; 4 : 46, 78 →*ömlik* 7 : 633 →*rohan* 3 : 148 →*szakad* 2 : 106; 3 : 108 →*szivárog* 3 : 92, *vki* ~*éből könnyet* →*(ki)facsar* v. *kisajtol* v. →*ont* 2 : 28; 4 : 78 (2×), 100 ~*éből* v. ~*éről könnyet (le)töröl* Letörlé szeméről könnyeit, mellyekkel az eltelt (RH/6 : 315) + 2 : 113 ~*éről könny* →*lepereg* 3 : 276 | *(ráértés)* a szem, melly elébb villámot lövelt szét, Arca két rózsáját harmattal fürészté. (SzM/ 2 : 260) szemei lángoltak, s aztán könybe lábbadtak. (RH/6 : 159) *vadul tekintő* ~*én* →*fölszárad a könny* 6 : 450 || (alvással kapcs.:) Bagarja uram Megdöfte az oldalbordáját [a bírónak], Hogy az álom sűrü ködét Szétoszlassa szeméről. (HK/1 : 144); *(szókapcs:)* ~*e bezárkózik* 1 : 303 ~*ei becsukódnak* 6 : 375 ~*e* →*pilláját* →*ellepi az álom* 1 : 187 ~*ét behunyja* 1 : 226 ~*eiből* v. ~*eiről* →*száműzi az álmot* 6 : 257, 380 ~*én nincs* v. ~*eire nem jön* →*álom* 3 : 267; 4 : 53 ~*éről* →*leszakad az álom* 3 : 97 *csak* →*fél*[2] ~*mel alszik* 6 : 60 || (halállal kapcs.:) szememre halál örök álmai jőnek. (100/1 : 47); *(jelzővel:) becsukott* ~: *(párh)* Láttam . . Hideg tetemidet, A szótlan ajakat, A becsukott szemet (264/1 : 249); *(szókapcs:)* ~*(e) becsukva* v. *(be)hunyva (lesz)* 2 : 259 *(párh, tőism, ism)* A férgek rágják a koporsó Behunyt szemű, hideg lakóit. Igen, behunyvák a szemek mind . . Behunyvák a szemek, s hideg már A szív . . Mindennek vége. Minden alszik. Becsukva a szem. Hülve a szív. (375/1 : 324), ~*e világára* →*napfogyatkozás jön* 1 : 211 ~*re* →*örök éj borul* 2 : 348 ~*ére szemfedő borul* 2 : 46 *élkes* ~*eire* →*szemfedőt borít* 3 : 66 || (megalázással, megszégyenítéssel kapcs.:) [az úrfi Szilveszternek] Lábára lépett készakarva . . Szemébe önté a vizet (Ap/3 : 133); *(szókapcs, jelzővel* is) *vki (*→*könyörgő)* ~*ébe* v. ~*eibe* →*köp(köd)* 3 : 163; 5 : 43, 97 *vki* ~*ébe* →*rúgja a port* 2 : 250 — **a)** 'szemgolyó': Ternyei Boldizsár, megelégszem most egyik szemeddel; a másikat meghagyom, hogy láthass, ha ismét találkozunk (HKöt/4 : 85) + 6 : 129 *(páros kif)* üres helyek a halálfőn, hol az orr és szemek valának (RH/6 : 296); *(jelzővel:)* →*kidülledt* ~*ek* — *kiöltött nyelv* 4 : 81 *kifutott* ~ 4 : 85 *vastag* ~*ek* A tiszt megállt, s forgatni kezdé vastag szemeit (KH/6 : 25); *(birt szerk, kép:)* ~*ének fehér* →*ege* 1 : 275; *(szókapcs:)* ~*e dülled* 3 : 60 ~*ei* →*kidülledve meredtek* 4 : 57 *kifolynak* 4 : 405, ~*e kifut* 4 : 84, 126 ~*eit forgatja* 6 : 25, 45, 387 *vkinek, vminek (mind a két)* ~*ét* v. ~*eit* →*(ki)ássa* 1 : 184, 187; 4 : 196; 5 : 26 *kihúzza* 4 : 220 *kisüti* 3 : 125 *kiszúrja* 4 : 168 (2×), 181, 194 *kiüti* 4 : 135 *kivájja* 1 : 332, *vki* ~*ébe belekap* 4 : 84 | *(ráértés:)* →*égő* ~*eit forgatja* 3 : 132 — **b)** 'szivárványhártya': Sárit . . tengeri nyulnak csufolták, hogy ollyan fehér volt, aztán a szeme is ollyanformán piroslott, mint a tengeri nyulé (FL/4 : 129); *(párh:) fürt* — ~ Szőke, barna lesz-e fürte? Szeme kék vagy fekete? (89/ 1 : 39) *pilla* — ~ 2 : 55 ~ — *szemöldök*

2 : 16; *(hsl)* az ég .. mint a kis gyermek szeme, Szelíd és tiszta kék. (850/3 : 229) + 1 : 77; *(jelzővel:)* *barna ~ : (felsor)* Arcszíne sötét egészséges barna volt, haja rövid, fürtös, barna szemei fényesek (RH/6 : 97) + 2 : 93, *(ragyogó* v. *szép* v. *vidám) →fekete ~(ek)* 2 : 24; 6 : 273, 341 *(felsor)* Oh leány mért tünsz föl Ujra képzetemben? .. Piros orcáiddal, Fekete szemeddel, Fekete hajaddal? (598/2 : 176) + 4 : 8 *(párh)* Mélyen bele néztem Fekete szemedbe, S fehér kezecskédet Tartottam kezembe' (518/2 : 94), *(→gyönyörű* v. *→gyönyörűséges* v. *nagy* v. *tiszta) →kék* v. *sötétkék ~(ek)* 1 : 94 (2×); 2 : 171; 6 : 17 *(ism)* Bele nézek kedvesem kék szemébe. Kedvesemnek kék szemében van egem (160/1 : 94) *(felsor)* Mária fogadta .. ezer szépségével, Fehér kebelével, fekete hajával, Piros ajkaival, sötétkék szemével (SzM/2 : 263) *(párh)* Szőke fürttel... kék szemekkel... Hűtelen lyány, képed az! (61/1 : 14) + 3 : 259; 4 : 109; 6 : 106 *(kép)* [dalaim] a mennyből erednek, Kék szemedből, szőke angyalom! (341/1 : 300), *(szende) sötét ~(ek)* 2 : 84; 6 : 147 *(felsor:) →termet — haj — homlok — →sötét ~ek — orcák* 3 : 198, *szürke ~ek* 6 : 73; *(birt szerk, jelzővel:) sötét ~ek függönye: (párh)* ama fehér, lágy kezet az övében tartja, ama sötét szemek függönyét föllebbenni .. látja. (RH/6 : 242) | *(ráértés; jelzőhalm, felsor:) két szép, →fekete, tüzes, →lelkes ~ — orrocska← — szájacska — alak* 6 : 395; *(birt szerk:) kék ~ kacsintása←* 6 : 20; *(szókapcs; jelzővel:) →szelíd sötét ~ei könnybe lábadnak* 6 : 234 *→szép kék ~eit fölnyitja* 6 : 34 *→éjfélsötét ~ébe könnyet →szöktet* 3 : *319 *(nagy) →sötét ~eivel néz* v. *tekint* 6 : 301, 310 — **c)** 'a szem fehérje': A hölgyek .. Sírnak forrásként, a nélkül, hogy szemeik az által megpirosodnának (KH/6 : 43); *(párh:) arc — ~* Arcom kék lett, szemem vörös (N/4 : 103) *~ — arculat* 1 : 146; *(jelzővel:) piros ~ : (felsor)* Flamareilné .. a tükörhöz közeledék .. S midőn halványságát, feldult vonásait, s könyektől piros szemeit látá, betegnek érzé magát (KH/6 : 56) | *(ráértés:) vörös ~e →forog* 6 : 450 — **d)** 'szemhéj': *(felsor)* Addsza ajkad, addsza orcád, Homlokod, szemeidet, Elborítom csókjaimmal (649/2 : 232); *(szókapcs:) vki ~ét* v. *~eit befogja* v. *bezárja* 1 : 319; 2 : 143; 4 : 189 *~eit (meg)dörzsöli* 1 : 121; 6 : 400, 412 | *(ráértés; jelzővel, párh)* Ferkó .. átkapta a kis lyány karcsu derekát .. s összecsókolta piros kis száját és nagy kék szemeit. (N/4 : 98) — **e)** *(átv)* '(az egyik) szemöldök, ill. a homloknak a(z egyik) szem fölötti része': *(jelzővel:) jobb ~* Süvegöm a jobb szömömön viselöm (121/1 : 67); *(szókapcs:) ~ére →csapja[1] a kalapot* 1 : 224 — **f)** (tsz; *átv)* 'arc': *(szókapcs:) ~eit vhol nyugtatja* [Rikárd] komoran ült .. összefont karján nyugtatá szemeit (RH/6 : 380) *~eit vhova rejti* [Lucy] mélyebben omlott a hercegnő lábaihoz, szemeit térdéhez rejté (RH/6 : 241) | *(ráértés)* Lucy, [Hugó] keblére rejté szemeit, mellyek könybe lábbadtak. (RH/6 : 374)

2. *(átv)* 'nézés, tekintet': *(párh:) arc — (ajak — orrlyuk —) ~* Arca halovány volt .. ajkai szinetlenek valának s orrlyukai kifeszítvék .. de szeme még világos és tiszta volt (RH/6 : 228) + 6 : 414 *(szembeáll:) ~ — fegyver(es← hatalom)* 2 : 259; 3 : 33; *(megszem)* ősszel a föld Csak elalszik, nem hal meg; Szeméből is látszik, hogy csak Álmos ő, de nem beteg. (827/3 : 200); (hat; *jelzővel:) lesütött ~mel* 6 : 301, *vmire szögezett ~mel* v. *~ekkel* 1 : 251; 6 : 120, 264, 277, 284, 312, 347; *(szókapcs:) ~(e) elér* v. *(el)hat vmeddig* 6 : 105 *(megszem)* Visszapillant a nap a föld pereméről, S mire elér szeme a tulsó határra, Leesik fejéről véres koronája. (738/3 : 22) + 2 : 193, *~(e) vmerre fordul* 6 : 94, 385 *~(ek)* v. *~e(i) (vizsgálódva* v. *→részvéttel) vkin, vmin függ(nek)* 1 : 292; 2 : 234; 4 : 19; 5 : 47; 6 : 66, 141, 155 *~ei nem →henyélnek* 6 : 275 *vhol járnak* 2 : 201 *kalandoznak* 6 : 15 *keresnek vkit* 3 : 313; 4 : 24 *~ kísér vkit, vmit* 2 : 126; 3 : 96 *~(e) vkin, vmin megakad* 1 : 214; 3 : 10; 5 : 64 *megáll* 3 : 84; 6 : 228 *nyugszik* 6 : 315 *(bámuló) ~ei vhova →tapadnak* 1 : 181; 5 : 49 *vhol tétováznak* 6 : 155 *tévedeznek* 6 : 229, *~ét* v. *~eit (el)fordítja* 3 : 131; 4 : 105; 6 : 7, 77, 90, 180, 433, 448, 449 *forgatja* 4 : 122; 6 : 448 *(vhova) (föl)emeli* 4 : 14, 133; 6 : 24, 45, 121, 264, 307, 325 *(párh)* Flamareilné összekulcsolá kezeit, szemeit a födélzetre emelé (KH/6 : 59), *~ét* v. *~eit vkire, vmire függeszti* 6 : 14, 75, 153, 209, 275, 289 *irányozza* 6 : 128, 185, 235, 385 *lesüti* v. *földre →süti* 1 : 95; 4 : 101; 6 : 85, 111, 238, 280, 310, 371 (+11) *nem veszi le vkiről* 6 : 7, *~ét s lelkét →meghordozza vmin* 3 : 139 *~ét* v. *~eit vkire, vmire szögezi* 4 : 24; 6 : 9, 117, 295, 354, 361, 442, 443 *vmin tartja* 2 : 261 *vkire, vmire veti* v. *ráveti* 1 : 181; 2 : 155, 379; 3 : 75; 5 : 79; 6 : 267, 296, 338, *~eivel keres* 2 : 285 *kísér* 1 : 293; 6 : 135 — **a)** 'lelki tartalmat kifejező nézés, tekintet': Hittem szemének, a melly Azt mondá, hogy szeret (587/2 :161) Értem, értem, mit jelent e Szemrehányás szemeidben (BI/2 : 323); + 1 : 278, 279, 316; 2 : 222, 285; 3 : 205; 4 : 285; 6 : 175, 450 (2×); 7 : 139; *(páros kif:) ~ s száj* E Marciusnak van-e párja gőgben? .. Figyeltél Szeme s szájára? (Cor/4 : 237) *~ s szó* Te hamis kis leány! .. Szemed s szavad a szívben sebet hagy. (SzP/2 : 57) *(párh:) arc — ~* v. *~ — arc — ajak — alak* Greenly Katica .. Szeme vad, élénk volt, arca halovány, ajka vértelen, s egész alakja remegett. (RH/6 : 295) + 3 : 295; 6 : 97 *kard — ~ : (chiasmus)* Ismét magyar lett a magyar .. Kardján a

napsugár ragyog S a bátorság szemébe'! (791/3 : 84) ~ — *kéz* A legény tüzesebb fajta, Bátorság van a szemében, Karikás-ostor kezében. (722/2 : 346) ~ — *marok* 4 : 319; *(szembeáll:) ajak* — ~ 3 : 151 *beszéd* — ~ 4 : 213 ~ — *hang* 2 : 317 *nyelv* — ~ 2 : 161 *szó* — ~ Elbúcsuzánk; nem szóval; szemeinkkel (T/2 : 18); *(jelzővel:) gyilkos ~ek* 2 : 310 *haragos ~: (párh)* haragos szemeddel És hangjaidnak mennydörgő zajával Megráztad ellenségid (Cor/4 : 248) *komor ~ek* 6 : 314 *szende ~ek* 3 : 269; (hat; *jelzővel:) bámész* v. *csodálkozó ~ekkel* 3 : 10; 6 : 66 *élénk ~mel — kimért← tartással — vidám arccal* 6 : 49 *haragos ~mel* 1 : 183 *merő ~ekkel* 3 : 125 *→gondteljes arccal — szomorú ~ekkel* 6 : 53; *(szókapcs, jelzővel* is) *jóakaró ~ függ vkin* [a hölgynek] mindene olly szépen egyezett, hogy az épen nem jóakaró szem, melly rajta függe, sem tudá mindjárt, hova szórja veszélyes nyilait (KH/6 : 6) *epedő ~ei elfordulnak* 6 : 57 *→megbűvölt ~ rajta←vész* 2 : 202 *→gyöngéádábrándos* v. *→tüzes ~eit fölemeli* 6 : 6, 315 *égő ~ét vkire szögezi* „Itt fekszik, alszik [apám]," így gondolkodék [Dávid], Merőn szegezve rá égő szemét (S/2 : 79) *jó ~et vet vkire* 'jóindulatú vki iránt': [a gazda] rám soha jó szemet nem vetett. Hogyha nem ment dolgom a maga rendiben, Meg-meghusángolt ő amugy istenesen. (JV/1 : 201) *→lenéző ~eket vet vkire* 1 : 362 *(szenvedélyes,* ill. *→bátortalanító) ~(ek)ből* v. *~e →könyvéből →(ki)olvas vmit* 1 : 66, 162, 177; 2 : 21; 4 : 128; 6 : 52, 62, 406 *~eiből olvasható vmi* 6 : 253 *~évei keresztülszúr vkit, vmit* 2 : 213; 4 : 368 *bámuló ~ekkel →csügg vmin* 1 : 263 *gyönyörködő ~mel →rábámul* 1 : 222 *→átfúró* v. *ítélő* v. *→őrző ~mel néz* 1 : 211; 3 : 130, 188 | *(ráértés; jelzővel:) fekete ~* minden fekete szemnek, melly vele találkozék, volt valami mondandója. (RH/6 : 73), *(éles), szürke ~ek* 6 : 157 *(párh)* szürke szemeiből vidámság sugárzott, összeszoritott ajkain gúnymosoly lebegett. (J/6 : 394); *(birt szerk, jelzővel:) →tengervízszínű ~ kifejezése* 1 : 138; *(szókapcs, jelzővel:) nagy* v. *nedves* v. *→szelíd sötét ~eit (vhova) →(föl)emeli* 6 : 35, 51, 352 *könnyes ~e →fölkeres vkit* 2 : 18 *→szende, mély fekete ~eket →fölvet* 6 : 433 (2×), *bágyadt* v. *éles* v. *sötét* v. *→tündöklő ~ét* v. *~eit vkire függeszti* 6 : 62, 209, 210 *(megszem)* Reád függeszté hévvel esdekelve Bágyadt szemét sohajtó nemzetem (247/1 : 234), *→éles szürke* v. *sötét ~eit vkire, vmire szögezi* 6 : 190, 311 *nagy ~eit vmire veti* Az együgyü fűszerész a kis öreg kopott ruhájára veti nagy szemeit (J/6 : 399)

3. *(átv)* 'látás(i érzékelés)': a követ e beszédet . . tán nem is hallá, csak az asszonyt látta, S szemeitől lelke meggyuladt s . . égett (SzM/2 : 259) én elnéznélek az örökléten keresztül. . . igy, a mint vagy . . millyen gyönyörűséges látmány ez szemeimnek! (TH/4 : 196) + 6 : 143, 183, 231, 318 (3×), 350, 451; *(páros kif:) ~ (é)s fül* mind az ezerféle tárgy, mellyet erdei jelenés a szem- és fülnek gyönyörül nyujt . . elfoglalá a derék angol figyelmét (RH/6 : 83) + 4 : 271 *~ s szaglás* 6 : 394 *~ s szív* Romba dőlt a fél világ. . . kietlen Látomány, melly szemet s szívet bánt! (812/3 : 184); *(párh)* A kérdésre, mi csillogó s kellemes a szemnek, mi hevítő és vakító a képzeletnek, oda mentek, hova őket a természet vezette (RH/6 : 127); *(szembeáll:) ~ — fül* 4 : 311 *~ — gyomor* 5 : 66 *~ — sejtés* 2 : 221 *~ — szív* Julcsa . . a mint engem meglátott . . szeme kételkedett, de szive azt mondta, hogy bizonyosan én vagyok. (N/4 : 113); *(kép)* Oh e lyányka olly rejtélyes, Szíve ollyan mély folyam, Hogy szemem, bár millyen éles, Néz beléje hasztalan! (538/2 : 110) + 2 : 138; 4 : 361; *(jelzővel:) éles ~* 6 : 77, 396 *(párh)* a legkeményebb fa, legszilárdabb ülés, legnyugodtabb kéz és legélesebb szem diadalmaskodik. (RH/6 : 357) + 6 : 283; *(birt szerk:) Isten ~e* 6 : 284; (hat) *~éből* 'onnan, ahol látja': Zsebmetsző cimborák, Pusztuljatok szemembül (741/3 : 25) *~e(i) előtt* 4 : 148, 193; *(szókapcs:) (minden,) amit a száj s a ~* v. *szája, ~e →(meg)kíván* 2 : 119; 4 : 51 *~ét elhomályositja vmi* 4 : 194, *~ébe ötlik* 6 : 155 *tűnik* 1 : 188; 3 : 139, *~ében megakad* 1 : 218 *~eiben föltünedez* 2 : 343, *nem hisz ~ének* 4 : 185 *(ráértés, szembeáll)* Húnyd be a szemedet, ha neki nem hiszesz . . S kérdezd meg szívedet, hiszen majd felel ez (633/2 : 213), *vki ~évei játszik* 3 : 75 *~e →elé jön* 6 : 268, *vki ~e(i) elől elrejt* II. Vilmos, hogy [az orgiákat] az emberek szemei elől elrejtse, azt rendelé, miszerint . . a palota minden világa rögtön eloltassék. (RH/6 : 239) *~ei elől →elszalaszt* 6 : 66 *→eltávolít* 4 : 152 *→eltűnik* 6 : 331 *elvész* a gyermekek . . néhány percre elveszhettek szülőik szeme elől (RH/6 : 71) *~(ei) elől →(el)veszt* v. *→elveszít* 6 : 39, 107, 381; 7 : 66 *~e előtt →áll*[1] 1 : 211; 6 : 448 *elvonul* midőn a hadsereg csillogó pompája szeme előtt elvonúlt . . [Hugó] Európa leghíresebb bajvivójával szembeszállott volna. (RH/6 : 216) *~e(i) előtt vmi →táncol* 4 : 213 *→terjed* 6 : 105, 126 *→végbemegy* 6 : 441 *lángfelhő úszik* 6 : 444 | *(ráértés:) véres ~ei →elébe →lángfelhőket idéz* 2 : 234

4. *(átv)* 'tudat': Mióta ők a földi életet Olly feketére mázolják . . Több fénypontot vesz észre rajt szemem. (499/2 : 66); *(jelzővel:) lelki ~* 4 : 169 *tiszta ~* 1 : 347; *(birt szerk:) képzelet ~e* 6 : 297 *lelke ~e(i)* Az álom ablak, mellyen által Lelkünk szeme jövőbe néz. (78/1 : 28) + 3 : 78; *(szókapcs:) ~eit vhova emeli* 6 : 260 (2×) *veti* 1 : 97, *~eibe és szívébe →beültet vmit* 4 : 272, *(vki) ~e elé →állít* 6 : 146, 297 *tart* Ha már a sza-

badság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szeme elé (L 134/7 : 48) *~e →elé tűnik* 6 : 182 *~(e) elől →elveszti a célt* 6 : 51; 7 : 14, *~e(i) →előtt áll* 1 : 282 *→elvonul* 4 : 82 *van* 6 : 207 *virrasztó ~ei előtt →leng* 2 : 287 *~(e) előtt →tart vmit* 6 : 41, 296 — **a)** 'figyelem': [Milutin:] Szeretlek, asszonyom . . És te semmit nem vettél észre? De hiszen nem is mertem mutatni. [Judit:] És ha mutattad volna is, akkor csak férjem számára volt szemem (TH/4 : 186); *(szókapcs:) ~mel tart vkit, vmit* 1. 'figyeli' 6 : 44, 85, 139, 198, 210, 217, 261, 269, 331, 349, 381 *(ism)* Azon férfi tüzes lázadó . . szemmel kell őt tartanunk — szemmel kell őt tartanunk! (RH/6 : 260) + 6 : 244 (2×) *(párh)* Ha ismerném a grófnak valami barátját, kérni fognám őt, hogy az agg férfit jól szemmel tartsa — étkeit megizeltesse — lépteit kövesse (RH/6 : 280); 2. 'figyelembe veszi, tekintettel van rá': [Pomenars úr] a hölgyeknek sokkal engedelmesebb szolgája volt, semhogy . . az udvariságot szemmel ne tartotta volna (KH/6 : 68), *~mel tartatik* 6 : 163 — **b)** 'ítélőképesség, megítélés': (hat) *~ében* v. *~eiben* 'megítélése szerint': meguntam ezt a földi életet, Melly elvesztette szépségét szememben. (T/2 : 15) + 3 : 194; 6 : 19, 34, 36, 47, 234—5 *teste és →lelke ~ében* 1 : 247, *~ek* v. *~e(i) előtt* 'ua.' 6 : 15, 30, 31, 60 *(ráértés)* ha már én előttem sem szép [a házasság], millyen lehet ollyan szemek előtt, apám, mellyek annyit láttak, mint a tiéd? (HKöt/4 : 75); *(szókapcs:) ~e fölnyílik* 7 : 166 *~ei nyíldogálnak* 5 : 112 *~eit beköti vmivel* 6 : 43 *~ét →elvakítja vmi iránt* 6 : 348 **Sz:** *nagy →szálka vki ~ében* 1 : 78; 4 : 404 — **c)** *(szókapcs:) ~ére hány(ogat) vmit* 4 : 354; 6 : 39, 59, 68; 7 : 167

5. *(átv;* jelzővel, ill. birt szraggal) 'vmilyen szemű ember': *(ism)* a te szemeid nem sentimentalis szemek. (ÚL/5 : 70) | (szeretett nőről) *fekete ~* fekete szem tőrébe estem (545/2 : 117) *mindenható ~ek: (ism)* Szemek, mindenható szemek! [verscím is] Ne nézzetek, ne nézzetek Reám olly hidegen . . Vagy, oh mindenható szemek! Csak öljetek meg, öljetek (219/1 : 176) + uo. *szép ~ed* 2 : 123 *egy →pár szép ~* 2 : 175; *(felkiáltás:) →eszem azt a gyönyörű ~ed!* 1 : 293 *e tiszta ~ekre!* Ez nehéz föladat rám nézve, Lucy . . Nem, e tiszta szemekre! nem ez a föladat, mellyet értek (RH/6 : 168) — **a)** '(vmilyen szemmel) néző, látó személy': a szem Egy élten át elgyönyörködhetik [a világnak] Csak egy parányi részén is (643/2 : 225) [Marcius] ifjuságát és szépségét minden szem bámulta (Cor/4 : 240) + 6 : 180; *(jelzővel:) éles ~ek* 6 : 300 *gyakorlott ~* 6 : 108 *közönséges ~ek* azt vélik a közönséges szemek, hogy Rendén tesz mindent [Coriolanus] (Cor/4 : 351) *tapasztalt ~* 6 : 183 *vizsgáló ~* 6 : 98; (birt szerk, ill. birt szraggal a személy körülírására:) Szemem rajta kevélyen mereng el: Az én apám az az öreg ember! (816/3 : 188) + 2 : 299; 3 : 286; 4 : 215; 6 : 448 *(párh)* a fiatal nemes . . szeme mindig kész vala, az ellen legkisebb mozdulataira is figyelni, s keze mindig képes, azt használni. (RH/6 : 203), *a világ ~e* Oda járok, hova senki nem megyen, Hogy a világ szeme észre se vegyen. (533/2 : 106); *(szókapcs:) vki szép ~ei →miatt* 6 : 26 | (Istenről:) van egy szem, melly lát, noha a mieink homályosak (RH/6 : 316) *az ég ~e* „. . nem az ellenedi vádat értem, hanem becsületem védelmét a világ sértő gyanúja ellen." . . „attól tartok, az ég szeme nem fog e különböztetésre ügyelni . ." (RH/6 : 364—5) — **b)** *(szókapcs,* leplezetlen nyíltság kif.) *~ébe kacag: (megszem)* ha a szél . . Ablakomnál megjelen: Ollyat kacagok szemébe, Hogy megpukkad mérgiben! (656/2 : 241) *~ébe megmond vmit* 5 : 108; 6 : 304 *~ébe vág vmit* az igazságot isten- S embernek szemébe vágom. (374/1 : 322) *(nyomósító fig etym:) ~től szembe(n)* 4 : 106; 5 : 108; 6 : 40, 267; 7 : 54

6. *(átv)* 'fény, csillogás': *(ráértés, megszem; szókapcs, jelzővel)* Nézte őt . . Ragyogó szemével a tündér délibáb. (JV/1 : 186) | (égitestről:) pirosan kelének . . a közelgő nap szemeiből Kilőtt sugárok (T/2 : 13) Kegyetlen hideg téli este volt . . dideregtek a szegény mezítelen csillagok . . és a szemökből is az látszott . . millyen sokba kerül az a ragyogás (N/4 : 95); *(szókapcs; jelzővel:) arany ~ét →behunyja* 3 : 107 *→vörös ~mel néz* 1 : 198 | (égről; *jelzővel:) kék(, tiszta) ~* az ég kék szeme ritkán boríttaték egészen, hanem az esőn, mint fátyolon, tekinte keresztűl (RH/6 : 120) Kék, tiszta szemével Mosolyg le a mennybolt (616/2 : 196) + 4 : 83 | (tengerről; *szókapcs, jelzővel:) →kék ~évei néz* 2 : 47

7. *(átv)* 'apró növényi termés(ből egy darab)': millyen hamar megérett ez az eper; még a minapában egy piros szemet sem láttam az egész fán, most meg már mind fekete (FL/4 : 133) — **a)** (jelzőként) *egy ~ búza←* 4 : 320 *minden ~ mag←* 3 : 154

8. *(átv)* 'láncba fűzött karikák v. golyók egyike': *(birt szerk:) lánc ~ei* 3 : 37 *olvasó ~ei* 6 : 31

vö. **szemmellátó, szemmeltartás**

szembe hsz és ik **9**

I. hsz 9

1. 'egyenesen vkinek az arca, elülső oldala felé': *(ellent)* A gyávák! nem merték szembe megtámadni, csak hátulról (FL/4 : 138)

2. 'vkivel, vmivel szemben (1.)': Ha szembe lesz szakállammal szakálla, Egy elvesz, ő vagy én. (Cor/4 : 260)

3. *(átv)* 'vki jelenlétében, közvetlenül neki szánva': azt mondanám neki szembe:

hazudsz (ÚL/5 : 49) *(nyomósítva:) szemtől* ~ a kinek vádja van ellenem, itt szemtül szembe mondja el vádjait, majd megfelelek rá! (P 210/5 : 108) + 4 : 106; 7 : 54; *(szókapcs:)* ~ *dicsér*← 2 : 234; 7 : 53, 139

II. ik — ld. a *szembe-* ik-s igéket

szembeáll tn ige **2** | *-ni fog* 1 | *-junk* 1
'ellenfélként harcra kiáll': Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni: A jók s a gonoszak. (599/2 : 179) ~ *vkivel* Új erővel és új bátorsággal Álljunk szembe ama haramjákkal (840/3 : 218)

[szembejön] tn ige: **szembe jő 1**
'egyenesen vki felé jön': ~ *vkivel: (megszem)* ne a vad véletlenre bízd magad, Melly véled szembe jő. (Cor/4 : 324)

szembeköp ts ige **1** | *-ik* 1
'megvetése jeléül vkinek a szemébe, ill. arcába köp': *(párh)* azon bélyegzett ember .. azt várhatja, hogy szembeköpik vagy megpofozzák, a nélkül, hogy valaha elégtétellel tartoznék neki az, ki valamelly csufját követ el rajta. (L 218/7 : 155)

szembekötve hsz **1**
'bekötött szemmel': *(megszem, kép)* Hagyj el most, szerelem .. Nem neked való hely ez, a hova értem; Vagy ha el nem maradsz, fátyolt vetek reád, Hogy szembekötve jőj át a csatatéren (613/2 : 192)

szemben hsz **4**
1. 'arcával, ill. elülső oldalával vki arca felé fordulva': Ott ballag .. Egy ágról-szakadt siheder .. S ím fényes úri hintó nyargal S szemben találkozik vele. (689/2 : 285); *(nyomósítva:) vkivel szemtől* ~ az őrnagy élénken fordúlt vissza, s Flamareil urral szemtől szemben állt. (KH/6 : 40)
2. *(átv)* 'vki jelenlétében, közvetlenül neki szólva': *(ellent)* *némelly emberek úgy nevezett barátjaikat szemben dicsérni, álarc alatt pedig gyalázni szokták. (P 88/7 : 513); *(nyomósítva:) szemtől* ~ Azért jövök .. hogy .. találkozzam vádlóimmal, s őket szemtől szemben meghazudtoljam (RH/6 : 267)

szembenéz tn ige **3** | *-Ø* 2 | *-z* 1
'egyenesen szemébe néz; *(átv)* vállalja a harcot vki ellen': ~ *az ellenséggel* 3 : 203 *(ism)* Föl, székely, nézz szembe az ellenséggel; Ki néz vele szembe, ha nem a székely? (813/3 : 185)

szembeötlő mn **2** | *-bb* 1 || *leg- -bb* 1
'a figyelmet magára vonó; feltűnő': Lovag megjelenése illy csendes falusi világban sokkal szembeötlőbb esemény, semhogy azonnal észre ne vétetnék. (NI/6 : 421) + 6 : 436

szembeszáll tn ige **33** | 16; **szembeszáll** 4, **szembe száll** 12: *-ok* 4, *-Ø* 2, *-anak* 1; *-t* 1 ~ *-ott* 1; *-a* 1; *-andunk* 1 | *-na* 1; *-ott volna* 1 | *-jak* 2 || *-hatok* 1
'harcra kiáll vki ellen': ~ *vkivel* Európa leghíresebb bajvivójával szembeszállott volna. (RH/6 : 216) „Itt fogják az első megtámadást tenni .. hogy sorainkat bekerítsék." „Hadd jőjenek! .. Szembe szállandunk velök .." (RH/6 : 224) + 6 : 267, 316, 330, 361 (2×) *(megszem)* majdan Béccsel Hazám boszuja szembe száll (607/2 : 186) + 2 : 70; *(szókapcs:) fegyverrel* ~ *vkivel* a gazember! .. szembe szállok vele fegyverrel (RH/6 : 321) *sorompó közt* ~ *vkivel* ha e két férfi holnap egymással a sorompó közt szembe száll, Alured .. el fog esni Monthermer Hugo lándzsájától (RH/6 : 356—7) + 6 : 363 — **a)** 'küzdelemre vállalkozik vmivel': ~ *vmivel* Félénk eb a sors, csak csahol; A bátraktól szalad, Kik szembe szállanak vele (564/2 : 134) Ki az élettel, mint én, szembeszállt, Az bátoran néz a halál szemébe! (584/2 : 158) + 1 : 38; 6 : 281

szembeszállni fn in 16 | **szembeszállni** 7, **szembe szállni** 9; *-ni* 11 ~ *-ani* 4; *-nunk* 1
~*ni vkivel* Kutyafejű tatár népek fejedelme A magyar sereget ekkép idvezelte: „Hogymikép mertek ti szembeszállni velünk? Tudjátok-e, hogy mi emberhussal élünk?" (JV/1 : 192) + 1 : 174; 4 : 138, 156; 6 : 33, 221, 305, 347, 348 (2×); *fegyverben* v. *fegyverrel* ~*ni vkivel* Nem fogsz rá gondolni, egy ártatlan, feddhetlen férfival hamis, gonosz vád miatt fegyverben szállni szembe? (RH/6 : 344) + 6 : 366 — **a)** ~*ni vmivel* szembeszállni Nincs erőd a vésszel, Mellyet egyesűlő Szerelmünk idéz fel (598/2 : 178) + 2 : 286; 6 : 89, 333

szembeszállandó 3. mn in 1 | *-k* 1 — **a)** *(megszem)* [verseim] a főnnemlített vármegyét [= folyóiratot] incognito szándékoznak beutazni, kritika urral szembeszállandók (P 26/5 : 7)

szembeszökik tn ige **1** | *-jék* 1
'szembetűnik, szembeötlik': e szállás .. jó volt kezdetnek, hogy meggazdagodásod szembe ne szökjék (HKöt/4 : 89)

szembetűnik tn ige **4** | 3; **szembetűnik** 1, **szembetünik** 1, **szembe tűnik** 1; *-t* 1, *-tek* 1 | *-jék* 1
'magára vonja a figyelmet; feltűnik': Vörösmartynak szembetűntek verseim (L 20/7 : 16) Oh, felföld! csak azért emelkednek-e bérceid a felhőkig, hogy annál inkább szembetünjék lakóid görnyedezése? (UJ/5 : 23) + 6 : 23

[szembetűnő] 1. mn in: **szembetünő 1** — a természet .. épen olly tetszetes szembetünő [überraschenden] ellenkezetekben, mint szelid öszhangzatokban. (RH/6 : 127)

szemcső fn **1**
(ford) '(színházi) látcső': a fashionable menageria arszlánai .. azon büszke faj, melly változatlanul fürtözött üstökön kezdődék, mit kettős szemcső [doppelter Operngucker] követe (KH/6 : 5)

szemderítő mn **1**
(vál) 'a szemnek, a látásnak jóleső': Oh ég, csak egyszer éledhetne szívem E szemderítő nap sugáritul! (512/2 : 88)

szemeláttára szragos hsz **1**
szeme láttára 'ua.': a ministeriumnak csaknem szemeláttára apríttatta egy idegen zsoldos a magyart! (P 205/5 : 92)

személy fn **103** | *-Ø* 38 (b 4), *-ek* 14 (b 1); *-em* 2 (b 1), *-e* 6 (b 4) | *-t* 8, *-eket* 3, *-emet* 2, *-ét* 3; *-ben* 5, *-ében* 3, *-ökben* 1; *-ből* 2, *-ekből* 1; *-ekhez* 1, *-éhez* 1; *-nek* 2, *-eknek* 2; *-eknél* 1; *-re* 2; *-től* 1, *-ektől* 1; *-ekkel* 3 || *-ét* 1
1. 'ember, egyén': A személy, ki őket az imént megszólitá .. igen jó termetű volt. (RH/6 : 106) a személyekhez semmi közöm .. csak azt veszem mit mondanak (P 114/5 : 38) + 4 : 313; 6 : 19, 25, 45, 175, 237, 343, 403 (+38) *(ism)* anyja halála után csak egy személy volt a világon, ki iránt olyas valamit érze, mi .. gyöngédséghez hasonlíta. E személy húga volt (RH/6 : 96) + 6 : 27 (3×) *(párh)* a szavak .. mellyeket [Hugó] Ashby gróf ajkairól halla .. ezer más tárgyat is jelenthettek, más személyre is vonatkozhattak (RH/6 : 264); *(jelzővel:) →álarctalan* ~ 6 : 270 *→csekély* ~ 6 : 260 *→fontos* ~ 6 : 87, 158 *→fölséges* ~ 3 : 61 *→hitebeli* ~ 6 : 200 *kedves* ~ illy kedves személyeket, mint ezek [= bátyám és szerelmesem], a vétek, halál és gyalázattól kell megmenteni. (RH/6 : 353) *nemes és királyi ~ek* [a várat] gyakran látogaták nemes és királyi személyek (RH/6 : 112) *nevetséges* ~ Még papjaink is gúnyolódókká válnak, ha illyen nevetséges személyekkel találkoznak, mint ti. (Cor/4 : 263) *vmilyen →rangú (s rendű)* ~ 6 : 151, 163, 290 *részrehajlatlan* ~ 6 : 144 *→szigorú* ~ 6 : 57 *vmilyen természetű* ~ talán épen ebben feküdt a bizalmasság titka, melly illy különböző természetű két személyt egyesíteni látszék. (KH/6 : 7) *vidám, →testes* ~ 6 : 121; *(szókapcs:) vhány ~ből áll* E hét személyből álló társaságnak feje .. Rózsavölgyi leendett (P 47/5 : 9) + 6 : 270 — **a)** 'nő(személy)': (jelző nélkül, *rosszalló)* Kálmán második nejével élt, Predszlávával. [Sámson:] Ismertem azt a személyt. (TH/4 : 163) (jelzővel, *biz:) csinos* ~ jövendőbelije igen csinos személy. (KH/6 : 12) *fiatal* ~ De ki lehetett e fiatal személy? Varróleány, komorna stb.? (J/6 : 396) + uo. *→művelt* ~ 1 : 108
2. 'vkinek egyedi vonásokkal bíró mivolta': [az öregúr] gyorsan fölegyenesedék, mintha vendégének, személye kecseit jobban kimutatni akarná (KH/6 : 37) *(páros kif:) →szellem és* ~ 6 : 145 *(párh:)* ~ — *tartás←* 6 : 15 — **a)** *(körülírás:) vki ~e* 'ő maga': törvény értelmébe' Szabad már személyem! (777/3 : 69) szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadipályáról személyemet (P 249/5 : 129) + 5 : 102; 6 : 301; *(nyomósítva:) maga ~e: (szembeáll)* én már hajlandó voltam a visszafordulásra, nem a magam személyét féltve, hanem feleségemet (P 207/5 : 100) *saját ~e: (párh)* a jó kocsmáros .. szabályul tartá, valamint saját személye, ugy háza hasznára is, verekedésbe soha nem keveredni (RH/6 : 78—9); *(jelzővel:) becses →úri ~e* 7 : 86 *király →fölszentelt* v. *→őfelsége szent ~e* 4 : 194, 205 — **b)** 'vkivel azonos lény': *egy* ~ 'ugyanaz a lény': Ez is derék könyv, ebből az sűl ki, hogy Melanchton és a sátán egy személy volt (Drt/4 : 207) *egy ~ben* 'ugyanaz az egyén több különféle minőségben' 3 : 62, 180; 4 : 212 *(ism)* Egy személyben minden De mindened vagyok .. Férjed, fiad, atyád, Szeretőd, testvéred, És egy személyben te Vagy mindenem nekem: Lyányom, anyám, húgom, Szeretőm, hitvesem! (826/3 : 199), *~ében* 'általa megtestesítve, képviselve': öccse s hugom házasságának végbe kell mennie, ha személyökben a sátán ellenkeznék is. (KH/6 : 47) + 6 : 263 *saját ~ében* 'nem más által képviselve': állítani is fogjuk [Hugó] ártatlanságát, mig saját személyében jelenik meg, s léphet föl ügyében. (RH/6 : 312)
3. 'színdarab szereplője': Lablache .. VIII. Henrik szerepét adá. Tiszteletet parancsoló alakja .. dörgő hangja a személyre, mellyet ábrázolt, az igazság bélyegét nyomák (KH/6 : 8); *vki ~ében* 'szerepében': Jenny fiatal haszonbérlőné személyében jelenik meg (J/6 : 407) | (színmű címlapján:) Tigris és hiéna [—] Történeti dráma 4 felvonásban [—] Személyek: Borics [—] Predszláva [stb.] (TH/4 : 143) + 4 : 225, 381 — **a)** 'a szerepet játszó színész': Az előadásnak .. vége lett. A függöny minden e jelenésben működő személy türelmetlenül várt örömére legördült (KH/6 : 15)

személyes mn **14** | **10**
1. 'vmely (meghatározott) személyre vonatkozó': *K. Kis városi titkai személyes sértéseket foglalván magukban, nem közölhetők. (P 61/7 : 507); *~ leírás←* 5 : 182 — **a)** 'vmely (meghatározott) személytől eredő': küldhetett az erdőbe; személyes vizsgálatokat is tehetett, ha akart volna (RH/6 : 333) Ezek olyan dolgok, a melyekért békés időben személyes elégtételre hivtam volna .. önt (L 280/7 : 203)
2. '(magán)személyek közötti (viszony)': Alured .. iparkodék, a dolgot személyes

pörlekedésre vezetni. (RH/6 : 187) *(párh:)* ~ *ellenkedés — nyilvános← bosszú* 6 : 290 — **a)** 'vkivel ilyen viszonyban álló': *(szembeáll)* nem a király megsértőit, hanem saját személyes ellenségeiket kaszabolják (TH/4 : 406) **3.** 'egyéni, egyedi': ~ *állás←* 6 : 18 ~ *bátorság* v. *vitézség* elmondák itéletöket, kedvezőleg amaz ábrándos becsületnek, melly inkább személyes bátorságon, mint igazságon alapúlt. (RH/6 : 348) + 6 : 226 **4.** 'mással nem helyettesített, más által nem képviselt' ld. **személyesen**

személyesen hat 4 — **4.** *(párh)* elvárunk benneteket akár személyesen akár levélben (L 255/7 : 194); *(szókapcs:)* ~ *ismer vkit* Hosszu volna boldogságomat leirni, s az irás után sem képzelnéd, mig feleségemet személyesen nem ismered. (L 179/7 : 109) + 7 : 155 ~ *megismerkedik← vkivel* 7 : 16

személyesít ts ige **1** | *-é* 1

(elav) '(szerepet) színpadon alakít': Egressy Gábor a .. szerencsétlen királyfit .. nagy jelességgel személyesíté (P 37/7 : 634)

személyeskedés fn **1**

(vál) 'vmely személyre bántó, sértő módon vonatkozó megnyilatkozás': husz dámát ismertem .. szebbeket és szeretetreméltóbbakat mint önnek e ma esti valamennyi tarka harkálya. Az ördögbe! beszéljünk személyeskedés [Persönlichkeiten] nélkül. (KH/6 : 19)

személyeskedő mn **1**

(vál) 'személyeskedés(eke)t tartalmazó': *[nem közölhetők:] A jó humorral irt, de személyeskedő debreceni életképek. (P 39/7 : 502)

személyesség fn **2** | *-ében* 1; *-én* 1

(elav) 'vkinek a személye (2.); személyiség': az okok .. az ön s Emma személyességén s az enyémen túl feküsznek. (NI/6 : 435) *az Életképek szerkesztője személyességében támadtatik meg (P 48/7 : 504)

személyi mn **1**

'vkinek a személyére irányuló': Személyeknek, kik nem hiú természetűek .. személyi csodálat, noha tudják, hogy megérdemlik, ollykor terhökre is eshetik. (RH/6 : 143)

személyzet fn **1** | *-et* 1

(vál) 'alkalmazottak összessége': *az érdemes director ur, elég eszélyes volt olly személyzetet gyüjteni maga körül, melly valódi vonzalommal viseltetik az isteni művészet iránt (P 96/7 : 635)

szemenszedett mn **1**

(rosszalló) 'válogatott': A költészet nem társalgó terem, Hová fecsegni jár a cifra nép, A társaság szemenszedett paréja (652/2 : 236)

Szemere tulfn **4** — (csn)

1. ~ *Bertalan* 'liberális politikus, a Batthyány-kormány belügyminisztere (1812—1865)': a ministerek lépegettek a terembe .. Szemere Bertalan öltözete legcifrább, Deáké legegyszerűbb. (P 258/5 : 142) + 7 : *508

2. ~ *Pál* 'költő, esztétikai író (1785—1861)': *(verscím)* Szemere Pálhoz (414/1 : 361) (dedikáció:) Szemere Pálnak Petőfi Sándor (P 138/7 : 523)

szemérem fn **3** | *-Ø* 2 | .. *rmet* 1

'szégyenlős tartózkodás a nemi élettel kapcsolatos dolgokban': *(kép)* Panyó Panni hires nevem, Pirulva kén említenem, De lekopott rólam régen Piros kendőm, a szemérem. (636/2 : 215); *(jelzővel:)* ~ *női* *Nem közölhetők: .. Sz. K. vidéki titkos hirei, mint mellyek a női szemérmet fölötte sértenék (P 45/7 : 503) *(állít:)* ~ *szende* : *(ellent)* Erzsók asszonyom arcát Nem a szende szemérem, Hanem a borital festette hasonlóvá A hajnali pirhoz. (HK/1 : 125)

szemérmes mn **4** | **1**

'szégyenlősen tartózkodó': *(hsl)* És ne mondja senki, hogy a puszta nem szép! Vannak szépségei, De azokat, mint a szemérmes lyány arcát, Sürű fátyol fedi (622/2 : 202)

szemérmesen hat 3 — [a lyányka] Szemérmesen ugyan, de még is föltekintett. (N/4 : 98) *(párh)* A kis Panni szemérmesen sütötte le szemét, s pirulva válaszolt (N/4 : 101) *(megszem)* szelíd szellő vagyok .. Csókot lehelek a bimbók ajakára .. Ezt sugom fülökbe, „nyíljatok, nyíljatok!" És ők szemérmesen levetik leplöket (582/2 : 156)

szemérmesség fn **1**

'szégyenlős tartózkodás': *(szembeáll)* nőd ellenszenvvel viseltetik irántam, az egész este alig pillantott rám .. — Ne higye, édes bátyám, menté nejét a fiú .. csak szemérmesség, nem ellenszenv .. . feleségem ollyan félénk kis bohó, mint az afféle új menyecskék. (HKöt|4 : 89)

szemérmetes mn **24**

(átv, tréf) 'pirulós, pirulásra hajlamos': *(állandó jelző)* Regényes domb tetejében .. Áll a díszes kocsma, a mellyet Sajátjának nevez .. A szemérmetes Erzsók asszony. .. Mint őt nevezék .. Erzsók asszonyom ékes, Holdkerek arculatán .. Örökös hajnalnak pírja dereng. S innen ez elnevezés. (HK/1 : 124—5) megszeretém Lángzó szerelemmel A szemérmetes Erzsókot (HK/1 : 139—40) + 1 : 126, 128, 130, 132, 133, 140, 148 (+ 14); **Szh:** *olyan* ~, *mint a sült* →*rák* 1 : 108

szemes mn **2** | 1: *-ebb* 1
(átv) 'elővigyázatos': Mire megírhatnád Vas Gerebennek, hogy a világ minden kincséért se adjon egy fillért se, én már akkorára elcsapom az egész sommát .. Ebből az a .. tanulság, hogy máskor szemesebb légy. (L 219/7 : 157)
szemesen hat 1 — *(páros kif)* [a sereg] lassan és szemesen [mit langsamen, bedächtigen Schritten] haladott Gloucester felé (RH/6 : 174)

Szemes tulfn 1
(vezetéknév) ~ *Ábel* (írói álnév) 'ismeretlen szerző, talán Kaján Ábel (= Pákh Albert)': *Szemes Ábel „Arszlán"-ját rövid időn adandjuk. (P 62/7 : 508)

szemét fn **11** | *-Ø* 3 | .. *metet* 2; *-en* 3; *-nek* 1; *-re* 2
1. 'szennyes, ill. szennyező hulladék': *(kép)* Söpörjük ki A királyi házat, Annyi benne a szemét, hogy Igazán gyalázat! (773/3 : 60), *(kép, szembeáll)* szerelem! Te nagy folyó, melly egyszer szemetet, Máskor virágot hordasz vizeden (S/2 : 78) *(ellent, páros kif:)* ~ *és →konkoly — java →mag* 5 : 130; *(jelzővel:) hitvány* ~*: (hsl)* titkon magát pók gyanánt szövi be A hazaszeretet .. jön az önérdek És azt javasolja, hogy lesöpörjétek, Mint hitvány szemetet. (581/2 : 155) *→silány* ~ 4 : 276
2. 'ebből álló rakás; szemétdomb': *(túlz)* Ezer évig hiztak rajtunk Az urak . Vasvillára velök, aztán Szemétre, Ott egyék a kutyák őket Ebédre! (752/3 : 36); *(hsl)* egymást martuk szennyes koncokért, Mint a szeméten a silány ebek (416/2 : 7) *(parabola)* Minél büdösebb a szemét, annál több, annál undokabb férgek termenek benne. (Drt/4 : 214); *(szókapcs:)* ~*re vet vmit: (kép)* gyülölségem, mint [sze]re[lme]m, drágagyöngy, mellyet nem vetek minden szemétre. (L 137/7 : 55 — **a)** *(átv)* 'lealázó nyomor': szerelmem .. gyalázat sarával megdobálva Halt meg itt lenn, a földön, szeméten. (BI/2 : 318) + 3 : 155
3. (jelzőként; *átv, biz, rosszalló)* 'szennyes, hitvány, aljas': Nagy Károly azt mondja azon szemét cikkében, hogy „ha bajom van vele, álljak ki nyílt sisakkal .. !" (L 221/7 : 160)

szemétdomb fn **3** | *-Ø* 2 (b 1) | *-nak* 1
'egy helyre összehordott szemétből álló rakás': *(kifejtett met)* a föld egy óriási szemétdombnak tetszett előttem, mellyen az emberek mint undorító féregmilliárdok nyüzsögnek (ÚL/5 : 75) (átkozódásban:) Ti emberbőrbe öltözött, Sátánokkal bélelt fenevadak .. faljanak föl a Szemétdomb férgei! (Ap/3 : 162) — **a)** *(átv)* 'hulladékok gyűjtőhelye': [a testrészeket] igy zablázza a faló has, Ez a szemétdomb [sink o' the body ~ des Leibes Abfluss] (Cor/4 : 231)

[szemétfej] fn: **szemét-fej 1** | *-ben* 1
(átv) 'értéktelen, hitvány gondolatvilág': ~*ben termett →bolondgomba* 5 : 70

szemfájás fn **1** | *-omkor* 1
'annak történte, hogy vkinek fáj a szeme': Szemfájásomkor [verscím] Teremtő isten! szemeimre A vakságot tán csak nem küldöd? (196/1 : 156)

szemfedő fn **23** | *-Ø* 5; *-m* 1, *-d* t 1, *-je* 4, *-tök* 1 | *-t* 4, *-met* 2, *-jét* 1; *-n* 1; *-nek* 2; *-ül* 1
'a koporsóban fekvő halott letakarására való lepel': Láttam két hosszu nap Hideg tetemidet .. Csókoltam szemfedőd (264/1 : 249) Meghalt anyám, le is tevék A sírba őt; Lelkemből varrtam én reá A szemfedőt. (588/2 : 162) *(tőism:) →szemfedőtlen* — ~ 3 : 53 *(párh, chiasmus)* Szépen temették el a kisdedet, Kemény fából volt a koporsó, A szemfedő selyemből (Ap/3 : 160); *(met)* A hó, a holt föld téli szemfedője [verscím is] (280/1 : 258) Oh szabadságunk .. ha nemzetünk utósó fia meghal, borulj rá szemfedő gyanánt (P 201/5 : 78) *(met, párh, chiasmus)* [császárok] A hollók gyomra lesz majd sírotok És szemfedőtök a népeknek átka! (779/3 : 72) | *(szimb;* a halál kif.:) Nyomoru ész .. Nem kérlek én, hogy átvilágíts A más világnak fátyolán, A szemfedőn. (593/2 : 169) neki túl kell engem élnie, hogy szemfedőm megkönnyezetlen ne legyen (TH/4 : 187) + 1 : 296 *(ellent:) →pólya — ~* 5 : 37, 71; *(jelzővel:) →éktelen halotti* ~ 3 : 66 *→megkönnyezetlen* ~ 2 : 46 *szép arany* ~*: (kép)* az alkony, Szerelmem alkonya .. Azért jó majd, ha jó, Hogy légyen arcainkon Szép arany szemfedő. (818/3 : 192); *(szókapcs:)* ~ *borul vki fölé* v. *szemére* S ha majd fölénk a szemfedő borúl, S kivisznek, s rajtunk a sír domborúl! (467/2 : 37) + 2 : 46 ~*t borít szemére* Kora még te néked Sírba fekünnöd le, Éktelen halotti Szemfedőt boritni Ékes szemeidre. (777/3 : 66) ~*t →fon magának* 3 : 10 ~*jét →(meg)varrja* 1 : 282; 2 : 197 ~*t von vkire* 2 : 261 | *(átv, szimb,* a végleges elmúlás kif.:) Mi volt nekem A szerelem? Holt remények szemfedője, Sötét búbánatból szőve (590/2 : 167) a sors .. azért Ád csak babért, hogy meggyilkoltatott Boldogságunknak szemfedője légyen. (643/2 : 226)

szemfedőtlen hsz **1**
(vál) 'szemfedővel le nem takarva': *(tőism)* a szabadság Szent halottai; Ne legyenek szemfedőtlen Puszta sír alatt, Hintsd reájok szemfedőül A virágokat! (766/3 : 53)

szemfény fn 4 | *-ünk* 1 | *-emet* 1, *-eiket* 1; *-ivel* 1
'a szem fénye; *(átv)* látás, látóképesség': *(szókapcs:)* ~*e* →*megtörik* 2 : 198 ~*ét* →*elveszi vmi* 2 : 243 ~*ét veszti* 'megvakul': Ott álltak ők, mint égi jelenések .. Hahogy sokáig néztem volna őket, Szemfényemet vesztettem volna tán. (216/1 : 173); **Szh:** *úgy bánik vele, mint* ~*ével* 'nagyon vigyáz rá': viselje gondját, Ugy bánjék véle, mint szemfényivel, Mert e gyermek vén napjaim reménye. (Ap/3 : 121)

szemfénye fn 1 | *-t* 1
szem fénye 'látás, látóképesség': *(szókapcs:)* ~*t* →*ölő szikra* 1 : 281

szemfényvesztés fn 1 | -Ø b 1
(átv) 'megtévesztés, félrevezetés': Az előbbeni postán kaptam Marci levelét, mellyben erősen fogadja, hogy september másodikán elindul, most pedig te irod, hogy te eljőnél, de ő nem akar. Már mi a fene ez? én bámulom annak idejében a szemfényvesztés mesterségét, de most ne bolondozzatok velem (L 168/7 : 92)

szemfödél fn 7 | -Ø 2 ~ .. *del* 1; .. *dele* 1 | .. *delet* 2; *-lel* 1
'szemfedő': *(hsl)* A pusztát síri csend födé el, Mint elfödik a halottat szemfödéllel. (437/2 : 26) *(met)* Idétlen rom .. a holt század fekszik odabent, Szemfödele a hosszu, méla csend. (617/2 : 198) | *(szimb, a halál kif.; ellent)* Rohanva jő az idő s elrohan, Egy kezében bölcsőd pólyája van, S másikban koporsódra szemfödel. (678/2 : 273); *(szókapcs:)* ~ *borul vkire: (ellent, párh)* Itt ringatták bölcsőm, itt születtem. Itt borúljon rám a szemfödél, itt Domborodjék a sir is fölöttem. (176/1 : 108) ~ *takar vkit* Takarjon bár a szemfödél: Dicső neve költő fiadnak, Anyám, soká, örökkön él. (78/1 : 29) *szemfödelet borít vmire* Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre Könnyezve borítasz-e szemfödelet? (680/2 : 275) *szemfödelet* →*sző vki számára* 1 : 237

szemgolyó fn 4 | *-i* 3 (b 1) | *-inak* 1
'a látószerv gömb alakú teste; *(átv)* vmit kifejező szem': [a tiszt] hősileg pödré bajszát, harci kéjjel mosolyga, szemgolyóinak bűvös kifejezést ada (KH/6 : 15) *(párh)* egy vastag, duzzadt férfi .. feldagadt szemhéjai s könyes szemgolyói a gonosz isten kegyetlen látogatását árulják el. (KH/6 : 43); *(birt szerk, kép:)* ~ *mágnese*← 6 : 51 | (a szivárványhártya színét jelölő *jelzővel)* Pomenars ur .. zöld szemgolyói rögtön tűzbe jöttek. (KH/6 : 27)

szemgödör fn 1 | .. *dreikkel* 1
'a koponya páros ürege, a szemgolyók helye': *(hsl)* ugy álltak az ajtó és ablaktalan nagy házak, mint valami óriás koponyák, kisértetesen bámulva üres szemgödreikkel (P 264/5 : 139)

szemhéj fn 1 | *-ai* 1
'a szemgolyót védő, mozgékony, páros bőrredő': *(párh):* ~ — *szemgolyó*← 6 : 43

[szemhunyorítás] fn: **szemhunyoritás 1** | *-ára* 1
'a szem pillanatnyi (jeladó) összehúzódása': mindegyik [kritikus] egy-egy Jupiternek képzeli magát, kinek szemhunyoritására megrendült az Olymp (P 114/5 : 38)

[szeminárium] fn: **seminarium 3** | -Ø b 2 | *-ba* 1
'a pesti kat. papnevelő intézet, ill. az egyetemi jogi kar épülete': Az orvosi egyetem udvarában ismét fölolvasta Jókai a proclamatiót és én elmondtam a nemzeti dalt. Innen a mérnökökhöz, ezektől a seminariumba a jogászokhoz vonult a .. sereg .. A seminarium csarnokában elénk állott egy professzor (P 201/5 : 82) + 3 : 330

[szemintés] fn: **szem-intés 1**
'a szem apró mozdítása (mint jeladás)': Egyéb dolgod nem lesz, mint szót fogadni .. Minden szem-intés egy parancsolat (Ap/3 : 133)

szemkötősdi fn 1 | *-t* 1
'olyan fogócska, amelyben a fogó szemét bekötik; szembekötősdi': *(szókapcs:)* ~*t játszik: (kép)* Szemkötősdit játszanak fejemben S falnak mennek a gondolatok. (352/1 : 307)

szemközt hsz **25** | **szemközt 24, szem közt** 1
1. 'vkinek, vminek mozgásával ellenkező irányban, arca, ill. elülső oldala felé; (vele) szemben': előre nyomúlt a lovasság; az érkező ellennel szem közt, s a harc ismét folytattaték. (RH/6 : 226) A hó már nagy volt, és még egyre esett, és a szél ragadta szemközt velem. (HKöt/4 : 44); *(vkivel, vmivel)* ~ *jön* A süvöltő szél havas esőt szórt reám. Épen szemközt jött. (ÚL/5 : 64) Most uralkodnak a szelek, a viharok, Egyik fönn a légben magasan kavarog, Másik alant nyargal .. A harmadik velök birkozni szemközt jő. (738/3 : 22) + 1 : 134; 4 : 73 — **a)** 'egymással szembe': ~ *jön* Egy római s egy volszk jön szemközt. (Cor/4 : 329)
2. 'arcával vki arca felé fordulva, vele szemben': *vkivel* ~ Napoleonhoz hasonlítá magát, a mint ez a szép porosz királynéval állt szemközt (KH/6 : 68) Itt láttam én először Kedves galambomat .. Itt űlt e lombok alján, Itt űlt szemközt velem (818/3 : 191) + 3 : 25; 6 : 321 | (ellenségesen:) [Marcius:] Találkozott az ellennel vezérünk?

[Követ:] Szemközt vannak, de szó nincs váltva még. (Cor/4 : 245) *(vkivel)* ~ *áll* Álljatok szemközt az ellennel (RH/6 : 229) Szemközt álltunk. Pisztolyom vége mellét érte, s az övé az enyémet. (HKöt/4 : 30) + 4 : 84, 200; 6 : 222(2×) — **a)** 'vkivel szemtől szemben': *vkivel* ~ *áll: (kép, szembeáll)* ti nyomoru férgek, Kik a hátam mögött vakmerőn beszéltek; Egy időben szemközt állottam veletek, És pillantásomtól akkor reszkettetek. (811/3 : 183) — **b)** *(átv)* 'vkivel ellenséges viszonyban': Megint szemközt látod Tullust velem. (Cor/4 : 236); *vkivel* ~ *áll* atyám, bátyám és kedvesem szemközt álltak egymással (RH/6 : 243) →*ellenségesen állnak* ~ 6 : 5 →*fegyverrel állnak* ~ 6 : 222

3. 'elülső oldalával vminek elülső oldala felé fordulva; vele átellenben': *vmivel* ~ Magas volt a szikla, szemközt Murányvárral (SzM/2 : 262) + 5 : 69

szemlátomást hsz 8

'észrevehetően': a várostól már néhány mérföldnyire szinte szemlátomást változnak az emberek, tárgyak, még ugyszólván a levegő is. (ÚL/5 : 76) Földindulás: néplázadás! Gyarapodik szemlátomást. (763/3 : 49) + 3 : 123; 4 : 14; 5 : 23, 146 *(ism)* Szemlátomást fogy az élet, Szemlátomást hervad el. (794/3 : 90)

szemle fn **12** | *-Ø* 5, *-k* 1 | *-t* 4; *-nél* 1; *-től* 1

1. 'megvizsgálás, vizsgálat': *(ford)* egyenes, mint a nyárfa, s fris, mint a barack .. E szemle [Prüfen] által inkább inkább vonzódva, hajlandónak érzé magát a fiatal ember .. hogy Passerot kisasszonyt kövesse (KH/6 : 17); *(jelzővel:)* →*lelkiismeretes* ~ 6 : 14, 61; *(szókapcs:)* ↙*t* →*kiáll* 6 : 43 — **a)** 'ellenőrző megtekintés': *(szókapcs:)* ↙*t tart* Karaffa .. szemlét tartva megy el a hóhérok előtt (Drt/4 : 219)

2. *(elav)* 'látvány': *(ford)* A púp természetesen elmúlt .. de az arc félreismerhetlen vala, s e szemlénél [Anblick] Ashby Rikárd bátorsága hanyatlani kezde. (RH/6 : 90) a szemle [Anblick], mellyet látott .. bámulatra gerjeszté őt (RH/6 : 341) + 6 : 342; *(jelzővel:) érdekes* ~ a terem világfinak épen olly érdekes szemlét [Anblick] nyujta, minő az müvésznek lehete. (KH/6 : 5) →*frissítő, kellemes* ~ 6 : 380 — **a)** 'szemlélődés': *(ford, jelzővel:) érzékeny* ~ [Boisgontier] szemei az égen függtek .. Hogyan, fiatal ember, hát nem táncolunk? kérdé őt a kis öreg, részvétlenül szakasztva vélbe ezen érzékeny szemlét [Beobachtung] (KH/6 : 66—7)

3. *(átv)* 'elmélkedés': *(ford)* „Mit éreznék én illy körülmények közt?" kérdé [Katica] önmagát, s a felelet .. ez volt: „Megölnék valakit, s meghalnék!" E szemle [Betrachtung] azonban fájdalmas volt (RH/6 : 156)

Szemle tulfn 3 | *-Ø* 1 | *-hez* 1; *-nek* b 1

(rövidített folyóiratcím) 'Magyar Szépirodalmi Szemle, a Kisfaludy Társaság hetilapja (1847); *(átv)* ennek vmelyik cikkírója': Tompát a versenyzés öli meg .. Vahot Imre engem akar vele ellensúlyozni lapjában, a Szemle rovásomra dicsérte őt (L 188/7 : 117) *(szembeáll, ism)* vigye el az ördög a Honderűt .. a Szemléhez térek vissza. Igen, a Szemlének felőledi itélete szemtelenség (ÚL/5 : 45)

vö. **Szépirodalmi Szemle**

szemlél ts ige **56** | 45: *-ek* 2, *-Ø* 1; *-lek* 1; *-em* 3, *-i* 7, *-ik* 1; *-t* 1; *-tem* 7, *-te* 7; *-e* 1; *-é* 5, *-ék* 3 | *-jem* 1; *-je* 1, *-jük* 1 || *-hetek* 1, *-het* 1; *-hetem* 1 — *(vál)*

1. '(hosszasan, figyelmesen) néz': A fiatal ember az agg férfit .. a bámulás minden jelével szemléli (J/6 : 406) Sétálok, sétálok, s szemlélem A füst árnyékát a falon (445/2 : 29) + 4 : 242; 6 : 87, 107, 272, 395, 399, 402, 410, 418(2×), 441; *(párh:) körülnéz* — ~ Telt vederrel a kezében A mezőre ballag szépen, Ott megállt és körülnézett; Ejnye vajon mit szemlélhet? (615/2 : 194) *(végig)tekint* — ~ Monthermer Hugo az ablaknál űlt, az éjbe tekinte, s a szikrázó csillagokat szemlélé. (RH/6 : 281) + uo.; 6 : 131; (hat-val) *egykedvüleg* ~*: (megszem)* Sírt, jajgatott, dühöngött, És az örök sötétség Egykedvüleg szemlélte őt (Ap/3 : 165) *futólag* ~*: (szembeáll)* Más helyen órákig elnéztem volna e dicső képeket, de itt csak futólag szemléltem őket (ÚL/5 : 68) →*gyönyörrel* v. *gyönyörűséggel* v. →*gyönyörittasan* ~ egy szép hölgyet, egy részeg embert stb. mégis sokkal nagyobb gyönyörüséggel szemlélek, mint akármi tájat (UJ /5 : 34) + 4 : 85; 5 : 24, 76; 6 : 403 *merőn* ~ 2 : 16 *némán* v. *néma* →*áhítattal* némán szemléltem a szárnyakat-próbáló Kis gólyafiakat (620/2 : 200) + 3 : 200 *vmilyen tekintettel* v. *mosollyal* v. →*gúnymosollyal* ~ a lyánykák egyike .. urnője arcát .. félénk, részvevő tekintettel szemlélte (RH/6 : 367) + 6 : 84, 158, 244 *zavarodva* ~ 6 : 442 | (vható; tükrözéssel kapcs.; hat-val) *kedvtelve* ~*i magát* [a látkör] oldalán a délibábak tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek (UJ/5 : 24) *némán* ~*i magát* Flamareilné a tükör elé állt, s hosszu ideig némán szemlélé magát (KH/6 : 61) — **a)** 'végignéz': (hat-val) *tetőtől talpig* ~ vezetőjök .. szótlanul tetőtől talpig szemlélte őket. (RH/6 : 108) — **b)** 'vizsgál': [Lucy] sokszor szokta .. szeme függönyeit fölemelni, hogy az eszközölt hatást szemlélje (RH/6 : 114) a földabroszt szemlélék, a távolt méregeték s vonalokat huztak (RH/6 : 208) + 6 : 72; (hat-val) *figyelmesen* ~ Katica .. oda tartá a lámpát, hova az öreg Ashby gróf kardja hatott, egy egész

percig figyelmesen szemlélé. (RH/6 : 325) *hosszasan* ~ Csillagász lett végre is belőlem, Itten állok csillagom [= újszülött fiam] előtt, Arcvonásit hosszasan szemlélem (835/3 : 211) *pontosan* ~ A gróf .. a holtra szögzé tekintetét .. s pontosan szemlélte vonásait. (RH/6 : 344)

2. *(elav)* 'lát': Elzúg a fergeteg, S én újolag vidám, kék Eget szemlélhetek. (209/1 : 166); *(megszem)* A kürt éltem hű társa volt; Ő annyi vért és diadalt Karom között szemléle. (54/3 : 282); (hat-val) *álmában* ~ Im, illyek éji látományaim .. a miket szemlélek álmaimban, Történnek egyre és történtenek. (412/1 : 360) *színről színre* ~ Csárda, eldőlt csárda .. Fölépít tégedet ujra képzeletem, S vendégidet színről színre szemlélhetem (397/1 : 344)

szemlélni fn in 2 | *-ni* 1; *-nem* 1

1. e virágok elhervadtanak már; Mit ér, szemlélnem száraz kelyhöket? (T/2 : 18) + 6 : 170

szemlélve 1. hat in 7 — **1.** ez összeget az idegen le is olvasta .. — Megfoghatatlan! kiálta föl Anikó, a pénzt szemlélve. (Sz/4 : 8) + 4 : 72; 6 : 399, 430; (hat-val) *figyelmesen* ~ „Tudtára kell adnunk valahogy az ifjunak, mit akarunk tenni," szólt Robin Hood, figyelmesen szemlélve a apródot (RH/6 : 279) — **a)** *tetőtől talpig* ~ 6 : 65, 88

szemlélvén 2. hat in 2 — **1.** „ez olly ló [mely] .. több szolgálatot tesz, mint ezer sima szépség." „Az utóbbi nevezetet a szürke legalább nem igényli," szólt Blundel, a lovat szemlélvén (RH/6 : 192) (hat-val) *hosszasan* ~ Együtt ábrándoztunk A puszta legmélyén, Ő [= a gólya] a víz fenekét, én a délibábot Hosszasan szemlélvén. (620/2 : 202)

vö. **szemlélő**

szem-lélek fn **1** | **szemet-lelket** 1

'szem és lélek': Hazánk .. Olly szép ország, olly virító, Szemet-lelket andalító (560/2 : 128)

szemlélés fn **2** | -e 1 | *-ében* 1

(vál) 'az a folyamat, hogy vki szemlél vmit': Miért nincs egy szemünk és két szivünk? hogy csak felényi inséget látnánk, s hogy nagyobb helye lenne a fájdalomnak, mellyet ennek szemlélése okoz! (HKöt/4 : 78) + 5 : 31

szemlélet fn **2** | *-e* 1 | *-ébe* 1

(elav) 'szemlélés, (figyelmes) nézés': Az ujonc .. pillantatival a hölgy fehér vállán édelge .. s .. elmerült szemléletébe (KH/6 : 17) + 6 : 29

szemlélő mn és fn **5**

I. 1. mn in 2

1. 'figyelmesen néző': Robin Hood .. nyugodt szemlélő tekintetet vete a gyermek arcának azon részére, mellyet a kucsma alól látni lehete (RH/6 : 278)

2. 'szemléléssel, nézéssel (és nem cselekvéssel) kapcsolatos': koromhoz már csak szemlélő szerep illik (KH/6 : 47)

II. fn 3 | *-ket*, 1; *-kön* 1; *-ről* 1

'az a személy, aki néz vkit': Flamareilné .. szemei nem fordúlhattak el a szenvedélyes, esdeklő szemlélőről (KH/6 : 57) — **a)** 'vmely esemény, történés nézője': a díjt [a ló] megnyerendi; s ha holnap a megkisértésre hajlandó lennél, Monington Woodban találni fogsz szemlélőket, kik a célnál elfogadandnak. (RH/6 : 184) *(felsor:)* →*hárfások, trombitások, dalnokok és* ~*k* 6 : 237

szemlesütve hsz **2**

'szégyenlősen v. szemérmesen lesütött szemmel': A leányka szemlesütve Hallgatá a fényes angyalt (624/2 : 222) + 4 : 65

szemmellátó mn **1**

szemmel látó 'ua.': *(elav:)* ~ *tanú* 'szemtanú': E történetnek valaki szemmellátó tanuja volt (UJ/5 : 33)

szemmeltartás fn **1** | *-a* 1

szemmel tartás 'figyelembe vétel': *(ford)* Elkésett megjelenésök a páholyban .. illedelem szemmeltartása [Beobachtung des Anstandes] által elnyomott kiváncsiságot okoza. (KH/6 : 14)

szemöld fn **10** | *-ök* 2; *-e* 3; *-ei* 2 | *-eit* 3

(vál) 'szemöldök': A szemöldök sötétek, vékonyak, hosszúak valának, s középen a szemre kissé lehajlók, de sem ívalakúak, sem erősen jelöltek (RH/6 : 114) *(felsor:)* ~, *orr,* →*ajak, áll* 6 : 113; *(párh:) arc — homlok —* ~ Arca igen szép volt; homloka magas, széles, de a szemöldök kissé előre nyúltak (RH/6 : 106) *szakáll —* ~ *— haj* Szakállát rövidre nyirá .. szemölde, melly igen előre állt, s haja, melly három vagy négy egyes fürtben függött le .. egészen ősz vala. (RH/6 : 73) *vonás —* →*áll*[2] *—* ~ 6 : 97 *(jelzővel:)* →*bozontos* ~ 6 : 450 *sötét* ~ mérgesen tekintett rá sötét szemöldei alól (RH/6 : 388); *(szókapcs:)* ~*eit* →*összehúzza* v. *összeráncolja* Jenny kisasszony ajkába harapott, összeráncolá szemöldeit (J/6 : 409) + 6 : 119, 368

szemöldök fn **7** | *-öd* t 1 *-e* 3; *-i* 1 | *-nél* 1; *-kel* 1

'a szem fölött növő szőrzet': *(hármas kif)* [Sári] haja, szemöldöke és szempillája épen ollyan szinü volt, mintha kenderből csinálták volna. (FL/4 : 129) *(párh)* Sötétkék csillag volt az ő szeme, És szemöldöke fekete szivárvány, S vállán .. ústak barna fürtei (T/2 : 16); *(megelev)* Szemöldöki, mint két ellenséges medve, Egymásnak rohan-

nak, s megállnak meredve (Tb/3 : 293); *(jelzővel, párh:)* →*összehúzott* ~ — *szem* 5 : 41; 6 : 312 *tekintet* — →*ráncolt* ~ 6 : 33; *(szókapcs:)* ~*ét* →*föl[húzza]* s →*összehúzza* 3 : 127

szempilla fn 6 | -*ja* 1; -*i* 3 | -*it* 1; -*idnak* b 1

1. 'a szemhéj szélén növő szőrzet': *(hármas kif:)* *haj,* →*szemöldök és* ~ 4 : 129; *(met)* Látom .. a napnak rózsaszínű szempilláit: Hasadt felhő mosolygó peremét (641/2 : 221); *(birt szerk, kép:)* ~*k fekete* →*virága* 1 : 280

2. *(elav)* 'szemhéj': *(páros kif)* Szájszögletei, s szempillái alatt [unter seinen Augenliedern] hamis, ravaszvidám kifejezés vala (RH/6 : 73); *(szókapcs:)* ~*i becsukódnak* becsukódtak [Katica] nehéz szempillái [Augenlieder], s ő aluvék, midőn csábítója fölkelt (RH/6 : 257) ~*i* →*leereszkednek* 6 : 89

szempillantás fn 6 | -Ø 1 | -*ban* 4; -*nál* 1 — *(átv)*

1. 'pillanat, az idő egy mozzanata': (hat) *e(bben)* v. *abban a* ~*ban* 7 : 66, 103, 216 *(párh)* Az istenért, távozzék el tüstént, ebben a szempillantásban (P 207/5 : 100)

2. 'egészen rövid időtartam': *(túlz)* Egy szempillantásnál mi rövidebb? Ember barátom, a te életed. (678/2 : 273); (hat) ~ *alatt* Elharapózott a mérges láng sebesen. Egy láng lett a födél szempillantás alatt (JV/1 : 190)

szempont fn 3 | -Ø 1 | -*ból* 1; -*tól* 1

1. 'az a térbeli pont, hely(zet), ahonnan vki néz vmit': *(kép, ism)* Az élet egy táj, melly sivatagnak és viránynak keveréke, s millyennek látjuk? a szemponttól függ, a honnan nézzük. Rám nézve a legszebb szempont Luiza keble. (HKöt/4 : 75)

2. *(átv)* 'vmi megítélésének alapjául szolgáló felfogás': Megrázott bennünket az ellenség, megrostált; a szemét és konkoly kihull .. E szempontból nézzétek ezen eseményt, hazámfiai (P 256/5 : 130)

szemrehányás fn 23 | -Ø 4, -*ok* 3 (b 1); -*ai* 1 | -*t* 7; -*ként* 1; -*képen* 1; -*nak* 1; -*aira* 2; -*tól* 1; -*sal* 2

'rosszallás kifejezése': Szemrehányás [verscím] Már ezt föl nem tettem rólad (93/1 : 42) Értem, értem, mit jelent e Szemrehányás szemeidben, Ugy-e azt, hogy az utósó Szükségből vagyok csak itten? (BI/2 : 323) + 4 : 32; 6 : 122, 156, 365 *(tőism:)* →*szemrehányó* — ~ 6 : 350 *(páros kif:)* →*veszély és* ~ 6 : 169 *(szembeáll:)* ~ — *megegyezés*← 6 : 27; *(jelzővel:)* *hasztalan* ~*: (párh)* lelkére mindig erősben tolúltak a búskomor emlékek, s hasztalan szemrehányások (RH/6 : 158) →*jószívű* v. *nyájas* v. →*szelíd* ~ Ön panaszkodik... irántam? .. Edvárd a legnyájasabb szemrehányással fegyverzé tekintetét (KH/6 : 8) + 4 : 44; 6 : 86; *(szókapcs:)* ~*t (meg)érdemel* 6 : 374 *(ellent)* [Erzsébet:] hogy tudott ön engem minden búcsú, minden szó nélkül elhagyni? .. [Andor:] Kedves galambom, ezért dicséretet és nem szemrehányást érdemlek. (Drt/4 : 216), ~*t* →*nyilvánít* 6 : 86 ~*t tesz* a gyermek hangosan sikoltott föl csókomra. Vagy talán szemrehányást akart tenni azért, hogy életet adtam neki? (HKöt/4 : 35) + 4 : 216; 6 : 402, 427 →*rosszallást és* ~*t von magára* 4 : 272 ~*ként* v. ~*képpen mondja (el)* egymásért szenvedtünk... — De nem szemrehányásként mondom (HKöt/4 : 32) + 5 : 85 — **a)** 'erre szolgáló ok': ha jól vesszük, nem lehetnének-e neki szinte szemrehányásai? Nem én voltam-e oka, hogy fölhagyott a képszinezéssel? .. O igen; akkor igen roszul cselekedtem (J/6 : 417)

szemrehányó mn 7 | 3

'szemrehányást kifejező': Elébe álljak, hogy szemrehányó tekintetével megátkozzon és megsemmisitsen? (P 201/5 : 87) + 6 : 374 *(tőism)* Alured .. észrevette, noha a lányka egy szemrehányó szót sem szólt, hogy tőle hátrált, s ez elég szemrehányás volt. (RH/6 : 350)

szemrehányólag hat 4 — A fiú .. szemrehányólag rázta fejét (RH/6 : 197) + 6 : 351, 363, 425

szemsugár fn 2 | -*a* 1 | .. *garából* 1 — *(vál)*

1. 'a szem csillogása, sugárzása': A tündérgyerekek .. szivárványt fonnak Szemsugarából a tündérleányoknak (JV/1 : 220)

2. 'tekintet, pillantás': *(túlz)* Ha látná őt a király, Elfeledné trónját érte .. A halálos beteget Meggyógyítja szemsugára (626/2 : 206)

szemtanú fn 2 | **szemtanú** 1, **szemtanu** 1: -*ja* 2

(vál) 'vmely eseményt, történést saját szemével látó, közvetlenül tapasztaló személy': ott termett ám mellettünk egy harmadik, a ki szemtanúja lett az ölelésnek (N/4 : 102) + 5 : 9

szemtelen mn és fn 31

I. mn 23 | 21: -Ø 20, -*ek* 1

1. 'kellemetlenül tolakodó': Csak héját legalább kenyerének és sajtjának! esengék. — Pusztulj, szemtelen fickó! rivalt rám. (HKöt/4 : 42—3)

2. 'tiszteletlenül, kihívóan viselkedő': Te szemtelen vagy, paraszt[!] (RH/6 : 89) [Saul:] elmehetsz, gyáva fattyu. [Borics:] Hah, szemtelen vakmerő (TH/4 : 183) *(évődés)* ha nekem valaha hálálkodni mersz (a mit már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyonütlek. (L 202/7 : 144); **Szh:**

(ráértés:) olyan ~, mint a →légy 1 : 289 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': Fogd be szemtelen szádat, gazember! (RH/6 : 359) szemtelen hetvenkedéssel irta Nagy Károly e cikket (P 217/5 : 111) *(páros kif)* négy férfi lépe be .. Arcok szemtelen, hetvenkedő kifejezésű volt (RH/6 : 290) *(párh)* [az] apród .. hivatala minden megkivántató tulajdonát bírta, szemtelen merészséget s könnyelmű önbizalmat. (RH/6 : 113) — **b)** 'ilyen személytől származó': „Hejh, molnár, ez malmod?" .. „Igen", felelt az idegen .. botjával fenyegetőzve, „s ez malomkerekem, melly kiőrli mindenki agyvelejét, ki szemtelen kérdéseket tesz elém." (RH/6 : 108) + 6 : 354

3. *(átv)* 'gátlástalanul, szégyentelenül hazudó': jó félre tartám a pisztolyt, hogy csak sebet, és ne halált adjak... — Oh a szemtelen gazember! szólék magamban .. alig birta a fegyvert, ugy reszketett (HKöt/4 : 62) a ki az igazság mellett szót emel, arra e megvetendő hamis próféták elég szemtelenek azt kiáltani, hogy a zsidók által meg van vesztegetve (P 201/5 : 84) + 4 : 25 *(páros kif:) ~ s →hiú* 7 : 203 — **a)** 'ilyen személytől származó': *~ hazugság←* 2 : 142; 3 : 332 *~ hízelgés←* 3 : 44(5×)

II. fn 8 | *-Ø* 5, *-ek* b 1 | *-t* 2

1. 'szemtelen (I. 1.) ember': Asszonyom, egyetlen szót .. s karom megboszúlja a szemtelenek gyalázatát! (KH/6 : 57) „El oldalamtól! vissza szemtelen!" Kiálta a nő (S/2 : 75) + 6 : 311

2. 'szemtelen (I. 2.) ember': *(tőism:) ~ — szemtelenkedik←* 5 : 102 *(halm:) ravasz, →elmés, ~* 6 : 329 — **a)** 'ez a szó': mellettem e szót hallom „szemtelen". Oda pillantok, ki szólt? (P 207/5 : 101) + 5 : 102

3. 'szemtelen (I.3.) ember': *(párh:) →vakmerő — ~ — háládatlan←* 3 : 47

szemtelenül hat 2 | *-ül* 1 || *-ebbül* 1

I. 3. azt korán se várjátok, hogy én titeket magasztaljalak, mert akkkor szemtelenül hazudnám (P 206/5 : 97) + 5 : 104

szemtelenkedik tn ige **3** | 2: *-ik* 1, *-nek* 1 'szemtelenül, kihívóan viselkedik': Hohó, lassabban egy kicsit És hátrább, hallják kendtek! Jobban becsüljük kendteket, Ha nem szemtelenkednek. (768/3 : 55) *(tőism:)* igen, igen, szemtelen! mit szemtelenkedik itt (P 207/5 : 102)

szemtelenkedni fn in 1 — hogy' mer az ur itt szemtelenkedni? (P 207/5 : 102)

szemtelenség fn **11** | *-Ø* 5 | *-et* 2, *-ét* 2; *-edért* 1; *-re* 1

1. 'szemtelen, kihívó viselkedés': gaz kutyák ezek a német katonák. Csak tőlök telik illyen szemtelenség. (Drt/4 : 207) *(fokozás:) ~, alávalóság←* 4 : 23; *(jelzővel:) hetvenkedő ~* találok egy vagy más módon eszközt, hogy e Monthermer Hugo hetvenkedő szemtelenségét megbánja (RH/6 : 259—60) *→vakmerő ~* 5 : 126 — **a)** 'tolakodó viselkedés': Gyűlölöd őt [= Hugót], mert egy hölgy iránti szemtelenségedért megfenyített (RH/6 / 313) — **b)** 'tiszteletlen viselkedés': „kiment, holott megtiltám neki, hogy a küszöbön ki ne lépjen." „Én nem tartóztathattam vissza, uram," felelt a siheder, ki nem neveltetett rosz iskolában, hogy szemtelenséget s más gonoszságokat tanúljon. (RH/6 : 359)

2. 'szerénytelen, követelődző viselkedés': Azon szemtelenségre valék kénytelen vetemedni, hogy Nagy Ignác Urtól pénzt kérjek költsön. (L 31/7 : 25) *(évődés)* én bizony nem adom oda Kaján Ábel barátunknak azt a négy pengő forintot .. Különben sem teszem föl Kaján barátunkban azt a szemtelenséget: hogy első föllépteért pénzt vegyen el. (L 35/7 : 27)

3. 'pimasz, öntelt viselkedés': *(párh, ism)* a Szépirodalmi Szemle .. kimondja rólad, hogy nem vagy költő, s illyet merni mondani felőled .. ostobaság vagy malítia .. egyszersmind szemtelenség is .. Igen, a Szemlének felőledi itélete szemtelenség, mert szerkesztője s egyik másik dolgozótársa szinte irogattak hajdanában verseket, s .. nem állította őket a közvéleménynek egy hangocskája sem olly magasra, hogy rád lefelé mennydöröghessenek. (ÚL/5 : 44—5)

szemű mn **11** | **szemű** 10, **szemü** 1

(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen szeme van': *→behunyt ~* 1 : 324 *gyönge ~* rám gyönge szemű emberre nézve, ki nem látok .. a világkormányzás mysteriumainak mélységébe .. igen bosszantó, hogy Shakspearet e pimasz nép vallja tulajdonának (P 132/5 : 40) *(párh:) bágyadt ~ — lázheves← arcú* 6 : 323 *halvány, beesett ~ — sovány* egy halovány, beesett szemű, sovány férfi jött (RH/6 : 211) *→bekötött ~ — hátrakötött← kezű — vasravert lábú* 5 : 113 *→mély ~ — sápadt arcú* 2 : 274 — **a)** 'olyan (személy), akinek vmilyen színű a szeme': *fekete ~* Van egy fehér ház e faluban, Hol egy fekete szemü lyányka van. (413/2 : 24) *kék ~: (hsl)* Ollyan ez a piros fény, Melly a kék Mátrán lángol, Mint kék szemű lyány arcán A rózsaszínü fátyol. (513/2 : 88) *(hármas kif:) apró, világos szürke ~: (párh)* egy kis különös alakú lény .. barna ráncos képű, és apró, világos, szürke szemű volt. (RH/6 : 377); *(párh:) →szőke — kék ~* 1 : 294 *→sötét ~, barna* 4 : 58

szemügy fn **2** | *-re* 2

(szókapcs:) ~re vesz 'alaposan megnéz': e nyilas fickót nem vettem jól szemügyre (RH/6 : 99) + 6 : 16

szemüveg fn **5** | *-ek* 1; *-e* 2 | *-et* 1, *-ét* 1
'nyelénél fogva a szem elé tartott látásjavító üveglencse': Edvárd .. sárga keztyűt s mellényzsebében szemüveget [Lorgnette] viselt, s az olasz operából jött. (KH/6 : 24) A mellettök elmenők kiváncsi pillanatokat vetnek be; minden piperkőc előszedi szemüvegét [Gläser] (J/6 : 412) *(páros kif:)* ~ *s kettős →cső* 6 : 6 — **a)** *(átv; körülírás:) vki ~e* 'ilyen eszközt használó személy': egyetlen hölgy szemüvege [Lorgnette] sem tanusítá a jó izlést, e pompás, az erkélyen olly győzőileg ülő vitéz utan tudakozódni. (KH/6 : 15) + 6 : 6

'szen ld **hiszen**

szén fn **5** | *-Ø* 1; *szene* **2** | *szenet* 1; *szenétől* 1
'fekete, szilárd tüzelőanyag': Elgyötrétek Rómáért magatok, hogy A szén olcsó legyen. (Cor/4 : 353) + 4 : 125 | (kovácsszén égő állapotban:) a műhelyben .. a fuvó .. a szenet élesztette (FL/4 : 129); *(fordított hsl-szerű; ism)* Hejh, tüzes a kovácsnak a szene, De tüzesebb rózsámnak a szeme. Hejh, lágy a vas a kovács szenétől, Lágyabb szivem a rózsám szemétől. (311/1 : 278)

széna fn **12** | *-Ø* 5 (b 1); *-m* 1, *-ja* 1 | *-t* 3, *-ját* 1; *-ba* 1
'lekaszált (és megszárított) fű': Meleg dél van .. Két lyány gyüjti ott a széna rendét, Két siheder hordja a petrencét (639/2 : 219); **Sz:** *jó rendben van ~ja* 'rendben van dolga': lefeküdtünk, mint a kinek legjobb rendben van szénája (P 234/5 : 126) *jó →rendben hagyja vmi ~ját* 3 : 308 — **a)** 'ennek tömege': a kisbéres .. Behordta a szénát gazda padlására (673/2 : 268) Ekkor vonúlt el a csapat a kazal mellett, a mellybe rejteztem. Egy vasvillás ember .. villáját alig egy arasznyira fejem fölött ütötte a szénába. (N / 4 : 107) + uo.; **Sz:** *se ~, se →szalma* 1 : 130 | (mint takarmány:) a lovak elé vetettem egy kis szénát (N /4 : 98); *(páros kif:) ~, abrak←* 1 : 321; 2 : 333; *~ — zab* ld. **széna-zab**: *(felsor:) zab — búza — →árpa — ~* [stb.] 1 : 108; *(gúny célzás; szembeáll)* Császár Ferenc azt álmodta, hogy széna helyett most ez egyszer babért eszik (ÚL/5 : 46)

szénakazal fn **1** | *-ba* 1
'szárított szénának magas, négyszögletes rakása': Hirtelen ütöttek ugyan rajtam, de még is volt annyi időm, hogy egy szénakazalba befúrhattam magamat (N/4 : 107)

szénaszál fn **1** | *-Ø* b 1
'(kazalból kilógó) egy szál széna': lélekzetet sem mertem jóformán venni, mert féltem, hogy elárul a szénaszál rezgése, mellyet leheletem megmozdít. (N / 4 : 107)

[szenátor] fn: **senator 46, senátor 1** | *-Ø* 24, *-ok* 18 | *-okhoz* 1; *-[nál]* 1; *-tól* 1; *-ral* 1, *-inkkal* 1
'ókori szenátus tagja': (színlapon; *felsor)* Római és volszk ⟨tanácsnokok⟩ senatorok, patriciusok, aedilek, lictorok (Cor/4 : 225, 409) | (római:) fölséges híreket mondok férjedről .. Komolyan mondom, hogy igaz; egy senatortól hallottam (Cor/4 : 244) + 4 : 278, 308, 309, 315 *(páros kif:) ~ és →patricius* 4 : 352; *(felsor)* ⟨Tanácsosok⟩ Senatorok, Comínius, Marcius, Títus és Menenius (Cor/4 : 237, 412) + 4 : 235, 272, 290, 316, 321 *→konzul — ~ — patricius* 4 : 369 *~ok — patríciusok — nemesség* v. *nép* Rómában különös lázadás volt, fölkelt a nép a senatorok, patríciusok és nemesség ellen (Cor/4 : 329) + 4 : 370; *(párh:) nemesség — ~ok* 4 : 420 *~ok — (nemesség — hölgyek —) →tribunok* 4 : 255, 272; *(szembeáll:) ~ok — plebejek←* 4 : 295 | (volszk:) II. jelenés. — Corioli. A tanácsház. (Jön Tullus Aufídius néhány senatorral) (Cor/4 : 239) + 4 : 246, 338, 340 — **a)** 'ilyen rangú névtelen drámai szereplő': (római:) Senatorok[:] Üdv s tisztelet neked, Coriolanus! (Cor/4 : 278) Első ⟨tanácsos⟩ senator[:] Jerünk a capitoliumba (Cor/4 : 236, 411) + 4 : 235, 236, 237, 273, 299, 307, 308, 370 (+ 7) *~ok és patríciusok* 4 : 298 | (volszk:) Második senator[:] Hős Aufídius .. menj sietve a sereghez, Mi őrizzük magunk Coriolit. (Cor/4 : 240) + 4 : 239(2×), 240, 246

[szenátus] fn: **senatus 5** | *-Ø* 3 | *-unkat* 1; *-nak* 1
'az ókori római köztársaság vezető állami testülete': A vád, mivel gyakran méltatlanúl Senatusunkat illeték, jogot Ajándékokra nem szerez. (Cor/4 : 296) + 4 : 265 (2×) *(felsor)* Itt kérdésben forgok én, Fiad, nőd, a senatus, a nemesség (Cor/4 : 311) *(párh)* Marcius haza jön! .. Ime, itt levele; a senatusnak is küldött, nejének is (Cor/4 : 264)

szénavágó fn **1** | *-k* 1
'mezőgazdasági szerszám egy adag szénának a kazalból való kimetszésére': *(felsor:) kasza — gereblye — ~ — vonyigó←* 4 : 110

szénáz tn ige **1**
(nép) 'szénát eszik': Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz (738/3 : 22)

széna-zab fn **1** | *szénán-zabon* 1
'széna és zab': E rosz csikók ugy ide tettek egy nap alatt Szatmárra, hogy szénán-zabon telelt aristocraticus lovaknak is becsületére vált volna. (ÚL/5 : 69)

szende mn **12** | *-Ø* 11 || *-bb* 1 — *(vál)*
1. 'szelíd, gyöngéd, finom lelkületű és viselkedésű': *(felsor)* [Lucy] szende, mind a mellett vidám és élénk .. gyöngéd, odaadó (RH/6 : 96—7) | *(tréf* v. *gúny:)* ~ *bivaly←* 7 : 181 ~ *fülemüle←* 7 : 177 ~ *lelkű* Oh, városa Kassának! seregestül csődülnek mindkét nembeli lakóid a spektaculumokra, s hallgatják .. az irgalmatlan orditásokat és hebegéseket; és .. elérzékenyülnek szende lelkű leányaid (ÚL/5 : 20) *(hármas kif:)* ~, *békeszerető, →angyali* 7 : 71 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': Olly tekintettel, melly minden mosolynál szendébb [sanfter] volt, nyujtá neki kezét (KH/6 : 34); ~ *bájú* ld. **szendebáju,** ~ *(sötét* v. *mély fekete) szem* a [bál]királyné .. szemeit, e szende, mély fekete szemeket fölveté (NI/6 : 433) + 3 : 269; 6 : 147 ~ *szemérem←* 1 : 125
2. *(átv)* 'ilyen érzelmi hatást keltő (természeti jelenség)': Ott lebegsz az alkony elhaló tüzénél, S szende félhomályán a merengő éjfél Holdsugárinak. (44/3 : 271) *(páros kif, allit:)* ~ *szerény←* *ibolya* 3 : 246

szendebáju mn **1**
(vál:) szende bájú 'szendén bájos': *(tréf, párh)* [Várady Antalnak:] csókolom szendebáju ajkaidat, ölelem Herculesi kebledet, s szorítom Sámsoni kezedet (L 168/7 : 92)

szender fn **1**
(vál) 'alvás, szendergés': *(megszem)* minden e világon Csak álom, tünedékeny álom. Ez álma mind a természetnek, Kit miljom év előtt szender lepett meg (485/2 : 43)

szendereg tn ige **12** | **11:** *-Ø* 4; *-tem* 1, *..rgett* 3, *-tenek* 1 | *-ne* 1, *-nének* 1 — *(vál)*
1. 'alszik': Hol a szállása? .. kávéházakban gyakorta Ollyan Pintyféle szendereg (195/1 : 155) Jancsi karszékemen ülve szendergett; szeme be volt hunyva, de pilláin könnyek csillogtak .. könnyezve aludt el (HKöt/4 : 28) + 2 : 74; 4 : 34, 168 *(kép, megszem)* [a felhők] Szép halkan ⟨úszdogáltanak⟩ szenderegtenek A hajnal és az alkony keblén, Mint ártatlan kis gyermekek. (579/2 : 153) + 1 : 217 **(Szh-szerű)** sokáig álltam a szegény Emma koporsajánál .. Valóban ollyan volt, mintha csak szenderegne (NI/6 : 428) — **a)** *(átv)* 'eltemetve fekszik': *(szókapcs:) →sírban* ~ 1 : 234 *az Úrban* ~*:* *(tréf)* [Cinkotán] a hires kántor s egyik nagyapám szendereg az úrban. (ÚL/5 : 46)
2. *(átv)* 'érzelem) rejtve van, lappang vkiben': Az öreg mit sem hallott tanitványa felől.. . nem keresé fel őt többé, mindazáltal az agg költő szive mélyében Jenny sorsa iránti részvét szendergett [schlummerte] (J/6 : 411)

szenderegni fn in 1 — **1.** *(párh:)* ~ — *merengeni←* 4 : 69
vö. **szendergő**

szendergés fn **2** | *-emből* 1, *-iből* 1
(vál) 'alvás': *(szókapcs:)* ~*éből →fölébred* 3 : 96 *fél* ~*éből fölver* Pár nap mulva fél szendergésemből Félrevert harang zugása vert föl. (578/2 : 152)

szendergő mn és fn **5** — *(vál)*
I. 1. mn in 3
1. 'alvó': [az ifjú lovag] A szendergő gyermek bölcseje mellé ült (NI/6 : 429) *(megszem)* Föl ne keltsük álmából a Szendergő természetet. (827/3 : 200)
2. *(átv)* 'lappangó, rejtett (érzés)': Garnier késett, mert e szive fölött máskor olly hatalmas hang, abban most minden szavával egy egy rég szendergő viszhangot költe (KH/6 : 44)
II. fn 2 | *-m* b 1 | *-knek* b 1
'alvó személy': Egyik kezemben édes szendergőm Szelídeden hullámzó kebele, Másik kezemben .. a Szabadságháborúk története! .. Keblemre hajtva fejecskéjét, alszik Kis feleségem mélyen, csendesen. (677/2 : 272) — **a)** *(átv)* 'halott': A szendergőknek álma megszakad, S elhagyják mély, sötét tanyájokat (281/1 : 258)

szendeség fn **3** | *-Ø* 1; *-e* 1 | *-gel* 1 — *(vál, ford)*
1. 'szelídség': gyüjts erőt, vagy fuss, vagy szendeséggel [calmness] Védjed magad. Minden felé harag van. (Cor/4 : 312) a negyven éves hölgy e rögtöni haragot .. kettőztetett békülő szendeség [Sanftmuth] alá rejté. (KH/6 : 44)
2. 'naivság': *(allit)* Flamareilné asszony mindig sok őszinteséget mutata érzelmeiben .. Midőn tíz év előtt meg akart halni, e vágyban a szerencsétlen szenvedély egész szendesége [Naivetät] feküdt. (KH/6 : 60)

Szendrő tulfn **1**
(földrn) 'Borsod megyei község és várrom': Szendrő Borsod m.-ben. Bodva partján. Földulta Rákóczy. (P 6/5 : 154)

szénmedence fn **1** | *-ből* 1
(elav, ford) 'fűtésre használt parázstartó edény, ill. ennek ábrázolása': az Ashby ház címere egy fa, melly szénmedencéből [Kohlpfanne] nő ki. (RH/6 : 85)

szent mn és fn **309**
I. mn 274 | 266: *-Ø* 248, *-ek* 3 | *-nek* 1, *-eknek* 1 || *-ebb* 5, *-ebbek* 1 || *leg- -ebb* 7
1. 'vallási kultuszban részesülő (személy, istenség)': Ti, föntt a menny kék tengerében Mosolygva fürdő csillagok! Trónjához a szent végezetnek Ollyan közel kik állotok

(37/3 : 264), ~ *háromság* ld. **[Szentháromság]**, ~ *lélek* ld. **[Szentlélek]**, ~ *szűz* 6 : 91, 134, 199; (szn-vel v. szn származékával) ~ *Anna* 6 : 319 ~ *Dávid* 1 : 65, 319 ~ *György* 7 : 56(2×), *502, ld. még **Szent-György**, ~ *Hubert* 6 : 106 ~ *Ilona* ld. **Szentilona**, ~ *László* 7 : *636 ~ *Péter* 3 : 122; 4 : 177; 6 : 212; 7 : 32, ~ *péteri* ld. **[Szent Péter-i]**; *(szókapcs:)* ~ *Mihály →lova* 1 : 257; 2 : 158; *(felkiáltás:)* ~ *atyám!* 2 : 245 ~ *egek!* Oh szent egek! (Cor/4 : 327) ~ *Isten!* 1 : 206 *Jézus, Mária,* ~ *József← !* 4 : 203 ~ *Kleofás!* 1 : 75; (fogadkozásban) ~ *Jakabra!* 6 : 219 ~ *János← evangelistára!* 6 : 195 ~ *Lukács← lapockájára!* 6 : 79 ~ *szűz uccse!* ha kezembe jut, szent szűz ugyse! füleit a jó Greenly John ajtófélfájához szögezem (RH/ 6 : 126) | (pogány istenségről:) Védj, szent Apollo! (28/3 : 259) | (tárgyról; *alleg, párh)* Miképen jutott e hegyre e szobor? A földrül vitték őt oda, vagy az Égből esett le?... így szentebb, de úgy Magasztosabb, ha emberkéz emelte. (770/3 : 56); *(szókapcs:) a* ~ *kereszt*re *→eskü*szik 6 : 209 — **a)** 'ilyen személyhez v. istenséghez tartozó, tőle származó': a költő Az istenség szent levele (715/2 : 336) az isten, Fölvette a szent könyvet, mellybe Jegyezve vannak a martírok (Ap/3 : 143) + 1 : 238; 2 : 95; 3 : 53; ~ *föld* ld. **[Szentföld]**, ~ *írás* ld. **szentírás**, ~ *kép* ld. **[szentkép]**; *(alleg)* Kit a dal istene Szent csókjával fürészt, Első vagyok, hazám, Színházad népe közt. (77/1 : 26); *(szókapcs:) →Isten* ~ *nevében* 3 : 127 *→Isten* ~ *szerelméért* v. *szerelmére* 1 : 323; 3 : 100; 4 : 23 — **b)** 'istenfélő, jámbor (egyházi személy)': Csuklyában jár a barát, Szentnek kell lennie (580/2 : 154); ~ *atya* 4 : 176, 405(7×); 6 : 284(3×) ~ *ember* [Kun Lászlót] Fenyegeti .. A püspök, hogy majd átkot vet rája... Bánja is ő! galléron csípeti A szent embert és tömlöcbe zárja. (793/3 : 88) ~ *pap* Ez nem a barnsdalei szerzetes .. hanem egy szent pap (RH/6 : 286) — **c)** 'vallási vonatkozású, vallásos (cselekvés, érzelem)': ~ *áhítat* v. *→áhítat* ~ *hangja* 1 : 120, 321 ~ *érzemény* Erőt vett rajta egy szent érzemény, Letérdepelt s imádkozék (Ap/3 : 139) ~ *imádság* 3 : 74 ~ *szolgálat* 2 : 214

2. 'a legnagyobb tiszteletet érdemlő, abban részesülő (személy, közösség, dolog)': Megéneklem majd diadalmadat, Szabadság, és a szent halottakat, A kiknek vére volt keresztvized (846/3 : 223) légy tisztelettel és szeretettel e két szent öreg emléke iránt (P 291/5 : 147) + 2 : 218; 3 : 53, 239 *(páros kif:) dicső,* ~ 3 : 27(4×); *(megszem)* a kis csalogány [dicséri] .. A természetet, a szent közös édes anyát. (809/3 : 181) + 2 : 337; (hat-val) ~ *előtte* 4 : 237 *(ism)* a nép én előttem szent, annyival inkább szent, mert gyönge, mint a gyermek. (P 207/5 : 105); *(szókapcs:) ő* ~ *fölsége←* v. *→őfelsége* ~ *személye* 4 : 205(2×) || (dologról, fogalomról, szimbolikus tárgyról:) Nagy munkát vállal az magára, Ki most kezébe lantot vesz. Ha nem tudsz mást, mint eldalolni Saját fájdalmad s örömed .. a szent fát félre tedd. (570/2 : 142) Szentebb a haza, mint A kötelességünk! (795/3 : 94) + 2 : 330; 3 : 218, 306; ~ *előtte* 2 : 225 *(fokozó ism)* Szent előttem minden fájdalom, Kettősen szent az öreg szivé (BI/2 : 319); *(nagy és)* ~ *dolog* v. *ügy* 5 : 130 *(gúny)* az orra kurta... Tán mert az alkotmány árkát annyit túrta; Hát ne is fitymáljuk ezt az orrot, mellyet Invalidussá illy nagy és szent dolog tett. (Tb/ 3 : 289), *(drága)* ~ *haza* a drága szent hazát Szivednek legtisztább helyére zárd (728/ 3 : 9) + 3 : 103, 106, 234, 235 ~ *költészet* v. *költői* ~ *hegy*[1]*←* 2 : 147, 236 ~ *jel←* v. *zászló* Alig várom, hogy .. megcsókoljam .. Kezedet, melly a szent zászlót vitte. (816/3 : 189) + 2 : 198(2×), 229; 7 : 86 *(drága)* ~ *szabadság* v. *világszabadság* Már akkor, akkor ugy szerettelek .. Mint most szeretlek, drága szent szabadság! (600/2 : 180) + 2 : 130, 272; 3 : 32, 165; 5 : 114 ~ *(→dicső) →szobor* 3 : 57(2×) | *(ráértés:)* ~ *oltár* hazám .. mindent eltemet Boldogságomnak tenger-özöne, Csak szent oltárodat nem önti le. (681/2 : 276) + 1 : 33 ~ *templom* Ki a művészet e Szent templomába lép, Az illő, hogy legyen Főben, kebelben ép (77/1 : 26); *(tréf* fogadkozás) ~ *Jóllakásra←* *mondom* 1 : 84 — **a)** 'ilyen személyhez, közösséghez, dologhoz tartó, vele kapcsolatos': szent lesz a könyv, hol Meghalt eszméim nyugszanak, Mert .. A szabadságért haltanak. (603/2 : 183) Leálázod-e, oh haza, szent fejedet? (801/3 : 102) + 2 : 113, 376; 3 : 45, 59, 83, 106, 143; 5 : 87 *(ism)* Szent a küszöb, mellyen beléptem én, Oh szent a szalmakunyhók küszöbe! (567/2 : 140); *(párh)* a Halál szolgája áll e küszöbön, E szent ajtónak tiszta küszöbén! (S/2 : 72) *(párh, tőism:) nagy — ~ — megszentesít←* 5 : 87; *(szembeáll)* A földre hajtom térdemet E szűk, de szent födél alatt (567/2 : 140); ~ *élet* [hazám!] híveid .. A sorstól új fényt esdenek Szent életedre (110/1 : 58), ~ *föld* v. *hely* 2 : 91; 5 : 65 *(ism)* Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása .. szent hely, szent az öreg miatt, kinek ott van háza és sírhalma. (ÚL/5 : 66), ~ *név* Unokáink .. áldó imádság mellett Mondják el szent neveinket. (753/3 : 38) + 3 : 41, 68, 178; 5 : 54 ~ *sír* v. *temető* 2 : 144(2×); 4 : 318; 5 : 69; 7 : 516; PE. 11 : [199] *(nagy és)* ~ *szó←* v. *jelszó* majd minden rabszolga-nép Jármát megunva síkra lép .. a zászlókon eme szent jelszóval: „Világszabadság!" (561/2 : 130) + 3 : 203; 5 : 130 ~ *vér* romokban fekszik az egykor nevezetes vár .. a romokat lehordják az utcákat tölteni... hogy a melly köveken őseink szent vére szárad, azokon

most tapodjanak. (UJ/5 : 31); *(szókapcs:) (a haza s) az →emberiség (nagy) ~ nevében* 2 : 120, 159, 286 *Isten után (legszebb és) leg~ebb* Isten után legszentebb a Nép neve (752/3 : 36) + 3 : 236 | *(gúny)* a táblabirák .. parókájokról a szent port lerázzák, Mellyel a századok őket koronázák. (Tb/3 : 288) — **b)** 'ilyen dolgot megillető (érzelem, érzelmi megnyilvánulás)': *~ borzalom: (tréf)* Ha belépsz a házba, szent borzalom száll rád (Tb/3 : 292) + 1 : 116 *→néma, de ~ imádság* 3 : 181 *~ könny: (szembeáll)* elmondtam legszörnyűbb Átkomat, s elsírtam legszentebb könnyemet. (613/2 : 192) + 5 : 54 *~ szerelem* Szeretek én szent szerelemmel .. egy istenasszonyt .. A szabadságot. (510/2 : 86) + 1 : 162 *~ tisztelet* Lesz-é ezentul, oh vár, a ki majd Szent tisztelettel nézi tornyodat? (828/3 : 201)

3. 'erkölcsileg tökéletes (személy)': *(páros kif)* Szeretjük egymást égő szerelemmel. ⟨Te mindig szent voltál⟩ Te tiszta, szent vagy, oh leányka (609/2 : 188, 383) *(párh)* Oh férjem, te olly jó, olly szent vagy. (TH/4 : 169) *(ellent, tőism:) ~ — szentségtelen* 3 : 115; *(hsl, megszem, szembeáll)* dicső respublica .. Miként egy új, de szent Napóleon Elfoglalod majd a kerek világot. (796/3 : 95) — **a)** 'erkölcsileg magasrendű, magasztos (dolog, jelenség, érzelem)': minden szenvedés emlékezetét Egy szent öröm könyűje mossa szét (60/1 : 13) Oh ne bántsd a költőt, ha magányba fut .. lelke lángolási Szentebbek volnának boldogabb időkbe'. (704/2 : 301) + 1 : 262, 363; 3 : 283; 4 : 16; 6 : 370 *(ism)* Szentebb, mint a keresztes-háborúk, Szentebb a harc, a mellyet vív e század (682/2 : 277) *(tőism): ~ — szentség* 1 : 262 *(páros kif)* Nem ismeréd tán küldetésedet? Szent és nagy ez valóban (729/3 : 11); *(párh:) nagy — ~* 1 : 27 *nemes — ~* 4 : 186 *→remegő — nem leg~ebb* 6 : 238; *~ buzgalom* 6 : 279 *(gúny)* két lelkes honfi .. szent buzgalommal izzad, iparkodván engemet .. tönkre silányítani (P 87/5 : 13), *(magas,) ~ cél (→elérése)* míg a szem Csak egy sugárt lövel, Előle a magas, Szent cél ne vesszen el. (77/1 : 27) + 5 : 96; 7 : 15, *~ csata* v. *(→hatalmas,) ~ háború* a szent csaták szörnyű kalandja .. emlékezetben újra kelt (43/3 : 269) + 2 : 192; 3 : 188, 238 *(verscím)* Föl a szent háborúra! (858/3 : 238), *~ düh* v. *elragadtatás* v. *hevület* 3 : 40, 259, 283 *~ hazaszeretet* v. *honfitűz* 1 : 169; 2 : 155; 3 : 93 *~ munka* e szent munkához senkinek sem szabad nyúlnia, csak nekem és neked .. És menénk, hogy fiamat eltemessük. (HKöt/4 : 80) + 3 : 227 *~ őrjöngés* v. *őrültség* 3 : 157; 7 : 198 *~ szerelem* v. *szeretet* 3 : 96, 233 *~ tűz* 6 : 406 (2×), 408, 415 *~ vágyak* 1 : 173 — **b)** 'ünnepi, ünnepélyes (hangulatú)': Újra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést .. fiad. Szólni akar sokat és szépet .. S e szent órában szózatos ajka kihalt. (69/7 : 632) El van rejtve a világ elől E szent magány (851/3 : 230) + 1 : 82; 3 : 254 *(párh)* Tartsuk meg a szép, a szent kézfogást .. édes nemzetem! (541/2 : 114)

4. *(átv)* 'forrón szeretett, imádott (személy)': *(tréf megszól)* meg ne ijedj, szent fiam .. septemberben lakodalom lesz (L 148/7 : 66) Szent Gáspár barátom! .. tudd meg, hogy én megházasodtam. (L 173/7 : 103) *(szój, ráértés:) →aranyos szájú ~ János* 7 : 86 — **a)** *(ráértés)* 'üdvözült (kedves halott)': Ekkor hullott alá a föld Koporsód födelére. Ott vagy te most, szent angyalom! (257/1 : 244) — **b)** 'szerelemmel, ill. szeretett személlyel kapcsolatos': csókja szent kulcsával Nyitand számomra majd eget (221/1 : 177) így szólhatok hozzád Ölelésem szent hevében: Édes kedves feleségem! (529/2 : 103) + 1 : 44, 137; 3 : 168 *(páros kif)* Szeretsz tehát, kedves szép angyalom? .. De mért hagyád a végső pillanatnak: Megfejtését e drága szent titoknak? (542/2 : 114) | *(ráértés)* Szent lesz minden hozzád írt dalom, Mert hisz azok a mennyből eredtek, Kék szemedből, szőke angyalom! (341/1 : 300); *~ ereklye* 1 : 263 *~ oltár* Megteremtéd lelkem uj világát, Szerelem dicső világa ez! .. e szív .. Istenséged szent oltára lesz. (330/1 : 294) — **c)** 'kedves emlékű (hely)': Üdvözöllek messze bércteteőkről, Szent hejek! .. Hol az életüdv örömvirági Nyíltanak. (16/3 : 251)

5. *(átv)* 'érinthetetlen, sérthetetlen, megmásíthatatlan': Állott is szavának, szent volt fogadása. (575/2 : 148) Itt van íme jobbom, add ide jobbodat .. most szent a frígy velem (SzM/2 : 255) + 6 : 31; *(páros kif:) ~ és →megdönthetetlen* 4 : 182(2×) *~ és →sérthetetlen* 3 : 161; *~ előtte* Homér s Oszián! Eljőnek az évek Századjai s ezredei; letipornak Mindent könyörtelenül, oh de Ti szentek vagytok előttök (658/2 : 244) + 2 : 180; 5 : 144; *(nagy és) ~ eskü(vés)←* v. *→fogadás* Itten nyílt ama szent Esküvésre szájok, Hogy meg fogja őket Látni Magyarország (795/3 : 93) + 1 : 104; 2 : 180; 3 : 67 *~ frigy* 1 : 11(2×) *~ hűség* 1 : 16 *~ jog* 3 : 314 *(nagy és) ~ kötelesség* minden erőmet nagy és szent kötelességem teljesítésére forditom (P 206/5 : 97) + 4 : 194; 7 : 170(2×) *~ meggyőződés* 5 : 89 *~ óhajtat* 1 : 420 *~ titok* Én csak öcsém érzelmeiről szólok, az önéi szent titok előttem (KH/6 : 49); *(szókapcs:) ~ kötelek← csatolják vkihez* 2 : 211 *erős, ~ lánccal← kapcsol vmihez* 7 : 23 | (az egyház által ilyennek nyilvánított házasságról:) A szigorú személyek, kiknél a házasság szent, Flamareilné asszony viseletét .. erkölcstelennek nézték. (KH/6 : 57); *(szókapcs:) a ~ házasság →igáját vonja* 7 : 102 — **a)** (nyomósításra) *(való és) ~ igaz←*

1 : 103; 2 : 114; 4 : 48, 119; 6 : 67, 438 *(nagy és)* ~ *igazság*← 3 : 106; 4 : 204 — **b)** *(szókapcs:) annyi* v. *az* ~ 'az bizonyos': Annyi szent, hogy minket Vissza nem visz innen Sem a generális Sem pedig az isten. (795/3 : 94) + 1 : 65; 4 : 15 *(ism)* Ha elvesztem kedvesemet, nem élem túl, annyi szent; de az is szent, hogy ha már a pokolba kell utaznom, szerzek magam mellé úti társakat. (ÚL/5 : 53)

6. *(átv)* 'igazi, valódi': *(szókapcs:) a szó leg~ebb értelmében* annyi sár ragadt a kerekekre, hogy a szó legszentebb értelmében minden száz lépésen meg kellett állnunk (ÚL/5 : 56) — **a)** *(szókapcs:) e* ~ *hely* 'éppen ez a hely': E szent helyen álltak A derék huszárok (795/3 : 93) + 3 : 302

II. fn 35 | *-Ø* 11, *-ek* 6 (b 4); *-em* 2, *-ed* 2 (t 1), *-je* 1 ~ *-e* 2; *-ei* 2 | *-et* 2, *-eket* 1; *-éből* 1; *-ének* 1; *-ekre* 2; *-ekről* 1 || *-ebbet* 1

1. 'vallási kultuszban részesülő személy': *(fig etym, körülírás:)* ~*ek* ~*je* 'Isten': A szentek szentének [Au Saint des saints] hódolva, a menny Hangversenytekből vészi hangjait. ((718/2 : 341) | (halála után a keresztény egyház által ilyennek nyilvánított személyről; *jelzővel:) haldokló* ~ *: (hsl)* Vetted észre? milly hosszan merengtem .. szemeden? Áhitattal függtem rajta, mint a Haldokló szent a feszűleten. (329/1 : 293) *nagy és* →*kis* ~*ek* 4 : 206 *régi* ~*ek: (kép)* Régi szentek Mind elestek, Földúlt szobraik kövébül Uj dicső szentegyház épül (820/3 : 195); *(szókapcs:) minden* ~*ekre* v. *az* →*Isten s a* ~*ek nevére kér vkit* Oh anyám, minden szentekre kérlek, ne bántsd (TH/4 : 151) + 3 : 130; (búcsúzó üdvözlésben; *páros kif)* Isten és minden szentei veletek! (L 189/7 : 118); (esküformában, *páros kif:) Isten (s minden)* ~*(ek)* isten szent ugyse'! .. tettem annyit a házáért .. hogy bizodalmára érdemes legyek (P 206/5 : 96) + 6 : 364 →*szentség és minden* ~*ek* 6 : 343 | (vki védőszentjéről; elhomályosult jelentéssel, érzelmileg színezett felkiáltásban:) Te derék legény vagy, azt a bátor szented! (JV/1 : 189) Hazudsz, fickó, hazug a szented is! (Drt/4 : 208) — **a)** 'ilyen személyt ábrázoló (templomi) szobor': *(páros kif)* [a kápolnában] hanyatt fordulva hevernek a földön a szentek és angyalok (UJ/5 : 24); *(hsl)* a fiatal ember .. eltűnt a sokaság között, kérdőjét mozdulatlan hagyva az ablaknál, mint egy szentet a fülkében (KH/6 : 41) — **b)** 'erkölcsileg tökéletes, szent életű személy': *(párh)* A nép ama hires vezért nemcsak mint jogainak és szabadságának ótalmazóját tekinté, hanem mint hőst is, a mi valóban volt, s mint szentet, mi hihetőleg nem volt. (RH/6 : 206) (összehasonlításban; *túlz)* az Ifju király .. Bele mászott nyakig a mocsárba, És valódi szent volt ekkoráig Ahhoz képest, a hogy mostan járta (793/3 : 89) — **c)** *(átv)* 'rendkívüli tiszteletet érdemlő személy': *(páros kif)* megemlékeztek a győzelmesek Ama szentekrül és nagyokrul, a kik A szolgaságban szabadok valának (Ap/3 : 177) *(párh)* Hazánk szentje, szabadság vezére, Sötét éjben fényes csillagunk, Oh Rákóczi (764/3 : 50) — **d)** *(átv; kedvesk megszól:) (édes)* ~*em* 'kedvesem, drágám': Így hát nem válunk el egymástól? — Nem, édes szentem, soha! (N/4 : 114) + 4 : 98

2. 'a legnagyobb tiszteletet, imádatot érdemlő dolog, jelenség': ejtsen egy szánakozó könnyet a szegény Fanfanért, ki semmi szentebbet nem ismert a földön, mint .. Jennyt (J/6 : 416) *(fig etym:)* ~*ek* ~*je* 'szentély; *(átv)* rendkívüli tiszteletre méltó hely': a szentek szentéből, [Kazinczy] nejének Szobájából ím kamra lett (637/2 : 217) + 1 : 287; ~ *előtte* mi szent előtted, ha mi sem vagyunk? kit védelmezel, ha minket sem? (Drt/4 : 207) + 4 : 221; *(szókapcs:) minden, ami* ~ *(előtte* v. *neki)* 3 : 239 *(párh)* Ottan űltek és beszéltek .. És beszédök mindenről folyt, A mi szép és a mi szent. (642/2 : 222) (könyörgésben:) Csitt, légy csendesen, Mindenre kérlek, a mi szent előtted! (S/2 : 81) (fogadkozásban:) mindenre igérem, a mi nekem szent — soha e kezet menyasszonyként másnak adni nem fogom. (RH/6 : 150) →*esküt tesz mindenre, ami* ~ *vmi előtt* 4 : 297 *esküszik mindenfélére, mi* ~ *s* →*kedves előtte* 2 : 233

szentül hat 7 — **I. 2.** Mondd, sors, oh mondd ki, hogy így halok meg, Illy szentül! (500/2 : 67) — **5. a)** *(szókapcs:)* ~ *hisz vmit* szentül hittem, hogy minden lyány A mennyországnak angyala. (398/1 : 345) + 1 : 352; 3 : 175, 291; 5 : 73; 7 : 53

szentebben kf-ú hat 1 — **I. 2. b)** *(párh)* Szeretem Hazám javát gyöngédebb tisztelettel, Szentebben s mélyebben, mint éltemet És drága nőmet (Cor/4 : 321)

vö. **Sz.**

Szent-Demeteri tuln, mn **1**
(költött nemesi előnév) *Felső-Kis-Kálnai és* ~ *Fegyveres*← *Tamás* 3 : 288

szentegyház fn **12** | *-Ø* 9 (b 2); *-a* 1 | *-ba* 2 — *(vál)*

1. 'templom': A nép .. esti imára Gyűlekezett a szentegyházba (HK/1 : 120) Völgyben csendült meg ünnep-est harangja? Melly a buzgó falut Imádkozásra szentegyházba vonja (307/1 : 275) *(tőism:)* ~ — *szentegyházfal*← 1 : 302; *(met, párh)* Tied vagyok, tied, hazám! .. Szentegyház keblem belseje, Oltára képed. (110/1 : 57) + 3 : 181, *(met, szembeáll:) szalon* — ~ a költészet nem nagyúri salon .. hanem szentegyház, mellybe bocskorban, sőt mezítláb is beléphetni. (P 114/5 : 38) →*társalgóterem* — ~ 2 : 236; *(jelzővel:) elhagyott,* ill. *néma*

~: *(met)* A természet elhagyott szentegyház; Nincsen benne buzgó népe már: A virágok. . . s hallgat orgonája, Hallgat a sok énekes madár. A természet néma szentegyháza Fölzajlik még egyszer az idén . . A szüretnek megjövetelén. (356/1 : 309) *új dicső* ~: *(kép)* Régi szentek Mind elestek, Földúlt szobraik kövébül Uj dicső szentegyház épül, A kék eget vesszük boltozatnak, S oltárlámpa lészen benne a nap! (820/3 : 195)

2. 'egyház': mentsen isten, hogy a gyónást félbeszakasszam . . ez a szentegyház [heiligen Kirche] rendeletével ellenkeznék (RH/6 : 258) Isten igéje . . s a szentegyház egy jó papja, mindketten mondják, hogy . . mindent jóvá tehetek ismét (RH/6 : 327)

szentegyházajtó fn **1** | -Ø b 1
(vál) 'templomajtó': vitéz és hű emberek, kik a nyilat egy szentegyházajtó kulcslikába küldik (RH/6 : 217—8)

[szentegyházfal] fn: **szentegyház-fal 1** | *-on* 1
(vál) 'templom fala': *(kép, tőism)* édes kedvesem . . Szentegyház vagy, én azt gondolom, És szerelmem mint repkény huzódik Fölfelé a szentegyház-falon. (344/1 : 302)

szentegyházi mn **3**
(vál) 'templomban levő': ~ *fogoly* 'templomba bezárt ember': „Sikerülni fog . . " Mondá a szentegyházi fogoly diadalmasan. „A toronyba megyek fel, És . . Leereszkedem A harang kötelén . ." (HK/1 : 124) + 1 : 135 ~ *oltárlámpa* 'templomi oltáron égő lámpa; örökmécses': *(hsl)* szivében a honszeretet Mint szentegyházi oltárlámpa ég (790/3 : 84)

szentel ts ige **5** | *-em* 3, *-i* 1; *-endi* 1
1. '(szentként tisztelt lénynek, közösségnek) felajánl': *vkinek* ~ *Kiért ürítsem e pohárt, ki mondja meg? Neked szentelem ég Ura (74/3 : 320) *vminek* ~ Koszorúm szerény virágit A hazának szentelem. (83/1 : 33) *vmire* ~ Egy éltet adtál én nekem, atyám, S én azt szolgálatodra szentelem. (Ap/3 : 114) — **a)** 'vmely magasztos ügy szolgálatába állít': (vható) *vminek* ~*i magát* Kunyhóból jő mind, a ki a Világnak szenteli magát (567/2 : 140) + 6 : 69

2. *(átv, vál:)* *vkinek, vminek* ~ 'vkivel, vmivel költői alkotásban foglalkozik': Bánat! e dalt néked szentelem. (43/3 : 268) + 1 : 26

szentelt mn **3**
1. 'egyházi szertartással megáldott, ilyen célra használt': ~ *víz* ld. **[szenteltvíz]**

2. *(átv)* 'tiszteletet érdemlő; szent (I. 2.)': *(ellent, tőism)* [A nemzetgyűléshez:] Kit a hiúság, vagy silány önérdek Csábít e helyre, az szentségtelen Lábbal ne lépjen e szentelt küszöbre (790/3 : 84) — **a)** 'tiszteletben tartott (jog, kötelesség)': Veszélyben, fogságban . . férfi ótalmára vala szüksége [Lucynak], ki szentelt joggal birt (RH/6 : 149) + 6 : 28

[szenteltvíz] fn: **szentelt víz 1** | *-be* 1
'keresztelésre és egyéb egyházi szertartásokra használt víz': *(kép)* lelkemből is cseppent egy harmat azon szentelt vízbe, melly az emberiséget ujonnan meg fogja keresztelni. (L 221/7 : 159)

[szentesít] ts ige
(elav) 'megszentel'
szentesített 2. mn in **3** | -Ø 2 | *-nek* 1
árulóvá leszek az ügyben, mellyet szentesítettnek tartottam (RH/6 : 201) + 6 : 65 *(tőism, ellent)* Szentségtelen kezek soha se bántsanak, Ti az idők által szentesített falak! (Tb/3 : 291)

[Szentföld] tulfn: **szent föld 1, szent Föld 2** | *-re* 2; *-ről* 1
(földrn) 'Palesztina (mint zarándoklatok és keresztes hadjáratok célja)': Hanem hát, zarándok, beszéljen arról a szent Földről (TH/4 : 178) + 6 : 217; *(hsl, párh)* Mint a kereszteskatonák a szent Földre, ugy vándorolnak gondolatim seregesen Magyarországra. (TH/4 : 155)

Szentgellért tulfn **2** | *-nél* 1; *-re* 1
(földrn) 'Szentgellérthegy': *(rövidített ism:)* →*Szentgellérthegy* — ~ 1 : 74 | (hiedelem szerint mint boszorkányok gyűléshelye:) talán csak nem vagyok söprőnyél, hogy rajtam lovagoltál volna valaha a Szentgellértre, boszorkány! (TH/4 : 164)

Szentgellérthegy tulfn **3** | *-en* 1; *-nél* 2
(földrn) *Szent Gellért-hegy* 'a budai Gellért-hegy': *(párh)* Semmi jég a síma Dunavízen, Semmi hó a Szentgellérthegyen (262/1 : 247); *(hsl, párh, rövidített ism)* Mi nagyobb a nagy Szentgellérthegynél? [verscím is] Mi mélyebb a mély Duna vizénél? Dunaviznél mélyebb mély szerelmem, Szentgellértnél nagyobb nagy keservem. (131/1 : 74)

Szent-György tuln **6** | **Szent-György** 2, **szentGyörgy** 2, **Szentgyörgy** 1, **szent-György** 1: -Ø b 5 | *-nek* b 1
Szent György 'ua.': ~ *napja* 'ápr. 24-e': *(tőism:)* *Szent* →*György napja* — ~ *napja* 7 : 56(3×) ~ *piaca* v. *tere* 'tér a budai Várban, egykori vesztőhely': Kont s Hunyadi László ⟨Szent-Györgynek⟩ fönn Szent-György piacán Tölti bolyongva és nyögve az éjszakát (803/3 : 105, 342) + 3 : 69

[Szentháromság] fn: **szentháromság 3, szent háromság 1** | -Ø 2 | *-omat* 1, *-át* 1
1. 'az egy Istenben levő három személy: Atya, Fiú és Szentlélek': (fogadkozásban;

páros kif:) Isten ~ uccse valami paksaméta van itt a számodra .. én addig ki nem adom, míg magad el nem jösz érte, isten szent háromság ugyse nem. (L 191/7 : 126) + 7 : 161 *(durva szitk:) →baszom a ~omat* 7 : 65

2. *(átv)* 'a legdrágább, legjobban szeretett három személy': Megcsókolá a három alvót [az apa], Szentháromságát családéletének (Ap/3 : 112)

vö. **háromság**

Szentilona tulfn **1**

(földrn) *Szent Ilona* 'sziget a déli Atlanti-óceánban, Napóleon száműzetésének és halálának helye': *(kép)* Mi lesz akkor éltem?. . . fájdalomnak Oceánján a Szentilona. (365/ 1 : 316)

[szentimentális] mn: **sentimentalis 3, sentimentális 1**

(lat) 'túlzottan érzelmes; érzelgős': a sentimentalis ömlengéseket nem imádom, tehát csak simpliciter köpöm ki, hogy te is azok egyike vagy és léssz, kiket szeretek (L 107/ 7 : 35) + 7 : 30 — **a)** 'ilyen lelkivilágot kifejező': ~ *pofa←* 1 : 110 — **b)** 'elérzékenyüléstől hamar könnyező': még a te szemeid is könnybe lábbadnak, pedig a te szemeid nem sentimentalis szemek (ÚL/5 : 70)

[szentimentalitás] fn: **sentimentalitas 2**

'érzelgősség; *(átv)* érzelgős megnyilatkozás': *(ism)* „hogyha hűtlen lesz, meghalok" stb. ez roppant sentimentalitas, s megvallom, ez nekem nem tetszik (a sentimentalitas t.i.) (L 43/7 : 31)

[szentírás] fn: **szentirás 5, szent-irás 2, szent irás 1** | *-Ø* 4; *-a* 1 | *-t* 1; *-ban* 1; *-ából* 1

1. (tuln-szerű) 'az egyház által szentnek, isteni kinyilatkoztatásból eredőnek tartott iratok gyűjteménye': „nem tudják mit beszélnek" valami illyféle van a szent irásban (L 20/7 : 16) a szentirás is azt mondja, hogy az isten hat nap alatt teremtette a világot, a hetediken pedig megnyugodott (FL/4 : 121) + 5 : 108; **Szh:** Igaz egy betüig Tartalma beszédidnek, Mint igaz a szentírás (HK/ 1 : 132); *(tréf)* azt mondja a szentirás, hogy száz szónak is egy a vége (L 145/7 : 59) *(tréf, helyesbítés)* „Ha férfi vagy, légy férfi!" mondja a szent-irás vagy tulajdonkép én, a mi különben mindegy (L 165/7 : 78)

2. *(átv)* 'örök igazságokat tartalmazó könyv': *(kép, párh)* Könyvekből beszélsz, pajtás. . . — Lelkemből, lelkem szentirásából! (HKöt/4 : 17) *(szembeáll:)* ~ — *kalendárium←* uo.

Szentiványi tulfn **1**

(történelmi csn) ~ *László* 'az eperjesi vésztörvényszék egyik vádlója (meghalt 1713.) mint dráma szereplője': Jön egyenként tizenkét fekete ruhás ember, köztök Szentiványi László; utánok harminc vörös ruhás, kezökben pallossal. (Drt/4 : 219)

szentjánosbogár fn **1**

'sötétben világító testű bogár': *(hsl)* csillogott .. [a kisfiú] szeme, Mint két szerelmes szentjánosbogár (Ap/3 : 111)

[szentkép] fn: **szent kép 2**

1. 'szentet (II. 1.) ábrázoló kép': *(hsl)* Magad fogsz állani szivemben, Mint a szegény kunyhó falán a szent kép, A melly előtt estenként térdepel Jámbor lakója és imádkozik (Ap/3 : 151)

2. *(átv)* 'szeretett személy képe': éjjel-nappal eszemben van e drága szent kép .. nem sokára látni fogom őt [= Júliát] (ÚL/ 5 : 67)

[Szentlélek] tulfn: **szent lélek 1** | .. *lelket* 1

'a Szentháromság harmadik isteni személye': Hófehér a lelke ennek a kis lyánynak .. Fehér, mint a galamb, A mellynek képibe' Isten a szent lelket Az égből küldte le. (523/2 : 99)

[szentlélekharang] fn: **szentlélek harang 1** | *-ja* 1

(elav) 'temetéskor megszólaltatott lélekharang (hangja)': *(met; chiasmus)* Négy ágú épület volt [Zöld Marci] halálos ágya S ⟨szentlélek harangja⟩ temetési dala varjak károgása. (604/2 : 184, 383)

[Szentmarjay] tulfn: **Szentmarjai 1**

(csn; önállóan) 'Szentmarjay Ferenc (1767—1795), a magyar jakobinusok egyik vezetője': *(felsor)* Martinovics apát, Hajnóczi, Zsigrai, Laczkovics és a szép ifju Szentmarjai, Ezek és több mások összeszövetkeznek, Széttörni rabláncát a magyar nemzetnek (803/3 : 105)

Szentmárton tulfn **2** | *-t* 1; *-nál* 1

(földrn, röv) 'Szalkszentmárton': [a betyár] csikót szerez Kecskeméten, Szentmártonnál az nap át is Megy a réven. (294/1 : 269) + 7 : 34

vö. **Sz. SzentMárton**

Szentmiklós tulfn **11** | **Szentmiklós 6, Szent-Miklós 5**: *-Ø* 1 | *-on* 2; *-nak* b 2; *-ra* 4; *-ról* 2

(földrn, röv) 'Kunszentmiklós': Amott virít Szentmiklósnak Egy rózsája .. Hadd lennék én .. Aki őtet leszakasztja! (324/ 1 : 289) Nyugodtan mentem vissza Szent-Miklósra, semmi kétségem nem lévén többé felőle, hogy én leszek a követ. (P 207/5 : 99) + 5 : 99, 103(2×), 104, 106, 107; 7 : 150

(körülírás:) →*kiskunsági* ~ 1 : 287; (levélcímzésben, postai útvonal jelzéseként:) Bacsó János barátomnak [—] Lacház [—] Szentmiklós [—] Fülöpszálláson (L 220/ 7 : 159)
vö. k. Szent-Miklós

szentmiklósi mn és fn **10**
I. mn 6 | **szentmiklósi 5, Szent-Miklósi 1**
1. 'Kunszentmiklóson levő': *félegyházi,* →*szabadszállási és* ~ *mészárszékek* 5 : 95 — **a)** 'Kunszentmiklóson élő, lakó': a szentmiklósi nép látni és hallani kivánt (P 207/ 5 : 98), ~ *és* →*lacházi párthívek* 5 : 106 ~ *és szabadszállási kaputosok* ha lázitottam volna, azóta a szentmiklósi és szabadszállási kaputosok csontjai szétszórva hevernének (P 207/5 : 104)
2. 'Kunszentmiklósra vezető': Hová megyünk, hisz ez nem a Szent-Miklósi út! (P 207/5 : 103)
3. 'Kunszentmiklósról jövő, ottani lakosokat szállító': ~ *és* →*lacházi kocsik* 5 : 103
II. fn 4 | *-ak* 3 | *-akat* 1
(tsz) 'Kunszentmiklós lakói': *(ism)* Hirtelen zaj támad, hogy a város végén összeütköztek a helybeliek és a szentmiklósiak. Erre a bentlevő szentmiklósiak kifutottak társaik védelmére (P 207/5 : 104); *(felsor:)* ~*ak(, fülöpszállásiak) és* →*lacháziak* 5 : 103, 109

[Szentpály] tulfn: **Szentpáli 1**
(csn; önállóan) 'Szentpály Sándor, 1849-ben debreceni térparancsnok': Eredj el Szentpáli térparancsnokhoz, s kérd meg őt szépen a nevemben, hogy lovamat adja el árverés utján. (L 284/7 : 210)

[Szent Péter-i] mn: **szent péteri 1**
'Szent Péterről elnevezett angliai kolostorhoz tartozó': mért vagy olly komor? Talán a szent péteri perjel udvarolt kedvesednek? (RH/6 : 290—1)

[Szentpétery] tulfn: **Szentpéteri 1**
(csn; önállóan) 'Szentpétery Zsigmond színész (1798—1858)': Megyeri .. ugrándozik. Hiába inti őt Szentpéteri: „Kari, Vigyázz! Kedved majd követendi gyász .." (206/1 : 163)

szentség fn **17** | *-Ø* 4 (b 1); *-e* 1, *-eim* 1 | *-et* 1, *-eket* 1, *-ét* 2; *-be* 1; *-hez* 1; *-re* 2, *-ére* 2; *-től* 1
1. 'vminek tiszteletet érdemlő, szent volta': kénytelenek valánk, érted küldeni, noha azáltal bánatod szentségét [Heiligkeit] háboritjuk (RH/6 : 312) Elfeledék a hazaszeretetnek Örök szentségét a fejetlen ország Önzés bünébe sülyedt tagjai (S/2 : 70), (esküforma) *becsületem ~ére (esküszöm)* Tompa Mihály hortyogott .. becsületem szentségére esküszöm, aludt és hortyogott (ÚL/ 5 : 62) + 4 : 48
2. *(ford)* 'oltáriszentség': (esküforma; *páros kif, tőism)* esküszöm a szentségre [bei dem heiligen Sakrament] és minden szentekre, hogy igaz (RH/6 : 343) — **a)** ez a szent ostya formájában; *(átv)* utolsó kenet': Egy feszület .. s ostya. Haldoklóhoz viszik a szentséget [Sakrament]. (RH/6 : 376)
3. *(ford)* 'szentély; *(átv)* áhitatot keltő hely': a gonosz öreg jelt adott a [páholy-] fölnyitónőnek, s midőn a belépés a szentségbe [zum Heiligthume] szabad volt .. Flamareilné élénken fordult vissza (KH/ 6 : 14)
4. *(átv)* 'tiszteletet érdemlő, szent dolog': Illyen a rágalom aztán! Oh ez előtt nincs Szentség a föld hátán (HK/1 : 125) Verjük le a lakatot, Mit sajtónkra, e szentségre, Istentelen kéz rakott. (754/3 : 39) + 1 : 357; 2 : 389; 5 : 124; 6 : 6 *(ism)* Egy szentség van a világon, Mellyért fegyverünkkel Sírunkat megásni méltó, Mellyért vérzenünk kell; Ez a szentség a szabadság! (586/2 : 160) *(tőism)* Szent a költő lantja, És nekem nagyon fájt Látnom, hogy van ollyan .. A ki e szentséghez Nem fél vakmerően Nyúlni szennyes ujjal (286/1 : 262)
5. *(átv)* 'rajongásig szeretett, imádott hozzátartozó': *(megszól)* Csókollak titeket, szentségeim (L 292/7 : 215)

szentséges mn **5**
1. 'a legnagyobb mértékben szent (I. 1.)': (felkiáltásban:) Szentséges ég, e sejtelem, Ez engemet megöl (Ap/3 : 171) — **a)** (a pápát megillető cím; *gúny)* Meghallja ezt a szentséges pápa, S haragjában adtateremtettéz (793/3 : 88)
2. 'a legnagyobb mértékben szent (I. 2.)': *(szembeáll, páros kif)* Silány rongyot hogy cserélhettetek A haza szentséges, dicső zászlójáért! (410/1 : 356)
3. 'a legnagyobb mértékben szent (I. 5.)': ~ *elv*← 3 : 155, 338

szentségtelen mn **7**
'bűnös, gonosz': Kérni fogom őt .. e szentségtelen [sündhaften] viadalt elhárítani (RH/6 : 354) *(ellent, tőism)* Az embereknek Egy része szent apostolnak nevez, A másik rész pedig Szentségtelen gonosztevőnek. (Ap/3 : 115) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó': *(ism)* Át ne lépd e küszöböt, Nem szentségtelen lábnak való ez, A tied szentségtelen (RH/2 : 325); *(tőism, ellent:)* ~ — *szentelt*← 3 : 84 ~ — *szentesített*← 3 : 291 — **b)** (fn-ként) 'ilyen dolog': *(páros kif)* Ottan űltek és beszéltek [az ördög és a boszorkány] .. És beszédök mindenről folyt, A mi rút s szentségtelen. (642/2 : 223)

szentségtelenség fn 2
'vmit illető tisztelet elleni vétség': Vas-rostélyos kicsiny ketrecben áll Az oroszlán, a sivatag-király. Hagyjátok őt békében állani, Szentségtelenség háborítani. (736/3 : 18) + 2 : 225

szentségtörés fn 2 | *-e* 1 | *-nek* b 1
(átv) 'nagy tiszteletben álló hagyomány megsértése': *(birt szerk; fig etym, gúny)* S hah szentségtörése a szentségtörésnek! A táblabírák is oda esküvének, Od' ahhoz az isten nélkül való néphez, A melly újítást, melly haladást visz véghez. (Tb/3 : 288)

szenved ige 95 | 85: *-ek* 6, *-sz* 3, *-Ø* 9, *-ünk* 2, *-nek* 2; *-em* 1; *-tem* alr 10, *-tél* 2, *-ett* 17, *-tünk* 3, *-tetek* 1, *-tenek* 2; *-te* 1; *-ék* 3, *-él* 1, *-e* 5; *-ém* 1; *-ni fogok* 2, *-ni fog* 3; *-endesz* 1 | *-nék* 1 | *-jen* 4, *-jenek* 1; *-jem* 1 || *-hetlek* 1; *-hetem* 1 | *-hessetek* 1
1. tn 'huzamosabb ideig testi v. lelki fájdalmakat érez': Végeztem pályám. . . mert hiszen az ember, Hogy szenvedjen, csak azért született. (488/2 : 45) Millyen áldás .. Elfeledni .. Hogy ama nagy kínpadon szenvedtünk, A mellynek neve világ! (BI/2 : 319) + 2 : 87; 4 : 25, 56; *(tőism:) (kiszenved —) →szenvedés* — ~ 4 : 36, 42 ~ — *szenvedni* Meghalni, midőn szenvedünk, édes volna! Szenvedni s vénűlni, csak ez az élet! (KH/6 : 61); *vmiben* ~ Te szószegő asszony, te csábító férfi! .. Mind kettőtök élte legyen halhatatlan, Hogy szenvedhessetek örökös kinokban. (SzÁ/1 : 339) *vmi miatt* ~ Éreztem szerelmet S szenvedtem miatta (252/1 : 240); *(szókapcs:) szíve* ~ Szenvedjen bár szivem: a víg dalok Ne szűnjenek meg (377/1 : 327) | *(-t* ragos hat-val): Hejh, Debrecen .. Sokat szenvedtem én te benned (185/1 : 115) + 1 : 44, 73, 152, 255; 2 : 77, 191; 4 : 9, 130; 6 : 273 *(ism)* életem napjáig sem szenvedek annyit, mint ez alatt az egy pár óra alatt szenvedtem. (N/4 : 107) *(refrén)* Szegény Gilbert, mennyit nem szenvede! (732/3 : 13—4[4×]); *vmiért ~ : (ism)* Sokat szenvedsz, édes lelkem, szenvedsz, És csak azért, mert engemet szeretsz. (608/2 : 187) *vki miatt* ~ hát abból a gonosz úrfiból mi lett, a ki miatt nagyapám és nagyanyám annyit szenvedett? (N/4 : 115) || (betegségtől, sérüléstől:) Szerelmetes barátom .. Hallom, hogy szenvedtél keservesen. De csak hogy már bajod végén vagyon! (164/1 : 96) + 6 : 35, 442 | *(-t* ragos hat-val) *vmiben* ~ [Gedő:] Veszéles sebed? [Baját:] Oh nem. Nem sokat, vagy legalább nem sokáig fogok szenvedni benne. (TH/4 : 407)|| (rossz bánásmódtól; *-t* ragos hat-val:) Szolgált az árva gyermek a Nagyságos úrfinak .. mennyit nem szenvedett! Mert a nagyságos úrfi .. Ha száját a leves megégeté, Kis szolgáját üté pofon (Ap/3 : 133) *(ism)* él az isten, s tudni fogja .. Mit szenvedtem, s te bajtárs, mit szenvedél (58/1 : 11) *(tőism:) →szenvedés* — ~ 3 : 134 || (börtönben:) Jertek föl hozzám, ti halottak, Kik egykor e helyen szenvedtetek (Ap/3 : 166); *vmiért* ~ „Oh szent szabadság, érted szenvedek," Szólt elözönlő fájdalommal a rab (Ap/3 : 165) + 3 : 171 || (szerelemtől:) Mint szenved e szegény fiú! Majd azt kell hinni, hogy a legbecsesbet veszté a világon egy könnyelmű lányka helyett. (RH/6 : 120) + 6 : 57 | *(-t* ragos hat-val) *vkiért ~ : (ism)* én sokat szenvedtem .. — Én is, Róza .. — És te éretted, Máté. . . — Ugy egymásért szenvedtünk. . . (HKöt/4 : 31—2) *vki miatt* ~ Lidi, Lidi .. Hű szeretőd tán már megsirattad, A ki annyit szenvedett miattad. (SzP/2 : 60) || (közösség elnyomatástól:) Szenvedett az istenadta Árva magyar népe (773/3 : 60) + 5 : 115 — **a)** tn *vmiben* ~ 'vmi a baja' ld. **szenvedni** — **b)** ts '(fájdalmat, szenvedést) átél': *(tőism:) →kiszenved* — ~ 5 : 65; *(páros kif:) érez (és)* ~ S most tudsz mindent, a mit Éreztem, szenvedtem (252/1 : 241) + 1 : 240 ~ *és tűr* Julcsa .. Azt mondja, hogy velem fog éhezni, fázni, nyomorogni; szenved és tűr mindent, a mit én (N/4 : 108); *(szókapcs:) →keservet* ~ 1 : 166 *kínt* ~ boldogtalan vagyok néhány század. . . vagy csak óra óta? .. És én e kínt tovább is szenvedjem? (HKöt/4 : 25) + 1 : 23; 3 : 252; 5 : 146; 6 : 45, *sebet* ~ ld. **szenvedve** | (a pokolban; *tőism)* ez semmi a pokolhoz képest, barátom. Sokszor vissza fogsz ezen ágyra kivánkozni, tíz illy sebet szenvedve, a helyett mit ott szenvedendesz. (RH/6 : 325—6); *→kínokat* ~ 4 : 187
2. ts *(vál)* '(súlyos) kellemetlenséget, nehézséget kénytelen elviselni': *(szókapcs:) →fáradtságot* ~ 1 : 418 *→halált* ~ 6 : 388 *→húzzavonjaságot* ~ 3 : 60 *→igaztalanságot* ~ 6 : 89 *→lealacsonyítást* ~ *vkitől* 6 : 54 *→leláztatást és méltatlanságot* ~ 7 : 198 *→lelkifurdalást* ~ 5 : 121 *→nélkülözést* ~ 4 : 68 *ostromot* ~ [Fülek] Uj ostromot szenvedett Tökölyi s az ozmánok által 1682-ben (P 6/5 : 152) *→sértést* ~ 3 : 60 *→szükséget* ~ *(, nyomorog←)* 4 : 21, 56 *→veszteséget* ~ 6 : 311 — **a)** 'tűr': noha sem lovag sem nemes nem vagyok, vannak még is megsértések, mellyek semmi hiú különböztetéseket nem szenvednek (RH/6 : 164); *(szókapcs:) →kétséget sem* ~ 6 : 111 — **b)** *(átv)* 'történik vele vmi hátrányos': *(szókapcs:) →fogyatkozást* ~ 5 : 15; 6 : 18 *→kisebbülést* ~ 6 : 187
3. tn *(átv)* 'kár éri, károsodik': nem neveznek é gyávának az emberek? Nem fog é hírem egész Európa előtt szenvedni? (RH/6 : 374) | *(-t* ragos hat-val:) az erdők kipusztítása [miatt Angliában] .. is sokat szenvedett az éghajlat (RH/6 : 119—120)

4. ts *(átv; nép,* tagadó szerk) *nem ~het vkit* 'nem szíveli, ki nem állhatja': menj Isten hirével, mert én nem szenvedhetlek (FL/4 : 137) Fanfan urat egyátaljában nem szenvedhetem. (J/6 : 397) *(fokozás:) nem szereti, nem ~heti, →elgázolja* 7 : 47

szenvedni fn in 7 | *-ni* 2; *-nem* 3, *-ned* 1, *-netek* 1

1. Miért nem termettem búzának! Aratás van, most levágnának; Nem kellene sokat szenvednem (159/1 : 94) + 4 : 229 *(tőism, páros kif:) →szenved — ~ni s vénülni* 6 : 61| *(-t* ragos hat-val:) *vmiért ~ni* talán az megbántás előtted, Hogy szeretlek .. ? És ezért kell olly sokat szenvednem (363/1 : 314) — **a)** *vmiben ~ni* Pomenars ur különös szórakozottságban látszik szenvedni. (KH/6 : 54) — **2.** *veszélyeket s →durva bánást ~ni* 6 : 186 *→ütleget ~ni* 6 : 245

szenvedett 2. mn in 2 — **2.** *~ méltatlanság* [a fiú] naponta jobban érzé A szenvedett méltatlanságokat (Ap/3 : 135) + 6 : 257

szenvedve 1. hat in 1 — **1. b)** *(tőism:) sebet ~ — szenved←* 6 : 326

vö. **szenvedő**

szenvedelem fn **1** | .. *lme* 1

(elav) 'vminek élvezetére való mohó hajlandóság': az asztal örömei, valamint a .. jó ó bor iránti nem csekély szenvedelme arra szolgáltak, hogy őt .. elgyengítsék (RH/6 : 95)

szenvedély fn **83** | *-Ø* 32 (b 10), *-ek* 6 (b 2); *-em* 8 (b 1), *-ed* 1, *-e* 5 (b 2), *-ünk* b 1; *-ei* 1 | *-t* 6, *-eket* 1, *-ét* 2, *-eit* 1; *-ében* 2; *-ből* 1, *-éből* 1; *-ekhez* 1; *-nél* 1; *-re* 1; *-től* 1, *-ektől* 1; *-lyé* 1; *-lyel* 8, *-ekkel* 1

1. 'sodró erejű érzelem': Előbb meg tudnék azzal barátkozni, ki valami szenvedélyében ezer roszat követett el rajtam; mint a hideg emberrel (ÚL/5 : 59) *(ism* párbeszédben:) [Predszláva:] S mi akart honárulóvá tenni? [Saul:] Szenvedélyem. [Predszláva:] Milly szenvedély? [Saul:] A boszúvágy. (TH/4 : 161) *(fig etym:) →szenvedések és ~ek* 5 : 39 *(páros kif:) →előítéletek és ~ek* 6 : 383; *(hármas kif:) képzelet, ~, tapasztalatlanság←* 6 : 185 *~, örömök, hatalom* [Rikárd] bálványimádó volt, s szivének istene önmaga. Ravaszsága, istenének bölcsesége volt, s szenvedélye, örömei, hatalma valának annak egyéb tulajdonai (RH/6 : 255—6); *(felsor:) ~ek — →gyönyörök — tervek — erőlködések←* 6 : 256 *indulat — ~ — jellem←* 5 : 41; *(jelzővel:) →bosszúállási ~* 7 : *513 *→csendriasztó ~ek* 2 : 13 *durva ~ek* nemes, előkelő [viselet] .. által megkülönbözteté magát a normann nemesség, ha nem izgattaték .. durvább szenvedélyektől (RH/6 : 290) *emberi ~ek: (páros kif)* mig az ember ember .. emberi szenvedélyei s balgaságai vannak (RH/6 : 163—4) *erős ~ (s →dühöngő gyűlölet)* erős szenvedély .. őt léptenként vétekről vétekre, bünről bűnre üzé (RH/6 : 296) + 6 : 311 *gonosz ~* Katica szépsége s kellemének bizonytalan benyomása mélyedt [Rikárd] szivébe, s egyik gonosz szenvedélyt a másikkal keveré. (RH/6 : 290) *→haragos ~* 6 : 144, 290 *hatalmas ~* alig hihetjük a víg morriatánc báját .. Hatalmasabb szenvedélyek .. de kevésbbé szabályozottak .. vettek koronként részt benne (RH/6 : 127) *heves ~* [a gróf] szivében heves szenvedély harcolt (RH/6 : 345) *rossz ~* a kevélység minden rosz szenvedélyünk legbecstelenebbike (RH/6 : 125) *vad ~* 3 : *316 *viharos ~: (párh)* Ki rajzolhatja mind a viharos szenvedélyt, melly benne e pillanatban uralkodott — a harcot, melly keblében dúlt (RH/6 : 347) *→világ-fölgyujtó ~* 2 : 180; *(birt szerk, kép:) ~ek →csatatere* 5 : 39 *~ hangja* Monthermer Hugo, viseletére nézve legalább, egészen más volna, mint a haragos szenvedély hangja őt festette. (RH/6 : 144) *~ köde←* 1 : 347 *~ beszédes nyelve←* 6 : 348 *~ek tengerének →hullámzaja* 3 : *316; *(szókapcs:) ~ működik← vkiben* 6 : 345 *~ uralkodik vkiben* v. *szívében* a haragos szenvedély, melly szivében e pillanatban uralkodott, tárgyra várt, mellyen boszúját tölthesse (RH/6 : 290) + 6 : 347 *~eket →fölkelt* 6 : 298 *~t →táplál szive* 2 : 301, *~lyel szeret* Jer, szeretlek, szép leányka, Jer, szeretlek szenvedéllyel (606/2 : 186) + 2 : 180 *(szembeáll)* Mást fogsz szeretni — másképen, de szintolly bensőleg .. kevesebb szenvedéllyel, de több tisztelettel .. mert a szenvedély korán elhal, s .. a tisztelet él (RH/6 : 112) — **a)** 'e lelkiállapot megnyilvánulása, kifejezése': III. Richard .. nem tartozik Shakspeare legjelesebb művei közé .. nincsenek benne szenvedélyek (P 132/5 : 41); *(jelzővel:) →föllázadt, haragos ~* 6 : 289

2. *(átv)* 'szenvedélyes szerelem': A szenvedély durva illetése letörlé a deret a gyümölcsről, s Greenly Katica .. idősbnek látszék, mint még néhány hét előtt. (RH/6 : 152—3) szenvedélyem sokkal nemesebb, sokkal szentebb, semhogy jutalom nélkül ne tennék éretted mindent (TH/4 : 186) + 6 : 21, 54, 147, 149(3×), 238 *(párh)* Egyik mérlegserpenyőben .. Passerot kisasszony hozománya fekvék .. Másikba szive királynéját tevé .. Soká ingadozott a pénz és szenvedély (KH/6 : 30) *(szembeáll:) ~ — tisztelés←* 6 : 112; *(kép)* Ha szerelem lett volna keblem hullámzása, Időknek multával sem nyúgodt volna el. Vad ár e szenvedély; a merre medrét ássa, Sodor magával s végre bele halni kell. (519/2 : 95) + 1 : 9; 6 : 31; *(jelzővel:) égő ~: (megszem)* a viráglyánykákhoz jőnek az imádók, Égő szenvedéllyel jőnek a vadméhek, S élveznek szerelmet (309/1 : 276) *határozott ~* el valék

tökélve Emma birtokát minden áron kivíni. Magam sem foghatom meg .. mint lobbanhatott föl bennem egyszerre akkori határzott szenvedélyem, mert hiszen már harminchat éves valék (NI/6 : 435) *→heves ~* 6 : 20 *ki nem elégített* [→kielégít] ~ 6 : 159 *nagy ~* Reszket a szivem .. nagy szenvedély kellett, Hogy meghódíthassa e páncélos keblet. (SzM/2 : 263) *→pátriárkai ~* 6 : 52 *→szerencsétlen ~* 6 : 56 *vívó ~: (kép)* Száz alakba öltözik szerelmem, Száz alakban képzel tégedet .. sziget vagy s vívó szenvedélyem Mint szilaj folyam fut körüled. (344/1 : 302); *(birt szerk:) szív ~e* Monthermer Hugonak minden kiejtett szava többet árult el szive szenvedélyéből a szép lyánykának, mint mennyit ez már felőle tudott. (RH/6 : 143) *(birt szerk jelzővel:) elnyomott ~ gondjai* a fiatal ember minden állati gyönyör megvetésével [reggelizett], mit elnyomott szenvedély gondjai szülnek. (KH/6 : 26) *első ~ emléke* vétkemül tulajdoníthatja é ön [a becsület elvesztését]? felele Eudoxia, eszélyesen hozva elő első szenvedélye emlékeit (KH/6 : 44) *szerencsétlen ~ szendesége←* 6 : 60 *valódi ~ szava←* 6 : 443; *(birt szerk, kép:) ~ örvénye←* 6 : 167; *(szókapcs:) ~ föllobban←* 6 : 435 — **a)** 'szenvedélyes barátság': *(fokozás:) ismeretség — →barátság — meghittség — ~* 6 : 48

3. *(átv)* 'heves, erős harag': Ashby Rikárd a pillanat szenvedélyében hajába kapott, s azt gyökerestől kitépte. „Átok rá!" kiálta. (RH/6 : 362) Kihalt már a szenvedély [a rab] szivéből, Nem átkozódék többé isten ellen (Ap/3 : 169) + 6 : 96 *(ellent:) →hidegvér — ~* 7 : 55; *(jelzővel:) heves ~* ugy látszék, mintha Ashby Rikárd kedvét lelné, ha [Katica] kellemes arcát .. heves szenvedélytől ingerülten látja; mert ha haragra gyúladni látta .. még inkább ingerlé (RH/6 : 159) *rút, →pártos ~* 1 : 118; *(birt szerk:) ~ kitörése* Sir Harry Greynek .. talán azon szándoka volt, hogy őt [= Rikárdot] a szenvedély kitörésére ingerelje (RH/6 : 250); *(szókapcs:) ~ét legyőzi* Ekkor [Rikárd] a boldogtalan lyánykához fordult, s szóla: „.. a napokban visszamégy atyádhoz — vagy ha jobban tetszik .. paraszt kedvesedhez — most olcsóbb áron megkaphat." Katica fölállt, s rá nézett néhány percig; de .. legyőzé szenvedélyét (RH/6 : 290)

4. *(átv)* 'heves vágy vmely cselekvésre, tevékenységre': azon időkben a dics szenvedélye ugy össze volt vegyűlve a szerelem gondolataival, hogy egymástól sohasem válhattak el. (RH/6 : 216); (fn in-vel:) mi ördög lehelte belém a szenvedélyt: királyi ágyban heverni? (TH/4 : 404) — **a)** 'vmely tevékenység iránti buzgó odaadás': *~ vmi iránt* v. *vmi iránti ~* Eddig nem vettem észre benne [= fiamban] a botanica iránti valami nagy szenvedélyt (HKöt/4 : 74) + 6 : 403; *(szókapcs:) ~lyel, →dühhel kártyázik* 4 : 26 *heves ~lyel →űz vmely mesterséget* 6 : 125 — **b)** 'az a kedvenc tevékenység, amelyet vki különös odaadással végez': A lovaglás olly szenvedélyem, mint neked a délutáni alvás (ÚL/5 : 74) [Karaffa:] Micsoda szenvedélyed van? [Hóhér:] Emberkínzás. (Drt/4 : 220); *(jelzővel:) nemes ~* én előttem, barátom, legnemesebb szenvedély a kártya (HKöt/4 : 63) *szerencsétlen ~* (részleges *ism*, párbeszédben:) nem volnék kénytelen illy rosz ruhában járni, ha egy szerencsétlen szenvedélyem nem volna, olly szenvedély, melly gyakran kényszerit, óráimat elhanyagolni. — S e szenvedély? kérdé Jenny. — Szinte a szinház. (J/6 : 397) *veszedelmes ~* „ .. kedvelem az erdőt .. s gyakran .. vadászkodom .." „Veszedelmes szenvedély e napokban, tisztviselő uram" (RH/6 : 82)

szenvedélyes mn és fn **9**

I. mn 8 | *-Ø* 7 || *leg- -ebb* 1

1. '(szerelmi) szenvedélytől fűtött, áthatott': *(páros kif)* a szerelmet esdő ifjunak egyetlen tekintete sem hagyá el a fájdalmas uralkodónőt .. Flamareilné .. szemei nem fordúlhattak el a szenvedélyes, esdeklő szemlélőről (KH/6 : 57) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': *(páros kif:) →élénk, ~ szív* 6 : 156 — **b)** '(szerelmi) szenvedélyt kifejező': *(szembeáll:) ~ — bátortalanító←szem* 6 : 62

2. 'nagyfokú, erős intenzitású (érzelmi állapot)': [Rikárdnak] bánatot, csüggedést tettetni volt szerepe .. eltökélten ment tovább, szenvedélyes bánatot s rémületet tettetve (RH/6 : 301—2) [fiamban] ama leány .. iránt végre a legszenvedélyesebb szerelem keletkezett (HKöt/4 : 74) *(páros kif:) heves, ~ harag←* 6 : 155 — **a)** 'haragos, indulatos': *(páros kif)* [Katica] lelkén sötét szenvedélyes gondolatok vonúltak át, s lángoló boszúterveket szórtak (RH/6 : 159)

3. 'vmely cselekvést szenvedéllyel (4. a) űző': *(szembeáll:) ~*, ill. *szerencsés →kártyás* 4 : 90

II. fn 1 | *-t* 1

(átv) 'szenvedélyesség mint jellemvonás': *(hármas kif, fokozás:) a nemes, ~, fölséges←* 6 : 19

szenvedélytelen mn **1**

'szenvtelen': *(páros kif:) ~, nyugodt←* 2 : 280

szenvedés fn **52** | *-Ø* 10 (b 3), *-ek* b 3; *-em* 4 (t 2, b 2), *-e* 2, *-ünk* 1; *-im* t 2, *-id* b 1, *-ei* 5 | *-t* 4, *-eket* 4, *-edet* 1, *-imet* 1, *-eit* 1; *-eimben* 1; *-ből* 1, *-éből* 1; *-ökért* 1; *-nek* 4 (b 3), *-énck* 1, *-einek* 1; *-énél* 1; *-re* 1; *-sel* 1

'annak története, hogy vki szenved': Elfárasztott engemet a szenvedés. Be sok búm

volt, örömem meg be kevés! (399/1 : 346) ők boldogok, (érdemlik is Sok szenvedésökért!) (709/2 : 307) + 1 : 177, 311; 2 : 77, 83, 187; 6 : 43, 56(2×), 126 *(tőism:)* *(→kiszenved —) ~ — szenved* Sok szenvedése volt szegény fiúnak, És napról napra többet szenvedett (Ap/3 : 134) + 4 : 42 *(páros kif:)* *→kín, ~* 1 : 171; *(párh:)* *~ — áldozat←* 3 : 175 *~ — kín* Itt a bucsúperc: válok .. E szenvedés, e szörnyü kín alatt Hogy nem repedsz meg égő kebelem? (11/3 : 247) *~ — lét←* 1 : 257; *(felsor)* [a báró] véde jogtalanság ellen, óva viszályban, segíte szükségemben, vigasztalt szenvedéseimben (RH/6 : 163) *(ellent:)* *~ — nyereség←* 4 : 228; *(megszem)* Sok szenvedésem síró gyermeke A fájdalom (112/ 1 : 59) + 2 : 291; *(jelzővel:)* *→élő ~* 2 : 95 *→halálos ~* 6 : 408 *hallatlan ~* valami különös volt abban, a mint e hallatlan szenvedést láttam .. mellynek okát nem tudám. (ÁB/ 6 : 444) *halvány →arcú ~* 1 : 246 *hosszas* v. *hosszú ~* Ollyan hosszu szenvedés után, A kedves édes lény porára Nem sírhatá le [könnyeit] (Ap/3 : 174) + 4 : 9 *→lelki ~* 3 : 147 *méltatlan*, ill. *→megérdemelt ~* 4 : 57; *(birt szerk:)* *szív ~e* A szív szenvedései .. keserűséget lehelnek ki (KH/6 : 51) + 6 : 43, *~ek →altatója* 3 : 257, *~ emlék(ezet)e* 1 : 13 *(megszem)* De, szabadság, mért halvány az orcád? Szenvedésid emléke szállt hozzád? (755/3 : 41), *sok ~ gyermeke* 'sokat szenvedett személy': Ott fekszik ő halálos ágyon, Sok szenvedésnek gyermeke (78/1 : 28), *(birt szerk, kép:)* *~ csatatere: (fig etym)* Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csataterén (P 114/5 : 39) *~ lángja←* 2 : 82; *(szókapcs:)* *~t →átél* 2 : 45 *~t →fölkelt* 3 : 171 *~t →kiáll* 6 : 43, 408 *~t →tűrni* 4 : 25 *~t visel* 4 : 57, (halál körülírására) *~nek vége lesz*, ill. *véget vet* 4 : 25; 5 : 64; 6 : 323 *(tőism)* [Betti] hetekig szenvedett, és hetek multával vége lett szenvedésének (HKöt/4 : 36) — **a)** 'testi fájdalom, kín': szomszéd bácsi .. Megrakott, hogy minden csontom Ropogott .. a holdvilág .. Búsan nézte: szomszéd bácsi Mit csinál .. És megosztva szenvedésem Könynyezett. (86/1 : 37) *(tőism)* E durva ágyon végvonaglásomban .. ismétlem, számlálva szenvedésim: Szegény Gilbert, mennyit nem szenvede! (732/3 : 13) *(párh:)* *→halál — ~* 4 : 77; *(szókapcs:)* *~t gyógyít* A természeti törvény .. azt kivánja, hogy uj fájdalom régibb szenvedést gyógyítson (KH/ 6 : 60) *~ből →kigyógyít* 6 : 358 — **b)** 'betegség, gyengélkedés': *(jelzővel:)* *hatheti ~: (szembeáll)* Képzeljen egy hölgyet .. fáradtabban a bánat, mint én hat héti szenvedés által (KH/6 : 23) *természeti ~* Flamareilné .. betegnek érzé magát, s tán valóban az is volt egy eddig ismeretlen természeti szenvedés fölfedezésénél. (KH/ 6 : 56)

szenvedhetetlen mn és hsz **2**

I. mn **1**

'kibírhatatlan, elviselhetetlen': [Kisfaludy Károly] Drámája szenvedhetetlen nyavalyás német érzelgés, lyrája érzelem és gondolat nélküli üres dagály (ÚL/5 : 58)

II. hsz: **szenvedhetlen 1**

'kibírhatatlanul': [a nagybácsi] olly szenvedhetlen gonosznak soha sem tetszett, mint tegnap este (KH/6 : 35)

szenvedő mn és fn **7**

I. mn **6** | **5**

1. 'szenvedést érző': A szenvedő hölgy megszünt kedvesére gondolni (KH/6 : 61) + 4 : 39 — **a)** *(vál)* 'ilyen személyre jellemző': E hölgy a szenvedő vágy egy nemével űlt ott (KH/6 : 6) Flamareilné halványsága s szenvedő vonásai mindjárt észrevételének (KH/6 : 56) — **b)** *(vál)* 'beteg(es), gyengélkedő' ld. **szenvedőleg**

2. 'passzív': szenvedő eszköz [ein willenloses Werkzeug] vagyok a sors kezében (RH/ 6 : 337)

II. fn **1** | *-k* **1**

'az a személy, aki vmit elszenved': *→hajótörést ~* 5 : 47

szenvedőleg hat **1** — **I. 1. b)** Egy idő óta szenvedőleg érzem magamat .. a légváltoztatás jól fog reám hatni. (KH/6 : 63)

szenny fn **19** | **szenny** 18, **szeny** 1: *-Ø* 4; *-e* 1 | *-et* 6 *~ -t* 1, *-ét* 1; *-ből* 1; *-nek* 1; *-től* 3; *-ével* 1

1. 'piszok': Midőn haza ért a fiúval a Nagyságos úr, átadta őt a Cselédségnek. Kitisztiták őt A régi szennyből, melly reá nőtt (Ap/3 : 132) *(szembeáll, hármas párh:)* *tiszta, fényes — →rozsda — ~ — gond* 2 : 327; *(hsl)* A trónt még gyanúnak sem szabad érnie. Tiszta legyen, mint a napsugár, melly égből jön, égbe megy, menten minden földi szennytől. (TH/4 : 190) — **a)** *(átv birt szerk:)* *keze ~e* 'keze nyoma, tevékenységének jele': ki kezeskedik nyugaton Austriáért, mellynek alattomos keze szennye eddig is mindenütt látszik? (P 223/5 : 114)

2. *(átv)* 'bűn, vétek': érzelmeink Gyulaszsza tiszta tűz, Melly minden szennyet a Kebelből számkiűz (77/1 : 27); *(szókapcs:)* *~et lemos* Megfürösztém lelkem e sugárözönben, Lemosott magáról minden földi szennyet (664/2 : 249) + 2 : 36 *~től →megtisztul* 2 : 84 *~nyel →bemocskolt* 6 : 331

3. *(átv)* 'gyalázat': Hősiségem Meg van mérgezve; tűrvén ⟨tőle a szennyt⟩ től' a szennyet, Magát tagadja meg. (Cor/4 : 260, 415) [Coriolanus] Vére .. a honért folya, S ha megmaradt vérét kiontja a hon, Ez rajtunk, a kik tesszük s tenni hagyjuk, Világ végéig szenny lesz. (Cor/4 : 306) *(ellent)* légy áldva, imádva, szabadság! Nélküled élni örök szenny, érted halni örök fény! (650/ 2 : 389); *(szókapcs:)* *~ éri nevét* Oh gyer-

mekem .. Úgy fogsz-e majd élni, Hogy nevünkről elvész e szenny, Melly azt miattad éri? (832/3 : 204) ~ *tapad←* *nevére* 6 : 364 ~*et* →*lemos kardjáról* 3 : 182 ~*et* →*letörölget nevéről* 5 : 113 ~*et vet vkire, vmire* nem lenne é illendőbb családodra nézve, ezt a szenytől megszabadítani, mellyet ezen férfi viselete vet rá (RH/6 : 189) + 6 : 361

szennyes mn **16** | 15

1. 'piszkos': *(páros kif:)* ~, *rongyos←* *zsebkendő* 4 : 50 ~, *szaggatott* →*öltözet* 6 : 235; *(szembeáll)* életében Szennyes rongyok lengedeztek rajta, S íme sírját napkeletnek minden Szőnyegénél szeb szőnyeg takarja. (696/2 : 294) — **a)** 'olyan árnyalatú (szín), mintha piszkos lenne': [a tájon] Szennyes barnaság volt a fő, csaknem egyetlen szin, melly a látkörön a szürkekék éggel észrevétlen összeolvadt. (NI/6 : 429)

2. *(átv)* 'erkölcsileg tisztátalan': Szent a költő lantja, És .. van ollyan .. A ki e szentséghez Nem fél vakmerően Nyúlni szennyes ujjal (286/1 : 262) A mellyet a szennyes világ dobott rám, Megtisztitod te majd a sártul orcám! (327/1 : 292) + 2 : 7; 5 : 38 *(ellent)* A tiszta napfény és a szennyes ember .. Csak álom, tünedékeny álom. (485/2 : 43) — **a)** 'aljas, gyalázatos': Megunta azt a szennyes pályát A nemzet, mellyen eddig ment (800/3 : 101) mi tartóztat, hogy kardom hegyére tűzzem szennyes életét? (Drt/4 : 214) + 5 : 15 *(páros kif)* a magyar .. Harcolni nem bír, nem akar? Hazugság, szennyes gaz hazugság (781/3 : 72—3) *(ellent)* becsületesebb emberek .. nem a szennyes önérdek rabszolgái, hanem a tiszta igazság és humanismus barátai. (P 201/5 : 84) + 5 : 90

szennyesen hat 1 — **1.** *(halm:)* *fegyverzetten,* →*porosan,* ~ 6 : 378

szennyez ts ige **2** | *-e* 1; *-ni fogom* 1

1. '(vérrel) bepiszkít:' *(körülírás:)* →*polgárkezet polgárvér* ~ 4 : 382

2. *(átv)* '(bűnnel) terhel': Életemben először fogom lelkemet igaztalansággal szennyezni — hamis esküt tenni (RH/6 : 349)

szennyező mn **1** | *-k* 1

'olyan (személy), aki vmit (vérrel) szennyez': Pártos jobbágyok .. A kardot szomszédvérrel szennyezők, Nem hallotok? (RJ/4 : 387)

szép mn és fn **1281**

I. mn 1213 | *-Ø* 1026, *-ek* 10 | *-nek* 9; *-pé* 1 || *szebb* 62 ~ *szeb* 1, *szebbek* 2 | *szebbet* 3, *szebbeket* 1; *szebbnek* 4, *szebbeknek* 1; *szebbnél* 3 || *legszebb* 84 ~ *legszebbik* 6

1. 'tetszetős, vonzó külsejű (személy)': Be szép volt Iluska! a tündérleányok Gyönyörködő szemmel mind rá bámulának; Őt királynéjoknak meg is választották (JV/1 : 222) tanuljátok meg, hogy nem a ruha teszi széppé a leányt! (HKöt/4 : 72) + 1 : 243; 2 : 54, 76; 3 : 146; 4 : 23; 5 : 24; 6 : 9; 7 : 633 (+ 21) *(ism)* Szép a szőke, szép a barna, Mind a kettő szép, ha szép (89/1 : 39) + 1 : 257(2×), 270(2×), 281(2×); 2 : 207(2×), 222; 4 : 57(2×), 187; *(tőism:)* ~ — *szépség* 4 : 16, 181; 6 : 139(3×) *szépül* — ~ 4 : 114; *(fokozás)* Gyönyörű kis leányt láttam .. ennél szebbet képtelenség csak gondolni is (HKöt/4 : 71) *(fokozás, ism)* Tehát ollyanynyira szép? .. több, mint szép .. Láttam többeket, kik szintolly szépek, tán még szebbek voltak, de őt .. varázs .. környezi (RH/6 : 137) + 4 : 71(2×); 6 : 111 (2×), 289(2×); *(páros kif:)* ~ *és csábító* 5 : 69 ~, *fiatal* v. *ifjú* Az öreg úrnak .. Unokaöccse olly gonosz, S szép, ifju a neje (232/1 : 226) + 1 : 275; 3 : 105; 5 : 45; 6 : 36, 312, 402 *jó és* ~ 2 : 12 *kedves,* ~ 2 : 51 ~ *kis* Ez a te lyányod, Gábor? .. Gyönyörrel nézem én e szép kis alakot (571/2 : 143) + 3 : 292 ~, *magas* 6 : 178 ~, *szelíd* 6 : 313 ~ *és szeretetreméltó* 6 : 19 ~, *takaros* 1 : 225; *(felsor* v. *halm:)* ~, *fiatal és* →*tébolyodott* 5 : 31 ~, *fiatal,* →*tizennyolc,* ill. →*tizenkilenc éves* 6 : 419, 444 ~, *gazdag←, híres* 6 : 251 ~, *ifjú←, és jó* 3 : 61 ~, *jeles,* →*nagylelkű* 4 : 77 *jó,* ~, *fiatal←* 6 : 419 ~ *és jó s* →*lelkes* 1 : 296 ~, *viruló,* →*eleven, tüzes* 6 : 341; *(párh:)* ~ — *bátor* 2 : 262 ~ — *csábító* 6 : 66 *fiatal* — ~ *(— halvány←)* Fiatal is szép is a menyecske (62/1 : 15[3×]) + 2 : 323; 4 : 45; 6 : 6 ~ — *gazdag* 1 : 99 *gazdag* →*öltözetű* — ~ 6 : 133, *jó* — *(friss —)* ~ v. ~ — *jó(lelkű←)* A lányka jó, fris, szereti a dolgot, S olly szép, mint a megszületett tavasz (566/2 : 139) + 1 : 296; 3 : 173; 4 : 206; 5 : 61 *(tréf)* Itt kötöttem barátságot .. Sz. Lajossal, a ki igen jó fiú, hanem a felesége még szebb, mint ő (UJ/5 : 29), ~ — *nagy* [Hunyadi László] Nagy Magyarországnak Legszebbik virága, Legnagyobb vitéze. (777/3 : 68) ~ — *vki szereti* 2 : 47; 5 : 42 ~ — *tetszik* 6 : 12; *(szembeáll:)* ~ — *csalfa←* 2 : 138 *szomorú és halvány* — ~ [Lucy] Igen szomorú és halovány volt, de nem kevésbé szép, mint valaha (RH/6 : 311) ~ — *veszedelmes: (ism)* Szép állat az aszszonyi állat, Szép és veszedelmes (417/2 : 9); *(ellent, páros kif:) vén és rút — fiatal←,* ~ 6 : 339 ~, →*zengzetes — rút, néma* 5 : 33 *(ellent, párh:)* →*ifjú — vén — rút —* ~ 6 : 5; ~ *(és ifjú) asszony* Hm, fegyveres asszony! furcsa, furcsa lehet .. S mondja követem, hogy szép és ifju asszony. (SzM/2 : 257) + 4 : 193; 6 : 431 ~ *csaplárné* v. *kocsmárosné* 1 : 344; 5 : 26 ~ *ember: (fokozás, ism)* Én vagyok atyád, fiam .. — Szép ember, szólott fiam, alig győzve engemet nézni; és ha sokkal szebb volna, épen ollyan volna, mint én. (HKöt/4 : 58) ~ *fehércseléd* 5 : 20 ~ *feleség* 4 : 100, 135, ~ *hölgy* 1 : 283, 284; 5 : 34;

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

6 : 13, 15, 133, 234, 250, 335 →*fiatal(, szeretetreméltó)* v. →*gyönyörűséges* ~ *hölgy* 1 : 283; 6 : 37, 412 ~, *termékeny*← *hölgy* 6 : 254 ~ *magyar huszár* Szép magyar huszárok, Fiatal legények (795/3 : 91) ~ *(szőke és* →*deli)* →*ifjú* 2 : 258, 259; 4 : 404; 7 : *112, ~ leány(ka)* 1 : 43, 151; 2 : 24, 56; 3 : 202; 4 : 100; 5 : 20; 6 : 273 (+ 14) *(ism)* '.. E gyűrűt én csináltam; Azt is tudom, kinek Számára készíttetted? Az szép leányka volt, És aztán hitvesed lett.' — „Igen, szép lyányka volt, És aztán hitvesem lett .." (404/1 : 350) + 2 : 269(2×) *(nyomósított ism)* Ebédre hítak. Elfogadtam A meghivást nagy szívesen .. mert vettem észre, Hogy köztünk szép lyány is leszen. S volt szép lyány, még pedig millyen szép! (308/1 : 275) + 1 : 276(2×) *(fig etym)* Földre szállt a legszebb angyal .. hogy Fölkeresse, megtekintse A legszebbik szép leányt (642/2 : 222) ~, *fiatal leány(ka)* v. *fiatal*, ~ *leányzó*← 4 : 7, 113; 5 : 24, 66 ~ *hajadon*← v. →*könynyelmű* v. →*takaros leány* 1 : 286; 3 : 286; 5 : 66 *(fokozás:)* ~ — *derék*²← — *pompás leány* 4 : 19, ~ *(és)* →*jó kisleány* 4 : 133 (2×) ~ *fonóleány* 3 : 10 ~ *gyermekleány* 2 : 25 ~ *királyleány* 1 : 198 ~ *tündérleány* 1 : 344, ~*(, jó)* →*legény (— vki* →*szereti)* 2 : 183, 216; 4 : 137 ~ *szál*← *legény* 3 : 226 ~ *révészlegény* 2 : 54 ~ *menyasszony* 1 : 256 ~ *(*→*fiatal) menyecske* 1 : 67, 344; 2 : 183; 4 : 138 *(fiatal* v. *ifjú,)* ~ *nő*²← 6 : 392, 407, 412 ~, →*kellemes nő* 6 : 431 ~ *szerető* 1 : 337 ~ *fiatal* →*színésznő* 6 : 437 || *(udv* v. *díszítő jelzőként)* nemes lordom .. ugy mondák, hogy Monthermer Hugo a felső teremben van szép testvéreddel. (RH/6 : 307) Szép Lidihez a vadász el-eljár (SzP/2 : 59) + 4 : 249; 6 : 89, 113, 155, 157(2×), 234, 240, 241, 299, 300, 316; ~ *asszony* v. *hölgy* a fiatal Ashby gróf .. egész társaságával elfogatott. Huga, a szép hölgy is, vele volt (RH/6 : 172) + 2 : 261, 266; 5 : 54(2×); 6 : 99, 117, 135, 144, 184, 247, 260; 7 : *634 ~ *ártatlan hölgy* nincs jogom, egy szép ártatlan hölgyet egy csalárd árulónak tetteért büntetni. (RH/6 : 162) ~*(, de szerencsétlen) Greenly Katica* 6 : 86, 253 ~ *(vitéz)* →*Hunyadi (László)* 3 : 69, 104 ~ *Ida* 3 : *317 (2×) ~ *Ildikó* 1 : 337, 338 *(szőke)* ~ *Iluska*← 1 : 182, 195, 204 ~ *(Bíró)* →*Julcsa* 4 : 128(2×), 129, 131, 138 ~ *leányka* Monthermer Hugonak minden kiejtett szava többet árult el szive szenvedélyéből a szép lyánykának (RH/6 : 143) + 6 : 147, 312 ~ *(húga* v. *rokona, Ashby)* →*Lucy* 6 : 135, 250, 251, 254, 260 ~ *özvegy* 2 : 255, 256, 265 | *(megszól)* Mi lelt, mi lelt, szép hajadon? (322/1 : 286) + 2 : 57; 6 : 88, 311 *(párh)* Kelj föl, hős katonám! Szép Marcius, vitézi Cajusom (Cor/4 : 267); ~ *gyermek* 6 : 153(2×) ~ *(és* →*nemes) hölgy(em)* 2 : 76; 4 : 264; 6 : 142, 153, 182, 235, 238, 314 ~ *húgom* 6 : 301(2×) ~ *kisasszony* Halld, szép kisasszony, menj hozzá, mint szándékozol (RH/6 : 369) + 6 : 370(2×) ~ *királyleány* v. *királyné* 1 : 203; 4 : 166, 181 ~ *leány(ka)* v. *kisleányom* Maradj, szép lyányka! mondd, ki vagy, hogy imámba csatolhassalak (RH/6 : 182) + 1 : 133, 342; 2 : 31; 3 : 196; 6 : 136, 375 ~ *uram* 6 : 258 ~ *(fiatal)* →*vitéz* 3 : 66, 67 || *(gúny)* E két szép szerelmes .. inkább odaadná jobb kezének egy ujját, semhogy .. titkos találkozásaikat Ashby gróf megtudja. (RH/6 : 246) + uo.; 6 : 88, 198 *(halm:)* →*bátor, édes, becsületes,* ~ 6 : 198 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző (külső, testrész)': A lyányka az asztalra tette a korsót, s szép ujjaival .. pofon csapta a földmivest (RH/6 : 73—4) Ildikónak arca szép, mint az ég boltja (SzA/1 : 337) + 1 : 181, 227; 6 : 97, 99, 106, 151, 352 *(tőism)* még volt rajta szépség, s a vonások szép körrajza nem változott (RH/6 : 341); *(páros kif:) ép és* ~ 4 : 119 *fehér,* ~ 6 : 76 ~, *ragyogó* uo.; *(felsor:)* ~, *magas,* →*festői* 6 : 20 *(párh:)* ~ — *görög*← *idomú* 6 : 113; *(szembeáll:)* ~ — *sötét*← *és halvány* 6 : 76 ~ — *szomorú* 6 : 289; *(*→*kellemes —)* ~ *alak(ú)* 6 : 9, 159, 234, ~ *arc* v. *orca* 1 : 280, 281; 4 : 46; 6 : 16, 97, 142, 152, 310, 325, 350 ~ *ifjúi arc — könnyű* →*szilf-alak* 6 : 433 ~, *halvány,* →*szelíd arc* 6 : 428, ~ *fej*² 6 : 367, 371 ~ *fekete*← v. *hosszú* →*haj* 1 : 181; 4 : 81, ~ *szem* 3 : 276; 6 : 306, 404 ~ *(nagy,) kék* v. →*nyájas* v. *szelíd szem* Flamareilné fölnyitá szép kék szemeit (KH/6 : 34) + 3 : 95; 6 : 17, 422 ~, *fekete, tüzes s .. . lelkes*← *szem* 6 : 395, ~ *leányszem* 2 : 63 ~ *vonású*←, ill. ~ *kifejezésű* 6 : 114, *(többszörös párh, ism:)* ~ *barna*← *haj — ~ piros*← *ajak — ~ fekete szem — ~ fehér kebel* 4 : 8; *(szókapcs:) vki* ~ *szemei* →*miatt* 6 : 26 — **b)** 'ilyen személyekből álló (csoport)': Itt olly szép csoport falusi lyány van, millyen valaha csak kijött (RH/6 : 134) Hejh, te király, hol van régi szép sereged, Hol van régi fényed? (857/3 : 237) + 6 : 102, 250 — **c)** 'egészséges, jól fejlett (gyermek)': van két szép gyermekünk, s én a legboldogabb családapa vagyok (HKöt/4 : 63); ~ *kis* →*gyermekecske* 3 : 117 ~ *szőke és barna gyermekek: (ellent)* A falu .. arra várt, millyen förtelmes gyermekek születnek ebből a házasságból; de .. a fakó leánynak s a pej legénynek lettek a faluban a legszebb szőke és barna gyermekei. (FL/4 : 140); *(alleg, ism)* [A szabadsághoz:] Jó éjszakát, szép csecsemő... szép vagy te, szebb minden országbeli testvéreidnél, mert nem fürödtél vérben (P 201/5 : 78) — **d)** 'nem csúnya': *(ellent, párh:) agg — →fiatal — →rút — ~* 6 : 7 — **e)** *(gúny)* 'csúnya, rút': Nini, gyerekek, szólt közülök egy, a mint a kis inast meglátta szurtosan, kormosan, — nini! a vörös kutyából ördög lett.

— Most még szebb, mint azelőtt! felelt egy másik. (FL/4 : 126)

2. '(a látás számára) gyönyörködtető, tetszést keltő (tárgy, lény, jelenség)': E szép bálokban .. haldoklom a honvágy miatt. (718/2 : 341) + 1 : 150; 2 : 257, 333; 3 : 250, 314; 4 : 203; 6 : 88; 7 : 130 (+ 14) *(ism)* Szép volt látni azon időben a hadseregek menetét .. Igen, szép volt azt látni! s jó, hogy a hadseregek ragyogó színekbe öltöztetnek .. Szép volt azt látni (RH/6 : 215) + 2 : 25(2×); *(páros kif:)* ~ *arany* 2 : 106; 3 : 192 ~ *cifra* v. *cifra* ~ 2 : 60; 3 : 124; 6 : 237 ~ *fehér* 3 : 220 ~ *piros* 2 : 75, 303 *vad,* ~ egy perc alatt visszaharsogta az erdő a kürt vidám hangjait. Minden zengett, s .. a hatás e vad, szép jelenésben kellemes volt a fülre nézve. (RH/6 : 128), *(hármas kif:)* ~, *kellemes←* és *komoly* 6 : 35; *(párh:) édes* — ~ Mint szerettem a cseresznyét .. Nem volt szebb szín, édesebb nem Terme a föld kerekén. (47/3 : 274) + uo. *kedves* — ~ 2 : 150 | *(gúny; nyomósítva:)* →*nagyszerűen* ~ *jelenet* 4 : 215 →*ritka* ~ *látvány* 3 : 289 || *(ráértés; fokozás, ism)* Szép a rózsa hajnal-ébredése, A leányka arculatja szebb volt .. Bájjal ég az arany esti csillag; A leányka nefelejts-szemében Tündérfénnyel szebb csillagzat égett. (14/3 : 249) || (ruhadarabról, ruhaanyagról:) öltözeteiken, lovaik takaróin, valamint vitézöveiken .. a legszebb kelméket lehete látni, mellyeket .. Angolország szövőszékei készítettek. (RH/6 : 215) Utba esett Ludány helység, hol a legszebb parasztfejkötőket láttam életemben. (UJ/5 : 34) + 4 : 269; 6 : 114 *(fig etym:) szépséges* ~ 1 : 87 *(páros kif, fokozás:)* →*csinos,* ~ — *pompás←* 6 : 409; *(kép, ellent)* a szülői aggalom .. Ez volt a szép palást, a melly Rút önzésed takarta el. (709/2 : 306); ~ *(fényes harci) öltözet* 2 : 140; 6 : 376 *(kép)* A nemzetgyülés levetette ama szép fényes harci öltözetet, mellyet september 11-kének estéjén vett föl (P 233/5 : 122), ~ *tarka, csillogó* →*öltözetű* 6 : 182, ~ *(menyasszonyi* v. *új) ruha* 3 : 132; 4 : 123; 6 : 397 *(párh)* Volt nekem jó új ruhám is, Volt nekem szép új ruhám (656/2 : 240), →*cifra* ~ *ruhás* 2 : 56 || (épületről, lakásról:) hány örökösét Látám e szép házaknak .. Kimúlni. (Cor/4 : 331) + 5 : 34; 6 : 175, 232, 404, 412 *(hármas kif:)* →*ragyogó tele* ~ 2 : 379; *(halm:)* ~, *fényes←, pompás* 4 : 89 ~, *gyönyörű←, dicső* 6 : 413; *(párh:)* ~ *szoba←* — *lágy←* *szőnyeg* 2 : 41 || (állatról, állat testrészéről:) a lovak .. Kényesen rázták szép sörényes fejöket. (JV/1 : 191) + 1 : 338; 2 : 269; 6 : 183, 273; ~ *fehér* →*galamb* 2 : 292 ~ *kutya* hejh, kutyus .. ugy-e szép kutya? (Ap/3 : 126) *(drága)* ~ *ló←* *(— jó ló)* 1 : 100, 278 ~ *drága* v. →*tüzes ló* 2 : 119, 346 ~ *(kis)* →*madár* 1 : 46, 360; 2 : 23 ~ *(*→*sötétpej* v. →*yorkshire-i) paripa* 2 : 345; 3 : *315; 6 : 88 || (növényről, növényzetről:) szép a virág; azonban Tavaszszal él csak, és ez olly rövid (391/1 : 335) + 4 : 101; 5 : 25; 6 : 138, 394, 412 *(páros kif:)* ~ *magas* 6 : 120, 138; *(kép, ism)* Oh szép, oh szép a hír borostyánfája! (290/1 : 266); ~ *(tulipán)bokor* 1 : 158; 2 : 115, ~ *agg←* v. *zöld* →*erdő* 1 : 299 (2×); 6 : 119 *(párh, páros kif, ism:)* ~ *kék* →*erdőség* — *zöld* →*vetés* 2 : 22, ~ *fa* 1 : 355; 6 : 215 ~ *harmatos←* v. *zöld fű* inkább űlök a szép zöld fűben, mint a trónon (TH/4 : 149) + 2 : 50 ~ *kert* 4 : 49 ~ *lomb* 3 : 224, ~ *virág* Kati ott gyomlál a kis kertben serényen .. Nem paréjt, hanem egy szép virágot tépe (673/2 : 268) + 1 : 60, 412; 2 : 47, 175; 3 : 25, 178; 4 : 220; 6 : 13 (+ 6) *(párh:)* ~ *virág←* — *csinos hölgy* 6 : 394, *(párh, ism:)* ~ *fa←* — ~ *virág* 2 : 255 ~ *virágbokréta* v. *virágfüzér* 1 : 317; 2 : 32, 327 | *(ráértés)* Csókot lehelek a bimbók ajakára .. „Nyíljatok, nyíljatok, tavasz szép leányi," Ezt sugom fülökbe (528/2 : 156 [a koldus] sírját napkeletnek minden Szőnyegénél szeb [!] szőnyeg takarja. (696/2 : 294) + 2 : 18, 156 *(ism)* Minek mégy a boltba, kis lyány, Pántlikát akarsz venni tán? Nézd a mező szebb pántlikát árul, Szebbet, ingyen, sok ezer virágbul. (591/2 : 168); *(szókapcs:) a föld* ~ *tavaszi←* *ruhát vált* 1 : 209 ~ *ruháit←* *leveti* 3 : 200 *a tavasz* ~, *új tarka köntösbe* →*öltöztet* 5 : 22 || (természetről, tájról:) Szép a világ, az erdők és mezők, A bércek és a rónaságok (Ap/3 : 165) + 1 : 326; 2 : 48, 52, 300; 5 : 22, 64; 6 : 145; 7 : 10 (+ 12) *(ism)* Szép vagy, alföld, legalább nekem szép! (176/1 : 108); *(tőism:)* ~ — *szépség* 2 : 202 *(tőism, chiasmus:) szépségekben gazdag* — →*gazdagságban* ~ 2 : 225; *(fokozás, párh)* Kézdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van; Sepsi-Szentgyörgyé talán még szebb, a város is jobban tetszik. (L 293/7 : 216) *(páros kif)* A megmosdott föld tiszta szép leend (504/2 : 84); *(szembeáll:)* ~ — *boldogtalan* 3 : 140 ~ — *puszta* 1 : 347; *(nyomósítva:) gyönyörűen* ~ 5 : 139 *kimondhatatlan* ~ →*L alakú* 5 : 25; *(*→*drága)* ~ *Alföld←* 1 : 320, 343; 2 : 220; 5 : 24, ~ *(*→*róna) föld* 3 : 19, 300, 312 *(páros kif, allit)* Ujra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést .. fiad. (69/7 : 632), ~ *kék* →*hegyek*[1] 2 : 269 (2×); 7 : 518; PE. 11 : [200] ~ *Kiskunság* 3 : 78; 5 : 96 ~ *nagy pusztaság* v. →*rónaság* 2 : 237; 3 : 76, *(*→*dicső)* ~ *táj* 2 : 87, 234; 3 : 139; 6 : 180, 263, 272 *(fig etym)* Szebbnél szebb tájakon járok, barátom; ma a Hegyalján jöttem keresztül. (ÚL/5 : 64), ~*(, termékeny)* →*tartomány* 5 : 124(2×) *(dicső)* ~ *természet←* 1 : 109; 2 : 83; 3 : 200, ~*(, gazdag) vidék (— szépséges← leány)* 1 : 293 (2×); 5 : 18, 63(2×), 66; 6 : 429 *(ism)* Magyarország legszebb megyéinek egyike Gömör s ennek ismét legszebb vidéke Mu-

rány. (ÚL/5 : 62), *(→külső)* ~ *világ* 3 : 165; 4 : 193 || (országról, városról:) Szép Itáliába zászlós Bulcsú lejárt (LV/3 : 307) + 2 : 296; 4 : 382 *(nyomósított ism)* megláttam a kassai góth templomot .. Maga a város szép, igen szép halott. (UJ/5 : 19); *(páros,* ill. *hármas kif:) drága* ~ 3 : 74 ~, *kedves* 5 : 30 ~, *kellemes←* *nagy* 5 : 55 ~, *ragyogó* 2 : 342, *(halm:) kedves város* ... *→csinos,* ~, *zajos, vidám, →barátságos tekintetű* 5 : 22 *(ellent:)* ~ — *vad* 1 : 247; ~ *Erdély(ország)* 2 : 255, 269, 295 ~ *Magyarország* 1 : 204; 4 : 146, ~ *ország* Magyar vagyok. Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy terűletén. (576/2 : 149) + 3 : 300, 305; 6 : 182 *(párh:)* ~ *ország* — *virító* — *andalító←* 2 : 128, ~ *város* 6 : 174, 176 ~ *Tündérország* 1 : 220, 222, 338 || (égitestről, égi jelenségről:) Színekkel tarkaékesen szivárvány Ragyog keletről, szép derű jele. (26/3 : 258) + 1 : 350; 3 : 80 *(páros kif)* ⟨Szép⟩ Kék, tiszta személyel Mosolyg le a mennybolt (616/2 : 196, 384); *(párh:)* ~ — *halvány* 2 : 89; ~ *alkony* az égen, mielőtt az éj jön, A szép alkony mindig ott terem. (346/1 : 303), *(ragyogó)* ~ *csillag* Ha már szemed nem láthatom .. Hadd látnék egy szép csillagot, A melly pótolna téged némileg! (821/2 : 195) + 1 : 322, 353; 2 : 35, 71, 144, 192, 227, 257; 3 : 101 *(szembeáll:)* ~, *de nem →jó csillag* 2 : 177, ~ *(kék) ég²←* 3 : 171; 4 : 195 ~ *hajnal* 1 : 95; 2 : 104 ~ *nap(világ)* 1 : 332; 3 : 303 ~, *de →szelídebb sugár* 2 : 191 ~ *szivárvány* 2 : 311, 312(3×) || *(ráértés, ism, fokozás)* A csillagos ég és az én angyalom Mindennél szebb, a mi csak szép, mondhatom .. ezeknél szebbet sehol nem láttam. (549/2 : 119) — **a)** 'a hallás számára gyönyörködtető': a dal Még is szép, mert hallatára A mennyből leszállnak a Csillagok (717/2 : 340) *(tőism:) szépen* — ~ 3 : 213; ~ *dal* v. *ének* a csalogány mond legszebb éneket Föltámadásod hangos ünnepén (421/2 : 19) + 2 : 176 ~ *hang* 2 : 202; 4 : 221 ~ *muzsika* 4 : 104 ~ *név* 6 : 21 ~ *rim←* *s mérték* 2 : 182 ~ *(szellem)zene* 1 : 317, 3 : 184 | *(gúny)* Mikor e percben .. Összevisítánk: Ez összevisítás Alig lehetett szebb, Mint a Peti és két társa zenéje. (HK/1 : 129) + 7 : 73, *112 — **b)** 'szellemi, művészi élvezetet nyújtó': jöttek .. Tündéri lények, millyenekre félig Emlékezém a szép gyermekregékből. (T/2 : 14) gyönyörű versek .. a magyar költészet legszebb gyöngyei közé sorozhatók (ÚL/5 : 70) + 7 : *509 *(páros kif:)* ~ *költői* 5 : 33; *(párh:) nagy* — ~ A herefordi ó kastély .. a katonai építészet legnagyobb s legszebb próbáinak egyike (RH/6 : 178) ~ — *vki →nagyon szereti* 3 : 96; *(haladv:) igaz* — *természetes←* — *jó* — ~ 7 : 53; *(szembeáll)* *A költeményben sok szép egyes hely található, de az egész nem üti meg a mértéket. (P 56/7 : 506) + 7 : * 505, *508, *512; *(nyomósítva, párh:) →bámulatos* ~ — *nagy* 2 : 243; ~ *(→szabad) dal* 3 : 52; 5 : 26, ~ *költemény* v. *vers* 1 : 87; 6 : 397; 7 : 126, *507 *(ism)* Sok verset írtam én már össze .. De .. A legszebb vers még hátravan. Legszebb lesz az, ha majdan Béccsel Hazám boszuja szembe száll, S én villogó kardom hegyével Száz szivbe ezt írom: halál! (607/2 : 186) *(fokozó ism)* Sietek lefordítani e költeményt .. a dicső Béranger írta .. ez legszebb költeményei között talán a legszebbik. (P 229/3 : 338) *(verscím)* Legszebb versem (607/2 : 186), ~ *stíl* 6 : 98 | *(gúny,* ill. *öngúny)* a szerzetes s a derék lovag egymás közt árulást koholnak, mi .. egy baziliszktojás, mellyet hím madarak tojnak .. Igen szép allegoriája az összeesküvésnek (RH/6 : 269) *(párh:)* ~ — *jó →bordal* 1 : 79, 80 — **c)** 'ékesszóló': a beszéd bármillyen szép, csak beszéd és nem tett. (P 201/5 : 80); ~ *(és jó) →beszéd* 3 : 30 *(öngúny)* [feleségem] figyelj, elmondom Szép beszédemet: „Nagysám, én nagysádat Sze... sze... szeretem! .. ”: (710/2 : 308), ~ *beszédmód* 6 : 40 ~ *(szerelmes) →levél* 2 : 247(2×); 4 : 212; 7 : 518; PE. 11 : [200] ~ *szó* v. *szavak* 'hangzatos, de tartalmatlan kijelentés': jó királyom, s te hiszesz e szép szavaknak? nem tudod, hogy édes méreg is van (TH/4 : 179) + 4 : 192 — **d)** 'szabályos': ~ *(rendű) fehér →fogak³* 6 : 38, 198, ~ *rend* 3 : 86; 6 : 223 *(gúny)* Szent Kleófás! Milyen karaván... Nem lehet más, Mint oláhcigány; Avvagy e szép útazási rend S pőre purdék serge mit jelent? (133/1 : 75) — **e)** 'tetszetős külsejű és kiváló minőségű': „Oh én megpróbálom [a versenyt]! .. Kezdjük!” „Nem .. várjunk, mig följebb érünk a gyepre. Ha jól emlékszem, ott szép futópálya van ..” (RH/6 : 193) millyen szép aranygyűrűje van, ni... még pedig jegygyűrű (HKöt/4 : 45) + uo.; 1 : 58, 352; 3 : 265; *(páros kif:) nagy,* ~ legnagyobb, legszebb ezen kövek közt Egy gyémánt (362/1 : 314) ~ *ritka* 4 : 207, *(hármas kif)* Vica előhozta szép kis fehér zsajtárban a tarhót (N/4 : 112) || (ennivalóról:) szép gyümölcsök .. a borszesz által új ízt nyernek, a helyett hogy benne megemésztessenek. (KH/6 : 43) + 6 : 130, 184, 409 *(páros,* ill. *hármas kif:) (tiszta,) ~ (és) →friss* 3 : 267; 6 : 421 | *(ráértés; páros kif)* Egy egész szőlőhegy nem epeszt; Hejh, beérném én veled, leányka, Te legszebb, legédesebb gerezd! (356/1 : 309)

3. *(átv)* 'kellemes, élvezetes': Itten a lapályon Egy ér nyúlik végig .. Szép fövény az alja (787/3 : 79) Csak szép az a borozók asztala. Egész mennyország. A kancsó a hold, a poharak a csillagok. (TH/4 : 159) + 2 : 28, 245; 5 : 63; 6 : 423, 428, 431; *(páros kif:) csendes* ~ [Vajdahunyad] Jó pihenő hely... csendes szép magány (851/3 : 230) *kedves,* ~ 3 : 181 ~ *száraz* 6 : 193 | *(gúny)*

[a kisbírót] legszebb kedvtöltésében zavarák: Épen feleségét verte. (HK/1 : 145) + 4 : 163 | *(ráértés)* Az élet .. sivatagnak és viránynak keveréke .. a szemponttól függ, a honnan nézzük. Rám nézve a legszebb szempont Luiza keble. (HKöt/4 : 75) || (időszakról, napszakról:) Falun keresd: Mi szép az est. (181/1 : 112) Itt van az ősz, itt van ujra, S szép, mint mindig, én nekem. (827: 3 : 200) + 1 : 304; 3 : 7, 55; 5 : 64, 65; 6 : 436 *(ism)* [napkeleten] szebb az éj, mint itten a nap, S szebb a tél, mint itt a kikelet (490/2 : 47) + 2 : 13(2×); ~ *este* ejnye, hogy süt a hold, Be szép egy este van! (174/1 : 105) ~ *kikelet* A virágnak megtiltani nem lehet, Hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet (106/1 : 51) ~ *meleg* →*nyár* 2 : 104 ~ *reggel* 6 : 423 *(→virító)* ~ *tavasz* 1 : 10, 29; 2 : 65, 158; 3 : 26, 32; 6 : 86; 7 : 631 (+ 6) | (köszönésben) ~ *jó* →*estét*[1] 2 : 57, 71 | *(ráértés)* magammal hordom a tavasz egy részét, És a legszebbik részt, kis feleségemet. (699/2 : 297) || (álomról:) Álmodtam a minap .. Ah, millyen szép álom vala! (685/2 : 280) + 2 : 176, 233; 3 : 96, 158; 4 : 54; 5 : 34; *(ism)* Az ifjuságnak eltűnt tavasza, Magával vitte a sok szép virágot, A sok szép álmot, a mellyet hoza (806/3 : 178) + 4 : 180, 187 *(fig etym, ism)* Álmaimnak nem volt vége-hossza, S szebbnél szebbek voltak álmaim. De az álom bármi szép, csak álom (686/2 : 282); *(szembeáll:)* →*rövid* — ~ 1 : 303 — **a)** 'boldogsággal teli, ill. boldogságot adó': Csak ne volna galambok búgása .. Mert ha látom szép páros voltokat, Megsiratnom kell árva magamat. (57/1 : 10) Szép ám, csak pillanatra is birni egy olvasóközönség figyelmét (UJ/5 : 35) + 1 : 166, 280; 2 : 17, 41, 225, 282; 4 : 75, 180; 5 : 44, 75; 6 : 167; *(páros kif:)* ~ *s boldogító* 2 : 66 *kedves* ~ 2 : 262 ~ *rózsaszínű* Szép rózsaszinű pápaszem ez, mellyet ha fölteszek, tündérkertnek látom a világot (HKöt/4 : 75) *tündéri* ~ 3 : 263; *(párh:)* ~ — *édes* 2 : 339; 6 : 397 ~ — *jó* És a borostyán... oh mi szép, Mi jó lehet lángifjunak (85/1 : 35) + 1 : 46 ~ — *tartós* 3 : 83; ~*(, édes)* →*gondolat* 1 : 306; 2 : 160 ~ *halál* 2 : 96; 3 : 256 ~ *öröm* 1 : 175, 262; 4 : 149(2×); 5 : 97 ~ *szabadság* 2 : 178 ~ *szerelem* 3 : 171, 304 ~ *(→derült)* *ünnep* 1 : 288; 3 : 54 || (időszakról; *ism)* Millyen szép lesz az a jövendő, barátom, millyen szép! (L 215/7 : 151); *(ellent:)* ~ — *rút* 2 : 321 *zordon* — ~ 3 : 24; ~ *idő* 1 : 105, 129; 2 : 109; 3 : 19, 162; 4 : 39; 7 : 40 *(fokozás)* az szép, legszebb időjе Életünknek, A midőn .. kiséretével Benn terem [a szívben] .. a Szerelem. (650/2 : 246) *boldog* v. *kedvező,* ~ *idő* 2 : 276; 7 : 159 *nagyon* ~ *idő*← 3 : 27, ~ *jövendő* 3 : 248; 5 : 56 ~ *kor* 2 : 18, 123, 202, ~ *nap*[2] 3 : 223; 4 : 180, 216; 5 : 55; 6 : 44, 54, 263; 7 : 28 *(nyomósított ism)* Ez ismét szép napja volt életemnek, nagyon szép. A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal (ÚL/5 : 62), ~ *óra* 1 : 98 *(ellent, fokozás)* „Cimborátok vagyok, itt a kezem rája! Rút életemnek ez a legszebb órája." „No, hogy még szebb legyen," felelt a kapitány, „Lássunk, embereim, az áldomás után .." (JV/1 : 189) *(páros kif:) régi* ~ *idő(k)* v. *napok*[2] 'egykori boldog korszak': [János] Végig gondolta a régi szép időket, Mikor még Iluska tiszta szive égett (JV/1 : 208) + 1 : 363; 5 : 39 || (életről, világról:) Oh mi szép [verscím is] a vándorélet... oh az Irígylendő vándormadarak! (368/1 : 318) + uo.; 2 : 222, 249, 290, 297; 3 : 7, 14, 191; 4 : 18; 5 : 75; *(ism)* Hidd el, szép a világ, hidd el, szép az élet! (633/2 : 214) + 2 : 120, 228(2×); 5 : 75(2×) *(nyomósított ism)* Valóban szép, igen szép a világ (499/2 : 66) *(verscím* és *refrén)* Milly szép a világ! (616/2 : 195—6 [7×]; 7 : 517; PE. 11 : [199]); *(páros kif)* Ah, én most olly boldog, olly elégült vagyok! .. a müvészélet csak legszebb s legjobb (J/6 : 405); *(párh:)* ~ — *boldog* képzelem, millyen szép az a házasélet, millyen boldog lehetsz te benne! (L 134/7 : 48) *édes* — ~ 2 : 195—6(6×); *(ellent:) rút* — ~ v. ~ — *rút* Embereknek csak a föld való; S ha nem is olly szép ez, mint szeretnők, Nem is olly rút, mint az ifju véli (686/2 : 283) + 2 : 181; ~ *élet (— hosszú←)* 1 : 100, 228; 2 : 300; 4 : 297; 7 : 40 ~ *családi* v. *csendes* →*házi* →*élet* 1 : 75, 228; 2 : 127, ~ *világ* 1 : 16; 2 : 154 | (kf) *szebb élet* v. *világ* 'túlvilági üdvösség': Az éjt ugy néztük, mint a haldokló A sirt, a mellyen túl egy szebb világ van. (T/2 : 18) + 2 : 35 *(fokozás)* A koporsó .. vidám sajka .. A melly velünk e Szép életből egy Még szebb élet partjára átevez. (703/2 : 300) — **b)** 'derült, tiszta (ég, idő)': Az idő nem volt olly szép, mint az előbbi napon. Fellegek gyülekeztek az égre (RH/6 : 219) ⟨Szép⟩ Vasárnap volt. (335/1 : 296, 410) + 6 : 18 *(páros kif:)* ~ *tiszta* 3 : 359; ~ *(derült) alkony* majd hozzánk az unokák kijőnek Szép alkonyán a sárga, csendes ősznek (467/2 : 37) + 4 : 38 ~ *(→derült nyári)* →*délután* 5 : 62; 6 : 71, 317 ~ *mosolygó* v. *szelíd,* ~, *őszi* →*délután* 1 : 313; 3 : 186, *felhőtlen* ~ *ég*[2]← 2 : 254 ~, *csillagos*←, *holdas éj* 5 : 34 ~ *nyári*← *este* 4 : 113 ~ *(tavaszi)* →*hajnal* 2 : 211; 4 : 92 ~ *idő* 1 : 270; 6 : 71 *különös* ~ *nap*[2]← 6 : 165 ~, *szelíd,* →*derült* →*ősz*[1] 1 : 312 — **c)** 'kedvező, előnyös': Ah! most értem önt! A szerző tehát .. házakat szerez magának .. ez e szerint igen szép hivatal (J/6 : 399) *Ime a *legszebb* alkalom .. az erények legszebbikét gyakorolni. (L 183/7 : 113) — **d)** 'kellemes, előnyös dologra vonatkozó': mondád, Hogy megcsókolni a költőt szabad; Szép állitásod, lyányka, teljesitsd hát (315/1 : 281); ~ *emlék(ű)* v. *emlékezet* 1 : 283; 2 : 13, 151, 318;

3 : 76, 173, 191 ~, *jó hír* Pesten járt kend, bátya, ugyan mondja meg, Mit csinálnak odafönn a követek? Mondja el a sok szép jó hírt felőlök (802/3 : 103) ~ *ígéret* 4 : 190 ~ *remény* v. *kilátás* 1 : 40, 44, 242; 2 : 55, 286; 3 : 264, *317; 6 : 338; 7 : 20 | *(gúny,* ill. *öngúny)* hivém, Hogy a hír kakasüllején Anakreon .. S Beranger már alattam áll .. S im szép hitem tündérhona A magasból lepottyana. (137/1 : 80) ha .. gyöngédtelen akarnék lenni .. igen szép fölvilágosítást fognék adhatni. (P 75/7 : 501) + 2 : 307 — **e)** 'kedves, nyájas, barátságos (beszéd, viselkedés)': '.. Borostyán koronázza főd, Dús asztalnál legyen helyed!' „O szép beszéd... o köszönet! ..” (85/1 : 35) Arca nem igen bizalomgerjesztő ugyan, de .. szavai olly szépek, hogy nem állhatok ellen. (HKöt/4 : 86); *(szókapcs:)* ~ *szerén* ld. **[szépszerén]**, ~ *szerével* 1 : 67, ld. még **[szépszerével]**, ~ *szó* 1. ne nyomd el a reménynek szép szavát (58/1 : 11); 2. 'dicséret': Jó nevelője minden csinjaért Adott szép szót és kenyeret neki (Ap/3 : 123); 3. 'rábeszélés, meggyőzés': Minek volt sarkantyú kordován csizmáján? A szép szó is fogott sörény paripáján. (604/2 : 184) + 1 : 337; 3 : 162; 4 : 311(2×), 312; 4. 'ígéret' 5 : 126 | *(gúny)* „Ejnye, akasztani való rosz portéka ..” Dezső .. Bátor volt kérdeni .. E szép fogadtatást hogyan érdemelte? (Tb/3 : 296)

4. *(átv)* 'erkölcsileg magasrendű': Kedvelője volt a Virágoknak anyám, Szép intését mintha Még most is hallanám: „Szeresd a virágot És ne féltsd szívedet ..” (588/2 : 164) + 1 : 11(2×), 134, 169; 3 : 75, 160, 256(2×); 4 : 192, 327; 7 : 15 *(ism, szembeáll)* Nekem nem kell szép öltözet, De *szép* szív (567/2 : 140) *(páros kif:) nagyszerű,* ~ 2 : 348 *(párh:)* ~ — *szent* 2 : 114 *(szembeáll)* ha a világ pénz, a költő mi rajta? .. Ő a tallérnak csengő, tiszta hangja, Szép szellemrésze a hitvány anyagnak. (314/1 : 280); *(ellent:)* ~ — *rossz* 5 : 74 *(ellent, páros kif:)* →*kicsinyecske* — *nagy és* ~ 2 : 234; ~ *érzelem* v. *érzés* 6 : 423; 7 : *505 *(*→ördöngös)* ~ *eszme* 6 : 24, 162; 7 : *506, ~ *gondolat: (fig etym)* Egész uton — haza felé — Azon gondolkodám: Miként fogom szólítani Rég nem látott anyám? .. S jutott eszembe számtalan Szebbnél szebb gondolat (135/1 : 77) →*fönséges,* ~ v. ~, *nagy gondolat* 1 : 343; 6 : 424 *(szembeáll)* *K. I. .. költeménye szép gondolatokat foglal magában, de a kidolgozás gyönge (P 48/7 : 504) + 7 : *508, ~*(, tiszta, nemes)* →*lélek* v. →*lelkű* 1 : 51; 3 : 14; 7 : 47 *(tőism:)* →*szépség* — ~ *lélek* 2 : 103 | *(gúny, szój:) legszebb* →*erényű ifjak* 5 : 13 | *(ráértés; ism, ellent)* legyenek olly szép álmaid, a milly szép vagy magad. Szép vagy, lélekben, testben, olly szép, a milly rút az én lelkem. (TH/4 : 187) — **a)** 'tiszteltelt, tiszteletre méltó': A magyar név megint szép lesz, Méltó régi nagy hiréhez (753/3 : 38) + 5 : 107; *(ism)* Boz fölül van minden birálaton .. az ő küldetése legszebb .. ő nevettet meg legtöbbeket. Ez a legszebb küldetés a földön: másokat földeríteni. (ÚL/5 : 74) *(refrén, ism)* Mi szép, mi szép, mi szép A mi föladatunk! .. szinészek vagyunk (204/1 : 160[4×]); ~ *hír* v. *név* komolyabb megfontolás nélkül .. nem akarhatok ollyan helyet foglalni el, hol eddigi szép híremet tönkre teheti a balsors. (L 252/7 : 189) + 4 : 59; 7 : 204 ~ *fényes* v. →*nagy* v. *szent* →*név* 3 : 236(2×); 5 : 113 *nem nagy, de* ~ *és* →*tiszta név* 2 : 226, ~ *(és* →*nagy) hivatal* 4 : 192 *(gúny)* Le akartam csak kenyerezni A nótáros urat, hogy .. beszerezzen Bakternek vagy kondásnak falujába, ha e szép Hivatalok valamellyike meg fog ürűlni idővel. (650/2 : 234) — **b)** 'dicső(séges)': Arany, Petőfi, Tompa .. szép triumviratus .. ha dicsőségünk nem lesz is olly nagy, mint a római triumviratusé volt (L 134/7 : 48) + 2 : 113; 4 : 289; 5 : 17; *(páros kif:)* ~, *fényes* 5 : 123 ~ *és nagy* 4 : 191 *(*→*boldog,)* ~ *halál* 2 : 66; 5 : 81 *(ism, fokozás)* Szép halál a szabadságért halni .. Legszebb halál az a csatatéri (848/2 : 226) *(ellent:)* ~ *halál — csúf*← *élet* 3 : 213 — **c)** 'elismerésre méltó, dicséretes': Szép viseletem jutalmaul csak egy hetet kérek (KH/6 : 55) az asszony .. hadd főzzön a konyhában, hadd gyomláljon a kertben, itt szép, ha bepiszkolja is kezét (ÚL/5 : 74) + 1 : 327; 4 : 48; 5 : 75; 6 : 38, 48 *(párh:) jó* — ~ 2 : 205; *(szókapcs:)* ~ *vkitől* 'cselekedete, viselkedése dicséretre méltó' 4 : 46; 7 : 101 *(ism)* hát szép az fiadtól, hogy nejét olly gyakran hagyja magára? Ugy-e hogy nem szép? (TH/4 : 150) *(tréf, megszem, ism)* Szép tőled, kedves alföldem, szép, Hogy engem ennyire szeretsz .. De .. jobb szeretném, Ha nem szeretnél illy nagyon. (623/2 : 204) *(gúny, fokozás:)* →*nagyon* ~ *tőle, de még szebb lett volna* 5 : 84, ~ *tehetségű* ld. **széptehetségű** — **d)** *(gúny)* 'éppen nem dicséretes': primo roppant magyargyűlölő, secundo roppant aristocrata, tertio roppant szamár. Egyéb szép tulajdonsága nincs. (ÚL/ 5 : 46) Lám .. tribúnok, Elgyötrétek Rómáért magatok, hogy A szén olcsó legyen. Szép híretek lesz! (Cor/4 : 353) + 5 : 47; 6 : 335; 7 : 160; ~ *dolog* 4 : 346, 347, 350, 426 *(fokozás)* Szép dolgot tettetek Ti s cimboráitok! gyönyörű dolog! (Cor/4 : 348) *(fokozás, ism)* Kapva kaptam két leveledet, mellyekből sok szép dolog esett értésemre; valamennyi között legszebb pedig az, hogy .. Tompa Mihály uram csakugyan lutheránus (L 167/7 : 86)

5. *(átv)* 'szeretett, kedves, drága': *(*→*édes —)* ~ *haza* szép hazámon Leng ború (68/7 : 632) + 1 : 40; 3 : 99, 313; 5 : 127 ~ *ártatlan* →*kisgyermek* 3 : 156 | *(megszól)* Anyád ölel.

— Aludj, aludj, Szép gyermekem (Ap/3 : 158) + 2 : 121; 3 : 211; *édes ~ hazám*← 1 : 13 ~ *Magyarországom* 2 : 289 ~ *magyar* →*nemzetem* 3 : 105 ~ *szabadság* 1 : 312 | *(gúny megszól)* Mi megütköztünk s győztünk, ⟨És kendtek, szép atyafiak⟩ S ti drágalátos madarak, Kibujtok most hátunk mögűl (768/3 : 55, 333) + 4 : 204; 6 : 188 *(páros kif:) derék*² ~ 1 : 332 — **a)** *(ráértés)* '(szépsége miatt) szerelemmel szeretett (személy)': Oda suhan .. A pásztor .. Ki volna más, Ki eljöve? Mint szép hive. (181/1 : 113) + 1 : 327; 2 : 16, 73, 196; 3 : 170; 4 : 72; 6 : 61, 273, 374; *(páros kif:) ifjú, ~* Kinn falun lesz ifju, szép galambom (272/1 : 253) *kedves ~* 3 : 170; *~ hölgy(e)* valamelly szép hölgy tarta fogva az enyelgés láncain (RH/6 : 346) + uo.(2×); 6 : 12, 164, 205, 236, 374 *~ jegyese* v. *menyasszonya* 3 : 269; 4 : 23 *~ kedvese* v. *szeretője* Szép kedvesem Lágy kebele... (735/3 : 17) + 1 : 100; 2 : 80, *(kedves) ~ leány(ka)* Ha nap volnék .. Nyugatról járnék én kelet felé, Mert a legszebb lyány ott keleten él. (605/2 : 185) 2 : 54, 67(2×), 123, 222, 272; 3 : 275, 274, *317; 4 : 129 *~ kis szőke* →*leány* 1 : 201, 202, *~(, →hű) menyecske* a bor kissé megzavarta fejét, De a szép menyecske még jobban a szivét. (397/1 : 344) + 1 : 12, 75 | *(megszól)* Te szivemnek szép gyönyörűsége [verscím is] (154/1 : 91) + 1 : 185, 246, 286, 303; 2 : 189, 251; 3 : 152; 7 : 633; *(páros kif:) csalfa ~* 1 : 14 *(halm:) édes, kedves ... →imádott ~* 5 : 67; *(kedves) ~ angyalom* Szeretsz tehát, kedves szép angyalom? (542/2 : 114) + 2 : 188 *édes ~ kis angyalom* 2 : 279 *(→gyönyörű) ~ asszony*← 2 : 75, 77, 260 (2×) *(kedves,) ~ csillagom*← 1 : 48, 293 *~, szelíd*← *galambom* 1 : 240 *lelkem ~ galambja*← 1 : 304 *~ (kis szőke) →gyermekem* 1 : 242, 260 *(édes) ~, ifjú →hitvesem* 3 : 16, 190—1(7×) *~ Ida* 3 : *316 *(drága* v. *édes) ~ Iluskám* 1 : 185, 190, 206 *~ kedvesem* 2 : 37(2×), 185; 3 : 18, 75; 4 : 39, *~ leány(ka)* Jer, szeretlek, szép leányka (606/2 : 186) + 1 : 286, 315, 316; 2 : 123, 174, 225, 232; 3 : 266 *drága* v. *kedves* v. *szőke ~ leány* 1 : 261, 312; 2 : 211, *~ barna →kisleány* 2 : 123 *~ halászleányka* 3 : 265 *~(, elmés, jó) →varróleány* 1 : 281—2(4×) *édes ~ menyasszonyom* 2 : 228 *~ kis →menyecske* 1 : 99(2×) | *(gúny megszól:) ~ galambom* v. *hölgyem* v. *kedvesem* galambom .. elhagytál .. S vajjon a kihez röpültél, Nem lesz-e annak szivén tél? Megeshetik, szép galambom (79/1 : 29) + 4 : 199; 6 : 359 — **b)** *(ráértés)* '(szépsége miatt) szeretett személyhez tartozó': Hoszszan függenek te rajtad, Oh szép hajfürt, e szemek (328/1 : 292) Lelkem .. Nem reszket .. csak egy esetben: Hogyha rá száll szép tekinteted. (362/1 : 314) + 1 : 292, 316; 3 : 265; *~ arc* v. *orca* Te vagy? valóban te vagy az? .. lelkem ujra látja Szép arcod s boldog gyermekségemet? (395/1 : 341) + 1 : 185 *~ kacsó* v. *kéz* 1 : 361; 3 : 13; 6 : 149, 150, 369 *(→égi) ~ szem* Nézz reám szép szemeiddel (179/1 : 110) + 2 : 123, 171, 175, 185; 3 : 15, 227, *318

6. *(átv)* 'tetemes, jókora, nagy': [Sámson:] Bihar megye szép darab föld; kell-e? [Göndör:] Kellene... (TH/4 : 172) + 2 : 174; *~ összeg* 4 : 112 *~ (kis) →vagyon*² 1 : 225; 4 : 119 *~ szám(ú)* Száz esztendő szép szám (LV/3 : 299) + 6 : 86, 208 — **a)** 'szívből fakadó, nagyfokú (érzelem, ill. ennek kifejezése)': [Eudoxia] férje iránti szép elismeréstől érzé magát áthatva. (KH/6 : 59) *(páros kif:) forró, ~* 7 : 60 — **b)** *(gúny)* 'cifra (eset, történés)': Nemesb ő [= Coriolanus], mint érdemli a világ .. (Kivül zaj) Ott szép dolog [goodly work ~ schöner Lärm] van! (Cor/4 : 303—4) — **c)** *(gúny)* 'éppen nem az, amit a jelzett szó kifejez': [Porkoláb:] mindnyájan függenek. [Sámson:] Dögvész és kárhozat! szép vigasztalás. (TH/4 : 195)

7. (időhat nyomósítására; a történés váratlan voltának kif.) *egy ~ napon* egy szép napon két órakor az egész udvar .. utnak indúlt (RH/6 : 247) + 6 : 411 *egy ~ reggel* Az öreg, szerencsétlenségére, egy szép reggel igen meghűté magát (J/6 : 401) + 6 : 27

8. (módhat nyomósítására; hat-ként:) [az ifjú] Asztalhoz űlt, és föltevé magában, Hogy szép lágyan, szelíden ír (Ap/3 : 154) + 7 : 172; *~ csendesen* 2 : 158; 3 : 164; 4 : 19, 133 *~ halkan* 2 : 153 *~ lassa(cská)n* 2 : 345; 3 : 124, 200, 310; 4 : 305

II. fn 68 | -Ø 18, *-ek* b 1; *-e* 1; *-eim* 2 | *-et* 22, *-eket* 3; *-emhez* 1; *-eknél* 1; *-re* 1; *-pel* 4 || *szebb* 3 | *szebbet* 2 || *legszebb* 1; *legszebbje* 1 *~ legszebbike* 1 | *legszebbikét* 1, *legszebbjeit* 1; *legszebbikében* 1; *legszebbikének* 1; *legszebbnél* 1; *legszebbtől* 1

1. 'szép fiatal nő': A szemöldök sötétek .. valának .. de sem ívalakúak, sem erősen jelöltek, mint a keleti szépeknél (RH/6 : 114) A falukban megállok .. Hol a lyányság, mint a méhe-raj, áll; A legszebbtől egy virágot kérek (653/2 : 237) + 6 : 111, 285 *(párh)* Öt, a szépet, Öt, a kedvest, elvesztette. (279/1 : 257); *(birt szerk)* El, el! .. Meglátni, asszonyok Legszebbje tégedet (52/3 : 277—8) + 2 : 15 || *(udv* v. *formális;* könyv címében) *Szépek könyve* 7 : 93 | *(megszól:) (édes) ~eim!* lássátok, szépeim! ha A bú nekem rohan .. Csak a bor, a mitől ez Ismét lecsillapúl. (209/1 : 166) + 7 : *636 — **a)** *(átv)* 'a szeretett nő': (más szerző versének címében:) *A versek közül nem közölhetők: .. Panasz, Andalodás, Szépemhez (P 66/7 : 509) *(szój, tőism)* de hát szép-e az a bizonyos *szép?* — Ragyogó szépség, barátom, ragyogó (HKöt/4 : 16)

2. 'esztétikai élvezetet nyújtó dolog': bolond A világ .. Mi a szép? ugy tudja

csak, Mint apám bármellyik ökre. (626/2 : 207) Őszi idő a javából, A természet homlokáról Minden szépet leragad. (683/2 : 278) + 2 : 119(2×); 6 : 145 *(tőism:) szépség* — ~ 2 : 171 *(páros kif,* ill. *párh:)* ~, *jó* v. *jó* — ~ Hol is tehettél szert ennyi jóra, ennyi Szépre, melly könyvedben csillog pazar fénnyel? (574/2 : 146) + 2 : 251, 317, 318(2×) *(szembeáll)* én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is föláldozom. (L 137/7 : 53) *(ellent:)* ~ — *rút* — *csúf*← 1 : 94 — **a)** 'ilyen tárgy': *(birt szerk:)* Oh, természet, viseld gondját e sírnak .. ültesd áldás gyanánt Virágaid legszebbjeit reá (421/2 : 19) + 2 : 211 — **b)** *(birt szerk)* 'vminek legszebb, legkiválóbb része': *(páros kif:)* ~*e*, *java* 3 : 201

3. 'kellemes, élvezetes dolog': Tiszta szemmel nézek a jövőbe .. de .. nincs már semmi szépet látnom... Nincs barátság, nincs ott szerelem! (400/1 : 347) *(páros kif)* A mi szép és kedves a teremtésben kezdet óta előfordult, mind az lelkemben volt e pillanatban (HKöt/4 : 14); *(szókapcs:)* ~*(ek)et álmodik* 2 : 120; 4 : 128 *(páros kif:)* ~*et*, →*gyönyörűt* v. →*jót*, ~*et álmodik* 2 : 107 (2×), 121; 4 : 53 — **a)** 'kedvező, előnyös dolog': ~*(ek)et (el)mond* olvastam azt a verset, A mellyet te én hozzám csináltál .. Sok szépet elmondtál e levélben (191/1 : 151) + 3 : 151 | *(ráértés)* az öreg .. tőle kitelhetőleg örvendett, mondván, hogy sok szépet hallott rólam s olvasott tőlem. (ÚL/5 : 52) — **b)** 'szellemi élvezetet nyújtó szöveg': *(szókapcs:)* ~*(ek)et* beszél 5 : 80 *(tőism)* Ki a három öreg vezért magasztalta, Ki meg a fiatal Zoltánt buzdította .. sok szépet beszéltek, De legszebben szólott .. Ki azt tanácsolta, hogy fejezze be ma Az ország gyülését országos lakoma. (LV/3 : 309) *(páros kif:)* ~*et*, →*csinosat beszél* 6 : 35 *(párh:)* →*sokat* — ~*et* — *jót beszél* 3 : 29, ~*et gondol* 2 : 261 ~*et mond: (kép, párh)* Oh természet .. mentül inkább hallgatsz, Annál többet, annál szebbet mondasz. (578/2 : 152); *(birt szerk)* hölgyek, bizonyos sajátsággal kimondott nevöket mindig a beszédek legszebbikének tartják. (KH/6 : 8) — **c)** 'kedves, nyájas szöveg': ~*et beszél* 3 : 158 *(*→*kedvest,)* ~*et mond vkinek* 1 : 77; 2 : 57 →*sokat és* ~*et szól* 7 : 632

4. *(átv)* 'erkölcsileg magasrendű dolog': *(páros kif:)* ~ *s* →*jó* 3 : 146 *(párh:)* ~ — *szent* 2 : 222; *(birt szerk:) erények legszebbike* 7 : *113 — **a)** 'elismerésre méltó dolog': ~, *aki* 'dicséretes, ha az ember': Szép, a ki gazdálkodni tud (194/1 : 154) + 5 : 33 — **b)** *(gúny)* 'éppen nem dicséretes dolog': Megvan itten az a szép is, Hogy különvált s nem vegyes .. A paraszt és a nemes. (713/2 : 333) [a kevély urak] Azért vannak tán ollyan nagyra, Hogy őket paripák viszik .. Vagy, a mi még szebb, azt gondolják Talán, hogy fontosabbak ők [a költőknél] (715/2 : 336) + 4 : 347 *(fokozás)* a legszebb az, hogy ők a népet, mellynek ők képviselői .. butának tartják .. Hanem a legszebbnél is szebb az, hogy .. megajánlják a segitséget Austriának Olaszország ellen (P 223/5 : 114) | (msz-szerűen:) Tudod-e, hol voltam? .. Az égben! .. — Szép. Most már tökéletesen hiszem, hogy bolond vagy. (HKöt/4 : 15) *(fokozás, ism)* Oh ez az ostoba falusi nép! Irják, hogy majd feljőnek Pestre. Szép. S meglátogatnak. Még szebb. (177/1 : 108) + 7 : 86(2×) *(páros kif, ism:)* ~, ~, *helyes* 5 : 7

vö. **szebbnél-szebb, szépen**

szépecskén hsz **2** — *(biz)*

1. 'szépen (3. a), jól': Hadd lám, az építés Ott kinn meddig vagyon? Á, szépecskén halad, Munkálnak mindenütt (141/1 : 82—3)

2. 'szépen (5.), jócskán': Szépecskén benőtt az udvarod (633/2 : 214)

[szépemlékü] ld. **emlékű**

szépen hsz **103** | *szépen* 94 || *szebben* 6 || *legszebben* 3

1. 'tetszetősen': minden vajmi szebben Tünik föl, hogyha távol nézheted. (566/2 : 138) Szépen temették el a kisdedet, Kemény fából volt a koporsó, A szemfedő selyemből (Ap/3 : 160) + 1 : 150; 3 : 327; 6 : 6; *(páros kif:)* ~, →*csinosan* 6 : 279 ~, →*gyönyörűen* 3 : 78 ~ *és kényelmesen* siessünk a herceg szobáiba .. mindnyájan szépen és kényelmesen voltak rendezve (RH/6 : 179); ~ *nyíló* ld. **szépen-nyíló** — **a)** 'a hallás számára élvezetesen': [dorombod] szebben szól, mint Gyüngyő Gazsi hegedűje (FL/4 : 132) + 2 : 19, 269; 3 : 196 *(tőism)* lantom .. Ha valaha szépen szóltál, Most legyen szép éneked (837/3 : 213) *(párh)* Távol szól csak egy kis estharang, Távol s szépen, mintha égből jönne .. e hang. (635/2 : 215) — **b)** 'művészien': *B. I. Sirszoborja már mások által szebben mondatott el. (P 45/7 : 503) *(párh:)* →*híven* — ~ 2 : 155 *(szembeáll)* *T-nyi versei .. szépen dolgozvák ki, de tartalmatlanok (P 84/7 : 512) — **c)** 'ékesszóláan': ki legszebben hizelg, az boldog. (515/2 : 92) *(tőism:)* →*szépet beszél* — ~ *szól* 3 : 309; *(kép)* Minden Demosthenesnél Szebben beszél a tett. (564/2 : 134)

2. 'kedvesen, nyájasan': Millyen szépen néz rám .. Ez az én kis unokám! (BI/2: 324) + 5 : 72 | *(gúny)* az óriások jó szívü királya Az ebéddel őt illy szépen megkínálta: „Ha már itt vagy, jöszte és ebédelj velünk, Ha nem nyelsz kősziklát, mi majd téged nyelünk .." (JV/1 : 212) + 2 : 234 — **a)** 'tisztességesen, emberségesen': *(szókapcs:)* ~ *bánik*← *vkivel* 1 : 204; 2 : 336; 3 : 232; 4 : 134 — **b)** 'udvariasan': Mért nem beszélt

szépen [Coriolanus]? (Cor/4 : 304) | *(gúny)* [Marcius:] Mi dolog ez, ti lázongó gazok, Kik nyüzsgő véleményteket vakarva Megrühösítitek magatokat? [Első polgár:] Te csak mindig szépen beszélsz velünk. (Cor/4 : 233) + 1 : 63 | *(udv* kif-ek nyomósítására) *→kérlek (kérem, kérjük igen)* ~ 1 : 361; 2 : 286; 3 : 196; 4 : 210; 7 : *510 *(igen* v. *nagyon* v. *→rettentő)* ~ *(meg)kér← vkit* 1 : 133, 217; 3 : 202; 4 : 98, 123, 180; 7 : 201, 202, 210 *→köszönöm (köszönjük)* ~ *(jóakaratját)* 1 : 200; 4 : 96, 123, 134, 164; 5 : 7; 6 : 22; 7 : 117 ~ *köszönöm: (gúny)* Nem szeretsz, galambom? Szépen köszönöm. (710/2 : 309) + 4 : 134 *→(meg)köszön* ~ 1 : 210; 3 : 144 *igen* ~ *köszöntet*[1] ←7 : 78

3. *(átv)* 'nyugodtan, békésen, harmonikusan': Lesz csinos ház, a miben Megvonulnak szépen (190/1 : 150) Halálod a kőszirt, A mellyen reményim sajkája kettétört, Ez a durva kőszirt most már ollyan szépen Áll a látkör végén (317/1 : 282) + 2 : 194 *(páros kif:)* ~, *→csendesen* 2 : 80 — **a)** 'a kívánt módon': nagyapjok hátra-hátra rúg, S meglapulnak szépen a fiúk (133/1 : 76) a kapitány Nem igen téríté Seregét ezután, Ment velök, nem hátra, De szépen előre (795/3 : 94) + 1 : 87, 331; 3 : 303, 306; 5 : 113, 148 | (felszólítás nyomósítására:) Hát azért nekem örökre Szépen békét hagyjatok (226/1 : 223) + 3 : 54, 218 — **b)** 'megfelelően, eredményesen': egy tekintet Mindent olly szépen megmagyaráz. (345/1 : 303) az angyal csókja szépen Megfogamzott: a leányka Anya lett (642/2 : 223) + 1 : 81; 2 : 60, 254; 3 : 29, 87; *(páros kif:)* ~ *szerencsésen←* 3 : 93 ~ *titkon←* 2 : 117 — **c)** (nyomósításra:) Hogyan [párbajozunk]? — Csak ugy szépen, hogy mind a ketten egymás szivének szögezzük a pisztolyokat. (HKöt/4 : 30) Hogy mult el [az idő] hogyan nem, Azt nem tudja senki, De hogy elmult szépen, Nem tagadja senki. (BI/2 : 327) + 2 : 283, 316; 3 : 118 | (kedvezőtlen v. váratlan történés nyomósítására:) a télnek kellő közepében Kifogya szépen A fűtőszalmám (185/1 : 115) + 1 : 161; 2 : 166, 271; 4 : 103; 5 : 48, 82, 109; 7 : 152

4. *(átv)* 'dicsően, hősiesen': *(szókapcs, párh:) →meghal* ~, *vitézül* 3 : 98

5. *(átv)* 'meglehetős nagy mértékben; jócskán': a Szántóföld szépen virít, Termi bőven a pipacsnak Mindenféle nemeit (708/2 : 305) Gazdaságunk folyvást szaporodott .. s mikor szépen megnőtt .. ebbe a faluba jöttünk (N/4 : 114—5)

6. *(gúny)* 'éppen nem a kívánt módon, ill. eredménnyel': Alexandrin épen végig ment az udvaron .. midőn egy fiatal ember portékákkal rakott kosárral .. az öreg emberrel összeütközik. — Uram fia! kiált föl Alexandrin .. ugyan szépen vigyáznak.. . (J/6 : 415) [Kórog:] Otthon ugyan csak várhatnak már bennünket, még pedig jó reménnyel, hogy vadakkal terhelve térünk haza. Mondhatom, szépen vadásztunk. (TH/4 : 162) *(szókapcs:)* ~ *van* 'bajban van': *(ism)* Most szépen vagy, szépen.. . de úgy kell Az illyen szeleverdinek! (132/1 : 74)

szépen-nyíló mn **1**
szépen nyíló 'ua.': [Bolond Istók] Hajnalonként kimegy a pusztába, Összeszedi a sok szépen-nyíló Vadvirágot, s köti bokrétába (BI/2 : 327)

Szepes tulfn **2** | -Ø (b 1)
(földrn) 'egykori észak-magyarországi vármegye': az ember .. áll .. roppant bérc tetején, honnan belát a gyönyörü Szepes tündérvölgyébe (UJ/5 : 23); ~ *m[egye]* Podolin (Pudlein, Podolinec) Szepes m.-ben (P 6/5 : 151), ld. még **Szepesmegye**

szepesi mn **2**
'Szepes vármegyéhez tartozó': Azért siettem el .. Iglóra — a szepesi 16 város egyikébe — mert van ott egy család, melly engem már rég kivánt ismerni (UJ/5 : 25) + 5 : 23

Szepesmegye tulfn **1** | -Ø b 1
(földrn) *Szepes megye* 'ua.': Egész Szepesmegye határáig csaknem folyvást emelkedik az ut (UJ/5 : 23)

Széphalom tulfn **7** | -Ø 3 | .. *lmon* 3; *-tól* 1
(földrn) 'község Sátoraljaújhely határában': Ujhelytől fél órányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása. Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj. (ÚL/5 : 66) + uo. *(verscím)* Széphalmon (637/2 : 216; 7 : 517; PE. 11: [199]) *(megszól)* Te a nemzet-hálátalanság Égbekiáltó némasága, A nemzet-szégyen Káin-bélyege, Oh Széphalom! (637/2 : 216) (vers keltezésében:) Széphalom (637/PE. 11 : [199])

[szépírási] mn: **szépirási 1**
'meghatározott, szabályos vonalú kézírás tanítására való': én szépirási és verselési órákat adok (J/6 : 397)

szépirodalmi mn **1**
'művészeti célú irodalmat közlő': unszolt engem Vahot Imre .. hogy kirekesztőleg az ő lapjába dolgozzam. Végre bele egyeztem kérésébe, s írtam neki esztendeig. Ezért a másik két szépirodalmi lap .. ellenségem lett (L 137/7 : 53)

Szépirodalmi Szemle tuln **1**
(folyóiratcím) 'Magyar Szépirodalmi Szemle, a Kisfaludy Társaság hetilapja (1847)': Olvastad, mit ír felőled a Szépirodalmi Szemle? (P 178/5 : 44)
vö. **Szemle**

szépít ts ige **2** | **szépít** 1, **szépit** 1: *-i* 1; *-é* 1
1. 'széppé tesz': Önnek .. nincs meg többé amaz ifjui frisesége .. melly .. bájos arcát szépité. (J/6 : 414)
2. *(átv)* 'kedvezőbb színben tüntet fel': Amaz unalmas udvariasság, mellyel minden gyalázatosságát szépíti [a nagybácsi] .. türelmetlenné tettek végre (KH/6 : 35)
vö. **[szépítőszer]**

szépítés fn **1** | *-ül* 1
(átv) 'ténynek kedvezőbb színben való feltüntetése': Mornac az igazság egyetlen hangját sem találta szívében, hogy Eudoxiát meggyőzze, s egyetlen hazudságot sem képzetében, hogy azt szépítésül használja. (KH/6 : 62)

szépíthető mn **1**
(átv) 'kedvezően magyarázható': a szín, a melly alatt lesujtom őt [= Coriolanust], Szépíthető. (Cor/4 : 372)

[szépítőszer] fn: **szépítő szer 1** | *-ekben* 1
'szépségápolásra használt szer': Flamareilné .. szép maradt .. Egyébiránt mit sem mulaszta el, mit a jó izlés .. mesterséges szépítő szerekben adhatott (KH/6 : 43)

szeplőtelen mn **4** | *-Ø* 2 | *-t* 1 || *-ebbek* 1 — *(átv, vál)*
1. 'tiszta': *(alleg)* Oh jertek, jertek, mossuk [a szobor] tagjait, Legyen, mint volt, ollyan szeplőtelen (770/3 : 57)
2. 'erkölcsileg feddhetetlen': Már, uram .. még se' mégy itt keresztül .. ha ollyan érdem volna is a hazugság, mint a szeplőtelen élet. (Cor/4 : 357) *(páros kif)* Olts gyermekid szivébe jellemet, Szeplőtelent s megtántoríthatatlant. (550/2 : 120) *(szembeáll:)* *→ékes* — ~ 5 : 86

szépnem fn **2** | *-Ø* b 1 | *-en* 1
(vál) 'a női nem; *(átv)* nők': a fiatal lovag egyátaljában nem idegenkedék a szépnem társaságától (RH/6 : 141) *(párh)* mindenütt aranyat és drágaköveket lehetett csillogni látni, nemcsak a szépnemen, hanem a férfiak ruháin is. (RH/6 : 237)

[szépről] mn: „szépről"-i **1**
'a szépről (II. 2.) szóló': *a „Zsidó menyegző" adatni fog; a „Szépről"-i értekezés némi módosításokkal szinte (P 88/7 : 512)

[szépruhás] ld. ruhás

szépség fn **60** | *-Ø* 16 (b 5), *-ek* b 3; *-ed* 2 (t 1, b 1), *-e* 8 (b 1); *-ei* 2 | *-et* 2, *-eket* 1, *-edet* 1, *-ét* 8, *-eit* 3; *-ben* 1, *-ekben* 1, *-edben* 1, *-ében* 2; *-ének* b 1 ~ *-e[nek]* b 1; *-e[nél]* 1; *-idre* 1; *-éről* 1; *-étől* 1 ~ *-étül* 1; *-évei* 2
1. 'vkinek az a tulajdonsága, hogy szép (I.1.)': [a lovag] a lyányka szépségét nem látta, Semmit sem látott, csak romját honának (376/1 : 326) Az asszony ne látna férfiak lelkébe? Ne látná, mennyire hatott be szépsége? (SzM/2 : 258) + 4 : 72, 75; 6 : 63, 86, 102, 144, 145, 153 (+ 5) *(tőism)* Szép királyné... igen, szép vagy .. szépséged híre hatalmas szárnyu sas (TH/4 181) *(párh)* Katica szépsége s kellemének bizonytalan benyomása mélyedt [Rikárd] szivébe (RH/6 : 290); *(jelzővel:)* *jeles ~ : (felsor)* [Edvárd Flamareilnénak] Sem szellemét, sem kellemes modorát, sem még mindig jeles szépségét .. nem kimélé. (KH/6 : 31) *→jóság — külső ~* 4 : 75 *nagy ~ : (páros kif)* [egy ember] tegnap délben .. két hölgyet láta .. hittem, hogy azon hölgynek kellett lennie, kit keresék, nagy szépsége, s öltözeténél fogva. (RH/6 : 133) *→nemes, szelíd ~* 6 : 44 *→tündöklő ~* 6 : 44 *→viruló ~* 6 : 64; *(szókapcs:)* *~ében ragyog(ó)* Mornacné .. ragyogott ifjusága háromszoros fényében, viruló szépségében (KH/6 : 64) + 2 : 71 — **a)** 'szép külső, megjelenés': Mind az, mit e hölgyön láthattam, a szépség typusának látszott .. ajkai finomak, pirosak valának; fogai .. kicsinyek, rendesek, ragyogók .. termete sugár (ÁB/6 : 444) + 6 : 97 *(tőism)* Megszerettem szépségedet, De még inkább szép lelkedet (529/2 : 103) + 2 : 171; 6 : 139, 341; *(páros kif:)* *~, →erő* 1 : 192 *→ifjúság és ~* 4 : 240; *(párh:)* *~ — tehetség←* 6 : 401; *(nép; kedvesk szókapcs:)* *eszem a ~ed!* Gyere mellém, eszem a szépséged (161/95) — **b)** 'vkit, vmit széppé tevő testi jellegzetesség': Felelt Lidi: „ .. nem ollyan nagyok [az úrfi] szépségei, Hogy el ne lehetne felejteni." (SzP/2 : 57) Mária fogadta [Veselényit] .. ezer szépségével, Fehér kebelével, fekete hajával, Piros ajkaival, sötétkék szemével (SzM/2 : 263) + 4 : 23; *(birt szerk, körülírás)* Jőj le hozzám, szépségek leánya, Jőj le, és szeress, légy hitvesem (490/2 : 47) + uo. | (állatról; *tőism)* [a szürke ló] Nem szép, noha tapasztalt szem több szépséget fog rajta találni (RH/6 : 183)
2. 'dolognak, jelenségnek szép (I. 2., 3.) volta': égi ideálom .. Ints, hagyj összeforrni fényed szépségével (44/3 : 272) meguntam ezt a földi életet, Melly elvesztette szépségét szememben. (T/2 : 15); *(birt szerk; jelzővel:)* *természet →örök ~e* 2 : 152 — **a)** 'szép jelenség': gyermek lett a csecsemő, Ott nőtt fel a sötétben A föld alatt .. Nem látta a földnek szépségeit. (Ap/3 : 123) *(tőism)* ne mondja senki, hogy a puszta nem szép! Vannak szépségei (620/2 : 202) + 2 : 149; 5 : 139 *(chiasmus:)* *~ekben gazdag — gazdagságban←* *szép* 2 : 225; *(jelzővel:)* *magasabb, →művészi ~ek* 7 : 634 *örök ~ek* Én merengve, oh természet, Örök szépségidre nézek (808/3 : 181) *→poétai ~* 1 : 113; *(birt*

szerk:) természet ~e(i) [Shakespeare] Megrabolta a természet minden szépségét (P 132/5 : 41) + 3 : 139

3. *(átv)* 'szép nő': *(fig etym)* *szép Ída! .. Te vagy a szépségek szépsége, Te vagy az isten remeke! (88/3 : 316); *(jelzővel:)* →*híres* ~ 2 : 205; PE. 11 : [199] →*ragyogó* ~ 4 : 16 — **a)** '(szép) nők (összessége)': *(szembeáll)* A háborús világban nem értem rá fölfedezéseket tenni a szépség világában. (Drt/4 : 216)

4. *(átv)* 'szép állat': ez olly ló, mellyet ha jól etetnek és tartanak, több szolgálatot tesz, mint ezer sima szépség (RH/6 : 192)

szépséges mn és fn **10**

I. mn **9**

1. 'nagyon szép (I.1.)': Adj .. nekem szépséges szeretőt .. édes istenem! (371/1: 321) | (szerelmes *megszól)* Hejh Iluskám, lelkem szépséges angyala! (JV/1 : 204) + 4 : 41 *(tőism)* Szép vidéknek szépséges leánya! [verscím is] (329/1 : 293) — **a)** 'nagyon szép (I.1.a.)': [vállamra] egykor Róza hajtá szépséges fejét (HKöt/4 : 44) — **b)** (nyomósító hat-ként, *fig etym:)* ~ *szép* 'nagyon szép (I. 2.)': Szépséges Szép fejkötőt veszek (148/1 : 87)

2. *(átv)* 'ábrándos, képzeletgazdag': *(ism)* ha én hajnalban elmentem [a leány] ablaka alatt .. akkor szépséges gondolataim támadtak; de szörnyü prosai embernek is kell lennie, kinek szépséges gondolatai nem támadnak, ha hajnalban valami gyönyörű leány ablaka alatt megy el. (UJ/5 : 23)

II. fn **1** | *-eket* **1**

'nagyon szép (II. 3.)': *(szókapcs:)* ~*eket álmodik* ollyan szépségeseket álmodtunk, mintha selyempárnákon háltunk volna (N/4 : 109)

szépségű mn **5**

(jelzővel) 'vmilyen módon szép (I. 1.)': *kétes* ~ *: (szépítő)* 'inkább csúnya, mint szép': az égtől azon arcok egyikét [bírta] .. minőt kétértelmű korú vagy kétes szépségű nők igen is tudnak becsülni (KH/6 : 7) — **a)** 'vmilyen fokban, mértékben szép (I. 2.)': *csábító* ~ *: (tőism)* akkor szép ifju voltál, Samson, csábito szépségű. (TH/4 : 404) →*festői* ~ 5 : 66 →*hasonlíthatlan* ~ 5 : 66 →*páratlan* ~ 5 : 51

[szépszerén] hsz: **szép szerén 1**

(elav) 'kis ügyeskedéssel; szépszerével': Két tolvaj a jövő s mult, Incselkednek veled, Hogy szép szerén magokra Vonják figyelmedet, S míg jobbra-balra nézesz, Ellopják hirtelen A szép virágot, mellyet Eléd tett a jelen. (741/3 : 24)

[szépszerével] hsz: **szép szerével 4**

1. 'erőszak nélkül': *(szembeáll)* Add ide azt a tőrt .. Vagy azt gondolod, ha szép szerével meg nem kapom, nem vehetem el tőled erővel? (TH/4 : 156) ~ — *véres* →*küzdéssel* 5 : 125 — **a)** 'feltűnés, baj nélkül': uzsonára kaptam tőle [= a leánytól] Sonkát s más egyebet, Mit szép szerével a kamrából Kihozni lehetett. (174/1 : 105)

2. 'önként': *(évődés, szembeáll)* Mi .. jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi estéje utósó munkád? .. a te fejedben még igen sok van, és ha magad szép szerével mind azt ki nem bocsátod, majd kiverem én .. bunkósbottal (L 200/7 : 139)

vö. **szer**

szept. fn **2** | **szept. 1, sept. 1:** | *-Ø* b 2

(röv) 'szeptember': Édes Rudim! .. F. évi szept. 1-jén kezedben lesz a 200 pengő (L 146/7 : 60); (levél keltezésében:) Koltó, sept. 17. 1847. (L 170/7 : 101)

széptehetségű mn **1**

szép tehetségű 'ua.': *A széptehetségü L. J-tól jövőre tartalmasabb, költőibb műveket várunk. (P 51/7 : 505)

[szeptember] fn: **september 28** | *-Ø* 22 (b 21) | *-t* 1; *-ben* 5

'a naptári év kilencedik hónapja': [1792.] September 21. Az assemblée législatíve vége. (140/5 : 166) September nyolcadikán házasodom. (L 162/7 : 73) + 5 : 53, 70, 166, 167; 7 : 65, 92, 93, 102 (+ 9) *(páros kif)* Septembert és octobert Békésben töltendem. (L 16/7 : 13); ~ *eleje* 7 : 73; ~ *vége* 6 : 390 *(verscím)* September végén (680/2 : 275; 7 : 518; PE.11 : [200]) | (keltezésben:) Az apostol. (September, 1848.) (Ap/3 : 107) + 5 : 71, 122

vö. **septemb., szept.**

szépül tn ige **2** | *-sz* 1; *-t* 1

'(személy, dolog) szebbé lesz': Oh Párizsom! te naponként szépülsz. (J/6 : 393) *(ellent, tőism)* Juliska .. Távollétem alatt meghervadt egy kicsit a bánat miatt, de mióta feleségem lett, napról napra szépült .. még szebb lett, mint lyány korában volt. (N/4 : 114)

szer fn **18** | **szer 17,** *(táj)* **ször 1:** *-e* 1 | *-t* 11, *-ét* 3 ~ *-it* 1; *-[hez]* 1, *(táj:) szörivee* 1

1. 'meghatározott rendeltetésű, ill. hatású vegyi készítmény': *(kép)* A társaság kérlelhetlen gúnya szíve sebeire rágó szert önte (KH/6 : 60); *(jelzővel:) szépítő* ~ ld. **[szépítőszer]** — **a)** 'gyógyszer, orvosság': nézd meg sebemet, lyány, s keress enyhitő szert, melly tüzemet oltsa; mert égek — égek! (RH/6 : 325); *(kép)* az őrnagy egy poharat vett le a theatálcáról .. s egy hajtásra kiürité. Illy módon találva szert a szorongás ellen, mellyet haraga okozott, azon ponton állt, hogy .. meggyónjon (KH/6 : 46) + 4 : 416

2. 'mennyiség': *(szókapcs:) se ~e, se száma* 'nagyon sok van belőle': Se szere, se száma Kálnón az uraknak (Tb/3 : 291)

3. 'az a mód, eljárás, ahogy vmit elérhetünk': *(szókapcs:) könnyű ~rel* ld. **[könnyűszerrel]**, *szép ~én* ld. **[szépszerén]**, *szép ~évél* ld. **[szépszerével]**, *vki szép ~évél* 'vki feltűnést nem keltő módján': *(szépítő körülírás)* Ómáspej a nyergös lovam, nem vöttem, Szögény legény szép szörivee szöröztem. (121/1 : 67) — **a)** *(szókapcs:) ~ét →ejti vminek* 1 : 239; 4 : 60; 5 : 22; 7 : 217 *~t tesz vmire, vkire* 'hozzájut': Másképp mulnak éjeim bezeg, Majd ha feleségre szert teszek. (192/1 : 153) Hol is tehettél szert ennyi jóra, ennyi Szépre, melly könyvedben csillog pazar fénnyel? (574/1 : 146) + 1 : 155, 163, 200; 2 : 155; 4 : 47, 112

szeráfi mn 1
(vál) 'mennyei lényhez, szeráfhoz illő': *(tréf túlz, öngúny)* megpendítem lantomat, S kong belőle olly szeráfi dal, Hogy, ki hallja, rögtön szörnyet hal. (192/1 : 153)

szerda fn 8 | *-Ø* 3 | *-n[ként]* 1; *-n* 4
'a hét harmadik hétköznapja': Ma tudtam meg, hogy a mult szerdán nem volt Barabásnál Nyári (L 216/7 : 153) + 4 : 242; 7 : 9 *(ism)* micsoda nap van ma? — Szerda, felelt egyik. — Szerencsés nap, mondám, szerdán házasodtam meg! (P 201/5 : 81) *(páros kif)* a műkertész urak szerdán- s szombatonként illatozó portékáikat árulák. (J/6 : 393) + 6 : 395 — **a)** *(átv; ford)* 'ez a szó mint a sorrendi harmadik hely jelképe': *(felsor:) →hétfő — kedd — ~* 6 : 67 vö. **Sz.**

Szerdahely tulfn 2 | *-re* 1; *-t* helyhat 1
(földrn) 'erdélyi község (Mercurea, Románia)': az ellenség .. Vizakna előtt megtámadott bennünket .. kénytelenek voltunk hátrálni. Kölcsönös ágyúzás közt értünk Szerdahelyre .. Szerdahelyt megpihenvén, éjfél után indultunk Szászsebes felé (P 272/5 : 133)

Szerdahelyi tulfn 1 | *-Ø* b 1
(csn; önállóan) 'ismeretlen színigazgató': *A Szerdahelyi színésztársasága ügyébeni panaszt nem lehet közölnünk (P 54/7 : 506)

szerdai mn 1
'szerdára eső': Ez előtt egy évvel — szerdai napon — a régi virágpiac kellemes alakkal kinálkozék. (J/6 : 394)

szerecsen fn és mn 7
I. fn 4 | *-Ø* 2 | *-t* 1, *-ét* 1
1. 'észak-afrikai arab (mór, szaracén) személy': [Fülek] Egy fogoly szerecsen által feladatott 100 aranyért (P 6 / 5 : 152) — **a)** *(tréf* a *Mór* szn helyett:) *Uram, uram Jókay szerecsen uram (L 183/7 : 112)

2. 'néger személy': **Sz:** *~t mos* 'feleslegesen fáradozik vki természetének megváltoztatásával': Mennyit, mennyit mos a zápor engem! Hanem hiszen szerecsent mos, Mert biz én a millyen Egykoron valék, ollyan vagyok most. (BI/2 : 311)

3. *(átv)* 'sötét bőrű bennszülött': Robinson szerecsenét [Neger] pénteknek hítták. (KH/6 : 67)

II. mn 3
1. 'néger': *(ellent)* Van embervásár .. Ott túl a tengeren .. az adó-vevő fehér S az áru szerecsen (709/2 : 306); *(hsl)* Szél jött .. fekete felleget hajtott magával, mintha egy szerecsen rabszolga-sereget hajtottak volna haragos kalmárok. (HKöt/4 : 41)

2. 'mesebeli sötét bőrű néphez tartozó': a szerecsen király .. a tatár császárral .. jó barát volt (JV/1 : 192)

[szerecsenóriás] fn: **szerecsen-óriás** 1
'sötét bőrű óriás': *(hsl)* minden sötét volt, csak a hutából világított rám a pokoli tűz .. Ollyan volt a világ, mint egy haragos, félszemű szerecsen-óriás. (ÚL/5 : 51)

Szerecsenország tulfn 1 | *-nak* b 1
'sötét bőrű nép mesebeli országa': akkor azon a vidéken jára Szerecsenországnak jószivű királya. (JV/1 : 192)

szerelem fn 510 | **szerelem** 506, **szerelm'** 2, **szer[elem]** 1, **[sze]re[lem]** 1: *-Ø* 222 (b 59); .. *lmem* 72 (t 2, b 16) ~ .. *[lme]m* 1, .. *lmed* 11 (b 3), .. *lme* 32 (b 12), .. *lmünk* 2 (b 1), .. *lmök* 1; .. *lmi* 1 | .. *lmet* 36, .. *lmemet* 10, .. *lmedet* 7, .. *lmét* 9 ~ .. *lmit* 1, .. *lmöket* 1; *-be* 3, .. *lmébe* 1; *-ben* 5, .. *lmemben* 1, .. *lmében* 1; *-ből* 2, .. *lméből* 1 ~ .. *lmiből* 1; *-ért* 1, .. *lmemért* 3 ~ .. *lmem[ért]* 1, .. *lméért* 3 ~ .. *lmeért* 3; .. *lmemhez* 2; *-nek* 31 (b 27), .. *lmemnek* 2 (b 1), .. *lmének* 1; *-re* 5, .. *lmére* 5; *-ről* 4, .. *lmemről* 1, .. *lmérül* 1; *-től* 2; *-mé* 1; *-mel* 22, .. *lmemmel* 1, .. *lmével* 1

1. 'másnemű személy iránti vonzódás és ragaszkodás': Ha szerelemmel nem diszeskedik, Mit ér az élet, ifjuság nekem? (318/1 : 283) Dolgozni napok s éjeken, Hogy ételünk s ruhánk legyen; S ha feleségünk tán szeszélyes, Magunkat szabni szeszélyéhez .. Lássátok, ez a szerelem! (690/2 : 287) + 1 : 158, 271; 2 : 95, 275; 3 : 9; 4 : 19; 5 : 50; 6 : 19 (+ 63) *(ism)* A szerelem mindent pótol, s a szerelmet Nem pótolja semmi. (664/2 : 249) + 1 : 83(2×), 240, 293(2×); 2 : 97(3×); 5 : 53(2×); *(tőism:) szerelmes — ~* 1 : 307, *szeret — ~* v. *~ — szeret* 1 : 99; 2 : 93; 4 : 108(2×); 5 : 72; 6 : 55, 314 *(ism)* Szerelemért csupán szerelem kell, S én szeretlek, mint te a hazát! (334/1 : 296) + 4 :

186(2×) *szerető* — ~ 3 : 261; *(páros kif:)* ~ *s bánat* v. *bánat s* ~ Szerelmed s bánatod még most is ollyan nagy? (Tb/3 : 296) + 1 : 241 ~ *és becsület* 6 : 54 ~ *és bizalom* 6 : 282 ~, *boldogság* 6 : 337 *élet,* ~ 1 : 256 *erény és* ~ 3 : 277 *hajlam,* ~ [Lucy és Hugó] Sok halkan suttogott szót váltottak .. s tekintetök többször változatlan hajlamot, szerelmet fejeze ki (RH/6 : 238) *ifjúság s* ~ 3 : 65 *Isten,* ~ 6 : 354 *vki szerelme s keze: (tőism)* Ha igazán szeretsz, könnyü lesz a válasz: Szerelmem s kezemért pártom közé állasz? (SzM/2 : 264) *költészet és* ~ 3 : 224 *szabadság,* ~ 2 : 133, *(hármas kif:)* →*bor és dicsőség s* ~ 2 : 64—5(6×); *(felsor:)* ~, *lélek,* →*élet* 2 : 308 ~, *remény, vágyak,* →*kinézések* 6 : 282; *(halm:)* →*ifjúság, tavasz, költészet,* ~ 3 : 66; *(párh:)* ~ — *barátság* v. *barátság* — ~ 1 : 347; 3 : 262 *bizalom* — ~ a bizalom, mint a szerelem, szükséges, hogy önkénytes, nem erőtetett legyen (RH/6 : 241) *bosszúállás* — ~ Kit boszúállás visz, az fáradatlan. [Milutin:] S kit szerelem visz, szinte az. (TH/4 : 160) *élet* — ~ v. ~ — *élet* 3 : 90(2×) ~ — *hazaszeretet* 2 : 71 *nap*[1] — *illat*← — ~ 4 : 184 ~ — *párbaj* 4 : 26 ~ — *szív: (tőism)* Szeress ugy, mint én szeretlek .. Nem kell nekem semmi a megteremtett világon, csak szerelmed, csak szíved! (N/4 : 108), *(fokozás:)* ~ — *élet*← — *szabadság* 2 : 133(2×) ~ — *házasság* 4 : 129; *(szembeáll:) ábránd* — ~ 2 : 95 *bosszú* — ~ nem állhatnék boszút rajtad, pedig ez még édesebb, mint szerelmed volt. (TH/4 : 196) + 1 : 337 ~ — *csodálat* 3 : 97 *csodáltatás* — ~ 6 : 143 ~ — *önszeretet* 6 : 60 →*pap* — *Isten és* ~ 3 : 153 *unalom* — ~ 6 : 47 *utazás* — ~ 5 : 50 *vagyon* — ~ Határoznom kell .. Vagyonom vagy szerelmem! ez a kérdés. (KH/6 : 30), *(ellent:) gyűlölet* — ~ v. ~ — *gyűlölet* 2 : 226; 6 : 159, 315 *gyűlölség* — ~ v. ~ — *gyűlölség* 2 : 226(2×); 6 : 260; 7 : 55; *(kép)* Szerelmem zúgó tenger [verscím is] (220/1 : 176) + 1 : 135; 2 : 103, 174; 3 : 9, 304; 4 : 74, 150; 6 : 50 (+ 7) *(kép, ism)* A szerelem, a szerelem [verscím is], A szerelem sötét verem (102/1 : 48) *(kép, refrénszerű ism)* Mi volt nekem A szerelem? [verscím is] Számos ízben könny patakja .. Mi volt nekem A szerelem? Aggodalmak erdősége .. Mi most nekem A szerelem? Rózsafán kis madárfészek (590/2 : 167[6×]); 7 : 517; PE. 11 : [199]) + 1 : 175(3×) *(kép, párh)* Kikelet a lyány, virág a szerelem (106/1 : 51); *(megszem,* ill. *megelev)* A szerelem a legnagyobb hős, ennek Valának legtöbb diadalmai (609/2 : 188) + 1 : 252, 283; 2 : 106, 246; 3 : 296; 4 : 109; 6 : 143; 7 : 65 (+ 9); *(jelzővel:) boldog* ~ 1 : 298, 347; 2 : 281 *édes* ~ 2 : 300 *égő* ~ 1 : 14, 157; 2 : 188; 3 : 258 *élénk* ~ 6 : 263, *első* ~ 1 : 105; 2 : 210; 3 : 249; 4 : 14; 6 : 111 *(hsl, tréf)* Aszód utcáinak [sara] .. mély, mint itt keletkezett első szerelmem volt. (UJ/5 : 19) *(megszem)* Ki ne ismerné az első szerelmet? e váratlan kedves vendéget (HKöt/4 : 14), *féltékeny* ~ 1 : 226 *forró* ~ 1 : 49(2×), *hű(, valódi)* ~ 6 : 159 *(párh, helyesbítés)* Emma iránti vonzalmamat, vagy is inkább hű, valódi szerelmemet .. irtam .. le (NI/6 : 434), *igazi* v. *valódi* ~ 3 : 9; 4 : 45; 6 : 29 *vki iránti* v. *irántai* ~ 6 : 187, 216, 352, 364 *kölcsönös* ~ 6 : 263, *lángoló* v. *lángzó* ~ 1 : 140; 4 : 74 *(kép)* Egy új világ nyilik szivében .. És benne lángoló szerelme Az illatos virág. (52/3 : 277), *lovagi* ~ 6 : 238 *megsértett* ~ 6 : 159 *mély* ~ 1 : 74; 3 : *317 *múlhatatlan* ~ 3 : 214 *nagy* ~ 3 : 199 *néma,* →*kínos* ~ 3 : 278 *nyájas* ~ 2 : 121 *nyughatatlan* ~ 2 : 106 *(ábrándos)* →*őrült* ~ 2 : 106; 3 : 199; 6 : 445 *plátói* ~ 1 : 345 *szent* ~ 2 : 86 *szenvedélyes* ~ 4 : 74, *szép* ~ 3 : 304 *(kép)* Eszembe jut dalodrul ifjuságom .. E szép tavasz, s ezen tavasznak Virága, a szép szerelem! (Ap/3 : 171), *szerencsétlen* ~ 6 : 61 *tiltott* ~ 2 : 41 *új* ~ : *(kép, tőism)* Sírba tették első szeretőmet. Búm e síréj holdvilága volt. Uj szerelmem, mint nap, jött ez éjre. (338/1 : 298) *vad* ~ 1 : 300; *(birt szerk:) szíve szerelme: (kép)* Titkos, rejtett kert szivem szerelme (348/1 : 305), ~ *adója* 6 : 63 ~ *(és boldogság)* →*álma* 1 : 182; 6 : 165, 243, ~ *bánata* v. *búja* 1 : 238; 6 : 43 *(tőism)* Szerettem én, s csak búját érezém A szerelemnek mind ez ideig (318/1 : 283) *(haladv)* Nehéz, nehéz a szivem, Rajta csügg a szerelem, A szerelem bánata (524/2 : 100), ~ *bolondja* 2 : 264 ~ *csókja* 1 : 220 ~ *hév*← *dala* 3 : 260 ~ *dühe* 6 : 448 ~ *emléke*← *s reménye* 6 : 30 ~ *gondolata* 6 : 216 ~ *hajnala,* ill. *alkonya* 3 : 192 (2×); 6 : 112 ~ *határa*←*(, vége)* v. *vége, határa* 2 : 55(3×) ~ *(és kedv)* →*hazája* v. *hona* Vándorlok én is .. A szerelem forró honából Jégsír felé. (22/3 : 255) + 6 : 157 ~ *katonája* 1 : 295 ~ *kéje* 3 : 270 ~ *kétségbeesése*←, *őrültsége* 5 : 53 ~ *lángja* v. *tüze* a szerelm' tüzétől fölhevülve, Ezt rebegték csalfa ajkaid: „Hű szívem tiéd .." (2/3 : 244) + 1 : 44, 181; 2 : 188; 3 : 261 ~ *lobogója* 1 : 304 ~ *nagysága* 4 : 16 ~ *országa* 1 : 221; 2 : 280 ~ *sebe* 1 : 307 ~ *tanyája* 2 : 263 ~ *története* 1 : 280; 5 : 50, 63; 6 : 143 ~ *vágya* 3 : 278 ~ *világa* 1 : 294; 4 : 148, *(birt szerk;* a szeretett személy megnevezése v. megszólítása) *szerelmem angyala* 3 : 170 *istenasszonya* 3 : 168(2×) *violája* 1 : 93, *szerelme hölgye* 6 : 165, 263 *leánya* 6 : 448, *szerelme* →*férjhávali összekelés* 6 : 307 ~ *galambja: (gúny, párh)* Jó estét magának, Szerelem galambja, Ifjuság rózsája, Nagyanyám nagyanyja! (BI/2 : 314), *(birt szerk, kép:)* ~ *asztala* 2 : 112 ~ *ege* 3 : 67; 4 : 150 ~ *(s barátság)* →*felhői* v. *fellege* 2 : 53(2×) ~ *hegye*[1] 2 : 263 ~ *(tündér)kertje* 1 : 228(2×); 6 : 436 ~ *napja*[1] 1 : 280 ~ *rózsája* v. *rózsákkal hintett* →*nyoszolyája* 2 : 98(3×), 255, 265, 404 ~ *tavasza*

1 : 305; 3 : 248 ~ *tőkéje* 1 : 238 ~ *varázsvesszeje* 2 : 188 ~ *virága — barátság →méhe*[1] 1 : 335 ~ *virágbokrétája — honszeretet →tölviskoronája* 2 : 124, *(birt szerk, kép, halm:)* ~ *felhői←*, *→fülemüléje, →holdvilága, →pohara, →rózsafája* 3 : 23(5×), *(jelzős birt szerk:) →élő* ~ *bölcsője* 3 : 201 *első* ~ *kinja* v. *titka* Mint a szív az első szerelemnek titkát, Rejti a kis kunyhót bércek koszorúja (309/1 : 276) + 6 : 60 *első*, ill. *nagy* ~ *tárgya←* 1 : 87; 6 : 156 *hű* ~ *hona←* 3 : 258 *nem kölcsönös* ~ *áldozata* 6 : 57 *lobogó* ~ *árjai*[2] 3 : 284 *nem viszonzott* ~ *baja←* v. *keserve* v. *→kínja* 1 : 294(2×), 347 *→titkolt* ~ *fájdalma* 1 : 132, *(jelzős birt szerk, kép:) boldog* ~ *lombjai←* 2 : 116 *hűséges* ~ *gyertyája←* 1 : 137; *(szókapcs:)* ~ *bántja* v. *gyötri* 1 : 226, 316; 2 : 93 ~ *epeszti vkiért* 2 : 41 ~ *keletkezik* v. *támad vkiben vki iránt* 4 : 74, 129 ~ *lángol←* *a szív mélyén* 2 : 249 ~ *lobbot←* *vet szívében* 1 : 279 *szerelme nő*[1] *(vki iránt)* 1 : 279, 299; 4 : 131; 6 : 144, *szerelmet áldoz vkinek* 1 : 11 *érez* 1 : 240 *esd* v. *kér (vkitől)* 1 : 326; 2 : 108; 6 : 57, *szerelmet esküszik vkinek* 4 : 175 *(megszem)* Lehel ifjusága e csatákban telt el .. Volt még is kedvese, a kinek szerelmet Esküdt, ki mindig ott volt oldala mellett .. Szükség-e mondanom, hogy a kürtöt értem? (LV/3 : 304), *szerelmet hazudik* v. *tettet (vkiért)* 1 : 241; 4 : 164, 185 *nyer (vkitől)* 1 : 133; 2 : 105 *vall vkinek* 2 : 175; 6 : 397 *szerelmét bebizonyítja* v. *bemutatja* v. *tanúsítja* 1 : 242; 3 : 15; 4 : 240 *megvallja* 6 : 242, *vkinek a szerelmét bírja* 6 : 111, 159 *megérdemli* 2 : 78, 95 *megnyeri* 6 : 143 *viszonozza* 6 : 240, ~*be esik* 1 : 307, 411 ~*ből meghal* 6 : 20, 46 *szerelméből kigyógyul* 6 : 62 ~*re gyúl* v. *lobban* 1 : 345; 4 : 74 ~*mel játszik* v. ~ *játékait←* *játssza* 1 : 14; 2 : 280; 3 : 304, *(fig etym:)* ~*mel (meg)szeret* Szeretjük egymást égő szerelemmel (609/2 : 188) + 1 : 139—40; 2 : 86; 3 : 199, 249; *(célzás* **Km***-ra; tőism)* igen sokszor történik, hogy nemcsak a szerelem, hanem a szerető is vak (RH/6 : 244) | *(címekben)* A szerelem (596/2 : 174; 7 : 517; PE. 11 : [199]) Mi a szerelem? (690/2 : 286; 7 : 518; PE. 11 : [200]) + 1 : 175, 299, 307, 411 *(páros kif)* Szerelem és bor (236/1 : 228); *(jelzővel:) édes* ~ Keserű élet, édes szerelem (577/2 : 150; PE. 11 : [199]) *első* ~ Első szerelmem (174/1 : 105) + 3 : 249; *(birt szerk:)* ~ *átka* 1 : 337 ~ *Gyöngyei←* *(Bertának)* 1 : 409(2×), 419; 7 : 597, *638 ~ *gyötrelme←* *(Egy szőke hölgyhöz)* 1 : 395, 396(2×) ~*nek lobogója* 1 : 304 *A* ~ *országa* 2 : 280, 7 : 518; PE. 11 : [200]) ~*nek rózsafája* 3 : 23 ~ *vándorai* 1 : 157; (más szerző művének címében) *A költő szerelme* 7 : *508 *A sátán szerelme* 7 : *506, *509 | (megszemélyesített dologgal kapcs.; *tőism:) szeret* — ~ Anyám .. A vadonerdő legszebb fája volt. A fergeteg beléje szeretett .. szerelme célt nem érhetett (408/1 : 355) ~ — *szerető* 1 : 334 | *(megszól* v. *felkiáltás)* Mindenható erő vagy, szerelem! (S/2 : 78) + 1 : 50; 2 : 106, 238 (idézetben:) reszketek .. ha amaz ölelő karokra gondolok. „Oh szerelem, lelkem szép üdvessége. . . — —" (UJ/5 : 44) *(párh:) szabadság* — ~ 3 : 18; *(kép)* Oh szerelem [verscím is], te óriási láng! (469/2 : 37) + 1 : 33; 2 : 9, 46, 78(2×), 192, 251 *(kép, párh)* Isten veled, égi virág. . . szerelem! S föld hajnali csillaga, napja. . . dicsőség! (100/1 : 47); *(megszem, ism)* Szerelem, szerelem, te kedves szép vendég (SzM/2 : 262); *(jelzővel:) édes* ~ 2 : 150(5×); 3 : 270 *(párh)* Dicső vitézség! édes szerelem! (828/3 : 201), *→égő* ~ — *hamvadó haza* 2 : 238 *első* ~ 2 : 18 *hű* ~ Kicsiny madár, Dalolj nekem. . . Tündéri dal, Hű szerelem!. . . (735/3 : 17) *keserű* ~*: (ism)* Szerelem, szerelem [verscím is], Keserű szerelem! Miért bántál ollyan Kegyetlenül velem? (233/1 : 226) *virágos* ~ 2 : 255 — **a)** 'ennek megnyilvánulása, kifejeződése': az, ki őt karjaiban tarthatta .. remegését, lázas vonaglásait szive alatt érezhette .. mondhatta volna, hogy: mind e szerelem az enyém (ÁB/6 : 444) *(párh)* [szívem!] Véreddel majd megírhatom Szerelmem és hattyúdalom. (214/1 : 171); *(jelzővel:) szent* ~ mindenik hang egy egy szent szerelem (797/3 : 96); *(birt szerk:)* ~ *szava* 1 : 242; 6 : 145 ~ *s →gyűlölség szikrája* 1 : 324 ~ *tekintete* Hallga! ez az ő lépte a hágcsón! De Katica nem siet többé a szerelem tekintetével, teljes odaadással elébe (RH/6 : 289), *(birt szerk, kép:)* ~ *(láng)patakja* 3 : 15, 328; (hat) ~*mel* látlak téged Szerelemmel rám mosolygani (346/1 : 303) *(páros kif:) csodálattal,* ~*mel* 6 : 147 *(jelzővel, páros kif:) →gyöngéden, benső* ~*mel* 6 : 373 — **b)** 'ilyen érzelmen alapuló kapcsolat': mi a szerelmet illeti: jobb lesz Talán szeretők helyett feleség (128/1 : 72) Látja ama csillagot balra a nagy medvétől? .. Az a mienk, mellyet Elíza szerelmünk jelképeül választa (KH/6 : 24) + 6 : 31, 38, 62, 146, 262 *(páros kif:)* ~ *és trón* 4 :183 *(felsor:)* ~, *öröm, foglalkozás és →önbecs* 6 : 159 *(párh)* [Eudoxia] a szerelemben ugy, mint a polgári jogban érvényes tiz évi idősülést állitá. (RH/6 : 59) *(szembeáll)* joga van .. a szerelemtől várni boldogságot, mellyet házassága tőle megtagada. (KH/6 : 60); *(jelzővel:) egyesülő* ~ 2 : 178 *→halálhozó rémes* ~ 4 : 382; *(szókapcs:) szerelmet köt vkivel* 1 : 350 — **c)** 'ez a szó (szokatlan alakban)': olvasám .. verseidet .. csak a marklatán .. szerelmi [olvasata es. *szerelm]* s több effélékkel nem tudok megbarátkozni (L 43/7 : 30—1)

2. *(szépítő)* 'szeretkezés, nemi kapcsolat': o bűn, o förtelem . . . Szerelmet . . . pénz vehet! (52/3 : 278) *Kincsért szerelmet, s így egymásnak Nem tartozandunk semmivel. (88/3 : 317); *(szókapcs:) szerelmet élvez: (megszem)* a viráglyánykákhoz jőnek az

imádók, Égő szenvedéllyel jőnek a vadméhek, S élveznek szerelmet. (309/1 : 276) | *(megszól; ráértés, jelzővel:)* gyönyörű ~ istenek űzik az emberi nemmel Boldog vegyülésben Játékidat, oh gyönyörű szerelem. (658/2 : 243)

3. *(átv)* 'az a személy, akibe vki szerelmes': A katona urak változtatják szerelmöket, mint garnisonukat (KH/6 : 65) + 6 : 15 *(birt szerk:)* *szíve szerelme* Veselényi .. gondolkodék szíve szerelmérül (SzM/2 : 263) | *(megszól)* Téged keresnek szemeim, Csak tégedet, szerelmem! (825/3 : 313) + 1 : 261; 2 : 226; 4 : 33; 6 : 450 *(páros kif:)* *férjem, szerelmem* 4 : 151 *(párh:)* *szerelmem — kedvesem* 3 : 164 *(halm:)* *→szívem, szerelmem, lelkem, életem* 3 : 190—1(7×) *(birt szerk:)* *szívem szerelme* 2 : 203

4. *(rég, vál)* 'szeretet, ragaszkodás': (személy iránt; *páros kif)* hitvesem van és van gyermekem... Mi lesz belőlök nélkülem? Ki fogja eltáplálni őket Kenyérrel s szerelemmel? (Ap/3 : 165); *(jelzővel:)* *földi* ~ Emma .. várta ugyan anyja s vőlegénye megérkezését, utóbb azonban minden földi szerelmét gyermekére fordítá (NI/6 : 426) | (dolog iránt; *ism)* Hejh, alföld, alföld, nem reméltem, Hogy így fizess szerelmemért! Vagy tán e zápor és ez a sár Éppen szerelmemért a bér? (623/2 : 204); *(jelzővel:)* *ártatlan ~ : (tőism)* Mi a csillagokat illeti, megvallom, igen szeretem őket. [—] Egészen ártatlan szerelem, gondolá Pomenars ur. (KH/6 : 67) *→hon iránti* ~ 6 : 138; *(jelzős birt szerk:)* *→művészet szent szerelme* 1 : 162 — **a)** *(szókapcs; felkiáltás:)* *az ég szerelmére!* Az ég szerelmére! jajdult föl János, már ismét párbaj? (HKöt/4 : 73) + 4 : 62 *az →Isten (szent) szerelméért!* v. *szerelmére!* 1 : 323; 3 : 100; 4 : 23, 89, 120; 6 : 445

5. (sajtóhiba *türelem* helyett:) Szerelem! [Geduld! ~ un moment!] nem akarnék házamban vaságyat. (KH/6 : 16)

szerelembáj fn **1** | *-t* 1
(vál, ford) 'szerelem varázsa': olly férfival .. ki az aggkor nyugodt érettségével örök ifjuságu lélek hevét párosítja, a bizalom napról napra édesebb lesz, mert a jövő iránt semmi félelem sem dulja fel itt a szerelembájt [Liebreiz]. (KH/6 : 50)

szerelem[dal] fn **1**
'szerelmi dal': *(verscím, rövidített páros kif)* Szerelem- és pipadal (134/1 : 77)

szerelemféltés fn **9** | **szerelemféltés** 8, **szerelem féltés** 1: *-Ø* 6 (b 1) | *-be* 2; *-ből* 1
'szerelmi féltékenység': [a fiatalember] figyelmesen kémlé a terem ellenkező oldalának páholyait; Flamareilné .. Szerelemféltés ösztönéből .. vizsgálá vonásait (KH/6 : 9) + 6 : 7 *(tőism:)* *→szerelemféltő* — ~ 4 : 404; *(kép, tőism)* Nincs jogom, hogy féltselek, leányka .. Néha mégis szerelemféltés, e Legborzasztóbb mennykő üt belém. (343/1 : 301) *(megszem)* Ezeket [= a bálozókat] az őrültség, kicsapongás hozta ide .. én a pokoli szerelemféltés vagyok (ÁB/6 : 443); *(szókapcs:)* *~be esik* olasznőként szerelemféltésbe esik, s melodramai szavakat jő fülembe kiáltani (KH/6 : 17) *~be hoz vkit* ezen uracska .. önt illy őrült szerelemféltésbe hozza (KH/6 : 35) | (megszemélyesített dologra vonatk.; *kép)* [Veselényit] Mária fogadta .. Az asztalra téve reszketett a lámpa; Tán szerelemféltés volt reszkető lángja. (SzM/2 : 263); *(szókapcs:)* ~ *bántja* Mit nézesz, öreg kard, Ollyan mérgesen ránk? Vén golyhó, talán a Szerelemféltés bánt? (765/3 : 51)

szerelemféltő mn **2**
'szerelmi féltékenységben szenvedő (személy)': *(tőism)* ez az asszony nem megy ki fejemből. S vén napjaimra szerelemféltő lettem miatta s szerelem féltésből száműzetém fiamat. (TH/4 : 404) — **a)** 'ilyen személytől származó, rá jellemző': Flamareilné szerelemféltő gondoskodása rég beavatá őt [= Edvárdot] azon kis diplomatai színlésekbe (KH/6 : 14)

szerelemhistória fn **1**
(biz) 'szerelmi történet, ügy': [professzoraimat] Kutyáliter infestáltam .. Egynek plane... no de minthogy Szerelemhistória, Talán jobb lesz in aeternum Sub rosa maradnia. (152/1 : 90)

szerelemisten fn **1** | *-eket* 1
'a szerelem mitológiai istene; *(átv)* ilyen lényt ábrázoló kép': *hímzett ördögök, →angyalok s ~ek* 6 : 98

szerelemlovag fn **1**
(vál) 'udvarló': *(szembeáll:)* ~ — *kérő←* 6 : 17

szerelemről mn **1**
(vál) 'szerelemről való': Utitársam .. Az egész úton szerelme történetével tartott .. a sok szerelemről beszéd még homöopathicus cura gyanánt is szolgált a roppant forróság ellen (ÚL/5 : 63)

szerelemteljes mn **1** | *-ek* 1
'szerelmi érzéssel teli': *(rövidített páros kif:)* *→öröm[teljes] és* ~ 6 : 235

[szereleműzött] mn
(vál) 'szerelmi érzés által hajszolt'
[szereleműzötten] hat: *(elav)* **szerelmüzötten 1** — *(rövidített páros kif)* tudám, ki a lovag, ki olly sietve s bizonyosan vágy és szerelmüzötten jött ide. (NI/6 : 429)

szerelemvágy fn 1
'szerelem iránti vágyakozás': *(verscím)* Szerelemvágy (318/1 : 283)

szerelemvágyas mn 1
(vál) 'szerelmi vággyal telt': *(tréf, dagályos)* Jelen volt .. A helybeli lágyszivü kántor, Torkának szárazságával S szerelemvágyas kebelének Tengerkínjaival. (HK/1 : 126)

szerelemvallás fn 1 | *-ától* 1
'az a tény, hogy vki szerelmet vall': a helybeli lágyszivü kántornak Szerelemvallásától .. figyelmeteket A templom tájékára csigázom (HK/1 : 133)

szerelmes mn és fn **50**
I. mn 41 | 37 : -Ø 36 | *-sé* 1
1. 'vki iránt szerelmet érző': Aszód —! .. Itt voltam először szerelmes (UJ/5 : 19) Szerelmes vagyok én [verscím is], Vagy tán tűzbe estem? (522/2 : 98) + 2 : 139; 6 : 17, 21, 44, 400; 7 : 59, *512 *(tőism)* Soha sem volt az szerelmes [verscím is], a ki Mondja, hogy rabság a szerelem. (353/1 : 307) + 5 : 63(2×); ~ *vkibe* Szerelmes vagyok én [verscím is]; Megmondjam-e, kibe? Egy barna kis leány Hófehér lelkibe! (523/2 : 99) + 4 : 149; 6 : 42 *(nyomósítva:)* →*halálosan* ~ *vkibe* 6 : 398; ~ *pár* ld. **[szerelmespár]** | (szívről, lélekről) ~ *kebel*← 2 : 37 ~ *lélek* mélyen nézek a szép lyány szemébe .. Dalaim, mik illyenkor teremnek, Vadrózsái szerelmes lelkemnek. (501/2 : 67) + 2 : 73 ~ *szív* A merre Marci járt, volt harang szólása, Sok szerelmes szívnek hangos dobogása. (604/2 : 183) | (megszemélyesített állatról, dologról; *verscím)* A szerelmes tenger (490/2 : 47) *(hsl)* csillogott belé [a kisfiú] szeme, Mint két szerelmes szentjánosbogár (Ap/3 : 111) — **a)** 'szerelmet kifejező': ~ *levél*← 4 : 212 ~ *pillantás*← 4 : 72 ~ *vers* az elől a szerelmes versem elől hagyd ki mind a Júliát mind az Erdődöt, csupán a dátumot tedd cimül (L 119/7 : 39) — **b)** 'szerelmes személyt megjelenítő (szerep)': Csötörtökön vagy szombaton lépek föl először. Szerelmes szerepeket fogok játszani. (L 29/7 : 24)
2. *(átv)* 'olyan (személy), akinek nagyon tetszik vmi': ~ *vmibe* amaz [az öltözet] sokkal szebb, mint az azur és arany színüek, mellyekbe olly szerelmes vagy (RH/6 : 114) — **a)** 'vmit megszerezni kívánó': ~ *vmibe* Ha az ellen fegyverünkbe Szerelmes .. vegye ki kezeinkből, Mi magunk ne adjuk át. (750/3 : 34)
3. *(vál)* 'szerelemmel szeretett (személy)': *(halm)* Ott vár reám .. Az én szerelmes édes Kedves kis angyalom. (640/2 : 200) | *(megszól)* Ifju menyasszonyom; Érted száz halálba Mennék meg sem állva, Szerelmes angyalom! (777/3 : 67) + 1 : 190 — **a)** *(elav)* 'szeretett, kedves (személy'): *(formális megszól)* Ejh, ejh, szerelmes fiam, csak nagy kedved van gúnyolódni. (TH/4 : 177); (érzelmileg színezett felkiáltásban; *tőism)* Oh én szerelmes istenem, Ez még korán sem szerelem! (690/2 : 286) | *(ráértés; levélbeli megszól, helyesbítés)* Szerelmes. . . az az szeretett édes barátnéim .. Amália, Johanna és Vilhelmina! (L 100/7 : 34)
II. fn 9 | -Ø 6 (b 1), *-ek* b 1; *-em* 1 || *-é* 1
1. 'szerelmes személy': Fiam a szerelmesek szokott pontosságával járt el a városvégi házhoz (HKöt/4 : 74) itt ismertem meg Juliskámat, a világ legdicsőbb leányát. Talán minden szerelmes ezt tartja kedveséről (ÚL/5 : 49) + 6 : 21, 32 *(párh:)* ~ — *költő*← 1 : 348; *két* ~ 'szerelmespár' 1 : 349; 6 : 246 *(hsl)* boldogan fogunk végig sétálni az életen, mint két szerelmes valami szép kert lugasán (HKöt/4 : 49)
2. *vki* ~*e* 'az a személy, akit szerelem fűz vkihez': ugyan ki és minő lesz Majd az én szerelmesem? (89/1 : 39)
szerelmesen hat 4 — **I. 1.** *(páros kif)* [Mornac] szomorún, szerelmesen ment el (KH/6 : 63) | (megszemélyesített dologról; *ism)* a hold .. Sugárait szerelmesen Mosolygva hinti rám. Szegény bohó! mit kandikálsz Ollyan szerelmesen? (147/1 : 86) — **2. a)** ~ *mosolyog*← *vmire* 7 : 180

szerelmesi mn 1
(vál, ford) 'szerelmes személyre jellemző': Monthermer Hugonak, valódi szerelmesi feledékenységgel, sohasem jutott eszébe, hogy törpe kalauzuknak parancsokat adjon (RH/6 : 168)

szerelmeskedés fn 4 | *-t* 1; *-ért* 1; *-eiről* 1; *-sel* 1
(ford; kissé *rosszalló)* 'szerelmi viszony': Ah, ah! tehát szoknya kormánya alatt vagyunk .. szokás ellen vét kedvesem .. Ön még mit sem szóla nekem szerelmeskedéseiről [Liebschaften]. (KH/6 : 11) + uo. *(szembeáll)* Mi ön házassága felől végzünk .. s ön holmi szerelmeskedésért a hetedik égbe röpül (KH/6 : 19—20); *(szókapcs:)* ~*t kezd* ha 20 éves volnék, s kedvem kerekednék az előkelő világban szerelmeskedést kezdeni, Flamareilné asszonyt mindenek elébe tenném. (KH/6 : 27)

szerelmeskedik tn ige 1 | *-tem* 1
(ford) 'szerelmi kapcsolato(ka)t tart fenn': Öreg vagyok, de .. Miként ti most, én is szerelmeskedtem [j'ai vécu de caresses] (498/2 : 64)

szerelmesnő fn 3 | -Ø 1 | *-nek* 2
(ford) 'szerelmes szerepeket játszó színésznő': *(felsor)* milly gyönyörű szerelmesnő

[Liebhaberin], milly isteni komorna, milly pompás apród! (J/6 : 398) + 6 : 400; *első* ~ 'ilyen főszerepeket játszó színésznő': Ön színésznő? .. Szerződött? — Szerződtem, még pedig első szerelmesnőnek [erste Liebhaberin]. (J/6 : 405)

[szerelmespár] fn: **szerelmes pár 1**
'egymásba szerelmes férfi és nő együtt': a szép Verónában .. két ellenség átkos vériből Egy bal sorsú szerelmes pár eredt (RJ/4 : 382)

szerelmetes mn **6**
(elav) 'kedves, szeretett; szerelmes (3. a)': már sírba zártam Szerelmetes hitestársam (117/1 : 63) *(gúny)* A mi szerelmetes szomszédunk, a német, A kiért ezennel csavarom elmémet .. Mert barátja vagyok a német sógornak, Mint e tolakodó légy itt az orromnak (LV/3 : 311) | *(megszól)* Szerelmetes barátom, jó napot! (164/1 : 96) + 3 : 87; 7 : 101 *(formális)* [Sülülü:] Jó zarándok .. az sehogy sincs inyemre, hogy épen ide mellém ült. [Borics]: Miért, szerelmetes fiam? (TH/4 : 177)

szerelmi mn **21**
1. 'szerelemmel kapcsolatos': ~ *enyelgés*← 6 : 242 ~ *jelenet* Csók és édes szavak... S szerelmi jelenet... (52/3 : 278) ~ *remény* Marci .. szerelmi reményének következtében mégsem állhatta meg, hogy az öreg kovács halálán meg ne örüljön (FL/4 : 131) ~ *történet* Jól végződött szerelmi történetet soha sem láttam kellemesen kezdődni. (RH/6 : 205) + 5 : 50 ~ *vallomás*← 2 : 86, 308 ~ *viszony*← 6 : 240 — **a)** 'szerelem okozta': *(páros kif:)* ~, *égető*← 3 : 277; ~ *baj*← 3 : *318; 6 : 24; 7 : 15 ~ *bú*← 4 : 164 — **b)** 'szerelmet jelképező': ~ *lánc*← 1 : 318 ~ *zálog*← 2 : 156 ~ *zászló*← 1 : 304 — **c)** 'szerelemben töltött': ~ *órák*← 1 : 292
2. 'szerelemről szóló, vele foglalkozó': ~ *dal*← v. →*ének* 3 : 196, 260 ~ *költemény*← 7 : *505 ~ *lant*← 1 : 347

[szerelmű] mn: **szerelmü 2**
(jelzővel) 'vmilyen szerelmi érzéssel teli': *boldog* ~ *szívpár*← 3 : 266 *tiszta* ~ *szív* szivét, A tiszta szerelmü szivet, Pokolbeli kínnak Százharminchatezer bicskája Hasitotta keresztül (HK/1 : 136)

szerelmüzötten ld. **[szereleműzött]**

Szerencs tulfn **2** | *-Ø* 1 | *-nél* 1
(földrn) 'egykori mezőváros, ma község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében': ma a Hegyalján jöttem keresztül. Szerencsnél legszebb a kilátás. (ÚL/5 : 64) (vers keltezésében:) Panyó Panni .. Szerencs (636/PE. 11 : [95])

szerencse fn **127** | *-Ø* 37 (b 7); *-m* 19 (b 1), *-d* 4, *-je* 14 (b 1), *-nk* 2 | *-t* 13, *-jét* 4, *-jöket* 1; *-ben* 6; *-hez* 3; *-n* 1; *-mnek* b 1, *-jének* 1; *-re* 12, *-mre* 4, *-d[re]* 1, *-jére* 1, *-jökre* 1; *-jével* 1 || *-é* 1
1. 'az ember életét alakító (véletlen) körülmények összessége; sors': Hejh zsiványság .. Lesz belőled, ugy hord a szerencse, Száraz fának száradó gyümölcse. (385/1 : 332) *(párh:)* önmaga — ~ 5 : 140; *(jelzővel:)* *bal* ~ ld. **balszerencse**, *igazságtalan* ~ 4 : 31 *játszi* ~ 3 : 251 *jó* ~ nem várom én a jó szerencsét A harc végéig. (Cor/4 : 364) + 1 : 92, 162; 3 : 187; 4 : 311; 5 : 131 *kedvező* ~ 3 : 248, *vak* ~ ld. **[vakszerencse]**, *változó* ~ 1 : 13; *(birt szerk:)* ~ *áldása* v. *kegyelme* 1 : 45; 3 : 251 ~ *kényei* 3 : 250 ~ *szeszélye* 1 : 42, *(birt szerk, kép:)* ~ *szekere* 1 : 13; *(szókapcs:)* ~ *és az Isten* →*elpártol vkitől* 3 : 220 *a* ~ *fordul* szomszéd uram .. Ne bántsa a fiát, a szerencse fordul, Derék ember válik abbul a Sándorbul! (629/2 : 210) *a* ~ *kedvez vkinek* 1 : 40, 92; 4 : 247 *a* ~ *pártol vkit* Ternyei .. miért nem lőtte keresztül szívemet!... ha már őt pártolta az igazságtalan szerencse (HKöt/4 : 31) ~*t kísért* 6 : 20
2. 'a körülmények kedvező alakulása': Gazd'uram ugyan nem legszebben bánt velem; Hanem .. igazság szerint ő oka szerencsémnek (JV/1 : 204) [a bécsiek] Kegyelmes jó császárjokat Elkergetik .. De ez lesz a magyarra nézve a Szerencse napja (761/3 : 46) + 6 : 147, 248 *(párh)* fia .. szerencse közt s dicséretek és elnézések alatt nőtt fel (RH/6 : 96); *(ellent:)* *balsors* — ~ 3 : 218 ~ — *nyomorúság* 4 : 108; *(jelzővel:)* *nagy* ~ kevélység .. nagy szerencsében mindig kisérti A boldogot (Cor/4 : 352) *váratlan* ~ 6 : 428; *(birt szerk, kép,* ill. *megszem:)* ~ *épülete* 4 : 68 ~ *markai* Jámbor szomszéd, német, világ minden kincsét Szerencse markai országodra hintsék (LV/3 : 311) + 1 : 238; *(szókapcs:)* ~ *(vagy* →*inség) ér vkit* vidám levék, mintha váratlan szerencse ért volna (NI/6 : 428) + 1 : 211 ~ *szolgál vkinek* Költőkebelnek nem szolgál szerencse (315/1 : 280) ~*je van:* *(szembeáll)* Na, ha szerencséd van, a madárfogót saját kelepcéjében foghatod meg; de ha eszed van, visszalovagolsz Herefordba (RH/6 : 199) ~*jével él* [Hannibál] nagy ember volt .. de .. nem tudott szerencséjével élni (P 259/5 : 140) — **a)** 'kedvező (véletlen) körülmény': „.. tán holnap látni fogom!" S örömében a szerencsén, mellyet képzete föste elébe, [Katica] tapsolt kis kezeivel. (RH/6 : 156); (hat) ~*re* Dániel gazda .. neki-rohant feleségének, s pofon akarta vágni, de szerencsére csak a fejkötőt ütötte le fejéről. (FL/4 : 121) + 5 : 104(2×), 128; 6 : 23, 42, 187, 279, 403; 7 : 169, ~*jére* szerencsémre másnap reggel korán indultunk; ott feküdt még a Tátra egész pompájában (UJ/5 : 24) + 4 :

161; 5 : 99; 6 : 247; 7 : 22 *(ellent:) ~jére vagy →szerencsétlenségére* 5 : 66; (állítmányként) ~, *hogy* 'jó, hogy': Szerencse, hogy írom, és hogy nem rajzolom [a táblabíró hasát], Erre nagyon kicsiny volna papirosom. (Tb/3 : 289) *(párh)* Milly szerencse, milly boldogság, Hogy tanultam logicát (BI/2 : 312) *(jelzővel:) nagy* ~ nem mond reánk ítéletet a lelkiösmeret, mi nagy szerencse, mert ez ugyan szigorú biró (TH/4 : 159), *(egyetlen) ~je(, hogy)* 'örülhet neki': Meg akartalak ölni .. Szerencséd, hogy fölébredtél. (TH/4 : 156) + 2 : 8, 187, 241; 6 : 359; 7 : 199 *(ellent:) ~je — szerencsétlensége* 4 : 24(2×); *(szókapcs:) ezer a ~je* 1 : 194 — **b)** 'a véletlen kedvező alakulása': (kártyázáskor:) [a kártyások] azt tartják, hogy az első szerencse ritkán jó (HKöt/4 : 54) kételkedhettem a szerencsében, melly tündérként mosolyga rám, valahányszor kártyaasztalnál űltem (HKöt/4 : 63); *(szókapcs:) a ~ fordul* távozni akartam, midőn a szerencse fordult, és ő elkezdett veszteni. (HKöt/4 : 26) | (sorsoláskor:) A dicső férfiak! fölirom nevöket, Kalapomba vetem, s aztán a mellyiket A szerencse éri .. Halhatatlanítni fogja harsány dalom (Tb/3 : 288)

3. 'boldogulás (lehetősége)': nagyobb szerencse, estenként a szinházban tündökölni, mint .. cukrot és kávét árulni. (J/6 : 400) + 6 : 223; *(páros kif:) ~ vagy biztosság* minthogy vagy szerencséd vagy biztosságodra nézve szükséges lehet .. innen menekűlni .. meghatárzom váltságdíjadat (RH/6 : 236) ~, *boldogság: (elhallg)* atyám mindig azt zugá fülembe, hogy szerencséje, boldogsága áll azon, ha ezen ember... — — (HKöt/4 : 77) ~ *és siker* 6 : 256; *(szókapcs:) ~t csinál* 6 : 26, 416 *~jét elszalasztja* 6 : 63 *~jét megalapítja*, ill. *akarja: (ism* párbeszédben:) Hagyja ott munkáját .. Hogy szerencséjét megalapítsa .. Ki által? — Én általam .. csak jőjön, ha szerencséjét akarja. — Ki ne akarná a maga szerencséjét?... de ha rá szed ön! (HKöt/4 : 86) *~t tesz: (elav, ford)* 'karriert csinál': Ha Jennynek .. csakugyan van annyi tehetsége, hogy a szinpadon szerencsét tesz [Glück .. zu machen], azt mondom, jól tette, hogy nem jött hozzám (J/6 : 407) *~jét tönkreteszi* 4 : 303 *~re kap* 'karriert csinál': Párizsban nem sok idő kell, hogy szerencsére kapjon az ember [um sein Glück zu machen] (J/6 : 404) — **a)** 'jó eredmény, siker': Szétment a magyarság nyugatra keletre, Zászlóikat mindig szerencse követte (LV/3 : 304); *(szókapcs:) ~t kíván* 1. '(búcsúzáskor) sikert kíván': Monthermer Hugo .. [Robin Hoodnak] szerencsét kivánt utjára (RH/6 : 141); 2. 'gratulál': [Flamareilné] Loidének a világon legtermészetesb arccal kivánt szerencsét [wünschte sie zu ihrer Heirath .. Glück] (KH/6 : 66) **Km:** *bátraké a ~* 4 : 90 | (üdvözlésben, jókívánságban:) *(sok) ~t (→kívánok)* Menj, menj, ifju .. Sok szerencsét vándorlásodon (490/2 : 48) + 6 : 75, 387

4. *(átv, vál; túlz)* 'megtiszteltetés, kitüntetés': *(szókapcs:) (nagy) ~ jut vkinek: (évődés)* Nekem jutott a nagy szerencse, Pinty úrfit énekelni meg! (195/1 : 154) + 2 : 119 *~t keres* v. *vár* én nem vagyok azok között, kiket kiséretedül rendelének; s igazat szólva, nem is igen keresém e szerencsét (RH/6 : 192) + 6 : 44 *~t megérdemel* 4 : 48 *(rendkívüli) ~ben részesül* Táncolni megy? — ez már pompás! szabad kérdenem, mellyik hölgy részesül e rendkivüli szerencsében? (NI/6 : 433) + 6 : 437, *hogy* v. *miképp* v. *mint jutok e ~hez?* 'minek köszönhetem ezt a megtiszteltetést?': [Predszláva:] Végtelenűl szeretlek. [Saul:] S mint jutok e szerencséhez? (TH/4 : 161) *(ráértés, gúny, ism, párh)* [Erzsébet:] Utána jöttem önnek .. [Andor:] Mi a manó, és hogy jutok e szerencséhez? [Erzsébet:] Minek ez a .. könynyelmű hang? .. [Andor:] Hidd el, komolyan kérdeztem, hogy mikép jutok e szerencséhez? mert találkozásunk valóban szerencse rám nézve. [Erzsébet:] Csak szerencse? én azt reméltem, hogy boldogság lesz. (Drt/4 : 216), *~jének tartja: (tréf)* Ha .. bevégzed Toldit, Homer és Ossian szerencséjének fogja tartani, ha kezet fogsz velök. (L 200/7 : 139) — **a)** *(udv szókapcs*; találkozással, megismerkedéssel kapcs.) *~je lesz vkihez* 'társa lesz vki': Isten hozá önt, tisztelt honfitárs! Lesz hát szerencsénk önhöz, édes ur? Imádja úgy-e a müvészetet? (205/1 : 162) *kihez van ~m?* 'kicsoda ön?': *(megszem)* a dicsőség .. reám ismervén Mint régi barátját üdvözölne, de én Felelnék: nem tudom, kihez van szerencsém? (699/298) *vkihez van ~m?* 'ön az?': Csornay Károly úrhoz van szerencsém? kérdé az idegen. (Sz/4 : 8) *nincs* v. *nem lehet ~je* '(még) nem ismer vkit': Úri barátom .. hallotta-e már hirét Hiripi Gáspárnak? — Nincs szerencsém... válaszolék. (HKöt/4 : 47) + 7 : 60 — **b)** *(udv szókapcs:) van, lesz*, ill. *nincs ~je* (fn in-vel; tartalmatlan *körülírás)* Vachott Sándor Ur által van szerencséje levelemnek a Tekintetes Ur kezeibe jutni. (L 24/7 : 20) Fölötte csodálkozom, hogy nincs szerencsénk tisztelhetni a tábornagyot. (Drt/4 : 205) + 4 : 48, 212; 5 : 6, 37, 136; 6 : 14, 190, 398, 414, 438; 7 : 19(2×), 34 *(tréf* v. *gúny)* Másnap visszavitt S. A. barátom .. Várgedére, ugyanazon az uton, mellyet már volt egyszer szerencsém passirozni. (UJ/5 : 31) + 4 : 178; 5 : 11 *(tréf fig etym)* [a csecsemőnek] most van a szerencsétlen szerencséje, agyarat kapni (L 165/7 : 78)

szerencsecsillag fn **1** | *-om* **1**

(vál) 'vki szerencséjét, sorsának jobbra fordulását jelképező csillag': Pozsonba men-

tem .. innen Pápára, s itt némileg csillámlani kezdett szerencsecsillagom. (L 16/7 : 12)

[szerencsekívánás] fn: **szerencsekívánás 1, szerencse-kívánás 1, szerencse kívánás 1** | *-Ø* b 1, *-ok* 1 | *-aikat* 1
'(élőszóban kifejezett) jókívánság': mind az, mit Henrik hallott, a szerencse kívánás kiáltása volt (RH/6 : 384) + 6 : 74 (búcsúzáskor:) János .. számos szerencse-kívánások között Az óriásoktól .. elköltözött. (JV/1 : 213)

szerencséltet ts ige **1** | .. *ess* 1
(vál) 'megtisztel vmivel': [Béla:] Gedő .. Fogadd .. az esztergami grófságot. [Gedő:] Uram király, legyen elég jutalmamnak magában az, hogy rólam megemlékezni méltóztattál, és szerencséltess ajánlatoddal mást. (TH/4 : 192)

szerencsés mn **24** | *-Ø* 22, *-ek* 1 || *leg--ebb* 1
1. 'olyan (személy), akinek szerencséje (2.) van': Szerencsés egy fickó ez a Kerényi, kénye, kedve szerint élheti világát (ÚL/5 : 20) Millyen szerencsés vagyok, hogy veled így véletlenül találkoztam (Cor/4 : 330) *(párh)* az isten áldjon meg, fiam, Légy szerencsés, élj boldogúl (Ap/3 : 138) *(szembeáll)* Ternyei unokája .. olly szenvedélyes, de nem olly szerencsés kártyás lett, mint nagyapja volt (HKöt/4 : 90); ~ *vmiben* A Csizió is megjövendölte, hogy nem leszek szerencsés a barátságban (UJ/5 : 17) ~ *vmivel* Kökényszemeket szerettem hajdan, De szerencsés ezekkel nem voltam. (545/2 : 117) — **a)** *(udv*; állítmányként) 'olyan (személy), akit vmely szerencse (4.) ér': talán nincs a Tekintetes Ur minden részvét nélkűl sorsom iránt. Legyen szabad ezt remélnem, legyek olly szerencsés, hogy e remény valósuljon (L 31/7 : 24); (fn in-vel:) hugom nem leend szerencsés, önt nagybátyjaul bírhatni? (KH/6 : 37) + 6 : 431 | (dologról; fn in-vel:) Tisztelt barátom, az én verseim ritkán szerencsések ön lapjába jutni (L 242/7 : 175)
2. 'szerencsével (2.), sikerrel lezajló (esemény, vállalkozás)': Gálfalván .. azon szerencsés csatánk volt, mellyben az ellenséget példátlanul megfuttattuk. (P 264/5 : 139) *(párh)* Legyen munkátok olly nagy, olly szerencsés, Hogy bámultában .. Megálljon rajta a világ szeme (790/3 : 84) *(szembeáll:)* *nem ~, de →dicső* 5 : 133; ~ *siker←* 6 : 174, 222, 282 | *(udv szókapcs:)* ~ *jó →egészséget kíván* 7 : 35 ~ *jó estét!* „Adjon az úristen szerencsés jó estét!" Mondott nekik Jancsi illyen megköszöntést (JV/1 : 188) ~ *(jó) utat (kíván)* kívánok szerencsés útat, ha távozol, Legrégibb barátom! (620/2 : 202) + 1 : 203; 4 : 38; 6 : 105 — **a)** '(babonás hiedelem szerint) szerencsét hozó v. jelentő': micsoda nap van ma? — Szerda .. Szerencsés nap, mondám, szerdán házasodtam meg! (P 201/5 : 81)
3. *(átv*; *gúny)* 'szerencsétlen, balszerencsés': megettök Boisgontier Leo furta magát keresztül, kinek olly szerencsés eset által, millyen csak történhetik gymnasiumbelivel, mistress Lawington jutott (KH/6 : 17)

szerencsésen hsz **12**
1. 'jó szerencsével': *(páros kif): biztosan és ~* vezessen isten biztosan és szerencsésen e szomorú dolgon által! (RH/6 : 370) *vigan és ~: (gúny)* Utazásunk vigan és szerencsésen ment végbe, mert kettőnknek összevéve is csak valami hatvan oldalbordánkat törte-zúzta össze Túr környékének regényes utja (L 181/7 : 111) — **a)** 'baj nélkül': kiállottuk az első csatát, és szerencsésen. (N/4 : 112) *(páros kif)* [a huszárokkal] jó paripáik az Éji sötétségben Általusztak .. Szépen szerencsésen. (795/3 : 93); *(szókapcs:)* ~ *megérkezik←* 7 : 171 — **b)** *(átv; gúny)* 'balszerencsével; ügyetlenül': *(szókapcs:)* ~ *elveszt vmit* Tele rakta édes anyám Eleséggel a tarisznyám; Elvesztettem szerencsésen, Lesz módom a böjtölésben. (102/1 : 48) + 4 : 72
2. 'szerencsére; a beszélő örömére, megelégedésére': miután ezen ellenkedések szerencsésen elmúltak, ifju barátom, feledjük el a régi civódásainkat. (RH/6 : 235) [Hiripi] Más nap délre szerencsésen kijózanodott. (HKöt/4 : 67) + 6 : 100, 238 | (msz-szerűen) 'hála Istennek!': mire fölugrottunk, elállták az ajtót a fegyveres emberek. — Itt van, szerencsésen! kiáltotta egy felém tartva .. fogjátok el! (N/4 : 112)

szerencsétlen mn és fn **49**
I. mn 42 | *-Ø* 37 | *-eknek* 1 || *-ebb* 1 || *leg--ebb* 3
1. 'olyan (személy), akit (sok) sorscsapás ért': tengert láttunk, mellyben nyakig usznak a fák, mint valami szerencsétlen hajótörést szenvedők. (ÚL/5 : 47) szépnek látta a természetet, De benne mindenütt az embert Ollyan boldogtalannak .. Azt kezdte észrevenni, Hogy ő nem a legszerencsétlenebb (Ap/3 : 140) + 4 : 146; *(páros kif:)* ~, *bujdosó←* 4 : 37 *(részletezés)* Egressy Gábor .. a vasálare alatt gyengülő, végre vázzá sorvadt, lélekben eltompult, szerencsétlen királyfit .. személyesíté (P 37/7 : 634) *(párh:)* *szép →lelkű* — ~ 3 : 14 *(szembeáll, ism)* volt-e szerencsétlenebb királya Magyarországnak, mint ez, a ki egyike legjobbjainak? Ime, a legjobb és legszerencsétlenebb király [= II. Béla] (TH/4 : 193) | (állítmányként; fn in-vel) 'az a csapás éri, hogy': három év óta, midőn szerencsétlen levék, jó szüleimet elvesztenem, szűken éldegélek (J/6 : 396) | (dologról; *megszem, ism)* Ugy-e nem ismersz? a szabadság Csatáiban

kard voltam én [= bilincsed] .. Szerencsétlen te, *szerencsétlen* Kardoddal hol találkozál! (516/2 : 92) — **a)** 'emiatt szenvedő; boldogtalan': A hölgyek .. ugy élnek a szerelem bánatában, mint természetöknek megfelelő légkörben .. még is igen szerencsétleneknek érzik magokat. (KH/6 : 43) Szerencsétlen volt a faluban az az apa, kinek szép leánya, s a férj, kinek szép felesége volt, mert az istentelen úrfi mindegyikre gyalázatot hozott. (N/4 : 100) — **b)** *(átv)* 'ilyen személy érzelmeit kifejező': Ez arc fölött is két patak foly, Folytok, szerencsétlen könyek! (75/1 : 24)

2. 'balsorsa v. kedvezőtlen állapota miatt sajnálatra méltó (személy, állat)': Csak ugy vagyok, mint e szerencsétlen lovag, Kit szilaj paripa hurcol maga után (610/2 : 189) Folyó hó 13kán indultam Beregszászról .. rosz lovakon .. Hajam fölmeredt a borzalom miatt, mikor e szerencsétlen gebéket megpillantám (ÚL/5 : 68) — **a)** 'olyan (személy v. közösség), aki maga az oka kedvezőtlen állapotának': (sajnálkozás kif.:) Uram, át fogja ön látni, hogy józan ésszel nem beszélhetni illyet, minőt e szerencsétlen ember beszélt. Kérem .. bocsáttassa őt szabadon, hiszen holtrészeg. (Drt/4 : 211) + 6 : 188, 257, 287, 345 *(ism)* Szerencsétlen leányom! folytatá [az anya] egy könnyet törölve le szeméről .. Szerencsétlen leányom! tudta .. hogy ön nem fogja őt elvenni, és még is oda veté magát az ön karjaiba. (HKöt/4 : 35) *(szembeáll)* a szép, de szerencsétlen Greenly Katica .. a lángokra tekintett .. szemeiből mély, gondteljes gondolatok voltak olvashatók. (RH/6 : 253) || (rosszallás kif.:) Ha e szerencsétlen nép még egyszer fellázad ellenünk, méltó, hogy exterminálttassék. (P 272/5 : 137—8) *(halm:)* ~ *könnyenhivő*←, *mindenkiben bizó* 5 : 126 | *(megszól)* a szép Julcsát .. férje lóhátról hajtotta végig a falun karikásostorral .. Ugy-e jobb volna most, ha hozzám jöttél volna, szerencsétlen asszony? gondolta magában Marci (FL/4 : 138) + 7 : 166 — **b)** *(átv; rosszalló)* 'gyámoltalan, ügyefogyott': *(megszól)* Nőd készíti a vacsorát? — Igen. — Szerencsétlen ember! tehát nem tartasz szakácsnét vagy szakácsot? (HKöt/4 : 89)

3. 'gyászos, tragikus (esemény)': Ama szerencsétlen ütközet óta nem hallám bátyámnak hirét (RH/6 : 233) ⟨Boldogtalan két szerető .. Szerencsétlen bukásuk és haláluk⟩ Sajnálatos, boldogtalan haláluk Temett' el apjaik pörpatvarát. (RJ/4 : 382, 431) + 6 : 243, 348, 353, 359 *(szembeáll)* az emberek ezen dicső, noha tán szerencsétlen napról beszélendenek (RH/6 : 221) — **a)** 'fájdalmakkal, szenvedéssel járó (történés, érzelem)': a legkicsapongóbb terveket készíté, miket csak szerencsétlen szenvedély teremthet. (KH/6 : 56) Eudoxia .. olly kínt érze, melly hölgynek még kegyetlenebb, mint a szerencsétlen szerelem. (KH/6 : 61) + 6 : 60, 397; *(tréf fig etym:)* ~ *szerencse*← 7 : 78 — **b)** 'kedvezőtlen, hátrányos': „Bocsáss meg egy régi példabeszédért, Alured .. de tudod, azt mondják, hasonló hasonlónak örül .." „Szerencsétlen példabeszéd rád nézve, Rikárd" (RH/6 : 100) alkalmat nyerék, ellenmondásomat hangosan nyilvánitani. Ennek azon szerencsétlen következése lett, hogy az egész asztal táncügyeimbe keveredék. (NI/6 : 432)

II. fn 7 | -Ø 5 (b 1) | *-t* 1; *-en* 1

'szerencsétlen, sajnálatra méltó személy': Ki az? .. — Szegény öreg koldús .. — Eredj ki, Panni .. bocsásd be isten nevében azt a szerencsétlent. (N/4 : 100) kérem önt, szánakozzék e szerencsétlenen. (Drt/4 : 211) | *(felkiáltás* v. *megszól)* O én szerencsétlen azt hivém, hogy képes leszek őt boldogitani! (J/6 : 400) + 2 : 92 || *(rosszalló)* Hiripi Gáspár .. a szerencsétlen nem tért vissza többé a fogadóba. (HKöt/4 : 66) + 6 : 102 | *(megszól)* Mit kellett olvasnom a Pesti Divatlapban! .. . te kizárólagos dolgozótársa lettél. Szerencsétlen! (L 137/7 : 53)

szerencsétlenség fn **30** | -Ø 10, *-ek* b 1; *-em* 2, *-e* 4, *-ünk* 1 | *-et* 1, *-ünket* 1; *-ében* 1; *-nek* b 1, *-ének* b 1; *-re* 4, *-emre* 1, *-ünkre* 1; *-ről* 1

1. 'a körülmények kedvezőtlen alakulása': szegényre, a szerencsétlenség Ő reá mostan mért legtöbb gondot és bajt. Fáradoz napestig, vasárnapja sincsen .. Mint sajnálom én e jó öreg kocsmárost (370/1 : 320) *(páros kif)* nem álmodtad-e meg bajunkat, szerencsétlenségünket? (HKöt/4 : 53) *(szembeáll, halm)* A sors ugy akarta, hogy részt vegyek e hadsereg fáradalmaiban, veszélyeiben és szerencsétlenségében, s hogy diadalmánál ne legyek jelen. (P 272/5 : 135); *(birt szerk:)* ~*nek embere* 'szerencsétlen ember': Szerencsétlenségnek embere, ki vagy te? Hogy lábadat mered tenni e küszöbre. (JV/1 : 188); *(szókapcs:)* ~ *jut vkinek* Regélővármegyében nekem jutott a szerencsétlenség, [Garay] ujabb önkényének áldozatául esnem. (P 26/5 : 7) — **a)** 'ez a szó': *(ráértés; ism* párbeszédben:) vajon nem álmodtad-e meg bajunkat, szerencsétlenségünket? — *Szerencsétlenség?* én nem tudom, mit jelent e szó, mert soha sem tapasztaltam. (HKöt/4 : 53—4) — **b)** 'kedvezőtlen körülmény, baj': Szerencsétlenség, hogy meg nem találtam [Katicát] (RH/6 : 379); *(jelzővel:)* *nagy* ~ „Megváltoztatá szándokát [a herceg] .. s csak holnap reggel lesz Nottinghamban." „Ah! ez nagy szerencsétlenség," szólt Lucy. (RH/6 : 351) + 6 : 336; (hat) ~*(é)re* 'sajnos; az a baj(a), hogy': Az öreg, szerencsétlenségére, egy szép reggel igen meghűté magát (J/6 : 401) + 6 : 42, 244, 261, 348 *(ellent)*

szerencsémre vagy szerencsétlenségemre megfogott jó vagy rosz angyalom, és elvezetett onnan (ÚL/5 : 66); (állítmányként) *(az a)* ~*e(, hogy)* 'ua.': mit szólhatna az ember olly színésznőről, kinek szerencsétlensége, olly darabban lépni föl, melly megbukik? (J/6 : 409) + 6 : 10, 28; 7 : 48 *(ellent, tőism)* [a gyermeket] Már elvitték, s ez szerencséje volt .. szerencséje volt? ah, inkább szerencsétlensége. Jobb lett volna neked, ekkor, itt halnod meg, szegény, szegény fiam te! (HKöt/4 : 24)

2. 'váratlan szerencsétlen esemény, történés': mindnyájan megfordúltak, hogy urok rokonát .. üdvezeljék, legkevésbbé sem tudatván, hogy értesűltek a történt szerencsétlenségről. (RH/6 : 300) utnak indultunk, s mentünk most már csakugyan minden szerencsétlenség nélkül (UJ/5 : 34); *(jelzővel:) fekete* ~ illy gazember ágyasává tenni magát! .. Roszabb, mint a legfeketébb szerencsétlenség, mellyel a sors fenyíthet (RH/6 : 110) *szívdöbbentő s →hajmeresztő* ~ 5 : 59; *(szókapcs:)* ~ *ér vkit: (tréf túlz)* feleségemet .. Debrecenbe szállitám .. Igy érte szegény fiamat az a szerencsétlenség, hogy Debrecenben született. (P 291/5 : 146) + 5 : 59; 7 : 203; *(felkiáltás, fig etym)* oh szerencsétlenségek szerencsétlensége! a mint az ajtót kinyitotta, épen akkor toppant be felesége (FL/4 : 123) — **a)** *(gúny szókapcs:)* ~*e lesz vkihez* 'találkozik vkivel (és ezt nem tartja szerencséjének)': Tábornok úr .. Csak azt ajánlom, hogyha még leszen Szerencsétlenségünk egymáshoz, akkor Beszéljen vélem emberségesen. (853/3 / 232)

3. *(ford)* 'sikertelenség, kudarc': Az öreg költőnek még igen gyakran jutott eszébe .. Jenny .. de .. nem akarta őt többé játszani látni, félve, nehogy .. szerencsétlenségének [Niederlage] legyen tanúja. (J/6 : 411)

4. *(ford)* 'viszály, meghasonlás': *(szókapcs:)* ~*et szül* Ez arra bírhatná uramat, hogy a dolgot fölvegye, mi szerencsétlenséget szülhetne [Unheil anstiften] a két gróf közt. (RH/6 : 85)

szerény mn és fn **25**

I. mn **24** | **19**: -Ø **16**, *-ek* **1** | *-nek* **1** || *-ebbek* **1**

1. 'saját érdemeit, értékeit nem hangoztató, ill. kisebbítő (személy)': Hatalmunk megmutattuk; Legyünk szerényebbek most, mint valánk A tett alatt. (Cor/4 : 325) Bem .. megölelt, hosszan és melegen ölelt! — az egész világ tudja, hogy én nem vagyok szerény ember, de istenemre mondom, ennyit nem érdemeltem. (P 272/5 : 136) + 4 : 212; 6 : 51; *(párh)* Kevésbbé vagytok gyávák, mint szerények (Cor/4 : 297) *(szembeáll)* a dicsőség Tetőpontjára ért, s még is szerénynek Mutatkozik! (Cor/4 : 256) — **a)** 'ilyen személyre jellemző (viselkedés, magatartás)': Flamareilné .. Pomenars urat a „patriarkai" szóval ékesíté, melly alkalmas volt, őt szerény ovakodásra emlékeztetni (KH/6 : 52)

2. 'kevéssel beérő, igénytelen': Szerény állat itt a lélek, Nem kér szénát, abrakot (713/2 : 333); ~ *vmiben* [Vahot] Magasztal, égbe emel, (kivált ha szerény vagy pénzbeli követeléseidben) (L 137/7 : 54)

3. 'szegényes anyagi viszonyokra valló': E több mint szerény öltözetben .. semmi szánalomgerjesztő nem volt; mert e szűk, kopott kabátban a .. legboldogabb ember látszék lakni (J/6 : 394) Most, uram .. remélem, szives leend ön, velem szerény ebédemet megosztani (J/6 : 396) *(páros kif:) kicsiny,* ~ *rendezésű←* ~ *szoba* uo.

4. *(átv)* 'nem feltűnő külsejű (állat, virág)': az öreg egy szerény violacserepet hozott, s .. azt fiatal barátnője sirjára ülteté. (J/6 : 419); *(páros kif, allit)* Szende szerény iboják völgyén füzögetve bokrétát, Szökdele berkének kedvesem árnyai alatt. (5/3 : 246) *(halm:)* ~, *igénytelen←, olcsó* 6 : 403; *(szembeáll:) gyönyörű* — ~ egy gyönyörü cameliának sikerül, az ifju sylph tekinteteit lelánconi .. a camelia mellett az öreg Alexandrin .. egy szerény violát födözött fel. (J/6 : 412) *→kevély* — ~ 2 : 50; *(kép)* Koszorúm szerény virágit A hazának szentelem. (83/1 : 33) *(alleg, szembeáll)* szép a virág; azonban Tavasszal él csak .. Míg a szerény méh munkálódásából Megédesíted téli napjaid. (391/1 : 335) | (egyéb tárgy) ld. **szerényen**

II. fn **1** | -Ø **b 1**

'szerénység': *(felsor:) →egyszerű,* ~ *s illedelmes* 6 : 28

szerényen hat **5** — **I.1. a)** *(páros kif:) →némán,* ~ 7 : 204; *(szókapcs:)* ~ *hallgat vmiről* Hadi tetteimről szerényen hallgatok, csak annyit jegyzek meg, hogy hozzám méltólag viseltem magamat (L 261/7 : 199) ~ *visel vmit* Nem fogja ő [= Coriolanus] méltóságát szerényen Viselni végig (Cor/4 : 269) + 4 : 352 — **4.** [a fogadó] Vendégszobája egyik oldalán Helyet szerényen színpad foglala. (205/1 : 161)

szerénykedik tn ige **1** | *-el* **1**

'szerényen viselkedik': *(megszem, ellent)* Miért vagy olly kevély, te palota? .. S te kis kunyhó a magas palota Szomszédságában, mért szerénykedel? (567/2 : 139—40)

szerénység fn **12** | -Ø **5** (b **1**) | *-et* **3**; *-ből* **1**; *-nek* b **1**; *-ről* **1**; *-gel* **1**

1. 'szerény viselkedés': a mi a szerénységet illeti: én azt igen silány portékának tartom .. a jezsuiták találmánya. Göthe .. egyszer mondott okosat, akkor, midőn azt mondta: „nur die Lumpen [!] sind bescheiden." (P 231/5 : 119) + uo. (3×); 5 : 5 *(halm:) nyugalom, →nyájasság,* ~ 6 : 365

(párh) az ifju .. szólt illendő szerénységgel S tisztelettel közeledve: „Jó uram, bocsánat! Útazó vagyok .." (BI/2 : 315) *(szembeáll:)* →*bizonyosság* — ~ 6 : 38; *(birt szerk, kép:)* ~ *rózsalevele*← 2 : 227 — **a)** 'ilyen viselkedést megkövetelő magatartási szabály': *(szókapcs:) a* ~ *megsértése*← *nélkül állíthatom* 6 : 397

2. *(ford)* 'szemérmes tartózkodás; szemérmesség': természetében .. olly szerénység [angeborene Sittsamkeit] feküdt, melly a meleg vért arcába szökteté a gondolatnál, hogy kedvesével titkon találkozandik. (RH/6 : 239); *(jelzővel:)* →*leányi* ~ 6 : 352

[szerénytelen] mn
'nem szerény; dicsekvő, hetvenkedő'
[szerénytelenül] hat: **szerénytelenűl 1** — III. Henrik idegen kegyencei elragadtatásukat szerénytelenűl [mit ungeziemender Prahlerei] jelentgeték ki (RH/6 : 232)

szerénytelenség fn **3** | *-Ø* 1; *-em* 1 | *-nek* 1
'önhittség, önteltség': Én versemet kinyomatom .. s Önt kérem .. a nemzet érdekében, hogy abból bizonyos mennyiségü példányokat rendeljen meg .. Szerénytelenségnek se vegye Ön ajánlatomat; ha más nemzet tagja volnék .. nekem tette volna azt a nemzet. (L 287/7 : 211) *(szembeáll)* őszinteségem és önérzetem van, de hogy szerénytelenségem volna, azt tagadom. (P 114/5 : 38); *(szókapcs:)* ~ *nélkül mondhatom* költeményeim .. szerénytelenség nélkül mondhatom, nem legutósó kincse a hazának. (L 257/7 : 198)

szerep fn **56** | *-Ø* 8; *-em* 2 (t 1), *-ed* t 1, *-e* 5 (b 1) | *-et* 14, *-eket* 3, *-emet* 1, *-ét* 9, *-eimet* 1; *-ben* 4, *-ében* 1; *-ből* 1; *-hez* 1; *-ének* b 1; *-ekre* 2, *-ére* 2

1. 'színmű vmely cselekvő és beszélő alakja, ill. ennek megjelenítése mint színészi feladat': Én a szerepben jó izűn S szivemből neveték (65/1 : 17) Reméljük, hogy [Dobsának] nem kell ismét egy hónapig várakoznia legközelebbi szerepére (P 78/5 : 12) + uo.; 6 : 399; *(jelzővel:)* *első* ~ Első szerepem [verscím] Színésszé lettem. Megkapám Az első szerepet (65/1 : 17) *(verscímben)* Nem tudom, mit ér az „első szerep" cimü [versem]; de örűlnék, ha méltó volna a megjelenésre (L 21/7 : 19), *gyalázatos* ~ (részleges *ism)* a közönség csak a darabot fütyölte ki. Hogy Jennynek olly gyalázatos szerepe volt, ennek a költő oka. Nem ő csinálta magának a szerepet. (J/6 : 408) *híres* ~ Ma Dobsa a Legjobb az egyenes út-ban a candidatust — Egressy G. híres szerepét — adá (P 78/5 : 12) *jó* ~*:* *(párh)* egy kis társaság igazgatójával találkoztam. Ez hitt magához s jó szerepeket, jó fizetést igért. (L 31/7 : 24) *kis* ~ 5 : 47 →*meglehetős* ~ 7 : 24 →*szerelmes* ~ 7 : 24; *(szókapcs:)* *vmely* ~*et ad* Lablache a színpadon volt, s VIII. Henrik szerepét adá. (KH/6 : 8) + 5 : 8, 12 ~*et játszik* senkitől figyelembe nem véve játszottam kis szerepemet (ÚL/5 : 47) + 7 : 24 ~*et (meg)kap* Kaptam egy pár meglehetős szerepet, például Tornyayt a Tisztújításban (L 31/7 : 24) + 1 : 17; 5 : 12 ~*et választ* megjő Jenny; néhány szindarabot hoz, s szerepet választ (J/6 : 401) + 6 : 398 ~*ben* →*föllép* 6 : 405 ~*ben működik* fölléptem a Peleskei Notáriusban. Hősleg működém Három szerepben, minthogy összesen A társaságnak csak hat tagja volt. (205/1 : 162) ~*hez jut* mért kell hát Dobsának lótnia, futnia fűhöz fához, hogy .. valami szerephez jusson? (P 78/5 : 12) ~*re (*→*be)tanít* Ezen ur szerepekre fog tanitani, s utat nyitni a szinházhoz. (J/6 : 400) + 6 : 401 — **a)** 'az eljátszáskor mondandó szöveg': Jenny .. majd e, majd a szerepből szaval egyes helyeket. (J/6 : 398) + uo.; *(jelzővel:)* *nehéz* ~ jeles emlékezetem van .. . a legnehezebb szerepet megtanulom egy éjszaka (J/6 : 398); *(szókapcs:)* ~*et* →*megtanul* uo.; 6 : 408

2. *(átv)* 'vmely társadalmi helyzetből adódó szokásos, ill. elvárt magatartás': Mornac .. mintha a leendő férj szerepét egész komolysággal vette volna. (KH/6 : 16) Az elhagyott nő szerepére gondolva, mi neki adaték, Eudoxiát belső lázadás érte Edvárd ellen (KH/6 : 60); *(jelzővel:)* →*hősi* ~ 6 : 18 →*szemlélő* ~ 6 : 47; *(szókapcs:)* ~*et cserél* Mi szerepet cseréltünk, mert én tevém az ajánlatot, holott önnek kell vala tennie. (KH/6 : 25) + 1 : 8, *vmilyen* ~*et játszik* v. *vmi* ~*ét játssza* 6 : 18, 26, 46, 222 (részleges *ism)* A farkas szerepe gyülölt .. Nem bánom, játszad tehát a bárány szerepét (KH/6 : 30), *vmi* ~*ét* →*játszatja vkivel* 6 : 28 — **a)** 'megjátszott, mesterkélt magatartás': midőn Ashby Rikárd eltökélé magát, Lindwellbe érkeztekor vidám arcot ölteni, abban állt ez egyetlen veszély, nem fog é túlzani szerepében? (RH/6 : 299) [Rikárdnak] Most bánatot, csüggedést tettetni volt szerepe (RH/6 : 301) + 6 : 300; *(szókapcs:)* ~*ét játssza* Játszad illedelemmel s könnyüséggel szereped; tekintsd jövendőbelidet olly móddal, mi által zavarba nem jön. (KH/6 : 12) | *(ráértés; ism)* a jövendő tán majd .. megbocsát a nőnek, Hogy elfelejtette végét szerepének. Mert csak szerep s nem más az asszonyvitézség, Elhagyom a csata térét, a színpadot (SzM/2 : 265); *(szókapcs:)* ~*et ad* mondád: az én Dicséretem tett hőssé, hogy megint Dicsérjelek, vedd át e szerepet, Mit még nem adtál. (Cor/4 : 313) ~*et betanul*, ill. *belesül* egy férfit küldök hozzád, ki kész megesküdni, hogy hallá a fogolyt azt mondani .. miszerint Montfort hamvaiból nem sokára támadand egy phőnix .. A fickó jól beta-

núlta szerepét, ő nem fog bele sűlni (RH/ 6 : 278–9) ~*et feled*, ill. →*bennakad* 4 : 362 ~*et*, ill. ~*ben játszik* Silány nyelvem tegyen nemes szivemre Hazugságot, mit el kell tűrnie? .. e rám tukmált szerepben én Soh'sem játszom jól. (Cor/4 : 313) + 4 : 277; 6 : 299(2×)

3. *(átv)* 'működési kör, feladat': Te vagy hazám, most a világ vezére ... Mily nagy szerep, milyen lelkesitő! (855/3 : 235); *(szókapcs:) fényes ~et* →*játszik* 2 : 336 | *(rá-értés)* Európa színpadán mi is játszottunk, S mienk nem volt a legkisebb szerep (576/ 2 : 149)

szerepel tn ige **1** | *-t* 1
'színdarabban játszik': Az ajtót ekkor megnyitá egy ur .. nem más, mint színész .. lábát csizma helyett cipő födé, Alkalmasint a mellyben szerepelt. (205/1 : 161)

szeret ige **979** | 940: *-ek* 37, *-sz* 76, *-Ø* 102, *-ünk* 8, *-tek* 3, *-nek* 19; *-lek* 88; *-em* 107, *-ed* 18, *-i* 36, *-jük* 5, *-itek* 2, *-ik* 11; *-tem* alr 18, *-tél* 10, *-ett* 31 ~ *-et* [!] 1, *-tünk* 3, *-tetek* 2, *-tek* 5; *-telek* 10; *-tem* tsr 18, *-ted* 3, *-te* 38, *-tük* 5, *-ték* 7; *-ék* alr 1, *-él* 2, *-e* 1; *-élek* 3; *-ém* 2, *-é* 6, *-ék* tsr 1; *-ni fogsz* 2, *-ni fog* 4, *-ni fogtok* 1, *-ni fognak* 1; *-ni foglak* 5; *-ni fogom* 2, *-ni fogja* 1, *-ni fogjátok* 1; *-endi* 1 | *-nék* 42, *-nél* 14, *-ne* 14, *-nétek* 1, *-nének* 1; *-nélek* 10; *-ném* 83, *-néd* 3, *-né* 7, *-nők* 2, *-nétek* 1, *-nék* 2; *-tem volna* 6, *-ett volna* 2, *-tünk volna* 1, *-tek volna* 1; *-tem volna* 6, *-te volna* 4 | .. *essek* 1, .. *ess* 13, .. *essen* 1, .. *essünk* 1, .. *essenek* 2; .. *essem* 1, .. *esd* 6, .. *-esse* 2 || *-het* 4; *-heted* 1, *-heti* 1, *-hetjük* 1; *-hettél* 1, *-hetett* 1; *-hette* 2; *-heté* 1 | *-hetne* 1; *-hettél volna* 1 | *-hessek* 1; *-hesselek* 1

1. ts 'vonzalmat, rokonszenvet érez és tanúsít vki iránt': Napnyugatra Vannak, a kik Én előttem kedvesek: Agg szülők és Ifju lyányka S mind, a kiket szeretek. (546/ 2 : 117) Fiam, fiam, szeretsz-e engemet, Emlékszel-e apádra, gyermekem? (Ap/3 : 170) + 1 : 96; 2 : 306, 323; 3 : 100; 4 : 109; 5 : 15; 6 : 59; 7 : 29 (+ 23); *(ism)* Szegény rövidlátó fiúk ti! De majd szerettek még ti engemet, Szeretni fogtok, istenemre, engem! (Ap/3 : 141) + 4 : 170, 199 *(ism, szembeáll)* Oh atyám, oh anyám .. Ha így bántok velem ti, kik szerettetek, Mit várjak azoktul, a kik nem szeretnek? (854/3 : 233) + 4 : 65(2×); 6 : 139(2×) *(tőism:) szeretett* — ~ 4 : 152; *(páros kif:) becsül és* ~ itt, hol, mint hiszem, becsülnek és szeretnek .. megmaradhatok (NI/6 : 431) *ölel*, ~ 5 : 21 ~ *és tisztel* v. *tisztel*, ~ én is notárius voltam .. Falum tisztelt, szeretett (HKöt/4 : 49); *(halm:)* ~, *becsül és* →*dicsér* 6 : 148(2×) *(fokozás:)* ~, *tisztel*, →*imád* 1 : 99 *nem* ~*i* — *nem szenvedheti — elgázolja*← 7 : 47; *(párh:)* ~*i* — *aggódik*← *érte* 6 : 241 ~*i* — *érte* →*él*[1] 3 : 199; *(szembeáll)* Marci, ha nem szerette is bátyját, legalább hálás volt iránta (FL/ 4 : 131) + 5 : 140 ~*i* — *bámulja: (ism)* A ki másokat nem szeretett, azt mások sem szerethetik, legfölebb bámulhatják. (ÚL/5 : 66) *csodálja* — ~*i* [iskolatársai] csodálták őt, de nem szerették (Ap/3 : 140) ~*i* — *sajnálja* 4 : 125, *tiszteli* — ~*i* 6 : 96 *(ism)* Tiszteltelek .. Te szóltál, hogy ez nem elég, Engem ne tisztelj, engemet szeress! Mostan szeretlek és tisztellek téged (414/1 : 361); *(ellent:) gyűlöli* — ~*i* 1 : 51, 351(3×); 6 : 155 *utálja* — ~*i* 1 : 141; *(megszem)* Pillangó, harmat, csalogány, virág... Hiába hívom, egyik sem szeret. (742/3 : 26); *(nyomósítva:) annyira* v. *mennyire* ~*i* Nem látja azokat, kik őt annyira szeretik: gyermekét, nejét. (TH/4 : 170) + 3 : 149; 4 : 127, 368; 6 : 97 *eléggé* ~*i*: *(ism, tőism)* már eléggé szeretlek .. noha .. nincs különös előszeretetem a selyem mellényes emberekhez. Eléggé szeretlek (RH/6 : 167) *forrón* ~*i* 2 : 28, *(leg)-jobban* ~*i* 4 : 104; 5 : 52 *(ism)* Szilágyi Pistával levelezel ugy-e? .. eddig is szerettem, de most még jobban szeretem (L 134/7 : 49) *(páros kif:) legjobban* ~*i*, →*tiszteli* 3 : 338(2×) *(szembeáll, párh)* te Jókait szereted legjobban? te ő benne bízol egyedül? majd meglátod, Jókai fog legjobban megcsalni. (P 232/5 : 121), *lelkéből* ~*i* (részleges *ism)* te is azok egyike vagy .. kiket szeretek, lelkemből szeretek. (L 107/7 : 35) *nagyon* ~*i* 4 : 353; 7 : 171 *őszintén* ~*i* 1 : 98; 2 : 82 *szörnyű* →*mód* ~*i* 1 : 96 *(még)úgy* ~*i* Nem volt bolond, Hogy távozzék Onnan, a hol Ugy szerették! (BI/2 : 328) + 4 : 165, *véghetetlenül* v. *végtelenül* ~*i* 4 : 91 *(ism)* e két szent öreg .. engemet olly végtelenül szerettek, s .. tégedet is, ha meg nem halnak vala, olly végtelenül szerettek volna, mint csak szerethet anyád és apád! (P 291/ 5 : 147) + 4 : 161(3×); (hasonlítással v. fokhat mm-tal:) el kell hagynom őket, kiket annyira szeretek, mint ha ikertestvéreim volnának. (ÚL/5 : 55) + 4 : 181, 193; 6 : 139, 263 *(ism)* Hallgassak-e, mivel szeretlek, Miként atyámat szeretem? (800/3 : 100) + 3 : 141(3×); 5 : 147; 6 : 233(2×); 7 : 205(2×) *(fokozás)* Ez öreg .. Atyámnál jobban szeretett... imádott (Cor/4 : 360–1), *(hsl-tal; ism)* Szeretlek, mint a hold a csendes éjet, Miként a léget a szabad madár; Szeretlek, oh barátom (25/3 : 257) + 4 : 170; *(szókapcs:) (legjobban)* ~*ik egymást* 6 : 222 (részleges *ism)* mig itt lakott [apám], minden becsületes ember szerette őtet közületek, minthogy a becsületes emberek szeretik egymást. (P 206/5 : 95), *ha* ~*sz* (kérés nyomósítására; *párh)* Boldizsár .. ha barátom vagy, ha szeretsz, ki ne ejtsd többé e nevet előttem (HKöt/4 : 15); *(bibl szállóige:) szeresd híven* →*felebarátaidat* 3 : 9 | (levélzára-

dékban:) Élj boldogul, szeresd barátodat Petrovics Sándort. (L 19/7 : 14); *(nyomósítva:) mennyire* ~ 7 : 73 *változatlanul* ~ 7 : 34 *veszettül* ~ 7 : 109 | *(gúny)* magamra vállalom jövendőjét, hogy ne szoruljon senkire, mert úgy éhen kellene halnia, a menynyire szereti őt már is a világ. (FL/4 : 125) + 3 : 307 *(tőism)* [a német] engem nem kedvel, Én a lelkén függök teljes szeretettel .. Kedves németjeim, hogy ne szeretnélek, Legvigabb napjaim nálatok telének (LV/3 : 311); *(nyomósítva:) hogy ~i!* az embert hogy szeretik! Visszaviszik, ha elszökik, És .. vesszőzik (595/2 : 173) *úgy ~i, hogy →no* 3 : 307 *(*Szh-tal) *határtalanul ~ik egymást, mint az ördög a →tömjént* 4 : 156 || (állatra vonatk.; *ism)* [a kisfiúnak] Egyetlen egy barátja volt .. Kit szeretett, ki őt szerette .. Ez egy barátja a kutya (Ap/3 : 129); *(alleg)* Három madár van, a kit szeretek. Három madárról mondok éneket. (797/3 : 96) + 4 : 261; *(nyomósítva:) annyira ~i* a gólya, Édes szülőföldem .. Hűséges lakója. Tán ezért szeretem annyira, mert vele Együtt növekedtem (620/2 : 200) *jobban ~i* 3 : 129 *nagyon ~i: (alleg)* Három madárról mondok éneket. Ha olly szép lenne rólok énekem, A milly nagyon én őket szeretem. (797/3 : 96); *(szókapcs:) ~ik egymást* [a kutyával] Mint testvérek fogják egymást Szeretni, nem kételkedem. (Ap/3 : 126) — **a)** tn 'ua.': *(párh, szembeáll:)* ~ — *ítél* 6 : 447(2×) *(ellent)* Szerettetek-e, fickók, valaha, Hogy most gyülöltök? (499/2 : 65) + 4 : 272 — **b)** ts 'jóindulatban, kegyben, pártfogásban részesít vkit': A derék Menenius Agrippa .. mindig szerette a népet. (Cor/4 : 229) + 4 : 272(2×), 274, 282; 6 : 356; *(párh:) bízik benne — ~i* Hű magyarok, Mi mindig bíztunk bennetek, Mindig szerettünk titeket (761/3 : 46) *~i — imádja* 2 : 127; *(nyomósítva:) annyira ~i* Nemes férfiak! .. [Béla király] nem lát titeket, kiket annyira szeret (TH/4 : 193) + 6 : 100 *fölötte ~i* 3 : 114, *inkább ~i* 6 : 279, *(leg)jobban(, legatyaibban* [→atyai]) *~i* mintha .. Edvárd herceg jobban szeretné elleneit, mint barátait. (RH/6 : 250) + 3 : 46 *(megszem, tőism, ism)* szegény szeretteim, Én istenem, hát jobban szereti Az álom őket, mint én szeretem (Ap/3 : 112), (hasonlítással:) millyen jó volt mind a kettő .. Szerette is őket gazdájok, gazdasszonyuk, mintha tulajdon gyermekeik lettek volna (N/4 : 97); *(szókapcs:) legjobban →önmagát ~i* 2 : 28 | (istenségről:) Mért nem szeret ugy engem istenem? Hogy volna mód, [atyám] sorsán enyhítenem. (165/1 : 98) + 2 : 100; 3 : 113, 135; 4 : 105; *(nyomósítva:) jobban* v. *nem kevésbé ~i: (ism)* mindig mondtam én, hogy engem A jó isten szeret. Szeret bizony Jobban, mint a papok hiszik. (Ap/3 : 121) (hasonlítással, *ism)* A dicsőséges istenek .. ne szeressenek kevésbbé, mint vén apád Menenius szeret. (Cor/4 : 359), *→rémítő módra ~i* 1 : 120(2×) *úgy ~i* Ez a te lyányod, [Egressy] Gábor? .. Csupán a képzelet .. teremt Illy kedves kis leányt .. megtestesíté a múzsa, ki téged ugy Szeret (571/2 : 143) — **c)** ts 'hűséggel, odaadással ragaszkodik vkihez, vmihez': legrégibb barátom, Nőtelenség .. Szeretélek, mint tán senki más nem (672/2 : 267) a nép .. nem szereti Marciust. (Cor/4 : 261) + 1 : 264; 4 : 272 (2×), 323, 348; 5 : 90; 6 : 163 *(ism)* a milylyen nagyon ő [= Lehel] szerette kürtjét, A magyarok őt olly mértékben szerették (LV/3 : 306) + 4 : 147(2×); 6 : 166(2×) *(ism, szembeáll)* Tied vagyok, tied, hazám! E szív, e lélek; Kit szeretnék, ha tégedet Nem szeretnélek? (110/1 : 57) *(párh)* Szeretni foglak, szolgálód leszek, Csak ments meg engem férjem gyilkosától (S/2 : 76) + 4 : 314; *(szembeáll, tőism:) →fél*[1] *vkitől — ~i — szeretet←* 4 : 105 *tűri — ~i* 3 : 44; *(ellent)* Hazámat gyűlölöm, s szeretem ez Ellen-várost. (Cor/4 : 332) + 4 : 272; **Szh:** *(gúny:) ~i, mint a →sas a galambot* 4 : 146; *(nyomósítva:) enynyire* v. *ily nagyon ~i: (tréf megszem)* Szép tőled, kedves alföldem, szép, Hogy engem ennyire szeretsz .. De, szó a mi szó, jobb szeretném, Ha nem szeretnél illy nagyon. (623/2 : 204) *jobban ~i (és tiszteli)* 3 : 100, 338 *szenvedéllyel ~i* (hasonlítással, *ism)* Már akkor, akkor ugy szerettelek, Ollyan világ-fölgyujtó szenvedéllyel, Mint most szeretlek, drága szent szabadság! (600/2 : 180); *(szókapcs:) (nagyon) ~i a hazát (s a szabadságot)* v. *a haza javát* Ríva fakadsz, hogyha magyar a hited, Ha hazádat s szabadságod szereted. (802/3 : 103) + 1 : 296, 308; 3 : 189; 4 : 206, 212(2×) *(párh:) ~i — becsüli* mig szerette a hazát, Becsülte őt az. (Cor/4 : 306) *félti — ~i* 5 : 92 (hasonlítással:) Szeretem Hazám javát gyöngédebb tisztelettel, Szentebben s mélyebben, mint éltemet (Cor/4 : 321), *Istent* ~ 6 : 259, *(menynyire) ~i a nemzetet* v. *a népet* [német polgárok!] ha már nem szeretitek is e nemzetet, mellynek földjén meghíztatok, legalább ne piszkoljátok azt be! (P 201/5 : 84) + 5 : 96 *(nyomósító ism, fokozás:) ~i — hőn ~i — — imádja←* 2 : 149

2. ts 'szerelmet érez vki iránt': édes angyalom! Nem merem hinni, hogy szeretsz (539/2 : 112) messzebb van tőlem, kit szeretek, Mint azok a violaszín hegyek. (605/2 : 185) + 1 : 52, 208; 2 : 117, 187; 3 : 191; 4 : 19; 5 : 69; 6 : 19 (+ 68); *(ism)* Szép, jó legény kért meg engem, Ki szeretett, kit szerettem. (636/2 : 216) + 2 : 97, 114; 3 : 153, 198; 4 : 76, 113; 6 : 19; 7 : 40 (+ 39) *(ism, szembeáll)* A csaplárné a betyárt szerette, De a betyár őtet nem szerette. (139/1 : 81) + 1 : 317; 2 : 49, 67, 103, 125; 4 : 101, 403 (+ 30) *(ism* párbeszédben:) Mondd, hogy nem szeretsz,

Mint akkor mondád. „ „Én Nem szeretem önt." " Nem szeretsz, galambom? Szépen köszönöm. (710/2 : 308—9) + 2 : 78(3×); 4 : 32(4×), 100—1(3×), 139(5×), 164(4×), 186(5×); 6 : 62(2×), 407(2×) *(refrén)* Millyen sötét vón a világ, az élet, Ha nem szeretnél, fényes angyalom! (806/3 : 178—9 [6×]); *(tőism:)* ~ — *megszeret* 2 : 205, ~ — *szerelem* 1 : 99, 257, 294; 2 : 78, 93, 103, 308; 6 : 55, 143, 314 *(ism)* Szeretlek én, szeretlek téged, Kedves kis angyalom, Csak az fáj, hogy szerelmemet be Nem bizonyíthatom. (733/3 : 15) ~ — *szeretni* v. *szeretni* — ~ 4 : 19, 139; 6 : 28 *(ism)* Attól tartok, hogy ezután Nem szeret már engem leány, Vagy ha szeret, én nem tudom Szeretni (563/2 : 133) + 4 : 170, 217(3×); 6 : 36(2×), *szerető* — ~ v. *(szeretni —)* ~ — *szerető←* 1 : 51, 281, 282, 334; 2 : 56, 165, 210, 268; 6 : 238 ~*i* — *(viszont)szerettetik* 1 : 105; 4 : 18, 76; 5 : 50; *(fokozás:)* ~*i* — *imádja* 1 : 314; 4 : 171, 187; *(párh:)* ~*i* — *eljegyzi* v. *elveszi* v. *nőül veszi* néha különös sejtése támadt, hogy e legény szereti és el fogja venni őt és boldogok lesznek (FL/4 : 131) + 4 : 21, 218; 6 : 438 ~*i* — *felesége* v. *hitvese lesz* v. *hozzám jön* Jőj le hozzám, szépségek leánya, Jőj le, és szeress, légy hitvesem (490/2 : 47) + uo.; 4 : 128, 129(2×) *félti* — ~*i* 4 : 185 ~*i* — *gondol vele* Nem mintha szeretnélek — nem mintha többet gondolnék veled, mint a virággal .. [melyet] porba dobtam. (RH/6 : 253) ~*i* — *hajlamot←* *táplál iránta* v. *keble hevül érte* nem szeretsz, s tán Kebled értem soha nem hevül (346/1 : 303) + 6 : 52 ~*i* — *meghal érte* 6 : 57 *szép* — *vki* ~*i* Szép legény volt Marci, szerették a lányok. (604/2 : 183) + 5 : 42 ~*i* — *vki →bírja* v. *→megnyeri szívét* 2 : 264, 308; *(helyesbítés)* nem jól teszed. Ha azok számára sincs kegyelmed, kik szeretnek .. Kik híveid, alattvalóid, akarám mondani. (TH/4 : 170); *(szembeáll)* Szeretted őt — ő hűtelen. (RH/6 : 111) *(szembeáll, ism)* nem látjuk egymást soha soha többé? .. én szeretlek tégedet .. Szeretlek, és tied nem lehetek! (Ap/3 : 151); *(ellent:)* ~*i* — *gyűlöli←* *(— utálja* v. *fél tőle)* 4 : 129; 6 : 54, 289, 327 ~*i* — *megveti* 6 : 374; *(kép, tőism)* szép virágaim .. mintha lyányt látnék .. Leülök a virág mellé, És elbeszélgetek vele, Szerelmet is vallok neki, S megkérdem: engem szeret-e? (597/2 : 175); *(nyomósítva:)* *annyira* v. *menynyire* v. *úgy* ~*i!* 4 : 22, 138, 164, 216 *(ism)* annyira szeretem őt, és ő is szeretet [!]. (TH/4 : 405—6) *(ellent)* szegény leánya, ha tudnád, mennyire gyülöl téged a pej legény, kit annyira szeretsz! (FL/4 : 131), *bensőleg* ~*i* 6 : 112 *eléggé* ~*i* 6 : 54, *égőn* v. *forrón(, →lángolón)* ~*i* 2 : 108; 5 : 72 *(ism)* Sári Csigolya Marcit szerette. . . a fakó leány szerette a pej legényt, és millyen forrón! (FL/4 : 130) + 3 : 318(3×), *hévvel* ~*i* 2 : 174; 3 : 249 *híven* ~*i* 3 : 224 *igazán(, →lelkéből)* ~*i* 2 : 78; 4 : 170; 6 : 29, 51 *igen* ~*i* — *gyűlöli←* 6 : 148, *(leg)jobban* ~*i* 1 : 224; 6 : 160, 167 *(ism)* Szerettelek lyány korodban, Szeretlek most százszor jobban (727/3 : 9) *kimondhatatlanul* ~*i*: *(ism)* A fődolog az, hogy [feleséged] tégedet szeressen. . . — És ő szeret engemet! .. ő szeret engemet kimondhatatlanúl (HKöt/4 : 89) *lelkével* v. *szívével* v. *szíve mélyéből* ~*i* a lányka .. a fiatal Harlandot szive mélyéből szereti (RH/6 : 81) + 3 : 199(2×), 346(2×) *mélyen* ~*i* 6 : 310, *miként* v. *mint* ~*i!* 1 : 105; 4 : 46 *(megszem, párh)* a tenger .. A leányra nézett .. S így sohajta hullámkebele: „Oh mi szép vagy, oh miként szeretlek! . ." (490/2 : 47), *nagyon* ~*i* 2 : 61, 108; 3 : 199; 4 : 98, 163(2×) *(retr, ism)* hinném hazugságodat is, mert nagyon szeretlek!. . . nem, nem szeretlek, nem foglak szeretni, ha szétszakad is bele szivem (HKöt/4 : 24), *őrülten* ~*i* 4 : 163 (3×) *szenvedéllyel* ~*i* 2 : 186(2×) *véghetetlenül* ~*i* 1 : 337, *(fig etym:)* *vmilyen szerelemmel* ~*i* 3 : 249 *(ism)* Szeretlek szivemmel, Szeretlek lelkemmel, Szeretlek ábrándos Őrült szerelemmel! (826/3 : 199), (hasonlítással v. fokhat mm-tal:) Olly nagyon szeretlek, Hogy majd bele halok (826/3 : 199) + 4 : 97 *(ism)* Szeretlek, kedvesem, Szeretlek tégedet, A mint embernek csak Szeretnie lehet .. Szeretlek, kedvesem, Szeretlek tégedet, Mint ember még soha, Soha sem szeretett! (826/3 : 198—9) + 3 : 179(2×); 4 : 108(2×), 170(2×); 5 : 49; 6 : 12(2×), 25(2×) *(tőism:)* ~ — *szerettetik* 6 : 148; *(szókapcs:)* *(mód nélkül* v. *nagyon)* ~*ik egymást* 1 : 202; 4 : 8, 100, 150, 196 *(tőism:)* ~ — *szerető* 4 : 19 *(fig etym)* Szeretjük egymást égő szerelemmel. (609/2 : 188), *először* ~*i* 'első szerelmének tárgya': Rózát először szerettem az életben. (HKöt/4 : 13) *a síron túl is* ~*i* 6 : 282 *viszont* ~*i* ld. **[viszontszeret]**, *be-* v. *megvallja, hogy* ~*i* 2 : 309; **4 : 100** *→ki-* v. *→megvallja, (hogy) kit* ~ 4 : 101, 130, *ha (igazán)* ~*sz* v. *ha igaz, hogy* ~*sz* (kérés, óhajtás nyomósítására:) Ha igazán szeretsz, könnyü lesz a válasz: Szerelmem s kezemért pártom közé állasz? (SzM/2 : 264) + uo.; 4 : 102, 186; 6 : 44, 372 *(ism)* ha szeretél s ha Még szeretsz: mi gátol, Elszakadnod értem Az egész világtol (598/2 : 178) + 2 : 78(2×) | (tulajdonságra vonatk.; *többszörös ism)* Szeretem azt a kis Könnyű termetedet .. Szeretem lelkednek Magas röpülését, Szeretem szivednek Tengerszem-mélységét .. Szeretem mosolyod S könnyeid egyaránt, Szeretem erényid Tiszta sugárzását, Szeretem hibáid Napfogyatkozását (826/3 : 198) | (szívről, lélekről:) az egész világ főnyereménye — ő, kit szivem egyedül szerethetett (RH/6 : 240) *(ism, szembeáll)* Megfagy a szív, ha nem szeret [verscím is]; És ha szeret, megég. (508/2 : 85); *örökre* ~ Ha eldobod

egykor az özvegyi fátyolt .. Én feljövök érte a síri világból .. e szív sebeit bekötözni, ki téged .. örökre szeret! (680/2 : 276) *véghetetlen* ~ Kész akarva .. Bántod ekkép lelkemet? Melly téged olly véghetetlen És csak tégedet szeret. (661/2 : 247) || *(ráértés)* Szeretek én egy istenasszonyt .. A szabadságot. (510/2 : 86) + 4 : 199; 6 : 316 *(ism)* van nőm, ki szeret, s kit én is szeretek; igen, szeretem... ő az egyetlen a világon, a kit szeretek. (TH/4 : 155) + 2 : 210 (2×), 211(2×); 4 : 199 *(hármas kif:)* →*hisz*[1] — *remél* — ~ 7 : 216; *(nyomósítva:) annyira* ~*i:* *(szembeáll)* Szép lyánykái hazámnak, Kiket annyira szeretek én, Hanem a kiktől Nem nyerek egy makulányi szerelmet (HK/1 : 133) *legjobban* ~*i* 4 : 168 *úgy* ~*i* — *szeretni*← 4 : 206, (hasonlítással, ill. *hsl*-tal:) Szeretem rózsámat, mint az isten maga, Ki őt teremtette leányok gyöngyének (610/2 : 189) *(ism)* Szeretsz, rózsaszálam? Én ugyan szeretlek, Apád anyád nálam Jobban nem szerethet. (556/2 : 125) + 1 : 77; 5 : 49 *(többszörös ism)* Szeretlek, mint a völgyet a patak, Szeretlek, mint a csillag az eget, Szeretlek, mint a féreg a gyümölcsöt! (S/2 : 78); *(tőism:) megszeret* — ~ Megszerettem .. szép lelkedet, Szeretlek én olly igazán, Mint engem az édes anyám. (529/2 : 103) *szerelem* — ~ 1 : 296 — **a)** (idézett szóként:) A mi még hiányzott, természetesen az volt, hogy — szeretlek. (RH/6 : 258) — **b)** tn 'szerelmet érez; szerelmes': a hölgyeknek ördöngös szép eszméik vannak, ha szeretnek (KH/6 : 24) + 6 : 240 *(ism)* Nem lehet, hogy én még ne *szeressek*, És hogy engem ne szeressenek! (400/1 : 347) + 2 : 93; 4 : 35; 6 : 317; *(tőism:)* ~ — *szerelem* Szerettem én, s csak búját érezém A szerelemnek mind ez ideig (318/1 : 283) + 2 : 249, 318 ~ — *szeretni* v. *szeretni* — ~ 1 : 228; 6 : 52 ~ — *(viszont)szerettetik* 6 : 240; 7 : 112; *(nyomósítva:) igazán* ~*:* *(ism)* Ő már szeretett, — igazán szeretett, s azok, kik szerettek, igen jól tudják, hogy a valódi vonzalom .. soha le nem téphető (RH/6 : 145) →*szív[ből], lélekből* ~ 3 : *320, *(fig etym)* Szeretek én szent szerelemmel. (510/2 : 86); (hasonlítással v. fokhat mm-tal; *ism)* Szeretek én [verscím is], miként még ember Soha sem szeretett talán. (510/2 : 86) + 3 : 199 *(tőism:)* ~ — *szeretni* 6 : 240 *(párh, tőism:) szeretni* — ~ — *hinni* — *hisz*[1]← 6 : 110; *(szókapcs:) először* ~ 4 : 17 *(ism, szembeáll)* én nem szeretek mást, mert eddig senkit sem szerettem, most szeretek először. (HKöt/4 : 15), *titkon* ~ 4 : 130 — **c)** tn 'szerelemre képes': *(ism, ráértés)* Szép leányok s asszonyok, Mindnyájan, kiket szerettem, A mióta *szeretek* .. jertek (596/2 : 174) — **d)** tn 'szerelmeskedni, szeretkezni szokott': *(tőism)* szeretőm megcsalt, elhagyott .. Én most csak búfelejtésül szeretek. (HKöt/4 : 45) — **e)** ts 'szerelmeskedik, szeretkezik vkivel': *(tőism)* az ő jó szeretőik .. szeretnek százat, ezeret. (672/2 : 268); *(szókapcs:) ha* ~*sz* Tudod mit, Julcsa? folytatta az úrfi, megkettőztetem a béred .. piros csizmát is veszek .. ha szeretsz. (N/4 : 100—1) — **f)** tn *(szókapcs:) beléje* ~ 'szerelmes lesz vkibe': Akár leány, Akár tündér lenne, Mit bánnám én, Csak belém szeretne! (142/1 : 83) *(megszem)* Anyám .. A vadonerdő legszebb fája volt. A fergeteg beléje szeretett (408/1 : 355), ld. még **beleszeret**

3. ts 'élvezetet, gyönyörűséget talál vmiben': A gyermekek .. szeretik a kovácsmühelyt; órahosszat elácsorognak ott körülötte (FL/4 : 126) Szeretem a pusztát! ott érzem magamat Igazán szabadnak (620/2 : 201) + uo.; 2 : 146, 278; 4 : 126; 6 : 22, 403, 412 *(ism)* Te a tavaszt szereted [verscím is], Én az őszt szeretem (530/2 : 104) + 1 : 308; 3 : 200(2×); 5 : 49; 6 : 67(2×) *(szembeáll:) csodál* — ~ 1 : 107; *(nyomósítva:) hogy* v. *mennyire* v. *úgy* ~*i!* szép csillagok; Én úgy szeretlek titeket! (463/2 : 35) + 3 : 304; 5 : 51, 67, *igen* v. *nagyon* ~*i* 5 : 31; 6 : 67 *(ism)* [Andor:] Nem szeretem a magányt. [Erzsébet:] Pedig valaha nagyon szerette ön (Drt/4 : 217) + 3 : 306, *jobb(an)* ~*i* 5 : 74; 6 : 35 *szörnyen* ~*i* 3 : 306; *(szókapcs:)* ~*i a dolgot* 2 : 139 *(jobban)* ~*i az életet* v. *éltét* éltemet jobban szeretem, semhogy .. kockáztassam. (TH/4 : 165) + 1 : 197; 3 : 213 ~*i a fényűzést* v. *a pompát* 6 : 247, 413, ~*i a jókedvet és a* →*tréfát* v. *a mulatságot* 3 : 310; 4 : 60 *(szembeáll:) megunja* — ~*i* 4 : 90, ~*i a természetet* v. *a* →*természet arcát* 6 : 104 *(párh)* Ősszel szép csak a természet én nekem, A haldokló természetet szeretem. (399/1 : 346), *(úgy)* ~*i a virágot* 4 : 169 *(szállóigeszerű:) szeresd a virágot, és ne* →*féltsd szívedet* 2 : 164(2×) | *(ráértés, félbeszakítás, ism)* Én szeretem... Engem? kérdé a virágárusnő. — A virágokat .. jó asszony (J/6 : 395) *(tőism, ism, szembeáll)* Hölgyek és virágok! Ki azokat szereti, ezeket is oktevetlen szeretnie kell; ki azonban egyiköket sem szereti .. inkább teve, mint ember (J/6 : 393) || (ételre, italra, élvezeti cikkre vonatk.:) Megiszom én a bort, mert szeretem (193/1 : 153) + 1 : 151(2×); 4 : 263 *(tréf hsl)* Szeretem én galambomat, Miként *szeretem* a dohányt (134/1 : 77); *(nyomósítva:) mint* v. *úgy* ~*i!* Mint szerettem a cseresznyét Gyermekéveimben én! (47/3 : 274) + 4 : 173 | *(ráértés, tréf)* Szeretlek én téged, pipám! (134/1 : 77) || (író műveire vonatk.:) még mindig szereti ön Lamartinet? (KH/6 : 45) *(páros kif)* Oh, Gvadányi az én poétám! bámulom, szeretem őt (HKöt/4 : 48—9) *(lefokozás:) nem* ~*i* — *nem szíveli* — *utálja* — *undorodik*← *tőle* 5 : 59 *(szembeáll:)* →*bámulja* — *imádja* — *nem* ~*i* 5 : 74; *(nyomósítva:) nagyon* ~*i* Erdélyi János .. sok szép

dalt írt. Én őt nagyon szeretem. (UJ/5 : 26) *úgy ~i!* Shakspeare, kit ugy szeretsz, Shakspeare képzelete Teremté e leányt (571/2 : 143) — **a)** 'tetszik neki, kedvére van vki, vmi': (személyre vonatk.:) Szőke volt? .. már szeretem őt. (KH/6 : 20) *(párh)* Mondd meg, melly virág tetszik neked, s megmondom, milly nemü hölgyeket szeretsz. (J/6 : 393) | (tárgyra vonatk.:) Sisakgallérom is van készen .. Tudom, nem szereted az affélét (RH/6 : 347) + 4 : 176 | (cselekvésre, állapotra vonatk.:) nem szeretem, ha más sirni lát engemet. (UJ/5 : 22) én szeretem a merész játékot (Drt/4 : 213) + 4 : 18; 5 : 12, 118; 6 : 104, 114, 121, 218, 266, 414; 7 : 39, 159 *(párh:) ~i — ért← hozzá* 4 : 131; *(nyomósítva:) legjobban ~i* 5 : 57 *szörnyen ~i* hejh rosz a világ, A gáncsolódást szörnyen szereti. (Ap/3 : 119) — **b)** (fn in-vel) 'szívesen csinál vmit': Én ollyan ember vagyok, hogy, a melly házba bemegyek, szeretem magam hanyatt vágni a ládán (L 134/7 : 47) + 1 : 200; 3 : 8; 4 : 78, 125, 221; 5 : 61, 65; 6 : 77, 423; 7 : 139; *(párh:) akar — ~* megölni senkit sem akarok, csak egy kicsit megjegyezni szeretem azt, a ki nem tetszik (HKöt/4 : 73) *~ — ért← hozzá* 3 : 81; *(nyomósítva:) (leg)jobban ~* 4 : 139, 242; 6 : 18 *különösen ~* a magyar különösen szeret felejteni (ÚL/5 : 47) *mód nélkül ~* 5 : 9 *úgy ~!* Ugy szeretek állni A szélmalmok előtt! (787/3 : 80); *(szókapcs:) végtelenül ~ olvasni←* 7 : 55 *(úgy) ~ tanulni* hogy tanúlj .. Nem is kén mondanom, Hiszen te ugy szeretsz tanúlni. (Ap/3 : 138) + 6 : 47 | *(ráértés, ism)* a magyar *szeret* ugyan mindent lopni, de legjobban szereti a ló-lopást (ÚL/5 : 57) — **c)** (összehasonlításban) 'előnyben részesít vmit vmivel szemben': *jobb ~i . . ., mint* Jobb szeretem ellenségemnek a törököt, mint a németet barátomnak (Drt/4 : 208) + 4 : 149 | (fn in-vel) *többet ~ . . ., mint* többet szeretek érezni, mint kimutatni. (L 43/7 : 29) — **d)** *(átv;* 1. sz-ben) 'örülök, ill. örülünk vminek; szívesen veszem, ill. vesszük': Nos, Blawket .. szeretem [ich freue mich], hogy látlak, jó barátom (RH/6 : 275) + 6 : 44, 123, 259, 340 *(ism)* „Balgaság, Alured, mit sem tettem!" .. „No, azt szeretem .. Szeretem, és .. gondom lesz rá, hogy atyám haragja Montfort ellen ingereltessék .. még egyszer ismétlem, szeretem, hogy ez történt." (RH/6 : 179); *(nyomósítva:) igen* v. *nagyon ~em,* ill. *~jük* Mi is igen szeretjük, hogy velök találkozunk (RH/6 : 217) + 4 : 181, 184 *(ism)* azt szeretem, hogy [Julcsát] elviszik falunkból, nagyon szeretem, mert nem esnék jól, ha itt mindennap látnám. (FL/4 : 137)

4. (ft módban) 'óhajt': (mm-tal:) Szeretném, ha vadfa lennék erdőben (399/1 : 346) Némellyek azt hirdetik, hogy megtébolyodtam .. Szeretnétek, ha igy volna, ugy-e bár? (P 201/5 : 90) + 4 : 33, 85, 174, 195; 5 : 14, 40; 6 : 241; 7 : 7 (+ 7) *(ism)* szeretném most, midőn hűlt kebelem Vágy-, kívánságtalan, Azért szeretném most, ha elmennék oda, A hol Etelke van. (275/1 : 255) + 4 : 178(2×) *(párh)* ha nem is olly szép ez [a föld], mint szeretnők, Nem is olly rút, mint az ifju véli (686/2 : 283) *(félbeszakítás)* „. . . Csaták és veszélyek állnak utamban .. s szeretném —" „Ne szólj többet .." (RH/6 : 148); *(nyomósítva:) be ~né!* Beh szeretném most, ha lopni tudnék (331/1 : 295) *igen-igen ~né* 7 : 181 *jobb(an) ~né* jobb Szeretném, Ha azt a kis barna lyányt én Ölelném! (497/2 : 63) + 1 : 191; 3 : 237; 4 : 54, 342; 5 : 131; 6 : 39, 324 *mint ~né!: (ism)* Mint szeretném én, mint szeretném, Ha el lehetne mondani: Milly boldog vagyok (651/2 : 235) | (fn in-vel:) Itt szeretnék élni a puszták közepin (397/1 : 343) + 1 : 346; 2 : 8, 235; 3 : 92, 174; 4 : 129; 5 : 67; 7 : 31 (+ 33) *(ism)* Szeretném itt hagyni [verscím is] a fényes világot .. Szeretnék rengetegbe menni (424/2 : 21) *(refrén)* A zsarnokság haldoklik ama parton; Ottan szeretnék én meghalni, ott! (512/2 : 87—8 [4×]) *(tőism:) ~ne szeretni* Szeretnék már szeretni újolag (318/1 : 283); *(párh:) akar — ~ne* Hogyhogy, uram, ön is színész akar lenni? .. Nem épen; én iró, szerző, költő szeretnék lenni. (J/6 : 397) *~ne — kedve →telnék* 1 : 247 *(szembeáll:) ~ne — nem² →bír* v. *nem tud* 4 : 107, 132; *(nyomósítva:) be (. . .) ~ne! (— alig →mer¹)* 1 : 49, 309; 7 : 126 *igen* v. *nagyon ~ne* 1 : 231; 5 : 61; 6 : 134, 397; 7 : 25 *inkább ~ne* 3 : 100; 4 : 339 *(leg)jobb(an) ~ne* 3 : 22; 4 : 139; 5 : 44; 6 : 33, 34, 95, 367; 7 : 12, *mennyire* v. *mint* v. *úgy ~ne!* 2 : 298; 4 : 137; 7 : 49, *564 *(szembeáll)* Mint szerettem volna rád-rád pillantani, de nem mertem (HKöt/4 : 19); *(szókapcs:) (nagyon) ~ném tudni* (kérdés nyomósítására:) Szeretném tudni, ott leszek-e én A győzedelmi fényes ünnepélyen? (796/3 : 95) + 1 : 157; 2 : 110, 220, 235, 300; 4 : 190, 213; 6 : 334 — **a)** (l. sz-ben; kérés, óhaj kif.:) Szeretném, ha a föntebbi vers az első számban jelennék meg. (L 120/7 : 39) + 4 : 277; 6 : 101, 131, 160, 369; 7 : 117, 173 *(nyomósítva:) igen ~ném* 6 : 131 *jobban ~nék* Szabad önt illatüvegecsémmel megkínálnom? .. Oh, nem! köszönöm .. rózsát sokkal jobban szeretnék. (KH/6 : 9), *(leg)jobb(an) ~ném* 4 : 253; 7 : 198 *(szój)* szó a mi szó, jobb szeretném, Ha nem szeretnél illy nagyon. (623/2 : 204) | (fn in-vel:) Azt szeretném én csak megtanulni: Mit tesz az a szó, hogy „boldogság"? (345/1 : 303) + 1 : 349; 2 : 249; 4 : 357; 6 : 177, 184, 240, 310, 366; 7 : 25, 81, 218, *511 || (tagadó szerk, fn in-vel; fenyegető tiltás kif.:) királynénkat gyanusítani vétek, mellyet nem szeretnék még egyszer hallani (TH/4 : 191) + 6 : 362 — **b)** (1. sz-

ben, fn in-vel; kihívó felszólításként v. kérdésként:) [Dengez:] Vas bátya, tudok ám én kegyelmednél még hatalmasabb ivót is. [Vas:] Szeretném ismerni. (TH/4 : 167) + 6 : 108; *~ném (. . .) látni* Töltse meg az üveget és hozza ide! — Szeretném elébb az árát látni, monda a kocsmáros. (HKöt/4 : 49) + 1 : 78; 6 : 15, 369; 7 : 86 *(azt) ~ném tudni* Árúnak tartád gyermeked . . Szeretném tudni: mennyiért Kérték s mi volt az ár? (709/2 : 306) + 4 : 26, 86, 183, 197, 209; 5 : 58; 6 : 187; 7 : *636

5. *(átv)* 'vmi kíván, igényel vmit': A bűntétek többséget szeretnek, s ritkán jőnek egyedűl. (RH/6 : 300)

szeretni fn in 39 | *-ni* 26; *-nem* 2, *-ned* 6, *-nie* 3, *-nünk* 1 || *-hetni* 1

1. Jöszte, gyerkőcém . . jól lesz dolgod nálam, s szeretned kell engem, ha akarsz, ha nem. (RH/6 : 167) + 6 : 425 *(szembeáll:) bámulni — ~ni* 5 : 60; *(ellent) ~ni — gyűlölni* Legyek képes, a ki hogyan Érdemli, Teljes szívből szeretni és Gyűlölni! (563/2 : 134) *(ellent, páros kif:) megátkozni — tisztelni←* s *~ni* 2 : 172 | (levélzáradékban:) Tehát csak vadássz, olvass, járj gyülésekre, s el ne feledd szeretni Petőfit (L 58/7 : 31) | (tulajdonságra vonatk.; *párh)* Mig tiszteletre indit öregséged, Szeretnem kell ifjúi szívedet (414/1 : 361) *tisztelni — ~ni* Rimaszombatba mentem a rozsnyói lutheranus lelkésszel, kinek eszét tisztelni, szivét szeretni tanultam meg. (UJ/5 : 28) — **a)** *(nyomósítva, hármas kif:) bensőséggel ~ni, →remélni s örülni* 6 : 310 — **c)** *(párh)* jaj [a költő] hazájának! . . Romján csak titokban sóhajt népe, mert őt Árulás szeretni s halál védnie. (704/2 : 301) — **2.** Lyányka, neked költőt kell szeretned (334/1 : 296) + 4 : 130, *(tőism:) szeret — ~ni* [Andor:] S ha nem szeretnélek? [Erzsébet:] Akkor sohasem szeretett ön, mert a kit egyszer megszününk szeretni, azt sohasem szerettük. (Drt/4 : 217) + 2 : 133; 4 : 170; 6 : 28 *→szerettetik — szeret — ~ni* 4 : 18—9 *~ni — szeret — szerető←* 2 : 268; *(páros kif:) ~ni, csodálni* 1 : 201; *(párh)* Volnál képes őt szeretni? És lehetnél véle boldog? (594/2 : 172) *~ni — meghalni érte* Én föl nem érem ésszel, olly rosz Embert hogy lehetett szeretni, Hogy lehetett meghalni érte. (Ap/3 : 173); *(ellent, tőism)* Édes Sárim . . szeretsz? tudnád szeretni a pej legényt, a kit minden ember gúnyol és tán utál? (FL/4 : 139); *(szókapcs:) ~ni egymást: (tőism)* könnyü a szerencsében egymást szeretni, a nyomorúság próbálja meg a szerelmet (N/4 : 108) *szeret — →örökké ~ni* 6 : 36 | *(ráértés, tőism)* Szegény szivem, ki a hazát és ez aszszonyt úgy szereted! az egyiket nem méltó, a másikat nem szabad szeretned. (Drt/4 : 206) — **b)** meglehet, hogy tán csalódni fognál, Ám, nem szeretni, oknak ez kevés (519/2 : 95) + 1 : 49, 283; 3 : *317; 4 : 130 *(tőism:) (szerető —) ~ni — szeret* ha egy igaz szeretőm akadna, tán még egyszer tudnék ugy szeretni, mint egy időben szerettem. (HKöt/4 : 45) + 1 : 283; 3 : 193; 6 : 240; *(párh, tőism:) →féltékeny — ~ni — szeret* 6 : 52 *~ni — szeret — hinni — hisz¹←* 6 : 110; *(nyomósítva:) végtelen ~ni* 1 : 75 — **c)** *(ráértés, tőism)* Szeressünk! mert erőnk, szeretni, Idő jártával oda lesz. (236/1 : 228) — **3.** *(ráértés, tőism:) hölgyeket és virágokat szeret — ~ni* 6 : 393

vö. **szeretett, szerető**

szeretet fn **58** | *-Ø* 18 (b 5); *-em* 1, *-ed* 1, *-ünk* 1 | *-et* 6, *-emet* 3, *-edet* 1, *-ét* 1; *-ben* 1; *-ből* 3; *-ért* 1, *-éért* 1; *-emnek* 1; *-nél* 1; *-re* 5, *-ére* 1, *-ünkre* 1; *-éről* 1; *-tel* 7, *-eddel* 1, *-ével* 1, *-ökkel* 1

1. 'gyöngéd ragaszkodás, vonzalom': [az anya] Emmát az ő s övéi szeretetéről bizonyossá tette (NI/6 : 425) olly mértékben kívánok szeretetet, a milly mértékben vagyok és leszek atyátok (TH/4 : 191) + 4 : 288; 6 : 288 *(tőism)* Ne . . féljetek az istentől; mert a kitől félünk, azt nem szerethetjük voltaképen, s az isten szeretetet kíván tőlünk. (N/4 : 105); *(páros kif:) →béke és ~* 4 : 181(2×) *→bizalom, ~* 5 : 92 *hűség, ~ : (tőism)* neki szerető férje valék, kinek hüséggel szeretettel tartozott. (TH/4 : 406) *tisztelet és ~* Tisztelet és szeretet jeléül Vörösmartynak ajánlva a szerző által. (ÖK.¹, a címlap utáni számozatlan levélen) + 5 : 118; *(haladv)* szeretet nélkül nincs boldogság, és béke nélkül nincs szeretet. (TH/4 : 181); *(szembeáll:) →félelem — ~* 4 : 105 *gyűlölség és →nemtetszés — ~* 4 : 272 *harc — ~* Harcban állok a nagy mindenséggel — Szeretetre csak képed marad. (330/1 : 294); *(jelzővel:) →anyai ~* 5 : 85 *atyai ~ : (szembeáll)* A boszúvágy később támadt bennem az atyai szeretetnél (HKöt/4 : 25) *→gyermeki ~* 6 : 344(2×); 7 : 47 *→rokon ~* 4 : 179, *(baráti —) testvéri (— atyai←) ~* 5 : 121 *(párh)* mit én Jókay iránt érzek, az igazság szerint nem is barátság, nem is testvéri szeretet . . talán mind a kettőnél több (L 107/7 : 35); *vki iránti* v. *→egymásiránti ~* keltsd föl a víg molnárt, s mondd neki, kölcsönözze oda Robin Hood iránti szeretetből fekete kancáját (RH/6 : 277) + 4 : 156, *énirántam való* v. *irántami ~* 6 : 244 *(idézetben)* A szerelem mindent tehet. Vigjáték . . forditotta volt Komlóssy . . . még . . „a te én irántam való szeretéted"-féle ékes stylusban. (P 38/5 : 8), *tisztelet és ~ vmi iránt* Oh fiam, ha felnősz, légy tisztelettel és szeretettel e két szent öreg emléke iránt (P 291/5 : 157); *(szókapcs:) vki ~ét elfogadja: (kettős szembeáll)* Álávaló pimaszok . . ha nem fogadjátok el szeretetemet, netek megvetésem; haragomat nem érdemlitek. (FL/4 :

128) ~*et* →*hint vkik közé* 4 : 317 ~*ét* →*lealacsonyítja* 4 : 282 *vki* ~*ét megnyeri*, ill. *bírja* „.. mylord .. megnyerted a kis kópé szeretetét, midőn nálad volt." „S ő az enyémet örökre bírja," felelt Hugo. (RH/6 : 288) ~*et* →*tanúsít vmi iránt* 6 : 238 →*Juno* ~*ére kérlek* 4 : 264, ~*re* →*méltó* 5 : 40, 46; 6 : 26 *(tréf felsor)* *Jókay szerecsen uram. Ön szép szőke és deli ifju, kedves kellemes és szeretetre méltó (L 183/7 : 112), ld. még **szeretetreméltó**, ~*tel tartozik vkinek* 4 : 406 ~*tel viseltetik vki iránt* Ők [= a patríciusok] emésztenek el bennünket, ha a háborúk nem; ez az egész szeretet, mellyel irántunk viseltetnek. (Cor/4 : 230) + 6 : 344(2×) | *(udv szókapcs:) kérem* ~*tel* 4 : 100 — **a)** 'ennek kifejezése, megnyilvánulása': [a nevelő] Megölelé s arcát csókolta meg .. Ez volt az első szeretet, Mellyel [a fiú] találkozott. (Ap/3 : 138) *(allit)* olly férfi ellen vagyok kénytelen kardot vonni, kit szívesen szorítanék szeretettel szívemhez (RH/6 : 364); *(páros kif:) gondoskodás és* ~ fiam teljes mértékben megérdemlé gondoskodásomat és szeretetemet (HKöt/4 : 66) ~ *s társalgás* ipam .. szeretetével s lelkes társalgásával osztja s szaporitja boldogságunkat. (NI/6 : 439); *(párh)* vivok Szereteteddel olly hőn s nemesen, Mint egykor nagyravágyásom vivott Vitézségeddel. (Cor/4 : 337); *(jelzővel:)* →*őszinte* ~ 6 : 201 *szent* ~ [szüleim] körülöveztek, mint a földet a nap Lángoló sugári, szent szeretetökkel! (854/3 : 233) | *(gúny, ism)* Nem tehetek róla, hogy engem nem kedvel [a német], Én a lelkén függök teljes szeretettel... Bár szeretetemnek ollyan súlya volna, Hogy lehúzhatnám őt véle a pokolba. (LV/3 : 311) — **b)** *(átv)* 'szerető személyek': *(szembeáll)* A harcok nyugtalanságai helyett mennyi boldog órát élhettem volna a szeretet karjaiban. (TH/4 : 181) — **c)** 'nem meghatározott személyre irányuló, általános jóakarat, jóindulat': *(páros kif:)* ~ *és* →*igazság* 6 : 245 *(hármas kif:)* →*hit — remény — ~* 1 : 363 *(szembeáll, tőism:) bámulni — szeretni — ~ — bámulat*← 5 : 60 *(poláris kif:)* ~ *s* →*gyűlölet* 2 : 31; *(kép)* Szeretet... hah, ezt a szép virágot Tövestül kitéptétek ti rég (758/3 : 44) ~ *oltárlángja*← 3 : 95

2. 'az a tény, hogy vki szeret (3.) vmit': *vmi iránti* ~ az uj és változat iránti szeretet sokkal többekre hat (RH/6 : 206)

szeretethiány fn **1** | *-ból* 1
'szeretet hiánya; közömbösség': *(párh:)* →*restség — ~* 4 : 243

[szeretetlen] mn
'olyan (személy), akit nem szeretnek'
szeretetlenül hat **2** | *-ül* 1 ~ *-úl* 1
(hármas párh:) egyedül — →elhagyatva — ~ül 1 : 347, 419

szeretetreméltó mn **18** | 17: *-Ø* 13 | *-nak* 1 || *-bb* 2 | *-bbakat* 1

1. 'olyan (személy), akit megnyerő tulajdonságai miatt szeretni lehet': a szeretetreméltó tizenhét éves Emma iránti vonzalmamat .. irtam .. le illy körülményesen (NI/6 : 434) Dumas Sándor szeretetreméltó ember... nem hiába, hogy druszám. (ÚL/5 : 75) + 6 : 393; 7 : 118; *(páros kif:)* ~ *s csinos* a sal chantereinebe megyek, ott szeretetreméltóbb, s csinosabb hölgyeket láthatni, mint mind e cifra báb (KH/6 : 16) *szép és* ~ 15 évi szolgálatom alatt husz dámát ismertem .. s szebbeket és szeretetreméltóbbakat mint önnek e ma esti valamennyi tarka harkálya. (KH/6 : 19) →*válogatott*, ~ 6 : 250; *(hármas kif:)* →*fiatal*, ~, *szép* 6 : 37 ~, *lelkes*, →*kitűnő* 6 : 69; *(párh)* Passerot kisasszony bájos lyányka, s olly szeretetreméltó, minőnek csak férj kivánhatja. (KH/6 : 16) *(szembeáll, páros kif)* legkedvesebb regényiróm Dumas Sándor .. Nála is vannak nagyobb írók akarhányan, de kedvesebb, szeretetreméltóbb egy sincs. (ÚL/5 : 74); *(megszól)* [Teleki Sándornak:] Szeretetreméltó barátom! (L 130/7 : 43) | *(gúny)* Mennydörgős adta! ön szeretetreméltó suhanc; már három órája, hogy őrt állok .. önt várva. (KH/6 : 10), *(önmegszól)* Mikor térsz már az eszedre, te Sándor? .. Szeretetreméltó barátom, Nézd meg csak a tűkörben magadat (128/1 : 72) — **a)** 'kedvesen, nyájasan viselkedő (személy)': Edvárd .. már igen korán visszaélt a joggal, mit magoknak bizonyos férjek nejeik ellenében engednek. Minden inkább volt iránta, mint szeretetreméltó. (KH/6 : 64) + 6 : 40

2. 'kedves, megnyerő (viselkedés)': ön nem **táncol**, mit ön neje, mint hiszem, nem talál épen szeretetreméltónak (KH/6 : 65)

szeretetreméltólag hat 1 — **1. a)** rajta gyorsan, ne duzzogjon többé .. Üljön le, s viselje magát szeretetreméltólag. (KH/6 : 35)
vö. **méltó**

szeretetreméltóság fn **4** | *-Ø* b 1 | *-át* 1; *-gal* 2

1. 'szeretetre méltó jellem, egyéniség': *(párh:)* ~ — *kellem*← 6 : 143

2. 'megnyerő, nyájas viselkedés': [Flamareilné] rögtönzött szeretetreméltósággal fegyverzé fel magát, mi képes volt a nyilakat eltompítani, mellyeket szeretője duzzogásának kétségtelenül rája kelle lőnie. (KH/6 : 34) *(oxym)* Erőködése ellenére is, ajkain szívtelen szeretetreméltóság mosolyát fenntarthatni, titkos tünődést árultak el vonásai. (KH/6 : 7); *(ford szókapcs:) angol* ~*gal bír* 'nem szívélyes v. nem szórakoztató': Hizeleghet ön magának, hogy angol szeretetreméltósággal bír [wie ein Engländer liebenswürdig zu sein ~ amusant comme un Anglais]. (KH/6 : 65)

szeretett mn és fn **45**

I. mn **44** | *-Ø* 41 || *leg- -ebb* 2 ~ *leg- -[ebb]* 1 'olyan (személy), akit szeretnek': bizonyos fiatal hölgy van itt .. mért vettük el barátitól? .. nemes családjának egyik tagja épen olly szeretett gyermeket, millyen ő, ragadt el atyjától (RH/6 : 161) meglátogattam .. Hunfalvy Pált, a tanitványaitól általánosan szeretett professort (UJ/5 : 24) + 5 : 90, 92, 123(2×) *(refrén)* Nincsen többé szeretett király! (758/3 : 44[5×]) *(páros kif,* töredékes szövegben:) Megkapta a függ[etlen felelős ministeriumot . . .]lettek legtiszteltebb, legszerete[ttebb . . .] (P 224/5 : 116) — **a)** 'az (a személy), akit vki szeret': A hercegnő .. ritkán volt vidám, de ritkán is szomorú .. s még szeretett férje fogsága alatt is .. szivét mindig .. bizalom derité. (RH/6 : 309) *(ism)* [P. szüleinek sírfelirata:] *A legszeretettebb atya s a legszeretettebb anya (P 282/7 : 519) *(ism* nyomósítására; *ism* párbeszédben, *gúny* is, *tőism)* [Borics:] hol van nőm, szeretett nőm? [Predszláva:] Szeretett nőd ezóta országokon túl jár szeretőjével, Milutinnal (TH/4 : 200); *(páros kif:) boldog,* ~ Emma most már régóta boldog, szeretett nőm (NI/6 : 439) *tisztelt,* ~ megismerkedém személyesen Bajzával és Vörösmartyval .. Fél napot tölték a régtől tisztelt, szeretett 2 férfi körében. (L 20/7 : 16) | *(megszól)* Mennem kell! s tán örökre szakadátok Már tőlem el, ti szeretett barátok? (15/3 : 250) + 1 : 333; 3 : 226; 4 : 66; 7 : 13, 16, 31, 40, 66; *(ism* nyomósítására:) Nőm, szeretett nőm! (TH/4 : 181) + 4 : 77, *(páros kif:)* ~, *édes* 4 : 188 *(helyesbítés)* Szerelmes. . . az az szeretett édes barátnéim . . Amália, Johanna és Vilhelmina! (L 100/7 : 34) || *(formális* v. *udv)* szeretett nőm e papirt adá, melly szegény Hugo barátunknak a vád alóli fölmentésére szolgál (RH/6 : 368) *(páros kif)* A nemes, szeretett Mortimer grófot üdvezli szolgáinak legalázatosbika, Ashby Rikárd. (RH/6 : 278)| *(megszól)* egyebet is meg kell fontolnunk, szeretett barátom. (RH/6 : 292) + uo; 6 : 402, *(ism, gúny* is:) [Borics:] Béla, Ilona, szeretett rokonim, legyetek idvez! .. [Saul:] Hah, mi lesz ebből? Szeretett rokoni! a báránybőrbe öltözött farkas. (TH/4 : 179) *(ism* nyomósítására; *tőism)* Fiam, szeretett fiam, igen, szeretni foglak, gyermekem (TH/4 : 152), *(páros kif)* A levél tartalma következő volt: .. Drága, szeretett lord .. ellenem csalárd, kegyetlen vád intéztetett (RH/6 : 294) — **b)** 'az (a személy), akibe vki szerelmes': vetélytárs .. esztelensége által a szeretett hölgy rosz hireknek tétetik ki (KH/6 : 32) a szükség .. boldoggá lehetni, akaratunk ellen szeretett lényekhez von (KH/6 : 59) + 6 : 13 | *(megszól)* Te vagy az, te szeretett leányka, Követem fényednek sugarát. (342/1 : 301) — **c)** 'olyan (dolog), amit a beszélő szeret': *(páros kif)* Ujra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést .. fiad. (69/7 : 632)

II. fn **1**

'szerelemmel szeretett nő': *(párh)* *Te drága érzéketlen Te most is szeretett, Isten veled örökre, Ídám isten veled! (88/3 : 318)

szerető mn és fn **154**

I. mn **17** | *-Ø* 16 || *leg- -bb* 1 'olyan (személy), aki szeret vkit': a földön nekem van Legszeretőbb anyám! (136/1 : 79) Árva vagyok; de ha volna szerető édes atyám, ki ellened törne, azt sem kimélném. (TH/4 : 176) + 3 : 200, 264; 4 : 182 *(tőism:)* ~ — *szeretet* 4 : 406 *(ism* nyomósítására:) ugy jövök, mint rokon, még pedig mint szerető rokon. (TH/4 : 179) | (levélzáradékban:) Ölelünk benneteket! szerető barátod Petőfi Sándor (L 251/7 : 186) + 7 : 9 *(tőism)* szeresd veszettül téged szerető Petőfi Sándor bátyádat (L 179/7 : 109) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó': édes jó szülőim Hogyha megéreznék fiuknak keservét, Szerető szivök a sírban sem pihenne (854/3 : 233) — **b)** 'szerelmes (személyhez tartozó)': kedves Iluskája szerető ölében Mai napig János vitéz ő kegyelme Szép Tündérországnak boldog fejedelme. (JV/1 : 222) + 1 : 138, 139 *(ism)* Két szerető szív összeforr. Igen, két szerető szív szálla Pihenni e két domb alá (402/1 : 349) — **c)** 'olyan (személy), aki szeret, kedvel vmit': *(párh)* *a D. F. által forditott Utazó gondolat inkább való a homályos, titokszerű dolgokat kedvelő németnek, mint az egyszerüséget szerető magyarnak. (P 45/7 : 503)

II. fn **137** | *-Ø* 28 (b 4), *-k* 7 (b 2); *-m* 27 (t 1, b 2), *-d* 13 (t 1, b 2), *-je* 21 (b 1); *-i* 1, *-ik* 1 |*-t* 4, *-met* 8, *-det* 2, *-jét* 4; *-kben* 1; *-khöz* 2, *-mhöz* 2, *-jéhez* 1; *-nek* 4 (b 1); *-knél* 2; *-re* 1; *-iről* 1; *-mtől* 1 ~ *-mtül* 1; *-mmel* 1, *-ddel* 1, *-jével* 3

1. 'olyan személy, aki szerelmes vkibe': mért nem enyhíted Szeretőd fájdalmát? (154/1 : 91) „S te hölgyem léssz, s én lovagod legyek?" kérdé a szerető. (RH/6 : 147) + 4 : 130; 6 : 44, 47, 146, 335; *(tőism:)* ~ — *szerelem* Messze föld határán Jár a szerető, Csalfa volt szerelme, Vissza nem jön ő. (31/3 : 261) *szerelem* — ~ — *szeret* nemcsak a szerelem, hanem a szerető is vak .. annak hibája ellen, kit szeret (RH/6 : 244) *szeret* — ~ Kedves babám, megláttalak, szeretlek! Szeretője lettem én szép lelkednek (106/1 : 51) ~ — *viszontszerettetik* 6 : 242; *(párh)* „. . lovag és nemes létemre . . első tettemnek kellene lenni, minden lehetőt elkövetni [Lucy] megszabadítására." „S szerető létedre is" (RH/6 : 162); *(jelzővel:) becsületes* ~ [Katica] Nem gondolt .. a becsületes szeretőre, kinek tiszta indulatát megveté (RH/6 : 289) *falusi* ~ a falusi szerető .. egy

idegen miatt elhagyatni látja magát (RH/6 : 82), *hű ~* 4 : 46; 6 : 216 *(ism)* Szeretőd vagyok én, hű szeretőd .. De .. a világon te a Legkegyetlenebb vagy. (154/1 : 91) *(párh)* egy kérelmem van hozzád, Hugo, mellyet nem szabad Ashby Lucytól megtagadnod, ha valódi lovag s hű szerető vagy. (RH/6 : 243) *merész ~* 6 : 260 | (tuln-szerű *birt szerk:) ~k fája* sok galagonyát kereső ifju találkozók kedvesével szántszándékos eset által a szeretők fája alatt (RH/6 : 86) — **a)** 'olyan személy, akit kölcsönös szerelem kapcsol vkihez': mi kelti a vihart?... az eszme: Ha te, lányka, ⟨nem léssz szeretőm!⟩ nem lennél enyém! (339/1 : 299, 410) Szeretőm a hűség tündöklő csillaga. (610/2 : 189) + 1 : 338(2×); 2 : 36; 3 : 262; 4 : 43, 50, 65, 81; 5 : 61; 6 : 168, 247; *(ism* párbeszédben, *tőism)* Hát van szeretője? — Nekem? szeretőm? illyen embernek szeretője! — És miért ne? azért, hogy illyen szegény? néz is arra a valódi szerelem!... no vallja meg már, hogy van szeretője (HKöt/4 : 45) *(refrénszerű)* Lennék én folyóviz .. De csak úgy, ha szeretőm Kis halacska volna (619/2 : 199[5×]); *(felsor:) atya, bátya és ~: (ism)* valakinek nagy birtok s a legszebb hölgy elnyerésére atya, bátya és szerető áll utjában .. az atya, bátya és szerető egyszerre elpusztúlnak az utról, birtok és uraság az övé, s a hölgy szinte hatalmában van. (RH/6 : 335) *(tréf felsor:) ~ és franciák és →túróstészta és rónaság* 5 : 46 *(részletezés:) →minden: férj, fia, atya, ~, testvér — leány, →anya, húg, ~, hitves* 3 : 199; *(párh:) kedves — ~* Luiza, fiam kedvese, néhány hétig gyászolta, siratta szeretőjét, s néhány hónap mulva férjhez ment (HKöt/4 : 83) *~ — pénz* 1 : 158(2×); *(szembeáll:) ~ — barát* 2 : 37 *vagyon — ~* Ha valaki minden vagyonomat elrabolná, meg tudnék neki bocsátani, de annak, ki szeretőmtől .. fosztana meg, soha (HKöt/4 : 16); *(met)* Egymás szeretői vagyunk mi a nappal .. hogyha siromba leűzni fog a sors .. szeretőmet a földnek alatta, A szép napot, nem láthatom. (384/1 : 332) + 2 : 37 *(met, tőism)* lángol a nap, az égnek ifja .. mert kebelét a szerelem vívja; Szeretője, a ki epedve néz rája, Délibáb, a puszták szép tündérleánya. (397/1 : 344); *(jelzővel:) édes ~* 2 : 192, 212 *ifjú ~: (tőism)* Boldog volt valóban az ifju szerető, boldog valóban az, kit szeretett (RH/6 : 238) *igaz ~ — szeretni← — szeret* 4 : 45 *régi ~: (ism, tőism)* „.. Nyiss ajtót .. Én régi szeretőd vagyok." ‚Mit? régi szeretőm? ugy annál Kevésbbé jösz be .. nekem nincs régi szeretőm; Rútul hazudtam, a midőn Leánynak azt mondám, hogy szeretem ..' (630/2 : 210), *szép(séges) ~* 1 : 321 *(ism)* Szép szeretője van vitéz Barangónak, Híják szeretőjét a szép Ildikónak (SzA/1 : 337) *(megszól)* Mingyárt meglátlak, Rózám, szépséges szeretőm! (HKöt/4 : 41), *új ~:* (részleges *ism, helyesbítés)* eddig senkit sem szerettem, most szeretek először. — Megbocsáss .. Hát uj szeretőd... vagy is szeretőd. — Még nem szeretőm... — De remélsz? — Ki ne remélne! (HKöt/4 : 15) | *~k* v. *két ~* 'szerelmespár': Mulattató, nevettető, Ha összejön két szerető (389/1 : 334) + 1 : 339; 4 : 8; 6 : 62, 130, 146, 166, 245, 247, 262 *(tőism)* ugy szólván, csak ma beszélünk először egymással, de semmi az; mi szeretjük egymást, s a szeretők első pillanatban is régi ismerősek. (HKöt/4 : 19); *(hsl-szerű, ism)* Szeretője-e vajon a testnek a lélek? S mint *szeretőkhöz* illik, együtt enyésznek? (468/2 : 37); *(jelzővel:) boldogtalan két ~* E két ellenség átkos vériből ⟨Boldogtalan két szerető⟩ Egy bal sorsú szerelmes pár eredt (RJ/4 : 382, 431) *hű ~k* Egymás mellé temetteték a Hű szeretők itt magokat (402/1 : 349) *→hűséges két ~* 1 : 332 *két régi ~* A két régi szerető egy percig folyvást hallgatva néze egymásra .. vizsgálá a változásokat, miket tiz évi elválás okozott. (KH/6 : 43) *szegény ~k* 6 : 264|| *(nép)* Juhász legény, szegény juhász legény! .. Megveszem a szegénységet tőled, De rá'dásul add a szeretődet. (388/1 : 334) A szeretőm nyalka gyerek [verscím is], Alája termett a nyereg (389/1 : 334) + 1 : 66, 93, 182, 334(2×); 2 : 293; 6 : 102, 367; *(tőism:) ~ — szeret* 1 : 334 *(ism)* Szeretőmhöz röpült Az én sohajtásom. Szeretőmhöz küldöm Haldokló lelkemet, Az egyetlen egyhez, Ki engemet szeret. (589/2 : 165) *(ism* párbeszédben:) Szólt az úrfi: „.. Csak azt mondd meg, van-e már szeretőd? Ha van, inkább engem szeress, ne őt." Felelt Lidi: „Hogy van-e szeretőm? Azt én senki orrára nem kötöm .." (SzP/2 : 56); *(szembeáll)* őszintén megvallottam mindent, csak azt nem, hogy Julcsa szeretőm. Azt mondtam, hogy testvérem. (N/4 : 110) + 4 : 114; *(jelzővel:) bujdosó ~* 1 : 185 *hervadó ~* uo. *hű ~* 2 : 60 *kis ~* Ferkó .. elragadtatással nézte kis szeretőjét, a ki most még szebbnek tettszett előtte, mint máskor. (N/4 : 109) *szép ~: (párh)* Hejh Büngözsdi Bandi .. Mért csábítottad el az én kedves babám? Te öleled most szép szeretőm valahol (167/1 : 100) — **b)** 'az a személy, akibe vki (viszonzatlanul) szerelmes': Volt itt szeretőm, hanem az már A sírhalom éjibe tért. (303/1 : 273); *(kifejtett hsl)* A múzsák hasonlók az afféle szeretőkhöz, kik igen kegyetlenül bánnak velünk, ámbár a legnagyobb áldozatokat tesszük nekik (J/6 : 401–2); *(jelzővel:) egykori ~* Ekkor látta Marci egykori szeretőjét, a szép Julcsát, a mint férje lóhátról hajtotta végig a falun karikásostorral. (FL/4 : 138) *első ~* Sírba tették első szeretőmet. (338/1 : 298) *porló ~* 1 : 268 | *(ráértés, helyesbítés; ism)* Sári szeretett, de .. titkon .. És ki volt hát szeretője, vagyis kinek volt ő szeretője? .. Sári Csigolya

Marcit szerette (FL/4 : 130) *(tőism)* Varróleány a szeretőm, Az az, hogy én őt szeretem (316/1 : 281) — **c)** 'ez a szó': (jelzőként; *tőism)* Ruházd a „szerető" cimet reám, Vagy varrd meg szemfedőmet, Ha nem szeretsz, te szép varróleány! (316/1 : 282)

2. 'vkinek házasságon kívüli szerelmi viszonyban társa': illyen úr .. nagy városokban könnyen találhat szeretőt, a nélkül, hogy .. a vidám falusi lyánykát ágyassá változtassa. (RH/6 : 81) olly korban vagyok, melly önt minden gyanú ellen biztositja. Senki sem fogja azt hinni, hogy az ön szeretője vagyok. (J/6 : 395) + 6 : 34 *(ism)* Már asszonynak kellene lennem, hanem szeretőm megcsalt, elhagyott. Most szabadon válogathatok a szeretőkben. (HKöt/4 : 45); *(párh:) kegyenc — ~* 4 : 191; *(szembeáll:) ~ — anya* Azon reményével már rég fölhagyott [Betti], hogy önt mint szerető láthassa; de hivé, hogy meg fogja ön látogatni mint anyát (HKöt/4 : 35) *~ — feleség* 1 : 72 *nő — ~* 4 : 200; *(jelzővel:) egykori ~ : (felsor)* Egy időben a társaság, férje, kedvese s egykori szeretője által megsértve, e sokféle megtámadás ellen bátorságot talált Eudoxia (KH/6 : 58) *elárult ~* 6 : 44 *elfeledett ~* 6 : 46 *első ~* Beértem volna holtomig az első szeretőmmel .. de ha ez gazember volt. (HKöt/4 : 45) *→huszonöt éves ~* 6 : 57 *jó ~ : (tőism)* Nem szabad már, csak egyet, szeretnem, És ez is csak engemet szeret, Nem ugy, mint az ő jó szeretőik, Kik szeretnek százat, ezeret. (672/2 : 268) *leköszönt s →fölváltott ~* 6 : 46 *szegény kis ~* Nem vonakodék veled szembe szállani, ama szegény kis szeretőm miatti pörben? (RH/6 : 305) *új ~* Mig egy szobában a férj álmodik Halotti ágyon, más szobában a nő Uj szeretőjével bujálkodik. (412/1 : 359) — **a)** *(átv)* 'állat párja': *(jelzővel, megszem)* egy őz .. engem .. jól ismer .. sokat beszélek neki szarvas szeretőiről, ekkor nekem ugrik .. Azt mondanád, hogy valódi nőszemély, ha látnád. (RH/6 : 273)

szeretőcske fn **1**
(gúny, rosszalló) 'szerető (II. 2.), ágyas': [Katica] e szavakat hallani vélte: „ez az új szeretőcske [Buhlerin]", s meghökkent .. e név elgondolásánál, melly őt igen is joggal illetheté. (RH/6 : 158)

szeretőkről mn **1**
(vál) 'szeretőkről, szerelmesekről való (nézet)': elmondtam már a szeretőkről való véleményemet. (HKöt/4 : 21)

szeretőpár fn **1**
'(házasságon kívüli viszonyt folytató) szerelmespár': *(szembeáll)* mi elleszünk majd Bettivel, nem mint lángoló szeretőpár, hanem mint békés szomszédok (HKöt/4 : 34)

szerette szragos fn **7** | *-eim* 5, *-ei* 1 | *-eimtől* 1
(tsz) 'vkinek kedves, szeretett hozzátartozói': *(párh)* Távol szeretteimtől S tőled, te drága hon! Vándorlom a világot (22/3 : 254) lehet-e szánandóbb látmány, mint .. kire hiába süt a nap, kire hiába mosolyognak a csillagok és szerettei. (TH/4 : 193); *(megszól)* Alszol, szerelmem? alszol, kedvesem? .. Aludjatok, szeretteim (Ap/3 : 164) + 3 : 111; 4 : 169, 170 — **a)** 'vkinek szeretett barátai': *(megszól)* [Arany Jánosnak:] Számtalanszor gondolok rátok, szeretteim, és azt gondolom: vajha olly boldog lenne az én családi életem, mint a tiétek (L 152/7 : 67)

szerettetik szenv ige **11** | 6: *-em* 1, *-el* 1, *-ik* 2; *-ett* 1 | .. *essék* 1
1. 'szeretetben részesül' ld. **szerettetni**
2. 'szerelemben részesül': Eudoxia .. élni akart, élni s szép lenni .. talán, hogy még egyszer szerettessék. (KH/6 : 62); *(tőism)* Én szeretlek, legdrágább Lucym, olly bensőleg, mint csak valaha asszony szerettetett. (RH/6 : 148) *(tőism, párh)* Szeretsz, s szerettetel, ez világos, s elég egyszerű lenne, ugy bánni a dologgal, mint e világon a szerelmi viszonyokkal többnyire történik (RH/6 : 240); *~ vkitől* Megvolt a boldogító meggyőződésem, hogy Emmától szerettetem (NI/6 : 435) *~ vki által: (tőism)* holnap meglátja a leányt, kit szeret, ki által szerettetik (ÚL/5 : 50) + 4 : 18
szerettetni fn in 3 — **1.** *(szembeáll, ism)* Nem bámultatni, hanem szerettetni, szerettetni! ez legalább az én vágyam, törekvésem. (ÚL/5 : 74) — **2.** *~ vki által: (tőism, lefokozás)* Apám mondá, hogy szeressem ezen embert, vagy legalább hagyjam magamat szerettetni általa, kit utálok (HKöt/4 : 76)
szerettetve 1. hat in 2 — **2.** *~ vkitől: (ism)* Elhagytam Szatmárt .. szerettetve, barátom, szerettetve a legdicsőbb lénytől (L 117/7 : 38)
vö. **[viszontszerettetik]**

szerez ts ige **112** | 97; **szerez** 96, *(táj)* **szöröz** 1: .. *rzek* 5, .. *rzesz* 2, *-Ø* 17, .. *rzünk* 2 *~ -ünk* 1, *-tek* 1, *-nek* 1 *~* .. *rzenek* 1; .. *rzem* 4, .. *rzik* 1; *-tem* 5, *-tél* 4, .. *rzett* 11, *-tünk* 4, *-tek* 2; *-tem* 2, *-te* 3 *~* .. *rzette* 1, *-tétek* 1, *-ték* 3; .. *rzél* 1, .. *rze* 2; .. *rzém* 2, .. *rzé* 1; .. *rzend* 1 | *-nél* 2 | *-zek* 2, *-z* 5, *-zen* 3, *-zetek* 1; *-zem* 1 || *-hetek* 1, *-hetsz* 1, *-het* 1, *-hetnek* 1; *-hetett* 1
1. 'létrehoz, létesít': *(szókapcs:) →békét ~* 4 : 263, 386 *→jogot ~ vmire* 4 : 296 *→sajtószabadságot ~* 3 : 30 — **a)** '(zeneművet) komponál': Kinizsi notája. Szerzette Fái Fáy László. (P 186/7 : 529)
2. '(cselekvésével, közreműködésével) előidéz, okoz vmit': mit örökségben hagytak rá apái, Leverte rabbilinceit, S kezéről, a kik

ezt szerezték, Azoknak sírhalmára dobta (Ap/3 : 177) Elhurcolják leányaitokat [a volszkok] .. És meggyalázzák asszonyaitokat, S mind ezt magatok szereztétek. (Cor/4 : 347) + 2 : 308; 4 : 229, 430; *(szókapcs:) →aggodalmat ~ vkinek* 4 : 67 *bajt ~ : (párh)* Ifju úr .. ma reggel már elég bajt okozál, történt legyen szándékosan vagy sem. Ne szerezz még több bajt, kérlek (RH/6 : 190) *bánatot* v. *bút ~ (vkinek)* Hogyan szereznél bánatot nekem te, A földnek égnek legjobb angyala? (657/2 : 242) + 1 : 165; 2 : 204 *boldogságot(,→örömet) ~ vkinek* a boldogságnak, mellyet másoknak szerzünk, egy része mindig a magunké. (HKöt/4 : 90) + 3 : 96 *élvet* v. *gyönyört ~ vkinek* 4 : 77; 6 : 399 *gyógyulást ~* 1 : 228 *(jó)kedvet ~ (vkinek)* 2 : 278; 5 : 74, *sok jó*, ill. *keserű órát* v. *napot ~ vkinek* Nagyszálnak borszülő hegye Sok jó napot szerzett nekem (210/1 : 167) + 5 : 37 *(ism)* Meg vagyok elégedve, ha az én munkáim ollyan sok jó órát szereznek másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi. (ÚL/5 : 69), *örömet ~ (vkinek)* Hát, fiú, olvastam azt a verset, A mellyet te én hozzám csináltál .. S mondhatom, hogy nagy örömet szerzett. (191/1 : 151) + 4 : 228, 262; 7 : 35, 73

3. '(tevékenységével) eléri, biztosítja, hogy vki hozzájusson vmihez, legyen vmije': Majd szerzünk mi kocsit... épen ott áll egy készen... hajts utánnunk kocsis! (P 207/5 : 103) + 3 : 159; *~ vkinek* én ohajtom a halált, apám, Kérlek, szerezz nekem koporsót (Ap/3 : 110) *~ magának: (szój)* Ah, most értem önt! A szerző tehát ollyas valami, a mi házakat szerez magának (J/6 : 399) *~ vki számára* Claudia apáca öltözetet szerzett számomra (RH/6 : 370) + 4 : 182; *(szókapcs:) →becsületet ~ magának*, ill. *vminek* 1 : 155 *→elégtételt ~ gyomrának* 6 : 409 *győzelmet ~ vminek* Oh anyám, anyám! Oh, Rómának boldog győzelmet ⟨szereztél⟩ nyerél (Cor/4 : 366, 428) *helyet ~ vminek* hol szerezzek helyet lovaimnak? (RH/6 : 135), *nevet ~ (vkinek)* 3 : 144 *(párh)* Nem a név az, a mi tehetséget ád; a tehetség az, mi nevet szerez. (J/6 : 411) *segélyt ~* 6 : 324 *tekintélyt ~ vkinek* 3 : 289 *tudomást ~ vmiről, vkiről* 4 : 83; 6 : 174 | *(ráértés)* És ha újra tenni kell majd, Akkor ujra ott leszünk, És magunknak bajt s tineket Koszorúkat szerezünk. (786/3 : 78) — **a)** 'szerez magának vmit; szert tesz vmire, hozzájut vmihez': Te a pusztaságban Árnyékos fa voltál, Uj erőt szereztem Enyhe sátorodnál. (156/1 : 92) nőtlenség .. vidd el tarka zászlód Másfelé, hogy új hivet szerezz (672/2 : 268) + 4 : 315 *(párh)* Háborús időben könnyen jut az ember pénzhez, én is szereztem vagy öt száz forintot (N/4 : 113) *(szembeáll)* Drágán szereztem függetlenségemet, még drágábban adom el. (ÚL/5 : 53—4); *(szókapcs:) barátot*, ill. *ellenséget ~* Hogysem tiz barátot szerezzek képmutatással, inkább szerzek őszinteségemmel száz ellenséget. (P 114/5 : 37) *→dicsőséget(, nevet*, ill. *→jutalmat) ~* 2 : 273; 3 : 84; 4 : 240, 241; 6 : 221, 318 *érdemeket ~* 4 : 175, 272 *(fegyver)hírt* v. *(hír)nevet ~* Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán .. hogy nevet szerzek két országban (UJ/5 : 21) + 4 : 238; 5 : 112; 6 : 97, 363 *kárpótlást ~ vmiért* 4 : 311, *kenyeret* v. *napszámot* v. *pénzt ~* 2 : 347; 5 : 47; 6 : 428 *(refrén)* Azért szerezzem a pénzt, hogy legyen? Azért szerzem, hogy eligyam s egyem. (114/1 : 84[8×]), *gazdagságot* v. *(hírt és) kincset ~* Jenny .. Illy rövid idő alatt olly gazdagságot szerzett? (J/6 : 415) + 2 : 148; 4 : 257 *nagyságot ~* 4 : 233 *(→úti)társat ~ magához* v. *maga mellé* Nem szerzett társakat magához .. hogy ne szálljon másra is veszély, Ha terve megbukik. (Ap/3 : 175) + 5 : 53 *zsákmányt ~* 4 : 374 — **b)** 'pénzre, vagyonra tesz szert': megosztod-e te velem az én gazdaságomat? — Hát szereztél valamit? — Annyit, a mennyivel tisztességesen megkezdhetni a házas életet. (N/4 : 114) + 4 : 55 | (tárgy nélkül:) ha elvesztem is [kártyán], a mit magammal hoztam, még marad annyi, mivel beéri fiam, mig ismét szerezhetek (HKöt/4 : 63—4) — **c)** *(szépítő)* 'lop': az alföldi betyár .. csikót szerez Kecskeméten .. Holnap a csikót eladja Fehérváron, Eladja, még újat is lop E vásáron. (294/1 : 269) *(szembeáll)* Ómáspej a nyergös lovam, nem vöttem, Szögény legény szép szörivee szöröztem. (121/1 : 67)

4. '(területet) hódít, elfoglal': *(szókapcs:) hazát* v. *hont* v. *országot ~ (vkinek*, ill. *magának)* Az a hon, mellyet őseink szereztek Verítékökkel s szívök vérivel, Az a hon többé nincs meg (790/3 : 83) föl fegyverre! teremjen talpon minden ember, kiben még egy cseppecske van abból a vérből, mely nekünk ezer esztendővel ezelőtt e szép hazát szerezte. (P 230/5 : 127) + 2 : 128; 3 : 300 *(párh:) hazát ~ — oltalmaz←* 3 : 81; 5 : 84

szerezni fn in 12 | *-ni* 8 *~ .. rzeni* 1; *-nem* 2, *-ned* 1

1. *(szókapcs:) békét ~ni* 6 : 91 — **2.** *vki veszedelmét ~ni* 6 : 93 — **3.** utilevelet kell szerezned .. Mindent rendbe fogok hozni; három nap alatt az angol udvarnál léssz (RH/6 : 321) *~ni vkinek* legyen szíves Ön nekem utravalót szerezni, mellyel Pestig elmehetek. (L 34/7 : 26); *(szókapcs:) →hírt* v. *→tudósítást ~ni (vmi felől)* 6 : 103, 215 — **a)** *(szókapcs:) hírnevet ~ni* 2 : 147 *kenyeret ~ni* ha nem volnék kénytelen kenyeremet irástanitással szerezni, már rég halhatatlan nevem volna (J/6 : 400) *kincset ~ni* 2 : 148, 288 — **b)** *(tárgy nélkül; ellent:) ~ni — költeni* 4 : 119 — **4.** *helyet ~ni vhol* 4 : 269

szerzett 2. mn in 3 — **3. a)** vitézi Cajusom . . tetteiddel szerzett új neved Hogy is van? Coriolanus, úgy-e bár? (Cor/4 : 267) + 5 : 56; 6 : 43

vö. **szerző**

szerfölött hsz **2**

(vál) 'igen nagy mértékben; nagyon': Meglehet, hogy ez az afrikai Herkules célt ér durva hangjával, pandurbajszával s szerfölött széles vállaival. (KH/6 : 47) + 6 : 15

szerint nu **133** | **szerint** 130, **szerént** 2, *(táj)* **szörént** 1

1. 'vminek megfelelően, vmit követve': Hírös város az aafödön Kecskemét. . . (Tisza-Duna közti tájbeszéd szerint.) (121/1 : 67) Összebeszélésünk szerint ott a hátulsó udvar ajtajában találkoztam Julcsával minden este. (N/4 : 104) + 4 : 277; 5 : 82, 181; 6 : 10, 236, 378 (+8); *(szókapcs:)* →*ábécé* ~ 7 : 34 *minden emberi* →*belátás* v. *(legjobb) belátása* ~ 4 : 311; 6 : 370, 424, 425; 7 : 73 *vmilyen* →*divat* ~ 5 : 183; 6 : 98, 106, 203 →*hite* ~ 5 : 88 →*igazság* ~ 1 : 204; 3 : 300; 4 : 60, 128, 340; 5 : 22, 60, 95; 6 : 410; 7 : 35, 92 →*ítélete* ~ 6 : 388; 7 : *507 *ősi* →*jog* ~ 4 : 316 →*kedve (és* →*rangja)* ~ 1 : 67; 4 : 14, 257, 262, 314; 5 : 72; 6 : 149, 258 →*kénye (-kedve)* v. *kény és kedv* ~ 2 : 134; 3 : 80, 306; 5 : 20, 48, 67 →*kívánata* v. →*kívánsága* ~ 1 : 53; 4 : 178, 405 *(igaz)* →*lelke* ~ 4 : 32, 174; 5 : 70 *annak* →*módja* ~ 6 : 432, 435 *különös* v. *saját* →*módja* ~ 6 : 142—3, 199, 304 →*nézete* ~ 6 : 141, 162, 237, 427 →*szokás(a)* ~ 1 : 120, 183; 3 : 135; 4 : 71(2×); 5 : 80; 6 : 242 (+11) →*terv* ~ 4 : 270, 308; 7 : 116 →*tetszése* ~ 5 : 124; 7 : 116 →*(fegyver)törvény(ek)* ~ 3 : 161(2×); 4 : 181, 307; 6 : 330, 331, 386 →*véleménye* ~ 4 : 285; 6 : 18, 133; 7 : 116, 170, 198, *509 — **a)** *(ford)* 'vmit felhasználva': [Rikárd] az eszközökről gondolkodék, mellyek szerint tervét végrehajthatja. (RH/6 : 255)

2. 'vminek minősége, mértéke, foka alapján, ill. arányában': E hajhászok silány drachmák szerint Becsűlik az időt. (Cor/4 : 249) A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi . . Emich . . a többi munkáidra, ennek a kelete szerint, szívesen alkuszik. (L 188/7 : 116) + 6 : 60; *érdem(ei)* ~ Illyenek hát követeink, illyenek? Isten őket érdem szerint áldja meg. (802/3 : 103) + 4 : 273 *(ereje és) tehetsége* ~ Más dolgod nem lesz, mint ez ezreket Nyúznod tehetséged szerint (Ap/3 : 144) + 7 : 215

3. 'vmit tekintve, vmire nézve': →*név* ~ 3 : 232; 6 : 97, 124 →*szám* ~ 4 : 253; 6 : 5(2×), 105

4. 'vmely felosztást alapul véve': Összeírtad-e A voksokat mind, mellyeket szereztünk? . . S beszedted tríbusok szerint? (Cor/4 : 315)

5. 'vminek állítása, tanúsága alapján': A história bizonysága szerint némelly emberek arra vannak kárhoztatva, hogy . . leláztatást és méltatlanságot szenvedjenek. (L 257/7 : 198); →*értesítése* ~ 6 : 135 →*hír* ~ 5 : 54 *a* →*monda* ~ 5 : 151 →*tudomás* v. →*tudósítás* ~ 6 : 178, 205; 7 : 169 →*vallomása* ~ 6 : 190 — **a)** *vki* ~ 'vki kijelentése, véleménye alapján': A . . vasutak . . körülbelül 160,000.000 pengőbe fognak kerülni; Kliegl szerint mind ezt 80,000.000 pengőbül ki lehetne állitani. (P 201/5 : 89)

6. *vki* ~ 'ahogy vki mondani, ill. írni szokta': sürgetős ügyben irok te néked, vagy Vachott Sándor szerint te neked. (L 191/7 : 125) Ecsím, Zsiga! (vagy magad szerint: 'Siga) (L 161/7 : 72)

vö. **[aszerint]**, **[eszerint]**, **[miszerint]**

szerinte szragos hsz **3** | 2: *-em* 1, *-ed* 1

'a szraggal megjelölt személy nézete, véleménye szerint': Hogyha elesett [Coriolanus], Szerinted értelmezzük szavait (Cor/4 : 373) — **a)** (a vélemény szubjektív voltát kiemelő közbevetésként:) A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám. (L 137/7 : 53)

[énszerintem] nyomósított hsz: **én szerintem** 1 — **a)** énszerintem a költészet nem nagyúri salon . . hanem szentegyház (P 114/5 : 38)

szerinti mn **3** | *-Ø* 2 | *-eket* 1 — fn után 'vmi szerint való': [Menenius:] ma este híreket hallunk. [Brutus:] Jókat vagy roszakat? [Menenius:] Nem a nép kívánsága szerintieket (Cor/4 : 261) + 4 : 234; *(szókapcs:) a szó* →*betű* ~ *értelmében* 5 : 133

szerk. fn **1**

(röv) 'szerkesztő': (közlemény aláírásaként:) *Nyilt levél a betűszedőhöz . . a lap végén szedje ki azt: hogy Télhó 3. helyett Őszutó 3.-át kell olvasni. A szerk. (P 59/7 : 563)

szerkeszt ts ige **3** | 2: *-Ø* 1; *-ettek* 1

1. '(irásművet) a mondanivalót elrendezve készít, fogalmaz': Bulyovszki és Jókai proclamatiót szerkesztettek. (P 201/5 : 81)

2. 'időszaki kiadvány, újság, folyóirat munkálatait irányítja' ld. **szerkesztett** — **a)** (tárgy nélkül) 'ua.': azt nyilatkoztatja Vahot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. (L 137/7 : 54)

szerkesztett 2. mn in 1 — **2.** egész nap irom a Záborszky által szerkesztett országgyűlési tudósításokat (L 24/7 : 21)

szerkesztés fn **6** | **szerkesztés** 2, **szerkeztés** 3, [ráshiba:] **szerkestés** 1: *-t* 2, *-ét* 1; *-ében* 1; *-eért* 1; *-re* 1

1. 'újság, folyóirat munkálatainak irányítása': Landerer néplapot fog kiadni .. én azt nyilatkoztattam, hogy a szerkestésre .. [Arany J.-on kívül] senkit sem tartok alkalmasnak. (L 200/7 : 139) | (mint fizetéssel járó munkaviszony:) A contractusunk december végén telik ki, addig már nem hagyhatom el az Életképek szerkeztését (L 230/7 : 167) + 5 : 121; 7 : 157 — **a)** 'a szerkesztő munkaköre, megbízatása': Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést (L 200/7 : 139)

2. 'jogalkotási tevékenység': [a népnek] eddig nem volt szava az országos törvények szerkesztésében (RH/6 : 163)

szerkesztő fn **36** | *-Ø* 16, *-k* 2; *-je* 5 | *-ket* 1; *-höz* 1; *-nek* 5 (b 1), *-jének* 3; *-knél* 1; *-vel* 1 || *-é* 1

1. 'újság, folyóirat munkálatait irányító személy': Ingyen osztom azokat [= a verseket] Szét az újságokba; Minden szerkesztő, tudom, Szívesen fogadja. (190/1 : 151) kap a szerkesztő évenként 2,000 pengőt a cikkek honorálására .. a mit a szerkesztő maga ír, azért szinte 40 pengőjével fizet magának (L 202/7 : 143) + 3 : 153; 5 : 13(2×), 17, 70, 120; 7 : 54, 80, 86, 143(4×), 144(2×) *(párh)* a Szemlének .. szerkesztője s egyik másik dolgozótársa szinte irogattak hajdanában verseket (ÚL/5 : 45); *(birt szerk:) az Életképek ~je* 7 : *504 *a Hazánk ~je* Tekintetes Kovács Pál Urnak, a Hazánk szerkesztőjének (L 131/7 : 46) *a Nép Barátja ~je* Arany Jánosnak a Pesten megjelenő Nép barátja című lap egyik bokros érdemű szerkesztőjének (L 219/7 : 158) *a Pesti Divatlap ~je* 7 : *507 *a Pesti Hírlap ~je* Csengeri Antalnak A Pesti Hírlap szerkesztőjének (L 242/7 : 175) || (jelzőként:) azt akarják elhitetni a néppel, hogy én azon deputatiót .. nem minister elé vezettem, hanem .. valamelly szerkesztő cimborámhoz (P 211/5 : 110); *(jelzővel:) →nagylelkű ~ úr* 5 : 7 *t.* v. *→tekintetes ~ úr* 7 : 11, *20, *564 | *(megszól)* Ugyan, szerkesztő ur, mért nem tette ki már ennek az embernek a nevét? (P 90/7 : 501); *(jelzővel:) →drága tisztelt ~ úr* 5 : 7 *tekintetes ~ úr* Tekintetes Szerkesztő Ur! .. Van szerencsém néhány dalt küldeni (L 21/7 : 19) + 7 : 11, *20, 21 — **a)** 'segédszerkesztő': *(birt szerk:) a Regélő ~je* julius elsejétől a Regélő szerkesztője leszek Vachott Imre mellett. (L 36/7 : 29)

szerkesztői mn **30**

'újság, folyóirat szerkesztőjétől származó': Nagy meglepetéssel pillantottam meg épen most a Kutyakaparót a Hazánkban, miután én a küldött verseket megszámoztam, s kértem Önt, hogy a szerint adja őket .. Ez egy kis szerkesztői önkényt azonban elnézem (L 131/7 : 45—6); *~ értesítés: (rovatcím)* *Szerkesztői értesités az irókhoz (P 39/7 : 502—13 [28×]) *~ jegyzés←* 7 : 501

szerkesztőség fn **2** | *-ébe* 1; *-ének* 1

1. 'az a helyiség, munkahely, ahol vmely újságot szerkesztenek': Eredj el a Kosut hírlapja szerkesztőségébe, s kérd el Bajzától .. „a vén zászlótartó" című versemet (L 241/7 : 173)

2. *(átv, gúny;* szerkesztő címeként) *ő ~e* Garay János ur ő szerkesztőségének már egyszer kegyelmetlenül méltóztatott kényuraságát .. éreztetni. (P 26/5 : 7)

[szerkesztőségéd] fn: **szerkesztő-segéd** 1 'segédszerkesztő': *(szembeáll)* Eddig Thalia papja voltam, Most szerkesztő-segéd leszek. (168/1 : 100)

szerkesztőtárs fn **3** | **szerkesztőtárs** 2, **szerkesztő[társ]** 1: *-am* 1, *-a* 1 | *-amat* 1

1. 'folyóiratnak szerkesztőként dolgozó munkatársa': *(páros kif)* ez év utósó napján megszünöm az Életképek szerkesztő- és dolgozótársa lenni. (P 232/5 : 121)

2. 'egyik szerkesztő a másik szerkesztőhöz való viszonyában': (azonos lapnál:) Jókai Mór szerkesztőtársam az Életképek előbbi számában egy nyilatkozatot bocsátott ki ellenem (P 232/5 : 120) | (különböző lapoknál:) Kérem minden becsületeselvü szerkesztőtársamat, hogy e cikket lapjában közölni sziveskedjék. (P 207/5 : 224)

szerkesztőválasztás fn **1** | *-ra* 1

'újság leendő szerkesztőjének megválasztása': midőn a szerkesztőválasztásra került a dolog, mindenek előtt én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost. (L 202/7 : 143—4)

szerkezetű mn **1**

(jelzővel) 'olyan (épület), ami meghatározott módon készült, épült': megpillanták az első épületet .. Különös szerkezetű [Bauart] volt az, s kerek kövekből állt (RH/6 : 138)

szermester fn **1** | *-Ø* b 1

(ford) '(ünnepélyes) szertartásokat rendező, irányító személy; ceremóniamester': *(hsl)* Gloucester .. Montfort Simon ellen többet nem tehet, mint a szermester fehér botja [der weisse Stab eines Beamten] a harcos bárdja ellen. (RH/6 : 123)

szerszám fn **6** | *-Ø* 2; *-a* 1; *-ai* 1 | *-nak* 1; *-ostul* 1

1. 'munkavégzéshez használt eszköz': [Csigolya Dániel] El kezdte a baltát keresni, hogy legyen szerszáma, mellyel a zárt lefeszithesse. (FL/4 : 122) tollat ragadtam .. már kezemben ez a szerszám s még egy pár sorra való tiszta papirosom is maradt (L

191/7 : 125) *(részletezés:)* →*mustár* — →*kaptafa* — ~ 4 : 120; *(kép)* Én szerszámnak ajánlom magamat a ti kezeitekbe .. Magyarország gyalulatlan deszka, ti most meg akarjátok gyalulni .. én már megpróbált gyalu vagyok (P 206/5 : 95)

2. 'lószerszám': Cajus Marciusé A harc babéra, és ezért övé Szerszámostul nemes paripám (Cor/4 : 257); *(alleg, párh)* [a csikó fél] a hámtól, melly korlátozza futását. És a mit így elveszt, azt nem pótolja sem abrak Sem pedig a ragyogó szerszám. (650/2 : 234)

szertartás fn 4 | -Ø 1 | *-okat* 1; *-ára* 1, *-aira* 1

'társadalmi érintkezéskor szokásos ünnepélyes formaság': elvált a két férfi, a nélkül, hogy azon tetszetes udvariság szertartására [Formalität] ne ügyeltek volna, melly magasabb körökben a legélénkebb gyűlöletet .. rejti. (KH/6 : 32—3) az egyetlen szertartás [Ceremonie], melly történt, abból állott, hogy a kis János .. borral .. a grófhoz közeledék .. s őt megkinálá. (RH/6 : 131) + 6 : 352, 374

szerte hsz és ik 5

I. hsz 5

1. 'több, ill. minden irányba(n); sokfelé, mindenfelé': zúg dörögve rémitőn A kürt ismét Lehel kezén; S hogy hangoztatta szerte: Rá szent hevület lángja száll (54/3 : 283) Gyűlölnek ők, és átkaik kövét Dobálják szerte irgalmatlanúl (499/2 : 65) + 6 : 285

2. (helyhat-val) 'az említett helynek sok v. minden részén (szétszóródva)': Faluvégen nyája .. szerte legelész (JV/1 : 181) igen kellemes lehetett előtte, egy két napig a bátor vadászokkal az országban szerte kalandozni (RH/6 : 317—8)

II. ik — ld. alább a *szerte-* ik-s igéket

szertehint ts ige 1

(vál) 'minden irányba szétáraszt': [a virágfüzér] hervadott .. És özönnel kelyhe nem hint Szerte éden-illatot. (18/3 : 252)

szertehull tn ige 1 | *-a* 1

(vál) 'lehullva szétszóródik': Fa valék én, egy kiszáradott fa, Mellynek lombja szertehulla rég. (349/1 : 305)

[szerteröpköd] tn ige: **szerte röpköd** 1 | *-ött* 1

(vál) 'minden irányba, szerteszét röpköd': *(kép)* [Szilveszter lelke] könnyűnek érezé magát, Mint a pillangó, s szerte röpködött A természetnek uj virányain S szivének régi szép emlékein. (Ap/3 : 173)

szerteszéjjel hsz 3

1. 'különböző irányokba (néz)': Erőtlen szemmel nézek szerteszéjjel, Mint a ki kőhöz vágta homlokát (536/2 : 109) Nevezetes ez a város. Tekintetem szerteszéjjel .. kalandoz S nem telik be nézésével. (698/2 : 296)

2. 'igen sok kis darabra (tép)': mit szóljak arról, a ki ellened Viseltetik rút pártos szenvedéllyel? Ki koszorúd, mit néhányan fonánk, Dühös kezekkel tépné szerteszéjjel? (187/1 : 118)

szerteszét hsz 16

1. 'mindenfelé, minden irányba(n)': hozzátok megyek, S tekintek szerteszét: Nem látom-e szemed Tündökletes egét? (264/1 : 249) Tenger szántóföldek Terjednek szerteszét, rajtok áldott búza (787/3 : 80) + 1 : 28, 309; 2 : 121, 270; 3 : 200, 287 — **a)** 'különböző helyekre': Elküldték keletre nyugatra szerteszét A kürt harsogását, a nemzet örömét. (LV/3 : 305) *(tőism)* Az a jövő! az a kegyetlen szélvész! Melly szétzilál bennünket, szerteszét (301/1 : 272)

2. 'sok különféle helyen elszórtan; itt is, ott is': a falakon szép festvények függöttek, s sok érdekes műtárgy feküdt szerteszét (RH/6 : 145) hét- vagy nyolcszáz ember volt a nagy udvarban, a teremekben s tornácokon szerteszét (RH/6 : 178)

3. 'darabokra': A sárkánykigyó nagy száját feltátotta, Hogy Jánost egyszerre szerteszét harapja (JV/1 : 219) *(túlz)* [a rab remélt] és ezért nem zúzta Bilincsével szerteszét fejét (694/2 : 291) + 1 : 301; *(átv szókapcs:) a lélek ~ szakad* 'nagyon szenved': [a vándor] érzett kínokat, Miktől a lélek szerteszét szakad (729/3 : 10)

szertetekint tn ige 1 | *-e* 1

(vál) 'körülnéz, körültekint': bármi figyelmesen tekinte is szerte, mit sem födözhete fel (RH/6 : 117)

szertezúzott mn 1

(vál) 'darabokra tört': *(kép)* Az istenség is tehetetlen Eggyé büvölni e kebelben A szertezúzott láncszemet (114/1 : 60)

[szervusz] msz: **servus** 4

(biz; tegező köszönés) 'üdvözöllek': (levélzáradékban:) Servus, öcsém! imaadó Sángyid (L 160/7 : 72) Servus Jankó .. barátod Petőfi Sándor (L 215/7 : 152) + 7 : 66, 218

vö. **srvs**

szerzet fn 1 | *-hez* 1

'szerzetesrend, apácarend': Bő, szürke posztó ruha volt rajta, millyet az apácák, kik kevésbbé szigorú szerzethez [Nonnenorden] tartoztak, utközben szoktak hordani (RH/6 : 367)

szerzetes fn 79 | -Ø 59 (b 5), *-ek* 5 (b 2) | *-t* 4; *-nek* 4 (b 1), *-einek* 1; *-sel* 6

'fogadalmat tett egyházi személyek közösségéhez tartozó férfi': [Hugónak] több hóna-

pot a hegyek egy kolostorában kelle töltenie, az alatt, hogy a szerzetesek ügyessége által csontjai beigazíttattak (RH/6 : 98) a szerzetes és társai eléggé megteltek borral, hogy a vídámság minden nemére hajlandók legyenek (RH/6 : 154) + 6 : 152, 153, 157, 228, 258, 269, 270, 313 (+34); *(ism)* Minden, mit állítanak, az, hogy egy szerzetessel beszéltem, hogy egy szerzetessel lovagoltam (RH/6 : 270) *(ism* párbeszédben:) [Saul:] ő olly kevéssé ⟨szerzetes⟩ zarándok, mint én. [Ilona:] Nem ⟨szerzetes⟩ zarándok? [Saul:] Nem. (TH/4 : 178, 405); *(párh:)* →*pór* — ~ — *nemes* 6 : 317 *(többszörös párh:)* *béna* — *erőtlen* — →*asszony* — ~ 6 : 188; *(hsl, ism)* Az erős vállak mindent elvihetnek, mi megmaradt [a lakomából], s a környék szegényeinek adhatják. Igy tesznek kapuiknál a szerzetesek, s Robin Hood olly jó akar lenni, mint egy szerzetes (RH/6 : 136); *(jelzővel:)* →*barnsdalei (vastag)* ~ 6 : 283 *(párh)* Ez nem a barnsdalei szerzetes, sem Fuck barát .. hanem egy szent pap, ki a várból jő. (RH/6 : 286), *érdemes* ~ 6 : 261 *gazdag* ~ — *pap*← 6 : 105, *kövér* ~ 6 : 152 *(ism)* Egy kövér szerzetest láttam .. olly vidám szerzetest, millyen csak valaha szemem elé jött, s e kövér szerzetes .. az utat kérdé (RH/6 : 268), →*mountsorreli jó* ~*ek* 6 : 248 *vándor* ~ Sok vándor szerzetes jő atyám ajtajához (RH/6 : 152—3) *vidám* ~ a kocsmáros .. jól érté a vidám szerzetes kacsintásait (RH/6 : 152) + 6 : 151, 153, 210, 261, 268 | *(megszól)* „.. szép uram, mondd meg, hol lakik az ifju úr .." .. „Istenemre, szerzetes," viszonza sir William Grey, „.. a nagy terem ablakmélyedésében találandod őt .." (RH/6 : 258) + uo.

szerzetesseli mn **1**
(vál) 'szerzetessel való': A három ur egyike nem vett részt a szerzetesseli beszélgetésben (RH/6 : 259)

szerző fn **46** | -Ø 27 (b 1); *-je* 4; *-i* 1, *-ik* 1 | *-t* 1, *-jét* 1; *-ben* 1; *-nek* 4 (b 1), *-jének* 3 (b 1); *-jéről* 1; *-jétől* 2
'írásmű (vers, színmű stb.) alkotója; költő, író': e jó barátom Arany János, „Toldi" szerzője. (ÚL/5 : 55) *A szerző engedelme nélküli utánnyomat szigoruan tiltatik. (758/3 : 332) + 5 : 8, 69; 6 : 399; 7 : 16, *20, 21, 130 (+9); *(dedikáció)* Az árva lyány .. Olchváry Lila kisasszonynak emlékül a szerző. (588/2 : 380); *(ism)* „Ez lázitó könyv! .. Szerzőjének lakolnia Kell a törvény szerint." És a megrémült nép utánamondá: „Valóban, e könyv lázitó .. Szerzőjének lakolnia Kell a törvény szerint .." S szerzője rémesen lakolt. (Ap/3 : 161); + 6 : 399(4×) *(szój, tőism, ism)* A szerző tehát ollyas valami, a mi házakat szerez magának .. ha ezt előbb tudom, most én is szerző volnék. (J/6 : 399); *(párh)* Ön az a bizonyos tanitó, az a bizonyos szerző (J/6 : 415) *(párh, halm:)* *színész* — *író*←, ~, *költő* 6 : 397 | (ne nélkül:) *V. R. szerelmi költeményében szép érzés uralkodik, de szerző a külformával mit sem gondolt. (P 51/7 : 505) *ezen visszautasitás még nem dönti azt el: vajjon szerzőben van-e tehetség vagy nincs (P 88/7 : 513) + 5 : *171; 7 : *513, *638 | (jelzőként:) *vannak .. [a beküldött versek] közt olly iszonyú roszak, hogy nem a vers, de magok a szerző urak érdemelnének egy kis nyomást (P 74/7 : 511)

szerződés fn **13** | -Ø 4; *-em* 1, *-ünk* 2 (b 1) | *-t* 3; *-ben* 1; *-re* 2
'(kölcsönös) jogokat és kötelezettségeket meghatározó (írásba foglalt) megállapodás': összehivom Montfort elszéledt pártját, s dacolok Edvárddal, mig valami szerződés által nem biztosítom magamat, hogy a múltat nem fogják tovább kutatni. (RH/6 : 362—3); *(jelzővel:)* →*házassági* ~ 6 : 30; *(szókapcs:)* ~*re lép* Montfort több walesi herceggel olly szerződésre lépett, mellynek következtében szép számu könnyen fegyverzett sereget kapott segélyűl. (RH/6 : 208) | (békeszerződésről; *szókapcs:)* ~*t köt:* *(szembeáll)* a hóditás helyett Szerződést kötni: már ez menthetetlen. (Cor/4 : 374) | (munkaviszonnyal kapcs.:) már szerződésem van az Életképekhez Jókai mellé. (L 200/7 : 139) + 5 : 121 | (könyvkiadással kapcs.:) Emich Gusztáv urtól szerződésünk második pontjának következtében .. az összes verseimért nekem járandó honorariumnak felét .. átvettem. (P 115/7 : 638) + 5 : *170(2×); *(szókapcs:)* ~ *köttetik*← *vkik között* 7 : *638 ~*re lép* 5 : *170 — **a)** 'ennek szövegét tartalmazó irat': Itt nyujtom át a szerződést, a mellyet Aláirt a consul s patríciusság (Cor/4 : 374) + 5 : *170

szerződik tn ige **2** | *-tem* 1, *-ött* 1
'szerződést kötve munkát vállal': (színész színháznál) *vminek* ~*:* *(ism* párbeszédben:) Ön színésznő? Hogyhogy, drága barátném, tehát már föllépett ön? Szerződött? — Szerződtem, még pedig első szerelmesnőnek (J/6 : 405)

szesz fn **1**
'ital részegséget okozó hatóanyaga; alkohol': [a csárda] Menni akar, de csak dűledez, Mint ivója, kiben sok a szesz! (310/1 : 277)

szeszély fn **18** | -Ø 4 (b 1); *-ed* 1, *-e* 3, *-ünk* 1, *-ök* 1 | *-edet* 1, *-ét* 1, *-eit* 2; *-ébe* 1; *-ből* 1; *-éhez* 1; *-űl* 1
1. 'kedélyállapot, hangulat': *(jelzővel:)* →*boldogtalan* ~ 6 : 59 *ellenséges* ~ [Edvárd] gyermekes kérkedésekben lehelé ki ellenséges szeszélyét. (KH/6 : 57) — **a)** 'változé-

kony, szélsőséges kedély, hangulat': galambom .. Eddigi szeszélyedet csak Megbocsátom még; Más ennyit sem tűrne (647/2 : 230); *(tőism:)* →*szeszélyes* — ~ 2 : 287; *(jelzővel:)* *ingerlékeny* ~: *(párh)* [Eudoxia] Kitalálá az ingerlékeny szeszély, a tétovázó határzatlanság s zendülési lélek okait (KH/6 : 62) — **b)** 'ebből eredő, váratlan v. indokolatlan megnyilatkozás, magatartás': A közönség eleinte dörmögni, kis idő mulva fütyölni kezd .. Jenny, még nem szokván meg, a közönség szeszélyeit tűrni, jelenésről jelenésre nyugtalanabb lesz (J/6 : 408) *(tőism)* Nem is volt csupa szeszély, melly most olly kedvező változatot okoza [a gróf] érzelmeiben, noha .. kissé szeszélyes, ingatag természetű vala. (RH/6 : 262) *(felsor)* [Eliza] izlését, akaratát, sőt néha szeszélyeit is érezteté velem (KH/6 : 22); *(szembeáll:)* *bölcsesség* — ~ lelkem, oh szállj az égi testek között, És pillants keresztül rejtelmök fátyolán, Mellyet az istenség titkos ujja szövött ... Bölcseségből-e vagy csak szeszélyből talán? (664/2 : 249) →*véletlenség* — ~ 4 : 193; *(jelzővel:)* *kis* ~: *(megszem)* fordult most a kocka, S a szerencse Kis szeszélye víg ajakkal Rád köszönte (93/1 : 42) *különös* ~ a hölgyeknek néha különös szeszélyök van! (KH/6 : 47)

2. 'kedv vmely cselekvésre': **Eudoxia** .. a fényüzést szeszélyűl fogadá, **mielőtt** arra szükség kényszerítette. (KH/6 : 43—4); *(szókapcs:)* ~*e jön* (fn in-vel:) Oh, mi kellemes, rosz hírben lenni! .. ha szeszélyünk jő, két, három jót tenni .. mint magasztaltatunk ekkor! (RH/6 : 179) *csodálatos* ~*e van* (fn in-vel, *párh)* [Erzsébet:] Ma nagy kedve van Önnek tréfálni, Andor. [Andor:] .. dehogy van! hanem teneked van csodálatos szeszélyed, szavaimat tréfára magyarázni. (Drt/4 : 217)

3. *(átv)* 'makacs kívánság': [egykori szolgám] arra kért, engedjem meg azt neki, hogy .. legalább ruháimat hadd kefélhesse. Boszankodva és mosolyogva egyeztem bele szeszélyébe. (HKöt/4 : 66) *(ism)* [Saul:] Légy te is jelen a kivégeztetésnél, királyné .. [Ilona:] Mi célból akarod ..? [Saul:] Semmi célból. Csak szeszély. Haldokló szeszélye. (TH/4 : 171)

szeszélyes mn **7**

1. 'változékony, szélsőséges hangulatú, kiszámíthatatlanul viselkedő': *(tőism)* ha feleségünk tán szeszélyes, Magunkat szabni szeszélyéhez .. Lássátok, ez a szerelem! (690/2 : 287) *(páros kif:)* ~, *őrült*← *sors* 4 : 206; *(hsl)* Mint szeszélyes hölgy, a mennybolt Majd borul, majd kiderül. Ajka még mosolyg, s szemébe Könny tolúl (671/2 : 266) + 6 : 54 — **a)** 'ilyen személyre jellemző': *(tőism, páros kif:)* →*szeszély* — ~, *ingatag*← *természetű* 6 : 262 — **b)** 'változékony, szélsőséges (időjárás)': *(hármas kif:)* *hideg,* ~ *és* →*gyengélkedő* 6 : 119

2. 'kedélyes, hangulatos': együtt ülénk .. s az izletesen készült vacsorát szeszélyes szóváltásokkal s tréfákkal fűszerezők (NI/6 : 431)

[szétbomlik] tn ige

'(rendezett haj) fürtökre hull szét'

szétbomolva 1. hat in **1** — *(páros kif)* Oithona .. Haja szétbomolva s rendetlenül volt (Oith/6 : 448)

szétdörzsöl ts ige **1** | *-i* 1

'felőről, szétmorzsol': *(ford, kép)* A fájdalmas mozaik .. mindenik része a lélek egy egy házát [tkp. 'szálát'] dörzsöli szét [zerreibt], de a legkisebb erkölcsi ellenállásnál kitöredezik. (KH/6 : 58)

szétdúl ts ige **4** | 2; **szétdúl** 1, **szétdul** 1: *-ná* 1 | *-ja* fsz 1

1. 'feldúlva elpusztít': hadd szántsa Rómát A volszk, hadd dúlja szét Itáliát (Cor/4 : 361) + 6 : 177

2. *(átv)* 'erőszakos beavatkozással tönkretesz' ld. **[szétdúlni]** — **a)** 'lelkileg, erkölcsileg erőszakosan tönkretesz vkit' ld. **szétdúlva**

[szétdúlni] fn in: **szétdulni** 1 | *-nia* 1

2. sorsa le volt pecsételve, itélete kimondva: saját kezével kellett boldogságát szétdulnia, a szív legkedvesebb kötelékeit eltépnie (RH/6 : 331)

szétdúlva 1. hat in 1 — **2. a)** *(halm)* Milly jól esett ez óriási gazembert [= III. Richárdot] .. a földön fetrengve, a legirtózatosabban szétdúlva látni, kétségbeesve, nyomorún, reszketve, mint az eltiport kigyó. (P 132/5 : 43)

szétdúlatik szenv ige **1** | *-ék* 1

(átv) 'erőszakos beavatkozásra megsemmisül': boldogságom alig tartott öt hónapig, a mint az váratlan katastroph által szétdúlaték. (KH/6 : 22)

szétéget ts ige **1** | .. *esd* 1

(átv) 'tűzzel szétkerget, szétoszlat': *(kép)* Áraszd ki lelked e lángözönét, Hogy föllobbantsd a rokon szíveket, S hogy szétégesd az ellenség hadát! (682/2 : 278)

széteresztett mn **1**

'rendetlenül lógni hagyott (haj)': A leányka ott állt nem sokára, A hol tennap koszorút kötött; Koszorúja összetépve fekvék Széteresztett fürtei között. (490/2 : 48)

szétfeccsen tn ige **2** | -Ø 1 | *-jen* 1

'(folyadék, híg anyag) szétszóródva vhova csapódik': *(túlz)* Ti bálványimádók .. gyilkot fogok szivembe mártani, Hadd feccsenjen vére Szét fejeitekre... tán sikere leszen

(581/2 : 155); *(kép)* Miként a sár, a mellybe Követ hajítanak be, Úgy feccsen szét a harcok mezejérül, Oh nemzetem, képedre a gyalázat (836/3 : 212)

szétfeszít ts ige **1** | *-é* 1
vállait ~i 'vállizmait megfeszítve kihúzza magát': [az őrnagy] harci kéjjel mosolyga .. vállait szerfölött szétfeszíté, athletai termetével pöffeszkedve. (KH/6 : 15)

szétfoly ts ige **1** | *-na* 1
(átv) 'elárad vhol': *(kép)* Mint égett arcától ajkam! Most is érzem [a csók] melegét, Mintha bennem egy elolvadt Nap tűz-árja folyna szét. (612/2 : 192)

szétfoszlik tn ige **1**
'(fokozatosan nyomtalanul) eltűnik, elenyészik': most .. azon időket éljük, mellyben minden igaztalanság szétfoszlik, mint a felhő (P 201/5 : 88)

szétfúj ts ige **1** | *-ta* 1
'(vihar) fúvásának erejével szétrombol és szétszór vmit': *(kép)* Az a hon többé nincs meg, falait Elmorzsolák a multkor férgei, S az uj vihar szétfújta födelét. (790/3 : 83)

szétfut tn ige **2** | *-ottak* 2
'(emberek csoportja) futva v. gyorsan menekülve elszéled': Szász-Régennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak (L 293/7 : 216) + 7 : 217

széthord ts ige **1** | *-ta volna* 1
'sok helyre elvisz; széles körben elterjeszt': *(hsl)* Kijött a könyv, s ország-világban Ezrével ollyan gyorsan terjedett el, Mikéntha villám hordta volna szét. (Ap/3 : 161)

széthordoz ts ige **1** | *-ák* 1
'(természeti erő) több irányba magával sodor': *szellő ~ vmit* 'elenyészik a levegőben': a jó anyának áldó végszavát A szellők már régen széthordozák. (60/1 : 13)

széthull tn ige **2** | 1: *-nak* 1
1. 'lehullva szétszóródik': *(kép)* Ollyan a nap, mint a hervadt rózsa, Lankadtan bocsátja le fejét; Levelei, a halvány sugárok, Bús mosollyal hullnak róla szét. (635/2 : 215)
2. 'darabokra hullva szétszóródik' ld. **széthullott**

széthullott 2. mn in 1 — **2.** A templom .. össze .. roskadott. Hogy haszna ne veszszen széthullott kövének, Belőle e helyen csárdát építének. (397/1 : 343)

széthullat ts ige **1** | *-ná* 1
'engedi, előidézi, hogy vmi hullva szétszóródjék': Éjszak vésze .. Mért nem hajtod a felhőt az égen? Mint vadász a sebzett madarat; Hadd hullatná szét hópillangóit, Mint ama madár a tollakat. (262/1 : 247)

szétkerget ts ige **3** | *-em* 1; *-ett* 1; *-é* 1
1. 'szétszóródni kényszerít': Anyám .. A vadonerdő legszebb fája volt .. Ottan függtem én Testvéreimmel szűlőnk kebelén; Letépe minket és szétkergetett A bosszujában rémes fergeteg. (408/1 : 355) — **a)** *(átv, rosszalló)* '(területet, gyűlést) erőszakkal önkényesen feloszlat': [Perczel Mór így nyilatkozott:] Szétkergetem az országgyülést a pokolba, s kezembe ragadom a dictatorságot (P 258/5 : 142)
2. *(átv)* '(csendet) megtör': a nap is Kiváncsian pillant elé, Hogy lássa ezt a madarat, melly A bús csendet szétkergeté. (689/2 : 285)

szétküld ts ige **10** | 9: *-öm* 2, *-i* 1, *-ik* 2; *-ött* 1; *-ötte* 1 | *-d* 1, *-jék* 1
1. 'több irányban, több helyre elküld, eljuttat': Tálya és Mád. E városokban laknak, e hegyeken, az öröm istenei, innen küldik szét a világba apostolaikat, a palackba-zárt aranyszínű lángokat (ÚL/5 : 64) Tegnap küldötte szét Bem a kisebb érdemjeleket serege jobbjainak. (P 272/5 : 135—6) + 4 : 232(2×); 5 : 17, 129; 6 : 92; 7 : 30
2. '(sereget) feloszlat': Rákóczi .. szétküldi seregét, anyjához megy Munkácsra (P 254/5 : 181)

szétküldeni fn in 1 | *-enünk* 1
1. kiköt jük, Hol fogsz maradni .. így, ha visszahívatásod Előkerül, nem kell a nagy világba Szétküldenünk, keresni egyes embert (Cor/4 : 324)

szétküldés fn **1** | *-ére* 1
'sereg feloszlatása': Ne kérj hadam Szétküldésére, vagy hogy alkudozzam Ama kézművesekkel ujra. (Cor/4 : 363)

szétloccsan tn ige **1** | *-jon* 1
'(agyvelő összezúzott koponyából azonnali halált okozva) kifeccsen': nem lenne-e jobb .. fejét tenni az üllőre, s rá koppintani a legnehezebb kalapáccsal, hogy szétloccsanjon agyveleje? (FL/4 : 135)

szétloccsant ts ige **1** | *-om* 1
'(fejét) összezúzza, hogy agyveleje szétloccsanjon': Jer, leány .. nyugtass meg engemet, Mert az első sziklakőnél Szétloccsantom fejemet! (661/2 : 247)

[szétlövell] ts ige: **szétlövel 2** | *-t* 1; *-te* 1
'(sugarakat) több irányban kibocsát': a kelő nap épen ekkor lövelte szét első sugárait (HKöt/4 : 80); *(átv szókapcs:) szem villámot ~* 'indulattól szikrázik': a szem, melly elébb

villámot lövelt szét, Arca két rózsáját harmattal fürészté. (SzM/2 : 260)

szétmarcangol ts ige 1 | *-ja* kj 1
'marcangolva darabokra tép'; *(túlz:)* ~*ja vki szívét* 'nagyon meggyötri, megkínozza': Cudar, kegyetlen ember! nem elég, hogy kiszakította szívemet, még szét is marcangolja körmeivel és hidegen, mosolyogva. (Drt/4 : 218)

szétmegy tn ige 2 | .. *ment* 2
'több irányba v. sokfelé elmegy, eljut': Szétment a magyarság nyugatra keletre, Zászlóikat mindig szerencse követte (LV/3 : 304) — **a)** '(csoport, közösség) elszéled, feloszlik': [Menenius:] mit csinál a Másik csapat? [Marcius:] Szétment [are dissolved]. Kössék fel őket! (Cor/4 : 234)

szétmos ts ige 2 | *-sa* kj 2
(átv) 'elmos, eltüntet': *(kép)* minden szennvedés emlékzetét Egy szent öröm könyűje mossa szét (60/1 : 13) Búnak éje ül szivemben; A bú éjjelét .. Csak bor mossa szét. (82/1 : 32)

szétnéz tn ige 7 | *-ek* 2; *-tem* 1, *-ett* 4
1. 'körülnéz': ~ *vmire* ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre .. Innen néztem szét a vidékre (UJ/5 : 22) | (keresve:) [Márta] Szétnézett vizsga tekintettel, Mellette hevert egy seprő-nyél, Azt fölragadá (HK/1 : 146) + 1 : 187, 205; *(kép)* Pillanatra fölriadt e nemzet, S szétnézett, mi zaj van a világban? (798/3 : 97) — **a)** 'végignéz': ~ *vmin: (kép)* Magas tervektől izzadó fejembe Te olly sok eszme magvait vetéd, S én a gyümölcsöt bőven megteremve Láthatván, rajta büszkén nézek szét. (247/1 : 234)
2. 'vmely helyet bejárva megtekint': ~ *vhol* itt a kis kertben nézek szét, S isteníge gyanánt szívom az illatot (633/2 : 214)

szétnyom ts ige 1 | *-ott* 1
'(könnyet) dörzsölve letöröl': Lucy egy fényes könnycseppet nyomott szét pilláin (RH/6 : 148)

szétold ts ige 1 | *-ta volna* 1
'(csomót) kiold, felbont': *(kép, ellent)* Bár .. ne oldta volna szét [unknit] a szép Csomót, mellyet kötött. (Cor/4 : 327—8)

szétolvad tn ige 2 | -Ø 1; *-ni [fog]* 1
1. 'elolvadva széfolyik': *(kép, szembeáll, chiasmus)* A szenvedésnek lángjában szivem Szét fog pattanni, mint a porcellán, De, mint a jégcsap, szétolvadni nem! (504/2 : 82—3)
2. *(átv:)* ~ *vmibe* 'fokozatosan átalakul vmivé': Beszélgetünk is, de Az csak félig beszéd, A másik fele már Csókokba olvad szét. (765/3 : 51)

szétomlik tn ige 1 | *-anak* 1
'több irányban bőven ömlik, folyik': A tél .. Dult arcán megtört szemébül Sűrü könynyek omlanak szét. (747/3 : 32)

szétoszlat ts ige 2 | *-od* 1 | .. *assa* 1
1. '(tömeget) szétoszlásra, elszéledésre késztet': A népet Szétoszlatod? (Cor/4 : 285)
2. '(ködöt) eloszolni késztet': *(kép)* Bagarja uram Megdőfte az oldalbordáját [a bírónak], Hogy az álom sűrü ködét Szétoszlassa szeméről. (HK/1 : 144)

szétoszlik tn ige 14 | 13: *-ik* 1, *-unk* 1; *-ott* 3 ~ .. *szolt* 3, .. *szoltak* 1 | .. *szoljunk* 1, .. *szoljatok* 1, .. *szoljanak* 2
1. 'szétválik, kettéoszlik': nézd, [Cuthal] jön embereivel! a sötét hab szétoszlik előtte. (Oith/6 : 450)
2. '(csoport tagjai) különféle irányba távoznak': Deáktársim .. ez óra Tőletek elválaszt, szétoszlunk mostan (1/3 : 244) A legénynyek .. addig biztatták egymást, mig kegyetlenül fenyegetőzve, szétoszoltak. (FL/4 : 136) + 4 : 325, 326; 5 : 85; 6 : 229 — **a)** '(alkalmi csoport) így elszéled': Virradatkor szétoszolt a társaság. (HKöt/4 : 64) az ellenzéki kör gyülést tartott, melly ősi szokás szerint eredménytelenül oszlott szét. (P 201/5 : 80) + 5 : 99 — **b)** '(testület) feloszlik': Hősleg működém Három szerepben .. De .. A társaság is végre szétoszolt (205/1 : 162) + 7 : 25
3. *(átv)* '(lelki jelenség) eltűnik, elmúlik, szétfoszlik': [a két szeretőnek] azon aggodalmok is szétoszlott, hogy a boltos által tán megismertettek (Sz/4 : 9)
szétoszolván 2. hat in 1 — **2. b)** már három hét óta nem is játszhatom. Ezen okból, de különben is szétoszolván a társaság, mellynél valék, kényteleníttetém Debrecenbe jőni vissza (L 32/7 : 26)

szétoszt ts ige 4 | *-om* 2, *-od* 1; *-ottam* alr 1
'kinek-kinek ad, juttat vmit': majd a verseket Nem pénzért csinálom. Ingyen osztom azokat Szét az újságokba (190/1 : 150—1); ~ *vkik között* proclamatiót osztottam szét a nép között (P 207/5 : 98) — **a)** 'vminek a darabjaiból kinek-kinek ad vmit (úgy, hogy magának nem marad)': ~ *vkik között: (kép)* Szegény fiú te, mikor élsz magadnak, Lesz-e idő, midőn magadnak élsz? Te szétosztod mások közt lelkedet (Ap/3 : 146) *(tőism:)* →*széjjeloszt* — ~ 2 : 190

szétosztás fn 1
'annak történte, hogy vmit szétosztanak; osztozkodás': a kincsből, Mit a városban s harcmezőn szereztünk, Tied a tizedrész; válassz hát belőlök, Az átalános szétosztás [common distribution] előtt (Cor/4 : 256—7)

szétosztatik szenv ige **2** | *-tak* 2
1. 'szétosztásra kerül': elkészültek a nyomtatványok s ezrenként osztattak szét a nép között (P 201/5 : 82)
2. '(csoport tagjai) irányítás útján más-más helyre kerülnek': a király, a herceg és . . a legelőkelőbb nemesek . . a perjelségben találtak éji szállást, a többi udvariak pedig a körúlfekvő házakba osztattak szét. (RH/6 : 248)

szétosztogat ts ige **1** | *-ja* 1
'(hosszabb idő alatt) kinek-kinek ad, juttat vmiből': *(kép)* Virágos kert a költő szíve, De másnak termi a virágokat; Mig ezeket szétosztogatja, Önnön magának csak tövis marad. (379/1 : 328)

szétömlik tn ige **1** | *-enek* 1
'minden irányban bőségesen terjed, árad': *(kép)* Száz vas-útat, ezeret! Csináljatok . . Hadd fussák be a világot, Mint a testet az erek. Ezek a föld erei, Bennök árad a müveltség, Ezek által ömlenek szét Az életnek nedvei. (720/2 : 343)

szétönt ts ige **1** | *-hetném* 1
'minden irányban bőségesen áraszt, ont': ~ *vkik között* Oh, hogyha szétönthetném köztetek Azt a szilaj veszett gyülöletet, Mitől keblem, mint a tenger, dagad! (833/3 : 205)

[szétözönlik] tn ige
'(fénysugár) bőségesen árad'
szétözönlő 1. mn in **1** — A fénynek semmi szétözönlő sugara nem hat át reszketve a sötétségen. (Oith/6 : 448)

szétpattan tn ige **5** | *-Ø* 2; *-t* 2; *-ni fog* 1
'pattanó hangot adva darabokra törik': sebes vágtatva ütközött össze a fiatal lorddal, s mindkettejök lándzsája egy pillanatban pattant szét (RH/6 : 230) + 6 : 227 *(szembeáll:)* ~ — *szétolvad*← 2 : 82—3 — **a)** '(buborék) kipukkanva eloszlik': *(kép)* Mi az a nap? . . egy nagy szappanbuborék. Valami óriásfiú Kifúja reggel keleten, S szétpattan este nyúgaton. (300/1 : 271) + 1 : 149

szétreped tn ige **1** | *-t* 1
'kettéreped, meghasad': *(túlz)* feleségem csak három hétig köhögött, s a melle sem repedt szét bele, pedig közel járt hozzá, szegényke. (L 181/7 : 111)

szétrepeszt ts ige **2** | *-i* 1 | . . *szük* 1
1. 'repedéssel sérülést okoz vmin': *(túlz:)* ~*i torkát* 'teli torokból kiabál': A bárgyu nép, a mellynek Fiait megölte [Coriolanus], szétrepeszti torkát Az ő dicsére. (Cor/4 : 373)
2. *(vál)* 'kettétép, szétszakít': *(kép)* Melly ördög súgta, hogy kettészakadjunk, Hogy szétrepesszük a szent levelet, Mit diadalmas őseink irának (541/2 : 113)

[szétröpül] tn ige: **szétröpűl** 1
(átv, túlz) 'szétpattan, szétszakad': →*agyveleje majd* ~ 3 : 164

szétszaggat ts ige **14** | *-om* 1, *-ják* 2; *-ott* 2; *-ta* 2, *-ták* 1; *-á* 2 | *-tak volna* 1 | . . *assatok* 1; . . *asd* 1, . . *assuk* 1
'darabokra szaggat, széttép': *(kép)* Vész jött e fára, melly azt szétszaggatta; Egy ág keletre, a másik nyugatra, S éjszakra a törzs, az öreg szülők. (559/2 : 127) engem . . minden ember bánt. Szétszaggatják rajtam takarómat S tüskékkel tömik meg vánkosom; Reggelenként aztán kinevetnek (577/2 : 150) *(kép, párh)* Hagyd még megfogni kezedet, Melly üdvemet szétszaggatá, Melly jövőmet gyilkolta meg (525/2 : 107) | *(túlz, párh)* megcsalt . . kivágom hűtelen szivét, és darabokra apritom, körmeimmel és fogaimmal szaggatom szét. (TH/4 : 406) — **a)** '(előlényt) szétmarcangolva megöl': Hercules már bölcsejében kigyókat szaggatott szét. (P 223/5 : 113) *(párh)* férjem, isten őrködjék fölötted! — Nemde, e környéken sok a vadállat? . . Ha megölték. Ha szétszaggatták. Jaj nekem. (TH/4 : 403) | *(túlz)* miért nem löktetek oroszlánok barlangjába? hadd szaggattak volna szét e vad, de nemes állatok (P 205/5 : 91) + 4 : 375, 376; 5 : 99 *(párh)* Ez a hazaáruló . . el akarja adni az országot; szaggasd szét, üsd agyon! (P 207/5 : 102) — **b)** '(erős szél felhőt) szétfoszlat': Szétszaggatá a felleget a szélvész. (415/1 : 363) + 2 : 105 | *(ráértés)* Azért jövék, hogy szívem, Mit a bú s a harag ⟨Szélvésze szaggatott szét, Egy érező egésszé Olvadjon újolag.⟩ (491/2 : 50, 363)

szétszaggattat ts ige **1** | *-lak* 1
'eléri, hogy vkit szétszaggassanak (a)': A kutyáimmal szaggattatlak szét, gaz pára! (N/4 : 106)

szétszakad ts ige **6** | *-Ø* 3; *-t* 2 | *-na* 1
'részekre, darabokra szakad': *(kép, párh)* Ez a rosz gondolat elmaradt már, Egy kökényfa bokrában megakadt, A bokor tüskéi közt szétszakadt. (545/2 : 117) [leányod] úgy volt ármányaid között, Mint hálóban a hal . . Midőn ármányod szétszakadt, S leomlott minden gát . . az ifju végre elvivé Magával a leányt (709/2 : 305—6); *(túlz szókapcs:)* *feje* ~ Hurcol engemet az eszeveszett harag, Még agyvelőmet is széjjelloccsantja tán. Bár csak szétszakadna boldogtalan fejem. (610/2 : 189) *szíve* ~*: (ráértés)* nem szeretlek, nem foglak szeretni, ha szétszakad is bele szivem, mint e koszorú! (HKöt/4 : 24) — **a)** 'elszakad, kettészakad': →*horgony* ~ 2 : 235 →*húr* ~ 3 : 65

szétszakít ts ige **2** | *-Ø* 1 || *-hatod* 1
'darabokra szakít, szétszaggat': *(kép)* Te írtad azt a Szózatot, Melly szólt egy országnak szivéhez? . . . Azt most már szétszakíthatod (800/3 : 101) — **a)** '(élőlényt) így megöl': hol vette gazdád ama kincseket, Mik semmiből őt mindenné teszik? Ott, hol a héja a kis madarat, Mit szétszakít, mellynek vérén hizik. (567/2 : 139)

szétszáll tn ige **2** | 1: *-jatok* 1
'mindenféle irányba szállva sokfelé eljut': ~ *vhol: (kép, tőism)* Csattogjatok, csattogjatok, Gondolatink szárnyai, Nem vagytok már többé rabok, Szét szabad már szállani, Szálljatok szét a hazában (754/3 : 39)
szétszállani fn in 1 — *(tőism:)* →*szétszáll* — ~ 3 : 39

szétszór ts ige **6** | 2: *-Ø* 1; *-ja* 1
1. '(dolgokat) hanyagul eldobál': *(páros kif:) kincseket* ~, *eltékozol*← 5 : 74
2. 'rendetlenné, zilálttá tesz' ld. **szétszórt**
3. '(sereget) megver és szétkerget' ld. **szétszórt**
4. *(átv)* '(sugarakat) több irányban kibocsát': A nap is midőn lemégyen, Pazarolva földön égen Szétszór minden sugarat. (837/3 : 214)
szétszórt 2. mn in 2 — **2.** ~ *haj*[1]← 3 : 187 — **3.** ~ *sereg* Aufídius . . dúl Szétszórt seregtekben. (Cor/4 : 246)
szétszórva 1. hat in 2 — **1.** ~ *hever*← v. *fekszik* 5 : 104 *(látomás)* Mulandóság . . hová lelép, a mire hág, Minden pusztúl. . . körűle fekszenek Szétszórva: eltört koronák, Hervadt virágok, megrepedt szivek. (471/2 : 38)
vö. **el-szétszór**

szétszóratik szenv ige **1** | *-ott* 1
'(hadsereg) rendje megbomlik és szétszéledve menekülni kezd': *(páros kif)* fiad . . hadserege megveretett s szétszóratott, tizenhárom báró . . elfogatott (RH/6 : 221)

széttagolás fn **1** | *-át* 1
(átv) 'taglalás, elemzés': Edvárd komor megadással nézé szerelme széttagolását [Zergliederung], s valahányszor a gunyos agg bonckése gyöngéd lázat érinte, összeszorítá fogait (KH/6 : 28)

széttekint tn ige **4** | 3: *-esz* 1, *-Ø* 1; *-ék* alr 1
'körülnéz, szétnéz (vhol)': Áll a hajós a parton S a tengeren tekint szét (269/1 : 251); →*keresve* ~ 4 : 39 | (keresve; *megszem)* természet . . Te széttekintesz s kérdeni fogod: Hol van legelső dalnokom? (421/2 : 19)
széttekinteni fn in 1 | *-enem* 1
(keresve; *párh)* Csak szomorúság széttekintenem; Bár merre nézek: látnom nem lehet Szegény anyámat (408/1 : 355)

széttép ts ige **9** | 7: *-i* 1, *-ik* 1; *-te* 3, *-ték* 1 | *-jetek* 1
1. 'darabokra tép' ld. **széttépve** — **a)** '(élőlényt) szétmarcangolva megöl': *(nyomósító ism)* [a kis Marcius] fogait csikorgatta, s széttépte a pillangót. A mint mondom, egészen széttépte. (Cor/4 : 243); *(kép, megelev)* Agyamban egymást szűlik a gondolatok, S egymást tépik szét, mint vadállatok. (486/2 : 44) | *(túlz)* akkor sem haragudtam rátok, mikor engem vadállatok módjára megrohantatok, hogy széttépjetek (P 210/5 : 108) — **b)** *(átv szókapcs:)* ~*i vki szívét* 'nagy lelki gyötrelmet okoz vkinek': Ki rajzolhatja mind a viharos szenvedélyt . . mi Monthermer Hugo szivét tépte szét (RH/6 : 347) *(ráértés)* Elkérték kebletekből a szivet S aztán széttépték azt az emberek? (499/2 : 65)
2. *(átv)* 'megsemmisít, elpusztít vmit': látja a szülő, a nő s a gyermek, Hogy a fiú, a férj és az apa Honát széttépi [bowels out]. (Cor/4 : 364)
széttépni fn in 1 — **1. a)** egy sast láttam kalitkában . . olly dühösen néze rám, mintha . . szét akarna tépni (RH/6 : 124)
széttépve 1. hat in 1 — **1.** *(szókapcs:) láncot* ~*: (szimb)* e botokkal épen Ugy fenyegethetnétek az eget, Miként Rómát, melly egyenest megy a Kezdett uton, szétépve [cracking] tízezer Erősebb láncot, mint minőt reá Ti vethetnétek. (Cor/4 : 229)

széttépet ts ige **1** | *-em* 1
'szétszaggattat': ~ *vmi által* hátha most én teszem azt, a mit az úrfi akart tenni? ha én tépetem szét az úrfit saját kutyái által? (N/4 : 106)

szétterjedt mn **1**
'legyezőszerűen szétterjesztett (tollazat)': a [sült] páva pompás, szétterjedt [entfalteten] farkával az asztal közepén állt. (RH/6 : 130)

szétterjeszt ts ige **4** | 3: *-i* 1; *-é* 2
1. '(karjait) kitárja': a másik [férfi] karjait terjeszti szét [weit ausbreitete], hogy Lucyt elfogja (RH/6 : 245) — **a)** '(lábait) oldalt terpesztve kinyújtja': Lova . . A mint megállt, szétterjeszté mind a négy lábát, mellyek reszkettek. (HKöt/4 : 70) — **b)** '(farktollait) legyezőszerűen széttárja' ld. **szétterjesztett**
2. *(átv)* '(sugarakat) több irányban áraszt': ~ *vmire* A fáklya . . szétterjeszté [ergoss] világát a kör arcaira (RH/6 : 274)
szétterjesztett 2. mn in 1 — **1. b)** nem vendégelhetek meg grófot, hogy fiatal, szétterjesztett farkú pávát [Pfauen mit entfaltetem Schweif] ne tegyek elébe (RH/6 : 130)

széttol ts ige **1** | *-ta* 1
'két irányba tolva szétnyit': Kigyóként csúszott Dávid a terembe, Hol apja szuny-

nyadt. Ágya függönyét Széttolta halkan (S/2 : 78—9)

széttör ts ige 8 | 4: *-öm* 2, *-jük* 1 | *-jetek* 1
1. 'darabokra tör': *(szimb szókapcs:) bilincset* v. *→láncot* ~ Föl, székely, föl, közös az ellenségünk .. Együtt törjük szét a közös bilincset! (813/3 : 185) + 2 : 343
2. 'szétrombol' ld. **széttörni** — **a)** *(túlz)* 'összezúz, bezúz': *(ism* párbeszédben:) „Széttöröm koponyáját, mielőtt e házból kimegy" .. „Széttöröm én a tiédet, ha merészled" (RH/6 : 79)
széttörni fn in 3 — **1.** *(szimb szókapcs:) (→rab)láncot* ~ E láncot széttörni .. e szerelemnek .. örök istenhozzádot mondani, ez olly áldozat, mitől megrettenek. (KH/6 : 19) + 3 : 105 — **2.** léha söpredék .. Ha [az oroszlán] szét találja törni tömlöcét, Ugy összetéphet .. Hogy lelked sem marad meg a pokolnak! (736/3 : 19)
széttört 2. mn in 1 — **1.** *(szimb)* Nem a széttört korona, hanem megvesztegethetlen jellem, szilárd becsületesség a respublica alapja (P 201/5 : 86—7)

[szétűz] ts ige: **szétüz** 1 | *-é* 1 — *(vál)*
1. 'szétkerget, szétfutásra késztet' ld. **szétűzve**
2. *(átv)* '(sötétséget) szétoszlat': *(kép)* a remények .. szivembe Hajnalfényt hintének .. Melly keblemnek Éjjelét üzé szét.(12/3 : 248)
szétűzve 1. hat in 1 — **1.** százötven nyíl fütyölt a levegőben, szétűzve az íjászokat (RH/6 : 224)

szétűzetik szenv ige 1 | *-ett* 1
(vál) '(sereg) ellenséges támadás következtében szétszóródik': *(tárh)* [Montfort] nem tudta, hogy azon pillanatban fia serege megveretett, szétűzetett (RH/6 : 214)

[szétvág] ts ige
'kettévág'
szétvágni fn in 1 | *-nod* 1
(szimb) Csak félig van még a csomó elvágva, Mit szét kell vágnod kardod élivel. (855/3 : 235)

szétvagdal ts ige 1 | *-ják* kj 1
'darabokra vág': *(kép)* engem .. minden ember bánt, ⟨Szétvagdalják⟩ Szétszaggatják rajtam takarómat S tüskékkel tömik meg vánkosom (577/2 : 150, 378)

szétválaszt ts ige 1 | *-ják* 1
'(verekedőket) egymástól elválaszt': Zaj, zavar; a birkozókhoz rohannak, s szétválasztják őket. (Drt/4 : 211)

[szétver] ts ige
'(ellenséges katonai egységeket) megfutamít és szétszór'

szétverve 1. hat in 1 — *(felsor:) halva, →elfogva vagy* ~ *vannak* 6 : 231

szétvet ts ige 1 | *-ette* 1
'(lábait) egymástól viszonylag nagy távolságban megveti, nekifeszíti a földnek': Dániel .. lábait szétvetette, hogy könnyebben megállhasson egy helyen (FL/4 : 120)

szétvisz ts ige 1 | .. *vittem volna* tsr 1
'(levegő hangot, szót) különböző személyekhez elvisz; elterjeszt': *(kép)* Miért nem voltam a lég ajkaiknál? Hogy vittem volna szét e hangokat .. mindenegy magyarhoz (216/1 : 174)

szétvon ts ige 2 | 1: *-játok* fsz 1
'(függönyszárnyakat) egymástól távolodó irányba húz': *→függönyt* ~ 6 : 387
szétvonni fn in 1 — *kárpitot* ~ nem meré A kárpitot szétvonni újolag (S/2 : 79)

szétvonatik szenv ige 1 | *-tak* 1
'(páros függönyt) szétvonnak': a sátor függönyei tüstént szétvonattak (RH/6 : 386)

szétzavar ts ige 1 | *-ta* 1
(biz) 'szétkerget': Gyűléseztek a papok Budában .. [Kun László] szétzavarta őket hamarjában. (793/3 : 88)

szétzilál ts ige 2 | -Ø 1 | *-ja* fsz 1
1. 'szétszór': Az a jövő! az a kegyetlen szélvész, Melly szétzilál bennünket, szerteszét (301/1 : 272)
2. 'megszaggat': Lassabban, haragos lelkek testvére, vihar, hogy Lombjaim árnyékát szét ne zilálja dühöd! (809/3 : 181)

szétzúz ts ige 8 | 6; **szétzúz** 5, **szétzuz** 1: *-za* 1; *-tad* 1, *-ta* 1 | *-tam volna* tsr 1, *-ta volna* 1 | *-zam* 1
1. 'erős ütéssel darabokra tör' ld. **szétzúzni** — **a)** '(fejet) betör, bezúz': fejét .. a szegény rab Bilincsével zúzta volna szét (694/2 : 291) Ugy látszik .. hogy rútúl megadtad a madárfogónak. Azt tartom, szétzúztad koponyáját. (RH/6 : 204) **(Szh-szerű:)** *~za koponyáját, mint a király a pataki →rákot* 6 : 245 | (falhoz csapva:) van még elég erőm, hogy fejedet a falon zuzzam szét (RH/6 : 324) + 4 : 24
2. *(átv)* 'erős szorítással összegyűr': Harland a vadászhoz közelge, s egy pergament nyujta kezébe .. [az elolvasta és] azonnal szétzúzta markában a pergament (RH/6 : 107)
3. *(átv)* '(lelkileg) összetör' ld. **szétzúzott**
szétzúzni fn in 1 — **1.** *(hsl)* Rohantunk egymásnak, mint két üstökös csillag, melly egyik a másikát szét akarja zúzni (ÚL/5 : 61)
szétzúzott 2. mn in 1 — **3.** szétzúzott lelkem mindenre képtelen vala. (HKöt/4 : 37)

[szfinx] fn: **sphínx 1, sphynx 1** | *-Ø* 1 | *-ként* 1
(mit) 'emberfejű, oroszlántestű szörnyeteg, amely találós kérdéseket tesz föl az embereknek; *(átv)* talányokban beszélő ember': „Én, fiam .. azt keresek, mit tán megmutathatsz nekem, de jó lenne, ha magad keresnéd." „Nem, nem, semmi talányt, vidám sphínx .. beszélj egyszerű nyelven .. Mit értesz?" „Azt értem, hogy a jó utat keresem" (RH/6 : 258) — **a)** 'ilyen lényt ábrázoló szobor': *(hsl)* Mornac egyiptomi sphynxként mozdulatlanúl űlve maradott. (KH/6 : 67)

sz. germainsi ld. **[Saint-Germain-i]**

Sz. I. fn **1** | *-Ø* b 1
(névrövy; ismeretlen személy:) *Sz. I. kikelését az Életképek ellen, s .. haszonvehetlen verseit visszautasitjuk. (P 56/7 : 506)

szí ld. **szív**[1]

Szibéria tulfn **5** | **Szibéria 4, Siberia** 1: *-Ø* b 2 | *-jában* 1; *-tól* 1; *-vá* 1
(földrn) 'Ázsia északi része; ázsiai Oroszország': Az éjszaki földsark oceánja örökös jégövvel környezi Szibéria s Éjszakamerika puszta partjait. (P 41/6 : 390) [a nő] Lépteit a tengerszoroson túli sziklák felé irányzá, honnan Szibéria havas térei láthatók. (P 41/6 : 391) + 6 : 392 | (mint zord éghajlatú ország; *jelzővel, szembeáll:) szép →Perzsia — vad ~* 1 : 247 | (mint száműzetés helye a cári Oroszországban; *met)* *szabolcsi zenészek érkeztek [Eperjesre], a hires Dombi! .. tehát ezen nemzetiség Siberiájában nemzeti hangokat fogunk hallani! (P 96/7 : 636)

szibériai mn **3**
1. 'Szibériában levő, hozzá tartozó': A szibériai fokon egy térdelő férfi .. terjeszté karjait Amérika felé. (P 41/6 : 392) + 6 : 391
2. *(átv)* 'Szibéria zord éghajlatára emlékeztető': A hó .. egyre esett, és a szél ragadta szemközt velem. Szibériai idő volt (HKöt/4 : 44)

szid ts ige **6** | **4**: *-j[átok]* 1; *-ta* 2, *-ták* 1
'indulatosan megrovó szavakkal illet vkit, vmit': [Aufidius] szidta nemzetét, Hogy elveszíté csúfondárosan A várost (Cor/4 : 290) ⟨Szidj⟩ Piszkolódtok a Kormányra (Cor/4 : 230, 410) *(párh:) →káromkodik, ~ vmit* 4 : 53; *(megszem)* a lakoma maradványa fölött .. [a hollók] Csunyául károgtak, szidták az urakat, Hogy olly sok csontot s olly kevés húst hagytanak. (LV/3 : 312)
szidni fn in 2 — midőn kijózanodva fölébredtem, érzém, hogy arcom nedves. Szidni kezdtem, a ki leöntött (HKöt/4 : 47) *(ellent:) →dicsőítni — ~* 4 : 233

szidalom fn **3** | .. *lmak* 1 | .. *lmát* 1; *-ra* 1
'elégedetlenségnek indulatos szavakkal való kifejezése': [a csaplárné] ha szól, száját Szidalomra nyitja, Hogy a vármegye a betyárokat Már mind kipusztítja (565/2 : 136) + 4 : 328 *(halm:) ~, piszkolás, →káromkodás* 5 : 102

[szidóni] mn: **sidoni 1**
'(a keresztes háborúban ostromolt) Szidón libanoni városhoz tartozó': *(párh:) →damiettai s ~ sorompók* 6 : 351

sziget fn **30** | *-Ø* 10 (b 2), *-ek* 1; *-e* 1 *~ -je* 1 | *-et* 2; *-be* 3, *-embe* 1; *-ében* 1; *-en* 3; *-nek* b 1; *-ekre* 1, *-ére* 1; *-ről* 3; *-té* 1
'minden oldalról vízzel körülvett szárazföld': *(jelzővel, ellent:) nagy →árvíz — kis ~* 1 : 346 || (folyami szigetről:) Láttad-e, angyalom, a Dunát S a szigetet közepén? (244/1 : 233) Pista .. evezett. Már közel volt hozzájok a sziget (SzP/2 : 61) + 1 : 233; 2 : 54 *(ism)* Szilaj Pista .. Az evezőt .. kezébe vette, Át is ment a vízen a szigetbe. A Dunának kellő közepében Áll a sziget virágos kertképen. A szigetnek legszebb virágszála Egy vén halász fiatal leánya. (SzP/2 : 54); *(kép)* Száz alakba öltözik szerelmem, Száz alakban képzel tégedet .. sziget vagy s vívó szenvedélyem Mint szilaj folyam fut körüled. (344/1 : 302) || (tengeri szigetről; *hsl)* A rónaságnak messze tengerén Imitt amott áll egy fa, mint sziget (369/1 : 319) + 1 : 413; *(jelzővel:) kicsiny ~ : (met)* Kicsiny sziget vagyunk tenger közepében (775/3 : 64) *→sivatag bús ~* 1 : 170 *sötét ~* Zúg a tenger Tromathon sötét szigetje körül (Oith/6 : 448) *zöld ~ : (párh)* a déli sugár aranya Olly nyájasan ömlik alá A tengeri szőke habokra És bennök a zöld szigetekre (658/2 : 245); (tulfn-i jelzővel) *→Axholme ~* 6 : 333 (formális birt jelzővel) *→Tromathon ~e* 6 : 448 | (a brit szigetről:) a szép, agg erdők .. Anglia keblét öltözetként óvák s az erős szeleket gátlák, mellyek most szabadon rohannak át a szigeten. (RH/6 : 119) | (mesebeli v. mitológiai szigetről:) Messze viszlek innen téged el Napkeletre egy szigetbe, a melly Telve a föld gyönyöreivel. (490/2 : 47) el nem ért vágyak gúnykacaja .. között dalol féltébolyodottan múzsám, mint az elátkozott királyleány az operenciás tenger szigetében (P 114/5 : 39) + 1 : 221; 2 : 47 *(szembeáll, ism)* „Nini, ott már a part!" .. „Biz az csak egy sziget," felelt, a ki vitte. János azt kérdezte: „És micsoda sziget?" „Tündérország .. ott van a világnak vége, A tenger azon túl tűnik semmiségbe." (JV/1 : 218); *(jelzővel:) →bűvös ~* 1 : 254 *→kék ~* 2 : 221 *szép ~* Itt a sajka, űlj beléje, lyányka, Ringatom majd olly szelídeden, Hogy elalszol; és mire fölébredsz, Ott leendesz a szép szigeten. (490/2 : 48);

(birt szerk:) ***boldogok ~e*** 'túlvilági sziget a görög mitológiában': *(körülírás)* Geary lereszti szárnyát, mint a beteg tyúk .. Bocásd el hát, hadd menjen a boldogok szigetére. (RH/6 : 252) — **a)** *(átv)* 'Anglia': fölkeltek Anglia nemesei a zsarnokság ellen .. Nem az ők műve é, hogy a rabszolgaság a szigetről eltünik? (RH/6 : 163) + 6 : 317, 388

Sziget tulfn **1**
(földrn) 'Máramarossziget város (Sighet, Románia)': én sem Erdődön sem Szatmáron nem vagyok állandóan, hanem hol itt hol ott .. kedden Sziget felé indulunk (L 165/7 : 78)

szigetlakosnő fn **1** | *-Ø* b 1
(vál, ford) 'a brit szigetről való, angol nő': Szabad önt illatüvegecsémmel megkinálnom? hallatá szomszédnője. [—] Oh, nem! köszönöm, válaszolt az angolnő; rózsát sokkal jobban szeretnék. [—] E pillanatban hálát adott Edvárd a szigetlakosnő [Insulanerin] illetlenségéért (KH/6 : 9)

szigetség fn **2** | *-be* 1; *-ben* 1
(nép) 'nagyobb sziget': Szólt egy úrfi .. „Hol termettél, gyönyörű virágszál?" Felelt Lidi: „Lenn a szigetségben Termettem a Duna közepében." (SzP/2 : 56) + 2 : 61

Szigetvár tulfn **2** | *-Ø* b 1 | *-[on]* 1
(földrn) 'Somogy megyei város': *(felsor:) Pécs, ~, Kaposvár←, Keszthely* 7 : 12 — **a)** 'ennek vára, amelyet 1566-ban Zrínyi Miklós védelmezett': Babolcsa Somogy m.-ben .. Szigetvár megvétele után az ozmanokhoz került. (P 6/5 : 152)

Szigliget tulfn **1**
(földrn) 'község és várrom a Balaton északi partján': Szigliget Szala megyében. Csobánctól 1 mfldre. (P 6/5 : 156)

Szigligeti tulfn **3** | *-Ø* 2 (b 1) | *-nek* 1
(vezetéknév; önállóan) '~ Ede, családi nevén Szathmáry József színműíró (1814—1878)': játszottam a nemzeti szinházban Szigligeti ‚Szökött katonájá'-ban Gémesy notariust. (UJ/5 : 29) Rajtam volt a sor még vásár előtt; de Szigligetinek is volt kész darabja, s .. azt vették elő (P 110/5 : 36) + 7 : 28

szigor fn **8** | *-Ø* 1; *-a* 2 | *-t* 1, *-át* 1; *-ral* 3 — *(vál)*
1. 'szigorúság (mint jellemvonás)': miért okoljam eszem alkalmatlan korlátoltságát, s ne fogadjam el, mit szigora jóvá hagy? (KH/6 : 51) *(páros kif)* [Leicester gróf] későbbi éveinek büszkeség és szigor [Stolz und Herbigkeit] valának hibái (RH/6 : 186) — **a)** 'szigorú viselkedés, bánásmód': Érezze a közönség szigorát [severity], Mit semmibe sem vett. (Cor/4 : 304) *(páros kif:)* ***~ és →komolyság*** 4 : 352; *(szókapcs:)* ***~ral →bánik vmivel*** 7 : 21 ***~ral viseltetik vki iránt*** A világ irántunk, hölgyek iránt, olly kérlelhetlen szigorral viseltetik. (KH/6 : 59) — **b)** 'szigorú arckifejezés': Nem tekintve .. a bizonyos szigort minden vonásában, valami szokatlan kellemes és átható feküdt arca egész kifejezésében (RH/6 : 97)
2. *(ford)* 'ridegség, rideg viselkedés': s ha Marcius, mint Coníniust, majd elküld engem is .. aztán?... Több legyen Egy bús barátjával, kit szigora [unkindness] Megsérte? (Cor/4 : 355)

szigorú mn **37** | 24; **szigorú** 20, **szigoru** 4: *-Ø* 21, *-ak* 2 ~ *-k* 1
1. 'erkölcsi tekintetben sokat követelő, a hibákkal szemben el nem néző (személy)': [Predszláva:] Mint fejedelemnének illik fentartanod rangod méltóságát. [Judit:] Ne légy olly szigoru. (TH/4 : 149) + 6 : 183 *(ism, szembeáll)* A szigorú [strengen] személyek, kiknél a házasság szent, Flamareilné asszony viseletét megátalkodottnak, erkölcstelennek nézték. Mások, kik kevésbbé voltak szigorúak, eléglék mondani, hogy Mornac ur neveltetése már jó sokáig tartott (KH/6 : 57); ***~ bíró*** 4 : 159; ***~ vki iránt*** nem .. helyeslem nézeted, mert tul szigoru vagy magad iránt. (TH/4 : 406) + 5 : 59; 6 : 378 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, tőle származó, ill. rá jellemző': *(páros kif:)* ***kemény, ~ ítélet←*** 2 : 249 *(fokozás:)* ***→komoly, csaknem ~ hang*** 6 : 369; *(megszem)* A történet! .. sírjok kövére e rettentő biró szigoru keze sötét fátyolt borít (P 201/5 : 89) | (esztétikai vonatk.:) Van szerencsém néhány dalt küldeni .. szigorú vizsgálat után ha lesz, melly világot látni érdemes, azt az Athenaeumba fölvenni .. méltóztassék. (L 21/7 : 19) — **b)** 'parancsoló, ellentmondást nem tűrő' ld. **[szigorúan]**
2. 'az erkölcsi és szervezeti szabályok megtartását feltétlenül megkövetelő (intézmény, magatartási norma)': Bő, szürke posztó ruha volt rajta [= Lucyn], millyet az apácák, kik kevésbbé szigorú [strengen] szerzethez tartoztak, utközben szoktak hordani (RH/6 : 367) ***~ erkölcsű←*** 5 : 86 ***~ illedelem←*** 6 : 10
3. *(átv)* 'könyörtelen, kíméletlen': *(páros kif)* Hugo nem illy szigorú és kegyetlen [trotzig und starrsinnig] .. ő hallgatni fog az ész és igazságra. (RH/6 : 353) | (dologról:) minden fán zengett a madarak dala. Az egész vidám álom volt, hol a képzelet .. a szigorú [ernsten] valóság életét elleplezi (RH/6 : 165) *(megszem, jelzőátvetés)* Az ég arany hajnalcsillagja s a föld Ezüst harmatja, mind, mind elvesze, Letörlé őket kérlelhetlenül a Rideg valóság szigorú keze (806/3 : 178) — **a)** 'zord, komor': ***~ körülmény←*** 1 : 241; *(páros kif:)* ***~, bánatos*** A szoba közepén állt

kedvese .. szigorú, bánatos [kummervollen und finstern] kifejezéssel ajkain és homlokán. (RH/6 : 371) ~, *parancsoló* Az öreg őr .. szigorú, parancsoló [finsterem und gebieterischem] hangon inté őt, visszalépni (RH/6 : 158) →*súlyos és* ~ 6 : 441; *(szembeáll:)* ~ — *komoly*← 6 : 175 — **b)** 'kényszerítő': szigorú körülményeim elvonták egy kis időre a hadipályáról személyemet (P 249/5 : 129)

4. *(átv)* 'szabályszerű, pontos, következetes' ld. **[szigorúan]**

[szigorúan] hat: **szigoruan 1, szigorún** 12: *-n* 11 ~ *-an* 1 || *-bban* 1

1. b) Az úr .. így szólt szigorún: „Fiú, e gyermek itt fiam .. Ő lesz parancsolód .." (Ap/3 : 132); *(megszem, fokozó ism)* fölszólalt az ifjuban A lélek, és ezt mondta szigorún: „Ébredj, ébredj .. kezdj a dologhoz!" És szólt hozzá még szigorúbban is Egy hang, a házi gond: „Föl a dologra, mert különben Koplalni fogtok .." (Ap/3 : 153) — **2.** [Ashby Alured] Tisztességes ember .. volt, szigorún tarta szót (RH/6 : 96); *(szókapcs:)* ~*an* →*tiltatik* 3 : *332 — **3. a)** „Ki hozta a levelet ..?" kérdé szigorún [in finsterem Tone] a fiatal gróf. (RH/6 : 308) + 6 : 210, 307, 313, 330, 344 *(páros kif)* „.. Hejh, Tangel, Tangel! hol vagy?" s hangosan, szigorún [laut und fast zornig] kiálta [Robin Hood]. (RH/6 : 166) — **4.** [a halott] lyányka .. kisérete olly férfiakból állt, kiket a véletlen a haza legkülönbözőbb részeiből hordott össze, s kik most a város lakóitól szigorún különválva, e szomoru .. foglalkozásra egyesültek. (NI/6 : 437)

[szigorúság] fn: **szigoruság 2** | *-a* 1 | *-ot* 1

1. 'annak tulajdonsága, aki szigorú (1.)': *(felsor)* [Flamareil úr] Jelleme, szigorusága, boldogtalan szeszélye .. hivatalos munkái, nagyravágyó tépelődései .. mind ez .. mennyi könyembe kerűlt! (KH/6 : 59)

2. 'szigorú (1. a) bírálat (esztétikai vonatk.)': Munkáim megválasztásában .. a legnagyobb szigoruságot kérve, maradok a Tekintetes Urnak tisztelő szolgája Petőfi Sándor. (L 21/7 : 20)

Szigvárt tulfn **1**

'Johann Martin Miller „Siegwart" c. regénye Barczafalvi Szabó Dávidnak 1786-ban megjelent fordításában': (mint elavult olvasmány:) Könyvtára van [a máminak] .. A könyvtár dísze Szigvárt, Kártigám. (177/1 : 108)

szikár mn **2**

'sovány, csontos és inas': E kicsiny férfi .. szikár alakja épen olly viselt volt, mint kabátja (J/6 : 394) *(páros kif)* Monthermer .. szikár, sovány arca .. egészséges barna szint viselt (RH/6 : 97)

szikla fn **63** | *-Ø* 20 (b 5), *-k* 8 (b 2); *-i* 1 | *-t* 3, *-kat* 2, *-it* 1; *-ból* 4 ~ *-bul* 1, *-kból* 1, *-ibul* 1; *-jához* 2, *-ihoz* 1; *-n* 6, *-kon* 1, *-in* 2; *-ra* 4, *-kra* 1, *-jára* 1; *-ról* 2; *-vá* 1

1. 'csupasz kőzetnek (vmely hegy részét alkotó) tömege': Sziklákon a patak Gyorsan sikamlik el (50/1 : 8) Villám villámot ért, és ugy tetszett, hogy az égzengés meg akarja repeszteni a sziklákat (HKöt/4 : 84) + 2 : 190, 259; 4 : 90; 5 : 152; 6 : 448, 450 *(felsor, szembeáll)* Fövényszem... harmatcsepp ... a szikla, mellyet Ezer villám meg nem rengethet .. Ez álma mind a természetnek (485/2 : 43); *(hsl)* Gyakran görcsösen szorít karjaiba, mintha örvény fölött álló szikla volnék, mellyet ha eleresztene, a feneketlen mélységbe hullna. (TH/4 : 185) + 3 : 108; *(jelzővel:)* →*alacsony* ~ 4 : 145 →*átkozott* ~ 4 : 148 →*éles* ~ 2 : 339 →*ismeretlen* ~ 3 : 116 →*kárpáti* ~ 2 : 263 →*magános* ~ 3 : 303 →*mohos* ~ 6 : 449 (2×), 450 →*távoli* ~ 6 : 448 *vad* ~ látjátok amott Osziánt? Az éjszaki tenger örök ködü földén Vad szikla fölött viharokkal együtt Harsogja dalát az alaktalan éjben (658/2 : 243) || (mint kemény anyag; az érzéketlenség jelképeként:) Szivem nem ezen sziklából való (Oith/6 : 449); *(jelzővel:)* →*lelketlen* ~ 2 : 242; *(átv, túlz szókapcs:)* ~*t lágyít* 'érzelmileg ellenállhatatlanul megindít': e hölgy ugy elváltoztatott, hogy .. Én, ki, ha irószert láttam, nyilalást kaptam, tizenkét lapos leveleket rögtönzék, mellyek sziklát lágyíthattak. (KH/6 : 21) | (a szilárdság jelképeként) **Szh:** *erősen áll, mint a* ~ [Ausztrália] még most is, mint a szikla, Áll erősen egy helyen. (713/2 : 333), *(met, párh)* Vezérünk .. szikla, tölgy, mellyet meg nem ráz a szél. (Cor/4 : 360); *(kép)* Türelem .. Menj a pokol fenekére! .. Lesz egy szikla, s ez szivem lesz, Mellyre nevedet nem vágod. (601/2 : 181) *(kép, párh)* [képzeletem] A vadonerdőkben tölgyeket szaggatott, A hegyek tetején sziklákat ingatott. (527/2 : 102); *(birt szerk, met:) elhatározás erős* ~*ja* dajkám a szerelem .. Merre kedve tartja, Vigyen... s először is vezetni fog karja Az elhatározás erős sziklájához (Tb/3 : 296) →*remény* ~*ja* 3 : 85 — **a)** 'ennek letört, levált darabja': mit ebédelt [az óriáskirály] ..? csupa kősziklákat .. Letört a sziklából valami öt fontot A király, s a mellett illy szavakat mondott: „Nesze, galuskának elég lesz e darab .." (JV/1 : 212) *(mit célzás)* Föltészi a sziklát hegy tetejére, Sysiph. (32/3 : 261)

2. *(átv)* 'sziklás hegy(csúcs)': Alkonyodék .. A szikla, mellyen állottunk, piroslott A végsugártól (T/2 : 17) Magas volt a szikla, szemközt Murányvárral .. Fenyőfa borítá sötét árnyékával (SzM/2 : 262) + 6 : 391, 451; *(hsl)* Bordám alatt ez a kis húsdarab Ugrálni kezdett, mint sziklán a kecske. (312/1 : 278); *(jelzővel:) magas* ~ Orosz-

lánkó .. Magas sziklán épült (P 6/5 : 152) →*mogorva* ~ 2 : 201; *(birt szerk:)* ~*orma*← 2 : 281 ~ *teteje* Leültünk ott a szikla tetején (T/2 : 17) ~ *virága*← 6 : 449; *(birt szerk, met:) hajdannak* →*ködbevesző* ~*i* 2 : 179 *jövő* ~*i* [az öreg tolvaj] építé fáradatlanúl a Jövő ⟨bércein⟩ szikláin a légvárakat (Ap/3 : 123, 343) — **a)** 'ennek meredek oldala; sziklafal': Azon férfit szándékozik meggyóntatni [a lelkész], ki .. leesett a szikláról. (RH/6 : 286) Lennék én folyóviz, Hegyi folyam árja, Ki darabos utját Sziklák között járja (619/2 : 199) + 1 : 265; (tulfn-i jelzővel) →*tarpeji* ~ 5 : 91 | (a tarpeji szikláról:) [Brutus:] Fogjátok el [Coriolanust], S vigyétek a sziklára. (Cor/4 : 301) *(ism)* [Polgárok:] El a Sziklára véle, a sziklára! (Cor/4 : 319); *(birt szerk:)* ~ *teteje* 5 : 91 — **b)** 'magas, meredek sziklapart; sziklafok': a lányka .. megérté a tenger szavát: Leugrott a szikláról, s a tenger Eltemette őt (490/2 : 49) Evezz, kormányos, távolabb evezz le, Hol a nap ollyan tiszta fényben kel. Millyen hullám ez? hogy híják e sziklát? (512/2 : 88) + 6 : 449; *(jelzővel:)* →*fekete, óriási* ~ 6 : 390 →*magas fekete* ~ 6 : 392 *veszélyes* ~*: (met)* [a kacér nő] veszélyes szikla [Klippe] fiatal emberekre nézve, mellyet te épen jó állapotban kerűlél ki (KH/6 : 28), (tulfn-i birt jelzővel →*Tromathon (*→*tengertül-ütött)* ~*ja* 6 : 449, 451; *(birt szerk:)* ~ *teteje* [János vitéz a felhőbe] Bele kapaszkodott .. addig függött rajta, Mígnem a felhő a tengerparthoz ére, Itten rá lépett egy szikla tetejére. (JV/1 : 205) + uo.

vö. **[sziklaszál]**

[sziklaállású] mn: **sziklaállású 1**

(ford) 'sziklaszilárd, megingathatatlan': Az agg férfi minden lehetőt elkövetett, hogy .. Jennyt soha többé ne lássa; de e határzat, bár eleinte sziklaállású [felsenfest] volt, lassanként ingadozni kezde (J/6 : 417)

sziklacsúcs fn **1** | *-ai* 1

'sziklás hegycsúcs': Alant a mélység sziklacsúcsai A vértül és a hajnaltól pirultak. (S/2 : 81)

sziklahomlok fn **1**

(vál) 'sziklafal': *(kép)* Voltam sziklahomlok, Zordon és magas (104/1 : 50)

sziklai mn **2** — *(vál)*

1. 'sziklához tartozó': Ha jön ellen, jőjön; csak mosolyog Murány Rá a víhatatlan sziklai tetőrül (SzM/2 : 256)

2. 'sziklára épült': A kemence lezúzva Ugy mered a levegőbe, Mint valami sziklai vár A tatárjárásnak utána. (HK/1 : 147)

sziklakő fn **3** | *-Ø* 2 | *-nél* 1

(vál) 'kőszikla': Jer, leány .. nyugtass meg engemet, Mert az első sziklakőnél Szétloccsantom fejemet! (661/2 : 247); *(hsl)* [az ifjú] Lelkének fensősége rajtok [= iskolatársain] Mint sziklakő nehezkedett (Ap/3 : 140); **Szh:** *szilárd, mint a* ~ Szilárd reménnyem, mint a sziklakő .. Hogy helyemen majd becsület marad, Hogy a hazáért sokat tehetek. (792/3 : 85)

sziklaormi mn **1**

(vál) 'sziklás hegyoromra épült': Salgó s Gedővár közt emelkedik Hajnácskő, szinte sziklaormi vár. (S/2 : 73)

sziklaövezte mn **1**

(vál) 'sziklák által övezett': ~ *Tromathon*← 6 : 449

sziklapart fn **1** | *-on* 1

(vál) 'meredek, sziklás tengerpart': Űlt a lyányka boldogan tünődve Sziklaparton a tenger fölött (490/2 : 47)

sziklás mn **1**

'olyan (hely), ahol sziklák vannak': *(kép:)* *jövendő* ~ *vadona*← 2 : 344

[sziklaszál] fn: **szikla szál 1** | *-ak* 1

'meredeken magasba emelkedő szikla': Mélységes völgyben .. A mozdulatlan ⟨szikla szálak⟩ gránitbércek .. Szédűlni látszanak (729/3 : 10, 327)

sziklatető fn **3** | *-re* 1, *..tejére* 1; *-ről* 1

'szikla teteje': Veselényi .. nem soká maradt sátorába' .. Puhább fekvőhelyért indult ki a dőre, S kapta magát, rá űlt egy sziklatetőre. (SzM/2 : 261) — **a)** 'sziklás (hegy)tető': Fölmentem a hegy sziklatetejére (S/2 : 69)

sziklavár fn **2** | *-Ø* 1; *-a* b 1

'sziklára épült vár': Haramjabarlang lett sok sziklavár (S/2 : 70) + 3 : 269

szikra fn **43** | *-Ø* 7, *-k* 2; *-ja* 5; *-i* 1 | *-t* 18, *-kat* 1; *-iban* 1; *-ból* 1; *-jaként* 1; *-knál* 1; *-val* 5

1. 'égő, izzó v. ütéssel egy ponton felhevített testről lepattanó apró, izzó részecske': *(hsl)* ész s ügyesség villant ki belőle [= a gyermekből], Miként a tűzkőből a szikrák (Ap/3 : 123) *(kép;* töredékes szövegben:) A [. . . napról] napra terjed s a szikrák már átröpködnek délről (P 224/5 : 116); *(jelzővel:)* →*ellövellt* ~ 6 : 26 →*kipattant* ~ 2 : 292 *szemfényét* →*ölő* ~ 1 : 281; *(szókapcs:)* ~ *lángra*← *kap* v. →*lobban* 2 : 201; 3 : 33 ~*t ad: (párh)* a spongia Lángot nem vet, szikrát sem ád, Akármikép ütik, verik (374/1 : 323), ~*t hány* 2 : 183 *(túlz)* neki eresztém csikómat, s .. az országút sara is csaknem szikrát hányt patkója alatt. (HKöt/4 : 72) *(kép)* én Gőthét nem szeretem .. szíve békasó. . . eh, még az sem! hisz a békasó szikrát hány. (ÚL/5 : 59); **Km:** Szikrából

támad a láng. (Ap/3 : 123) — **a)** 'izzó pont': *(hsl)* Ott fönn .. a föld ollyan parányinak Látszik, mint a megégett Papír hamván a szikra. (Ap/3 : 113); *(jelzővel:)* *csillámló ~ : (kép)* [politikusok!] Hozzátok képest, mikor égtek, A költők kicsiny csillagok, E messze csillámló szikráknál Sokkal nagyobbak lángitok (715/2 : 336)

2. *(átv)* 'szem felvillanása, ill. villogása': a harag gyors kifejezése .. a szem szikráiban s az orrlyukak megfeszülésében mutatkozék (RH/6 : 277); *(jelzővel:)* *→tündöklő ~* 1 : 337 *(szókapcs, jelzővel:)* *szilaj ∠t hány* A kürtkebelbe fú Lehel .. S szilaj szikrát ezer szem hány (54/3 : 281) | (Istenről; *kép)* ott volt .. Ki kormányozza a világokat Pillantatával .. S kinek szeméből minden szikra egy nap (Ap/3 : 113) — **a)** 'érzésnek a szem villogásában való tükröződése': *(birt szerk, jelzővel* is) *büszkeség ragyogó ∠ja: (allit)* Honvéd vagyok .. Egy kis büszkeségnek ragyogó szikrája Szökken a szemembe (857/3 : 236) *szerelem s →gyűlölség ∠ja* 1 : 324

3. *(átv)* 'indulat tüze': Atyám haragja házad iránt hevesen föl van ingerelve, Monthermer. Ez az egyetlen szikra, mellyet nem voltam képes eloltani. (RH/6 : 233); *(birt szerk, jelzővel:)* *érzet vad hevű ∠ja: (megszól)* Féktelen érzetnek vad hevü szikrája, lohadj el (32/3 : 261)

4. *(átv)* 'vmely érzés legcsekélyebb jele, nyoma': *(birt szerk:)* *→becsületérzés utolsó ∠ja* 7 : 155 *fiúi érzés ∠ja* Hát egy szikrája sincs benned a fiúi érzésnek? (TH/4 : 153) *vidámság ∠i* néha néha mutatkoztak [Hugó] vidámsága szikrái .. vígan beszélé történetét (RH/6 : 143)

5. *(átv)* 'vmiből egy kevés, parányi; (tagadó szerk:) semmi': *(egy)* *∠t se(m)* 'egyáltalán ne(m)': Julcsa elsápadt, de én megnyugtattam, hogy egy szikrát se féljen. (N/4 : 106) + 1 : 332; 3 : 87; 4 : 140, 277 *(refrén)* Szikrát sem törődve szól a bölcs: Itt van a pohár, hol a bor? tölts! (237/1 : 229[8×]), *egy ∠val sem* 'semmivel sem' 7 : 159 *(refrén)* Te is leány vagy, édes angyalom, Egy szikrával sem jobb a többinél. (313/1 : 279[4×])

szikrázik tn ige **13** | 5: *-ik* 1, *-nak* 1; *-ott* 1, *-tak* 2

1. 'szikrá(ka)t vet': szikrázott [a kovács] kalapácsa alatt az izzó vas (FL/4 : 129)

2. *(átv)* 'élénken, erősen csillog' ld. **szikrázó — a)** 'csillogva porzik': *(tőism:)* *→szikrázó — ~* 3 : 22

3. *(átv)* '(szem) villog' ld. **szikrázó** | (indulattól:) Vérszomjazó örömben Szikráznak a szemek (53/3 : 279) Pomenars ur .. szemei fekete dactól szikráztak (KH/6 : 40) + 6 : 328

4. *(átv)* '(indulat) hevesen megnyilatkozik' ld. **szikrázó**

szikrázó 1. mn in 8 | -Ø 7, *-k* 1

1. *(páros kif:)* *→pattogó, ~ tűz* 2 : 329 — **2.** Monthermer Hugo az ablaknál űlt .. s a szikrázó csillagokat szemlélé. (RH/6 : 281) — **3.** *(halm)* A földmives .. lábszárai erősek, kerekdedek valának .. szürke szemei nagyok, világosak, szikrázók. (RH/6 : 72—3) | (indulattól:) Katica rá mereszté szikrázó szemeit [Rikárdra], mintha őt rögtön meg tudta volna ölni (RH/6 : 253) + 6 : 307, 362 *(hármas párh:)* *→összehúzott szemöldök, ~ szem, fogcsikorgatás* 5 : 41 — **4.** *(megszem, tőism, ráértés)* Most uralkodnak a szelek, a viharok, Egyik fönn a légben magasan kavarog, Másik alant nyargal Szikrázó haraggal, Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő (738/3 : 22)

Szilágyi tulfn **3** — (csn)

1. *~ Mihály* 'Magyarország kormányzója, hadvezér (megh. 1461)': *(párh)* a Rákoson jártunk .. Eszembe jutott a vén Szilágyi Mihály és az ifju Hunyadi Mátyás, kik ezelőtt négy száz esztendővel itt jártak (ÚL/5 : 46) | (önállóan) 'uő.': *(párh:)* *~ — Hunyadi←* 5 : 46

2. *~ Pista* '~ István tanár és író (1819—1897)': [Aranynak:] Szilágyi Pistával levelezel ugy-e? írd meg neki, hogy .. most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az irásra. (L 134/7 : 49)

szilaj mn **53** | 49: -Ø 45 || *-abb* 1 || *leg-abb* 3

1. 'féktelen, indulatos (személy, embercsoport)': [Leicester gróf] Kora ifjuságában kétség kivűl szilaj volt (RH/6 : 186); *(páros kif,* ill. *párh:)* *~, bolond* v. *bolond, ~* 5 : 54 *(ism)* Mondják hidegnyugalmasan Az öregek: Szilaj, bolond fiú vagyok .. Szilaj vagyok, igaz; s bolond? Az is lehet. (380/1 : 329), *→ingerült és ~* 6 : 119 *→kárörvendő, ~* 3 : 177 *→türelmetlen, ~* 6 : 187; *(megszem)* Betyárok nélkül nem szűkölködik hazánk, De a legszilajabb betyár a mi Tiszánk (Tb/3 : 290) | (lélekről, képzeletről:) *mit a kétség setét betűkkel Jenő szilaj lelkébe írt, Rohant követni (88/3 : 316) *(páros kif:)* *→féktelen, ~* 1 : 49 *(szembeáll)* Szilaj képzeletem, be meg szelidültél! (527/2 : 102) | (érzelemről) *~ gyönyör←* v. *→öröm* 1 : 232; 6 : 223 *~, veszett →gyűlölet* 3 : 205 *~ harag* [a szeretők] Egymás kebeléről gyorsan fölriadnak, Megszökni előle a szilaj haragnak. (SzÁ/1 : 339) *~ hév←* 6 : 338, 341, *~ (→jó)-kedv* Marci .. Betért a csárdába, ha szólt a muzsika, S szilaj kedvvel amugy magyarán megrakta. (604/2 : 184) + 2 : 118 *(megszem)* mint nyargalnak a patakok .. Hah, mint vágtatnak szilaj kedvökben jobbra balra (UJ/5 : 25), *~lelkesedés←* 3 : 222; 6 : 66 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': *(szelíd →szem —) ~ kéz* Bárhol lelném is

[Marciust] .. Szilaj kezem szivébe mártanám! (Cor/4 : 260) + 2 : 13 *(megszem)* egyre kergeté A földet a nap, s vad haragja közt .. megragadt Szilaj kezével egy nagy üstököst (260/1 : 246) + 3 : 95, *heves, ~ modor* „Ah, jó reggelt, urak," szólt [Alured] heves, szilaj modorában (RH/6 : 306) *szem ~ szikrát←* hány 3 : 281 *~ tekintetű←* 5 : 18 *~ természet: (szembeáll)* nagy köszönet ama bölcs tanácsokért, mellyek kissé szilaj természetembe hideg türelmet öntöttek (RH/6 : 212) *~, aljas →testmozdulat* 6 : 441 *~ vér — szelídség←* 3 : 298 — **b)** 'féktelen indulatokat kifejező (dallam)' ld. **[szilajul]**, *(megszem)* Szilaj nótát fütyörésznek a szelek (59/1 : 12)

2. 'nehezen fékezhető, heves mozgású (ló)': Csillagokat rúgott szilaj paripája, Mikor Jancsi magát fölvetette rája (JV/1 : 192); *(hsl)* Csak ugy vagyok, mint e szerencsétlen lovag, Kit szilaj paripa hurcol maga után, Hurcol engemet az eszeveszett harag (610/2 : 189) + 1 : 256; 2 : 96 *(hsl, páros kif)* Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig .. hámba fogják (ÚL/5 : 48) *(kép)* Holnap vihar leszek, zúgó bőgő vihar, Szilaj paripámon a tengert bejárom (582/2 : 156) | (játékszerről; *megelev:) ~ nádparipa←* 3 : 76

3. *(átv, vál)* 'nagy erejű és sebességű (természeti jelenség)': már alszik, s ha már egyszer szemei becsukódnak, a legszilajabb zivatar sem költi föl (RH/6 : 375) *~ folyam←* 1 : 302 *~ folyó* ld. **szilajfolyó**, *~ habok* v. *→hullám(ok): (hsl,* ill. *kép)* Kiapadsz-e, harag, Te zuhatagos Vad bérci patak, Melly .. vetettél Szilaj habokat (721/2 : 344) + 1 : 299; 3 : 43, 228 — **a)** 'ilyen jelenségre jellemző': *~ moraj←* 3 : 85

4. *(átv, vál)* 'vad, kegyetlen': vérezett az őz Szilaj vadászok gyilkoló nyilától (S/2 : 74) *~ medve←* 1 : 219

5. *(nép)* 'ridegen tartott (jószág)' ld. **szilajménes**

szilajan hat 3 | *-an* 2 *~ -on* 1

1. Látom fátyolodat .. jövendő .. s attól, a mi ott van alatta, Borzadok, iszonyodom, s egyszersmind kedvre derülök És örülök szilajan. (599/2 : 179) *(páros kif)* Szembeszállok ő kelmével [= a sorssal] Bátran, szilajan. (87/1 : 38) — **3.** Reszket a szivem, mint kárpáti szikla, ha Földindulás tör át alatta szilajon. (SzM/2 : 263)

[szilajul] hat: **szilajúl** 1 — **1. b)** *(páros kif)* Föl, föl magyarok, Harcolni vitézül! Zeng a riadó szilajúl, komoran, Szörnyű csata készül. (838/3 : 314)

vö. **[emésztőszilaj], [mérgesszilaj], [szilajhetyke]**

Szilaj tulfn **10**

(ragadványnévszerű vezetéknév) *~ Pista* 'révészlegény, elbeszélő költemény hőse': Holdvilágos éjben ⟨Szittyó⟩ Szilaj Pista Csónakát a partról eloldozta (SzP/2 : 54, 365) + uo.; 2 : 58(2×), 60 *(ism)* A révházban pihennek, alusznak. ⟨Szittyó⟩ Szilaj Pista maga nem alszik csak. Szilaj Pista, tőled én azt kérdem, Hogy miért vagy te még most is ébren? (SzP/2 : 54, 365) + 2 : 59(2×) *(verscím)* ⟨Szittyó⟩ Szilaj Pista (SzP/2 : 54, 365)

szilajfolyó fn **1** | *-ra* 1

szilaj folyó 'sebesen áramló folyó': *(met)* Vad ár e szenvedély .. Most értem én csak e ⟨szilaj folyóra⟩ szilajfolyóra. Mint von magával, mint von, mint ragad! (519/2 : 95, 396)

[szilajhetyke] mn

'szilaj és hetyke'

[szilajhetykén] hat: **szilajhegykén** 1 — Pál mester illyformán okoskodott, És félre csapta Szilajhegykén a kalapot: „.. Mire való a feleség nekem? .. Elkergetem .." (227/1 : 223)

szilajménes fn **1**

'állandóan a szabadban, ridegen tartott ménes': *(szembeáll:) →kezesménes* — *~* 5 : 107

szilajság fn **1**

(átv) 'szilaj mulatozók csoportja': (idézetben; *gúny)* Nem igaz, hogy e fülsértő recsegtetésekre „a szilajság nem legharmoniásabb accordot rikácsolt" [mint a Pesti Hírlap írja] (P 47/5 : 9)

szilánk fn **1** | *-ot* 1

'fából készült tárgyról lehasadt apró, hegyes darab': [melleden] durva kopjám százszor megtörött S ⟨szilánkot⟩ forgácsot [splinters] szórt a holdra! (Cor/4 : 337, 424)

szilárd mn **36** | 28: *-Ø* 24 | *-nak* 1 *~ -[nak]* 1 || *leg- abb* 2 — *(átv, vál)*

1. 'meg nem ingó': [Hugó] hallá Edvárd szilárd lépteit az előszobában (RH/6 : 232); *(páros kif:) egyenes, ~* Dacoltak [a viharral] .. a nélkül, hogy a változatlan iránytól .. eltértek volna... látni lehete egyenes, szilárd menésök nyomdokáról. (P 41/6 : 391) *~ és erős* szilárd és erősnek látszék Montfort harcsora (RH/6 : 222); *(párh:) →kimért — ~* 6 : 221 *(többszörös párh:) →kemény — ~ — nyugodt← — éles* 6 : 357; *(szókapcs:) ~ alapra← állít* 4 : 24 — **a)** 'maradandó' ld. **szilárdan**

2. 'határozott, megingathatatlan, rendületlen': (lélekről, jellemről:) a jó Greenly Johnt csak egyszer kelle látni, s meggyőződék az ember, hogy erénye nem igen szilárd (RH/6 : 82) *(páros kif:) ~, kemény* 6 : 166 *(párh:) →megvesztegethetlen — ~* 5 : 86; *~(, kitartó) →határozottság* 6 : 96(2×) *~ jel-*

lem← 4 : 68 ~ *karakterű* én csak characteres, szilárd characterű embernek tudok barátja lenni. (L 167/7 : 86) ~ *lélek* Ugy mondá bátyám .. olly bizonyságok [vannak a levélben], mellyek szilárd lelkét is megrendíték (RH/6 : 354) ~ *lelkű: (gúny)* Meghalt .. **a** világnak Egy ritka, példás férfia, Kinek szent fogadása tartá: Vizet soha nem innia .. Nagyon szüken termett tavaly A bornemű dicső ital. És ez lett megölő betűje A szilárd lelkü férfinak: Szomjan halt (173/1 : 104), ~*(, →hajthatatlan) szív* 6 : 350 *(párh)* borzasztó, a legszilárdabb szívnek a legelkészültebb léleknek is, csendben, magányban várni a rémek királyát! (RH/6 : 282) | (akaratról, elhatározásról) ~ *akarat* ohajtám nevemnek örök titokban maradását. És íme, Garay mingyárt az első vers alá .. szilárd akaratom ellenére kiteszi nevemet. (L 25/7 : 21) ~ *elhatározottság←* 6 : 226 ~ *határozat* Flamareilné .. Edvárdot hideg nyugalommal fogadá, melly alatt .. a kehely ellenébe lépő szív szilárd határzata rejlék. (KH/6 : 62) + 6 : 105 | (érzelemről:) Fogadd szilárd hűséged érdemlett jutalmaul az esztergami grófságot. (TH/4 : 192) **Szh:** ~, *mint a →sziklakő* 3 : 85 — **a)** 'ilyen jellemű (személy)': *(páros kif)* a gróf .. szilárd és vidám maradott (RH/6 : 206) *(hármas kif:) →erős, bátor,* ~ 2 : 135 *(párh:)* ~ — *filiszteusi←* 6 : 435 — **b)** 'ilyen lelkiséget, lelkiállapotot tükröző (arc, hang)': Bátyám, mondá Edvárd, szilárd hangon, én Flamareilné asszonnyal jöttem ide (KH/6 : 12) *(páros kif:) →nyugodt és* ~ 6 : 207

szilárdan hat 8 | *-an* 6 ~ *-on* 2

1. Ashby Alured .. lovára űlt .. szilárdan űlt meg egyenesen a nyeregben. (RH/6 : 385) — **a)** *(páros kif:) →híven és ~an* 6 : 420 — **2.** én gyanakszom ezen Ashbyakra; egyikök sem marad szilárdon az igaz ügynél. (RH/6 : 186) + 6 : 351 *(páros kif)* Kezdben a kulcs [= a tanúvallomás], használd azt bölcsen, szilárdan (RH/6 : 344) — **b)** „.. Mért nem bánod magad bűneidet?" „Én bánom," szólt Katica szilárdan. (RH/6 : 327) + 6 : 360, 373

szilárdság fn 4 | *-Ø* 3 (b 1) | *-át* 1 — *(vál)* **1.** 'vminek szilárd (2.) volta': *(páros kif)* valami szokatlan kellemes .. feküdt [a gróf] arca egész kifejezésében, miből szivjóságot .. a jellem szilárdságát, s határzottságát lehete olvasni. (RH/6 : 97) — **a)** 'szilárd jellem': *(párh:)* ~ — *dac←* 6 : 96 — **b)** 'határozottság': *(felsor:) udvariság* — ~ — *bizalom←* 6 : 49

2. 'harcban való szilárd helytállás, kitartás': (msz-szerűen, buzdító felkiáltásként:) Vissza, támadásra, Vagy ellenségeinkhez mégyek át S titeket verlek. Rajta hát! Szilárdság [If you'll stand fast ~ Steht], És viszszahajtjuk őket asszonyikhoz (Cor/4 : 247)

Szilasbalhás tulfn 1 | *-on* 1

(földrn) 'dunántúli község, ma Mezőszilas': *(felsor:) Ozora, →Cece,* ~, *Sárbogárd* 5 : 20

[szilf] fn: **sylph** 1 | *-Ø* b 1

(vál) 'légi tündér; *(átv)* légiesen kecses nő': Ez ifju nő .. majd e, majd ama cserép előtt áll meg .. Végre egy gyönyörü cameliának sikerül, az ifju sylph [Sylphide] tekinteteit leláncolni. (J/6 : 412)

[szilfacsoport] fn: **szilfa csoport** 1

'szilfák csoportja': azon mezei pázsitos hely .. Déli részén szilfa csoport állt, s egy kút vasvederrel. (RH/6 : 71)

[szilfalak] fn: **sylph-alak** 1 | *-on* 1

(vál) 'tündérien légies, kecses leányalak': E szép ifjui arcon, e könnyü sylph-alakon kellemes varázs terjedt. (NI/6 : 433)

[szilfkönnyűség] fn: **sylphkönnyüség** 1 | *-gel* 1

(vál) 'tündéri, légies könnyedség': egy fiatal hölgy lép ki, s sylphkönnyüséggel [sylphenleicht] lebeg a virágok között. (J/6 : 411—2)

szilva fn 7 | *-Ø* 1, *-k* 1 | *-t* 2, *-kat* 1; *-ra* 1; *-ról* 1

'sötétkék héjú, hosszúkás, csonthéjas gyümölcs': *(jelzővel:) aszalt* ~ Ime, Jenny kisasszony, egy font finom aszalt szilvát hozok önnek .. édesebb a cukornál. (J/6 : 399) + uo.; 6 : 409 | (ennek nagyobb mennyiségéről:) te kotnyeles Sára! Nem volt elég, nézned az aszalt szilvára, Bele is markoltál (Tb/3 : 293), ld. még **aszaltszilva** — **a)** 'aszalt szilva': Monsieur Fanfan .. kővé válva áll, mialatt a költő minden aszaltszilváját kifalja a zsacskóból. — Drága barátom .. ez a szilva igazán fölséges (J/6 : 400) + 6 : 399, 401

szilvamagon-hízott mn 1

szilvamagon hízott 'a szilva húsának a magra tapadt részeit evő s azon meghízott': két éhes pók harcolt Életre, halálra Egy szilvamagon-hízott légy combja felett (HK/1 : 121)

Szilveszter tulfn 12 | *-Ø* 12 (b 5) — (férfinév)

1. 'IV. századi szent pápa': ~ *napja* 'ennek emléknapja (dec. 31.)': hadd lám csak, mi volt Tennap? .. . Szilveszter napja (Ap/3 : 122) — **a)** *(átv)* 'Szilveszter napja': ~ *éje* 'az újévre virradó éjszaka': *(verscím)* Szilveszter éje 1847ben (724/2 : 347; 7 : 518; PE.11 : [200]) — **b)** *(átv)* 'e név viselője' Minek nevezzük? .. Legyen Szilveszter. (Ap/3 : 122)

2. 'elbeszélő költemény hőse': Suhant a pallos .. S a fej legördült ... Szilveszter feje. (Ap/3 : 177) + 3 : 144, 163, 174 — **a)** 'ez a név': Nevem Szilveszter ... nincs apám, s anyám Nem is volt (Ap/3 : 125) + 3 : 123 | (jelzőként:) az isten, Fölvette a szent könyvet, mellyben Jegyezve vannak a martírok, S belé irá a Szilveszter nevet. (Ap/3 : 143)

[szimpátia] fn: **sympathia 1** | *-d* 1

(vál) 'együttérzés': Ma sem volt, csak egy forintom, Mellyet vacsorára szántam ... S jegyet vettem rajta [a színházba, hogy láthassalak]... még sincs, Nincs sympathiád irántam? (173/1 : 110)

szín[1] fn **98** | **szín** 60, **szin** 38: *-Ø* 18 (b 1), *-ek* 2, *-ed* 1, *-e* 20; *-ei* 1 | *-t* 6, *-ét* 4, *-eimet* 1, *-eit* 3; *-be* 2, *-ekbe* 1; *-ben* 5, *-ében* 2; *-éből* 1; *-ig* 1; *-én* 5; *-nek* 2; *-re* 4, *-ekre* 1, *-ére* 4; *-ről* 3, *-éről* 4 ~ *-érül* 1; *-nel* 2, *-ekkel* 1, *-ével* 2, *-eivel* 1

1. 'a különböző fénysugarak visszaverésén alapuló, látással érzékelhető tulajdonság': Paripámnak az ő színe fakó [verscím is] (311/1 : 278) [a rab] haja .. fehér volt már, mint a galamb, Csak hogy nem látszott színe a sötétben. (Ap/3 : 169) + 3 : 20, 258; 4 : 127, 173; 6 : 35, 98, 140; *(páros kif:)* ~ *és* →*illat* 2 : 274 *(felsor:)* ~*ek, mozdulatok s* →*érzelmek* 6 : 113; *(kép)* Volnék szivárvány: kérnélek, hogy Szineimet elfogadd (733/3 : 15); *(jelzővel:)* →*élénk* ~ 6 : 120 *fő — egyetlen* ~ Szennyes barnaság volt a fő, csaknem egyetlen szín, melly a látkörön a szürkekék éggel .. összeolvadt. (NI/6 : 429) →*kék* ~ 2 : 220 *szép* ~ Csak cseresznye kelle nékem; Nem volt szebb szín, édesebb nem Terme a föld kerekén. (47/3 : 274) *szép* →*pej* ~ 4 : 128 *szép, kellemes és* →*komoly* ~ 6 : 35; *(birt szerk:) arc* v. →*orca* ~*e* 3 : 143; 4 : 364 *bőr* ~*e* bőrük szine angolszász vérre mutatott. (RH/6 : 105) *ég* ~*e* 6 : 114 *öltözet* ~*e* 6 : 418 →*virág* ~*e* 6 : 309, *(körülírás:)* →*smaragd eleven* ~*e* 1 : 107; *(szókapcs:) vmilyen* ~*t* →*ölt* 6 : 120 *vhány* ~*be* →*játszik* 2 : 176 | (határozott, jól megkülönböztethető színről; *ism, szój)* [a tanító] Zrínyijét még valamikor Árpád idejében Készitették, semmi *szín* sem Volt már a szinében. (737/3 : 20); *(szókapcs:)* ~*ét* →*elveszti* 5 : 41 — **a)** 'arcszín': Tudom, sokat koplaltál, Mutatja is szined. (136/1 : 78) Jancsinak sem szíve nem vert sebesebben .. sem nem lett halványabb színben ⟨szinben⟩ (JV/1 : 188, 398) + 1 : 62; 6 : 113, 153; *(jelzővel:)* →*alnormanni* ~ 6 : 10 →*egészséges barna* ~ 6 : 97 *előkelő* ~ A halványság előkelő szin... igy igen csinosnak tartanak (J/6 : 414), *elváltozott* v. *változó* ~ 6 : 88 *(párh)* Vádlód Ashby Rikárd .. s remegve közlöm veled gyanúmat, mert igaztalan lehet. De észrevettem arcán — láttam elváltozott szinén — hallám hangján. (RH/6 : 323); *(birt szerk, körülírás:)* →*kísértetes halványság* ~*e* 2 : 242; *(szókapcs, jelzővel* is) ~*e* →*változik* 6 : 89 →*halvány* v. →*rossz* ~*ben van* 1 : 177; 3 : 130 — **b)** 'hajszín': Az öné is szőke? átaljában nem adok elsőséget e színnek; vannak dühösen csábító barnák (KH/6 : 21) — **c)** '(zászlón, címeren, ruhán) vkit, vmit jelképező szín': →*piros-fehér-zöld* ~ 3 : 64(2×); *(kép)* A bokrétát .. Háromszin szalaggal kötted át .. Adok én is három szint cserébe: A zöld színnek vedd reményimet, A fehérnek halvány orcámat, A pirosnak vérző szívemet. (354/1 : 308) + 6 : 114(2×); *(birt szerk:)* →*haza* ~*ei* 1 : 308 →*Monthermerek* v. *Monthermer-ház* ~*ei* 6 : 115, 142

2. *(átv)* 'vmilyen színű anyag': e viasz sárga, de szélén zöld folt van, mintha először más színnel pecsételték volna. (RH/6 : 209); *(jelzővel:)* →*mosolygó* ~ 6 : 394 *ragyogó* ~ a hadseregek ragyogó színekbe öltöztetnek (RH/6 : 215) *vidám* ~ Szép magas tölgyek és bükkök emelkedének itt ott .. mellyeket a tavasz vidám színe födött (RH/6 : 120)

3. *(átv)* 'művészi kifejezőeszköz': *(ráértés)* Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább .. ne tartsuk szeme elé .. a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit. (L 134/7 : 48)

4. *(vál)* 'vkinek, vminek közvetlen jelenléte': *(szókapcs:)* ~*e előtt* 'jelenlétében': fölugrottam a muzeum udvarán a tribünre, és .. dühömben elkiáltottam a nemzet szine előtt, hogy én e ministeriumra .. a kutyámat sem biznám. (P 223/5 : 113) *(jelzővel:)* →*méltóságos* ~*e előtt* 5 : 87; *(szókapcs:)* ~*ről* ~*re* 'saját szemével, közvetlenül (lát)': Alugyál, boldogtalan jó férjem .. és álmodj szemeket magadnak .. mellyekkel színről színre lásd, ki .. legjobban szeret, Ilonádat. (TH/4 : 168) + 1 : 344 | (istenségre vonatk.; *szókapcs:) a* →*mennybolt* ~*e előtt* 3 : 23 *az Úr(isten)* ~*e előtt* Haramja-csorda .. az itéletnapon E bélyeg vádolód legyen, Vádolód az ur isten szine előtt (839/3 : 217) + 5 : 40; ~*ről* ~*re: (átv)* A jó s nagy isten kebledben lakik .. megérdemeltem én, Hogy színről színre lássam .. Méltatlan, oh lyány, nem leszek reá, Hogy .. az isten .. Benned nekem megmutatá magát. (643/2 : 225—6)

5. *(átv)* 'látszat': A gonosz igaztalanság legveszélyesebb, ha az igazság színét veszi föl (RH/6 : 269) [Brutus:] Köz-egyezés utján levénk a nép Elöljárói. [Polgárok:] És azok maradtok. [Menenius:] Valóban, ollyan színe van. (Cor/4 : 300) + 6 : 218; *(szókapcs:) vmely* ~ v. *vminek* ~*e alatt* 'vmilyen ürügygyel': A fakó leány .. nem tudta, mi szin alatt látogassa meg a beteget (FL/4 : 137) + 4 : 372; 6 : 14, 21, 57, 386 *(csak)* ~*ét látja (meg)* 'éppen csak (meg)látja': ha még egy-

szer csak a bor színét látod, jaj neked. (Drt/4 : 211) + 1 : 152

6. *(átv)* 'forma, mód': *(szókapcs:) vmely ~ alatt* Hugo, fogoly vagy, ez az egyetlen szín, melly alatt meghosszabbíthatod itt tartózkodásodat (RH/6 : 236) *semmi ~ alatt* [fiam] semmi szín alatt sem akart szopni néhány hétig. (P 291/5 : 148) + 4 : 31; 5 : 83; 7 : 160

7. 'felszín, felület': *(birt szerk:) föld ~e* 1. 'talaj': Összedőltem! Elnyúltam a föld színére (155/1 : 91) *(szembeáll:) →föld ~én — föld alá* v. *föld alatt* 1 : 290; 4 : 85; 2. 'földkerekség, világ': oh csak meg ne halj, Inkább hervadjon el minden virág A föld szinén (S/2 : 74) + 3 : 27; 6 : 360, *(szókapcs:) →elsöpör* v. *→eltöröl* v. *kiirt a föld ~éről* Jelachich .. szándéka az, hogy a magyarokat kiirtsa a föld szinéről (P 234/5 : 126—7) + 3 : 98, 234, *tenger ~e* az Ég .. Úgy ereszkedik le .. A sík tengernek szinére .. mint egy Kék virágokból füzött Óriási koszorú. (717/2 : 339) — **a)** (hat) *~ig* 'színültig': Jámbor szomszéd, német .. Legyen olly bőséged, annyi gazdagságod, Hogy szinig megtöltsön minden magyar zsákot (LV/3 : 311) — **b)** *(birt szerk:) hely ~e* 'helyszín': hirdessen ön átalános népfelkelést .. s .. rendeljen minden meglevő ágyut a hely szinére. (L 235/7 : 170)

[szín]² fn: **szin 2** | -Ø 1 | *-re* 1

(átv) 'színházi előadás': *(szókapcs:) ~re kerül* 'színházban előadják': már harmincnál több darabot irtam .. szomorújátékokat, bohózatokat, de még egy sem került a szinre (J/6 : 397) | *(ráértés; verscím, szembeáll)* Szin és való (52/3 : 276)

[színbírálat] fn: **színbirálat 1**

(vál) 'színielőadás bírálata': *(verscím)* Színbirálat [—] Hogy játszottak? ne is kérdezzétek! (163/1 : 96)

[színdarab] fn: **szindarab 2** | *-ot* 2

'színpadi előadásra szánt írásmű (kéziratos példánya)': megjő Jenny; néhány szindarabot hoz, s szerepet választ (J/6 : 401) + 6 : 400

színel ts ige **2** | -Ø 1; *színle* 1

'színlel, tettet': volt önnek valaha életében olly komoly érzelme, melly a hitetlen bölcselkedést, mit ön épen színel, meghazudtolja? (KH/6 : 20) (fn in-vel:) Eudoxia .. meghajolt, mintha karperecét akarná nézni, mit bekapcsolni színle. (KH/6 : 43)

[Szinérváralja] tulfn: **Szinyér-Váralja 1** | *-tól* 1

(földrn) 'erdélyi község (Seini, Románia)': Balra Szinyér-Váraljától kezdve magas, meredek zöld bércek, jobbra Erdély szelíd dombjai (UJ/5 : 51)

színes mn **2** | **színes 1, szines 1**

'élénk szín(eke)t mutató': A pompavágy lényegesen e korhoz tartozék. .. Kitetszett az Chaucer kalmárjának hasított szakállán, mint az udvariak szines ruháján. (RH/6 : 127) *(szembeáll)* a fiatal nemes .. sötét köpenyt vete színes öltönyeire (RH/6 : 260—1)

színész fn **49** | **színész 4, szinész 45**: -Ø 20 (b 1), *-ek* 13 (b 1); *-eink* 3 (b 1) | *-t* 1; *-hez* 1; *-nek* 4; *-re* 1; *-szé* 5 || *-ét* 1

'színművek szerepeit hivatásszerűen játszó férfi': Színésszé lettem. Megkapám Az első szerepet (65/1 : 17) Apám kibékült; volt is rája ok: Hiszen színész már többé nem vagyok. (164/1 : 97) + 1 : 101, 160, 161, 162; 2 : 180(2×); 5 : 19, 21, 54; 7 : 12(2×), 15, 22 *(ism)* színésszé kell lennem, kell, nincs semmi menedék .. Most már harmadszor színésszé! Lássuk mit ád a végzet. (L 19/7 : 13) *(refrén)* Legyünk büszkék reá, Hogy színészek vagyunk. (204/1 : 160[4×]) *(tőism:) ~ — színpad←* 7 : 15 *(hármas kif:) →festő, ~ és költő* 4 : 212 *(szembeáll, halm:) ~ — író←, szerző, költő* 6 : 397 *(szembeáll, párh)* azt akarják elhitetni a néppel, hogy én azon deputatiót .. nem minister elé vezettem, hanem valami színészhez, vagy valamelly szerkesztő cimborámhoz (P 211/5 : 110); *(jelzővel:) →elsőrendű ~* 5 : 42 *→jeles ~* 7 : 634 *→lomha ~* 4 : 362 *magyar ~* Nem szükség Egressy helyét kimutatnom a magyar színészek közt (P 132/5 : 42) + 5 : 29 *→meglehetős ~* 5 : 29 *nagy ~ — dekorátor← és statiszta* 5 : 79 *→négyhónapos ~* 7 : 19, *német ~* 7 : 9 *(gúny, helyesbítés)* *Német színészeink, akarám mondani, komediásaink hála isten! elszéledtek! (P 96/7 : 635), *→vidéki ~* 5 : 12, (szn-i jelzővel) *→Petőfi Sándor ~* 5 : 161; 7 : 16, 26 *(Petrovics Sándor tanuló —) →Rónai ~ (— →Sió ~ és literátor)* 7: 13(2×), 528; (jelzőként; *verscím*) Levél egy színész barátomhoz (205/1 : 161) | (ált ért.:) Millyen a jövedelem? A színész elébb-utóbb is Csak megszökni kénytelen. (113/1 : 59) „Pártolj, közönség, és majd haladunk," Mond a színész (205/1 : 162) + 1 : 117, 161 *(szembeáll)* A költő ír, csak hogyha kedve tartja, A képiró, ha kedve tartja, fest... És a színészt befogják az igába, Habár halállal sujtja őt az est. (187/1 : 118); *(jelzővel:) szegény ~: (hsl)* mint a szegény színész, ki .. testi fájdalommal s aggodalmas kedéllyel kénytelen vígjátékban nevetve játszani, a szerep, mellyet Ashby Rikárdnak játszania kelle, épen így ellenkezék érzelmeivel. (RH/6 : 299)

vö. **színésszélenniakarás**

[színészdal] fn: **színészdal 1**

'színészek dala': *(verscím)* Színészdal (204/1 : 160)

színészet fn **14** | **színészet 2, színészet 12:** *-Ø* b 1 | *-et* 3; *-be* 1; *-ben* 2; *-ünknek* b 1; *-nél* 1; *-ről* 3; *-től* 2

1. 'a színész hivatása, pályája': Beszéltünk [apámmal] .. Még a színészetről is Sok más egyéb között. Szemében „mesterségem" Most is nagy szálka még (136/1 : 78) Előttem áll a délután, midőn A színészetbe béavattatám. (205/1 : 161) + 5 : 19; 7 : 12, 16, 19 *(verscím)* Bucsú a színészettől (168/1 : 100); *(tőism:)* →*színészpálya* — ~ 7 : 29 ~ — *színház* miként kezdjem a színészetet, mint vétetem föl a szinházhoz? (J/6 : 397)

2. 'színművészet': önnek szeméből olvasom ki, hogy Színészetünknek egykor hőse lesz (205/1 : 162) *(felsor:)* →*festészet, ~ és költészet* 4 : 212 *(hármas párh)* a nagyság mértéke .. a sokoldalúság; ezért nagyobb a drámában Shakspeare, mint Molière .. a lyrában Vörösmarty, mint Hugo Victor .. a színészetben Egressy, mint többi társai. (P 132/5 : 42)

3. *(átv)* 'színészek társadalmi rétege': mennyi az ármány a színészetnél. Gyakran jajdulok föl: is[t]eni müvészet, mért ördögök papjaid! (L 21/7 : 19) Nem is hiszem, hogy a színészetet Becsülni fogják, míg ez befogad Minden bitangot (205/1 : 162)

[színészi] mn: **színészi 3**

1. 'színésztől követett, folytatott': ~ *élet* Szép élet a színészi élet (168/1 : 100) ~ *pálya*← 7 : 27

2. 'színész által fogyasztott': ~ *kenyér: (ráértés)* a könyűkkel Sózott színészi kenyeret Megpaprikázták bosszusággal Ármánykodó gazemberek. (180/1 : 111)

[színészismerő] fn: **színész-ismerő 1** | *-m* b 1

'vkinek ismeretségi körébe tartozó színész': Debrecenbe jövék .. több színész-ismerőm unszolásából Komlósyhoz menék, kinek társasága akkor itt működött (L 31/7 : 24)

[színészkedik] tn ige: **színészkedik 1** | *-tem* 1

'színészi pályán működik': Ozorára .. jövök, itt színészek degálnak, velök megbarátkozom, s — színésszé leszek. Három hónapig színészkedtem (L 16/7 : 12)

[színésznő] fn: **színésznő 14** | *-Ø* 10, *-k* b 1 | *-t* 1; *-ről* 1; *-vé* 1

'színművek szerepeit hivatásszerűen játszó nő': mit szólhatna az ember olly színésznőről, kinek szerencsétlensége, olly darabban lépni föl, melly megbukik? (J/6 : 409) már nem vagyok színésznő .. lemondtam a pályáról, mellyen .. ezer kellemetlenséget nyugodtan kell tűrni. (J/6 : 413) + 6 : 406, 411 *(ism* párbeszédben:) három hónap óta színésznő vagyok... — Ön színésznő?.. már föllépett ön? Szerződött? — Szerződtem, még pedig első szerelmesnőnek (J/6 : 405) *(tőism)* nagy hajlamom van a szinház iránt, s igen szeretnék színésznővé lenni (J/6 : 397); *(párh:) darab* — ~ az új darab rosz, s a színésznő nem jó (J/6 : 408) *költő* — ~ A költő kissé öreg, a színésznő kissé fiatal volt (J/6 : 398); *(szembeáll)* Semmi kedvem nincs, fűszerárusnévá lenni; színésznő leszek (J/6 : 400); *(jelzővel:) német* ~ Kitudtam [az útitársról] .. Hogy ő német színésznő s Pestre mén (319/1 : 284) *szép fiatal* ~ A szép fiatal színésznőt temetik (NI/6 : 437) | (mint könnyű erkölcsű nő:) Hohó, színésznő, már kész a kaland! Háborgó szívvel ezt gondoltam én. (319/1 : 284) *(párh:)* ~ — *grizett*← 6 : 38

színészpálya fn **1** | *-mat* 1

'színészi foglalkozás': *(tőism)* A mi a színészpályámat illeti... annak vége van. Igen, barátom, lemondtam a színészetről (L 36/7 : 29)

színésszélenniakarás fn **1** | *-nak* b 1

színésszé lenni akarás 'ua.': Aszód! .. Itt akartam először színésszé lenni .. A színészszélenniakarásnak .. nem annyira eredete, mint következménye nevezetes. (UJ/5 : 19)

[színésztárs] fn: **színésztárs 2** | *-aim* 2

'egyik színész a másikhoz való viszonyában (ugyanannál a társulatnál)': Színésztársaim kételkednek, hogy én volnék az a Petőfi, kinek az Athenaeumban versei jőnek. (L 21/7 : 20) + 7 : 16

színésztársaság fn **5** | **színésztársaság 2, színésztársaság 3:** *-Ø* 2; *-a* b 1 | *-ot* 1; *-nak* b 1

'színtársulat': egy színésztársaságnak lelke lettem, tudnillik sugója. (HKöt/4 : 49) Az itt levő színésztársaság a színkörben működött (ÚL/5 : 52) + 2 : 180; 7 : 21, *506

szinetlen ld. **[színtelen]**

[színez] ts ige: **szinez 2** | *-ett* 1; *-te* 1

'több színűre fest': *képeket* ~ 'nyomtatott képek kifestésével foglalkozik': e hölgy .. nem más, mint Desgrillons Jenny .. kinek egykor, midőn még képeket szinezett [vom Illuminiren sich ernährte], ön nejének kellett volna lennie. (J/6 : 415) →*Babszemjankót s Hamupipőkét* ~*i* 6 : 417

[színezet] fn: **szinezet 2** | *-e* 2

1. 'színárnyalat': *(tőism)* Lucy .. Arca nem bírt sok színnel, s még sem volt halovány, hanem egész szinezete [Colorit] meleg és egészséges vala (RH/6 : 113)

2. *(átv)* 'érzelmi árnyalat': →*előítéleti* ~ 6 : 96

színfal fn 1 | *-ak* 1
'a színpad belső terét határoló, a darab cselekményének helyét ábrázoló festett vászonfal': többé nem leszek komédiás, Ki víg pofákat vág a közönségnek, És odabenn a színfalak között Arcán kínszenvedés könyűi égnek! (377/1 : 327)

[színfalármány] fn: **szinfal-ármány** 1 | *-ok* 1
(ford) 'színházi intrika': én most olly boldog .. vagyok! Hátha még a szinfal-ármányok [Kulissen-Cabalen], társnőim irigykedései s féltései nem volnának! (J/6 : 403)

színház fn 51 | **színház** 20, **szinház** 31: *-Ø* 13 (b 6); *-ad* b 1, *-a* 1 | *-at* 6; *-ba* 5, *-akba* 1; *-ban* 10, *-akban* 1, *-ában* 1; *-hoz* 5; *-nak* b 1; *-nál* 3; *-ról* 1; *-tól* 1; *-zal* 1
1. 'színielőadások tartásával foglalkozó intézmény': Színházba sergesen tódúl a nép, Csudálni a művésznő érdemét (52/3 : 278) Bevetődtem a színházba .. hol német komédiások remekeltek a kontárkodásban. (UJ/5 : 20) + 5 : 47; 6 : 6, 407; 7 : 23 *(verscím)* Színházban (179/1 : 110); *(tőism:) →színészet* — ~ 6 : 397; *(jelzővel:) külvárosi* ~ 6 : 398, (tuln-szerűen) *olasz* ~ A megmérhetlen többség .. mellynek egy este az olasz színházban hasonló becsű volt egy őrnappal .. egész türelemmel élvezé .. Donizetti zenéjét (KH/6 : 6) + 6 : 5, 13 *pesti →magyar* ~ 5 : 46 *(pesti) →Nemzeti Színház* 5 : 21, 29, 40; 7 : 22; *(birt szerk:)* ~ *igazgatója* megismerkedém egy urral, ki azon színháznak igazgatójával, mellynél vagyok, szoros barátságban levén, neki bemutatott. (J/6 : 405) ~ *népe←* 1 : 26; *(szókapcs:) (meg)látogatja a* ~*at* szorgalmatosan látogatom a színházat. (L 5/7 : 9) + 6 : 405 ~*ba jár* v. *megy* Oh, be boldogok lehetnek azok, kik minden este járhatnak színházba! (J/6 : 406) + 6 : 408 ~*ban adatik* 6 : 5 ~*ban játszik* Harmadfél évvel utóbb ugyanazon színházban, hol akkor senkitől figyelembe nem véve játszottam kis szerepemet .. a lelkesedés az égiháború hangján kiáltá: éljen Petőfi Sándor! (ÚL/5 : 47) + 5 : 29 ~*ban lát* Minapában látta [Jenny] egy külvárosi színházban „Pál és Virginiá"-t (J/6 : 398) ~*hoz →fölvétetik* 6 : 397 *vmely* ~*nál van* 6 : 405 | (mint színész érvényesülésének helye:) színésznő leszek .. nagyobb szerencse, estenként a szinházban tündökölni, mint .. cukrot és kávét árulni. (J/6 : 400) + uo. | (mint szerző érvényesülésének helye:) Irótársaim hiusága, az irodalmi fondorkodások elzárják utamat a szinházhoz. (J/6 : 397) + 6 : 398 | (mint szórakozóhely; *felsor)* az elfolyt tiz hónap alatt mindig keresém [a hölgyet], bálokban, szinházakban, sétányokon. (ÁB/6 : 445) *→pénz — gond — tanulás* — ~ 2 : 341 ~ — *táncterem — több →efféle hely* 1 : 109; *(jelzővel;* tuln-szerűen) *olasz* ~ sarkantyús csizmái, bő mameluknadrágja mintegy megvetését tanúsíták az olasz színház szigorú illedelmének. (KH/6 : 10) — **a)** 'ennek épülete': ma este .. új szerepben lépek föl .. el kell önnek jőnie .. Látja, ott van a szinház. (J/6 : 405) + 7 : *635; *(jelzővel:) →keskeny, nyomasztó* ~ 6 : 127 *készülő* ~ *: (felsor)* Szatmár derék város .. van egy nagy piaca, nagy két-ágú püspöki temploma, nagy vendégfogadója, casinója, készülő szinháza (ÚL/5 : 70), (tuln-szerűen) *magyar* ~ Szállásom a kerepesi uton a Marczibányi házban a magyar szinház közelében lesz. (L 284/7 : 209) *olasz* ~ a fiatal ember .. az oszloptornácba állott .. az olasz színház kijárásánál (KH/6 : 16) — **b)** 'ennek nézőtere': ő is ott volt a szinházban? — Épen mellettem ült. (J/6 : 409) + 6 : 6; *(jelzővel:) tele* ~ Már ha fütty van, legalább hát Tele színházban legyen! (113/1 : 59), (tuln-szerűen) *olasz* ~ [az őrnagy] az olasz színház erkélyének közepette vőn erős állást .. szemei .. páholyról páholyra kalandoztak (KH/6 : 15) — **c)** *(átv)* 'ennek közönsége': ha csak kettő vagy három [néző] fütyöl, megbotoztam volna őket .. de annyian voltak, az egész szinházzal csak össze nem veszhettem (J/6 : 408)
2. *(átv)* 'színművészet, színházi kultúra': [szenvedélyem] a szinház .. én iró, szerző, költő szeretnék lenni. (J/6 : 397) Az agg férfi .. boldogtalan volt, mert nem vala senkie, kivel a szinházról fecseghetett .. volna. (J/6 : 417) + 6 : 397 — **a)** 'színészi pálya': megutáltam a szinházat, a fényüzést szeretém, s [a gazdag úr] ajánlatait elfogadám. (J/6 : 413) [Jenny] nincs az operánál .. ő még csak báb-komédiánál sincs .. . elhagyta a szinházat. (J/6 : 416) + 6 : 414; *(tőism:)* ~ — *színésznő←* 6 : 397 ~ — *színpad←* 6 : 409

színházi mn 5 | **színházi** 1, **szinházi** 4: *-Ø* 4 | *-t* 1
1. 'színházban levő': *(szembeáll, párh)* A közönség — az olvasót értem, nem a szinházit, a nézőt .. mondom: az olvasó közönség félreismerhet, mellőzhet valakit (P 114/5 : 37) — **a)** 'színházban működő': Valamelly színházi jó emberem most ezt a hirt terjesztgeti, hogy ők szólitottak föl engem barátságosan darabom visszavételére (P 110/5 : 36) — **b)** 'itt érvényesülő': Rajtam volt a sor még vásár előtt; de Szigligetinek is volt kész darabja, s vásárra ezt vették elő .. Ha mindezek megegyeznek a szinházi igazsággal: az enyémmel ugyan nem! (uo.)
2. 'színház épületéhez tartozó': ~ *bemenet←* 6 : 406 — **a)** (jelzővel) 'a megnevezett színházban (annak nézőterén) látott (személy)': Ön olasz színházi hercegnőjének története! (KH/6 : 19)

színhely fn **2** | *-e* 1 | *-éül* 1
'az a hely, ahol vmely esemény, történés végbemegy': egy jókora kiterjedésű normann vár .. sokszor szolgált fényes, pompás vendégszeretet színhelyéül. (RH/6 : 112) *→gyilkosság ~e* 6 : 303

színi mn **1**
'színészi': *(tősm)* lelépek a színészi pályáról .. lemondok tehát a színi pályáról (L 35/7 : 27)

színjáték fn **2** | *-Ø* 1 | *-nál* 1
(átv) 'látványos esemény': Este volt, de még egy nap feküdt a között, melly a viadalra rendeltetett, s egész Nottinghamot fölzavará a leendő színjáték [Schauspiels] .. sokkal több nép özönlött be a vidékről, jelen lenni a színjátéknál [Scene] (RH/6 : 338)

színkör fn **2** | *-be* 1; *-ben* 1
'szabadtéri építmény (színi)előadások, látványosságok számára': Mária-ligetnek híják a város [= Nagybánya] mulatóhelyét .. Az itt levő színésztársaság a színkörben működött (ÚL/5 : 52) — **a)** 'ókori színház v. cirkusz': Sándor .. a színkörbe [Arena] volt menendő, hogy királyokkal víjon. (KH/6 : 39)

színlap fn **5** | **színlap** 2, **szinlap** 3: *-Ø* 1 | *-ot* 2, *-okat* 1; *-on* 1
'az előadandó darab címét és szereplőit, az előadás időpontját stb. feltüntető írott v. nyomtatott lap': Vándorszinész korában Megyeri .. Körmölgeté, mint más, a színlapot. (206/1 : 163) A fogadóban .. egy lőcsei színlap diszíté a falat .. ez volt benne: „Magyar szinészek által .. adatik: Tisztujítás .. Irta Nagy Ignác .." (UJ/5 : 29) + 6 : 400, 411(2×)

színlés fn **1** | *-ekbe* 1
(elav) 'színlelés, leplezés': Ha .. nem tapasztalta volna, mi .. biráló vizsgálatot nem tudnak a hölgyek a szórakozottság s egykedvűség színe alatt végbevinni, Edvárd egészen észrevétetlennek vélheté magát, de Flamareilné szerelemféltő gondoskodása rég beavatá őt azon kis diplomatai színlésekbe [Verheimlichungen] (KH/6 : 14)

színmű fn **5** | **színmű** 2, **szinmű** 2, **szinmü** 1: *-vek* 1; *-vei* 1 | *-veket* 2, *-vemet* 1
'színházi előadásra szánt irodalmi alkotás': a kis öreg .. színműveket irt (J/6 : 403) nem is tudtam, hogy iratnak szinmüvek a tudóstársaság költségén. (UJ/5 : 29) + 6 : 398; *(jelzővel:) eredeti,* ill. *→fordított ~* 5 : 36; *(birt szerk:) →Shakespeare összes ~vei* 7 : 137

[színművészet] fn: **szinmüvészet** 2 | *-Ø* b 1; *-ünk* 1
'színművek előadásával foglalkozó művészet': Az isten adja, hogy minél előbb Akképen álljon szinmüvészetünk, A mint valóban kéne állnia. (205/1 : 163) *(tréf megszem)* Azon fogadóban, mellyben háltam, van a szinpad... az előttem megjelent éji kisértet kétségkivül az itt agyonvert szinmüvészet szelleme vala. (UJ/5 : 35)

színpad fn **52** | **színpad** 33, **szinpad** 19: *-Ø* 9 (b 5); *-a* 1, *-unk* 1 | *-ot* 4, *-át* 1; *-hoz* 1; *-on* 18, *-okon* 1, *-án* 4, *-unkon* 1; *-nak* 1; *-ra* 8; *-ról* 2
1. 'a nézőtértől elkülönített emelvény, amelyen a színielőadás folyik': Lablache a színpadon volt, s VIII. Henrik szerepét adá. (KH/6 : 8) Székelyhídon etettünk, épen azon fogadóban, hol 1843-ban mint szinész játszottam .. Megnéztem a nagy ivó-szobát is, hol színpadunk állott. (ÚL/5 : 54) + 1 : 161; 5 : 21, 25; 6 : 6, 9, 14; *(met)* csak szerep s nem más az asszonyvitézség. Elhagyom a csata térét, a színpadot (SzM/2 : 265) + 2 : 283; *(jelzővel:) ékes ~* A függöny felrepül .. És ékes színpadon a múzsa Kegyelt papnéja áll (52/3 : 276) *tarka ~: (kifejtett hsl)* Az udvartéren tarka, munkás jelenet volt .. a főszállás tarka színpadhoz hasonlíta. (RH/6 : 175); *(birt szerk, met, jelzővel* is) *Európa (hangos) ~a* Magyar vagyok .. Európa színpadán mi is játszottunk, S mienk nem volt a legkisebb szerep (576/2 : 149) + 1 : 420 *természet (pompás) ~a: (ism)* Ki a szabadba, látni a tavaszt, Meglátni a természet szinpadát! .. A természetnek pompás szinpadán A primadonna a kis fülmile (305/1 : 274) *világ ~a* (részleges *ism)* [bírálóim] nem azon nagy szinészek, kik a világ szinpadán az ujjászületés .. drámáját eljátszák, hanem csak a decoratorok és statisták, kik .. a szinpadra székeket és asztalokat hordanak. (P 201/5 : 79); *(szókapcs:) ~ra →lép*[1] 6 : 405; 7 : 22—3 | (színi utasításban:) A színpad közepén bíboros szék (TH/4 : 189) Karaffa jön. Lassú gőgös lépésekkel járja körül a szinpadot. (Drt/4 : 213) + 4 : 145, 191, 370, 406(2×) — **a)** *(átv)* 'az itt folyó előadás': Szinésszé lettem. Megkapám Az első szerepet, S a színpadon először is Nevetnem kelletett. (65/1 : 17) a mit szinpadon A népnek hirdetünk, Ne hazudtolja meg A cselekedetünk. (204/1 : 160) + 4 : 382; 6 : 8; (hat; *párh,* ill. *szembeáll:) ~on — életben←* v. *életben — ~on* 6 : 231, 408 *~on — képen←* 6 : 277; *(szókapcs:) ~on lát: (szembeáll)* azon jelenések .. mellyeket mai időben színpadon látunk .. csak gyönge utánzásai annak, mi hajdanában folyton játszaték a való életben. (RH/6 : 126) *~ra →kerül* 5 : 36
2. *(átv)* 'színház': *(ism)* Nem kell a színpadot Tekinteni csak úgy, Mint hol minden-

napi Kenyérhez nyílik út; A színpad célja nagy, A színpad célja szent: Ez a szív parlagán Erkölcsöt fejt, teremt. (77/1 : 27) *(tőism)* színész vagyok, s noha igen parányi lény még a színpadon, de reménylem, egykor nem leszek utósó (L 20/7 : 15) *(párh:)* ~ — *őrhely*← 1 : 111; *(hsl)* illy szókat láta helyesnek Intézni .. Hangtalan hangon, Mint a sugólyuk Lakói beszélnek a színpadokon, Holott .. Szomorú- és vígjátékok adatnak (HK/1 : 130—1); *(szókapcs:)* ~*on játszik* Drága Jenny kisasszony, mellyik színpadon játszik ön most? (J/6: 413) + 4 : 275

3. *(átv)* 'színészi pálya': Ott éltem volna én a színpadon Kín és gyönyör közt... hírben... szabadon. (164/1 : 97) Ha Jennynek .. van annyi tehetsége, hogy a szinpadon szerencsét tesz .. jól tette, hogy nem jött hozzám (J/6 : 407); *(tőism, ism* párbeszédben:) nem minden rózsás a szinházban... a szinpadnak tövisei is vannak... most látom át... — Ha a szinpad tövistelen rózsa volna, drága barátném, az egész világ komédiás fogna lenni. (J/6 : 409); *(szókapcs:)* ~*ra lép* nem hiszem, hogy az ég segédkeze ne lenne azzal, ki olly szent célokkal .. lépett a színpadra mint én! (L 20/7 : 15) ~*ról* →*lelép* 1 : 100; 6 : 413

4. *(átv, ford)* 'színhely': [Eudoxia] Megemlékezék a párbajról, mellynek színpada [Theater] Fourvières volt (KH/6 : 59)

[színpadi] mn: **szinpadi 1**

'színpadon való fellépésre alkalmas': Hát nem mondá ön, hogy gyönyörű szinpadi alakom van? — Igen, külseje igen takaros, de .. tehetség is szükséges. (J/6 : 401)

[színről-színre] ld. **szín**[1]

szint ld. **[szintoly]**

szintannyi nm **1** — fn-i

(elav) 'ugyanannyi': e vár ajtait épen olly szűkeknek találom kövér oldalaimnak, mint a mennyéit, itt is legalább szintannyi van, mint ott. (RH/6 : 258)

[szintaz] nm: **szint' az 1** | *-t* 1 — fn-i

(elav) 'ugyanaz (a dolog, cselekvés)': végkép elvonulok a journalisticától. Ezt elmondtam másoknak is, kik azt mondák, hogy szint' azt teszik (L 137/7 : 54)

szinte hsz és ksz **146**

I. hsz 57

'úgyszólván; lehet mondani, hogy': A csillagfényes éjben méla csend .. szinte vélem hallani, Mit a holdban szent Dávid lantja zeng. (369/1 : 319) A legények kurjogatnak, Szinte reng belé az ablak. (655/2 : 239) + 1 : 88; 2 : 151; 3 : 212; 4 : 9; 5 : 25; 6 : 115 (+11) — **a)** 'majdnem; jóformán': Fél halál a hallgatás, Tőle szinte félek én (BI/2 : 317) Hát ezek a vad vitézek, A kik a királyi széket .. fenyegeték? Kiktől szinte megijedék. (834/3 : 208) + 1 : 307; 2 : 327; 3 : 132; 4 : 187; 5 : 134; 6 : 87 (+20) (fokozás nyomósítására:) Kézen fogá a kis fiút az asszony, Követte őt az aggodalmasan S reszketve, szinte eszméletlenül (Ap/3 : 125) + 4 : 106; 6 : 7; *már* ~ már szinte kételkedni kezdek: vajon igazán magyar vérből származtál-e vagy sem? (TH/4 : 147) + 5 : 24; 6 : 142; 7 : 211; *(szókapcs:)* ~ *meghasad*← *a szíve* 7 : *636 ~ *megrepeszti*← *vki szívét* 6 : 111 | (ft móddal:) Tudom: mint boldogítod férjedet; De szinte kívánnám, hogy azt ne tedd (246/1 : 233)

II. ksz 89 — *(elav)*

1. 'szintén, ugyancsak': Alighogy bevonult a várba a sereg, Kukoricza Jancsi szinte megérkezett. (JV/1 : 198) Salgó s Gedővár közt emelkedik Hajnácskő, szinte sziklaormi vár. (S/2 : 73) + 1 : 352; 2 : 153; 3 : 249; 4 : 98; 5 : 55; 7 : 12 (+62); (más ksz-val) ~ ... *is* ha maradnom kell, Hát szinte maradjanak itt .. testvéreim is. (HK/1 : 134) *meg* ~ [Erzsébet:] Kereken kimondom, önnek el kell engemet vennie .. [Andor:] No hát én meg szinte kereken kimondom: nem foglak elvenni (Drt/4 : 218—9) *s (...)* ~ [szomszéd bácsi] Engem dönget a lopásért S szinte lop (86/1 : 37) + 1 : 312; 4 : 98, 160, 348; 5 : 96; 6 : 116, 126, 335; 7 : 20, *635; *miként* ..., ~ miként emlékem Rajzol egyre téged, Szinte rajzol engem Nem muló emléked? (156/1 : 92) *s (...)* ~, *mint* Gilbert, kiről [Moreau] e dalának végsorai szólnak, előtte-élt francia költő volt s szinte, mint ő, nyomorban és kórházban halt meg. (P 190/3 : 14) + 6 : 115 | (msz-szerűen, köszönés viszonzásaként; *ford)* Üdvez légy. [Polgár:] Szinte [And you]. (Cor/4 : 331)

2. (mut nm előtt) 'ugyan-': apám a protestáns valláshoz tartozék, s én .. szinte azon hitben neveltetém. (NI/6 : 420) Rád tekintek, mult idő, Szinte olly szép, de szelídebb Sugaraddal jőj elő. (612/2 : 191)

vö. **szinte-szinte**

[szintelen] mn: **szintelen 1, szinetlen 2** | *-Ø* 1, *-ek* 1 || *-ebbé* 1

'(szenvedéstől v. felindulástól) sápadt (arc, ajak)': Nem mondom én el másnak: mi bajom? De nézzetek szinetlen arcaimra, Ott föl van írva (423/2 : 21) + 6 : 40 *(párh)* [Montfort] Arca halovány volt, rajta a halál árnyékát lehete látni; ajkai szinetlenek valának s orrlyukai kifeszítvék (RH/6 : 228)

szintén ksz **1**

'hasonlóképpen': *mint* ..., ~ Mint kiderül .. A föld, mikor a nap Letépi magáról A felhők hamuszín ponyváját; Szintén így kiderül A sötétlő konyha is éjjel (HK/1 : 122—3)

szinte-szinte hsz **1**
(nyomósítva) 'szinte (I. a), majdnem': *(szókapcs:)* ~ *megreped←* *a szív* 2 : 246

[szintoly] hsz: **szintolly 10, szint'olly 1, szint olly 1**
'ugyanolyan; ugyanannyira': Mást fogsz szeretni — másképen, de szintolly bensőleg (RH/6 : 112) Láttam többeket, kik szintolly szépek, tán még szebbek voltak [mint Lucy], de őt .. ragyogó kellem környezi (RH/6 : 137) + 6 : 18, 82, 148, 239, 254, 347, 434 | (fm-i utalószó) ~ . . ., *amilyen←* 4 : 66 ~ . . ., *mint* Ashby Rikárd .. [Alured] élete ellen szintolly fekete terveket koholt, mint az, mellyet épen végre hajta. (RH/6 : 303) + 6 : 421

[szintolyan] nm: **szintollyan 1** — mn-i 'ugyanolyan; ugyanakkora': (fm-i utalószó) ~ . . ., *mint* meglehet, hogy szintollyan szükséged van a pénzre, mint magamnak (L 219/7 : 158)

szintúgy hsz **17** | **szintúgy** 8, **szintugy** 9
1. 'ugyanúgy': Elfáradtam már, messze még a part? Melly béfogad révébe;. . . vagy az örvény? Melly nyúgodalmat szintugy ad (T/2 : 13) elszántuk magunk, kivégzeni E mérges árulót. Száműzni őt Szintugy veszélyes; itten tartani Biztos halálunk. (Cor/4 : 305); **(Szh-***szerű:)* ~ *lehetne a tenger →fövenyét megtartani* 6 : 176 | (színi utasításban:) [Predszláva] (menet, vadul tekintve vissza Boricsra): Tigris! [Borics] (szintugy): Hiéna! (TH/4 : 158) | (fm-i utalószó) *→amint* . . ., ~ 1 : 132 ~ . . ., *miként* ezt a második Leendő férjemet ⟨szintugy⟩ szintúgy utálom, Miként első férjemnek gyilkosát. (S/2 : 78, 367) ~ . . ., *mint* a szelíd bűnök szintugy vezetnek kárhozatra, mint a durvák (RH/6 : 327) + 6 : 89, 95, 96, 299 ~ . . ., *→mintha* 7 : 185 *valamint* . . ., ~ Valamint a puskagolyóbics Kétannyira nem megy, Mint a mennyire megy: Szintugy az emberi hang. (HK/1 : 121) + 6 : 71
2. 'szinte (I. a); csak úgy': Hanem hát mit akartál az imént mondani, komám? fülem szintugy nő a kíváncsiság miatt. (TH/4 : 174); **Sz:** ~ *ropog←* 4 : 99

színű mn **12** | **színű** 1, **szinű** 10, **szinü** 1: *-Ø* 11, *-ek* 1
(jelzővel) 'vmilyen v. vhány színt mutató': Ha a sírban megszáradt szíveket Mind egy halomra hordanák, S meggyújtanák .. Hány színű lenne majd e láng? (451/2 : 31) a moly s az idő Megrágta a prémet, Melly szinű volt? nem lehetett Tudni (789/3 : 81) + 4 : 129, 303; 6 : 106, 441; *arany* ~ ld. **arany-színű,** *→azúr* ~ 6 : 114, *egy* ~ ld. **[egyszínű],** *sok* ~ ld. **sokszínű,** *sötét* ~ egy szobába vezetteték, melly sötét szinű posztóval volt bevonva. (RH/6 : 154) + 6 : 141 *szép* ~: *(párh)* Az ég olly szép szinű, ollyan tiszta kék, mint a te ruhád, leányom. (Drt/4 : 203) *→vidám* ~ 6 : 114 *világos, →csillogó* ~ 6 : 237

[színültig] hsz: **szinültig 1**
'(edény) egészen a pereméig (tele)': Szólt [Lehel] .. a kupát emelve, A melly szinültig volt sötét borral telve (LV/3 : 310)

[Szinva] tulfn: **Szinyva 1** | **-Ø** b 1
(földrn) 'patak a Bükk hegység keleti részén': [Diósgyőrtől] az út fölfelé tart kanyargósan a Szinyva partján (ÚL/5 : 63)

Szinyér-Váralja ld. **[Szinérváralja]**

Szinyva ld. **[Szinva]**

szipákol tn ige **1**
'pipáját hallhatóan szívogatja': a béres .. a csizmaszárából Pipát húz ki, rá tölt, és lomhán szipákol (738/3 : 22)

szipirtyó fn **3** — *(rosszalló)*
1. 'csúnya, gonosz vénasszony': *(megszól; jelzővel:)* *undok* ~ Undok szipirtyó! Részeg vagy, mint a csap (Ap/3 : 131) *vén* ~ [Sámson:] Mit keressz? [Predszláva:] .. Téged. [Sámson:] S mit akarsz velem, vén szipirtyó? (TH/4 : 163)
2. *(átv)* 'boszorkány': *(jelzővel:)* *vén* ~ valának Egybegyülekezve mind a boszorkányok .. A sok vén szipirtyó benn csak ugy hemzsegett (JV/1 : 214)

sziporka fn **3** | **-Ø** 1 | *-t* 2
'kis szikra; *(átv,* tagadó szerk:) semmi': mi egyre röpülünk Egy sziporkát sem fáradva (720/2 : 343) Csúfolták az öreget keményen .. De az öreg .. Egy sziporkát sem felel a gúnyra. (848/3 : 227) | (jelzőként:) nap uram! .. Kis szobám kelmedtől .. Egy sziporka fényt se' kap. (207/1 : 164)

sziporkázik tn ige **1** | *-nék* 1
'szikrázik': *(kép, párh)* szikrázott [a szerelmes Márton] kalapácsa alatt az izzó vas .. s igy elmélkedett: ha szívemet vernék így, még jobban sziporkáznék .. gyémánt-szikrákat szórna, s én e gyémántokat mind Julcsának adnám. (FL/4 : 129)

[szirén] fn: **sirén 2, syrén 1** | *-ek* 2 (b 1) | *-t* 1
1. *(mit)* 'csábító énekű tengeri lény': *(páros kif:)* ~*ek és →nimfák* v. *nimfák és* ~*ek* 5 : 33(2×)
2. *(átv, vál)* 'csábító szépségű nő': olly valamit érzék, mintha nyilvesszővel furtak volna keresztül .. s követém a syrént, ki más terembe ment vala. (KH/6 : 21)

[szirénhang] fn: **syrenhang 1** | *-on* 1
(vál) 'behízelgő, csábító hang': én .. féltékeny vagyok. [—] Féltékeny! monda Eudoxia syrenhangon (KH/6 : 52)

sziréni mn **1**
(átv, vál) 'csábító, csábos': *(megszem)* [dicsőség!] Eredj isten hirével, és csábíts más tapasztalatlan golyhókat sziréni kebledre. (ÚL/5 : 69)

[Szirmay] tulfn: **Szirmai 6** | *-Ø* 5 | *-hoz* 1
(csn; önállóan) '~ Miklós, kuruc nemes mint drámai szereplő': Szirmai félre vezeti a mészárost s halkan beszélget vele (Drt/4 : 211) [Baróti:] (Szirmaihoz) Miklós öcsém .. vezesd haza leányomat (Drt/4 : 214) + 4 : 206, 211, 213, 215

szirom fn **1** | *szirmot* 1
'a virág pártáját alkotó (színes) levelek egyike': az ősz virága .. minden szellő érkezésivel Egy-egy megszáradt szirmot hullat el (273/1 : 253)

szirt fn **4** | *-hez* 1; *-re* 1; *-ről* 2
'(kiálló) szikla': →*tarpeji* ~ 4 : 301, 304, 308, 320, ld. még **tarpeji-szirt**

[szirthalál] fn: **szirt-halál 1** | *-t* 1
'kivégzés sziklától való letaszítás által': *tarpeji* ~*:* *(felsor)* Mondják ki a ⟨tarpeji szirt-halált⟩ tarpeji-szirt halált, a Csavargó számüzöttséget, nyuzást, A börtönt egy szem búzával naponként (Cor/4 : 320; 7 : 134)

szirttető fn **1** | *-iben* 1
(vál) 'sziklás (hegy)csúcs, (hegy)tető': Egy tornyos vár állt felségesen A hegyeknek szirttetőiben. (43/3 : 268)

szirupszag fn **1** | *-a* 1
(ford) 'sűrű cukoroldat szaga': *(átv:)* ~*a van* 'fűszerkereskedőre jellemző': mit árul az ember, ha szerző? [—] Jenny majd megpukkad nevettében. — Monsieur Fanfan, monda, e kérdésnek szirupszaga van [nach Syrup riecht]. (J/6 : 399)

sziszeg ige **4** | 3: *-Ø* 3; *-em* 1
1. tn 'halk, de éles, sivító hangot ad': a fák alatt a kígyó Csúszik-mászik és sziszeg (675/2 : 270) — **a)** ts 'így mond vmit': (idéző m-ban; *megszem)* vad fuvalom leszek .. A virágoknak ezt sziszegem fülébe: „Balga, könnyenhivő lyányok, hervadjatok!" (582/2 : 156)
2. tn 'zizeg': *(ráértés; Szh-szerű:) kígyóként* ~ *Magyarország szép hölgyein, kigyóként sziszeg a külföldi selyem (P 96/7 : 634)
sziszegő 1. mn in 1 — **1.** *(kép)* sziszegő kigyók mérges fulánkja bánt (327/1 : 291)

[sziszegés] fn: **szisszegés 1** | *-e* 1
'sziszegő hang': [Karaffa] bölcsődala a patkányok szisszegése volt a penészes romok közt (Drt/4 : 215)

[sziszifuszi] mn: **sysiphusi 1**
'(a mitológiai Sziszüphosz kőgörgetéséhez hasonlóan) kimerítő, hiábavaló és eredménytelen (munka)': Sokan a nép nemesítését, művelését sysiphusi munkának tartják; én nem (L 221/7 : 159)

szíszó fn **2** | **szíszó 1, szí-szó 1**: *-Ø* 1 | *szíre-szóra* 1
(nép) 'szóbeszéd, alaptalan híresztelés': [Követ:] Marcius Aufídiussal frígyesülve hoz Hadat Rómára .. [Brutus:] Szíszó (Cor/4 : 346) *(halm)* mi nem hallgatunk minden szíre-szóra, Rágalom malmára, pletyka-darálóra (Tb/3 : 293)

szisszegés ld. **[sziszegés]**

szita fn **1** | *-n* 1
'finomabb és durvább szemcsék elkülönítésére való, lyukacsos háztartási eszköz': Sz: *általnéz a ~n* 'szemet huny': [szomszéd bácsi] Lopni jár .. csókot lopni Nénihez .. Tegye lábát ablakunkhoz Ezután: Fogadom, nem nézek által A szitán. (86/1 : 37—8)

szitál tn ige **1**
'lisztet szitán való átbocsátással tisztít': Holnap kenyérsütés napja lesz, szitál a Szolgáló (726/3 : 8)

szitkozódik tn ige **1**
'haragjában durva, szidalmazó kifejezéseket használ': ~ *vkire* a káplár, mihelyest irást lát kezemben; lármáz, szitkozódik reám, s dolgot ad. (L 7/7 : 11)

szitok fn **3** | *-Ø* 2 | *-kal* 1
'durva, szidalmazó szó, kifejezés': egyebet sem hallunk tőle [= Lucytól], mint tán: ‚Jakab, nem kellett volna engem elhagynod ..' — húsz durva szitok helyett, miket Alured lord szórandott ránk. (RH/6 : 117) + 3 : 255; ~ *vki ellen* a kocsmárosok az érkezőnek nem tudtak elég tiszteletet jelenteni, a nélkül, hogy szerencsekivánásaikat szitok ne kisérné a .. szolgák ellen (RH/6 : 74)

szittya fn és mn **2** — *(vál)*
I. fn **1**
'a magyarok és hunok közös ősének tekintett, harcias keleti nép; *(átv)* a pogány kori magyar nép': Még egyszer zúg riadva A szélvészhangú kürt, S az alemann seregre A dúló szittya tört. (53/3 : 279)
II. mn **1**
'szittyához, *(átv)* magyarhoz tartozó': A szittya kar csapásin Sok alemann kimúl. (53/3 : 279)

Szittyó tulfn 5
(ragadványnévszerű vezetéknév) ~ *Pista* 'Szilaj Pista': A révházban pihennek, aluszanak, ⟨Szittyó⟩ Szilaj Pista maga nem alszik csak. (SzP/2 : 54, 365) + uo. (3×) *(verscím)* ⟨Szittyó Pista⟩ Szilaj Pista (uo.)

szív[1] ts ige **28** | 27: *szívok* 1, *szísz* 1, *szinak* 1; *szívom* 3, *szivod* 1, *szívja* 1 ~ *szíja* 2 ~ *szija* 1, *szíják* 2; *szivott* 1; *szítam* 1, *szítta* 1; *szivál* 1; *szivád* 1, *szivá* 5 | *szinám* 1 | *szíjanak* 1; *szíjad* 2
1. '(légnemű anyagot) belehel': →*illatot*, ill. →*borszagot* ~ 2 : 214, 292; 3 : 10; 6 : 403, →*leget* ~ 2 : 23, 291; 3 : 138; 6 : 128 *(ism)* Föl, föl! .. a mennybe! a hová Fájó szivemnek tündérnépe lebben .. ha a léget szívom, Mit ők színak: tán majd e szomj nem éget (T/2 : 15), *levegőt* ~ [Kazinczy] hét évig szivá .. A börtönök dögvészes levegőjét (637/2 : 217) + 3 : 123; (**Sz-szerű** *körülírás, ford:) nem* ~ *több* →*friss levegőt* 6 : 326
2. *(átv)* '(folyadékot) szájában ritka levegőjű teret előidézve magába vesz': A .. kisded fölmelegűlt Az emlőn .. A mellyből édesen szivá a Keserü életet. (Ap/3 : 121); *(szókapcs:) vkinek vérét* ~*ja* v. *véréből vmennyit* ~*: (kép)* Ott foly Sajó .. vérünk ott szivá Az óriási nadály, a mogol (416/2 : 7) + 1 : 265; 3 : 80 *(szókapcs, párh:) vérét issza — csontját* →*rágja — velőjét* ~*ja* 1 : 330 | *(ráértés)* Mint anyjának tejét a gyermek, Ollyan mohón, olly édesen Szivá a szabad levegőt [Szilveszter] (Ap/3 : 173) — **a)** '(szeszes italt) kortyolva iszik': Ebéd alatt erősen szítam A szíverősítő italt (308/1 : 276) — **b)** *(átv)* '(vmely tulajdonságot) az anyatejjel vesz magába, anyjától örököl': [Volumnia Coriolanushoz:] A halált ugy Vetem meg, mint te .. Enyém vitézséged, tőlem szivád azt (Cor/4 : 314)
3. 'ajkával rátapad vmire, hogy folyadékot szívjon belőle; szop': *vki* →*emlőjét* ~*ja(*, →*szívogatja)* 2 : 240; 3 : 108(2×) — **a)** *(átv)* 'ajkával rátapad vmire': *(szókapcs:) vkinek ajkát* ~*ja: (ism, párh)* Csókolj, csókolj!. . . senki sem lát. . . Szíjad, szíjad ajkamat! (649/2 : 232) — **b)** *(átv, ráértés:) vkinek ajkáról* ~ *vmit* 'vkit csókolva élvez vmit': *Ott szívja ő [= Jenő] az élet gyönyörét A legszebb lánynak édes ajkiról (88/3 : 317)
[szívni] fn in : **színi** 1 | *-nom* 1
1. →*levegőt* ~*ni* 5 : 22

szív[2] fn **1224** | **szív** 533, **sziv** 691: *-Ø* 141 (b 38), *-ek* 14 (b 3); *-em* 240 (t 14, b 38), *-ed* 53 (t 3, b 10), *-e* 130 (b 24), *-ünk* 15 (b 5), *-etek* 8 (t 1), *-ök* 15 (b 8); *-eink* 5 (b 2), *-eitek* t 2 | *-et* 43, *-eket* 9, *-emet* 46, *-edet* 11, *-ét* 52, *-eteket* 1, *-öket* 1, *-eit* 1, *-einket* 1, *-eiteket* 1, *-eiket* 1; *-be* 4, *-ekbe* 2, *-embe* 19, *-edbe* 5, *-ébe* 13, *-ökbe* 1, *-einkbe* 1; *-ben* 7, *-ekben* 3, *-emben* 28 ~ *-embe'* 3, *-edben* 15, *-ében* 48, *-ünkben* 3, *-ökben* 2, *-eikben* 1; *-ből* 11 ~ *-bül* 1 ~ *-[ből]* 1, *-emből* 33 ~ *-embül* 9, *-éből* 18 ~ *-ébül* 2, *-ünkből* 3, *-etekből* 1, *-ökből* 2; *-hez* 2, *-emhez* 9, *-éhez* 11, *-ökhöz* 1; *-ig* 1, *-emig* 2, *-edig* 1, *-éig* 1; *-en* 3, *-emen* 10, *-eden* 2, *-én* 8; *-nek* 15 (b 7), *-eknek* 5 (b 2), *-emnek* 27 (b 19), *-eanek* 5 (b 4), *-énck* 20 (b 13), *-ünknek* 1, *-eteknek* 1, *-öknek* b 1, *-eiknek* 1; *-nél* 2, *-ednél* 1;*-re* 4 ~ *-[re]* 1, *-emre* 9, *-edre* 2, *-ére* 5, *-ünkre* 2, *-ükre* 1 ~ *-ökre* 1; *-ről* 2, *-emről* 1, *-éről* 3; *-emtől* 1 ~ *-emtül* 1, *-edtől* 1; *-vel* 28, *-emmel* 1 ~ *-em[mel]* 1, *-eddel* 1, *-ünkkel* 1 || *-é* 1, *-eké* 1
1. 'a vérkeringést biztosító mellkasi szerv': [Perenna] Szivében a vért .. Megállitá a félelem (S/2 : 73) Szívedben a vér megindul, S éled a félholt tetem. (754/3 : 39) + 6 : 382; *(párh:) fej* — ~ Nem fáj fejed? Nem fáj szived? (Ap/3 : 158) *mell* — ~ Mellem szorúl, majd megfulok, S szivem táján valami rág (145/1 : 85); *(hsl)* a győztes nép Ide befolyatta a mi szép hazánkba Az egész világot, mint a szívbe a vért (799/3 : 99); *(kép, páros kif)* [én, a has] a táplálatot .. szétküldöm a vér folyamán Az udvarig, a szívig s agyvelőig (Cor/4 : 232); *(birt szerk:)* ~ *dobbanása* v. *dobogása* v. *ütése* v. *verése* 2 : 25, 339; 3 : 198; 6 : 324, 444 ~ *vére* Lázzal verő szivemnek vére forr (486/2 : 44) + 2 : 113; 3 : 29, 83; 5 : 88, 131; *(szókapcs:)* ~ *dobban* v. *dobog* v. *ver* 2 : 25, 261; 3 : 166; 4 : 39, 85; 7 : 53 *(ism)* [Sári néni] Keble róna .. Mintha már alatta szív se' vóna; Ott van még a szív, de .. csak elvétve dobban. (617/2 : 197) + 2 : 251(2×), ~ *megáll* 4 : 39 *vér(e)* ~*e* →*forrásához visszavonul* 6 : 387 *vére* ~*ébe* v. ~*éhez* →*fut (*→*vissza)* v. →*gyűl* v. ~*éig meg sem áll* [→megáll] 2 : 158, 258; 4 : 113; 6 : 418; (**Sz-szerű;** *párh:) amíg csak vért bír a* ~ *és velőt a* →*csont* 1 : 38 | (mint az élet hordozója:) Láttam halotti ágyon férfiút, Szívének táján mély seb tátogott. (412/1 : 359) a fegyver .. szivéről lesegíté Az életet, e nagy terhet. (719/2 : 342) + 2 : 166, 186; 3 : 35, 42, 194; 4 : 25; 6 : 251; *(párh:)* ~ — *fej* 2 : 282 *kebel* — ~ 4 : 178 ~ — *kéz* Inkább szurony a szivekben, Mint bilincs a kezeken! (754/3 : 39) ~ — *nyak* 3 : 205 ~ — *orca* 1 : 208 *szem* — ~ Mindennek vége .. [a sírban] Becsukva a szem. Hülve a szív. (375/1 : 324); *(birt szerk:)* ~ *közepe* hahogy véremben lesz egy pártütő csepp, Kiöntöm azt .. Habár szivemnek közepén lesz is! (Ap/3 : 143) + 1 : 291; 3 : 81, 307; *(birt szerk, körülírás:)* ~*e* →*ajtaját megnyitja egy tőr* 2 : 228 ~*e vérébe mártja a* →*pávatollat* 6 : 279; *(szókapcs:) vki* ~*ét átdöfi* 2 : 72 *kard hegye* →*éri* 1 : 339 *keresztüllövi* 4 : 31 →*szurony hegyére szúrja* 3 : 236, *vki* ~*ébe golyó megy: (szembeáll)* Kelj föl, te gyáva

zsarnok, Hisz .. Ruhádba s nem szivedbe Ment a tévedt golyó. (Ap/3 : 176) *(vki)* ~*ébe nyilat* →*röpít* 6 : 288 *gyilkot* v. *kést* →*döf* 4 : 29, 112; 6 : 289 *gyilkot* →*márt* 2 : 155 *kardját* v. *kezét* →*mártja* 4 : 260; 5 : 78 →*kardvasat merít* 1 : 220 →*kést üt* 4 : 76, ~*éből vér (*→*ki)folyv.* *hull* 1 : 316, 359; 2 : 130 (részleges *ism)* vissza kell híni katonáinkat .. Szivünk vére, melly szivökből az olasz földre hull (P 201/5 : 88), ~*éből* →*vérvirág nő* 1 : 312 *vért (*→*ki)ont* v. →*kiszí* 2 : 169(2×); 5 : 88, ~*én* →*keresztülmegy a lándzsa hegye* v. *a nyíl* 6 : 358, 389 | (érzelmekkel v. erkölcsi tulajdonságokkal kapcs.; *szembeáll:) comb* — ~ 2 : 8—9; *(körülírás:)* ~*e a test* →*alsó részébe hanyatlik* 1 : 120 *alig fér meg a* →*baloldalában* 1 : 191; *(jelzővel:) bátor,* →*lovagi* ~ 6 : 216 *demokratikus* ~ [a ligetben együtt] volt a város nagy része, urak és nem-urak össze-vissza .. . democraticus szivem hangosan dobogott örömében (ÚL/5 : 52) *dobogó* ~ 1 : 315; 4 : 55; 6 : 372 *elrémült* ~ 4 : 205 →*erős, nagy* ~ 3 : 314 *hő* ~ 1 : 135 *jó* ~ Anyácskám, édesem, Jó szívedet [a halál] Keze megérinté (588/2 : 163) *rossz* ~ 3 : 187 *szerelmes* ~ 2 : 183 *vadul* →*ugrándozó* ~ 1 : 281; *(birt szerk:)* ~ *dobbanása* v. *dobogása* mostan is imádkozom. . . Szíved dobogását hallgatom. (707/2 : 304) + 1 : 362; 2 : 55, 99, 183, 204, 272, 365; 3 : 230, 271; 4 : 104 ~ *tombolása* 4 : 364 ~ *vére* [atyám és anyám] engemet szivök vérén neveltek fel (854/3 : 233) + 3 : 162, 316; *(szókapcs:)* ~*(e vkiért* v. *vhogyan* v. *vmitől) dobog* 1 : 363; 2 : 123; 3 : 218; 4 : 337; 5 : 52; 6 : 216, 309; 7 : 632 (+5) *(szembeáll)* Mária csendesen, némán nézte a hőst, Ajaka nem szólott, csak szíve dobogott. (SzM/2 : 264), ~*(e) földobog* v. *(meg)dobban* v. *megdöbben* 1 : 196; 3 : 12, 77, 314; 4 : 113; 5 : 67 *ketyeg* 1 : 135 →*rángatózik, ugrándozik* 2 : 40 *tombol* 2 : 234 *(párh)* Ha .. végigtekintem a hazát .. Karom feszűl, szivem tombol! . . Mást nem tehetek, csak sirathatom (806/3 : 179), ~*(e vmiért* v. *vhogyan* v. *vmitől) ver* Vernek szíveink, de lelkesedéstül S nem félelem által (838/3 : 314) + 1 : 158, 188, 334; 3 : 74; 5 : 40; 6 : 238 ~*e* →*megszabadul a súlytól,* ill. ~*ét* →*súly terheli* 6 : 375 ~ *felőli-kéz* 5 : 136 ~*ében* →*megfagy a vér* 4 : 205 — **a)** *(átv)* 'az ennek megfelelő testtáj; mell': Barna lyányka szép fejéről Kaptam e hajfűrtöt én .. A bucsú órája óta Mindig itt volt szívemen (328/1 : 292) Te szép halász leányka .. Fejecskéd tedd szivemre (40/3 : 265) + 1 : 246, 402; 4 : 246; 6 : 389 *(ism)* Általadtad nekem a bokrétát, Most is itt van az szivem felett; S ha fölhajtod egykor szemfedőmet, Akkor is még szívemen leled. (335/1 : 296); *(szókapcs:)* ~*éhez kap* János .. kínos érzésében .. a szivéhez kapott, Mintha ki akarná tépni a bánatot. (JV/1 : 207) [fegyver] *vki* ~*ének áll* v. *megy* 2 : 59; 3 : 141 *vki* ~*ének pisztolyt szögez* ugy [párbajozunk] .. hogy mind a ketten egymás szivének szögezzük a pisztolyokat. (HKöt/4 : 30) ~*ére céloz* 2 : 7 [virágot] ~*ére tesz* v. *tűz* 1 : 253; 3 : 75 ~*ére teszi* →*kezét* 6 : 370 | (ölelésel kapcs.:) ki őt karjaiban tarthatta .. remegését, lázas vonaglásait szive alatt érezhette (ÁB/6 : 444) Emelj föl engem szívedig (316/1 : 282) + 1 : 362; 4 : 152 *(fig etym, halm:)* →*ajak ajakon, kéz kézben,* ~ ~*en* 2 : 18; *(képzavar:) vki sóvár* ~*ére* →*föltűzi az ölelés gyűrűjét* 2 : 115; (hat) ~*emhez!* 'hadd öleljelek meg!': Egressy Gábor a .. szerencsétlen királyfit .. személyesíté .. midőn .. kedvese letérdel előtte s ő fölemeli, mondván: „Szivemhez, Mari!" .. itt, s több más helyen valóban remekelt (P 37/7 : 634); *(szókapcs:)* ~*ük összeforr* 1 : 11 ~*éhez nyomja vki* ~*ét* 2 : 39, *(dobogó)* ~*éhez* v. ~*ére (ide)szorít* Ide, ide fiamat kezembe, Hadd szorítsam a szivemhez őt! (835/3 : 211) + 1 : 116, 284; 3 : 237; 4 : 34, 109; 6 : 255, 364, 375, 438 *(ism)* Dicső fiú vagy, Gáspár .. méltó arra, hogy szivemhez szorítsalak, e szívhez, mellyhez tíz év óta nem közelített emberi lény. (HKöt/4 : 54) | (esküt kísérő gesztussal kapcs.:) ~*re tett* →*kézzel* 6 : 266, 319 — **b)** *(átv, ford)* 'élet': nem éltedet féltem, bármi drága is az. Oh nem! szived [Euer Herz] biztos .. Bátyámat féltem (RH/6 : 372)

2. *(átv)* 'az érzelmek és erkölcsi tulajdonságok székhelyének tekintett, élethordozó szerv': Megláttuk egymást és a szerelem Mindkettőnk szívében lobbot vetett. (313/1 : 279) a lyányka szíve, [a lovag] Halála által kő lett, érzéketlen (376/1 : 326) + 1 : 58, 332; 2 : 18, 192, 211, 252, 263; 3 : 224, 258; 4 : 287; 6 : 157, 380 *(verscím)* Szivem (666/2 : 251; 7 : 518; PE. 11.: [200]); *(ism)* Isten, alkotál-e Több illy szívet is már, Mint az én szivem? (666/2 : 251) + 3 : 146(2×); 4 : 85(2×); 6 : 162(2×); *(párh)* Higy nekem, hogy szívem és bokrétád Egy időben, együtt hamvad el (335/1 : 297) *ajak* — ~ megcsókolám [fiamat] . . . ajkam igen hideg lehetett, olly hideg, mint szivem volt (HKöt/4 : 34) ~ — *fej* 2 : 260 ~ — *lélek* Szivem nem ezen sziklából való, lelkem sem olly könynyelmü, mint e tenger (Oith/6 : 449) *szem* — ~ 4 : 78, *(ellent:) ész* — ~ 1 : 329; *(hsl)* szeretném .. Ugy láthatni a természetet, Mint szivem ⟨szívem⟩ van, melly szép Persiából Vad Szibériává vetkezett. (262/1 : 247, 402) **(Szh-szerű:)** →*mintha csak egy* ~ *volna* 2 : 222; *(kép)* Kert e szív, a hol leg- Illatosb virágid Nyílnak, szerelem! Bánya ez, a melly a Szabadság számára Kardvasat terem. (666/2 : 251) + 1 : 140, 335; 2 : 34, 82; 3 : 194; 4 : 129; 5 : 63; 6 : 156 (+39) *(kifejtett kép)* fölenged egy része keblem azon jégtengerének, mit mások szívnek neveznek. (HKöt/4 : 22), *(kép, párh:) fej* — ~*: (ism)*

Ennek az embernek gyémánt volt a feje, de szíve békasó... eh, még az sem! hisz a békasó szikrát hány. Gőthe szíve agyag volt (ÚL/5 : 59) *kebel — ~* 1 : 330(2×); 2 : 106 *kedély — ~* 1 : 350 *~ — szem* 3 : 209; *(megszem)* Koporsó vagy, koporsó vagy te keblem, A mellybe szívem élve eltemettem. (415/1 : 363) + 1 : 297(2×), 315; 2 : 28, 121 *(megszem, páros kif)* Jöszte, kezd el szép szellemzenédet, Hadd táncoljon lelkem és szivem! (367/1 : 317); *(jelzővel:) alvó ~* 1 : 43 *atyai ~* 6 : 81 *égő* v. *lángoló* v. *meggyúlt ~* 1 : 279, 280; 3 : 41; 5 : 59(2×) *→derék jó* v. *jó, derék ~* 2 : 85(3×) *dúlt ~* 1 : 278 *el nem romlott* [→elromlik] *~* 1 : 33 *elvénült* v. *sírban →megszáradt ~* 2 : 31; 6 : 435 *fájó* v. *lázas ~* 2 : 15, 95 *→forró, dobogó* v. *meleg, →forró* v. *hév ~* 1 : 116; 5 : 59, 78 *gazdag* v. *nemes ~* 2 : 171; 6 : 289, *gránitkő ~* ld. **gránitkő-szív**, *gyönge ~* 4 : 107 *hideg ~* 6 : 149 *hű ~* 1 : 53; 2 : 108 *hűtlen ~* 4 : 406 *megengesztelt ~* 2 : 68 *meghasadt* v. *megrepedt* v. *összetépett* v. *tört ~* 1 : 255; 2 : 38, 264; 3 : 10, 110, 168; 4 : 360; 6 : 281, 388 *→romba dőlt s már →fél-ép* v. *fölépült ~* 1 : 234, 255 *megsebesült* v. *sebzett, →gyötrelmes* v. *vérző ~* 1 : 308; 6 : 35, 298 *nehéz ~* 5 : 17 *összeszorult ~* 1 : 339 *vki felé →repeső ~* 3 : 181 *szegény* v. *árva ~* 1 : 90, 316; 3 : 233 *tanácsadó ~* 4 : 231 *tiszta (→szerelmű) ~* 1 : 136, 208 *zajló ~* 2 : 260; *(birt szerk:) ~ feneke* v. *közepe* v. *(→mélységes) mélye* 1 : 287, 290, 291; 2 : 108, 174; 3 : 7, 70; 6 : 411 (+5) *~ kitépett →gyökere* 4 : 40 *~ vmely helye* v. *szöglete* 2 : 155; 3 : 9 *~ kőkeménysége* 1 : 91 *~ lángja* v. *melege* 1 : 53; 2 : 82, 247; 3 : 41 *~ porcikája* 3 : 205 *~ sebe* 6 : 60 *~ tája* A mint János vitéz .. fölesz-méle: Kétségbeesés szállt szivének tájára, Mert eszébe jutott kedves Iluskája. (JV/1 : 221) *~ vére* 3 : 168; *(szókapcs:) ~(e) dagad* v. *tágul* 1 : 13, 116, 339; 2 : 14(2×) *ég* v. *lángol* v. *fölgyúl* v. *meggyúllad* v. *feltüzelve van* 1 : 29, 43, 208, 329; 2 : 15, 100, 186, 290; 3 : 89, 319; 4 : 285; 6 : 159, 365 *elszorul* v. *összeszorul* 4 : 107; 6 : 180 *eltépetik* v. *darabokra →törik* 5 : 122; 6 : 56 *érez* 1 : 26; 3 : 304; 5 : 96; 6 : 54, 242 *fáj* v. *megfájul* 1 : 97; 2 : 209; 3 : 131, 226; 4 : 78, 103, 112, 295; 7 : 86 *vhol fekszik: (ism)* Ébredj föl, vén muzsikus, vén barátom .. Ollyan isten igazában tudtad te, Hogy hol fekszik a magyarnak a szive, A magyarnak a szive. (744/3 : 29) *~e forró* v. *meleg* v. *tüzes* 1 : 43, 347; 4 : 129 *hidegen marad* v. *elhidegül* v. *kihűl* v. *megfagy* Megfagy a szív, ha nem szeret [verscím is]; És ha szeret, megég. (508/2 : 85) + 1 : 347, 419; 3 : 262; 5 : 59; 6 : 147 *~e kemény* 1 : 202, 398 *könnyű* v. *könny(ebb)ül* v. *megkönnyebbedik* 3 : 157; 4 : 56, 146, 328; 6 : 111 *lágy* 1 : 278 *meggyógyul* 1 : 216; 2 : 95 *meghasad* v. *(meg-* v. *ketté)reped* v. *meg-* v. *szétszakad* 1 : 79, 99, 166; 2 : 77; 3 : 152, 233; 4 : 24; 6 : 154 (+25) *megsebesíttetik* 6 : 61 *(izeg-)mozog* v. *mozdulásra kel* 1 : 201, 280; 2 : 154, 292; 6 : 435, *nehéz* 2 : 100(2×) *(szembeáll)* subáját gondolta nehéznek, Pedig a szive volt olly nehéz szegénynek. (JV/1 : 186), *~(e) olvadoz* 3 : *317, *remeg* v. *megrendül* v. *reszket* 2 : 29, 175; 4 : 321; 6 : 296 *(ism)* Reszket a szivem, de nem mint a rózsafa, Melly fölött elsuhant az esti fuvalom; Reszket a szivem, mint kárpáti szikla, ha Földindulás tör át alatta (SzM/2 : 263), *~(e, lelke) →repes* 1 : 270; 2 : 220 *tele* v. *telve (van vmivel)* v. *megtelik* 1 : 41, 283, 313, 345, 413; 2 : 347; 3 : 11, 151, 258; 5 : 54; 6 : 293, 346; 7 : 13 *(→csendes és) üres* v. *üresen áll* 1 : 251, 252, 266 *(→sajog és) vérzik* 2 : 74, 95; 3 : 338, 361; 6 : 327 *egy ~ két kebelben* v. *milliók keblében* Ismét magyar lett a magyar, Egy szív miljók keblében (791/3 : 85) Esküdt barátok, Kik két kebelben egy szivet viseltek .. pillantás alatt Kicsinységekre a legkeserübb Gyülölködésbe esnek. (Cor/4 : 332); *vki ~ét ellopja* 1 : 31 *→hidegen hagyja* 1 : 203 *keresztülhasítja* v. *metszi* 1 : 136; 2 : 219 *kiszakasztja* v. *kiszakítja* v. *kitépi* v. *kivágja* 1 : 265, 363; 2 : 43; 3 : 159, 249; 4 : 134, 218, 268, 406; 6 : 349 *(meg)marja* v. *rágja* 1 : 22, 60, 209, 381; 3 : 245 *meghűti* 5 : 60 *megkönnyebbíti* 6 : 363 *meglágyítja* 2 : 88 *meg-* v. *kettérepeszti* v. *megszakasztja* v. *összetöri* 2 : 250, 323; 6 : 81, 111, 266, 289; 7 : 13, *~ét megtölti* 2 : 246 *(páros kif)* Egyszer ember csak a magyar, mikor a Fülét szivét megtölti a muzsika (744/3 : 28), *vki ~ét →naggyá teszi* 4 : 375 *sebesíti* v. *sebzi* 1 : 291; 6 : 240, 306, 311, 354 *szétmarcangolja* 4 : 218 *(széjjel)szaggatja* v. *kettészakítja* v. *(össze-* v. *szét)tépi* 1 : 7, 243, 304; 2 : 65, 99, 276; 3 : 157; 6 : 334, 347, ld. még **[szívetszaggató]**, *~ét szorítja* Ha nemzetem sorsára gondolok .. szivem szorítja fojtó sejtelem (249/1 : 238), *vki ~ébe sebeket →hasít* 2 : 275 *~ben →sebet hagy* 2 : 57 *~en sebet ejt* v. *vág* 1 : 9; 3 : 110 *~én →teher fekszik* 4 : 328 *~éről teher →leesik* 6 : 273 | *(megszól)* Oh szív, ha kővé válni nem tudsz, Miért meg nem hasadsz! (Ap/3 : 165) + 1 : 273, 351; 2 : 50, 115; 3 : 171, 262; 4 : 130, 361 (+6) *(ism)* Hallod-e szív, szívem! [verscím is] (811/3 : 183) + 2 : 192(2×), 384 *(párh)* Szakadj meg, szívem! hagyj el engem, élet! (488/2 : 45); *(jelzővel:) beteg ~em* Menjünk, menjünk a földbe, Beteg szivem! (243/1 : 232), *szegény ~em* 4 : 152, 206 *(kép)* kedélyem a forrás vala .. Szivem volt a forrás víg, fris hala .. Horgát a vad világ belé ütötte .. árva hal, szegény szivem! (403/1 : 350); *(értelmezővel)* Oh szív, te élő eltemettetett! Ki írhatná le gyötrelmeidet? (415/1 : 363) *(ism)* Oh te szív, te szív, te csalfa, Háladatlan! (93/1 : 42) *(kép)* Szivem, te árva rabmadár! [verscím is] (214/1 : 171); (jelzőként:) Már ezt föl nem tettem rólad, Szív barátom! Te ugyan derék legény vagy, A mint látom. (93/1 : 42)

3. *(átv)* 'érzelemvilág': Nagy a harag a szivembe' (92/1 : 41) A boldogság képe .. Szállt szivem fölébe (598/2 : 177) + 1 : 262; 2 : 13, 85; 3 : 24, 44; 4 : 165; 5 : 59; 6 : 59 (+107) *(ism)* Hát a szívem, hát a szívem? Ott van, ott van még a baj (649/2 : 233) + 2 : 14(2×); 3 : 84(2×); 4 : 221(2×); *(páros kif:) arc, ~* 3 : 143 *~ és ész* Meglátni a szelíd Angyalvonásokat, Mellyeknek bájain Szív és ész elakad (52/3 : 277) *~, lélek* v. *lélek (s) ~* 1 : 57; 2 : 75, 245; 3 : 78; 4 : 287; 6 : 161; *(felsor:) ~, fej, lélek, →ideg* 5 : 80; *(párh:) ész — ~* George Sand esze s Shakspeare Júliájának szive egyesült az én Juliskámban (L 147/7 : 65) *fej — ~* 2 : 66, 269; 3 : 48, 166, 207; 6 : 30 *haj — ~* 2 : 109 *→kebel (— hát) — ~ (— érzemény)* 2 : 285; 3 : 249 *~ — kéz* 6 : 167 *lélek — ~* a lélek gond- és bútól szabad, a szív vidám (RH/6 : 72) *~ — név* Oh gyermekem .. szivemre már is kínt hozál S gyalázatot nevemre! (832/3 : 204) *szellem — ~* 6 : 59; *(szembeáll:) ~ — agyvelő* 4 : 309 *ajak — ~* 2 : 252; 6 : 58 *~ — arc* 6 : 43 *ész — ~* 1 : 329; 5 : 55(2×) *váll — ~* 3 : 254, *(szembeáll, felsor)* hány ember van, kinek teste lefizeti ugyan az időnek adóját, lelke, szive, kedélye azonban .. ifju maradt! (NI/6 : 435); *(hsl)* Mint a szív az első szerelemnek titkát, Rejti a kis kunyhót bércek koszorúja (309/1 : 276), *(kép)* [Jancsi és Iluska] Elváltak egymástól .. Mindkettejök szive lett puszta, hideg tél. (JV/1 : 185) + 1 : 313, 329; 2 : 31, 50, 110, 225; 3 : 96; 5 : 53 *(kép, párh)* Nem fogom én elfelejteni az öreg családapát, ki magában két világrész .. ősz feje a megvénült bölcs Europa, szive pedig a fiatal Amerika (UJ/5 : 25); *(megszem)* olly szomjas szivem, hogy Fölinna egy záport (Ap/3 : 147) + 1 : 329; 5 : 55; 6 : 50 *(megszem, párh)* Kedélyed gyermek, szíved asszony és A lelked férfi, te csodás mesés Teremtmény! (797/3 : 97); *(jelzővel:) büszke, →dacos ~* 6 : 304 *csendes ~: (párh)* Egy fiatal lányka volt az .. kinek fris arca falusi egészséget s csendes szivet árult el (KH/6 : 9) *→élénk, szenvedélyes ~* 6 : 156, *emberi ~* 2 : 35; 4 : 16; 5 : 75; 6 : 143, 145, 155, 242, 329, 350 (részleges *ism)* Ki hinné, hogy egy folytában ennyit képes megbirni az emberi szív, kivált illyen szív, mint az enyém (P 233/5 : 122), *érzékeny* v. *gyöngéd ~* 2 : 204; 4 : 130; 6 : 96, 242 *→fehér ~ — sötét haj* 2 : 66 *fiatal* v. *ifjúi ~* 1 : 181, 361, 362 *gyanútalan ~* 1 : 265 *gyermeki ~: (megszem)* [a patakok] gyermeki szive még föl nem fogja a fenyü-nénikék bánatát. (UJ/5 : 25) *gyönyörszomjas ~* 1 : 60 *gyötrődő ~* 1 : 136 *hazafiúi ~* 5 : 97 *kemény, →kegyetlen ~* 6 : 289 *leányi* v. *női ~* 2 : 31; 6 : 144, 147 *lelkesült ~* 3 : 278 *megadó ~ — beteg vágy — buzgalmas← lélek* 6 : 19 *→pállott ~ — penészes →agy* 5 : 40 *rokon ~* 2 : 278 *szabad ~* a jó tisztviselő .. mind azon apró csekélységekről fecsege, mik szabad szivet kora reggel foglalkoztatnak. (RH/6 : 80) *szülői ~* 3 : 264 *vad ~* Kérlek, fiam .. Csókolja térded a követ .. fejed Mozgasd, mintegy javítva vad szived (Cor/4 : 311) *volszk ~* 4 : 359; *(birt szerk:) ~ állapota* 6 : 333 *~ bánata* v. *baja* v. *búja* 1 : 209, 240, 254; 2 : 59, 157, 390; 3 : 17 *~ béke* [→bék], *csendje* v. *nyugalma* 1 : 14; 6 : 156 *~ bibéje* 1 : 46 *~ érzelme* v. *érzeménye* v. *érzése* v. *érzete* 1 : 136, 280; 3 : 271; 6 : 146, 365; 7 : 632 *~ hajlama* noha megszoktuk azon időkort durvának tekinteni .. még sem függenek a szív hajlamai .. a halhatlan lélek nagyszerű gerjedelmei a művelődéstől (RH/6 : 82) *~ hite* v. *hitvéleménye* 6 : 29, 31 *~ indulata* v. *szenvedélye* [barátaim!] Érettetek gyúl szivem indulatja (15/3 : 250) + 6 : 143 *~ kínja* v. *szenvedése* 3 : 256; 6 : 43, 51 *~ köteléke* 6 : 331 *~ öröme* v. *gyönyörűsége* 1 : 332; 2 : 146, 157, 377; 5 : 97 *~ sejtése* v. *sugallata* 1 : 47; 6 : 36, 50 *~ szerelme* Titkos, rejtett kert szivem szerelme, A hervasztó ősz rá nem akad. (348/1 : 305) + 2 : 263 *~ tengerszem-mélysége* 3 : 198 *~ tusája* 1 : 198 *→tekintet s ~ vidámsága* 6 : 113 *~ tisztasága* 6 : 370 *~ titka* 1 : 132, *(birt szerk, kép:) ~ elkárhozott← lelkei* 5 : 79 *~ földje* 1 : 33 *~ (→árva) gyermeke* 1 : 26, 246 *~ kígyója* Greenly Katica .. haragja ingerült, s a helyett, hogy az emberi szív kigyóját lábbal tapodná .. királynői tekintettel szóla (RH/6 : 155) *~ arany →koronája* 2 : 193 *~ könyve* 2 : 335 *~ napja*¹ 2 : 46 *~ parlaga* 1 : 27 *~ pókhálója* 1 : 265 *~ pokla← (, ~ édene)* 1 : 244; 3 : 247(2×) *~e rokona* 5 : 54 *~ sírja* 6 : 331 *~ tava* v. *tengere* Üljetek föl képzetemnek Csónakára, s ússzatok, Ússzatok szivem taván át, Szép leányok s asszonyok (596/2 : 174) + 5 : *208 *~ s ész →tengelye* 2 : 68 *~ vezére* 1 : 16 *~ virága* mit a költő a lantnak ad, Szivének mindenik virága, Éltéből egy-egy drága nap. (78/1 : 28); (hat; *jelzővel:) vmilyen ~vel* 'vmilyen érzelmi állapotban': te hősi költő .. Azért daloltad bátorságodat, Hogy .. a sutban gyáva szívvel űlj? (807/3 : 179) + 1 : 130, 284; 2 : 201; 4 : 285; 5 : 49; 6 : 170, 289, 337, 345, 364; 7 : 15; *(szókapcs:) ~e buzdul* 3 : 103 *~e (és esze) →fölháborul* v. *→fölzavarodik* 2 : 48; 4 : 16 *~e (és pohara) →kicsordul* v. *kiömlik* 2 : 205; 5 : 54 *~e megesik vkin, vmin* 1 : 179; 2 : 102; 4 : 138 *megnyílik* 2 : 111; 6 : 145 *~ük* v. *~ ~vel összeolvad* 1 : 95; 2 : 367 *~e sóvárog* 1 : 338; 2 : 15 *szenved* 1 : 327 *szeret* 6 : 240, 259, *van*, ill. *nincs ~e* v. *nincs benne ~* 'képes, ill. képtelen szeretetre, szerelemre, együttérzésre' 1 : 345; 3 : 246; 4 : 11—2 (részleges *ism)* van-e annak szíve, Ki egy szívet összetörni kész? (BI/2 : 323) + 2 : 65 *(szembeáll)* vártam, mig a bámész nép eloszlik, mellynek mindene van, csak szíve nincs (HKöt/4 : 77) *nincs ~ — zseb — gyomor←* 2 : 65, 366 *(értelmezővel, szembeáll:) van ~e,*

→*lángoló — ész* 2 : 96, *szemet s ~et →bánt* v. *(vki) ~ét (vagy eszét) bántja* v. *→sérti* 2 : 256; 3 : 184, 295; 4 : 267 *(vki) ~ét elfoglalja* v. *foglalkoztatja* 4 : 113, 127; 6 : 62, 80, 156, 325 *fölnyitja* v. *kiönti* v. *kitárja* 1 : 177, 280; 6 : 51 *kiengeszteli* 6 : 289, 304 *megindítja* 6 : 37 *megszállja* v. *vmivel tölti* 1 : 195; 3 : 89, 146, 273; 4 : 18; 6 : 119 *vki fejét*, ill. *~ét →megzavarja* 1 : 344 *~ét →tenyerében hordja* 1 : 345, *vki ~ébe belát* Az asszony mindig belát a férfi szivébe (RH/6 : 323) *~ébe foglal* v. *zár* 1 : 233; 2 : 205 *~(é)be* v. *~éig (el)hat* 1 : 9; 2 : 98, 242; 3 : 278 *~ébe hint* v. *önt* v. *beültet* 3 : 217, 248, 304; 4 : 272 *~ébe (be)száll* v. *~ére száll* 3 : 204, 312; 6 : 303, *~ében lakozik* 3 : 275 *~ében* v. *(→fején*, ill.) *~én hord(oz)* 1 : 283; 2 : 19(2×), 193, 318; 3 : 231 *rab vki ~ében* 1 : 288, *~éből (föl- és) →elszáll* v. *illan* 1 : 319; 3 : *320; 6 : 33 *kiapad* v. *kihal* v. *kiköltözik* v. *kimegy* 2 : 31, 344(2×); 3 : 169, 170, 298 *kigyomlál* v. *kiszakít* v. *kiszór* v. *kitép* 1 : 165, 394; 2 : 35, 196; 4 : 337; 6 : 344 *~ből ömlik* 1 : 392, ld. még **szívbül-ömlő**, *vki ~éből szakaszt* 5 : 214(2×), *~éhez nő* 2 : 225 *szól* 3 : 101, *~ének drága* 3 : 191 *fáj* 2 : 187; 4 : 177 *jólesik* 2 : 262 *könnyebb a ~ének* 4 : 45, *~ére vesz vmit* 'búsul miatta': a nemesek .. szivökre veszik az érdemes Coriolanus száműzetését (Cor/4 : 330) + 6 : 83, *vki ~éről levonja a →fátyolt* 6 : 145, *~vel tele van kebele* 'túláradó érzelmek töltik el': apám, Mikor azután az ajtót rájok nyitám .. Ollyat örűlt, hogy .. Soha sem volt szívvel igy teli kebele (629/2 : 209) *egy ~vel, egy →szájjal* 3 : 237 *jó ~vel* 'szívesen, örömmel (ad, ill. vesz vmit)': én olly ember vagyok .. kinek .. agyonveretését jó szivvel fogja venni a ministerium (P 207/5 : 105) + 4 : 257; **Sz:** *~e →ajkán van* 2 : 245; 4 : 304 | (ált ért.:) Lamartine a szív költője, jegyzé meg a kis Boisgontier tanító hangon. (KH/6 : 67) — **a)** 'szeretet, rokonszenv, vonzalom': Hogy Vörösmartit elitélem, nagy áldozat, mellyet szívem tesz elveimért (P 227/3 : 338) + 2 : 211 *(páros kif)* *Kiért ürítsem e pohárt .. Érted legyen magyar hazánk .. hol szív, barátság együtt jár, tiéd a harmadik pohár. (74/3 : 320) + uo. *(párh)* Kérem nagysádat .. tekintsen engem .. olly férfinak, kinek egész rokonszenvét megnyeré ön. Igen, szívem az ön részén van, valamint ön okossága az enyimen. (KH/6 : 50) *(szembeáll)* Hízelkedni fogok .. a népnek .. miután választásuk bölcsesége inkább akarja birni kalapomat, mint szívemet (Cor/4 : 282); *(szókapcs:) ~(e) vkié* 'szeret vkit': [Volumnia:] Mondd nekik: .. a jövőben Iparkodol kedvökbe járni majd Kitelhetőleg. [Menenius:] Hogyha ezt teszed .. minden szív a tied (Cor/4 : 312) + 7 : 632 *~e vhova vonja* Itt a haza földén, Hová vont szívetek, Forró öleléssel Üdvözlünk titeket (795/3 : 94) *vki ~ét el-* v. *megnyeri* 4 : 314, 355 *~et kér*, ill. *ad* 1 : 345; 2 : 65 *~ébe fogad* 6 : 447 *~éhez →közel áll* v. *~énél áll* 1 : 361; 5 : 95 — **b)** 'szerelem': Azokon a szép kék hegyeken túl .. Ott fogsz élni boldog férjed mellett, Kit boldoggá egyedűl szived tett (674/2 : 269) + 2 : 298; 3 : 201; 6 : 216 *(páros kif)* Érzéketlen bábak a leányok, Szívet és dalt nem érdemlenek. (400/1 : 347) *(párh:) szerelem — ~* 4 : 108 *(szembeáll:) hiúság — ~* 6 : 51; *(kép)* a te szíved egyetlen világom, Nappal napom és éjjel csillagom (806/3 : 179) + 1 : 46, 52, 58, 334; *(jelzővel:) hő ~* Hő szívem tiéd csak, drága lélek! (2/3 : 244) + 3 : 245 *hű(séges) ~* 1 : 206; 2 : 108; *(birt szerk:) ~e hölgye* v. *királynéja* 6 : 30, 216, 272 *(birt szerk, tréf kép:) ~e hordójának →csapra ütője* 1 : 138 *~e műhelyének →árendása* 1 : 135; *(szókapcs:) ~e vkié* 3 : 244 *(párh)* Szívem már tiéd és kész rá hajolnia, Hogy bird kezemet is (SzM/2 : 264) *(szembeáll)* Gyönyörű szép asszony .. Egy eszem volt, azt is látásod elvette, De ez egy ész helyett adott ezer szivet. .. Csillagok csillaga, valamennyi tied! (SzM/2 : 260), *~ odaadatik* 6 : 144, *~ét(, kezét) vkinek adja* Nem mondtam én neki, az én Iluskámnak, Hogy ne adja szivét soha senki másnak (JV/1 : 203) + 1 : 338; 3 : 244, 245 *~ét vki lábához rakja: (felsor)* egy igen öreg [úr] .. annyira megszeretett, hogy szivét és vagyonát, hintaját s mindenét, mit tőle kivántam, lábaimhoz raká (J/6 : 413), *vki ~ét bírja* 2 : 231, 308 *(ráértés)* Szegény legény vagyok, Nincs semmi vagyonom; Szivem sem az enyém, Rég bírja galambom. (856/3 : 235), *vki ~ét elviszi* Jó anyácskám, meglopának, Egy [huszár] . . . elvitte szívemet. (51/3 : 276) *vki ~ét megnyeri* 1 : 310; 2 : 264 *lábbal →tapodja* 6 : 289, *~ébe vesz vkit* 3 : 201 *~ével egyszerre →odaadja kezét* 6 : 240 — **c)** 'ellenszenv, gyűlölet': a sötét tribúnok is, kik .. gyűlölik hired, Mondják szivök dacára: „Hála, hogy Rómának illyen katonája van!" (Cor/4 : 256) + 4 : 311 — **d)** 'érzelmekkel színezett gondolatvilág, tudat v. emlékezet': Emlékim nincsenek nekem, Magad fogsz állani szivemben, Mint a szegény kunyhó falán a szent kép (Ap/3 : 151) + 1 : 101, 105, 252, 283; 2 : 161; 5 : 20; 6 : 71, 264, 310; *(birt szerk:) ~ álma* Lábam temetői keresztek alá hoz. Itt élek a szív ⟨sziv⟩ komoly álmainak (100/1 : 47, 384) *~ emlékei* v. *emlékkönyve* 3 : 173, 253; *(szókapcs:) (fejébe és) ~ébe (föl)ír←* v. *vés* v. *~én fölírva van vmi* 2 : 107; 3 : 127; 4 : 69; 5 : 79 *~ében elfeled vkit* v. *→eltemeti képét* 1 : 92, 241 *~ében →felejthetetlenné* v. *→örökké tesz vmit* 2 : 234; 7 : 34 *~ében* v. *~e →mélyében gondol vmit* 6 : 254, 277 *~én fekszik* v. *van vmi* Lobbantsd haragra őt .. S ha föl van ingerűlve .. akkor ő kimondja, Mi szívén van, s ott az van, a mi minket Nyakát szegnünk segít. (Cor/4 : 316) + 4 : 120, 132(2×)

~*én lesz*, ill. *függ* v. ~*ében van vki* →*képe* 1 : 282(2×); 4 : 221 — **e)** 'érzelmekből fakadó ösztönös sejtelem': ha a fatum könyvébe más volna írva, mint az én szivembe: szaporítani fogom azok számát, kik .. a hazának .. halálukkal becsületére váltak. (L 252/7 : 189) + 6 : 196, 350; *(szókapcs:)* ~*e mondja* v. *súgja* 1 : 351; 4 : 19, 113; 6 : 162 ~*ét (meg)kérdezi* 2 : 213; 6 : 162, 326 *szemével lát* — ~*ében* →*érez* 6 : 379 ~*ében meg van győződve* 6 : 305, 330

4. *(átv)* 'erkölcsi egyéniség': Mért is volna rajtad ékszer? úgy is Elhomályosítja azt szived. (348/1 : 305) Az első szerelem visszavezeti a szívet eredeti ártatlanságához (HKöt/4 : 14) + 3 : 231; 4 : 210; 6 : 76; *(párh:)* →*kéz* — *arc* — ~ 3 : 163 *elme* v. *ész* — ~ csak hogy már a te eszed is érik, csak hogy már a te szíved is nemesül (HKöt/4 : 63) + 2 : 327; 5: 28 *fej* — ~ Az emberiség fejin hány hajszál van? S hány gonoszság szivében? (458/2 : 33) ~ — *név* — *születés*← 3 : 59, 334 *zseb* — ~ [Szilaj Pista] várakozott jó módú vendégre, Kinek olly nagy teher lesz zsebében, Mint ő neki bátorság szivében. (SzP/2 : 59); *(szembeáll)* ön nejének arcán három angyal, de szivében háromszáz sátán lakik (Sz/4 : 9); *(jelzővel:)* *becsületes(*, →*igaz)* ~ 6 : 82, 318 *gyönge* ~ *Mig illyen emberek mételyezik a gyönge szíveket: ne várjatok üdvösséget (P 96/7 : 637) *jó* ~ *(— művelt← lélek)* 2 : 230; 4 : 106; 6 : 98, 416 *(→művelt* v. *tüzes* →*lélek —) nemes* ~ *(— éles elme)* 2 : 236; 4 : 58; 6 : 247 *rossz* ~ Jól ismerem az öreg Greenly Johnt .. ez embernek nincs rosz szíve (RH/6 : 111) + 6 : 81 *sötét* ~ csak fényes álarc Sok költő beszéde, Melly sötét szivének Foltjait takarja. (286/1 : 262) *szép* ~ 2 : 140 →*szilárd(*, *hajthatatlan)* ~ *(— elkészült lélek)* 6 : 282, 350; *(birt szerk:)* ~ *foltja* 1 : 262; 2 : 188 ~ *főerénye* 1 : 272 ~ *istene* 6 : 255 ~ *szégyene* 3 : 218(2×); *(szókavcs:)* ~*et mételyez* 7 : *637 *vki* ~*ébe* →*olt*² *vmit* 2 : 120; **Szh:** ~*e olyan jó, mint a falat* →*kenyér* 4 : 119 (szállóigévé vált kif) *szeresd a virágot és ne* →*féltsd* ~*edet* 2 : 164 | *(ráértés; szókapcs, jelzővel:)* *fiatal, könnyelmű,* →*akaratos* ~*et elfoglal vmi* 6 : 159 *jó* ~*e* →*megindul* 1 : 134 →*nemes, buzgó* ~*et bír* 6 : 24 — **a)** 'őszinte meggyőződés, lelkiismeret': Bányaszellem, sátán, kincs királya, Mit adsz értem? Mennyit adsz, ha szívemet te néked Eligérem? (611/2 : 190) + 4 : 257; 6 : 62, 145, 162, 280, 283, 305 (többszörös *ism)* [a bányaszellem] tudta .. Hogy szivem nem eladó. Nem, szivem nem eladó, e szívnek Nincsen ára (611/2 : 190); *(birt szerk:)* ~ *szava* remélem .. őszintén követended te is szived szavát. (L 27/7 : 23); *(szókapcs:)* ~*ét vétek* →*terheli* 6 : 257, *(őszinte* v. *teljes* v. *tiszta)* ~*(é)ből* 'őszintén, meggyőződéssel': Iparkodom teljes szivemből, oh hazám, Megvédeni téged (857/3 : 236) + 3 : 292; 4 : 176; 6 : 260, 264, 429 ~*éből gyűlöl* v. *utál* 5 : 5; 6 : 41, 291 *teljes* ~*éből hisz* 6 : 365, 371 *(teljes* v. *tiszta)* ~*(é)ből* →*kíván* v. →*óhajt* 2 : 233; 4 : 120, 134, 137, 283; 6 : 318; 7 : 126, 138, *637 *(ünnepélyesen és)* ~*éből* →*köszön vmit* 6 : 79, 201; 7 : 102 *(jóízűen s)* ~*éből* →*nevet* 1 : 17; 6 : 152 *(teljes)* ~*éből* →*örül* v. →*örvend* 4 : 90(2×); 6 : 423, 435 ~*éből sajnál* v. *szán* 1 : 180; 4 : 9, 111, 114, 120; 5 : 108; 6 : 110, 332, *(teljes)* ~*(é)ből* v. ~*e mélyéből* v. ~*ével (* →*meg)szeret (és gyűlöl)* 2 : 134; 6 : 81, 428 *(páros kif)* *Kiért ürítsem e pohárt ..? Érted, nemes férj, töltöm ezt, ki szív-, lélekből szeretsz (74/3 : 320) *(halm)* Szeretlek szivemmel, Szeretlek lelkemmel, Szeretlek ábrándos Őrült szerelemmel! (826/3 : 199) + 3 : 346, →*hazudik* — ~*ből szól* 2 : 85 ~*ére beszél vkinek* 'érzelmeire hatva meggyőzi': a püspök .. Ugy szivére beszélt a királynak, Hogy elméje javuláson forgott. (793/3 : 88) ~*ére köt vkinek vmit* 1 : 216; 3 : 140 ~*ére* →*hazugságot tesz* 4 : 313 — **b)** 'elhatározás, szándék': *(páros kif:)* ~, *akarat* 1 : 237 *(felsor:)* *lélek* — ~ — *kar*¹← 3 : 223 *(párh:)* *szem s* →*fül* — ~ 4 : 271; *(szókapcs:)* ~*e fordul* 'meggondolja magát': ha fordúl szíved, s elhatárzod magad, bűnödet megbánni .. kopogj fegyvereddel a pallón (RH/6 : 328) *(rég:)* ~*ében elvégzi* 'elhatározza': Elvégezém az én szivemben, hogy magamat adnám boritalra (137/1 : 79) — **c)** 'bátorság, elszántság': a hadseregek ragyogó színekbe öltöztetnek; ez által a sötét, gyilkoló tekintetet elrejtik, melly különben az emberek szivét visszadöbbentené. (RH/6 : 215); *(jelzővel:)* *elkeseredett* ~ 3 : 314 *erős* ~ 4 : 246; *(szókapcs:)* ~*ét (meg)erősíti* 1 : 276; 3 : 50; 6 : 45

5. *(átv)* '(vmilyen szívű, vhogyan érző) ember': Háború volt mindig éltem Legszebb gondolatja, Háború, hol vérét a szív Szabadságért ontja! (586/2 : 160) + 4 : 323; 6 : 62, 354, 374 *(ism)* Félre bú, te alvilági kínpad, A mellyen a szív martírkodik. .. Jer, jókedv, te hattyutollas párna, Mellyen a szív mennyről álmodik. (367/1 : 317); *(kép)* Derék fiúk, mint hagyogatnak el!. .. Eredjetek csak .. Hagyjátok itt a fát, ti levelek, A fát, e szívet, mellyen függtetek. (378/1 : 328); *(jelzővel:)* *atyai* ~ 4 : 203 *erős kar — bátor, de* →*fonák* ~ 6 : 268 *berozsdásodott* ~ 6 : 20 *bús* ~ 3 : 197 *buzgalmas* ~ Eudoxia .. átment a varázs megszünésének utján .. melly a buzgalmas szíveket a valóság kalvériájára vezeti. (KH/6 : 61) *fényes* ~ 2 : 140 *fiatal* ~ vidám májushó volt .. a fiatal szíveket jó kedvre s örömre hivá föl (RH/6 : 86) →*gyáva s önző* ~ 2 : 252 *gyöngéd* v. *szerető* ~ 1 : 138, 139, 349; 6 : 24, 69 *könyörületes* v. *részvevő* ~ 4 : 56, 146 *magasztos* v. *nemes* ~ 3 : 175; 5 : 71 *meleg* ~ 2 : 279 *női* ~ melly női szív nem bír a lovagi tulajdonnal, tüstént az elnyomott mellett fogni fegyvert?

(RH/6 : 144) *öreg* ~ Szent előttem minden fájdalom, Kettősen szent az öreg szivé (BI/2 : 319) *rideg,* →*embergyűlölő* ~ 5 : 46 *romlott* ~ 6 : 250 *tiszta* ~ láttam én csárdákban tisztább szíveket már, Mint kit naponként lát térdelni az oltár (397/1 : 344) + 3 : *319; (birt szraggal a személy körülírására:) Szentül hiszem, ha a világ Elfordul is szivemtül .. A te ajkadról akkor is még Reám csak áldás lebben el (405/1 : 352) + 2 : 46, 64, 150; 3 : 243(2×); 4 : 273, 354; 7 : 632 *(jelzővel;* jókívánság) *áldás* →*kedves* ~*ére!* 6 : 377 *(kedvesk szókapcs:)* →*csókolom a lelketeket és* ~*eteket* 7 : 217 *eszem a (*→*képmutató)* ~*ét* 1 : 207; 2 : 146 — **a)** 'szerető (szívű) ember': Nincs is ember, a ki olly két szívre lel, Melly egyezzen, mint egyez e két kebel. (58/1 : 11) + 3 : 251; 6 : 229 *(verscímben)* Három szív története (376/1 : 325) *(ism)* Nézd meg lelkem, mi van .. a csillagokon .. Vannak-e ott *szívek* és a szívek mélyén Lángol-e szerelem? (664/2 : 249); *(szókapcs:)* ~*et* ~*hez kapcsol* v. *két* ~*et* →*összekapcsol* 6 : 241; 7 : 23 — **b)** '(vmilyen szívű) ember holtteste, ill. lelke': *(jelzővel:) jéghideg* ~ Mivé lesz a föld? .. Én ugy hiszem, hogy meg fog fagyni végre, Megfagyasztják a jéghideg szivek, A mellyek benne s bele fekszenek. (464/2 : 36) *meghűlt* ~ 1 : 263 *megrepedt* ~ talán már ott volnék, hol a megrepedt szivek szép csendesen pihennek (HKöt/4 : 19) *nemes* ~ meglátogattam a szent sírt, mellyben a legnemesebb szívek egyike hamvad. (ÚL/5 : 69) *szerető* ~ 1 : 349; 3 : 233 *üldözött,* →*fájó* ~ 3 : 95; *(birt szerk:)* ~*(e) pora* 2 : 266; 3 : 95 ~ *sebe* 2 : 276, 393 | *(ráértés)* Oh, ha visszanyernők a haláltól A sziveket, mik előbb dobogtak (740/3 : 23)

6. *(átv:)* ~*em: (kedvesk megszól)* 'kedvesem, drágám': *(halm, refrén)* Isten veled, szép ifju hitvesem, Szivem, szerelmem, lelkem, életem! (817/3 : 190—1 [7×]) (értelmezőként:) Öregbiró lyánya, szivem, Mit kukucsálsz ollyan igen? (389/1 : 334) (szn értelmezőjeként:) Erzsi szivem, te vagy? isten hozott (Drt/4 : 216) + 1 : 182; *(birt szerk:) lelkem* ~*e* 'ua.' 3 : 158 — **a)** *(birt szerk, kedvesk megszól)* 'szeretett, kedves .. m': Szeress engem, szívem gyöngye (106/1 : 52) + 1 : 91(2×), 185, 338(2×), 418; 2 : 203; 3 : 159, 192; 4 : 175, 212 *(ism,* személyemlítésként is:) a pázsit fölött heverésző juhász Kukoricza Jancsi .. Ki pedig a vízben a ruhát tisztázza, Iluska az, Jancsi szivének gyöngyháza. „Szivemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája!" Kukoricza Jancsi igy szólott hozzája (JV/1 : 181)

7. *(átv)* 'központ': itt a haza szivében, a ministeriumnak csaknem szemeláttára aprittatta egy idegen zsoldos a magyart! (P 205/5 : 92) + 4 : 252 | *(ráértés; párh)* A rác fene eszi az ország lábát s maholnap a szivébe harap (P 223/5 : 113)

[szívaggalom] fn: **szivaggalom 1** | .. *lmával* 1

(vál, ford) 'szorongás': hasonoljatok meg tehát, hogy vége szakadjon. [—] Nincs ürügyem, felele Mornac, olly ember szivaggalmával [Herzensangst], kinek nem sok kell, hogy a zászlót kitűzze. (KH/6 : 29)

szivar fn **8** | -Ø b 1 | *-t* 3, *-okat* 1, *-omat* 1, *-át* 2

'dohánylevelekből sodort, henger alakú dohányzási cikk': egy szivart [cigaritto] kezdék ujjaim közt tekergetni (ÁB/6 : 440) A mióta szerelembe estem .. Tollam gyakran a porzóba mártom, A tintát meg porzónak veszem .. szájamba A szivar tüzes végét teszem (352/1 : 307) + 5 : 27; 6 : 19, 20, 441 *(verscímben)* Szerelem- és pipadal ⟨Aradi Vészlapok: Dal a szivarról⟩ (134/1 : 77, 387); *(szókapcs:)* ~*t meggyújt* Lehajoltam, hogy a szivart magam számára gyujtsam meg (ÁB/6 : 441) + 6 : 18

szivarbűz fn **1** | *-zel* 1

(rosszalló) 'szivarnak (ruhába beivódott) szaga': Egy szép reggel Touloseba értél, ügyetlenül, hebegőn .. tartományi jogtudós szaggal, iszonyú szivarbűzzel (KH/6 : 27)

szivárog tn ige **2** | -Ø 1; .. *rgott* 1

'(könny) vékonyan folydogál, csordogál': *szeméből* ~ Miért búslakodtok Jó magyar huszárok? Némelyik szeméből Könny miért szivárog? (795/3 : 92) — **a)** 'cseppenként gyűlik': *szemébe* ~ az öröm édes könyűje szivárgott [Lucy] szemébe (RH/6 : 264)

szivarozik tn ige **1** | *-zék* 1

'szivart szív': Elkisérem a hölgyeket .. Aztán fecseghetünk, menjen hát, s szivarozzék a Passage de l'operában (KH/6 : 16)

szivárvány fn **31** | -Ø 20 (b 1); *-od* t 1, *-a* 1; *-i* 1 | *-t* 4; *-ban* 1; *-ból* 1; *-ként* 1; *-án* 1

'ív alakú, színes fényjelenség az égbolton': már derül! szivárvány támad Amott a rákosi mezőn (180/1 : 112) a nap néha néha kipillanta, mig a csöppek hullának, s az erdő felett szivárvány feszült. (RH/6 : 120); *(hsl)* Zúg, süvölt .. Bennem a föllázadt fergeteg .. . De tűröm; tán egykor, mint szivárványt Látom majd viszonszerelmedet. (340/1 : 300) Dús lelked kincstára .. hét színbe játszik Szivárvány módjára (598/2 : 176) + 1 : 228; 2 : 74; 3 : 258; 6 : 5; *(met)* hol pohár és a pohárban bor van, Tarka jó-kedv születik meg ottan. Dalaim, mik illyenkor teremnek, Szivárványi mámoros lelkemnek. (501/2 : 67) *(met, párh)* [napkeleten] minden patak egy szivárvány, S híg gyémánt a tiszta levegő (490/2 : 47); *(kép)* te [múzsám] és menyasszonyom Testvérek vagytok ..

Együtt születtetek az égben .. S onnan le együtt szálltatok Szivárványból szőtt szárnyakon (630/2 : 211) + 3 : 15 *(kép, párh)* Harcolj .. föld, a téllel .. eljön a szép tavasz, S hoz virágokat kebledre, És szivárványt diadalmi Koszorúnak a fejedre! (747/3 : 32); *(jelzővel:) fényes ~: (met)* Jöszte, jókedv! fényes szivárványod Vond keresztül a nagy ég-iven (367/1 : 317) *százszínű ~: (met)* e lyányka, E fekete szem, Ez bánatom és örömem Százszínű szivárványa (431/2 : 24) *szép ~: (tőism, ism, párh)* szivárványos lett — talán az Ifju kedvétől — az ég. „Szép szivárvány!" szólt a vándor, „Mint életem, ollyan tarka .. Szép szivárvány, szép diadalív A verőfény tiszteletire .. Szép szivárvány, messze vagy te tőlem .." (BI/2 : 311—2) *tarka ~* 1 : 187; 3 : 7, *tündöklő ~* 1 : 277 *(hsl)* Kukoricza Jancsi .. megérkezett. Ollyan volt mellette az ékes királylyány, Mint felhő mellett a tündöklő szivárvány. (JV/1 : 198) *(met)* Mi a dicsőség?.. tündöklő szivárvány, A napnak könnyekben megtört sugára. (441/2 : 27); *(szókapcs:) ~ ragyog←* 1 : 187; 3 : 258 *~t →fon* 1 : 220(2×) — **a)** *(átv)* 'több színű jelenség': *(jelzővel:) égő ~:* (részleges *ism)* Fényes tavasz volt. A mezőn szivárvány, Égő szivárvány százezer virágbul (T/2 : 15) *szép földi ~* Vezess .. hazánk lobogója, Szép földi szivárvány. (838/3 : 314) — **b)** *(átv)* 'ív alakú jelenség': *(jelzővel:) fehér ~* Túl az éjnek fejér szivárványán, A tejúton túl röpűltem egykor (686/2 : 282) *fekete ~: (párh)* Sötétkék csillag volt az ő szeme, És szemöldöke fekete szivárvány (T/2 : 16)

[szivárványbetű] fn: **szivárvány-betű 1** | *-kkel* 1

(tsz) 'a szivárvány színeiben tündöklő betűk': Elvégre értem egy magas kerítést, A mellynek gyémánt kapujára Ez volt fölírva szivárvány-betűkkel: „A szerelem országa." (685/2 : 280)

szivárványdarab fn **3** | **szivárványdarab 2, szivárványdarab 1**: *-Ø* 1 | *-ot* 2

1. 'a szivárvány félkörívének egy darabja': E pillanatban érinté a nap a látkör szélét .. a terhes, fekete felhők a keleti részen tüzes fénybe borúltak .. kivevén, hogy egy szivárványdarab mutatkozék, s a remény, világ és béke zászlaját tüzé föl a csata, pusztulás és kétségbeesésnek közepette. (RH/6 : 230)

2. '(mesében) sokszínű szövetnek képzelt szivárvány egy darabja': *(párh)* Hozz nekem az égből szivárványdarabot, Menyasszonyi ruhát majd abból varratok; Hozz nekem rózsákat a hajnal kertébül Koszorúnak főmre nászi ékességül; Végső kívánságom a göncölszekere, Ezen űljek, hogyha megyünk esketőre. (SzÁ/1 : 337) + uo.

[szivárványfény] fn: **szivárvány-fény 1** | *-ben* 1

'szivárványra emlékeztető fényjelenség': A látkörön .. tündöklő félgolyó jelent meg, mellynek tüzes világa a zenith sötétségével szivárvány-fényben olvadt össze. (P 41/6 : 392)

szivárványos mn **1**

'olyan (ég), amelyen szivárvány látható': *(tőism:) ~ — szivárvány←* 2 : 311

szívbeli mn **1**

(vál) 'szívből fakadó': Segítséget vinni A bántott magyarnak .. Ez a jó huszárok Szívbeli szándoka (795/3 : 92—3)

szívbül-ömlő mn **1**

szívből ömlő 'ua.': [nádsípom] a millyen gyönge, Olly szívbül-ömlő tiszta hangot ad. (187/1 : 117)

szívdobbanás fn **1**

'annak története, hogy a szív dobban': *(megszem)* Beteg, haldoklik az esztendő .. már csak nehány halk Szívdobbanás van hátra (724/2 : 347—8)

szívdobogás fn **1** | *-a* 1

'annak története, hogy a szív (megindultságtól erősebben) dobog': [Kölcsey] Halmánál nincs kőszobor, még csak fejfa sincs .. de nincs is rá szükség, mert az oda lépő vándornak szívdobogása megmondja, ki van ott eltemetve. (ÚL/5 : 69)

szívdöbbentő mn **1**

(vál) 'döbbenetes': *(páros kif:) ~ s →hajmeresztő* 5 : 59

[szívecske] fn: **szivecske 3** | *-d* 1, *-je* 1 | *-knek* 1 — *(kedvesk)*

1. 'kedves fiatal nő szíve': Ifjú szivecskéd legelőször játsza A szerelemnek szép játékait. (315/1 : 280) + 5 : 24

2. *(átv;* tsz) 'szerelmeskedő fiatalok': „Mit se félj, mit se félj; még elég világos van a kedves kis szivecskéknek [liebe kleine Seelen]." „Nem; ugy akarom," felelt vezére hangosan. „Nos, vidám cselédim s szép lyánykáim, oszoljatok .. " (RH/6 : 136)

[szívéjjel] fn: **szív-éjjel 1** | *-en* 1

(vál: kép) 'érzelemvilág reménytelensége': ne tudd, leányka, e levert Szív-éjjelen hogy csillagom való! (11/3 : 247)

szível ts ige **6** | **szível 1, szivel 5**: *-em* 1; *-t* 1 || *-hetem* 3; *-hetett* 1

(tagadó szerk-ben) 'szeret, kedvel': (személyt:) Sári elutasitotta [a kérőt], ezt mondván: .. Tudom jól, hogy soha csak nem is szivelhetett kend engem. (FL/4 : 130) Im,

itt a néptribúnok .. Nem szívelem, Mert olly tekintéllyel diszelgenek, mit Nem tűrhet a nemesség. (Cor/4 : 291) *(lefokozás:) nem szereti — nem ~heti — utálja — undorodik←tőle* 5 : 59 | (táplálékot; *kép)* [a tanító orra] ollyan Különös pránta volt, Hogy nem szivelt egyebet, mint Pincei harmatot. (737/3 : 20) | (történést:) Bort belé [= a kancsóba]! mert nem szivelhetem, ha Puszta szájjal ásitoz reám (63/1 : 16) + 1 : 266

szíverősítő mn és fn **2**

I. mn **1**

'a szív működését elősegítő': ~ *ital: (átv, biz)* 'szeszes ital': Ebéd alatt erősen szítam A szíverősítő italt (308/1 : 276)

II. fn **1**

'szíverősítő ital': *(szój)* a szíverősítő ugy Megerősíté szivemet, Hogy az erőből aztán Lábamban nem [maradt] (308/1 : 276)

szíves mn **121** | **46**; **szíves** 16, **szives** 30: *-Ø* 41, *-ek* 3 || *-ebb* 2

1. 'barátságos, nyájas, jóindulatú': *(halm:) nyájas, ~, atyai←* 7 : 217 | (érzelemről, megnyilatkozásról:) Homlokodra teszem a fényes koronát .. A király szavai ím ezek valának .. János vitéz pedig e szíves ⟨szives⟩ beszédet Alázatos hangon .. köszöné meg (JV/1 : 200, 398) + 6 : 26, 236, 422 *(párh)* Eleonora .. szives, de elmélkedő mosollyal tekinte le rá (RH/6 : 240); *(szókapcs:) ~ fogadtatás* [Marci] a táncosok közé vegyült. Ott sem részesült szivesebb fogadtatásban (FL/4 : 128) ~ *indulat* Az irántam szives indúlattal viseltető uraknak Kunsz.miklosón (L 102/7 : 34) ~ *kínálás* az én szokásom: meg nem vetni a szíves kinálást (HKöt/4 : 47) ~ *tett* 'szívesség': Irántami szives tettei .. bátorítanak föl, a Tekintetes Urnál egy alázatos kérelemmel alkalmatlankodni. (L 32/7 : 25—6) | (levélzáradékban) ~ *indulatába←* v. *(baráti) emlékezetébe →ajánlva magamat* 7 : 21, 25, 29, 56 — **a)** 'ilyen személytől eredő, őszinte szívből fakadó (érzelem, megnyilatkozás)': ~ *részvét←* 6 : 428; *(udv:) ~ jóakarat: (gúny)* „.. Nézd, ott állanak az ágyu-oroszlánok, Mellyek tüzet hánynak s halált bőgnek rátok." Mária mosolygott, s szólni ekkép kezdett: „Köszönöm vezéred szíves jó 'karatját, Hogy a fenyegető bajra figyelmeztet .. " (SzM/2 : 258—9) ~ *köszönet* A küldött holmiért fogadja szives köszönetemet. (L 79/7 : 33) + 7 : 167 ~ *üdvözlet←* 5 : 124

2. 'készséges, szolgálatkész': Kérelemszavára a szíves menyecske Jánost Iluskája sírjához vezette (JV/1 : 208) vendégid jövének; Remélem, szíves házigazda léssz (S/2 : 71) *(páros kif:) ~ és →tiszteletteljes* 6 : 12 | (cselekvésről:) nem lesz többé hugomnak szüksége szíves ótalmadra. (RH/6 : 171) — **a)** 'vmely cselekvést örömmel végző' ld. **szívesen**

3. *(udv;* annak kif., hogy vmely cselekvés v. magatartás a megszólított személy tetszésétől függ; *szókapcs:) volt,* ill. *→lesz (olyan)* ~ 7 : 145; (fn in-vel:) Ha válasza nem lesz tagadó, szives lesz Ön azt nekem irásban elküldeni (L 287/7 : 211) + 5 : 24; 6 : 36, 396, 400 *(gúny)* A fentisztelt társulat kiadván „Tavasz" cimű zsebkönyvét, szives volt egykori iskolai gyakorlatimat saját nevem alatt oda iktatni (P 72/5 : 11) + 5 : 14 *(megszem)* [az alkalmi beszédek] mákonynak .. használhatók .. nekem legalább már voltak szívesek ezen szolgálatot tenni (P 14/5 : 5); *légy,* ill. *legyen* ~ (kérés kif.; fn in-vel:) legyetek szívesek ma délután henyélni a kedvemért. (Cor/4 : 243) + 6 : 171, 400; 7 : 26, 27, 33(2×), 55, 153, 175, 197, 217; ~ *engedelménél←fogva* 7 : 24

szívesen hat 75 | **szívesen** 46, **szivesen** 29; *-en* 68 || *-ebben* 5 || *leg- -ebben* 2

1. Marci .. Ha szegény utas jött, ezt monta szívesen: „Nesze az erszényem, s áldjon meg az isten!" (604/2 : 184) + 4 : 287 *(párh)* Az agg tanácsos mind ezt olly barátságosan, olly szivesen mondá, hogy .. nem tudtam, mit gondoljak a dolog felől. (NI/6 : 435); *(szókapcs:) ~en(, nyájasan) fogad vkit, vmit* a tanácsos legszivesebben, legnyájasabban fogadott (NI/6 : 434) + 5 : 126 — **a)** sok ifju találkozék kedvesével .. a szeretők fája alatt, s szivesen csókolá meg őt. (RH/6 : 86) + 6 : 93, 425; *(szókapcs:) ~en lát vkit* 'vendégszeretően, szeretettel fogadja': nem mondom, hogy néha meg nem látogatlak. — S szükség-e mondanom, hogy mindenkor szívesen látom önt? (HKöt/4 : 88) + 4 : 151; 6 : 249; 7 : 151 *(gúny)* ti elcsapott királyok .. Jertek mi hozzánk, A jó magyar nép szívesen lát (761/3 : 47) | *(udv:) ~en kér vkit* 7 : *503 ~en üdvözöl vkit* uram, szivesen üdvezellek, s örvendek társaságodon. (Cor/4 : 331) — **2.** Szívesen veszem a halált is kezedből. (SzM/2 : 261) + 1 : 10; 3 : 50, 103; 4 : 9, 127; 5 : 18; 6 : 200; 7 : 41 (+12) | (állítmány nélkül, köszönetre adott *udv* válaszként; *ism)* Vegye ön köszönetemet, legforróbb köszönetemet nemeslelküségeért. Köszönöm.. . — Szívesen, szívesen, édes öcsém! (HKöt/4 : 91—2) *~en, ~en, →máskor is* 4 : 158 — **a)** Tompa Miska .. holmi jöttment emberekkel szivesebben mulat, mint a maga szőrű emberekkel. (L 200/7 : 139) + 4 : 138; 6 : 79, 364; 7 : 49; *(nyomósítva:) nagy ~en* Ebédre hítak. Elfogadtam A meghivást nagy szivesen (308/1 : 275); *(szókapcs:) ~en fogad vkit, vmit* 1 : 151; 4 : 125; 7 : *510 (párh)* jött volna akárki, Nem fogadnál senkit nálam szívesebben, S nem fognád forróbban karjaidba zárni. (633/2 : 213) *~en lát vkit* v. *vmit* 'örömmel fogadja': Coriolanust száműzték? .. E hírrel szívesen látnak, Nicanor. (Cor/4 : 330) + 1 : 254; 4 : 138; 5 : 101 *~en vesz vmit* 'ua.': Szívesen

vettem mind a pénzt mind pedig a te-t. (L 141/7 : 55) + 4 : 282; 5 : 11; 7 : 109, 166, *509, *513 || (állítmány nélkül:) azt akarja, hogy holnap ismét megeresszem genyedtséges vérét. Szívesen. (HKöt/4 : 73) + 6 : 22 || (kérésre, felszólításra válaszként:) nem kisérnél el? — Dehogy nem, szivesen elkisérem (FL/4 : 137) + 5 : 51 | (állítmány nélkül:) [Borics:] Légy vendégem. [Saul:] Miért ne? szívesen. (TH/4 : 148) + 4 : 28, 47, 84, 146, 161, 274; 6 : 194, 406, 438

vö. **[szíves-meleg]**

[szíveskedik] tn ige: **sziveskedik 5** | *-nék* 3 | *-jék* 2

(vál, udv) '(lenne, ill. legyen) szíves (3.)': (fn in-vel:) Uraim, ki sziveskednék megmondani, merre visz az út Sámson úr várához? (TH/4 : 160) Nádosi ezredes úrhoz írt levelemben fölkértem őt, hogy számomra .. szabadságot .. kieszközölni sziveskedjék. (L 246/7 : 178) + 5 : 10, 224; 7 : 26

[szíves-meleg] mn

(vál) 'barátságos, gyengéd'

[szíves-melegen] hat: **szivesmelegen 1** — *(párh)* Ez az úrfi olly sok szépet mondott, Olly nyájasan, olly szivesmelegen (SzP/2 : 57)

szívesség fn **30** | **szívesség 7, szivesség 23**: *-Ø* 2; *-ed* 1, *-e* 3 | *-et* 4, *-eket* 2, *-edet* 1, *-ét* 6, *-teket* 1; *-ből* 1; *-edért* 1, *-ért* 1; *-[nél]* 1; *-re* 1; *-gel* 2, *-ével* 2, *-tekkel* 1

1. 'nyájasság, szívélyesség': *(páros kif)* Nagybátyám azonnal megjelent, s nagy szivességgel és örömmel fogada. (NI/6 : 422) *(megszem)* Ollyszerű mosollyal, Melly szívességet tetetett .. [a has] gúnyosan felelt az Elégületlenekhez (Cor/4 : 231)

2. '(viszonzást nem váró) szíves jóindulat, segítő szolgálatkészség': Néhány szükséges tárggyal őt [= Hugót] Edvárd szolgáinak egyike szivességből látta el (RH/6 : 235) *(hármas kif)* Irod, hogy közöljük egymással ujabb elme-szüleményeinket. Ezt én a legnagyobb szivességgel, készséggel és örömmel teszem. (L 19/7 : 14) *(párh)* Hogy vagy, vezér? [Aufidius:] Csak úgy, mint Kit megmérgez saját jótéteménye, S kit szívessége öl meg. (Cor/4 : 371); *(jelzővel, páros kif:) iránta mutatott ~, →leereszkedés* 7 : 24 *irántami ~ vagy barátság: (szembeáll)* e megbélyegzett emberrel senki .. egy sorban ne üljön, nem az én irántami szivesség vagy barátságnál, hanem azon tiszteletnél fogva, mellyel e testület magának tartozik. (P 217/5 : 111); *(szókapcs:) ~et (és →őszinteséget) mutat (vki iránt)* sohasem fog eszközöd hibázni, azok iránt, kik téged szolgálnak szivességet mutatni. (RH/6 : 288) + 6 : 18 *köszöni vkinek (hozzá való) ~ét* Köszönöm a hozzám való szivességét kendnek, édes bátya (N/4 : 107) + 6 : 271 *→megköszöni ~ét iránta* 4 : 103 *→megfizet vkinek ~éért* 4 : 177 *(→vissza)él vkinek a ~ével* Barátim, megengedjetek, hogy szívességtekkel nem élhetek .. Isten veletek. (TH/4 : 162) + 4 : 46; 6 : 12 — **a)** 'ebből fakadó cselekedet v. magatartás': Midőn elkészült [a szivar], átadtam azt Antalnak, tudva, hogy előtte rendesen kedves az illy szivesség. (ÁB/6 : 440) Jancsi .. valld meg, hogy te voltál jótevőnk? .. Tudom, magad szűkölködtél szivességed mellett (HKöt/4 : 59); *(szókapcs:) (meg)köszöni vkinek ~ét* v. *köszönetet mond ~éért* Valóban életemet mentette meg ön, édes úr, és én köszönöm önnek szivességét (Drt/4 : 212) + 4 : 46, 137; 6 : 204 *→lerója* v. *visszafizeti vki ~ét* 4 : 137; 6 : 271 *~et megtesz* Ide mellékelt lemondásomat add be a hadügyminiszteriumnak .. Eredj el Szentpáli térparancsnokhoz, s kérd meg őt .. nevemben, hogy lovamat adja el árverés utján .. tedd meg ezeket a szivességeket, édes barátom (L 284/7 : 210) *~et tesz vkivel* A szomszéd .. egy emberséges öreg ember volt .. egyszer-másszor holmi aprólékos szivességeket is tettem vele (N/4 : 104) + 6 : 292 | *(gúny)* mit akarsz végezni? — .. téged kitörölni az élők sorából! — Milly szivesség! le vagyok kötelezve. (HKöt/4 : 25); *(szókapcs:) ~et megtesz* Most már az ördög elvihet, fiam .. Jer, azt a szivességet megteszem, Hogy kikisérlek a kapun. (Ap/3 : 124) *→visszafizeti vki ~ét* 4 : 326 *~re kér vkit* arra a szivességre kérlek, ne kiabálj itt ollyan veszettül (Drt/4 : 219)

[szívetszaggató] mn

szívet szaggató 'ua.'

szívetszaggatólag hat **1** — Nagy ég, a pompás kert mivé lett! Még mostan is mosolyg, mosolyg, De szívetszaggatólag, Mint a megőrült szép leány. (637/2 : 217)

szívfaló mn **1**

(ford; gúny) 'szerelmi sikereket arató, hódító (férfi)': Az afrikai vadász drágalátos ember .. millyen szívfaló [Herzensfresser], ha hihetnénk neki! (KH/6 : 26)

[szívgyógyító] mn: **szívgyógyitó 1**

(vál) 'az érzelmek számára jóleső, vigasztaló': *(poláris kif)* ti elkésett dalnokok, Hallgassatok! .. Bár lenne olly szívszaggató S egyszersmind olly szívgyógyitó, Mint csalogányé, szavatok. (513/2 : 91)

szívjóság fn **2** | **szívjóság 1, szivjóság 1**: *-a* b 1 | *-ot* 1

(vál) 'jószívűség': *(felsor:) ~ — →szilárdság — határozottság* 6 : 97 *(párh)* fia .. [az apa] büszkeségét teljes erejében birá, szívjósága, s gyengédsége szeliditő befolyása nélkül (RH/6 : 96)

[szívkeményítő] mn: **szívkeményitő 1**
(ford) 'érzelmi ridegséget, fásultságot okozó': Komor vagy, és sok szívkeményitő [Heart-hardening] Látványod volt (Cor/4 : 324)

[szívképzés] fn: **szivképzés 1** | *-t* 1
(vál) 'erkölcsnemesítés': *azon becsületes uri ember ki a leányokat tanitja [Eperjesen] .. igy kezdi a szivképzést .. én .. egész Európát beutaztam, de sehol sem találtam olly ostoba népet mint a magyar! (P 96/7 : 636—7)

[szívközép] fn: **szivközép 1**
(vál) 'a szív közepe mint a szeretet központja': *(tőism)* Kiskunsági Szentmiklósnak Ifju népe! Benyitottál a szivemnek Közepébe; Hejh, pedig e szivközép, ez Szentek szente. (324/1 : 287)

szívnemesítő mn 1
(vál) 'erkölcsnemesítő': *(páros kif, gúny)* Az itteni [= mezőtúri] lóvásárok alkalmakor .. nagyszerű betyár-verekedések is szoktak esni .. Kik az efféle szívnemesítő és kedvderítő spectaculumokban gyönyörködnek .. ennél jobb helyre nem is mehetnek. (ÚL/5 : 57)

szívogat ts ige **1** | *-ja* 1
'huzamosan, többször pröbálkozással szív': *(tőism)* [a csecsemő] Rekedt nyögéssel szija, szívogatja Anyjának száraz emlejét, S hiába szija. (Ap/3 : 108)

szívpár fn **1**
(átv, vál) 'szerelmespár': Egy boldog szerelmü szívpár [ein glücklich liebend Paar] Kis kunyhóban is megfér. (41/3 : 266)

szívreható mn **2**
'az érzelmekre erősen ható': *(tréf)* a kisbírói tekintély Tudtokra .. adta Szívreható mogyorófa-beszéddel, Hogy már haza menni tanácsos. (HK/1 : 126) + 7 : 106

szívrepesztő mn **1**
(túlz) 'nagy szívfájdalommal járó': Nem ért engem a világ! .. Hogy dalolhat az jelenleg Szívrepesztő bánatot, Ki elébb egy pillanattal Úgy örült, ugy vígadott? (555/2 : 124)

szívszaggató mn **5** | **szívszaggató 4, szivszaggató 1**: *-Ø* 4 || *leg- -bb* 1
(túlz) 'nagy szívfájdalommal járó': milly kitörő sohajok, zokogás, szívszaggató kétségbeesés, midőn elutazásomat hallá. (KH/6 : 23) — **a)** 'ilyen érzelmet okozó': Rejtsétek a szobát Hiven, o kárpitok! Szivszaggató, miket Az ifju látni fog. (52/3 : 278) *(páros kif:)* ~, *elkeserítő←* 5 : 66 *(poláris kif:)* ~ — *szívgyógyító←* 2 : 91 — **b)** 'ilyen érzelmet kifejező': [a férfi] olly szívszaggató Hangon, hogy a hideg falak Utána jajdulának, Ekkép kiálta föl: „Megállj. . . megállj!" (Ap/3 : 166)
vö. **[szívetszaggató]**

szívszakadva hsz **3**
1. 'nagy szívfájdalommal': *(páros kif:) →búsulva,* ~ 3 : 197 (2×)
2. 'szorongó izgalommal': *(tréf)* inkább te haragugyál rám, mint más .. Villámló mennydörgő válaszodat szívszakadva várom (L 219/7 : 158)

szívtelen mn **8** | **7**
'kemény, rideg érzelemvilágú': E szívtelen kölyökkel vívsz? (RJ/4 : 386) *(túlz)* [Mornac] hugomat fogja elvenni, hogy e szivtelen hölgy boszuságból vesszen el, ha nem képes meghalni szerelemből. (KH/6 : 46) *(páros kif)* Szent magány! hegyláncaid tetőin Át, nem látnak ők, Szivtelen, rémarcu üldözőim. . . A hitelezők. (140/1 : 82); *(halm:) →megromlott, bűnös, kegyetlen,* ~ 6 : 163 *→önző, kicsapongó,* ~ 6 : 297 — **a)** 'ilyen személyre jellemző': [a fiatalember igyekezett] ajkain szívtelen szeretetreméltóság mosolyát fenntarthatni (KH/6 : 7) [Rikárd] szívtelen hiúságában azért jött, hogy egy órai élvért mások békességét feldúlja. (RH/6 : 82)
[szívtelenül] hat: **szívtelenűl** 1 — **apám** . . Szívtelenűl férjhez menni készt (BI/2 : 323)

szívtisztaság fn **1** | *-Ø* b 1
(vál) 'erkölcsi tisztaság': *(hármas kif)* född be magad tetőtől talpig a becsület, igazság, szívtisztaság hármas acéljával (RH/6 : 305)

[szívű] mn: **szivű 3, szivü 1** | *-Ø* 3, *-ek* 1 — (jelzővel)
'olyan (személy), akinek vmilyen szíve (4.), vmilyen erkölcsi egyénisége van': *becsületes* ~ vadászaink közt becsületes szivűek vannak. (RH/6 : 142) *jó* ~ ld. **jószívű,** *→nemes* ~ 4 : 179 *tiszta, →ártatlan* ~ 7 : *113 — **a)** 'vmilyen kedélyű': *könnyű* ~ 'vidám, jókedélyű': A menet elején három könnyü szivű [leichtherzige] fiatal nőszemély lovagolt (RH/6 : 113)

[szívütés] fn: **szív-ütés 1** | *-em* 1
'szívdobbanás': Minden szív-ütésem egy imádság A világ boldogságáért. (500/2 : 66)

[szívvér] fn: **szivvér 1** | *-ébe* 1
(vál, ford) 'vki szíve vére': Bárhol lelném is őt [= Marciust] .. Szilaj kezem ⟨szivvérébe⟩ szivébe mártanám! (Cor/4 : 260, 415)

[szívverés] fn: **szivverés 1** | *-em* 1
'a szív működése, lüktetése; *(átv)* életfeltétel': *(párh)* most a szerelem én nékem Lélekzetem, szivverésem. (727/3 : 9)

Sz. J. fn 1
(névröv) 'Szendrey Júlia': *(verscímben)* Sz. J. kiasasszony emlékkönyvébe (531/2 : 104)

Sz. K. fn 1 | -Ø b 1
(névröv; ismeretlen:) *Nem közölhetők .. Sz. K. vidéki titkos hirei, mint mellyek a női szemérmet fölötte sértenék (P 45/7 : 503)

Szklabinyavára tulfn 1
Szklabinya vára 'Szklabinya felvidéki község (Sklabiňa, Csehszlovákia) melletti vár(rom)': Szklabinyavára Turóc megyében. (P 6/5 : 158)

Sz. L. fn 1 | -Ø b 1
(névröv) 'vlsz. Szelestey László': *Sz. L. epigramjai nagyon is politicai lényegüek lévén, divatlapban nem közölhetők. (P 51/7 : 505)
vö. Sz.

Szluha tulfn 3 | -Ø 3 (b 1)
(csn; önállóan) ' ~ Imre, a jász és a két kun kerület nádori főkapitánya (1786—1873)': Gondoljatok csak vissza arra a Szluha kapitányra, hogy süvegeltétek, hogy csúsztatok-másztatok előtte. (P 206/5 : 97) Szabadszálláson .. kikiáltották követnek a pap fiát, egy gőgös buta embert, ki azon felül Szluha teremtménye (P 207/5 : 107) *(gúny* **Szh-***szerű)* hallgattam, mint Szluha az országgyülésen. (ÚL/5 : 46)

szó fn 797 | -Ø 113 (b 4), *szók* 7 (b 1) ~ *szavak* 61 (b 3); *szóm* 8 (t 2) ~ *szavam* 8 (t 5), *szavad* 6 (t 1, b 1), *szava* 25 (b 1), *szavunk* 1, *szótok* 1 ~ *szavatok* 2 (b 1), *szavok* 2; *szavaim* 2, *szavaid* 4 (t 2), *szavai* 30, *szavaink* 1, *szavaitok* b 1 | *szót* 171, *szókat* 17 ~ *szavakat* 42, *szavamat* 12, *szavadat* 9, *szavát* 24, *szavatokat* 1, *szavaimat* 4, *szavaidat* 1, *szavait* 23; *szóba* 6, *szavakba* 3, *szómba* 1 ~ *szavamba* 1, *szavába* 7, *szavokba* 1, *szavaiba* 1; *szóban* 5, *szavakban* 1, *szavamban* 1, *szavadban* 1, *szavában* 2, *szavaiban* 1, *szavainkban* 1; *szavakból* 1, *szavából* 2, *szavatokból* 1, *szavaiból* 1; *szóért* 2, *szavadért* 3; *szóhoz* 6; *szón* 1; *szónak* 7 (b 6), *szavaknak* 2 (b 1), *szavamnak* 7, *szavadnak* 4 (b 1), *szavának* 6 (b 1), *szavaidnak* 1, *szavainak* 2; *szónál* 7, *szavaknál* 11, *szavainál* 1; *szóra* 15, *szókra* 5 ~ *szavakra* 3, *szavamra* 6, *szavadra* 3, *szavára* 13 ~ *szava[ra]* 1, *szavaimra* 4, *szavaidra* 2, *szavaira* 1; *szóról* 3 ~ *szórul* 1; *szótól* 1; *szóvá* 1; *szóval* 37, *szókkal* 3, *szavakkal* 19, *szavával* 4, *szavaimmal* 1 || *szaváét* 1
1. 'meghatározott hangalakú és jelentésű nyelvi egység, a beszéd eleme': a jelenkor gyermekének E szó „barát" csak gúnyolás. (405/1 : 351) Én sem hajtok fejet minden Szó után (668/2 : 253) + 4 : 22, 25, 38, 65; 7 : *635 *(tőism)* a mit a vadász úrfi szólott, Minden szóra kapott egy jó tronfot (SzP/2 : 57); *(párh:)* ~ — *lépte* 2 : 75 *mozdulat* — ~ 6 : 302; *(szembeáll:) dolog* — ~ 6 : 313; *(jelzővel:) aljas* ~ 6 : 443 *hangos* ~ 3 : 70 *új (magyar)* ~ Hogy' nevezzem ezt az eljárást? erre egy uj szót kellene feltalálni (P 207/5 : 105) + 7 : *513, *(→puszta) üres* ~ 1 : 273 *(párh)* az emberiség, szabadság, Ez mind üres szó, puszta ábránd (Ap/3 : 168), (idézetjelzővel:) [Béla:] Te, bolond! .. [Sülülü:] A bolond szó Hercules csizmája, mellyet akármellyikünk fölhúzhat. (TH/4 : 174) + 5 : 141; 6 : 52, 118, 376, 379; *(szókapcs:)* ~ *jelent vmit* Szerencsétlenség? én nem tudom, mit jelent e szó (HKöt/4 : 54) + 6 : 145 *a* ~ *betű←* *szerinti* v. *→mostani* v. *→legszentebb* v. *→legszorosabb értelmében* 5 : 56, 58, 133; 6 : 105 ~*t (ki)ejt* v. *kiszalaszt* Hősünk .. e szót ejtette ki: „Megvan!" (HK/1 : 123) + 6 : 407, 441 ~*t hall* mellettem e szót hallom „szemtelen". (P 207/5 : 101) + 5 : 19; 6 : 77, 443 ~*t (→mindennapi értelmében) használ* És kivel kötözködött megint? kérdé János. — Ejh, e szót ne használja, felelt fiam .. Én senkivel sem szoktam kötözködni. (HKöt/4 : 73) + 6 : 118; 7 : 47 ~*t meghallgat* 6 : 443 *(ki)mond* v. *súg* képtelen voltam kimondani e szót: férjeddel. (HKöt/4 : 32) + 4 : 357; 6 : 17, 36, 155, ~*t →ajkára vesz* 3 : 153 *→közönséges értelmében vesz* 6 : 447, ~*ról* ~*ra* 1. 'a szöveg megváltoztatása nélkül': E leveleket következő feltételek alatt adom oda: .. ha szóról szóra kiadod. (L 162/7 : 73) + 7 : 117; 2. 'pontos fordításban': *(tréf)* Homo proponit, Deus disponit, a mi szóról szóra ennyit tesz; az ész proponál, a szív disponál (ÚL/5 : 55); 3. *(átv)* 'pontosan ugyanúgy': Én szórul szóra érzem azt, a mit te (Ap/3 : 137), *szavakkal kifejezi magát: (szembeáll)* Nyugodt lelkiállapotban bizonyosan más szavakkal fejeztem volna ki magamat, de az értelme végre is csak ez lett volna. (P 223/5 : 113); **Sz:** ~ ~ 'nincs nagy különbség a szavak tartalma között': Eh, hagyjuk el azt a szőrszálhasogatást! tudod, nem értek a szavak megválogatásához. Szó szó. (Drt/4 : 216) *→egy*[1] ~ *mint száz* 4 : 72, 245, 337; 6 : 400 *száz* ~*nak is →egy*[1] *a vége* 1 : 288; 7 : 59 | (írott alakban; *párh)* Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom .. a francia forradalmak története .. Minden szavát, minden betüjét szivembe véstem (P 201/5 : 79); (idézetjelzővel:) a „lapomban" szó hibásan csúszván be, e helyett olv. „e lapban". (P 82/7 : 501) + 6 : 185; *(szókapcs:)* ~*t ír* csak két szót írok: apa vagyok (L 251/7 : 185) *nevet* [→név] — ~*t elolvas* 6 : 94 || (tagadó szerk:) Hallgassatok, egy szótok sem igaz. (652/2 : 236) + 4 : 114, 120; 6 : 28, 101, 115, 211, 232, 234, 251, 294;

7 : 67; *(párh, lefokozás:) egy ~ — egy →tekintet sem* 6 : 365 *egy →tény — egy ~ sem* 5 : 104; *(jelzővel:) egy gonosz* v. *szemrehányó ~ sem* egy gonosz szó sem mondatott, mit árulónak lehetett volna nevezni. (RH/6 : 270) + 6 : 350 *egy →igaz* v. *őszinte ~ sem* 6 : 251; 7 : 167; *(szókapcs:) egy ~ kevés←, de annyi sem* 2 : 324 *egy ~t sel* nem szükség őt megcáfolnod, egy szót se e rágalmazóhoz! (HKöt/4 : 23) *~t se (róla) többé!* 4 : 227; 6 : 351 *egy →rossz ~t sem ért* 7 : *636 *(egy) ~t se(m) szól* v. *nem szól egy ~t is* v. *anélkül, hogy egy ~t szólna* az egész uton egy szót sem szól (ÚL/5 : 61) + 4 : 14; 5 : 96; 6 : 18, 48, 157, 287, 350, 400 (+ 8) *egy ~val sem mond* Nem azt mondtam, hogy vályogot hordj az esztrengához, he? — Azt biz egy szóval sem mondta az urfi (N/4 : 103) — **a)** (jelzőként) 'szónyi': csak néhány szó mondandóm van. (KH/6 : 53) — **b)** 'megfelelő kifejezés': *(párh:) nyelv — ~* 3 : 277; *(jelzővel:) nagy ~* Álmodd meg azt a nagy szót .. A melly kifejezze majd: Millyen forrón érzek! (521/2 : 98) *hozzá →nem-méltatlan ~* 3 : 311 *válogatatlan szavak* 5 : 92; *(szókapcs:) nincs ~(, nincs →fogalom vmire)* v. *nincs(enek) szava(i)* nincs szó, a mi kifejezzen egy olly lényt, melly az angyaloknál .. szebb (HKöt/4 : 71) + 1 : 99; 3 : 220; 4 : 275; 6 : 147, 297 *minden ~ kevés← vmire* 1 : 296 *~ nem is felel meg* [→megfelel] *vminek* 1 : 393 *szavak megválasztása* v. *megválogatása* 4 : 73, 216 *a ~t keresi* 2 : 322; 4 : 122 *a szavakat megválogatja* 5 : 102 (3×) *~(ka)t talál* Hugónak nem volt könnyü, szavakat találni, hogy [Lucy] jötteért háláját .. fejezze ki. (RH/6 : 242) + 3 : 311; 6 : 36 *egy ~val* szigoru erkölcsü ember valék, a mi egy szóval annyi, mint republicanus (P 201/5 : 86) *más szavakkal* 4 : 262 — **c)** 'nyelvi kifejezés a vele jelölt fogalommal együtt': Mondd, hogy engemet szeretsz, És ez a szó életemnek Egy új teremtője lesz. (517/2 : 93) A tíz parancsolatból csak egyet tarts meg, annak az egy parancsolatnak is csak egy szavát, azt hogy „ölj!" (P 256/5 : 131) + 4 : 32, 386 *(párh:) ~ — érzelem* 3 : 77 (2×); *(jelzővel:) nagy és szent ~* Eddig csak egyes emberek vagy egyes nemzetek állottak föl a szabadság mellett .. a mult évben egész Európa egyszerre kiáltotta el ama nagy és szent szót (P 256/5 : 130) *régen →óhajtott ~* 2 : 270, (idézetjelzővel:) Bíró, bíró .. jól meggondold, Ha a „halál" szót kimondod. (706/2 : 303); *(szókapcs:) (nagy és szent) ~t elkiált* v. *kimond* 2 : 303; 3 : 81; 5 : 125, 130 *~t tanul* Haza és szabadság, ez a két szó, mellyet Először tanuljon dajkától a gyermek (788/3 : 81) + 5 : 105 (2×) | (írott alakban:) én megházasodtam!.. de nézd, ez a nyomorú phlegmaticus tinta nem válik rózsaszinüvé e szónál (ÚL/5 : 71) + 1 : 229; *(jelzővel:) szent ~* Föl a zászlóval magasra, Egész világ hadd láthassa .. Rajta szent szó van: szabadság. (831/3 : 203) *(szókapcs:) ~t olvas* (részleges *ism)* Kicsiny tűz vagyok .. s csak egy szót olvashat a nemzet a sors könyvéből fényemnél, de ez az egy szó a remény! (P 233/5 : 123)

2. (tsz-ban v. mennyiségjelzővel) 'összefüggő nyelvi közlés, (rövidebb) szöveg': szavak születnek Az ajkak bíborán (52/3 : 276) Ha szavaid megfontolom [verscím is], Szeretsz engem, azt gondolom. (529/2 : 103) + 1 : 33, 140; 3 : 72, 149; 4 : 120; 5 : 82; 6 : 25; 7 : 157 (+ 80); *(párh:) szavak — hetvenkedés* 7 : 160 *könnyek — ~k* 1 : 255 *szavak s →tekintetek — szemek* 6 : 89; *(szembeáll)* Szegény asszony, kegyed nagyon boldogtalan lehet! ha nem látnám, tudtomra adnák szavai. (HKöt/4 : 56) *szavak — könynyek* 3 : 162 *kevés ~ — mosoly* általában osztozék az öreg nemes a többiek vidámságában, kevés szóval ugyan, de víg mosollyal (RH/6 : 131); *(jelzővel:) sok →cifra ~* 3 : 226 *dörgő* v. *→hangos, heves szavak* 2 : 72; 6 : 314 *→durva(, barátságtalan) szavak* 6 : 159, 328 *vhogyan ejtett* v. *kiejtett szavak* 6 : 7, 50, 143 *első szavak* 6 : 40 *néhány gyors ~* Katica .. néhány gyors szót mormoga (RH/6 : 253) *hallott szavak* 3 : 167; 6 : 50 *haragos* v. *mérges szavak* 6 : 305, 307 *vkihez intézett szavak* 6 : 429 *minden kis ~* Egy-egy gyémántkövet dobnék el Minden kis szavadért. (733/3 : 15) *néhány →latin ~* 6 : 241—2 *melodrámai szavak* 6 : 17 *mindennapi szavak* 6 : 32 *szokatlan ~k* 3 : 136 *tördelt szavak* 6 : 343 *utóbbi* v. *utolsó szavak* [Borics] az utóbbi szavak alatt gyorsan berohan (TH/4 : 199) + 6 : 209, 221, 228, 233, 277, 331, 373 *üdvözlő szavak* 3 : 296 *néhány üdvözlő* v. *vigasztaló ~* 6 : 310, 311 *→vidító ~k — hősi tettek* 6 : 206; *(szókapcs:) szavak ejtetnek* v. *mondatnak* 6 : 76, 106 *jelentenek vmit* 6 : 257, *vki szavait érti* 2 : 175; 5 : 68 *értelmezi* v. *magyarázza* 4 : 217, 373; 6 : 190 *előadja* v. *felhozza* 6 : 130, 434, *szavakat hallgat* 6 : 93, 426 *használ* a szavakat, mellyeket a férfiak használtak, az utósó pillanatban hagyá meg nekik (RH/6 : 309), *szavakat* v. *néhány ~t hozzátesz* v. *told vmihez* 6 : 89, 91, 221 *idéz* 6 : 242 *intéz vkihez* 6 : 40, 277 *mormog* v. *súg* 6 : 120, 148, 253, *(fig etym:) egy-két* v. *néhány ~t szól* Classicus nép az a magyar kocsmáros .. Fizetned kell, hogy szóljon hozzád egy-két szót (ÚL/5 : 57) + 6 : 167, *minden szavából(, minden tekintetéből) →kiri* v. *→kitetszik* 4 : 89, 263; 7 : 139 *vki szavaira felel* 4 : 180, *néhány ~val elbeszél* engedje néhány szóval életem történetét elbeszélnem. (J/6 : 396) | (gondolt:) Robin .. összefüggetlen gondolatokkal üzé idejét .. ajka koronként elárulá szavait (RH/6 : 120); *(szókapcs; jelzővel:) zordon szavakat gondol* keblébe kell tekintenünk, és a zordon szavakat, mellyeket szíve mélyében gondolt, ugy adnunk elé, mintha ki-

mondta volna. (RH/6 : 254) | (írott:) A .. lyányka .. fölnyitá a papírt, mellyet kezében tarta .. alig láthatá a szavakat, mellyek rá voltak írva (RH/6 : 154); *(jelzővel:) első szavak* az első szavak, mellyek a papiron voltak, nem kis zavarba hozák a herceget. (RH/6 : 183) *lángoló szavak* 2 : 261; *(szókapcs:) szavakat* v. *egypár* v. *néhány ~t (le)ír* v. *firkant* 5 : 78; 6 : 284, 369, 375; 7 : 22 *olvas* 6 : 257 || (esz) 'ua.': Tudjátok tán, s fölösleges a szó: Illy jó barátomúl kit bírok én? (249/1 : 239) Haloványul a gyáva szavamra (801/3 : 102 [2×]) + 1 : 120; 2 : 264, 278, 306; 3 : 298; 4 : 48, 251; 6 : 121, 368; 7 : 632 *(tőism:) szól — ~* 3 : 171; *(páros kif:) ~, hang* 1 : 300 *szem s ~* Szemed s szavad a szívben sebet hagy. (SzP/2 : 57); *(felsor:) jel — ~ — kiáltás←* 6 : 386; *(szembeáll:) ~ — ajak* 2 : 248 *jel — ~* 6 : 122; *(jelzővel:) áldó ~* 1 : 27 *apostoli ~* 1 : 160 *bátorító ~* 6 : 312 *első ~* a sír .. első szavamra megnyílik, hogy elevenen elnyeljen. (HKöt/4 : 18) + 6 : 303 *esdeklő ~* 1 : 40 *esküvő ~* 3 : 255 *→haragos(, hangos)* v. *heves ~* 3 : 161; 6 : 159, 173, 225, 306 *magyar ~* a magyar szó árad itten Mindenütt, a merre járok (698/2 : 296) + 5 : 20 *okos ~* 1 : 139 *történetes* v. *véletlen ~ (— →megjegyzés — kifejezés)* Talán valami véletlen szót ejtettek — hogy jobb lenne szökni (RH/6 : 373) + 6 : 145, 303 *→ünnepélyes, komoly ~* 2 : 230; (nu-val) *(minden →búcsú, minden) ~ nélkül←* 2 : 328; 4 : 132, 216; *(szókapcs;* tsz is) *~ gégéjén →elakad* 1 : 146 *~ hangzik* v. *hallik* 1 : 199; 2 : 257; 3 : 14; 4 : 99; 6 : 66, 328, 448 (2×) *~ megáll← ajkán* v. *megszakad* 1 : 361; 3 : 111 *~ van,* ill. *lehet vmiről, vkiről* De azok a pártütők, a kikről szó volt .. az én embereim. (TH/4 : 182) + 5 : 14, 70; 6 : 39, 429, *~ sincs* v. *sem lehet vmiről* 1. 'lehetetlen, elképzelhetetlen': házasságunkról többé szó sem lehet. (J/6 : 400) + 1 : 110, 125; 3 : 34, 67; 4 : 368; 5 : 55; 6 : 98, 260; 2. 'egyáltalában nincs úgy': szó sem volt róla, hogy őtet elfelejtették volna (FL/4 : 127) + 6 : 438 *(ism)* Szó sincs, szó sincs róla, hogy Szép e lyány .. hiszen Nem hasonlít kedvesemhez. (626/2 : 207); 3. *(átv;* nyomósításra) 'kétségtelen, vitathatatlan': Átalakulásunk [köztársasággá] mindenesetre vérbe fog kerülni, arról szó sincs (P 205/5 : 93) + 3 : 238; 4 : 339, *~t* v. *szavakat ejt* engedelmetekkel Egy-két szót ejtek, hogyha rám figyeltek (Cor/4 : 305) + 6 : 159, 233, 373 *szavát elvégzi* „Ejh babám," felelt a vándor .. De szavát el nem végezheté (BI/2 : 314) *~t emel* v. *szavát emeli* 1 : 18; 2 : 277, 319; 3 : 149, 175; 5 : 82, 108; 6 : 306, 448; 7 : 144 *~t sem →érdemel* 4 : 21, 59; 5 : 19, 42 *~t* v. *szavakat (meg)hall* 1 : 61; 2 : 136; 3 : 155; 4 : 191, 305; 5 : 20; 6 : 253, 429 (+ 13) *szavát hangoztatja* 2 : 278 *a ~t kettévágja* 2 : 214 *~t* v. *szavakat kiált* 4 : 294; 6 : 12 *(ki)mond* 2 : 107; 4 : 49; 6 : 93, 182, 228, 306, 331, 363 *a ~t megérdemli* 3 : 298 (2×) *vki szavát megérti* 2 : 48, 49 *meghallgatja* 1 : 139; 2 : 230 *a ~t* v. *szavakat vesztegeti* v. *pazarolja* 3 : 314; 4 : 26, 218; 6 : 171, *vkinek szavába esik* 6 : 10, 19, 108 *szavába* v. *szavaiba vág* 1 : 161, 207; 3 : 103; 4 : 57, 58, 71 *~ban forgó* 5 : 9; 6 : 19, 39 *vki szavában* v. *szavaiban két(el)kedik* 2 : 71; 5 : 126; 6 : 85 *vmi nincs ~ban* 'nem arról beszélek': Nincs most Lyon szóban, hanem Párizs. (KH/6 : 44) *~hoz jön* v. *jut* 3 : 131; 5 : 82, 102, 108; 6 : 372, *vki szavának* v. *szavainak hisz* v. *→hitelt ad* 1 : 320; 2 : 85, 127; 3 : 154, 255; 4 : 24, 36, 106, 163, 176; 6 : 47 *(ism* párbeszédben, *szembeáll)* [Judit:] én nem hiszek szavadnak. [Predszláva:] Nem is akarom, hogy szavamnak higy, hanem csak férjed tetteinek. (TH/4 : 150), *vki szavára (el)hisz vmit* Igy egyszerűen a szavamra, Ha tetszik, nem hiszed [hogy szeretlek] (733/3 : 15) + 7 : 93 *~ra* v. *vki szavára* v. *szavaira figyel(mez)* v. *hallgat* v. *ügyel* 1 : 204; 3 : 134; 4 : 99, 103, 256; 6 : 187, 328; **Sz:** *~ ami ~* (nyomósításra) 'bizony, úgy van': Szó a mi szó, már ahhoz értek, Hogyan kell a fiút nevelni (Ap/3 : 122) + 2 : 82, 204 *torkán →akad a ~* 3 : 130 || (idéző m-ban:) „Ártatlanúl ölettél meg!" A biró illy szókra ébred (706/2 : 303) + 1 : 128, 201; 2 : 77, 259; 5 : 20, 135; 6 : 110, 371 (+ 14); *(szókapcs:) (az ...) minden második* v. *utolsó szava* halálom óráján is az lesz az utósó szavam, hogy zsivány a császár (Drt/4 : 213) + 5 : 141, 147, *(ezek ... első* v. *utolsó* v. *végső* v. *nem szeliden mondott) szavai* v. *a →határozott szavak* 1 : 136, 200, 337; 6 : 208, 306, 321, 423, 440, 448 *(ism)* „Mit szól kend erre, Harangláb?" Voltak szavai, S nem szeliden mondott szavai (HK/1 : 140—1) *ilyen barátságos* v. *e szavak* v. *szavai ekképp →hangzanak (ajkán)* 2 : 111; 3 : 283, 296 *ily →nyájas szavak jönnek vhonnan* 3 : 60 *ily(en) ~kat ejt* v. *hallat* 1 : 15, 194, 339; 2 : 94 *e szavakat feleli* v. *ilyen ~kkal felel* 1 : 212; 6 : 58 *ily(en)* v. *e* v. *a következő szavakat hall(ja)* 1 : 191; 3 : 90; 4 : 44, 82; 6 : 58, 158 *e két ~t →hebegi* 2 : 260 *ily* v. *e ~kat intéz(i)* v. *e szavak intéztetnek vkihez* 1 : 130, 203; 6 : 42 *e ~kat (rá)írja* v. *véseti vmire* 4 : 49, 69, 73 *szavait (így) kezdi* v. *folytatja* v. *végzi* 3 : 298; 4 : 72, 114 *e ~t kiáltja* 1 : 216 *ily* v. *e szavakat mond(ja)* v. *szól* A király .. illy szavakat mondott: „Nesze, galuskának elég lesz e darab .." (JV/1 : 212) + 1 : 183, 197; 2 : 209, 329; 3 : 34; 6 : 45, 156, 366 *e szavakat olvassa* 6 : 343 *ily(en) ~(ka)t vált vkivel* 1 : 189, 192, 199 *ekkép →foglal vmit szavakba* 1 : 136 *e szavakba* v. *ilyen szavakkal tör ki* [→kitör] 6 : 9, 367; 7 : 32 *ily bátor ~kra →fakad* 1 : 141 *ilyen (→nyájas) ~(k)ra nyílik szája* v. *nyitja száját* 1 : 197, 360 — **a)** 'kijelentés, véleménynyilvánítás': Édes apám .. mondá:

„. . Ha föl nem akasztják, én lövöm őt agyon." Híre ment e szónak, hozzám is elére (629/2 : 209) Hallgassak-e, mert te neked sem Fáj majd ugy a szó, mint nekem? (800/3 : 100) + 3 : 131; 4 : 15; 5 : 126; 6 : 137, 262 *(tőism)* Nagy becsűlete volt jó Lehel vezérnek . . Szent volt minden szó, melly száján kiröppene, Mintha szólna maga magyarok istene. (LV/3 : 306); *(jelzővel:) engesztelő* ~ vádolnak, a nélkül, hogy engesztelő szó hangzanék melletted! (RH/6 : 328) *jó* ~ 'barátságos megnyilatkozás': mindenik jó szó, melly máskor csak a légbe Röpűl tán, most beszáll a szív közepébe. (726/3 : 7) + 4 : 281; 6 : 77, *kemény szavak* 7 : 205 *(ism)* „. . azon emberek egyike . . áruló és kém . . az, ki őt ide hozta, nem sokkal jobb nála." „Kemény szavak, kemény szavak . . " (RH/6 : 84), *nagy ~(k)* Hát e falak közt hangozának Nagy szavaid, oh Kölcsey? (515/2 : 91) + 2 : 96 *szabad* ~ 4 : 213 *szemrehányó* ~ 6 : 374 *szép ~(k)* [Gedő:] Éljen a király! . . Éljen az egyetértés! . . [Zsember] (magában): Szép szó, de a mint kimondják, el is hangzik. (TH/4 : 192) + 4 : 179; *(szókapcs:)* ~ *nélkül →hagy vmit* 5 : 118, 120 *barátságos* v. *jó* v. *szép ~t ad (vkinek)* 'dicséri': Ki nektek jó szót ád, utálatos Hizelgő. (Cor/4 : 233) + 3 : 123, 308 *rossz ~t ad vkinek* 'szidja': [Júlia] szeme fénye szüleinek . . kik mindent adtak neki, csak rosz szót nem. (ÚL/5 : 53) *→nyílt, őszinte ~t ad*, ill. *kap* 3 : 44 *szavait bebizonyítja* 6 : 366 *~t →ejt vki ellen* 6 : 171 *~t →emel vmiért* v. *vki ellen* v. *vmi mellett* v. *miatt* 3 : 67, 87; 5 : 84, 105, 238 *véd ~t →emel* 5 : 46 *szavát visszahúzza* v. *visszavonja* 4 : 79, 98; 7 : 205 *kemény szavakkal* v. *rossz ~val →illet vkit* 4 : 127; 6 : 85; **Sz:** *→torkára forr a* ~ 4 : 213 || *egy* ~ 'rövid kijelentés v. közlés': magyarázd meg hát . . Azt könnyű lesz tennem, mondám; egy szó megfejti az egészet. (HKöt/4 : 67) + 4 : 204; 6 : 142; *(jelzővel:) egy →hirtelen* ~ 6 : 365 *egy →vigasztaló* ~ 3 : 14; *(szókapcs:) egy ~ vkihez* v. *egy szava van (vkihez)* Mennék én is már, ha még egy Szóm nem vóna. (324/1 : 289) + 4 : 145; 5 : 14, *egy ~t* v. *egy ~ra!* 'hadd mondjak valamit!' 4 : 227, 307; 5 : 29; 6 : 84, 107, 366 *(ism)* Egy szóra, Ternyei . . egy szóra. (HKöt/4 : 65) *(helyesbítés)* Ide kis lyány, ide hozzám, egy szóra, Vagy ha tán jobb neven veszed: egy csókra (573/2 : 146), *hallj(atok) egy ~t* 4 : 301; 6 : 351 *egy (jó* v. *nyájas* v. *kis rövid) ~t mond* Hogyan mondhatja . . [Vörösmarty], hogy mindeddig egy jó szót sem mondtam felőle? (P 231/5 : 118—9) + 3 : 168 (2×); 6 : 154, 289 *(fig etym:) egy ~t szól* (részleges *ism)* Csak egy szót halljatok; Kérlek, tribúnok, hadd szólhassak egy szót. (Cor/4 : 301) *egy ~ban kimond vmit* 2 : 338 *egy ~ra megáll* 2 : 237; 4 : 102 *egy ~val (is) bánt vkit* v. *beszennyez vmit* Ugy merje kend Ilust egy szóval bántani, Hogy kihullanak még meglevő fogai. (JV/1 : 182) + 4 : 178; 6 : 265 — **b)** (birt szerk) 'vmely eszme v. érzelem nyelvi kifejez(őd)ése': *béke szavai* Morni fiának lelke borús volt; jött, és e béke szavait mondá (Oith/6 : 450) *→köszönet, hála szavai* 2 : 277; *(jelzővel:) szerelem →epedő szava* 1 : 242 *→republikanizmus első nyilvános szava* 5 : 93 — **c)** 'felszólítás (parancs, rábeszélés v. kérés)': Nem hallátok a herceg szavát? . . határozott parancsa, hogy visszatérjetek. (RH/6 : 203—4); *(párh, lefokozás)* csak egy szót, Csak emeld föl, csak mozdítsd meg zászlód (755/3 : 41) ~ — *mozdulat* 6 : 57; *(jelzővel:) hatalmas* ~ 3 : 279, *szép* ~ 'rábeszélés, meggyőzés': szép szóval megmentheted, Mi most veszélyben van (Cor/4 : 311) + uo. *(ellent:) szép* ~ — *erőszak←* 1 : 337; *(szókapcs:) (szép) ~ fog*[1]*← vkin, vmin* v. *használ* Midőn látá, hogy nem használ a szép szó . . előszedé Testének minden erejét, hogy Erőszak által győzzön, menekűljön. (Ap/3 : 162) + 2 : 184; 4 : 71, 312 ~ *nélkül megtesz vmit* ha majd . . keresztapa kellene, hát aztán ne menjen úrfi a szomszédba . . azt hiszi, hogy ezt szó nélkül meg sem fogtam volna tenni, ha majd szükség lesz rá? (HKöt/4 : 75—6) *jó ~t ad vmiért* 'kér vmit': Nem adnék egy jó szót kegyelmökért, Nem kéne, a mit adhatnak (Cor/4 : 320) *~t fogad* v. *vkinek szavát fogadja* 1 : 74, 80; 2 : 267; 3 : 81, 133; 4 : 90, 110; 6 : 361 (+ 11) *csak (egy* v. *egy-két) szavába →kerül* 2 : 237; 4 : 125; 5 : 104; *egy* v. *első szavára* 2 : 17 *(páros kif)* A csapat előtti öreges úr egy szava- s intésére azonnal vágtatni kezde valami húsz lovag (RH/6 : 92), *vki szavára hajol* v. *→hajt*[2] 1 : 31, 333; 2 : 110; 6 : 370 — **d)** 'hír, értesülés': *(jelzővel:) első* ~ *vmiről* fejedre díj tétetett, s az első szónál közellétedről kiküldetett volna az udvar fele, hogy fölkeressen (RH/6 : 275) *nagy* ~ Az én apám e vén zászlótartó. „Vészben a hon!" elhatott a nagy szó . . fülébe (816/3 : 188) — **e)** *(átv)* 'katonai vezényleti nyelv': *(jelzővel, párh:) →magyar haza — ruha — ~ — zászló* 3 : 104

3. *(átv)* '(ált.) beszéd': elmondhattam szóval sorsomat? (274/1 : 254) szándoka Kiállni a népség elé, remélvén: Szóval kimenti majd magát. (Cor/4 : 371); *(szembeáll:) mosoly — ~* 6 : 155 *~ — szem* 2 : 18; (hat) ~ *után: (szembeáll)* ha szó után egyáltalában Meg nem tanúlod ezt a tudományt, Bottal verem beléd. (Ap/3 : 127) | (cselekvéssel szembeállítva:) Kik nem voltak a csatán, a Diadalhoz jöttenek, S elszedék a koszorúkat, Mert a szóhoz értenek. (786/3 : 77) + 3 : 227; *(szembeáll:) harc — ~* míg a harcban gyakran álltam, Futék a szótól. (Cor/4 : 274) *tenni — ~* 2 : 252 *~ — tett* 4 : 175, 296; 6 : 364; *(jelzővel:) →puszta* v. *pusztán kiejtett ~ (— tett←)* 4 : 191, 367 (gondolattal szembeállítva:) A jó öreg asz-

szonynak régi ohajtása volt már, hogy fia Sárit elvegye, de ohajtását soha sem merte szóval kifejezni (FL/4 : 140) *(szembeáll:)* ~ — *gondolat* 2 : 61 | (írással szembeállítva:) Körülményesebben majd szóval értekezzünk, ha Pestre jöttök. (L 278/7 : 202) + 7 : 21, 179, 198; *(jelzővel:) élő* ~ ld. **[élőszó]**| *(szókapcs:)* ~*val* v. *szavakkal elmond* v. *kifejez* 5 : 16; 7 : 34, 181 *(szembeáll)* Nem adnád ezt írásban, kegyelmes úr? . . Ha csak szavakkal mondom el azt gondolhatná Hugo, hogy ez női csel (RH/6 : 369) — **a)** 'beszédkészség, a nyelvi kifejezés képessége': Hiába van szóm, te, anyám, Nem hallod azt. (588/2 : 162); *(jelzővel:)* →*éles hangú* ~ 1 : 179 — **b)** 'beszélgetés, párbeszéd (nyelvi egységei)': nem igen van több szó közted s közöttem. (SzM/2 : 265) + 6 : 131, 192; *(jelzővel:) édes szavak* 3 : 278 *néhány* v. *sok* →*halk(an suttogott)* ~ 6 : 136, 238 *néhány hideg,* →*udvarias* ~ 6 : 193 *hívságos szavak* 6 : 150; *(szókapcs:) (egy* v. *néhány* v. *sok)* ~*t* →*vált (vkivel)* 4 : 245, 333; 5 : 35; 6 : 66, 75, 136, 160, 234, 238, 239, 385, 437 *a* ~*t váltogatja* 2 : 55; 4 : 97, ~*ba áll vkivel* a leányka véle Találkozott és szóba állt. (Ap/3 : 147) + 3 : 209, 115 *(átv;* írásban:) a harmad napi alkalmat a te néked való írásra használom; már csak veled is ohajtok szóba állani (L 274/7 : 202), ~*ba ereszkedik vkivel* 4 : 205, 213 | *(ráértés:) jó* ~*t vált vkivel* 'barátságosan beszélget vele': egy leány sem váltott Csak egy jó szót is velem. (200/1 : 158) *szerelem szavait váltják* 'szerelmes beszélgetést folytatnak': noha a szerelem szavai, mellyeket váltottak, általában határzatlanok voltak, mégis megérték egymás érzelmeit (RH/6 : 145—6)

4. *(átv)* 'hang': Ritka egy csengetyű, olly hangos a szava (673/2 : 268); *(jelzővel:) csengő* ~ a kis forrás . . Csengő szavát s nyugalmát elvesztette (403/1 : 350), *fenn* ~ ld. **fennszó**; *(birt szerk, jelzővel* is) *csengettyű* v. *harang szava* 1 : 350; 3 : 129 *föltámadás* →*ébresztő szava* 1 : 255 *kakas szava* 1 : 217, 258 *kürt harsogó szava* A kürtnek harsogó szava Még egyszer szálla tétova (54/3 : 281) *síp szava* 1 : 218 | *(ráértés)* ti elkésett dalnokok . . Bár lenne olly szívszaggató S egyszersmind olly szívgyógyító, Mint csalogányé, szavatok. (514/2 : 91); *(birt szerk:) ég*[2] *szava* 6 : 227 — **a)** 'belső hang': Volt ön féltékeny, uram? . . Ismeri ön a szót, melly kiáltja: menj! (ÁB/6 : 443); *(birt szerk, jelzővel* is) *emlékezet* →*szóró szava* 6 : 164 →*remény szép szava* 1 : 11 *szenvedély szava* a valódi szenvedély szava parancsoló (ÁB/6 : 443); *(szókapcs, jelzővel* is) *szive szavát* →*követi*[1] 7 : 23 →*benső* ~*nak engedelmeskedik* 2 : 209 *érzet* v. *ész szavára hallgat* Csitt, anyai érzet . . nem hallgatok szavadra. (TH/4 : 155) + 6 : 20

5. *(átv)* 'ígéret, fogadalom': *(jelzővel:) adott* ~ 4 : 171; 5 : 85 *szép* ~ Mink szerencsétlen könnyenhivő, mindenkiben bizó emberek vagyunk, kész pénznek vettük a szép szót (P 234/5 : 126); *(birt szerk:) szava beváltása* 4 : 106 *(birt szerk, kép:)* ~ *bilincse* 6 : 233; *(szókapcs:) szavát adja* szavadat kell adnod az angolok jogait föntartani (RH/6 : 181) + 4 : 282; 6 : 30, 240; 7 : 28, 86 *(párh)* Szavamat adtam, s a mit megigérek, meg szoktam tartani (HKöt/4 : 28), *szavát beváltja* 5 : 85 *(meg)szegi* 1 : 147; 2 : 264 *vki szavát bírja* 6 : 336 ~*t tart* v. *szavát (meg)tartja* Tisztességes ember is volt, szigorún tarta szót (RH/6 : 96) + 5 : 85; 6 : 12, 18, 401, 419; 7 : 156 *vki szavát visszaadja* 6 : 265 *vki szavában bízik* 6 : 336 *szavának áll* 1 : 202; 2 : 148; 4 : 123, 236 *ura szavának* 1 : 147; 4 : 174; 6 : 336 — **a)** 'állítást nyomósító becsületszó': *(szókapcs:) szava nincs hiába* Ismersz engem . . azt is tudod, hogy szóm nincs hiában. (RH/6 : 109) *(*→*lovagi) szavát adja* Szavamat adom, hogy árulástól nem kell félned. (RH/6 : 204) + 6 : 123, 135 *vki szavát kéri* 6 : 124

6. *(átv)* '(politikai) felfogás érvényesítése; beleszólás (lehetősége)': [Brutus:] Hogy szavazzon a nép Illyenre, a ki így szól? [Coriolanus:] Okaim Vannak, különbek, mint az ő szavok. (Cor/4 : 296); *(birt szerk:) szava hangja* 4 : 282; *(szókapcs:) szava van vmiben* követeket küld a népből a parlamentbe, hogy azon osztályok jogait és érdekeit képviseljék, melyeknek eddig nem volt szava az országos törvények szerkesztésében (RH/6 : 163)

vö. **szóval**

szoba fn **296** | -Ø 33 (b 13), -*k* 3 (b 2); -*m* 8 (b 2), -*d* 3 (b 1), -*ja* 10 (b 5); -*i* 3 | -*t* 41, -*kat* 1, -*mat* 1, -*ját* 3, -*idat* 1; -*ba* 5, -*kba* 2, -*mba* 6, -*dba* 3, -*jába* 24, -*nkba* 1, -*iba* 3; -*ban* 64 ~ -*ba'* 2, -*kban* 1, -*mban* 11, -*jában* 24; -*ból* 9 ~ -*bol* 1, -*jából* 3, -*iból* 1; -*jához* 5, -*ihoz* 5; -*n* 6, -*kon* 1; -*nak* 4 (b 3), -*mnak* b 5, -*jának* b 1; -*val* 1, -*kkal* 1

1. 'lakásra alkalmas, arra használt helyiség': nem . . kivánok mást, Csak hogy e várban egy szobát rendelj nékem, Mellyben hátralevő napjaimat éljem. (JV/1 : 200) A szobában Ketten űlünk Együtt: én s az unalom. (546/2 : 117) + 1 : 157; 2 : 80, 101; 3 : 24, 31; 4 : 55; 5 : 135; 6 : 140 (+ 163) *(ism)* Mig egy szobában a férj álmodik Halotti ágyon, más szobában a nő Uj szeretőjével bujálkodik. (412/1 : 359) + 4 : 95 (2×); 6 : 154 (2×) *(részletezés:)* →*ház,* ~, *kamra, padlás* 4 : 107; *(párh:)* ~ — *konyha*← 3 : 126 →*műhely* — ~ 4 : 138 →*udvar* — ~ 5 : 68 →*utca* — ~ 1 : 81 ~ — *vár* e szavak után gyorsan elhagyá a szobát s a várat (RH/6 : 363), ~ — *város* v. *falu* — *város* — ~ 2 : 172 *(ism)* Erdőd falunak vagy városnak tökéletesen olly rendes, mint szobának az én szobám (ÚL/5 : 50); *(szembeáll:)* →*terem*[2]

– ~ 5 : 153; *(hsl)* Az öröm ugy jár keblemben és fejemben, mint a részeg ember a szobájában (ÚL/5 : 54); *(met, ism)* Mi vagy keblem? nem más, mint egy szoba, E szobának szívem az asztala . . A szerelem . . lakik most keblem szobájában (534/2 : 106); *(jelzővel:) alacsony (kis)* ~ elhagyám alacsony, kis szobáját azon háznak (NI/6 : 430) + 6 : 141 →*alsó* ~ 6 : 328, 329 →*belső* ~ 6 : 27, 271, 340, *beszélő* ~ ld. **beszélőszoba,** →*cselédi* ~ 1 : 123 →*egyszerű* ~ 4 : 184 →*előkelő* ~ 6 : 180 *fekete* ~ *:* (más szerző művének címe:) *A 'Fekete szobát' nem lehet más lap után viszhangoztatnunk. (P 89/7 : 513) *felső* ~ Rikárd . . fölment a nagy lépcsőn a felső szobába (RH/6 : 303) + 6 : 384 →*fűtetlen* ~ 1 : 239 →*fűtött* ~ 4 : 138 *gyönyörűen* →*bútorozott kis* ~ 6 : 404 →*hátsó* ~ 6 : 140 *hideg* ~ a télnek kellő közepében . . hideg szobában alvám. (185/1 : 115) →*kapumelletti* ~ 5 : 146 →*kényelmes* ~ 2 : 302, →*kicsiny(, szerény* →*rendezésű)* v. *kis* ~ 1 : 77, 164; 3 : 107; 6 : 232, 371, 396 *(szembeáll)* a lélek . . visszaszállott a nagy égből A földre a kicsiny szobába (Ap/3 : 114) →*föld* v. →*ország* — *kicsiny* v. *kis* ~ 1 : 101; 2 : 283 *(ellent)* Csendes kivűl a nagy világ, Csendes belűl a kis szoba (Ap/3 : 109), →*királyi* ~ 6 : 240, 267 →*külső* ~ 6 : 339, 347, 363, 375 →*magányos* ~ 6 : 104 →*magas* ~ 6 : 182 *(barátságos* v. *jó)* →*meleg* ~ 1 : 267—8 (7×); 2 : 126, 279, 329; 3 : 7 (2×); 4 : 46, 95 *nedves* ~ [a kandallóban] egy nagy fatuskó . . azért gyujtatott meg, hogy a nedves szobát némileg száritsa. (RH/6 : 253) *nyomorú* ~ 6 : 324 →*padlós* ~ 1 : 360 →*pompás* ~ 1 : 155, 164; 4 : 67, 90; 6 : 262, *(kicsiny* v. *kis) sötét* ~ 1 : 259; 6 : 145, 323 *(ism)* Fogadj be, kis sötét szoba . . a sötét szobákban Találni fényes szíveket. (567/2 : 140), *szép* ~ Álmában a szegény . . jár szép szobák lágy szőnyegén. (479/2 : 41) *szomszéd(, nemigen nagy)* ~ Hugo . . csak kevés helyet talált . . egy szomszéd, nem igen nagy szoba, s e mellett még egy kisebb, minden volt, mi a többi kiséretnek . . maradt. (RH/6 : 174) + 1 : 199; 2 : 264 →*szűk* ~ 1 : 274 →*tágas, őszerű* ~ 6 : 367 *(*→*elhagyott,) üres* ~ 2 : 130; 6 : 332; *(birt szerk:)* ~ *ablaka* Az én szobámnak ablaka, Ott nőm és gyermekem lakik. (Ap/3 : 161) + 1 : 86, 108; 2 : 119; 6 : 260 ~ *ajtaja* v. →*ajtó ∠ja* 2 : 180; 6 : 246, 346, 368, 376 ~ *bútora*← 3 : 108 ~ *fala*²← 3 : 115; 6 : 185 ~ *közepe* Légy kisérőm csak az erdőszélig, Vagy akár a szobám közepéig. (SzP/2 : 57) + 4 : 55; 6 : 191, 289, 371 ~ *lakója*← 4 : 56 ~ *padlása*← 4 : 57 ~ *szöglete*← 6 : 398, 399 ~ *teteje*← 1 : 133; *(szókapcs:)* ~ *elrendeztetik*← 6 : 95, 158 *∠t kivesz* a Marczibányi házban . . lakik Egressy Gábor is . . öt szobát vett ki (L 284/7 : 209) | (fogadóban:) A kocsmárosné elkisérte Greenly Katicát szobájába (RH/6 : 154) Ma jó korán . . belépett egy piszkos pincér szobámba (ÚL/5 : 45) + 4 : 46, 57, 62; 5 : 46; 6 : 153; *(jelzővel:)* →*gyalázatos* ~ 5 : 20 *jó* ~ a fogadó legjobb szobájában még két vagy három úr űlt (RH/6 : 249) →*kibérelt* ~ 4 : 8; *(szókapcs:) ∠t kap* a fogadó . . a nemeseknek . . engedtetik át. Intézkedések tétettek, hogy minden magas rendű férfi szobát kapjon (RH/6 : 94—5) *∠t* →*nyittat* 4 : 46 | (mint beteg tartózkodási helye:) Az öreg . . meghűté magát . . minél fogva szobájában maradni . . kényszerült. (J/6 : 401) Végre fölépült Marci s elhagyta az ágyat . . először ment ki a szobából a szabad levegőre (FL/4 : 137); *(szókapcs:) ∠ját* →*őrzi* 6 : 401 *∠ját elhagyja* Hosszas betegségem gátolt, hogy gyermekemet . . meg nem látogatám. Ma hagytam el a szobámat először (HKöt/4 : 36) — **a)** '(nyilvános épületben) közös helyiség a vendégek számára': (fogadóban, csárdában:) a szürke ruhás . . visszatért a szobába, ismét elfoglalá helyét az asztalnál, s olly igazságot követett el a májusfa borán, mint bárki más (RH/6 : 153) + 4 : 27 (3×); 6 : 73 (2×), 77 (3×), 153; *(jelzővel:) alacsony* v. *kis* ~ szomorú csárda ez A Kutyakaparó . . A kis szobán hosszu vékony asztal Nyujtózkodik végig (565/2 : 135) + 6 : 77 →*véráztatta* ~ 1 : 147; *(birt szerk:)* ~ *zuga* Igy űltem egyszer egy nyomorú csárdában szótlanúl . . — Úri barátom! szólitott meg egy magam korabeli ember, ki eddig szinte némán űlt a szoba egyik zugában (HKöt/4 : 47) | (színházban; *ford, jelzővel:)* →*meleg* ~ 6 : 10, 12, 14

2. *(ford)* 'páholy': egy rugótollat meglökve fölnyitám a szomszéd szobát [loge] (ÁB/6 : 444)

3. *(ford,* félreértés) 'kandalló': egy inkább füstölő, mint melegitő szoba [Camines] egyik sarkában ülve, az öreg ur verseket csinált (J/6 : 401)

szobaajtó fn **2**

'szoba ajtaja': tessék bemenni . . A szobaajtó nyílt. Róza lépett ki. (HKöt/4 : 17) + 6 : 76

szobácska fn **3** | *-Ø* 1 | *-ba* 1; *-ban* 1

'kis méretű szoba': *(jelzővel:) kicsiny* v. *kis* ~ Kicsiny szobácska, mint a fecskefészek (Ap/3 : 107) + 5 : 55 *selyemmel s kasmírral* →*födött* ~ 6 : 413

szobahosszat hsz **1**

'a szoba hosszában (oda-vissza)': én szobahosszat sétáltam és gondolkodám (HKöt/4 : 69)

szobai mn **1**

'szobában tartott': Volt ennek a kis szobai ünnepnek . . ollyan momentuma is, melly megható, megrázó . . volt (P 272/5 : 135)

szobájához mn 1
(vál, ford) 'szobájához való': Montfort emberei . . az Edvárd szobájához bemenetet pontosan . . őrzék. (RH/6 : 179)

[szobájú] mn: **szobáju** 1
(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen szobája van': *→füstös* ~ 5 : 30

szobalány fn 8 | **szobalány** 1, **szobalyány** 7: *-Ø* 6 | *-t* 1; *-nak* 1
1. 'lakásban, az úrnő mellett szolgálatot teljesítő nőcseléd': ⟨Nemes hölgyek Virgilia kiséretében⟩ Szobalyány Virgíliánál [Gentlewoman ~ Dienerinnen]. (Cor/4 : 225, 409) (Szobalyány jön) Szobalyány [Gentlewoman ~ Dienerin]: Asszonyom, Valeria jött látogatásodra. (Cor/4 : 241) + 4 : 242 (2×); *(szembeáll:)* ~ — *úri hölgy* Szobalyány is szégyelt volna Velem jőni karonfogva, Máskor ismét úri hölgyek Pillantásomért epedtek. (659/2 : 245) *vki neje* — ~ Öcséd nődet nem szereti . . Hanem a szobalányt. (232/1 : 226)
2. 'ilyen szerepet játszó színésznő': *(felsor)* szerelmesnőnek, szobalánynak [Soubrette], apródnak termettem. Ezen ur szerepekre fog tanitani, s utat nyitni a szinházhoz. (J/6 : 400)

szóbeszéd fn 1
'komolyan nem vehető beszéd, fecsegés': [Menenius:] ha [Coriolanus] megmaradt vérét kiontja a hon, Ez rajtunk . . Világ végéig szenny lesz. [Sicínius:] Szóbeszéd [This is clean kam ~ Das ist nur Gewäsch]. (Cor/4 : 306)

szobor fn 19 | *-Ø* 11, *szobrok* 1; *szobraik* b 1 | *szobrot* 1, *szobrát* 1; *-ként* 1; *szobraképen* 1; *-nál* 1, *szobránál* 1
1. 'emberi alakot ábrázoló, plasztikus műalkotás': (Szh-*szerű:*) *merően áll, mint a* ~ Itt állok a rónaközépen, Mint a szobor, merően. (437/2 : 26) ~*nál* →*merőbben ül* 3 : 166; *(jelzővel:)* →*elesett* ~ 2 : 74 →*földúlt* ~ 3 : 195 →*mozdulatlan* ~ 1 : 251 *óriás* ~ : *(kép)* Gőthe . . óriás szobor. A jelen mint bálványt állja körűl, de a jövendő el fogja dönteni, mint minden bálványt. (ÚL/5 : 60); *(birt szerk:)* →*Jupiter szobra* 4 : 271 →*Memnón szobra* 1 : 174 | *(alleg)* Állt egy szobor magas hegy tetején . . Egy méltóságos óriás-alak, Egyik kezében háborúi kard, Másik kezében győzedelmi zászló. (770/3 : 56) Föl kell emelnünk a szobrot megint A hegyre, mellyen egykor tündökölt (770/3 : 57) + 3 : 56 (2×); *(jelzővel:)* →*ledőlt* v. *ledöntött* ~ 3 : 56, 333 *szent* (→*dicső*) ~ Nincs a mocsárban már a szent szobor (770/3 : 57) + uo.; *(szókapcs:) szobrot emel* Mikép jutott e hegyre e szobor? . . Magasztosabb, ha emberkéz emelte. (770/3 : 56)
2. *(rég)* 'síremlék, emlékoszlop': A szobrok a domboru hant elején Mindannyi betűi egy isteni lapnak (100/1 : 47) a völgyben . . egy óriási fehér oszlop áll . . Rajta e rövid fölirat: Fiam . . — Mi ez? kérdé [az ifjú], a mint meglátta fiam szobrát. (HKöt/4 : 81—6); *(jelzővel:)* →*hófehér* ~ 2 : 217

[szobormerő] mn
(vál) 'szoborhoz hasonlóan mozdulatlan' **[szobormerőn]** hat 1 — A szegény leány szobormerőn állt és nézett rám (HKöt/4 : 20)

[szoborszerű] mn: **szoborszerü** 1
'szoborhoz hasonló': Loide kisasszony, hiven szoborszerü [statüenmässigen] mozdulatlanságához, szemeit kirekesztő . . figyelemmel függeszté a színpadra. (KH/6 : 14)

szobrászmű fn 1
'szobrászművészeti alkotás': A ház fából épittetett . . sokféle cifra faragvány, s durva szobrászmű [Skulptur-Arbeiten] ékesité (RH/6 : 70)

szócska fn 5 | *-t* 4; *-ban* 1
1. 'szó (1.)': kedves olvasó! . . ha te tudnád, mennyi fekszik rám nézve e kis szócskában: Aszód!! (UJ/5 : 19); (idézetjelzővel) *a „pátriárkai"* ~ 6 : 58
2. *(túlz)* 'egészen rövid szöveg': írj, ha csak egy szócskát is, édes angyalom (L 293/7 : 217) *(ism)* Csak addig várjon, a míg Egy szócskát, egy kicsi szócskát mondok (HK/1 : 139)

[szofizma] fn: **sophisma** 1 | *-kba* 1
'megtévesztő, csak látszólag helyes okoskodás': Eudoxia megható sophismákba, e női ékesszólásba ömlék, s végezetül monda magában, hogy balházasságra lépett . . tehát . . joga van . . a szerelemtől várni boldogságot, mellyet házassága tőle megtagada. (KH/6 : 59—60)

szófogadás fn 2 | *-Ø* 1 | *-ra* 1
'engedelmesség': „Vigy oda hát engem [Tündérországba] . ." . . „. . Nem ollyan könnyü ám a bejárás oda, Őrizi kapuját sok iszonyú csoda. . ." „Ne gondolj te azzal, csak vigy el odáig . ." Szófogadásra igy inté az óriást [János vitéz] (JV/1 : 218—9); *(jelzővel, párh:) nyájas* ~, *kigyócsúszású*←*hízelgés* 2 : 234

szófogadó mn 1
'olyan (személy), aki szót fogad; engedelmes': *(gúny)* Nem láttuk, millyen szófogadó [Coriolanus]? üté az Aedíleket, nekünk is ellenállt. (Cor/4 : 307)

szójáték fn 1
'hasonló hangzású, de különböző jelentésű szavak játékos összekapcsolása': minél elébb

told ide (millyen szójáték! a told ide-ben benne van Toldi . .) tehát hogy minél elébb told ide imádott pofádat (L 239/7 : 172)

szokás fn 75 | -Ø 35 (b 1), *-ok* 1; *-om* 7, *-od* 1, *-a* 12; *-ai* 3 | *-t* 2, *-okat* 2, *-át* 2; *-ba* 1; *-ban* 3, *-omban* 1; *-ból* 2, *-okból* 1; *-tól* 1; *-sá* 1

1. 'a társadalomban kialakult, hagyományos cselekvési v. viselkedési mód': Érzesz-e valóban irántam . . igazi barátságot; vagy csak egy fiút látsz bennem, kivel egykor egy helyen jártál iskolába, kivel . . tán csak a pillanat fölhevülésében vagy szokásból bruderschaftot iválʔ (L 27/7 : 23) Ön a szokás ellen vét kedvesem, szabály, a menyekző előtt három hónappal nyilatkozni. (KH/ 6 : 11) + 4 : 277, 283; 6 : 447; *(jelzővel:) általános* ~ Lucy . . általlá azt hallani, hogy szép, s az által, hogy neki ezt mondák . . semmi esetre sem nyerheték meg kegyét. Azonban ez általános szokása volt a fiatal nemeseknek az angol udvarnál (RH/6 : 143) *→barbár* ~ 6 : 121 *→bevett* ~ 4 : 277 *→ős(i)* ~ 4 : 214, 286 *rendes* ~ Mindenkinek tudtára adatik, hogy Monthermer Hugo . . fontos gyanúból vádoltatik, mikép Ashby Vilmos grófot orúl meggyilkolá; s e miatt fölhivatik, a király előtt . . megjelenni, hogy magát . . igazolja . . „A mód kissé különbözik a rendes szokástól, s a vádló neve nem említtetik." (RH/6 : 321) *új* ~ nem szeretem ez új szokást. Nőknek semmi közük fegyverzethez. (RH/6 : 114); *(birt szerk:) vmely idő* v. *(jelen)kor* ~*a* a normann nemesség . . nem izgattaték ama durvább szenvedélyektől, mellyeknek kedvezének a kor szokásai (RH/ 6 : 290) + 6 : 121, 143, 155, 235; (hat) *(akkori* v. *ősi)* ~ *szerint* Pesten . . az ellenzéki kör gyülést tartott, melly ősi szokás szerint eredménytelenül oszlott szét. (P 201/5 : 80) + 4 : 214; 6 : 209, 222, 247 *(párh)* harcolni fog veled . . a lovagság törvényei s Anglia udvarának szokásai szerint (RH/6 : 331); *(szókapcs:) vmely* ~*t →behoz* 6 : 121 ~*t →követ*[1] 4 : 283; 6 : 130, 155 ~*ba jön* szokásba jött . . nagy nemesek vagy király szolgáira, s párthiveire . . címert akasztani (RH/6 : 105) ~*ban van*, ill. *levő* a nyilasok . . sisakot és vértet viseltek, mint akkor szokásban volt (RH/6 : 216) + 6 : 103, 228 — **a)** (állítmányként) 'az emberek általában szoktak': nem azért kináltam, hogy csakugyan igyék! csupán azért, mert szokás (HKöt/4 : 47) *(párh:) →szükség* — ~ 4 : 189; *mi . . .* ~ [a lányka az ifjúval] egy tálból evett, mi akkor szeretőknél szokás volt (RH/6 : 130) + 6 : 200 *mint (. . .)* ~ nem Mutatj' a népnek, mint szokás, sebeit (Cor/ 4: 270) + 4 : 296, 307; 6 : 324 | (fn in-vel:) a halottra kőnyet Ejteni szokás (82/1 : 32) + 6 : 227; *mint →nevezni* ~ 6 : 435

2. 'az egyénnek megszokott, beidegződött cselekvési v. viselkedési módja': minden más szokásomban is megváltoztam; nem mentem többé kávéházba, nem tekéztem, nem dohányoztam (KH/6 : 21) a fiatal lyányka megy [a lépcsőn] olly biztossággal, mi szokás által lesz sajátunk (J/6 : 396) + 6 : 50; *(felsor:) →gyöngédség, hála,* ~ 6 : 19 *nem,* ~, *idom←* 6 : 263; *(jelzővel:) el nem hagyható* ~ *: (tréf)* a versirás is végre olly el nem hagyható szokássá válik, mint a lólopás vagy fejvakarás vagy a részegeskedés (ÚL/5 : 73) *eredeti* ~ [Tompa Mihálynak] megvan az az eredeti szokása, hogy holmi jöttment emberekkel szivesebben mulat, mint a maga szőrű emberekkel (L 200/7 : 139) *→közös* ~ 4 : 36 *(jó vagy) rossz* ~ Nagyságos ur! ismer engem, Tudja azt a rosz szokásom, Hogy az igazságot isten- S embernek szemébe vágom. (374/1 : 322) + 3 : 131; 5 : 74 (2×), 96; 6 : 239; *(birt szerk:)* ~ *hatalma* 35 év óta lakom e csendes menhelyen . . s semmi föltét alatt sem cserélném el másért lakásomat s hatáskörömet. — Ehhez bizonyosan a szokás hatalma is járult (NI/6 : 427); (hat) *(régi)* ~*(a) szerint* 'amint (régóta) szokott, ill. szokta' 1 : 183; 3 : 135; 4 : 14; 5 : 91; 6 : 63, 411 *(ism)* csak leckéztessen meg. . . szokása szerint; én majd türelmesen hallgatom. . . szokásom szerint (HKöt/4 : 71) *(megszem)* Másnap reggel a nap szokás szerint fölkelt, De nem lát és nem hall ollyat minden reggel (JV/1 : 195) + 1 : 120 | *(ráértés)* azt akarom, hogy legyenek meg bennem a magyar nemzet jó és rosz szokásai egyaránt (P 206/ 5 : 96) — **a)** (állítmányként) ~*a* 'szokott, ill. szokta': Hozzám hozandó leveledet átadtad . . barátodnak. Aztán intesz, hogy ne közöljem vele minden ügyedet, mert ez magadnak sem szokásod. (P 118/6 : 447); *mint* ~*a* az országgyülés ott fenn, Mint szokása régóta, Csak beszélt nagy sikeretlen (754/3 : 39) + 4 : 289; 7 : 167 | (fn in-vel:) Szokásom volt eddig minden új évben . . az elmult esztendőt még egyszer átélni emlékezetben (P 114/5 : 37) + 4 : 47; 6 : 410

3. 'megszokott, állandósult állapot': (hat) ~ *szerint* 'rendszerint, többnyire': végre eléré a kis ajtót, melly a folyosóra vezetett, s melly szokás szerint nyitva volt. (RH/6 : 242) + 6 : 232 — **a)** (állítmányként) *mint . . .* ~ mint akkor, különösen Wales határán, szokás volt, egy hosszú nyílt ösvény foglalá el a házak alsó emeletének felét (RH/6 : 151)

szokatlan mn és hsz **21**

I. mn 19 | 18: -Ø 15, *-ok* 3

'nem megszokott; rendkívüli': Elharapózott a mérges láng sebesen . . A szokatlan világ a mint elterjedett, Fölriasztotta a baglyot, bőregeret (JV/1 : 190) De hallga, milly nesz, milly szokatlan hangok! . . Madárka szállott a börtön falának Párkányzatára . . s dalolgat (Ap/3 : 170) + 1 : 173; 2 : 300; 3 : 136; 6 : 5, 114, 139, 451 *(litot)* Olly ese-

mények, minőket az utósó fejezetben előadtunk, épen nem voltak szokatlanok az angol vásárok- s mulatságokon (RH/6 : 94) + 6 : 73, 88, 92, 244 — **a)** 'rendkívüli méretű, fokú': a királyné választa először táncost. Igen kíváncsi valék, kit választand, noha e szokatlan kíváncsiság okát megmagyarázni nem tudám (NI/6 : 433) A fölindulás, kedvetlenség, mellyet nem rejthete, midőn Edvárdot contretánc közepett látá, ennek szokatlan zavara, midőn feléje közeledék .. mindez nem épen jóakarólag magyarázták. (KH/6 : 56—7) + 6 : 88 *(páros kif)* Ha valami nagy, szokatlan tévedést nem követendünk el, meg fogjuk őket verni (RH/6 : 206)

II. hsz 2

(fokozó ért.) 'rendkívül': valami szokatlan kellemes és átható feküdt arca egész kifejezésében (RH/6 : 97) + 6 : 72—3

szokatlanul hat 1 — **I.** az öreg az egyik bokrétával Flamareilnét kinálá meg, a másikkal az olly szokatlanul cicomázott angolnőt (KH/6 : 14)

szokik ige **96** | 95: *-nak* 1; *-ják* 1; *-tam* alr 12 *-tál* 4, *-ott* 31, *-tak* 14 ~ *-tanak* 1; *-tam* tsr 9, *-ta* 13, *-tuk* 1, *-ták* 7; *-ta volt* 1

1. tn *vkihez* v. *vmihez* ~ 'hozzászokik': én ezelőtt mesterember levén, a folytonos munkához szoktam (HKöt/4 : 90) A lég ollyan nyomasztó .. a penész szagától! A nagy urak kutyái .. jobb tanyához szoktanak (Ap/3 : 107) + 3 : 110; 5 : 135; 6 : 43, 435; *(megszem)* hozzám szokott azon ragaszkodó jó vendég, miről Vörösmarty mondja: „holdvilág az arcod, kályha termeted" (L 16/7 : 12), ld. még **[hozzászokik]**

2. ts (múlt időben, fn in-vel) '(ember, állat) rendszeresen, szokásszerűen tesz vmit, vmilyen állapotban van': [Csigolya Dániel] táncolni kezdett .. egy pocséta mellett, mellyben a disznók szoktak heverészni. (FL/4 : 123—4) megboldogúlt édes apám szokta volt mondani, hogy vedd föl, fiam, a mit találsz, ha egy fületlen gomb is (Drt/4 : 213) + 1 : 103, 105; 2 : 135, 317; 3 : 145; 4 : 73; 5 : 96; 6 : 21; 7 : 156 (+ 47) *(párh, helyesbítés)* nagyon keveset szoktam, vagy is tudok beszélni (HKöt/4 : 18); *(megszem)* Ez [= a hegytető] a műhely, hol a komor kovács, A dörgedelmes égiháború Készítni szokta a villámokat (S/2 : 69) + 2 : 33; (általánosítás kif.) *amilyen ~ott* Nagy filkó voltam.. . a millyen szokott lenni az ifju, midőn először szeret. (HKöt/4 : 17) *(a)mint ~ott* [Fejenagy] A helybeli lágyszivü kántort Ugy ütögette a földhöz, Mint a gyertyát mártani szokták. (HKöt/1 : 138) + 1 : 127, 205; 6 : 17, 87, 218 | (a fn in odaértésével, általánosítás kif.) *mint ~ott* Megbántott a rózsám nagyon, Haragudtam érte nagyon .. Mint az effélékért szoktam. (662/2 : 248) + 5 : 72 — **a)** *(nép,* jelen időben) 'ua.' Az efféle szájaskodók, kik a harc előtt oly nagy zajt ütnek, rendesen először szoknak hátat fordítani. (KH/6 : 38)

3. ts (múlt időben, fn in-vel) '(dolog) rendszeresen, általában vhogyan viselkedik, működik, (jelenség) így végbemegy, történik': Nekem a bor nem szokott megártani. (118/1 : 64) Ez csak ama sírcsend, a melly villámnak utána A földrendítő mennydörgést szokta előzni. (599/2 : 179) + 3 : 289; 4 : 66, 96, 127, 139; 5 : 57; 6 : 225, 296, 433; 7 : 53, 189, *510; (általánosítás kif.) *mint történni ~ott* Greenly Katica .. lekiismerete szemrehányásaira, mint rendesen történni szokott, igaztalansággal felelt. (RH/6 : 156) + 6 : 293 — **a)** *(nép,* jelen időben) 'ua.': Bölcsőben sír az éber csecsemő .. el szokják a dalok Altatni őt. (112/1 : 59)

szokva 1. hat in 1 — **1.** *vmihez* ~ Uram, kikérem a leckéztetést, Kinőttem már az iskolából, De ahhoz szokva még ottan se' voltam. (Ap/3 : 148) + 4 : 316

vö. **szokott**

szoknya fn 8 | -Ø 2 (b 1); *-ja* 3 | *-t* 1; *-jába* 1; *-ban* 1

'a két combot, ill. lábszárat együtt takaró (női) ruhadarab': Kis leány szoknyája térdig föl van hatjva, Mivelhogy ruhákat mos a fris patakba' (JV/1 : 181) Széles felöltönye .. térdig ért, s kissé hosszabb vala, mint az angol falusi lányok szoknyája azon időben. (RH/6 : 277) + 6 : 398; *(jelzővel:)* *→à volants* ~ 6 : 404, *férfi* ~ ld. **[férfiszoknya]** | (mint férfiatlan ruhadarab; *hsl)* Hm, fegyveres asszony! furcsa, furcsa lehet, Ollyanforma tán, mint szoknyában a férfi. (SzM/2 : 257) *(kép, ellent)* A nemzetgyülés levetette ama szép fényes harci öltözetet .. és helyette egy vén asszony szoknyájába bujt. (P 233/5 : 122) — **a)** *(átv)* 'nő': *(szókapcs:)* ~ *kormánya←* *alatt* 6 : 11 | (jelzőként; *jelzővel:) szép fiatal ~ rokon* minden reverendának van valami szép fiatal szoknya rokona (ÚL/5 : 45)

szokott mn **28** | -Ø 26 | *-nál* 2

1. 'olyan (dolog), amit vki megszokott': E kalitka kiváltságos madarai, a hölgyek .. kiterjeszték a nézésre, mindenik szokott állásán, ezerfélekép különböző tollazatjokat (KH/6 : 5) sokan minden ürügyet használnak, hogy a pártot elhagyják, mellyhez egy ideig csatlakoztak .. a szokott összeköttetések megunása is szűli némellyeknél ama hatást (RH/6 : 206) — **a)** 'az általános társadalmi szokásnak, gyakorlatnak megfelelő': Egy szabad téren .. állíttatak föl a sorompók az istenitéleti viadalra. Minden szokott készület megtétetett (RH/6 : 382) Kérlek benneteket .. hadd legyek consul; íme rajtam a szokott köntös (Cor/4 : 282) + 6 : 218, 331

2. 'vkinél, vminél általában tapasztalt (tulajdonság, viselkedés)': „Nem bánom," szóla szokott nyugalommal A bölcs aggastyán (HK/1 : 145) Fiam a szerelmesek szokott pontosságával járt el a városvégi házhoz (HKöt/4 : 74) + 4 : 59, 129; 6 : 45, 51, 53, 156, 171, 195 (+ 9) — **a)** (fn-ként) 'vmely tulajdonságnak ilyen foka, mértéke': (kf-kal való összehasonlításban:) az emberiség .. kivül csendes, csak egy kissé halványabb a szokottnál (P 114/5 : 39) + 6 : 341

3. 'törvényszerűen bekövetkező': a keserű veszteség, melly ért [= apád halála], ollyan, mit minden gyermek, ki a szokott életkort eléri, szenved. (RH/6 : 311)

[Szókratész] tulfn: **Sokrates 2** | *-Ø* 1 | *-t* 1 (gör férfinév) 'ókori görög filozófus (i.e. 469—399)': Sokrates, Ki a mérget megitta, S hóhéra, ki a mérget neki adta, Egy helyre mentek mind a ketten? (447/2 : 30) + 2 : 87

szoktat ts ige **2** | *-ta* 1; *-á* 1 'vmilyen szokást kialakít vkiben': *vmihez* ~ a rendes .. életmód, mihez őt Eudoxia gyöngéd okossága szoktatá, most .. elnyomásnak látszék előtte (KH/6 : 31) — **a)** (vható) *vmire ~ja magát* 'vmit gyakorol': [Lehel] szoktatta magát kürtje fuvására (LV/3 : 303)

szól ige **1344** | 1253: *-ok* 20, *-sz* 6, *-Ø* 118, *-unk* 2, *-tok* 5, *-nak* 3 ~ *-anak* 1; *-tam* 21, *-tál* 7, *-t* 700 ~ *-ott* 33, *-tunk* 1, *-tak* 5; *-ta* 1; *-ék* 32, *-a* 159, *-ánk* 1, *-ának* 1; *-t vala* 1; *-ni fogok* 1, *-ni fog* 1, *-ani fognak* 1; *-andunk* 1 | *-nék* 2 ~ *-anék* 1, *-na* 12 ~ *-ana* 4, *-nánk* 1, *-nának* 1 ~ *-anának* 1; *-tam volna* 1, *-ott volna* 1, *-tatok vón* 1 | *-jak* 6, *-j* 70, *-jon* 7, *-junk* 2, *-jatok* 2, *-janak* 3 || *-hatok* 2, *-hatsz* 1, *-hat* 6; *-hattam* 1, *-hatott* 1; *-hata* 1 | *-hatnék* 1, *-hatna* 2; *-hattam volna* alr 1 | *-hassak* 1

1. tn 'beszél': Egy ember szól, de milliók nevében! (790/3 : 83) mellettem e szót hallom „szemtelen". Oda pillantok, ki szólt? (P 207/5 : 101) + 2 : 75; 3 : *318; 4 : 182, 193, 273, 326; 6 : 44, 141 (+ 13) *(ism* párbeszédben:) [Ilona:] Szólj gyorsan. [Saul:] Mielőtt szólnék, ígérd meg, kérlek, teljesítését [kérésemnek]. (TH/4 : 171) + 4 : 317 (2×); *(tőism:) szó* — ~ 3 : 306 *szólni* — ~ 2 : 256 ~ — *szónok: (ism, szembeáll)* szólj te, Ellerby — szólj! Te szónok vagy. Én azonban csak tenni tudok. (RH/6 : 292); *(retr)* A fiú .. szólt, azaz hogy szólott volna, S nem tudott, csak szája mozgott. (BI/2 : 328); *(párh:) beszél* — ~ 2 : 136; 4 : 366 ~ — *dörmög*←— *káromkodik* 4 : 130 (2×) ~ — *(ki)mond* 2 : 93, 303 ~ — *rátekint* 6 : 290; *(szembeáll)* Nem szólhatok, Hejh pedig ollyan sok mondani valóm van. (633/2 : 213) + 2 : 61; 4 : 363 *(ellent:)* ~ — *hallgat* v. *hallgat* — ~ 1 : 306; 4 : 21, 204; 5 : 46; ~ *vkihez* 2 : 103; 4 : 89, 198; 6 : 193 (2×), 279 *(párh)* Én lányokkal nem beszélek, Mert ha szólok ő hozzájok, Hajnal lesz a két orcájok. (80/1 : 30), ~ *vkinek* igaz-e ez, Panni lyányom? [—] Panni .. észre sem vette, hogy az öreg úr neki szólt. (N/4 : 109), ~ *vkivel* Tábornok úr, én nem tartom magam Nagy embernek, de akkorácska csak Vagyok, hogy olly parányok, a minő ön, Levett kalappal szóljanak velem. (853/3 : 232 [2×]), ~ *vkiről* v. *vmiről (vkivel)* Egész világ az ön házasságával foglalkozék tegnap .. Csodálkozom, hogy velem még nem szólt ön róla. (KH/6 : 62) + 1 : 108, 170, 362; 2 : 332; 4 : 181, 294; 6 : 22, 39, 49, 65, 393, 424 *(tőism:) megszólamlik* — ~ *vmiről* 1 : 354 *(párh)* ne beszélj atyámról — ne mondd ki nevét .. Ne szólj kolostorról (RH/6 : 280), ~ *vmi felől (vkihez)* Flamareilné .. olly személy szórakozottságát tetteté, kihez igen közönyös dolog felől szólnak. (KH/6 : 63) + 6 : 40, 102; (hat-val) *komolyan* ~ Edvárd, komolyan szólsz? .. nem szégyelsz illy iskolailag beszélni! (KH/6 : 27) *őszintén* ~ 5 : 5 *szépen* ~ 3 : 309 →*hazudik* — *szívből* ~ 2 : 85 | (beszédszervről; *párh*, ill. *szembeáll:) ajak* ~ — *szív dobog* Mária csendesen, némán nézte a hőst, Ajaka nem szólott, csak szíve dobogott (SzM/2 : 264) *nyelv* ~ — *szív* →*érez* v. *szem* →*néz* 4 : 269; 5 : 96 — **a)** 'beszélget': Hanem akkor szóljunk, ha dolgodat végzed (633/2 : 214); ~ *vkivel* egymásra pillantottunk és mosolyogtunk, mintha régi ismerősök volnánk, pedig sohasem szóltunk egymással (UJ/5 : 23) — **b)** 'tárgyal': ~ *vkivel (vmi felől)* Ki itt az úr? .. Véle szólok; vigyük az ügyet Ő elé. (BI/2 : 314) + 7 : 209 — **c)** 'vhogyan kifejezi magát': (hat-val) *magyarosan* ~ 5 : 33 *röviden* ~ 5 : 5 (2×) *szelíden* ~ Szelíden szólj, mert úgy hallám, keményebb Vádakkal állnak még eléd azoknál, A mellyek nyomnak már. (Cor/4 : 314) — **d)** 'beszédet mond': Igazság szerint nem is magamért, hanem itt értetek szólok (P 206/5 : 95) | (idéző m-ban) *ekképp(en)* v. *ilyeténképpen* ~ *(vkihez, vmihez)* László vitéz .. Ekkép szól a néphez: „Én ártatlan vagyok .. " (777/3 : 69) + 3 : 308, 310 — **e)** *(átv:) vmi* ~ *vkiből* 'vmely érzelemnek ad nyelvi kifejezést': Bánat és harc szól belőlünk (P 234/5 : 124)

2. tn 'vmit mond': (idéző m-ban:) Pelsőcön .. szivart vettem. — Majd papírba tekerem, szólt a boltos. (UJ/5 : 27) „Tekints körül," szólott a csók után A lyányka (T/2 : 17) + 1 : 286; 2 : 61, 322; 3 : 122, 291; 4 : 85; 5 : 103, 6 : 117 (+ 558) *(refrén)* Szikrát sem törődve szól a bölcs: Itt van a pohár, hol a bor? tölts. (237/1 : 229 [8×]) *(tőism, retr)* Szólna Zsigmond: „végezd, mester!" De szólani nem tud, nem mer (834/3 : 210); *(párh:)* ~ *s kacag* v. *nevet* 1 : 212, 218 *közbevág* v. *beszédébe vág s* ~ Ki tudja, mit

felelt volna Blawket? .. de Harland Ralf közbevágott, s szólt: „Megállj, megállj! . .” (RH/6 : 107) + 6 : 187, 189 *szóhoz →jut s ~* 3 : 131 ~ — *gondolkodik: (tőism, retr)* szólt a rab, vagy csak gondolkodék, Mert szólni nem mert, nehogy elzavarja A kedves vendéget szava: „Oh istenem, mi jól, mi jól esik [a madárdal]! . .” (Ap/3 : 171) ~ — *lehel* 4 : 18; *(ellent)* Eleonora .. egy percig hallgatott, aztán szóla: „Te szeretsz tehát, Ashby Lucy? . .” (RH/6 : 240); *(megszem)* szólt a tenger: „Te szegény teremtés . .” (490/2 : 49) + 1 : 297; 3 : 88, 113; *így* ~ „Apánk, te légy hát köztünk a biró,” Igy szóla Jób (S/2 : 76) + 1 : 210; 2 : 24, 57; 3 : 117, 149; 4 : 18; 5 : 102; 6 : 230 (+ 9) *ekképp(en)* ~ 1 : 131; 3 : 151, 212; 4 : 29, 70; *(így* v. *ígyen* v. *úgy* v. *ekképp)* ~ *vkihez* 1 : 181, 312; 2 : 152, 334; 3 : 145; 4 : 104; 5 : 124; 6 : 20 (+ 40) *(megszem)* az ifju .. átkozza Bilincsét nagy kegyetlenül. Bilincse ekkép szóla hozzá: „Csörgess, de oh ne átkozzál! . .” (516/2 : 92) + 2 : 111, 158; 3 : 142 (2×), ~ *vkinek* Induljunk, barátom! szólék Jánosnak. (HKöt/4 : 80) + 2 : 325; 4 : 27; (hat-val) *ábrándozva* ~ *vkihez* 1 : 336 *angolul* ~ 6 : 139 *bámulva* v. *bámuló gyönyörrel* v. *bámulattal* v. *ámulattal* ~ 3 : 230; 4 : 59; 6 : 45, 201, 385 *békítve* v. *kibékülve* v. *nyugtatólag* ~ 1 : 193; 4 : 8, 96 *borzadva* v. *megrémülve* 4 : 123; 6 : 302 *boszszankodva* v. *bosszúsan* v. *haraggal* v. *haragosan (így)* ~ midőn [az öreg] ismét kérdezősködik s ugyanazon elutasitó feleletet kapja, igy szól haragosan: — Jenny kisasszonnyal nekem igazság szerint mindig kellene beszélhetnem (J/6 : 410) + 2 : 262; 4 : 42; 6 : 203; 7 : 32 *csalogatva így* ~ 1 : 182 *elhatározottan* v. *konokul (így)* ~ *(vkihez)* 1 : 134; 2 : 77 *esdekelve* v. *kérve* ~ 3 : 161, 226 *fejcsóválva* v. *fejrázva* ~ 4 : 55; 6 : 78, 125 *élénken* v. *vidáman* ~ 6 : 168, 221, 372 *érzékenyen* v. *illetődve* ~ 3 : 312; 4 : 125; 6 : 350 *félénken* ~ 6 : 160 *→fél-enyelgve, fél-epedve* ~ 3 : *317 *gondolkodva* v. *kétkedve* ~ 6 : 101, 218, 423 *gúnyosan* v. *gúnnyal* v. *gúnyhangon* v. *gúnymosollyal* ~ *(vkihez)* 4 : 64; 6 : 19, 52, 54, 357 *gyorsan* ~ 6 : 244 *(fél)halkan* ~ *(vkihez)* 4 : 139, 356; 6 : 66, 79, 131, 140, 209, 210 (+ 8) *vmilyen hangon (így)* ~ *(vkihez)* kivűl megkopogtatta valaki az ablakot, s igy szólt gyenge reszkető hangon: — Kérem szeretettel, eresszenek be (N/4 : 100) + 1 : 120, 259: 4 : 9, 27, 108; 6 : 9, 210, 430 (+ 17) *hangosan* v. *fennhangon* ~ miután a törpe még egyszer kopogott, hangosan szóla: „Hejh, Pole Mátyás! . .” (RH/6 : 286) + 6 : 82, 230, 307, 330 *hevesen* v. *fölindulva* ~ 6 : 186, 265, 354, 356, 361 *hidegen* ~ 6 : 190, 220 *jókedvvel* v. *örömmel* v. *megörvendezve (ilyenténképpen)* ~ 1 : 189, 218; 3 : 172 *keserűn* ~ 6 : 357 *kétségbeesve* v. *kétségbeeséssel* ~ 4 : 59, 64 *komolyan* v. *komoly méltósággal* v. *komoran (így)* ~ Dániel .. igy szóla komoly méltósággal: — Csitt! (FL/4 : 120) + 6 : 84, 86, 183, 195, 245, 253 *lelkesedve* v. *elragadtatással (így)* ~ *(vkihez)* Légy holdvilágom, szép leányka! .. Igy szólt a vándor lelkesedve (322/1 : 286) + 2 : 73, 314; 4 : 74 *megvetőleg* ~ 2 : 72, 77; 6 : 190 *mosolyogva* v. *vmilyen mosollyal* ~ 4 : 21, 76; 6 : 61, 130, 191, 198, 244, 376, 395, 423, 432 *nevetve* v. *vmilyen nevetéssel* v. *kacajjal* v. *hahotára fakadva* ~ „Add ide — add ide [a mérget]!” szólt Ashby Rikárd, hangosan hahotára fakadva (RH/6 : 358) + 6 : 69, 109, 115, 168, 250, 258 *nyájasan* v. *nyájasdadon* v. *szelíden* v. *szelíd →jószívűséggel (így)* ~ *vkihez* 1 : 198, 3 : 124, 125, 141 *nyomatosan* ~ 6 : 100 *nyugodtan* v. *nyugalommal* v. *hidegvérrel (így)* ~ 1 : 145; 4 : 74, 178; 6 : 52, 275 *odavetve* ~ 6 : 356 *sírva* v. *zokogva* ~ 6 : 445; 7 : 216 *sötéten* ~ 6 : 88 *szárazon* ~ 6 : 125, 251 *szemrehányólag* ~ 6 : 363 *szigorúan (így)* ~ Az úr .. így szólt szigorúan: „Fiú, e gyermek itt fiam .. Ő lesz parancsolód . .” (Ap/3 : 132) + 6 : 210 *szomorúan* v. *szomorúsággal* v. *fájdalommal (így)* ~ *(vkihez)* így szólt hozzájok Márton inkább szomoruan, mint haragosan (FL/4 : 128) + 3 : 165; 4 : 8 *természetesen így* ~ 6 : 45 *töredezve* v. *zavarodva* ~ 2 : 75; 4 : 59; *(szókapcs:)* ~ . . . *mondván* 1 : 132; 4 : 209 | (beszédszervről, hangról:) „Itt az úr, mi a baj?” Szólt egy tompa hang (BI/2 : 315) + 2 : 322; 4 : 44; 6 : 194, 209, 285, 287, 313 *(helyesbítés:)* ~ — *mennydörög* 1 : 137; *ekképp* ~ ekkép Szólhat már ajkunk: Ti komor gondok, nem adunk most Helyt főnkben nektek (1/3 : 244); (hat-val) *élénken* ~ mély hang szóla élénken: Mennydörgős adta! (KH/6 : 10) *halkan, de érthetőleg* ~ 6 : 244 *szigorúan* ~ 3 : 153 || (függő idézettel:) Ha szerelem bújában epedek .. Az én kedves pajtásom .. jön és szól: ne legyek gyerek. (249/1 : 238) + uo.; 1 : 234, 361; 2 : 96 | (idézetszerű célzással:) Hadd igyam hát! .. Meg sem állok, csak a kancsó- Feneken. Bárha mindjárt — a mint Falstaff szólana .. egy mérföldig tartana. (118/1 : 65) + 5 : 8 — **a)** ts 'ua.': Mind igaz, a mit kántor uram szólt (HK/1 : 141) Többet nem szólsz bosszulatlan.. (834/3 : 209) + 1 : 229; 2 : 213; 4 : 77, 104, 231; 5 : 5; 6 : 134, 408 (+ 5) *(ism)* Ne szólj többet, Hugo, ne szólj többet (RH/6 : 148) *(tőism:)* ~ — *szó* 2 : 57 *(párh:)* ~ — *elmormog* 3 : 227 *(retr, szembeáll, ism)* az utazó .. fölkiált, mondván: . . . nem, semmit sem szól, nem szólhat, némán bámul (UJ/5 : 23) *(ellent:)* ~ — *hallgat* 7 : 54; ~ *vkihez* kövessétek azon embert .. Mit se szóljatok hozzá, hanem álljatok meg (RH/6 : 107) ~ *vkiről* v. *vmiről* Mit sem szóltak többé a kürtszóról (RH/6 : 274) + 5 : 24; 6 : 11, 95; *(szókapcs:) igazat* ~ Szólj igazat, Pannikám, ha engem katonának vinnének .. várnál-e rám .. ? (N/4 : 115) + 3 : 290; 6 : 134, 221, 270,

308 (3×), *vhány szót ~ (vkihez, vkinek, vkivel, vkiről, vmiről, vmi felől)* egyikök sem szólt egy szót sem, még legközelebbi .. rokonának sem a tábornagy .. szándokai felől (RH/6 : 208) + 4 : 14, 301; 5 : 57, 61, 96; 6 : 48, 109, 287 (+ 8); (hat-val) *halkan ~ vhány szót vkihez* a számüzött Monthermer Hugohoz közeledék .. s halkan szólt néhány szót hozzá (RH/6 : 167) | (idéző m-ban:) „.. Szánom, bánom, de már nem tehetek róla," Kukoricza Jancsi e szavakat szólta. (JV/1 : 183) | (beszédszervről:) Fölébredendsz-e ekkor álmaidból .. Hogy meghallgasd, a mit majd ajakam szól: A szerelemnek epedő szavát. (254/1 : 242) — **b)** tn 'válaszol': Róza kisasszony .. én kegyedet szeretem .. Róza nem szólt, de sötét pilláin könny rengett (HKöt/4 : 18) [Marci] Oda ment az első leányhoz .. s táncra szólitotta, de ez kereken kimondta, hogy vele nem táncol. Fordult más leányhoz; az nem szólt, hanem kiszaladt. (FL/4 : 128); *(megszem)* Leülök a virág mellé .. S megkérdem: engem szeret-e? Nem szól, de ugy hiszem, hogy ért (597/2 : 175); *~ vmire* az ártatlanságnak Patyolatlepedője takarja-e lelked? .. A szemérmetes Erzsók Nem szóla reá (HK/1 : 138) | (fsz, kérdés nyomósítására:) oh szólj, asszonyom, Hogy érdemeljem meg szerelmedet? (S/2 : 78) Szólj, mit teszesz velem? (Ap/3 : 152) + 1 : 241, 296; 2 : 263; 3 : 357; 4 : 17, 229; 6 : 101, 405 (+ 14) *(ism)* hol van ő [= nőm]? szólj, ha tudod, szólj. (TH/4 : 200) *(nyomósított ism)* Hát van ehhez fogható? szólj őszintén, szólj lelked szerint, barátom. (ÚL/5 : 70) *(ism* párbeszédben:) [Borics:] Számüzettél? .. Légy őszinte .. Szólj! (Saul:] Nem szólok .. Mert ha szólok is: mi haszna? (TH/4 : 146); *(párh:) ~j — beszélj* 4 : 175 *mondd — ~j* 4 : 347; *(ellent:) ~j — hallgat* 4 : 32; *(megszem)* Oh te szív .. Szólj: ki véde annyi baj közt Szakadatlan? (93/1 : 42); *~j (nekem) erre* 1 : 137 *(párh)* Oh szólj erre, Harangláb, Mondd meg nekem: ugy van-e vagy sem? (HK/1 : 132) | (idéző m-ban:) „.. Ugy-e itt maradsz, barátom?" Szólt az ifju: „Maradok .." (BI/2 : 322) kényszeríteni foglak. — Szeretném tudni: miként? — Meg fogod tudni! szólék (HKöt/4 : 26) + 1 : 191; 2 : 264; 3 : 173; 4 : 49, 115; 5 : 102; 6 : 25, 328 (+ 30) *(párh,* ill. *szembeáll:) kérd(ez) — ~* Ki az valjon? kérdezte Mihályné .. Kis András keresztapámék Pistája! szólott Katica. (N/4 : 96) + 2 : 17; 4 : 76, 97; 5 : 102; 6 : 102, 195, 369, 410 (+ 8); *félénk hangon ~ : (párh)* „Mellyik öreg pap?" kérdé ura mérgesen. „Az öreg pap, ki már előbb is volt itt, nemes ur," szólt a fiú félénk hangon (RH/6 : 359) *föllobbanva ~* 4 : 105 *gondolkodás nélkül ~* „.. Szerelmem s kezemért pártom közé állasz?" „Nem!" szólt Veselényi gondolkodás nélkül (SzM/2 : 264) *kétkedve ~* 6 : 418 *sóhajtva ~ : (párh)* [Hugó] halkan kérdé: „Elmenjek?" „Jobb lesz," szólt Lucy sohajtva (RH/6 : 172) *szárazon ~* 6 : 25 *→szilárdan* v. *→ünnepélyesen és határozottan ~* 2 : 264; 6 : 327 *kérd — türelmetlenül ~* 6 : 378 — **c)** tn *(átv)* 'gondol': (idéző m-ban:) [Megyeri] kabátja épen sárga volt, És igy annál jobban látszott a folt. „Eldobnám — szólt — de mással nem birok;" (206/1 : 164) szivárványos lett .. az ég. „Szép szivárvány!" szólt a vándor (BI/2 : 311) + 2 : 201; 6 : 185; *(szókapcs:) (igy* v. *ekképpen) ~ magában* 1 : 135, 208; 2 : 261; 3 : 172; 4 : 47, 62; 6 : 31, 360 (+ 10); (hat-val) *~ magában* v. *→elhatározottan* 2 : 58 (2×) *halkan* 6 : 310 *ekképp ~ magában →tűnődve* 3 : 119

3. tn 'kijelentést, nyilatkozatot tesz': S ha szólanék is, mit remélhetek? .. Nem gyúl érettem viszonérzemény. (11/3 : 247) szólj, és kivánatod teljesül (HKöt/4 : 68) + 4 : 258 *(párh:) ~ — mond* 7 : 152; *~ vkinek* Elvennélek én, csak adnának, De hiába szólok anyádnak! (159/1 : 94); *vmi ellen* v. *ellene ~* [Coriolanus] a szabadság S jogaitok ellen szólt mindig (Cor/4 : 286) + 1 : 100; 4 : 353; 7 : 144 — **a)** 'kijelentésével felhívja vmire a figyelmet': Te vagy, galambom .. ? Miért nem szóltál? (630/2 : 210—1) + 4 : 273 *(ism* párbeszédben:) „De nem szólt bátyám —?" kérdé Hugo. „Igen, szólt," monda Montfort, őt félbeszakasztva (RH/6 : 176); *~ vkinek* Miért nem szóltál nekem, asszony, ha be voltál avatva a titokba? (TH/4 : 197) — **b)** *vmibe ~* 'beleszól': Ha nekünk nyitná meg erdeit Henrik .. talán mi is szólnánk a dologba (RH/6 : 99) — **c)** ts 'véleményt nyilvánít': Mit szól Vas bátya? [Vas:] .. hát szoktam én a többségnek ellenszegülni? (TH/4 : 167) + uo.; *~ vkinek vmiért* mikor már tökéletesen meggyőződött a jó asszony felőle, hogy férjét az ördög sem téríti meg .. se jót, se rosszat nem szólt neki garázda életmódjáért. (FL/4 : 121) *mit (sem) ~ vkiről* v. *felőle* [Lucy] mit sem szólt felőle, hanem egyenlőn hallgatott, ha kárhoztaták vagy dicsérék [Hugót] (RH/6 : 144) + 6 : 409; *(szókapcs:) mit ~ ehhez?* boldogan fogunk végig sétálni az életen .. mit szól ön ehhez? (HKöt/4 : 49) *mit ~ erre* v. *rá?* Mit szól kend erre, Harangláb? (HK/1 : 140) + 1 : 88, 289 (3×); 4 : 232 (2×) *mit ~ felőle?* 6 : 409; 7 : 21 | (elítélő véleményre vonatk.) *mit sem ~ vmiért* Én helyettesed leszek Flamareilné asszony páholyában .. szép hölgyed azért mit sem szólhat. (KH/6 : 12) *mit ~ (arról* v. *erre* v. *hozzá)?* mit szóljak arról, a ki ellened Viseltetik rút pártos szenvedéllyel? (187/1 : 118) + 1 : 264; 2 : 210; 5 : 74; 6 : 116 — **d)** ts *(vál)* '(ítéletet) kinyilvánít': *→halált ~ rá* 3 : 218

4. tn 'hangot ad': Csöndes a révkocsmárosnak háza .. Semmi sem szól, csak a Duna habja (SzP/2 : 55) | (madárról:) Közelökben

a fülemile szólt (SzP/2 : 55) + 1 : 287; 2 : 102, 120, 203 (2×), 254; 3 : 21 Sz: →*szarka* ~ *a házfödélen* 1 : 38; *(ráértés)* A haramja gyönge sikoltást hall, Azt gondolja, hogy talán madárdal, És körűlnéz és be a hintóba, Hát ott van a madár, a ki szóla; Szép kis madár, gyönyörű menyecske (413/1 : 360) | (hangszerről, harangról:) A kert alól Furulya szól (181/1 : 112) + 1 : 318; 2 : 315; 3 : 129; 6 : 132, 381 *(ism)* Csak szólna már, csak szólna már A harcok harsány trombitája! (547/2 : 118) + 3 : 28 (2×); (hat-val) *erősen* ~ 3 : 214 *siralmasan* ~ 1 : 48 *szépen* ~ Néma, csendes a világ körűlem, Távol szól csak egy kis estharang, Távol s szépen (635/2 : 215) + 3 : 213; 4 : 132 →*vadul*, ill. *szelíden* ~ 3 : 214 (2×); *(-t* ragos hat-val; *szimb)* Megpendítem, régi lantom, Megpendítem húrjaid . . Sokat szóltál (837/3 : 213) — a) tn 'hangzik, hallatszik': (állathangról:) A ház mögött . . terűl az ól, Honnan juhoknak bégetése szól. (73/1 : 23) a hollóknak károgása szólt . . [Salgó] udvarában (S/2 : 81) | (zenéről:) Utószor szólt itten furulyám panasza (JV/1 : 185) Marci . . Betért a csárdába, ha szólt a muzsika (604/2 : 184) + 1 : 53 (2×), 157; 2 : 173 (7×); 6 : 441 *(átv)* Az én szerelmem nem a csalogány, Kit fölkeltett a hajnalszürkület, Hogy édes ének szóljon ajakán (218/1 : 175) + 1 : 332 — b) ts '(óra) vhányat üt': az óra Lomha nyelve végre tizenkettőt szóla. (SzM/2 : 263)

5. tn *(átv)* 'mondanivalóját írásban kifejezi': baráti őszinteséggel szóltam. Szeretnék veled élő szóval effélékről beszélni; papiron nem igen tudom magam kifejezni (L 43/7 : 31) *(tőism:) szólni* — ~ 7 : 204; ~ *vmiről* *cikkem utólsó pontjában . . egy antinationalis csinról szóltam (P 97/7 : 637) + 6 : 113; 7 : *507 | (idéző m-ban) *így* ~ Cikke végén . . igy szól Vörösmarty: „birónak még te kicsin vagy." (P 231/5 : 119) — a) ts 'ua.': ~ *vmiről* küldd vagy hozd ide komámasszonyt, hogy együtt legyen feleségemmel . . Ha nem jöttök, nem fogok zúgolódni . . Többet nem szólok erről. (L 255/7 : 193)

6. tn *(átv)* 'vmi a szövege': (idéző m-ban:) majd szól a lecke: Fiatal is szép is a menyecske (62/1 : 15); *így* v. *ilyeténképpen* ~ gyakran jutott eszembe [Kisfaludy Károly] egy versének kezdete, melly szól illyeténképen: „Volna szárnyam, elröpülnék!" (ÚL/5 : 214) + 6 : 322 | *(ráértés)* Tőlök napnyugatra — így szólt a hír szája — Fekszik Attilának egykori országa (LV/3 : 301) — a) *vkiről* v. *vmiről* ~ 'írásműnek, szövegnek vki v. vmi a tárgya': ez az egész levél becses magamrul szól! (ÚL/5 : 74) + 2 : 206; 3 : 14, 149

7. tn *(átv)* 'vkinek van szánva': ~ *vkihez* firkáncs valami hozzád méltót ezen emléklpara, a mi én hozzám szóljon (L 189/7 : 118) ~ *vkinek* a mi leveleim jönnek, bontsd föl . . ha egyenesen nekem szólnak, tedd borítékba és küld Debrecenbe (L 238/7 : 171—2) + 6 : 32, 38, 322, 323, *637

8. tn *(átv)* 'vkire, vmire érvényes, vonatkozik': ~ *vkire* Megint panasz, de már megint panasz! És a kire szól, mindig csak pap az. (211/7 : 32) — a) 'híre vhova eljut': Szh: *hét országra* ~, *mint a* →*lőcsei kalendárium* 3 : 46

9. tn *(átv)* 'nem nyelvi formában megnyilatkozik': Sejtek, sejtek én valamit, A jó isten tudja, hogy mit, De elég, hogy szól sejtésem (731/3 : 13); *vmi* ~ *benne* v. *szívében* Amott fönn egy csillag ragyog . . bennem így szól valami: „Nézd, nézd, Etelkéd e sugár! . ." (259/1 : 245) + 3 : *317 *vmi* ~ *szemeiből* Szemeidből jóság és vidámság, E kedves két égi gyermek szól. (365/1 : 316) + 3 : 269; *hangosan* ~ az unalom hangosabban szól, mint a szerelem (KH/6 : 47) — a) 'hatást fejt ki': Monthermer Hugo nem kapott hírt erdei barátaitól. Semmi körülmény nem szólt, melly neki segíthetett volna, ártatlanságát bebizonyítani (RH/6 : 338); *(szókapcs:) vmi ellene* ~ 4 : 195; 6 : 315 *mellette* ~ 5 : 134 *szívéhez* ~ Te írtad azt a Szózatot, Melly szólt egy országnak szívéhez? (800/3 : 101)

szólni fn in 48 | **szólni** 47, [nem autográf:] **szollani** 1: *-ni* 28 ~ *-ani* 6; *-nom* 7 ~ *-anom* 2, *-nod* 2, *-nia* 1, *-anunk* 2

1. Ildikó most is ott űl Keve ölében . . A mint ezt meglátja jó Barangó vitéz, Nincs ereje szólni (SzÁ/1 : 339) + 6 : 408; *(tőism:)* ~*ni* — *szó* Szólni akart [Márta], De a szó elakadt gégéjén. (HK/1 : 146) *szól* — ~*ni* 3 : 171, 210; *(párh)* A jóllakott nem késik szólani, És tőle illy beszédet hallani (73/1 : 23); *(szembeáll)* Szólnod sem kell . . egy tekintet Mindent olly szépen megmagyaráz. (345/1 : 303) *(szembeáll, ism)* Ezt gondolám, de szólni nem tudék, Avvagy talán nem mertem szólani (T/2 : 16); *(ellent:)* ~*ni* — *hallgatni* 4 : 193; ~*ni vkihez* bár módomban vón, így Férjemhez szólnom (Cor/4 : 326), ~*ni vmiről, vkiről* 4 : 357, 372 *(ellent)* Nos? hallgatsz? erről sem akarsz szólni? (TH/4 : 146); →*nyíltan(, őszintén, a lélek* →*mélyéből)* ~*ni* 4 : 406; 5 : 71 — b) ~*ni vmiről* „Nekem nincsenek rendelkezéseim," szólt a fiatal gróf . . „Igen," válaszolt Ashby Rikárd, „. . Tudom, Alured; mindazáltal többről kell szólanunk . ." (RH/6 : 361—2) ~*ni vkivel* 6 : 195 *(tőism)* „Vár kapitányával szólni óhajtanék." 'Szólj, felelt a hölgy, én vagyok kapitánya.' (SzM/2 : 256) — c) minden változás között, melly történt — minden világ között, ha szabad így szólnom, melly az idő folytában keletkezett és elenyészett, az erdő világa egészen eltűnt (RH/6 : 104); *hosszan* ~*ni* 5 : 5 — d) 5 : 105 *(ism)* Megálljatok, polgá-

rok, kiálték, hagyjatok szólni, hadd igazoljam magamat! — Nem hagyjuk szólni, agyon ütjük! (P 207/5 : 102); *~ni vkihez* Most már csak a Néphez kell szólnod. (Cor/4 : 277) *~ni vmiről* a Jelen consult . . hagyjátok szólani A hősiségről, mellyet végbevitt . . Coriolanus (Cor/4 : 273) — **2.** (idéző m-ban) *ekképp ~ni* Mit ér, csak ekkép szólni: itt a bánya! (585/2 : 159) + 6 : 259 *így ~ni vkihez* 5 : 53 | (hangról) *így ~ni* Hátha így találna szólni Egy tündérvilági hang: „Nos, fiam . . jó kedvem Ime mindent megadand." (99/1 : 45) — **a)** Oh barátom!. . . egyebet sem tudtam szólni, nyakába borultam és sírva fakadtam. (HKöt/4 : 14) + 6 : 115; 7 : 632; *szót ~ni* 6 : 157, 364, 400 — **3.** 4 : 354; 6 : 272 *(ism)* „Mit mondasz, Edvárd?" kérdé a király . . „Mylord, nem merek szólni . . az igazság . . leköti nyelvemet. Nem szabad szólanom." (RH/6 : 388); *vmiért ~ni* ha megmutatja nékünk sebeit és elmondja tetteit, be kell mártanunk nyelveinket a sebekbe, s érettök szólanunk (Cor/4 : 278) *vmi ellen ~ni* [Gedő:] Nem azért száműzte-e Sault [a királyné], hogy ez őt szerette? [Zsember:] Ez ellen is lehetne szólni (TH/4 : 191) + 5 : 119 — **a)** *~ni vkinek* A szegény asszony eleinte csak magában sirdogált, ha férjét részegen látta haza jőni . . Dániel gazdának nem mert szólni vagy tán nem akart (FL/4 : 120); *(szókapcs:) ~ni nem →merés* 1 : 326 — **4.** Leereszkedem A harang kötelén. . . De ha megkondúl? Majd úgy intézzük a dolgot, Hogy szólni ne tudjon (HK/1 : 124) — **5.** *(tőism)* Én nekem írnom, nyilatkoznom kell okvetetlen a közönség előtt . . szólnom kell, szólni fogok, megbántott lelkem minden keserűségével s lángjával (L 280/7 : 204) *(ellent)* imádott Jankóm . . mi okért hallgatsz? mért késel szólni levélben? (650/2 : 233)

szóló 1. mn in 9 | *-Ø* 8 | *-ba* 1

1. *(szókapcs:) ékesen ~* 5 : 64 — **6. a)** *vmiről ~* Ma olvastatott föl a megyei választmányi gyülésben a ministeriumról szóló királyi leirat. (P 201/5 : 85) + 7 : *511 — **7.** *vkihez ~* a hozzám szóló iratokat kezembe juttatni Irányi Dániel pesti kormánybiztos által kérem (L 280/7 : 205) + 7 : 159 *vkinek ~* Ime egy levél hozzád, Hugo lord . . egy nekem szólóba volt zárva. (RH/6 : 209) — **8.** *vmire ~* *önnek megvannak a mult évekre szóló . . kalendáriumok (L 183/7 : 112) *vmiről ~* a papír, mellyet az idegen cda nyujta, egy összegről szóló nyugtatvány volt, mellyel a két szerető egy évig . . beérhette (Sz/4 : 8) + 7 : 29

szólva 1. hat in 31 — **1.** *(szókapcs:) →dicsekedés nélkül ~* 5 : 68 *→hímezés-hámozás nélkül ~* 4 : 153—4 (2×) *igazán ~* 4 : 21 *komolyan ~* 5 : 6, 158 *őszintén* v. *őszinte →nyíltsággal ~* félbe akartam szakasztani istenes beszélgetéseket, mellyet, őszintén szólva, már nagyon meguntam. (TH/4 : 176) + 6 : 397, 413, 438; 7 : 28 — **c)** *(szókapcs:) kiméletesen ~* 7 : 205 *röviden ~* 5 : 75 *vki stílusában ~* 7 : 71 *világosan ~* 7 : 7 — **2. a)** *(szókapcs:) igazat ~* 4 : 349; 6 : 72, 77, 96, 104, 127, 142, 168; 7 : 28 (+ 7)

szólván 2. hat in 3 — **1.** *vkiről ~* Hannibalról szólván, tudja [ön,] kit tartok én hozzá . . hasonlónak[?] (P 259/5 : 140). **Sz:** *→tisztesség nem esik ~* 4 : 49 — **2.** (idéző m-ban:) Itt egy ifjú, ki lenyakaztaték, Viszi fejét, markolva üstökét, S szólván: „nem én, de te vagy a zsivány!" Bedobja azt a bíró ablakán. (411/1 : 358)

vö. **úgyszólván**

szólal tn ige **1**

'hangot ad; megszólal': *(tőism)* a kakas szólal, S a kisértet mind eltünt a kakasszóval. (JV/1 : 217)

szólás fn **3** | *-Ø* 1; *-a* 2

1. 'hangadás': Sokféle a madár . . Ezt ékes szólása, amazt pedig tarka Tolla kedvelteti. (620/2 : 200); *(birt szerk:) →harang ~a* 2 : 183

2. *(átv)* 'gyakran használt, állandósult nyelvi kifejezés, fordulat': gyönyörű versek; komolyan merném állitani, hogy ezek a magyar költészet legszebb gyöngyei közé sorozhatók, de e szólás már egészen phrasissá vált (ÚL/570)

szólásmód fn **1** | *-ja* 1

'(vkire) jellemző nyelvi kifejezésmód, beszédmód': [Harmadik polgár:] [Coriolanus] Csufolt bennünket nyilvánságosan. [Első polgár:] Nem, ez csak szólásmódja, nem csufolt. (Cor/4 : 286)

[szólású] mn: **szólásu 1**

(jelzővel) 'vmilyen beszédmodorban, stílusban szóló (személy)': *→ékes ~* 3 : 149

szolga fn és mn **310**

I. fn 309 | *-Ø* 140 (b 12), *-k* 21 (b 8); *-m* 6, *-d* 2 (b 1), *-ja* 36 (b 1), *-tok* 1, *-jok* 3; *-im* 2, *-id* 1, *-i* 15 (b 1), *-ink* 3 | *-t* 11, *-kat* 2, *-mat* 2, *-ját* 6, *-tokat* 1, *-it* 1; *-hoz* 4; *-iként* 1; *-ján* 1; *-nak* 6, *-knak* 2, *-mnak* 3, *-dnak* 2, *-jának* 2, *-inak* 11 (b 10); *-ra* 2, *-ira* 1; *-tól* 1, *-któl* 2, *-jától* 1; *-ivá* 1; *-val* 5, *-mmal* 1, *-ddal* 2, *-jával* 4, *-ival* 3 || *-jáé* 1

1. 'vki személye körüli, ill. háztartási munkákat végző férfi alkalmazott': meghagyám szolgámnak, hogy senkit be ne eresszen hozzám (HKöt/4 : 31) a nevelő . . ha nem tudá Leckéit a tanítvány, Azzal piríta rá, Hogy a szolgával mondatá el (Ap/3 : 135) + 1 : 177; 2 : 139; 3 : 147; 4 : 26, 66; 6 : 48, 443 (+ 22) *(nyomósító ism)* Füledtnél fogva húzlak innen szolgáink elébe, és addig foglak korbácsolni, mig a párbajt el nem fogadod. . .

szolgáink előtt, érted? (HKöt/4 : 27) + uo. (2×); *(párh, ill. szembeáll:)* ~ — *barát* Jancsit magamhoz fogadtam. . . nem szolgának, hanem barátomnak (HKöt/4 : 66) ~ — *hintó* — *ló*← 6 : 413 *költő* — ~ Azért vannak tán [az urak] ollyan nagyra, Hogy őket paripák viszik, S mig a költő tengődik éhen, Az ő szolgájok is hizik? (715/2 : 336) *úr* — ~ e gyermek itt fiam . . Ő lesz parancsolód, S te szót fogadsz neki, Ő lesz az úr, te léssz a szolga. (Ap/3 : 132—3) + 3 : 135; 4 : 83; *(jelzővel:) cifra* ~ étket és italt nekünk Sok cifra szolga hord (178/1 : 109) *egykori* ~ 4 : 59 *kis* ~ 3 : 133, (tuln-i jelzővel; *párh, helyesbítés:) Ignác barátom és* →*illetőleg* ~*m* 5 : 45; *(szókapcs:)* ~*t tart* befogadnálak, Jancsi: de nem fogadhatlak be . . Mert nincs módom szolgát tartani. (HKöt/4 : 60) — **a)** 'középkori főúri udvartartás (fegyveres) alkalmazottja': A szolgák [Yeomen] mindenikének kardja és pajzsa volt, s tőre a jobb oldalon (RH/6 : 105) Szeretett nőd ezóta országokon túl jár szeretőjével, Milutinnal, a te szolgáddal. (TH/4 : 200) + 6 : 79, 85, 115, 185, 197, 203, 271, 330 (+ 79); *(páros kif,* ill. *párh:)* ~ *(é)s apród* v. *apród* — ~ 6 : 267, 332, 340, 363, 370 ~ — *kísérő* v. *kísérő s* ~ a herceg . . név szerint szabad, de éjjel nappal őriztetik — szolgái [Diener], felügyelői — kiséröi, tömlöcőrei. (RH/6 : 123) + 6 : 376 *lovag* — ~ egyik lovag a másikkal vívott, egyik szolga ellenszegűlt a másiknak [Mann trat gegen Mann] (RH/6 : 225) ~ — *lovász*← — *inas* v. *lovász* — ~ 6 : 74, 117 *pap* — ~ 6 : 131—2 *úr* — ~ 6 : 192; *(jelzővel:) agg* v. *öreg* ~ 6 : 175, 349 *derék* v. *jó* ~ 6 : 169, 271 *előkelő* ~ 6 : 95 *hű* ~ beszéljünk a jó grófról, kinek hű szolgáját [Dienstmann], Blawketet, már bemutatók (RH/6 : 97) + 6 : 275 *kedvenc* ~ valami nagy ember kedvenc szolgáinak [Lieblingsdiener] egyike volt, s derék . . angol poroszlónak látszék. (RH/6 : 74) *királyi* ~ 6 : 332, (tuln-i jelzővel) *jó Blawket* ~ Hallá, mint hajtaték el jó Blawket szolgája [Yeoman] az őrök által az ajtótól (RH/6 : 281) + 6 : 131, 275; *(birt szerk:) család* v. *ház* ~*ja* Az utasok . . öten voltak . . Négyök nemes ház szolgáiként [Yeomen] volt öltözve. (RH/6 : 105) + 6 : 349, 354 *nagy ember* v. *férfi* ~*ja* 6 : 74, 77, *gróf* v. *mylord* ~*ja* 6 : 74, 101, 135, 198, 322, 346 *(páros kif)* a gróf kiséröi és szolgái közől senkisem tudja, hogy urok túlélte az ütközetet. (RH/6 : 247) + 6 : 301, *(herceg és) király* ~*ja* 6 : 126, 332, 382 *(ism)* [Rikárd] a király egy szolgáját [Diener], saját szolgája [Diener] ruhájába öltöztetve, ide hozta, tanácskozásunk kikémlésére. (RH/6 : 85) *(páros kif)* a király apródjai s szolgái . . a nekik rendelt sátor rendbe hozásával foglalkoztak (RH/6 : 383), *nemes-ember* v. *nemes vagy király* ~*ja (s* →*párthíve)* 6 : 79, 105 *udvar* ~*ja* az udvar két szolgája [Hofdiener] lépe be, hosszu, nehéz, bőrrel födött ládát hozván (RH/6 : 235) *úr* ~*ja* 6 : 77; *(szókapcs:)* ~*t és* →*lovat tart* 6 : 236 | (mint színmű névtelen szereplője:) Negyedik jelenés [—] Előbbiek. Szolga [—] Judit. Hol a fejedelem? Szolga. Elmaradt a vadászoktól. (TH/4 : 403) + uo.(4×); 4 : 143, 153(2×), 155(4×) — **b)** *(ford)* 'törvényszolga (az ókori Rómában)': Láttátok [Coriolanus] tetteit, hallátok beszédét, Szolgátokat [officers] megverte (Cor/4 : 319) | (mint színmű névtelen szereplője:) Első senator [:] Hídd be Coriolanust. Szolga [Officer:] Im érkezik. (Cor/4 : 276) + 4 : 272; *első,* ill. *második* ~ (Jön két törvényszolga; párnákat raknak) Első szolga [:] Jöszte, jöszte (Cor/4 : 271) + 4 : 272(8×)

2. '(ált.) alárendelt helyzetű (bér)munkás, cseléd': Bejártam mingyárt az egész faluban a cselédtartó gazdákat, de akkor épen senkinek sem volt semmiféle szolgára szüksége (N/4 : 104) Az éjszakának sirnyitó felében Fölkél a szolga, és a helyre mégyen, Hová temették a kedves leánykát. (476/1 : 327) *(szembeáll:) ember* — ~ 3 : 136; *(jelzővel:) szegény* v. *árva* ~ Szegény fiú, a legszegényebb szolga, Tengődve éli nyomorú világát (376/1 : 326) + uo., *utolsó* ~ *(és* →*pór)* 3 : 30 *(ellent)* Inkább volnék a föld utósó szolgája, Mint az égen az éj ragyogó királya (695/2 : 292) — **a)** 'ókori rabszolga': Követ [:] Egy ujság jött . . Sicínius [:] Ez a rabszolga . . Ő koholta ezt. Mindég ez a hír! Követ [:] . . A szolga [slave's] nem hazudt; sőt rémitőbbek Sűlnek ki még. (Cor/4 : 345) | (mint színmű névtelen szereplője:) Coriolanus [:] El a dolgod után, s hízzál a hideg falatokon! (Eltaszítja a szolgát) (Cor/4 : 334) + 4 : 225, 332(2×), 335(2×); *első, második,* ill. *harmadik* ~ Harmadik szolga [:] Hejh, rabszolgák, ujságot tudok, ujságot, fickók. Első és második szolga [:] Mit? mit? mit? halljuk! (Cor/4 : 339) + 4 : 332, 333, 334, 338, 340, 341, 342, 427 (+ 40)

3. *(átv)* 'vkinek alárendelt, neki engedelmességgel tartozó személy': *(ism)* Azért, hogy én nekem Szolgáim legyenek, Én más szolgája nem leszek. (Ap/3 : 144); *(tőism:)* ~ — *szolgálni* 3 : 144 *szolgarab* — ~ 1 : 180; *(szembeáll)* éljünk azokkal, kik sem úrnak Sem szolgának nem jók [cannot rule Nor ever will be ruled]. (Cor/4 : 292); **(Szh-szerű:)** *mintha* ~*ja volna* [Coriolanus] velem Olly pártfogóilag bánt, mintha csak Szolgája [mercenary] volnék. (Cor/4 : 372) + 4 : 349; *(megszem)* Hős férfi, a Siker legyen szolgád [page]! (Cor/4 : 249) *(megszem, szembeáll)* hol a vallás az úr, ott szolga az ész (TH/4 : 195); *(jelzővel:) magas úr* — →*aljas* ~ 3 : 49 *nyomorú* ~ Butaságtok . . tégyen nyomorú Szolgáivá [captives] ollyan nemzetnek, a melly Egy kardcsapás nélkül hódíta meg! (Cor/4 : 321) — **a)** 'vkit, vmit szolgáló, neki (ill. érdekeinek) magát önként alárén-

delő személy': Te jó, de olly eszélytelen nemesség . . azért hagyál A hydrának szolgát [officer] választani, Hogy ez . . Folyód pocsolyába fojtsa s medredet Magának tartsa meg? (Cor/4 : 295) *(ism)* „És most, Tangel . . meg tudod mondani, ki szolgája [Wessen Mann] ő?" . . „Ő Edvárd herceg szolgája Gloucester gróf által, s Gloucester gróf szolgája Ashby Rikárd által . ." (RH/6 : 210) *(szembeáll)* a Magam utján inkább szolgájok [servant] leszek, mint Urok különben. (Cor/4 : 268); *(jelzővel:) engedelmes ~ : (ism)* „Engedelmes szolgámnak [Diener] kell lenned . . minden alkalommal engedelmes szolgámnak kell lenned." „És semmi más? . . Nem fogsz néha drágább néven nevezni?" (RH/6 : 147) + 6 : 68 *érdemes ~* [Rikárd] egy szegény rokon, kivel alig bánnak olly jól, mint a ház némelly érdemes szolgájával [Vasall] (RH/6 : 252) *hű ~* bizonyságát adom majd, Hogy hű ⟨szolgáltok⟩ szolgátok [loyal servant] voltam, és ha nem: Büntessetek bármint. (Cor/4 : 377, 430) *kész, →köteles ~* 6 : 125 *nemes ~* [Coriolanus] Rómának az, mi A halnak a sas . . Egykor ő Nemes szolgájok [noble servant] volt, de nem viselheté Szerényen érdemét (Cor/4 : 352); *(birt szerk:) halál ~ja: (megszem)* a kétségbesés, a Halál szolgája áll e küszöbön (S/2 : 72) *hölgyek ~ja* az öreg . . a hölgyeknek sokkal engedelmesebb szolgája [Diener] volt, semhogy . . az udvariságot szemmel ne tartotta volna (KH/6 : 68) *maga s Isten ~ja* 'független ember, aki csak Istennek engedelmeskedik': inkább vagyok magam, s az isten szolgája, mint más emberé (RH/6 : 75) *menny ~ja* 1 : 120 | *(udv;* levélzáradékban) *alázatos ~ja* 7 : 11, 22, 25, 26, 56, 205 *~inak legalázatosabbika* 6 : 278 *tisztelő ~ja* maradok a Tekintetes Urnak tisztelő szolgája Petőfi Sándor (L 21/7 : 20) | *(ráértés, megszól, ism* párbeszédben:) Borics [:] Hallgass, szolga, te vonsz engem számadásra? Saul [:] Szolga vagy magad, a pokol szolgája. (TH/4 : 180); *(szembeáll, ism:) ember — ~* hogyha egyszer már A szolga emberré emelkedik, Éhen hal meg vagy a bitófán, De többé *szolga* nem lesz! (Ap/3 : 137) *magyar — ~* Ismét magyar lett a magyar, Mert ekkorig nem volt a, Hogy is lett volna? szolga volt, S nem magyar, a ki szolga! (791/3 : 84) — **b)** *(rosszalló)* 'elnyomás alatt megalázkodó személy': *(tőism:) ~ — rabszolga — szolgább←* 3 : 30

II. alk mn 1 | *-bbak* 1

(rosszalló) 'elnyomás alatt megalázkodó; szolgalelkű': *(tőism, fig etym)* A szellem rab, s mi fönn tartjuk nyakunkat, S szabad nemzetnek csúfoljuk magunkat! Szolgák vagyunk, rabszolgánál szolgábbak (745/3 : 30)

[szolgabilincs] fn: **szolga-bilincs** 1 | *-et* 1 'eszköz rabszolgák megbilincselésére; *(átv)* megalázó politikai elnyomatás, rabság': *(szókapcs:) leszakítja a ~et* magyar nemzetem . . Szabadítóidat mi bennünk tekintsed, Leszakítjuk rólad a szolga-bilincset (803/3 : 105)

szolgabíró fn 6 | *-Ø* 5 (b 2), . . *rák* 1 'a járás bírói és közigazgatási elöljárója': jött a szolgabíró, megnézte a koporsót minden oldalról, aztán azt parancsolta, hogy nyissuk föl . . a szolgabíró megvizsgálta belűl, s rá akadt, a mit keresett (N/4 : 111) + uo.; (jelzőként) *~ uram* 4 : 111 | (ált ért.) 'úr': *(szembeáll, ism)* Megemeltem a sipkámat Szolgabíró hajdujának, S én előttem hajtogatták Magokat a szolgabírák. (695/2 : 245)

szolgabíróság fn 1 | *-ot* 1 'a szolgabíró tisztsége, hivatala': *(kép)* ezentúl szolgáld a nemzetet. Itt a tisztújítás, egy becses virágot Terem neked e kert: szolgabíróságot. (Tb/3 : 297)

szolgacsorda fn 1 *(átv, rosszalló)* 'önérzet nélküli, szolgalelkű emberek tömege': torok szakadtáig kiáltja A szolgacsorda: „éljen a király!" Ki merne . . mást kiáltani Az ezerek és ezerek között? (Ap/3 : 176)

szolgafaj fn 2 *(rosszalló)* 'alacsony származású, szolgasorban élő személy': *(párh, szembeáll, ism* párbeszédben:) Az úrfi . . ekkép orditott: „Hah szolgafaj! hah lázadó gazember!" És a fiú így válaszolt . . „Hm, szolgafaj? ha már a születést Vesszük, talán az én apám Különb úr volt, mint minden ivadékod . . " (Ap/3 : 136)

szolgafog fn 1 | *-adat* 1 *(rosszalló)* 'szolgalelkű emberek foga': *(kép)* ha tetszik engem fölemelned, Ám emelj föl, mint bálványodat; Ha fölültetsz fejed tetejére, Majd kirúgom szolgafogadat! (287/1 : 264)

szolgaföld fn 1 | *-ben* 1 *(átv, vál)* 'elnyomott, leigázott ország földje': *(szembeáll)* Rabok voltunk mostanáig, Kárhozottak ősapáink, Kik szabadon éltek haltak, Szolgaföldben nem nyughatnak. (753/3 : 37)

szolgai mn 1 'szolgának való, vele végeztetett (munka)': Jancsit magamhoz fogadtam . . Fölmentém őt minden szolgai munkától (HKöt/4 : 66)

szolgaiság fn 1 | *-ból* 1 *(vál)* 'szolgalelkűség': *(ellent:) ~ — emberség←* 5 : 48

szolgál ige **116** | 101: *-ok* 10, *-sz* 2, *-Ø* 10, *-tok* 1, *-nak* 2; *-lak* 1; *-om* 3, *-od* 1, *-ja* 1, *-juk* 1; *-tam* 1, *-tál* 1, *-t* 29, *-tunk* 1, *-tatok* 1, *-tak* 9 ~ *-tanak* 1; *-ta* 1; *-ni fogok* 1, *-ni fog* 2, *-ni fogtok* 1; *-and* 2 | *-j* 1, *-jon* 1, *-jatok* 1, *-janak* 1; *-d* 1, *-ja* 1 || *-hatok* 2, *-hat* 1, *-hatnak* 2; *-hatom* 1; *-hatott* 1 | *-hatna* 1, *-hatnának* 1; *-hattam volna* alr 1 | *-hassak* 2, *-hasson* 1

1. tn 'szolgaként (1.) dolgozik': *(hármas kif:) →lop, koldul és* ~ 3 : 152, 155 *(tőism)* egy tolvaj találta őt az utcán, Aztán egy koldusnő fogadta föl, S aztán mint szolga, ugy nevelkedett; Lopott, koldult és szolgált (Ap/3 : 147); *(megszem)* Morzsa kutyánk .. Régi cseléd vagy a háznál, Mindig emberül szolgáltál (746/3 : 31); *vkinek* ~ Szolgált az árva gyermek a Nagyságos úrfinak .. alig volt a parancs kimondva, Midőn már teljesült is (Ap/3 : 133) + 6 : 160, 247; *vkinél* ~ Ama különös fiú, ki Herefordban nálad szolgált egy ideig, néhány nap előtt hozzám ugrott lovamra (RH/6 : 271—2) — **a)** 'cselédként alkalmazásban áll': szolgalegény voltam egy gazdag úrnál .. Nagyanyátok is ott szolgált (N/4 : 100) + 4 : 113; *(átv, körülírás:) Mars uramnál és →Thalia kisasszonynál* ~ 2 : 244 — **b)** ts 'vkinek alkalmazásában szolgaként, cselédként dolgozik': Egyenest az öreg úrhoz mentünk .. s kijelentettük, hogy ezentúl nem szolgáljuk (N/4 : 103) Csak ollyan derék embert szolgálok, mint kend. (RJ/4 : 386) + 4 : 335 *(tőism)* még ma fölmondom a szolgálatot .. Csak azért, mert ön visszajött, s ha önt szolgálhatom, senki mással nem leszek (HKöt/4 : 60)

2. tn 'vkinek, vminek érdekében (alárendeltjeként v. önként, önzetlenül) tevékenykedik': *vkinek, vminek* ~ [Hugó] nagy fegyverhírt szerze .. midőn a kastiliai királynak szolgált, hogy lovagsarkantyúját becsülettel megérdemelje. (RH/6 : 97) ha .. Ashby Rikárd .. csak egy nyájas szót mondott volna .. Greenly Katica vérét ontandá, hogy neki szolgálhasson (RH/6 : 289) + 4 : 359, 430 *(tőism:) szolgálni* — ~ 6 : 292 *vmi ellen* ~ Én római vagyok, és, valamint te, Róma ellen szolgálok. (Cor/4 : 329); *(szókapcs:) a hazának* ~ *(vmivel)* 4 : 286; 5 : 97; 7 : 145, 189 *(párh, ism)* Lehel .. Szolgált a hazának nem csak vas kezével, De szolgált egyszersmind arany elméjével (LV/3 : 306), *nemzetnek* ~ Ha megöl [Aufidius], Igazságot tesz; hogyha befogad, Szolgálok nemzetének. (Cor/4 : 332) — **a)** ts 'ua.': visszatértem, katonátok .. folyvást nagyságtokat Szolgálom. (Cor/4 : 374) + 4 : 288, 337, 365; *(szimb)* Megtépve, megcsufolva, Sivatag közepén, Magában áll a zászló, Mellyet szolgálok én. (646/2 : 229); *(szókapcs:) honát ~ja: (tőism)* [Sicinius: Coriolanus a] Halált érdemli. [Brutus:] De mert előbb honát Szolgálta... [Coriolanus:] Milly szolgálatról fecsegsz itt? (Cor/4 : 319) *(tőism:) szolgálni* — ~ 4 : 288—9, *a nemzetet ~ja* Illő, hogy ezentúl szolgáld a nemzetet. (Tb/3 : 297), *Istent ~ja* 1. 'papi hivatást gyakorol': Hogyan vagy, mióta az istent szolgálod? .. Megfér-e együtt a lant és a biblia? (633/2 : 214); 2. 'Istennek tetsző életet él': szabadítsátok meg a derék férfit .. életét is, mellyet neki isten adott, hogy őt más időben szolgálja. (RH/6 : 228)

3. tn 'ellenszolgáltatást nyújt': *vmiért* ~ Tudják, hogy nem volt tőlünk díj a gabna; Bizton levén, soh'sem szolgáltak érte. Egy sem mozdult, midőn az állomány Ingott (Cor/4 : 296) — **a)** ts 'ua.': Táplálatot, ruhát, szállást kapok [az úrtól], De én ezért szolgálom őket (Ap/3 : 135)

4. tn *(rosszalló)* 'szolgaként engedelmeskedik' ld. **szolgálni** — **a)** *(átv)* '(nemzet) szolgasorban, alárendelt helyzetben van': Tovább is csak sóhajts, szép magyar nemzetem? Tovább is csak szolgálj? nem, istenemre, nem! (803/3 : 105); *vkinek ~ : (ism)* a Kamarilla .. azt kiáltja ránk: „A mit marciusban engedtem nektek .. most visszaveszem, s ti szolgálni fogtok nekem, mint eddig szolgáltatok: katonákat fogtok nekem adni, pénzeteket ide küldítek Bécsbe .. " (P 234/5 : 126) — **b)** ts 'ua.': magyar nemzetem .. Nem szolgálsz te többé idegen nemzetet (803/3 : 105)

5. tn *(átv:) vkinek* ~ 'vkit étellel, itallal ellát': mindenki kihuzá kését vagy tőrét, neki esék az előtte álló tálnak, s szolgált magának és szomszédjának. (RH/6 : 130) + 6 : 131 — **a)** *vmivel* ~ 'vmit nyújt, rendelkezésére bocsát vkinek': Örömmel szolgálok mind jelenleg, mind jövőben verssel. (L 120/7 : 39) + 4 : 175; 7 : 139, 212 *vmivel ~ vminek: (kép)* adja isten, hogy .. legyenek [a szavak] .. tettek fáinak gyökerei, mellyek árnyékkal és gyümölccsel szolgáljanak a hazának. (TH/4 : 191); *(udv szókapcs:) mivel ~hatok?* 'mit óhajt': Parancsoljon velem, monda Flamareil ur. Mivel szolgálhatok? (KH/6 : 53) *azzal nem ~hatok* 'óhaját nem teljesíthetem': a mi az Életképek további számait illeti, azokkal nem szolgálhatok (L 79/7 : 33)

6. tn *(átv)* 'vmi rendelkezésére áll, (fel)használható': a papruha, mellyben egyszer már megszöktem, másodszor is szolgálni fog. (RH/6 : 375); *vkinek* ~ [a ruha] Mellyet nagyapja s édes apja vett .. Az szolgált még az ő fiának is. (504/2 : 83), *vmire* ~ 'vmely célra való, alkalmas': a haza követeli hogy minden kitelhető lépést megtegyen ön, mi a veszély megszüntetésére szolgál. (L 235/7 : 170) + 6 : 76, 95, 182, 368, *vmiül* ~ 'vmely szerepet betölt': [a bíró] Ottan feküvék .. a papadon. Párnául ködmöne szolgált (HK/1 : 144) + 1 : 329, 355; 3 : 141; 6 : 32,

77, 112, 398; 7 : 60 (+ 8), *vmi gyanánt ~* 'ua.': Ollyan magas volt e hegy, hogy neki A fellegek szolgáltak öv gyanánt (770/3 : 56) + 5 : 63; 6 : 108, 140, 284, 322; *(szókapcs:) szerencse vkinek ~* 1 : 280 *vmely célra ~* A ház .. kétség kivűl más célokra épittetett, mint mire most szolgált (RH/6 : 70) *enyhére ~* 1 : 343 *örömére ~* Bizonyára, örömére fog szolgálni, ha önnek kineveztetése felől beszélhet. (KH/6 : 32) + 6 : 299 *vmely ok vmire ~* 1 : 227 (2×) *mentségül ~* 6 : 58, 238, 287 *mintául ~* 4 : 15; 5 : 72 *mulatságul ~* gonosz emberek .. heves érzelmek kitörését remélték látni, mi nekik egy időre mulatságúl szolgálhatna. (RH/6 : 338) *okul ~ vmire* 6 : 189 *oltalmul ~ : (párh)* az erdő .. védé az egyik szárnyat, mig a másiknak a tövisek és galagonyabokrok .. szolgáltak ótalmúl. (RH/6 : 223) — **a)** *vki vmiül ~* 'vmely szerepet betölt': [a hölgy] a pipacsszin kalapú angolnőre pillanta, ki tiszteletőreül szolgált. (KH/6 : 8) húga .. midőn még gyermek volt .. neki játékszerül szolgált (RH/6 : 96)

7. tn *(átv, nép)* '(ablak) vhova nyílik': fájdalom, csak ablakom van, igen szűk ablakom; ez is az udvarra szolgál (J/6 : 395)

szolgálni fn in 14 | *-ni* 12; *-nia* 1 || *-hatnia* 1

1. a) hova mégy szolgálni? — Még azt nem tudom, valahol csak kapok helyet a faluban. (N/4 : 104) — **b)** *(átv; tőism)* Több úr hivá meg őt Nagy s gazdag hívatalra Illyen kecsegtetéssel: „Szegődjél hozzám; szolgálessz, igaz, De illy urat szolgálni, mint én, Dicsőség . ." (Ap/3 : 144) — **2.** *(tőism:* „.. azért jövénk ide, hogy szivességet tegyünk veled." .. „Szolgálni jöttök, hogy magatoknak is szolgáljatok." (RH/6 : 292); *vkinek, vminek ~ni* Alexandrin fölveszi a cameliát .. büszkesége, Jennynek szolgálhatnia [Jenny's Träger zu sein]. (J/6 : 412) + 6 : 336 *(párh)* [Hugónak] volt szerencséje, egy hölgynek szolgálni s őt ótalmazni. (RH/6 : 190); *(szókapcs:) (királynak és) hazának ~ni (vmivel)* Itt a markunk, csapj belé, jer Katonának, Szép szolgálni a kirájnak És hazának! (23/3 : 256 [2×]) + 7 : 198 — **a)** *(szókapcs:) honát ~ni: (tőism)* Szolgálni milly ifjan kezdé honát [Coriolanus], S szolgálja folyvást (Cor/4 : 288) — **4.** *(tőism)* [a kocsmárosok] azt adtak, a mi nekik tetszett .. s ezt is .. mintha isten irgalmából adnák .. ebből is láttam, hogy a magyar restel szolgálni, hogy nem termett szolgaságra (ÚL/5 : 57) — **a)** ha már szolgálnia kell a magyarnak, inkább legyen ura a török, mint a német, mert a törökben több a becsület. (Drt/4 : 208) — **5. a)** *vmivel vminek ~ni* Mellettök olly rakás ivó pohár feküdt, hogy velök egy hadseregnek lehetett volna szolgálni (RH/6 : 129); (vonzat nélkül:) Háromszor már főbe lőttem magamat .. a miatti kétségbeesésemben, hogy képtelen vagyok szolgálni. Még csak azt sem mondhatom meg, hol lehetne megkaparintható azon „satira-kincs". (L 194/7 : 135)

szolgálva 1. hat in 1 — **2. a)** *a hont ~* Nézd, uram, sebeim, A ⟨hon szolgálatában⟩ hont szolgálva kaptam (Cor/4 : 280, 418)

vö. **szolgáló**

szolgálat fn **59** | *-Ø* 2 (b 1); *-om* 3 (t 1), *-od* t 1 | *-ot* 25, *-okat* 1, *-át* 3, *-it* 1; *-ba* 2, *-odba* 1; *-ban* 2, *-ában* 5; *-ért* 3; *-ra* 1, *-odra* 4, *-ára* 2, *-unkra* 1; *-ról* 1; *-ától* 1

1. 'szolga, cseléd munkaviszonya': Julcsát .. apja .. még gyermek korában elküldte magától szolgálatba, s azóta meg sem nézte (N/4 : 109); *(szókapcs:) ~ot →fölmond* 4 : 60 *~ot kap* én ezt a házat elhagyom .. kapunk mi szolgálatot máshol is, mert .. épkézláb emberek vagyunk (N/4 : 103) *~ot keres* nagyanyátoknak jó dolga volt, hát megmaradt [a gazdánál] .. különben bizonyosan máshol keresett volna szolgálatot. (N/4 : 100) — **a)** *vki ~a* 'az az állapot, helyzet, amelyben vkit szolgálnak (1. b.)': [Mortimer] Blawket Tamást találván az előszobában, kérdé a fiatal nemest, őt választja é szolgálatára, vagy mást akar. (RH/6 : 271) Ha te hazudozója voltál [a vezérnek], (mint magad vallod) én ollyan vagyok szolgálatában, hogy igazat beszélek (Cor/4 : 357) + 6 : 101 (2×), 190; *(szókapcs:) vki ~ára →rendel vkit* 6 : 184

2. 'vmely államnak, állami intézménynek való alárendeltség és az ebből származó kötelezettség': *(jelzővel:) →ausztriai ~* 5 : 133 *→katonai ~* 4 : 113; *(birt szerk:) a haza* v. *hon ~a* 'katonai szolgálat': Önöknek nem szabad a haza szolgálatától egy kart sem elmozdítani (L 246/7 : 179) + 4 : 330, 418 — **a)** 'katonai szolgálat': Különféle garnisonokbani hódításaim! .. 15 évi szolgálatom alatt husz dámát ismertem (KH/6 : 19); *(jelzővel:) hosszú ~* így eresztik el a vén katonát, A hosszu szolgálat jutalma Egy érdempénz és rongyos öltözet. (417/2 : 9); *(szókapcs:) ~ot tesz* 'katonáskodik': küldje meg .. szabadságra menetelem engedélyét, mert fölbomlott egészségem miatt egy ideig semmi esetre nem tehetek szolgálatot (L 280/7 : 204) — **b)** 'katonaságnál meghatározott feladatkör ellátása, ill. az ezzel kapcs. készenléti állapot': Ha a szolgálatom nem készte korán visszatérni, olly soká maradék ott, a míg csak lehete (KH/6 : 22) *(ism)* E táborozáskor két ló dőlt ki alattam, mind a mellett sem értem mindig idején szolgálatba, miért is aztán nem neveztettem ki segédőrnagynak, azon szín alatt, mivel a szolgálatban hanyag vagyok. (KH/6 : 21)

3. 'vmely személy, közösség v. ügy érdekében végzett (önkéntes) tevékenység': [Coriolanus] mindig gyűlölt bennetek .. Csupán a szeretet, Szolgálatit tekintve, nem hagyá most A bántó módot észrevennetek (Cor/

4 : 288) *(ism)* Önnek van joga szolgálatért szolgálatot kívánni (KH/6 : 53) *(tőism)* Tudják, hogy nem volt tőlünk díj a gabna; Bizton levén, soh'sem szolgáltak érte. Egy sem mozdult, midőn az állomány Ingott, s kellett vón hadba menniök. Ingyen gabnát az illy szolgálatért! (Cor/4 : 296) + 4 : 319 *(párh)* [Menenius:] Örömmel választ, Coriolanus, a Tanács consulnak. [Coriolanus:] Néki áldozom Éltem s szolgálatom. (Cor/4 : 276—7); *(megszem)* Ha megromlik a láb, Megszűnünk számba venni egykori Szolgálatát? (Cor/4 : 306); *(jelzővel:)* →*cavaliere serviente-i* ~ 6 : 12 →*nemes* ~ 4 : 273; *(szókapcs:)* ~*ot* →*megtagad* 6 : 321 ~*ot tesz (vkinek, vminek)* 'eredményesen tevékenykedik vki, vmi érdekében': Veszitek-e figyelembe, millyen szolgálatokat tett [Marcius] hazájának? (Cor/4 : 228) + 6 : 192, 324; 7 : 200 *(szókapcs, jelzővel:)* *hasznos* v. *jó* v. *nagy* ~*ot tesz (vkinek, vminek)* 'használára, segítségére van': A fiatal ember . . Egykor jó szolgálatot tett nekem; senki meg ne bántsa őt (RH/6 : 93) + 4 : 175 (2×); 6 : 118, 129, 225, 288 *(ism)* Mi van a dologban? . . [—] A bolond Edvárdnak legnagyobb szolgálatot tenni a világon, olly szolgálatot, mit nem kérnék, ha csak ötven éves volnék; szóval, tőle kedvesét elragadni. (KH/6 : 37), *rossz* ~*ot tesz vkinek* '(akaratlanul) ártalmára van': „. . . mindent elkövettem, hogy a száműzetést megsemmisítsem . . " „Tévedsz, mylord . . rosz szolgálatot teendél vala nekem, ha sikerűlt volna . . " (RH/6 : 123) — **a)** *vki, vmi* ~*a* 'az a tevékenység, amellyel vkit, vmit szolgálnak (2.a)': Egy éltet adtál én nekem, atyám, S én azt szolgálatodra szentelem. (Ap/3 : 114); *(szókapcs:)* ~*ára áll* 'rendelkezésére áll': minthogy a viadal napja közel, fegyverkovácsom szolgálatodra áll (RH/6 : 332) ~*ára lesz* vazalljaink, párthiveink, alattvalóink . . a nekik kölcsönzött föld fejében kötelesek szükség esetében szolgálatunkra lenni (RH/6 : 163) — **b)** *szent* ~ 'lelkészi tevékenység istentiszteleten': *(szókapcs:)* *szent* ~*ot végez* tiszteletes uram, Vegye hóna alá imádságos könyvét, S végezze illendőn a szent szolgálatot (633/2 : 214)

4. 'kiszolgálás': Bort, bort, bort! Millyen szolgálat ez! tán elaludtak a legényeink. (Cor/4 : 332); *(szókapcs:)* ~*át teszi* egy ember van [a király] mellé rendelve, Más dolga nincs neki, Asztalneműjét rendezi csak, S szolgálatát teszi. (42/3 : 267) ~*ára lesz* Ha nincs mindenki számára szék, van mégis tányéra mindenkinek, s étele elég . . mylord, ide ülj mellém, szolgálatodra leszek. (RH/6 : 130)

5. *(átv)* 'vki számára hasznos cselekvés v. hatás': *(szókapcs:)* ~*ot tesz (vkinek)* 'használára, segítségére van': milly boldog vagyok, ha valakinek némi szolgálatot tehetek! (J/6 : 395) + 6 : 430, 442 *(megszem)* [az alkalmi beszédek] mákonynak . . használhatók! . . nekem legalább már voltak szívesek ezen szolgálatot tenni (P 14/5 : 5), ~*ára lesz* 'ua.': Mi bajod, férfi? . . ha kardom, hangom vagy hatalmam szolgálatodra lehet — de tudom, mi van a dologban (RH/6 : 161); *(szókapcs, jelzővel:)* →*jótékony* ~*ot megtesz* 5 : 6 — **a)** 'szívesség, kedvesség': *(szókapcs, jelzővel:)* *kis* ~*ot megtesz* [a leány] Egy aranyat nyujtott . . No vegye el már, tegye meg azt a kis szolgálatot az én kedvemért. (HKöt/4 : 46)

[szolgálatbeli] fn: **szolgálatbéli 1** | *-je* 1 *(ford)* 'tisztségviselő': Nemes Menenius, Légy hát a nép szolgálatbélije [the people's officer] (Cor/4 : 307)

szolgalegény fn **2** 'fiatal, nőtlen szolga (2.), mezőgazdasági cseléd': *(nyomósító ism)* Szolgalegény voltam, így kezdé a nagyapa, szolgalegény voltam egy gazdag úrnál. (N/3 : 100)

szolgalélek fn **1** *(átv)* 'szolgalelkű ember': *(párh, szembeáll)* Csak a zsarnok s a szolgalélek, E kettő az én ellenem (724/2 : 348)

[szolgalelkű] mn: **szolgalelkü 1** *(rosszalló)* 'a hatalmat gyáván, elvtelenül kiszolgáló': *(páros kif:)* ~, *kutyaalázatosságú*← 5 : 97

szolgáló fn **11** | *-Ø* 3, *-k* b 1; *-d* 2, *-ja* 2; *-i* 1 *-ra* 1; *-jával* 1 'cselédlány': A szakács . . a konyhában forgolódott, s egy segéddel, s a ház két szolgálójával vacsorát készite urai számára (RH/6 : 95) Holnap kenyérsütés napja lesz, szitál a Szolgáló s dalolgat, behallik nótája. (726/3 : 8) + 6 : 367, 370 *(páros kif:)* ~ *és* →*béres* 4 : 95 *(hármas kif)* vidám lyánykák jöttek . . két vagy három apróddal és legénynyel, mindnyájan a közönséges tárgyakkal foglalkozva, mellyek az akkori apródok, legények és szolgálók figyelmét igénylék. (RH/6 : 247) *(párh:)* ~ — *pincér* 6 : 154; *(jelzővel:)* →*gaz* ~ 1 : 106 →*rossz* ~ uo. *szegény* ~ : *(szembeáll)* maga gazdag úrfi, én pedig szegény szolgáló vagyok (N/4 : 101) — **a)** *(átv)* 'magát vkinek alárendelő nő': Szeretni foglak, szolgálód leszek, Csak ments meg engem férjem gyilkosától (S/2 : 76)

szolgáltat ts ige **15** | 13: *-ok* 1; *-od* 1; *-ott* 3; *-ta* 1; *-and* 1 | *-nának* 1; *-tunk volna* 1 | . . *asson* 2, . . *assunk* 1; . . *assa* 1

1. 'közreműködésével vkihez v. vhova eljuttat': *(szókapcs:)* *vki kezébe* v. *kezéhez* ~ Az ide mellékelt levéllel menj . . a kerepesi-utra, s add át valami cinkotai embernek, hogy szolgáltassa apám kezébe. (L 117/7 : 38) + 6 : 321 *vkit a törvény kezébe* ~

Monthermer .. kötelességül vállalja, atyánk gyilkosait üldözni, s meg nem nyugodni előbb, mig .. őket a törvény kezébe nem szolgáltatta. (RH/6 : 351)

2. *(átv)* 'vmely lehetőségnek, történésnek az alapját megteremti, létrehozza': *(szókapcs:) alkalmat ~ vkinek* Eleonora hercegnő .. az egész uton szolgáltatott alkalmat a két szeretőnek (RH/6 : 247) *eszközt ~ vkinek* mások neki [= a hercegnek] eszközt szolgáltatnának tervei kivitelére (RH/6 : 177), *igazságot ~* **1.** 'bíráskodik, ítélkezik, vitás kérdésben dönt': Hitvány fiúk .. illyen mihaszna pörben engemet Mertek biróúl híni, engemet!. .. jó; Igazságot hát én szolgáltatok. (S/2 : 77); **2.** *vkinek, részére* v. *számára* 'jogorvoslatban részesíti': a herceg, mint hallom, igazságot szolgáltatott számodra (RH/6 : 319) + 6 : 161, 266, 311, 314, *okot ~ vmire* mindenek előtt óvakodnunk kell, nehogy panaszra szolgáltassunk méltó okot. (RH/6 : 99) *oltalmat ~ vmi ellen* 'oltalmaz, megvéd vmitől': A fiatal lovagon csak egy mellény volt .. melly .. a lándzsahegy ellen .. kevés ótalmat szolgáltatott. (RH/6 : 203)

szolgáltatni fn in 2 — **1.** *vki kezeihez ~* rövidebb és biztosabb útat nem láttam, e könyvet Sz. Júlia kisasszony kezeihez szolgáltatni. (L 142/7 : 56) — **2.** *alkalmat ~* a világ minden kincseért sem akarván [szerkesztő úr] lelkülettisztaságának napfogyatkozására még több alkalmat is szolgáltatni, ezennel kérem .. [versem] előtt a Regélő kapuit elzárni (P 26/5 : 7)

szolganemzedék fn **1**

(vál) '(politikai rabságban élő) szolgalelkű nemzedék': (részleges *ism)* Vénült, kihalt a szolganemzedék, Uj nemzedék jött, melly apáit Arcpirulással emlité s .. Leverte rabbilincseit (Ap/3 : 177)

szolganép fn **3** — *(rosszalló)*

1. 'szolgák csoportja': *(megszól)* Vissza! .. én öreg ember vagyok, s nincs olly ép alkatom, mint nektek, szolganép [Knappen], de megütni nem hagyom magam semmiféle szegény atyafi éhenholt kutyáitól! (RH/6 : 78) — **a)** 'alárendelt helyzetű csoport': Ón kanalat, Párnát, ruhát, mit a bakó elásna A holttal együtt, elhord e szolganép [slaves], Míg vége sincs a harcnak. (Cor/4 : 249)

2. *(átv)* 'elnyomatásban élő, szolgalelkű nép': Arany csal s ostor kerget tégedet A zsarnokért megvívni, szolganép (677/2 : 272)

szolgarab fn **1** | *-ja* 1

(vál) 'rabszolga; *(átv)* vkinek kiszolgáltatott személy': *(tőism)* Igaz-e, királyom, A mit mondogatnak? .. titkos önkény Korlátokba zára .. kinek vagy Illyen szolgarabja? Szolgádnak, királyom, Ki sajátod lopja! (224/1 : 180)

szolgaság fn **15** | *-Ø* 6 (b 3); *-a* b 1, *-unk* b 2 | *-ot* 2; *-ban* 1; *-nak* b 2; *-ra* 1

1. 'a szolga alárendeltsége': *(tőism:) →szolgálni — ~* 5 : 57

2. *(átv)* 'alárendeltség, (politikai) elnyomatás': mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgaságot láttam (UJ/5 : 22—3) Átkozzuk ki őseinket A nyugtató föld ölébül, Miért hagytak fiaiknak Szolgaságot örökségül! (810/3 : 182) + 7 : *502 (paradoxon)* megemlékeztek a győzelmesek Ama szentekrül és nagyokrul, a kik A szolgaságban szabadok valának (Ap/3 : 177); *(megszem, kép)* Anya lett s szűlt a boszorkány .. Láncnak híják a boszorkány Undok kölykét, láncnak híják, És e lánc. .. a szolgaság. (642/2 : 224) *(megszem, kép, ellent)* a mennynek s a pokolnak Két szülötte, a szabadság S szolgaság, a kard s a lánc, Harcot űz élet-halálra (642/2 : 224); *(birt szerk:) ~ ideje* Szolgaságunk idejében Minden ember csak beszélt, Mi valánk a legelsők, kik Tenni mertünk a honért! (786/3 : 77) *~ képe: (szembeáll, ism)* Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a népbe, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szeme elé, még pedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit. (L 134/7 : 48) *~ népe* mit tűr a szolgaságnak népe? Mért nem kél föl, hogy láncát letépje? (501/2 : 68), *(birt szerk, kép:) ~ éje←* 3 : 194 *(birt szerk, kép, ellent:) ~ Egyiptoma←* — *szabadsági Kánaán* 3 : 213 — **a)** 'szolgalelkűség': *(párh)* Milly szolgaság, millyen hizelgés! .. ki legszebben hizelg, az boldog. (515/2 : 92)

3. *(átv)* 'személyes szabadság erős korlátozottsága': *(birt szerk, kép:) ~ lánca* [Mornac] Föltevé, szolgasága láncait eltörvén, egyszersmind mesterkélt s nevetséges érettségét levetni. (KH/6 : 31)

szolgasereg fn **1**

(átv, rosszalló) 'szolgalelkű emberek sokasága': kijön .. a szörnyetegek s a Tündérek serege, s valamennyi dalolja utánam: „Téged dícsérünk, légy áldva, imádva, szabadság! ..” .. És a szolgasereg, melly él és hallja dalunkat, Térdre borul s könyörög, hogy szállj be fülébe, siketség (650/2 : 389)

szolgazsarnok fn **1**

(vál) 'a hatalmasokkal szemben szolga, a gyengébbekkel szemben zsarnok módjára viselkedő személy': *(megszem)* [emberiség!] te nem érdemelsz mást, Nem, mint megvetést s utálatot. .. Szolgazsarnok! vagy nyalod más talpát, Avvagy talpad mással nyalatod. (287/1 : 264)

szólít ts ige **20** | **szólít** 16, **szólit** 4: *-Ø* 1, *-nak* 1; *-alak* 1; *-ja* 1; *-ott* 1; *-ottam* tsr 1,

-otta 2; *-a* 2; *-á* 2; *-ani fogom* 1, *-ni fogja* 1, *-ani fogjuk* 1 | *-s* 3, *-son* 1; *-salak* 1

1. 'szól vkinek, hogy jöjjön; hív': *magához* ~ egy hetet tölték Debrecenben, már mint egy tagja a társaságnak. Ekkor ismét magához szólíta Komlósy, velem körülményesebben értekezendő. (L 31/7 : 24); *(szókapcs:) táncra* ~ [Marci] Oda ment az első leányhoz, kit legközelebb ért, s táncra szólította, de ez kereken kimondta, hogy vele nem táncol. (FL/4 : 128) — **a)** 'felszólít': *(szókapcs:) →fegyverre* ~ 5 : 165

2. 'megszólít vkit és beszél hozzá': Egész uton — haza felé — Azon gondolkodám: Miként fogom szólítani Rég nem látott anyám? Mit mondok majd először is Kedvest, szépet neki? (135/1 : 77) míg [múltam szelleme] súgja rémes ígéit fülembe, Lelkem lelketlen sziklává kövül. Ne szólíts ekkor, úgy sem értenélek, Édes hangod sem hatna szívemig (657/2 : 242) + 4 : 44; *(szókapcs:) nevén* v. *vmely néven* ~*ja* 'úgy szól hozzá, hogy kimondja nevét is': az öreg urak egyike, kiket az elhagyott, hangosan szólítá Hugo néven, s visszajőni kérte (RH/6 : 93) az úrfi .. nagyot füttyentett, és nevökön szólította a kutyákat (N/4 : 106) + uo.; 6 : 355, 441 — **a)** *vhogyan* v. *vminek* ~ 'hozzá beszélve vmilyen megszólítással illeti': senki sem szólit engem úrfinak, csak ő (HKöt/4 : 59) mi igy fogjuk egymást szólitani: „Hallod, kedves feleségem?... Hallom, édes férjem." (L 121/7 : 40) + 4 : 45, 51 *(ism)* már azt sem tudom hamarjában, hogy szólítsalak ... folytatá félénken. — Csak szólíts, mint ezelőtt, barátodnak (HKöt/4 : 67) *(párh)* Boldog vagy, férfiú, és boldog vagy te, nő, Kik azt mondjátok e lyánykának: gyermekem, Hanem ti nálatok még boldogabb lesz az, Ki ekkép fogja majd szólítni: kedvesem! (571/2 : 144); *önnek* ~ 'önöz': apám .. mi is meg vagyunk ám önnel elégedve... — Ne szólíts önnek, fiam! — Hát hogy mondjam? — Te! (HKöt/4 : 58) *tenek* ~ 'tegez': Édes Gyurim, Nem szeretem azt a sok ebadta teketóriát, azért simpliciter tenek szólítalak. (L 119/7 : 39)

[szólíttatik] szenv ige: **szólíttatik 1** | *-ni fog* 1

vminek ~ 'vmilyen megszólítással illetik': *bizonyos lehet az idegen, hogy akárkivel találkozik pár perc mulva amice-nek fog szólíttatni (P 96/7 : 636)

Szolnok tulfn **5** | *-Ø* 2 | *-ban* 1; *-on* 2

(földrn) 'város a Tisza partján, a Zagyva torkolatánál': ⟨Szolnokon⟩ Szolnokban cseresnyét vettem, Abonyban háltam (ÚL/5 : 57, 214) + 5 : 141 *(felsor)* Utam .. Nagy-Váradon, Szalontán, Mező-Túron s Szolnokon keresztül hozott Pestre. (ÚL/5 : 76); (keltezésben:) Hadügyminiszter ur! Szolnok, Május 8-án, 849. (L 280/7 : 203)

szombat fn **5** | *-Ø* 1; *-on* 3; *-onként* 1

'a hét hatodik hétköznapja': (mint színházi előadás napja:) Edvárd, jut még eszébe? 5 év előtt ön űlt azon helyen. Minden szombaton ott volt, miattam .. Egyetlen vágya, álma .. volt, helyet víhatni ki e páholyban, mellyben ma van. (KH/6 : 8) Szombaton, április 4-kén kellett volna „Tigris és hiéna" cimü drámámnak adatnia (P 110/5 : 36) *(párh:) →csütörtök* — ~ 7 : 24 | (mint piacnap; *páros kif:) →szerda (é)s* ~ 6 : 393, 395

vö. Sz.

Szombathely tulfn **1** | *-en* 1

(földrn) 'város Vas megyében': *(felsor:) →Sümeg és* ~ — *Sopron — Pozsony — Pápa* 7 : 12

szombathelyi mn **1**

'Szombathelyről küldött (levél)': *A Szombathelyi levelet jövő számunk adandja. (P 65/7 : 509)

szomj fn **5** | *-Ø* 1; *-a* 1, *-aim* 1 | *-át* 1, *-ukat* 1 — *(vál)*

1. 'szomjúság': *(tőism)* tán azt vélitek: Hogy szomjas nem vagyok? Dehogy nem! szomjaim Krisztustalan nagyok. S kizárólag pedig A borra szomjazom. (172/1 : 103); *(szókapcs:)* ~ *csillapszik←* 3 : 262 ~*át →eloltja* v. *→oltogatja* 7 : *635, *636

2. *(átv)* 'vágy, sóvárgás': *(szókapcs:)* ~ *éget* Szivem sovárgott és én sorvadék .. Szomjas valék s vizet hiába ittam, Nem enyhité viz a tikkadt kebelt .. Föl, föl! mondám, a mennybe! a hová Fájó szivemnek tündérnépe lebben; Föl a mennyekbe! ha a léget szívom, Mit ők színak: tán majd e szomj nem éget (T/2 : 15)

szomjan hsz **4**

1. 'szomjasan, szomjazva': *(páros kif:) éhen,* ~ ld. **éhen-szomjan;** *(szókapcs:)* ~ *marad* 'nem kap elég szeszes italt': Jó zarándok .. sehogy sincs inyemre, hogy épen ide mellém ült .. Csak azért, mert könnyen szomjan maradok. (TH/4 : 177)

2. 'szomjúság következtében, szomjúság miatt': *(szókapcs:)* ~ *hal* Meghalt .. Kinek szent fogadása tartá: Vizet soha nem innia .. Szomjan halt, a hogy pincéjéből Minden borok kifogytanak. (173/1 : 104) + 6 : 180 *(párh:) →éhen vagy* ~ *meghal* 1 : 157

szomjan-éhen hsz **1**

'szomjasan és éhesen; éhen-szomjan': Kujtorogtam szomjan-éhen (659/2 : 244)

szomjas mn **11**

1. 'inni kívánó': *(kép)* keblem .. egy szoba .. szívem az asztala, Ez asztalon nagy ezüst pohárba' Pezsgett, habzott a vidámság

árja, S gondtalanság volt a ház lakója, S a pohárnak szomjas fölhajtója (534/2 : 106) — **a)** 'szeszes italra vágyakozó (személy)': a puszta mélyén Áll magányos, dőlt kéményü csárda; Látogatják a szomjas betyárok (176/1 : 107) *(tőism:)* ~ — *szomj←* 1 : 103; *(verscímben)* Szomjas ember tünődése (117/1 : 62) + 7 : 29

2. *(átv, vál)* 'vágyódó, sóvárgó': *(ráértés)* [Egressy!] Lerészegítéd szomjas lelkemet Művészetednek édes italával. (187/1 : 117) magam sem tudtam, hogy mi lelt. Szomjas valék s vizet hiába ittam, Nem enyhité viz a tikkadt kebelt. (T/2 : 15) + 3 : 147 — **a)** 'ilyen emberhez tartozó': János .. Iluskáját a vizből kihozta, S rég szomjas ajakán égett első csókja. (JV/1 : 221) | *(ráértés)* a kéj legédesb nedve Érinti már-már szomjas ajkamat (657/2 : 242)

3. *(átv)* 'senyvedő': *(ráértés)* Kijött a könyv .. Mohón nyelé el a szomjas világ E tiszta enyhitő italt, És lelke tőle megfrisült (Ap/3 : 160—1)

szomjazás fn **1**

'(bor)ivás hiánya': alkalmasint a sok szomjazás száritotta ki a gégéket (UJ/5 : 28)

szomjazik ige **16** | 15: *-om* 8, *-ol* 1, *-ik* 2; *-tam* alr 1, *-tak* 1; *-álak* 1; *-ám* tsr 1

1. tn 'szomjúságot érez, inni kíván': italhoz is furcsán jutottak: Ha szomjaztak, vizet felhőből facsartak. (JV/1 : 193) Ha ördög nem vagy, adj egy kis vizet innom. Igen szomjazom. (RH/6 : 324) + 6 : 230; *(megszem, párh)* Mit ettél, föld, hogy egyre szomjazol? Hogy annyi könnyet s annyi vért iszol? (449/2 : 30) *(kép, párh)* Dicsvágy patakja! ajkaim belőle Sok boldogító mámort ittanak. Foly még ma is, de más igyék vizéből, Én nem iszom, többé nem szomjazom (806/3 : 178); *(szókapcs:)* →*borra* ~ (172/1 : 103) — **a)** ts 'vmit inni kíván': *(szókapcs:)* *vért* ~ mikor nevet .. mintha tigris köszörülné gégéjét, melly kiszáradt és vért szomjazik. (P 132/5 : 43) — **b)** tn 'szeszes italt kíván inni': Debrecentől Nagy-Hortobágy messze van, Debrecentől Hortobágyig szomjaztam. (59/1 : 12) + 1 : 65, 4 : 50 *(szembeáll)* Meginnám borát az országnak. S mentül több az, a mit megiszom, Annál iszonyúbban szomjazom. (124/1 : 68); *(kép)* Én nem tudom a poharat nevetve eltörni, mellyből megrészegedém, folytatá Mornac .. [—] Ne törje el, hanem öntsön belé más bort. [—] Nem szomjazom többé, monda a fiatal ember (KH/6 : 65)

2. ts *(átv, vál)* 'mohón kíván vmit, vágyakozik rá': Epedve szomjazám már A nyugodt életet (676/2 : 271) Világosság, téged szomjazálak (694/2 : 291) | *(ráértés)* rózsám, itt a bor! Ha megittad, csókra kerül majd a sor: Igyál tehát, ürítsd ki, mert szomjazom; De csókodat, hű csókodat, galambom! (72/1 : 22)

szomjazni fn in 1 — **1.** *(szembeáll:)* ~ — *inni←* 2 : 214

szomjazó mn és fn **3**

I. 1. mn in 1

(átv, vál) 'sóvárgó, epedő': S szomjazó hevökben e zajongó vágyak Lenge képzeletnek karján merre szállnak .. ? (44/3 : 271)

II. fn 2 | *-nak* 2

'szomjas ember': *(párh, ism, hsl)* Nyujts a szomjazónak tiszta vizet .. Nyujts az éhezőnek lágy kenyeret .. Nyisd meg a rabmadárnak kalitkája ajtaját .. Mint a szomjazónak a viz .. mint a rabmadárnak a szabadság; olly kedves előttem ajánlatod (TH/4 : 179)

szomjúság fn **9** | **szomjúság** 1, **szomjuság** 8: -Ø b (b 1); *-om* 1, *-a* 2 | *-át* 1

'ivás iránti (kínzó) vágy': *égetőn sütött a nyári nap sugára, s a szomjuság miatt epedő sereg .. hűs forrásra akadt (P 96/7 : 636); *(jelzővel:)* →*égő* ~ 1 : 187; *(szókapcs:)* ~ *bánt* v. *éget vkit: (ism)* ha Sükert mutattok is föl néha-néha, Csak ollyan az, mint hogyha engemet A szomjuság bánt, s adnak víz helyett Ételt, s talán még épen ollyan ételt, Mitől szomjúságom csak jobban éget. (745/3 : 29—30) ~ *át* →*enyhíti* 1 : 187 — **a)** 'szeszes ital iránti vágy': mindjárt beragad a nyeldeklőm és kiszakad a bélem a szomjuság miatt. Száz aranyat adnék egy korty borért (FL/4 : 122) + uo.; *(megszem)* Gáspár barátomat elkísértem oda, hova őt nem kisérte el szomjusága, a temetőbe (HKöt/4 : 72); *(birt szerk, kép:)* ~ *napja*[1] 1 : 62; *(szókapcs:)* →*beleesik torkába a* ~ 4 : 122

szomor fn **2** | -Ø 1 | *-t* 1

(vál, ford) 'szomorúság': *(szókapcs:)* ~*t érez* [Hugó] szabadsága közeledék, s kedvese mellett volt; mindazáltal szomort érze, miről számot adni nem tudott (RH/6 : 237) — **a)** 'ennek kifejezése': *(szembeáll)* E szép arcban némi szomor mutatkozék — a vidám mosoly eltűnt (RH/6 : 152)

szomorfűzfa fn **1** | *-nak* b 1

(vál) 'szomorúfűzfa': A völgyben .. egy nagy szomorfűzfának Tövén, nyílt egy kicsiny virág. (729/3 : 10)

szomorít ts ige **6** | 4: *-asz* 1, -Ø 1; *-ja* 1 | *-anátok* alr 1

'szomorúvá tesz': Harland Ralf Katica mellett állt, s aggódva kérdé, mi szomorítja őt annyira (RH/6 : 88) Vén muzsikus, mit vétettem én neked, Hogy mindig csak szomorítasz engemet? (744/3 : 28) + 2 : 64;

(paradoxon) Barátim csak vigasztalással Ne szomorítanátok engem! (271/1 : 252)

szomorítani fn in 1 — Hagyjuk e komoly dolgokat. Minek szomorítani napjainkat, pérceinket, mellyek olly drágák. (TH/4 : 169)

szomorító 1. mn in 1 — e férfiak valamennyien megérdemelték a megtiszteltetést, mellyben részesültek; de ha meg nem érdemelnék is, csak ugy megtiszteltük volna őket, és ez a szomorító a dologban. (P 201/5 : 86)

szomorkodás fn **1** | *-sal* 1

'bánkódás, búslakodás': *(megszem)* [a várból] egy két csonka fal maradt, melly Szomorkodással tölti idejét (S/2 : 69)

szomorkodik tn ige **11** | 10: *-om* 1, *-ik* 2; *-tam* 1, *-ott* 3; *-ám* 1 | *-jál* 1 ~ *-j* 1

'szomorú lelkiállapotban van': a hegy tetején Bámulva álltam és szomorkodám (S/2 : 74); *(tőism:)* ~ — *szomorkodni*← 4 : 130 ~ — *szomorú* „Nem, ne szomorkodjál, Blawket," monda [Hugó], midőn a férfi szomorú, félénk tekintettel lépe be (RH/6 : 271); *(ellent:)* ~ — *jókedve*← *van* 7 : 9 ~ — *víg* (idézetben:) barátom, tudja azt a nótát, hogy „ne szomorkodj, légy víg, nem lesz ez mindég így!" (Drt/4 : 213), *(ellent, párh:)* →*örül* — ~, *sír* 4 : 137; ~ *vmin: (tőism)* András úr .. szomorú volt. Vagy még mindig felesége hűtlenségén szomorkodott, vagy azon, hogy ma a tiszteletes úr .. többször sakkmattolta (Sz/4 : 9) | *(-t* ragos hat-val:) Nem vagyok az, a ki voltam, A ki annyit szomorkodtam (769/3 : 55) — **a)** *(átv)* 'szomorú hangulatot árasztva áll vhol': Egy kis óránvira Eperjestől szomorkodik Sáros romja, Rákóczy egykori fészke. (UJ/5 : 22) *(tőism:)* →*szomorúfűz* — ~ 1 : 48

szomorkodni fn in 1 — *(ellent, lefokozás, tőism)* [Sári] Ha az élők között volt, szomorkodott; eljárt örülni vagy legalább nem szomorkodni a holtak közé, a temetőbe (FL/4 : 130)

szomorodott mn **1**

'szomorú, elszomorodott': *(szókapcs:)* ~ *szívvel* 'szomorúan': Szomorodott szívvel láttam gyülekezni [a gólyákat], Midőn távozának (620/2 : 201)

szomorú mn **160** | 130; **szomorú** 106, **szomoru** 23, **[szo]morú** 1: *-ø* 119, *-ak* 1 ~ *-k* 2 | *-akat* 1; *-nak* 3 || *-bb* 3 || *leg- -bb* 1

1. 'bánatos, bús (személy, közösség)': szép hazámon Leng ború, Hogy ne lennék Szomorú? (68/7 : 632) A törpe .. minden nap, melly őt Sherwoodtól tovább vitte, szomorúbb lön (RH/6 : 174) + 4 : 9; 6 : 319, 451 (2×); *(díszítő jelzőként:) Nuath* ~ *leánya* Strumon ifju vezére .. miért jösz .. Nuath szomorú leányához? (Oith/6 : 449) ~ *Oithona* 6 : 449; *(páros kif:)* ~ *és bágyadt* 6 : 315 *elmélkedő,* ~ 6 : 345 ~, *rideg* 3 : 286; *(szembeáll, páros kif* v. *párh:)* ~, *barna leányka — pajkos, fürge* →*gyerkőce* 5 : 25 (2×) *fölvidít — →búsongó* — ~ 6 : 51 →*fölvidulás* — ~, *gondteljes*← 6 : 64 →*kotnyeles — gondolkodó* — ~ 6 : 86 ~ és *halvány — szép*← 6 : 311; *(ellent:) víg* — ~ a víg dalok Ne szűnjenek meg.. . hátha általok Kissé vidítom szomorú hazámat. (377/1 : 327) + 6 : 29 *(ellent, páros kif:)* ~, →*csüggedt — jókedvű, vidám* 6 : 265 | (állatról:) Gili árván Szomorú (68/7 : 632) — **a)** 'bánatot, szomorúságot kifejező': '..házasodom.' „Épen azért jövék," felelt .. Szomoru hangon a lyány odakint (630/2 : 210) + 6 : 312; 7 : 631; *(páros kif:)* ~, *árva* 3 : 261 ~, *reszkető* 4 : 35 *sötét,* ~ v. ~, *sötét* Edvárd kissé szomorú, sötét homlokkal lépe be. E kifejezés nem is tűnt el egészen (RH/6 : 310) + 6 : 329 ~, *szánó* 6 : 110, *(páros kif, tőism:)* ~, *félénk — szomorkodik*← 6 : 271; *(párh:) gondteljes* — ~ 6 : 53; *(szembeáll)* Midőn Flamareilné szomorú arcát látta, föltevé, az egész este .. jó kedvet mutatni (KH/6 : 57—8) ~ — *határozott* 6 : 363 ~ — *komor* ha szemeit Monthermer Hugora veté, kifejezése inkább szomorú, mint komor volt (RH/6 : 338) *szép* — ~ arca sajátságos mély kifejezést nyert, mi szép de szomorú vala. (RH/6 : 289); *(ellent)* Hol vidám hangja volt [a kürtnek], hol pedig szomorú (LV/3 : 304) + 6 : 309 — **b)** (fn-ként) 'bánat, szomorúság kifejezése': *(-t* ragos hat:) a szegény leány ollyan szomorúakat pillantott reám, hogy a szívem jobban megfájdult, mint nyakam és kezem (N/4 : 103)

2. 'bánattal, szomorúsággal telt (időszak, állapot)': Be szomorú az élet én nekem [verscím is], Mióta eltemették kedvesem! (273/1 : 253) Vagy tán valólag a világ nem illyen? Illy szomorúnak én látom csupán? (488/2 : 45) + 1 : 69, 187; 3 : 64; 4 : 48, 85; 6 : 185, 306; 7 : 40 *(verscím)* Szomorú ⟨[Szo]morú⟩ éj (566/2 : 138; 7 : 516; PE. 11 : [199]); *(fokozó ism)* Szomorú, nagyon szomorú időkről beszélgettünk. (ÚL/5 : 54) *(párh:)* ~ — *fekete* 3 : 102; *(szembeáll)* olly jól esik nekem, Oda tekintenem, Hol egy kis vidámság van E szomorú világban. (463/2 : 35); *(ellent:) kellemes* — ~ 6 : 182 *víg* — ~ 2 : 25; 6 : 250 — **a)** 'bánattal, szomorúsággal vegyes (érzelem, lelki tevékenység)': Meg kelle halnia, szomorú meggyőződésem van felőle. (KH/6 : 24) Mult időmnek szomorú emléke Őszi ködként ült szivem fölött. (359/1 : 311) + 6 : 56, 157, 332, 334; *(páros kif:)* ~, *féltékeny* lerázva a szomorú, féltékeny elmélkedést .. villámsebesen ada jelt a harcra (KH/6 : 34) ~ *(és) sötét* 6 : 106, 272; *(párh:)* ~ *emlék — sötét*← *várakozás* 6 : 333; *(szembeáll)* mi vigadtunk minden időben, Igy hát szomorú a búcsu se légyen. (303/1 : 273)

3. *(átv)* 'szomorúságot keltő, elszomorító': Mikor a lánc lehull A rab lábairul, Még sokáig ugy jár, Mintha rajta volna. A szomorú terhet Annyira megszokta. (543/2 : 115) a legszomorubb az, hogy nincs ollyan gyalázatos ügy, mellynek pártfogói, apostolai ne támadnának. (P 201/5 : 84) + 1 : 15, 259; 5 : 68; 6 : 150, 228, 418; 7 : 9 (+10); *(ism)* A világ nem tudta, hogy élünk, csak azt fogja tudni, hogy meghaltunk! Szomorú, szomorú. (P 223/5 : 115) *(ism* párbeszédben:) „Ez szomorú dolog, gróf ur! . . Meg sem álmodtam . . tegnapelőtt . . hogy őt utószor látom életben." „Szomorú valóban, uram!" (RH/6 : 306—7) *(fokozó ism, tréf)* nagyon sokat nyertem . . — Pajtás, ez szomorú, nagyon szomorú! jobb szeretném, ha elvesztetted volna pénzemet. (HKöt/4 : 54); *(páros kif:) egyszerű, ~* Ez egyszerü, szomoru történet engem is meghatott (NI/6 : 425) *hosszú, ~* azon hosszu, szomoru beszélgetés alatt épen ugy megrendűlt, mint én (RH/6 : 353); *(fokozás)* ott elől a háború Csak a kisebb baj; szomorúbb, Mi hátul áll, A döghalál. (895/3 : 240); *(haladv:) ~ — igazságos← — veszedelmes* 4 : 406 *nevezetes és ~* 5 : 19; *(szembeáll:) csendes — ~* Olly esemény ez, melly különben csendes működésemben szomoru kitérést képez. (NI/6 : 426) *~ — egykedvű* 6 : 437; *(ellent)* csak ritkán lehet . . [a pap] kötelességei teljesítése olly szomoru . . mint ma . . igen vidám események is vannak hozzá kapcsolva. (NI/6 : 426) *(ellent, páros kif:) könnyű, →vidító — terhes, ~* 6 : 424 — **a)** 'olyan (hely), ahol ilyen esemény történt': Rákosnak szomorú mezején járván, magyar, hallod Fái között a szél mijj keseregve nyögel? (4/3 : 246) *(tréf, túlz)* Az enyészet gyászlobogója Leng a szomorú csatatéren. (HK/1 : 145) + uo.; *(szembeáll:) ~ — ragyogó* 6 : 231 — **b)** 'ilyen hangulatot keltő': Olly szomorú ez a hold, És még is rája nézek (513/2 : 89) Kivül-belül szomorú csárda ez A Kutyakaparó (565/2 : 135) + 1 : 92; 2 : 297; 6 : 390, 431; *(páros, ill. hármas kif:) →kietlen, ~, rideg* 5 : 48 *rövid, ~ poláris←* 6 : 390; *(szembeáll)* Feljön a nap fényes arculatja És eloszlik a szomoru köd (359/1 : 311) *(szembeáll, páros kif:) szabad, fényes — →régi, ~* 6 : 55; *(ellent, páros kif:) vidám, zajos — ~, csendes←* 5 : 30 *víg, →derült — ~, sötét* 1 : 311 *→üres, ~ — tele, vidám* 6 : 441 — **c)** 'elszomorító körülménnyel kapcsolatos': *(páros kif:) ~, fájdalmas* ez olly szomorú, fájdalmas összekelés, millyet megérni sohasem hittem. Az atya halála . . s a kedves veszélye bánattal föllegezik a napot. (RH/6 : 370—1) *rövid, ~* 6 : 437 *(oxym:) ~ vigasztalás* 3 : 14; 4 : 171; 7 : 167

4. *(szépítő)* 'szégyenletes, gyalázatos': ma reggel . . egy hirdetést hallottam, e szomorú gyilkosságot illetőleg (RH/6 : 320) Szomorú dolog ez s valóságos csúfság . . édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják. (182/1 : 114) + 5 : 58, 93; 6 : 81; 7 : 204

szomorúan hat 30 | **szomorún** 28, **szomorun** 2: *-n* 23 *~ -an* 7

1. „Majd lesz neked Jancsi. . . no hiszen lesz neked!" Szomorún kullogva gondolta ezeket (JV/1 : 183) *(páros,* ill. *hármas kif:) komolyan és ~an* Alured . . most komolyan és szomorún, de magasztos, nemes érzelmekkel lépett Monthermer Hugo szobájába. (RH/6 : 363) *~an, leverten(, betegen)* 6 : 409, 416 *~an* és *némán* 6 : 448 *~an, →szerelmesen* 6 : 63; *(szembeáll:) ~an — haragosan* 6 : 128 *(szembeáll, páros kif)* [Alured] mély álomba merült . . mellyből felfrisülve s nyugodtabban, mindazáltal komoran és szomorún, ébredt föl. (RH/6 : 349); *(ellent)* Elbúcsuzánk . . S nem szomorúan, oh nem, olly vidáman! (T/2 : 18); *(nyomósítva:) nagy ~an* [szomszéd bátya] ülvén a kemence mellett, Nagy szomorún illyen szókat ejtett (62/1 : 15) + 4 : 110 — **a)** Julcsa . . nagyot sóhajtott, de nem szomorúan (N/4 : 102) + 1 : 97; 6 : 50, 150, 318, 344 *(páros kif:) búsan, ~an* 2 : 15; *(ellent)* szeme . . benn pislog szomorún, nem vígan Mint a lámpa a beroskadt sírban. (617/2 : 197) *(többszörös poláris kif:) →vadul és szelíden — ragyogóan és →sötéten — ~an és vígan* 3 : 214; *(megszem)* az . . Éjszaka. Csendesen a Földre Leborúl, Hull a fűre Könnye Szomorún. (712/2 : 330) — **2.** *(páros kif:) ~an, komoran* 6 : 306 *(szembeáll)* Odabenn a Kutyakaparóban Igy forog a világ, Illy szomorún, s az ember vidámabb Dolgot kivűl se' lát. (565/2 : 136) — **b)** A letarlott, megsárgult vidéken Szomorúan űl az őszi köd (359/1 : 311) + 1 : 208; 2 : 234; 3 : 79 *(párh)* oszlopok setét kövére Bút susogva hajlik a repkény, És a pusztа ablak üregén át Csillog szomorún az esti fény (43/3 : 268) | *(ráértés)* Ez komor tanya . . Mint az árva gyermekek Anyjok sírhalmánál, Egy pár vad fa körülötte Ollyan szomorún áll. (BI/2 : 313) — **3.** az iskolázás Rám nézve nyűg volt, nagy nehéz nyüg, a melly Rajtam napestig szomorún csörömpölt (600/2 : 180)

szomorúfűz fn 3 | *-Ø* 3 (b 2)
'hosszan lelógó ágú fűzfa': *(tőism:) ~ — szomorkodik* Kis furulyám szomorúfűz ága [verscím is], Temetőben szomorkodik fája (101/1 : 48) *~ — szomorúfűzfa←* 2 : 97

szomorúfűzfa fn 1 | *-nak* b 1
'szomorúfűz': *(tőism)* Álldogálok a tó partján Szomorúfűz mellett . . Nézem lecsüggő ágait Szomorúfűzfának, Mintha azon csüggedt lelkem Szárnyai volnának. (520/2 : 97)

szomorújáték fn 8 | **szomorújáték** 5, **szomorú [játék]** 1, **szomorujáték** 2: *-Ø* 2

(b 1), *-[ok]* 1 | *-ot* 1, *-okat* 1; *-ainkban* 1; *-ainak* b 1; *-ra* 1
'megrendítő cselekményű, szomorúan végződő színdarab; tragédia': Az agg férfi .. boldogtalan volt, mert nem vala senkie, kivel a szinházról fecseghetett, kivel új szomorújátékainak [Trauerspielen] tervét közölhette volna. (J/6 : 417) *(felsor:)* ~, *vígjáték,* →*bohózat, opera* 1 : 131 →*dráma, vaudeville,* ~, *bohózat* 6 : 397; *(párh)* a legcsekélyebb, jelentéstelenebb tárgyban is találok anyagot szomorújátékra; bedűlő kémény, fölfordult kocsi .. mindez tárgyul szolgál három fölvonásos vigjátékhoz. (J/6 : 397—8); *(hsl)* mint régi szomorujátékainkban, a bolondok nevetése, vigalma könyekkel, halálkinokkal váltogatva jelenik meg .. így van az emberi élettel (RH/6 : 231); (címben:) Coriolanus. Szomorújáték 5 felvonásban. (Cor/4 : 409) — **a)** *(átv)* 'gyászos, megrendítő esemény, emberi tragédia': *(rávonás)* egész Nottinghamot fölzavará a leendő színjáték [= párbaj] .. melly az azon időbeli minden katonai pompát és fényt megható szomorujáték [Tragödie] érdekével kapcsolta össze. (RH/6 : 338); *(szókapcs:)* ~*ot játszik* a világban .. a jó kedv és dologtalanság mindennapos, mialatt a szomszéd házakban nem egy szomorújátékot játszának (RH/6 : 322)

szomorúság fn **13** | **szomorúság** 8, **szomoruság** 5: *-ø* 5 (b 1); *-om* b 1 | *-át* 1; *-ban* 1, *-okban* szragos 1; *-nak* b 1; *-gal* 3
'szomorú (lelki)állapot': *(szembeáll)* [Edvárd] vig volt, táncolt .. Boldog, diadalmas arcot tettetett szomorúságom ellentéteül. (KH/6 : 60); *(jelzővel:)* →*halálos* ~ 6 : 419 →*legyőzhetlen* ~ 6 : 65 *nagy* ~ Kecskemét városa Siralomházában Két ifjú legény űl Nagy szomoruságban. (589/2 : 165) + 1 : 114; 7 : 40; *(birt szerk, kép:)* ~ *szele*← 1 : 238 *(birt szerk, kép, ellent:)* öröm →*rózsája* — ~ *gyászfája* 1 : 44; *(szókapcs:)* ~ *éri* Nagy szomorúság éri a te fejedet, azért tanácslom néked, hogy légy rá elkészülve. (L 122/7 : 40) ~ *jön vmire: (kép)* Szomoruság fog jőni, miként éj, szülőföldi folyóidra. (Oith/6 : 451) ~ *meglepi*← 6 : 65 ~*ában* →*elfakad sírva* 1 : 213 — **a)** 'ennek külső megnyilvánulása v. megnyilatkozása': Leth fia .. szót nem emelt; mert látta Gaul szomorúságát! (Oith/6 : 448); *(jelzővel:)* *nagy* ~ midőn Károly és Anikó kijózanodtak, nagy szomoruséggal szólának. — Teremtő isten! miből élünk? (Sz/4 : 8) — **b)** 'ilyen lelkiállapot okozója': Csak szomorúság széttekintenem; Bármerre nézek: látnom nem lehet Szegény anyámat és testvérimet. (408/1 : 355)

szomszéd fn és mn **120**
I. fn **78** | *-ø* 14 (b 1), *-ok* 6; *-om* 3 (b 1), *-od* 1, *-ja* 10 (b 1), *-unk* 1; *-im* 1, *-id* 1, *-ai* 2 (b 1), *-aink* 1 | *-omat* 2, *-ját* 2; *-ba* 8; *-ban* 9, *-omba'* 1; *-ból* 1; *-jához* 1; *-ig* 3; *-jának* 3 (b 1), *-inknak* 1; *-jára* 3; *-itól* 1; *-dal* 1, *-jával* 1 || *-jaéhoz* 1
1. 'vki lakása mellett, közvetlen közelében lakó személy': A szomszéd, a kihez ideiglenesen vittem holmimat, egy emberséges öreg ember volt (N/4 : 104) Fiam .. Talán .. föld alatt lakik, Talán ép ebben a börtönben, Talán épen szomszédom itten? (Ap/3 : 170) + 6 : 22 *(páros kif:)* ~ *s* →*koma* 3 : 7 *(párh:)* *laktárs* — ~ 2 : 44; *(jelzővel:)* *agg* ~ 1 : 15 *jó* ~ Apám s anyám .. búbánatba esék. De a jó szomszédok őket fölkeresék, S vigasztalásukra voltak (629/2 : 209) + uo. | (jelzőként) ~ *bácsi*← 1 : 36(2×), 37 *(jó)* ~ *bátya*← 1 : 15(2×) ~ *uram (— komámuram*←*): (megszól)* Fiú-e vagy lyány? .. „Fiú, szomszéd uram, fiú, Ollyan fiú ő kelme, mint a pinty." (Ap/3 : 122) + 2 : 210; 3 : 7; 4 : 203 (2×), 207 | (tsz) 'egymás szomszédai': *(jelzővel; szembeáll:)* *lángoló* →*szeretőpár — békés* ~*ok* 4 : 34 — **a)** 'vki mellett (alkalomszerűen) álló, ülő, elhelyezkedő személy': A társaságban én is ott valék, S valék szomszédja épen Erzsikének (392/1 : 336) Véres a föld lábam alatt, Lelőtték a ⟨szomszédomat⟩ pajtásomat (831/3 : 203, 347) + 4 : 24, 128; 5 : 5, 28; 6 : 8, 75, 131, 405 (+ 9) *(párh)* az ételeket fölhordák .. mindenki .. neki esék az előtte álló tálnak, s szolgált magának és szomszédjának. (RH/6 : 130); *(jelzővel:)* *fiatal* ~ A közönség .. fütyölni kezd. — A fütty nem Jennyt illeti, hanem a darabot, szól az öreg ember fiatal szomszédjához. (J/6 : 408) | (állatról:) a juhakolban megmegkondult az ürü kolompja, ha szomszédja meglökte. (N/4 : 110) — **b)** 'olyan személy, akinek birtoka szomszédos vkivel': minden nagy nemes, kit .. meglátogatand, versenyezni fog szomszédjával, királyoknak fényüzésseli elfogadásában. (RH/6 : 247); *(kép)* Nekem is van csillagom. Bravo! kiálta az őrnagy .. S hol lakik ön ott fenn? nem vagyunk szomszédok? (KH/6 : 24) *(alleg)* Meddig alszol még, hazám? Szántanak szomszédid, S a magokéhoz oda Szántják földed szélit. (692/2 : 289) — **c)** *(átv)* 'vkivel ugyanabba a közösségbe tartozó személy': mindnyájan egy húron pendülünk, s nem hiszünk szomszédinknak, kölcsönösen biztosítnunk kell egymást (RH/6 : 293) | *(megszól)* [Polgárok:] Az ég tartson meg mind kettőtöket. [Sicinius:] Adj' isten jó estét, szomszédaink. (Cor/4 : 343) *(párh, lefokozás)* Barátim, szomszédim, tehát azon Vagytok, hogy tönkre tegyétek magatok? (Cor/4 : 229); *(jelzővel:)* *jó* ~*ok* Jó szomszédok, bár kedvelt volna úgy Coriolanus, mint mi, titeket. (Cor/4 : 343) — **d)** 'vkivel szomszédos országban lakó személy; (tsz) egymás szomszédai': *(jelzővel:)* →*békés, barátságos* ~*ok* 4 : 179 — **e)** 'szomszédos

országban lakó nép': *(jelzővel:) cseh* ~ A censor .. hogy nézzünk csak a szegény romlott cseh szomszédig stb, azt fogta rá, hogy ez allusio (L 193/7 : 129—30) *szerelmetes* ~ 3 : 311 | *(megszól; jelzővel:) jámbor* ~ Jámbor szomszéd, német .. a menydörgős mennykő ne üssön meg téged (LV/3 : 311)

2. *(átv)* 'olyan dolog, amelynek állandó helye vminek a (közvetlen) közelében van': *(jelzővel:) közel* ~ *: (túlz)* Talán nem volt Magyarországban vár, melly olly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó. (UJ/5 : 32) *örökös* ~ 6 : 26

3. 'vki lakása v. lakóhelye közvetlen közelében levő ház, telek': (helyhat-raggal) *(a)* ~*ba* Kereste ott fönn a csapot Vitéz .. De csak nem jön rá, hogy hol áll? És így csapért szomszédba mégyen (215/1 : 172) + 3 : 293; 4 : 61(2×), 120, 139, *a* ~*ban* rég éhen haltam volna, de itt a szomszédban van egy öreg asszony, ki könyörületből táplál. (HKöt/4 : 56) + 1 : 173; 4 : 123, 138 *(jelzővel:) az első* v. *harmadik* ~*ban* 4 : 56, 101; Sz: *ne menjen a* ~*ba* 'ne forduljon máshoz v. idegenekhez': ha majd .. keresztapa kellene, hát aztán ne menjen úrfi a szomszédba (HKöt/4 : 75) — **a)** 'közeli hely, szomszédos vidék': (helyhat-raggal) *a* ~*ban* v. ~*jában* ugy tetszik én nekem, Mintha itten a szomszédomba' Fülemile-madár szólana (622/2 : 203) + 6 : 308; 7 : 217 *a* ~*ból*, ill. ~*ig* Ha én hegy volnék! [mondja a völgy] itt elbújva kell Áttengetnem homályos éltemet, A szomszédig sem láthatok, s a Szomszédból sem láthatnak engemet. (742/3 : 26) — **b)** 'szomszédos ország': áldd az istent, Okatotáia .. hogy Szomszédod Ausztr(ál)ia (713/2 : 333) háború lesz, már itt van a szomszédban, Olaszországban (L 191/7 : 126); *(jelzővel:)* →*második* ~ *(— első)* 2 : 149, 332

II. mn 42

1. 'a szomszédban (I. 3.), a (közvetlen) közelben lakó (személy)': Ashby Rikárd nem kételkedék, miszerint azt [= a halottat] a szomszéd póroknál találandják (RH/6 : 302—3); ~ *vkihez* Szomszéd volt a kevés szavu bíróhoz A hívatalában pontos kisbíró. (HK/1 : 145)

2. 'vminek közvetlen közelében levő, elhelyezkedő; szomszédos (dolog)': Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön, S vett a füvektől édes illatot (392/1 : 336) megszólal a sok ágyú-torok, Mellyek, kitéve a szomszéd hegytetőre, Néztek, mint a láncra-kötött komondorok. (SzM/2 : 258) + 1 : 68, 105, 107, 319; 2 : 139; 4 : 166; 6 : 9, 105, 272, 287, 317 *(párh)* [Salgó urai] Kipusztíták már a szomszéd Somoskőt, Utána jött a távolabb Fülek (S/2 : 70); ~ *vmivel* Montfort Simon asztalnál ült egy szobában, melly avval volt szomszéd, hol tanácskozni szokott. (RH/6 : 185) *(kép)* A betegséggel szomszéd a halál. .. [verscím is] Gyógyulj meg édes, szép menyasszonyom! (695/2 : 228; 7 : 517; PE. 11 : [199]); ~ *falu* v. *helység* v. *város* Julcsa .. A szomszéd helységbe ment férjhez a legszebb legényhez. (FL/4 : 137) + 2 : 194; 4 : 138; 6 : 72, 105, 128, 168, 212; 7 : 8 ~ *ház* A nők s lányok .. elszaladtak, a szomszéd házakban keresve menedéket (RH/6 : 92) + 6 : 249, 322 ~ *szoba* v. *terem* Elkészítettem már mindent hamarjában, Föl is van tálalva a szomszéd szobában. (JV/1 : 199) + 2 : 71, 80, 264; 6 : 174, 444 — **a)** 'a szomszéd helységhez tartozó': ~ *határ* 2 : 201 *(szembeáll)* a jó madár .. Egy ideig betyárkodott, azután .. szabadszállási biró lett, és ettől fogva nem a szomszéd határokat, hanem csak születése városát lopta. (P 207/5 : 101) — **b)** 'egymás szomszédságában látható': Ugy tetszik, mintha mi két szomszéd csillagok lettünk volna ezelőtt (HKöt/4 : 19), ld. még **szomszédcsillag**

szomszédasszony fn **11** | **szomszédasszony 9, szomszéd asszony 2**: *-Ø* 9 | *-t* 1; *-hoz* 1

'a szomszédban lakó asszony': Más nap korán az öreg úr A szomszédasszonyhoz kíváncsian Bekukkantott (Ap/3 : 122) A szomszéd asszony ott vala [a tolvaj] Fölmagasztaltatásán, Látá, midőn a mester Hurkot kötött nyakán. (Ap/3 : 124) + 3 : 120, 121, 124, 125 | *(megszól)* magára bízom [a talált gyermeket], Szomszédasszony, viselje gondját, De jobban, mint saját fiának. (Ap/3 : 121) + uo.; 3 : 122 (3×)

szomszédcsillag fn **1** | *-ok* 1

szomszéd csillag 'ua.': *(alleg, szembeáll)* Hazám, hazám, te szent dicső szobor .. fejed, mit egykor koszorú gyanánt Öveztek fönn a szomszédcsillagok, Az ingoványnak undok férgei Borították el ronda testeikkel. (770/3 : 57)

szomszédleány fn **1**

a szomszédban lakó leány': Ismer-e még engem? nem is ismer talán? Tudja, én vagyok az a kis szomszédleány (JV/1 : 207)

szomszédné fn **2** | *-Ø* 1 | *-jával* 1

'szomszédasszony': Az amazontermészetü Márta Szomszédnéjával .. végzette pörét. Melly onnan eredt, Hogy a rosz lelkü szomszédné Egy tyúkját agyonütötte (HK/1 : 145—6)

szomszédnő fn **6** | *-m* 1, *-je* 2 | *-jét* 1; *-jének* 1; *-jével* 1

'(színházban, vendégségben) vki mellett ülő v. álló hölgy': Mistriss Lawington valódi angol feszességgel ült székén; szomszédnője, félig magába szállva, bizonytalanúl tekinte maga elé (KH/6 : 9) a férfi- és nővendégek

száma egyenlőre ment .. minden ur fölmetélé az étkeket szép szomszédnőjének (RH/6 : 237) + 6 : 7, 9, 432(2×)

szomszédság fn **12** | *-Ø* 2 (b 1); *-a* 1 | *-ban* 2, *-ában* 6; *-ából* 1

1. 'a szomszédos házak, lakások, ill. ezek lakói': Az öreg ur a szomszédságban tudakozódék Jenny felől (J/6 : 403) — **a)** 'vmely vidék, környék lakóinak összessége': Az egész szomszédság [Nachbarschaft] szivében sokféle emlék kapcsoltaték a pázsithoz .. és sok regényt .. beszélhetett volna el azon mezei pázsitos hely. (RH/6 : 71)

2. 'vminek közvetlen térbeli közelsége': te kis kunyhó a magas palota Szomszédságában, mért szerénykedel? (567/2 : 140) együtt tartunk a Bakony felé .. ott jó keresete van a szegény legénynek .. — A bizony .. a hires veszprémi akasztófa is mingyárt ott van a ⟨szomszédságban⟩ szomszédságában. (N/4 : 111, 400) + 5 : 151, 154, 157; 6 : 57 *(túlz)* Ha én hegy volnék! (sóhajtott a völgy) .. millyen isteni A csillagok szomszédságából A nagy világra letekinteni. (742/3 : 26) — **a)** 'környezet': Álldogálok a tó partján Szomorúfűz mellett. Nekem való hely; engem illy Bús szomszédság illet. (520/2 : 97) — **b)** *(átv)* 'vminek időbeli közelsége': A mennyországnak állok küszöbén. Szomszédságában illyen boldog kornak Mondom, tünő év, a bucsút neked (247/1 : 234)

szomszédvér fn **1** | *-rel* 1

'közeli ismerősök, polgártársak vére': *(körülírás)* Pártos jobbágyok, béke elleni, A kardot szomszédvérrel szennyezők [neighbour-stained], Nem hallotok? (RJ/4 : 387)

[szonett] fn: **sonett 1** | *-eket* 1

(olasz-ném) 'két négysoros és két háromsoros szakaszból álló jambikus vers': *(megszem párh)* Kiséretül adok neked Fölcifrázott sonetteket, kevély Terzinákat s udvarias stanzákat (648/2 : 231)

szónok fn **5** | *-Ø* 3 | *-ot* 1; *-oknak* b 1

'szónoklatokat tartó (közéleti) személy': *A mostani szónokoknak, ugy látszik, hivatása lett titeket mindenkor nyugtatni, csöndesíteni (P 198/3 : 332) (más szerző művének címében) *A ~ az →akolban* 7 : *512| (ókori római néptribunról:) [Menenius:] S mit nyerének [a római polgárok]? [Marcius:] Öt szónokot [tribunes], kit ők választanak Pór bölcseségök védeűl (Cor/4 : 235) — **a)** 'szónoklat tartására képes személy': *(tőism)* Ellerby — szólj! Te szónok [Redner] vagy. Én azonban csak tenni tudok. (RH/6 : 292) | *(ráértés)* az öreg Németh alezredes e szavakkal adta át tábornokunknak az érdemjelet: „Én nem vagyok szónok, s ha az volnék, sem tudnék most beszélni .. " (P 272/5 : 135)

szónoklat fn **6** | *-Ø* 5 (b 3) | *-ban* 1

'meghatározott szabályok szerint szerkesztett, emelkedett stílusú beszéd a hallgatóság meggyőzésére, mozgósítására': *(tréf túlz)* Csepü Palkó .. Igy adta bizonyságát Ékesszólási tehetségének: „Bort!" Fölfogta azonnal A szemérmetes Erzsók E szónoklat magas értelmét, S eszközlé annak teljesülését (HK/1 : 128) *(átv)* fiam, Eredj hozzájok sapkáddal kezedben, Nyujtsd ezt ki messziről és lépj oda, Csókolja térded a követ, (illy esetben Szónoklat ez . .) (Cor/4 : 311) — **a)** 'az élőszóbeli előadás művészete': Kazinczy Gábor .. Valódi csodagyermeke a természetnek a szónoklatban (ÚL/5 : 65); *(jelzővel:) →rögtönző ~* 5 : 65; *(birt szerk, párh:) a →beszéd, a ~ kora* 5 : 112 *(birt szerk, ellent:) a ~*, ill. *tettek →mestere* 5 : 112

szónokol tn ige **4** | 3: *-tam* 1, *-t* 1 || *-hatok* 1

'(hallgatóság előtt) szónoki beszédet mond': A helytartótanács előtt Klauzál szónokolt (P 258/5 : 141); *~ vmiről* a biró .. fölfortyant, hogy a követválasztásról szónokolhatok, de .. tiltja, magamat a vádak alól mentenem. (P 207/5 : 98—9) — **a)** *(tréf)* 'élőszóval meggyőzni igyekszik vkit; érvel': *(halm:) →fárad, izzad, ~, veszekedik* 7 : 144

szónokolni fn in 1 — Ritka szép látvány, ha a megyeházánál Fegyveres Tamás úr szónokolni föláll (Tb/3 : 289)

szónokszék fn **1** | *-nél* 1

(ford) 'szónoki emelvény': *(kép)* az erő, A melly magát ajánlja, biztosabb sirt A szónokszéknél [chair] nem talál, a hol Magasztaltatnak tettei. (Cor/4 : 352)

szopik ige **5** | 3: *-ik* 1; *-ott* 1; *-tuk* 1

tn '(csecsemő) emlőből szívott tejjel táplálkozik': Szopik-e még a fiam? válasszátok el minél elébb (L 293/7 : 217) — **a)** ts 'ua.': *→sárkánytejet ~* 2 : 102 — **b)** ts 'vki emlőjéből szopik': *→anyját ~ja* 3 : 305

szopni fn in 1 — [fiam] születése után .. semmi szín alatt sem akart szopni néhány hétig .. [de] valahogy nagy nehezen a szájába tukmálhattuk az emlőt. (P 291/5 : 148)

szopó 1. mn in 1 — *~ malac* 'szopós m.': *(hsl)* Tangelra senki sem hallgat .. Mert nincs ollyan bőre, mint a szopó malacnak (RH/6 : 197)

[szopogat] ts ige

'szájába véve, szívogatva rágcsál vmit'

szopogatni fn in **1** — Sokan nem is gondolják, millyen jól esik néha az utcán csontot szopogatni, mellynek húsát már leették valamelly házban. (HKöt/4 : 42)

szopóka fn 1 | *-ja* 1
'pipaszár végén levő csövecske, amelyet szíváskor a szájba vesznek': *(haladv:) bajusz — száj — →pipa — ~* 3 : 20

szopós mn 1
'még anyatejjel táplálkozó': *~ gyerek* 'csecsemő': régesrégen volt a, A mit én elmondok; akkor még, látjátok, Szopós gyerek volt a huszadik apátok (LV/3 : 299)

szoptat ts ige 4 | 3: *-ja* 1; *-ta* 2
'emlőjéből tejjel táplál': Egy hónapig anyja szoptatta, de .. elfogyott a teje, s ekkor dajkakézre került fiam. Első dajkája egy pár nap mulva elment .. második dajkája valami egy hónapig szoptatta .. a harmadik maig szoptatja. (P 291/5 : 148)
szoptatva 1. hat in 1 — Keble Hecubának Hectort szoptatva nem volt ékesebb, Mint Hector arca véresen (Cor/4 : 241—2)

szoptatás fn 1 | *-t* 1
'gyermeknek emlőből való táplálása': *(tőism:) ~ — elszoptat←* 3 : 120

szór ts ige 22 | 20: *-Ø* 2; *-om* 1, *-ja* 4, *-juk* 1; *-tam* alr 1, *-t* 3, *-tak* 1; *-ta* 1; *-á* 1; *-andott* 1 | *-na* 1; *-nák* 1 | *-ja* fsz 1 || *-hatnak* 1
1. '(szemeket, szálakat, cseppeket) hullat, hint vhova': A süvöltő szél havas esőt szórt reám. (ÚL/5 : 64); *(szókapcs:) →hamvat ~ vki fejére* 6 : 344
2. '(apró tárgyakat, darabokat) tömegesen, sűrűn dobál vhova': Zúgó habjaidba szórom E virágfüzért, Dráva! (18/3 : 252) hogyha egy személy Forogna fönn, e Marcius teste csak: Porrá törnék azt s a szelekbe szórnák. (Cor/4 : 313); *(kép)* a hajnal, a vidám kertészleány, Rózsákat szór a ház kis ablakára S rideg falára a szobának (Ap/3 : 115); *(szókapcs:) →forgácsot ~ a holdra* 4 : 337 — **a)** 'sűrűn lövell': *(szókapcs:) →nyila(ka)t ~ vhova* v. *vkire* 1 : 297; 6 : 6 | (sugarakkal, szikrákkal kapcs.) *→mennyköveket ~* 1 : 326 *sugarakat ~ vhova* a lemenő nap a vidékre rézsutas sugarait szórta (RH/6 : 138) + 6 : 83 *tűz-*, ill. *→gyémántszikrákat ~* 4 : 129 — **b)** *(átv)* '(pénzt, vagyont) könnyelműen elköltött, (el)tékozol': **Sz:** *(két) marokkal ~ vmit* Hol ez [= a sajtószabadság] nincs meg .. bár az utósó szolga és a pór Zsebébül aranyat marokkal szór: Azon nemzetnek még sincs semmije (745/3 : 30) *(megszem, szembeáll)* Vad, tékozló fiú az ifjúság, Két marokkal szórja gazdaságát, De jön apja, a zsugori vénség, S visszaszedi elpazarlott kincsét. (617/2 : 197)
3. *(átv)* 'bőségesen ad, oszt, osztogat vmit': Borics .. a király előtt megjelenik álruhában .. a legkeresztyénibb pofával csak ugy szórja a szép igéreteket királyunknak (TH/4 : 190) *→átkokat ~* 2 : 75 *→nyavalyát ~ vkire* 3 : 217 *→pletykát ~ vkiről* 1 : 106 *→szitkot ~ vkire* 6 : 117 | *(ráértés)* [Katica] lelkén sötét szenvedélyes gondolatok vonúltak át, s lángoló boszúterveket szórtak, mint villámot a felhő (RH/6 : 159)
szórva 1. hat in 2 — **1.** (csel:) borzasztó fagyoktól .. meghasadnak a fák és a föld, jégpillangókat szórva (P 41/6 : 390) | (szenv:) [a férfi] hosszában dőlt el a kákára, melly a padlóra volt szórva. (RH/6 : 78)

szórakodott mn 1
(elav) 'szórakozott': elment Edvárd? [—] El! ismétlé Garnier szórakodott arccal [mit zerstreuter Miene]. (KH/6 : 41)

szórakozás fn 2
'kellemes, mulattató időtöltés': a magány, a csend .. kedélyemre nehezült, szórakozás után vágytam (NI/6 : 427); *(megszem)* Itt enyelegve lejt virágos kocsiján A víg szórakozás, a szép könnyelmű lyány. (621/3 : 286)

[szórakozik] tn ige
(vál) 'figyelmét nem összpontosítja'
szórakozva 1. hat in 1 — A páholyok .. bérlői az előadásra csak szórakozva figyeltek [zerstreute Aufmerksamkeit schenkten] (KH/6 : 6)

szórakozott mn 7 | 3
'olyan (személy), aki figyelmét nem összpontosítja': az éjjel játszottam és sokat vesztettem .. Átkozottul szórakozott voltam; tudj' az ördög, hol járt az eszem. (HKöt/4 : 20) — **a)** 'ilyen személyre jellemző': Lassanként magához tért; láttam álarcán keresztül szórakozott tekintetét (ÁB/6 : 444—5) *(párh:) nyugodt — →hideg — ~* 6 : 66
szórakozottan hat 4 — Katica .. arca halovány volt .. Szórakozottan nézett, s ugy látszék, mintha egyetlen tárgy, melly szivét foglalkoztatá, gondolatait szüntelen elvonná küldolgokról (RH/6 : 325) + 6 : 409 *(páros kif)* [Alured] elmélkedve, szórakozottan tekinte a fegyverre (RH/6 : 347) *(párh)* zsebéből valami enni valót szed elő, mit szórakozottan dug szájába, állkapcájával megőröl, s egykedvűleg nyel le. (J/6 : 406)

szórakozottság fn 5 | *-Ø* 2 (b 1); *-od* 1 | *-át* 1; *-ban* 1
'szórakozott személy lelkiállapota, ill. az ebből adódó figyelmetlenség': Flamareilné .. olly személy szórakozottságát [Zerstreuung] tetteté, kihez igen közönyös dolog felől szólnak. (KH/6 : 63) *(páros kif)* éles és biráló vizsgálatot .. tudnak a hölgyek a szórakozottság s egykedvűség [Zerstreuung und Gleichgiltigkeit] színe alatt végbevinni (KH/6 : 14) | *(tréf* v. *gúny)* Pomenars ur különös szórakozottságban [Zerstreutheiten]

látszik szenvedni. Ma, például, negyven évvel megifjodottnak vélé magát. (KH/6 : 54) Nagy lehet a te szórakozottságod. Eltévesztetted a dolgot: leveledet .. lábad fejére tekerted, a kapcádat pedig elküldted levél gyanánt (L 181/7 : 111) — **a)** 'a figyelem összpontosítására való képtelenség': Nem annyira foglalkozásaim tartóztattak, mint épen az, a mi ugyszólván minden foglalkozásra alkalmatlanná tesz: a szórakozottság, mi abnormis, kétségbeejtő állapotunkból ered. (L 226/7 : 166)

szorgalmas mn 4 | 2
'munkáját, feladatát lankadatlan iparkodással végző': A ház fából épittetett, s .. sokféle .. faragvány .. ékesité, s több szorgalmas müvész nem csekély munkájába került a gerendázat, lépcsőzet, s ajtófelek alakitása. (RH/6 : 70) — **a)** 'ilyen személyre jellemző': [atyám] Elveszte mindent, a mit keresett. Szorgalmas élte verítékinek Gyümölcseit most más emészti meg. (165/1 : 98)
szorgalmasan hat 2 — az ifju .. Beállt az iskolába, S tanúlt szorgalmasan (Ap/3 : 140) + 7 : 25

szorgalmatos mn **3** | 1 — *(rég)*
1. 'szorgalmas, serény': ~ *méh*[1]← 1 : 105
2. *(átv)* 'vmely cselekvést rendszeresen, gyakran végző' ld. **szorgalmatosan**
szorgalmatosan hat 2 — **2.** Most nálunk .. német szinészek vagynak, s én ugyan szorgalmatosan látogatom a szinházat. (L 5/7 : 9) *(tréf)* A szemérmetes Erzsók .. Bájos vala .. És ennek okáért Látogatá őt Az egész falu népe Olly szorgalmatosan; Elannyira, hogy Be se' nézett más kocsmába (HK/1 : 125)

szorgalom fn 4 | -Ø 1 | .. *lmából* 1; *-mal* 2
1. 'lankadatlan iparkodás (vmely feladat, munka végzésében)': *(páros kif:)* ~ *és* →*kitartás* 6 : 430 | *(tréf, gúny)* Csigolya Dániel .. az ivásba igen hamar beletanult, pedig ez nehéz mesterség .. Én egypár esztendeig gyakoroltam a legnagyobb szorgalommal, míg némi-némü tökéletességre vihettem (FL/4 : 120) *(páros kif)* Gáspár barátom .. oda lett [az italtól] .. nem hiába, hogy kettőzött erővel és szorgalommal látott dolgához. (HKöt/4 : 52)
2. 'serényen végzett, eredményes munka': *(párh)* domb tetejében .. Áll a díszes kocsma, a mellyet Sajátjának nevez Isten kegyiből És egykori férjének szorgalmából A szemérmetes Erzsók asszony (HK/1 : 124)

[szorgos] mn
1. 'serény, szorgalmas' ld. **szorgosan**
2. 'gondos, alapos' ld. **szorgosan**
szorgosan hat 4 — **1.** egy kalapácsos ember szorgosan [eifrig] foglalkozék e hordók megcsapolásával (RH/6 : 129) + 6 : 232 — **2.** [a lyányka] pofon csapta a földmivest .. aztán szorgosan [sorgfältig] törölte meg száját köténye hegyével, hogy amannak üdvezlete minden nyomát eltávolitsa. (RH/6 : 74) + 6 : 358

szorít ts ige **51** | 46; **szorít** 39, **szorit** 7: -Ø 1, *-alak* 1; *-om* 2, *-ja* 5; *-ott* 5; *-ottam* tsr 3, *-otta* 1; *-a* 1; *-ám* 1, *-á* 10, *-ák* 1 | *-anék* 1; *-na* 1; *-aná* 2 | *-sak* 1, *-sanak* 1; *-salak* 1; *-sam* 4, *-sd* 1 || *-hatod* 1; *-hatám* 1 | *-hatnék* 1
1. 'izmait megfeszítve erősen (meg)fog, (körülfogva) tart': a kis Boisgontier fülhegyig elpirult, botját az eltörésig szorítá (KH/6 : 32) Adná isten, hogy arábbal lett volna dolgom, felele a tiszt, becsukva markát, mintha kardját szorítaná. (KH/6 : 46) + 3 : 80; (hat-val) *agyon* ~ ld. **agyonszorít**; →*görcsösen* ~ 3 : 151; *(szókapcs:) vki kezét* v. *jobbját* ~*ja* 'kézszorítással üdvözli': Hadd szorítsam jobbod, ifju bajnok .. illyen rokonszellemü Pályatárs után már rég sohajtok. (386/1 : 333) + 4 : 181 *(párh:)* ~ — *megráz*← 2 : 255 *csókol* — *ölel* — ~ : *(átv;* levélzáradékban:) neked csókolom szendebáju ajkaidat, ölelem Herculesi kebledet, s szorítom Sámsoni kezedet, s vagyok hűséges barátod (L 168/7 : 92), *kezet* ~ *vkivel* 'ua.': Elváltunk egymástól. . . még egyszer kezet szorított velem Bálint (HKöt/4 : 77) + 6 : 362 | (kézről, kézfogásról:) Edvárd kiszabaditá kezét a szinte görcsös nyomástól, melly azt szorítá (KH/6 : 8) →*marka* ~ *vmit* 4 : 319 — **a)** 'szorosan vmihez illesztve erősen (oda)nyom vmit': *(szókapcs:) ajkához* ~*ja vki kezét* 'kezet csókol neki' 6 : 172 *(párh)* Hugo .. megfogá a kezet, melly neki nyujtaték, s ajkaihoz szorítá (RH/6 : 142), *karjaiba* ~ *vkit* 'megöleli': Hugo .. Karjaiba szorítá a szegény törpét, s monda: „Ha élek, fiú, megjutalmazlak .. " (RH/6 : 283) + 4 : 34; 6 : 282, *kebléhez* v. *keblére* v. *mellére* ~ 1. *vmit* Az öreg ur, ki bal kezével a violát szoritja kebléhez, félénken kapaszkodik jobbjával a karfába (J/6 : 396); 2. *vkit* 'megöleli': A fiú könyével öntözé atyja kezét .. Monthermer Hugót .. mellére szorítá, s kiálta: „ .. Bocsáss meg, jó testvérem!" (RH/6 : 388) + 3 : 233; 4 : 22, 58, 59, 76; 6 : 372; 3. *vkit: (átv)* 'szeretetébe fogadja' ld. **szorítani**, *szívéhez* v. *szívére* ~ *vkit* 1. 'megöleli': Ide, ide fiamat kezembe, Hadd szorítsam a szivemhez őt! (835/3 : 211) + 1 : 116, 284; 4 : 109; 6 : 375, 438; 2. *(átv)* 'szeretetébe fogadja': Dicső fiú vagy, Gáspár, dicső! méltó arra, hogy szivemhez szorítsalak (HKöt/4 : 54) + 6 : 255, 364; (hat-val) *görcsösen* v. *lázasan* ~ *vkit karjaiba* v. *kebléhez* v. *szívéhez* 4 : 152, 185 *(párh)* [Róza] Lázasan szoritott szívéhez, és csókolt (HKöt/4 : 34); *ide* ~ ld. **[ideszorít]**, *oda* ~ ld. **[odaszorít]**
2. '(ruhadarab v. más tárgy) vmit szorosan körülfogva kellemetlen érzést, fájdalmat

kelt': szívem jobban megfájult, mint nyakam és kezem, mellyet a hegedű szorított. (N/4 : 103); *(megszem)* Bilincset vertenek belőlem .. a ki kard valék, S ki vélem vítt a szabadságért, Most azt szorítom (516/2 : 93) *(kép)* még mindig a középkori öltözet van [az emberiségen] .. kibővítve ugyan; de .. így is szűk neki, szorítja keblét, hogy alig vehet lélekzetet (P 114/5 : 39) | *(ráértés, ism)* Szabad a magyar nép, fejét föltarthatja, Kénye kedve szerint kezeit mozgatja, S melly előbb mint bilincs őtet *szorította*, A vasat mint kardot ő szorítja mostan. (788/3 : 80) — **a)** *(átv:) szívét ~ja vmi* 'aggodalmat, szorongást kelt benne': Ha nemzetem sorsára gondolok .. szívem szorítja fojtó sejtelem (249/1 : 238)

3. 'vhol úgy helyez el vmit, hogy ott szorosan legyen, nyomja vmi': *bele* ~ ld. **[beleszorít]**; *(szókapcs:) láncba* ~ 'megláncol': *(kép)* A szellem rab; mint a hivány kutyát, A ház végére láncba szorították (745/3 : 30) — **a)** *(átv)* 'szorongatott helyzetbe hoz, kényszerít': Fő vád legyen, hogy [Coriolanus] zsarnok-hatalomra Törekszik, és ha itt kisiklik, a nép Iránti gyűlöletével szorítsd (Cor/4 : 315)

4. '(láncot) feszesen ráerősít vmire': *(szimb)* zsarnokod is, míg láncod szorítja [rivet], Rabja dalán megáll majd és sírni fog. (704/2 : 301) Pillanatra ha lehullna láncunk, Mellyet ott ránk a zsarnok szorítta: Nincsen .. a ki Minket ujra megkötözni bírna! (740/3 : 24)

szorítani fn in 2 — **1.** *→markába* ~ 2 : 293 — **a)** *(szókapcs:) keblére* ~ 3. Bár csak összebujthatnám .. e vén gyermekes grófot házunknak e régi ellenével, kit olly kész keblére szorítani (RH/6 : 255)

szorított 2. mn in 1 — **3. a)** [Marcius] Megmente egy Szorított [o'er-press'd] rómait, s .. Lesujta három ellent (Cor/4 : 275)

szorítva 1. hat in 1 — **3.** *(szókapcs:) →falhoz van* ~ 4 : 384

szorítván 2. hat in 1 — **1.** A háboru istene újra Fölveszi páncélját s kardját markába szorítván .. végigszáguld a messze világon (599/2 : 179)

szorítás fn **5** | **szorítás** 4, **szoritás** 1: *-Ø* 2 | *-ra* 1; *-ától* 1; *-sal* 1

'az a cselekvés, hogy vki (kezével v. karjával átkulcsolva) szorít (1.) vmit': Flamareilné .. űlve maradt kínzója ellenében .. keresztbe tett karokkal, mintha e vonagló szorítás által szivét akarná erősíteni (KH/6 : 45) — **a)** 'az így keltett (fájdalom)érzet': Értem! kiálta föl .. Garnier, széles kezét oda nyujtva, mellyre az öreg vonakodva tevé ujjai hegyét, félvén az illynemű rákollók szorításától. (KH/6 : 37) — **b)** 'kézszorítás': Eleresztvén a kezeket, mellyeket hasztalan kérdeze beszélő szorítással, fölkelt, s az ablakhoz közeledék. (KH/6 : 63) + 6 : 26 — **c)** 'üdvözlés kézszorítással': Bizalommal adtam Kezemet baráti Szoritásra (286/1 : 262)

szorítgat ts ige **1** | *-ám* 1

'kezében szorongat': Ujjam megdermedt a hidegben .. Hát mit tehettem egyebet? Égő pipám Szorítgatám, Míg a fagy végre engedett (185/1 : 115—6)

szorítkozik tn ige **2** | *-ott* 1, *-tak* 1

'korlátozódik vmire': Minden mi bizonyos volt, arra szorítkozott, hogy a várkapuk reggel óta bezárattak (RH/6 : 382) + 6 : 151

[szorong] tn ige

1. 'szűk helyre összeszorulva nehezen fér el' ld. **szorongva**

2. *(átv)* 'aggódva várakozik' ld. **szorongó, szorongva**

szorongó 1. mn in **2** — **2.** gyakorta a szorongó kedves Erkélyéről néz a völgy felé (43/3 : 269) + 6 : 207

szorongva 1. hat in **2** — **1.** A táncolók csaknem egészen elfoglalák a teremet; a nézőknek csak kevés hely maradt, mellyet azok szorongva töltének be. (NI/6 : 432) — **2.** Azt hiszed, hogy .. Engem aggódásnak férge rág, És szorongva kérdezem magamban: Mit fog erre szólni a világ? (287/1 : 264)

szorongás fn **4** | *-Ø* 1 | *-t* 2; *-ain* 1

1. 'szűk helyre összeszorult tömeg tolongása': [Hugó] áttört az utcák zavaros szorongásain [das verworrene Gewimmel], Leicester gróf főszállását fölkeresendő. (RH/6 : 218)

2. *(átv)* 'fojtogató, nyomasztó érzés': [az őrnagy] egy poharat vett le a theatálcáról .. s egy hajtásra kiürité. Illy módon találva szert a szorongás [Beengung] ellen, mellyet haraga okozott (KH/6 : 46); *(szókapcs:) ~t érez* mind a két férfi szorongást [Beklemmung] érze, mintha koporsófödél ereszkedett volna rájok. (KH/6 : 66) + 6 : 68

szoros mn **17** | 9: *-Ø* 7 || *-abb* 1 || *leg- -abb* 1

1. 'vmit (szinte) szorítva, arra rátapadva körülvevő': nyolc, kilenc ember, valamennyi zöld szoros [knappe] öltönyben (RH/6 : 90); *(nyomósítva:) jó ~: (körülírás)* Dicsőséges nagyurak .. Uj divatu nyakravaló Készül most Számotokra. .. nem cifra, de Jó szoros. (752/3 : 35) — **a)** 'szűk v. keskeny (helyiség, térség)': *(páros kif)* tovább mentek néhány mezőn, s egy szoros, homokos völgyuton keresztül (RH/6 : 81—2) *szűk, ~ kalitka←* 1 : 171 — **b)** 'közvetlenül vmi mellé szoruló' ld. **szorosan**

2. *(átv)* 'közeli, közvetlen, szilárd (kapcsolat)': ~ *barátság* 6 : 405 *(kép)* fordult már meg elmédben a házasság? .. egy idő

óta szorosabb barátságot kötöttem vele (HKöt/4 : 75)

3. *(átv)* 'szigorúan pontos': ~ *meghagyás*← 7 : 201 ~ *számadás*← 5 : 109; *(szókapcs:) a szó leg~abb értelmében* Kisfaludy Károlyt túlbuzgó barátai, a szó legszorosabb értelmében, rá tukmálták a nemzetre. (ÚL/5 : 58)

szorosan hat 8 | *-an* 6 || *-abban* 2

1. űlj le mellém, s engedd, hogy karom Szorosabban fűzhessen át (T/2 : 16) + 6 : 74; *(szókapcs:)* ~*an megölel: (kép, páros kif)* [szívemet] szorosan és forrón ölelte meg a remény, hogy merész álmaim a világ jövendőjéről nem teljesűlhetlen álmak. (ÚL/5 : 52) — **b)** Várakoztam, olly szorosan [dicht] vonúlva a falhoz, mint repkény (RH/6 : 283) — **2.** az Ashby-ház valamivel szorosabban [fester] kapcsoltatnék ügyünkhöz. (RH/6 : 176) — **3.** [kritikusaim] a magyar versekben latin metrumot, és német cadentiát keresnek, s ez az én költeményeimben nincs . . nem is akartam, hogy szorosan legyen. (P 114/5 : 38) + 1 : 407; 6 : 5

szorul tn ige **20** | 17; **szorul** 12, **szorúl** 5: *-ok* 1, *-Ø* 2, *-unk* 1; *-tam* 1, *-t* 5, *-tunk* 1, *-tatok* 1, *-tak* 2 | *-jak* 1, *-jon* 2

1. 'szorossá válik': **Sz:** ~ *a* →*kapcája* 3 : 88 — **a)** *(átv szókapcs:) lélegzete* v. *melle* ~ 'nehezen, akadozva lélegzik': kezem ugy reszketett, hogy a kártya ki-kihullott belőle . . szemem káprázott. . . lélekzetem szorult (HKöt/4 : 64) + 1 : 85

2. 'feszesen odalapul, odasimul': *vmihez* ~ egyszerü reggeli főkötőcske . . két arcához szorult (J/6 : 396)

3. 'olyan helyzetbe kerül, amelyben szorosan, szűken van': *vmik közé* ~ A falun belül . . egyre szűkebb lesz a völgy s végre egészen kősziklák közé szorúl (ÚL/5 : 63) *(kép)* oh sors . . Ne kivánd, hogy két koporsó közé Szoruljak, ne kivánd! (695/2 : 228) — **a)** *(átv)* 'kényelmetlen, szorongatott helyzetbe kényszerül': *(szókapcs:) két*, ill. *négy* →*tűz*[2] *közé* ~ 5 : 114 — **b)** *(átv)* 'méltatlan helyre kényszerül': *vhova* ~ erősen számítottam arra, hogy jegyedet nekem fogod adni, melly szükséges lesz, hogy az ember a nemzetgyülést a galeriáról bámulhassa. . . hahaha, én tehát a galeriára szorultam! (L 215/7 : 152) — **c)** *(átv)* 'időbeli korlátok közé kényszerül': *vmibe* ~ az ezer édes érzelmek . . néhány óra rövid terébe szorúltak. (RH/6 : 145)

4. 'kevés helye van; nehezen fér el': valahogy csak elférünk majd, ha szorulunk is, ha mingyárt hárman fekszünk is egy ágyba (L 169/7 : 93)

5. *vmire* ~ 'rászorul': Ki őt [= Eudoxiát] szép napjaiban gyémántokkal rakottan látta, gondolá, hogy arra nem is szorúlt (KH/6 : 44) *(tőism:)* ~ — *szorulva*← 7 : 55 ~ — *rászorul*← 5 : 38 — **a)** *vkire* ~ 'vkinek támogatását, segítségét kell kérnie v. elfogadnia': Egymás párja leszünk, boldogok, gazdagok; Senki fiára is többé nem szorulok. (JV/1 : 204) Ne adja a balsors, hogy e szegény haza Bajában reátok szorúljon valaha (581/2 : 155) + 4 : 125; 5 : 90

[szorult] 2. mn in: **szorúlt** 1 | *-nak* 1

4. az elmélkedő férfi . . bármi szorúltnak érezze is magát az ember kézművei között, képzeletét magányos szobája korlátai közé kénytelen zárni (RH/6 : 104)

szorulva 1. hat in 2 — **2.** *vkihez* ~ arcát nem láthatám, de hozzám szorulva érzém szive dobogását, teste reszketését (ÁB/6 : 444) — **5. a)** *(párh, tőism)* [Vahot] ezt írja majd . . : Arany János egy idő óta nem szorult dicséretünkre. . . azaz: emlékszel-e rá, hogy ránk voltál egykor szorulva? (L 137/7 : 55)

szorulat fn **3** | **szorulat** 2, **szorúlat** 1: *-Ø* 1, *-ok* b 1 | *-ból* 1

'szűk átjáró, út': (erdőben fák között:) a bátor vadász őt azon szűk szorúlatok [schmalen Pfade] egyikén át vezeté . . hol egyszerre csak egy ló mehetett. (RH/6 : 137) + 6 : 138 | (hegy és tenger között; tuln-i jelzővel) →*therpomyléi* ~ 1 : 64

vö. **Behring-szorulat**

[szórul-szóra] ld. szó

szorultság fn **2** [**szorultság** 1, **szorúltság** 1: *-Ø* 1 | *-ból* 1

'szorongatott, kínos helyzet, állapot': *(páros kif)* Igy van az emberiség szégyen és szorultság között (P 114/5 : 39); *(szókapcs:)* ~*ból* →*kisegít* 6 : 84

[szószátyárkodik] tn ige

'felelőtlenül, fölöslegesen fecseg'

szószátyárkodni fn in **1** — Kérésre ollyan készek megbocsátni, mint Szószátyárkodni [words to little purpose ~ müssig schwatzen] máskor. (Cor/4 : 312)

szószegés fn **1** | *-sel* 1

'ígéretnek, fogadásnak meg nem tartása, megszegése': e nemes szándok szószegéssel volt egybekötve (P 26/5 : 7)

szószegő mn és fn **3**

I. mn 2

'ígéretét, fogadását meg nem tartó (személy)': *(párh)* Te csábító férfi, a mint most kebled ég: Azt ollyan mértékben örök lángok egyék. S te szószegő asszony, bűnbánó könnyeid Szünetlen folyjanak a világ végeig (SzÁ/1 : 339) + uo.

II. fn 1 | *-nél* 1

'szószegő (I.) személy': jobban gyülöllek A szószegőnél [promise-breaker] (Cor/4 : 254)

szószóló fn 4 | *-Ø* 1; *-m* 1 | *-ikat* 2
'olyan személy, aki vki(k) érdekeit képviseli, nevükben beszél v. szót emel': [Coriolanus] A népet .. gyülölte mindig .. elnémitná szószólóikat [pleaders], És a szabadságból őket kiverné (Cor/4 : 270) + 4 : 292 *(ism)* nem mervén bizvást remélni, hogy köztetek szószólóm akad, magam vagyok kénytelen szószóló lenni magamért. (P 206/5 : 95)

szótag fn 2 | *-ot* 2
'a szónak egy magánhangzót tartalmazó kisebb egysége, része': Nem... öz... vegy? kérdé az őrnagy, minden szótagot megnyomva, mintha kimondásokban meg akarna fuladni. (KH/6 : 41) + 6 : 12

szótlan mn 21 | 9; **szótlan** 4, **szótalan** 5: *-Ø* 7, *-ok* 2
1. '(vmely alkalommal) hallgató, nem beszélő (személy)': Ha szótlanok volnánk is [we be silent and not speak], e ruhákról S arcunk színéről láthatnád, hogy' éltünk (Cor/4 : 364) — **a)** 'hangot adni, szólni nem tudó': *(párh)* Láttam .. Hideg tetemidet, A szótlan ajakat, A becsukott szemet (264/1 : 249) Ott áll [a követ] halványan a vezérhölgy előtt, És, mint a nyelvetlen harang, olly szótalan (SzM/2 : 258)
2. 'szűkszavú, kevés beszédű, hallgatag (személy)': Eddig .. Róza igen beszédes volt .. ujra elhallgatánk. Azon kezdtem gondolkozni: honnan van, hogy most Róza is olly szótalan (HKöt/4 : 18) *(páros kif:)* →*sápadt és* ~ 5 : 48; *(halm:)* ~, *csendes*←, *hideg* 4 : 47 →*száraz, magas,* ~, *komoly* 5 : 52; *(párh, tőism:) hideg — ~ — hidegség*←, *szótlanság* 1 : 248; *(szembeáll, páros kif:)* →*pajkos, vad — ~, méla* 1 : 250

szótlanul hat 12 | **szótlanul** 8, **szótalanul** 4: *-ul* 6 ~ *-úl* 6
1. a kis szobába toppanék... Röpült felém anyám... S én csüggtem ajkán... szótlanúl... Mint a gyümölcs a fán. (135/1 : 77) + 3 : 200; 4 : 29, 139; 5 : 61; 6 : 108, 110, 425 *(tőism)* Szótalanúl fogtam meg kezét; mit is szólhattam volna? (HKöt/4 : 77); *(páros kif:)* ~*ul,* →*mélán* 4 : 70 ~*ul, mozdulatlanul* űltem .. egy nyomorú csárdában szótlanúl, mozdulatlanúl, és öntém a bort magamba. (HKöt/4 : 47) →*nyugodtan és* ~*ul* 4 : 135

szótlanság fn 1 | *-om* 1
'szótlan (2.) magatartás, hallgatagság': *(páros kif, tőism:) hideg — szótlan — hidegség*←, ~ 1 : 248

szóval hsz 33
'a mondottakat röviden összefoglalva; egyszóval, röviden': Szép, a ki gazdálkodni tud .. az adósság Nem köt nyakába háborut .. S a többi! — szóval, mátul fogva Takarékos fiú leszek (197/1 : 154) azon gyanút vágja arcomhoz, hogy én soha sem voltam őszinte tisztelője, hogy én csak tettetém iránta a tiszteletet, szóval, hogy kétszinű ember vagyok (P 231/5 : 119) + 1 : 158; 4 : 71; 5 : 32; 6 : 37, 53, 54, 65, 66, 445; 7 : 23 *(felsor* v. *részletezés* összefoglalásának bevezetésére:) láthatók voltak .. férjek, atyák, unokabátyák, udvarló uracsok, házi barátok, szóval a kötény minden vazallja. (KH/6 : 5) Téged sétára cifra hintón Négy, öt szép drága ló ragad, Én az apostolok postáján Viszem sétára magamat. Bősége van mindennek nálad, A mit kiván a száj s a szem, Nekem ma még csak van mit enni, Holnap talán már éhezem. Szóval: nagy úr vagy és én koldus (548/2 : 119) + 6 : 28, 40, 225; 7 : 30 — **a)** (következtető árnyalattal:) A költészet .. olyan épület, Melly nyitva van boldog-boldogtalannak, Mindenkinek, ki imádkozni vágy, Szóval: szentegyház, a hová belépni Bocskorban sőt mezítláb is szabad. (652/2 : 236) becstelenítő rágalmat terjesztettek el köztünk .. hogy Petőfi Sándor lázító hazaáruló, orosz kém, ollyan ember szóval, kinek nem csak megbuktatását, hanem elfogatását sőt agyonverését is jó néven fogja venni a ministerium (P 208/5 : 106) + 2 : 75; 4 : 106, 127; 5 : 29, 73; 6 : 57, 7 : 10 (+ 6)

szóváltás fn 2 | *-Ø* 1 | *-okkal* 1
1. *(elav)* 'beszélgetés, társalgás': az izletesen készült vacsorát szeszélyes szóváltásokkal s tréfákkal fűszerezők (NI/6 : 431)
2. 'vita, összeszólalkozás': Ne legyen heves szóváltás a lépcsőkön. (RH/6 : 191)

szóváltogatás fn 1 | *-ait* 1
'(hosszúra nyúló) szóváltás (2.), vita': Nem szeretem a feleselgetést, kivált illy időkben, midőn a közönségnek kisebb gondja is nagyobb, mint egyes emberek szóváltogatásait hallgatni (P 231/5 : 118)

szózat fn 9 | *-Ø* 2; *-om* t 1, *-a* 2 ~ *-ja* 1 | *-ot* 1; *-odra* 1, *-ára* 1 — *(vál)*
1. 'közlés, kijelentés; szavak': „Hol van Iluska .. hát el van temetve." .. [Jancsi] a menyecskének orcáján láthatta, Hogy nem volt hazugság előbbi szózata. (JV/1 : 207) Érzéketlen bábak a leányok, Szívet és dalt nem érdemlenek. Nem beszél vak indulat belőlem; Csendes elmém higgadt szózata (400/1 : 347); *(átv)* ha van ⟨harag⟩ szózat szivedben, a melly Boszút kiván ten megbántásidért .. fordítsd javadra Boszúállásom (Cor/4 : 336, 424) — **a)** 'felhívó, figyelmeztető v. kérő beszéd': Hallgassátok ki intő szózatom... Egy ember szól, de milliók nevében! (790/3 : 83) Mondám, millyen dicső a kegyelem, Hol azt nem várják. Válaszolta,

hogy Ez puszta szózat [petition] a hazától ahhoz, Kit az megbüntetett. (Cor/4 : 354); *(kép)* Szivem . . a sors bal kezében A fájdalom meggyúlt világa volt; Te, megvénült év, szóltál, hogy ne égjen, És szózatodra a vad láng kiholt. (247/1 : 234) — **b)** *(címként)* 'Vörösmarty költeménye': Te írtad azt a Szózatot, Melly szólt egy országnak szívéhez? (800/3 : 101)

2. *(átv)* '(felhívó) hang': Megszólalt a sereg harsány trombitája, Minden legény talpon termett szózatára (JV/1 : 195) | *(ráértés)* az égiháborúnak zeng koronként Istentiszteletre buzdító szózatja. (309/1 : 277)

szózatos mn **2**

(vál) 'szépen, ékesen szóló': ~ *ajak* fiad . . Szólni akar sokat és szépet s üdvözleni téged; S e szent órában szózatos ajka kihalt (69/7 : 632) *(megszem)* Hogy szerette kürtjét [Lehel]! . . Mit elméje gondolt, a mit szíve érzett, ⟨Harsogó⟩ Szózatos ajkával mindent elbeszélett. (LV/3 : 304, 360)

sző ts ige **11** | 4: -Ø 2; *szövött* 1; *-tték* 1

1. 'fonalak keresztezésével készít vmit' ld. **szőtt** — **a)** 'szövetet készít': *(szókapcs, kép:) fátyolt* ~ Szállj, lelkem . . az égi testek között, És pillants keresztül rejtelmök fátyolán, Mellyet az istenség titkos ujja szövött (664/2 : 249) *szemfödelet* ~ *vki számára: (szembeáll)* Oh ne mondjátok nekem, hogy Hajnallik hazánk felett! Látom én: az ő számára Sző a sors szemfödelet. (248/1 : 237)

2. *(átv)* '(koszorút, füzért) fonva készít': *(kép:)* →*gondolatfüzért* ~ 3 : 277 — **a)** *vmibe* ~ 'belesző, belefon': *(kép)* megemlékeztek a győzelmesek Ama szentekrül és nagyokrul, a kik . . hirdették az ígét . . S a diadalnak örömébe szőtték Szent neveiket koszorú gyanánt (Ap/3 : 177—8)

3. *(átv)* 'készít, kialakít' ld. **szőtt, szövendő**

szőtt 2. mn in 5 | **szőtt** 4, **szövött** 1 — **1.** [a szoba] üres volt. A szövött szőnyegek, melylyek födék, néhol megpecsétesedtek a nedvességtől (RH/6 : 140) — **a)** *(kép:)* →*csillagsugárból* ~ *palást* 3 : 115 →*világosságból* ~ *kalap* 2 : 200 — **3.** ügyesen szőtt Tervünknek drága gyümölcse megérik (HK/1 : 131); *(kép:)* →*szivárványból* ~ *szárny* 2 : 211

szövendő 3. mn in 1 — **3.** (célhat:) [a gúnyos megjegyzések] birtokába magát az aristokratai rágalom teszi, belőle naponkénti krónikáit szövendő. (RH/6 : 16)

szőve 1. hat in 1 — **1.a)** *(kép)* Mi volt nekem A szerelem? Holt remények szemfedője, Sötét búbánatból szőve (590/2 : 167)

vö. **szövetik**

szög[1] fn **12** | **szög** 10, **szeg** 2: -Ø 2, *-ek* 1 | *-et* 4; *-be* 1; *-re* 1; *-ről* 1; *-gel* 1, *-ekkel* 1

'egyik végén fejjel ellátott hegyes fémrudacska': Kuruttyó . . üllőt, kalapácsot És szöget, mit izzadván kovácsolt, Hány a sátor minden szögletébe (23/3 : 255); Sz: ~ *et ver vki fejébe* 'töprengésre készteti, elgondolkoztatja': Unokaöccse olly gonosz, S szép, ifju a neje; Unokaöccse ver szöget Megőszült fejibe. (232/1 : 226) **(Km-***szerű:***)** ~ *et* ~ *ver ki* 'hasonlót hasonlóval lehet megszüntetni': *(halm)* Tüzet tűz olt, szöget szög ver ki, jog Jogot dönt, és erőt erő emészt. (Cor /4 : 352) **Km:** ~ *et* ~ *gel* 'hasonlót hasonlóval (viszonoznak)': *(verscím)* Szeget szeggel (86/1 : 36) | (ez falba verve mint akasztó:) Vacsora után levette az öreg gazda a szögről a tamburáját (N/4 : 112); *(szókapcs:)* ~ *re föltesz vmit* 'nem használ vmit, nem foglalkozik vele': elnémuljak mindörökre hát? Egy hangszer életem; E hangszer ép még, s azt, mint elromlottat, A szögre föltegyem? (288/1 : 265) | (ennek szúrós hegye:) lova . . sántítani kezde . . egy szögbe hágott (RH/6 : 197); *(hsl, ism)* Pomenars ur kétkedék, mint a szabadkőmívesek mysteriumaiba ujonnan avatott, kinek szögekkel megrakott padolatra ugrás parancsoltatik, a nélkül, hogy tudná, nemezből vagy vasból vannak é a szögek. (KH/6 : 51) — **a)** 'bakancsszög': a férfinak vaspatkójú talpában hét kinyomuló szög [Nägel] keresztet képeze (P 41/6 : 391)

szög[2] mn **1**

'sötétbarna (hajszín)': Hajamnak egy fürtjét levágom, Mellynek most minden szála szög (435/2 : 25)

szögény ld. **[szegénylegény]**

szögez ts ige **35** | 21; **szögez** 18, **szegez** 3: *-nek* 1; *-em* 1, *-zük* 1, *-ik* 2; *-ték* 1; *szögzé* 10, *-ék* 2 | *-tem volna* tsr 1 | *-zem* 1, *-ze* 1

1. 'szöggel átdöfve vhova rögzít': (emberi testet v. testrészt büntetésül) *vhova* ~*i vki (orrát és) fülét* Ha ezt két órával előbb tudom . . Ashby Rikárd orrát és fülét karóra szegeztem volna (RH/6 : 110) Egy kucsma aranyat adnék érte, ha magammal vihetném azon árulót, s a kastélykapura szögezhetném fülét (RH/6 : 199) + 6 : 126; *(szókapcs:)* →*bitóra* ~*i vki nevét* 3 : 41 *fához* ~ *vkit* 'keresztre feszíti': Csak egy élt, kinek életében semmi hanem nem volt, s azt fához szögezék! (RH/6 : 164) — **a)** 'szöggel rögzítve lezár': (koporsót:) Midőn koporsód szögezék, Ezt rebegém: „Ébredj föl, kedves jó anyám, Édes szülém!" (588/2 : 162); *(szókapcs:) vkire* ~*i a koporsó födelét* a nagyravágyás siket, csak egyszer nyilnak meg fülei, s akkor azt hallja, hogy a koporsó födelét szögezik rá. (TH/4 : 155) — **b)** *(sűrített kif)* 'beletesz vmibe, és azt szöggel rögzítve lezárja': Hogy dobog a szív! . . mint a koporsó födele, Ha a halottat szögezik bele. (415/1 : 363) — **c)** *(átv)* 'fegyverrel átdöfve vhova rögzít': *földhöz* ~ *vkit* rövidebbre fogá kelevézét, hogy őt földhöz szegezze (RH/6 : 226)

2. *(átv)* '(fegyvert) döfésre v. lövésre készen odatart vmihez': *vmihez ~* Hugo az elesett oldalához ereszté lovát, rövidebbre fogá gerelyét, gégéjéhez szögzé [hielt ihm ihn an die Kehle] (RH/6 : 203) *vminek ~* mind a ketten egymás szivének szögezzük a pisztolyokat (HKöt/4 : 30), ld. még **[nekiszegez]** — **a)** '(fegyvert) döfésre v. lövésre készen tart': *(szókapcs:) vki ellen →ágyút ~* 2 : 256 *szuronyt ~* '(katona) a feltűzött szuronyú puskát úgy fogja, hogy szúrni, döfni lehessen vele': [a székelyek] A lövöldözést hamar megunják, szuronyt szegeznek, s rohannak (P 272/5 : 137)

3. *(átv)* '(szemét, tekintetét) mereven v. áthatóan vkire, vmire irányítja': Róza felém fordult, és reám szögzé szemét... illyen tekintettel űzé ki az angyal Ádámot és Évát a paradicsomból. (HKöt/4 : 24) A gróf .. a holtra szögzé tekintetét .. s pontosan szemlélte vonásait. (RH/6 : 344) + 6 : 9, 106, 190, 295; *(szókapcs:) földre ~i szemét* 1. (figyelmesen:) Szemeit földre szögzé .. s lónyomot kerese (RH/6 : 117); 2. (arca, érzelmei elrejtéséül:) Sötét szemeit a földre szögzé, mintha félne, hogy ha fölnyitja, a köny forrása elözönlenék. (RH/6 : 311) + 6 : 361; 3. (elgondolkozva) ld. **[szögezett]**

szögezni fn in 1 — **3.** Láttam őt az álarcon keresztül reám szögezni szemeit (ÁB/6 : 442)

[szögezett] 2. mn in: **szögzött** 6, **szegzett** 2 — **3.** Álltam sírhalma mellett Keresztbefont kezekkel... Mozdúlatlan szoborként... A dombra ⟨szegzett⟩ szögzött szemmel. (269/1 : 251, 403) + 6 : 347; *földre ~ szemmel* 2. a csuklyát mélyebben huzva arcára, s földre szögzött szemekkel és lassu léptekkel közeledék az őr felé. (RH/6 : 284) + 6 : 312; 3. a terembe lépett a gróf, sötét homlokkal, földre szögzött szemekkel. (RH/6 : 264) + 6 : 120, 277

szögezve 1. hat in 5 | **szögezve** 4, **szegezve** 1 — **2.** (csel:) előttem egy szilaj tekintetű ifju termett .. pisztolyt szegezve mellemnek (UJ/5 : 17—8) | (szenv; *kép)* Félre, bú, te ländzsa, melly szögezve Vagy tulajdon gazdád keblinek (367/1 : 317) — **3.** (csel:) „Itt fekszik, alszik [apám]," így gondolkodék [Dávid], Merőn szögezve rá égő szemét (S/2 : 79) + 6 : 354, 443

szögeztetik ld. **[rászögeztetik]**

szöglet fn **16** | *-e* 2 | *-et* 1; *-be* 2, *-ébe* 3; *-ben* 1, *-ében* 2; *-éből* 1; *-éhez* 1; *-ig* 1; *-en* 1, *-én* 1

1. 'épületnek az a helye, ahol a határoló lapok, ill. vonalak találkoznak': Jancsi .. Az égő gyertyával a házból kilépett, Meggyujtá födelét mind a négy szögleten (JV/1 : 190) + 5 : 155, 6 : 258 — **a)** 'belső térnek ilyen v. ehhez közel eső része': Jenny .. megragadja .. az öreg irástanitót, a szoba egyik szögletébe vonja (J/6 : 398) + 6 : 399; *vminek minden ~e* 'helyiség minden része': Kuruttyó .. üllőt, kalapácsot És szöget, mit izzadván kovácsolt, Hány a sátor minden szögletébe (23/3 : 255) + 6 : 57, 66 *(kép)* Házát kell nektek is teremteni! .. Egy új házát, hol minden szögletig Eljusson a nap s tiszta levegő (790/3 : 83) | (mint meghúzódásra alkalmas hely v. búvóhely:) Az amazon-természetü Márta .. férjére talált, Ki egy szögletbe vonultan, Kínjában most is nyögve, kucorgott. (HK/1 : 147) Eső és hó szakad. Mi gondunk rá? mienk A konyha szöglete (568/2 : 140); *(kép)* Sziveteknek alig marad egy szöglete, A hol titkon magát pók gyanánt szövi be A hazaszeretet (581/2 : 155)

2. 'szabad térnek olyan része, ahol vonalak, ill. lapok találkoznak': Roppant égő fatömeg .. ropogott olly közel az erdő szélső szögletéhez, hogy a lángok megperzselék a zöld leveleket. (RH/6 : 128) [a kisfiú] Ott állt egy utca szögletében (Ap/3 : 129) + 6 : 341 — **a)** 'vmely területnek félreeső kis része': Jenny utósó imádója egy kis szögletet [Winkel] vett számára a temetőben (J/6 : 419)

szögletes mn **3** | **szögletes** 2, **szegletes** 1 *(átv)* 'merev, görcsös tartású': Az a bal kar, millyen szögletes [eckig]! jobban hátra a fejet! (J/6 : 408) — **a)** 'esetlen, félszeg': Ő csinos .. nyugpénzesnői szögletes viselete [linkischen Wesens] dacára (KH/6 : 10) *(páros kif)* Mornac, olly helyzet befolyása ellen harcolva, melly bátrabb lovagoknak is szegletes, erőtetett alakot [ein linkisches und gezwungenes Ansehen] ad, magát lecsillapítani iparkodék (KH/6 : 15)

szögletkő fn **2** | *-höz* 2

'épület sarkába beépített nagyobb, kiszögellő kő; sarokkő': Elfáradott a kis fiú, Egy utcasarkon lekuporodott, A szögletkőhöz támasztá fejét (Ap/3 : 124) + 3 : 125

szökdécsel tn ige **1** | *-t* 1

'könnyedén ugrándozik': a lény .. fölugrék laptaként a földről s különösen szökdécselt [Bocksprunge .. schnitt] a levegőben. (RH/6 : 139)

szökdel tn ige **1** | *-e* 1

(vál) 'könnyedén ugrándozva halad': Szende szerény iboják völgyén füzögetve bokrétát, Szökdele berkének kedvesem árnyai alatt. (5/3 : 246)

szőke mn és fn **59**

I. mn **56** | *-Ø* **55** | *-nek* 1

1. 'sárgás színű (haj)': Játszanak ujjaim, nem szőke hajaddal, Tán már hamvaidból sarjadt fűszálakkal (317/1 : 282); *(párh:)*

~ *fürt←* — *kék szem* 1 : 14; 3 : 259 *(párh, részletezés)* egy hölgyet pillanték meg .. szép, magas, festői termet, felséges váll, kék szem .. szőke haj... (KH/6 : 20); *(szembeáll)* E kicsiny férfi .. parókát hordott, melly szőkének adta ki magát, de szégyenében elpirult. (J/6 : 394) *(szembeáll, párh)* [szerelmesemnek] Szőke, barna lesz-e fürte? Szeme kék vagy fekete? (89/1 : 39); *(körülírás:)* ~ *fürtök←* *gyermeke* 1 : 257 — **a)** 'ilyen hajú (személy)': *(párh)* Szent lesz minden hozzád írt dalom, Mert hisz azok a mennyből erednek, Kék szemedből, szőke angyalom! (341/1 : 300); *(szembeáll:)* ~ — *barna* egy pár ember a kis Ajtóba'... Legény, leány — amaz szőke, Ez barna (497/2 : 63) + 2 : 234; 4 : 16 *(ism* párbeszédben:) Szőke volt? szakasztá félbe Edvárd, már szeretem őt. [—] Az öné is szőke? átaljában nem adok elsőséget e színnek; vannak dühösen csábító barnák (KH/6 : 20—1) *(párh)* Isten, illyet adjsza nékem, S nem bánom .. Akár szőke, akár barna, Akár kicsiny, akár nagy! (89/1 : 39), *(többszörös párh:)* *nőtlen — házas — ~ — barna — magas — alacsony←* 7 : 42; ~ *asszony: (ism, párh)* Szőke asszony, szőke asszony [verscím is], Fehér hattyu, fehér hattyu! Sorsod ollyan fekete, Mint a holló, mint a holló. (594/2 : 171—2[4×]; 7 : 517; PE. 11 : [199]), *magas,* ~, *negyvenöt←* *körül járó férfi* 5 : 61, ~ *gyermek: (párh)* Szőke gyermek, kék szemű kökényfa, Drágagyöngyöm! mit csinálsz te most? (331/1 : 294) *→szép* ~ *és barna gyermekek* 4 : 140 *szép kis* ~ *gyermek←* 1 : 97, 242, ~ *hölgy* 6 : 7 *(cikluscím)* Szerelem gyötrelme. (Egy szőke hölgyhöz.) (213/1 : 395, 396 [2×]), *szép* ~ *és →deli ifjú* 7 : *112, ~ (kis)leány* v. *→leányka (— barna kisfiú)* 1 : 87, 88; 2 : 245; 3 : 252; 5 : 46, 55 *(ism, haladv)* [Jancsi] Bámuló szemei oda tapadtanak. De nem ám a patak csillámló habjára, Hanem a patakban egy szőke kis lyányra, A szőke kis lyánynak karcsu termetére, Szép hosszú hajára, gömbölyű keblére. (JV/1 : 181) *(párh:)* *zöld — →fehér — kék — ~ kisleány* 2 : 62 *(párh, ellent:)* *→fehér — ~ leány — fényes — vörös — barna — sötét* 1 : 346 *(→gyönyörű* v. *szép) kis* ~ *leány←* 1 : 87, 93, 201, 202 *→kicsinyke* ~ *kis leányka* 1 : 87 *szelíd* ~ *kisleány: (párh, szembeáll)* Ferkó tüzes barna fickó, Panni szelíd szőke kis lyány (N/4 : 97) ~ *szép leány* v. *Iluska* Ajkaimat egy csók zárja be, A te csókod, szőke szép leány (360/1 : 312) + 1 : 182, *→kellemes, kedves, szelíd,* ~ *menyecske* 4 : 89 — **b)** 'ilyen személyre jellemző': E hölgy .. űlt ott .. szőke halványsága olly bágyadt, olly tisztának látszék (KH/6 : 6)

2. *(átv)* 'fehéres v. sárgás színű (víz)': *(páros kif, ellent)* A csatahely mellett volt egy jókora tó, Tiszta szőke vizet magába foglaló. De piros volt az most, mert a magyar sereg Török vértől magát vizében mosta meg. (JV/1 : 198) || (tajtéktól fehér; *párh)* a déli sugár aranya Olly nyájasan ömlik alá A tengeri szőke habokra És bennök a zöld szigetekre (658/2 : 243) | *(ráértés)* lakik a bérceken egy komor, mogorva férfi, a fergeteg; ezt a csintalan patakgyerkőcék addig boszantják tréfás fecsegéseikkel, hogy egyszer türelmeszakadtán .. ugyancsak megcibálja szőke üstökeiket, a habokat. (UJ/5 : 25)

II. fn 3 | *-Ø* 1, *-k* b 1; *-m* 1

'szőke hajú nő': Ezen angol mérsékletű szőkék jellemében igen sok árnyékozat .. van (KH/6 : 51) *(szembeáll)* Szép a szőke, szép a barna, Mind a kettő szép, ha szép (89/1 : 39) | (a szeretett nőről:) Mit egy részről a fölebb menetelben veszték, más részről helyre hozá azt szép szőkém (KH/6 : 21)

vö. **nem-szőke**

[szökell] tn ige: **szökel 5** | *-t* 5 — *(átv, vál)*

1. '(vér vmely testrészbe) tódul': *(szókapcs:)* *arcába* ~ *a vér* 'heves érzelemtől elpirul': A vér melegen szökelt Lucy arcába, de a következő percben .. elfogulatlanul válaszolt (RH/6 : 370) + 6 : 115, 313, 315

2. '(szív érzelemtől) dobog, repes': [Katica] szíve hullámzani kezde, s tovább szökelt a remény fényében. (RH/6 : 157)

[szökelltet] ts ige: **szökeltet 1** | *-tem* tsr 1

'(lovat) ugrat, szöktet': magasra szökeltettem paripámat, hogy csillagot kapjak le az égből s azt nyujtsam a lyánykának (HKöt/4 : 72)

szökés fn 7 | *-Ø* 2, *-ek* 1; *-e* b 1 | *-ekor* 1; *-eden* 1; *-re* 1

1. *(vál)* 'szökellés, szökdécselés': Hallgatnak a habok, S ballagva lejtenek, Míg gyors szökés között Az ifju dalt zeneg. (50/1 : 8)

2. 'titokban v. tilalom ellenére, menekülve való távozás': Ashby Rikárd .. elveszté bátorságát, s a szökés jutott eszébe .. De .. így mormoga: „Nem, inkább bitón halok meg .. " (RH/6 : 355) | (fogságból:) kételkedem, hogy szép kezed iránti remény is képes lesz e Monthermert szökésre bírni (RH/6 : 368) + 6 : 324 | (katonaságtól:) az ellenség elé ért tábornok .. szökések vagy az ut megerőtetései által már serege felét elvesztette. (KH/6 : 33) | (házasságtörő szerelmeseké:) A világ a legboldogabb házaspárnak tarta bennünket; látott volna csak négy szem közt egymással! .. Áldásom kisért szökéseden, mert te voltál legnagyobb jóltevőm az életben (Sz/4 : 9) *(tőism:)* *→szökik* — ~ 6 : 56

szökevény fn 6 | *-Ø* 2, *-ek* 3 | *-t* 1

'olyan személy, aki megszökött, elszökött (vhonnan)': minden reményök megszűnt,

a szökevényt utólérhetni. (RH/6 : 195) *(páros kif:)* →*száműzöttek és* ~*ek* 6 : 232; *(tréf)* egy henye lovagnak hozok egy hölgytől üzenetet. Imhol, szökevény — imhol a levél! (RH/6 : 322) — **a)** (jelzőként) ~ *apáca*← 4 : 199 — **b)** (tsz) 'szökött szerelmespár': *(cím)* A szökevények (Sz/4 : 7) A szökevények (Shelley után angolból.) (418/2 : 10)

szökik tn ige **18** | 12: *-ött* 2, *-tünk* 1; *-ék* 1 | *-nék* 1 | *-jem* 1, *-jél* 5 || *-hetett* 1

1. 'elszökve, megszökve menekül': *(tőism:)* →*megszökés* — ~ 3 : 62 →*megszökik* — ~ 5 : 90 | (fogságból, őrizetből:) Kövesd szép hölgyed tervét, Monthermer. Szökjél vele olly gyorsan, mint csak lehet . . becsületedet ne féltsd (RH/6 : 374) + 6 : 369, 372 *(ism)* Szökjél! . . szökjél velem ez éjjel! (RH/6 : 373) *(szembeáll)* Mondja meg öntudatod, maradj é, vagy szökjél. (RH/6 : 362) — **a)** 'engedély nélkül távozik' ld. **szökött**

2. 'titokban elmegy, elutazik vhova': Fiam ezen ifjura bizott, ki . . nem vitt kolostorba, hanem ide Magyarországra szökött velem. (TH/4 : 161) Apám a tél folytán egyszer Pestről Debrecenbe szökött, s ott látta Zoltánt (P 291/5 : 147) + 4 : 185 | (szerelmesével; *tőism)* [Eudoxia] a legkicsapongóbb terveket készíté . . Edvárddal ragadtatá el magát, s Olaszországba szökék vele. A mellett meggondolá, szökése legcsekélyebb részleteit (KH/6 : 56)

szökni fn in 4 | *-ni* 2; *-nöd* 1, *-nie* I

1. *(tőism:)* →*megszökni* — ~*ni* 6 : 360 *(páros kif:)* ~*ni,* →*futni* 4 : 76 | (fogságból, őrizetből:) valami véletlen szót ejtettek — hogy jobb lenne szökni — hogy néhány napra elhalaszthatnám a viadalt (RH/6 : 373) + 6 : 369

szökött 2. mn in 2 — **1. a)** (színmű címében) ~ *katona*← 5 : 29, *194

vö. **[szembeszökik]**

szökken tn ige **1**

(átv, vál) 'vmi hirtelenül megjelenik vhol': *(szókapcs, allít:) szemébe szikra* ~ 'szeme fölcsillan': Honvéd vagyok; mikor nevemet kimondom . . Egy kis büszkeségnek ragyogó szikrája Szökken a szemembe (857/3 : 236)

[szökőkút] fn: **szökőkut 3** | *-Ø* 2 | *-hoz* 1

'a vizet magasra lövellő díszkút': Alexandrin ur a Boulevard-Saint-Martinon van . . A szökőkut felé indul. (J/6 : 403) + 6 : 393 *(met)* [az] Ifju feje földre esik, Nyaka vére fölfelé fut. . . Millyen szép piros szökőkut! (706/2 : 303)

szöktet ts ige **2** | *-e* 1; *-é* 1

(átv, vál) 'okozza, hogy (vér, könny) vhova tóduljon': *(szókapcs:) arcába* ~*i a vért* '(szemérmes) elpirulásra készteti': [Lucy] természetében . . olly szerénység feküdt, melly a meleg vért arcába szökteté a gondolatnál, hogy kedvesével titkon találkozandik. (RH/6 : 239) *szemébe könnyet* ~ 'könnyekre fakasztja': *Ellágyult érzete, Éjfél sötét szemébe Könnyüket szöktete. (88/3 : 319)

szőlő fn **21** | *-Ø* 9 (b 3), *-k* 1; *-m* 1 | *-t* 4, *-ket* 1, *-det* 1, *-töket* 1; *-ben* 1; *-mből* 1; *-nek* b 1

1. 'ősszel érő fürtös bogyóterméséért termesztett cserje': A domb oldalán szőlőt termesztenek. . . nem szeretnék boráról inni (ÚL/5 : 68); *(bibl célzás)* szomorú csárda ez A Kutyakaparó . . A jámbor útazó . . hogyha csak Rá pillant borára, Megátkozza Nőét, hogy szőlőt is Vett be a bárkába. (565/2 : 135); *(birt szerk:)* ~ *gerezdje*← 3 : 300 ~ *karója*← 2 : 46

2. 'ennek gyümölcsként fogyasztott, ill. bor készítésére használt termése': A szőlő a napsugaraktul érik; Mig édes lett, hány napsugár Lehelte rája élte melegét (Ap/3 : 142); *(jelzővel:)* →*érett* ~ 4 : 368 *(ellent:)* →*egres* — *érett* ~ 5 : 58, *korán szedett* ~ : *(hsl)* A csók . . ha erőtetve jő, Ollyan, mint a korán szedett szőlő. (413/1 : 361); *(célzás állatmesére)* *a* →*róka, melynek a* ~ *savanyú* 6 : 15 **Sz:** →*savanyú a* ~ 2 : 267

3. *(átv)* 'földterület, ahol ilyen növényt termesztenek': Volt a szőlőben határom, De eladtam (117/1 : 63) *(páros kif:)* ~ *(é)s* →*szántóföld* 1 : 319(2×); *(jelzővel:) híres bortermő* ~*k: (párh)* Az Érmellék kellemes, szelíd völgy; a hegyoldalon ama híres bortermő szőlők, a hegy alatt pedig gazdag szántóföldek. (ÚL/5 : 54); *(birt szerk:)* ~ *árka*← 1 : 269; *(szókapcs:) (vetést és)* ~*(ke)t elver a jég(eső)* A szőlőket tavaly Elverte tán a jég? . . S bor nem termett elég? (172/1 : 103) + 4 : 192 ~*t művel: (alleg, szembeáll)* Meddig alszol még, hazám? Ime vincellére Műveli, nem szőlődet, Hanem a pincédet. (692/2 : 289) | (mint vagyontárgy; *felsor:)* →*ház — szántóföld — kaszáló* — ~ 4 : 133 *(párh:)* →*ház* — ~ 4 : 120

vö. **szőlő[lomb]**

szőlőhegy fn **4** | *-Ø* 1; *-em* 1; *-ei* 1 | *-en* 1

1. 'szőlőt termő hegyes v. dombos terület': a borokat Francia- és Spanyolország legjelesebb szőlőhegyei termék (RH/6 : 237) + 6 : 73, 119

2. *(átv)* 'szőlő (3.), szőlőskert': *(szembeáll, ism)* Gyakran ekkép sóhajtott szivem: Be szeretnék én is szüretelni, Mért nincs nekem is szőlőhegyem? Most beérném egyetlen gerezddel, Egy egész szőlőhegy nem epeszt . . leányka, Te legszebb, legédesebb gerezd! (356/1 : 309)

szőlő[lomb] fn **1** | *-ok* 1

' szőlő (koszorúnak font) indája, levelei': *(párh)* [a] fák alatt két . . hordó mutatko-

zék. Egyiket szőlő, másikat tölgylombok [Guirlande von jungem Rebenlaub . . Eichenkranz] kerité. (RH/6 : 129)

szőlőnedv fn 4 | -Ø 3 | *-nek* 1
(vál) 'bor': Ne haragudjatok rám . . Hogy olly sokszor beszélnek A borról verseim . . jótevő orvosság A szőlőnedv nekem (209/1 : 165) + 6 : 131; *(jelzővel:) melegített s →fűszerezett* ~ 6 : 73 *piros* ~ A piros szőlőnedv [Der rothe Saft der Bordeaux-Traube] bőségesen ömlött (RH/6 : 249)

szőlőszem fn 3 | -Ø 1 | *-et* 1; *-nek* 1
'szőlőfürt bogyója': *(túlz)* nem hiszem, hogy a fenyegetőző jó öreg egy érett szőlőszemet is össze tudott volna morzsolni, ugy le volt ázva. (UJ/5 : 28); *(alleg; ism)* A szőlőszem kicsiny gyümölcs . . A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs, S ha a kis szőlőszemnek egy nyár Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek, A míg megérik? (Ap/3 : 142)

szőlővessző fn 4 | -Ø 4 (b 2)
'a szőlőnek (1.) fás szárú, leveles hajtása': *(tőism:)* ~ — *szőlővessző-koszorú*← 1 : 342 *(párh, hármas chiasmus)* A költő s a szőlővessző [verscím] . . a szőlővessző és a Költő sorsa olly hasonló. Költő és a szőlővessző A világnak adja lelkét. Szőlővessző lelke a bor, A költőnek lelke a dal. (396/1 : 342)

szőlővessző-koszorú fn 1 | *-val* 1
'szőlővesszőből készült koszorú': *(szimb; részleges ism, tőism)* Semmi vágyam, semmi kedvem A borostyánkoszorúhoz! Magyarország szép leányi, Szőlővessző-koszorúval Koszorúzzatok meg engem, Mert a szőlővessző és a Költő sorsa olly hasonló. (396/1 : 342)

szőnyeg fn 11 | -Ø 3, *-ek* 2 | *-eket* 1; *-én* 3; *-énél* 1; *-re* 1
1. 'vastag fonalból szőtt v. csomózott textilkészítmény': (padlón:) [Garnier] olly lépéssel haladott a teremen keresztűl, mitől a padolat megrengett volna, ha azt a szőnyeg [Teppich] nem gátolja. (KH/6 : 42) Az öreg felemelkedik, fölveszi rosz kalapját, mellyet a szőnyegre [Fussteppich] tett maga elébe (J/6 : 414) + 6 : 13 | (mint gazdag berendezés kelléke; *jelzővel:) →lágy* ~ 2 : 41 *puha, sima* ~ *: (szembeáll)* Én vagyok-e az, ki egykor félig mezítláb járt a kemény göröngyös országutakon, s ki most arany rojtos bakancsban tapossa a puha, síma szőnyegeket? (HKöt/4 : 65); *(birt szerk:) →napkelet* ~*e* 2 : 294 — a) *(ford)* 'falikárpit': *(szembeáll)* Alacsony szoba volt az, szőnyegek [Arrastapeten] helyett sötét szinű, festett posztóval kirakva (RH/6 : 141); *(jelzővel:) sötétszürke* ~ Az egyetlen ablak függönyei . . rózsafényt bocsátának be, mellynek visszahatását . . a sötétszürke szőnyeg [Tapete] szelidíté. (KH/6 : 33) *szövött* [→sző] ~ 6 : 140
2. *(átv, vál)* 'a földet borító, puha, dús réteg': (növényzetről; *jelzővel:) sötétzöld* ~ Fekszem hanyatt a föld sötétzöld szőnyegén, És merengve nézem a sötétkék eget (664/2 : 249) *szép* ~*: (ráértés; szembeáll, ism)* életében Szennyes rongyok lengedeztek rajta, S íme sírját napkeletnek minden Szőnyegénél szeb szőnyeg takarja. (696/2 : 294)

szőr fn 7 | -Ø 1; *-e* 3 | *-ét* 1; *-én* 1; *-rel* 1
1. 'emlősállat testét borító szőrszálak összessége; szőrzet': Paripámnak az ő színe fakó, Szőre, mint a vert arany, ragyogó (311/1 : 278) Az eb szőrét simítgatá a gyermek (Ap/3 : 126); *(hsl)* [a férfi] szakállát szárazra [dörzsölte] . . melly ezen eljárás által apró fürtökbe göndörödött, mint a francia uszkár szőre. (RH/6 : 80); *(jelzővel:) →világospej sima selyem* ~ 2 : 237; *(szókapcs:) ~én üli meg a lovat* 'nyereg nélkül ül a lovon': Szőrén szoktam megűlni a lovat (170/1 : 102) — a) 'ember (férfi) arcán növő (szakáll)szőrzet': *(jelzővel:) gyönge* ~ Ifjú Lehel . . állán a gyönge szőr Nem téli bunda volt, csak nyári könnyü szűr .(LV/3 : 303)
2. 'nemez(ből készült tárgy) bolyhos felülete': *~e van* 'nem kopott': Ha kalapomnak szőre volna, És jobbra-balra nem konyulna . . Arszlánnak is beilleném. (197/1 : 156)
vö. **szőröstül-bőröstül**

szörny fn 13 | -Ø 5, *-ek* 1; *-e* 1; *-ei* 1 | *-et* 1, *-eket* 3; *-eknek* b 1
1. 'ijesztő, torz külsejű (emberi) lény': Noha megszoká Monthermer Hugo a szörnyeket, kik akkor az udvarnál s várakban igen kerestettek, eleinte még is azt hivé, hogy e lény egy iszonyú majom (RH/6 : 139) — a) 'ijesztő jelenség; rém': *(megelev)* Az én szivem egy földalatti lak . . Az öröm egy-egy fényes sugarat Csak néha vét Mélyébe . . azért pillant bele, Hogy lássa a szörnyeket, mik ott tanyáznak (461/2 : 34); *(birt szerk:) →alvilág ~ei* 2 : 78, *~ek tábora: (kép, ism)* Nő szerelmem . . már Végtelen tengerré árada. És a mint nő: szaporodik benne A szörnyeknek rémes tábora. És ha benne a ⟨szörnyek⟩ rémek mozognak . . Föl az égre csap szilaj hulláma (339/1 : 299, 410); *(szókapcs:) ~eket lát* szörnyeket lát lázas képzetem. (411/1 : 358)
2. *(átv)* 'erkölcsi borzadályt, utálatot keltő emberi lény': elismerem, hogy rosz vagyok . . Ha még nem vagyok szörny, ugy az volnék bizonnyal, ha e nőt nem ismerném. (TH/4 : 187) [Predszláva:] Igen, Saul, anyád vagyok . . [Saul:] testvérem is van? és ki ő? [Predszláva:] Borics. [Saul:] Hah, hát a világ minden szörnye rokonom? (TH/4 : 197—8); *(jelzővel:) rút →fehérbőrű kis* ~

6 : 139 *(alávaló gazember —)* utálatos ~ *(— megvetendő teremtmény — ocsmány →féreg)* Utálatos szörny! inkább a kigyót vagy békát nézem, mint ez undok embert. (Drt/4 : 214) + 4 : 219 | *(ráértés)* Vétek, gyalázat [a király] teljes élete, Szemétől a levegő fekete .. Hiába ömlik, hősök, véretek, Ha a koronát el nem töritek. Fejét a szörny ismét fölemeli (833/3 : 205) — **a)** 'erkölcsi borzadályt keltő jelenség': *(részletezés:)* →*becsületorzás, barát- s honárulás s egyéb* ~ 1 : 324

vö. **[szörnyethal]**

szörnyeteg fn **10** | -Ø 3, *-ek* 2 (b 1) | *-ekhez* 1; *-nek* b 1, *-eknek* b 1; *-gé* 2

1. 'ijesztő külsejű, félelmetes (képzeletbeli) lény': *(kép, páros kif:)* ~*ek s tündérek* kijön a vizek aljáról a szörnyetegek s a Tündérek serege (650/2 : 389) *vadállatok és* ~*ek* dalol féltébolyodottan múzsám, mint az elátkozott királyleány az operenciás tenger szigetében, mellyet vadállatok és szörnyetegek őriznek. (P 114/5 : 39); *(évődés)* Ohajtalak látni, hogy hozzá szokjam a szörnyetegekhez. Oh Jankó .. siess (L 239/7 : 172—3) — **a)** 'ijesztő, félelmetes jelenség': *(megelev)* a gyanú furcsa gyermek .. Mihelyest a világra születik .. mingyárt enni vágyik S ha jóllakott: szörnyeteggé válik. (SzP/2 : 58) Te .. gondatlan tanács, azért hagyál A hydrának szolgát választani, Hogy ez makacs kell-jével, melly csupán A ⟨szörnyetegeknek⟩ szörnyetegnek kürtharsogtatása, Folyód pocsolyába fojtsa s medredet Magának tartsa meg? (Cor/4 : 295, 420) + 4 : 279 — **b)** *(ford;* jelzőként) 'ilyenre jellemző; szörnyű': *(gondolatritmus, tőism, ism)* A hálátlanság szörnyüség, s ha a sokaság hálátlan, ez annyi, mint a sokaságot szörnyeteggé tenni; a szerint, annak tagjai levén, magunkat *szörnyeteg* [monstrous] tagokká tennők. (Cor/4 : 279)

2. 'erkölcsi borzadályt keltő személy': *(ism* párbeszédben:) [Predszláva:] Sámsonnak méltó fia Borics. De a fiú, mint az atya, meg van boszulva .. [Sámson:] Távozzál, szörnyeteg. [Predszláva:] Szörnyeteg? ti tettetek azzá. (TH/4 : 196)

[szörnyeteg-tag] ld. **szörnyeteg, tag**

[szörnyethal] tn ige: **szörnyet hal 3** | -Ø 2; *-t* 1

'hirtelen szörnyű halált hal': *(párh:)* →*megfeszittetik* — ~ 3 : 149 ~ — *szíve megreped* Szegény menyecske .. olly jó lelkü volt .. Midőn megtudta .. Hogy férjét elfogák, s nem látja többé, Szörnyet halt, szíve megrepedt. (Ap/3 : 173); *(tréf túlz)* megpendítem lantomat, S kong belőle olly szeráfi dal, Hogy, ki hallja, rögtön szörnyet hal. (192/1 : 153)

szörnyű mn **71** | **49**; **szörnyű** 28, **szörnyü** 21: -Ø 43 | *-t* 1, *-ket* 1 || *leg- -bb* 4

1. 'iszonyatot, rémületet, félelmet keltő': Uram ne hagyj el! itt volt ám szörnyű strázsa; Vért jéggé fagyasztó volt rémes látása. Egy nagy sárkánykígyó áll itt a kapuban (JV/1 : 219) Ők, az elitéltek, bátran léptek oda A hóhér elébe, a szörnyű vérpadra (803/3 : 106) + 1 : 132, 414; 2 : 136; 3 : 269, 282; 4 : 60; 7 : 13 *(ism)* a fogoly .. börtönéből a kocsmába megy; s a milly szörnyű dolgokat lát: olly szörnyű dolgokat cselekszik. (HK/1 : 149) + uo. *(tőism:)* ~ — *szörnyűség*← 3 : 240(4×) *(páros kif)* Tartsunk olly vérítéletet, Hogy elborzadjon e világ .. szórjuk rájok [= az ellenségre] a Szörnyű halálos nyavalyát (839/3 : 217) *(szembeáll:)* ~ — *szent*← 2 : 192; 5 : 54 — **a)** (fn-ként) 'ilyen dolog': *(szókapcs:)* ~*ket álmodik* Irtóztatók koronként álmaim. Az éjjel is szörnyűket álmodám. (412/1 : 359)

2. 'kegyetlen, irgalmatlan': Férjed .. Szörnyü ember! van hatalma, Tőled mindent megtagadni, És a mellett van joga, Tőled mindent követelni. (594/2 : 171) Isten, küldd e helóta népre Földed ⟨legszörnyűbb⟩ legszörnyübb zsarnokát, Hadd kapjon .. Kezére bilincset, nyakába Jármot, hátára kancsukát! (515/2 : 92, 396) + 1 : 149, 310; 2 : 159, 160, 163; 3 : 248, 301 *(ism)* Zeng a riadó szilajúl, komoran, Szörnyű csata készül. Szörnyű csata lesz... jön előre az ellen, Mint sáska-sereg! (838/3 : 314)

3. *(átv)* 'rendkívül kellemetlen, alig elviselhető': Itt a bucsúperc: válok .. E szenvedés, e szörnyü kín alatt Hogy nem repedsz meg égő kebelem? (11/3 : 247) Kínom szörnyü... gyógyuljak, vagy haljak! (336/1 : 298) + 1 : 76, 194

4. *(átv)* 'igen nagy méretű v. mértékű; roppant nagy': nem volt gyerekség ez a megrohanás, Lett is nem sokára szörnyü rendzavarás (JV/1 : 196) Konstantinápolynak ment Botond .. S szörnyű taglójával kapuját betörte (LV/3 : 307) + 1 : 218 *(fokozás:)* ~, *mondhatatlan*← 3 : 250 | *(túlz, biz)* A mióta én megházasodtam, Valóságos fejdelem vagyok .. Ekkép űlök szörnyü méltósággal, S elfogadom .. Országomnak jobbágy népeit. (679/2 : 274) *(paradoxon:)* ~ *mód*← *szeret vkit* 1 : 96; *(-t* ragos hat-ként:) én nem igen szoktam megijedni, de ha megijedek, szörnyűt ijedek. (L 169/7 : 93) — **a)** 'igen nagy hangerejű': Szájam szörnyü halberdókat Kiabált (700/2 : 299) Uccu, rajta, fogd meg! uszítá az úrfi a kutyákat rám; valamennyi nekem rohant szörnyű ugatással. (N/4 : 106) + 1 : 121

5. (hat-ként; *túlz, biz)* 'igen nagy mértékben; borzasztóan, rettentően': szörnyü prosai embernek is kell lennie, kinek szépséges gondolatai nem támadnak, ha hajnalban valami gyönyörü leány ablaka alatt megy el.

(UJ/5 : 23) + 4 : 23 *(ism* nyomósítására:) én az iskolában Rest tanúló voltam, szörnyü rest. (345/1 : 302) *(párh:)* →*rémítő* — ~ 3 : 97

szörnyen hat 20 — **1.** Lehel .. képét szörnyen ráncba szedte (LV/3 : 310) — **2.** [a poéták] Hívságtól üldözve a calamust fogják, S édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják. (182/1 : 114) + 4 : 374 — **3.** a kerék .. forgása közben szörnyen nyikorog. (164/1 : 97) — **4.** A madár .. mivel szörnyen elfáradt már .. a föld felé mindinkább közel jár. (JV/1 : 206) + 3 : 225; 4 : 415; 5 : 67, 183; *(szókapcs:)* ~ *hasztalanul* v. *hiába* visszakergetnélek téged, Olvasnád levelem ott Pest városába', Nem írtam legyen azt illy szörnyen hiába. (Tb/3 : 297) + 3 : 291 | *(túlz, biz)* [Iluska] magát is szörnyen emlegette, Jancsi bácsi (JV/1 : 208); *(paradoxon:)* ~ *dicsér*← 5 : 18 ~ *jó* szörnyen jó ember volt az Istenteremtette [= tanítóm]. (737/3 : 20) ~ *szeret* Lehel .. Kürtjével vidított, kürtjével ríkatott, Szerette is szörnyen (LV/3 : 306) + 3 : 119 ~ *vígan* 7 : 105 — **a)** Kukorica között találtak engemet .. Szörnyen sikítottam (JV/1 : 200) + 1 : 187; **Sz:** *az üres* →*hordó* ~ *kong* 5 : 44

[szörnyűképp] hat: **szörnyükép** 1 — **4.** *(túlz, biz)* Néhány .. kaputos siheder szörnyükép mentegetődzött, hogy ők soha sem támadták meg jellememet (P 207/5 : 101)

[szörnyüképpen] hat: **szörnyüképen** 1 — **4.** Világdöntő kacajra Nyilnék meg ajakam, Ha ollyan szörnyüképen Nem szégyelném magam (676/2 : 271)

szörnyűködik tn ige **1** | *-nek* 1
'(hangos szóval) kifejezi elképedését, megütközését, felháborodását': *(halm)* [P. Andor Erzsébetet] földhöz vágja, megrugja s elrohan. A körülállók kacagnak, sajnálkoznak, szörnyűködnek. (Drt/4 : 219)

[szörnyűség] fn: **szörnyüség 3**
'szörnyű dolog, esemény': Bilincset vertenek belőlem .. a ki kard valék, S ki vélem vítt a szabadságért, Most azt szorítom.. . szörnyüség! (516/2 : 93); *(tőism:)* ~ — *szörnyeteg*← 4 : 279 *szörnyű* — ~ Szörnyű idő, szörnyű idő! S a szörnyüség mindegyre nő. Talán az ég Megesküvék, Hogy a magyart kiirtja .. villog ellenünk A fél világnak kardja. (859/3 : 240)

szőrös mn **2**
'szőrrel benőtt, borított': egy őz .. Hozzám jő, ha hívom, s fél óráig is elhagyja szőrös füleit cirógatni. (RH/6 : 273) — **a)** 'szakállas (arc)': *(szembeáll:)* →*amazonáll* — ~ *kép* 4 : 275

szőröstül-bőröstül hsz **2** | **szőröstül-bőröstül** 1, **szőröstül bőröstül** 1
(túlz, biz) 'mindenestül, teljes egészében': ~ *elnyel*← 5 : 113 ~ *megesz* [lutheránus] vagyok, de e vad nemzetség előtt csak el kellett tagadnom, különben tán megettek volna rögtön szőröstül bőröstül. (Drt/4 : 207)

szörpöl ts ige **1** | *-te* 1
'(folyadékot szürcsölve) iszogat, kortyolgat': Bagarja uram .. Oldala mellett A bort szörpölte Harangláb (HK/1 : 126—7)

szőrszálhasogatás fn **1** | *-t* 1
'szőrszálhasogató viselkedés': [P. Andor:] találkozásunk .. szerencse rám nézve. [U. Erzsébet:] Csak szerencse? én azt reméltem, hogy boldogság lesz. [P. Andor:] Eh, hagyjuk el azt a szőrszálhasogatást! tudod, nem értek a szavak megválogatásához. (Drt/4 : 216)

szőrszálhasogató mn **1**
(biz, gúny) '(a szavak jelentésének, ill. használatának vonatkozásában) túlzóan pontoskodó': [Borics:] Hol a hazád? [Saul:] Földönfutónak hol a hazája? együgyű kérdés. [Borics:] Ne légy szőrszálhasogató. Hol születtél? (TH/4 : 146)

szőrű mn **2** — (jelzővel)
1. 'vmilyen szőrrel borított': Jancsi .. Lekonyította a karimás kalapot, Nagy szőrű subáját meg kifordította (JV/1 : 187)
2. *(átv, biz)* 'vmilyen jellegű': *(szókapcs:)* *maga* ~ ld. **[magaszőrű]**, *más* ~ 'másmilyen': három esztendő leforgása mulva .. egészen más szőrű követek fogják képviselni a nemzetet (L 215/7 : 151)

szövetik szenv ige **2** | *-nek* 1; *-ék* 1 — 'szővéssel készül'
1. *vmire* ~ 'szövött kelme borul rá, takarja': *(kép)* Sötét e szív is, hű szerelmem honja, Reá a bú gyászfátyla szöveték. (26/3 : 258)
2. *(átv szókapcs:)* *csel* ~ 'cselszövény készül': Ismerem a cseleket, mellyek .. szövetnek (KH/6 : 55)

szövetkezik tn ige **4** | 3: *-tek* 2; *-ék* 1
1. 'szövetséget hoz létre': *(szókapcs:)* *összeesküvésbe* v. *összeesküvésre* ~ Vala Leopold ő császári fölsége .. nagy ingerültségbe', Hogy a magyarok .. szövetkeztek összeesküvésbe. (Drt/4 : 209) + 3 : 60
2. *(átv:)* ~ *vmivel* 'egyesül vele; hozzájárul': [Hugó] csodálója volt [Lucy] szépségének .. most a leghatalmasabb varázs szövetkezék vele, s szelleme és személye összhangzatának nem állhata ellen. (RH/6 : 145)

szövetkezett 2. mn in 1 — **2.** *vmivel* ~ e viselet .. közös gunnyal szövetkezett boszúnak látszék (KH/6 : 58)

szövétnek fn **4** | -Ø 3 (b 2) | *-et* 1
(vál) 'meggyújtva világítóeszközül használt, viasszal, szurokkal v. gyantával bevont

kötél-, ill. fadarab': *(birt szerk:)* ~ *fénye* v. *világa* [a fiú] elfödé kezével szemeit, mintha őt a szövétnek [Fackel] fénye vakítaná (RH/6 : 278) + uo.; *(szókapcs:)* ~ *meggyújtatik*← 6 : 274 ~*et gyújt* szövétneket [Fackel] gyujtok, Robin, nehogy megvágd .. hüvelykedet (RH/6 : 274)

szövétnekfény fn **1**
(vál) 'égő szövétnek fénye, világossága': *(kép)* Láttátok-e .. Borús hazánknak két sarkcsillagát? .. Én láttam, láttam!... megmutatta őket Szent vágyaimnak a szövétnekfény (216/1 : 173)

szövetség fn **9** | -Ø 3 (b 1) | *-et* 2, *-eket* 1, *-emet* 1, *-ünket* 1; *-ében* 1
1. 'személyeknek, csoportoknak összefogása, együttműködése vmely közös célért': *(szókapcs:)* ~*et kezd vkivel: (kép)* Első napjaiban az év ama szép idejének, melly .. még .. [a] tél parancsa alatt áll, de már lassanként áruló szövetségeket kezd a tavasszal .. a városka .. fogadójának .. lépcsején álltam. (NI/6 : 436) *vki* ~*ében áll: (páros kif)* hogyan lehetne az egy népnek barátja, ki a népek ellenségének szövetségében és zsoldjában áll? (P 234/5 : 126)
2. 'személyeknek (együttműködésben megnyilvánuló) érzelmi kapcsolata': A szövetség, mellynek szála Minket összefont, Áll, a mig csak vért bir a szív (87/1 : 38) Hiripi .. nem haszonlesésből kötött velem barátságot... ha szövetségünket barátságnak lehet nevezni (HKöt/4 : 50); *(szókapcs:)* ~*et* →*megköt* 1 : 281 — **a)** *(szépítő)* 'szerelmi kapcsolat': Könyörületes barátok megsugák nejéveli szövetségemet [Verbindung] (KH/6 : 22) Olly szövetség [Verbindung] ellen .. mellyben rád nézve sok hasznot .. láttam, nem gördíték akadályokat. (KH/6 : 28) | *(ráértés; szókapcs:)* ~*et köt vkivel: (megszem, kép,* részleges *ism)* Szeretélek téged [emberiség] egykor, s szívem Veled hű szövetséget köte, Megvetésem és utálatom lett E szövetség kettős gyermeke (287/1 : 264)

szövevényes mn **1**
'nehezen áttekinthető, bonyolult': akkor a katonai élet igen szövevényes vala (RH/6 : 175)

szövődik tn ige **1** | *-ék* 1
(átv) '(szövéssel, fonással létrehozható) formává alakul': *(szókapcs:)* *koszorúba* ~: *(kép)* mit sorsom elérni nem engede .. Bár vágyaimon koszorúba szövődék: Isten veled, égi virág... szerelem! S föld hajnali csillaga, napja... dicsőség! (100/1 : 47)

szövőszék fn **2** | *-ei* 1 | *-eiből* 1
'szövet, vászon szövésére használt, kézzel működtetett gép; *(átv)* szövőműhely': a legszebb kelméket lehete látni, mellyeket Francia-, Olasz- és Angolország szövőszékei készítettek. (RH/6 : 215) + 6 : 128

szövött ld. sző

Sz. SzentMárton tulfn **1**
(földrn, röv) 'Szalkszentmárton': (keltezésben:) Tisztelt Barátim! Sz. SzentMárton júl. 24. 1845. (L 102/7 : 34)

Sztrecsény tulfn **1**
(földrn) 'felvidéki község és várrom (Strečno, Csehszlovákia)': Sztrecsény Trencsén megyében. Óvárnak átellenben. Leopold rontá el. (P 6/5 : 158)

Sztropkó tulfn **1**
(földrn) 'felvidéki község és várrom (Stropko, Csehszlovákia)': Sztropkó Zemplén megyében. (P 6/5 : 158)

sztt msz **1**
(gyors suhanás hangjának érzékeltetésére:) elhatárzom magam .. a kardot markától tíz lépésnyire kipördíteni. Sztt! [Pstt!] ekkor az a kutya kard, mellyet jól tartani véltem, kiszabadúl (KH/6 : 22)

szú fn **1** | *-val* 1
'fában járatokat rágó apró, kártékony bogár': *(kép)* Második Penelope szeretnél lenni; hanem .. azon szálak, miket Ulysses távollétében font, csak szúval [moth ~ Motten = 'moly'] töltötték meg Ithakát. (Cor/4 : 244)

[szúette] mn: **szu-ette 1**
'olyan (fából készült tárgy), amit a szú lyukacsossá rágott': Fenyőfaágy, fenyőfaasztal .. egy pár szalmaszék S az ágy fejénél egy szu-ette láda, Ez a szobának minden bútora. (Ap/3 : 108)

Szuhay tulfn **1**
(csn) ~ *Mátyás* 'kurucpárti hadvezér (megh. 1685.)': *(felsor:)* →*Petróczy István*, ~ *Mátyás*, →*Kendi Gábor* 5 : 154

szultán fn **7** | **szultán** 1, **zultán** 6: -Ø 5 (b 2) | *-t* 1; *-jától* 1
'mohamedán uralkodó': bármi legyen is .. megteendem s ha mindjárt e keresztet kellene is .. Palestinába vinnem, s a zultánt rá bírnom, hogy előtte meghajoljék, s tisztelje. (RH/6 : 243—4) + 6 : 347 — **a)** 'török császár': tudod, millyen drága volt a ruhád .. Hanem hiszen ki is tesz ám magáért .. talán az a viganó sem volt különb nála, mellyet a szultán küldött Zrínyi Ilonának. (Drt/4 : 203) *(ism)* Ugy jártam barátom, mint .. A zultán követe Mátyás táborában .. a nagy király elé Vitték a törököt.

‚A zultán üdvezel.' Megzavarodtában e két szót hebegé (SzM/2 : 259—60) — **b)** *(átv)* 'háremet tartó uralkodó': *(megszem)* a fiatal kakas .. a tyúkudvar zultánjától leláztaték. (KH/6 : 32) a hold, a zultán .. belépe Csillaglyányos gazdag háremébe (272/1 : 253)

szundikál tn ige **3** | *-Ø* 2, *-unk* 1
(biz) 'nem mélyen alszik; szendereg': [a kuvasz] A ház végén szundikál naphosszat (565/2 : 137) Cserény oldalánál Szundikál a gulyás leterített subán (787/3 : 79) — **a)** '(el)alszik': Meséljen valamit, gazduram .. legalább kegyelmednek sem fájul meg a szeme, mi sem szundikálunk. (N/4 : 99)

szunnyad tn ige **4** | **szunnyad** 2, **szúnnyad** 1, **szunyad** 1: *-Ø* 2; *-t* 2 — *(vál)*
1. 'alszik': Kigyóként csúszott Dávid a terembe, Hol apja ⟨szúnnyadt⟩ szunnyadt. (S/2 : 78, 368) *(szembeáll)* Mindenki szunnyad, csak Gedő Simontól Riasztja messze álma nyúgodalmát A honfigondok éber tábora. (S/2 : 71)
2. *(átv)* 'csírájában megvan, rejtve lappang, de még nem bontakozott ki': Oh keblemben még annyi dal szunyad (584/2 : 158)

[szúnyog] fn: **szunyog 3** | *-Ø* b 1, *-ok* 1 | *-gal* 1
'apró, szárnyas, vérszívó rovar': *(szembeáll)* A szunyogok itten [= Óriásországban] akkorákra nőttek, Hogy ökrök gyanánt is máshol elkelnének. (JV/1 : 211); *(jelzővel:) zsibongó* ~ A .. tó .. egészségtelen gőzt lehelt .. s a léget számtalan zsibongó szunyoggal [Schnaken] töltė. (RH/6 : 296); *(birt szerk:)* ~ *dongása*← 2 : 151

[szúnyogháló] fn: **szunyogháló 1** | *-nak* 1
'rovarok berepülése ellen ablakra feszített fátyol- v. szitaszövet': (**Szh**-*szerű*) Hát a mente, hát a nadrág, Ugy megritkult, ollyan ó, Hogy szunyoghálónak is már Csak szükségből volna jó (708/2 : 305)

szúr ts ige **7** | 3: *-ta* 1 | *-t volna* 1 | *-juk* fsz 1
1. '(hegyes tárgyat) vmibe mélyeszt' ld. **szúrva** | (sebezve; *szókapcs:) kardot* ~ *vkibe: (szimb)* 'szemtől szemben nyíltan támadja': *(szembeáll)* Ha kardot szúrt volna belém, hallgatnék, de miután bunkósbottal támadt meg, nem hallgathatok. (P 231/5 : 118) — **a)** (tárgy nélkül) 'fegyver hegyével így sebet ejt' ld. **szúrni** — **b)** 'vkit vmely testrészén így megsebesít': *(szókapcs:)* →*oldalba* ~ 3 : 90 — **c)** '(vminek a hegyére) feltűz, felszúr': *(szókapcs:)* →*szuronya hegyére* ~*ja vki szívét* 3 : 236
2. *(átv)* '(tekintet, szóbeli közlés) bánt, sért, lelki fájdalmat okoz' ld. **szúró**
szúrni fn in 1 — **1. a)** Richard biztatja: ‚ölj meg, én öltem meg férjedet!" az asszony szúrni akar .. [de] kezéből kiesik a kard (P 132/5 : 42)
szúró 1. mn in 2 — **2.** ~ *pillantat* Flamareil ur itt van, szóla [Eudoxia] .. Tőle vagy Mornactól fél ön? viszonza a tiszt szúró pillantatot [stechenden Blick] vetve feléje. (KH/6 : 42) *(ford:)* ~ *szó* 'vmely tartalmat felidéző szó, vezérszó': Szeretném tőled ez emlékeket elűzni .. csak úgy történhetik, ha mind a képeket és hangokat számüzöd, mellyek az emlékezet szúró szavai [mahnenden Stichworte] (RH/6 : 164)
szúrva 1. hat in 1 — **1.** (rögzítésül; *szókapcs:) földbe* ~ A fáklya, melly a földbe volt szúrva [gesteckt], szétterjeszté világát (RH/6 : 274)

[szúrás] fn: **szurás 1** | *-a* 1
'az a tény, hogy vki fegyver hegyével sebet ejt': midőn egészen eszmélt, akkorára Keblében járt a gyilkoló acél .. De nem halálos volt Dávid szurása (S/2 : 79)

[szurkál] ts ige
'(varrás közben tűvel) sorozatosan megszúr, ill. átszúr'
szurkálni fn in **1** — bár csak olly érzékeny volna vásznad, mint ujjaid, hogy szánakozásból szünnél meg azt szurkálni [pricking]. (Cor/4 : 244)

szurkol tn ige **1**
(biz, tréf) 'aggódik, szorong': a ki gazdálkodni tud .. Nem szurkol, ha bizonyos utcán Világos nappal menni kell, Hegykén tekinthet jobbra-balra, Találkozzék akárkivel (194/1 : 154)

szurony fn **8** | *-Ø* 3, *-ok* 2 (b 1); *-om* 1 *-unk* b 1 | *-t* 1
1. 'hosszú vékony pengéjű szúrófegyver; tőr': Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne; egyszerre kiröpült a szurony .. a nélkül, hogy valamellyikünket megsértett volna. (P 201/5 : 81)
2. 'puskára tűzhető, hosszú, kétélű, katonai szúrófegyver': Rettentő szuronyok Füstben csillámlanak .. Előre, katonák, Előre, magyarok! (845/3 : 222) + 6 : 55 *(párh, tőism)* Van bizony én nékem becsületem .. Még azok előtt is, kit szuronyom leszúrt, Kit fegyverem lelőtt (857/3 : 237); *(szimb, szembeáll)* Inkább szurony a szivekben, Mint bilincs a kezeken! (754/3 : 39); *(szókapcs:)* ~*a hegyére szúrja vki szívét* Jőjetek, hadd szúrjuk szíveiteket a Szuronyunk hegyére, Emlékezzetek a más világon is a Honvédek nevére! (857/3 : 236) ~*t* →*szögez* 5 : 137

szurtos mn **2** | 1
'piszkos, mocskos': A külvárosban egy szurtos lebujban Mulatnak még (Ap/3 : 118)

szurtosan hat 1 — *(páros kif:)* ~, *kormosan←* 4 : 126

szusz fn **1** | *-ból* 1
(biz) 'lélegzet': *(szókapcs:) kifogy a ~ból* 'kifullad': Kukoricza Jancsi elfutott előle .. mert világosan látta, Hogy méltán haragszik olly nagyon gazdája .. Futott, mig a szuszból gazdája kifogyott (JV/1 : 184)

szuszog ige **5** | 4: *-Ø* 1; *-ja* 1; *-ott* 1; *-á* 1
1. tn 'fújtatva, hallhatóan lélegzik': (álmában:) [a tornácon] szuszog a háznak érdemes gazdája, Ha a délutáni álom borul rája. (Tb/3 : 291) — **a)** ts 'így mond vmit': (idéző m-ban:) Fejenagy, Ki már belefáradt A .. Földhözütésbe, Ezeket szuszogá: „Beszéljen, kántor uram! .. Mentse magát." (HK/1 : 139) *(páros kif:)* ~, *liheg←* 3 : 293
2. tn *(átv; biz, rosszalló)* 'tehetetlenül, gyámoltalanul viselkedik': *(szókapcs:) →papucs alatt* ~ 3 : 59
szuszogva 1. hat in 1 — **1.** *(páros kif:) →remegve és* ~ 6 : 358

szuszogás fn **1** | *-át* 1
'szuszogó lélegzetre emlékeztető hang': *(párh:) →fúvó ~a — kalapácsok →csengése-döngése* 4 : 126

szű fn **11** | **szű** 9, **szü** 2: *-Ø* 1; *-m* 3 | *-t* 2; *-mben* 2; *-mből* 1; *-mön* 1; *-mnek* b 1
(vál, elav) 'szív[2] (3.), érzelemvilág': Durva faalkotmány! emléked nem leszen irtva Szűmből (17/3 : 251) Tengerhez szűm hasonló, Van rajt vész, ár, apály (40/3 : 265) + 3 : 246, 248, 284; *(jelzővel:) →sóvár* ~ 3 : 272; *(szókapcs:)* ~*t →gyullaszt* 3 : *318 ~ben láng van* v. ~*n láng dúl* Meddig dúlsz, szerelem pusztító lángja, szümön (32/3 : 261) + 3 : *317 ~ben →rejtve van vmi* 3 : *318 — **a)** *(átv)* 'érző (szerelmes) személy': láttam ott A szőke lányt, Nem hidegen Már szűm iránt (19/3 : 252)

szűcs fn **1**
'szőrméből ruházati cikkeket készítő iparos': a házat a sánta szűcs, a szőlőt a tisztelettes vette meg (FL/4 : 120)

szűk mn és fn **49**
I. mn **46** | **43**; **szűk** 37, **szük** 6: *-Ø* 40, *-ek* 1 | *-eknek* 1 || *-ebb* 1
1. 'kis belső méretű, átmérőjű v. keresztmetszetű': (helyiségről, épületrészről:) tavasz van. . . És én olly sült bolond vagyok, Hogy idebenn a szűk szobában Kadenciákat faragok! (304/1 : 274) Lucy .. elhagyta a szobát, lement a szűk lépcsőn (RH/6 : 242) + 6 : 11; *(páros kif:) hosszú,* ~ [Robin] a fiatal lordot .. egy .. hosszu, szűk tornácon át vezette. (RH/6 : 141) + 5 : 52 *→magas,* ~ 6 : 179 | (utcáról, útról:) Hugo .. gondosan lovagolt egy szűk fasoron keresztül (RH/6 : 217) néhány utcát hátra hagytak .. mellyek olly szükek valának, hogy az előre nyuló felső emeletek csaknem érintkeztek egymással (RH/6 : 262) + 6 : 137, 151 | (völgyről:) A falun belül, hol a hámor van, egyre szűkebb lesz a völgy s végre egészen kősziklák közé szorúl (ÚL/5 : 63) *(páros kif)* [a patak] Sötét szük völgyön tör keresztül (Ap/3 : 116); *(kép)* feljöttem gyermekéveim Szűk völgyéből az ifjuság hegyére (643/2 : 225) | (nyílásról:) a barlangba szűk bejárás van (TH/4 : 172) + 6 : 395 *(tréf litot)* Telt hordóhoz vevém magam .. A — nem mondhatnám szűk — torok, S a csap nem vesztegelt. (46/3 : 273) — **a)** ~ *vminek, vkinek* 'nem fér el benne, ill. nem fér át rajta': e vár ajtait épen olly szűkeknek találom kövér oldalaimnak, mint a mennyéit (RH/6 : 258) Kiterjed éjszak, dél, nyugot és keletre .. a Tisza, mikor szűk neki a medre (LV/3 : 298); *(kép)* [szívemben] a holt betük megelevenedtek, és az élethez-jutottaknak szűk lett a hely (P 201/5 : 79) — **b)** 'kicsiny és szegényes (lakhely)': szűk udvarra nyíló ablakom Tábláin a tél dérvirága nő. (249/1 : 239) Belőled itt alant Kis mécsvilág leszen, Melly csak szűk házamat Világosítja meg (628/2 : 208) *(páros kif:)* ~ *s →kicsinyke* 1 : 305 *(szembeáll:)* ~, *de →szent* 2 : 140; *(kép)* [életem munkája] féligmeddig készen Csak rövid emlék szűk tanyája lészen (414/1 : 362) — **c)** 'a mozgási lehetőséget korlátozó (helyiség)': Megnézek mindent, még a szűk börtönt is (493/2 : 51) Őrizve Salgó szük falai között Ült a fogoly hölgy (S/2 : 77) + 3 : 138; *(kép, páros kif)* Szivem, te árva rabmadár! Kit szűk, szoros kalitka zár, Légy csendesebben odabenn (214/1 : 171)
2. 'testhez simuló (ruhadarab)': a bátor vadász .. ideges tagjait szűk öltözete világosan mutatta (RH/6 : 165) + 6 : 90; *(páros kif:)* ~, *barna←* 6 : 76 ~, *zöld* Szűk, zöld mellényt, ugyanolly szinű nadrágot .. viselt. (RH/6 : 106); *(szembeáll:) bő* — ~ Kivevén bő fegyveröltönyét, egyéb ruhája lehető szűk volt (RH/6 : 98) ~ — *széles←* 6 : 76 — **a)** 'a testet kényelmetlenül szorító': *(páros kif)* e szűk, kopott kabátban a .. legboldogabb ember látszék lakni (J/6 : 394); ~ *vkinek: (kép, szembeáll)* még mindig a középkori öltözet van [az emberiségen] .. imitt-amott megfoltozva és kibővitve ugyan; de ő mindazáltal más ruhát kiván, mert ez így is szűk neki (P 114/5 : 39) — **b)** 'keskeny és egyenes szabású': *(hármas kif)* Láttam a pap magos, tekintélyes alakját .. hosszu, szűk, fekete öltönyben (NI/6 : 421)
3. *(átv)* 'mennyiségben nem kielégítő': e munkás .. erejének minden megfeszitése mellett is csak szűk napszámot szerez (NI/6 : 428) Utasitása kissé szűk lehetett. (RH/6 : 134) — **a)** 'szűkölködő, ínséges

(élet, időszak)': Ki nem zsugorgat, mig nyujt a jelen, A múltat könnyen búslakodva nézi Öreg korának szük időiben. (144/1 : 84) Most egy kissé szűk világot látok, mert harapófogóval sem lehetne zsebemből egy árva fillért is kihúzni (HKöt/4 : 49)

4. *(átv)* 'kevés lehetőséget adó, ill. ilyennek látszó (tevékenységi terület)': [Szilveszter] fáradatlan volt. Szűk volt köre, De e kört teljesen betölté Lelkének fényivel. (Ap/3 : 144) *(paradoxon)* Itt űlök feleségem mellett Ebb' a csendes kis faluba'. Egykor szük volt a föld, s imé most Elég tág e kicsiny szoba. (687/2 : 283)

II. fn 3 | **szűk** 2, **szük** 1: *-ében* 2 ~ *-iben* 1 'vminek szűkös, kevés volta': *vminek ~ében van* 'vmiből kevés van neki': vers termett elég. Nem vagyok én verseknek szűkiben. (164/1 : 97) tyúk anyó . . Iparkodjék, ne legyen ám Tojás szűkében az anyám. (746/3 : 31) *(fokozás)* Nem cselekszel bölcseség nélkül, ha afféle balladákat írsz, mert azoknak nem csak szükében hanem plane teljes hiányában vagyunk. (L 169/7 : 93)

szűken hat 3 | **szűken** 1, **szüken** 2 — **I. 3.** *(szókapcs:)* ~ *terem* Nagyon szüken termett tavaly A bornemű dicső ital. (173/1 : 104) + 3 : 121 — **a)** szegény, de becsületes mesteremberek lyánya vagyok, kik képszínezésre tanitának, miből . . szűken éldegélek (J/6 : 396)

szűkecske mn **2** | 1: *-re* 1 — *(biz)* **1.** 'meglehetősen szűk (2.) (ruhadarab)': *(nyomósítva, szembeáll:) jó ~ — pőtyögős←* 3 : 20

2. *(átv)* 'szűkös, szegényes' ld. **[szűkecskén]**

[szűkecskén] hat: **szükecskén** 1 — **2.** sokat kell fáradoznotok. Örök törődés naptok, éjetek, Csak hogy szükecskén megélhessetek. (165/1 : 98)

[szűkkeblű] mn: **szükkeblü 1**

(vál) 'korlátoltan pontoskodó v. kicsinyesen merev': ti szükkeblü emberek, kik mindenben, örökké szabályokat kerestek és állittok, jertek ide [Aggtelekre] és boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt! (UJ/5 : 27)

vö. **nem-szűkkeblű**

szűköl tn ige **1** | *-tetek* 1

(átv, rosszalló) '(ember félelmében) nyöszörög, gyáván siránkozik': *(párh:) ~ — óbégat←* 3 : 54

szűkölködik tn ige **9** | 8; **szűkölködik** 7, **szükölködik** 1 : *-ik* 3, *-nek* 1; *-tem* 1, *-tél* 1, *-ött* 1 | *-jék* 1

1. 'szűkösen, szegényesen él; nélkülöz': Midőn segítettem . . néhányon . . eszembe jutott, hogy még számtalanan vannak, kik szűkölködnek. (HKöt/4 : 78) + 4 : 59 *(párh:) ~ — ínségre← jut* 4 : 65 — **a)** *~ vmiben* 'nincs (eléggé) ellátva vmivel': utána látok, hogy lovam semmiben se szűkölködjék. (RH/6 : 140)

2. *(elav:) ~ vmi nélkül* 'híjával van vminek': *(litot)* Betyárok nélkül nem szűkölködik hazánk (Tb/3 : 290) ki meri állítani, hogy Magyarország szűkölködik lángelmék nélkül? (ÚL/5 : 57) + 5 : 33 *(párh)* [Coriolanus] egy hiba nélkül sem szűkölködik, valamennyivel el van látva. (Cor/4 : 262)

[szűkölködő] 1. mn in: **szükölködő** 1 — **1. a)** jövendőben következnek Borban szükölködő napok (173/1 : 104)

szükség fn **214** | **szükség** 213, **szűkség** 1: *-Ø* 104 (b 11); *-em* 24, *-ed* 10, *-e* 38, *-ünk* 8, *-ök* 1 | *-et* 5, *-ét* 5, *-eimet* 1, *-eit* 2, *-einket* 1; *-ekbe* 1; *-ben* 2, *-emben* 3; *-ből* 3; *-nek* b 1, *-ének* 1; *-eimre* 1, *-eire* 2; *-től* 1

1. 'az a tény, hogy vmi (fontos, lényeges dolog) hiányzik': (részleges *ism)* Boldog ország! mert bár érzi A szükség sok nemeit, Legalább egy, és a fő, a Lelki-szükség nincsen itt. (713/2 : 333) *(páros kif)* az élet gondjai és szüksége ajtómon is kopogának. (NI/6 : 430); *(jelzővel:) lelki ~ : (ism)* Hazám . . A lelki szükség nem bánt tégedet, Minden szükséged van; de lelki nincs (504/2 : 83) ld. még **lelki-szükség**; *(szókapcs:) ~e akad* [a pénz] felét mintegy magamhoz veszem; az ember nem tudja, mi szüksége akadhat (HKöt/4 : 61) — **a)** *(szókapcs:) ~ van (lesz, nincs) vmire* 'szükséges, kell vmi': Nem lázítok, mert nincs erre szükség (758/3 : 44) Két évet élt már át a koldulásban. Nem volt többé szükség reá, Hogy megnyálazza szemeit, Gyakorta telt meg az könyűivel. (Ap/3 : 129) + 1 : 35; 3 : 225; 4 : 76, 190; 5 : 65, 69; 6 : 105; 7 : 137 (+19); *vkinek, vminek ~e van (lesz, nincs) vmire* Megtermi mindenkor a tenger mélysége, A mi kevésre van éltemnek szüksége. (JV/1 : 217) Szegény vagyok, de koldulásra Nincsen szükségem, mert elélek Becsületes munkám után. (Ap/3 : 151) + 3 : 52, 100, 308; 4 : 111, 146, 324; 5 : 85; 6 : 192; 7 : 30, 158 (+36) *(nyomósítva:) →elkerülhetetlen ~e van vmire* 5 : 93 *nagy ~(e) van vmire* nyúgalomra nagy szüksége van, Kit hetven évig üldözött az élet. (637/2 : 217) + 1 : 74; 3 : 160; 4 : 175; 6 : 341; 7 : 67 *óriási ~e van* [kérek] két száz pengőt e pillanatban, mert ha óriási szükségem nem volna, nem is vetemedtem volna e lépésre. (L 122/7 : 41) *→roppantott nagy ~e van vmire* 7 : 27; *~ van (lesz, nincs) vkire* 'szükséges, kell vkinek a jelenléte, tevékenysége, ill. segítsége': mindenütt azt kérdeztük, van-e szükség cselédre? s mindenütt azt felelték, hogy nincs (N/4 : 110) + 4 : 213; 6 : 55, 91; 7 : *635, *(vkinek, vminek) ~e van (lesz, nincs) vkire* Ha nem tudsz mást, mint

eldalolni Saját fájdalmad s örömed, Nincs rád szüksége a világnak (570/2 : 142) Az illyen nagyszerű láznak napjaiban Van egynek a másra leginkább szüksége. (799/3 : 99) + 2 : 82; 3 : 37; 4 : 104, 197; 5 : 78, 113; 6 : 53; 7 : 179 (+11) *(nyomósítva:)* *nagy ~ e van vkire* nagyobb szüksége van lelkednek, mint testednek, orvosra. (RH/6 : 325) | (fn in-vel) *~ van* 'szükséges, kell': Ugy hiszem, nincs szükség előbb önt .. tiszteletemről bizonyossá tennem (KH/6 : 18)

2. 'ínség, nyomor, szegénység': Vajon mi lett belőled, Szegény árvám, szegény fiam?. . . Ki tudj', a szükség mire vitte, Talán rabló lett (Ap/3 : 170); *(jelzővel:)* *nagy ~* bár nagy szükségben vagyok, nem koldulok. (L 34/7 : 26) + 6 : 373; 7 : 43 *végső ~* ne méltóztassék vakmerőségemért, mire végső szükség kiszte, neheztelni. (L 32/7 : 26); *(szókapcs:)* *~ nehezül vkire* 2 : 307 *~et lát* igérd meg, hogy vissza fogsz ismét jőni .. Mihelyt szükséget látsz (HKöt/4 : 68—9), *~et szenved* Szegény teremtés! sok szükséget szenved ugy-e? van-e mibül élnie? (HKöt/4 : 56) *(párh:)* *~et szenved, →nyomorog* 4 : 21, *~ében segél* v. *segít (—szenvedésében← vigasztal) vkit* 6 : 150, 163, 373

3. 'vminek szükséges, nélkülözhetetlen volta': Ha Flamareilné igazán szeretne, távol legyen, hogy házasságoddal ellenkezzék, sőt átlátná annak szükségét (KH/6 : 29) + 6 : 54, 379; *(szókapcs:)* *~et érez* v. *vmi ~ét érzi* érzem a szükséget, hogy emlékeimtől szabaduljak. (KH/6 : 41) Nem tartoztatlak tovább .. magam is kezdem a nyugalom szükségét érzeni. (TH/4 : 182) + 6 : 9, 35, 51 — **a)** (tsz) 'szükségletek': Kaptam az alkalmon, hogy .. a népet .. képviseljem .. az országgyülésen .. ki ismerné jobban szükségeit, mint én? (P 207/5 : 98) + 4 : 37; 6 : 235, 236; *(szókapcs:)* *~eit →ellátja* 4 : 58; 6 : 411 *~eit →kielégíti* 6 : 236

4. 'kényszerűség, kénytelenség': a nadrág, Ugy megritkult, ollyan ó, Hogy szunyoghálónak is már Csak szükségből volna jó (708/2 : 305) + 6 : 59, 69, 168 *(szembeáll:)* *→félelem — ~ 6 : 46 ~ — jog←* 4 : 298; *(jelzővel:)* *borzasztó ~* hatalmam van .. kedvesemet a borzasztó szükségtől megkimélni, hogy közém s maga közé örökös véres sorompót állítson. (RH/6 : 371) *utolsó* v. *(leg)végső ~ (és →ijedség)* Értem, értem, mit jelent e Szemrehányás szemeidben, Ugy-e azt, hogy az utósó Szükségből vagyok csak itten? (BI/2 : 323) + 5 : 84; 6 : 357; *(szókapcs:)* *~ eseté(be)n* Tolvaj vagyok, s szükségnek esetén Rabló is (Ap/3 : 119) + 4 : 177; 6 : 10, 122, 131, 163, 280, 367 *~ idejében* v. *→napján*[2] ifjuságom barátja .. a szükség idejében .. barátságunkat sohasem feledé. (RH/6 : 238) + 4 : 165; 6 : 123 *~ hozza← magával* 1 : 213 *~ int←* v. *kényszerít* Eudoxia .. a fényüzést szeszélyűl fogadá, mielőtt arra szükség kényszerítette. (KH/6 : 43—4) + 4 : 310

5. (állítmányként) 'szükséges, kell': nem szükség, Hogy elbeszéljem érdemed (584/2 : 119) Nyujtsd karodat, leányom, kissé gyönge vagyok. De nem szükség már. Erőm viszszajött. (TH/4 : 158) + 1 : 345; 2 : 120; 4 : 312; 5 : 27; 6 : 83, 134, 228; 7 : 202 (+10) | (fn in-vel:) kezdődik az élet, Az örök üdvesség; s érette a mennybe röpűlnünk Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni. (599/2 : 179) + 1 : 400; 4 : 23, 54; 5 : 42, 91; 6 : 13; 7 : 31, 184 (+6) *(párh)* [Baját:] mi célja lehet e gyűlésnek? .. [Rád:] a tiszáninneni nádorság megürült. [Baját:] Arra nem volt szükség fél országot ide csődíteni. Eddig legalább nem volt szokás. (TH/4 : 189); *(szókapcs:)* *nem ~ kérdeni←* 4 : 217 *nem* v. *alig ~* v. *~-e →mondani* v. *megemlíteni* alig szükség megemliteni, hogy e padok .. nyughelyűl szolgáltak sok öreg embereknek (RH/6 : 71) + 3 : 304; 4 : 60, 88; 6 : 143, 257, 295, 434

vö. **[szükségképp]**

szükséges mn és fn **51**

I. mn 47 | *-Ø* 34, *-ek* 1 | *-nek* 9, *-eknek* 1; *-sé* 1, *-ekké* 1

1. 'olyan (dolog), amire szükség van, ami kell': Szőrén szoktam megűlni a lovat .. Nem szükséges a nyereg a hátán (170/1 : 102) szólítasd föl az illetőket a nép közül, hogy a szükséges tanúságot letegyék (L 218/7 : 155) + 5 : 128; 6 : 62, 235, 401, 428; 7 : 152, *509; *~ vkinek* tündérfiak és tündérleányok Halált nem ismerve élnek boldogságnak; Nem szükséges nekik sem étel sem ital (JV/1 : 220) + 1 : 297; 4 : 311 *~ vkire nézve* kezdém elmélkedéseimet, mellyek nem sokára szükségesekké váltak rám nézve. (NI/6 : 428) *~ vmire* igaz szivekben bizalomforrás van, s az aggkor, tapasztalás és meghiusult remények egész súlya szükséges annak hosszabb idei elfojtására. (RH/6 : 318) + 6 : 63; *(szókapcs:)* *~ rossz←* 3 : 44 *~nek lát* Ha elég buzditónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, a mennyit szükségesnek fognak látni (P 249/5 : 129) — **a)** 'nélkülözhetetlen (személy)': *(szembeáll:)* *→hasznos — ~ 5 : 93; ~ vminek* Tangel .. kalauznak nem volt többé szükséges (RH/6 : 170)

2. (állítmányként v. hat-ként) 'olyan (tény, történés), aminek okvetlenül meg kell lennie': a költőnek Szükséges, hogy lelke légyen (374/1 : 323) Ugy sincs egyebem ennél a rosz fejnél, hadd áldozzam legalább ezt a hazának, ha szükséges. (Drt/4 : 213) + 5 : 137; 6 : 103, 135, 228, 236, 241, 321, 428, 438; *(nyomósítva:)* *→okvetlenül ~* 6 : 409; 7 : 26; *~ vmire nézve* igen szükséges a status, sőt saját életünk és boldogságunk biztosságára nézve, hogy atyja, a király közelében

maradjon [a herceg]. (RH/6 : 177); ~*nek lát* v. *talál* engedj egy kérdést terjesztenem elődbe, mellyet szükségesnek találok. (L 27/7 : 23) + 1 : 145; 6 : 222 | (fn in-vel:) Tudván Hugo, hogy épen nem szükséges őrhelyén megállani, kedvetlenül vonúlt vissza (RH/6 : 225) + 6 : 174, 240; ~ *vkire, vmire nézve* szükséges volt rád nézve e tényt tudnod, azért mondám meg. (RH/6 : 167) + 6 : 236; *(→illőnek és)* ~*nek lát* v. *talál* v. *tart* Ezt azért találtam szükségesnek elmondani, mert pénz dolgában nagyon scrupulosus vagyok. (L 212/7 : 150) + 4 : 23; 5 : 96; 6 : 204, 295

II. fn **4** | *-Ø* 1 | *-t* 1; *-sel* 1 || *leg- -ebbeket* 1 'szükséges (I. 1.) dolog': Gondoskodjál mindenről, mi szükséges (RH/6 : 333) butorom és ruhatáram legyen a tiéd. Csak a legszükségesebbeket viszem magammal az utóbbiból. (HKöt/4 : 38) + 4 : 297; *(szókapcs:) minden* ~*sel →ellát* 6 : 332

[szükségképp] hsz: **szükségkép 4**

1. 'szükségszerűen': Lucy .. ha bátyja és atyja meghal, szükségkép gyámlyányom lesz, s ha gyámlyányom, nőm. (RH/6 : 254) + 6 : 285, 363

2. 'okvetlenül, feltétlenül, mindenképpen': Ha szükségkép Londonba kell mennie [Rikárdnak], mért nem visz magával? (RH/6 : 156)

szükségtelen mn **6** | *-Ø* 4 | *-né* 2

'nem szükséges; fölösleges': leütöm az ajtóról a zárt... ugy is szükségtelen, mert nincs mit féltenünk a tolvajoktól. (FL/4 : 122) A nemzeti dalt .. marcius 13-án írtam azon lakomára .. melly az .. események következtében szükségtelenné válván, elmarad. (P 211/5 : 81) + 4 : 283; 6 : 162, 354; 7 : *513

szül ts ige **35** | **szül** 12, **szűl** 23: *-Ø* 4, *-nek* 1; *-i* 2, *-ik* 1; *-tél* 1, *-t* 15, *-tek* 1; *-telek* 1; *-te* 2; *-e* **3** | *-né* 1 | *-jön* 1 || *-het* 1 | *-hetne* 1

1. '(nő) gyermekét világra hozza': a lyányka élete anyja életébe került. Meghalt, mikor Julcsát szülte (N/109) + 2 : 224 *(ism párbeszédben:)* [Borics:] Asszony, asszony! mért szültél engemet? [Predszláva:] Fiú, fiú, mért szültelek téged! (TH/4 : 156); *(szókapcs:) →anya (kinnal vminek)* ~ *vkit* 2 : 122 *(párh)* Légy átkozott, te átkos pillanat, Mellyben fogantatám, S te, mellyben kínnal a kín emberének, Költőnek szült anyám! (288/1 : 265), *fiút* ~ 4 : 164 *gyermeket*~*: (alleg, tőism, ism, párh)* az angyal csókja szépen Megfogamzott: a leányka Anya lett; olly gyermeket szült Olly dicsőet, a minő csak Akkoron születhetik, ha Föld és ég ölelkezék. Kardot szült a lyányka, kardot, És ez a kard... a szabadság. (642/2 : 223), *leányt* ~ Dögvész minden anya méhébe, ki hit szegő leányt szül! (TH/4 : 406) *tündérleányt* ~*: (megszem)* Az én szerelmem nem nyugalmas ház .. Hol a boldogság anyaként tanyáz S tündér leányt szül: a szép örömet. (218/1 : 175) | (anyaméhről; *szókapcs:) világra* ~ nem fogsz előbb Hazádon dúlni .. mig Anyádnak méhét meg nem gázolod, Melly a világra szült! (Cor/4 : 364) || (tárgy nélkül; *alleg, ism, tőism, párh)* megfogant az ördög csókja, Anya lett s *szült* a boszorkány, Szült olly förtelmet, minő csak Akkoron születhetik, ha Föld s pokol ölelkezék. (642/2 : 224) — **a)** '(állat) utódot hoz a világra': *(célzás* szállóigére) *az oroszlán nem* ~*het →nyúlfiat* 3 : 12

2. *(átv, vál:) vmely hely* v. *nemzetség* ~ *vkit* 'ott, ill. abból születik vki': Ashby Rikárdot csalárd árulónak tartom, ki érdemetlen a névre, mellyet visel; mert nemes nemzetségtek .. soha még illyet nem szült. (RH/6 : 187) Athén szült engem Perikles korában (512/2 : 87) — **a)** 'vmely helyen létrejön, terem vmi': bár csak azért szüljön két India kincset özönnel, Hogy büszkén ajakam mondani tudja: enyém! (17/3 : 251) Igy merül a gyors idő röptével Éjbe minden, a mit föld szüle! (43/3 : 270)

3. *(átv)* 'alkot, létrehoz': *(ráértés)* Elfogadjuk, bármi durva, A mit a hon méhe szül (212/1 : 170) — **a)** *(biz* v. *gúny)* '(szellemi terméket erőfeszítéssel, kínlódva) alkot': bár mint törtem fejemet, S levék borral tele: Hiában! a csigázott ész Egy kukkot sem szüle. (46/3 : 273) | *(ráértés:) fájdalmak között* ~ *vmit* Látszik is [Kisfaludy K.] verseiből, hogy nem mindennapi fájdalmak között szülte, szegény. (ÚL/5 : 58)

4. *(átv, vál)* 'okoz, előidéz': gyakran valami csekély hiba .. fontosabb következéseket szült, mint ama nagy tévedések. (RH/6 : 173) + 6 : 26 *(párh)* Ostobaság és gazság, e kettő szüli az igaztalanságot; okos és becsületes embertől igazság származik. (FL/4 : 119) *(ellent)* [a csalogány] ha dalolni kezd .. minden hangja eltemet Egy bánatot és szül egy örömet. (797/3 : 96); *(szókapcs:) vmilyen benyomást* ~ Hugo vonzalmat bizonyíta iránta, melly a grófban kedvező benyomást szült. (RH/6 : 263) *(vmilyen) gondolatot* ~ Agyamban egymást szülik a gondolatok (486/2 : 44) + 6 : 120 *irigységet és →gúnyt* ~ 6 : 98 *→gúnymosolyt vagy sértő feleletet* ~ 6 : 159 *vmilyen hatást* ~ tétovázó [tekintete] .. nem igen kedvező hatást szült azokban, kik szellemére figyeltek. (RH/6 : 100) + 6 : 120, 206 *→pusztulást* v. *→szerencsétlenséget* ~ 6 : 85, 255

vö. **születik, szülő**

szüle fn **3** | *-m* 3

(nép) 'édesanya, szülőanya': *(megszól:) (édes)* ~*m* Ki az valjon? kérdezte Mihályné. — Hát nem ismeri a hangját, édes szülém? .. szólott Katica. (N/4 : 96) + 2 : 163

(párh) Midőn koporsód szögezék, Ezt rebegém: „Ébredj föl, kedves jó anyám, Édes szülém!" (588/2 : 162)

szülés fn **2** | *-t* 1; *-hez* 1
'gyermek világra hozása': [feleségem] a legirtózatosabb kínokat szenvedte .. már eszem ágában sem volt, hogy a szülést túl fogja élni szegényke (P 291/5 : 146) — **a)** 'ennek időpontja': nem hagyhatom el feleségemet, ki napról napra közeledik a szüléshez. (L 250/7 : 184)

születés fn **21** | *-em* b 6, *-ed* b 1, *-e* 6 (b 3), *-ök* b 1 | *-t* 1; *-emkor* 1, *-ekor* 3; *-én* 1; *-ére* 1
1. 'gyermek világra jövetele': Ne fogjuk .. senkire, hogy eredetétől gonosz. A legelfajultabb lélek is tiszta volt születésekor (FL/4 : 119) Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbe tette pólyának (ÚL/5 : 71) + 5 : 147, 148; *(verscím)* Fiam születésére (835/3 : 211) (más szerző versének címében:) *K. I. 'Egy kis fiu születésekor' cimü költeménye szép gondolatokat foglal magában, de a kidolgozás gyönge (P 48/7 : 504); *(birt szerk:) vki ~e földje* v. *helye* 'szülőföldje': Ujra láttam végre születésem földét, A szép Kis-Kunságot! (787/3 : 78) + 3 : 244; 5 : 6 *(tőism)* Itt születtem én ezen a tájon Az alföldi szép nagy rónaságon, Ez a város születésem helye (785/3 : 76) + 5 : 89, *vki ~e napja* 1. 'az a nap, amikor született': Megátkozám én születésem napját (732/3 : 14); 2. 'ennek évfordulója': igen ohajtom, hogy kineveztetésem az év első napjára essék, minthogy az születésem napja. (L 252/7 : 189) + 5 : 37, *vki ~e városa* 'szülővárosa': a jó madár .. biró lett, és ettől fogva .. csak születése városát lopta. (P 207/5 : 101); *(szókapcs:) az Úr ~e után: (tréf* keltezésben:) *Költ Pesten, Decenber 12 az urnak születése után 1847 évb. (L 183/7 : 113)
2. *(átv)* 'származás': Hm, szolgafaj? ha már a születést Vesszük, talán az én apám Különb úr volt, mint minden ivadékod (Ap/3 : 136) (többszörös *párh)* Szive gonosz, neve Gertrúd, Születése német. (773/3 : 59); *(jelzővel:) →fényes ~* 5 : 7
3. *(átv, vál)* 'vminek létrejötte, keletkezése': lelkesedéssel és áhitattal néztem én ezen uj meteort [= a forradalmat], ezen délifényt, melly születésekor is nagyobbszerü volt minden éjszaki fénynél (P 201/5 : 79—80); *(birt szerk:) ~e napja* Üdvez légy születésed napján, magyar szabadság! (P 201/5 : 78)

születési mn **1**
'születéssel kapcsolatos': *~ hely* 'az a hely, ahol vki született': [Pegazusom] A pusztákra visz legörömestebb, Mert a puszta születési helye (653/2 : 237)

születésű mn **3**
(jelzővel) 'vmilyen eredetű, származású': *nagy ~* 'magas rangúnak született': nagy születésű férfiak, noha magokban véve jók, rendjök gonoszaival összeállíttatnak (RH/6 : 163) *(párh:) magas ~ s nagy →hírű* 6 : 226; (népnévi jelzővel) *tót ~* 5 : 45

születetlen mn **1**
'még meg nem született (gyermek)': Szh: *(ford)* olly ártatlan vagyok .. mint a születetlen gyermek [ein Kind im Mutterleibe]! (RH/6 : 364)

született mn **2**
(átv, túlz) 'vérbeli, igazi': *(ism)* én született lángész, született költő vagyok (J/6 : 400)
vö. **halvaszületett, későn-születettek**

születik szenv ige **91** | 87: *-ik* 6, *-ünk* 1, *-nek* 3; *-tem* 18, *-tél* 7, *-ett* 31, *-tetek* 1, *-tek* 1; *-ém* 4, *-él* 4, *-ék* 1, *-ének* 1; *-ni fognak* 1 | *-tem volna* 3, *-tél volna* 1, *-ett volna* 1 | .. *essék* 1 || *-hetik* 2
1. '(gyermek) világra jön': e roppant szellemkincs Angliának Stratford nevű városában esett le egy gyapjukereskedő .. viskójába .. mikor e jámbor atyafinak Vilmos nevű fia született (P 132/5 : 41) Reám és feleségemre nézve maradt volna [fiam], mint született, becsületes pogány embernek (P 291/5 : 156) *(ellent:) ~ — hal*[1]*←* 5 : 73; (hatval) *vhol ~* 1 : 33, 117; 2 : 140, 341, 342; 3 : 335; 4 : 55; 5 : 23, 95, 96, 146 *(ism* párbeszédben:) [Borics:] Hol születtél? [Saul:] Vagy ugy! hol születtem? Ott, hol nem rég könyves Kálmán uralkodott (TH/4 : 146) *(tőism:) ~ — születés←* 3 : 76 *(ism)* Kliegl .. mért volt ollyan együgyü, hogy Magyarországot választotta születése helyéül? Ha valahol Boroughbridgeben született volna .. máskép fogadta volna Szécsenyi. Ha tehát .. megint föltalál valamit, legyen annyi esze, hogy szülessék Angolországban (P 201/5 : 89), *(párh:) ~ — lakik* Pusztán születtem [verscím is], a pusztán lakom. (170/1 : 102) *~ — vminek →kenyerét eszi* 1 : 67 *~ — napvilágot← lát* 3 : 303, *(többszörös párh)* Szép vagy, alföld .. Itt ringatták bölcsőm, itt születtem, Itt borúljon rám a szemfödél, itt Domborodjék a sir is fölöttem. (176/1 : 108) *meghal — →házasodik — ~* 6 : 418, *(ellent)* Azt ohajtom, hogy ott haljak meg a hol születtem, az alföld rónáin (ÚL/5 : 51) + 5 : 84; *vmikor ~* 4 : 70; 7 : 185 *(ism)* Mért nem születtem ezer év előtt? [verscím is] Midőn születtek Árpád daliái (217/1 : 174) + 4 : 70 (2×) *(tőism:) →szül — ~* 2 : 223, 224 *~ — szülő* pólyában van szegényke, Talán épen ma született. Vajon kik a szülői? (Ap/3 : 120), *(párh:) él — ~* Azt vélte, eddig nem is élt, Azt vélte, hogy

most született. (Ap/3 : 132); *vhol vmikor ~* Született Zoltán fiam december 15. 1848. déli tizenkét órakor Debrecenben a harmincad-utcában (P 291/5 : 146) + uo.; 3 : 14; *(szókapcs:) egy →anyaméhből ~* 1 : 34 *vmely →házasságból ~* 4 : 140, *→bársonyon* v. *bársony pólyában*, ill. *ponyván* v. *szalmazsákon ~* 3 : 115 *(ism)* Te fényes, csiláros teremben Bárson pólyában születél, Én szalmazsákon születém egy Kis mécs borongó fényinél. (548/2 : 119), *az égben ~* 2 : 211 *(kép, ellent)* szerelmem angyal volt, Ott fönn született az égben, S gyalázat sarával megdobálva Halt meg itt lenn, a földön (BI/2 : 318), *→kunyhóban* v. *→szalmafödél alatt ~* 3 : 299; 5 : 55 *vakon ~:* (részleges *ism)* Oh mért kellett látnia ekkor? Mért nem született vakon inkább? És átaljában mért született? (HK/1 : 136), *világra ~* 2 : 144 *(megszem)* a gyanú furcsa gyermek .. Mihelyest a világra születik, Mingyárt éhes .. S ha jóllakott: szörnyeteggé válik. (SzP/2 : 58) | (állatról) *vhol ~* Magyar csikó az én Pegazusom .. Kinn született, ott kinn fogtam el a Kis-kunsági szép nagy pusztaságba'. (653/2 : 237)

2. (hat-val) 'születése vmilyen módon meghatározója életének': *vminek ~ett* 1. 'születése meghatározza rangját v. nemzetiségét': Ha nem születtem volna is magyarnak, E néphez állanék ezennel én (815/3 : 187) + 2 : 208, 305; 3 : 234 *(ism)* Születtem volna gazdag úrnak .. Egy-egy gyémántkövet dobnék el Minden kis szavadért. Ha királynak születtem volna: Letenném koronám Egy kis virágkoszoruért (733/3 : 15); 2. 'vmilyen hivatáshoz v. életmódhoz vele született hajlama van': Légy büszke rá, hogy költőnek születtél. (314/1 : 280) + 5 : 58; 6 : 48; 7 : *505 *(refrén)* Csavargónak születtem,Csavargó vagyok én. (169/1 : 101[2×]); 3. *(átv)* 'vmely fajta létezők közé tartozik': miért is nem születtem én hordónak (FL/4 : 122) Szegény kisded .. Miért kutyának nem születtél? (Ap/3 : 118); *vmiért ~ett* 'vmi az életcélja' 2 : 45 *(szembeáll)* [Karaffa:] Miért születtél? .. [Hóhér:] Hogy mások meghaljanak általam. (Drt/4 : 221); *vmire ~* 'meg van szabva életpályája': Önkénytelen az ember, Mindenre születik, Mint a magasb hatalmak Ott fönn elvégezik. (169/1 : 101) *vmire →későn ~* 5 : 22; *(szókapcs:) vmely csillag alatt ~* bajtárs .. velem egy csillag alatt születtél, kis különbséggel — te a sorsnak mostoha, én édes, de kitagadott gyermeke vagyok. (UJ/5 : 20—1) *úgy hal meg, amint ~ett* 'élete során sorsa v. jelleme változatlan marad': én úgy halok meg, a mint születém, Meg nem fordulva, hajthatatlanul. (643/2 : 226) + 5 : 56 *magának* v. *magáért*, ill. *a hazának, a világnak* v. *másokért ~* 'életcélja a saját, ill. a közösség boldogulása': Te nem magadnak születél, De a hazának, a világnak. (Ap/3 : 138) + 2 : 169; 3 : 153 *nagyra ~ett* 'nagyra hivatott': Oh ne bántsd a költőt, ha magányba fut .. Nagyra született ő (704/2 : 301)

3. *(átv, vál)* 'létrejön, keletkezik': a csillagokat, Juliskám .. Te gondoltad ki .. Mikor szerelmed született. (644/2 : 227) [a sziklatető] Magas és meredek, fölnyúl a fellegig, Tán még a villám is alatta születik. (SzM/2 : 256) + 1 : 121; 3 : 276 *(ellent)* a midőn Leánynak azt mondám, hogy szeretem... Az csak költői szalmaláng vala, Melly született s ellobbana. (630/2 : 210) | *(ráértés, megszem)* A század viselős, Születni fognak nagyszerű napok (541/2 : 114) *(tőism)* Ma született a magyar szabadság .. Üdvez légy születésed napján, magyar szabadság! (P 201/5 : 78) *(ellent)* [a Tisza] tetőtül talpig magyar: hazánkban születik és hazánkban hal meg (ÚL/5 : 69) — **a)** '(időszak) kezdődik': *(ráértés, megszem)* Rég volt .. Azóta hosszu évsor született És hosszu évsor veszte életet (60/1 : 13)

születni fn in 2 | *-nem* 1, *-nie* 1

1. a ki .. nem jó ember, annak kár is volt születnie (N/4 : 105); *vmikor ~ni* Olly jól esik .. színom a dicső lovagkor levegőjét, mellyben születnem kellett volna igazság szerint. (UJ/5 : 22)

születendő 3. mn in 2 — **3.** *(tréf)* [a csecsemő] jónak látja a születendő agyar tiszteletére nagyszerű zenebonákat csinálni. (L 165/7 : 78) — **a)** *(ráértés, megszem, ellent)* talán még boldogabbak is leszünk .. mielőtt a most születendő év meghal (L 121/7 : 40)

vö. **[újjászületik]**

született mn **1**

(rég, vál) 'születési': *~ föld* 'szülőföld': Halljátok, hol jár az esze [Lehelnek]? Ázsiában, Született földünkön, hajdani hazánkban (LV/3 : 305)

születőhely fn **1** | *-ire* 1

(rég, nép) 'szülőhely': *(kép)* [Sári néninek] Befelé vette az utját szeme, Rá únt régi születőhelyire (617/2 : 197)

szülő mn és fn **83**

I. 1. mn in 1

(átv) 'létrehozó': A Jászság és Kunság .. a délibábnak szülő tartománya (LV/3 : 312)

II. fn 82 | **szülő** 80, **szülő** 2: *-Ø* 7 (b 1), *-k* 9 (b 2); *-m* 2, *-je* 1, *-nk* b 2; .. *leim* 5 (b 3) ~ *-im* 11 (b 1), .. *leid* 1 ~ *-id* 4, .. *lei* 3 (b 1) ~ *-i* 6 (b 2), .. *leink* b 2, *-ik* b 1 | *-ket* 1, *-met* 1, *-jét* 3, .. *leimet* 3, .. *leinket* 1; *-je[ben]* 1; .. *leimhez* 2 ~ *-imhez* 2, .. *leihez* 1; .. *leimnek* 5, .. *leinek* b 1, .. *leinknek* b 1; .. *leimnél* 1; *-kre* 1, .. *leimre* 1; *-imről* 1; .. *leidtől* 1 || *-imét* 1

1. 'anya, ill. apa': *(tőism:) ~ — szülött←* 3 : 156(2×) *(szembeáll, párh:) ~ — rokon←*

— *idegen* 4 : 104; *(megszem; szembeáll, ism)* jaj nekem .. hogy szülőm ellen kell Kart emelnem, hogy megostorozzam őt, Gyermek a szülőjét! .. S én ezek dacára .. ostorozlak, nemzetem (730/3 : 12); *(jelzővel:)* drága ~ : *(párh)* Vonzóbb drága szülőnk s kedves rokonink köre, mintsem Hogy kis időre szivünk azt [= az iskolát] kész nem volna kerülni (1/3 : 243) *jó* ~ Jó szülőmet Rejti sír (68/7 : 632) | (anyáról:) Ott fekszik ő halálos ágyon .. S hallá, mit a szülő bús ajka Kínjának hangján rebege: 'Halál, ne vidd el őt karomból .. vagy álmunk is hazud?..' „Anyám, az álmok nem hazudnak..” (78/1 : 28) *(felsor,* ill. *szembeáll:)* ~, *nő, gyermek (— fiú, férj, apa)* látja a szülő [mother], a nő s a gyermek, Hogy a fiú, a férj és az apa Honát széttépi. (Cor/4 : 364) + 4 : 359 *(párh)* én térdelek .. mutatva a hibás Alázatot, mit eddig félreérte Egymás közt gyermek és szülő [parent]. (Cor/4 : 362); *(hsl)* Öleld fel, oh halál, kifáradt éltemet És tedd a temetőbe, Mint keblén elszunyadt magzatját a szülő Letészi bölcsejébe. (275/1 : 255); *(jelzővel:) édes* ~ : *(párh)* Saját tulajdon anyját Tagadja meg a gyermek, Édes szülőjét! (Ap/3 : 131) *nemes* ~ én fecsegek, És a világnak legnemesb szülőjét [mother] Nem üdvezlem (Cor/4 : 362) *tisztes* ~ : *(páros kif)* igy nincs remény, csak Tisztes szülője és nejében (Cor/4 : 356) — **a)** (tsz) ~*k* 'apa és anya': Oh, a szülők! .. Ki fog miként egy égnek angyala Bút űzve rájok felmosolygani? (38/3 : 264) Ki vagy? kitől van származásod? Büszkén neveznek-e szülőid Fioknak (Ap/3 : 115) + 2 : 172; 3 : 120, 244; 4 : 19, 115; 5 : 146; 6 : 430; 7 : 12 (+22) *(verscím)* Szülőimhez (190/1 : 150) Szüleim halálára (854/3 : 233); *(ism* párbeszédben:) ugy-e, nem válunk el többé? — Elválni? tőled? soha!... oh de... — De? mi de?... — Szülőid, Rózám! — Szülőim? a szülők azért vannak, hogy az áldást adják gyermekökre. (HKöt/4 : 19) *(tőism:)* →*születik* — ~ 3 : 120; *(páros kif:)* →*feleség és* ~*k* 7 : 86 *testvér s* ~*k* a csecsemő? Ez még nem ébred, mélyen alszik... Testvére s a szülők lábujjhegyen Járnak (Ap/3 : 156); *(párh:)* ~*k* — *feleség*← 1 : 188 ~*k* — *nagybátya*← 6 : 420 ~*k* — *testvér* hát a világ minden szörnye rokonom? .. Ezek szülőim, az testvérem. (TH/4 : 198), *(párh, felsor)* a nő .. vádolja a férfit, ki őt elvevé, a szülőket, kik őt feláldozák, a papot, ki megesketé (KH/6 : 59) *(részletezés)* az úr kérdé: „vannak szülőid?” „Va..” azt akarta mondani, Van anyja, a ki éhezik s beteg, S most halt meg apja (Ap/3 : 130); *(szembeáll)* dicső leány! Kettő között kellett választania: szülei közt és köztem. Engemet választott. (ÚL/5 : 53) + 4 : 21; *(jelzővel:)* →*agg* v. *öreg* ~*k* 2 : 117 *(kép)* Vész jött e fára, melly azt szétszaggatta; Egy ág keletre, a másik nyugatra, S éjszakra a törzs, az öreg szülők. (559/2 : 127), *édes* ~*k* Tanodánkat hagyjuk örömmel És szaporán édes szüleink kebelébe siessünk! (1/3 : 244) + uo. *elhagyott,* →*elaggott* ~*k* 2 : 251 *(*→*boldogult* v. *édes) jó* ~*k* édes jó szülőim Hogyha megéreznék fiuknak keservét, Szerető szivök a sírban sem pihenne (854/3 : 233) + 5 : 147; 6 : 396, *kedves* ~*k* 3 : 265 *(párh)* a drága magzat s a kedves szülők Egymást vigadva ölelik megint. (38/3 : 265), →*pór, de gazdag* ~*k* 1 : 326, ld. még **pórszülő** || *(megszól)* Oh szülőim .. a más világon, hogy mer majd szemetek közé nézni becstelen leánytok? (HKöt/4 : 57); *(jelzővel:) édes szüleim* Igy élünk majd boldogan A mulatságoknak, Igy biz, édes szüleim (190/1 : 151) (értelmezőként; *párh:)* →*lelkem* ~*im* — *testvérem* 2 : 127 | (nem saját szülőkhöz; *jelzővel:) jó* ~*k: (párh)* Jó testvér, jó szülők, Miért e halk járás, e suttogás? (Ap/3 : 156) — **b)** *szüleink* 'a házastársak vmelyikének szülei': *(jelzővel:) édes szüleink* Tiszteljük csókoljuk édes szüleinket mind a ketten. (L 250/7 : 185) — **c)** 'nevelőszülő': (tsz; *ráértés, ism)* Nem szükség, hogy kérjelek benneteket, hogy legyetek *szülei* kis fiacskámnak, mig ismét szülei kezébe kerül (L 278/7 : 202)

2. *(átv)* 'az, ami vmit létrehoz, szül (3.)': *(párh)* Rabszolgaság, ez a bűnök szülője, A többi ennek apró gyermeke. (Ap/3 : 113) — **a)** 'növény a magváról kelt másik növényhez való viszonyában': *(megszem)* Anyám .. A vadonerdő legszebb fája volt .. Ottan függtem én Testvéreimmel szűlőnk kebelén. Letépe minket és szétkergetett A .. fergeteg. (408/1 : 355)

vö. **szülőimék**

[szülőanya] fn: **szülő anya 1** | →*dat* 1 'édesanya': (részleges *ism)* Nem fáj a szíved, te puruttya lélek .. anyádat megtagadni, Szülő anyádat? (Ap/3 : 131)

szülőföld fn **14** | **szülőföld** 12, **szűlőföld** 1, **szülő-föld** 1: *-em* 6 (b 3), *-ed* 1 | *-emet* 2; *-emen* 1; *-emre* 1, *-ére* 1; *-éről* 2

1. 'az a vidék, ahol vki született': megeresztém képzetem szárnyait és leröpitém lelkemet szülőföldem rónáira (UJ/5 : 23) ez a föld .. ez a szép Kis-Kunság, az én szülőföldem (P 206/5 : 96) + 5 : 95, 98; 7 : 144 *(verscím)* Szülőföldemen (785/3 : 76); *(megszem, párh)* Mondják: „menj, indulj holnap, ha virad. Szülőfölded letörli könnyedet, s majd Éledni fogsz hazád ege alatt.” .. Ah ujra látom, látom falumat És a hegyet, hol születém! (718/2 : 342); *(jelzővel:) édes* ~ a gólya, Édes szülőföldem, a drága szép alföld Hűséges lakója. (620/2 : 200) | (állatra vonatk.:) [az oroszlán] Magát szülőföldére képzeli, A mellynek sivatagjait vele Együtt zúgá be a szamum szele. (736/3 : 18)

2. 'az az ország, haza, ahol vki született': János vitéz .. Feje fölött repült egy nagy sereg gólya .. ezek a madarak Bizonyosan szülő-földéről szálltanak. (JV/1 : 204) Magyar vagyok .. semmi kincsért s hírért a világon El nem hagynám én szülőföldemet (576/2 : 149) + 2 : 145; 4 : 146 | *(megszól)* szép hazánk Aggodalmas tekintettel néz reánk; Sohse aggódj, szülőföldem, lesz elég, A ki neked föláldozza életét. (780/3 : 313)

szülőföldi mn 1
(ford) 'a szülőföldön levő': Szomoruság fog jőni, miként éj, szülőföldi [native] folyóidra. (Oith/6 : 451)

szülői mn 2
'szülő(k)höz tartozó, rá(juk) jellemző': Ádáz koporsó zordon éjjele! .. Mivé tevél te annyi szép reményt? Mely zsenge a szülői szív felett (38/3 : 264) Mi volt forrása tetteid Sötét folyóinak? Tán a szülői aggalom A jövendő miatt? (709/2 : 306)

szülőimék szragos tsz-ú fn 1
(nép) 'anyám és apám': *(megszól)* Hejh édes szülőimék, Gazdagodjam meg csak! .. Minden teljesülni fog, A mit csak kivánnak (190/1 : 150)

szülőkebel fn 1 | *-ben* 1
(vál) 'szülő keble; *(átv)* anya érzelemvilága': Kínok égtek a szülőkebelben, Hogy bucsúmnak csókját rá leheltem (90/1 : 40)

szülött fn 6 | *-öm* 1, *-e* 3; *-i* 1 | *-ivel* 1
1. 'vkinek édes gyermeke': *(tőism, párh)* Mit érezhet, mit érez a szülő, Midőn meglátja, hogy szülötte meghalt? Hát még azon szülő, kinek Éhen veszett el gyermeke (Ap/3 : 156); *(jelzővel:) első ~* ld. **[elsőszülött]**; *(jelzős birt szerk:) vki →méhének² egyetlen ~e* 4 : 240 — a) *(átv)* 'vki szellemi alkotása': kérem, még el nem indúlt egy pár szülöttöm előtt a Regélő kapuit elzárni (P 26/5 : 7)
2. *(átv)* 'vminek teremtménye, vmitől létrehozott személy v. dolog': Élő, gyávák! ti félelem szülötti, Ámbár hazátok Róma. (Cor/4 : 241) *(jelzős birt szerk:) tavasz kedves ~ei: (körülírás)* 'virágok': Ha én völgy volnék! .. cserélgetném a boldogságot A szép tavasz kedves szülöttivel! (742/3 : 26) | *(ráértés; alleg)* a mennynek s a pokolnak Két szülötte, a szabadság S szolgaság, a kard s a lánc, Harcot űz élet-halálra (642/2 : 224)

szünet fn 35 | **szünet** 34, **szűnet** 1: *-Ø* 26; *-e* 5 | *-et* 4
'az az időtartam, amely alatt vmely tevékenység nem folyik, ill. nem folytatódik': Edvárd seregei .. visszavonúltak .. A szünet, melly következék, Edvárd tervében látszék fekünni .. mert az ez ütközet folytában többször ismételteték, de sohasem tartott sokáig. (RH/6 : 226) a beszélgetés több szünete alatt csörgő morajját hallák a lehulló levélnek (RH/6 : 322) + 6 : 238; *(jelzővel:) kétkedő ~* kétkedő szünet következék, melly ütközetben az első csapást rendesen megelőzi (RH/6 : 92) *kis ~* lassanként lódobogás lett tisztán hallható, s a várakozás kis szünete után Monthermer Hugo lovagolt .. a szabad térre (RH/6 : 132) *vhány percnyi ~* fegyveres lovasok .. foglalák el helyeiket a sorompó két végén. Mintegy öt percnyi szünet következék (RH/6 : 383) + 6 : 79 *rövid ~* teljes munkátlanság rövid szünete következék, s a gróf két vagy három napig táborban maradott .. hogy seregét .. kipihentesse. (RH/6 : 208), (hat; *jelzővel* is) *(kis* v. *rövid) ~ után* Kilencedik jelenés [—] Szünet után az ajtó kulcsa kétszer fordul meg, jön Borics (TH/4 : 187) + 6 : 186, 200; *(szókapcs:) ~et okoz* Edvárdnak a csatatérről pillanatnyi távozta ismét szünetet okozott. (RH/6 : 227) — a) 'beszéd, beszélgetés szünete; hallgatás, csend': [Lucy] Szavait ismét a hallgatás szünete követé (RH/6 : 316); *(jelzővel:) hosszú ~* Hosszú szünet lett; mind a ketten elhallgatánk. (HKöt/4 : 70) + 3 : 151 *kis ~* Robin Hood .. szólt, a két mondatot kissé igen összehúzva, noha köztök egy kis szünet volt (RH/6 : 130); (hat; *jelzővel* is) *vhány percnyi ~ közben* Garnier több percnyi szünet közben pödré bajszát (KH/6 : 22) *hosszú ~ múltán←* 2 : 319 *~ múlva←* 4 : 56 *(kis* v. *egy percnyi* v. *pillanatnyi) ~ után* „Hallga!" szólt a gróf, s egy pillanatnyi szünet után folytatá: „Mintha .. kürtszót hallanék .." (RH/6 : 132) + 4 : 170, 200; 6 : 23, 37, 79, 155, 254, 310, 388, 441; *(szókapcs, jelzővel* is) *hosszú ~et félbeszakaszt* „Nos, Lucy," monda [Hugó], a hosszu szűnetet félbeszakasztva végre (RH/6 : 147) *pillanatnyi ~et →megszakaszt* 6 : 182 *~et okoz* Ennek már tiz éve .. folytatá az őrnagy szünet után, mellyet fölindulása okozott (KH/6 : 23) *~et tart* Flamareil ur szünetet tarta, hogy a feleletet bevárja (KH/6 : 55) — b) 'színházban a felvonások, bálban a táncok között pihenőül tartott szünet': (hat, *jelzővel* is) *~ alatt* gyönyörködtem a táncmulatságban .. Szünet alatt együtt üléne .. férfiak, hölgyek és leánykák, s az izletesen készült vacsorát .. tréfákkal fűszerezők (NI/6 : 431) *rövid ~ után* Az első darab valahára véget ér. Rövid szünet [Zwischenact] után elkezdik a másikat. (J/6 : 407)

szünetlen ld. szüntelen

szűnik tn ige 7 | 5; **szűnik** 2, **szünik** 3: *-ik* 1; *-t* 1, *-tek* 1 | *-jön* 1, *-jenek* 1
1. 'a megszűnés felé halad': lassanként szűntek aggodalmaim (HKöt/4 : 20) Anyács-

kám, édesem, Jó szívedet [a halál] Keze megérinté, S verése szűnt belé S hidegedett. (588/2 : 163)

2. 'megszűnik, abbamarad': Hullj le, bilincs, szünjön, lant, szomoru, árva jajod. (32/3 : 261) öröm, bánat .. E sok vendég .. megtölti A szivet .. Nem nyugosznak, dörömböznek Éjjel-nappal. És .. e zaj .. soha Nem szünik (660/2 : 246) + 3 : 244

szűnni fn in 1 — **1.** A szörnyű forróság szinte szűnni kezdett (JV/1 : 194)

[szűnő] 1. mn in: **szünő** 1 — **1.** *(jelzőátvetés)* Én is költő leszek! .. S e vágy nem szünő lángiban Mindegyre égtem én (46/3 : 273)

[szünnap] fn: **szűnnap 1** | *-okra* 1

'olyan nap, amelyen nincs tanítás; (tsz:) iskolai szünet, vakáció': Domanovszky .. tanítványával együtt szűnnapokra Ajkára .. ment (L 16/7 : 11—2)

[szűnte] szragos fn: **szünte 1** | *-t* 1

(vál) 'az a tény, hogy vmi (meg)szűnik': A vőlegénynek .. leveleiből, nem csak valódi megbánását olvasám, de vonzalma nem szüntét is (NI/6 : 425)

szüntelen mn és hsz **19**

I. mn 7 | 1

'szünet, megszakítás nélküli; állandó, örökös': *(ism* nyomósítására:) Gond .. szüntelen gond! .. milly nyugtalan az emberi lét e szomoru álma (RH/6 : 185)

II. hsz 12 | **szüntelen 3, szűntelen 6, szünetlen 2, szüntlen 1**

1. 'folytonosan, állandóan': *Szegény fiu! .. reménye mind hiába van, A lány mint éjszak szüntlen olly hideg (88/3 : 317) te szószegő asszony, bűnbánó könnyeid Szünetlen ⟨Szüntelen⟩ folyjanak a világ végeig (SzÁ/1 : 339, 418) + 3 : 244; 6 : 195, 207, 208

2. *(túlz)* 'nagyon gyakran, mindig újra': e zajongó vágyak Lenge képzeletnek karján merre szállnak, Merre szűntelen? (44/3 : 271) Pomenars ur e szavai szűntelen zúgtak fülében: Ha ma meg nem házasodik, tehát holnap! (KH/6 : 62) + 6 : 35, 207 — **a)** 'minden alkalommal': ~ .., *ha* ugy látszék, mintha egyetlen tárgy, melly szivét foglalkoztatá, gondolatait szüntelen elvonná küldolgokról, ha egy pillanatig ezekre gondolt. (RH/6 : 325)

szüntelenül hat 6 | **szüntelenül 4, szűntelenűl 1, szünetlenül 1**: *-ül* 3 ~ *-űl* 3

I. Mióta elváltam édes szeretőmtül, Velem volt emléke, szűntelenűl ⟨szüntelenül⟩ velem (613/2 : 192, 384) + 4 : 22, 81; 7 : 632 *(állit)* Zápor zápor után, a szüret szünetlenül ázik. (32/3 : 262)

szüntet ts ige **1** | *-ék* tsr 1

'csökkent, mérsékel, ill. megszüntet': [apám] Előitéletét az Évek nem szünteték. (136/1 : 78)

szűr fn **4** | **-Ø 3** (b 1) | *-nek* 1

'(a magyar népviseletben) posztóból készült, ujjas, de vállra vetve viselt köpenyféle': Madárijesztő váz közelében mentem el .. rajta egy hajdani szűr maradványa lógott. (HKöt/4 : 44); *(hsl-szerű)* Óriásországban .. ollyan széles volt a fák levele, Hogy szűrnek is untig elég volna fele. (JV/1 : 211); *(jelzővel, ellent:) téli →bunda — nyári← könnyű* ~ 3 : 303; *(szókapcs:)* ~ *alatt* 'titokban; suba alatt': *(ellent)* két szépirodalmi lap egyik nyiltan, másik ugy szűr alatt ellenségem lett (L 137/7 : 53)

szűrdarab fn **2** | **-Ø 1** | *-ot* 1

'szűrnek (még felismerhető) maradványa': *(jelzővel:) nyomorú* ~ (részleges *ism)* [a madárijesztőn] egy hajdani szűr maradványa lógott .. nyakamba akasztottam. Azon a vállon feküdt e nyomorú szűrdarab, mellyre egykor Róza hajtá szépséges fejét. (HKöt/4 : 44) *ócska* ~ Én vagyok-e az, ki egykor madárijesztő vázról vett le egy ócska szűrdarabot, hogy téli ruhája is legyen (HKöt/4 : 65)

szüret fn **12** | **-Ø 6** | *-ekben* 1; *-kor* 1; *-nek* b 1; *-re* 2; *-ről* 1

1. 'a szőlő betakarítása és kisajtolása': Érintette fülét .. Kocsiknak zörgése, hordóknak kongása; Szüretre készült a falu lakossága. (JV/1 : 206) | (mint szórakozási alkalom:) A szüret víg, kellemes mulatság. (356/1 : 309) énekeltem az új szüretekben Egykor tulajdon hegyem oldalán. (498/2 : 64) + 7 : 9 *(párh, ism)* Iszik boldog, boldogtalan, Szüret van úton, útfelen, És én .. Az ágyba vágom magamat, S hejh a szüret! ezt mormogom Fülig a takaró alatt. És a szüretről álmodom S a borról minden éjjelen .. Csak menne már el a szüret, Csak menne a pokolba már! (210/1 : 167—8) — **a)** 'ennek időpontja': A természet néma szentegyháza Fölzajlik még egyszer az idén .. A szüretnek megjövetelén. (356/1 : 309) meglövöm magam .. Ha a jövő szüretkor is A száraz kortyokat nyelem. (210/1 : 168) — **b)** '(betakarítandó v. leszüretelt) szőlőtermés': Zápor zápor után, a szüret [vindemia] szünetlenül ázik. Bár akarod nem jő szűz bor icédbe, csaplár. (33/3 : 262)

2. *(átv)* 'munka, küzdelem céljának elérése': *(ráértés; alleg)* A szőlő a napsugaraktul érik .. A földet is sugárok érlelik .. Az embereknek lelkei .. én is egy sugár vagyok, A melly segíti a földet megérni .. Tudom, hogy a midőn megérkezik A nagy szüret. Akkorra én már rég lementem (Ap/3 : 142—3)

szüretel tn ige **2** | 1: *-ni fogtok* 1

'a szőlő termését betakarítja': *(páros kif:) →arat és* ~ 4 : 192

szüretelni fn in 1 — *(tőism)* A szüret víg, kellemes mulatság . . Be szeretnék én is szüretelni, Mért nincs nekem is szőlőhegyem? (356/1 : 309)

szüretremenő fn 1 | *-kre* 1
'szüretre menő ember': *(tőism)* Szüretre készült a falu lakossága. Nem figyelmezett ő [= Jancsi] szüretremenőkre, Azok sem ismertek a megérkezőre (JV/1 : 206)

szürke mn és fn 28
I. mn 20
1. 'fekete és fehér közötti színű': Kedves előttem a keskeny ház és a halálnak szürke köve (Oith/6 : 449) szürke felhőtábor Lengeti nagy szárnyát szellők játékától. (LV/3 : 310) | (ruhadarabról; *páros kif:) durva ~ posztójú← mellény* 6 : 72 *duzzadó ~ selyemruha←* 6 : 6, (szerzetesi öltözetről:) Az öszvéren egy vidám szerzetes ült .. Szürke csuklyáját hátra hajtá (RH/6 : 151) Lucy szépsége .. eltűnik .. ha szép öltözetét elveszik, s szürke apácaruhába takarják. (RH/6 : 376) + uo. *(páros kif:) bő, ~ posztóruha←* 6 : 367; *~ ruhás* ld. **[szürkeruhás]** | (szemről:) szürke szemei nagyok, világosak, szikrázók. (RH/6 : 73) + 6 : 394 *(páros kif:) →éles, ~ szem* 6 : 157, 190 *(hármas kif:) apró, világos, ~ szemű←* 6 : 377 — **a)** 'szürke szőrű v. tollú (állat)': *~ ló* a gyermek .. a szürke lovat a fák egyike alatt tartotta (RH/6 : 122) + 6 : 120 *(körülírás:) ~ mester←* 6 : 81 | (szőrméről:) A zöld kucsma, mellyet szürke evetbőr környezett, .. mélyen ment homlokába (RH/6 : 277)
2. 'őszülő (haj)': *(ellent:) →fekete — ~* 4 : 70
3. 'se nem sötét, se nem világos (ég)': Az ég szürke volt még, midőn a bátor legény .. kiugrék ágyából (RH/6 : 80) — **a)** 'felhős, borult': *(ráértés)* Esős idő van; szürke a menny, Mint a bakancsos-köpönyeg (181/1 : 110)
II. fn 8 | *-Ø* 5 | *-t* 1; *-n* 1; *-vel* 1
'szürke ló': Lovaid egyike kilopatott istállódból .. de kárpótlásúl egy csontos, hosszu lábu szürkét hagytak ott. (RH/6 : 184) + 6 : 192(2×), 194, 195 *(párh:) →fakó — ~* 2 : 240(2×); 4 : 102

szürkekék mn 1
'szürkébe játszó kék': Szennyes barnaság .. a látkörön a szürkekék éggel észrevétlen összeolvadt. (NI/6 : 429)

[szürkeruhás] fn: **szürke ruhás 3** | *-Ø* 3 (b 1)
'szürke (szerzetesi) öltözetű személy': „. . mondj egy dalt!" szólt a szürke ruhás [der Mann mit der grauen Kutte]. „Mondj előbb te, kövér barát!" felelt a tisztviselő. (RH/6 : 154) + 6 : 152, 153

szürkület fn 10 | **szürkület** 8, **szürkület** 2: *-Ø* 6 (b 2) | *-ben* 1, *-ében* 2; *-kor* 1
'átmenet a nappali világosság és az éjszakai sötétség között': Végre lement a nap s a szürkület épen elég volt Monthermer Hugonak az utat mutatni (RH/6 : 138) keleten a szürkület első nyoma látszott. (HKöt/4 : 42) + 6 : 391; *(jelzővel:) esti ~* Ide járnak szomszéd nádasokból A vadlúdak esti szürkületben (176/1 : 107) + 3 : 268 *→homályos ~* 6 : 303 *hosszú, szelíd →nyáresti ~* 6 : 182; *(birt szerk:) est ~e* János vitéz a hajófödélen Sétált föl s alá az est szürkületében (JV/1 : 204) + 6 : 80 — **a)** 'ilyen napszak': *(jelzővel:) reggeli ~* ma reggeli szürkületkor egy embert hoztak hozzám, ki hírül adá, hogy .. két hölgyet láta (RH/6 : 133)

[szűrös-gubás] mn: **szűrös gubás 1**
'szűrt, gubát viselő, *(átv)* egyszerű, szegény (parasztember)': *(szembeáll)* Nem írástudóknak, nem az úri rendnek, De beszélek szűrös gubás embereknek (LV/3 : 299)

szűz mn és fn **22**
I. mn 11 | 10: *-Ø* 9 || *leg- -ebb* 1
1. 'nemi tekintetben érintetlen (nő)': (tuln-szerű állandó jelzőként) *(boldogságos) ~ Mária←* 4 : 109; 6 : 377, 378; *(megszem)* A réteken .. méhek táboroznak, Megostromolni a virágokat .. elszántan ütközetre mégyen A szűz bimbók mézéhes ellene (123/1 : 68) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': a lyányka [az angyalt] .. kertébe várta S szűz mosollyal fogadá (642/2 : 222)
2. *(átv, vál)* 'erkölcsileg tiszta': a rágalom .. előtt nincs Szentség a föld hátán, A legszűzebb ártatlanságnak Tiszta vizét is Bémocskolja iszappal (HK/1 : 125) A mi még megmaradt, Te szűz becsületem, Magammal viszlek el, Te sirba szálsz velem. (856/3 : 235) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó': O szemérmetes Erzsók .. Mondja ki szűz ajakad: A reménység zöld koszorúja Övedze-e homlokomat (HK/1 : 137)
3. *(átv)* 'érintetlen, hamisítatlan': *(páros kif,* nyomósításra:) igaz, igaz, tiszta szűz igazság! (Drt/4 : 207); *~ bor* 'nem vizezett bor': Zápor zápor után, a szüret szünetlenül ázik. Bár akarod nem jő szűz bor [merum] icédbe, csaplár. (33/3 : 262)
II. fn 11 | *-Ø* 6 (b 2), *-ek* 1; *-ei* 1 | *-ben* 1; *-re* 2
(vál) 'szűz leány, hajadon': Athén szűzei, fogadjatok a révbe, És bátorítsatok föl engemet. (512/2 : 88) ha Duvrannában laktam volna .. örömteljesen jőnének éveim, a szűzek áldanák nyomdokimat. (Oith/6 : 451) — **a)** *boldogságos* v. *szent ~* 'Szűz Mária': Hadd .. megmondani Ashby grófnak .. hogy lyánya elveszte a szent szűz büntetése (RH/6 : 134) remélem, hogy a boldogságos szűz kisegíté Scathelockot, a molnárt s embereiket a kapun jőni (RH/6 : 288) + 6 : 91, 126, 199, 227, 278, 319, 376

szűzen hat 1 — **2.** a lángok szűzen égnek Szent oltárúl az erénynek El nem romlott szív alatt. (83/1 : 33)
vö. [szűztiszta]

[szüzesség] fn: **szűzeség 1** | *-ed* t 1
(átv) 'férjéhez hű asszony becsülete, tisztessége': csalfa, bűnös asszony! .. Szűzeséged a manó elhordta, Nem köllesz már, hűtelen rosz borda! (23/3 : 255)

szűzi mn **3** | 2
1. 'szűzre jellemző': galambom .. e virágot [= a szerelmet] szűzi Pirulással én szivemre tűzi (272/1 : 253) + 4 : 358
2. *(átv)* 'házastársához hű' ld. **szűzileg**

szűzileg hat 1 — **2.** E csók .. ezt Tőled nyerém, s hű ajkam szűzileg Őrzé [Hath virgin'd] azóta. (Cor/4 : 362)

[szűztiszta] mn: **szüz tiszta 1**
(átv) 'erkölcsileg, eszmeileg feddhetetlen': [a német polgárok] dobtak először sarat marcius 15-kének szüz tiszta zászlajára! (P 201/5 : 83)

T

T fn 1
'nyomtatott nagy *t* betű mint alakzat': (jelzőként:) Mik azok a T alakúak ott a távolban? azok elszórt gémes kútak (ÚL/5 : 48)

t. röv 7
1. 'tisztelt': „Uj biráló tag megnyitó beszéddel lépjen a pályára", ez a t. Társaság rendelete. (P 14/5 : 5) + 5 : 6, 11, 194 — **a)** 'tekintetes v. tisztelt': *láthatja t. szerkesztő ur, mennyire szeretném előre tolni az időt (P 59/7 : 564) + 7 : *503 — **b)** 'tisztelendő v. tekintetes': Légy szives majd az előfizetést Kecskemétre elküldeni t. Szabó Sándor Urnak .. Magam írtam volna neki: de nem tudom tisztelendő-e vagy tekintetes. (L 104/7 : 217)
2. 'teljes' ld. **t.c.**
3. 'tudni-' ld. **[ti.]**

T. fn 2 — (névröv)
A) (csn, ill. vezetéknév)
1. 'Térey' ld. **T.M.**
2. 'Tompa (Mihály)': *Eperjes mellett van egy erdei házacska. Ennek környékén járván mind a hárman: elhatároztuk, nem szorosan ezt fösteni le, csak körülbelül ollyanforma tájképet adni. K., P., T. (P 94/1 : 407)
3. (ismeretlen) ~ *J.* ld. **T. J.**
B) (latin férfinév) 'Tullus': ~ *Aufidius* Jön T. Aufídius véresen, vele néhány katona (Cor/4 : 259)

ta msz 3
(ford, csitításként; biz, hármas ism) Ta, ta, ta [Ta, ta, ta], felelt Pomenars ur, mindent kiegyenlítendünk. (KH/6 : 12)

tábla fn 8 | -Ø 1; *-ja* 1 | *-t* 1, *-ját* 2; *-n* 1, *-in* 1; *-dra* 1
1. 'merev anyagból készült, tégla alakú lap': *ablak -ja* 'üvegtábla, ablakszem': szűk udvarra nyíló ablakom Tábláin a tél dérvirága nő. (249/1 : 239) + 3 : 117; 4 : 62 — **a)** 'ablak üvegtáblája': [Flamareilné] az ablakhoz közeledék. Egy táblán [Scheibe] által .. észrevevé a kis Boisgontiert (KH/6 : 63) — **b)** 'ablak elsötétítésére való deszka': a szolga .. elvette a kis ablakról a táblát [Blende], s a legszebb természetjelenések egyikét lehete látni. (RH/6 : 145) — **c)** 'írótábla': *(alleg)* Magyar történet múzsája, Vésőd soká nyúgodott, Vedd föl azt s örök tábládra Vésd föl ezt a nagy napot! (754/3 : 39)
2. *(átv, ford)* 'korong': A sötét, violakék eget gyöngén világitá meg a meleg nélküli nap, mellynek a látkör fölött alig álló táblája [disque ~ Scheibe] elhalványult a hó vakító fényétől (P 41/6 : 390)
3. *(átv)* 'összefoglalás, összegezés; táblázat': Mutató tábla, melly azt mutatja, hogy az I. énekben fölébred álmából egy fogoly (HK/1 : 149)

[táblabíráskodik] tn ige: **táblabíráskodik** 1 | *-tak* 1
(rosszalló) 'táblabíróra jellemző módon viselkedik': Délután a város ház termében Nyári és Klauzál táblabiráskodtak, a rend a rend! volt minden második szavok. (P 258/5 : 141)

táblabíró fn 22 | **táblabíró** 12, **táblabiró** 10: -Ø 13, *.. rák* 4 (b 1); *-m* 1, *.. rája* 2 | *-nak* 1; *.. rákká* 1
1. '(a nemesi vármegyerendszerben) a nemesek közül választott tiszteletbeli bíró': A táblabíró [verscím] (Tb/3 : 287) + 3 : 292; ~ *úr* Táblabíró úr hű gyermeke a földnek, Lelke-teste rajta hűséggel ragad meg (Tb/3 : 290) + uo.; 3 : 289, 291, 296, 298 | (mint a feudális maradiság megtestesítője:) valami táblabíró [tör ellenem], Kinek úri fejirül Leütöttem a parókát S a feje is leröpült? (665/2 : 250) Oh nemzetem, hát bírnak téged Örökké féken tartani A nagyfejűek s kisszivűek (A táblabirák) szavai? (781/3 : 72) + 3 : 288 *(gúny, ism)* A táblabírák is oda esküvének, Od' ahhoz az isten nélkül való néphez, A melly újítást, melly haladást visz véghez. Igen, már a táblabirák közt is vannak, A kik parókájok porának rohannak (Tb/3 : 288) — **a)** 'a vármegyétől ezzel a címmel kitüntetett személy': Másnap kineveztettem és fölesküdtem táblabirónak (UJ/5 : 30) *(gúny)* ti elcsapott királyok .. az elveszett királyi címek Kárpótolása végett Majd táblabirákká teszünk! (761/3 : 47); *(párh:)* ~ — *házasember* — *filiszter←* 5 : 71 | (címként, szn után:) Petőfi Sándor, május 29. óta Gömör megye táblabirája. (P 99/5 : 16) *Nyesy

Demeter, táblabiró. (P 96/7 : 637) + uo. (szn előtt:) Táblabiró tekintetes Bernát Gáspár urnak (L 173/7 : 104); ~ *úr* (szn után:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak, tt. Platthy László Táblabiró Urnál házi nevelőnek (L 27/7 : 23)

2. *(ford)* '(a középkori Angliában) vmely kerület bírói és közigazgatási főtisztviselője': valami királyi várkapitány .. vagy a nottinghami sheriff táblabirája [Bailiff] nem tartanák Robin fejét és karját a legkellemesebb jelenésnek (RH/6 : 319)

[táblabírói] mn: **táblabirói 3**

(rosszalló) 'táblabíróra jellemző': az akkor virágzott táblabirói szellem Pontiustól Pilátushoz akarta vinni a dolgot (P 201/5 : 80) azon érdemes táblabirói hiszemben él Vörösmarty is, hogy mindaddig kicsiny az ember birónak, mig nagy hasa nincs. (P 231/5 : 119) *(párh:)* →*pedanti* — ~ 5 : 135

tábor fn 44 | -Ø 7; *-od* 2, *-a* 4 | *-t* 3, *-át* 1' *-tokat* 1; *-ba* 3, *-ába* 3, *-unkba* 1; *-ban* 9' *-okban* 1, *-odban* 1, *-ában* 2; *-ból* 1; *-hoz* 1' *-ához* 2; *-ának* b 1; *-unkról* 1

1. 'hadsereg tartózkodási helye a rajta levő (ideiglenes) építményekkel': Hogy ért Veselényi hogy sem táborába? .. Bement, de nem soká maradt sátorába' (SzM/2 : 261) El-eltünődtem magamban estenként a táborban a tűz mellett (N/4 : 113) + 3 : 27; 4 : 239, 257, 351; 6 : 207, 208(2×), 213, 425; *(jelzővel:)* →*jászkun* ~ 7 : 166 *római (és volszk)* v. *volszk* ~ 4 : 254, 255, 259; *(birt szerk:) Cominius* ~*a* VI. jelenés. — Comínius táborához közel (Cor/4 : 250) *Európa minden* ~*a* arca rézszinéről ki lehete találni, hogy a hadsereg tisztje volt, s valószinűleg nem rég jöhete meg Algírból, mert Európa minden táborának napmelege sem eszközölheté vala e gazdag festést. (KH/6 : 10) *Mátyás* ~*a* Ugy jártam .. mint járt hajdanában A zultán követe Mátyás táborában. (SzM/2 : 259) *Róma* ~*a* Követ, vezess most Róma táborába. (Cor/4 : 254); *(szókapcs:)* ~*ba száll* Montfort erősnek érzé magát, táborba szállani [das Feld zu halten] (RH/6 : 207) + 6 : 39 — **a)** 'ideiglenes szállás': *(szókapcs:) vmilyen* ~*t üt: (látomás)* Martinovics .. társaival együtt Éjféli ⟨tábort⟩ tanyát ott lenn a vérmezőn üt. (803/3 : 105, 342) *(megszem)* a lakoma maradványa fölött Éhes hollósereg zajos tábort ütött (LV/3 : 312)

2. *(átv)* '(táborozó) hadsereg': hogy [a kürt] megharsant Munkács rónaságán, Fölzudúlt a tábor (LV/3 : 304) Nevezzenek ki azon táborhoz, mellynek legnagyobb és legnehezebb tennivalói lesznek (L 252/7 : 189) + 3 : 305; 4 : 199(2×), 257, 374; 5 : 132, 134, 139 *(páros kif:)* ~, *ország*← 4 : 199; *(jelzővel:) erdélyi* ~ Az erdélyi táborból érkezem (P 272/5 : 133) *magyar* ~ 5 : 129; *(birt szerk:) Bem* ~*a* Bem táborába tetettem át magamat s Bem adjutansává tett (L 261/7 : 199) + 5 : 132; 7 : 198 →*ellenség* ~*a* 3 : 188; *(jelzős birt szerk, met:) az éj csüggeteg* ~*a* A köd .. az éj csüggeteg tábora, Mert fő nélkül maradt, futni kezde gyáván; S oszladozott (SzM/2 : 257) *(szókapcs:)* ~ *vhol* →*fekszik* 5 : 139

3. *(átv)* 'sereg, sokaság': *(jelzős birt szerk:) felhők vándor* ~*a* ld. **[vándortábor]**, →*honfigondok éber* ~*a* 2 : 71 *szörnyek* →*rémes* ~*a* 1 : 299

[Tábor-hegy] tulfn: **táborhegy 2** | *-re* 2

(földrn) 'hegy Eperjes mellett': Kora reggelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre (UJ/5 : 22) + 5 : 23

tábori mn 1

'katonai táborhoz tartozó': Valamennyi nemes lord adja ki rögtön az ő tábori osztályában [Quartier im Lager] a parancsot, hogy nap felkelte előtt minden kész legyen az indulásra. (RH/6 : 212)

táborkari mn 1

'hadra kelt sereg főparancsnokságához beosztott; vezérkari (tiszt)': Petőfi Sándor táborkari kapitány (P 275/7 : 542)

tábornagy fn 9 | -Ø 7 (b 2) | *-ot* 1; *-okra* 1

1. 'a hadsereg legmagasabb rangú tisztje': Fölötte csodálkozom, hogy nincs szerencsénk tisztelhetni a tábornagyot. (Drt/4 : 205); *(hsl)* Mornac .. olly helyzetben van, mint az ellenség elé ért tábornagy, ki .. már serege felét elvesztette. (KH/6 : 33); *(jelzővel:)* →*ostromló* ~ 6 : 25 (tuln-i jelzővel:) →*Sporck* ~ 5 : 181

2. *(ford)* '(középkori) hadvezér, főparancsnok': szent Péter estéjén Montfort egy pompás palotájához ért a worcesteri püspöknek .. a szomszéd faluk egyikében maradt a hadsereg az éjen át, a tábornagy [Feldherrn] pedig .. a püspök kastélyában ütötte föl főszállását. (RH/6 : 212) + 6 : 208, 219; *(jelzővel:)* →*bölcs* ~ 6 : 206 *nagy* ~ *: (párh)* mi mindenben tökélyesek vagyunk, s mindenre alkalmasok — nagy statusférfiakra, mint Montfort, nagy harcosokra, mint Edvárd herceg, nagy tábornagyokra, mint Gloucester (RH/6 : 292)

tábornok fn 27 | -Ø 13 (b 4); *-om* 3, *-ja* 1, *-unk* 2 (b 1) | *-hoz* 2; *-oknak* 1, *-ának* 1, *-unknak* 2; *-tól* 1, *-omtól* 1

1. 'az ezredesnél magasabb rangú katonatiszt': Pirultam a magyar sereg miatt, Hogy annak egy illy tábornokja van. (853/3 : 232) a tábornok röviden csak azt mondta .. „nem alkuszom" (P 272/5 : 134) + uo.; 5 : 135(2×) *(jelzővel:) francia* ~ egy francia tábornok .. azt irta a conventnek, hogy .. küldjenek

neki egy kiadást a marseilleise-ből. (P 249/5 : 129) →*goromba* ~ 3 : 232, (tuln-i jelzővel) *Bem* ~ 1849. január közepén indultam Debrecenből Bem tábornokhoz (P 264/5 : 139) + 5 : 133; 7 : 519, 545 →*Teleki Ádám* ~ 5 : 122 →*Vetter* ~ 7 : 197, (értelmezőként) *őkegyelmessége a* ~ Ő kegyelmessége a tábornok méltóztatott magához híni. (Drt/4 : 214); (jelzőként; *megszól:*) ~ *úr* Tábornok úr, van ellenség elég, Gorombáskodjék azzal .. De bánjék szépen a jó honfiakkal (853/3 : 232) + uo.; 5 : 140, 239 | (mint parancsnok:) hogy egy csomóban és épségben maradt [a sereg] .. egyedül tábornokának érdeme. (P 272/5 : 134) a milly hóditó a mi tábornokunk rettenetes fegyvere, tán még hóditóbb hasonlithatlanul szelid bánásmódja a harc után. (P 272/5 : 137) + 5 : 132, 135, 137; *(megszól:) (dicső)* ~*om* Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak (P 272/5 : 136) *(párh)* Oh Bem, vitéz vezérem, Dicső tábornokom! Lelked nagyságát könnyes Szemekkel bámulom. (842/3 : 220, 221)

2. *(ford)* '(ókori) hadvezér, főparancsnok': Elébb ama fejdelmi díjakat Elútasítám, és most koldulok Tábornokomtól [my lord general]. (Cor/4 : 258)

táboroz tn ige **2** | *-nak* 1; *-ott* 1

1. 'hadra készen katonai táborban tartózkodik': *(kép)* [tavasszal] A réteken majd méhek táboroznak, Megostromolni a virágokat. (123/1 : 68)

2. 'hadmozdulatokat hajt végre': Montfort .. ügyesen táborozott [manövrieren], hogy Edvárd nagyobb erejét kikerülje, a nélkül hogy megküzdjön (RH/6 : 207)

táborozás fn **7** | -Ø 1; *-ok* b 1 | *-t* 2; *-ban* 1; *-kor* 1; *-nál* 1 — *(ford)*

1. 'hadjárat, hadművelet': [a vezér] a háboru minden érdemét fiamra ruházza. Ő e táborozásban [action] minden előbbi tetteit fölülmulta. (Cor/4 : 265)

2. *(átv)* 'céltudatosan kigondolt és végrehajtott cselekvés': [az őrnagy] Minden fölfedezéskor, melly neki kedvező előjelűnek látszók, hősileg pödré bajszát, harci kéjjel mosolyga .. E táborozás [Manöver] félóráig tarthatott (KH/6 : 15) Előre lovagoltak .. remélve, hogy fiatal úrnőjöket utólérendik .. mindazáltal kissé szégyenlék .. táborozások [Unternehmung] eredményét. (RH/6 : 116) + 6 : 6, 22, 48, 66

táborszem fn **2** | -Ø 1 | *-től* 1

(ford) 'előőrs (tábora)': Garnier .. az algiri táborszemtől [Vorposten] .. Párizsba küldetvén, egész komolysággal tekinté az allegoriát Marsról (KH/6 : 15) Volszk táborszem [Entrance of the Volscian camp] Róma előtt [—] Helyeiken az őrök (Cor/4 : 356)

Tacitus tulfn **3** | **Tacitus** 2, **Taczitus** 1: *-t* 2; *-ról* 1

(lat szn; önállóan) 'Publius Cornelius ~ (kb. 55—120) római történetíró': December 14kén este Tacitusról beszélgettem feleségemmel (P 291/5 : 146) — **a)** *(átv)* 'Tacitus művei': Olvastad-e ⟨Taczitust⟩ Tacitust? ha nem, olvasd el (L 225/7 : 165, 434)

tactus ld. **taktus**

tacskó fn **1** | *-kra* 1

(átv, gúny) 'éretlen, felelőtlen kölyök': [a volszkok] jőnek .. Reánk tacskókra [brats ~ Gezücht] ollyan bizalommal, Mint a gyerek pillét űz (Cor/4 : 347)

tag fn **67** | -Ø 7 (b 1), *-ok* 3 (b 1); *-om* 1, *-ja* 13 (b 1); *-jai* 18 (b 2) | *-ot* 1, *-okat* 3, *-ját* 1, *-jaimat* 1, *-jait* 8; *-unkból* 1; *-jaihoz* 1; *-jain* 1; *-jainak* 6 (b 4); *-okká* 1; *-gal* 1

1. 'testrész': Vannak emberek, kik megölik magokat, hogy egy tag elvesztését kerüljék ki. (KH/6 : 61) *(szembeáll)* inkább Kockára tette minden tagjait A hírért, mint annak hallásaért csak Egyik fülét! (Cor/4 : 275); *(megszem, alleg)* Egykor föllázadt a has ellen a Test minden tagja (Cor/4 : 230); *(kép)* Minden tagunkból vérezünk, Hogy is ne? villog ellenünk A fél világnak kardja. (859/3 : 240); *(jelzővel:)* →*beteg* ~ 4 : 306 *lázadó* ~*ok: (alleg, párh)* E jó has Romának tanácsa, s ti A lázadó tagok (Cor/4 : 232) *munkás* ~*: (megszem, részletezés)* A koronás fej, a tanácsadó szív, Az őrködő szem, a vitézi kar .. Hogyha ők .. S a többi munkás tag panaszt emel, Mit szólhat a has? (Cor/4 : 231); *(birt szerk:)* ~*ok borzadása: (párh)* érzém szive dobogását, teste reszketését, tagjai borzadását (ÁB/6 : 444) ~*ok* →*hajlékonysága (s ügyessége)* 6 : 139, 283; *(jelzővel:) fáradt* ~*ok* lelkesülés Élénkité föl [Coriolanus] fáradt tagjait. (Cor/4 : 276) + 3 : 114 →*gyöngéd* ~*ok* 1 : 286, *(szókapcs:) minden* ~*ja reszket* v. ~*ok* →*reszketnek* 1 : 146, 286 *minden* ~*ja zsibbad (és fáj)* v. ~*jai zsibbadni kezdenek* Zsibbadni kezdtek tagjai, Eszméletét kezdé veszíteni (Ap/3 : 166) + 3 : 206 ~*jait* →*fölszedi* 3 : 114 ~*jain* →*hideg fut át* 3 : 114 | (nem élő emberé; *alleg)* Nincs a mocsárban már a szent szobor, Fertő-ágyából kiemeltük őt .. Oh jertek, jertek, mossuk tagjait, Legyen, mint volt, ollyan szeplőtelen (770/3 : 57) *(látomás)* Valami kisértet bolygatott. . . nagyszerü, méltóságos alak, de minden tagja összezúzva. (UJ/5 : 35) — **a)** (tsz) 'végtagok': mi sem gátlá tagjai szabad mozgását, csak saruinak hosszu hegye (RH/6 : 98) Hugora nézve nem kis gyönyör feküdt a gondolatban, hogy tagjait jótékony mozgásra erőtetheti (RH/6 : 233); *(jelzővel:)* →*görcsös* ~*ok* 6 : 233 *kellemes* ~*ok* Jer kedves Katica, vágyom e kellemes tagokat a szép táncban mozogni látni.

(RH/6 : 88) — **b)** (tsz) 'az ember teste, testalkata': a teljes dagadó izmok miatt .. mellyek tagjait födék, csontjai kicsinyeknek tetszettek (RH/6 : 106); *(jelzővel:) bágyadt ~ok* A kis fiú halkan fölül az ágyon, Falhoz támasztva bágyadt tagjait (Ap/3 : 109) *erős ~ok* Az éhség a legerősebb tagokat is megszelídíti (RH/6 : 141) *ideges ~ok* csekélynek tetsző megsebzés volt, hogy illy izmos alkat erejét legyőzze, s ez ideges tagokat ágyba vesse (RH/6 : 325) + 6 : 165

2. 'vmely közösségbe tartozó személy': azon válogatott közönség .. magát a legfelvilágosodottabbnak tartja .. de .. tíz tag közől kilenc igen nagy zavarba jött volna, ha egy románcot kell vala olvasnia (RH/6 : 5) emlékeznek-e Ama szegény családra, melly Ott fönn lakott ..? Ezek s ezek valának tagjai. (Ap/3 : 173) + 6 : 179, 189; *(birt szerk:) →család ~ja(i)* 6 : 161, 383 *ellen ~ja* bocsássuk el most az alkalmat, mi által ellenünk egy tagját elszakaszthatnók. (RH/6 : 211) *→kompánia ~jai* 7 : 103 *nemzet ~ja* Szerénytelenségnek se vegye Ön ajánlatomat; ha más nemzet tagja volnék, nem szorultam volna rá, hogy én tegyem ez ajánlatot (L 287/7 : 211) + 3 : 234 *ország ~jai* Elfeledék a hazaszeretetnek Örök szentségét a fejetlen ország Önzés bünébe sűlyedt tagjai (S/2 : 70) *társaság (úri) ~jai* A társaságnak úri tagjai szekérre űltek és azon menének (392/1 : 336) + uo. *→udvar ~jai* 6 : 232 *→törzsökének utolsó ~ja* 6 : 49 | *(ráértés; ford szój, ism)* A hálátlanság szörnyüség, s ha a sokaság hálátlan, ez annyi, mint a sokaságot szörnyeteggé tenni; a szerint, annak tagjai levén, magunkat szörnyeteg tagokká [monstrous members] tennők. (Cor/4 : 279) — **a)** 'szervezett közösségbe tartozó személy': A nemzetgyülés elnöke 60 taggal egyetemben megköszönti a királyt s királynét (P 140/5 : 166) A néplap ügyében tennap tartott gyülést az erre kinevezett választmány, mellynek tagjai: Vörösmarti, Stancsics .. Petőfi stb. (L 202/7 : 143) + 5 : 135; 7 : 20, 139, 144, 155; *(jelzővel:) új →bíráló ~* 5: 5 *buzgó ~ok* ha e fájó sérelmünk nem orvosoltatik .. kilépünk a nemzetőrségből, mellynek eddig legbuzgóbb tagjai voltunk. (P 208/5 : 107) *→ellenzéki ~* 3 : 338, *fő ~* ld. **főtag**, *→rendes ~* 7 : 9; *(birt szerk:) deputáció ~jai* azt akarják elhitetni a néppel, hogy én azon deputatiót .. nem minister elé vezettem, hanem valami szinészhez .. s ezt mint ministert mutattam be a deputatió tagjainak. (P 211/5 : 110) *→hangászkar ~jai* 1 : 127 *→fiatal irodalom ~jai* 5 : 59 *→képzőtársulat ~jai* 5 : 11 *→kollégium ~jai* 6 : 53, *társaság ~ja(i)* 1 : 162; 7 : 9, 24, 501 *(párh)* [előfizetőim] mind tagjai azon társaságnak, mellynek ön elnöke (P 95/5 : 14), *→választmány ~jai* 5 : 83, *csapat egyetlen ~jának →szaporodása* 6 : 121

tág mn **3** | 2

1. 'nagy kiterjedésű; tágas': *(szembeáll)* nagybátyám elég tág, de alacsony hálószobába vezete. (NI/6 : 423) — **a)** 'kielégítő, megfelelő kiterjedésű': *(ellent, paradoxon:) →szűk — ~ — kicsiny* 2 : 283

2. 'nem eléggé feszes; laza' ld. **tágan**

tágan hat 1 — **2.** *(szimb)* A húr, melly most [a költő] lantján tágan [loose] lankad, tudna Harci dárda ellen íjt feszíteni (704/2 : 301)

tagad ts ige **26** | 19: *-om* 7, *-ja* 2; *-tam* 1, *-tad* 1; *-andá* 1 | *-nám* 1, *-nák* 1 | *-jam* 1, *-d* 1 || *-hatom* 3

'azt állítja, hogy vmi nincs, nem igaz v. nem történt meg': És igy telnek, igy röpűlnek Órák és napok .. Hogy mult el hogyan nem, Azt nem tudja senki, De hogy elmult szépen, Nem tagadja senki. (BI/2 : 327) őszinteségem és önérzetem van, de hogy szerénytelenségem volna, azt tagadom. (P 114/5 : 38) + 5 : 121, 141; 6 : 294, 388 *(ism)* [Saul:] Borics [vagy] .. Tagadd, ha mered. [Borics:] Tagadjam? miért tagadjam? Igen, én az vagyok, Gallícia fejedelme, Borics. (TH/4 : 178); *(szembeáll:) ~ — megvall←* 4 : 111 *vall — ~* ugyanazon levélben őt barátodnak vallottad és tagadtad (P 118/6 : 447); *(szókapcs:) nem ~(hat)om* (nyomósításra:) engem, nem tagadhatom Kinos sejtésnek terhe nyom. (173/1 : 104) A haláltól, nem tagadom, félek (798/3 : 98) + 1 : 139; 4 : 57, 217 6 : 398, 427, 438 — **a)** (tárgy nélkül) 'tagadást, tiltakozást v. elutasítást fejez ki' ld. **tagadó**

tagadni fn in 5 | *-ni* 3 || *-hatni* 2

De én nem küldtem semmit... — Mi okod van tagadni, fiam? (HKöt/4 : 59) *(szembeáll:) →megvall — ~ni* 6 : 388; *(szókapcs:) nem akarom ~ni* v. *nem ~hatni* (nyomósításra:) [Baját:] Milly szép asszony! [Zsember:] Nem tagadhatni. (TH/4 : 193) + 4 : 341; 6 : 414

tagadó 1. mn in 2 — **a)** Ha válasza nem lesz tagadó, szives lesz Ön azt nekem irásban elküldeni (L 287/7 : 211); *~ mozdulat* Ma önnek is kell táncolnia, elnök! .. kérje meg szomszédnőjét! [—] .. fejemet rázám .. Szomszédnőm .. tagadó mozdulatomat világosan észrevevé (NI/6 : 432)

tagadás fn **3**

'annak története, hogy vmit tagadunk': *(szókapcs:) mi ~ benne?* 'nem tagadom; bizony úgy van': Honvéd vagyok; mikor nevemet kimondom — Mi tagadás benne? — Egy kis büszkeségnek ragyogó szikrája Szökken a szemembe (857/3 : 236) + 1 : 183; 4 : 195

tagadhatatlan mn és hsz **5**

I. mn 2 | **tagadhatatlan** 1, **tagadhatlan** 1 'olyan (dolog), amit nem lehet tagadni;

kétségtelen': mit én Jókay iránt érzek .. valami le nem irható, s tagadhatatlan, hogy a világon senki iránt sem érzem azt (L 107/7 : 35); ~ *igazság* E tagadhatlan igazság .. már eléggé elcsépelt (RH/6 : 143)

II. hsz 3

'kétségkívül; tagadhatatlanul': (nyomósításra:) Hiába, Pest csak Pest, tagadhatatlan! (297/1 : 270) + 2 : 310 *(párh)* mi ez? — Pénz. — Ugy van, kétségen kivül, tagadhatatlan (HKöt/4 : 51)

tágas mn **2** | *-Ø* 1 || *leg- -abb* 1

'nagy kiterjedésű, a szabad mozgást lehetővé tevő': Csak itt a földön is teríthetsz .. Itt jó izű az étel este, S legtágasabb a hely. (42/3 : 267) Lucy .. elmélkedve támaszkodék az asztalra a tágas, őszerű szobában (RH/6 : 367)

[tágít] tn ige: **tágit 1** | *-ott* 1

nem ~ : (átv) 'nem enged, nem hátrál meg': Nagy csetepatával küldte Őt [= a vándort] az asszony kifelé. Ő nem tágitott. (BI/2 : 314)

tagjártatás fn **2** | *-t* 1; *-sal* 1

(ford) 'a végtagok mozgatása; taglejtés': A törpe .. vad, kicsapongó tagjártatással [Geberdungen] ugrék előre. (RH/6 : 217) — **a)** 'érzelemkifejező kézmozdulat': A kis öreg .. lassan megveregeté [a lány] állát, ez anakreoni tagjártatást [Geberde] ama négyértelmü mondatok egyikével kisérve, mellyeket a hatvanasok örömest engednek magoknak. (KH/6 : 13)

taglal ts ige **1** | *-ni fogom* 1

'részletesen elemezve fejteget; kifejt': Jer, űlj le, hadd mondjam tovább, az okokat is taglalni [darthun] fogom. (RH/6 : 321)

vö. **[taglaltatik]**

taglalás fn **1**

(ford) 'részletes elemzés, fejtegetés': nem érzed magad képesnek, nyugodt taglalás [Auseinandersetzung] által megegyezését kieszközölni? (KH/6 : 29)

[taglaltatik] szenv ige

'részletes elemzésre, taglalásra kerül'

taglaltatni fn in **1** | *-niok* 1

Hugo nem volt ott .. a mint soká összebeszélt gyülekezeteknél gyakran történik, hol igen fontos ügyeknek kell taglaltatniok [es .. zur Abmachung .. geht], egymásra váránk (RH/6 : 126)

taglejtés fn **2** | *-Ø* 1 | *-sel* 1

'a kéz mozgatása az érzelmek kifejezésére; gesztus': Edvárd melodramai taglejtéssel nyujtá kezét az ablak felé. (KH/6 : 34) + 6 : 49

tagló fn **3** | *-ja* 1 | *-val* 1, *-jával* 1

1. 'vágómarha leütésére való súlyos fejsze': *(szembeáll)* jó apám .. Te a taglóval ökröt ütsz, Tollammal én embert ütök (250/1 : 239); *(hsl)* Ez vésznek előjele, A melly még ma lesujt a világra, Miként a mészáros taglója lesujt Az ökörnek szarva közé. (HK/1 : 134)

2. *(rég)* 'hosszú nyelű, súlyos csatabárd': Konstantinápolynak ment Botond keletre, S szörnyű taglójával kapuját betörte (LV/3 : 307)

tágul tn ige **4** | 3; **tágul** 2, **tágúl** 1: *-Ø* 2 | *-a* 1

1. 'térfogatban nagyobbodik': *(szókapcs:) keble ~* 'megkönnyebbülten nagyokat lélegzik': Hortobágy, dicső rónaság .. Megállok közepeden s körültekintek .. Millyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem! (ÚL/5 : 48) *szive ~ : (kép)* 'ürességet, hiányt kezd érezni': *(ellent, tőism)* egyszerre szívem .. tágulni látom; Szivem tágúla, vagy tán a világ Kisebbedett? azt nem tudom, de érzém, Hogy kebelemben hézag támadott .. És napról napra nőttön nőtt ez űr. (T/2 : 14)

2. *(átv)* '(szív) indulattal telik el': *(szembeáll:)* →*összeszorul* — ~ 1 : 339

tágulni fn in 1 — **1.** *(tőism:)* ~ — *tágul*← 2 : 14

táj fn **110** | *-Ø* 23 (b 3), *-ak* 2; *-a* 1; *-ai* 1 | *-t* 7 ~ *-at* 6, *-át* 1, *-itokat* 1; *-ban* 5 ~*-ba*' 1; *-hoz* 1; *-ig* 1, *-akig* 1; *-on* 13, *-akon* 3, *-án* 16, *-unkon* 2, *-ain* 2; *-nak* 3 (b 2); *-nál* 1; *-ra* 10, *-ára* 2; *-ról* 6, *-áról* 1

1. 'kisebb területi egység, vidék': Kicsapott a folyó, Vízben úszik a táj. (296/1 : 270) Itt születtem én ezen a tájon Az alföldi szép nagy rónaságon (785/3 : 76) + 1 : 188, 211(2×), 318; 3 : 10; 5 : 69; 6 : 73, 219 *(ism)* puszta volt a táj, a merre jártam, Olly puszta, ollyan prózai, E ⟨tájnak⟩ tájnál csak lakói voltak Még prózaibbak. (685/2 : 280, 393) *(párh)* [Katica] homloka redőkbe vonúlt; de nem a tájra gondolt, sem a sokféle tárgyra, mellyet az emlékezetébe hozott. (RH/6 : 289); *(met)* Az élet egy táj, melly sivatagnak és viránynak keveréke (HKöt/4 : 75); *(jelzővel:) erdei ~* [az őszi nap] fellege s verőfénye gyorsan vonúlt az erdei tájon át (RH/6 : 264) →*halk ~* 3 : 268 →*kedvelt ~* 3 : 243—4 *(→messze-)messze ~* Nógrád s Gömör közt hosszan nyúlik el A Mátra egyik erdőséges ága, Miként sörényes, elfáradt oroszlán, Nézvén sötéten messze tájakig. (S/2 : 69) + 1 : 327 *(elvirított* v. *hervadt* v. *hervadó)* →*őszi ~* 2 : 97, 117, 150; 4 : 124; 6 : 289 *szomorú ~* E szomorú tájak már nem tartoznak a lakható világhoz (P 41/6 : 390); *(birt szerk; jelzővel* is) *Derbyshire vad* →*bérces ~ai* 6 : 339 *haza ~ai* Barangolék föl és le céltalan A nagy hazának minden tájain. (205/1 : 161) →*Kárpátok (vadregényes) ~a* 1 : 107;

5 : 47 *→Nagy-Britannia gazdag kézműves ~ai* 6 : 70 *→óriásföld félelmes ~a* 1 : 210 *völgyek titkos ~a* A köd .. oszladozott .. És elbújt a völgyek legtitkosabb táján (SzM/2 : 257) | (mint látvány:) Nyúgodt a táj, mint az arc, melly küzdött A halállal s már kiszenvede (361/1 : 313) Kővár vidékén .. A táj ollyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet. (ÚL/5 : 72) + 1 : 309; 5 : 23, 34, 48, 139; 6 : 113, 138, 145, 180, 199, 264 *(párh)* a táj páratlan fönségén s a mult idők nagyszerű eseményein a legköltőibb ábránddal merengtem (ÚL/5 : 62); *(megszem)* mosojg a táj aranyos sugarakba' fürödve (33/3 : 262) *(megszem, párh)* mindenütt a régi látomány: Dúlt arcok és öngyilkolás!. . . Csupán csak a táj és az ég mosolygott. (685/2 : 282); *(jelzővel:)* *→bosszantó ~* 2 : 280 *→festői szépségű ~* 5 : 66 *→puszta ~* 1 : 347 *→siralmas ~* 1 : 198 *(→dicső) szép ~* Megújulok, ha szép tájt láthatok. (512/2 : 87) + 2 : 234; 3 : 139; 5 : 64; 6 : 180, 263, 272 *→vad, egyalakú ~* 6 : 420 *vadregényes ~* Gömör .. legszebb vidéke Murány. Gyönyörűségesen vadregényes táj. (ÚL/5 : 62) *→zordon ~* 5 : 26 — **a)** 'vmely égtájon, ill. annak irányában levő hely, vidék': megfordúl a rézkakas A templom tetején, Ha más tájról kezd fúni a szél (HK/1 : 140) hová az égi úton, Darusereg; Azért hagyjátok-e a tájat, Mert nem meleg? (22/3 : 255) + 3 : 107; 6 : 274; *(jelzővel:)* *→déli ~* 2 : 158 — **b)** 'a közelben fekvő terület; környék': Kétszer láttam azon embert tájunkon (RH/6 : 99) Kémeim vannak a tájon. (RH/6 : 132) + 6 : 219, 301, 336, 383, 418 — **c)** *(átv)* 'a környék lakossága': Salgón Kompolti Péter volt az úr, Nevét rettegve emlité a táj (S/2 : 70)

2. 'vmely emberi testrész környéke': *szív ~a* 1. 'mellüreg': Mellem szorúl, majd megfulok, S szivem táján valami rág (145/1 : 85); 2. 'mell': Láttam halotti ágyon férfiút, Szívének táján mély seb tátogott. (412/1 : 359); 3. *(átv)* 'érzelemvilág': A mint János vitéz mindent megszemléle .. Kétségbeesés szállt szivének tájára (JV/1 : 221)

3. (hat; nm-i jelzővel, helyhat körülírására) *e(zen) ~on* '(körülbelül) itt, errefelé': „E tájon van urad?" „Igen, itt van" (RH/6 : 75) + 6 : 133, 360, 392 *azon a ~on* 'ott, arrafelé': furcsa egy hely ám az. A jószág világért sem legel azon a tájon éjfél idején. (UJ/5 : 26) *e ~ra* 'errefelé': „ez az egyetlen magasb rangu hölgy, ki .. e tájra jött (RH/6 : 134) *arra a ~ra* v. *azon ~ felé* 'arrafelé': ha arra a tájra vetődöm, majd kibeszéljük magunkat. (L 134/7 : 48) + 6 : 433 *mely ~ felé?* 'merrefelé?': a sejtés nem mondta .. hogy melly táj felé menjek? (629/2 : 209) — **a)** (birt szerk; nu-szerűen) *vmi ~án* 1. 'a megnevezett földrajzi helyen és közelében': Visegrád táján [verscím] Ki mondja meg?. . . Visegrád táján A bágyadt alkony Nem Zách Klárának megtört szelleme? (387/1 : 330) + uo.; 1 : 417; 2. 'a megnevezett földrajzi hely közelében': „Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán gyáván." (560/2 : 129) + 4 : 189; 5 : 141; 6 : 324, 346; 7 : 46, *vmi ~áról* 'a megnevezett földrajzi hely közeléből': E .. pillanatban határzá el magát Leicester gróf, London tájáról elmenni (RH/6 : 173)

4. *(átv)* 'időszak': (hat; nm-i jelzővel) *a ~ban* 'abban az időben': Fejedelmi ember Taksony volt a tájba' (LV/3 : 300), *ilyen ~ban, ~ig* v. *~on* ld. **[ilyentájban], [ilyentájig], [ilyentájon]** — **a)** (birt szerk, nu-szerűen) *vmi ~án* 'kb. a megnevezett időpontban': keresztfiatok vagy lyányotok is meglesz 15[ke] táján (L 248/7 : 180) + 7 : 28, 178

tájban nu **5**

'kb. a megnevezett időpontban': *vhány óra ~* délután két óra tájban Király-Helmecre értem. (ÚL/5 : 66) + 4 : 28; 6 : 339, 426; 7 : 26

vö. **akkortájban, [déltájban], éjféltájban, ekkortájban**

tájbeszéd fn **2** | *-Ø* 1 | *-del* 1

'tájnyelv, nyelvjárás': Hírös város az Aafődön Kecskemét . . . (Tisza-Duna közti tájbeszéd szerint.) (121/1 : 67) Egy szép reggel Touloseba értél, ügyetlenűl, hebegőn .. olly tájbeszéddel [eine Mundart redend], mitől a garonnei nád megborzadt volna. (KH/6 : 27)

tájék fn **9** | *-a* 3 | *-on* 1, *-án* 2, *-unkon* 1, *-otokon* 1; *-ára* 1

'vidék, környék': Ugy-e nem fogtok haragudni reám, Hogy .. Drága figyelmeteket A templom tájékára csigázom? (HK/1 : 133) Van-e tájékotokon előfizetési ív a verseimre . .? (L 58/7 : 31) + 6 : 120, 379; 7 : 8; *(szókapcs:)* *az ég ~a felé* 'a magasba': Fölnéze az ég tájéka felé — A kemencetetőre (HK/1 : 128) — **a)** 'táji környezet mint látvány': kedves város nekem ez az Eperjes .. Hát még tájéka! Magyarországban nem sok szebb lehet (UJ/5 : 22) *(párh)* Három hetet töltöttem Iglón, mellynek lakói s tájéka egyiránt gyönyörködtettek. (UJ/5 : 25) — **b)** 'vmely testrész tája': fütykösöm mindjárt uratok füle tájékán fog fütyölni. (RH/6 : 91)

tájkép fn **1** | *-et* 1

'tájat ábrázoló kép; *(átv)* költői tájleírás': *Eperjes mellett van egy erdei házacska .. elhatároztuk, nem szorosan ezt fösteni le, csak körülbelül ollyanforma tájképet adni. (P 94/1 : 407)

tajték fn 9 | -Ø 3; *-a* 1 ~ *-ja* 1 | *-ot* 2, *-odat* 1; *-tól* 1

1. 'hevesen mozgó víz felszínén keletkező hab': *(hsl)* ama homlok .. fehér volt, mint a zuhatag tajtékja (HKöt/4 : 41) *(megszem, párh)* A jégeső szakad, Fehérek a habok, A tajték táncol, és A villámlás ragyog (418/2 : 10); *(jelzővel:)* →*bőszült* ~ 3 : 43

2. 'ember v. állat habzó nyála': *(met)* e gúny ajkadon a félelem miatt nyavalyatört lelkednek tajtéka. (HKöt/4 : 28); *(jelzővel:)* *véres* ~ Föléje kerültem... mellét gázoltam... száján kétfelől véres tajték futott le. (HKöt/4 : 84); *(szókapcs:)* ~*ot hány* v. →*túr* meg voltam kötözve .. Szememből a köny csorgott, és szájam tajtékot hányt. (N/4 : 112) + 3 : 136 — **a)** 'állat habos izzadsága': *(páros kif)* Lova alig látszott a tajtéktól és sártól (HKöt/4 : 70); *(szókapcs:)* ~ *szakad róla* Visz csikóm .. Ha szakad a tajték róla: ez a Sok tűztől van, nem a fáradságtól. (653/2 : 237)

tajtékos mn 1

'tajtékkal (2.) fedett': *(párh)* Régóta fut a lovam, kifáradt, Szájában tajtékos a zabola, Sarkantyúmtól véres az oldala. (545/2 : 116)

tajtékzik tn ige 2 | 1

1. '(ló) tajtékosan izzad' ld. **tajtékzó**

2. '(víz) tajtékot hányva hullámzik': *(rávértés)* Tajtékzik még a Duna, mint szilaj mén? (277/1 : 256)

tajtékzó 1. mn in 1 — 1. Midőn a menet a temetőbe fordult, tajtékzó paripán vágtatott egy lovag a falu utcáján alá. (NI/6 : 429)

takács fn 2 | -Ø 2 (b 1)

'szövéssel foglalkozó mesterember': [a leány] szülői is igen becsületes emberek, az öreg takács és neje. (HKöt/4 : 75) + 4 : 83

takar ts ige 27 | 26: -Ø 1, *-nak* 1; *-ja* 10, *-ják* 1; *-t* 1; *-tam* 1, *-ta* 2; *-á* 2, *-ák* 4 | *-ta volna* 1 | *-jon*, 1, *-janak* 1

1. 'borít, föd vmit': A hegyoldalt venyigesor takarja [verscím is] (230/1 : 225) [a koldus] sírját napkeletnek minden Szőnyegénél szeb szőnyeg takarja. (696/2 : 294) + 6 : 83; *(kép)* Mult- s jövőnket a gazdag jelen Koszorúi takarák. (554/2 : 123) + 1 : 138; *vmivel* ~ : *(túlz)* eszébe jutottak mind a bajnokok, kik holttetemeikkel takarák az eveshami csatatért (RH/6 : 234) | (a látás elől) *éj* ~ *vmit* most borzadályos Éj takarja a dicső helyet .. hol erősek Vígadának áldomás felett (43/3 : 269), ld. még **[éjtakarta]**, →*felhő* ~ *vmit* 6 : 445 →*homály (és lomb)* ~ *vmit* 3 : 10, 262; *vmibe* ~ A messze távol kéklő fátyolába Takarja már szép képedet, Pozsony (15/3 : 250) — **a)** 'födve elrejt': *(kép)* csak fényes álarc Sok költő beszéde, Melly sötét szivének Foltjait takarja. (286/1 : 262); *vmibe* ~ Katica .. a párnába takará siró arcát (RH/6 : 253) — **b)** '(sír, koporsó halottat) elföd, rejt': Az a kis domb, melly kedvesem takarja, Rám nézve kél átláthatlan magasra (277/1 : 256); *(szókapcs:)* →*szemfödél* ~ *vkit* 1 : 29; *koporsó* →*éjbe* ~ *vkit* 3 : 270

2. 'vmibe burkol, göngyöl': Ha csipős idő volt, subámba takartam kedvesemet, oda szorítottam keblemhez (N/4 : 104) [Debrecenben] ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak. (ÚL/5 : 47) + 2 : 63; 3 : 120; 6 : 87; *(kép)* a képzelet .. az álom rövid perceit légi királysága minden számtalan kincsébe takarja. (RH/6 : 165) — **a)** 'vmibe öltöztet': a kocsmáros .. gömbölyű alakját szorosan rá illó ruhába takará (RH/6 : 74) + 6 : 376

3. 'védelmül ráterít, ráborít': *vkire* ~ *(kép)* [Isten] szent palástja szárnyát ránk takarta (767/3 : 53)

takarva 1. hat in 1 — 2. vigyázz magadra, Mortimer lord .. mert hármas acélba kell mellednek takarva lennie, ha szived fekete vérébe nem mártom a pávatollat! (RH/6 : 279)

takarékos mn 4 | 3

'ésszerűen gazdálkodó, a fölösleges kiadásokat kerülő': mátul fogva Takarékos fiú leszek, Minden garast úgy megbecsülök, Miként apám (194/1 : 154) *(párh)* a takarékos de edzett és nemes falusi nép kirekesztőleg földmiveléssel foglalkozék (RH/6 : 70); ~ *erkölcsű* ← 4 : 120 — **a)** 'fukar' ld. **takarékosan**

takarékosan hat 1 — **a)** *(szókapcs:)* ~ *bánik vmivel* 'fukarkodik vmivel': a nemes grófnak .. elmondom .. hogy lyánya a múlt éjjel koránsem bánt Monthermer Hugovali társalgásával olly takarékosan [karg], mint álmodhatá (RH/6 : 246)

takarékosság fn 2 | -Ø 1 | *-ra* 1

'takarékos, mértéktartó gazdálkodás': [a fiú] Szállása csinos volt, de fényüzés nélkül. Minden takarékosságra mutatott benne. (HKöt/4 : 88) *(verscím)* Takarékosság (194/1 : 154)

takarít ts ige 1 | *-á* 1

(rég) '(mezőgazdasági terményt) betakarít, behord': Az arató az árpát takarítá; az uton megrakott gabnaszekér ment (RH/6 : 217); *haza* ~ ld. **hazatakarít**

takarmány fn 1 | *-t* 1

'háziállatok számára begyűjtött növényi eledel': két pej ló ropogtatta a jászolnál a takarmányt (N/4 : 110)

takaró fn 7 | -Ø 3 | *-t* 1, *-mat* 1, *-ját* 1; *-in* 1

1. 'pokróc, paplan, amellyel vki betakaródzik': Az ágyba vágom magamat, S hejh

a szüret! ezt mormogom Fülig a takaró alatt. (210/1 : 168) + 6 : 342; *(kép)* ott feküdt még a Tátra egész pompájában, mint valami alvó szép leány, ki álmában lehányta takaróját, melly bájait leplezte. (ÚJ/5 : 24) *(párh:)* ~ — *vánkos*← 2 : 150; *(jelzővel; párh:)* →*selyem* ~ — *patyolatpárna* 4 : 65

2. 'ruhadarabként viselt lepel': *(jelzővel:) fehér, de foltos* ~*: (kép)* Ollyan a föld, mint egy vén koldús, valóban, Vállain fejér, de foltos takaró van (726/3 : 7) — **a)** 'nyeregtakaró': *(felsor)* Szép volt látni .. a hadseregek menetét .. címereik .. a zászlókon és pajzsokon voltak, öltözeteiken, lovaik takaróin [Schabracken], valamint vitézöveiken (RH/6 : 215)

takarodik tn ige **11** | *-j* 1 ~ *-jál* 6, *-junk* 1, *-jatok* 2 || *-hatnánk* 1

'elvonul, visszavonul': Talán már mi is takarodhatnánk, atyafiak? (TH/4 : 162); *(szókapcs:)* →*nyugovóra* ~ 1 : 287 || *(durva* felszólítás:) méltó volnál, hogy a kofák leköpjék nyelvedet, melly mesterségökben kontárkodik. Takarodjál! (TH/4 : 184) Hordd a tányérokat, takarodj. (Cor/4 : 335) + 4 : 22, 42, 153, 213; 6 : 17; ~*j innen* v. *vhonnan!* Mit háborgattok? Takarodjatok innen! (417/2 : 8) + 3 : 221

takaros mn **16**

(nép) 'csinos, tetszetős külsejű (személy)': Takaros legény volt Lehel akkortájban (LV/3 : 303) *(szembeáll, párh, ism:)* →*módos,* ~ *de haragos* 1 : 99(2×) | (nőről:) „Kit keres kegyelmed?" nyájasan kérdezte János vitézt egy kis takaros menyecske. (JV/1 : 206) + 2 : 136; 6 : 35 *(páros kif)* János gazda .. Felesége szép, takaros (231/1 : 225); *(párh:) csinos* — ~ a gaz Keen .. ki csinos fickó, a takaros falusi lyányt elragadta (RH/6 : 103) →*tizennyolc éves* — ~ 6 : 73 *(párh, páros kif)* apró barátságos alakú faluk .. a házak előtt vidám ép legénység és szép takaros leányok (ÚL/5 : 66) | *(gúny; ism)* Ő takaros hölgy, s ajkai ollyanok, mint a cseresnye .. Igen, ő takaros hölgy, s nyom 240 fontot vagy többet. Láttam már kövérebb nőszemélyt, de nem sokat. (RH/6 : 133—4) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó (külső, testrész)': elhatárzám magam, kiskereskedésben kisérteni szerencsét, hol takaros arcokra akadni (KH/6 : 20) Ma önnek is kell táncolnia .. hiszen igen takaros alakja van, miért nem táncol? (NI/6 : 432) *(felsor)* két szép, fekete, tüzes s meglehetősen lelkes szem, kis pisze orrocska, takaros, fehér fogakkal ellátott szájacska .. sohasem veszti hatását fölöttünk. (J/6 : 395) *(párh* párbeszédben, *lefokozás)* Hát nem mondá ön, hogy gyönyörű szinpadi alakom van? — Igen, külseje igen takaros [hübsch] (J/6 : 401)

takarosság fn **1** | *-gal* 1

(ford) 'kecsesség, báj': a fiatal hölgyek legnagyobb resze .. csábító takarossággal [Niedlichkeit] lengeté fejecskéjét (KH/6 : 6)

takarózik tn ige **1** | *-ott* 1

'(fekvő személy) vmivel takarja magát': [a nő] Egy zsup meztelen szalmán feküdt betegen .. s igen ócska, kopott ruhájával takarózott. (HKöt/4 : 56)

Taksony tulfn **2**

(férfinév) 'magyar fejedelem 947-től (megh. 970)': *(ism)* Fejedelmi ember Taksony volt a tájba', Taksony: Zoltán fia, Árpád unokája (LV/3 : 300)

taktus fn **2** | **taktus** 1, **tactus** 1: *-t* 2

'zenei ütem': *(szókapcs:)* ~*t ver* Nehány dandy .. műkedvelőt igyekvék játszani, s hamis tactust vert. (KH/6 : 6) + 6 : 12

tál 18 | *-Ø* 5, *-ak* 1 | *-at* 1, *-akat* 2; *-ba* 2, *-inkba* 1; *-ból* 3; *-hoz* 1; *-nak* 1; *-lal* 1

1. 'étel tárolására v. felszolgálására való, lapos, nagyobb edény': egy szép hölgy szamócát hoza .. tálat hozok, azt ebbe tenni. (RH/6 : 184) *(páros kif,* ill. *felsor:)* ~*ak (és)* →*tányérok (és* →*ivópoharak)* 6 : 131, 136, 141; *(jelzővel:) ezüst* ~ ld. **ezüsttál,** *tele* ~*: (ism, páros kif)* Meleg tanyát a pásztor csak talál, Vár ott reá kulacs bor, tele tál. Ha kifogy a kulacs bor s tele tál, Lágy párnán felesége vele hál. (372/1 : 322) — **a)** 'ez a benne levő étellel együtt': A szakácsok .. az ételeket fölhordák .. s mindenki kihuzá kését vagy tőrét, neki esék az előtte álló tálnak (RH/6 : 130) *(párh)* Előttök van a tál, Előttök az üveg... Az étel meghűlt, s a Bor megmelegedett. (589/2 : 165); *(hsl)* Bennem a gondolat gondolatot kerget, Ugy vagyok, mint mikor az éhes megrakott Asztalhoz vetődik .. S nem tudja melly tálhoz kapjon. Nem szólhatok, Hejh pedig ollyan sok mondanivalóm van. (633/2 : 213); *(kép)* A hold .. áldást hintve tálainkba Fog tündökölni fen. (42/3 : 268); *(szókapcs:) egy* ~*ba hajlanak s egy* →*pohárból isznak* 6 : 238 *vkivel egy* ~*ból eszik* sok falusi lyányka .. a földre ült egy egy fiatal ijász mellé, kivel egy tálból evett, mi akkor szeretőknél szokás volt. (RH/6 : 130) ~*ból* →*merít* 4 : 121

2. *(átv)* 'étkezési fogás': Az első tál elviteték, a második is, végre a csemege is (KH/6 : 36)

talál ige **366** | 329: *-ok* 19, *-sz* 12, *-Ø* 28, *-unk* 5, *-nak* 7; *-lak* 1; *-om* 8, *-od* 3, *-ja* 13, *-juk* 1, *-játok* 1, *-ják* 3; *-tam* alr 18, *-tál* 2, *-t* 40, *-tunk* 1, *-tak* 13; *-talak* 1; *-tam* tsr 21, *-tad* 1, *-ta* 32, *-ták* 5; *-a* 1; *-ám* 2, *-á* 3, *-ák* 1; *-ni fogsz* 5, *-ni fog* 1, *-ni fogtok* 1,

-ni fognak 2; *-ni fogom* 1, *-ni fogod* 6, *-ni fogja* 1, *-ni fogjuk* 1, *-ni fogják* 1; *-andsz* 1, *-and* 1, *-andunk* 1; *-andom* 1, *-andod* 2, *-andja* 1, *-andják* 1; *-andál* 1 | *-nék* 4, *-nál* 2, *-na* 12, *-nánk* 2, *-nának* 1; *-nám* 4, *-nád* 2, *-ná* 2, *-nák* 1; *-tam volna* tsr 1, *-ta volna* 1, *-ták volna* 1 | *-jak* 4, *-j* 1, *-jon* 4, *-janak* 2; *-jam* 1, *-d* 1, *-játok* 1 || *-hatok* 1, *-hat* 2, *-hatunk* 1, *-hatnak* 1; *-hatom* 1, *-hatja* 1; *-hatott* 1; *-hatá* 1 | *-hatna* 1; *-hatná* 1; *-hatott volna* 1

1. ts 'meglát vkit v. vmit, akinek v. aminek az ottlétéről nem tudott': A földben egy edényt talál, A melly arannyal, drágakővel Csordultig áll. (539/2 : 112) vedd föl, fiam, a mit találsz, ha egy fületlen gomb is, mert nem tudod, mikor veszed hasznát. (Drt/4 : 213) + 1 : 134; 2 : 262; 4 : 66; 5 : 46, 67, 151; 6 : 149, 406 (+11); *(kép)* Holnap vihar leszek .. Bejárom a tengert, s ha hajót találok: Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem (582/2 : 156) | (kitett csecsemővel kapcs.:) Kukorica között találtak engemet (JV/1 : 200) Szoptassa meg e gyermeket, Hol vettem? ugy találtam, Az isten áldott meg vele. (Ap/3 : 121) + 1 : 202; 3 : 125, 147 — **a)** tn *vmire* ~ 'ua.': *akadályra* ~ 6 : 53, 285—6 — **b)** ts *(ford)* '(váratlanul) találkozik vkivel': egy napon egyikében Bellcourt salonjainak .. egy hölgyet pillanték meg, kit társaságban még sohasem találtam [getroffen hatte]. (KH/6 : 20) Először van, hogy olly urat találtam [mir .. begegnet], ki nem örömest vezetne s ótalmazna (RH/6 : 168)

2. ts 'keresés után észrevesz, fölfedez vkit, vmit': Fölmén a pincéből a házba, De ott fönn senkit nem talál. (215/1 : 172) Pista .. minden zseben Keresztülment lelk'ismeretesen; A mit talált, szépen ki is szedte (SzP/2 : 60) + 2 : 72; 3 : 127, 159; 4 : 73, 158; 5 : 52; 6 : 211, 412 (+10) *(ism)* Figyelemmel átforgattam A történet lapjait .. S mit találtam ott fölírva Századok bötűivel? Azt találtam, hogy e nemzet Életet nem érdemel. (248/1 : 237) + 2 : 209(2×); *(párh:) át-* v. *fölkutat — nem* ~ Fölkutattam a fogadóban minden zeget-zugot. Nem találtam [barátomat]. (HKöt/4 : 61) + 5 : 175; 6 : 360 →*keres — (nem)* ~ 1 : 215; 4 : 64; 5 : 87; 6 : 109, 404, 418 ~ — *lát* 6 : 445; *(szókapcs:) helyet* ~ üljön kiki oda, hol helyet talál. (RH/6 : 130) + uo.; 6 : 174, 332 →*nyomát*[2] *nem* v. *sem* ~*ja* 6 : 301, 302 — **a)** tn *vkire* ~ 'ua.': Az amazonterméstetü Márta Hős elszántsággal törte magát át A vívó tömegen, Mígnem férjére talált (HK/1 : 147) — **b)** ts 'észrevesz, tapasztal': Gömörön .. kettőt találtam, mi figyelmet érdemel: a torony s a temető. (UJ/5 : 28) ha jőne most [a nemzet] halála, A jövendő mit találna, Mi neki arról beszélne, Hogy itt hajdan magyar éle? (560/2 : 129) + 3 : 99; 6 : 62, 154, 180, 184, 441; 7 : *637 *(ism)* a gólya ha visszaszáll, Virító szép tavaszt talál; Hejh de mire te visszaszállsz, Csak puszta sírhalmot találsz. (79/1 : 29) + 5 : 73(2×) *(párh)* Diósgyőr vidékét .. sokszor hallottam magasztalni .. Sokat vártam, de még többet találtam. (ÚL/5 : 63); *vkiben vkit* v. *vmit* ~ 'vkit vmi(lyen)nek tapasztal': nem talált é ön bennem mindig .. példás férjet? (KH/6 : 54) Aranybányát találtam Benned, fiacskám (Ap/3 : 128)

3. ts '(keresés eredményeképpen) hozzájut vmihez, vkihez; szert tesz rá': [Ellerby] mindig talál személyeket, kik épen olly vakmerők és ravaszok, mint ő. (RH/6 : 255) a csalogány s pacsírta .. Ott hagyva a kész a csalogány s pacsírta .. Ott hagyva a kész és jó eledelt, Elszáll örökre s megelégszik azzal, Mit kinn a szabadban talál. (Ap/3 : 134) + 6 : 95, 108, 148; *(párh:) kap* — ~ Egyetlen egy barátja volt .. kivel megosztá Sovány falatjait, A mellyeket otthon kapott, S a mellyeket a városban talált (Ap/3 : 129) *keres* — ~ Az éjszakákat keresztülvirasztom. Az álmot már nem is keresem én, Ugy sem találnám. (536/2 : 109); *(szókapcs:) anyagot* ~ *vmire* 6 : 397 *át-* v. *bemenetet* ~ 6 : 27, 45 *bátorságot* ~ e sokféle megtámadás ellen bátorságot talált [fand .. Muth] Eudoxia (KH/6 : 58) *boldogságot* ~ 4 : 185 *elnézést* ~ *vkinél* 6 : 49 *eszközt* ~ *(vmire)* 6 : 22, 58, 123, 154, 176(2×), 259, 276, 279 *gyönyört* ~ *vmiben* 6 : 250 →*házasságot* v. *összeköttetést* ~ *(vki számára)* nem képzelem, hogy hasznosabb és tisztességesb összeköttetést találjak, mint a mai szóban forgó. (KH/6 : 19) + 6 : 263 *írt*[2] ~ *sebére*← 3 : *316 *(tanulmányt,* ill.) →*ízlést* ~ *vkin* v. *vmiben* 6 : 93, 98 *(vég)menedéket* ~ 3 : 146; 4 : 109; 6 : 104, 111 *mentséget* ~ 6 : 59, 206 *módot* ~ 2 : 77; 4 : 37 *nehézséget* ~ 6 : 82 *(vigasztalást és)* →*nyugalmat* ~ 3 : 248; 6 : 216, 257 *okot* v. *indokot* ~ galambom, hogy elhagytál, Nem t'om, mi okot találtál. (79/1 : 29) + 6 : 187, 189, 417 →*oltalmat (keres,* ill.) ~ 2 : 323, 397 *segélyt* ~ 6 : 295 *sírt*[2] v. *végnyugalmat* ~ 1 : 207; 3 : 270; 4 : 352 →*szállást* v. *tanyát (keres,* ill.) ~ 1 : 322; 4 : 110; 6 : 248, 252 *szó(ka)t* v. *hasonlatot* ~ csak ez egyetlen szót találá: Bocsánat! (KH/6 : 36) + 3 : 311; 6 : 322 *utat* ~ *vki szívéhez* a félelem utat Nem talál [Veselényi] szivéhez, de bántja a szégyen (SzM/2 : 264) →*ürügyet* ~ (ill. *használ)* 6 : 29, 147, 168 *vigaszt* ~ atyám .. vigaszt talál jelenlétemen, mellyet nem örömest nélkülözne. (RH/6 : 150); *martalékul* ~ *vkit* [a német] hazánkba dögvészt hozott, melly akkor szűnik meg dúlni, ha martalékul nem talál többé magyart! (Drt/4 : 204) | (szeretővel, baráttal kapcs.:) illyen úr .. nagy városokban könnyen találhatna szeretőt (RH/6 : 81) + 6 : 156 *(ism)* Találtam már mást magamnak, Találj te is mást magadnak (120/1 : 66), *(párh:) keres* — ~ 2 : 342 *(ism)* „.. Szeret-

ted őt — ő hűtelen. Feledd el — keress mást. Eleget fogsz találni . ." „Igen," felelt Harland, „eleget találok, ki épen olly szép, talán még szebb; de nem találok ollyat, ki első szerelmemet bírta . ." (RH/6 : 111) — **a)** tn *vmire* ~ 'ua.': *célra* ~ 1 : 17 *enyhre* ~ 3 : 262 *részvétre* ~ 6 : 116

4. ts 'haladása közben (el)ér, ráakad': A lépcső felső végén találandsz valakit, ki megmondhatja, hol van a gróf (RH/6 : 175) Van e fenyvesek közt egy . . völgy . . Az első fogadónál, mellyet benne találtam, reggeliztem (UJ/5 : 25—6) + 6 : 184, 248, 258, 261, 277; *(megszem)* [a lovag] megpihenni tére . . gondolá azt is, hogy őt halála, Ha egy helyen lesz, hamarabb találja (376/1 : 325) + 3 : 26 — **a)** 'vhol, vmilyen helyzetben v. állapotban akad vkire, vmire': *vhol* ~ Luizát más ölében találtam! (HKöt/4 : 76) Szebenben találtam Bemet (P 272/5 : 135) + 4 : 26, 415; 6 : 48, 86, 102, 263, 300, 347 (+14), *ágyban* ~ [barátom] Még ágyban talált, mert gyöngélkedém. (HKöt/4 : 21) *hol* ~ *vkit?* 'hol lehet vki?': Hát szegény leányom, hát édes leányom? . . őtet hol találom? (JV/1 : 195) + 6 : 175, 402 *honn* ~ 5 : 77; 6 : 414; 7 : 26 *itt* v. *ott* ~ Gyönyörü barna leányka volt . . s ritkán mentem el ablaka alatt a nélkül, hogy ott ne találtam volna. (UJ/5 : 23) + 2 : 298; 4 : 56, 67, 77; 6 : 32, 118, 271, 276 (+5); *vhogyan* ~ ha dolgodat végzed, Akkor mondom el csak, hogy s mikép találtam Homér-Arany Jánost (633/2 : 214) Sári zokogva borult [Marci] nyakába . . Marci anyja akkor jött haza, s még ölelkezve találta őket (FL/4 : 140) + 1 : 194; 5 : 30; 6 : 6, 90, 208, 209, 303, 342, 423, *alva* ~ 1 : 144 *betegen* v. *egészségben* ~ 6 : 409; 7 : 171 *egyedül* v. *együtt* ~ *(vkivel)* a hajdu elárult bennünket az úrfinak, és az ránk lesett, s a mint együtt talált, összepirongatta szegény Julcsát (N/4 : 105) + 6 : 164, 352, 368 *halva* ~ Holnap halva találták volna a királynét és a királyt. (TH/4 : 182) *jókedvében* ~ 4 : 61; 5 : 57 *készen* ~ 3 : 81; 6 : 141 *tele* v. *telve* v. *tömve* ~ *vmivel, vkikkel* [a szolga] a poharat csaknem tele találta borral, s kiitta. (RH/6 : 384) + 6 : 175, 266 — **b)** '(levél) vhol levő személyhez eljut': Mihelyt irhat Tisztelt Barátom, irjon, hogy még Graecben találjon levele. (L 7/7 : 11) + 7 : 66

5. tn *vhova* ~ 'megtalálja az odavezető utat; odatalál': [a mellékutak] annyira hasonlitának egymáshoz, hogy csak igen gyakorlott szem találhatott volna rólok az országutra. (RH/6 : 108); *oda* ~ ld. **[odatalál]**

6. ts '(lövéssel, ütéssel, döféssel v. dobással) eltalál': a lándzsa épen a lovag gégéjét találta (RH/6 : 347) + 6 : 102, 227, 337, 357; *vmin* ~ *vkit* 'vmely testrészét eltalálja': a mint az az ember szemen talált, s földhöz csapott, mint csattant! (RH/6 : 116) + 6 : 203 *(kép)* egyre kergeté A földet a nap . . megragadt Szilaj kezével egy nagy üstököst, S rá dobta. . . épen szívemen talált. (260/1 : 246) — **a)** tn 'eltalálja a célt': ha az első lövésre nem találunk, ujra töltünk és mindaddig míg egyikünk a fűbe nem harap. (L 218/7 : 155) + 5 : 42, 128 ; 7 : 169; *(szókapcs:)* ~ *a fegyver* 3 : 176, *szívébe* ~ : *(átv)* Hadd ismerjem ki csak valaki esztelenségét, s szivébe találok (RH/6 : 251)

7. ts *(átv)* 'az eredetihez hasonlónak ábrázol; eltalál' ld. **talált**

8. ts *(átv;* fn in-vel) 'véletlenül v. szándéktalanul tesz vmit, ill. történik vele vmi': azt találtam mondani, hogy „Julcsa kisasszony a vőlegény" (UJ/5 : 29) Át találtam ázni egy kicsit (BI/2 : 315) + 1 : 132, 171; 2 : 128, 146; 4 : 17; 5 : 61; 6 : 443; 7 : 178 (+9); *(állandó kif:) olyat* ~ *ásítani, hogy leszakad* v. *olyat ásít, hogy le* ~ *esni az →állkapcája* 5 : 73(2×); 7 : 60 — **a)** 'esetleg tesz vmit, ill. történik vele vmi': Meghagyám Jancsinak, hogy öt óra tájban fölkeltsen, ha föl nem találnék ébredni. (HKöt/4 : 28) + 1 : 45; 4 : 28, 102, 177, 213; 5 : 53; 6 : 354; 7 : 92 (+6) | (fenyegetésben:) Ördög és boszorkány . . Rá találok lépni, jó asszony, pártádra, S majd pártáddal együtt fejed is leszakad. (SzM/2 : 256) Ha szét találja törni tömlöcét [az oroszlán] . . összetéphet (736/3 : 19) *meg* ~*ja bánni* [→megbán] 4 : 126, 174; *(tréf)* Laci te . . ne moccanj, mert különben Meg talállak csípni (615/2 : 194)

9. ts *(átv)* 'vmi(lyen)nek ítél, tart vmit v. vkit': Rá ért ön, hugomat szemügyre venni; nos, millyennek találja? (KH/6 : 16) Ha elég buzditónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki (P 249/5 : 129) + 5 : 119; 6 : 6, 65, 137, 158, 166, 292, 369 (+8); *(szókapcs:) helyesnek* ~ 4 : 52 *jónak* ~ Egy pár útitársam . . jónak találta ott helyben maradni (P 264/5 : 139) *különösnek* ~ az olvasó különösnek találandja, mint uralkodhatott valaha a dolgok illy állapota (RH/6 : 335—6) + 6 : 438 *szükségesnek* ~ S most engedj egy kérdést terjesztenem elődbe, mellyet szükségesnek találok (L 27/7 : 23) + 6 : 222; 7 : 150 — **a)** *igy* v. *úgy* ~*ja* 'az a véleménye': mihez hasonlít legjobban [a táblabíró]? . . Én a természettant keresztülfürkésztem . . S ugy találtam, hogy ő valóságos cethal. (Tb/3 : 289) + 6 : 188, 204 *(ism)* megvan az élet minden szakának java, rosza. Mindig úgy találtam ezt . . s te is így fogod találni. (RH/6 : 112)

10. *(ford szókapcs:) rendelkezést* ~ 'rendelkezést tesz' ld. **talált**

találni fn in 28 | *-ni* 22, *-nom* 2, *-nod* 1, *-nunk* 1 || *-hatni* 2

1. b) Mit használt, mit használt, Tégedet találnom, Ha megint eltűnél Mint az éji álom (598/2 : 177) — **2.** Montfort . . előlátással nyomúlt tovább, kémeket küldvén ki

minden felé .. De most nem lehete ellent találni. (RH/6 : 212) + 6 : 15 | (tagadó állítmány) 'nem lehet megtalálni': visszatért az apród, mellyet elküldött volt, hogy Clare Tamást elfogassa. „Mylord," szólt az apród, „nem találni őket." (RH/6 : 196) — **b)** Az ifju lord öltözete nem volt olly egyszerű, mint nagybátyjáé. Sőt némi pompavágyat lehete benne találni (RH/6 : 98) + 6 : 120 — **3.** *(szókapcs:) boldogságot ~ni* 6 : 240 *értelmet ~ni* Órákig feküdt, a szavak fölött elmélkedve, mellyeket olvasott. Iparkodék azoknak más értelmet találni (RH/6 : 257) *eszközt ~ni* 6 : 167, 173, 369 *szállást ~ni* 6 : 174 *szavakat ~ni* 6 : 242 *tárgyat ~ni* nem kevésbé került [az Ashbyaknak] .. az ellenséges ház viseletének korholására tárgyat találni (RH/6 : 144) | (állítmány) 'található; (meg)van': Lakásunk fényes palota; Mindent találni benn, Mit a mesterség adhata, Hogy légyen kényelem. (178/1 : 109) + 2 : 140; 6 : 8, 61, 71 *(szókapcs:) okot ~ni* 6 : 424 — **4. a)** *vhol ~ni* Eszközt lelt, nénémet Lordesné asszonynál találni (KH/6 : 48) + 6 : 172, 288; *honn ~ni* 6 : 354 *itt* v. *ott ~ni* megfordultam a fogadóban azon reménnyel, hogy tán szerencsém lesz Önöket ott találnom. (L 102/7 : 34) + 6 : 56, 362 — **9.** [Hardy] a sörkorsóval ajkait érinté, s az előbbi bordeauxi bor ellenére sem látszék azt izetlennek találni. (RH/6 : 74)

találó 1. mn in 1 — **6. a)** Norfolk gróf csapatjai rendetlenségben fordúltak el a nottinghami íjászok jól találó nyilaitól (RH/6 : 225)

talált 2. mn in 4 — **1.** ~ *kincs* 2 : 112 | ~ *gyermek* Nekem szülőim nincsenek .. Mert én talált gyermek vagyok. (Ap/3 : 130) — **7.** Bem altábornagy .. minden eddig megjelent képei egyátaljában nem hasonlitanak hozzá .. Egy tökéletesen talált arcképét most rajzolta Barabás Miklós (P 289/5 : 145) — **10.** a fiatal lord .. a talált rendelkezésekről [die zu treffenden Einrichtungen] tudomást szerze. (RH/6 : 174)

találva 1. hat in 2 — 3. (csel:) egy poharat vett le a theatálcáról .. s egy hajtásra kiürité. Illy módon találva szert a szorongás ellen .. azon ponton állt, hogy az öregnek .. meggyónjon (KH/6 : 46) — **6.** (szenv; *átv szókapcs:) ~ érzi magát* 'úgy érzi, hogy a célzás neki szól': *valamelly ingerlékeny segédszerkesztő .. Nagy Ignác irodalmi életképe által találva érezé magát (P 50/7 : 504)

találván 2. hat in 2 — **1.** [Mortimer] Blawket Tamást találván az előszobában, kérdé a fiatal nemest, őt választja é szolgálatára (RH/6 : 271) — **2.** [Mornac] Nem találván feleletet, olly megbánást érze, mintha apagyilkosságot követett volna el. (KH/6 : 35)

vö. **találtatik**

tál ts ige **4** | **3:** *-nak* 1; *-om* 2

1. '(ételt fogyasztásra) tálakba, ill. asztalra rak': Sokat tálalnak a királynak, Ő .. Mindennap sűltet, meg lepényt, meg Pástétomot eszik. (42/3 : 267) *vki elé ~* A rút fehérbőrű kis szörnyet .. saját zsirjában sütöm .. meg, és malac gyanánt tálalom eléd. (RH/6 : 139) — **a)** (tárgy nélkül) 'ua.' ld. **tálalni**

2. *(átv)* 'vki elé tár vmit': hosszában, széltében elétek tálalom dolgaimat, gondolataimat és érzéseimet. (L 100/7 : 34)

tálalni fn in 1 — **1. a)** az ebédnél Tálalni ő szokott, S mindenkor én elémbe tette A legjobb falatot. (174/1 : 105)

vö. **tálaltatik**

találgat ts ige **7** | **4:** *-om* 1, *-ják* 1; *-tam* 1; *-á* 1

'a lehetőségek latolgatásával próbál tisztázni, megfejteni vmit': Eltűnik a lámpa, a bennlevők pedig Buzgón találgatják: vajon ki ment el itt? (726/3 : 8) Csillagász lett végre is belőlem, Itten állok csillagom előtt .. S találgatom a távol jövőt. (835/3 : 211) — 4 : 184; 6 : 383 — **a)** (tárgy nélkül) 'ua.' ld. **találgatni**

találgatni fn in 3 — *(páros kif)* Bús elandalodással néztem a tájat .. szépségeit csak képzelni, találgatni kellett (P 264/5 : 139) — **a)** *(tőism)* Találd ki, Julcsa, kit választottam? — Mondtam már, hogy nem tudok találgatni. (FL/4 : 133) + 4 : 132

találgatás fn **1**

'a lehetőségek latolgatása': miről meséljen: Tündér Ilonáról, Babszem Jankóról, a három királyfiról .. vagy miről? .. gyerekek, szólt végre hosszu találgatás után a nagyapa; megálljatok, elmondom a magam történetét (N/4 : 99)

található mn **2**

'olyan (dolog), amit vhol találni lehet': (állítmány) 'vhol van, akad': *A ‚Bezerédj Istvánhoz' irt versben sok csinos gondolat található (P 89/7 : 513) + 7 : *506

találkozás fn **22** | *-Ø* 6, *-ok* 1; *-om* 2, *-a* 1, *-unk* 2 | *-t* 3, *-omat* 1, *-át* 1, *-ukat* 1, *-aikat* 1; *-akor* 1; *-ról* 1; *-sal* 1

'az a tény, hogy vki, vmi találkozik vkivel, vmivel': Meg ne ítélj a találkozásról, Melly közöttünk a legelső volt! (340/1 : 299) Mi volt e találkozás? .. Véletlen vagy számitás? (538/2 : 110) + 3 : 147; 4 : 216; 6 : 18 *(tőism)* a leányka véle [= Szilveszterrel] Találkozott és szóba állt. Rövid volt a találkozás (Ap/3 : 147) + 6 : 338; *(jelzővel:) →barátivali ~* 6 : 219 *első ~* [Marci] azt határozta .. hogy maga lesz a kérő .. első találkozásakor majd csak ugy hétköznapi módon adja elő a dolgot a leánynak (FL/4 :

131) *különös* ~ „Edvárd herceg!" „Monthermer Hugo," kiálta Edvárd, „ez különös találkozás, régi bajtárs!" (RH/6 : 201) →*menyasszonyi* ~ 6 : 10 →*pusztai* ~ 1 : 360 *véletlen* ~ Erzsi szivem, te vagy? .. millyen véletlen találkozás! (Drt/4 : 216) →*zendülőkkeli* ~ 6 : 261; ~ *vkivel: (páros kif)* nekem meg kell írni .. egész találkozásomat s beszélgetésemet önnel (L 280/7 : 204); *(szókapcs:) (szép)* ~*a van (lesz,* ill. *nincs) vkivel* veled volt szép találkozásom, Veled, szép lyányka, s megszerettelek (643/2 : 225) + 1 : 272, 327; 2 : 67 — **a)** 'megbeszélt találkozás; találka': *(jelzővel:)* →*holdvilágnáli titkos* ~ 6 : 246 →*igért* ~ 6 : 314; *(szókapcs:)* ~*t* →*rendel* 6 : 307

találkozik tn ige **154** | 134: *-om* 7, *-ol* 6, *-ik* 7, *-unk* 15, *-tok* 1, *-nak* 4; *-tam* 23, *-tál* 1, *-ott* 6, *-tunk* 2, *-tak* 7; *-ám* 6, *-ál* 2, *-ék* 14, *-ánk* 3; *-ni fogok* 2, *-ni fogunk* 3; *-andol* 1, *-andik* 2, *-andunk* 2 | *-nám* 1, *-nék* 1, *-nánk* 2 | *-zam* 6, *-zál* 2, *-zék* 4, *-zunk* 1; *-ott legyen* 1 || *-hatunk* 1 | *-hatnánk* 1

1. '(két v. több személy) véletlenül összejön': Ugy látszik, hogy Párizs minden virágpiacán találkozunk. — Igen, igen .. azt kell hinnünk, hogy ez több, mint véletlen, hogy rendeltetés. (J/6 : 412) [Judit:] miért félsz férjemtől? [Milutin:] Megölne, ha találkoznánk. (TH/4 : 185) + 6 : 261, 392, 436; ~ *vkivel* Szép, a ki gazdálkodni tud; Illyennek aztán az adósság Nem köt nyakába háborut .. Hegykén tekinthet jobbra-balra, Találkozzék akárkivel (194/1 : 154) + 1 : 152; 2 : 57, 73; 4 : 62, 108; 5 : 25; 6 : 243: 7 : 166 (+47); *(megszem)* Szerencsétlen te, szerencsétlen Kardoddal hol találkozál! (516/2 : 92) *(szembeáll:)* ~ — *ehagy* 2 : 307 *(kép)* Budán .. ne járjatok éjjel, Mert találkoztok a megöltek lelkével (803/3 : 105); *(szókapcs:) egy lélekkel, egy* →*élőlénnyel sem* ~ 5 : 64 *a mennyben* v. *a másvilágon* v. *a pokolban* ~ *(vkivel)* holtjokat a sírok ki nem adják? S csak a mennyben találkozol velem (254/1 : 242) + 4 : 57, 197; 5 : 62 *véletlenül* ~ *(vkivel)* Millyen szerencsés vagyok, hogy veled igy véletlenül találkoztam (Cor/4 : 330) + 6 : 437 | (személyről és csoportról) ~ *vkivel* a southwelli uton maga a gróf társasága találkozék velök (RH/6 : 118) | (személyről és járműről) ~ *vmivel* Maros-Vásárhelyt találkoztam a szebeni csatában megsebesült-teinket hozó szekerekkel. (P 264/5 : 139); →*szemben* ~ *vele* 2 : 285 — **a)** 'megismerkedik vkivel': egy kis társaság igazgatójával találkozám. Ez hitt magához s jó szerepeket, jó fizetést igért. (L 31/7 : 24) az első pillanat óta, hogy találkoztunk, a tiéd vagyok. (HKöt/4 : 19) — **b)** 'szembekerül vmivel': „Menj, menj, ifju", gondolá [a tenger],, .. De ha vissza, a leány felé jősz, Minden vészemmel találkozol" (490/2 : 48) + 5 : 78 (idézetben:) ki tudja merre, hol? de lobogómmal még találkozol (P 95/5 : 14) — **c)** 'tapasztal, átél vmit': csak futólag találkoztam e gondolattal (HKöt/4 : 75) [a nevelő] Megölelé s arcát csókolta meg, Ez volt az első szeretet, Mellyel találkozott. (Ap/3 : 138) + 6 : 98

2. '(két v. több személy, csoport) az egyik v. mindkét fél szándéka szerint összejön': Messze utra küldelek, barátom, S többé tán nem is találkozunk. (367/1 : 317) El a piacra, ott találkozunk, s ott .. Tervünk szerint cselekszünk. (Cor/4 : 308) + 6 : 166 *(poláris kif)* igen szeretném a bátor Robin Hoodot látni, s bizonyos vagyok benne, ha ez megtörténnék, mint barátok találkoznánk, s válnánk el (RH/6 : 134); ~ *vkivel* láttam nagy távolban az én zászlómmal a .. kocsikat, mellyek mind az én embereimet vitték .. igy játszottak ki, hogy embereimmel ne találkozzam. (P 207/5 : 103) + 4 : 20; 5 : 102, 106, 128; 6 : 75, 267; 7 : 139, 216 (+13) | (szerelmesekről:) [az útitársnak] a szeretője gouvernante Nyitrán, s utójára Nagy-Szombatban találkoztak a tavasszal (ÚL/5 : 61) + 4 : 104; 6 : 16, 238; *(megszem; párh)* [az éjszaka és a hold] Találkoznak Édes Keservvel Ölelkeznek Kínos Gyönyörrel. (712/2 : 331); ~ *vkivel* Összebeszélésünk szerint ott a hátulsó udvar ajtajában találkoztam Julcsával minden este. (N/4 : 104) →*szántszándékos eset által* ~ *vkivel* 6 : 86 *titkon* ~ *vkivel* [Lucy] természetében .. olly szerénység feküdt, melly a meleg vért arcába szökteté a gondolatnál, hogy kedvesével titkon találkozandik. (RH/6 : 239) | (ellenfelekről:) Ha Marcius s én tán találkozunk, Megesküvénk, hogy mindaddig vivunk, mig Egyik lehull. (Cor/4 : 240) + 6 : 90, 129 *(ism)* megelégszem most egyik szemeddel; a másikat meghagyom, hogy láthass, ha ismét találkozunk... mert még fogunk találkozni (HKöt/4 : 85); ~ *vkivel* Találkozott az ellennel vezérünk? (Cor/4 : 245) + 6 : 362; *(szókapcs:)* →*sorompó közt* ~ *vkivel* 6 : 362

3. '(több dolog) érintkezik, összefut': négy út találkozik (RH/6 : 110) — **a)** '(két v. több személy tekintete) egymásra irányul': *pillantat* v. *szem* ~ *vkivel* minden fekete szemnek, melly vele találkozék, volt valami mondandója. (RH/6 : 73) + 6 : 7 *vki* ~ *vki szemével* v. *tekintetével* Inkább haljak meg becstelenül .. semhogy éljek, s Europa minden lovagjának megvető tekintetével találkozzam! (RH/6 : 349) + 6 : 45, 157, 333

4. 'akad, található': a sok vétek, balgaság s hiba közt .. soha sem találkozott gyávaság (RH/6 : 90) Az erdő tekintete .. külön nemű volt .. Néhol a fák távol álltak egymástól .. Aztán találkoztak nagy síkok, hol csupán haraszt és galagonya nőtt (RH/6 : 104) + 6 : 382

találkozni fn in 17 | *-ni* 13; *-nom* 1, *-nunk* 1, *-niok* 1 || *-hatni* 1

1. ~*ni vkivel* nem várám a szerencsét, önnel találkozni. (KH/6 : 44) | (a másvilágon) ~*ni vkivel* Jól meggondold, mit téssz, megbánás nélkül menni isten elé — mindazokkal találkozni, kiket megbántál (RH/6 : 328) | (személyről és csoportról) ~*ni vmivel* neki vagy társainak minden sereggel kellett volna találkozniok, kik a gyilkosság színhelye mellett elmentek. (RH/6 : 303) — **a)** ~*ni vkivel* az nap, midőn jövendőbelinkkel találkoznunk kell, tán fölhagyhatnánk a szerelmeskedéssel. (KH/6 : 11) — **b)** ~*ni vmivel* jobb szeretnék .. pergamenképeddel szállni szembe, mint azon panaszos arccal találkozni, melly ott fenn reám vár. (KH/6 : 33) | (állítmány) ~*hatni vmivel* 'találkozni lehet vmivel': nem tartanák Robin fejét és karját a legkellemesebb jelenésnek, mivel Nottingham és Doncaster között találkozhatni. (RH/6 : 319) — **2.** ~*ni vkivel* délután 4 órakor ha lehet a hattyúnál — szeretnék veletek találkozni. Petőfi (L 106/7 : 218) + 4 : 187; 6 : 45, 76, 100, 303, 314 | (ellenfelekről) ~*ni vkivel* Találkozni jövék elleneiddel, diadalszekeres Nuath leánya! (Oith/6 : 449) + uo.; *(szókapcs:) fegyverben* ~*ni vkivel* Fegyverben kellett vádlójával találkoznia [Hugónak], életre, halálra víni vele (RH/6 : 331) *sorompó közt* ~*ni vkivel* 6 : 362

találkozott 2. mn in 1 — **1.** (csoportról) *vele* ~ Könnyen képzelhetni, milly kedvetlenséget s meglepetést okozott a szolgák hire a velök találkozott társaságban. (RH/6 : 118)

találkozandó 3. mn in 1 | *-k* 1

2. a két ur elvált egymástól .. s bizonyos helyet rendeltek, hol ismét találkozandók valának (RH/6 : 261)

találkozván 2. hat in 1 — **1.** *egymással* ~ Nem kevéssé bámult a bátya, s öcs, egymással illy rögtön a sherwoodi erdő közepében találkozván. (RH/6 : 132)

találkozó fn **1** | *-kat* 1

(ford) 'az a személy, aki találkozik vkivel': ugy nevezéd őt barátodnak .. mint a találkozókat [obvios], ha nem jut eszünkbe nevök, uraknak üdvezeljük. (P 118/6 : 447)

találmány fn **6** | *-Ø* 2; *-a* 2 | *-ával* 2

1. 'korábban nem alkalmazott műszaki eljárás v. megoldás': Szécsenyi .. Meg sem nézte Kliegl gépeit, hanem küldte őt találmányával egyetemben nem tudom kihez és kihez (P 201/5 : 89); *(jelzővel:) nevezetes,* →*nagyszerű* ~ 5 : 89 →*régi* ~ 6 : 168 *remek* ~ e rúd remek találmány a könyök és térd védelmére. (RH/6 : 347), *új* ~ 5 : 89 (részleges *ism)* Kliegl-nek, a nagy gépésznek, uj találmánya van. Nevezetes, nagyszerü találmány! .. Egy véghetetlenül tökéletesitett vaspálya (P 201/5 : 89)

2. 'kitalálás, kiagyalás': a mi a szerénységet illeti: én azt igen silány portékának tartom .. mert az a jezsuiták találmánya. (P 231/5 : 119)

találós mn **4** | **találós 3, találos 1**

1. 'találékony, leleményes': Bátorság dolgában helyén állott János, Találós ész sem volt ő nála hiányos (JV/1 : 219)

2. *(nép)* 'kitalálni való': ~ *mese*← 1 : 104; 4 : 172, 405

találtat ts ige **1** | *-om* 1

'elrendeli, hogy (ételt) tálaljanak': *vki elé* ~ együtt fogunk reggelizni .. a legizletesebb dolgokat tálaltatom ön elé (J/6 : 414)

találtatik szenv ige **9** | *-ik* 3; *-ott* 3; *-ék* 1 | *-nék* 1, *-nának* 1

1. 'véletlenül v. keresés után találnak (1., 2.) vkit, vmit': [a grófnak] sem teste sem fegyvere nem találtatott a holtak között (RH/6 : 233) [Ashby Rikárdot] örökre számüzzük birodalmunkból. Ha tíz nap múlva még e szigeten találtatik, halált fog szenvedni. (RH/6 : 388) + 6 : 207, 297, 302 — **a)** 'vmilyen helyzetben, állapotban találják': Atyád .. meggyilkolva találtatik (RH/6 : 314)

2. *(átv)* 'akad, található': Azon időkben ritkán találtatott illy rangu férfi, ki az ismeretek bármi csekély kincsét is birta volna. (RH/6 : 98)

3. *(átv)* 'vmilyennek találnak (9.), ítélnek vmit': ha az érdemek és hiányok igazságosan megméretnének .. osztályom tévedései nem találtatnának nagyobbaknak, mint a másokéi (RH/6 : 163) + 6 : 301

tálaltatik szenv ige **1** | *-tak* 1

'(étel) az étkezők elé kerül': a zöld asztal körül ismét enyelgés, tréfa uralkodott, mellyre étkeik tálaltattak. (RH/6 : 274)

talán hsz **780** | **talán** 405, **tán** 375

1. 'lehetséges, elképzelhető, hogy; esetleg': Nekem ma még csak van mit enni, Holnap talán már éhezem. (548/2 : 119) + 1 : 65; 2 : 43; 3 : 42; 4 : 47; 5 : 70; 7 : 10 (+99) *(ism)* És ki tudja? tán utósó, Legutósó lesz e dal; Tán ha téged most leteszlek [lantom], Többé majd föl sem vehetlek (837/3 : 214) + 2 : 60; 3 : *317(2×); 4 : 403(2×); 5 : 35(2×), 47(2×); 6 : 340, 360(2×) *(fokozás:)* ~ — *bizonyosan* 4 : 190 *(félbeszakítás)* Az erdő, melly itt kezdődik, egészen addig tart, a meddig mennünk kell, s ezen csak egy kis gyalogut visz keresztül. . . talán. . . (TH/4 : 187) *(felsor-*ban:) arcodon az érdek vonásait [szemlélem] .. mit kétség kivül mutatnál — a reményt, félelmet, várakozást, a meglepetés mosolyát, talán a részvét csillogó nedvét (RH/6 : 72); (más hsz-val v. ksz-val) *(é)s* ~ tudnád szeretni a pej legényt, a kit

minden ember gúnyol és tán utál? (FL/4 : 139) + 1 : 345; 3 : 147; 4 : 192, 357; 5 : 21; 6 : 28 (+6) *(felsor-*ban:) Én Coriolanon kívül még okvetetlen lefordítom Romeót, Othellót, III. Richardot, athenei Timont, Cymbelínet s talán IV. Henriket (L 193/7 : 130) + 6 : 17; 7 : 144, *(s* v. *és)* ~ . . . *is* v. *is (. . .)* ~ 1 : 360; 3 : 20, 253; 5 : 21; 6 : 56; 7 : 53 (+13) *(gúny)* [a kritikusok] Csak élősködjenek! Hiszen ha nem csalódom, Tán ők is emberek. (302/1 : 272) *(ism)* Lidi, Lidi, mért voltál csapodár? . . . De, szegény lyány, tán meg is bántad már, Hű szeretőd tán már megsirattad (SzP/2 : 60), *(s)* ~ *(. . .) épp(en)* v. *éppoly* v. *éppen* ~ pólyában van szegényke, Talán épen ma született. (Ap/3 : 120) + 2 : 92, 251; 3 : 29, 230; 4 : 170; 5 : 38; 6 : 7, 54, 65, 340 ~ *(. . .) majd* 2 : 96, 158, ~ *még (. . . is)* v. *(sőt) még (. . . is)* ~ 1 : 297; 2 : 125, 189, 312; 4 : 175; 6 : 18—9, 216, 302 *(ism)* Még talán. . . talán segithetek. (336/1 : 297); *(szókapcs:)* ~ *nem is* →*igaz* 2 : 32 *még egyszer és* ~ *utolszor* hadd lássuk egymást Még egyszer és talán utószor. (Ap/3 : 162) *első s* ~ *utolsó*← 5 : 61; **Sz:** →*régen volt,* ~ *nem is igaz* 5 : 112 | (találgatásban:) Sári néni . . Varrogat. . . tán szemfedőjét varrja. (617/2 : 197) + 1 : 360; 2 : 107, 227; 3 : 170; 5 : 138; 6 : 360 (+7) *(ism)* Talán már palotájában van — tán holnap látni fogom! (RH/6 : 156); *vagy (. . .)* ~ Mennyországba megyek. . . vagy vérpadra talán. . . Mindegy! (SzM/2 : 263) + 1 : 196; 2 : 249; 5 : 131 *(ism)* mit én Jókay iránt érzek, az . . nem is barátság, nem is testvéri szeretet, vagy tán e kettőnek keveréke, vagy talán mind a kettőnél több (L 107/7 : 35), ~ . . ., *vagy (~)* Pegazusom tombol, Tán megrúgta valamelly szamár, Vagy tán azért nyugtalankodik, mert Engem ollyan rég nem láta már. (679/2 : 275) + 2 : 249; 3 : 173; 5 : 68; 7 : 215 | (ft mm fmában, ft módú igével) *ha* v. *hahogy* v. *hogyha* . . ., ~ v. ~ . . ., *ha* Táblabíró úrnak nyájasabb lett képe . . Hejh pedig ha tudná fiának szándokát, ⟨Tán csibének⟩ Csibének nézné őt s kitekerné nyakát. (Tb/3 : 298, 360) + 1 : 40; 3 : 7; 4 : 190; 5 : 31; 6 : 149; 7 : 8 (+16) *(ism)* A név, a mellyet örököl utódom, Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz. . . Lehetne tán, lehetne tán nagy is, Ha hozzá adnád lelked fénysugárit (643/2 : 226) | (fsz móddal, a felszólítás enyhítésére:) Lakásom: Hatvani utca, Jankovics-ház . . azonban, ha írsz, tán még is inkább Pillwax kávéházába cimezd (L 134/7 : 49) — **a)** (megengedő árnyalattal:) E nagy szavadra tán ég-föld reám szakad; Mit bánom én? (519/2 : 96) távoznom kell, s nem tudom mikor? tán ha ma nem, holnap. (L 255/7 : 193) + 1 : 321; 2 : 32, 393; 6 : 291, 363; ~ . . ., *ám(de)* Mit nekem te zordon Karpatoknak Fenyvesekkel vadregényes tája! Tán csodállak, ámde nem szeretlek (176/1 : 107) + 2 : 95 ~ . . ., *azonban* Sok közlendőm van veled, miből már némit talán tudsz, némit azonban még nem hallottál. (RH/6 : 122), ~ . . ., *de* Tán megcsonkítva térek vissza majd, De akkor is szeretsz te engemet (817/3 : 191) + 1 : 357; 2 : 133; 3 : 20; 4 : 215; 5 : 65; 7 : 198 (+24) *(ism)* az isten . . nem engedheti, hogy egy nemzet mindörökké bántott és meggyalázott legyen, egy olly nemzet, melly talán könnyelmü, de nem vétkes, melly talán tulságosan loyalis, de nem gyáva! (P 233/5 : 123), ~ . . ., *pedig* 5 : 41 — **b)** (a valószínűség kisebb fokára vonatk.) 'netán': Ha e sötét betűk, a miket itt leírok, Lennének a balsors, a melly tán téged ér: Elvetném tollamat, nem írnék (245/1 : 233) + 1 : 100; 5 : 33; *ha (. . .)* ~ v. ~ *ha* Ha szeretsz tán engem, oh leány! Add tudtomra, kérlek (346/1 : 303) + 1 : 84; 2 : 307; 3 : 309; 4 : 240; 6 : 295; 7 : 14 (+5) *hacsak* ~ Rám nézve hát rettenetes baj van, Ha csak tán te nem könyörülsz rajtam. (SzP/2 : 57) | (ft módú igével:) a helyett, hogy tán káromolnátok, áldjátok az igazságos istent (P 256/5 : 130); *ha (. . .)* ~ mindnyájan kimentek fölfegyverkezve, ha talán . . ellenséges csapat lenne a tájon. (RH/6 : 301) + 3 : 159; 6 : 288; 7 : 22 *mintha* ~ Kukoricza Jancsi elfutott . . De korán sem azért, mintha talán félne (JV/1 : 184) + 2 : 260 — **c)** (felszólítás körülírásában, ft móddal:) Pihennénk tán egyet — aztán Uj erővel Térjünk a tettek más mezejére. (HK/1 : 124) Hogy folyamodásom eredményét . . minél előbb megtudjuk, talán méltóztatnának azt a Közlönybe igtatni. (L 246/7 : 179) + 3 : 122; 4 : 162, 178, 204; 6 : 11, 194, 254

2. (szubjektív vélemény kif.) 'azt hiszem': oh mi édes A csók piros ajakán! A kerek világnak minden Édessége itt van tán. (649/2 : 232) + 1 : 90; 2 : 190; 3 : 293; 4 : 99; 5 : 37; 7 : 34 (+24); ~ *(. . .) csak* v. *csak (. . .)* ~ Én hozzám is benézett a karácson, Tán csak azért, hogy bús orcát is lásson (559/2 : 126) + 1 : 356; 2 : 219; 4 : 83; 5 : 47; 6 : 440; 7 : 23 (+9) *de (. . .)* ~ A hasonlítás nem igen költői, de talán nem is igen rosz. (P 205/5 : 92) + 4 : 176, 212 *(é)s (. . .)* ~ Vagyok . . hetven éves, s talán nincs hetven szál haj fejemen. (HKöt/4 : 82) + 2 : 278; 4 : 203; 5 : 44; 6 : 51, 129, 131, 162, 234, 354, *(s)* ~ . . . *is* Mert szegénynek alkotá az isten A költőt, s tán rendén is van ez (329/1 : 293) + 1 : 75; 2 : 256; 4 : 28; 5 : 45; 6 : 309; 7 : 197 (+5) *(felsor-*ban:) E személyt, kire ön céloz, öt évnél régebben szeretem, gyöngédség, hála, tán szokás is, mi engem hozzá bilincsel (KH/6 : 19), ~ *még* . . . *is* v. *sem* Ugy ismernek már [a felhők], hogy talán még Azt is tudják, mit gondolok. (579/2 : 153) + 4 : 129; 5 : 88 | *(fokozásban)*

Egy könnycseppecske csak, És még is kínosabb talán, Mint volna egy egész patak. (654/2 : 238) beértem Pestre, tán jobban megtörődve, mint hajdan a peleskei notarius (ÚL/5 : 57); *(sőt)* ~ ... *is* Nagyon veszélyes a te diadalmad, Sőt tán halálos is (Cor/4 : 366) + 4 : 97; 5 : 74 ~ *még* v. *még* ~ apátok, kis unokáim .. még tán jobb gazda, mint mi voltunk (N/4 : 115) + 2 : 328; 3 : 171; 4 : 80; 5 : 137; 6 : 434; 7 : 216 (+5) | (ff vagy körülírt ff enyhítésére:) Szeretek én, miként még ember Soha sem szeretett talán. (510/2 : 86) Az oroszlán legrettentőbb talán, Midőn elvesztett párjáért busúl. (824/3 : 197) + 2 : 311; 3 : 155; 4 : 114; 5 : 62; 6 : 113; 7 : 131 (+13) *(képben)* A fogyó hold talán az én bánatom (549/2 : 120) + 1 : 184; 2 : 89, 263; 3 : 240, 289; 5 : 41 (+11) || (ft módú igével:) A helyett, hogy ábrándoknak élek, Tán jobb volna élnem a jövőnek (501/2 : 67) + 1 : 310; 2 : 87; 3 : 28; 4 : 24; 5 : 60; 6 : 355 (+19); *s (...)* ~ Ezek olyan dolgok, a melyekért békés időben személyes elégtételre hivtam volna s tán lelőttem volna önt (L 280/7 : 203) + 2 : 298; 6 : 168 ~ ... *is* Hejh .. talán már indulnom is kéne! (505/2 : 84) + 3 : 342; 4 : 36, 55, 122, 187; 7 : 48 | *(fokozásban:)* ~ *még* volnál csak a helyemen, tán még jobban izzadnál, mint én most. (FL/4 : 132) + 4 : 138 — **a)** 'remélhetőleg; remélem, hogy': A világ az isten kertje .. Benne gyom tán nem leszek. (83/1 : 33) + 1 : 209; 2 : 278; 3 : 261; 4 : 239; 5 : 56; 7 : 211 (+27) *(ism)* De úgy tán még sem kell két esztendőt várnunk. — Tán nem egészen. (N/4 : 97) + 1 : 177; 2 : 155(2×); *(é)s (...)* ~ És fon talán a sors nem fáradó keze Egy rózsás kötelet (275/1 : 255) + 1 : 39; 6 : 176, 233 *(és* v. *s)* ~ *(...) is* v. *is* ... ~ Egymást még mi is látjuk tán. (251/1 : 240) + 1 : 25; 2 : 111, 125, 203; 3 : 205; 6 : 360; 7 : 40, *(s)* ~ *majd* v. *egykor* 1 : 167, 300; 2 : 95, 117, 177, 265; 3 : 253; 4 : 108, 186, 303 *(ism)* ha szenvedésem látni fogja .. Talán meglágyul indulatja, Talán majd szánakozni fog. (221/1 : 177) | *(udv)* azt, hogy versirás a Mesterségem, tudja tán (207/1 : 164) + 1 : 239; 5 : 121; 6 : 20, 121; 7 : 24, 31 (+7); *(udv* felszólítás körülírására:) Nem veszed tán rosz neven, ha elhagyom az önözést. (L 134/7 : 47) *(gúny)* Talán leereszkedik Hugo lord, s megmondja, hova és miért ment. (RH/6 : 270) — **b)** 'attól tartok, hogy': Iluska helyett Látott a pitvarban idegen népeket. „Tán rosz helyen járok", gondolta magában (JV/1 : 206) + 1 : 185; 4 : 160, 332; 6 : 90; 7 : 13, 193 (+7); ~ *csak csak* ... ~ Hazám, olly rég voltál te nagy, hogy Nagyságod híre csak mese talán. (407/1 : 353) + 2 : 289 *(s ...)* ~ ... *is* az öröm? Az óceán kis gyöngye. Talán, Mire fölhozom, össze is töröm. (443/2 : 28) + 3 : 165; 4 : 97; 6 : 131, 313 | (ft módú igével:) Jó: bakancsom hogy hamar lerúghatám; Még idővel degradáltak volna tán. (118/1 : 64) + 4 : 66, 207; 5 : 32; 6 : 19, 38, 176, 192; 7 : 25, 34 *(ism)* nem mertem illy lélekzavarral az utcára menni; talán nem találtam volna meg utamat, talán valami hintó kerekének rohantam volna (ÁB/6 : 442) — **c)** (nyomatékos hat-ként) 'nem biztosan': Mellyik a legszebbik leány? Azt veszem el, azt is talán (829/3 : 202) *(ráértés, ism)* ezek mind egy szálig derék emberek, talán mint ministerek is azok lesznek, de csak *talán* (P 223/5 : 112) — **d)** (msz-ként) 'nem lehetetlen': édes angyalom, még látjuk egymást. .. — Nem fogjuk egymást látni többé, Máté... — Talán... (HKöt/4 : 33) + 6 : 20 (idézett szóként:) önts .. Egy cseppet a remény kútjából, oh leány .. csak azt mondd, hogy: talán (519/2 : 96) | *(ráértés, ism)* [Judit:] Hah, istenem, eltévedt? [Szolga:] Talán nem... [Judit:] Talán nem! *Talán.* (TH/4 : 403)

3. (eldöntendő kérdés nyomósítására:) Minek mégy a boltba, kis lyány, Pántlikát akarsz venni tán? (591/2 : 168) + 1 : 359; 2 : 246; 3 : 113; 4 : 13; 5 : 27; 6 : 402 (+34) *(ism)* szegény fiam .. hátha apja nyomdokát követte, És most, mint apja, föld alatt lakik, Talán ép ebben a börtönben, Talán épen szomszédom itten? (Ap/3 : 170) + 2 : 270(2×); 6 : 418(2×); *(a)vagy (...)* ~ El vagyok már szívedben feledve? Vagy jutok még néha tán eszedbe? (156/1 : 92) + 1 : 38; 2 : 94, 194; 3 : 166; 6 : 411; 7 : 56 (+17) *(ism)* Védangyala kedvesemnek .. Vígasztalj meg engem. Vagy talán te is meghaltál? Tán megölt a bánat? (256/1 : 243) + 2 : 263(2×), ~ *(...), vagy* vajon mit szemlélhet? Tán a fényes délibábot? .. Vagy a szomszéd falu tornyát? (615/2 : 194) + uo.; 1 : 103; 4 : 68 — **a)** (felháborodott, méltatlankodó, gyanakvó v. gúnyos kérdés nyomósítására:) Tán a tudománynak éljek? A tudósok mind szegények. (394/1 : 340) Nemrég tetted le a kardot .. ugy-e? S mit csináltál, tán füvet kaszáltál vele kolostortok szamarának (TH/4 : 177) + 1 : 82; 2 : 336; 3 : 11; 4 : 45; 5 : 36; 6 : 171 (+5); ~ ..., *vagy* mért vagy olly komor? Talán a szent péteri perjel udvarolt kedvesednek? Vagy a király elnyerte a kockán pénzedet (6 : 290—1) — **b)** (képszerű szónoki kérdésben:) Tán te is így fényedért az égből Számüzött csillag vagy, szép leány? (364/1 : 315) + 1 : 16, 363; 2 : 243; 3 : 56, 109, 176; *vagy (...)* ~ Minő az út!... de vajon út ez? Vagy fekete kovász talán? (623/2 : 203) + 1 : 83, 270, 301; 2 : 89, 98, 145, 204, 221, 257; 4 : 35 ~ ..., *vagy (~)* 1 : 363; 2 : 192 *(ism)* Csak azt tudhatnám, édesem, Minő alakban jársz velem? Tán e szellő vagy .. Az alkony pírja vagy talán .. Vagy tán az esti csillag .. ? (784/3 : 75) — **c)** ~ *(csak) nem* v. *csak nem*

. . . ~ . . .? 'ugye nem? remélem, nem': talán csak nem üzesz el magadtól később, ugy-e nem? (TH/4 : 186) + 1 : 156; 3 : 285; 4 : 61; 5 : 72; 6 : 130, 310, 381, 395 | *(gúny)* Elvegyelek, kincsem? . . De azt tán csak nem akarod, hogy tüstént papot hivassak s itt azonnal végbemenjen a cerimónia? (Drt/4 : 218) + 4 : 145, 164, 172, 177; 5 : 9; 6 : 135, 268, 287, 357 — **d)** (tagadó v. tiltó értelmű kérdés nyomósítására:) azt gondolod tán: annyi a barátom Mint fönn az égen a csillag? (504/2 : 82) + 1 : 141, 264; 6 : 125; *(a)vagy* . . . ~ szived Annak forrása, bennem a mi jó van. Avvagy talán a földnek érdeme, Hogy úgy terem gyümölcsöt és virágot? (701/2 : 298) + 1 : 86, 103, 314; 2 : 71, 95, 317 — **e)** (állító értelmű tagadó kérdés nyomósítására:) Tán én nem tudnék irni Mindig jó verseket? (302/1 : 272), ~ *bizony* 4 : 203

4. (becslés kif.) 'mintegy, kb.': A kis csere szélessége csak valami százötven lépésnyi volt, ellenben hossza . . talán néhány mérföldnyi lehetett. (RH/6 : 199) + 6 : 117, 121, 207 — **a)** 'úgyszólván, szinte': A Kárpátok . . ottlétem alatt tán sohasem álltak köd- vagy felhőtlenül (UJ/5 : 25)

5. (helyesbítésben:) „A nemes Monthermer lorddal kivánok beszélni . . ki, mint hallom, a király kiséretében tartózkodik." „Tartatik, akarod tán mondani . . mert ő rab . ." (RH/6 : 258); *(a)vagy* ~ te majd így a magunk tehenét fejed vagy tán teheneit! (N/4 : 102) + 2 : 16; 3 : 142; 4 : 70; 5 : 23; 6 : 127; 7 : 139 (+10) | *(gúny)* [Milutin:] Űlj le, asszonyom. Tudom, hogy elfáradtál . . [Predszláva:] Talán te fáradtál el, kis fiam, én nem. (TH/4 : 160) + 6 : 258, 260 | (helyesbítő kérdésben:) Disznót öltetek, kis fiam? . . — Azt bizony, keresztanyám, aztán nyolcva' mázsa egy fontos volt. — Tán egy mázsa nyolcvan fontos? (N/4 : 96)

6. (töltelékszövegben:) Hát csupánságosan csak azt akarom mondani, hogy ha . . talán izé. . . keresztapa kellene, hát aztán ne menjen úrfi a szomszédba (HKöt/4 : 75)

talány fn **6** | *-Ø* 3, *-ok* 1 | *-t* 1; *-okban* 1

1. 'olyan, homályos v. ellentmondásos kijelentés, amelynek rejtett értelmét ki kell találni': [Polgár:] Érdemesen viselted magadat hazád irányában, meg nem is viselted magad érdemesen. [Coriolanus:] E talány? [Polgár:] Ellenséginek ostora voltál, barátinak vesszeje voltál. (Cor/4 : 282) + 6 : 123, 258; *(szókapcs:)* ~*okban beszél* „. . téged fölkeresni jöttem ugyan Sherwoodba, de ide nem, hogy megszabadítsalak." „Nos, hogy van ez, lovag úr? . . Talányokban beszélsz, csak hogy még tovább gyötörj?" (RH/6 : 142)

2. 'olyan jelenség, amelynek értelmét következtetéssel nem foghatjuk meg; rejtély': Hát az a haszontalan földönfutó . . hogy vetődött ide? Mennyi talány! (TH/4 : 182); *(szókapcs:)* *örök* ~ *marad*← 5 : 5

talap fn **2** | *-ra* 2

(elav) 'állvány, emelvény': A deszkák egyike, mellyek talapra [Gestell] tétetve étasztalúl szolgáltak a nagy teremben . . kiviteték (RH/6 : 301) *(átv szókapcs:)* *magas* ~*ra emel* 'kiemel, felmagasít': osztályom tévedései nem találtatnának nagyobbaknak, mint a másokéi, csak hogy rangunk bennünket magasabb talapra [Fussgestell] emel, ugy, hogy a rosz indulat minden foltot láthat (RH/6 : 163)

talapzat fn **1** | *-ot* 1

'vmit tartó, magasító alapzat': *(átv szókapcs:)* *vmiből* ~*ot teremt* 'vmely helyzetet kihasznál, hogy feltűnést keltsen': most e sirról, miből hiusága észrevétlenül talapzatot [Piedestal] teremte, lemondania . . kelle (KH/6 : 46)

Talbot tulfn **1** | *-Ø* b 1

(ang csn) 'regényben említett középkori főúr': A dolog el van intézve. A király összehítt azonnal minden bárót. Szerencsére nem volt ott Gloucester, Talbot hangja elhallgatott. (RH/6 : 279)

talentum fn **4** | **talentum** 3, **talentom** 1: *-Ø* 4 (b 2)

'az átlagoson felülemelkedő képesség; tehetség': a talentum az aljas lelkekben irigységet, a nemes lelkekben pedig hódolatot költ. (HKöt/4 : 48) *(páros kif:)* *hadvezéri* ~ — *politikai* →*képzettség* 5 : 142 *(fokozás:)* ~ — *genialitás*← 5 : 57 — **a)** *(átv)* 'tehetséges személy': [Pomenars úr] a fájdalmas jelbeszédet . . a tapasztalatban jártas de nem csalhatlan talentom szokott számolásai szerint magyarázá. (KH/6 : 51)

[Taliánország] tulfn: **Taljánország 2** | *-ban* 2

(nép) 'Olaszország mint mesebeli ország': [a sereg] jól bent vala már nagy Taljánországban, Rozmarínfa-erdők sötét árnyékában . . Taljánországban örökös tél vagyon (JV/1 : 193)

taliga fn **4** | **taliga** 2, **talyiga** 2: *-ja* 1 | *-ját* 1; *-ban* 1; *-ra* 1

1. 'egyszerű kétkerekű szállítóeszköz; kordé': találkoztam . . két fazekassal, kik agyagot vittek egy taligában [Karren] (RH/6 : 133) + 6 : 136 *(tréf met)* hová ragadál? Oh fölhevülésnek Gyors talyigája! (HK/1 : 125)

2. 'egykerekű, kézzel tolt szállítóeszköz; talicska': A napszámosok közt . . [Ternyei] szemlesütve tolta taligáját (HKöt/4 : 65)

taligás mn és fn 1
I. mn ld. **[taligásló]**
II. fn 1 | *-ok* 1
'taligával járó v. fuvarozó ember': *(tőism, páros kif:)* →*taligaút — favágók és ~ok* 6 : 104

[taligásló] fn: **taligás ló 1, talyigás-ló 1** | *-Ø* 1 | .. *lovaknak* 1
'taliga (1.) húzására használt ló': *(hsl)* [Debrecenben] a szellem .. olly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája, épen mint az idevaló híres talyigás-lovaknak. (ÚL/5 : 47) — **a)** *(átv, évődés)* 'magas, csontos termetű ember': Mind ez Robin műve, noha örűltem, hogy én is részese lehetek a dolognak; mert az a nagy taligás ló [Karrengaul] épen olly kevéssé lett volna képes a falon fölmászni, mint a lincolni tornyot átugrani. (RH/6 : 283)

taligaút fn 1
'taligával járható út': *(párh, tőism)* Néhány taligaút [Karrenwege] volt favágók és taligások számára, néhány országut egy városstól másig. (RH/6 : 104)

talizmán fn 2 | *-t* 1; *-okról* 1
'varázserejű tárgy': *(átv* is, *ism)* Hallunk napkeleti talizmánokról .. mellyek által a valót és csalást megkülönböztethetni .. e gyermekben én emberi talizmánt bírok, ki megmondandja, mi igaz ezen ember beszédében. (RH/6 : 210)

tallér fn 3 | *-t* 1; *-ján* 1; *-nak* b 1
'nagyobb ezüst pénzérme': *(kép, ism)* S ha a világ pénz, a költő mi rajta? .. a királyi kép a Világ tallérján... nem, királyi kép sem! Ő a tallérnak csengő, tiszta hangja (314/1 : 280) — **a)** 'ilyen értékű pénz': Ujjáról egy gyémántot húza le, melly ezer tallért érhetett (ÁB/6 : 442)

Tallien tulfn 1
(fr csn; önállóan) 'Jean-Lambert ~ (1767—1820), a francia forradalom résztvevője, a thermidori ellenforradalmi puccs szervezője': Tallien. Párizs 1769. — 1820. (P 140/5 : 169)

talp fn 53 | *-am* 2, *-ad* t 1, *-a* 4, *-ok* 1 | *-át* 2; *-ában* 1; *-ig* 19, *-adig* 1; *-on* 13, *-án* 1; *-ra* 7; *-pal* 1
1. 'a lábfej alsó felülete': [egy szerzetes] elfogaték. Pontos kikutatás után találták talpa alatt Harland Ralfnak e levelét Monthermer Hugohoz (RH/6 : 211) *(párh:)* ~ — *fej*²← 2 : 189; *(szókapcs:)* ~*a alatt* →*ég*¹ *a föld* 2 : 201 ~*a sem* →*éri*¹ *a földet* 1 : 137 ~*a* →*viszket* 1 : 129, 210 →*tetejétől* ~*áig ér* 4 : 160 | (álló testhelyzet kif.; hat, ill. *szókapcs:)* ~*on áll* v. *van* 'áll': megbotlott lova, s elesék. Ló és lovag egy pillanat alatt ismét talpon volt (RH/6 : 194) *(szimb, szembeáll)* ájulva a mint a földön feküdtünk, Kacagva tombolt a zsarnok fölöttünk. Most talpon állunk újolag (836/3 : 212—3), ~*on terem* 'fölkel': Kukorít a kakas hajnal hasadtára. Ki teremne talpon, hogyha nem Borbála? (Tb/3 : 292) *(szimb)* Megunták végre a földöncsuszást, Egymás után mind talpon termenek (743/3 : 27), ~*ra!* 'kelj (keljen, keljünk) föl!' Baj van, bíró uram, és nagy baj! Csak talpra, de gyorsan (HK/1 : 144) + 1 : 14; 3 : 258 *(szimb)* Talpra magyar, hí a haza! Itt az idő, most vagy soha! (753/3 : 37) + 5 : 124, ~*ra* →*esik* 5 : 91(2×); **Sz:** *legény a ~án* (dicséret kif.:) [a verset] elküldöm Tompának. Legény ám még az is a talpán! (L 134/7 : 48) | (megalázás, elnyomás kif.; *szókapcs:) vkinek a ~át nyalja*, ill. *vkivel* →*nyalatja* 1 : 264(2×) ~*át vkire teszi* 'rátapos': *(átv)* Rájok tette már talpát az oroszlán, s nincs isten, a ki megmentse őket [= az összeesküvőket]. (Drt/4 : 205) — **a)** *(póláris kif:) tetőtől* ~*ig* 1. 'egész testében, ill. testén': Föl akartam kelni ültömből, és nem bírtam. Elzsibbadtam tetőtül talpig. (HKöt/4 : 16) + 4 : 275; 6 : 21, 65, 88, 108, 227, 305; 2. *(átv)* 'minden ízében, egész valójában': azt akarom, hogy legyenek meg bennem a magyar nemzet jó és rosz szokásai egyaránt, legyek tetőtől talpig magyar. (P 206/5 : 96) + 1 : 155; 4 : 191; 6 : 10; 3. *(átv)* 'mindenütt, teljesen': Hátha mire a nap lehanyatlik, Tűzben állunk már tetőtül talpig. (749/3 : 33) + 5 : 69, 84; 7 : 87 | (rövidítve) ~*ig* 'tetőtől talpig (2.)': apátok, kis unokáim, talpig becsületes ember (N/4 : 115) + 1 : 238 — **b)** (harci készenlét kif.; *szókapcs:)* ~*on terem* Megszólalt a sereg harsány trombitája, Minden legény talpon termett szózatára (JV/1 : 195) + 2 : 257; 4 : 330; 5 : 88, 127 ~*on van*, ill. *lesz* egy pár holnap mulva vagy talán előbb, talpon lesz ismét minden élő a művelt világban (P 256/5 : 131) + 4 : 337; 5 : 128; 7 : 169
2. 'lábbeli alsó része': a férfinak vaspatkójú talpában hét kinyomuló szög keresztet képeze (P 41/6 : 391); *(birt szerk:) csizma ~a: (megszem, páros kif)* Ha a csizmámnak talpa, sarka Nem kérdené, hogy hol a varga? Én volnék a derék legény! (197/1 : 156) →*saru* ~*a* 4 : 234
3. *(átv)* 'építmény alapzata': Talpig leégnek templomaitok (Cor/4 : 347)

talpalatnyi mn 1
~ *föld* 'földterületnek egészen kicsi része': Négy nap dörgött az ágyu Vizakna s Déva közt, Ott minden talpalatnyi Földet vér öntözött. (842/3 : 220)

[táltos] fn: *(nép)* **tátos 2** | *-t* 2
'mesebeli, csodás képességű ló': *(ism)* Barangó nem is tett egyebet, Az istálóból

négy tátost kivezetett. A legszebb négy tátost vezette ki onnan, S befogta őket a szekérbe legottan. (SzÁ/1 : 338)

Tálya ld. **[Tállya]**

talyiga ld. **taliga**

talyigás-ló ld. **[taligásló]**

[Tállya] tulfn: **Tálya 1**
(földrn) 'boráról híres hegyaljai község': keletre az egykori tűzokádó, a tokaji hegy . . Éjszakra a többi hegyaljai hegyek, hosszu sorban; alattok Tálya és Mád. (ÚL/5 : 64)

támad tn ige **54** | 48: *-Ø* 15, *-nak* 1; *-t* 17 ~ *-ott* 3, *-tak* 2; *-a* 3; *-and* 1 | *-na* 1, *-nának* 2 | *-jon* 2 || *-hat* 1
1. 'keletkezik, kialakul': Beszéde közben némi mozgás támadt a tömeg között a sorompón kivűl (RH/6 : 389) ha két egyenlő hatalom Támad, milly hirtelen jön a zavar (Cor/4 : 296); *vmiből ~: (kép)* a virág piros volt. . . nem csoda, Egy összetépett szívből támada. (729/3 : 10) *vminek vmije ~* Vágyaimnak sólyomszárnya támadt (90/1 : 40); *(szókapcs:) akadály ~ vmi ellen* ne képzeljük, mintha vonzalmunk ellen nem támadnának akadályok. (RH/6 : 148) *→félreértés* v. *→pörlekedés ~ vkik között* 6 : 113, 285 *→főnix ~ vki hamvaiból* 6 : 279 *moraj* v. *zaj* v. *zavar ~* Hirtelen zaj ⟨támadt⟩ támad, hogy a város végén összeütköztek a helybeliek és a szentmiklósiak . . de a hir szerencsére csak koholmány volt. (P 207/5 : 104, 225) + 4 : 194; 6 : 136 *veszély ~: (párh)* semmi rosz nem következett — nagy veszély nem támadt. (RH/6 : 173); **Km:** *→szikrából ~ a láng* 3 : 123 | (természeti jelenségről) *alkony*, ill. *→hajnal* v. *→korány ~* 2 : 98; 3 : 271 *→égiháború* v. *vihar* v. *zivatar ~* elvonul a napnak sugara, Ha zivatar támad. (HK/1 : 143) + 1 : 187; 3 : 64 *→felhő ~* 2 : 171 *→földindulás ~* 5 : 52 *szél ~* Hajnalodik, hüvös csipős szél támad, Hüvös szárnya legyintgeti orcámat. (549/2 : 120) + 1 : 204 *szivárvány ~* már derül! szivárvány támad Amott a rákosi mezőn (180/1 : 112) *vízözön ~* 1 : 356 | (lelki tartalomról, ill. ennek megnyilatkozásáról) *→antipátia ~ vki ellen* 7 : 54 *barátság ~* E korban támad a barátság (493/2 : 52) *→bizalom ~ vkik között* 6 : 145 *bosszúvágy*, ill. *szeretet ~ vkiben* A boszúvágy később támadt bennem az atyai szeretetnél; még is erősebb volt, mint ez. (HKöt/4 : 25) *→ellenszenve ~ vmi iránt* 7 : 19 *vmilyen érzés ~ vkiben* Flamareilnéban azon kellemes érzés támadt, mit hölgynek mindig okoz a szerelemféltés (KH/6 : 7) *gondolata ~: (ism)* ha én hajnalban elmentem ablaka alatt . . akkor szépséges gondolataim támadtak; de szörnyü prosai embernek is kell lennie, kinek szépséges gondolatai nem támadnak, ha hajnalban valami gyönyörű leány ablaka alatt megy el. (UJ/5 : 23) *→gyűlölség ~ vkik között* 6 : 111 *határozat →múlik*, ill. *~* 1 : 327 *→hézag ~ keblében* 2 : 14 *kedv ~ vkiben* 6 : 450 *→kedve ~* 2 : 136 *kérdés ~* az a kérdés támadt, mint menjenek ki, ugy hogy a szobát elkerűljék, mellyben Monthermer Hugo kisérői s szolgái valának. (RH/6 : 376) *→kétely ~ vmire nézve* 6 : 388 *sejtés(e) ~ (keblében)* néha különös sejtése támadt, hogy e legény szereti és el fogja venni őt (FL/4 : 131) + 6 : 437 *→sóhaj ~ keblében* 6 : 448 *szerelem ~ vkiben* Julcsa iránt ollyan szerelem támadt benne, millyenről kovácslegény eddig nem is álmodott. (FL/4 : 129) *vész ~ vmiből* Megszűnt már a vész, melly nem viszonzott Szerelmem kínjából támada. (400/1 : 347) — **a)** 'személy vmely célra) akad, kerül': a legszomorubb az, hogy nincs ollyan gyalázatos ügy, mellynek pártfogói, apostolai ne támadnának. (P 201/5 : 84)
2. '(nap) fölkel, feljön': *(kép)* itt vagyok, hol a nap újra támad Éltem bús egén. (140/1 : 81)
3. 'emelkedik, magasodik': kéken, magasan emelkedék a malverni szép dombsor, mellyek lábainál több alacsony halom támad. (RH/6 : 215)
támadni fn in 2 | *-ni* 1, *-nia* 1
1. Flamareilné . . Azon titkos zendűlések egyikét látá támadni, mellyek néha elhatalmazó gyorsasággal foglalják el a hölgyszivet (KH/6 : 58) | (lelki tartalomról:) itt vagyok egy férfi karján, kit nem ismerek, pirulva álarcom alatt a véleményért, mellynek önben felőlem támadnia kell! (ÁB/6 : 433)
támadt 2. mn in 4 | **támadt 3, támadott 1 —**
1. (lelki tartalomról:) [az aggteleki vendégkönyvben] Vannak . . sorok, mik a barlangban támadt érzelmeket és gondolatokat akarnák tolmácsolni (UJ/5 : 27) + 6 : 348; *(kép)* arcom és kezem begyógyult . . S szivemből is ki vannak irtva már Az elválástól támadott sebek (T/2 : 18) + 2 : 14
vö. **támadó**

támadás fn **4** | *-Ø* 1 | *-t* 1; *-ra* 2
1. 'fegyveres összecsapás kezdeményezése': Vissza, támadásra, Vagy ellenségeinkhez mégyek át, S titeket verlek. (Cor/4 : 247); *(szókapcs:) ~ készül vki ellen* uj támadás készül az idegenek ellen? Na, le velök . . s szerencsét az angol harcosoknak. (RH/6 : 75) *~t tesz vmire: (kép)* uj támadást tőnek a husétkekre (RH/6 : 131)
2. *(átv)* 'ellenséges fellépés vkivel szemben': *(páros kif:) ~, elfogás←* 1 : 81

támadó mn **3**
1. 'felkelő (nap)': a beteg . . mint várja epedőn a Támadó nap első sugarát! (714/2 : 335) *(kép)* Nuath leánya . . Te nékem nap-

kelet sugára vagy, ismeretlen országban támadó. (Oith/6 : 449)

2. 'támadásra (1.) való (fegyver)': *(páros kif:)* →*védő és* ~ *fegyver* 6 : 331

Tamás tulfn **29** | *-Ø* 26 | *-t* 3 — (férfinév)

1. 'elbeszélő költeményben említett tolvaj': (ragadványnévszerű jelzővel:) A vak Tamást is én neveltem, Kit a minap kötöttek föl. . . Ez volt a tolvaj! (Ap/3 : 122)

2. →*Nádasdy* ~ 5 : 152

3. →*Blawket* ~ 6 : 80, 217, 247, 271, 363 | (önállóan) 'uő.': Jól tetted, legény — jól tetted, Tamás! (RH/6 : 276) + uo.

4. →*Blundel* ~ 6 : 191

5. →*Clare* ~ 6 : 180, 182, 183(2×), 184 191, 192, 196 | (önállóan) 'uő.': ~ *lord* Tamás lord egy óra előtt hagyá el a kastélyt (RH/6 : 196)

6. *(Felső-Kis-Kálnai és Szent-Demeteri)* →*Fegyveres* ~ 3 : 288, 289(2×), 290, 291, 293 | (önállóan) 'uő.': ~ *úr* Latóczi Endrének nyugatra a háza, S hogy ez az időnek járását ne lássa, Tamás úr . . Kivette nyugati óramutatóját. (Tb/3 : 292) + 3 : 291 *(ism)* A vén bútoroknak talán a legvéne Borbála kisasszony, Tamás úrnak nénje. De van köztök új is, egy kis gyémánt láda: A szép kis Piroska, Tamás úr leánya. (Tb/3 : 292)

támasz fn **3** | *-Ø* 1; *-om* 1, *-a* 1

1. 'az a tárgy, amelyre vki támaszkodik': *(párh)* E mankó támaszom s ez fegyverem lesz, De az ügyet nem hagyom el. (Cor/4 : 236)

2. *(ford)* 'támogatás': Ez utósó . . csapásnál szédűlni kezde Eudoxia. Férje támasza [Unterstützung] nélkűl lerogyott volna (KH/6 : 45); *(jelzővel:)* *erkölcsi* ~ 'erkölcsi segítséget nyújtó dolog': Montfort . . oldalán a nagy erkölcsi támasz [moralische Unterstützung] is volt, mellyet a meggyőződés ad, nagy népmozgalom elején állhatni (RH/6 : 205)

[támaszbot] fn: **támasz-bot** 1 | *-unk* 1

'támaszkodásra használt bot': *(kép)* E korban támad a barátság, e föld, A melly virágzik reggel gazdagon, S hol egy fa nő, a mellynek ága gyakran Támasz-botunk az életalkonyon. (493/2 : 52)

támaszkodik tn ige **38** | 24: *-ik* 1; *-ott* 2, *-tak* 1; *-ék* 14 | *-nék* 1 | *-jam* 1, *-jál* 1, *-jék* 1 || *-hatik* 1, *-hatunk* 1

1. 'egyensúlyának megtartása v. testének pihentetése végett vmihez dől v. vmire nehezedik': *vmihez* ~ a kályha lesz a Nagy fa . . Támaszkodjál hozzá . . És figyelj, elmondom Szép beszédemet (710/2 : 308); *vmire* ~ Eudoxia megrendűlt. Megfordúlt s félig a zongorára támaszkodék, mintha valami látatlan csapás érte volna. (HK/6 : 42) + 6 : 6, 8, 40, 66, 298(2×), 367; *(szókapcs:)* *botjára* ~ Jó hosszú botjára Jancsi támaszkodott, Lekonyította a karimás kalapot . . Úgy tekintett bele a vad zivatarba. (JV/1 : 187) + 6 : 108 *vki karjára* ~ a fiatal gróf, midőn sátra ajtajától lovához ment, sir Harry Grey karjára támaszkodék (RH/6 : 385) + 6 : 16, 47 *fejével kezére* ~ Edvárd fejével kezére támaszkodék s kinéze (RH/6 : 180), *oda* ~ ld. **[odatámaszkodik]** | (fektéből félig fölemelkedve) →*karjára*[1] v. *könyökére* ~ 6 : 230, 326 — **a)** '(tárgy) vhova van támasztva': *vmihez* ~ Mindnyájan fölugrottak . . fölkapák nyilaikat, mellyek a fákhoz támaszkodtak (RH/6 : 132)

2. *(átv)* 'vkinek, vminek oltalmát v. segítségét igényli': *vkire* ~ Ha már kérésemet nem akarod teljesíteni, legalább megírhatnád, hogy ne támaszkodjam rád, s akkor másfelé fordítanám a rudat (L 130/7 : 43) + 3 : 98; 5 : 127 *vmire* ~ Támaszkodjék szabályokra, Ki szabadban félve mén. (226/1 : 222) + 5 : 88 | *(ráértés:)* *vmire* ~ szeret-e vajon? . . Igen, szeret, talán ugy, mint a koldus a botot, mellyre támaszkodik. (TH/4 : 170)

támaszkodni fn in 1 — **1.** *vmire* ~ A milly megrázkodott volt [Katica], a legcsekélyebb is megíjeszté, ugy hogy egy szék karára volt kénytelen támaszkodni. (RH/6 : 295—6)

támaszkodott 2. mn in 1 — **1.** *vmire* ~ Gaul Oithona barlangja felé ment. Meglátta a sziklára támaszkodott ifjúságot. (Oith/6 : 450)

támaszkodva 1. hat in 12 — **1.** *vmihez* ~ Fölhágtam néhány lépcsőre, s egy oszlophoz támaszkodva . . szemléltem az emberi teremtmények e hullámát, melly alattam mozgott. (ÁB/6 : 441), *vmire* ~ a haramja . . Baltája nyelére támaszkodva mondja: „Mért vetettem fejem tilalmas dolgokra! . .” (138/1 : 80) + 6 : 56, 433; *(szókapcs:)* *botjára* ~ 5 : 48 *falhoz* ~ Tehát Flamareilné. . . nem halt meg? hebegé a tiszt, falhoz támaszkodva. (KH/6 : 41) *vki karjára* ~ 6 : 64 →*könyökére* ~ 4 : 98 *karjával* v. *könyökével* *vmire* ~ A kandalló mellett nagy góthalakú karszék volt . . Flamareilné ült benne, könyökével térdére támaszkodva (KH/6 : 33) + 4 : 168; 6 : 80 | (fektéből félig fölemelkedve) *karjára* ~ térdre borúlt a gyaloghintó előtt, mellyben, puha ágyon, karjára támaszkodva, az öreg Ashby gróf feküdt. (RH/6 : 388)

támaszt ts ige **13** | 8: *-á* 7, *-ák* 1

'nekidönt vminek, hogy nyugalmi v. egyensúlyi helyzetben legyen': szabatos rendben mentek, lándzsáikat vállukra támasztá (RH/6 : 215—6) | (testrészre vonatk.) *vmihez* ~ Elfáradott a kis fiú, Egy utcasarkon lekuporodott, A szögletkőhöz támasztá fejét (Ap/3 : 124) *vmire* ~ Ashby gróf . . kezét majd kardja gombjára, majd

tőre markolatára támasztá. (RH/6 : 316) + 6 : 63, 228; *(szókapcs:) arcát* v. *fejét* v. *homlokát kezére ~ja* Lucy az ablaknál ült .. s arcát kezére támasztá (RH/6 : 306) + 6 : 255, 440 — **a)** (tárgy nélkül) 'vminek szilárd egyensúlyi helyzetét biztosítja' ld. **támasztó**

támasztó 1. mn in 1 — **a)** ~ *oszlop: (kép, ellent)* Ha én voltam, ki trónodat eldönteni akarta, én leszek végleheletemig egyik támasztó oszlopa. (TH/4 : 176)

támasztva 1. hat in 4 — (testrészre vonatk.) *vmire* ~ [Lucy] nyugodtan, hódolva állott Hugo mellett, karját karjára s fejét fejére támasztva. (RH/6 : 263) *(párh)* Hugo .. kedvesét karjával átövezve, kezét az övébe fogva, fejecskéjét vállára támasztva, elbeszélé, hogy atyja .. megegyezését adta összekelésökre. (RH/6 : 262); *(szókapcs:) falhoz* v. *falnak* ~ A kis fiú halkan fölül az ágyon, Falhoz támasztva bágyadt tagjait .. így susog: „Apám, ehetném! .." (Ap/3 : 109) + 4 : 103

támasztatik szenv ige **1** | *-ott* 1
'vhova támasztanak vmit': *vminek* ~ Egy gerenda, melly az utcáról [a ház] homlokának támasztatott, tartá meg az összerogyástól. (HKöt/4 : 55)

tambura fn **1** | *-ját* 1
'(lanthoz hasonló) népi pengetőhangszer': Vacsora után levette az öreg gazda a szögről tamburáját, s .. érzékeny nótákat pöngetett rajta (N/4 : 112)

tamburáz tn ige **1** | *-ott* 1
'tamburán dalt játszik': A tűz hamvadozott .. az öreg tamburázott, mi csendesen hallgattuk (N/4 : 112)

[támogat] ts ige
(átv) 'törekvésében erősít, segít vkit'
támogatva 1. hat in **1** — Edvárd .. némi hiuságtól támogatva, erősen meg volt győződve, miszerint hajának egy fürte, frakkjának egy gombja .. sem volt ment .. [a] lelkiismeretes szemlétől (KH/6 : 14)

tan fn **4** | *-Ø* 1 | *-t* 1; *-ának* 1; *-ával* 1 — *(vál)*
1. 'tanítás, elmélet': Melanchton és a sátán egy személy volt; ez ösztönzé Luthert arra, hogy gonosz tanával megejtse a világot. (Drt/4 : 207)
2. 'tudomány': *(jelzővel:)* *~hadi* ~ 6 : 207; *(birt szerk:) élet ~a* Eudoxia egészen átment a varázs megszünésének utján, mellyet az erős szellemek az élet tanának [Wissenschaft des Lebens] neveznek (KH/ 6 : 61) — **a)** 'tudás, ismeret': *(párh)* Flamareilné .. mit sem mulaszta el, mit a jó ízlés s a szerzett tan megóvó előrelátásban vagy mesterséges szépítő szerekben adhatott (KH/6 : 43)

tán ld. **talán**

tanács fn **62** | *-Ø* 14 (b 2), *-ok* b 1, *-om* 2, *-a* 4, *-unk* 1, *-tok* t 1; *-ai* 1 | *-ot* 8, *-okat* 2, *-omat* 7, *-át* 4, *-ait* 1; *-ba* 2; *-ban* 1; *-okért* 1; *-nak* 1; *-ra* 2, *-ára* 2, *-aira* 1; *-ától* 1; *-csal* 3, *-ával* 2
1. 'arra vonatkozó ajánlás, hogy vki mit tegyen': Méhes, virágos kert legyen szived: Ha nyílik benne szerelem virága, A barátságnak méhét is bevedd .. Ha e tanácsom nem lesz sikeretlen: Engedd, hogy én is méh legyek szivedben. (391/1 : 335) én nekem nem minden ember tanácsa kell (P 99/5 : 15) + 4 : 126, 420; 6 : 43, 50, 160, 233(2×), 273, 275 *(párh:)* ~ — *segély←* 3 : 362; *(jelzővel:)* *→atyai* ~ 5 : 19 *→bölcs* ~ 6 : 212 *→hadi* ~ 6 : 205, *jó* ~ 1 : 15; 3 : 63; 6 : 160 *(szembeáll)* ön, hogy elcsapjon engemet, Nem fogja megkisérteni .. Mert vagy velem jön az egész falu Vagy ön lesz, a ki távozik.. . Nem mondom ezt, miként fenyegetést, Ugy mondom ezt inkább, mint jó tanácsot (Ap/3 : 148), *jóakaró ~: (páros kif)* jóakaró tanácsok vagy rokonszenvű sajnálkozás színe alatt a terem minden szögletéből a legkérlelhetlenebb epigrammok nyilai által szuraték keresztül [Flamareilné]. (KH/6 : 57); *(szókapcs:)* ~ *elfogadtatik←* 6 : 320 *~ot ad* Azt a jó tanácsot adom, Jójetek nagy falábakon (774/3 : 63) + 4 : 323; 6 : 160 (2×), 205, 271 *vki ~át →fogadja* v. *~okat →elfogad* 3 : 138; 4 : 192; 5 : 15; 6 : 125 *~ot →intéz vkihez* 1 : 195, *vki ~át (ki)kéri* ön becsületes tekintete annyi bizalmat önt belém, hogy önnek tanácsát bátorkodom kérni (J/6 : 397) *(páros kif)* A hercegnőnek mondanám meg .. s tanácsát és segélyét kérném ki, mert ő olly jó és okos, minő csak nőszemély lehet. (RH/6 : 239), *~ot →követ*[1] 6 : 141, 288(2×), 409; 7 : 21 *~csal →előáll* 1 : 15 | *(udv)* Hazám szép vitéze, Ne menj föl Budára! .. Köszönöm tanácstok, De reá nem állok, Megyek (777/3 : 67)
2. 'tanácskozás': *(jelzővel:)* *hadi* ~ ld. **haditanács**; *(szókapcs:)* *~ra hív: (kép)* Az észt tanácsra nem hivom, Csak a szivet. (380/1 : 329)
3. 'tanácskozó, döntéseket hozó testület': [Ashby gróf] hitte, hogy ügyessége a fegyverekben, bölcsesége a tanácsban s itélete izléstárgyakban senkié után nem áll az országban. (RH/6 : 95—6); *(jelzővel:)* *helytartó ~* ld. **helytartótanács** — **a)** 'városi elöljáróság testülete': Elmentem .. a városházához, s bejelentettem a tanácsnak, hogy népgyülést fogok tartani. (P 207/5 : 98) + 3 : 34; 5 : 99, 103; *(jelzővel:)* *→érdemes* ~ 5 : 99, 101 *→helybeli* ~ 5 : 106 *városi ~: (felsor)* *a kerületi, megyei, s váltótörvényszékek, meg a városi tanács, nem megannyi bőven termő eperfák-e .. ?* (P 96/7 : 635); *(birt szerk:)* *város ~a* minket városunk tanácsa azzal

ijesztett, hogy ők ott hagyják hivatalaikat, ha Petőfire szavazunk (P 208/5 : 107) | (a római szenátusról:) Örömmel választ, Coriolanus, a Tanács consulnak. (Cor/4 : 276) + 4 : 229, 231, 294, 296, 374; *(jelzővel:)* →*érdemes* ~ 4 : 234 *tisztes, de gondatlan* ~ Te jó, de olly eszélytelen nemesség, Tisztes, de gondatlan ⟨senatorok⟩ tanács (Cor/4 : 295, 420); *(birt szerk:) Róma* ~*a: (alleg)* E jó has Rómának tanácsa, s ti A lázadó tagok (Cor/4 : 232); *(szókapcs:)* ~ *elé megy* A tribúnok Reád ruházzák a nép voksait .. Menj a tanács elé. (Cor/4 : 284) + 4 : 285 — **b)** *(átv)* 'tanácsterem (a benne ülésező testülettel együtt)': e rongy nép .. Ajtót tör, s varjakat hoz a tanácsba, Megtépni a sasokat. (Cor/4 : 297); *(szókapcs:)* ~*ba hív* Méltóztassatok Tanácsba híni, bizonyságát adom majd, Hogy hű szolgátok voltam (Cor/4 : 377)

tanácsadás fn **1** | *-aival* 1
'annak cselekvése, aki tanácso(ka)t ad': nagybátyám valójában gyönyörű ember tanácsadásaival. Szeretném őt egyszer helyemen .. látni. (KH/6 : 15)

tanácsadó mn és fn **8**
I. mn 1
'olyan (személy), aki tanácsot ad': *(megszem; felsor)* A koronás fej, a tanácsadó szív, Az őrködő szem, a vitézi kar, Paripánk a láb, és kürtösünk a nyelv (Cor/4 : 231)
II. fn 7 | *-Ø* 3, *-k* 1; *-i* 1 | *-it* 1; *-ért* 1
'tanácsadó (I.) személy': *(megszem)* a szív nem rosz tanácsadó (380/1 : 329); **Szh:** *sem hideg, sem meleg, mint a* →*félénk* ~ 6 : 136 — **a)** 'politikai, ill. jogi tanácsadással (hivatalosan) megbízott személy': *(páros kif:) barát és* ~ (részleges *ism, tőism)* „Fölség, barátok és tanácsadók nélkül vagyok itt, kik segélnének .. Ha kaphatok valakit, ki tanácsot ad, nagy kegyelemnek tekintendem azt .." „Kapsz időt és tanácsadót," válaszolt a király, „de figyelem alatt történjék. Mylord Mortimer, tedd őt fogságba .. hozzá mehet minden szolgája, de senki más, hogy szabadon küldhessen tanácsadóért [Rathgeber und Anwalt]. Látogassa meg őt e tanácsadó .." (RH/6 : 270—1) ~ *és* →*kísérő* 6 : 206

tanácsbeli fn **1** | *-től* 1
'a városi tanács tagja': Délután átrándultam Szabadszállásra .. Egy tanácsbelitől magától hallottam, hogy a nép csaknem kivétel nélkül részemen van (P 207/5 : 99)

[tanácsgyűlés] fn: **tanácsgyülés 3** | *-t* 2; *-be* 1
'tanácskozó testület gyűlése, megbeszélése': *(szókapcs:)* ~*t tart* ma délutáni három órakor tanácsgyülést tartandunk, megfontolni, árulónak nyílvánítassék é Rikárd és mások, vagy ne. (RH/6 : 190—1) + 6 : 195 ~*be hív* Tanácsgyülésbe hínak bennetek (Cor/4 : 346)

tanácsház fn **2** | *-Ø* 1 | *-nál* 1
'tanács (szenátus) székháza': [Sicinius:] fölhívatol, hogy Gyűlésbe jőj és elfoglald helyed. [Coriolanus:] Hol? a tanácsháznál [senate-house]? (Cor/4 : 284) + 4 : 239

tanácskozás fn **13** | *-Ø* 5, *-ok* b 1 | *-t* 2; *-ba* 1; *-ban* 2; *-ainak* b 1; *-ra* 1
'vmely döntést előkészítő megbeszélés, vita': E tanácskozás Gloucesterrel .. készakarva intéztetett (RH/6 : 186) + 6 : 85, 103; *(jelzővel:) komoly* ~ [Leicester lord] Titkos tanácsgyülést tart .. komoly tanácskozásban van Oxford gróf, és Ralf lorddal. (RH/6 : 195) →*részletes* ~ 4 : 192 →*rövid* v. →*ötpercnyi* ~ 5 : 82, 83; 6 : 222 →*sürgős* ~ 6 : 208; *(birt szerk:)* ~ *részese* a két vagy három ur, kik [Montfort] tanácskozásainak legmeghittebb részesei valának, minden körülményben ugyanazon vidám tekintetet tartá meg (RH/6 : 207); *(szókapcs:)* ~ *van vmi fölött* 'tanácskoznak vmiről': most a fölött van a tanácskozás: Hová fordítsák léptöket jelenleg? (S/2 : 70) ~*t berekeszt* Hogy mind ennek vége legyen .. s a tanácskozást berekesszük .. mondanom kell, hogy más vádak is intéztettek rokonod ellen (RH/6 : 190) ~*ba kezd* Mielőtt részletes tanácskozásba kezdenénk, töltsük be a megürült hivatalokat. (TH/4 : 192) ~*ra* →*gyűl* 4 : 345

tanácskozik tn ige **17** | 14: *-ik* 1, *-nak* 1; *-tunk* 2, *-tak* **5** | *-ni fogna* 1 | *-zam* 1, *-zál* 1 || *-hatnám* 1 | *-hassam* 1
'tanácskozást, megbeszélést tart': A legénynek sokáig tanácskoztak ottkin; végre elhatározták, hogy bemennek (FL/4 : 136) + 5 : 104; ~ *vmiről* [a szolgák] a mostani eseményről künn ép olly hevesen tanácskoztak, mint uraik benn (RH/6 : 103) + 4 : 109 | (közügyben:) Montfort .. szeme .. vizsgáló volt. A szobában kivűle csak két személy vala, noha azt mondák, hogy tanácskozik. (RH/6 : 175) *(szembeáll)* Dél előtt komolyan a hol tanácskoztak, Dél után ott vígan ettek és boroztak. (LV/3 : 309); ~ *vmin* Azon tanácskoztunk, mit kell tenni? .. Logicailag a forradalom legelső lépése .. szabaddá tenni a sajtót. . . azt fogjuk tenni! (P 201/5 : 81) ~ *vkivel (vmiről)* tanácskozzál a derék Robinnal lehető sok íjász összeszedéséről (RH/6 : 135) + 6 : 131, 140, 177, 208, 246 ~ *vkivel vmi fölött* szükség, hogy valaki nálam legyen, kivel a hirek fölött tanácskozhassam (RH/6 : 134)
tanácskozni fn in 2 — Nem értek rá tovább tanácskozni, mert .. egy ismeretlen úr lépe a terembe. (Sz/4 : 8) | (közügyben:) Mont-

fort Simon asztalnál ült egy szobában, melly avval volt szomszéd, hol tanácskozni szokott. (RH/6 : 185)

tanácskozva 1. hat in 1 — ~ *vmi fölött* azok hárman még mindig ott ültek, tanácskozva a tárgy fölött, melly gondolatjaikat elfoglalá. (RH/6 : 322)

tanácsnok fn **1** | *-ok* 1
'tanács (szenátus) tagja': *(felsor)* Római és volszk ⟨tanácsnokok⟩ senatorok, patriciusok, aedilek, lictorok, katonák (Cor/4 : 225, 409)

tanácsol ige **17** | 16: *-Ø* 2; *-om* 2 ~ .. *cslom* 5, *-ja* 1; *-t* 1; *-tad* 1, *-ta* 1; .. *cslá* 1 | .. *cslanám* 1, *-ná* 1
ts 'javasol, ajánl vmit': Orvosom minél nagyobb nyugalmat tanácsolt (HKöt/4 : 31) legszebben szólott .. Ki azt tanácsolta, hogy fejezze be ma Az ország gyülését országos lakoma. (LV/3 : 309) + 4 : 296; 6 : 63; 7 : 29, 68, 116 *(párh)* Némelly nő azt tanácsolná, hadd őt várakozni .. de én ezt nem mondom. (RH/6 : 241) *(fokozás:)* ~ — *parancsol←* 3 : 138; *(megszem)* ha csupán negyven éves volnék .. magamra vállalnám, e kedvező pillanatot használni, mellyben az unalom hangosabban szól, mint a szerelem, s állhatatlanságot tanácsol. (KH/6 : 47) | *(gúny* v. *tréf* fenyegetésben:) tanácslom, hogy máskor ne ollyan fegyverrel célozzon rám, mellyel magát lőheti agyon. (N/4 : 106) + 4 : 205; 5 : 73; *vkinek* ~ igen tanácslanám Ashby Rikárdnak, hogy lovára üljön .. s meg se álljon, mig biztosan Nottinghamba nem érkezett. (RH/6 : 103) + 7 : 40 — **a)** tn 'tanácsot ad': *(szembeáll:) vkinek* ~ — *parancsolni←* 5 : 55

tanácsolni fn 1 — *vkinek* ~ Lovagnak azt tanácsolni, hogy kötelességétől elvonúljon? (RH/6 : 369)

tanácsos mn és fn **23**
I. mn 5 | *-Ø* 3 | *-nak* 1 || *-abb* 1
'ajánlatosnak, helyesnek tetsző': Tanácsosabb most e fölzendülés, Mint várni később még nagyobb veszélyre. (Cor/4 : 289) + 4 : 280; *(szókapcs:)* ~*nak tart* saját élénksége .. sokkal előbb vitte őt [= Hugót] az udvarhoz, semmint erdei baráti tanácsosnak tarták. (RH/6 : 333) | (fn in-vel:) a kisbírói tekintély Tudtokra .. adta .. Hogy már hazamenni tanácsos. (HK/1 : 126) + 4 : 77
II. fn 18 | *-Ø* 10 (b 2), *-ok* 4 (b 1); *-a* 2 (b 1) | *-hoz* 1; *-ainak* b 1
1. 'tanácsadó (II. a)': Montfort s tanácsosainak szándoka .. a Severneken átmenni, s Bristolt elfoglalni (RH/6 : 207), *(kép)* Hallgatom önt, felele Eudoxia .. királynő fagyos méltóságával, ki kénytelen, öreg, alázatos, fecsegő tanácsosa előadásait kihallgatni. (KH/6 : 49)

2. 'vmely tanács (3.), hivatalos testület tagja': Telve a legidvezitőbb érzetekkel .. menék Emma atyjához, ki ügyvéd, s az itteni törvényszék tanácsosa volt (NI/6 : 434) — **a)** 'törvényszéki tanácsos': (társaságbeli címként:) e fiatal lyányka, ön Emmája, nem a tanácsos leánya, hanem az enyém! (NI/6 : 438—9) + 6 : 431, 434(3×), 435, 436 (tuln-i jelzővel) →*Krüger* ~ 6 : 438 — **b)** *titkos* ~ '(Németországban) ezzel a címmel kitüntetett magas rangú tisztviselő': a titkos tanácsosok némelly családokban ki sem halnak. (NI/6 : 431) — **c)** 'a szenátus tagja az ókori Rómában': ⟨Tanácsosok⟩ Senatorok, Comínius, Marcius, Títus és Menenius (Cor/4 : 237, 412) + 4 : 411(3×), 412(2×)

tanácsterem fn **5** | *-Ø* 3 (b 2) | *-be* 1; .. *rmen* 1
'tanácskozás céljára való terem': [Montfort Simon] fölnyitá a tanácsterem ajtaját, s lassan lépe az asztal felső része felé (RH/6 : 186) a városházához mentünk .. A tanácsterem megnyilt, s megtelt a néppel .. Rövid tanácskozás után .. aláirta a polgármester a tizenkét pontot (P 201/5 : 82) + 6 : 175, 186, 195

tanakodik tn ige **2** | *-nak* 1; *-ott* 1
1. 'eshetőségeken, lehetőségeken töpreng': [Marci] Tanakodott, kit híjon meg kérőnek (FL/4 : 131)
2. 'tanácskozik, vitatkozik': ~ *vmiről* Tanakodnak theologiáról, paedagogiáról, és az ördög tudja miféle iáról. (P 223/5 : 114)

tanár fn **3** | *-Ø* 2 | *-jával* 1
'oktatással hivatásszerűen foglalkozó férfi': az öreg tanár .. méltó haraggal hordja le magát a lépcsőn. Hol kapom meg most fiatal tanitványomat? (J/6 : 403) A seminarium csarnokában elénk állott egy professor .. szavait elnyelte a sokaság mennydörgő kiáltása s a tisztelt tanár többé nem juthatván szóhoz, szépen elkotródott. (P 201/5 : 82) + 6 : 8

tánc fn **37** | *-Ø* 13 (b 4), *-ok* 1 | *-ot* 11, *-ukat* 1; *-ban* 1; *-nak* 2 (b 1); *-nál* 1; *-ra* 6; *-ról* 1
1. 'zene ütemére végzett ritmusos mozgás': [a leányzóknak] már viszkete talpok A táncnak vágya miatt, Hallván a mennyei báju zenét. (HK/1 : 129) Rá termett a táncra Marci .. Betért a csárdába, ha szólt a muzsika, S szilaj kedvvel amugy magyarán megrakta. (604/2 : 184) *(páros kif)* halvány kisértetek A sirok torkából kiemelkedtenek. Táncot és éneket kezdettek meg legott, Lábok alatt a föld reszketve dobogott (JV/1 : 216) *(párh:)* →*énekszó* — ~ 1 : 216 *(szembeáll:)* →*ló* — ~ 2 : 184 | (mint társas szórakozás:) Ugy-e nem fogtok haragudni reám, Hogy .. a tánc kellő közepéből Drága figyelmeteket A templom tájékára

csigázom? (HK/1 : 133) + 1 : 135, 139; 6 : 87, 88, 89, 433, 439 *(tőism)* Táncolék Emmával, s e tánc annyira tetszett, hogy a következőért is kértem (NI/6 : 433) + 6 : 434 *(páros kif:)* →*ének*, ~ 3 : 256; *(párh)* Nyugszik a tánc, hallgat a vig zeneszó, És buvában újra sorvad Kuruttyó. (23/3 : 256) *(többszörös párh)* Kénytelen levén a táncról lemondani, lovon többé nem mutatkozni, s még pedig nem is játszván, észrevétlenül eltilta tőled bált, lovakat s játékot (KH/6 : 28); *(jelzővel:)* →*pázsitoni* ~ 6 : 127 *szép* ~ Jer kedves Katica, vágyom e kellemes tagokat a szép táncban mozogni látni. (RH/6 : 88), *vidám* ~ 6 : 86 *(többszörös párh)* a vigságok és foglalkozások, mikkel a májusnap rendesen végződék — a vidám táncok holdvilágnál .. a virágfüzérek kiosztása, a nyájas danák .. a vidám tréfa, lakoma s sorsjáték .. — minden elfelejteték. (RH/6 : 94); *(birt szerk:)* ~ *gyönyöre* kóválygani kezdtek Mindnyájan a tánc gyönyörében, Mint a ki nadragulyával Füszerezte ebédjét. (HK/1 : 130) + 6 : 86; *(szókapcs:)* ~ *járatik*← 6 : 86, ~*ot jár (vkivel)* 1. 'táncol': Én járom az első táncot a menyasszonnyal. (FL/4 : 135) + 6 : 433 *(haladv)* Ettünk, ittunk, táncot jártunk — Táncot jártunk, énekeltünk. (324/1 : 288); 2. *(átv)* 'megtáncoltat vkit, kiszolgáltatottként bánik vele': Hja, öcséim, velem a sors Furcsa táncot jár. (87/1 : 38), ~*ra* →*szólít* 4 : 128 ~*ra vidít* A félszemü cimbalmos S a bőgő sánta huzója Az ifjuságot táncra vidítá Hurjai bájos pengésével (HK/1 : 146—7); **Sz:** *három a* ~*!* 'ne hagyjuk abba!' 3 : 285 *(ráértés)* Három a tánc! monda [a szomszéd bácsi], s egyre Hegedűlt .. a bottal hátam Közepén, Keservesen, siralmasan Jártam én. (86/1 : 37) — **a)** *(átv)* 'táncmulatság': Márton .. életében most volt boldog először. Késő este tánc végével ollyan örömmel ment haza, mint valami hadvezér a csatából (FL/4 : 128)

2. *(átv)* 'ritmikus mozgás': *(ráértés; alleg, párh)* Föltámadott a tenger, A népek tengere .. Szilaj hullámokat vet Rémítő ereje. Látjátok ezt a táncot? Halljátok e zenét? .. Most megtanulhatjátok, Hogyan mulat a nép. (757/3 : 43) *(szókapcs:)* ~*ot jár* [a Tisza] Síma tükrén a piros sugárok, (Mint megannyi tündér) táncot jártak, Szinte hallott lépteik csengése, Mint parányi sarkantyúk pengése. (578/2 : 151) + 1 : 332

táncmulatság fn **3** | *-ot* 1; *-okban* 2

'olyan összejövetel, ahol táncczal szórakoznak': táncmulatságokban annyi összeköttetések vezettetnek be, s olly közönséges, hogy az ott történik (NI/6 : 434) *(tőism)* Noha, mióta B**ben valék, soha sem táncoltam .. még is igen gyönyörködtem a táncmulatságokban (NI/6 : 431) *(párh:)* ~ — *estély*← 6 : 414

táncol tn ige **46** | 35: *-ok* 4, *-Ø* 10, *-unk* 3, *-nak* 1; *-tam* 1, *-t* 6; *-ék* 3; *-ni fog* 2 | *-nánk* 1; *-tam volna* 1 | *-jak* 2, *-jon* 1

1. 'zene ütemére ritmusos mozgást végez': *(hsl; haladv)* Hejh, csak olly gyors lenne honja Haladása, Mint lábának, hogyha táncol — Hogyha táncol, a mozgása! (324/1 : 288); *(nyomósítva:)* ~, *mint veszett* →*fene* 1 : 88 — **a)** 'társas összejövetelen tánczczal szórakozik': hogyha szép lyányt kaphatok .. Éd's apám táncolni fog Fia lakodalmán. (190/1 : 151) Húzd rá cigány, hadd táncoljak! (HKöt/4 : 52) *(párh)* A legénység egy része borozott, más része pedig táncolt, vigadtak pedig mindnyájan. (FL/4 : 127); *(nyomósítva:)* *veszettül* ~*:* *(tőism)* Ugy teszek .. mint az egyszeri juhász a fiával, ki a lakodalmon nem akart táncolni. Addig döngette az öreg, mig sorba nem ugrott, s aztán táncolt veszettül... sírva. (ÚL/5 : 70) | (férfi nővel, nő férfival:) [Edvárd] vig volt, táncolt, kínomat játék gyanánt látszék venni. (KH/6 : 60) + 6 : 57, 68, 432, 433 *(ism* párbeszédben:) Táncolnának is, ha eljönnél [a disznótorba]; ott lesznek ám a cigányok, ugy gondold. — Ne félj, Pista, majd táncolunk a lakodalmunkon. — Táncolunk ám, csak hogy az még soká lesz. (N/4 : 97) + 6 : 65(2×); *(tőism:)* ~ — *táncmulatság*← 6 : 431 →*táncolni* — ~ 6 : 432 ~ — *táncos: (ism* párbeszédben, *párh)* Hogyan, fiatal ember, hát nem táncolunk? .. egész sereg eladó hölgy táncosra várakozik. [—] Nem táncolok többé, s nincs kedvem házasodni (KH/6 : 66—7); ~ *vkivel* [Mártont] Julcsa .. szokott nyájasságával fogadta és szivesen táncolt vele, valahányszor fölszólította. (FL/4 : 129) + 4 : 128; 6 : 27, 433, 434 *(tőism:)* →*tánc* — ~ *vkivel* 6 : 433, 434 *(párh)* Tolvajoknak én danolok, Tolvajokkal én táncolok. (636/2 : 215); *(-t* ragos hat-val) *egyet* ~ *vkivel* Szép Katica .. ide adod kezedet, hogy veled a májusfa körűl egyet táncoljak? (RH/6 : 88) — **b)** *(átv)* 'mulat, vigad': *(megszem)* Jöszte, kezd el szép szellemzenédet, Hadd táncoljon lelkem és szivem! (367/1 : 317); **Km:** *mikor a* →*macska nincs otthon,* ~*nak az egerek* 3 : 87

2. *(átv)* '(tárgy) ide-oda mozog': *(párh)* Fuj a szél, táncol a tányér A borbélyműhelyek előtt. (291/1 : 267, 268) A jégeső szakad, Fehérek a habok, A tajték táncol, és A villámlás ragyog (418/2 : 10) — **a)** 'ugrál, vibrál': *(szókapcs:)* ~ *szeme előtt* 'ugrálni, vibrálni látja': Levél, a bizony .. de az illyen tyúkvakarás ugy táncol a szemem előtt, hogy nem boldogulok vele. (Drt/4 : 213)

táncolni fn in **11** | *-ni* 8; *-nia* 3

1. azon báléj óta, mellyben ismét megtanultam táncolni, csaknem három hónap mult el. (NI/6 : 435—6); *(tőism:)* ~*ni* — *eltáncol* — *kitáncol* Húzd rá cigány, huzzad jobban,

Táncolni való kedvem van, Eltáncolom a pénzemet, Kitáncolom a lelkemet! (655/2 : 239) ~*ni* — *táncol*← 5 : 70; *(megszem)* A virágok, mint megannyi Tündérek, táncolni kezdtek (642/2 : 222) | (zene nélkül:) [a részeg] Javában ujjongatott s táncolni kezdett épen a legrosszabb helyen, egy pocséta mellett (FL/4 : 123—4) — **a)** (férfi nővel, nő férfival:) 6 : 432 *(ism* párbeszédben:) ime, a zene kezdődik — bocsánat, táncolni megyek. — Táncolni megy? ez már pompás! szabad kérdenem, mellyik hölgy részesül e rendkivüli szerencsében? (NI/6 : 433) *(tőism, ism)* Ma önnek is kell táncolnia, elnök! . . miért nem táncol? kérje meg szomszédnőjét! Mit sem használ . . táncolnia kell! (NI/6 : 432); ~*ni vkivel* Jól is esett ez szegény Mártonnak . . íme a leányok leggyönyörübbike kész vele táncolni (FL/4 : 128)

táncoló mn és fn 4
I. 1. mn in 1
(átv) 'ütemesen mozgó': megálltak a csapkodó patak partján, s bámulák táncoló vizét (RH/6 : 81)
II. fn **3** | *-k* 2 | *-kkal* 1
'tánccal szórakozó személy': vigadtak . . mindnyájan. A táncolók észre sem vették, mikor Márton belépett. (FL/4 : 127) + 6 : 432(2×)

táncoltat ts ige **1** | *-od* 1
(átv) 'vkit arra kényszerít, hogy akaratát kövesse': Szabad a magyar nép. . . lejárt napod, német! Nem táncoltatod te többé ezt a népet (788/3 : 80)

táncos fn **9** | *-Ø* 1, *-ok* 6 (b 1) | *-t* 1; *-ra* 1
'olyan személy, aki táncol': Márton . . a táncosok közé vegyült . . Oda ment az első leányhoz . . s táncra szólitotta (FL/4 : 128) + 6 : 89; 7 : *512 *(páros kif:)* ~*ok és* →*táncosnők* 6 : 441 *(párh:)* ~*ok* — *nézők*← 6 : 433 — **a)** '(társasági táncban) vmely nővel táncoló férfi': *(tőism:)* →*táncol* — ~ 6 : 66 — 7 *(szókapcs:)* ~*t választ* a hangászkar harsogó tust hangoztata . . s a királyné választa először táncost. (NI/6 : 433) — **b)** 'táncok előadásával hivatásszerűen foglalkozó személy': Nem, ő [= Jenny] nincs az operánál. — Tehát táncos? — Az sem . . elhagyta a szinházat. (J/6 : 416)

táncosnő fn **3** | *-k* 1; *-i* 1 | *-nek* 1
'olyan nő, aki táncol': minden táncosnőnek apró ajándékok osztogattatának, s azok közt egy korona . . mellynek birtokosnője az estély királynéjának volt kikiáltandó. (NI/6 : 432) *(páros kif:)* ~*k táncosok és* ~*k* hoszszu kör alakult, s kerengeni kezdett, s táncosok és táncosnők dobogtak lábaikkal . . s forogtak egyre sebesebben (ÁB/6 : 441) — **a)** 'táncok előadásával hivatásszerűen foglalkozó nő': *(felsor)* az Antin-uton . . e fashionable városnegyedben . . a pénzváltók s a nagy opera táncosnői . . az úgynevezett arszlánok és patkányok üték fel főtanyájukat. (J/6 : 393)

táncterem fn **3** | *-Ø* 1; *-e* 1 | *-be* 1
'tágas helyiség, ahol táncmulatságokat rendeznek': A zene ismét kezdődék nem sokára, s mindenki a táncterembe siete. (NI/6 : 432) *(felsor)* Hát a színház? a táncterem És több efféle hely? (178/1 : 109); *(met, páros kif)* a fiatal nemes iskolája, tánctereme a harcjáték és csatatér volt (RH/6 : 203)

táncügy fn **1** | *-eimbe* 1
'a táncolás ténye körüli vita': az egész asztal táncügyeimbe keveredék, s . . ostromoltatám, hogy engedjek. (NI/6 : 432)

[Táncsics] tulfn: **Tancsics 1, Stancsics 4:** *-Ø* 4 (b 3) | *-ot* 1
(csn; önállóan) '~ Mihály (1799—1884) forradalmár, író': a censura eltöröltetett, Stancsics börtönajtaja megnyilt. A rabirót diadallal hozta át a töméntelen sokaság Pestre. Ez volt marcius 15-ke. (P 201/5 : 83) Tancsicsot a székházba vitték, onnan jött a városházához (P 258/5 : 141) + 5 : 83; 7 : 136 *(felsor:)* *Vörösmarty, ~, Sükei* . . . →*Petőfi* 7 : 143

tandem hsz **1**
(lat) 'végül, végre': *(tréf makaronikus szövegben)* Ergo mentem, és vagáltam A házában szanaszét; Verte tandem a bal combom Kard. . . azaz hogy panganét. (152/1 : 90)

Tangel tulfn **71** | *-Ø* 62 (b 5) | *-t* 3; *-hoz* 1 ~ *-hez* 1; *-ra* 2; *-lal* 1 || *-étől* 1
(ang szn) 'regénybeli törpe szolga': [Hugó] Karjaiba szorítá a szegény törpét, s monda: „Ha élek, fiú, megjutalmazlak . .” „Nekem ne köszönj, jó lovag,” válaszolt Tangel (RH/6 : 283) + 6 : 139, 167, 202, 210, 296, 323 (+41) *(ism)* De hol a vezető, kit megigértem? Hejh, Tangel, Tangel! hol vagy? (RH/6 : 166) + 6 : 197(2×), 217(2×), 285(2×), 382(2×); *(jelzővel:) jó* ~ *: (megszól)* Eredj, jó Tangel; azonnal megyek. (RH/6 : 160) + uo. (2×) *szegény* ~ A szegény Tangel mindig a sors labdája volt. (RH/6 : 167) + 6 : 174 *(*→*hosszúkarú* v. *szegény)* →*törpe* ~ 6 : 160, 170, 202, 273, 283, 322; (jelzőként:) Valaki megfogá kengyelét, s miután lenézett, Tangel fiút pillantá meg (RH/6 : 191); (értelmezőként:) A törpe az, mylord, Tangel . . majomként ül paripáján. (RH/6 : 197)

tanít ts ige **25** | 24; **tanít** 17, **tanit** 7: *-Ø* 3, *-anak* 2; *-ja* 1; *-ott* 2, *-ottak* 1; *-ottad* 1.

-ották 1; *-ál* 1, *-a* 3, *-ánk* 1, *-ának* 1; *-á* 1; *-ani fog* 2; *-ani fogja* 1 | *-sam* 1, *-sd* 1, *-sa* 1

1. 'rendszeres oktatásban részesít vkit': *(megszem; párh)* hazám! mért nem tanítottad, Iskolába mért nem járattad folyódat? (Tb/3 : 290); *vmire* ~ szegény, de becsületes mesteremberek lyánya vagyok, kik képszínezésre tanitának, miből három év óta .. éldegélek (J/6 : 396) + 6 : 400; (fn in-vel) Ön szavalni fog engem tanitani (J/6 : 398) *(párh:)* →*iskolába járat* — ~ 1 : 66 — **a)** 'iskolában vkik tanítójaként (II. a) működik': *azon becsületes uri ember ki a leányokat tanitja .. iskolájába be megy, s .. kezdi a szivképzést .. németül (P 96/7 : 636) — **b)** 'megjátszott viselkedésre betanít vkit': Miért nem beszéltetek, mint Tanítánk? (Cor/4 : 286) — **c)** 'szoktatással, gyakoroltatással vmely készség birtokába juttat vkit': (fn in-vel:) Szopik-e még a fiam? .. tanítsd beszélni, hogy meglepjen. (L 293/7 : 217) + 4 : 76

2. *(átv)* 'odahat, hogy vki tudjon vmit, képes legyen vmire': (fn in-vel:) Számüzetett Naso, ki tanítál a Helikonra Törni utat s akadályt meggyőzni (1/3 : 243) + 6 : 185 *(ism)* Bor taníta húrjaimra Csalni nyájas éneket; Bor taníta elfeledni, Csalfa lányok, titeket. (49/1 : 7) | *(ráértés; tőism)* Ki volt tanítód? hol jártál iskolába? Hogy lantod illy mesterkezekkel pengeted. Az iskolákban nem tanulni, hiába, Illyet. . . a természet tanított tégedet. (574/2 : 147); *vmire* ~ [kikelet!] Hozd magaddal a pacsírtát, Nagy mesteremet, A ki szép szabad dalokra, Tanít engemet. (766/3 : 52) — **a)** 'vmely ismeret, tudás birtokába juttat vkit': *vmire* ~ Virág az ember, mellynek gyökere Ott lenn van a pokolban. Egy bölcs tanított engemet erre (417/2 : 9) — **b)** 'vmely (erkölcsi) magatartásra szoktat': *vmire* ~ Arra tanitanak: semmi roszat ne tegyünk (RH/6 : 370) A hősök istene .. tanitsa minden Nemesre lelked (Cor/4 : 363) + 4 : 313 — **c)** 'vmely tanulságot nyújt vkinek': *vmire* ~ Háromszáz lovas! .. arra tanítanak bennünket, hogy kissé hanyagok valánk. (RH/6 : 204)

3. '(tudást, ismeretet) terjeszt, átad vkinek': *(tőism)* Uralkodott a vén tanító s büszkén Tanítá, a mit maga sem tuda. (493/2 : 51) | (tárgy nélkül; *megszem, felsor)* Egykor föllázadt a has ellen a Test minden tagja, s azt igy vádolák, Hogy mint egy örvény veszt-egel maga .. míg a többi Lát, hall, gondolkodik, tanít, megy, érez (Cor/4 : 230) — **a)** '(vmely eszmét, gondolatot) terjeszt': Garnier .. a csalódás óta, mellyből .. kigyógyult, legvadabb istentagadást taníta. (KH/6 : 65) + 6 : 447

tanítani fn in 1 | *-anod* 1

1. c) (állatra vonatk.:) Sólymaimat s kutyáimat kell számomra tanítanod (RH/6 : 147)

vö. **tanító**

tanítás fn 5 | **tanítás** 3, **tanitás** 2: *-t* 2, *-okat* 1; *-aira* 1; *-omtól* 1

1. 'az a cselekvés, hogy vki tanít (1.) vkit': Szegény, fiatal gyermek, tanitásomtól megfosztva, nem nagy haladást fogsz tehetni (J/6 : 403) | (mint foglalkozás:) Az öreg .. igen meghűté magát .. minél fogva szobájában maradni s a tanitást abba hagyni kényszerült. (J/6 : 401) — **a)** 'tanítási óra; lecke': *(szókapcs:)* ~*okat ad* Mikorra kivánja ön, hogy ismét eljőjek, új tanításokat adandó? (J/6 : 410)

2. *(átv)* 'erkölcsi oktatás': *(szókapcs:)* ~*t ad vkinek* 'megleckézteti': bizonyos gyülölettel viseltetve Edvárd iránt .. már örűlt azon eszmének, hogy neki tanítást adandhat [eine Lehre geben]. (KH/6 : 38) | *(ráértés; tőism)* Hála a jó papnak, ki írni, olvasni megtanitott! .. Bár úgy ügyeltem volna egyéb tanításaira is. (RH/6 : 256)

[tanítási] mn: **tanitási** 3

'tanításra fordított': ~ *óra* Az öreg tanító .. olly reménnyel jött haza, hogy Jenny kisasszony ujra veend tőle tanitási órákat (J/6 : 410) még ma két tanitási órát kell tartanom (J/6 : 414) + 6 : 400

tanító mn és fn **39**

I. 1. mn in 1

'tanításra (1.) jellemző': Lamartine a szív költője, jegyzé meg a kis Boisgontier tanító hangon. (KH/6 : 67)

II. fn 38 | **tanító** 17, **tanitó** 21: *-Ø* 16 (b 1), *-k* 1; *-m* 7, *-d* 2, *-ja* 6 (b 1) | *-kat* 1; *-nak* 1, *-jának* 2; *-jánál* 1; *-jával* 1

'hivatásszerűen tanítással foglalkozó férfi': *(párh, tőism* párbeszédben:) Ön az a bizonyos tanitó, az a bizonyos szerző. . . — Én valék, fiatal barátom. Most ismét az vagyok, a mi voltam, irástanitó. (J/6 : 415); *(jelzővel:) öreg* ~ *(— tanítvány←)* az öreg tanító naponként várja, hogy Jenny őt hivatja. (J/6 : 410) + 6 : 404(2×), 406, 410, 414 — **a)** 'iskolában oktató férfi': Nem verték belém tanítók Bottal a költészetet (226/1 : 222) Ha valamellyik fiú elnyiffantotta vagy elröhentette magát .. a tanitó mérgesen kérdezte: hogy ki volt az? (FL/4 : 124) + 4 : 60, 124 *(felsor:)* →*pap*, ~, *jegyző* 4 : 51; *(hsl)* Holnap vihar leszek .. a tengert bejárom, S mint a tanító a csintalan gyermeknek, Sötétzöld üstökét haragosan rázom. (582/2 : 156); *(jelzővel:) rossz*, ill. *jó* ~ A jó tanító [verscím] Van biz ott a sok rosz között, Van jó tanító is (737/3 : 19) + 3 : 21 *vén* ~ — *tanít←* 2 : 51 | *(megszól;* jelzőként, *jelzővel:) drága* ~ *urunk* Drága Tanító Urunk, ki fáradhatlan iparral A tudományokban jártassá tenni akartál Bennünk' (1/3 : 243) — **b)** (birt szraggal) 'az a személy, aki vkit tanít': Hát kis fiad hogy van? .. Jobban szereti a kardokat nézni s a dobszót

hallgatni, mint tanítójára figyelni. (Cor/4 : 242) Jenny, kiben jókora önbizalom volt, azt kezdé hinni, hogy már többet tud tanitójánál. (J/6 : 401); *(tőism:)* ~*ja — tanul* Légy tanítóm, jó leányka, tőled Majd tanúlok édesörömest. (345/1 : 302) ~*ja — tanulmány*← 6 : 410; *(páros kif:)* ~*ja és atyja: (tőism)* Üdvöz légy nép! ugy nézz szemembe, Tanítód és atyád leszek .. megtanítlak jogaidra! (Ap/3 : 145) *barátja s* ~*ja* Hogyan, az én drága barátom s tanítóm már el akar hagyni? (J/6 : 414); *(párh:)* ~*ja — professzorság*← 1 : 303; *(jelzővel:) első* ~*ja* [Jennynek] én valék első tanitója; én valék, ki benne a szent tüzet gyujtám. (J/6 : 406) *öreg* ~*ja (— tanítvány*←*)* 6 : 401, 402, 405, 413 | *(megszól; jelzővel:) drága* v. *kedves* ~*m* Ah, drága tanitóm! Mint örülök, hogy önt ismét láthatom (J/6 : 404) + 6 : 405 *jó* ~*m* Bocsásson meg ön e nagy hibámért, jó tanitóm! (J/6 : 413) || (iskolában:) elmentem volna [a színészekkel], ámde megtudá E lázadó szándékomat tanítóm (600/2 : 180) *(tőism:)* ~*ja — tanul — tanít*← 2 : 147; *(hsl)* A helytartótanács előtt Klauzál szónokolt .. olly alázatosan és reszketve hebegett, mint tanítója előtt az iskolás fiú (P 258/5 : 141); *(jelzővel:) rossz* ~*ja — jó*← 3 : 19 — **c)** (birt szraggal) 'az a személy, aki vmit tanít': *(jelzővel:) vminek ügyes* ~*ja: (megszem)* a szerelem az ékesszólásnak mindig ügyes tanítója (RH/6 : 143)

taníttat ts ige **1** | *-ál* 1
'(felsőbb) iskolába járat': Apám, apám, mért is taníttatál, Miért az eke mellett nem hagyál? (566/2 : 138)

tanítvány fn **17** | **tanítvány** 3, **tanitvány** 14: *-Ø* 1; *-om* 4, *-a* 3 (b 1) | *-omat* 1, *-át* 2; *-ához* 1; *-ánál* 1; *-ára* 1; *-áról* 1; *-aitól* 1; *-ával* 1
'az a személy, akit vki tanít': meglátogattam .. Hunfalvy Pált, a tanítványaitól átalánosan szeretett professort (P 101/5 : 24) a nevelő előtt Nem tűnt el észrevétlen A szolga fensősége Az ifju úr fölött, S ha nem tudá Leckéit a tanítvány, Azzal piríta rá, Hogy a szolgával mondatá el (Ap/3 : 135) + 6 : 402, 404, 406, 411(2×), 418; 7 : 11 *(tőism)* Az öreg tanitó .. követi tanitványát. (J/6 : 404); *(jelzővel:) fiatal* ~ 6 : 403, 405, 409 *(tőism)* az öreg tanitó fiatal tanitványa által egy gyönyörűn butorzott kis szobába vezettetik. (J/6 : 404) + 6 : 414 | *(megszól, jelzővel:) drága* ~*om: (tőism)* drága tanitványom .. engedje öreg tanitójának megvallhatni, miszerint fölötte boldogitaná őt, ha egyszer játszani láthatná önt (J/6 : 405) — **a)** *(túlz)* 'vki követője': *(párh:)* ~*a — kisöccse*← 5 : 121

tanoda fn **5** | *-nk* 1 | *-nkat* 1; *-ba* 1; *-kban* 1; *-val* 1
(vál) 'iskola': kipihenni fogunk sok Munkánknak utána, pihenni, nem tanodával Gondolkodni! (1/3 : 244) Eddig csak kacagtam azt, mit tanodákban Cupido nyilának neveztek (KH/6 : 21) + 3 : 243(2×), 244

Tantal tulfn **1** | *-nak* b 1
(gör *mit* szn németes alakja) 'Tantalosz': Nem forog Ixion, Tantalnak szomja csilapszik (32/3 : 262)

[Tantalosz] tulfn: **Tantalus 1** | -Ø b 1
(gör-lat *mit* szn) 'görög mitológiai alak, aki az alvilágban azzal bűnhődött, hogy ha enni, inni akart, az ennivaló és a víz elhúzódott előle': Egy fikarcot sem láthattunk a Kárpátokból. És mégis azt mondják, hogy Tantalus historiája mese! Hányszor van az életben, hogy, mikor az ember már szinte ujja hegyével éri az almát, a sors elkapja tőle s fügét mutat! (UJ/5 : 24)

tántoríthatatlan mn **3** | 2; **tántoríthatatlan** 1, **tántorithatlan** 1: *-Ø* 1 | *-nak* 1
(átv, vál) 'meggyőződésében, hűségében szilárd': az egész város köznépe mellém esküdt és azóta tántorithatlannak hivém a mai napig. (P 207/5 : 99) *(gúny, párh)* Oh a tántoríthatatlan, A dicső Ausztr(ál)ia! Ő magát e gonosztól [= a civilizációtól] nem Hagyja elcsábítnia. (713/2 : 332)
[tántoríthatatlanul] hat **tántorithatlanul** 1 — párthiveim .. tántorithatlanul ragaszkodtak hozzám. (P 207/5 : 100)

[tántoríthatatlanság] fn: **tántorithatatlanság 1** | *-om* 1
(átv, vál) 'meggyőződéshez való szilárd ragaszkodás': Republicanus vagyok lelkestül testestül, az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső lehelletemig. Ezen tántorithatatlanságom, melly soha egy pillanatig sem rendült meg, ez adta ifju kezembe a koldusbotot (P 201/5 : 86)

tántorodik tn ige **3** | 2
1. 'elveszti egyensúlyát': *vhova* ~ 'így vhova dől': Predszláva .. székbe tántorodik (TH/4 : 157)
2. *(átv)* 'elveszti erkölcsi szilárdságát': [Shakespeare III. Richárdja] nem tántorodik s nem sűlyed el fokonként .. hanem egyenesen fölteszi magában, hogy gazember lesz (P 132/5 : 41)
tántorodva 1. hat in 1 — **2.** a nép .. Tántorodva lép a Nemesebb törekvés Tiszta ösvényéről A lealjasúlás Iszapos gödrébe. (286/1 : 262)

tántorog tn ige **14** | 10: .. *rgok* 1, *-Ø* 5; *-tam* 1, .. *rgott* 1; .. *rga* 2
1. 'egyensúlyát vesztve ingadozik, botladozik': lovának hasába egy íjász mély sebet

vágott .. A ló tántorgott s a földre rogyott. (RH/6 : 230) Tántorogtam; alig bírtak lábaim .. mert az éhség nagy teher. (HKöt/4 : 43) + 6 : 47, 68, 443 | (lábról:) Szép menyecske... savanyú bor... édes csók... Az én lábam ide s tova tántorog (59/1 : 12) — **a)** 'így megy': a részeg ember .. pocsétába bukott, s most sárosan tántorog haza felé. (ÚL/5 : 67)

2. *(átv)* '(tárgy) billeg': *(párh)* Régi karosszékek, régi almárjomok, Az egyik roskadoz, a másik tántorog. (Tb/3 : 292)

3. *(átv)* 'meggyőződésében, magatartásában ingadozik': *(ism, szembeáll)* majd ha minden ember tántorog, Ottan leszek majd, s nem tántorgok én! (792/3 : 86)

tántorogva 1. hat in 4 — **1.** nem halálos volt Dávid szurása, Feléje lépett tántorogva öccse (S/2 : 79) + 4 : 24 | (részegségtől:) a jó asszony .. egykedvű volt és hallgatott, ha urát éjfél vetette haza tántorogva. (FL/4 : 121) — **2.** Föl, föl, barátom, csüggedetlenül S nem tántorogva egy pillantatig sem! (682/2 : 278)

tántorul ld. **[hátratántorul]**

tanú fn **33** | **tanú** 20, **tanu** 13: *-Ø* 6, *-k* 2; *-ja* 12; *-i* 4 | *-kat* 1, *-ját* 3; *-ként* 1; *-jának* 1; *-kúl* 1; *-jává* 1; *-kkal* 1

1. 'olyan személy, aki (törvényes eljárás során) igazoló kijelentést tesz vmiről, amiről közvetlen tudomása van': ártatlan vagyok .. Itt olly tanu van, ki nem hazudhat. (RH/6 : 387) *(tőism:)* *→tanúság* — ~ 7 : 155; *(párh:)* ~ — *fegyver* Ismételjék vádlóim a vádat jelenlétemben. Be fogom csalárdságukat bizonyítani — előbb tanúkkal, aztán fegyverrel (RH/6 : 265) *vádló* — ~ Nem lehetek vádló s tanú is egyszersmind. (RH/6 : 344) + 6 : 268 | (hamis tanúról:) ő téged vádol .. igen valószínűvé teszi a dolgot .. kétségkivűl tanúkat is bérlett. (RH/6 : 320) — **a)** 'vminek valódiságát, hitelességét igazoló személy': vallomását .. haldokló kézzel írta alá, én és Márk atya pedig tanúkúl tettük oda neveinket. (RH/6 : 343) + uo.; *(szókapcs:)* *az eget →fölhívja ~nak* 6 : 347—8

2. 'vmit közvetlenül tapasztaló személy': nem fog ollyasminek tanuja lenni, min józan ésszel megbotránkozzék. (P 47/5 : 9) Rokons barátok, hajnalom tanúi! (493/2 : 52) + 6 : 45, 177, 382, 406(2×), 408, 411, 429, 437 *(páros kif:)* ~, *említés←* 6 : 162; *(megszem)* a fölkelő nap első sugara halálának leend tanuja. (RH/6 : 281) + 6 : 104; *(jelzővel:)* *→szemmellátó* ~ 5 : 33 | *(ráértés)* „.. Ki bizonyíthatja be, hol voltál s mit tettél az nap, mellyen e fekete tett történt?" „Számüzöttek .. olly tanúk, kik bizonyságot nem tehetnek, s bizonyságuk el sem fogadtatnék .." (RH/6 : 334)

3. *(átv)* 'bizonyság, bizonyíték': szerelmem nagyságának tanúja itt összezúzott csontom. (HKöt/4 : 33) hogy szíve tiéd .. légyen csókjai lángja tanú. (69/7 : 632) + 4 : 336; *(jelzővel:)* *→fényes* ~ 1 : 124; 7 : 159 *nagy* ~ lelkem .. elaléltságának legnagyobb tanúja volt az, hogy Ternyeinek ama szavai sem rázhaták meg. (HKöt/4 : 82); *(szókapcs:)* *vminek ~ját adja:* *(nyomósított ism)* nem is becsületem jött kérdésbe, hanem bátorságom, s annak tanuját, fényes tanuját kellett adnom (L 221/7 : 159)

4. *(ford)* 'versenybíró': Félóránál tovább tartóztattak Barnsley-Greenben, hogy egy versenyüzdés tanúja [Richter] legyek. (RH/6 : 74)

tanúbizonyság fn **3** | **tanúbizonyság** 1, **tanubizonyság** 2: *-aim* 1 | *-ot* 2

1. 'tanúvallomás, tanúságtétel': *(szókapcs:)* *~ot tesz* A lyányka kész most .. olly tanubizonyságot tenni, hogy semmi kétely nem támadhat ezen emberek bűnére nézve (RH/6 : 388) *hamis ~ot tesz ellene:* *(átv)* 'másnak mutatja, mint ami valójában': öltözete hamis tanúbizonyságot tesz ellene. (Cor/4 : 338)

2. 'bizonyság, bizonyíték': vártam azt a pillanatot, mellyben szabadsági eszméim és érzelmeim .. elhagyhatják .. kinszenvedések helyét .. bizton hittem, hogy el fog jőni. Tanubizonyságaim erre a költemények, mellyeket több mint egy év óta írtam. (P 201/5 : 79)

tanul ige **48** | **42**; **tanul** 31, **tanúl** 11: *-ok* 5, *-Ø* 1, *-nak* 1; *-ja* 1, *-ják* 1; *-tam* alr 4, *-t* 4, *-tunk* 1, *-tak* 2; *-tam* tsr 2, *-tad* 1, *-ta* 2, *-ták* 2; *-ám* 1, *-á* 1 | *-ta volna* 1 | *-j* 3, *-jon* 3, *-junk* 1; *-ja* 2 || *-hattak* 1 | *-hattak volna* 1 | *-hassam* 1

1. ts '(ismereteket, készséget) folyamatosan elsajátít': Milly szerencse, milly boldogság, Hogy tanultam logicát .. Éljenek az iskolák! (BI/2 : 312) *(tőism:)* *~ — megtanul←* 7 : 198; *(szókapcs:)* *→mesterséget* ~ 4 : 83, 85 *→nyelvet* ~ 1 : 114 *két →szót* ~ 3 : 81; 5 : 105 — **a)** 'elsajátítandó ismeretanyaggal foglalkozik': ugy sem lett volna belőle pap, ha mindig tanulta volna is (FL/4 : 125) Nem tanulták, még is sok szépet beszéltek (LV/3 : 309) + 1 : 142; 4 : 307; 5 : 24 *(szembeáll:)* *→rátermett — ~ja* 2 : 184; *(szókapcs:)* *nem ~ják az →iskolában* 1 : 302 — **b)** tn 'rendszeres tanulmányokat folytat': egészen másképen leendett, ha ön .. nem lépett volna föl olly korán. Okvetlenül szükséges, hogy még egy évig tanuljon ön. (J/6 : 409) az ifju .. Beállt az iskolába, S tanúlt szorgalmasan (Ap/3 : 140) *(tőism:)* *→tanító — vkitől ~* 1 : 302 ~ — *tanulni←* 3 : 138; *(párh:)* ~ — *iskolákat←* *végez* 3 : 138 ~ — *tud:* *(ism)* Én

nem tanúlok a magam javára, Ti értetek tanúlok én; Mit én tudok .. annak Más fogja venni hasznát (Ap/3 : 141); *(szembeáll:)* ~ — *iskolába←jár* 5 : 19 — **c)** tn '(felsőbb) iskolába jár': Megismertem [a házigazdát], hogy egykor együtt tanultunk (HKöt/4 : 52) Miért tanultam? mért nem maradék Földmívelő, a minek szánt az ég? (566/2 : 138)

2. ts 'vmely ismeretre, tudásra tesz szert': Vizsgálja hosszu évekig [a kérdéseket], S mi haszna benne? mit tanúl? (691/2 : 288) az ifju jegyzőt Hallgatták a vén emberek .. S mit ott tanultak, elvivék haza, És elbeszélték fiaiknak (Ap/3 : 145) + 4 : 207 *(ism* párbeszédben:) Álmékodva kérdezé az agg: „Hol tanultad ezeket? Ki vagy, ifju, hogy hinak?" .. „Hol tanultam ezeket? Egy bagoly beszélte .." (BI/2 : 321); *vkitől* ~ Hatalmas sereg, valóban! Milly kimért — milly szilárd! — Ezt az ifju tőlem tanulta. (RH/6 : 221) *(gúny)* az a fő A katonában, hogy nyakravalója legyen. Mészáros Lázár, a kitől én ezt tanulám (843/3 : 221)

3. ts 'vmely magatartást megszokás útján folyamatosan elsajátít': Pomenars ur azon predikációk egyikébe esett, mellyeket a paphosi öregek könyv nélkül tanulnak, ha ötvenedik tavaszok elviríta. (KH/6 : 50) a siheder .. nem neveltetett rosz iskolában, hogy szemtelenséget s más gonoszságokat tanúljon. (RH/6 : 359); (fn in-vel:) Meghajtom fejemet, szépen mosolyogni tanúlok (650/2 : 234) + 6 : 19; *vkitől* ~ tőled tanultam Én e nagy szerelmet! (826/3 : 199) + 3 : 144

4. ts *vkitől* ~ *vmit* 'vki a mestere, példaképe vmiben': patriotismust senkitől a föld kerekségén nem tanulok (L 246/7 : 179) — **a)** tn *vkitől* ~ 'ua.': Mit el nem mondhata ott hirtelenében: Azt utjában ollyan szépen elfütyölte, Hogy a pacsírták is tanulhattak tőle. (673/2 : 269) *(ráértés; ism)* Rá termett a táncra Marci, nem tanulta; De ő tőle sokan *tanulhattak volna.* (604/2 : 184)

5. tn 'tanulságot von le; okul': *vmiből* ~ Tanulj ezen versből, igen épületes dolgok vagynak benne (L 189/7 : 118) *vmitől* ~ (ismét hadi lárma) .. Tanúljunk e zajtól. Hágcsót ide! (Cor/4 : 246)

tanulni fn in 6 | **tanulni** 4, **tanúlni** 2: *-ni* 4; *-nom* 1, *-nia* 1

1. a) *(szókapcs, tőism:) iskolában ~ni — tanít←* 2 : 147 — **b)** *(tőism)* Azt mondom néked, hogy tanúlj, A mit különben Nem is kén mondanom, Hiszen te ugy szeretsz tanúlni (Ap/3 : 138); *vkitől ~ni* A fiatal lányka korán lépett fel .. még egy évig tanulnia kellett volna tőlem. (J/6 : 409) — **c)** elbucsúztam a szinészettől .. Sopronba értem. Itt tanúlni akartam, de nem volt semmim (L 16/7 : 12) — **2.** *vkitől ~ni: (párh)* okvetetlen tőled kell tanulnom, A mit mostan tudni akarok. (345/1 : 302) — **5.** Bocsásson meg kiváncsiságomnak, hanem én mindig szerettem tanulni (KH/6 : 47)

vö. **[rátanul], tanuló, tanult**

tanulás fn **5** | **-Ø** 3 (b 1) | *-omban* 1; *-tól* 1

'rendszeres ismeretszerzés': a kis fiú .. ismét visszatért. Mi csalta vissza őt? A tanulás. (Ap/3 : 134) *(felsor:) →pénz, gond,* ~, *színház* 2 : 341 — **a)** 'iskolába járás': szüleim elszegényedtek, annyira, hogy engem tanulásomban segíteni nem voltak képesek. (L 16/7 : 12) + 3 : 243 — **b)** 'ipari szakma elsajátítása inaskodással': Eltelt végre a tanulás hat esztendeje s a tizennyolc esztendős Márton fölszabadult, legény lett. (FL/4 : 127)

tanulékony mn **1**

(átv, ford) 'engedelmes, irányítható': Flamareilné .. Ura lett végre mozdulatinak, s .. csaknem varázs erővel adá tanulékony [gelehrigen] vonásinak azon nyugodt, kellemes kifejezést, mellyel egy férfi bókjait fogadta volna (KH/6 : 42)

tanulgat ts ige **1** | *-ja* 1

'lassanként vmely ismeretre, tapasztalatra tesz szert': *(párh)* Nem is tudja a nőtelen, Mi az igazi szerelem; Hogy tudná az istenadta? Mégcsak akkor tanulgatja. (727/3 : 9)

tanulmány fn **4** | **-Ø** 1 | *-t* 1, *-aimat* 1, *-ait* 1

1. 'tanulás': Csak tovább is igy, kedves gyermekem, még egy évi tanulmány, s megérik ön az első föllépésre. (J/6 : 401) | (tsz) 'ua.': *(tőism)* [Jennynek] tanitója vagyok .. első drámai tanulmányait vezérlém (J/6 : 410); *(szókapcs:) ~ait bevégzi* bevégzém tanulmányaimat, viseletemet dicsérék, ismereteimet magasztalák (NI/6 : 430)

2. *(ford)* 'tudás, ismeret': *(párh)* Igy talált nyilt éles elméje nem csak sok tanulmányt [Kenntnisse], hanem izlést is az olvasásban (RH/6 : 98)

tanuló mn és fn **6**

I. mn — ~ *ifjúság* ld. **[tanulóifjúság]**

II. fn 6 | **tanuló** 5, **tanúló** 1: **-Ø** 5, *-k* b 1

1. 'olyan személy, aki (vhogyan) tanul': *(jelzővel:) →rest* ~ 1 : 302

2. 'iskolába járó fiú': alázatos szolgája, Petrovics Sándor, tanuló (L 12/7 : 11) a finom magaviselet nem a tanulók rendszerinti erénye (KH/6 : 8) *(párh:)* ~ — *színész — literátor←* 7 : 13; *(jelzővel:) elsőéves* ~ Petrovics Sándor. Első éves tanuló. (51/3 : 357) *→gimnáziumból kibújt* ~ 6 : 7

[tanulóifjúság] fn: **tanuló ifjuság 3** | **-Ø** 2 | *-hoz* 1

'iskolába járó ifjak összessége': Egy este a tanuló ifjuság fáklyászenével tisztelt meg. (UJ/5 : 21) + 5 : 24; 7 : *502

tanulság fn **5** | -Ø 4 | *-ot* 1
'vmely eseményből, tapasztalásból adódó felismerés': E meséből az a tanulság, hogy szép, a ki jól tud uszni (UJ/5 : 33) Már most sírj és jajgass .. én nem bánom, csak nálam legyen a pénz .. Ebből az a rövid, de fontos tanulság, hogy máskor szemesebb légy. (L 219/7 : 157) + 5 : 55; *(szókapcs:)* ~*ot* →*mérít vmiből* 7 : 80 — **a)** 'ennek kifejtése': [Mészáros:] Vége van? mi? vége van [a történetnek]? [Komédiás:] Még nincs, most jön a java, a tanulság. (Drt/4 : 209—10)
vö. **tanúság**

tanulságos mn **1**
'olyan (dolog), amiből tanulni lehet': *(páros kif)* *Bártfaynak .. Utazási töredékeit, mint tanulságos és mulattató közleményt, köszönettel vettük (P 64/7 : 508)

tanult mn **2** | -Ø || *-abb* 1
'olyan (személy), aki tanulással ismereteket szerzett': Néhány szerzetes, ki tanultabb volt a többinél .. vele közölte, mi akkor nagy ismeretkincsnek tartaték. (RH/6 : 98) — **a)** 'felsőbb iskolát végzett': ~ *ember: (részletezés, párh)* [Hiripi] bejárta a papot, tanitókat, a jegyzőt s a mi más tanult ember vagy úr volt a faluban. (HKöt/4 : 51)

tanúság fn **3** | **tanúság** 2, **tanuság** 1: *-ot* 2; *-úl* 1
1. 'bizonyság, bizonyíték': *(szókapcs:)* ~*ot tesz vmiről* 'bebizonyít vmit': Tégy tanuságot róla, hogy Szeretted lyányodat (709/2 : 306)
2. 'tanúvallomás': *(szókapcs:)* ~*ot letesz: (tőism)* szólítasd föl az illetőket a nép közül, hogy a szükséges tanúságot letegyék, s magad is állj elé aztán, mint tanú (L 218/7 : 155)
3. *(elav)* 'tanulság': te özönvíz .. Jegyezd .. az égre Örök tanúságúl: Habár föllül a gálya, S alúl a víznek árja, Azért a víz az úr! (757/3 : 43)

tanúsít ts ige **12** | 10; **tanúsít** 1, **tanusít** 5' **tanusit** 4: *-ja* 3; *-ott* 1; *-a* 1; *-á* 1, *-ák* 3 | *-na* 1
1. 'bizonyít, igazol vmit': a homlokzati sokféle keresztszelvények azt tanusiták, miképp fölállításuk korában még az üvegablakok nem használtattak (RH/6 : 70—1) meglepetése tanusitja, hogy ön az, kit keresek (Sz/4 : 8)
2. 'mutat vamit, jelét adja vminek': fiam csintalanságait .. örömmel hallgattam, mert mindenik .. éles elmét tanusított. (HKöt/4 : 58) méltánylom magadviseletét, mert az irántami hűségedet tanusítja (TH/4 : 180) + 4 : 240; 6 : 6, 10, 15; *(szókapcs:)* *meglepetést* ~ a tanácsos .. ohajtásaimat .. a nélkül, hogy meglepetést tanusitna, mosolyogva hallgatá (NI/6 : 434) *szeretetet* ~ *vmi iránt* [Hugó] Családja nem nagy szeretetet tanusita trónunk iránt (RH/6 : 238)
[tanúsított] 2. mn in: **tanusított** 1, **tanusitott** 1 — **2.** egy nap sem mult, mellyben a teremtőnek irántam tanusitott kegyét meg ne köszöntem volna. (NI/6 : 428) *vki iránt* ~ *hűség*← 4 : 192

tanúskodik tn ige **1**
'tanúként nyilatkozik': az öreg Herpai .. nagyon a részemen van s igen fontos dolgokban tanúskodik mellettem. (L 220/7 : 158)

tanya fn **60** | -Ø 7 (b 2), *-k* 2; *-ja* 13; *-i* 1 | *-t* 10, *-ját* 2, *-jokat* 1, *-it* 1; *-ban* 2; *-hoz* 2; *-n* 7, *-kon* 2, *-mon* 1; *-nak* 2 (b 1); *-nál* 1, *-knál* 1; *-ra* 4; *-ról* 1
1. 'ált. lakóhely': Ott nőtt fel a sötétben A föld alatt, a bűnnel S férgekkel egy tanyán. (Ap/3 : 123) *(páros kif:)* →*birtok,* ~ 1 : 214; *(jelzővel:)* →*hűlt rideg* ~ 1 : 68 *rendes* ~ Marcinak Hortobágy volt rendes tanyája (604/2 : 184), *(körülírás:)* →*mély, sötét* ~ 1 : 258; *(birt szerk:)* *hősök ~ja* A szabadság hősinek tanyája [=a munkácsi vár] Ime íme most rabok hona (638/2 : 218) *kétségbeesés ~ja* az álom, melly még a kétségbeesés tanyáját is meglátogatja, elűzeték tőle (RH/6 : 380) →*múzsák ~ja* 2 : 216 *zsiványok ~ja* 3 : 61 — **a)** 'állat lakóhelye': terjedelmes erdőségek mozgaták zöld ágaikat, s az őz és tengeri nyúl tanyáit meg lehete találni (RH/6 : 70) egy ifju sas .. A villámokkal egy tanyán lakik (797/3 : 96) + 6 : 104; *(jelzővel:)* →*elhíresztelt s nem látott* ~ 4 : 324 →*erdei vad* ~ 3 : 281 *jó* ~ A nagy urak kutyái tán .. jobb tanyához szoktanak (Ap/3 : 107) — **b)** *(átv)* 'az a hely, ahol vmi állandósul': *(jelzővel:)* *jó* ~ Te .. bánat! Ha nem tudsz megölni, ne gyötörj hiába; Eredj máshova, tán akadsz jobb tanyára. (JV/1 : 209) *örök* ~ Szent hazaszeretet .. örök tanyára tégy szert valamennyi Magyar kebelében. (581/2 : 155); *(birt szerk, jelzővel:)* *emlék szűk ~ja* életem munkája .. féligmeddig készen Csak rövid emlék szűk tanyája lészen. (414/1 : 362) *enyészet* →*rideg ~ja* 2 : 300; *(szókapcs:)* →*fölüti ~ját* 6 : 430 | (szívről; *birt szerk:)* *ördög ~ja* hideg már A szív, e kis pokol, a melly száz Meg száz ördögnek volt tanyája (375/1 : 324) →*rémek ~ja* 2 : 172; *(birt szerk, jelzővel:)* *barátság hű ~ja:* (részleges *ism, párh)* Hű tanya ez a szív, Nemesebb barátság Hű tanyája ez. Elhagyott, elaggott Szüleim egyetlen Lágy párnája ez. (666/2 : 251) *szerelem* →*hangzatos ~ja* 2 : 263
2. 'városon, falun kívüli, magános kis (paraszti) település': *(ford)* a sherwoodi [erdő] .. falukat sőt városokat vett körül, s sok tanyát [Weiler] foglalt magában, mellynek lakói élelmöket az erdőben keresték. (RH/

6 : 104) *(párh)* [az öregasszony] tovább tipegett, kisérőjét különféle utakon, tanyákon [Weiler] vezetve keresztül (RH/6 : 380—1) — **a)** 'egy család által használt gazdasági település a magyar Alföldön': A tanyáknál szellők lágy ölében Ringatózik a kalászos búza (176/1 : 107) Nagy sokára egy-egy Tanya tünedez fel, boglyák és kazalok (787/3 : 80) + 1 : 107; 2 : 152, 268, 312; 3 : 22; 4 : 110, 113, 114 (+ 10); *(jelzővel:)* *csendes* ~ Vajjon e fény mécsvilág-e — a hol Nyughatom majd — egy csöndes tanyán? (342/1 : 301) →*félreeső* ~ 4 : 109 →*komor* ~ 2 : 313 *távol* ~ Délibábok tengerén lebegnek, Mint szigetek, a távol tanyák. (361/1 : 413) *utolsó* ~ az utósó tanyához értünk. Messze benn feküdt ez a pusztában magányosan (N/4 : 110)

3. 'ideiglenes tartózkodási hely': *(szókapcs:)* *~t üt* kettejök egy kis előszobában ütött tanyát (RH/6 : 174) *(szókapcs, jelzővel:)* →*éjféli ~t üt* 3 : 105 — **a)** 'menedékhely, rejtekhely': *(kép)* Lelkem bolyongó, hontalan madár .. Hol a leányszív, a melly megnyilik Tanyát ohajtó érzéményinek? (318/1 : 283); *(jelzővel:)* *jó* ~ Vadfa lenni szeretnék az erdőben; Ott lenne az én számomra jó tanya (399/1 : 346) + 1 : 322 →*meleg* ~ 1 : 322(2×); *(szókapcs:)* *~t keres* Csöndes magányban keresék tanyát (T/2 : 14) + 1 : 322 *~t talál* uo.

4. *(ford)* 'vendégfogadó': A vacsorálás rendes órája elmúlt, s sok tanyán [Herberge] nem kaptak volna már ételt az utazók (RH/6 : 152)

tanyáz tn ige **21** | *-ol* 1, *-Ø* 5 ~ *-ik* 1, *-unk* 4, *-nak* 4; *-ott* 1, *-tak* 4 | *-zon* 1

1. 'állandóan vhol tartózkodik': róka fészek az, Hová beléptetek .. papok tanyáznak köztetek. (410/1 : 357) Volnék földmíves, vagy volnék juhász! Ki messze, kint a pusztákon tanyáz (566/2 : 138) — **a)** 'vhol lakik, él': Idétlen rom, mogorva, puszta váz, Falai között senkisem tanyáz (618/2 : 198) Nem fogsz magadban lakni... hejh, kutyus, Kutyus ne!... itt van... úgy-e szép kutya? Ezzel tanyázol itten. (Ap/3 :126) + 2 : 23, 34; 3 : 83, 116, 301; 5 : 65 *(ism)* Elpusztuló vár ott a kert felett .. ott fönn tanyáztak hajdan a sasok, Ott fönn tanyáztak a Rákócziak (828/3 : 201); *(megszem)* Az én szerelmem nem nyugalmas ház .. Hol a boldogság anyaként tanyáz (218/1 : 175) + 2 : 69 — **b)** 'huzamosan vhol tartózkodik': *(hármas ism)* Van minékünk pincénk, házunk, Mindazáltal itt tanyázunk, Itt tanyázunk nap hosszában, Itt tanyázunk a kocsmában. (98/1 : 45) — **c)** 'vmi állandóan, ill. huzamosan vhol van': idelenn a Föld ölében .. az ősi örök éj tanyázik Vadsötéten. (611/2 : 190) Fickó-mosoly Tanyázzon arcomon (Cor/4 : 313)

2. 'táborozik': A tekintetes karok és rendek .. azt a hirt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz .. 40,000 parasztal egyetemben (P 201/5 : 84) Buda ostrománál .. Scherfenberg és a lotharingi herceg .. távol a hegyek közt tanyáztak csőcselékeikkel (Drt/4 : 208) + 4 : 360

tányér fn **12** | *-Ø* 2, *-ok* 1; *-a* 1 | *-t* 2, *-okat* 4; *-ból* 1; *-ján* 1

1. 'evéshez való, széles peremű edény': Ashby Rikárd .. a húst apritá tányérján (RH/6 : 250) *(páros kif)* a tálak és tányérok fából voltak .. s igy az apritás és evés .. zajt nem csinált (RH/6 : 131) + 6 : 136 *(felsor:)* *tálak, ~ok és* →*ivópoharak* 6 : 141 *(párh)* hárman fekszünk .. egy ágyba, s hárman eszünk .. két tányérból. (L 169/7 : 93) *(szembeáll)* Ha nincs mindenki számára szék, van mégis tányéra mindeniknek (RH/6 : 130); *(jelzővel:)* →*csemegés* ~ 6 : 155; *(szókapcs:)* *~t* →*megrak* 2 : 316 — **a)** 'ált. étkezéshez használt mindenféle edény': *(szókapcs:)* *~okat* →*hord* *(vki asztalára)* 4 : 335; 5 : 46

2. 'cégérnek használt borbélytányér': Fuj a szél, táncol a tányér A borbélyműhelyek előtt. (291/1 : 267, 268)

tányérnyaló fn **1** | *-nak* b 1

(rosszalló) 'hízelgő, élősködő személy' : mint tányérnyalónak [parasite's] selyme, lágyul Az érc (Cor/4 : 257)

táp fn **5** | *-jai* 1 | *-ot* 2; *-[ra]* 1; *-jával* 1

(vál) 'táplálék': miután jelenteték, hogy az estebéd .. kész, Ashby gróf, kire nézve az élet tápjai nagy fontosságuak voltak, ajánlá, a további tanácskozást ebéd utánra halasztani. (RH/6 : 103) *(felsor)* Szükséged van nyugalom-, táp- és megfontolásra (RH/6 : 112); *(szókapcs:)* *~ot ad* 'táplál; *(átv)* éltet és erősít': a szív, melly istent szeret, Áldást hoz égben, ég alatt, S bornál, sörnél jobb tápot ad. (RH/6 : 259) — **a)** *(átv)* 'vmit megtartó és erősítő hatás': a szenvedély korán elhal, s saját tápjával öli meg magát (RH/6 : 112); *(szókapcs:)* *~ot ad vminek* 'táplálja, erősíti': e viselet .. boszúnak látszék, vagy annak legalább uj tápot ada (KH/6 : 58)

tapad tn ige **6** | **4**: *-tak* 2 ~ *-tanak* 1 | *-jon* 1

1. 'szorosan érintkezik vmivel': *vmihez* ~ ld. **tapadni,** *vmire* ~ Eudoxia .. újjai a hangszer billentyűire tapadtak (KH/6 : 42); *(átv szókapcs:)* *nevére szenny* ~ 'gyalázat éri' ld. **tapadni**

2. *(átv)* '(tekintet) hosszan, merően szegeződik vkire, vmire': *vkire* ~ Flamareilné pillantata .. fölötte elröppent, hogy szomszédjára tapadjon (KH/6 : 7) *oda* ~ Egy kő-

hajtásnyira foly tőle a patak, Bámuló szemei oda tapadtanak. (JV/1 : 181) + 5 : 49

tapadni fn in 2 | *-ni* 1; *-nia* 1

1. *vmihez ~ni* most a tiéd vagyok, birj engemet! .. ajkait ajkaimhoz érzém tapadni (ÁB/6 : 444), *(átv szókapcs:) nevére ~ni* a félelem vádját .. vonnám magamra, s e szennynek nevemre tapadnia sohasem szabad (RH/6 : 364)

[tápászkodik] tn ige

(biz) 'fektéből nehézkesen fölkelni igyekszik'

tápászkodni fn in 1 — levelet kell még ma írnia, S a dolog sürgetős, nincs mód halogatni, Azért is fölfelé kezdett tápászkodni. (Tb/3 : 294)

tapasztal ts ige **36** | 31: *-ok* 1, *-unk* 1; *-om* 1, *-od* 2; *-tam* alr 2, *-tál* 1, *-t* 1; *-tam* tsr 6, *-tad* 1, *-tuk* 1, *-ták* 1; *-ám* 4, *-ák* 1; *-ni fogod* 3, *-ni fogja* 1; *-andja* 1 | *-ta volna* 1 | *-jam* 1 || *-hatá* 1

'észlel, átél': Szeretnek engemet barátom, büszke indulattal irom le, mit napról napra mind inkább tapasztalok (P 99/5 : 15) És mit tapasztalt nem sokára? .. hogy a világ Még mélyebben van meggörbedve, mint Tíz év előtt (Ap/3 : 175) + 4 : 18, 64, 368; 5 : 45; 6 : 14, 248; 7 : 30, 165 (+ 14) *(ism* párbeszédben:) Szerencsétlenség? én nem tudom, mit jelent e szó, mert soha sem tapasztaltam .. — Ugy hát most tapasztalod. (HKöt/4 : 54) *(tőism:) ~ — tapasztalás←* 1 : 162; *vkiben ~ vmit* tapasztalták-e bennem csak árnyékát is a kétszinűségnek? (P 231/5 : 119) *vkin ~ vmit* Mindenki tapasztalhatá önmagán, hogy egyes .. események a legkorábbi gyermekidőkből .. szilárdan vésődnek az emlékezetbe (NI/6 : 420) *vmi-(lyen)nek ~ vkit* v. *vmit* Kiben bíztam, gazember .. árulónak — gyilkosnak — ördögnek tapasztalom őt (RH/6 : 280) + 7 : 198

tapasztalni fn in 5 | *-ni* 4; *-nia* 1

Régi példabeszéd: „nehéz minden kezdet", De én csak most kezdem tapasztalni eztet (Tb/3 : 288) + 4 : 125; 6 : 82, 110; 7 : *513

vö. **tapasztalt**

tapasztalás fn **18** | -Ø 7 (b 1); *-om* 2 (b 1), *-a* 2 (b 1) | *-omat* 1, *-aimat* 1, *-ait* 1; *-ból* 3; *-omnak* 1

1. 'annak története, hogy tapasztalunk; tapasztalatok szerzése': *(kép)* ürömével a tapasztalás Sötét pohárból annyiszor kinált, Hogy ittam volna inkább a halált! (60/1 : 13) Dúsgazdag bánya a tapasztalás, Mellyből sok ember életkincset ás (114/1 : 60; *(jelzős birt szerk, kép:) bús ~ holdvilága←* 1 : 405; *(szókapcs:) ~ból megtanul* Az öreg .. tapasztalásból megtanulta, hogy még a diplomatiában is legrövidebb az egyenes vonal (KH/6 : 49) *~ból tud* le talál esni az állkapcád, és ez igen kellemetlen dolog. Tapasztalásból tudom (ÚL/5 : 73)

2. 'az, amit tapasztalunk; tapasztalat (1.)': Ebből, s több más tapasztalásból .. azon .. következtetést vontam, hogy ifju alakban gyakorta egészen elvénült sziv mozog (NI/6 : 435) Cajus Marcius .. korlátlan úr akar saját Erejéből lenni .. Hahogy consul maradt vón, ez leendett Közfájdalomra a tapasztalás. (Cor/4 : 344) + 6 : 60, 306; 7 : *502 *(tőism)* Mit ottan, itt is azt tapasztalám, S tapasztalásom nem volt ollyatén, Melly kedvre hozta volna lelkemet. (205/1 : 162) *(szembeáll, páros kif)* ha a helyett, hogy az ész szavára hallgatok, emlékeimet és saját tapasztalásomat venném kérdőre, talán ön nézetében osztoznám (KH/6 : 20); *(jelzővel:) keservesen szerzett ~* Meg kéne gyilkolnom lelkiismeretemet s száműznöm keservesen szerzett tapasztalásaimat (ÚL/5 : 56) *szomorú ~* 6 : 426; *(szókapcs:) ~ után tud* Érzetem már akkor mondá nekem, mit most több szomoru tapasztalás után tudok (NI/6 : 426)

3. 'tapaszltalság': higyjen tapasztalásomnak, minden köteléknek, mellyben életboldogság fekszik, igy kell végződnie (KH/6 : 50) *(felsor)* igaz szivekben bizalomforrás van, s az aggkor, tapasztalás és meghiusult remények egész súlya szükséges annak .. elfojtására. (RH/6 : 318); *(birt szerk, kép:) ~ magja←* 6 : 29 | (tsz) 'ua.': Flamareilné .. világi hölgy jártasságával verte meg az anakreoni öreg tapasztalásait (KH/6 : 53)

tapasztalat fn **2** | *-ban* 1; *-okon* 1

1. 'az, amit tapasztalunk': *(páros kif)* [felnőtt korban] a hasonlitások, itéletek, következtetések egészen más tapasztalatokon s föltételeken alapulnak (NI/6 : 421)

2. 'tapasztalás (1.)': A hatvanas .. a fájdalmas jelbeszédet .. a tapasztalatban jártas de nem csalhatlan talentom szokott számolásai szerint magyarázá. (KH/6 : 51)

tapasztalatlan mn **3**

'kevés élettapasztalattal rendelkező': dicsőség! .. Eredj isten hirével, és csábíts más tapasztalatlan golyhókat sziréni kebledre. (ÚL/5 : 69) + 6 : 88 *(párh)* A férfi, ki a szerelemben csak egy órát is késedezik, vagy balgatag vagy tapasztalatlan. (RH/6 : 146)

tapasztalatlanság fn **3** | -Ø 1 | *-át* 1; *-ában* 1

'élettapasztalatok hiánya': [Eudoxia] vélé, hogy férje a csábító megbűntetése által a foltot egészen kiirtá, melly már tapasztalatlanságában talált mentséget (KH/6 : 59) *(hármas kif)* a kora ifjuságban .. képzelet,

szenvedély, tapasztalatlanság a gondolkodást megtiltja (RH/6 : 185) *(ellent, tőism:)* →*tapasztaltság* — ~ 6 : 398

tapasztalt mn 4

1. 'sok élettapasztalattal rendelkező': Eudoxia azonnal keresztül láta a fiatal emberen; azon gyors ismerettel, mi tapasztalt asszonyoknak különösen sajátjok, magyarázá e jól ismert arculat benyomásait (KH/6 : 34) + 6 : 54

2. 'gyakorlott': Nem szép [a ló], noha tapasztalt szem több szépséget fog rajta találni (RH/6 : 183) + 6 : 330

tapasztaltság fn 1 | *-a* 1

'annak tulajdonsága, aki tapasztalt (1.)': *(ellent, tőism)* A költő kissé öreg, a színésznő kissé fiatal volt, de az egyik tapasztaltsága a másik tapasztalatlanságát vala gyámolitandó. (J/6 : 398)

tapint tn ige 2 | *-Ø* 1; *-ottam* 1

'hozzáér; *(átv)* eltalál vmit': addig foglak korbácsolni, mig a párbajt el nem fogadod . . . szolgáink előtt, érted? [—] Ternyei meghökkent, elsápadt. — Aha, jól tapintottam! gondolám. (HKöt/4 : 27); *(szókapcs:)* →*elevenére* ~ 4 : 106

[Tápióság] tulfn: **Tápió-Ság** 1 | *-gal* 1

(földrn) 'község Pest megyében': Süly Pest m.-ben. Tápió-Sággal határos (P 6/5 : 158)

táplál ts ige 18 | 14: *-Ø* 3; *-ják* 1; *-t* 3, *-tak* 1; *-a* 1; *-ni foglak* 1 | *-d* 1, *-játok* 1 || *-hat* 1; *-hatom* 1

1. 'élelemmel lát el': A kedves, jó múzsák! Ha nem tápláljuk is a testet, legalább a lelket foglalkoztatják (J/6 : 401) Már rég éhen haltam volna, de itt a szomszédban van egy öreg asszony, ki könyörületből táplál. (HKöt/4 : 56); *(szókapcs:)* *(saját)* *vérével* ~ Oh ég, isten! . . mért adál családot, Ha már azt nem táplálhatom Saját véremmel, mint a pelikán? (Ap/3 : 110—1) *(kép)* Nem, költészet, nem hagylak el soha . . Táplálni foglak a gyötört kebelnek Legforróbb vérivel. (288/1 : 266)

2. *(átv)* 'az élethez szükséges anyagokkal ellát': Dicsőséges föld, melly egy világot táplál! (799/3 : 99) *(ism)* Tápláljátok végre a hazát, ki Olly sokáig táplált titeket. (667/2 : 252) (**Sz-szerű**; *ford:)* →*kígyót* ~ 6 : 165 — **a)** '(égést) tüzelő adagolásával fenntart': ha te alszol, a tűz is alszik. Tápláld. [—] Marci . . ollyan nyaláb szalmát talált a félholt pörnyére vetni, hogy az majd egészen kialudt. (N/4 : 110)

3. *(átv, vál)* '(vmely érzelmet) őriz, fenntart lelkében': *(szókapcs:)* *érzést* ~ *magában más felől a lovagi becsület érzései álltak . . mellyeket kora nemesei közt . . kevesen tápláltak magokban (RH/6 : 149) →*hajlamot* ~ *vki iránt* 6 : 52 *haragot* ~ *vki ellen* a boszuvágy . . a rögtöni haragot közönösíté, mellyet [az őrnagy] Mornac ellen táplált (KH/6 : 46) *szenvedélyt* ~ szíve minden szenvedélyt, mit Táplált . . messze hajt (704/2 : 301) | *(ráértés:)* *vérével* ~ : *(képzavar)* *A Vestaláng hamvadjon-el, Mellyet szívem meleg vérével Dőrén táplála-e kebel. (88/3 : 316)

táplálni fn in 2 | *-ni* 1; *-nom* 1

1. *(kép)* mintha volna Kedvem, táplálni [should be dieted] kicsinységemet Hazug dicséretekkel. (Cor/4 : 257) — 2. nekem gyermekem van . . kit eddig is táplálnom kellett volna, és nem volt miből (HKöt/4 : 54—5)

táplált 2. mn in 2 — 1. *(szókapcs:)* *jól* ~ 1. 'jóllakott': különféle étkek . . a jól táplált vendégek gyomrában már csak bornak hagytak helyet. (RH/6 : 249); 2. 'jó táplálkozás jeleit mutató': *(párh)* arca teljes és rózsás, teste jól táplált vala (RH/6 : 92)

vö. **tápláltatik**

táplálat fn 2 | *-ot* 2

(vál) 'táplálék, élelem': a komoly has . . ezt felelte: „Igazságtok van, társaim, hogy én Előbb szedem be a táplálatot, Mellyből ti éltek . .” (Cor/4 : 232) — **a)** 'élelemmel való ellátás': *(felsor)* Táplálatot, ruhát, szállást kapok, De én ezért szolgálom őket (Ap/3 : 135)

táplálék fn 1 | *-i* 1

'eledel': holttesteik Az éhes hollók táplálléki lettek. (S/2 : 81)

táplálgat ts ige 1 | *-ta* 1

'rendszeresen táplál (2.)': *(tréf)* Talán minden reggel ujra Kivirult az orra, De nem csoda, mert gondosan Táplálgatta, borral. (737/3 : 20)

táplálkozik tn ige 3 | 2: *-om* 1, *-ik* 1

1. 'élelemmel látja el magát' ld. **táplálkozó**

2. *(átv)* 'szellemi, lelki szükségleteit (folyamatosan) kielégíti': *vmivel* ~ E szomorú epochában csak a mult emlékével táplálkozom. (L 121/7 : 40) *(ráértés:)* *a pokol* →*főztével* ~ 3 : 295

táplálkozó 1. mn in 1 — 1. olly gazember vagy, millyennek agyvelejéből még nem lakomáztak az akasztófákról táplálkozó hollók. (TH/4 : 184)

tápláltatik szenv ige 1

(vál) 'rendszeresen enni kap': [a teve] azért tápláltatik csak, Hogy hordja a tehert (Cor/4 : 270)

tapló fn **2** | *-t* 1; *-val* 1
'száraz, szivacsos anyagú tűzgyújtó eszköz': *(haladv:)* ~ — *kéngyertya*← — *szalma* — *fa* 1 : 123(2×)

tapod ige **7** | *-ja* 1; *-ta* 1, *-ták* 1 | *-ná* 1 | *-jon* 1, *-janak* 1 || *-hat* 1
(vál) tn 'tipor, tapos': *vmin* ~ a romokat lehordják az utcákat tölteni. . . hogy a melly köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak (UJ/5 : 31) *(ism)* Sírotokon ellenség ne Tapodjon, nem tapodhat (858/3 : 239) — **a)** ts 'ua.': *(szókapcs:) lábbal* ~ 1. *(hsl)* A legelfajultabb lélek is tiszta volt születésekor, mint a még utban levő hó, melly csak akkor válik sárrá, ha már a földre hullott s ott lábbal tapodták. (FL/4 : 119); 2. *(átv)* 'erőszakkal elnyom': Katica . . a helyett, hogy az emberi szív kigyóját lábbal tapodná . . királynői tekintettel szóla (RH/6 : 155), *vki szívét (lábbal)* ~*ja* 'érzelmeit megalázóan bántja': semmire nem gondolt, hanem arra, ki őt megbántá, ki szivét lábbal tapodta (RH/6 : 289) + 3 : 24

tapodás fn **1** | *-ával* 1
(vál) 'taposás, tiprás': *(átv szókapcs:) sárba* ~ 'gyalázatos semmibe vevés': Jellachich, a horvát bán, kit ezen hivatalról a király egyszer már letett, aztán ismét bele tetette a Camarilla törvénytelenül, törvényeink sárba tapodásával (P 234/5 : 126)

tapodtat ragos fn **2**
(tagadó szerk) *egy* ~ *sem* 'egy lépést sem; *(átv)* egyáltalán nem (mozdul, távozik)': Annyira leitta magát, hogy . . egy tapodtat sem volt képes mozdulni. (HKöt/4 : 66) Dániel uram eltökélte magát, hogy addig egy tapodtat sem mozdul, mig a szép menyasszonyi ruha árát le nem önti (FL/4 : 123)

tapogat ige **5** | 4: *-Ø* 1; *-ja* 1; *-ta* 1, *-ták* 1
ts 'többször, több helyen megtapint': az ajtót tapogatta, s rá ütött tőre markolatával. (RH/6 : 341) | (keresgélve:) Oh nőm, szeretett, édes nőm! . . (tapogatja az ágyat) Itt nincs! (TH/4 : 188) — **a)** *(átv)* 'így keresgél': *(kép)* Barátaim megölelének . . Azt tapogatták, míg öleltek: Hol van legfájóbb része e kebelnek? (473/2 : 39) — **b)** tn '(sötétben) tapogatózik': kereste [a baltát] . . az ágy alá bujt s ott motozott a sötétben. A mint tapogat jobbra-balra, egyszer csak valami puhába kap. (FL/4 : 122—3)
tapogatva 1. hat in 1 — **b)** Nem sütött az égen itt sem nap sem csillag; János vitéz csak ugy tapogatva ballag (JV/1 : 214)

tapogatózik tn ige **2** | 1: *-ott* 1
'tapogatva keresgél': a vén asszony . . keblén tapogatózott, a szegény Greenly Katica ajándokát keresve. (RH/6 : 377)

tapogatózni fn in 1 — *[Vak Béla] tapogatózni kezdett maga körül kezeivel, melllyekbe minduntalan érett eperszemek akadtak (P 96/7 : 635)

tapos ts ige **2** | *-Ø* 1; *-sa* kj 1
'rajta jár, lépked': Ökre lova Jár tétova, És harmatos Füvet tapos. (181/1 : 113) + 4 : 65
vö. **[rátapos]**

taps fn **9** | *-Ø* 4, *-ok* 2 | *-okat* 1; *-ért* 1; *-sal* 1
'a két tenyér összeütögetése': *(páros kif)* a herceg . . a férfiakat és lovakat kiáltozás és tapssal bátorítá (RH/6 : 193) *(párh)* Mint búnak a köny, kedvnek a nevetés ugy a taps a tetszésnek, elragadtatásnak akaratlan, ösztönszerű kitörése (P 37/7 : 634) — **a)** 'tetszésnyilvánítás ilyen módon': *(páros kif:)* →*tetszéskiáltás és* ~*ok* 6 : 433 | (színházban:) Az operában . . csak egy hatalmas kurjantás kell, s van taps akármennyi! (P 37/7 : 634) Egressy nem szokta föláldozni tapsért a müvészetet. (P 132/5 : 43) *(hármas kif:)* →*éljenzaj és örömkiáltás és* ~*ok* 3 : 277 *(ellent:)* →*fütty* — ~ 2 : 283; *(szókapcs:) nagy* ~*okat* →*arat* 5 : 43 — **b)** *(átv)* 'tetszésnyilvánítás': *(tőism:)* →*megtapsol* — ~ 1 : 362

tapsol tn ige **4** | *-unk* 1; *-t* 2; *-and* 1
'két tenyerét összeütögeti': (örömében:) a gyermek örvendve tapsolt (RH/6 : 211); *(szókapcs:)* ~ *kezeivel* örömében a szerencsén . . tapsolt kis kezeivel (RH/6 : 156) — **a)** '(színházi néző) így nyilvánítja tetszését': Látni fogjuk őt játszani, tanui leszünk diadalának, lélekszakadtig tapsolunk neki. (J/6 : 406) + 6 : 400

[tapsolatlan] mn
(vál) 'olyan (színészi produkció), amelyet nem tapsolnak meg'
tapsolatlanul hat **1** — jelesebb szinészeink játékában a legkitünőbb helyek rendesen tapsolatlanul . . sikamlanak el (P 37/7 : 634)

[tár] ts ige
1. '(kaput) kitár' ld. **tárva**
2. '(karokat) széttár' ld. **tárva**
tárva 1. hat in **2** — **1.** A kapuk tárva álltak (RH/6 : 117) — **2.** Mindenkor tárva lesz karom, Ha jősz, hogy átkaroljon. (257/1 : 244)
vö. **tárva-nyitva**

Tarbes tulfn **1**
(fr földrn) 'dél-franciaországi város': Barrère. Tarbes 1755. — 1841. (P 140/5 : 168)

tárca fn **1**
'pénztárca': *(jelzővel):* →*bankóteljes* ~ 5 : 21

Tarcal tulfn **1** | *-Ø* b 1
(földrn) 'hegyaljai város, ma község': a tokaji hegy .. magában áll .. tövében Tarcal városa. (ÚL/5 : 64)

Tárczay tulfn **1**
(történelmi csn) ~ *Anna* 'Homonnai Drugeth Györgyné, János Zsigmond párthíve (XVI. sz.)': (más szerző művének címe:) *A „Frangepán Beatrix — .. Tárczay Anna, s Pórfiu" című beszélyek a jövő félévben adatni fognak. (P 66/7 : 509)

Tarczy tulfn **3** | **Tarczy 1, Tarcy 2**
(csn) ~ *Lajos* 'természettudós és filozófus, a pápai főiskola tanára (1807—1881)': Egy szó Tarczy Lajos úrhoz [cikk címe] (P 95/5 : 14) | (önállóan) 'uő.': *(jelzővel nyomósított ism)* Pozsonba mentem .. innen Pápára, s itt némileg csillámlani kezdett szerencsecsillagom. Tarcy, a derék Tarcy az, kinek mind[ent] köszönhetek. (L 16/7 : 12)

taréj fn **1** | *-a* 1
'a kakas fején levő vörös bőrlebeny': *(átv szókapcs:)* ~*a föláll* 'harciasan viselkedik': ha majd látják, fiúk, hogy a taréja [crest] megint föláll s ő vérben jár, kibújnak lyukaikból .. s együtt ujjongatnak (Cor/4 : 341)

tárgy fn **103** | *-Ø* 25, *-ak* 9 (b 2); *-am* 2, *-a* 15; *-ai* 2, *-aink* b 1 | *-at* 8, *-akat* 5, *-át* 5; *-ba* 1; *-ban* 3, *-ában* 1; *-on* 1, *-akon* 1; *-nál* 1, *-amnál* 1; *-ra* 6, *-akra* 4; *-ról* 3, *-áról* 2; *-tól* 1, *-ától* 1; *-ul* 1; *-gyal* 2, *-akkal* 2
1. 'különálló létezőként érzékelhető anyagi jelenség': néhány tárgy, tornyok- és födelekként — felhők is lehettek, távol város részei is — zárá a láthatárt (RH/6 : 138) Kedves délibáb! ugy tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az anya. (ÚL/5 : 49) + 6 : 76, 83, 120, 138, 196, 197, 217, 317, 322, 380, 421 *(felsor:) emberek — ~ak — levegő←* 5 : 76; *(megszem)* Mit! atyám házába térni vissza, hol minden tárgy, melly szemembe ötlenék, rám kiáltaná, mi voltam egykor, s mi vagyok most (RH/6 : 155); *(jelzővel:) csekély* ~ 6 : 418 *elejtett* ~ 2 : 267 *→kemény*, ill. *puha* ~ 6 : 84 *magas* ~ 6 : 138 *szép* ~ kellemes erdei jelenés volt az .. ezer szép tárgy ada a tájnak változatot. Itt ott magas domb emelkedék, néha gyeptől, néha bokroktól födve, mellyek fölött szép facsoport nyúlt (RH/6 : 138) — **a)** 'vmely szükségletet kielégítő anyagi dolog': a szobát .. jól rendezettnek találta .. Néhány tárgy uj volt, s a szerelem könnyenhivésével Katica azt következteté, mikép e dolgok szobája diszítésére küldettek ide (RH/6 : 158); *(jelzővel:) illatos* ~ 6 : 128 *szükséges* ~ nélkülözé az eszközöket, a királyi asztalnál .. fényben jelenhetni meg .. Néhány szükséges tárggyal őt Edvárd szolgáinak egyike szivességből látta el (RH/6 : 235) — **b)** 'nem élő lény': *(jelzővel; szembeáll, párh:) ember — hitvány, →öntudatlan* ~ — *állat* 2 : 120
2. *(átv)* 'az, amire v. akire vmely cselekvés, magatartás, érzelem irányul': „Sokféléről kell értekeznünk .. fontoljuk meg, mint adhatunk az országnak békét." „Ez a tárgy, melly kérelmemet illeti, mylord" (RH/6 : 201) a haragos szenvedély, melly szivében e pillanatban uralkodott, tárgyra várt, mellyen boszúját tölthesse. (RH/6 : 290) + 6 : 29, 66; *(birt szerk, jelzővel* is) *→beszéd* v. *beszélgetés (kedvenc és fő)* ~*a* néhány szolga, kik beszélgetésök tárgyát [= Rikárdot] követték, a lovakat az istálóba vezeté (RH/6 : 76) + 5 : 147; 6 : 144, 178 *düh* ~*a* 6 : 89 *emlék* ~*a* mit gyermekkorunkban bámultunk .. most már csak azért látszik figyelemreméltónak, minthogy épen ifjusági emlék tárgya (NI/6 : 421) *érdek* ~*a* 6 : 96 *fájdalom* ~*a* 6 : 426(2×) *kiváncsiság* v. *mulatság első* ~*a* A díjak a kiváncsiság első tárgyai voltak (RH/6 : 87) + 6 : 99 *látogatás* ~*a* 6 : 52 *→megvetés és utálat hitvány* ~*a* 1 : 264 *nagyravágyás* ~*a* A ti nagyravágyástok ⟨tárgya⟩, szegény fickóktól süvegeltetni és bókokat nyerni. (Cor/4 : 263, 415) *remény* ~*a* 6 : 331 *szerelem-(féltés)* ~*a* tárgya e nagy szerelemnek Kis szőke lány te vagy. (148/1 : 87) + 6 : 7, 156 *szív édes* ~*a* 'szerelem tárgya': Isten véled hát örökre, édes Tárgya hű szívemnek (2/3 : 245) *zsarnokság* ~*a* „.. te roszúl bánol velem, Ashby Rikárd, tovább nem akarok veled élni. Azonnal megyek." „Nem, istenemre, azt nem teszed!" szóla, eltökélten, zsarnoksága tárgyát el nem ereszteni. (RH/6 : 290); *(szókapcs:)* ~*at keres vmire* más tárgyakat keress az elmélkedésre. (RH/6 : 164) ~*at választ vmire* Ha épen kedved van lázas indulatra, Válassz érdemesebb tárgyat haragodra. (811/3 : 183)
3. *(átv)* 'az, amivel vki (gondolatban) foglalkozik': Gondolt atyjára is .. e tárgy fölötti elmélkedésében két, három száz lépést ment (RH/6 : 82) Ő szeret téged, gondolom, ez a fiatal fogoly-lord? .. kétség kivül beszéltetek már e tárgy felől (RH/6 : 240) + 6 : 91, 100, 142, 254, 349, 427 *(párh:)* ~ — *személy* 6 : 264 *(párh, ism)* gondolatim helyről helyre, tárgyról tárgyra ugráltak (HKöt/4 : 53); *(jelzővel:) általános* v. *közönséges* ~*ak* gondolataim most nem függesztvék átalános tárgyakra. Saját fájdalmam annyira lenyom, hogy semmi másra nem gondolhatok. (RH/6 : 164) + 6 : 247 *drága* ~*ak* az ő s kedvese gondolatai azon drága tárgyakon késtek, mellyek természetesen eszökbe ötlének hosszu elválás után először levén ismét együtt (RH/6 : 242) *fontos* ~*ak* minthogy nem nyomák le lelkét fontos tárgyak .. ugy tetszék, mintha teher esett

volna le szivéről (RH/6 : 273) *fölindító ~* 6 : 263 *világos ~ak* gondolatok, reményes, képzeletek, mellyek csillogva lebegnek el, s mellyeket minden perczben világosabb tárgyak követnek (RH/6 : 81); *(szókapcs:) vmely ~ elfoglalja* v. *foglalkoztatja →gondolatait* v. *szivét* Szórakozottan nézett .. mintha egyetlen tárgy, melly szivét foglalkoztatá, gondolatait szüntelen elvonná küldolgokról (RH/6 : 325) + 6 : 114, 322 *vmely ~ra gondol* egy tárgyon kivűl semmire sem gondolhatok (RH/6 : 333) + 6 : 282, 289, 310 *vmely ~gyal foglalkozik* gondolatai látszólag más tárggyal foglalkoztak (RH/6 : 325) + 6 : 247(2×) — **a)** 'beszédtéma': ismét a tárgyba ereszkedék, mellyről előbb beszéltek (RH/6 : 196) + 6 : 362; *(jelzővel:) kínos ~* 6 : 54 *vidám ~* 6 : 316; *(szókapcs:) a ~at elfordítja* 6 : 115 *vmely ~ra →irányozza a beszélgetést* v. *→vezérli a beszédet* 6 : 263, 303 — **b)** 'írásmű témája': *e tárgyban már jobb verseket is irtak (P 89/7 : 513) Halljátok csak, mik nem történtenek velem! Mulattató lesz tán; mert tárgya szerelem. (621/3 : 286) + 5 : 5; 7 : 27, *506; *(párh:) kifejezés — ~* 5 : 38 *(többszörös párh)* a lélek gond- és bútól szabad, a szív vidám, a tárgy jó, s a beszély érdekes (RH/6 : 72); *(szembeáll)* *Sz. ur .. elmefuttatása jól van irva, de a tárgy maga nem eléggé érdekes. (P 46/7 : 504) + 7 : *513; *(jelzővel:) csekély, →jelentéktelen ~* 6 : 397 *→megdalolni méltó ~* 1 : 174 *szép ~* *A „Kincs" szép tárgy, de roszul van kidolgozva. (P 84/7 : 512); *(szókapcs:) ~at keres* aligha lesz valami már a legendából .. Már más valami tárgyat keresek, és ha csak lehet, elkészítem a határideig (L 36/7 : 28) *~ánál marad* utazásomat kell irnom s nem szerelmemet. Bocsánat. Visszatérek hát az utazáshoz, s igérem, hogy ezután tárgyamnál maradok. (ÚL/5 : 50) *~ul szolgál* férfi, ki megcsalja nejét, nő, ki hűtlen lesz férjéhez, mindez tárgyul szolgál három fölvonásos vigjátékhoz. (J/6 : 397—8) — **c)** 'kiadásra váró írásmű': *Tárgyaink halmaza miatt .. Győri Feri népismertetését csak később adhatjuk (P 45/7 : 503)

4. *(átv)* 'ügy, kérdés': az istenitéleti viadal azon időkben olly tárgy volt, mellyekbe még olly nagy s fenngondolkozásu herceg, mint I. Edvárd, sem mert elegyedni (RH/6 : 336); (hat) *vmely ~ban* v. *vmi ~ában* ezek a becsületes urak azon ujságokat gondosan el szokták dugni, mellyekből a nép akármelly tárgyban fölvilágosodhatnék. (P 211/5 : 110) + 7 : 111

5. *(átv)* 'ok, ürügy': nem kevésbe került nekik, az ellenséges ház viseletének korholására tárgyat találni (RH/6 : 144)

tárgyábani mn **1**
(hiv) 'vminek tárgyában (4.), ügyében való; vmire vonatkozó': [a deputáció] a törvénytelen követválasztás tárgyábani folyamodást hozta föl (P 211/5 : 110)

tárgyal ts ige **2** | *-nak* 1; *-ják* kj 1 — *(vál)*
1. 'előad, elbeszél vmit': küldök ismét [leveleket] .. mellyek ujabb utamat tárgyalják Nógrád .. Ung és Bereg megyékben. (L 162/7 : 73)

2. *(elav)* 'vonatkozik vmire': nem hiányozhatának ama célzások s ingerkedések, mellyek .. lappangó viszonyokat tárgyalnak (NI/6 : 431—2)

tárgyaz ts ige **2** | *-Ø* 1; *-za* kj 1
(vál) 'irodalmi tárgyként, témaként tartalmaz': Ez a könyv Buda várának a töröktől való visszavételét tárgyazza híven (Drt/4 : 207) + 7 : *509

[tárgyú] mn: **tárgyu 1**
(jelzővel) 'olyan (írásmű), aminek vmilyen tárgya (3. b) van': *A „Kinizsiről" cimü költemény szép tárgyu, de kidolgozása igen gyönge. (P 51/7 : 505)

tarhó fn **2** | *-t* 2
(táj) 'forralt tejből oltószerrel (tejföllel) készült tejtermék': *(ism, párh)* Vica lyánynyom, hozd ide a tarhót .. Vica előhozta szép kis fehér zsajtárban a tarhót, melléje a kenyeret, s jó ízűn falatoztunk mindnyájan. (N/4 : 112)

tarisznya fn **14** | *-Ø* 3; *-m* t 2 | *-t* 2, *-mat* 1, *-ját* 2; *-mban* 1, *-jában* 1; *-mból* 1; *-val* 1
'nyakba v. vállra akasztható, szövött anyagú táskaféle': [a ló] Oldalain egy-egy tarisznya lóg, S mindenikben rajkók láthatók (133/1 : 76) Most a kincses kádhoz! megtöltöm tarisznyám, Haza viszem neked, szerelmes Iluskám! (JV/1 : 190) | (mint úti eleség tartója:) Tele rakta édes anyám Eleséggel a tarisznyám (102/1 : 48) ha elfogy tarisznyámból ez a fél kenyér, nem tudom, hogy mit eszem (N/4 : 108) + 1 : 186; 5 : 66 *(párh:) →kulacs — ~* 3 : 301 | (mint a vándorélet jelképe:) Barangolék .. A nagy hazának minden tájain. Tarisznyámban, mit hátamon vivék, Nem mondhatom, hogy nagy volt a teher (205/1 : 161) Kopár dombtetőn fent .. Áll egy régi kőszent; Ennek is valaki egy kopott tarisznyát Akasztott nyakába, Mintha mondta volna: menj isten hirével, Mit állsz itt hiába! (565/2 : 137) + 2 : 293; *(párh:) ~ — bot: (ism)* a Gazda .. [Bolond Istók] hátáról a tarisznyát Leveszi, A leány meg kezéből a Botot veszi ki. És azóta nyugszik A tarisznya s bot, Bolond Istók többé El nem távozott (BI/2 : 328) *→suba — ~* 4 : 107 — **a)** 'vadásztáska':

(páros kif) Több ismerőm ment el mellettem fegyverrel, tarisznyával a közel fekvő erdőkbe szalonkavadászatra. (NI/6 : 436)

Tarjányi tulfn **1**
(csn) ~ *úr* 'egy nagybányai polgár': add tudtára Tarjányi urnak, miszerint tervem megváltozott, s így nem fogok Nagy-Bányán lakni .. az említett házat sem árendálom ki (L 161/7 : 72—3)

tarka mn **53** | 51: -Ø 48 | *-nak* 1 || *-bb* 1 | *-bbá* 1
1. 'elütő (élénk) színeket mutató': Ott tenyészik a bús árvalányhaj .. Hűs tövéhez .. Megpihenni tarka gyíkok térnek. (176/1 : 108) tarka játékszerrel Vigadt egy pár virgonc gyerek (Ap/3 : 124) + 1 : 217; 6 : 394 *(hármas kif)* egy szép tarka, csillogó öltözetű lányka lépe be (RH/6 : 182); *(párh:)* ~ — *barna* 2 : 290 ~ — *fényes* — *kék* a világszellem a tarka földet, a fényes csillagokat és a kék eget festette (P 132/5 : 41) *sárga* — ~ 3 : 79 ~ — *vörös: (páros kif)* a diadal-ív .. a te számodra lészen, Akár virágos tarka pázsiton Akár a vérnek vörös tengerében! (796/3 : 95); *(kép, ellent:)* ~ — *fehér* nőtlenség .. vidd el tarka zászlód Másfelé .. Fejér zászló kell nekem már, és az Feleségem fejkötője lesz. (672/2 : 268) ~ — *fekete*← 2 : 257 *(ellent, páros kif:)* →*fekete, nehéz* — →*könnyű* ~ 1 : 317; *(szép, új,)* ~ *köntös*← v. *ruha* A fiatal személy .. Öltözete .. tarka ruha, fekete selyem kötényke, foulard nyakkendő (J/6 : 396) + 2 : 315; 5 : 22 ~ *lepe*← v. *lepke*← 1 : 330; 2 : 194(2×); 3 : 64 ~ *madár* Tarka madár nem fütyörész az ágon (399/1 : 346) ~ *szivárvány*← 1 : 187; 3 : 7 ~*(*, →*pompás) toll* Sokféle a madár .. Ezt ékes szólása, amazt pedig tarka Tolla kedvelteti. (620/2 : 200) + 1 : 293, ~ *virág* 2 : 196 *(ism)* Hova lett a tarka szivárvány az égről? Hova lett a tarka virág a mezőkről? (726/3 : 7) *(párh)* [a síron] zöld pázsit és tarka virág terem. (575/2 : 148) — **a)** (kissé *rosszalló)* 'össze nem illő színeket mutató': Öltözete vidám színű és fényes volt, mindazáltal .. ellenkezetében is olly öszhangzó, hogy nem lehetett tarkának nevezni. (RH/6 : 114) *(páros kif:)* ~, *bohócos*← 6 : 441; *(alleg; szembeáll)* Eddig toldoztunk foltoztunk, s ez hiába való vesződség volt, melly elavult köntösünket legfölebb csak tarkábbá tette, de tartósabbá nem (P 201/5 : 88); ~ *harkály*← 6 : 19 — **b)** 'többféle színárnyalatú': Úgy kedvelem én a felhőket! .. nékem ollyan jó barátim E tarka égi vándorok. (579/2 : 153) Túl jutottam már a felhők Tarka vándor táborán (649/2 : 232) *(páros kif:)* ~, *foltos*← 3 : 257
2. *(átv)* 'változatos, mozgalmas': Tarka élet [verscím] Szolgáltam én Mars uramnál És Thalía kisasszonynál (659/2 : 244; 7 : 517; PE. 11 : [200]) a múlt tarka emlékeitől környezve mentem... a fogadóba (ÚL/5 : 46) + 3 : 271, 277; 6 : 175; *(páros kif:)* ~, *eleven* különféle lovag csoportok lovagoltak .. férfiak, asszonyok vagy gyermekek .. a lovagokkal kurtább, hosszabb beszélgetést tartottak. A tarka, eleven jelenés közt volt egy csoport, mellyet a jó városinép nem idvezelt (RH/6 : 151) ~, *munkás*← 6 : 175; *(szembeáll, párh:)* →*kicsiny* — *élénk* — ~ 5 : 76 | *(ráértés)* volt ruhámon folt hátán folt, Zöldre raktam sárgát, kéket... Szent atyám, be tarka élet! (659/2 : 245) + 2 : 106 *(párh, chiasmus)* Szép szivárvány! .. Mint életem, ollyan tarka, S ollyan fényes, mint jövendőm (BI/2 : 311) — **a)** 'élénk, derűs': [Hugó] vígan beszélé történetét, sok tarka képpel (RH/6 : 143) hol pohár és a pohárban bor van, Tarka jó-kedv születik meg ottan. (501/2 : 67) *(páros kif)* Reggelenként szép virágbokréta, Nap hosszában tarka víg beszéd (BI/2 : 327) — **b)** 'furcsa, szokatlan; cifra': ~ *beszéd*← 2 : 54
tarkán hat 2 — **1. b)** a Tisza tulsó partján. Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán (578/2 : 151) — **2.** Tarkán hullámozott mindenfelé a nép .. Előttem itt pompás úrhintó roboga, Amott nyikorgott rosz napszámos-talyiga. (621/3 : 286)
vö. **[tarkaékes]**

tarkabarka mn **4** | 3: -Ø 2 | *-t* 1
1. 'tarka (mintás)': Képzeljünk egy nürnbergi diótörőt pipacsszínű .. kalappal s esernyőtokban tarkabarka chalisból, mellyen hihetlen mennyiségű khinai majom volt levéve (KH/6 : 7) — **a)** *(rosszalló)* 'különféle (rikító) színekbe öltözött': Sétára kél a tarkabarka nőnem .. Elől kifestve és hátul kitömve. (297/1 : 270)
2. *(átv)* 'változatos' ld. **tarkabarkán** — **a)** (fn-ként) 'cifra, tarka (2. b) dolog': öszszevissza Gondolt minden tarkabarkát, És miért ne gondolt volna? Hisz bolond Istóknak híták. (BI/2 : 316)
tarkabarkán hat 1 — **2.** Összevissza tarkabarkán Állnak új és régi házak (698/2 : 296)

[tarkaékes] mn
(vál) 'sok színben pompázó'
tarkaékesen hat **1** — Színekkel tarkaékesen szivárvány Ragyog keletről (26/3 : 258)

tarkállik tn ige **1** | *-ott* 1
'különböző színekben mutatkozik': *(szembeáll)* a tavasz tarkállott, A midőn először látogattalak meg, Most bús egyformaság födi a világot (699/2 : 297)

tarkaság fn **1** | *-át* 1
'sokszínűség; *(átv)* változatosság': *(ellent:)* ~ — *egyformaság*← 3 : 296

tarkó fn **2** | *-dat* 1; *-n* 1
'a fejnek a nyakba átmenő hátsó része': *(szókapcs:)* ~*n vág vkit* Itt van, üsd agyon .. Mind a három tarkón vágta, s Marci lerogyott. (FL/4 : 136) — **a)** 'nyak (a fejjel együtt)': *(szókapcs:)* ~*ját kirántja a* →*nyaklóból* 4 : 383

Tarkő tulfn **1**
(földrn) 'felvidéki község és várrom (Kamenica, Csehszlovákia)': Tarkő Sáros megyében. Szebenhez közel. Ferdinánd alatt elrontatott. (P 6/5 : 156)

tarló fn **1**
'a learatott gabona földben maradt szárának tömege': *(kép)* Ha majd a népet lázadó dacával Legjobban bántja .. lángra lobban a Száraz tarló (Cor/4 : 271)

tarpeji mn **6**
~ *szikla* v. *szirt* 'Saxum Tarpeium, a római Capitolium sziklája, ahonnan az árulókat letaszították': ha Kerékbe törnek, vad lóhoz kötöznek, Vagy a tarpeji szirtre tíz hegyet Tesznek még .. mégsem Leszek más, mint valék. (Cor/4 : 308) *(met)* A népszerűség a tarpeji szikla, mellynek tetejére .. azért viszik föl az embert .. hogy lehajítsák. (P 205/5 : 91); *(szókapcs:)* ~ *szirtről* →*ledob* v. *lelök* v. →*letaszít vkit* Száműzzük őt a városból, s kikötjük, Mihelyt bejön Rómának kapuján, Lelökjük őtet a tarpeji szirtről. (Cor/4 : 320) + 4 : 301, 304; ~ *szirthalál*← 7 : 134

tárogató fn **2**
'(katonaságnál használt) éles hangú fafúvós hangszer, ill. ennek hangja': *(ford; felsor)* (kivűl harsona, tárogató [hautboys = 'oboák'], dob, örömzaj) Síp, tárogató [sackbuts = 'harsonák'], hárfák és harsonák, Dobok, cimbalmok .. Megtáncoltatják a napot. (Cor/4 : 369)

tarpeji-szirt fn **2** | **tarpeji-szirt** 1, **tarpeji-szírt** 1
tarpeji szirt 'ua.': (jelzőként) ~ *halál* 'kivégzés a tarpeji szirtről való letaszítás útján': *(felsor)* Mondják ki a ⟨tarpeji-szírt⟩ tarpeji-szirt halált, a Csavargó számüzöttséget, nyuzást, A börtönt (Cor/4 : 320, 422) vö. **[szirthalál]**

Tarquin tulfn **5** | **Tarquin** 2, **Tarquín** 2, **Tarqín** 1: *-Ø* 3 (b 1) | *-t* 2
(lat szn németes alakja) 'Tarquinius Superbus, az ókori Róma utolsó királya (i. e. 534—510)': [Marcius] Lesujta három ellent; térdre ejté Magát Tarquint is. (Cor/4 : 275) Vigabb napot nem látott Róma még .. Mióta Tarqínt elveré (Cor/4 : 369) + 4 : 266, 275 | (mint a zsarnokság megszemélyesítője; *párh)* ez a föld [= Itália], honnan elfutott Tarquín, s a mellyre halva hullt Caesár (743/3 : 27)

társ fn **136** | *-Ø* 1, *-ak* 2; *-am* 5, *-ad* 2, *-a* 36 (b 8), *-ok* b 1; *-aim* 13 (b 1) ~ *-im* 4, *-aid* 2 (b 1) ~ *-id* 1, *-ai* 16 (b 2), *-aink* b 1, *-itok* 1, *-aik* b 1 | *-at* 1, *-akat* 2, *-adat* 1, *-át* 8, *-aimat* 1, *-aidat* 1, *-aikat* 1; *-ához* 3, *-aihoz* 1 ~ *-ihoz* 1; *-ának* 3 (b 1), *-aidnak* 2, *-ainak* 5 (b 2) ~ *-inak* 2; *-ra* 1, *-ára* 2, *-aira* 2; *-aimtól* 1, *-aitól* 1; *-akkal* 1, *-ával* 3, *-aimmal* 1, *-aival* 4 ~ *-ival* 1 || *-aiét* 1
1. 'vkivel (alkalmilag) együtt levő személy': „. . Velem fogsz jőni, Clare?" „Nem, mylord," válaszolt társa (RH/6 : 192) Társaimmal hosszan beszélgettünk (578/2 : 152) + 4 : 285; 6 : 22, 26, 40, 85, 107, 356, 429 (+ 31) *(páros kif:)* →*vigasztaló*, ~ 2 : 211; *(jelzővel:)* *érdemes* ~ sir William Grey [egy faházba] vezette érdemes társát, sir Guy de Margant (RH/6 : 289) *új* ~ 'sten éltess'! monda uj társam, fölemelve a palackot (HKöt/4 : 47); *(birt szerk:)* *vki* →*élete* ~*a* 4 : 95; *(szókapcs:)* ~*at választ (magának)* [Cominius:] Válassz Magadnak társakat. [Marcius:] Csak a ki kész rá, Az jön velem. (Cor/4 : 253) + 6 : 247 — **a)** *(átv)* 'vkivel (rendszeresen) együtt levő állat': Félénken kullogott [a kisfiú] a Pokrócra a kutyához, S a pokróc szélén meghuzá magát, Nem mert társához közeledni. (Ap/3 : 126) + 3 : 132; *(jelzővel:)* →*házi* ~ 6 : 80 — **b)** *(átv)* 'vkit, vmit kísérő, vele együtt járó dolog': [a költőnek] ezek valának társai: Koldúsbot és a sorsharag (85/1 : 34) [képzeletem] Egy utat kezd a leg- Magasabb felhővel. És a felhőknek sem Társa ő sokáig, Egyenest fölfelé Tör az ég boltjáig (326/1 : 290—1) + 1 : 290; 2 : 291; 4 : 311; *(jelzővel:)* *hű(séges)* ~ árva kis virágszál, Légy hűséges társam vándorlásaimnál (JV/1 : 208) + 1 : 161; *(birt szerk, jelzővel:)* *élte hű* ~*a* A kürt éltem hű társa volt (54/3 : 282) + 3 : 280
2. 'vkivel ugyanabba a csoportba, közösségbe tartozó személy': a ki áldozatnak Od'adja életét, Ezt nem dijért teszi, De hogy használjon társinak. (593/2 : 169) Martinovics [lelke] .. társaival együtt Éjféli tanyát ott lenn a vérmezőn üt. (803/3 : 105) + 1 : 203; 2 : 15, 200; 3 : 140, 206; 4 : 129; 5 : 42; 6 : 23 (+ 43); *(megszem)* Egykor föllázadt a has ellen a Test minden tagja .. Hogy mint egy örvény vesztegel .. Az ételt egyre nyelve, s társival A munkát meg nem osztva (Cor/4 : 230); *(jelzővel:)* *bajnok* ~ [Coriolanus] Anyja, nője és fia S e bajnok társ, mi a magok vagyunk S ti a penészes gaz (Cor/4 : 354) *derék* v. *jó* ~ Látta .. Kont levágott fejét a hóhér kezében .. S véle egyetemben sok jó társaiét. (803/3 : 104) + 7 : 29 *gonosz* ~ Ashby Ri-

kárd .. elvált gonosz társaitól, kiket a véres tett végrehajtására külde ki (RH/6 : 296) | *(megszól)* Társim, bucsucsókot a hervadozóra. (100/1 : 47) Énekeljünk, társak, sőt legyen most Hangosabb, mint eddig volt, a lant. (812/3 : 184) + 1 : 85; 3 : 57, 244; 4 : 246, 254, 285, 350(2×); *(megszem)* a komoly has .. ezt felelte: „Igazságtok van, társaim .." (Cor/4 : 232); *(jelzővel:)* →*háborúi* ~*am* 4 : 360 *hős* ~*aim* Hős társaim, Az üldözőknek kedvez a szerencse, S nem a futóknak. (Cor/4 : 247); *(birt szerk:)* →*pályám* ~*ai* 1 : 26 — **a)** *(átv)* 'ugyanabba a fajtába tartozó állat, dolog': beszélj, hol volt a lakoma? Igy kérdi társát a farkassereg (73/1 : 23); *(jelzővel:) holt* ~ csörgő morajját hallák a lehulló levélnek, melly holt társai közé vegyült. (RH/6 : 322)

3. 'vkivel egyenrangú személy': [Borics]: Hallod: mit mondtam? ki vagyok? .. S még is igy fél vállról mersz velem beszélni, mintha társad volnék? (TH/4 : 145) *(szembeáll)* [Coriolanus] zsoldosának Látszottam és nem társának, s velem Olly pártfogóilag bánt, mintha csak Szolgája volnék. (Cor/4 : 372) — **a)** 'vkivel azonos sorsú személy': Mornac .. a vastag őrnagyban szerelmi bajainak társát lelé (KH/6 : 24)

vö. **dolgozótárs, honfitárs, játszótárs, útitárs**

társ. fn **1**

(röv) 'társaság (3.) v. társulat (a pápai Képzőtársaság)': A fentisztelt társulat kiadván „Tavasz" cimű zsebkönyvét, szives volt egykori iskolai gyakorlataimat .. oda iktatni .. Fogadja tehát alázatos köszönetemet a tisztelt társaság .. katonakoromból megmaradt alexandrinus verseimet, ugy hiszem szivesen veendi a t. társ., miután azok még roszabbak (P 72/5 : 11)

társadalom fn **1** | .. *lmat* 1

'az emberi együttélés viszonyainak (egy adott korra jellemző) összessége': *(kép)* George Sand .. mint a mészáros a marha böndőjét, fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát, és azt kiáltja: így nem maradhat! (ÚL/5 : 74)

társalgás fn **9** | *-Ø* 2; *-a* 1 | *-t* 1; *-ukban* 1; *-ra* 1; *-ával* 3 — *(ford, vál)*

1. '(társas) érintkezés': Az eljegyzettek társalgása nem maradt következés nélkül (NI/6 : 425); *(jelzővel:) bizalmas* ~ Monthermer gróf, s öccse akkor [Lucy] atyjának várában volt .. a házi élet bizalmas társalgásával [Verkehr] erősítve meg a két ház közti új barátságot. (RH/6 : 145) *hosszas és* →*meghitt* ~ 6 : 98 *Saint-Eugène* →*asszonynyali* ~ 6 : 417 — **a)** '(társasági) együttlét': III. Henrik .. lovagi fiának nemes, tiszta jelleme nagy változást okozott a társalgás általános modorában [in dem Tone der Gesellschaft]. (RH/6 : 239); *(jelzővel:) kölcsönös* ~ illy kedves, kellemes valamit alig tarthattak állandónak, mint az álomszerű, bizonytalan kéj, mellyet kölcsönös társalgásukban [Gesellschaft] élveztek (RH/6 : 262) *Monthermer Hugóvali* ~ a nemes grófnak .. lyánya .. koránsem bánt Monthermer Hugovali társalgásával [Gegenwart] .. takarékosan (RH/6 : 246)

2. 'beszélgetés': hogy megesküdt barátja voltál [a hercegnek], előttem nem elég ok, neked a társalgást [Besprechung] vele megengednem. (RH/6 : 177); *(jelzővel:)* →*lelkes* ~ 6 : 439

társalgó fn **1** | *-jának* 1

(ford) 'társalkodó': E gunyosan ejtett szavaknál Flamareilné társalgójának [ihrem Gesellschafter] egy kis öreget jelelt ki újjával (KH/6 : 7)

[társalgóterem] fn: **társalgó terem 1**

(vál) 'olyan terem, ahol társas összejöveteleket tartanak': *(kép, ellent)* A költészet nem társalgó terem, Hová fecsegni jár a cifra nép .. Több a költészet! .. szentegyház, a hová belépni Bocskorban sőt mezítláb is szabad. (652/2 : 236)

társalkodik tn ige **2** | *-ol* 2

1. 'érintkezik vkivel': rajtad marad a vád, miszerint a király elleneivel társalkodol [verkehret], s titkaikat rejted. (RH/6 : 270)

2. 'beszélget vkivel': *(kép, szembeáll)* Az istennel társalkodol, S ha nagyurat szólítanál meg, Nem állna szóba véled. (Ap/3 : 115)

társalkodó fn **3** | *-ja* 2 | *-jával* 1

(ford) 'az a személy (férfi), akinek feladata, megbízatása, hogy vkit beszélgetéssel szórakoztasson': Edvárd herceg a .. szoba közepén álla .. az ajtó .. megnyílt; s gyorsan lépe be ifju társalkodója [Gesellschafter], Clare Tamás. (RH/6 : 191) + 6 : 340 — **a)** *(átv)* 'olyan lény, amellyel vki beszélgethet': [Rikárd] lovával beszélt, s azt cirógatá; nem mintha csak lova iránt is nyájas ur lett volna, de ekkor társalkodója [ein Gesellschafter] volt a ló (RH/6 : 297)

társalkodónő fn **1** | *-i* 1

(ford) 'társalkodó szerepét betöltő nő': *(kép)* az öreg ur verseket csinált .. A muzsák hű társalkodónői [Gesellschafterinnen] valának (J/6 : 401)

társalog tn ige **5** | *-Ø* 1; .. *lgunk* 2 | *-jon* 1 || *-hatnék* 1 — *(vál)*

1. 'érintkezik vkivel, vmivel': Ashby Rikárdnak .. eltiltók, hogy a herceggel tovább társalogjon [Verkehr .. verwehrt]

(RH/6 : 177) Mi falusiak .. a természettel folytonosan, szakadatlanul társalgunk (NI/ 6 : 424) — **a)** 'társként együtt van vkivel': (*-t* ragos hat-val:) jöhetnek olly körülmények, midőn csakugyan társaloghatnék vele [Gesellschaft .. bewilligen könnte] egy egy órát, hogy őt fogságában, bánatában vigasztaljam (RH/6 : 241)

2. 'beszélgetést folytat': *(gúny)* És a kisasszony, oh be kellemes .. Mindig pirúl. S mi bájjal társalog. „Igen" s „nem" nála az egész dolog. (177/1 : 108—9) *~nak egymással: (kép)* fordult már meg elmédben a házasság? — Ugy néha... hanem egy idő óta szorosabb barátságot kötöttem vele, s gyakorta hosszan társalgunk egymással (HKöt/4 : 75) *l*

társaság fn **103** | *-Ø* 42 (b 18), *-ok* b 1; *-a* 6, *-unk* 4 (t 1) | *-ot* 8, *-át* 2, *-unkat* 1; *-ba* 1, *-ába* 1, *-otokba* 1; *-ban* 6, *-ában* 6; *-ból* 2; *-hoz* 1, *-ához* 3; *-odon* 1; *-nak* 10 (b 8), *-ának* b 1, *-unknak* 1; *-ánál* 1, *-unknál* 1; *-ától* 1; *-ával* 1 || *-é* 1

1. 'együtt levő, vmiben közösen részt vevő személyek csoportja': az ételeket fölhordták .. mindenki kihuzá kését .. neki esék az előtte álló tálnak .. Egy ideig mély hallgatás uralkodott az egész társaságban (RH/6 : 130—1) Valami nyolcan kerekedtünk föl Sáros romjait meglátogatni. A hegy alatt elhagytam a társaságot (UJ/5 : 22) + 1 : 336; 6 : 67, 73, 95, 118, 152, 275, 308 (+ 16); *(jelzővel:) →királyi ~* 6 : 248(3×), 249 *lovas ~* bizonyos lovas társaság Sherwood közepében egy helyre ért, hol az út .. szabad kilátáshoz vezete (RH/6 : 105) *vidám* v. *víg ~* sok víg társaság enyhíté magát a jó roastbeef- és erős serrel. (RH/6 : 71) + 6 : 113; *(birt szerk:) ~ tagjai* A társaságnak úri tagjai Szekérre űltek és azon menének. (392/ 1 : 336) + uo.; *(szókapcs:) ~ elválik* egy kis várakozás után elvált a társaság, hogy a kijelelt irányokon haladjon (RH/6 : 119) *~ba beáll* Társaságotokba beállok ebédre (JV/ 1 : 212) — **a)** 'együtt szórakozó személyek csoportja': Edvárd .. Búskomoran bolyga a teremből a kertekbe, a nélkűl hogy a társaság bármi örömében reszt venne (KH/6 : 64) + 6 : 42, 45; *(jelzővel:) →asztali ~* 6 : 432 *izetlen ~* Mi förtelmes hangászkar s mi izetlen társaság! kiálta unatkozó hangon. (KH/6 : 64); *(szókapcs:) ~ szétoszlik* kölcsönzött pénzzel jó játszani .. én is tapasztaltam. Virradatkor szétoszolt a társaság .. ezreket vittem el (HKöt/4 : 64) — **b)** 'ilyen személyek összejövetele': egy hölgyet pillanték meg, kit társaságban még sohasem találtam. (KH/6 : 20) Marsenayné asszonynál ma társaság van (KH/6 : 40); *(szókapcs:) ~ot gyűjt* Lordesné asszony ez összeköttetés ünnepéül .. társaságot gyüjte auteuili mezei lakában. (KH/6 : 64) + 6 : 41

2. 'magasabb társadalmi rétegbe tartozó, bizonyos formák között rendszeresen összegyűlő személyek köre': Lyon ostoba város, s Bellcourt társasága .. a legizetlenebb salongyülekezet (KH/6 : 20) többen a nemesek közől, büszkélkedve, hogy az udvar társaságához tartoznak .. tolakodásnak tarták [Hugó viselkedését] (RH/6 : 234) + 6 : 20, 58, 60, 146

3. 'meghatározott (kulturális) cél érdekében szervezett társulat, egylet': *(jelzővel:) képző ~* ld. **[képzőtársaság]**, *magyar (→literatúrai) ~* *A. Dániel polemiai cikkét a kézsmárki magyar társaság ügyében nem közölhetjük (P 52/7 : 505) + 7 : 9, *tudós ~* ld. **tudóstársaság**; *(birt szerk:) ~ elnöke←*, ill. *tagja* 7 : 9 *→tízek ~a* 7 : 54(2×) | (a pápai Képzőtársaságról; *jelzővel:) t(isztelt) ~* Fogadja .. alázatos köszönetemet a tisztelt társaság e lovagias, gyöngéd tetteért (P 72/5 : 11) + 5 : 5, 6; *(birt szerk:) ~ elnöke*, ill. *tagja* méltóztatott volna a dolog mibenlétét előfizetőimmel tudatni, (kik mind tagjai azon társaságnak, mellynek ön elnöke) (P 95/5 : 14) + 7 : 501 *~ rendelete←* 5 : 5 — **a)** 'színtársulat': Adta finnyás közönsége! .. Minden este megköszönti Társaságunk, füttyivel. (113/1 : 59) fölléptem a Peleskei Notáriusban. Hősleg működém Három szerepben, minthogy összesen A társaságnak csak hat tagja volt. (205/1 : 162) + 5 : 52; 7 : 12, 16, 19, 23, 24; *(birt szerk:) ~ igazgatója* egy kis társaság igazgatójával találkozám. Ez hítt magához s jó szerepeket, jó fizetést igért. (L 31/7 : 24) *~ tagja* uo.; *(szókapcs:) ~ keblébe← vesz vkit* 1 : 162 *~ fölbomlik←* v. *→szétoszlik* 1 : 162; 7 : 24, 25, 26 *~ot →elcsap* 4 : 49 *~ba →beiktat* 1 : 162 *~ba →fölvétetik* 7 : 15 *~hoz áll* maga szólított fel Fekete, hogy álljak társaságához (L 27/7 : 22) *~hoz befogad* Fekete Gábor nem fogadott be társaságához (L 24/7 : 20) — **b)** 'zenekar': *(birt szerk:) ~ feje* E hét személyből álló társaságnak feje .. Rózsavölgyi leendett (P 47/5 : 9)

4. 'vkivel való együttlét': Lucy és kedvese között egy szó sem ejtetheték észrevétlenűl; társaságának gyönyörétől mindazáltal nem foszthaták meg őt. (RH/6 : 234) uram, szivesen üdvezellek, s örvendek társaságodon. (Cor/4 : 331) + 6 : 141; (hat) *vki ~ában* 'vkivel együtt': Eudoxia .. még mindig udvari hölgye, a szerelmes Boisgontier, s a hatvanas társaságában volt (KH/6 : 17) + 6 : 86, 209, 329; *(szókapcs:) vki ~át kerüli* Nem akarsz megházasodni? .. az nem volt ok, hogy társaságunkat kerűld (KH/6 : 40) — **a)** 'annak a személye, akivel vki együtt van': Flamareilné .. csaknem varázs erővel adá tanulékony vonásainak azon nyugodt, kellemes kifejezést, mellyel egy férfi bókjait fogadta volna, ki társaságát látogatá meg. (KH/6 : 42); *(jelzővel:) idegen ~*

azok, kik nem szerettek idegen társaságot, a lehetőségig szabadabb földön tartózkodtak. (RH/6 : 104) *komoly ~* még meglehet, hogy bátyámat Jorwellben utólérjük, s ha igen, ugy komoly társasága, valamint derék szolgái minden veszély- és szemrehányástól megóvandnak. (RH/6 : 169) — **b)** *vmi ~ában* 'vmi kíséretében': ajkaimról legördül társaságában az elandalodás sohajtásának: Aszód — ! (UJ/5 : 19)

5. 'társadalom': férfiak .. prófétai lélekkel bírnak, az utat előre látni, mellyen a társaság induland (RH/6 : 173) + 6 : 272 *(páros kif:) →státusok és ~ok* 6 : 94; *(birt szerk:) ~ haladása* a társaság haladása a fényüzés mesterségeiben .. azon kirekesztő érzéstől kisértetik, melly .. az embert géppé teszi. (RH/6 : 82) *~ osztálya* a sherwoodi vidám férfiak a társaság alsóbb osztályainál igen jó hírben álltak. (RH/6 : 105) + 6 : 98 *~ paréja←* 2 : 236

6. (sajtóhiba v. elírás) 'sárgaság; *(átv)* epés hangulat': Mindent sárgának lát ön, mert maga van társaságban [Gelbsucht] .. ön néhány nap óta mesésen duzzogó (KH/6 : 64)

vö. **társ.**

társasági mn **3**

1. 'társasággal (2.) kapcsolatos': Föl tudnám én is öltöztetni Szép rím- s mértékbe versemet, A mint illő meglátogatni A társasági termeket. (603/2 : 182) + 6 : 11

2. 'társadalmi': Flamareilné asszony társasági állásánál, viselete s szelleme jelességénél, kora érettségénél fogva ... fel ne döntsd azt az íbriket! (KH/6 : 28)

társaséleti mn **1**

(vál) 'társadalmi élettel kapcsolatos': *Az „Erény és bűn" című társaséleti cikk [közölhető]. (P 73/7 : 510)

társnő fn **10** | *-m* 3, *-je* 3; *-im* 2 (b 1), *-i* 1 | *-t* 1

1. 'vkivel (alkalmilag) együtt levő nő': „Nem, nem akarok bizalmadba tolakodni, Lucy .." Szép társnője megfordult, kissé mélyebben omlott a hercegnő lábaihoz (RH/6 : 241) társnőm minden aljas szónál, mit hallott, reszkete (ÁB/6 : 443) + 6 : 7, 443 (2×) — **a)** 'vkivel gyakran együtt levő, ill. együtt élő nő': *(szókapcs:) ~t keres magának* [barátom] szép, kellemes neje már többször kelté bennem a vágyat, hogy én is keressek társnőt magamnak (NI/6 : 431)

2. 'vkivel ugyanabba a csoportba, közösségbe tartozó nő': társnőim kinevetnének, kigunyolnának (RH/6 : 155) Hátha még a szinfal-ármányok, társnőim irigykedései s féltései nem volnának! (J/6 : 405) + 6 : 86

3. *(átv, ford)* 'vminek (nőneműnek tekintett) párja': *(körülírás)* A rövid borús nap sietni látszék e vad .. tájat elhagyni .. aztán helyt engede sötét társnője kietlen uralkodásának. (NI/6 : 420)

tarsoly fn **3** | *-Ø* 1 | *-ába* 1; *-ához* 1

'vállra v. övre akasztva viselt táskaféle': Jobb hóna alatt kardszíj függött .. s az alatt selyem tarsoly lógott, melly körül vala prémezve. (RH/6 : 277—8) | (mint huszárok öltözetének tartozéka:) János bedugta a sípot tarsolyába (JV/1 : 213) + 1 : 214

társulat fn **6** | *-Ø* 5 (b 1) | *-nak* 1

(hiv) 'meghatározott cél érdekében működő társadalmi szervezet, egylet': *(jelzővel:) →egyenlőségi ~* 5 : 124, 127 *könyvkiadó ~* 7 : 140 (részleges *ism)* Hirdették, hogy a könyvkiadó társulat megveszi fordításainkat, de nem igaz. Ugy volt hogy megveszi, hanem megint mást gondolt, mint ollyan jóféle magyar társulat. (L 193/7 : 130) | (a pápai Képzőtársaságról:) A fentisztelt társulat kiadván „Tavasz" című zsebkönyvét, szives volt egykori iskolai gyakorlataimat .. oda iktatni (P 72/5 : 11)

vö. **társ.**

[társult] mn

'olyan (személy), aki vkivel szövetségre lépett'

társultan hat **1** — Rémes had, mellyet Cajus Marcius Aufídiussal társultan vezérel, Dühöng határitok között (Cor/4 : 346)

társzekér fn **1** | .. *kerünkbe* 1

'nagy befogadóképességű teherszállító, *(átv)* utasszállító szekér': Gödöllőn lovakat váltánk és reggelizénk .. Bebúttunk ismét társzekerünkbe s mentünk, mentünk, mendegéltünk. (UJ/5 : 18)

tart ige **626** | 558: *-ok* 35, *-asz* 11, *-Ø* 74, *-unk* 3, *-otok* 2, *-anak* 20; *-alak* 3; *-om* 78, *-od* 9, *-ja* 52, *-juk* 6, *-játok* 1, *-ják* 15; *-ottam* alr 8, *-ottál* 2, *-ott* 55, *-ottunk* 2, *-ottak* 8 *~ -ottanak* 1; *-ottalak* 2; *-ottam* tsr 5, *-ottad* 2, *-otta* 10, *-ottátok* 1, *-ották* 1; *-ék* 1, *-a* 20, *-ának* 1; *-ám* 7, *-ád* 1, *-á* 38, *-ók* 1, *-ák* 8; *-ani fogok* 1, *-ani fog* 1, *-ani fognak* 2; *-ani fogom* 1, *-ani fogja* 1; *-andunk* 1; *-andom* 1, *-andod* 1 | *-anék* 1, *-ana* 3; *-análak* 1; *-anám* 3, *-aná* 2, *-anák* 1; *-otta volna* 2 | *-sak* 1, *-s* 6, *-son* 5, *-sunk* 4, *-satok* 1, *-sanak* 2; *-salak* 1; *-sam* 2, *-sd* 8, *-sa* 3, *-suk* 2, *-sátok* 2, *-sák* 2 || *-hatsz* 1, *-hat* 4; *-hatod* 1; *-hatott* 1, *-hattak* 2; *-hattam* tsr 1, *-hatta* 1; *-hatand* 1 | *-hatnék* 1 | *-hasson* 1

1. ts 'fogással v. támasztással nem enged elmozdulni, leesni vmit, vkit': Hasztalan küzdött Ashby Rikárd — hasztalan erőködék a különös lénytől menekűlni, melly őt

tartá. (RH/6 : 382) hajdan e falak .. ormukon szent jelt tartottanak. (618/2 : 198) + 6 : 90, 261, 343, 395; *(hsl)* Mintha a nagy, nehéz világot tartanám .. hogy az ne szakadjon rám, Ugy reszketek (436/2 : 26) *(kép)* a délibáb .. Egy ütöttkopott vén csárdát emelt föl, azt Tartja a föld felett. (787/3 : 79) + 1 : 28; 3 : 218; 5 : 99; *→hóna alatt ~* 3 : 105 *karján* v. *karjaiban* v. *karjai között ~* félholtan, zokogva tartám őt karjaim közt. (ÁB/6 : 444) + uo. (2×); 6 : 430 *kezében ~* 2 : 282; 3 : 42; 5 : 71; 6 : 90, 94, 154, 216, 374, 377 *ölében ~* 2 : 254; 3 : 78; 5 : 49 *pórázon ~* 4 : 252 *vállán ~ : (kép)* [Kazinczy] fél századig Tartá vállán, mint Atlas az eget, A nemzetiségnek ügyét. (637/2 : 217—8) + 4 : 146, *pókhálószál ~ja* 2 : 331, *gyeplő(szára)t* v. *kantárt* v. *zablát ~* 3 : 59; 6 : 132, 298, 431 *vki kezét* v. *kezecskéjét ~ja (kezében)* az ifju .. ment volna, de Kezét tartotta a leány (Ap/3 : 151) + 2 : 94; 4 : 366; 6 : 242, 312 | (lovat kantárszárnál fogva:) a gyermek .. a szürke lovat a fák egyike alatt tartotta (RH/6 : 122) + 6 : 137, 192, 269; *(ráértés)* [a] gyermek .. egy szürke lovat, s nyilat tarta. (RH/6 : 120) || (kézről, karról; *ism)* Reszket kezem, melly a tollat tartja, mint .. midőn azon lyány kezét tartotta, kit szerettem. (HKöt/4 : 13) *(kép)* e zablát ezer kéz tartja! (Drt/4 : 214) + 6 : 156; *(ráértés)* ölemben van Kedves feleségem: Ugy tartják szelíden Ringató karjaim, Mint a harmatot a Rezgő fa lombjai. (765/3 : 51) — **a)** 'mozdulatlanul hagy': *vmin ~* Edvárd erősen tartá rajta [= a kosáron] kezét .. s monda: „Bármi van is benne, enyém .." (RH/6 : 183); *szemeit vmin ~ja* 'merőn néz vmit': E lángoló szavak voltak a levélben .. Mária .. szemeit e sorokon tartá (SzM/2 : 261) — **b)** 'vmilyen irányba, helyzetbe emel, tol vmit, és úgy hagyja': *vhogyan ~* ugy tartja fejét, mintha ő volna a győző. (P 256/5 : 131) + 6 : 291, 342 *vhova ~* az utca felőli falhoz közeledtem, s hozzá tartám fejemet és hallgatóztam (HKöt/4 : 79) + 4 : 30, 125, 196; 6 : 75, 325, 377, 444; *félre ~* 4 : 62 *levegőbe ~* 6 : 386 *szeme(i) elé* v. *fölé ~* a kelő nap épen ekkor lövelte szét első sugárait... tenyeremet szemeim elé tartottam (HKöt/4 : 80) + 6 : 200; 7 : 48; *(szókapcs:) fönn ~ja →nyakát* 3 : 30 *magasan ~ja →fejét* 5 : 23

2. ts 'eléri, eszközli, hogy vhol maradjon vki, vmi': *itt* v. *ott(an) ~* minket .. Itt idegen földön Tart a kötelesség. (795/3 : 92) + 1 : 254; 3 : 95; 4 : 114; 5 : 81; 6 : 148, 162, 356; 7 : 65 *kalitkában ~* 6 : 249 *magánál* v. *nála ~* [barátom] Esztendőnként megmegfordult nálam kétszer háromszor, s egy hótnél tovább sohasem tarthattam magamnál. (HKöt/4 : 69) + 6 : 100 — **a)** 'eléri, eszközli, hogy vmilyen állapotban, helyzetben legyen v. maradjon vki, vmi': *békében ~* [a király] Hogy minket békében tarthasson, Éj s nappal nyugtalan. (42/3 : 267) *ébren* v. *elevenen ~* ébren tart engem a szerelem. (SzP/2 : 54) + 6 : 159 *féken* v. *zabolán ~* 1 : 202; 4 : 214 *függőben ~* 4 : 67 *készen ~* 6 : 144; 7 : 202 *→korlátok között ~* 6 : 234 *láncon ~* 6 : 37 *(csinosan,) →rendben ~* 4 : 55, 234 *röviden* v. a törpe .. vágtatva közeledék .. karjai kissé röviden tarták a kantárt (RH/6 : 197), *távol ~ vmitől* 'megakadályozza, hogy hozzájusson' ld. **tartani**, *vakon* v. *vakságban ~* 1 : 117; 3 : 150 | (1. hat in-vel:) fiam sírja mintegy lekötve tart e helyen (HKöt/4 : 88) + 3 : 53; 6 : 33, 249, 433; *fogva ~* 3 : 182; 4 : 356, 6 : 188, 346

3. ts *(átv)* 'őriz, nem enged elveszni': A szegény Etelke Elvesztett vonásit .. Szent ereklyeképen Tartom emlékimnek Drága kincstárában (286/1 : 263) Tudod, hol tartom pénzemet (HKöt/4 : 28); *(szókapcs:) eszében ~* 3 : 140(2×), 211 *lelkében ~* 2 : 205 *magánál ~* vedd föl .. a pénzt .. magadnál tarthatsz belőle husz pengőt (L 245/7 : 178) + 7 : 73, 106, *~ja benne a →lelket* 5 : 8 *lépést ~* 2 : 346 *meleget ~* 3 : 126 *mértéket ~* 1 : 189 *rendet ~* 6 : 247 — **a)** 'megtart': *magában ~* 'nem árul el': kitanulom, mit tud. Kétség kivűl magában tartá [hat .. für sich behalten]. (RH/6 : 361), *magának ~* 1. 'ua.': noha az iró becsületében némileg gyanakszom, mindazáltal most még csak magamnak tartom. (RH/6 : 186); 2. 'nem enged át másnak': *(ellent, tőism:) visszaad — →megtart — magának ~* 2 : 96, *szót ~* v. *szavát ~ja* 'ígéretét, fogadalmát beváltja': Alexandrin szavát tartotta. Minden nap meglátogatá bizonyos órában Jenny sirját (J/6 : 419) + 6 : 18, 96, 401 — **b)** 'tartogat, nem használ fel': kardom Folyvást panaszkodik: Hiába meddig tartom, Az ítéletnapig? (241/1 : 231) — **c)** (vható) *~ja magát* 'nem adja fel a harcot': Csak a tavaszig ⟨tartsuk⟩ ne hagyjuk magunkat (P 256/5 : 131, 236)

4. ts *(átv)* 'táplál, gondoz': *(páros kif:) etet és ~* 6 : 192; *jól ~* ld. **[jóltart]** — **a)** 'eltart': gyermekem, Képzelheted, hogy ingyen Nem tartalak (Ap/3 : 127) *(párh:) ~ — etet* 1 : 184; *(szókapcs:) örökbe(n) ~* 4 : 77, 83, 197 *státusköltségen ~* 7 : 138 — **b)** '(szöveggel) traktál': szerelmes ifju barátom .. Az egész uton szerelme történetével tartott. (ÚL/5 : 63)

5. ts *(átv)* 'rendelkezik vkivel mint alkalmazottjával, ill. vmivel mint tulajdonával': Mért is tart hát kertet s benne Körtefát? (86/1 : 36) Nőd készíti a vacsorát? .. tehát nem tartasz szakácsnét vagy szakácsot? (HKöt/4 : 89) + 5 : 17; 6 : 85 *(tréf)* Mogorva vén ember itt a csaplár, Szavát sem hallani, Szájat ő csak azért tart, hogy legyen Mivel ásítani. (565/2 : 136); *(szókapcs:) házat ~* 6 : 416

6. ts *(átv)* 'vél, gondol, hisz': Nem tudhatni, mihez hasonlit legjobban [a táblabíró]? Némellyek azt tartják, hogy bivalybikához (Tb/3 : 289) e föld nem siralom völgye, mint a vallás tartja. (ÚL/5 : 64) + 2 : 161; 4 : 54, 109, 119; 5 : 72; *azt ~om* 'azt hiszem': nemcsak a műhely maradt rám .. hanem a ház is .. szántóföldnek, kaszálónak és szőlőnek is jutottam birásába. Ugy együtt véve, nem épen megvetendő vagyonka, azt tartom. (FL/4 : 133) + 4 : 21, 48, 149; 5 : 29; 6 : 11, 118, 241, 408 (+ 41); *vmi(lyen)nek ~* 'az a véleménye, hogy vmi(lyen)': Jó költőnek tartanak [verscím is], s hogy Az vagyok, én is hiszem (663/2 : 248; 7 : 518; PE. 11 : [200]) + 2 : 259, 306; 3 : 35, 103; 4 : 23; 5 : 26; 6 : 83; 7 : 47 (+ 88) *(ism* párbeszédben) [Porkoláb:] Mi az az ég? ki minek tartja. [Sámson:] És te minek tartod? .. [Porkoláb:] a vallásos ember az angyalok országának tartja (TH/4 : 195) + 5 : 140(2×), *dicsőségének ~ja* 3 : 47; 5 : 95—6 *jónak ~ja* Monthermer Hugo .. jobbnak tartá .. előbb házasodni, aztán zarándokolni. (RH/6 : 169) + 6 : 111, 172, 364 *kötelességének ~ja* 5 : 46, 91, 120; 6 : 238; 7 : 170 *szerencséjének ~ja* 7 : 139 | (vható) *vmi(lyen)nek ~ja magát* Kisebb az istennél, azonban Magát nagyobbnak tartja: a király! (Ap/3 : 176) + 1 : 141; 3 : 162, 232 (2×); 5 : 47; 6 : 5, 54, 59, 96, 158, 278 — **a)** 'vmilyen véleménye van': *vmit ~ vkiről* v. *vmiről* itt ismertem meg Juliskámat, a világ legdicsőbb leányát. Talán minden szerelmes ezt tartja kedveséről (ÚL/5 : 49) + 6 : 153, 251 *vmit ~ vki* v. *vmi felől* tudod mi leszek? .. a Regélő segédszerkesztője .. mindnyájan helyeslik e lépésemet .. hát te mit tartasz felőle? (L 35/7 : 27) a közönség azonnal tudni fogná, mit tartson Jókai felől? (P 232/5 : 120) + 6 : 192

7. ts *(átv)* 'vmilyen értéket tulajdonít vminek': *vmire ~* én nem vagyok batyus zsidó, ki egy nadrágkelmét 6 pengőre tart, hogy aztán 25 garasért eladhassa (L 166/7 : 80); *(szókapcs:) →nagyot ~ vmi felől* 7 : 189 *sokat ~ vmire* 'dicsekszik vele': Oh e nemzet büszke nemzet, Épen erre tart sokat (713/2 : 334)

8. ts *(átv)* '(vmilyen cselekvést) végez': ma estelink szabadban tartjuk (42/3 : 267); *(szókapcs:) beszédet ~* 2 : 259; 3 : 179; 5 : 82; 6 : 10 *beszélgetést ~* 2 : 297; 6 : 151 *(vér)ítéletet ~* 3 : 33, 217(2×); 4 : 251 *leckét ~* 6 : 401 *szünetet ~* 6 : 55 — **a)** '(összejövetelt) rendez és lebonyolít': *(szókapcs:) gyűlést* v. *népgyűlést* v. *tanácsgyűlést ~* 4 : 359; 5 : 80, 98, 100; 6 : 191, 195; 7 : 143 *országgyűlést* v. *ország →gyűlését ~* 1 : 214; 5 : 46, 126 *lakodalmat* v. *→lakodalmi mulatságot ~* 4 : 97, 135; 5 : 152 *lakomát ~* 6 : 139; 7 : 32 *udvart ~* 6 · 129 — **b)** '(ünnepet) megül': Mért ⟨tartsunk⟩ tartunk illyen nagy ünnepet? (367/1 : 317, 414)

9. ts *(szókapcs:) bolonddá ~ vkit* 4 : 42 *szabályul ~ vmit* 6 : 78 *szemmel ~ vkit, vmit* 6 : 44, 68, 85, 139, 280, 331, 349, 381 (+ 7) *szem(e) előtt ~ vmit* 'figyelemmel van vmire': Mornac .. még mindig szem előtt tartá vőlegényi helyzetét (KH/6 : 41) + 6 : 296, *fogadása ~ja* 1 : 104 *kedve ~ja* 'kedve van rá, (úgy) tetszik neki': Hogyha kedved tartja, feleséged leszek. (JV/1 : 198) + 1 : 118(2×), 290; 2 : 345; 3 : 290, 296; 4 : 73, 385, *számot ~ vmire* 1 : 201, 203; 4 : 259; 5 : 84; 6 : 50, 119 | (vható) *vmihez ~ja magát* 'vmihez alkalmazkodva viselkedik, cselekszik': [Perenna!] ki hozzád nyúlni kiván: annak e Paizst előbb ketté kell törnie. Most hát öcsém, Jób, ehhez tartsd magad! (S/2 : 76) + 7 : 137 *(párh)* Oh de most mit tegyek? mihez tartsam magam? (SzM/2 : 264)

10. tn '(cselekvés, történés) folyamatban van, nincs vége': Nem cseng a kard, nem dörg az ágyú .. De tart a harc .. most eszmék küzdenek. (603/2 : 182) A mi sok, az sok, hiába! Ha ez így tart, belénk üt a mennykő. (793/3 : 88) + 1 : 38; 2 : 87, 211; 3 : 77; 4 : 84; 5 : 101; 6 : 80; 7 : 71 (+ 6); *vmeddig ~* 1 : 76, 360; 2 : 60, 252; 4 : 49; 5 : 123; 6 : 22; 7 : 53 (+ 10) *(ism)* Meddig tart még, beteg világ, Meddig tart még a nyavalyád? (834/3 : 211), *→estétől hajnalig* v. *(reggeltől) estig ~* Szakadt az eső .. s ez egész késő estig tartott (P 201/5 : 81) + 5 : 49; 7 : 32 *hosszan ~* A nap még hosszan tartott (RH/6 : 235) *egy →mérföldig ~* 1 : 65 *ítélet napjáig ~* Fegyvert mind halálig! Tartson bár a háború az Itélet napjáig! (586/2 : 160) *(mind)örökké ~* 1 : 314; 2 : 170; 4 : 189 *sírig ~* 5 : 73(2×) *soká(ig) ~* Lekötve hívatalhoz Tengődöm egy helyen. De nem tart ez sokáig (169/1 : 102) + 1 : 352; 3 : 306; 4 : 57; 6 : 77, 159, 166, 180, 238 — **a)** 'vmennyi időt igénybe vesz': Csak egy nap tart a sugár élete (Ap/3 : 142); *vmeddig ~* Oh, csak egy álljon meg közűletek, Csak addig, mig egy csók s egy ölelés tart! (T/2 : 14) + 5 : 25; 6 : 15, 37, 80, 263, 349 *hosszan ~* hosszan tartott .. mig sebei begyógyultak (RH/6 : 232) *soká(ig) ~* Oh, milly soká tart, míg e láncot Kezem-lábamról leverik (Ap/3 : 172) + 4 : 156; 6 : 57, 148, 190, 224, 226, 407 *tovább ~ (vminél)* Fél napnál tovább tart az út a Hortobágyon keresztül (ÚL/5 : 49) + 6 : 159, 381 — **b)** 'vmely időpontig érvényes': Szerződésünk ezen év végeig tart (P 232/5 : 121)

11. tn '(tárgy, anyag, állapot) épségben marad, megvan': mig a gyülölség családunk közt tartott, ő mindent elkövetett .. gátolni, hogy a meghasonlás valaha gyógyíttassék (RH/6: 125) *(szembeáll)* Tart az árnyék, míg süt a nap, Ha ez elmegy, vége annak. (763/3 : 49); *vmeddig ~* meg lett az a

dézsa abroncsolva, ugy, hogy tán még mai napig is tart. (FL/4 : 129) *sokáig* ~ Eladtam becsületes öltözetemet .. De ez a pénzem sem tartott sokáig. (HKöt/4 : 42) — **a)** (alany nélkül) *vmiben* ~ 'vmi épségben marad': [Márta a kántort] addig döngette, a míg csak A seprő-nyélben tartott. (HK/1 : 147)

12. tn *(átv)* 'vmely irányban halad': *vmerre* ~ az út fölfelé tart kanyargósan a Szinyva partján (ÚL/5 : 63) — **a)** 'térben vmeddig terjed': *vmeddig* ~ Itt kezdődik ama nagy rónaság, melly tart lefelé egészen a Dunáig (ÚL/5 : 67) + 4 : 187; 5 : 139 *vminek* ~ A hol álltam, sárga föveny-szőnyeg Volt terítve, s tartott a mezőnek (578/2 : 151) — **b)** 'vhova eljutni igyekszik': *vhova* ~ A temetőbe tartottam (HKöt/4 : 38) + 6 : 106, 402, 415, *haza* ~ ld. **[hazatart]**, *vmerre* ~ a kis méhe .. haza felé tart a rétről fáradtan (582/2 : 156) + 1 : 69; 4 : 111, 240, 264; 5 : 30; 6 : 379, 418 *vminek* ~ [a kisbéres] közéje vágott szép hat tinajának, S most még kevélyebben tartott a tanyának. (673/2 : 269) + 4 : 92; 6 : 223 — **c)** *vkivel* ~ 'vkivel együtt megy vhova': Több ismerőm ment el .. szalonkavadászatra. Máskor magam is velök tartottam (NI/6 : 436) + 4 : 247 — **d)** *vkivel* ~ 'vkivel együtt cselekszik, ill. egyetért': Hiába is dicséritek A szép természetet! Az tart legföljebb veletek, Ki rosz gombát evett. (178/1 : 109) + 3 : 185; 4 : 167; 6 : 97, 206 | (ivással kapcs:) A ki mostan nem tart én velem, Verje meg azt az én istenem .. A hazáért iszom, igyatok! (756/3 : 42)

13. tn *(átv)* 'fél vkitől, vmitől': Szép Lidihez a vadász el-eljár, S bátorsággal ölelkezhetnek már, Nem tartanak semmi ellenségtől (SzP/2 : 59) *(szembeáll:) remél — ~ vmitől* 6 : 218; *attól* ~ v. ~ *tőle* 'aggódik miatta, szorongó érzéssel gondol rá': Elkárhozástól félt szegény anyám .. Tart tőle — s ebben igazsága van — Hogy már régóta nem imádkozám. (371/1 : 321) + 1 : 304; 2 : 64, 95; 3 : 290; 4 : 17; 5 : 22; 6 : 260 (+ 26) *(ism)* „Miattam ne kockáztasd életedet, Clare." „Attól ne tarts — attól ne tarts!" (RH/6 : 192)

tartani fn in 37 | *-ani* 26; *-anom* 6, *-anod* 1, *-ania* 1, *-anunk* 3

1. az a kutya kard, mellyet jól tartani véltem, kiszabadúl (KH/6 : 22) *karján ~ani* 6 : 298 — **b)** *→cséplő alá ~ani* 3 : 154 — **2.** *itt* v. *ott ~ani* 6 : 162, 249 *(szembeáll:) →számúzni — itten ~ani* 4 : 305, *magánál ~ani* 6 : 166 — **a)** *egészségben ~ani* 4 : 264 *féken ~ani* 3 : 72; 6 : 247 *távol ~ani* Edvárd nagy hatalomnak volt vezére .. világosan mutatta a szándokot, ellenét segédforrásaitól távol tartani (RH/6 : 207) | (1. hat in-vel) *rejtve ~ani* 6 : 46 | (vható:) elkülönzötten kelle magát tartania a többi népségtől. (NI/6 : 436) — **3. a)** *magának ~ani* ez asszonyt itt magának Akarja Dávid bátya tartani (S/2 : 76); *szót* v. *szavát ~ani* megegyezénk, s szót nem tartani, menthetlen gorombaság lenne. (KH/6 : 12) + 7 : 156 — **4. a)** *(párh)* magamon kivűl .. feleségemet és szüleimet kell tartanom és öcsémet segítenem (L 167/7 : 86) — **5.** annyi szolgát és lovat, mennyit rab létemre tartanom szabad, s némi pénzt is hozzon. (RH/6 : 236) + 4 : 60; 6 : 35 — **6.** *vmi(lyen)nek ~ani* Ha beszédedet hallja az ember, képes olly ártatlannak tartani, mint Noe galambja. (RH/6 : 357) + 6 : 10, 311 — **8.** *órát ~ani* 6 : 414 *prédikációt ~ani* 6 : 27 — **a)** *haditanácsot ~ani* 6 : 228 — **9.** *szemmel ~ani* 6 : 260(2×) | (vható) *vmihez ~ani magát* irjátok meg .. hogy jöttök-e vagy sem? hadd tudjam már mihez tartani magamat (L 168/7 : 92) + 7 : 20, 73 — **12.** *(átv)* előre kell tartanom! Választottam utat, sorsomat megpecsételtem (RH/6 : 156) — **d)** (ivással kapcs.:) hallotta-e már hirét Hiripi Gáspárnak? .. az én vagyok. — Örülök... tessék velem tartani, mondám. — Szívesen... s megragadá palackomat. (HKöt/4 : 47) — **13.** Hejh hazám, attól kell Tartanom, hogy csak a más Világon ébredsz fel! (692/2 : 394) + 5 : 61; 6 : 274 | *(-t* ragos hat-val:) Attól, a ki fenyeget, nincs mit tartani. (TH/4 : 184)

tartó 1. mn in 9 — **1.** [a madár] az őt tartó kézből szabadúlni akar (RH/6 : 156) — **3.** *(kép)* Legyen számtalan ragyogó világot Magában tartó mindenség szivem! (643/2 : 225) — **10.** *vmeddig* ~ Hégésippe Moreau .. meghalt 1838-ban sok évig tartó koldús-nyomor után (P 190/3 : 14) + 4 : 240; 7 : 214 — **a)** *vmeddig* ~ Négy óráig tartó ütközet után .. kénytelenek voltunk hátrálni. (P 272/5 : 133) *hosszan* v. *sokáig* ~ Hosszan tartó trombitaharsogás következék (RH/6 : 386) + 6 : 30 — **12. a)** Nincs szebb, mint így folyvást tartó szép vidéken utazni. (ÚL/5 : 63)

tartott 2. mn in 6 — **1.** *kezében* ~ A hercegnő .. figyelmesen olvasta a kezében tartott papirt. (RH/6 : 309) — **b)** *→elébe* ~ *tenyér* 6 : 421 — **4. a)** *→örökben* ~ *fia* v. *gyermeke* 4 : 165, 190 — **8. a)** Alulírottak a junius 15-kén tartott szabadszállási kerületbeli országgyülési követválasztást nem ismerjük el törvényesnek (P 208/5 : 106) + 5 : 101

tartandó 3. mn in 2 — **8.** tartandó beszédemet előlegesen bemutatom nekik [= a tanácsnak] irásban (P 207/5 : 98) — **a)** ~ *lakomábani← részvevés* 5 : 82

tartva 1. hat in 11 — **1.** (csel:) Válassz tehát! szóla, a kardokat folyvást tartva. (HKöt/4 : 29); *kezében* ~ Valence Vilmos .. lépe ki .. lepecsételt levelet tartva kezében. (RH/6 : 246) + 6 : 155, 211, 369 — **a)** (csel:) János széken ült, két tenyerében

tartva fejét. (HKöt/4 : 79) — **b)** (csel) *→magasra ~ fejét* 6 : 30 — **2. a)** (szenv) *fogságban ~* [Hugó] sebei, nemkülönben helyzete által is .. fogságban tartva, tökéletesen nélkülözé az eszközöket, a királyi asztalnál .. fényben jelenhetni meg (RH/6 : 235) — **8.** (csel) *szemlét ~* 4 : 219 — **12. b)** Itt van .. kiáltott egy, felém tartva (N/4 : 112) — **13.** mindenik fél a gyülésen magos barna emberrel űlni egy padon, attól tartva, hogy hátha az azon bélyegzett ember. (L 218/7 : 155)

tartván 2. hat in 3 — **1. b)** Mondhatnék esküt .. Az ég felé tartván kezem (624/2 : 204) — **2. a)** *fogságban ~* 6 : 173 — **8. a)** *haditanácsot ~* 4 : 375

vö. **tartatik**

tartalmas mn **1** | *-abb* 1
'értékes mondanivalójú': *(páros kif:) ~, költői← mű* 7 : *505

tartalmatlan mn **1** | *-ok* 1
'nem értékes mondanivalójú': *(szembeáll)* *T—nyi versei .. szépen dolgozvák ki, de tartalmatlanok. (P 84/7 : 512)

[tartalmú] mn: **tartalmu 1**
(jelzővel) 'olyan (írásmű), aminek vmilyen tartalma (2.) van': *[nem közölhető] a nagyrészint politicai tartalmu Eskü című novella. (P 39/7 : 502)

tartalom fn **23** | *-Ø* 2; .. *lma* 11 | .. *lmát* 6; .. *lmán* 1; .. *lmánál* 1; .. *lmastul* 1; .. *lmával* 1
1. 'az a dolog, amit vmi magában foglal': [a lány] a csöbör egész tartalmát a küzdőkre önté (RH/6 : 76) örömest odadom erszényemet... bár tartalmastul sem ér sokkal többet, mintha egészen üres volna (UJ/5 : 18) + 6 : 361; *(átv)* lelkem tartalmát Előtálalni merészlem .. Kimondom: Mi furja az oldalamat. (HK/1 : 136) + 4 : 363
2. 'az a tárgy, téma, amit vmely szöveg elmond': Igaz egy betüig Tartalma beszédidnek (HK/1 : 132) Egy verset írtam, mellynek tartalma az, hogy nincsen többé szeretett király (P 205/5 : 92) + 6 : 121, 313; 7 : *509, *511 — **a)** 'írás szövege': A levél tartalma következő volt: „Nemes, nemzetes és vitézlő Ashby lordot üdvezlem .. " (RH/6 : 294) [Hugó a levelet] gyorsan föltöré, s élénken futott végig tartalmán. (RH/6 : 323) + 5 : 100; 6 : 183, 209, 278; *(kép)* Bepecsételt levél vagyok .. A jövendő föl fogja bontani e levelet; akkor elolvashatjátok tartalmát is. (TH/4 : 160) — **b)** 'vmi lényegének szóbeli összefoglalása': Hosszu fájdalom rövid tartalma: Sírban két jó gyermekem, Még egy él és ez rosz ember Es irántam idegen. (BI/2 : 318)
3. 'vmely könyvben levő írások címeinek felsorolása': *Én Petőfi Sándor átadom t. c. Emich Gusztáv urnak költeményeim összes .. kiadását, mellynek tartalma: *a.* János Vitéz, *b.* Helység kalapácsa, *c.* Salgó [stb.] (P 113/7 : 638) + 5 : *170 — **a)** 'tartalomjegyzék': Tartalom. (ÖK.[1] 359) + PE. 11 : [199]

tartás fn **7** | *-od* 1; *-a* b 1 | *-át* 1; *-ban* 1; *-sal* 3
1. 'vkinek egyéniségét kifejező testtartása': *(felsor)* [a hölgy] öszhangzó arculattal, tartással, öltözettel bírt, mindene .. szépen egyezett (KH/6 : 6); *(jelzővel:) →kimért ~* 6 : 49 *királynői ~* Passerotné .. föllegyenesedék .. az egész előadáson keresztül királynői tartásban maradt (KH/6 : 14) *megsebesült →nőoroszlani büszke ~* 6 : 58 *tekintélyes ~: (párh)* A duzzadó szürke selyem ruha, s a vállról félig lecsusszant atlacköpenyke karcsu termetét s tekintélyes tartását még inkább emelék. (KH/6 : 6)
2. *(átv)* 'magatartás': *(páros kif)* tartásod s arcod egyenlő tetszést nyert. (KH/6 : 26) *(párh)* az udvarias tiszt megvallani kénytelték, mikép személye, vagy tartása kecsei hasztalan fáradoztak(KH/6 : 15)

tartatik szenv ige **20** | 18: *-ik* 4, *-nak* 2, *-ott* 3, *-tak* 3; *-ék* 3 | *-nék* 1; *-ott volna* 1 || *-hatnak* 1
1. 'vkit vhol, vmilyen állapotban tartanak (2. a)': *(tőism, helyesbítés)* „A nemes Monthermer lorddal kivánok beszélni .. ki, mint hallom, a király kiséretében tartózkodik." „Tartatik, akarod tán mondani .. mert ő rab .. " (RH/6 : 258); *fogva ~ (vki által)* azt mondád .. nyilvánítni fogod az okot, miért ragadtatott el s tartatott fogva hugom .. számüzöttek által. (RH/6 : 187) + 6 : 125
2. *(átv)* 'vkit, vmit táplálnak, tartanak (4.)': Olly consult választottak, a ki őket kutyákként Elnémitandja, mellyek ugatásért Tartatnak, s mégis olly sokszor verik meg, Midőn ugatnak. (Cor/4 : 288) *(párh)* [a király] megizlelé .. a halakat, mellyek .. már évek óta a perjelség tavában tartattak, s mellyeket különös gonddal etetének (RH/6 : 249); *jól ~* ld. **[jóltartatik]**
3. *(átv:) vminek ~ (vkitől)* 'vmi a vélemény róla; vminek tartják (6.)': Azon időkben .. Irni, olvasni tudni, nagy tökélynek tartaték (RH/6 : 98) ha nem jön a harmadik hivásra, minden mivelt embertől gyávának tartatik (RH/6 : 347) + 6 : 77, 98, 294—5, 365, 385
4. *(átv)* 'vmit tartanak (8.)': *vigyázat ~* a levél táborban iratott hosszu éji vigyázat után, melly Edvárd herceg hadseregének elfogására tartatott (RH/6 : 213) — **a)** '(összejövetelt) tartanak (8. a)': *bál* v. *mulatság ~* Ez este tartaték Alvimarené asszonynál

a bál. KH/6 : 56) + 6 : 71 *gyülekezet* v. →*gyűlés* ~ Üzenetei s intései hatását látók a gyülekezeteken, mellyek Yorkshireben tartattak (RH/6 : 174) + 5 : 27

5. *(szókapcs:) szemmel* ~ 'szemmel tartják, figyelik': a magas rangú személyek .. olly helyzetben vannak, hol hibáik szemmel tartathatnak (RH/6 : 163)

tartatni fn in 2 | *-nom* 1, *-nia*

1. →*láncon* ~*ni* 6 : 124 — **3.** gyermekes vén asszonynak kell tartatnom, hogy tördelt mondatokat mormolok. (RH/6 : 140)

tartogat ts ige **1** | *-tam* alr 1

'hosszabb ideig őriz': *(szókapcs:) rejtve* ~*: (átv)* 'titkol': *(ráértés)* Elmondom, mit eddig Rejtve tartogattam, Mint gyöngyét a tenger Legmélyebb habokban. (252/1 : 240)

tartomány fn **16** | *-Ø* 2; *-a* 4; *-ai* 1 | *-t* 3, *-át* 1; *-okba* 1, *-ába* 1, *-unkba* 1; *-okban* 1; *-okon* 1

'földrajzi terület, vidék': *(jelzővel:) dicső* ~ Mindig mondtam, hogy az alföld a világ legdicsőbb tartománya (ÚL/5 : 56) →*földsarki* ~ 6 : 392 *vminek szülő* ~*a* elértek végre A Jászság és Kunság szép róna földére, Melly a délibábnak szülő tartománya (LV/3 : 312) →*virító déli* ~ 4 : 124 — **a)** 'ország': az egész magyar faj .. esküt tett le .. : E szent helytől kezdve kezökre kerítik Az egész tartományt, melly előttök nyílik. (LV/3 : 302) + 5 : 124; *(átv)* egy kisértet .. „Ember, élő ember!" e szót kiáltotta, „..Tartományunkba belépni mikép mer ő?" (JV/1 : 216); *(jelzővel:) gyönyörű* ~ A franciák földje gyönyörü tartomány (JV/1 : 194) →*hegyes-völgyes* ~ 1 : 193 *sötét* ~ Boszorkányoknak a sötétség országa .. birtoka, tanyája. Ország gyűlését ő kelmök itt tartanak .. Most is gyülekeznek ország gyülésére A sötét tartomány kellő közepére. (JV/1 : 214) *szép(, →termékeny)* ~ Magyarok, igy szerezték meg számunkra őseink e szép tartományt (P 234/5 : 124) + uo.; *(átv birt szerk:) halál* ~*a* Nagyobbodtak a halálnak Tartományai, S bennök sokan a szabadság Szent halottai (766/3 : 53) *vágy* ~*a* Az álom A természetnek legszebb adománya. Megnyílik ekkor vágyink tartománya (479/2 : 41) — **b)** 'országrész': *(körülírás:) a* →*gyöngéd királyság új* ~*a* 6 : 38 — **c)** 'római provincia': Kopogtassunk-e Róma kapuin Vagy rajt üssünk a tartományokon (Cor/4 : 338)

tartományi mn **3**

(ford) 'vidéki, nem fővárosi': Egy szép reggel Touloseba értél, ügyetlenül, hebegőn .. tartományi [aus der Provinz] jogtudós szaggal .. olly tájbeszéddel, mitől a garonnei nád megborzadt volna. (KH/6 : 27) + 6 : 5, 16

tartós mn | **3** *-abb* 2 | *-abbá* 1

'sokáig megmaradó': semmi nem gyakorol tartósabb jó hatást lényünkön, mint a szép reggel élvezete. (NI/6 : 423) *(párh)* Egy új hazát, melly szebb a réginél És tartósabb is, kell alkotnotok. (790/3 : 83) *(szembeáll:)* →*tarka* — ~ 5 : 88

tartósság fn **1** | *-ot* 1

'vminek tartós volta': Flamareilné asszony mindig sok őszinteséget mutata érzelmeiben .. hevesség szerint számítá a tartósságot (KH/6 : 60)

tartozás fn **4** | *-om* 1, *-unk* 1 | *-omat* 1, *-át* 1

'kötelezettség': hogyan Imádkozhatnánk a honért, habár Ez tartozásunk? (Cor/4 : 364); *(szókapcs:)* ~*t leró* Föl, hazámnak valamennyi Lakója, Ideje, hogy tartozását Minden ember lerója (858/3 : 238) *(tőism:)* [Sámson: a pokolban] majd lerovom tartozásomat. [Predszláva:] Nem, jó ember, te nekem nem tartozol semmivel. (TH/4 : 197) — **a)** 'fizetési kötelezettség': *(szókapcs, tőism:) tartozik* — ~ *lefizetve*← 4 : 160

tartozik tn ige **67** | 65: *-om* 9, *-ol* 7, *-ik* 16, *-unk* 2, *-nak* 5; *-tam* 4, *-ott* 1, *-tak* 4; *-ék* 11, *-ának* 1; *-andunk* 2 | *-nám* 1, *-nék* 2

1. *vmibe* v. *vmihez* ~ 'vminek része, tagja': Dicsőséged, neved maradjon! hol? A nép is elvesz, mellyhez tartozol. (678/2 : 273) E szomorú tájak már nem tartoznak a lakható világhoz (P 41/6 : 390) + 5 : 85; 6 : 105, 127(2×), 152, 234, 264, 273, 367, 423, 431 *vmely* →*kategóriába* ~ 7 : *502(2×) *vmely valláshoz* ~ 'vmilyen vallású': apám a protestáns valláshoz tartozék (NI/6 : 420) — **a)** *vmihez* ~ 'kiegészítő része, járuléka': zálogba adom nektek ma herefordi kastélyomat minden földdel, mi hozzá tartozik. (RH/6 : 293) — **b)** *vmikhez, vkikhez* v. *vmik, vkik közé* ~ 'közülük egy': A léptek a hágcsón s az ajtókopogtatás, melly azokat követé, a legkellemetlenebb hangokhoz tartozék, miket Hugo és Lucy füle valaha csak hallhatott (RH/6 : 160) Én nem tartozom a hősök közé (HKöt/4 : 78) + 5 : 41; 6 : 6, 47, 77, 423, 425, 426, 431, 436; 7 : 198

2. *vki elé* ~ 'vkit illet; vki illetékes benne': Kérelmem inkább Vetter tábornok elé tartozik tán, mint Ön elé (L 257/7 : 197—8) — **a)** *vmihez* ~ 'köze van hozzá': *nem* ~ *a dolcghoz* 'nem fontos, nem érdekes': Hogy jött hozzám [Keen Rikárd], az nem tartozik a dologhoz (RH/6 : 101); *ide* ~ ld. **idetartozik**

3. *vmivel* ~ *(vkinek)* 'vmilyen kötelezettsége van (vkivel szemben)': nem közlené ön velem az okokat[?] .. Ezzel, ugy hiszem, tartozik ön nekem. (NI/6 : 435) De mit magyarázgatok én itt neked, mintha tartoznám ezzel? (TH/4 : 183); *(szókapcs:)* →*elégtétel-*

lel ~ *vkinek* 7 : 155 *elismeréssel*, ill. *gyűlölettel* v. *gyűlölséggel* ~ *vkinek* ő igen szeretetreméltó, lelkes, kitűnő hölgy .. Elismeréssel tartoznak önök mindketten neki, s nem gyülölettel. (KH/6 : 69) + 4 : 336 →*hálával* v. →*köszönettel* ~ *vkinek* 4 : 169; 5 : 120(2×), 121; 6 : 28, 52; 7 : 167 *hűséggel*, *szeretettel* ~ *vkinek* [Juditnak] szerető férje valék, kinek hüséggel szeretettel tartozott. (TH/4 : 406) *tisztelettel* ~ *vkinek* 6 : 49, *semmivel nem* ~ *vkinek* 'nincs vele szemben kötelezettsége': itt jótéteményt Rakott egy kéz reám, De más kéz azt bottal veré le rósam, És e szerint Nem tartozunk egymásnak semmivel. (Ap/3 : 136) + 3 : *317; 4 : 197 *(tőism:)* →*tartozás — semmivel nem* ~ 4 : 197, →*megfizeti* v. →*visszafizeti*, *amivel* ~ *(vkinek)* 4 : 197; 6 : 67, 179, 364, *vmivel* ~ *magának*, ill. *becsületének* 'önbecsülése, ill. becsülete megkövetel vmit': Az Ashbyház .. senkinek sem engedi meg, hogy elébe szabja, mivel tartozik becsületének. (RH/6 : 189) + 5 : 111 — **a)** 'vmit fizetnie kell (vkinek)': száz pengőm van, a másik száz pengőt fölveszem Emichtől, ki épen annyival tartozik e hónapra contractusunk következtében (L 219/7 : 157) *(tőism:)* *vmennyivel* ~ *vkinek — tartozás* →*lefizetve* 4 : 160; *vminek az árával* ~ *vkinek* adósságot is fizettem ... Tóth Gáspárnak tartoztam egy attilla s nadrág árával (UJ/5 : 18) *vhány* →*pengővel* 7 : 25 *pénzzel* ~ *vkinek* a költségeket levonom abból a pénzből, mellyel én tartozom nektek. (L 255/7 : 193) — **b)** 'hálára van kötelezve': *vmennyivel* ~ *vkinek* Szeresd őt tehát, kell is szeretned .. Igen, te sokkal tartozol neki. (KH/6 : 28) + 5 : 136 *vmiért* ~ *vkinek: (gúny)* Ha valamit hallottál ellenem .. ugy tudom, melly nemes kezeknek tartozom érte. (RH/6 : 100)

4. (fn in-vel) 'köteles': Romai császár! .. törvényeinket, jogainkat, szabadságunkat .. védelmezni tartozol. (P 234/5 : 124) Róma tartozik fia Becsét ismerni. (Cor/4 : 256)

tartozni fn in 2 — **1. b)** a talentum .. a nemes lelkekben .. hódolatot költ. Van szerencsém az utóbbiakhoz tartozni. (HKöt/4 : 48) + 5 : 136

vö. **tartozó**

tartózkodás fn **10** | *-om* 2 (b 1); *-a* 4 (b 2) | *-omat* 1, *-odat* 1; *-omra* 1; *-ával* 1

1. 'annak története, hogy vki vhol tartózkodik (2.)': nem merem megmondani, ki volt az, kivel beszéltem, nehogy az erdőt kikutassák, s tartózkodása helyét fölfedezzék. (RH/6 : 272) Már a királynak a várban tartózkodása által is jobban megtelt a város, mint valaha (RH/6 : 338); *itt* ~ ld. **[itt-tartózkodás]**, →*itteni* ~ 6 : 23, 427(2×) →*nagybátyámnáli* ~ 6 : 420, 430, 437 — **a)** 'az a hely, ahol vki tartózkodik': Imhol e pénz, fiam .. ezzel beéred, mig jövendő tartózkodásodat tudathatod velem (HKöt/4 : 77)

2. *(átv)* 'érzelmeket el nem áruló, zárkózott magatartás': ha szokott tartózkodásomat [Zurückhaltung] egyszer már félre kell tennem, gondolja meg, hogy nem készakarva érintek mind kettőnkre nézve kínos tárgyat. (KH/6 : 54)

tartózkodik tn ige **16** | 14: *-ik* 4; *-tam* 1, *-ott* 1, *-tak* 1; *-ék* 3 | *-nának* 1, *-ott volna* 1 || *-hatik* 2

1. 'kapaszkodik, fogódzik': *vmin* ~ az alak .. leereszté testét, s lecsüggött a ház oldalán, mig egyik keze a falon tartózkodék (RH/6 : 139)

2. *(vál)* 'vki (ideiglenesen) vhol van, időzik': Árva [vára] .. Tökölyi halála után fia itt tartózkodott, mignem Lengyelországba költözött. (P 6/5 : 154) Férjed anyja nem messze tartózkodik. (TH/4 : 187) + 4 : 107; 6 : 21, 104, 172, 247(2×), 377, 425 *(tőism:)* ~ — *tartatik*← 6 : 258

3. 'tartóztatja (3.) magát': Végre, rögtöni mozdulattal, mintha sokáig tartózkodott volna, a lyányka e szavakba tört ki: „Engedd, hogy veled mehessek, kisasszony!" (RH/6 : 367) (fn in-vel; *litot)* Alexandrin .. nem tartózkodhatik, az őt környező pompát bámulni, csodálni .. — Ah mi szép, mi gyönyörű, mi dicső! (J/6 : 413)

tartózkodni fn in 2 — **1.** *vmibe* ~ Ashby Rikárd .. karjaival magosra kapva, mintha valamibe tartózkodni akarna, visszahanyatlott a fűbe. (RH/6 : 389) *vmin* ~ azon alak magasra nyujtja egyik lábát, mialatt kezével a falon tartózkodni látszék (RH/6 : 282)

tartozó mn **1**

(elav) 'olyan (dolog), amivel vki tartozik (3.) vkinek; köteles': Mondd a hercegnek tartozó köszönetemet [meinen schuldigen Dank] szivességéért (RH/6 : 204)

vö. **hozzátartozó, [odatartozik]**

tartóztat ts ige **16** | 14: **tartóztat** 13, **tartoztat** 1: *-Ø* 1; *-lak* 1; *-om* 1, *-ja* 2, *-juk* 1; *-tak* 2; *-ta* 1; *-á* 1; *-ni fogom* 1 | *-nálak* 1 || *-hatjuk* 1; *-hattam* tsr 1

1. 'vhol maradni késztet': Félóránál tovább tartóztattak Barnsley-Greenben, hogy egy versenyküzdés tanúja legyek. (RH/6 : 74) bizonyos fiatal hölgy van itt .. Azt kérded — mért tartóztatjuk itt — mért vettük el barátitól? (RH/6 : 161) + 6 : 53, 63 — **a)** 'maradásra rábeszél; marasztal': [Ilona:] távozzunk, ha a jó rokon megengedi. [Borics:] Nem tartoztatlak tovább, kedveseim, magam is kezdem a nyugalom szükségét érzeni. (TH/4 : 182) Tartóztatnálak, de tudom, nem maradnál, Kivánkozol lenni már is galambodnál (JV/1 : 203)

2. 'cselekvéstől visszatart': [a magyarok] Szövetkeztek rettenetes Összeesküvésre .. Csak Bánk bán, a nádorispán Tartóztatta őket (773/3 : 60) mi tartóztat, hogy kardom hegyére tűzzem [Caraffa] szennyes életét? (Drt/4 : 214) + 5 : 103; 6 : 76; 7 : 166 | (kézzel megfogva:) Mészáros .. fölugrik, a varga tartóztatja őt (Drt/4 : 208)

3. (vható) ~*ja magát* 'érzelme, indulata kitörését visszafojtja': Szegény apa! Tartóztatá magát, De könnye hirtelen kicsordult (Ap/ 3 : 110) + 5 : 113

tartóztatni fn in 1 — 1. Nem tudott az ördög elébb haza hozni Csak egy pár órával, vagy ott tartóztatni? (Tb/3 : 297)

tartóztatva 1. hat in 1 — 2. Butaságtok (melly nem lát, a míg nem érez) Nem tartóztatva bennetek .. tégyen nyomorú Szolgáivá ollyan nemzetnek, a melly Egy kardcsapás nélkül hódíta meg! (Cor/4 : 321)

[tárva-nyitva] hsz: **tárva nyitva 2**

'(ajtó, ablak) sarkig nyitva': a lovag .. fölment a szobába .. s az ajtót tárva nyitva lelte (RH/6 : 360) Tárva nyitva szobámnak az ablaka (549/2 : 119)

taszít ts ige **5** | **taszít** 4, **taszit** 1: *-ja* 1; *-otta* 1; *-a* 1; *-andja* 1 | *-sd* 1

1. 'lök': Evezz, Taszítsd a csónakot! (418/ 2 : 11) ez a silány kölyök azt a szegény öreget a sár közepébe taszította lovával (HKöt/ 4 : 73)

2. *(átv)* 'vkit (akarata ellenére) vmilyen állapotba, vmilyen körülmények közé juttat': ön megtagadá tőlem a bizalmas boldogságot .. ön a nyilvános élet heves elszóródásai közé taszíta (KH/6 : 54); →*gyalázathoz, bűnhöz* ~ 6 : 443 *szegénység[be],* →*megvetés[be], gyalázatba* ~ 6 : 257

vö. **taszíttatik**

[taszítás] fn: **taszítás 1** | *-sal* 1

'lökés': bajtársa .. Hardynak ugrott, s ügyes taszitással ellöké alóla a széket (RH/ 6 : 78)

taszíttatik szenv ige **1** | .. *assék* 1

(átv) 'akarata ellenére vmilyen helyzetbe, vmilyen körülmények közé kerül': [a leány] ne éljen egy ideig gonosz kéjben, hogy aztán a keserű, csipős világba taszíttassék. (RH/ 6 : 161)

tát ts ige **4** | 3: *-juk* 1; *-ott* 1 | *-ának* 1

'(száját, szemét) kerekre nyitja' ld. **tátva**; *(szókapcs:) száját(, szemet)* v. *száj-szemet* ~ *(vmire, vkire)* 'bámul': a nép csak állt ott, S merőn szájat tátott Tehetetlenségben. (777/3 : 69) + 2 : 128; 6 : 39

tátva 1. hat in 1 — *(szókapcs:) szája* ~ *marad* 'elámul': Száz- és százezer forint! kiálta föl [Hiripi] s szája tátva maradt (HKöt/4 : 67)

tatai mn **1**

'Tata dunántúli városból érkezett': ~ *és* →*becskereki levelek* 7 : *511

tatár mn és fn **16**

I. mn 5

1. 'török nyelvű, nomád kelet-európai néphez tartozó (személy)': *(páros kif)* [Kun László] Sátor alatt élt, mint a cigányok .. S véle a kún és tatár leányok. (793/3 : 89)

2. 'a XIII. században pusztító hadjáratokat folytató mongol birodalommal kapcsolatos': ~ *világ* 'a tatárjárás kora': *(párh)* A világot védtük hajdanában A tatár és a török világban (749/3 : 33)

3. 'Tatárországnak nevezett mesebeli országhoz tartozó': ~ *császár* v. *fejedelem* a szerecsen király .. a tatár császárral .. jó barát volt (JV/1 : 192) + 1 : 193 →*kutyafejű* ~ *nép* 1 : 192

II. fn 11 | *-Ø* 4, *-ok* 3 | *-t*; *-nál* 1; *-tól* 2

1. (tsz) 'tatár (I. 1.) katonaság, haderő': *(páros kif:)* →*kunok és* ~*ok* 3 : 89 — **a)** (esz) 'a török hódoltság korában pusztító tatár haderő': *(páros kif)* Te rác, te horvát .. Török s tatártól melly titeket védett, Magyar kezekben villogott a kard. (815/3 : 187) *(felsor:) török,* ~ *és* →*sáska* 5 : 56 (2×)

2. (tsz) 'tatár (I. 2.) haderő': Vöröskő .. Ostromlák a tatárok és Ottokár (P 6 / 5 : 153) — **a)** (esz) 'ua.': *(párh)* Jött a tatár, jött a török reánk. (416/2 : 7)

3. 'tatár (I. 3.) személy, harcos': Nagy volt ijedsége szegény magyaroknak, Minthogy a tatárok ezerannyin voltak (JV/1 : 192); *(jelzővel:)* →*kutyafejű* ~ uo.

4. (elhomályosult jelentéssel, nyomósításra) *mi a* ~*!* Mi a tatár, ugy veszem észre, hogy ma Fölkelni nincsen kedve senkinek. (S/2 : 80) + 4 : 215

tatárjárás fn **2** | *-nak* 2 (b 1)

'a mongol birodalomnak nagy pusztítással járó magyarországi hadjárata a XIII. században': *(tőism:)* ~ — *Tatárország*← 2 : 313—4 *(tréf hsl)* A kemence lezúzva Ugy mered a levegőbe, Mint valami sziklai vár A tatárjárásnak utána. (HK/1 : 147)

Tatárország tulfn **3** | *-Ø* 2 (b 1) | *-nak* b 1 — (földrn)

1. 'a középkori mongol birodalom': *(túlz, tőism)* Gondolá is fiatal barátunk, Hogy elért e tanya közelébe: „A tatárjárásnak itt talán még Mostanában volt csak vége. De ha benn még mostan is Timurlán, Dzsengizkhán s az egész Tatárország, Még ugy is belépek .. " (BI/2 : 313—4)

2. 'mesebeli ország': Tatárország hegyes völgyes tartománya Messziről nézett a seregnek utána, Mert jól bent vala már nagy Taljánországban (JV/1 : 193) + 1 : 192

táti fn **1**
(biz) '(vidéki) családapa': *(párh:)* ~ — *mámi←* 1 : 108

tátog tn ige **1** | *-ott* 1
'nyitva van, tátong': *seb* ~ *vhol* 'nagy, nyílt seb látható vhol': Láttam halotti ágyon férfiút, Szivének táján mély seb tátogott (412/1 : 359)

[tátong] tn ige
'(száj) tátva van'
tátongó 1. mn in **1** — *(párh:) meredő körröm* — ~ *száj←* 1 : 338

tátos ld. **[táltos]**

Tátra tulfn 4 | *-Ø* 3 (b 1) | *→nak* 1
(földrn) 'az Északnyugati-Kárpátok egyik szakasza, a Magas-Tátra (Vysoké Tatry, Csehszlovákia)': a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugáraitól (UJ/5 : 22); *(megszem)* ott feküdt még a Tátra egész pompájában, mint valami alvó szép leány .. aztán fölriadt .. s mintegy elszégyenülve burkolta magát köd-paplanába. . . a Tátra. . . a szép leány. (UJ/5 : 24) — **a)** 'ez a név': látni .. a láthatár végén .. azt a kis vakandokturást, mit Tátrának neveznek (UJ/5 : 23)

[tauruszoni] mn: **Taurusoni 1**
(vál) 'a kisázsiai Taurusz (Torosz) hegységen való': [Hugó] a Taurusoni átmeneten lovának esése által megsebesült (RH/6 : 98)

tavaly hsz **14** | **tavaly** 12, **taval** 2
'a múlt évben': A szőlőket tavaly Elverte tán a jég? (172/1 : 103) beértem Nagy-Károlyba .. itt tavaly a nemeskeblű conservatív párt kortesek által agyon is akart veretni (ÚL/5 : 49) + 1 : 104; 4 : 207; 5 : 50; 7 : 14, 117 *(párh)* taval voltak pályakérdések kitűzve. Az idén szinte vagynak (L 16/7 : 12); (pontosabb időmegjelöléssel) ~ *ilyentájban* v. *ugyane napon (— idén←)* Harland .. azon helyen néze körül Greenly Katica után, hol őt tavaly ugyane napon találta, de hasztalan (RH/6 : 86) + 2 : 347 ~ *nyáron* Volt a szőlőben határom, De eladtam tavaly nyáron (117/1 : 63) ~ *ősszel* A derék becsületes legény .. ⟨Tavaly⟩ Taval ősszel halt meg sorvadásban. (N/4 : 114, 401) + 5 : 69

tavalyi mn **1**
'előző évi': ~ *száraz←* *fű* 4 : 38

tavasz fn **137** | *-Ø* 61 (b 15); *-om* 3, *-a* 8, *-ok* szragos 1 | *-t* 13, *-omat* 1, *-át* 2; *-ba* 2; *-ban* 1, *-ában* 1; *-ból* 1; *-hoz* 1; *-ig* 4; *-kor* 2; *-nak* 19 (b 18); *-onként* 1 ; *-tól* 1; *-szal* 15
1. 'a tél és a nyár közötti évszak': Én a tavaszt csak annyiból kivánom, Mert melegebbek lesznek a napok (123/1 : 68) Fejér a fejem, mint e Kárpát hegyei; Rólok a havat a tavasz leolvasztja, De a fejem havát le nem olvaszthatja. (LV/3 : 302) + 1 : 309, 312; 2 : 19, 104; 3 : 52, 266; 6 : 72 *(ellent:)* ~ — *ősz*[1] 2 : 104(2×), 297 *tél* — ~ v. *(→reggel — este —)* ~ — *tél* Tedd le, bojtár, a subádat .. ⟨Nem látod, hogy a tavaszba léptél, Hogy fölszedte sátorfáját a tél?⟩ (591/2 : 168, 381) + 1 : 318; 2 : 346; 6 : 436; *(alleg)* Harcolj, harcolj, föld, a téllel, Ne félj, megbirod, levágod, S szabadságodat kivívod, Tavasz a te szabadságod. (747/3 : 32); *kies* ~ 1 : 68 *langy* ~ 2 : 168 *rózsátlan* ~ 6 : 393 *szép* ~ Nem vidítnak a vigalmak, Mellyeket nyujt szép tavasz (41/3 : 266) + 1 : 10, 305; 6 : 86; 7 : 631; *(birt szerk:)* ~ *(s nyár,* ill. *tél) éke(, →kincse)* Kivánatos a tavasz éke nekem, Indúlok is ollykor örűlni virághoz (100/1 : 47) + 3 : 7; 6 : 429 ~ *fuvallata* 2 : 51—2(3×); *(birt szerk, jelzővel* is, *met:) ifjúság ~a: (ellent, ism)* ⟨Ifjuságnak tavasza⟩ Tavasz dől, az ifjuságnak Tavasza, a sír telébe. (719/2 : 342, 398) *(szembeáll:) férfikor →nyara — ifjúság ~a* 3 : 178, *jókedv ~a* Egy ágról-szakadt siheder .. Keblén kenyere, hátán háza S szivében jó kedv tavasza. (689/2 : 285), *szerelem ékes* v. *nyájas ~a* Elszakadni Mindörökre tőled, Lány! szerelmem Nyájas tavaszában! (12/3 : 248) (részleges *ism)* Szép tavasz vár, ha lejösz, leányka, Szerelemnek ékes tavasza (348/1 : 305); (hat) *~szal* Sohasem lövöm örömest őzre nyilamat .. tavasszal gyakran .. elnézem, mint tipegnek csinos lépteikkel (RH/6 : 273) *(párh:) ~szal — ősszel* 6 : 105 *(poláris kif:) télen és →nyáron, ~szal és ősszel* 4 : 83 *(jelzővel, felsor:) szép ~szal — nyár hevén — hűs →őszön*[1] 3 : 260; *(szókapcs:) eljön,* ill. *elmegy a* ~ Örültök úgy-e a kies tavasznak? Maholnap eljő, s annyi élvet ad! (123/1 : 68) + 1 : 52 | (mint a természet megújulásának időszaka:) fris virágokat Hint a tavasz fürteidre (538/2 : 111) A fának lombokat hoz a tavasz (592/3 : 286) + 2 : 74, 176; 3 : 16, 65; 6 : 120 *(megszól)* galambom .. szerelme, mint, tavasz! virágod Melegűlő keblén kicsirázott (272/1 : 253); *(párh:)* ~ — *ősz* 6 : 112 *(szembeáll)* Puszta télben a kert puszta fája .. ohajtva várja A tavaszt, melly néki majd virító Lombot ád (714/2 : 335); *(jelzővel:) fényes* ~ 2 : 15 *gondos* ~ 5 : 22 *kecses* ~ 3 : 249 *szép* ~ Eljön, eljön a szép tavasz S hoz virágokat (747/3 : 32) + 3 : 171; *(birt szerk; jelzővel* is) ~ *füzére* 1 : 253(2×) ~ *hírmondója* 3 : 224 ~ *rózsája←* — *ősz napsugara* 2 : 104, *(szép)* ~ *virága* 1 : 24; 3 : 266; 4 : 130 *(met,* részleges *ism)* Eszembe jut .. A régen régen elszállt ifjuság, E szép tavasz, s ezen *tavasznak* Virága, a szép szerelem! (Ap/

3 : 171), *(szép)* ~ *viránya*← 1 : 305; 3 : 260, *(birt szerk, jelzővel* is, *kép:) (szép)* ~ *(báj)gyermekei*← v. →*leányai* v. →*szülöttei* 2 : 156; 3 : 26, 249; 6 : 394 ~ *libériája* 6 : 86, *(birt szerk, met,* részleges *ism)* [amikor meghalok] tavasz legyen, Harc tavasza, hol rózsák teremnek, Véres rózsák, férfikebleken. (360/1 : 312); (hat) ~*kor* midőn szavak születnek Az ajkak bíborán, Nem, így nem énekel tavaszkor Pacsírta s csalogány (52/3 : 276), ~*szal* a folyó .. egykedvüleg Ragadja magával a rózsalevelet, Mellyet tavasszal szép lyány vet bele (432/2 : 24) *(szembeáll:) ősszel* — ~*szal* 2 : 85 *(hsl)* mint a fák tavasszal, Megifjodnak a vén nemzetek (667/2 : 252) *(parabola, szembeáll)* a virág .. Tavasszal él csak, és ez olly rövid, Míg a szerény méh munkálódásából Megédesíted téli napjaid. (391/1 : 335); *(szókapcs:) (el)jön a* ~ 1 : 328; 3 : 204 | (mint a vándormadarak érkezésének időszaka; *páros kif)* Üres már a fecskefészek .. Elröpűlnek, elröpűltek, Tavasz s nyár vendégei (671/2 : 266) *(párh:)* ~ — *ősz* 2 : 144; (hat) ~*szal: (szembeáll)* Elvándorol a madár, Ha őszre jár Az idő. (Tavasszal azonban ismét visszajő.) (422/2 : 20) | (mint szép évszak:) Zöld a föld, kék az ég, tavasz van (304/1 : 2/4) + 2 : 150 *(halm:)* →*ifjúság,* ~, *költészet, szerelem* 3 : 66 *(szembeáll:)* ~ — *versek* — *kóró* — *kritikusok*← 5 : 73; *(hsl)* Többet ér egy tekinteted, Mint a tavasz, mikor legszebb. (769/3 : 55) + 1 : 14; 3 : 259 *(parabola)* boldogabb lennél te Itt lenn nálam, mintsem odafenn. A magasban hűvös levegő van, A tavasz legszebb a völgyeken. (348/1 : 304) *(kép)* magammal hordom a tavasz egy részét, És a legszebbik részt, kis feleségemet. (699/2 : 297); *(jelzővel:) koszorús* ~ 3 : 263, 352 *megszületett* ~ 2 : 139 *örökös* ~ : *(szembeáll)* Tündérországban csak híre sincs a télnek, Ott örökös tavasz pompájában élnek (JV/1 : 220); (hat) ~*szal* 2 : 121 *(hsl)* Szeliden reng csónakom, Mint tavasszal esti szellő Kebelén a rózsafa. (717/2 : 339) | (mint a szerelem időszaka; *paradoxon)* Most az ősz lesz tavaszom, mert Akkor vőlegény leszek (612/2 : 191); *(szókapcs:) (meg)jön a* ~ Fiam .. midőn már nem valának többé virágok, csókokat hozott haza kedvesétől. De megjött a tavasz, ő rá nézve különösen hamar, s ekkor hozott virágokat és csókokat. (HKöt/4 : 74) *(megszól)* „Jőj, tavasz, jőj!" [verscím is] — gondolám az ősszel, — „Várlak, mert boldogságommal jősz el .." (272/1 : 253) | (mint hadjáratok időszaka; *tőism, ism, párh)* Tudták már [a németek], ha ő [= Lehel] jött, hogy a tavasz közel, S azon imádkoztak, bár csak már mulna el; De nem csoda, hejh mert az meleg tavasz lett .. még nyárnak is beillett (LV/3 : 307) — **a)** 'vmely évnek ez a szakasza (mint időtartam)': *(jelzővel:) idei* ~ 5 : 124 *következendő* ~ 2 : 176; *(szókapcs; párh:) egész* ~*t* — *egész nyarat* →*általél* 2 : 18 *egy* ~*t* — *egy telet átmulat: (ism, fokozás)* Nem ohajtok én egy tavaszt, Hogy véled átmulassam azt, Sem egy tavaszt, sem egy telet, Hanem egész életemet! (529/2 : 103) | (a jelenlegi, ill. következő ilyen évszakról:) ott fönn a nap .. Ködcsuklyájába bújt vala, Gondolva, hogy a tavaszig már Ugy sem leszen mit látnia (689/2 : 285) + 5 : 131; (hat) *a* ~*kor: (ráértés)* Jöjön csak a tavasz! a fák Zöldelni fognak akkor, Az én híremnek fája is Kizöldül a tavaszkor! (832/3 : 204); *(szókapcs, páros kif:) a* ~*t s* →*nyarat vhogy tölti* 7 : 59 | (az elmúlt ilyen évszakról; hat) *a* ~*szal* [az útitársnak] a szeretője gouvernante Nyitrán, s utójára Nagy-Szombatban találkoztak a tavasszal (ÚL/5 : 61) + 7 : 30 — **b)** (számn-i jelzővel; *átv, vál)* 'vhány ilyen évszak a közbeeső idővel együtt': Katonának számüzött balvégzetem, S kétszer élt a szép tavasz .. Míg sorsomnak rabbilincse megtörött .. E két *tavaszt* megsiratni nem fogom. (58/1 : 10) | (életévről; *ráértés)* Neked harangoznak, Kedves, hervadt rózsaszála Tizenöt tavasznak! (256/1 : 243) *(szókapcs:) ötvenedik* ~*a* →*elvirít* 6 : 50 — **c)** 'erre az évszakra jellemző, langyos(odó) időjárás': *(párh:) ősz* — ~ — *nyár*← 1 : 29 *(megszól, megszem)* Kettőztesd meg lépésid; szép tavasz, A déli tájról gyorsan jőj elő (584/2 : 158) — **d)** 'viruló tavaszi táj': Ki a szabadba, látni a tavaszt (305/1 : 274); *(jelzővel:)* →*virító szép* ~ 1 : 29 — **e)** *(átv)* 'enyhe éghajlatú, mindig viruló déli táj': *(szembeáll:) ősz* — ~ Vándorló darvak úsznak át az égen ⟨Az ősz ködéből a tavasz felé⟩ Az őszből a tavaszba (641/2 : 221, 387) *tél* — ~ Irígylendő vándormadarak! .. nem tudják, mi a tél? Egy tavaszból másba szállanak. (368/1 : 318)

2. *(átv)* 'ifjúság': *(párh)* Hogy virágtalan volt tavaszom .. Jó reménnyel néztem a kalászos Nyár elé és a gyümölcsös őszbe. (BI/2 : 318) Minél viharosabb volt a tavasz, annál derültebb nyarat és őszt remélhetek. (ÚL/5 : 65); *(birt szerk:) élet* ~*a* s mit adjak érte [= a csókért]?... E husz éves Életnek vedd el tavaszát (97/1 : 44) — **a)** 'vminek kezdeti szakasza': *(birt szerk, páros kif:) nap* →*gyermekkora,* ~*a* 6 : 423

3. *(átv)* 'virágzás, virulás': *(jelzővel:) örök* ~ Ti ákácfák e kertben .. Örök tavasz lakozzék Zöld fürteiteken (818/3 : 191) — **a)** *(ford)* 'ifjúi üdeség': Mondátok: „Jer Párizsba, ifju pásztor .." Én eljövék, de millyen arcom! a sok Tűznél tavaszomat [mon printemps] leégetém. (718/2 : 341)

4. *(átv)* 'szerelem': *(jelzővel; kölcsönös met, párh:)* →*csókzáporos* ~ — *virágos szerelem* 2 : 255 — **a)** 'vki szerelmese': *(megszól, jelzővel:) szívem szép* ~*a* Hejh Iluskám! .. szép orcádat utószor látom tán .. Utószor

látlak én, szivem szép tavasza! (JV/1 : 185) *virágos ~om — hő →nyaram* 3 : 195

5. *(átv)* 'fejlődő, virágzó korszak': *(ráértés, jelzővel:) szép ~* Millyen jövendőt biztosít erénytek! .. Kedves fecskéi ti egy szép tavasznak, Hogy lássalak, azért nem távozám (498/2 : 65) *tettvirágos ~* 1 : 71

Tavasz tulfn **4** | *-Ø* 4 (b 2)

(cím) 'a pápai főiskola képzőtársaságának 1845-ben kiadott zsebkönyve': Mintha bizony a Tavasz kiadói nem volnának a társaság tagjai! (P 75/7 : 501) + 5 : 11; 7 : *513 — **a)** 'ez a cím': (jelzőként:) A fentisztelt társulat kiadván „Tavasz" című zsebkönyvét, szives volt egykori iskolai gyakorlataimat saját nevem alatt oda iktatni (P 72/5 : 11)

tavaszhír fn **1** | *-t* 1

(vál) 'a tavasz közeledtének híre': *(tőism)* Lehel .. leginkább csak a németet szerette .. El is látogatott hozzájok gyakorta, A tavaszhírt oda rendesen ő hordta, Tudták már, ha ő jött, hogy a tavasz közel (LV/3 : 307)

tavaszi mn **10** | *-Ø* 9, *-ak* 1

1. 'tavaszra eső (időszak)': *~ délután←* 2 : 192 *szép ~ hajnal←* 2 : 211 *(gyönyörű) ~ nap* A láthatár .. beborítva az ég világoskék üvegharangjával, mellyet egy felhőcske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van. (ÚL/5 : 48) + 6 : 81

2. 'tavasszal tapasztalható; a tavasz időszakára jellemző': *~ és →őszi eső* 6 : 71 *szellő ~ eső←* 2 : 255 *→állhatatlan ~ nap* 6 : 231 *szép ~ ruha: (szembeáll)* váltott a téli föld szép tavaszi ruhát (JV/1 : 209) — **a)** 'tavasziasan enyhe (téli idő)': Tél havának közepette Ollyan tavasziak az idők. Semmi jég a síma Dunavízen, Semmi hó a Szentgellérthegyen (262/1 : 247)

3. 'tavasszal kapcsolatos, arról szóló': *(verscím)* Tedd le, bojtár, a subádat .. . [Hazánk:] ⟨Tavaszi dal⟩ (591/2 : 168, 381)

tavasznap fn **1**

(vál) 'tavaszi nap(sütés)': *(kép)* Szép napkeletnek Viránya lelkem, Örök tavasznap mosolyog le rá (703/2 : 300)

[tavaszodik] tn ige

'(idő) tavaszba fordul'

tavaszodni fn in **1** — Tavaszodni kezdett az idő, a fák hajtottak, a tavalyi száraz füvek között .. itt-ott zöld sarjak bújtak elő (HKöt/4 : 38)

tavaszvirág fn **2** | *-ok* b 1 | *-okat* 1

(vál) 'tavaszi virág': [Katicával] a mezőkön andalogtam, s májustáncainkhoz tavaszvirágokat szedtem (RH/6 : 111) + 6 : 127

távol hsz, fn és mn **168**

I. hsz 83 | *-Ø* 73 || *-abb* 8 || *leg- -abb* 2

1. 'nagy (térbeli) távolságban': Gedővár felől .. nyargal egy lovag, Ölében egy hölgy hófehér ruhában .. Mögöttük távol ismét egy lovag (S/2 : 73) A nyájak kolompoltak, a madarak daloltak és fütyöltek, távolabb a hámorok zugtak (ÚL/5 : 62) + 2 : 74, 151; 4 : 208; 5 : 69; 6 : 71, 87, 318, 360 *(tőism)* Csak *távol*, alig hallható távolban zengett egy pásztorfuvola (HKöt/4 : 39) *(párh, ism)* Néma, csendes a világ körűlem, Távol szól csak egy kis estharang, Távol s szépen, mintha égből jönne .. e hang (635/2 : 215), *(póláris kif:) közel, ~* 6 : 135 *sem ~, sem →közel* 2 : 177; 4 : 109; *(nyomósítva:) igen ~* További keresésed mit sem használna .. vagy megtalálta őt atyja .. vagy pedig már igen távol van. (RH/6 : 135) *jó ~* a boszorkány .. szaladni kezd, és volt már jó távol. (JV/1 : 215); *~ vhonnan* 1 : 208; 2 : 190; 4 : 55 *(haladv)* Mi van innen távol? [verscím is] a Tisza. .. Mi van a Tiszán túl? Hortobágy. .. Hortobágyon túl? egy szép leány (554/2 : 123) *(nyomósítva:) irtóztató ~ vhonnan* Messze Ázsiában lakozánk azelőtt .. Irtóztató távol van az a hely innét! (LV/3 : 301) *~ vkitől, vmitől* 6 : 296, 306, 420 *(ism)* nincs nyomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakandokok távol a napvilágtól, távol a zöld természettől (ÚL/5 : 52) *(ellent)* Deregi .. iskolatársam is volt .. hozzám legközelebb űlt, bár megérdemelte volna, hogy legtávolabb űljön tőlem (HKöt/4 : 73); *(szókapcs:) ~ áll vmitől* két fiatalabb [úr] néhány lépésnyire hátúl maradt, távol állva egymástól (RH/6 : 93) + 6 : 83, 104, 128, 244 *~ esik vmitől* 1 : 204; 6 : 44, 186, 423 *vmitől ~ eső* 5 : 80 *~ fekszik vmitől* Az erdőszélen .. emelkedék .. egy jókora kiterjedésű normann vár .. Minthogy nem feküdt távol Nottinghamtól, gyakran látogaták nemes és királyi személyek (RH/6 : 112) *~ a világtól* Oda viszlek szép Erdélyországba, Láposvölgyi regényes magányba .. Ottan élünk a világtol távol (674/2 : 269) *(körülírás:) →vére ~ jár arcától* 4 : 29

2. 'nagy távolságra; messzire': Evezz, kormányos, távolabb evezz le (512/2: 88); *~ vkitől* sieték e kis beszélő hölgytől minél távolabb jutni. (NI/6 : 434)

3. 'nagy(obb) távolságról; távolról': Csendes volt a falu, csak távol hallatszott valami siránkozó hang (FL/4 : 131) + 4 : 246; 6 : 298; *(szókapcs:) ~ követ vkit, vmit* Hugo .. hangos fütyölő kiáltást halla .. a szolgák egyike, kik őt kissé távolabb követék, szóla: „A törpe az, mylord .." (RH/6 : 197) + 4 : 92 *~ néz: (szembeáll)* [a könyv] közel hoz mindent. .. s minden vajmi szebben Tünik föl, hogyha távol nézheted. (566/2 : 138)

4. *(áv)* 'nehezen megközelíthető helyen':

Szomorú .. hogy illyen úr olly távol fekvő helyet sem hagyhat békében .. Hiszen nagy városokban könnyen találhatna szeretőt (RH/6 : 81)

5. *(átv)* 'nem itt, nem jelen': szolgái .. a kapott parancs következtében egész éjjel távol voltak (RH/6 : 349) Hogy volna kedvem, örömem nekem, Midőn távol vagy, édes kedvesem! (824/3 : 197) + 6 : 95, 145, 177, 265, 321, 343, 352, 354, 356, 359; ~ *vkitől, vmitől* engedjék meg nekem, hogy jövő 1849^{d} évi februárius 1^{sö} napjáig zászlóaljamtól távol lehessek. (L 246/7 : 179) + 5 : 69; 6 : 136 | (állítmány nélkül) 'távol van, nincs itt': Mostan röpülj, idő, Míg távol kedvesem (631/2 : 212) + 4 : 324

6. *(átv)* 'elkülönítve, elszakítva': ~ *vkitől, vmitől* Távol te tőled olly bús életem! (542/2 : 115) micsoda örömre számolhatnék távol öntől? (HKöt/4 : 83) + 3 : 254, 285; 6 : 149, 449; *(szókapcs:)* ~ *hagy* 7 : 67 ~ *tart vmitől* 6 : 207 — **a)** 'kapcsolat, összefüggés, közösség nélkül': *(szókapcs:)* ~ *esik vmitől* 6 : 186, ~ *legyen (tőlem)* 'szó sincs arról': Távol legyen tőlem, hogy Monthermer Hugót háta mögött vádoljam. (RH/6 : 304) + 6 : 29, 58, 63, 269; (Szh-*szerű:)* ~ *van tőle, mint a* →*hold*^{1} 1 : 154

II. fn 64 | -Ø 7 (b 4) | *-t* 2; *-ban* 39, *-ában* 1; *-ból* 9, *-ából* 1 ~ *-ából* 1; *-ra* 4

1. 'távolság, térköz': Montfortnál voltak az öreg Monthermer gróf s Despenser lord — ollykor tanácskozának vele .. ollykor a földabroszt szemlélék, a távolt méregeték (RH/6 : 208) A fiatal lovag .. végig nézett az alatta terjedő falon. A távol valami harminc lábnyi lehetett (RH/6 : 282) + 6 : 300 (hat; jelzővel) *vmilyen* ~*ban* hol az országút a partok között előjött, egy kő vala .. hol három ut .. Eveshamból jött volt. Túlnan majd ugyanolly távolban keresztűlmetszék egymást az utak (RH/6 : 219), *csekély* v. *némi* v. *rövid* ~*ban* csekély távolban ajtót nyilni s csukódni hallottak (RH/6 : 376) + 6 : 89, 199 *kimért* ~*ban* 6 : 427 *kis* ~*ban (vmitől, vkitől)* Serege közepén maga Montfort állt, s kis távolban tőle a gyönge, csalárd Henrik király (RH/6 : 222) + 6 : 141, 270, 403 *vhány lépésnyi* ~*ban* 6 : 112, 167 194, 203, 381 *vhány mérföldnyi* ~*ban* 6 : 138 (2×), 170, 193, 195, 199, 220, 277 *nagy* ~*ban* Nagy távolban a malom zugása Csak ollyan volt, mint szunyog dongása. (578/2 : 151) + 5 : 103; 6 : 274 *vhány órai* ~*ban* 5 : 70, *vhány lépésnyi* v. *mérföldnyi* ~*ra (vmitől)* Tán husz lépésnyi távolra a helytől, hol a bátor vadász állt, megállítá lovát a gróf (RH/6 : 121) + 6 : 113, 217

2. 'nagy(obb) távolság; messzeség': egy kis út vagy nyílás hosszu kilátást engede az erdőségbe, hol az elömlő napsugarak a távolt jelölék. (RH/6 : 83) *(párh)* én minden felé kisérni foglak — sem távol sem veszély nem fog visszarettenteni (RH/6 : 367); (hat) *(a)* ~*ban* Én a távolban lesni foglak, S vigyázok rád (Ap/3 : 127) + 4 : 29, 38, 249; 5 : 48; 6 : 132, 383, 390 *(poláris kif:)* →*közel s* ~*ban* 1 : 353 *(jelzővel:)* →*alig hallható* ~*ban* 4 : 39, 83 *(nyomósítva:) messze . . .* ~*ban* 3 : 255, *(a)* ~*ból* Nagyszálnak borszülő hegye Távolból kékellik felém (210/1 : 167) + 2 : 18; 4 : 38, 113; 7 : 152 *(kép)* A távolból ha nem melegítesz: Legalább nézz rám, szép csillagom! (329/1 : 293) + 2 : 88, ~*ra: (nyomósítva, párh:)* →*messzire — jó* ~*ra* 4 : 86 — **a)** 'a térnek nagy távolságban látható része': *(jelzővel:) messze* ~ 3 : 250; *(birt szerk:)* ~ *köde* Amott a távol kék ködében [verscím is] Emelkedik egy falu tornya sötéten (431/2 : 24) + 3 : 139 *ég*^{2} ~*a* 3 : 305 — **b)** 'annak helyzete, aki távol van, nincs otthon': Távolból [verscím] Kis lak áll a nagy Duna mentében .. Bár maradtam volna benne végig! (90/1 : 40)

3. *(átv, vál)* 'időbeli távolság': Respublica .. Ki bujdosol, mint a Rákócziak, Köszöntelek a távolból előre! (796/3 : 95) *(birt szerk:) jövő* ~*a* aggodalmak néha rám is jőnek Most a jövő rejtélyes ⟨távolából⟩ távolából (836/3 : 212, 348)

III. mn 21 | -Ø 17 || *-abb* 2 || *leg- -abb* 2 — *(vál)* 'távoli'

1. 'térben távol levő': Kéket mutatnak még a távol erdő Virító fáin a zöld levelek? (277/1 : 256) Elmerengve nézi Ez a kútágas a távol délibábot (787/3 : 79) + 1 : 313; 325, 355, 413; 2 : 137; 3 : 230, 350; 4 : 183; 6 : 138 *(ism)* Rónákról nézek távol Hegyek tetőire, És hegytetőkről nézek Távol rónákra le. (697/2 : 295) *(párh)* [a zsiványok] Kipusztíták már a szomszéd Somoskőt, Utána jött a távolabb Fülek (S/2 : 70 — **a)** 'félreeső': ha az ember [az ablakból] kitekinte, semmi szépet sem látott maga előtt, mig .. az épület távol részén .. a legszebb természetjelenések egyikét lehete látni. (RH/6 : 145) a legtávolabb zugba vontam magamat (HKöt/4 : 79) — **b)** 'messziről hangzó': Ekkor az eget bágyadt, kék villám világítá meg, s utána távol mennydörgés halk mormogása következék. (RH/6 : 227) A város távol zajában Hagytam gondod, hazám s házam! (808/3 : 180)

2. 'időben távol levő': [fiam] Arcvonásit hosszasan szemlélem, S találgatom a távol jövőt. (835/3 : 211) közel jutottál az akasztófához vagy valami távolabb [more long in spectatorship ~ von längerer Aussicht] halálhoz, a mi ennél még kegyetlenebb. (Cor/4 : 359)

3. 'kevésbé szoros (rokoni) kapcsolatban levő': Monthermer grófnak egy távol rokona is jelen volt (RH/6 : 99) védencem neje lépett be .. Mint távol atyafi mutattatám be neki. (HKöt/4 : 89)

vö. **távolról**

[Távolból] tulfn: **távolból** 1 | *-lal* 1
(cím) 'P. „Távolból" c. verse': Tekintetes Ur tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben írjam, követtem a „távolból"-lal; aligha sikerrel. (L 24/7 : 21)

távoli mn 9 | -Ø 8 || *-abb* 1
1. 'térben távol levő': Alszik Morni fia, kit Oithona szeme kedvelt? Alszik Gaul a távoli sziklán (Oith/6 : 448) *(ism, fokozás)* Egyetlen halk dongás érinti fülemet, Tán mellém valami kis bogárka szálla, Vagy távoli folyam harsogása lehet. Vagy még távoliabb felhők mennydörgése .. Vagy talán lelkemnek hymnus-éneklése Le a csillagkörbül. (664/2 : 259); *(hsl)* a költő .. dala omlott, mint vad folyam árja, Vagy elhalt távoli kis patak módjára. (823/3 : 196) — **a)** '(a főútvonaltól) félreeső': *(páros kif:)* →*mellékes* ~ *út* 5 : 106 — **b)** 'messziről jövő': *(páros kif, szembeáll:)* ~, *halk*←, *de mégis hallható* 4 : 185; *(hsl)* A bizodalom .. ujonnan Lelkemre füződék, Mint távoli utról Jött régi barát (616/2 : 196) [Rákóczi] Itten űlt a parton, S hallgatá a csendes Tenger mormogását, S gondolá, hogy hallja Föl-riadt népének Távoli zugását. (572/2 : 145)
2. *(átv)* 'kevésbé szoros (rokoni) kapcsolatban levő': ez nem apám, csak anyámnak távoli rokona, ki örökben tart (HKöt/4 : 77)

távollét fn **25** | -Ø 3; *-em* 6 (b 2), *-ed* 1, *-e* 4, *-ök* 1 | *-ét* 2; *-emben* 3, *-ében* 3 ; *-én* 1; *-ednek* 1
'az a tény, hogy vki, vmi nincs jelen': A virágok innen kitiltattak. Eudoxia ingerlékenysége illatjokat nem türé. Távollétök tökélyesíté a szoba búskomoly jellemét. (KH/6 : 33) a barátok nem hallják keservem, Estéjök lakomában foly ma le, S nem veszik észre társok távollétét (732/3 : 14) + 4 : 342; 6 : 11, 13, 25, 48, 119, 276 *(szembeáll)* Ha fiam férjem volna, jobban örülnék távollétén, mellyben dicsőséget szerez, mint nyoszolyája ölelésein, mikkel szerelmét tanusítja. (Cor/4 : 240); (hat) ~*ében* Azt kérdezte a biró .. hogy miről fogok hát beszélni? mondám .. azon rágalmakról, mellyeket távollétemben rám kentek. (P 207/5 : 98) + 4 : 244, 272, 281, 309, 402 *(vmilyen)* ~*e alatt* El kellett mondanom minden viszontagságot, melly négy esztendei távollétem alatt ért. (N/4 : 114) + uo.; 6 : 303, 360, 379, 385 *vmilyen* ~ *után* — Teremtőm! mintha tennap lett volna, mikor ön hosszú távolléte után megjött közénk (HKöt/4 : 70) + 4 : 62, 76

távolról hsz **14** | **távolról** 13, **távolrul** 1
1. 'vmilyen távolságból': A szemöldök .. igen szelíd árnyolatúk, mi által csak úgy látszának bizonyos vonalt képezni, ha némi távolról tekintettek. (RH/6 : 114)
2. 'messziről': olly távolról, hogy hatása nem lehetett, nagy köveket vagy óngolyókat dobtak Montfort seregére. (RH/6 : 223) a Boulevard-Saint-Martinon .. is létezik virágpiac .. Már távolról ezer gyönyörű virág mosolyog [Alexandrin] elébe. (J/6 : 403) + 6 : 58; ~ *hall*← 4 : 106; 5 : 52 ~ *hangzik*← 3 : 8 ~ *jön*← 4 : 386; 6 : 322, 382 ~ *lát* messze menjünk, hogy ne lássam Távolról se a csatahelyet. (351/1 : 306) + 6 : 451 — **a)** *(átv)* 'közvetlen kapcsolat nélkül': Politicai életünket távolrul néztem vagy rá sem néztem (P 201/5 : 79)
3. *(átv szókapcs:)* ~ *sem* 'korántsem, egyáltalában nem': Sári .. folyvást szerette Marcit, de távolról sem merte kimutatni, hogy szereti. (FL/4 : 138)

távolság fn **7** | -Ø 4 (b 2); *-a* 1 | *-ban* 1; *-ra* 1
1. 'térbeli pontok közötti térköz': *(jelzővel:)* →*egymástóli* ~ 6 : 83 *vmi közötti* ~ szeretnék néhány száz lépésnyire lovagolni .. ama kis fáig .. a fa közti távolság bizonyosan nem volt több ötszáz lépésnél (RH/6 : 194) *nagy* ~ a jó tisztviselő gyakorlott szeme, nagyobb távolságra szarvast is láta (RH/6 : 83)
2. 'nagy távolság': nagybátyám, a távolság dacára is, egyszer meglátogata bennünket (NI/6 : 420) — **a)** 'a térnek nagy távolban látható része; messzeség': *(kép)* [magyar politikusok!] Hozzátok képest .. A költők kicsiny csillagok .. De hamvatokat is midőn már A szellők régen elvivék, A távolságban a kis csillag Még akkoron is egyre ég. (715/2 : 336); *(birt szerk:)* ~ *köde* Egyszer a távolság kékellő ködében Jánosnak valami akad meg szemében. „Nini, ott már a part!" (JV/1 : 218) ~ *levegői*← 2 : 20

távozás fn **4** | -Ø 1; *-om* 1, *-a* 1 | *-ára* 1
(vál) 'az a tény, hogy vki vhonnan távozik v. távozott': Szép tőled, kedves alföldem, szép .. Hogy távozásom így megindít (623/2 : 204) *(párh)* A férfi, kivel beszélt, sem szavára sem távozására nem ügyelt (RH/6 : 121); *(jelzővel:)* *gyors* ~ Garnier .. hátat fordíta a társaságnak, mellyet illy gyors távozás egészen meglepe. (KH/6 : 67) →*önkényű* ~ 6 : 14

távozhatási mn 1
(vál; ford) 'távozást lehetővé tevő (alkalom)': Edvárd .. a távozhatási alkalmat üstökön kapva, e szavakba tört ki: E pézsmaszag fejszaggatást képes okozni; engedje meg önnek néhány virágot hozhatnom. (KH/6 : 9)

távozik tn ige **111** | 95: *-om* 10, *-ol* 7, *-ik* 7, *-nak* 1; *-tam* 1, *-ott* 9; *-ám* 9, *-ék* 18, *-ánk* 1, *-átok* 1, *-ának* 5; *-andol* 1 | *-zam* 2, *-zál* 12,

-zék 4, *-zunk* 2, *-zanak* 1 || *-hatol* 1; *-hattak* 1 | *-hassam* 1, *-hassék* 1 — *(vál)*

1. 'elmegy, eltávozik': Ha távozám: az ablakból Tekintettél utánam (257/1 : 244) Fussatok azon lovag után, ki most távozott. (TH/4 : 153) + 2 : 201, 286; 3 : 138; 4 : 8, 92, 215; 6 : 26, 92 (+30) *(ism)* majd apja halvány arca állt előtte, Majd öccse véres, megvagdalt alakja. Intett kezével, hogy távozzanak; Nem távozának. (S/2 : 80) +4 : 23, 241 *(szembeáll)* Megérkezésedet[, gólyamadár] még mostan is minden Esztendőben várom, S kivánok szerencsés útat, ha távozol (620/2 : 202); *(ellent:) itt van — ~* Ma itt vagyok még s holnap távozom (828/3 : 201) *vele jön — ~* vagy velem jön az egész falu Vagy ön lesz, a ki távozik (Ap/3 : 148); *(kép; poláris kif)* üstökös vagy, oh magyar Dicsőség! melly jött s távozék, Hogy századok multával ujra Lássák fényét a népek s rettegjék? (407/1 : 354); *vhonnan ~* 7 : 203 *(tőism)* Bolond Istók többé El nem távozott, Nem volt bolond, Hogy távozzék, Onnan, a hol Ugy szerették! (BI/2 : 328), *vkitől ~* magához szólíta Komlósy .. s a mint tőle távoztam, egy kis társaság igazgatójával találkozám. (L 31/7 : 24) *vkivel (együtt) ~* Rikárd saját vallomása szerint, egy árulóval távozott (RH/6 : 190) + 4 : 28, *örökre ~ (vkitől)* 3 : 150 *(ism)* Én távozom, s örökre távozom Gyötrő titkommal tőled, oh leány! (11/3 : 247) | *(felszólítás)* Távozzék, ha élete kedves! (P 207/5 : 100) + 4 : 182, 198, 333; 5 : 103; 6 : 92, 276 *(ism* párbeszédben:) [Sámson:] Távozzál, szörnyeteg. [Predszláva:] Szörnyeteg? ti tettetek azzá. Távozzam? nem (TH/4 : 196) + 4 : 241 *(párh)* Kérlek, távozzál .. Esdeklek, menj el innen (TH/4 : 152); *(megszem)* hah, távozzál, kárhozatos gondolat (TH/4 : 187); *~zál tőlem: (ism)* Távozzál, asszony, távozzál tőlem (TH/4 : 199) *~zék körünkből: (ism* párbeszédben:) Uram .. ideje, hogy távozzék ön körünkből. .. — Jól van hát, távozom (HKöt/4 : 23) — **a)** 'elmegy vhova': Egy pillanatra távozom, hogy Monthermer Hugoval kezet szorítsak (RH/6 : 362) + 3 : 285; *vhova ~* mind a ketten távozánk, fiam a szomszédba .. én pedig a fogadóba (HKöt/4 : 61), *szabadságra ~* Én Franciaországból visszatérő ezredemtől néhány napi szabadságra távozám (NI/6 : 420); (fn invel:) Sok lyányka távozott nap kelte előtt, májusi harmatot gyüjteni (RH/6 : 86) | *(felszólítás:) ~zál vhova* Predszláva, távozzál a mellékterembe. (TH/4 : 166) *~zunk nyugalomra* 'menjünk aludni': távozzunk nyugalomra. Én alig várom már, hogy elalugyam. (TH/4 : 180)

2. '(vmitől, vkitől) távolodik': ha követni akarod tanácsomat, huszonöt mérföldnyire távozandol a helyről, hol virradatkor találni remélnek. (RH/6 : 288) + 6 : 77 *(párh)* hagyd el az erdőnek e részét, s távozzál Nottinghamtól. (RH/6 : 275), *messze* v. *messzire ~ (vhonnan* v. *vkitől)* [Jancsi] A tónak partjáról nem távozott messze (JV/1 : 187) minél messzebbre távozának tőlem [a tündérek] .. Annál dicsőbbek voltak (T/2 : 15) + 2 : 48; 6 : 272, 302

3. *(ford)* ('ültő helyéből) kimozdul': a földmives .. be-bemártá időnként kenyerét korsajába .. Nem távozott üléséből [rührte sich nicht], s nem is fordult el az ablaktól (RH/6 : 73)

4. *(átv)* '(időszak) elmúlik': *(poláris kif:) →érkezik — ~* 1 : 92 *jön — ~* sok századot Láttam már, a mint jött és távozott. (408/1 : 355) + 3 : 143 | *(ráértés; ism)* Távozol hát, ifjúságom? [verscím is] Oh bízvást távozhatol .. Távozol hát, ifjúságom, S halld hozzád végszavamat (419/2 : 12)

5. *(átv)* 'meghal': Oh atyám, oh anyám, Miért távozátok? Tudom, hogy áldás a Sír nyugalma rátok, De mi nektek áldás, az átok én nékem (854/3 : 233) + 2 : 65

távozni fn in 16 | *-ni* 10; *-nom* 4, *-nia* 1, *-nunk* 1

1. Távozni! e gondolat úgy fáj (303/1 : 273) + 4 : 25, 26, 46, 65, 186; 5 : 102; 6 : 182, 276, 337, 367, 385; 7 : 193; *~ni vhonnan (vkivel)* egy napon egyikében Bellcourt salonjainak, mellyekből távozni akarék, egy hölgyet pillanték meg (KH/6 : 20) + 6 : 102 *~ni vkitől* beszélgeténk hosszan, hosszan .. Nem tudom már, mi emlékezteté Rózát, hogy végre távoznia kell tőlem. (HKöt/4 : 33)

távozó fn **1**

(vál) 'olyan személy, aki távozik': Betlenné .. titkos kedvtelésben Küldé tekintetét a távozó után. (SzM/2 : 259)

távozta szragos fn **10** | *-a* 3, *-ok* 1 | *-okat* 1; *-ában* 1; *-akor* 3; *-ával* 1

(vál) 'az a tény, hogy vki (el)távozik v. távozott': [a lánykák] elhagyák a szobát .. Kétség kivül örömest látta Lucy távoztokat; mindazáltal olly ijedésbe esett, hogy csaknem visszahítta őket. (RH/6 : 147); *(jelzővel:) →csatatérről ~a* 6 : 227; (hat) *~ában* Távoztában így szól az öreg: — Bizonyos vagyok benne, hogy [Jenny] holnap hivatni fog. (J/6 : 410), *~akor* Ternyei .. távoztakor gúnymosollyal szólt hozzám (HKöt/4 : 64) + 6 : 448 *(ellent:) →érkeztekor — ~akor* 2 : 153, *~ával* A szolga távoztával, miután a thea fölhozaték, a hatvanas .. megtöltő csészéjét (KH/6 : 26) *~a után* Eudoxia férje távozta után Napoleon helyzetében volt, midőn ez Waterloonál félig nyert csatát veszte. (KH/6 : 55) + 6 : 110, 449

t.c. 10

(röv) 'teljes című': Az ott hagyott példányokból csak egy jutott kezemhez; ha a

többit megkapom (vagy az árát), ki lesznek elégítve t.c. pápai előfizetőim (P 95/5 : 14) | (szn előtt:) Nyugtatvány 250 ftról .. melyet t.c. Emich Gusztáv urtól mint az összes verseimért járandó honorarium másik felét minden hiány nélkül fölvettem (P 136/7 : 639) + 7 : *20, 638, *638(2×) (levélcímzésben:) *T.c. Jókay Mor urnak Pesten (L 183/7 : 113) | (intézménynév előtt:) Alólírott a katonai pályáról a polgári életbe lép át s őrnagyi rangját ezennel a t.c. hadügyminiszterium kezeibe teszi le (P 283/5 : 143) — **a)** *(gúny)* *a bábuk működnek, s a t.c. közönség gyönyörben olvadozva vivat-ot kiált nekik! (P 96/7 : 635) Az urbért eltörölte az országgyülés .. A tekintetes karok és rendek s a méltóságos és nem t'om miféle főrendek azt a hirt kapták, hogy Petőfi Sándor a Rákoson tanyáz .. 40,000 parasztal .. ez alaptalan hír volt, de ha nem tették volna a t.c. urak azt, a mit tettek .. még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson. (P 201/5 : 84)

vö. **teljes**

te nm és fn **1117**

I. sznm 1114 | -Ø 1114 (b 74) — esz 2. sz

1. (alanyként) 'az a személy, akihez és akiről a beszélő tegező formában szól': Te derék legény vagy, azt a bátor szented! (JV/1 : 189) Ha te nem szeretsz engem, Az isten se szeressen! (524/2 : 100) + 1 : 117; 2 : 84; 3 : 230; 4 : 153; 5 : 101; 7 : 152 (+ 219) *(megszól*-sal:) Én tudom, mit érsz te nékem, jó barát! (58/1 : 11) + 1 : 196; 2 : 77; 3 : 195; 4 : 21; 5 : 71; 6 : 76 (+ 74) | *(ism)* Te vagy, te vagy, barna kis lyány [verscím is], Szemem s lelkem fénye! Te vagy mind a két életem Egyetlen reménye! (520/2 : 97) + 1 : 351; 2 : 195; 3 : 11; 4 : 233; 5 : 18; 7 : 87 (+ 27) *(refrén)* Te is leány vagy, édes angyalom (313/1 : 279[4×]); *(páros kif:)* ~ *s én* v. *én és* ~ 2 : 11, 301 *én vagy* ~ jobb kezemet adnám érte, ha én vagy te ez éjjel száz mérföldnyire volnánk. (RH/6 : 371) + 6 : 365, 387 ~, *mint én* 2 : 277; *(felsor)* Midőn ő, én s te utólszor találkozánk, gégén kapott téged, s tőrét .. sisakszemedbe dugta. (RH/6 : 129) ~ — *ti ketten*, ill. →*három* 4 : 78; *(párh* v. *szembeáll:)* ~ — *én* v. *én* — ~ Te az enyim, én a tied [verscím is], Nekünk áll a világ! (614/2 : 193; 7 : 517; PE. 11 : [199]) + 1 : 66; 2 : 16; 3 : 127; 4 : 21; 5 : 21; 7 : 47 (+ 44) *(ism)* Te elfáradsz, mig őseidnek Végig tekintesz névsorán, Én jóformán azt sem tudom, hogy Ki és mi volt a nagyapám. Te fényes, csilláros teremben Bárson pólyában születél, Én szalmazsákon születém egy Kis mécs borongó fényinél. (548/2 : 119) + 4 : 21(2×), 199(2×); 7 : 159(2×), 193(2×) (párbeszédben, ugyanarra a személyre vonatk.) [Sülülü:] Nem félek én tőled, komám. [Béla:] És hogy mersz te tőlem nem félni? (TH/4 : 174) + 4 : 97, 164(2×), 183, 186, 200, 293, 384; 6 : 139, 193, *ő* — ~ Majd e szegény magasabbról néz le rád, Ha ő a mennyben lesz s te a pokolban. (480/2 : 41) + 4 : 150; 7 : 92(2×); *(szembeáll)* Ugyan János .. minek gúnyolod te is szegényt, nem elég, hogy az egész világ bántja? (FL/4 : 125) + 1 : 29; 3 : 172; 6 : 139; 7 : 27, 158 (2×), 193; (értelmezővel:) Ez a világ a millyen nagy, Te, galambom, olly kicsiny vagy (162/1 : 95) + 1 : 11; 2 : 110, 144, 242; 4 : 365; 5 : 74; 6 : 135; 7 : 16 (szn-i értelmezővel:) Ejh, be derék gyerek vagy te, Miska! (191/1 : 151) + 4 : 97; 6 : 330; 7 : 126 *(ism)* Hát te, cimborám, te Kiért sóhajtottál? (589/2 : 166) + 1 : 352(2×); 3 : 296 (2×); 6 : 115(2×); 7 : 27(2×), *(szembeáll:)* ~ — *én* Voltam-e én valaha más véleményen, mint te, Tivadar? (TH/4 : 167) + 2 : 147; 4 : 97; 6 : 292(2×); (vonatkozó mm-tal) ~ *(. . .), (a)ki* (2. sz-ű egyeztetéssel:) Te valál, ki vélem híven felezéd A nyomornak végső falatkenyerét. (58/1 : 11) *(ism)* S te... igen, te vagy az, kit egyszer megöleltelek. (TH/4 : 161) + 6 : 441(2×) *(szembeáll)* Vagy elvesz a haza .. vagy te, a ki benne Reményünk voltál. (Cor/4 : 364) || (alacsonyabb rangú v. fiatalabb személy, ill. leány egyoldalú tegezésében:) Jancsi, te apja voltál gyermekemnek (HKöt/4 : 59) + 1 : 182; 2 : 57; 3 : 138; 4 : 9, 104; 7 : 131 (+ 7) *(ism)* szánlak .. kedves öcsém, mert ha valaha a varjúk fészket raknak a fejeden, nem te léssz az oka. Hanem az mindegy, azért csak te iszod meg a levét. (N/4 : 111) + 4 : 28(2×), 132(2×), 140(2×); *(párh:) én* — ~ 3 : 137, 4 : 82 *(ism)* ez a leány... te vagy, Julcsa. — Én? — Te (FL/4 : 133), ~ — *ő* 4 : 100 *(ism)* Fiú, e gyermek itt fiam, te őt Nagyságos úrfinak hivod, Ő lesz parancsolód, S te szót fogadsz neki, Ő lesz az úr, te léssz a szolga. (Ap/3 : 132—3), (párbeszédben) ~ — *maga* hát te mit akarsz itt, he? — Magát ápoltam, Márton (FL/4 : 136) ~ — *ön* [Andor:] Erzsi szivem, te vagy? .. lám, lám, millyen véletlen találkozás! [Erzsébet:] Önre nézve, Andor urfi, talán az, de rám nézve nem. (Drt/4 : 216) + 4 : 59 || *(rosszalló* v. *goromba)* ha minden úr illyen rosz lelkü, mint te, Jól is tevé [apám], hogy eldobott (Ap/3 : 136) Állj meg, a ki istened van! .. Koldús vagy ám te! vagy volnál, Ha más, ha zsivány nem volnál. (834/3 : 209) + 1 : 212; 3 : 82, 163(2×); 4 : 172, 180, 333 *(ism)* te mered a legdicsőbb magyar hazafiakat, Nádasdit, Zrínyit, Frangepánt zsiványoknak nevezni, te? (Drt/4 : 210) + 3 : 62, 179; 4 : 136(2×) *(párh)* hisz az imént mondta ön, hogy nem szégyenlős. Ha az is, most már mindegy .. Te meggyaláztál engemet, vásott fickó, meg foglak én is gyalázni. (Drt/4 : 219) || (halottra vonatk.:)

Ekkor hullott alá a föld Koporsód födelére. Ott vagy te most, szent angyalom! (257/1 : 244) + uo.; 1 : 249; 3 : 29, 50, 99, 170, 172; 4 : 39(2×), 92 *(ism)* Te voltál egyetlen virágom [verscím is]; Hervadt vagy: puszta életem. Te voltál fényes napvilágom; Lementél: éj van körülem. (258/1 : 245) + uo.(2×); 3 : 59(4×), 168(3×); 4 : 39(2×), 248(2×); *(páros kif)* Virasztánk kínosan, Anyám, te s én; Kis mécsünk reszketett, Haldokló éltedet Jelképezvén. (588/2 : 163) *(párh v. szembeáll)* Zöld sírhalom. . . Fehér kereszt. . . Alatta te. . . Fölötte én. . . (Ap/3 : 158) + 2 : 162, 163; 4 : 40 (értelmezővel:) Hiába van szóm, te, anyám, Nem hallod azt. (588/2 : 162) + 3 : 343 || (Istenre vonatk.:) Oh magyarok istene, add jelit . . Hogy az égben uralkodol még te A magad s néped dicsőségére! (749/3 : 33) + 4 : 13(2×) || (képzelt, szellemi lényre vonatk.:) Védangyala kedvesemnek . . talán te is meghaltál? (256/1 : 243) + 2 : 210; 3 : 271 *(ism)* Az árva ifjut elhagyák Baráti, ismerősei. Te nem tudád csak őt felejteni [múzsám], Te voltál hű vigasztalója, társa (630/2 : 211) || (a költemény szereplőjére vonatk.:) Szilaj Pista . . miért vagy te még most is ébren? (SzP/2 : 54) + 1 : 338; 2 : 183; 3 : 115 || (emberi közösségre, csoportra vonatk.:) magyar nemzetem . . Nem szolgálsz te többé idegen nemzetet (803/3 : 105) + 1 : 57(2×), 264 (2×), 275, 353; 3 : 80, 102, 253; 5 : 123, 131; 7 : 631 *(ism)* Csatára, nemzetem! . . Föl, föl, te jobban nem szeretheted A szép halálnál a csuf életet, Te inkább sírba fekszel, mint mocsárba (836/3 : 213) + 1 : 264; 2 : 218, 288; (értelmezővel:) virág vagy te, hazám ifjusága? (581/2 : 154) + 3 : 102, 235; *(szókapcs:)* ~ *magad* 3 : 102 || (megszemélyesített állatra, dologra, jelenségre vonatk.:) Honnan jöttél, fülemile? Akárhonnan, semmi gondom rája, Csak te dalolj, bokrok furulyája. (591/2 : 168) + 1 : 60; 2 : 106; 3 : 75; 4 : 130; 5 : 48; 6 : 393 (+ 45) *(ism)* Förtelmes vén idő . . Mint fogsz te futni majd, Ha én nem akarom, Mint fogsz te futni majd, midőn Velem lesz édes szeretőm. (631/2 : 212) + 1 : 134, 343; 2 : 100, 274; 3 : 25, 264 (+ 18); *(szembeáll)* Oh Honderü, te ollyan szemtelen vagy, Mint Kecskemétnek piacán a légy; Egyébiránt alávalóbb a légynél: Az még röpül, *te* csuszva, mászva mégy. (325/1 : 289) + 1 : 292 ~ — *én* ifjuságom . . Úr voltál te, én kutyád (419/2 : 12) + 2 : 126; (értelmezővel:) Koporsó vagy, koporsó vagy te keblem (415/1 : 363) +1 : 234, 313, 343; 2 : 78, 293; 3 : 40, 51; 5 : 20; (vonatkozó mm-tal) ~ . . ., *ki* (2. sz-ű egyeztetéssel:) Sors, életemnek haragos dajkája, Te vagy, ki sajkám ugy hányod-veted (T/2 : 13), (3. sz-ű egyeztetéssel:) bánat! . . nem tudsz megölni . . nem te vagy az, ki nekem halált hoz (JV/1 : 209) — **a)** (magázás, önözés helyett:) Toldi irójához elküldöm lelkemet . . Ha hozzád ér lelkem, s meg talál égetni: Nem tehetek róla. . . te gyujtottad ugy fel! (574/2 : 146) + 1 : 180, 316; 2 : 306, 319; 3 : 101, 245 (+ 32) *(ism)* Te hazám leglelkesebb leánya, *Te* hazám nemtője vagy talán. (334/1 : 296) + 1 : 281, 293(2×); 3 : 101 (2×); *(szembeáll:)* ~ — *én* 1 : 239, 409; 2 : 317 *(ism)* Ha harmat vagy: én virág leszek. Harmat leszek, ha te napsugár vagy . . Ha, leányka, te vagy a mennyország, Akkor én csillaggá változom. Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogy Egyesüljünk) én elkárhozom. (355/1 : 309) + 1 : 314(2×); 3 : 189; (értelmezővel:) Oh de te, asszonyom, szólj, miért hivattál? (SzM/2 : 263) + 1 : 293, 296, 299 || *(rég)* Nemes szivű jó királyom, s te hiszesz e szép szavaknak? (TH/4 : 179) + 4 : 171, 176, 329; 6 : 91, 140, 369 (+ 20); *(párh:)* ~ — *én* Lehel . . [a kürttel] A győző fejdelemnek áll . . ‚Te fölmagasztalsz,' e szavak A hősi ajkon hangzanak, ‚És én a porba váglak!' (54/3 : 283) + 3 : 281; 4 : 160 ~ — *ő* ne tekints büszkén, Ashby gróf, a haldokló lányra, ki nem ismeri kevély harcaitokat, s nem tudja, te vagy ő . . nyerné é el a lovagi díjt. (RH/6 : 345) || (az olvasóra vonatk.:) kedves olvasó . . ha te tudnád, mennyi fekszik rám nézve e kis szócskában: Aszód!! (UJ/5 : 19) — **b)** (ált alany:) te állasz a néma, a puszta határon, Tünődve: mi volt ez? való-e vagy álom? (558/2 : 126); *(szállóige:) aki követ* [→kő²] *hajt utánad, hajts* ~ *vissza kenyeret* 5 : 108 — **c)** (1. sz helyett:) Jó Petőfi, te sem félhetsz, Hogy két vállad valahogy A szerencse áldásának Nagy terhétől összerogy. (99/1 : 45) + 1 : 46, 74; 3 : 146, 179 *(ism)* fölszólalt az ifjuban A lélek, és ezt mondta szigorún: „Ébredj, ébredj, te nem magadnak, Te másokért születtél! . . " (Ap/3 : 153); (szn-i értelmezővel:) ha Juliska szeretne engem, ha hozzám jőne! ki lenne akkor ollyan boldog, mint te Márton (FL/4 : 129) — **d)** *(átv)* 'a te neved': te fönn állsz a jegyzék tetején, Dickon! (RH/6 : 356) — **e)** (idézett szóként; *szembeáll)* Ne szólíts önnek, fiam! — Hát hogy mondjam? — Te! (HKöt/4 : 58) + 4 : 49

2. (nyomósító birt jelzőként, *-d* szragos birtokszó előtt; htt ne-vel) 'hozzád tartozó, veled kapcsolatos, téged illető': Jól készítsd, paraszt, az útat, Mert hisz a te lovad vontat. (394/1 : 340) + 1 : 199; 2 : 92; 3 : 67; 4 : 200; 5 : 18; 7 : 154 (+ 28); *(szembeáll)* Ha a világnak ajakán Rám átkok átka zendül: A te ajkadról akkor is még Reám csak áldás lebben el. . . (405/1 : 352); *én* — ~ v. ~ — *én* 4 : 86 *(chiasmus)* most a *te* borodból iszom, de majd iszol te is az enyémből (HKöt/4 : 49); *(nyomósítva)* Az a te szíved egyetlen világom, Nappal napom és éjjel csillagom (806/3 : 179); (idézetben, a rossz stí-

lus példájaként:) A szerelem mindent tehet .. fordítá vagy is forditotta volt Komlóssy... még a boldogult emlékezetű „a te én irántam való szereteted"-féle ékes stylusban. (P 38/5 : 8); *(szókapcs:) a ~ lelked a →Krisztus lelke volt* 7 : 66; Sz: *a ~ neved →hallgass* 4 : 121 | (nu-szerű birtokszóval) *a ~ kedvedért* (vonatkozó mm-tal, 2. sz-ű egyeztetéssel; *szembeáll)* Beje Gömör megye beli falu .. Ezt nem a te kedvedért mondom, barátom, a ki úgy is tudod, hanem azok kedveért, a kik nem tudják (ÚL/5 : 58—9), *a ~ számodra* 4 : 264, 334 || (közösségre vonatk.:) Iparkodom .. oh hazám .. fölemelni téged, s lesujtani A te ellenséged! (857/3 : 236) + 3 : 54 *(tréf bibl célzás)* Szerelem hozott le Szatmárba .. már pedig ez .. azt mondja: én vagyok a te urad istened, ne legyenek kivűlem idegen isteneid. (L 147/7 : 65) || (Istenre vonatk.:) teremtőm! .. Dicsértessék a te neved mindörökké! (HKöt/4 : 13) + uo. *(ism)* Isten, nagy a te hatalmad és a te igazságod! (N/4 : 115) *(refrén)* A te dicső szent katonáid ők, Segítsd őket, szabadság istene! (743/3 : 27 [4×]) || (megszemélyesített dologra vonatk.:) Harcolj, harcolj, föld, a téllel .. Tavasz a te szabadságod. (747/3 : 32) + 1 : 332; 3 : 183; 5 : 20 | (nu-szerű birtokszóval) *a ~ számodra* 3 : 95 *(szembeáll)* dicsőség! .. Énekelni fogok síromig, de nem a te számodra .. hanem a magam kedvéért (ÚL/5 : 69—70) || (magázás, önözés helyett:) kegyelmes király! .. A te karjaid már gyöngék a csatára (JV/1 : 195) *(párh, chiasmus)* Édes apám, én voltam te néked Ekkoráig a *te* büszkeséged .. Te vagy mostan az én büszkeségem! (816/3 : 189) || (a költemény szereplőjére vonatk.:) Endre király, gonosz asszony A te feleséged (773/3 : 59) || (önmagára vonatk.:) Csigolya Dániel, a te eszed becsületedre válik tenéked! (FL/4 : 122) — **a)** 'tőled származó': Én most Lehelt írom .. alexandrinusokban, mint a te Schedeled vagy Toldid. (L 191/7 : 126) + 1 : 312(2×); 4 : 103; 6 : 287; 7 : 49, 56 || (a költemény szereplőjére vonatk.:) ez, bolond Istók öcsém, Ez mind a te munkád (BI/2 : 327)— **b)** 'általad szeretett v. téged szerető': Tedd meg ezt .. nagy örömet szerzesz vele nekem, a te hűséges barátodnak (L 107/7 : 35) *(szembeáll:) az →én kedves komámasszony — a ~ kedves komádasszony* 7 : 126; (levélzáradékban; *tréf)* maradok koporsóm bezártáig a te hűséges Bencéd Petőfi Sándor capitaneus (L 239/7 : 173) — **c)** *(átv)* 'a neked megfelelő, a hozzád illő': *(szembeáll, ism)* Te a tavaszt szereted, Én az őszt szeretem. Tavasz a *te* életed, Ősz az én életem. (530/2 : 104)

3. *(megszól;* értelmezővel:) te fiú, szaporán ide a poharat! (801/3 : 102) + 1 : 95; 2 : 219; 3 : 120; 4 : 174; 5 : 45; 6 : 280 (+ 17) (szn-i értelmezővel:) Előre hát, te kürtharsogtatással Országokat reszkettető Lehel! (401/1 : 348) + 4 : 61, 258, 387; 6 : 91, 276, 277; *(ism)* Lelkemnek szárnya összefagy, Mert te, virágos tavaszom, Te hő nyaram, te messze messze vagy. (821/3 : 195) + 3 : *318 (2×); 7 : 152; *(párh:)* ~ — *én* (párbeszédben ugyanarra a személyre vonatk.:) [Menenius:] Mit szólsz erre, te Nagy újja ennek a gyülekezetnek? [Polgár:] Én a nagy újja? mi okért nagy újj? (Cor/4 : 232—3) ~ — *ti* Jer .. te drága jó anyám s ti Próbált barátim (Cor/4 : 325); (értelmezőként:) Szerencsétlen te .. Kardoddal hol találkozál! (516/2 : 92) + 1 : 286; 3 : *317; 4 : 363; 6 : 450; (vonatkozó mm-tal) ~ *(...), (a)ki* (2. sz-ű egyeztetéssel) 2 : 214 (értelmezővel:) 1 : 60 *(ism)* Isten veled, te drága, drága lény, te Egyetlen egy a nagy világon, a ki Barátodnak neveztél engemet (Ap/3 : 151); *(tréf* levélbeli *megszól;* értelmezővel:) Te nagyfejü vaddisznó! (L 127/7 : 41) + 7 : 52 (szn-i értelmezővel:) Te Samarjay! Megbocsátok .. hogy tegeztél leveledben; és én .. szinte tegezni merlek (L 43/7 : 29) | *(biz)* ugy sem szeret a' téged, te, minek jársz utána? (N/4 : 96) + 4 : 54, 96, 174; (szn-i értelmezővel:) *Te* Jankó, tudnál-e te nekem olly sok és olly hosszú leveleket irni, hogy beléjök unjak? (L 167/7 : 87) + 4 : 28(2×), 96(2×), 101, 102, 125; 7 : 40, 139, 202 (szn értelmezőjeként:) Laci te, Hallod-e? Jer ide (615/2 : 194) + 1 : 123; 4 : 101(2×) | *(rosszalló* v. *goromba)* első vagyok az iskolában .. a gyermekek .. Egyébbel nem tudnak megboszúlni, hanem azt kérdik: „Hol az apád, te?" (HKöt/4 : 60); (értelmezővel:) Küldd elénk, te koronás haramja, Légiónként bérszolgáidat (849/3 : 228) + 1 : 141, 194; 3 : 206, 237; 4 : 58, 103, 204; 6 : 38 (+ 8) *(ism)* Te bocskortalpra sem méltó pofa, Te hazugság kalásza, Te minden rosz, te semmi jó! (Ap/3 : 130) + 3 : 62(2×), 131(2×), 176(2×) *(ism,* más-más személyre vonatk.:) Nem fogja szívetek kardom hegye érni, Te szószegő asszony, te csábító férfi! (SzA/1 : 339); (értelmezőként:) Ejh, akasztófáravaló gazember te, igy mered rágalmazni fiamat? (HKöt/4 : 79) + 4 : 375; (értelmezővel és értelmezőként, *ism)* Oh gazdög, oh te istentagadó, Te ördögfának makkja te! (Ap/3 : 130); (vonatkozó mm-tal) ~ ..., *aki* (3. sz-ű egyeztetéssel; értelmezővel, *párh* párbeszédben:) „Hát kend azt gondolja talán, Hogy én kendet szeretem Avval a macskapofájával?" .. „Macskapofámmal? Hát te, te süldisznó! A ki kovácsnak tartja magát, Pedig holmi cigánytól Tanulta meg a kalapálást..." (HK/1 : 141) || (halotthoz:) Hová levél? te szebb reményeimnek Korán kiégett hajnalcsillaga! (254/1 : 242) Jobb lett volna neked .. itt halnod meg, szegény, szegény fiam te! (HKöt/4 : 24) + 3 : 167 ||

(Istenhez:) És te isten, magyarok nagy Istene, Légy népeddel (858/3 : 239) || (a költemény szereplőjéhez:) Te vitéz Barangó, hova olly vágtatva? (SzÁ/1 : 337) Szegény kisded te ott a kocsiban! (Ap/3 : 118) + 3 : 293 || (közösséghez:) a nagy világ Téged, szegény hazám te, meg se' lát (681/2 : 277) + 1 : 353; 2 : 92; 3 : 57, 187, 235, 254; 4 : 214, 295 *(ism)* Te rác, te horvát, német, tót, oláhság, Mit marjátok mindnyájan a magyart? (815/3 : 187) + 1 : 264; 2 : 218, 288; 4 : 247(2×) || (megszemélyesített állathoz, dologhoz, jelenséghez:) Mit tétovázol úgy, halál .. Félsz hozzám nyúlni, te hatalmas úr? (584/2 : 158) + 1 : 22, 148; 2 : 9, 45; 3 : 43, 65 (+ 31) *(ism)* Dalolj, tavasznak hírmondója te, Dalolj, te kedves kis madár. (847/3 : 224) + 1 : 16, 250; 2 : 79, 212; 3 : 171, 181 (+ 26) *(inverzió)* Megtestesülése te érzeteimnek, Magas, fényes, hő napsugár! (384/1 : 332) *(elhallg)* Türelem, te. .. nem tudom, mi? Mint gyűlöllek, mint utállak! (601/2 : 181); (vonatkozó mm-tal) ~ . . ., *ki* v. *mely* (2. sz-ű egyeztetéssel:) Félre, bú, te lándzsa, melly szögezve Vagy tulajdon gazdád keblinek (367/1 : 317) + 1 : 360 (2×); 2 : 32(2×), 37, 78, 344 ~ . . ., *mi* (3. sz-ű egyeztetéssel:) Jer, jókedv, te szép virágbokréta, Mit keblemre bátran tűzhetek. (367/1 : 317) — **a)** (magázás helyett; értelmezővel, ill. értelmezőként:) Szegény anyám, te! (283/1 : 260) Sokan elhagytanak, te Rendíthetetlen agg (842/3 : 221) + 1 : 91(2×), 132, 135, 303, 309; 2 : 245; 6 : 16, 212; 7 : 633 *(ism)* Messze estem tőled, oh, te szép lyány, Te aranyba foglalt drágakő! (365/1 : 316) + 1 : 296, 312; 6 : 102 *(ism* más-más személyre vonatk.:) Lépj elő, sir Guy de Margan — és te, Fitzhugh — és te, sir William Grey (RH/6 : 268) + 6 : 246(2×) *(refrén, ism)* Szeress te is, te szép varróleány! .. Te szép, elmés, te jó varróleány! .. Vagy varrd meg szemfedőmet, Ha nem szeretsz, te szép varróleány! (316/1 : 281—2) — **b)** *(önmegszól;* értelmezővel, ill. értelmezőként:) Mikor térsz már az eszedre, te Sándor? (128/1 : 72) Szegény fiú te, mikor élsz magadnak (Ap/3 : 146) + 2 : 161; 3 : 254; 5 : 73 *(ism, gúny)* Nyakravaló nélkül akarod megvédni hazádat? Oh te szamár te, minő ostoba képzelet ez! (843/3 : 221) — **c)** (állathoz:) egy nagy fehér komondor .. elugatta magát .. — Csiba ki, te! kiáltott rá a gányó leánya, s a kutya elhallgatott. (N/4 : 110); (értelmezővel:) Te jó lovam .. elbírod a fegyvereket, mellyek nekem terhesek. (RH/6 : 385) *(tréf kép; ism)* Gyi, te fakó, gyi te szürke, Gyi, két lábam, fussatok! (656/2 : 240)

4. (szragos hsz nyomósítására) ~ *általad* ld. **általa,** ~ *benned* ld. **benne,** ~ *ellened* ld. **ellene,** ~ *előtted* ld. **előtte,** ~ *érted* ld. **érte,** ~ *hozzád* ld. **hozzá,** ~ *kívüled* ld. **kívüle,** ~ *melletted* ld. **mellette,** ~ *miattad* ld. **miatta,** ~ *nálad* ld. **nála,** ~ *neked* ld. **neki,** ~ *nélküled* ld. **nélküle,** ~ *rád* ld. **rá,** ~ *rajtad* ld. **rajta,** ~ *rólad* ld. **róla,** ~ *tőled* ld. **tőle,** ~ *utánad* ld. **utána,** ~ *veled* ld. **vele**

II. alk fn 3 | *te-t* 1; *tenek* 1; *teről* 1

1. 'a *te* sznm mint megszólítási forma': *(szókapcs:)* ~*nek szólít* Nem szeretem azt a sok ebadta teketóriát, azért simpliciter tenek szólítalak. (L 119/7 : 39)

2. *(átv)* 'tegezés': Szívesen vettem mind a pénzt mind pedig a te-t. (L 141/7 : 55) + 7 : 29

[tea] fn: **thea 2** | -Ø 1 | *-t* 1

'teacserje levelének leforrázásával készült ital': Pomenars ur s unokaöccse együtt reggelizének .. miután a thea fölhozaték, a hatvanas .. megtölté [Edvárd] csészéjét, maga megcukrozá (KH/6 : 26); (fn-i jelzővel) →*csésze* ~ 6 : 27

[teatálca] fn: **theatálca** | **1** *-ról* 1

(ford) 'csészék, poharak számára való tálca': kinyujtá kezét az őrnagy, egy poharat vett le a theatálcáról [Theebrett], mellyet a szolga kínálva nyujta feléje (KH/6:46)

tébolyodott mn és fn **4**

I. mn 2

1. 'elmebeteg, őrült (személy)': *(hármas kif)* megnéztem Gácson a várat .. Bejártam néhány termét .. a családképek .. egyikétől alig tudtam elválni. Egy hölgy volt: szép, fiatal és tébolyodott. (UJ/5 : 31)

2. *(átv, túlz)* 'szenvedélyes, féktelen': olly tébolyodott [tolles] életnek indulok, milylyen csak szerelmesé lehet. Naponként megeresztett zablával 20 mérföldet hagyni hátra! (KH/6 : 21)

II. fn 2 | -Ø 2 (b 1)

'elmebeteg személy': *(hsl)* hintó állt meg a kapunál, egy hölgy .. rohant ki belőle. A boltozat alá jött, jobbra balra tekintve, mint valami tébolyodott (ÁB/6 : 442) + 6 : 443

technika fn **2**

'(irodalmi) alkotáshoz szükséges mesterségbeli készség, tudás': *(jelzővel, páros kif:) hibás* ~ *és* →*nyelv* 7 : *505 rossz nyelv és* ~ *S—di* helyes gondolatait a rosz nyelv és technika egészen semmivé teszi. (P 54/7 : 506)

technikai mn **1**

'irodalmi mesterségbeli tudással kapcsolatos': *Bolha úr hellyel-hellyel elmésen ír, de nyelve igen darabos, versei technikai tekintetben tökéletlenek, nem korszerüek. (P 88/7 : 513)

teendő mn és fn **6**

I. 3. mn-i in 2

'az (a dolog), amit tenni kell': Mortimer

és Gloucester a teendő rendszabásokról tanácskoznak Edvárd herceggel. (RH/6 : 246) + 6 : 190

II. fn 4 | *-Ø* 1; *-i* 1, *-ink* 1 | *-t* 1

'az a dolog, amit tenni kell': *(tőism)* „S most mit szándékozol tenni?" „Valóban, drága kisasszony .. csak egy teendőt látok; minthogy magammal nem vihetlek, tehát nálad kell maradnom .." (RH/6 : 146) — **a)** 'elvégzendő feladat': Nem sokára teendőink lesznek, mozdulnunk kell. (RH/6 : 196) + 6 : 125, 140

teens ld. [téns]

téged nm **319** | *-Ø* 247 ~ *-et* 72 — a *te* nm tárgyi alakja

1. 'azt a személyt, akihez a beszélő tegezve szól': Én feleségül veszlek tégedet. (S/2 : 77) örömkönnyeimmel Keresztellek én meg tégedet. (835/3 : 211) + 1 : 218, 351; 2 : 119; 3 : 195; 4 : 87, 108; 6 : 294; 7 : 158 (+ 97) *(megszól-*sal:) Szeretlek én, szeretlek téged [verscím is], Kedves kis angyalom (733/3 : 15) + 1 : 10; 2 : 187, 214; 3 : 280; 4 : 211; 5 : 53; 6 : 370; 7 : 173 (+ 11); *(ism)* Perennám .. tégedet mególak, Téged, legdrágább kincse életemnek! (S/2 : 72) + 2 : 219(2×), 226(2×), 247(2×); 3 : 186(2×); 4 : 150(3×); *(páros kif:)* ~ *s őket: (ism)* ők nem fognak téged elárulni .. de gaz rokonuk téged s őket is egyszersmind elárulandja. (RH/6 : 125); *(párh)* a folyó .. Ringatja a napot csendesen, Épen mint én téged, kedvesem. (707/2 : 304) + 2 : 216; 4 : 386; 6 : 323; *(párh* v. *szembeáll:) engem* — ~ *(— őt)* 1 : 92; 2 : 49, 55; 3 : 199 4 : 9, 24, 25, 39; 5 : 147; 7 : 65 *(chiasmus, ism)* Miért szeretsz te engemet .. S én .. Téged miért szeretlek? Szeretlek téged, oh barátom (405/1 : 351), *kegyedet* — ~ Róza kisasszony .. én kegyedet szeretem .. Róza, én szeretlek téged! (HKöt/4 : 18) ~ — *magát* Nem átkozlak téged, magamat átkozom. (SzM/2 : 265) + 4 : 160; 6 : 335 *őt* — ~ 1 : 99, *(haladv)* Megcsalt téged az, a kit szerettél, Én szeretlek s engem nem szeretsz! (490/2 : 49); *(szembeáll)* Ha már itt vagy .. ebédelj velünk, Ha nem nyelsz kősziklát, mi majd téged nyelünk (JV/1 : 212) + 6 : 139 ~ — *én* Téged eltaszított magától a sors, én pedig elpártoltam tőle (ÚL/5 : 21) + 2 : 119 *(szembeáll, ism)* Téged keresnek szemeim [verscím is], Csak tégedet, szerelmem! S mindenkit látnak szemeim, Épen csak tégedet nem! Ne látnám többé a napot, eget, Csak láthatnálak, lelkem, tégedet! (825/3 : 313); (értelmezőként:) megnyílt a menny .. látom minden angyalát, angyalainak legjobbikát, téged, hitvesem! (TH/4 : 169) + 4 : 163 | (levélzáradékban:) Valamennyi jó emberemet üdvezelve s téged ölelve, vagyok őszinte barátod (L 203/7 : 145) + 7 : 9, 38, 49, 71, 109, 185, 201 *(részletezés:)* ~, *nődet, gyermekeidet,* →*mindnyájatokat* 7 : 55 | *engem* — ~ v. ~ — *engem* (párbeszédben ugyanarra a személyre vonatk.:) [Milutin:] Gyülölni fognál engemet. [Judit:] Én tégedet gyülölni? (TH/4 : 186) + 4 : 91, 156, 404 *(nyomósító ism)* [Borics:] Ki az? Ah, te vagy az, nőm? .. mi bajod? mi lelt? [Judit:] Oh férjem, de téged mi lelt, téged? [Borics:] Engem? Semmi. (TH/4 : 157) || (halottra vonatk.:) hol tettek le a földbe téged, Hol sirod? nem tudja senki sem! (764/3 : 50) + 1 : 242, 244; 2 : 80, 162; 3 : 99, 167, 172; 4 : 40; *(szembeáll)* a világ minden halottját látom, csak tégedet nem (HKöt/4 : 40) ~ — *engem* Isten veled hát, lelkem lombja te, Kit rólam lesodort a vész; Ha téged elvitt, mért hagyott meg engem? (Ap/3 : 167) || (Istenre, képzeletbeli lényre vonatk.:) sajátom vagy, tulajdonom, Mert téged az én képzetem teremtett. (T/2 : 16) + 2 : 211; 3 : 114 *(párh)* Zsarnok vagy, isten .. Légy átkozott, zsarnoknál zsarnokabb, A mint te megtagadtál engem, Ugy tagadlak meg tégedet. (Ap/3 : 168) || (embercsoportra, közösségre vonatk.:) Tedd le azt a fegyvert, magyar nemzet, Téged isten nem arra teremtett (840/3 : 218) + 1 : 11, 264; 2 : 68, 272, 3 : 72, 311; 5 : 25, 131 (+ 9) *(ism)* Iparkodom teljes szivembül, oh hazám, Megvédeni téged, Védni, fölemelni téged, s lesujtani A te ellenséged! (857/3 : 236) || (megszemélyesített állatra, dologra, jelenségre vonatk.:) Csárda, eldőlt csárda .. Fölépít tégedet ujra képzeletem (397/1 : 344) + 1 : 82, 292; 2 : 157, 181; 3 : 214; 4 : 204; 5 : 78; 6 : 449 (+ 22) *(refrén)* haldokló [év] .. én még sem írlak oda tégedet, Hol boldog évim följegyezve vannak. (247/1 : 234[5×]); *(párh:) engem* — ~ Jőj el sietve, kedves kikelet .. hogy láss még egyszer engem, Hogy lássalak még egyszer tégedet. (584/2 : 158) *neked* — ~ 2 : 91; 3 : 171; (értelmezővel:) Oh szabadság .. Kerestünk mi égen földön téged Egyetlenegy igaz istenséget (755/3 : 41) — **a)** (magázás, önözés helyett:) Szép mulatság téged néznem, Szőke kis lyány (660/2 : 245) Oh Bem, vitéz vezérem, Dicső tábornokom! .. néma áhitattal szemléllek tégedet (842/3 : 220) + 1 : 137, 302; 2 : 147, 172, 263; 3 : 209, 278, 301 (+ 11) *(refrén)* Csak tégedet ne ismernélek. (213/1 : 170—1[6×]) (párbeszédben ugyanarra a személyre vonatk.:) *engem* — ~ 1 : 361 || *(rég)* Menenius, téged is nagyon jól ismernek ám. (Cor/4 : 262) + 4 : 170, 186, 337; 6 : 140, 148, 266, 330, 350 (+ 13) *(ism)* Oh királyom, nemes jó királyom, én el akartalak téged árulni, én akartam egyik kéz lenni, melly tégedet a trónról lerántott volna (TH/4 : 176); *(párh:)* ~ — *engem* v. *minket* 6 : 312 (párbeszédben ugyanarra a személyre vonatk.:) „[Rikárd] .. téged vádol!" „Én-

gem? engem?" kiálta Monthermer Hugo. „Mit? öcsémet?" kiálta az öreg gróf. (RH/6 : 320) || (az olvasóra vonatk.:) kedves olvasó .. szeretnélek, ha lehetséges volna, téged .. a fogadó ajtaja előtti padra varázsolni, hogy ott .. a történetet elbeszéljem (RH/6 : 71—2) — **b)** (ált ért.:) Nem tesz föl a lyány magában egyebet, Csak hogy téged, csalfa legény, elfeled (239/1 : 230) Igy tett minden, de minden emberrel, így tett velem, és hiszed-e, hogy veled máskép fog tenni. Magasztal, égbe emel .. aztán pedig seggbe rúg, és azt kürtöli, hogy ő teremtett tégedet. (L 137/7 : 54) — **c)** (l. **sz** helyett) 'engem': Boldogtalan fiú te! Melly tégedet lever .. szivedben Az óriás teher. (22/3: 254) Nézd, nézd, Etelkéd e sugár! Hagyd itt a földi életet, Menj fel hozzá, ő téged vár. (259/1 : 245)

tegez[1] ts ige **3** | 2: *-tél* 1 | *-zük* fsz 1
'(bizalmasan) „te"-nek szólít vkit, 2. sz-ű nyelvtani alakokat használ rá vonatkoztatva': Tegezzük egymást, legyünk barátok! (L 43/7 : 29) *(tőism:)* ~ — *tegezni←* uo.
tegezni fn in 1 — *(évődés; tőism)* Megbocsátok .. hogy tegeztél leveledben; és én még csak olly udvarias sem leszek, hogy tőled viszont bocsánatot kérjek .. vétkemért, hogy szinte tegezni merlek (L 43/7 : 29)

tegez[2] fn **1** | *-zel* 1
'nyílvesszők számára való hordozható tok': távolabb hosszu tiszafa ív állt kardszíjjal, ezüst cifrájú tegezzel [Köcher], s pávatollas nyilakkal ellátva. (RH/6 : 87)

tégla fn **3** | *-Ø* 1 | *-t* 2
'agyagból égetett építőelem': (más célra használva; *szókapcs:)* *-t →melegít* 1 : 123 (2×) — **a)** 'ebből készült burkolat': Elnyúltam a föld színére, Megeredt az orrom vére. Ha ott tégla nem lett volna: Orrom vére nem folyt volna (155/1 : 91)

tégladarab fn **2** | *-okat* 1; *-okra* 1
'törött tégla darabja': a jámbor aggastyán .. a gyerekek után lódul és hajigál utánok tégladarabokat (UJ/5 : 34) + uo.

tegnap hsz és fn **89**
I. hsz 87 | **tegnap** 39, **tennap** 48
1. 'a mai napot megelőző napon': hadd lám csak, mi volt Tennap?. . . Szilveszter napja (Ap/3 : 122) Tegnap küldötte szét Bem a kisebb érdemjeleket serege jobbjainak. (P 272/5 : 135—6) + 2 : 162, 322; 3 : 119; 4 : 21; 5 : 128; 6 : 26, 133; 7 : 93 (+ 20) *(páros kif:)* ~ *és →tegnapelőtt* 7 : 202; *(párh)* Tennap váltottam jegyet, september 8[kán] esküszöm. (L 164/7 : 77) *utóbb — aztán — →később* — ~ 5 : 86; *(szembeáll:)* ~ — *holnap* Tennap ettem utójára .. No de semmi! .. holnap ujra nap lesz, akkor Ehetem majd. . . ha lesz mit. (656/2 : 240), ~ — *ma(i)* v. *ma* — ~ 6 : 37, 339, 445 *(ism)* Az a küszöb .. tennap nem volt illyen magas, Ha illy magas lett volna, tennap is Meg kellett volna botlanom, De én tennap meg nem botoltam, Pedig nem ittam kevesebbet, mint ma (Ap/3 : 118), ~ — *egy →század² előtt* 5 : 53; *(nyomósítva:)* *csak* ~ Csak tegnap egy civódásnál .. vette vissza atyád .. ama hirtelen igéretet (RH/6 : 305) *éppen* ~ ott a szomszédasszony, épen Tennap temette el kis gyermekét. (Ap/3 : 120) + 6 : 336, 398 *még* ~ [Hiripi] még tennap itta el minden pénzét (HKöt/4 : 50) + 6 : 10 *már* ~ 6 : 265; (pontosabb időmegjelöléssel) ~ *délben* v. *délről* v. *délután* Tennap délután (pünközsd másod napján) velem együtt kinn volt a város nagy része [a ligetben] (ÚL/5 : 52) + 1 : 288; 5 : 45; 6 : 133, ~ *este(felé)* 4 : 43, 129; 5 : 100, 122; 6 : 35, 172, 235, 360 (+ 5) *(párh,* ill. *szembeáll)* tennap este értem Debrecenbe, ma reggeltül estig lótottam futottam (L 248/7 : 180) + 6 : 83, ~ *reggel←* *(— holnap←)* 5 : 65, 137; 6 : 265, 425 — **a)** (átképzeléses haszn.) 'az előző napon': Szent Péter, mint a bunda, úgy aludt; Mert tennap egy uj vendég érkezék (211/7 : 32) A leányka ott állt nem sokára, A hol tennap koszorút kötött (490/2 : 48) + 4 : 340; *(párh,* ill. *szembeáll:)* ~ — *holnap* Közelgett végre az idő .. mellyre tennap azt mondtuk Rózával: holnap illyenkor! (HKöt/4 : 23) ~ — *most* 1 : 219; *(nyomósítva:)* *még* ~ v. ~ *még (— holnap)* Ott feküvék .. kiöltött nyelvvel, nyakán kötéllel az, ki még tennap az új világ Adonisa volt. (HKöt/4 : 81) + 3 : 149; (pontosabb időmegjelöléssel) *még* ~ *ilyenkor←* 4 : 109 ~ *ilyentájban* Mikor a nap elért az ég tetejére, Eszébe jutott, hogy falatozni kéne, Tennap illyen tájban evett utójára (JV/1 : 186)
2. *(átv)* 'nemrég; a közelmúltban': *(szembeáll:)* ~ — *ma* *Tegnap mondá a lány az esküt S ma csapodáron megszegi. (88/3 : 315) + 3 : 14 ~ — *most←* 6 : 253 | (emlék felidézésének kif.; *szembeáll)* Ennek már tiz éve .. s azt hinném, tegnap történt. (KH/6 : 23); **(Szh-szerű:)** *(emlékszik rá,)* *mintha* ~ *(lett* v. *történt) volna* Egy este. . . ugy emlékszem rá, mintha tennap történt volna, épen bükkönyt vetettem a tehenek elé (N/4 : 101) + 4 : 70; 6 : 427
II. fn: **tennap** 2 | *-Ø* 1 | *-ot* 1
1. 'a mai napot megelőző nap': (hat) ~ *előtt* ld. **tegnapelőtt,** ~ *óta* Az a küszöb nőtt tennap óta (Ap/3 : 118)
2. *(átv)* 'múlt': *(szembeáll)* Egy egész kis halom kisebb-nagyobb gyermek .. Üzi pillangóit a boldog jelennek, Tennapot felejtett, holnapra nem gondol. (726/3 : 8)

tegnapelőtt hsz 9 | **tegnapelőtt** 5, **tennapelőtt** 2, **tennap előtt** 2
'a tegnapi nap előtti napon': Meglehetősen goromba levelet irtam Önnek tennapelőtt (L 133/7 : 46) Tegnapelőtt majd éjfélig tartottak népgyülést .. a kaputosok (P 207/5 : 100) + 6 : 307, 419, 437 *(páros kif)* tennap és tennap előtt a feleségemnek írtam .. a harmad napi alkalmat a te néked való irásra használom (L 274/7 : 202) *(párh)* Tennap előtt voltam kinn [Szatmáron] s váltottam jegyet (!!!), holnap ismét kimegyek (L 165/7 : 78); *(nyomósítva:) csak* ~ Egressy Gábor .. Székes-Fejérvárra .. engemet is elhitt magával és csak tennapelőtt jöttünk meg. (L 137/7 : 52—3); (pontosabb időmegjelöléssel) ~ *délután*← 5 : 99

tegnapi mn 8 | **tegnapi** 5, **tennapi** 3
1. 'a mai napot megelőző (nap)': Nevezetes a tennapi napom, Furcsa dolgokat kellett hallanom. (608/2 : 187)
2. 'tegnap történt, végbement': [Eudoxia] Kérdőre fog vonni tegnapi viseletemért (KH/6 : 33) A tennapi gyülésben neveztek három tagot a követek közül, kik hozzátok mennek vizsgálat végett (L 218/7 : 155) + 6 : 34 — **a)** (átképzeléses haszn.) 'előző napi': lerázva a szomorú, féltékeny elmélkedést, mellybe a tegnapi jelenet által sülyedt vala, villámsebesen ada jelt a harcra (KH/6 : 34) + 6 : 38 — **b)** *(átv)* 'az előző napihoz hasonló': Móric .. azt üzente ki nagy gorombán, hogy menjek be, ha dolgom van vele .. Másnap legényemet küldtem oda .. s erre a tegnapi pimasz gorombasággal ismét azt üzente: én is csak annyira lakom tőle, mint ő tőlem (L 230/7 : 167)
3. 'az előző napra vonatkozó': Mornac .. machiavellileg hozá elő a tegnapi emléket (KH/6 : 34)

tehát ksz és hsz 417
I. ksz 337 — következtető m kapcsolására
1. 'az elmondottak v. tapasztaltak szerint; eszerint': a Regélő szerkesztője leszek .. Ezentúl tehát kirekesztőleg az .. irodalomnak élendek. (L 36/7 : 29) Szól a király: „Mind elhagyott! Csak másod magammal vagyok. Te vagy tehát, te vagy nekem Egyetlen egy hű emberem!" (763/3 : 49) + 1 : 131; 2 : 324; 3 : 238; 4 : 63; 5 : 120; 6 : 142 (+ 45) *(párh)* Hah, hát a világ minden szörnye rokonom? tehát illyen gyalázatos vér foly ereimben. (TH/4 : 198) *(félbeszakítás)* [Sámson:] mielőtt vadászni indulnánk, meg kell bélelni ruháinkat. S mi a legjobb bélés? ugy hiszem, a bor. Tehát. . . [Göndör:] Öcsém, te bölcs Salamon ivadéka vagy. (TH/4 : 166); *így* ~ Ha ebben a pillanatban el nem takarodik ön a városból .. mi nem kezeskedünk életeért! — Igy tehát nincs mit tennem, szólék, mint távoznom (P 207/5 : 102) + 6 : 288 *úgy* ~ Yorkban veszély? Ugy tehát, a mint látszik, urad hiában hozott ide bennünket. (RH/6 : 77) — **a)** (kérdő mban:) „Thalia papja?" — kérdém. — „Az vagyok; Talán ön is?" — „Még eddig nem." — „Tehát Jövőben? .. " (205/1 : 161) kend ellentmond? kend tehát protestans? (Drt/4 : 206) + 1 : 361; 2 : 39; 3 : 159; 4 : 91, 198; 6 : 401 (+ 43) *(párh)* [Predszláva:] Hát egy szikrája sincs benned a fiúi érzésnek? [Borics:] Nincs. [Predszláva:] Tehát eltaszitasz? (TH/4 : 153); *nos* ~ Nos tehát, hugom nem leend szerencsés, önt nagybátyjaul bírhatni? (KH/6 : 37) || (kérdő alakú nyomatékos kijelentésben:) Midőn [Szilveszter] a börtönből kilépett, Azt kérdezé: „Szabad tehát A nemzet, a haza?" S a feleletre ő nem is figyelt, Mert szentül hitte, hogy szabad. (Ap/3 : 175) + 2 : 216; 3 : 172; 4 : 89, 193; 5 : 17; 6 : 85 (+ 17) *(ism)* Tehát csakugyan igaz? .. tehát csakugyan megcsaltál (HKöt/4 : 24) | (tagadó értelmű kérdésben:) Ki vetemednék Bámúlatra tehát, Hogy .. [a kántor] Andalgva mereng A szemérmetes Erzsók Kellemes arcán. (HK/1 : 126) + 6 : 11 — **b)** (felszólításban:) legjobb lesz a munkát el nem adni, hanem kinyomatni .. Ezt tanácsolja .. Emich is .. Ird meg tehát tüstént, hogy mit csináljak? (L 188/7 : 116) Csak a tavaszig ne hagyjuk magunkat, akkor segítségünkre lesz Európa .. Föl tehát, nemzetem (P 256/5 : 131) + 4 : 198; 6 : 23, 28, 229, 386
2. 'ez ok miatt; ezért': a juhász .. boldog, Hiszi tehát, hogy a világ is az. (566/2 : 139) feleségem .. hozzám közeledik. Kétség kivül fontos végzendői lesznek velem, tehát nem irhatok. (ÚL/5 : 76) + 1 : 283; 3 : 291; 4 : 104; 5 : 113; 6 : 112; 7 : 193 (+ 48) *(ism)* Most azt mondták „ez republicanus, nem kell!" .. az uj követválasztáson azt fogják mondani „ez nem republicanus, tehát nem kell" vagy „ez republicanus, tehát kell követnek." (L 215/7 : 151); *azért* ~ Monthermer Hugo kisérői csekély száma által csak kevés figyelmet vont magára, azért tehát könnyen nyomúlt a sokaságon keresztül (RH/6 : 175) *eszerint* ~ Franciák nem maradhatunk, s mi Oroszországot illeti, attól .. kissé távol esünk, e szerint tehát ismét csak a kedves német honhoz tartozandunk (NI/6 : 423) — **a)** (tagadó értelmű kérdésben:) A földet is sugárok érlelik .. Minden nagy lélek egy illyen sugár, de Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem; Hogyan kivánhatnók tehát, hogy A föld hamar megérjék? (Ap/3 : 142) — **b)** (felszólításban:) én nem vagyok asszony; leány vagyok. . . tehát ne szólítson asszonynak. (HKöt/4 : 45) Jó uram, te vétkezél, Tűrd tehát a büntetést (BI/2 : 319) + 1 : 165; 2 : 159; 4 : 194; 5 : 11; 6 : 11; 7 : 172 (+ 16); *akkor* ~ „De föltevén, ha azt nem tehetnéd?" .. „Akkor tehát keress

olly barátot, ki megteheti!" (RH/6 : 292) *azért* . . . ~ Fejdelm, oh látom, Határtalan kegyed, Azért hadd kérjek Tőled tehát egyet (53/3 : 280) *így* ~ 6 : 91

3. (összegezés bevezetésére, egyúttal a megszakított gondolatmenet továbbvitelére:) Vissza tehát A szemérmetes Erzsók Ötvenöt éves bájaihoz. (HK/1 : 125) Már nagy mehetnékem vala Pestre . . Rima-Szombatból tehát mentem volna egyenest Pestre (UJ/5 : 30) + 4 : 62; 5 : 5, 73; 6 : 28, 406; 7 : 15, 47 (+ 20); *no(s)* ~ Nos tehát egészen világosan kell beszélnem, nevem hétfő, neved kedd, s a kis Boisgontier neve szerda. Az ördögbe! értesz most? (KH/6 : 67) + 6 : 53, 270; 7 : 8 *(fig etym:)* →*tehátlan* ~ 3 : 293; 5 : 56 | (válaszban:) Oh, uram. . . — Nevezzen fiának, anyám! szakítám félbe az öreget . . Tehát, fiam, megbocsáss, hogy még meg sem köszöntem [a pénzt] (HKöt/4 : 58) + 4 : 26; 6 : 318, 360, 422 — **a)** (búcsúzú formulákban:) Tehát isten veled, Bálintom, kis fiam (HKöt/4 : 37) Ezennel tehát illendő érzékenységgel elmondom az isten-hozzádot (ÚL/5 : 77) + 4 : 28, 158, 244; 5 : 6; 6 : 410 | (levélzáradékban:) Tehát csak vadássz, olvass . . s el ne feledd szeretni Petőfit (L 58/7 : 31) + 7 : 27, 94 — **b)** (visszautaló haszn.:) a mi engem illet: lelépek a színészi pályáról . . lemondok tehát a színi pályáról, s tudod mi leszek? . . a Regélő segédszerkesztője (L 35/7 : 27) [Erdődnek] Nevezetessége nincs, kivevén kedvesemet (már megint itt van! bizony isten, nem akartam) tehát kivevén kedvesemet és a várat (ÚL/5 : 50) + 5 : 34; 6 : 405; 7 : 13, 30(2×), 172 — **c)** (visszakérdezésben) *nos* ~ [Menenius:] Tudjátok-e ti ketten, mit itélnek felőletek itt a városban . .? [A két tribun:] Nos tehát, mit itélnek felőlünk? (Cor/4 : 262) | (formális visszakérdezés oda-értett előző kijelentésre:) Tehát kitaláltad volna a „borozó" szerzőjét, ha Petrovics alatta nem volna is? (L 20/7 : 16) + 6 : 24, 204

4. (alárendelt m-ok fm-ában) *ha* . . ., ~ 1 : 172; 3 : 34; 5 : 20; 6 : 29, 403; 7 : 7, 501 (+ 6) *(tréf)* Selmecről irok Neked levelet, nem pedig Aszódról; mert ha most is Aszódon volnék, tehát Aszódon volnék. (L 5/7 : 8) *(ism)* Fussatok azon lovag után, ki most távozott . . Kérjétek, hogy jöjön viszsza . . Ha nem akar jőni, tehát. . . tehát hozzátok ide erővel! (TH/4 : 153), *hogy* . . ., ~ Hogy fölmentsem magam adott szavam alól, tehát. . . jó, megkegyelmezek neked. (TH/ 4 : 171) →*minthogy* . . ., ~ 4 : 49, 51, 68, 73; 6 : 146, 147, 154; 7 : 8, 35, 103, 111 →*miután* . . ., ~ 7 : 92 →*mivel* . . ., ~ 6 : 103; 7 : 7(2×)

II. hsz 80

1. 'akkor hát, úgy hát': voltál-e már fön a padláson? . . Ellátni-e onnan az akasztófához? . . — El. . . — Tehát fölmegyek (HKöt/4 : 80) Jenny kisasszony nincs itt. — Tehát máskor jövök (J/6 : 410) + 4 : 28, 77, 88, 355; 6 : 75, 384, 395 — **a)** (kérdő m-ban:) Megállj, hát megmondom, hol a pénz . . Ennél több nincs birtokomban; jól el is rejtettem . . — Tehát hol keressem, édes bátyám? (HKöt/4 : 91) + 4 : 280; 6 : 266, 313 | (tagadó v. tiltó értelmű kérdésben:) Hisz elég nagy ez a puszta, Megférünk egymás mellett is könnyen, Mért törnénk tehát egymásra? Egyik jobbra, másik balra menjen. (BI/2 : 310) + 1 : 223 — **b)** (felszólításban:) Zengjen tehát a lant! (77/1 : 26) „Rajta tehát!" fölkiálta László, „El, utánam élet és halálra! . . " (793/3 : 89) + 1 : 84; 3 : 130, 214; 4 : 175; 6 : 356; 7 : 173 (+32)

2. (belenyugvás, ráhagyás kif:) Elfogadom tehát Egy kikötéssel a kendtek ajánlatát. (JV/1 : 213) Kardra megyek . . — . . jól van, tehát kardra! (HKöt/4 : 27) + 4 : 314; 5 : 5; 6 : 188, 210, 244, 272, 280, 385 — **a)** (ilyen értelmű felszólításban:) Tartóztatnálak, de tudom, nem maradnál . . Eredj tehát (JV/1 : 203) Legyen tehát a tiétek A dicsőség és a bér (786/3 : 77) + 1 : 171; 2 : 16; 3 : 187, 298; 4 : 27; 6 : 30 (+ 6)

3. (msz-szerű töltelékszóként:) igen. . . tehát. . . víni fogok. (HKöt/4 : 27)

tehátlan hsz **2**

(a *tehát* ksz [I. 3.] nyomósítására; *fig etym, tréf)* Kukorít a kakas hajnal hasadtára. Ki teremne talpon, hogyha nem Borbála? . . Tehátlan tehát a kakasság kukorít, Borbála kisasszony a kamrában virít (Tb/3 : 292—3) + 5 : 56

tehén fn **10** | **-Ø** 1, *tehenek* 3 (b 1); *tehenünk* 1 | *tehenet* 2, *teheneket* 1, *tehenét* 1, *teheneit* 1

'nőstény szarvasmarha': bükkönyt vetettem a tehenek elé, Julcsa meg fejt (N/4 : 101); *(párh)* Jobb felől két pej ló ropogtatta a jászolnál a takarmányt; bal felől egy pár tehén kérődzött fekve, mellettök egy nagy fehér komondor guggolt (N/4 : 110) *(páros kif, párh:)* ~ *és borjú* — *ökör*← 3 : 291; *(jelzővel:) fejős* ~ ld. **[fejőstehén]**, *kis* →*buga* ~ 4 : 101; *(birt szerk:) tehenek csordája* a mezőség, Hol a tehenek csordája legel, Megnépesedik Kétszárnyú seregélyekkel (HK/1 : 126); *(szókapcs:) tehenet fej(eget)* v. →*megfej* 4 : 101(2×), 102 (részleges *ism, helyesbítés)* hejh ha te majd így a magunk tehenét fejed vagy tán teheneit! mert lehet ám még nekünk több tehenünk is, nem csak egy (N/4 : 102)

tehéncsorda fn **3** | **-k** 1 | **-t** 1; **-val** 1

'tehenekből álló csorda': Este felé ⟨épen egy időben a tehéncsordával⟩ értünk Debrecenbe. (ÚL/5 : 49, 214) *(páros kif)* a kéklő

köd alatt fehér juhnyájak és tehéncsordák. (ÚL/5 : 62) *(szembeáll)* Míg társaim a haza-térő tehéncsordát Estenként kergeték: Én .. némán szemléltem a szárnyokat-próbáló Kis gólyafiakat. (620/2 : 200)

tehéncsordás fn **2** | -Ø 2 (b 1)
'tehéncsorda pásztora': *(ism)* Az árokban tehéncsordás Kutyája megellett. Tehéncsordás, vízbe ne hányd A kutyakölyköket! (295/1 : 269)

teher fn **84** | -Ø 15; *terhem* 1, *terhe* 12, *terhünk* 1 | *-t* 1 ~ *terhet* 8; *terhemet* 3, *terhedet* 2, *terhét* 9, *terheit* 1; *-nek* 1; *terhemre* 4, *terhedre* 6, *terhére* 6 ~ *terhire* 1, *terhökre* 1; *-től* 3, *terhétől* 4 ~ *terhétöl* 1 ~ *terhétül* 1, *terhünktől* 1, *terhöktől* 1; *terhivel* 1
1. 'nehéz tömeg, amelyet tartani v. vinni kell': a megfutamodott hadseregtől hátramaradnak, s töltéseiket kilövöldözik, nem is azért, hogy találjanak, hanem hogy terhöktől menekűljenek (P 132/5 : 42); *(jelzővel:)* *édes* ~ [Róza] Keservesen zokogva borult reám... épen sebemre .. De ez édes teher alatt elfelejtém, hogy .. karom keresztül van lőve. (HKöt/4 : 31) *szomorú* ~ Mikor a lánc lehull A rab lábairul, Még sokáig ugy jár, Mintha rajta volna, A szomorú terhet Annyira megszokta. (543/2 : 115); *(szókapcs:)* ~ *nehezedik*← *rajta* 4 : 32 ~ *van*, ill. *nincs vállán* Eldobtam én a terhet, Nincs többé vállamon (22/3 : 254) + 4 : 81 *terhet levesz* Im, segíts levenni terhemet. (RH/6 : 84) + 6 : 283; **(Km-***szerű)* Beszélj, tehát, beszélj! .. Halasztás a rosz híreket még roszabbá teszi, Robin. Könnyen visszük a terhet, ha már fölvettük. (RH/6 : 319) | (felhőben sűrűsödő vízpáráról:) Nem bírva terhét a felhő könyekre Fakad, s a rózsa gyüjti gyöngyeit. (26/3 : 258) — **a)** 'szállítmány, rakomány': [Ternyei] tolta taligáját, melly nyikorgott a teher alatt. (HKöt/4 : 65); *(kép, szembeáll)* Nem a tehertől fél [a csikó], a mellyet húznia kell majd, Nem! hanem a hámtól, melly korlátozza futását. (650/2 : 234); *(szókapcs:)* *terhet* →*hord* 4 : 270 | (úti poggyászról:) Tarisznyámban, mit hátamon vivék, Nem mondhatom, hogy nagy volt a teher (205/1 : 161); *(körülírás:)* *nagy* ~ *van zsebében* 'sok pénzt hord magánál': [Szilaj Pista] Kiült a nagy országút szélére, S várakozott jó módú vendégre, Kinek olly nagy teher lesz zsebében, Mint ő neki bátorság szivében. (SzP/2 : 59) *vkinek terhét* →*megkönnyebbíti* 6 : 104 | (méh által szállított nektárról:) fáradtan száll a kis méh a tehertől, Mellyet oldalán visz, mellyből mézet készít (582/2 : 156); *(jelzővel:)* *édes* ~ : *(tőism)* ollykor látjuk a méhet ugy megterhelve mézzel, hogy alig képes édes terhét haza vinni (RH/6 : 263) — **b)** 'súly': Galambszárnyú, ábrándos lelkem itten Fa-saruimnak terhét feledé. (493/2 : 52) megdönti saját terhe a gabonát (LV/3 : 300) + 3 : 254; 6 : 96; *(szókapcs:)* *vminek terhe alatt görbedez* v. *leszakad* 6 : 237) *(kép)* Talán a természet kamatra adott valami nagy szellemet még a hajdankorban .. s miután ez évezredek multával már megszámíthatlan összeggé gyarapodott, terhe alatt leszakadt az ég (P 132/5 : 41), *vkinek terhét nem* →*bírja* 1 : 143 *vkinek terhétől* →*összeroskad* 3 : 40 — **c)** '(átlagosnál) nagyobb fajsúlyú anyag': *(gúny kép)* [Fegyveres Tamás] hasához feje hozzá illik nagyon .. Csak az a különbség, hogy a fej üresebb, S ezt a physicából könnyü magyarázni: A teher mindenkor alá szokott szállni (TB/3 : 289)
2. *(átv)* 'az, amit nehéz elviselni, ill. ennek nehezen elviselhető volta': [Hugó] megnyugtatja ama keserű érzelmeket, melylyek a körülmények terhe alatt szivében keletkeztek (RH/6 : 365) Szigorú körülmény Ajkamat lezárta, Hogy ne jöjön titkom Senkinek tudtára. Oh, minő teher volt Azt eddig viselnem! (252/1 : 241); *(jelzővel):* *nagy* ~ a fegyver [Czakó] szivéről lesegíté Az életet, e nagy terhet. (719/2 : 342) *nehéz* ~ 1 : 91 *óriási* ~ tűrném veszteségemet, Béken tűrném ez óriási terhet .. Csak elbucsúztam volna tőle [= feleségemtől] (Ap/3 : 168); *(szókapcs:)* *vminek terhe van* →*mérve rá* v. *nyomja* Van-e még, kit a búbánat terhe nyom? (71/1 : 22) + 1 : 104, 171, ~ *alatt* →*megszakad* v. →*megtörik* v. *összedől* 3 : 168; 6 : 445 (részleges *ism)* Nehéz teher az a mámor. Haza felé mendegéltem, Terhem alatt összedőltem (155/1 : 91), *vminek terhét hordja* v. *viseli* Nem viszonzott szerelem keserve! Türelemmel hordom terhedet (330/1 : 294) + 6 : 158 *vminek terhét* →*leveti* 6 : 365 →*nyögi* 1 : 165 | *(ráértés; jelzővel:)* *nagy* ~ alig bírtak lábaim; nem csoda, mert az éhség nagy teher. (HKöt/4 : 43) + 2 : 217 *óriás* ~ Melly tégedet lever, Nem válladon, ... szivedben Az óriás teher. (22/3 : 254); *(szókapcs:)* ~ *nehézkedik*← *rá* 2 : 217 | *(paradoxon;* kellemes élménnyel kapcs.:) Szívem ollyan tele szerelemmel, Hogy terhétől csaknem elesik. (361/1 : 313); *(jelzővel:)* *édes* ~ Örömkönyűim, oh .. Ha föl nem törtök most a telt kebelből, Édes terhétől szívem megreped. (216/1 : 173) *nagy* ~ 1 : 45; *(szókapcs:)* *vminek terhe alatt* →*elsüllyed* v. *sírba dől* az isten szebb halált nem adhat, Mint sirba dőlni a gyönyör terhe alatt! (519/2 : 96) + 6 : 263 *vminek terhétől összerogy* két vállad .. A szerencse áldásának Nagy terhétől ⟨terhétöl⟩ összerogy. (99/1 : 45, 384) — **a)** 'nehezen elviselhető állapot, körülmények': *(szókapcs·)* *terhet visel* Édes szép Iluskám, csak viseld terhedet, Bízd a jó istenre árva életedet! (JV/1 : 190) *(tőism, chiasmus)* az árva, árva szolga .. Az élet terhét hogy viselte volna? Végét vetette terhes életének

(376/1 : 326) — **b)** 'nehezen elviselhető, nyomasztó tudat(tartalom)': *(tőism)* Te, a jogtalanság tudatától terhelve .. fogsz harcolni! .. ama teher elég leendene, téged egy pór botjával elejteni! (RH/6 : 345); *(szókapcs:)* ~ *fekszik szívén* Napjában egyszer jőnék össze csak Velök, könnyűlne szívem a tehertől, Melly rajta fekszik. (Cor/4 : 328) ~ *leesik*← *szívéről* 6 : 273 *terhet hord* Nem, én nem hordom többé terhemet .. Válj lángszavakká, titkos érezet (11/3 : 247)

3. *(átv)* 'az, ami akadályoz, gátol, ill. gondot, kellemetlenséget okoz': te el nem csüggedél, A zsibbadásnak terhe nem lepett meg (187/1 : 118); *(jelzővel:)* →*haszontalan*, ill. *veszélyes* ~ 6 : 206; *(szókapcs:)* *vkinek terhére* →*esik* 1 : 226; 5 : 61; 6 : 52, 87, 143, 192, 359; 7 : 7, 26, *vkinek terhére van*, ill. *lesz* 1. *vmi* 'kellemetlennek érez vmit': „Utánad jöttem," szólott a leány, „Utánad jöttem... ha terhedre van, Kiútasíthatsz e szobából .. " (Ap/3 : 152) + 1 : 261 *(udv)* Ha terhére nem lesz a Tekintetes Urnak, könyörgök, méltóztassék megírni, mellyek jőnek ki verseim közől (L 21/7 : 20) *(ellent:)* →*jólesik* — *terhére van* 4 : 90; 2. *vki* 'kellemetlennek találja vki jelenlétét': 1 : 200; 2 : 14; 4 : 333 *(ism* párbeszédben:) Mire gondolsz? — Semmire, csak hogy együtt legyünk. Vagy terhedre leszek? — Nekem, terhemre? hogy is mondhatsz illyet? (N/4 : 108)

4. *(átv)* '(gondot okozó) kötelezettség': *(jelzővel:)* →*izzasztó és meggyalázó* ~ 5 : 126 →*közügyi* ~ 3 : 297 *nagy* ~ 4 : 192; *(szókapcs:)* *terhet* →*rak* v. *tesz vki* →*vállára* 3 : 187; 4 : 192 *terhet vesz vállára* Légy jó fiú, és gyámolítsad őt [=apánkat], Vedd válladra félig terheit (165/1 : 98) + 5 : 126 *terhet visel* Nem sok dolgunk volt, de a mi terhünk akadt, azt közösen viseltük. Nem valánk többé úr és szolga. (HKöt/4 : 83)

5. *(átv; birt szerk:)* *esztendők* v. *század terhe* 'hosszú idő' 3 : 50 *(páros kif)* Szeretnem kell ifjúi szívedet... Mert nyom nélkül haladt el e felett Esztendeidnek terhe, sokasága. (414/1 : 361—2)

teherhordó mn **4**
'teher szállítására rendszeresen igénybe vett (állat, ember)': ~ *állat* Nem angol ló az én Pegazusom .. Nem is német teherhordó állat, Széles háttal, medve-topogással. Magyar csikó az én Pegazusom (653/2 : 237) *(met)* Ha azt akarjátok, hogy ujra robotoljatok .. hogy ujra teherhordó állatok legyetek, fogadjátok szivesen Jelacsicsot és a vérengző horvát seregeket (P 234/5 : 126), ~ *ló* A szakács .. vacsorát készite .. a kappanyok, fiatal kácsák, és galambokból, mellyeket .. két teherhordó ló hoza ide. (RH/6 : 95) ~ *napszámos*← 7 : 204

tehet ld. **tesz**

tehetetlen mn **9** | 8: *-Ø* 6, *-ek* 1 | *-né* 1
1. 'cselekvésre képtelen': barátom, te se hajts ama Jajveszéklő emberek szavára .. Én e tehetetlen hangokat Figyelemre méltatám. Sajnálom. (386/1 : 333) erőszakkal vívtuk ki a sajtószabadságot .. Hogy ellenszegülés nem történt, ez csak azt mutatja, hogy az ellen .. teljesen átlátta tehetetlen gyöngeségét (L 196/7 : 136) *(ford, körülírás)* Oithona világosság sugara .. kellemeit be ohajtod födni, miként felhő, tehetetlen kéznek gyermeke te [son of the feeble hand]! (Oith/6 : 450) — **a)** (fn in-vel) 'a megnevezett cselekvésre képtelen': Az istenség is tehetetlen Eggyé büvölni e kebelben A szertezúzott láncszemet. (144/1 : 60) [a királyok] a föld napjai. Kötelességök ragyogni és melegíteni .. Engem a sors tehetetlenné tett, az elsőt teljesíteni (TH/4 : 191) + 6 : 104 — **b)** 'a kívánt hatás kiváltására alkalmatlan (dolog)': Búnak éje ül szivemben; A bú éjjelét — Bennem a viz tehetetlen! — Csak bor mossa szét. (82/1 : 32)

2. 'magán segíteni nem tudó; gyámoltalan': Feleségem .. egyedűl maradhat itt gyermekével, s egyik olly tehetetlen, mint a másik, és nem lesz senkiök egész Debrecenben. (L 255/7 : 193); *(páros kif:)* →*elhagyott* ~ *fiú* 4 : 127

[tehetetlenül] hat: **tehetetlenűl** 1 — **1. a)** Katica a tűz mellett űlt, tehetetlenűl, más valamivel foglalkozni. (RH/6 : 329)

tehetetlenség fn **1** | *-ben* 1
'cselekvésre való képtelenség': [Hunyadi László kivégzésekor] a nép csak állt ott, S merőn szájat tátott Tehetetlenségben. (777/3 : 69)

tehetős mn **1**
(ford) 'tényleges szolgálatot teljesítő; *(átv)* tetterős, cselekvésre képes': *(szembeáll)* minthogy a tehetős [aktiven] katonák a fegyvert leteszik, látom, a rokkantakba kell reményünket helyeznünk. (KH/6 : 48)

tehetség fn **36** | *-Ø* 10, *-ek* 1; *-em* 4, *-ed* 1, *-e* 3; *-eink* 1 | *-et* 3, *-emet* 1, *-edet* 1, *-ét* 1, *-eit* 1; *-ében* 1, *-ünkben* 1; *-emhez* 1; *-nek* 1, *-ének* 1; *-re* 3; *-gel* 1
1. 'szellemi képesség': egyetlen nehézség, melly mutatkozók, az irásbeli igéretet illeté .. mert Dighton nyíltan megvallá, hogy nevén kivűl egy szót sem képes leírni, s Ellerby épen nem bizott saját tehetségében (RH/6 : 294) a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem ollyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. (L 134/7 : 49) + 6 : 421 *(felsor)* A népet [Coriolanus] .. gyülölte mindig .. nem teszen föl bennök több erőt S tehetséget, több lelket, mint

van a Tevében (Cor/4 : 270); *(jelzővel:)* *→ékesszólási* ~ 1 : 128 *→elbeszélési* ~ 7 : *509 *→elhatározott* ~ 6 : 400, *észrevevő* ~ ld. **észrevevő-tehetség**, *→katonai* ~ 6 : 98 *→költői* ~ 7 : *514 *magas* ~ Jer Párizsba, ifju pásztor, Használni magas tehetségedet. (718/2 : 341); (nu-val) *(ereje és)* ~*e szerint* 'ahogy csak bírja': Én .. teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén .. e békési magányba bujdokoltam (L 290/7 : 215) + 3 : 144 ~*éhez képest* tehetségemhez képest tettem annyit a hazáért .. hogy bizodalmára érdemes legyek. (P 206/5 : 96); *(szókapcs:)* ~*et érez magában vmihez* Nem cselekszel bölcseség nélkül, ha .. balladákat írsz .. én rég megpróbáltam volna, de tudj' isten, nem igen érzek hozzá tehetséget magamban. (L 169/7 : 93) | (irodalmi tehetségről:) én iró, szerző, költő szeretnék lenni .. De mindig elutasitanak, visszadobnak, félreismerik tehetségemet. (J/6 : 397) + 6 : 400; 7 : *513 *(párh,* ill. *szembeáll:)* ~ — *kivitel←* 7 : *506 ~ — *nyelv* * M. Pál versei tehetségre mutatnak, de a nyelvvel mit sem gondol (P 57/7 : 507) ~ — *stúdium←* 7 : *506; *(jelzővel:)* *fél,* ill. *valódi* ~ 7 : 47; (nu-val) ~ *nélkül* 'tehetségtelenül': (részleges *ism)* a tehetség nélkül vagy fél tehetséggel előretolakodó embereket nem szeretem .. de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom! (L 134/7 : 47) | (színészi tehetségről; *ism, szembeáll, félbeszakítás)* Ha Jennynek .. csakugyan van annyi tehetsége, hogy a szinpadon szerencsét tesz .. jól tette, hogy nem jött hozzám, de ha nincs tehetsége.. . — Csitt, fiatal ember, kezdődik. (J/6 : 407); *(páros kif:)* *→hivatás,* ~ 6 : 406 *→játék,* ~ 6 : 409; *(párh:)* *szépség* — ~ (részleges *ism* párbeszédben:) Hát nem mondá ön, hogy gyönyörű szinpadi alakom van? — Igen .. de ez magában még nem elég. A szépség igen sokat tesz, de tehetség is szükséges. — Tehát nincs tehetségem? (J/6 : 401); *(chiasmus)* sohasem látta a többi szinésznők sorában a nevet: Desgrillons Jenny .. tán más nevet választott volna? .. Nem a név az, a mi tehetséget ád; a tehetség az, mi nevet szerez. (J/6 : 411); *(jelzővel:)* *nem mindennapi* ~ mért kell .. Dobsának lótnia, futnia fűhöz fához, hogy .. szerephez jusson? .. nem ártana több figyelemmel lenni egy kétségtelenül nem mindennapi tehetségre mutató ifju iránt (P 78/5 : 12) — **a)** *(átv)* 'olyan személy, akiben tehetség van': *(jelzővel:)* *→másodrendű* ~ 5 : 58 *nagy* ~ Imádóim hizelgései fölforditák fejemet, nagy tehetségnek hivém magamat (J/6 : 413) + 4 : 48

2. *(nép)* 'lehetőség, mód': *(szókapcs:)* *nincs* ~*ében* 'nem áll módjában, nem teheti': *Fóris titkos hirei közt sok jó ötletre akadtunk, de illy sértő dolgokat nincs tehetségünkben közrebocsátani. (P 56/7 : 506)

tehetségű mn **2** | **tehetségű 1, tehetségü 1**

(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen tehetsége (1.) van': a müvészek, költők s más különös tehetségű szellemek legfensségesebb, legszebb gondolatai .. az éji csend befolyása alatt termettek-e? (NI/6 : 424) *(párh:)* *nagy* ~ — *nagy →buzgóságú* 5 : 97

tej fn **12** | **-Ø 6; -e 1** | **-ét 1; -be 1; -ben 1; -jel 1, -ével 1**

1. 'újszülöttek táplálására az anya(állat) emlőjében képződő fehér folyadék': *(hsl)* Nincs benne [= Coriolanusban] több kegyelem, mint a hímtigrisben tej (Cor/4 : 368) *(jelzővel:)* *véres* ~*:* *(párh)* Jaj neked, szegény falunk! majd lesz itt véres tej, lesznek idétlen csecsemők. (FL/4 : 130); **Szh:** *ártatlan, mint a* ~ az istenadta ollyan ártatlan volt, mint a tej. (FL/4 : 125) | (anyatejről:) Egy hónapig anyja szoptatta, de .. szegénynek a búsulás miatt megromlott és elfogyott a teje, s .. dajkakézre került fiam. (P 291/5 : 148) *(ism)* még neked Tej kell, biz a, tej .. ott a szomszédasszony .. Majd fölvállalja ő a szoptatást. (Ap/3 : 120); *(szókapcs:)* *anyja* ~*ét szívja: (hsl)* Mint anyjának tejét a gyermek, Ollyan mohón, olly édesen Szivá a szabad levegőt [Szilveszter] (Ap/3 : 173) *anyja* ~*ével beszi vmit* 'születésétől kezdve befogad, magáévá tesz vmit': a természettől megbélyegzettek már anyjok tejével szíják-e be a gonoszságot[?] (FL/4 : 119) — **a)** 'tehéntej mint emberi táplálék': *(jelzővel:)* *aludt* ~ ld. **[aludttej]**, *→édes* ~ 5 : 32 *tiszta, szép és →friss* ~ *és vaj* 3 : 267; **Sz:** *van mit aprítania a* ~*be* 'tehetős, gazdag': Dengez, neked .. van mit aprítanod a tejbe (TH/4 : 172)

2. *(átv)* 'fehér (arc)szín': *(körülírás)* másnak vár csókjára Tündér orcád tejben úszó rózsája (106/1 : 52)

vö. **[tejjel-mézzel]**, **tej-vaj**

tejárus mn **1**

'tejet áruló (személy)': ~ *leányka* (ált ért.) 'naiv, tapasztalatlan leány': [Rikárdot] igen csekély gazembernek tartám, ki csak játékban képes csalni, vagy egy tejárus lyánykát dönteni veszélybe. (RH/6 : 125)

[tejesköcsög] fn: **tejes köcsög 1** | *-öd* 1

'olyan köcsög, amelyben tejet tartanak': *(kép)* Meddig alszol még, hazám? A macska is fenn jár, S tejes köcsögöd körül Kotnyeleskedik már. (692/2 : 289)

[tejfehér] mn: **téjfehér 1**

'olyan fehér, mint a tej': Örömest mondanám el, ki nyeré el a küzdésben a téjfehér bakot (RH/6 : 88)

tejfeles ld. **tejfölös**

tejföl fn 4 | *-t* 4
'az alvadó tej felszínén képződő sűrű, zsíros réteg': „Azt tartom, ha egy kis tejfölt hoztál volna, épen olly jó lenne." .. „Azonnal megkapod a tejfölt, mylord," válaszolt a tiszt (RH/6 : 184); *(kép)* Türelem .. Te üres fazék, mellyből a Macska a tejfölt kiette (601/2 : 181); (Sz-*szerű:) míg a macska a ~t mind →lenyalja* 6 : 191

tejfölös mn 2 | **tejfölös** 1, **tejfeles** 1
1. 'tejföllel készített, elkevert (étel)': ~ *torma: (hsl)* én Gőthét nem szeretem .. undorodom tőle, mint a tejfölös tormától. (ÚL/5 : 59), ld. még **tejfölös-torma(mártás)**
2. *(átv, gúny)* 'fiatal, éretlen; tejfölös-szájú': *lássuk: mint töri árva fejét .. két tejfeles magyar aristocrata .. micsoda szó lehet ez: koszorú? (P 96/7 : 635)

tejfölös-torma fn 1
tejfölös torma 'tejföllel készített tormamártás': *(tőism:) →tejfölös-tormamártás* — ~ 5 : 22

tejfölös-tormamártás fn 1 | *-t* 1
tejfölös tormamártás 'ua.': *(tőism)* Ha kritikusok nem volnának: a világon legjobban utálnám a tejfölös-tormamártást, de így azoké az elsőség, s csak második helyet foglal el a tejfölös-torma. (UJ/5 : 22)

[tejjel-mézzel] hat-ragos fn: **téjjel, mézzel** 1
(szállóige:) ~ *folyó →Kánaán* 3 : 300

[Tejút] tulfn: **tejút** 2 | *-Ø* 1 | *-on* 1
'csillagokból álló fehéres sáv az égen': *(hsl)* Lelkem lelkében tartalak, Ott fogsz te állni magas-fényesen, Mint a tejút a legmagasb egen. (624/2 : 205) *(kép)* Túl az éjnek fejér szivárványán, A tejúton túl röpültem (686/2 / 282)

tej-vaj fn 3 | **tej-vaj** 1, **tej vaj** 1, **tej, vaj** 1: *tejbe-vajba* 1; *tejben-vajban* 2
Sz: *tejbe(n)-vajba(n) fürészt* 'minden jóval ellát': Egy helyen száraz kenyéren Rágicsáltam, más helyen meg Tejbe-vajba fürésztöttek. (659/2: 244) + 4 : 48 *tejben-vajban fürdik* 'minden jóval el van látva': Vitézlő eleink [Ázsiában] .. nem fürödtek .. tejben vajban (LV/3 : 301)

tekenő ld. **teknő**

teker ts ige 3 | *-em* 1; *-ted* 1; *-é* 1
1. 'vmi köré csavar': *vmire ~ : (tréf)* leveledet alkalmasint lábad fejére tekerted, a kapcádat pedig elküldted levél gyanánt hozzám. (L 181/7 : 111) *vmi körül ~* az öreg .. hangos kiáltással .. ugrott Ashby Rikárd vállaira, s vékony karjait kigyóként tekeré az övéi körül. (RH/6 : 382)
2. 'belegöngyöl': *vmibe ~* szivart vettem. — Majd papírba tekerem, szólt a boltos. (UJ/5 : 27)

tekeredik tn ige 1 | *-nék* 1
'vmi köré csavarodik, fonódik': *vmire ~ : (hsl-szerű)* Ha jelen van férjem .. irtózom öleléseitől. Inkább kigyó tekerednék derekamra. (TH/4 : 185)

[tekerget] ts ige
1. '(több rétegben) vmi köré teker, göngyöl' ld. **tekergetve**
2. 'hosszasan v. ismételten sodor, csavargat' ld. **tekergetni** — **a)** '(szivart) sodrással készít' ld. **tekergetni**
tekergetni fn in 2 — 2. Ne állj feszesen .. s hagyd abban, hajad minden pillanatban tekergetni. (KH/6 : 12) — **a)** egy szivart kezdék ujjaim közt tekergetni [rouler] .. Midőn elkészült, átadtam azt Antalnak (ÁB/6 : 440)
tekergetve 1. hat in 1 — 1. *vmire ~* [a koldus] lábára, csizma helyén, szalma volt tekergetve. (N/4 : 100)

tekerőzik tn ige 1
'tekeredik, csavarodik': *vmire ~* a kígyó .. keblünkön .. végigcsuszik, Aztán nyakunkra tekerőzik, S torkunkba fojtja a lélekzetet (593/2 : 170)

teketerem fn 1 | *-Ø* b 1
(ford) 'biliárdjátékra használt terem': A két férfi a teketerem [Billardsaals] csarnokában találá Boisgontiert. (KH/6 : 66)

teketória fn 1 | *-t* 1
(biz) 'fölöseges körülményeskedés, formaság': Nem szeretem azt a sok ebadta teketóriát, azért simpliciter tenek szólítalak. (L 119/7 : 39)

teketóriáz tn ige 1 | *-ott* 1
(biz) 'körülményeskedik, habozik': *(-t* ragos hat-val:) [Kun László] Egy szikrát sem teketóriázott, Azon módon elkergette [a feleségét] (793/3 : 87)

tekéz tn ige 1 | *-tem*
(ford) 'biliárdozik': *(felsor)* nem mentem többé kávéházba, nem tekéztem [ich spielte nicht Billard], nem dohányoztam. (KH/6 : 21)

tekint ige 185 | 141; **tekint** 140, **tekínt** 1: *-ek* 4, *-esz* 4, *-Ø* 11, *-ünk* 2, *-enek* 1; *-em* 4, *-i* 1, *-jük* 1, *-ik* 1; *-ettem* 1, *-ettél* 1, *-ett* 24, *-ettek* 1; *-ék* 3, *-e* 34, *-ének* 6; *-ém* 2, *-éd* 1, *-é* 7, *-ék* 3; *-eni fogom* 1, *-eni fogjuk* 1; *-endem* 2, *-endi* 1 | *-ene* 1; *-enék* tsr 1 | *-sek* 1, *-s* 4, *-sen* 4, *-sünk* 1; *-sd* 2 ~ *-sed* 1, *-se* 2, *-sük* 2, *-sétek* 1, *-sék* 1 || *-het* 1; *-hetett* 1; *-hetém* 1

1. tn 'néz': *vhova* v. *vmerre* ~ A merre tekintek, azt mutassa minden, Hogy boldogság csak az én szivemben nincsen? (JV/ 1 : 221) Hol az ellen, kérdezed? .. Mindenütt van, a hová tekintesz (798/3 : 98) + 6 : 90, 170, 298, 379, 386, *(párh:) néz — ~ — lát* a ki a napba néz, aztán akárhova tekint vagy ha behunyja is szemét, mindig a napot látja. (ÚL/5 : 67) ~ — *szemlél* 6 : 281; *(kép)* sírhalom! .. Kebled csendes éjjelébe Nem tekint a fájdalom (21/3 : 254); *(szókapcs:) bele* ~ **[beletekint]**, *égre* ~ [Eleonóra] az égre tekinte nagy sötét szemeivel (RH/6 : 310) + 6 : 197 *maga →elé* ~ 6 : 9 *földre* ~ Alured a földre tekintett, s ajkaiba harapott. (RH/6 : 189) + 6 : 304 *fölfelé* v. *lefelé* ~ a herefordi uton tekinte lefelé (RH/6 : 200) + 6 : 225 *ide* v. *sem →ide, sem oda nem* ~ 2 : 219; 3 : 284 *jobbrabalra* ~ 1 : 154; 2 : 59; 4 : 188, *keresztül* ~ ld. **[keresztültekint]**, *körül* ~ ld. **körültekint**, *oda* ~ ld. **[odatekint]**, *szemekbe* v. *vki szemébe* ~ kedvesét és gyermekét Nem láthatá, nem mondhatott nekik Isten-hozzádot, nem tekinthetett Még egyszer a kedves szemekbe (Ap/3 : 164) + 4 : 45; 6 : 137, 345, *szerte* ~ ld. **szertetekint**, *szerteszét* ~*: (szembeáll)* hozzátok megyek, S tekintek szerteszét: Nem látom-e szemed Tündökletes egét? (264/ 1 : 249) *vki után* v. *utána* ~ Ha távozám: az ablakból Tekintettél utánam (257/1 : 244) + 1 : 204; 6 : 283, 290, 436, *végig* ~ ld. **végigtekint** | *vkire* v. *vmire* ~ Tekintsen rám, kocsmárosné violám! (59/1 : 12) Virágot ültettem Anyám sírhalmára. Le az égből, anyám, Tekintesz-e rája? (588/2 : 164) + 2 : 26, 143; 6 : 73, 152, 251, 264, 433, 443 (+ 14) *(ism)* elveszíti .. Szeme fényét, a ki rád tekint. Nem, nem, oh rád ne tekintsen senki! (490/2 : 47) *(párh)* ha ő reám tekint . . . barátom, mondd neki, Mondd meg leányodnak: ne nézzen én reám! (571/ 2 : 143); *(megszem, ism)* Tekints reánk, tekints, szabadság, Ismerd meg mostan népedet (841/3 : 219) *(megszem, párh)* Oh tekints ránk, fönséges szabadság! Vess reánk egy éltető pillantást (755/3 : 41), ld. még **rátekint** — **a)** 'tekintetével vmely érzelmet, lelkiállapotot fejez ki': *vkire bámulva* ~ 6 : 443 *szeme közé →bensőleg* ~ 6 : 438 *vkire büszkén* ~ 6 : 345 *vmire elmélkedve(, szórakozottan)* ~ Ashby Rikárd gondolkodva ment végig a szobán .. megállt, s elmélkedve tekintett a földre (RH/6 : 324) + 6 : 347 *vki arcára →félénken* ~ 6 : 326 *vkire →gyöngéden, szerelemmel* ~ 6 : 373 *hidegen* v. *mérgesen* ~ 1 : 49; 6 : 388 *kérdőleg* ~ 6 : 433, 437 *vki arcára kétkedve* ~ Monthermer Hugo kétkedve tekinte a számüzött arcáról bátyjáéra (RH/6 : 134) *vkire, vki arcára* v. *szeme közé komolyan* v. *(szabadon s) →komoran* v. *élénken, de →komor mosollyal* ~ 6 : 101, 171, 225, 325, 343 *mosolyogva* v. *fájdalmas mosollyal* v. *gúnymosollyal* ~ 6 : 184, 293, 364 *(komolyan, de) nyájasan* ~ Ne félj, nem bánt, jó kis kutya, Látod, milly nyájasan tekint rád, Hogyan csóválja farkát? (Ap/3 : 126) + 6 : 368 *vkire, vmire részvéttel* v. *meglepetve és →sajnálkozva* v. *→szánakozva* ~ 2 : 137; 4 : 115; 6 : 180 *szemrehányólag* ~ 6 : 425 *(vki szeme közé) szomorúan* ~ 6 : 150, 318

2. ts 'szemlél, figyel vkit, vmit': tekintsd jövendőbelidet olly móddal, mi által zavarba nem jön. (KH/6 : 12) + 6 : 435 *(párh:) vkit* ~ — *dalol* 3 : 275 | (vható:) Hadd lássʼ ez ingatag, büdös csapat, Hogy nem hizelgek, és tekintse bennem Magát [let them .. Therein behold themselves ~ bespiegle Sich selbst in mir]. (Cor/4 : 294)

3. ts *(átv)* 'figyelembe vesz vmit': [a pap] Könnyezve kérte, hogy tekintsék földi És másvilági boldogságukat (Ap/3 : 149) [Shakespeare III. Richardjának] Célja az uralkodás, s ő nem tekinti az útat hozzá, csak a célt (P 132/5 : 41) + 4 : 317, 360; 6 : 19, 20, 38, 111 — **a)** tn *vmire* ~ 'ua.' ld. **tekintve**

4. ts *(átv)* 'vminek tart, vhogyan felfog': A nép ama hires vezért .. nemcsak mint jogainak és szabadságának ótalmazóját tekinté, hanem mint hőst is. (RH/6 : 206) Garnier .. egész komolysággal tekinté az allegoriát Marsról, kit Venus lefegyverkeztet (KH/6 : 15); *úgy* ~, *mint(ha)* kedvelem és ugy tekintem én A gólyamadarat, Mint egyetlen valót, melly egy átálmodott Szebb korból fönnmaradt. (620/2 : 202) + 3 : 87; 4 : 62, 377; 6 : 146, 157 *vmiként* ~ Emmát leányomként tekintém (NI/6 : 426) + 6 : 173, 177 *vminek* ~ [Coriolanus] A drágaságokat silány szemétnek Tekinté csak. (Cor/4 : 276) + 4 : 247; 6 : 27, 28, 50, 72, 73, 320, 333, 435 *vmiül* ~ karon fogá Garnier azt, kit már öcceül tekinte (KH/6 : 18) + 6 : 99; *(szókapcs:) kegyelemnek* v. *megtisztel(tet)ésnek* ~ *vmit* Megtisztelésnek tekintendem, ha igen gyakran fog bennünket látogatni. (NI/6 : 435) + 6 : 18, 271 *sajátjának* ~ *vmit, vkit* 6 : 263, 334 | (vható) *vminek* ~*i magát* ha e fájó sérelmünk nem orvosoltatik, mi az alkotmány mostoha gyermekeinek fogjuk tekinteni magunkat (P 208/5 : 107) — **a)** *vkit* ~ *vkiben* 'vkinek tart vkit': nemzetem .. Szabadítóidat mi bennünk tekintsed (803/ 3 : 105)

5. tn *(átv)* 'gondolatait vmire, vkire irányítja': *vmibe* ~ Szelleme .. a halál sötét éjébe tekintett (RH/6 : 281), *vmire* ~ 6 : 196 *(ism)* Rád tekintek, holdvilágom, Rád tekintek, mult idő (612/2 : 191) — **a)** *vhova, vmire, vmi elé* v. *felé* ~ 'vár vmit': Minden öröm, remény vala, s kölcsönös szerelemmel tekintének a szép napok elé (RH/6 : 263) hiszem, hogy e szép kor felé Szép szemed gyakran tekint! (554/2 : 123); (hat-val) *epedve* ~ *vmire* [Hugó] epedve tekintett a napra, melly az udvarhoz hivandja vissza (RH/6 :

318) *élénk várakozással ~ vmi →elé* 6 : 233; *(szókapcs; párh:) jövőbe ~ — múltba←néz* 3 : 230

tekinteni fn in 11 | *-eni* 7; *-enem* 3, *-enünk* 1

1. *vhova ~eni* olly jól esik nekem, Oda tekintenem, Hol egy kis vidámság van (463/2 : 35) *szemébe ~eni* *Ída! .. Hagyj szép szemedbe még ez Egyszer tekintenem. (88/3 : 318) | *vmire ~eni* 6 : 24 *(tőism)* nemes hercegem arcára láttam őt [= Hugót] tekinteni, s tekíntete ezer nyájas gondolatot tükröze (RH/6 : 311) — **4.** *úgy ~eni, mint* Nem kell a színpadot Tekinteni csak úgy, Mint hol mindennapi Kenyérhez nyílik út (77/1 : 27) *vmi(lyen)nek ~eni* megszoktuk azon időkort durvának tekinteni (RH/6 : 82) + 6 : 196, 430 — **5.** *vmibe ~eni* keblébe kell tekintenünk, és a zordon szavakat, mellyeket szíve mélyében gondolt, ugy adnunk elé, mintha kimondta volna. (RH/6 : 254) *vmire ~eni* Szomorú .. jövendő örömekre tekinteni, hogy az, kit szeretünk, ne legyen többé (RH/6 : 150) — **a)** *vmi elé ~eni* nagy vezérökbeni bizalmok talán megtanítandá őket, a keletkező harc elé reménnyel tekinteni. (RH/6 : 222)

tekintő 1. mn in 1 — **1. a)** *vadul ~* Oithona .. Lelke el vala szánva; fölszáradt a könny vadúl tekintő szemén. (Oith/6 : 450) — **5. előre ~** ld. **[előretekintő]**

tekintve 1. hat in 32 | **tekintve** 31, **tekíntve** 1 — **1.** *vmerre ~* „Sir John rövid feleletet kapott," szólt a herceg, a sátor felé tekintve (RH/6 : 384); *(szókapcs:) földre ~* Ashby Alured .. mogorván hallgatott, a földre tekintve (RH/6 : 190) + 6 : 385 *jobbra-balra* v. *sem jobbra, sem balra nem ~* 6 : 387, 442 *szemébe ~* 6 : 342 *vki után ~* 6 : 437, *vissza ~* ld. **visszatekint** | *vkire ~* „Oh gazember!" kiálta Alured, rokonára tekintve (RH/6 : 388) + 6 : 90, 270, 369 — **a)** *vkire aggalommal* v. *nyugtalanul ~* „Tehát olvastad a levelet?" .. „Igen," .. „Ismételheted tartalmát?" kérdé Edvárd, aggalommal tekintve rá. (RH/6 : 313) + 6 : 357 *vkire, vki arcára* v. *szeme közé élénken ~* 6 : 221, 326, 335 *hidegen ~* 6 : 238 *szemrehányólag ~* 6 : 351 *szigorúan ~* 6 : 330 — **2.** futottam, útat nem tekintve, Arcom, kezem tövistől vérezék (T/2 : 18) — **3.** Nem tekintve, hogy az idő [nagybátyám] fürteit megfehérité, ugy tetszett, mintha egész alakja kisebb .. volna, mint emlékeim festék. (NI/6 : 422) III. Richard .. nem tartozik Shakspeare legjelesebb művei közé .. de tekintve a jellemfestést, e mű a legbámulatosbak egyike (P 132/5 : 41) + 4 : 288; 6 : 10, 97, 102 *(ism)* nem tekintve kedvetlenségét, haragát — nem tekintve meggyőződését a felől, hogy ő gazember — .. maradt szerelem Ashby Rikárd iránt a szegény Greenly Katica szivében. (RH/6 : 257) | (nu-szerűen:) ⟨érdeménél fogva⟩ érdemét tekintve nem igényel .. sokat (Cor/4 : 287, 419) + 4 : 288; 7 : 165 — **a)** [a kis Boisgontierből] nem tekintve a bajuszra, valójában derék gránátos válhatik vala (KH/6 : 13)

tekintély fn **14** | *-Ø* 3; *-e* 1 | *-t* 4, *-emet* 1, *-ünket* 1; *-ednek* 1; *-énél* 1; *-lyel* 2

1. 'vkinek az a helyzete v. jellege, hogy tisztelik': a néptribúnok .. olly tekintélylyel diszelgenek, mit Nem tűrhet a nemesség. (Cor/4 : 291) + 6 : 18 *(szembeáll)* a kevés szavu bíró .. Nem ékesszólásánál, De tekintélyénél fogva Lecsillapitá a harcnak fergetegét. (HK/1 : 147—8); *(jelzővel:) apai ~: (kép)* Bekeriték őt [=leányodat] apai Tekintélyednek falai (709/2 : 305) *→elnöki ~* 6 : 431 *nagy ~* 3 : 289; 6 : 383; *(szókapcs:) ~t ad (vki fölött)* Elíza .. néhány évvel idősb volt nálamnál, s ez neki bizonyos tekintélyt adott fölöttem, mit örömest használt (KH/6 : 21—2) + 6 : 383 *~ét →elveszíti* 4 : 300 *~ét →használja* 6 : 22, 55 *~t szerez: (gúny)* Tiszteletgerjesztő, méltóságteljes has! Csak azt ne adja az ég, hogy megapadhass, Hova lenne akkor ama nagy tekintély, Mellyet gazdádnak olly fényesen szereztél? (Tb/3 : 289) — **a)** 'tiszteletet követelő viselkedés': „Nem tudom [mit tegyek]", mormoga Blawket .. olly tekintélyt érezve a vadász szavaiban, melly elől saját önbizalma kitért. (RH/6 : 109) *(jelzővel:) fontos ~* [a férfi] őszinte angol poroszlónak látszék. A mellett némi fontos tekintélyt mutata (RH/6 : 74) *→fölvett ~* 6 : 158

2. *(átv)* 'olyan személy, akinek tekintélye van': *(jelzővel:) →kisbírói ~* 1 : 126

tekintélyes mn **3** | 2

'olyan személyre jellemző (külső, viselkedés), akinek tekintélye van': *(páros kif)* Láttam a pap magos, tekintélyes alakját (NI/6 : 421) *(párh)* A duzzadó szürke selyem ruha, s a vállról félig lecsusszant atlacköpenyke karcsu termetét s tekintélyes tartását még inkább emelék. (KH/6 : 6)

tekintélyesen hat 1 — *(páros kif)* [a pap] a békét és csendet ajánlá hevesen és tekintélyesen (RH/6 : 92)

tekintet fn **217** | **tekintet** 213, **tekíntet** 4: *-Ø* 17 (b 2), *-ek* 1; *-em* 8, *-ed* 3, *-e* 37 (b 1), *-ök* 2; *-ei* 1 | *-et* 28, *-emet* 1, *-ét* 19, *-eit* 1; *-be* 3; *-ben* 17, *-ében* 4; *-ből* 5, *-edből* 1, *-éből* 6; *-éhez* 1; *-én* 2; *-ének* 3 (b 2); *-re* 1, *-ére* 1; *-tel* 44, *-ekkel* 1, *-ével* 10

1. '(vmire irányuló) nézés': Két tekintet elég a férfinak, egy nőt megbirálni (KH/6 : 12) [a sas] A villámokkal egy tanyán lakik S tekintetét fölküldi a napig (797/3 : 96) + 6 : 34, 269, 312, 412 *(párh)* tekintetem az égen, Lelkem pedig angyalomnak ölében (549/2 : 119); *(szókapcs:) ~e átfut vmit* 6 : 180, *~e vhol barangol* v. *kalandoz* v. *jár* 2 : 48,

296 *(párh)* tekintetem mérföldeken, lelkem századokon tul barangolt. (UJ/5 : 32), ~*e elfordul*, ill. →*ráereszkedik* 6 : 51 ~*e függ vkin* v. *vmin* 4 : 23; 6 : 153, 200 ~*e megakad vmin* 4 : 69 ~*e nyugszik vmin* a fiatal ember .. tekintete Ashby Rikárd arcán nyúgovék (RH/6 : 88) + 6 : 141 ~*e vhova száll* 2 : 69; 3 : 109 ~*e vhova vész* Tekintetem a csillagok közé vész. (415/1 : 363) ~*ét irányozza* v. *szögezi vkire* v. *vmire* 6 : 106, 197 344 ~*ét jártatja vkin* 6 : 46, 64 ~*ét* →*küldi vki után* 2 : 259 ~*et vált vkivel* 1 : 421 ~*et vet: (megszem, túlz)* hazám .. Van rajta bérc, a melly tekintetet vét A kaszpi tenger habjain is túl (576/2 : 149) *vki* ~*ét vhova vonja* Hugo .. leugrék lováról, megfogá a fiatal Harland kezét, s szivesen szorítá meg. Ez mostanra mindenki tekintetét azon irányra voná (RH/6 : 93) *első* ~*re* az uj .. iránti szeretet sokkal többekre hat, mint első tekintetre vélhetni (RH/6 : 206) — **a)** 'vmit kifejező nézés': Szólnod sem kell... minek?... egy tekintet Mindent olly szépen megmagyaráz. (345/1 : 303) Az elítélt egyenest áll, Ollyan az ő tekintete, Mint az isten itélete. (834/3 : 210) + 3 : 55; 4 : 24; 5 : 214; 6 : 8, 34, 145, 363 (+ 12) *(ism)* az ifju révészlegény .. megnyugodt a lyány tekintetén, Tekintetén, melly ezt magyarázta: Szerelmének nincs vége, határa. (SzP/2 : 55) *(tőism:) tekinteni* — ~ 6 : 311; *(páros kif:) arc s* ~ [Pomenars úr] felele .. a hölgy arca s tekintete által elcsábítva (KH/6 : 51) ~ *és hang* a nagy vezér tekintete és hangja olly férfiéinak látszottak, kit isten keze szerencsés sikerre választa ki. (RH/6 : 174) *szavak s* ~*ek* Ashby Rikárd .. Szavai s tekintetei diadalmasok, szemei jelentésteljesek voltak (RH/6 : 89); *(felsor:)* →*mosoly*, ~, *hang* 6 : 145; *(párh:) ajak* — ~ Monthermer Hugo igen elhalványúlt. Ajka remegett, tekintete megzavarodék (RH/6 : 330) *hang* — ~ 6 : 355; *(lefokozás)* annak, kit annyira megbántott, egy szava, egy tekintete sem adott természetének okot, haragra lobbanni (RH/6 : 365) Lesz-e, ki néked adja lelkét Vagy lelkének csak egy darabját Vagy egy tekintetét csak (Ap/3 : 147); *(jelzővel:) aggodalmas* ~ Magyarország, édes hazánk, szép hazánk Aggodalmas tekintettel néz reánk (780/3 : 313) *bámuló (s* →*rosszalló)* ~ 6 : 46, 241 *dühös* v. *haragos* v. *mérges* ~ egy haragos tekintet fontosabb következéseket szült, mint ama nagy tévedések. (RH/6 : 173) + 3 : 22; 6 : 88, 90, 261, 267, *édes kedves* v. →*szelíd(, édes)* ~ 1 : 44; 3 : 112 (2×) *elégült* ~ 6 : 292 *élénk* ~*: (párh)* gyors léptekkel, élénk tekintettel sietett végig Lucy a folyosón (RH/6 : 367) →*éles s nem nyájas* ~ 6 : 377 *epedő* v. *lángoló* ~ Ecarténál ülék .. midőn ez ördöngös epedő tekintet rajtam csügge. (KH/6 : 21) + 6 : 32 *félénk, esdeklő* v. *gyors*, →*félénk* ~ A félénk, esdeklő tekintet .. rögtön számüzé homloka sötét kifejezését (RH/6 : 368) + 6 : 290 *félénk*, →*részvevő* v. *szomorú, félénk* v. →*szánó* ~ „Nem, ne szomorkodjál, Blawket," monda [Hugó], midőn a férfi szomorú, félénk tekintettel lépe be (RH/6 : 271) + 6 : 110, 367 *fontos* ~ 6 : 307 *fölemelt* ~ 6 : 63 *gúnyos* ~ az őrnagy .. Edvárd gunyos tekintete által rögtön megmerevült. (KH/6 : 25) + 6 : 45 *gyorsan* →*állanó* ~ 1 : 244 *Hespertüzű* ~ 3 : 263 *hideg(, büszke* v. →*elfordult)* v. *fagyos* ~ sir William Grey .. csak ezt mondá szokott hideg, büszke tekintetével: „Hah, Dickon! ugy látszik, nagy emberré szándékozol lenni!" (RH/6 : 355) + 6 : 267, 333, 354 *jóakaró* ~ az öreg széke mélyéből .. kevéssé jóakaró tekintettel vizsgálá vendégét (KH/6 : 38) *káplári* ~ 6 : 37 *kérdő* ~ 6 : 326 →*keseredett, bánatos* ~ 6 : 364 *(kételkedő,)* →*átható* ~ 6 : 354, 356 *(*→*kételkedő,) határozatlan* v. *tétovázó* v. *zavart* ~ 6 : 100, 241, 266, 304 *kölcsönös* ~ 1 : 279 *lelkesült* ~ 6 : 230, *komor* v. →*mogorva, kedvetlen* v. *zordon* ~ a gonosztevőt megszenvedik, s őt még csak komor tekintettel sem büntetik. (RH/6 : 163) + 6 : 158, 190, 191, 266 *(párh)* Edvárd .. zordon tekintettel, ráncolt szemöldökkel, s martalékára rohanó tigris lépteivel, közeledék. (KH/6 : 33), *megvető* v. *büszke* →*megvetésű* ~ 6 : 19, 88, 89, 349 *nyugodt*, →*szemlélő* ~ 6 : 278 *(nyugodt — hideg —)* →*szórakozott* v. *üres* ~ [Montfort] szemeit — nem mondhatjuk, üres tekintettel, mert azok kifejezésteljesek voltak, noha mit sem láta — a szoba ellenkező falára irányzá (RH/6 : 185) + 6 : 66, 444—5 *ravasz* ~ 6 : 258, 261 *sötét* ~*: (párh)* Flamareil ur .. neje némán marada, sötét tekintettel, lesütött fejjel. (KH/6 : 55) *szemrehányó* ~ 5 : 87 *szép* ~ Lelkem .. reszket .. Hogyha rá száll szép tekinteted. (362/1 : 314) *szikrázó* ~*: (párh)* más segédet választandok. — Nem, semmi állásokat, semmi szikrázó tekintetet. (RH/6 : 362) *titokteljes* ~ 6 : 359 *vad* ~ Katica .. az ágyhoz fordúlt arcával, s vad tekintetet vete rá. (RH/6 : 256) *váró* ~ 6 : 191 *végső* ~*: (megszem)* Lemenőben volt a Nap .. Vad haraggal vetett Végső tekintetet A véres piacra. (777/3 : 69) *vidám* ~*: (megszem)* Kecses tavasz virúla; Vidám tekintete Berkemnek kebelébe Rózsákat ültete. (13/3 : 249), *vigasztalhatatlan* ~ 6 : 175 *vizsga* v. *éles*, →*vizsgáló* ~ 1 : 146; 6 : 183; *(szókapcs:)* ~ *áthat vkit* 6 : 62 ~ *csügg vkin* 6 : 21 ~*e földerül* 6 : 234 ~*e* v. ~*ének világa* →*(rá)száll vkire, vmire* 1 : 314, 326 *vki* ~*ét kerüli* 4 : 14, ~*et lövell* v. *röpít vkire* 3 : 16; 6 : 66, 110, ~*et vet* „.. Látod ama kis fekete foltot a seb szélén?" „Igen," felelt a férfi, kérdő tekintetet vetve .. a lyány arcára (RH/6 : 326) + 3 : 69, 112; 4 : 35; 6 : 32, 110, 183, 256, 368 (+ 9) *(megszem* is:) Lyányka, tőled egy tekintetet, Millyet a nap őszi tájra

vet .. ollyan kedves, ollyan szép! (577/2 : 150) *vki ~éből gyanít* v. *olvas* 4 : 153; 6 : 301 *minden szavából, minden ~éből* →*kiri* v. →*kitetszik* 4 : 89; 7 : 139 *egy ~tel (is* v. *sem)* én egy tekintettel köszöném meg adományát (HKöt/4 : 46) + 6 : 55, 235 *~ével átfúr vkit* 6 : 89, *vmilyen ~tel néz* 3 : 313; 6 : 37, 356 *körülnéz* 6 : 230 *szétnéz* 1 : 146 *visszanéz* 3 : 22 *szemlél* 6 : 88, 158, 367 — **b)** *(ford)* 'arckifejezés': *(párh:) hang — ~* az elmúlt drága dolgok emlékei beszélnek .. a hangok, mellyeket utószor hallánk — a tekintetek [Gesichter], mellyeket nem látunk többé. (RH/6 : 282) *homlok — ~* Ashby Rikárd homlokát földerítení s tekintetét megnyugtatni iparkodék [nahm eine ruhigere Miene an] (RH/6 : 377); *(jelzővel:) becsületes ~: (párh)* Ön kora, ön becsületes tekintete [ehrliches Gesicht] .. bizalmat önt belém (J/6 : 397) *félénk(, elmélkedő) ~* Eleonora, ki némileg félénk tekintetet [Miene] mutatott, lehajtá fejét (RH/6 : 385) + 6 : 355 *királynői ~* Greenly Katica .. királynői tekintettel [mit der Miene und Haltung einer Königin] szóla: „Semmire sincs többé szükségem. Elmehettek. Ha még valami kell, híni foglak." (RH/6 : 155) *ostoba ~* 6 : 15 *vidám ~* a két vagy három ur .. minden körülményben ugyanazon vidám tekintetet [Miene] tartá meg. (RH/6 : 207) + 6 : 147 — **c)** *(birt szerk)* 'érzelemnek, lelkiállapotnak a tekintetben, arckifejezésben való tükröződése': Harland Ralf keserű csalódás tekintetével süté le szemeit. (RH/6 : 111) + 6 : 289 *(párh)* Látta rokona fehér haját; látta arcát .. mit sem láta rajta, mint a nyájasság mosolyát, a nemes megnyugvás tekintetét (RH/6 : 298) | *(ráértés)* a tettetett bámulat tekintetére felelt, mellyet rá Ashby Rikárd irányza (RH/6 : 355); *(szókapcs:) vminek a ~ét váltja vkivel* Mindnyájan találtak ismerőket a tömeg között, s másokkal .. az ismeretség vidám tekintetét váltá (RH/6 : 383)

2. 'az, amit látunk; látvány': a tekintet [Anblick], mellyet láta, midőn szemét a fogadó felé fordítá, alkalmas volt .. dühét csillapítani (RH/6 : 90) + 6 : 186; *(jelzővel:) hadi ~* az egyetlen hadi tekintet [das einzige Kriegerische], mellyet látni lehete, Montfort lándzsáinak csilláma volt (RH/6 : 217) — **a)** *(átv)* 'külső megjelenés, forma': vannak emberek, kiknek tekintete [Wesen und Ausschen] mindig kitünő és kedveltető, bármint öltözködjenek is (RH/6 : 71) Az erdő tekintete [Anblick] több helyen olly külön nemű volt, mint csak képzelhetni. (RH/6 : 104) + 6 : 180, 347, 422 *(páros kif)* tán soha egy csoportban sem testesült ugy meg a tekintet [äussern Erscheinung] s szív vidámsága, mint ebben (RH/6 : 113); *(jelzővel:) békés ~* 6 : 170 *előkelő ~* [Robin Hood] öltözete .. igen jól állt neki; s előkelő tekintete [Anstrich von Vornehmheit] volt, melly őt sokkal fényesebb öltözetűek között is kitüntette volna. (RH/6 : 106—7) *hős ~* [az oroszlánnak] Elvették szabadságát, mindenét, De nem vehették hős tekintetét. (736/3 : 18) *sasszerű ~* 6 : 106 *sötét, →gyilkoló ~* 6 : 215 *szép, hadi ~* sisakjaik a napban ragyogtak: szép, hadi tekintetök [hübschen, kriegerischen Anblick] volt. (RH/6 : 216); *(szókapcs:) vmilyen ~et ad* [a vadász] Arca igen szép volt .. de a szemöldök kissé előre nyúltak, s képének .. sasszerű tekintetet [Aussehen] adtak. (RH/6 : 106) — **b)** *(átv)* 'viselkedés, modor': Mortimer .. a részrehajlatlan bíró tekintetét [Ton] vette föl (RH/6 : 269)

3. *(átv)* 'vminek szem előtt tartása; figyelem': *(szókapcs:) ~be vesz* 1. 'figyelembe vesz': [Edvárd] az igazságot sem vette tekintetbe. (KH/6 : 31) + 6 : 420; 2. *(ford)* 'jellemez, leír': Katica gyorsan tért .. haza, változó arckifejezéssel, mit egy pillanatra tekintetbe kell vennünk [bezeichnen müssen], noha mindent nem mondhatunk el, mi köztök történt. (RH/6 : 86) — **a)** 'kíméletes figyelembe vétel': (hat) *vmi ~éből* Rákóczi (I.) .. fiatalsága tekintetéből kegyelmet nyer. (P 254/5 : 181) *vkire való ~nélkül* Ha nem látja Ön hasznosnak versemet .. dobja el minden reám való tekintet nélkül. (L 287/7 : 211) — **b)** 'figyelmesség, kíméletesség': légy némi tekintettel [habt einige Achtung], uram, azok előtt, kik itt jelen vannak. (RH/6 : 188); *vki, vmi iránti* v. *irántami ~ből* a hatvanas .. Mornac bánata iránti tekintetből [aus Rücksicht] mélyen hallgata (RH/6 : 26) + 6 : 165, 180 *(szembeáll, tréf)* tanácslom nem az én irántami tekintetből, hanem a magad javáért, hogy ha már ásítani találsz, ne ásíts valami tulságosan nagyszerűt (ÚL/5 : 73)

4. *(átv)* 'szempont': [büszkeségét Alured] legyőzte volna .. de, fájdalom, más tekintet [Rücksicht] is volt hátra. A dicsőség vesztését félté! (RH/6 : 348); *vmi ~ében* *K. J. versei sem külforma, sem beltartalom tekintetében nem kielégitők. (P 54/7 : 505—6) + 7 : *504 *vmilyen ~ben* *Bolha úr .. versei technikai tekintetben tökéletlenek (P 88/7 : 513) + 6 : 173, 263; *(szókapcs:) bizonyos* v. *némely* v. *némi ~ben* Van elég előkelő ur, kik bizonyos tekintetben mindenkor készek, bárki pörét is magokra vállalni (RH/6 : 292) + 6 : 82, 96, 158 *e(bben a) ~ben* az arckép .. tökéletlen; De van egy vigaszom ebb' a tekintetben (Tb/3 : 290) + 6 : 98, 283 *egyéb* v. *más ~ben* a púpos .. Egyéb tekintetben nem volt csekély ember — lábszárai erősek .. karja barnult, hosszu (RH/6 : 72) + 6 : 294 *minden* v. *sok ~ben* Minden tekintetben hasonlíthatlanok vagytok (RH/6 : 292) + 6 : 236(2×), 311 — **a)** (hat) *vki ~ében* 'vki érdekében': Ternyei

elnyert vagyonát akár vízbe dobhattam volna, de fiam tekintetében tartám azt meg (HKöt/4 : 65) *vmi ~éből* 'vmi érdekében, céljából': Kénytelen vagyok, a hű elbeszélés tekintetéből, itt a tanácsos saját szavait adni elő (NI/6 : 434) + 6 : 189 *e ~ből* 'ezért': a nevezetes töltés .. oda varázsolja az alföldre a Kárpátok táját, ollyan hegyek és völgyek keletkeznek rajta. E tekintetből jónak láttam leszállni a gyorsszekérről s gyalog zarándokolni át a töltésen (ÚL/5 : 47)

5. *(rég, ford)* 'tekintély': Nos, bátyám .. mit ön gondolt, megtevém. S most visszaél ön tekintetével [Ansehn], hogy olly ismeretséget, melly tulajdonkép ön műve .. kárhoztasson. (KH/6 : 27) E nem kedvező pillanatban határzá el magát Leicester gróf, London tájáról elmenni .. az elégületleneket megbüntetendő, kik tekintetének [Autorität] magokat alávetni nem akarták. (RH/6 : 173)

tekintetes mn 44

'köznemeseket és értelmiségieket megillető címet viselő': *(szembeáll:)* →*tisztelendő* — ~ 7 : 217; ~ *asszony* a tekintetes asszony Réműlve kiált A cselédi szobába; „Panni te! kelj fel .." (HK/1 : 123); ~ *úr* Bocsásson meg a Tekintetes Ur, hogy illy hosszan alkalmatlankodom (L 31/7 : 25) + uo. (2×); 7 : 19(3×), 20(3×), 21(4×), 22(2×), 24(2×), 26(3×) ~ *szerkesztő úr* Tekintetes szerkesztő urnak alázatos szolgája, Petrovics Sándor, tanuló (L 12/7 : 11) + 7 : *20 ~ *úrfi* Már megkövetem a tekintetes úrfit, hanem én a szerint cselekedtem, a mint ki volt adva (N/4 : 103) + uo. || *(megszól:)* ~ *asszony* Ne rettegjen, tekintetes asszony! Nem gátolom, hogy tovább utazzon. (413/1 : 360) + 1 : 361 | (levélbeli *megszól:)* ~ *(→szerkesztő) úr* Mélyen tisztelt Tekintetes Ur! (L 31/7 : 24) + 7 : 11, 19, 20, *20, 21, 25 || (levélcímzésben; szn-vel:) Tekintetes Arany János urnak (L 169/7 : 94) + 7 : 25, 38, 46, 47, 55; (más címmel) ~ *tudós←* *Bacsó János úrnak* 7 : 33 →*táblabíró* ~ *Bernát Gáspár úrnak* 7 : 104 — **a)** (testület címeként; *párh:)* ~ *karok*[2]← *és rendek* — *méltóságos főrendek* 5 : 84

vö.: **t.**, **[téns]**, **tt**

tekintetik szenv ige 8 | 6: *-ik* 2; *-ett* 1, *-tek* 1; *-énk* 1; *-ni fognak* 1

1. 'vmit néznek, szemlélnek': A szemöldök .. csak úgy látszának bizonyos vonalt képezni, ha némi távolról tekintettek. (RH/6 : 114)

2. *(átv)* 'vmit vhogyan tekintetbe vesznek' ld. **tekintetni**

3. *(átv)* 'vmit vminek tekintenek (4.), tartanak': három ismeretlen férfival beszéltem. Ha ez árulásnak tekintetik, ugy ótalmazza isten az ártatlant! (RH/6 : 270) noha eljegyzésünk .. nem hirdettetett ki, az egész városban jegyeseknek tekinteténk. (NI/6 : 435) + 6 : 72, 338, 383

tekintetni fn in 1 | *-nie* 1

2. minden vádnak .. némi előlátással kell tekintetnie [betrachtet werden]. (RH/6 : 100)

tekintetve 1. hat in 1 — **3.** marcius 15-ke .. tekintetve annak, a mi volt, kezdetnek, nagyszerű, dicső. (P 201/5 : 83)

tekintetű mn 7 | **tekintetű** 6, **tekintetü** 1 — (jelzővel)

1. 'vmilyen nézésű, pillantású': A szekér .. ajtaja fölpattant, s előttem egy szilaj tekintetű ifju termett (P 101/5 : 17—8)

2. *(átv)* 'vmilyen külsejű, megjelenésű': Néhány perc mulva két vagy három kitünő tekintetű [von vornehmer Haltung und Tracht] ur .. jött (RH/6 : 92) Az érdemes szerzetes .. magas, erős, gonosz tekintetű [störrisch aussehenden] öszvéren lovagolt (RH/6 : 261) *(páros kif)* Kétszer láttam azon embert tájunkon .. emlékszem, hogy ugyanazon tekintetű, s arcú volt [er hat dieselbe Miene und Haltung]. (RH/6 : 99) — **a)** 'vmilyen látványt nyújtó': *(halm)* kedves város nekem ez az Eperjes; csinos, szép .. barátságos tekintetü. (UJ/5 : 22); →*kellemes* ~ 6 : 129 — **b)** *(ford)* 'vmilyen jellegű, vmit sejtető': „.. Nézd e levelet, mylord." „Igen, ez csakugyan harci tekintetű [sieht .. einen Krieg gleich]" (RH/6 : 123)

tekintget ld. **[körültekinget]**

teknő fn 2 | **teknő** 1, **tekenő** 1: *-t* 1; *-jében* 1

1. 'fatörzsből kivájt, homorú, hosszúkás tartóedény': [a ló] kényelmesen üríte egy zabos teknőt [Trog] (RH/6 : 136)

2. *(átv)* 'hosszúkás mélyedés': *völgy ~je* innen a helység Majd félóránylra fekszik Lenn a völgy tekenőjében. (HK/1 : 122)

[tékozol] ige

(vál) 'pazarol'

tékozolni fn in 1 — ts *vmire* ~ [a lovag] letérdepelt .. A földre, melly holt nemzetének sírja; Mert könnye volt egyetlen kincse .. S ezt tékozolni másra nem akarta. (376/1 : 325)

tékozló 1. mn in 2 — tn ~ *fiú: (kép, ellent)* Vad, tékozló fiú az ifjúság, Két marokkal szórja gazdaságát, De jön apja, a zsugori vénség, S visszaszedi elpazarlott kincsét. (617/2 : 197) *(bibl célzás; tőism:)* →*eltékozol* — ~ *fiú* 4 : 105

tél fn 78 | -Ø 47 (b 12); *telem* 1, *tele* 1 | *telet* 8; *telébe* 1; *-ben* 3, *telében* 1; *-en* 6, *telén* 1; *-nek* 6 (b 5); *-re* 1; *-lel* 2

1. 'a leghidegebb évszak': Földön hó, felhő az égen .. Én ugyan nem is tudnám,

hogy Tél vagyon, Ha ki nem pillantanék az Ablakon. (127/1 : 70) Hideg ellen a tél [verscím is] a folyókat jéggel, A földet hóval leplezé el. (475/2 : 39) + 1 : 23; 2 : 201; *(szembeáll:)* ~ — *kikelet←* 1 : 51; 2 : 283 *(párh)* [napkeleten] szebb az éj, mint itten a nap, S szebb a tél, mint itt a kikelet (490/2 : 47), ~ — *tavasz* oh az Irigylendő házi madarak! Mit törődnek ők téllel, tavasszal? Fészkeikben ollyan boldogak. (368/1 : 318) + 2 : 381 *(párh:)* *→reggel — este — tavasz* — ~ 2 : 346; *(poláris kif:)* ~ — *nyár←* 4 : 25; *(megszem)* Koldussá lett a föld, kirabolta a tél. (726/3 : 7) + 2 : 140, 141 *(megszem, felsor)* az az ősz ollyan gondatlan rosz gazda; A mit a kikelet És a nyár gyüjtöget .. mind elfecséreli, A sok kincsnek a tél csak hült helyét leli. (738/3 : 21); *(kép)* Kedvemnek ha magja volna: Elvetném a hó felett, S ha kikelne: rózsaerdő Koszorúzná a telet. (127/1 : 70); *(alleg, megszem, szembeáll)* Harcolj, harcolj, föld, a téllel, Ne félj, megbirod, levágod, S szabadságodat kivívod, Tavasz a te szabadságod .. a mellynek rabja voltál, A tél maga érzi vesztét (747/3 : 32); *(jelzővel:)* *hideg* ~ 1 : 21 *→jégszívű* ~ 3 : 31 *→mogorva s makacs* ~ 6 : 436 *vad(, →bitor)* ~ a földet gyász temette .. Pusztaságnak vad telén (29/3 : 260) + 3 : 32 *vén* ~ *: (megszem)* Ifju lánya a vén télnek, Kedves kikelet (766/3 : 52); *(birt szerk:)* ~ *dérvirága←* 1 : 239 ~ *ékei: (párh)* A különben sem szép vidék most mind a tavasz, mind a tél ékeit nélkülözé. (NI/6 : 429) ~ *halála←* 3 : 31 ~ *hava²←* 1 : 247 ~ *hidege* 1 : 24(2×); 3 : 96 *nyár esője* — ~ *hideg←* *karja* 2 : 95, ~ *közepe* 1 : 115 *(ism)* Itt van a tél, a hideg tél Közepe (70/1 : 21), ~ *vége* 1 : 68 ~ *viharja* Kinn süvít a tél viharja... ott benn Perg a rokka (BI/2 : 329); *(birt szerk, kép:)* *sors tele* az én sorsom tele bekövetkezett: ugy állok itt, mint a fa, mellynek lehullottak levelei (HKöt/4 : 82); (hat) *~ben: (páros kif)* [a cinege] Télben, viharban vígan fütyörész (797/3 : 96) (más költő versének idézett címeként:) bájdús Jankóm, nagyon szép verset küldtél Jókaynak, azt a „télben" (L 191/7 : 126) *(jelzővel:)* *puszta ~ben* Puszta télben a kert puszta fája .. várja A tavaszt (714/2 : 335), *~en* A puszta, télen [verscím] (738/3 : 21) + 1 : 70; 4 : 82 *(szembeáll:)* *→nyáron — ~en* 4 : 42 *(poláris kif:)* *~en, nyáron* ld. **[télen-nyáron]**, *~en és →nyáron, tavasszal és ősszel* 4 : 83, **Szh:** *oly bizonyos, mint hogy a →patak ~en befagy* 6 : 81; *(szókapcs:)* *(el)jön a* ~ 3 : 261 *(alleg)* hozzád van nőve szellemem, Mint a levél a fához... eljön a tél, S akkor lehull, de már élettelen. Ez sorsunk a sirig. (519/2 : 97) *(el)megy a* ~ Ohajtásim .. mi végre kelnek? Hogy menjen a tél, menjen gyorsan el .. akkor .. fázni nem fogok. (123/1 : 68) *→közel(eg) a* ~ 1 : 331; 2 : 116 — **a)** 'egy ilyen évszak mint időtartam': *(verscím)* Egy telem Debrecenben (185/1 : 115) *(párh:)* *→tavasz* — ~ 2 : 103; (hat) *~re* Komlósyhoz menék .. ki, mint mondá, télre Kolosvárra menend. (L 31/7 : 24) *a* ~ *folytán←* 5 : 147; *(szókapcs:)* *kihúzza a telet* Az 1843/4ki telet e kövér városban [= Debrecenben] húztam ki éhezve, fázva (ÚL/5 : 47) + 1 : 168 *vhányszor megérte a telet* 'vhány éves': Kukoricza Jancsi .. nem érte meg még husszor a telet. (JV/1 : 184) *vhol tölti a telet* Igy tengek inséges állapotban s itt kell a telet Debrecenben töltenem. (L 31/7 : 25) + 7 : 26 — **b)** 'erre az évszakra jellemző hideg idő(járás)': A mióta őt eltemetők .. Ollyan tavasziak az idők. Semmi jég a síma Dunavízen .. hátha .. csak azért nincsen tél, Hogy ne fázzék ott kinn kedvesem. (262/1 : 247) *(páros kif:)* ~, *fagy²←* 1 : 81 *(szembeáll:)* ~ — *tavasz←* 1 : 220, 318; *(jelzővel:)* *→fehér, hideg* ~ 3 : 155 *örökös* ~ [a seregnek] küzködnie kellett a hideggel, Mert Taljánországban örökös tél vagyon (JV/1 : 193)

2. *(átv)* 'fagy, hidegség': *(birt szerk, met:)* *balsors tele* Balsors telében életünk Gyakorta hűl (380/1 : 329) *sír tele: (ellent)* Tavasz dől, az ifjuságnak Tavasza, a sír telébe. (719/2 : 342) — **a)** 'hó': *(met)* [Sári néninek] Haja tél .. Fejér, mint a fejérített vászon (617/2 : 197) — **b)** 'érzelmi hidegség': *(felsor)* galambom .. elhagytál .. Nem volt szivemben ősz, tavasz, Érted, mint a nyár, égett az. S vajjon a kihez röpültél, Nem lesz-e annak szivén tél? (79/1 : 29)

3. *(átv)* 'az élet késői korszaka; öregség': *(szókapcs:)* *a ~ dere←* *megüté fejét* 2 : 275 — **a)** 'az élet vége, megszűnte': *(felsor)* Tavasz a te életed, Ősz az én életem .. Egy lépést kell tennem .. S akkor rá jutok a tél Fagyos küszöbére. (530/2 : 104)

4. *(átv)* 'az élet szomorú, boldogtalan korszaka': Tél vala már ifjuságom, Hát öregkoromnak .. Millyen nevet adjak? (BI/2 : 318); *(jelzővel:)* *hideg ~: (ellent, ism)* Mikor együtt voltunk, Tudom hogy szerettél. Akkor meleg nyár volt, Most tél van, hideg tél. (556/2 : 125) — **a)** 'boldogtalanság': Mért vagyon tél kebelemben, Puszta, gyászos, véghetetlen? (29/3 : 260); *(jelzővel:)* *puszta, →hideg* ~ 1 : 185

tele hsz, mn és ik **75**

I. hsz 63 | **tele** 51, **teli** 12: -Ø 62 || *telibb* 1

1. 'egészen megtöltve, megrakva v. elborítva': *vmivel* ~ Hogyha magot nem vetsz bele [= a földbe], Csak kóróval leszen tele. (55/1 : 9) a világ .. Örök énekszóval s zenével van tele! (509/2 : 86) + 2 : 217; 3 : 27, 76, 295, 310; 6 : 367 *(nyomósító tőism)* Te vagy a nap, én az éjjel, Teljes teli sötétséggel (162/1 : 95); *(szókapcs:)* *(ó)borral* ~ a

poharat csaknem tele találta borral, s kiitta. (RH/6 : 384) + 4 : 122 →*pénzzel* ~ 1 : 334 — **a)** (vonzat nélkül; vízzel:) Teli van a Duna, Tán még ki is szalad. (556/2 : 125); *(nyomósítva)* →*torkig* ~ 2 : 195 | (itallal:) hadd lám, kinek van teli a pohara? (Drt/4 : 211—2) + 2 : 182; 6 : 249 | (könnyel; *szembeáll)* Hasam üres, de helyette Teli vannak szemeim, Megtöltötték .. könynyeim. (656/2 : 240) | (pénzzel, ill. étellel:) csak zsebetek És gyomrotok van, s mert ez nincs tele, Azért rút a világ előttetek (499/2 : 65) — **b)** 'teleírva' : *vmivel* ~ Voltak fejedelmek, A kiknek emlékoszlopot emeltek .. És hol van az oszlop?... elesett .. Mert hazugsággal volt tele (482/2 : 42) — **c)** *(átv:) vmivel* ~ *van*, ill. *lesz vmi* 'vmit sűrűn emlegetnek vhol': Maholnap egész Magyarország Nevemmel lesz tele. (148/1 : 87) *(ism)* „Víg utazás Elthamtól Leicesterig .. Az egész ország teli van vele." „Teli is lehet .." (RH/6 : 250)

2. 'olyan állapotban, hogy vmiből, vkikből sok van benne': *vmivel, vmikkel* ~ tűzzel van tele a szőlő gerezdje (LV/3 : 300) + 1 : 82; 2 : 44; 4 : 279; 6 : 289 *(ism)* e fény is csak azért pillant bele [a földalatti házba], Hogy lássa a szörnyeket .. Mikkel tele van, tele! (461/2 : 34) + 2 : 317—8(3×) →*hibákkal* ~ 6 : 306; 7 : 501, *vkivel, vkikkel* ~ Lelkesedéssel .. mentünk vissza a kávéházba, melly már tele volt ifjakkal. (P 201/5 : 81) + 2 : 54; 6 : 174, 213, 358, 380; 7 : 33 — **a)** (vonzat nélkül) 'olyan állapotban, hogy vmiből több már nem fér rá, ill. bele': hát nagyapád .. hol van eltemetve? — Az innenső temetőben. — Melly részén? — .. a kapu mellett, mert a temető már egészen tele van. (HKöt/4 : 91) + 7 : 13, *635 — **b)** *borral* ~ 'megmámorosodva': De bár mint törtem fejemet, S levék borral tele: .. a csigázott ész Egy kukkot sem szüle. (46/3 : 273) (vonzat nelkül) →*feje* ~ *van* 'ua.' 1 : 41

3. '(érzelemvilág, tudat) olyan állapotban, hogy vmi egészen elfoglalja': →*feje gondolatokkal* ~ 4 : 155, *keble szerelemmel* v. →*szívvel* ~ 2 : 209 *(ism)* Keblem olly tele van, olly tele szerelemmel, hogy lábaim nem bírnak (TH/4 : 171), *szíve vmivel* ~ szivem telibb volt egyéb dolgokkal, semhogy dévajságokra gondoljak. (RH/6 : 346) + 1 : 283; 3 : 11 *szíve barátsággal* v. *dühvel* v. →*érzelemmel* v. *szerelemmel* ~ A tenyeremben hordtam egykor Szivem, barátsággal tele (398/1 : 345) + 1 : 313, 413; 6 : 293 — **a)** (vonzat nélkül) *keble* v. *szíve* ~ *(van)* 'túláradó érzelmek töltik el': nem panaszlok, bár keblem teli (114/1 : 60) + 5 : 54 | *(rá-értés)* a fejem tele van; Nem csak fejem, de szívem is — A bor meg a leány hamis. (91/1 : 41) *(ism)* Papírosom már tele, édes Lajosom! s még szívem is *tele* van (L 16/7 : 13) — **b)** '(arc) vminek a kifejezésével elfoglalva': *vmivel* ~ [az íjász] arca elmésség és tréfával volt tele. (RH/6 : 129)

II. mn 12 | **tele** 8, **teli** 4

1. 'olyan (dolog), ami vmivel tele van': (étellel, itallal:) Tele palack a kezembe', Táncolok, mint veszett fene. (150/1 : 88) reszket már e kéz, Melly a teli Pohárt ajkamhoz emeli (222/1 : 178) + 1 : 322 (2×); 4 : 50 | (pénzzel, kinccsel:) Nos hát János vitéz .. Vidd el mindenestül ezt a teli zsákot, És boldogítsd vele magadat s mátkádat. (JV/1 : 203) Jobb lesz, ha nem visz magával levelet, hanem csak tele erszényt s gyors lovat. (RH/6 : 211) — **a)** 'emberekkel, közönséggel megtelt (helyiség, épület)': Már ha fütty van, legalább hát Tele színházban legyen! (113/1 : 59) *(hármas kif:)* →*ragyogó* ~ *szép palota* 2 : 379 *(ellent, páros kif)* Elhagytam az üres, szomorú operát, s találtam tele, vidám teremet (ÁB/6 : 441)

2. *(átv)* 'kerek': ~ *hold* ld. **[telihold]** — **a)** 'telt, húsos (arc)': a kocsmáros tört a szobába, kinek teli képe harag és gondtól égett (RH/6 : 102)

3. *(átv:)* ~ *torokkal* 'hangosan, teljes hangerővel': *(megszem)* [a fergeteg] Tovább rohant s teli torokkal Ordítozott belé a Vak éj siket fülébe. (Ap/3 : 116)

III. ik — ld. a *tele-* ik-s igéket

[telefirkál] ts ige
'(felületet) firkálással kitölt'
[telefirkálva] 1. hat in: **tele firkálva 1** — *vmivel* ~ [a fal] korommal írt furcsa figurákkal Van tele firkálva. (565/2 : 137)

Telegdi tulfn **3**
(csn) ~ *Lajos* 'debreceni könyvkereskedő': Telegdi Lajos könyvárusnak barátilag (L 288/7 : 212) | (önállóan) 'uő.': Folyó hó 23^kán Debrecenben leszek, hova remélem te is compareálsz .. Telegdi könyvárusnál keress. (L 237/7 : 171) + 7 : 173

[telegondol] ts ige: **teligondol 1** | *-d* 1
'gondolatokkal kitölt': *(fig etym)* a papiros nagy .. a mi üresen marad, gondold teli az én gondolatimmal (L 188/7 : 116)

[teleír] ts ige: **tele ír 2** | *-ta* 2
'írott szöveggel, írással kitölt': *vmivel* ~ *: (ism)* [a gondtalanság] Szívemet, az asztalt tele írta, Tele írta fényes arany tollal, Pávatollnál tarkább gondolattal. (534/2 : 106)

Teleki tulfn **7** | **Teleki** 6, **Teleky** 1: *-Ø* 6 | *-től* 1 — (csn)
1. ~ *Ádám* 'tábornok (1789—1851)': Teleki Ádám tábornok olly csufondáros hazaárulást követett el, mellynek párját az összes világtörténetben kell keresni (P 233/5 : 122)

2. *(gróf)* ~ *Sándor* 'nagybirtokos, honvéd ezredes (1821—1892), P. barátja': találkoztam Teleki Sándorral, Kővárvidéke főispánjával (P 236/5 : 128) + 7 : 169 *(verscím)* Gróf Teleky Sándorhoz (548/2 : 119) | (önállóan) 'ő.': A lázadás középpontja Naszód .. Maga Teleki és a kormánybiztos majd elfogatott (P 236/5 : 128) + 7 : 170; ~ *druszám* Koltón voltam Teleki druszámnál másfél hétig (L 119/7 : 39)

[Teleki-ház] fn: **Teleki ház 1**
'a Teleki család tulajdonában levő pesti lakóház': (levélcímzésben:) Tekintetes Bajza József Urnak .. Lövész utca [—] Teleki ház [—] Pesten (L 32/7 : 25)

[telel] tn ige
vmin ~ 'télen át vmivel táplálkozik'
telelt 2. mn in **1** — E rosz csikók ugy ide tettek egy nap alatt Szatmárra, hogy szénán-zabon telelt aristocraticus lovaknak is becsületére vált volna. (ÚL/5 : 69)

[telemegy] tn ige: **tele megy 1** | *..menne* 1
'tele lesz azáltal, hogy vmi belefolyik': *vmivel* ~ szerencsém, Hogy mezítláb útazom; Tele menne vízzel sárral A csizmám e rosz uton. (656/2 : 241)

[telemer] ts ige: **tele mer 1** | *-te* 1
'telemerít': Volt egy ember, nagy bajúszos .. elment a kúthoz. De nem volt viz a vederbe', Kapta magát, tele merte. (615/2 : 194)

[telemerít] ts ige: **tele merít 1** | *-ette* 1
'úgy merít meg vmit, hogy (vízzel) tele legyen': Pór menyecske jött. Korsó kezében. Korsaját .. tele merítette (578/2 : 152)

[télen-nyáron] hsz: **télen, nyáron 2**
'télen is, nyáron is; az egész évben, állandóan': Ha volna több, mint egy kabátom, Mit hordanom kell télen, nyáron: Én volnék a derék legény! (197/1 : 156) *(tőism)* Mert hajlékom nem vala: nyáron izzadtam, télen fáztam; és éheztem télen, nyáron. (HKöt/4 : 42)

[teleokád] ts ige: **teliokád 1** | *-ja* 1
(átv) 'nagy erővel eláraszt vmit': *vmivel* ~ A gyermekek .. bámulják az izzó vasat, melly minden ütésre lángesővel okádja teli a házat (FL/4 : 126)

[teleönt] ts ige: **tele önt 2** | *-é* 1 | *-enék* 1
'beleöntött folyadékkal megtölt': [a szolga] tele önté a poharat és kiivá. (RH/6 : 77) — **a)** '(homorú formát) beleöntött anyaggal kitölt': *vmivel* ~: *(kép)* ha ezt a hosszu, keskeny s a rozsnyói kerek völgyet valamivel tele öntenék, egy óriási bunkósbot alakulna. (UJ/5 : 26)

telepedik tn ige **3** | *-tem* 1, *-ett* 1, *-tek* 1
'leül vhova': A jó dudás .. a padra ült az ajtó előtt, s játszék hallgatóinak .. Greenly .. kijött, s mellé telepedett. (RH/6 : 87) [a zúgás] nehézkes röpülése a nagy éji madaraknak, mellyek a földet érinték, s rája telepedtek. (P 41/6 : 392) — **a)** *vmibe* ~ 'elfoglalja lakó- v. tartózkodási helyét': Csöndes magányban keresék tanyát, Sötét erdő völgyébe telepedtem (T/2 : 14) *bele* ~ ld. **[beletelepedik]**

[települ] tn ige: **települ 1** | *-nek* 1
'leszáll vmire és ott marad': A rónára halvány ködök települnek (738/3 : 22)

[telerak] ts ige: **tele rak 1** | *-ta* 1
'tárgyakkal egészen megtölt': *vmivel* ~ Tele rakta édes anyám Eleséggel a tariszNyám (102/1 : 48)
[telerakva] 1. hat in: **tele rakva 1** — *vmivel* ~ midőn Hugo a ládát fölnyitá .. látta, hogy az saját .. öltözeteivel volt tele rakva (RH/6 : 236)

[telerakat] ts ige: **tele rakat 1** | *-ta* 1
'elrendeli, hogy vmit telerakjanak': Hiripi .. Keveslette, hogy egy palack álljon előtte; tele rakatta az asztalt (HKöt/4 : 52)

[telesír] ts ige: **tele sír 2** | *-om* 1 | *-na* 1
'(hulló könnyeivel) megtölt': *(túlz)* ki veled, bor, Az üvegből! Tele sírom könnyeimmel Két szememből (324/1 : 287) — **a)** 'könnyeivel átáztat': Hogyha leányszemem volna, Egy pár kendőt tele sírna (92/1 : 41)

[teleszív] ts ige
'beszívott levegővel megtölt': *(körülírás:)* ~*ja tüdejét magyar léggel* 'magyar földön él' ld. **[teleszíván]**
[teleszíván] 2. hat in: **tele sziván 1** — *azon becsületes uri ember ki a leányokat tanitja, megelégitvén nagyérdemü gyomrocskáját magyar kenyérrel és borral; tele sziván tüdejét magyar léggel .. igy kezdi a szivképzést .. németül (P 96/7 : 636)

telhetetlen mn **3**
'olyan (dolog), amit nem lehet teletölteni': ~ *bendő*← 2 : 288 ~ *papzsák*← 7 : 86 — **a)** *(átv)* 'kielégíthetetlen': *vmiben* ~: *(megszem)* Mikor unod már meg örökös munkádat, Te a kínozásban telhetetlen bánat! (JV/1 : 209)

telhető mn **2** | **1**
vkitől ~ 'olyan (dolog), ami vkitől kitelik': a magyartól telhető lelkesedéssel üdvezeltük [a minisztereket] (P 224/5 : 116)
telhetőleg hat **1** — *tőle* ~ [Coriolanus] koronként tőle telhetőleg Iparkodott a népet megrabolni Hatalmától (Cor/4 : 320)

télhó fn **1** | -Ø b 1
(vál) 'január': *[a szedő] hibásan szedé mostani lapunk elébe az adatot . . Télhó 3. helyett Őszutó 3.-át kell olvasni. (P 59/ 7 : 563)

teli ld. **tele**

téli mn **32**
1. 'télre eső (időszak, napszak)': *(kegyetlen v. vad)* ~ *éj* 1 : 363; 3 : 116 *(verscím)* Téli éj (415/1 : 363), *(→holt, csendes)* ~ *éjszaka* 2 : 75 (részleges *ism)* Kegyetlen téli éj vala. A téli éjszakák két zsarnoka Uralkodott: A hideg és sötétség. (Ap/3 : 116), *(hosszú* v. *→kegyetlen hideg)* ~ *este* Elbeszélgetők, hol én, hol ő, az egész hosszu téli estét (NI/6 : 422) + 4 : 95 *(verscím)* A téli esték (726/3 : 7), *(borús, ködös)* ~ *nap: (szembeáll)* egy vidám tiszta nyári nap után sok borús, ködös téli nap következik (RH/6 : 119) *(alleg, szembeáll)* Ha nyílik benne [= szívedben] szerelem virága, A barátságnak méhét is bevedd . . szép a virág; azonban Tavasszal él csak . . Míg a szerény méh munkálódásából Megédesíted téli napjaid. (391/1 : 335), *hideg* ~ *reggel←* 5 : 139
2. 'télen látható, ill. tapasztalható; télre jellemző': *(kép)* A hó, a holt föld téli szemfedője [verscím is] . . A temetőre Leszállt. (280/1 : 258) ~ *csillag←* 4 : 16 ~ *hideg←* 5 : 21, ~ *hó: (parabola, szembeáll)* bár szeretni vágyok újolag, A holt leánykát nem feledtem el. . . A hegytetőn még űl a téli hó, Midőn tövében már virág fesel. (318/1 : 283) *(kép, szembeáll)* Öreg barátom fiatal szivedel! Fa vagy te . . A mellyet már a téli hó lepett el, De rajta vígan zeng a cinege. (414/1 : 362), *hideg* ~ *idő* hideg téli időben utazott kegyed (HKöt/4 : 57) ~ *napsugár←* 1 : 49 *→őszi bús szellő* — *süvöltő* ~ *zivatar* 2 : 70; *(szókapcs:)* ~ *álmát←* *alussza* 2 : 19 — **a)** 'télen szokásos állapotban levő': *(hsl, szembeáll)* Szíved, lelked, mind meglátom . . Csendes még az, mint a téli Madárfészek . . majd eljő a Kikelet (660/2 : 245); *száraz* ~ *fa: (szembeáll)* A száraz téli fák, Zöld lombokat bocsátanának Azt gondolván, Hogy itt már a tavasz (734/3 : 16) ~ *föld: (szembeáll)* Már sokszor . . váltott a téli föld szép tavaszi ruhát (JV/1 : 209), ~ *világ* 1 : 267 *(szembeáll)* látod amottan a téli világot? Már hó takará el a bérci tetőt. Még ifju szivemben a lángsugarú nyár S még benne virít az egész kikelet (680/2 : 275) — **b)** 'télen virágzó': *(hsl)* mi szép volt a halotti ágyon [Etelke]! . . Mint tiszta hó a téli rózsaszálon: Lengett fölötte a fehér halál. (278/ 1 : 257)
3. 'télen használatos, viselt': ~ *bunda* — *nyári←* *könnyű szűr* 3 : 303 *jó* ~ *öltöny* Jó téli öltönyt varratok (382/1 : 331) + uo. ~ *ruha* Én vagyok-e az, ki egyszer madárijesztő vázról vett le egy ócska szűrdarabot, hogy téli ruhája is legyen (HKöt/4 : 65)
4. 'télen elmondott': *(mű címe:)* ~ *rege←* 7 : 130

[télidő] fn: **tél-idő 2** | -Ø 1 | *-ben* 1
'tél(i időszak)': *(szembeáll)* Ki nyáron jő, midőn nap égeti, Szolgálok hűvös sátorúl neki; Ha jőnek erre tél-idő alatt, Adok tüzelni száraz ágakat (408/1 : 355); *(kép)* [az aggastyán] Úgy állt ott merően, Mint egy sírkereszt, Mellyet tél-időben Tiszta hó fedez. (BI/2 : 315)

[telihold] fn: **teli hold 1**
'holdtöltekor egészen kereknek látszó hold': Túlnan a még leveletlen, gyér fák között megkezdé útját a teli hold (HKöt/ 4 : 39)

telik tn ige **65** | 54: *-ik* 21, *-nek* 1; *-t* 19, *-tek* 2; *-ék* 1, *-ének* 1 | *-nék* 3 | *-jék* 3 || *-hetik* 1, *-hetett* 1 | *-hetnék* 1
1. 'tele lesz' ld. **telve** — **a)** '(érzelmekkel, tudattartalmakkal) eltelik' ld. **telve** — **b)** 'érzelmekkel eltelik' ld. **telve**
2. *(átv)* '(a hold megvilágított felülete) nagyobbodik': *(poláris kif:)* ~ — *fogy←* 1 : 209
3. *(átv)* '(idő) halad, múlik': *vhogyan* ~ csak a föl s alá sétáló őr hangos lépteit és János keserves zokogását hallám. Igy telt az éj. (HKöt/4 : 78) boldogságban teltek a napok, A hónapok (Ap/3 : 153) + 4 : 121; 6 : 316, 319, 346 *(fokozás:)* ~ — *röpül←* 2 : 327; *vmibe* ~ 'vmely esemény bekövetkeztéig elmúlik': Várva vártam, hogy őt [= Ternyeit] kártyaasztalnál találjam, mibe egyébiránt nem sok idő telt. (HKöt/4 : 26), *bele* ~ ld. **[beletelik]** — **a)** *ideje* ~ v. *napjai ~nek* 'idejét (vmely cselekvéssel) tölti': Legvigabb napjaim nálatok telének (LV/3 : 311) *(ism* párbeszédben:) fiatal ember, ugyan mit eszik ön? — Mazsolát, hogy felvonások közben időm teljék [die Zeit zu vertreiben]. — . . hogy az én időm is teljék [Auch ich will mir die Zeit vertreiben], adjon egy pár mazsolát. (J/6 : 406); *vhogyan* v. *vmivel* ~ Tieck dramat. lapjait . . szorgalmasan olvasom; ezzel telik minden időm. (L 31/ 7 : 25) + 1 : 97
4. *(szókapcs:) kedve* ~ 'szórakozik': Bálint úrfi megint azon töri fejét, hogy csigázza agyon ezt a csikót is . . — Hadd teljék kedve (HKöt/4 : 70) — **a)** *kedve* v. *gyönyör(űség)e* ~ 1. *vmiben* 'örömet, élvezetet talál benne': Hosszu szárból sűrűn füstölök, S elmerengek majdnem reggelig. . . Nekem ebben nagy kedvem telik. (192/1 : 153) + 1 : 346; 2 : 219, 322; 4 : 105, 161, 216 *(párh)* Ezt szeretném, kedvem ebben telnék, Ugy láthatni a természetet, Mint szivem van (262/1 : 247) *(megszem)* [a leáldozó nap] Nem látott

egyebet, csak a véres halált . . Nem igen telt benne nagy gyönyörüsége (JV/1 : 198) + 3 : 200; 2. *vkiben* 'tetszik neki': Apám . . látta Zoltánt, s határtalan gyönyöre telt benne. (P 291/5 : 147) + 3 : 123; 4 : 165 — **b)** *kedve* ~ (fn in-vel) 'kedve tartja, jónak látja': [Shakespeare] Megrabolta a természet minden szépségét; mi csak azt szedegetjük, böngészgetjük, mit ott hagyni épen kedve telt (P 132/5 : 41)

5. *vmiből* ~ *vmi* 'vminek a mennyisége, tartalma kitesz vmennyit': *(túlz)* ollyan véknyak azok a betűk, hogy háromból sem telnék egy becsületes hajszál. (N/4 : 99) [a király] Pincéjében olly bőséggel Állott a sok jó bor, Hogy egy gyüszűnyi sem telt a Legnagyobb hordóbol. (789/3 : 82)

6. 'lehetséges, megtehető': *vkitől, vmitől* ~ 'vki, vmi megteheti, képes rá': Elkeseredésében Mi telhetett tőle? Nagyot ütött botjával A szamár fejére. (171/1 : 103) Én tudom, mit ér munkám . . Ha sokalod, azaz ha nem telik lapodtól annyit adni, mondd, hogy nem kell (L 166/7 : 80) + 3 : 28; 4 : 207; 7 : 47; *(szókapcs:) ahogy* v. *amint (csak) tőle* ~ Beszélt az ifju, a mint tőle telt . . olly lelkesen, mint még soha (Ap/3 : 149) + 3 : 125, 312; 4 : 104 *amennyire (tőle* v. *vmitől)* ~ A mennyire telik, őrizkedjél olyan égbekiáltó silány portékákat közleni, mint a minap Bulyovszky és Halka . . versei voltak. (L 141/7 : 55) + 4 : 46, 120; 5 : 128, 132; 7 : 145 *míg tőle* ~ fölnevellek tisztesen. Lopok számodra, míg tőlem telik (Ap/3 : 120) *(minden,) mi embertől* ~ a vezér hibája, Mi el nem sül, bár mindent elkövet, Mi embertől telik (Cor/4 : 238) + 5 : 119, *megteszi* v. *teljesíti, amennyi* v. *ami (tőle)* ~ 3 : 65; 7 : 193 *(ism)* Tőlem igen kevés telik ügyedben, de a mennyi telik, azt megteszem (L 278/7 : 203), *tesz annyit,* →*mennyi* ~ 4 : 256

telve 1. hat in 11 | -Ø 10, -*k* 1

1. *vmivel* ~ egy fiatal lyányka . . kezei viraggal voltak telve (KH/6 : 13) + 2 : 47 *(nyomósítva:) vmivel* →*színültig* ~ 3 : 310, *vkikkel* ~ Hereford város minden főutcája telve volt különféle rangú s rendű személyekkel. (RH/6 : 151) + 6 : 188, 266 | (szeszes itallal; *ellent, chiasmus)* telve hallgatott s konog A hordó üresen (46/3 : 274) — **a)** *vmivel* ~ hogyha telve volna szívem A legdicsőbb emlékek kincsivel, Kiszórnám azt . . S téged hagynálak benne egyedűl. (Ap/3 : 151) + 6 : 434 | *(ráértés:) vmivel* ~ Fejem lekonyúlt . . hiszen kalász volt fejem, telve a kárhozat megért magjaival. (HKöt/4 : 78) — **b)** *(állítmány; ráértés)* Feleségem, lásd, millyen jó, Hogy mi nékünk nincsen pénzünk . . Amazoknak a ládáik, Mi nekünk szíveink telvék (724/2 : 347)

vö. **telt**

[teliokád] ld. **[teleokád]**

telj fn 2 | -Ø 1; -*e* 1

(vál) 'teltség, gömbölyűség': Lucy . . gyöngéd termettel bírt; mindazáltal a női telj [Fülle] minden vonásán észrevehető vala. (RH/6 : 113); *(birt szerk:)* →*egészség kerek* ~*e* 6 : 325

teljes mn 79 | 66

1. 'telt, kerek': ~ *hold* a teljes hold világa Arany fátyolként leng a vár körül (S/2 : 73) — **a)** 'gömbölyű, húsos (testrész)': *(páros kif:)* ~, *dagadó* a teljes dagadó izmok miatt . . csontjai kicsinyeknek tetszettek (RH/6 : 106) ~, *virágzó*← 6 : 20; *(párh)* [a pap] arca teljes és rózsás, teste jól táplált vala (RH/6 : 92) — **b)** 'telt szirmú (virág)': ~ *rózsa*← 3 : 190

2. 'hiánytalan, csonkítatlan': Oh ez a kéz, a melly vénségében Ezt a száraz görcsös ágat fogta, Ifjusága teljes erejében Harcok fényes kardját villogtatta. (696/2 : 294) ~ *című* (a cím részletezése helyett, levélcímzésben:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak . . Vieszkán Trencsén megyében. (L 27/7 : 23), ld. még **t.c.**, ~ *fegyverzet*← 6 : 385 ~ *fényű*← *hold* 1 : 190 ~ *számmal* A midőn a szükség ugy hozza magával, Nálam teremjenek kendtek teljes számmal. (JV/1 : 213) — **a)** 'tompítatlan': ~ *hang*← 6 : 154 — **b)** 'abszolút, tökéletes': Én nem kételkedem. Előttem nincs gyanú — hanem teljes bizonyosság. (RH/6 : 335) A tábornok annyi sereget [hagyott] . . a vár körül, mennyi elegendő annak teljes bekeritésére (P 272/5 : 135) + 6 : 208, 427; 7 : 93; ~ *mértékben*← 4 : 66; 6 : 423 — **c)** 'korlátozás nélküli': ~ *egyenlőség*← 3 : 36 ~ *joggal* Mornac ur . . már emancipatioját teljes joggal igényelheti. (KH/6 : 57) ~ *szabadság*← 3 : 46; 7 : 22 — **d)** 'egész': Azon szelid de felleges nyárestek egyike vala, hol a nap teljes melegét érezteti, de a fény nélkűl, melly a szemet vakitja (RH/6 : 151); ~ *(hosszú)* →*élete* v. →*világéletében* 1 : 66, 295; 3 : 205; 5 : 119, 183; 6 : 12, 326, 405 (+ 7)

3. 'a legnagyobb fokú, mértékű': Én a lelkén függök teljes szeretettel (LV/3 : 311) Ha bízik a ministerium a nemzetben, ugy lépjen föl a nemzet nevében teljes eréllyel (P 201/5 : 88) + 5 : 91, 93; 6 : 56, 161, 271, 289, 294, 314, 406 *(párh)* Akkor este Jókai mondta el . . eredménytelenségét nagy keserüséggel és teljes levertséggel. (P 201/5 : 80) *(párh, szembeáll)* Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel! (574/2 : 147); ~ *erő*← *(és tehetség)* 5 : 81; 6 : 96, 353; 7 : 215 ~ *szív(é)ből*← 2 : 134; 3 : 236, 292; 6 : 260, 318, 365, 371, 435

4. (nyomósító hat-ként) ~ *lehetetlen*← 7 : 65, 193 ~ *tele*← 1 : 95 ~ *tökéletesen* →*mindegy* 4 : 132

teljesen hat 13 — **1.** akkor ért ki a hold a

felhők közül s reánk veté teljesen kisértetes sugárait (HKöt/4 : 81) — **2.** *[a pénzt] akkor fizetem le, ha szerző a kéziratot teljesen kezembe adja (P 113/7 : 638) — **b)** Szűk volt köre, De e kört teljesen betölté Lelkének fényivel. (Ap/3 : 144) + 4 : 234, 363; 5 : 85, 119; 6 : 394, 417, 428; 7 : 136 — **3.** [Coriolanus] semmit el nem mulaszt, a miben teljesen kimutathatja iránt ellenséges indulatát. (Cor/4 : 272) — **4.** (nyomósításra:) az ifju . . Gondolá, hogy zúgolódni Teljesen méltóságán alul van. (BI/2 : 311)

teljesedik tn ige **2** | 1: *-ett* 1
'valóra válik; beteljesedik': *→kívánság ~* 5 : 147

teljesedni fn in 1 — szeretett barátom! Egykor én te rólad jósolék, S jóslatom most teljesedni látom. (386/1 : 333)

teljesít ts ige **51** | 39; **teljesít** 31, **teljesit** 7, **telyesít** 1: *-esz* 1; *-em* 3, *-ed* 9, *-i* 2; *-ém* 1, *-éd* 1, *-é* 3, *-ék* 2; *-eni fogom* 1 *~ -ni fogom* 1, *-eni fogod* 1, *-eni fogják* 1; *-endem* 1, *-ended* 1 | *-ené* 1 | *(tréf:) . .sics* 1; *-sem* 1, *-sd* 2, *-se* 4, *-sük* 1 || *-hetjük* 1

1. 'elvégez, végrehajt': A mit rám biztál, teljesítni fogom (L 43/7 : 30) ha . . a mennybe jutottam volna: leszálltam volna . . e kárhozatos földre, hogy teljesítsem, a mit itt megtenni elfeledtem. (HKöt/4 : 25) + 4 : 363; 6 : 189, 211; *(szókapcs:) igéretet ~: (ford)* 'igéretet tesz': „ . . meg kell igérned . . hogy . . semmit senkinek . . sem árulandasz el." . . Monthermer Hugo a követelt igéretet legkisebb meggondolás nélkül teljesité [Versprechen . . zu geben] (RH/6 : 137) *→kötelességét ~i* 4 : 75; 6 : 12, 128, 167, 424; 7 : 170, 200 *~i, ami tőle telik* 7 : 193

2. 'valóra vált, megvalósít': [a fergeteg] Szegény anyámra bosszut esküvék. És teljesité. (408/1 : 355) „Üdvöz légy, nép! . . Én megtanítlak jogaidra!" És teljesité, a mit ígért. (Ap/3 : 145) + 1 : 281; 3 : 280; 7 : 117 *(tőism:) ~ — teljesítés←* 4 : 36; *(szókapcs:) fenyegetését ~i* A lyányka elsietett . . hogy fenyegetésének legalább egy részét teljesitse (RH/6 : 73), *igéretét ~i* 'valóra váltja, amit ígért' ld. **teljesíteni**, *vki kérelmét* v. *kérését ~i* Mielőtt kimondtam volna kérelmemet, már teljesíted. (TH/4 : 171) + 4 : 98, 171; 6 : 373; 7 : 179 *vki →kívánatát* v. *→kívánságát* v. *→óhajtását ~i* 1 : 337(2×); 4 : 68(2×); 6 : 275, 373; 7 : 41, *113, 204—5, *504 *→parancsot* v. *→parancsolatot ~* 3 : 133; 6 : 108 *vki vágyát ~i: (párh)* [Júlia szülei] gyermekkora óta minden gondolatát, minden vágyát kitalálták és teljesítték (ÚL/5 : 53)

teljesíteni fn in 12 | **teljesíteni** 9, **teljesiteni** 3: *-eni* 11, *-enünk* 1

1. Kötelességök [a királyoknak] ragyogni és melegíteni . . Engem a sors tehetetlenné tett, az elsőt teljesíteni (TH/4 : 191) + 4 : 272; 6 : 189; *→kötelességet ~eni* 4 : 191; 6 : 221, 227 — **2.** *(szókapcs:) igéretet ~eni* [a király] eltökéltnek látszék, az igéretek egyikét sem teljesiteni [Zusagen zu erfüllen]; mellyeket a hazafiúibb nemeseknek tett (RH/6 : 329) *kérést* v. *kívánságot ~eni* én istenem! . . legnagyobb kívánságomat kegyelmes voltál teljesiteni (HKöt/4 : 13) + 7 : 43, 189 *parancsot ~eni* 6 : 75 *vágyat ~eni* Futó folyam hullámai Az ember miljom vágya . . A sors azért nem szokta teljesíteni (457/2 : 33)

vö. **teljesíttetik**

teljesítés fn **10** | **teljesítés** 5, **teljesitės** 5: *-e* 4 | *-t* 1 | *-ét* 2; *-én* 1; *-ére* 2

1. 'az a tény, hogy vmit teljesítenek (1.)': *(birt szerk:) ~föltételek ~e* 5 : 122, *kötelesség ~e* minden erőmet nagy és szent kötelességem teljesitésére forditom. (P 206/5 : 97) + 6 : 426

2. 'megvalósítás, valóra váltás': [Ilona:] Kérelmed? . . Szólj gyorsan. [Saul:] Mielőtt szólnék, ígérd meg, kérlek, teljesítését. (TH/4 : 171); *(birt szerk:) átok ~e* Ne tennének bár mást az istenek Átkimnak teljesítésén kivül! (Cor/4 : 328) *→kérelem* v. *kívánat ~e* azt gondolhatná Hugo, hogy ez női csel, őt kivánatom teljesítésére bírhatni. (RH/6 : 369) + 6 : 396, 425; 7 : 26; *(szókapcs:) ~t vár: (tőism)* gyermekemnek atyja és neki [= Bettinek] férje kivánok lenni. — . . Oh telyesítse, a mit most kimondott . . ugy is csak az egyik vár teljesitést. (HKöt/4 : 36)

teljesíthető mn **2**
'olyan (dolog), amit teljesíteni (2.) lehet': ha kérelmem nem teljesíthető: azért esdek, ne méltóztassék vakmerőségemért . . neheztelni. (L 32/7 : 26) + 7 : 198

[teljesítlen] mn
(vál) 'teljesítetlen; olyan (dolog), amit nem teljesítettek'

[teljesítlenül] hat: **teljesítlenűl 1** — *(litot:) nem hagy ~ vmit* 'teljesíti': mit szivére Kötött a jámbor nevelő . . Eszében tartá . . az ifju S nem hagyta teljesítlenűl. Beállt az iskolába, S tanúlt szorgalmasan. (Ap/3 : 140)

teljesíttetik szenv ige **1**
'vmit teljesítenek, végrehajtanak': E parancs hihetőleg irgalom nélkűl teljesíttetik (RH/6 : 90)

teljesség fn **2** | *-gel* 2
(hat) *~gel* (nyomósító szóként) 'egyáltalán, éppenséggel': Most már teljességgel nincsen egyéb hátra, Csak hogy Fegyveres úr álljon ki a gátra (Tb/3 : 294) + 7 : *637

teljesül tn ige **8** | **teljesül** 3, **teljesűl** 5: *-Ø* 4 | *-t* 2; *-ni fog* 1 | *-ne* 1
'(be)teljesedik; megvalósul': Minden teljesülni fog, A mit csak kivánnak (190/1 : 150);

(szókapcs:) *álma* ~ Megálmodtam . . hogy nevet szerzek két országban . . És álmom teljesül lassanként (UJ/5 : 21) *hite* v. →*reménye* ~ szép hited, tisztelt apa . . nem teljesült (709/2 : 307) + 4 : 56 →*kívánata* v. *vágya* ~ minden vágy, mit kimondok, rögtön teljesül. (J/6 : 414) + 4 : 68, 364 *parancs* ~ alig volt a parancs kimondva, Midőn már teljesült is (Ap/3 : 133)

teljesülés fn 3 | **teljesülés** 2, **teljesűlés** 1: -Ø 2 (b 1) | *-ét* 1
'(be)teljesedés; megvalósulás': *(kép)* Kiküldözéd, mint Galambját Nóé, a reményeket; De teljesűlés Zöld ágával meg egy sem érkezett. (283/1 : 260); *(szókapcs:)* ~ *koronáz←* *vmit* 1 : 124 *vminek* ~*ét* →*eszközli* 1 : 128

[teljesülhetlen] mn: **teljesűlhetlen** 1
(vál) 'teljesülhetetlen; olyan (dolog), ami nem teljesülhet': álmaim a világ jövendőjéről nem teljesűlhetlen álmak. (ÚL/5 : 52)

[teljesülte] szragos fn: **teljesűlte** 1 | *-nél* 1
'vminek a teljesülése, valóra válása': gyakran megtörténik . . hogy épen vágyaink teljesűlténél búskomorság száll meg (RH/6 : 233—4)

Tell tulfn 1
(ném csn) ~ *Vilmos* 'a XIV. sz.-i svájci szabadságküzdelmek mondai hőse': *(hármas párh:)* →*Cassius* — ~ — *Desmoulins* 2 : 125

telt mn 14
1. 'olyan (dolog), ami vmivel meg van töltve, tele van': (vízzel:) Volt egy ember . . Telt vederrel a kezében A mezőre ballag szépen (615/2 : 194) + 2 : 384 | (szeszes itallal:) hogy énekem röpűlete Fellengezőbb legyen, Telt hordóhoz vevém magam, Pincének mélyiben. (46/3 : 273) Fáj az én jobb kezem szára . . Mert nagyon sok telt palackot Emelgettem. (324/1 : 287) + 1 : 58; 2 : 242; 3 : 87; 5 : 65 *(párh)* Terített asztalnál telt poharak körül Bút és bajt feledtünk. (775/3 : 64) | (pénzzel) ~ *erszény←* 1 : 154 — **a)** 'érett magvakkal tele': ~ *kalász←* 2 : 181
2. *(átv)* 'vmely érzelemtől eltelt': *vmitől* ~ Telt a kebel dicsétől Harc nagy reményinek. (53/3 : 279) — **a)** (vonzat nélkül) 'túláradó érzelmekkel eltelt': Örömkönyűim . . Ha föl nem törtök most a telt kebelből, Édes terhétől szívem megreped. (216/1 : 173)
3. 'kerek': ~ *hold* 'telihold': ki-kibukkant a telt hold, és akkor olly világosság lett, mintha hirtelen megviradt volna (FL/4 : 131)

télutó fn 1 | -Ø b 1
(vál) 'február': [Színbírálat, 1845.] Télutó 1. Legjobb az egyenes út és Fiatal férj. (P 78/5 : 12)

telve ld. **telik**

[téma] fn: **thema** 2 | -Ø 1, *-k* b 1 — (gör-lat)
1. 'beszéd tárgya': *két tejfeles magyar aristocrata [vitatkozik] . . németül ezen nehéz thema felett, micsoda szó lehet ez: koszorú? (P 96/7 : 635)
2. 'zenemű alapját alkotó zenei gondolat': egy kis öreg jött . . gyengélkedő hangon trillázva azon themák egyikét, mellyeket Lablache énekle. (KH/6 : 11)

temérdek mn és számn 8 | 7
I. mn: **tömérdek** 1
(nép) 'roppant nagy': A herefordi ó kastély . . különféle elvált épületekből állt, s benne tömérdek embertömeg lelt helyet (RH/6 : 178)
II. htl számn 6 — mn-i
'rendkívül sok; töméntelen': Temérdek borfélét ivott Meg Orbán (298/1 : 271) temérdek aggodalmat szereztél nekem (HKöt/4 : 67) + 1 : 306; 4: 124, 125; 7 : 153
temérdekszer hat 1 — II. már temérdekszer láttam [Gödöllő vidékét] . . most pedig restelem ujra megvizsgálni. (UJ/5 : 18)

Temesvár tulfn 4 | -Ø 3 | *-ról* 1
(földrn) 'város az egykori Temes megyében (Timişoara, Románia)': Egy osztály . . előnyomult Déva felé, hogy . . a Temesvárról Szebenbe érkező ember és lőszerbeli segitséget elfogják (P 272/5 : 132) + uo.; 7 : 545 *(felsor)* Itt kezdődik ama nagy rónaság . . mellyen fekszik . . Makó, Temesvár, Kikinda, Becskerek stb. (ÚL/5 : 67)

temet ts ige 17 | 13: *-nek* 1; *-em* 1, *-ed* 1, *-ik* 1; *-tek* 1; *-te* 2, *-ték* 4 | . .*essetek* 1; . .*essék* 1
1. '(halottat) sírba tesz': A szép fiatal szinésznőt temetik, ki tegnapelőtt olly rögtön halálozott meg (NI/6 : 437); *vhova* ~ ohajtásom csak egy . . Hogy engem a mellé a kedves kis leány Mellé temessetek. (275/1 : 255) + 1 : 327; 3 : 174(2×); 5 : 142 — **a)** '(koporsóba) zár': *(kép)* magyarság! . . Harcod koporsó, óriás koporsó, A mellybe dicsőséged temeted. (401/1 : 348) — **b)** *(átv)* 'vkinek temetőhelye lesz': Pompej magzatjait Azsia és Európa temette [tegit], Őt pedig Afrika (33/3 : 262) — **c)** (tárgy nélkül; ált alannyal) *vhova* ~*nek* 'vmely helyet temetőnek használnak': *(szembeáll, ism)* Az időben még szántották a földet, hova most temetnek, és azt a földet most megint szántják, hova akkor temettek. (N/4 : 99)
2. *(átv)* 'vhova dug, töm': *(ráértés)* szakállatok . . nem érdemli azt a tisztességes sírt, hogy . . szamár nyergébe temessék [to be entombed]. (Cor/4 : 263—4)
3. *(átv:)* *vmibe* ~ *vmit* 'feledésbe meríti'

ld. **temetve** — **a)** *vmibe ~ vmit* 'vmely feledtető tevékenységgel foglalja el': **további életem Vad szenvedélyek tengerének Hullámzajába temetem. (88/3 : 316)*

4. *(átv)* 'elborít': *Míg a földet gyász temette .. Mért virúla bájos éden Kebelemnek belsejében? (29/3 : 260)*

temetendő 3. mn in 1 — **1.** a most temetendő halott özvegye elfogadja tőle [= III. Richárdtól] a gyürűt (P 132/5 : 42)

temetve 1. hat in 3 — **1.** *Kedves Lenkétek .. nem lészen .. Temetve itt e sírnak mélyibe. (38/3 : 264)* — **3.** *Éj borong ott, sűrü ködnek Kétségbarna éjjele; Lyány! temetve mindörökre Legyen emléked bele (61/1 : 14) + 3 : 258*

vö. **bútemetni, temető**

temetés fn **23** | *-Ø* 8; *-ed* t 1, *-e* 1 | *-én* 4; *-nek* 1; *-nél* 1; *-re* 3, *-ére* 2, *-emre* 1; *-éről* 1 'halottnak (egyházi) szertartás kíséretében való sírba helyezése': *láttam temetésed is .. Az a gödör, melly sírod lett, Az lett szivemnek pokla. (257/1 : 244) Kemény fából volt a koporsó, A szemfedő selyemből .. Mert drágán kelt el a gyürű, S árát rá költék mind a temetésre (Ap/3 : 160) + 2 : 81, 342; 3 : 174; 4 : 61, 82, 111; 6 : 429, 436, 437(2×); 7 : 518; PE. 11 : [200]; (tőism:) →temetési — ~ 3 : 306 ~ — temető Temetésre szól az ének [verscím is], Temetőbe kit kisérnek? (109/1 : 53); (jelzővel:) pompás ~ (részleges ism)* dicsősége még jókor érkezett... temetésére. Nyolc évi koplalásnak díja pompás temetés volt. (P 190/3 : 14) *szegény ~* (más szerző művének címe:) **A következő* címü versek nem közölhetők: Szolgaság dicsérete .. Szegény temetés. (P 40/7 : 502); *(szókapcs:) vki ~ére indul a pap: (körülírás)* 'vki életének vége lesz': *Oh ez idő el fog jőni .. Hanem akkor már indulhat Temetésemre a pap (494/2 : 53) vki ~ére megy: (tőism, szembeáll)* Hová temették a menyecskét, Azt sem tudom... szerettem volna Temetésére menni, de Épen keresztelőbe hítak. (Ap/3 : 174) | (mint egyházi szertartás; *párh)* A helybeli lágyszivü kántor Elkezdett bőgni, a mint még Nem bőgött soha Sem temetéseknél Sem a soksípú orgona mellett. (HK/1 : 138—9)

temetési mn **4**

'temetéssel kapcsolatos, arra rendelt': *~ dal: (met)* Négy ágú épület volt [Zöld Marci] halálos ágya S ⟨szentlélek harangja⟩ temetés idala varjak károgása. (604/2 : 184, 383) *~ ének: (tőism)* Nem egyéb volt ez, mint temetési ének Azok temetésén, a kik elesének .. a legelső csatán (LV/3 : 306) *~ költség←* 7 : 48 *~ nap* jön majd a nagy temetési nap, Hol .. A hősöket egy közös sírnak adják (561/2 : 130)

temetetlen mn **1**

'el nem temetett (halott)': *(gúny hsl)* Hitvány kutyák! kiknek .. kegyét becsűlöm, mint a temetetlen Halott maradványát (Cor/4 : 321)

temető fn **76** | *-Ø* 19 (b 4); *-je* 3 | *-t* 1; *-be* 25; *-ben* 17 *~ -be'* 2; *-bül* 1; *-ig* 1; *-n* 1; *-nek* b 2; *-re* 1; *-től* 1; *-vé* 1; *-vel* 1

'az a terület, ahova a halottakat temetik': *Kis furulyám szomorúfűz ága, Temetőben szomorkodik fája (101/1 : 48) a férj .. elballagott a temetőbe, Bejárta a sírhalmokat .. De kedvesének halmát nem lelé. (Ap/3 : 174) + 1 : 47, 242, 282; 3 : 158; 4 : 38, 131; 5 : 28; 6 : 419 (+ 14) (ism)* A temető... a temető... gondolkodni kezdtem a temetőről. (HKöt/4 : 50) *(tőism:) ~ — temetőhely←* 1 : 216 *(felsor:) →keresztelés — oltár — ~* 6 : 71 *(párh)* Gömörön .. kettőt találtam, mi figyelmet érdemel: a torony s a temető. (UJ/5 : 28) *(párh, szembeáll:) ~ — rom← — város* 5 : 45, *(fokozás:) →sírkereszt — ~* 2 : 315; *(hsl)* Hideg vagyok és szótalan, mint .. A temető. (263/1 : 248) + 1 : 336 *(met, ism)* Ollyan vagyok .. Mintha temetőben járnék. Elmult idő, elmult idő, Te vagy, te vagy a temető. A temető éjjelében Bolygótűz az én vezérem .. az emlékezet. (583/2 : 157) *(met, tőism)* Az időben még szántották a földet, hova most temetnek .. Én is szántóföldből temetővé lettem. (N/4 : 99); *(jelzővel:) →csekei ~* 5 : 69 *halk ~: (tőism)* Lábam temetői keresztek alá hoz. Itt élek a szív komoly álmainak A halk temető morajtalan ölében (100/1 : 47) *→innenső ~* 4 : 91 *nagy ~* 1 : 258 *→Père-Lachaise(-i) ~* 6 : 440 (2×), 445 *szent ~: (hsl)* Gondoljatok [Coriolanus] sebeire... ollyanok Testén, mint sírok a szent temetőn. (Cor/4 : 318) *víg ~* 2 : 25(3×); *(birt szerk:) bú ~je: (met, ism)* Melly'k a legvígabb temető? [verscím is] A bú temetője! .. A bú temetője a boros-asztal, Közepén a kereszttel, a nagy palackkal, E mellett sírhalom minden pohár. (434/2 : 25) *hősök ~je: (met)* a könyv, hol Meghalt eszméim nyugszanak .. hősök temetője .. kik A szabadságért haltanak. (603/2 : 183); (hat) *kinn a ~ben* 3 : 174, 233; *(szókapcs:) ~be (el)jár* [Sári] Ha az élők között volt, szomorkodott; eljárt örülni vagy legalább nem szomorkodni .. a temetőbe .. s ott régen meghalt édesanyja sirján üldögélve dúdolgatott (FL/4 : 130) + 2 : 25 *~be (→el)kísér* A holt férjet kiséri neje a temetőbe (P 132/5 : 42) + 1 : 53; 4 : 72 *~be (— sírba) (ki)visz* Zárjátok be már azt a koporsót, És vigyétek ki a temetőbe! (255/1 : 243) + 1 : 249, 301; 4 : 50, 81 *~be →vitet* 3 : 110 *~ben fekszik* v. *→pihen* A temetőbe mentem, hol Róza feküdt, de nem Róza sírjához, hanem Ternyei Boldizsáréhoz (HKöt/4 : 92) + 5 : 49, 69 *(körülírás:) ~ben van* 'meghalt,

el van temetve': Hol van Betti? . . A temetőben. (HKöt/4 : 35) | (mint kísértetek tanyája; *hsl)* Gyertyám pislog komorhomályosan, Mint a lidérc, melly temetőbe' van (411/1 : 358) a hon . . többé nincs meg, csak neve Bolyong közöttünk, mint a temetőbül Éjféli órán visszajött kisértet (790/3 : 83); (hat) *kinn a ~ben* Nem síri kisértet fejér lepedőben Volt ez, melly lakozik kinn a temetőben; Franciaország az ő laka, nem kripta, A neve pediglen: jacobinus-sipka. (Tb/3 : 287); *(szókapcs:) ~be jár* a fakó leány . . Azért jár mindég a temetőbe, hogy itt a meghalt vénasszonyoktól a boszorkány-mesterséget eltanulja. (FL/4 : 130) | (mint ijesztő hely; *párh)* elmennék éjjel a temetőbe, nappal, kivégzéskor, a Grèvebe (ÁB/6 : 443) — **a)** *(átv)* 'sír': *(birt szerk:) ~ feneke* itt van a börtönfalak között, A föld alatt . . Mélyebben mint a rothadó halottak A temetőnek fenekén! (Ap/3 : 164) ~ *földje←* 3 : 109; *(körülírás:) ~ jégölébe← dől* 1 : 7 *~be tesz: (párh, ellent)* Öleld fel, oh halál, kifáradt éltemet, És tedd a temetőbe, Mint . . magzatját a szülő Letészi bölcsejébe. (275/1 : 255) — **b)** *(átv)* 'halál': *(hsl)* Kegyetlen vagy . . mint a temető, Mit meg nem indit az árvák jajja (598a/7 : 633)

temetőhely fn **3** | *-Ø* 2; *-e* 1

1. 'az a hely, ahova vkit eltemettek': [Iluska] kimult az árnyékvilágból; A temetőhelye nincsen innen távol (JV/1 : 208)

2. 'temető': *(tőism, ism)* János . . el is aludt, észre nem is véve, Hogy nem nyugszik máshol, hanem temetőbe'; Temetőhely volt ez, ócska temetőhely. (JV/1 : 216)

temetői mn **6**

1. 'temetőben levő': ~ *kereszt* 1 : 47 *(hsl)* Néhány . . fát, mellyek nem rég temetői keresztekként álltak e pusztaságban, a vihar kiszakasztott (P 41/6 : 391) *(szembeáll:) →kert* — ~ *keresztek* 1 : 47 — **a)** 'temetőbe vivő; temetési': ~ *menet* Tegye láncra a zsarnok a holttetemet, Diadalma legyen temetői menet (801/3 : 102)

2. 'olyan (dolog, jelenség), amilyen temetőben szokott lenni': ~ *csend* Fergeteg ha van keletkezőben: Megelőzi temetői csend. (340/1 : 300) ~ *nyugalom←* 1 : 121 — **a)** *(átv)* 'kísérteties': az apa te vagy [mondta Ternyei] . . Ez temetői jelenés volt . . mintha Ternyei toronyóra lett volna, melly tizenkettőt ütött, s a szellemeket fölidézte sirjaikból. (HKöt/4 : 23)

temettet ts ige **1** | *-ék* tsr 1

'gondoskodik róla, hogy vkit vhova temessenek': *vhova ~i magát* Egymás mellé temették a Hű szeretők . . magokat (402/1 : 349)

tempi passati 1

(olasz) 'elmúltak (azok) az idők': Most is csak azt mondom, kedves pajtásaim, hogy tempi passati, mikor én valakinek barátja voltam (UJ/5 : 17)

Temple tulfn **1** | *-ba* 1

'eredetileg a templomos rend háza Párizsban, a forradalom idején államfogház': Augusztus 10. . . A királyság fölfüggesztetik . . A királyi családot a Templeba viszik. (P 140/5 : 166)

templom fn **50** | *-Ø* 17 (b 7); *-om* 1, *-a* 1; *-ai* 1, *-aitok* 1 | *-ot* 5, *-unkat* 1, *-inkat* 1; *-ba* 5, *-ába* 2; *-ban* 2, *-ában* 2; *-ból* 3, *-ából* 1; *-hoz* 1; *-án* 1; *-ának* b 2; *-nál* 2; *-okra* 1

1. '(keresztény) istentisztelet céljára emelt nagyobb épület': figyelmeteket A templom tájékára csigázom . . Hol a leleményes eszű fogoly Épen mostan ereszti Magát lefelé a harang kötelén (HK/1 : 133) ott a város, Közepén a templom, nagy komoly tornyával (787/3 : 80) + 4 : 126, 177; 5 : 51, *(páros kif:) →tiszteleteslak s ~* 3 : 291 *(elhallgatott szembeáll)* Jobb lett volna neked ekkor, itt halnod meg, szegény, szegény fiam te! . . legalább templomnál haltál volna meg és nem. . . (HKöt/4 : 24); *(hsl)* Mintha oltár mellett templomban volnátok, Emeljétek meg a kalapjaitokat (LV/3 : 300) *(met)* hazám! . . Szentegyház keblem belseje, Oltára képed. Te állj, s ha kell: a templomot Eldöntöm érted (110/1 : 57) a kis kertben . . isteníge gyanánt szívom az illatot, Mert az én templomom a nyílt, nagy természet (633/2 : 214) *(megszem, ism)* E hajdani várost földúlta az ozmán . . A templom maradt meg — de ez is betegen — Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen. És gyászolt a templom több hosszu századot (397/1 : 343); *(jelzővel:) →becsukott ~* 1 : 120 *→dőlő ~* 2 : 341 *→gazdag ~* 1 : 194, *gót ~* megláttam a kassai góth templomot, melly a város közepén ugy áll, mint valami óriás barát, sötét csuklyában. (UJ/5 : 19) *(tréf párh, szembeáll,* részleges *ism)* van . . [Beregszászon] góth templom . . és magyar kocsmáros, a mi nagy vigasztalás (nem a templom, hanem a magyar kocsmáros) (ÚL/5 : 68), *→kat. ~ és mecset* 5 : 155 *kis ~* 6 : 180 *nagy, kétágú →püspöki ~* 5 : 70; *(birt szerk:) ~ fala* [a gyermeket] Már elvitték, s ez szerencséje volt, mert kétségbeesésemben a templom falán zúztam volna szét koponyáját (HKöt/4 : 24) ~ *kincse* A törökök . . Kirabolták a sok gazdag templom kincsét (JV/1 : 194) *~ teteje←* 1 : 140 *~ (vagy →apátság) →tornya* 1 : 108; 6 : 180, 215; *(birt szerk, met, jelzővel:) kebel →elsötétedett ~a* 7 : 157 | (mint szertartás helye:) A templomnál van koporsód, Koporsód van itten! Hova veled vőlegényként Egykor jőni hittem. (256/1 : 243) + 4 : 24, 129; 6 : 419 *(párh:) ~ — oltár←* 4 : 23, 24; *(értelmezővel)* Bőszülten hagyta el

a nép A templomot (Az isten és a béke házát) (Ap/3 : 149); *(birt szerk:)* →*Saint-Germain des Prés ~ának oltára* 6 : 64; *(szókapcs:)* ~*ot* →*jár* 1 : 150 ~*ba megy (*→*esküdni* v. →*esküvőre)* Marci . . vasárnaponként . . sehova sem ment, csak a templomba . . s mihelyt a prédikációnak vége lett, mindjárt kisuttyant (FL/4 : 126) + 4 : 87, 128 ~*ból jön* a templomból mint Feleség s férj jöttenek (BI/2 : 329) ~*ból kihozzák a* →*kereszteléstől* 4 : 35 — **a)** '(a bibliai zsidóságnál) istentisztelet és áldozat céljára emelt épület': →*Jeruzsálem ~a* 5 : 80 — **b)** '(ókori többistenhívő közösségben) hasonló célú épület': Jőjetek, Hölgyek, ti nektek méltó templomot Építni (Cor/4 : 367) + 4 : 347 *(felsor:)* →*menhely, álom, nyomor, betegség,* ~ 4 : 260 *(párh)* Istenink . . töltsék meg békejellel templominkat S ne haddal utcáinkat. (Cor/4 : 316—7); *(birt szerk:)* →*Diana ~a* 4 : 362

2. *(átv)* 'vmi tiszteletének szentelt épület': *(alleg)* Tartottunk volna össze . . nem volnánk kizárva A templomból, hol a nagy nemzeteknek A tisztelet tömjénét égetik (541/2 : 113); *(birt szerk:) dicsőség ~a* Ama szentekrül és nagyokrul, a kik . . hirdették az ígét . . Megemlékeztek a győzők . . S elvitték volna őket a Dicsőség templomába (Ap/3 : 177—8) *igazság ~a* Oh bírók példányképe! . . tőlem eltiltja, hogy ne merjem igazolni magamat! és ez ott történt a városházban, az igazság templomában! (P 207/5 : 99) →*művészet szent ~a* 1 : 26

templomajtó fn **1**
'templom nagy kapuja': **(Szh-***szerű; párh)* a seb nem olly mély . . mint egy kút, sem olly széles, mint egy templomajtó (RH/6 : 299)

templomegér fn **1**
'templomban tanyázó egér; *(átv, gúny célzás* **Szh**-ra:) egyházfi': *(szitk)* „Hát még mesterségemet is Gyalázni mered? Te hitvány templomegér. . . No megállj! majd megkalapállak." S . . megütötte . . A fondor lelkületű egyházfinak orrát (HK/1 : 141—2)

[templomépítő] fn: **templom-épitő 1** | *-t* 1
'olyan személy, aki templomot épít': Ki képzel ollyan templom-épitőt, Ki a tornyot csinálja meg előbb? (745/3 : 29)

tempó fn **3** | **tempó 1, tempo 2:** -Ø 1; *-ja* 1 | *-t* 1
(olasz) 'jellegzetes viselkedés, mozdulat v. szokás': Fegyveres Tamás úr szónokolni föláll, Első tempója, hogy hasát üggyel-bajjal Föltálalja (Tb/3 : 289); *(jelzővel:)* →*komisz ~* 5 : 72 *szamár* →*falusi ~* 7 : 67

Temze tulfn **1** | *-be* 1
(földrn) 'folyó Anglia déli részén (Thames)': A múlt éjjel . . láttam . . a lyány arcát, mellyet amott a sürüben a Temzébe dobtam (RH/6 : 324—5)

ten mn-i birt nm **7** — szragos fn-vel — *(nyomósító, elav, vál)*
1. (esz 2. sz-ű fn-vel) '(a te) saját . . . d': nemcsak közdolgokban Vagy te korlátozva; E gyalázatos kény Elhat ten lakodba. (224/1 : 180) Ne légy koporsaja Ten érdemednek (Cor/4 : 256) + 4 : 311, 336, 351; *(szembeáll:)* →*en* — ~ 4 : 281
2. (tsz 2. sz-ű fn-vel) '(a ti) saját . . .tek': Butaságtok . . (levén Ten ellenségtek) tégyen nyomorú Szolgáivá ollyan nemzetnek, a melly Egy kardcsapás nélkül hódíta meg! (Cor/4 : 321)
vö. **tenmagad, tennen**

teng tn ige **6** | *-ek* 2, *-Ø* 2, *-ünk* 1, *-enek* 1
'szűkös viszonyok közt él; tengődik': milliók . . nap hevében, éhen-szomjan, Kétségbeesve tengenek. (570/2 : 142) *(szembeáll)* Korpafőt diszít selyem kalap, S az okos fő teng daróc alatt. (237/1 : 229) | (növényről:) A meztelen homokban alig teng Egy-két gyalogbodza (565/2 : 137) — **a)** 'szenvedve él; sínylődik': betegségem napról napra terhesül . . Egész csontváz vagyok. Igy tengek inséges állapotban (L 31/7 : 25) — **b)** 'emberhez méltatlanul él': Tengünk, mint az állat, Megelégszünk azzal, hogy van kenyerünk (730/3 : 12) — **c)** 'csüggedten, szomorúan él': *(párh)* mátkám egy órányira lakik innen, s nekem nem szabad őt meglátogatnom . . Csak ugy tengek itt most, csak ugy lézengek, mint az őszi légy (ÚL/5 : 70)

tengely fn **5** | *-Ø* 1; *-e* 1 | *-ét* 1; *-éből* 1; *-ig* 1
1. 'kocsi kerekeit tartó rúd': (hat) ~*ig* 'a kerék közepének magasságáig': a szekér . . Kereke tengelyig a nagy sárba vágott (JV/1 : 209)
2. 'képzeletbeli egyenes, amely körül vmi forog': Miért nem jösz, te rontó égitest, Te üstökös, melly arra rendeltettél, Hogy tengelyéből a földet kivesd! (412/1 : 360) *(met)* e nép [= az angol] nem ismer se istent se embert . . zsebe a tengely, melly körül a föld, a mindenség forog (P 132/5 : 40)
3. *(átv)* 'vminek rendes járását, működését biztosító személy v. dolog': Borbála kisasszony, gazdaság tengelye, Tővel-heggyel állna minden ő nélküle. (Tb/3 : 292); *(szókapcs:) fölforgatja a szív s ész ~ét* 'megzavarja az érzelmeket és az értelmet': minden emlék olly gyász dolgokat beszélt, Mik fölforgathatnák a szív s ész tengelyét. (502/2 : 68)

tenger fn és mn **164**
I. fn 159 | Ø 87 (b 37), *-ek* 5 (b 4); *-em* 1, *-e* 1 | *-t* 8, *-ét* 2; *-be* 3, *-ébe* 4; *-ben* 2, *-ekben* 1,

-ében 9; *-ből* 1 ~ *-ül* 1; *-hez* 2; *-ig* 1; *-en* 12, *-eken* 1, *-én* 6; *-nek* b 1, *-ének* b 2; *-re* 2, *-ekre* 3; *-ré* 3; *-ével* 1

1. 'nagy kiterjedésű sós állóvíz': János vitéz .. a tengerhez ment és gályára ült. (JV/1 : 203) Megnézem a tengert, mellyet annyira ohajtok már látni (ÚL/5 : 54) + 1 : 25, 207, 218(2×), 251; 2 : 47, 161; 4 : 181; 6 : 249; *(hsl)* Elmondom, mit eddig Rejtve tartogattam, Mint gyöngyét a tenger Legmélyebb habokban. (252/1 : 240) + 1 : 22; 2 : 9, 380; 3 : 205; 4 : 185, 275 *(hsl, párh, fokozás)* Miként folyammá nő a kis patak, S miként tengerbe vész el a folyam: Szerelmem akkép napról napra nőtt (313/1 : 279) *(kifejtett hsl)* Tengerhez szűm hasonló, Van rajt vész, ár, apály; És mélyen fenekében Nem egy szép gyöngy is áll. (40/3 : 265), *(met)* Nékem a boros pohárnak Öble tengerem, S gyöngy ha van tán dalaimban, Az csak ott terem. (82/1 : 32) + 2 : 127 *(met, ism)* Szívem tenger, Uralkodjál e tengeren! Jól járasz vele, mert a legszebb gyöngy, A hűség gyöngye itt terem. (111/1 : 58), *(megszem)* „.. Itt a sajka, űlj beléje, lyányka .." Esdekelve így beszélt a tenger (490/2 : 48) + 2 : 47, 48(2×), 49 (3×) *(kép)* Shakspeare!... változzék e név tengerré, s mélyebb és szélesebb lesz az atlanti óceánnál (P 132/5 : 40) + 2 : 320 *(látomás, chiasmus, ism)* Áll a tenger nagy elbámultában, Áll a tenger és a föld mozog. (820/3 : 194); *(jelzővel:)* →*mély (és nagy)* ~ 2 : 122, 227 →*mézzé*, ill. *méreggé vált* ~ 2 : 9—10 *piros* ~*: (kép, tőism)* [a felhők] Megfürödnek a piros tengerben, A hajnalnak sugártengerében (531/2 : 104) *szerelmes* ~ 2 : 47 *végtelen* ~*: (kép)* Nő szerelmem, egyre nő, pedig már Végtelen tengerré árada. (339/1 : 299), (tuln-ben) *északi* ~ ld. **[Északi-tenger]**, *Kaszpi* ~ ld. **[Kaszpi-tenger]**, *óperenciás* ~ ld. **[Óperenciás-tenger]**, *vörös* ~ ld. **[Vörös-tenger]**; *(birt szerk, jelzővel* is) *észak* ~*e* 2 : 325, ~*ek árja*[2] 2 : 243, *(mély)* ~ *feneke*← 1 : 32(2×); 2 : 160, 315; 5 : 40 *(met)* [képzeletem] Mint buvár, sülyed .. A legmélyebb tenger: A szív fenekére. (326/1 : 290), ~ *fiai* 6 : 449, 450 ~ *fölszíne* 5 : 53 ~ *fövenye* 6 : 176 ~ *fuvalma* 3 : 307 ~ *mélye* v. *mélysége* 1 : 217; 2 : 146, 171 ~ *öle* 2 : 179, ~ *partja* 1 : 217 *(tőism:)* →*tengerpart — zöld* ~ *partja* 2 : 144, ~ *vize* Azt tudni csak, hogy mély a ⟨tenger vize⟩ tengerszem, De millyen mély? nem tudja senki sem. (624/2 : 204, 386); *(birt szerk, met:)* *bosszú* ~*e* Csitt, anyai érzet, csitt! .. nem hallgatok szavadra. Bele fojtalak boszúm tengerébe. (TH/4 : 155) →*délibábok (távol)* ~*e* 1 : 313, 413 *ég* ~*e* Fürdik a holdvilág az ég tengerében [verscím is] (138/1 : 80) *érzelem végtelen* ~*e* Róza .. sötét pilláin könny rengett .. gyöngy volt az, melly az érzelem végetlen tengerét sejteté velem keblében. (HKöt/4 : 18) *lélek* ~*e: (kép)* Szép szemeidnek .. mindenik sugára A szerelemnek egy patakja, Melly lelkem tengerébe foly (734/3 : 15) *háború* ~*e: (met)* Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén, s mi ülünk és unatkozunk. (L 274/7 : 202) *menny kék* ~*e* a menny kék tengerében Mosolygva fürdő csillagok! Trónjához a szent végezetnek Ollyan közel .. állotok (37/3 : 264) *mulandóság* ~*e* Ismét fél év zugott el a mulandóság tengerébe. (J/6 : 417) →*semmiség feneketlen* ~*e* 2 : 43, *szív* ~*ének* →*gyöngyei* 5 : *208; *(szókapcs:)* ~ *(árja* v. *habja)* →*benyel* v. →*elnyel* v. *eltemet vkit, vmit* a lyányka .. Leugrott a sziklárol, s a tenger Eltemette őt s gyalázatát. (490/2 : 49) + 2 : 88, 243 ~*ben elsüllyed* v. ~ *fenekére* →*süllyed: (kép)* Tenger a pénz, mellyben elsülyed Sok hajó: elv, jellem, becsület. (237/1 : 229) + 1 : 290; 6 : 36, *túl a* ~*en* v. ~*en túl* 1. 'Amerikában': *(szembeáll)* Van embervásár .. Ott túl a tengeren, De az adó-vevő fehér S az áru szerecsen, Míg itt mi nálunk az apák Magzatjaikat árulják. (709/2 : 306); 2. 'Írországból Angliába': drága Erin .. Tengeren túl küldi a lant sóhajod, Maga zsarnokod is .. Rabja dalán megáll majd és sírni fog. (704/2 : 301), ~*eken tűnejd* 7 : 71 | (népi v. mitikus elképzelés szerint, égitestek fölkeltével és lementével kapcs.:) hajdan .. Magyar tenger vizében húnyt el Éjszak, kelet s dél hullócsillaga. (407/1 : 353); *(szókapcs:)* *a nap* →*leereszkedik* ~ *mélységébe* 1 : 198 *a hold* →*kilép a* ~*ből* 2 : 340 — **a)** 'ennek felszíne, víztükre': Nem mozdult a tenger, de fickándoztanak Sima hátán néha apró tarka halak (JV/1 : 217) *(páros kif:)* ~ *s ég* A leányka .. Ottan állt, a tenger s ég közötti Végtelenben járt tekintete (490/2 : 48) *(felsor)* roppant lángoszlopok szikráztak elő, mellyek .. eget, földet, tengert megvilágítának (P 41/6 : 392); *(hsl)* A puszta, mint tenger, feküdt körülötte (JV/1 : 186) *(alleg)* [Isten] Rá külde a tengerre engem, Lelkembe tette az iránytűt (Ap/3 : 111) *(kép, párh)* Nem a terhes szekér Alföld fertőiben, Nem a vitorlátlan Hajó a tengeren, Nem e jő lassan .. Te jösz lassan, te vén idő. (631/2 : 212); *(jelzővel:)* *alvó* ~ 1 : 282 *befagyott* ~*: (hsl)* Mint befagyott tenger, ollyan a sík határ (738/3 : 21) →*látkör nélküli* ~ 2 : 235 *örökké* →*rengő* ~ 2 : 43 *sötétkék* ~ 6 : 449 *száraz* ~ 2 : 17 *vad* ~ Te szép halász leányka .. gondtalan naponként Jársz a vad tengeren. (40/3 : 265) + 2 : 11 *véghetetlen,* →*nyugodalmas* ~ 2 : 339; *(birt szerk, jelzővel* is) ~*ek hajósa* 2 : 96 ~ *közepe: (kép)* Kicsiny sziget vagyunk tenger közepében (775/3 : 64) + 1 : 170; 6 : 449 *csendes* ~ *mormogása*← 2 : 145 ~ *mosolya* 5 : 41 ~ *és* →*messzeség öle* 2 : 221 *csendes* ~ *rónasága*← 2 : 339(2×); 7 : 518; PE. 11 : [200] *sík* ~ *színe*[1]← 2 : 339 ~ *végtelenje* 2 : 340, *(birt szerk, met:)* *házas-*

élet →nyugodalmas ~e 2 : 339 *múlt ~e* A multnak tengerén . . szemem Egekbe nyúló kősziklákat lát, Nagy tetteidet, bajnok nemzetem. (576/2 : 149) *örökkévalóság ~e* mint két hattyu Ringunk szelíden Az örökkévalóság tengerén? (703/2 : 301) *rónaság messze ~e* A rónaságnak messze tengerén Imitt amott áll egy fa, mint sziget (369/1 : 319); *(szókapcs:) ~ ringat(ózik)* 2 : 235; 5 : 41 *~t bejár* 2 : 156(2×) *~en jár* nem Londonból irok . . Veszedelmes is lett volna most nekem a tengeren járnom (L 157/7 : 71) + 3 : 265 *~en* v. *~ rónaságán →reng* v. *→ring(atózik)* 2 : 301, 339(2×) *~re száll* 2 : 48 | (hullámzó, viharos tengerről:) Láttátok-e már a tengert, Midőn a fergeteg szánt rajta És vet beléje halálmagot? (417/2 : 10) + 1 : 205; 2 : 11; 3 : 43; *(hsl)* Mint tenger, mozg a föld, Rajt minden romba dől (418/2 : 10) + 6 : 449 *(parabola)* Ne légyen hangja többé fájdalmamnak? Hallgathat-e a tenger, Midőn hullámin szélvészek rohannak? (288/1 : 265); *(jelzővel:) örök vészű* v. *vészes ~ : (kép)* Ez hát a költő sorsa, mindig ez, Hogy örök vészű tengeren evez? (566/2 : 138) *(ism)* Tengerekre, vészes tengerekre A kicsiny sajkát vezessem-é? (358/1 : 310) *zúgó ~ : (met)* Szerelmem zúgó tenger [verscím is] (220/1 : 176); *(birt szerk, jelzővel* is) *→szélvészes ~ habjai* 4 : 33; *(sötétzöld) ~ hullámai* 1 : 204; 6 : 309 *(hsl)* Túlnan . . ismét a sürű erdő mutatkozék, sötétzöld tenger hullámaiként (RH/6 : 138) + 3 : 228 *~ zúgása: (kép)* Nem is birtam . . vad képzeletemmel, Országról országra vándorolni ment el, Tenger zúgásával összekeveredett (527/2 : 102); *(birt szerk, met:) népek ~e* (részleges *ism)* Föltámadott a tenger [verscím is], A népek tengere; Ijesztve eget földet, Szilaj hullámokat vet Rémítő ereje. (757/3 : 43) *szenvedélyek ~ének →hullámzaja* 3 : *316; *(szókapcs:) ~ csendesül← (és lesimul) — tengerpart* 1 : 299(2×), *~ hányk(ol)ódik* 3 : 293; 5 : 50 *~ zúg* Zúg a tenger Tromathon sötét szigete körül (Oith/6 : 448) — **b)** 'tengerfenék': Az ország, mellyben most él nemzeted, Tenger volt egykor, s ujra az lehet (678/2 : 273) — **c)** *(átv)* 'nagy területet elborító (ár)víz, ill. (ár)vízzel borított nagy terület': Jön az árviz! jön az árviz! hangzék, S tengert láttam, a hogy kitekinték. (578/2 : 152) jobbra balra tengert láttunk, mellyben nyakig usznak a fák (ÚL/5 : 47); *(kép)* Mint két árvíz, a melly Összejő, Összefolyt fölötte Múlt s jövő, És e tenger őt örök Élnyeléssel fenyegette (BI/2 : 324); *(jelzővel:) vörös ~* Izzadott a török véres verítéket, Tőle a zöld mező vörös tengerré lett. (JV/1 : 196); *(birt szerk. met, jelzővel:) vér vörös ~e: (szembeáll)* [respublika!] a diadal-ív Ha elkészül, a te számodra lészen, Akár virágos tarka pázsiton Akár a vérnek vörös tengerében! (796/3 : 95)

2. *(átv)* 'vminek nagy sokasága': *(birt szerk:) könnyek ~e: (ráértés, kép,* részleges *ism)* siratám őt Könnyeimnek tengerével; — Szenvedésem Avvagy létem E tenger mért nem nyelé el! (279/1 : 257) — **a)** 'érzelmek nagy foka, túláradó volta': *(birt szerk:) bú ~e* nem panaszlok, bár keblem teli, S az elfojtás még inkább neveli Búm tengerét (114/1 : 60) *gyönyör ~e: (gúny)* Oh, városa Kassának! . . csődülnek . . lakóid a spektaculumokra, s hallgatják — a gyönyör tengerében fuldokolva — az irgalmatlan orditásokat és hebegéseket (ÚL/5 : 20) *határozatlanság, zavar, nyugtalanság ~e* a határzatlanság, zavar, nyugtalanság tengerében lát ön . . a helyett, hogy minden elmélkedés nélkül elfogadnám az ajánlatot (KH/6 : 19) *örömérzetek ~e* 3 : 246

II. mn 5

1. 'beláthatatlanul nagy': Tenger szántóföldek Terjednek szerteszét, rajtok áldott búza (787/3 : 80) A hegy tetejéről tenger síkra láttak. (LV/3 : 302) — **a)** *(átv)* 'rendkívül nagy fokú (érzelem)': *(ráértés)* Tenger kéj veszen körül, Közepében lelkem fürdik (720/2 : 343)

2. 'megszámlálhatatlanul sok': [Kukoricza Jancsi] subáján a fűben heverész. Tenger virág nyílik tarkán körülötte (JV/1 : 181) — **a)** *(ráértés, páros kif:) egész →föld és ~ tribunok* 4 : 369

vö. **tengertül-ütött**

tengerár fn **1**

'dagály': (**Szh-***szerű)* *Kiért üritsem e pohárt . . ? Érted, bátor magyar honvéd . . Ki rohansz, mint a tengerár (74/3 : 362)

tengerészköpeny fn **1**

'tengerészek által viselt köpeny': Egy tengerészköpeny Fölöttök a fedél (418/2 : 11)

tengerféle mn **1**

'tengerre emlékeztető': Ottan élünk a világtól távol, Semmi sem jut el hozzánk zajából, Csak az a halk, tengerféle morgás, Melly a zajnak csak viszhangja (674/2 : 269)

tengerhab fn **1** | *-okra* 1

(tsz, *vál)* 'a tenger vízfelülete': a fényes nap föllépett az égre . . Nyájasan nézett a sik tengerhabokra, Mik, ugy tetszett, mintha még szenderegnének (JV/1 : 217)

tengeri mn **10**

1. 'tengeren levő, ott keletkező': Halljátok Homért? Dalában . . a déli sugár aranya Olly nyájasan ömlik alá A tengeri szőke habokra (658/2 : 243); *(kép)* Mi volt . . Mária szivében, A midőn szemeit e sorokon tartá? Tengeri szélvész ment át zajongó keblén, Fehér hullámait magasan emelvén. (SzM/2 : 261)

2. 'a tengerben v. környékén élő': *(szókapcs:)* ~ *borjú*← 6 : 19, ~ *kutya* ld. **[tengerikutya]**, *(ford:)* ~ *leány*← 6 : 151 ~ *madár: (hsl)* Áthatő kiáltás, millyen a megsebesűlt tengeri madáré [Möwe], szaladt ki Ashby Rikárd ajkán (RH/6 : 389) — **a)** (elhomályosult jelentéssel) ~ *nyúl*²← 4 : 129 (2×), 341; 6 : 70, 339

tengerifosztás fn **1** | -Ø b 1
'a kukoricacsövet borító levelek lefejtése, ill. ennek a munkának közös végzése mint népszokás': *A győri tengerifosztás leirását .. csak jövő számunkban közölhetjük (P 42/7 : 503)

[tengerikutya] fn: **tengeri-kutya 1** | *-hoz* 1
'fóka': mihez hasonlit [a táblabíró] .. ? Némellyek azt tartják, hogy bivalybikához: Mások, hogy hasonlít tengeri-kutyához. (Tb/3 : 289)

tengerkar fn **2** | -Ø 1 | *-on* 1
(ford) 'tengerszoros': a .. Szibériától széles tengerkar [bras de mer ~ Meerenge] által elválasztott amérikai öböl olly közel látszék, hogy az ember kisértetbe jött hinni, miszerint a világ egyik részétől a másikig hidat lehetne ütni (P 41/6 : 392) + 6 : 391

tengerkín fn **1** | *-jaival* 1
(vál, dagályos) 'roppant nagy kín': Jelen volt .. A helybeli lágyszivü kántor .. szerelemvágyas kebelének Tengerkínjaival. (HK/1 : 126)

tengernyi mn **1**
'rengeteg, temérdek': *(ráértés)* szép, a ki jól tud uszni, mivel én sokkal kisebb mértékben dicsekedhetem, mint sok magyar versiró-collegám, kik tengernyi vizenyős verseikbe sem fulnak bele. (UJ/5 : 33)

[tengerözön] fn: **tenger-özön 1** | *-e* 1
(átv) 'áradat': Múltat, jövendőt, mindent eltemet Boldogságomnak tenger-özöne (681/2 : 276)

tengerpart fn **5** | *-hoz* 1; *-on* 2; *-ra* 2
'szárazföldnek a tengerrel határos sávja': A tengerparton kis halászkunyhó álla (JV/1 : 217) + 1 : 205 *(tőism)* Messze tengerparton Áll a szent sír, a zöld Tenger sárga partján (572/2 : 144) + 1 : 299; *(kép)* Emlékezet! Te összetört hajónk egy deszkaszála, Mit a hullám s a szél viszálya A tengerpartra vet (430/2 : 24)

tengerparti mn **1**
'tengerparton levő': ~ *jel: (ford)* 'útmutató jelzés hajósok számára': *(hsl)* hadban tengerparti jel [sea-mark] Gyanánt állj, a vésszel dacolva, s óvjad, A kik rád néznek. (Cor/4 : 363)

tengersík mn **1**
'teljesen sík': Lenn az alföld tengersík vidékin Ott vagyok honn, ott az én világom (176/1 : 107)

tengerszem fn **3**
'mély, tiszta vizű kisebb hegyi tó': *(parabola)* oh ne kérdezd: mennyire szeretlek? Mert én azt magam sem tudom! Azt tudni csak, hogy mély a tengerszem, De millyen mély? nem tudja senki sem. (624/2 : 204); *(jelzővel:) fekete vizű* ~ : *(hsl)* [az ifjú] lenézett életébe, ez Örvénybe .. A mellyben mint egy fekete vizű Tengerszem, úgy állt kínja özöne (Ap/3 : 148) *feneketlen* ~ : *(met, szembeáll, fokozás)* a lélek országában a többi indulatok patakok és folyamok .. de a szerelem, ez feneketlen tengerszem (HKöt/4 : 74)

tengerszem-mélység fn **1** | *-ét* 1
'a tengerszeméhez hasonló mélység': *szív* ~*e: (átv)* 'érzelemvilág nagy mélysége': Szeretem szivednek Tengerszem-mélységét (826/3 : 198)

tengerszoros fn **3** | -Ø 1 | *-on* 2
'a tengernek két közeli part között összeszűkülő része': a tengerszoroson [détroit ~ Meerenge] túl .. a Wales-herceg-foknak, Éjszakamérika legszélső pontjának gránittömegei merednek a légbe. (P 41/6 : 390) + 6 : 391(2×)

tengerszorulat fn **1**
(ford) 'tengerszoros': Kelet felől, a keleti fok kettős orma között, sötétzöld vonal látszék .. Ez a „Behring utja"-i tengerszorulat [détroit de Behring ~ Behringstrasse]. (P 41/6 : 390)

tengertül-ütött mn **1**
(ford:) tengertől ütött 'a tenger hullámai által mosott': Miért jöttél, Strumon vezére, Tromathon tengertül-ütött [sea-beat] szikláihoz? (Oith/6 : 449)

tengervíz fn **1** | *..vizet* 1
'a tenger vize': *(hsl)* Bah! monda a vadásztiszt, iszonyu füstfelleget fúva ég felé, mint a tengeri borju fújja lyukain át a tengervizet. (KH/6 : 19)

[tengervízszínű] mn: **tengervízszínü 1**
'a tengervíz színéhez hasonló zöldeskék v. kékeszöld': A szemérmetes Erzsók .. tengervízszínü szemének Bájdúzs kifejezéséből Ezt silabizálta ki mennyei kéjjel A széles tenyerű Fejenagy (HK/1 : 138)

tengetés fn **1** | *-ére* 1
'szűkös életkörülmények biztosítása': Pápán nincs semmi alkalmam, mellyel a nyomorú filléreket életem tengetésére megszerezhetném. (L 19/7 : 13)

tengődik tn ige 8 | 6: *-öm* 2, *-ik* 2; *-tünk* 1 | *-jék* 1
'nyomorúságosan, csupán puszta létét fenntartva él': így vagyok itt Pápán, s noha tengődöm, de még is itt vagyok (L 16/7 : 12); *(szembeáll:)* ~ — *hízik*← 2 : 336 *(szembeáll, páros kif)* S hol ez [= a sajtószabadság] megvan, bár rongyban jár a nép, Nyomorg, tengődik mindenfélekép: Azon nemzet gazdag végetlenűl, Mert a jövendőt bírja örökűl. (745/3 : 30); *vmin* ~ Vedd vissza ezt az életet, a mellyet Mint alamizsnát dobtál le nekem .. és add másnak ismét, Hadd tengődjék most rajta más (Ap/3 : 168—9) — **a)** *(átv)* 'kedvezőtlen körülmények között sínylődik': Lekötve hívatalhoz Tengődöm egy helyen. (169/1 : 102) Olly sokáig tengődtünk mi úgy, hogy Volt is nem is a mienk az ország (798/3 : 98)
tengődni fn in 1 | *-niök* 1
(szembeáll:) vmin ~*ni* — *eltékozolni*← 5 : 52
tengődve 1. hat in 1 — a vidéket még egy ifju lakja; Szegény fiú, a legszegényebb szolga, Tengődve éli nyomorú világát (376/1 : 326)

tenmagad nm 4
I. vható 1 | *-at* 1
'saját magad': ha megtekinted Most arcomat, Azt vélheted: tükörben látod Tenmagadat. (263/1 : 248)
II. nyomatékos sznm 3
'te magad': Hírdesd ki tenmagad a férfi ártatlanságát, kit agyon vertél (RH/6 : 364) + 6 : 240, 342

tennap ld. **tegnap**

tennapi ld. **tegnapi**

tennen mn-i birt nm **3** — szragos fn-vel — *(nyomósító, vál, elav)* 'ten'
1. (esz 2. sz-ű fn-vel) '(a te) saját . . . d': most kell, hogy a néppel beszélj, Nem ⟨tennen⟩ ten belátásod szerint, sem úgy, Mint szíved ösztönöz (Cor/4 : 311, 421); *(párh)* Higyem é, hogy .. tennen életedet s az enyémet, hugod boldogságát s saját nyugalmadat, mindezeket hívságos gúny miatt kockáztatnád? (RH/6 : 363)
2. (tsz 2. sz-ű fn-vel) '(a ti) saját . . . tok': Ha most is megmarad [Coriolanus] rosz indulatja A nép iránt: nem tennen voksotok Lesz átkotok? (Cor/4 : 287)

tennivaló fn **2** | **tennivaló** 1, **tenni való** 1: -Ø 1; *-i* 1
'elvégzendő feladat': Nevezzenek ki azon táborhoz, mellynek legnagyobb és legnehezebb tennivalói lesznek (L 252/7 : 189) + 6 : 118

[téns] mn: **tens** 1, **teens** 1, **teens** 1
'tekintetes': (írásbeli röv:) A teens asszony .. igen szépen köszönteti velem a barackot (L 165/7 : 78) *(párh)* Mind tens Vörösmarty Urnak, mind a Tekintetes Urnak szives indulatába ajánlva magamat, vagyok .. örök tisztelője (L 24/7 : 21) | *(nép; megszól)* Teens asszony, isten áldja meg hát! Felejtse el a szegény haramját (413/1 : 361)

tenta ld. **tinta**

tentatartó ld. **[tintatartó]**

tény fn **18** | *-Ø* 6, *-ek* 4 | *-t* 4, *-eket* 3; *-ben* 1
1. 'a valóság egy mozzanata; az, ami van, megtörtént, ill. amit megtettek': Hogyan mondhatja hát [Vörösmarty], hogy mindeddig egy jó szót sem mondtam felőle? miért akar tényeket megsemmisíteni (P 231/5 : 118—9) Tény, hogy még a marciusi napokban is a magyar nemzet egyik kedvence voltam (P 205/5 : 91) + 6 : 161, 249, 272, 362; 7 : 179 *(szembeáll:)* →*pretenzió* — ~ 7 : 198; *(jelzővel:) világos és* →*elcsavarhatlan* ~ 7 : 54
2. '(valóságon alapuló) adat, adalék': Út közben egy tény jutott eszembe, melly tán fölvilágosíthat némileg bennünket ez ügyben. (RH/6 : 308) Szeretném Bemet egész nagyságában felmutatni .. most csak e puszta vázlatban leirt tények szóljanak mellette. (P 256/5 : 134) + 5 : 121; 6 : 167, 207(2×), 363 *(párh)* Ekkép ment végbe a következtetés. Nem hamisitottam egy tényt sem, de csak egy szót sem (P 207/5 : 104)
3. *(ford)* 'esemény, cselekmény': *(jelzővel:) gyors* ~ : *(párh)* Még néhány lap száraz tudósitás, kedves olvasó, aztán csupa rövid jelenések és gyors tények [Handlung]. (RH/6 : 204)

tenyér fn **12** | *tenyeremet* 2, *tenyerét* 2; *tenyeremben* 1, *tenyerében* 1; *tenyerének* b 1; *tenyeremre* 1; *tenyeremmel* 1, *tenyerével* 3
'a kinyitott kézfej belső oldala': A likra tette tenyerét a pap; Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap (215/1 : 172) János széken ült, két tenyerében tartva fejét. (HKöt/4 : 79) + 1 : 134; 4 : 47; *(szókapcs:) tenyerében hordja szivét* 'őszinte, nyíltszívű': A tenyeremben hordtam egykor Szivem, barátsággal tele (398/1 : 345) *tenyerére vesz: (megszem)* lágy szellő vagyok .. Ha fáradtan száll a kis méh a tehertől .. Tenyeremre veszem a kicsiny bogarat, Ugy segítem elő lankadt röpülésit. (582/2 : 156) | (ütéssel kapcs.:) föl nem pofoztam [Nagy Károlyt] .. mert nem akarom tenyeremet bemocskolni piszkos pofájával (L 221/7 : 160) — **a)** 'ez az ujjakkal együtt; marok': *(jelzővel:) széles* ~ : *(tőism)* „Én ütlek agyon . ." mennydörgött

. . A széles tenyerű Fejenagynak hangja; S széles tenyerével megragadá A lágyszivü kántor gallérját (HK/1 : 137) — **b)** '(a tenyér felől tekintett) nyitott kézfej': az öreg Margit gyertyával, mellynek lángját elébe tartott tenyerével óvta a légvonattól . . jelent meg (NI/6 : 421—2) [Sámson:] Majd így teszek nekik, (hüvelyét a fülébe dugja s tenyerét mozgatja) ha eltürik, rajtok szárad. (RJ/4 : 385); *(szókapcs:) tenyerét szemei elé tartja* v. *tenyerével beárnyékolja szemét* [Katica] beárnyékolá szemét tenyerével, figyelmesen néze a sorokra, s olvasa (RH/6 : 154) + 4 : 80

tenyérnyi mn **1**
'kb. akkora, mint az ember tenyere': A valódi sebet . . egy ujjheggyel el lehetett volna takarni, de mindkét felől tenyérnyi sötétvörös folt terjedt (RH/6 : 325)

tenyerű mn **13**
(jelzővel) ' olyan (személy), akinek vmilyen tenyere van': *(állandó jelzőként:) széles ~ Fejenagy←* 1 : 120, 136, 137(2×), 138(3×), 139(2×), 140, 141, 142(2×)

tenyészik tn ige **3** | *-ik* 1 | *-szék* 1 || *-hessék* 1
'(növény) él, fejlődik és szaporodik': A csárdánál törpe nyárfaerdő Sárgul a királydinnyés homokban . . Ott tenyészik a bús árvalányhaj S kék virága a szamárkenyérnek (176/1 : 107—8); *(kép)* Ezért emeltetek Munkácsokat, Hogy . . buján ⟨Tenyésszék⟩ Tenyészhessék a zsarnokok virága, A test- s lélekzsibbasztó butaság (779/3 : 71, 335)

tényező fn **1**
(vál) 'hatóerőként, cselekvőként szereplő személy': visszanyerem elvesztett erőmet . . és tényező leszek az itéletnek ama véres napjain, midőn e nemzet elégtételt vesz megtiprott jogaiért (P 233/5 : 123)

[teológia] fn: **theologia 3** | *-ban* 1; *-ról* 2
(gör-lat) 'hittudomány': *(felsor:) ~ — pedagógia←* 5 : 114 *(párh:) →politika — ~* 5 : 34, 35

[teória] fn: **theoria 1** | *-ját* 1
(gör-lat) 'elmélet': Erőködése ellenére . . sem érze Edvárd erőt, e nemes közönösség kivitelére, mellynek békés theoriáját Pomenars ur az imént fejtegeté (KH/6 : 30)

tép ts ige **20** | 16: *-nek* 1; *-ed* 1, *-i* 2, *-ik* 1; *-te* 2, *-tük* 1; *-e* 2 | *-néd* 1, *-né* 1 | *-j* 1; *-d* 1, *-je* 2
1. 'húzva, ráncigálva szaggat': *(látomás)* Kinn a sikon voltunk álmamba, téptük Sisakjainkat, egymást fojtogattuk (Cor/4 : 337); (hat-val) *dühös kezekkel ~ : (kép)* árva nemzetem te . . életed fáján pusztítanak . . dühös kezekkel . . tépik . . Gazúl, őrülten a zöld ágakat (815/3 : 187) *körmeivel ~, szaggat←* 2 : 45; *(szókapcs:) →haját ~i* 4 : 134 — **a)** (tárgy nélkül) *~ rajta* 'ua.': *(-t* ragos hat-val; *alleg, tőism)* Megtépve, megcsufolva . . áll a zászló . . Nagy és hosszú vihar volt, Melly rajta ennyit tépe (646/2 : 229) — **b)** '(szőrzetet) ráncigálva kuszál, borzol': a záporesők . . Verhetik [a csikó] oldalait s a bozót hadd tépje sörényét, Csak szabadon járjon (650/2 : 235)
2. 'hirtelen rántással leválaszt; le- v. kiszakít': *(tőism)* Kati ott gyomlál a kis kertben serényen . . Nem paréjt, hanem egy szép virágot tépe; Ha már ki van tépve . . Nyujtja sövényen át a kisbéres fele. (673/2 : 268); *(kép)* [dicsőség!] Csak lantomat ne vidd el . . ha azt elvinnéd, lelkemet is vele tépnéd. (ÚL/5 : 69) — **a)** 'darabokra szakít': (hat-val) *összevissza ~* ld. **[összevisszatép]**; *(szókapcs,* hat-val) *körmeivel →rongyokra ~* 3 : 116 *dühös kezekkel →szerteszéjjel ~* 1 : 118 — **b)** 'hasít': *(átv szókapcs:) léget ~* 'erős, metsző hangot ad': fiam, Célod volt . . Hogy mérkezzél az istenek kegyével, Hogy mennydörögve tépd [To tear] a messze léget (Cor/4 : 365)
3. *(átv)* 'gyötör, kínoz': *(páros kif:) ~, emészt←* 1 : 266; *(szókapcs:) lelkét* v. *szívét ~i* Mi volna könnyebb? mint lemondanom . . Te rólad, kínos haza-szeretet, Ki mindörökké téped a szivet (681/2 : 276) + 2 : 138; 6 : 334 (hat-val) *lelkét körmeivel ~i: (páros kif)* mondhatnék átkot . . égesse, tépje lelkemet legmélyebb Pokolba mártott körmivel (624/2 : 204)
tépett 2. mn in 3 — **1.** *(párh)* a puszta kert s tépett pillangó Eszébe sem jut senkinek talán (379/1 : 328) — **2.** *(hsl)* Ugy hull reám egy szebb idő emléke, Mint sírhalomra a tépett virág. (536/2 : 109) — **3.** *(ráértés)* Cseppenj bé keserü életem Poharába, édes szerelem! Ez az egy, mi tépett lelkemet Összeolvaszthatná némileg (577/2 : 150)
tépve 1. hat in 1 — **1.** *(páros kif:) →megtörve, ~* 3 : 43

tépelődés fn **1** | *-ei* 1
'töprengés': Flamareil ur . . Jelleme, szigorusága . . nagyravágyó tépelődései [Grübeln], s más okok, mellyeket nem ismerek, mind ez mennyi félreértést okozott már köztünk (KH/6 : 59)

[tépelődik] tn ige
~ vmin 'tép, szaggat vmit'
tépelődve 1. hat in 1 — *(kép)* Ugy állok itt, mint a tüzes ló, Melly . . Fecsegő gazdájára vár . . S nem lenne baj, ha magam volnék . . De ezer és ezer van, a ki A zablán tépelődve rág. (762/3 : 48)

tér[1] tn ige **47** | 46: *-ek* 2, *-sz* 2, *-Ø* 6, *-ünk* 1, *-nek* 1; *-tem* 2, *-tél* 2, *-t* 11, *-tünk* 1, *-tek* 2; *-e* 3; *-ni fog* 1 | *-nék* 1; *-t volna* 1 | *-j* 3, *-jen* 1, *-jünk* 4, *-jenek* 1 || *-hessek* 1

1. 'irányt változtat': az út majd jobb-, majd balra tér (64/1 : 17) *vmire* ~ Rikárd .. tovább ment .. s egy kis homokos mellékutra tért (RH/6 : 381); *(átv szókapcs:) tettek →mezejére* ~ 1 : 124 *vmely →nyomra*[2] ~ 6 : 82 *bosszú útjára* ~ *: (szembeáll)* Greenly Katica .. előbb meghalandott, mint a boszú utjára tért volna (RH/6 : 289) — **a)** *vmire* ~ *: (átv)* 'vmely hangnemre, beszédmodorra átvált' ld. **térve**

2. 'vhova megy, vonul': *vhova* v. *vmibe* ~ Le a völgybe tér a hegy patakja (348/1 : 304) kinn a kert mögött ostor pattan .. Fölugrott Piroska s a palánkhoz tére. (Tb/3 : 295) + 1 : 356; 3 : 128; 4 : 290, 366; 5 : 166; 6 : 121, 178, 208, 329, 333, 416 *(tőism)* Hol jó bort érezek, betérek; Ne térnék hát Egerbe? (126/1 : 69); *haza* ~ ld. **hazatér** | (pihenésre alkalmas helyre:) szőlőmből s szántóföldemről Házamba térek este (369/1 : 319) + 1 : 228; 6 : 147; *(szókapcs:) vhova →megpihenni* ~ 1 : 108, 325(2×) *→nyugalomra* ~ 6 : 165, 255, 306 *sírhalom →éjébe* ~ 1 : 273

3. *(átv:) Istenhez* ~ 'megtér, istenhívővé lesz': *(tőism)* Térítsétek meg a bálványimádót; Haldokló félben isteneihez tér. (718/2 : 341)

4. *(átv:) vmire* ~ 'vmi másról kezd beszélni v. gondolkodni': Margitnak kétszer kelle uj palackot hoznia, mig [nagybátyám] minden kérdésére felelék .. Aztán meg a politica mezejére tértünk (NI/6 : 422) De térjünk okosabb dolgokra, mint a kritikusok. (P 99/5 : 16) + 5 : 22; *(szókapcs:) másra* v. *más →gondolatra* ~ Ki a szerelemről nem gondolkodik nemesen, az semmiről sem. — Térjünk másra. (HKöt/4 : 17) + 4 : 130, *rá* ~ ld. **rátér**

5. *(átv, szókapcs:) eszére* ~ 'józanul kezd gondolkodni, viselkedni' 1 : 72, 74; 4 : 87, 120 (részleges *ism)* Ha még nem tértél, térj eszedre már (504/2 : 82); *magába* ~ 'magába száll': Áldjon meg isten .. öcsém, áldja meg az órát, mellyben ekkép magadba tértél. (TH/4 : 179); *magához* ~ 'öntudatlanságból fölocsúdik': Vérem megállt, eszméletem elveszett; mire magamhoz tértem, csend volt (N/4 : 107) + 2 : 59; 4 : 41; 6 : 444

térve 1. hat in 1 — **1.a)** *vmire* ~ hiszi ön, hogy e hölgy nem élé túl elutazását? monda a fiatal ember, a rokonszenvből rögtön gunyra térve (KH/6 : 25)

;

tér[2] fn **83** | *-Ø* 18 (b 3), *-ek* 2; *-e* 1 ~ *tere* 1; *-ei* 2 | *-t* 14, *-eket* 2, *-ét* 2 ~ *terét* 1; *terébe* 1; *-en* 16, *-ek[en]* 1, *-én* 1 ~ *terén* 5, *-ein* 2 *-re* 7, *-ére* 3; *-ről* 2, *teréről* 2

1. 'az anyag létezésének az a formája, amelyet a három irányú kiterjedés jellemez': *(párh)* Nincsen itt tér, nincsen itt időköz, Hogyha szárnyam fölkerekedik (353/1 : 308) — **a)** 'a világűr része': ereikben rémesen kereng [a vér], Mint a világok közti téreket Keresztülkasul-bolygó üstökös. (S/2 : 70)

2. 'terület': *(szókapcs:) vminek terét betölti* v. *→elfoglalja* majd itt, majd ott nyilt meg egyegy kis világitott ablak, s kiváncsian nézdelő fej tölté be terét (NI/6 : 421) + 1 : 217 — **a)** 'földterület, (sík) térség': A lyánykák a tér más felére szaladtak (RH/6 : 132) A téren kettős sírhalom van, Fölöttök egy-egy zöld bokor (402/1 : 349) + 2 : 386; 6 : 94, 102; *(jelzővel:) havas* ~ [a nő] Lépteit a tengerszoroson túli sziklák felé irányzá, honnan Szibéria havas térei láthatók. (P 41/6 : 391) *hullámalakú* ~ 6 : 193 *→különnemű* ~ 6 : 104 *mosolygó* ~ a szép tavasznak Uj virányi illatoznak A mosojgó téreken (29/3 : 260), *szabad (. . .)* ~ 6 : 71, 132, 193(2×), 220, 300, 382 *(szembeáll)* [a táj] eleinte szabad, rövid fűtől benőtt tért, s aztán mintegy negyed mérföldnyi távolban sötét erdőt mutata (RH/6 : 199); *(birt szerk:) →pusztták tere* 2 : 201 *→róna terei* 1 : 8(2×) — **b)** 'üresen maradó hely': A kocsma ablakból .. férfi ugrék ki .. s három ugrásra áthaladt a kocsma s a civódók közti téren. (RH/6 : 90) + 6 : 202 *(páros kif:)* ~ *és →tornác* 6 : 178; *(szókapcs, jelzővel:) szabad ~t betölt* a szabad tért lehető gyorsan ismét betölték, s a közeledő ellenre annál komorabban tekintének. (RH/6 : 225) — **c)** '(erdőben) fátlan terület; tisztás': *(jelzővel:) →négyszögű* ~ 6 : 108, *szabad(, zöld)* ~ 6 : 104, 138, 296, 381 *(szembeáll)* kiértek az erdő mélyebb részéből, s lassan vonúltak át a szabad térek- és sűrűségeken (RH/6 : 167), *→széles* ~ 6 : 113 *zöld árnyékos ~ : (felsor)* Az erdő zöld árnyékos térei, a kellemes vadászhelyek .. a tündéri sürűségek és öblözetek .. mindez, fájdalom, Europa minden országából elenyészett (RH/6 : 104)

3. 'vmely tevékenység színhelye': *(ism)* Legyen e tér, a mellyen állunk, történetkönyvünknek egy lapja, a mellyre vérbetűkkel jegyeztessék: mi vár a felségsértőkre; legyen e tér történetkönyvünknek egy lapja, mellyben arany betűkkel álljon, hogy a magyar nemzet boszúlatlan nem hagyja fejedelmét (TH/4 : 194); *(birt szerk:) →csata tere* 2 : 226(2×), 265 *(tőism:) →csatatér* — *csata tere* 2 : 192 — **a)** 'csatatér': Menj barlangodba, szerelmem, mig viadalmunk megszűnik a téren. (Oith/6 : 450) Ne feledd a tért [verscím is], hol ők elestek, Az utósó s a legjobb vitézek (740/3 : 23) + 4 : 250; 6 : 225, 226, 228, 231; *(birt szerk:) →hősök tere* 6 : 448 — **b)** 'viadaltér, lovagi torna színhelye': Sok más hír kerengett a téren, s közös vélemény lett, miszerint nem is lesz viadal (RH/6 : 382) + 6 : 386, 389

4. 'épületekkel körülvett (városi) közterület': Néhány nap mulva vérpad állt a téren (Ap/3 : 177) én velem elszavaltatták a nemzeti dalt .. a refrainben előjövő „esküszünk"-öt mindannyiszor visszaharsogta az egész sereg, melly a téren állt. (P 201/5 : 82) + 6 : 436; (tuln-i v. tuln-szerű *birt szerk:)* →*múzeum tere* 5 : 82 *szeminárium*, ill. *15.* →*március tere* 3 : 330 *Szent György tere* Szép vitéz Hunyadit Föl Szent-György terére Hurcolták a latrok (777/3 : 69) + 7 : *502; (tuln elemeként) ld.* **Magdolna-tér, Vendôme-tér, virág-tér** | (mint piactér:)a téren, közel a törvény-palotához .. a körny ékbeli szeretetreméltó falusiak .. portékáikat árulák. (J/6 : 393) + 6 : 394; *(birt szerk:)* *vásár tere* 4 : 278 | (mint gyűlések, közélet színhelye:) Ha [Coriolanus] consulságért folyamodni fog, Nem jő a térre .. s nem Mutatj' a népnek, mint szokás, sebeit (Cor/4 : 270) + 4 : 312, 371; *(jelzővel:)* *nyilvános* ~ Róma. Nyilvános tér [A public place ~ Ein öffentlicher Platz] (Cor/4 : 367) + 4 : 261, 342, 353, 371, 382

5. *(átv)* 'tevékenység területe, ill. lehetősége': Nem a tettek terén fogok hát, Mint egy csillag, lehullani? (762/3 : 48); *(szókapcs:)* ~*t* →*elfoglal* 3 : 297 ~*t* →*enged* 6 : 120, 357 ~*t* →*nyit* 2 : 66(2×) ~*t veszít* a fiatal ember .. látván, hogy a tért minden lépten veszti .. a megsértéssel határos gúnyt hívá segéd̃ül. (KH/6 : 35)

6. 'távolság, térköz': Nyílként iramlott a ló, minden léptével nagy tért hagyott hátra (RH/6 : 194)

7. *(átv)* 'időtartam': Lucy .. agya az ezer édes érzelmek emlékénél szédült, mellyek néhány óra rövid terébe [Zeitraum] szorúltak. (RH/6 : 145)

[tercina] fn: **terzina 1** | →*kat* 1

(olasz) 'rímekkel összefűzött háromsoros versszakokból álló vers': *(megszem, párh)* Kiséretűl adok neked Fölcifrázott sonetteket, kevély Terzinákat s udvarias stanzákat (648/2 : 231)

térd fn **69** | **-Ø 3** (b 1), *-ek* 2; *-em* 2, *-ed* 2, *-e* 6; *-eim* 3, *-ei* 2, *-eink* 1 | *-et* 5, *-emet* 2, *-ét* 5, *-eit* 4; *-hez* 1, *-éhez* 1; *-ig* 3, *-eig* 1; *-en* 2, *-emen* 1, *-én* 2, *-eimen* 2, *-ein* 2; *-re* 14, *-ére* 3

1. 'a comb és az alsó lábszár közötti ízület': Térdeim sohasem voltak valami különös erőben (RH/6 : 268); *(jelzővel:)* →*roskadó* ~ 6 : 42; *(szókapcs:)* ~*e le-* v. →*összeroskad* 2 : 262 *(párh)* lábaim nem bírnak .. térdeim leroskadnak! (TH/4 : 171) ~*e* →*megtörik* 6 : 65 ~*ét* →*megfeszíti* 6 : 11, 30 — **a)** 'az ember lábának az az (elülső) része, ahol ez az ízület van': [a] lovag .. térdei között egy lovat agyon nyomni .. képes. (RH/6 : 269) + 6 : 139, 283 *(páros kif:)* ~ *s* →*könyök* 6 : 347, 385; (hat) ~*ig* Kis leány szoknyája térdig föl van hajtva, Mivelhogy ruhákat mos a fris patakba' (JV/1 : 181); *(szókapcs:)* ~*e meghajol* ha fegyveresen ült lován .. kiállá a csapást .. noha térde kissé meghajolt alatta, ha gyalog járt (RH/6 : 96) ~*ig ér* Öreg volt a halász, térdig ért szakálla (JV/1 : 217) + 6 : 106, 277 ~*re* →*ejt* 4 : 275 ~*(é)re esik* 'gyorsan letérdel': [a hölgy] Egyik térdére esett, s fülét a választófalhoz tartá (ÁB/6 : 444) + 6 : 253 || (tiszteletadást v. megalázkodást kifejező letérdeléssel kapcs.; *körülírás:)* ~*e* →*csókolja a követ* 4 : 311 ~*e* →*megszégyenít vkit* 4 : 366; *(szókapcs:)* ~ *(s fej) (a földre)* →*hajol* 3 : 176; 4 : 313, 362 ~*(e) meghajlik* v. *meghajol* ha volna ember, kit mint Istent imádanék, Meghajlanék előtted Térdem, meghajlanék. (842/3 : 220) + 3 : 56 ~*et* →*görbít* 4 : 313 ~*et(, fejet* v. *főt) hajt* Bálvány elébe mennek Térdet, főt hajtani. (646/2 : 229) + 2 : 20, 140; 3 : 168; 4 : 204; 5 : 92 ~*et* →*lenyom* 3 : 56 ~*ét* →*meggörbíti* 3 : 209 ~*ét meghajtja* Elmés vagy, mint az ördög, S jó, mint az angyal. .. hogy ne hajtanám Meg térdeim előtted (316/1 : 281) + 1 : 282; 6 : 183, ~*re borul* 1. 'hódolattal v. alázattal letérdel': [Alured] térdre borúlt a gyaloghintó előtt, mellyben .. az öreg Ashby gróf feküdt. (RH/6 : 388); 2. *(átv)* 'meghódol': Oh, ti szükkeblü emberek .. boruljatok térdre a szabálytalanság remeke előtt! (UJ/5 : 27), ~*re omlik* Alexandrin .. meglátogatá .. Jenny sirját, térdre omlott, s megcsókolá a földet, melly hamvait födé (J/6 : 419) || (könyörgést kísérő letérdeléssel kapcs.; *szókapcs:)* ~*en* →*állva* 4 : 83, ~*en (állva) kér* 6 : 352 *(ism)* Térdeimen, Monthermer Hugo .. térdeimen, s kezedet könyeimmel áztatva, kérlek, vedd nőül Ashby Lucyt. (RH/6 : 373), ~*re borul* v. *esik (— imádkozik* v. *kér* v. *könyörög)* Kis híja volt, hogy térdre nem estem, és nem imádkoztam (HKöt/4 : 14) + 2: 389; 4 : 356; 6 : 90, 210, ~*re* →*omlik* v. *rogy — kér* v. *könyörög* Luiza .. térdre rogyott, és könyörge: kegyelmezz, Bálint, ártatlan vagyok (HKöt/4 : 76) + 2 : 222; 4 : 83 | *(ráértés;* hat) ~*re!* 'térdeljünk le megalázkodva és könyörögve': le, hölgyek, Hadd szégyenítsék őt meg térdeink. Coriolanushoz illőbb a kevélység, Mint kérelmünk meghallgatása. Térdre! (Cor/4 : 366) || (vki előtti hódolással kapcs.:) [Lucy] mélyebben omlott a hercegnő lábaihoz, szemeit térdéhez rejté (RH/6 : 241) *(halm)* Mosolyogj hát, üdvem alkotója!. .. Ajkad, kezed, térded csókolója .. férjed, kér. (714/2 : 335); *(szókapcs:)* *vki* ~*ét átfogja* v. →*átkulcsolja* Perenna Dávid lábaihoz borult, Átfogta térdét (S/2 : 76) + 4 : 35 *vki* ~*ét* →*öleli (és* →*csókolja)* 3 : 152, 162 || (leigázás kif.; *szókapcs:)* ~*e alá kerít* Aufídiust ő [= Coriolanus] térde alá keríti, S nyakára hág. (Cor/4 : 242) — **b)** 'ruhadarabon a térdet

fedő rész': saruja hegye iszonyu hosszu volt .. kigyót ábrázolt, mellyet egy kis arany gomb a térdhez köte. (RH/6 : 76) *(felsor)* [barátom] haja az esőtől nedves volt; csizmái, térde, nadrágja alja sárosak valának. (ÁB/6 : 440); *(birt szerk:) nadrág ~e: (páros kif)* Ha a nadrágom alja, térde Nem volna olly nagyon megsértve: Én volnék a derék legény! (197/1 : 156) — **c)** 'ló mellső lábának ízülettel hajló közepe tája': Ingelby volt az első, de .. megbotlott lova, s elesék .. az állat megsérté térdét .. s aztán az egész uton folyvást sántitott. (RH/6 : 194)

2. 'a combnak a(z ülő helyzetben) behajlított térd fölötti része': [a karszékben] Flamareilné ült .. könyökével térdére támaszkodva, homlokával kezében (KH/6 : 33) keztyűvel érintem a lándzsahegyet .. s szorgosan vizsgálom meg a fát térdemen (RH/6 : 358) *(párh)* [a sebesült] Fejét és vállát egy szerzetes térdére s karjára támasztá (RH/6 : 228) | (ölbe vett gyermekkel kapcs.:) Még alig hogy játszánk apáink térdén, s már Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett (723/2 : 346); *(szókapcs:) ~én →ringat* 6 : 96

térdecske fn **1** | *-je* 1

(kedvesk) 'szép fiatal lány térde': Kis leány szoknyája térdig föl van hajtva .. Kilátszik a vizből két szép térdecskéje (JV/1 : 181)

térdel tn ige **12** | 7: *-ek* 1, *-sz* 1, *-Ø* 2; *-tem* 1, *-t* 2

1. 'térden áll': Greenly Katica az asztalnál térdelt .. s leírta Dighton vallomását. (RH/6 : 329) | (hódolat, alázat jeleként; *szimb)* Oda mentem minden hölgyhöz, leborúltam mindenik előtt, és imádtam .. Midőn már térdeltem, akkor láttam, hogy nem te vagy az (ÚL/5 : 53); *vhol ~: (szembeáll; ism* párbeszédben:) [Volumnia:] Oh, kelj megáldva föl! S én térdelek, nem lágyabb vánkoson, Mint a tüzkő .. [Coriolanus:] Te térdelsz? a bünös fiú előtt? (Cor/4 : 362) | (könyörögve:) E gyermek .. térdel és kezét föltartja vélünk, És több erő van kérelmébe', mint Makacságodban. (Cor/4 : 366)

2. 'térdre ereszkedik, letérdel (alázat v. tisztelet jeleként)': *(szembeáll, párh, tőism)* Nincs a harminc között egy se', A ki térdét meggörbítse, Egy se mozdul, egy se térdel, Állnak néma megvetéssel. (834/3 : 209); *vhova ~* [Lucy] a hercegnőhöz közeledék, a vánkosra térdelt lábaihoz, hogy megcsókolja kezét. (RH/6 : 311)

térdelni fn in 1 — **1.** (imádkozva:) láttam én csárdákban tisztább szíveket már, Mint kit naponként lát térdelni az oltár. (397/1 : 344)

térdelő 1. mn in 1 — **1.** A szibériai fokon egy térdelő férfi végtelen kétségbeesésnek kifejezésével terjeszté karjait Amérika felé. (P 41/6 : 392)

térdelve 1. hat in 3 ~ **1.** (hódolattal, könyörögve:) Bocsánat! [—] E szót térdelve mondá, s Flamareilné megbocsáta (KH/6 : 36); *(szókapcs:) ~ kér←* 5 : 62 | (imádkozva:) A sirásó elvezete a sirhoz, s én két óra hosszat maradtam térdelve; imádkoztam és sirtam. (ÁB/6 : 445)

térdepel tn ige **6** | 2

'térdel (1.)': (imádkozva; *párh)* míg a férj .. Pusztult hazája sorsán elmereng, Szomszéd teremben nője térdepel .. S imát sóhajt az égiek felé (S/2 : 71) a szentkép .. előtt estenként térdepel Jámbor lakója és imádkozik (Ap/3 : 151)

térdepelve 1. hat in 4 — (hódolattal:) A nemzetgyülés elnöke .. megköszönti a királyt s királynét; Bailly szinte (térdepelve) (P 140/5 : 166); *(szimb, tőism)* Meghajtom íme térdemet, Emelj föl engem szívedig .. Itt várok térdepelve (316/1 : 282) *(szimb, szembeáll)* Kik lábunk ölelték egykor térdepelve, Most arcul csapkodnak (730/3 : 12) | (imádkozva:) Mi, gyermekink és nőink térdepelve Imádkozunk érettetek. (Cor/4 : 343)

térdepelés fn **2** | *-ben* 1; *-ből* 1

'térdelő testhelyzet': [Fejenagy] széles tenyerével megragadá A lágyszivü kántor gallérját, S fölemelte a térdepelésből (HK/1 : 137) + 1 : 136

térdhajtás fn **2** | **térdhajtás** 1, **térd[hajtás]** 1: *-Ø* 1 | *-t* 1

'hódolatteljes letérdelés; *(átv)* meghódolás': (rövidített *páros kif:) térd- s →fejethajtás* 3 : 34 — **a)** *(átv)* 'imádkozás': *(szembeáll)* e nyomort Az istenek szerzik, nem a nemesség. Ezen nem kéz, de térdhajtás segít. (Cor/4 : 229—30)

terebély mn **1**

'olyan (fa), amelynek szélesen elterülő nagy koronája van; terebélyes': *(kép)* Mi hát az a hír, a költőnek híre? .. a hír fönséges terebély fa, Királyi széknél pompásabb árnyéka, Zöld ágait ki századokra nyujtja (290/1 : 266)

terel ts ige **1** | *-é* 1

'(állatokat) vhova hajt': a pásztor árnyékba terelé nyáját (RH/6 : 217)

terem[1] ige **148** | 135: *termek* 5, *-Ø* 46, *-nek* 11 *~ termenek* 6; *termi* 2; *termettem* 4, *termettél* 2, *termett* 42, *termettek* 1 *~ termettenek* 2; 2; *termette* 1; *terme* 4; *termék* tsr 1, *-ni fog* 1, *-ni fogtok* 1 | *-ne* 2 | *-jen* 1, *-jenek* 1 || *-het* 1, *-hetnek* 1

1. tn '(növény) életre kel és kifejlődik': *vhol ~* Elvadulának a gyümölcsfák S alattok fű terem buján (637/2 : 217); *földön* v. *(szántó)földben ~* áldás légyen a földön, Hol

ama fa termett, Mellyből nekem majd Koporsó készül (487/2 : 44) + uo.; 1 : 225 *(kép)* Megbánás terem a makacsság földében. (SzM/2 : 258) + 1 : 9; 2 : 189 | (virágról, lombról stb.) *vhol* ~ Oh, városa Kassának! vagyon a te környékedben bősége az erdőségnek, mellynek fáin teremnek ágak (UJ/5 : 20) Ki a mezőre ballagok, Hol fű között virág terem (597/2 : 175) + 1 : 24, 93, 221; 2 : 148 *(kép)* a hová lépsz, kedvesem, Lábad nyomán virág terem. (769/3 : 55) + 1 : 312; 2 : 154, 255; 4 : 175, 404 *(kép, párh)* Lelkem, te vagy . . A zöld bokor . . Rajtad folyvást teremnek S fognak virítani A boldog szerelemnek Örökzöld lombjai. (544/2 : 116); *(szókapcs:) vmire babér ~ : (szimb)* rég volt, midőn magyar Fejekre termett a babér (407/1 : 353) — **a)** '(termés) kifejlődik és érik': Csak cseresznye kelle nékem . . édesebb nem Terme a föld kerekén. (47/3 : 274); (hat-val) *bőségben* ~ Sajtószabadságot szerezzetek . . Hol ez nincs meg, bár máskép mindenek Eláradó bőségben termenek . . Azon nemzetnek még sincs semmije (745/3 : 30), *fán* ~ Ezrivel terem a fán a Meggy [verscím is] (188/1 : 119); Sz: *melyik →fán ~ ?* 2 : 286 | (borról, szőlőről:) A szőlőket tavaly Elverte tán a jég? . . S bor nem termett elég? (172/1 : 103); *vhol* ~ Kocsmárosné, hejh hol termett a bora? (59/1 : 12) + 1 : 284; 6 : 192; (hat-val) *földön bőven ~ : (szimb, ráértés)* Vessétek kebletekbe az egyetértés magvát, s földeiteken bőven fog teremni bor és búza. (TH/4 : 192) *gazdagon ~* 1 : 103 *szűken ~* 1 : 104

2. tn '(természeti anyag, lény) létrejön, keletkezik': *vhol* ~ a sátán háza ott van, A hol az arany terem. (611/2 : 190) Minél büdösebb a szemét . . annál undokabb férgek termenek benne. (Drt/4 : 214) *(kép)* Szívem tenger . . a legszebb gyöngy, A hűség gyöngye itt terem. (111/1 : 58) + 1 : 32 — **a)** '(dolog, jelenség) létrejön, keletkezik': Vers, pajtikám, hó! vers termett elég. (164/1 : 97) a művészek, költők . . legszebb gondolatai . . korán reggel vagy az éji csend befolyása alatt termettek-e? (NI/6 : 424) *(refrén)* Elmerengek gondolkodva gyakran . . Dalaim, mik illyenkor teremnek, Holdsugári ábrándos lelkemnek [stb.] (501/2 : 67—8[6×]) *(szembeáll:) pusztul — ~* 3 : 221; *vhol* ~ hogy is teremhet már Ollyan sötét szemben ollyan fényes sugár! (505/2 : 84) + 4 : 311 *kebleben* v. *szívében* v. *szív mélyében* ~ Csók és könyű, mind a kettő Nagyon, nagyon forró lehet, Mert szerelmemmel egy helyen, A szív mélységes mélyiben, E tűzhegyben termettenek (535/2 : 108) + 4 : 304; 6 : 234 — **b)** *(nép)* '(személy) születik': *(ráértés:) vhol ~ : (ism* párbeszédben:) Szólt egy úrfi . . : „Hol termettél, gyönyörű virágszál?" Felelt Lidi: „Lenn a szigetségben Termettem a Duna közepében." (SzP/2 : 56) *vminek* ~ Miért nem termettem búzának! (159/1 : 94) — **c)** *vmiből* ~ 'átváltozva vmiből vmivé válik': Marsból Venus termett. (SzM/2 : 260)

3. tn '(keletkezik és) előfordul, található': Tehát amazonok csakugyan termenek, Mellyekről nem egyszer hallottam regélni? (SzM/2 : 257); (hat-val) *bőven* ~ bolond okos van akarhány, de okos bolond nem terem ollyan bőven. (TH/4 : 178) *ritkán* ~ a nagy lélek . . ritkán terem (Ap/3 : 142) *szűken* ~ a pénz mostanában Szüken terem (Ap/3 : 121), *vki számára* ~ 1 : 105; 4 : 82 | *(ráértés:) vhol* ~ Hol terem több jó bor és több szép leány, Mint itt, belül Magyarország határán? (320/1 : 284)

4. tn (múlt időben) 'lényénél, alkatánál fogva alkalmas vmire': (fn in-vel:) A gondviselésnek Választott embere ő [= Bagarja], Ki elhárítani termett A végpusztúlást falujáról. (HK/1 : 144); *vminek termett* [Marci] egészen kovácsnak termett; ollyan markos, izmos, mint valami Herkulánus. (FL/4 : 125) + 6 : 400 *(kép)* Te sem termettél ám szakácsnak, Magyarország, édes hazám! (306/1 : 275), *vmire termett* a magyar restel szolgálni . . nem termett szolgaságra (ÚL/5 : 57) + 6 : 213 *(szókapcs:) lóra termett* 1 : 191, ld. még **ráterem**; *(körülírás:) →alája termett a nyereg* 1 : 334

5. tn 'vhol hirtelen megjelenik, vhova gyorsan odamegy': *vhol* ~ László Budán termett. (777/3 : 67) + 1 : 109, 142, 143; 2 : 86; 3 : 295; 5 : 80; 6 : 101; 7 : 170 (+5) *(kép)* [képzeletem] a legfelső Csillagzaton terem (326/1 : 291) + 2 : 205 .. *(ott) benn ~ (vhol)* Vásárra ott ben termek nálatok (504/2 : 83) + 2 : 246; 4 : 41, 107, 134 *előtte ~* A szekér . . ajtaja fölpattant, s előttem egy szilaj tekintetű ifju termett (UJ/5 : 17—8) *fönn ~ vhol* [Bolond Istók] Fönn termett a tűzhelyen (BI/2 : 316) *itt* ~ mig egymást martuk szennyes koncokért . . Az oroszlánok itt termettenek (416/2 : 7) *mellette* ~ Monthermer Hugo magas, kellemes alakja . . közeledék . . Lucy nem sokára mellette termett (RH/6 : 242) + 6 : 380 *nála* ~ a zajra apánk kirohan, Nálunk terem, és mindkettőnket Jól megnadrágol. (HK/1 : 129) + 1 : 213 *oldalán(ál)* ~ mielőtt felelhetett volna [Hugó], oldalán termett Ashby gróf. (RH/6 : 234) + uo.; 6 : 92, *ott(an←)* ~ *(vhol* v. *→mellette)* 1 : 238, 360(2×); 3 : 280; 4 : 102; 5 : 35; 6 : 409; 7 : 67 *(kép)* az égen, mielőtt az éj jön, A szép alkony mindig ott terem. (346/1 : 303) + 1 : 76; 5 : 49; *(szókapcs:) nyeregben* v. *paripán* ~ Barangó . . Paripáján termett s gyorsan elrobogott (SzÁ/1 : 337) + 2 : 201; 6 : 261 *talpon* ~ 1 : 195; 2 : 257; 3 : 27, 292; 4 : 330, 424; 5 : 88, 127

6. ts 'növényi, állati v. ásványi termék terem rajta, ill. benne': ez a szegény vidék Egyebet se' terem: medvehúst meg fügét.

(JV/1 : 193) Buzáját az alföld, a Balaton halát, Vadait a Bakony s gazdag Erdély földe Aranyát ezüstjét magyarnak termette. (LV/3 : 304); *(kép)* Bánya ez [a szív], a melly a Szabadság számára Kardvasat terem. (666/2 : 251); (hat-val) *bőven* ~ a Szántóföld szépen virít, Termi bőven a pipacsnak Mindenféle nemeit. (708/2 : 305); *(szókapcs:) bort* ~ 4 : 173; 6 : 131, 237 *gabonát* ~ 3 : 147, *(gyümölcsöt és) virágot* v. *→rózsát* ~ (részleges *ism)* talán a földnek érdeme, Hogy úgy terem gyümölcsöt és virágot? Teremne-e csak egy fűszálat is, Ha nem sütnének rá a napsugárok? (700/2 : 298) *(hsl)* Miként a tavasz virágot s az ősz gyümölcsöt terem, ugy megvan az élet minden szakának java, rosza. (RH/6 : 112) *(kép)* Virágos kert a költő szíve, De másnak termi a virágokat (379/1 : 328) + 1 : 283, 348; 3 : 297 — **a)** (tárgy nélkül) 'termést hoz' ld. **termő** — **b)** ts 'létrehoz; szül': *(ellent)* A béke . . több fattyút terem, mint a mennyi férfit a háború elemészt. (Cor/4 : 341)

teremni fn in 2 | **teremni** 1, **termeni** 1: *-nem* 1, *-nünk* 1

5. *vhol* ~ *ni* Gyere, lovam, hadd tegyem rád nyergem! Galambomnál kell még ma teremnem. (229/1 : 224) *nyeregben* ~ *ni* 6 : 219

termő 1. mn in 3 | *-Ø* 2, *-k* 1

1. *buján* ~ ld. **bujántermő** — **6.** Csak szőlőm és szántóföldem legyen, Termők piros bort s fehér kenyeret. (369/1 : 319) + 1 : 27 — **a)** ~ *föld* ld. **termőföld:** (hat-val) *bőven* ~ *: (kép)* *a kerületi, megyei, s váltótörvényszékek, meg a városi tanács, nem megannyi bőven termő eperfák-e [?] (P 96/7 : 635)

termett 2. mn in 6 — **1.** *vhol* ~ *bolondgomba* 5 : 70 | (virágról:) a kert nagy részét elhervasztotta már . . az a miatti irigység, hogy a kertésznő minden ott termett virágnál százszorta ékesebb. (HKöt/4 : 72) — **4.** *vmire* ~ ki őt karjaiban tarthatta . . e szerelemre termett lelket egészen birhatta (ÁB/6 : 444) + 4 : 214 *(szókapcs:) csókra* ~ Jenny igen kedves! . . — Hamis két szeme van! — Ajka csókra termett! — S mosolya varázsló! (J/6 : 407—8) *jóra* ~ Jóra termett nép honában Egy a szív, az akarat (248/1 : 237)

teremve 1. hat in 1 — **5.** *benn* ~ Itt vagyok már, gazduram! mondá ez [= Ferkó], épen benn teremve (N/4 : 98)

teremvén 2. hat in 1 — **5.** *rajta* ~ Tajtékzik még a Duna, mint szilaj mén? Ha vakmerő harcosként rajt teremvén Kergetni kezdi őt a fergeteg. (277/1 : 256)

terem[2] fn **134** | *-Ø* 31 (b 18); *-e* 1; *termei* 1 | *-et* 14 ~ *termet* 2, *termeket* 1, *-ét* 1, *-eit* 1; *-be* 19, *-ébe* 6; *-ben* 28, *-ekben* 1, *-ében* 10, *-eiben* 2; *-ből* 3; *-hez* 1; *-en* 7, *-eken* 1, *termein* 1; *-nek* b 3

1. '(nagy épületben, várban v. palotában) tágas helyiség': a teremnek hangos boltozatja Az éljenekre . . elkezdett morogni (S/2 : 70—1) Fölmentem a várba . . egy pár szobát bejártam . . Egy teremben többek között ott van Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona arcképe is (ÚL/5 : 68) + 2 : 75, 79; 4 : 8, 168, 332; 5 : 31; 6 : 237, 306 (+ 6) *(hármas kif:) udvar,* ~ *s →tornác* 6 : 178; *(jelzővel:) →ázsiai fényűzéssel bútorozott* ~ 6 : 413 *→bíboros* ~ 5 : 23, *ebédlő* ~ ld. **[ebédlőterem],** *felső* ~ nemes lordom . . Monthermer Hugo a felső teremben van szép testvéreddel. (RH/6 : 307) *fényes, →csilláros* ~ 2 : 119 *komor* ~ Ottan hevernek, apa és fiúk, Komor teremben medvebőr felett (S/2 : 70) *puszta* ~ *: (hsl)* Pozsony! . . Megyek — de dúlva van bucsúzó mellem, Miként váradnak puszta termei. (15/3 : 250) *szomszéd* ~ 2 : 71, 80 *tündöklő* ~ *Szép Ída kincsek gazdag asszonya Szép Ida lakja tündöklő terem (88/3 : 317) *üres* ~ [a félig fölépült palota] Üres termein át tolvajként szalad a szél (ÚL/5 : 48) | (lakószobáról:) [a dalia] szelíden Szállt meg sziklavára teremében (43/3 : 269) Egyszerre léptek az ajtó felé, A melly Perenna teremébe nyílt (S/2 : 72) + 2 : 78; 6 : 113, 174, 179, 332, 347 | (fogadószobáról:) Mihelyt a vendégségnek vége volt, [a gróf] elhagyá a teremet (RH/6 : 347) Pomenars ur . . jelenteté be magát Flamareilnénél . . A negyven éves hölgy teremében volt. (KH/6 : 49) + 6 : 21, 36, 40, 66, 161, 235, 282, 316 (+ 30); *(párh:) →előszoba s* ~ 6 : 33 ~ — *hölgyszoba←* 6 : 112 ~ — *udvar* Alured . . Kétszer találkozék Monthermer Hugoval, egyszer a teremben többek jelenlétében, s egyszer az udvarban, hol csaknem egyedűl valának. (RH/6 : 338); *(szembeáll:)* ~ — *(belső) szoba* Német-Ujvár . . Magas hegyen épült, benne a teremen kivül 22 szoba van. (P 6/5 : 153) *(ism* párbeszédben:) Ön nélkül soha [Flamareilné] teremébe nem léptem volna. [—] . . én csak teremébe vezettelek, felele Pomenars ur gunymosollyal . . azóta belső szobáiba is bemenetet találtál (KH/6 : 27); *(kép)* Szivetek mindig-nyilt-ajtajú palota, Tódulnak . . oda Víg, zajos vendégek; Garázda népséggel telik meg a terem (581/2 : 155) + 2 : 110 *(kép, szembeáll)* Míg az élet teremeiben tóbzódás uralkodik, a padlásszobák és pincékben gyötrelem s nyomor lakik. (RH/6 : 231); *(jelzővel:) kihallgató* ~ ld. **[kihallgatóterem],** *nagy* ~ 6 : 258, 300, 301, 303, 329 *(többszörös ism)* Az elthami nagy teremben — ama nagy teremben, melly még fönáll . . az elthami nagy teremben . . olly lakoma rendeztetett, melly . . napjaink királyi ebédjeit is annyira fölülmúlta, mint a terem, mellyben az állt, a tizennyolcadik század esetlen építésmódját. (RH/6 : 237), *nagyúri, díszes, tündöklő* ~ *: (met,* részleges *ism, szembeáll)* Oh szent költészet . . Azt hirdetik fenn szóval, hogy terem vagy, Nagyúri, díszes, tündöklő terem . .

Több a költészet! . . szentegyház (652/2 : 236), *társalgó* ~ ld. **[társalgóterem]**, *társasági* ~ *: (hsl)* Föl tudnám én is öltöztetni Szép rím- s mértékbe versemet, A mint illő meglátogatni A társasági termeket. (603/2 : 182) *vidám* ~ *: (párh)* ezt tenném, ha a legvidámabb teremben vagy atyád várának szép kerek ablakánál volnánk is (RH/6 : 150) | (táncteremről:) lett a zenére A szemérmetes Erzsók Teremében nagy vigalom. (HK/1 : 129) Háromszor jártuk körül a teremet, nagy nehezen törve magunkat keresztül az álarcosok e hullámán (ÁB/6 : 442—3) + 1 : 135; 6 : 56, 57, 58, 432, 433, 441, 442 (+6); *(jelzővel:)* →*tele, vidám* ~ 6 : 441 | (tanácsteremről:) Délután a város ház teremében Nyári és Klauzál táblabiráskodtak (P 258/5 : 141) Ott álltok a teremnek küszöbén, Mellyből a nemzet sorsa jön ki majd (790/3 : 83) + 5 : 99, 141—2, 142; *(hsl)* a sherwoodi számüzött épen olly igazságos volt tetteiben . . mint a statusférfi a teremben (RH/6 : 124) — **a)** *(átv)* '(fogadó)teremben levő társaság': [a hölgy] ugy szólván ura lett az egész teremnek, királynői könnyüséggel, ki trónra lép. (KH/6 : 66) — **b)** 'színházi nézőtér': [a fiatalember] figyelmesen kémlé a terem ellenkező oldalának páholyait (KH/6 : 9) Az öreg tanitó . . az első, ki a szinházi bemenetnél megjelenik . . Belép . . helyet mutatnak neki a hangászkarnál; ő a legelső az egész teremben. (J/6 : 406) + 6 : 5, 7, 15, 406 — **c)** 'klubhelyiség': [1794.] November 11. A jacobínusok tereme becsukatik. (P 140/5 : 167)

2. *(ford)* 'várkastély': Jöhetsz, de vajon visszatérsz-e apáid teremébe [halls]? (Oith/450) Morni fia! atyám pirúlni fog teremében [hall]. (Oith/6 : 451) + 6 : 448(2×), 449(2×)

teremajtó fn **1** | *-ø* b 1
'(fogadó- v. tánc)terem ajtaja': [Eudoxia] elhagyá a bált . . az első teremajtó közelében egy csoport mellett ment el (KH/6 : 58)

teremt ts ige **55** | 42: *-ø* 6; *-ed* 1, *-i* 3; *-ett* 10; *-ette* 4; *-ék* 1, *-él* 1, *-e* 2; *-é* 6; *-eni fog* 1 | *-s* 1, *-sen* 1 || *-het* 2; *-hetett* 2 | *-hetne* 1

1. '(Isten) a semmiből létrehoz': Meglátni, asszonyok Legszebbje tégedet, Minőt az ég csupán Egyszer teremthetett! (52/3 : 278) az uristen . . Avval vert meg engemet, Hogy venyigét teremtett (230/1 : 225) + 4 : 15; 5 : 74 *(ism)* Mikor isten a férfit teremté, Homlokára szállt sötét ború . . Mikor isten a hölgyet teremté, Örömében sírva fakadott. (373/1 : 322); *vmi(lyen)nek* v. *vmilyenné* ~ Szeretem rózsámat, mint az isten maga, Ki őt teremtette leányok gyöngyének (610/2 : 189) + 2 : 254 *(párh)* ember . . A teremtés legutósó napján Alkotott az isten tégedet, Elfáradt már ekkor a munkában, S így jelessé nem teremthetett. (287/1 : 264) + 3 : 110; *(szókapcs:) Isten* ~*ette a földet* v. *a* →*mindenséget* v. *a világot* a szentirás . . azt mondja, hogy az isten hat nap alatt teremtette a világot, a hetediken pedig megnyugodott (FL/4 : 121) + 3 : 30; 6 : 130 — **a)** (elhomályosult jelentéssel) *Isten* ~*ett vkit* v. *vmit* 'van vki v. vmi': Ismerheted . . Ezt a ritka lelket, A minőt az isten Nem sokat teremtett (765/3 : 51) + 2 : 77; 7 : 205; *Isten vkinek* v. *vminek* ~*(ett) vmit* 1. 'van vmije': Az isten az állatnak teremtett négy lábat, az embernek csak kettőt (P 206/5 : 97); 2. 'neki való vmi': Az isten a magányt nem nekem teremti (699/2 : 298) + 1 : 191, *Isten vminek* v. *vmire* ~*ett vkit* 'vmire természeténél fogva alkalmas vki': Te derék legény vagy . . Téged az isten is zsiványnak teremtett. (JV/1 : 189) Tedd le azt a fegyvert, magyar nemzet, Téged isten nem arra teremtett (840/3 : 218), *Isten így* ~*ett vkit* 'ilyen a természete': Az anyák (ez a természet rende, Isten őket már igy teremtette, Ők szegények erről nem tehetnek) Hát az anyák szörnyen keseregtek. (848/3 : 225) | *(szik:) aki (adta, áldotta)* ~*ette!* „A ki teremtette!" kiálta a nagy férfi szolgája, „egy pupos paraszt igazít útba? . ." (RH/6 : 77) + 4 : 208 *aki* →*áldja,* ~*i!* 3 : 103, ld. még **teremtette** — **b)** *(túlz)* '(személy) érvényesüléshez juttat, híressé tesz vkit': [Vahot] vádol égbekiáltó hálátlansággal, mondván, hogy ő emelt föl engemet a porból, ő tett azzá a mi vagyok, ő teremtett. (L 137/7 : 54) + uo.

2. 'alkot, létrehoz': *(többszörös ism)* Nem ollyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. A mit teremt, azért teremti, hogy használ vegye. (L 134/7 : 49) | *(ráértés)* hogy használ vegye. (L 134/7 : 49) | *(ráértés)* tavaly, september 8-kán . . akkor lett a nagy semmiségben a világok milliója és szivemben a szerelem. . . mind ezt Juliskámnak egy pillantása teremté. (ÚL/5 : 50); *(szókapcs:) új világot* ~ *: (szembeáll)* Hah, ez a fejbillentés! ez fölbonthatná a világ rendszerét, vagy uj világot teremthetne (HKöt/4 : 72—3) — **a)** '(vmilyen helyzetet) létrehoz, előidéz': E személyt . . szeretem, gyöngédség, hála, tán szokás is, mi engem hozzá bilincsel, röviden, minden kötelék, mit szakadatlan és osztatlan bizalom teremthet. (KH/6 : 19) + 6 : 56 *(páros kif)* A színpad célja szent: Ez a szív parlagán Erkölcsöt fejt, teremt, (77/1 : 27); *(szókapcs:) nevet* ~ *: (szembeáll)* E névnek, mellyet én magam teremték, Elpusztitója nem leszek magam. (643/2 : 226) →*talapzatot* ~ 6 : 46 — **b)** '(szellemi erővel) alkot': Gyakran nem érti emberét a kor; Nagyot teremt nagy lelke erejéből (187/1 : 117) + 1 : 160; 2 : 16, 143; 5 : 42 | *(ráértés; kép)* Ez a te lyányod, [Egressy] Gábor? . . Shakspeare, kit ugy szeretsz, Shakspeare képzelete Teremté e leányt (571/2 : 143)

3. *(átv)* 'gyorsan szerez, előteremt vmit': Teremts valami segélyt, ember! (RH/6 : 324)

teremteni fn in 3 — **2.** Hazát kell nektek is teremteni! (790/3 : 83) — **a)** *(szembeáll)* Teremteni legmelegebb Vérünkből szép reményeket, Csak azért, hogy meghaljanak .. ez a szerelem! (690/2 : 286) — **b)** Előttem állt a legdicsőbb vidék, Minőt a festők és a költők Művészi mámorukban Teremteni csak képesek (685/2 : 280)

teremtett 2. mn in 1 — **1.** *rég* ~ ld. **rég-teremtett** — **a)** *egymásnak* ~ 'egymásnak való, összeillő': ha két egymásnak teremtett lény örök frigyéről hallanak, ajkokat gúnymosolyra ferdítik (NI/6 : 436)

teremtve 1. hat in 9 | -Ø 8, -*k* 1

1. *(szembeáll)* Teremtve van-e a világ, Vagy örök idők óta áll? (691/2 : 287); *(szókapcs:)* →*újonnan* ~ 3 : 211 — **a)** Miért hogy az ember nincs úgy, mint a madár, Szárnyakkal teremtve? (620/2 : 200); *vminek van* ~ *vmi* Hat esztendeig voltam .. földönfutó .. ifjuságom kezdetében, az élet legszebb szakában, melly csupán az örömeknek van teremtve (ÚL/5 : 65), *vminek* v. *vmire van* ~ *vki* ön megtagadá tőlem a bizalmas boldogságot, mellyre teremtve érzém magamat (KH/6 : 54) + 2 : 60; 6 : 13 *úgy van* ~ *én úgy vagyok teremtve, mint az onka, amely, ha vész van, kiabál (P 198/3 : 332) | (állítmány; vonzat odaértésével:) Anyám .. őket csak rongyháziaknak Hivá, s ollyan lényeknek, kik teremtvék, Hogy apró pénzzel kereskedjenek (Cor/4 : 308)

teremtés fn **31** | -Ø 17 (b 3); -*e* 6 | -*ét* 1; -*ben* 1; -*én* 1; -*nek* 3 (b 2); -*étől* 1; -*évé* 1

1. 'Istennek az a cselekvése, amellyel teremt': (más szerző művének címében:) „A hölgy teremtése" adatni fog. (P 76/7 : 511) — **a)** 'ennek időpontja, időszaka': *(birt szerk:) világ* ~*e* 'az idő kezdete': *(túlz)* ha az őszinteség hiba, ugy az nem az én hibám, hanem az egész magyar nemzeté, mely őszinte volt a világ teremtése óta (P 206/5 : 96) + 7 : 158 *(poláris kif)* E napnak rám nézve nagy fáradalmai voltak, ollyan nagyok, millyenek csak embernek lehettek és lehetnek a világ teremtésétől a világ végeig. (HKöt/4 : 82), ~ *angyala* ← 6 : 444 ~ *(első* v. *utolsó) napja* Egymáshoz illünk; a teremtés napján Egymásnak voltunk már rendelve mi (609/2 : 188) + 1 : 264; 4 : 140

2. *(átv)* 'teremtett világ; mindenség': *(túlz)* A mi szép és kedves a teremtésben kezdet óta előfordult, mind az lelkemben volt e pillanatban (HKöt/4 : 14) Shakspeare egy maga fele a teremtésnek. (P 132/5 : 41); *(kép)* Pillanatra érintém csak [az asszony szívét], És dalától reszketett Örömében a teremtés. (594/2 : 171) — **a)** *világ* ~*e* 'ua.': *(túlz,* nyomósításra:) Isten tudja, hogy halt meg a jó asszony? talán éhen; mert a világ teremtésén semmi istápja sem volt. (N/4 : 111)

3. *(átv)* 'teremtett lény; teremtmény': *(birt szerk:) Isten* ~*e: (ism)* lehet-e szánandóbb látmány, mint .. egy isten teremtése, ki az istennek semmi teremtését nem látja (TH/4 : 193), *(jelzővel:) Isten* →*legnyomorúbb* ~*e* 4 : 37, *(jelzőátvetés:) furcsa Isten* ~*e* Feleségem van nekem csak Egy .. Furcsa isten teremtése Ő! (188/1 : 199) + 4 : 66 — **a)** (érzelmi színezettel) 'emberi lény; személy': *(jelzővel:) áldott (egy)* ~ Szegény Marci! .. Áldott egy teremtés volt ő, szive ollyan jó volt, mint a falat kenyér (FL/4 : 119) + 4 : 63, 91 →*becstelen* ~ 1 : 182 *boldogtalan* ~ 4 : 138 *gyönyörű két* ~ Gyönyörű két teremtés volt ez a két cseléd .. Ferkó tüzes barna fickó, Panni szelíd szőke kis lyány (N/4 : 97) *kedves,* →*jószívű* ~ 4 : 138 *nyomorú* ~ Ternyei golyója csak egy oldalbordámat törte el .. Miért is reszketett ugy az a nyomorú teremtés! (HKöt/4 : 31) *szegény* ~ Sok baja volt biz a szegény teremtésnek; Kivált mostohája kinzása töré meg (JV/1 : 208) + 2 : 49; 4 : 56, 61; 6 : 444 *szép* v. *tündéri* ~ Szegény menyecske, ollyan szép teremtés És olly jó lelkü volt (Ap/3 : 173) + 6 : 444

teremtetik szenv ige **2** | -*ett* 1 | -*nék* 1

'(teremtés által) létrejön': *(átv): vminek* v. *vmi kedvéért* ~ 'vmely célra van szánva': A nap első óráját .. mindig ollyannak képzelem, mintha ahhoz a gond- és búnak semmi köze sem volna; mintha ez .. könnyü, kerengő álomképeknek teremtetnék (RH/6 : 81) *(tréf körülírás)* megnéztem .. a posztógyárt .. szemlélésében jobban gyönyörködnék tán az idegen, ha nem volna meg testének azon része, melly a tobák, fricska stb kedveért teremtetett. (UJ/5 : 31)

teremtette isz **3**

(szitk; jelzővel) *disznó* ~*!* (ijedség kif.:) Asszonyirás... fekete pecsét... no disznó teremtette, ezt az embert az ördög elvitte! .. meghalt! (L 169/7 : 93) →*lánggal égő* ~*!* 1 : 41(2×)

vö. **adta-teremtette, teremt**

teremtettét isz **1**

(szitk; jelzővel) →*mennydörgő* ~ 6 : 67

teremtettéz tn ige **1**

'a „teremtette" szóval szitkozódik': Egy részeg cimbora .. Ollyat botlik, hogy képivel Barázdát húz a megfagyott havon. Teremtettéz a tisztes férfiú (Ap/3 : 118)

teremtmény fn **17** | -Ø 9 (b 1), -*ek* 3 (b 1); -*e* 3 | -*én* 1; -*nyel*)

1. 'teremtett lény': O én a legboldogtalanabb Valamennyi teremtmény közt, Melly látta a nap karimáját (HK/1 : 132); *(jelzővel:) emberi* ~ Fölhágtam néhány lépcsőre,

s egy oszlophoz támaszkodva . . szemléltem az emberi teremtmények e hullámát, melly alattam mozgott. (ÁB/6 : 441) *szép ~ : (hsl)* boldogabb volt a fakó leány s a pej legény, mint tündérország két legszebb teremtménye. (FL/4 : 140); *(birt szerk:) Isten ~e* 'az ember mint olyan lény, amelyet Isten teremtett': jogtalanság a legrútabb bélyeg Isten teremtményén (585/2 : 159)

2. *(vál)* 'emberi lény': Honnan jött e két lény . . Ki volt e két teremtmény . . ? (P 41/6 : 392) + 6 : 80; *(jelzővel:) →csodagerjesztő ~* 6 : 7 *→csodálatos* v. *→csodás, mesés ~* 3 : 97, 115 *gyönge, gyarló ~* Guy de Margan . . gyönge, gyarló teremtmény (RH/6 : 311) *hiú ~* Hiú teremtmények ezek az asszonyok (RH/6 : 120) + 6 : 112 *különös ~* 6 : 441 *→megátkozott ~* 2 : 45 *megvetendő ~* 4 : 219

3. *(rosszalló:) vki ~e* 'vki által teremtett (1.b), saját érdekében politikai szerephez juttatott személy': Szabadszálláson . . kikiáltották követnek a pap fiát, egy gőgös buta embert, ki azon felül Szluha teremtménye (P 207/5 : 104) + 4 : 214

teremtő mn és fn **21**

I. 1. mn in 3

1. 'az, aki teremt (1.), teremteni képes': *~ Isten* Teremtő isten! szemeimre A vakságot tán csak nem küldöd? (196/1 : 156) (felkiáltás érzelmi színezésére:) Teremtő isten! miből élünk? mindenből kifogytunk (Sz/4 : 8)

2. 'vmit létrehozó, megalkotó': Be föl vetettem volna magamat Hadvész után nyerítő paripára . . Hazát teremtő harcok viharába'. (217/1 : 174)

II. fn 18 | *-Ø* 4 (b 2); *-m* 12, *-je* 1 | *-nek* b 1

1. (tuln-szerűen) 'a teremtő Isten': Rég veri már a magyart a teremtő [verscím is] (320/1 : 284) hol vagyok? talán a Teremtő műhelyében, a hol a Napok készűlnek? (S/2 : 74) + 3 : 265; 6 : 428 || *(megszól:) ~m!* Semmit nem kérek tőled többé, teremtőm! megelégszem eddigi jóságoddal. (HKöt/4 : 13) + 1 : 318(2×) || (felkiáltás érzelmi színezésére) *~m!* Teremtőm! mintha tennap lett volna, mikor ön . . megjött közénk (HKöt/4 : 70) + 6 : 438 *→ah ~m!* 6 : 405 *ó ~m!* Oh, teremtőm, ha valami baja esett, ha valami fenevad . . oh siess . . ! (TH/4 : 403) *én ~m!* Én teremtőm! mért is értem E napot? (86/1 : 36) + 2 : 84 *(ó) Istenem, ~m!* Istenem teremtőm! mit beszélek én itt? Zsiványoknak vigyem el átkozott pénzit? (JV/1 : 190) + 4 : 27, 107

2. *(átv:) vminek új ~je* 'az a dolog, ami vmit újjáteremt': Mondd, hogy engemet szeretsz, És ez a szó életemnek Egy új teremtője lesz. (517/2 : 93)

teremtőjéhezi mn **1**

(vál) 'teremtőjéhez, Istenéhez való': az embernek nemcsak joga, Hanem teremtőjéhezi Kötelessége is Szabadnak lennie (Ap/3 : 160)

[teremtuccse] isz: **teremt'ugyse' 1, teremt' ugyse 1**

(nyomósításra:) 'bizony Isten!': Hányadik már a pohár?. . . csak Ötödik? Teremt' ugyse! becsülettel Működik. (118/1 : 64) + 5 : 71

Térey tulfn **2**

(csn) *~ Mari* 'Szendrey Júlia barátnője, Kovács Eduárdné (megh. 1857)': a példányt összes költeményeimből . . N. Károlyba viszik, s ő [= Júlia] Térey Mari kisasszonytól fogja megkapni. (L 144/7 : 57) | (címzésben:) Térey Mari kisasszonynak tisztelettel (L 142/7 : 56)

vö. **T.M.**

terhel ts ige **22** | 18: *-nek* 1; *-lek* 1; *-ik* 1; *-t* 1; *-te* 2; *-e* 1; *-é* 3, *-ék* 1 | *-né* 1, *-nék* 1; *-te volna* 1 | *-jen* 1; *-jelek* 1; *-je* 2

1. 'teherrel megrak vmit': [Szécsi Mária] páncélát ledobta . . Sisakja sem kellett, messze félreveté. . . Elég súly most szíve; mért terhelje fejét? (SzM/2 : 260); *vmivel ~* [az] anya . . fiainak számára kosarát Gyümölccsel terhelé. (620/2 : 201)

2. *(átv)* 'teherként nehezedik vmire, vkire': [az ifjú] Elmondta . . a lelki szenvedéseket, Mik ifjuságát terhelék (Ap/3 : 147—8); *szívét ~i vmi* Ha szivét saját vétke nem terhelte volna is, mások bűnének veszélyes tudata elég leendett, az álmot száműzni szemeiből. (RH/6 : 257) + 6 : 375 — **a)** 'terhére van, alkalmatlankodik vkinek': barátai Ha mondanák: „légy jó Rómához," ugy Terhelnék, mint azok, kiket gyülöl (Cor/4 : 348); *vmivel ~* Edvárd . . föllázadt az uj láncok ellen, mikkel őt Eudoxia bocsánata terhelte (KH/6 : 57) Jól esnék meghalnom; de nem terhellek több könyörgéssel, én istenem! (HKöt/4 : 13) + 6 : 159, 166 — **b)** '(kéréssel) alkalmatlankodik vkinek': *vmivel ~* Az öregebbik [fiú Julcsába] bele szeretett, és megkérte [de a leány kikosarazta] . . A derék becsületes legény azóta egy szóval sem terhelte (N/4 : 114) Mielőtt kimondtam volna kérelmemet, már teljesíted . . Ez fölbátorít, hogy még eggyel terheljelek. (TH/4 : 171)

3. *(átv)* '(gyanú v. vád) hárul vkire': gyalázatos árulási gyanú terhelé őt (RH/6 : 307) Azért használtuk [Monthermer] nevét, mert a személy, ki bennünket kibérlett, azt akará, hogy a vétek őt terhelje. (RH/6 : 343) + 6 : 321 — **a)** 'gyanúsít, vádol vkit': *vmivel ~* Vádlóim, ha vétekkel terhelnek, mutassák meg, hogy azt elkövettem. (RH/6 : 270) [Alured] dühével bánat és gyötrelem elegyűlt, hogy a váddal mást terhele (RH/6 : 342) + 6 : 310

terhelni fn in 1 — **3.a)** (vható:) gyalázatos hálátlanság vádjával nem akarom magamat terhelni. (RH/6 : 336)

terhelve 1. hat in 3 — **1.** *vmivel* ~ Otthon ugyan csak várhatnak már bennünket, még pedig jó reménnyel, hogy vadakkal terhelve térünk haza. (TH/4 : 162) + 6 : 130 — **2.** *vmitől* ~ Te, a jogtalanság tudatától terhelve . . bátortalan szívvel fogsz harcolni! (RH/6 : 345)

vö. **terhelt**

terhelő fn **2** | *-t* 1, *-det* 1

'a nyerget a ló derekához szorító szíj v. heveder': Szállj le, kincsem, a nyeregből, Vedd ki lábad a kengyelből, Ereszd meg a terhelődet (389/1 : 334) *(párh)* lovászok oldozák a terhelőt s vevék le a nyergeket (RH/6 : 117)

[terhelt] mn

'teherrel megrakodott'

terhelten hat **1** — *vmivel* ~ fölkelt öt vagy hat fiatal ember . . s az említett hordók felé mentek. Nagy üvegekkel terhelten tértek vissza (RH/6 : 131)

terhes mn **23** | 20: *-Ø* 15, *-ek* 2 || *-ebb* 3

1. 'teherrel megrakott': ~ *szekér*← 2 : 212 — **a)** 'nehéz, súlyos': Te jó lovam . . elbírod a fegyvereket, mellyek nekem terhesek. (RH/6 : 385) + 6 : 396 — **b)** 'sűrű (felhő, ill. eső)': Ki bagóz, ki füstöt ereget, Képezőleg terhes felleget (133/1 : 76) Alig van egy arasznyira Fölöttem a felhő, olly terhes. Szakad nyakamba zápora. (623/2 : 203) + 2 : 69 *(páros kif)* a terhes, fekete felhők a keleti részen tüzes fénybe borúltak (RH/6 : 230) — **c)** *(átv, ford)* 'súlyosnak, tömörnek látszó': A hó káprázta tó viszfényénél a róna végetlen fejér leplét kiterjeszté, terhes [lourde ~ schwerfälligen] s olly sötétkék boltozat alatt, hogy ez csaknem feketének látszék (P 41/6 : 391)

2. *(átv)* 'megpróbáltatást jelentő, nehezen elviselhető': Sínlődik a nyelv terhes rabbilincsen. (217/1 : 174) A szobában Ketten űlünk Együtt: én s az unalom. Terhes vendég! (546/2 : 117) + 4 : 155; 6 : 22, 58, 64, 96 *(tőism)* a szegény, az árva, árva szolga . . Az élet terhét hogy viselte volna? Végét vetette terhes életének. (376/1 : 326); *(páros kif:) fájdalmas,* ~ isten iránti felelősségének gondolata sokkal fájdalmasabb, terhesebb lett volna neki, semhogy azt ima által naponként megujítsa. (RH/6 : 255) ~, *veszélyes* Monthermer Hugo . . látta, hogy sokkal terhesebb, veszélyesebb körülményben van, semmint képzelé. (RH/6 : 270); *(ellent, páros kif:) könnyű,* →*vidító* — ~, *szomorú* 6 : 424 — **a)** 'súlyos csapást jelentő': Átok hirtelenkedésemre! De még terhesebb átok . . Rikárdra, ki rá ösztönözött! (RH/6 : 349)

terhesen hat 3 — **1. b)** Az eső még terhesen ömlék alá. (RH/6 : 202) + 6 : 230 — **2.** Terhesen vítt harcok diadalma . . emlékezetben újra kelt (43/3 : 269)

[terhesül] tn ige: **terhesül 1**

(átv) 'egyre súlyosabbá válik': beteg vagyok, s betegségem napról napra terhesül. (L 31/7 : 25)

teringette isz **2**

(nép, biz; csodálkozás kif.:) Sétára kél a tarkabarka nőnem; Mi szépek ők, mi szépek, teringette (297/1 : 270) (más isz-val:) ejnye, teringette, millyen hamar megérett ez az eper (FL/4 : 133)

teringettét isz **1**

(nép, biz; nyomósítás kif.:) ~ *is!* 'bizony ám!': Petőfi felesége! . . . Erről Csinál szép verseket. Csinálok ám teringettét is! Hogy bámulnak bele! (148/1 : 87)

terít ige **14** | 5: *-nek* 1; *-i* 1; *-é* 2 || *-hetsz* 1

1. ts 'eszközli, hogy vki, vmi elterüljön vhol': *(szókapcs:) földre* ~ a lovag . . egy csapással földre terité a szemtelent. (RH/6 : 311) A vihar . . Oithona lombjait a földre teríti. (Oith/6 : 449) + 6 : 90, *rá* ~ ld. **[ráterít]**

2. ts '(asztalt) terítővel leborítva és a szükséges edényeket, evőeszközöket ráhelyezve étkezéshez előkészít': *(szókapcs:) asztalt* ~ *számára* 'étkezési lehetőséget biztosít neki': Asztalt [Pinty úrfi] számára nem terítnek, S ki hinné? éhen még se' vesz (195/1 : 155), *vacsorához* ~ ld. **terítve** — **a)** tn 'az étkezés helyén elhelyezi a szükséges edényeket, evőeszközöket stb.': Csak itt a földön is terít hetsz, Gyümölcsfánkhoz közel; Itt jó izű az étel este (42/3 : 267); *vkire* ~ 'vki számára elhelyezi a szükséges edényeket stb.' ld. **terítve**; *(szókapcs:) vacsorára* ~ ld. **terítve**

terített 2. mn in 4 | **terített 3, teritett** 1 — **2.** ~ *asztal* Terített asztalnál telt poharak körül Bút és bajt feledtünk. (775/3 : 64) + 1 : 84; 4 : 95 *(szembeáll:)* ~ — *terítetlen*← 4 : 203

terítve 1. hat in 5 | **terítve 3, teritve** 2 — **1.** ~ *van* 'elterül': A hol álltam, sárga föveny--szőnyeg Volt terítve (578/2 : 151) — **2.** Az asztal terítve volt a vacsorához (RH/6 : 361) — **a)** (alany nélkül) *vkire van* ~ Fönn az asztal végén az öreg Pergő Péter foglalt helyet, mellette kedves élete társa . . Az asztal alsó végén a két cselédre volt teritve (N/4 : 95); *vacsorára van* ~ Vacsorára volt terítve . . a fiú ott űlt maga az asztalnál, várva az ételt. (HKöt/4 : 88) + 4 : 95

térít ts ige **3** | 1: *-é* 1

1. '(mozgásban levő állatot) vhova irányít' ld. **térítve** — **a)** 'irányváltoztatásra rávesz':

Tőről vágott magyar Ember a kapitány, Nem igen térité Seregét ezután, Ment velök nem hátra, De szépen előre (795/3 : 94)

2. *(átv)* 'eszközli, hogy vki vmire térjen (5.)' ld. **téríteni**

téríteni fn in 1 — **2.** *(szókapcs:)* →*eszére* ~ 6 : 326

térítve 1. hat in 1 — **1.** „. . gyorsan!" szólt Tangel, lovát a fiatal lord oldalához térítve. (RH/6 : 198)

terítetlen mn **1**

'terítővel le nem borított (asztal)': *(szembeáll)* Egy felől terített asztalok mellett csemegéző urak és hölgyek, más felől terítetlen asztalok mellett iddogáló kézművesek és köznép. (Drt/4 : 203)

[teríttet] tn ige: **teritet 1** | . . *essek* 1

'elrendeli, hogy vki számára terítsenek (2. a)': együtt fogunk vacsorálni . . Teritessek ön számára? (NI/6 : 431)

terjed tn ige **32** | 28: -Ø 7, *-nek* 1; *-t* 12, *-tek* 4; *-e* 3 || *-hessen* 1

1. 'egyre nagyobb területet foglal el':„ . . Látod ama kis fekete foltot a seb szélén?" „Igen . . mi az? Könnyebbítni fog az?" „Igen . . a mint terjed . . Félsz a haláltól?" (RH/6 : 326) — **a)** 'egyre nagyobb területre jut el': visszaharsogta az erdő a kürt vidám hangjait . . a hangok terjedtek és elhaltak (RH/6 : 128)

2. 'vmely területet elfoglal': mintegy hatvan, hetven holdnyi mezőségre nyílt kilátás, melly a palota s az erdő legközelebb pontja közt terjedt (RH/6 : 113); *vmeddig* ~ a fák . . azon időben csaknem a város faláig terjedtek. (RH/6 : 380) *vmennyire* ~ az erdő . . az utasok szeme előtt . . több mérföldre terjedt. (RH/6 : 105) + 6 : 113, 138, 199 — **a)** 'vmely területen fekszik': Hol, merre terjed ez a más világ? (703/2 : 300) Tenger szántóföldek Terjednek szerteszét (787/3 : 80) + 6 : 83, 325; *(szókapcs:) vki szeme előtt* ~ *vmi* 'vki lát vmit': Az öreg gróf szavai jó fogalmat adtak a képről, melly szeme előtt terjedt. (RH/6 : 126) — **b)** 'vhol (el)árad': A sárga regfény kellemesen terjede fenn (RH/6 : 165) E szép ifjui arcon, e könnyü sylph-alakon kellemes varázs terjedt. (NI/6 : 433) + 6 : 379

3. *(átv)* 'egyre szélesebb körben érvényesül': (töredékes szövegben:) A [. . napról] napra terjed s a szikrák már átröpködnek délről (P 224/5 : 116); *(szókapcs:) baj odább* ~ hurcoljuk el [Coriolanust], hogy Odább ne terjedhessen a baja, Mert ez ragályos. (Cor/4 : 306) →*hír* ~ 5 : 141; 6 : 104, 382; 7 : 155, 160 | *(ráértés:) vmitől vmeddig* ~ *: (tőism)* [a] kürt . . híre . . nem fér a jászok földére, Kiterjed éjszak, dél, nyugat és keletre . . Terjed a némettől a székely világig, A lengyel határtól egész a horvátig. (LV/3 : 298)

4. *(átv)* 'időben (vmeddig) tart': Eddig terjede Hosszú éltem rövid története. Éltemnek is bár vége volna már! (408/1 : 355)

5. *(átv)* 'vmely mértéket, határt elér': *(szókapcs:)* →*amennyire* ~ 6 : 209 *széles* →*körre* ~ 6 : 113 — **a)** '(időtartam) vmely határok közé esik': millyen rég volt ez, millyen messze van tőlem ez az este, negyvennyolc év terjed köztem és közte (HKöt/4 : 33)

terjedő 1. mn in 4 — **1.a)** ablakából végig nézett az alatta terjedő falon. (RH/6 : 282) — **4.** *vmennyire* ~ Nádosi [ezredest] . . fölkértem . . hogy számomra néhány hétre terjedő szabadságot engedni . . sziveskedjék. (L 246/7 : 178) →*hosszúra* ~ 7 : 171 — **5.** *A meglevő s eddig még ki nem nyomatott költemények egy füzetre terjedő kézirata. (P 113/7 : 638)

terjedelem fn **1** | . .*lmében* 1

'vminek kiterjedése, hossza': fölemelé a nyilat, mellyet kezében tarta, egész karja terjedelmében kifeszíté (RH/6 : 94)

terjedelmes mn **1**

'nagy kiterjedésű': Nagybritannia leggazdagabb kézmives tájai fölött terjedelmes erdőségek mozgaták zöld ágaikat (RH/6 : 70)

terjedhető mn **1**

'olyan (dolog), ami vmennyire terjedhet (5.), vmely mértéket, határt elérhet': *Én Petőfi Sándor átadom t. c. Emich Gusztáv urnak költeményeim . . ezer példányra terjedhető kiadását (P 113/7 : 638)

terjeszt ts ige **24** | 20: *-ek* 1, -Ø 3; *-em* 1; *-ett* 1; *-ette* 2, *-ették* 1; *-e* 1, *-ének* 1; *-ém* 1, *-é* 5; *-eni fog* 1 | *-ett volna* 1 || *-hetnek* 1

1. 'vmit széttárva, kifeszítve tart, nyújt vhova': [Jenny] az öreg ur és önmaga fölé egy esernyőt terjeszt. (J/6 : 398); *(szókapcs:) karjait* v. *kezét* ~*i vhova, vmerre* A szibériai fokon egy térdelő férfi végtelen kétségbeesésnek kifejezésével terjeszté karjait Amérika felé. (P 41/6 : 392) + 3 : 112; 6 : 333

2. 'előidézi, okozza, hogy vmi terjedjen (3.)': azok, kik jó ügy mellett félnek, csak gyávaságot terjeszthetnek a bajnok seregben. (RH/6 : 218) + 6 : 205; *(szókapcs:) hírt* ~ borzasztó hirek kerengtek felőlem . . Kik terjesztették ezen hireket? (P 207/5 : 98) *illatot* v. →*szagot* ~ három összetámasztott karón több fazék függött, mellyek igen kellemes illatot terjesztének (RH/6 : 128) + 6 : 73 — **a)** *(átv)* 'áraszt': Áldást ⟨terjeszt⟩ hoz majd a mezőre [a hajnal] (766/3 : 52, 333) — **b)** *(átv)* '(rosszhiszeműen) híresztel': *(tőism:)* →*terjeszteni* ~ 5 : 99

3. *(átv, vál:) vki elé* v. *elébe* ~ 1. 'előad vmit, beszámol róla': Visszakullogott a követ a vezérhez, S eléje terjeszté, kivel és mit beszélt. (SzM/2 : 256) + 6 : 99; 2. 'megvitatás, döntés végett javaslatként benyújt vmit': Ügyem .. meglepő fordulatot vőn. Vörösmarty tudniillik a Nemzeti kör elé terjesztette. S ez elhatárzá verseimet kiadni (L 36/7 : 28) + 4 : 263; 6 : 316; 3. '(kérdést) föltesz': Magam elé terjesztém a kérdést .. mit cselekedném, ha helyzetedben volnék (RH/6 : 337) + 1 : 127; 6 : 273, 380; 4. 'megmutat' ld. **terjesztett**

terjeszteni fn in 3 | *-eni* 2; *-enem* 1

2. legcélszerűbb .. az új eszmét lassanként, apródonként terjeszteni (P 205/5 : 93) — **b)** *(tőism)* Oh bírók példányképe! ellenem minden aljasságot hagyott terjeszteni s terjesztett ő maga is (P 207/5 : 99) — **3.** *elébe ~eni* 3. engedj egy kérdést terjesztenem elődbe (L 27/7 : 23)

terjesztett 2. mn in 1 — **3.** *eléje* ~ 4. A vőlegénynek elém terjesztett leveleiből, nem csak valódi megbánását olvasám, de vonzalma nem szüntét is (NI/6 : 425)

terjesztetik szenv ige **2** | *-nek* 1; *-tek* 1

(átv:) eléje ~ *vmi* 'eléje terjesztenek, előadnak vmit': [a fogoly] jövendő sorsáról egy szó sem ejtetett, s szabadsága föltétele sem terjesztettek elé (RH/6 : 232) — **a)** '(kérdés) elhangzik': Ő vonakodott kérdésökre felelni .. holnap .. ismét elé terjesztetnek a kérdések (RH/6 : 275)

terjesztget ts ige **3** | *-i* 1, *-ik* 1; *-te* 1

'(hírt rosszakarattal) többfelé terjeszt': Gaz szolgáló! csak nem nyugszik nyelve. Másnap már meg e hirt terjesztgette: Ambrus gazda honn volt, s visszatére, Mert nem ereszté be felesége. (175/1 : 106) + 5 : 36 — **a)** 'rosszakarattal híresztel': a zsebem .. még sem ollyan üres, hogy bármi nemü hivatalt fölvállaljak .. annál kevésbbé, hogy folyamodjam érte, mint jóakaróim terjesztgetik (P 201/5 : 90)

termékeny mn **8** | *-Ø* 6 | *-nyé* 1 || *leg-ebb* 1

1. 'bő termést hozó (föld), ill. ilyen földű (ország)': a Bodrogköz szép, gazdag vidék .. Itt is ott is egy-egy kis erdő, azok között termékeny földek magas sárga gabonával (ÚL/5 : 66) *(fig etym:)* ~ — *megtermékenyít←* 3 : 99; *(páros kif:) szép,* ~ megindult egy népfaj Ázsiából azon szándékkal, hogy fölkeresi a föld legszebb, legtermékenyebb tartományát (P 234/5 : 124) ~ *és →virító* 5 : 85; *(kép, szembeáll)* zsiványok .. országunk földét Kipusztítottátok .. Hanem hiszen ezt a földet ti teszitek Ujra termékennyé: Véreteket issza most (857/3 : 236)

2. 'gyermekek szülésére képes (nő)': Alured .. rá gondolná magát, egy szép, termékeny hölgyet venni nőül, s így igényeimet örökre kizárni egy egész sereg .. gyermekkel. (RH/6 : 254)

3. *(átv)* 'alkotó, teremtő (szellemi erő)': [az öreg lovag] az egész uton fecsegett, s a siketek termékeny képzeletével maga gondolá ki a feleleteket, mellyek sohasem mondattak. (RH/6 : 247) + 6 : 151

terméketlen mn **3**

'termést nem hozó (föld, ill. időszak)': *(kép)* az egyenetlenség jégeső, melly elveri vetéseiteket és szőlőtöket. Ez hozott már a magyarra sok terméketlen esztendőt. (TH/4 : 192) + 1 : 298; *(szókapcs:)* ~ *földbe vet vmit* 'eredménytelenül fáradozik vmivel': Jól! monda Pomenars felingerűlve végre, tapasztalása magját illy terméketlen földbe vetvén (KH/6 : 29)

termés fn **1** | *-re* 1

'az a mennyiség, amely vmiből meghatározott időszakban (és területen) terem': megveszem Magyarország minden borát, és foglalót adok a jövő esztendei termésre. (HKöt/4 : 54)

természet fn **122** | *-Ø* 67 (b 25); *-em* 2 (t 1), *-ed* 1, *-e* 8 (b 1), *-ünk* 2 | *-et* 8, *-emet* 1, *-ünket* 1; *-embe* 1; *-ben* 1, *-ében* 3 ~ *-iben* 1; *-ből* 1; *-nek* b 13, *-ének* 1, *-öknek* 1; *-öknél* 1; *-re* 1; *-től* 3, *-ünktől* 1; *-ökké* 1; *-tel* 3

1. 'a fizikai világ': nem csak a nap hirdette a vészt, A már közelállót; Az egész természet Elhagyta a régi kerékvágást. (HK/1 : 134) Shakspeare egy maga fele a ⟨természetnek⟩ teremtésnek. (P 132/5 : 51, 208) + 1 : 247, 264; 6 : 424; *(megszem, párh)* [a csalogány] Hadd dícsérje .. éneklésével az istent, A természetet, a szent közös édes anyát. (809/3 : 181); *(birt szerk:)* ~ *harcai←* ~ *s rombolásai* 6 : 391 ~ *képei* Te átalszod a nap gyermekkorát, tavaszát .. Az idő .. hol a természet külső, csendes, őszhangzó képei által ön magához vezettetik vissza, rád nézve nem is létezett (NI/6 : 423) ~ *söpredéke* 1 : 264, *(birt szerk, megszem:)* ~ *álma* A tiszta napfény és a szennyes ember .. Ez álma mind a természetnek .. ki álmodik .. miljom s miljom évekig (485/2 : 43) ~ *mostoha←* ~ *fia* 2 : 39 ~ *gúnyja,* ill. *részvéte* 1 : 247 | *(megszól)* Természet! még te is gúnyolódol? [verscím is] (262/1 : 247) — **a)** 'földrajzi, táji környezet, ill. az abban levő növény- és állatvilág': a földmivesnek Oszt a természet búzakereszteket (481/2 : 41) Kinn vagyok a természetben, Fönn magasra nőtt hegyekben (808/3 : 180) + 1 : 346; 2 : 297; 3 : 14; 6 : 424 *(párh)* Azon őszi délutánok egyike volt, midőn a város és természet egyaránt szenderegni látszik (HKöt/4 : 69) *(szembeáll, chi-*

asmus) A merre csak ment, mindenütt Olly szépnek látta a természetet, De benne mindenütt az embert Ollyan boldogtalannak (Ap/3 : 140); *(kép)* A természet elhagyott szentegyház; Nincsen benne buzgó népe már: A virágok . . . s hallgat orgonája . . a sok énekes madár. (356/1 : 309) *(megszem)* A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal (ÚL/5 : 62) + 1 : 105; *(jelzővel:) haldokló* ~ 1 : 346, *(nyílt,) nagy* ~ Imádlak, isten . . A nagy természet magyarázta meg Hatalmad és jóságodat (Ap/3 : 140) *(kép)* az én templomom a nyilt, nagy természet (633/2 : 214), *őszi* ~ 1 : 312 *szendergő* ~ 3 : 200, *(dicső, örök)szép* ~ 1 : 109 *(megszem)* A szép természet megváltoztatott, Beteg kedélyek e hü orvosa. (504/2 : 83) *(megszem, részleges ism)* ott csak a természet lesz vélünk, A dicső, az örökszép természet, Kinek arcát olly gyönyörrel nézed, Mert tudod, hogy leghivebb barátom (674/2 : 269), *új* ~ az uj természetnek Ébredő hangezrede Kebelemnek rejtekében Csak nehéz bút kelthete. (41/3 : 266) *(→élő,) zöld* ~ Talán nincs nyomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak . . távol a napvilágtól, távol a zöld természettől (ÚL/5 : 52) + 4 : 52; *(birt szerk:)* ~ *barátja* 5 : 34 ~ *öle* v. *rejteke* Jósorsom a természet Vidám ölébe tett. (491/2 : 49) + 3 : 286, ~ *szépsége* 2 : 152; 5 : 41 *(haladv)* És ment az ifju . . A merre szép táj csalta . . Először látta a természetet, A természet szépségeit. (Ap/3 : 139), ~ *viránya* 3 : 173; *(birt szerk, kép,* ill. *megszem:)* ~ *anyja* 5 : 22 ~ *arca* v. *homloka* az elmélkedő férfi, bármint szeresse is a természet őszinte arcát . . képzeletét magányos szobája korlátai közé kénytelen zárni (RH/6 : 104) + 2 : 269, 278; 6 : 105 ~ *gyermeke* 2 : 20 ~ *oltára* 5 : 25 ~ *szentegyháza* 1 : 309 ~ *színpada* 1 : 274(2×) ~ *virágháreme* 2 : 221 ~ *zsarnoka* 2 : 18 | *(megszól)* Én merengve, oh természet, Örök szépségidre nézek (808/3 : 181) + 2 : 19(2×), 49, 293; *(jelzővel:) dicső* ~ (részleges *ism)* Oh természet, oh dicső természet! Melly nyelv merne versenyezni véled? (578/2 : 152) *szép* ~ Alugyál hát, szép természet, Csak alugyál reggelig (827/3 : 200)

2. 'az embertől független alkotó és alakító erő': a természet barlangot is helyezett e völgybe (ÚL/5 : 63) A természet tanítja meg az állatokat barátaik ismerésére. (Cor/4 : 261) *(ism)* oda mentek, hova őket a természet vezette — a természet, melly épen olly tetszetes szembetünő ellenkezetekben, mint szelid összhangzatokban. (RH/6 : 127) *(szembeáll)* Ki volt tanítód? hol jártál iskolába? Hogy lantod illy mesterkezekkel pengeted. Az iskolákban nem tanulni, hiába, Illyet . . . a természet tanított tégedet. (574/2 : 147); *(megszem)* A természet részeg vagy őrült volt, midőn téged anyámnak rendelt. (TH/4 : 156) + 4 : 119; 5 : 41; *(jelzővel:) korláttalan* ~ 1 : 222(3×); *(birt szerk:)* ~ *adománya* 2 : 41 ~ *csodagyermeke* 5 : 65 ~ *műve* 6 : 7, 83 ~ *rendje* 3 : 225 ~ *vadvirága* 1 : 222—3(4×); *(szókapcs:)* ~ *alkot* v. *teremt vkit, vmit* 4 : 347; 5 : 72, 74 *(megszem)* Nem ollyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. (L 134/7 : 49), ~ *megáld←*, ill. *megver* v. *meglátogat vmivel vkit* 4 : 63, 130 ~ *megbélyegez vkit* 4 : 119(2×) ~ *től megbélyegzett* uo., ~ *től nyert* ld. **természettől-nyert**

3. 'vki, vmi jellegzetes tulajdonságainak összessége': a szerelem természete megváltozik, s gyűlöletté válik. (RH/6 : 159) a pillanat, mellyben a tett végbe megy, gyakrabban határoz fölötte, nagy vagy csekély lesz é a következés, mint maga a tett természete. (RH/6 : 173) + 4 : 352; *(jelzővel:) emberi* ~ Ha még nem vetkeztem ki egészen az emberi természetből: az nőm érdeme (TH/4 : 187) + 6 : 285, 305, *(birt szerk:)* ~ *balgaságai* az emberi természet balgaságai ugyanazok valának [régen], mellyek most. (RH/6 : 285) ~ *gyöngéi* v. *gyöngeségei* szivünkben . . meg vagyunk győződve az emberi természet gyöngeségeiről (RH/6 : 305) + 6 : 127 — **a)** 'egyéniség, jellem': Magyar vagyok. Természetem komoly (576/2 : 149) Lehel . . Vesződött arcával, hogy mogorva legyen, Mert az volt ő neki a természetiben, Hogy a jó kedvet és a tréfát szerette (LV/3 : 310) + 1 : 85, 95; 2 : 214; 4 : 228; 6 : 35, 43(2×), 143, 146, 239, 365 *(párh)* Ashby Lucy . . Természete igen gyöngéd, érzékteljes lelke igen képzeletdús volt (RH/6 : 143); *(jelzővel:) föllázadó* ~ 4 : 377 *lovagi* ~ 6 : 232 *szende, békeszerető, →angyali* ~ 7 : 71 *szilaj* ~ 6 : 212 — **b)** (kf-ú jelzővel) 'az egyéniség vmelyik oldala, rétege': *durvább* ~ az asztal azoktól elhagyaték, kiknek jelenléte durvább természetünket szelidíti (RH/6 : 239) *jobb* ~ Taszítsd el magadtól a gazembert, kit jobb természeted gyülöl (RH/6 : 280) — **c)** 'testi tulajdonságok összessége; fizikum': *(jelzővel:) erős* ~ a magyarság erős természete, Bármi nagy hideg volt, megbirkozott vele (JV/1 : 193) — **d)** 'állandó tulajdonság': nem hibázta el, valami tárgy iránti engedékenységöket természetökké tenni (RH/6 : 100)

4. *(átv)* 'vérségi kapcsolat': *(fokozó jelzővel:) nagy* ~ : *(megszem)* kis fiamnak közbe'járó Arcárul a nagy természet kiált rám, Hogy „ne tagadd meg!" (Cor/4 : 361); *(birt szerk:)* ~ *köteléke* 4 : 61 ~ *lánca←* és *joga* 4 : 361

természetellenes mn **2**

'a természeti törvényekkel ellentétesen viselkedő': Istenink ne adják, Hogy híres Rómánk . . Miként természetellenes vadállat Emésszе meg tulajdon magzatát! (Cor/4 : 306) + 4 : 363

természetelleni mn 1
'természetellenes': Ne kérj hadam Szétküldésére .. Azt se Mondd, hogy ⟨természetelleni⟩ természetellenes vagyok. (Cor/4 : 363, 428)

természetes mn 66 | 31: -Ø 28 | *-nek* 2 || *leg- -b* 1
1. 'a természet törvényeinek megfelelő': *(haladv)* A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én aestheticám. (L 137/7 : 53)
2. 'a természetben keletkezett, nem mesterséges': hat vén tölgy, minden oldalon három három, nyúlt ki az erdőből .. s természetes fasort képeztek. (RH/6 : 127) — **a)** 'nem mesterkélt; őszinte, közvetlen': [Flamareilné] Loidének a világon legtermészetesb arccal kivánt szerencsét. (KH/6 : 66)
3. 'magától értetődő': Jót kivánok én is néked, Ez természetes dolog (716/2 : 338) + 6 : 33; *(nyomósítva:) igen* ~ „De halld, legdrágább Lucym .. Én szeretlek .. Hiszed?" „Igen, hiszem .. igen természetesnek tartom .." (RH/6 : 148) *(páros kif:) igen* ~ *és* →*igazságos* 7 : 46 *(szembeáll)* [a miniszterek] nem megváltóink, hanem elvesztőink. Ez különösnek, megfoghatatlannak tetszik, pedig igen természetes dolog (P 224/5 : 116) | (állítmányként:) Természetes, hogy mikor a macska Nincs otthonn, az egerek táncolnak (793/3 : 887) + 1 : 165; 4 : 207; 5 : 31; 6 : 93, 95, 99, 136, 142, 174, 337, 409, 422; *(nyomósítva:) igen* v. *nagyon* ~ Sokat mondott Jancsi megeredt nyelvével, De még többet mondott sugárzó szemével; Nagyon természetes hát, hogy a vezérnek Megtetszett (JV/1 : 191) + 4 : 21; 6 : 12, 421 | (mszszerűen:) Ti szárnyas, óriási lelkek! Hogy van, hogy titeket a törpe világ Mindig kicsinyeknek kiált?... Természetes, hiszen a tölgy a bérceken Kisebbnek tetszik, mint a fűzfa ide lenn. (460/2 : 34) + 4 : 214; 7 : 73 *(nyomósított ism)* Ha valami férfi illy körülményekben, az én koromban .. táncol .. olly fiatal leánykával .. ez nem ok nélkül történik. Természetes, ezt mindenki könnyen átláthatja, minthogy épen olly igen természetes. (NI/6 : 434)

természetesen hat 35 | *-en* 34 || *leg- -ben* 1
2. **a)** Flamareil ur .. kezet nyujtva Eudoxiának, így szólt legtermészetesben a világon: Kocsija várakozik, el akarja ön hagyni a társaságot? (KH/6 : 45) + 6 : 74 *(párh)* „Hogy van ez?" kiálta Ashby Rikárd épp olly heves hangon, mint amaz, de nem olly természetesen. (RH/6 : 102) — **3.** A völgy elején fekszik .. nagy Lajos király leányának, Máriának kastélya. Most már csak rom, természetesen. (ÚL/5 : 63) + 4 : 88; 5 : 40, 98, 101; 6 : 87, 431; 7 : 22, 30 (+ 23) | (igenlő válaszként; *retr)* Hát új szeretőd .. beszéltél vele? — Természetesen!... azaz dehogy, nem beszéltem biz én még. (HKöt/4 : 15)

természetfölötti mn 1
'a természetesnél (1.) nagyobb fokú, mértékű': a ragyogó fekete szemnek, noha csaknem természetfölötti fénnyel csillogott .. fájdalmas kifejezése volt. (RH/6 : 341)

természeti mn 5
1. 'a természetben (1.) végbemenő, ill. érvényesülő': ~ *jelenés* E néma borzalom ama hatalmas természeti jelenések egyikét sejteté, melly minden élő lényt .. rémülettel tölt el... Az éjszaki fény .. ragyogott föl (P 41/6 : 392) ~ *törvény* A természeti törvény .. azt kivánja, hogy uj fájdalom régibb szenvedést gyógyítson (KH/6 : 60) — **a)** 'testi, fizikai': ~ *szenvedés*← 6 : 56
2. 'vki természetéből (3.), egyéniségéből fakadó': ~ *hajlam*← 6 : 95 ~ *ízlés*← 6 : 96

természetjelenés fn 1 | *-ek* b 1
(ford) 'természeti környezet, táj látványa': a szolga rögtön elvette a kis ablakról a táblát, s a legszebb természetjelenések [Naturscenen] egyikét lehete látni. (RH/6 : 145)

természettan fn 2 | -Ø 1 | *-t* 1
'a természet jelenségeivel foglalkozó tudomány(ok vmelyike)': Némellyek azt tartják, hogy bivalybikához, Mások, hogy hasonlít tengeri-kutyához [a táblabíró] .. Én a természettant keresztülfürkésztem .. a legnagyobb gonddal, S ugy találtam, hogy ő valóságos cethal. (Tb/3 : 289) *(felsor:) történet, földművelés, művészet,* →*csillagászat,* ~ 2 : 317

természettelen mn 1
'természetellenes': megnyilt a menny, s lenéznek Az istenek s e természettelen Látványt [= a fia előtt térdelő anyáét] kacagják. (Cor/4 : 366)

természettől-nyert mn 1
természettől nyert 'eredeti': *(gúny)* azon oroszlán-bőrbe bújt szamarat énekelted meg, kinek oroszlán-bőre Toldi, saját természettől-nyert szamárbőre pedig Schedel. (L 191/7 : 125)

természetű mn 9 | -Ø 8, *-ek* 1
(jelzővel) 'vmilyen természettel (3.) rendelkező (személy, egyéniség)': fiamban, a ki sokkal tüzesebb természetű volt, mint én, a szerelem csak lassanként vált komoly indulattá (HKöt/4 : 74) Marci erős természetű ember volt, annak köszönhette, hogy kigyógyult e méreg-nyavalyából, mellyet Biró Julcsa adott be neki. (FL/4 : 134) + 4 : 340; 6 : 7, 143, 166, 176, 262, 297

termeszt ts ige 4 | 3: *-enek* 1 | *-ene* 1 | .. *sszen* 1
'előidézi, elősegíti, hogy növény teremjen': *(kép)* Sírhalmaikra mostan könnyeim Folynának, S virágokat termesztene Fölöttök könnyeim özöne. (427/2 : 22) | (gazdasági műveléssel) *gabonát*, ill. →*maszlagot* ~ 3 : 154 *szőlőt* ~ A domb oldalán szőlőt termesztenek (ÚL/5 : 68)
termesztő 1. mn in 1 — (tárgy nélkül; *páros kif:)* →*melegítő és* ~ *sugár* 4 : 179

termesztmény fn 1 | *-eiket* 1
'mezőgazdasági termék': Nottingham .. tele volt falusiakkal, kik termesztményeiket a vásárra hozák. (RH/6 : 380)

termet fn 18 | *-Ø* 1; *-ed* 1, *-e* 8 | *-et* 1, *-edet* 1, *-ét* 1; *-ére* 1; *-éről* 1; *-tel* 2, *-ével* 1
'emberi testalkat': nem győződheték meg arról, hogy a neki szánt menyasszony olly termettel bírjon, melly arcával tökéletesen egyez (KH/6 : 16) szép lyány, még pedig millyen szép! Könnyű lehellet termete (308/1 : 275) + 6 : 16 *(felsor)* Szőke, barna lesz-e fürte? Szeme kék vagy fekete? Felnyuló-e, mint a cédrus, Gömbölyű-e termete? (89/1 : 39) arca beesett, halvány vala, ajka vértelen .. Termete is változottnak, soványnak látszék (RH/6 : 341) + 6 : 443, 444; *(megszem, párh, idézetben)* hozzám szokott azon ragaszkodó jó vendég [= az unalom], miről Vörösmarty mondja: „holdvilág az arcod, kályha termeted" (L 16/7 : 12); *(jelzővel:)* →*atlétai* ~ 6 : 15 *karcsú* ~ *: (felsor,* ill. *párh)* Bámuló szemei oda tapadtanak .. A szőke kis lyánynak karcsu termetére, Szép hosszú hajára, gömbölyű keblére. (JV/1 : 181) + 6 : 6 *kis könnyű* ~ *: (felsor)* Szeretem azt a kis Könnyű termetedet .. Fehér homlokodat, Sötét szemeidet, Piros orcáidat (826/3 : 198) *kicsiny,* →*gyöngéd* ~ 6 : 113 *könnyű, kellemes,* →*légi* ~ 6 : 444 →*magas* ~ — *arcvonások* 6 : 97 *nagy* ~ A személy .. öt láb tizenegy hüvely magas lehetett .. Lába .. rövidebb volt, mint nagy termetéről képzelni lehete (RH/6 : 106) *halványság s* →*nyúlánk* ~ 6 : 44 *szép, magas,* →*festői* ~ — *váll* — *szem* 6 : 20

termetes mn 2
'nagy termetű': *(páros kif,* ill. *halm:)* →*magas,* ~ *(, piros)* 4 : 43; 6 : 389

termetű mn 5 | **termetű** 3, **termetü** 2: *-Ø* 4, *-ek* 1
(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen termete van': A személy, ki őket az imént megszólítá .. igen jó termetű volt. Mintegy öt láb tizenegy hüvely magas lehetett (RH/6 : 106) + 1 : 126 *(felsor:) karcsú* ~, *gyermeklábú*←, *fekete hajú* 6 : 445 *(párh:) nagy,* →*erős* ~ — *arcú*← 6 : 175 — **a)** (fn-ként:) Pomenars ur bizonyos gyöngeséggel birt, mi kis emberek sajáta. Ő magas termetűek iránt idegenkedést érze (KH/6 : 47)

termőföld fn 2 | **termőföld** 1, **termő föld** 1: *-ében* 1; *-ének* 1
'az a föld, ahol vki, vmi terem; vki, vmi hazája': Lehel .. a németet szerette .. könnyebb volt lelkének, Ha csak a nevét is hallotta, hogy német, Hát ha még ott benn járt a termő földében (LV/3 : 307) *(párh)* Szatmárban egy olyan lyánykát ismertem meg, a milyen Párizsnak is sok volna, a George Sandok hazájának, nem pedig Szatmárnak, az ólmos fütykösök termőföldének. (L 121/7 : 40)

Ternyei tulfn 81 | *-Ø* 59 (b 13) | *-t* 8; *-hez* 4; *-nek* 4 (b 3); *-re* 1; *-ekről* 1; *-vel* 3 || *-éi* 1 — (költött csn)
1. ~ *Boldizsár* 'regényalak, Andorlaki Máté ellenfele': nem János jött be, hanem egy ember, kit tizenöt év óta nem láttam, s még is megismertem .. Ternyei Boldizsár volt .. hosszu, sürű haja egészen fehér volt .. testét koldusrongyok födék. (HKöt/4 : 84) + uo. (2×); 4 : 27(2×), 85(2×) *(ism)* A temetőbe mentem .. de nem Róza sírjához, hanem Ternyei Boldizsáréhoz; és így szólék: — Ternyei Boldizsár, hallod-e hangomat? (HKöt/4 : 92) + 4 : 65 | (önállóan) 'uő.': ezreket vittem el [kártyanyereségként], és ezen ezrek Ternyeiéi valának (HKöt/4 : 64) + 4 : 14, 28, 62, 80, 83, 84, 85, 92 (+ 12) *(ism)* Ternyei, szólék hideg kétségbeeséssel, Ternyei, nincs nálam több pénz (HKöt/4 : 64); *(jelzővel:) vén* ~ Luiza .. férjhez ment .. E házasságból lett a vén Ternyeinek .. egy férfiunokája (HKöt/4 : 83) — **a)** 'ez a név': ~ *Boldizsár* én azon koldús vagyok, ki egykor nagyúr volt .. kinek neve Ternyei Boldizsár. (HKöt/4 : 82) — **b)** 'ilyen nevű ember': (önállóan; *ism)* Nem tudtam én: ki az a Ternyei? van-e Ternyei a világon? (HKöt/4 : 82)
2. (tsz) 'Ternyei Boldizsár és családja': Bejártam koronként a városba is .. Üggyel bajjal szereztem tudomást a Ternyeiekről. (HKöt/4 : 83)

Ternyeiék tsz-ú tulfn 1 | *-ről* 1
'Ternyei Boldizsár és családja': A városba be-bejártam, s tudakozódtam Ternyeiékről. (HKöt/4 : 85)

térparancsnok fn 1 | *-hoz* 1
'helyőrség parancsnoka': →*Szentpály* ~ 7 : 210

térparancsnokság fn 1 | *-hoz* 1
'helyőrség parancsnoksága': Leveledet címezd a pesti térparancsnoksághoz; kerepesi ut, Mátyás-fogadó. (L 281/7 : 205)

terpeszkedik tn ige **1**
'kezét-lábát szétterpeszti': Ahol ni, ott is egy [rossz költő]! hogyan terpeszkedik, Hogy meghányja-veti parasztlőcs kezeit, Mintha el akarná messze hajítani (695/2 : 293)

[terrorisztikus] mn: **terroristicus 1**
(lat) 'megfélemlítő szándékot kifejező': Azt gondoltam, hogy e terroristicus levéllel csak el akarnak engem onnan [= Szabadszállásról] ijeszteni (P 207/5 : 100)

térség fn **2** | *-en* 1, *-ein* 1
'síkság, lapály': Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda .. Némán, merengve űl az ősnyúgalom e térségen (ÚL/5 : 48—9) *(szembeáll)* Vándorlok Magyarország Dicső térségein S .. Erdély Regényes bércein. (697/2 : 295)

tertio hsz **1**
(lat; felsorolásban) 'harmadszor': *(párh:)* →*primo — secundo* — ~ 5 : 46

terül tn ige **7** | **terül** 3, **terűl** 4: *-Ø* 2, *-nek* 1; *-t* 3, *-tek* 1
1. 'vmely területen elhelyezkedik, fekszik, van': *vhol* ~ A ház mögött .. terül az ól, Honnan juhoknak bégetése szól. (73/1 : 23) mindenfelé Megmérhetetlen rónaság terül. (369/1 : 318) + 3 : 269; 6 : 317
2. '(fény) vhova vetődik': *vmire* ~ Homályos szürkület terült a világra (RH/6 : 303) égő fény terült a sivatag havára (P 41/6 : 392) — **a)** *(átv)* '(jelenség) láthatóvá válik vhol': *vmire* ~ Nagybátyám .. arcára .. a bú kifejezése terült (NI/6 : 425)

terület fn **4** | **terület** 3, **terűlet** 1: *-Ø* b 1 | *-ben* 1; *-en* 1, *-én* 1
1. 'a föld felszínének bizonyos nagyságú része': *(jelzővel:) vhány* →*mérföldnyi* ~ 6 : 106, 133 *nagy* ~ Magyar vagyok. Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy terűletén. (576/2 : 149)
2. 'test terjedelme, kiterjedése': *(jelzővel:) roppant* ~*:* *(párh, szembeáll)* a hölgy [kiábrándult] .. a lángoló arc s roppant terület [Umfangs] látásán, mire a 7-ik vadászezred egykori hadnagyának érzelgő halványsága s nyulánk termete változott (KH/6 : 44)

terv fn **80** | *-Ø* 16 (b 1), *-ek* 2; *-em* 2, *-ed* 4, *-e* 5 (b 1), *-ünk* 2 (b 1); *-eim* 3, *-eid* t 1, *-ei* 3 (b 1), *-eink* 1, *-eik* b 1 | *-et* 8, *-eket* 4, *-emet* 3, *-edet* 1, *-ét* 6, *-eit* 3, *-einket* 2, *-eiteket* 1; *-ébe* 1; *-ében* 1; *-nek* 1, *-emnek* 1, *-ének* b 1, *-ünknek* b 1; *-ekről* 1, *-emről* 1; *-ektől* 1, *-emtől* 1; *-vel* 1, *-eivel* 1
1. 'vmely cselekvés előzetes elgondolása (és tudatos előkészítése)': megvagyon a szabadúlás terve (HK/1 : 123) Sámsonnak az volt terve, hogy fiát .. közelebb segítse a trónhoz. (TH/4 : 191) + 4 : 239; 6 : 36, 38, 46, 64, 179(2×), 296, 334, 353(2×), 378 *(ism)* A terv még mélyebben fekszik, mylord .. a terv még mélyebben fekszik (RH/6 : 335); *(páros kif:)* →*gondolat,* ~ 5 : 80 ~ *s* →*szándék* 6 : 208 ~ *s titok* 6 : 355; *(felsor:) szenvedélyek,* →*gyönyörök,* ~*ek és erőlködések* 6 : 256; *(párh)* A villámok keletkeznek és elenyésznek. Terveim szinte. (TH/4 : 155) ~ — *elkövetés* szive kétség és félelemtől remegett, mi mindig a terv s a vétek elkövetése közé szokott lépni. (RH/6 : 296) ~ — *kivitel*← 5 : 140; *(jelzővel:)* →*anakreóni* ~ 6 : 38 →*büszke* ~ 1 : 319 *fekete* ~ Ashby Rikárd .. [Alured] élete ellen .. fekete terveket koholt (RH/6 : 303) →*füstbe ment* ~ 1 : 77 →*gyalázatos* ~ 6 : 388 →*jeles* ~ 1 : 123 *jól* →*készített* ~ 6 : 173, 291 →*kicsapongó* ~ 6 : 56 *magas* ~ Az isten tudja, mit cselekszik, Magas tervébe nem lát a vak ember (Ap/3 : 111) + 1 : 234 →*messzeható* ~ 4 : 155 →*nyomorú* ~ 6 : 211 *pokoli* ~ „Mi hírt hoztok fiatal kisasszonyunkról?" .. „Nem érkezett meg?" kiálta réműlten a tisztviselő .. „Pokoli terv!" (RH/6 : 117) →*rossz* ~ 6 : 288 *szép* ~ 6 : 335 *tettbe* →*menendő* ~ 5 : 19 *ügyesen* →*szőtt* ~ 1 : 131; *(birt szerk:)* ~ *gyümölcse* 1 : 131 ~ *kivitele*← 6 : 177, 211 ~ *végbevitele*← 4 : 372; (hat) ~ *szerint* én azt gondoltam, hogy legjobb lesz a munkát el nem adni, hanem kinyomatni .. ha a föntebbi terv szerint nyomatjuk ki, ugy hiszem legjobb lesz János vitéz formája és ára mellett maradni. (L 188/7 : 116) + 4 : 270, 308; *(szókapcs:)* ~*e* →*megváltozik* 7 : 72 ~*ét eltitkolja* ha akarod, eltitkolhatod előttem tervedet (RH/6 : 353) *vmi* ~*ét föláldozza* [német] imádom. Érette tán föláldoznám nagyravágyásom terveit is. (TH/4 : 187) ~*et* →*főz* 6 : 262 ~*et készít (vmire)* Itt, atyád udvaránál .. itt készíték a tervet végveszélyemre (RH/6 : 334) + 6 : 56, 134, 260 ~*et* →*kohol (vki élete ellen)* 6 : 38, 303, 334 ~*et* →*követ*[1] 6 : 374 ~*et közöl* v. *tudat (vmire)* „Előbb mondd el uradnak az egészet," szóla Hardy .. „Azt megteszem .. s tervemet is közlöm vele, az árulás fölfedezésére .." (RH/6 : 86) + 6 : 211, 417 ~*ét teljesülés* →*koronázza* 1 : 124 ~*ét* →*végbeviszi* v. →*végrehajtja* 6 : 255, 288, 303, 371 ~*ében fekszik* 6 : 226 ~*ének* →*megfelel* 6 : 294 ~*étől* →*eláll* 6 : 53 ~*ével* →*fölhagy* 5 : 181
2. 'ennek végrehajtása; tervezett cselekvés': Máskorra kellett tervemet halasztanom. (HKöt/4 : 26); *(jelzővel:)* →*elkészített* ~ 6 : 118 *gonosz* ~ megesküvém, hogy .. a gonosz tervet megsemmisítem, s fejére hozom a büntetést, mellyet érdemel. (RH/6 : 280—1) →*meghiúsult* ~ 6 : 318; *(birt szerk:)* ~ *sikerülte*← 6 : 47; *(szókapcs:)* ~ *dugába*← *dől* 3 : 105; 7 : 15 →*megbukik* 3 : 175 →*meghiúsul* 6 : 294, 302 *megsemmisül*

A herceg a viadalbiró, s használni fogja a legcsekélyebb ürügyet is, és leveti vezérbotját. Igy megsemmisűlhet terved (RH/6 : 357) ~ *sikerül*← 3 : 175; 6 : 334, 357 ~*et* →*megsántít* 4 : 351 ~*et(, hírt)* →*megsemmisít* 6 : 280, 281

tervez ige 8 | 5: *-Ø* 1; *-ett* 1, *-tek* 1; *-éd* 1, *-ék* 1

ts 'tervet készít vmire': [a pap és az uraság Szilveszter] elpusztulását tervezék, mert Látták, ha a jegyző marad, Ugy ők pusztulnak el. (Ap/3 : 146) Bevádolunk, hogy tervezéd, mikép Rómába' minden tisztséget kiirtasz (Cor/4 : 318) + 6 : 174 *(tőism:)* ~ — *tervező*← 1 : 149 — **a)** tn 'terveket készít': kegyetlen Ellenségek . . indulatjaikban Álmatlanúl terveztek, hogy megejtsék Egymást (Cor/4 : 332)

tervezni fn in 2 — talán nekem is a pillanat intése szerint kell mennem, s tervezni, mint egyesüljek veled (RH/6 : 131) — **a)** *(párh)* holnap reg előtt mit sem lehet tenni, tehát eléggé ráérünk, az eszközökről értekezni s tervezni. (RH/6 : 112)

tervező 1. mn in 1 — *(tőism)* fölébred álmából egy fogoly, s szabadulást tervez — azonban az nincs megénekelve: hogy ki légyen ezen szabadulást tervező . . fogoly? (HK/1 : 149)

[tervkészítés] fn: **tervkészítés** 1 | *-re* 1

'vmely vállalkozás tervének kidolgozása': Landerer néplapot fog kiadni . . A tervkészítésre választmány van kine[ve]zve (L 200/7 : 139)

tervkivitel fn 1 | *-re* 1

(vál) 'terv megvalósítása': századok adnak Tervkivitelre Egy illyen pillanatot. (HK/1 : 131)

terzina ld. **[tercina]**

tespedés fn 1 | *-ben* 1

'tétlenség, a fejlődésben való megrekedés': Hosszu gyáva tespedésben Pang, sínlődik e haza. (127/1 : 71)

Tespedy tulfn 1

(költött „beszélő" vezetéknév; más szerző versének címeként:) *a következő versezetek nem közölhetők: . . A mélázó. — Emmi. — Tespedy (P 60/7 : 507)

tessék igealak és msz 10

I. fsz esz 3. sz-ű igealak 3

1. a *tetszik* ige fsz alakja, ld. **tetszik**

2. *(udv* magázó felszólítás kif.; fn in-vel:) Ki van itthonn? — A kisasszony . . tessék bemenni (HKöt/4 : 17) szivart vettem. — Majd papírba tekerem, szólt a boltos . . csak tessék id' adni (UJ/5 : 27) + 4 : 47

II. msz 7 — *(udv)*

1. (vminek odaadását, átnyújtását kísérő szóként; *gúny)* Ejh, kötélre való, csak botom volna . . — Van én nálam . . itt van, úrfi, tessék, od'adom a magamét (N/4 : 106) — **a)** (kínálás kif.:) az én szokásom: meg nem vetni a szíves kinálást . . . — Jól van hát. Tessék. (HKöt/4 : 47) *(ism)* Kinálgatja őket a jó háziasszony . .„Tessék, szomszéd uram, tessék, komám uram!" (726/3 : 7) + 4 : 205 (2×)

2. (annak kif., hogy felszólításra rendelkezésre állunk:) Egy szóra kérem . . — Tessék. (UJ/5 : 29)

test fn 98 | *-Ø* 21 (b 3); *-em* 6 (b 1), *-ed* 6 (t 2), *-e* 14 (b 1), *-ünk* 2 (b 1), *-etek* t 1, *-ök* b 1 | *-et* 5, *-emet* 1, *-edet* 2, *-ét* 6, *-ünket* 2, *-öket* 1; *-ben* 3, *-ében* 2, *-etekben* 1; *-éből* 1; *-emen* 3, *-eden* 1, *-én* 4, *-ünkön* 1; *-nek* 4 (b 3), *-ednek* 1, *-ének* 4 (b 1); *-ünktől* 1; *-tel* 1, *-emmel* 1, *-eddel* 1, *-eikkel* 1

1. 'élő szervezet, anyagát és formáját tekintve': *(párh, ism)* „. . az emberek lelke néha állatok testében lakik." „Nem olly gyakran . . mint az állat lelke az ember testében . . " (RH/6 : 273); *(hsl)* Száz vas-útat, ezeret! . . Hadd fussák be a világot, Mint a testet az erek. (720/2 : 343); *(jelzővel:)* *emberi* ~ emberi test ugrott a falra; s azon végig szaladt (RH/6 : 282) →*lélektelen* ~ 3 : 174 *pikkelyes* ~ fickándoztanak . . apró tarka halak . . napsugár érte pikkelyes testöket (JV/1 : 217) →*ronda* ~ 3 : 57 | (emberé:) János . . felébredt . . Testét a hidegtől borzadás átjárta (JV/1 : 217) rongyok födözték testemet. (HKöt/4 : 52) + 4 : 287, 297, 313, 318; 6 : 97, 139, 283, 349, 380, 424; *(páros kif:)* ~ *és* →*lélek* v. →*lélek,* ~ 1 : 247; 4 : 187; 6 : 256, ld. még **lelke-teste, [lelkestül-testestül], testestül-lelkestül;** *(párh:)* →*lélek — (*→*kedély —)* ~ 1 : 343; 2 : 287; 6 : 221, 424(2×) →*szellem* — ~ 6 : 281; *(szembeáll:)* ~ — *lélek* 3 : 114, 115, 135, 173; 4 : 33, 42, 313; 6 : 60 (+ 6) *(ism)* az illat . . Nem a virág beszéde-e? Csak hogy nem értjük, nem hat át Testünkön lelkünk fülibe; Szagolja csak s nem hallja meg A test e szellemhangokat. (597/2 : 176) + 1 : 343; 2 : 37(2×), 59(2×); 6 : 255(2×) ~ — *jobb* →*rész* 3 : 10—1; *(fordított hsl)* Nem fájhat úgy a betegek testének, Ha éles vas jár át sebeiken . . Mint e sovárgó vágy fáj én nekem (519/2 : 96); *(jelzővel:) egész* ~ érzém, hogy egész testem reszket. (HKöt/4 : 53) + 4 : 230; 6 : 282(2×) *lélek — általa* →*emésztett* ~ 6 : 445 *könnyű,* →*száradt* ~ 2 : 219 *lomha* ~ Ti ott hátul kullogtatok Az előhad nyomában, Árnyékával takarta be Seregünk lomha testetek (768/3 : 54) *remegő,* →*magánkivül levő egész* ~ 6 : 444 *szegény* ~ — *lélek*← 2 : 185; *(birt szerk:)* ~ *ereje*← 3 : 162 ~ *piros* →*forrása* 4 : 387 ~ *egész* →*hossza* 1 : 144 ~ *magtára*← *s műhelye* 4 : 232 ~

(→alsó) része testének azon része, melly a tobák, fricska stb kedveért teremtetett. (UJ/5 : 31) + 1 : 120 ~ *tagja*← 4 : 230; *(szókapcs:) vki ~én →kaput nyit* 1 : 197 | (megszemélyesített dologé:) Ti fekélyek a hazának testén (223/1 : 179) Meddig tart még, beteg világ, Meddig tart még a nyavalyád? Király-fene rágja tested (834/3 : 211); *(jelzővel:) meztelen* ~ Ollyan a föld, mint egy vén koldús, valóban, Vállain fejér, de foltos takaró van .. itt-ott rongyos is még, Sok helyen kilátszik mezítelen teste (726/3 : 7) — **a)** 'emberi test a fej, ill. végtagok nélkül tekintve': púpos volt a test, s e szerint e tekintetben nem hasonlíta a törpe Tangelhez (RH/6 : 283); *(párh:) arc — ~* [a pap] arca teljes és rózsás, teste jól táplált vala (RH/6 : 92) + 6 : 258 *fej — ~* Ternyei Boldizsár volt .. Fejét széles, lekonyúlt karimájú kalap, testét koldusrongyok födék. (HKöt/4 : 84) + 6 : 139 *kar — ~* Karja .. rendkivűl hosszu volt .. hosszabbnak látszék, mint egész teste. (RH/6 : 139) *szív — ~ — tagok*← 6 : 444 — **b)** 'az ember húsa, izomzata': *(gúny, túlz)* Kutyabőr! ez itt a fő-fő, Becsben párja nincs neki, És ezért sok úri ember Saját testén viseli. (713/2 : 333); *(szókapcs; páros kif:) vkinek ~ét, vérét →eszi és issza* 3 : 62 — **c)** 'élettelen emberi test': Kietlen rém-halommá A holtak teste lőn. (53/3 : 279) taszíts el, És gázolj keresztül testemen. (BI/2 : 325) + 1 : 211; 2 : 79, 80; 4 : 377; 6 : 23; *(párh:) ~ — fegyver* Ama szerencsétlen ütközet óta nem hallám bátyámnak hirét .. sem teste sem fegyvere nem találtatott a holtak között (RH/6 : 233) *~ — lélek* a halálé vagy — tested a földé, lelked az istené (RH/6 : 326) + 1 : 332 *~ — név* Dobják le testemmel együtt majd nevemet A sírba (699/2 : 298); *(jelzővel:) emberi ~* A pór .. fris vércseppeket láta .. a part alatt emberi testet vett észre (RH/6 : 301) *→halotti ~* 3 : 187, *holt ~* ld. **holttest**, *izről porrá →morzsolt ~* 1 : 212

2. 'anyagi tömeg': *(hsl, szembeáll)* nem volt tett, csak szándék, mi közt nagy a különbség, mint a test s az árnyék közt. (TH/4 : 176); *(jelzővel:) égi ~* ld. **égitest**

testalkat fn **1** | *-a* 1
'vki testének jellegzetes alakja': *→arányos ~* 3 : 289

testamentom ld. **[ótestamentum]**

test-épület fn **1** | *-ének* b 1
(kép) 'épületnek tekintett emberi test': *(birt szerk, körülírás:) ~ élő →oszlopai* 1 : 143

testes mn **2**
'vaskos, húsos testű (ember)': A férfi .. vidám, testes [dickleibiger] személy volt kézmíves öltözetben (RH/6 : 121) *(halm:) magas, ~, piros arcú, kettős →állú* 6 : 257

testesség fn **1** | *-ét* 1
'vkinek testes volta': Garnier őrnagy, kinek testességét [Wohlbeleibtheit] a rágódó féreg [= a bú] megkimélé, lélekzet nélkűl állt meg egy kissé .. rosz gyalogló levén (KH/6 : 24)

testestül-lelkestül hsz **1**
'teljes valójában': Itt vagyok, itt vagyok testestül-lelkestül. Mit bámulsz ugy? (633/2 : 213)
vö. **[lelkestül-testestül]**

[testesül] tn ige
(vál:) vmivé ~ 'vmilyen formában megtestesül, valósággá válik'
testesülni fn in **1** — Rád ruházom A bübájat, a varázst, Daljaid, mivé kivánod, Azzá testesülni lásd. (99/1 : 46)

testetlen mn **1**
'anyagtalan': *(kettős szembeáll, tőism)* ezentul ugy jár a világba', mint Testetlen árnyék, mint lélektelen test. (Ap/3 : 174)

testgyakorlat fn **1**
'az izomzatot fejlesztő, erősítő célszerű mozgás': Első bravourja az volt fiamnak, hogy két hetes korában fölült az ágyán. E testgyakorlat annyira megtetszett neki, hogy aztán folyvást practizálta. (P 291/5 : 148)

testi mn **9** | 8
1. 'a testben levő, ill. végbemenő': *(→lelki és) ~ erő* a békés órák csendes, nyugodt eltünése untaták a férfit, kinek testi ereje még nem igen gyengűlt (RH/6 : 317) + 6 : 74 *~ fájdalom*← 6 : 299, 344 *→lelki élvezet — ~ fáradozás* 5 : 64 *~ szem — lelki*← *szem* v. *→lélek szeme* 3 : 78; 4 : 169

2. 'a testtel kapcsolatos': *~ gyakorlat*← 6 : 98
testileg hat 1 — **1.** *(páros kif:) →lelki[leg] és ~* 6 : 273
vö. **lelki-testi**

testi-lelki mn **2** | **testi-lelki** 1, **testi lelki** 1
'testtel és lélekkel egyaránt kapcsolatos': *~ áldás*← 7 : 117 *vkinek ~ képe*← 3 : 288

testimonium fn **1** | *-ért* 1
(lat) '(iskolai) bizonyítvány': szüleimhez Pestre mentem, Pestről fel Selmecre testimoniumért, s onnan vissza szüleimhez. (L 16/7 : 12)

testmozdulat fn **1** | *-okkal* 1
'a test vmilyen mozdulata': táncosok és táncosnők dobogtak lábaikkal .. s forogtak egyre sebesebben szilaj, aljas testmozdulatokkal (ÁB/6 : 441)

testőr fn **2** | *-ök* 2 (b 1)
'király személyes biztonságának őrzésére rendelt fegyveres személy': Mortimer magához hítt néhányat a királyi testőrök közől (RH/6 : 271) [1789.] October 1. A testőrök botrányos lakomája a királyi palotában Versaillesben. A nemzetiszín kokardát lábbal tiporják (P 140/5 : 165)

[testű] mn: **testü 2** | *-Ø* 1, *-ek* 1
(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen teste van': *(szembeáll)* Gyökeret vert bennünk az előítélet, hogy azok .. mind roszak lélekben, kik nem ép testüek .. de hát az mind jó-e, ki ép és szép testü? nincs-e ezek közt is számtalan rosz lelkü? (FL/4 : 119)

testület fn **2** | *-Ø* 1 | *-nek* 1
'emberek együttműködő közössége': Igaz, hogy ollyan a nép, a millyennek te rajzolod, de csalatkozol abban, ha hiszed, hogy én valami idealis testületnek képzelem (L 221/7 : 159) — **a)** 'embereknek meghatározott célra szervezett csoportja': kérem a nemzetgyülési követeket, hogy e megbélyegzett emberrel senki .. egy sorban ne üljön .. azon tiszteletnél fogva, mellyel e testület magának tartozik. (P 217/5 : 111)

testvér fn **69** | *-Ø* 11, *-ek* 5; *-em* 8 (b 1), *-ed* 3 (b 1), *-e* 15 (b 2), *-ünk* 1, *-tek* 1; *-eim* 5, *-eid* 1, *-ei* 3, *-eink* 1 ~ *-ink* 1 | *-t* 1, *-ét* 2, *-imet* 1, *-eit* 1; *-ébe* 1; *-eihez* 1; *-nek* 1, *-emnek* 3; *-eidnél* 1; *-eddel* 1, *-eimmel* 1
1. 'ugyanazoktól a szülőktől származó személyek vmelyike a másikhoz való viszonyában': azon urfiaknak testvérei, kik egykor fattyúnak gunyoltak, most szerelmes pillantásokat lövelnek rám (HKöt/4 : 72) A férfi néma fájdalommal Állt a kicsiny halott előtt .. A kis fiú pedig merően Nézé testvérét (Ap/3 : 157) + 4 : 53, 55, 115, 130, 260; 5 : 142; 6 : 96, 303, 420; *(páros kif,* ill. *párh:) atya* — ~ 6 : 59 *(ism* párbeszédben:) [Saul:] Asszony, ki tett illy ördöggé? [Predszláva:] Atyád és testvéred. [Saul:] Testvérem? tehát testvérem is van? és ki ő? (TH/4 : 197—8), ~ — *barát*[1]← — *gyermek* 3 : 147 →*szülők* — ~ 3 : 156; 4 : 198; *(hármas kif:)* →*apa, anya és* ~ 2 : 126 *(halm:)* →*férj, fia, atya, szerető,* ~ 3 : 199 *(szembeáll:)* →*szerető* — ~ 4 : 110, 114; *(hsl)* Mint testvérek fogjátok egymást Szeretni [a kutyával] (Ap/3 : 126) *(megszem)* Két testvér [verscím] .. Vigasztaló pajtásom a remény, S komor, goromba bátyja a való. (249/1 : 238—9) + 5 : 78; *(jelzővel:) édes* ~ ld. **[édestestvér],** →*hamvadó* ~ 1 : 263 →*nemes* ~ 4 : 362 *szép* ~ Monthermer Hugo a felső teremben van szép testvéreddel. (RH/6 : 307); *(szókapcs:)* ~*ek között is (meg)ér vmennyit* 'legalább annyit ér': ollyan huszonötöt vágatok rád, hogy testvérek közt is megér ötvenet. (N/4 : 103) + 4 : 264 ~*ének* →*fogad vkit* 5 : 61 | *(megszól; jelzővel:) (édes) jó* ~*(em): (párh)* Lelkem szülőim, édes jó testvérem, Ha én azt a kort újolag megérem, Hol mind a négyünk egy asztalhoz űl! (559/2 : 127) + 3 : 156
2. '(leendő) sógor': *(megszól; jelzővel:) jó* ~*em* [Alured] átölelte Monthermer Hugót .. s kiálta: „Megbántottalak! — Bocsáss meg, jó testvérem!" (RH/6 : 388)
3. *(átv)* 'vkivel ugyanabba a közösségbe (népbe) tartozó személy': (tsz:) saját testvérink, kik reánk készítik A gyász s gyalázat fekete mezét. (576/2 : 149) Nézd, uram, sebeim, A hont szolgálva kaptam, a midőn Testvéreid közül sok orditott S futott saját dobunktól. (Cor/4 : 280); *(páros kif:)* →*fiai és* ~*ei* 5 : 125 *(felsor:) lakosok,* ~*ek,* →*rokonok* 5 : 124; *(jelzővel:) cudar,* →*áruló* ~*ek* 3 : 98 *magyar* ~*ek* ezt irtam, hogy „nincsen többé szeretett király," s .. ezért a Kárpátoktul Ádriáig elvetemült hazaárulónak kiabáltak magyar testvéreim (P 233/5 : 123) | *(megszól; jelzővel:) vitéz jó* ~*ek* Itt a haza földén, Hová vont szívetek, Forró öleléssel Üdvözlünk titeket, Vitéz jó testvérek (795/3 : 94) — **a)** 'vkivel eszmei v. érzelmi közösségben levő személy': Hol az ellen, kérdezed? .. legveszélyesebb az, Ki mint testvér símul kebleinkhez. (798/3 : 98) A ki csak francia, mind testvér az mostan (799/3 : 100) *(ism, szembeáll)* Ha én testvértek akarok lenni, miért nem akartok ti az én testvéreim lenni? .. még kutyámnak sem kellene illyen csodaállat, nemhogy testvéremnek. (FL/4 : 128) | *(megszól:)* ~*eim* Testvéreim a szabadság Nevében, Álljuk meg a helyet amúgy Keményen (760/3 : 45) || (csoportra vonatk.; *jelzővel, gúny:) megesküdt* ~ Hízelkedni fogok .. megesküdt testvéremnek, a népnek, hogy több érdemet arassak nála (Cor/4 : 282) — **b)** 'vkihez nagyon hasonlító személyt jelentő szó': (jelzőként:) Ölemben egy olly asszony, a kinek Tündérek adják a testvér nevet (681/2 : 276)
4. *(átv)* 'vmihez nagyon hasonlító dolog': a boldogságnak testvére: Boldoggá tenni másokat. (651/2 : 236) [lovam] sebesvágtatva Ragad, mert ő a villám testvére. (653/2 : 237) + 6 : 277 *(tőism:)* →*testvéri* ~ — 2 : 46; *(körülírás:)* →*halál szelíd* ~*e* 5 : 5 →*sír*[2] ~*e* 2 : 291 | *(megszól)* Koporsónak testvére, börtönöm, Ki épitett, ki fog ledönteni? (Ap/3 : 165) + 3 : 181 — **a)** 'vkihez nagyon hasonlító dolog': én a bíbor bimbókat Enyelgve tördelém .. a leányka .. testvéreit boszúlva — Kitépte szívemet. (13/3 : 249)
5. *(átv)* 'összetartozó dolgok vmelyike': Multam s jelenkorom két testvér (398/1 : 345) Ki virrasztott ott főnn a magasban? Két testvér: a nyomor és az erény! (Ap/3 : 107); (fn-i *jelzővel:) hús és* →*csont* ~*eim* 1 : 134; (hat-val) ~ *vmivel* testvér a Gyávaság a zsarnoksággal. (747/3 : 32)

6. *(átv)* 'vmely országgal, néppel sorsközösségben élő, ill. sorsközösséget vállaló másik ország v. nép': Vándorlok Magyarország Dicső térségein S testvére, a szép Erdély Regényes bércein (697/2 : 295) Nagy a világ, és testvérünk nincs benne (813/3 : 185); (hat-val) ~ *vmihez: (ellent)* Dehogy testvér a magyarhoz a világ! Ellensége minden ember, a kit lát. (uo.) | *(megszól; jelzővel:) drága szép* ~ *: (megszem,* részleges *ism)* Légy üdvözölve kebelünkön, Erdély! Oh nemzetemnek drága szép testvére, Simúlj, simúlj testvéred kebelére (783/3 : 74) — **a)** (jelzőként) ~ *nemzet* ld. **[testvérnemzet]**

7. *(átv)* 'ugyanazon növény magvainak vmelyike a többihez való viszonyában': *(megszem)* Anyám .. A vadonerdő legszebb fája volt .. Ottan függtem én Testvéreimmel szűlőnk kebelén (408/1 : 355) *(páros kif)* Bár merre nézek: látnom nem lehet Szegény anyámat és testvérimet. (uo.)

testvérbátya fn **2** | . *.tyját* 1; . *.tyjához* 1
'vkinek idősebb fivére': Csigolyáné .. elhurcolkodott testvérbátyjához, ki a faluban kovács mesterember volt (FL/4 : 125) + 6 : 420

testvércsillag fn **1** | *-ok* 1
(tsz; *vál, kép)* 'vezércsillagnak, irányító fénynek tekintett testvérpár': [Batthyány és Károlyi grófnék] Ragyogjatok ti ébredő hazámban Hajnalsugárral, testvércsillagok! (216/1 : 174)

testvércsók fn **1** | *-odat* 1
(vál) 'testvéri (nem szerelmi) csók': lyányka .. Tedd ajkaimra testvércsókodat! (315/1 : 281)

testvérgyilkolás fn **1**
'testvér meggyilkolása': *(páros kif:)* →*apa-[gyilkolás] s* ~ 2 : 78

testvéri mn **7** | 6
'testvérhez illő; testvérek közötti kapcsolatra jellemző': Monthermer Hugo testvéri feleletet vár Harland Ralftól. (RH/6 : 161); *(megszem; tőism, ism)* Meglátogatni csak te fogsz, hogy elzúgd Testvéri búdat, éji fergeteg, Testvéri búdat, mert hiszen testvére Voltál te lelkem érzeményinek! (489/2 : 46) *(megszem, párh)* [a kutyának] Átcsillogott szeme Az éj sötétségén, s e csillogás Ollyan szelíd, ollyan testvéri volt (Ap/3 : 126); ~ *szeretet←* 7 : 35 *(fokozás:)* baráti — ~ — *atyai← szeretet* 5 : 121

testvérileg hat 1 — monsieur Fanfan .. testvérileg osztá meg velem aggalmát és mazsoláit (J/6 : 413)

testvériség fn **1**
'testvéri egyetértés, közösségvállalás': *(hármas kif:) szabadság, →egyenlőség,* ~ 5 : 83

[testvérnemzet] fn: **testvér nemzet 1** | *-ünk* 1
'vmely nemzettel sorsközösséget vállaló másik nemzet': Nekünk nincs a világon testvér nemzetünk, melytől segitséget kérhetnénk (P 234/5 : 127)

testvérszeretet fn **1** | *-nek* b 1
(vál) 'testvérek közötti szeretet': *(tréf megszem, tőism)* a hűséges bőr .. így szólt a kötélhez: „Én ugyan itten nem maradok, — Avvagy .. maradjanak itt Hús és csont testvéreim is." A kötél jó szíve megindult E ritka bizonyságán A szép testvérszeretetnek (HK/1 : 134)

test[zsibbasztó] mn **1**
(vál) 'a testnek zsibbadást, érzéketlenséget okozó': *(páros kif:)* ~ *s →lélekzsibbasztó* 3 : 71

tesz ige **1099** | 934: *-ek* 25, *-esz* 9 ~ *téssz* 7 ~ *tész* 1, *-Ø* 49 ~ *-en* 5 ~ *tészen* 2, *-ünk* 8, *-tek* 3, *-nek* 21; *-lek* 2; *-em* 43, *-ed* 11, *-i* 42 ~ *tészi* 1, *-szük* 3, *-itek* 3, *-ik* 13; *tettem* 24, *tettél* 14, *tett* 78, *tettünk* 4, *tettetek* 9, *tettek* 19 ~ *tettenek* 1; *tettelek* 3; *tettem* 23, *tetted* 16, *tette* 83, *tettük* 4, *tették* 8; *tevék* 3, *tevél* 4, *tőn* 2 ~ *tön* 1, *tevétek* 2, *tevének* 5 ~ *tőnek* 1; *tevém* 9, *tevéd* 2, *tevé* 26, *tevők* 1, *tevék* 5; *tenni fogok* 3, *tenni fogsz* 6, *tenni fog* 6, *tenni fogunk* 1 ~ *tenni [fogunk]* 1, *tenni fogtok* 1, *tenni fognak* 1; *tenni fogom* 3, *tenni fogod* 2, *tenni fogja* 3, *tenni fogjuk* 1, *tenni fogják* 1; *teendek* 2, *teend* 3; *teended* 2, *teendi* 1; *teendék* 1; *teendé* 1; *teendél vala* 1 | *tennék* 3, *tennél* 1, *tenne* 4, *tennétek* 2, *tennének* 3; *tenném* 4, *tennéd* 1, *tenné* 3, *tennők* 1, *tennétek* 1; *tettem volna* 2, *tettél volna* 1, *tett volna* 2, *tettetek vón* 1; *tettem volna* 1, *tette volna* 4, *tettétek vón* 1, *tették volna* 1 | *tegyek* 24 ~ *tégyek* 1, *tégy* 26, *tegyen* 15 ~ *tégyen* 3, *tegyünk* 10, *tegyetek* 2, *tegyenek* 3; *tegyelek* 1; *tegyem* 6, *tegyed* 1 ~ *tedd* 29, *tegye* 7, *tegyük* 3, *tegyétek* 5, *tegyék* 3 || *tehetek* 32, *tehetsz* 2, *tehet* 16, *tehetünk* 4, *tehettek* 1, *tehetnek* 6; *tehetlek* 1; *tehetem* 7, *teheted* 2, *teheti* 4, *tehetjük* 3, *tehetik* 1; *tehettem* 5, *tehettél* 1, *tehetett* 1, *tehettek* 1; *tehettem* 1, *tehetted* 1 *tehette* 5; *teheték* 1, *tehete* 1; *tehetéd* 1; *tehet vala* 1; *tehetni fogsz* 1 | *tehetnék* 1, *tehetnél* 3, *tehetne* 5, *tehetnénk* 1, *tehetnétek* 1; *tehetném* 4, *tehetnéd* 3, *tehetné* 1, *tehetnők* 1; *tehettetek volna* 1; *tehettem volna* 1 | *tehessek* 1, *tehessen* 1

1. ts 'cselekszik': legjobb, a mit tehetek, ha Előveszem türelmemet. (132/1 : 74) Azt teszed, mit mondok, én, a ház királya (Tb/3 : 297) + 1 : 296; 2 : 8, 233; 3 : 39; 4 : 175; 5 : 104; 6 : 370; 7 : 86 (+ 70) *(ism)* A mit eddig még nem tettél, Bármint kértelek, Tedd ezennel, tedd, ha mondom, Rögtön csókolj meg! (647/2 : 230) + 1 : 296(2×);

2 : 49(2×); 4 : 122(2×), 173(2×); 5 : 118; 6 : 118(2×), 168(2×); 7 : 173; *(tőism:) megtesz — ~* ha megtehetitek, minél előbb tegyétek. (RH/6 : 292) + 4 : 356 *tenni — ~* 4 : 60, 106; 6 : 109 *tétet — ~* 7 : 160 *tett — ~* 2 : 308; *(párh:) mond — ~* 3 : 14, 70; 6 : 299, 353 *→szándéka van — ~* 4 : 37 *~ — tartja←magát vmihez* 2 : 264 *van — ~* hol voltál s mit tettél az nap, mellyen e fekete tett történt? (RH/6 : 334); *vkiért ~ vmit* 1 : 242 (2×); 4 : 186, 366; 6 : 59; 7 : 205 *(tőism)* Tégy érte, a mit tenni bír erőd, Légy jó fiú, és gyámolítsad őt. (165/1 : 98), *vmire ~ vmit* meg kell halnod .. mit sem tehetek javadra. (RH/6 : 328) + 6 : 252, *vkivel, vmivel ~ vmit* 'vhogyan bánik vele, viselkedik vele szemben' 2 : 159, 248; 3 : 118, 152; 4 : 84; 6 : 139, 324, 379(2×); 7 : 46, 160 *(ism)* tettem azt, mit senkivel sem tettem, összes költeményeimet neki [= Vörösmartynak] ajánlottam (P 231/5 : 118) *(megszem)* Soha, soha illyen őrült szerelem! Nem tudom én, mit fog tenni én velem! (533/2 : 106), *vki ellen ~ vmit* Mit ne tehetne a hatalmas ur a szegény gyámoltalan nép ellen? (N/4 : 100) + 4 : 104; *(szókapcs:) bölcsen* v. *okosan ~i* 1 : 188; 2 : 173, 262; 4 : 405; 6 : 28, *jól ~i* 2 : 278; 3 : 136, 309; 4 : 37, 63; 5 : 74, 121; 6 : 172; 7 : 48 (+ 10) *(ism)* A mit Pack ügyében tettél, nagyon jól tetted. (L 241/7 : 173) + 6 : 276(2×), *rendjén ~ vmit* 4 : 351 *rosszul ~i* 6 : 327, *bolondot ~* 4 : 88; 7 : 93 *vmilyen dolgot ~* 4 : 346, 348, 350, 353, 426; 6 : 352, *jót ~ (vkivel)* 2 : 9; 3 : 224(2×), 243; 4 : 37, 272; 5 : 59; 7 : 210 *jobbat ~* 3 : 29; 6 : 69, 95 *lehetetlent ~* 4 : 362 *nevezeteset ~* 7 : 157(2×) *rosszat ~ (vkivel)* 2 : 278; 3 : 243; 4 : 272; 6 : 370 *szépet ~* 4 : 347, *nem ~ egyebet←* v. *mást* v. *→egyebet sem ~* Koldulni fogsz, mást nem teszesz. (Ap/3 : 127) + 1 : 338; 2 : 166, 185; 3 : 179; 4 : 328; 5 : 73; 6 : 327; 7 : 189 *mit tegyen* v. *tehet egyebet* v. *mást?* Jár nagy léptekkel föl s alá A katona az őrhelyen, És számlálgatja lépteit; Kínjában mást mit is tegyen? (291/1 : 267) + 1 : 71, 115, 153; 4 : 53, 76, 350, *mindent tehet* 1. 'minden meg van neki engedve': *(párh)* Ejnye, Császár Ferenc uram! .. Azt hiszi: hogy .. önnek Minden szabad? mindent tehet? (374/1 : 416); 2. 'mindenre képes': (más szerző művének címében:) A szerelem mindent tehet. Vigjáték; irta Holbein (P 38/5 : 8), *mindent ~*, ill. *megtesz, (a)mit tehet (vmire)* beszélnem kell vele .. s mindent tennem, mit nyugtatására, vigasztalására tehetek. (RH/6 : 164) + 5 : 24; 6 : 337 | (előző igére visszautalva:) Tudom, mint boldogítod férjedet; De szinte kívánnám, hogy azt ne tedd (246/1 : 233) az anyó .. mosolygott, Hejh, pedig ezt vajmi régen, Régen nem tevé már (BI/2 : 316) + 1 : 190; 2 : 169, 209; 3 : 135; 4 : 36; 5 : 70; 6 : 95; 7 : 53 (+ 104); *(ism)* [Menenius:] Bánd meg beszédedet. [Coriolanus:] Én! ezt?... az isteneknek sem teszem S nekik tegyem? (Cor/4 : 310) + 4 : 33(2×); 5 : 56 (3×); 6 : 167(2×); 7 : 125(2×) *(ism* párbeszédben:) „.. követeld Ashby gróftól: kényszerítse öccsét .. Katicának .. visszaküldésére .. tedd ezt mint lovag és nemes." „Tenni fogom", felelt Monthermer Hugo (RH/6 : 162); *(tőism): ~ — tenni* 4 : 16, 182; 5 : 81; 6 : 150 *~ — tétet* 6 : 111; *(szembeáll:) ~ — gondol* 6 : 373; *vkivel ~ (i)* hadd öleljelek, hadd csókoljalak! te vagy az első leány, a kivel ezt teszem (FL/4 : 140) + uo.; 6 : 131—2, 190, 207; 7 : 93, 160 — **a)** tn 'ua.': *vhogyan ~* Tégy, a mint neked tetszik. (TH/4 : 154) Eszembe jut Mohács, az a szomorú kor! Akkor is így tettünk .. Bút és bajt feledtünk. (775/3 : 64) + 1 : 311; 2 : 37; 3 : 29; 4 : 60, 88, 210; 6 : 416; 7 : 13 (+13) *(ism)* Háborúval álmodám az éjjel .. S én, hogy haljak a honért, elhagytam Házasságunk első éjjelét .. ha rá kerülne a sor, Ugy tennék, mint álmomban tevék. (357/1 : 310) *(refrén)* [Pál mester] úgy tett, a miként beszéle. (227/1 : 223—4[3×]); *vkivel vhogyan ~* Mit mondanátok, és mit érzenétek, Ha véletek mások ⟨tennének⟩ bánnának így? (Ap/3 : 161, 343) + 4 : 134, *vmi szerint (aszerint, eszerint) ~* Tégy kedved szerint. (Cor/4 : 314) + 4 : 262, 277, 316; 6 : 149, 162, 364; *(szókapcs:) okosan ~* nem tevék-e okosan, midőn hivatásomat követém? (J/6 : 405) **(Szh-***szerű:) úgy ~, mint az →egyszeri juhász a fiával* 5 : 70 | (előző igére visszautalva:) minden jobb halandó .. magába száll, S .. még az Ellenségnek is megbocsát, És ez valóban nagyszerű, szép; De én is így tegyek-e hát? (724/2 : 348) + 6 : 25, 136, 310, 375; 7 : 101; *vkivel ~* A jó leány! ha látta vagy hallotta, mint méltatlankodnak Marcival, egészen elfelejtette, hogy ővele is csak ugy tesznek. (FL/4 : 131) + 4 : 127, 231; 6 : 198 *(ism)* az egész világ .. eltaszít .. Tudom, hogy így tesz a világ, Hogy így fog tenni vélem (405/1 : 352) + 7 : 54(3×) — **b)** tn 'közérdekű cselekvést végez': *(párh, ism, tőism)* Tenni fogunk végre, de tenni és meghalni egyszerre... tettünk az emlékkő lesz sirhalmunk előtt (P 223/5 : 115); *(szembeáll)* De mit pazaroljuk a szót? mi teszünk Hallgatva... előre... az ellen elé! (838/3 : 314) *beszél — ~* 4 : 318; *vmiért ~: (ism)* [a franciák] tettek és tesznek ⟨s ha nem teszneknek is, legalább ver szivök⟩ az emberiség javáért (P 132/5 : 40, 208) *(tőism)* szegény hazám te .. érted teszek majd, hogyha tenni kell! (681/2 : 277) — **c)** ts 'ua.': Első Henrik, noha tett valamit, hogy a nép művelődjék .. mindazáltal a bűn minden nemét türé udvarában (RH/6 : 239) Nagyapáink és apáink, Míg egy század elhaladt, Nem tevének annyit, mint mink Huszonnégy óra alatt. (754/3 : 39) + 4 : 255, 257, 277, 297 *(ism)*

Az urbért eltörölte az országgyülés . . ha nem tették volna a t. c. urak azt, a mit tettek . . 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson. (P 201/5 : 84) + 1 : 237; 4 : 228(3×); *(tőism:)* *megtesz* — ~ 5 : 88 ~ — *tenni* 3 : 83 *tett* — ~ 4 : 276; *vmiért* v. *vkiért* ~ *vmit* 1 : 170; 2 : 66; 4 : 159, 191, 283, 354 *(ism)* A közjóért tettük, a mit tettünk (Cor/4 : 349), *a hazáért* v. *honért* ~ *vmit* 2 : 217; 4 : 273; 5 : 96 *(ism)* csak az a valódi hazafi, ki semmit sem tehet a hazáért; a ki pedig tehetne valamit, az gazember. (TH/4 : 159) + 1 : 237; 4 : 256; *(szókapcs:)* →*eleget*, ill. *sokat* ~ *vmire* v. *érte (a hazáért)* 3 : 41, 85; 5 : 95 (2×), *keveset* ~ *vmiért* kevesebbet soha nem fogok tenni boldogságtokért, mint a mennyire csak képes leszek. (TH/4 : 191) *(tőism:)* *keveset* ~ *a honért* — *megteszi*← 3 : 65, →*többet* ~ *a hazáért* 7 : 198 →*megteszi, (a)mit tehet (érte)* 4 : 159; 6 : 318 — **d)** ts '(helytelen cselekedetet, bűnt) elkövet': még mint szakálltalan legény . . a király vadjából loptam — s azóta mit nem tettem? (RH/6 : 327) Holnap halva találták volna a királynét és a királyt. Ki tette? (TH/4 : 182) + 4 : 366; 5 : 120; 6 : 102, 103, 129, 152, 179, 304, 307, 326(2×), 328, 383 *(ism)* Hogy is tehetted, a mit tettél, Az isten szent szerelmeért! (800/3 : 100) + 4 : 76 (2×); 6 : 320 *(tőism:)* ~ — *tenni* 4 : 306; *(megszem, ism)* [Borics:] A természet részeg vagy őrült volt, midőn téged anyámnak rendelt. Ezt józanan nem tehette. [Predszláva:] Oh, ezt józanan nem tehette. (TH/4 : 156)

2. ts '(a megnevezett cselekvést) végzi, végrehajtja': *(szókapcs:)* *ajánlatot* ~ 6 : 25; 7 : 130 *(ism)* ha más nemzet tagja volnék, nem szorultam volna rá, hogy én tegyem ez ajánlatot, mert nekem tette volna azt a nemzet. (L 287/7 : 211), *áldozatot* ~ 3 : 338; 6 : 153, 402; 7 : 81, 86, 198 *ellenvetést* ~ 6 : 353 *előterjesztést* ~ 6 : 181 *esküt* v. *esküvést* v. *fogadást* ~ 1 : 196; 2 : 180, 264; 3 : 69; 4 : 122, 297; 6 : 386 *észrevételt* ~ 5 : 49 *fölfedezést* ~ 5 : 30; 6 : 143 *haladást* ~ 6 : 140, 403 *hódítást* ~ 1 : 140 *ígéretet* ~ 6 : 264, 304, 329 *írást* ~ 7 : 126 *kardcsapást* v. *vágást* ~ 4 : 327; 6 : 129, 229 *kérdést* ~ 4 : 104 *készületet* ~ 4 : 330; 6 : 257, 259 *kifogást* ~ 1 : 219; 6 : 119 *kirándulást* ~ 5 : 31(2×) *kurjantást* ~ 5 : 114 *látogatást* ~ 4 : 19 *lépést* v. *léptet* ~ 5 : 66, 87, 88, 92, 103; 6 : 91, 345; 7 : 160 (+ 5) *lökést* ~ 5 : 81 *megjegyzést* ~ 1 : 130; 6 : 102, 263, 383 *(meg)támadást* ~ 6 : 131, 224 *munkát* ~ 4 : 211 *nyilatkozatot* ~ 4 : 18; 7 : 157, *637 *nyomozásokat* ~ 6 : 359 *óvást* ~ 5 : 38 *pusztítást* ~ 1 : 241 *rendelést* v. *rendeletet* ~ 6 : 175, 199, 339; 7 : 116 *szemrehányást* ~ 4 : 216; 6 : 402, 427 *szívességet* v. *barátságot* ~ 4 : 104; 6 : 254, 292 *szolgálatot* ~ 3 : 267; 4 : 228; 6 : 93, 395, 430, 442; 7 : 200, 205 (+ 6) *tanúságot* v. *(tanú)bizonyságot* ~ 2 : 306; 4 : 338, 371; 6 : 334 *ugrást* ~ 6 : 90, 416 *utat* ~ 3 : 11, 124; 5 : 48 *vádat* ~ 6 : 187 *választást* ~ 6 : 142 *vallomást* ~ 3 : 143; 6 : 328 *vizsgálatot* ~ 6 : 333

3. ts '(vmely állapotot, helyzetet) létrehoz, előidéz': „Rosz vadászat, Robin," . . „Nem ügyesség hiánya teszi, jó lordom" (RH/6 : 273) Kérlek, mentsetek föl e Szokás alól; én föl nem ölthetem Ama ruhát . . Tegyétek, Hogy elkerűljem. (Cor/4 : 277); *(szókapcs:)* *benyomást* ~ 6 : 47, 100, 144, 242 *csodát* ~ 1 : 68 *csúfot* ~ 3 : 239 *igazságot* ~ 4 : 332 *kárt* ~ 3 : 82(2×) — **a)** 'hatással van vmire, hozzájárul': *legtöbbet* ~ *vmire* [Flamareilné] észrevevé a kis Boisgontiert . . kinek hozzá fölemelt tekintete a szerelem adóját . . lábaihoz tenni látszék. Megnyugodva szépsége hatalmában, e tekintet tán legtöbbet tett [trug . . bei] rögtöni határzatára. (KH/6 : 63)

4. ts 'előidézi, okozza, hogy vki, vmi vmivé v. vmilyenné legyen': *vmivé* ~ a jellem az, A mi az embert emberré teszi. (550/2 : 120) + 1 : 10; 2 : 88, 292; 3 : 47; 4 : 197; 5 : 48; 6 : 447; 7 : 199 (+ 18) *(ism)* Ádáz koporsó zordon éjjele! Mivé tevél te oly sok örömet? Mivé tevél te annyi szép reményt? (38/3 : 264); *vmilyenné* ~ nevet . . kéne adni néki, mellyet Hiressé tégyen a világ előtt. (Ap/3 : 122) + 2 : 227, 398; 3 : 163, 213; 4 : 72; 5 : 44; 6 : 103; 7 : 42 (+ 46); *(szókapcs:)* *bizonyossá* ~ 5 : 7; 6 : 39, 69, 101, 176, 204, 357, 368, 425, 438; 7 : 130, *boldoggá* ~ 2 : 269; 3 : 147; 4 : 78; 5 : 35; 6 : 148 *(ism, szembeáll)* Szegény, szegény szeretteim . . Az álom . . tészi őket boldogokká, A mikké én nem tehetem? (Ap/3 : 112), *boldogtalanná* ~ 4 : 105, 150, 161 *bolonddá* ~ 3 : 55; 5 : 109 *csúffá* ~ 3 : 124, 206; 4 : 27 *emlékezetessé* v. *édes* →*emlékezetűvé* ~ 5 : 21, 25 *felejthetetlenné* v. *nevezetessé* ~ 5 : 83; 7 : 34 *figyelmessé* ~ 4 : 287 *géppé* ~ 6 : 82, *jóvá* ~ ld. **[jóvátesz]**, *koldussá* ~ 1 : 179, 251; 4 : 65, 82 *lehetetlenné* ~ 4 : 218; 6 : 40 *szívet* →*naggyá* ~ 4 : 375 *nevetségessé* ~ 6 : 57 *őrültté* ~ 6 : 48, 326, 373 *rabbá* ~ 2 : 118; 6 : 258 *sajátjává* ~ 6 : 98, 163 *semmivé* ~ 6 : 280; 7 : *506 *szabaddá* ~ 6 : 92, 183 *széppé* ~ 4 : 72; **Sz:** *tűvé* ~ 4 : 122 | (vható:) Clare . . önkényt teszed magad porkolábommá. (RH/6 : 181) + 6 : 66, 273; *(szókapcs:)* →*bolonddá* ~*i magát* 3 : 55 *érdemessé* ~*i magát* én megosztom veled a gazdagságot, mire . . két oknál fogva tetted érdemessé magadat (HKöt/4 : 68) + 7 : 16 — **a)** 'vmilyen állással, tisztséggel, ranggal felruház vkit': *vminek* ~ 3 : 206; 5 : 117 *(tőism, ism)* azt ne gondold, hogy én isten tudja mennyit fáradtam . . mig téged megtehettelek szerkesztőnek . . Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat (L 202/7 : 144), *vmivé* ~ nem bánta ám meg, a ki [a királyt] Meghivá ebédre, Ő felsége kegyelmesen Gróffá tette érte. (789/3 : 82) +

4 : 300 — **b)** *(ford)* '(tisztségviselőt) megválaszt v. kinevez': Ha ők senatorok, ti Plebejek vagytok; s ők azok valóban .. Tesznek [choose] tiszteket (Cor/4 : 295) + 4 : 372

5. ts 'helyez': *vhova* ~ Leveles dohányát a béres leveszi A gerendáról, és a küszöbre teszi (738/3 : 22) + 1 : 200; 2 : 260; 3 : 75, 306; 4 : 74, 95; 5 : 21; 6 : 73 (+ 9) *(kép)* Midőn e lyányka a világra született, Az isten levevé a legszebb csillagot Az égről, és ⟨keblébe szívnek tette⟩ szívnek tevé keblébe ezt. (571/2 : 144, 377) + 1 : 209; 2 : 171, 276; 3 : 26, 111; 5 : 71; 6 : 30, 31, 424; *(szókapcs:) bele* ~ ld. **belétesz,** *borítékba* ~ 7 : 172, *vki elé* v. *eléje* v. *elébe* ~ 1. 'vkinek kínál vmit': Classicus nép az a magyar kocsmáros .. azt adtak, a mi nekik tetszett, nem a mit kértem, s ezt is ugy tették elém, mintha isten irgalmából adnák. (ÚL/5 : 57) + 1 : 105; 3 : 25; 6 : 129, 130, 152; 2. *(átv)* '(kérdést) föltesz': [botom] kiőrli mindenki agyvelejét, ki szemtelen kérdéseket tesz elém. (RH/6 : 108) + 6 : 168; 3. *(átv)* 'előnyben részesít': van a világnak atyja .. Csak ne légyünk türelmetlenek! Néki sok a gyermeke, Ne kívánjuk, hogy minket tegyen Mindeneknek elibe. (BI/2 : 320) + 6 : 27, 98; 4. *(átv)* 'többre becsül': Az öreg költőnek még igen gyakran jutott eszébe a hárfa-utcai csinos Jenny, kit elébe tett a „Boulevard-saint-martininek" (J/6 : 411) + 6 : 67, 83, *fejébe* v. *fejére* ~ 1 : 234; 2 : 200; 4 : 43; 5 : 51, 93, *félre* ~ ld. **félretesz,** *földre* ~ 6 : 109 *ide* ~ 1 : 12, ld. még **idetesz,** *vkinek kezébe* ~ 4 : 192; 6 : 337 *középre* ~ 6 : 69 *a haza →oltárára* ~ 5 : 93, *oda* ~ ld. **odatesz,** *partra* ~ 1 : 219; 2 : 138 *rá* ~ fejemnek is használt veszem: Reá bokrétás kalpagom teszem. (380/1 : 329) + 1 : 224; 3 : 329, ld. még **rátesz,** *szájába* ~ 1 : 307 *tűzre* ~ 1 : 357, *→akadályt* ~ *vmi útjába* 6 : 353 *kardot →hüvelybe,* ill. *vki lábához* ~ Föl Budára a királyhoz, Tegyük kardunkat lábához (834/3 : 207) + 4 : 407 *terhet* ~ *vki →vállára* 4 : 192 *→(testvér)csókját* ~ *i vmire* 1 : 246, 281 | (testrészt:) Fejecskéd tedd szivemre (40/3 : 265) + 1 : 172; 3 : 140; 6 : 37; *(szókapcs:) ajkát vki ajkára* ~ *i* 3 : 200, *kezét vmire* v. *vhova* ~ *i* 3 : 291; 5 : 140; 6 : 90, 137, 167, 202, 233, 342 *→csípőre* ~ *i* 4 : 120 *→keresztbe* ~ *i* 6 : 296 *vki kezébe* ~ *i* 1 : 99, 306 *szivére* ~ *i* 6 : 370, *lábát vhova* ~ *i* 1 : 38; 6 : 25, 91, 202 *→kengyelbe* ~ *i* 1 : 224; 6 : 261, 355, 385 *küszöbre* ~ *i* 2 : 209, *→orrát mutatóujjára* ~ *i* 1 : 121 *→talpát* ~ *i rá* 4 : 205 — **a)** '(fejdíszt) fejre föltesz': *(tőism:) föltesz* — ~ 1 : 362; *(szókapcs:) fejkötőt* ~ 4 : 114 — **b)** 'fektet': *vhova* ~ Gyöngéd karokkal tette őt az ifju Egy kerevetre (S/2 : 73) + 1 : 142; 3 : 111; *(szókapcs:) bölcsőbe* ~ 2 : 226 | (halottat, ill. holttestet:) Egy kis fejfa lesz a jel, A hová teszik porom (146/1 : 86) + 1 : 255; 2 : 88; *(szókapcs:) ágyba* ~ 1 : 47 *→föld alá* ~ 3 : 110 *koporsóba* ~ Alig hogy kivettek a bölcsőbül, Kis fiúcska, koporsóba tettek (772/3 : 59) *sírba* ~ Sírba tették [verscím is] első szeretőmet (338/1 : 298) + 1 : 319; 2 : 249; 3 : 110 — **c)** '(síremléket) állít': Ott áll a sír most emléktelenül, Az eltörött [oszlop] helyett mást nem tevének (482/2 : 42); *(szókapcs:) követ* [→kő²] ~ *a halom fölébe* v. *vki sírhalmához* 1 : 326; 3 : 160 *→oszlopot* ~ *vki sírjához* 2 : 217 — **d)** *(átv)* 'helyet talál v. szerez vminek': *hova* ~ *i?* '(pénzt) mire költ?': *(ráértés)* Kétszázezer forint! .. Vajon hová teszem e pénzt? Mindenh'á, csak ládámba nem! (382/1 : 331), *hova tette?* 1. 'hol található?' 4 : 73; 6 : 304 *(ism* visszakérdezésben:) kedvesédes feleségem, hová tetted a fiatal lányka jegyét? — Hová tettem? hát volt-e nálam? ... ah, most jut eszembe, Tóninknak adtam játszani (J/6 : 403); 2. 'mi lett vele, miért nem látható?': Hát jó ruhádat hova tetted? (HKöt/4 : 67) — **e)** *(átv)* '(vmilyen állapotba, helyzetbe) juttat vmit': *vhova* ~ magyarok nagy Istene .. Tedd hatalmad fiaidnak Lelkére, Világdöntő haragodat Fegyvereink élére! (858/3 : 239) + 2 : 129; *(szókapcs:) bilincsbe* v. *láncra* ~ 3 : 102; 6 : 233 *farkasgúzsba* ~ 6 : 79 *fogságba* ~ 6 : 271 *vmilyen helyzetbe* ~ 6 : 425 *próbára* ~ 6 : 40, 142; 7 : 28, *tönkre* ~ ld. **tönkretesz,** *szívére →hazugságot* ~ 4 : 313 | (vható *szókapcs:) vminek →birtokába* ~ *i magát* 6 : 16 *→pellengérre* ~ *i magát* 7 : 154

6. ts *(átv)* 'tétként v. zálogként fölajánl vmit': *(szókapcs:) kockára* ~ inkább Kockára tette minden tagjait A hírért, mint annak hallásaért csak Egyik fülét! (Cor/4 : 275) *zálogul* ~ 6 : 93, 135, *százezret* ~ *egyre* '(nagy összegben) fogad': százezret teszek egyre, hogy rettegése agyrém (KH/6 : 20)

7. ts *(átv:) vmihez* ~ 'hozzátesz': a nyáj bátor őrzője .. Az elmondottakhoz e szavakat tette: .. Meg ne illesse kend ezt a szegény árvát. (JV/1 : 183), ld. még **[hozzátesz]**

8. ts *(átv)* 'ír': remélem, elkészíted a csárda ruináit (csak azért tettem a ruináit a romjait helyett, mert igen szép hangzása van ..) (L 161/7 : 73); *(szókapcs:) címül* ~ 7 : 39 — **a)** '(írásban) állít, nyilvánít': *vmilyennek* ~ *vkit* a külsőségeket arcképemről vették [személyleírásomban], a többit csak ugy gondolomformán írták .. tíz esztendővel öregebbnek tettek (P 265/5 : 183)

9. ts *(átv)* 'színlel': (vható *szókapcs:) siketté s →vakká* ~ *i magát* 6 : 79

10. ts *(átv)* 'jelent vmit': Exercitium facit virum. .. tudja, mit tesz ez? érti ön a latin nyelvet? (HKöt/4 : 48) + 6 : 110; 7 : 173; *(szókapcs:) vmely nyelven* ~ *vmit* (részleges *ism)* tudjátok-e, mit tesz az emberi nyelven, Midőn a fűrj azt mondja: pitypalatty? Az azt teszi, hogy kerüld az asszonyt! (417/2 : 9) *(vmely →nyelven) annyit* v. *ennyit* ~

Homo proponit, Deus disponit, a mi szóról szóra ennyit tesz: az ész proponál, a szív disponál (ÚL/5 : 55) + 6 : 57 — **a)** 'jelentősége van, számít': *(szókapcs:) (sem)mit se(m)* ~ S miért javítanám [a házat]? azért, hogy repedez, Hogy ingó félben van? semmit sem teszen ez! (Tb/3 : 291) + 4 : 282; 6 : 122, 136, 405 *sokat* v. *mindent* ~ Mornac ur igen tisztességes férfi .. s ez mindent tesz (KH/6 : 18) + 6 : 401 — **b)** '(vmely egészet) többedmagával alkot; kitesz': Két pár ökör tevé a fogatot. (392/1 : 336) — **c)** 'vkinek vmely fő vonását alkotja': *(szókapcs:) vkinek díszét* ~ *i* 2 : 183

11. tn (ható alak; *átv:) tehet vmiről* 'segíthet, változtathat vmin': *(ism* párbeszédben:) [Sámson:] ti nem is vagytok urak .. [Göndör:] Hát tehetek én róla? [Sámson:] Tehetsz. Tehettek mindnyájan. (TH/4 : 172); (tagadó v. ilyen értelmű szerk) *nem tehet róla* v. *arról* v. →*erről* Nem tehetek róla, hogy engem nem kedvel [a német] (LV/3 : 311) + 1 : 183; 2 : 146, 312; 3 : 19, 225; 4 : 121; 5 : 71; 7 : 157 (+ 6) *(párh)* Hideg, hideg van ott kinn, Arról nem tehetek, Nem is törődöm véle (741/3 : 24), *tehet is arról* De tehetek is én arról, Hogy olly igen jó az a bor (155/1 : 91) *tehet-e róla?* megszeretém Lángzó szerelemmel A szemérmetes Erzsókot... De tehettem-e róla? (HK/1 : 139—40) *ki tehet róla?* levelemet zsebembe dugtam, s addig hordoztam, mig... elveszett. Ebadta, ez kutya vexa, de ki tehet róla (L 107/7 : 35)

12. ts *(szókapcs:) eleget* ~ *vminek* 3 : 133; 4 : 65; 7 : 160 *különbséget* ~ 6 : 105 *szert* ~ *vmire, vkire* 1 : 153, 155, 163, 200; 2 : 146, 155; 4 : 47, 112 *szerencsét* ~ 6 : 407

tenni fn in 149 | *-ni* 110; *-nem* 22, *-ned* 6, *-nie* 4, *-nünk* 4, *-netek* 2 || *tehetni* 1

1. Esős idő van .. Sétálni hát már nem megyek. Mit kéne tennem? (180/1 : 110) + 4 : 25, 288; 5 : 93, 121; 6 : 109, 112, 379, 432 (+ 15); *(tőism:) megtesz* — ~*ni* Ashby Alured hivatni fog .. Hogy megtegye, mit Guy de Margan maga tenni nem mer (RH/6 : 246) *tesz* — ~*ni* hátha most én teszem azt, a mit az úrfi akart tenni? ha én tépetem szét az úrfit saját kutyái által? (N/4 : 106) + 1 : 98; 4 : 60; *vkiért* ~*ni vmit* Az egész, mit életemben Érted tennem lehetett, Annyi, hogy a koporsóba Én tevém be tetemed. (253/1 : 242) + 3 : 149, *vmire* ~*ni vmit* Szegény lyányka .. ! Semmit sem lehet megmentésedre tenni? (RH/6 : 345), *vkivel, vmivel* ~*ni vmit* nem akadtok bizonyára A magyar nemzet párjára. Vajon mit kell véle tenni: Szánni kell-e vagy megvetni? (560/2 : 128) + 6 : 78; *(szókapcs:) jót* ~*ni* ha szeszélyünk jő, két, három jót tenni — oh egek! mint magasztaltatunk ekkor! (RH/6 : 179) *jobbat* ~*ni* 6 : 245, *nem kell egyebet* v. *nem tud mást* ~*ni* János .. Nem tudott mást tenni, a szivéhez kapott (JV/1 : 207) + 5 : 125; 6 : 414 *nincs mit* v. *mást* ~*ni* Igy tehát nincs mit tennem .. mint távoznom. (P 207/5 : 102) + 3 : 207; 4 : 104; 6 : 280; 7 : 25 *mit volt* ~*ni* Mit volt tennie a szegény leánynak, megölelt. (N/4 : 102) *mindent* ~*ni, mit tehet* 6 : 164 | (előző igére visszautalva:) Nagy kedvem volna néhány emberről lerántani az auctoritás bitorlott díszpalástját .. Mondom, nagy kedvem volna ezt tenni (ÚL/5 : 58) + 4 : 67; 6 : 28, 124, 177, 221; 7 : 25, 109, 217 (+ 6); *(tőism:) megtesz* — ~*ni* Megteszem, a mit kívánsz, mert .. lovagi esküm kötelez azt tenni. (RH/6 : 162) *tesz* — ~*ni* hátha én is bele szeretek? — Nem, Boldizsár, azt nem fogod tenni, azt nem szabad tenned. (HKöt/4 : 16) + 4 : 182, 306; 6 : 150 — **a)** az egészet előbb atyádnak kell elmondanom, minthogy ő a férfi, kinek ez ügyben tennie kell (RH/6 : 171) *(ism, szembeáll)* Azon pillanatok egyike volt ez, hol épen olly nehéz tenni, mint nem tenni (RH/6 : 88) *(szembeáll:) szónok* — ~*ni* 6 : 292; *vhogyan* ~*ni* nem közlené ön velem az okokat, mellyek igy tenni késztik. (NI/6 : 435) *aszerint* ~*ni* noha minden szót halla, nem volt elkészülve, a szerint tenni (RH/6 : 77); *(Sz-szerű:) úgy* ~*ni, mint a skót* →*üstfoltozó* 6 : 274 | (előző igére visszautalva:) Mit? megöltök engem? .. Hunyadi Jánosnak Vagyok én gyermeke; Velem így tennetek Nem rettent bennetek E félisten neve? (777/3 : 68) + 1 : 333; 4 : 261 — **b)** És ha újra tenni kell majd, Akkor ujra ott leszünk (786/3 : 78) *(ism, szembeáll)* Tenni, tenni! a helyett, hogy szóval Az időt így elharácsoljátok. (667/2 : 252) *(tőism:)* →*tesz érte* — ~*ni* 2 : 277; *vmi ellen* ~*ni* 6 : 123 *a honért* ~*ni: (szembeáll)* Szolgaságunk idejében Minden ember csak beszélt, Mi valánk a legelsők, kik Tenni mertünk a honért! (786/3 : 77) — **c)** *(tőism)* Mit őseink egy ezredév előtt Tevének, azt kell tenni most ti nektek: .. Hazát kell nektek is teremteni! (790/3 : 83) | *(ráértés, ism)* Azon tanácskoztunk, mit kell tenni? mert az határozottan állt előttünk, hogy tenni kell (P 201/5 : 81) — **d)** Becstelen teremtés! gyalázatos pára! Illyet mersz te tenni világnak csúfjára? Lopod a napot, és istentelenkedel (JV/1 : 182) + 5 : 122 — **2.** *(szókapcs:) ajánlatot* ~*ni* 6 : 25 *áldozatot* ~*ni* 3 : 338; 6 : 36 *alkut* ~*ni* 7 : 67 *berohanást* ~*ni* 6 : 38 *csapást* ~*ni* 6 : 231 *esküt* ~*ni* 6 : 349 *észrevételt* ~*ni* 6 : 27 *fölfedezéseket* ~*ni* 4 : 216 *haladást* ~*ni* 6 : 126 *hirtelenkedést* ~*ni* 6 : 372 *kérdést* ~*ni* 6 : 232 *készületeket* ~*ni* 6 : 370 *kifogást* ~*ni* 6 : 249 *kísérletet* ~*ni* 7 : *513 *kötelességet* ~*ni* 3 : 86; 6 : 333 *lépést* ~*ni* 2 : 104; 6 : 146 *nyilatkozatot* ~*ni* 6 : 11 *sétalovaglást* ~*ni* 6 : 193 *szolgálatot* ~*ni* 4 : 175; 5 : 5; 6 : 37, 118 *tanúbizonyságot* ~*ni* 6 : 388 — **4.** *vmivé* ~*ni* [Saul:] Isten megőrzött a honárulástól. [Predszláva:] S mi akart honárulóvá tenni? (TH/4 : 161) +

4 : 279; 6 : 100, 134 *vmilyenné ~ni* Drága Tanító Urunk, ki fáradhatlan iparral A tudományokban jártassá tenni akartál Bennünk' (1/3 : 243) + 6 : 31, 40, 63; *bizonyossá ~ni* 6 : 18, 147 *boldoggá ~ni* 2 : 236 *boldogtalanná ~ni* 4 : 16 *csúffá ~ni* 1 : 147 *jobbá ~ni* 6 : 276 *őrültté ~ni* 5 : 69 *szabaddá ~ni* 5 : 81; 6 : 146 | (vható:) illy gazember ágyasává tenni magát! Oh, ez keserű (RH/6 : 110) + 5 : 91; *bizonyossá ~ni magát* 'megbizonyosodni, meggyőződni': jó volna bizonyossá tenni magam, nem rejt é a tollazat maga is rút pávalábakat. (KH/6 : 16) — **5.** E gyűrű rosz helyen Volt [hitvesem] ujján; visszavettem. Legdrágább kincsem ez, Jobb helyre kell hát tennem. (404/1 : 351) + 6 : 184; *fejére ~ni* 4 : 147 *lábaihoz ~ni* 6 : 63, 399 *nyakába ~ni* 2 : 113 | (testrészt:) nem lenne-e jobb, az izzó vas helyett fejét tenni az üllőre (FL/4 : 135); *lábát →küszöbre ~ni* 1 : 188 — **b)** *sírba ~ni* 1 : 152 — **6.** egy ezüst billikomot mernék egy cin kannára tenni, hogy Cantelupe lova fél mérfölddel megelőzné (RH/6 : 193); *kockára ~ni* 2 : 82; 7 : 160 *zálogba ~ni* 4 : 291 *→milliókat ~ni egy fillérre* 4 : 183 — **12.** *kivételt ~ni* 6 : 154

tevő 1. mn in 2 — **1.** *(szókapcs:) gonosz ~* ld. **gonosztevő**, *mi ~* ld. **[mitévő]**, *mit ~* 'mitévő': *(ism)* Mit tevő légy? mit tevő légy? Legalább átkozd meg őket (594/2 : 172)

téve 1. hat in 10 — **1.** (szenv:) egy Nincs téve még, mi majd nyakát szegi [Coriolanusnak] (Cor/4 : 351—2) — **4.** (csel) *vmilyenné ~* Hogy megbocsássunk, tudnunk kell előbb a megsértést, viszonza Eudoxia, szemgolyói mágnesét még selyemszerűbbé téve. (KH/6 : 51) — **5.** (csel) *vhova ~* Mi kellemetlen szag! mondá mistriss Lawington . . kendőjét orrához téve. (KH/6 : 9) + 6 : 128; *fejére ~* 5 : 38; 6 : 416 | (kezét:) „Tévedsz," monda Monthermer Hugo, kezét a bátor vadász karjára téve. (RH/6 : 162) + 6 : 49 || (szenv) *vhova ~* Az asztalra téve reszketett a lámpa (SzM/2 : 263) + 6 : 358

tevén 2. hat in 4 — **2.** *mozdulatot ~* 6 : 212 — **5.** *vhova ~* Jenny! kiált Fanfan, levéve a kosarat fejéről s egy kőre tevén. (J/6 : 415) | (kezét:) „No, lépj elő, kis varázslóm," szólt Hugo, kezét Tangel fejére tevén. (RH/6 : 210) + 6 : 275

vö. **teendő. tétetik, tett**

tészta ld. **túróstészta**

tetem fn **6** | -Ø 1; *-em* 1, *-ed* t 1 | *-et* 1, *-idet* 1; *-imre* 1

1. *(elav)* 'test': *(jelzővel:) →félholt ~* 3 : 39, *holt ~* ld. **holttetem**

2. 'holttest': fekünném A sírban hidegen, S a föld hideg porával Vegyűlne tetemem (209/1 : 167) + 1 : 242; *(hsl)* Vesd őt magadból, szívem, Vesd őt örökre ki, Miképen a ⟨holt testet⟩ tetemet A tenger kiveti. (587/2 : 380) | (tsz) 'ua.': Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre Könnyezve borítasz-e szemfödelet? (680/2 : 275); *(jelzővel:) →hideg ~ek* 1 : 249

tetemes mn **9** | 5: -Ø 4 | *-ebb* 1

1. 'nagy létszámú': egy francia tábornok . . azt irta a conventnek, hogy vagy küldjenek neki tetemes segédsereget, vagy küldjenek egy kiadást a marseilleise-ből. (P 249/5 : 129)

2. 'nagyfokú, nagymértékű': ne küldtek volna lapomba olly iratot, melly tele levén nyelvtani, ortographiai hibákkal, tetemes javitást kivánt. (P 80/7 : 501) Csigolya Dániel . . szinte remélte, hogy valami boros edénnyé változik; de bizony megmaradt ő régi állapotában, csak szomjúsága lett tetemesebb. (FL/4 : 122) + 6 : 74, 224

tetemesen hat 4 — **2.** Béla pártja tetemesen csökkenni fog (TH/4 : 182) + 5 : 124, 133; 6 : 409

[tetemesül] tn ige: **tetemesűl 1**

(elav) 'terjedelmében növekszik': [a táblabíró] képe tetemesűl, orcáit fölfújván. (Tb/3 : 293)

tétényi mn **1**

'a Buda melletti (ma Budapest XXII. kerületéhez tartozó) Tétény községben élő': (más szerző versének címében) *~ bíróleány←* 7 : *506

tétet ts ige **7** | 6; **tétet** 3, **tetet** 3: *-tem* alr 1; *-te* 2 | . . *ess* 1; . . *esse* 1 || *-hetjük* 1

1. 'eszközli, hogy vki tegyen (1.), cselekedjék vmit': *vkivel ~: (tőism)* Nagy Károly . . hetvenkedése tetette velem, a mit tettem . . Soha . . mellőzhetlenebb kötelességem nem volt, mint . . őt provocálnom (L 221/7 : 160) *vki által ~: (tőism, szembeáll)* „De mikép . . kényszeríthetjük őt, hogy a nyomorú lyányt . . visszaküldje?" „Magunk nem tehetjük . . de mások által tétethetjük . . " (RH/6 : 111) — **a)** 'eszközli, hogy vki vmely cselekvést végezzen' ld. **[tétetni]** — **b)** 'elrendeli, hogy vmely cselekvést végezzenek': *vizsgálatot ~* minthogy kutatásomat tovább nem folytathattam . . a falusiak közt tetettem vizsgálatot (RH/6 : 133)

2. 'elrendeli, hogy vmit vhova tegyenek (5.), helyezzenek': Tétess szamárfület sírom hoz fejfának. (SzM/2 : 265) — **a)** 'elrendeli, hogy vkit vmely állásba, tisztségre juttassanak': *(ellent, tőism:) hivatalról →letesz — bele ~* 5 : 126 — **b)** 'eszközli, hogy vmit vhol kinyomtassanak': *lapjába ~* méltó-e illyen ember . . arra, hogy valaki . . nevét esztendőben egyszer tétesse lapjába? (L 137/7 : 54)

[tétetni] fn in: **tetetni** 1 — **1.a)** *vkivel →kéjutazást ~* 6 : 48

tétetik szenv ige **13** | 12; **tétetik** 11, **tetetik** 1: *-tem* 2, *-ett* 5, *-tek* 3; *-ék* 1 | .. *essék* 1

1. 'vmely cselekvés) végbemegy, történik': *(szókapcs:)* →*intézkedés* ~ 6 : 94 →*kéjutazás* ~ 6 : 338 *kísérlet* ~ a múlt éjjel kísérlet tétetett, őt [= a grófot] megmérgezni (RH/6 : 385)

2. 'vmit vhova tesznek (5.), helyeznek': *vhova* ~ a ház előtti pázsitra gyakran asztal tétetik. (RH/6 : 71) + 6 : 74, 131, 136, 151 *(körülírás:) lábaihoz* ~ *vmi* 'hódolattal átadnak neki vmit': Az előkelő hölgyek ritkán vesznek bokrétát; azt kívánják, hogy az lábaikhoz tetessék ezer imádóik egyike által. (J/6 : 394) — **a)** 'vki vmilyen körülmények közé jut, kerül': *(szókapcs:) vki elé* ~ 'vkivel szemben előnyben részesül': több vetélytárs elé tétettem, s egy törvényszék elnökévé neveztetém. (NI/6 : 430) →*proporcióba* ~ 7 : 24

3. *(átv)* 'pénzösszeget vmely feltétellel felajánlanak': *(szókapcs:) vki fejére díj* ~ 'jutalmat ígérnek annak, aki vkit elfog v. megöl': fejedre díj tétetett, s az első szónál közellétedről kiküldetett volna az udvar fele (RH/6 : 275)

tétetve 1. hat in 1 — **2.** *vhova* ~ A deszkák .. talapra tétetve étasztalúl szolgáltak (RH/6 : 301)

tetéz ts ige **4** | 3: *-ett* 1; *-tem* tsr 1 | *-zen* 1

'halmoz': *(átv szókapcs:) áldást* ~ *vki fejére* az isten .. mindenható kezével Fejeinkre örök áldást Tetézzen. (752/3 : 36) — **a)** *vmivel* ~ 'megrak, megterhel' ld. **tetézve** — **b)** *vmivel* ~ 'elhalmoz': jó anyád .. hadba csalt, s ha megjövél, Diccsel tetézett. (Cor/4 : 366); *(szókapcs:) csókjaival* ~*i vki kezét* 'összecsókolja': Felcsókolnám könnyeidet, kiálték föl .. de nem vagyok rá érdemes! S kezét tetéztem csókjaimmal. (HKöt/4 : 20)

tetézve 1. hat in 1 | *-ik* 1 — **a)** (állítmányként:) vállaim tetézvék Butornak terhivel. (22/3 : 254)

[tétlen] mn

'olyan (személy), aki nem csinál semmit'

tétlenül hat **2** | *-ül* 1 ~ *-ül* 1

ha tizenkét fiam volna .. inkább ohajtanám, hogy közülök tizenegy vitézileg meghaljon honáért, hogysem egy tétlenül kéjelegjen. (Cor/4 : 241) *(páros kif:)* →*renyhén,* ~*ül* 4 : 230

tétlenkedik tn ige **1** | *-ünk* 1

'nem végez (politikai) cselekvést': Fájdalom és düh habzik szivembe'! .. düh, mert tétlenkedünk, mert Nem szakad le szemünkről az álom. (798/3 : 97)

tétlenség fn **4** | *-Ø* 2 (b 1) | *-öket* 1; *-évei* 1

'semmittevés': *(megszem)* Megfojtanak majd a tétlenség Lomhán ölelő karjai? (762/3 : 48) — **a)** 'politikai cselekvés hiánya': A szabad magyar nemzet katonái még most is ott vannak Olaszországban, egy sorban a szabadság hóhéraival. A ministerium ez iránt talán még egy lépést sem tett .. Jobban becsülöm őket, hogysem ebbeli tétlenségöket hazafiatlanságra magyarázzam (P 201/5 : 88) *(ellent, tőism)* Felszabadultunk a Metternich-kompánia alól, s kaptuk a Battyáni-ministeriumot .. Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni. (P 223/5 : 112) — **b)** 'be nem avatkozás': A katonaságnak kiadatott a tétlenség iránt a rendelet (P 201/5 : 83)

tétova hsz **3**

'ide-oda, többféle irányba': A pásztor .. elterül A tűz körül .. Ökre lova Jár tétova (181/1 : 112—3) + 1 : 258 — **a)** 'szerteszét': A kürtnek harsogó szava Még egyszer szálla tétova (54/3 : 281)

tétovázik tn ige **12** | 5: *-ol* 1, *-Ø* 1; *-ott* 1, *-tak* 1 || *-hatott* 1

1. 'ide-oda jár, bolyong': *szeme vhol* ~ 'határozott cél nélkül ide-oda tekinget': szemei újolag a légben tétováztak, a papír kiesett kezéből (RH/6 : 155)

2. *(átv)* 'határozatlanul viselkedik, habozik': Az emberek egyike .. olly gyorsan illant, a mint csak lehetett. Másik egy pillanatig tétovázott, aztán .. lassan elballagott. (RH/6 : 91) mindig folt lesz bátorságán, ha egy pillanatig tétováz, ellenével a vítéren szembe szállni. (RH/6 : 347) + 6 : 331; *(megszem)* Mit tétovázol úgy, halál, miért Meg nem halok vagy mért vagyok beteg? (584/2 : 158)

tétovázó 1. mn in 5 — **1.** ~ *tekintet*← 6 : 100 — **2.** ~ *állhatatlanság* jellemében bizonyos tétovázó állhatatlanság feküdt, melly inkább vérmérséklete-, mint lélekgyengeségéből származott (RH/6 : 96) ~ *határozatlanság: (párh)* Kitalálá az ingerlékeny szeszély, a tétovázó határzatlanság s zendülési lélek okait (KH/6 : 62) ~, *ingatag* →*kedély* 6 : 349 →*ingatag szív* — ~ *kéz* 6 : 337

tétovázva 1. hat in 2 — **2.** [Borics] .. eddig tétovázva állott, nem tudva, hogy mit tegyen (TH/4 : 178) + 1 : 33

tétovázás fn **1**

'habozás, halogatás': Most tétovázás nélkül kérhetlek, drága Lucy .. mondd, hogy az enyém vagy, s örökre az akarsz maradni. (RH/6 : 264)

tető fn **93** | *-Ø* 2, *teteje* 3 | *-t* 3, *-ket* 1, *tetejét* 3, *tetejöket* 2; *tetejébe* 1; *tetejében* 5; *-kön* 2, *tetején* 25, *-in* 2; *tetejére* 16, *-ire* 1; *-ről* 1 ~ *-rül* 1, *tetejéről* 9; *-től* 9 ~ *-tül* 5, *-dtül* 1, *tetejétől* 1

1. 'vminek legfelső része, legmagasabb pontja': A kancsal hegedűs, A félszemü cimbalmos S a bőgő sánta huzója Föltelepült kényelmesen A kemencének tetejére (HK/1 : 128) Hegyen űlök, búsan nézek le róla, Mint a boglya tetejéről a gólya (399/1 : 346) + 1 : 167, 211; 2 : 96; 5 : 51, 55, 91; 6 : 215, 283, 427 *(ism)* Egy mogorva sas űl a [kút]gém tetejében. Legmagasabb hely a pusztán e gém vége, Azért ült föl a sas ennek tetejébe. (397/1 : 344); *→bástya teteje* 2 : 81; 3 : 230 *bérc* v. *szikla teteje* eléri az ember a szepesi határt .. és áll az egyik oldalon lejtős, a másikon meredek roppant bérc tetején (UJ/5 : 23) + 1 : 205 (2×); 2 : 17; 4 : 81; 5 : 76, 91 *domb* v. *halom teteje* Regényes domb tetejében .. Honnan faluszerte Legjobban látni sarat, port .. Áll a díszes kocsma (HK/1 : 124) + 1 : 206 *→ég*[2] *teteje* 1 : 181, 186 *feje teteje (— nyaka←)* [Sári néni] Haja .. Fejér, mint a fejérített vászon, S borzasan űl feje tetejében (617/2 : 197) + 1 : 264, 268; 3 : 81; 4 : 67, 215, *→hegy(lánc) teteje* 1 : 82, 194; 2 : 74, 185; 3 : 56, 104; 5 : 32, 76 (+ 6) *(tőism:) hegy teteje — hegytető←* 2 : 295, *kémény teteje* Üres már a gólyafészek Tetejében a kéménynek (671/2 : 266) + 1 : 122 *→torony teteje* 1 : 210; 3 : 230; 4 : 106; 5 : 28 — **a)** 'hegytető': a vándor .. hegyre mászik, S ha a tetőt elérte, Ismét leballag (593/2 : 170) a fenyvesek .. alant sürűek, fölfelé mindinkább ritkulnak s a tetőt csak néhány éri el (UJ/5 : 23); *(jelzővel:) →bérci* ~ 2 : 275 *elérhetetlen →égmagas* ~ 3 : 271 *→erdőkoszorús* ~ 3 : 268 *→kék* ~ 6 : 180 *→kopasz* ~ 6 : 421 *→vihatatlan sziklai* ~ 2 : 256 — **b)** 'bútor fedőlapja': Az almáriomnak tetejéről .. A toll s kalamáris előkeríttetik (Tb/3 : 294)

2. 'házfödél': [a tisztás] legszélén egy igen egyszerű kunyhó feküdött. Az ajtófelek földbe voltak verve, s a tető szalmából állt (RH/6 : 108) Amott egy ház, a tetején Két gólya (497/2 : 63); *→ház teteje* 2 : 201; 3 : 261 *templom teteje* megfordúl a rézkakas A templom tetején (HK/1 : 140) *tornác teteje* A tornác teteje torony, s óra rajta (Tb/3 : 291) *vár teteje* hullnak alá a kövek A romladozó várak tetejéről A völgy mélységébe. (HK/1 : 143) + 2 : 257; 6 : 258 — **a)** 'mennyezet': leereszkedik a pók .. szobám tetejéről Saját fonalán. (HK/1 : 133); *(kép, párh)* a látkör egy óriáspalota, mellynek tetején a napnak gyémántcsilárja s oldalán a délibábak tükrei függenek (UJ/5 : 23—4); *(jelzővel:) →ferde* ~ 6 : 323 — **b)** 'üreget felül határoló boltozat': *(páros kif)* Mikor a mennyországból kiebrudalták a pártos angyalokat, itt kezdték jövendőbeli lakásukat, a poklot, ásni .. izzadságuk még most is csepeg e félig kész pokol oldalairól és tetejéről. (UJ/5 : 27)

3. 'fejtető': *(poláris kif:) ~től →talpig* 1 : 155; 3 : 33; 4 : 16, 191; 5 : 69, 84; 6 : 65; 7 : 87 (+ 8) *tetejétől talpáig* Akárki vagy, de becsületességed tetődtül talpadig ér. (TH/4 : 160)

4. 'víz felszíne': Ragadta őt a víz magasra, magasra, Hogy tetejét érte már a felhő rojtja (JV/1 : 205)

5. 'írás eleje (a lap felső részén)': *→jegyzék teteje* 6 : 356 *levél teteje* Te Samarjay! Megbocsátok .. hogy tegeztél leveledben; és én .. szinte tegezni merlek, (mint mingyárt amott a levél tetején láthatod.) (L 43/7 : 29)

vö. **legteteje**

tetőpont fn **6** | *-ot* 1, *-ját* 1; *-ján* 2; *-ra* 1, *-jára* 1

1. 'vminek legmagasabb pontja': A hold pályája tetőpontján állott (HKöt/4 : 41)

2. *(átv)* 'vminek legmagasabb foka': Pesten a kedélyek a forradalmi hangulat tetőpontján voltak. (P 201/5 : 85); *(szókapcs:) ~ot* v. *~ra ér* a dicsőség Tetőpontjára ért, s még is szerénynek Mutatkozik! (Cor/4 : 256) + 6 : 33; 7 : 189 *~ra hág* a fény és pompa tetőpontra hága (RH/6 : 175)

tetszés fn **13** | *-Ø* b 2; *-ed* 2, *-ünk* 1 | *-t* 1, *-ét* 2; *-éből* 1; *-nek* b 1; *-sel* 3

1. 'az a tény, hogy vmi, vki tetszik vkinek': Flamareil ur ezen ajánlat tetszését .. mosollyal jelenté (KH/6 : 64); *(szókapcs:) ~t nyer* szerencsét csinált .. tartásod s arcod egyenlő tetszést nyert. (KH/6 : 26) — **a)** 'ennek megnyilvánulása vki részéről': miből él az illy szerző ..? — A birálat tömjénéből, a közönség tetszéséből (J/6 : 399); *(birt szerk:) ~(, →elragadtatás) kitörése* A tetszés általános kitörése kisért a terem közepére (NI/6 : 433) + 7 : 634 *~ suttogása←* 6 : 407; *(szókapcs:) nem ~* ld. **[nemtetszés]**, *~t kiv* igen szeretnék színésznővé lenni .. s a közönség tetszését kivivni. (J/6 : 397) *~sel →fogadtatik* 5 : 81; 6 : 154 *~sel →kísér* 5 : 12

2. 'szabad akarat': *(szókapcs:) ~e szerint* mi eddig tetszésünk szerint választottuk királyainkat (P 234/5 : 124) + 4 : 421; 7 : 116

tetszéskiáltás fn **1**

'tetszés (1.) nyilvánítása kiáltással': *(fokozás)* Egy ideig átalános csend utalkodott, aztán suttogás keletkezék, végre hangos tetszéskiáltás és tapsok (NI/6 : 433)

tetszészaj fn **1** | *-a* 1

'tetszést (1.) kifejező hangadás (kiáltás v. taps)': Az ifju tetszészaja Fel-felzeng [a művésznő] bájoló játékira (52/3 : 278)

tetszetes mn **2** — *(ford)*

1. 'vmiben kedvét lelő': *(megszem)* a természet .. épen olly tetszetes [sich .. gefällt] szembetünő ellenkezetekben, mint szelid öszhangzatokban. (RH/6 : 127)

2. 'látszólagos, színlelt': E szavaknál elvált a két férfi, a nélkül, hogy azon tetszetes [scheinheiligen] udvariság szertartására ne ügyeltek volna, melly magasabb körökben a legélénkebb gyűlöletet .. rejti. (KH/6 : 32— 3)

tetszik tn ige **201** | 194: *-el* 1, *-ik* 93, *-enek* 5; *-ettem* 1, *-ettél* 1, *-ett* 48, *-ettek* 4; *-ék* 26; *-eni fog* 3; *-endik* 1 | *-enék* 1; *-ett volna* 2; *-eni fogna* 1 | *tessék* 4 || *-hetik* 2; *-heték vala* 1

1. 'vmilyen benyomást kelt; látszik, (fel)tűnik': *vminek* ~ Több effélét lehetne mondani, mi tán nevetséges nagyításnak tetszik, pedig korán sem az. (P 132/5 : 41) + 4 : 301; 6 : 141, 282 *vmilyennek* ~ Igen, még most is szépnek tetszik bölcsőm (493/2 : 52) + 4 : 36, 52, 69; 5 : 116; 6 : 33, 145, 307, 444 (+ 9); *vmilyennek* ~ *neki* A fiatal nemes azon gondolkodék, mit tegyen .. jobbnak tetszék neki, a határzott óráig a kápolnában maradni. (RH/6 : 200) *vmi(lyen)nek* ~ *vki előtt*, ill. →*előtte* Oh, ez különösnek tetszhetik ön előtt (ÁB/6 : 443) + 3 : 144; 4 : 109; 5 : 75; 6 : 43, 45, 60, 234, 380, 437; *(szókapcs:) úgy* ~ [Frankenburg] régi jó indulata, ugy tetszik csökkent irántam (P 99/5 : 16) + 6 : 16, 153, 183, 240, 433 *úgy* ~ *neki* most már a rózsák sem ollyan szépek, mint a régi világban .. . nekem legalább ugy tetszik. (N/4 : 101), *úgy* ~ *(neki)*, *hogy* mióta feleségem lett, napról napra épült, s nekem legalább ugy tetszett, hogy menyecske korában még szebb lett, mint lyány korában volt. (N/4 : 114) + 6 : 276, 433, *úgy* ~ *(vkinek*, ill. *neki)*, *mintha* Utolértünk egy fehértollas kortescsapatot .. egy vén kortesnek ugy tetszett, mintha ismerné szomszédját. (UJ/5 : 28) + 1 : 217; 4 : 14, 241; 6 : 31, 133, 319, 408, 421 (+ 9) — **a)** 'a valóságtól különbözőnek látszik': *vmilyennek* ~ a tölgy a bérceken Kisebbnek tetszik, mint a fűzfa ide lenn. (460/2 : 34) + 6 : 7, 237 — **b)** 'valóságnak látszik (noha nem az)': *vminek* ~ *(neki)* Sohasem lövöm örömest őzre nyilamat .. nekem mindig asszonyoknak tetszenek (RH/6 : 273) + 6 : 43; *(szókapcs:) úgy* ~ *neki* Csak egy lénnyel van kevesebb, Mint tennap volt, S nekem ugy tetszik: az egész Világ kiholt. (588/2 : 162), *úgy* ~ *(neki)*, *hogy* Tíz éve már, hogy e négy fal között űl! .. Koronként ugy tetszett neki, Hogy már több század, több évezred óta Van e helyen (Ap/3 : 169) + 2 : 329; 4 : 83—4 *(párh:) úgy* ~ — *hiszi* — *véli*←, *hogy* 4 : 351, *úgy* ~ *(neki)*, *mintha* A Kárpátok .. e derű-borúban ugy tetszettek nekem, mintha volnának a természet oltára s a felhő és köd körülötte a tömjénfüst. (UJ/5 : 25) + 2 : 203; 4 : 18, 81, 194; 6 : 23, 202, 269, 422 (+ 9)

2. 'kellemes hatást kelt (vkiben)': néhány falusi játékot mutatnék, melly tetszeni fogna (RH/6 : 79) Ugy kedvelem én a felhőket! .. akármikor s akárhogy látom, Mindég egyformán tetszenek. (579/2 : 153) + 6 : 65, 433; ~ *vkinek*, ill. *neki* Haszontalan világ ez a mai; Egyátaljában nem tetszik nékem (191/1 : 152) + 1 : 44, 171; 2 : 56; 3 : 118; 4 : 68; 5 : 71; 6 : 22; 7 : 24 (+ 15) *(párh)* Mondd meg, melly virág tetszik neked, s megmondom, milly nemü hölgyeket szeretsz. (J/6 : 393); *(leg)jobban* ~ *(neki)* a legrútabb ördög .. A legocsmányabb boszorkányt .. Megszerette. És ezentúl jobban tetszett Néki a föld a pokolnál (642/2 : 223) + 2 : 66; 5 : 51, 63; 6 : 135; 7 : 216 — **a)** '(személy) vonzalmat, rokonszenvet kelt (vkiben)': megölni senkit sem akarok, csak egy kicsit megjegyezni szeretem azt, a ki nem tetszik. (HKöt/4 : 73) mellyik asszonynak nincs kedvére, ha tetszik? (SzM/2 : 258) + 6 : 18, 47 *(párh)* hagyjon fel siralmas képével .. abban áll a dolog, hogy szép legyen, s tessék. (KH/6 : 12); ~ *vkinek*, ill. *neki* Tehéncsordás .. Tudod-e, hogy sok legénynek Tetszik feleséged? (295/1 : 269) + 1 : 192; 4 : 134; 5 : 102; 6 : 102, 262—3; *jobban* ~ *neki* Te megbüvöltél, napról napra jobban Tetszel nekem (S/2 : 77) + 4 : 74 — **b)** 'esztétikai élvezetet nyújt (vkinek)': olvasám .. verseidet. A magyar kard nagyon tetszik (L 43/7 : 30); ~ *vkinek*, ill. *neki* már nem vagyok színésznő .. lemondtam a pályáról .. Midőn .. meglátogatott ön, nem akará egyenesen kimondani, hogy önnek sem tetszettem. (J/6 : 413) + 1 : 313 (2×); 7 : 31 — **c)** 'kívánatosnak tűnik (vki számára)': *(szembeáll)* távol legyen, hogy ez uttól megijedjek, sőt tetszik az (KH/6 : 63); ~ *vkinek*, ill. *neki* Mit! egy jó angol ijászt elfogni, mivel neki a király vada tetszik? (RH/6 : 99) + 4 : 253

3. 'vki óhajának, akaratának megfelel': Útmutatást nekem ne is Adjatok .. Azt cselekszem, a mi tetszik (118/1 : 65) a kinek tetszik, annak Emelek csak kalapot. (BI/2 : 321) + 4 : 151, 154, 255; 5 : 96; 6 : 343; ~ *vkinek* kürtje .. azt a hangot adta, melly Lehelnek tetszett (LV/3 : 303) + 1 : 41; 2 : 201; 4 : 171; 5 : 57; 6 : 164, 257; *(szókapcs:) ahogy* ~ *(neki)* 3 : 44, 296 *(gúny)* [a katona] az alatt, míg vesszőzik, Sétál vagy fut, a hogy tetszik. (595/2 : 173), *(a)mint* ~ *(vkinek*, ill. *neki)* Tégy, a mint neked tetszik. (TH/4 : 154) + 1 : 312; 6 : 11, 321, 355, 387; 7 : 40 *ha (úgy)* ~ *(vkinek*, ill. *neki)* ha úgy tetszik, hagyjatok életben .. Ha nem akarjátok ezt: üssetek agyon (JV/1 : 189) + 2 : 146, 322; 3 : 15; 4 : 53, 205; 5 : 79; 6 : 185; 7 : 200 (+ 11) *ha jobban* ~ Készűlj, a napokban visszamégy anyádhoz — vagy ha jobban tetszik .. paraszt kedvesedhez (RH/6 : 290) + 7 : 60 | (fn in-vel; *udv, gúny)* Tetszik-e Hallgatnotok Comíniust? (Cor/4 : 273); *mint* . . . ~ *neki* többen a nemesek közől .. tolakodásnak tarták, miszerint egy rab és zendülő, mint nekik őt nevezni tetszett, fejedelmök egyik szép ven-

dégének figyelmét igényli. (RH/6 : 234) *ha ~* ha tetszik engem fölemelned, Ám emelj föl, mint bálványodat (287/1 : 264)

tetszeni fn in 6 — **1.** *vmilyennek ~* Garnier ingadozott kissé a félelem s szükség között, nevetségesnek tetszeni s dühét kiönteni (RH/6 : 46) — **2.** *~ vkinek* „Nem tudom, mylord, hova helyezzük a pondrót, mellyet magaddal hozál," szólt az agg szolga .. kinek nem igen látszott tetszeni, hogy Tangel a társasághoz jött. (RH/6 : 175) — **a)** Ön panaszkodik . . . irántam? kérdé a kedves .. Magam iránt inkább, miután többé tetszeni nem tudok, viszonzá amaz (KH/6 : 8); *~ vkinek* A mellyik leány nekem tetszeni akar, magyar legyen az lelkestül testestül (UJ/5 : 24) + 4 : 145 *~ vminek* Személyeknek .. kik magasabbra törekednek, nemcsak a szemnek tetszeni, személyi csodálat .. terhökre is eshetik. (RH/6 : 143)

tetszvén 2. hat in 1 — **1.** *vmilyennek ~* visszatért rejthelyébe, hidegnek tetszvén neki az őszi levegő (RH/6 : 297)

tetsző mn **3** | 1

1. 'vmilyennek látszó': csak kicsiny, csekélynek tetsző megsebzés volt (RH/6 : 325)

2. 'látszólagos' ld. **tetszőleg**

3. 'tetszést, elégedettséget tükröző' ld. **tetszőleg**

tetszőleg hat 2 — **2.** Kapunk csak Tetszőleg csukva [yet seem shut], sás rajt a lakat (Cor/4 : 246) — **3.** „Nézzétek, mint büszkélkedik Blundel lovában! s még is . . Cantelupe lova fél mérfölddel megelőzné, s Ingelbyé is." Ingelby .. tetszőleg [wohlgefällig] mosolyga (RH/6 : 193)

tett mn és fn **190**

I. 2. mn in 8

1. 'vhogyan v. vhova (el)helyezett (kéz)': *(szókapcs:) →keresztbe ~ karokkal* 6 : 45, 277, 444 *szívre ~ kézzel←* 6 : 266, 319

2. 'szóban v. írásban kifejezett': A P. Divatlap előbbi számában közlött szerkesztői jegyzések után tett észrevételemben a „lapomban" szó . . e helyett olv. „e lapban". (P 82/7 : 501) *vkinek ~ igéret* 4 : 320; 6 : 146

II. fn 182 | *-Ø* 39 (b 7), *-ek* 10 (b 7); *-em* 4 (t 1), *-ed* b 1, *-e* 8 (b 1), *-ünk* 1, *-ök* 1; *-eim* 1, *-eid* b 1, *-ei* 7 (b 1), *-eik* 2 | *-et* 16, *-eket* 3, *-emet* 3, *-ét* 1, *-eimet* 1, *-eidet* 1, *-eit* 12 *~ -it* 1, *-eiket* 2; *-be* 1; *-ben* 2, *-ében* 1, *-eimben* 1, *-eiben* 3; *-einkből* 1; *-ért* 2, *-emért* 1, *-eért* 2, *-eimért* 1; *-hez* 1, *-imhez* 1; *-en* 2; *-nek* 3 (b 2), *-eknek* b 1, *-emnek* 1, *-énck* b 1, *-einek* 5 (b 3) *-nél* 1, *-eknél* 1, *-énél* 1; *-re* 7, *-ekre* 4, *-edre* 1, *-ére* 1; *-ekről* 1, *-eiről* 3; *-től* 1, *-ektől* 1; *-té* 1; *-tel* 9, *-ekkel* 1 *~ -ek[kel]* 1, *-eimmel* 1, *-eiddel* 1, *-eivel* 1

1. '(vmilyen eredményt hozó) véghezvitt, megtett cselekvés; cselekedet': Lelkem útja tetteimben Egyenes! (83/1 : 33) jaj nekem .. hogy szülőm ellen kell Kart emelnem, hogy megostorozzam őt .. nagy vétek, Jól tudom, az illy tett ég és föld előtt. (730/3 : 12) + 3 : 149; 4 : 156, 187, 309; 6 : 14, 154, 256, 336 (+ 20) *(ism* párbeszédben:) [Coriolanus:] Te beszélted el? .. Tőled kitelik illy tett. [Brutus:] Meglehet, de Tettem mindenkép jobb, mint a tiéd. (Cor/4 : 293) *(tőism)* semmi roszat ne tegyünk, hogy tetteinkből jó következzék (RH/6 : 370); *(párh,* ill. *felsor:) (→óhajtás —) ~ — gondolat←* v. *gondolat — ~* 6 : 229, 241, 305 *~ — írás* 1 : 264 *~ — szó* a gondolat, atyádat tettel vagy szóval keseríteni, soha eszembe nem juthatott (RH/6 : 364); *(szembeáll:) ~ — szándék* 4 : 176 *szó — ~* Nem is akarom, hogy szavamnak higy, hanem csak férjed tetteinek. (TH/4 : 150); *(jelzővel:) →aljas(, →jekete) ~* 6 : 162, 305, 315, 414 *dicsőséges ~* 6 : 216 *emberi ~ : (páros kif)* Most emberi tettek s merényekkel van dolgunk. (RH/6 : 185) *erényes ~ : (szembeáll)* esküszöm, hogy erényes tettekkel hozom helyre vétkes gondolatimat. (TH/4 : 176), *gonosz ~* ld. **gonosztett**, *goromba ~* 6 : 315, *hadi ~* ld. **[haditett]**, *hős ~* ld. **hőstett**, *(bátor, ügyes,) →hősi ~* 4 : 417; 6 : 231 *(párh)* viditó szók s a hősi tettek .. tarták fön .. a katonák bátorságát (RH/6 : 206), *illetlen ~* 6 : 10 *lázító, →iszonyú ~* 2 : 306, *jó ~* ld. **[jótett]**, *könnyelmű ~* 3 : 249 *→lovagias, gyöngéd ~* 5 : 11 *megfontolatlan ~ : (párh)* gyakran valami csekély hiba, heves szó, megfontolatlan tett vagy csak egy haragos tekintet fontosabb következéseket szült, mint ama nagy tévedések. (RH/6 : 173) *→meggondolatlan s eszélytelen ~* 6 : 369 *vkihez méltó ~* 6 : 297 *merész ~* 6 : 256, *(jó,) nagylelkű ~* 6 : 351 *(párh,* részleges *ism)* Mindenki beszél a gonosz ember tetteiről .. De hány jó, nagylelkű tett, hány tisztelettelteljes érzés és szép eszme marad tanú, említés nélkül? (RH/6 : 162), *rendkívüli ~* Kedvem volt .. rendkivüli tettekre — megszöktetési eszmék villantak át agyamon (NI/6 : 435) *szíves ~* 7 : 25 *vitézi ~* 4 : 317; *(birt szerk:) élete ~e(i)* 6 : 290, 334, *~ indoka* A fiatal nemes tettének indokát szándékozék előadni (RH/6 : 208) *~ természete* (részleges *ism)* a pillanat, mellyben a tett végbe megy, gyakrabban határoz fölötte, nagy vagy csekély lesz é a következés, mint maga a tett természete. (RH/6 : 173), *(birt szerk, kép:) ~ek folyói* 2 : 306, *(birt szerk, jelzővel:) emberi ~ek →menete* 6 : 173 *→lovagi ~ elkövetése* 4 : 194; *(szókapcs:) ~ (el)beszél (vmit)* 1 : 173; 2 : 134; 3 : 91 *(szembeáll)* Tett beszéljen a Szavak helyett (Cor/4 : 296) + 4 : 175, *~ elkövettetik* v. *végbemegy* 6 : 173, 206, 314 *~ megtörténik* A mi igérve van .. mindeniktek ötven francia arany koronát [kap] még ez éjjel, ha a tett megtörtént. (RH/6 : 293)

+ 2 : 306; 6 : 331 ~*et elkövet* A tettet elkövetni, könnyebb lehet, mint a jutalmat megkapni. (RH/6 : 292) + 6 : 256, 289, 369 *léptet,* ~*et* →*gáncsol* 7 : 10 ~*et megbán* v. *szán-bán* 4 : 115; 6 : 327, 370 ~*et végbevisz* v. *véghezvisz* v. *végrehajt* bizonyítványt adok, hogy a mondott tettet végre hajtják. (RH/6 : 293) + 6 : 125, 231 ~*be ereszkedik* 6 : 299 ~*be menendő* 5 : 19 ~*en rajtakapatik* 6 : 10 *vmely* ~*re beszél vkit* 6 : 293 ~*ről* →*számot ad* 6 : 188 | (politikai cselekvésről:) adjon nekem a nemzet nevében a kormány egy kicsiny összeget .. le fogom róni tetteimmel e kölcsönt (L 257/7 : 198) + 4 : 272, 325 (2×); 6 : 173 *(ism)* Tettre, ifjak, tettre végre (754/3 : 39) *(tőism)* Tenni fogunk végre, de tenni és meghalni egyszerre ... tettünk az emlékkő lesz sirhalmunk előtt. (P 223/5 : 115) *(páros* v. *hármas kif,* ill. *párh:)* →*áldozat (— irat)* — ~ 2 : 252 (3×); 5 : 144 *(párh:) dicsőség* — ~ 4 : 272; *(szembeáll)* eddig csak írtam, hol van még a tett? (584/2 : 158), *beszéd* — ~ 5 : 80 *(ism)* Minden sziv-ütésem egy imádság A világ boldogságáért. Oh vajha nem csak üres beszéddel, De tettel mondhatnám el ezt! Legyen bár tettemért a díj egy Uj Golgotán egy új kereszt! (500/2 : 66), ~ — *tétlenség* 5 : 112; *(jelzővel:)* →*fényes* ~ — *beszéd* 5 : 79 *nagy* ~ E hős ifjuság vezére Voltam e nagy tetteknél. (754/3 : 40) + 4 : 182; 6 : 329; *(birt szerk:)* ~*ek kora: (szembeáll)* [a miniszterek] azon kornak gyermekei, melly már meghalt: a beszéd, a szónoklat koráé; ebben ők elsők voltak, de vajon nem lesznek-e .. a tettek korában az utolsók? (P 223/5 : 112) ~*ek mestere: (szembeáll)* Abból, hogy ők a szónoklat mesterei, egyátaljában nem következik az, hogy mesterei lesznek a tetteknek is. (uo.) ~*ek tere: (szembeáll)* Nem a tettek terén fogok hát, Mint egy csillag, lehullani? Megfojtanak majd a tétlenség Lomhán ölelő karjai? (762/3 : 48) ~*ek vágya,* ill. *ereje: (ism)* A tettek vágya, tettek ereje, Mint vad patak, Folyt rajtam át (792/3 : 85), *(birt szerk, kép:)* ~*ek fái: (szembeáll)* adja isten .. hogy ezek ne maradjanak csak pusztán kiejtett szavak; de legyenek .. tettek fáinak gyökerei (TH/4 : 191); *(szókapcs:)* ~ *végbemegy* Aradra gyüjtöm országunk nagyait, hol a nagy tettnek végbe kell mennie. (TH/4 : 182) ~*re (föl)hív* Hadseregtek készen áll, mondád? .. én vagyok az az ember, ki őket tettre hija (Cor/4 : 330—1) + 3 : 85, ~*re kész* ld. **tettrekész,** ~*re vágyó* ld. **tettrevágyó,** ~*té válik* Mi volt ez országban föltéve már, Mi tetté vált valóban, mielőtt Kikémlé Róma? (Cor/4 : 239) — **a)** 'hőstett': Igy enyész az élet dicsősége .. Győztes főt koszorúzó babér, S tett, a mellyet érc, márvány dicsér (43/3 : 270) hős katonám! .. tetteiddel szerzett új neved Hogy is van? Coriolanus, úgy-e bár? (Cor/4 : 267) + 4 : 265, 275, 352; 6 : 216, 232; *(jelzővel:) nagy* ~ : *(kép)* szemem Egekbe nyúló kősziklákat lát, Nagy tetteidet, bajnok nemzetem. (576/2 : 149) *nemes* ~ 4 : 278; *(birt szerk:)* ~ *bére* 1 : 203 ~ *jutalma: (tőism)* A zsákmányt megveté [Coriolanus] .. Tettei Jutalma az, hogy tette. (Cor/4 : 276); *(szókapcs:)* ~ *elkövettetik,* ill. *végbevitetik* 6 : 226 (2×) ~*eit elmondja: (párh, ism)* ha megmutatja nékünk sebeit és elmondja tetteit .. ha elmondja nemes tetteit, nekünk is el kell mondanunk nemes elismerésüket. (Cor/4 : 278—9) — **b)** 'bűntett': Igy van a gonoszokkal .. gyakran sikerül nekik .. elrejteni tetteiket (RH/6 : 323) Monthermer Hugo .. világosan bebizonyíthatandja, hogy ártatlan a tettben (RH/6 : 351) + 6 : 298, 299, 343, 352 *(párh)* Láttátok tettit, hallátok beszédét, Szolgátokat megverte, titeket Káromlott .. Ez mind .. nagyszerű bűn (Cor/4 : 319); *(jelzővel:) borzasztó* ~ 6 : 306 *fekete* ~ 6 : 334 *gyalázatos* ~ a gyalázatos tettet ő követé el. (RH/6 : 321) + 6 : 164, 327 *ocsmány* ~ bebizonyithatja, hogy azon ocsmány tettet más követte el. (RH/6 : 353) *véres* ~ 6 : 303; *(birt szerk, jelzővel* is) *(vakmerő)* ~ *részese*← 6 : 133, 334 ~ *nem* →*sikerülte* 6 : 299 *aljas,* →*iszonyatos* ~ *szennye* 6 : 331 *véres* ~ *végrehajtása* Rikárd .. elvált gonosz társaitól, kiket a véres tett végrehajtására külde ki (RH/6 : 296); *(szókapcs:)* ~ *történik* 6 : 334 ~*et elkövet* 4 : 194; 6 : 310, 315, 321, 323, 328, 342, 343, 353, 372 ~*et meggátol* egy .. lyányka .. kihallgatá szobájában a gyalázatos tervet, miszerint e jó grófot meggyilkolja [Rikárd] .. megmondá azoknak, kikről hitte, hogy a gyilkosságot .. elháríthatják. Ezek azonban nem jöttek idején, hogy a tettet meggátolják (RH/6 : 388) ~*et tagad* 6 : 388 ~*ért bűntet* 6 : 162 ~*ért* →*számot ad* 6 : 164 ~*en* →*kapott tolvaj* 6 : 17 ~*einek átenged vkit* 6 : 280 ~*tel vádol(tatik)* vádolni fogom őt e tettel, s bizonyítsa be fegyverrel ártatlanságát. (RH/6 : 320) + 6 : 254, 267, 310, 313, 335, 372

2. 'tevékenység': *(szembeáll, páros kif, tőism)* Eddig csak henyéltünk, Ennek vége lesz .. Munka, tett az élet, Tegyünk valamit (710/2 : 308); *(birt szerk:)* ~ *embere* Istenem-re! .. tett embere léssz, Rikárd. — De ne várakoztass. (RH/6 : 295); *(szókapcs:)* ~*e irányát vhogy* →*intézi* v. ~*eit vmi után* →*irányozza* 1 : 144; 6 : 319 ~*ek* →*mezejére tér* 1 : 124 ~*eit vmi vezérli* Kettős indok .. vezérli az ember tetteit .. mellyet a költő e versben: „Előbb a magam javát, aztán mások baját", kérlelhetlenül fejeze ki (KH/6 : 38)

3. *(ford)* 'cselekmény, aktus': *(birt szerk, jelzővel:) lovagság ünnepélyes* ~*e* Egy szabad téren .. állíttattak föl a sorompók az istenitéleti viadalra .. [sokan] távolról jöttek,

hogy tanúi legyenek a lovagság legünnepélyesb tetteinek [Akte]. (RH/6 : 382)
vö. **tettleg**

tetterőtlen mn **1**
(ford) 'nem tetterős; cselekvésképtelen': A tetterőtlen [thatunkräftigen] akarat ellenére is, mellyet unokaöccse vonásai kifejezének .. az öreg .. kényszeríté, őt a parquetpáholyhoz kisérni. (KH/6 : 12)

tettet ts ige **38** | 16: *-em* 1; *-ett* 4; *-te* 3; *-ék* alr 1, *-e* 1; *-ém* 1, *-é* 5
'(vmilyen állapotot, érzést, magatartást, cselekvést) megtévesztésül színlel': azt mondom neki, hogy — Julcsa te! Hanem ő tettette a dolgot, mintha nem is hallotta volna, hogy megszólítottam. (N/4 : 101) [Vörösmarty] azon gyanút vágja arcomhoz, hogy én .. csak tettetém iránta a tiszteletet, szóval, hogy kétszinű ember vagyok (P 231/5 : 119) + 4 : 231; 6 : 60, 63, 86, 152, 173, 203, 338 *(tőism:)* →*tettetés* — ~ 4 : 164 *(retr)* A .. legény .. nappal mindig vidám volt, legalább tettette, hogy az. (N/4 : 114) + 4 : 139 — **a)** (vható) ~*i magát* 'vmilyen magatartást színlel': Ashby gróf rokona .. tetteté magát, mintha dühödnék. (RH/6 : 101) + 6 : 77; *vmilyennek* ~*i magát* nem árt, ha kissé gyengébbnek tettetem magam, mint vagyok. (RH/6 : 192) — **b)** 'vminek tetteti magát' ld. **tettetett**

tettetni fn in 3 | *-ni* 2; *-nie* 1
Jancsi bámulást akart tettetni, de olly roszul értett hozzá, hogy azzal csak elárulta magát. (HKöt/4 : 59) + 6 : 301 — **a)** (vható) *vmilyennek* ~*ni magát* miután gyanút hintett .. becsületesnek kell magát tettetnie (RH/ 6 : 307)

tettetett 2. mn in 14 — Nem hallgatsz? te förtelmes! kiáltott rá nagyanyja, tettetett boszankodással. (HKöt/4 : 58) + 1 : 189; 2 : 260, 264; 4 : 53; 6 : 41, 174, 250, 285, 290, 355, 356; *nem* ~ 'valódi, őszinte (érzelem)': nevelő anyám sírjának halmára Hullottak könnyeim zápornak módjára. Iluska is .. Nem tettetett bútól fakadt sírva halmán (JV/1 : 202) — **b)** ~ *barát* 'nem igazi barát': akárki más illendőbben értesített volna, mint egy tettetett barát (RH/6 : 190)

tettetve 1. hat in 5 — eltökélten ment tovább, szenvedélyes bánatot s rémületet tettetve, s minden mozdulatot, minden szót kiszámolt. (RH/6 : 301—2) + 6 : 29, 49, 62, 312

tettetés fn **6** | *-Ø* 4 | *-t* 1; *-ből* 1
'színlelés, képmutatás': Mindnyájan [követtek] hát? .. Ha ez nem tettetés, ugy mellyitek Nem ér négy volszkot? (Cor/4 : 253) + 6 : 47 *(ism, tőism* párbeszédben:) [Predszláva:] Oh Sámson, minek e tettetés? [Sámson:] Micsoda tettetés? én semmit sem tetteték életemben, legfölebb szerelmet (TH/4 : 164) *(szembeáll:)* ~ — *belésztön*← 1 : 32; *nem* ~*ből* 'őszinte érzésből': Tegyék egy sírba a két aggastyánt Nem tettetésből síró unokák. (369/1 : 319)

tettleg hsz **2**
'valóságos tettel, tett(ek) által': Tudja azt a tanács .. mi a szándékunk, s ezt most tettleg akarjuk megmutatni (Cor/4 : 229) + 5 : 11

[tettlen] mn
'tétlen'
tettlenül hat **1** — hódító föllépte után nem gondolhatom, hogy .. összetett kezekkel, tettlenül maradt volna. (KH/6 : 48)

tettrekész mn **1**
tettre kész 'politikai cselekvésre kész': *(halm,* részleges *ism)* fölküldi őket [= a követeket] egy fölébredett, föllelkesült, tettrevágyó, tettrekész nemzet, és ők itt nyámognak (P 223/5 : 113)

tettrevágyó mn **1**
tettre vágyó 'politikai cselekvésre vágyó': (részleges *ism:)* →*tettrekész*, ~ 5 : 113

tettvirágos mn **1**
(vál, kép) 'virágoknak képzelt tettekben gazdag': Elvirúlt már a magyarnak Tettvirágos tavasza! (127/1 : 71)

tetű fn **2** | *-k* 1 ~ *tetvek* 1
1. 'emberen élősködő, vérszívó rovar (mint a piszok, szegénység velejárója)': a nápolyi lazaróni .. ünnepi ruhája is ollyan rongytömkeleg volt, mellyből a tetűk Ariadne fonalával sem igazodtak volna ki (Drt/4 : 215)
2. *(átv, durva, gúny)* 'hitvány, aljas ember': *(ráértés, szembeáll)* Föl hát, magyar nép, e gaz csorda ellen .. Oroszlánokkal vívtunk hajdanában, És most e tetvek egyenek-e meg? (815/3 : 188)

tetűpecsenye fn **1** | *-vel* 1
(tréf) 'tetű mint étel': *(szókapcs)* Ha eljösz, megtraktállak tetűpecsenyével; vannak nagy bőségben legényeimnek gubáin s akkorák, hogy kitesznek akármellyik szalontai hízott disznón (L 239/7 : 173)

[teuton] fn: **teutón** 1
'egy régi germán néptörzs (hadserege); *(átv)* német (sereg)': Győzött a teutón. A hosszu harc után Rabság Lehelnek (53/3 : 280)

teve fn **2** | *-Ø* 1 | *-ben* 1
'nagy testű, púpos hátú teherhordó állat': *(hsl)* [Coriolanus] A népet .. gyülölte min-

dig . . nem teszen föl bennök . . több lelket, mint van a Tevében, melly azért tápláltatik csak, Hogy hordja a tehert (Cor/4 : 270) *(kép, szembeáll)* Hölgyek és virágok! . . ki . . egyiköket sem szereti, olly lény, melly — inkább teve, mint ember — Zaharába vagy teljes életére vízgyógyintézetbe való. (J/6 : 393)

téved tn ige **32** | 29: *-ek* 2, *-sz* 8, *-Ø* 8, *-ünk* 1; *-tem* 1, *-ett* 4 ~ *-t* 2; *-ni fog* 1 | *-ne* 1 || *-hetek* 1

1. '(irányt vesztve, az utat eltévesztve) szándéka ellenére vhova jut': *vhova* ~ *Egykor a vak fejedelem, számos kisérőivel egy nagy erdőbe tévedett (P 96/7 : 634) [szerelmem] te nélkűled . . Inkább lennék fáradt madár, Melly sivatagba téved, Hol nincs számára hűs lomb, hűs patak (825/3 : 313); *(átv szókapcs:)* rossz →útra* ~ 5 : 41 | (gondolatról) *vhova* ~ A kis asztal mellett egy ifjú s egy lányka . . Lelkök a jövendő látkörébe tévedt, Merengve nézik a rózsafelhős eget. (726/3 : 8) →*messze* ~ 2 : 261 — **a)** 'nem oda jut, ahova irányították' ld. **tévedt** — **b)** '(út) nem oda vezet, ahova jutni akarunk': *vhova* ~ : *(kép)* kellemes az [= az élet], noha sok sebet ejt, És rengetegekbe nem egy uta téved. (100/1 : 47)

2. *(átv:) vhova* ~ 'vhol elvétve, néha megjelenik v. keletkezik': csak ablakom van, igen szűk ablakom; ez is az udvarra szolgál, s csak ritkán téved hozzá a napsugár (J/6 : 395) Árva fa! ha egyszer gyümölcs téved rája, Három következő esztendő megbánja. (Tb/3 : 292); *(kép)* Meghasadt lant keblem; húrjain Vad kezekkel nyargal át a kín . . Néha téved a harmóniátlan Hangzavarba egy két tiszta hang. (577/2 : 150)

3. *(átv)* 'félreismeri a valóságot; helytelen véleményt, ítéletet alkot': Kétség kivűl gyakran tévedtem; de . . szándokaim tiszták valának. (RH/6 : 229) „. . Hallga! lódobogás! Kinézek." S végig néze az út hosszában . . De tévedett, lovat nem lehete látni. Csak képzelé a zörejt (RH/6 : 297) + 6 : 121, 158, 320 *(párh)* a vádat visszavenni — megvallani, hogy tévedett — mondani, hogy gyönge, meggondolatlan volt . . ellenállt jelleme leghatalmasb hibáinak (RH/6 : 348) *(szembeáll)* ugy látszik, mintha Jenny . . nem tanulta volna jól meg szerepét. . . Tévedhetek, de abban bizonyos vagyok, hogy ha Jenny kisasszony játszik, soha többé a szinházba nem megyek. (J/6 : 408); *(nyomósítva:) nagyon* v. *tökéletesen* ~ Ha valakit barátodnak vélsz, kiben nem bizol . . nagyon tévedsz, s nem ismered a valódi barátság mivoltát. (P 118/6 : 447) + 6 : 307; *(szókapcs:) ha nem ~ek* Ha nem tévedek, e kosár híreket foglal magában (RH/6 : 183) + 6 : 258 | (helyreigazításban:) [Komédiás:] Ön az imént megmenté életemet. Köszönöm, uram, önnek hőstettét. [Lakatos:] Téved ön, én közel sem voltam (Drt/4 : 212) + 6 : 100, 123, 251 (2×), 293 *(ism)* „Ah, mylord . . ha Anglia nemesei . . megemlékeznének lovagesküjökről . . kevesebb gyász lenne ezen országban . ." „Tévedsz," monda Monthermer Hugo . . „tévedsz . ." (RH/6 : 162) — **a)** *vmiben* ~ 'vmit eltéveszt': A földön semmi sem mentheti a férfit . . ha a rendelt időnél fél órával később érkezik. Azon időköz engedtetett meg, ha valami baj érné, vagy az órában tévedne. (RH/6 : 346—7)

tévedni fn in 2 | *-nem* 2 — **3.** *(szókapcs;* nyomósításra) *igen* v. *nagyon kell(ene)* ~*nem* Igaza van . . e kosárban nem csupán szamóca van, vagy igen kell tévednem. (RH/6 : 183) + 6 : 163

tévedt 2. mn in 1 — **1.a)** nem talált a fegyver, Ruhádba s nem szivedbe Ment a tévedt golyó. (Ap/3 : 176)

tévedés fn **17** | *-Ø* 4, *-ek* 1; *-e* 1, *-ünk* t 1; *-ei* 1 | *-t* 2; *-ben* 2; *-ből* 2; *-nek* 2; *-ére* 1

'az a tény, hogy vki téved(ett) (3.); a valóság félreismerése': Szép reményink hajnalcsillagánál A jövendő tündérkert gyanánt áll; S csak midőn a tömkelegbe lépünk, Venni észre gyászos tévedésünk. (90/1 : 40) Hugo . . belől hangokat hallott . . hitte, hogy tévedésnek kell lennie, mert a számüzött mit sem említe, hogy rá várakoznak. (RH/6 : 141); *(szókapcs:)* ~ *van a dologban* Nem a hatodik emeletben vagyok? — Igen ott . . Wichmann szabómester urnál . . — Ah, uram, itt tévedés van a dologban. Midőn . . itt utószor valék, e szobában egy fiatal hölgy lakott (J/6 : 402) ~*ben van vki* leányomat akarom férjhez adni . . a vőlegény Hochberg, törvényszéki elnök . . — Nem, nem, uram . . ön sajnálatos tévedésben van, mert az imént nevezett [elnök] . . a kisasszonyt . . soha nem látta. (NI/6 : 438) + 6 : 439 — **a)** 'hibás, téves ítélet, ill. ebből fakadó cselekedet': ha az érdemek és hiányok igazságosan megméretnének . . osztályom tévedései nem találtatnának nagyobbaknak, mint a másokéi (RH/6 : 163) sajnos tévedés . . s ezen udvar néhány urainak menthetlen viselete által . . hamis panasz intéztetett ellened (RH/6 : 332) + 6 : 54, 173, 213 *(szembeáll)* mástól e különös beszédet gyalázásnak vettem volna . . önnél csak tévedésnek akarom nézni. (KH/6 : 50); (hat) ~*ből* kérlek, írd meg azon költeményeim cimét, mellyek nálad vannak, nehogy tévedésből közülök valamellyiket Frankenburgnak adjam (L 141/7 : 55) + 6 : 235 ~ *nélkül* az ut minden nyoma elveszett, de . . tovább vezeté őt a bátor Robin Hood, s tévedés nélkül lovagolt a különféle zöld vonalakon keresztül (RH/6 : 138); *(szókapcs:)* ~*t* →*elkövet* 6 : 173, 206 — **b)** 'erkölcsi eltévelyedés, félrelépés': Garnier őr-

nagy .. terhes föltámadása őt első tévedésére [Fehltritt] emlékezteté (KH/6 : 58—9)

tévedez tn ige **3** | *-Ø* 1, *-nek* 2; *-tek* 1
(vál) 'határozott cél és irány nélkül halad; bolyong, tévelyeg': Lépteim bolyongva tévedeznek — Ki lesz előttem hű vezér? (64/1 : 17) *(kép)* Lenn a völgyben lassu patak tévedez, Az én fáradt életemnek képe ez (399/1 : 346) + 5 : 41 — **a)** '(tekintet) határozatlanul ide-oda irányul': [a haldokló] szemei bágyadtan tévedeztek ide s tova. (RH/6 : 229)

tévelyeg tn ige **3** | 2: *-nek* 1 | *-jek* 1 — *(vál)*
1. '(határozott cél nélkül) bolyong': Számüzöttként tévelyegjek a föld szinén[?] (RH/6 : 360) — **a)** '(tekintet) határozatlanul ide-oda jár' ld. **tévelygő**
2. 'el-eltévedve, hosszasan vándorol': napnyugatra .. Fekszik Attilának egykori országa .. Fölkeresik, akármeddig tévelyegnek, És ha rá akadnak, visszaszerzik (LV/3 : 301)
tévelygő 1. mn in 1 — **a)** *(kép)* Katona barátom! Tévelygő szememnek Elfáradt sugára Képeden pihen meg. (156/1 : 92)

tévelygés fn **1** | *-eibe* 1
(átv) 'a valóságtól elszakadó képzelődés': Már ismét regényes tévelygéseibe [Verirrungen] akar ön esni? (KH/6 : 65)

[tévút] fn: **tévut 2** | *-ra* 2
1. 'a kitűzött céltól eltérítő út': *(szókapcs:)* ~ *ra visz* A király Cambridgeben? — Ez nem lehet hiában; Montfortot tévutra vitte [irre geleitet]. (RH/6 : 121)
2. *(átv)* 'helytelen élet(út)': *(szókapcs:)* ~ *ra vezet* [a földesúr Szilvesztert] megleckéztette irgalmatlanúl, A mért jobbágyait Tévutra vezeti, És pártütőket, lázadókat Csinál belőlök (Ap/3 : 148)

Thalia tulfn **4** | **Thalia 3, Thalía** 1: *-Ø* 4 (b 2)
(gör *mit* szn) 'a színjátszás múzsája': *(birt szerk:)* ~ *papja* 'színész': Az ajtót ekkor megnyitá egy ur; Volt bennem annyi emberismeret, Rá foghatnom, hogy nem más, mint szinész .. „Thalia papja?" kérdém. (205/1 : 161) *(szembeáll:)* ~ *papja — szerkesztőségéd←* 1 : 100; *(körülírás, tréf:)* ~ *kisasszonynál szolgál* 'színészi pályán működik': *(párh)* Szolgáltam én Mars uramnál És Thalía kisasszonynál (659/2 : 244) — **a)** *(átv, kedvesk túlz)* 'színésznő': *(megszól)* új szerepben lépek föl . . . el kell önnek jőnie . . . rendelek ön számára helyet .. Ezer köszönet, bájoló Thalia, meg fogok jelenni. (J/6 : 405)

thane fn **2** | *-Ø* 2 (b 1)
(ang, *ford)* 'angolszász nemzetségfő, nemes': Itt .. egy angolszász thane lakott s uralkodott, midőn Sherwood fái még fiatalok voltak .. A hely .. a thane egyik maradékának lakhelyévé lett, ki hona iránti szerelméért száműzetett. (RH/6 : 138)

Th. D. fn **1** | *-ben* 1
(névröv; ismeretlen:) *Th. D.ben van tehetség, de studium kellene hozzá. (P 54/7 : 506)

the 1
(ang htt ne; *tréf makaronikus szövegben:)* ~ *szárazkomaság←* 7 : 176
vö. **in the**

thea ld. **[tea]**

theatálca ld. **[teatálca]**

[Théaulon] tulfn: **Thoulon 1**
(fr csn; önállóan) 'Marie-Emmanuel-Guillaume Théaulon (1787—1841) francia drámaíró': Vasálarc. Dráma 5 felv.; irták Bayard és Thoulon. ford. Garay. (P 37/7 : 634)

thema ld. **[téma]**

Theodor tulfn **1** | *-om* 1
(fr férfinév; *ford*, sajtóhiba v. téves olvasat) 'Theodúl': Theodorom [Mein Theodule ~ Mon Théodule], vagy eszemet vagy életemet viszed magaddal, mert ha meg nem halok, megőrülök. (KH/6 : 23)

Theodúl tulfn **1**
(fr férfinév; önállóan, *ford)* 'regény szereplője, Garnier őrnagy': Theodúl [Theodule ~ Théodule], monda [Eudoxia] hathatós hangon, ön előbb becsületes ember volt (KH/6 : 43)

theologia ld. **[teológia]**

[Theophrasztosz] tulfn: **Theophrastus 1** | *-Ø* b 1
(gör-lat férfinév) 'görög természettudós és filozófus (i.e. 373—288)': Azok fonákul cselekszenek, kik, Theophrastus oktatásai ellen, akkor itélnek, mikor szeretnek, és nem szeretnek, miután itéltek. (P 118/6 : 447)

theoria ld. **[teória]**

therm. fn **1**
(röv) 'thermidor': Július 27. (9 therm.) Robespierre bukása. (P 140/5 : 167)

thermidor fn **1**
(fr) 'a francia forradalmi naptárnak júl. 19-től aug. 17-ig tartó hónapja': Július 26. (8 thermidor) André Chénier kivégeztetése. (P 140/5 : 167)

[Thermopülai] tulfn: **Thermopülé 1**
(gör földrn) 'keskeny földszoros a görög tengerparton, csata színhelye i. e. 480-ban; *(átv)* túlerő ellen vívott hősi csata, amelyben mindenki elesik': *(szembeáll:)* →*Marathón* — ~ 3 : 314

therpomyléi mn **1**
(tréf szóferdítés részeg beszédének utánzására *thermopüléi* h.) ~ *szorulat* 'Thermopülai szoros, ahol Leonidasz serege megállította Xerxész hadait': *(met, chiasmus)* Ing a lábam, a nyelvem meg Elakad — Torkom a therpomyléi Szorulat, Ledionas a bor, melly lecsepege, Gondolatim Sex... Rex... Xerxes serege (118/1 : 64)

Th—L. fn **1** | **-Ø** b **1**
(névröv; ismeretlen) *Th—L. költeményei nem használhatók. (P 84/7 : 512)

Tholdy ld. **Toldi**

[Thorneywood] tulfn: **Thornywood 1, Horney-Word 1** | **-Ø** b **2**
(ang földrn, *ford)* 'közép-angliai erdő Nottingham közelében (ma nottinghami városrész)': Arnoldon mentek keresztűl Horney-Word [Thorney Wood ~ Thorney-Wald] széle körűl (RH/6 : 169) Bull Hawthornjánál, Thornywood [Thornywood] közelében, vitetett végbe a gaztett. (RH/6 : 320)

[Thorpe] tulfn: **Torp 1** | *-ig* **1**
(ang földrn, *ford)* 'kis helység Nottingham közelében': El tehát .. Bridgefortba. Ha még ma Torpig [Thorp] érhettek, biztosak lesztek. (RH/6 : 299)

Thoulon ld. **[Théaulon]**

[Thököly] tulfn: **Tököli 1, Tököly 1, Tökölyi 3** | **-Ø** 3 (b 2), *-ek* **1** || *-é* **1**
(történelmi csn; önállóan) '~ Imre gróf (1657—1705), Észak-Magyarország fejedelme, a kurucok vezére': [Fülek] Uj ostromot szenvedett Tökölyi s az ozmánok által 1682-ben (P 6/5 : 152) [Késmárkon] Megnéztük Tököly várát, mellynek még legépebb része a kápolna (UJ/5 : 24) + 5 : 154, 156 — **a)** (tsz) '~ Imre és vele a magyar függetlenség többi harcosa': *(felsor:)* →*Bethlenek, Rákócziak,* ~*ek* 5 : 132

Thrasybul tulfn **1**
(gör férfinév franciás-németes alakja) 'Thraszübulosz, athéni hadvezér a peloponnészoszi háborúban, a zsarnokság megbuktatója, az athéni demokrácia visszaállítója': A szabadság, kit távolból köszöntök, Rám igy kiált: jer, győzött Thrasybul [Thrasybule]! (512/2 : 88)

Thurzó tulfn **1**
(történelmi csn) ~ *Imre* 'Árva vármegye főispánja, Bethlen Gábor diplomatája (1589—1621)': Árva .. Bethlen meghóditá mind a várat, mind birtokosát Thurzó Imrét. (P 6/5 : 154)

ti sznm **261** | **-Ø** 261 (b 12)
1. (alanyként) 'azok a személyek, akikhez és akikről a beszélő tegező formában szól': Mikor mulathatok megint veled? .. s a többiekkel .. Ti vagytok nékem minden örömem (164/1 : 98) Nem, a világnak ti nem adtatok Szivet soha, mert nincsen szivetek! (499/2 : 65) + 2 : 286; 4 : 29, 135, 150, 356; 6 : 240, 293; 7 : 215 (+ 20) *(ism)* Mit míveltek? ti valóságos háziasszonyok vagytok. Hogyan, ti varrtok itten? (Cor/4 : 242) + 1 : 85; 2 : 51; 4 : 292 (2×); *(párh)* Miként ti most, én is szerelmeskedtem (498/2 : 64) + 4 : 293; 6 : 116; 7 : 7, 94, 131; (értelmezővel:) Mit daloltok még ti, jámbor költők [verscím is], Illy időkben minek az a dal? (812/3 : 184) + 3 : 206, 300 *(párh* párbeszédben, ugyanazokra a személyekre vonatk.:) [Béla:] Ki beszél boszuállásról? ti, kedveseim? [Géza:] Mi, apám. Én és anyám. (TH/4 : 168—9); *(szókapcs:)* ~ *ketten* 4 : 262 (2×) *(fokozás)* jobb, hogy most halok meg. Most csak te, ti ketten vagy legfölebb hárman fogtok megkönnyezni (HKöt/4 : 78), ~ *mind* 1 : 85 || (halottakra vonatk.:) Homér s Oszián! Eljőnek az évek Századjai s ezredei; letipornak Mindent könyöretlenül, oh de Ti szentek vagytok előttök (658/2 : 244) + 1 : 353 (2×); 3 : 12; 5 : 54 | (vonatkozó mm-tal) ~ *(...), kik* (tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) Oh atyám, oh anyám .. áldás a Sír nyugalma rátok, De .. átok én nékem .. Ha így bántok velem, ti kik szerettetek, Mit várjak azoktul, a kik nem szeretnek? (854/3 : 233) (értelmezővel:) Ti is alusztok, dicső bajnokok, Kik szabadon inkább elestetek, Semhogy rabszolgaságban éljetek. (618/2 : 198) || (megszemélyesített dolgokra, tárgyakra, fogalmakra vonatk.:) híres ősi vár! .. Milly hős lakott itt, a nagy Hunyadi! Milly lelkesűlés éget engemet! Szivemnek hangos dobbanásai, Beszéljetek ti ajkaim helyett. (851/3 : 230) + 1 : 105; 2 : 35 *(ism)* Isten hozzátok, gondolatjaim .. Legyen fejem börtön s koporsó A számotokra... oh de nem, Ti nem halhattok ott el; Eljő a nap .. Midőn .. ti bejárjátok a kerek világot (Ap/3 : 155) + 1 : 209 *(szembeáll)* dalaim .. Éltek-e ti még akkor, midőn már Én fölöttem fűvek lengenek? (341/1 : 300) + 4 : 232; *(szókapcs:)* ~ *összesen* 4 : 232(2×) — **a)** (magázás, önözés helyett:) Leánykák, lelkeim! .. Ti nem gondolhatjátok, Milly bús az életem (209/1 : 166) + 3 : 44; 6 : 48 *(részletezés)* Lépj elő, sir Guy de Margan — és te, Fitzhugh — és te, sir William Grey,

jőjetek ti is közelebb (RH/6 : 268); (értelmezővel:) Ti, uraim, megbocsáttok a fiúnak, kinek atyja halálát kell megboszúlnia (RH/6 : 309) + 6 : 238 — **b)** 'az a közösség, amelyhez és amelyről a beszélő szól': [az országgyűléshez:] nincs rendében eljárásotok, Ti a dolog végébe kaptatok (745/3 : 29) ez a föld, melyen ti laktok, ez a szép Kis-Kunság, az én szülőföldem (P 206/5 : 96) + 3 : 29; 4 : 193, 229; 5 : 85, 95, 96, 97(2×), 126; 7 : 145 *(ism)* Ugy tevék, Miként ti; tettem annyit, mennyi telt, Miként ti, lelkesülten a hazáért. (Cor/4 : 256) + 4 : 210 (2×); 5 : 97 *(párh)* E jó has Rómának tanácsa, s ti A lázadó tagok (Cor/4 : 232) + 1 : 192; 4 : 239; 5 : 96 (2×), *(szembeáll)* Ti fegyvert fogtatok, s görnyedt aggastyánnak Nekem, mint halottnak, itt pihennem kellett! (799/3 : 100) + 2 : 19, 256; 3 : 27; 5 : 108 *(szembeáll, ism)* kedvesebbek az úr színe előtt a franciák hétköznapi ruhájokban is, mint ti fényes ünnepi köntösben, mert ők tettek és tesznek az emberiség javáért, míg ti csak a magatok javát keresitek (P 132/5 : 40) + 5 : 97(2×); (értelmezővel:) ~ *(. . .) emberek* A világ az isten kertje; Gyom s virág vagytok ti benne, Emberek! (83/1 : 33) + 6 : 291, ~ *férfiak* v. *fiatalemberek* 6 : 29 *(szembeáll)* Átaljában ti férfiak szaladtok a nők után . . most én szaladok utánad. (RH/6 : 372), ~ *leányok* 4 : 134; *(nyomósítva:)* ~ *magatok* [a nemzetek] azt fogják mondani: . . kezet emeltetek a szent szabadságra, midőn Europa, sőt ti magatok is küzdöttetek érte! (P 223/5 : 114) | (vonatkozó mm-tal) ~, *(a)kik: (ism;* tsz 2. sz-ű és esz 3. sz-ű egyeztetéssel:) Higyetek nekem ti, a kik Fáradoztok kincsekér' . . S higyetek ti, kiknek lelke Hír-dicsőségért a vér Vagy virasztás ösvényén megy (596/2 : 175) || (a beszélővel érzelmileg v. politikailag szembenálló közösségre vonatk.:) Megunta azt a szennyes pályát A nemzet, mellyen eddig ment . . S ti visszahurcoljátok őt a Mocsárba, honnan már kiért. (800/3 : 101) + 1 : 179, 357; 2 : 252; 3 : 141, 187; 4 : 126, 230, 349; 5 : 83 (+ 6) *(ism)* [német polgárok] miért üldözitek ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt mi nálunk? hullott-e egy csepp véretek e földre . .? nem; ti jöttment emberek vagytok (P 201/5 : 84) + 2 : 336; 3 : 33, 141, 236; 5 : 101; *(párh)* miért vagytok ti kiváltságosok? Miért a jog csupán ti nálatok? (585/2 : 159) + 4 : 119; *(szembeáll)* Mentünk az ellenség elé, Mentünk előre bátran, Ti ott hátul kullogtatok Az előhad nyomában (768/3 : 54) + 1 : 179, 356, 357; 2 : 337; 3 : 236; 4 : 295, 354 *(szembeáll, ism)* Mi vagyunk a vendégek itt? És nem ti lennétek? Ti vagytok itt a hivatlan S hálátlan vendégek! Befogadtunk titeket s ti Kivertetek minket (773/3 : 62) + 2 : 155 (3×); 4 : 128 (2×); (értelmezővel:) Jaj az ollyan kertnek . . A hol, mint ti vagytok, magyar ifjak, illyen Virágok teremnek! (581/2 : 154) + 2 : 252; *(nyomósítva:)* ~ *magatok: (párh* párbeszédben ugyanazokra a személyekre vonatk.:) [Menenius:] Kevélységgel vádoljátok Marciust? [Brutus:] Nem egyedül mi, uram. [Menenius:] Tudom, hogy ti magatok nagyon kevésre vagytok képesek. (Cor/4 : 415); *(szókapcs:)* ~ *mindnyájan: (szembeáll)* a szép Julcsa szeret engemet, kit ti mindnyájan gyülöltök és utáltok, ő szeret engem (FL/4 : 129) | (vonatkozó mm-tal) ~ *(. . .), (a)kik* (tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) 2 : 159; 5 : 108 *(szembeáll, ism)* mi nem akarunk hazaárulók lenni . . de ha . . nem lesztek képesek a kellő sikert kivivni, akkor ti lesztek a hazaárulók, ti, kik abban teljesen megnyugodtatok, ti, kik . . az ifjuságnak lelkesedését . . elfojtottátok! (P 201/5 : 85) (értelmezővel:) Ti vagytok, zsiványok, kik országunk földét Kipusztítottátok (857/3 : 236) — **c)** (ált alany:) Oh ti nem is gondoljátok, milly boldog a vak. (TH/4 : 169)

2. (nyomósító birt jelzőként *-tok/-tek* szragos birtokszó előtt) 'a hozzátok tartozó, veletek kapcsolatos': (htt ne-vel:) Felségemet . . gyermekével együtt hozzád szállítom jobb idők bekövetkeztéig, bízván őket a ti gondjaitokra. (L 255/7 : 193) + uo.; 5 : 33 || (halottakra vonatk.:) Szabadságért elhullt dicső áldozatok, Hol vannak, hol vannak a ti sírjaitok? (803/3 : 106) || (közösségre vonatk.:) ki étellel és itallal veszteget benneteket . . az ollyan a ti vesztetekre törekszik (P 210/5 : 109) + 5 : 95 (2×), 97; 6 : 162 || (a beszélővel szembenálló közösségre vonatk.:) a magyar még nem halotti test, Nem, istenemre nem! s hajnalt magának Az égre a ti véretekkel fest. (815/3 : 187) *(ism)* fölirtam a *ti* neveiteket is, ti nem tudom micsodák, kik ellenségeim, és így a nép ellenségei voltatok (P 207/5 : 105) + 4 : 263 *(szembeáll)* mi szerettük őt [= Coriolanust], de . . gyáván helyt engedt a nemesség A ti csoportotoknak (Cor/4 : 348—9)

3. *(megszól;* értelmezővel:) Mardossatok csak hát, ti kígyófajzatok! (327/1 : 292) Hol vagytok, ti régi játszótársak? (785/3 : 76) + 1 : 113, 295; 2 : 90, 236; 3 : 48, 250; 6 : 287, 450 (+ 6) *(ism)* Köszöntelek, ti kis korom baráti! Köszöntelek, ti áldott rokonok! (493/2 : 51) + 3 : 33 *(felsor)* Jer, édes nőm s te drága jó anyám, s ti Próbált barátim, mondjatok bucsút, Ha távozom (Cor/4 : 325), (értelmezőként:) Szegény rövidlátó fiúk ti! (Ap/3 : 141) + 2 : 65; 3 : 344 | (vonatkozó mm-tal) ~ *(. . .), (a)kik* Ti, kik szivébül bálványistenek Ki nem szorítták az igaz nagy istent (790/3 : 84) (tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) *Ti,* kik ugy fölfuvalkodátok, Tudjátok-e, mik vagytok ti? (715/2 : 336) *(ism,* tsz 2. sz-ű és esz 3. sz-ű egyeztetéssel:) *Ti,* kik . . Meg nem szeppen-

tek a harci morajtól, Halljátok szavamat! De *ti*, a kiknek szíve Keményebb dolgoknál A test alsó részébe hanyatlik, Oh ti kerűljétek szavamat! (HK/1 : 120); (értelmezővel:) Ti szegény gazdagok, kiken illy Rongyházi is sajnálkozik! (689/2 : 286) + 1 : 85; 3 : 162, (értelmezőként, értelmezővel:) Ti ember-Alakba bújt ludak ti, a kiket Rabszolgák kergetnek meg, kiktül a Majmok se félnek. (Cor/4 : 247), (tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) Tudom, hogy kik vagytok, ti nyomoru férgek, Kik a hátam mögött vakmerőn beszéltek (811/3 : 183) + 2 : 34; 5 : 27, 105 || (halottakhoz; értelmezővel:) ti apáink, anyáink, szent Halottak, Sírotokon ellenség ne Tapodjon (858/3 : 239) *(ism)* Ti dicső apák, ti bajnok oroszlánok, Ha .. föltámadnátok, És látnátok satnya maradéktokat! (730/3 : 12) + 1 : 353 (2×) *(párh)* Jertek föl hozzám, ti halottak... Talán én is halott vagyok már (Ap/3 : 166) | (vonatkozó mm-tal) ~ ..., *kik* (értelmezővel, tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) Jertek föl hozzám, ti halottak, Kik egykor e helyen szenvedtetek, Beszéljünk egy keveset (Ap/3 : 166) || (megszemélyesített dolgokhoz, tárgyakhoz, fogalmakhoz; értelmezővel:) Mosolygjatok rám, oh mosolygjatok, Ti szép leánykák szemei! (450/2 : 31) + 1 : 173, 328, 348; 3 : 155, 158, 230, 243, 244, 264, 278, 291 *(szembeáll, ism)* Te a kínozásban telhetetlen bánat! .. Látom, nem te vagy az, ki nekem halált hoz .. Máshoz fordulok hát; *ti* viszontagságok! Ohajtott halálom tán ti meghozzátok. (JV/1 : 209) | (vonatkozó mm-tal) ~ ..., *amelyek* (értelmezővel, *ism)* Ti ákácfák e kertben [verscím is], Ti szép emlékü fák, A mellyeken szivemnek Olly drága minden ág .. üdvezelve És áldva legyetek (818/3 : 191) ~ ..., *kik* (értelmezővel, tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) Ti, föntök a menny kék tengerében Mosolygva fürdő csillagok! Trónjához a szent végezetnek Ollyan közel kik állotok (37/3 : 264) — **a)** (magázás helyett; értelmezővel:) Ragyogjatok ti ébredő hazámban Hajnalsugárral, testvércsillagok! [= Batthyány és Károlyi grófnék] (216/1 : 174) Azt adok, mit vajmi ritkán kaptok, Ti királyok, nyílt őszinte szót (758/3 : 44) + 3 : 47, 71 (2×); 7 : 166 *(ism)* Nagyságos Báró, tanodánk kegyes elnöke s atyja! S ti tisztelt figyelők, ti nagytudományu Atyjaink! (1/3 : 243) + 3 : 71 (2×), (értelmezőként:) Urak s országnagyok ti, [Coriolanus] hűtlenül Elárult bennetek (Cor/4 : 374) | (vonatkozó mm-tal) ~ ..., *kik* (értelmezővel:) ti, Szép lyánykái hazámnak, Kiket annyira szeretek én .. Ugy-e nem fogtok haragudni reám (HK/1 : 133) || (közösséghez; értelmezővel:) Ti, polgártársaim, készüljetek az uj követválasztásra (P 210/5 : 109), ~ *emberek* 2 : 91 ~ *férfiak: (szembeáll)* nem tudom, mit tennétek, ti férfiak, ha mi nők néha .. el nem lágyulnánk (RH/6 : 149) *(~ jászok← és)* ~ *kunok* 1 : 348; 5 : 97 ~ *magyarok: (szembeáll, párh)* habár más nemzet föl se' venné A költőket, ti magyarok, Költőitek előtt, ti nektek Illő, hogy fejet hajtsatok. (715/2 : 337) || (a beszélővel szembenálló közösséghez; *elhallg, ism)* Néhány .. kaputos siheder .. mentegetődzött, hogy ők soha sem támadták meg jellememet, hanem csak elveimet. Oh *ti*... tudjátok is ti, mi az a jellem, mi az az elv! (P 207/5 : 101) (értelmezővel:) Elő, gyávák! ti félelem szülötti, Ámbár hazátok Róma. (Cor/4 : 241) + 4 : 246 (értelmezővel, *szembeáll)* Mi megütköztünk s győztünk, S ti drágalátos madarak, Kibujtok most hátunk mögül, És orditoztok diadalt (768/3 : 55) | (vonatkozó mm-tal) ~ ..., *kik* (értelmezővel, tsz 2. sz-ű egyeztetéssel:) Mi dolog ez, ti lázongó gazok, Kik .. Megrühösítitek magatokat? (Cor/4 : 233) + 5 : 105

4. (szragos hsz nyomósítására) ~ *belőletek* ld. **belőle**, ~ *értetek* ld. **érte**, ~ *hozzátok* ld. **hozzá**, ~ *miattatok* ld. **miatta**, ~ *nálatok* ld. **nála**, ~ *nektek* ld. **neki**, ~ *rátok* ld. **rá**, ~ *rólatok* ld. **róla**, ~ *veletek* ld. **vele**

[ti.] röv: **t.i. 13** — 'tudniillik'

(magyarázat, kifejtés bevezetésére:) kénytelen vagyok a jövő évre kerekszámot kérni, t.i. a negyvenöt helyett ötven pengőt évnegyedenként (L 154/7 : 68) kezdjünk még kellemetlenebb dologba, t.i. az alkudozásba (L 166/7 : 80) | (értelmező után:) „hogyha hűtlen lesz, meghalok" .. ez roppant sentimentalitas, s megvallom, ez nekem nem tetszik (a sentimentalitas t.i.) (L 43/7 : 31) + 6 : 5 — **a)** (pontosítás bevezetésére:) Holnap t.i. Május elsején, hagyja el az ezred Bregencet. (L 7/7 : 10) iparkodni fogok majmolni, t.i. utánozni valamelly népszerű férfi varázsát (Cor/4 : 282) — **b)** (felsorolás, részletezés bevezetésére) 'mégpedig': a mi Rumány [!] ostromát illeti .. mind a hárman (t.i. én, Petőfiné és Jókay) elragadódtunk általa. (L 188/7 : 116) + 5 : 142; 7 : 8 — **c)** (magyarázó m-ban) 'ugyanis': a minapában nem csak a lánglelkű, hanem egyszersmind lángtorkú Petőfi voltam... t.i. irtóztató torokgyuladásom volt. (L 181/7 : 111) a mit ő gondol, én is azt gondolom, hogy t.i. e tollharc nem bontja föl közöttünk a jó viszonyt. (P 231/5 : 119) + 5 : 5, 7

Tiber tulfn **1** | *-ben* 1

(lat földrn németes alakja) 'a Tiberis folyó Itáliában (Tevere)': *(szembeáll, célzás* vízbefúlásra:) [Menenius:] (Kivül zaj) Ott szép dolog van! [Második patricius:] Bár volnának ágyban! [Menenius:] Vagy inkább a Tiberben! (Cor/4 : 304)

[Tiberis-víz] fn: **Tiberis-viz 1**

'a Tiberis folyóból merített ivóvíz': [Me

nenius] szeret egy-egy pohár tüzes bort, mellyben egy csepp szelidítő Tiberis-viz sincs (Cor/4 : 263)

Tieck tulfn **1** | -Ø b 1
(ném csn; önállóan) 'Johann Ludwig ~ (1773—1853) német író, kritikus és dramaturg': Tieck dramat. lapjait s Rötscher Kunst der dramat. Darstellungját szorgalmasan olvasom (L 31/7 : 25)

tied birt nm és fn **103**
I. fn-i nm 100 | **tied** 39, **tiéd** 61: -Ø 85, *tiéid* 2 | *-et* 7; *-be* 1; *-ben* 1; *-en* 1; *-nek* 1; *-del* 2
1. 'a te tulajdonod': Végy annyi pénzt erszényemből, mennyire szükséged van, míg a tied megérkezik. (RH/6 : 236) | (állítmányként) 'neked adom, neked szánom': Jancsi .. a mit a párbaj előtt neked igértem: butorom és ruhatáram legyen a tiéd. (HKöt/4 : 37—8) a kincsből, Mit a városban s harcmezőn szereztünk, Tied a tizedrész (Cor/4 : 256—7) + 4 : 21, 28, 172, 173, 258 *(párh* párbeszédben; *ism)* — Hah, aranyak! .. — .. Tudod-e, kié ez? .. Tiéd! — Enyém? — Mind a tiéd. (HKöt/4 : 87) — **a)** (állítmányként) 'téged illet, te rendelkez(het)el vele': Tiéd jövendőm, parancsolj vele. (643/2 : 226) Lantom, kardom tied, oh szabadság! (844/3 : 221) + 2 : 55, 272, 274 *(nyomósított ism)* Tiéd gyülölségem. Egyedül tiéd. Osztatlanul. (TH/4 : 157) + 2 : 226 (2×) *(párh:)* →*mienk* — ~ 4 : 165 *(szembeáll, ism)* megkegyelmezsz életemnek? .. saját életednek kegyelmeztél, mert az enyém egészen a tied, a tied, asszonyom. (TH/4 : 171) *(megszem, tréf)* tied vagyok, Imádott heverés! (141/1 : 82); *(szókapcs:) szív(e)* ~ 'téged szeret' 2 : 260; 3 : 244; 4 : 312 *(ism)* szeretett szép földe hazámnak .. [fiadnak] szíve tiéd, szive jobb érzési tiéid Szüntelenül (69/7 : 632) *(párh)* Szeretlek tégedet, szívemet megnyeréd, Szívem már tiéd és kész rá hajolnia, Hogy bird kezemet is (SzM/2 : 264) — **b)** 'általad használt eszköz, dolog': Hallod, Blundel, mit beszél a herceg? Cantelupe lova fél mérföldel megelőzné a tiédet! (RH/6 : 193) *(párh)* Az én lakásom e szoba, Tied pedig a konyha lesz. (Ap/3 : 126); *(szembeáll)* Alacsony kis ház az én lakásom; A tiéd magas, nagy palota. (348/1 : 304) *enyém* — ~ tudom, hogy két országban legjobb kardom van, de a tied még az enyémnél is jobb. (TH/4 : 183) + 4 : 245; 6 : 77 (2×) — **c)** 'a te kedvesed, szerelmesed': én az első pillanat óta, hogy találkoztunk, a tiéd vagyok. (HKöt/4 : 19) *(nyomósított ism)* tiéd vagyok, Hugo, bár mi történjék is — tiéd és csak a tiéd — tiéd örömben és bánatban az életen át egész a halálig (RH/6 : 264); *(párh:) enyém* — ~ v. ~ — *enyém* 2 : 193 (2×); 4 : 8, 199; 7 : 517; PE. 11 : [199] *(ism)* Tiéd vagyok, szép angyalom, tiéd, és Te az enyém vagy mindörökre! (609/2 : 188) | (szeretőről:) mind ez ideig tiszta voltam .. most a tiéd vagyok, birj engemet! (ÁB/6 : 444) + 2 : 78 | (feleségről:) Minthogy megmentetted kedves gyermekemet, Vedd el feleségül, legyen ő a tied (JV/1 : 199) + 1 : 208; *(szembeáll:) enyém* — ~ Julcsa feleségem lesz. — Majd meglátjuk, felelt az úrfi .. ha az enyim nem, legalább a tied sem (N/4 : 105) + 4 : 22, ~ — *másé* v. *más neje* 6 : 150 *(ism)* Szeretlek, és tied nem lehetek! De istenemre, Ha a tied nem, másé sem leszek! (Ap/3 : 151) — **d)** 'a te híved': *(ford, udv,* levélzáradékban:) a tiéd A. R. (RH/6 : 256) | *(ráértés, ism)* Tied vagyok, tied, hazám! E szív, e lélek; Kit szeretnék, ha tégedet Nem szeretnélek? (110/1 : 57)
2. 'hozzád tartozó személy, dolog': *(szembeáll)* kérd meg őt [= feleségemet] szépen nem az én nevemben, hanem a tiedben, hogy bocsássa meg, hogy a harmad napi alkalmat a te néked való irásra használom (L 274/7 : 202) *(szembeáll, párh)* minden sír nyitva, csak a tiéd nem, Róza; a világ minden halottját látom, csak tégedet nem, Róza! (HKöt/4 : 40) | (személyről, személyekről:) Lyányod itt van... lyányod? Többé nem tiéd (BI/2 : 325) *(tréf makaronikus szövegben)* Tisztelend csókoling a tied falamia és kendet vagyok barátod P S (L 243/7 : 175) | (testrészről:) Át ne lépd e küszöböt, Nem szentségtelen lábnak való ez, A tied szentségtelen (BI/2 : 325) + 4 : 31, 75, 136, 268, 309; 6 : 79, 161 *(párh)* Nevem rosz hangu a volszkok fülének És a tiednek durva. (Cor/4 : 335) + 4 : 181; 6 : 354 *enyém* — ~ Nem szabad más kezén átmennie [a levélnek], mint az enyémből a tiédbe. (RH/6 : 121); *(szembeáll)* Kik azok, Scathelock? .. szemeim ma homályosak; de a tiéid elég erősek (RH/6 : 318) →*övé* — ~ 4 : 200 | (állapotról, tulajdonságról stb.; *páros kif:)* →*enyém s* ~ 1 : 310 *(párh)* Enyém legyen fájdalmaid fele S a tied legyen minden örömem! (Ap/3 : 153) + 7 : 47; *(szembeáll)* Ha már egyikünknek meg kell szegni hitét, Én szegem meg, legyen sértetlen a tiéd. (SzM/2 : 265) + 2 : 163, ~ — *enyém* 6 : 363 *(ism)* sorsom a tiéddel Összekötni vétek volna tán; Az enyém olly boldogtalan, olly bús, A tiéd olly boldog, olly vidám! (358/1 : 310) — **a)** 'tőled eredő dolog': Szerelmemnek nincs határa, vége; Hát a tied illy végtelenség-e? (SzP/2 : 55) *(párh)* [Római:] uram .. örvendek társaságodon. [Volszk:] Megelőzesz, uram; nekem van okom örvendeni a tiéden. (Cor/4 : 331) + 6 : 129 *(szembeáll)* [Második] polgár:] Hát az én elméncségem vajon merre repülne? [Harmadik polgár:] Oh, a tied nem jönne ki olly hirtelen, mint más emberé (Cor/4 : 279) + 4 : 293 — **b)** (állítmányként) 'neked szól; neked ajánlom, szentelem': *(ism)* Tiéd az örök könyek, Mellyek szemem-

ből ömlenek, Tiéd keblemnek miljó sohaja, Eulália!! (598a/7 : 633) *(refrén)* *Kiért ürítsem e pohárt . . Érted legyen magyar hazánk . . tiéd a harmadik pohár. (74/3 : 320) + *uo.; 3 : *362, *363 (2×) *(párh)* Tiéd minden dal, minden hang, Mellyet kezemben ád a lant, Te lelkesítesz engemet, Te néked ontom én könyűimet, Én tégedet köszöntelek (514/2 : 91)

II. fn 3 | **tiéd** 3: *tiéidnek* 1; *tiéidre* 2 — (tsz)

1. 'családod, szeretteid': *(párh)* nem rád haragszom, sem a tiéidre. (RH/6 : 368) mit a tiéidnek s magadnak Nem bírsz megszerzeni, A nagy világot Törekszel boldogítani. (Ap/3 : 115)

2. 'a te embereid, csapatod': *(párh)* mindnyájan rád s a tiéidre rohanunk, s . . megverünk (RH/6 : 91)

tietek birt nm **12** | **tietek** 2, **tiétek** 10 — fn-i

1. (állítmányként) 'a ti tulajdonotok, birtokotok': *(párh)* Menjünk rabolni, szálljuk meg Gedővárt; Tiétek minden kincs, arany. . . nekem Nem kell egyéb, csak a vár asszonya. (S/2 : 80) — **a)** 'ti rendelkez(het)tek vele': Legyen tehát a tiétek A dicsőség és a bér, Isten neki. . . nem küzdénk mi Sem dicsőség- sem dijért. (786/3 : 77) Menj elől. . . utána Comínius. . . mi követünk, tiétek Az elsőség. (Cor/4 : 237) *(ism, chiasmus)* szegény jó emberek . . Ha mult s jelen nem a tiétek is, Tiétek lesz a végtelen jövő. (567/2 : 140) *(szembeáll)* Az alkotmány rózsája a tiétek, Tövíseit a nép közé vetétek (585/2 : 159) — **b)** 'a ti társatok v. hívetek': Még ez este vagyok a tiétek, Töltsétek meg poharam, töltsétek . . Holnap messze járok (625/2 : 206) Hah, mennyi tündér együtt: ifjuság, Tavasz, költészet, szerelem! . . Jertek hozzám. . . nyujtsátok karotok. . . Öleljetek meg, tietek vagyok! (776/3 : 66) — **c)** 'elfoglaltátok, meghódítottátok': Hol van Az ellenség? tiétek már a harctér? Ha nem, tegyétek azzá. (Cor/4 : 252)

2. 'hozzátok tartozó, veletek kapcsolatos dolog': Jártam azóta dicső szép tájakon, ámde tiétek Mindig eszemben volt (650/2 : 234) *(párh)* vajha olly boldog lenne az én családi életem, mint a tiétek, mert annál boldogabb már nem lehet. (L 152/7 : 67) → **a)** 'tőletek eredő dolog': [Szenátor:] Aufídius, hát véleményed az, Hogy terveinket tudja Róma . . [Aufidius:] S a tietek nem ez? (Cor/4 : 239)

tigris fn **11** | -Ø 8 (b 1) | *-ként* 3

1. 'vérengző ragadozó emlős': *(felsor:)* *zerge — sas — kígyó — strucc — krokodil — ~ — oroszlán*← 2 : 270; *(hsl)* a megbánás tigrisként várakozik, hogy a pillanatban rajta üssön, midőn a tett megszünik (RH/6 : 299) [Egressy mint III. Richárd] mikor nevet, millyen nem-emberi hang ez! mintha tigris köszörülné gégéjét (P 132/5 : 43) + 6 : 226 *(met)* egy nemzetnek két országa van . . Ez tette lelkem pusztává, a bánat Pusztájává, hol egy tigris lakik: A vérszemű, a lángszemű harag. (541/2 : 113); *(jelzővel:)* *→dühödő ~* 6 : 118, *hím ~* ld. **hímtigris**, *→martalékára rohanó ~* 6 : 33

2. *(átv)* 'ádáz, kegyetlen, vérengző ember': *(párh:)* *~ — hiéna*← 4 : 158 (dráma címében:) megyek ismét falura, hol marciusig maradok, mig tudnillik „tigris és hiéna" cimü drámámat adják. (L 107/7 : 35) + 4 : 143; 5 : 36

[tigrislábú] mn: **tigrislábu 1**

(ford; kép:) *~ düh* 'vérengzően kegyetlen indulat': E tigrislábu düh [tiger-footed rage], ha féktelen Rohamja kárát látja, óntehert a Sarkára későn köt. Rendén haladjatok (Cor/4 : 307)

Tihany tulfn **1** | *-hoz* 1

(földrn) 'a Balatonba az északi oldalon benyúló félsziget, ill. az itt levő község': Csobánc Szala m.-ben. Közel Tihanyhoz, Balaton mellett. (P 6/5 : 156)

tikkadás fn **1** | *-ban* 1

'hőség (és szomjúság) miatti elbágyadás': *(páros kif)* Csüggedésben, tikkadásban Langy esőm a bor; Permetegje enyhe csöpjén Vérem újra forr. (82/1 : 32)

tikkadt mn **1**

'szomjúságtól lankadt': *(kép)* Szomjas valék s vizet hiába ittam, Nem enyhité viz a tikkadt kebelt. (T/2 : 15)

tikkasztó mn **2** | 1

'tikkadást okozó': *(kép, páros kif)* Oh ez a mult! pusztaság vidéke, Melly felett hő, tikkasztó nap ége. (156/1 : 92)

tikkasztón hat 1 — *(kép)* Midőn a szerelem kertében A nap tikkasztón süt az égen: Térjünk hüs árnyékú lugasba (236/1 : 228)

tikos [sajtóhiba] ld. **titkos**

tilalmas mn **1**

'olyan (dolog), amit nem szabad tenni; tilos, tiltott': a haramja . . Baltája nyelére támaszkodva mondja: „Mért vetettem fejem tilalmas dolgokra! . ." (138/1 : 80)

tilalom fn **2** | . . *lmat* 2

'tiltó rendelkezés': *(szókapcs:)* *tilalmat →megszeg* 5 : 70; 7 : 87

[tilbury] fn: **Tilbury 1** | *-t* 1

(ang) 'könnyű, kétkerekű, felnyitható tetejű kocsi': *(párh:)* *→coupé — ~* 6 : 31

tilos fn **1** | *-ában* 1

'olyan terület, ahol vmi (vadászás, legeltetés stb.) idegennek meg van tiltva': (Sz-

szerű) Edvard . . nem olly hangulatban volt, hogy saját tilosában vadászni engedjen [auf seinem Grund und Boden jagen zu lassen] (KH/6 : 17)

tilt ts ige **9** | 4: *-ja* 3; *-á* 1
'kijelenti, hogy vmit nem szabad csinálni': (fn in-vel:) [a bíró] fölfortyant, hogy . . birói minden hatalmával tiltja, magamat a vádak alól mentenem. (P 207/5 : 98—9) | (tiltó mm-tal:) Ne itélj meg, [nagyapám,] százszor jöttem volna, S apám tiltá, hogy ne jőjek el. (BI/2 : 323) — **a)** '(erkölcsi szabály) nem enged vmit': *(tőism* párbeszédben:) „. . . olly dolgokat tehet, mit lyányi szerénység megtiltana, ha az ügy illy fontos nem volna." „Bizonnyal," válaszolt Eleonora, „mig az erény és vallás nem tiltja." (RH/6 : 352) →*eskü* ~ *vmit* 4 : 356 — **b)** 'megtiltja vminek az élvezetét' ld. **tiltott** — **c)** (tárgy nélkül) 'megtiltja vminek a megjelentetését' ld. **tiltó**
tiltó 1. mn in 1 — **c)** irok . . mást . . mindazok helyett, mellyeket a censor tiltó aláirásával visszaküld Ön hozzám. (L 133/ 7 : 46)
tiltott 2. mn in 2 — **b)** ~ *gyümölcs*← 3 : 296 ~ *szerelem* Álmában az ifju elmegy kedveséhez, Kiért epeszti tiltott szerelem (479/ 2 : 41)
tiltva 1. hat in 2 — (fn in-vel:) Ti . . csillagok! . . egykor még örömre kelni Nem lészen tiltva véletek (37/3 : 264) + 6 : 108
vö. **tiltatik**

[tiltakozik] tn ige
~ *vmi ellen* 'visszautasít, kifogásol vmit'
tiltakozva 1. hat in 1 — [Coriolanus] Ismerni sem akart . . Fölemlegettem A régi ismeretséget . . Felelni sem akart, Minden név ellen tiltakozva szólt (Cor/4 : 353)

tiltatik szenv ige **3**
'meg van tiltva; tilos': a herceg [szobái] . . kényelmesen voltak rendezve, mint csak lehet olly lak, mellyből a szabad kijárás tiltatik (RH/6 : 179—80); *(nyomósítva:) szigorúan* ~ *A szerző engedelme nélküli utánnyomat szigoruan tiltatik. (758/3 : 332) | (tiltó mm-tal:) A király akaratából halálos büntetés alatt tiltatik mindenkinek, hogy . . Ashby Alured grófot vagy Monthermer Hugo lordot . . ne bátorítsa és ne tüzelje (RH/6 : 386)

Tim tulfn **3** | -Ø 2 | *-nek* 1 — (ang férfinév, *Timothy* 'Timót' becézett alakja; *ford)*
1. 'regényalak, Robin Hood egyik társa': „Fúdd a kürtöt, Tim [ném: Tom of the Lane ~ ang: Tim of the Lane]!" szólt Scathelock. (RH/6 : 319)
2. →*Clough* ~ 6 : 81
3. →*Miller* ~ 6 : 91

[tímár] fn: **timár 1**
'nyersbőr kikészítésével foglalkozó iparos': *(parabola)* A timár kikészíti a bőrt, de a kikészitett bőrből más mesterember csinál csizmát. (P 223/5 : 112)

Timon tulfn **2** | -Ø b 1 | *-t* 1 — (gör férfinév)
1. (cím) *Athéni* ~ 'Shakespeare egyik drámája': Én Coriolanon kivűl még okvetetlen lefordítom Romeót, Othellót, III. Richardot, athenei Timont, Cymbelínet (L 193/ 7 : 130)
2. (írói álnév; ismeretlen:) *Timon költeményeiben sok szép gondolat villan meg (P 64/7 : 508)

Timót tulfn **1**
(férfinév; *ford)* 'regényalak, Ashby Rikárd szolgája': „Szegény élődinek nevezett, Timót (ném: Timotheus ~ ang: Timothy]", szóla bajtársa. „Pöndörítsd ki ezt az éktelen kamaszt." (RH/6 : 78)

Timurlán tulfn **1**
'Timur (Lenk) mongol származású uralkodó és hódító (1336—1405)': *(tréf fokozás:)* ~ — *Dzsengizkhán — Tatárország*← 2 : 314

tinó fn **3** | -Ø 1 | *tinajának* 1; *-val* 1
'fiatal ökör': [a] tehenet . . én hajtottam haza a vásárról négy tinóval együtt; mindegyik harmadfű volt (N/4 : 101); *(jelzővel:)* →*bozontos bús* ~ 3 : 22 | (mint igásállat; *jelzővel:) szép hat* ~ [a kisbéres] fölugrott . . a szekér oldalára, És közéje vágott szép hat tinajának (673/2 : 269)

tinta fn **12** | **tinta** 10, **tenta** 2: -Ø 4 | *-t* 2; *-ba* 2; *-ért* 1; *-mnál* 1; *-ra* 1; *-ról* 1
'írásra használt sötét színű folyadék': A sok ugrándozás alatt Kifolyt a tinta; foltja megmaradt. (206/1 : 164) A toll s kalamáris előkeríttetik, Kiszáradt belőle a tenta fenekig (Tb/3 : 294) + 7 : 111 *(tőism:)* ~ — *tintásüveg*← 1 : 163 *(páros kif:)* ~ *és* →*papír* 7 : 23 *(szembeáll:)* ~ — *porzó*← 1 : 307 *(kép, párh)* beszélt aztán annyit, hogy, a mint a nótában van: „Ha a megye diák volna, Tisza, Duna tinta volna, Még se győzné azt leírnya. . ." (ÚL/5 : 61); *(jelzővel:)* →*flegmatikus* ~ 5 : 71 →*halvány* ~ 7 : 24; *(szókapcs:)* ~*t* →*fogyaszt* 1 : 113 ~*ba mártja tollát: (párh)* A tintába mártom tollamat, Vagyis: megpendítem lantomat (192/1 : 153) ~*ba vágja a toll* →*orrát* 2 : 233

tintásüveg fn **2** | **tintásüveg** 1, **tintás-üveg** 1: -Ø 1 | *-et* 1
'üvegből készült tintatartó': *(tőism)* [Megyeri] tintáért megyen, Ha ismét írni kell, hogy majd legyen. A tintásüveget pedig hová Dugá? Bele Kabátja hátsó zsebibe. (206/1 : 163); *(verscím)* A tintás-üveg (uo.)

[tintatartó] fn: **tentatartó 1**
'(üveg)edény, amelyben tintát tartanak': „Van itt tentatartó?" kérdé Edvárd .. „Itt van . ." szólt a hercegnő, megmutatván neki az irószert (RH/6 : 369)

tipeg tn ige **3** | *-nek* 1; *-ett* 2
'apró léptekkel jár': Sohasem lövöm örömest őzre nyilamat .. nekem mindig asszonyoknak tetszenek, s tavasszal gyakran .. elnézem, mint tipegnek [dahintrippeln] csinos lépteikkel (RH/6 : 273) [az öregasszony] tovább tipegett [trabte sie weiter], kisérőjét különféle utakon .. vezetve keresztül (RH/6 : 380—1) + 6 : 217

[tipeg-topog] tn ige: **tipeg topog 1**
'aprókat lépve (egy helyben) jár(kál); *(átv)* határozatlanul, tanácstalanul viselkedik': Tyúkmadár lett a vitéz oroszlán. ⟨Tipeg topog mostan s kotkodákol⟩ (848/3 : 226, 349)

tipor ige **19** | 17: *-Ø* 1; *tiprod* 1, *-ja* 1, *-juk* 1, *-ják* 4; *-tak* 1; *-ták* 1; *tiprá* 1 | *-nám* 1 | *-jon* 1 || *-hat* 1; *-hatod* 1, *-hatja* 1 | *-hatott volna* 1
1. ts '(kíméletlenül) rajta lépked, jár vmin; tapos vmit': Rengeteg erdőkben magas fűvek nőttek, Nyargalózó vadak nem tiporták őket (LV/3 : 301); *(szókapcs:) lábbal* ~ az ég könyűje .. A földre hull, a ronda földre, Hol az emberek lábbal tiporják, S mi lesz belőle .. sár. (417/2 : 9) *→felhőket* ~ 2 : 275 — **a)** 'ezáltal megsért, megaláz, meggyaláz vkit, vmit': győzedelmesen Tiprod hazádnak omladékait (Cor/4 : 364); *(szókapcs:) lábbal* ~ A testőrök .. A nemzetiszín kokardát lábbal tiporják (P 140/5 : 165) *porba* ~ testéből szakasztanám ki szivét, s még remegve porba tipornám! (RH/6 : 349) — **b)** tn *vmin* ~ 'ua.': ti apáink, anyáink, szent Halottak, Sírotokon ellenség ne ⟨Tiporjon⟩ Tapodjon, nem tapodhat (858/3 : 239, 351)
2. ts *(átv)* '(személyt, érzést, erkölcsi értéket) szándékosan, durván megsért, megaláz, elnyom': *(szembeáll)* Oh szent költészet, mint le vagy alázva, Miként tiporják méltóságodat Az ostobák, s ép' akkor, a midőn Törekszenek, hogy fölemeljenek. (652/2 : 236); *(szókapcs:) lábbal* ~ Lábbal tiportak bennünket. Könyűket És jajkiáltást küldöttünk az égbe, De panaszunkat az be nem fogadta (541/2 : 113) + 7 : 204 *(halm:) megsért — →eltaszít — lábbal* ~ 6 : 280 *(fokozás)* megszegheti fogadását, elnyomhatja az embert, ki hatalmában van, lábbal tiporhatja (RH/6 : 257) *(ráértés, megszem, párh, ism)* az ősz, ez a vad zsarnoka A természetnek .. Letépi a szegény fák levelét, A földre sujtja, és lábbal tiporja. Lábbal tiprá boldogságunkat is (T/2 : 18), *porba* ~ [Karaffa:] Mire való az igazság? [Hóhér:] Hogy porba tiporjuk. (Drt/4 : 221) + 3 : 102 — **a)** tn *vkire* ~ 'ua'.: hiszitek, Hogy [Coriolanus] megvetése nem lesz elzuzó most, Midőn rátok tiporhat? (Cor/4 : 287)
tiport 2. mn in 2 | **tiport** 1, **tiprott** 1 — **1.** Iszonyterhes lön a csata! Vérnek patakja árada Mezők tiport füvében (54/3 : 281) — **2.** Láttam biborban a bűn hőseit, Tiprott erény volt lábok zsámolya. (412/1 : 359)

[tipratik] szenv ige
(átv) '(embert, érzelmet) durván megaláznak'
tipratott 2. mn in **1** — *(szókapcs:) porba* ~ a porba tipratott kebel Fojtott dühérzeményivel A hős előre lépett (54/3 : 282)

[típus] fn: **typus 1** | *-ának* 1
'vmi jellemző tulajdonságainak megtestesítője, hordozója': Mind az, mit e hölgyön láthattam, a szépség typusának látszott; arcának alsó része .. ifjui, kerek, sima volt; ajkai finomak, pirosak valának; fogai .. kicsinyek, rendesek, ragyogók [stb.] (ÁB/6 : 444)

[Tirol] tulfn: **Tyrol 4** | *-Ø* b 1 | *-t* 2; *-ból* 1
(földrn) 'Ausztria nyugati, hegyvidéki tartománya (ahova a katonáskodó P. szívesen ment volna ezredével)': A sors .. legnagyobb ellenségem. Tyrolból — talán örökre — kitiltott. (L 7/7 : 10) + uo.; *(jelzős birt szerk:) a messze* ~ *hókörnyezete← bércei* 7 : 10 — **a)** *(átv)* 'az itteni tartózkodás (reménye)': hihetőleg Olaszországba viend utunk. Ha ez megtörténik, némikép feledem Tyrolt. (L 7/7 : 10)

Tirtéus ld. **[Türtaiosz]**

Tirza tulfn **2**
(cím) 'Veressy Endre elbeszélése (a PD1. 1845. márc. 30-i számában)': *A .. Tirza, Vándorgyürü, A sátán szerelme .. cimü beszélyek a jövő félévben adatni fognak. (P 66/7 : 509) + 7 : *507

Tisza tulfn **38** | *-Ø* 23 (b 4), *-nk* 1 | *-t* 1; *-ig* 3; *-hoz* 1; *-n* 7; *-nak* 1; *-nál* 1
(földrn) 'Magyarország második legnagyobb folyója': Szerencsnél legszebb a kilátás. Délre hosszu, hosszu rónaság le egészen a Tiszáig (ÚL/5 : 64) + 1 : 107; 3 : 290; 4 : 111; 7 : 71, 180 *(verscím)* A Tisza (578/2 : 151; 7 : 517; PE. 11 : [199]); *(páros kif:) ~ és →Duna* 5 : 51, ld. még **Tisza-Duna**; *(poláris kif:) →Dunától -ig* 1 : 107 *(felsor:) →Latorca, ~, Szamos ... Hortobágy←, Berettyó* [stb.] 5 : 67 *(párh)* master Tompánál dégálok .. Holnapután megyünk Sáros-Patakra. . . . érjünk csak a Tiszához vagy Bodroghoz, majd belököm ő kelmét. (L 157/7 : 71) *(haladv:) ~ — Hortobágy← — szép leány* 2 : 123(2×); *(megszem)* Betyárok

nélkül nem szűkölködik hazánk, De a legszilajabb betyár a mi Tiszánk, Rakoncátlan legény, nincsen semmi módja, Merre kedve tartja, arra van az útja. (Tb/3 : 290) + 5 : 48; *(jelzővel:)* →*andalgó* ~ 5 : 69 →*kanyargó* ~ 2 : 151, *szegény* ~ 2 : 152 *(megelev)* Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig .. hámba fogják (ÚL/5 : 48), *szép* ~ *: (ism)* Badaló mellett, Bereg és Szatmár megye közt, jöttem át a Tiszán, a szép Tiszán. (ÚL/5 : 69); *(birt szerk:)* ~ *hídja*← 5 : 48 ~ *partja* a Tisza tulsó partján, Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán (578/2 : 151) + 5 : 132 ~ *tája* Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán gyáván. (560/2 : 129); *(szókapcs:)* →*átjön* v. *átkel a* ~*n* Átkelve a Tiszán éri az ember Füredet (ÚL/5 : 48) + 5 : 69 *innen*, ill. →*túl a* ~*n* uo. (2×) (jelzőként) ~ *folyam* v. →*folyó* attól tartok, hazám, hogy majd fiaiddal Azon módon jársz, mint Tisza folyamoddal; Mint ez környékének, ugy esnek ők neked (Tb/3 : 290) + 3 : 301 — **a)** 'a Tisza vize': Jön ⟨a Tisza⟩ az árviz! jön ⟨a Tisza⟩ az árviz! hangzék, S tengert láttam, a hogy kitekinték. Mint az őrült, ki letépte láncát, Vágtatott ⟨az árviz⟩ a Tisza a rónán át (578/2 : 152, 378); *(hsl)* van .. egy kürt, van annak nagy híre .. Kiterjed éjszak, dél, nyugat és keletre, Mint a Tisza, mikor szűk neki a medre (LV/3 : 298) *(megszem)* Poroszlón voltunk, mellyet a Tisza különösen kedvel, mert gyakran kilátogat hozzá (ÚL/5 : 47) *(kép, páros kif)* beszélt aztán annyit, hogy, a mint a nótában van: „Ha a megye diák volna, Tisza, Duna tinta volna, Még se győzné azt leírnya. . ." (ÚL/5 : 61); *(szókapcs:)* ~ *omlik vhova: (kép, ism)* Mért nem tesz az isten most csodát? Változtatná borrá a Tiszát, Hadd lehetnék én meg a Duna: Hogy a Tisza belém omlana! (124/1 : 68)

vö. **tiszáninneni, Túlatisza**

Tisza-Duna tulfn-ek **2** | -Ø 2 (b 1)
'a Tisza és a Duna (mint terület határa)': *(megszem)* Bejártam a rónát, Mellyet átölel a Tisza-Duna karja (787/3 : 78); *(szókapcs:)* ~ *közötti*← 1 : 67

vö. **Duna, Tisza**

tiszafa fn **1**
'lapos tűlevelű, húsos piros terméstí fenyőféle kemény, rugalmas fája; (jelzőként:) ebből készült': távolabb hosszu tiszafa ív [ein grosser Bogen von Eibenbaumholz] állt kardszíjjal, ezüst cifráju tegezzel, s pávatollas nyilakkal ellátva. (RH/6 : 87)

tiszaháti mn **1**
'az Alföld északkeleti részén fekvő ún. Tiszaháttal kapcsolatos': *(címben:)* ~ *életképek* 'vlsz. Uszkay M. „Tiszaháti népélet Bereg megyében" c. írása (a PD1. 1845. szept. 25-i számában)': *A „Tiszaháti életképeket ["] szivesen vesszük (P 65/7 : 509)

tiszai mn **1**
'a Tiszán, ill. partján levő (átkelőhely)': kinn a kert mögött ostor pattan, (Tiszai rév felől jön el az út onnan,) (Tb/3 : 295)

tiszáninneni mn **2**
'a történelmi Magyarországnak a Tiszától északnyugatra elterülő részével kapcsolatos': a tiszáninneni nádorság megürült. (TH/4 : 189) ~ *nádori*← *szék* 4 : 192

tiszt fn **68** | -Ø 44 (b 2), *-ek* 4 (b 2); *-ed* b 1, *-je* 2, *-etek* 1 | *-et* 3, *-eket* 2, *-emet* 1, *-eit* 1; *-edbe* 1; *-emben* 1; *-hez* 1; *-emnek* b 1, *-einek* b 2; *-től* 1; *-ekkel* 1, *-jével* 1

1. 'magasabb rangú és beosztású katona': Volt a honvédő legénység Harcra készülőben; Volt egy ifju a sereg közt, Halovány szinében. „Hát kendnek tán az inába Szállt a bátorsága?" Kérdi egy tiszt gúnyolón (116/1 : 62) meghozák Bemnek az elsőrendű érdemjelt. Az átadás csak szobában, néhány tiszt jelenlétében történt (P 272/5 : 135) + 6 : 10, 25, 38, 184, 218, 430; 7 : 200, 204 (+ 23) *(páros kif)* Baróti az urakkal és tisztekkel mély meghajlások közt távozik. (Drt/4 : 215) *(párh)* majd két éve, hogy porosz katona vagyok, s most, mint látja, tiszt. (NI/6 : 423) + 6 : 293 *(szembeáll:)* ~ — *közlegénység*← 3 : 192; *(jelzővel:)* →*alabárdos* ~ 6 : 175 *elfogott* →*schwarzgelb* ~ 7 : 204 *prózai* ~ megvető tekintettel veté el Edvárd szivarát, mire a prózai tiszt nem ügyelt. [—] Őrnagy, szóla ekkor .. nem értjük egymást. (KH/6 : 19) *udvarias* ~ az udvarias tiszt megvallani kényteték, mikép személye, vagy tartása kecsei hasztalan fáradoztak (KH/6 : 15); *(birt szerk:)* *hadsereg* ~*je* A vörös szalagról gomblyukában .. ki lehete találni, hogy a hadsereg tisztje volt (KH/6 : 10) + 6 : 425, 437 | (mint dráma névtelen szereplője:) Tiszt[:] Ide, katonák, fogjátok el a lázadót, e fölségsértőt. (Drt/4 : 211) Títus Lartius .. megy Comínius és Cajus Marcius elé, utána egy tiszt katonasággal és követtel (Cor/4 : 254) + 4 : 211 (2×) 254, 351 (3×), 352 *(felsor)* Jőnek dobokkal és zászlókkal Marcius, Titus Lartius, tisztek, katonák (Cor/4 : 245); *(jelzővel:)* *első*, ill. *második* ~ 4 : 205 (2×) | *(jelzőként, megszól:)* ~ *úr* v. *uram* Igen, igen, tiszt úr, én is kérem önt, szánakozzék e szerencsétlenen. (Drt/4 : 211) + 1 : 62

2. 'hivatalt, tisztséget viselő személy': ők senatorok .. Tesznek tiszteket, És illyeket, mint ez, ki népszerű Kelljét olly bíróságnak mondja, millyen Még Graeciában sem volt. (Cor/4 : 295); *(birt szerk:)* →*város* ~*jei* 4 : 250

3. *(vál)* 'hivatali hatáskör, tisztség': A tribúnok Reád ruházzák a nép voksait. Mostan, felöltve tiszted jeleit, Menj a tanács elé. (Cor/4 : 284) ha mint korlátlan úr akarsz Eljárni bosszuállásodba', vedd át Felét az én tisztemnek (Cor/4 : 338); *(jelzővel:)* →*vezéri* ~ 3 : 302; *(szókapcs:)* ~*et* →*elfogad* 3 : 302 ~*et* →*letesz* 3 : 308 ~*ébe lép* Hős Aufídius, lépj Tisztedbe, menj sietve a sereghez, Mi őrizzük magunk Coriolit. (Cor/4 : 240)

4. *(vál, kissé rég)* 'kötelesség': Mi tisztetek van? Ti [tribúnok] vagytok a száj, mért a fogakon Nem uralkodtok? (Cor/4 : 292); *(jelzővel:)* *alattvalói* ~ a királyok és hercegek visszautasították alattvalói tisztemet [Dienstpflicht], s én megvetém uraságukat. (RH/6 : 124); *(szókapcs:)* ~*ében áll* Fűnek fának ittunk már egészségére . . még hátra van egy nagy isten-éltess', Mit el nem hagyhatok . . És a kiért inni nekem áll tisztemben (LV/3 : 310)

tiszt. röv **1**
'tisztellek': *(tréf levélzáradékban; páros kif:)* ~ *csók.*← 7 : 178
vö. **tisztel**

tiszta mn és fn **148**
I. mn 132 | 124: -Ø 107, -*k* 3 | -*nak* 3 || -*bb* 5 || *leg-* -*bb* 6

1. 'szennyezetlen': Megyek megmosdani; Láthatjátok, ha arcom tiszta lesz, hogy Pirultam-e? (Cor/4 : 258); *(páros kif:)* ~, *fényes*← 5 : 63 ~ *szép* Egy vérözön kell! és ha az lefolyt majd, A megmosdott föld tiszta szép leend (504/2 : 84); *(kép, szembeáll)* e leányban isten lakik, ki . . látja a tenger iszapos fölszíne alatt mélyen a tiszta gyöngyöket. (ÚL/5 : 53); ~ *búza* 'olyan búzavetés, amelyben nincsen konkoly': A kék virág tiszta búza között terem (157/1 : 93), ld. még **tisztabúza**; ~ *hó*[1] 1 : 257; 2 : 315; 4 : 362 *(mennyei)* ~ *lég*← v. →*levegő* 1 : 277; 2 : 23, 47; 3 : 57, 83, 123, 138, 173 | (vízről:) Megálltak a csapkodó patak partján . . vizsgálák a fürge halat, a mint az a tiszta habokban iramlott (RH/6 : 81) + 6 : 105; ~ *(hideg* v. *szőke) víz* Nyujts a szomjazónak tiszta vizet, s kérdezd: elfogadja-e? (TH/4 : 179) + 1 : 125, 198; 6 : 80 | (ételről, italról) ~ *enyhítő*← *ital* 3 : 161 ~, *szép és* →*friss tej és vaj* 3 : 267 | (ruhaneműről:) *Jókay szerecsen uram . . ön minden héten tiszta fatermördert köt (L 183/7 : 112) — **a)** 'rendesen tisztogatott, takarított': *(páros kif)* nem kell a karfába kapaszkodnia, mert a lépcső tiszta és világos [hell und sauber] (J/6 : 404) *(szembeáll, páros kif:)* ~, *fényes — rozsda*← *— szenny* 2 : 327 — **b)** 'olyan (papír), amin nincs (idegen) írás': ~ *papiros*← 7 : 125 — **c)** 'érintetlen': a szikla virága . . nem-látva emeli tiszta fejét (Oith/6 : 449)

2. 'keveretlen, vegyítetlen, idegen elemtől mentes': *(szembeáll)* Hejh, kocsmáros, bort! ihatnám. Tiszta bort! mert ha vizes lesz . . kancsód a Falhoz vágom (606/2 : 186) | *(átv;* származásról:) Valódi normann nő, tiszta vér [reines Blut] (KH/6 : 16) + 6 : 239 — **a)** 'a költségek levonása után maradó (haszon, jövedelem)': levonva a nyomdai költséget és a könyvárusi procentet, tiszta hasznod lesz . . körülbelül 400 pengő (L 193/7 : 130) + 7 : 30, 152

3. 'nem homályos, nem zavaros': A város és az egész völgy felett sajátos tiszta kék köd (ÚL/5 : 51); ~ *(hajnal-* v. *nap)fény* 1 : 58, 94; 2 : 88; 3 : 248 *(szembeáll)* A tiszta napfény és a szennyes ember . . Csak álom, tünedékeny álom. (485/2 : 43), ~ *idő* 'nem párás, nem ködös idő': Tiszta időben éjszaknyugatról . . a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugáraitól (UJ/5 : 22) ~ *látkör: (kép, szembeáll)* tiszta látkörét jövőmnek Sötét, nehéz köd lepte el. (168/1 : 100) + 1 : 341 | (folyadékról; *ford, összevont kif)* szeretnélek . . a fogadó ajtaja előtti padra varázsolni, hogy ott, tiszta nottinghami sörkorsóval [mit einem weissen Kruge klaren Nottinghamer Ale's] előttünk . . a történetet elbeszéljem (RH/6 : 71—2) | (szemről:) arca beesett, szeme nem olly tiszta [klar], mint különben. (J/6 : 414) *(páros kif)* Arca halovány volt, rajta a halál árnyékát lehete látni . . de szeme még világos és tiszta [glänzend und klar] volt (RH/6 : 228) — **a)** 'felhőtlen': *(páros kif:)* *csendes* ~ Zápor és villám multával Csendes tiszta lett az ég (494/2 : 53), *kék,* ~ v. ~ *kék* Kék, tiszta személyével Mosolyg le a mennybolt (616/2 : 196) + 3 : 229; 4 : 203, ld. még **tisztakék**, *szép* ~ Jártam föl és alá ⟨A nap szép tiszta volt⟩ A tiszta égi bolt Magasról küldte le a napsugár-mosolyt (621/3 : 286, 359); *(→fellegetlen)* ~ v. ~*(kék)*→*ég*[2] 1 : 245, 293; 2 : 339; 3 : 186; 5 : 30 ~ *csendes éj: (párh)* →*vidám* ~ *nyári nap* 6 : 119 ~ *óra* a tavaszi nap első, tiszta óráját [die helle erste Stunde] . . ollyannak képzelem, mintha ahhoz a gond- és búnak semmi köze sem volna (RH/6 : 81) — **b)** *(átv, vál)* 'zavartalan, nem háborított': *(páros kif)* Vannak napok az életben, midőn . . érzelmeink és sorsunk kapcsolatai egyátaljában tiszták és vidámak [heiter und fröhlich] (RH/6 : 165) — **c)** *(átv)* 'jól, pontosan felfogó (érzékszerv, értelem)': ~, *erős* →*elme* 6 : 97 ~ *szem* Tiszta szemmel nézek a jövőbe, Nem lebeg rajt szenvedély köde (400/1 : 347) — **d)** *(átv)* 'jól, pontosan érzékelhető (jelenség)' ld. **tisztán**

4. *(átv)* 'zörejektől mentes, kellemesen csengő (hang)': *(kép, párh)* Dalod, mint a puszták harangja, egyszerű, De olly tiszta is, mint a puszták harangja (574/2 : 147); *(→csengő* v. →*szívbül-ömlő)* ~ *hang* 1 : 117,

280 *(szimb, szembeáll:)* →*harmóniátlan* v. *zavaros* — ~ *(égi) hang* legyen most Hangosabb, mint eddig volt, a lant, Hadd vegyűljön e zavaros földi Zajba egy két tiszta égi hang! (812/3 : 184) + 2 : 150, ~ *zaj* tiszta zajjal jár az ér (41/3 : 266) — **a)** 'jól artikulált (beszéd)': kiejtése már sokkal tisztább [deutlicher], s már több tűzzel, érzéssel játszik ön! (J/6 : 401)

5. *(átv)* 'erkölcsileg kifogástalan, feddhetetlen': Tiszta e kebelnek mélye (83/1 : 33) Szeretem erényid Tiszta sugárzását (826/3 : 198) + 1 : 136; 3 : 9; 4 : 260; 6 : 229, 319, 368; *(páros kif:) nemes,* ~ III. Henrik uralkodása alatt .. lovagi fiának nemes, tiszta [hohe, reine] jelleme nagy változást okozott a társalgás általános modorában. (RH/6 : 239) + 6 : 238 ~, *szent* 2 : 188, *szűz* ~ ld. **[szűztiszta]**, *(hármas kif:)* ~, *hű*[1], *nagy* 1 : 237; *(párh:) bágyadt* — ~ 6 : 6 ~ — *ragyogó s* →*éles — hegyes és erős* 6 : 347; *(szembeáll)* [versemet] nem a legtisztább baráti és hazafiúi fájdalom, hanem isten tudja millyen rosz indulat kifolyásának magyarázta. (P 231/5 : 119); ~ — *iszapos* 1 : 262, *(ellent)* nem nyulok tiszta tollammal szennyes nevéhez (P 201/5 : 90); **(Szh** v. **Szh-szerű:)** ~, *mint a teremtés* →*angyala* 6 : 444 ~, *mint a csillag* Nem esküvének egymásnak hüséget, Nem vették e szót ajkaikra, Ott benn hagyák azt Szivök mélyében érintetlenül .. S azért maradt olly tiszta, mint a Csillag, mellyhez még lélekzet sem ér. (Ap/3 : 153) ~, *mint a (most esett* v. *még útban levő)* →*hó*[1] 4 : 119; 6 : 110, 305 ~, *mint a jégcsap* v. →*jégfürt* 4 : 362, 427 ~, *mint a nap és sugára* v. *a* →*napsugár* dalod s .. szíved, Tiszta egyaránt, mint A nap és sugára. (286/1 : 262) + 4 : 190; ~ *becsület* 1 : 314 ~ *erkölcs* 5 : 86 ~ *hold: (megszem)* [Marcius] Csúfot űz a tiszta [modest] holdból. (Cor/4 : 237) ~ *indulat* 6 : 289; 7 : *513 ~ *kebel* v. *keblű* 3 : 272; 5 : 13; 6 : 305, *(szép,)* ~*(, nemes) lélek* v. *lelkű*← 5 : 60; 7 : 47 *(ellent)* Azon szobában, Mellyben Kazinczy Ferenc Élt s kilehelte tiszta lelkét, Most piszkos nyávogó porontyok Hentergenek (637/2 : 216—7), ~ *lelkiismeret* 6 : 259, *(szép és)* ~ *név* A név, a mellyet örököl utódom, Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz (643/2 : 226) *(szembeáll)* Édes apám .. e szókat mondá: „Hogy tiszta nevemnek illyen foltja vagyon! Ha föl nem akasztják, én lövöm őt agyon." (629/2 : 209), ~ *szándék* 3 : 84 ~ *(ártatlan) szív(ű)* 1 : 208, 344; 3 : *319; 7 : *113 | *(ráértés, többszörös ism)* ha tiszta a liget virágit Gyémánt-cseppel éltető patakcsa: *Tiszta* volt a lyánka keble szinte, *Tiszta* szíve, *tiszták* érzeményi. (14/3 : 249) — **a)** 'ilyen lelkületet tükröző, ill. ilyenből fakadó': szép csecsemő [= szabadság] .. nem fürödtél vérben .. téged tiszta örömkönnyek mostak (P 201/5 : 78) *(páros kif)* ritkán lehete szebb arcot látni, s a lélek megismerhető volt benne, melly azt laká, s vidám, tiszta [heiter und lebhaft] vala, s mind a mellett eszme és képzeletdús. (RH/6 : 97); ~ *(kék←) szem* 6 : 106, 168 — **b)** 'ilyen személyhez tartozó': *(párh)* a kétségbesés, a Halál szolgája áll e küszöbön, E szent ajtónak tiszta küszöbén! (S/2 : 72) — **c)** 'erkölcsileg tisztává tevő, tisztító': érzelmeink Gyulassza tiszta tűz, Melly minden szennyet a Kebelből számkiűz (77/1 : 27)

6. (fokozó szóként) 'merő, csupa': képének egész jobb oldala holta napjáig ollyan piros maradt, mintha csak tiszta vérrel mázolták volna be. (FL/4 : 124) ellenem sikra szállnak [kritikusaim], a tiszta jóakarat sisakját téve fejökre (P 114/5 : 38); *(*→*szennyes önérdek —)* ~ *(*→*szűz) igazság* 4 : 207; 5 : 84; 6 : 268 — **a)** 'egész, teljes': *(szókapcs:)* ~ *szív(é)ből (kíván)* 2 : 233; 4 : 134; 6 : 264; 7 : 126

II. fn 8 | *-t* 1; *-ba* 4; *-ban* 2; *-ján* 1

1. 'tiszta ruha': [a juhász] Vasárnap tisztát venni haza jár (566/2 : 139)

2. *(nép)* 'víz tükre': *(párh)* innen a Bodrogon .. virító zöld mezők, rajtok egy-egy kis tó, szélén sás, tisztáján pedig fejér vízi líliomok (ÚL/5 : 66)

3. *(átv)* 'elrendezett, világos helyzet': *(szókapcs:) -ba hoz* 1. 'elintéz, elrendez': iparkodni fogok, a pénzügyeket tisztába hozni [aufs Reine zu bringen] (KH/6 : 26); 2. 'megvilágít, megold': *(tréf)* Rengeteg zűrzavar uralkodik Európában, mellyet egyedűl te hozhatsz tisztába .. nyilatkoztasd ki .. hogy Te nem a tudós Toldit .. énekelted meg. (L 191/7 : 125), *-ba jön vkivel* 'vkivel kapcs. függő kérdéseket, elintézetlen ügyeket rendez': Jöjünk tisztába egymással. Tudod, mit? .. én is szeretem Rózát (HKöt/4 : 21) + 6 : 30 *-ban lesz* 'tudomást szerez a helyzetről': Irj minél előbb, és világosan, hogy végre mindenképen tisztában legyünk. (L 250/7 : 184—5)

4. *(átv)* 'erkölcsileg feddhetetlen helyzet': *(szókapcs:) -ban lesz* azután gyalázzanak mást, ha a magok becsülete tisztában lesz. (P 210/5 : 109)

tisztán hat 16 — **1.** Egy kis tó is volt ott, melly a fenekéni forrás által mindig tisztán [frisch] maradt (RH/6 : 71) — **b)** kéziratainat megőrizd. Ha kiadod leveleimet, irasd le valaki által az én költségemen, s abból a példányból töröld ki, a mit nem akarsz kiadni .. Tisztán szeretném vissza kapni a magamét. (L 166/7 : 81) — **3.a)** A következő nap tisztán [hell und glänzend] virradt meg (RH/6 : 157) *(páros kif)* a csillagok tisztán, világosan [glänzend und klar] tűntek föl (RH/6 : 322) — **c)** ~ *lát (bele)* 2 : 15; 4 : 53, 78; 7 : 151 *(szembeáll)* a ki kőhöz vágta homlokát .. két alakban Lát mindent, s

tisztán még semmit se' lát (536/2 : 109) *(szimb, páros kif)* Szemed még most is tisztán s messze lát; Megismeréd a felhők madarát (414/1 : 362) — **d)** ~ *hallható* lassanként lódobogás lett tisztán [deutlich] hallható (RH/6 : 132), ~ *látható* v. *látszik* a nap .. azért veré el a ködöt .. hogy tisztán lássék: millyen Hervadás van a világ fölött. (359/1 : 311) + 6 : 114 — **5.** tisztán kerül ki a lélek az isten kezéből. (HKöt/4 : 14) — **6.** Olly szellemi e lyány, olly tisztán szellemi! (571/2 : 143) *(páros kif:)* ~ *és kereken* 3 : 106

tisztabuza fn **2** | *-ja* 2
tiszta búza 'ua.': *(met, szembeáll)* Példádon okúljanak a késő unokák, Hogy kell csábítni az ártatlanságot, Hogy kell konkolyt hinteni Két szerető szívnek Tisztabuzája közé! (HK/1 : 138) + 1 : 139
vö. **búza, tiszta**

tisztakék mn **2**
tiszta kék 'felhőtlen (ég)': *(halm)* az ég Fellegetlen, holdas, tisztakék. (192/1 : 153) *(szembeáll)* Feketévé vált a tisztakék égi bolt (JV/1 : 190)
vö. **kék, tiszta**

tisztaság fn **4** | *-Ø* 1 | *-át* 1; *-ában* 2
1. 'vminek tiszta (1.a) volta': *(páros kif:)* →*rend és* ~ 6 : 396
2. 'érzékelésnek, felfogásnak tiszta (3.c) volta': *(szembeáll)* [a reggeli órák megtartanak] valamit az álomból, tudniillik annak kedves homályát, a nélkül, hogy az éber észrevétel tisztaságát elvesztenék (RH/6 : 81)
3. *(átv)* 'erkölcsi feddhetetlenség': azt, mit szived szent tisztaságában tettél .. roszra magyarázhatnák. (RH/6 : 370) + uo.

tisztátalan mn **1**
(vál) 'piszkos, szennyes': Sarat kent rá, s aztán nyakon veré, A mért ollyan tisztátalan (Ap/3 : 133)

tisztáz ts ige **1** | *-za* 1
'(ruhát) mos, ill. mosás után tiszta vízben kiöblít': [a] Kis leány .. ruhákat mos a fris patakba' .. Ki .. a vízben a ruhát tisztázza, Iluska az, Jancsi szivének gyöngyháza. (JV/1 : 181)

tisztel ts ige **55** | 45: *-ek* 1, *-Ø* 1, *-ünk* 7; *-lek* 1; *-em* 10, *-i* 1, *-jük* 1, *-ik* 1; *-t* 1; *-telek* 1; *-tem* 1, *-te* 1, *-tük* 1, *-ték* 1; *-ék* alr 1; *-é* 2, *-ék* tsr 1; *-ni fogsz* 1 | *-j* 1; *-d* 1, *-je* 1, *-jük* 1, *-jétek* 7
1. 'erkölcsi értéke v. tekintélye miatt nagyra tart': Urak, tiszteljétek az illyen embereket, kik kenyeret esznek, bár kalácsot ehetnének. (ÚL/5 : 60) volt fönn a kastélyban is Egy lény, ki a nép emberét ugy Tisztelte, mint a nép maga (Ap/3 : 146) + 2 : 52; 6 : 97; 7 : 25 *(refrén)* Tiszteljétek a közkatonákat [verscím is], Nagyobbak ők, mint a hadvezérek. (819/3 : 192—3[5×]) *(tőism:)* ~ — *tisztelő*← 1 : 361; *(páros kif:)* ~, *szeret*← 4 : 49 *(hármas ism, fokozás)* én szerettem, én tiszteltem legjobban Vörösmartit mind azok között, kik őt valaha szerették és tisztelték, de elveimet még sokkal jobban szeretem és tisztelem, mint őt. (P 227/3 : 338) *(fokozás:)* *szeret*, ~, *imád*← 1 : 99 *(párh* v. *szembeáll)* Tisztességes ember is volt, szigorún tarta szót, senkit sem bánta meg .. Igy inkább tisztelék, mint szeréték őt (RH/6 : 96) + 1 : 361(2×) — **a)** 'elismer, méltányol': (enyhe *gúny:)* ~*em* . .., *de* Tisztelem a pietásokat, de ha túl mennek a határon, nevetségesekké lesznek, mint akármi más érzelem. (ÚL/5 : 58) *(páros kif:)* ~*em, becsülöm* . .., *de* Jó zarándok; én mód nélkül tisztelem, becsülöm ugyan kendet, de az sehogy sincs inyemre, hogy épen ide mellém ült. (TH/4 : 177) + 5 : 68
2. 'szertartásos cselekvéssel, magatartással fejezi ki tiszteletét, hódolatát': Szabadságért elhullt dicső áldozatok .. Hová temettek el? szent hamvaitokat Hol találjuk meg, hogy tiszteljük azokat? (803/3 : 106) Most az egyszer nem fognak az istenek irgalmazni, mert nem ⟨tiszteltük őket⟩ gondoltunk velök, midőn őt [= Coriolanust] száműztük (Cor/4 : 368, 429) *(páros kif:)* →*meghajlik előtte s* ~*i* 6 : 244
3. 'tiszteletben tart; nem bánt, nem sért (meg)': „Árulás? ki ellen?" kérdé Edvárd .." Az ország .. s a jogok ellen, mylord, mellyeket te, ha király léssz, bizonyosan önkényt tisztelni fogsz .." (RH/6 : 181) jaj neki, Ki a magyart nem tiszteli. (839/3 : 217) + 6 : 22
4. *(udv)* 'tisztelettel üdvözöl, köszönt' ld. **tisztelni** — **a)** 'üdvözletét küldi': Tisztelik édes apámék keresztapám uramat, meg keresztanyám asszonyt (N/4 : 96) | (levélzáradékban; *páros kif:)* ~, *csókol* Tisztelünk csókolunk benneteket sorra! (L 188/7 : 117) + 7 : 137, 139, 152, 171, 194, 201 *(hármas kif:)* ~ *és ölel* →*atque csókol* 7 : 101 — **b)** (levélzáradékban) 'a címzett útján üdvözletét küldi; tiszteltet': *(fig etym:)* ~*i a* →*tisztelendőket* 7 : 202 *(páros kif:)* ~, *csókol* Öcsém Samu! .. Édes anyámat tisztelem csókolom Juliskával együtt. (L 238/7 : 171) + 7 : 173; *(párh)* Tisztelem Miklósékat. Csókollak titeket, szentségeim. (L 292/7 : 215), *(párh, fig etym:)* ~*i a tisztelendőket* — *csókol*← 7 : 173 →*tisztelve* ~ — *ölel* 7 : 201 *(párh, páros kif:)* ~, *csókol* — *üdvözöl* — *ölel*← 7 : 185

tisztelni fn in 6 | *-ni* 4; *-ned* 1 || *-hetni* 1
1. *(páros kif:)* ~*ni, becsülni* minden részrehajlatlan személytől, kit tisztelni, becsülni

hajlandó volt, a legnagyobb dicséreteket hallá (RH/6 : 144) *~ni és →elősegíteni* 4 : 273 *(párh:) ~ni — szeretni←* 5 : 28 *(ellent, páros kif)* Nem szabad megátkoznod, sőt Tisztelned s szeretned kell, Mert hiszen ezek szülőid. (594/2 : 172) — **3.** Lábujjhegyen Lassan Járjatok, S durva zajt ne Üssön Ajkatok. Tisztelni kell A gyászt, Mert az szent (712/2 : 330) — **4.** Fölötte csodálkozom, hogy nincs szerencsénk tisztelhetni a tábornagyot. Talán roszul van? .. ő el szokott járni a közhelyekre. (Drt/4 : 205)

tisztelve 1. hat in 3 — **4.a)** (levélzáradékban; *páros kif)* Tisztelve csókolva benneteket jobbra-balra agyba-főbe előre-hátra, maradok érdemes barátod (L 181/7 : 111) — **b)** (levélzáradékban:) feleségemmel együtt tisztelve családodat, ölellek, csókollak stb. s maradok igaz barátod (L 175/7 : 106) *(fig etym:) ~ tisztel* Csányi bácsit tisztelve tisztelem, téged ölellek s vagyok őszinte barátod Petőfi Sándor (L 270/7 : 201)

tisztelvén 2. hat in 1 — **4.a)** Feleségemmel együtt tisztelvén kedves Asszonynénéméket, maradok őszinte jóakarójuk Petőfi Sándor (L 230/7 : 168)

vö. **tiszt., tisztelendő, tiszteling, tisztelő, tisztelt**

[tisztelem-csókolom] fn: **tisztelem, csókolom 1**

(átv) 'udvariassági formula, udvariaskodás': kiván biz ő [= feleségem] mindenféle jót .. de mind azt leírni nem nagyon jó, mert unalmas dolog, mint mindenféle tisztelem, csókolom stb. (L 191/7 : 126)

tisztelendő mn és fn **14**

I. mn 12

(udv) 'katolikus papnak kijáró címet viselő (személy)': *~ atya* nyisd ki a kaput a tisztelendő atyának [ehrwürdigen Vater], egy beteg emberhez akar menni gyóntatni. (RH/6 : 286), *~ úr* v. *uram* a ház .. ollyan, hogy tisztelendő uram is ellakhatnék benne (FL/4 : 133) *(megszól, ism)* Tisztelendő ur, tisztelendő ur! monda [az öreg Margit] recsegő, reszkető hangon .. tisztelendő ur, itt van a kis Károly (NI/6 : 422) | *(gúny:) ~ úr* v. *uram* A fogadóban csak két szoba van; az egyiket én, a szász és a lengyel foglaltuk el, a másikat pedig tisztelendő úr, szeretetre méltó hugával. (ÚL/5 : 46) + 5 : 45, 46(2×), 49 *(megszól)* „Menj tovább, s gondolj saját ügyeiddel, tisztelendő uram," válaszolt a katona, ki nem legnagyobb tiszteletttel látszék viseltetni az egyház iránt. (RH/6 : 285) — **a)** 'protestáns papnak kijáró címet viselő; tiszteletes': *(szembeáll)* Légy szives majd ez előfizetést Kecskemétre elküldeni t. Szabó Sándor Urnak .. Magam írtam volna neki: de nem tudom tisztelendő-e vagy tekintetes. (L 104/7 : 217)

II. fn 2 | *-ket* 2

(biz) 'azok a személyek, akiket üdvözölni szokás v. szoktam': (levélzáradékban; *tréf fig etym)* Tisztelem a tisztelendőket! isten veletek! barátod Petőfi Sándor (L 274/7 : 202) + 7 : 173

vö. **t.**

tisztelendőség fn **1** | *-ét* 1

'papi személy, akit a „tisztelendő" cím illet': Isten áldja meg tisztelendőségét [Seine Ehrwürden]! Az imént .. mesterségébe kaptam. Ma este egy miatyánkkal többet kell mondanom (RH/6 : 131)

tisztelés fn **1**

(ford; rég, vál) 'tisztelet (1.)': *(szembeáll)* a szenvedély korán elhal, s saját tápjával öli meg magát; a tisztelés él, s saját hatalma által erősödik. (RH/6 : 112)

tisztelet fn **83** | *-ø* 18 (b 6); *-em* 1, *-ed* t 1, *-e* 1 | *-et* 11, *-emet* 1, *-ét* 1; *-ben* 4, *-edben* 1; *-ből* 1; *-nek* b 1; *-nél* 1; *-re* 3, *-ére* 7 *~ -ire* 1; *-emről* 1; *-éül* 1; *-tel* 26 *~ -[t]el* 1, *-eddel* 1

1. 'vki, vmi erkölcsi értéke v. tekintélye iránt érzett megbecsülés, elismerés': hajolj a földre, térdem, S mutasd mélyebb nyomát a tiszteletnek, Mint más fiú. (Cor/4 : 362); *(páros kif:) csodálat és ~* [Hugónak] Iránta egész viselete megváltozott; csodálat és tisztelet mutatkozék mostantól minden tekintetében (RH/6 : 145) *gyöngédség s ~* e beszéd célzásai sérték érzetét, mellyet mindig gyöngédséggel s tisztelettel vett vala körül. (KH/6 : 11); *(felsor:) vonzódás, hála, ~, csudálás←* 6 : 311, *(szembeáll, párh:) gyöngédség — →bizalom — szenvedély — ~* 6 : 112; *(jelzővel:) →gyermeki ~ és elnézés* 6 : 329 *→gyöngéd ~* 4 : 321 *vki, vmi iránti ~* Én már csak a vénség iránti tiszteletből is Göndör bátyánkkal tartok. (TH/4 : 167) + 5 : 120; 6 : 18, 46, 89, 100, 137 *nagy ~* 6 : 78, 188, 285 *→szent ~* 3 : 201; (hat-val) *~ vki, vmi iránt* v. *iránta: (tőism)* [Vörösmarty] azon gyanút vágja arcomhoz, hogy én soha sem voltam őszinte tisztelője, hogy én csak tettetém iránta a tiszteletet (P 231/5 : 119) *(páros kif:) ~ és →szeretet vmi iránt* 5 : 157 *(párh)* ha Anglia nemesei szivöket kérdeznék .. a kunyhóban több boldogság, és a magas rangúak iránt némi tisztelet uralkodnék. (RH/6 : 162); *(szókapcs:) ~ és szeretet →jeléül ajánl(va)* ÖK.[1] a címlap után; 5 : 118 *~et →gerjeszt vkiben* 6 : 46 *vki ~ét →megnyeri* 6 : 148 *~et mutat vki iránt* Egészen ártatlan szerelem .. Sok tiszteletet mutattam e bárány [= Boisgontier] iránt. (KH/6 : 67) *~ben áll* az ifju jegyzőt Hallgatták a vén emberek .. mert Papjoknál jobbakat beszélt .. a jegyző tiszteletben állt. (Ap/3 : 145) *~re indít: (párh)* Mig tiszteletre indit öregséged, Szeretnem kell ifjúi szívedet

(414/1 : 361) *~re méltó: (tréf, páros kif)* Ignác .. jeles és tiszteletre méltó férfiú .. mindig józan, ha pénze nincs. (ÚL/5 : 45), ld. még **tiszteletreméltó,** *~tel tartozik vkinek: (szembeáll)* a szabadság, mellyet használni akarok, nem annyira koromnak joga, mint tisztelet, mellyel nagysádnak tartozom. (KH/6 : 49) *~tel (és becsülettel) viseltetik vki, vmi iránt* irántad nagy tisztelettel viseltetem, mylord (RH/6 : 188) + 6 : 78, 132, 285 | *(udv szókapcs:) forró ~ét →kijelenti* 7 : 20 — **a)** 'ennek magatartásban, cselekvésben való kifejez(őd)ése; tiszteletadás': a királyi hölgy költői lélek volt, s azért — mind a mellett, hogy királyleány volt — tisztelet emlékének. (ÚL/5 : 63) [Predszláva:] Fiam! [Borics:] Mi kell? [Predszláva:] Egy kis tisztelet, ha szabad kérnem. (TH/4 : 150—1) + 4 : 299 *(tőism:) →tisztelő — ~* 7 : 60; *(párh:) ~ — rettegés* Fönn állt a szobor. Európa látta s nézte, s mindenik Térd meghajolt, lenyomta őket a Fél tisztelet fél rettegés előtte. (770/3 : 56) *→szerénység — ~* 2 : 315; *(jelzővel:) illő ~* Mi a herceggel udvariasan s illő tisztelettel bánunk (RH/6 : 177) *→mély ~* 6 : 179, 218 *nagy ~ és →kímélet* 6 : 192 *teljes ~* 6 : 161; (hat) *vki, vmi ~ére* Szép szivárvány, szép diadalív A verőfény tiszteletire, Hogy a vészen, a felhőkön Győzelmet nyere (BI/2 : 312) + 4 : 175; 5 : 86 (2×), 152; 6 : 88, 433; 7 : 78 *vki ~éül* Ekkép .. [Hugó] szive hölgyének tiszteletéül Európa leghíresebb bajvivójával szembeszállott volna. (RH/6 : 216); *(szókapcs:) ~et →jelent* 6 : 74, *~et →parancsol(ó)* 3 : 62; 6 : 8, 58 *(páros kif:) →fönséges és ~et parancsoló* 6 : 422, *(→udvariasan s) ~tel bánik vkivel* 4 : 358; 6 : 161, 177, *~tel említ* v. *emleget* A júliusi revolutio ágyúdörgése Béranger dalainak viszhangja volt. Mindenki tiszteletel említse az ő szent nevét. (ÚL/5 : 54) + 4 : 377 | *(udv:) ~, becsület neked: (gúny)* Palaestinából jösz? Ah, ugy tisztelet, becsület neked, nagy férfiú; engedj meg, hogy egy szóval is bántani mertelek .. De nem hoztál egy darab dögvészt a zsebedben? (TH/4 : 178) *~, becsület, de ...* 'megadjuk a köteles megbecsülést, de ...': bátor vagyok tudtára adni a nemes uraknak, hogy nevetség tőlök, nagylelküséggel dicsekedni. Tisztelet, becsület, de igazság is! (P 201/5 : 85) — **b)** 'vkinek tiszteletben álló, tisztelt volta': *(szembeáll, páros,* ill. *hármas kif)* Monthermer grófnak egy távol rokona is jelen volt, mintegy ellentétül Ashby Rikárdnak, kit amaz gazdagságban, s tiszteletben túlhaladt ugyan, de ravaszság s elmében mögötte állt. (RH/6 : 99) *élet — dicsőség←, becsület és ~* 6 : 337; *(jelzővel:) nagy ~ : (öngúny)* Szolgáltam én Mars uramnál És Thalía kisasszonynál, Még pedig nagy tiszteletben... Ott elcsaptak, itt elszöktem. (659/2 : 244); *(szókapcs:) hírre és ~re (→föl)jut* 4 : 272, 416

2. *(nép)* 'tiszteletadó egyházi szertartás': *(jelzővel:) →isteni ~* 1 : 126, 140; *(szókapcs:) →megteszi az utolsó ~et vkinek* 6 : 436 | *(ráértés; kép)* Tartottunk volna össze .. nem volnánk kizárva A templomból, hol a nagy nemzeteknek A tisztelet tömjénét égetik (541/2 : 113)

3. *(udv;* köszöntésként, *páros kif:) →üdv s ~ neked* 4 : 278 (2×) | (levélzáradékban:) További tisztelettel vagyok a Tekintetes Urnak alázatos szolgája Petőfi Sándor. (L 25/7 : 22) Különben tiszteletel maradok Hadügyminiszter Úrnak polgártársa Petőfi Sándor (L 262/7 : 200) *(tréf páros kif:) ~, csókolat←* 7 : 126 | (levélcímzésben:) Tekintetes Bajza József Urnak, hites Ügyvédnek, tiszteletel Lövész utca Teleki ház (L 31/7 : 25) + 7 : 56, 168, 190, 199, 200; *(jelzővel:) →barátságos ~tel* 7 : 94 *→hódoló ~tel* 7 : 104 *→illő ~tel* 7 : 33

tiszteletérzés fn **1**
'az embernek (erkölcsi) értékek, tekintélyek iránti érzése': *(párh)* nevemet .. olly hidegvérrel, olly minden tiszteletérzés, olly minden meglepetés nélkül mondta ki, mintha ez állt volna ott: Kíribica Istók (UJ/5 : 27)

tiszteletes mn és fn **15**
I. mn 6
'protestáns papnak kijáró címet viselő (személy)': *~ úr* v. *uram* Csornay András úr .. diadallal mondja épen most a casinoban vele sakkozó tiszteletes úrnak a sakk-mattot (Sz/4 : 7) + 4 : 9 *(megszól)* im harangoznak: tiszteletes uram, Vegye hóna alá imádságos könyvét, S végezze illendőn a szent szolgálatot (633/2 : 214) | (szn előtt:) Itt vagyok Bején még pedig a papnál, tiszteletes Tompa Mihály barátunk- és collegánknál. (ÚL/5 : 59) + 5 : 61 *(páros kif:) ~ tudós← Tompa Mihály uram* 7 : 86
II. fn 9 | -Ø 8 (b 6) | *-től* 1
'protestáns pap': a tiszteletes .. űl a biblia mellett, S olvassa nagy elmerüléssel (HK/1 : 130) a házat a sánta szűcs, a szőlőt a tiszteletes vette meg (FL/4 : 120) + 1 : 135; *(birt szerk:) a ~ reverendája←* 1 : 121 *(tréf körülírás:) a ~ két pej csikajának jókedvű →abrakolója* 1 : 127, 128, 129, 142, 143

[tiszteletes]lak fn: **tiszteletes-lak 1** | -Ø b 1
'protestáns lelkész lakása (és hivatala)': Fegyveres Tamás úr háza .. A tiszteletes-lak s templom közelében, Homlokára írva: 1603 (Tb/3 : 291)

tiszteletgerjesztő mn **1**
'tiszteletet (1.) keltő': *(gúny; páros kif)* Tiszteletgerjesztő, méltóságteljes has! Csak azt ne adja az ég, hogy megapadhass, Hova lenne akkor ama nagy tekintély, Mellyet gazdádnak olly fényesen szereztél? (Tb/3 : 289)

tiszteletbiány fn 3 | *-t* 3
'tiszteletadás elmulasztása, tisztelettudó viselkedés hiánya': [Katica] Balga hiuságában azt képzelé, hogy a magas rangu férfi ágyasa némelly tekintetben egyenlő nejével, s most azon hiedelemmel vigasztalá magát, hogy Ashby Rikárdot könnyen rábirhatandja, e tiszteletbiányt .. megszüntetni. (RH/6 : 158) + uo.; 6 : 10

tiszteletőr fn 1 | *-eűl* 1
(ford) 'gardedám': Mistriss Lawington .. [Eudoxia] tiszteletőreűl [Ehrenhüterin] szolgált. (KH/6 : 8)

tiszteletreméltó mn 2
tiszteletre méltó 'ua.': el kell tűrnöm, ha valaki tiszteletreméltó férfiaknak nevez benneteket (Cor/4 : 263) *(gúny)* mellettem e szót hallom „szemtelen" .. ki szólt? — hát egy tiszteletreméltó individuum, ki .. saját apjától .. lovat lopott (P 207/5 : 101)
vö. **tisztelet**

tiszteletteljes mn 18 | 12: *-Ø* 11 || *leg-ebb* 1 — *(ford)*
1. 'tiszteletet (1.) kifejező (magatartás, megnyilatkozás)': [az őrnagy] beszéde a történet kifejlésénél nem igen tiszteletteljes [achtungsvollen] kifejezést vőn. (KH/6 : 68) [a szolga] tiszteletteljes nyájassággal [mit liebevoller Ehrerbietung] csókolá meg ura kezét (RH/6 : 275) + 6 : 36, 49, 102 | *(oxymoron:)* ~ *gúny*← 6 : 47 *(paradoxon, páros kif)* E szavaknál, miket tiszteletteljes [achtungsvoll] gúnyos mosoly kisért, az öreg az egyik bokrétával Flamareilnét kinálá meg (KH/6 : 14) — **a)** 'magatartásával vki, vmi iránti tiszteletet kifejező (személy)': *(páros kif:)* *magas,* ~ az ostyát egy magos, tiszteletteljes [ehrfurchtsvoll] ősz vitte (RH/6 : 379) *szives és* ~ te .. csak a szives és tiszteletteljes [achtungsvollen] unokaöcs kötelességét teljesíted (KH/6 : 12)
2. 'tiszteletre méltó (személy, dolog)': csodálkozhaték egy kissé a fiatal nemes e jelenésen, hol tiszteletteljes [ehrwürdigen] bátyját találta (RH/6 : 132) *(páros kif)* egy tiszteletteljes [ehrwürdiger], ezüstfehér hajú férfi űlt a haldokló ágyánál (RH/6 : 329) *(párh)* hány jó, nagylelkű tett, hány tiszteletteljes [ehrenhafte] érzés és szép eszme marad tanú, említés nélkűl? (RH/6 : 162)
tiszteletteljesen hat 6 — **1.** a számüzött .. tiszteletteljesen [andächtig] érinté baretjját, mert mély hódolatot érze (RH/6 : 164); *(szókapcs:)* ~ *megcsókolja vkinek a kezét* társa .. meghajtá .. térdét, tiszteletteljesen [ehrerbietig] csókolá meg [a herceg] kezét (RH/6 : 183) + 6 : 201 ~ *meghajol*← *vki előtt* 6 : 329 — **a)** *(szembeáll:)* ~ — *alattvalóság*← *nélkül* 6 : 122 — **2.** a hegedüs .. Tiszteletteljesen [Mit grosser Würde und Vornehmheit] ment egyenest a házba (RH/6 : 87)

tiszteling 1
(ang képzős igenév; *tréf makaronikus szövegben)* 'tisztelve': *(páros kif)* Tiszteling end csókoling a tied falamia és kendet vagyok barátod P S (L 243/7 : 175)

tisztelkedik tn ige 5 | 1
'tiszteletét nyilvánítja' ld. **tisztelkedni** — **a)** '(katona) tiszteleg, szalutál' ld. **tisztelkedve** — **b)** 'látogatással tiszteletét teszi': *(megszem, tréf)* Poroszlón voltunk, mellyet a Tisza különösen kedvel, mert gyakran kilátogat hozzá .. Most is ott tisztelkedik. (ÚL/5 : 47)
tisztelkedni fn in 3 — A kastély kapujánál Leicester gróf maga állt, készen, a hercegnek kimenésekor tisztelkedni [seine Ehrfurcht zu bezeigen] (RH/6 : 193) — **b)** Ah, ön itt? isten hozta... szólt [Róza]. — Kívántam tisztelkedni... mondám (HKöt/4 : 17); *hivatlanul* ~ *vkinél* az öreg tanitó naponként várja, hogy Jenny őt hivatja. Miután ez nem történik meg, eltökéli, hivatlanul tisztelkedni nála. (J/6 : 410)
tisztelkedve 1. hat in 1 — **a)** *(időism)* Tiszt vagyok... ha lát a közlegénység, Tisztelkedve megyen el mellettem (819/3 : 192)

tisztelő mn és fn 18
I. mn 8
'vki iránt tiszteletet (1.), nagyrabecsülést érző (személy)': (levélzáradékban) ~ *barátja* Drága tisztelt Barátom! .. Forró idvezletemet családjának! Önt ölelve, vagyok tisztelő barátja Petőfi (L 120/7 : 39) + 7 : 33 ~ *polgártársa*← 7 : 153, 170, 189, 198, 211 ~ *szolgája*← 7 : 20
II. fn 10 | *-m* 1, *-d* 1, *-je* 4; *-im* 1, *-i* 2 | *-it* 1
'olyan személy, aki vkit v. vmit tisztel, nagyra becsül': Figyelmeztetem e nagy ember [= Bem] azon tisztelőit, kik arcképét birni akarják, hogy minden eddig megjelent képei egyátaljában nem hasonlitanak hozzá (P 289/5 : 145) (más szerző művének címében:) *„A müvészet tisztelői" cimü satira .. nem közölhető (P 65/7 : 509); *(tőism:)* *tisztel* — ~ Tiszteltelek, mint tisztelőd menék Hozzád. (414/1 : 361) ~ — *tisztelet: (gúny, szembeáll, ism)* kopogtatnak ajtómon, bejön egy .. ember, s mondja, hogy ő tisztelőim egyike .. És ez éjfél tájban történt. Vesztél volna meg tiszteleteddel együtt! gondoltam magamban .. Látod, ezt a hirnek köszönhetem, hogy oly sok tisztelőm van... és oly kevés pénzem. (L 145/7 : 60); *(jelzővel:)* →*buzgó* ~ 6 : 67 →*őszinte* ~ 5 : 119 | (levélzáradékban:) *A tekintetes szerkesztő úr tisztelői Petőfi és Jókai (L 23/7 : 20) Vagyok

a Honvédelmi-bizottmánynak tisztelője Petőfi Sándor honvédkapitány (L 246/7 : 179); *(jelzővel:)* →*örök*[1] ~*je* 7 : 21

tisztelt mn **62** | -Ø 59 | *-nek* 1; *-té* 1 || *leg-ebb* 1

'tiszteletben részesülő': (Jön gyászruhában Virgília, Volumnia . .) Elöl nőm, aztán a tisztelt alak, A mellyben én formáltatám (Cor/4 : 361); *(páros kif:)* *kedves, ~* ismét a kedves, tisztelt nagybátya lett, miként . . képzelém. (NI/6 : 422) *nagy és ~ őseink* . . hajdan naggyá és tiszteltté keresztelék szivök vérével a magyar nevet (P 256/5 : 131) ~ *és nagyra* →*becsült* 6 : 434 ~, *szeretett*← 5 : 116; 7 : 16; *vmitől ~ : (halm)* [szabadság] jelenj meg álmamban ugy . . a millyen nagynak, ragyogónak, a világtól tiszteltnek én reméllek! (P 201/5 : 78) *vki által ~ : (gúny, nyomósítva)* *Német szinészeink . . elszéledtek! kivévén vagy három általam is igen tisztelt hölgyecskét (96/7 : 635) — **a)** *(udv* v. *formális)* Ezen sonkázás et compagnie-nak tulajdonitsa a tisztelt tanuló ifjuság, hogy . . oly classice szónokoltuk el köszönetünket (UJ/5 : 24); ~ *kisasszony* 7 : 56 ~ *közönség* Ez estén széles jó kedvében volt a tisztelt közönség (P 38/5 : 8) + 5 : 37 ~ *minisztérium*← 5 : 107 (2×) ~ *(tekintetes) úr* szives indulatába ajánlva magamat, maradok a tisztelt Tekintetes Urnak alázatos szolgája Petőfi Sándor. (L 31/7 : 25) + 7 : 26, *504 || *(megszól)* Isten hozá önt, tisztelt honfitárs! (205/1 : 162) [Menenius:] Hah, Marcius hazafelé tart? [Volumnia:] Igen, tisztelt Menenius (Cor/4 : 264) + 3 : 243; 5 : 90, ~ *úr* tudja-e, tisztelt ur . . miért állok tulajdonkép ön előtt? (HKöt/4 : 48) + 4 : 281, 373, 374, 376 (2×) *(párh)* Jó uram, tisztelt úr, Ételed jó, de egy hija van. (BI/2 : 317); *(nyomósítva:)* *nagyon ~ : (párh)* Kérlek tehát, Komoly s ⟨nagyontisztelt⟩ nagyon tisztelt apák, hogy a Jelen consult . . hagyjátok szólani (Cor/4 : 273, 417) | (írásbeli *megszól:)* ~ *asszonynéném*← 7 : 167 *(drága)* ~ *barátom (uram)* Drága tisztelt Barátom! Örömmel szolgálok mind jelenleg mind jövőben verssel. (L 120/7 : 39) + 7 : 10, 11, 26, 33, 34, 175, 211 ~ *kisasszony* Tisztelt Kisasszony! Bocsánatot kérek, hogy alkalmatlankodom (L 142/7 : 56) ~ *minisztérium* v. *Honvédelmi-bizottmány* Tisztelt Ministerium! Alulírottak a junius 15-kén tartott . . követválasztást nem ismerjük el törvényesnek (P 208/5 : 106) + 5 : 107; 7 : 178 ~ *olvasó*← 5 : 38 ~ *polgártárs*← 7 : 189, 197 ~ *alispán*← v. →*hadügyminiszter* v. →*kiadó* v. →*miniszterelnök* v. →*professzor úr* 5 : 14; 7 : 153, 169, 170, 200, 203, 211; *(nyomósítva:)* →*mélyen ~ tekintetes úr* 7 : 20, 24, 25 — **b)** *(gúny)* Fogadja . . alázatos köszönetemet a tisztelt társaság e lovagias, gyöngéd tetteért (P 72/5 : 11) egy professor . . ezt mondta nagy pathossal: — Urak, a törvény nevében. . . Többi szavait elnyelte a sokaság mennydörgő kiáltása s a tisztelt tanár . . szépen elkotródott (P 201/5 : 82) || *(megszól)* szép hited, tisztelt apa, Tudd meg, nem teljesült (709/2 : 307) *(páros kif:)* →*drága ~ nagyságos* v. *szerkesztő úr* 1 : 323; 5 : 7; *(nyomósítva:)* *igen ~ : (megszem)* Igen tisztelt Rágalom néni! (P 14/5 : 5)

vö. **fenntisztelt, nagyontisztelt, t.**

tisztes mn **13** | 12

1. 'tiszteletre méltó': Marcius maga Harcolt Corioliban, s ott hősisége A Cajus Marciushoz új nevet nyert, Ezen tisztes [In honour] név Coriolanus (Cor/4 : 266) nincs remény, csak Tisztes [noble] szülője és nejében, a kik . . kérni készek őt, hogy Kegyelmezzen honának (Cor/4 : 356) + 4 : 320 | *(udv megszól)* Ha Jupiter jósolna e fellegekbül . . nem hinnék neki Jobban, mint, tisztes Marcius [all noble M.], neked. (Cor/4 : 337) Ugy van, tisztes úr [Worthy sir]. A szolga nem hazudt (Cor/4 : 345) *(szembeáll:)* ~, *de* →*gondatlan tanács* 4 : 295 — **a)** *(gúny)* Egy részeg cimbora . . Ollyat botlik, hogy képivel Barázdát húz a megfagyott havon. Teremtettéz a tisztes férfiú, Hogy méltósága illyen pórul járt. (Ap/3 : 118) *(páros kif)* sir Guy de Margan, e komoly, tisztes ifju [ein sehr namhafter Jüngling] . . igen titokteljesen mondá, hogy a szerzetes valóban igen hitetlen egy hájdarab (RH/6 : 268) *(párh)* így kell cimeznem a levelet hozzá: Pálffy Albert barátomnak, hites ügyvédnek, jeles irónak, Vác városa érdemes polgárának, tisztes családapának. — Hahaha! (ÚL/5 : 60) *(megszól)* Tisztes [Worshipful] lázadók Hol a bátorság? kérlek, jőjetek. (Cor/4 : 237) + 4 : 177 — **b)** 'ilyen személyre jellemző, hozzá tartozó': *(páros kif:)* ~ *agg*← *homlok* 2 : 136

2. 'tisztességes' ld. **tisztesen**

tisztesen hat 1 — **2.** *(gúny)* Ki lesz apád, szegény kicsiny gyerek?. . . Ki? én leszek! . . fölnevellek tisztesen. Lopok számodra, míg tőlem telik (Ap/3 : 120)

tisztesség fn **1**

'tiszteletet, megbecsülést tükröző, tiszteletlettudó magatartás': Sz: ~ *nem esik szólván* (illemet netán sértő mondanivaló mentegetődző bevezetésére) 'talán nem bántok meg senkit': miért szerettem meg Gvadányit? mert a peleskei notáriust írta, és tisztesség nem esik szólván, én is notárius voltam (HKöt/4 : 49)

tisztességes mn **16** | 13: -Ø 9 | *-t* 1 || *-ebb* 2 ~ *-b* 1

1. 'feddhetetlen erkölcsű (személy)': Háromszinű jezsuita! . . ha csak egy csepp vér volna benned a tisztességes [anständigen]

férjből . . rég kidobál vala engem az ablakon. (KH/6 : 33) Tisztességes [hochsinniger und ehrenhafter] ember . . volt, szigorún tarta szót, senkit sem bánta meg (RH/6 : 96) — **a)** 'ilyen személyre jellemző (magatartás)': A férfiak rosz szokása, éneklés- és ivással mulatni . . régi időktől származik, és, noha annak elhanyaglása sokkal tisztességesebb, mint vizsgálata . . ritkán hagytak föl vele. (RH/6 : 239) *(párh)* Csigolya Dánielné aszszonyom tisztességes életü és takarékos erkölcsü gazdasszony volt (FL/4 : 120)

2. *(ford)* 'társadalmi rangjával tiszteletet keltő' 6 : 18 *(páros kif)* nem képzelem, hogy hasznosabb s tisztességesb [vorteilhaftere und ehrenvollere] összeköttetést találjak, mint a mai szóban forgó. (KH/6 : 19) — **a)** (alk fn-ként) 'ez a szó': *(ráértés, gúny, ism)* Mornac ur igen tisztességes férfi [anständiger Mann], sugá ő fülembe; s ez mindent tesz, mert a *„tisztességes"*-t [„anständig"] legjobban szereti pengetni; ő már tiz házasságot vetett meg, csupán azért, mivel véleménye szerint igen polgáriaknak látszottak. (KH/6 : 18)

3. 'megtisztelő': *(gúny)* szakállatok . . nem érdemli azt a tisztességes sírt, hogy egy kontár szabó vánkosát tömjék ki véle vagy hogy szamár nyergébe temessék. (Cor/4 : 263—4) — **a)** 'nem megalázó': [Szolga:] Ejh földi, hát te az én uramba kapsz? [Coriolanus:] Igen, s ez tisztességesebb [honester service], mint ha urnődbe kapnék. (Cor/4 : 335); *(szókapcs:)* ~ *fogságban*← *tart* 6 : 173

4. 'a kívánalomnak megfelelő; rendes': [a szobának] Két tisztességes ágy, néhány bőrszék . . volt bútora (HKöt/4 : 55) Magas, szőke . . férfi volt, tisztességes öltözetben (ÚL/5 : 61) + 4 : 52 — **a)** *(biz, tréf)* 'alapos, nagy fokú, derekas' ld. **tisztességesen**

tisztességesen hat 3 — **4.** [örökségem] nem épen megvetendő vagyonka . . Az ember másod magával is elélhetne belőle . . — El biz abból tisztességesen. (FL/4 : 133) + 4 : 114 — **a)** Dániel uram . . Egyre biztatta vendégeit, kik egyébiránt biztatás nélkül is tisztességesen hozzáláttak volna a dolghoz [ti. az iváshoz]. (FL/4 : 123)

tiszti mn **1**
'katonatisztnek való': ~ *egyenruha*← 6 : 429

tiszti-jelölt fn **1** | *-et* 1
tiszti jelölt: (ford) hivatali tisztségre jelölt személy': ugy nevezéd őt barátodnak, mint minden tiszti-jelöltet [candidates] jó embereknek mondunk (P 118/6 : 447)

[tisztít] ts ige: **tisztit 2** | *-ottam* tsr 1; *-á* 1
1. 'szenny eltávolításával tisztává tesz vmit': *(szókapcs:)* →*csizmát* ~ 2 : 244 (2×)

2. (tárgy nélkül; *átv)* 'erkölcsi megtisztuláshoz vezet' ld. **tisztító**

tisztító 1. mn in **1** — **2.** *(szembeáll, párh, páros kif)* [Katicának] kicsordultak könyei . . nem csendes, engesztelő könyek, nem keserű, tisztító [läuternd] könyek, hanem a heves, szenvedélyes harag könyei (RH/6 : 155)

[tisztítótűz] fn: **tisztító tüz 1** | *-et* 1
(vall) 'tisztítóhely, purgatórium': *(kép)* kinek szíve másodszor sebesittetik meg . . a mélységbe esik, s akarata ellen megkülönbözteti a csillámot, mellyet Dante a pokol fenekén láta, s melly a tisztító tüzet [das Fegefeuer] hirdeti (KH/6 : 61)

tisztogatás fn **1**
'szennyeződés (ismételt v. rendszeres) eltávolítása': *(tréf)* Tisztogatás sem igen kell . . ha poros nadrágod, Kiporozza a káplárod. (595/2 : 173)

tisztség fn **1** | *-et* 1
'ranggal járó hivatali feladatkör': tervezéd, mikép Rómába' minden tisztséget [season'd office] kiirtasz, Hogy így zsarnokhatalmat vívj magadnak. (Cor/4 : 318)

tisztújítás fn **9** | **tisztújítás 2**, **tisztujítás 2**, **tisztujitás 4**, **tisztújitás 1**: *-Ø* 6 (b 1) | *-ban* 1; *-on* 1; *-ra* 1
1. 'megye, város, község vezetőségének újraválasztása': Nagy zaj volt egész éjjel a városban. . . küszöbön állt a tisztujítás. (UJ/5 : 27) Illő, hogy ezentúl szolgáld a nemzetet. Itt a tisztújitás, egy becses virágot Terem neked e kert: szolgabiróságot. (Tb/3 : 297) + 5 : 16, 28, 30 (2×); 7 : *502
2. *(cím)* 'Nagy Ignác vígjátéka': Kaptam egy pár meglehetős szerepet, például Tornyayt a Tisztújításban (L 31/7 : 24) + 5 : 29

tisztújítási mn **1**
'tisztújítással kapcsolatos': vér rozsdája emészti Ólmos fütyköseinket, a mikkel Tisztújítási csatákban Egymást simogatjuk. (HK/1 : 126)

[tisztul] tn ige
'tisztává válik; megtisztul'
[tisztulva] 1. hat in: **tisztúlva 1** — *(páros kif)* ugy látszott, mintha vére csak azért vonúlt volna vissza szíve forrásához, hogy ismét tisztúlva s megerősödve ömöljék minden erébe. Egy pillanatig . . halvány volt . . de a következő percben arca lángolt (RH/6 : 387—8)

tisztviselő fn **78** | *-Ø* 65 (b 3), *-k* 1; *-m* 1; *-i* 1 | *-t* 4, *-ket* 2, *-it* 1; *-höz* 1; *-inek* b 1; *-vel* 1
1. 'közszolgálatban álló, a közigazgatásban

tevékenykedő személy': *megyei* ~ Több megyei tisztviselőt vasra verve vittek Naszódra [a lázadók] (P 236/5 : 128) — **a)** '(az ókori Rómában) közhivatalt viselő személy': *(jelzőként)* ha .. jó magatokat belsőképen vizsgálat alá vennétek .. ollyan érdemetlen, kevély, kegyetlen, makacs tisztviselő párt [magistrates] .. födöznétek fel, a minőket csak kapni Rómában. (Cor/4 : 262)

2. *(ford)* '(a középkori Angliában) király v. főúr szolgálatában álló alkalmazott': A tisztviselő [Des Lords Dienstmann] .. azonnal a harcba rohant valódi angol poroszlói lélekkel, s a gyengébbet fogá pártúl. (RH/6 : 79) a hirnökök .. pontosan vizsgálák meg a vítért .. E tisztviselőket [Beamten] nem sokára a király apródjai s szolgái követék (RH/6 : 382—3) + 6 : 74, 77, 80, 85, 109, 118, 152, 174 (+ 48) *(párh:)* ~ *vagy* →*vadász* 6 : 91; *(jelzővel:)* *becsületes* ~ ezen ember nem hazud; ő becsületes tisztviselő [Yeoman] (RH/6 : 101) → 6 : 84 *derék* ~ A gróf derék tisztviselői [Die guten Yeoman des Grafen] .. örömest követék a sherwoodi szokásokat (RH/6 : 130) + 6 : 82, 271, *jó* ~ 6 : 80, 83, 100 *(megszól)* nem ereszthetlek tovább, mig meg nem tudom [kik vagytok] .. s még egyszer mondom, jó tisztviselők [gute Yeoman], hogy tudnom kell. (RH/6 : 107), →*királyi* ~ 6 : 321, 329; (jelzőként) ~ *uram: (megszól)* Még egy mérföld van hátra, tisztviselő uram [Meister Yeoman] (RH/6 : 82) + uo.; 6 : 84 (2×), 153 — **a)** 'ez a szó': (jelzőként:) a bátor legény, kit tisztviselő név alatt [unter dem Namen eines Dienstmanns] említénk .. Blawket Tamás .. könnyedén kiugrék ágyából (RH/6 : 80)

tisztviselői mn **1**

(ford) 'tisztviselőre (2.) jellemző': A lovak egyikén egy erős, vaskos fickó űlt tisztviselői öltözetben [in der Tracht eines Dieners] (RH/6 : 151)

tisztviselősködik tn ige **1** | *-tek* 1

'közigazgatási tisztviselőként (1.) működik': jobb volna bizony, ha számot adnának .. a város jövedelmeiről, mellyek isten tudja, hova gurultak, mig ők tisztviselősködtek. (P 210/5 : 109)

titán fn **2** | **Titán** 1, **titán** 1: *-ok* 1 | *-okat* 1

(mit; tsz) 'Zeusz ellen lázadó óriások; gigászok': *(hsl)* megvesztegethetlen jellem, szilárd becsületesség .. e nélkül ostromolhatjátok a trónt, mint a títánok az eget, s le fognak benneteket mennykövezni (P 201/5 : 86—7) *(met, gúny)* [a] kritikusok .. Sok keserű órát szereztek nekem. De most már .. jó izűn tudok mosolyogni, ha látom ezen uj Titánokat, mint erőködnek reám Ossát és Peliont hajigálni. (P 114/5 : 37—8)

titáni mn **3** | **2: titáni** 1, **títáni** 1

(vál) 'rendkívül nagy, óriási': e sivatag fekete, óriási sziklákból álló öbölben végződék; titáni magasságuk lábaihoz volt bilincselve e megdermedt oceán (P 41/6 : 390) — **a)** 'roppant mértékű, fokú': Te is mondtál utósó leveledben egy títáni otrombaságot, tudnillik hogy Jókayhoz a kedvemért csatlakoztál. (L 167/7 : 86)

[titánilag] hat: **titanilag** 1 — **a)** *(túlz)* Ha azt gondolod, hogy én a pletykákban gyönyörködöm, titanilag csalatkozol. (L 196/7 : 136)

titeket sznm **43** — a *ti* nm tárgyi alakja

'azokat a személyeket, akikhez és akikről a beszélő tegező formában szól': Pajtásaim! értetek a bú; Elhagyni, fiúk, titeket (303/1 : 273) Ti szárnyas, óriási lelkek! .. titeket a törpe világ Mindig kicsínyeknek kiált? (460/2 : 34) + 1 : 7, 189; 2 : 41; 3 : 239; 4 : 360; 6 : 306; 7 : 34, 215; (értelmezővel:) Róma titeket Imádjon, hármatokat (Cor/4 : 268) || (megszemélyesített dolgokra vonatk.:) Kedves fák .. Áldom még azt is, a ki Titeket ültetett. (818/3 : 191) + 1 : 328; 2 : 35 — **a)** (magázás, önözés helyett:) Dicsőséges nagyurak .. Tudjátok-e, menyit kértünk Titeket, Hogy iránt unk emberiek Legyetek (752/3 : 35) Ti koronázott tolvajok! .. Félmeztelen Fognak kiverni titeket A fölemelkedett alattvalók (779/3 : 71) + 3 : 44 — **b)** 'azt a közösséget, amelyhez és amelyről a beszélő szól': Ti jászok és ti kúnok .. ugy hiszem, legjobban érdekel Titeket .. Lehel. (401/1 : 348) Itt a haza földén .. Üdvözlünk titeket, Vitéz jó testvérek (795/3 : 94) + 3 : 141, *332; 4 : 191, 247, 343; 5 : 97, 108, 109 (2×); 6 : 229 *(párh)* Föl, székely, föl, közös az ellenségünk .. Az vert vasra titeket, a ki minket (819/3 : 185) + 3 : 46; 4 : 319, 322; 5 : 109; (vonatkozó mm-tal) ~, *kik: (ism, párh)* hívei vagytok-e .. e jó fejedelemnek .. a ki nem lát titeket. Ő nem lát titeket, kiket annyira szeret, nem lát engemet és gyermekeit (TH/4 : 193) | (a beszélővel eszmeileg v. érzelmileg szembenálló közösségre vonatk.:) Te rác, te horvát .. Török s tatártól melly titeket védett, Magyar kezekben villogott a kard. (815/3 : 187) + 2 : 252; 4 : 128, 321, 375 *(tőism)* Jőjetek! ismerjük már egymást; ti futtok, Mi űzünk titeket (857/3 : 236) *(párh, tőism)* Befogadtunk titeket s ti Kivertetek minket (773/3 : 62)

titkol ts ige **19** | 9: *-om* 1, *-ják* 1; *-ta* 1; *-á* 1 | *-tam volna* tsr 1 | *-jak* 1; *-d* 1 || *-hatá* 1, *-haták* 1

'szándékosan nem közöl mással; titokban tart': Segítséget vinni A bántott magyarnak .. Ez a jó huszárok Szívbeli szándoka, És hogy ezt titkolják, Van annak nagy oka (795/3 : 92—3); (hat-val) *vki előtt* ~ Mi oknál

fogva titkoljak valamit barátom előtt? (P 118/6 : 447); *(nyomósítva:) mélyen ~* Mélyen titkolta szándokát, Alunni sem ment mások közelébe, Nehogy kimondja álmában (Ap/3 : 175) | *(litot:) nem ~ (előtte)* 'megvall, beismer': Nem titkolom előtted: félelmet öntél belém. (KH/6 : 27) *(tőism:) nem ~ — titkolni←* 6 : 168 *(párh:) nem ~ — megvall←* 4 : 59 — **a)** 'rejteget, leplez': szerelmemet én Titkoltam volna örökké, Elvittem volna magammal A más életbe (HK/1 : 140) + 1 : 97 | *(litot)* Míg az udvar külön tagjai örömet és elégülést éreztek .. III. Henrik .. fia nyugodtabb és bölcsebb párthivei sem titkolhaták a diadal örömét (RH/6 : 232)

titkolni fn in 6 | *-ni* 5, *-nom* 1

becsületbeli kötelességemben állott, titkolnom, hogy párbaj következtében vagyok beteg. (HKöt/4 : 31) *(szembeáll)* Nagy szándéktokat Jó volt titkolni, a mig az maga Magát födé fel. (Cor/4 : 239) | *(litot, tőism)* nem titkolhatá s titkolni nem is akará, hogy utjokban nehézségek és veszélyek vannak. (RH/6 : 168) — **a)** Okainak kell lennie, hogy lyányát igy állig beburkolta, nincs é a kicsinynek valami hibája, mellyet, a meddig csak lehet, titkolni akarnak (KH/6 : 16) | *(litot)* Szerelemféltés ösztönéből, mellyet titkolni nem szándékolt, vizsgálá vonásait (KH/6 : 9) + 6 : 48

titkolt 2. mn in 3 — **a)** Gloucester gróf .. Montfort pártja iránt roszúl titkolt ellenkezést tettetett. (RH/6 : 173) *(tőism)* a mint van okom Nem hordani többé A titkolt szerelemnek Életölő fájdalmát: Szintúgy van okom Elfojtani lelkem Mélységes mélyében e titkot. (HK/1 : 132) *(párh)* e palástolt gunnyal, a szándék e titkolt roszaságával nem tudott szembeszállani (RH/6 : 89)

titkolandó 3. mn in 1 — **a)** (célhat:) nehogy azt képzelje, mintha saját érdemei segitették volna önt e táncra! — Ha az előbbenire nem is, de a következőre igen, felelék, zavaromat titkolandó (NI/6 : 433)

titkolatlan mn **1**

'nem titkolt; leplezetlen': „Remélem, nem sokára szabadságban látandalak," felelt Mortimer titkolatlan mosollyal (RH/6 : 271)

titkon hsz **29**

1. 'titokban; rejtve': A pásztornéra titkon foga fájt Az úrfinak (73/1 : 23) számüzöttek és szökevények gyászolák titkon az elhullottakat (RH/6 : 232) + 6 : 36, 335, 450 *(párh)* ez a Borics tökéletes gazember .. titkon jő hazánkba, a király előtt megjelenik álruhában (TH/4 : 190); *(nyomósítva:) csak ~* v. *~ .. csak* Oda jutottunk már, Hogy csak titkon lehet Tégedet érezni, Szent hazaszeretet! (795/3 : 93) + 3 : 296; 4 : 186 *(szembeáll)* Egy nemzet és két ország hallja meg, Mi bennem eddig titkon forra csak, S a mit kebleméből mostan kiröpítek (541/2 : 113); *(szókapcs:) ~ bámult← leányka* 1 : 326 *~ beszél* v. *találkozik vkivel* [Hugó bátyja] a sherwoodi víg erdőben van, s szeretne titkon öccsével beszélni. (RH/6 : 243) + 6 : 239 *~ eped vkiért: (tréf)* [nem] házasodom .. megnyugtatására hazám mindazon hölgyeinek, kik érettem tán titkon epednek (ÚJ/5 : 33) *~ örvend←* 6 : 34 *~ szeret* Sári szeretett, de olly titkon, hogy .. magának sem merte megvallani (FL/4 : 130)

2. 'mások számára észrevétlenül': hazám .. Titkon kisérem lépteid (110/1 : 57) Sziveteknek alig marad egy szöglete, ⟨Hol titkosan⟩ A hol titkon magát pók gyanánt szövi be A hazaszeretet (581/2 : 155, 379) + 2 : 248; 3 : 278; 4 : 151, 155; 6 : 8, 17, 39, 448, 449 *(páros kif)* Szépen titkon A szobából Kiröpítem lelkemet (546/2 : 117) *(párh:) ~, de →folyvást* 2 : 214

titkos mn **39** | 36; **titkos** 35, [sajtóhiba:] **tikos** 1: *-Ø* 35 || *leg- -abb* 1

1. 'csak a beavatottak által ismert': Magas trónján a sors ül, titkos könyv kezében, Az életkönyv ez (45/3 : 272) Az összeesküdtek .. haladtak naponként a titkos munkában (803/3 : 105); *~ kaland←* 2 : 263 *~ összeesküvés←* 6 : 244 *~ találkozás* E két szép szerelmes .. inkább odaadná jobb kezének egy ujját, semhogy holdvilágnáli titkos találkozásaikat Ashby gróf megtudja. (RH/6 : 246) — **a)** 'titokban, rejtve működő, tevékenykedő, ill. tevékenységét titkoló': Egy titkos nyomát fedezett föl Alant elrejtve föld alá, S ott kinyomatta műveit. (Ap/3 : 160); *~ ellen(ség)* titkos ellenek veszélyeztetik a gróf életét. (RH/6 : 280) + 5 : 130 *~ önkény←* 1 : 180 — **b)** 'a nyilvánosság kizárásával végbemenő, bizalmas': „Hol van Leicester lord?" .. „Titkos tanácsgyülést tart .." (RH/6 : 195) titkos suttogást El nem fogadtál olly barátaidtól Sem, a kik bíztak benned. (Cor/4 : 360) + 7 : *503, *506 — **c)** 'ilyen testülethez tartozó': *~ tanácsos←* 6 : 431

2. 'elrejtett, nehezen hozzáférhető': A köd .. elbújt a völgyek legtitkosabb táján (SzM/2 : 257); *(kép, páros kif)* Titkos, rejtett kert szivem szerelme (348/1 : 305) — **a)** 'ilyen helyen működő': *~ féreg←* 2 : 130 — **b)** 'rejtegetett, leplezett, titkolt (lelki tartalom)' *~ bánat←* 1 : 177 *~ cél* v. *→szándék* v. *→vágy*[2] ama nagy férfi szeme előtt tikos [!] cél volt (RH/6 : 207) + 6 : 13, 208 *~ dac* a vetélytársak, s a hasztalanúl epedők titkos daca, ismét föltámadt (KH/6 : 57) *~ érzet←* 3 : 247 *~ gyanú* A tisztviselő .. legyőzé rosz kedvét, mellyet a titkos gyanú még növelt (RH/6 : 153) *~ irigység←* 6 : 47 *~ kedvtelés* v. *öröm* Az özvegy gyászba öltözék .. Jó asszony .. ez egy ruhán Keresztül csillog titkos örömed. (477/2 : 40) + 2 : 259 *~*

kérdés← 1 : 52 ~ *ok*← 6 : 275 ~ *tűnődés*← 6 : 7 ~ *zendülés*← 6 : 58 — **c)** '(más számára) alig észrevehető' ld. **titkosan**

3. 'titokzatos, rejtélyes': A bú egyetlen kincs, a mellyet A szerelemtől örököltem .. Minden darabja dallá olvad Lelkemnek titkos műhelyében. (271/1 : 252) lelkem, oh szállj az égi testek között, És pillants keresztül rejtelmök fátyolán, Mellyet az istenség titkos ujja szövött (664/2 : 249); *mély és* ~ *forrás* a gyülölség valami mély és titkos forrásból ered, de ez az emberiség előtt örök talány maradand (P 14/5 : 5) *(mély)* ~ *sejtés*← v. →*sejtelem* 2 : 104, 105

titkosan hat 3 — **2.c)** Sziveteknek alig marad egy szöglete, 〈 Hol titkosan〉 A hol titkon magát pók gyanánt szövi be A hazaszeretet (581/2 : 155, 379); ~ *követ*[1] 6 : 16 ~ *pillant vkire* ha hozzátok menék, Te mindig úgy futottál; De más szobából titkosan Rám gyakran pillantottál. (257/1 : 244)

[titkú] mn: **titku 2**

(jelzővel) 'vmilyen titkot rejtő': Látom fátyolodat, te sötét mély titku jövendő (599/2 : 179) — **a)** 'vmilyen titkot sejtető': miután ezeket [Harangláb] mély titku alakkal Elmondotta: kiprémzé Szája vidékét Sátáni mosollyal. (HK/1 : 127)

titok fn **67** | -Ø 16, *titkok* 1; *titkom* 2 (b 1), *titkod* 1, *titka* 7; *titkai* 1 | *titkot* 7, *titkomat* 1, *titkodat* 1, *titkát* 5, *titkukat* 1, *titkaidat* 1, *titkaikat* 1; *-ba* 2; *-ban* 9; *titkaidból* 1; *titkaihoz* 1; *-nak* b 2, *titkának* 1, *titkaitoknak* b 1, *titkainak* b 1; *-tól* 1; *titkokká* 1; *titkommal* 1, *titkaival* 1

1. 'olyan dolog, tény v. ismeret, amelyről idegen nem tud(hat)': nem akarok bizalmadba tolakodni .. noha titkod nálam épen olly biztos lenne, mint saját kebledben (RH/6 : 241) Szigorú körülmény Ajkamat lezárta, Hogy ne jöjön titkom Senkinek tudtára. (252/1 : 241) + 6 : 447 *(többszörös ism* párbeszédben:) [Milutin: A királyné] egy titkom birtokában volt, mellynél fogva mindenre kényszeríthetett. [Judit:] S e titok? [Milutin:] Oh e titok, e titok! .. E titok, asszonyom, hogy én szerettelek (TH/4 : 186) *(tőism:)* →*titkolt* — ~ 1 : 132; *(jelzővel:)* →*gyötrő* ~ 3 : 247 →*örök*[1] ~ 7 : 21 *továbbadott* ~*: (hsl)* az éj mindegyre oszlik, Mint a tovább-tovább adott titok (Ap/3 : 115); *(birt szerk:) gyónás titka* 'a pap titoktartási kötelezettsége a neki meggyónt bűnökre': El vagyok árulva! .. De ha csupán a pap tudta meg, nem nagy baj. A gyónás titka minden esetre biztos. (RH/6 : 360) *szív titka* Oh te tudója szivem titkának! Igaz egy betüig Tartalma beszédidnek (HK/1 : 132), *vki titkának* →*részese* 6 : 140, 262; (hat) ~*ban* 'úgy, hogy más nem tud(hat) róla': Pista .. Bokor mögé bujt titokban, s .. várta, hogy mit hoz a vakeset. (SzP/2 : 58) + 1 : 136, *(nyomósítva:) csak* ~*ban* hazájának .. Romján csak titokban sóhajt népe, mert őt Árulás szeretni s halál védnie. (704/2 : 301) *(szembeáll:)* →*fennszóval — csak* ~*ban* 3 : 92 →*irtózatos* ~*ban* 7 : 52; *(szókapcs:)* ~ *marad* Maradjon mai beszédünk ideig kettőnk közötti titok (NI/6 : 435) *titkot bír* 6 : 359, 379 *titkot* →*bíz vkire* 6 : 238 *elárul* v. →*kivall* kegyelmes asszonyom, titkomat ne áruld el a hercegnek, mert gátolni találná elutazásunkat. (RH/6 : 354) + 4 : 101; 6 : 238 *titkot* v. *vmit a titkokból* →*fölfedez* 6 : 85, 126 *titkot ismer: (páros kif)* Nem ismerem terveid s titkaidat, Dickon (RH/6 : 355) *titkot* →*kitanul* 4 : 101 →*kivesz vkiből* 4 : 101; 6 : 335 →*megőriz* v. →*rejt(ve tart)* 1 : 276; 6 : 46, 183, 270, 447 ~*ba* →*beavatva van* 4 : 197 ~*ban marad (előtte)* Figyelnem — nyomoznom kell. Semmi se maradjon előttem titokban. (RH/6 : 257) + 4 : 28; 6 : 438 ~*ban* →*maradás* 7 : 21 | *(litot:) nem* ~ Nem titok, hát kimondom, hogy ez a segédszerkesztő én voltam. (UJ/5 : 17) *nincs titka előtte: (megszem)* A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. (ÚL/5 : 62) — **a)** 'olyan dolog, tény v. ismeret, amelyről csak a beavatottak tudnak': *(jelzővel:) jeles* ~ egy emberséges, jó ember .. ki sok jeles titkot bírt .. olly balzsami tulajdonú port adott, melly .. a legborzasztóbb seb fájdalmait is eloszlatja. (RH/6 : 358) *kedves, szép* ~ Rezgenek a falevelek, S ábrándos suttogásukban Mennyi kedves, szép titok van! (808/3 : 181) →*örök*[1] *nagy* ~ 2 : 331 *túlvilági* ~ a kis Boisgontier komoly, fontos, hallgató arcot ölte, olly férfiként, ki nem rég tulvilági titokba avattaték. (KH/6 : 65) | (mű címében:) Adatok „A kritika titkai"-hoz (P 87/5 : 13) →*kisvárosi titkok* 7 : *507 →*újhelyi titkok* 7 : *510 — **b)** '(vki számára) ismeretlen dolog, tény': Az ajándékok számokkal valának ellátva .. A királynői korona boldog száma titok volt. (NI/6 : 432—3); *(jelzővel:)* →*szent* ~ *előtte* 6 : 49

2. 'rejtély, talány': különösnek látszik, hogy olly sokáig maradtak együtt, s a titok, miszerint a szerzetes előbb hagyá el a várat .. még különösbbé teszi a dolgot. (RH/6 : 270) Rejtély vagy te, lyányka, nékem .. Kárhozatom? üdvességem? .. Oh de mellyik?... törhetetlen Lánc körűlem e titok (538/2 : 110) + 6 : 435; 7 : *513 *(páros kif:)* →*csoda s* ~ 6 : 423; *(jelzővel:)* →*fejtörő* ~ 3 : 273; *(birt szerk:)* ~ *fátyola*← 2 : 110; *(jelzős birt szerk:) drága szent* ~ *megfejtése*← 2 : 114; *(szókapcs:)* ~ *marad* Szegény aszszonynak gyermeke ... Hm, hátha gazdagé? .. Már ez titok, s örökre az marad. (Ap/3 : 120) *titkot* →*megfejt* 6 : 143 — **a)** *vmi titka* 'olyan dolog, amelyet vmi rejt, leplez': ott egy Élő alak .. látszik, hogy asszony,

De a sötétség titka, hogy Koldúsnő-e vagy úri hölgy? (Ap/3 : 117)

3. 'vminek ismeretlen v. csak kevesektől ismert magyarázata, megfejtése': nemes, egyszerű öltözetben volt, mellynek titkát csak a fölvilágosúlt kacérság bírja. (KH/6 : 66); *(jelzővel:) boldog ~* örvendezz; Hosszúra nyujtja élted isten, Álmodnak boldog ⟨képe⟩ titka ez. (78/1 : 28, 382); *(szókapcs:) vminek titka →fekszik vmiben* 6 : 7, 338

[titokszerű] mn: **titokszerü 1**

'titokzatos, rejtélyes': *(páros kif)* *a D. F. által forditott Utazó gondolat inkább való a homályos, titokszerü dolgokat kedvelő németnek, mint az egyszerüséget szerető magyarnak. (P 45/7 : 503)

titokteljes mn 8 | 6: -Ø 5 | *-nek* 1 — *(vál)*

1. 'titkot tudó, azt rejtegető; titkolódzó': furfangos, elmés gazember .. Ismered őt, Margan, titokteljesnek [ein so geheimnissvolles Gesicht] látszol? (RH/6 : 259) — **a)** 'ilyen személyre jellemző': többször intézém a tanácsoshoz a kérdést, nem mondhat-e még most sem bizonyost? de mindenkor titokteljes mosollyal rázá fejét (NI/6 : 436) *(párh:) →suttogó* — ~ 3 : 92 — **b)** 'titkot sejtető': Titokteljes tekintettel [mit geheimnissvoller Miene] értesítem őt, hogy összeesküvés készül e párbaj elhalasztására (RH/6 : 359)

2. 'titokzatos, rejtélyes, rejtelmes': eltávozott a nyár, s helyette itt az ősz ⟨SzJN.: titok födte⟩ titokteljes lényével (P 177/5 : 172, 249) + 6 : 171

titokteljesen hat 2 — **1. b)** Guy de Margan .. igen titokteljesen [in geheimnissvollen Vertrauen] mondá, hogy a szerzetes .. zendülők hírhordója (RH/6 : 268—9) *(páros kif)* Karaffa egyik másik urral .. négy szem közt titokteljesen beszélget. (Drt/4 : 213)

Titus tulfn **18** | **Titus** 2, **Títus** 16: -Ø 15 | *-sal* 3

(lat férfinév; *ford:) ~ Lartius←* 4 : 225, 235, 236, 249, 256, 266, 273, 413 (+7) | (önállóan) 'uő.': A corioli polgárság kitört, S megütközött Títussal s Marciussal. (Cor/4 : 250) + 4 : 237, 259

Tivadar tulfn **7**

(férfinév) 'középkori magyar nemes, dráma szereplője': Voltam-e én valaha más véleményen, mint te, Tivadar? (TH/4 : 167) Sámson, Tivadar, Vas .. Göndör, urak. (TH/4 : 172) + 4 : 143, 166, 167(2×), 172

tivornya fn **3**

(rosszalló) 'mértéktelen, zajos, vad mulatozás; dorbézolás': Egy tivornya a másikát érte, [Kun László] Sátor alatt élt, mint a cigányok, Véle régi korhely cimborái S véle a kún és tatár leányok. (793/3 : 89) + 1 : 65, 72

tivornyázó mn **1**

(rosszalló) 'kicsapongóan mulatozó': [Kun László] a régi tivornyázó élet Alvó zaját ujra fölkeltette (793/3 : 88)

tíz számn és fn **107**

I. számn 104

A) mn-i 98 | 92; **tíz** 63, **tiz** 29: -Ø 89 | *-et* 1; *-ig* 2

1. 'kilencnél eggyel több': Pontiustól Pilatushoz lótottam futottam Toldiért .. Tíz példányt adtak. (L 152/7 : 67) + 7 : 639 *(párh)* dijazni kell minden cikket .. egy ivre gondolom 40 pengő honorarium esik .. a szerkesztő maga .. megírhat .. bal kézzel is tíz ívet, a mi 400 pengő (L 202/7 : 143); *(szembeáll:) ~ — két←* 4 : 73 *→huszonegy — ~* uo. *(szembeáll, fokozás:) ~ — húsz←* 3 : 225; *(szókapcs:) ~ ágú* ld. **[tízágú]**, *~ annyi* ld. **tízannyi**, *~ ezer* ld. **tízezer:** *valami ~* Ipam .. — valami tíz vendég sceme láttára — olly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jegesmedve (L 167/7 : 87) + 6 : 203 || (időegységből:) Ma tiz hete, hogy megházasodtam (L 179/7 : 109); *(mintegy) ~ perc* Az egész működés mintegy tiz percig tartott (RH/6 : 80) + 6 : 131, 297 *(→legalább* v. *valami) ~ nap* Ha tíz nap múlva még e szigeten találtatik, halált fog szenvedni. (RH/6 : 388) + 6 : 259, 405; 7 : 184, *~ hó(nap)* 6 : 445 (mint iskolaév időtartama:) kipihenni fogunk .. nem tanodával Gondolkodni! Elég volt tíz hó arra! (1/3 : 244) + 3 : 243, *(közel* v. *valami) ~ esztendő* v. *év* 2 : 319; 3 : 170, 175; 4 : 52, 85; 5 : 183; 6 : 20, 439 (+17) *(ism)* Tíz éve már, hogy e négy fal között űl! Tíz év még ott kinn a szabadban is sok .. Tíz éve már, s ő néki e tiz év Egyetlen egy hosszú, végetlen éj volt (Ap/3 : 169) + 4 : 42(2×), 55(3×); 6 : 23(2×), 54(2×) *(fokozás:) egy — ~ — húsz év* (a jelzett szó odaértésével, *ism)* Ha itt egy évig kéne lennem, Hol minden perc egy örökkévalóság .. Egy évig? és ha tízig itt leszek, Tízig vagy húszig vagy többig talán? (Ap/3 : 166) *~ — száz←* *év* 3 : 173, *~ esztendős* ld. **[tízesztendős]**, *~ éves* ld. **tízéves**, *~ évi* ld. **[tízévi]**, *~ napi* ld. **[tíznapi]**, *~ percnyi* ld. **[tízpercnyi]** || (pénzegységből) *~ poltúra* 4 : 203 *~ sous←* 6 : 397 || (mint a kéz ujjainak száma; *szókapcs:) ~ körmét →beleüti* v. *vmibe vájja* 4 : 41, 146 *~ ujjával →kikapar* 4 : 43 || (mint jeles v. mitikus szám; *szembeáll)* ha ⟨tíz⟩ tizenkét fiam volna .. inkább ohajtanám, hogy közűlök tizenegy vitézileg meghaljon honáért, hogysem egy tétlenül kéjelegjen. (Cor/4 : 241, 412); *~ parancsolat; (szembeáll)* nemzetem .. A tíz parancsolatból csak egyet tarts meg (P 256/5 : 131);

(szókapcs:) ~ ... *közül* →*kilenc* 6 : 5 ~ *esetben* →*kilencszer* 6 : 159 — **a)** 'kb. ennyi': *(páros kif:) kilenc,* ~ ld. **[kilenc-tíz]**, ~, *tizenkét* ld. **[tíz-tizenkét]**, ~, *húsz* ld. **[tíz-húsz]** || (időegységből) ~ *perc* Illy beszéd közt telt tíz perc, s ekkor Robin Hood két társával előjött (RH/6 : 319), ~ *év* 6 : 83 *(fokozás)* Ha ma nem házasodik Edvárd, tehát holnap; s ha holnap nem, megéli ön egy, két vagy tíz év alatt (KH/6 : 50) || (mértékegységből) ~ *lépésnyire* A virágpiactól tiz lépésnyire áll a hintó (J/6 : 412) + 6 : 22 — **b)** 'nem nagyon sok': *(szembeáll)* Hogysem tiz barátot szerezzek képmutatással, inkább szerzek őszinteségemmel száz ellenséget. (P 114/5 : 37); ~ *perc* „Huzd ki a lándzsát [a sebből]," .. „Ha azt teszem, mylord," válaszolt az orvos, „nem élsz túl tíz percet." (RH/6 : 228) *(szembeáll:)* →*öt perc* — ~ 4 : 76 — **c)** '(elég) sok': Tíz pár csókot egy végbül [verscím is] (693/2 : 290; 7 : 518; PE. 11 : [200]) ha .. a tarpeji szirtre tíz hegyet Tesznek még, hogy mélyebbre döntsenek .. mégsem Leszek más, mint valék. (Cor/4 : 308) + 6 : 18, 326 *(párh, fokozás)* [szüleim] azt akarák, hogy mészáros legyek .. Ennek két oka volt .. Azonban — gondolhatod — hogy ha még tíz illy fontos ok lett volna is, ebben velök meg nem egyezem. (L 16/7 : 12)

2. (időpont megjelölésére) ~ *óra* 'a déli v. éjféli 12 óra utáni tizedik óra vége'; →*éjjel* v. *esteli* ~ *óra* Csaknem esteli tíz óra volt, midőn a fogadó legjobb szobájában még két vagy három úr űlt (RH/6 : 249) + 5 : 101 →*reggel(i)* ~ *óra (— hét*[1]*)* 6 : 110, 185, 440

B) fn-i 6 | 5: -Ø 3 | *-et* 1; *-zel* 1

1. 'tíz ember': Dunrommath harcosai futottak. Morven nyilai üldözték őket; tíz elesett a mohos sziklán. (Oith/6 : 450) *(szembeáll, fokozás:)* →*húszan* — ~ 3 : 225 — **a)** 'kb. tíz ember': *(szembeáll, fokozás:) egy* — ~ ha megölöm, akad helyette más, és egy helyett tíz, és rosznál roszabb. (Drt/4 : 214) →*öten* — ~ 6 : 199

2. '(esti) tíz óra': Ambrus gazda hősleg iddogála, Mig a bakter tízet nem kiálta. (175/1 : 106)

II. fn 3 | *-ek* 3 (b 2)

(tsz) ~*ek társasága* 'az 1840-es évek radikális fiatal íróinak csoportja, a Fiatal Magyarország': azt nyilatkoztatja Vahot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. Jól van, mondok, hát én is csak addig írok .. Ezt elmondtam másoknak is, kik azt mondák, hogy szint' azt teszik, s ebből keletkezett a Tízek társasága. (L 137/7 : 54) + uo. — **a)** (önállóan) 'e csoport tagjai': a Pesti D.lap júliusi első számában (a tízek közűl többek munkáival együtt) látom egy versemet. (L 137/7 : 54)

tízszer hat 6 | **tízszer** 3, **tizszer** 2, **10-szer** 1 — **I.** A) **1.** *(ism)* az ellenség .. Vizakna előtt megtámadott bennünket; a szó betü szerinti értelmében 10-szer, mondd tizszer nagyobb ereje volt mint nekünk. (P 272/5 : 133) — **c)** Mid van itt, szántóvető? söröd .. Jer, igyál valami jobból .. Ime idd ki ezt, gabnád majd tízszer zöldebbnek fog tetszeni! (RH/6 : 75) + 6 : 330 *(párh)* De ha bizonyos volnék benne, hogy azon gazembert elfoghatom .. ha csapata kétszerte erősebb lenne is, szívesen usznám tízszer a Wyen keresztűl. (RH/6 : 200) *(fokozás:)* ~, *százszor*← 3 : 154

[tízen] hat: **tizen** 1 — **I. B) 1.** *(szembeáll)* De most nem úrhoz és kisérőihez — kik mindössze is tizen voltak — kell visszatérnünk; hanem az egész társaságban csak négyről adunk pontos leirást. (RH/6 : 95)

[tízágú] mn: **tíz águ** 1

'tízfelé ágazó agancsot hordó (szarvas)': *(átv)* Minél elébb jőj hozzám, Ellerby, egy tíz águ szarvasom [einen zehnendigen Hirsch] van, mit meg kell ölnöd. (RH/6 : 256)

tízannyi nm **5**

I. mn-i: **tíz annyi** 1

'tízszer annyi; *(átv)* sokszorosan több': (mm-tal) ~ ..., *mint* ... *amennyi* Magyarország szép föld .. Rá a jó isten tíz annyi áldást rakott, Mint igazság szerint a mennyi illetné (LV/3 : 300)

II. fn-i 4 | **tízannyi** 2, **tíz annyi** 1, **tiz annyi** 1: -Ø 2 | *-t* 1; *-val* 1

1. 'tízszerte, *(átv)* sokszorta nagyobb tömeg': Négy hosszu nap csatáztunk .. Tízannyi volt az ellen, Győznünk nem lehetett. (842/3 : 220); (mm-tal) *ahány* ..., ~ A hány a magyar, Tíz annyi a morva, cseh, német (838/3 : 314)

2. 'tízszerte, *(átv)* sokszorta nagyobb mennyiség, mérték': (mm-tal) *amennyi* ..., ~ Én nem tudom, mennyi hálával tartozik [Jókai] Vörösmartinak, de .. a mennyivel tartozik Vörösmartinak Jókai, tiz annyival tartozik én nekem. (P 232/5 : 120—1) ~ ..., *mint* tízannyit éheztem, mint ettem (Drt/4 : 215)

tizedfél törtszámn **1** — mn-i

'kilenc és fél': ~ *óra* '(esti) fél tíz óra': Menjen ön, s öltözködjék, tizedfél órakor [um neun ein halb Uhr] ajtaja előtt leend kocsim. (KH/6 : 39)

tizedik számn és fn **12**

I. sorszámn 4 — mn-i

1. 'vmilyen sorrendben a kilencedik után következő': Tizedik jelenés (TH/4 : 172) + 4 : 157 | (színmű azonos foglalkozású, egyébként névtelen mellékszereplői közül:) Tizedik hóhér (Drt/4 : 221)

2. 'időben az első kilencet követő': Tizedik látogatásom után nem kételkedém többé, hogy ön nem akar engem látni. (J/6 : 413)

II. szragos fn 8 | **10-ke** 4, **10ke** 3, **10-e** 1: *-e* 3 | *-éig* 1; *-én* 4
'a megnevezett hónap tizedik napja': Bekövetkezett május 10-ke, a budai vérengzés (223/5 : 113) + 5 : 29; 7 : 22, 56, 93, 178 | (keltezésben:) Pest, augusztus 10-én 1848. (P 223/5 : 112) + 7 : *20

tizedrész fn 1
'tíz egyenlő részre osztott egésznek egy része': a kincsből .. Tied a tizedrész; válassz hát belőlök (Cor/4 : 256—7)

tizenegy számn 6 | 5
I. mn-i 4
1. 'tíznél eggyel több': ~ *esztendő* mintha tennap lett volna, mikor ön .. megjött közénk; pedig már maholnap tizenegy esztendeje. (HKöt/4 : 70) ~ *hüvely* A személy, ki őket az imént megszólitá .. Mintegy öt láb tizenegy hüvely magas lehetett (RH/6 : 106)
2. (időpont megjelölésében) 'dél, ill. éjfél előtt az utolsó óra kezdete': Egy este végre tizenegy óra felé .. kapta Monthermer Hugo a parancsot Montforttól, hogy azonnal menjen hozzá. (RH/6 : 208) Már tizenegy óra előtt nagy tömeg gyülekezett (RH/6 : 382)
II. fn-i 1
'tizenegy személy': *(párh)* ha tizenkét fiam volna .. inkább ohajtanám, hogy közülök tizenegy vitézileg meghaljon honáért, hogysem egy tétlenül kéjelegjen. (Cor/4 : 241)
tizenegyen hat 1 — II. Perczel és testvérei (tizenegyen vannak) azzal bujtogatják a népet, hogy a főhatalom két lutheránus ember kezében van (P 258/5 : 142)

tizenegyedik számn és fn 3
I. sorszámn 2 — mn-i
'sorrendben a tizedik után következő': Tizenegyedik jelenés (TH/4 : 173) | (színmű mellékszereplői közül:) Tizenegyedik hóhér (Drt/4 : 221)
II. szragos fn 1 | **11-ke** 1: *-ének* b 1
'a megnevezett hónap tizenegyedik napja': A nemzetgyülés levetette ama szép fényes harci öltözetet, mellyet september 11-kének estéjén vett föl (P 233/5 : 122)

tizenharmadik számn és fn 6
I. sorszámn 1 — mn-i
'a tizenkettedik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizenharmadik hóhér (Drt/4 : 221)
II. szragos fn 5 | **13-ka** 2, **13ka** 2, **13** 1: *-án* 5
'a megnevezett hónap tizenharmadik napja': Folyó hó 13kán indultam Beregszászról (ÚL/5 : 68) + 5 : 56, 81; 7 : 9 (keltezésben:) Pest. Febr. 13n 1844. (L 79/7 : 33)

tizenhárom számn 3
I. mn-i 2
'tíznél hárommal több': tizenhárom báró .. elfogatott s még többen megölettek. (RH/6 : 221); ~ *éves* Ashby Rikárd .. visszatért az öreg emberrel, utánok mintegy tizenhárom éves pórfiu jött. (RH/6 : 308) — a) 'kb. ennyi': *tizenkét,* ~ ld. **[tizenkét-tizenhárom]**
II. fn-i 1
'tizenhárom személy': [Montfort] fia serege megveretett .. bárói közől tizenhárom meghalt (RH/6 : 214)

tizenhat számn 10 — mn-i
'tíznél hattal több': Katonának .. öt napra jár Tizenhat garas két krajcár. (595/2 : 173) | (időegységből) ~ *órai* Tizenhat órai utazás után Rima-Szombatba értünk (ÚL/5 : 61) ~ *év* Tizenhat évig kellett élnie [Szilvesztternek] .. Mig olly emberre akadott .. Ki megölelte őt! (Ap/3 : 138) + 4 : 85, ~ *éves* v. *esztendős* [Predszláva:] nem vagy már gyermek. [Judit:] Dehogynem, anyám .. még alig is vagyok tizenhat éves. (TH/4 : 149) + 3 : 135; 4 : 275; 5 : 215 *(szembeáll:) →húszesztendős* — ~ *esztendős* 4 : 97 — a) 'kb. ennyi': *tizenöt,* ~ ld. **[tizenöt-tizenhat]**, *→tizenöt vagy* ~ 6 : 251

tizenhatodik számn és fn 6
I. sorszámn 2 — mn-i
1. 'sorrendben a tizenötödik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizenhatodik hóhér (Drt/4 : 222)
2. 'időben a tizenötödik után következő': ~ *esztendejétől a →huszonkettedikig* 5 : 65
II. szragos fn 4 | **16-ka** 2, **16ka** 2: *-án* 4
'a megnevezett, ill. odaértett hónap tizenhatodik napja': Marcius 16-án az előbbi nap tiszteletére a két főváros kivilágitva (P 201/5 : 86) A helytartótanácshoz küldött választmány állandón megmarad, másnap 16kán Irányi ezt a forradalmi választmánynak találja mondani (P 258/5 : 141) + uo. (keltezésben:) Berény, septemb. 16-án 1842. (P 18/5 : 160)

tizenhét számn 2 — mn-i
'tíznél héttel több': [Coriolanus] tizenhét ütközetben Egy kardnak sem hagyott babért. (Cor/4 : 275); ~ *éves* a szeretetreméltó tizenhét éves Emma iránti vonzalmamat .. irtam .. le illy körülményesen (NI/6 : 434)

tizenhetedik számn és fn 4
I. sorszámn 2 — mn-i
1. 'a tizenhatodik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizenhetedik hóhér (Drt/4 : 222)
2. 'időben a tizenhatodik után következő': ~ *század* megnéztem Gácson a várat .. kö-

rülbelül a tizenhetedik században épülhetett. (UJ/5 : 31)

II. szragos fn 2 | **17ke** 1, **17ke** 1: *-én* 2

'a szóban forgó hónap tizenhetedik napja': 17kén zászlóaljunk Debrecenből Becskerekre indúlt (L 246/7 : 178—9) + 7 : 175

tizenkét mn-i számn **24** | 23

1. 'tíznél kettővel több': tizenkét lapos leveleket rögtönzék, mellyek sziklát lágyíthattak (KH/6 : 21) *(szembeáll)* Az omnibusért tizenkét soust fizetni, hogy hat sous-n egy nefelejtset vegyen, ez soknak drágás lehetett. (J/6 : 393) | (időegységből) ~ *óra* ama papirt tizenkét egész órával előbb add Edvárd hercegnek, mint a sorompóba léptek (RH/6 : 345) + 6 : 282, 320 ~ *napi*← 5 : 58, ~ *év* csak tizenkét évvel vagyok önnél idősebb (KH/6 : 58) *(poláris kif:)* ~ *s hetven →év között* 4 : 337, ~ *esztendős* Marci tizenkét esztendős volt (FL/4 : 125) + 4 : 397 — **a)** (mint jeles v. mitikus szám:) [Fegyveres Tamás] tizenkét vármegye főtáblabirája! (Tb/3 : 297) Ha tudnám, hogy a vérem borrá válik, tizenkét helyen vágatnék eret magamon (FL/4 : 122) + 1 : 189; 4 : 219, 241 *(tőism:)* ~ — *tizenketten*← 1 : 188; ~ *apostol*← 5 : 93 ~ *pont*← 5 : 80, 82(4×) — **b)** 'kb. ennyi': ~, *tizenhárom* ld. **[tizenkét-tizenhárom]**

2. (időpont megjelölésére) ~ *óra* 'a nappal, ill. az éjjel közepe, az óraszámítás kezdőpontja': *→déli* ~ *óra* 5 : 146

tizenkétszer hat 1 — **a)** Tizenkétszer verél meg; éjjelenként Bajvívásunkról álmodám azóta (Cor/4 : 337)

vö. **tizenkettő**

tizenkettedfél törtszámn **1** — mn-i

'tizenegy és fél': ~ *óra* 'fél tizenkettő': Mintegy tizenkettedfél órakor [um halb zwölf Uhr] számos vadász elegyedék, ünnepnapi öltözetben, a sokaság közé. (RH/6 : 383)

tizenkettedik számn és fn **2**

I. sorszámn 1 — mn-i

'a tizenegyedik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizenkettedik hóhér (Drt/4 : 221)

II. szragos fn 1 | **12-** 1: *-én* 1

'a megnevezett hónap tizenkettedik napja': (keltezésben:) Pápán Ápr. 12-n 1842. (44/3 : 357)

[tizenkét-tizenhárom] mn-i számn: **tizenkét, tizenhárom 2**

'kb. tizenkettő vagy tizenhárom': egy fej jelent meg az ablakok egyikénél, melly mintegy tizenkét, tizenhárom lábnyira lehetett a föld felett. (RH/6 : 139), ~ *éves* egy tizenkét, tizenhárom éves lyánykához [fordult], ki ott állt s hallgatott (RH/6 : 88)

tizenkettő fn-i számn **7** | 6: *-Ø* 1 | *-t* 4; *-kor* 1

1. 'tizenkét személy' ld. **tizenketten**

2. 'tizenkét egység vmiből': (óraütésből:) Útni kezdett az óra... Olvastam... Tizenkettő! (HKöt/4 : 39—40); *(szókapcs:)* ~*t →szól* 2 : 263 ~*t üt* Tizenkettőt ütött az óra [verscím is], Fölébredék a harangszóra (282/1 : 259) + 4 : 23 — **a)** 'déli tizenkét óra': Tizenkettőkor megdördűltek az ágyuk, jött István herceg (P 258/5 : 142)

tizenketten hat 1 — **1.** *(szókapcs:) mind a* ~ *: (tőism)* az nem volt csárda, Hanem volt tizenkét zsiványnak tanyája .. a zsiványok Mind a tizenketten odabenn valának. (JV/1 : 188)

vö. **tizenkét**

tizenkilenc számn **1** — mn-i

'hússnál eggyel kevesebb': ~ *éves: (halm)* Uram, szép vagyok .. fiatal vagyok, tizenkilenc éves (AB/6 : 444)

tizenkilencedik számn és fn **2**

I. sorszámn 1 — mn-i

'a tizennyolcadik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizenkilencedik hóhér (Drt/4 : 222)

II. szragos fn 1 | **19-ke** 1: *-én* 1

'a megnevezett hónap tizenkilencedik napja': A nemzeti dalt .. 13-kán írtam azon lakomára, mellyet az ifjuság marcius 19-kén akart adni (P 201/5 : 81)

tizennégy számn **9** — mn-i

'tíznél néggyel több': Ashby Alured s huga tizennégy íjásszal együtt .. elfogatott. (RH/6 : 176); (számn-ben) ~ *millió*← 3 : 77 | (időegységből) ~ *nap* sejtések között .. múlt el tizennégy nap. (RH/6 : 205) + 6 : 316 ~ *év* [a gyermeket] már tizennégy éve, hogy nem szorithatám szivemhez! (NI/6 : 438) *(valami)* ~ *éves* v. *esztendős* a fiú valami tizennégy éves lehetett (RH/6 : 278) + 3 : 343 | (pénzegységből) ~ *pengő →forint* 5 : 46(2×)

tizennegyedik számn és fn **6**

I. sorszámn 2 — mn-i

1. 'a tizenharmadik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizennegyedik hóhér (Drt/4 : 221)

2. 'időben a tizenharmadik után következő': Megvirradott a tizennegyedik Század (S/2 : 69)

II. szragos fn 4 | **14-ke** 2, **14ke** 1, **14** 1: *-én* 4

'a megnevezett hónap tizennegyedik napja': július 14-kén .. a párizsi nép ostromolta és elfoglalta a Bastille-t (L 219/7 : 157) + 5 : 80, 146 (keltezésben:) Kecskemét. Mart. 14n 1843. (L 21/7 : 19)

tizennyolc számn 4 — mn-i
'tíznél nyolccal több': ~ *év* Az idegen nem más volt, mint az orosz-német hadsereg egykori tisztje, kinek .. ismeretségébe ezelőtt tizennyolc évvel nagybátyámnál juték. (NI/6 : 437), *(mintegy)* ~ *éves* v. *esztendős* 4 : 127 *(párh)* rá .. mintegy tizennyolc éves igen takaros lyányka tekinte (RH/6 : 73) *(halm)* A menyasszony szép, fiatal tizennyolc éves gyermek (J/6 : 419)

tizennyolcadik sorszámn 2 — mn-i
1. 'a tizenhetedik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizennyolcadik hóhér (Drt/4 : 222)
2. 'időben a tizenhetedik után következő': fölülmúlta .. a terem .. a tizennyolcadik század esetlen építésmódját. (RH/6 : 237)

tizenöt számn 10
I. mn-i 9
'tíznél öttel több': ~ *esztendő* v. *év* v. →*tavasz* Ezerhatszázhetvenegyet írtak vala, Ezelőtt tizenöt esztendővel vala (Drt/4:209 + 1 : 243; 4 : 83; 6 : 58, 74 *(ism)* egy ember [jött be], kit tizenöt év óta nem láttam, s még is megismertem, mert tizenöt év óta miatta imádkoztam naponként. (HKöt/4 : 84) ~ *éves* 2 : 180 — **a)** 'kb. ennyi': ~, *tizenhat* ld. **[tizenöt-tizenhat]**, ~ *vagy tizenhat* Ashby Rikárd .. megkérdé, ki van még az udvarnál, s rája körülményes feleletet kapott, tizenöt vagy tizenhat hölgy nevét hallván (RH/6 : 251)
II. fn-i 1 | *-öt* 1
'a megnevezett dolgok közül tizenöt darab': *vagy* ~ 'kb. ennyi': Vörösmarty, Vachott Sándor és Szigligeti voltak megbizva verseim átnézésére, s ezek, barátom, vagy tizenötöt kivetettek belőlök (L 36/7 : 28—9)

[tizenötezer] számn — fn-i
'kb. tizenötször ezer személy'
[tizenötezren] hat: **tizenötezeren** 1 — *(szembeáll:)* ~ — *hétszáz*← 7 : 180

[tizenöt-húsz] számn: **tizenöt-husz** 1 — mn-i
'tizenöt és húsz közötti mennyiségű': a szem mindkét felől legfölebb tizenöt-husz lépésre hathatott (RH/6 : 105)

tizenötödik számn és fn 16
I. sorszámn 3 | **tizenötödik** 1, **15-dik** 1, **15dik** 1 — mn-i
1. 'a tizennegyedik után következő': (színmű mellékszereplői közül:) Tizenötödik hóhér (Drt/4 : 221)
2. 'időben a tizennegyedik után következő': *(szókapcs:)* ~ *március* 'március tizenötödike, a forradalom napja': 15-dik március, 1848 [verscím] (754/3 : 39) + 3 : 330
II. szragos fn 13 | **tizenötödike** 1, **15-dike** 1, **15-ke** 5, **15ke** 3, **15ke** 2, **15-e** 1: *-e* 3 (b 1) | *-éig* 2; *-én* 7; *-ének* b 1
'a megnevezett v. odaértett hónap tizenötödik napja': e hónap tizenötödikéig küld a Hazánkat, s azontúl ne, mert 20ka felé indulok Pestre (L 175/7 : 105) a keresztfiatok vagy lyányotok is meglesz 15ke táján. (L 248/7 : 180) + 5 : 106; 7 : 65; *március* ~*e* 3 : 330(2×); 5 : 83(2×), 97, 98, 141 *(ism, szembeáll)* engem .. mint hazaárulót, agyon akart verni a magyar nép, ma junius 15-kén... ma három hónapja, hogy martius 15-dike volt (P 207/5 : 105)

[tizenöt-tizenhat] számn: **tizenöt, tizenhat** 1 — mn-i
'kb. tizenöt vagy tizenhat': a nottinghami utazás .. tizenöt, tizenhat napig tartott (RH/6 : 263)

[tízesztendős] mn: **tíz esztendős** 1
'tíz éve élő (gyermek)': *(párh)* Én tíz esztendős vagyok, hát te Kati, hány vagy? — Én meg kilenc vagyok. (N/4 : 97)

[tízévi] mn: **tíz évi** 2
1. 'tíz éve tartó': A két régi szerető .. hallgatva néze egymásra, s .. vizsgálá a változásokat, miket tiz évi elválás okozott. (KH/6 : 43)
2. 'tíz év leteltével bekövetkező': ~ *időszülés*← 6 : 59

tízezer számn 5
I. mn-i 4
'tízszer ezer': jutalmad a tettel egy arányban lesz: előre is tízezer font sterling. (RH/6 : 256) — **a)** 'kb. ennyi': Kővárvidékén .. Tízezer [felkelő] .. van talpon (L 235/7 : 169) — **b)** *(átv)* 'nagyon sok': [Róma] megy a Kezdett uton, széttépve tízezer Erősebb láncot, mint minőt reá Ti vethetnétek. (Cor/4 : 229) + 4 : 370
II. fn-i
'ennyi ember' ld. **[tízezren]**
[tízezren] hat: **tizezeren** 1 — II. A lázadás középpontja Naszód .. Már mintegy tizezeren vannak talpon (P 236/5 : 128)

[tíz-húsz] számn: **tíz-husz** 1, **tiz-husz** 1 — mn-i
'tíz és húsz közötti mennyiségű; *(átv)* jó sok': Bús az ember, ha nincs kedve .. Hát azért iszunk mi mindig, Meg sem állunk tíz-husz ⟨tiz-husz⟩ pintig. (98/1 : 45, 384)

[tíznapi] mn: **tíz napi** 1, **10 [napi]** 1
'tíz napig tartó': (részleges *ism)* És ez még nem elég, hogy az alföldön utaztam, az is hozzá járult, hogy 10, mondd: tíz napi esőzés előzte meg útamat (ÚL/5 : 56)

[tízpercnyi] mn: **tíz percnyi 1**
'tíz percig tartó': Valami tíz percnyi lovaglás után a fiatal lovag, valamint emberei . . élő lényt pillantának meg (RH/6 : 217)

[tízszeres] mn
(átv) 'sokszoros'
[tízszeresen] hat: **tizszeresen 1** — [a hazafiúi] kötelesség mindig szent volt előttem, most tizszeresen az (P 286/5 : 144)

[tízszerez] ts ige
(átv) 'többszörösére növel'
[tízszerezve] 1. hat in: **tizszerezve 1** — *(fokozás:)* ~, *százszorozva*← 5 : 123

[tíz-tizenkét] mn-i számn: **tíz, tizenkét 2**
'kb. tíz vagy tizenkét (ember)': Pontefractból tíz, tizenkét ember lovagolt a várba. (RH/6 : 382) + 6 : 117

T. J. fn **1** | -Ø b 1
(névröv; ismeretlen:) *T. J. igen lelkes és nyomos beszédű nagy-bányai levele politicai lapban igen, de divatlapban nem közölhető. (P 64/7 : 508)

T. M. fn **3**
(névröv) 'Térey Mari': *(verscímben)* T. M. kisasszony emlékkönyvébe (540/2 : 112) T. M. kisasszonyhoz (651/2 : 235; 7 : 517)
vö. **F. M.**

T—nyi fn **1** | -Ø b 1
(névröv; ismeretlen, es. Töltényi Szaniszló [1795—1852] orvos, szonettköltő:) *T—nyi versei . . szépen dolgozvák ki, de tartalmatlanok (P 84/7 : 512)

tó fn **41** | -Ø 25 (b 8) | *-ba* 2, *tavába* 1; *-ban* 1, *tavában* 1; *-ból* 1; *-hoz* 1; *tván* 1; *-nak* b 6; *-ra* 1, *tavára* 1
1. 'állandó medrű (kisebb) állóvíz': a napnak első sugarára Fölpiroslott egy tó; környékezte káka. (JV/1 : 186) Egy futó pillanat A tóra mellettem, s benne kit látok meg? Gólya barátomat. (620/2 : 202) + 1 : 187, 221 (2×); 6 : 297 *(párh)* Tudod, midőn először ültünk E tó fölött, e fák alatt? (814/3 : 186); *(hsl)* dalom, mint tó fölött a Suttogó szél, elvonúl. (827/3 : 200) *(met; párh, ism)* nem pihent, csak teste, Lelkét ő le nem csendesíthette. Teste tó volt, lelke benne a hal. Bár a tó áll: a hal benne nyargal. (SzP/2 : 59); *(jelzővel:)* →*csendes* ~ 1 : 175; 2 : 67 →*jókora* ~ 1 : 198 →*kis* ~ 5 : 48, 66; 6 : 71 →*nádas* v. →*nádtól környezett* ~ 4 : 110, 113 *nagy* ~ — *patak*← 6 : 138 →*pihenő* ~ 1 : 360 *szomszéd* ~ A szomszéd tóból a vadlúdakat Látom csapatban messzeszállani (369/1 : 319) *vízinövényekkel* →*födött* ~ 6 : 296, (tuln-i jelzővel) *Aral* ~ *ld.* **[Aral-tó]**; *(birt szerk:)* ~ *feneke* a gólyamadár néz Fenekére a tónak, Mikor a prédát lesi (HK/1 : 122) ~ *habja*← 1 : 221 ~ *közepe* a tó közepén nagyokat lép hosszu, piros lábaival a . . gólya. (ÚL/5 : 48) + 1 : 142, 156 ~ *partja(i)*← 1 : 187; 2 : 97, 123 ~ *széle*²← 1 : 186 ~ *vize* Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül, Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül. (738/3 : 22) + 1 : 187; 2 : 67; 3 : 113, 186, *(birt szerk, met, jelzővel* is) →*szív*² *tava* 2 : 174 *emlékezet* →*morajtalan tava* 1 : 255 — **a)** 'ennek vize': *(hsl)* Szép vagy, mint a csillagsugár, Melly fürdeni a tóba jár (598a/7 : 633) | (halastóról:) már évek óta a perjelség tavában tartattak [a halak] (RH/6 : 249) — **b)** 'folyóvíznek kiszélesedő és kimélyült szakasza, amelyben a víz megáll': a Szinyva . . számos zuhatagot képez, fönn pedig a hegyen tóba gyűl, mellynek vize sötétzöld (ÚL/5 : 63)
2. *(átv)* 'kiömlött folyadék nagy mennyisége': *(látomás)* Vérpanoráma leng előttem el, A jövendő kor jelenései, Saját vérök tavába fúlnak bé A szabadságnak ellenségei! (677/2 : 272)

toast ld. **[tószt]**

tobák ld. **[tubák]**

toborzó mn és fn **2**
I. 1. mn in 1
'a hadseregbe önként jelentkezőket beléptető, toborzást végző (személy)': jó toborzó víg legények Cifra serge, S énekelnek sarkantyújok Összeverve: „Jöszte, pajtás, közénk, csapj föl Katonának . ." (23/3 : 256)
II. fn 1
'toborzáskor énekelt dal': Toborzó [verscím] Itt a zászló, csak, legények, alája, Csapjatok föl Magyarország javára (780/3 : 313)

[tobzódás] fn: **tóbzódás 1**
'az élet javainak mértéktelen élvezete': *(ellent:)* ~ — *gyötrelem*← *s nyomor* 6 : 231

tódul tn ige **6** | 5; **tódul** 3, **tódúl** 2: -Ø 2, *-nak* 2; *-tak* 1
1. 'özönlik': ~ *vhova* v. *vmerre* körülvett egy . . részeg csorda. A jel meg volt adva, mindenhonnan tódultak felém (P 207/5 : 102); *(szókapcs:)* →*seregesen* v. *seregestül* ~ *vhova* 3 : 278 *(kép, ism)* Szivetek mindig-nyilt-ajtajú palota, Tódulnak, tódulnak seregestül oda Víg, zajos vendégek (581/2 : 155)
2. '(felhőzet) gyorsan sűrűsödik': Tódúl a felleg; barna éjbe vonja A látkört (26/3 : 258)
tódulni fn in 1 — **1.** *(hsl)* e szavak . . füleimben zúgtak . . zugások rémes volt, mintha árvizet hallottam volna felém tódulni (HKöt/4 : 22)

Toigon tulfn **1**
(török csn; önállóan) 'XVI. sz.-i török hadvezér, vlsz. Tojgun budai pasa': Babolcsa Somogy m.-ben. Először meghóditá Toigon ozmán vezér (P 6/5 : 152)

tojás fn 4 | *-Ø* b 1; *-a* b 1 | *-t* 1; *-sal* 1
'madarak elnyújtott gömb alakú, szilárd védőburkú petéje': *(birt szerk:)* ~ *héja* [→héj] 3 : 112 — **a)** '(emberi táplálékul szolgáló) tyúktojás': tyúk anyó .. Iparkodjék, ne legyen ám Tojás szűkében az anyám. (746/3 : 31) + 2 : 146 — **b)** *(átv)* 'igen kis érték': kegyetlen Ellenségek .. csekély véletlen által, a mi Nem ér föl egy tojással, hű barátok Lesznek (Cor/4 : 332)

tojásdad mn és fn 2
I. mn 1
'tojás v. ellipszis alakú': a nehéz fegyverzetű lándzsások .. vasföveget, hosszu tojásdad paizst viseltek (RH/6 : 215)
II. fn 1 | *-ából* 1
'vminek ilyen alakja': a szalagok, ügyesen használva, az arc tojásdadából azt elfödék, mi benne hosszunak vagy inkább soványnak látszék. (KH/6 : 6)

tojáshéj fn 1 | *-ból* 1
'tojásnak szilárd, de törékeny külső rétege, burka': *(átv)* Ereszd el karomat, Kati, s mindjárt megmutatom .. millyen tojáshéjból csinálják a lordok rokonait. (RH/6 : 89)

tojik ts ige 1 | *-nak* 1
'(tojást) rak': *(kép)* [az árulás] egy baziliszktojás, mellyet hím madarak tojnak, s mellyet sárkányok tekintete költ ki. (RH/6 : 269)

tok fn 2 | *-jába* 1; *-jából* 1
'vmely tárgy védő tartója': Péter gazda .. a pápaszemet kivette tokjából, orrára tűzte (N/4 : 98) *(hsl)* [Fegyveres Tamás] bebujt ruhájába, Mintha egy nagy bőgőt dugnának tokjába (Tb/3 : 294)

Tokaj tulfn 3 | *-Ø* 3 (b 1)
(földrn) 'boráról híres község a Bodrog és a Tisza összefolyásánál': *(páros kif)* boroztak .. Válogatva Tokaj s Ménes boraiban (LV/3 : 309) + 3 : 304 | (vers keltezésében:) De már nem tudom, mit csináljak? Meginnám borát az országnak .. (Tokaj.) (124/ÖK.[1] 205)

tokaji mn 1
'Tokaj mellett levő': *(hsl)* a tokaji hegy .. magában áll, mint a hadsereg előtt a vezér. (ÚL/5 : 64)

tol ts ige 15 | 12: *-Ø* 1; *-om* 1, *-ja* 3; *-t* 2, *-tak* 1; *-tam* 1, *-ta* 2; *-á* 1
1. 'nyomással helyváltoztatásra késztetve vhova juttat': az öreg .. Boisgontiert székére tolá, másikra ő ült (KH/6 : 14); *(szókapcs:) gyűrűt* ~ *vki ujjára* [a hölgy] Ujjára toltam a gyűrűt (ÁB/6 : 442) →*pofáját vhova* ~*ja* 2 : 181 *széket* ~ *elébe*← 6 : 49, *egekbe* ~ 'érdemén túl feldicsér' ld. **tolni**, *előre* ~ ld. **[előretol]**, *félre* ~ ld. **[félretol]**, *ide* ~ ld. **idetol** | (erőszakosan:) agyon ütjük! igy üvöltöttek [a szabadszállásiak] .. Ekkor már a kapu alá toltak (P 207/5 : 102) — **a)** 'szállítóeszközt) így maga előtt haladni késztet': [Ternyei] szemlesütve tolta taligáját (HKöt/4 : 65) — **b)** 'emel': Ki képzel ollyan templom-épitőt, Ki a tornyot csinálja meg előbb? És azt a levegőbe tolja, hogy Ott fönn maradjon, míg majd .. Alája rakja .. a falat (745/3 : 29)
2. *(átv)* 'vmit elfogadni, vállalni kényszerít': Alured rosz kedvben hagyá el hugát, ingadozván [a] .. gyanú s a bizalom között, mellyet a tapasztalás tolt rá [aufgedrängt hatte]. (RH/6 : 306); (vható *szókapcs:) vki* →*nyakára* ~*ja magát* 5 : 91
3. *(átv)* '(ügyet, bűntettet) vkire áthárít': e vád tőle ered, s a viadalt még is Aluredre tolja [überlässt]. (RH/6 : 339) + 6 : 190
tolni fn in 3 | **tolni** 2, **tólni** 1 — **1.** *(szókapcs:) egekbe* ~ Kisfaludy Károlyt csupa baráti pietasból az egekbe ⟨tólni⟩ tolni .. nevetség (ÚL/5 : 58, 214) — **3.** Ashby Rikárd .. e vértettet most másra akarja tolni. (RH/6 : 320)
vö. **told ide**

tolakodás fn 2 | *-nak* 2
(átv) 'hívatlan v. szemtelen közeledés (kísérlete)': a nemesek .. tolakodásnak tarták, miszerint egy rab .. fejedelmök egyik szép vendégének figyelmét igényli. (RH/6 : 234) [ellenfeleim] Azzal kezdték, hogy gyülöltté tegyenek a nép előtt, nyomtatott proclamatiom által, mit tolakodásnak magyaráztak. (P 207/5 : 104)

tolakodik tn ige 7 | 4: *-om* 1; *-ott* 2 | *-jék* 1
(átv) 'erőszakosan, hívatlanul igyekszik vhova jutni': *vhova* ~ talán csak nem teszi föl az ujdonságok .. irója .. Rózsavölgyinkről, hogy ő a Körbe „fülsértő recsegtetésekkel" tolakodjék. (P 47/5 : 9) ezen érdemes nemes .. májustáncukba tolakodott (RH/6 : 93) *vkihez* ~ Meghagyám, hogy senkinek sem vagyok honn. Barátim egyike tolakodott hozzám. (ÁB/6 : 440); *(szókapcs:) vki bizalmába* ~ 'vkit bizalmas közlésre kényszerít' ld. **tolakodni**, *oda* ~ ld. **[odatolakodik]** — **a)** 'erőszakosan udvarol vkinek' ld. **tolakodó** — **b)** *(szerénykedő)* 'alkalmatlankodik': *vkihez* ~ Annak oka, hogy most hozzád tolakodom, az, hogy neked megmondjam, miszerint Ashby Alured .. elfogatott. (RH/6 : 176)
tolakodni fn in 1 — *(szókapcs:) bizalmába* ~ Nem, nem akarok bizalmadba tolakodni, Lucy .. a bizalom .. önkénytes, nem erőtetett legyen (RH/6 : 241)
tolakodó 1. mn in 2 — *(tréf hsl)* barátja vagyok a német sógornak, Mint e tolakodó

légy itt az orromnak (LV/3 : 311) — **a)** [az asszony] Crough Timnek egyszer korsóval törte be fejét, midőn kissé tolakodó volt iránta (RH/6 : 81)

told ts ige **3** | *-ottam* tsr 1; *-a* 1 | *-juk* 1

1. '(szövetanyagot) kiegészítésül hozzáerősít, hozzávarr vmihez': *vmihez* ~ nadrágom két darab, Egyik szárát úgy toldottam A másikhoz a minap. (656/2 : 240) — **a)** *(átv)* 'mondanivalóhoz kiegészítésül hozzátesz': *vmihez* ~ Ashby Rikárd .. néhány szót tolda valamihez, mit a szép kacérnak halkan suga (RH/6 : 89)

2. *(nép)* 'foltoz': *(kép)* ⟨Foldjuk⟩ Toldjuk [patch'd] a rést, Minden szinű vászonnal. (Cor/4 : 303, 421)

Toldi tulfn **28** | **Toldi 23, Tholdy 2, Toldy 2, Tholdÿ** 1: *-Ø* 13 (b 9); *-d* 2 | *-t* 6, *-kat* 1; *-ba* 1; *-ban* 1; *-dból* 1; *-ért* 2; *-nak* 1 — (csn)

1. ~ *Miklós* 'Nagy Lajos király nagy erejű vitéze': mellyik költő nem választ magának A számtalan közűl egy bajnokot?.. . Ezt Toldy Miklós, azt Kont lelkesíti .. engem föltüzel .. Lehel! (401/1 : 348) | (mint Arany elbeszélő költeményének hőse; önállóan:) Ugy szeretnélek már látni .. és fölkiáltani a múzsa nevében: „Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom!" mint Toldinak mondja az anyja. (L 134/7 : 49) + 7 : 53 — **a)** 'ez a név': *(szój:)* →*idetol* — →*told ide* — ~ 7 : 172

2. *(cím)* 'Arany elbeszélő költeménye (1846.)': Toldi irójához elküldöm lelkemet (574/2 : 146) Toldit most olvasom hatodszor. (L 169/7 : 93) + 5 : 55; 7 : 41, 47, 125 | *(tréf célzás* Toldy Ferenc nevére:) Én most Lehelt írom .. ollyan nyolc soros alexandrinusokban, mint a te Schedeled vagy Toldid. (L 191/7 : 126) || (ennek kéziratáról:) Hallom visszakérted Toldit javítani .. ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarább kinyomhassák (L 134/7 : 49) || (ennek nyomtatásban megjelent példányáról:) Megkaptad a Tholdykat és verseimet? mert elküldtem. (L 164/7 : 77) + 7 : 116, 177 | *(ráértés)* Ohajtalak látni .. Oh Jankó, tehát siess, mert Toldid is itt van, a ki már vén legény arra, hogy haditársam legyen (L 239/7 : 173) *(helyesbítés; tréf célzás* Toldy Ferenc nevére:) Pontiustól Pilatushoz lótottam futottam Toldiért (vagy Tholdyért?) mig megkaptam. Tíz példányt adtak. (L 152/7 : 67) — **a)** ~ *estéje* 'Arany elbeszélő költeménye (1848.)': Mi a mennydörgő mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi estéje utósó munkád? (L 200/7 : 139) + 7 : 93, 111, 140, 152 (2×), 165

3. *(cím)* 'Toldi estéje': Kész-e mán Tholdÿ hé? iparkodj (L 193/7 : 131)

4. *(cím)* 'az egész (tervezett) trilógia': kapj bele ismét Toldiba; ha már a fejét és a lábát megcsináltad, kötelességed a derekát is megcsinálni .. Ha igy bevégzed Toldit, Homer és Ossian szerencséjének fogja tartani, ha kezet fogsz velök. (L 200/7 : 139)

vö. **[Toldy]**

toldias mn **1**

'Toldi Miklósra jellemző, nagy erejű': *nem a vers, de magok a szerző urak érdemelnének egy kis nyomást, például egy amollyan toldias kéznyomást, hogy többé versirás végett tollat ne vehetnének kezökbe. (P 74/7 : 511)

told ide főnevesült igealak **1** | *-ben* 1

'ez a szóalak': *(szój)* minél elébb told ide (millyen szójáték! a *told ide*-ben benne van Toldi! . .) .. imádott pofádat (L 239/7 : 172)

[toldoz-foldoz] ts ige: **toldoz foltoz 1** | *toldoztunk foltoztunk* 1

'ruhafélét toldással, foltozással javítgat, alakítgat': *(kép)* Eddig toldoztunk foltoztunk, s ez .. elavult köntösünket legfölebb csak tarkábbá tette, de tartósabbá nem; nekünk egészen uj ruha kell, hogy becsülettel léphessünk a nemzetek sorába (P 201/5 :88)

[Toldy] tulfn: **Toldi 3** | *-Ø* 1 | *-t* 2 — (csn, önállóan)

'Toldy (Schedel) Ferenc kritikus, irodalomtörténész (1805—1875)': nyilatkoztasd ki .. hogy Te nem a tudós Toldit, vagy akarom mondani a tudós-társasági Toldit énekelted meg. (L 191/7 : 125) — **a)** 'ez a név': Azt vitatják .. hogy Toldiban azon oroszlán-bőrbe bújt szamarat énekelted meg, kinek oroszlán-bőre *Toldi*, saját természettől-nyert szamárbőre pedig Schedel. (L 191/7 : 125)

vö. **Toldi**

toll fn **60** | *-Ø* 7, *-ak* 3; *-am* 5 (t 3, b 2), *-a* 3 | *-at* 19 ~ *-a[t]* 1, *-akat* 3, *-amat* 5; *-akhoz* 1; *-án* 1; *-nak* b 1, *-amnak* b 2, *-ának* b 1; *-amtól* 1; *-[l]al* 3, *-ammal* 3, *-ával* 1

1. 'madár testét fedő szaruképződmény egy szála': *(hsl)* Éjszak vésze .. Mért nem hajtod a felhőt az égen? Mint vadász a sebzett madarat; Hadd hullatná szét hópillangóit, Mint ama madár a tollakat. (262/1 : 247) *(kép)* rám röpíted Tekinteted, Ezt a szelíd galambot, A mellynek minden tolla A békeség egy olajága (734/3 : 16) — **a)** 'tollazat': [a gólyát] kedvelem, bár se tolla nem ragyog Se szép hangot nem ád. (620/2 : 202) *(tőism:)* ~ *megtollasodik*← 2 : 168; *(célzás* állatmesére) *hangja* →*megegyez* ~*ával* 6 : 16; *(jelzővel:)* →*tarka(*, →*pompás)* ~ 1 : 293; 2 : 200 — **b)** 'szárnytoll': *(jelzővel:) égi* ~ : *(kép)* Mért a vágy e lázas agyban, Szállni csillagok fölé? .. Vagy ha száll .. Mért nincs rajta égi toll? (76/1 : 25) — **c)** '(kité-

pett v. kihullott) madártoll mint ruha-, kalap- v. sisakdísz': Az ellenség tollának lebbenése Ejtsen kétségbe! (Cor/4 : 321) *(páros kif,* ill. *felsor:)* →*kasmír(, csipkék) és ~ak* 6 : 412, 414, 415 →*szalag, ~, csipke* 6 : 329 *~ak, turbánok,* →*marabuk, fejkötők* 6 : 5; *(jelzővel:) hosszú ~* kalap vagy baret volt fején .. hosszu tollal, melly jobb oldalról balra hajolt át (RH/6 : 98) →*pajkos ~* 1 : 317, *szalonka ~* ld. **[szalonkatoll]** — **d)** 'kitépett v. kihullott) madártoll mint a nyílvessző repülését elősegítő tartozék': A lövés átfurta a kucsmát .. a vessző .. nyelén a toll alatt fekete betűkkel volt írva: „Scathelock. Emlékezzél." (RH/6 : 94)

2. 'tintával való írásra használt íróeszköz': Reszket kezem, melly a tollat tartja (HKöt/4 : 13) millyen rosz ez a toll, azt csak az képzelheti, a ki ezt az irást látja, a mellyet vele teszek (L 191/7 : 126) + 7 : 219 *(páros kif:) ~ s* →*kalamáris* 3 : 294; *(jelzővel:)* →*bolond ~* 5 : 75 *fényes* →*arany ~* 2 : 106 →*istenverte ~* 7 : 126; *(birt szerk:) ~ rágása*← 3 : 288; *(szókapcs:) alig bírja a ~at* kezem ugy reszket, alig birom a tollat. (L 293/7 : 216) →*eldobja* v. →*elveti (kezéből) a ~at* 1 : 233; 3 : 297; 5 : 75 *elhajítja a ~at* (részleges *ism, szembeáll)* Tollat nyujtanak neki, hogy Irj' alá a hódolást. Beaurepaire elhajítja A tollat, s fegyvert ragad (750/3 : 34) *~at fog* v. →*markol* a gróf .. tollat fogott s az asztalnál írt. (RH/6 : 177) + 7 : 66(2×), 180, 219 *~át vmibe* →*mártja* 1 : 307 *kiveszi vki kezéből a ~at* 'abbahagyatja vkivel az írást': Közeledik az éjfél, karján hozza gyermekét, az álmat, s ez felém nyujtja kezét, hogy kezemből kivegye a tollat. (ÚL/5 : 64) *nyakon ragadja a ~at* már is látlak ugorni, Mint ragadod nyakon a tollat (650/2 : 233) *tintába vágja a ~ orrát*← uo. *~án* v. *~a hegyén van vmi* 'megfogalmaz vmit, hogy leírja': gondolt is sok szépet, De mikor azt hitte, hogy már ott tollán van, Azt vette észre, hogy megint messze tévedt. (SzM/2 : 261) + 5 : 73 | *(célzás* az íróeszközül használt lúdtollra; *szókapcs:) ~at ragad* (részleges *ism, helyesbítés)* tollat ragadtam, vagy tulajdonkép nem is tollat, hanem fából való botot, mellynek vége hasított hegyes acél vagy réz (L 191/7 : 125) — **a)** *(szimb)* 'ez mint az irodalmi tevékenység jelképe': *(jelzővel:) versíró ~* most pókháló födözné Versíró tollamat (209/1 : 167); *(birt szerk:) ~ vonása: (párh)* soha lantomnak egy hangját, tollamnak egy vonását sem adtam bérbe senkinek (P 201/5 : 86); *(szókapcs:) ~ hegyére* →*föltűz,* ill. *~ [l]al* →*megszúr vkit* 3 : 232(2×) *~at fog: (szembeáll)* Fogj tollat és írj, hogyha van erőd Haladni, merre más még nem haladt, Ha nincs: ragadj ekét vagy kaptafát (183/1 : 114) *~at* →*forgat* 5 : 22, *~át vmibe mártja* 2 : 155, 379; 5 : 49—50, 79 *(párh, helyesbítés)* A tintába mártom tollamat, Vagyis: megpendítem lantomat (192/1 : 153), *~at vesz kezébe* *a szerző urak érdemelnének .. egy amollyan toldias kéznyomást, hogy többé versirás végett tollat ne vehetnének kezökbe. (P 74/7 : 511)

3. *(átv)* 'írói tevékenység, írásművészet': soha sereg dicsőbb hősiséget nem fejtett ki .. a mennyire tollamtól telik, örökíteni fogom őket. (P 272/5 : 132) az én tollam oly éles, mint akármelyik kard a hadseregben (L 280/7 : 204); *(szembeáll:) kard — ~* Tábornok úr .. a mit Saját kardjával tenni képtelen, Tollammal tenni én nem akarom, Nem fogom önt megörökíteni (853/3 : 232) →*tagló — ~* 1 : 239; *(jelzővel:) ékes, nagyszerű ~: (páros kif)* Lehetnek ékesebb, nagyobbszerü lantok és tollak, mint az enyém, de szeplőtelenebbek nincsenek (P 201/5 : 86) →*tiszta ~* 5 : 90

tollas mn **1**
'tollal (1. c) díszített': Edvárd .. feje födetlen vala .. egy kis, tollas selyembarét, mellyet az uton viselt, az ajtó közelében feküdt (RH/6 : 368)

tollazat fn **2** | *-Ø* 1 | *-jokat* 1
'a madár testét borító tollak összessége': *(met, célzás* állatmesére:) vallyon megegyez é e tartományi lakosnó hangja tollával .. nem rejt é a tollazat .. rút pávalábakat. (KH/6 : 16); *(szókapcs:) kiterjeszti ~át: (met)* a terem .. érdekes szemlét nyujta .. E kalitka kiváltságos madarai, a hölgyek .. kiterjeszték a nézésre .. ezerfélekép különböző tollazatjokat, mellyet a divat a longchampsi vedlés idejével fenyegete. (KH/6 : 5)

tollharc fn **1**
'írásbeli, hírlapi vita': e tollharc nem bontja föl közöttünk a jó viszonyt. (P 231/5 : 119)

tollrágó mn **1**
(rosszalló) 'a tollat rágó, nehezen fogalmazó (személy)': minden poéta megugat! .. ezek a tollrágó, versgyártó pimaszok (695/2 : 292)

[tolmácsol] ts ige
(átv) 'kifejez, közöl'
tolmácsolni fn in **1** — Vannak [Aggteleken] .. a nevek mellett sorok, mik a barlangban támadt érzelmeket és gondolatokat akarnák tolmácsolni (UJ/5 : 27)

Tolna tulfn **6** | *-Ø* 1 | *-t* 2; *-ba* 1; *-ban* 1; *-nak* b 1
(földrn) 'dunántúli megye': Tolnában hosszu hegysor van, melly dicsőséges bort terem (TH/4 : 173) + uo. *(felsor:) Balaton — →Somogy — Veszprém — ~* 7 : 12; **Sz:** *bejárja -t, Baranyát* 'nagy területet bejár': Bejárnák Tolnát, Baranyát velem. (177/1 :

108) + 7 : 170 | (jelzőként) ~ *m[egye]* Dombovár Tolna m.-ben. Somogy m. határán. (P 6/5 : 157)

tolong tn ige **3** | 2: *-Ø* 1, *-anak* 1
'(sokaság) egymást lökdösi, taszigálja': A vakok Tolonganak, hogy hallják, és a némák, Hogy lássák [Marciust] (Cor/4 : 271) — **a)** 'így jár, halad': A város zajban s fényben úszik, A népség ezrivel tolong (Ap/3 : 175)
tolongva 1. hat in 1 — Az utcák, mellyeken nem régiben Tolongva járt az embersokaság, Üres-puszták voltak (Ap/3 : 116)

tolongás fn **3**
'annak története, hogy vmely sokaság tolong': nagy tömeg gyülekezett, s a tolongás percenként növekedett (RH/6 : 382) + 6 : 178 *(páros kif)* Bolygék a főváros lármás utcáiban, (Mert csak tolongás, zaj között vagyok vigan . .) (621/3 : 286)

[tolul] tn ige: **tolúl 2** | *-Ø* 1; *-tak* 1
(vál) 'előtör és gyűl': *(szókapcs:) könny ~ szemébe: (megszem, szembeáll)* Mint szeszélyes hölgy, a mennybolt Majd borul, majd kiderűl. Ajka még mosolyg, s szemébe Könny tolúl (671/2 : 266) | *(átv;* lelki tartalomról:) [Katica] lelkére mindig erősben tolúltak a búskomor emlékek, s hasztalan szemrehányások (RH/6 : 158)

tolvaj fn **27** | *-Ø* 14, *-ok* 4; *-a* 1 | *-ként* 1; *-nak* 1, *-oknak* 1; *-nál* 1; *-tól* 1, *-októl* 1; *-já* 1; *-okkal* 1
'olyan személy, aki lop(ott)': bedűlő kémény, fölfordult kocsi, rendőr, ki tolvaj után szalad . . mindez tárgyul szolgál három fölvonásos vigjátékhoz. (J/6 : 397—8) A zűrzavarban egy tolvaj Baróti zsebébe nyúl s kilop egy levelet. (Drt/4 : 211) *(párh:) ~ — farkas←* 1 : 183 *(szembeáll)* kifáradt, gyöngült lábaimmal Gázolám az országúti sárt . . ábrándozva: egykor A hazának milly kincset hagyok. S a ki láta . . Azt hivé tán, hogy tolvaj vagyok. (705/2 : 302); *(hsl)* [a palotának] Üres termein át tolvajként szalad a szél (ÚL/5 : 48) *(met, ism)* Mi is az a jövő s mult? . . Tolvajnál nem egyéb. Két tolvaj a jövő s mult . . magokra Vonják figyelmedet, S . . Ellopják hirtelen A szép virágot, mellyet Elédtett a jelen. (741/3 : 24—5); *(jelzővel:) tetten →kapott ~* 6 : 17; *(szókapcs:) ~tól →félt vmit* 1 : 283; 4 : 122; *(célzás* **Km***-ra:) →alkalom kicsiny ~a* 4 : 262 | (szidalmazó *megszól)* egyik szomszéd utcából még több férfi jött, s ment ki, a nélkűl, hogy az őrrel egy szót szólnának. „Ahhá, ti tolvajok!" szólt a jó Pole Mátyás (RH/6 : 287) | (mint dráma szereplője:) Tolvaj[:] . . Azt reméltem, hogy erszényt vagy legalább zsebkendőt húzok ki (Drt/4 : 212) — **a)** (jelzőként; *átv)* Tolvaj huszár [verscím] . . Jó anyácskám, meglopának, Egy. . . elvitte szívemet. (51/3 : 275—6) — **b)** 'lopásból élő személy': Ez volt a tolvaj! félszemű volt, S még is meglopta az ezerszemű Istent is. (Ap/3 : 122) *(páros kif:) ~, haramia←* 4 : 112 *(párh:) ~ — koldusnő←* 3 : 147 *(jokozás:) ~ — rabló←* 3 : 119; *(jelzővel:) dicsőséges ~* (részleges *ism)* Ollyan tolvaj lesz, mint a Krisztus; Dicsőséges tolvajjá nevelem! (Ap/3 : 122) — **c)** 'rabló, zsivány; lator': Egy tolvaj [Schächer] a keresztfán kapott bocsánatot. (RH/6 : 327) *(ism)* Tolvajoknak én danolok, Tolvajokkal én táncolok. Mulassatok, jó betyárok (636/2 : 215); *(jelzővel:) félénk ~* a félénk tolvaj . . Bokrok közé búvik, onnan ugrik elő, Ugy ragadja torkon, a ki arra menő. (604/2 : 184) *→gaz ~* 2 : 72 *bíboros haramia — →koronázott ~* 3 : 71; (**Sz**-*szerű:) még a ~ok között is van →becsület* 6 : 293

tolvajléptek tsz-ú fn **1** | *-kel* 1
'tolvajra jellemző settenkedő lépések': [az asszony] Amott a bérkocsit pillantja meg, Tolvajléptekkel hozzá sompolyog . . Halkan kinyitj' a hintó ajtaját, És lop talán? ellenkezőleg Belétesz valamit (Ap/3 : 117)

tolvajnép fn **1** | *-pel* 1
'lopásból, rablásból élő emberek': Panyó Panni hires nevem . . Tolvajnéppel cimborálok, Én vagyok az orgazdájok (636/2 : 215)

Tom tulfn **1** — (ang férfinév, *Thomas* 'Tamás' becéző alakja)
'Robin Hood bandájának egyik tagja': „. . Nem hallod őket jőni a parkház felől, Miller?" „Még nem, Robin," felelt a férfi . . „Tom a dombon van — kürtjébe fog fúni." (RH/6 : 279)

tombol tn ige **21** | 19: *-sz* 2, *-Ø* 3, *-nak* 1; *-t* 8, *-tatok* 1, *-tak* 3 | *-jatok* 1
1. 'toporzékol': *(halm:) dobog, ~, lármáz←* 3 : 156 | (indulatában; *szókapcs:) lábával ~* [Rikárd] Arca minden vonalában föllázadt, haragos szenvedélyt lehete olvasni . . megállt a szoba közepén, lábával tombolt [stampfte] (RH/6 : 289) | (lóról:) Milly zaj ez kinn? . . . Pegazusom tombol . . azért nyugtalankodik, mert Engem ollyan rég nem láta már. (679/2 : 275); *(páros kif:) ~, hortyog←* 6 : 272 *~, prüsszög←* 1 : 191; 2 : 258 *→rugdalózik, ~* 6 : 224 — **a)** 'indulatának így ad kifejezést': Alured lord dühödő tigrisként tombolt [tobte], s az öreg gróf minden nemű boszút esküvék. (RH/6 : 118) *(páros kif:) ~ és →őrjöng* 5 : 79; *(szókapcs:) →kacagva ~* 3 : 212
2. '(szív indulattól) hevesen dobog, lük tet': *(párh)* Ha . . mint Polgár végigtekin

tem a hazát .. Karom feszül, szivem tombol! (806/3 : 179) | *(ráértés)* [szívem] Mondd, ki őrze? .. Nemde mellem? .. Mostan .. Háborogva, zajgva tombolsz Őröd ellen. (93/1 : 42) ~, *mint a →harmadfű csikó* 2 : 234

3. '(természeti jelenség) pusztító erőt fejt ki': Én ótalmat keresék itt a vihar ellen .. míg künn az elemek tombolnak, fontoljuk meg, mint adhatunk az országnak békét. (RH/6 : 201) Tromathon .. Sziklái körül tombolt [roared] a fehér hab (Oith/6 : 449); *(szókapcs:) →(szél)vész* ~ 1 : 363; 3 : 234 *vihar* ~*:* *(kép)* Az idők, a népek éktelen viharja Elfujt volna minket, mint egy porszemet, De ő [= Isten] szent palástja szárnyát ránk takarta, S tombolt a vihar, de csak fejünk felett. (767/3 : 53) | *(ráértés, kép)* Hazám dicső nagy ősei! Ti földtrázó viharok! Ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok. (407/1 : 353)

tombolni fn in 1 — **1.** (indulatában:) Tombolni [stamp] látom őt, a mint kiáltja: „Elő, gyávák! .." (Cor/4 : 241)

tombolva l. hat in 1 — **1.** (lóról; *páros kif:*) *→prüsszögve és* ~ 3 : 48

vö. **tomboló**

tombolás fn **1** | *-a* 1

'heves dobogás': képed, szemünk örömkönyűi És szíveink víg tombolása helyett Bú-könnyet s félő reszketést okoz (Cor/4 : 364)

tomboló mn és fn **2**

I. 1. mn in 1

'dühöngő, viharzó (természeti jelenség)': zúg a szélvész tomboló csatája (44/3 : 271)

II. fn 1 | *-k* 1

'duhaj, mulatozó személy': a világ .. Örök énekszóval s zenével van tele! E tombolók között a legzajosbikat Kérdezzétek meg csak: ha vajon boldog-e? (509/2 : 86)

tompa mn **13** | 12

1. 'nem (elég) éles': *(páros kif:)* ~*, csorba←* 2 : 224

2. *(átv)* 'nem csengő (hang)': [Rikárd] tompa zajt hallott; de az is lovak gyors dobogásához hasonlíta. (RH/6 : 298) „Itt az úr, mi a baj?" Szólt egy tompa hang, Mintha szólna tenger Fenekén harang. (BI/2 : 315) + 6 : 289 *(páros kif:) →méla,* ~ 3 : 306; *(kép)* Mondják .. Az öregek .. Szilaj, bolond fiú vagyok .. Vénség az életnek viszhangja csak, E tompa hangok meg nem bántanak. (380/1 : 329) — **a)** 'ilyen hangot adó': *(páros kif)* Bús tompa harang konog a faluban. (100/1 : 47) — **b)** 'visszafojtott, lehalkított (hang)': A belépett csend egy ideig a páholyban uralkodó maradt .. Flamareilné .. előre hajolt, a nélkül azonban, hogy kitalálná, mi vonja annyira magára kedvese figyelmét .. s tompa hangon [mit dumpfer Stimme] szóla hozzá (KH/6 : 9)

3. *(átv)* 'gyenge (értelmi képesség)': *(szókapcs; ráértés:)* ~ *eszét →köszörüli* 4 : 131

4. *(átv)* 'fásult (lelkiállapot)': ~ *nyugalom←* 4 : 44 — **a)** *(ford)* 'fásultságot tükröző (testtartás)': Flamareil ur .. látta, hogy neje tompa állásába [dumpfen Haltung] mélyedve marad, s csak egy tekintettel sem akar felelni (KH/6 : 55) — **b)** 'lehangoló, de nem heves (érzelem)': ~ *bú←* 1 : 325

tompán hat 1 — **2. a)** Hallám, a mint a hant Az ásók éliről Tompán reád zuhant (264/1 : 249)

Tompa tulfn **27** | -Ø 17 (b 1) | *-t* 2; *-nak* 3; *-nál* 1; *-val* 3, *-kkal* 1

(csn) ~ *Mihály* 'költő, ref. lelkész (1817—1868)': Mig én a táj páratlan fönségén .. merengtem: addig Tompa Mihály aludt (ÚL/5 : 62) + uo. (2×) *(verscím)* Tompa Mihálynál (633/2 : 213; 7 : 517; PE. 11 [: 199]) + 1 : 151; ~ *Mihály →barátunk*[1] *és kollégánk* 5 : 59 ~ *Mihály →bátyám* 7 : 67 *tiszteletes (tudós)* ~ *Mihály uram* ott vagyunk Bejében a papi lak előtt .. a ki ajtót nyitott, az maga volt tiszteletes Tompa Mihály uram .. összeölelkeztünk (ÚL/5 : 61) + 7 : 86 | ~ *Miska* 'uő.': Tompa Miska itt volt, vagy tán még most is itt van (L 200/7 : 139) *(verscímben)* ⟨Felelet Tompa Miskának⟩ Tompa Mihályhoz (191/1 : 151, 393) | (önállóan) 'uő.': Tompa is Eperjesen volt. Nevelősködött. Kétszáz bankó forintért. (ÚL/5 : 20) Pálffyt s Jókayt egyre sarkalom, hogy írjanak a Hazánknak .. Tompának is írtam már ez ügyben (L 131/7 : 46) + 5 : 21; 7 : 31, 48(2×), 68, 93, 116, 117 *(alcím:) Költői verseny →Kerényi és ~val* 1 : 276; *(jelzővel:) →master* ~ 7 : 71 *→páter* ~ uo. — **a)** (tsz; *átv)* 'Tompa Mihály és hasonló költők': (önállóan; *évődés, felsor)* *Rögtön küdj [!] nekem két pengőt .. különben .. Eletkepeiddel magadra maradsz, holmi Petőfikkel Tompákkal Vörösmartikkal (L 183/7 : 113)

vö. T.

Tónele tulfn **1** | *-m* 1

(férfinév, *Antal* németes becéző alakja; önállóan) 'Várady Antal': *(biz* levélbeli *megszól)* Bájdús Tónelém! (L 168/7 : 92)

Tóni tulfn **4** | -Ø 2, *-m* 1 | *-nknak* 1

A) (férfinév, *Antal* becéző alakja)

1. (önállóan) 'Várady Antal': (levélbeli *megszól)* Kedves Tónim! (L 117/7 : 38)

2. *→Deregi* ~ 4 : 60 | (önállóan) 'uő.': az első vagyok az iskolában .. Tóni .. csak a második (uo.)

B) (női név, *Antónia* becéző alakja)

(ford) 'elbeszélésben említett kislány': [a névjegyet] Tóninknak [unserer Tony] adtam

játszani; ez babát csinált belőle, s elégeté. — Hallja ön, lányunk azon hölgy jegyéből elégetett babát csinált. (J/6 : 403)

tonna fn **1**
'súlymérték: 20 (korabeli) mázsa; (jelzőként:) ilyen súlyú': *(tréf túlz)* *Jókay szerecsen uram .. önnek .. attillaja gombjai páronként nyolcvan tonna ezüstöt nyomnak (L 183/7 : 112)

toppan tn ige **1** | *-ék* 1
'hirtelen belép': a kis szobába toppanék... Röpült felém anyám (135/1 : 77)

toppant tn ige **1**
'lábát a földhöz üti': *(-t* ragos hat-val:) egy őz .. egyet toppant vékony lábával (RH/6 : 273)

tor fn **6** | *-Ø* 1; *-a* 2 (b 1) | *-t* 1, *-át* 1; *-on* 1
'(ünnepi) lakoma': *(jelzővel:)* *→kenyérmezői* ~ 7 : *508 *→keresztelő* ~ 3 : 303 *nagy →epicuri* ~ 1 : 109 *víg* ~ Húzzák a cigányok valami víg toron (726/3 : 8); *(birt szerk:)* *keresztelő* ~*a* keresztelőm tora alkalmával születésem helyének koszorús múzsafia, a rektor .. cikornyás beszéddel idvezle (P 14/5 : 6) | *(célzás* a disznótorra; *szój, kép)* életünk fölé ha A halál Romboló torát megÜlni száll: Egy gömböc legyen a Magas ég, És mi a gömböcben Töltelék! (66/1 : 18)

Torda tulfn **3** | *-Ø* 1 | *-n* 2
(földrn) 'erdélyi város (Turda, Románia)': Kolozsvárról Torda, Balásfalva felé akartam táborunkba menni (P 264/5 : 139) (levélcímzésben:) Petőfi Sándornénak Tordán a reform. papnál Miklós Miklósnál (L 292/7 : 216) + 7 : 217

torkos mn **1**
(ford) 'finom ételeket kedvelő': *(tőism)* Én torkos [Feinschmecker] vagyok .. nem is akarom tagadni, de torkosságom [Leckermäuligkeit] soha aljas tettekre nem vezérel. (J/6 : 414)

torkosság fn **1** | *-om* 1
(ford) 'finom ételek kedvelése': *(tőism:)* *→torkos* — ~ 6 : 414

torlasz fn **1** | *-ok* 1
'barikád': *(látomás; párh)* Áll a tenger és a föld mozog, Emelkednek a száraz hullámok, Emelkednek rémes torlaszok. (820/3 : 194)

torma fn **1** | *-tól* 1
'konyhakerti fűszernövény csípős ízű gyökere reszelve mint ételízesítő': *(jelzővel:)* *→tejfölös* ~ 5 : 59 ,ld. még **tejfölös-torma**

tormás mn **1**
'reszelt tormával ízesített': mikor még statista voltam .. a színészek parancsára kocsmába szaladtam serért, borért, tormás kolbászért (UJ/5 : 21)

Torna tulfn **1**
(földrn) 'egykori észak-magyarországi vármegye': ~ *megye* Szádvár Torna megyében. (P 6/5 : 156)

tornác fn **8** | *-Ø* 3 (b 2) | *-on* 3, *-okon* 1, *-án* 1
1. 'terasz- v. verandaszerű előtér': *(tőism)* Fegyveres Tamás úr háza .. Négyszögű épület .. Van elől középütt holmi tornác féle .. A tornác teteje torony, s óra rajta (Tb/3 : 291)
2. *(ford)* '(zárt) folyosó': *(páros kif)* A herefordi ó kastély .. különféle elvált épületekből állt .. ha több száz ember volt is falai között, még elég tér és tornác [Gänge] maradt csendesen és üresen. (RH/6 : 178) *(hármas kif)* hét- vagy nyolcszáz ember volt a nagy udvarban, a teremekben s tornácokon [Corridore] szerteszét (RH/6 : 178); *(jelzővel:)* *hosszú(, szűk)* ~ [Robin] a fiatal lordot .. egy .. hosszu, szűk tornácon [Gänge] át vezette. (RH/6 : 141) + 6 : 178 *(hosszú,)* *sötét* ~ Hugo sötét tornácon [Corridor] át vezettetett, mígnem vezetője megállt, s egy .. ajtón ismét kopogott. (RH/6 : 175) + 6 : 140 — **a)** 'színházi folyosónak a páholy bejárata előtti része': *(jelzővel:)* *szűk* ~ A két férfi az első páholyok egyikének szűk tornácán [Gange ~ couloir] volt (KH/6 : 11)

[tornácféle] fn: **tornác féle 1**
(biz) 'tornácnak nevezhető épületrész': *(tőism:)* ~ — *tornác←* 3 : 291

Tornalja tulfn **1**
(földrn) 'felvidéki város (Šafárikovo, Csehszlovákia)': Hajnal hasadta előtt indultam Bejéből Tornalja és Putnok felé ide Miskolcra. (ÚL/5 : 63)

Tornyay tulfn **1** | *-t* 1
(csn) 'Nagy Ignác „Tisztújítás" c. vígjátékának egyik alakja (mint szerep)': Kaptam egy pár meglehetős szerepet, például Tornyayt a Tisztújításban (L 31/7 : 24)

tornyos mn **1**
'olyan (épület), aminek tornya van': Egy tornyos vár állt felségesen A hegyeknek szirttetőiben. (43/3 : 268)

tornyosul tn ige **1** | *-tak* 1
(vál) '(toronyként) magasodik, emelkedik': *(szókapcs:)* *akadály* ~ *vmi elé* 'aka-

dályba ütközik vmi': megkérém Emma kezét atyjától .. de .. váratlan akadályok tornyosultak vágyaink elé. (NI/6 : 434)

torok fn **51** | *-Ø* 2, *torkok* 2 (b 1); *torkom* 7 (t 1), *torka* 4 (b 1), *torkotok* t 1 | *torkomat* 1, *torkodat* 1, *torkát* 4, *torkait* 1; *torkomba* 1, *torkodba* 1, *torkába* 6, *torkunkba* 1, *torkotokba* 1; *torkában* 1; *torkomból* 1, *torkából* 1; *torkig* 1; *torkon* 6, *torkomon* 2, *torkán* 1; *torkának* b 1; *torkomra* 1, *torkára* 1; *-kal* 2

1. 'a garatüreg felső része': Sápadt vagyok, de nem ám a fájdalomtul, Hanem a méregtől, a melly torkomon dul (695/2 : 292) *(birt szerk; körülírás:)* ~ *muzsikája*← 3 : 293; *(szókapcs:) torkába fojtja a lélegzetet* a kigyó .. nyakunkra tekerőzik, S torkunkba fojtja a lélekzetet (593/2 : 170); **Sz:** *torkára forr vmi* 'pórul jár vmivel': *(párh)* [Kun László] A kunokkal volt cimboraságba'. Az igaz, hogy torkára forrt az a Kun barátság, benntörött bicskája (793/3 : 86) — **a)** 'ez mint a nyelés helye': A sárkánykigyó nagy száját feltátotta, Hogy Jánost egyszerre szerteszét harapja; S mit tesz ez .. ? Hirtelen beugrik a sárkány torkába. (JV/1 : 219); *(kép)* hitvány ebek! Torkotokba, hogy megfúltok, Olly kemény koncot vetek. (226/1 : 222) + 5 : 42 | (ivással kapcs.:) Jelen volt .. A helybeli lágyszivü kántor, Torkának szárazságával (HK/1 : 126) *(kép)* Torkom a therpomylei Szorulat, Ledionas a bor, melly lecsepege, Gondolatim Sex... Rex... Xerxes serege. (118/1 : 64) Az én torkom álló malom [verscím is], Úgy őröl, ha meglocsolom. (153/1 : 90); *(jelzővel:)* →*szűk* ~ 3 : 273; *(szókapcs:)* ~ *kiszárad*← v. →*megszárad* 2 : 345; 4 : 50 *torkát* →*félti* 4 : 177 →*megöblíti* 4 : 54 *torkába* →*beleesik a szomjúság* 4 : 122 *torkába* →*önti a bort* 1 : 80 *torkából lemossa az* →*epét* 4 : 208

2. 'ez mint a hangadás, a beszéd szerve': *(párh)* Acélok csengése, torkok kurjantása Volt a magyaroknál harci jel adása. (JV/1 : 196); *(kép)* Az én feleségem torka Valóságos pergő rokka (153/1 : 90) + 4 : 313; *(jelzővel:) csinos kis* ~ 6 : 78 →*harsány, mennydörgő* ~ 2 : 70; *(szókapcs:) torka* →*beforr* 4 : 186 *vmi torkát* →*bezárja* 1 : 277 *torkát erőlteti* v. →*szétrepeszti* Greenly Katica .. hangosan kiálta, s csínos kis torkát annyira erőtteté, hogy a tisztviselő .. sebesen előjött. (RH/6 : 78) + 4 : 373 *torkába* →*(be)fojt vmit* 4 : 196; 5 : 126 →*tele* ~*kal* 3 : 116; **Sz:** *torkán* →*akad a szó* 3 : 130 *torkára forr a szó* 'nem mondhat ki vmit': Hm, hát én részeg vagyok, részegnek kell lennem, hogy torkomra ne forrjon a szabad szó. (Drt/4 : 213) — **a)** *(átv)* 'kiabáló ember': több mint száz torok bőgte körülöttem: — Ez a hazaáruló (P 207/5 : 102); *(jelzővel:)* →*rekedt* ~ 5 : 28

3. 'a nyak elülső része': Oh átkozott kéz .. holtom napjáig torkomon lesz a nyoma. (Drt/4 : 211); *(szókapcs:) vki torkát (meg)ragadja* Alured .. rögtön Guy de Margannak rohant, megragadá torkát (RH/6 : 366) + 2 : 383 *vki torkát* →*összeszorítja* 2 : 91; 6 : 433 *vkit torkon ragad* a félénk tolvaj .. Bokrok közé búvik onnan ugrik elő, Úgy ragadja ⟨torkát⟩ torkon, a ki arra menő. (604/2 : 184, 383) + 2 : 79, 80; 4 : 84, 136, 211

4. *(átv)* 'nyílás': →*örvény torka* 2 : 339 →*sír*[2] *torka* 1 : 216 *tűzokádó (hegy) torka* a boszorkány .. seprőnyélen Lovagolva jött elé a Tűzokádó hegy torkába. (642/2 : 223) + uo.; 5 : 50; (hat) *torkig* 'a nyílás peremeig': A mi emberünk .. Oda nyargal .. A lyuk mellé, S bele önté A veder vizet; Torkig tele lett. (615/2 : 195)

[torokgyulladás] fn: **torokgyuladás 1** | *-om* 1

'a torok gyulladásos betegsége': *(szój)* a minapában .. lángtorkú Petőfi voltam... t. i. irtóztató torokgyuladásom volt. (L 181/7 : 111)

[torokszakadtáig] hsz: **torok szakadtáig 1**

'(torkát megerőltetve) hangosan; torkaszakadtából': torok szakadtáig kiáltja A szolgacsorda: „éljen a király!" (Ap/3 : 176)

torony fn **80** | *-Ø* 22 (b 5), *tornyok* 1; *tornya* 6 (b 1); *tornyai* 1, *tornyaik* b 1 | *tornyot* 2, *tornyokat* 4, *tornyodat* 1, *tornyát* 2, *tornyait* 3, *tornyaikat* 1; *-ba* 3, *tornyába* 1; *-ban* 2; *-ból* 2; *-hoz* 1, *tornyaihoz* 1; *tornyok[ként]* 1; *tornyon* 1, *tornyokon* 1, *tornyán* 3, *tornyain* 2; *-nak* b 6, *tornyának* b 3, *tornyainak* b 1; *tornyára* 2; *-nyá* 2; *-nyal* 1, *tornyokkal* 1, *tornyával* 2

1. 'viszonylag kis alapterületű, kimagasló építmény, ill. épületnek ilyen része': Oh fergeteg .. a tornyokat Eldöntögeted (462/2 : 35) Fegyveres Tamás úr háza .. Négyszögű épület .. A tornác teteje torony, s óra rajta (Tb/3 : 291) + 3 : 201; 6 : 117 *(párh:)* ~ — *óriás*← 1 : 358; *(jelzővel:) kevély nagy* ~*: (met)* Hazát kell .. teremteni! .. Egy új hazát, a hol ne légyenek Kiváltságok kevély nagy tornyai (790/3 : 83); *(birt szerk:) vár tornya* A századoknak döntő lábai Elgázolák rég e vár tornyait. (S/2 : 69) + 4 : 148; 6 : 362, ~ *orma: (met, ism)* Hol vannak a hellenek és hol a celták? Eltűntenek ők, valamint Két város, a melylyet A tengerek árja benyel, Csak tornyaik orma maradt ki a vizből... E két torony orma: Homér s Oszián. (658/2 : 243) ~ *teteje: (hsl)* A pataknál állt az óriásföld csősze; Mikor János vitéz a szemébe néze, Olly magasra kellett emelnie fejét, Mintha nézné holmi toronynak tetejét. (JV/1 : 210) | (különálló épületről:) Sok illy torony, kis birtokkal körűle, a nemes családok ifjabb fiaira

szállt .. e kis kastélyok urainak .. félelmes ellenek megtámadásait kelle kiállniok. (RH/6 : 157); *(jelzővel:)* →*babiloni* ~ 7 : 56 →*csonka* ~ 2 : 198, 234; 7 : 517; PE. 11 : [199] *erős* ~ A kastély kisebb volt, sem mint várta [Katica]. Valóban csak egy erős torony volt az, millyenek egy századdal előbb a normann hóditók elleni ótalmúl építtettek. (RH/6 : 157) →*gót* ~ 5 : 51 *kis* ~ Végre egy erdős parton .. egy kis torony mutatkozék, s falai ótalma alatt két kis ház állt .. „Ott a kastély, kisasszony!" (RH/6 : 157) *vén* ~ Vén torony áll a rónaság felett (618/2 : 198); *(birt szerk:)* →*Bábel tornya* 7 : 173 | (mint látkép, ill. városkép eleme:) Peleskén innen meglátja az ember a rónán Szatmár-Németi tornyait (Ú/5 : 70) + 6 : 300; *(páros kif:) erdő és tornyok* kéken .. emelkedék a malverni szép dombsor .. lábainál több alacsony halom .. Tetejöket erdő és tornyok koronázák. (RH/6 : 215) *födelek s tornyok* v. *tornyok és födelek* néhány tárgy, tornyok- és födelekként — felhők is lehettek, távol város részei is — zárá a láthatárt (RH/6 : 138) + 6 : 180; *(felsor:) tornyokon, ablakokon,* →*mindenhol* 1 : 256; *(jelzővel:)* →*barna tornyok* 3 : 138; *(birt szerk:) templom (vagy* →*apátság) tornya* A homályból kék gyümölcsfák orma Néz, s megettök, mint halvány ködoszlop, Egy egy város templomának tornya. (176/1 : 108) + 6 : 180, 215 — **a)** 'templomtorony': A toronyban delet harangoznak [versem is] (292/1 : 268) az öreg harangozó .. a toronyból haza felé sietett. (N/4 : 95) + 5 : 28 *(tőism:)* ~ — *toronyablak*← 1 : 124; *(megszem)* A falu messzire volt már háta megett .. Mikor utójára megállt s visszanézett, A torony bámult rá, mint sötét kisértet. (JV/1 : 186) *(alleg)* Ki képzel ollyan templom-épitőt, Ki a tornyot csinálja meg előbb? (745/3 : 29) *(szimb)* elzúgtak a kemény csaták, Mellyek Konstantinápoly tornyain A büszke félholdat megingaták. (851/3 : 230) + 3 : 99; *(jelzővel:)* →*lincolni* ~ 6 : 283 *nagy komoly* ~ Végre ott a város, Közepén a templom, nagy komoly tornyával (787/3 : 80); *(birt szerk:)* →*falu(cska) tornya* 1 : 206; 2 : 24, 69, 151, 194 →*Notre-Dame tornya* 6 : 396 →*rokkantak (aranyos) tornya* 6 : 24, 26, ~ *hegye*²← 1 : 309 ~ *teteje* A torony tetején van kereszt, csillag és félhold (UJ/5 : 28) + 4 : 106 — **b)** 'vártorony': A sírba dőlt egy századév ezóta Nincs a toronynak többé lobogója (618/2 : 198) nagy Lajos király leányának, Máriának kastélya .. már csak rom, természetesen. Négy tornya áll még, az is csak félig, csonkán. (ÚL/5 : 63) + 2 : 198; 6 : 258, 282, 285, 332, 448; *(jelzővel:) kicsiny,* ill. *nagy* ~ [az erdődi] vár körülbelül a XV. századból [származik] .. két kicsiny és két nagy toronnyal (ÚL/5 : 51) *mohos* ~ Magas falak .. nézik mohos tornyaikat a folyóban (Oith/6 : 451); *(birt szerk:)* ~ *ablaka* 6 : 284 ~ *teteje* Itt lenn a vár; nem éri a vihar Még a zászlót sem tornya tetején. (851/3 : 230) — **c)** 'őrtorony': Az őr keresztet hány és a toronyból Fél bátorsággal néz a völgybe le (S/2 : 73); *(met)* Mit csinál a kormány? A helytt, hogy őrködnék, mélyen mélyen alszik Fönn a haza tornyán. (775/3 : 64); *(birt szerk:)* ~ *őre*← 2 : 73(2×) — **d)** 'csillagvizsgáló torony': *(hsl)* Magamba zárkoztam, mint elzárkozik tornyába a csillagász (P 201/5 : 79) — **e)** '(vár)torony belseje, az itt levő szoba v. terem': Gyűlt a toronyba a sok ifju bajnok (618/2 : 198) A torony igen kényelmesen van elrendezve. (RH/6 : 332) + 2 : 367; 6 : 175, 332

2. *(átv)* 'vmiből csúcsosan felrakott halom v. magasra halmozódó tömeg': Bár toronnyá nő a hullám, A túlpartra szállok én. (61/1 : 14) Egy egész kis halom kisebb-nagyobb gyermek Kártyából tornyokat csinál.. . épít, rombol (726/3 : 8) + 3 : 258

toronyablak fn **1** | *-on* **1**
'templomtorony ablaka': *(tőism)* Mondá a szentegyházi fogoly .. „A toronyba megyek fel, És a toronyablakon által Leereszkedem A harang kötelén .." (HK/1 : 124)

toronyóra fn **1**
'toronyba beépített nagyméretű óra': *(kifejtett hsl)* Ugy tetszett, mintha Ternyei toronyóra lett volna, melly tizenkettőt ütött, s a szellemeket fölidézte sirjaikból. (HKöt/4 : 23)

toronyőr fn **1**
'toronyban őrszolgálatot teljesítő személy': A kapunál .. akadályra találhatunk; mert a toronyőr olly mogorva, mint egy medve (RH/6 : 285—6)

toronytető fn **1**
'toronynak legmagasabb (járható, erkélyszerű) része, foka': Rémes kisértetként A zsarnok őszapa Áll a toronytetőn (418/2 : 12)

Torp ld. **[Thorpe]**

torta fn **1** | *-t* **1**
'nagy alakú, finom cukrászsütemény': *(párh:)* ~ — *fácán*← — *pisztráng* 4 : 51

Tortoni tulfn **1**
'régi párizsi kávéház': elhagyák az átmenetet, s jobbra fordulának; Tortoni elé érve, elkezdé a vadásztiszt beszédét. (KH/6 : 18)

Torwell tulfn **4** | **Torwell** 3, [sajtóhiba:] **Jorwell** 1: *-be* 1; *-ben* 3
(ford; költött ang földrn) 'regénybeli helység': Az idő, mellyet Torwellben töltöttek, gyorsan elmúlt (RH/6 : 169) + uo. (3×)

torzonborz mn 1
'borzas, kusza (szőrzet)': [Lehel] képe alján torzonborz bajúsza S rengeteg szakálla széleshosszan úsza (LV/3 : 310)

[tószt] fn **toast 2** | *-ot* 2
(ang) 'pohárköszöntő': *(szókapcs:)* ~*ot iszik* 'köszöntés, jókívánság jelképeként iszik': „Vedd e pohár bort, gróf uram .. s igyál velünk .. Anglia boldogságáért!" A gróf örömmel itta a toastot (RH/6 : 131) + 6 : 154

tót mn és fn 8
I. mn 2
'szlovák': *(felsor:) szász — →lengyel —* ~ 5 : 45 *(tréf hsl)* ollyan jól esik róla [= Júliáról] beszélnem, mint valami szegény tót diáknak, ha száz pengő forintos bankót talál. (ŰL/5 : 67)
II. fn 6 | *-Ø* 4 | *-ot* 1; *-ra* 1
1. 'szlovák ember': *(párh:) →német —* ~ 5 : 57 *(szembeáll:) felföldi →német és* ~ *— magyar* 5 : 48 — **a)** 'szlovák iparos': *(jelzővel:) drótos* ~ ld. **drótostót**
2. (esz) 'a szlovák nép': *(felsor:)* ~, *rác←, német* 3 : 92 *(szembeáll, felsor* v. *párh:) (→rác, horvát,)* ~, *német — magyar* 3 : 81, 187
3. 'a szlovák nyelv': *(szókapcs, felsor:) lefordít →németre,* ~*ra, oláhra, rácra* 7 : 143

[tótágas] fn: **tót ágas 1** | *-t* 1
(biz) 'kézenállás v. fejenállás szétterpesztett lábbal': *(átv szókapcs:) esze* ~*t áll* 'megzavarodik': *(túlz)* Tót ágast áll az esze, Ki csak egyszer néz is rája [= a híres szépségre] (626/2 : 206)

Tóth tulfn **5** | **Tóth 4, Tót 1** — (csn)
1. ~ *Ferenc* 'kunszentmiklósi polgár': (P. ellenségeinek felsorolásában:) Tóth Ferenc Pap Zsigmond Pap Mihály (P 213/7 : 516)
2. ~ *Gáspár* 'pesti szabómester, P. támogatója': A mint nyerek: elnyargalok Tóth Gáspárhoz nagy hirtelen, És e jó urnál .. Jó téli öltönyt varratok (382/1 : 331) + 5 : 18 *(felsor)* A választmány tagjai: Egresi Sámuel .. Staffenberger István, Tót Gáspár, Vasvári Pál. (P 201/5 : 83)
3. ~ *Lenci* '~ Lőrinc író (1814—1903)': verseimet a nemzeti Kör adja ki .. Ha van ismeretséged a pozsonyi fiatalok közt .. nógasd őket, hogy előfizessenek. Tóth Lencinél is van előfizetési ív. (L 43/7 : 30)

Toulon tulfn **1** | *-nál* 1
(fr földrn) 'dél-franciaországi város': holnap elutazandik ön, hogy seregével Toulonnál egyesüljön (KH/6 : 23)

[Toulouse] tulfn: [vlsz. sajtóhiba] **Toulose 1** | *-ba* 1
(fr földrn) 'dél-franciaországi város': Hat év előtt, midőn anyád meghalt, Párizsba hítalak. Egy szép reggel Touloseba értél (KH/6 : 27)

Tours tulfn **1** | *-ból* 1
(fr földrn) 'közép-franciaországi város': Jenny kisasszony, egy font finom aszalt szilvát hozok önnek. Atyus egyenesen Toursból kapta (J/6 : 399)

tova hsz és ik **16**
I. hsz 16
1. 'messze': A legénység szépe java Egytül egyig elment tova, Mind elmene katonának (829/3 : 201); *(nyomósítva:) jó* ~ A betyár .. már jó Tova jár. (81/1 : 31)
2. 'más irányba; oda, el': *(póláris kif:) →ide s* ~ 1 : 12; 6 : 30, 212, 229, 273, 343; *ide s* ~ *(lót-)fut* v. *futkos* v. *→futos* a számüzött .. társai .. Ide s tova futottak, rendbe hozták a dolgokat (RH/6 : 128) + uo.; 6 : 117, 303 *ide s* ~ *jár(ó)* Hugo .. felhágott a torony lépcsőin, mellyet csaknem egészen tömve talált ide s tova járó emberekkel (RH/6 : 175) [Montfort] táborban maradott a Lug folyó partján .. De folyvást jártak követek ide s tova (RH/6 : 208) + 6 : 178, 207
II. ik — ld. a *tova-* ik-s igéket

tovább hsz és ik **246**
I. hsz 246
1. 'messzebb, távolabb': A sheffieldi út .. a nagy erdőn ment keresztül .. Kissé tovább a jelenés azon kis, szabad pázsithelyek egyikére változék, mellyek erdőben igen gyakoriak (RH/6 : 120) *(felsor)* Itt a faluvégen Latócziék laknak. Tőszomszédságokban az öreg Gödördi, Tovább Badallóék (Tb/3 : 291); *vmennyivel* ~ „.. Hol maradunk az éjjel?" „Valami három mérfölddel tovább a nottinghami uton." (RH/6 : 136) + 6 : 31; *(nyomósítva:) még* ~ [Rikárd háza] fél mérföldnyire van innen, vagy még tovább. (RH/6 : 340) — **a)** 'messzebbre, távolabbra': Mint kivánkozám e helyre .. ! S ugyanez az érzelem most Von tovább, maradni nem hágy. (698/2 : 296) Zsebmetsző cimborák, Pusztuljatok szemembül, Lóduljatok tovább. (741/3 : 25) + 4 : 184; 6 : 156, 204, 212, 301 *(felsor)* a hátulsó utcán kell keresztülmenni, aztán le a tövisuton .. aztán jobbra kell fordúlni .. aztán föl az új ültetvény felé, s tovább épen e s a domb között (RH/6 : 378); *vmennyivel még* ~: *(szembeáll)* ez meg ez eddig fut, tehát én egy mérfölddel még tovább nyargalok (L 188/7 : 117); ~ *ér* 6 : 83(2×), ~ *ereszt* 6 : 245 *(ism* párbeszédben:) „ .. mondjátok meg, kik vagytok .. mert nem eresztheték tovább, mig meg nem tudom." „Nem eresztesz tovább?" (RH/6 : 107) ~ *fut* v. *siet* 2 : 32; 5 : 137; 6 : 83, 277

egyre ~ harapózik — végre← 5 : 80 *~ jön* Gloucester gróf .. tovább hagya jőnöm, hogy uraságoddal egyesűljek. (RH/6 : 186) *vmennyivel ~ megy* járják be az erdőt minden irányban két, három mérföldnyi kerületen; sokkal tovább nem mehettek [a gyilkosok]. (RH/6 : 302) *~ röpül* v. *száll* 1 : 315; 6 : 157 *~ vezet* v. *vezérel* 6 : 122, 133, 138(2×)| (összehasonlításban) *~ vminél* mennél tovább jutott [János vitéz], Annál sötétebb lett előtte a világ (JV/1 : 213) *nem megy ~, csak* Ne is menjünk tovább, csak a kert aljáig (Tb/3 : 294) — **b)** 'egyik emberről a másikra terjeszkedve': *~ ragad* 1 : 289

2. 'hosszabb ideig': Tovább nem győzte várni a csapot (215/1 : 172) egy illy estén örömest beszélget tovább az ember az asztalnál (RH/6 : 319) + 4 : 46, 306, 337, 354; 6 : 50, 177, 418 *vmennyivel ~* A felkelő nap .. jel volt az ágy elhagyására .. ha egy két öreg vagy gyengélkedő egy órával tovább nyomá is párnáját (RH/6 : 80); *(nyomósítva:) még ~* Talányokban beszélsz, csak hogy még tovább gyötörj. (RH/6 : 142); *~ él* 4 : 78; 5 : 78; 6 : 290 *(ism)* Megölöm magam! .. nem akarok tovább élni, nem élhetek tovább. (HKöt/4 : 25), *még ~ föltartatik←* 6 : 142 *~ marad* v. *késik* azzal járt csak jól e nyelves asszony, Hogy tovább is nem maradtam otthon (175/1 : 106) + 6 : 156 *~ tartóztat* 4 : 182; 5 : 103; 6 : 63, *~ tűr* v. *kiáll* v. *megáll* 4 : 9; 6 : 154, 433 *(szembeáll)* Tűrtem eddig a haza javáért, de tovább tűrni minden emberi erőm összeszedése mellett sem vagyok képes (L 280/7 : 204) | (összehasonlításban) *~ vminél* Nyári Pál és Klauzál tovább beszéltek egy óránál (P 201/5 : 83) + 6 : 132 *minél ~* 4 : 57; 6 : 418, 428(2×) *vmennyivel ~, mint* illy vád egy órával se terheljen tovább, mint szükséges. (RH/6 : 321) *nem ~, csak* „.. ne várakoztass." „Tovább nem, csak mig a ház mögé megyek," (RH/6 : 295) *~ él, mint: (párh)* Talán nem élnek tovább firkáim, mint én magam, tán addig sem élnek (UJ/5 : 35) *(vmennyivel) ~ marad vminél* v. *mint* ő sem marad itt egy pillanattal is tovább, mint én (N/4 : 103) + 6 : 260, 269, 356 *nem marad ~, csak* Ez a tárgy, melly kérelmemet illeti .. de nem maradhatok tovább nálad, csak mig aztkiejtjük. (RH/6 : 201) *~ mulatni←, mint* 6 : 125 *~ tart vminél* v. *mint* Fél napnál tovább tart az út a Hortobágyon keresztül (ÚL/5 : 49) + 4 : 69, 92; 6 : 159, 381 *~ tartóztat vminél* Félóránál tovább tartóztattak Barnsley-Greenben (RH/6 : 74) — **a)** 'a mostani v. a szóban forgó időponttól kezdődően; ezután': A költőbül tovább mi lett? Soká nyögé — nem tudni, hol? — Az inségterhes életet. (85/1 : 35) + 1 : 219; 6 : 181; *(refrén)* Esküszünk, hogy rabok tovább Nem leszünk! (753/3 : 37 — 8[6×]), *(még) ~ is* azt a jutalmat kívánom, hogy [mint képviselőt] olyan helyre állitsatok, a hol értetek tovább is fáradozhassak (P 206/5 : 96) + 1 : 52; 3 : 72, 148; 4 : 21, 177; 5 : 92; 6 : 202; 7 : 125 (+8) *(ism)* Tovább is csak sóhajts, szép magyar nemzetem? Tovább is csak szolgálj? nem (803/3 : 105) + 7 : 71(2×) *(párh:) →eddig — ~ is* 3 : 114 — **b)** 'a szóban forgó időponton túl': *~ vminél* az álomidő ritkán vagy soha sem tartott tovább reggeli hét óránál. (RH/6 : 80) — **c)** 'későbbre': *vmennyivel ~ halaszt←* 6 : 368 — **d)** *(átv)* 'még, ezenkívül': Folytasd. Mit mondott tovább a levél? (RH/6 : 314)

3. 'a megnevezett cselekvést folytatva': „Könyörűlj!" szól, s tovább esdekelne (413/1 : 360) A lakmázó urak .. elfáradtak már tovább mulatni (LV/3 : 311) + 1 : 8, 194; 2 : 17, 76; 4 : 8, 146; 6 : 213; 7 : 219 (+14) *(ism)* Igen, tovább harcolhatsz, szegényke .. uj erővel tovább futhatsz .. de a dühös üldözők .. üldözni fognak mind halálig! (RH/6 : 156); *(nyomósítva:) még ~* ha még tovább fonnám e fonalat, Szivem repedne a nagy kín alatt. (165/1 : 99); *(szókapcs:) és így ~ : (ism)* [a szerelem országában] fáradva értem Az első rózsafához .. De .. fejem fölött Egy ifju lógott fölakasztva. Elrohanék a másik fához S a harmadikhoz és a negyedikhez És így tovább, mindig tovább (685/2 : 281); *~ ballag* v. *tipeg* 6 : 80, 355, 380; *~ beszél* v. *mond* v. *szól* 2 : 259; 3 : *318, *319; 4 : 77, 108, 193; 6 : 44, 45, 321 *(ism)* Mondd csak tovább, öcsém, szólt a vén gányó . mondd csak tovább .. Ott hagytad el, hogy apád meghalt. (N/4 : 111), *~ folytat* v. *űz* 'folytat': hínak be a generálishoz, nem folytathatom tovább .. isten veletek! (L 274/7 : 202) + 1 : 50, 74; 6 : 133, 164, 174, 270, 285, 340; 7 : 12 *~ halad* 2 : 281; 4 : 291; 5 : 26, 52; 6 : 203, *~ lovagol* v. *vágtat* 6 : 93, 107, 117, 194, 199, 203, 231, 386 (+12) *(szembeáll)* Azért jövék olly későn .. mert tovább lovagolni s aztán ismét visszafordúlni voltam kénytelen. (RH/6 : 276) *~ megy: (átv)* 'folytatódik': Igy nem mehet tovább, a mint megy (221/1 : 177) *~ utazik* v. *vonul* 1 : 360; 5 : 24; 6 : 157, 168, 169, 210, 213, 216, 251; 7 : 24(2×) *még ~ is van* 'folytatódik': [a kártyások] azt tartják, hogy az első szerencse ritkán jó; hanem a példabeszéd még tovább is van .. de ha jó, nagyon jó! (HKöt/4 : 54) | (idéző m-ben:) megütő oldalán a fölcsengő kardot, S lelkesedve tovább illy beszédet tartott: (SzM/2 : 259) *~ folytatja* 1 : 137 *~ gondol* 6 : 255 *~ kérdi* 6 : 431, 438 *~ szól* 6 : 190(2×)

4. *(átv)* 'magasabb fokig, nagyobb teljesítményig': *(szókapcs:) ~ megy* 1. 'többet teljesít': *(párh, fokozás, nyomósító ism)* „.. Gloucester Walesben erősíti magát .." „Hallottam valamit felőle .. de nem tudtam, hogy ennyire ment legyen." „Tovább

— sokkal tovább, mylord" (RH/6 : 123) *(rosszalló; fokozó ism)* millyen hizelgés! S mindig tovább mennek, tovább, S ki legszebben hizelg, az boldog. (515/2 : 92); 2. 'többet mond': Hogy tovább ne menjünk: egykor én is .. illy földönfutó valék. (705/2 : 302) + 2 : 260 | (összehasonlításban) ~ *jutni←*, *mint* 6 : 67, *vmennyivel* ~ *megy*, *mint* v. *→semhogy* sokkal tovább mentél e szép hölgy keresésében, mint vállalkozál. (RH/6 : 135) + 5 : 6; 6 : 323

5. (állítmány helyett; fsz ért). 'menj(ünk), haladj(unk) tovább': Most lehető gyorsan tovább Eveshamba, hogy fiam hadseregével egyesűljek (RH/6 : 214) *(ism)* Az ifju biztatá magát: „Tovább, tovább . ." (Ap/3 : 139) + 2 : 295(2×); 6 : 202(2×) — **a)** 'továbbmehetsz': *(párh, ism)* az ajtó .. előtt vont karddal állt a férj .. „Eddig s tovább nem!" dörgött a jövőkre, „Eddig s tovább nem! . ." (S/2 : 72) — **b)** 'folytassa': *csak ~ is így* Csak tovább is igy, kedves gyermekem, még egy évi tanulmány, s megérik ön az első föllépésre. (J/6 : 401)

6. (állítmány helyett; fsz ért.) 'mondd tovább': *(halm)* Figyeljetek, derék historia! „Halljuk! Tovább! Na s aztán!" (28/3 : 259); *ne ~!* 'ne beszélj tovább': 4 : 16, 256, 291; 6 : 181 *(ism)* [Béla]: talán köszönettel tartoztok hóhéraimnak, mert így ha nem sokat használnak, legalább semmit sem ártok. [Ilona:] Ne tovább, férjem, ne tovább! Ha így folytatnád, még arra birnál, hogy ama gazokat megjutalmazzam (TH/4 : 169) — **a)** (kérdő alakban) 'ua.': Barátom! — Ezt már hallottam; tovább? (HKöt/4 : 14) + 4 : 231 *mi ~?* 'ua.' 6 : 387 *(ism)* „. . De mi tovább, Hugo, mi tovább?" „Ez, drága lordom . . ujítsd meg igéretedet, hogy kedves Lucydat nekem adandod . ." (RH/6 : 266)

II. ik — ld. a *tovább-* ik-s igéket

vö. **nem-tovább, továbbra, tovább-tovább**

továbbá hsz **10**

1. 'azután, ezután': Én [apám] műértő beszédit Mosolygva hallgatám . . Továbbá elszavaltam Egy bordalom neki (136/1 : 78) + 6 : 14 *(párh)* 1670-ben Árva [vára] . . Kendi Gábornak meghódolt. Később a császár birtokában volt, továbbá Rákóczynak. (P 6/5 : 154)

2. *(ford)* 'a továbbiakban': fölkelt Eudoxia, hogy e sértő, s továbbá [nun mehr] céltalan látogatásnak végét szakassza. (KH/6 : 50) Az ügy el van veszve .. s ha Monthermer Hugo még továbbá is [noch weiter] belé elegyedik, csak romlást hoz önmagára (RH/6 : 244)

3. (ksz-szerűen) 'azonkívül, ezenkívül': Most Saint-Eugène asszonynak hínak .. Továbbá, már nem vagyok színésznő. (J/6: 413) No látjátok, polgárok, ő [= Coriolanus] igent mond .. Továbbá gondoljátok meg: ha nem Beszél mint polgár, tesz mint katona. (Cor/4 : 317—8) + 4 : 296; *s ~* „Ki adta neked e levelet?" kérdé Tangel. „A nemes Leicester gróf szolgáinak egyike .. S továbbá .. kérdém a szolgát, kitől kapta azt, s ő mondá, hogy Ashby gróf kisérőinek egyikétől." (RH/6 : 198) + 6 : 343

[továbbad] ts ige: **tovább ad 2** | *-om* 2

1. 'másnak ad; elajándékoz': *(ism)* Mi haszna minden búm és bánatom? Ugy sincs sokam; azt is tovább adom, Tovább adom. . . az lesz belőle (227/1 : 223)

2. '(bizalmas értesülést illetéktelenül) másnak elmond' ld. **[továbbadott]**

[továbbadott] 2. mn in: **tovább adott 1** — **2.** (ik-*ism)* íme végsőt lobban a mécs .. S kivűl az éj mindegyre oszlik, Mint a tovább-tovább adott titok (Ap/3 : 115)

további mn és fn **33**

I. mn 32

1. 'időben folytatódó': hasztalan a további erőködés (RH/6 : 194) Miután némellyek a névhangzás hasonlatánál fogva azt gondolják, hogy Benőfy én vagyok, a további zavar elkerüléséért, igen lekötelezne B. ur, ha e, különben is ál-név helyett mást szivesked-nék választani. (P 63/5 : 10) + 4 : 264; 6 : 103, 108, 135(2×), 146, 192, 428 (levélzáradékban:) További tisztelettel vagyok a Tekintetes Urnak alázatos szolgája Petőfi Sándor. (L 25/7 : 22) — **a)** 'ezután következő': *Ki-írtva lészen mindenestől A mult; s további életem Vad szenvedélyek tengerének Hullámzajába temetem. (88/3 : 316) a mi az Életképek további számait illeti, azokkal nem szolgálhatok, mert már nem kapom az Életképeket, hanem haza járatom szülőimhez (L 79/7 : 33) + 6 : 252; 7 : 205

2. 'egyéb': További híreket hozasz Nottinghamból? (RH/6 : 176) [Nagy Károly] nem csak hogy el nem fogadta a párbajt határozottan, de rögtön futott Perczel Mórichoz, mint policájfőnökhöz .. Már ekkor föl voltam e példa nélküli gyávasága által mentve minden további elégtételadás- vagy vevéstől (L 218/7 : 155) | (tagadó m-ban v. szerk-ben:) a meggyilkolt kardját találta nem messze a gödörtől .. de .. nem találta további nyomát a viadalnak (RH/6 : 301) A tiszthez menék bucsuzni .. Halkan billenté felém fejét .. a nélkül, hogy további részvétet árulna el. (NJ/6 : 430) + 6 : 195, 241; *(szókapcs:) (minden) ~ . . . nélkül* holnap minden további kétkedés nélkül Passerotné asszonyhoz megyek (KH/6 : 26—7) + 6 : 14, 30, 316 *minden ~ bevezetés←* v. *fontolgatás* v. *kérdezés←* v. *megjegyzés nélkül* ösztönözteték az őrnagy .. minden további fontolgatás nélkül Pomenars ur összeesküvésébe bocsátkozni. (KH/6 : 38) + 6 : 48, 67, 191, 287, 429 *nincs ~ célja←* 6 : 309

II. fn 1 | *-ra* 1
'a többi tény, körülmény': [a herceg láncát] Montfort Simon elég erősre kovácsolja, .. de gondoljunk a továbbira. Tehát Gloucester árulónak nyilváníttaték? (RH/6 : 124)

[továbblép] tn ige: **tovább lép 1** | *-ek* 1
'vmely határnál tovább halad': *azzal →ijesztő, hogy beléje bújik, ha ~* 7 : 39

[továbbmegy] tn ige: **tovább megy 52** | *-ek* 4, .. *mégysz* 2, *-Ø* 3, *-ünk* 1, .. *mennek* 1; .. *mentem* 2, .. *ment* 21, .. *mentek* 4 | .. *mennének* 2 | .. *menj* 5, .. *menjen* 1, .. *menjünk* 2, .. *menjetek* 1 || .. *mehet* 2 | .. *mehetnék* 1
1. 'folytatja útját': mondd meg, Rikárd, meguntál már engem .. ? Ha ugy van, nem megyek tovább veled. (RH/6 : 253) vannak, kik most kinn bolyongnak A viharban .. Ablakokból itt-ott olly hivólag Kandikál ki egy-egy mécsvilág, De ők tovább mennek (705/2 : 302) + 6 : 84, 132, 169, 218, 285, 341, 355, 380 (+11) *(ism)* „.. Menjünk tovább." Erre tovább mentek néhány mezőn, s egy .. völgyuton keresztül (RH/6 : 81—2) (részleges *ism)* Megy, megy tovább a méla vándor (322/1 : 285); *(párh:) betér — ~* Betérek Debrecenbe Bolond Istók gyanánt, S tovább megyek, ha ittam Bort és öleltem lyányt. (169/1 : 101) *elmegy — ~ — visszatér* Az öreg .. a .. kapu alatt halottas kocsit lát. Illetődve megy el mellette .. aztán tovább megy, Jenny lakát keresve .. ismét visszatér (J/6 : 418) *→föl-kel — ~* 5 : 53; *(szembeáll:) áll — ~* Uj volt előtte minden, a mit látott .. Bámulva állt, bámulva ment tovább. (Ap/3 : 124) *késik — ~: (többszörös ism)* Nektek, férfiaknak .. semmi vallástok sincs — menj hát tovább, menj tovább, csak egy percig késem. Öt üdvezlégyet .. kell mondanom .. Menj tovább, tüstént utólérlek. (RH/6 : 381) *marad — ~* Egy pár útitársam .. jónak találta ott helyben maradni .. Én tovább mentem s Gálfalván háltam (P 264/5 : 139) *megáll — ~* álljatok meg .. s vegyétek le lovaitokról a zablát, mert legelniök kell, mielőtt tovább mennének. (RH/6 : 107) + 6 : 261, 355 *→visszatér — ~* 6 : 155, *~ vmennyivel* Ashby Rikárd két, három lépéssel tovább ment (RH/6 : 381) + 6 : 107, 178 *~ vhova* Az éjjel Staplefordban hálok, s holnap tovább megyek Derbybe. (RH/6 : 135) + 6 : 251 *~ vhonnan vmennyivel* Ashby Rikárd .. néhány száz lépéssel tovább ment a kápolnától (RH/6 : 381) | (lovon:) „.. Dighton mélyen meg van sebesítve .. alig tud lován ülni." „.. én megűlök," szólt bágyadt hangon Dighton; „csak egy kis borom volna, tovább mehetnék." (RH/6 : 298) *(szembeáll)* Lovaik .. fáradtaknak látszottak, s a lovasok megálltak .. hogy azokat a patakban megitassák, mielőtt tovább mennének. (RH/6 : 106); *~ vhova* Lucy .. lovát elindítá, s tovább ment az uton az erdő sűrűbb részébe (RH/6 : 115) — **a)** '(csoport, sereg) előrehalad, vonul': Tovább ment Rákóczi a frígykötés után, Serege kis részét hagyván csak ott őrül. (SzM/2 : 256) Fölberzenkedett a német .. Longwy már meghódola, Megy tovább, Verdunön a sor, Elkezdődik ostroma. (750/3 : 34) + 6 : 151, 193(2×) — **b)** 'távolodik': *(párh:) →megfordul — ~* 6 : 108
2. 'eltávozik, odábbáll': *(megszem)* És a dicsőség? isten hírivel Tovább mehet (792/3 : 86)

[továbbmenni] fn in: **tovább menni 8** | *-ni* 3; *-nem* 3, *-nie* 1, *-niök* 1
1. Hadd bátyádat tovább menni (RH/6 : 134) + uo.; 6 : 153 *(szembeáll:) →marad — ~ni* 1 : 213; 6 : 135 *~ni — visszavisz←* 6 : 253; *~ni vhova* tovább kell mennem Nottinghamba (RH/6 : 255) | (lovon:) „.. nekünk tovább kell menni .. nem érünk rá!" válaszolt a lovasok egyike. (RH/6 : 116)

[továbbmenve] 1. hat in: **tovább menve 2** — 1. [Alured] föl s alá ment az udvaron. Épen bemenni akart, midőn .. utjába állt .. Guy de Margan .. „Jó estét kivánok, mylord," szólt ez. „Jó éjt," válaszolt Alured tovább menve. (RH/6 : 365) + 6 : 83

továbbmehetés fn **1** | *-ben* 1
'továbbmenés lehetősége': egy kocsi gyors postalovakkal közeledék a halott felé, s .. a rögtöni továbbmehetésben gátoltatva, megállt. (NI/6 : 437)

[továbbmenés] fn: **tovább menés 1** | *-ről*
'út folytatása': a föladat .. drága Lucy, hogy lebeszéljelek a tovább menésről (RH/6 : 168—9)

továbbra hsz **2**
1. 'a jövőre nézve': *~ is* (levélzáradékban:) Gyenge erőmet továbbra is ajánlva vagyok Tekintetes szerkesztő urnak alázatos szolgája Petrovics Sándor (L 12/7 : 11)
2. *(ford)* 'a távolban': a fák közötti nyilás a napfényt mutatta, melly beözönlék, a képzeletnek tért engedve, továbbra [in der Ferne] még más ligeteket és hegynyilásokat alakítani. (RH/6 : 120)

[továbbrohan] tn ige: **tovább rohan 2** | *-Ø* 1; *-t* 1
'rohanva továbbmegy': *(megszem)* [a fergeteg] háztetőkre ugrott föl dühében .. Tovább rohant (Ap/3 : 116) — **a)** *(túlz)* 'nagy sietséggel továbbmegy': [az öreg] tovább rohan, Jenny lakát keresi (J/6 : 418)

tovább-tovább hsz **2** | **tovább-tovább 1, tovább, tovább** 1
'egyre szélesebb körben terjedve': Rejtett méregnek kell maradnia E véleménynek,

hogy tovább-tovább [any further] mást Ne mérgezzen meg. (Cor/4 : 295); *(szókapcs:)* ~ *harap←* 1 : 278
vö. **[továbbadott]**

[továbbvisz] ts ige: **tovább visz 4** | *-ik* 1; .. *vitte* 1 | .. *vigye* 1, .. *vigyük* 1
1. 'mozogni, haladni késztet': *(körülírás)* engem ellenállhatlan ösztön ragadott meg, mozgásba hozni a csontokat, mellyek az embert tovább viszik (RH/6 : 269) — **a)** *(átv:)* ~ *vhonnan* 'távolít': A törpe minden nap, melly őt Sherwoodtól tovább vitte, szomorúbb lön (RH/6 : 174) ~ *vmihez* 'közelít': valami hiányzott .. még, mi azon állapothoz tovább vigye, hol .. a szerelem minden más érzelmet elnyel (RH/6 : 144)
2. *(átv)* 'folytat, előrevisz (a kibontakozás útján)': ön tetszett [Loide kisasszonynak] .. ha ön megegyez, hogy a dolgot tovább vigyük, nagybátyját kell a nyilvános megkéréssel megbíznia. (KH/6 : 18)

[tovajár] ld. **tova**

tovamegy tn ige **1** | .. *menj* 1
(vál) 'távozik': *(megszem; párh)* Te mindig-gyáva lelkiismeret .. Eredj, hivatlan vendég, menj tova (S/2 : 79)

tovaszáll tn ige **3** | 2: *-Ø* 1; *-t* 1
(vál) 'elszáll, elrepül': A kis madár ijedve szállt tova (Ap/3 : 172) *(hsl)* A madárnál Mi száll tova még sebesebben?... az élet! (422/2 : 20)
tovaszállt 2. mn in 1 — (túlvilágra:) enyhre találok, Ha tovaszállt lelkem Lethe özönébe merül. (32/3 : 262)

[tovatűnik] tn ige: **tovatünik 1** | *-j* 1
(vál) 'elszállva eltűnik': (részleges *ism)* Képzetem varázsalakja! Tünj egedbe, tünj tova (48/3 : 275)

[tovaűz] ts ige: **tova űz 1** | *-zük* 1
(vál) 'elűz': Országodból tova űzzük ellenséged (JV/1 : 196)

tő fn **17** | *tövét* 1; *tövében* 4; *-ből* 1, *tövéből* 1; *tövéhez* 2 ~ *tövihez* 1; *tövén* 3; *-ről* 1; *tövestül* 3
'a földből kiemelkedő tárgynak, képződménynek az a része, amely közvetlenül a földfelszín fölött van': *(kép)* szép a hír borostyánfája! .. hervadás nem bántja, Hiszen tövét a meggyilkolt boldogság Kiontott vére és könyűi mossák. (290/1 : 266); *(átv szókapcs:)* ~*ről vágott* 'jellegzetes, igazi': Tőről vágott magyar Ember a kapitány (795/3 : 94) — **a)** 'ilyen képződménynek a földben levő része': *(szókapcs:)* ~*ből →meging* 3 : 70 *tövestül →kicsavar* 2 : 130, *tövestül kitép: (parabola)* Tördelheted le a fa lombjait, Idő jártával ujra kivirít; Tövestül kell kitépni azokat (833/3 : 205) *(kép)* Szeretet... hah, ezt a szép virágot Tövestül kitéptétek ti rég (758/3 : 44) — **b)** 'a földfelszínnek az a része, ahol a megnevezett tárgy, képződmény kiemelkedik belőle': Ott tenyészik a bús árvalyányhaj S kék virága a szamárkenyérnek; Hűs tövéhez ⟨tövihez⟩ déli nap hevében Megpihenni tarka gyíkok térnek. (176/1 : 108, 391) a tokaji hegy .. magában áll .. komoly méltósággal; tövében Tarcal városa. (ÚL/5 : 64) + 5 : 51; *(parabola; szembeáll)* bár szeretni vágyok újolag, A holt leánykát nem feledtem el... A hegytetőn még űl a téli hó, Midőn tövében már virág fesel. (318/1 : 283) *(kép)* Leveled virágbokor, de Kígyó lappang a tövén. (661/2 : 247); *(birt szerk:) akasztófa töve* Sírjából az ifju fölkél, Halomtalan sírgödréből, Az akasztófa tövéből. (706/2 : 303) + 1 : 214 *→cserfa* v. *→szomorűzfa töve* 2 : 59; 3 : 10 *Kárpátok töve* Másnap .. Késmárkra értünk, a Kárpátok tövéhez (UJ/5 : 24)
vö. **tővel-heggyel, tüstön-tőbül**

több számn és fn **555** — kf-ú
I. htl számn 444
A) mn-i 253 | **több** 252, **töb** 1: *-Ø* 248 | *-et* 1 || *leg-* 4
1. 'az említettnél v. odaértettnél nagyobb számú, mennyiségű': Elég [a méreg], hogy több embert megöljön, mint mennyi Eveshamnál esett el (RH/6 : 358) Hát arra a levélre mit mondasz, a mit Vahot Imre írt .. ? .. Ha egy szót sem írt volna többet, ebből ki lehetne ismerni a veséjéig és májájáig. (L 152/7 : 67) + 4 : 327, 341; 5 : 6; 6 : 91, 97, 119, 180, 329, 334 *(ism)* a hölgyek .. ifjak és vének, rútak és szépek, és pedig szám szerint több fiatal, de szám szerint több rút is (KH/6 : 5) + 1 : 284 *(páros kif)* Kétségbeesni! .. Kinek van erre töb s nagyob oka, Mint én nekem? (504/2 : 82) *(párh)* Mióta ők a földi életet Olly feketére mázolják: nekem .. jobban tetszik az, Több fénypontot vesz észre rajt szemem. (499/2 : 66) + 2 : 262; 4 : 175; 7 : 86 *(fokozás)* Sok jót értem, de több roszat (180/1 : 111) + 3 : 239 *(szembeáll)* lehet ám még nekünk több tehenünk is, nem csak egy (N/4 : 102); ~ *vmennyivel* ha Marcius, mint Comíniust, majd elküld engem is .. Több legyen Egy bús barátjával, kit szigora Megsérte? (Cor/4 : 355), ~ *vmennyinél* ha levetkezem sem talál rajtam senki több sebet kettőnél. (HKöt/4 : 73) + 6 : 397; 7 : 143 ~ *mint vmennyi* több mint száz torok bőgte körülöttem: — Ez a hazaáruló... (P 207/5 : 102) + 1 : 156; 3 : 308; *(nyomósítva:)* *annál* ~ *: (fokozás)* kedves nekem a munkája. Nincs abban sok cifra poétai szépség, De vagyon annál több igaz magyar épség (182/1 : 113), *még* ~ 3 : 309; 4 : 266; 5 : 7; 6 : 123, 131, 287, 357; 7 : 8 *(fokozás)* nem 40, hanem 80, vagy még több

ezer ember jelent volna meg a Rákoson. (P 201/5 : 84) *még ~ vmivel: (fokozás)* van elég [ló] az istálóban... — De azokkal még több volna, a mellyeket már elpusztított [Bálint úrfi] (HKöt/4 : 70), *minél ~* A vásár legkedvesebb látványaim egyike... átaljában mindazon hely és alkalom, hol minél több embert láthatok. (UJ/5 : 34), *(még) sokkal ~* 5 : 8; 6 : 338 || (tsz-mal; *párh)* A szerelem a legnagyobb hős, ennek Valának legtöbb diadalmai (609/2 : 188); *annál ~: (párh)* Minél büdösebb a szemét, annál több, annál undokabb férgek termenek benne. (Drt/4 : 214) *még ~* Lucy .. még több nehézségeket is elbírt volna (RH/6 : 169)

2. (összehasonlítás nélkül) 'egynél több; elég (de nem nagyon) sok': Volt vészeinkben több hajótörésem (498/2 : 64) Több úr hivá meg őt [= Szilvesztert] Nagy s gazdag hívatalra (Ap/3 : 144) + 1 : 127, 143; 4 : 46, 272; 5 : 91; 6 : 133, 426; 7 : 24 (+46) *(szembeáll)* Több hölgyet vett észre, de figyelme .. csak egyre fordult (KH/6 : 9); *~ efféle* 1 : 109; 5 : 41; 7 : 78, 172 *~ ily(en)* Környékezve csalántól S a növények több illy ritka nemétől, Áll a díszes kocsma (HK/1 : 124) + 1 : 344; 2 : 251, 323; 6 : 339 *~ más* 5 : 12; 6 : 237, 435; *(szókapcs:) ~ (más) helyen* v. *helyre* bátorság okáért rejtém több helyre kincsemet (HKöt/4 : 90) + 6 : 104; 7 : 30, 634 *~ ízben* a vén asszony elkergette .. A háztul a jó állatot, Több ízben elkergette (Ap/3 : 129) + 1 : 204; 4 : 126; 5 : 69, *~ rendbeli* ld. **[többrendbeli]**; (számn előtt) *~ száz* 6 : 178 *~ százezer* 4 : 87 | (mértékegységből:) egy sürüséghez közelgének, melly több holdnyira terjedt. (RH/6 : 138) erdőt láta a vándor szeme több mérföldnyi hosszuságban. (RH/6 : 317) + 6 : 105, 183, 317, 339, 342 | (időegységből:) Csekély pénzzel bírtam, de elég volt, hogy belőle több évig neveltessék gyermekem. (HKöt/4 : 37) + 1 : 343; 4 : 69; 5 : 142; 6 : 22, 98, 140, 257, 306 (+6) *(ism)* ugy tetszett neki, Hogy már több század, több évezred óta Van e helyen (Ap/3 : 169) *(fokozás)* Egy óra vagy több hónap óta volt Magán kivűl? (Ap/3 : 163) || (tsz-mal:) eszembe jutott Kisfaludy Károly .. bánt engem és több józan embereket az, a mit vele némelly barátai elkövetnek. (ÚL/5 : 58) + 4 : 381; 6 : 185, 207, 332, 386; 7 : 170; *~ effélék* 6 : 431; 7 : 31 *~ mások* 3 : 105 *~ olyan* barátom .. írj több olyan verseket, mint a „Fanni hagyományainak olvasásakor" (ÚL/5 : 45) — **a)** (ff) 'vmely osztály nagy többségét kitevő': (tsz-mal:) öltözete .. nem tartatott .. olly drágának, mint a legtöbb magasb rangu férfiaké (RH/6 : 77) — **b)** 'elég sokféle': több idegen nyelvet tett sajátjává (RH/6 : 98) Több mesterségbe kaptam itt (493/2 : 52) + 6 : 184, 189, 263, 273, 349; *(szókapcs:) ~ okból* v. *~ okra nézve* [nincs szándékomban] azon lapnak, mellyet több okból olly csekélyre becsülök, rendes iró-társává lenni (L 25/7 : 21) + 6 : 343

3. 'nagyobb tömegű (anyag, ital)': [Coriolanus] Vére, melly kifolyt .. több, mint mennyi még Maradt erében (Cor/4 : 306) + 6 : 245, 250; *(nyomósítva:) még ~ ... is: (átv)* E viperafogban még több méreg is van (RH/6 : 318)

4. 'nagyobb összegű (pénz)': *minél ~* a nevek kiadását [!] semmi esetre sem engedném meg, ha házasuló félben nem volnék, s ennél fogva nem volna szükségem minél több pénzre (L 166/7 : 80—1)

5. 'hosszabb': *(párh)* Más levelem majd több lesz és vidám. (165/1 : 99); *nem ~ vminél* 'legföljebb annyi': a .. távolság .. nem volt több ötszáz lépésnél (RH/6 : 194) | (időben:) *Sz. Zsigmond és Hévey Kálmán több gyakorlat után jó verseket foghatnak irni (P 89/7 : 514) *(páros kif:) ~ és →nyugodt idő* 5 : 134; *~ mint vmennyi* vártam e pillanatot .. Tanubizonyságaim erre a költemények, mellyeket több mint egy év óta írtam. (P 201/5 : 79) + 5 : 12; 6 : 421; *(nyomósítva:) jóval ~* a gyalogságnak .. jóval több idő kelle az utazásra (RH/6 : 205)

6. 'nagyobb fokú, nagyobb mértékű': a szerencsétlenség Ő reá mostan mért legtöbb gondot és bajt. (370/1 : 320) te csodás mesés Teremtmény! .. nem tudom, Mi több: szerelmem vagy csodálatom? (797/3 : 97) + 2 : 248, 329; 3 : 87, 237; 4 : 171, 208; 5 : 33; 6 : 251 (+19) *(párh)* kiejtése már sokkal tisztább, s már több tűzzel, érzéssel játszik ön! (J/6 : 401) *(fokozás)* Arany, Petőfi, Tompa .. szép triumviratus, s ha dicsőségünk nem lesz is olly nagy, mint a római triumviratusé volt, de érdemünk .. lesz annyi, ha több nem. (L 134/7 : 48) *(ellent:) kevesebb — ~* 6 : 112(2×), 162; *leg~ vkik között: (párh, ism)* Boz .. küldetése legszebb, ő szerez valamennyi iró közt legtöbb jó kedvet, ő nevettet meg legtöbbeket. (ÚL/5 : 74); *(nyomósítva:) annál ~* 2 : 321; 7 : 198, *még ~: (fokozás)* A fiatal lyányka .. elhagyá a szinházat, mellyre .. olly nagy hivatása volt; de úgy látszik még több hivatást érez cashemirokhoz és tollakhoz. (J/6 : 414) *elég — még ~* 6 : 190, *sokkal ~* 6 : 423; 7 : 167; *nem,* ill. *nincs (...) ~* 'olyan kevés; (szinte) semmi': Nincs benne [= Coriolanusban] több kegyelem, mint a hímtigrisben tej (Cor/4 : 368) + 4 : 294, 374 *(ism)* [Coriolanus a népben] nem teszen föl .. több erőt S tehetséget, több lelket, mint van a Tevében (Cor/4 : 270) || (tsz-mal; *nyomósítva:) százszor ~* én ezek dacára sem fogok pihenni Érezzek bár százszor több fájdalmakat (730/3 : 12) — **a)** (mn tartalmának fokozására) *~, mint* „Tehát ollyannyira szép [a fiatal hölgy]?" .. „Valóban az .. s több, mint szép .." (RH/6 : 137) + 5 : 121(3×);

6 : 335, 394; ~ *mint →valószínű* 6 : 135 | *(rosszalló ért.:)* [Rikárdnak] számot kell adnia e több mint gyalázatos tettért. (RH/6 : 164) + 5 : 91

7. *(átv)* 'ezután következő; további': *(nyomósítva:) még ~ (ily)* Tudom, hogy hirtelenkedés volt, ide jönöm; de ezen este még több hirtelenkedést szándékozom tenni (RH/6 : 372) + 6 : 193 | (tagadó szerk-ben:) már ezentul Nem lesz nekem több víg napom! (506/2 : 85) Számot vetettem az élettel. Nincs több dolgom a földön. (HKöt/4 : 13) + 2 : 74, 265; 4 : 13, 257; 6 : 326; 7 : 92, 180, 200

B) fn-i 191 | 157: *-Ø* 22, *-ek* 19 (b 3) | *-et* 98, *-eket* 3; *-[b]e* 1; *-ig* 1; *-nek* 1, *-eknek* 1; *-re* 1, *-ekre* 1; *-ektől* 1; *-[b]el* 2, *-ekkel* 1 || *leg-et* 2, *leg- -eket* 1; *leg- -[b]en* 1; *leg- -ekre* 1

1. 'az említettnél, az odaértettnél nagyobb számú személy': hadd jőjenek! Többet fognak találni, mint várnak. (RH/6 : 221) Lamberg szivében kés, Latour nyakán Kötél, s utánok több is jön talán (833/3 : 205) *(fokozás)* Volna csak kezemben! S hat illyen még, s több, minden perepútya (Cor/4 : 376); *~ vmennyinél* azon utca .. olly szűk volt, hogy benne három lovagnál több nem mehetett egymás mellett (RH/6 : 151); *(nyomósítva:) annál*, ill. *minél ~* Minden időszak megtermi a maga embereit, s annál többet, minél több kell neki. (P 205/5 : 93) *(és) nem ~* 'csak a mondott számú személy': A kapott útlevél következtében jövök .. huszonöt szolgával, és nem többel (RH/6 : 330) + 2 : 217 | (tsz; *párh, ism:) legszebb — legtöbb* [→több I. A)] — *leg~ek* 5 : 74 *(fokozás)* „Nem veszélyes, Robin? .. csak hatan vagyunk." „Rövid időn többeket híhatunk össze," (RH/6 : 274); *(nyomósítva:) még ~ek: (tőism)* világosan láttam, hogy Európa naponként közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkodáshoz. Ezt többször leirtam, még többeknek elmondtam. (P 201/5 : 79) *sokkal ~ek* 6 : 206 — **a)** (összehasonlítás nélkül:) 'több (I. A. 2.) személy': *(megszem, párh)* Mindegyre pusztít a láz, S már egy egész ország esék Áldozatául, És több elájul (514/2 : 90) | (tsz:) a mint már többektől hallottam — Kassán igen sok szép leány van (UJ/5 : 20) + 6 : 137, 375; 7 : *510(2×) *(szembeáll)* Alured .. Kétszer találkozék Monthermer Hugoval, egyszer a teremben többek jelenlétében, s egyszer az udvarban, hol csaknem egyedül valának. (RH/6 : 338); *~ek vkik közül* a Pesti D.lap júliusi első számában (a tízek közül többek munkáival együtt) látom egy versemet. (L 137/7 : 54) — **b)** (ff; tsz) 'a szóban forgó csoport nagy többsége': [a halott kísérői] e szomoru, legtöbbekre nézve mind a mellett egykedvü foglalkozásra egyesültek. (NI/6 : 437)

2. 'nagyobb számú dolog': tavaly a pápai Képzőtársaság egyik pályadíját (balladán) én nyerém meg; azon kivűl a másik balladám s két lyrám (többet nem is adtam be,) dicséretet nyertek. (L 19/7 : 14); *(párh:) annyi — leg~ : (ism* párbeszédben:) [Sámson:]mindenki annyi vadat lő, a hány poharat ürít. [Tivadar:] Ugy én lövök legtöbbet. [Vas:] Öcsém .. nem látod, hogy én is itt vagyok? [Dengez:] Vas bátyának igaza van. .. Ő lő majd legtöbbet, ha egyebet nem: bakot (TH/4 : 167) *~ — elég: (ism)* Örömmel szolgálok mind jelenleg mind jövőben verssel. Legközelebbi alkalommal majd többet küldök, mert készen van elég, de most egyátaljában nem érek rá többet leírni. (L 120/7 : 39); *(fokozás)* Az özvegy gyászba öltözék .. Jó asszony, ez egyet föl se vedd, Vagy végy föl többet... (477/2 : 40) *(szembeáll)* Itt nézem a hajnalt s az alkonyt És feleségem mosolyát, S szemem nem kíván többet látni, Bármilly kevés az, a mit lát. (687/2 : 283); *~ vmennyivel* A hölgyek .. Sírnak .. s a szemeiken függő köny egy gyönggyel többnek látszik piperearsztalokon. (KH/6 : 43) || (eseményről, történésről, tényről:) A II. énekben már több foglaltatik: kié a helység leglátogatottabb kocsmája? milly ékes e kocsma birtokosnéja? (HK/1 : 149) + 6 : 132 *(fokozás)* Két éve annak ... sokat elvitt Az idő tőlem azalatt, De .. a menynyit Elvitt, sokkal többet hozott. (814/3 : 186); *(szókapcs:) ~et lát* a következő percben többet látott. Hugo jobbján sir John Hardy ment s balján bátyja, az öreg Monthermer gróf. (RH/6 : 387) + 6 : 257 **(Km** *tréf* elferdítése) *két →orr ~et lát* 7 : 93, *(sokkal) ~et →tud (vkinél)* 3 : 69; 6 : 76, 92, 190, 209, 233, 313, 356, 360, 401 || (közlésről, közlendőről:) Folytasd — kérdezz többet! (RH/6 : 210) + 1 : 183; 3 : 361; 6 : 143; *(szókapcs:) (még) ~et beszél* v. *(el)mond* v. *szól (vmennyivel* v. *vminél)* 1 : 58, 207; 3 : 139, 209; 5 : 24, 50; 6 : 131; 7 : 193 (+10) *(ism)* Ne szólj többet, Hugo, ne szólj többet (RH/6 : 148) *(fokozás)* Sokat mondott Jancsi megeredt nyelvével, De még többet mondott sugárzó szemével (JV/1 : 191) *(párh:) annál ~et — annál →szebbet mond* 2 : 152 *(szembeáll:) →kevesebbet — ~et mond* 7 : 160, *~et hall (vminél)* Nyári Pál és Klauzál .. beszéltek .. a nélkül, hogy beszédeikből egy-egy töredék mondatnál többet hallottunk volna. (P 201/5 : 83) + 6 : 186, 361, 424, *(még* v. *minél) ~et ír* 5 : 76; 7 : 23, 24, 27, 94 *(fokozás:) kevés — ~* érd be ezzel a kevéssel, édes barátom, legjobb szándékom mellett sem írhatok többet (ÚL/5 : 72) *sok — ~* 7 : 30 *(ism)* Kedves Barátom, írj .. jo sokat, én is többet írtam volna, de nem tudtam többet. (L 1/7 : 7) | (állítmány nélkül:) 'többet írok': Máskor többet, édes barátom! (L 19/7 : 15); *(felszólítás:) ne ~et!* 'ne beszélj(ünk) többet (vmiről, vkiről)': Ne többet róla, ő érdemteljes ember. (Cor/4 : 272) +

4 : 318, 363, 430; 6 : 188, 364 *(ism)* Ne többet már, ez sérti szívemet; Ne többet, kérlek. (Cor/4 : 267) + 4 : 294(2×) — **a)** (összehasonlítás nélkül) 'több (I. A. 2.) dolog, esemény, tény': ~ *vmik közül* *Koller János munkái közül több elfogadtatik (P 65/7 : 508) + 7 : *511 | (tsz:) a férfi, ki mellettünk ment el, midőn egymással beszélénk, megismert; s e tényt többekkel kapcsolatba hozván, árulással vádoltak be. (RH/6 : 272) — **b)** (ff) 'a megnevezett dolgok nagy többsége': az utak rendesen olly keskenyek voltak, hogy legtöbben két ember sem mehetett egymás mellett. (RH/6 : 104)

3. 'nagyobb mennyiség, fokozat vmiből': többet szeretek érezni, mint kimutatni. (L 43/7 : 29) + 4 : 194; 6 : 260; *ha ~ nem (is)* 'legalább': minden kis fűszálnak Jut a napból, ha több nem, egy sugár. (489/2 : 46) + 7 : 92 *vagy ~* 'ua.': ő takaros hölgy, s nyom 240 fontot vagy többet. (RH/6 : 134), *s nem ~* 'csupán, csak': Immár kész koszorúnk, melyet .. fonogattunk .. Ennyit, Nagytudományú Atyák, volt gyüjteni képes S nem többet iparunk! (1/3 : 243); *(szókapcs:) ~, mint →sok* 4 : 212 | (ételből, italból:) a mi asztalunkon vacsora végén is több van, mint más, becsületes ember asztalán vacsora elején. (TH/4 : 177); *~et eszik* Ma este többet fogsz enni (RH/6 : 137), *~et (meg)iszik (vmennyivel* v. *vmennyinél)* A lágyszivü kántornak felesége Ma nem ivott meg többet Egy messzely pálinkánál. (HK/1 : 135) + 6 : 423 *(nyomósítva:) →háromszorta ~et iszik vkinél* 1 : 158 *→kelleténél* v. *még* v. *→mentől* v. *→minél ~et (meg)iszik* 1 : 68; 4 : 120; 6 : 323, 379 — **a)** 'nagyobb rész': *~ vminél* eddig is már a pokol fele, Sőt több felénél pappal van tele. (211/7 : 33) — **b)** 'hosszabb idő': Jó és rosz időben eljött egyaránt, ha többre nem; legalább jó estét .. kivánni. (N/4 : 104) *(fokozás:) egy év — tíz — →húsz — ~* 3 : 166 *(vmennyivel) ~ vminél* Valamivel több három hónapjánál, hogy levelet kaptam (NI/6 : 424—5) + 4 : 250; 6 : 297 *vmennyivel ~ vkinél* azt nem gondolja meg, hogy ön nálánál tizenöt évvel többet számlál! (KH/6 : 58); *(nyomósítva:) még ~: (fokozás)* egy, két hét, sőt még több is engedtetett a készületre (RH/6 : 333)

4. 'nagyobb (anyagi) érték': Mi a jövedelmet illeti, az annyi volt, hogy jutalomjátékra Petrik vagy Rözsler sem kívánhatna többet. (P 132/5 : 43) Én tudom, mit ér munkám, s lelkiismeretes dolognak tartom többet nem kérni, mint amennyit ér. (L 166/7 : 80) + 4 : 257; 7 : 53 *(szembeáll)* Ird meg rögtön, micsoda föltételekkel fogadod el a szerkesztést .. például .. mintegy 2000 pengő fizetéssel évenként? .. tüstént irj .. több kell-e vagy kevesebb. (L 200/7 : 139) ~ *vmennyivel: (szembeáll)* küldöm az illető példányt. Ára igy bekötve körülbelül egy arany, néhány krajcárral több vagy kevesebb. (L 212/7 : 150) + 7 : 54 ~ *vmennyinél* ez a legnagyobb összeg, mellyet kaptál, de az utósó is. Ennél több nincs birtokomban (HKöt/4 : 91) + 7 : 157; *(nyomósítva:) még,* ill. *ismét ~: (ism)* e gaznép .. idővel Még többet nyer, s ismét többet csikar ki A lázadási zajjal. (Cor/4 : 235); *(szókapcs:) (vmennyivel* v. *sokkal) ~et ér (vminél)* örömest odadom erszényemet... bár tartalmastul sem ér sokkal többet, mint ha egészen üres volna (UJ/5 : 18) + 6 : 279 *~et ér a →semminél* 4 : 43

5. (tsz) 'egyéb (hasonló) dolgok': *(szókapcs:) ~ek között* Egy teremben többek között ott van Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona arcképe is. (ÚL/5 : 68) + 1 : 408; 2 : 125, 152; 4 : 18, 423; 5 : 29, 99; 7 : 24 (+8)

II. fn 111 | *-Ø* 40 | *-et* 56, *-[b]e* 1; *-ért* 1; *-re* 7; *-ről* 1; *-[b]el* 2 || *leg- -et* 3

1. 'jelentékenyebb, fontosabb, nagyobb dolog': [Ilona:] nem köszönitek meg e bókot? [Sülülü:] .. Többel is szolgálok, ha kell. (TH/4 : 175) itt több forog kérdésben, mint becses úri személyem kedve (L 167/7 : 86) + 4 : 311; 6 : 101, 362, 374 *(fokozás* párbeszédben:) [Menenius:] Menjünk, elég. [Brutus:] Mértéken túl elég. [Coriolanus:] Nem az, netek több: Esküt teszek mindenre, a mi szent (Cor/4 : 297); *(nyomósítva:) (sőt) még ~* „.. asszonyom .. miért hivattál? .. hogy szerelmem hegyére Reményvárat építs... asszonyom, ezért-e?" „Ezért, sőt még többért," szólt Szécsi Mária (SzM/2 : 263—4) + 3 : 313; *(szókapcs:) (és* v. *s* v. *→sőt) (a)mi ~* pénzre volt szükségem, ha élni, s a mi több, becsületem föntartani akartam. (L 43/7 : 30) + 4 : 240; 6 : 27, 336, 338, 360, 362 *(fokozás)* Lemondok érted minden vágyaimról, Reményeimről... ez még mind kevés, De a mi több, de a mi sok, mi minden: Ha úgy kivánod, elveimről is Lemondok érted (643/2 : 226) *ami ~ — fő²←* 3 : 217, *(rosszalló* ért.:) [a ló] Koplalásban tölt gyásznapokat .. S a mi több, ki rája nehezül, Nem csak a jó dáde egyedül. (133/1 : 75—6) + 1 : 79, 162, 164; 5 : 130; 6 : 369 *(ism)* [fiam] Debrecenben született .. és a mi több: pénteki napon. Azaz jobban mondva: „pénteki napon és a mi több Debrecenben!" mert Debrecen még a péntéknél is veszedelmesebb (P 291/5 : 146), *(sőt) ~et mondok* Juliska .. menyecske korában még szebb lett, mint lyány korában volt. De többet mondok, ha kinevettek is. Ő most már hatvan esztendős, s még most is szebbnek tartom, mint minden leányt, a kit valaha láttam. (N/4 : 114) + 4 : 19, 133; 6 : 148 | (állítmány nélkül) *(sőt) még ~et* 'még többet mondok': [Lucy] megmutatá, hogy a gyanu .. csalárd .. Igen, s még többet .. nyilvánitá, hogy az igazi gyilkos azért gyanusít téged, hogy magát ója. (RH/6 : 335) +

6 : 276 — **a)** 'rangosabb személy': nem szükség többé a rúd mellett szaladnom, hanem a gyeplőt magam tartom .. Nem akarnék már több lenni (NI/6 : 431); *(nyomósítva:) sokkal* ~ Láttam a képéről, hogy nem az, a ki .. gondoltam, hogy sokkal több, mint gondolom. (Cor/4 : 338—9) — **b)** (fn tartalmának fokozására) ~, *mint* v. ~ *vminél* [Piroska megnézte,] hogy ki jön? ha ismerős jönne? Több jött, mint ismerős; bátyja jött meg, bátyja (Tb/3 : 295) + 6 : 435; 7 : 35; ~, *mint* →*véletlen* 6 : 412 | *(rosszalló ért.:)* Oh, ez nem asszony, ez nem ördög, ez mind a kettőnél több! (TH/4 : 200) + 4 : 368; 6 : 126; 7 : 31(2×)

2. 'nagyobb szellemi v. erkölcsi érték': miután állítja ön, hogy a hölgy szép .. nem kívánok többet (KH/6 : 39) A költészet nem társalgó terem .. Több a költészet! .. szentegyház (652/2 : 236) + 5 : 58, 136; ~ *vminél* Nincs .. ki az én becsületemben kételkednék, s ennél többet az isten törvényszéke előtt sem nyerhetnék. (P 210/5 : 109); *(nyomósítva:) még* ~ 2 : 178 *(fokozás)* kompánia alakult, kirándulni Diósgyőrre .. Diósgyőr vidékét .. sokszor hallottam magasztalni, s még nem láttam. Sokat vártam, de még többet találtam. (ÚL/5 : 63), *sokkal* ~ *vminél* gyilkos vagy, megölted Nem testedet, De ennél sokkal többet, Jobb részedet (729/3 : 10—1); *(szókapcs:)* ~*et ér (vminél)* 1 : 85; 2 : 95; 3 : 16, 55; 4 : 183, 297; 5 : 71; 6 : 38 (+5) *(ism)* A föld minden gyémántjánál Egy pár szép szem többet ér; S .. Egész babérerdőnél egy Rózsabimbó többet ér. (596/2 : 175) *(nyomósítva:) sokkal* v. →*hatszorta* v. *százszor* ~*et ér (vkinél)* Tiszt vagyok.. . ha lát a közlegénység, Tisztelkedve megyen el mellettem .. Nekünk kéne köszönteni őket, Mert mi nálunk sokkal többet érnek. (819/3 : 192) + 4 : 339; 6 : 47 ~*[b]e vesz vminél* 'többre tart, előnyben részesít': Vannak emberek, kik .. többe veszik [ziehen .. vor] a lélek semmisülését a megcsonkulásnál. (KH/6 : 61), ~*re becsül (vminél, vkinél)* 4 : 253; 6 : 52, 67, 353 *(nyomósítva:) annál* v. *sokkal* ~*re becsül* te nem szeretted a népet. [Coriolanus:] Annál többre kell engem becsűlnötök, hogy szeretetemet nem alacsonyítottam le. (Cor/4 : 282) + 6 : 49, ~*re becsült* ld. **többrebecsült**

3. 'nagyobb teljesítmény, eredmény': *(szókapcs:) (még* v. *sokkal)* ~*et akar* v. *kíván* v. *követel (vminél)* 6 : 188; 7 : 130 *(fokozó ism)* ha Jelachich csak azt akarná, hogy szabadságunkat veszi el, de ő ennél többet, sokkal többet akar (P 234/5 : 126), ~*et lehet* →*kezdeni* 6 : 111 *(még)* ~*et* →*mer*[1] 2 : 189; 6 : 295, ~*et tesz* v. *végez (vminél)* 4 : 361; 5 : 93; 6 : 59, 63, 123, 275 *(nyomósítva:) minél* ~*et tesz* némelly emberek arra vannak kárhoztatva, hogy minél többet tesznek a hazáért, annál több lealáztatást és méltatlanságot szenvedjenek (L 257/7 : 198) — **a)** 'súlyosabb következményekkel járó cselekmény': ~ *vminél* úgy összevesztünk, hogy csaknem pofozásra került a dolog, sőt ennél is többre. (L 255/7 : 193) | (büntetésről; *szókapcs:) sokkal* ~*et* →*érdemel vminél* 3 : 123

4. 'egyéb, más dolog': *(szókapcs:)* ~ *se(m)* v. *nem* →*kell* v. *kell-e* ~ *?* 1 : 189; 2 : 315; 3 : 46, 219, 267; 6 : 406

5. ~*et* (hat-ként) — **a)** 'hosszabban, alaposabban': Edvárd .. más tárgyakkal többet foglalkozék, mint Eleonora (RH/6 : 247) + 6 : 81 — **b)** 'gyakrabban': [Karaffa:] Mellyik nap a legnagyobb ünneped? [Hóhér:] A mellyiken legtöbbet gyilkolok. (Drt/4 : 220) + 4 : 78, 263; 6 : 12 *(nyomósítva:) még* ... ~*et* Hátha könnyeimnek árja .. borrá válna: Akkor még — Hejh, akkor többet sírnék! (117/1 : 63) — **c)** 'nagyobb mértékben': olyan helyre állitsatok .. a hol tán többet használhatok nektek, mint eddig használtam. (P 206/5 : 96) + 6 : 253 *(fokozás)* Sok szenvedése volt szegény fiúnak, És napról napra többet szenvedett (Ap/3 : 134); ~*et* ... *vkinél* Sárit .. nem üldözték ugyan annyit, mint a vörös képü kovácsot, de ennél mégis többet szenvedett (FL/4 : 129—30); *(nyomósítva:) minél* ~*et* Minél többet éhezem és fázom, Annál több az örömem (BI/2 : 321)

6. ~*et* (hat-ként; tagadó v. tiltó szerk.-ben) 'többé': Megálljon ön! Ne bántson többet, mert úgy visszavágom, Hogy megsiratja holta napjaig. (Ap/3 : 136) + 6 : 419

többen 34 | -Ø 31 || *leg-* 3

I. B) 1. ~ *vmennyinél: (ism* párbeszédben:) „Többen voltak ötnél," állítá amaz .. „Dehogy, nem voltak többen ötnél," kiálta Bill. (RH/6 : 116); *még* ~*: (fokozás)* tizenhárom báró .. elfogatott s még többen megölettek. (RH/6 : 221) + 6 : 209 *sokan — még* ~ én az az ember vagyok, ki az igazért a szépet is föláldozom. Ezt sokan vették már rosz neven tőlem, de ha még többen veszik sem bánom. (L 137/7 : 53), *minél* ~ 4 : 120 — **a)** Egyik másik tűzhöz oda űltek többen (LV/3 : 305) + 1 : 362; 3 : 309; 4 : 174, 279; 5 : 25, 31, 99; 6 : 234, 264, 302, 342, 389 *(szembeáll)* Be boldog illyenkor, kinek jó meleg a szobája! .. És a faluban többen vannak illyen boldogok, de egy sem boldogabb kegyelmednél, Pergő Péter uram! (N/4 : 95); ~ *vkik közül* Monthermer kiséröi közől azonnal többen siettek oda (RH/6 : 227) + 5 : 97; 6 : 234, 248, 349; *mások* ~ Teljes életedben őrült voltál, valamint én és mások többen. (RH/6 : 326) | (színpadi utasításban:) Első polgár [:] Öljük meg .. Többen [:] Szót se róla többé. Megtesszük. (Cor/4 : 227) + uo. (3×); 4 : 228 — **b)** Legtöbben jó adag étkeket szedtek be (RH/6 : 103) + 6 : 382; 7 : *634

vö. **többször, utóbb**

többé hsz **298** | **többé** 297, [íráshiba:] **többe** 1 (tagadó v. tiltó m-ban) 'ezután': *nem ... ~* v. *~ (...) nem* szerelmes Iluskám! Cudar mostohádnak nem léssz többé rabja (JV/1 : 190) Nekem többé nem kell az élet (Ap/3 : 168) + 1 : 231; 2 : 95, 207; 3 : 178; 4 : 47; 5 : 82; 6 : 62; 7 : 170 (+99) *ne ... ~* v. *~ (...) ne* Kérlek, légy nyugodt, Anyám, s ne dorgálj többé, elmegyek (Cor/4 : 314) + 3 : 282, 313; 4 : 15, 257; 6 : 35, 403; 7 : 144, *510 *nincs ~* v. *~ ... nincs* Eldobtam én a terhet, Nincs többé vállamon (22/3 : 254) + 3 : 99; 4 : 25, 51, 79; 6 : 23 *sem ... ~* v. *~ ... sem* sem éjem többé sem napom! (363/1 : 315) + 4 : 64, 122, 126, 356; 6 : 60, 64, 110, 142, 274, 408 *sincs (...) ~* az ember élete sincs bátorságban többé (N/4 : 107) + 6 : 155, 231 *úgysem ... ~* ugy sem kapom meg többé, a mit elvesztettem (TH/4 : 181); *(ism)* Nem átkozódék többé isten ellen, Eszébe sem jutott sem isten, Sem ember többé nékie (Ap/3 : 169—70) + 4 : 127(2×), 199; 6 : 50(2×); *(párh* v. *szembeáll:) még akkor — nem ... ~* a mi .. még akkor történt, az nem ujság többé (TH/4 : 146) *nem ... ~ — eddig←* 1 : 260; 2 : 14 *(még) egyszer — ~ nem* v. *sem* Oh jőj fel egyszer még sirodból .. Csak hogy még egyszer lássalak .. S többé nem háborítalak. (284/1 : 261) + 4 : 69 *ezentúl — nem ... ~* Beérem ezentúl azzal, mit a sorstól kaptam, s nem vágyok többé az után is, a mit kaphattam volna. (TH/4 : 179) *nem ...~ — hajdan* Sherwood erdeje .. nem vala az többé, mi hajdan (RH/6 : 317) *nem ... ~ — még←* 2 : 13 *~ ne(m) — (még) most (is)* v. *most — ~ ... sem* lantom .. Tán ha téged most leteszlek, Többé majd föl sem vehetlek (837/3 : 214) + 2 : 23; 3 : 280 *mindörökre* v. *örökké — ne(m) ... ~* elnémuljak mindörökre hát? .. Hallgasson örömem? Ne légyen hangja többé fájdalmamnak? (288/1 : 265) + 3 : 185 *többször — ~ nem* Ujra lebeszélnél, mint már többször tetted. De azt többé nem szabad tenned. (TH/4 : 182) *(nyomósítva:) nincs* v. *(úgy)-sem ... ~ az életben* 4 : 36; 6 : 155 *(párh)* Nem szükség azt az intést adnom, hogy ezután ne higyetek azoknak, kik .. bolonddá tettek titeket, ugy sem fogtok nekik hinni többé az életben (P 210/5 : 109) *~ (...) már (...) nem* v. *sem* v. *~ nem ... már* v. *már nem ... ~* Már nem terem számomra többé Sem sonka sem leány. (174/1 : 105) + 1 : 97, 242; 2 : 324; 3 : 39, 165; 6 : 234; (nyomósításra) *soha ~* v. *~ soha* 2 : 114; 3 : 167, 269; 5 : 97; 6 : 156, 282; 7 : 167, 215, *(párh* v. *szembeáll:) egyszer — →soha ~* 1 : 288 *már — (még —) ~ soha←* 2 : 143; 4 : 78, *(fokozás)* megint lemegy Majd a haza napja, S háromszáz évig vagy talán soha többé Arcát nem mutatja! (775/3 : 65), *sohasem ... ~* v. *~ (...) sohasem* 1 : 11; 6 : 25, 292 *(szembeáll)* [a bizalom] sohasem jő többé vissza, ha egyszer oda van. (RH/6 : 120); *(szókapcs:) ne beszéljünk* v. *szólj(unk)* v. *szót se ~ (róla* v. *felőle)* Nem akarsz megházasodni? Ne szóljunk többé felőle. (KH/6 : 40) + 4 : 227; 6 : 63, 102, 351 *nem kel föl* [→fölkel] *~* 1 : 211, 349, *nem lát vkit, vmit (soha) ~* 'végleg el- v. megválik tőle' 1 : 48, 155; 2 : 18; 3 : 151, 173, 189; 4 : 152; 6 : 25, 148 (+6) *(ism)* Nem fogjuk egymást látni többé, Máté... — Talán... — Soha... soha többé! (HKöt/4 : 33) + 6 : 445(2×) *(párh)* az elmúlt drága dolgok emlékei beszélnek .. a hangok, mellyeket utószor hallánk — a tekintetek, mellyeket nem látunk többé. (RH/6 : 282) *(szembeáll)* Ki egyszer már a mennybe szállt vala, Nem látja azt a föld többé soha! (624/2 : 205), *nincs (nem lesz) (meg) ~* 'megszűnt létezni': El fogja é őt felejteni kedvese, ha már nem lesz többé? (RH/6 : 282) + 1 : 25; 3 : 83; 4 : 215; 6 : 150, 344, *nincs (meg)* v. *sincs ~ vmije, vkije* 'végleg elveszítette' 2 : 198; 3 : 99, 233; 4 : 83; 6 : 414; 7 : 205 *(ism)* nincs többé trónod, nincs többé koronád, nem kellesz többé Gallíciának (TH/4 : 199), *híre sincs ~* Két száz esztendővel utóbb, hogy itt jártam, Híre sem volt többé az egykori zajnak. (SzM/2 : 266) *nincs ~ maradása←* 4 : 108 *→szó sem lehet ~ vmiről* 6 : 400 || (fenyegetésben, ijesztésben) *nem ... ~* v. *~ (...) nem* Szabad a magyar nép... lejárt napod, német! Nem táncoltatod te többé ezt a népet (788/3 : 80) + 2 : 156; 4 : 156, 199 *~ ... ne* Mutassuk meg, hogy az ellenséget csak azért hagytuk bejőni hazánkba, hogy innen többé ki ne menjen (P 256/5 : 131) + 7 : *511 *nincs (...) ~* Ti Pontius Pilatusok .. nincs számotokra többé kegyelem (779/3 : 71) + 3 : 44(5×); 4 : 170; 5 : 92, 123 *sem ... ~* v. *~ ... sem* A monarchia Európában vége felé jár; a mindenható isten sem mentheti meg többé. (P 205/5 : 93) + 5 : 89 *→soha ~ nem* v. *sohasem ... ~* 3 : 97; 6 : 292, 372, 410; *(szókapcs:) sohasem kel föl ~: (párh)* A halál keze rajtad fekszik .. Sohasem fogsz többé ez ágyról fölkelni — nem szísz több fris levegőt (RH/6 : 326), *nem* v. *sohasem lát ~* v. *soha ~ nem lát vkit, vmit* 1 : 188; 6 : 136, 166, 350 *(szembeáll)* [Mészáros:] Látod az eget? [Komédiás:] Látom. [Mészáros:] Nem fogod többé látni. Látod a poklot? [Komédiás:] Nem látom. [Mészáros:] Mingyárt meg fogod látni. (Drt/4 : 210) | (tiltásban) *~ ne* v. *ne ... ~* többé ne tűzz össze nemes ember szolgáival, vagy .. farkasgúzsba teszlek. (RH/6 : 79) + 4 : 205; 7 : 139; *(szókapcs:) ne →halljam ~ szavadat* 6 : 253 *~ ne (is) →lássalak* 1 : 184; 2 : 325 || (fogadkozásban, elhatározásban) *nem ... ~* v. *~ nem* Megfogadám, hogy többé nem sirok. (289/1 : 266) + 1 : 265, 327; 3 : 135, 247; 4 : 361; 5 : 7, 82; 6 : 45 (+8) *(ism)* pa-

naszkodám Kislelküen, gyáván az embereknek .. De többé, többé nem panaszkodom (274/1 : 254) *(szembeáll)* hogyha egyszer már A szolga emberré emelkedik .. többé szolga nem lesz! (Ap/3 : 137) + 3 : 42; 6 : 114, →*egyszer — ne ... ~* 2 : 84 *~ ... sem* a derék férfiu .. fogadást tett, hogy többé ujjal sem illeti hitestársát. (FL/4 : 122) *soha (...) ~ (....) ne(m)* v. *sem (ez életben)* esküdjél .. hogy soha többé lábad e helyre nem teszed. (RH/6 : 91) + 5 : 126(2×), 145, 244, 408, 416, 417; 7 : 160, *~ sohase(m)* 1 : 159 *(szembeáll)* Nem zengem többé sohasem .. a bort... csupán Torkomba öntöm ezután. (137/1 : 80) — **a)** (állító alakú m-ban; *szókapcs:) vagy látsz ~, vagy sem* v. *soha* 'soha többé nem jövök vissza': csalfa, bűnös asszony .. engem — Vagy látsz többé vagy sem életemben. (23/3 : 255) Alkudjunk meg, jöszte, bányaszellem, Most ez egyszer volt lejőni kedvem, Vagy látsz többé vagy soha. (611/2 : 190) — **b)** (tagadó értelmű kérdésben:) Hogy szerethetne mást többé, a kit te Megszeretél, dicső leány? (624/2 : 205) — **c)** (töredékes szövegben:) barátom, isten veled, más is- [..] többé, mert ez ugy látszik, nagyon elvénült [..] meg is halt! (L 285/7 : 219)

vö. **[többé-kevésbé]**

[többedmagával] hsz: **többed magával 3** | .. *magammal* 1, .. *magával* 2

'több más személlyel együtt': Ma lenn voltam többed magammal a bányában. (ÚL/5 : 52) + 5 : 103 — **a)** 'nem egyedül': meg mertem Rózát látogatni, de csak ollyankor, midőn bizonyos voltam benne, hogy többed magával van. (HKöt/4 : 17)

[többé-kevésbé] hsz: **többé, kevésbbé 1**

'bizonyos mértékben, bizonyos fokig': Siketen szomszédai többé, kevésbbé figyelemre méltó beszédeire .. megpillantá Mornac .. Passerot kisasszonyt (KH/6 : 16)

[többfelé] hsz: **több felé 1**

'több helyre, sok személyhez, sokfelé': *(szembeáll)* Szándékom követté lenni .. Fordulhatnék több felé, de egyenesen és csak szülőföldem ajtaján kopogtatok, Kis-Kúnságban. (L 203/7 : 144)

többféle mn **2**

'több különféle': (tsz-mal:) többféle összefüggetlen gondolatokkal üzé idejét (RH/6 : 120) + 6 : 105

többi mn és fn **159**

I. mn **42**

'minden más (hasonló)': „A mit bátyánk mondott, közös akaratunk, Csak ne bánts minket is, jobbágyaid vagyunk!" A többi óriás ekképen esengett (JV/1 : 213) ha már nincs páncél sem sisak fölötte, Mit csináljon a kard egyedűl oldalán? A kardot is többi fegyveréhez tette (SzM/2 : 260) + 3 : 305; 4 : 134, 231; 6 : 128, 269, 332, 366; 7 : 54, 116 *(páros kif:) ~ számtalan←* 6 : 430 | (tsz-mal:) A társaságban én is ott valék, S valék szomszédja épen Erzsikének, A társaságnak többi tagjai Beszélgetének s énekelgetének. (392/1 : 336) Hogy tíz esztendővel öregebbnek tettek, hogy azt mondták „frűher" Dichter s a többi hazugságok és ostobaságok nem bántottak (P 265/5 : 183) + 4 : 74, 126; 5 : 64, 121; 6 : 120, 208; 7 : 54, *507 (+10) — **a)** (gyűjtőnévvel) 'a megnevezett csoport többi egyedeiből álló (rész)': Összeütötte bokáját Vitéz Csepü Palkó .. Követé e csáberejű példát A többi legénység (HK/1 : 129) egy szomszéd, nem igen nagy szoba, s e mellett még egy kisebb, minden volt, mi a többi kiséretnek .. maradt. (RH/6 : 174) + 4 : 131; 6 : 17, 99, 215, 436 — **b)** 'ezután következő, további': [Harmadik szolga:] ujságot tudok, ujságot, fickók .. itt van .. Cajus Marcius .. [Első szolga:] De hát a többi ujság? (Cor/4 : 339—40) | (tsz-mal:) egy professor .. ezt mondta nagy pathossal: — Urak, a törvény nevében... Többi szavait elnyelte a sokaság mennydörgő kiáltása (P 201/5 : 82) + 7 : 116

II. fn **117** | *-Ø* 35, *-ek* 29 (b 6) | *-t* 20, *-eket* 3; *-hez* 3, *-ekhez* 1; *-nek* 3, *-eknek* 1; *-nél* 4, *-eknél* 2; *-re* 1; *-ektől* 1; *-vel* 8, *-ekkel* 5 || *-eké* 1

1. 'a többi személy': ha bohóc dicséri királyát .. a dicséretet megérdemli. A többi nem beszél igaz lelke szerint. (TH/4 : 174) Rosz emberek .. Követ gördítnek lábaim alá .. Csak az vigasztal, hogy a többi is, Ha majd kijő, rajt átbukik. (Ap/3 : 119) + 3 : 168; 4 : 229 | (tsz:) A király erőnek erejével rajt volt, Hogy ő is elmegy, s a többiekkel harcol (JV/1 : 195) Boldog órákat töltöttem Kerényivel és Tompával. Nem említem a többieket, kiknek barátsága örökre édes emlékezetűvé tette ezt az utamat (UJ/5 : 21) + 4 : 21; 6 : 132, 161, 374 — **a)** 'a szóban forgó csoport, közösség többi tagja': az egész társaságban csak négyről adunk pontos leirást, miután Ashby Rikárdról már eddig is eleget szólánk, s a többi e történetben csak alárendelt figyelmet igényel. (RH/6 : 95) [Marcius:] Már tizenhat éves Korában .. Harcolt a többi előtt. (Cor/4 : 275) + 4 : 159, 254, 366; 6 : 98, 107, 227, 305, 450 (+6) *(refrén)* Te is leány vagy, édes angyalom, Egy szikrával sem jobb a többinél. (313/1 : 279[4×]); *(szembeáll:) néhány — ~* néhány szolga .. a lovakat az istállóba vezeté, a többi pedig a ház előtt a kocsmárossal beszélt (RH/6 : 76) + 6 : 118 →*valamennyi — egy rész — ~* 4 : 253 | (tsz:) Mikor mulathatok megint veled? Veled s a többiekkel, a kiket, Mint téged, olly őszintén szeretek. (164/1 : 98)

Rögtön egész perepútyostul felzarándokolnod bajos lenne .. jöj magad, s itt aztán elvégezzük, mikor és hogy jőjenek utánad a többiek. (L 202/7 : 144) + 4 : 64, 127, 134; 5 : 81; 6 : 131, 234, 409, 434 (+20); *(párh,* ill. *szembeáll)* mindnyájan .. elmondták az imádságot, a gyermekek fennszóval, a többiek magokban. (N/4 : 95) →*harmadrész* — ~*ek* 6 : 130 *maga* — ~*ek* ezen szerzetes .. maga is elhiresült áruló, s meg kell mutatnod, hogy a többiek nem valának azok (RH/6 : 270); *(nyomósítva:)* ~*ek mindnyájan* 6 : 213 *(párh)* Te szeretsz tehát, Ashby Lucy? .. a vacsora közben tenmagad, s a többiek mindnyájan legalább ötször mondák. (RH/6 : 240)

2. 'a többi hasonló dolog': ez a szív is .. Lenn a föld porában Össze fog vegyűlni Majd a többivel (666/2 : 251) mi vagyunk a lámpafény, Melly a midőn a többi alszik, Ég a sötétség éjjelén. (841/3 : 219) + 2 : 284; 3 : 285; 4 : 230; 5 : 41, 183; 6 : 16, 127; 7 : 35 (+5); *(párh,* ill. *szembeáll:) egy* — ~ Az ott hagyott példányokból csak egy jutott kezemhez; ha a többit megkapom .. ki lesznek elégitve .. előfizetőim (P 95/5 : 14) + 6 : 31 →*egymaga* — ~ 3 : 168 *ez* — ~ v. ~ — *ez* Rabszolgaság, ez a bűnök szülője, A többi ennek apró gyermeke. (Ap/3 : 113) + 4 : 307; 5 : 57; 6 : 321; *(nyomósítva:)* ~ *mind: (szembeáll)* Oh szabadság .. Kerestünk mi égen földön téged Egyetlenegy igaz istenséget, Te vagy örök, a többi mind bálvány (755/3 : 41); *(szókapcs:) a* ~*vel nem gondol (sokat)* tégedet mególak, Téged, legdrágább kincse életemnek! A többivel nem gondolok sokat. (S/2 : 72) + 4 : 54; 7 : 117 | (tsz:) egykor ez a szív is Megszünik dobogni, Mint a többiek (666/2 : 251) A mostani halottkiséret .. sajátságos volt, s a többiektől lényegesen különböző. (NI/6 : 436) || (állatról; tsz:) Arany billikomot teszek föl számára, kinek lova a többieket legyőzendi. (RH/6 : 193) — **a)** 'vmely anyag v. összeg többi része': [a bort] én kifizetem... itt van a többinek az ára is. (HKöt/4 : 50); *(szembeáll:) egy* →*rész* v. →*negyedrész* — ~ 4 : 90; 6 : 293

3. 'a további, a (soron) következő dolog, történés v. közlés': Ezelőtt mintegy huszonöt évvel Magyarország királya Kálmán volt .. A többit is tudhatod, csak emlékeztetni akarlak. (TH/4 : 163) a többi nem lesz olly érdekes, mint .. levelem eleje. (L 191/7 : 126) + 2 : 48; 4 : 186; 6 : 85, 140, 166, 255, 323, 387, 439; 7 : 181, 185 *(szembeáll)* a forradalom legelső lépése .. szabaddá tenni a sajtót... azt fogjuk tenni! a többit az istenre bízom (P 201/5 : 81); *(szókapcs:) (é)s a* ~ (felsorolás, részletezés további tagjai helyett:) lett rúgás, harapás, Fej-betörés, vérontás és a többi. (HK/1 : 143) + 1 : 154; 4 : 199 *(ism)* a faluvégen Latócziék laknak, Tőszomszédságokban az öreg Gödördi, Tovább Badallóék s a többi, s a többi. (Tb/3 : 291) + 4 : 124(2×), ld. még **sat., stb.**

többnyire hsz **6**

'legtöbbször, rendszerint': elég egyszerű lenne, ugy bánni a dologgal, mint e világon a szerelmi viszonyokkal többnyire történik (RH/6 : 240) a sors többnyire azért Ád csak babért, hogy meggyilkoltatott Boldogságunknak szemfedője légyen. (643/2 : 226) + 6 : 61, 105(2×); 7 : 16

többrebecsült mn **1**

többre becsült 'ua.': Az ujonc .. azt sem vevé észre, kit azon ellenszenvvel utált, mellyet többrebecsült [bevorzugter] vetélytárs gerjeszt. (KH/6 : 17)

[többrendbeli] mn: **több rendbeli 1**

'több alkalommal történt': mentem volna egyenest Pestre, de több rendbeli meghivásra kitértem még egy-pár közel eső faluba (UJ/5 : 30)

többség fn **8** | **-Ø 5** | *-et* 1; *-nek* 1; *-gel* 1

1. 'nagyobb (lét)szám': *(ellent)* Az ellenségé még a hatalom, Kicsiny, kicsiny még a mi seregünk, de .. ha ott a többség, itten az erő, Mert .. az igazság a mi fegyverünk. (682/2 : 277) — **a)** 'annak ténye, hogy vmiből (egynél) több van': *(szembeáll)* A bűntétek többséget szeretnek, s ritkán jőnek egyedül. (RH/6 : 300)

2. 'vmely tömeg, közösség nagyobb létszámú csoportja': Nehány dandy .. hamis tactust vert .. A megmérhetlen többség .. egész türelemmel élvezé örömét, hallgatva Donizetti zenéjét (KH/6 : 6) — **a)** '(vitában, szavazásban) az a csoport, amelyhez többen tartoznak': Vörösmartyhoz. (Midőn a nemzetgyülésben augusztus 21-én a hadügyben a többséggel szavazott.) (800/3 : 100) Mi kívánjuk, mi a Többség vagyunk (Cor/4 : 296—7) + 4 : 279 *(ism* párbeszédben:) [Vas:] hát szoktam én a többségnek ellenszegülni? mi? [Dengez:] Dehogy, dehogy. Kegyelmed megy a többség után, mint a birka a kolomp után. (TH/4 : 167)

többször hsz **44** | **-Ø 42** || *leg-* 2

1. 'vmihez képest több ízben, több alkalommal; gyakrabban': [a] fakó leányt .. Marci anyja meghítta, hogy többször is látogassa meg (FL/4 : 138) Rövid volt a találkozás És keveset beszéltek, De attól fogva többször jöttek össze (Ap/3 : 147) + 6 : 430, 437 *(párh)* nyittassuk meg Stancsics börtönét!... Budára!... Ezek voltak a nép leginkább és legtöbbször hallható kiáltásai. (P 201/5 : 83) *(fokozás:)* →*sokszor* — *még* ~ *is* 2 : 35, *(nyomósítva:) minél* ~ kérlek, hogy tudósíts minél többször! (L 226/7 : 166) + 6 : 435; 7 : 173

2. 'nem egy alkalommal; ismételten': hazudtam többször Másokért szerelmet (252/1 : 241) Mondád többször, hogy nem szeretsz, De nem hivém (535/2 : 107) + 4 : 160; 6 : 17, 37, 108, 226, 384; 7 : 26, 139 (+8) *(tőism:)* ~ — *több←* 5 : 79, *(nyomósítva:) már (. . .)* ~ v. ~ . . . *már* Nagy bizalma van szivemnek önben, Mert ön már többször segíte rajt. (336/1 : 297) + 4 : 155, 172; 6 : 429, 431 *(párh:) már* ~ — *mindenkor* Már többször intézém a tanácsoshoz a kérdést, nem mondhat-e még most sem bizonyost? de mindenkor titokteljes mosollyal rázá fejét (NI/6 : 436) ~ . . . *már — újra←* v. *újra — már* ~ — *többé←* *nem* 2 : 260; 4 : 182; *egymás után* ~ András úr . . szomorú volt . . ma a tiszteletes úr egymás után többször sakkmattolta (Sz/4 : 9) *napjában* ~ Naponként eljártam Róza ablaka alatt; sőt napjában többször. (HKöt/4 : 17) + 5 : 23, 73 — **a)** (ff) 'az esetek többségében': Legtöbbször csöndes, néma bánatom (273/1 : 254)

3. 'több példányban': a kéziratot visszakívánom pontosan, mert nincs többször leírva. (L 162/7 : 73)

4. (tagadó m-ban) 'többé': *(szembeáll)* Még egyszer fognak csak megütni, De többször, istenemre, nem! (Ap/3 : 136) + 7 : 198

többszöri mn 1

'többször megismétlődő; ismételt': *(páros kif)* Mit cselekedjem . . Ternyeivel? kiálték föl többszöri, hosszu gondolkodások után (HKöt/4 : 36)

tök fn 1

(átv) 'a magyar kártya egyik színe': Sz: szar a világ, tök a tromf. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghűlök (L 167/7 : 86)

tőke fn 6 | -Ø 2 | *-jét* 1; *-ből* 1; *-hez* 1, *-ihez* 1

1. 'fatönk': (mint tűzifa:) a szakácsok nem teljesiték kötelességöket . . e lángoló tőkéből [Scheiterhaufen] . . azt következtethetem, hogy még nem készek egészen. (RH/6 : 128) | (mint tartó:) Itt egy tőke [ein Pflock] a sisaknak, itt több övek lándzsáidnak, s a fogas paizsodnak. (RH/6 : 332)

2. 'szőlőtőke': Térjünk hüs árnyékú lugasba A borgyümölcs tőkéihez. (236/1 : 228)

3. 'kamatozó pénzösszeg; *(átv)* szellemi v. erkölcsi érték, kincs': *(met, páros kif, ism)* az most rám nem is figyel, Ki szerelmem tőkéjét vette fel, Majd megkerül még tőke és kamat. (249/1 : 238) *(kép)* Talán a természet kamatra adott valami nagy szellemet még a hajdankorban s a kamatot esztendőnként a tőkéhez csatolta (P 132/5 : 41)

tökél ts ige 1 | *-é* 1

'eltökél, elszán': (vható) *vmire ~i magát* Flamareilné . . olly határzatra tökélé magát, melly nem egy könyébe kerűlt. (KH/6 : 63)

tökéletes mn 67 | 22: -Ø 19 || *-ebb* 2 || *leg--ebb* 1

1. 'vmely eszménynek v. követelménynek mindenben megfelelő': a hegedűs, ki nélkül a tánc nem leendett tökéletes, minden fontos személy módjára, váratá magát (RH/6 : 87) Millyen leány ez, apám! . . nem lehet tökéletesebb valami, mint az ő szépsége (HKöt/4 : 75) + 6 : 52, 71 *(tréf)* ollyan szépen mosolyogtam . . hogy egy angyaltfestő képiró előtt a legtökéletesebb mintául szolgálhattam volna. (ÚL/5 : 72) *(páros kif:)* ~, *igazi←* 5 : 38; ~ *bizonyítvány* v. *bizonyság* Hugo lord ártatlanságának tökéletes bizonyságait fogja kapni (RH/6 : 314) + 6 : 321 — **a)** 'vmely mintának v. az eredetinek pontosan megfelelő': illyen ő [= Pinty úrfi] tetőtül talpig, Tökéletes képmása ez (195/1: 155)

2. 'a lehető legnagyobb mértékű; teljes, hiánytalan': melle sebje előbb meg nem gyógyulhat, mig tökéletes nyugalomba nem helyzi magát (RH/6 : 248) Kivánván Önnek tökéletes fölgyógyulást, vagyok tisztelő barátja Petőfi (L 79/7 : 33) + 6 : 34, 75, 207, 295, 373; 7 : 130, 202 | (nyomósításra:) A helyett, hogy átláttam volna, miszerint önnek tökéletes igaza volt, boszankodám (J/6 413) *(ism* nyomósítására:) Igaza van önnek, fiatal ember, tökéletes igaza (J/6 : 406) — **a)** 'vmely tulajdonsággal a lehető legnagyobb mértékben rendelkező': ez a Borics tökéletes gazember. (TH/4 : 190) ~ *vmiben* [a leány] jóságban még tökéletesebb, mint külső szépségben. (HKöt/4 : 75)

tökéletesen hat 45 — 1. tökéletesen rendezve állt szemközt a két ellenséges hadsereg (RH/6 : 222) + 6 : 40; ~ *bebizonyít* v. *igazol* a kocsmáros . . egy nagy palack bort tett gyorsan elejökbe, melly tökéletesen igazolá a dicséretet, mit a szerzetes út közben monda. (RH/6 : 152) *(páros kif)* Hugo . . tökéletesen és világosan bebizonyíthatandja, hogy ártatlan a tettben (RH/6 : 351), ~ *biztosít←* 6 : 28; 7 : *507 ~ *fegyverzett←* v. *fölfegyverkezve* Serege közepén . . állt . . Henrik király, tökéletesen fölfegyverkezve, fekete harclovon. (RH/6 : 222) + 6 : 97, 185, 386 — **a)** kis fiad . . Jobban szereti a kardokat nézni, s a dobszót hallgatni, mint tanítójára figyelni . . tökéletesen apja fia. (Cor/4 : 242) + 5 : 50 ~ *talált←* *arcképe* 5 : 145 — 2. Nem tudhattam ki tökéletesen, mint alakúlt ez új összeesküvés (RH/6 : 320—1) + 6 : 46, 114, 178, 264 | (nyomósításra:) Ipam . . olly hidegen viselte magát irányomban . . hogy én tökéletesen jégcsappá fagytam volna, ha mátkám napvilág--pillantásai nem ónak. (L 167/7 : 87) + 6 : 235; 7 : 21, 167; ~ *átlát* v. *(el)hisz* Most már tökéletesen hiszem, hogy bolond vagy. (HKöt/4 : 15) + 7 : 86, 93 ~ *csalódik←* v. *téved* 6 : 307, 338 ~ *egyez←* 6 : 16 ~ *igaza* v. *→igazságos igazsága van* 5 : 113; 7 : 59 ~

megelégszik a magyarázattal, mellyet atyád .. adott, akkor tökéletesen megelégedél. (RH/6 : 315) + 6 : 293 ~ *meggyőződik* 4 : 121, 330 ~ *sikerül←* 5 : 132; 6 : 54; *(ism* nyomósítására; *nyomósítva:)* →*mindegy, teljes* ~ *mindegy* 4 : 132 | *(ford;* igenlő válaszként:) „.. Tudod bizományodat, fiú?" „Tökéletesen [Recht gut], nagy férfi," válaszolt a törpe (RH/6 : 211) + 6 : 240; — **a)** Egészségem tökéletesen jó (L 241/7 : 173) + 6 : 38, 432; 7 : 215 *(ism* nyomósítására:) ártatlan volt, tökéletesen ártatlan (RH/6 : 311) + 6 : 336

[tökéletesít] tn ige
'tökéletesebbé (1.) tesz'
[tökéletesített] 2. mn in: **tökéletesitett 1** — Klieglnek, a nagy gépésznek, uj találmánya van .. Egy véghetetlenül tökéletesitett vaspálya (P 201/5 : 89)

tökéletesség fn **1** | *-re* 1
'vmely tudás, készség legnagyobb foka': *(szókapcs:)* ~*re visz: (tréf)* Dániel .. az ivásba igen hamar beletanult, pedig ez nehéz mesterség .. Én egypár esztendeig gyakoroltam a legnagyobb szorgalommal, míg némi-némü tökéletességre vihettem. (FL/4 : 120)

tökéletlen mn **5** | *-Ø* 4, *-ek* 1
'nem tökéletes (1.)': Shakspeare egy maga fele a teremtésnek. Ő előtte tökéletlen volt a világ (P 132/5 : 41) annyiban tökéletlen [imperfect] vagyok, a mennyiben az első vádlót pártolom, hogy minden csekélységre indulatoskodom (Cor/4 : 263) + 6 : 255; ~ *vmely tekintetben: (páros kif)* Bolha úr .. versei technikai tekintetben tökéletlenek, nem korszerüek. (P 88/7 : 513) — **a)** 'nem tökéletes (1. a.)': Táblabíró úr hű gyermeke a földnek .. Egy van benne, mit az ég magához húza, Ez egy: kackiásan kipödrött bajúsza. S ezzel kész az arckép. Érzem, tökéletlen (Tb/3 : 290)

tökély fn **5** | *-Ø* b 1; *-e* 1 | *-nek* 2; *-től* 1 — *(vál)*
1. 'tökéletesség, hibátlanság': *B. M. és K. J. verse messze van a tökély honától. (P 76/7 : 511) | *(ford)* Alakja azon sajátszerüséggel birt, mellyet nem ritkán tökélynek [nicht als eine Vollkommenheit] tekintenek, s púpnak tekintetik. (RH/6 : 72) — **a)** 'vminek tökéletes megvalósulása': [III.] Richard a gazság tökélye (P 132/5 : 41)
2. *(ford)* 'rendkívüli szellemi v. erkölcsi érték': Azon időkben .. Irni, olvasni tudni, nagy tökélynek [Vorzug] tartaték (RH/6 : 98) Aláztatástok sérti a józan észt, S megfosztja a hazát azon tökélytől [integrity], Melly illő, hogy diszítse (Cor/4 : 297)

tökélyes mn **2** | *-ek* 1 || *-b* 1
(vál) 'tökéletes (2.)': *(páros kif)* a mérték .. mellyel a dolgokat később mérjük, csak kevéssel nagyobb s tökélyesb a gyermekkorinál (NI/6 : 421) — **a)** 'tökéletes (2. a.)': ~ *vmiben: (párh)* mi mindenben tökélyesek vagyunk, s mindenre alkalmasok (RH/6 : 292)

tökélyesít ts ige **4** | 3: *-i* 1; *-é* 1; *-endé* 1
(vál) 'tökéletesebbé, teljesebbé tesz': A virágok innen kitiltattak .. Távollétök tökélyesité [vervollständigten] a szoba búskomoly jellemét. (KH/6 : 33) Ha valami hiányzott volna még .. néhány esemény, melly a két család kibékülésének első hónapjaiban történt, azt gyorsan tökélyesítendé [hätten .. ergänzt]. (RH/6 : 144) + 6 : 439
tökélyesíteni fn in 1 — [a hölgy] azon fáradságot vette magára, a természet müvét mesterség által tökélyesíteni [zu vervollständigen]. (KH/6 : 7)

tökfej fn **1** | *-et* 1
(biz, gúny) 'ostoba ember feje': [Coriolanus] voksotok jutalmaúl Majd annyi tökfejet [coxcombs ~ Narrenköpfe] kaszál le, a hány Kucsmát akkor földobtatok. (Cor/4 : 349)

tökfilkó fn **2** | *-Ø* 1 | *-t* 1
(átv; biz, gúny) 'ostoba ember': két perc elmulta előtt vissza fogom önhöz e tökfilkót [Dummkopf] küldeni. (KH/6 : 12) *(szembeáll)* azt hittem, hogy én Okos emberként ragyogok, Pedig nem volt s nincs s nem leszen Olly tökfilkó, mint én vagyok! (676/2 : 271)

tökkelütött mn **1**
(átv; biz) 'nehéz felfogású, ostoba': *(litot)* Illy gondolatok születének Nem tökkelütött koponyájában (HK/1 : 121)

Tököly ld. **[Thököly]**

töksi mn **1**
(biz, gúny) 'ostoba': Tör valaki ellenem? .. Tán .. valami táblabíró, Kinek ⟨töksi⟩ úri fejirül Leütöttem a parókát (665/2 : 250, 391)

tökű mn **1**
(átv, durva; jelzővel) 'akinek vmilyen herezacskója van': *viszkető* ~ maradok (jelenleg épen viszkető tökű) barátod Petőfi Sándor (L 169/7 : 94)

tőle szragos hsz **464** | 455; **tőle** 452, **töle** 3: *-em* 135, *-ed* 78, *-e* 195 ~ *től'* 1, *-ünk* 15, *-etek* 9, *-ök* 22
1. 'a szraggal jelölt személytől, dologtól távolodva v. távolítva': Alured .. észrevette, noha a lyányka egy szemrehányó szót

sem szólt, hogy tőle hátrált (RH/6 : 350) a censor az öreg Rezseta volt . . Tőle a nyomdába mentem, s ott is végeztem. (L 193/7 : 130); *elballag* ~ 1 : 239 *elbujdosik* ~ 1 : 89 *elfordít* v. *elfordul* ~ 2 : 320; 3 : 65; 4 : 128; 6 : 188 *elföd* ~ 6 : 445, *(el)fut* v. *megfutamodik* v. *elrohan* v. *elszökik* v. *megszökik* v. *elugrik* ~ 1 : 158; 2 : 15, 107, 178; 4 : 9, 20; 6 : 115, 244, 445 (+4) *(szembeáll)* Hogy belépett János vitéz . . Meg nem futamodtak tőle a tündérek, Gyermekszelídséggel hozzá közelgének (JV/1 : 221), *elhoz(at)* v. *elvisz* ~ 3 : 186; 4 : 90; 7 : 73 *eljön* ~ 7 : 28, *elkerget* v. *elűz(etik)* ~ 1 : 239; 2 : 189; 6 : 164, 380 *(párh)* |Ott fekszik, mint egy új Prometheus . . a bilincsre-vert nép, És rágja máját a saskeselyű . . Le fogjuk rázni róla a vasat, S elűzzük tőle a saskeselyűt! (682/2 : 277), *elköltözik* ~ 3 : 245 *elpusztul* ~ 1 : 156 *elreked* ~ 2 : 178 *elszakad* v. *elszakaszt* ~ 2 : 265, 280; 3 : 248, 280; 4 : 21; 6 : 176, 185; 7 : 12 (+5) *elszáll* ~ 3 : 66 *(el)távozik* ~ 3 : 247; 4 : 33, 199; 7 : 8, 24, 160 *eltűnik* ~ megragadtam angyalom kezét, Hogy el ne tünjék tőlem újolag (T/2 : 16), *elválaszt* v. *(el)válik* ~ 3 : 159, 243, 244; 4 : 19, 150; 5 : 130; 6 : 27 *(ism)* Tőled válok, legrégibb barátom, Nőtelenség, tőled válok el (672/2 : 267), *elvonatik* ~ 3 : 190(2×); 4 : 325; 6 : 17, 36, 264 *húzódik* ~ te, kis lyány, mit huzódol tőlem? (161/1 : 95) | (időben:) Henrik fiam oda van; láttam őt elesni, s nem akarok tőle soká elmaradni (RH/6 : 228) | (érzelmileg:) *elpártol* ~ 4 : 199, 336; 5 : 21; 7 : 54, *113 *(szembeáll)* Szerencse és az isten Tölünk elpártola, Egy pártfogó maradt csak Velünk; ez Bem vala. (842/3 : 220), *eltér* ~ 3 : 113 — **a)** 'a szraggal jelölt személyt, dolgot vmitől megfosztva': Igy foly le majd az ifjuság, az élet, Igy foly le tőlem árván, egyedül (489/2 : 46) *(szembeáll)* [égi ideál] ha zárva tőled e világ határa, Oh ha karjaimba jönöd nem szabad! Ints, ragadj föl hozzád egy varázserővel (44/3 : 272); *eldisputál* ~ 5 : 42 *elhódít* ~ 5 : 101 *elkap(kod)* ~ Hányszor van . . hogy, mikor az ember már szinte ujja hegyével éri az almát, a sors elkapja tőle s függét mutat! (UJ/5 : 24) + 7 : 109 *ellop* v. *elrabol* v. *elragad(tatik)* ~ 1 : 31, 195; 3 : 18; 4 : 155, 200; 5 : 111, 126, 135; 6 : 19, 37, 47, 102 *elszólít* ~ 1 : 99 *elvesz* v. *visszavesz* ~ 1 : 291; 2 : 228; 4 : 156, 198, 318; 6 : 396, 412; 7 : 178, 189 — **b)** 'a szraggal jelölt személyt, dolgot eltávolítva': *megrabol* ~ 6 : 150 *(meg)szabadul* ~ Kuruttyó . . kínja Végtelen hív, Semmikép sem szabadulhat Tőle a szív. (23/3 : 256) + 4 : 46, 406; 5 : 31; 6 : 36, 41, 48, 58, 212, 262, 334

2. 'a szraggal jelölt személytől, dologtól bizonyos távolságra': *vmerre* ~ Tőlök napnyugatra . . Fekszik Attilának egykori országa (LV/3 : 301), *vmennyire* ~ Egy kőhajtásnyira foly tőle a patak (JV/1 : 181) + 4 : 106; 5 : 76; 6 : 106, 193, 203 *(tőism:)* ~ — *éntőlem* 7 : 167; *vhány mérföld(re)* ~ 1 : 211; 2 : 283 *(szembeáll)* Kinn falun lesz ifju, szép galambom . . S hogyha tőle száz mérföldre lennék, Száz mérföldről is hozzája mennék. (272/1 : 253), *messze(-messze)* v. *messzire* v. *nagymessze* v. *távol* v. *vmely távolban* ~ 1 : 11, 204; 2 : 15, 26, 220; 3 : 252; 5 : 69; 6 : 222 (+16) *(párh)* Távol szeretteimtől S tőled, te drága hon! Vándorlom a világot (22/3 : 254) *(szembeáll)* Deregi . . iskolatársam is volt, s . . hozzám legközelebb űlt, bár megérdemelte volna, hogy legtávolabb űljön tőlem. (HKöt/4 : 73)

3. 'attól a személytől, dologtól, akitől, ill. amitől vki, vmi ered, származik': Hogy az öreg király leányát meglátta, Reszkető örömmel borult a nyakába . . a lyány ajkán tőle sok csók égett (JV/1 : 198) Lyányka, tőled egy tekintetet (577/2 : 150) + 3 : 113; 6 : 166, 185 *(párh)* Enyém vitézséged, tőlem szivád azt (Cor/4 : 314); ~ *ered* v. *származik* világos, hogy e vád tőle ered, s a viadalt még is Aluredre tolja. (RH/6 : 339) + 2 : 54; 4 : 232, 368, ~ *(ki)telik* 1 : 103; 2 : 217; 3 : 120, 312; 4 : 46, 293; 5 : 128; 7 : 145 (+7) *(szembeáll)* aszondja . . mindent lekaszál maga előtt . . És tőle kitelik, jobban, mint akárkitől, a kit csak gondolhatok. (Cor/4 : 340), ~ *(ki)telhetőleg* 4 : 320; 5 : 52 *mint* ~ *lehet* 6 : 306 — **a)** 'attól, aki ad, nyújt vmit': Tudják, hogy nem volt tőlünk díj a gabna (Cor/4 : 296) + 1 : 303 *(párh)* arra nincs hatalma [bátyámnak, hogy kolostorba küldjön]. Birtokaim nem tőle vannak, sem az angol királytól. (RH/6 : 150); *elfogad* ~ 4 : 179; 5 : 42, 89 *érdemel* ~ 4 : 17, 348 *hoz* ~ 1 : 317; 4 : 368 *(ki)csal* ~ 4 : 287; 6 : 304; 7 : 25 *kölcsönöz* ~ 6 : 340 *(meg)kap* v. *(meg)nyer* ~ 1 : 105; 2 : 22, 68, 246; 4 : 106, 174, 232, 235, 362; 6 : 50, 355 *(meg)vesz* ~ Az öreg tanitó . . olly reménnyel jött haza, hogy Jenny kisasszony ujra veend tőle tanitási órákat (J/6 : 410) + 1 : 334 *örököl* ~ 6 : 30 — **b)** 'attól, aki mondott v. írt vmit': *hall* ~ János vitéz . . a tengerhez ment és gályára űlt. A király s a sereg elkisérte oda. Tőlök sok „szerencsés jó utat" hallhata (JV/1 : 203) + 1 : 23; 2 : 58; 5 : 19; 6 : 91, 117, 188, 198, 356, 374, 430; 7 : 111, 167, *levél* ~ Csak az ne várjon tőlem levelet, kinek ezt megigérem (ÚL/5 : 44) + 4 : 264; 5 : 44, 71; 6 : 198, 313, 314, 425; 7 : 30, 93, 144 *(párh)* Tennap voltam ismét Juliskámnál. Hetenként egyszer megyek ki hozzá, s kétszer kapok tőle levelet. (L 169/7 : 93), *(dalt) olvas* ~ Mig olvassátok tőlem A tréfás dalokat, Nem sejtitek, hogy néha Szivem majd megszakad. (209/1 : 166) *(párh)* az öreg [színész] . . örvendett, mondván, hogy sok szépet hallott rólam s olvasott tőlem. (ÚL/5 : 52), ~ *tud* Én tőled tudom, hogy Becsület és eszély . . Együtt harcolnak. (Cor/4 : 310)

+ 5 : 128 *üzenet jön* ~ egy vén asszony .. őt házadba hítta, ugy adván elé üzenetét, mintha tőled jőne. (RH/6 : 356) *vers* ~ ez az első és utósó vers, mellyet tőlem lát a világ. (L 16/7 : 13) + 7 : 53 — **c)** 'attól, akitől v. amitől óhajtanak, várnak vmit, számítanak vmire': hogyha meghalok, ohajtásom csak egy, Barátim, tőletek (275/1 : 255); *akar* ~ 6 : 109 *(ism)* Mit akar tőlem? Uram, mit akar ön tőlem? (J/6 : 402), *kér* ~ 1 : 345; 2 : 181, 222; 3 : 280; 4 : 13; 5 : 142; 6 : 326; 7 : 29 (+12) *(nyomósító ism)* Hat sous? s tőlem mer annyit kérni, tőlem, ki olly rég óta vásárlok itt? (J/6 : 394), *kérd(ez)* v. *kérdezősködik* ~ 1 : 108, 217; 2 : 54, 157; 4 : 74, 96; 6 : 247, 418 (+16) *kíván* ~ 1 : 118; 2 : 226; 3 : 144; 4 : 105; 6 : 277, 278, 328, 372, 413; 7 : 101, 198, *510 *koldul* v. *könyörög* ~ *(— őtőlük←)* 1 : 179; 4 : 156, 313 *követel* ~ 2 : 171(2×); 4 : 68; 6 : 137, 188, *vár* ~ 1 : 293; 2 : 46; 4 : 179(2×), 204; 5 : 88; 6 : 19, 161, 248; 7 : 16 *(nyomósító ism)* Egressy Gábor III. Richardból olly alakot teremtett, a millyet vártunk tőle, a millyet csak tőle várhattunk. (P 132/5 : 42)

4. 'a szraggal jelölt személy magatartásában, viselkedésében; részéről': Nem csoda, ha ollyasmit teszek, mit Józanan tőlem nem láttatok (352/1 : 307) miért tőlem e figyelem irántok? (811/3 : 183) + 4 : 192; 5 : 85, 88, 136; 6 : 305; 7 : 47; *elég* ~ Kölyök, pipát ide .. Nem elég tőlem, hogy Föltátom rá a szám? (141/1 : 82) + 7 : 94, *szép* ~ 5 : 84; 7 : 101 *(megszem)* Szép tőled, kedves alföldem, szép, Hogy engem ennyire szeretsz (623/2 : 204), *(el)tűr* ~ Hősiségem Meg van mérgezve; tűrvén ⟨tőle⟩ től' a szennyet, Magát tagadja meg. (Cor/4 : 260, 415) + 4 : 152; 6 : 100 *rossz néven veszi* ~ 3 : 290; 5 : 74; 7 : 53

5. *(átv)* 'a szóban forgó ok következtében': Költői dolgok mindenek felett. Csak ugy hizik tőlök a képzelet. (177/1 : 108) Mohón nyelé el a szomjas világ E tiszta enyhitő italt, És lelke tőle megfrisült (Ap/3 : 161) + 1 : 12, 196; 2 : 9, 109, 155, 223; 3 : 126, 304; 4 : 125; 5 : 56, 71; 7 : 60 *(párh)* Egymás szeretői vagyunk mi a nappal .. Ki mondja meg: én melegűlök-e tőle? Vagy szívemtől melegszik ő? (384/1 : 332)

6. *(nép)* 'a szraggal jelölt személy által': *üzen* ~ Szép hazámba ismerősök mennek; Jó anyámnak tőlök mit izenjek? (90/1 : 40)

7. (vonzatként) 'a szraggal jelölt személytől v. dologtól': *búcsú(vétel)* ~ 2 : 12; 7 : 106, *→búcsút vesz* v. *(el)búcsúzik* ~ 2 : 219; 3 : 282; 4 : 264, 338; 5 : 63; 6 : 430 *(párh)* Csak elbucsúztam volna tőle, csak Egy szót mondhattam volna még neki (Ap/3 : 168) + 3 : 140; 4 : 46, 112, *eltilt* v. *megtilt* ~ ⟨Tőlem⟩ tőlem senki nem tilthatja meg .. hogy Szemeimmel ne kisérjelek. (329/1 : 293, 409) + 5 : 99; 6 : 28, *fél* v. *megijed* v. *(meg)irtózik* v. *undorodik* ~ 1 : 185, 363; 2 : 156, 233; 3 : 104; 4 : 247; 5 : 67; 6 : 450 (+8) *(ism* párbeszédben:) [Sülülü:] Nem félek én tőled, komám. [Béla:] És hogy mersz te tőlem nem félni? (TH/4 : 174) *(tőism:) éntőlem* — ~ 4 : 385 *(párh)* Ugy félek tőle, mint a pej legénytől! (FL/4 : 124) + 5 : 59; 6 : 42 ~ — *neki* Kegyetlen legények kerekedtek akkor .. Félt is tőlök minden halandó nemzetség, Az adót nekik, mint a köles fizették (LV/3 : 300), *függ* ~ *(, hogy)* olly sok függ tőle, hogy vele [= a gróffal] beszélj? (RH/6 : 122) + 1 : 264; 2 : 93; 6 : 189, 190, 276 *irigyel* ~ 1 : 120; 3 : 26; 5 : 14; 6 : 323 *megóv* ~ 2 : 76; 4 : 344 *megtagad(tatik)* ~ 1 : 94, 203; 2 : 171; 4 : 278, 366; 6 : 36, 149, 290 (+10) *Isten →mentsen* ~ 3 : 233 *őrizkedik* ~ 4 : 219, *tanul* ~ 2 : 269; 3 : 144, 199; 6 : 221, 409 *(nyomósító ism)* Légy tanítóm, jó leányka, tőled Majd tanúlok édesörömest. S okvetetlen tőled kell tanulnom (345/1 : 302), *tart* ~, *(ne)hogy* tartottam tőle, hogy könyeimet el nem fojthatom (UJ/5 : 22) + 1 : 321; 4 : 17; 6 : 123, 149, 165, 168, 176, 186, 233, 241, 336

éntőlem nyomósított hsz 2 | **éntőlem** 1, **én tőlem** 1 — **2.** *(tőism)* azt üzente: én is csak annyira lakom tőle, mint ő én tőlem, ha dolgom van vele, sétáljak hozzá. (L 230/7 : 167) — **7.** *fél* ~*:* *(tőism* párbeszédben:) [Sámson:] Ne félj te éntőlem. [Gergely:] No bizony, majd én tőled félek. (RJ/4 : 385)

tetőled nyomósított hsz 2 | **tetőled** 1, **te tőled** 1 — **1.** *elválik* ~ vedd végső együttlétünkben ezen pár Búcsúszót, mert elválunk sok időre Tetőled! (1/3 : 243) — **2.** *távol* ~ Távol te tőled olly bús életem! (542/2 : 115)

[őtőle] nyomósított hsz: **ő tőle** 3 — **3. a)** *(párh)* Nem hittem, hogy [Vörösmarty] ollyan fegyvereket fog használni, minőket senkitől sem érdemlek s ő tőle legkevésbbé, s a mellyek ő hozzá nem is méltók (P 231/5 : 118) — **7.** *elbúcsúzik* ~*:* *(-tól* hat-ragos szó nyomósítására:) Oh természet .. Elbúcsuzál-e leghívebb fiadtól, Ő tőle? (421/2 : 19) *tanul* ~ Rá termett a táncra Marci, nem tanulta, De ő tőle sokan tanulhattak volna. (604/2 : 184)

[mitőlünk] nyomósított hsz: **mi tőlünk** 1 — **3.** *telik* ~ bízni kezdünk magunkba', Hogy telik még mi tőlünk is nagy munka (744/3 : 28)

[őtőlük] nyomósított hsz: **ő tőlök** 1 — **3. a)** *koldul* ~*:* *(szembeáll, tőism)* Nagyobb szégyen, nekem koldulni tőled, Mint ő tőlök neked. (Cor/4 : 313)

vö. **tüled**

tölgy fn **33** | **-Ø** 13 (b 2), *-ek* 6 (b 1) | *-et* 2, *-eket* 7; *-ön* 1; *-nél* 2; *-re* 2

'erős, magas törzsű, karéjos levelű, makktermésű erdei fa': a tölgy alatt űltem, ekkor

rögtön csörögni hallottam valamit fejem fölött, s e pillanatban, mint valami makk, esett le az ágról ama különös fiú (RH/6 : 243) [álmomban] Előttem állt a legdicsőbb vidék .. Ezer virággal s olly nagy rózsafákkal, A mekkorák másutt a tölgyek. (685/2 : 280) + 6 : 243, 449 *(páros kif:)* →*cser és* ~ 7 : *634 (párh)* Magas bükkök hosszu, erős ágaikkal .. álltak a partokon, itt ott tölgyet is lehete látni (RH/6 : 83); *(megszem)* a felhőnek a tölgy Következőt beszélt (408/1 : 354) + 1 : 356; *(jelzővel:)* →*agg* v. *régi* v. *vén* ~ Robin Hood .. társát magas partok alatt, régi tölgyek közt s a locsogó patak fölött tovább vezérlé (RH/6 : 138) + 6 : 127, 243 *(met)* Láttuk a vén tölgyet, nézzük meg lombját is, Illendő megnéznünk a kis Piroskát is (Tb/3 : 294), *árva* ~ A felleg .. Villámot vett elé, Az árva tölgyre sujtá S azt porig égeté. (408/1 : 356) →*évdacos* ~ 6 : 86 *(szép)* →*magas* ~ *(és* →*bükk)* 6 : 120(2×), 138 *nagy* ~ *: (kép)* Ollyan, mint vén királynak Feje, a sivatag .. E vén királyi főn egy Nagy tölgy a korona. (408/1 : 354) →*üres* ~ 6 : 132 | (mint az erő, nagyság jelképe:) Oh fergeteg .. Kinek kezében kiszakad A tölgy a bérc kebelébül .. ki nem szakíthatod Az emberi szivbül a bánatot (462/2 : 35) *(szembeáll:)* ~ — *fűzfa*← 2 : 34, 185; *(hsl-szerű:) a* →*káka hozzá képest* ~ 6 : 248 *(met, párh)* Vezérünk a derék legény. Ő szikla, tölgy, mellyet meg nem ráz a szél. (Cor/4 : 360) *(parabola, szembeáll)* Lelkem .. Gyakran ontja a villámokat; De, leányka, te ne félj! — a villám Tölgyeket sujt, nem virágokat. (362/1 : 314); *(jelzővel:) ifjú* ~ *: (met)* felnőtt az apró kis csemete, Az élet földébe kit Árpád ültete. Itt áll az ifju tölgy, nézzetek szemébe, Bátran oda áll már a vihar elébe (LV/3 : 308) *ősi* ~ *: (szembeáll, párh)* zengj, édes lantom .. Légy vihar, melly haragában Ősi tölgyeket szakít, Légy szellő, melly mosolyogva Csendes álomba ringatja A mezők fűszálait. (837/3 : 214); *(birt szerk:)* ~*ek* →*erdeje* 2 : 379; *(szókapcs:)* ~*eket* →*hasít* v. →*vív* 4 : 233, 365, 411 ~*eket szaggat* v. *szakít: (párh,* ill. *szembeáll)* [képzeletem] A vadonerdőkben tölgyeket szaggatott, A hegyek tetején sziklákat ingatott. (527/2 : 102) + 3 : 214 — **a)** 'ennek koronája': Kemény szél rohant üvöltve keresztül a tölgyön. (Oith/6 : 448)

vö. **tölgyfa**

tölgyág fn **1** | *-ak* 1
'tölgyfa levágott lombos ága': *(páros kif:)* →*galagonya[ág] s* ~ 6 : 87

tölgyárboc fn **1**
'tölgy kemény, szívós fájából készült árboc': *(hsl)* Karja gömbölyü, s kemény, mint egy tölgyárboc. (RH/6 : 79)

tölgydeszka fn **1** | *-k* 1
'tölgy kemény fájából készült deszka': [a szoba] falait .. durva tölgydeszkák födék (RH/6 : 323)

tölgyes fn **1** | *-ben* 1
'tölgyerdő': [a disznócsorda] a fütyölő kanász által hajtaték ki, hogy a southwelli tölgyesben a makkot falja. (RH/6 : 273)

tölgyfa fn **5** | **tölgyfa 4, tölgy[fa]** 1: *-Ø* 1, *-k* 1 | *-kból* 1; *-nál* 1; *-járól* 1
'tölgy': A teremben űltem a ⟨tölgyfánál⟩ tölgynél. Szél volt kívül a fák közt. (Oith/6 : 449, 483) (rövidített *felsor:)* →*bükk[fa],* →*cser[fa],* ~ 5 : 32 *(szembeáll)* Sötétzöld sátoros Erdőben járok. Kevély tölgyfák alatt Szerény virágok. (492/2 : 50); *(met)* vezetnélek benneteket csaták, diadalok mezejére, hol a dicsőség tölgyfájáról törhetnétek örökzöld lombokat sisakjaitokra. (TH/4 : 192) *(kép)* Légy tölgyfa, mit a fergeteg Ki képes dönteni, De méltóságos derekát Meg nem görbítheti. (564/2 : 135)

tölgykoszorú fn **5** | *-Ø* 3 | *-járól* 1; *-val* 1
'tölgyfa leveleiből készített koszorú mint dicső harci tett jutalma': Jön .. Coriolanus, fején tölgykoszorú (Cor/4 : 266) Csatában férfi volt. Tölgykoszorú Lett a jutalma. (Cor/4 : 275) + 4 : 265; *(szókapcs:)* ~ *övezi homlokát* Kegyetlen háborúba küldtem őt, mellyből midőn visszatért, homlokát tölgykoszorú övezte. (Cor/4 : 241) | *(tréf, dagályos, szimb)* Hát férfihoz illik Megfutamodni a harci veszélytől? Lemondani a csatabajnak Hősi jutalmáról, A dicsőség tölgykoszorújáról? (HK/1 : 143)

tölgylomb fn **1** | *-ok* 1
'tölgyfa levágott leveles ága, gallya': *(párh)* [a] fák alatt két .. hordó mutatkozék. Egyiket szőlő, másikat tölgylombok keriték. (RH/6 : 129)

tölgytető fn **1** | *-n* 1
'tölgyfa koronájának teteje': Fönn űlt a tölgytetőn A felleg (408/1 : 356)

tölt ige **149** | 121: *-esz* 1, *-Ø* 2, *-ünk* 1; *-öm* 9, *-i* 7, *-jük* 3, *-itek* 1, *-ik* 1; *-öttem* alr 8, *-ött* 3, *-öttek* 3; *-öttem* tsr 6, *-öttük* 1, *-öttek* 1; *-ék* alr 9, *-e* 5, *-énk* 4, *-ének* 1; *-ém* 11, *-é* 15, *-ék* tsr 2; *-eni fogok* 1; *-eni fogom* 1; *-endesz* 1, *-end* 1; *-endem* 1 | *-enénk* 1; *-eném* 2; *-öttem volna* tsr 1 | *-s* 9, *-sön* 1; *-se* 4, *-sük* 1, *-sétek* 1 || *-hetnék* alr 1 | *-hesse* 1
1. ts 'eszközli, előidézi, hogy vmi tele legyen': *vmivel* ~ A .. vizi növényekkel födött tó .. a léget számtalan zsibongó szunyoggal töltė. (RH/6 : 296) a fölindulás .. [Lucy] szemeit könnyel töltė (RH/6 : 375);

(szókapcs:) ~*i a papirost* 'fölöslegesen sokat ír' ld. **tölteni** | (itallal; *szókapcs:) poharat* ~*: (tőism)* Töltsétek meg poharam, töltsétek, Koccantgassunk (625/2 : 206) *(párh)* *Kiért ürítsem e pohárt . .?* Érted, nemes férj, töltöm ezt (74/3 : 320), (hat-val, *párh:) billikomot* v. *agátpoharat vmivel* →*csordultig* ~ — *kiiszik* v. *kiürít* 4 : 167; 6 : 366 — **a)** ('italt) önt vmibe': *pohárba* ~ 1 : 179 *(kép, párh)* szived rémek tanyája, Mellyek csengő poharakba Töltik és isszák megölt Örömidnek omló vérét. (594/2 : 172), *vízbe* ~*: (szimb, párh)* Mérget töltöttek azok vizembe, A kik megitták boromat. (417/2 : 8) — **b)** tn 'pohárba italt önt': *(refrén)* Itt van a pohár, hol a bor? tölts! (237/1 : 229[8×]) — **c)** (idézett szóként:) A hirlapi méh meg azt a kadenciát, hogy: tölts, bölcs, rosznak tartja (P 99/5 : 15) — **d)** tn *rá* ~ ld. **[rátölt]**

2. ts '(tűzfegyvert) lőpor, lövedék behelyezésével lövésre előkészít' ld. **töltött** — **a)** tn 'ua.': ha az első lövésre nem találunk, ujra töltünk és mindaddig míg egyikünk a fűbe nem harap. (L 218/7 : 155) — **b)** ts '(lövedéket) beletesz a tűzfegyverbe': önts golyót E gyűrűből barátom! . . . Fegyverbe töltöm azt, S szivem, beléd bocsátom. (404/1 : 351)

3. ts '(területet) feltölt, magasít' ld. **tölteni**

4. ts *(átv)* 'eltölt, eláraszt': az egész világot az ifjúság melege, nyájassága tölté. (RH/6 : 120) Pompa, fény, ragyogás tölti az egyik napot, bánat, elhagyottság, kétségbeesés a másikat (RH/6 : 231) + 6 : 306, 384 | (érzelemről) *kebelt* v. *szivet vmi(vel)* ~ a gyermek vesztése . . most félelemmel s gonddal tölték[!] a gróf szivét (RH/6 : 119) A herceg seregében minden kebelt remény és öröm tölte (RH/6 : 223) + 3 : 269, 270

5. ts *(átv)* '(időt, időszakot) átél, eltölt': *vmilyen heteket* ~ *vhol* itt hagyjuk Koltót . . hol olly édes . . heteket tölténk (ÚL/5 : 75) *vmilyen időt* ~ *vhol (vhogyan)* A tejúton túl röpültem egykor . . Ott töltöttem ébren álmadozva A csapongó ifjuság időit (686/2 : 282) + 6 : 280, 437 *(vmilyen) napokat* ~ *vhol* Eperjes hölgyeit . . rég hallom magasztalni . . Szép napokat fogok itt tölteni (Drt/4 : 215—6) + 5 : 30; 7 : 199 — **a)** 'a megnevezett időtartam alatt vmilyen állapotban van': itt a szép alföldön, Itten élek én most megelégedéssel, Mert időm vidáman, boldogságban töltöm. (370/1 : 320) gabancuk a csikófogat Elhullatta. . . s most mi élete? Koplalásban tölt gyásznapokat. (133/1 : 75) + 6 : 146, 165; *ágyban* ~ *vhány hetet* [a párbaj után] Hat hetet töltöttem ágyamban (KH/6 : 23) *ébren* v. →*virrasztva* v. →*virrasztással* ~*i az éj(szaká)t* elkeseredtem, de el nem csüggedtem. Az éj nagy részét ébren töltöttem (P 201/5 : 80) + 2 : 138; 4 : 184 — **b)** 'a megnevezett időtartam alatt vhol tartózkodik': Septembert és octobert Békésben töltendem. (L 16/7 : 13) *(megszem)* [a forradalom] Olaszországban tölté gyermekségét . . egyszerre Párizsban termett, mint férfi (P 201/5 : 80); *vhol (vhogyan)* ~*i az éj(jel)t* v. *éjszakát* Hárman töltötték a szobában az éjet: az apa halva, a fiu most kezdve élni, és az anya félig élve, félig halva. (FL/4 : 124) + 2 : 312; 3 : 105; 4 : 100, 109; 5 : 20, 45, 46, 47, 72 *(kép)* a kék Szamosban tölti a Holdvilág az éjszakát (554/2 : 123), *vhol* ~ *vhány esztendőt* v. *évet* Már tizenöt évet tölténk a vadonban. (HKöt/4 : 83) + 4 : 82; 6 : 23, *vhol (vhogyan)* ~ *néhány hetet* v. *mézesheteket* 5 : 25, 33; 7 : 24 *(ism)* Barátom átengedte lakását, hogy itt töltsük a mézesheteket, s itt töltjük. . . már azt talán csak nem kérdezed, hogy boldogan-e vagy sem? (ÚL/5 : 72), *vhol* ~ *vhány hónapot* v. ~*i a nyarat* 7 : 12, 27, 39 *vhol időt* ~ 'vhol (egy ideig) tartózkodik': Husvét után hogy Pápáról elmentem . . Pozsonyban töltém egy ideig az időt. (L 27/7 : 22) + 6 : 169, 321 *vhol* ~ *vhány napot* v. *órát* Losoncon ekkorízben csak egy napot töltöttem (UJ/5 : 31) + 5 : 51, 76; 6 : 126, 297 — **c)** 'a megnevezett időtartam alatt vkinek a társaságában van': *vkinél* v. *vkivel (szemközt)* ~*i* v. *együtt* ~*ik az éj(jel)t* v. *éjszakát* v. *estét* kedélyes Barátom . . E nagy karszékben töltöm Estém szemközt veled. (741/3 : 25) + 4 : 63, 77(2×); 5 : 17 *(ism* párbeszédben:) nőd utósó éjjelét életének az én karjaimban tölté. . . — . . Igen? nálad tölté utósó éjszakáját? jól tette. (HKöt/4 : 62—3), *vkivel* ~*i életét* v. *vhány évet* itt maradok, s veled töltöm az erdőben életemet. (RH/6 : 160) + 4 : 85 *vkivel* ~*i a gyermekeszlendőket* v. *gyermekségét* [a gólyával] Együtt ábrándoztunk A puszta legmélyén . . Igy ⟨töltém⟩ töltöttem vele gyermekségemet és Ifjuságom javát (620/2 : 202, 385) + 2 : 200 *vkinél* v. *körében* ~ *egy hetet* v. *hónapot* Kerényi Frigyeshez szállottam, s nála tölték egy hónapot. (UJ/5 : 20) + 5 : 55 *vkinél* v. *vkivel* v. *körében* ~ v. *együtt* ~*enek (vmilyen) napo(ka)t* v. *órá(ka)t* Drága nap, mit nála tölték, Kedvesemnél, drága nap! (612/2 : 191) + 5 : 21, 65; 6 : 205, 263, 266, 303, 425; 7 : 16, 28 *vkivel* →*egyedül* ~*i a reggelt* 6 : 259 — **d)** 'a megnevezett időtartam alatt vmivel foglalkozik, vmit csinál': gépileg foglalkoztak himzőrámájokkal, melly mellett akkor a nőszemélyek éltök felét tölték (RH/6 : 306) leszáguldok . . Szatmárba . . onnan odább lengek Zemplénbe . . aztán Nógrádba s ugy vissza. Igy töltöm majd a tavaszt s nyarat. (L 145/7 : 59) + 6 : 30; *vmivel* ~ *éjt, napot* néhány perc alatt kész is volt — mivel Mornac éjet, napot tölte — csatarendét megelőzni. (KH/6 : 34) *vmivel* ~*i hónapjait* Nőtlenségem utósó hónapjait utazással töltöm. (ÚL/5 : 54) *vmivel* v. *vmiben* ~ *egy kis időt* v. ~*i idejét* ne töltenénk egy kis időt együtt bizalmas beszélge-

tésben? (TH/4 : 180) + 6 : 304 *(megszem)* egy-két csonka fal .. Szomorkodással tölti idejét. (S/2 : 69), *vmivel* v. *vmiben* ~ *vhány órát* v. *percet* egy két percet komor elmélkedésben tölte (RH/6 : 253) + 6 : 150, 154, 254, 424 — **e)** '(időt) üresen múlni enged': „.. Elmegyek s a ház mögé kötöm a lovat, hogy senki meg ne lássa." Valódi oka azonban az volt, hogy az időt töltse (RH/6 : 297) Föl s alá járt szobájában — nem tevé le fejét az ágyra — komoran űlt .. Igy tölté az órákat (RH/6 : 380); *vmivel* v. *vhogyan* ~*i idejét* 'mulat': azt nem is mondom ezután, hol hogy töltöttem időmet... mindenütt, a hol csak megfordultam, a legjobban. (UJ/5 : 30) + 6 : 297 *vmivel* ~*i vki idejét* 'mulattatja': A ravasz, elmés, szemtelen az udvar minden dévaj, botrányos történetét ismeré, s ezzel tölté a király idejét (RH/6 :329)

6. ts *(átv)* '(vmely indulatát, érzelmét) szabadjára engedve kielégíti': *(szókapcs:) bosszúját* ~*i* 2 : 249; 6 : 290, *kedvét* ~*i* ld. **tölteni**

tölteni fn in 16 | *-eni* 7 ~ *-ni* 1; *-enem* 5, *-enie* 1, *-enünk* 1 || *-hetni* 1

1. ~*eni a papirost* [leveledet] megkapom, vagy ha jobban tetszik: megkapandom, vagy mea pace: meg fogom kapandani. Lásd öcsém, igy szokták a papirost tölteni (L 145/7 : 60) — **3.** romokban fekszik az egykor nevezetes vár .. a romokat lehordják az utcákat tölteni (UJ/5 : 31) — **5.** *életét* ~*eni vhol* v. *vmiben* Mint sajnálom én, hogy egész életemet Itt kinn a pusztákon töltenem nem lehet! (597/1 : 343) + 6 : 373 — **b)** a nap hátralevő részét a vén Lőcsében kelle töltenünk (UJ/5 : 24); *vhol* ~*eni az éjt* 5 : 35 *vhány hónapot* v. *a telet* 6 : 98; 7 : 25, 26 *vhol időt* ~*eni* édes a múzsai körben Tölteni időt (1/3 : 243) *vhol* ~*eni néhány napot* Fájdalmas érzelmekkel hagyám el a helyet, hol .. néhány napot vidám nyugalomban remélék tölthetni (NI/6 : 430) — **c)** *vkivel* ~*eni egy kis időt* szeretnék Edvárd herceggel egy kis időt tölteni. (RH/6 : 177) — **d)** *vmivel* ~*eni az órákat* v. *néhány percet* rokonom ma délután kilovagolt — mi .. nem a rendes foglalkozás, mellyel tölteni szokták az utósó órákat a halálos viadal előtt. (RH/6 : 355) + 6 : 375 — **6.** *bosszúját* ~*eni* 6 : 314 *kedvét* ~*eni:* *(megszem)* Zúgolódik az idő .. egyéb dolga Nincs neki; Úgy akarja, hagyjuk kedvét Tölteni. (70/1 : 21)

töltött 2. mn in 8 — **2.** ~ *fegyver* amott a harmadik [üldöző]: A töltött fegyverek (569/2 : 141) + 4 : 41 *(tőism:)* ~ — *töltés* 1 : 295 — **5. b)** *vhol* ~ *idő* v. *napok* felejthetetlenné tették Önök szivemben az ott töltött időt (L 102/7 : 34) + 5 : 54 — **c)** *vkinél* v. *vkivel* ~ *idő* v. *kor* v. *óra* Jártam azóta dicső szép tájakon, ámde tiétek Mindig eszemben volt .. A veletek töltött kor tette szivemben örökké. (650/2 : 234) + 4 : 39; 6 : 421

töltendő 3. mn in 1 — **5. b)** Három napot valék töltendő Rozsnyón. (UJ/5 : 26)

töltve 1. hat in 1 — **6.** Holnap illyenkorra boszud töltve van (RH/6 : 359)

töltvén 2. hat in 2 — **5. d)** *vmivel* ~ *az időt* Negyven nap pihentek Munkács róna földén, Az időt ünnepi lakomákkal töltvén. (LV/3 : 303) + 6 : 193

töltelék fn **1**

'apróra darabolt, fűszerezett hús v. belső-ség, amelyből disznósajt v. kolbász készül': *(kép)* Egy gömböc legyen a Magas ég, És mi a gömböcben Töltelék! (66/1 : 18)

tölteny mn **1**

'tűzfegyverbe való lövedéket, töltényt szállító, azzal megrakott (szekér)': zsákmányunkúl egy pár tölteny szekér jutott. (P 272/5 : 133)

töltés fn 8 | *-Ø* 3 | *-t* 1, *-ét* 1, *-eiket* 1; *-en* 1; *-ül* 1

1. 'elöltöltő tűzfegyverbe való lőpor, fojtás és lövedék együttese': párbaj tartóztatá fel önt .. mellyben ön .. a tüzet jól kiállja, s töltését nagylelkűleg a levegőbe lövi. (KH/6 : 18); *(hsl)* egy pár bangó .. el akarja .. [Egressytől] disputálni az elsőséget. Ezek csak ollyanok, mint kik a megfutamodott hadseregtől hátramaradnak, s töltéseiket kilövöldözik (P 132/5 : 42) *(met, párh, tőism)* Szerelemnek katonája lettem... A lant, a dal töltött fegyverem, Töltés benne forró érzeményem (332/1 : 295) *(kép)* [Szilveszter szavai] csak újabb töltésül szolgáltanak A gúnyolódás fegyverébe, A melly mindég szivének állt. (Ap/3 : 141)

2. 'kolbászba való töltelék': *(hsl)* lenn voltam többed magammal a bányában .. mentünk a hosszu, szük folyosón befelé, mint a töltés a kolbászba (ÚL/5 : 52)

3. 'árvíz terjeszkedése ellen emelt földhányás': A víz közepén nyúlik végig .. a nevezetes töltés (ÚL/5 : 47)+ uo. *(párh:)* ~ — *híd*← 1 : 270

töltöget ts ige **2** | **1:** *-te* 1

'(italt) többször egymásután tölt': *(körülírás:) bort* ~ *magába* 'bort iszik': Marci nagy diadalmasan töltögette magába a bort, s .. leitta magát (FL/4 : 136)

töltögetve 1. hat in 1 — Környekez sok jó barát, Töltögetve poharamba Egri bércek jó borát. (127/1 : 70)

töm ts ige **5** | **2** : *-öm* 1; *-te* 1

1. 'porhanyó anyagot (össze)tömörít, nyomkod': Marci .. tömte lefelé pipája hamvát a mutatóujjával. (FL/4 : 139)

2. *(biz)* '(ételt) belekényszerít vkibe': *(túlz)* És még hogy én őtet koplaltatom! Én! a legjobb falatokat A számtól szakítom el, S belé tömöm! (Ap/3 : 131)

3. 'vmely (üreges) teret zsúfolásig megtölt (vmivel)' ld. **tömve** — **a)** 'sűrűn megrak (emberekkel)' ld. **tömve**

tömve 1. hat in 3 | *-Ø* 2, *-k* 1

3. *vmivel* ~ (állítmányként:) Minket éhezni hagynak s az ő raktáraik tömvék gabonával (Cor/4 : 230) — **a)** *vkikkel* ~ felhágott a torony lépcsőin, mellyet .. tömve talált ide s tova járó emberekkel (RH/6 : 175) | (állítmányként:) A Dunaparton sorkatonaság és nemzetőrség. A karzatok tömve. (P 258/5 : 141)

tömeg fn **21** | *-Ø* 8 (b 2), *-ek* 1 | *-et* 1, *-eket* 1; *-be* 1; *-ekben* 1, *-ében* 1; *-ekhez* 1; *-en* 1, *-én* 1; *-nek* 1; *-ére* 1; *-estül* 1; *-gel* 1

1. 'nagy mennyiségű anyag összefüggő(nek látszó), alaktalan halmaza': a Kincs királya Bennmaradt a sziklák tömegében (611/2 : 190) [a fergeteg] A felhőket tömegbe fujta (Ap/3 : 117) *(ism)* [az orkán] nagy fákat tépett ki, jéghegyeket rendített meg, a mennydörgés robajával sujtva tömegeket tömegekhez (P 41/6 : 391); *(jelzővel:) barna* ~ a napfény és felhő különféle árnyat és világot vet a fa barna tömegére s a tenger vad hullámaira. (RH/6 : 309) →*élettelen* ~ 6 : 342 *sötét zöld* ~ az éjszaki s nyugoti [részen] .. sötétebb zöld tömeg terjede, melly mutatá, hogy ott az erdő sűrűbb (RH/6 : 83)

2. 'vmiknek, vkiknek nagy mennyisége, sokasága': Egy hosszu tornác .. épületek nagy tömegén ment keresztűl (RH/6 : 178); (hat) ~*estül* 'nagy számban, tömegesen': Mit tudják ők [= a közkatonák], mi az a dicsőség? .. Ki is győzné mind fölírni, a kik Tömegestül el-elvérezének? (819/3 : 193)

3. 'egy helyre összegyűlt v. összeverődött emberek sokasága': „éljen a király!" Ki merne .. mást kiáltani .. egy mer... egy a sok között... Ez egy, olly hangon, melly a tömeget Túlbógi .. azt kiáltja: „haljon a király!" (Ap/3 : 176) Ritkán látható papok Furódnak a tömeg közé, helyet Szerezni a köznép közt. (Cor/4 : 269) + 6 : 383, 389; *(jelzővel:)* →*kárörvendő szilaj* ~ 3 : 177 *nagy* ~ Már tizenegy óra előtt nagy tömeg gyülekezett, s a tolongás percenként növekedett (RH/6 : 382) *részeg* ~ leitatták a népet, s a részeg tömeggel erőszakosan buktattak meg. (P 207/5 : 105) *sokfejű* ~ ő maga sem átallott bennünket sokfejű ⟨sokaság⟩ tömegnek nevezni. (Cor/4 : 279, 418) →*vívó* ~ 1 : 147 | (hadseregről; *jelzővel:) iszonyú* ~ Montfort hadában .. csendes volt a várakozásteljes hallgatás, a mint az iszonyú tömeg [des ungeheuren Heeres] megtámadása elé néztek (RH/6 : 223) *nehéz*, ill. *rendetlen* ~*ek* A nehéz tömegek aztán egy pillanatra megrendűlni látszottak, s végre néhány ember kisietett a harcsorból .. Ezeket mások követék rendetlen tömegekben (uo.)

töméntelen htl számn **2** — mn-i 'igen-igen nagy számú': A vízparton .. töméntelen bíbic Jajgat keservesen. (787/3 : 79) ~ *sokaság*← 5 : 83

tömérdek ld. **temérdek**

tömjén fn **4** | *-t* 1, *-ét* 2; *-éből* 1

1. 'templomi füstölőszer': *(kép)* Tartottunk volna össze .. nem volnánk kizárva A templomból, hol a nagy nemzeteknek A tisztelet tömjénét égetik. (541/2 : 113) — **a)** 'tömjénfüst': **Szh:** *szereti, mint az ördög a* ~*t* 'gyűlöli': [Borics:] mi határtalanul szeretjük egymást, nemde édes anyám? [Predszláva:] Úgy van, édes fiam. [Borics:] Mint az ördög a tömjént (TH/4 : 156)

2. *(átv)* 'nagyfokú, hízelgő elismerés, magasztalás': *(párh)* S miből él az illy szerző .. ? — A bírálat tömjénéből, a közönség tetszéséből (J/6 : 399) *(gúny szój* Dömjén Ferenc, a „Tavasz" c. zsebkönyv szerkesztője nevével:) Hazám tiszta keblü, legszebb erényü ifjai, fogadjátok hódolatom tömjénét. (P 87/5 : 13)

tömjénfüst fn **4** | *-Ø* 2; *-je* 1 | *-be* 1

1. 'tömjén (1.) égetésekor keletkező illatos füst': *(hsl)* Az a boldog hegy, ott uralkodik Királyi széke dicső magasán, Körűlövedzi hódolattal Fejét a felhő tömjénfüst gyanánt. (742/3 : 26) *(hsl, párh)* A Kárpátok .. ugy tetszettek nekem, mintha volnának a természet oltára s a felhő és köd körülötte a tömjénfüst. (UJ/5 : 25)

2. *(átv)* 'tömjén (2.)': *(szembeáll, tőism)* így feleség oldalánál a pipafüst többet ér, mint egy egész bámuló világnak tömjénfüstje (ÚL/5 : 71); *(szókapcs:)* ~*be fojt* 'agyondicsér': a fiatal irodalom tagjai tán tulságosan is szigorúak egymás iránt, s a miserabilis csőcselék még is azt akarja elhitetni a közönséggel, hogy mi egymást tömjénfüstbe fojtjuk. (ÚL/5 : 59)

tömkeleg fn **2** | *-be* 1; *-ben* 1

(vál) 'labirintus, útvesztő': *(kép)* Szép reményink hajnalcsillagánál A jövendő tündérkert gyanánt áll; S csak midőn a tömkelegbe lépünk, Venni észre gyászos tévedésünk. (90/1 : 40) lassanként követé fölvilágosúlt szelleme a vezérfonalat, melly őt a sötét tömkelegben [Labyrinth] vezeté, mivel őt környezték. (RH/6 : 335)

tömlöc fn **11** | *-ök* 1, *-öd* t 1 | *-ét* 2, *-ünket* 1; *-be* 3; *-ből* 2; *-ének* b 1 — *(vál)*

1. 'rab őrzésére használt, zárt helyiség': Kezében volt [a fogoly] — s szobájában

hagyja .. S a tömlöcök mindjárt mellette vannak, s olly mélyek mint egy kút! (RH/6 : 290); *(szókapcs:)* ~*öt* →*becsuk* 3 : 68 ~*öt* →*kinyit* 3 : 88 ~*be dob* Miért dobtok engem Fekete tömlöcbe? (777/3 : 67) ~*be* →*vettetik* 3 : 67 ~*be zár* [Kun László] galléron csípeti A szent embert és tömlöcbe zárja. (793/3 : 88) ~*ből megszökik* Soha életemben nem láttam őt .. csupán .. hallottam, hogy megszökött a tömlöcből. (RH/6 : 343) — **a)** 'szabadságvesztésre ítélt személyek elzárására való intézmény; börtön': ~*ből kijön* Fél esztendőt és ötven botot kaptam. Mire kijöttem a tömlöcből, szegény anyám is ott feküdt már apám mellett. (N/4 : 111) — **b)** *(szimb)* 'olyan ország, amelynek népe rab': *(tőism:)* ~ — *tömlöctartó*← 5 : 125

2. *(átv)* 'ketrec': Vas-rostélyos kicsiny ketrecben áll Az oroszlán .. Hogy mersz pisszenni, léha söpredék? Ha szét találja törni tömlöcét .. összetéphet (736/3 : 18—9); *(birt szerk:)* ~ *őre* [az oroszlán] Magát szülőföldére képzeli .. De tömlöcének őre jó, S merengésének eltünik világa, Mert vesszejével őt ez főbe vágta. (uo.)

[tömlöcfal] fn: **tömlöc-fal 1** | *-ról* 1
(vál) 'a tömlöc fala; börtönfal': *(tőism)* Elfogták [a fiút], s bevitték tömlöc-sötétségbe. Nedves tömlöc-falról sok víz csorga rája, Kivitték száradni az akasztófára. (575/2 : 148)

tömlöcőr fn **2** | *-öd* 1, *-ei* 1
(vál) 'börtönőr': leendő királyom .. nem tömlöcőröd [Kerkermeister] vagyok. (RH/6 : 183) *(párh)* a herceg .. éjjel nappal őriztetik — szolgái, felügyelői — kiséröi, tömlöcőrei [Kerkermeister]. (RH/6 : 123)

[tömlöcsötétség] fn: **tömlöc-sötétség 1** | *-be* 1
(vál) 'sötét (föld alatti) börtön': *(tőism:)* ~ — *tömlöcfal*← 2 : 148

tömlöctartó fn **1** | *-kat* 1
(vál) 'börtönőr, porkoláb': *(kép, tőism)* Romai császárok .. ifjainkat elhurcolták osztrák katonáknak. Saját fiaink és testvéreink őrizték kivont karddal tömlöcünket, s e tömlöctartókat a mi pénzünkkel, a mi véres veritékünkkel fizette az ausztriai német kormány. (P 234/5 : 125)

[tönkrejut] tn ige: **tönkre jut 4** | *-ø* 2; *-ott* 1 | .. *jussak* 1
1. 'teljes anyagi romlásba jut; tönkremegy': roppant összeget vesztettem, s néhány nap mulva egy igen jó módu leányt vezettem az oltárhoz, nehogy tönkre jussak valamikép. (HKöt/4 : 63) + 7 : 12 *(parabola)* jaj a háznak, melly alapba' gyönge .. az épület ledől, S rosz gazda, a ki mindig ujra épit, S ma vagy holnap, de végre tönkre jut. (790/3 : 83)

2. 'teljes vereséget szenved': Róma és patkányai Megütköznek, s egyik rész tönkre jut [must have bate ~ muss todt sich treffen]. (Cor/4 : 233)

[tönkresilányít] ts ige
(ávv) 'vkinek, vminek jó hírét lerontja'
[tönkresilányítani] fn in: **tönkre silányítani 1** — A Hirnök utósó számaiban két lelkes honfi .. izzad, iparkodván engemet verseimmel egyetemben tönkre silányítani. (P 87/5 : 13)

tönkretesz ts ige **14** | 11; **tönkretesz** 1, **tönkre tesz** 10: *-ø* 1; *-i* 1; .. *tettek* 2; .. *tette* 1, .. *tették* 1 | .. *tennének* 1; .. *tettem volna* tsr 1 | .. *tegyétek* 1 || .. *teheti* 2
'vkinek, vminek teljes anyagi v. erkölcsi romlását okozza': Hejh te király, hol van régi fényed? Hejh be tönkre tették a szegény honvédek, E rongyos legények. (857/3 : 237) millyen rettentő idők! egy szó tönkreteheti az embert. (Drt/4 : 204) + 4 : 360; 5 : 140 *(fokozás)* Öltözzél az erény egész fegyverzetébe .. s a gonoszság mérges nyila még is keresztűlhat és megsebesít, ha tönkre nem tesz. (RH/6 : 305); *(szókapcs:)* ~*i hírét* eddig kivivott nevem kezeskedik a felől, hogy .. nem akarhatok ollyan helyet foglalni el, hol eddigi szép híremet tönkre teheti a balsors. (L 252/7 : 189) | (vható) ~*i magát: (ism* párbeszédben, *ráértés)* [Menenius:] Barátim, szomszédim, tehát azon Vagytok, hogy tönkre tegyétek magatok [undo yourselves]? [Első polgár:] Dehogy! Hiszen már úgy is tönkre tettek [undone already]. (Cor/4 : 229) ~*i szerencséjét* Szerencséjét ez ember tönkre tette [has marr'd his fortune]. (Cor/4 : 303) — **a)** 'vkinek súlyosan árt': még sem igen igaz, a mit ugy beszélnek, hogy a házasság tönkre teszi az embert. (ÚL/5 : 61) *(szembeáll)* Ezeket elfoghatnák .. ők vallhatnának, s engem tennének tönkre [mich verderben], hogy magok menekűljenek. (RH/6 : 297) — **b)** 'vkinek hírnevét, becsületét lerontja' ld. **[tönkretenni]**
[tönkretenni] fn in: **tönkre tenni** 2 — *(fokozás)* semmire sem gondolt, hanem arra .. kit megbüntetni s tönkre tenni [zu vernichten] szándékozott (RH/6 : 289) — **b)** (vható:) a közvélemény előtt magamat tönkre tenni nem akarom .. nekem szebb nevem van, hogysem azt .. sárba hagyjam dobni. (L 280/7 : 204)
[tönkretéve] 1. hat in: **tönkre téve** 1 — urai leszünk Szebennek, a mivel annyi van mondva, hogy Erdélyben tönkre lesz téve a reactio utósó íziglen. (P 272/5 : 132)

töprengés fn **1** | *-e* b 1
(ford) 'képzelődés, álmodozás': Garnier .. megesküvék, hercegnőt, vagy legalább mar-

quiset hódítani meg .. Aristokratai töprengése [Grille = tkp. 'szeszély, rögeszme'] egész erejében feltámadt, midőn .. látá, hogy előtte a küzdhely megnyilik (KH/6 : 38—9)

töprenkedés fn **1** | *-emet* 1
'hosszas gondolkodás, tűnődés': Min gondolkozol olly soká, Máté? szakítá félbe töprenkedésemet Ternyei. (HKöt/4 : 64)

tör ige **51** | 47: *-sz* 1, *-Ø* 9, *-nek* 3; *-öm* 4, *-i* 4; *-t* 5, *-tek* 2 ~ *-tenek* 1; *-tem* tsr 5, *-te* 2 | *-ne* 1, *-nénk* 1; *-nék* tsr 1 | *-jek* 1, *-j* 1; *-jetek* 3, *-jenek* 1; *-je* 1 || *-hetnétek* 1
1. ts '(ütéssel) több darabra aprít': a részeg ember .. hányja-veti a bútorokat, asztalt fordít föl, székeket tör, ablakot ver be (ÚL/5 : 54); *(szókapcs:) (→ízről²) porrá* ~ hogyha egy személy Forogna fönn, e Marcius teste csak: Porrá törnék azt s a szelekbe szórnák. (Cor/4 : 313) + 1 : 205 *→kerékbe* ~ 4 : 207, 308, *lándzsát* ~ 'lándzsával párviadalt vív' ld. **törni,** ~*öm a →zúzáját* 4 : 176 — **a)** 'letör': [Róza] bibor bimbót tör, sárga hajának Illeti fürti közé (7/3 : 284) „.. Ha nem nyelsz kősziklát, mi majd téged nyelünk .. " .. János .. illyen szókkal felelt: „Megvallom, nem szoktam még meg ez eledelt .. Számomra előbb kis darabot törjetek." (JV/1 : 212); *vmiről* ~*: (szimb)* Fa, mint most, akkor is virúlt .. használt a költőnek is: Ágáról tört koldúsbotot. (85/1 : 34) + 4 : 192 — **b)** 'erőszakos ütésekkel felnyit; feltör': e rongy nép .. Ajtót tör [will Break ope the locks], s varjakat hoz a tanácsba, Megtépni a sasokat. (Cor/4 : 297)
2. ts 'akadályok lerombolásával kialakít': *(szókapcs:) utat* ~ *(magának)* Rémes had .. Dühöng határitok között; utat Tört már magának, és mindent emészt Tűzzel vassal (Cor/4 : 346) *(kép)* Az én pályám nem mindennapi pálya, S ki új utat tör: gaz és tüske várja. (327/1 : 291)
3. ts *(átv)* 'megszeg': *(szókapcs:) →hűséget* ~ 2 : 264
4. ts *(átv)* 'megerőltetve fáraszt': (vható) ~*i magát* 'fáradozik': A pénz, a pénz! ez ám a bökkenő .. Azonban érte nem töröm magam; Jelenleg is — a mennyi, annyi — van. (164/1 : 97) *(párh)* [Iluska] töri magát, dolgozik eleget, És még sem kap száraz kenyérnél egyebet. (JV/1 : 183) — **a)** ~*i fejét* 'erősen, feszülten gondolkodik, töpreng': De bár mint törtem fejemet .. Hiában! a csigázott ész Egy kukkot sem szüle. (46/3 : 273) + 4 : 37, 122; 7 : *635; ~*i fejét vmin* v. *rajta* Már egy pár órája, hogy Kolosvárott vagyok, s még mindig azon töröm fejemet, hogy csakugyan itt vagyok-e vagy sem? (ÚL/5 : 75) + 4 : 18, 70; 5 : 90; 7 : 60, 111 *(-t* ragos hat-val:) aligha lesz valami már a legendából .. annyit törtem rajta fejemet, hogy no! és csak egy kukkot se tudtam összeeszkábálni (L 36/7 : 28) + 4 : 181
5. tn *(átv)* 'utat törve magának (be)hatol vhova v. áthalad vmin': *vmibe* ~ zaj hallaték künn .. s a legközelebbi pillanatban maga a kocsmáros tört a szobába (RH/6 : 102) *fölfelé* ~*: (kép)* [a képzelet] Egyenest fölfelé Tör az ég boltjáig (326/1 : 291) *vmin keresztül* ~ Garnier .. Üldözött szarvasként tört a sokaságon keresztűl (KH/6 : 67), ld. még **keresztültör,** *oda* ~ A franciák földje gyönyörü tartomány .. a törökök .. Pusztitó szándékkal azért törtek oda. (JV/1 : 194), ld. még **[odatör]** — **a)** *vmire* ~ 'nagy erővel igyekszik vmit elérni': *(szókapcs:) vki →romlására* ~ 4 : 299 — **b)** 'támad': *vkire, vmire* v. *rá* ~ Vadállatok nyájunkra törtenek. (718/2 : 341) magyar nép! .. Mint a villám, olly váratlanúl és Olly erővel törj ellenségedre. (798/3 : 98) + 2 : 310; 3 : 279, 280, 282; 6 : 46, 224 *(kép, ism)* Mint törnek ők s hadd törjenek reánk az Önérdek rozsdás fegyverével; Elhárítjuk mi könnyen a csapást (609/2 : 188), ld. még **[rátör],** *ellene* ~ ha valóban Tör valaki ellenem? Úgy is jól van, majd bevárom És megnézem emberem. (665/2 : 250) + 4 : 176; *(szókapcs:) vki életére* v. *élete ellen* ~ Föl hát, magyar nép, e gaz csorda ellen, Melly birtokodra s életedre tör (815/3 : 188) + 4 : 30
törni fn in 4 — **1.** *→lándzsát* ~ 6 : 216, 348 — **2.** *(chiasmus)* Naso .. tanítál a Helikonra Törni utat s akadályt meggyőzni (1/3 : 243) — **5. b)** *vki élete ellen* ~ Ő szent felsége élete ellen törni, irgalmas isten, millyen iszonyú bűn! (Drt/4 : 205)
vö. **töretik, törik, tört**

tőr[1] fn **37** | *-Ø* 9; *-öd* 1, *-e* 5 (b 3) | *-t* 5, *-ödet* 2, *-ét* 7; *-ön* 1, *-én* 1; *-ének* b 1; *-nél* 1; *-re* 1, *-ére* 1; *-rel* 1, *-ével* 1
'több élű, egyenes szúrófegyver': Rikárd a levélre .. tőrét tette, mellynek markolatával azt lepecsételni akará (RH/6 : 256) [Borics:] Add ide azt a tőrt .. [Predszláva] (elejti a tőrt) (TH/4 : 156) + uo.; 6 : 90, 129, 251, 257, 262, 284, 323 *(páros kif* v. *párh:) →kard* — ~ 3 : 110; 6 : 91; *(felsor)* Ő takaros hölgy .. öltözete .. udvari hölgyre illett volna; tőrt is viselt övében ezüst láncon, s hegyes kalapot és arany érdempénzt. (RH/6 : 133) *kard — pajzs — ~ — nyíl — puzdra←* 6 : 105 *→ruha — kard — ~* 6 : 360; *(hsl, párh)* ez a toll, istenemre, Hegyesb a tőrnél s lelkiismeretnél, S a kit megszúrok véle, fáj neki (853/3 : 232) *(met)* Az én szerelmem rengeteg vadon; A féltés benne mint haramja áll, Kezében tőr: kétségbesés vagyon (218/1 : 175); *(jelzővel:) éles, hegyes ~: (met, szembeáll)* Éles, hegyes tőr a szava, S édes balzsam az ajaka. Illyen az a leányféle! (662/2 : 248) *gyilkos →szándékú* ~ 7 : 130 *hosszú* ~ [a fiú] Jobb hóna

alatt kardszíj függött, mellyen hosszu tőr volt (RH/6 : 277—8) *közönséges ~ : (párh)* A közönséges tőr mellett .. nyakáról zöld zsinóron éles hegyü, görbe kés függött (RH/6 : 106); *(birt szerk:) ~ markolata* 6 : 295, 341 *(párh)* A fiatal Ashby gróf .. kezét majd kardja gombjára, majd tőre markolatára támasztá. (RH/6 : 316) + 6 : 76; *(szókapcs:) ~e után nyúl* „Fiú .. Ha tüstént nem beszélsz, ezt kóstolod meg!" S tőre után nyúlt. (RH/6 : 360) *~ét vki mellének →irányozza* 4 : 156 *~ét kihúzza hüvelyéből* minden percben vártam, hogy tőrödet kihuzod hüvelyéből. (RH/6 : 324) | (öléssel kapcs:) „Boszút fogok állani!" „És hogyan, Margan?" kérdé másik. „Tőrrel?" (RH/6 : 245) Egészen halva van .. jobb oldalában most is tőr van. (RH/6 : 301) + 6 : 303 *(párh)* Mi vakít? (.. villámlik) A villám.. (meglátja Predszlávát) vagy tőröd? vagy szemeid? (TH/4 : 156); *(szókapcs:) keblén a ~ : (átv)* 'fenyegetett helyzetben van': Már rég keblemen a tőr. Vagyonom vagy szerelmem! ez a kérdés. (KH/6 : 30) *~ megnyitja szíve →ajtaját* 2 : 228 | (mint vágóeszköz:) Hugo .. pontosan vizsgálá a levél külsejét .. ketté vágta a selymet tőrével, s elolvasá tartalmát. (RH/6 : 209) *(párh:) →kés — ~* 6 : 130

tőr[2] fn **2** | *-t* 1; *-ébe* 1
'csapda, kelepce': *(átv szókapcs:) ~t vet vkinek* 'orvtámadást készít elő ellene': én, Dighton Ingelram .. Ashby grófnak .. tőrt vetettem [auflauerten]. Én vágtam őt meg először .. mire ő kardját mellembe döfte (RH/6 : 343) *vmi ~ébe esik* 'rabja lesz': Kökényszemeket szerettem hajdan .. Most fekete szem tőrébe estem (545/2 : 117)

tördel ts ige **11** | 4: *-em* 1, *-i* 1; *-ém* 1, *-é* 1
1. 'sorozatosan széttör': *(szimb szókapcs:) →bilincset ~* 2 : 41 — **a)** 'sorozatosan letör': én a bíbor bimbókat Enyelgve tördelém. (13/3 : 249) — **b)** 'vmiből sorozatosan darabokat tör le': *(szókapcs:) →fogát ~i* 3 : 30 — **c)** 'vmit így eszik': *(párh)* Hugo az árpasüteményt tördelé s a bort ivá (RH/6 : 136)
2. *(átv)* '(mondatokat befejezetlenül, csonkán) mond' ld. **tördelt** — **a)** '(szavakat) akadozva ejt ki' ld. **tördelt**
tördelt 2. mn in 7 — **2.** *~ mondatok* Robin .. elmélkedett, s tördelt mondatokat ejte (RH/6 : 277) + 6 : 140 — **a)** *~ (, →remegő) hang* az ősi háznak küszöbén A búcsu tördelt hangját rebegém (60/1 : 13) + 6 : 42, 380, 418 *~ szavak* az irat .. hiven követte a haldokló tördelt szavait (RH/6 : 343)

tőrdöfés fn **5** | **tőrdöfés** 4, **tördöfés** 1: *-Ø* 4 | *-t* 1
'tőrrel szúrt seb': *(kép, szembeáll)* arcod tükre lelkem, És pedig nagyító tükre, mellyben Hosszu és mély ⟨tördöfés⟩ tőrdöfés az, a mi Kis redő csak homlokod fölött. (714/2 : 335, 397) — **a)** *(átv)* 'heves lelki fájdalmat okozó, váratlan csapás': Ő szeret engem .. házasságom tőrdöfés [Dolchstoss] lenne, mi őt tán megölné! (KH/6 : 19 *(szembeáll:) ~ — lassú← kimúlás* 6 : 61; *(szókapcs:) ~t ad vkinek* Egy tőrdöfést adok neki! gondolám, s kárörömmel mondám: .. nőd utósó éjjelét életének az én karjaimban tölté (HKöt/4 : 62)

töredék fn **6** | *-Ø* 3; *-e* 1 | *-eit* 1; *-iben* 1
1. 'széttört tárgy maradványa': *(szimb)* Eltépte a nép a láncot S békójának töredéke Fegyver mostan a kezébe'! (763/3 : 49) — **a)** 'épület romja': Itt az erdőkoszorús tetőkön, Az enyészet töredékiben [Trümmern] .. reám a múltból borzalom száll (43/3 : 268)
2. 'befejezetlen irodalmi mű': *(címben)* *Bártfaynak .. Utazási töredékeit .. köszönettel vettük (P 64/7 :508) *(alcím)* Rabság (Töredék) (509/2 : 86) + 3 : 359 — **b)** (jelzőként) 'töredékes, csonka': *~ mondat←* 5 : 83

töredékeny mn **1**
'törékeny, vékony (testalkat)': Monthermer Hugo gróf .. ötvenkilenc-, hatvanadik évében volt .. teste kissé megsoványodék, s töredékeny [erschüttert] lett (RH/6 : 97)

töredékenység fn **1** | *-nek* b 1
'testalkat törékenysége, gyengesége': A púp .. elmúlt .. A töredékenységnek [Schwäche] is minden jele eltűnt (RH/6 :90)

[töredez] ts ige
(átv) '(beszédet) akadozva hangoztat'
töredezett 2. mn in **1** — *(páros kif:) ~, szaggatott←* 5 : 43
töredezve 1. hat in **2** — János .. A mit mondott, csak ugy töredezve mondta (JV/1 : 207) + 2 : 75

törekedik tn ige **11** | 10: *-nek* 2; *-tem* 2, *-ett* 1, *-tek* 2 | *-ném* 1, *-nél* 1, *-nénk* 1
1. 'akadályokat legyőzve haladni iparkodik': A hó már nagy volt .. A mennyire lehetett, béburkoltam magamat, s törekedtem előre. (HKöt/4 : 44); *(szókapcs:) →magasabbra ~* 6 : 143
2. 'erőfeszítéssel, fáradozással igyekszik vmit elérni': *(tőism:) →törekszik — ~* 5 : 67; *vmire ~* Inkább lehetnél, a ki vagy, ha nem Törekednél igy rá. (Cor/4 : 309) *(szembeáll:) →gátol — ~* 2 : 169—70; (fn in-vel:) Hasztalan törekednénk leirni a tetteket, mellyek a csatatér külön részein vitettek végbe (RH/6 : 226) + 6 : 148, 265, 310; *(szókapcs:) vki →vesztére ~* 5 : 112
törekedő 1. mn in 1 — **2.** *vmire ~* *hosszu egyesületi közléseknek .. változatosságra törekedő lapunkban helyet adni lehetlen. (P 52/7 : 505)

törekszik tn ige **17** | *-szem* 5, *-szel* 1, *-szik* 3, *-szünk* 1, *-szenek* 3; *-vém* 1, *-vék* 3

1. 'törekedik (1.)': *(átv szókapcs:) magas(abb)ra* ~ De bármi magasra törekszik a dal .. Mindenkor a sírban, a sírban enyész el. (100/1 : 47) + 7 : 14

2. 'törekedik (2.)': Oh szent költészet .. Miként tiporják méltóságodat Az ostobák, s ép' akkor, a midőn Törekszenek, hogy fölemeljenek. (652/2 : 236); *vmin* ~*: (tőism)* Juliskám .. Mindig eszemben van .. nem is igen törekszem rajta, hogy kiverjem fejemből. Hiába is törekedném. (ÚL/5 : 67); *vmire* ~ ne iparkodjanak a honvéd-egyenruhából kirázni az ollyan tiszteket, kik minden erejökkel arra törekszenek, hogy e ruhának elveszített becsületét visszaszerezzék. (L 262/7 : 200) + 4 : 230; 6 : 161 *(párh:)* ~ — *kíván←* 1 : 362; (fn in-vel:) Azért törekszem jónak s nagynak lenni, Nehogy megbánd .. Hogy engemet barátodnak fogadtál. (Ap/3 : 151) + 3 : 115; 4 : 191; 6 : 282, 375; *(szókapcs:) vki vesztére* ~ a ki étellel és itallal veszteget benneteket .. a ti vesztetekre törekszik (P 210/5 : 109) — **a)** 'vmit megszerezni, elnyerni iparkodik': *vmire* ~ Fő vád legyen, hogy [Coriolanus] zsarnok-hatalomra Törekszik (Cor/4 : 315) + 6 : 85 *vmi után* ~ aztán a kötelezés jutott eszébe .. a terv, mellyet szeme előtt tarta — a rang, gazdagság, melly után törekvék (RH/6 : 296—7)

törekvés fn **9** | *-Ø* 5 (b 1); *-em* 1, *-e* 1 | *-ét* 1; *-től* 1

'vmire irányuló akarat, igyekezet': [az a célom] hogy a hazának szolgálhassak. . . ha ez a törekvés bűn, ugy itt a szemem, köpjetek bele (P 206/5 : 97) + 6 : 227, 244, 380 *(páros kif)* Nem bámultatni, hanem szerettetni, szerettetni! ez legalább az én vágyam, törekvésem. (ÚL/5 : 74) *(párh:)* ~ — *küszködés←* 3 : 175; *(jelzővel:) fő* ~ ld. **főtörekvés**, *→hasztalan* ~ 2 : 177; *(jelzős birt szerk:) nemes* ~ *tiszta →ösvénye* 1 : 262; *(szókapcs:)* ~*t →meghiúsít* 6 : 203

töretik szenv ige **1** | *-tek* 1

'törik, zúzódik': *(szókapcs:) →ízzé-porrá* ~ 5 : 19

törhetetlen mn **1**

'olyan (dolog), amit nem lehet széttörni': *(kép)* Kárhozatom? üdvességem? .. törhetetlen Lánc körűlem e titok (538/2 : 110)

törik tn ige **3** | 1: *-t volna* 1

1. '(ütéstől) több darabra esik szét': *(szókapcs:) darabokra* ~*: (átv)* '(szív) megszakad': *(szembeáll)* Megbirta szivem e hét hónapos fölindulást, a nélkül, hogy darabokra tört volna; de .. eltompult, elérzéktelenedett (P 233/5 : 122), *ketté* ~ ld. **kettétörik**

2. *(átv)* 'testben, lélekben megtörik' ld. **törve**

törött 2. mn in 1 — **1.** Marci épen egy törött lőcsre vert pántot. (FL/4 : 126)

törve 1. hat in 1 — **2.** (idézetben; *szembeáll:) →megfogyva* — ~ 7 : 12

törődés fn **1**

'bajlódás, fáradozás': Örök törődés naptok, éjetek, Csak hogy szükecskén megélhessetek. (165/1 : 98)

törődik tn ige **43** | 30: *-öm* 11, *-ik* 2, *-ünk* 1, *-nek* 4; *-ött* 6, *-tek* 1 | *-nék* 1, *-nének* 1 | *-jem* 2, *-jenek* 1

1. 'gyötrődik': *(-t* ragos hat-val; *párh)* Mit törődöm, mit tünődöm még sokat! Élek most, és ölelem, mi élvet ad (71/1 : 22)

2. 'gondja van vkire, vmire': ~ *vkivel, vmivel* (tagadó szerk:) Nem tudtam, kihez forduljak? nem törődött velem senki a világon (ÚL/5 : 64) | *(-t* ragos hat-val:) keress néhány vakmerő fickót, kik nem sokat törődnek életükkel (RH/6 : 213) + 6 : 153, 249 — **a)** *(átv)* 'foglalkozik vkivel, vmivel': (tagadó v. ilyen értelmű szerk) 'nem érdekli, nem izgatja vki, vmi': *nem* ~ *vmin* Én nem törődöm senki időtöltésén, mylord (RH/6 : 189); *nem(igen)* ~ *vmivel* Jőj le, lyányka, nem törődöm azzal, Ha ott hagyod minden ékszered (348/1 : 305) + 4 : 222, 272(2×); 5 : 37, *(párh:) nem* ~ *vmivel — nem →bán*[1] *vmit* 2 : 104 *nem tehet* [→tesz] *vmiről — nem* ~ *vmivel* 3 : 24 | *(-t* ragos hat-val:) A fiatal ember nem sokat törődött, hogy ez illetlen tetten rajta kapatik (KH/6 : 10) *keveset* ~ *rajta←* 7 : 20 *nem sokat* v. *keveset* ~ *vkivel, vmivel* Lucy .. tudta, hogy szép .. de kevesebbet törődött a csodáltatással, mint szerelemmel. (RH/6 : 143) + 6 : 96, 136, 157; 7 : 16 || (tagadó mm-ban) ~ *vkivel* lyányszokás, hiába, azt akarják elhitetni az emberrel, hogy kisebb gondjok is nagyobb, mintsem velünk törődjenek. (N/4 : 101) || (tagadó értelmű kérdésben) ~ *vmivel* ⟨Nem törődöm azzal⟩ Én azzal *törődjem*, Mi volt akkor s mi mostan a neved? (851/3 : 231, 350) *mit* ~ *vmivel* Mit ⟨törődjem⟩ törődöm a hazával? A hazának száz bajával? (394/1 : 341, 418) + 1 : 318; 2 : 17; 3 : 8 || (tagadó értelmű felkiáltásban) ~ *is vkivel, vmivel* Egyre gunyolták és kinevették. De törődött is ő ezzel! (FL/4 : 129) + 4 : 358

törődve 1. hat in 13 — **2. a)** (tagadó v. ilyen értelmű szerk:) lassan tovább ment, nem törődve, észreveszik é vagy sem. (RH/6 : 108); *nem* ~ *vmin* János .. nem törődve azon, hogy majd megugratják, Megnyitotta a nagy palota ajtaját. (JV/1 : 212) *nem* ~ *vmivel* Oh ne bántsd a költőt, ha magányba fut .. a hírrel nem törődve (704/2 : 301) + 4 : 366 | *(-t* ragos hat-val, *refrén)* Szikrát sem törődve szól a bölcs: Itt van a pohár,

hol a bor? tölts! (237/1 : 229[8×]) *nem sokat ~ vmivel* „De a hírek . . !" kiálta Montfort . . nem sokat törődve emberélettel (RH/6 : 213)

török mn és fn 44

I. mn 19

1. 'Törökországhoz (az oszmán birodalomhoz) tartozó': ~ *basa*← 1 : 109; 7 : 101

2. 'a XV—XVII. században (Magyarország ellen) hódító hadjáratokat folytató oszmán birodalommal kapcsolatos': Itt régente falu avvagy város állott, Míg nem nyögte hazánk a török rabságot (397/1 : 343) Magyarország . . végre fölszabadult a török járom alól. (Drt/4 : 207) + 3 : 20 *(páros kif:)* →*tatár és* ~ 3 : 33 — **a)** 'e birodalmat jelképező': Mohács, Mohács! . . a török oroszlán Elbődült mögöttünk. (775/3 : 64) *(párh)* ha te nem martirkodtál volna, magyar nemzet, most a török félhold vetne kisértetes fényt az európai müveltség romjaira! (P 233/5 : 123) — **b)** 'ennek hadseregéhez tartozó': Dobó a hír könyvibe Nagy neve örök betűit ⟨Ozmánvér⟩ Török vérrel irta be. (127/1 : 70, 386) Sirathatjuk is a multat, Mohácsot, Kiket ott a török fegyver levágott (744/3 : 28)

3. 'e népnél szokásos': ~ *pipa*← 3 : 25

4. 'mesebeli ellenséges országhoz tartozó': A török csapatnak nagy hasu vezére Rendbe szedte népét (JV/1 : 196); ~ *basa*← 1 : 197(2×) ~ *sereg* a gyáva török sereg, Uccu! hátat fordít és futásnak ered (JV/1 : 197) — **a)** 'ilyen emberhez tartozó': a zöld mező vörös tengerré lett . . Heggyé emelkedett már a török holttest. De a basa még él (JV/1 : 196) + 1 : 209 *(szembeáll)* A csatahely mellett volt egy jókora tó . . a magyar sereg Török vértől magát vizében mosta meg. (JV/1 : 198)

II. fn 25 | *-Ø* 11 (b 2), *-ök* 5 (b 3) | *-öt* 2, *-öket* 1; *-ben* 1; *-nek* 1; *-nél* 1; *-től* 1 ~ *-[től]* 1; *-kel* 1

1. 'török (2.) ember, harcos': a magyarok . . egy töröknek, ki evett, épen a kanalat lőtték ki kezéből (UJ/5 : 32) Ott lóg fölakasztva a sok híres bajnok . . Kiket a törökök annyiszor kergettek. (Tb/3 : 292) + 2 : 260; 4 : 208

2. (esz) 'török (2.) hadsereg, ill. megszálló erő': Fülek sokáig volt a török kezében. (UJ/5 : 31) Ez a könyv Buda várának a töröktől való visszavételét tárgyazza híven (Drt/4 : 207) + 4 : 208; 5 : 152 *(páros kif, ill. párh:)* ~ — *tatár*← 2 : 7; 3 : 187 *(felsor:)* ~, *tatár és* →*sáska* 5 : 56(2×); *(szembeáll:)* ~ — *magyar* v. *magyar* — ~ A magyar sohasem bánik így velünk, sőt még a török sem volt illyen cudar [mint a német]. (Drt/4 : 207) + 5 : 32 ~ — *német: (ism)* ha már szolgálnia kell a magyarnak, inkább legyen ura a török, mint a német, mert a törökben több a becsület. Jobb szeretem ellenségemnek a törököt, mint a németet barátomnak (Drt/4 : 208) | (mint csata győztese; *tréf, kép, ellent)* Egész mohácsi ütközet Ment végbe ott közöttünk . . a török a bor És a magyar mi lettünk. (202/1 : 159)

3. (tsz) 'mesebeli török (3.) hadsereg': A franciák földje gyönyörü tartomány . . Azért is vásott rá a törökök foga, Pusztitó szándékkal azért törtek oda. (JV/1 : 194) + 1 : 195, 196 *(szembeáll:)* →*magyarság* — ~*ök* 1 : 194, 196 — **a)** (esz) 'ua.': Rá rontott a török a francia népre (JV/1 : 191) + 1 : 196, 199

Törökország tulfn **1** | *-ba* 1

(földrn) 'az oszmán birodalom': emlékezetem, röpülj le a Balkán havasokon túl déli Törökországba a Propontis partjára (P 201/5 : 87)

törökszentmiklósi mn **1**

'Törökszentmiklós tiszántúli mezővárosból érkezett': *A D. Földvári és törökszentmiklósi levél adatni fog. (P 81/7 : 511)

töröl ts ige **4** | *törlé* 2 | *-ne* 1, *-nénk* 1

1. '(nedvességet) enyhe dörzsöléssel eltávolít': *(szókapcs:)* könnye(ke)t ~ *(szeméből)* Lucy az ablaknál ült . . mellette kendő feküdt, mellyel könyeit törlé (RH/6 : 306) *(körülírás)* 'sír, bánkódik': Tartottunk volna össze, nem törölnénk Szemünkből annyi fájdalmas könyűt, Midőn forgatjuk . . Történetünknek sötét lapjait. (541/2 : 113) — **a)** '(nedves felületet) megtöröl': [a leányka] szorgosan törölte meg száját köténye hegyével . . midőn ez ajkait törlé, állt meg a lovas . . a fogadó ajtaja előtt (RH/6 : 74)

2. *(átv)* '(szöveget, szövegrészt) kihúz': a mit netalán a censor törölne . . ollyasmi belátásom szerint nem igen van bennök (L 162/7 : 73)

törölget ts ige **1** | *-é* 1

'ismételten töröl (1. a.)': [a nevelő] futott . . Kiverte arcát a veríték, Törölgeté mind untalan (Ap/3 : 137)

törpe mn és fn **52**

I. mn 13

1. 'rendellenesen kis növésű (személy)': Az ajtó halkan megnyílt . . a törpe Tangel majomalakja jelent meg (RH/6 : 160) sebesebb haladásnak ereszték lovaikat, megparancsolván törpe kalauzuknak, hogy őket Torwellbe vezesse. (RH/6 : 169) + 6 : 168, 170, 283, 322; *(páros kif:)* →*hosszúkarú*, ~ 6 : 272—3 *szegény* ~ a szegény törpe Tangel . . Hosszu, vékony karjait a legkülönösb módon forgatá a levegőben (RH/6 : 202)

2. 'igen kicsiny': ~ *minoritás*← 5 : 113 — **a)** 'a szokásosnál sokkal kisebb': A csárdánál törpe nyárfaerdő Sárgul a királydinnyés homokban (176/1 : 107)

3. *(átv)* 'erkölcsileg értéktelen, hitvány': *(párh)* A gyáva faj, a törpe lelkek [verscím is], Kik nem szégyenlik magokat Sápadni, ha kezemben a lant Egy-egy merészebb hangot ad (778/3 : 70) *(ellent:)* →*óriási* — ~ 2 : 34

II. fn 39 | -Ø 31 (b 2) | -*t* 3, -*det* 1; -*hez* 1; -*nek* 1, -*knek* 1; -*re* 1

1. 'törpe (I. 1.) személy': görbedve bútt elő a törpe a ház megől, mint a kedvetlen kutya (RH/6 : 166) A törpe az .. Tangel. Ime ott jó sebes vágtatva, majomként ül paripáján. (RH/6 : 197) + 6 : 139, 160, 167, 175, 191, 198, 199, 202 (+27); *(jelzővel:) szegény* ~ Hugo .. Karjaiba szorítá a szegény törpét, s monda: „Ha élek, fiú, megjutalmazlak .. " (RH/6 : 283)

2. *(átv)* 'erkölcsileg törpe (I. 3.) ellenfél': *(ellent:)* →*óriás* — ~ 3 : 27

[törpeviadal] fn: **törpe-viadal 1** | -*ban* 1 *(ford)* 'törpe ellenfelekkel vívott méltatlan harc': Rám ne ismerj. A nők nyársakkal s a fiúk kövekkel Gyilkolnának le törpe-viadalban [puny battle]. (Cor/4 : 331)

törpül tn ige **2** — *(átv)*

1. '(hangerő) csökken': Egyetlen halk dongás érinti fülemet .. távoli folyam harsogása lehet, Vagy még távoliabb felhők mennydörgése, Melly, mig hozzám ér, illy parányivá törpül (664/2 : 249)

2. '(erkölcsi érték) csökken': *(ellent:)* ~ — *óriásodik*← 3 : 175

tört mn **12**

1. 'összetört, eltört': *(ism)* Tört asztalnak s tört poharaknak Romjai lepték A véráztatta szobát (HK/1 : 147)

2. 'letört': Ha látsz tört virágot útközépre vetve, Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe. (JV/1 : 185)

3. *(átv)* 'megtört': ~ *szem* 'homályos, fénytelen szem': egy öreg rab .. Tört szeméből holt sugár buvik ki (638/2 : 219) ~ *szív* 'nagy lelki fájdalmat szenvedő szív': a tört szív örökre búcsut mond Remény- vagy élvezetnek. (275/1 : 255) + 2 : 264; 4 : 360; 6 : 281, 388 — **a)** 'reszketeg, akadozó (hang)': Flamareilné .. fölemelé kedvesére nedves szemeit .. s tört hangon monda: Edvárd, mit vétettem ellened? (KH/6 : 35) + 6 : 230

4. *(átv)* 'töredékes, csonka': [az aggastyán] csak tört eszméket monda: „Van tehát, ki engem is szeret, Mintha feketedni érzeném Ezeket a fejér fürtöket! .. " (BI/2 : 324)

történendő mn és fn **4**

I. 3. mn in 3

'az (az esemény), ami történni fog': ők minden történendő balesetért felelősek (P 208/5 : 106) | (állítmány:) kéjutazások tétettek oda, hol a halálharc volt történendő (RH/6 : 338) + 6 : 173

II. fn 1 | -*ket* 1

'a jövőben bekövetkező esemény': *(páros kif, tőism)* a történteket és történendőket csupán rövid vázlatban futólag közölhetem. (P 272/5 : 132)

történet fn **91** | -Ø 28 (b 9), -*ek* 3 (b 1); -*e* 9 | -*et* 14, -*eket* 1, -*emet* 1, -*edet* 1, -*ét* 18, -*ünket* 1, -*eit* 1; -*ben* 3, -*ekben* 1, -*ében* 1; -*hez* 1; -*nek* 3 (b 2), -*ünknek* b 1; -*re* 1, -*ére* 1; -*ről* 1; -*ével* 1

1. '(vkivel, vmivel megtörtént) esemény(ek), ill. ezek összefüggő sorozata': a lant elszégyenűl, S fájdalmában ketté reped. — Ez volt a lant története. (85/1 : 34—5) Borzadjon üstöke, kinek haja vagyon, Im egy történet, melly rettenetes nagyon. (Drt/4 : 209) + 4 : 163; 5 : 19, 33; 6 : 19, 20, 133, 146, 252, 324 *(verscím)* Három szív története (376/1 : 325); *(jelzővel:)* →*dévaj, botrányos* ~ 6 : 329 *furcsa* ~ : *(verscím)* Furcsa történet (62/1 : 15) →*iszonyú* ~ 3 : 60 →*képtelen* ~ 6 : 67 →*legújabbkori* ~ 7 : 103 →$ó^2$ ~ 7 : *635 →*ócska* ~ 6 : 37 →*siralmas* ~ 6 : 142 →*szerelmi* ~ 6 : 205 *(egyszerű,)* →*szomorú* ~ 6 : 334, 425(2×); *(birt szerk:) élete* ~*e* engedje néhány szóval életem történetét elbeszélnem .. szegény, de becsületes mesteremberek lyánya vagyok, kik képszínezésre tanitának (J/6 : 396) *szerelem (*→*bús)* ~*e* Lucynak .. tetszettek a fölfedezések, miket Hugo keblében tett .. szeretéőt .. de szerelme története kissé különös (RH/6 : 143) + 1 : 280; *(szókapcs:)* ~*et (el)beszél* [Hugó] vígan beszélé történetét, sok tarka képpel, s enyelgő magyarázattal (RH/6 : 143) + 1 : 280; 4 : 45, 67, 112; 6 : 72, 105, 117, 375 (+5) ~*et* →*elmond* v. →*mesél* 3 : 116; 4 : 87, 99, 100; 6 : 67; 7 : 12 ~*et ismer* v. *tud* Tudom az egész történetet — meggyilkoltál egy szegény öreg embert (RH/6 : 327) + 1 : 280; 6 : 155, 329 ~*et megír* írd meg compániánk tagjainak legujabbkori történetét (L 173/7 : 103) — **a)** 'elmondandó eset': *(szókapcs:)* ~*et elbeszél* v. *elmond* Mondd el út közben gyorsan történetedet. Mit akarsz nekem mondani? (RH/6 : 198) + 6 : 362 — **b)** 'való dolog, valóság': *(szembeáll)* Akad-e majd, Ki ennyi bajt Higyjen, hogy ez történet? És e beszédet nem veszi .. Zavart ész meséjének? (859/3 : 240)

2. 'megtörtént események elmondása': [az őrnagy] beszéde a történet kifejlésénél nem igen tiszteletteljes kifejezést vőn. (KH/6 : 68) Az érzések .. s a félelem, azokat nyilvánítani, mindez volt befolyással a történetre (RH/6 : 143) + 6 : 146; *(jelzővel:) hosszú* ~ mi gyönyör .. hosszu történetet beszélni azoknak, kik méltók, hogy meghallgassák. (RH/6 : 72) →*rövid kis* ~ 3 : 291 *szép* ~ a multról akarok neked beszélni .. Egy szép történetet, ha meghallgatod. (TH/4 : 163); *(birt szerk:) él(e)te (rövid)* ~*e* S ezzel végez-

tem. Eddig terjede Hosszú éltem rövid története. (408/1 : 355) + 4 : 13 *szerelem ~e* ifju barátom .. Az egész uton szerelme történetével tartott. (ÚL/5 : 63); *(szókapcs:) ~et (el)beszél* Rövid kis történet, tehát elbeszélem. Az én táblabíróm és Latóczi Endre Régi ellenségek (Tb/3 : 291—2) + 4 : 163; 6 : 72 *~et (el)olvas* El fogja-e valaki olvasni tudni életem történetét, mit e reszkető kézzel akarok leirni? (HKöt/4 : 13) + 2 : 182 *~et (el)végez* ha nem bírhatom kedves Iluskámat: Nem is fogok bírni senkit e világon .. János vitéz ekkép végzé történetét (JV/1 : 203) + 6 : 211 | *(ráértés:) szerelmi ~*, ill. *szerelem ~e* A közönséget nem igen érdeklik a szerelmi történetek, csak ha regényben olvassák... aztán meg nem is érdemli minden ember, hogy az én szerelmem történetét megtudja. (ÚL/5 : 50) — **a)** '(írott) elbeszélés v. regény': [az] ősz férfi .. az akkori történetekben Basset Ralf lord név alatt ismeretes. (RH/6 : 176) Ashby Rikárdról már eddig is eleget szólánk, s a többi e történetben csak alárendelt figyelmet igényel. (RH/6 : 95) — **b)** 'irodalmi mű cselekménye': III. Richard .. nem tartozik Shakspeare legjelesebb művei közé .. A történet nem olly érdekes, mint Romeo [és] Júliában (P 132/5 : 41)

3. (tsz is) 'történelem': A ⟨világtörténet⟩ történet azt bizonyítja, hogy minden eszme csak akkor győz, ha világszerűvé lesz (P 256/5 : 130, 236) A Háromszék történetére vonatkozó .. adatokra .. számolok. (L 270/7 : 201) *(kép)* a történet gálya, mit A véletlen fuvalma hajt? (691/2 : 287) *(megszem, szembeáll, fokozás, ism)* [a miniszterek] felelősek .. nem csak a jelennek, hanem a jövendőnek is, a történetnek. A történet! .. e rettentő biró (P 201/5 : 89); *(jelzővel:) csalhatatlan ~* győzni fogunk .. ezt nem az ábrándos csalékony remény mondja nekem, hanem a csalhatatlan világtörténet ⟨történet⟩. (P 256/5 : 130, 236) *magyar ~* Én Dózsát a magyar történet egyik legdicsőbb emberének tartom (L 137/7 : 53) + 5 : 83; *(birt szerk:) →emberiség ~e* 2 : 179 *világ ~ei: (gúny)* illy események Gazdagiták a világ történeteit A kocsmaterem közepén (HK/1 : 130), *~(ek) könyve* Tiszteljétek a közkatonákat! .. Nincsen lap a történet könyvében, A hol nevök följegyezve lenne. (819/3 : 193) + 3 : 53 *(tőism:) →történetkönyv — ~ek könyve* 2 : 296 — **a)** 'történelemtudomány, történelemírás, ill. ennek (ismeret)anyaga': a történet hallgat az ilyenekről, a kik másokat megnevettettek; fölirja pedig azok neveit, kik másokat .. milliónként sírva fakasztottak. (HKöt/4 : 72); *(felsor:) ~, földművelés, művészet, →csillagászat* 2 : 317 *→politika, ~, költészet* 4 : 53; *(birt szerk, kép:) ~ csillaga←* 2 : 7 *(jelzős birt szerk:) magyar ~ múzsája←* 3 : 39, 40 — **b)** 'történetkönyv': Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esti imádságom .. a francia forradalmak története (P 201/5 : 79) kezemben imakönyvem: a Szabadságháborúk története! (677/2 : 272) + 3 : 24; *(szókapcs:) →(át)forgatja* v. *elolvassa a ~ lapjait* 1 : 237; 2 : 113; 5 : 94 *a ~eket →lapozza* 2 : 179

történetecske fn **1** | *-t* 1

(ford; gúny, szépítő) 'kitalált történet': [azt mondtam, hogy] párbaj tartóztatá fel önt .. A hölgyek meglehetősen kedvelik a verekedőket, különösen néném .. Ő tehát a történetecskét [Geschichtchen] igen jó neven vette (KH/6 : 18)

történetes mn **13** | 1

'véletlen, esetleges': egy történetes szó más tárgyra vezérlé beszédét (RH/6 : 303)

történetesen hat 12 — rohantam a kocsmába és... ott haltam volna meg éhen, ha történetesen nem lett volna kocsisom tarisznyájában kenyér és szalonna. (ÚL/5 : 66) + 4 : 129, 263; 5 : 19; 6 : 44, 78, 149, 263, 286, 303; 7 : 30 *(szembeáll:) ~ — szándékból←* 6 : 127

történethely fn **4** | *-Ø* 3; *-ünk* 1

'a cselekmény színhelye': Két ház .. Verónában, melly történethelyünk, Ős gyűlöletből föllázadt ujonnan (RJ/4 : 382) | (színlapon:) Történethely: részint Róma, részint a volszkok és antiumiak birtoka. (Cor/4 : 225) + 4 : 381 *(párh)* Történethely: Gallicia s Magyarország; idő: 113* (TH/4 : 143)

történeti mn **3**

'történelmi tárgyú': *A „Buda" és „Visegrád" cimü történeti cikkek .. lapunk mulattató körén kivűl eső dolgok. (P 66/7 : 509) Tigris és hiéna [—] Történeti dráma 4 felvonásban (TH/4 : 143) + 6 : 204

történetíró fn **2** | **történetíró** 1, **történetiró** 1: *-Ø* 1 | *-kat* 1

'a történelem kutatója, eseményeinek írásba foglalója': Sok tény födöztetett fel, melly az ujabb történetírókat hinni kiszti, hogy Montfort csak ellenét akarta visszatartóztatni (RH/6 : 207) + 6 : 208

történetkönyv fn **3** | *-Ø* 1 | *-ünknek* b 2

'a történelem eseményeit leíró könyv': *(met, ism)* Legyen e tér, a mellyen állunk, történetkönyvünknek egy lapja, a mellyre vérbetűkkel jegyeztessék: mi vár a felségsértőkre; legyen e tér történetkönyvünknek egy lapja, mellyben arany betűkkel álljon, hogy a magyar nemzet boszúlatlan nem hagyja fejedelmét (TH/4 : 194) *(met; tőism)* történetkönyv ez a város, A történetek nagy könyve, Minden utca és minden kő Nagy dolgokról beszél benne. (698/2 : 296)

történik tn ige **230** | 224: *-ik* 45, *-nek* 4; *-t* 124, *-tek* 9 ~ *-tenek* 2; *-ik vala* 1; *-ni fog* 8; *-endnek* 1 | *-nék* 1; *-t volna* 6 | *-jék* 9; *-t legyen* 3 || *-hetik* 3; *-hetett* 4 | *-hetnék* 3 | *-hessék* 1

1. '(esemény) folyik, zajlik, folyamatban van': Mig ez történt .. zaj és munkásság hallatszék a fogadó ajtaja előtt (RH/6 : 74) mindent megtudok, mi az egész országban történik (RH/6 : 166) + 6 : 7, 120, 249; *mi ~ ?* immáron ismervén a háznak mivoltát .. ideje .. Elkezdeni végre, mi történik benne? (Tb/3 : 292) + 2 : 94; 4 : 291; 5 : 128; 6 : 213, 250, 260, 276, 309, 357, 376, 378, 379 | (előző igére visszautalva:) anyja vagyok én Mornacnak? [—] Ha ez volna az eset, nem viseltethetnék Edvárd mélyebb vonzalommal ön iránt, mint már történik. (KH/6 : 49) + 5 : 103; 6 : 271; *(ford:) vkinél ~* 'vkivel kapcs. ez a helyzet': bizonyos személyek .. különös helyeket bírtak a királyi erdőkben, mi Ashby grófnál is történt [dies war auch der Fall bei dem Grafen von A.] Lindwell birtokában (RH/6 : 113) + 6 : 277

2. 'végbemegy, lezajlik': az itteni lóvásárok alkalmakor .. nagyszerű betyár-verekedések is szoktak esni, sőt e nélkül nem is történik vásár. (ÚL/5 : 57) a magyar .. Elfeledte, a mi történt ezelőtt (744/3 : 28) + 4 : 7, 82, 99, 146; 6 : 87, 404; 7 : 66, 215 (+10) *(ism)* Nem Pesten történt, a mit hallotok. Ott illy regényes dolgok nem történnek. (392/1 : 336); *vhogyan ~* Edvárd homloka .. szomorú volt; sok történt vágyaival ellenkezőleg (RH/6 : 329) + 6 : 205, 334, 405; 7 : 150 *így ~t* Az urbért eltörölte az országgyűlés .. ha nem tették volna .. 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson. Egyébiránt jobb, hogy igy történt (P 201/5 : 84) + 5 : 80; 6 : 310 *mintha →tegnap* v. *néhány hét előtt ~t volna* v. *azt hinné, tegnap ~t* emlékeim .. olly élénken maradtak meg bennem, mintha mindaz csak néhány hét előtt történt volna. (NI/6 : 420) + 4 : 101; 6 : 23; *esemény* v. *tett ~* E tények .. azon gyanút gerjeszték, hogy a gróf segédseregeket vár .. s végre olly esemény történt, melly e nézetet megerősíté (RH/6 : 207) + 6 : 144, 252, 334, 336 *jelenés ~* Gondolám, hogy agyon csak nem vernek .. de tudja isten, millyen scandalosus jelenés történik (P 207/5 : 101) + 6 : 128, 159 *mi ~t* v. *mi fog ~ni?* Sebesebben, mint valaha, vágtatott be fiam az udvarra .. ruháján .. vérfoltok voltak. — Mi történt, fiam? kérdém elrémülve. (HKöt/4 : 76) Megírta évmiljók előtt A sors, mi fog történni majd? (691/2 : 287) + 2 : 78, 207; 3 : 172; 5 : 134; 6 : 195, 204, 218, 265, 305, 307, 312, 355 *változás ~ (vmin, vkin)* 5 : 53; 6 : 70, 104, 144, 161, 341; 7 : 13 | (előző igére visszautalva:) ha én Eperjesen ki-kijártam a táborhegyre, az nemcsupán a táj kedveért történt. (UJ/5 : 23) + 3 : 14; 4 : 80, 81; 5 : 99; 6 : 62, 120, 135, 177, 233, 434, 441; *vhogyan ~* [Róza] szemlátomást kerülte tekintetemet. Ez kedvem szerint történt (HKöt/4 : 14) + 2 : 260; 6 : 143, 373 *igy* v. *úgy ~* Megmondta ő, hogy gondolatjai .. kijőnek börtönükből, S bejárják a világot. És úgy történt. (Ap/3 : 160) + 5 : 65; 6 : 164, 364; 7 : 193 *szándékosan ~* 6 : 190 — **a)** (cselekvés körülírására) 'a szóban forgó cselekvést vki (el)végzi': Azon helyen történjék kivégeztetésem, mellyet én fogok választani. (TH/4 : 171) erőszakkal vívtuk ki a sajtószabadságot .. ellenszegülés nem történt (L 196/7 : 136) + 5 : 17, 72, 124, 135; 6 : 131; *vki által ~ vmi* Edvárd .. mellényének egy virága sem volt ment .. ép olly lelkiismeretes szemlétől, millyen egy század vizsgálatánál a kapitány által történik (KH/6 : 14) *vkik között ~ vmi* 'vkik egymással csinálnak v. beszélnek vmit': Katica gyorsan tért .. haza [kedvesével] .. mindent nem mondhatunk el, mi köztök történt. (RH/6 : 86) + 6 : 88, 352 *vhogyan ~* Karddal vagy lándzsával történik a viadal? (RH/6 : 386) + 3 : 297; 4 : 272; 6 : 92, *vmire ~* 'vki vmely késztetés hatására cselekszik': [Borics] betörései is Magyarországra csak ösztönzésemre, unszolásomra történtek. (TH/4 : 165) + 6 : 179, 369, 374 *(ism)* a mi történt, bátyám tanácsára történt. (RH/6 : 233)

3. '(akaratunktól függetlenül) bekövetkezik, megesik': a harmadik emeletben meghal valaki, a másodikban házasodik, az elsőben születik; ez igen gyakran történik. (J/6 : 418) Azon párt ez, melly azt ohajtja, hogy ⟨Az történjék⟩ Megtörténjék, mitől rettegni látszik. (Cor/4 : 350, 426) + 6 : 118, 277, 336, 426 *(ism)* a miket szemlélek álmaimban, Történnek egyre és történtenek. (412/1 : 360); *vhogyan ~* Nem tudom, mint történt, e lyányka .. egészen megváltozék. (NI/6 : 433) + 6 : 304 *(ism)* fiam, szólj, hogy történt, hogy történhetett? (HKöt/4 : 76) *→akarata ellen ~* 4 : 349 *jó szándékból ~* hinnem kell, hogy csupa merő jó szándokból történt az egész. (P 26/5 : 7) + 6 : 369, *vki tudtával,* ill. *tudta nélkül* v. *tudtán kívül ~* 6 : 177 *(ism)* [Borics:] Rokonim, e pártütés tudtomon kivül történt .. [Béla:] És ha tudtoddal történt volna is, legyen elfeledve, mert mostani nyilatkozatod előtt történt. (TH/4 : 180); *akármi* v. *bármi ~* neki szántam magamat, akármi történik. (N/4 : 106) + 6 : 150, 264, 337, 351 *baj(a) ~* 6 : 136, 254, *mi ~ ?* 4 : 21, 168, 172, 306 *(ism)* ki tudja, mi nem történt vagy történik, mig én haza érek! nélkülem kezdődjék a forradalom? .. Nyakrafőre siettem a fővárosba .. de még semmi nem történt (P 201/5 : 80) | (előző igére vissza- v. következőre előre utalva:) Elkezdték a csufolódást, mihelyt először találkoz-

tak Mártonnal. Ez épen a kocsmában történt vasárnap délután. (FL/4 : 127) + 4 : 190; 6 : 40, 88, 317, 422; 7 : 34, 189, 204 (+9); *(a)mint gyakran* v. *mindig* v. *néha* v. *rendesen* v. *többnyire* ~ mint néha történik, a szerelem természete megváltozik, s gyűlöletté válik. (RH/6 : 159) + 6 : 17, 126, 145, 222, 240, 271, 277, 322 *ritkán* v. *nem gyakran* v. *nem mindennap* ~ bocsánatot kért tőlem .. illyesmi nem mindennap történik. (J/6 : 417) + 6 : 84, 186, 239 *nem ok nélkül* ~ Ha valami férfi .. ki eddig méltóságán alulinak tartá a táncot, még is táncol .. ez nem ok nélkül történik. (NI/6 : 434) *rég nem ~t* Az öreg tanitó .. örvendve dörzsöli kezeit, mert — mi nála már rég nem történt — jól reggelizett (J/6 : 410) | (formális fm-ban:) Történik, hogy a jó szomszéd bátya Öccs' urától elmarad sokára. (62/1 : 15) hogy mingyárt .. nem borúltam nyakadba .. az csak azért történt: mert .. többet szeretek érezni, mint kimutatni. (L 43/7 : 29) + 5 : 69, 139; 6 : 154, 244

4. *vkivel* v. *vmivel* ~ *vmi* 'átél vmit, éri vmi': Taljánországban .. semmi különös nem történt népünkkel (JV/1 : 193) Valami igen rosz történhetett a gróffal, így sohasem láttam ezelőtt. (RH/6 : 186) + 6 : 17, 143; *mi ~t vele?* 3 : 286, 357; 4 : 114; 5 : 103; 6 : 197 *(párh, ism* párbeszédben:) „.. Hol voltál? miért vittek el? mi történt veled?" „Három kérdés egy lélekzésre .. az erdőben voltam .. sok történt velem .. hogy miért vittek el? .. nem tudom." (RH/6 : 171) | *mi ~t rajta?* 'ua.': Magam sem tudom én, hogy Mi történt ekkor rajtam? De sírnom kell, zokognom (513/2 : 89) — **a)** *vkivel* v. *vmivel* ~ *vmi* 'vmilyen sorsra jut': Mikor még nyomva sem láttam nevemet .. már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog (UJ/5 : 21) + 6 : 234; *mi ~ vkivel, vmivel?* Mi fog történni vélem s a hazával? (566/2 : 138) + 3 : 125; 4 : 161; 6 : 221, 303, 304 *(ism)* Aludt-e s most fölébredett? .. Szilveszter nem tudá. Gondolkodék, gondolkodék, Mi történt és mi történik vele? (Ap/3 : 163) *(párh:) mi →éri — mi ~ vele?* 2 : 40 | (előző igére visszautalva:) Már megindultam Erdélybe, s megint csak vissza kellett fordulnom. S ez most harmadszor történt velem életemben. Fatum. (L 119/7 : 39) + 6 : 30, 65, 137, 293

történni fn in 6 | *-ni* 3; *-nie* 3

1. A sátor mögött .. nagy zavar látszék történni. (RH/6 : 386) — **2. a)** Mi aztán az igért találkozást illeti .. megmondhatom, hol, mikor s miért kellett volna történnie (RH/6 : 314) — **3.** ennek ma kellett történnie, hogy engem .. agyon akart verni a magyar nép (P 207/5 : 105) | *mint ~ni →szokott* 6 : 156, 293 — **4. a)** a szerető .. vak minden kültárgy iránt .. s valóban annak kellett Monthermer Hugóval .. történnie (RH/6 : 244)

vö. **történendő, történt**

történő fn **1** | *-kre* 1

'folyamatban levő esemény': [a] fiatal ember .. feszes nyakkal bámult a páholyra, figyelve az ott történőkre. (KH/6 : 7)

történt mn és fn **9**

I. 2. mn in 4

'lezajlott, megtörtént (esemény)': A .. fővárosi ujdonságok irója .. olvasóit bizonyos kávéházban történt eseményekről értesiti (P 47/5 : 9) értesültek a történt szerencsétlenségről. (RH/6 : 300) + 6 : 234, 235

II. fn 5 | *-eket* 2; *-eken* 2; *-ekről* 1

(tsz) 'megtörtént események': Ha rosz ember volnál, megnyugonnám a történteken, gondolván, hogy isten akaratja .. volt. (TH/4 : 169) a kocsisnak meghagyatott, hogy ne az országúton .. vigye őt [= P.-t] Szentmiklósra, nehogy .. párthíveivel találkozzék, s őket a történtekről fölvilágosítsa. (P 208/5 : 106) + 4 : 153; 5 : 60 *(tőism:) ~ek és →történendők* 5 : 132

törülközés fn **1**

'nedves test megtörlése mosdás, fürdés után': egy vagy két nagy vödör tiszta, hideg [víz] .. meztelen vállaira öntetett, aztán egy kis törülközés után fölveté ruháit (RH/6 : 80)

[törülköző] fn: **törűköző 1**

'törülközésre használt kendő': *(felsor)* zálogban marad .. 2 pár fehér ruhám, 2 lajblim, 1 trikó, egy pár csizma, egy törűköző (P 22/5 : 161)

törvény fn **46** | *-Ø* 19 (b 5), *-ek* 5 (b 1); *-e* 1; *-ei* 4, *-eink* b 2 | *-t* 4, *-eket* 1, *-ét* 1, *-einket* 1; *-einkben* 1; *-ek[hez]* 1; *-nek* 3, *-einek* b 1; *-nyel* 1, *-eivel* 1

1. 'az államhatalomtól felállított, kötelező erejű írott jogszabály': *(tőism:) →törvénytelen — ~* 5 : 126; *(páros kif:) ~ek s határozatok: (ism)* lekötelezed magad, mindazon törvényeket s határzatokat megtartani .. melly törvények- és határzatokhoz már megegyezésed adtad. (RH/6 : 201) *~ek s →rendelkezések* 6 : 87, *(hármas kif)* Átadjuk neked, Romai császár! .. a magyar koronát azon kikötéssel, hogy törvényeinket, jogainkat, szabadságunkat .. meg nem sérted (P 234/5 : 124); *(jelzővel:) →országos ~ek* 6 : 163 *új ~ek* Keresem uj törvényeinkben azt, hogy a magyar katonaság a magyar alkotmányra fölesküdyék (P 201/5 : 87) + 7 : 639 *→üdvös ~ — rendszabály←* 4 : 230; *(birt szerk:) ~ek cikkei* 7 : 639 *~ek megtartója és védelmezője: (hármas kif:)* „.. a magyar nemzet törvényeinek, jogainak s sza-

badságának megtartója és védelmezője leszek." Ezt fogadta a Romai császár (P 234/5 : 124—5) *~ek →szerkesztése* 6 : 163; *(szókapcs:) ~ értelmében←* 3 : 69, *~(ek) szerint* 4 : 307; 6 : 386 *(ism)* a hatalom .. elmennydörgé haragos szavával: „Ez lázító könyv! .. Szerzőjének lakolnia Kell a törvény szerint." És a megrémült nép utánamondá: „Valóban, e könyv lázító .. Szerzőjének lakolnia Kell a törvény szerint. A törvény szent és sérthetetlen!" (Ap/3 : 161) *~ hozatik←* 6 : 127 *~t →fölforgat* 5 : 125 *~t hoz: (tőism)* azok a bölcs törvényhozó urak gazdagra szegényre egyiránt hozzák a törvényt, pedig ez nagy hiba. Könnyü a gazdagnak nem lopni! (N/4 : 111) *~t →megsért*, ill. *védelmez* 5 : 124 *→megtart* 6 : 201 *visszavon* 4 : 230 — **a)** 'e jogszabályok összessége, rendszere': csendre és rendre intettem őket, azzal biztatván, hogy a törvény majd eléggtételt ád nekik. (P 207/5 : 104) *(párh)* [szeretteim] ártatlanok .. nem vétettek ők Sem a törvénynek sem ti nektek, Ne öljétek meg őket! (Ap/3 : 162); *(szókapcs:) a ~ nevében←* 5 : 82

2. 'állami igazságszolgáltatás, ill. ennek hatósága, szerve': Bálint .. ment kifelé... Az ajtóban útját állták a törvény emberei .. Fiamra kimondatott a kötél általi halál. (HKöt/4 : 77) [Coriolanus] a törvénynek ütlegekkel Állt ellen, megvetéssel illeté A nagyhatalmu bíróságot. (Cor/4 : 319); *(szókapcs:) ~ elébe állít* azt határoztam, hogy törvény elébe állítom becsületem megsértőit (P 210/5 : 108) *Isten és ~ előtt* folyjon vére ama latroknak, kik ez égbekiáltó bűnt elkövetni nem iszonyodtak isten és törvény előtt. (TH/4 : 194) *~ (el)ítél* Ha vétkem van .. Ott a törvény, az majd ítél fölöttem (Ap/3 : 148) + 4 : 376, *~ megbüntet* v. *meglakoltat* 4 : 233 *(páros kif)* nem a népet kárhoztatom, hanem ámitóit .. kiket egykor törvény és isten egyaránt meglakoltat (P 207/5 : 105), *~ kezébe →szolgáltat* 6 : 351 | *(ráértés; ism)* [Coriolanus] törvénnyel [law] dacolt, S azért a törvény [law] nem hallgatja ki. (Cor/4 : 304); *(jelzővel:) tisztes ~* [Coriolanus] úgy viselte Magát, mint ellen, s nem csupán a tisztes Törvény [justice] iránt, de még azokhoz is, kik Azt végrehajtják (Cor/4 : 320) — **a)** *(átv)* 'ítélet': *(szókapcs:) ~t →szab vki fejére* 3 : 297

3. 'kötelező(nek tartott) magatartási, ill. erkölcsi szokás(ok), szabály(ok összessége)': Itt a törvény: „várj sorodra," És nem vársz hiába .. Míg az ember boldog nem volt, Addig meg nem halhat (BI/2 : 320) Lázadás alatt .. törvény a szükség volt, nem a jog (Cor/4 : 298) + 2 : 325; *(birt szerk:) →lovagság ~ei* 6 : 331, 337, 348 *→vendégszeretet ~ei* 6 : 137 | *(ráértés; jelzővel:) →isteni és emberi ~* 6 : 296; *(birt szerk:) Isten és emberek ~e* a bűnnek bünhödnie kell isten és emberek törvénye szerint. (TH/4 : 181) *ország s →lovagiság ~ei* 6 : 321

4. 'a világ jelenségeinek lefolyásában érvényesülő szabályszerűség': Lehetlen az életet jobban érteni, mint ő érti .. magát .. alávetve minden törvénynek, mellyet a növekedő kor elébe szab. (KH/6 : 69); *(jelzővel:) →természeti ~* 6 : 60

törvénycikk fn **2** | *-et* 1; *-einknek* 1

'a törvénytárba sorolásnál külön jelzett törvény': Keresem uj törvényeinkben azt, hogy a magyar katonaság a magyar alkotmányra fölesküdyék .. Átolvasok minden törvénycikket... nincs... se híre se hamva. (P 201/5 : 87) + 7 : 639

törvényes mn **13** | 10: *-Ø* 8 | *-nek* 1 || *-ebbek* 1

1. 'a törvénynek, a törvényben foglalt előírásoknak megfelelő': mindenkor kész vagyok, ártatlanságomat törvényes úton bebizonyítani, akár itélőszék előtt, akár párviadallal (RH/6 : 291) eltűröd a törvényes büntetést A rád bizonyított vétkekért? (Cor/4 : 317) + 6 : 113, 287, 334 *(páros kif:) ~ és →igazságos* 5 : 125; 6 : 316 *(ellent:) ~ — törvénytelen←* 5 : 106 — **a)** 'jogos, méltányos' 3 : 120, ld. **törvényesen**

2. 'hatalmát a törvények rendelkezései alapján gyakorló': *~ király←* 3 : 41

törvényesen hat **3** | *-en* 2 || *-ebben* 1

1. Kereszteljük meg, hogy nevét Törvényesen viselje (Ap/3 : 122) + 6 : 181 — **a)** Most már ⟨törvényesebben⟩ törvényesebbek Lesznek lopásim, kettőnkért lopok. (Ap/3 : 120, 342)

törvényhozó fn **1**

'törvények, jogszabályok alkotója': (jelzőként, *tőism:*) *~ úr — törvényt← hoz* 4 : 111

törvénykezelés fn **1**

(ford) 'joggyakorlat': S illyen a törvénykezelés [die Handhabung und Pflege des Rechts] III. Henrik alatt? .. Egy angol pair élete a király játékszere. (RH/6 : 320)

[törvénypalota] fn: **törvény-palota** 1 | *-hoz* 1

'igazságügyi hatóságok székhelyéül szolgáló középület (a párizsi Palais de Justice)': a téren, közel a törvény-palotához [Justiz-Palastes] .. a műkertész urak .. illatozó portékáikat árulák. (J/6 : 393)

törvényszék fn **5** | *-Ø* b 3; *-e* 1 | *-ig* 1

'hivatalosan ítélkező, bíráskodó testület': *(birt szerk:) ~ bírája←* 6 : 124 *~ elnöke←* 6 : 430 *~ tanácsosa←* 6 : 434; *(szókapcs:) Isten ~e előtt* Nincs Magyarországon egyetlen egy becsületes ember, ki az én becsületemben kételkednék, s ennél többet az isten törvény-

széke előtt sem nyerhetnék. (P 208/5 : 109) — **a)** 'ennek ülése; bírósági tárgyalás': elhalasztjátok a három filléres pört a következő törvényszékig [day of audience]. (Cor/4 : 263)

törvényszéki mn **1**
'törvényszékhez tartozó': ~ *elnök* a vőlegény Hochberg, törvényszéki elnök (NI/6 : 438)

törvényszerű mn **1**
'a törvénynek megfelelő; törvényes': Az [a választás] nem volt törvényszerű ['Twas from the cannon]. (Cor/4 : 295)

törvényszolga fn **2** | -Ø 1 | *-ját* 1
(ford) 'hatóság(i személy) alacsony(abb) rangú beosztottja': vitéz és hű emberek, kik .. a sheriff törvényszolgáját [den Konstable] ugy meggörbítik, mint egy patkót. (RH/6 : 217—8) A capitól .. Jön két törvényszolga [Officers]: párnákat raknak (Cor/4 : 271)

törvénytelen mn **10** | 9: -Ø 8 | *-t* 1
1. 'törvényellenes, nem törvényes': az erdő lakosi épen nem iparkodtak gyűlhelyöket elrejteni; mert sokaknak tetszett törvénytelen működésök (RH/6 : 128) [Nagy Károly] futott Perczel Mórichoz, mint policájfőnökhöz, hogy ótalmazza az életét, mert én törvénytelen úton akarok elégtételt venni rajta. (L 218/7 : 155) + 5 : 107, 109, 110; 6 : 281 *(ellent)* a .. szabadszállási .. követválasztást nem ismerjük el törvényesnek, miután számtalan törvénytelen lépés követtetett el a végrehajtás előtt és alatt. (P 208/5 : 106) — **a)** 'ilyen módon okozott': az illy törvénytelen halál gyilkosság. (RH/6 : 310)
2. 'törvények, jogrend nélküli': azon idők törvénytelen állapotáról világos fogalmat ad, miszerint senkisem jött e gondolatra, hogy Ashby Lucy távolléte valami közönséges esettől is származhatik. (RH/6 : 119)
törvénytelenül hat 1 — **1.** *(tőism)* Jellachich, a horvát bán, kit ezen hivatalról a király egyszer már letett, aztán ismét bele tetette a Camarilla törvénytelenül, törvényeink sárba tapodásával (P 234/5 : 126)

törvénytiszt fn **1**
(ford) 'hatósági szolga; törvényszolga': (színlapon:) Péter. Törvénytiszt [Officer]. Montaguené. Capuletné. (RJ/4 : 381)

tör-zúz ld. **[összetör-zúz]**

törzs fn **4** | -Ø 1 | *-ön* 1; *-ének* 1; *-étől* 1
1. 'ember teste a fej (és végtagok) nélkül': *(szókapcs:) fejét a hóhér →bárdja elválasztja ~étől* 6 : 279
2. 'fának a gyökérből kinövő (vastag) része, amelyből az ágak erednek': *(szimb, met, párh)* Vész jött e fára, melly azt szétszaggatta; Egy ág keletre, a másik nyugatra, S éjszakra a törzs, az öreg szülők. (559/2 : 127); *(jelzővel:)* *→száraz ~* 1 : 35
3. *(átv)* 'vmely nemzetség, család őse': Fülek .. Eredetét vette .. Filek nevű juhásztól, ki .. a Bebek család törzsének is állittatik. (P 6/5 : 151)

törzsök fn **5** | -Ø 2; *-e* 1 | *-ébe* 1; *-énck* b 1
1. 'fa v. bokor törzse': *(parabola)* Lomb ne'kül, virág ne'kül mit ér az ág? Hogyha pusztán s szárazon a törzsök áll, Hamar éri a sodró vész, a halál (71/1 : 22) *(kép; nyomósított ism)* az előttünk fekvő tárgy ollyan, mint egy országút melletti bokor, mellynek .. ágait a gyerkőcék .. mettszék le .. mígnem törzsöke maradt meg, a kopár árnyatlan törzsök. (P 14/5 : 5)
2. *(átv)* 'család, nemzetség': [Edvárd] törzsökének utósó tagja, s legközelebbi örökösöm. (KH/6 : 49) | *(ráértés)* [Passerot kisasszony] pompás galy volna, hogy a Mornacok törzsökébe oltassék. (KH/6 : 17)

tőszomszéd fn | *-ja* 1
'közvetlen szomszéd': (részleges *ism)* Van egy ország .. Okatootáia; Második szomszédja Chína, Az első Ausztrália. És ez, hogy Ausztr(ál)iának Tőszomszédja, vajmi jó! (713/2 : 332)

tőszomszédság fn **2** | *-ában* 1, *-okban* szragos 1
1. 'közvetlen szomszédság': a faluvégen Latócziék laknak, Tőszomszédságokban az öreg Gödördi (Tb/3 : 291)
2. 'közvetlen közelség': Pünkösd első napját Zelestyén töltöttem .. A vidék gyönyörű; regényes, erdős völgy Erdély tőszomszédságában. (ÚL/5 : 51)

tővel-heggyel hsz **1**
'teljes összevisszaságban': *(szókapcs:)* *~ áll* Borbála kisasszony, gazdaság tengelye, Tővel-heggyel állna minden ő nélküle. (Tb/3 : 292)

tövis fn **24** | **tövis** 20, **tövís** 4: -Ø 8 (b 1), *-ek* 5; *-e* 2; *-ei* 1 | *-eket* 1, *-eit* 1; *-en* 1; *-re* 1, *-ekre* 1; *-től* 1; *-sel* 1, *-ivel* 1
1. 'növényen levő kemény, hegyes, szúrós képződmény; tüske': Arcom, kezem ⟨tövísek⟩ tövistől vérezék (T/2 : 18, 359) | *(szimb,* mint a fájdalom jelképe:) Szegény pillangó! .. Addig bolyong a puszta kertben, Mig összetépik őt a tövisek. (379/1 : 328) *(páros kif:)* *→paréj, ~* 1 : 291 *(párh)* akadályokat látok előttetek — töviseket pályátokon, melyeken e gyönge lábakat .. megsebesitendik (RH/6 : 240) *(ellent:)* *~ — illat←* 2 : 98(2×) *virág — ~* Kis hamis lyány! .. tu-

dám .. hogy Örömnek hínak .. Kertészem vagy, te növelsz naponként Homlokomra fris virágokat. Szép virágok .. És közöttök a tövis csiklandja Csak fejemet s nem karcolja fel. (679/2 : 274) + 1 : 328; *(birt szerk, met, páros kif:) gondolatok ~e, →dudvája* 2 : 189

2. *(átv)* 'tövises cserje': *(páros kif:) bokrok és ~ek* az utak .. bokrok és tövisek között [in Wälder und Hecken] az átellenben fekvő dombra vittek. (RH/6 : 219) *~ek és →galagonyabokrok* 6 : 223; *(birt szerk, szembeáll:) rózsás →ösvény — pusztaság ~e* 3 : 270 — **a)** *(ford)* 'tövises bozót': Jobbra s balra fasor volt, s a tövis között [in dem Gehege] egy kis hágcsó állott (RH/6 : 287) *(párh)* vidám májushó volt, s zászlaja minden tövisen [in jedem Hage], minden mezőn lenge (RH/6 : 86) — **b)** (jelzőként) 'ilyen cserjével, ill. bozóttal benőtt (erdő)' ld. **[töviserdő]**

3. *(átv, vál)* 'fájdalom, szenvedés': *(ellent)* Hejh kis leány, pillantatod Mélyen a szivembe hatott .. Azt keresztűlhasogatta .. Ültesd bele szerelmedet, Úgy nő rózsa tövis helyett. (55/1 : 9) + 1 : 100; *(szókapcs:) ~ek födik vánkosát* 'nyugtalanul alszik': vánkosát is tövisek födék, s éjei nem keveset vesztének nyugalmokból. (RH/6 : 157), *~(ek)re hág* v. *lép* 'fájdalmakat él át' 1 : 40 *(poláris kif)* Együtt lépünk az élet határáig Rózsákra, tövisekre, S ha átörültük, átbusúltuk éltünk, Együtt fogunk a sírban porlani (609/2 : 188) *~sel →hinteni vki útját* 3 : 253 — **a)** 'hátrány': *(szembeáll:) →rózsás — ~* 6 : 409 *(ellent:) rózsa — ~: (ism)* Az alkotmány rózsája a tiétek, Tövíseit a nép közé vetétek; Ide a rózsa néhány levelét S vegyétek vissza a tövis felét! (585/2 : 159)

tövisbokor fn **3** | .. *krok* 2 (b 1) | .. *krokat* 1
'tüskés, tövises ágú bokor': más fák is vegyűltek a tövisbokrok [Weissdorne] közé. (RH/6 : 83) *(haladv)* A nagy férfi sírja körül csak a szellő rezgeti a tövisbokrokat, s a tövisbokrok virágain vadméhek donganak (ÚL/5 : 69)

[töviserdő] fn: **tövis erdő 1** | *-Ø* b 1
(ford) 'tövisbokrokkal benőtt erdő; (tuln-szerű haszn:) Thorneywood': a hátulsó utcán kell keresztűlmenni .. egészen a tövis erdő [Thorny-Wood] széléig (RH/6 : 378)

tövises mn **2** | **tövises 1, tövíses 1**
'töviseivel szúró; *(átv)* csípős, éles nyelvű': A természetnek tövíses Vadvirága vagyok én. (226/1 : 223) *(ellent)* a fiatal ember .. azon csoportozatok közé [állott], mellyek az olasz színház kijárásánál a hölgyek utján inkább tövises, mint virágos sort képeznek (KH/6 : 16)

tövisfa fn **1**
'tövises fa': kis csillámot vét: Egy sárga tövisfa, a reggeli dértül (532/2 : 105)

töviskorona fn **2** | *~ja* 1 | *~dat* 1
(szimb) 'tövises gallyakból font koszorú (Krisztus kínszenvedésének egyik eszköze) mint a szenvedés jelképe': *(birt szerk:) honszeretet ~ja: (ellent)* Keblemen a szerelem Virágbokrétája, Fejemen honszeretet Töviskoronája .. lantomra .. megsebzett Homlokom vércseppje hull (555/2 : 124); *(szókapcs:) vki ~ját leveszi* 'megszabadítja szenvedéseitől': *(ellent)* hazám .. A kedvezőbb, a szebb idő .. töviskoronádat leveszi S helyébe a dicskoszorút teszi (681/2 : 276)

tövistelen mn **1**
~ rózsa: (átv) 'bajoktól, nehézségektől mentes boldogság': Ha a szinpad tövistelen rózsa volna .. az egész világ komédiás fogna lenni. (J/6 : 409)

[tövisút] fn: **tövisut 1** | *-on* 1
(tuln-szerű; *ford*) 'a töviserdőbe vezető út': a hátulsó utcán kell keresztűlmenni, aztán le a tövisuton [ném: Thorny-Wallk ~ ang: Thorny Walk] egészen a tövis erdő széléig (RH/6 : 378)

[tragédia] fn: **tragoedia 1** | *~jában* 1
'megrendítő és felemelő színmű': *(szókapcs:) ~ban játszik: (kép)* neveztessen ki engemet őrnagynak, hogy .. játszhassam a hazamentés nagy tragoediájában. (L 252/7 : 189)

[tragikai] mn: **tragicai 1**
'megrázó, megrendítő': A férfiak halványak, kiéltek, a nők bánatosak valának, a mellett valami mély tragicai volt ez idegen emberek csoportjában (NI/6 : 436)

[tragikomikus] mn: **tragicomicus 1**
'szomorú, de ugyanakkor nevetséges': leírjam-e hogartho-ráfaeli ecsettel utazásom tragicomicus kalandjait? (L 143/7 : 56)

trágya fn **1** | *~rul* 1
'a talaj termékenységének javítására használt állati ürülék': *(felsor:) ~, béresek←, gyapjú* 1 : 108

[trágyáskocsi] fn: **trágyás kocsi 1** | *~t* 1
'olyan kocsi, amelyen trágyát szállítanak': *(szembeáll, párh)* mikor a paraszt lovat katona alá adja el gazdája .. a helyett, hogy az ekét vagy a trágyás kocsit huzná, fényes huszárt hordoz. (FL/4 : 127)

tréfa fn **58** | *-Ø* 26 (b 1), *~k* 2 (b 1); *~i* 1 | *~t* 8, *~kat* 2; *~ból* 3; *~n* 2; *~nak* 5 (b 3); *~ra* 3; *~val* 3, *~kkal* 2, *~ival* 1

1. 'jókedvből fakadó, nevettető célzatú viselkedés v. beszéd': Jó a tréfa, jó a maga helyén, De bosszant, ha a mértéken túlmén. (161/1 : 95) a száműzött fölemelé kezét .. Ez által hangos nevetést szakasztott félbe, mellyet Tangel tréfái okozának. (RH/6 : 274); *(páros kif:)* →*enyelgés*, ~ uo. *jókedv és* ~ Lehel .. a jó kedvet és a tréfát szerette (LV/3 : 310) →*szóváltás s* ~ 6 : 341 ~, *vidámság*← 6 : 338; *(felsor:) vidámság*, ~, *nesz*← 1 : 228 *zaj, nevetés*← *és* ~ 6 : 131 *(kép)* Ajkaimról hallhatják gyakorta A beszéd megáradt folyamát, S közbe közbe tréfa úszik árján, Mint enyelgő csónakos-család. (340/1 : 300); *(jelzővel:) durva* ~: *(párh)* azt teszem, mi jó .. dacolva a hívságos nyelvek gúnyával s azok durva tréfáival, kik nem érzenek ugy, mint én (RH/6 : 371) *jeles* ~ a király .. a perjellel mulatott, ki a vacsorát jeles tréfákkal tudta fűszerezni (RH/6 : 249) →*udvariatlan* ~ 6 : 315 *vidám* ~ *(, lakoma s* →*sorsjáték* v. *öröm s nyugodt* →*kedv)* a szerencsétlen panaszai által .. sok vidám tréfa keletkezett. (RH/6 : 102) + 6 : 94, 306, 358; *(szókapcs:)* ~*val* →*fűszerez* 6 : 249, 431 — **a)** 'erre való hajlandóság kifejezése az arcon': *(páros kif)* egy .. ijász lépett elő .. arca elmésség és tréfával volt tele. (RH/6 : 129) — **b)** 'vidám szórakozás, játék': *(jelzővel:) falusi* ~: *(párh)* Katica arca .. kifejezésében a gondolat s érzelem nagyobb mélysége feküdt, mint a falusi tréfák [Tändelei] s lyányi kacérság kellemes napjaiban. (RH/6 : 152) *kellemes* ~: *(párh)* alig hihetjük a víg moriatánc báját, a májusfa körötti kellemes tréfákat [Spiele und Belustigungen], a holdvilágnáli gyülekezeteket .. vagy csendes mulatságát ó Anglia falusi népének. (RH/6 : 127)

2. 'olyan viselkedés v. beszéd, amelyet nem kell komolyan venni': a Kamarilla .. azt kiáltja ránk: „A mit marciusban engedtem nektek, az csak tréfa volt, most visszaveszem .. " (P 234/5 : 126) *(szembeáll, tőism:)* ~ — *valóság — tréfál — tréfácska*← 2 : 250; (hat) ~*ból* mindkettejök lándzsája egy pillanatban pattant szét, mint a harcjátékban tréfából. (RH/6 : 230) + 6 : 293; *(szókapcs:)* ~, *ami* ~, *de* 'ezt már komolyan kell venni': Tréfa, a mi tréfa, de ez Kriminális egy idő (656/2 : 241) ~*ra* →*magyarázni* 4 : 217 | (tagadó, tiltó v. ilyen értelmű szerk-ben:) ha egyszer kiállok, annak élethalálra kell mennie, mert a párbaj nem tréfa (L 218/7 : 155) + 1 : 62; 4 : 20 *(tőism:)* →*tréfál* — ~ 4 : 121 *(szembeáll)* S ha nem tréfa? ha valóban Tör valaki ellenem? (665/2 : 250), *(ellent, tőism:)* →*tréfás — komolyság* — ~ — *megtréfál* 4 : 209; *(jelzővel:) ártatlannak látszó* ~: *(szembeáll)* drága Garnierem .. ne sebesítse, még az ön szemeiben ártatlannak látszó tréfa által se komoly érzelmemet (KH/6 : 19); *(szókapcs:) nem érti* v. *meg nem foghatja a* ~*t* 'komolyan veszi a dolgot': igen nagy hija van [a nyájnak] .. Kukoricza Jancsi e szavakat szólta. Gazdája meg ezt a feleletet adta .. : „Ne bolondozz, Jancsi, a tréfát nem értem .. " (JV/1 : 183—4) + 6 : 49; 7 : 41 *semmi* ~*t!* 'viselkedjünk komolyan': „Nem, semmi tréfát, uraim!" szólt Clare, ki a többiek ajkán mosolyt vett észre (RH/6 : 192) ~*n kivül* 'komolyan': Tréfán kivül, hideg komolyságod .. meglep (HKöt/4 : 25) + 4 : 154 *nem veszi* ~*nak* 'komolyan veszi': a basa .. Kukoricza Jancsit célozza vasával. Kukoricza Jancsi nem veszi tréfának (JV/1 : 196) + 5 : 70 *nem .. . gondolja* ~*ra* 'ua.': Ha nem nyelsz kősziklát, mi majd téged nyelünk .. Az óriás király ezt nem ugy mondotta, Hogy János tréfára gondolhatta volna (JV/1 : 212) →*félre a* ~*val* 2 : 347; 7 : 29

3. 'hecc, bosszantás': „ .. Talán a szent péteri perjel udvarolt kedvesednek? Vagy a király elnyerte kockán pénzedet, vagy —" „Páh! .. nincs kedvem tréfákat tűrni .." (RH/6 : 290—1) kissé meg is bántam e tréfát, mert szegény embernek urral kötni ki nagy balgaság (N/4 : 106) *(páros kif:)* ~ *és* →*dac* 6 : 159; *(jelzővel:) derék* ~ [Harryt] csendes tűz mellett pirítom .. és malac gyanánt tálalom eléd. Hahaha! ez derék tréfa lesz. (RH/6 : 139) *kis* ~ Mért is nem dobtak itt ki? .. A sok közt e kis tréfa Nem is tűnt volna fel. (688/2 : 284) + 4 : 125; *(szókapcs:) elég a* ~ v. *a* ~*ból* 'ne bosszants(atok) többé': csak azt akarom tudtotokra adni, hogy elég volt ennyi a tréfából erre az egy életre. (FL/4 : 135) + 3 : 208 *vége a* ~*nak* 'ua.': galambom .. Legyen vége a tréfának, Mert nagyon unom. Eddigi szeszélyedet csak Megbocsátom még (647/2 : 230) + uo. ~*t űz* 'heccel, bosszant vkit': egy kis fiú .. tréfát űzött, s mondá, ha .. a harmadik ajtón keresztülmegyek .. egy hágcsót találok, melly a vár tetejére vezet; s ha arra fölmegyek, ismét lejöhetek. Istenemre, ha botom utolérhette volna, jól megrakom vala (RH/6 : 258)

4. *(átv)* 'könnyen elvégezhető dolog': *(jelzővel:) derék* ~: *(ism)* Rablás, fosztogatás, ölés nekünk tréfa, E derék tréfának díja gazdag préda. (JV/1 : 189); *(szókapcs:)* ~ *módra* ld. **tréfamódra**, *megteszi a* ~*t* Be nevetnék, ha akkorra téged is Pesten kapnálak. Tedd meg ezt a tréfát, öcsém (L 107/7 : 35)

tréfácska fn **1** | ~*val* 1

'(gúny) tréfa (3.)': *(tőism)* „ .. Fussak innen! orgyilkos kéz Fenyegeti éltemet." Tréfa-e ez vagy valóság? .. Jó barátom, hogyha tréfálsz, Fordulnál más emberekhez, Mert az illy kis tréfácskával Engemet meg nem ijesztesz. (665/2 : 250)

tréfadolog fn 2
'tréfa (2.)': (tagadó szerk) Éjszaka, zsiványok, csákányok, pisztolyok... Ha jól megfontoljuk, ez nem tréfadolog (JV/1 : 188) *(párh:)* *nem →játék — nem ~* 2 : 303

tréfához mn 1
(vál) 'tréfához (1.) való': sir William Grey .. a tréfához hajlamát csak üggyel bajjal nyomhatta el (RH/6 : 268)

tréfál tn ige 18 | 13: *-ok* 1, *-sz* 4, *-Ø* 2; *-tam* 1, *-t* 2, *-tak* 1 | *-nék* 1 | *-jon* 1
1. '(jókedvében) tréfá(ka)t mond': *~ vmi fölött* [Ceciliának] nem igen tetszett, hogy e tárgy fölött tréfáltak (RH/6 : 142)
2. 'tréfából (2.), nem komolyan beszél': „.. Láttam már kövérebb nőszemélyt, de nem sokat." „Páh!" monda Monthermer Hugo; „tréfálsz." (RH/6 : 134) *(ism* párbeszédben:) megházasodom .. Találd ki, Julcsa, kit választottam? .. ez a leány... te vagy, Julcsa .. ugyan, Márton, vallja meg, hogy tréfált. — Veszekedjem meg, ha tréfáltam. (FL/4 : 133—4) *(tőism:) tréfa — ~ (— tréfácska←)* 2 : 250 *(ellent, ism* párbeszédben:) Micsoda? te ki akarod magadat beszélni? .. igazán mondod ezt vagy csak tréfálsz? — Van is most nagy kedvem a tréfára? — No ha nem tréfálsz, ugy add elő a borotvám, hadd vágjam ki a nyelvedet. (FL/4 : 121), *~ — tréfálni←* 4 : 38; *(párh:) ~ — gúnyol: (ism* párbeszédben:) Ne tréfáljon, anyám! — Hogy tréfálnék? — Tehát gúnyol? (HKöt/4 : 58); *~ vele* [Valeria:] fölséges híreket mondok férjedről. [Virgilia:] Oh, lelkem, az még lehetetlen. [Valeria:] Hidd el, nem tréfálok veled; a mult éjjel érkeztek róla ujságok. (Cor/4 : 244) *(ism)* „.. Itt van, uram, egy fillérig pénze." Az úr .. Nem tudta: a dolgot mire vélje? Tán csak tréfál a haramja vele? Nem tréfált ő, a pénzt visszaadta (SzP/2 : 60)
tréfálni fn in 4 — **1.** el szeretném mondani, de nem tudok sehogy sem belekezdeni. — Hát csak folytassa, ha elkezdeni nem tudja. — Hejh, könnyü neked tréfálni, Julcsa (FL/4 : 132) — **2.** *(tőism:) ~ — tréfára →magyarázni* 4 : 217; *(szókapcs:) nem szokott ~* 'mindent komolyan vesz': nem késhetém, mert az ezredes nem szokott tréfálni (KH/6 : 21) | *(ráértés; tőism)* Ön tréfál, utam. — Ejh, hát már olly rég halt meg jegyesem, hogy tréfálni volna kedvem? (HKöt/4 : 38)
tréfálva 1. hat in 1 — **2.** Ritkán s csak tréfálva tett szemrehányást társának. (NI/6 : 427—8)

tréfamódra hsz 1
tréfa módra 'könnyedén': János vitéz .. a rúd végét megkapta, S csak tréfamódra a sárból kiragadta [a szekeret]. (JV/1 : 210)

tréfás mn 7
1. 'tréfálkozni szerető (ember)': *(szembeáll, ism, tőism)* [Pincér:] Valóban derék tréfás úri ember. [Mészáros:] Tréfás? szeretném tudni, mit tart ez a kölyök komolyságnak, ha ez tréfa előtte. Vigyázzon magára, hogy meg ne tréfáljam valahogy! (Drt/4 : 209); *(megszem; gúny)* Milly tréfás még maga a bánat is! .. Sötétre festi a fehér szivet, S fehérre festi a sötét hajat. (499/2 : 66) — **a)** 'olyan (dolog), amin tréfálkozni lehet': *nem ~* 'komoly (dolog)': „.. majd olly nagyon reszkettem, mint itt sir Guy de Margan." „Nem igaz, én nem reszkettem!" szólt sir Guy. „Igen jól van," felelt amaz; „csak remegtél, s elhalványodtál." „Sir William Grey," szólt a király, „ez nem tréfás dolog .. " (RH/6 : 268)
2. 'tréfákat tartalmazó, nevettető': *(páros kif)* néha elmosolyodom Vidám, tréfás beszéd felett (267/1 : 250) *(szembeáll)* Mig olvassátok tőlem A tréfás dalokat, Nem sejtitek, hogy néha Szivem majd megszakad. (209/1 : 166); *(kép)* lakik a bérceken egy komor, mogorva férfi, a fergeteg; ezt a csintalan patakgyerkőcék .. boszantják tréfás fecsegéseikkel (UJ/5 : 25)

tréfaság fn 2 | -Ø 1, *-ok* 1
1. 'tréfa (1.), tréfálkozás': *(halm)* A tréfaságok, az elmés beszédek, Az ének, a bor, mind haszontalan. (301/1 : 272)
2. 'tréfa (2.)': *→korántsem ~* 1 : 184

Trencsén tulfn 8 | -Ø 7 | *-től* 1 — (földrn)
1. 'felvidéki város és vár (Trenčín, Csehszlovákia)': Ugróc .. Trencséntől 2 1/2 mfld. (P 6/5 : 159)
2. 'egykori felvidéki vármegye': (jelzőként) *~ m(egye)* Oroszlánkő Trencsén m.-ben. Vöröskőhöz fél .. mfldre. (P 6/5 : 152) Beszterce Trencsén megyében. (P 6/5 : 155) + 5 : 153(2×), 158, 159; 7 : 23

[trencséni] tuln, mn: **Trencséni** 1
(nemesi előnév) *~ Csák← Máté* 7 : 48

Trent tulfn 5 | -Ø 5 (b 3)
(ang. földrn) 'folyó Közép-Angliában': Maradj te néhány emberrel a Trent partjainál (RH/6 : 118) e párbaj eldöntésére, a hely a lövészpálya legyen a Trent mellett alúl a hídon. (RH/6 : 331) + 6 : 137, 382; (jelzőként) *~ folyó* Kutassuk inkább a szabad földet a Trent folyó mentében. (RH/6 : 118)

tribun fn 37 | **tribun** 4, **tribún** 33: -Ø 7, *-ok* 24 | *-t* 1, *-unkat* 1, *-ainkat* 1, *-jaikat* 1; *-okhoz* 1; *-oknál* 1
'néptribun, tribunus': A tribúnok Reád ruházzák a nép voksait. (Cor/4 : 284) [Coriolanus:] Levernék negyvenet. [Menenius:] Én is a javából Elvállalnék egy párt; a két

tribúnt. (Cor/4 : 303) + 4 : 252, 266, 268, 299, 314, 317, 348, 352 (+6), *(felsor:)* ~*ok*, *aedilek s nép* A zavargásban a tribúnok, aedilek s a nép kiűzetnek (Cor/4 : 302) →*konzul*, *szenátor*, *patrícius*, ~*ok* 4 : 369; *(párh:)* *konzul* — ~ 4 : 293 *szenátorok* — ~*ok* Jeladás a harsonákkal .. A senátorok elfoglalják helyeiket, a tribunok szinte. (Cor/4 : 272); *(jelzővel:)* *kopasz* ~ 4 : 298 *nemes* ~ Nemes tribúnainkat óvj' az ég! (Cor/4 : 322) + 4 : 304(2×) →*sötét* ~ 4 : 255; *(szókapcs:)* ~*t* →*letesz* 4 : 330 | *(megszól)* Kérlek, tribúnok, hadd szólhassak egy szót. (Cor/4 : 301) + 4 : 275, 292, 299, 353 *(páros kif)* Tribúnok s jó nép, engedelmetekkel Egy-két szót ejtek (Cor/4 : 305) *(felsor:)* ~*ok*, →*polgárok*, *nemesek* 4 : 299; *(jelzővel:)* *derék* ~*ok* 4 : 304 *érdemes* ~*ok* Érdemes tribúnok, Egy elfogott rabszolga azt beszéli, Hogy a volszkok .. Átléptek Rómának határain (Cor/4 : 344) →*gyalázatos* ~*(ok)* 4 : 319, 422 *nemes* ~*ok* 4 : 307
vö. **[tribunus]**

[tribunal révolutionnaire] fn: **tribunal revolutionnaire 1**
(fr) 'forradalmi törvényszék': Marat a tribunal revolutionnaire előtt. (P 140/5 : 167)

[tribunhatalom] fn: **tribún-hatalom 1 | .. lmunknál 1**
'a tribunus hatalma': a népnek nevében S tribún-hatalmunknál fogvást ezennel Száműzzük őt a városból (Cor/4 : 320)

[tribunkodik] tn ige: **tribúnkodik 1 | -om 1**
'tribunusi tisztséget tölt be': Mért hát a consulság? .. Olly rosz leszek, miként ti, s véletek Tribúnkodom. (Cor/4 : 293)

[tribunus] fn: **tribúnus 3 | -ok 1 | -okhoz 1; -okra 1**
'néptribun': Figyeljetek a tribúnusokra. (Cor/4 : 317) + 4 : 310 | *(megszól)* Le a kardot! .. . hátrább, tribúnusok. (Cor/4 : 301)
vö. **tribun**

[tribunustárs] fn: **tribúnustárs 1, tribunus-társ 1 | -adat 2**
'az egyik tribunus a másikhoz való viszonyában': [Követ] (Sicíniushoz:) A nép elfogta ⟨tribunus-társadat⟩ tribúnustársadat (Cor/4 : 369, 429)

tribus fn **2 | tribus 1, tríbus 1: -ok 1 | -okra 1** — (lat 'törzs')
1. '(az ókori Rómában) választókerület': [Sicinius:] Összeírtad-e A voksokat mind, mellyeket szereztünk? .. S beszedted tríbusok szerint? [Aedil:] Beszedtem. (Cor/4 : 315)

2. *(átv)* 'jellegzetes társadalmi csoport': e válogatott gyülekezet az [öltözködés] által épen annyi, szorosan elválasztott részre oszlék. A férfiak nem kevésbbé szakadtak különböző tribusokra [Tribus] (KH/6 : 5)

tribün fn **3 | tribün 2, tribune 1: -Ø 1 | -re 1, -jére 1**
'(szónoki) emelvény': fölugrottam a muzeum udvarán a tribünre, és .. elkiáltottam a nemzet szine előtt, hogy én e ministeriumra .. a kutyámat sem biznám. (P 223/5 : 113) + 5 : 142; *(kép)* fölállok a história tribünjére s onnan kiáltom le vádaimat az igazságos utókor fülébe! (L 280/7 : 204)

Trier tulfn **1**
(ném földrn) 'Rajna-vidéki egykori közigazgatási terület és székhely': *(felsor:)* *Köln* — ~ — *Lüttich*← [stb.] 6 : 422

Trifunác tulfn **1**
(tréf szn) 'Adorján Boldizsár': *(megszól;* talán célzás Trifunácz Pál kamarai tanácsnokra:) Kedves ecsém, Trifunác! (L 189/7 : 118)

trikó fn **1**
'kötött alsóing': *(felsor:)* *ruha*, →*lajbli*, ~, *csizma* 5 : 161

trilla fn **1 | -it 1**
'zenei hangok gyors, pergetett váltakoztatása; *(átv)* trillázó ének': A hangászkar fele .. a sok évi látogatókhoz tartozék .. kik .. fejökből madame Barilli trilláit [Trillen] nyekegik (KH/6 : 5—6)

[trilláz] ts ige
'trillákkal díszítve énekel; *(átv, ford)* dúdol'
trillázva 1. hat in **1** — egy kis öreg jött .. gyengélkedő hangon trillázva [trällernd] azon themák egyikét, mellyeket Lablache énekle. (KH/6 : 11)

[trillió] számn
(átv) 'megszámlálhatatlanul sok'
[trillió]szor hat: **1000000000000000000szor 1** — Ölellek 1000000000000000000szor! (L 200/7 : 140)

trilogе fn **1 | -t 1**
(elírás v. sajtóhiba) 'trilógia; *(átv)* három részből álló összefüggő történet': az őrnagy röviden elmondá az ujnemű trilogét [Trilogie], mellyben Flamareilné játszotta a hősnőt. (KH/6 : 68)

triolett fn **1**
'olyan versforma, amelyben a vers egyes sorai háromszor fordulnak elő, ill. ilyen formájú vers': *(verscím)* Triolett (21/3 : 254)

Tripoli tulfn 1
(földrn) 'város a Földközi-tenger partján (Tarabulusz es-Sam, Libanon), amelyet 1109-ben a keresztesek meghódítottak': Imhol egy drágakő .. magam is hatalmas csapásokkal nyerém Tripoli mellett; s neked adom (RH/6 : 129)

Triptolomeus tulfn 4
(gör-lat-fr férfinév) →*Alexandrin* ~ *Erasistratus* 6 : 397, 410 | (önállóan) 'ő.': *(jelzővel:)* öreg v. *vén* ~ Az öreg Triptolomeus nem látogatja meg őt [= Jennyt] többé (J/6 : 414) + 6 : 403

trita materia 1
(lat) 'elcsépelt téma': Igy vagyunk az alkalmi beszédekkel: trita materia, s alig hiszem, hogy... decies repetita placebit. (P 14/5 : 5)

[Tritón] tulfn: **Tríton** 1 | *-t* 1
(gör *mit* szn) 'embertörzsű, halfarkú tengeristen, aki kagylótrombitáját fújva veri fel v. csendesíti le a tenger hullámait': *(met)* Halljátok ezt a kis Trítont, hatalmas Kell-jével? (Cor/4 : 295)

[triumvirátus] fn: **triumviratus** 2 | *-Ø* 1 || *-é* 1
'három személy szövetkezése a legfőbb hatalom gyakorlására az ókori Rómában; *(átv* is:) három személyből álló szövetség': *(ism)* Arany, Petőfi, Tompa .. szép triumviratus, s ha dicsőségünk nem lesz is olly nagy, mint a római triumviratusé volt, de érdemünk, ugy hiszem, lesz annyi (L 134/7 : 48)

T—r. M. fn 1 | *-Ø* b 1
(névröv; ismeretlen:) *T—r. M. müvei nem adhatók. (P 84/7 : 512)

[trocheus] fn: **trochaeus** 1 | *-okat* 1
'egy hosszú és egy rövid szótagból álló versláb, ill. ilyen versmértékben írt vers(sor)': *(körülírás:) jambusokat, ~okat →faragni* 7 : 12

Trois-Rivières tulfn 1 | *-Ø* b 1
(fr csn; írásmű címe) 'Pálffy Albert novellája, amelynek hőse ~, egy gazdag párizsi bankár fia': *(felsor)* [Pálffy Albert] Carteaux, Etoile-sombre, Trois-Rivières s Rivuli-Dominarum irója (ÚL/5 : 60)

trójai fn 1 | *-ak* b 1
(tsz) 'az ókori monda szerint a görögök által tíz évig ostromolt Trója népe': *(hsl, páros kif)* Soká ingadozott a pénz és szenvedély; mint hajdan a trójaiak s görögök sorsával történt, melly az olimpi mester kezében méretett. (KH/6 : 30)

Tromathon tulfn 7 | *-Ø* 5 (b 3) | *-ban* 1; *-nak* b 1
(skót földrn; *ford)* 'Ossziánnál említett skóciai sziget': Harmad napra előtünt Tromathon, mint kék paizs a tenger közepén. Sziklái körül tombolt a fehér hab (Oith/6 : 449) + uo.; *(birt szerk:)* ~ *bércei* v. ~ *sziklája* [Oithona] Halványan omolt Tromathon sziklájára. (Oith/6 : 451) + 6 : 449, 450 ~ *szigeie* Zúg a tenger Tromathon sötét szigetje körül (Oith/6 : 448) | *(megszól; jelzővel:) sziklaövezte* ~ nem hagylak el én többé tégedet, oh sziklaövezte Tromathon. (Oith/6 : 449)

trombita fn 26 | *-Ø* 8 (b 1), *-k* 8 (b 2); *-ja* 5 | *-t* 1, *-kat* 1; *-ján* 1; *-nak* b 1; *-ra* 1
1. '(katonai) jeladásra használt, rézből készült fúvóshangszer': *(jelzővel:) →harsány* ~ 1 : 195; 2 : 118; 3 : 275; *(birt szerk:)* ~ *hangja* 6 : 216 *(felsor)* ha ajkam örömteli végszava zendül, Hadd nyelje el azt az acéli zörej, A trombita hangja, az ágyudörej (561/2 : 130), *~k harsogása* a csatatér minden részén [hallatszott] .. a fegyverek csengése, a trombiták harsogása, a küzdők kiáltozása, a vezérek hangos szava, a lovasság vágtatása, a haldoklók nyögése (RH/6 : 225) + 6 : 216 ~ *riadta←* 3 : 256; *(szókapcs:) ~k →fúvatnak* 6 : 347, ~ *(→rohanóra) harsog* v. *→(meg)harsan* Visszajött a követ, harsog a trombita, Rémséges zugással kezdődik a csata (JV/1 : 196) + 2 : 154; 6 : 226, 230, 386(2×) *(párh:)* ~ *harsog, dob →pereg* 3 : 203 *(met)* Csatára iramlik a fergeteg .. Mint harsog trombitája, A mennydörgés! (462/2 : 35), ~ *megszólal* v. *szól* Megszólalt a sereg harsány trombitája, Minden legény talpon termett szózatára (JV/1 : 195) + 2 : 118, ~ *zeng* 3 : 275 *(kép)* [halálomkor] tavasz legyen, Harc tavasza, hol rózsák teremnek, Véres rózsák, férfikebleken. S lelkesítve zengjenek a harcok Csalogányai, a trombiták. (360/1 : 312), *~kat →megfúvat* 6 : 231 | *(bibl célzás;* az utolsó ítélettel kapcs.; *szókapcs:)* ~ *harsog* v. *megriad* A temető .. meredek hegyoldalon fekszik .. ha megriad a föltámadás trombitája .. [a halottak] borzasztó salto-mortalét fognak csinálni (UJ/5 : 28—9) *~t fúvat:* (részleges *ism)* Végitélet van... az alkotó az Angyalokkal trombitát fuvat. Harsog az arkangyal trombitája... (343/1 : 301) — a) *(átv)* 'ennek hangja': [az őrnagy] a mi a zenét illeti, csak eskadronja trombitáján lelt gyönyört (KH/6 : 15) Gyermekek hallják a hortyogást az utcán, S azt hiszik: trombita... katonák jőnek tán. (Tb/3 : 293); *(met)* távol mennydörgés halk mormogása következék. „Hah!" szólt Robin .. „ama trombitára ma kevés ügyelet lesz .." (RH/6 : 227)
2. *(átv)* 'trombitás': Rajta, trombiták! (RH/6 : 386)

trombitaharsogás fn 5 | -Ø 3 | *-t* 1, *-okat* 1
'harsogó trombitaszó': (mint erős hang:) egy öreg lovag .. olly siket volt, hogy csak a trombitaharsogást hallhatá (RH/6 : 247) | (jeladásként:) „Fújatok még egyszer!" szólt a hírnök, s a trombitaharsogás ismét hallaték (RH/6 : 386) + uo.; 6 : 223, 383

trombitálás fn 1
'trombita megszólaltatása': →*ítéletnapi* ~ 1 : 189

trombitás fn 1 | *-ok[on]* 1
'trombitán játszó zenész': *(felsor:)* →*hárfások, ~ok, dalnokok és szemlélők* 6 : 237

trombitaszó fn 4 | -Ø 3 | *-ra* 1
'trombita hangja (mint jeladás)': trombitaszó hallatszott az országutról (RH/6 : 92) + 6 : 372; *(jelzővel:)* *első* ~ 6 : 386 *hosszú* ~ a hirnök .. hosszú trombitaszó után kikiáltá, hogy Ashby Alured gróf itt áll (RH/6 : 386)

tromf fn 4 | **tromf** 3, **tronf** 1: -Ø 1 | *-ot* 3
1. 'az a kártyaszín, amely (megállapodás szerint) a többit üti; adu': Sz: *szar a világ,* →*tök a* ~ 7 : 86 — **a)** 'ilyen kártyalap': Esztelenül dobtam el néhány tromfot (KH/6 : 21)
2. *(átv)* '(társalgásban) visszavágás': a vadász úrfi .. Minden szóra kapott egy jó ⟨tronfot⟩ tromfot (SzP/2 : 57, 365)

trón fn 38 | **trón** 36, **tron** 2: -Ø 11; *-od* 2, *-ja* 2, *-unk* 1 | *-t* 5, *-odat* 1, *-ját* 2; *-hoz* 2, *-jához* 1; *-on* 2, *-ján* 3; *-nak* 1; *-ra* 2; *-ról* 3
1. 'uralkodó díszes ülőhelye': *(hsl, met, ism)* Alkonyodék .. A szikla, mellyen állottunk, piroslott A végsugártól, miként bíbor párna A trónon. De hisz trón volt ez; mi rajta A boldogság ifjú királyi párja. (T/2 : 17) *(kép)* Hol elásnak, a domb neki [= a zsarnoknak] trónja legyen S gyakoroljon erőt siri férgeiden! (801/3 : 102); *(jelzővel:)* *vas* ~ ld. **vastrón** — **a)** *(szimb,* a királyi hatalom jelképe:) Robin Hood, Sherwood királya, nem kevesebb hatalommal bír uradalmán belől, mint III. Henrik Anglia trónján. (RH/6 : 288) Jött a villám és fölfordította a trónt (799/3 : 99); *(szókapcs:)* ~ *megrendül*← *és* →*összeroskad* 5 : 125, ~*on ül* 4 : 149, 176 *(párh)* én inkább űlök a szép zöld fűben, mint a trónon, és jobb szeretem fejemen a virágkoszorút, mint a koronát. (TH/4 : 149) *(hsl)* ülnék .. e kőpadon .. büszkén, mint trónján a .. király (Ap/3 : 165), ~*ra lép: (hsl-szerű)* [Flamareilné] ura lett az egész teremnek, királynői könnyüséggel, ki trónra lép. (KH/6 : 66) ~*ról* →*lehí* v. →*leránt* v. →*leüt vkit* 4 : 165, 176; 5 : 142 | (az istenség elképzelt mennyei trónjáról:) Ti .. csillagok! Trónjához a szent végezetnek Ollyan közel .. állotok (37/3 : 264); *(szókapcs, jelzővel:)* →*magas* ~*on ül* 3 : 272
2. *(átv)* 'uralkodói hatalom': Ha látná őt a király, Elfeledné trónját érte (626/2 : 206) Együgyű gyermek, olly kevésre becsülöd a trónt? (TH/4 : 149) + 4 : 191 *(páros kif)* mit kockáztatnék én? szerelmet és trónt (TH/4 : 183) *(párh)* nincs többé trónod, nincs többé koronád (TH/4 : 199); *(szembeáll:)* ~ — *akasztófa*← 4 : 154 →*kolostor* — ~ 4 : 182; *(kép, párh, ism)* Az élet legszebb öröme a trón. Oh a trón, ez a mennyország, és a korona napja e mennyországnak. (TH/4 : 149); *(jelzővel:)* →*fényes* ~ 4 : 182; *(szókapcs:)* ~ *ellen harcol* v. *összeesküvést* →*forral* ígérd meg, hogy .. nem harcolsz a trón ellen. (RH/6 : 244) + 6 : 311 ~ *mellett áll* Én tronod [!] mellett akarok és fogok állani (TH/4 : 406) ~*t* →*eldönt* v. *ostromol* szilárd becsületesség a respublica alapja.. e nélkül ostromolhatjátok a trónt, mint a títánok az eget, s le fognak benneteket mennykövezni (P 201/5 : 86—7) + 4 : 176 ~*t megment* [a herceg] az imént menté meg atyja trónját (RH/6 : 263); **(Sz-szerű *idézet)*** lelkes férfi .. ki nem eléggé gyermekes, hogy Chateaubrianddal fölkiáltson: trón nem vigasztal! (KH/6 : 69) — **a)** 'az uralkodó személye': A trónt még gyanúnak sem szabad érnie. Tiszta legyen, mint a napsugár (TH/4 : 190) én a címet és a hivatalt kötélnek tartom, melly az embert a tronhoz köti. (TH/4 : 406) + 4 : 175(2×); 6 : 238; *(szókapcs:)* ~ *elé lép* követelni kell, nem papirossal lépni a trón elé, hanem karddal! (P 201/5 : 80)
vö. **trónus**

trónörökös fn 1 | *-sel* 1
(átv, tréf) 'a családban az első fiúgyermek': A tëens asszony .. nagyon el van foglalva a trónörökössel (L 165/7 : 78)

trónus fn 9 | **trónus** 8, **tronus** 1: -Ø 4 (b 1), *-om* 1, *-od* 1 | *-on* 2; *-odnál* 1
'trón (1.)': Lázadjanak föl, mint az óceán, Alattvalóid .. Ne adja isten, hogy meghalj vitézül Ott a csatán .. Fuss és bújjál el trónusod alá (Ap/3 : 163) *(met, párh)* Valóságos fejdelem vagyok, Trónusom a karszék, és pipámnak Hosszu szára a királyi bot. (679/2 : 274) — **a)** *(szimb)* Kik a trónus körül járnak, Nem egyebek ők, mint árnyak (763/3 : 49); *(jelzővel:)* →*francia* ~ 5 : 125 →*omló* ~ 3 : 71; *(szókapcs:)* ~ *ing*[1]← 3 : 49(2×) ~*on ül: (tőism)* A francia tronuson egy elvetemedett gaz király ült .. összeroskadt a trón (P 234/5 : 125) | (istenség v. megszemélyesített fogalom elképzelt trónjáról:) Te vagy a mi törvényes királyunk, Trónusodnál ünnepelve állunk .. fönséges szabadság! (755/3 : 41); *(szókapcs, jelzővel:)* →*égi* ~*on ül* 3 : 168
vö. **trón**

Trucka tulfn **2** | **Trucka** 1, **Truckka** 1: *-t* 2 (csn)' ~ Pál, jelentéktelen almanachlírikus, P. kortársa': *(tréf felsor:) Pálffy, ~, Bús← Aurél* [stb.] 7 : *112 ~, Csóltényi←, Kramarcsik* [stb.] 7 : *113

tt. röv **1**
'tekintetes': (levélcímzésben:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak, tt. Platthy László Táblabíró Urnál házi nevelőnek (L 27/7 : 23)

[tubák] fn: **tobák 1** | *-Ø* b 1
'az orrba szippantva élvezett dohánypor; burnót': *(tréf körülírás)* [a posztógyárban] jobban gyönyörködnék tán az idegen, ha nem volna meg testének azon része, melly a tobák, fricska stb. kedveért teremtetett. (UJ/5 : 31)

tucat fn **5**
(jelzőként) '12 darab': [nagybátyámat] a nyolcadik tucat osztrigánál találtam, miket reggeliül emészte föl. (KH/6 : 48) — **a)** *(átv)* 'kb. ennyi; egy csomó': egy tucat falusi nép kiálta: „Megállj, megállj! . ." (RH/6 : 92) *Jövő számban egy tucat verset fogunk visszautasitani (P 39/7 : 502) + 6 : 133, 135

[Tuck] tulfn: [íráshiba:] **Fuck 1**
(ang szn) ~ *barát* 'Robin Hood bandájához tartozó szerzetes': Ez nem a barnsdalei szerzetes, sem Fuck barát [Tuck ~ Tuck] . . hanem egy szent pap (RH/6 : 286)

tud ige **1552** | 1448: *-ok* 74 ~ *t'ok* 1, *-sz* 21, *-Ø* 42, *-unk* 5, *-tok* 1, *-nak* 7; *-lak* 1; *-om* 425 ~ *t'om* 7, *-od* 165 ~ *t'od* 1, *-ja* 233 ~ *-j'* 17, *-juk* 22, *-játok* 28, *-ják* 29; *-tam* alr 12, *-tál* 2, *-ott* 24, *-tunk* 2, *-tak* 7; *-tam* tsr 47, *-tad* 7, *-ta* 63, *-tuk* 2, *-tátok* 1, *-ták* 6; *-ék* 1, *-a* 1; *-ám* 7, *-ád* 2, *-á* 19, *-ák* 3; *-ék vala* 1; *-ni fogunk* 1; *-ni fogom* 1, *-ni fogod* 5, *-ni fogja* 4, *-ni fogjátok* 1 | *-nék* 23, *-nál* 3, *-na* 8, *-nánk* 1, *-nának* 1; *-nám* 25, *-nád* 7, *-ná* 21, *-nók* 1, *-nátok* 1, *-nák* 5; *-tam volna* alr 1, *-ott volna* 3; *-tam volna* tsr 4, *-tad volna* 3; *-ni fogná* 1 | *-jon* 1; *-jalak* 1; *-jam* 8, *-d* 6 || *-hatom* 2, *-hatod* 7, *-hatja* 7, *-hatjuk* 1, *-hatják* 2; *-hattam* tsr 2, *-hatták* 1 | *-hatnám* 3, *-hatnátok* 1

1. ts 'ismerete, értesülése, ill. tapasztalata van vmiről': tudom: milly rém a Nem viszonzott szerelem baja (330/1 : 294) Hol sirod? nem tudja senki sem! (764/3 : 50) + 1 : 11; 2 : 45, 156; 3 : 120; 4 : 89; 5 : 120; 6 : 23; 7 : 57 (+87) *(ism)* Az ember annyi sivatagra jut. Ezt én tudom — mikép nem tudja más (60/1 : 13) + 1 : 46; 2 : 38; 3 : 174, 247; 4 : 19; 5 : 59; 6 : 102; 7 : 150 (+30), *(tőism:)* ~ — *megtud* 4 : 165, 320 *tudni* — ~ 2 : 204; 4 : 151; 6 : 356 *tudtára ad* — ~ 7 : 215 *tudva* — ~ 4 : 292—3; *(párh:)* ~ — *gyanakszik* 6 : 125 ~ — *hall* Sok közlendőm van veled, miből már némit talán tudsz, némit azonban még nem hallottál. (RH/6 : 122) + 4 : 229; 6 : 93, 123, 312 *(el)hisz—* ~ 2 : 127; 5 : 66, 71; 6 : 334; 7 : 193 *ismer* — ~ Ismételjék vádlóim a vádat jelenlétemben . . Ismerem őket — tudom, kicsodák (RH/6 : 265) + 2 : 274; 6 : 132—3, 187, 331 *(meg)mond* v. *megvall* — ~ Minek mondtad meg, hogy szeretsz? hisz én azt ugy is tudtam. (HKöt/4 : 18) + 4 : 52, 102, 195—6, 319; 7 : 38 ~ — *megtanul* 3 : 43 ~ — *tanulgat* 3 : 9(2×) ~ — *vél* 1 : 34 *(szembeáll:) elfeled* — ~ 2 : 321; 3 : 58 *hisz* — ~ 1 : 345 *kérdez* — ~ Én nem is kérdezem: ki ön? mert tudom; ön Petőfi (UJ/5 : 35); *(megszem)* A mezőn szivárvány . . százezer virágbul . . Tudták, hogy elkészülök a világbul. (T/2 : 15) + 2 : 153; (hatval) *vhonnan* ~ [az alkalmi beszédek] mákonynak . . használhatók . . azt onnan tudom: midőn egyszer illy beszéd alkalmával Morpheus pilláimra nyomá csókját . . Szomszédomat szinte az álomisten ringatá (P 14/5 : 5) *vmiből* ~ *: (párh)* elmondom, hogy millyen [akit választottam], aztán bizonyosan kitalálod; szép jó kis leány. . . de hisz ebből még nem tudhatod, hát többet mondok (FL/4 : 133), *vmiről* v. *vkiről* ~ 1. 'rá vonatkozó tudomása, értesülése van': Nottinghamba kell mennem . . kérdezősködni, nem tudnak é ott valamit a holttestről. (RH/6 : 305) + 4 : 53; 6 : 19, 55, 73, 149, 305—6, 308, 352; 7 : 171; 2. 'vki tapasztalásából v. viselkedéséből származik értesülése': Önmagáról tudja e lak népe, millyen Édes a szabadság tiszta levegője. (309/1 : 277) + 2 : 253, *vkitől* ~ 4 : 310; 5 : 128; 7 : 170 *(ism)* 8-án én elhagytam . . a tábort, s azóta mi történt? nem tudhatom, csak annyit tudok a tábornoktól, hogy ő más nap azonnal indult visszafelé (P 272/5 : 134), *vmi* v. *vki felől* ~ Ashby Rikárd . . hű alattvalója atyámnak . . de mind ez a jó, mit felőle tudok. (RH/6 : 184) + 6 : 134, 143, 312, 438; *(nyomósítva:) bizonyosan* v. *egész →bizonysággal* ~ 5 : 5; 6 : 134, 176, 265, 430 *(szembeáll)* Beszélik, hogy sokkal több ásítás volt, mint néző; beszélik. . . mert én bizonyosan nem tudom (P 38/5 : 8), *igazán* v. *istenigazában* ~ 3 : 29; 6 : 119 *jól* v. *jobban* ~ *(felőle)* Szép élet a szinészi élet, Ki megpróbálta, tudja jól (168/1 : 100) + 2 : 38; 3 : 299; 4 : 251, 263; 6 : 145, 340, 357; *(szókapcs:) csak egyet* ~ (részleges *ism)* Én csak egyet tudok vagy is nem tudok; azt nem tudom, mi a félelem és csüggedés . . Hannibal is ezt a kettőt nem tudta. (P 259/5 : 140) + 2 : 94, *~ja vki* v. *vmi hírét* Edvárd herceg megszökésének hírét már az egész városban tudják (RH/6 : 204) + 2 : 113, *jól ~ja a →járást — elfeled* 4 : 160, *~ja a jövendőt* ha tudná az ember a jövendőt: e szavakra, hogy „holnap illyenkor" sem ő, sem én nem sírtunk volna örömkönnyeket

(HKöt/4 : 22) ~*ja a körülményeket* v. *a történetet* 1 : 280; 5 : 14; 6 : 327; 7 : 166, *keveset*, ill. →*sokat* v. *többet* ~ *(vmiről, vkiről, felőle)* Alured .. kérdezősködék a felől, mi a múlt napon történt. Lucy igen röviden felelt .. Keveset tud felőle, monda, minthogy nem volt jelen. (RH/6 : 306) + 6 : 92, 190, 209, 233, 313, 382; 7 : 167 *(szembeáll:)* ~ *(— gyanít←) — mond←* 6 : 76, 356, *mindent* ~ v. *az egészet* ~*ja (— hall← — lát←* v. →*kitalál)* Minthogy az egészet tudom, tehát mondhatom, hogy ez lehet utósó reményed. (RH/6 : 154—5) + 1 : 182, 241; 2 : 45; 3 : 130; 4 : 161; 6 : 161, 326, 443 (+5) *(szembeáll:)* ~ *— gyanít* Az istenen kivül, a ki mindent tud, senki nem is gyanította együttlétünket (N/4 : 105) ~ *— hisz* Mindent, mindent tudok! És még sem hihetem (264/1 : 249), ~*ja vki nevét* 4 : 57; 5 : 137, ~*ja vmi okát* 7 : 53 *(párh)* e hallatlan szenvedést láttam, mellynek áldozatát nem ismerém, mellynek okát nem tudám. (ÁB/6 : 444), *(bizonyosan)* ~*ja vmi* →*számát (— kiismerni←)* 1 : 320; 5 : 137; 6 : 418 (részleges *ism)* Mikor születtél? — Nem tudom az esztendő számát, csak annyit tudok, hogy most nem rég multam negyvenegy éves. (HKöt/4 : 70), ~*ja vki szándékát* v. *tervét* 3 : 298; 4 : 239; 6 : 190, 241 *újságot* ~ 4 : 339 ~*ja az utat* 1 : 301; 6 : 197, 370, 443, *amennyiben* v. *amennyire* ~*om* semmi sem bizonyos e világon, a mennyire én tudom (RH/6 : 320) + 6 : 305 *honnan* ~*ja?* 4 : 57, 199; 5 : 35, *hogy* v. *mint* ~*ja?* 6 : 286, 342 *(párh)* szeret ön egy lyánykát, s el akarja jegyzeni? — Ugy van .. hogy tudja ezt ön, ki eddig nevemet sem ismeré? (NI/6 : 438), *úgy* v. *úgy* ~*om* A vásár terén Várnak bennünket, ugy tudom. (Cor/4 : 278) + 4 : 207, 266 *tapasztalásból* v. *tapasztalás után* ~ 5 : 73; 6 : 426 || (közlés bevezetésére v. nyomósítására:) Tudjuk, hogy játék kell a gyermekeknek (242/1 : 231) + 1 : 328; 2 : 207; 3 : 62, 184, 296; 4 : 59, 136; 5 : 136; 6 : 20 *(tőism:)* →*tudtára ad —* ~ 4 : 231; *(jól)* ~*om* Egy barátom az ifjúság, Maholnap már ez is itt hágy, S másra, tudom, helyébe nem Akadok (563/2 : 133) + 3 : 341; 4 : 204, 267; 5 : 44, 75, 97; 6 : 23; 7 : 184 (+5); *(jól)* ~*od* v. ~*ja (ön)* 1 : 15, 182; 2 : 82, 146; 3 : 190; 4 : 73; 6 : 16; 7 : 65 (+49) *(ism)* Házasodom, tudod azt, s tudod azt is, hogy jövedelmet Dús uradalmam nem hullat zsebeimbe (650/2 : 234) *(párh)* Itt ismerkedtem meg Palkovics professorral, a kit te is ismersz, s így tudod, millyen derék ember (ÚL/5 : 65) + 6 : 109; 7 : 35 *(klisé; tőism, ism)* Ha tudod: tudod; ha nem tudod, tudd meg, hogy én megházasodtam. (L 173/7 : 103) + 5 : 59(2×) *(megszem, ism)* nap uram .. azt, hogy versirás a Mesterségem, tudja tán, Azt is tudja, illy esetben Nem lehet pompás szobám; Hogyne tudná (207/1 : 164—5); *(szókapcs:)* *(a)mint (böl-csen)* ~*om (*~*od* stb.) a szerelem .. Tündéri madár .. a mellynek Ajtó sem kell, hogy a szívbe röpüljön, Mint bölcsen tudhatja kegyelmed. (HK/1 : 140) + 6 : 113, 121, 130, 141, 285, 287, 343, 353 (+6), *Isten* ~*ja* v. ~*ja Isten* v. *ördög* 'bizony': Lopva mosolyognak, nem sok hangot adnak, Tudja a jó isten még is jól mulatnak. (726/3 : 8) + 1 : 227; 3 : 121; 4 : 39, 187; 5 : 22, 68; 6 : 334; 7 : 53 (+8) | (fsz alakban) ~*d!* tudd: e kard .. most is éles (S/2 : 76) *(tőism:)* ~*d — tudat* 2 : 236 | (kérdő alakban) ~*od* v. ~*ja* v. ~*játok(-e)?* Az óperenciás tenger ez, tudod-e? (JV/1 : 218) + 1 : 165, 269; 2 : 57; 3 : 84; 4 : 49, 167; 6 : 64; 7 : 52 (+10) *(ism)* Tudjátok, tudjátok? a Jeu-de-Paume óta .. A Negyvennyolcadik év a legdicsőbb lap! (799/3 : 99) *nem* ~*od* v. ~*játok* v. ~*tad?* nem tudjátok, milly szörnyű a nép, Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad? (585/2 : 159, 160) + 4 : 30, 179; 6 : 99, 346 | (igenlő válaszként) ~*om* v. ~*juk* 4 : 372; 6 : 178, 278, 361, 372 *(ism)* „. . . világos, hogy nem kis gonoszság van a dologban." „Oh, tudom, tudom!" válaszolt Eleonora. (RH/6 : 311) + 4 : 163; 6 : 164(3×), 327(2×), 372 *(tőism, ism)* [Első polgár:] Először is tudjátok meg: Cajus Marcius legnagyobb ellensége a népnek. [Többen:] Tudjuk, tudjuk. (Cor/4 : 227) | (válasszal; *ism)* [Milutin:] Nem tudod még, hogy [Borics] engem rendelt anyja kisérőjének a kolostorba? [Judit:] Azt tudom. (TH/4 : 185—6) + 6 : 177(2×), 278(2×), 437(2×) (nyomósított válasszal:) Hát tudod-e, hogy Róza, az a lányka, a kiért megvívtunk .. Tehát tudod-e, folytatá, hogy ez a Róza nőm lett? .. — Ezt nagyon jól tudom, Boldizsár (HKöt/4 : 62) || (kérdés nyomósítására:) Fiú-e vagy lány? még nem is tudom. (Ap/3 : 122) Hol seregök? tudjátok merre állnak Legjobbjaik? (Cor/4 : 252) + 3 : 75, 120; 4 : 37, 200, 343, 357; 6 : 77, 300; 7 : 13, 14 *(nyomósítva:)* *jól* ~ Való-e ez? tudod jól, hogy való? (Cor/4 : 369) (nyomósított válasszal, *ism)* „. . Ki tehette ezt, Robin? — Tudod?" „Igen, jól tudom," válaszolt Robin Hood. (RH/6 : 320) || (figyelemfelhívó kérdésben) ~*od* v. ~*ja* v. ~*játok(-e) . . .?* Tudjátok tán, s fölösleges a szó: Illy jó barátomúl kit bírok én? (249/1 : 239) + 1 : 323; 2 : 9, 174; 3 : 300; 4 : 54; 5 : 55; 6 : 415; 7 : 27 (+20) *(ism)* Tudod, mi a virág? A földnek jósága; Tudod, mi a jóság? A lélek virága. (588/2 : 164) + 4 : 151(2×), 262(2×) *(párh, lefokozás:)* ~ *— sejt* 4 : 48(2×); *(szókapcs:)* ~*od* v. ~*ja* v. ~*játok mit?* 'figyelj(etek), mondok valamit': Tudjátok, mit?. . . meguntam éltemet (SzP/2 : 62) + 4 : 21(2×), 54, 60, 68, 88, 100 | (válasszal; *ism)* a hirlapi méh azon irókat különösen .. magasztalja, kik az egykori Regélőben léptek föl. Tudod honnan van ez? én tudom. (P 99/5 : 15) *(többszörös*

ism) Hah, aranyak! .. Tudod-e, mennyi ez? — Nem tudom. — Több százezer forint. Tudod-e, kié ez? — Nem tudom. — Tiéd! (HKöt/4 : 87) *(tőism:)* ~ — *tudni* 4 : 102(3×); *(szókapcs és klisé:)* ~*od mit?* — *nem* ~*om, míg meg nem mondod* [→megmond] 4 : 148 — **a)** 'tudatában van vminek, tisztában van vmivel': Én tudom, mit érsz te nékem, jó barát! (58/1 : 11) mi tudjuk, hogy miért csatázunk (819/3 : 193) + 1 : 97; 2 : 190, 258; 3 : 65; 4 : 82; 5 : 22; 6 : 120; 7 : 199 (+52) *(ism)* Már mint gyermek bölcs valék, Tudtam akkor már, a mit más Vén korában sem tud még, Tudtam azt, hogy a világra Csak egy nap süt melegen .. a szerelem. (596/2 : 174) + 2 : 298(2×); 3 : 234(2×); 4 : 82(2×); 5 : 38(2×), 79(3×), 96(2×), 115(2×); 6 : 372 *(párh)* Oh lyány, ki vagy te? nem tudod magad sem; Hadd mondjam én meg (643/2 : 225) + 4 : 108; 6 : 198 *(lefokozás)* Csigolya Dániel .. Könyökig vájt minden zsebébe, noha tudta, hogy .. üresebbek az ürességnél, de e pillanatban mégis remélte, hogy hátha lesz bennök .. bankó? (FL/4 : 122) *(szembeáll)* Ashby Lucy .. tudta, hogy szép; valóban nem kételkedheték benne, mert minden tükörből látta, minden ajakról hallotta (RH/6 : 143); *(nyomósítva:) jól* ~ Jól tudom, hogy a mosoly Gyakran könnyek álorcája. (594/2 : 172) + 2 : 327; 3 : 12, 180; 4 : 104, 130, 212; 6 : 62, 100 (+7) *(szembeáll:)* →*gondol* — *jól* ~ 6 : 270 *(megszem)* A sors .. Jól tudja: mikorra egy kegyét leejti, Az ember már régen mást esdekel (457/2 : 33); *(szókapcs:)* ~*om is én* v. ~*játok is ti* Édes apám, édes anyám .. Nézzétek el, ha hibázok — Tudom is én, mit csinálok! (102/1 : 48) + 5 : 101 *mit* ~*ja ő* (részleges *ism)* mit tudják ők, mi az a dicsőség? S ha tudnák is, mi hasznuk van benne? (819/3 : 193); Sz: *nem* ~*ja, mit* →*beszél* v. →*cselekszik* v. *csinál* v. *mond* megbocsáss .. nem tudom mit mondok... mit cselekszem. (HKöt/4 : 20) + 4 : 14, 137, 150, 158, 386; 7 : 16 ~*ja, hányat vert az* →*óra* 1 : 37(2×) ~*ja, honnan* →*fúj a szél* 1 : 46 ~*ja Pál, mit* →*kaszál* 1 : 65 | (annak kif., hogy vmit fölösleges megmondani:) [Borics:] Tehát vívni? .. És mi okból? [Saul:] most nem érek rá .. okaimat előszámlálni. S a nélkül is tudhatod. (TH/4 : 183) Kérlek add e levelet az illető kezébe, hisz tudod, hogy kiébe? (L 144/7 : 57) + 6 : 85, 258; 7 : 24, 179 *(ism)* Tudhatod, hogy [szívem könyvében] .. mindenik sor Egy élet, melly érted halni kész .. Tudhatod, hogy arcod tükre lelkem (714/2 : 335) + 4 : 163 (válasszal, *ism)* [Coriolanus:] Uram, tudod, mi végett állok itt. [Első polgár:] Tudom (Cor/4 : 280—1) + 4 : 14(2×) *(lefokozás)* visszavonultam egy pár hónapra Erdődre, tudod, hogy mi okból, vagy legalább gondolhatod. (L 244/7 : 177) — **b)** 'emlékszik vmire': Ne tudja senki se, hogy egykor illyen Megátkozott teremtmény létezett! (488/2 : 45) Talán ha harmadszor lépek e színházba évek mulva .. nem lesz a ki tudná, hogy itt engem egykor megéljenezett a közönség. (ÚL/5 : 47) + 1 : 65, 306; 4 : 33, 96; 6 : 344 *(ism)* Tudom még, hogy ne tudnám? Habár régen vala, Az órát, hol kigyúladt Szerelmem hajnala. (818/3 : 192) + 2 : 280(2×); 3 : 153(2×); 4 : 53, 158; 7 : 27; *(párh:)* ~ — *emlékezik* Julcsa .. fejt, azt is tudom, hogy mellyik tehenet fejte .. még a bélyegére is emlékezem (N/4 : 101) *eszébe jut* — ~ Nagyon jól jut az eszembe, Még a napját is tudom: Ballagott egy ifju kinn a Pocsétás országuton. (684/2 : 279) + 5 : 51, 73 *ismer* — ~ „Ismére d e gyürűt? Aranymives barátom!" — 'Ismérem jól, uram, E gyűrüt én csináltam; Azt is tudom, kinek Számára készíttetted ..' (404/1 : 350); *(nyomósítva:) bizonyosan* ~ — *emlékszik*← 4 : 158 *(elfelejt —) jól* ~ ezek okos állatok ám; nem felejtik el: ki bánt velök jól, ki roszul. Nagyon jól tudják, hogy tőlem .. kenyeret kaptak (N/4 : 106) + 1 : 288 | *(ráértés, többszörös ism)* Nem *tudtam* én: ki az a Ternyei? van-e Ternyei a világon? van-e világ? nem tudtam én, mi van ... csak azt tudtam, mi nincs: fiam. (HKöt/4 : 82) || (közlés nyomósítására) ~*od* v. ~*játok* Tudod, ha hozzátok menék, Te mindig úgy futottál (257/1 : 244) + 1 : 85; 4 : 68, 97, 180 *(szembeáll, ism)* rusztiztam veled! T'od, a Komlóban, persze hogy tudod; Hogy is feledhetnéd azt a napot? (164/1 : 96); *(nyomósítva:) jól* ~*om* Jól tudom, az gyakran Fordult meg fejembe': Miért hogy az ember nincs úgy, mint a madár, Szárnyakkal teremtve? (620/2 : 200) | (kérdő alakban) ~*od* v. ~*játok(-e)?* Tudod, midőn először ültünk [verscím is] E tó fölött e fák alatt? (814/3 : 186) + 2 : 193; 3 : 35; 4 : 39 — **c)** 'ismer vkit, vmit, felvilágosítást képes adni róla': Van a nagy alföldön csárda sok. Azok közt, a kiket én tudok, Legkülönösebb a Betekints (310/1 : 277) tudok ám én kegyelmednél még hatalmasabb ivót is. (TH/4 : 167) + 5 : 94, 114; 6 : 205, 304; 7 : 173 *(ism)* „Csak egy embert tudok, kit [a gróf] megsértett." „Kit? kit?" kérdé Alured hevesen. „Én egyet sem tudok." (RH/6 : 304) *(párh)* Nagyságos úr! ismer engem, Tudja azt a rosz szokásom, Hogy az igazságot isten- S embernek szemébe vágom. (374/1 : 322) + 4 : 305; *(szókapcs:)* ~*om Istenem* 'esküszöm': *Nekem is vannak növendék lánykáim, de tudom istenem, hogy az érdemes ur egyiknek sem fog szemébe nézni. (P 96/7 : 637) — **d)** tn ~ *vmiről, vkiről* v. *felőle* 'rá vonatkozó tudomása, értesülése van': *(-t* ragos hat-val, tagadó szerk:) kitől kapta azt [a levelet] ..? .. te nem tudsz semmit felőle. (RH/6 : 198) édes anyámról semmit sem tudok (L 278/7 :

202) + 4 : 83, 180, 182; 6 : 102, 236, 265, 287, 343 *(tőism:)* ~ — *tudni* 7 : 167; *(szókapcs:) nem* ~ *magáról* 'nincs eszméletén': a török basa fia .. Ölében .. volt a francia királylyány; Nem tudott magáról semmit, elájulván. (JV/1 : 197)

2. ts 'bizonyosra vesz vmit, meg van győződve róla': drága szép Iluskám! Tudom, hogy nehezen várszt te is már reám. (JV/1 : 206) tudhattam, hogy mindent fölkutatsz, te boldogtalan! (FL/4 : 123) + 1 : 74; 2 : 123; 3 : 142, 233; 4 : 65; 5 : 93; 6 : 131; 7 : 15 (+31) *(ism)* Most nekem áll a világ!.. Tudtam, így lesz, és azt is tudom, Hogy vacsorám is lesz még. (BI/2 : 316) + 1 : 99; 2 : 327; 3 : 197(2×), 223(2×); 5 : 120, 123; 6 : 241(2×) *(tőism:) tudni* — ~ 5 : 89 *(páros kif:) érez,* ~ 6 : 155 *(halm:)* ~, *érez←, meg van győződve* 4 : 130—1, *(párh:) lát* — ~ Alured .. el fog esni Monthermer Hugo lándzsájától .. Az udvarnál mindenki látja és tudja. (RH/6 : 357) + 2 : 156 ~ — *meg van győződve: (ism)* nem tudtad volna azt is .. hogy ugyanaz ok .. visszatartandá karomat ..? Tudod azt, Ashby Alured — szivedben tökéletesen meg vagy felőle győződve. (RH/6 : 330) ~ — *mond* Tudom, mert a szív mondja nékem: Te léssz sötét, kietlen éjem Hamvadhatatlan csillaga. (405/1 : 351), *(fokozás:) hisz* — ~ 2 : 211 *remél* — ~ 4 : 19, *(szembeáll:) hisz* — ~ én nem hiszem, hogy a ministeriumnak ellensége csak egy is azok közül, kik őt eddig megrovogatták, sőt tudom, hogy nem ellenségei (P 205/5 : 92) *képzel* — ~ 7 : 151; (hat-val) *vminek* ~ a falusi szerető .. a lyányt nem csak örökre elvesztettnek tudta, hanem megbecstelenített- s lealázottnak is (RH/6 : 82), *vmiről* v. *vkiről* ~ 6 : 97, 256, 348 *(szembeáll)* Ott élt azon képek között, miket Üres ábrándoknak tart a világ, De mellyekről ő tudta, hogy azok Élő valódi lények (Ap/3 : 141); *(nyomósítva:) bizonyosan* ~ Körülnéztem; nem tudtam bizonyosan, engem szólítnak-e? (HKöt/4 : 44) + 6 : 49, 279 *bölcsen* ~ 1 : 132, *jól* ~ 2 : 172, 182; 4 : 130; 5 : 108; 6 : 50, 218, 252, 330 *(ism)* Tudom, tudom nagyon jól, Hogy örömet hozok (640/2 : 220), *nagyon* ~ *: (párh)* Ismerlek én, nagyon tudom, hogy egy Gondolatod van, és az én vagyok. (817/3 : 190); *(szókapcs:) egyet* ~ 1 : 66 | *(ráértés; többszörös ism)* „[a lelkész] Azon férfit szándékozik meggyóntatni, ki, mint uraságod tudja .. leesett a sziklárol." „Mit sem tudok felőle .. de azt *tudom*, hogy ha ez az őr ki nem jő, rövid életű lesz .." (RH/6 : 287) *(szembeáll, ism)* Emma nőm leendett .. ő ezt *tudta* .. abban soha nem kételkedett — s most bizonyosan tudja. (NI/6 : 430) || (közlés nyomósítására) *(jól)* ~*om* Hejh, ennek a mai napnak Nagy az ára. .. T'om: sokáig fáj belé a — Fáj belé a kezem szára. (324/1 : 287) + 1 : 11, 72; 2 : 226; 3 : 75; 4 : 46; 5 : 71; 6 : 135; 7 : 159 (+19) *(ism)* Mit csinál mostan Juliskám? .. ha imádkozik: Tudom, értem imádkozik .. Ha elaludt és álmodik: Tudom, felőlem álmodik. S ha .. csak úgy gondolkodik: Tudom, rólam gondolkodik. (644/2 : 227) + 2 : 213(2×) — **a)** 'elképzelése, fogalma van vmiről': Csak szeress te engemet, leányka, Szenvedésim tudni sem fogod. (358/1 : 311) Tudom, mit várhatok pártom híveitől (SzM/2 : 265) + 1 : 98; 5 : 96; 6 : 100, 271, 337, 416; 7 : 23, 216 (+5) *(ism)* kedves olvasó, nem tudod, mi gyönyör fekszik abban, ha a lélek gond- és bútól szabad .. s a beszély érdekes, — nem tudod, mi gyönyör fekszik abban, leülni, s hosszu történetet beszélni (RH/6 : 72) + 7 : 205 *(lefokozás)* Tudom, vagy sejtem legalább, mi drága érdekeket kockáztatnál. (RH/6 : 164); *(szókapcs:) ha* ~*ná* 'fogalma sincs róla(, különben)': Ah, ha tudná, milly nyomorban élek, Megrepedne a szive szegénynek! (90/1 : 40) + 1 : 108, 306; 3 : 134; 4 : 131, 150, 176, 358; 5 : 19; 6 : 395; 7 : 49, 501 *(ism)* Ha te tudnád... ah, ha tudnád... Elbájoltál véghetetlen! (179/1 : 110) + 4 : 126(2×), *ki* ~*ja(. . .)?* 1. 'sejteni sem lehet' 2 : 82, 302, 331; 3 : 42; 6 : 62, 107, 379; 7 : 171, 193 (részleges *ism)* Szegény asszonynak gyermeke... Hm, hátha gazdagé? .. Ki tudja, nem tudhatja senki sem (Ap/3 : 120) *(tőism:) →tudva — ki* ~*ja* 7 : 67; 2. 'nem biztos': [Zsember:] itt a boszú nagy mértékben működött... [Gedő:] Ki tudja? (TH/4 : 190) + 4 : 146, 169; 3. 'lehetséges; hátha': ki tudja? hogyha hallnád Lelkem kiáradó fájdalmát: Talán már meg sem értenéd. (114/1 : 60) + 3 : 104, 157, 214; 5 : 92; 6 : 30 *(ism)* Hm, ez az álom Isten intése .. házasságunk .. eszem ágában sem volt. Ki tudja? ki tudja?... (FL/4 : 129), *ki* ~*ja, nem* ...*-e* 'ua.': ki tudja: az illat vajon Nem a virág beszéde-e? (597/2 : 176) + 3 : 305; 5 : 116, 231 — **b)** (tagadó v. ilyen értelmű szerk, függő kérdéssel, bizonytalanság kif.:) Mi lelt? kérdezte; én nem felelék, Mert hisz magam sem tudtam, hogy mi lelt. (T/2 : 15) Nekem szülőim nincsenek, Vagy nem tudom, hogy vannak-e? Mert én talált gyermek vagyok. (Ap/3 : 130) + 1 : 94, 349; 2 : 58; 3 : 152; 4 : 104; 5 : 64; 6 : 68; 7 : 193 (+103) *(ism)* Rég veri már a magyart a teremtő, Azt sem tudja: millyen lesz a jövendő? .. Örüljön-e, búsuljon-e? nem tudja. (320/1 : 284) + 2 : 261; 3 : 120; 4 : 108, 186(2×); 6 : 171, 377(2×); 7 : 27, 205; *(tőism:) nem* ~ — *megtud←* 4 : 172 *nem* ~ — *tudni←* 1 : 114; *(párh:) nem* ~ — *mondhat←* 2 : 204; 6 : 148 *nem* ~ — *sejthető←* 2 : 53; *(nyomósítva:) nem* ~*ja bizonyosan* Mikorra kivánja ön, hogy ismét eljőjek ..? — Még magam sem tudom bizonyosan. (J/6 : 410); *mit* ~*ja ...?: (ism)* Mit tudta, hová megyen ősapánk,

midőn A paradicsomból kiűzve lőn? Mit tudja, hová megyen az, a ki .. a lyánytul örökre bucsút vett? (532/2 : 105) *mit én ~om . . .?* Egymás mellé ültünk. Mit én tudom: mit beszéltünk, vagy beszéltünk-e valamit? (HKöt/4 : 18) + 4 : 24, 76, 235 *mint ~hatnám?* (részleges *ism)* Hogy ért Veselényi hogy sem táborába? Mint tudhatnám én azt, hisz maga sem tudta. (SzM/2 : 261) *(a jó)* →*ég*[2] *~ja* 2 : 85; 3 : 111 *(az Úr)isten ~ja* a kulcs az úrfinál volt, s ő tudj' isten hol járt (N/4 : 103) + 2 : 94, 215(2×); 3 : 13, 291; 4 : 24—5(2×), 89, 111, 133; 5 : 109; 6 : 398 *~ja gólya* 1 : 65 *a manó* 1 : 162 *a mennykő* 4 : 208 *az ördög* 4 : 20 | *nem ~om . . ., csakhogy* Az óriás király nagy fekete vára .. szeme előtt álla .. volt akkora kapuja .. biz én nem is tudom, hogy mekkora, Csakhogy nagy volt biz az (JV/1 : 211) + 1 : 322; *nem ~om (~ja* stb.) v. *ki ~ja* v. *~ja Isten . . ., de* Itt van az ősz, itt van ujra .. Tudja isten, hogy mi okból Szeretem? de szeretem. (827/3 : 200) + 1 : 155; 2 : 17, 265, 327; 4 : 351; 5 : 14; 6 : 67; 7 : 19 (+19) *(ism, ráértés:) nem ~om . . ., de (azt) ~om* Van most urad .. Nem tudom, szereted-e őtet? De tudom, nem szeret ő téged (166/1 : 99) + 5 : 120, 123 | (vagylagos kérdéssel:) Sírjak-e vagy mosolyogjak Örömemben? nem tudom. (612/2 : 191) + 1 : 183, 270; 2 : 232; 3 : 97; 4 : 9; 5 : 92; 6 : 14; 7 : 205 (+25) *(ism)* Vörösmarty .. nem tudja, nem tudhatja, hogy én ez alkalmat mohón ragadtam-e meg vagy hosszu és kínos lelki harc után? (P 231/5 : 118) *(tőism:) nem ~om — tudni← . . . vagy* 1 : 157(2×) *(fokozás, ism)* „Nem tudod, hova megyek, Claudia .. valóban azt sem tudod, akarok é valahova menni vagy sem." „Igen, igen," szólt a lyányka, „meg vagyok győződve, hogy mégy valahova .." (RH/6 : 367); *nem ~om, . . . vagy . . ., csak* v. *de* Ternyeinek e szavára, nem tudom, mi volt, a mit éreztem: fájdalom-e vagy düh? de hirtelen fölugrottam (HKöt/4 : 15) + 5 : 60; 6 : 127, 129 *(ism, ráértés)* Azt sem tudtam, mi van, Ősz-e vagy kikelet? ¦Csak egyet tudtam, hogy Veled vagyok, veled! ¦(518/2 : 94) || (htl nm v. hsz körülírására) *nem ~om, hogy* 'sehogy sem': [a ló] Koplalásban tölt gyásznapokat. Illy esetben aztán ép erő Nem tudom, hogy volna nyerhető (133/1 : 75) *nem ~om, ki* 'senki sem': Ha te kisértésbe nem hozod, nem tudom, ki hozná (RH/6 : 380) *nem ~om, mi* 'semmi sem': Hejh van oka a gólyának, Hogy más hazát néz magának; De, galambom, hogy elhagytál, Nem t'om, mi okot találtál. (79/1 : 29) + 5 : 5 *az ember nem ~ja, mi* 'bármi': az ember nem tudja, mi szüksége akadhat (HKöt/4 : 61), *ki ~ja, mi* 1. 'bármi': ki tudja, mi nem történt vagy történik, mig én haza érek! (P 201/5 : 80) + 6 : 168, 269; 2. 'mindenféle': ki tudja, még mit Össze nem beszélt [az aggastyán] (BI/2 : 324) + 2 : 246, 343, *nem ~od* v. *ki ~ja, mikor* 'bármikor': Vigyázz, magyar, vigyázz, éjjel is ébren légy, Ki tudja, mikor üt rajtad az ellenség? (788/3 : 81) + 4 : 189(2×), 213 *~ja Isten, milyen* 'valamilyen': Sári tudj' isten, millyen ürügy alatt, egyszer csakugyan bevetődött (FL/4 : 138) | (fokozás, túlzás körülírására) *~ja Isten,* →*hány*[2] v. *mennyi* azt ne gondold, hogy én isten tudja mennyit fáradtam (L 202/7 : 144) + 1 : 206, 212 *Isten* v. *a* →*Mindentudó ~ja,* →*hányadik* 1 : 36; 7 : 47 *Isten* v. *ki mindeneket ~, (az) ~ja* →*hány(adik)-szor* 1 : 182; 2 : 225, 291 *~ja Isten, hol* '(vhol) messze': a szél egy darab födéllel Már tudj' isten hol szalad (708/2 : 304) *~ja Isten, meddig* 'igen sokáig': Meddig vándoroltak? a jó isten tudja (LV/3 : 302) + 1 : 76 *~ja Isten* v. *ki ~ja, milyen* '(talán) nagyon': Fölbontottam [a levelet], de .. nem tudok olvasni. Pedig ki tudja, millyen szép szerelmes levél (Drt/4 : 212) + 3 : 164; 5 : 101, 119 | *(szépítő körülírás:) nem ~om* v. *ki ~ja,* →*ki(csoda)* 5 : 19, 89, 105 *nem ~om* v. *ki ~ja* v. *a jó ég* v. *Isten* v. →*ördög ~ja, mi* Szegény árvám .. Ki tudj', a szükség mire vitte, Talán rabló lett s hóhér temeté el (Ap/3 : 170) + 1 : 61, 202; 2 : 106, 181; 4 : 106; 5 : 27; 6 : 378, 413 *nem ~om,* →*micsoda* 5 : 105 *~ja a jó Isten,* →*micsodás* 5 : 66 *nem ~om* v. *ördög ~ja,* →*miféle* 5 : 84, 114 *~ja Isten,* →*miként* 1 : 106 *nem ~om* v. *Isten ~ja, milyen* Azzal vagdalkoznak némelly Nem t'om millyen emberek, Hogy ez országban nyilvános Épületek nincsenek. (713/2 : 334) + 3 : 118 || (tagadó szerk fn in-vel:) Fiam elhallgatott, s én nem tudtam mit felelni. (HKöt/4 : 78) — **c)** (tagadó szerk, elhárító válaszként:) „Ugy tetszik, szép hölgy, már láttam ezelőtt e kellemes arcot." „Meglehet," válaszolt ez, „nem tudom .." (RH/6 : 153) [Predszláva:] érdekelni fog fiad, vagy is fiam sorsa. [Sámson:] Nem tudom. S ha érdekelne? (TH/4 : 165) + 6 : 91, 109, 137, 366

3. ts *(elav:) azt ~ta* 'azt hitte': üveget fujni .. azoknak az embereknek ez ollyan könnyen megy, mint nekem a versirás .. Azt tudtam, hogy minden üvegnél egy-egy tüdő szakad meg, hát pedig dehogy. (UL/5 : 51) (Néhány római jön martalékkal) .. A mennykőbe is! azt tudtam, hogy ez itt ezüst. (Cor/4 : 248—9)

4. ts 'tanulás, gyakorlás v. megszokás útján elsajátított vmit, és alkalmazni, ill. elmondani képes': miről meséljen: Tündér Ilonáról, Babszem Jankóról .. vagy miről? mert ezt mind tudta. (N/4 : 99) [Szilveszter] Előbb tudá az írást olvasást, Mint a nagyságos úrfi. (Ap/3 : 134) + 3 : 128; 4 : 213, 323; 6 : 139, 211, 327, 401(2×); *(párh:) ~ — ért* 4 : 48 *~ — (meg)tanul* ⟨Mert a házi asszony

tudja, mit mikép kell› Kinálgatja őket a jó háziasszony .. nagyon jól tudja, mit mikép kell, A kötelességét ő jól megtanulta (726/3 : 7, 327) + 3 : 141 *tanít* — ~ 2 : 51; *(szembeáll:)* ~ — *elfelejt* 3 : 128; 4 : 120; *(megszem)* régi lantom, Megpendítem húrjaid .. megpróbálom, Tudnál-e még valamit? (837/3 : 213); *(szókapcs:)* ~*ja a leckét* v. *vmit a leckéből* 3 : 21, 135 *mesterséget* ~ hittem, hogy a bölcs névre már jogom van, Midőn Franklín mesterségét tudám. (493/2 : 52) →*alaposan* ~ *vmely nyelvet* 7 : 501 →*könyv nélkül* ~ 4 : 49; 6 : 24, 398; 7 : 47 | (fn in-vel:) magam is tudék vala verseket csinálni, ha ő akarta volna. (KH/6 : 22) + 1 : 114, 154; 2 : 171, 233; 4 : 48; 6 : 85, 362; 7 : 7, 130; *(tőism:) tudva* — ~ 6 : 27 *tudomány* — ~ 1 : 340; *(párh:)* ~ — *megtanul* 1 : 16; *(szókapcs:)* ~ *írni* 6 : 209 *olvasni* 4 : 212; 6 : 278 *írni és olvasni* 6 : 81 *lőni* 4 : 30 *úszni* 2 : 62; 5 : 33 *vívni* 4 : 21 — **a)** tn *(nép:)* ~ *hozzá* 'ért hozzá': *(ism* párbeszédben:) én a nótádat hallgatom. — No bizony .. hiszen nem is tudok hozzá .. — Ne hidd te azt, Julcsa, mert te tudsz .. hozzá (FL/4 : 132) — **b)** tn 'ért és beszél vmely nyelven': ~ *magyarul* 5 : 45

5. ts (fn in-vel) 'képes vmit tenni': El fogja-e valaki olvasni tudni életem történetét ..? (HKöt/4 : 13) Még gondolkodni sem tudok (821/3 : 195) + 1 : 41, 64; 2 : 142; 3 : 30; 4 : 153; 5 : 121; 6 : 253; 7 : 92 (+125) *(ism)* az ördög .. ha tettel győzni nem tud, Tud elcsábítani (Ap/3 : 149) + 1 : 218; 5 : 66 *(ism, elhallg)* be tudnék szeretni, be tudnám... [—] Itt megakasztotta gondolatát, még magának sem merte megmondani, kit tudna szeretni. (FL/4 : 130) *(tőism:)* ~ — *tudni* 6 : 323; *(párh:)* ~ — *akar* 5 : 55, 84; 6 : 26, 326, 348 ~ — *képes* 7 : 31, 93 ~ — *mer* 2 : 16; 3 : 12, 210; 5 : 71 *szeretne* — ~*: (ism)* el szeretném mondani, de nem tudok sehogy sem belekezdeni. — Hát csak folytassa, ha elkezdeni nem tudja. (FL/4 : 132) *szokott* — ~ 4 : 18 (ható igével:) Elmondanád, mi bántja lelked .. S ha gyógyszert nem tudnék is adni, Adhatnék tán vigasztalást. (651/2 : 235) + 6 : 319; *(megszem)* Vérmező, vérmező! .. ollyan sok vért inni tudtál (803/3 : 105) + 2 : 301 *(megszem, ism)* [Lehel] szerette kürtjét .. Tudott harsogni, mint az égiháború, S tudott lágyan búgni, mint a kis madárka (LV/3 : 304) | (a fn in odaértésével:) szólt, azaz hogy szólott volna, S nem tudott, csak szája mozgott (BI/2 : 328) + 7 : 7 (részleges *ism)* „Át tudsz-e gázolni ezen a tengeren?" Kérdi János vitéz .. „Át tudok-e?" szól az óriás (JV/1 : 218) + 5 : 66; *(szókapcs:) ha* ~*(na)* 4 : 150; 6 : 115, 275 *(ism)* Márton, beszéljen. — Beszélnék ám, ha tudnék. — Ha tudna? hiszen máskor annyit összedarál, hogy alig éri végét. (FL/4 : 132) *(párh)* „Fejtse meg, ha akarja .. vagy is inkább, ha tudja. (RH/6 : 270), *oly* ... v. *úgy* .., *mint* ~ olly gyorsan, mint tudtak, tovább vágtattak (RH/6 : 195) + 6 : 88, 116, 281

6. ts (fn in-vel) 'lehetősége van vmit tenni': bár csak azért szűljön két India kincset özönnel, Hogy büszkén ajakam mondani tudja: enyém! (17/3 : 251) A napszámosok közt .. megismerém Ternyeit .. Csak annyit tudtak róla mondani, hogy naponként dolgozik, mint a barom (HKöt/4 : 65) + 4 : 122 *(párh)* Nyerges lovam messze legel, Nem t'ok futni, ha futni kell. (91/1 : 41); *(szókapcs:)* ~*ja magát mihez* →*tartani* 7 : 20, 73, 92

tudni fn in 76 | **tudni** 75, **tunni** 1: *-ni* 53; *-nom* 8, *-nod* 6, *-nia* 3, *-nunk* 3, *-notok* 2 || *-hatni* 1

1. És ugyan ki és minő lesz Majd az én szerelmesem? Ugy sovárgok tudni, mint még Nem sovárga senki sem. (89/1 : 39) + 2 : 331; 5 : 35; 6 : 21, 51, 133, 167, 187, 344, 351; 7 : 12, 158; *(tőism:) (meg)tud* — ~*ni* A közlekedési minister Szécsenyi István. Ezt tudni elég, hogy az eredményt is tudjuk. (P 201/5 : 89) + 6 : 107, 356; *(párh:) hall* — ~*ni* 6 : 361 ~*ni* — *kitalál* Ön tudni akarja a megsértést, mellyet elkövettem; s én szemeiből olvasom, hogy azt már kitalálta (KH/6 : 52); *(szókapcs:) mindent* ~*ni* 6 : 342 *vki nevét* ~*ni* 6 : 184; 7 : *511 *vmi okát* ~*ni* 4 : 36 | (állítmányként; *tőism)* Azt tudni csak, hogy mély a tengerszem, De millyen mély? nem tudja senki sem. (624/2 : 204) || (közlés nyomósítására) ~*nia kell* Tudnotok kell, hogy sikerrel Harcoltam (Cor/4 : 374) + 6 : 18, 208; 7 : 143 *ha* ~*ni* →*kívánja* 2 : 56; 4 : 45, ~*ni való* 1. 'tudni kell': Tudni való dolog, hogy nem lőtt meg apám (629/2 : 209) + 1 : 193; 2. (ksz-szerű haszn.) 'tudniillik': tempi passati, mikor én valakinek barátja voltam... tudni való azért, mert nem hiszem, hogy nekem barátom legyen. (UJ/5 : 17), ld. még **tudnivaló** || (kérdés nyomósítására) ~*ni akarom* felőlem mit beszéltek? .. azt akarom tudni, mit szóltak én felőlem (J/6 : 409) ~*nom kell* 6 : 84, 160, 308, 312 *(tőism)* [Predszláva:] Ki ez? .. Tudnom kell, ki ő? [Borics:] Magam sem tudom. (TH/4 : 151), *szabad* ~*nom?* szabad tudnom, mi hozza önt hozzánk? (NI/6 : 437) + 6 : 188(2×), *szeretném* ~*ni* 2 : 110, 220; 3 : 95; 4 : 26, 183; 5 : 58; 6 : 334; 7 : *636 (+8) *(tőism)* A halál két neme áll előttem, Nem tudom, hogy mellyiké leszek; Nem tudom, pedig szeretném tudni: Éhen vagy szomjan halok-e meg? (199/1 : 157) || (figyelemfelhívó kérdésben:) Hejh, leányka, akarod-e tudni: Álmaimnak foglalatja mi? (346/1 : 303) *(tőism)* azt kérdeztem Julcsától, hogy tudja-e, miről elmélkedtem; s ő azt felelte, hogy nem tudja, mert nem tudhatja. — De csak szeretnéd tudni; ugy-e? (N/

4 : 102); *többet akar ~ni?* Szép vitéz Hunyadit Föl Szent-György terére Hurcolták a latrok... Többet is akartok Tudni? kifolyt vére! (777/3 : 69) — **d)** *~ni vmiről* Mindenről akarok, mi nekem kedves vala, tudni. (650/2 : 234); *(szókapcs:) ~ni nem* v. *sem akar vkiről, vmiről* v. *felőle* 'határozottan megtagadja vele a kapcsolatot': én sem önről, sem ön szilváiról tudni nem akarok. (J/6 : 399—400) + 4 : 356 *(tőism)* Én Móricot gyönge embernek ismertem .. Ezentúl .. semmit, de semmit nem tudok, nem is akarok tunni felőle. (L 230/7 : 167) — **2.** tudni akarja ön, nem láthatja é nagybátyja. (KH/6 : 7) — **b)** Melly szinű volt [a prém]? nem lehetett Tudni, csak ugy rémlett. (789/3 : 81) + 6 : 236 | (vagylagos kérdéssel:) már kezdém nem tudni: a mit látok, álom-e vagy való (ÁB/6 : 441) | (állítmányként:) [a költő] Soká nyögé — nem tudni, hol? — Az inségterhes életet. (85/1 : 35) + 3 : 289; 5 : 128; (vagylagos kérdéssel:) Hadat készítnek; még nem tudni, hogy Keletre-e vagy nyugatra? (Cor/4 : 239) + 3 : 118 *(tőism)* Ember azt sem tudja, hol tanultak nyelvet? Beszédjek, nem tudni, magyar-e vagy német? (182/1 : 114) — **4.** *(párh:) olvasni ~ni* 6 : 98 — **5.** (a fn in odaértésével; *tőism)* Nem tudok magamon segiteni, de neked kell tudnod (RH/6 : 323)

tudva 1. hat in 17 — **1.** (csel:) Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne (P 201/5 : 81) + 4 : 78; 6 : 156, 440; 7 : 49 *(tőism)* Ezt tudva, hogy nem fogok utazni, még nálad maradhattam volna, de ki tudta? (L 152/7 : 67); *(szókapcs:) ~ az igazat* a kósza ferde hírek által értesített közönség reám — az igazat nem tudva — kígyót, békát fog hányni (L 280/7 : 204) *~ a körülményeket* 5 : 43 | (szenv) *~ van (vkiről)* 'ismeretes' 6 : 123 *(tőism)* [Brutus:] A nép zajong, mert .. nevezted Őket .. köntösforgatóknak. [Coriolanus:] Ez tudva van rég. [Brutus:] Nem mindenki tudta. (Cor/4 : 292—3); *~ levő* ld. **tudvalevő** — **a)** (csel) 'tudatosan': Greenly Katica .. jövendölé neki, mikép elesendik a férfi lándzsájától, kit tudva sértett meg (RH/6 : 348) *(szembeáll:) →készakarva — nem ~* 2 : 247; **(Sz-szerű)** Kívántam tisztelkedni . . . mondám, azt sem tudva, mit beszélek. (HKöt/4 : 17) — **2.b)** (csel:) Kézen fogá a kis fiút az asszony, Követte őt az aggodalmasan .. Nem tudva, hogy mi történik vele? (Ap/3 : 125) + 4 : 178; 6 : 445 — **4.** (csel; *tőism)* Egy szép reggel Touloseba értél, ügyetlenül, hebegőn, azt sem tudva, mint kell az ajtón belépni, vagy kimenni; leűlni sem tudtál (KH/6 : 27)

tudván 2. hat in 11 — **1.** kürtszó hallék .. s Monthermer Hugo a kápolna ajtajába lépett, tudván, hogy az vészjel. (RH/6 : 202) — **a)** bátyja él .. hanem .. mutatkozni nem mer, tudván, miszerint életével játszik. (RH/6 : 243) + 6 : 34, 225, 290, 307 — **2.** [Rikárd] kissé lassabban ment .. tudván, hogy mindig áll őrt valaki, ki őt megláthatná. (RH/6 : 300) + 6 : 247 *(ism)* Tudván, hogy ő meghallandja tetteit — tudván, hogy a hireknél keble meg fog rendűlni — tudván, hogy szive őt a csatatérre kísérendi .. nyugalmat talált. (RH/6 : 216)

vö. **tudó**

tudakol ts ige **2** | 1: *-ja* fsz 1

'megtudni igyekszik' ld. **tudakolni** — **a)** 'kérdezősködéssel érdeklődik vki, vmi felől': Ha szükség lesz rám, csak a veszett mészárost tudakolja, mert ugy hínak (Drt/4 : 213)

tudakolni fn in 1 | *-nia* 1

az öreg urnak nem marad egyéb hátra mint magának tudakolnia [nachzusehen], honn van-e, kit keres? (J/6 : 402)

tudakoz ige **3** | *-tak* 1; *-á* 2

1. ts 'tudakol (a.)': az öreg ur .. ujjával egy violacserépre mutatva, annak árát tudakozá (J/6 : 394) + 6 : 242

2. tn 'tudakozódik': *vki felől ~* Tudakoztak-e valami barátai felőle? (J/6 : 419)

tudakozódik tn ige **7** | 4: *-om* 1; *-tam* 1; *-ék* 1 | *-jék* 1

'kérdésekkel felvilágosítást, értesülést igyekszik szerezni': *~ vkiről* A városba be-bejártam, s tudakozódtam Ternyeiékről. (HKöt/4 : 85) *~ vki felől* Az öreg ur a szomszédságban tudakozódék Jenny felől (J/6 : 403) + 6 : 236 *~ vki után* tudakozódom Emich után, hát az elútazott Stájerországba (L 219/7 : 157)

tudakozódni fn in 3 — *~ vmi felől* Alexandrin ur, ki egy hétig türelmetlenül várta [Jenny] izenetét, itt volt, mintléte felől tudakozódni. (J/6 : 410) *~ vki után* Meg kelle halnia .. Rég megfosztva levén tudósításaitól, nem mertem .. utána tudakozódni. (KH/6 : 24) + 6 : 15

tudás fn **2** | *-a* 1; *-t* 1

'az a tény, hogy vmit tudunk': Megmondtam, a minek nem tudása gyötrött (695/2 : 293) — **a)** 'ismeret, tájékozottság': *(párh)* Ezen öltözet legcsekélyebb mellékdolgai .. a próbált izlést s mély tudást tanusíták, mellytől azok választásánál vezetteték [a hölgy]. (KH/6 : 6)

tudat[1] ts ige **13** | 9: *-Ø* 1; *-á* 3 | .. *assam* 1, .. *asd* 2, .. *assa* 1 || *-hatod* 1

1. 'vki tudomására juttat, vkivel közöl': ld. **tudatni, tudatván;** *~ vkivel* megkérém [Garayt], hogy e versek szerzőjének igaz nevét senkivel se tudassa (L 25/7 : 21) kiszakitok drága perceimből néhányat, hogy

tudassam a hazával . . az erdélyi utósó eseményeket (P 272/5 : 133) + 4 : 77, 328, 367; 6 : 142, 211, 402

2. *(ford)* 'mutat, tükröz': [a földműves] képe tudatá [deutlich verrieth], hogy előbbi időkben minden fekete szemnek, melly vele találkozék, volt valami mondandója. (RH/6 : 73)

tudatni fn in 3 — **1.** Ki így itél . . Intsen kezével, szándokát tudatni (Cor/4 : 253); ~ *vkivel* szeretném, ha méltóztatott volna a dolog mibenlétét előfizetőimmel tudatni (P 95/5 : 14) + 6 : 101

tudatván 2. hat in 1 — **1.** mindnyájan megfordúltak, hogy urok rokonát elmenése közben üdvezeljék, legkevésbbé sem tudatván, hogy értesűltek a történt szerencsétlenségről. (RH/6 : 300)

tudat[2] fn **10** | *-Ø* 4 (b 1); *-om* 1, *-a* 2 | *-át* 1; *-ában* 1; *-ától* 1

'az a tény, hogy tudunk vmiről': életemnek a tudat erőt ad . . Hogy én is, én is egy sugár vagyok! (Ap/3 : 142—3) elég lesz nekem . . annak tudata, hogy volt idő, mikor azt mondhattam: ki ne ismerne engem! (UJ/5 : 35) + 2 : 227; 6 : 165, 231, 257, 345 *(tőism)* [boldogságomat] Nemes szivednek köszönöm. Tudd ezt, leányka, és ha sorsod Nehéz: enyhíti e tudat (651/2 : 236) *(szembeáll)* A magyar mérték és rím még nincs meghatározva . . e szerint róla nekem sincs tudatom, de van sejtésem (P 114/5 : 38); (hat) *vmi ~ában* rábeszélésed . . képes lesz e Monthermert szökésre bírni . . ő meg fogja tenni . . ártatlansága tudatában (RH/6 : 368)

tudatlan mn és fn **2**

I. mn 1

'olyan (ember), akinek igen csekély tudása van': *(páros kif:)* én szegény és tudatlan ember vagyok, de azért szeretem ám a hazámat (Drt/4 : 212)

II. fn 1 | *-okban* 1

'tudatlan személy': értelmesb a szem e Tudatlanokban, mint a fül (Cor/4 : 311)

tudniillik ksz **26** | **tudniillik** 13, **tudnillik** 13

(kifejtés, magyarázat bevezetésére:) egy színésztársaságnak lelke lettem, tudnillik sugója (HKöt/4 : 49) már nem magam utazom, hanem másodmagammal, tudniillik az én kedves kis feleségecskémmel. (ÚL/5 : 75) + 4 : 98; 5 : 61, *170; 6 : 43, 45, 81, 133, 184, 235, 399; 7 : 35; ~, *hogy* Te is mondtál utósó leveledben egy títáni otrombaságot, tudnillik hogy Jókayhoz a kedvemért csatlakoztál. (L 167/7 : 86) + 6 : 333, 345 | (felsorolás bevezetésére:) Máté barátom! magad sem remélted ugy-e, hogy ma kettős ünnepet ülj? tudnillik: lakodalmat és keresztelőt (HKöt/4 : 23) + 6 : 151; ~, *hogy* [kritikusaimnak] csak négy vádjokat említem . . tudnillik, hogy költeményeimben rosz rím, rosz mérték, szaggatottság és aljasság van. (P 114/5 : 38) — **a)** (magyarázó m kapcsolására) 'ugyanis': [Csepü Palkót] kedves kötelek csatolák A széles tenyerű Fejenagyhoz: Nála tanúlá tudnillik A kovács-mesterséget (HK/1 : 142) Ügyem végre . . meglepő fordulatot vőn, Vörösmarty tudniillik a Nemzeti kör elé terjesztette. (L 36/7 : 28) + 1 : 161; 4 : 72; 6 : 137, 148; 7 : *636

vö. **[ti.]**

tudnivaló mn **4**

tudni való 'ua.': a taps a tetszésnek, elragadtatásnak akaratlan, ösztönszerű kitörése; tudnivaló. (P 37/7 : 634) tudnivaló, hogy én . . Nem írástudóknak, nem az úri rendnek, De beszélek szűrös gubás embereknek (LV/3 : 299) + 4 : 175; 7 : *636

vö. **tudni**

tudó mn és fn **3**

I. mn 1 | *-k* 1

'olyan (személy), aki vmit tud, vmire képes': elég okos ember lesz az országgyülésen; de lesznek-e lelkesedettek és lelkesíteni tudók is, az kérdés (L 203/7 : 145)

II. fn 2 | *-ja* 2

'az a személy, aki vmit tud, vmivel tisztában van': Oh te tudója szivem titkának! Igaz egy betüig Tartalma beszédidnek (HK/1 : 132) *(körülírás:) jól ~ja vminek* 'jól tud vmit': Nem is tettem lábam apám küszöbére, Mert nagyon jól voltam én annak tudója, Hogy igéreteit ő híven lerója. (629/2 : 209)

tudomány fn **11** | *-Ø* b 1, *-ok* b 1; *-om* 1, *-a* 1 | *-t* 2, *-odat* 1; *-okban* 1; *-okért* 1; *-nak* 2 (b 1)

1. 'az ismeretek rendszere, összessége, ill. az ezzel való foglalkozás': [apám] Csak húsvágáshoz ért; Nem sok hajszála hullt ki A tudományokért. (136/1 : 79) *(tőism)* Tán a tudománynak éljek? A tudósok mind szegények. (394/1 : 340); *(birt szerk:) ~ok →pályája* 7 : 10—1 *(birt szerk, kép:) ~ (→kimeríthetetlen) ösvénye* 3 : 244 (2×) — **a)** 'tudományág': Drága tanító Urunk . . A tudományokban jártassá tenni akartál Bennünk' (1/3 : 243)

2. 'egyéni tudás, ismeret(ek összessége)': [Polgár:] Sok sebet kaptál hazádért. [Coriolanus:] Nem akarom hitelesíteni tudományodat azzal, hogy ezeket mutassam. (Cor/4 : 283) *(páros kif:) →erkölcs, ~* 3 : 144; *(szókapcs:) bottal veri bele a ~t* Megértettél-e, gyermekem? Ha meg nem értél, ujra magyarázom, S ha . . Meg nem tanúlod ezt a tudományt, Bottal verem beléd. (Ap/3 : 127) | *(tréf ráértés; tőism:) ~ — tud* Van . . egy tudományom . . Enni, inni jól tudok. (394/1 : 340) *tudós — ~* 4 : 48

tudományos mn 4

1. 'tudománnyal kapcsolatos': a szív hajlamai . . függetlenül léteznek . . a tudományos ismerettől (RH/6 : 82)

2. 'tudománnyal foglalkozó': *Az 'Uj magyar szavak iránti észrevételek' tudományos lapba valók (P 89/7 : 513) ~ *értekezés*← 7 : 12 — **a)** 'tudós': *(tréf)* Mind a ketten tudományos emberek vagyunk . . hatalmasan értünk a borital nemes mesterségéhez (HKöt/4 : 49)

tudományú mn 1

(jelzővel) 'vmilyen tudománnyal, tudással rendelkező': *(tréf)* Nemes Prosperinyi Mihály uraságnál [lakom] . . Te ezen széles tudományú derék magyar költőt nem ismered (L 5/7 : 9)

vö. **nagytudományú**

tudomás fn 5 | *-Ø* 1; *-om* 1, *-od* 1 | *-t* 2

'tudás, értesülés vmiről': *(szókapcs:)* ~ *szerint* hiteles tudomás szerint Kővárvidékén az utazás bizonyos veszély minden kaputos magyar emberre nézve. (L 235/7 : 169) *nincs ~a vmiről* v. *vmi felől* [Harangláb] bujtotta tüzem, Mi okért, mi okért nem? Arról nincs tudomásom. (HK/1 : 140) + 4 : 67 *~t szerez vmiről, vkiről* Üggyel bajjal szereztem tudomást a Ternyeiekről. (HKöt/4 : 83) + 6 : 174

tudós mn és fn **12**

I. mn 4 | **tudós** 3, **túdós** 1

1. 'tudománnyal foglalkozó': ~ *társaság* ld. **tudóstársaság,** *(tőism:)* ~ — *tudós-társasági*← 7 : 125 | (magasabb képzettségű személyt megillető címként; *páros kif:) tekintetes* ~ Tekintetes Tudós Bacsó János Urnak illő tiszteléttel (L 79/7 : 33) *tiszteletes ~: (gúny)* tiszteletes túdós Tompa Mihály uram csakugyan lutheránus (L 167/7 : 86)

2. 'vmit tudó, vmihez értő': ha . . illy két tudós férfiú tisztelné meg jelenlétével házamat: tejben, vajban füröszteném őket egy hétig (HKöt/4 : 48)

II. fn 8 | *-Ø* 5 (b 2), *-ok* 1 | *-t* 1; *-okra* 1

1. 'tudománnyal foglalkozó személy': [a lányka] tud irni és olvasni, mint akármelly tudós az országban. (RH/6 : 81) *(tőism:)* ~ — *tudomány*← 1 : 340; 4 : 48; *(hsl)* Ládámat tolvajtól nem féltem én, Mert olly üres, mint sok tudós feje. (319/1 : 283); *(jelzővel:) →oxfordi* ~ 6 : 209 *→régiségkedvelő* ~ 5 : 142, *(jelzővel és értelmezővel:) híres német ~, Grinzingerius*← 4 : 207

2. 'vmit tudó, vmihez értő személy': e csárda meg nem érdemli e szerencsét. Egyszerre két tudós benne! (HKöt/4 : 48) *(tőism)* ez szomorú korszak a tudósokra nézve, mert nálunk még nem méltányolják a tudományt. (HKöt/4 : 48)

tudósít ts ige **27** | 25: **tudósít** 18, **tudosít** 1, **tudósit** 4, **tudosit** 2; *-asz* 1; *-lak* 2 ~ *-alak* 1; *-om* 1; *-ott* 1; *-a* 1, *-ának* 1; *-á* 1, *-ák* 1; *-ani foglak* 1; *-ani fogjuk* 1 | *-análak* 1; *-anám* 1 | *-s* 5, *-satok* 1; *-salak* 1; *-sam* 2 || *-hatlak* 1; *-hatjuk* 1

'(rendszeresen v. részletesen) értesít vkit': Mihelyt bizonyos helyen leendek, tudósítani foglak. (L 19/7 : 14) Flamareil ur épen most tudósíta, hogy ön beteg (KH/6 : 34) + 6 : 174, 349; 7 : 71, 78, 166, 199 *(párh)* Tudósíts és illetőleg nyugtass meg kérlek, hogy csakugyan rendben van dolgunk (L 172/7 : 102); ~ *vmiről* jelen voltam Rimaszombatban e tisztújításon, mellyről bővebben tudósitanálak (P 99/5 : 16) + 6 : 52, 190, 235, 353, 378; 7 : 8, 9, *502 ~ *vkiről* Baross Sándor árulkodorol tudositlak . . hogy még jol declinálni sem tud (L 1/7 : 7) ~ *vmi felől* mint tudósíthatjuk őt a terv felől? (RH/6 : 179) + 2 : 82; 6 : 58, 76, 299, 301

[tudósítani] fn in: **tudositani** 1 — ne sajnáljon fáradni engem nehány soraival tudositani. (L 1/7 : 7)

tudósítandó 3. mn in 1 — *vmi felől* ~ Illy beszélgetéssel . . fiatal hölgyök felett, mellyek bizonyosan érdemlettek voltak, mert nem vala . . nyelv, őt felőle tudósítandó, tovább lovagolt a két tisztviselő (RH/6 : 117)

tudósítás fn **20** | **tudósítás** 14, **tudósitás** 6: *-Ø* 4, *-ok* 1, *-a* 1; *-im* b 1, *-ai* 1, *-aink* 1 | *-t* 2, *-okat* 5, *-át* 1; *-ának* b 1; *-aitól* 1; *-sal* 1

'szóbeli v. írásbeli értesítés, ill. értesülés; hír': Azt csak hallhatám, mit az egész világ beszél, felelék kissé ingerülten tudósitásim nemhitelén (NI/6 : 422) Berecken jön hozzá a tudósítás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket (L 293/7 : 216) + 6 : 24, 85, 211, 218; 7 : *503; *(jelzővel:) csekély* ~ élénken figyeltem a hirekre . . a legcsekélyebb tudósításokat is összegyüjtém (RH/6 : 243) *→előleges* ~ 7 : 46 *→efölötti* ~ 6 : 133 *→hírlapi* ~ 7 : *502 *jó* ~ Nagybátyám részéről jövök . . a legjobb tudósításai vannak Périgueuxből, s igy ön választatása bizonyosnak látszik. (KH/6 : 32) *→száraz* ~ 6 : 204 *véletlen* ~ 6 : 382; (hat) ~ *nélkül* ha Önök előleges tudósítás nélkül illyesmit tesznek verseimmel, kénytelen leszek magamat a Hazánk irótársainak sorából kitöröltetni (L 131/7 : 46) ~ *szerint* A herefordi ó kastély . . Leland tudósítása szerint a lovagkorban a katonai építészet legnagyobb s legszebb próbáinak egyike volt (RH/6 : 178) + 6 : 205; *(szókapcs:) ~t ad (vmiről)* *A . . beküldött novella sorsáról csak később adhatunk tudósitást (P 65/7 : 509) + 6 : 382 *~okat →kapni* 6 : 205 *~okat szerez* Monthermer Hugo . . néhány lovas íjásszal tudósításokat szerezni küldetett el a környékbe (RH/6 : 215) — **a)** (tsz) 'ilyeneket tartalmazó (sokszorosított) közlöny': *(jelzővel:) országgyűlési ~ok* kénytelen

len voltam az országgyűlési tudósításokat borzasztó olcsó áron karcolgatni. (L 27/7 : 22) + 7 : 21

tudóstársaság fn **2** | *-Ø* b 2
(tuln-szerűen) *Tudós Társaság* 'a Magyar Tudományos Akadémia': (idézetben is; *ism)* „. . Tisztujítás . . Irta Nagy Ignác a tudóstársaság költségén." No lám! azt nem is tudtam, hogy iratnak szinmüvek a tudóstársaság költségén. (UJ/5 : 29)

tudós-társasági mn **1**
tudós társasági 'a Tudós Társaság tagjai közé tartozó': *(tőism; gúny)* Te nem a tudós Toldit, vagy akarom mondani a tudós-társasági Toldit énekelted meg. (L 191/7 : 125)

tudta szragos fn **63** | *-om* 2, *-a* 1 | *-omon* 3, *-án* 1; *-omra* 7, *-odra* 11, *-ára* 32, *-otokra* 1 ~ *-otokr'* 1, *-okra* 3; *-oddal* 1
'az a tény, hogy a szraggal jelölt személy tud vmiről; tudomás': (hat) *∠ra* 1. 'tudomása szerint': Az antiumiak Tudtomra az elősort képezik, mint Java nép (Cor/4 : 252) + 6 : 360, 376; 2. 'azért, hogy tudjon róla': Magyar történet múzsája, Vésd ezeket kövedre, Az utóvilág tudtára Ottan álljon örökre. (754/3 : 40), *(→híre és)* ~ *nélkül* [Rikárd] bizonyossá tesz, hogy a dolog tudta nélkűl történt (RH/6 : 176—7) + 5 : 120; 7 : 167 *∠n kívül* „Bolond, a ki vagyok, szerelem bolondja!" Ezt gondolja s tudtán kívül el is mondja (SzM/2 : 264) + 4 : 20, 180; 7 : 22 *∠val: (szembeáll, tőism,* részleges *ism)* [Borics:] Rokonim, a pártütés tudtomon kivül történt . . Esküszöm . . . az egészről semmit sem tudok. [Béla:] És ha tudtoddal történt volna is, legyen elfeledve (TH/4 : 180); *(szókapcs:) ∠ra ad* 'közöl, tudat vkivel': Ha szeretsz tán engem, oh leány! Add tudtomra, kérlek (346/1 : 303) + 1 : 100, 146; 3 : 164; 4 : 22, 103; 5 : 85; 6 : 52; 7 : 106 (+ 31) *(ism)* Csak azt akarom tudtodra adni, hogy add tudtára Tarjányi urnak, miszerint tervem megváltozott (L 161/7 : 72) + 6 : 279 (2×) *(tőism)* [Polgár:] Mit szólhat a has? [Menenius:] Tudtotokr' adom. Csak egy parányit . . a türelembül, és Fogjátok tudni (Cor/4 : 231), *∠ra →adat*[1] 6 : 185 *∠ra →adatik* 6 : 321 *∠ra esik* '(véletlenül) tudomására jut': A szegény lyány . . űltében megfagyott. Esett ez a betyárnak tudtára, S csaplárnénak lett kínos halála. (139/1 : 81) + 4 : 35; 6 : 190 *∠ra jön* 'ua.': Szigorú körülmény Ajkamat lezárta, Hogy ne jőjön titkom Senkinek tudtára. (252/1 : 241)

[tudvalevő] mn: **tudva levő 1**
'olyan (dolog), amit mindenki tud; közismert': Tudva levő dolog, hogy jó darab hús vagyok. (RJ/4 : 384)

Tuileriák tsz-ú tulfn **3** | **Tuileriák** 2, **tuileriák** 1: *-at* 1; *-ba* 1; *-ban* 1
'francia királyi palota Párizsban (Tuileries)': 1792. . . Június 20. A nép betódul a Tuileriákba. A királyság moralis halála. (P 140/5 : 166) + uo. — **a)** 'ennek kertje, nyilvános park': [Flamareilné] A tuileriákban volt. . . a Feuillant fasorában (KH/6 : 65)

tukmál ts ige **4** | 3: *-ják* 1; *-ták* 1 || *-hattuk* 1
1. 'erőszakos unszolással elfogadtat vmit': *vhova* ~ [fiam] semmi szín alatt sem akart szopni . . Mindig elfáradt az egész háznép, míg valahogy nagy nehezen a szájába tukmálhattuk az emlőt. (P 291/5 : 148) *vkire* ~ zsebem . . még sem ollyan üres, hogy bármi nemü hivatalt fölvállaljak, ha tukmálják is rám (P 201/5 : 90), ld. még **[rátukmál]**
2. *(rég)* 'vkire ráfog vmit': *vkire* ~ akármi csínt követett el egyik vagy másik: azt mindig Marcira tukmálták (FL/4 : 124)
tukmált 2. mn in 1 — **1.** *vkire* ~ e rám tukmált szerepben én Soh'sem játszom jól. (Cor/4 : 313)

túl[1] hsz, nu és ik **71**
I. hsz **9**
1. 'a túlsó oldalon': A fiú . . keresztűlugrott [a kövön], s Monthermer Hugo őt . . követte. A pillanatban, midőn túl volt, megragadták keze (RH/6 : 287)
2. *(szókapcs:)* ~ *van,* ill. *lesz vmin* 1. 'már nincs a megnevezett állapotban': nem sokára túl leszek a veszélyen. (RH/6 : 192); 2. 'meghaladt vmely időpontot v. életkort': [a csaplárné] ötven, ötvenöt esztendőn Még nem igen van túl. (565/2 : 136) + 4 : 99, ~ *van az →ítéletnapon* v. *az →ítélet napján* 3 : 169; 4 : 198; 3. 'elvégzett vmit': [Szilveszter] Túl volt immár az iskolákon, Régen kijárta azokat (Ap/3 : 143) + 4 : 283 *(ellent:)* ~ — *innen←* 4 : 132
II. nu **62** | **túl 57, tul** 5 — *-n* hat-ragos nsz-val
1. 'az említett helynek tőlünk távolabb eső oldalán': A tanyákon túl a puszta mélyén Áll magányos, dőlt kéményü csárda (176/1 : 107) Azokon a szép kék hegyeken túl [verscím is] Fogsz te élni, kedvesem, ezentúl (674/2 : 269; 7 : 518; PE. 11 : [200]) + 1 : 218; 3 : 91, 301; 5 : 51; 6 : 105, 118, 180, 258, 317, 390 *(haladv, ism)* Mi van innen távol? a Tisza. . . Mi van a Tiszán túl? Hortobágy. . . Hortobágyon túl? egy szép leány (554/2 : 123) | (előre helyezve:) Túl a réten néma méltóságban Magas erdő (578/2 : 151) + 1 : 270; 6 : 24 *(ism)* Túl a folyón, túl a folyón! Gondoltam, ott a boldog szerelem. (685/2 : 281) *(ellent:)* ~ — *innen←*

5 : 66; *(szókapcs:)* ~ *a tengeren* 'Amerikában': *(szembeáll)* Van embervásár .. Ott túl a tengeren. De az adó-vevő fehér S az áru szerecsen, Mig itt mi nálunk az apák Magzatjaikat árulják. (709/2 : 306), ~ *a Tiszán* 'a Tiszántúlnak nevezett keleti országrészben': *(ellent)* Badaló mellett .. jöttem át a Tiszán .. Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán (tulajdonképen túl a Tiszán) Cseke (ÚL/5 : 69), ld. még **Túlatisza** — **a)** 'az említett helynek tőlünk távolabb eső oldalára': Gondolatom sem száll falu határán tul (575/2 : 148) *(túlz)* Legszebb ország hazám .. Van rajta bérc, a melly tekintetet vét A kaszpi tenger habjain is túl (576/2 : 149); *(szókapcs:)* →*tengeren* ~ 2 : 301 | (előre helyezve:) Ugyan kérlek, kisérjetek túl ama fákon (RH/6 : 116) — **b)** 'az említett helynél távolabb(ra)': Áldd a sorsod, áldd az istent, Okatootáia, Hogy Chínán is tul vagy még (713/2 : 333) emlékezetem, röpülj le a Balkán havasokon túl déli Törökországba (P 201/5 : 87) + 5 : 19, 46, 72, 139 (2×); 6 : 121; 7 : 215; *(szókapcs:)* →*hegyen és völgyön* ~ 2 : 295 →*hetedhét országon* ~ 1 : 190; 7 : 172 →*országokon* ~ 4 : 200 | (előre helyezve; *szókapcs:)* ~ *az* →*Óperencián* 2 : 304 — **c)** 'az említett tárgynál v. helynél magasabban, ill. magasabbra; vmin fölül': fejed tetejétől a nyakadig csak ismernélek; de azon túl nem merném egyenesen rád fogni, hogy csakugyan pénztárnokom vagy (HKöt/4 : 67) + 2 : 282 | (előre helyezve:) Felröpűlök .. gondolatban Túl a földön felhők közelébe (176/1 : 107) + 3 : 272 *(ism)* Túl az éjnek fejér szivárványán, A tejúton túl röpűltem egykor (686/2 : 282) — **d)** 'az említett helyen kívül': a színésztársaság Határunkon túl messze, messze járt. (600/2 : 180); *hazán* ~ 'külföldön': Velem volt ő [a költészet], mig a hazán túl .. fogyasztám a katonák Sületlen, sótlan kenyerét (180/1 : 111)

2. *(átv)* 'vmely időpont, ill. esemény után': Az éjt ugy néztük, mint a haldokló A sirt, a mellyen túl egy szebb világ van. (T/2 : 18); *(szókapcs:) azon* ~ ld. **azontúl**, →*síron*² ~ 3 : 170; 4 : 78; 6 : 282; 7 : 216 — **a)** 'a múltban távolabb; régebben': (előre helyezve:) a magyar költőknek vajmi Nagy honfi-érdemök vagyon ... Szégyen, ha elfelejtettétek! Még nincsen túl fél századon. (715/2 : 337) | *(ráértés)* Sokáig ültem [Salgó] romjainak legfelső csúcsán; tekintetem mérföldeken, lelkem századokon tul barangolt. (UJ/5 : 32)

3. *(átv)* 'vmely mértéket meghaladva': *(szókapcs:)* →*mértéken* ~ 1 : 76; 4 : 297; 6 : 98 →*reményén* ~ 3 : 151

4. *(átv, ford)* 'vmin kívül': az okok .. az ön s Emma személyességén s az enyémen túl feküsznek. (NI/6 : 435)

III. ik — ld. a *túl-* ik-s igéket

[túl]² hsz: **tul 1**

'túlságosan': tul szigoru vagy magad iránt. (TH/4 : 406)

vö. **túlszerény**

tulajdon nm és fn **35**

I. mn-i nm **16**

1. (birt szragos jelzett szóval a birtokviszony nyomósítására) 'saját': [a jó asszony] Mint tulajdon anyám, ugy viselte gondom. (JV/1 : 202) magyar nemzetem .. a szégyenfoltot, melly fejedet födé el, Lemossuk a zsarnok tulajdon vérével! (803/3 : 205) + 1 : 259, 317; 3 : 303, 304; 4 : 97, 306 *(ism)* Még az ellenség is, a kit csak magasztal .. Hogy ne becsülné azt tulajdon nemzete, Tulajdon hazája? (857/3 : 237) *(páros kif:)* →*saját* ~ 3 : 131 *(párh)* Végig tekintettem tulajdon sorsomon És a világ során. (502/2 : 68) *(szembeáll:)* →*más* — ~ 3 : 147 — **a)** 'olyan (dolog v. személy), amit a szraggal jelölt személy kizárólagosan birtokol, ill. akivel rendelkezik': „Ismered őt? . ." „Igen, ismerem .. Ashby gróf rokona, tulajdon embereink egyike . ." (RH/6 : 76) énekeltem az új szüretekben Egykor tulajdon hegyem oldalán. (498/2 : 64)

2. *(nép;* a *maga* nm nyomósítására) ~ *saját* →*maga*¹ 5 : 71

II. fn **19** | **-Ø 3**; *-om* 1, *-a* 4, *-uk* 1; *-im* 1, *-ai* 1 | *-okat* 1, *-át* 1, *-ait* 2; *-ának* 1; *-nal* 2, *-okkal* 1

1. 'tulajdonság, sajátság': Ashby Alured .. hasonlita atyjához; de sokban anyja tulajdonait is öröklé jelleme (RH/6 : 96) az ember ízlésének az a tulajdona van, hogy változó. (Drt/4 : 217) + 4 : 228; 6 : 247, 256; *(jelzővel:) ellenkező* ~ a szerelemnek, megfordítva a homoeopathiával, az ellenkező tulajdonokat kell használnia (KH/6 : 34) *jó* ~ Rágalmazó mámorában Flamareilné egy jó tulajdona sem nyert kegyelmet szemei előtt. (KH/6 : 31) + 6 : 192, 297, 436 →*kitűnő* ~ 4 : 167 →*lovagi* ~ 6 : 96, 144 *magas és* →*aljas* ~*ok* 6 : 100 *minden* →*megkívántató* ~ 6 : 71, 113 →*rossz* ~ 6 : 96

2. 'olyan személy, akit vki a magáénak tart': rám nézve .. igen bosszantó, hogy Shakspearet e pimasz nép [= az angol] vallja tulajdonának. (P 132/5 : 40) *(párh:)* →*saját* — ~ 2 : 16

vö. **[tulajdonképp]**, **[tulajdonképpen]**

tulajdonít ts ige **11** | 9: **tulajdonít** 7, **tulajdonit** 2; *-Ø* 1, *-ják* 1; *-ottak* 1; *-ottam* tsr 1; *-ani fogsz* 1 | *-ott volna* 1 | *-sa* 1 || *-hatja* 2

1. *vkinek, vminek* ~ 'vkit, vmit a szóban forgó dolog forrásának, okának tekint': Én Móricot gyönge embernek ismertem, de .. ezen hibáját fiatalságának tulajdonítottam (L 230/7 : 167) + 5 : 24 — **a)** 'vkitől származónak tart' ld. **tulajdonított**

2. *vkinek ~ vmit* 'úgy véli, hogy vkinek van vmije': Elégedetlenül önmagával, örömest tulajdonított volna [zugeschrieben] valami igaztalanságot Eudoxiának (KH/ 6 : 30—1); *(szókapcs:) magának ~* 'úgy véli, hogy csak az övé': Együtt arattuk a hírt, mit [Coriolanus] magának Tulajdonít (Cor/ 4 : 372) *érdemet ~ vkinek* 'úgy véli, hogy érdemei vannak': Mind a jogtalanság után, mellyet osztálybeliim egyikétől tűrtél, nem sok érdemet fogsz nekünk tulajdonítani [Verdienst zuzugestehen] (RH/6 : 164) *→fontosságot ~ magának* 5 : 79 — a) *vétkének* v. *vétkéül ~* 'vétkének tekinti': nem bízom a ministeriumban, ezt vétkeműl csak az tulajdoníthatja, a ki nem tudja, mi a hazaszeretet. (P 205/5 : 92) + 6 : 44, 59

tulajdonítani fn in 1 — **1.** a kedvességből, melly őt [= Katicát] ekkor kitünteté, sokat lehete az egészség és ifjuságnak tulajdonítani [beruhte auf Jugendblüthe] (RH/6 : 341)

tulajdonított 2. mn in 1 — **1.a)** *→Cambronne-nak ~ beszédmód* 6 : 19

[tulajdonképp] hsz: **tulajdonkép 24**

1. 'a lényeget tekintve; valójában': Mi az a nap? mi az a nap? Nem is nap az tulajdonkép. (300/1 : 271) e költeményt egy egyszerű falusi jegyző írta e kis szobácskában .. a mi tulajdonkép rendén van. A múzsák .. a kunyhókban telepedtek meg. (ÚL/ 5 : 55) + 4 : 7, 52; 6 : 27, 113, 138, 383, 431, 435, 438; 7 : 52 | (kérdésben:) Hát mondd meg csak: ki vagy tulajdonkép? (TH/4 : 146) + 4 : 48; 6 : 305, 423

2. 'eredeti célját tekintve; eredetileg': Nem is ide szándékoztam tulajdonkép; hanem már csak beszólok, mondok, ha erre vetődtem. (HKöt/4 : 60) most jut eszembe, hogy elfelejtettem: miről akartam írni tulajdonkép? (P 99/5 : 16)

3. (helyesbítésre) 'helyesebben': egy kis város — vagy faluban, mint tulajdonkép mondanom kellene, egy kis kocsma állt (RH/6 : 70); *vagy (. . .) ~* korán reggel vagy tulajdonkép későn reggel indultam el (ÚL/5 : 68) + 4 : 18; 5 : 59; 6 : 70; 7 : 78, 125

[tulajdonképpen] hsz: **tulajdonképen 7**

1. 'tulajdonképp (1.)': Nem szárnysuhogás volt az tulajdonképen, Boszorkányok szálltak arra seprőnyélen. (JV/1 : 214) | (kérdésben:) tulajdonképen Mi a boldogság? (593/ 2 : 170)

2. 'tulajdonképp (3.)': Végre eléri az ember az Őrhegyet, melly tulajdonképen csak halom (ÚL/5 : 51) + 5 : 69; *vagy(is) ~* Képzeled nyugtalanságomat .. vagy tulajdonképen nem is képzelheted (L 151/7 : 66) + 5 : 75; 7 : 161

[tulajdonképpi] mn: **tulajdonképi 1**

'tulajdonképp (1.) levő, valóságos': legtöbben megvallák, hogy a dolog tulajdonképi [genauen] állását nem ismerik (RH/6 : 382)

tulajdonos fn **1** | *-a* 1

'az a személy, akinek vmi a magántulajdona, birtoka': Hajnácskő . . . most már nem is rom, mert tulajdonosa ledöntette végkép. (UJ/5 : 31)

tulajdonság fn **7** | *-Ø* 1; *-a* 4 | *-ukért* 1, *-idért* 1

'vkinek, vminek jellegzetes, megkülönböztető vonása, ill. (szokásos) cselekvése': Hízelkedni fogok .. a népnek .. ez ollyan tulajdonság, a mit szívesen vesz (Cor/4 : 282) + 5 : 5; *(jelzővel:) eléggé nem →dicsérhető ~* 5 : 19 *→jeles ~* 1 : 290 *szép (de rossz) ~* a Pegazuson .. nyargalászok, hanem .. ennek a csikónak az a szép de rosz tulajdonsága van, hogy csak az égen hordozza az embert (ÚL/ 5 : 74) + 5 : 46, 47

tulajdonú mn **2**

(jelzővel) 'vmilyen tulajdonsággal rendelkező': *→balzsami ~ por* 6 : 358 *ritka ~ férfi: (tőism)* egy .. férfinak .. tulajdonsága volt: a színészetet .. gyülölni. Ezen ritka tulajdonú férfi történetesen épen az atyám volt (UJ/5 : 19)

Túlatisza tulfn **2** | *-n* 1; *-ra* 1

(földrn; *vál)* 'a Tiszától keletre fekvő tájegység; Tiszántúl': Utunk Túlatiszára van határozva. (TH/4 : 182) | (levélcímzésben:) Arany Jánosnak az én drága kedves komám uramnak .. Túlatiszán Szalontán (L 188/ 7 : 117)

túlbecsül ts ige **1** | *-öm* 1

'a valóságosnál többre becsül': (vható:) nem becsülöm túl magamat .. de .. tettem annyit a hazáért .. hogy bizodalmára érdemes legyek (P 206/5 : 96)

túlbecsülés fn **1** | *-e* 1

'az a tény, hogy vki túlbecsül vmit': *(felsor)* tehetségeink túlbecsülése, saját énünk bámulása, s a mulandó javak és élvek utáni vágy — ez óriás a gyermek ellenében! (NI/6 : 421)

túlbőg ts ige **1** | *-i* 1

'túlharsog vmin': „éljen a király!" .. egy a sok között .. olly hangon, melly a tömeget Túlbőgi, mást kiált .. „haljon a király!" (Ap/3 : 176)

túlbuzgó mn **2**

'a kelleténél buzgóbb (személy)': Kisfaludy Károlyt túlbuzgó barátai, a szó legszorosabb értelmében, rá tukmálták a nemzetre. (ÚL/ 5 : 58) + 5 : 93

túlél ts ige **14** | 12: **túlél** 11, **túl él** 1; *-sz* 1, *-Ø* 1, *-nek* 1; *-em* 1, *-i* 1, *-ik* 1; *-t* 1; *-te* 1; *-é* 1; *-ni fogja* 1 | *-jétek* 1 || *-hetem* 1

1. 'vkinél, vminél tovább él': „Huzd ki a lándzsát," szólt [a sebesült] .. „Ha azt teszem, mylord .. nem élsz túl tíz percet [über zehn Minuten leben]." (RH/6 : 228) Mit gondolsz, szerelmem, túléli-e testünket lelkünk? (HKöt/4 : 33); *(megszem)* nem kérdem én, hogy költeményim Túlélnek-e majd engemet? Ha el kell esniök talán e Csatában: ám hadd essenek. (603/2 : 183) + 1 : 112; ~ *vmennyivel* Alured .. téged félszázaddal kétség kivűl túlél (RH/6 : 292—3) — **a)** '(használati tárgy) tovább tart, mint egy ember élete': egy kicsiny, fekete öltözetű öreget lehete észrevenni, kinek kopott kabátja, mint látszék, már több ivadékot túl élt. (J/6 : 394)

2. 'vmely fájdalmas v. veszélyes esemény elviselése után életben marad': a gróf .. túlélte az ütközetet. (RH/6 : 247) eszem ágában sem volt, hogy a szülést túl fogja élni szegényke .. olly kicsiny vékony és gyönge (P 291/5 : 146) + 6 : 25 *(túlz)* Ha elvesztem kedvesemet, nem élem túl, annyi szent (ÚL/5 : 53); *(szembeáll)* Ki nem végeztethetem atyámat, de túl sem élhetem megszabadulását. A lelkiösmeret ölne meg. (TH/4 : 198) Éljétek túl hát a szégyent, A gyalázatot, de én Az ellennek csak holttestet Adni át megesküvém. (750/3 : 35)

túlélni fn in **2** | *-ni* 1; *-nie* 1

1. El fogják feledni nevem s bár felednék Hamar! ugy szeretném túlélni híremet (699/2 : 298) + 4 : 187

[túlérik] tn ige

'(gyümölcs) a kelleténél jobban megérik'

túlérve 1. hat in **1** — *(alleg; párh)* Mért ráznám meg erőszakosan Azt a fát, a mellynek a gyümölcse Már túlérve, rothadásba' van? (758/3 : 44)

túlesik tn ige **2** | **túlesik** 1, **túl esik** 1: *-tem* 1; *-énck* 1

(átv) 'vmely történés, folyamat végére jut': ~ *vmin* már az ebéd felén túl esének (LV/3 : 309) | (nehezen elviselhető folyamattal kapcs.:) millyen boldog vagyok, hogy túlestem az életen! Ezzel meghalt. (N/4 : 112)

túlhalad ige **4** | *-ja* 1; *-t* 2 ~ *-ott* 1

1. tn 'vmi mellett elhaladva túljut rajta': ~ *vmin* Blundel lova .. már túlhaladt a fán (RH/6 : 193)

2. tn 'nagyobb, több vminél': ~ *vmin* az udvarló inasok .. pincérek és asztalteritők száma kétszázon túlhaladott [betrug .. nicht weniger als ..] (RH/6 : 237) — **a)** ts *(átv)* 'fölülmúl vkit, vmit': ~ *vmiben* nincs Európában ló, melly gyorsaságban túlhaladja [thut es ihm gleich] (RH/6 : 183—4) *(szembeáll)* [egy rokon] is jelen volt, mintegy ellentétül Ashby Rikárdnak, kit amaz gazdaságban, s tiszteletben túlhaladt [überbot] ugyan, de ravaszság s elmében mögötte állt. (RH/6 : 99)

túlhalmoz ts ige **1** | *-zam* 1

(ford) 'túlzásba visz, eltúloz': szeretném érdemének egész nagyságát tudni, nehogy hálám túlhalmozzam [mich .. überwältigt] (RH/6 : 187)

túlharsog tn ige **1** | *-ott* 1

'nagyobb hangerővel más hangot elnyomva szól': ~ *vmin* egy mennykőcsapás túlharsogott [übertäubte] minden más hangon (RH/6 : 200)

túli mn **2** — *(-n* hat-ragos névszó után)

'vmin túl (1.) levő': Lépteit [a nő] a tengerszoroson túli [au-delà du détroit ~ jenseits der Meerenge] sziklák felé irányzá (P 41/6 : 391) + 6 : 180

[tulipánbokor] fn: **tulipán-bokor** 1

'csoportosan nőtt tulipán': *(met)* a világ előttem Egy szép tulipán-bokor (200/1 : 158)

túljár tn ige **2**

1. *(szókapcs:) vmi ~ vki eszén* 'fölfoghatatlan számára, nem tudja megérteni': az egész kisváros .. Csornay Károly és Csornay Andrásné megszökéséről beszélt .. — Hanem ez még is túljár az eszemen; hiszen mód nélkül szerették egymást. (Sz/4 : 7—8)

2. *(ford:) ~ vkin* 'túltesz vkin': [Marcius] a hányjavetiségben minden emberen túljár [topping] (Cor/4 : 262)

túljön tn ige **2** | **túljön** 1, **túl jön** 1: .. *jött* 1; .. *jövék* 1

1. 'vmi mellett elhaladva annál tovább jön': ~ *vmin* [Alexandrin úr] tovább megy, Jenny lakát keresve; már túl jött házán, gondolja; ismét visszatér (J/6 : 418)

2. 'vmin keresztülhaladva ideér': ~ *vmin* Kedvezett a jó szerencse nékem: Túljövék e szomorú vidéken. (156/1 : 92)

[túljut] tn ige: **túl jut** 1 | *-ottam* 1

'vmin áthaladva az azon túl levő helyre ér': ~ *vmin: (látomás)* Túl jutottam már a felhők Tarka vándor táborán; Csillagok között röpülök (649/2 : 232)

túlkiált ts ige **1** | *-alak* 1

'úgy kiált, hogy vminek a hangját elnyomja': Hallgass, zugó szél, hadd beszéljek én! Ha el nem hallgatsz, túlkiáltalak, Mint nősirást az égiháború. (541/2 : 113)

túllép ige 5 | 4: **túllép 3, túl lép** 1; -Ø 1; *-ett* 1; *-te* 1 || *-hetek* 1

1. tn 'úgy lép, hogy vmin túljut': ~ *vmin: (kép)* Csókoltam szemfedőd, E dönthetlen határt, Min túl nem léphetek (264/1 : 249); *(átv szókapcs:)* ~ *vmely határon* 'áthág vmely korlátozó tényezőt' ld. **[túllépni]**

2. tn *(átv)* 'időben meghalad vmit': *(szókapcs:)* ~*ett az élet virágán* 'már nem fiatal': Ashby gróf .. már jól túl lépett az élet virágán (RH/6 : 95) — **a)** ts 'ua.': Öcsém uram! mit gondol, az égre? Az én öregem ezt [a kort] már túllépte (62/1 : 15)

3. tn *(átv)* 'fölülemelkedik': ~ *vmin* Fiad túllép [exceed] a köznapin (Cor/4 : 324)

[túllépni] fn in: **tullépni** 1 — **1.** ~ *vmely határon* megbocsátana é ön nekem? felele [Pomenars úr] .. a hölgy .. tekintete által elcsábítva, rendes eszélyének határán tullépni. (KH/6 : 51)

túllobog ts ige 1 | *-ja* 1

'(tűz) lobogva átcsap vmin': *(átv szókapcs:)* ~*ja a határt* 'mértéktelen': ne higyétek, csendes öregek, Hogy tán megárt, Ha túllobogja is a fiatal Tüz a határt (380/1 : 329)

Tullus tulfn 7 | -Ø 6 | *-t* 1

(lat férfinév) ~ *Aufidius←* 4 : 225, 236, 239, 330 | (önállóan) 'uő.': [Coriolanus] (leleplezi magát) Ha most sem Ismersz rám, Tullus .. kénytelen leszek Megmondanom nevem. (Cor/4 : 335) + 4 : 236, 376

túlmegy tn ige 3 | 2; **túlmegy 1, túl megy** 1: .. *mén* 1, .. *mennek* 1

1. 'vmely helynél tovább megy' ld. **túlmenni**

2. *(átv)* 'meghalad vmely mértéket': *(szókapcs:)* ~ *a határon* Tisztelem a pietásokat, de ha túl mennek a határon, nevetségesekké lesznek (ÚL/5 : 58) ~ *a mértéken* Jó a tréfa, jó a maga helyén, De boszant, ha a mértéken túlmén (161/1 : 95)

túlmenni fn in 1 — **1.** ~ *vmin* A szegény Brown igen tüzes volt, s kis csapatával túl merészelt a karókon menni. (RH/6 : 227)

túlnan hsz 8

1. 'a túlsó oldalon; túl (I.)': [Montfort] keresztűlment a kis patakon, s túlnan az első dombra lovagolt föl. (RH/6 : 220) Túlnan, vélem átellenben épen, Pór menyecske jött .. Korsaját .. tele merítette (578/2 : 152) + 6 : 221; *(szembeáll)* ezen oldalon van a Little Bilberry erdő .. s túlnan [auf der andern Seite] van a nagy Monington erdeje. (RH/6 : 199)

2 'távolabb': Túlnan [Weiter weg], valami két három mérföldnyi távolban .. sürű erdő mutatkozék (RH/6 : 138) sötét lett .. Túlnan a még leveletlen, gyér fák között megkezdé útját a teli hold (HKöt/4 : 39) + 6 : 219 — **a)** 'távolabbról': Mylord, hatalmas sereg közeledik feléd .. Túlnan [von .. dort] a domb széléről láttuk (RH/6 : 220)

túloz tn ige 3 | 2; **túlzottam** 1; **túlzani fog** 1

'vmely jelenséget a valóságosnál nagyobb fokúnak tüntet fel': midőn Ashby Rikárd eltökélé magát .. vidám arcot ölteni, abban állt ez egyetlen veszély, nem fog é túlzani szerepében (RH/6 : 299) *(szembeáll)* A gyanúból mit sem hagytam el, de nem is túlzottam (RH/6 : 187)

túlzó 1. mn in 1 | *-nak* 1

[Lucy] több, mint szép, noha leirásomat túlzónak találandod (RH/6 : 137)

vö. **túlzott**

túlpart fn 3 | *-ra* 3

'túlsó part': *(szókapcs:)* ~*ra jut* [János vitéz] az óriás felett átmente a vizet .. a túlpartra jutott (JV/1 : 210—11) ~*ra száll* Bár toronnyá nő a hullám, A túlpartra szállok én. (61/1 : 14) + 3 : 258

túlság fn 1 | *-ig* 1

(ford) 'túlzott mérték; véglet': *(szókapcs:)* ~*ig visz* noha Edvárd .. nagy tettei tán igazolhatták volna a gyermeki tisztelet és elnézés hiányát, azt túlságig még sem vitte (RH/6 : 329)

[túlságos] mn: **tulságos 1**

'a szükségesnél nagyobb mértékű, fokú': Más nap azon hír terjedt, hogy már kész elfogadni a párbajt, s én — tulságos lovagiasságból — azonnal küldtem secundansaimat az övéhez (L 221/7 : 160)

túlságosan hat 7 | **túlságosan 1, tulságosan** 6 — meg vagyok végre jutalmazva is, pedig tulságosan .. azon mód által, mellyel azt [= az érdemjelet] nekem átadta Bem (P 272/5 : 136) + 4 : 212, 310; 5 : 59, 72, 123; 7 : 103

túlsó mn **11** | **túlsó** 2, **tulsó** 9: -Ø 10 || *leg-* 1

1. 'tőlünk távolabb, átellenben levő': ~ *fél* csak kevés haszonvehető hajó találtatott a helyen .. Hanem a tulsó felén több jókora nagyságú evezős hajókat láttak fekünni (RH/6 : 207) ~ *határ* Visszapillant a nap a föld pereméről .. S mire elér szeme a tulsó határra, Leesik fejéről véres koronája. (738/3 : 22) ~ *oldal(i)* a futó .. az apátság tulsó oldalán megsántúlt (RH/6 : 110) + 6 : 245, 285, 295 ~ *part←* 1 : 218; 2 : 151 — **a)** 'távolabbi': bércek .. állnak ott: az első sor zöld, a második sötétkék, s a harmadik, a legtulsó, világoskék egyenruhában. (ÚL/5 : 76)

2. 'a másik oldalon levő': ~ *lap* Tegnap [írta]m egy verset, a tulsó lapon olvas-[hat]od, ha akarod. (L 58/7 : 32) + 7 : 46

túlsúly fn **1** | *-t* 1
'nagyobb súly, súlytöbblet': *(ford szókapcs:)* ~*t kap: (kép)* Egyik mérlegserpenyőben .. Passerot kisasszony hozománya fekvék .. Másikba szive királynéját tevé .. Soká ingadozott a pénz és szenvedély .. Végre túlsúlyt kapott [erhielt .. den Ausschlag] a pénz (KH/6 : 30)

túlszáll tn ige **1** | *-t* 1
'repülve áthalad és túljut vmin': [János] a grifmadárra hirtelen rápattan .. S furcsa paripája hegyen-völgyön túlszállt. (JV/1 : 205)

túlszerény mn **1**
túl szerény 'ua.': Én nem vagyok túlszerény ember .. őszintén elismerem, hogy megérdemlem a dicséretet (L 137/7 : 53)

túlszerénység fn **1**
'túlzott szerénység': [Marcius:] mintha volna Kedvem, táplálni kicsinységemet Hazug dicséretekkel. [Cominius:] Túlszerénység [Too modest are you] (Cor/4 : 257)

túltesz tn ige **2** | 1
~ *vkin* 'különb nála; fölülmúlja': durva Danáinkat méltán lenézitek. Büvészeinken túltesz Operátok, Melly a tündér hont közelíti meg. (718/2 : 341)
túltenni fn in 1 — úgy-e, kis fiam .. Iparkodni fogsz túltenni rajtam (835/3 : 212)

túlugrik tn ige **1** | *-ám* 1
(ford) 'elrugaszkodik': *(kép)* barátimat .. én dicsérni szoktam .. Sőt néha, mint golyó a sík uton, Még túl is ugrám [I have tumbled past the throw ~ sprang .. zu weit], s a dicséretet Megtoldottam füllentésekkel is (Cor/4 : 357)

túlvénhedik tn ige **1** | *-tem* 1
'túlságosan megöregszik': *(szókapcs:)* ~ *évein* 'öregebb, mint évei száma szerint kellene lennie': Érzem .. hogy túlvénhedtem éveimen [über meine Jahre gealtert], azok sorsában osztakozom, kik rövid időben éltek. (KH/6 : 64)

túlvilág fn **1** | *-ba* 1
'másvilág': [a papnak] hivatala kötelességeihez tartozék, a haldoklókat .. elkészíteni .. az utazásra amaz ismeretlen, meg nem vizsgált túlvilágba (NI/6 : 426)

túlvilági mn **8** | **túlvilági** 5, **tulvilági** 3
1. 'a túlvilággal kapcsolatos': Mért félnék e túlvilági balgatag mondáktól, miket papok és barátok beszélnek ..? (RH/6 : 254) — **a)** 'a túlvilágon bekövetkező': ~ *üdvösség (és kárhozat)* mit kockáztatnék én ? szerelmet és trónt, miknek mindegyike többet ér a túlvilági üdvesség reményénél. (TH/4 : 183) + 1 : 44; 4 : 63
2. 'földöntúli, természetfölötti': ~ *hang*← 2 : 13 ~ *lény* Jőj le bájaidnak szép gazdagságában, Jőj egy pillanatra, túlvilági lény! (44/3 : 272) *vidám* →*csillagsugáros* ~ *szellem* 1 : 292 ~ *titok*← 6 : 65

túlvisz ts ige **2** | .. *vitte* 1 | .. *vigye* 1
1. 'cselekedetével túllép vmit, túlmegy vmin': ~ *vmit a határon* pörlekedés támadt: vajjon [Ashby gróf] e jogok gyakorlatát nem vitte é túl a törvényes határokon. (RH/6 : 113)
2. 'túlzásba visz': Nehogy .. kegyét túl-. vigye [a király], a fiatal Ashby grófot .. meghivatá (RH/6 : 338)

[túlzás] fn: **tulzás** 1
'vminek túlzott mértéke, foka': Flamareilné asszony .. érzelmeiben .. valamit változatlannak tarta, mi csak tulzás [Übertreibung] volt. (KH/6 : 60)

túlzott mn **4** | **túlzott** 2, **tulzott** 1, **túlozott** 1
1. 'túlságos': a király .. egy .. éktelen pupossal enyelgett, ki túlzott pompában ragyogott .. több szalagot, tollat, csipkét viselt, mint az udvariak valamennyien (RH/6 : 329) Túlozott Készség s nem bősiség ... szégyenlenem kell E megvetendő segitségteket. (Cor/4 : 255) + 6 : 7
2. 'túlzó': némelly dolgokról, miket nem látunk, tulzott képzeteink vannak (RH/6 : 126)

túlzúg ts ige **1** | *-játok* fsz 1
'túlharsog vmin' Im, védeink .. Híjátok össze a népet .. Zúgjátok túl a zajt, melly Marciust Száműzte (Cor/4 : 370)

Tunet tulfn **1** | *-en* 1
(földrn) 'erdélyi folyó': [az ellenség] Karansebesig meg sem állt .. láttunk .. mintegy ötven vizbe fultat, kik a Tuneten keresztül akarták életöket a hegyekbe vinni. (P 272/5 : 137)

túr ige **6** | 5: -Ø 1, *-nak* 2; *-ta* 2
1. tn 'a földet forgatja úgy, hogy felszíne alá hatol': *(ism)* Talán nincs nyomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakandokok távol a napvilágtól (UL/5 : 52) — **a)** ts 'ua.': *(átv szókapcs:) az alkotmány* →*árkát* ~*ja* 3 : 289
2. ts 'piszkálva, kotorászva forgat, tologat': [az öregasszony] A parazsat túrta Csiptető vasával (BI/2 : 314)
3. ts *(szókapcs:) habot* v. *tajtékot* ~ 'habzó nyál tódul ki száján': Némán néz a király .. Habot túr dühében szája (834/3 : 209)
[túrva] 1. hat in: **turva** 1 — **3.** Az úrfi .. tajtékot turva ekkép orditott: „Hah szolgafaj! .." (Ap/3 : 136)

Túr tulfn **3** | *-Ø* 2 (b 1), *-on* 1 — (földrn)
1. 'a Tisza bal oldali mellékfolyója': Nyári napnak alkonyúlatánál Megállék a kanyargó Tiszánál Ott, hol a kis Túr siet beléje (578/2 : 151)
2. 'Mezőtúr, mezőváros a Tiszántúlon': Illyés uramat Túron elkergettem gorombaságai miatt, és négy nap alatt értem Pestre (L 152/7 : 66) + 7 : 111

turbán fn **1** | *-ok[on]* 1
'kendőből csavart női fejfedő mint divatcikk': *(felsor:) toll, ~, marabu←* 6 : 5

[turbékol] tn ige
'(galamb) búgó hangon szól'
turbékolni fn in **1** — *(kép)* Elbuvék a békeség galambja, Fészke mélyén turbékolni sem mer (748/3 : 32)

túri mn **1**
'Mezőtúron levő': *~ vásár←* 1 : 30

[Túri] tulfn: **Túry 1** | *-nak* b 1
(csn; önállóan) 'Túri Samu, költő': *Túrynak „A költönc" s Urházy „Furcsa állapot" cimü költeménye . . elfogadtatnak (P 64/7 : 508)*

Turóc tulfn **2**
(földrn) 'egykori felvidéki vármegye': (jelzőként) *~ megye* Szklabinyavára Turóc megyében. (P 6/5 : 158) + 5 : 155

[túrós] mn: **turós 1**
'túróval készített': *~ lepény←* 1 : 201

túróstészta fn **2** | **túróstészta 1, turóstészta 1**: *-t* 1; *-ra* 1
túrós tészta 'túróval ízesített főtt tészta': (mint P. kedvenc étele; *tréf felsor)* Szeretőmet és a franciákat és a turóstésztát és a rónaságot fülem hallatára ne gyalázza senki. (ÚL/5 : 46) *~, dohány← és mindenféle* 2 : 233

Turville-Park tulfn **1**
(ang földrn) *Turville Park* 'helység London közelében': Dumouriez. Cambrai 1739. — Turville-Park (Anglia) 1823. (P 140/5 : 168)

tus fn **2** | *-t* 2
'zenekartól üdvözlésképpen játszott gyors akkordismétlés': *(szókapcs:) ~t hangoztat* a hangászkar harsogó tust hangoztata az ifju, bájos királyné tiszteletére. (NI/6 : 433) *~t húz* Éltették a haza minden jelesebbjét . . És mikor vége lett a jó kívánságnak, A muzsikusok rá hangos tust huzának (LV/3 : 309)

tusa fn **3** | *-Ø* 1 | *-ját* 1; *-nak* b 1
'(lelki) küzdelem, harc': *(jelzővel:) hatalmas, ill. nagy ~: (ism)* Jancsi . . Szívében hatalmas tusa keletkezett; De lecsillapítá szíve nagy tusáját, Emlékezetébe hozván Iluskáját. (JV/1 : 198) *lelki ~* A helybeli lágyszivü kántor . . Arcúlata lelki tusának Volt tűkörözője. (HK/1 : 130)

tusakodik tn ige **2** | **1**
'lélekben vívódik, küszködik': *(megszem)* Dezsőben nem nyargal szilaj vér patakja, De . . a fiúi érzés tusakodik benne: Nem lenne-e jobb, ha szivéből kimenne? (Tb/3 : 298)
tusakodva 1. hat in 1 — tusakodva gondolkodtam: egy pár évi költségedet kockáztatom, fiam (HKöt/4 : 63)

tusázó fn **1** | *-khoz* 1
(vál, gúny) 'küzdő, birkózó, verekedő személy': A tusázókhoz több forró vérü legény Csatlakozék . . S lett rúgás, harapás (HK/1 : 143)

tuskó fn **5** | *-Ø* 2 | *-t* 2; *-kból* 1
1. 'fatönk': egy . . fordulat jobbra széles, fa csigahágcsóhoz vezetett, mellynek lépcsői kemény tuskókból [Holzblöcken] látszottak lenni. (RH/6 : 141) A napszámos, napszámosné Tuskót fürészel és hasít (291/1 : 267) | (mint tüzelő:) a kandallón nagy tuskó égett (RH/6 : 141)
2. *(átv)* 'otromba, durva ember': *(ráértés)* [a gazember] mint valami tuskó [block ~ Klotz], gátolta hozzád-jöttömet (Cor/4 : 359) *(jelzővel:) →faragatlan ~* 5 : 95

tuskófej fn **1** | *-be* 1
(átv, biz) 'nehéz felfogású fej': [Második polgár:] Hát az én elméncségem vajon merre repülne? [Harmadik polgár:] Oh, a tied nem jönne ki . . hirtelen . . mert nagyon bele van sutulva ebbe a tuskófejbe [block-head ~ Klotzkopf] (Cor/4 : 279)

tusz fn **3** | *-úl* 3
'várt ellenszolgáltatásért fogva tartott személy': Túszúl [Greenly Katica] visszajötteért tarták fogva lyányodat, s csak ezen föltétel alatt bocsáták szabadon. (RH/6 : 188) + 6 : 135, 162

tű fn **7** | *-Ø* b 1 | *-t* 4; *-vé* 1; *-vel* 1
1. 'egyik végén hegyes, apró, vékony fémeszköz': Adj tűt nekem . . Legyet fogtam, kiszúrom a szemeit. (TH/4 : 168); **Sz:** *meg lehet hallani egy ~ esését←* 6 : 223 *~vé tesz vmit* 'nagy gonddal keres vmiben': *(átv)* Dániel uram soká kereste a szót . . de mégsem találta meg, noha feje minden zegét-zugát tűvé tette. (FL/4 : 122); **(Szh-szerű)** Ifju emberek Jártak körűlem, mindegyik Lehajtott fővel, mintha tűt keresne. (685/2 : 281) — **a)** 'varrótű': [az öregúr] egy vastag, kötényes, nadrágos fickót lát tűvel kezében — Kit keres ön? . . most én lakom [itt],

én, monsieur Wichmann, szabó. (J/6 : 402); *(szókapcs:)* ~*t forgat* 'varr': [a hölgyek] himzőrámával foglalkoztak .. s a munkás tűt forgatván, halkan beszélgettek (RH/6 : 309)

2. 'ruhára feltűzhető dísztű': *arany* ~ ő gyakran volt itt, s néhány darab ezüstöt és egy arany tűt [Vorstecknadel] adott (RH/6 : 377)

tücsök fn **1**

'cirpelő hangot adó rovar': az agg falak körében Egy tücsök borongva zengedez. (43/3 : 268)

vö. **prücsök**

tüdő fn **10** | *-Ø* 2; *-m* 1, *tüdeje* 2 | *-t* 1, *tüdejét* 1; *-höz* 1, *tüdejének* 1; *-vel* 1

'légzőszerv a mellkasban': *(felsor:)* →*lép*[2] — ~ — *máj* — *zúza* 3 : 131 *(párh, chiasmus)* Ki bagóz, ki füstöt ereget, Képezőleg terhes felleget, Melly szemet rág, s fojtja a tüdőt. (133/1 : 76); *(szókapcs:)* ~ *megszakad* Láttál-e már üveget fujni? .. Azt tudtam, hogy minden üvegnél egy-egy tüdő szakad meg, hát pedig dehogy. (ÚL/5 : 51), ~*t léggel* →*teleszív* 7 : *636 | (beszéddel, énekkel kapcs.:) A mint hazámért ontám véremet .. úgy kiáltsa Tüdőm a szót, mig megszakad (Cor/4 : 294) *(párh)* [a mostoha] Nagy szája megnyílik, tüdeje kitágul, S illy módon riaszt föl . .: „Becstelen teremtés! gyalázatos pára! . .” (JV/1 : 182); *(jelzővel:)* *erős* ~*: (párh)* Azt mondják ők, hogy a szegény pörös embernek erős tüdeje van; majd meglátják, hogy karjaink is erősek. (Cor/4 : 229) *ritka* ~*: (tréf;* részleges *ism)* az istenek engem .. Megajándékoztanak .. Olly ritka tüdővel, Melly a csatavészek Világrendítő dúlakodásit Illendőn elkurjantani képes, S mellyet tőlem minden kántor irígyel. És hogy férfi legyen, Méltó e tüdőhöz, Lön az égi hatalmak iránt ami hajlandóságából A széles tenyerű Fejenagy (HK/1 : 120) | (hangszer fújásával kapcs.; *jelzővel:)* *gyönge* ~ [az ifjú Lehel] Gyönge tüdejének erős volt még e kürt, De ő .. szoktatta magát kürtje fuvására (LV/3 : 303)

tűhegy fn **1** | *-eket* 1

'a tű szúrós vége': *(hsl)* [Egressy] Beszéde töredezett, szaggatott, egyenként dobálja ki a szavakat, mintha tűhegyeket köpködne más szemébe. (P 132/5 : 43)

tűhegynyi mn **1**

'olyan kicsi, mint a tű hegye': [a por] fris sebbe dörgölve, ha csak tűhegynyi nagyságban is, a boldogtalan embert minden szenvedéséből kigyógyítja (RH/6 : 358)

tükör fn **30** | **tükör** 25, **tűkör** 5: *-Ø* 7 (b 1); *tükröd* 1, *tükre* 4; *tükrei* 1 | *-t* 1; *-be* 4, *-ébe* 1; *-ben* 3, *tükrödben* 1, *tükrében* 1; *-ből* 1; *-höz* 1; *tükrön* 1, *tükrén* 1; *tükrének* 1; *-re* 1

1. 'az előtte levő tárgy, a belenéző személy képét visszaverő sima, fényes felületű lemez (mint használati v. berendezési tárgy)': Flamareilné a tűkör elé állt, s hosszu ideig némán szemlélé magát. (KH/6 : 61) Ha majd megőszülök: A falra függesztem tükör helyett E barna fürtöt; így csalom meg szememet, Hitetve, hogy még fiatal vagyok (435/2 : 25) + 6 : 38, 56; *(hsl)* Csak annyi az élet .. mint tükrön a lehellet. (723/2 : 346); *(jelzővel:)* *(aranyos* →*rámájú) kis* ~ Flamareilné .. egy kis tűkört vett elő pipereasztaláról, hogy oldalt lássa magát. (KH/6 : 61) + 5 : 161 →*nagyító* ~ 2 : 335; *(birt szerk, met, jelzővel* is) *délibáb tükre* a látkör egy óriáspalota, mellynek tetején a napnak gyémántcsilárja s oldalán a délibábak tükrei függenek (UJ/5 : 23—4) *szem bűvösbájos tükre* Szeretője lettem én szép lelkednek .. melly mosolyog szelíden Szemeidnek bűvösbájos tükrében. (106/1 : 51); *(szókapcs:)* ~*be néz* v. →*pillant(gat)* Tükörbe nézni szinte nem merek, Attól félek, hogy már hajam megőszült (536/2 : 109) + 1 : 307; 4 : 134; 7 : 53 ~*ben megnézi magát* (részleges *ism)* barátom, Nézd meg csak a tűkörben magadat: Hát ember az, a kit ott látsz? mennykő! Tükröd kisértetet mutat. (128/1 : 72) ~*ből* v. ~*ben lát* Ashby Lucy .. tudta, hogy szép .. mert minden tükörből látta, minden ajakról hallotta (RH/6 : 143) + 1 : 248 | *(kép;* vízfelületről:) a patak vize tükörré lett, Mellybe ezer csillag ragyogása nézett (JV/1 : 184) a Szinyva .. vize sötétzöld, minthogy tükre az őt környező bércek erdejének. (ÚL/5 : 63); *(jelzővel:)* *fényes* ~ Két felől virágok, mint kacér leánykák, Kandikálnak a víz fényes tűkörébe. (309/1 : 276) *mosolygó* ~ kedélyem a forrás vala, Mosolygó tűkre a szép mennyországnak. (403/1 : 350) →*széles* ~ 2 : 78 — **a)** 'ennek kerete v. állványa': *(birt szerk, nép:)* ~ *fia*← 4 : 122

2. *(átv)* 'víztükör, vízfelület': *(jelzővel:)* *sima* ~ A folyó .. Síma tükrén a piros sugárok, (Mint megannyi tündér) táncot jártak (578/2 : 151)

3. *(átv)* 'az a dolog, ami vmit tükröz': Áldozat s tett, ez a két tükör, melly A valódi honfiút mutatja (667/2 : 252) [lantom] Légy tükör, mellyből reám néz Egész, egész életem (837/3 : 214) + 1 : 79 | *(ráértés; ism)* arcod tükre lelkem, És pedig nagyító tükre, mellyben Hosszu és mély tördöfés az, a mi Kis redő csak homlokod fölött. (714/2 : 335)

4. *(átv, rég, ford)* 'példakép, mintakép': *(párh)* Téged kérlek .. mint olly férfit, ki mindig a lovagság tükrének [Spiegel des Ritterthums], a nemesség példányának tartatott (RH/6 : 294—5)

[tükörfia] ld. **fia**

tükörhatás fn 1
(ford) 'légtükrözés': különös, ezen tájon gyakori tükörhatás [Lichtspiegelung ~ mirage] következtében a .. Szibériától széles tengerkar által elválasztott amérikai öböl .. közel látszék (P 41/6 : 392)

tűkröző ld. [tükröző]

tükröz ts ige 4 | 3; **tükröz** 1, **tűkröz** 2: *-ött* 1; *-e* 1; *-é* 1
(átv) 'vmit hűen ábrázol, megmutat' ld. **tükrözni** — **a)** (érzést, gondolatot) kifejez': Montfort .. olly arcu férfi volt, melly elmélkedést és bizalmat tűkrözött. (RH/6 : 175) [Hugó] tekíntete ezer nyájas gondolatot tűkröze (RH/6 : 311) + 6 : 379
tükrözni fn in 1 — ha .. vihar és verőfény nyomban követik egymást .. mindennel, mi a lételt híven akarja tükrözni, következőleg az olly beszéllyel is, mint ez, így kell lennie. (RH/6 : 231)

[tükröző] fn: **tűkröző** 1 | *-je* 1
(tréf) 'olyan dolog, ami vmit tükröz, kifejez': A helybeli lágyszivü kántor .. Arcúlata lelki tusának Volt tűkörözője (HK/1 : 130)

[tükröződik] tn ige: **tűkröződik** 1 | *-ék* 1
(átv) '(érzelem) kifejeződik, mutatkozik': Eudoxia csak egyetlen arcot pillanta meg, mellyen őszinte rokonszenv félelme tűkröződék [sich .. malte] (KH/6 : 57)

tüled hsz 1
(nép; igásállat irányítására) 'jobbra': *(poláris kif:)* ~ — *hozzád* 'összevissza': *(kép)* [Endre] Felesége tartotta az Ország gyeplőszárát, Ögyelgett is ám a szekér Majd tüled majd hozzád. (773/3 : 59)

tűn ld. **tűnik**

tündér fn és mn **32**
I. fn 20 | *-Ø* 6 (b 1), *-ek* 9 (b 4), *-e* 3 | *-ként* 1, *-eknek* b 1
1. 'természetfölötti képességekkel rendelkező képzeletbeli lény': a tündérek szeméből könny gördül; Leszivárog a könny a föld mélységébe, És ennek méhében gyémánt lesz belőle. (JV/1 : 220) midőn Hugo a ládát fölnyitá .. látta, hogy az saját .. öltözeteivel volt tele rakva .. Ez tündérek műve lehet .. de .. ezen ügyes lényekre nem számolhatok mindig, hogy szükségeimet kielégítendik (RH/6 : 236) + 1 : 220, 221; 4 : 109 *(páros kif:)* →*szörnyetegek s* ~*ek* 2 : 389; *(hsl)* A virágok, mint megannyi Tündérek, táncolni kezdtek (642/2 : 222) + 2 : 151; 4 : 63; *(jelzővel:)* *gonosz* ~ 6 : 52 *szép, de* →*csalfa* ~ 2 : 138 | (női szépség és kedvesség kif.:) édes álmaimban Meg-megjelentél, tündérek leánya! (S/2 : 74) Ölemben egy olly asszony, a kinek Tündérek adják a testvér nevet (681/2 : 276) + 2 : 72 *(párh:)* ~ — *leány*← 1 : 83 (2×); *(hsl, párh)* Kedvesem .. Úgy lebeg a hegytetőkön, Mint egy álom tüneménye, Mint e rengeteg tündére. (808/3 : 180—1) | (boldogság kif.; *met)* mennyi tündér együtt: ifjuság, Tavasz, költészet, szerelem! (776/3 : 66) *(ráértés; ism, tőism)* azt tartják, hogy Tündérország s a tündérek csak mesebeszéd, pedig dehogy az! egy a *tündérek* közül a szerelem .. . (N/4 : 109)
2. *(átv)* 'ilyen lényhez hasonlított szép, kedves leány': Az ős vár, mellynek tündére vagy .. a dombról a rónára lát (554/2 : 123)
II. mn 12 — *(vál)*
1. 'tündéri, varázslatos' Ott lebegsz előttem tündér fátyolodban A hajnal biborszín leplén, szép alak! (44/3 : 271) Regényes bércek kőszikláí közt folyt Csengő morajjal egy tündér patak, Dicsvágy patakja! (806/3 : 178) + 1 : 297; 2 : 115, 171, 274; 6 : 272; ~ *alak* ld. **[tündéralak]**, ~ *hon* ld. **tündérhon**, ~ *kisasszony* ld. **[tündérkisasszony]**, ~ *leány* ld. **tündérleány**, ~ *világ* ld. **tündérvilág**
2. *(átv)* 'elbűvölően szép és kedves': másnak vár csókjára Tündér orcád tejben úszó rózsája (106/1 : 52) *(párh)* Csupán a képzelet s az is ritkán teremt Illy kedves kis leányt, illy tündér gyermeket. (571/2 : 143), ld. még **tündérgyermek**
3. 'tünékeny, változékony': ~ *délibáb* Nézte őt [= Jancsit] a kék ég, a fényes nap .. . alább Ragyogó szemével a tündér délibáb. (JV/1 : 186) + 1 : 341 ~ *játék* lenge délibáb Enyelgve űz tündér játékokat (60/1 : 13)

Tündér tulfn 1
~ *Ilona* 'mesebeli tündérleány': *(felsor:)* ~ *Ilona,* →*Babszem Jankó, három királyfi* 4 : 99

[tündéralak] fn: **tündér alak** 1
(vál) 'tündérszép nőalak': A kárhozat keze vonna rám szemfedőt, Ha már nem látnálak, dicső tündér alak. (SzM/2 : 261)

tündérálom fn 2
(átv, vál) 'meseszerű és álomszerű, csodálatos élmény': már-már feledem Ábrándjaidnak édes üdvességét, Oh tündérálom, első szerelem! (T/2 : 18) *(verscím)* Tündérálom (T/2 : 13)

tündércsarnok fn 1 | *-ából* 1
(vál) 'mesebeli palota csarnoka': *(met)* A szegény Etelke Elvesztett vonásit .. A remények eldőlt Tündércsarnokából Szent ereklyeképen Tartom emlékimnek Drága kincstárában (286/1 : 263)

[tündércsengettyű] fn: **tündércsengetyű 1**
(vál) 'varázslatos csengettyű': *(met)* Minden eszmém tündércsengetyű volt, Melly bűbájosan csilingele (350/1 : 306)

tündérének fn **1** | *-et* 1
(vál) 'tündéri, varázslatos ének': *(kép)* [napkeleten] szebb a tél, mint itt a kikelet, S madarak a hópelyhek... mig esnek, Zengedeznek tündéréneket. (490/2 : 47)

tündéres mn **1**
'tündér(ek)ről szóló, tündér(eke)t szerepeltető (mese)': elmondom a magam történetét, ez nem ollyan cifra ugyan, mint azok a tündéres históriák, de .. érdekesebb (N/4 : 99)

tündérfény fn **1** | *-nyel* 1
(vál) 'tündéri, elbűvölő csillogás': Bájjal ég az arany esti csillag; A leányka nefelejts-szemében Tündérfénnyel szebb csillagzat égett. (14/3 : 249)

tündérfi fn **2** | *-ak* 2
'férfi tündér': *(tőism, páros kif)* Tündérországban .. tündérfiak és tündérleányok Halált nem ismerve élnek boldogságnak; Nem szükséges nekik sem étel sem ital, Élnek a szerelem édes csókjaival. (JV/1 : 220) *(párh)* Be szép volt Iluska! a tündérleányok .. Őt királynéjoknak meg is választották, A tündérfiak meg Jánost királyokká. (JV/1 : 222)

tündérföld fn **1** | *-ét* 1
(vál) 'tündérország, meseország': *(met)* E husz éves Életnek vedd el tavaszát, A szép reményeknek tündérföldét, Mit lelkem a jövőben lát (97/1 : 44)

tündérgyerek fn **1** | *-ek* 1
'gyermekkorú tündér': *(tőism)* A tündérgyerekek .. szivárványt fonnak Szemsugarából a tündérleányoknak (JV/1 : 220)

tündérgyermek fn **1** | *-e* 1
(vál) 'tündérnek képzelt, elbűvölően szép, szeretett fiatal nő': Meg foglak óni, gyermekálmaim Földönfölüli tündérgyermeke! (S/2 : 76)

tündérhatalom fn **1** | *-mal* 1
'varázserő': Jaj de mi hangok ezek! — Ezeknek hallata visszaidézi Tündérhatalommal Emlékezetembe .. A gyermek-időt. (HK/1 : 129)

tündérhon fn **2** | **tündérhon 1, tündér hon 1**
(vál) 'tündérország': *(hsl-szerű)* Operátok .. a tündér hont [féerie] közelíti meg (718/2 : 341) *(met, tréf)* szép hitem tündérhona A magasból lepottyana. (137/1 : 80)

tündéri mn **10**
1. 'természetfölötti, mesebeli': A hevesen becsapott ajtó bezárult .. elfödve tőlem őt, mint valami tündéri jelenést (ÁB/6 : 445) *(ism)* Szivemből jöttek e tündéri lények, Szivemnek nem rég támadt üregéből, Tündéri lények, millyenekre félig Emlékezém a szép gyermekregékből. (T/2 : 14) — **a)** 'varázslatos, csodás': a szerelem .. Tündéri madár .. a mellynek Ajtó sem kell, hogy a szívbe röpüljön (HK/1 : 140) *(allit)* Látom fátyolodat, te sötét mély titku jövendő, És, meggyujtván a sejtés tündéri tüzét, e Fátyolon átlátok (599/2 : 179)
2. *(átv)* 'elbűvölő, elragadó': Eszmélet nélkül ott függ tündéri varázsán Dalma (7/3 : 284) Tündéri dal, Hű szerelem! (735/3 : 17) + 6 : 104, 444 *(páros kif)* Ifjúkoromnak ébredése Ah, olly tündéri, szép vala, Miként a koszorús tavasznak Varázst mosolygó hajnala. (37/3 : 263)

tündérkaland fn **1**
(vál) 'csodálatos, meseszerű kaland': *(verscím)* Tündérkaland (621/3 : 286)

tündérkéj fn **1** | *-be* 1
(vál) 'elbűvölő gyönyörűség, élvezet': e várost nézem, Elmerűlve tündérkéjbe. (698/2 : 296)

tündérkert fn **4** | *-Ø* 2 | *-ében* 1; *-nek* 1
(vál) 'mesebeli, csodálatos szépségű kert': *(hsl)* Szép reményink hajnalcsillagánál A jövendő tündérkert gyanánt áll (90/1 : 40) *(met)* Olvasóim közűl azok, kik .. jártak a szerelem tündérkertében .. érteni fognak (NI/6 : 436) + 2 : 255 *(kép)* Szép rózsaszinű pápaszem ez [= a házasság], mellyet ha fölteszek, tündérkertnek látom a világot (HKöt/4 : 75)

tündérkéz fn **1**
'tündér keze': *(tőism)* Kis hamis lyány! .. Örömnek hínak .. Meghódítám tündér szárnyadat, Kertészem vagy, te növelsz naponként Homlokomra fris virágokat. Szép virágok színre és illatra, Millyeket csak tündérkéz növel (679/2 : 274)

tündérkirály fn **1**
'a tündérek királya': *(kép, tőism)* Tündérország, melly előttem áll; Sikerüljön ezt bevennem: akkor Én leendek a tündérkirály! (332/1 : 295)

[tündérkisasszony] fn: **tündér kisasszony 1** | *-t* 1
'tündérszép kisasszony': *(kép)* És ne mondja senki, hogy a puszta nem szép! .. barátai előtt Leteszi fátyolát, S .. a megbűvölt szem .. Tündér kisasszonyt lát. (620/2 : 202)

[tündérkorszak] fn: **tündér-korszak** 1 | *-án* 1
(vál) 'mesésen boldog korszak': oh leány! Vezessen a sors boldog útakon, Öröm-tavasznak tündér-korszakán. (11/3 : 247)

tündérleány fn 7 | **tündérleány** 4, **tündér leány** 2, **tündérlyány** 1: *-ok* 3 (b 1), *-a* 2 | *-t* 1; *-oknak* b 1
1. 'női tündér': Szőke tündérlyányok sárga hajaikat Szálanként keresztűlhúzzák a föld alatt; E szálakból válik az aranynak érce (JV/1 : 220) *(tőism:)* →*tündérfi* — ~ 1 : 220, 222 →*tündérgyerek* — ~ 1 : 220
2. *(átv)* 'vkinek, ill. vmely megszemélyesített dolognak tündéri szépségű, kedvességű leánya': *(met)* Az én szerelmem nem nyugalmas ház . . Hol a boldogság anyaként tanyáz, S tündér leányt szül: a szép örömet. (218/1 : 175) lángol a nap, az égnek ifja . . Szeretője, a ki epedve néz rája, Délibáb, a puszták szép tündérleánya. (397/1 : 344) *(kép, párh)* Minek nevezzelek? Boldogságomnak édes anyja, Egy égberontott képzelet Tündér leánya . . Édes szép ifju hitvesem (734/3 : 16)

tündérnemzetség fn 1 | *-Ø* b 1
'tündérek népe': *(tőism)* A tündérnemzetség gyönyörű körében . . Mai napig János vitéz ő kegyelme Szép Tündérországnak boldog fejedelme. (JV/1 : 222)

tündérnép fn 1 | *-e* 1
'tündéri lények sokasága': Föl, föl! . . a mennybe! a hová Fájó szivemnek tündérnépe lebben (T/2 : 15)

Tündérország tulfn 13 | **Tündérország** 12, **tündérország** 1: *-Ø* 8 (b 2) | *-ot* 1; *-ban* 2; *-nak* b 2
'tündérek mesebeli országa': Tündérország első kapuját őrzötte Félrőfös körmökkel három szilaj medve. (JV/1 : 219) Szép Tündérországban éktelen sok a kincs, Hanem hát a göncölszekérnek párja nincs (SzÁ/1 : 338) + 1 : 220 (3×), 221, 222 *(ism)* János ezt kérdezte: „És micsoda sziget?" „Tündérország, róla hallhattál eleget. Tündérország; ott van a világnak vége, A tenger azon túl tűnik semmiségbe." (JV/1 : 218) *(tőism:)* ~ — *tündér*← 4 : 109; *(hsl)* boldogabb volt a fakó leány s a pej legény, mint tündérország két legszebb teremtménye. (FL/4 : 140); *(met, tőism:) ország* — ~ Rózsám lelke egész ország, Mégpedig a Tündérország. (614/2 : 193) ~ — *tündérkirály*← 1 : 295

tündérpalota fn 1
(vál) 'tündérek mesebeli palotája; *(átv)* boldog otthon': Most minden kis kunyhó egy tündérpalota, Ha van honnan rakni a kandallóra fát (726/3 : 7)

tündérrege fn 4 | *-Ø* 1 | *-ket* 2; *-kbe* 1
'tündér(ek)ről szóló, tündér(eke)t szerepeltető mese': Pomenars ur . . Szemében . . a roppant őrnagy azon roszúl alkotott óriások közé tartozék, mellyek borzadályt öntenek a tündérregékbe (KH/6 : 47) | (mint szép, gyönyörködtető mese; *hsl)* Szép felhők! mindenik ugy megy el fölöttünk, Mint egy tündérrege. (787/3 : 80); *(szókapcs:)* ~*ket mond* v. *suttog: (kép)* egy magányos fa . . lombjai . . suttognak fülembe tündérregéket, mellyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját (ÚL/5 : 62—3) *(kép; szembeáll)* Ott városok harangja, Itt mezei kolomp, Amaz drámákat és ez Tündérregéket mond. (697/2 : 295)

[tündér-szárny] ld. **szárny**

[tündérszép] mn
'elbűvölően szép'
tündérszépen hat 1 — Fenn az égen Tündérszépen Ragyog a hold, a csillag (235/1 : 227)

tündérterem fn 1 | *-et* 1
(vál) 'mesebeli palota terme': *(met)* Ő, a kedves drága kis leány, Ő s az élet lakták szívemet; Mint repkény a fákat, a remény Átszövé e tündérteremet. (268/1 : 251)

tündértermet fn 1 | *-et* 1
(vál) 'elbűvölően szép női termet': El, el! meglátni őt . . S a tündértermetet, S a hullámzó kebelt (52/3 : 277)

tündérvár fn 1
(vál) 'tündérek mesebeli várkastélya': *(hsl)* felhőim . . ugy állanak fölöttem, Mint megannyi tündérvár! (494/2 : 53)

tündérvilág fn 3 | **tündérvilág** 2, **tündér világ** 1: *-Ø* 1 | *-nak* b 1; *-ával* 1
(vál) 'az érzelmek v. a képzelet csodálatos világa': te, lelkem, szállj a Királyhágón által Érzelmeimnek tündérvilágával (783/3 : 75); *(jelzővel:)* →*kizsákmányolt* ~ 4 : 14 *szép* ~ : *(megszól)* A tejúton túl röpűltem egykor, S ott az égi magasokban járván Építélek, szép tündér világ. Ott töltöttem ébren álmadozva A csapongó ifjuság időit (686/2 : 282)

tündérvilági mn 1
(vál) 'képzeletbeli, természetfölötti lények világából származó': Hátha így találna szólni Egy tündérvilági hang: „Nos, fiam, mi kell? jó kedvem Íme mindent megadand." (99/1 : 45)

tündérvirág fn 1 | *-ot* 1
(vál) 'tündérszép virág; *(átv)* csodálatra méltó nő': *(párh)* Láttátok-e a két tündérvirágot, Borús hazánknak két sarkcsillagát? (216/1 : 173)

tündérvölgy fn **1** | *-ébe* 1
(vál) 'elbűvölően szép völgy': eléri az ember a szepesi határt .. honnan belát a gyönyörü Szepes tündérvölgyébe (UJ/5 : 23)

[tündökletes] mn: *[sajtóhiba:]* **tündőkletes 1**
(vál) 'tündöklő, ragyogó': Nem látom-e szemed Tündőkletes egét? (264/1 : 249)

tündöklik ld. **tündököl**

tündöklő mn **17** | 16: *-Ø* 13, *-k* 2 || *-bb* 1
1. 'ragyogó, fénylő': A látkörön fényben tündöklő félgolyó jelent meg (P 41/6 : 392); *(kép, ism)* Mintha nap volna mindenik, Olly tündöklők e szellemek, Tündöklők, mert hisz a dicsőség Sugármezébe öltözködtenek. (407/1 : 353); ~ *csillag*← 2 : 189 ~ *szivárvány* a megengesztelődött Isten mosolygása: tündöklő szivárvány. (309/1 : 277) + 1 : 198; 2 : 27 — **a)** 'a fényt ragyogva visszaverő': ~ *gyémánt*← 1 : 217 ~ *kard: (szimb, szembeáll)* Vegyétek le rólam Ezt a rozsdás vasat, S adjátok helyébe .. Tündöklő kardomat! (777/3 : 68) — **b)** 'érzelemtől ragyogó': ~ *szem* Flamareilné .. megragadá [Mornac] kezét s tündöklő szemeit merőn függesztve rá, kérdé: Szeretsz? (KH/6 : 62) + 6 : 142 ~ *szikra* [Barangót] nem bosszu űzi, hanem a szerelem, Azért a tündöklő szikra szemeiben. (SzÁ/1 : 337) | *(ráértés)* Az égi fények ezredénél A lyányszem tündöklőbb vala (64/1 : 17)
2. *(átv)* 'pompás, pazar': *(→nagyúri, díszes,)* ~ *terem*²← 2 : 236; 3 : *317
3. *(átv)* 'rendkívüli': ~ *szépség* Az őrnagy szemei .. e tündöklő szépség ellenében kápráznia látszottak. (KH/6 : 44)
4. *(átv)* 'boldogságtól, gyönyörűségtől sugárzó (arc)' ld. **tündöklőn**
tündöklőn hat 1 — **4.** *(ráértés; szembeáll)* álmaimban .. érzém ölelését .. előttem állt a leggyönyörűbb arc, majd borúsan, mintha felhő takarta volna, majd tündöklőn, mintha sugárkorona övezte volna (ÁB/6 : 445)

tündököl tn ige **16** | 12: *-sz* 1, *-Ø* 3 ~ .. *klik* 2, *-nek* 1; *-t* 3; *-ni fog* 1 | *-jenek* 1
1. 'ragyog, fénylik': A hold ezüstlő súgarakkal .. Fog tündökölni fen. (42/3 : 268) — **a)** 'a fényt ragyogva visszaveri': *(kép)* szerelmemnek S barátságomnak felhői Rózsaszínben tündökölnek (494/2 : 53) — **b)** '(fény) ragyogva visszaverődik': a faluknak tornyán .. s a patakok vizén S mindenhol a nap fénye tündökölt (S/2 : 69)
2. '(szem) fénylik': *(ráértés)* Oh lyány! szemed .. Ugy tündököl, Mint zordon éjben Villám tüzénél a hóhérpallos! (438/2 : 26)
3. *(átv)* 'pompázik, ékeskedik': *(kép)* Hol a teremtő széke tündököl Felhők felett a csillagezreden: Tekintsetek fel (38/3 : 265) *(alleg)* Föl kell emelnünk a szobrot megint A hegyre, mellyen egykor tündökölt (770/3 : 57)
4. *(átv)* 'kiváló tulajdonságaival, erkölcsi v. szellemi értékével feltűnik': szép varróleány! .. tündökölsz Az elmésség sugáriban (316/1 : 281) A legkisebb gondolatban, Melly fejedben tündököl .. Költészet van, kedvesem (663/2 : 248) | *(ráértés)* Magyar dicsőség, mi valál? Hullócsillag? melly tündökölt, Aztán lehullott a magasból (407/1 : 354) + 1 : 315 *(ism)* [lelkem] Csókold meg a székely fegyvereket, Azok csókodtul tündököljenek, S azoktól nyerj te hős-erőt, Melly ugy tündöklik a világ előtt! (783/3 : 75)
tündökölni fn in 3 — **1.b)** *(kép)* A bú .. nyájas hold sugára, Melly tündökölni száll szelíd emlékzetem Morajtalan tavára. (275/1 : 255) — **3.** *(ráértés)* Tündökölni vágynak a leányok, S méltán... ők a föld csillagjai. (329/1 : 293) — **4.** Semmi kedvem nincs, fűszerárusnévá lenni .. nagyobb szerencse, estenként a szinházban tündökölni, mint .. cukrot és kávét árulni. (J/6 : 400)
tündökölve 1. hat in 1 — **1.** Az égen tündökölve ballag A nagy hold s a kis esti csillag. (465/2 : 36)

tünedékeny mn **2**
(vál) 'tünékeny': minden a világon, Csak álom, tünedékeny álom. (485/2 : 43) futék utánad, mint az esti szél A tünedékeny pillangó után (S/2 : 74)

tűnejd nu **1**
(tréf, táj; talán *túlnét* alakváltozata) 'vmin túl (II. 1. a.)': A mint látod .. nem Londonból irok .. aligha lengek én a tengereken tűnejd .. Veszedelmes is lett volna most nekem a tengeren járnom (L 157/7 : 71)

tünékeny mn **2**
(vál) 'hamar eltűnő': Elmém .. megvetni kész A dicsőséget, e tünékeny füstöt (493/2 : 52) Ollyan tünékeny volt e jelenés, Hogy a toronynak őre .. álomnak hivé. (S/2 : 73)

tüneмény fn **4** | *-Ø* 3; *-e* 1
'látomásszerű jelenség': Álmában meg-meglátogatta őt Ama szép tüneмény, örökké imádott kedvesének szelleme (Ap/3 : 170) + 6 : 42; *(hsl)* Kedvesem .. Majd eltűnik, majd előjön; Ugy lebeg a hegytetőkön, Mint egy álom tüneménye (808/3 : 180—1) + 6 : 65

tűnik tn ige **16** | 12; **tűnik** 9, **tünik** 3: *-Ø* 1 ~ *-ik* 2, *-nek* 1 | *-t* 5, *-tek* 1 | *-j* 1, *-jön* 1
1. 'láthatatlanná válik, szem elől vész' ld. **tűnni**; *vmibe* ~ Tündérország; ott van a világnak vége, A tenger azon túl tűnik semmiségbe (JV/1 : 218) *(tőism)* Képzetem varázsalakja! Tünj egedbe, tünj tova (48/3 : 275);

messze ~ : (ism) Messze tűnnek már a partok, Messze tűn a gyászvidék, Hol szívemnek béke, csönde Romhalomba dönteték: Tűnjön is nagy messze tőlem, Hogy ne légyen semmi jel (61/1 : 14), *tova ~* ld. **[tovatűnik]**

2. 'múlik': a napok egymásután tűntek (RH/6 : 158) *(tőism)* Gyermekkorom tűnt s gyermekéveimmel Eltünt regényes ábrándim világa (S/2 : 74) — **a)** 'enyészik': [Lucynak] eddig bátorságot adott kedvese iránti aggalma . . De a bátorság most gyorsan tűnt (RH/6 : 315) | *(ráértés)* a percek s bátorságom nem állandó dolgok, mindkettő sebesen tűnik. (RH/6 : 375)

3. 'feltűnik, (fel)ötlik': *(szókapcs:) szembe ~* ld. **szembetűnik**, *szemébe* v. *szeme →elé ~* Az idő járása éjfél lehetett már, Mikor szemébe tünt egy pislogó sugár. (JV/1 : 188) + 3 : 139; 6 : 182

tűnni fn in 2 — **1.** Forrás mellett űlt a gyermek, Koszorúkat kötözött, S látta őket elragadtan Tűnni a habtánc között. (41/3 : 266) — **2.a)** bátorságom tűnni látszik (RH/6 : 324)

[tűnő] 1. mn in: **tünő** 1 — **2.** Szomszédságában illyen boldog kornak Mondom, tünő év, a bucsút neked (247/1 : 234)

tűnve 1. hat in 1 — **1.** *vmibe ~* nagy hegyláncok emelkednek, kékes ormaikkal a távolban havas ködbe tűnve. (P 41/6 : 390)

tünk 1

(önállósult igei szrag, a tsz 1. sz hangsúlyozására:) Koltóról eljöttem vagy is tulajdonképen eljöttünk, igen, eljöttünk, hála istennek . . azért, hogy eljöttünk, tünk; röviden szólva, hogy már nem magam utazom, hanem másodmagammal, tudniillik az én kedves kis feleségecskémmel. (ÚL/5 : 75)

[tűnődés] fn: **tünődés 4** | *-Ø* 1; *-e* 1 | *-t* 1, *-ét* 1

'habozó, tanakodó elmélkedés': A páholy hátterében kellemes, rendes képü fiatal ember volt . . titkos tünődést árultak el vonásai. (KH/6 : 7); *(verscím)* Tünődés (37/3 : 263) *→Szomjas ember ~e* 1 : 62; 7 : 29

[tűnődik] tn ige: **tünődik 12** | *-öm* 5, *-ik* 1; *-tem* 2, *-ött* 1; *-ék* 3

1. 'gondolatban tanakodik': Soká tünődtem: mint eredhetett e barlang? (UJ/5 : 27) [Perenna] Hosszan tünődék, véghetetlenül: Hogy szabaduljon e falak közül (S/2 : 77); *~ vmin* Azon tünődtem épen: kérjek-e Ebédet vagy se? (205/1 : 161) + 2 : 110; 3 : 159; *(-t* ragos hat-val:) Mit csináljak hát? . . Mit tünődöm? amott egy tanya, Bemegyek. (BI/2 : 312) *(párh:) →törődik — ~* 1 : 22

2. 'merengve, ábrándozva elmélkedik': A sírbolt roppant üregében . . tünődöm, egy vendégre várván, A késedelmező halálra. (375/1 : 324) *(ism)* Csend van körülöttem, tünődöm, tünődöm (613/2 : 192); *(megszem)* a vérnek közepette Búsongva tünődött Egy leharapott fül. (HK/1 : 147); *~ vkiről: (párh, tőism)* Űlt a lyányka boldogan tünődve Sziklaparton a tenger fölött, És a kit várt, a kiről tünődék, Kedvesének koszorút kötött. (490/2 : 47)

[tűnődve] 1. hat in: **tünődve 6** — **1.** a vén ember . . Tünődve ekkép szól magában: „A mennydörgős mennykőbe is, Illyen kő még nem volt kezemben . .” (Ap/3 : 119) + 1 : 122; 2 : 126; 3 : 277 — **2.** a számüzött állva maradt tünődve, mig végre egy . . hang felkölté merengéséből (RH/6 : 140) *(tőism:) ~ — tűnődik←* 2 : 47

tűnte szragos fn **2** | **tűnte 1, tünte 1**: *←n* 2

'annak története, hogy vmi (el)tűnt, elveszett': az árva, árva szolga, ⟨Tűntén⟩ Tüntén egyetlen gyönyörűségének . . Végét vetette terhes életének. (376/1 : 326, 416)

tűr ige **57** | 48; **tűr 41, tür** 7: *-ök* 5, *-sz* 1, *-Ø* 4, *-nek* 2; *-öm* 2, *-öd* 3, *-ik* 1; *-tem* alr 2, *-tél* 1, *-t* 3; *-te* 4; *-é* 2; *-ni fogok* 2 | *-ne* 1; *-ném* 3; *-t volna* 1, *-tek volna* 1 | *-j* 2, *-jünk* 1; *-d* 1, *-je* 1, *-jük* 1 || *-het* 1; *-hettem* alr 1; *-hette* 1; *-heté* 1

1. ts '(kellemetlenséget) elvisel': tűrtem nyomort, hideget, meleget (191/1 : 393) A mi emberünk . . bele önté A veder vizet [a lyukba]; Torkig tele lett. A szegény kis ürge Egy darabig türte (615/2 : 195) + 1 : 300; 2 : 284, 319; 3 : 153; 4 : 152 *(páros kif:) →szenved és ~* 4 : 108; *(nyomósítva:) békén ~* 3 : 134, 183 (részleges *ism)* tűrném veszteségemet, Békén tűrném ez óriási terhet . . Csak elbucsúztam volna tőle (Ap/3 : 168) — **a)** 'elviseli vkinek, vminek az ottlétét': A virágok innen kitiltattak. Eudoxia ingerlékenysége illatjokat nem türé. (KH/6 : 33) ez ember Istentagadó s lázító! S ha még tovább is tűrik őt magoknál, El vannak veszve (Ap/3 : 149) *(szembeáll, ism)* [királyok!] Csak tűrnek már titeket a népek, Csak tűrnek, mint szükséges roszat, S nem szeretnek (758/3 : 44)

2. tn 'kínos helyzetben türelmet tanúsít': marhat a fájdalom, a fene kín; Én tűrni fogok (19/3 : 253) Elől pofoznak, hátul rúgnak, Hazám, tovább is tűrsz-e még? (781/3 : 72) + 3 : 135; 4 : 9 *(tőism:) ~ — tűrni←* 7 : 204 *(felsor)* fohászkodjunk a jó istenhez . . Tegyük össze kezeinket és imádkozzunk és tűrjünk. (Drt/4 : 214); *(nyomósítva:) békén ~ : (tőism)* a jámbor aggastyán békén tűr, mignem türelme megszakad (UJ/5 : 34) *elszántan ~* (részleges *ism, ráértés)* tűrte békén bajait, Tűrt elszántan, miként egy férfiú, Kiben magas lélek lakik. S mi végre tűrt, miért el nem hagyá Kínos helyét . .? (Ap/3 : 134) *legvégsőig* [→végső] *~* 6 : 172 *(fig*

etym:) →*türedelmesen* ~ 1 : 80; *(-t* ragos hat-val:) De mit tűr a szolgaságnak népe? Mért nem kél föl, hogy láncát letépje? (501/2 : 68) *(ism)* Sokat szenvedsz, édes lelkem .. Tűrj, galambom, tűrj még egy keveset (608/2 : 187)

3. ts 'engedi, hagyja, hogy vmi történjék, nem tesz ellene semmit': galambom .. Eddigi szeszélyedet csak Megbocsátom még; Más ennyit sem tűrne, régen Mondta voln': elég. (647/2 : 230) S te tűröd e gyalázatot, apám! kiisszák sörödet és megcsókolják leányodat (Drt/4 : 207) + 1 : 33; 2 : 95; 4 : 127, 287, 291, 292; 6 : 32, 93, 239; ~ *vkitől* 4 : 204; 5 : 36; 6 : 164 *(ism, ráértés)* szeretni foglak, gyermekem, és türök tőled minden méltatlanságot, türöm gyülöletedet, utálatodat (TH/4 : 152) *(tőism)* Szegénysége .. megszoktatá őket, tőle sokat eltűrni, mit a világon senkitől sem tűrtek volna (RH/6 : 99—100) *(szembeáll)* Edvárd .. A gyalázásokat, miket senkitől sem tűrt volna, magának megengedé. (KH/6 : 31); *(szókapcs:) a legvégsőt* ~*i* noha Monthermer Hugo .. minden okot talált, a .. meghasonlást elhárítani, a legvégsőt még sem tűrheté. (RH/6 : 187)

tűrni fn in 8 | *-ni* 7; *-nie* 1

1. Illyen mélyen hajolt magas feje [az oroszlánnak], Illyen gyalázatot kell tűrnie! (736/3 : 19) + 6 : 408, 413 *(szembeáll)* nem a legnagyobb gyávaság-e az öngyilkosság? .. S hát ha még nagyobb gyávaság tűrni a szenvedést, véget nem merni vetni neki? (HKöt/4 : 25) — **2.** *(tőism)* Tűrtem eddig a haza javáért, de tovább tűrni minden emberi erőm összeszedése mellett sem vagyok képes (L 280/7 : 204) — **3.** több leckéztetést vagy pláne kényszerítést nincs kedvem tűrni (L 262/7 : 200) + 6 : 41, 291

tűrvén 2. hat in 1 — **3.** ~ *vkitől* Hősiségem Meg van mérgezve; tűrvén től' a szennyet, Magát tagadja meg. (Cor/4 : 260)

türedelem fn **1** | .. *lmetökért* 1

(elav) 'türelem (3.)': nagytudományu Atyjaink! Volt türedelmetökért szívünk mint Nektek adózzon? Hogy minket hallgatni nem untatok el, rebegőket (1/3 : 243)

[türedelmes] mn

(elav) 'türelmes'

türedelmesen hat **1** — *(fig etym)* Meghajtom a sorsnak fejem, És tűrök türedelmesen (137/1 : 80)

türedelmesség fn **1** | *-edet* 1

(elav) 'türelem (3.)': bocsáss meg .. hogy tovább is fárasztom a te türedelmességedet (L 191/7 : 125—6)

türelem fn **39** | *-Ø* 11; .. *lmem* 2, .. *lme* 1, .. *lmünk* 2 | .. *lmet* 3, .. *lmemet* 2, .. *lmét* 2; *-ben* 1; *-ből* 1; *-ről* 3; *-től* 1; *-mel* 10

1. 'kellemetlenségek fegyelmezett elviselésének képessége': Nem viszonzott szerelem keserve! Türelemmel hordom terhedet (330/1 : 294) Hosszu a mi türelmünk, de Ha egyszer kifakadunk, Akkor aztán hosszu ám .. a haragunk. (771/3 : 58) + 1 : 74; 4 : 35; 6 : 55, 142; *(szókapcs:)* ~ *elhagy*← *vkit* 2 : 207 ~ *megszakad* Úgy elütjük-verjük őket, Ha türelmünk megszakad, Hogy magunk is megsajnáljuk Szegény nyomorultakat! (771/3 : 58) *(tőism:)* →*tűr* — ~ 5 : 34, *türelme szakadtán* ld. **türelmeszakadtán,** *türelmét (el)veszti* a gyerekek tovább is ingerkedtek [a kovácsinassal] .. mig végre elvesztette türelmét, s .. közéjök lóditotta a csiptetőt, melly épen kezében volt (FL/4 : 126) + 4 : 177 *türelmet* →*önt vki természetébe* 6 : 212 ~*mel* →*győzi* 2 : 311 | *(megszól)* Ah, türelem! reád lelkemnek Valóban nagy szüksége van; Itten heverni a kórágyon, Kínok között, magányosan! (132/1 : 74)

2. 'nyugodt várakozás képessége': A vezérnek hosszu volt az a nap, hosszu, Két madár szállott rá, türelmét ostromló (SzM/2 : 257) Csak egy parányit, a miből ti nektek Kevés jutott, a türelembül, és Fogjátok tudni (Cor/4 : 231) + 4 : 262, 263 *(verscím)* A türelemről (601/2 : 181; 7 : 517; PE. 11 : [199]); *(szókapcs:)* ~ *messze-messze*← *hagy vkit* 2 : 96, ~*ben* v. ~*mel vár* 2 : 96; 6 : 172 (részleges *ism)* ne biztass a jövővel engem .. Hazudtam én, hogy várok türelemben, Türelmem már is messze, messze hagy (519/2 : 96), ~*ből* →*kifogy* 6 : 436 *legyen* ~*mel (és* →*reménységgel)* legyünk csak egy kis türelemmel, Még talán .. segithetek (336/1 : 297) + 4 : 104 | *(megszól, kép, ism)* Türelem, te a birkák s a Szamarak dicső erénye .. Menj a pokol fenekére .. Türelem, kicsépelt szalma .. Te üres fazék, mellyből a Macska a tejfölt kiette .. Türelem, te... nem tudom, mi? Mint gyülöllek, mint utállak! (601/2 : 181) | (állítmány nélkül) 'várjon (várjunk) türelemmel': Még jőni kell, még jőni fog A jobb kor .. Addig türelem! már csak folyamodjunk a szamarak s birkák erényéhez. (L 167/7 : 87) Egy kis türelem. Gondom lesz rá, hogy a bizonytalanság ideje lehetőleg megrövidittessék (NI/6 : 435) + 6 : 436; 7 : *505 — a) 'ez a fogalom': Miért tettem ily irgalmatlan próbára „békességes tűrésedet"? (mint mondják a magyar vándorszínészek a türelmet mind e mai napiglan) (L 36/7 : 28)

3. 'vmivel való kitartó foglalkozás, ill. odafigyelés képessége': a csigázott ész Egy kukkot sem szüle. Végpontra szállt a türelem! (46/3 : 273) A megmérhetlen többség .. egész türelemmel élvezé örömét, hallgatva Donizetti zenéjét (KH/6 : 6) *(páros kif:) hidegvér és* ~ egy szivart kezdék ujjaim közt tekergetni spanyol hidegvérrel és türelemmel. (ÁB/6 : 440) ~ *s jókedv* A munkások ..

egymásnak hajigálták a köveket . . a másodiknak fölötte folyvást erőködve kelle előre vagy hátra hajolnia, hogy a hozzá egyre repülő köveket elkaphassa. Ezt legnagyobb türelemmel s jó kedvvel tevé. (NI/6 : 427)

[türelmes] mn
'türelmet tanúsító'
türelmesen hat **2** — csak leckéztessen meg . . én majd türelmesen hallgatom (HKöt/4 : 71) + 6 : 14

türelmesség fn **1** | *-re* 1
(ford) 'kölcsönös elnézés, engedékenység': A férfiak . . nem állottak . . olly ellenségesen szemközt; mert a nyilvános élet türelmességre [Duldsamkeit] vezet. (KH/6 : 5)

türelmeszakadtán hsz **1**
türelme szakadtán 'mikor türelme megszakad': *(megszem)* [a fergeteget] a csintalan patakgyerkőcék addig boszantják tréfás fecsegéseikkel, hogy egyszer türelmeszakadtán fölpattan, utánok rohan (UJ/5 : 25)

türelmetlen mn **15** | 4: *-Ø* 2, *-ek* 1 | *-né* 1
1. 'a várakozást nehezen elviselő': van a világnak atyja, Van egy hű gondviselője, Minden ember megláthatja . . Csak ne légyünk türelmetlenek! (BI/2 : 320)
2. 'indulatát fékezni nem tudó': *(páros kif)* Csendesen, Alured! . . Türelmetlen, szilaj ifju vagy. (RH/6 : 187)
3. 'ingerült, ideges': Amaz unalmas udvariasság . . ezen uracska néma ékesszólása . . türelmetlenné tettek végre, hogy mai fejszaggatásom elkerűlhetlen volt (KH/6 : 35) halkan, figyelmesen nyílt meg az ajtó, mi épen nem egyezett a fiatal nemes türelmetlen kedélyével. (RH/6 : 341)
türelmetlenül hat **11** | *-ül* 3 ~ *-űl* 8
1. *~ül vár(t)* [a lyánykák] türelmetlenül várák az alkalmat, a hölgyet kedvesével egyedül hagyhatni (RH/6 : 147) + 6 : 15, 410 — **2.** *~ül kiált* a sebesült türelmetlenűl kiálta: „Nos, mit bámulsz . . rám?" (RH/6 : 325) + 6 : 328 — **3.** *~ül felel* v. *kérd* v. *szól* „. . Monthermer Hugo . . átlovagolt, hogy az egész reggelt . . kedvesével egyedűl töltse." „Hallám már," felelt Guy de Margan türelmetlenűl (RH/6 : 259) + 6 : 325, 357, 362, 366, 378

türelmetlenkedik tn ige **1** | *-tek* 1
'nyugtalanul, idegesen viselkedik': a levegő nehéz, nyomasztó volt, a lovak elfáradtak, türelmetlenkedtek (RH/6 : 219)

türelmetlenség fn **11** | *-Ø* 4 (b 1); *-ed* 1, *-e* 2 | *-ért* 1; *-gel* 3
1. 'türelmetlen (1.) lelkiállapot': Ha nem az volnál, a mi vagy: türelmetlenséged már ezóta alkalmasint néhány adtateremtette-kővel emelte volna magasabbra a káromkodás díszes Pantheonját; de paplétedre . . csendes békével vártad soraim megérkeztét. (L 36/7 : 28) + 6 : 7, 72; *(jelzővel:)* *féktelen ~* [Katica] egy kis lovagosztályt láta a domb felől jőni, s féktelen türelmetlenséggel siete le, elébe. (RH/6 : 158) *nagy ~* Midőn egy darabig mentek le felé, a fiatal gróf szokottnál nagyobb türelmetlenséggel kérdé: „Nem vagyunk még közel . . ?" (RH/6 : 341) *szorongó ~* 6 : 207
2. 'ingerlékenység, nyugtalanság': Lucy . . a türelmetlenség minden nyomát száműzni iparkodék, mi szivében hatalmas vala. (RH/6 : 240) *(páros kif)* a király . . engedett ugyan . . fia befolyásának, de nem türelmetlenség és ellenszegűlés nélkűl. (RH/6 : 312); *(jelzővel:)* *fájdalmas ~* „Hah!" monda Robin Hood fájdalmas türelmetlenség hangján, „mások is . . játékszernek tekinték egy pair életét . ." (RH/6 : 320) *→mérges ~* 6 : 350 — **a)** 'nyugtalan, türelmetlenkedő viselkedés': Ashby Rikárd . . lovára űlt, mellynek türelmetlensége mutatta, hogy őt a hosszú várakozás szintúgy untatá, mint urát. (RH/6 : 299)

tűrés fn **3** | *-Ø* 2 | *-edet* 1
1. 'annak története, hogy vmit (meg)tűrnek, engednek': *(ism)* illy kedves, kellemes valamit alig tarthattak állandónak . . mint a tűrés [Duldung], mellyet szerelmök kiáltott [= kiállott], s mint a remény, mellyet azon tűrés ébreszte. (RH/6 : 262)
2. *(elav)* 'türelem': *→békességes ~* 7 : 28

[Türtaiosz] tulfn: **Tirtéus 1** | *-Ø* b 1
(gör férfinév latinos-magyaros alakja) 'görög költő (i.e. 7. sz.), lelkesítő harci dalok szerzője': Athén szűzei, fogadjatok a révbe . . Tegyétek hamvam Tirtéus hamvához (512/2 : 88)

tüske fn **6** | *-Ø* 2, *-k* 1; *-je* 1; *-i* 1 | *-kkel* 1
1. 'növényen levő szúrós képződmény; tövis': arcom és kezem begyógyult, Arcom s kezem, mit tüske sérte meg (T/2 : 18); *(kép)* Ez a rosz gondolat elmaradt már, Egy kökényfa bokrában megakadt, A bokor tüskéi közt szétszakadt. (545/2 : 117) | *(szimb,* mint a fájdalom jelképe:) engem . . minden ember bánt. Szétszaggatják rajtam takarómat S tüskékkel tömik meg vánkosom (577/2 : 150) *(páros kif:)* *→gaz és ~* 1 : 291 *(ellent)* Járjunk a szerelem kertében, Virág ott nyílik minden lépten; Ha meg talál tüskéje szúrni: Illatja gyógyulást szerez. (236/1 : 228)
2. *(átv)* 'tüskebokor': *(páros kif)* lovasaiddal . . tartsd meg ama tüskék és galagonyabokrok közötti helyet [das Terrain zwischen . . Krüppelbüschen und Weissdornen] (RH/6 : 221); *(szókapcs:)* *~n-bokron* ld. **[tüskönbokron]**

tüskebokor fn 4 | *-Ø* b 1 | *.. krait* 1; *.. kron* 1, *.. krokon* 1
'tüskés, tövises ágú bokor': két, három száz lépést ment a tüskebokrokon [Weissdorne] keresztül (RH/6 : 82) A helyet, hol a holttest feküdt .. mellényének egy darabja jelölé, melly esése közben egy tüskebokron [Schwarzdornbusch] akadt meg. (RH/6 : 302) + 6 : 217 *(met)* Oh e hazában ollyan sok jeles Sírján ingatja vándor fuvalom A feledésnek tüskebokrait! (421/2 : 19)

tüskekarcolás fn 1
'tüske okozta karcolás; *(átv, kicsinyítés)* jelentéktelen sérülés': [Menenius:] Gondoljatok sebeire .. [Coriolanus:] Nevetséges kis tüskekarcolás [Scratches with briers]. (Cor/4 : 318)

tüskerózsa fn 1
(nép) 'vmely szúrós levelű és szárú szántóföldi gyomnövény, vlsz. az aszat virága': A zöld búza között Piros pipacsok és kék virágok nyilnak, Imitt-amott sötét-vörös tüskerózsa, Mint egy vérző csillag. (787/3 : 80)

tüskés mn 1
'tüskékkel benőtt; *(átv)* fájdalmakkal, szenvedésekkel telt': *(szembeáll)* Ez a kis leányzó volt az én örömem, Az egyetlen rózsa tüskés életemen. (JV/1 : 201)

[tüskön-bokron] hsz: **tüskön bokron** 1, **tüskén-bokron** 1
'mindenféle akadályon; árkon-bokron': ~ *át* Korbácsoltál, uszítottál Egyre tüskén-bokron át. (419/2 : 12) ~ *... keresztül: (kép)* Az élet egy döcögő szekér, mellyel a sors ökrös paripái tüskön bokron kiméletlenül vágtatnak keresztül (P 18/5 : 160)

tüsténT hsz 45
'azonnal, rögtön': szép lyányka volt, nagyon szép, S én őt tüsténT megszeretém (308/1 : 276) Azért tevéd le lantodat, Hogy, földre szállván az egekből, TüsténT besározd magadat. (800/3 : 100) + 1 : 182; 2 : 82; 3 : 149, 282; 4 : 170; 5 : 106; 6 : 83; 7 : 116 (+ 28); *(párh:)* ~ — *azonnal* csak nem akarod, hogy tüsténT papot hivassak s itt azonnal végbemenjen a cerimónia? (Drt/4 : 218) *→ezennel* — ~ 6 : 149 ~ — *ebben a →szempillantásban* 5 : 100; *(szembeáll:)* ~ — *holnap←* 4 : 154; (időhat mm-tal) *alig ...*, ~ több más vándor színész, alig ért Pestre, tüsténT kapott szerepet (P 78/5 : 12) *→amint ...*, ~ 7 : 144 *ha ...*, ~ Szüleimet .. csókolom; ha fogyófélben lesz a pénzök, tüsténT írjanak, hogy rendelkezzem. (L 241/7 : 173)

tüsténti mn 1
(tréf) 'tüsténT történő': *(halm:)* rögtöni, *→azonnali*, ~ 7 : 43

tüstön-tőbül hsz 1
(nép) 'tőből (kivág)': *(túlz)* Tamás úr .. Semhogy újitólag kezeit tenné rá [a házra], Inkább tüstön-tőbül azokat kivágná. (Tb/3 : 291)

[tűszúrás] fn: **tűszurás** 1
'tű hegyével ejtett szúrás; *(átv, kicsinyítés)* apró seb': nézd meg sebemet .. semmi — tűszurás — egy ujjheggyel el lehet takarni; s még is, mi vörös a seb, s ugy ég belől (RH/6 : 325)

tűz[1] ts ige 18 | 16; **tűz** 13, **tüz** 3: *-Ø* 2, *-nek* 2; *-i* 2; *-tem* alr 1; *-te* 3, *-ték* 1 | *-né* 1 | *-zem* 1 || *-hetek* 1; *-hetlek* 2
1. 'tűvel v. más hegyes eszközzel vhova rögzít': Marci .. Nagy örömmel tüzte kalapjára a gyászt (FL/4 : 131); *vki mellére* ~ 2 : 41 *(tőism)* Saját kezével tüzte mellemre az érdemjelt Bem .. s ezt mondá: „bal kézzel tüzöm föl, szivem felőli kezemmel!" (P 272/5 : 136)
2. 'szárával, nyelénél fogva vhova rögzít': Desmoulins a palais royal kertjében zöld ágat tűz fövegéhez (P 140/5 : 165) Buda ostrománál .. magyar kezek tűzték a zászlót a várra (Drt/4 : 208) | (virágot; *hsl)* Jó tanácsot akar neked adni, noha tudom, hogy nem sokkal jobb, mint ha virágot tűz az ember a kakas farkába .. Nem sokára ismét kiesik (RH/6 : 160); *gomblyukába* ~ 4 : 72 *kalapja mellé* ~ Virágokat tűznek kalapjaik Mellé, s dalolnak a harc mezején. (852/3 : 231), *keblére* v. *szivére* ~ 1 : 317, 330 *(kép, ism)* galambom .. szerelme .. kicsirázott, És .. ő e virágot szűzi Pirulással én szivemre tűzi; S mért ne tűzné? (272/1 : 253) — **a)** 'csíptetőjénél fogva vhova rögzít': *orrára →pápaszemet* ~ 4 : 98
3. 'hegyes tárgyra felszúr': *(szókapcs:) kard hegyére ~i vki életét* 'megöli': ördögi ember .. mi tartóztat, hogy kardom hegyére tűzzem szennyes életét? (Drt/4 : 214)
4. *(átv)* 'ölelve szorít': *keblére* ~ Te, leányka, az én csillagom vagy, S tőlem senki nem tilthatja meg: Ha keblemre nem ⟨tüzhetlek⟩ tűzhetlek is, hogy Szemeimmel ne kisérjelek. (329/1 : 293, 409)
tűzött 2. mn in 1 — **1.** Komédiás jön egy póznára tűzött nagy vászonképpel (Drt/4 : 209)
tűzve 1. hat in 1 — **2.** Fején kis selyem barétot viselt, elől arany gombbal ellátva, mellyhez egy csomó szalonka toll volt tűzve. (RH/6 : 106)

tűz[2] fn **158** | *-Ø* 49 (b 1) ~ *tüz* 3; *tüzem* t 1, *tüzed* 1, *tüze* 5 | *tüzet* 26, *tüzemet* 1, *tüzét* 4; *-be* 9 ~ *tüzbe* 4; *-ben* 4 ~ *tüzben* 1, *tüzében* 5; *-ből* 1; *-höz* 1 ~ *tüzhöz* 1; *-ön* 2 ~ *tüzön* 2; *tüzeknek* 2 (b 1), *tüzének* 5 (b 4); *-nél* 4, *tüzénél* 2; *-re* 1 ~ *tüzre* 1, *tüzére* 6 ~ [elírás:]

füzére 1; *-ről* 1; *-től* 2, *tüzétől* 2; *-zel* 7 ~ *tüzzel* 2, *tüzével* 2

1. 'égéskor keletkező fény- és hőjelenség': Ajtó nyilásakor meglátta a tüzet János vitéz s annak irányán sietett. (JV/1 : 214) *(tőism:)* ~ — *próbatűz* 7 : *504; *(hsl)* Féktelen, szilaj volt Lelkem, mint a tűz, Mellyet a szél meggyúlt Háztetőkön űz (104/1 : 49) + 5 : 57; 6 : 280; *(szimb)* Tűz [verscím] .. Te vagy az én elemem, tűz! Szegény testem sokat fázott, De meleg volt mindig lelkem. (606/2 : 185) + 7 : 517; PE. 11 : [199] *(szimb, ellent)* Nem akarok elrohadni .. El akarok égni .. Tűz kell nékem; víz maradjon A békának és a halnak És a rosz poétáknak (606/2 : 185); *(jelzővel:) kicsiny* ~: *(kép,* részleges *ism)* Kicsiny tűz vagyok a haza éjében, de tűz vagyok; s csak egy szót olvashat a nemzet a sors könyvéből fényemnél, de ez az egy szó a remény! (P 233/5 : 123) *lobogó* ~ 4 : 110 *pokoli* ~ minden sötét volt, csak a hutából világított rám a pokoli tűz. (ÚL/5 : 51), *tisztító* ~ ld. **[tisztítótűz]**; *(birt szerk, met; jelzővel* is) *bosszúvágy tüze* Oh férjem .. jóságod csak olaj boszúvágyam tüzére. (TH/4 : 169) *fájdalom tüze* Csak egy kis cseppet önts e fájdalom tüzére, Egy cseppet a remény kútjából, oh leány (519/2 : 96) *rosszindulat tüze* 4 : 125 *sejtés* →*tündéri tüze* 2 : 179; *(szókapcs:)* ~ *ég*¹ 1 : 21, 214; 3 : 195; 4 : 97, 110 *fénylik* v. *világít* 4 : 110; 5 : 51 →*hamvadoz,* ill. *föllobban* 4 : 112 *(ki)alszik* 4 : 110; 5 : 131, ~ *lobog* 1 : 43; 4 : 110 *(kép, tőism)* Lennék kicsiny kunyhó .. ha szeretőm Bennem a tűz volna, Tűzhelyemen lassacskán, de Nyájasan lobogna. (619/2 : 199), *tüzet éleszt* [a törpe] egy kis papírt nyujta át a számüzöttnek, ki a tüzet éleszté (RH/6 : 322) *tüzet meggyújt* 2 : 179; **Sz:** *rossz* →*fa ég a* ~*ön* 4 : 164, 347 *rossz* →*fát rak a* ~*re* 1 : 37 →*olaj(at* →*önt) a* ~*re* 4 : 125, 169; **(Km-szerű:)** *a* ~ *a jeget is* →*fölforralja* 4 : 147 *tüzet* ~ *olt* 4 : 352 | (pokollal kapcs.; *birt szerk:) kárhozat tüze: (elírás; szitk)* *A kárhozat örök füzére! Ez iszonyú, ez ördögi (88/3 : 315) *pokol tüze* 4 : 156 | (mint pusztító jelenség:) hurcoltam [Ternyeit] az égő fa felé... még egy rántás... és ő a tűzben lett volna. (HKöt/4 : 84); *(szimb)* Eltépett lánc s eltört korona. Tüzbe véle! (820/3 : 194); *(szókapcs:)* ~ *éget* v. *ki-* v. *megéget* 1 : 215; 2 : 159, 160 *(kép,* részleges *ism)* Ti fekélyek a hazának testén .. Hogyha volnék tűz: kiégetnélek, Égetném rosz véretek. Nem vagyok tűz, nincs emésztő lángom (223/1 : 179), ~*be vet(etődés)* 4 : 84; 5 : 8 ~*ben áll: (szimb)* Kemény szél fúj, lángra kap a szikra, Vigyázzatok a házaitokra, Hátha mire a nap lehanyatlik, Tűzben állunk már tetőtül talpig. (749/3 : 33) ~*ön, vízen* [stb.] →*keresztül* 4 : 186, ld. még **tűz-víz,** ~*re tesz: (kép)* Minket levágnak s tűzre tesznek tán, De lelkünk lesz a láng, melly égbe szállni fog. (410/1 : 357) ~*zel éget* 2 : 96, ld. még **tűzzel-vassal** — **a)** 'tűzvész': *(parabola)* meglehet, hogy tán csalódni fognál, Ám, nem szeretni, oknak ez kevés .. csak azért nem fogsz-e építtetni házat, Mert hátha egykor azt a tűz emészti fel? (519/2 : 95) | *(szimb;* töredékes szövegben:) Európa segédkezet nem nyujt, hogy a tűz- (L 285/7 : 219) + 5 : 116 *(ism)* Tűz ván, tűz van... nem egy falu, nem egy város, hanem az egész ország ég. (P 234/5 : 124); *(szókapcs:) tüzet elolt,* ill. *készít* Képzelhetitek, hogy a szándékolt tüzet, mellyben várostok el fog égni, elolthatjátok illyen gyönge lélekzettel? (Cor/4 : 358) *(ellent)* Oh fiam, fiam, tüzet készítesz számunkra; nézd, itt a víz, azt eloltani .. kérlek, kényszerítlek, kegyelmezz Rómának (Cor/4 : 359)

2. 'égő, lángoló v. izzó anyag': jöszte beljebb, Le a hegy legfenekére, A tüzeknek őshonába (642/2 : 223) tűzből van a nap (Cor/4 : 369); *(szókapcs:) tüzet* →*hány*¹ 1 : 340 — **a)** '(tűzhelyen v. szabadban) égő tüzelő': a legelőn tűz pislogott, mellyet alkalmasint pásztorok hagytak ott. (HKöt/4 : 43) jertek hát közelebb a tüzhöz, mert, a mint látom, az a kis leány inkább fázik, mint izzad. (N/4 : 110) + 3 : 305; 4 : 69; 6 : 141, 284, 371; *(jelzővel:) kialudt* ~ 6 : 388, *nagy* ~ 1 : 215 *(kép, tőism)* Tudjátok-e, mik vagytok ti? Az apró napi események Mulandó pásztortüzei. Éjenként .. Föl-föllobogtok magasan, S reggel felé a nagy tüzeknek Már csak hideg, holt hamva van. (715/2 : 336), →*pattogó, szikrázó* ~ 2 : 329, *(birt szerk:)* ~ *hamva* 2 : 336; 6 : 388, *kandalló tüze* 2 : 101 (2×); (nu-val) ~ *előtt* Ferkó ott állt a tűz előtt, s a mint Panni belépett, ezt súgta neki: — Pannikám, szentem, jer ide .. melegedni (N/4 : 98) ~ *körül* 1 : 112; 2 : 329; 4 : 110 ~ *mellett* 4 : 113; 6 : 329; *(szókapcs:) tüzet rak* 1 : 43, 112, 123; 4 : 69, 110; 5 : 57; 6 : 22 *rakat* 1 : 215 ~*nél ül: (átv)* 'előnyös helyzetben van': *(ford)* az akasztani valók! Ott űlnek a tűznél [They'll sit by the fire], s tudják, mi ujság A capitoliumban, hogy ki van Le- s fölmenőben? (Cor/4 : 234) | (sütés-főzéssel kapcs.:) a kémény füstölög, Ergo tűz van a konyhán, Ergo megmelegszem, sőt még Vacsorálok is talán. (BI/2 : 312); *(szókapcs:)* ~*nél* v. ~*ön forgat(tatik)* 6 : 128 (2×) *csendes* ~ *mellett* →*(meg)pirít* 6 : 139, 382

3. *(átv)* 'fény és hő': *(hsl-szerű)* szerelmem forró szerelem .. Ha a nap illy tűzzel sütne ránk, Rég elégett volna a világ. (103/1 : 49) *(birt szerk:) nap tüze* A nyári nap tüzének Örök sugára égető pokol (213/1 : 170) | *(ráértés; szókapcs:) a nap* →*rakja a tüzet* 2 : 219 — **a)** 'fény': Oh lyány! szemed .. Ugy tündököl, Mint zordon éjben Villám tüzénél A hóhérpallos! (438/2 : 26) — **b)** 'pirosság': *(birt szerk, jelzővel:)* →*alkony elhaló tüze* 3 : 271

4. *(átv)* '(érzelem, szenvedély okozta) testi forróság, fölhevülés': *(ellent)* Könnyektül ázik ama kedves arc, A mellyet annyiszor csókoltam én. Most víz van ott, hol egykor tűz vala! (824/3 : 197); *(birt szerk, jelzővel* is) *ajak →égető tüze* 3 : 272 *csók tüze* ajkaimhoz ér Ajkadnak lángoló rubintköve, S a csók tüzében összeolvad lelkünk (734/3 : 16); *(szókapcs:) ~be esik* Szerelmes vagyok én, Vagy tán tűzbe estem? Nem tudom, de igaz, Hogy ég lelkem testem. (522/2 : 98) *tüzet →fúj* 5 : 123 — **a)** 'a szemnek indulatot tükröző fénye, villogása': *(szókapcs:) ~be jön* Pomenars ur .. zöld szemgolyói rögtön tűzbe jöttek. (KH/6 : 27) *~ben forog* Cuthal vezére volt .. Szeme tűzben forgott (Oith/6 : 449)

5. *(átv)* 'égő fájdalom': ugy vagyok, mintha izzó vas járna mellemtől vállamig, s szivem minden ütése érinteni látszik azt, s a tüzet szaporítani. (RH/6 : 324); *(szókapcs:) tüzet enyhít* v. *olt* A magos utca végén lakik egy kuruzsló, ettől kaphat valami eszközt, a seb tüzét enyhíteni (RH/6 : 324) + 6 : 325

6. *(átv)* 'indulat, szenvedély': a sok Tűznél tavaszomat leégetém. (718/2 : 341); *(jelzővel:) fiatal ~* 1 : 329 *kihamvadó ~* 3 : 175; *(birt szerk:) harag tüze* oh haza .. Haragod tüze arcaidon kigyuladt (801/3 : 102) *szerelem tüze* A juhásznak .. Szerelem tüze ég fiatal szivében (JV/1 : 181) + 1 : 44; 3 : 244; *(szókapcs:) ~ ég,* ill. *dobog keblében* v. *szivében* a tűz miatt, melly [Rikárd] keblében égett, melly szivében dobogott .. az őszi reg hűvös légje lázhidegnek tetszék előtte (RH/6 : 380) + 1 : 181 *~ föl gyújt,* ill. *elemészt vmit* Lelkem tüzét, melly a világot Gyujtotta volna föl, Magamba kell hát fojtanom, Hogy ön magát eméssze el? (Ap/3 : 155) *~ föl-* v. *kigyullad* 3 : 102, 175, *~be jön* 4 : 26, 177; 5 : 113; 6 : 17 *(ism)* ha tűzbe jövök... — A mi nagyon is sokszor történik meg! vágott szavába János .. Tehát ha tűzbe jövök, akaratlanul megsarkantyúzom paripámat .. — És ma különös okom volt tűzbe jőni .. Gyönyörű kis leányt láttam... (HKöt/4 : 71), *~be jövés* 6 : 42 *~re gyullad* 1 : 44 | *(ráértés)* Nem hallottátok Dózsa György hirét? Izzó vas trónon őt elégetétek, De szellemét a tűz nem égeté meg, Mert az maga *tűz;* ugy vigyázzatok: Ismét pusztíthat e láng rajtatok! (585/2 : 159, 160) || (szerelmi szenvedélyről:) szerelmemet én Titkoltam volna örökké .. Ha nem veszi észre Harangláb. Ő észrevevé, S bujtotta tüzem (HK/1 : 140) + 3 : 284; *(jelzővel:) örök ~* e szív, örök tüzével, Istenséged szent oltára lesz. (330/1 : 294); *(birt szerk:) kebel tüze* 1 : 242; 2 : 188 — **a)** 'lelkesedés, hevülés': Szent elragadtatás tüzével egy Költő merészen mászta Helikon Bércét (28/3 : 259); *(jelzővel:) nagy ~* Ragadtam végre a kobozt Nagy tüzzel, hevenyén. (46/3 : 273) + 4 : 96, 109, *szent ~* 6 : 408, 415 *(ism* párbeszédben:) én valék [Jenny] első tanitója; én valék, ki benne a szent tüzet gyujtám. — Ah, tehát ön gyujtá a szent tüzet? — Azt akarom ezzel mondani, hogy én valék az első, ki hivatását, tehetségét elismeré .. fönntartá és ápolá... (J/6 : 406), *tiszta ~* 1 : 27 *vad ~* vad tűzzel zengi el ajkam Harsány hymnusodat, százszorszent égi szabadság! (650/2 : 235); *(szókapcs:) tüzet fölgerjeszt* v. *(föl)gyújt* sokkal jobb leendett .. Jennyre nézve, ha benne a szent tüzet soha föl nem gyujtotta volna ön (J/6 : 408) + 6 : 406 (2×), 415 — **b)** 'ló tüzes, élénk természete': a bozót hadd tépje [a csikó] sörényét, Csak szabadon járjon, csak kergethesse tüzében A sivatag viharát s a villám sárga kigyóit (650/2 : 235) *(szembeáll)* Visz csikóm .. Ha szakad a tajték róla: ez a Sok tűztől van, nem a fáradságtól. (653/2 : 237) — **c)** 'harc hevessége': Az összecsapás elkezdetett egész tűzzel (RH/6 : 225)

7. *(átv)* 'a szellem ereje': *(birt szerk, jelzővel:) lélek lobogó tüze: (párh)* [Homér és Osszián] vak volt. Szemfényeiket tán Lelkök lobogó tüze, önnön Dicsőségök ragyogása vevé el? (658/2 : 243) — **a)** 'művészi átélés': *(páros kif)* kiejtése már sokkal tisztább, s már több tűzzel, érzéssel játszik ön! (J/6 : 401) *(párh)* Hogy játszottak? ne is kérdezzétek! .. Semmi tűz egyben sem, semmi lélek! (163/1 : 96)

8. *(átv)* 'bor ereje és zamata': tűzzel van tele a szőlő gerezdje (LV/3 : 300) | *(ráértés; szókapcs:) ~ ég* Oh bor .. már kihalt tüzed, melly értem ége (222/1 : 178)

9. *(átv)* 'tűzfegyverrel való lövöldözés': párbaj tartóztatá fel önt .. mellyben ön hősi szerepet játszik, a tüzet jól kiállja, s töltését nagylelküleg a levegőbe lövi. (KH/6 : 18) Két zászlóalj volt ellenünk, seregünkből csak négy század .. volt a tüzben (P 272/5 : 137); *(birt szerk:) ágyútelep tüze* 6 : 15 *csaták tüze* 1 : 325 (2×); 2 : 294; 3 : 193, 223 *→ellenség kardja, tüze* 3 : 193 | *(ráértés; szókapcs:) tüzet hány* az ágyu-oroszlánok .. tüzet hánynak s halált bőgnek rátok. (SzM/2 : 258); **Sz:** *két ~ közé szorul* 'két oldalról támadják': nem két, hanem négy tüz közé szorultunk, és alig van annyi fecskendőnk, a mennyivel egy égő gyufát el tudnánk oltani (P 223/5 : 114)

vö. **tűz [szikra]**

[tűzár] fn: **tűz-ár 1, tüzár 1** | *-Ø* 1; *-ja* 1 *(vál)* 'fény és hő áradata': *(hsl)* Mint égett arcától ajkam .. Mintha bennem egy elolvadt Nap ⟨sugára⟩ tűz-árja folyna szét. (612/2 : 192, 384) Szilaj lelkesedés Foly bennem, mint tüzár (845/3 : 222)

tüzel ige **3** | 2: *-em* 1 | *-je* 1

1. tn 'tüzet rak és égésben tart' ld. **tüzelni**

2. *(átv)* 'lelkesít, buzdít': *(párh)* tiltatik mindenkinek, hogy .. Ashby Alured grófot

vagy Monthermer Hugo lordot jel, szó vagy kiáltás által ne bátorítsa és ne tüzelje (RH/6 : 386); ~ *vmire* rokonodhoz megyek .. s tüzelem e viadalra. (RH/6 : 359)

tüzelni fn in 1 — **1.** Adok tüzelni száraz ágakat (408/1 : 355)

tüzelés fn **1** | *-ét* 1

(átv) 'tűzfegyverrel való sorozatos lövés': ügyes pattantyustól környezett ágyutelep mindjárt kezdi tüzelését, mihelyt sorba állt. (KH/6 : 49)

tüzér fn **1**

'ágyúval harcoló katona': *Kiért üritsem e pohárt ..? Érted dicső magyar tüzér .. Kinek golyója bizton jár (74/3 : 363)

tüzes mn **61** | 56: *-Ø* 49, *-ek* 1 | *-et* 1 || *-ebb* 4 || *leg- -ebb* 1

1. 'égő, izzó': szájamba A szivar tüzes végét teszem (352/1 : 307) + 1 : 278; *(kép)* Az események, mint tüzes patkójú paripák, nyargalnak át rajtam (ÚL/5 : 50) ~ *nyárs: (szitk)* Zsivány voltál, vagy és maradsz .. Vér rajtad a piros bársony, Süssenek meg tüzes nyárson! (834/3 : 209), ~ *vas: (páros kif)* [a kisfiú] Azt álmodá, hogy két hegyes tüzes vas Közelg feléje, mindig közelebb Jött az szeméhez, hogy kisüsse ezt (Ap/3 : 125) *(hsl)* E könny, mint a tüzes vas, mint a Pokolnak lángja, süt (654/2 : 238) + 3 : 125, 132; 4 : 15, 132 (2×); 6 : 12 — **a)** 'égető hevű (nap)': *(szembeáll:)* ~ — *enyhe←* 2 : 260 — **b)** 'tűzhöz hasonló (fény)': a terhes, fekete felhők a keleti részen tüzes fénybe borúltak (RH/6 : 230) A látkörön fényben tündöklő félgolyó jelent meg, mellynek tüzes világa a zenith sötétségével szivárvány-fényben olvadt össze. (P 41/6 : 392)

2. *(átv)* 'heves, szenvedélyes': Jer, szeretlek, szép leányka .. De tüzes légy! más különben Elmehetsz isten hirével. (606/2 : 186) fiamban, a ki sokkal tüzesebb természetű volt, mint én, a szerelem csak lassanként vált komoly indulattá. (HKöt/4 : 74) + 2 : 253; 4 : 191; 6 : 249 *(tőism:)* ~ — *feltüzelve←* 2 : 186; *(páros kif:)* ~ *fiatal* „.. nem az én dolgom azt kutatni," felelt a tüzes fiatal nemes. (RH/6 : 171) *→gyors és* ~ 6 : 172 *→heves,* ~ 6 : 159 ~, *zabolátlan←* 6 : 262; *(felsor:)* ~, *önérzetteljes←*, ... *gyengülő* 7 : 634 *szép, viruló, →eleven,* ~ 6 : 341; *(párh)* fiam csintalanságait .. örömmel hallgattam, mert mindenik tüzes lelket, nemes szívet, éles elmét tanusított. (HKöt/4 : 58); *(szembeáll)* Hát vállatrántó És fejbillentő És hálósapkás Jó békés polgár Lesz a tüzes ifju? .. kinek ez Volt a neve egykor Mindenkinek ajkán: Haragos Petőfi! (721/2 : 344) *(szembeáll, páros kif)* Ferkó tüzes barna fickó, Panni szelíd szőke kis lyány (N/4 : 97) | *(ráértés)* ha szikrázott kalapácsa alatt az izzó vas, saját szive jutott eszébe, melly még tüzesebb volt a vasnál (FL/4 : 129) + 2 : 186, 346 — **a)** 'harcias v. forradalmi indulatú': A szegény Brown igen tüzes volt, s kis csapatával túl merészelt a karókon menni. (RH/6 : 227) Ki az a vén zászlótartó ottan Ollyan tüzes lelki állapotban? (816/3 : 188) + 6 : 260 — **b)** 'szenvedélytől fölhevült (ajak)': *(páros kif:) →édes,* ~ 1 : 273 — **c)** 'szenvedélytől, érzelemtől ragyogó (szem)': a szegény lyányka ismét visszanyeré bátorságát .. érzelmei bensősége .. által .. Fölemelé tüzes szemeit Henrik arcára (RH/6 : 315) + 2 : 258 *(páros kif)* Arcszíne sötét egészséges barna volt .. barna szemei fényesek, tüzesek (RH/6 : 97) *(halm:) szép, fekete,* ~, *lelkes←* 6 : 395 | *(ráértés; ism)* Hejh, tüzes a kovácsnak a szene, De *tüzesebb* rózsámnak a szeme. (311/1 : 278)

3. *(átv)* 'gyors mozgású, élénk, ingerlékeny természetű (ló)': Szeretem a pusztát! be-bekalandoztam Tüzes paripámon (620/2 : 202) + 6 : 384 *(szembeáll, páros kif)* a szürke .. csendesnek látszik .. Nem vagyok elég erős, fennhágó tüzes csatalovat megűlni. (RH/6 : 192); *(hsl)* „Nekem nincsenek rendelkezéseim," szólt a fiatal gróf, oldalvást nézve rá, mint a tüzes ló, melly meg akarja azokat rugni, kik hozzá közelednek. (RH/6 : 361) + 3 : 48; 6 : 159 | *(ráértés; páros kif, ism)* Szép *tüzes* ló, de még rajta A legény tüzesebb fajta (722/2 : 346)

4. *(átv)* 'erős és zamatos (bor)': *(szembeáll)* [Menenius] szeret egy-egy pohár tüzes bort, mellyben egy csepp szelidítő Tiberis-viz sincs (Cor/4 : 263); *(kép)* Legtüzesebb bor a szép lyány csókja (SzP/2 : 54) | *(ráértés; ism)* Csak igy élet ez az élet, Tüzes lyánnyal, tüzes borral (606/2 : 186); (**Szh**-*szerű:*) ~, *mint →istennyila* 1 : 284; *(párh:) vén* — ~ Kocsmárosné, arany virág, Ide a legjobbik borát, Vén legyen, mint a nagyapám, És tüzes, mint ifju babám! (655/2 : 239) ~ — *vörös* Tolnában hosszu hegysor van, melly dicsőséges bort terem, tüzeset, mint a déli nap, s vöröset, mint a lemenő nap. (TH/4 : 173); *(szembeáll)* Nem pezsg, nem habzik a magyar nép, Csendes, de tüzes, mint bora. (781/3 : 73)

tüzesen hat 5 — **1.a)** Tüzesen süt le a nyári nap sugára Az ég tetejéről a juhászbojtárra. (JV/1 : 181) — **2.** már ismét párbaj? — Ismét? ismét! mondá Bálint tüzesen (HKöt/4 : 73) + 1 : 421; 6 : 102, 227

tüzesedik ld. **[nekitüzesedik]**

tűzeső fn **1** | *-t* 1

(átv) 'vulkánkitöréskor kilövellő izzó tömeg': *(páros kif, tőism)* el kezdett okádni a hegy, És okádta ég felé a Tűzesőt, tűzköveket (642/2 : 224)

tűzharang fn 1
(vál) 'tűzeset jelzésére félrevert harang': *(hsl)* Meghasadt lant keblem; húrjain Vad kezekkel nyargal át a kín, S ollyan a dal, mellyet rajta penget, Mint a szélbe zúgó tűzharang. (577/2 : 150)

tűzhegy fn 1 | *-ben* 1
(vál) 'tűzhányó, vulkán': *(met)* Csók és könyű, mind a kettő Nagyon, nagyon forró lehet, Mert .. A szív mélységes mélyiben, E tűzhegyben termettenek (535/2 : 108)

tűzhely fn 12 | **tűzhely** 10, **tüzhely** 2: *-Ø* 3 (b 2); *-e* 1 | *-t* 1, *-teket* 1; *-en* 1, *-emen* 1; *-nél* 2, *-emnél* 1, *-ednél* 1
1. 'konyhai építmény, amelyben főzéshez-sütéshez tüzet raknak': [Bolond Istók] Fönn termett a tűzhelyen, A láng mellé guggolt szépen (BI/2 : 316) a szegény asszony .. kiment a konyhába, s a tüzhelynél virasztott (FL/4 : 121) + 2 : 341; *(hsl)* Némán, merengve űl az ősnyúgalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a száz éves aggastyán (ÚL/5 : 49) *(kép, tőism)* Lennék kicsiny kunyhó .. ha szeretőm Bennem a tűz volna, Tűzhelyemen lassacskán, de Nyájasan lobogna. (619/2 : 199) | *(szimb,* a családi otthon jelképe:) akkor elég omladozó, puszta ház volt Angliában, s sok tűzhely kihűlt és elsötétűlt, melly különben csak vidám arcok körére veté világát. (RH/6 : 296); *(jelzővel:) családi* ~ a kiállott óriási fáradalmak után jól esnék egy kicsit melegednem és pihennem családi tüzhelyemnél (P 272/5 : 133) *meleg* ~ Egyet pihenek még kicsiny hajlékodban, Leülök, barátom, meleg tűzhelyednél. (699/2 : 297) — **a)** *(átv, vál)* 'otthon, család': Hadd álljak, nem bántom tűzhelyteket. (Cor/4 : 333); *(jelzővel:) angol* ~ sajnálnám a nemes herceget, ha .. Anglia szabadsága, s valamennyi angol tűzhely boldogsága nem kivánná, hogy minden áron gátoltassék, atyja gyöngeségét .. segélni. (RH/6 : 123—4) →*honi* ~ 6 : 161
2. *(ford)* 'gyújtópont; fókusz': *(jelzővel:) vakító* ~ A látkörön fényben tündöklő félgolyó jelent meg .. E vakító tűzhely [foyer ~ Brennpunkts] középpontjából roppant lángoszlopok szikráztak elő (P 41/6 : 392)

tűzkardos mn 1
(bibl) 'lángoló karddal felfegyverzett': *(hsl)* Ti koronázott tolvajok! .. Félmeztelen Fognak kiverni titeket A fölemelkedett alattvalók, Mint a tűzkardos angyal Ádámot-Évát a paradicsombul. (779/3 : 71—2)

tűzkő fn 4 | **tűzkő** 3, **tüzkő** 1: *-Ø* 2 | .. *követ* 1; *-ből* 1
1. 'ütésre szikrázó kovakő': *(hsl)* [a szél] alant nyargal Szikrázó haraggal, Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő (738/3 : 22) ész s ügyesség villant ki belőle, Miként a tűzkőből a szikrák (Ap/3 : 123) + 4 : 362
2. 'vulkánkitöréskor kirepülő izzó kő': *(páros kif, tőism:)* →*tűzeső,* ~ 2 : 224

tűzláng fn 1 | *-ba* 1
(vál) 'lángoló tűz; *(átv, túlz)* a legnagyobb veszély': *(szembeáll)* Tudom, hogy ellenedel inkább Tűzlángba [fiery gulf ~ Feuerschlünde] mennél, mint nekik lugasban Hizelkedjél. (Cor/4 : 312)

[tűznap] fn: **tűz-nap** 1 | *-ba* 1
(vál) 'a tüzes, izzó Nap': *(túlz)* hadd dobja lázadó szél a A büszke cédrust a tűz-napba [fiery sun] föl (Cor/4 : 362)

tűznyíl fn 1 | .. *nyilakkal* 1
(met) 'tüzes nyílnak képzelt napsugár': ím, az ég is Ide szegődött a földhöz, Fegyvertárából, a napbul, Tűznyilakkal rád lövöldöz. (747/3 : 31)

tűzokádó mn és fn 11
I. mn 7
'tüzes anyagot, lávát okádó': ~ *hegy* 'tűzhányó, vulkán': [az ördög és a boszorkány] Tűzokádó hegy torkában Jöttek össze éjfelenként (642/2 : 223) + uo.; *(hsl)* Ugy ég a homlokom, mikéntha Egy tűzokádó hegy vón a fejemben (Ap/3 : 164) + 2 : 75 *(met)* hát ha még a holt láva szivem körül, e kitombolt tűzokádó hegy körül, fölelevenedik (HKöt/4 : 34) *(kép)* A tűzokádó hegy közepébe kellene tollamat mártanom, hogy napjaimat, napjaim gyötrelmeit leírhassam! (P 201/5 : 79), ld. még **tűzokádóhegy**
II. fn 4 | *-Ø* 4 (b 1)
'tűzokádó hegy; vulkán': az egykori tűzokádó, a tokaji hegy .. magában áll, mint a hadsereg előtt a vezér. (ÚL/5 : 64) *(tőism)* Kősziklákká váltak Ildikó és Keve. Csábító Kevéből tűzokádó leve, Hányja magából a tüzet szakadatlan (SzÁ/1 : 340); *(hsl)* Ki és mi vagy? hogy így tűzokádó gyanánt Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki (574/2 : 146) *(kép)* lelkem ég és vérzik, mint a kit száz gyilokkal döfnek át s aztán a tűzokádó torkába vetik. (ÚL/5 : 50)

tűzokádóhegy fn 1
tűzokádó hegy 'ua':. *(hsl)* Ha a föld közepébe ásol le .. onnan is kiröpítem rád átkaimat, mint a tűzokádóhegy az égő köveket. (Drt/4 : 219)

tűzoszlop fn 2 | *-Ø* 2 (b 1)
(bibl) 'a pusztában vándorló zsidókat vezető lángoszlop': *(hsl)* fanaticus lelkesedés kell, hogy világítson a nemzet előtt, mint világitott Mózses bujdosó népe előtt a tűzoszlop a pusztában. (L 203/7 : 145) *(kép)* van nekünk is istenünk, Ő fog vezetni tűz-

oszlop képében, S az ellenség kiomló vére lészen A vörös tenger, mellyen átmegyünk! (836/3 : 213)

tűz[szikra] fn 1 | *[-kat]* 1
'izzó anyagról lepattanó szikra': *(szembeáll)* ha szikrázott kalapácsa alatt az izzó vas .. igy elmélkedett: ha szívemet vernék így, még jobban sziporkáznék, és ez nem tűz-, hanem gyémánt-szikrákat szórna (FL/4 : 129)

tűzvész fn 2 | -Ø 1 | *-ként* 1
'nagy területen pusztító tűz': *(kép)* Szeretném .. ha tűzvész lenne belőlem; Elégetném ezt az egész világot (399/1 : 346) — **a)** 'ennek fénye': *(hsl)* A látkörön fényben tündöklő félgolyó jelent meg .. tűzvészként, égő fény terült a sivatag havára (P 41/6 : 392)

tűz-víz fn 2 | **tűz-víz** 1, **tűz víz** 1: *tűzön-vízen* 1; *tűznek víznek* 1
(poláris kif) 'mindenféle veszedelem': Nem félsz fiam? .. — Nem én apám, semmitől! tűznek víznek neki megyek. (HKöt/4 : 61) Előre hát mind, a ki költő, A néppel tűzön-vízen át! (570/2 : 142)
vö. **tűz**[2]

[tűzzel-vassal] hsz: **tűzzel vassal** 1
'mindenféle erőszakos eszközzel; fegyverrel': Cajus Marcius Aufídiussal társultan .. mindent emészt Tűzzel vassal, mi csak előtte van. (Cor/4 : 346)

Tybalt tulfn 4
(férfinév) 'Shakespeare-dráma szereplője': Tybalt, Capuletné unoka öccse (RJ/4 : 381) + 4 : 386 (3×)

Tyroler tulfn 1
(csn; önállóan) '~ József réz- és acélmetsző mester (1822—1860 után), aki P. arcképét Barabás Miklós rajza után acélba metszette': (levélcímzésben:) Réz- és acélmetsző Tyroler urnak .. Pesten (L 180/7 : 110)

Ty

tyhű ld. **[tyű]**

tyúk fn **10** | **tyúk** 8, **tyuk** 2: *-Ø* 6 (b 1); *-ja* 1 | *-ját* 1; *-kal* 1, *-okkal* 1

1. 'húsáért és tojásáért tartott nőstény háziszárnyas': a rosz lelkű szomszédné [Mártának] Egy tyúkját agyonütötte, Mert ez mindig az ő csirkéi közé járt, S elette előlök az árpát. (HK/1 : 146) *(verscím)* Anyám tyúkja (746/3 : 31); *(tőism:)* →*tyúkhús* — ~ uo.; *(hsl* és *parabola)* vezéreink . . eszméletet-vesztve állnak a nemzet előtt, mint a parton a tyúk, midőn az alája rakott kácsatojásokat kikeltette, s a kikelt kacsák a vízbe ugrálnak és usznak. Nevetni való a jámbor tyúk együgyűsége, de aggasztó és sajnálatraméltó a vezértelen kacsák sorsa (P 224/5 : 116); **Szh:** →*leereszti szárnyát, mint a beteg* ~ 6 : 252 — **a)** (jelzőként) ld. **[tyúkanyó]** — **b)** (ált ért.) 'ez a háziszárnyas (hímje is)': *(párh:)* ~ — *lúd*← 3 : 134 (2×); *(szókapcs:) a ~okkal alszik el* 'nagyon korán elalszik': mikor hold, csillag nem ragyog, Akkor én végkép oda vagyok. A tyukokkal el nem alhatom, Hát galléron csíp az unalom (192/1 : 153)

2. *(átv, ford)* 'asszony, anya': Soh'sem vóltál te jó anyád iránt Nyájas, s ő (a szegény tyúk [hen]!) nem törődve Uj fajjal, hadba csalt (Cor/4 : 366)

[tyúkanyó] fn: **tyúk anyó 2**

(kedvesk megszem) 'tyúk (1.)': *(megszól)* tyúk anyó, hát Jól megbecsűlje kend magát, Iparkodjék, ne legyen ám Tojás szűkében az anyám. (746/3 : 31) + uo.

[tyúkhús] fn: **tyúkhus 1** | *-ra* 1

'tyúk húsa mint (állati) eledel': *(tőism)* Morzsa kutyánk . . Kedvet ne kapj a tyúkhusra, Élj a tyúkkal barátságba' (746/3 : 31)

tyúkmadár fn **1**

(biz) 'tyúk (mint jámbor háziszárnyas)': *(ellent:)* ~ — *oroszlán*← 3 : 226

[tyúkszem] fn: **tyukszem 1** | *-ére* 1

'érzékeny bőrkeményedés a lábujjon': *(átv szókapcs, biz:) ráhág vki ~ére* 'fájdalmat okoz neki; bántja': valóban Tör valaki ellenem? . . Tán valami rosz poéta, Kinek Pegazusom lába Rá hágott a tyukszemére . .? (665/2 : 250)

tyúkudvar fn **1** | *-Ø* b 1

'baromfiudvar': *(birt szerk:)* ~ *szultánja*← 6 : 32

tyúkvakarás fn **1**

(biz, tréf) 'nehezen olvasható kézírás; macskakaparás': *(szembeáll)* Levél, a bizony, . . ha nyomtatva volna, el is tudnám olvasni, de az illyen tyúkvakarás ugy táncol a szemem előtt, hogy nem boldogulok vele. (Drt/4 : 213)

[tyű] isz: **tyhű 2** — *(biz)*

1. (nyomósításra) 'bizony': Egész a közlegénységig Fölvivém! Jó: bakancsom hogy hamar lerúghatám; Még idővel degradáltak volna tán. Tyhű, látjátok, ott az könnyen Megesik (118/1 : 64)

2. *(megszól* nyomósítására) 'ej; hej': Tyhű király komám! [Béla:] Mi kell fickó? (TH/4 : 177)

U, Ú

U. fn **2**
(névröv) 'Ujhelyi': ~ *Erzsébet* Petenáda Andor jön, nemsokára utána U. Erzsébet (Drt/4 : 215) + 4 : 216

úáh msz **1**
(ásítás hangjának kif.:) Úáh! ásíta illetlenül szomszédjára, a föl- és leszálló hangmenetelt parodiázva (KH/6 : 16)

uborka fn **1**
'konyhakerti növény hengeres termése': *(kifejtett hsl)* Törökök vezére hét lófarkú basa .. A sok boritaltól piroslik az orra, Azt hinné az ember, hogy érett uborka. (JV/1 : 196)

uccu msz **4**
1. *(nép;* kutya uszítására; *páros kif)* Uccu, rajta, fogd meg! uszítá az úrfi a kutyákat rám (N/4 : 106)
2. (futás, sietés, menekülés kif.:) „Ihol ni, uccu!" fölkiált a pap, A mint egy hordóból dugaszt kikap; „Szaladj csapért! ott fönn felejtém .." (215/1 : 172) [Jancsi a] török basát ketté hasította .. Mikor ezt látta a gyáva török sereg, Uccu! hátat fordít és futásnak ered (JV/1 : 197) + 1 : 215

[uccse] állítm-ként haszn. szó: **ugyse 6, ugyse' 2**
'úgy segéljen': (fogadkozás kif-eiben:) *Isten* ~ Druszája Hunyadi Mátyás apjának .. Szalonta pennája és Mars panganétja! nakunknak jó barátom isten ugyse! (L 248/7 : 180) *Isten engem* ~ *: (tréf)* nincs bene semi ravaszság, isten engem ugyse csak a filyaimrul irt level van benne (P 213/7 : 516) *Isten Jehova* ~ [a bécsiek] jó császárjokat .. Isten Jehova ugyse' Elkergetik! (761/3 : 46) *Isten Krisztus* ~ Arany, Petőfi, Tompa, isten krisztus ugyse szép triumviratus (L 134/7 : 48) *Isten* →*szent* v. →*Szentháromság* ~ 5 : 96; 7 : 126, 161 →*szent szűz* ~ 6 : 126 *teremt'* ~ ld. **[teremtuccse]**

udvar fn **130** | *-Ø* 23 (b 15), *-ok* 1; *-od* 1, *-a* 3 (b 2) | *-t* 3, *-okat* 2, *-odat* 1, *-át* 1; *-ba* 5, *-ába* 2; *-ban* 11 ~ *-ba'* 1, *-ában* 3, *-unkban* 1; *-ból* 3; *-hoz* 9, *-ához* 1; *-ig* 1; *-on* 11, *-okon* 1, *-án* 1, *-unkon* 1; *-nak* b 1, *-ának* 4 (b 3); *-nál* 20, *-oknál* 1, *-ánál* 2; *-ra* 12; *-tól* 2; *-ral* 2
1. 'a házhoz, épülethez tartozó, beépítetlen, művelés alá nem fogott (körülkerített) telekrész': Estenként .. Én udvarunkon a nádkúp oldalánál Húztam meg magamat (620/2 : 200) Csikorog a kútgém ott kinn az udvaron (726/3 : 8) + 2 : 214; 4 : 69, 76, 102, 107, 111, 134; 5 : 48, 146; *(jelzővel:)* →*hátulsó* ~ 4: 10ŧ (2×) *nagy* ~ Jobbra a cselédház, az istállók balra, Középütt egy almafa a nagy udvarba' (Tb/3 : 292) | (városi bérházé:) csak ablakom van, igen szűk ablakom; ez is az udvarra szolgál (J/6 : 395) Nem sokára befordul a hintó a rue d'Antin legszebb házainak egyikébe; az udvarba mennek (J/6 : 412–3) + 6 : 415 (2×), 418; *(jelzővel:)* →*szűk* ~ 1 : 239 | (középületé:) Lekisértek az udvarra, a városház előtt még mindig ordított a részeg csorda. (P 207/5 : 103) *(páros kif)* A helytartótanács előtt Klauzál szónokolt .. ha lenn az udvaron és utcán 20.000 ember nem kurjogat, kidobták volna (P 258/5 : 141); *(birt szerk:) egyetem* ~*a* Az orvosi egyetem udvarában .. fölolvasta Jókai a proclamatiót (P 201/5 : 82) →*kaszárnya* ~*a* 2 : 299 *múzeum* ~*a* fölugrottam a muzeum udvarán a tribünre (P 223/5 : 113) | (vendéglőé, fogadóé:) A fogadó durva ó épület volt .. két sor nyílt karzat futott az egész udvar körül. (RH/6 : 252) [Hiripi] A hordót kivitette az udvarra (HKöt/4 : 55) + 4 : 53; *(jelzővel:) hátulsó* ~ [Katica] fölkapott egy vízcsöbröt, melly a vendégszoba ajtaja mögött állt, s azon eszközt használá, mit atyjától láta a szelindek, s láncos kutyával tenni, mellyek a hátulsó udvarban voltak (RH/6 : 78) *négyszögű* ~ 6 : 252 — **a)** 'várudvar': a szolga az udvaron át egy más toronyhoz vezette [Hugót] (RH/6 : 332) fölére Salgó udvarába Kompolti Dávid a szép martalékkal (S/2 : 73) + 2 : 81; 6 : 178, 191, 267, 329, 355, 366, 379 (+ 10); *(párh:)* ~ — *épület* A herefordi ó kastély .. számos udvarból s különféle elvált épületekből állt (RH/6 : 178) ~ — *szoba* Fölmentem a várba, az udvarokat s egy pár szobát bejártam (ÚL/5 : 68); *(jelzővel:)* →*külső* ~ 6 : 283, 303, *nagy* ~ egy más lépcsőhöz .. ért, melly

egy más torony alatt a nagy udvarba vezetett. (RH/6 : 285) + 6 : 178, 257, 376 *(hármas kif:) nagy ~ — terem—tornác←* 6 : 178, *üres ~ és →folyosó* 6 : 178 *végső ~* A herceg a legvégső udvarban van; de .. siess, mert .. a kastélykapukat .. be kell zárni. (RH/6 : 178); *(birt szerk:) vár ~a* a bolthajtásos bejárás .. a vár nagy udvarához vezetett. (RH/6 : 257)

2. *(átv)* '(vár)kastély, palota, ahol az uralkodó és udvartartása (mint székhelyen) tartózkodik': Elthamban az udvarnál [am Hofe zu E.] egész reggel zaj, foglalkozás, zavar uralkodék. (RH/6 : 246) „Sebészt!" kiálta Ashby Rikárd, „ez az ember megbolondúlt! Itt egy sincs, kivevén az udvarnál .." (RH/6 : 324) + 6 : 246 *(páros kif:) ~ s →palota* 6 : 127 *(párh)* az udvarokat s lágy nyoszolyákat talán örökre nélkülözni fogjuk (RH/6 : 367); *(met)* [én, a has] Előbb szedem be a táplálatot .. de .. szétküldöm a vér folyamán Az udvarig [court], a szívig s agyvelőig (Cor/4 : 232); *(jelzővel:) angol ~* Az angol udvarnál [Am Hofe von England] — nem a királyság fővárosában, hanem az elthami palotában .. az épület .. egy kis szobájában .. feküdt egy fiatal lovag (RH/6 : 232) + 6 : 236

3. *(átv)* 'az itt élő személyek: az uralkodó és környezete': három lovag jön erre felé! Fogadni mernék, hírek az udvartól. — Talán levél Edvárd hercegtől. (RH/6 : 318) ez a Borics tökéletes gazember .. Szeretném tudni, mit akart a minap az udvarnál? (TH/4 : 190) + 4 : 187; 6 : 125, 232, 246, 250, 333, 338, 357 (+8) *(tőism, helyesbítés)* elvonultál egy idő óta az udvartól, vagy is az udvari hölgyektől (TH/4 : 166); *(páros kif:) ~ s várak* megszoká Monthermer Hugo a szörnyeket, kik akkor az udvarnál s várakban igen kerestettek (RH/6 : 139) *~ és város* E hangszerek .. Ha ezek Táborban hízelegnek, hogy ne lenne Ugy minden udvar és város családd. (Cor/4 : 257); *(jelzővel:) angol ~* az olvasót .. a szomoru eveshami csatatérről a ragyogó angol udvarhoz vezetjük, melly most ellenein diadalmaskodék (RH/6 : 231) + 6 : 139, 143, 250 (2×), 273, 321 (2×) *az egész ~* az egész udvar, melly mindazokat magába foglalá, kik akkor Elthamban tartózkodának, utnak indúlt (RH/6 : 247) + 6 : 246 (2×), 251, 258 *királyi ~* A királyi udvarból illy Nyájas szavak jöttek: „Dolgozz, paraszt, dolgozz, fizess, Azután dögölj meg!" (773/3 : 60) + 6 : 263, 279 *összegyűlt ~* e kedves hölgy .. nem akarta az összegyűlt udvarnak tudtára adni, kire gyanakszik (RH/6 : 335); *(birt szerk:) Anglia ~a* Ejh, mi skorpiófészek van itt; s ez Angliának királyi udvara! (RH/6 : 279) + 6 : 331 *atyja ~a* Itt, atyád udvaránál .. nem rég kihallgatlanúl itéltek halálra (RH/6 : 334) *fejedelem ~a* a legragyogóbb pálya nyilik számára a fejedelem udvaránál (RH/6 : 263) *király ~a* nem tudom, a király udvarához menjek é azonnal, hogy a szegény Hugót igazoljam (RH/6 : 275), *~ kegyence←* 6 : 250 *~ szertartásai* v. *→szokásai* 6 : 331, 352 *~ szolgája←* 6 : 235 *~ társasága* többen a nemesek közől, büszkélkedve, hogy az udvar társaságához tartoznak .. tolakodásnak tarták, miszerint egy rab .. fejedelmök egyik szép vendégének figyelmét igényli. (RH/6 : 234) — **a)** 'az uralkodó környezete': Első Henrik .. a bűn minden nemét türé udvarában (RH/6 : 239) *(páros kif:) király és ~* Minden szokott készület megtétetett — volt egy sátor a király és udvara számára — volt karzat a hölgyeknek (RH/6 : 382) + 6 : 288 *→királyné s ~* 3 : 61; *(jelzővel:) →hölgytelen ~* 6 : 393; *(birt szerk:) ~ fele* v. *vmely része* nem sok idő mulva az udvar egész becsületes része Sherwood zöld fái alá fog gyülekezni. (RH/6 : 287) + 6 : 275 *~ kegyence* Henrik udvarának kicsapongó kegyencei egyikével találkoznak (RH/6 : 244) *~ leventéje←* 4 : 163 *~ tagjai* az udvar külön tagjai örömet és elégülést éreztek (RH/6 : 232) *~ urai (s hölgyei)* ezen udvar néhány urainak menthetlen viselete által .. hamis panasz intéztetett ellened (RH/6 : 332) + 6 : 384

4. *(átv)* 'uralkodó v. főúr által tartott fogadás': *(párh)* ollykor a két család udvarnál vagy valami lovagi ünnepélyen összejött (RH/6 : 144); *(szókapcs, jelzővel:) földesúri ~t tart* Robin .. Te Sherwood lordja vagy, s földesúri udvarodat akkor tarthatod, ha akarod. (RH/6 : 129)

udvarajtó fn **1** | *-ban* 1
'az udvarra nyíló ajtó': ott hagytam őket. A fiú kikisért. — Ugy vettem észre, mondám az udvarajtóban .. hogy nőd ellenszenvvel viseltetik irántam (HKöt/4 : 89)

Udvarhely tulfn **3** | *-Ø* 1 | *-en* 1; *-re* 1
(földrn) 'Székelyudvarhely, erdélyi város' (Odorhei, Románia)': Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csikszereda, Kézdi-Vásárhely, Bereck felé (L 293/7 : 216) + uo.; 7 : 215

Udvarhelyi tulfn **1**
(csn; önállóan) '~ Miklós színész (1790—1864)': az első felvonásban .. Udvarhelyi azt mondá: „kezök összetevődik" (P 38/5 : 8)

udvari mn és fn **17**
I. mn 9 | 8
1. 'udvaron (1.) levő, ott elhelyezett (tárgy)': [Rikárd] Nem vitt világot magával, hanem néhány udvari lámpa homályos csillámánál akadt utra (RH/6 : 253)
2. 'a király környezetében élő, udvartartásához tartozó (személy)': *~ dáma* A sz. germainsi külváros nemes lyányainak csinos

viseletét, az új udvari dámák valamennyire vasárnapi fényüzését, bizonyos angolnők mesés pompáját .. csalhatlan jelekről meg lehete ismerni (KH/6 : 5) *(→udvar —)* ~ *hölgy* az ivás és éneklés rendesen követé a vacsorát, miután az udvari hölgyek visszavonúltak (RH/6 : 239) + 4 : 166; 6 : 133, ld. még **udvarihölgy,** ~ *úr* nagy szabad hely volt, s Monthermer Hugo azt udvari urakkal találta telve. (RH/6 : 266) — **a)** 'királyi udvarhoz való tartozást jelző': ~ *öltöny←* 6 : 288

3. *(átv, ford:)* ~ *hölgy* 'előkelő polgárasszony kísérőnője; gardedám': Eudoxia, rendes udvari hölgye [Anstandsdame], mistriss Lawington kiséretében a Pyrenékbe utazott. (KH/6 : 64) + 6 : 17

II. fn 8 | -Ø 3 (b 1), *-ak* 3 (b 1) | *-val* 2

(ford) 'királyi udvartartás tagja; udvaronc': A pompavágy .. Kitetszett .. Chaucer kalmárjának hasított szakállán, mint az udvariak [Hofmanns] szines ruháján. (RH/6 : 127) midőn Lucy .. a holdvilágnál sétált kedvesével, e Guy de Margan, néhány más kicsapongó udvarival, erővel föl akará őt tartóztatni (RH/6 : 311) + 6 : 248, 259, 306, 329, 332, 355

udvarilag hat 1 — **I. 2.a)** *(szembeáll)* négy férfi lépe be. Kettő udvarilag [wie Edelleute des Hofes] volt öltözve, s kettő, mint alsó rangú személy. (RH/6 : 290)

udvarias mn **21** | 16: -Ø 15, *-ak* 1

1. 'királyi udvarhoz illő': *(kép, párh)* Üdvez légy, ifju királyné! .. Kiséretűl adok neked Fölcifrázott sonetteket, kevély Terzinákat s udvarias stanzákat (648/2 : 231)

2. 'a társadalmi illemnek megfelelően viselkedő; előzékeny, tiszteletttudó': Megbocsátok .. hogy tegeztél leveledben; és én még csak olly udvarias sem leszek, hogy tőled viszont bocsánatot kérjek .. hogy szinte tegezni merlek (L 43/7 : 29) Nyujtsatok a hölgyeknek székeket, s legyetek udvariasak [höflich], mint lovagok. (RH/6 : 130) + 6 : 377 *(halm:)* *→feszes, száraz,* ~, *komoly* 6 : 22 *(gúny)* a sherwoodi udvarias [höflichen] számüzöttek intézik é atyámhoz e követelést (RH/6 : 188) — **a)** 'ilyen személyre jellemző, tőle származó': küldj követet Ashby grófhoz udvarias [höflichen] üdvezlettel tőlem (RH/6 : 185) urak — köszönöm udvarias [artige] beszélgetésteket. (RH/6 : 259); *(páros kif:)* *→édes* ~ 6 : 188 *hideg* ~ néhány hideg udvarias [kalter Höflichkeit] szó után tovább ment a csapat (RH/6 : 193) *→reményteljes és* ~ 6 : 206 — **b)** *(átv)* 'enyhített, szépítő (kifejezés)': azzal vádolnak .. hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kivűl senkit sem akarok költőnek ismerni (L 134/7 : 47)

3. *(ford)* 'bókolni, udvarolni szeretű; gáláns': ha udvarias [galanten] embernek a hallgatagság nem volna első erénye, előhozhatnék néhány garnisoni hódítást (KH/6 : 39) virágok közt .. ez a hely, hova ön való .. — Mindig udvarias [galant], kedves professor ur! (J/6 : 404) + 6 : 15, 57

udvariasan hat 5 — **2.a)** a nép előtt magokat udvariasan hajtogatva, süvegeléssel jutottak a hírre és tiszteletre (Cor/4 : 272) + 6 : 105, 269; *(szókapcs, páros kif,* ill. *fokozás:)* ~ *s illő tisztelettel* v. *→megkülönböztetőleg bánik vkivel* Mi a herceggel udvariasan s illő tisztelettel bánunk (RH/6 : 177) + 6 : 338

udvariasság fn **3** | -Ø 1 | *-ban* 1; *-gal* 1

1. 'udvarias (2.) viselkedés, bánásmód, beszéd': E személy a látogatónak megelőző .. üdvezletét olly udvariassággal viszonozta, miben .. gúny magyarázhatlan kifejezése feküdt. (KH/6 : 32)

2. 'gáláns, udvarló viselkedés': Azért hagyám el a páholyt, hogy azon hölgynek virágot vegyek... [—] Jó! vegyünk bokrétát. Én nem gátollak udvariasságban [Galanterie]. (KH/6 : 13) + 6 : 135

udvariatlan mn **3**

1. 'nem udvarias (2.)': udvariatlan [unhöflicher] lovag .. Először van, hogy olly urat találtam, ki nem örömest vezetne s ótalmazna, bárhova mennék is. (RH/6 : 168) [Alured] Rendkívül udvariatlan [unhöflich] volt irántam (RH/6 : 356)

2. 'tapintatlan': „.. A szerelemnek semmi köze a védelemhez?" A vér Lucy arcába szökelt .. az udvariatlan [unritterlichen] tréfa következtében, mellyet a király magának engede. (RH/6 : 315)

udvarihölgy fn **1** | *-ek* 1

udvari hölgy 'ua.': *(felsor:)* *→országnagyok, nemesek,* ~*ek* 4 : 143

udvariság fn **17** | **udvariság** 16, **udvarisá-** 1: -Ø 5 (b 3); *-a* 1, *-ok* (szragos) b 1 | *-ot* 1, *-okat* 1, *-át* 1; *-ának* b 1; *-gal* 5, *-okkal* 1 — *(ford)*

1. 'udvariasság': [Pomenars úr] a hölgyeknek sokkal engedelmesebb szolgája volt, semhogy ez alkalommal az udvariságot [Höflichkeit] szemmel ne tartotta volna, mi győzőnek olly jól illik. (KH/6 : 68) Hugo .. olly figyelemmel viselteték Ashby Lucy iránt, mint azon idők udvarisága [höfliche Sitte] kivánta. (RH/6 : 144) *(páros kif:)* *→vonzódás s* ~ 6 : 54; *(jelzővel:)* *→hősies* ~ 6 : 45 *→komoly* ~ 6 : 338 *nagylelkű* ~ Pomenars ur .. nagylelkü udvariassággal [Höflichkeit] vett bucsut, hogy a férjen boszulja meg a lealacsonyítást (KH/6 : 53) *szokott* ~ : *(félbeszakítás)* „Pih! Alured, a szokott udvarisá-" szólt Lucy. Hanem bátyja zordonan szakasztá őt félbe (RH/6 : 171) *→tetszetes* ~

6 : 32—3 *tökéletes* ~ 6 : 52 *→viszonyos* ~ 6 : 186; *(birt szerk:)* ~ *álarca←* 6 : 57; *(szókapcs:)* ~*gal bánik vkivel* Gloucester gróf több udvariassággal [Höflichkeit] bánt velem, sem mint joggal várhattam (RH/6 : 186) — **a)** (tsz) 'ennek szavakban v. viselkedési formákban való kifejezése': Ezek olly idők, hol az udvariságokat [Höflichkeit] meg kell rövidítenünk (RH/6 : 171); *(jelzővel:)* *hideg ~ok* a bátor vadász .. a két szeretőt .. hagyta, azt tenni, a mit akarnak, a nélkül, hogy őket hideg udvariságokkal [Höflichkeiten] terhelné. (RH/6 : 165—6)

2. 'szolgálatkészség, előzékenység': „Az utra vezetlek, mylord," szólt társa .. A nélkül, hogy megköszönné udvariságát [Dienstfertigkeit], a fiatal gróf az előszobába lépett (RH/6 : 340) *(páros kif)* a szakács .. s a kocsmáros, engedelmesség, s udvariság [Dienstwilligkeit] esetében .. szintugy kivánják a jó megvendégeltetést, mint saját ura. (RH/6 : 95) — **a)** 'gáláns viselkedés': *(jelzővel:)* *tiszteletteljes ~ : (felsor)* Nagysád, monda tiszteletteljes udvariság [Galanterie], kieszközlő szilárdság és atyai bizalom vegyületével (KH/6 : 49)

udvarlás fn **2** | -Ø 1; *-a* 1

1. *(elav)* 'udvari szokásokhoz illő, szertartásos felszolgálás': Udvarlás [Aufgewartet] nem volt Robin Hood asztalánál. A gróf derék tisztviselői .. a zöld ruhás vadászok közé ülve, azonnal hozzá fogtak, mihelyt az ima elmondaték. (RH/6 : 130)

2. 'férfinak nő iránti szerelmét kifejező viselkedése': Boisgontier ur is itt van .. Tegnapi udvarlása [Hofmachen] után várni kelle önnek látogatását (KH/6 : 34)

udvarmester fn **2** | -Ø 1 | *-emhez* 1

(ford) 'udvartartás vezető tisztviselője': menj udvarmesteremhez [Vogt], gondoskodjék rólad, s holnap száz mark jutalmat fogsz kapni. (RH/6 : 212) + 6 : 196

udvarol tn ige **7** | 4: -Ø 2; *-t* 2

1. *(elav)* 'királyi v. főúri udvarnál szolgálatot teljesít' ld. **udvarló**

2. '(férfi) nővel szemben kifejezi szerelmét, tetszését': ~ *vkinek* A csinos Katica körül most husz legény van, ki neki udvarol [ihr .. den Hof machen] (RH/6 : 95) mért vagy olly komor? Talán a szent péteri perjel udvarolt [den Hof gemacht] kedvesednek? (RH/6 : 290—1) + 6 : 93 — **a)** '(férfi nőt) szerelmi, ill. házassági szándékkal rendszeresen látogat és kísérget': ~ *vkinek* [Fanfan] nekem udvarol [macht mir den Hof], s el akar venni. Én azonban .. egyátaljában nem szenvedhetem. (J/6 : 397)

udvarolni fn in 1 — **2.a)** ~ *vkinek* A mi Loidet illeti .. még rá is ér ön, neki udvarolni. (KH/6.: 18)

udvarló 1. mn in 2 — **1.** Noha a vendégek száma csak hetvenre ment .. az udvarló inasok .. pohárnokok, pincérek és asztalteritők száma kétszázon túlhaladott (RH/6 : 237) — **2.** ~ *uracs←* 6 : 5

udvartér fn **5** | -Ø 1 | *-en* 3; *-re* 1

(ford) 'tágasabb várudvar': nagy, de alacsony ház volt, mellyet az uttól udvartér [Hofraum] s magas, tornyokkal ellátott fal választa. A kapuk tárva álltak, s az udvartéren .. sürgés, forgás uralkodék (RH/6 : 117) + 6 : 175, 191, 269

ugar fn **1** | *-t* 1

'fölszántott, de (pihentetésül) bevetetlenül hagyott szántóföld': Mi haszna, hogy a csoroszlya Az ugart fölhasogatja? Hogyha magot nem vetsz bele, Csak kóróval leszen tele. (55/1 : 9)

ugat tn ige **9** | 6: -Ø 2, *-tok* 1, *-nak* 1 | *ugass* 1, *ugassanak* 1

1. '(kutya) jellegzetes szaggatott hangokat hallat': *(tőism:)* *→ugatás* — ~ 4 : 288 *(párh:)* ~ — *harap←* 1 : 222; *(parabola, tőism)* azt határoztam, hogy törvény elébe állitom becsületem megsértőit, de .. Ez csak annyi volna, mint ha a hold bepörölné azokat a kutyákat, a mellyek őtet megugatják. Hadd ugassanak, a holdnak az nem árt. (P 210/5 : 108—9); Sz: *a félénk →eb mindig* ~ 2 : 253 — **a)** *(átv)* '(ember) ehhez hasonló hangon jajgat, kiabál': *(látomás)* Előttem el rém rém után vonul .. Itt egy öreg cigány, a derezsen, Ütik, verik kinoskeservesen .. Fájdalmában, mint a kutya, ugat (411/1 : 358)

2. *(átv, durva)* '(ember) beszél': *(lefokozás:)* ~ — *megvakkan←* 4 : 135

ugatni fn in 1 — **1.** megcsendült az utca ajtó kilincse, a kutya ugatni kezdett (N/4 : 95)

ugató 1. mn in 1 — **1. Km:** Attól, a ki fenyeget, nincs mit tartani. Az ugató kutya ritkán harap. (TH/4 : 184)

ugatva 1. hat in 1 — **1.** *(páros kif:)* ~ *s →vonítva* 6 : 87

ugatás fn **4** | *-uk* 1 | *-ért* 1; *-sal* 2

'kutyának az a cselekvése, hogy ugat': *(kép, tőism)* Olly consult választottak, a ki őket .. kutyákként Elnémitandja, mellyek ugatásért Tartatnak, s mégis olly sokszor verik meg, Midőn ugatnak. (Cor/4 : 288) — **a)** 'kutya ugató hangja': *(jelzővel:)* *hangos ~* [a kutya] élénken, hangos ugatással üzé a vadat (RH/6 : 358) *szörnyű,* ill. *mérges ~ : (ism, szembeáll)* fogd meg! uszítá az úrfi a kutyákat rám; valamennyi nekem rohant szörnyű ugatással .. nyájasan szólítottam őket .. s mérges ugatásuk hizelgő, szinte fájdalmas nyöszörgéssé vált (N/4 : 106)

ugrál tn ige 7 | 6: *-Ø* 2, *-nak* 1; *-t* 2, *-tak* 1
1. 'ismételten ugrik; szökdel, szökdécsel': *vmi után* ~ [az úr] nagyokat kacagott kutyáján, melly a fölötte tartott csont után ugrált. (HKöt/4 : 43) | (vidáman, játékosan; *ism)* egy kis cinege .. Vigan ugrál a száraz ágakon, Mint a pillangó a virágokon .. Ugrál, miként a gyermek, gondtalan (797/3 : 96) — **a)** *vhova* ~ '(több állat) sorozatosan vhova ugrik': *(párh)* a kikelt kacsák a vízbe ugrálnak és usznak. (P 224/5 : 116)
2. *(átv)* '(hajó hullámzó vízen) bukdácsol, imbolyog': A hős kifeszíté a vitorlát. Susogva jött a dombrul a szél; ugrált [bounded] a mélység hullámain. (Oith/6 : 448—9)
3. *(átv)* '(szív érzelem hatására) erősen dobog' ld. **ugrálni**
4. *(átv)* '(gondolat) csapong': gondolatim helyről helyre, tárgyról tárgyra ugráltak (HKöt/4 : 53)

ugrálni fn in 1 — **3.** *(ráértés)* Mihelyt megpillantottalak, menyecske, Bordám alatt ez a kis húsdarab Ugrálni kezdett, mint sziklán a kecske. (312/1 : 278)

ugrándozás fn **1**
'játékos, jókedvű ugrálás': *(tőism)* hogy pénzre tett szert, lett Megyeri vig, S haza felé menvén, ugrándozik .. A sok ugrándozás alatt Kifolyt a tinta (206/1 : 163—4)

ugrándozik tn ige **6** | 2
1. 'ugrál (1.)' ld. **ugrándozva** | (jókedvűen; *tőism:)* ~ — *ugrándozás*← 1 : 163—4
2. *(átv)* '(szív érzelem hatására) nyugtalanul, érezhetően dobog' ld. **ugrándozó** | *(ráértés; párh)* Ugy rángatózik, úgy ugrándozik szivem, Miként a porban a levágott emberfő. (476/2 : 40)

ugrándozó 1. mn in 1 — **2.** én őt szeretem .. fennhangon kiáltja ezt Vadúl ugrándozó szivem (316/1 : 281)

ugrándozva 1. hat in 3 — **1.** *(párh)* az öreg ur majd szaladva, majd ugrándozva követé [Jennyt] (J/6 : 396) | (jókedvűen, játékosan; *párh)* kedves helyek, a hol számtalanszor mulatoztunk .. vagy ugrándozva, vagy édes örömben Víg dallokra fakadva (1/3 : 243) | (fél lábon, fájós lábát felhúzva:) „Ha nem törte el [az öszvér] lábamat, nem az ő hibája", válaszolt a férfi .. lova körül ugrándozva [hinkend] (RH/6 : 152)

ugrás fn **12** | *-Ø* 2; *-a* 1 | *-t* 1, *-okat* 1; *-ra* 1; *-sal* 6
1. 'helyváltoztatás úgy, hogy a lábak egyszerre vannak a levegőben': (előre:) Hat láb hosszu botot tarta kezében, s három ugrásra áthaladt a .. téren. (RH/6 : 90) a fiatal özvegy .. a megzavarodott ifjuhoz közel megy. Egy ugrással vitte mellé paripája (SzM/2 : 258) + 6 : 245; *(szókapcs:)* ~*t tesz* Alig tevé a harmadik ugrást, midőn botjának egy ütése a férfit földre terité (RH/6 : 90) | (föl:) [Hugó az ablakból] lenyúlt .. s monda: „Fogd meg kezemet, Tangel!" A törpe hosszu ujjai .. megragadák az övéit .. s egy ugrással .. Tangel az ablakon át a szobában termett. (RH/6 : 283) *(tőism)* „Gyorsan, Tangel, ugorjál hátúl lovamra!" .. Egy ugrással fenn volt a törpe (RH/6 : 202) | (le:) a törpe Tangel egy ugrással a part alatt termett. (RH/6 : 322); *padolatra* ~ 6 : 51 — **a)** 'állatnak az a mozgása, amellyel ráveti magát zsákmányára': *(hsl)* Edvárd seregei .. visszavonúltak egy darabra, tigrisként, mellynek ugrása nem sikerült (RH/6 : 226)
2. 'helyből való fölpattanás, gyors fölemelkedés': *(jelzővel:)* →*villányszerű* ~ 6 : 66
3. *(átv)* 'hirtelen, merész sorsfordító cselekedet': *(ráértés, jelzővel:) nyaktörő* ~ *: (szembeáll)* Nem volt többé erős szenvedély, melly őt léptenként .. bünről bűnre üzé, hanem nyaktörő ugrás azon korlátokon át, mellyeket a lelkiismeret állít föl (RH/6 : 296) *(szókapcs:) nagy* ~*okat tesz* [Jenny] nincs az operánál. — Tehát táncos? — Az sem, s mégis nagy ugrásokat tesz (J/6 : 416)

ugrat tn ige **2** | *-Ø* 1; *-tam* 1
'(lovas) lovát vhova ugrani készteti': *(szembeáll)* Szép tüzes ló, de még rajta A legény tüzesebb fajta .. Csak jön, csak jön, halk lépést tart, Egyszer a méneshez ugrat, Kiszakít egy jó nagy falkát (722/2 : 346); *belé* ~ ld. **[beleugrat]**, →*elébe* ~ 4 : 73, *előre* ~ ld. **[előreugrat]**, *oda* ~ ld. **[odaugrat]**

ugrik tn ige **30** | 28: *ugrik* 2; *ugrottam* 1, *ugrott* 17, *ugrottak* 2; *ugrám* 1; *ugrani fog* 1 | *ugorjál* 1, *ugorjunk* 1 || *ugorhatom* 1, *ugorhatunk* 1
1. 'helyéről elrugaszkodva a levegőbe veti magát': (*-t* ragos hat-val:) érezte sarkantyúját lova, Egyet ugrott és vágtatni kezdett (413/1 : 361) — **a)** *vhova* ~ 'így jut vhova': mintha gép által vettetett volna át, emberi test ugrott a falra (RH/6 : 282) + 4 : 106; 6 : 382; *elő* ~ ld. **előugrik**, *keresztül* ~ ld. **[keresztülugrik]** — **b)** *vkinek* ~ 'ilyen mozdulattal nekiront, rátámad': egy őz .. nekem ugrik kerek, szarvatlan fejével, s egyet toppant vékony lábával. (RH/6 : 273) *(párh)* A férfi .. dühösen rohant ellenére .. bajtársa .. ugyanazon pillanatban Hardynak ugrott (RH/6 : 78), ld. még **[nekiugrik]**, *vkire* ~ 'ua.': Küzdöttem vele, midőn rám ugrott (RH/6 : 85) *vki felé* ~ 'ua.': csípd meg! kiáltottam az ebekre, ujjammal az urfira mutatva .. az állatok mind feléje ugrottak. (N/4 : 106) — **c)** 'leugrik, leveti magát': *vhova* ~ *vhonnan* egy .. páncélozott lovag ugrott mellé lováról (RH/6 : 227); *alá* ~ ld. **aláugrik** | (öngyilkossági szándékkal:) a bérc szélére léptem, A hol száz ölnyi

mélység nyilt alattam. Már-már ugrám (T/2 : 15), *a →Dunába* v. *vízbe* ~ Róza a vízbe ugrott és belehalt. (HKöt/4 : 34) + 1 : 99; 4 : 62 *(megszem, kép)* [a természetet] Fölkeltik egyre-rémesb álmai, És ekkor a borzalom miatt A semmiség feneketlen tengerébe Fog ugrani. (485/2 : 43), ld. még **beleugrik**

2. *(átv)* 'hirtelen lendülettel vhova lép': *vhova* ~ azonnal egy bokor alá ugrott, s .. elrejtezék. (RH/6 : 115) Fölszaladtam a padlásra, mohón ugrottam egyik ablakhoz, és kitekinték (HKöt/4 : 80) + 4 : 157; 6 : 296; *előre* ~ ld. **[előreugrik]**, *oda* ~ ld. **[odaugrik]**, *sorba* ~ 'hirtelen beáll a táncolók sorába': Ugy teszek velök, mint az egyszeri juhász a fiával, ki a lakodalmon nem akart táncolni. Addig döngette .. mig sorba nem ugrott, s aztán táncolt veszettül... sírva. (ÚL/5 : 70) — **a)** 'hirtelen lendülettel fölszáll': *→kocsira* ~ 7 : 169 *→lóra* ~ *(— ugrás←)* 6 : 107, 202 (2×), 227, 230, 272 — **b)** 'hirtelen lendülettel fölkel' ld. **ugrani**

3. *(átv)* 'hirtelen elszánással belekezd vmely cselekvésbe': *vmibe* ~*: (ráértés, szembeáll)* A minek meg kell lennie, annak meg kell lennie .. Hanem ugy egyszerre mégsem ugorhatom a közepibe, csak majd szép csendesen ereszkedem a partról a folyóba. (FL/4 : 132—3)

4. *(átv)* 'kitérőt tesz': (*-t* ragos hat-val:) most haladék nélkül menjünk Rima-Szombatba, hova a nemesség is begyül nem sokára. De addig még ugorhatunk egyet... Pestig. (UJ/5 : 29)

ugrani fn in 2 | **ugrani** 1, **ugorni** 1 — **1.b)** (öngyilkossági szándékkal) *vízbe* ~ Gyakran, midőn [Alexandrin] Jennyre gondolt, kedve lett volna sírni, s a vizbe ugrani. (J/6 : 417) — **2.b)** hagyd nekem a restséget .. úgy-e lemondasz Róla, ha én kérlek? — Hah, máris látlak ugorni, Mint ragadod nyakon a tollat .. miként huzod a sok hosszu barázdát A papiron (650/2 : 233)

Ugróc tulfn **1**

(földrn) 'Zayugróc, felvidéki község és vár (Uhrovec, Csehszlovákia)': Ugróc Trencsén megyében. Trencséntől $2^1/_2$ mfld. (P 6/5 : 159)

Ugtred tulfn **2**

(ang férfinév; *ford)* 'regényben említett személy': (jelzőként, patronimikonszerű haszn) *(Dickon,)* ~ *kanász fia* az öreg Ugtred kanász fia hozott levelet (RH/6 : 300) + 6 : 308

úgy hsz és msz **1370**

I. hsz 1314 | **úgy** 260 (**Úgy** 29), **ugy** 1054 (**Ugy** 288)

A) mut hsz

1. 'olyan módon, ahogyan látjuk v. tapasztaljuk': Coriolanus távollétét csupán Baráti érzik .. Minden jól van, s még jobban lenne, ha Ugy nem tett volna. (Cor/4 : 342—3) — **a)** 'olyan jól, kiválóan': Azon sereg, melly négy napi szinte szakadatlan csatatüzben ugy viselte magát .. lehetetlen hogy ne győzzön! (P 272/5 : 134) — **b)** *(rosszalló)* 'olyan rosszul, csúful': Hejh zsiványság .. Lesz belőled, ugy hord a szerencse, Száraz fának száradó gyümölcse. (385/1 : 332) Szerencséje, hogy az bánt ugy velem A kinek a leányát szeretem. (608/2 : 187) + 4 : 355

2. 'az előzményben említett módon': Hervadt lombok emlékeim; Összeszedem őket, Kötöm egy csomóba, Úgy ⟨Ugy⟩ vetem bele az Égő kandallóba. (526/2 : 101, 371) az anya .. kisdedét .. átölelte S a nyoszolyának szélén úgy aludt. (Ap/3 : 111) + 1 : 41; 2 : 102; 3 : 7; 4 : 25; 6 : 301; 7 : 101 (+ 12) *(párh:) így* — ~ 7 : 71; (más hat-val:) Felhő alakjába lelkem átöltözik, Ugy száll a hon fölött nyugattól keletig Sötéten, csendesen (581/2 : 154) Korbácsolja lovait S a gyeplőt közéjök vágta, Ugy jön egyenest nekem Sebesen, ló halálába. (BI/2 : 310) + 2 : 315; 3 : 127; 4 : 137; 5 : 78 — **a)** 'ebből az okból; ezért, emiatt': Hogyan tettem szert a Kukoricza névre? Kukorica között találtak engemet, Ugy ruházták rám a Kukoricza nevet. (JV/1 : 200)

3. 'a láthatóhoz, tapasztalhatóhoz, ill. említetthez hasonló v. vele azonos módon': Fönn van a hold, fönn vannak a Csillagok; Mind megannyi szép leányszem, Ugy ragyog. (497/2 : 63) elértek .. A Jászság és Kunság szép róna földére .. Valahányszor Lehel e földre rá lépe, A megilletődés szállott be szivébe, Most is ugy járt, most is meg volt illetődve (LV/3 : 312) + 5 : 45; 7 : 12; *(nyomósítva:) éppen* ~ Ashby Rikárd .. Ha legmérgesebb-, legdühösebbnek tetszék, nem volt mindig valóban az, épen ugy, ha .. legvidámabbnak látszék, gyakran épen nem volt vidám. (RH/6 : 300); *s* ~ 'azután': Május 7-kén .. Szatmárba .. onnan odább lengek Zemplénbe, onnan Gömörbe, aztán Nógrádba s ugy vissza. (L 145/7 : 59) + 3 : 138; 5 : 141

4. 'a mm-ban meghatározott módon': (fm-i utalószóként) ~ ..., *ahogy* [Sámson:] levágom .. az asszonyok fejét vagy az aszszonyfejeket; értsd, a mint akarod. [Gergely:] Ők majd ugy értik, a hogy érzik. (RJ/4 : 384) *amiként* ..., ~ v. ~ ..., *amiként* 1 : 179, 223(3×), 224, 399(4×) *amilyen* ..., ~ 4 : 371, 429, *(éppen)* ~ ..., *amint* v. *amint* ..., ~ 1 : 210; 2 : 226; 3 : 168; 4 : 194; 5 : 38; 7 : 35 (+ 14) *(párh)* ingyen sem hittem, hogy ugy fog felelni, a mint felelt .. hogy olyan fegyvereket fog használni, minőket senkitől sem érdemlek (P 231/5 : 118) *(csak)* ~ *(...)*, *hogy* 1 : 124; 2 : 186; 3 : 293; 4 : 87; 5 : 152; 7 : 40 (+ 35) *(párh* párbeszédben:) Mit? egymás mellől [lövünk]?

.. Hogyan? — Csak ugy szépen, hogy mind a ketten egymás szivének szögezzük a pisztolyokat. (HKöt/4 : 30) + 4 : 44, 67, ~ ..., *miként* v. *miként* ..., ~ 1 : 104, 300; 2 : 16, 116; 3 : 129; 6 : 442 (+8) *(ism)* Ugy rángatózik, úgy ugrándozik szivem, Miként a porban a levágott emberfő. (476/2 : 40) *(párh)* Ugy tevék, Miként ti; tettem annyit, mennyi telt, Miként ti (Cor/4 : 256), ~ ..., *mikéntha* 3 : 75, 164, 335, *(éppen)* ~ ..., *mint* v. *mint* ..., ~ 1 : 312, 2 : 325; 3 : 78; 4 : 252; 5 : 130; 6 : 159 (+ 121) *(ism)* az Ég .. Úgy ereszkedik le .. A sík tengernek színére, Engem úgy kerít be, mint egy Kék virágokból füzött Óriási koszorú. (717/2 : 339) + 2 : 315(2×); 4 : 261(2×), ~ ..., *mintha* 2 : 115; 3 : 98, 226; 4 : 128; 5 : 131; 6 : 27 (+ 13) *(ism)* ugy bánnak ott benn vele, mintha Mars fia és örököse volna .. Vezérünk is ugy viseli magát irányában, mintha leány volna (Cor/4 : 340), *minthogy* ..., ~ 6 : 73, ~ ..., *valamint* v. *valamint*, ~ 1 : 123; 2 : 192; 3 : 284; 6 : 165, 237 *(párh)* Ugy állnak a házak, olly egyenes sorba', Valamint a mezőn a legelő csorda (Tb/3 : 291); **(Szh-szerű:)** ~ *járja, amiképp vki →fújja* 3 : 306 ~ *tesz, mint az →egyszeri juhász* v. *a skót →üstfoltozó* 5 : 70; 6 : 274; **Km:** ~ *arat, amint →vet* v. *aki mint →vet*, ~ *arat* 2 : 265; 5 : 109 — **a)** (azonosító összehasonlításban) 'mind ..., mind': (fm-i utalószó) *amint* ..., ~ A mint nekem emberi kötelességem eljőni, ugy Önöknek polgári kötelessége engem ereszteni (L 246/7 : 179) *(éppen)* ~, *mint* v. *mint* ..., *(éppen)* ~ Egy óriás alszik ott .. az én indulatom; Mihelyt oda érkezünk: fölébred, S összeszaggat engem úgy, mint téged. (SzP/2 : 55) + 1 : 315, 343, 349; 4 : 77; 5 : 42; 6 : 31, 59, 111, 128, 327, 392 *→valamint* — ~ *(— nemkülönben←)* 6 : 78, 97, 121, 315, 317

5. 'ezzel a szóval, ezekkel a szavakkal': A földmives .. Alakja azon sajátszerüséggel birt .. [mely] púpnak tekintetik. Nem mintha mindkét vállán nagy kinövése lett volna, mit néha ugy jelelnek (RH/6 : 72) a pisztolyt is ugy ajánlották secundansaim, hogy ha az első lövésre nem találunk, ujra töltünk (L 218/7 : 155); ~ *hívják←* v. *nevezik(, hogy)* ama furkósbot, mit a kortesek hosszu ingujjaik alatt hordoztak, s mit ők ugy neveztek, hogy: pártfogó. (UJ/5 : 28) + 1 : 201; 2 : 332; 3 : 185, 239; 4 : 213, 353, ~ *nevezett* ld. **úgynevezett** | (idéző m-ban:) Mi úgy szólunk hozzájok: ha nem szeret ön, megölöm magam (KH/6 : 20) + 4 : 400; 5 : 225

6. 'közelebbről meg nem nevezett, meg nem határozott módon': *(szókapcs:) ahogy*, ~ E nő .. a hogy, úgy, de valamit észrevett ön öccse s hugom házasságáról (KH/6 : 48) + 2 : 259; 4 : 125 *ki →úgy, ki* ~ 7 : 53

7. 'a látott, tapasztalt, ill. említett állapotban v. körülmények között': A juhásznak .. Szerelem tüze ég fiatal szivében, Ugy legelteti a nyájt a faluvégen. (JV/1 : 181) hűs bokorba vészi bé magát, S nem hallja senki sem, ugy fujdogálja Saját kedvéért a kis furulyát. (566/2 : 138) + 2 : 307; 3 : 220; 4 : 149, 352; 6 : 199; 7 : 126 *(ism)* Budán .. találkoztok a megöltek lelkével, Hónok alatt tartják levágott fejöket, Ugy nyögnek, ugy járják be a vesztőhelyet. (803/3 : 105); *(nyomósítva:) éppen* ~ [Első szolga:] kössenek föl, ha nem gondoltam, hogy sokkal több, mint gondolom. [Második szolga:] Bizony isten, épen ugy voltam. (Cor/4 : 339) — **a)** (fm-i utalószóként) ~, *amilyen* 5 : 78, ~ ..., *amint* v. *amint* ..., ~ 1 : 230; 3 : 155; 5 : 56 *(ism)* ösztönözni fogsz, hogy úgy haladjak, A mint megkezdém pályázásomat. S én úgy halok meg, a mint születém, Meg nem fordulva, hajthatatlanul (643/2 : 226) ~ ..., *hogy* Olly sokáig tengődtünk mi úgy, hogy Volt is nem is a mienk az ország (798/3 : 98) + 1 : 152, 167, 201; 3 : 81, 308; 7 : 32 ~ ..., *miként* 4 : 327, ~ ..., *mint* v. *mint* ..., ~ 1 : 247; 2 : 189; 3 : 48; 4 : 82; 5 : 79; 6 : 43 (+ 11) *(ism)* Ugy vagyok, mint mikor az éhes megrakott Asztalhoz vetődik, — ugy vagyok valóban — S nem tudja melly tálhoz kapjon. (633/2 : 213) + 6 : 331(2×), ~ ..., *mintha* A közép fővédelme .. ugy vala, mintha egy külmű ostromoltatott volna. (RH/6 : 225); **(Szh-szerű:)** *(éppen)* ~ *van, mintha →izzó vas járna mellétől válláig* v. *mintha tüzes →vasat kellene megmarkolnia* 4 : 132(2×); 6 : 324 — **b)** (azonosító összehasonlításban) *(a)mint* ..., ~ Csigolya Dániel .. az öregbirót és a kántort asztal alá itta, pedig ezek, mint mindenütt, ugy azon faluban is, hol Dániel uram lakozott, a kocsma első vitézei voltak. (FL/4 : 120) + 6 : 388 — **c)** 'kettő közül az előbb említett körülmény fennállása esetén': *(szókapcs:) →így is*, ~ *is* 3 : 24; 4 : 204

8. 'olyan minőségben': ~ ..., *mint* v. *mint* ..., ~ büszkeségem mindenek felett, Hogy, mint barátod, úgy állok szivednél. (414/1 : 361) Nem mondom ezt, miként fenyegetést, Ugy mondom ezt inkább, mint jó tanácsot (Ap/3 : 148) + 1 : 27; 2 : 259; 3 : 116; 4 : 87; 5 : 71; 6 : 293 (+ 9) *(chiasmus, ism)* Ugy mentem el innen, mint kis gyermek, És mint meglett ember úgy jöttem meg. (785/3 : 76) + 3 : 335(2×), ~ ..., *mintha* Megesküdt, hogy mindent, mit ott lát és hall, ugy tekint, mintha nem is létezne (RH/6 : 146) + 5 : 25

9. 'olyan (nagy) mértékben, annyira': Hála a jó papnak, ki írni, olvasni megtanitott! .. Bár úgy ügyeltem volna egyéb tanításaira is. (RH/6 : 256) szivart vettem. — Majd papírba tekerem, szólt a boltos .. nem fognak ugy megszáradni (UJ/5 : 27) | (nyomósításra:) Mi ördögért vagy úgy a búnak eredve? (JV/1 : 191) Ugy kedvelem én a fel-

hőket! (579/2 : 153) + 1 : 98; 2 : 149; 3 : 80; 4 : 17; 5 : 109; 7 : 49 (+ 56) *(ism)* Távozni! e gondolat úgy fáj, Ugy ⟨Úgy⟩ fáj nekem (303/1 : 273, 406) + 2 : 124(2×), 143(2×); *(párh:) mi²* — ~ 6 : 325 *oly* — ~ v. ~ — *oly* 1 : 78; 2 : 233; 4 : 156, 214; 6 : 134 ~ — *olyan←* — *annyi* 4 : 149 — **a)** 'a mm-ban meghatározott nagy mértékben, fokban': *amily* . . ., ~ A milly hevesen és gyöngéden kérted valaha e kezet, ugy kérlek most, fogadd el azt. (RH/6 : 373) *amint* . . ., ~ v. ~, *amint* 4 : 131, 181, 305 ~ . . ., *hogy* tűrtem nyomort, hideget, meleget Ugy, hogy annak szó nem is felel meg. (191/1 : 393) + 4 : 276, 362; 5 : 69, *(éppen)* ~ *(. . .), miként* 1 : 154; 4 : 229, 252 *(ism)* A lélek benne ⟨úgy⟩ ugy sírt, ⟨úgy⟩ ugy nyögött, Ugy küzködött, ugy jajgatott, miként A jég alatt a befagyott patak. (S/2 : 75, 367) *(párh)* Szállj, felhő, szállj a rózsám fölébe, Mondd hogy olly bús a szivem, miként te. Szállj te is, nap, a rózsám fölébe, Mondd, hogy úgy ég a szivem, miként te. (525/2 : 100), *(éppen)* ~ . . ., *mint* v. *mint* . . ., ~ 1 : 202; 2 : 31; 3 : 295; 4 : 32; 5 : 71; 7 : 155 (+ 48) *(ism)* Nem fájhat úgy a betegek testének, Ha éles vas jár át sebeiken, Nem fájna ugy, ha tüzzel égetnének, Mint e sovárgó vágy fáj én nekem. (519/2 : 96) *(párh:)* ~ — *oly(an)←* . . ., *mint* 2 : 180; 3 : 225 *(fokozás)* szeretlek, imádlak, ugy, mint valaha, sőt jobban, mint valaha. (TH/4 : 171) + 4 : 32, ~ . . ., *mintha* v. *mintha* . . ., ~ 2 : 26; 3 : 19; 4 : 107, 120, 123, 126; 5 : 56, 64; 7 : 40, 135 *(ism)* Nagy a harag a szivembe'; Úgy háborgok, úgy hánykodom, Mintha volnék a Balaton. (92/1 : 41); *(szókapcs:)* ~ . . ., *jobban←* *se(m) kell* 2 : 328; 3 : 63 ~ . . ., *hogy →még* v. *→no* 1 : 82; 3 : 307; **(Szh-***szerű:)* ~ *alszik, mint a →bunda* 7 : 32 ~ *él, mint a Krisztus* 7 : 139 ~ *emlékszik rá, mintha →tegnap történt volna* 4 : 101 ~ *fél tőle, mint a →pej legénytől* 4 : 124 ~ *hortyog, mint a →bakancsos pipája* 4 : 121 ~ *megagyabugyálja←, mint a rostélyost* 4 : 340 ~ *meggörbíti, mint egy →patkót* 6 : 218 ~ *megsóhajtoz, mint a kárvallott →cigány* 2 : 293 ~ *megy, mint a →karikacsapás* 4 : 182 ~ *nyúlik, mint a →rétestészta* 5 : 49 ~ *utálja, mint a →pej legényt* v. *mint a →poklot* 4 : 124, 386 — **b)** 'az előzményben v. a mm-ban meghatározott kis mértékben, fokban': (tagadás körülírására:) nem volt koporsóra deszkánk, pénzünk meg úgy sem. (N/4 : 111); ~ . . ., *mint* Mi a szép? ugy tudja csak, Mint apám bármellyik ökre. (626/2 : 207) + 4 : 195, 328 — **c)** 'a mm-ban körülírt meghatározatlan mértékben': ~ . . ., *amint* v. *amint* . . ., ~ Rossz kritikusaimnak ugy bocsásson meg az isten, a mint én megbocsátok (ÚL/5 : 56) + 5 : 88 ~ . . ., *mint* a dolog épen ugy érdekel, mint bárkit. (RH/6 : 118) + 6 : 82, 96 — **d)** 'az előzményben v. a mm-ban meghatározott következménnyel v. eredménnyel': Ugy megvágtat paripája, A négy körmét majd elhányja. (389/1 : 334) te rám sem ismersz, ugy megváltozám (504/2 : 83) + 2 : 166, 237, 262; 3 : 150; 4 : 47, 62, 99; 5 : 28; 7 : 216; ~ . . ., *hogy* a püspök . . Ugy szivére beszélt a királynak, Hogy elméje javuláson forgott. (793/3 : 88) + 1 : 142; 2 : 153; 3 : 60; 4 : 129; 5 : 33; 7 : 193 (+ 63) *(ism)* [az oroszlán] Ugy összetéphet, ugy széjjeltagolhat, Hogy lelked sem marad meg a pokolnak! (736/3 : 19) + 4 : 95(2×) *(párh:)* ~ — *olyan←* . . ., *hogy* 2 : 305, ld. még **[úgyhogy]**

10. 'abban az esetben, akkor': a borban szerelmet hozsz talán? . . Úgy addsza azt a poharat (143/1 : 83) Nálam nincs pisztoly. . . — Oh, van nálam! . . Nagyon közel fogunk állani. . . — Ugy meg is lőhetsz. (HKöt/4 : 30) + 1 : 9; 2 : 210; 3 : 261; 4 : 32; 6 : 228; 7 : 13 (+ 43); ~ *hát* 2 : 78; 4 : 26, 108, 139; 6 : 328; 7 : 27 (+ 8) *(ism)* Volt ön féltékeny, uram? — Borzasztón, felelék. — Ugy hát megbocsát ön, ugy mindent tud. (ÁB/6 : 443) *(hát) hisz* ~ mind a ketten egymás szivének szögezzük a pisztolyokat. — Hisz ugy mind a ketten meghalunk. (HKöt/4 : 30) + 5 : 29 ~ *tehát* Hah! . . Yorkban veszély? Ugy tehát, a mint látszik, urad hiában hozott ide bennünket. (RH/6 : 77) — **a)** (fm-i utalószóként) *ha* . . ., ~ v. ~ . . ., *ha* Az én torkom álló malom; Úgy őröl, ha meglocsolom. (153/1 : 90) + 1 : 263; 2 : 233; 3 : 94; 4 : 14; 5 : 52; 7 : 86 (+ 61) *(ism)* Igazságosnak hirdetik az istent, Ha igazságos, úgy azt nem tehette, Ugy minden embert egyformán szeret. (Ap/3 : 135) + 2 : 249(2×); 4 : 175 (2×); 5 : 38(2×), 55(2×), 88(2×); 7 : 184 (2×) *(párh)* Érzesz-e valóban irántam . . igazi barátságot; vagy csak egy fiút látsz bennem, kivel . . bruderschaftot iválʔ — Ha az első áll: ugy írjál minél előbb, minél többet . . Ha az utóbbi áll: akkor ne felelj levelemre (L 27/7 : 23) *(szembeáll)* Mikép jutott e hegyre e szobor? A földrül vitték őt oda, vagy az Égből esett le? . . . így szentebb, de úgy Magasztosabb, ha emberkéz emelte. (770/3 : 56), *(nyomósítva:) csak* ~ . . . v. ~ *csak, ha* Még ugy csak megjárja, ha az ég Fellegetlen, holdas, tisztakék. (192/1 : 153) + 5 : 130, 171; 6 : 114, 164; 7 : 67 *(ism)* Csak ugy virág, ha tarka, Csak ugy asszony, ha barna. (693/2 : 290) + 2 : 199(5×); *hogyha* . . ., ~ v. ~ . . ., *hogyha* 3 : 202, 285; 4 : 336—7

11. 'az': *(szókapcs:)* ~ *kell←* *(neki)* 1 : 74; 3 : 290, 293 (2×); 4 : 7, 96, 125, 164; 5 : 109 *ha* ~ *tetszik←* 1 : 189; 2 : 146; 4 : 53, 230, 262; 5 : 79; 6 : 340; 7 : *635 ~ *történt* Megmondta ő, hogy gondolatjai . . bejárják a világot. És úgy történt. (Ap/3 : 160) + 7 : 193, ~ *van* 1. 'igaz': semmi bolondabb Nincsen, mint az okos levelek . . hogy úgy van, Esküszöm erre neked (650/2 : 233) +

4 : 48, 54, 293, 337, 340, 345; 6 : 137; 7 : 157 *(ism* párbeszédben:) „ . . a ki nem mer, nem nyer. Oh szólj erre, Harangláb, Mondd meg nekem: ugy van-e vagy sem? . . " S őszintén szóla Harangláb, Mondván: „Ugy van, kántor uram!" „No, ha úgy van: hát neki vágok!" (HK/1 : 132—3) (részleges *ism)* Biztatom, hogy majd még jóra fordul sorsa . . „Ugy van, úgy," szól később, „jóra fordul sorsom, Mert hisz lábaim már a sír szélén vannak." (370/1 : 320) *(nyomósítva:)* ~ *van egy →betűig* 1 : 146; 2. 'igen, bizony': remélem, nem veszed rosz neven, hogy amícézlek, a mit, ugy hiszem joggal teszek, mint táblabíró és házas-ember . . Ugy van, amíce, én megházasodtam! (ÚL/5 : 71) + 1 : 121; 3 : 309; 4 : 105, 156; 5 : 54; 6 : 438 (+ 14) (részleges *ism)* ugy van ugy, mit bámultok? a szép Julcsa szeret engemet (FL/4 : 129) *(páros kif:)* →*igenis,* ~ *van* 4 : 264 *(nyomósítva:)* ~ *van,* →*kétségen kívül* 4 : 51, ~ *van* v. *lesz(, ahogy* v. *amint* v. *mint)* 'az történik, az (lesz) a helyzet': Ugy volt biz az, a mint mondotta a király, János vitéz kivánt lenni galambjánál. (JV/1 : 203) + 1 : 15; 2 : 211; 3 : 58; 4 : 159; 6 : 360; 7 : 204 (+ 26) *(ism)* Úgy légyen, úgy, úgy! számkivetjük őt [= Coriolanust], úgy Kell lennie! (Cor/4 : 320) + 4 : 321(3×) *(nyomósítva:) éppen* ~ (részleges *ism)* Ugy van, Monthermer, épen ugy (RH/6 : 363) + 6 : 276(2×); Sz: *amint lesz,* ~ *lesz* 4 : 355 *amint van,* ~ *van* 1 : 74 — **a)** (alanyi tartalmú mód- v. állapothat mm-ra utaló szóként) *éppen* ~ *esik, hogy* épen úgy esett, hogy egy öreg lovag . . vállalta föl, a hölgyet kisérni. (RH/6 : 247), ~ *illik* v. *kell, hogy* halálomnak titokban kell maradnia. A világ majd azt fogja gondolni, hogy bánatomban elbujdostam; s ugy kell, hogy ezt gondolja. (HKöt/4 : 28) + 2 : 84 ~ *látszik←* v. *rémlik←* v. →*tetszik(, hogy* v. *mintha)* 1 : 217; 2 : 258; 3 : 169; 4 : 29; 5 : 183; 6 : 289 (+ 86) ~ *van, hogy* 'az a terv v. elgondolás': Hirdették, hogy a könyvkiadó társulat megveszi fordításainkat . . Ugy volt hogy megveszi, hanem megint mást gondolt (L 193/7 : 130)

12. 'azt': *(szókapcs:) (ha)* ~ *akarja←* v. →*kívánja* v. *tartja* →*kedve* 1 : 21, 290; 2 : 226; 4 : 26, 152; 6 : 91 (+ 7) ~ *hozza← magával* 1 : 213 — **a)** (tárgyi tartalmú mód- v. állapothat mm-ra utaló szóként) ~ *akarja, hogy* A sors ugy akarta, hogy részt vegyek e hadsereg annyi fáradalmaiban (P 272/5 : 135) ~ *érzi(, hogy)* ugy érzem, hogy nem birok magamtól haza menni (FL/4 : 137) + 4 : 186; 5 : 22 ~ *veszi* →*észre(, hogy)* 2 : 80, 368; 4 : 89(2×), 179 ~ *gondolja* v. *hiszi* v. *véli(, hogy)* 1 : 72; 2 : 36; 4 : 23, 279; 5 : 75; 6 : 423 (+ 71) ~ *hallja* Beszélj . . az öreg Herpai Jánossal, ugy hallom, ő nagyon a részemen van (L 220/7 : 158) + 4 : 314 ~ *hozza← magával, hogy* 3 : 147 ~ *ítél(, hogy)* a szeméből ugy itélek, hogy ön becsületes hazafi. (Drt/4 : 213) + 3 : 309 ~ *mondja(, hogy)* 4 : 199; 6 : 357 ~ *mutatja, mintha* Ashby Alured . . ugy mutatta, mintha [Monthermer] katonai tehetségeit csekélyre becsülné (RH/6 : 98) ~ *találja←(, hogy)* 3 : 289; 6 : 112, 188, 204 ~ *tudja(, hogy)* 4 : 266, 278 | (idéző m-ban:) [Marci] föltette magában, hogy emberek közé nem megy . . Később azonban ugy elmélkedett, hogy ez gyávaság volna (FL/4 : 135); ~ *mondja(, hogy)* ugy mondák, hogy Monthermer Hugo a felső teremben van (RH/6 : 307) + 6 : 354, 425

13. (nyomatékos figyelmeztetésben, fenyegetésben) 'azzal a tudattal': Dózsa György . . szellemét a tűz nem égeté meg, Mert az maga tűz; ugy ⟨úgy⟩ vigyázzatok: Ismét pusztíthat e láng rajtatok! (585/2 : 159, 160, 380) Üdvöz légy, nép! ugy nézz szemembe, Tanítód és atyád leszek. (Ap/3 : 145) + 1 : 180, 223, 288; 2 : 233; 4 : 97; ~ . . ., *hogy* Ugy merje kend Ilust egy szóval bántani, Hogy kihullanak még meglevő fogai. (JV/1 : 182) + 4 : 40; 7 : 65, 66

14. (esküben; *ism)* Esküszöm, hogy boszút állok. Ugy üdvezűljek, ugy jussak azon hazába, mellyben megnyílnak szemeid (TH/4 : 182); *(szókapcs:) (Isten* v. *az ég)* ~ *segéljen←* 1 : 15; 4 : 206; 5 : 104; 6 : 150, 330, 340, 343, 373, ld. még [**uccse**]; ~ . . ., *amily: (ism)* Az isten is ugy áldjon meg, Ugy áldjon az isten engem, A milly igaz a szerelmem. (529/2 : 103)

15. *(szókapcs:)* ~ *sincs (vmije)* (magyarázó jelleggel) '(hisz) egyébként, különben sincs; (mert) bizony nincs': E napot ne háborítsák Legalább a bánatok. S a sopankodásnak ugy sincs Sikere (127/1 : 71) + 1 : 200, 223; 4 : 111, 213

B) hsz

1. 'körülbelül': Végigpillantottam a betyárokon: kettő ugy harminc körűl lehetett, a másik alig volt husz esztendős. (N/4 : 110) Éjjel ugy tiz óra felé muzsikaszó és kurjongatás keltett föl álmomból. (P 207/5 : 101) + 1 : 87

2. 'általában': Ugy estenként csak neki ülök [a versírásnak] (148/1 : 87) még sem igen igaz, a mit ugy beszélnek, hogy a házasság tönkre teszi az embert. (ÚL/5 : 61); *csak* ~ 'különösebb cél nélkül': Kecskemét városa Siralomházában Két ifjú legény űl . . Csak ugy űldögélnek Hallgatag kedvökben (589/2 : 165) Széphalomtól becsavarodtam a Bodrogközre. Országutnak híre sincs; csak ugy ögyelegtünk faluról falura. (ÚL/5 : 66); *(szókapcs:) csak* ~ *a →híréért* 7 : 155 *csak* ~ *mondta←* v. *csak* ~ *van →mondva* 1 : 15; 4 : 16

3. (nyomósításra, kiemelésre:) Mikép teszen szert öltözetre? . . Bál- és egyébre a ruhákat Ugy kölcsön elkéregeti. (195/1 : 155)

nincs apám, s anyám Nem is volt, úgy találtak engem (Ap/3 : 125) + 1 : 306; 2 : 240; 3 : 75; 4 : 133; 6 : 433; 7 : 34 (+7); *(szókapcs:)* ~ *hirtelenében* tán csak nincsen csuklyád alatt valami gyikleső? mellyel .. úgy hirtelenében ama magas palotába küldhetnél, hol szent Péter .. a kapus (TH/4 : 177) | *(szembeáll* kiemelésére:) [az öreg színész] a bajuszt a mai napig sem ragasztja orra alá, hanem ugy akasztja füléhez cérnával (ÚL/5 : 52) Az életcél boldogság, de elébb Fáradni kell, hogy ezt a célt elérd, Ugy ingyen ahhoz senki sem jut el (728/3 : 9) + 4 : 133; 7 : 53 — **a)** (erősítés, túlzás kiemelésére) *csak* ~ 'valósággal, úgyszólván': Erzsók asszony nem is issza a bort... Csak ugy önti magába. (HK/1 : 125) Itt a nyilam! mibe lőjjem? Királyi szék áll előttem, Bele lövöm bársonyába, Hogy csak ugy porzik kínjába'. (830/3 : 202) + 1 : 108; 2 : 106; 3 : 287; 4 : 190; 5 : 47; 7 : 30 (+ 16) — **b)** (keveslés, gyengítés nyomósítására:) Külsőképen immár táblabíró urat Ismernők, most már csak a belseje marad .. ezt egy lélekzettel Ugy kutyafuttában nem végezhetni el. (Tb/3 : 290) Dicsőséges nagyurak, hát Hogy vagytok? Viszket-e ugy egy kicsit a Nyakatok? (752/3 : 35) + 1 : 98, 141; 4 : 75, *csak* ~ Nem sütött az égen itt sem nap sem csillag; János vitéz csak ugy tapogatva ballag (JV/1 : 214) + 1 : 207; 2 : 68; 3 : 180; 4 : 111; 5 : 183; 7 : 204 (+ 6) *(ism)* Csak ugy tengek itt most, csak ugy lézengek, mint az őszi légy (ÚL/5 : 70) | *(szembeáll* kiemelésére) *csak* ~ Látom még, mint kis felhőket, Vagy már nem is látom őket? Csak ugy képzelem talán. (671/2 : 266) + 1 : 152, 360; 2 : 227; 3 : 81, 106; 4 : 131 *nemcsak* ~ Gondolja meg azt komolyan És nem csak ugy átabotába (HK/1 : 131)

II. msz 56 | **úgy 15 (Úgy 2), ugy 41 (Ugy 11)**

1. 'úgy van, igaz': *(szókapcs:)* →*ugyan* ~*-e?* 1 : 141; 4 : 121, 135, 177, ld. még **[ugye]** — **a)** 'igen, bizony': *biz* ~ v. ~ *biz(ony)* 1 : 64; 3 : 298; 5 : 27; 7 : 65, 109 (válaszként:) „.. én kendet utálom .. " „Ugyan úgy-e?" „Biz úgy ám!" (HK/1 : 141) + 4 : 135 — **b)** (megszorítás bevezetésére) ~ *ám, de* Kétszázezer forint! .. Nagy úr leszek .. Föltéve persze: ha nyerek .. Úgy ám, de hát ha nem nyerünk? (382/ 1 : 331) + 4 : 139, ~ *de* ld. **[úgyde]**

2. 'helyes, jól van': *(ism, gúny)* majd megsegít a jó isten... úgy úgy, csak fohászkodjunk a jó istenhez ősi szokás szerint. (Drt/4 : 214) — **a)** (tagadó v. tiltó szerk ellenvetésként, tiltakozásként) *nem* ~ [Bial:] Űlj közénk és igyál velünk. [Saul:] Nem ugy, földiek. Ti igyatok velem (TH/4 : 160) + 3 : *316, *317; 4 : 54; 6 : 85, 93, 125, 183, 187, 192, 244, 373 *(ism)* „Nem ⟨úgy⟩ ugy, jó bátya," monda Jób, s szemében Ellenszegűlő dacnak lángja gyúlt, „Nem ⟨úgy⟩ ugy, jó bátya! igy nem alkuszunk .. " (S/2 : 76, 367) + 1 : 30(2×); 6 : 318(2×), 352(2×) *ne* ~ [Saul:] Hanem hát, zarándok, beszéljen arról a szent földről. Engem nagyon érdekelne. [Ilona:] Ne ugy, uraim .. Holnap is nap lesz. (TH/4 : 178)

3. 'értem, tudomásul veszem': *(ism)* Hah! Ashby Rikárd! Ugy — ugy! Fiú, ez valóban fontos hír, mellyet hozál. (RH/6 : 279); *vagy* ~ (helyesbítő tudomásul vétel kif.:) Hahh! — vagy úgy... ni most meg Én feledtem el, Hogy csak játszunk (710/2 : 309) + 4 : 146, 207; 6 : 438 | *(gúny)* Ugy, uram, .. tehát önkényt jöttél, hogy magas érdemed jutalmát megkapd? (RH/6 : 267) Gyönyörű kis leányt láttam... — Ugy! hisz az úrfi mindig ezt mondja, valahányszor megérkezik valahonnan (HKöt/4 : 71) + 4 : 15

4. (közlés új fordulatának v. megszakadt közlés folytatásának bevezetésére) 'most jut eszembe': tudja, Marsenayné asszonyhoz kell mennem. Ugy! imádkozott é ön ma este Elízája csillagához? (KH/6 : 41) Hol is hagytam el?... ugy!... hát a hajdu elárult bennünket az úrfinak (N/4 : 105) ~, *igaz* 1 : 65; 3 : 122; 4 : 40, 115, 178; 7 : 111, 126

vö. **[csakúgy], [mégúgy], [úgyis], úgynevezett, [úgysem], [úgyszólván]**

ugyan hsz, ksz és msz **202**

I. hsz 84

1. (nyomósításra) 'bizony, nagyon is': Magamnak is ugyan kutyául lett dolga (JV/1 : 202) Szeretsz, rózsaszálam? Én ugyan szeretlek, Apád anyád nálam Jobban nem szeretheť. (556/2 : 125) + 2 : 201; 4 : 139, 159, 191, 384; 7 : 9, 46; ~ ... *ám* az első vagyok [az iskolában]. Ugyan haragusznak is ám a gyerekek rám (HKöt/4 : 60) + 4 : 125 *no hanem hisz* ~ [János .. Megnyitotta a nagy palota ajtaját. No hanem hisz ugyan volt is mit látnia! Ebédelt a király s tudj'isten hány fia. (JV/1 : 212) | *(gúny)* Szív barátom! Te ugyan derék legény vagy, A mint látom. (93/1 : 42) Derék két madár; ugyan összeillenek! (HKöt/4 : 50) + 4 : 133, 269; 5 : 90, 112, 113; 6 : 48, 415 — **a)** (tagadás, tiltás nyomósítására) 'éppen, bizony': Szép a hír és jó a kincs; És hogy őket ne kivánnám, Abból ugyan semmi sincs. (99/1 : 46) Én ugyan nem állok a sereghez (667/2 : 253) + 1 : 134, 288; 3 : 42; 4 : 123; 5 : 36; 7 : 159

2. (felszólítás nyomósítására:) Ugyan tedd be mögötted az ajtót, mert az éji szél hideg. (RH/6 : 339) Pesten járt kend, bátya, ugyan mondja meg, Mit csinálnak odafönn a követek? (802/3 : 103) + 6 : 258; ~ ... *csak* Ugyan mondd meg csak az úrnak, millyen különös vendége van itt. (Cor/4 : 334) + 4 : 360; 6 : 366 | (kérés, unszolás, biztatás árnyalatával:) illyen szegény ruha és az a szép aranygyűrű! ugyan beszélje el történetét (HKöt/4 : 45) Ugyan, te Julcsa, ha én majd

. . azt mondom: ölelj meg, kedves feleségecském! mutasd meg, hogy fogsz megölelni. (N/4 : 102) + 6 : 205, 398; ~ *kérlek* 6 : 116 | (méltatlankodás, tiltakozás árnyalatával:) Ugyan ne beszéljen már, urfi, az isten is áldja meg! (HKöt/4 : 59) ugyan, Márton, vallja meg, hogy tréfált. (FL/4 : 134) + 2 : 286

3. (kérdés nyomósítására) 'vajon': És ugyan ki és minő lesz Majd az én szerelmesem? Ugy sovárgok tudni, mint még Nem sovárga senki sem. (89/1 : 39) Az ember ugyan hova lesz? [verscím is] (447/2 : 30) + 2 : 84; 3 : 259; 4 : 147, 243; 6 : 7, 51, 68, 262, 379, 406; →*ejnye*, ~ 4 : 132 ~ . . . *hát* Mi az a nap? . . Nem is nap az tulajdonkép. Ugyan mi ¦hát?. . . hát semmi más, Mint egy nagy szappanbuborék. (300/1 : 271) + 4 : 122 | (bosszús árnyalattal:) Ugyan honnan az ördögből jön, kérem! (KH/6 : 10) *(szókapcs:)* ~ *úgy-e?* 'csak nem? igazán?': *(gúny)* te ki akarod magadat beszélni? ugyan ugy-e? igazán mondod ezt vagy csak tréfálsz? (FL/4 : 121) + 4 : 177 (válasszal) ~ *úgy-e* — *biz* →*úgy (ám)* 1 : 141; 4 : 135 — **a)** (tagadó v. tiltó értelmű kérdésben:) ha kelepce, ugyan mit vesztek rajta? (KH/6 : 51) Ugyan még meddig zengitek, Ti holdvilágos emberek, A régi kort . .? (514/2 : 90) + 3 : 202; 4 : 60, 71, 99, 120, 125, 128; 5 : 73, 102; 6 : 349; 7 : 49 — **b)** (állító v. felszólító értelmű tagadó kérdésben:) Ugyan, szerkesztő ur, mért nem tette ki már ennek az embernek a nevét? (P 90/7 : 501) + 1 : 323; 4 : 131

4. *ha* ~ 'ha egyáltalán': ha önt szolgálhatom, senki mással nem leszek. . . ha ugyan megint befogad ön? (HKöt/4 : 60) + 5 : 16, 101; 7 : 202

II. ksz 116

1. (megengedő m-ban) 'bár, noha': A vizen keresztül Galamb száll sebesen. Nem is tudom ugyan, Galamb-e igazán, A mi ott száll (296/1 : 270) + 1 : 70; →*noha* . . . ~ 6 : 47; ~ *(. . .), azonban* a gyülölség valami mély és titkos forrásból ered, de . . örök talány maradand . . Van ugyan némi gyanításom, azonban ez csak homályos gyanítás (P 14/5 : 5) + 5 : 43; 6 : 84, 426, 431, 434, 435 ~ *(. . .), de* a vizet ugyan használta (Mosdásra), de meg nem ivá. (173/1 : 104) + 1 : 17; 2 : 284, 297; 3 : 293, 295; 4 : 13; 5 : 113; 7 : 53 (+ 55) ~ . . ., *de* →*azért* 5 : 47; 6 : 34; 7 : 49 ~, *de* . . . *legalább*← 7 : 193 ~, *de* →*mégsem* 4 : 120 ~ . . ., *de mindenesetre* 5 : 5 ~ . . ., *hanem*← 1 : 133—4, 204; 2 : 312; 4 : 172; 6 : 95, 247, 294, 355 ~, *hanem* →*azért* v. →*ezért* 5 : 46, 56 ~ . . ., *különben* nagyanyátoknak jó dolga volt [a gazdánál] . . Ő ugyan nem is sejtette, miért részesült ollyan különös kedvezésben, különben bizonyosan máshol keresett volna szolgálatot. (N/4 : 100) ~ *(. . .), de (azért) mégis* Hirtelen ütöttek ugyan rajtam, de még is volt annyi időm, hogy egy szénakazalba befúrhattam magamat (N/4 : 107) + 4 : 130; 5 : 56 ~ . . ., *mindamellett*← 6 : 98 ~, *(de)* →*mindazáltal* 1 : 267; 4 : 190; 6 : 203, 299, 398 ~ . . ., *pedig* Ő ugyan subáját gondolta nehéznek, Pedig a szive volt olly nehéz szegénynek. (JV/1 : 186) — **a)** (mrészre vonatk.:) én az alkalmi beszédeket . . szivemből gyűlölöm; nem ugyan említett tulajdonságukért, hiszen az inkább dicséretökre válik (P 14/5 : 5); ~ *(. . .), de* egy versért ugyan valamivel többet, de átalában évnegyedenként kevesebbet kaptam, mint az előtt. (L 137/7 : 53—4) + 6 : 131; 7 : 116 ~, *de* →*csak* 2 : 262 ~ . . ., *(de) mégis* Én fájdalmasan ugyan, de mégis mosolyogtam (P 223/5 : 113) + 4 : 98; 5 : 55; 6 : 95 ~ *(. . .), (de) mindazáltal* v. →*mindenesetre* Az emberiség a középkor óta nagyot nőt, s még mindig a középkori öltözet van rajta, imitt-amott megfoltozva és kibővitve ugyan; de ő mindazáltal más ruhát kiván (P 114/5 : 39) + 6 : 72; 7 : *637

2. *(elav)* 'szintén, ugyancsak': kitaláltad . . a „borozó" szerzőjét . . remélem, még könnyebben kitalálád, ki az a Petőfi Sándor, ugyan az Athenaeumban. (L 20/7 : 16) verseimet a nemzeti Kör adja ki . . Ugyan a Kör küldött szét a casinóknak mintegy százötven előfizetési ívet. (L 43/7 : 30) + 4 : 270

III. msz 2

(bosszús tiltakozás kif.) ~ *kérlek* v. *kérem* [Sicinius:] A természet tanítja meg az állatokat barátaik ismerésére. [Menenius:] Ugyan kérlek, kit szeret a farkas? (Cor/4 : 261) *annyi szájtátó kopott arszlán lopja [a kávéház] ajtajánál a napot . . hogy bejutni lehetlen! Ugyan kérem nincs szükség katonára, vagy tele vannak a dolgozó, és pokrócszövőházak? (P 96/7 : 635)

ugyanannyi mut nm **2** | **ugyanannyi** 1, **ugyan annyi** 1 — mn- i

'a megnevezettel azonos mennyiségű': Kocsmáros . . pénztárnokomnak itt hétezer tortát, ugyanannyi fácánt és pisztrángot! (HKöt/4 : 51) + 7 : 31

ugyanaz mut nm **19**

I. fn-i 10 | **ugyanaz 7, ugyan az** 3: -Ø 5, *-ok* 2 | *-t* 2; . . *arra* 1

1. 'a megnevezettel v. odaértettel azonos személy': „Hejh!" kiálta egy hang . . „Nyisd ki a kaput . . Hejh, nyisd ki a kaput!" ismétlé ugyanaz hangosan. (RH/6 : 286) e kedves hölgy . . nem akarta az összegyűlt udvarnak tudtára adni, kire gyanakszik; de később a hercegnő kivette belőle e titkot. Mi ugyanarra gyanakvánk. (RH/6 : 335) | (igenlő válaszként:) [Zsember:] És ki is volt, a ki rá ismert az álruhában Boricsra? [Gedő:] A számüzött Saul. [Zsember:] Sámsonnak

örökben tartott fia? [Gedő:] Ugyan az. (TH/4 : 190) + 4 : 329 — **a)** (fm-i utalószó) ~, *ki*[1]← 6 : 406

2. 'a (mm-ban) megnevezettel azonos dolog': (fm-i utalószó) ~, *ami* lesz négy vagy öt segédszerkesztő, a kik ⟨ugyan azt⟩ ugyanazt, a mi a magyarban megjelenik, lefordítják németre, tótra, oláhra, rácra (L 202/7 : 143, 416)

3. 'a megnevezettel azonos minőségű, jellegű személy v. dolog': [Nagybátyám] szép, nyájas szemei ugyanazok maradtak (NI/6 : 422) Lőrinc atya, franciskánus. János atya, ugyanaz. (RJ/4 : 381) — **a)** (fm-i utalószó) ~, *mely* az emberi természet balgaságai ugyanazok valának, mellyek most. (RH/6 : 285)

II. mn-i 9

A) ragozatlan 5 | **ugyanaz** 3, **ugyan a** 2 'a megnevezettel v. odaértettel azonos': Üdvez légy, fejdelem .. Lelked rokon s Szécsi Máriának lelke. Ugyanaz ügy köti össze lelkeinket (SzM/2 : 255) + 6 : 430 *(nyomósító tőism)* az napon, mellyen hirdettük a népgyülést .. hogy fanatizáljuk a pesti népet a .. csatára .. ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek .. hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni (L 290/7 : 214—5) — **a)** (fm-i utalószó) ~ ..., *mely* Ugyan a vidám májusnapon, mellyről az imént iránk .. egy vidám társaság jött ki a palota kapuin (RH/6 : 113) + 6 : 330

B) egyeztetett jelzőként, htt ne-s szó előtt 4 | *-Ø* 1, *-ok* 1 | *-on* 2 'a megnevezettel azonos': szívemet ne Bírja másokéval Ugyanaz a hely (666/2 : 252) — **a)** (fm-i utalószó) ~ ..., *ki*[1]← 5 : 113 ~ ..., *mely* függni fogsz ugyanazon a kötélen, mellyen fiam fügött. (HKöt/4 : 84) + 5 : 31

ugyanazon mut nm **24** | **ugyanazon** 22, **ugyan azon** 2 — mn-i; ragozatlan

1. 'ugyanaz, azonos': Elíza s Eudoxia ugyanazon hölgy (KH/6 : 68) minthogy ugyan azon uton megyünk .. biztosabb lesz mindnyájunkra nézve, ha együtt utazunk. (RH/6 : 171) + 6 : 56, 99, 197, 447 *(ism)* [a vágy] lelkét mindig ugyanazon utra, ugyanazon következtetésre vezeté. (RH/6 : 257) *(párh)* [Alured szenvedélye] annyira különbözék attól, mi Monthermer Hugo szivét tépte szét, noha szintolly heves volt, még sem ugyanazon eseményekből eredt. (RH/6 : 347); *(szókapcs:)* ~ *pillanatban* 'azonnal, rögtön': A férfi .. föl is ugrott mindjárt, s dühösen rohant ellenére. Midőn ezt bajtársa látta, ugyanazon pillanatban Hardynak ugrott (RH/6 : 78) — **a)** (fm-i utalószó) ~ ..., *hol*← 5 : 47; 6 : 313 ~ ..., *ki* ugyanazon .. parasztot ismeré meg, kit néhány nap előtt civódásban talált szolgáival. (RH/6 : 90) + 6 : 121 ~ ..., *mely* Hugo .. ugyanazon öltözetet viselte, mellyet az udvarnál hordott (RH/6 : 317) + 6 : 261, 381

2. 'változatlan': a két vagy három úr .. minden körülményben ugyanazon vidám tekintetet tartá meg. (RH/6 : 207) ismét kérdezősködik s ugyanazon elutasító feleletet kapja (J/6 : 410) + 6 : 121, 148, 356

3. '(a mm-ban megnevezetthez) mindenben hasonló': (fm-i utalószó) ~ ..., *mi* e két ember, kiben olly sok, olly bujántermő a gondolat, ⟨épen azon⟩ ugyanazon köntösbe öltöztetik irataikat, mibe az eszme-koldúsok (ÚL/5 : 65—6, 215) + 6 : 49

ugyancsak hsz **12** | **ugyancsak** 7, **ugyan csak** 5

(fokozó, nyomósító szóként) 'nagyon is': A rendbe szedett nép ugyan csak megállott, A mint megrohanták a magyar huszárok. (JV/1 : 196) Az időben .. Magam is ugyan csak helyre legény voltam ám (N/4 : 99) + 1 : 201; 2 : 183; 3 : 22, 300; 4 : 122, 132, 162, 164; 5 : 25, 76

ugyanegy mn **7**

'ugyanaz, azonos': A menet elején .. lovagolt — egy hölgy két lyányával; mindenik ugyanegy korú (RH/6 : 113) [Hugó] Gloucesterhez közeledék s másik csoporttal majdnem ugyanegy vonalban volt (RH/6 : 172) + 6 : 208, 277, 358; ~ *percben* v. *pillanatban* Csaknem ugyanegy pillanatban ismerők meg egymást, noha már rég nem láttam őt, sem ő engem. (NI/6 : 437) + 6 : 387

ugyanekkor mut hsz **2**

'ugyanezen alkalommal, egyidejűleg, egyúttal': Jókai hálátlansággal vádol engemet, s ugyanekkor .. a legcudarabb hálátlanságba esik. (P 232/5 : 120) + uo.

ugyanennyi mut nm **1** | *-t* 1 — fn-i

'az említettel megegyező számú személy': [bátyám] hátrahagyand négy, öt íjászt, s ha ugyanennyit kaphatunk Lindwellből .. el mernélek Palestinába kisérni. (RH/6 : 169)

ugyanez mut nm **22**

I. fn-i 6 | **ugyanez** 5, **ugyan ez** 1: *-Ø* 1, *-ek* 1 | *-t* 3, *-eket* 1

1. 'az előbb megnevezettel azonos személy': (igenlő válaszként; *nyomósító tőism)* Ez... tehát itt... a hölgy... kibe unokaöccse szerelmes? kérdé Garnier .. Ugyanez, erősíté Pomenars ur (KH/6 : 42)

2. 'az előbb megnevezettel megegyező dolog': küldj követet Ashby grófhoz .. adasd tudtára, hogy kész vagyok őt elfogadni .. Ugyanezt Monthermer gróf és Hugo lordnak. (RH/6 : 185) [Szabadszálláson] alig voltak képesek ennyit mondani: .. A pap ..

mihelyt bejön ön a városba, azonnal félre vereti a harangokat .. Egy rokonom .. ugyanezeket beszélte (P 207/5 : 100) + 6 : 244, 305 *(szembeáll)* Hatalmasabb szenvedélyek — vagy tán ugyanezek, de kevésbbé szabályzottak, mint jelenleg — vettek koronként részt [a falusi játékokban] (RH/6 : 127)

II. mn-i 16

A) ragozatlan 15 | **ugyanez 3, ugyan ez 1, ugyane 4, ugyan e 7**

1. 'az előbb említettel azonos': este értem Debrecenbe s más nap korán reggel eljöttem. Ugyanez okból nem tudakozhattam ki .. hogy igaz-e Majtényi agyonlövetése (L 270/7 : 201) + 6 : 222; 7 : *505; ~ *időben* v. *(majd)* ~ *pillanatban* fölemelé paizsát, félreüté a lándzsahegyet, ugyan e pillanatban saját lándzsáját emelé föl .. s ellene arcára cálzott. (RH/6 : 203) + 6 : 26, 226, 227, 389, 399, 415; **Sz:** ~ *húrt* →*pengeti* 6 : 359 — **a)** '(más időszakban) a mostaninak megfelelő (időpont)': Harland .. azon helyen néze körül Greenly Katica után, hol őt tavaly ugyan e napon találta (RH/6 : 86) minthogy huszonnégy órát kért, holnap ugyan ez időben hozzátok ismét elém. (RH/6 : 271)

2. 'ehhez mindenben hasonló; ugyanilyen': *(ism)* eszébe jutottak a .. kisérők, kikkel egyetemben örűlt ugyan e langy levegőnek, ugyan e meleg nyári napnak, s kik ezeken többé már nem örűlhettek (RH/6 : 234)

B) egyeztetett jelzőként, htt ne-s szó előtt 1

'az előbb említettel azonos': Mint kívánkozám e helyre, Lelkemet mint vonta a vágy! S ugyanez az érzelem most Von tovább, maradni nem hágy. (698/2 : 296)

[ugyanezen] mut nm: **ugyan ezen 1** — mn-i, ragozatlan

'ugyanez': *nem adhatók: .. Áldozat, Csalódás, Barátom sirján, Dal, s ugyan ezen mű szerzőjétől van egy költemény beküldve, melly eredetisége miatt, közlésre érdemes (P 84/7 : 512)

ugyanis ksz **2**

(magyarázó m-ban) 'tudniillik': Jelen volt .. A helybeli lágyszivü kántor .. szerelemvágyas kebelének Tengerkínjaival. Őt ugyanis A szemérmetes Erzsókért Öröműző lángok emészték (HK/1 : 126) + 6 : 15

[ugyanoly] mut nm: **ugyanolly 6, ugyan olly 1** — mn-i

'az említetthez mindenben hasonló': Szűk, zöld mellényt, ugyanolly szinű nadrágot .. viselt. (RH/6 : 106) „Ez nehéz föladat rám nézve, Lucy", szólt [Hugó] nevetve. „Mit értesz ez alatt, udvariatlan lovag?" kérdé ugyanolly hangon. (RH/6 : 168) + 6 : 130, 292, 358 *csaknem* v. *majd* ~ Mintegy negyed mérföldnyire .. három ut .. egyesült .. Túlnan majd ugyanolly távolban keresztűlmetszék egymást az utak (RH/6 : 219) + 6 : 15

ugyanott mut hsz **12** | **ugyanott 11, ugyan ott 1**

'ugyanazon a helyen': Remélem, rá birhatja ön Flamareilné asszonyt, hogy ma este mistriss Lawington báljába jőjön .. és ugyan ott [daselbst] találhatom é Pomenars urat? (KH/6 : 32) A mi pénzt [Hiripi] összegyüjtött egy faluban, azt nem is vittük másba. Ugyanott elittuk (HKöt/4 : 51) | (színi utasításban) 'az előzőleg megnevezett színhelyen': III. jelenés. — Ugyanott. A forum (Cor/4 : 278) + 4 : 271, 290, 315, 323, 325, 332 — **a)** (fm-i utalószó) ~ . . ., *(→a)hol* ez ugyanott történt, hol ezelőtt huszonkét évvel szeretőmet, Rózát, ástam föl a sírból. (HKöt/4 : 81) + 4 : 80

[úgyde] ksz: **Ugy de 1**

(megszorítás bevezetésére) 'igen ám, de; no de hát': Nézd, a bú mint fintoritja Sentimentális pofámot... Ugy de bánod is te mindezt! (179/1 : 110)

[ugye] msz és hsz

I. msz: **ugy-e 19, ugy é 2**

1. (kijelentés után, megerősítő választ váró kérdésként) 'igaz-e?': Vallja meg, hogy [a gyűrűt] leánytól kapta... ugy-e? (HKöt/4 : 45) — .. nem egy kérőd volt már, ugy-e? — Volt biz énnekem (FL/4 : 139)+ 4 : 46, 56, 102 | (aggódó árnyalattal:) mi bajod? .. valami veszélyes betegség, ugy-e? (HKöt/4 : 32) + uo.; 4 : 86 — **a)** (formális kérdésként:) Roszak az idők, ugy é? (RH/6 : 75) De boldogok is vagyunk ám, Ugy-e, lelkem kis Juliskám? (727/3 : 9) + 4 : 9, 174; 7 : 49 | *(gúny)* szegény Edvárdom, oh! neked ürügy kell! ... Csak megengeded, hogy nevessek, ugy é? (KH/6 : 29) A jó II. István, mert téged akart örökösének, ugy-e? (TH/4 : 147) + 4 : 20, 24, 198, 204

2. (önállóan; *gúny)* 'na ne mondd!': — Hova viszed azt? .. — Ki a napra .. — A napra? ugy-e? nem is a kocsmába? (FL/4 : 123) [Sámson:] kapj beléjök, én majd védelmezlek hátulról. [Gergely:] Ugy-e? hátat fordítasz, aztán ill' a berek, nád a kert. (RJ/4 : 384)

II. hsz: **ugy-e 18 (Ugy-e 9), ugy e 1, úgy-e 12 (Úgy-e 3), úgy e 1**

(megerősítő választ váró kérdés nyomósítására:) „.. Ugy-e itt maradsz, barátom?" Szólt az ifju: „Maradok .. " (BI/2 : 322) ugy-e, nem válunk el többé? — Elválni? tőled? soha! (HKöt/4 : 19) + 4 : 158, 186; ~ *hogy* Mondjatok igazat, ugy-e hogy férjhez ment? Inkább legyen férjnél, mintsem hogy odalent. (JV/1 : 207) | (aggódó árnyalattal:) Rongyos ugy-e az a kis fiú? kérdém agga-

lommal. — Szegény, de nem rongyos. (HKöt/4 : 56) — **a)** (formális kérdésben:) Örültök úgy-e a kies tavasznak? (123/1 : 68) Laci te .. Ülj meg itten az ölemben, De ne moccanj, mert különben Meg találllak csípni, Igy ni! Ugy-e fáj? (615/2 : 194) + 1 : 74, 162; 2 : 92, 323; 3 : 120; 4 : 53, 138; 7 : 130 (+ 8) *(ism)* Sokan elhagytanak, te Rendíthetetlen agg, De úgy-e téged, úgy-e Én el nem hagytalak? (842/3 : 221); ~ *(. . .), hogy* Nos érti már a dolgot? átlátja ugy-e, hogy jól cselekedtem? (Drt/4 : 212) + 1 : 194 — **b)** (kérdő alakú felszólításban:) Szép lyánykái hazámnak .. Ugy-e nem fogtok haragudni reám (HK/1 : 133) Kérlek, hagyd nekem a restséget, légy te serényebb .. úgy-e lemondasz Róla, ha én kérlek? (650/2 : 233) + 7 : 145 *(ism)* Úgy-e, úgy-e, kis fiam, ha majdan Én a sorbul kiöregedem, Iparkodni fogsz túltenni rajtam (835/3 : 212)|

[ugyebár] msz és hsz

I. msz: **ugy-e bár 6 (Ugy-e bár 2), ugy é bár 3, úgy-e bár 6** — *(vál)*

1. 'ugye (I.1.)? igaz-e?': Hanem visszajősz, Hugo — ugy é bár? (RH/6 : 160) [Saul:] Nekem nádorság, neked királyság, ugy-e bár? [Borics:] Úgy van. (TH/4 : 154) + 4 : 358 — **a)** (formális kérdésként:) No de kissé meglepett tán Jöttöm úgy-e bár ⟨ugy-e bár⟩? (87/1 : 38, 383) Alszol, kicsiny Kis magzatom .. Szép álmokat Látsz, úgy-e bár? (Ap/3 : 157—8) + 2 : 25, 111, 267; 4 : 267; 5 : 90; 6 : 148, 292

2. (párbeszédben önállóan; helyeslő válasz megerősítésére; mintegy:) 'úgy van, nekem is ez a véleményem': ebben a kocsmárosban nehezen lesz annyi emberség .. mit gondol ön? — Magam is azt tartom, válaszolék. — Ugy-e bár? (HKöt/4 : 48) [Saul:] Fiad gyűlöl? [Predszláva:] Gyűlöl. Utál. [Saul:] Borzasztó. Hallatlan. [Predszláva:] Ugy-e bár? hát ha mindent tudnál? (TH/4 : 161)

II. hsz: **ugy-e bár 2 (Ugy-e bár 1), úgy-e bár 1** — *(vál)*

'ugye (II.)': (megerősítést váró kérdés nyomósítására:) — Úgy-e bár, fiatal ember .. ön szereté Jenny kisasszonyt? — Igen, uram (J/6 : 407) — **a)** (formális kérdésben:) Olvastad úgy-e bár a bibliába' Az olajos-korsó történetét? (602/2 : 182) + 2 : 84

[úgyhogy] ksz: **úgy hogy 1, ugy hogy 6, ugy, hogy 3**

(következményes m-ban) 'azzal az eredménnyel, hogy': Ipam .. olly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jegesmedve, úgy hogy én tökéletesen jégcsappá fagytam volna, ha mátkám napvilág-pillantásai nem ónak. (L 167/7 : 87) [a] táblabirói szellem Pontiustól Pilátushoz akarta vinni a dolgot, ugy hogy valamikor a huszadik században lett volna vége. (P 201/5 : 80) + 4 : 131; 5 : 137; 6 : 71, 86, 91, 104, 296; 7 : 139

[úgyis] hsz és ksz

I. hsz: **úgy is 17 (Úgy is 4), ugy is 29 (Ugy is 4), ugyis 4**

1. 'különben is': Jancsikám, látásod ugy is megrémített; Hagyd el az istenért az illyen beszédet! (JV/1 : 185) apa és fiúk .. Eger borával Sürítik úgy is sűrü véröket. (S/2 : 70) + 1 : 183, 266, 398; 2 : 226; 4 : 145; 5 : 61; 6 : 370; 7 : 151 (+ 12); *hisz(en)* ~ Föl se vegye kárát, Gazd'uram; Hiszen úgy is elég Lova van. (81/1 : 31) + 3 : 95; 4 : 18, 25, 184, 199, 229; ~ . . ., *ha . . . is* ugy is tudom én azt, ha nem mondod is (N/4 : 108) ~ . . ., *hát* Jancsi . . valld meg, hogy te voltál jótevőnk? — . . Már ugy is rajta kaptak, hát csak megvallom (HKöt/4 : 59) + 1 : 183 ~ . . ., *(hát) legalább* Úgy is ritkán vígadok; E napot ne háborítsák Legalább a bánatok. (127/1 : 71) + 2 : 278; *(szókapcs:)* ~ *tudja* Én a szerepben jó izűn S szivemből neveték; Pályámon, oh ugy is tudom, Leend ok sírni még. (65/1 : 17) + 2 : 146; 4 : 52; 5 : 59, 110

2. 'mindenesetre, mindenképpen': Úgy is holtig él az ember, Költeni ha mer, ha nem mer. (98/1 : 45) nem kételkedtem benne, hogy az elbocsátó levél egy pár nap alatt ugy is meg fog érkezni hozzám (L 246/7 : 179) — **a)** (beletörődés, belenyugvás kif.:) Sohse búsúlj! úgy is késő; A mi elmúlt, vissza nem jő. (120/1 : 66) ha nem tréfa? ha valóban Tör valaki ellenem? Úgy is jól van, majd bevárom És megnézem emberem. (665/2 : 250) + 1 : 73; 6 : 377; ~ . . . *hiába* Julcsa . . védelmezni akart. — Ne bántsd őket, lelkem, szóltam én, ugy is minden hiába. (N/4 : 112) *(hisz)* ~ *mindegy* [Jancsi] Indult; nem nézte egy szemmel sem, hol az ut? Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut. (JV/1 : 185) + 4 : 161; *mindegy, . . .* ~ borsózik a hátam bele, ha rá gondolok. De mindegy, mert előbb-utóbb ugyis csak meg kéne lennie. (FL/4 : 132)

3. 'akkor is': De ha benn még mostan is . . Dzsengizkhán s az egész Tatárország, Még ugy is belépek (BI/2 : 314)

II. ksz: **úgy is 6 (Úgy is 1), ugy is 11 (Ugy is 5)**

(magyarázó m-ban) 'hiszen különben is': engedd, hogy karom Szorosabban fűzhessen át, o engedd! Ugy is sajátom vagy, tulajdonom, Mert téged az én képzetem teremtett. (T/2 : 16) [a királynak] Piros bársony köpönyege, Ide vele, hamar ide, Lesz belőle lótakaró, Ugy is épen arravaló. (830/3 : 202) + 1 : 12, 60, 305; 2 : 64, 189; 4 : 120, 160; 7 : 138 (+ 5) — **a)** 'hiszen anélkül is': Tüzesen süt le a nyári nap sugára Az ég tetejéről a juhászbojtárra. Fölösleges dolog, sütnie olly nagyon, A juhásznak úgy is nagy melege

vagyon. (JV/1 : 181) Nem mondom én: előre székelyek! Előre mentek úgy is, hős fiúk (852/3 : 231)

[úgymint] ksz: **ugymint 2**
'tudniillik, azaz, vagyis': (részletezés, felsorolás bevezetésére:) „*Roth Elize! Hány része van a földnek?" „Öt, ugymint Europa . . ." (P 96/7 : 636) (pontosítás bevezetésére:) Épen a mai napon, ugymint július 14-kén, ötvenkilenc esztendeje, hogy a párizsi nép . . elfoglalta a Bastille-t. (L 219/7 : 157)

[úgymond] msz: **ugymond 2**
(idéző m-ként) 'így szól(t)': „Az a küszöb nőtt tennap óta," Úgymond, „tennap nem volt illyen magas . ." (Ap/3 : 118) + 3 : 297

úgynevezett mn **7** | **úgynevezett 1, ugynevezett 3, úgy nevezett 1, ugy nevezett 2**
1. 'olyan (személy v. dolog), akit, ill. amit vminek szoktak nevezni': [a tisztviselő] lassan haladott az egyház felé . . s eléré az ugy nevezett egyházösvényt (RH/6 : 80) *némelly emberek úgy nevezett barátjaikat szemben dicsérni, álarc alatt pedig gyalázni szokták. (P 88/7 : 513) + 6 : 393, 424; *(szókapcs:) önmaga által* ~ nagyon nehezemre estek az (önmagok által ugynevezett) kritikusok anathemái. (P 114/5 : 37)
2. *(gúny)* 'állítólagos': írjak olly hitvány verset, mint az egyszeri, ugynevezett csodaszép költemény volt (P 99/5 : 15) az ugy nevezett classicai becsű magyar műveket is olvastam, mellyektől isten ójon minden jó lelket. (ÚL/5 : 73)

ugyse ld. [uccse]

[úgysem] hsz és ksz
I. hsz: **úgy sem 3 (Úgy sem 1), ugy sem 16 (Ugy sem 5), ugysem 1**
1. 'különben sem': Ugy sem élhetek már soká. Öreg vagyok, nagyon öreg. (HKöt/4 : 13) a nap is . . Ködcsuklyájába bújt vala, Gondolva, hogy a tavaszig már Ugy sem leszen mit látnia (689/2 : 285) + 4 : 196 *(párh:) nem — ~* Nem, még ugy sem tudnék nyugonni. (TH/4 : 155) + 7 : 35; (más tagadószóval) *~ . . . semmi* boldogságért kockáztatom életemet; ez ugy sem ér a nélkül semmit. (TH/4 : 162); *hisz . . . ~* Hónap illyen tájon Levegőben lógnak. Előttök étel, bor, De nem kell nekiek, Hisz ők éhen-szomjan Már ugy sem halnak meg. (589/2 : 165) *(nyomósítva:) hisz . . . ~ . . . a világ →kincséért sem* 4 : 130; *(hisz) ~ . . ., hát* a boldogságról már végkép lemondék, Ugy sem találnám meg, hát életem Keresésére nem vesztegetem (414/1 : 362) + 1 : 95; 4 : 47 *~ . . ., legalább* ha már ugy sem leszek ebben az életben apa, hadd lennék legalább keresztapa (HKöt/4 : 75)
2. 'semmiképpen, semmi esetre sem': Úgy sem tetszik ez a világ én nekem (96/1 : 44) *(párh:) nem — sem — ~* Nem mondtam én . . Iluskámnak, Hogy ne adja szivét . . másnak, Ő sem mondta nekem, hogy hűséges legyek — Tudtuk, hogy hűségünk ugy sem szegjük mi meg. (JV/1 : 203); *hisz . . . ~* Zúgolódik az idő kinn Ízibe. Zúgolódjék! . . Hisz nekünk ez úgy sem árthat (70/1 : 21) + 1 : 104
3. 'akkor sem': Még egyszer jót iszom, S manó vigye, ha éneket Ugy sem zeng kobozom. (46/3 : 273) piros csizmát is veszek . . ha szeretsz. — Hiába veszi biz én nekem, mert én ugy sem fogom szeretni! (N/4 : 101) *(párh:) ~ — sem* Én ugy sem kapom meg többé, a mit elvesztettem, bármilly bosszúállás által sem. (TH/4 : 181) *;~ . . ., ha . . . is* ugy sem lett volna belőle pap, ha mindig tanulta volna is (FL/4 : 125)
II. ksz: **úgy sem 2, ugy sem 12 (Ugy sem 5), ugysem 2 (Ugysem 1)**
(magyarázó m-ban) 'hiszen nem (is)': te gőgös palota . . Ragyogj csak, ugy sem ragyogsz már soká (567/2 : 139) Mit daloltok még ti, jámbor költők . .? Ugy sem hallgat a világ reátok, Hangotok csaták zajába hal. (812/3 : 184) + 1 : 223, 306, 334; 2 : 43, 85, 120, 165; 4 : 96, 159; *(párh:) ne — ~* Ne szólíts ekkor, úgy sem értenélek (657/2 : 242) + 1 : 350 *nem — ~* Az álmot már nem is keresem én, Ugy sem találnám. (536/2 : 109); (más tagadószóval) *~ . . . senki←* 4 : 130 *~ . . . soha semmi* követelni kell . . karddal!. . . a fejedelmek ugy sem adnak soha semmit, azoktól, a mit akarunk, el kell venni. (P 201/5 : 80) — **a)** 'hiszen anélkül sem': Nem szükség azt az intést adnom, hogy ezután ne higyetek azoknak, kik a minap ugy bolonddá tettek titeket, ugy sem fogtok nekik hinni többé az életben. (P 210/5 : 109)

[ugysincs] ld. úgy

[úgyszólván] hsz: **úgy szólván 2, ugyszólván 7, ugy szólván 7 (Ugy szólván 1)**
(megszorításként) 'azt lehet mondani, hogy; szinte, majdnem': tudod mi leszek? vagy is mi vagyok már úgy szólván? . . a Regélő segédszerkesztője (L 35/7 : 27) Ha Pestre megy az ember, a várostól már néhány mérföldnyire szinte szemlátomást változnak az emberek, tárgyak, még ugyszólván a levegő is. (ÚL/5 : 76) + 4 : 19; 5 : 91, 113; 6 : 60, 431, 435; 7 : 29, 109, 151, 166, 201; *s ~* Marci eleinte kerülte . . később . . mindig szivesebben kezdte látni s ugy szólván, megörült, ha jött a fakó leány. (FL/4 : 138) + 5 : 73; 6 : 66

u.i. röv **2**
'utóirat': (levél záradéka után:) maradok hiv barátod Petrovics Sándor. U.I. Mivel

kevés időm lévén nem irhattam Fekete Barátomnak .. majd jövö alkalmatossággal néki is fogok írni (L 1/7 : 7) + 6 : 36

új mn és fn **277**

I. mn 273 | 271; **új** 27 (**Új** 8), **uj** 244 (**Uj** 28): *-Ø* 245 | *-at* 4; *-jal* 1 || *-abb* 17 || *leg- -abb* 4

1. 'rövid idő óta meglevő, nemrégen keletkezett, készített v. szerzett (dolog)': [Katica] a szobát .. Kényelmesen, jól rendezettnek találta .. Néhány tárgy uj volt (RH/6 : 158) Dickon .. Cottingtonba, új birtokába, ment. (RH/6 : 339) + 6 : 145, 378; *(ellent:)* ~ — *régi* 2 : 296 *vén* — ~ 3 : 292, 359; **Km:** ~ *seprő←* *jól söpör* 7 : 53 | (ruhaféléről:) [a vidék] mutogatta magát előttem, mint a gyermek, kinek édesanyja uj ruhát hozott. (UJ/5 : 22) + 1 : 145; 6 : 236 *(páros kif, ism)* Volt nekem jó új ruhám is, Volt nekem szép uj ruhám; De kimélni kell az újat... Hogy ne kopjék, eladám. (656/2 : 240) *(hármas kif:)* *drága, →ékes* ~ 2 : 245; *(ellent:)* ~ — *ó* 6 : 402 *öreg* — ~ 1 : 144 ~ — *régi* Az ajtót .. megnyitá egy ur .. Kabátja új, a nadrág régi rongy (205/1 : 161) *(ellent, páros kif:)* *→régi* — *szép* ~ 3 : 132; *(kép, páros kif)* Mikor tél multával fehér hó-subáját A föld levetette .. Akkor az én lelkem is felöltözék új, Ünnepi ruhába (620/2 : 201) *(kép, hármas kif)* a természet anyja, a gondos tavasz .. öltöztette meztelen gyermekét szép, uj, tarka köntösbe (UJ/5 : 22), *(kép, szembeáll)* az élet csizmatalp, S ez nem lesz uj, ha egyszer elkopott (504/2 : 82) *elavult* — ~*: (ism)* Eddig toldoztunk foltoztunk, s ez .. elavult köntösünket legfölebb csak tarkábbá tette, de tartósabbá nem; nekünk egészen uj ruha kell, hogy becsülettel léphessünk a nemzetek sorába .. És ezen uj ruhát meg fogjuk kapni. (P 201/5 : 88) *kopott* — ~ 7 : 87 | (szellemi alkotásról:) Az első darab foly. Jennynek csak a másodikban van dolga, melly ma először adatik. A közönség [kíváncsi] az uj művet .. megismerni (J/6 : 407) + 6 : 408; 7 : 14 | (címben, ill. alcímben:) Az ó és uj világ [—] Sue *legújabb* „Örök zsidó" című regényének bevezetése (P 41/6 : 390) Béranger legujabb dala (799/3 : 99) — **a)** 'idei (növényzet, növényi rész)': a szép tavasznak Uj virányi illatoznak A mosojgó téreken (29/3 : 260) *(ellent:)* ~ — *régi* 3 : 173; *(kép)* [Coriolanus] hizelgés harmatával önté Le uj növényeit (Cor/4 : 372) + 1 : 328 *(kép, ellent)* mint a fák tavasszal, Megifjodnak a vén nemzetek, De ti hernyók új lombot nem adtok, Sőt a régit is leeszitek. (667/2 : 252) — **b)** 'most keletkező v. készülő': Új gödröt amott komor emberek ásnak. (100/1 : 47) épen tennap kezdék egy uj darabot .. bár lenne szerencsém, önnek belőle, mihelyt elkészül, valamit fölolvashatni (J/6 : 398) + 6 : 417; ~ *csillag* v. *meteor* Ezernyolcszáznegyvennyolc! az égen Egy új csillag (748/3 : 32) + 2 : 214; 3 : 87; 5 : 79, 125 ~ *nap*[1] 2 : 170

2. 'olyan (személy), aki nem régóta van mostani állapotában': az új udvari dámák .. fényüzését .. csalhatlan jelekről meg lehete ismerni (KH/6 : 5) Edvárd .. a pamlagra dőlt uj sógora mellé. (KH/6 : 64) + 5 : 5; 6 : 52; ~ *gazda* 7 : 86 ~ *házas(i)* 6 : 64, 65 ~ *menyecske* feleségem ollyan félénk kis bohó, mint az afféle új menyecskék (HKöt/4 : 89) | (viszonylag:) Elért a házhoz, mellynek egykor Padlásszobájában lakott, Merőn megnézett minden embert, De nem lelt köztök ismerősöket. Tán új lakók valának (Ap/3 : 173) — **a)** 'újonnan érkezett': néhány érkező uj utazót pillantának meg (RH/6 : 75) ~ *vendég* a kocsmáros .. szemét uj vendége arcára függeszté (RH/6 : 74—5) + 2 : 218; 6 : 249; 7 : 32

3. 'eddig még nem ismert (személy, dolog)': Te Jancsi .. holnap víni fogok; segédem léssz. — Szívesen, uram, s mi dolgom lesz uj hivatalomban? (HKöt/4 : 28) E terv nem új, már ezrek életébe Került (Ap/3 : 175) + 6 : 38, 268, 405; 7 : 31 *(párh)* A mit mondtam, nem új, de szent igaz (541/2 : 114); ~ *előtte* 3 : 124; ~ *barát* v. *társ* Életem legszebb napjai közé sorozom e hetet, mellyet itt töltöttem új barátom családi körében (ÚL/5 : 55) + 4 : 47, 49; 5 : 15 ~ *név* 5 : 18 ~ *(magyar) →szó* 5 : 105; 7 : *513 ~ *találmány* 5 : 89(2×), ~ *(éden)világ* 4 : 73; 6 : 145 *(ism)* Egy új világ nyilik szivében, Egy új édenvilág (52/3 : 277) *(szembeáll)* ott, hol már megszűnik Az isten világa, Uj világot alkot [képzeletem] Mindenhatósága (326/1 : 291), ld. még **[újvilág]**; *(szókapcs:)* ~ *bizonyságot ad* 6 : 54 *(ism)* „.. Ha új bizonyságot adhatsz — tehát beszélj! De hasztalan ismételni, mit már hallottam s megcáfoltam." „Talán rokonod adhat uj bizonyságot, mylord," (RH/6 : 340), ~ *utat →tör* 1 : 291

4. 'nem régóta folyamatban levő, utóbbi (idő)': ~*abb időkben: (szembeáll)* Azon teremtmény, mit henyélőnek neveznek, ujabb időkben igen megszaporodott. Hajdan effélét nagy ritkán lehetett látni. (RH/6 : 80) + 2 : 142 *régen* — ~*abb →kor* 1 : 324 — **a)** 'az utóbbi időben történt, ill. ilyen eseményre vonatkozó': E leveleket .. adom oda .. még küldök ismét nyolcat, mellyek ujabb utamat tárgyalják (L 162/7 : 73) *(párh)* Az a hon többé nincs meg, falait Elmorzsolák a multkor férgei, S az uj vihar szétfújta födelét (790/3 : 83); ~ *hír* 3 : 103 *(fig etym:)* ~ *újság* 7 : 171 — **b)** 'újkori': Sok tény födöztetett fel, melly az ujabb történetírókat hinni kiszti, hogy Montfort csak ellenét akarta visszatartóztatni (RH/6 : 207); ~ *világ* Hires szépség .. csak róla szól Az új világ krónikája (626/2 : 206) + 4 : 81; 5 : 74

5. 'az előző után következő, ezt felváltó,

ill. az eddigi helyébe lépő': [a betyár] a csikót eladja Fehérváron, Eladja, még újat is lop E vásáron. (294/1 : 269) a hon .. Elől, ha nem nyer új védoszlopot. (585/2 : 159) + 2 : 214; 3 : 305; 4 : 26, 120; 5 : 46, 63, 166; 6 : 29; 7 : 165 *(hármas kif)* Elvágnám a két kezem két lábam, Ha tudnám, hogy nem vágom hiában, Ha helyette más erős új nőne (848/3 : 227) *(ellent:) régi* — ~ 3 : 195; 6 : 60; ~ *(élet)pálya* v. *út* ön a nyilvános élet heves elszóródásai közé taszíta, s felkölté nagyravágyásomat .. Mihelyt ez uj utra léptem, szabadon hagyám az önét. (KH/6 : 54) + 1 : 291; 4 : 46, ~ *érzelem* v. *szerelem* v. *vonzalom* Nincs seb, mellyet az idő be nem hegeszt .. Vagy még gyorsabb s hathatósb eszköz ujabb vonzalom varázsa (KH/6 : 50— 1) *(szembeáll:) első* v. *előbbi* — ~ Sírba tették első szeretőmet. Búm e síréj holdvilága volt. Uj szerelmem, mint nap, jött ez éjre. (338/1 : 298) + 6 : 417, ~ *esztendő* v. *év(i)* 3 : 263; 7 : 117, *509, ld. még **[újesztendő], [újév]**, ~ *gondolat* 6 : 377 ~ *haza* elesének A Latorca mellett a legelső csatán, Mellyet a magyarság küzdött az új hazán. (LV/3 : 306) + 5 : 124, ~ *világ* 1 : 294(2×) *(ellent)* Véres napokról álmodom, Mik .. az ó világnak romjain Az új világot megteremtik. (547/2 : 118) | (személyről:) Az ellenségtől egy új követ érkezett. (SzM/2 : 258) *(megszem)* S ki lesz új lakó szivemben, melly Nemsokára végkép romban áll? .. a halál. (268/1 : 251); ~ *király* 4 : 147; 5 : 124 ~ *(hős)* →*nemzedék* v. *faj* 1 : 35; 3 : 177(2×); 4 : 366 ~ *szerető(cske)* 1 : 359; 4 : 15; 6 : 158 ~ *vezér* 3 : 302 — **a)** 'a (közvetlenül) megelőzőhöz többletként járuló; az eddigieket kiegészítő, folytató': o nép! Csak azért szakitád le bilincseidet, Hogy ujabb nehezebb vas eméssze kezed. (801/3 : 102) Kacaj követte illyetén beszédit, S csak újabb töltésül szolgáltanak A gúnyolódás fegyverébe (Ap/3 : 141) + 3 : 99, * 317; 6 : 146; 7 : 116, 212 *(fokozó ism)* a művésznő .. Uj és új érdemkoszorút arat. (52/3 : 278) *(ellent:)* ~ — *régi* 2 : 247; 7 : 49; ~ *név* 4 : 266, 267, ~ *palack* v. *pohár (— előbbi←)* 1 : 71(4×); 6 : 422 | (személyről, csoportról:) mostan úgy áll a világ, Hogy új lakó a mennyben ritkaság. (211/7 : 32) Ha elesünk, új sor áll föl Utánunk (760/3 : 45) + 2 : 268; 3 : 279; 6 : 227; 7 : *504 *(fokozó ism)* naponként csatlakoztak ujabb s ujabb hivek elveinkhez (P 201/5 : 85) | (cselekvésről, történésről:) Egy új suhintás és Jób homlokát Elboritotta vére (S/2 : 79) düledék hazámra Uj viharnak közeledtét látom (798/3 : 97) + 2 : 64, 87; 3 : 264; 4 : 361, 369; 5 : 7; 6 : 410; 7 : 53 (+ 6) *(ism)* a szavak .. leverék őt .. Ugy tetszék neki, mintha azok uj balsors s .. uj akadályok hirdetői lennének. (RH/6 : 264) *(ism* nyomósítására:) [a közkatonák] a haza .. zászlajához hogyha oda állnak, Nyomorért csak új nyomort cserélnek. (819/3 : 193) + 6 : 326 *(ellent)* Ha régi fényében ragyogni fog [a szobor] .. még azon kivűl Uj kötelesség fáradalma vár ránk. (770/3 : 57) + 5 : 114; ~ *csata* v. *ütközet* 4 : 247, 249 *(ism, ráértés)* Az uj ⟨új⟩ csatákra uj vezért válasszatok (LV/3 : 302, 360) *(ellent:)* →*elmúlt* — ~ *csata* 7 : 199, ~ *követválasztás (— előbbeni←)* 5 : 107, 109; 7 : 151, ~ *(meg)támadás* v. *ostrom* 5 : 152; 6 : 75, 131, 226 ~ *(nagy)* →*összeesküvés* v. *zendülés* 4 : 205(2×); 6 : 260, 321 ~ *polgárháború* 6 : 177 — **b)** 'a közvetlen megelőzőtől eltérő; más': szép gyümölcsök .. a borszesz által új ízt nyernek (KH/6 : 43) Hozd a sört .. s önts ki egy csöppet a padlóra, hogy a szoba uj szagot kapjon. (RH/6 : 73) — **c)** 'a megelőzőtől újszerűsége által eltérő': halhatatlan hősiségtek által Egy új zászló mellé csatoltatám. (498/2 : 65) A nemzet .. uj célt tüzött ki odafent (800/3 : 101) + 7 : *513; ~ *alkotmány* v. *törvény* 5 : 87, 88; 7 : 639 ~ *divatú* 3 : 35 ~ *ember — régi — újjászületik←* 5 : 112 ~ *epocha* v. *éra* 5 : 35; 7 : *112 ~ *eszme* v. *iskola* hogy [átalakulásunk köztársasággá] minél kevesebb vérbe kerüljön .. erre a legcélszerűbb eszköz, az új eszmét lassanként .. megkedveltetni. (P 205/5 : 93) + 7 : *112 ~ *haza — régi←* 3 : 83, ~ *kor(szak)* 3 : 99 *(szembeáll)* [minisztereink] azon kornak gyermekei, melly már meghalt: a beszéd, a szónoklat koráé; ebben ők elsők voltak, de vajon nem lesznek-e az uj korban, a tettek korában az utolsók? (P 223/5 : 112), ~ *szokás* 6 : 114

6. 'megújult, ill. megújított': [hazám!] híveid Pohárt emelve A sorstól új fényt esdenek Szent életedre (110/1 : 58) Nem is kivánom megtérésedet, Akár ohajtod, akár megveted Uj frígyemet. (114/1 : 60) + 2 : 155, 287; 3 : 266; 6 : 55(2×), 58, 371; ~ *élet* A fris lég első lehelete uj életnek .. tetszék előtte (RH/6 : 234) + 1 : 32, ~ *erő* 1 : 92, 124; 4 : 275; 6 : 156 (részleges *ism)* Új erővel és új bátorsággal Álljunk szembe ama haramjákkal (840/3 : 218), *(jelzőátvetés:) élet* ~ *teremtője←* 2 : 93 — **a)** 'esetenként megújuló, ill. cserélődő': Minden két hónapban új violát veszek (J/6 : 395) A léleknek nincs szentirása; legfölebb kalendáriuma van, mellyet minden évben újjal cserél föl. (HKöt/4 : 17) + 6 : 394 *(többszörös ism)* a februáriusi francia forradalom óta .. Minden nap egy uj remény, uj feszült várakozás, uj lelkesedés, uj aggalom, uj harag és minden a világon. (P 233/5 : 122) + 6 : 379(4×) *(párh)* Naponta új és durvább üldözések Jutottak a szegény fiúnak (Ap/3 : 135); *(szembeáll, fokozó ism)* [a felhők] lelkemnek rokoni, Melly mindig új s új alakot vált S még is folyvást az egykori. (579/2 : 153) *(szembeáll, párh)* [napkeleten] a mezőnek minden órán új s a Régieknél szebb virága nő. (490/2 : 47) — **b)** 'a jelzett szóval

megnevezett dolog, esemény v. személy megújulásának, új megtestesülésének tekintett': ~ *evangélium* 5 : 79 ~ *megváltó* 3 : 32; 5 : 54, 131 ~ *titán* 5 : 37 ~ *vizözön* 1 : 356 | (tuln-vel) ~ *Golgota* (részleges *ism*) Legyen bár tettemért a díj egy Uj Golgotán egy új kereszt! (500/2 : 66) ~ *Marathón←*, ill. *Thermopülé* 3 : 314 ~ *Memnón-szobor* 5 : 65 ~ *Mohács* 3 : 65(2×) ~, *de szent →Napóleon* 3 : 95 ~ *Prométheusz* 2 : 277

II. fn 4 | **új** 2, **uj** 2: *-Ø* 2 | *-at* 1, *-akat* 1

1. 'új (I.5.) esemény, történés': ha valami uj történik, jőj ismét a második határkaróhoz. (RH/6 : 277) utcákon, holott .. a sürgő világ pezsegve forr .. a lélek percenként újat lát (621/3 : 286) — **a)** 'az eddigiektől eltérő, újszerű jelenség': *(páros kif:)* ~ *és →változat* 6 : 206

2. 'eddig még nem hallott közlés; újság': A múlt időkről újakat beszélek (498/2 : 64)

újan hat 2 — **I. 4.a)** Jóságos ég! gondolá: a világ gyanakodni fog, hogy .. újan támadt [neu aufgetauchte] kételyt használ, ünnepélyes vádját visszavenni (RH/6 : 348) + 6 : 306

vö. **[újabban], újra**

Uj tulfn **2** | **Uj** 1, **[U]j** v. **[Ú]j** 1

(csn) ~ *Károly* 'Neumann Károly, P. selmeci iskolatársa, ev. lelkész (1819?—1890)': (dedikációban:) Uj Károly barátjának „a régi jó idők... emlékeül" Petőfi Sándor (P 68/7 : 521) + uo.

[újabban] hsz: **ujabban 5** | *-Ø* 1 || *leg-* 4

'utóbbi időben': Saul lovag .. foglald el a .. nádori széket, s vedd hozzá a legujabban kivégzett pártütők birtokait. (TH/4 : 192) Azon urak .. legujabban azt akarják elhitetni a néppel, hogy én azon deputatiót, melly a .. folyamodást hozta föl, nem minister elé vezettem (P 211/5 : 110) + 7 : *505 (más hat-val:) * J. E. .. most legujabban beküldött Országgyülési életképét .. nem akarjuk közleni (P 46/7 : 504) *(szembeáll)* Nem kérek babért ujabban, Sőt a mit már eddig kaptam, Ha kell, azt is vissz'adom. (596/2 : 175)

[újabbi] ld. **[legújabbi]**

[újdonan] hsz: **ujdonan 1**

(elav) 'újabban, nemrégiben': Okulva önszeretete ujdonan [frisch] követett hibás számolásain, a Mornac viseletében .. létező változásokat magyarázni meré. (KH/6 : 62)

[újdonatúj] mn: **újdonat-új 1, ujdonatuj 1**

(vál) 'teljesen új (I.1.)': Várni foglak .. kapitányi ujdonatuj díszruhámban. (L 237/7 : 171) + 2 : 257

[újdonság] fn: **ujdonság 5** | *-ok* b 2 | *-ot* 1; *-ában* 1; *-oknak* b 1

1. 'annak állapota, ami új': *(jelzővel:) első* ~ [Blawket Tamás] lassan haladott az egyház felé, melly .. akkor még első ujdonságában [ganz frisch und neu] volt (RH/6 : 80)

2. 'új hír, újság': *(jelzővel:) pesti* ~ Irj egy rakás pesti ujdonságot, írd meg compániánk tagjainak legujabbkori történetét (L 173/7 : 103) — **a)** 'ilyeneket tartalmazó hírlapi cikk v. rovat': talán csak nem teszi föl az ujdonságok .. irója .. Rózsavölgyinkről, hogy ő a Körbe „fülsértő recsegtetésekkel" tolakodjék (P 47/5 : 9); *(jelzővel:) →fővárosi ~ok* 5 : 9 *→policális ~ok* 7 : *504

[újdonúj] mn: **újdonuj 1**

'újdonatúj': *(kép)* Jött az ifju hajnal, az ékes levente .. vállán ⟨újdonuj⟩ újdonat-új piros bársony mente (SzM/2 : 257, 391)

[újesztendő] fn: **új esztendő 1, uj esztendő 2** | *-Ø* 3 (b 2)

'az év első napja, január 1.': Nem hiszem, hogy meg ne kaptad volna levelemet, melyet új esztendő után írtam. (L 130/7 : 43) *(birt szerk:) ~ napja: (verscím)* Uj esztendő napján (839/3 : 217) ~ *ünnepe←* uo.

[újév] fn: **új év 1, uj év 1** | *-Ø* 1 | *-ben* 1

'újesztendő': *szeretném előre tolni az időt, melly kivált uj év felé a Pesti Divatlapra nézve .. kedvezőbb lesz (P 59/7 : 564) *(párh:)* ~ *— elmúlt←* esztendő 5 : 37

[Újhely] tulfn: **Ujhely 3** | *-Ø* 1 | *-be* 1; *-től* 1

(földrn) 'Sátoraljaújhely, város az egykori Zemplén megyében': Nyugat felől túl a Bodrogon látszanak a hasonlíthatlan szépségű Sátorhegyek Ujhely mellett (ÚL/5 : 66) + uo.; 5 : 65

[újhelyi] mn: **Ujhelyi 1**

'Sátoraljaújhelyre vonatkozó': (más szerző művének címében:) *az Ujhelyi titkok sem közölhetők. (P 71/7 : 510)

Ujhelyi tulfn **1**

(csn) ~ *Erzsébet* 'Tábori (Újhelyi) Erzsók, akinek följelentései alapján működött az eperjesi vértörvényszék; dráma szereplője': Ujhelyi Erzsébet [:] Andor urfi .. Utána jöttem önnek s nyomában voltam mindenütt (Drt/4 : 216)

vö. **U.**

újintés ld. **[ujjintés]**

[újít] ts ige: **újit 1**

(tárgy nélkül) 'átalakít, átformál': Párizsban .. Az idő .. gyorsan változtat, fordit, újit [Die Zeit führt .. Neuerungen herbei] (J/6 : 403)

vö. **[újító]**

újítás fn 4 | Újítás 1, újítás 1, ujítás 2: -Ø 1 | -*t* 2; -*ával* 1
1. 'épület felújítása, tatarozása': *(tőism:)* ~ — *újítólag*← 3 : 291
2. 'társadalmi reform': *(szókapcs; párh:)* ~*t* — *haladást*← *visz véghez* 3 : 288 — **a)** 'ez a szó': (a nyelvújítás ráértésével:) „Újítás" a jelszó e sátán zászlaján .. ama régi jó „Előljáróbeszéd" mostan csak „előszó". (Tb/3 : 288)
3. *(átv)* 'megismétlés': Itt küldök ismét néhány verset, azon kérelmem ujításával: hogy velök a legnagyobb szigorral bánni méltóztassék. (L 24/7 : 21)

[újító] mn és fn
I. mn 'épületetet felújítani szándékozó' ld. **[újítólag]**
II. fn: **újító 1** | -*t* 1
'társadalmi újításra törekvő személy; *(rosszalló)* felforgató': Elfoglak, mint árúló újitót [innovator] S a közjó ellenét. (Cor/4 : 298)
[újítólag] hat: **újítólag 1** — **I.** *(tőism)* Fegyveres Tamás úr háza .. Homlokára írva: 1603... Utána illenék: az ujítást várom. Csak hogy .. Tamás úr .. Semhogy újitólag kezeit tenné rá, Inkább tüstön-tőbül azokat kivágná. (Tb/3 : 291)

ujj[1] fn **51** | **ujj** 47, **újj** 4: -*am* 2 (b 1), -*a* 2 (b 1), -*aim* 3, -*aid* 1, -*ai* 7 (b 1), -*aik* 1 | -*adat* 1, -*át* 2, -*ait* 2, -*aikat* 1; -*aimhoz* 1; -*amon* 1, -*adon* 1, -*án* 3; -*adnak* b 1; -*ára* 1, -*aimra* 1; -*amról* 1, -*áról* 3 ~ -*árul* 1; -*aimtól* 1; -*[j]al* 6, -*akkal* 1, -*ammal* 2, -*ával* 3, -*aival* 2
1. 'a kéz öt mozgatható nyúlványának vmelyike': [Tangel] Csupán ujjaival kapaszkodva a falba, föllódítá .. magát (RH/6 : 283) Játszanak ujjaim .. hamvaidból sarjadt fűszálakkal. (317/1 : 282) + 6 : 399 *(párh)* Ujjai ollyanok voltak mint a vas — karjai, mint kötél. (RH/6 : 382); *(jelzővel:)* *hosszú* ~*ak* noha keze erős, vaskos vala, mégis jó alakkal, s hosszu ujjakkal bírt. (RH/6 : 106) + 6 : 283, *kis* ~ ld. **[kisujj]**, *mutató* ~ ld. **mutatóujj**, *szép* ~*ak* 6 : 73; *(birt szerk:)* ~*a hegye* Garnier [kezére] .. az öreg vonakodva tevé ujjai hegyét, félvén .. szorításától. (KH/6 : 37); *(szókapcs:)* ~*ai befognak* v. →*megfognak* v. *megragadnak vmit* A törpe hosszu ujjai egy pillanat alatt megragadák az övéit. (RH/6 : 283) + 6 : 323 *(megszem)* ha a késő halálnak ujjai A férj és nő szemét majd befogák: Tegyék egy sírba a két aggastyánt (369/1 : 319), ~*a hegyével ér vmit* 'majdnem megfogja': mikor az ember már szinte ujja hegyével éri az almát, a sors elkapja tőle (UJ/5 : 24) ~*ai közt* →*tekerget vmit* 6 : 440 Sz: ~*ai* →*hosszúk* 3 : 275 || (mint fontos testrész:) E két szép szerelmes .. inkább odaadná jobb kezének egy ujját, semhogy holdvilágnáli titkos találkozásaikat Ashby gróf megtudja. (RH/6 : 246) || (mint jelentéktelen testrész:) Panaszkodám hát? .. Miként, ha ujját megmetszé, a gyermek Panaszkodik (274/1 : 254) *(kép)* Agyag voltam, hig, engedékeny, Egy ujjal is átszúrható (398/1 : 345); *(birt szerk:)* ~ *hegye: (megszem, lefokozás)* Emeld föl, hajnal, fényes arcodat, Vagy csak mutasd meg ujjadnak hegyét (Ap/3 : 164); *(szókapcs:)* ~*al sem* →*illet vkit* 4 : 122 *egy* ~*al is meg nem sért* [→megsért] *vmit* 5 : 124 — **a)** (mutatással kapcs.) ~*ával* →*kijelöl* v. *mutat* csípd meg! kiáltottam az ebekre, ujjammal az urfira mutatva (N/4 : 106) + 6 : 7, 394; Sz: ~*al mutat vkire* 'nyilvánosan megbélyegzi': Az egész magyar nemzet ujjal fog rátok mutatni, hogy ti vagytok azok, a kik engemet kikergettetek városokból (P 210/5 : 108) ~*al mutatja a világnak* 'mindenki számára nyilvánvalóvá teszi': a természettől megbélyegzettek már anyjok tejével szíják-e be a gonoszságot ..? s az Isten talán azért ad lelköknek illy rút hüvelyt, hogy mintegy ujjal mutassa a világnak, hogy ezek az emberiség söpredékei? (FL/4 : 119), ~*al mutatás* ld. **ujjalmutatás** — **b)** (munkával, tevékenységgel kapcs.:) az volt derék, Ha verselék! Ujjam megdermedt a hidegben (185/1 : 115) mosogattam a vasedényt olly téli hidegben, hogy a mosogató-ruha ujjaimhoz fagyott (UJ/5 : 21) *(hsl)* bár csak olly érzékeny volna vásznad, mint ujjaid, hogy szánakozásból szünnél meg azt szurkálni. (Cor/4 : 244); *(jelzővel:)* *titkos* ~*:* *(kép)* Szállj, lelkem .. az égi testek között, És pillants keresztül rejtelmök fátyolán, Mellyet az istenség titkos ujja szövött (664/2 : 249); *(szókapcs:)* *tíz* ~*ával* →*kikapar vmit* 4 : 43 | (hangszeren való játszással kapcs:) Eudoxia .. félig a zongorára támaszkodék .. újjai a hangszer billentyűire tapadtak (KH/6 : 42); *(szimb)* kezemben a lant, rajta Ábrándos dalt pengetek .. ujjaimra Bízom, hogy mit verjenek (717/2 : 340) + 2 : 122; *(jelzővel:)* →*szennyes* ~ 1 : 262; *(birt szerk:)* ~*a* →*hegye*[2] 3 : 200 — **c)** (gyűrű viselésével kapcs:) Itt a gyűrü, itt a gyűrü, Itt van végre ujjamon! (649/2 : 232) + 1 : 351; 3 : 159; 4 : 45 *(ism* párbeszédben:) — Adnak még arra a gyűrűre, a melly'k az ujjadon van... — Arra nem fognak adni .. Mert nem jön le az ujjamról (HKöt/4 : 50) *(felsor)* Eltham palotának egyik előszobájában .. öt úr ült. Öltözetök pompás volt, hajok fürtözött .. s ujjaikat számtalan gyűrű ékesíté. (RH/6 : 245); *(szókapcs:)* *vki* ~*ára gyűrűt* →*tol* 6 : 442 ~*áról gyémántot* v. *gyűrűt* →*lehúz* v. →*leszakít* v. →*levon* 3 : 159 (2×); 6 : 129, 442 — **d)** (érzelmek, lelkiállapotok kifejezésével kapcs.:) [Flamareilné] Ösztönszerűleg látta át, hogy diadalát korán ünneplé, s ujjai elárulák az uj félelmet, melly lelkén erőt

vett. (KH/6 : 53); *(jelzővel:)* →*fenyítő* ~ 2 : 79; *(szókapcs:)* ~*ait egymáshoz* →*dörzsöli* 6 : 9 *hüvelyével és* →*középső* ~*ával* →*csattant* 4 : 122

2. 'lábujj': én rongyos ruhában és csizmában, mellyből ujjaim kinéztek, gyalogoltam. (HKöt/4 : 44); *(jelzővel:)* *nagy* ~ ld. **[nagyujj]**

ujj[2] fn **3** | *-ai* 1 | *-át* 1; *-ával* 1

'ruhának a kart fedő, csőszerű része': Lucy megfogá [Hugó] ruhája ujját (RH/6 : 160); *(jelzővel:)* *bő* ~ Könnyeit Iluska hullatta nagy számmal, Jancsi letörölte inge bő ujjával. (JV/1 : 185) *hosszú,* →*lelógó* ~ 6 : 98

ujjalmutatás fn **1**

ujjal mutatás 'az a tény, hogy vkire ujjal mutatnak, nyilvánosan megbélyegzik': *(tőism)* Az egész magyar nemzet ujjal fog rátok mutatni, hogy ti vagytok azok, a kik engemet kikergettetek várostokból, és nektek az az ujjalmutatás jobban fáj majd a pofoncsapásnál. (P 210/5 : 108)

[újjászületés] fn: **ujjászületés 1** | *-Ø* b 1

'megújhodás': [bírálóim] nem azon nagy színészek, kik a világ szinpadán az ujjászületés óriási drámáját eljátszák (P 201/5 : 79)

[újjászületik] tn ige: **Ujjá születik 1** | *-tem* 1

1. 'új életre kel' ld. **[újjászületve]**

2. *(átv)* 'testi, szellemi erejében megújul, felfrissül': Ujjá születtem! .. A fák alatt a hallgatag virágok Föléleszték elájult lelkemet (504/2 : 83)

3. 'teljesen megváltozik, átalakul' ld. **[újjászületni]**

[újjászületni] fn in: **ujjászületni 1** | *-niök* 1

3. *(ráértés, tőism, szembeáll)* az uj korban, a tettek korában .. vagy egészen uj emberek kellenek .. vagy a régieknek egészen ujjá kell születniök, és ez nagy ritkaság. Csak egy phoenix volt a világon (P 223/5 : 112)

[újjászületve] 1. hat in: **ujjá születve 1** — **1.** *(kép)* lelkem .. Lemosott magáról minden földi szennyet, S most ujjá születve a magasba röppen, S keresi a mennyet. (664/2 : 249)

[újjáteremt] ts ige: **ujjáteremt 1** | *-sd* 1

(vál) 'alapvetően megújít': Hatalmas isten .. Teremtsd egészen ujjá e hazát. (371/1 : 321)

ujjhegy fn **3** | *-gyel* 2, *-eivel* 1

'a kéz ujjának vége': [Edvárd Boisgontiert] olly formán üdvözlé ujjhegyeivel, hogy azt pofonoknak lehete venni (KH/6 : 32) kicsiny, csekélynek tetsző megsebzés volt .. egy ujjheggyel el lehetett volna takarni (RH/6 : 325) + uo.

[ujjintés] fn: **újintés 1** | *-re* 1

(ford) 'az ujj mozdulatával történő jeladás': A gyermek, ki a lovat tartá .. ura mellett állt .. s egy újintésre elsietett, s gyorsan elővezeté a lovat. (RH/6 : 137)

ujjongat tn ige **4** | 2: *-nak* 1; *-ott* 1

1. 'örömét, lelkesedését hangos kiáltozással fejezi ki': *(gúny kép)* ha majd látják .. hogy a taréja megint föláll .. kibújnak lyukaikból, mint eső után a tengeri nyulak, s együtt ujjongatnak. (Cor/4 : 341)

2. 'mulatozva kurjogat': [Csigolya Dániel] Javában ujjongatott s táncolni kezdett .. egy pocséta mellett (FL/4 : 123—4)

ujjongató 1. mn in 1 — **1.** A népszerűség a tarpeji szikla .. Tudtam én ezt, mielőtt ama szikla tetejére ért velem az ujjongató sokaság (P 205/5 : 91)

ujjongatva 1. hat in 1 — **1.** Én ugyan nem állok a sereghez, Melly kiséri őket [= a szájhősöket] ujjongatva (667/2 : 253)

[újnemű] mn: **ujnemű 1**

'új típusú': az őrnagy röviden elmondá az ujnemű [neuer Art] trilogét, mellyben Flamareilné játszotta a hősnőt. (KH/6 : 68)

[újólag] hsz: **újolag 19, ujolag 3**

(vál) 'újból, ismét, megint': Elzúg a fergeteg, S én újolag vidám, kék Eget szemlélhetek (209/1 : 166) megragadtam angyalom kezét, Hogy el ne tünjék tőlem újolag (T/2 : 16) + 1 : 176, 283, 348; 2 : 42, 79, 222; 6 : 155, 418 (+ 6) *(párh, tőism)* Most talpon állunk újolag. . . Azért állottunk volna fel, Hogy újra földhöz sujtsanak? (836/3 : 213) + 2 : 255 *(szembeáll)* „Eljöttem, aszszonyom!" szólalt meg a lovag, „ .. A mit már megírtam, elmondjam újolag? .. " (SzM/2 : 263) — **a)** 'még egyszer az életben': Lelkem szülőim, édes jó testvérem, Ha én azt a kort újolag megérem, Hol mind a négyünk egy asztalhoz űl! (559/2 : 127) — **b)** *(hiv)* 'ismételten': *Ujolag figyelmeztetjük vidéki levelezőinket: hagyjanak fel minden hosszas érzelgéssel (P 50/7 : 504)

[újólagos] mn: **ujolagos 1**

(hiv) 'ismételt': *K. K. urnak a garbonáci fürdőből irt levelét .. még mai napig sem láttuk, azért szivesen kérjük a t. urat, tudósításának ujolagos beküldésére. (P 46/7 : 503)

[újonc] fn: **ujonc 6** | *-Ø* 2, *-ok* 2 | *-át* 1; *-nak* 1

1. 'nemrég bevonult katona': összeálltak indulásra készen Az ujoncok falu közepében (848/3 : 225) *(tőism:)* ~ — *újoncsereg*← 3 : 226 *(hsl)* Ollyannak kell lennem, mint ujoncnak [Rekruten] a sorban (KH/6 : 15) + 6 : 37

2. 'vmely közösség, társaság új tagja': Az ujonc [Neuling] . . pillantatival a hölgy fehér vállán édelge (KH/6 : 17) | (iskolában:) Három ujonc vagyon most velem, t.i. kis Sárkány, Baross minimus, és kis Petrovics. (L 3/7 : 8)

[újoncsereg] fn: **ujoncsereg 1, ujonc-sereg 1** | *-Ø* 1 | *-nek* 1
'újoncokból (1.) álló sereg': [Kuruttyó] pityereg. Jókat kacag rajt a víg ujoncsereg. (23/3 : 257) *(tőism)* Az ujoncok utra kerekedtek . . Péter bátya . . Néz utána az ujonc-seregnek (848/3 : 226)

újonnan hsz **12** | **újonnan 2, ujonnan 10**
1. 'nemrégiben, imént': Pomenars ur kétkedék, mint a szabadkőmívesek mysteriumaiba ujonnan avatott (KH/6 : 51)
2. 'újra, ismét': Ujonnan visszajött a régi baj [verscím is] (584/2 : 158; 7 : 517; PE. 11 : [199]) A bizodalom, kit Olly rútul elűzék, Két karral ujonnan Lelkemre füződék (616/2 : 196) + 2 : 178; 4 : 285, 382 *(párh)* o nép! . . Födi még beteg arcod az egykori por, S ime sorsod ujonnan a porba tipor. (801/3 : 102)
3. 'újjá': *(szókapcs:)* ~ *megkeresztel*← 7 : 159 ~ *teremt* Mintha volnék újonnan teremtve, Hogy éltemnek ifju lombja nőtt! (835/3 : 211)

[újonnani] mn: **ujonnani 1**
(vál) 'újonnan (2.), újból való': nagybátyám reményeit, a papi választófejedelemségek ujonnani fölállitására nézve, meg kelle semmisitenem. (NI/6 : 422)

újra hsz **144** | **újra 29, ujra 115**
1. 'ismét, megint': A falukban megállok egy szóra . . Akkor aztán, akkor ujra hajrá! (653/2 : 237) Megértettél-e, gyermekem? Ha meg nem értél, ujra magyarázom. (Ap/3 : 127) + 1 : 34, 162; 2 : 85; 3 : 23; 4 : 18; 5 : 18; 6 : 132; 7 : 155 (+ 29) *(ism)* ha újra tenni kell majd [a hazáért], Akkor ujra ott leszünk (786/3 : 78) *(fokozó ism:)* ~ *s* ~ v. ~ *meg* ~ 'egymás után többször megismételve': [az ifjú] föltevé magában, Hogy szép lágyan, szelíden ír . . S így tizszer, százszor ujra s ujra írt (Ap/3 : 154) a fiatal ember ezt ujra meg ujra átgondolá (KH/6 : 16) *(tőism, ism)* Zordon, de ragyogó lovagkor! kiégett Piros éjszaki-fény! ujra meggyujtalak, Képzetem fáklyája ujra meggyujt téged, S lángodnál látszik a tündérkert újolag (SzM/2 : 255); *(párh* v. *szembeáll:) most* — ~: *(tőism)* ha most megeskünnék vagy megesküdt volna is a katonaság, nem sokára ujra kellene eskünnie, mert nem sokára uj alkotmányunk lesz. (P 201/5 : 88) *többször* — ~ v. ~ — *többször* [Szécsi Mária] Többször olvasá már a kapott levelet, S ujra elolvassa (SzM/2 : 260) + 4 : 182; *(ism* nyomósítására:) Barátom! kiálték föl . . Barátom! kiálték föl ujra. (HKöt/4 : 14) *(nyomósítva:)* ~ *csak* A mit mondtam, ujra csak azt mondom (793/3 : 87); *(szókapcs:)* ~ *ismétel* ujra ismétlem önnek, nem képzelem, hogy hasznosabb s tisztességesb összeköttetést találjak, mint a mai szóban forgó. (KH/6 : 19) | (napszakok v. évszakok visszatérésével kapcs.:) Itt van az ősz, itt van ujra [verscím is] (827/3 : 200) + 3 : 205; *(szembeáll:) alig* — ~: *(párh)* Alig viradt, már ujra alkonyúl, Alig jövék, s megint elmégyek, el (817/3 : 190) *most* — ~ Most gomblyukamban a virág, S ha újra zöldül a világ: Talán sirom halmán fakad. (145/1 : 85); *(kép)* Láttam pirúló arcod hajnalán, Hogy boldogságom napja ujra kél. (313/1 : 279) + 1 : 81; **Sz:** →*holnap* ~ *nap lesz* 2 : 240 — **a)** 'korábbi cselekvést, történést v. állapotot visszaállítva': A seb begyógyul, s minden ujra jó. (56/1 : 9) ha kiég pipájok, ujra rá töltenek (726/3 : 8) + 1 : 101; 2 : 53, 266; 3 : 114; 4 : 274; 5 : 152; 6 : 126; 7 : 632 (+ 17) *(ism)* Mikor üt a boldog óra már, Mellyben ujra szabad léget szívok S újra rám sütsz, fényes napsugár? (694/2 : 291) + 2 : 176 (2×); 3 : *317(2×); 5 : 126(2×) *(tőism:)* →*újolag* — ~ 3 : 213; *(párh* v. *szembeáll:) alighogy* — ~: *(ism)* alig hogy elmosolyodott a Nemzet, ujra lebiggyedt a szája, Mert azt vette észre, hogy istentől Ujra elrugaszkodott királya. (793/3 : 89) →*eddig* — ~ 1 : 102 →*egykor* — ~ 2 : 273 *ismét* — ~ midőn megfogta [a kisfiú a pillangót], ismét el hagyta röpülni . . s ujra elfogta (Cor/4 : 242), *már* — ~ 3 : 12 *(ism)* minden haja szála, melly már elhullott, ujra kinőne, és minden haja szála, melly már megőszült, ujra megfeketednék (HKöt/4 : 71), *még* — ~ [barátom] felőlem kérdezősködék, s minthogy még nem voltam itt, ujra eltávozott. (HKöt/4 : 62), *régi* — ~ v. ~ — *hajdankori*← [a király] a régi tivornyázó élet Alvó zaját ujra fölkeltette (793/3 : 88) + 2 : 338; *(ism* nyomósítására:) Gyermek vagyok, gyermek lettem újra (785/3 : 76) + 3 : 219 (2×); *(szókapcs:)* ~ *érez* Ujra érze minden kínt, melly által tiz év előtt szíve eltépeték. (KH/6 : 56) + 1 : 413 ~ *(el)kezd*← 3 : 29, 174; 4 : 126, ~ *lát* 1 : 341, 342, 354; 2 : 51—2 (3×), 342; 3 : 78, 189 *(ism)* mikor lát [a rab] újra fényes napvilágot? Mikor láthatja újra kedvesit? (Ap/3 : 164), ~ *megtelik* v. *megtölt* 3 : 7, 4 : 48 *(nyomósítva:)* ~ *mindig* Az olajos-korsó . . hiába Ömlött, mert ujra mindig megtelék. (602/2 : 182), ~ *visszaszáll*← 1 : 114 ~ *visszatér*← 1 : 106, 288
2. 'megújítva v. megújulva; újjá': Talán minden reggel ujra Kivirult az orra (737/3 : 20) vannak alkalmak, mellyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg ujra

(L 202/7 : 144) *(fokozó ism)* Zsarnok vagy, isten . . naponként Hajnalsugárral s megrepedt sziveknek Vérével ujra s ujra fested Királyi széked kopott bíborát! (Ap/3 : 168); *(nyomósítva:)* *egészen ~* *B. Vince Erdélyi utazását . . ha közleni akarnók, rosz, szabálytalan styljét egészen ujra kellene átdolgoznunk (P 71/7 : 510); *(szókapcs:)* *~ él(ed)←* 1 : 259; 2 : 110(2×); 6 : 375 *~ épít* az épület ledől, S rosz gazda, a ki mindig ujra épit . . végre tönkre jut. (790/3 : 83) *→emlékezetben ~ kel* 3 : 269

újság fn **34** | **újság** 3, **ujság** 31: *-Ø* 20, *-ok* 2, *-om* 1 | *-ot* 2, *-okat* 3; *-okba* 2; *-ból* 1; *-nál* 1; *-gal* 2

1. 'újdonság': Igyál még egy csészével, szóla [nagybátyám] . . Az igaz, neked a kávé nem ujság (NI/6 : 423)

2. 'új hír': azzal az ujsággal lepett meg Róza, hogy Ternyei kezét kérte. (HKöt/4 : 20) már jó ideje, hogy elhagytam Magyarországot, s azóta nem sokat hallottam felőle; a mi pedig még akkor történt, az nem ujság többé (TH/4 : 146) + 4 : 66, 235, 244, 340, 345; 6 : 32 *(verscím)* Ujság (28/3 : 259; 7 : 19; PE. 87 : 23) *(tőism)* Irj egy rakás pesti ujdonságot . . rám nézve minden ujság, a mi július óta történt (L 173/7 : 103); *(jelzővel:)* *→java ~* 4 : 340 *jó ~* 4 : 369 *nevezetes ~* Nevezetesebb ujság, hogy Nagy érdemü Professor Urunk elvette feleségül Juli Néninket (L 2/7 : 8) *→örvendetes ~* 4 : 23 *(fig etym:)* *új ~* írd meg a legujabb ujságokat. (L 238/7 : 171); *(szókapcs:)* *mi ~ ?* 4 : 175, 234, 250, 346, 347 (részleges *ism* párbeszédben:) [Sicinius:] Mi újság? [Követ:] Jó ujság, jó; a hölgyek győztenek. (Cor/4 : 369) *(párh)* Kérlek, mondd, mi hír? . . szólj, mi ujság? (Cor/4 : 347); *(szókapcs:)* *~ot tud: (ism)* Hejh, rabszolgák, ujságot tudok, ujságot, fickók. (Cor/4 : 339)

3. 'időszaki sajtótermék; hírlap': majd a verseket Nem pénzért csinálom. Ingyen osztom azokat Szét az újságokba ⟨ujságokba⟩ (190/1 : 150—1, 393) A néplap ügyében tennap tartott gyülést az erre kinevezett választmány . . ezen ujság öt nyelven fog megjelenni. (L 202/7 : 143) + 5 : 99 *(szókapcs:)* *~ot olvas: (páros kif)* a színkörben . . leltem az öreg Rákosit . . Ő azon kevés vándorszinészek egyike, kik szoktak olvasni könyveket és ujságokat (ÚL/5 : 52) — **a)** 'ennek vmely száma': ezek a becsületes urak azon ujságokat gondosan el szokták dugni, mellyekből a nép akármelly tárgyban fölvilágosodhatnék. (P 211/5 : 110) *(páros kif)* A könyvek és ujságok, a meddig csak szükség lesz rájok, Önnél maradhatnak (L 79/7 : 33)

[újságkereső] mn: **ujságkereső 1**

(ford) 'hírek után érdeklődő': „. . . meg fogjuk őket győzni, jó barátom," felelt egy kissé félénk s ujságkereső [sich nach Neuigkeiten erkundigenden] urnak [a gróf] (RH/6 : 206)

[újságlap] fn: **ujságlap 1**

'újság (3.); hírlap': Több ujságlap nem átalta magát pellengérré tenni, hogy nevem rá szögeztessék. (P 205/5 : 91)

[újszülött] fn: **ujszülött 1**

'most született gyermek': *(megszem)* Oh szabadságunk, édes kedves ujszülött, légy hosszu életü e földön (P 201/5 : 78)

[újvilág] fn: **uj világ 1**

'az amerikai földrész': *(ford, cím, párh)* Az ó és uj világ (P 41/6 : 390)

ujvilág-utcai mn **1**

Újvilág utcai 'az egykori pesti Újvilág utcában (a mai V. kerületi Semmelweis utcában) levő': Ágyam olly irgalmatlan sima volt . . mint az ujvilág-utcai kövezet (ÚL/5 : 56)

Ulysses tulfn **1** | *-Ø* b 1

(gör *mit* szn latinos alakja) 'Odüsszeusz, mondai hős, Ithaka királya': azt mondják . . hogy azon szálak, miket Ulysses távollétében font [Penelope], csak szúval töltötték meg Ithakát. (Cor/4 : 244)

un ige **6** | 5; **un** 4, **ún** 1: *-om* 1, *-od* 1, *-ja* 1; *-tunk* 1 | *-jak* 1

1. tn 'megun vkit, vmit': *vmibe ~* Te Jankó, tudnál-e te nekem olly sok és olly hosszú leveleket írni, hogy beléjök unjak? (L 167/7 : 87), ld. még **[beleun]**, *vkire ~* vén muzsikus . . Mért hagytál el? hiszen mi rád nem untunk (744/3 : 29), ld. még **[ráun]** — **a)** ts (vható) *~ja magát* 'unatkozik': ne menj el, hugom, vagy te is unod magadat velem? (FL/4 : 139)

2. ts *(átv)* 'nehezen elviselhetőnek talál vmit': Csúfolták az öreget kenényen . . De az öreg, bár nagyon is únja, Egy sziporkát sem felel a gúnyra. (848/3 : 227) + 2 : 230

unva 1. hat in 1 — **2.** Hugo most, unva a hosszas kényszerítést, szobájában feküdt, Edvárd érkeztét várá (RH/6 : 232)

unalmas mn **19** | *-Ø* 17 || *-abbá* 1 || *leg- -abb* 1

1. 'unalmat keltő': Unalmas lenne, az utazás minden csekély eseményét elbeszélni (RH/6 : 248) végezzük egymás után ezt az unalmas históriát, mit huzzuk-vonjuk? (TH/4 : 164) + 6 : 35, 72, 185; 7 : 126 *(tréf ism, fokozás)* a világon minden unalmas dolog unalmas, de legunalmasabb az unalmas levél. (ÚL/5 : 44) *(páros kif)* *nagy örömünk van a fölött, hogy . . igen kevés . . hosszas, unalmas vidéki levéllel háborgattak bennünket (P 40/7 : 502—3) — **a)** 'egyhangú (vidék, táj)':

Irtóztató unalmas ez a Debrecen és Nagy-Károly közötti út. Homok és homok. (ÚL/5 : 49) *(páros kif:)* ~, *egyforma*← 5 : 76 — **b)** 'egyhangúan beszélő, mindig ugyanazt ismételgető (személy)': *(gúny)* utójára kérdem: meg fogsz-e víni velem vagy sem? — Ismét ez a párbaj? és mindig csak a párbaj . . . soha sem láttam illy unalmas embert! (HKöt/4 : 27)

2. 'unalommal telt (időszak, állapot)': Bár magammal hoztam volna Katicát. Gyötörtem volna őt ez unalmas órában, azzal tölteném időmet. (RH/6 : 297) Ah, milly unalmas hosszu életem! (408/1 : 355) + 6 : 98 *(ellent, ism, fokozás)* érdekesen írom-e le majd utamat vagy nem? . . ez a kérdés. Iparkodni fogok legalább, hogy a nélkül is unalmas falusi magányodat leveleimmel még unalmasabbá ne tegyem. (ÚL/5 : 44)

unalom fn **14** | **unalom** 13, **únalom** 1: *-Ø* 7, . . *lmak* 1 | . . *lmat* 1; . . *lmokban* 1; *-ból* 1, . . *lmokból* 1; *-ra* 1, . . *lmára* 1

1. 'kellemetlen lelkiállapot, amelyben az embert semmi sem foglalkoztatja, ill. semmit sem talál érdekesnek': *(párh)* *Béla részint unalomból, részint hogy azon hellyel, hol ült, némileg megismerkedjék: tapogatózni kezdett maga körül kezeivel (P 96/7 : 635) ~ — *elszigetelés* 6 : 59 *kín és →szégyen* — ~ — *bosszúság*← 5 : 56 ~ — *szerelem* az unalom hangosabban szól, mint a szerelem, s állhatatlanságot tanácsol. (KH/6 : 47); *(megszem)* Mindennapos vendég ugyan az unalom, De ez az öreg úr . . utálja A könyvet . . fut, mihelyt meglátja. (Tb/3 : 295) + 1 : 153, *(megszem, párh)* A szobában Ketten űlünk Együtt: én s az unalom. Terhes vendég! (546/2 : 117) *álom* — ~ az álom és az únalom Egymással fölöttem hajba kap (192/1 : 153); *(jelzővel:) irtóztató* ~: *(fig etym)* Utitársam . . szerelme történetével tartott. Az effélé históriákat hallani a legirtóztatóbb unalmak közül való unalom (ÚL/5 : 63) *kávéházi →pipafüstös* ~ *és →egykedvűség* 5 : 113; *(szókapcs:) megöli az* ~ egy utazó úr . . szidta az illyen . . falukat, hol az utast egy éjen át is az unalom öli meg. (HKöt/4 : 53) | (megszemélyesített dologra vonatk.:) Sötét árnyat vetnek a fák, A házak, Unalmokban egyebet sem Csinálnak. (497/2 : 63)

2. *(ford)* 'bosszúság': *(párh)* már nem vagyok szinésznő . . lemondtam a pályáról, mellyen ezer unalmat [Langweiligkeiten], ezer kellemetlenséget nyugodtan kell tűrni. (J/6 : 413)

unatkozik tn ige **7** | 5: *-om* 1, *-unk* 1; *-ott* 1; *-ék* 1; *-ni fog* 1

'unalmat érez': [Marci] bevonult anyjához a szobába s olvasta neki az ó testamentomot . . nem igen lelte ugyan kedvét az olvasásban, de szivesen unatkozott jó anyja kedveért (FL/4 : 127) | (elfoglaltság hiányától:) Fél óra telt el . . Katica a tűz mellett ült, tehetlenül, más valamivel foglalkozni. Unatkozék [Die Zeit schien ihr lang] (RH/6 : 329) *(párh)* Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén, s mi ülünk és unatkozunk. (L 274/7 : 202) | (szórakozás hiányától; *ism* párbeszédben:) — Épen jókor jön ön . . már ugy unatkozom; csak egyedűl vagyok. — Tartok tőle, hogy jelenlétemben még inkább fog kegyed unatkozni . . én igen rosz mulattató vagyok. (HKöt/4 : 17—8)

unatkozni fn in 1 — Gyámoltalan ember! . . ennyi vagyonnal unatkozni! Hiszen a gazdag embernek csak körültekintenie kell, s az élvek, mulatságok minden oldalról kínálkoznak számára. (HKöt/4 : 90)

unatkozó 1. mn in 1 — 'unalmat kifejező': Mi förtelmes hangászkar s mi izetlen társaság! kiálta [Edvárd] unatkozó hangon. (KH/6 : 64)

undok mn **10** | *-Ø* 7 || *-abb* 2 || *leg- -abb* 1

1. 'visszataszító külsejű': ~ *boszorkány* v. *→szipirtyó* 3 : 131 *(párh)* Feljött a legrútabb ördög . . a földre, hogy meglelje A ⟨legundokabb⟩ legocsmányabb boszorkányt. (642/2 : 223, 387), ~ *ember: (párh)* Utálatos szörny! inkább a kigyót vagy békát nézem, mint ez undok embert. Gödréből ugy pislog kifelé szeme, mint barlangjából a prédátleső vadállat. (Drt/4 : 214) ~ *kölyök*← 2 : 224 | (állatról) ~ *varangyos →béka* 3 : 162 ~ *féreg*← 3 : 57; 4 : 214 ~ *holló: (met)* Hollók vagytok ti, undok éhes hollók, De a magyar még nem halotti test (815/3 : 187)

2. 'erkölcsileg megvetendő, alávaló': ~ *árulás*← 2 : 192 ~ *mocsok* nincs undokabb mocska az emberi léleknek, mint a fösvénység. (HKöt/4 : 88)

undorít ts ige **1**

'undort kelt vkiben': *(szembeáll)* kiáltsa Tüdőm a szót . . e fekélyes Nép ellen, mellynek undorít baja, S még is keressük hogy reánk ragadjon. (Cor/4 : 294)

undorító mn **4** | 3

1. 'undort, undorodást keltő': *(páros kif:) →penészes,* ~ 4 : 354 *(fokozás:) →halálos* — ~ 5 : 91; *(hsl)* a föld egy óriási szemétdombnak tetszett előttem, mellyen az emberek mint undorító féregmilliárdok nyüzsögnek (ÚL/5 : 75)

2. 'erkölcsileg visszataszító' ld. **undorítón**

undorítón hat 1 — **2.** behunyvák a szemek mind . . a mellyekből olly undorítón Nézett ki, mint a kéjleányok A bordélyházak ablakából A gőg, irígység, elbizottság (375/1 : 324)

undorodik tn ige **5** | 3: *-om* 2 | *-jék* 1

1. 'visszataszító jelenségtől kellemetlen testi érzés fogja el': ~ *vkitől* A föld minden

dögvésze rád . . a fekély Borítson el, hogy tőled undorodjék Az is, ki nem lát (Cor/4 : 247)

2. 'erős ellenszenvet érez vki, vmi iránt': ~ *vmitől: (párh)* a párbajt illetőleg, attól én nem kevésbbé undorodom vagy is nem tartom kisebb bolondságnak, esztelenségnek, mint te. (L 221/7 : 159) | *(ráértés:)* ~ *vkitől: (fokozás)* én Gőthét nem szeretem, nem szivelhetem, utálom, undorodom tőle, mint a tejfölös tormától. (ÚL/5 : 59)

undorodni fn in 1 — **1.** ~ *vmitől: (kép)* Ha az ember egyszer lesűlyed . . egykedvűleg nézheti sülyedését; csak ha ismét vergődik kifelé . . akkor kezd undorodni a helytől, mellyben fetrengett. (HKöt/4 : 52)

undorodva 1. hat in 1 — **2.** [császárok!] Koldulni fogtok és . . a kihez fordultok, az mind . . Rátok köp, elrúg bennetek És undorodva fordul el! (779/3 : 72)

Ung tulfn **2**

(földrn) ~ *megye* 'egykori vármegye az Északkeleti-Kárpátok vidékén': Leleszen fölül foly a Latorca a Bodrogköz és Ung megye között. (ÚL/5 : 67)*(felsor:) Borsod, Zemplén, ~ és Bereg megye* 7 : 73

Ungvár tulfn 4 | *-Ø* 2 | *-ra* 1; *-ról* 1

(földrn) 'az egykori Ung vármegye székhelye (Uzsgorod, Szovjetunió)': Késő este értem Ungvárra. Itt kezdődik ama nagy rónaság (ÚL/5 : 67) + uo.; 5 : 67—8 (keltezésben:) XII. levél [—] Ungvár, július 11. 1847. (ÚL/5 : 65)

Unió tulfn **1** | *-nak* b 1

(cím) 'Urházy György szerkesztésében megjelent zsebkönyv (1847.)': az Uniónak nekem járó példányát küld Riskóhoz (L 119/7 : 39)

[unka] fn: **onka 1**

'szemölcsös bőrű, mély hangú kisebb békafajta': *(hsl)* *én úgy vagyok teremtve, mint az onka, amely, ha vész van, kiabál (P 198/3 : 332)

unoka fn **39** | *-Ø* 2, *-k* 4 (b 1); *-m* 2, *-d* 2, *-ja* 9 (b 1); *-im* 1, *-id* b 1, *-ink* 1 | *-mat* 1, *-dat* 1, *-ját* 4, *-imat* 1, *-idat* 1; *-knak* 2, *-mnak* b 1, *-dnak* b 1, *-inak* b 1; *-mra* 1; *-ról* 1; *-kkal* 1, *-ival* 1

1. 'vki gyermekének a gyermeke': ha majd fölénk a szemfedő borúl. S kivisznek, s rajtunk a sír domborúl!. . . S ha majd hozzánk az unokák kijőnek (467/2 : 37) Apám . . látta Zoltánt . . halálaig beszédének kedvenc és fő tárgya volt unokája (P 291/5 : 147) + 2 : 323; 4 : 58, 85, 87, 97, 98 *(páros kif)* ha itt a büntetés elmaradna, nem annyi lenne-e, mint kést adni ama zsiványok kezébe, hogy gyermeked, unokáid szemét is kiszúrják (TH/4 : 181); *(párh:) fia — ~* Ternyei Boldizsár . . Te akasztófára juttattad fiamat . . én akasztófára juttattam unokádat (HKöt/4 : 92) ~ — *gyermek* Egyedűl maradtam Jánossal, a ki hosszan kezdett beszélni . . mint fogja beszélni és járni tanítani az én unokáimat, Bálint gyermekeit (HKöt/4 : 76); *(jelzővel:) kis* ~ Az öreg úr . . legkisebb unokáját az ölébe ültette, a két nagyobbat pedig maga elébe. (N/4 : 99) + 2 : 324; 4 : 115; 5 : 33, 147, *kedves* v. *szegény kis* ~ Szegény anyámnak . . utósó szava . . az volt: „Hát én már nem láthatom az én kedves kis unokámat!" (P 291/5 : 147) *(párh)* legyen atyja e fiúnak, szegény kis unokámnak. (HKöt/4 : 36), *jó →nagyanya — →rossz* ~ 3 : 131 *nem tettetésből →síró* ~ 1 : 319; *(körülírás* rokonsági fok jelölésére:) Unokádnak gyermekit idővel, Őket is meg kell még áldani! (BI/2 : 329) (szn-vel) *→Taksony, Árpád ~ja* 3 : 300 *→Numa ~ja, Ancus* 4 : 289 (szn helyett) *Ternyei ~ja* Ternyei unokája elkezdett kártyázni (HKöt/4 : 90) + uo.; 4 : 88, 91, 92 | *(megszól; jelzővel:) kis ~(i)m* Kis unokám, ne félj, jó helyen vagy. (BI/2 : 324) + 4 : 115

2. *(átv)* 'utód, leszármazott': Hol sírjaink domborulnak, Unokáink leborulnak, És áldó imádság mellett Mondják el szent neveinket. (753/3 : 38) Legyen ollyan minden ember, mintha Zrínyi Miklós unokája volna (798/3 : 98) + 1 : 132; 3 : 246 *(szembeáll)* Ha [házunk] apámra nem dűlt, unokámra sem dül. (Tb/3 : 291); *(jelzővel:) →késő ~k* 1 : 138, 139 | *(tréf* fenyegetésben:) Majd megtanitlak én kétségbeesni, Hogy unokád is megemlegeti. (504/2 : 83) — **a)** 'két nemzedékkel fiatalabb korosztályú személy': Elmondják az unokáknak Ezt a kort a nagyapák. (786/3 : 77)

unokabátya fn **1** | *~k* 1

'idősebb unokafivér': *(felsor)* a hármas páholysor hosszában . . láthatók voltak . . férjek, atyák, unokabátyák [Cousins], udvarló uracsok, házi barátok, szóval a kötény minden vazallja. (KH/6 : 5)

[unokahúg] fn: **unokahug 1, [unoka]hug 1** | *-a* b 1 | *-nak* b 1

'fiatalabb unokanővér': Garnier . . unokahuga [Cousine] kiházasitását sürgetve, saját számára . . aristokratai diadalra célzott (KH/6 : 15) (rövidített *páros kif)* Nagybátyám most hatvanas, s e korban mindig kapni gyermeket . . Házasodnom kell hát, ha nem akarom magam annak kitenni, hogy . . egy unokaöcsnek vagy hugnak keresztapja legyek, ki tőlem 45,000 livre jövedelmet ragadna el, mellynek hihetőleg örököse vagyok. (KH/6 : 18—9)

[unokahúgommali] mn: **unokahugommali** 1
(vál) 'a beszélő unokahúgával való': Közlé é önnel Mornac ur unokahugommali [mit meiner Cousine] házasságát? (KH/6 : 45)

unokaöcs fn **22** | **unokaöcs** 21, **unoka öcs** 1: *-Ø* 1, *-ém* b 1 | *-cse* 12 (b 2) | *-émet* 1, *-csét* 2; *-nek* b 1, *-csének* b 2; *-émtől* 1; *-émül* 1
1. 'fiatalabb unokafivér': Flamareilné asszony . . unokaöccsét [Cousin], Alignier urat, Passerot kisasszonnyal akarja összeházasítni (KH/6 : 53) én unokaöcsém [Cousin] számára illő összeköttetést akarok eszközölni (KH/6 : 63) (rövidített *páros kif:)* ~ *vagy →[unokahúg]* 6 : 19
2. 'vki testvérének fia': Monthermer Hugo . . A grófnak egyetlen unokaöccse [Neffe] . . s . . örököse volt. (RH/6 : 97) Benvolio, Montague unokaöccse [nephew] s Romeo barátja. Tybalt, Capuletné unoka öccse (nephew]. (RJ/4 : 381) + 6 : 11, 12, 14 (2×), 26, 28, 42, 68; *(párh)* Csornay András nejének s unokaöccsének megszökése után . . az öreg úr házához egy ifju érkezett. (Sz/4 : 9) + 4 : 7 *(párh, ism)* Az öreg úrnak . . Unokaöccse olly gonosz, S szép, ifju a neje; Unokaöccse ver szöget Megőszült fejibe. (232/1 : 226); *(jelzővel:) bikfic* ~ ez a kiélt Seladon, s bikfic unokaöccse [Neffe] összebeszéltek. (KH/6 : 39) *25 éves* ~ 6 : 37 *szíves és →tiszteletteljes* ~ 6 : 12, (szn-i jelzővel) *Mornac Edvárd ~ém* Tudja nagyság . . hogy Mornac Edvárd unokaöcsémet [Neffen] kiházasítani szándékozom (KH/6 : 49)

unszol ts ige **4** | *-lak* 1; *-od* 1; *-t* 2
1. 'vmire rábeszélni igyekszik; biztat': 1845 elején vagy egy hónapig unszolt engem Vahot Imre mindenképen, hogy kirekesztőleg az ő lapjába dolgozzam. (L 137/7 : 53) + 4 : 277 | (idéző m-ban:) Tartsa meg ön . . [a pénznek] egy részét legalább, unszolt a jó asszony. (HKöt/4 : 37)
2. *(rég)* 'faggat': Nem unszollak tovább sorsod felől; de beszélj hát Magyarországról (TH/4 : 146)

unszolás fn **2** | *-ából* 1; *-omra* 1
'rábeszélés, biztatás': több színész-ismerőm unszolásából Komlósyhoz menék (L 31/7 : 24) *(fokozás:) →ösztönzés,* ~ 4 : 165

untalan hsz **4**
1. 'megunás nélkül; anélkül, hogy megunná': Elnézném én szemed s ajkad Untalan (660/2 : 245)
2. 'folyton, újra meg újra': hejh a kakas hamis madár, Untalan más fészekhez jár. (80/1 : 30) A böles hosszú kortyokban hajtogatja E korsó édes nedvét untalan (602/2 : 182) + 3 : 96

untat ts ige **8** | 6: *-Ø* 2; *-om* 1; *-ott* 1; *-á* 1, *-ák* 1
1. 'unalmat kelt vkiben': hogymint vagy az úri életnek közepette? — . . megvallom, hogy kissé untat, mert én ezelőtt mesteremberlevén, a folytonos munkához szoktam. (HKöt/4 : 90) Ugy nyúltak előre hátra az órák, mint a rétes-tészta, s . . egyik jobban untatott, mint a másik. (ÚL/5 : 49) + 6 : 317 *(szembeáll:)* ~ — *mulattat←* 6 : 47
2. 'terhére van vkinek, vminek': Rikárd . . lovára ült, mellynek türelmetlensége mutatta, hogy őt a hosszú várakozás szintúgy untatá [lästig gewesen], mint urát. (RH/6 : 299) *(udv)* Meg fog a Tekintetes Ur bocsátani, hogy sorsom panaszlásával untatom (L 24/7 : 21)
untató 1. mn in 2 | **untató** 1, **úntató** 1 —
1. *(halm)* A darab . . rosz, silány végképen, Untató a legnagyobb mértékben. (163/1 : 96) ~, *kietlen, →egyalakú* 1 : 101

untig hsz **3** | **untig** 2, **úntig** 1
'szinte a megunás fokáig; *(átv)* teljesen (elég)': Naponként egy messzely borocska, Én úgy hiszem, ennyi untig elég. (128/1 : 72) + 1 : 211; 3 : 267

úr fn **997** | *-Ø* 155 *(Úr* 7, b 12) ~ *ur* 199 *(Ur* 13, b 23), *urak* 76 (b 7); *uram* 294, *urad* 9, *ura* 31 (b 6), *urunk* 9 (b 1), *uratok* b 1, *urok* 12 (b 6); *uraim* 27, *urai* 4 (b 2), *uraink* 3, *uraik* 2 | *urat* 32, *urakat* 5, *uramat* 5, *uradat* 1, *urát* 4; *uramba* 1, *uradba* 1; *-ban* 1; *urból* 1; *-hoz* 4 ~ *urhoz* 8 *(Urhoz* 2), *urakhoz* 1, *urához* 3; *-nak* 11 *(Úrnak* 2, b 3) ~ *urnak* 44 *(Urnak* 19, b 19), *uraknak* 10 (b 3), *urának* 3 (b 1), *urainak* 2 (b 1); *-nál* 2 ~ *urnál* 6 *(Urnál* 2), *uramnál* 2; *-ra* 2 ~ *urra* 2; *urtól* 6 *(Urtól* 1), *uraktól* 1; *urral* 10, *urakkal* 4, *urammal* 1, *urával* 1, *urai-[val]* 1
1. 'magasabb társadalmi osztályba tartozó férfi': [a zsivány] várakozott jó módú vendégre . . Jött is egy úr nem igen sokára, Gyorsan hozta őt négy paripája . . cifra szép hintóban. (SzP/2 : 59—60) A királyné: „Mit akartok, Hivatlan vendégek?" . . Felelt Bánk bán, „elbeszélem Neked s ez uraknak . . " (773/3 : 61—2) + 2 : 58; 3 : 49, 136, 312; 4 : 213; 5 : 106; 6 : 245; 7 : 170 (+ 30) *(páros kif:) asszonyság s* ~ 3 : 117(2×) ~ *(é)s hölgy* 4 : 174; 6 : 383 *lovag és* ~ 6 : 219 ~ *és tiszt* Baróti az urakkal és tisztekkel mély meghajlások közt távozik. (Drt/4 : 215); *(párh:) →tanult ember* — ~ 4 : 51; *(szembeáll:) szegény ember* — ~ szegény embernek urral kötni ki nagy balgaság (N/4 : 106) *urak (és →hölgyek — kézművesek← és köz)-nép←* 4 : 203; 5 : 101 ~ — *szolga* v. *szolgafaj* — ~ 3 : 136; 4 : 292; 6 : 192; *(jelzővel:) félénk s →újságkereső* ~ 6 : 206 *fiatal* v. *(csinos) ifjú* ~ [U. Erzsébet:] Nézzétek ezt

az ifjú urat, ez a legalábbvaló gazember (Drt/4 : 219) + 6 : 180, 258, 356, *gazdag* ~ 2 : 285; 3 : 15; 4 : 100 *(ellent)* E gazdag úr [verscím is] miként Gőgösködik, mint nézi le a szegényt! (480/2 : 41), *→hatalmas* ~ — *szegény gyámoltalan nép* 4 : 100 *ismeretlen* ~ 4 : 8 *→kitűnő tekintetű* ~ 6 : 92 *magas* ~ — *aljas←szolga* 3 : 49 *magyar* ~ 5 : 128 *(vén) →mogorva* ~ 3 : 130 (4×), 131 *nagy* ~ *(— koldus←)* jó gróf druszám .. nem mindenik nagy úrnak Jut a szerencse .. Hogy .. barátomnak Nevezzem (548/2 : 119) + uo.; 3 : 107; 4 : 17(2×), ld. még **nagyúr,** *nemes* ~ mylord .. Negyvennégy nemes ur akaratából vagy itt (RH/6 : 181) + uo.; 6 : 253 *német* ~ a német urak épen Dőzsöltek kacagva (773/3 : 61), *öreg (— gazdag — elő-kelő←)* ~ az öreg urak egyike .. hangosan szólítá Hugo néven (RH/6 : 93) + 6 : 413, ld. még **öregúr,** *öreges* ~ 6 : 92, 93 *sötét* ~ 2 : 285 *szép* ~ 6 : 76 *udvari* ~ 6 : 266 *udvarias* ~ 6 : 377 *utazó* ~ 4 : 53 *vidám* ~ illy vidám urhoz nem illik egy fiatal hölgyért gyötrődni (RH/6 : 137) *nemes →lovag — vitéz* ~ 6 : 331 *volszk* ~ 4 : 360; *(birt szerk:) udvar urai (s hölgyei)* a fejedelem .. a sátor ajtajához lovagolt, melly .. nem sokára megtelék udvara urai s hölgyeivel. (RH/6 : 384) + 6 : 332 | (mint névtelen drámai szereplő:) Urak [:] Idvezlégy, Sámson. (TH/4 : 166) + 4 : 172, 373 (2×), 376; *(jelzővel:) első* v. *második* v. *harmadik* ~ Első úr [:] Békét, békét, halljátok szavamat (Cor/4 : 375) + 4 : 373, 376 (2×), 377(4×) — **a)** (tsz) 'az uralkodó osztály tagjai, ezekből álló csoport (nők is)': Se szere se száma Kálnón az uraknak, Itt a faluvégen Latócziék laknak .. Tovább Badallóék (Tb/3 : 291) + 3 : 299; 5 : 106 — **b)** (tsz; ált ért.) 'az uralkodó osztály': Ott forgott ő a csaták tüzében, Ott adá véréből áldozatját Az uraknak birtoka s jogáért, Kik őt később éhenhalni hagyták. (696/2 : 294) Ezer évig hiztak rajtunk Az urak (752/3 : 36); *(jelzővel:) →elbízott, kevély urak* 2 : 336 | (esz) 'ua.': Felejtsük az ezer éves Kinokat, Ha az úr most testvérének Befogad (752/3 : 36)

2. *(udv;* kevésbé rangos — értelmiségi, hivatalnok, iparos stb. foglalkozású — férfival kapcs. is; személyemlítésként:) Az ajtót .. megnyitá egy ur; Volt bennem annyi emberismeret, Rá foghatnom, hogy .. színész. (205/1 : 161) megismerkedém egy urral, ki azon szinháznak igazgatójával, mellynél vagyok, szoros barátságban levén, neki bemutatott. (J/6 : 405) + 6 : 75, 168, 193, 308, 360, 377, 402; 7 : *504 (+ 8); *(jelzővel:) fenntisztelt* ~ 7 : 211 *jó* ~*: (biz)* A mint nyerek: elnyargalok Tóth Gáspárhoz .. És e jó urnál eddigi Kontóm szépen lequittelem (382/1 : 331) *nemes* ~ *(— pór←)* hugod .. miután Lindwellt meglátogatta .. kérte e nemes urat, hogy atyjához vezesse (RH/6 : 170) + 6 : 161 *öreg idegen* ~ Monsieur Fanfan nem kis mértékben szomorodik el, Jenny kisasszonyt egy öreg idegen urral .. egy esernyő alatt látván. (J/6 : 399) *zöld-ruhás* ~ 6 : 91, 92; (címmel) *nagyságos* ~ 3 : 132 *tisztelendő* ~ v. *uram* 4 : 133; 5 : 45, 46(3×), 49 *tiszteletes* ~ 4 : 7, 9; (foglalkozást v. rangot jelentő fn-i jelzővel) *érdemes →direktor* ~ 7 : *635 *ispán* ~ 1 : 162 *műkertész* ~ 6 : 393 *nótárius* ~ 2 : 234 *pénztárnok* ~ 7 : 639 *(nagyérdemű) professzor* ~ v. *uram* v. *urunk* 7 : 7 (2×), *szerző* v. *közlő* ~ 7 : *511, *513; (szn-i jelzővel:) Azon szemtelenségre valék kénytelen vetemedni, hogy Nagy Ignác Urtól pénzt kérjek költsön. (L 31/7 : 25) Szegény öreg Csornay András úr! (Sz/4 : 7) + 4 : 8; 6 : 398, 440; 7 : 20, *503(2×), *504(2×), *510 (keresztnév nélkül:) a szolga Mornac urat jelenté (KH/6 : 33) add tudtára Tarjányi urnak, miszerint tervem megváltozott (L 161/7 : 72) + 5 : 10; 6 : 7, 31, 41, 51, 409, 414; 7 : *513 (+ 118) (csak keresztnévvel:) merre visz az út Sámson úr várához? (TH/4 : 160) + 4 : 9; 6 : 397 (címmel és szn-vel:) Légy szives majd ez előfizetést Kecskemétre elküldeni t. Szabó Sándor Urnak (L 104/7 : 217) + 7 : *20, 21, 638, *638(2×), 639 (szn-vel és foglalkozás v. rang megnevezésével:) Nádasi ezredes úr levelét ma kaptam meg (L 246/7 : 179) + uo.; 7 : 170, *503 || *(megszól:) urak* A seminarium csarnokában elénk állott egy professor, és ezt mondta nagy pathossal: Urak, a törvény nevében. . . Többi szavait elnyelte a sokaság .. kiáltása (P 201/5 : 82) + 4 : 328, 375, 377; 5 : 29, 60; 6 : 246(2×), 259, 306; 7 : *505, *(páros kif:) urak, barátaim* Urak, barátaim, hallgassatok rám. (Cor/4 : 320) *urak és hölgyek* v. *hölgyek és urak* Urak és hölgyek, jó éjszakát! (TH/4 : 180) + 4 : 177 *lordok és urak* 6 : 229 *urak s országnagyok* 4 : 374; *uram* Uram, szólítá meg Rózának atyja Ternyeit, ideje, hogy távozzék ön körünkből (HKöt/4 : 23) Oh, uram .. Isten ellen vétkezel (BI/2 : 317) + 1 : 350; 2 : 325; 3 : 148; 4 : 58, 160, 213; 5 : 26; 6 : 313 (+ 135) *(ism)* Uram, szólíték meg egy mellettem elmenőt, uram. . . — Nos? .. Mi kell hát? . . — Semmi, semmi, uram. . . (HKöt/4 : 42) + 4 : 48(2×), 205(2×); 6 : 399(2×) *(párh:) uram — lovag* 4 : 152 *(helyesbítés)* Oh, uram . . . — Nevezzen fiának, anyám! . . — Tehát, fiam, megbocsáss (HKöt/4 : 58); *uraim* Uraim, ki vesz szép ritka könyveket? (Drt/4 : 207) + 4 : 64, 160, 274; 6 : 101, 212, 309; 7 : 54, 179 (+ 10) *(páros kif:) uraim és hölgyeim* 4 : 23 *lordjaim és uraim* 6 : 102 (2×); *(jelzővel:) édes* ~ 1 : 162; 4 : 212; 6 : 415 *érdemes* ~ 4 : 212; 6 : 91 *ifjú* ~ Veszélyes őrhelyre állítalak, ifju úr (RH/6 : 221) + 6 : 190 *jó uram* az ifju .. szólt illendő szerénységgel S tisztelettel közeledve: „Jó uram, bocsánat! . .” (BI/2 : 315) +

2 : 317, 319; 6 : 75, 202, 233, 363 *kedves* ~ v. *uram* 6 : 181, 393, 415, 416 *nemes* ~ v. *urak* v. *uram* Nemes urak, ha akartok Jőjetek, Itt a kezünk, nyujtsátok ki Kezetek. (752/3 : 37) + 4 : 371; 6 : 123, 133, 359(2×), 360, 386 *szép uram* kérlek, szép uram, mondd meg, hol lakik az ifju úr (RH/6 : 258), *tisztelt* v. *tisztes* ~ v. *urak* 4 : 48, 281, 345, 373, 374, 376(2×) (részleges *ism)* Jó uram, tisztelt úr, Ételed jó, de egy híja van . . Nagyon sótalan. (BI/2 : 317) ; (címmel) *nagyságos* ~ v. *uram* 3 : 130 (2×); 6 : 385 *tisztelendő* v. *tiszteletes* ~ v. *uram* tiszteletes uram, Vegye hóna alá imádságos könyvét (633/2 : 214) + 6 : 285, 422(3×); (foglalkozást, rangot jelentő fn-i jelzővel) *(drága* v. *kedves)* →*elnök* ~ 6 : 433 (2×), 434, 435, 437 *grófi* ~ v. *uram* Ez szomorú dolog, gróf ur! (RH/6 : 306) + 6 : 131 *(vitéz)* →*kapitány* ~ v. *uram* 3 : 94(2×) *kocsmáros* ~ 4 : 49; 6 : 80 *kedves* →*kolléga uram* 1 : 165 *lovag* ~ v. *uram* 6 : 142, 160 *drága* →*orvos* ~ 1 : 297(2×) *kedves* →*professzor* ~ 6 : 404 *(*→*drága tisztelt)* →*szerkesztő* ~ 5 : 7; 7 : 501 *tábornok* ~ Hannibálról szólván, tudja [ön], ⟨tábornok ur⟩ kit tartok én hozzá . . hasonlónak [?] . . Önt, tábornok ur. (P 259/5 : 140, 239) + 3 : 232(2×) *drága* →*tanító urunk* 3 : 243 *tiszt* ~ v. *uram* 1 : 62; 4 : 211 *tisztviselő uram* 6 : 82(2×), 84(2×), 153; (szn-vel:) Megteszem, a mit parancsolsz, Lees Robin uram. (RH/6 : 109), (keresztnév nélkül:) 2 : 71(2×), 367; 6 : 52, 95, 400, 410(2×) *(ism)* Andorlaki úr, szólott Betti anyja . . Andorlaki ur, ön leányommal nem bánt nemesen (HKöt/4 : 35), (csak keresztnévvel, *biz)* nem szükség pirulnunk, Leon ur (KH/6 : 13) | (levélbeli *megszól)* Uram! . . békés időben személyes elégtételre hivtam volna . . önt (L 280/7 : 203) *(jelzővel, páros kif:) tisztelt* →*barátom uram* 7 : 33 (jelzővel és címmel:) Mélyen tisztelt Tekintetes Ur! (L 24/7 : 20) + 7 : 24, 25, (foglalkozást, rangot jelentő fn-i jelzővel) *tisztelt* →*alispán* ~ 7 : 169, 170 *(tisztelt)* →*hadügyminiszter* ~ 7 : 200, 203(2×) *tisztelt* →*kiadó* v. →*miniszterelnök* v. →*professzor* ~ 5 : 14; 7 : 153, 211 (címmel és fn-i jelzővel) *tekintetes szerkesztő* ~ 7 : 11, 19, *20, 21, (szn-vel; *biz)* Novelly Ur [—] Kérem, legyen szives felküldeni . . a golyóöntőt (L 93/7 : 33) + uo. *(többszörös ism, tréf)* *Uram, uram Jókay szerecsen uram. (L 183/7 : 112) || (levélcímzésben:) Az irántam szives indúlattal viseltető uraknak Kunsz.mikloson. (L 102/7 : 34) (címmel és szn-vel:) Tekintetes Arany János urnak (L 169/7 : 94) + 7 : 23, 25, 33, 38, 46, 47, 55, 104, *113 *(páros kif, párh, tréf)* Rivuli-Dominarumi Pap Zsigmonyd urnak és illetőleg barátomnak, nem-különben nagy reményü pictornak (L 161/7 : 73), (szn-vel és fn-i jelzővel:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak, tt. Platthy László Táblabiró *Urnál* házi nevelőnek (L 27/7 : 23) + 7 : 110, 200 *(többszörös ism, tréf)* Az úrnak az úrnak Arany János urnak notárius urnak (L 244/7 : 178) || *(ford;* önmegnevezésben, szn-vel és fn-i jelzővel:) [Alexandrin] egy vastag, köténves, nadrágos fickót lát tűvel kezében . . s kérdi: — Nem a hatodik emeletben vagyok? — Igen ott. — S kinél? — Wichmann szabómester urnál (J/6 : 402) — a) *(rosszalló* v. *gúny)* ha benn még mostan is Timurlán, Dzsengizkhán s az egész Tatárország, Még ugy is belépek; lábamat Vissza még ez urak sem riasztják. (BI/2 : 314) Pusztulj az útból, jó fiú, ki Kopottan ballagsz ott gyalog, Mert eltiportat ezen úr, ki Hintón melletted elrobog. (715/2 : 336) + 5 : 14, 38, 108, 110; 6 : 211, 270; *(jelzővel:) becsületes* ~ 5 : 110 *bizonyos* v. *némely* ~ bizonyos urak rákiáltják [Kerényire] az anathemát, hogy ő nem költő. (UJ/5 : 20) + 5 : 9, 15 *előkelő* ~ Van elég előkelő ur, kik bizonyos tekintetben mindenkor készek, bárki pörét is magokra vállalni (RH/6 : 292) + 6 : 293 *érdemes* ~ *illyen emberek mételyezik a gyönge szíveket . . Nekem is vannak növendék lánykáim, de . . az érdemes ur egyiknek sem fog szemébe nézni. (P 96/7 : 637) *jó* ~ Látnának most azon jó urak, tudom nem lettek volna olly egyszerre készek kezeikkel. (RH/6 : 84) *kis* ~ a finom magaviselet nem a tanulók rendszerinti erénye, bocsásson meg hát e kis urnak (KH/6 : 8) *közbirtokos* ~ 3 : 291 *nemes* ~ bátor vagyok, tudtára adni a nemes uraknak, hogy nevetség tőlök, nagylelküséggel dicsekedni. (P 201/5 : 85) (címmel) →*t.c.* ~ 5 : 84; (fn-i jelzővel) *katona* ~ 6 : 65 *poéta* ~ 5 : 18 *táblabíró* ~ hasához feje hozzá illik nagyon . . Csak az a különbség, hogy a fej üresebb . . A teher mindenkor alá szokott szállni, S innen van . . Hogy táblabíró úr mélyen gondolkodik. (Tb/3 : 289) + 3 : 290(2×), 291, 296, 298 →*bölcs törvényhozó* ~ 4 : 111, *(megszem:) kritika* ~ 5 : 7 *szél*[1] ~ 1 : 76; (szn-vel:) Egy szó Tarczy Lajos úrhoz (P 95/5 : 14) + 2 : 304; 3 : 289(2×), 291, 293, 294 *(verscím* és *refrén)* Pató Pál úr . . Közbe vágott Pató Pál úr: „Ejh, rá érünk arra még!" (708/2 : 304—5 [5×]; 7 : 518; PE. 11 : [200]), (keresztnévvel:) Az én táblabíróm és Latóczi Endre Régi ellenségek . . Latóczi Endrének nyugatra a háza, S hogy ez az időnek járását ne lássa, Tamás úr . . Kivette nyugati óramutatóját. (Tb/3 : 292) + uo. (3×); 3 : 291 || *(megszól:) urak* Ejh, egy rókát kétszer nyúzni, Ez, urak, még sem megyen (113/1 : 59) *uram* [Borics:] azt mondom, hogy hazudsz. [Saul:] Ejh, uram, erre kardommal kellene felelnem (TH/4 : 147) + 4 : 151; 6 : 102, 170, 171, 187, 210 *uraim* uraim, nem ártana több figyelemmel lenni egy kétségtelenül nem mindennapi tehetségre mutató ifju iránt (P 78/5 : 12) + 7 : *635; *(jelzővel:) édes (*→*nagyjó) uraim* *Divatlapi cikkemtől sokan prüszkölnek Eperjesen;

váljék egészségetekre édes uraim! (P 97/7 : 637) + 7 : *635 *kevély urak* 2 : 337 *makacs uram: (évődés)* makacs uram, üljön kocsimba .. s legyen .. szeretetreméltó. (KH/6 : 40) *szép* ~ „Szabad tudnom," kérdés Ashby Alured, édes udvarias hangot véve föl .. „szabad tudnom, szép ur, a sherwoodi .. számüzöttek intézik é atyámhoz e követelést .. ?" (RH/6 : 188); (címmel) *(drága, tisztelt)* →*nagyságos* ~ 1 : 322—3(10×), 416(3×); (szn-vel:) Ejnye, Császár Ferenc uram! .. Azt hiszi: hogy .. önnek Minden szabad? (374/1 : 416) + 6 : 91 — **b)** *(nép udv kif* fn-i jelzővel) ... *uram* (személyemlítésként; foglalkozásnévvel) *bíró uram* fukaran bánik Beszédeivel Bíró uram, A bölcs aggastyán. (HK/1 : 131), *gazd'uram* ld. **gazduram**, *kántor uram* 1 : 141; (szn-vel:) Pergő Péter uram nem volt makrancos ember (N/4 : 99) + 4 : 72; 5 : 89 (címmel és szn-vel:) a ki ajtót nyitott, az maga volt tiszteletes Tompa Mihály uram. (UL/5 : 61) + 7 : 86; (rokonságnévvel) *bátyám uram* ld. **[bátyámuram]**, *(öreg)* →*keresztapám uram — keresztanyám asszony* 4 : 96(2×), *komám uram* ld. **[komámuram]**, *öcsém uram* ld. **[öcceura]**; (szn-vel:) űlj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram lóra (L 202/7 : 144) + 4 : 122 (keresztnév nélkül:) Bagarja uram .. A csizmacsinálás Érdemkoszorúzta müvésze. (HK/1 : 126) + 1 : 127(2×) (csak keresztnévvel:) Csigolya Dániel nagy mestere lett a boritalnak .. az öregbirót és a kántort asztal alá itta, pedig ezek .. azon faluban is, hol Dániel uram lakozott, a kocsma első vitézei voltak. (FL/4 : 120) + 4 : 121, 123 | *(gúny;* foglalkozásnévvel) *szolgabíró uram* 4 : 111, (szn-vel): Nagy Károly uram pedig hiába diadalmaskodik, mert azt a választást meg fogja semmisiteni az országgyülés (P 210/ 5 : 109) (keresztnév nélkül:) Illyés uramat .. elkergettem gorombaságai miatt (L 152/ 7 : 66) || *(megszól:) szomszéd uram (— komámuram←)* 2 : 210; 3 : 7, 122; 4 : 203(2×), 207, *(megszem)* Hallja kelmed, nap uram! (207/1 : 164); (foglalkozásnévvel) *bíró uram* Baj van, bíró uram, és nagy baj! (HK/1 : 144) + 1 : 145; 5 : 102 *földműves uram: (ford)* Nos, földmives uram .. ugy látszik lakod? (RH/6 : 83) *hegedűs uram: (ford)* Nos, hegedűs uram, halljuk hangszeredet. (RH/6 : 88) *kántor uram* 1 : 131(2×), 132, 139 *mester uram* 1 : 142, 143 *vadász uram* 6 : 109, 278; (szn-vel:) a faluban többen vannak .. boldogok, de egy sem boldogabb kegyelmednél, Pergő Péter uram! (N/4 : 95) — **c)** (jelzőként, fn-i jelzővel) →*gróf* ~ *őkegyelme* 6 : 308 (szn-vel, *tréf:) Arany János uram* →*őkegyelme* 7 : 171 *(gúny:) Garay János* ~ *ő* →*szerkesztősége* 5 : 7 — **d)** (magázó, önöző formula) *az* ~ kérem az urakat, Emeljék meg, a mint illik, kalapjokat. (Tb/3 : 288) miért nem megyünk az országúton? — Megparancsolták, hogy ne azon vigyem az urat. (P 207/5 : 103) + 5 : 102; *(jelzővel:) t.* v. *tisztelt* ~ 7 : *503, *504 (címmel) *(a) tekintetes* ~ Tekintetes Ur tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben írjam, követtem (L 24/7 : 21) + 7 : 19(3×), 30(2×), 21, 22, 24(2×), 25(2×), 26(2×), (foglalkozást v. rangot jelentő fn-i jelzővel) *bíró uram: (nép)* Tápászkodjék föl, bíró uram, És menjünk szaporán! Mert csak bíró *uram* az, Ki követ gördíteni képes A rohanó romlásnak elébe. (HK/1 : 145) *kapitány* ~ Vitéz kapitány úr, Legyen a vezérünk, Illyen ember kell, mint Kapitány *ur*, nékünk! (795/3 : 94) *professzor* ~ ki lesznek elégitve t.c. pápai előfizetőim, addig méltóztassék őket nyugtatni professor urnak (P 95/5 : 14) *(t.) szerkesztő* ~ *Ebből is láthatja t. szerkesztő ur, mennyire szeretném előre tolni az időt (P 59/7 : 564) + 5 : 7 | (levélzáradékban; címmel) *(a) (tisztelt) tekintetes* ~ vagyok A Tekintetes Urnak örök tisztelője Petőfi Sándor (L 24/7 : 21) + uo.; 7 : 20, 22, 25, 26 (fn-i jelzővel) *hadügyminiszter* v. *miniszterelnök* ~ Hadügyminiszter úrnak alázatos szolgája Petőfi Sándor (L 280/7 : 205) + 7 : 200, 211 (címmel és fn-i jelzővel) *(a) tekintetes* →*szerkesztő* ~ 7 : 11, *20 || (jelző nélkül *udvariatlan:) az* ~ „Szép jó estét, galambom; mit csinálsz?" „Ha nem vak, hát látja, mit csinálok; Látja az úr, hogy kötöm a hálót;" (SzP/2 : 57) hogy' mer az ur itt szemtelenkedni? (P 207/ 5 : 102) + 5 : 36; *(megszem)* Hallj' az úr .. Hagyjon békét én nekem, Menjen félre pokol fenekébe .. Igy beszél a jámbor ifju A záporhoz (BI/2 : 310) — **e)** 'olyan személy, akit ez a megszólítás illet': a találkozókat, ha nem jut eszünkbe nevök, uraknak üdvezeljük. (P 118/6 : 447) + 4 : 172; *(jelzővel:) mester uram* [Csepü Palkó Fejenagynál] tanúlá .. A kovács-mesterséget .. S neki most is „mester uram" volt. (HK/1 : 142)

3. 'vagyonából munka nélkül élő ember': fogadj cselédeket, érted? kezdj el, ur lenni. (HKöt/4 : 89) + 4 : 88; *(jelzővel:) független* ~*: (szembeáll)* Mi az ördögért lennél mesterember, midőn független úr lehetsz? (HKöt/ 4 : 88) *nagy* ~*: (ism)* Kétszázezer forint! .. Nagy úr leszek, mennykő nagy úr, Föltéve persze: ha nyerek. (382/1 : 331) | *(ráértés, ism)* [Sámson:] Hát, uraim .. Azaz dehogy „uraim" dehogy. Hiszen ti nem is vagytok *urak*. [Tivadar:] Nem vagyunk *urak?* az öregapám is az volt. [Sámson:] Öregapád még az volt ám, de te nem vagy. (TH/4 : 172)

4. 'vki munkaadója, alkalmazója; gazda': Itthonn urad? kérdém Ternyei szolgájától. (HKöt/4 : 26) [Második szolga:] Hol van Cotus? az uram hivatja. (Cor/4 : 332) + 4 : 53, 333; 6 : 79, 153, 160, 217, 275, 340 (+ 39) *(ism* párbeszédben:) „.. ha ő kém, csak saját ura kéme lehet." „S ki ura?" kérdé Hardy. (RH/6 : 84); *(tőism:) uraság*

— ~ 2 : 239 ~ — *úrfi* 4 : 59 ~ — *úrnő: (ism)* [Szolga:] Hát csókákkal is lakol? [Coriolanus:] Nem, én nem szolgálom uradat. [Szolga:] Ejh földi, hát te az én uramba kapsz? [Coriolanus:] Igen, s ez tisztességesebb, mint ha urnődbe kapnék. (Cor/4 : 335); *(párh)* Csak uraink közt áll a civakodás, és köztünk, legényeik között. (RJ/4 : 384) *(szembeáll)* a mi terhünk akadt, azt közösen viseltük. Nem valánk többé úr és szolga. (HKöt/4 : 83) + 4 : 268, 6 : 95, 103; *(megszem)* A csárda is vénült .. Leüté fejéről a szél a kalapot, A födelet.. . ekkép áll hajadon fővel, Mintha urával beszélne, az idővel (397/1 : 344); *(jelzővel:) fiatal* v. *ifjú* ~ 6 : 383 *(szembeáll)* a nevelő előtt Nem tűnt el észrevétlen A szolga fensősége Az ifjú úr fölött (Ap/3 : 135), *jó* ~ segítem jó uram engedelmével az erdőszöknek a vadat leteríteni. (RH/6 : 82) *(szembeáll)* „Én .. inkább vagyok magam, s az isten szolgája, mint más emberé." „Nem, ha olly jó urad volna, mint az enyém" (RH/6 : 75), *nemes* ~ 6 : 247 *régi* ~ 6 : 275 *szegény* ~ A helyet, hol a holttest feküdt, világosan lehete látni· kevés vér, mellynek esése után kellett a gróf sebéből folynia .. jelölé .. „Nem távozhattak messzire," szólt a pór, „mert a szegény úr jó nehéz volt .." (RH/6 : 302); *(birt szerk:)* ~ *szolgája* az urnak két szolgája jött az alacsony szobába (RH/6 : 77) | *(megszól:) uram* Tán korán is van még, uram! mondá szolgám (HKöt/4 : 28) + 4 : 31, 38, 80, 83, 335; 6 : 102, 252, 359 (+ 11); *(jelzővel:) (édes) jó uram* 4 : 28, 79 (részleges *ism)* Egykori szolgám lépett be .. Uram, édes jó uram! kiálta föl (HKöt/4 : 59) — **a)** 'vmi tulajdonosa': Két hét óta ura vagyok száz- és százezer forintnak (HKöt/4 : 67) Miért vagy olly kevély, te palota? Uradnak fényében kevélykedel? (567/2 : 139) + 4 : 52, 173; 6 : 157, 320 *(ism)* „Ki itt az úr?" .. „Itt az úr, mi a baj?" Szólt egy tompa hang .. Hófejér aggastyán volt az úr (BI/2 : 314—5) | (állaté:) Ashby Rikárd .. lovára ült, mellynek türelmetlensége mutatta, hogy őt a hosszú várakozás szintúgy untatá, mint urát. (RH/6 : 299) harag multán urunk Ismét magához int, S mi nyaljuk boldogan Kegyelmes lábait! (568/2 : 141) + 6 : 166 *(szembeáll:)* ~ — *kutya* 2 : 12; *(jelzővel:)* →*kegyelmes jó* ~ 2 : 140 *nyájas* ~ [Rikárd] lovával beszélt, s azt cirógatá; nem mintha csak lova iránt is nyájas ur lett volna, de ekkor társalkodója volt a ló (RH/6 : 297)

5. 'az a személy, aki rendelkezik, parancsol': Salgón Kompolti Péter volt az úr (S/2 : 70) [magyar nemzet!] Ha urad jön, térdepelj le szépen, S csókold meg a korbácsot kezében (840/3 : 218) + 3 : 133, 6 : 66; *(szembeáll)* a hősök, kik itt a hazáért vívtak, Hazátlan bujdosók, földönfutók lettek, És a latrok, kik a hazát elárulták, Urak lőnek (613/2 : 192) ~ — *báb* 1 : 231 ~ — *szolga* e gyermek itt fiam .. Ő lesz parancsolód, S te szót fogadsz neki, Ő lesz az úr, te léssz a szolga. (Ap/3 : 132—3); *(jelzővel:) korlátlan* ~ 4 : 338, 344; 7 : 203 *nagy* ~ A ministerek és a király nagy urak, lesz elég barátjuk az országgyülésen (P 207/5 : 104) (értelmezővel) *urunk, a király* Monthermer Hugo .. adja át magát urunk, a király kezeibe (RH/6 : 386) *(birt szerk; jelzővel* is) →*sír*[2] *dühös, elkerülhetetlen ura* 6 : 281 *város urai* 4 : 373; *(szókapcs:)* ~ *a háznál* 4 : 123 *vmilyen urat szolgál* Szegődjél hozzám; szolga léssz, igaz, De illy urat szolgálni, mint én, Dicsőség (Ap/3 : 144) || *(megszól)* uram .. Én tronod mellett akarok és fogok állani, de szabadon (TH/4 : 406) *(páros kif:) férjem s uram* Férjem s uram! [My lord and husband!] (Cor/4 : 361) *urunk és királyunk* 1 : 213; *(jelzővel:) fölséges uram* 6 : 183 *hatalmas* ~ : *(megszem)* Mit tétovázol úgy, halál .. Félsz hozzám nyúlni, te hatalmas úr? (584/2 : 158), *kegyelmes* ~ v. *uram* v. *urunk* kegyelmes uram .. fölséged különös bocsánatára kell hivatkoznom (RH/6 : 267) + 4 : 215; 6 : 268, 269, 314, 330, 334, 346, 368 (+ 6) *(szembeáll)* Vidd, kegyelmes urunk, magaddal e sípot, S ott leszünk, mihelyest jobbágyidat hívod. (JV/1 : 213), *királyi uram* 6 : 182, 388 *nemes uram s* →*leendő királyom* 6 : 183, (fn-i jelzővel) *király uram* 1 : 199 (értelmezővel) *uram király* 4 : 180, 192 (2×), 406 — **a)** *(átv)* 'akaratát vmiben szabadon érvényesíteni tudó személy' : az öreg .. bezárá az ajtót unokaöccse orra előtt, ki tetteinek illy módon ura lön (KH/6 : 14) Flamareilné .. Ura lett végre mozdulatinak (KH/6 : 42); ~ *vmin* [Coriolanus] nem tudá használni a körülményt, A mellyen ur volt (Cor/4 : 352); *(szókapcs:) ura szavának* 'megtartja szavát': ha adósom volnál, jobban ura lennél szavadnak, mint ha büntetést igérsz (TH/4 : 174) + 1 : 147; 6 : 336 — **b)** *(átv)* 'uralmat gyakorló embercsoport': Könnyü most a nép barátjának lenni, most, mikor a nép az úr a hazában és a világon (P 206/5 : 96) ha már szolgálnia kell a magyarnak, inkább legyen ura a török, mint a német (Drt/4 : 208) + 3 : 81; 5 : 132; ~ *vkin, vmin* három század óta úr Hazánkon a Habsburg-család (761/3 : 47) + 2 : 277 — **c)** *(átv)* 'uralkodó hatalom': a szabadság S szolgaság .. Harcot űz élet-halálra .. Megtudjuk már nem sokára: Mellyik lészen úr a földön? Mellyiké lesz a világ? (642/2 : 224) Habár fölül a gálya, S alúl a víznek árja, Azért a víz az úr! (757/3 : 43) + 2 : 110; 4 : 166 *(szembeáll)* hol a vallás az úr, ott szolga az ész (TH/4 : 195); *(jelzővel:) nagy* ~ e gondolat, ez olly engesztelő, Nagy úr ez, melly minden megbántást eltemet (502/2 : 68)

6. *vki ura* 'férje': a jó asszony .. egykedvü volt és hallgatott, ha urát éjfél vetette haza tántorogva. (FL/4 : 121) + 6 : 372 *(ism)*

Kis menyecske .. Nem választottál meg uradnak, Mert nem vagyok se' szép se' gazdag. Van most urad, módos, takaros .. de haragos. (166/1 : 99)

7. 'Isten': A világ az isten kertje .. Én a kertnek egy kis magja, De az úr ha pártom fogja: Benne gyom tán nem leszek. (83/1 : 33) „Keljen föl kend már, Péter, hallja kend!" Mondá az isten .. Fölébredt végre, s nyitja a kaput, S az úr egy hulló csillagon lefut. (211/7 : 32); *(jelzővel:) egy igaz ~* itt nálunk is megjön még az ideje, mikor a szabadság-imádó pogány emberek is megélhetnek, nem csak az egy igaz úr előtt alázatosan görnyedező jámbor keresztyének. (L 134/7 : 48), (tuln-i jelzővel) *Krisztus urunk* 1 : 150 *(tréf, páros kif)* Jehova úr és Fortuna kisasszony veled! (L 173/7 : 103), (értelmezővel) *~ Isten* ld. **úristen**; *(szókapcs:) az ~ színe →előtt* 5 : 40; *az ~ban szendereg* 5 : 46 | *(ráértés;* értelmezővel, *megszem, bibl idézet)* Szerelem hozott le Szatmárba .. már pedig ez .. azt mondja: én vagyok a te urad istened, ne legyenek kivűlem idegen isteneid. (L 147/7 : 65) || *(megszól;* értelmezővel) *uram Isten* 4 : 113 *uram Jézus* 3 : 290 *(birt szerk:) ég ura* 3 : *320 | (érzelemkifejező felkiáltásban; *szókapcs:) uram, →bocsá(sd bűnömet)!* 1 : 63; 2 : 316; 4 : 67, *uram fia* ld. **[uramfia]**, *uram, kegyelmezz!* 2 : 207 *uram, ne hagyj el!* A harmadik kapu közelébe lépett. Uram ne hagyj el! .. Egy nagy sárkánykígyó áll itt a kapuban (JV/1 : 219) *ments meg* [→megment], *uram!* 5 : 46 *→hála a mennyek urának!* 1 : 135 — **a)** 'Jézus Krisztus': *(szókapcs:) az ~ születése← után* 7 : *113 — **b)** 'pogány isten': *(tréf, párh:) →Mars uram — Thalia← kisasszony* 2 : 244

vö. **nem-úr, uraimék**

uracs fn **2** | *-Ø* 1, *-ok* 1

(ford; rosszalló) 'ficsúr, piperkőc': *(jelzővel:) párizsi ~: (párh)* ha valamellyikök sírba vinné kedvesét, az valószinűleg csak a párisi uracs [Elegant] lehetne, nem pedig a vállrojtos vastag dandy. (KH/6 : 25) *udvarló ~: (felsor)* láthatók voltak .. férjek, atyák, unokabátyák, udvarló uracsok [Herrchen], házi barátok, szóval a kötény minden vazallja. (KH/6 : 5)

uracska fn **1** | *-Ø* b 1

(biz) 'fiatalúr, úrfi': Amaz unalmas udvariasság .. ezen uracska [dieses kleinen Herrn] néma ékesszólása, ki önt illy őrült féltésbe hozza, türelmetlenné tettek végre (KH/6 : 35)

[uradalmi] mn: **urodalmi 1**

'uradalomban alkalmazott': Urodalmi irnok Sass Károly barátomnak .. Erdődön. (L 144/7 : 57)

uradalom fn **3** | *.. lmam* 1 | *.. lmán* 1; *-mal* 1

1. 'központi igazgatás alatt álló nagybirtok': *(jelzővel:) →dús ~* 2 : 234 (tuln-i jelzővel:) épen tegnap bírtam rá atyámat, hogy őt [= Rikárdot] Cottington uradalommal jutalmazza. (RH/6 : 336)

2. *(rég)* 'hatalmi övezet; birodalom': Robin Hood, Sherwood királya, nem kevesebb hatalommal bír uradalmán belől, mint III. Henrik Anglia trónján. (RH/6 : 288)

uraimék szragos tsz-ú fn **2** | *-Ø* 1 | *-nak* 1

(jelzővel; *nép)* 'olyan személyek, akiket jelzős „uram" megszólítás illet': *nagy jó ~: (megszól, gúny)* Nos hát, nagy jó uraimék, Elég már a tréfa, elég? (834/3 : 208) *pap ~: (gúny)* melege lett pap uraiméknak, Kegyetlenül szorult a kapcájok (793/3 : 88)

uralkodás fn **11** | *-Ø* 4; *-a* 2 | *-t* 1; *-akor* 1; *-ának* 2 (b 1); *-ával* 1

'hatalom gyakorlása': mióta az angol udvart kisérem .. azóta csupa polgárháborúkkal, vagy a mérges Montfort uralkodásával [Regierung] bajlódtunk (RH/6 : 250) Uralkodás volt minden vágyatok, Ezért emeltetek Munkácsokat .. Ti bíboros haramjják, Ti koronázott tolvajok! (779/3 : 71) + 5 : 41; *~ vki fölött* Hóditani csak gyávákat lehet, S az ⟨uralkodást⟩ uralkodás illyenek felett Dicsőség? ezt csak szégyenelned kell. (678/2 : 273, 392) | (megszemélyesített dologra vonatk.:) A rövid borús nap .. helyt engede sötét társnője kietlen uralkodásának. (NI/6 : 420) Oh szabadság .. uralkodás végett Elfoglaltad a királyi széket. (755/3 : 41) — **a)** 'az az időtartam, amikor a megnevezett személy a király': Monthermer Jakab .. IIIik Henrik uralkodásának első évében mint Amesbury báró a parlamentbe hivaték (RH/6 : 97) (hat) *vki ~akor* egy .. normann vár .. II. Henrik parancsára lerontatott — s a gyönge, zsarnok János uralkodásakor ismét helyreállíttaték. (RH/6 : 112) *vki ~a alatt* János uralkodása alatt e birtoknak különös királyi engedelem adatott (RH/6 : 113) + 6 : 239

uralkodik tn ige **61** | 56: *-om* 1, *-ol* 2, *-ik* 16, *-tok* 1, *-nak* 2; *-ott* 16, *-tak* 1; *-ék* 6; *-ni fog* 2 | *-nék* 3 | *-jál* 1, *-jék* 4 || *-hatott* 1

1. 'hatalmat gyakorol': Nélkülem nem történt volna meg az eveshami ütközet — nélkülem Montfort még uralkodnék (RH/6 : 388) Megnézek mindent, még a szűk börtönt is, Hol .. Uralkodott a vén tanító (493/2 : 51) *(páros kif:) →lakik s ~* 6 : 138 *(szembeáll)* minden országban uralkodik ismét a zsarnokság s el van ölve a forradalom. (P 256/5 : 131); *(kép, szembeáll)* A népszerűség a tarpeji szikla, mellynek tetejére nem azért viszik föl az embert, hogy ott a magas-

ban uralkodjék, hanem hogy lehajítsák. (P 205/5 : 91); ~ *vmin* Szívem tenger, Uralkodjál e tengeren! . . A hűség gyöngye itt terem. (111/1 : 58) ~ *vkiken* Ti [tribunok] vagytok a száj, mért a fogakon Nem uralkodtok? (Cor/4 : 292) — **a)** 'egyeduralmat, ill. isteni hatalmat gyakorol': hol születtem? Ott hol nem rég könyves Kálmán uralkodott (TH/4 : 146) [Karaffa:] isten vagyok. Kicsavartam a magyarok istenének kezéből a pálcát, és most én uralkodom helyette. (Drt/4 : 215); *(megszem)* Az a boldog hegy, ott uralkodik Királyi széke dicső magasán (742/3 : 26) ~ *vki fölött: (megszem)* Barátom! az rettenetes, hogy uralkodik fölöttem a szív. Valóságos despota (ÚL/5 : 55); *(szókapcs:) az égben* ~ Oh magyarok istene, add jelit . . Hogy az égben uralkodol még te (749/3 : 33) + 4 : 368 *Isten →kegyelméből* ~ 1 : 231, *kegyetlenül* ~ (részleges *ism)* [a pokol] nem a föld alatt van, hanem itt a földön uralkodik a zsarnokok képében, s uralkodik annál kegyetlenebbül, minél közelebb van halála. (P 256/5 : 131) *(párh)* a királyi széken Ember helyett vadállat űl, Uralkodik kegyetlenűl. (834/3 : 206), *kevélyen* ~ *: (párh)* Zsarnok vagy, isten . . Ott űlsz az égi trónuson . . Csak úgy, mint itt a földi zsarnokok, S uralkodol kevélyen (Ap/3 : 168) — **b)** 'érvényesül, érvényre jut': uralkodjék isten itélete, bűnös é e férfi vagy sem. (RH/6 : 316) | *(ráértés; tőism, ism)* a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politicában is uralkodjék (L 129/7 : 42)

2. *(átv, vál)* '(jelenség) hosszabb ideig tart, fennáll, tapasztalható': Most uralkodnak a szelek, a viharok (738/3 : 22) Az egyetértés, melly eddig kivétel nélkül uralkodott a fővárosban, bomlani kezd. (P 201/5 : 83) + 6 : 117, 124, 162, 165, 200, 335, 342; 7 : *505 *(párh)* Míg az élet teremeiben tóbzódás uralkodik, a padlásszobák és pincékben gyötrelem s nyomor lakik. (RH/6 : 231); *(szókapcs:) barátság* ~ *vkik közt* Ki sem örűl jobban a barátságnak, melly most házaink közt uralkodik, mint én (RH/6 : 93) + uo. *csend* v. *→hallgatás* ~ *(vhol)* Egy ideig átalános csend uralkodott (NI/6 : 433) + uo.; 6 : 130—1, 223 *gyűlölség* v. *→pör* v. *→hideg érzés* ~ *vkik közt* vérengző gyülölségek . . akkorában az ország nemes családai közt . . gyakran uralkodtak. (RH/6 : 98) + 6 : 331, 350 *meggyőződés* ~ *vkiben* Olly meggyőződés uralkodik bennem . . hogy e tettet ő követé el. (RH/6 : 323) *→nyugalom* ~ *homlokán* 6 : 43 *öröm* ~ *szívében* együtt állt a két szerető . . s szivekben olly öröm uralkodott, minőt még életökben nem éreztek. (RH/6 : 262) *rémület (és gyász)* ~ *vhol* a nép közép és alsó osztályai . . között . . csüggedés, rémület és gyász uralkodék. (RH/6 : 232) + 6 : 322 *szenvedély* ~ *vkiben* v. *szívében* a haragos szenvedély, melly [Rikárd] szivében e pillanatban uralkodott, tárgyra várt, mellyen boszúját tölthesse. (RH/6 : 290) + 6 : 347 *vidámság* v. *→enyelgés, tréfa* ~ *vhol* A ház minden részében dorbézolás, vidámság uralkodott (RH/6 : 255) + 6 : 238, 274, 282, 338 *→(zűr)zavar* ~ *vhol* 6 : 246; 7 : 125 | *(ráértés)* Kegyetlen téli éj vala. A téli éjszakák két zsarnoka Uralkodott: A hideg és sötétség. (Ap/3 : 116)

uralkodni fn in 4 — **1.** *(párh)* A trónon ülni és uralkodni, ez földi istenség. (TH/4 : 149); *(megszem)* Mint a földön, épen úgy az égen Minden csak uralkodni akar. (364/1 : 315); ~ *vkiken* (részleges *ism)* ősidőktül óta Azon valának papok és királyok . . Hogy vakságban tartsák a népet, Mert ők uralkodni akarnak, S uralkodni csak vakokon lehet. (Ap/3 : 150)

uralkodott 2. mn in 1 — **1.** *(megszem)* rongyos-lelkű fickók hizlalják rajtam piszkos nyelvöket, miket eddig csak arra használtak, hogy az uralkodott önkény kegyelmes saru-talpát nyalogassák (P 205/5 : 91—2)

uralkodó mn és fn **5**

I. 1. mn in 2 | *-Ø* 1 | *-vá* 1

(átv) 'elsősorban érvényesülő': A belépett csend egy ideig a páholyban uralkodó maradt. (KH/6 : 9) *(tőism:)* ~ — *uralkodik←* 7 : 42

II. fn 3 | *-k* 1; *-ja* 1 | *-t* 1

'egyeduralmat gyakorló személy': *(jelzővel:) →dús* ~ 4 : 169 *gyönge, →hidegszívű* ~ 6 : 267; *(megszem, körülírás)* könnyü fellegek . . alig homályosíták el a ragyogó csillagokat, mik a nap és éj két nagy uralkodója távollétében ragyogtak. (RH/6 : 272)

uralkodónő fn **1** | *-t* 1

(átv, ford) 'társaságban szépségével hódító nő': a szerelmet esdő ifjunak egyetlen tekintete sem hagyá el a fájdalmas uralkodónőt. (KH/6 : 57)

uramfia isz **8** | **uramfia 2, uram fia 6**

1. (megütközés, felháborodás kif.:) illy leány nem Minden bokorban nő, S uram fia: poéta, Rongyos poéta-vő! (688/2 : 284) Még hogy nekem koldult, uram fia, Mikor halálba szégyenlem magam, Ha kéreget (Ap/3 : 131) + 4 : 190; 5 : 70, 113; 6 : 415; *(szókapcs:)* ~, *ne hagyj el!* Hova, hova, lyányasszony, igy másod magával? s gúnyosan nevetett [a kisbíróné], — illyen erkölcsös a mai fiatalság, uram fia, ne hagyj el! (N/4 : 108)

2. (ijedt meglepetés kif.:) Réműletes mennydörgés hallatik . . Megborzad a költő, s uramfia! A méjbe henterűl (28/3 : 259)

uraság fn **19** | *-Ø* 4, *-ok* 2; *-od* 3 (b 1); *-a* 1, *-aitok* 1 | *-odat* 1, *-tokat* 1, *-ukat* 1; *-odnak* 1, *-toknak* 1; *-nál* 1; *-odra* 1; *-oddal* 1

1. 'uralom, hatalom': mindenki azt hivé, hogy hazájának idegen uraság alóli megszabadításáért harcol (RH/6 : 223) Nincs itt uraságа csak az egy magyarnak (788/3 : 81) + 6 : 124 — **a)** 'földesúr hatalma és rangja': *(páros kif)* az atya, bátya és szerető egyszerre elpusztúlnak az utról, birtok és uraság az övé, s a hölgy szinte hatalmában van. (RH/6 : 335)

2. 'úr (1.)': *(jelzővel:) cifra ~: (megszól)* Rongyos vagyok . . De több becsületem van még is, mint nektek, Cifra uraságok. (857/3 : 237) *nagy ~ — nép←* 3 : 60 — **a)** 'a helyi földbirtokos': *(tőism)* „Ne zugjatok ollyan nagyon, Azt üzeni az uraság, Mert lefeküdt, alunni vágy." „Ördög bújjék az uradba . ." (655/2 : 239) *(párh:) →pap — ~* 3 : 145 — **b)** (kisnemes címében, *udv:) nemes →Prosperinyi Mihály kamarahajdú ~* 7 : 9

3. (nm-szerűen, *udv:) ~od* (magas rangú férfihoz szólva:) Ő fölsége uraságodra [Euer Lordschaft] vár (RH/6 : 267) + 6 : 186, 189, 190 (2×), 287 *(gúny)* Hallottad, hogy tönkre tettek bennünket, a mért uraságodat [your greatness] föltartóztattuk? (Cor/4 : 360) | (tsz) *~tok: (gúny)* Jó estét uraságtoknak [to your worships]; további mulatásom veletek megrontaná agyvelőmet (Cor/4 : 264) *(jelzővel)* Isten tartsa meg ⟨drága⟩ uraságtokat [your good worships] (Cor/4 : 266, 416); *~aitok: (gúny)* Nem mondhatom, hogy „uraságaitok [your worships] igen jól fejezték ki magokat", ha majd minden szavatokról kirí a szamár (Cor/4 : 263)

[Urban] tulfn: **Urbán 2** | -Ø 2 (b 1)
(csn; önállóan) 'Carl Urban császári tiszt': [a nemzetőrök] Urbán emberein ollyan diadalmat vívtak ki . . hogy Dézsnél el kezdtek futni „s a Tiszáig meg sem álltak" (L 248/7 : 180); *~ alezredes* A lázadás középpontja Naszód, hol valami Jovics ezredes és Urbán alezredes fegyvereket és pénzt osztogat (P 236/5 : 128)

[úrbér] fn: **urbér 2** | *-t* 2
'a földesúrnak járó jobbágyi szolgáltatások összessége': Az urbért eltörölte az országgyülés. (P 201/5 : 84) + uo.

úrfi fn **106** | **úrfi** 76, **urfi** 30: -Ø 76 (b 3), *-ak* 2; *-m* 1 | *-t* 12; *-ból* 1; *-nak* 8, *-aknak* b 1; *-nál* 1; *-ra* 1; *-tól* 1; *-val* 1 || *-é* 1

1. 'fiatal úriember': A pásztornéra titkon foga fájt Az úrfinak ⟨urfinak⟩ (73/1 : 23, 381) azon urfiaknak testvérei, kik egykor fattyúnak gunyoltak, most szerelmes pillantásokat lövelnek rám ablakaikból (HKöt/4 : 72) + 1 : 23, 381; 2 : 56 (3×), 57, 58 (2×), 61, 62, 365(4×) *(páros kif)* Nem lehet azt a kínt megnevezni, A mit a lyány és az úrfi érzett. (SzP/2 : 61); *(jelzővel:) →cifra, szép ruhás ~* 2 : 56 (fn-i jelzővel) *→vadász ~* 2 : 57, 61, 365 (tuln-i jelzővel) *→Pinty ~* 1 : 154 (4×), 155 (5×) || *(megszól)* Egy darab ezen ökörhusból . . s egy pohár bordeauxi jól fog esni, urfi. (RH/6 : 136) + uo.; 6 : 278 *(párh* párbeszédben:) *„Szeretsz-e lányka"! 'nem úgy Urfi Nem, Mi arra jóltudod nem alkudánk . .' (88/3 : 317) (tuln-i jelzővel) →Andor ~* 4 : 216 || *(udv,* magázás helyett:) Azt én megengedem, Hogy urfi már találkozott velem (SzP/2 : 57) + 2 : 56, 58

2. 'nemesember, földesúr fia': *(jelzővel:) gazdag ~: (szembeáll)* maga gazdag úrfi, én pedig szegény szolgáló vagyok. (N/4 : 101) *kis ~* [Alured] a világnak egy egész sereg kis urfit hagyand, kik örökölni fogják rangját, birtokait. (RH/6 : 293) — **a)** 'vki urának, munkaadójának fia': Az úrfi azt parancsolta, hogy menjek lóherét kaszálni az alsó kertbe (N/4 : 102) Midőn az úrfi rá kezét emelte, Ekkép kiálta föl: „Megálljon ön! Ne bántson többet . . Mert ember ám a szolga is! . ." (Ap/3 : 136) + 1 : 135, 137; 4 : 100, 101, 102, 103, 104, 105 (+ 15); *(jelzővel:) drágalátos ~* Az én drágalátos úrfim . . Földadott, mint korhely csavargót (N/4 : 106) *→gonosz ~* 4 : 115 *→istentelen ~* 4 : 100, (címmel) *→nagyságos ~* 3 : 132, 133 (3×), 134 (2×), (tuln-i jelzővel) *Bálint ~* most haladtak el itt vele. . . — Kivel? — Bálint urfival (HKöt/4 : 79) + 4 : 70 (2×) || *(megszól)* Lássa úrfi . . kutyáinak jobb szíve van, mint magának (N/4 : 106) + uo.; 4 : 59, 60 (2×), 71, 73 (2×), 75, 77, 105 *(párh* párbeszédben:) — Hát. . . de nem sértem meg, úrfi? — Dehogy sért, János (HKöt/4 : 75); (címmel) *nagyságos ~* Nagyságos úrfi, isten önnel, Mi együtt többé nem maradhatunk (Ap/3 : 137), (tuln-vel) *Bálint ~* 4 : 76 *(párh* párbeszédben, részleges *ism)* Hanem, úrfi, Bálint úrfi. . . — Nos, János? kérdé fiam. (HKöt/4 : 75) || *(udv,* magázás helyett:) Gyönyörű kis leányt láttam. . . — Ugy! hisz az úrfi mindig ezt mondja, valahányszor megérkezik valahonnan (HKöt/4 : 71) + uo.; 4 : 75 (2×), 101, 103, 105 (2×), 106 (6×); (címmel) *→tekintetes ~* 4 : 103 (2×) — **b)** 'ez a szó mint megszólítási forma': *(ism)* No nézd, apám, [János] örökké urfinak csúfol . . senki sem szólít engem úrfinak, csak ő (HKöt/4 : 59); (címmel) *nagyságos ~* Fiú, e gyermek itt fiam, te őt Nagyságos úrfinak hivod (Ap)3 : 132) — **c)** 'olyan személy, akit ez a megnevezés, ill. megszólítás illet': *(tőism)* A ki az én uramnak a fia, hát az én előttem úrfi (HKöt/4 : 59)

Urházy tulfn **1** | -Ø b 1
(csn; önállóan) '~ György ügyvéd, költő, hírlapíró (1823—1873)': *Túrynak „A költönc" s Urházy „Furcsa állapot" cimü költeménye . . elfogadtatnak. (P 64/7 : 508)

úrhintó fn **1**
(vál) 'úri hintó': *(szembeáll:)* ~ — *napszámostaliga*← 3 : 286

úri mn **23**
1. 'az urak társadalmi osztályához tartozó (személy)': Elérte a hintó a célt, Az úr s az asszonyság kiszáll .. s ment az úri pár. (Ap/3 : 117); ~ *ember* ld. **[úriember]**, ~ *hölgy: (szembeáll)* Szobalyány is szégyelt volna Velem jőni karonfogva, Máskor ismét úri hölgyek Pillantásomért epedtek. (659/2 : 245) →*koldusnő* — ~ *hölgy* 3 : 117 | *(udv)* A társaságnak úri tagjai Szekérre űltek és azon menének. (392/1 : 336) *(megszól, ism)* Úri barátom! szólított meg egy magam korabeli ember .. úri barátom! hallotta-e már hirét Hiripi Gáspárnak? (HKöt/4 : 47) | *(öngúny:)* ~ *magam* Bolond beszéd! mind a mellett, hogy úri magamtól származik. (ÚL/5 : 73) *becses* ~ *személyem* itt több forog kérdésben, mint becses úri személyem kedve (L 167/7 : 86) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó': *(gúny, kép)* valami táblabíró [tör ellenem], Kinek ⟨töksi⟩ úri fejirül Leütöttem a parókát (665/2 : 250, 391) — **b)** 'ilyen személyekből álló': *(szembeáll:)* ~ *rend* — *köznép*← v. →*szűrös-gubás emberek* 2 : 334; 3 : 299
2. 'úr tulajdonában levő': ~ *ház* v. →*lak* 3 : 115, 146 *(ism)* a mint a paptól kijövök, bementem egy úri házhoz... hát ki annak az úri háznak az ura? (HKöt/4 : 52), *fényes* v. *gazdag* ~ *hintó* Sík a puszta, mint a pihenő, tó, Közepén megy gazdag úri hintó. (413/1 : 360) + 2 : 285, ~ *ló: (tréf, szembeáll)* E rosz csikók ugy ide tettek .. Szatmárra, hogy szénán-zabon telelt ⟨úri⟩ aristocraticus lovaknak is becsületére vált volna. (ÚL/5 : 69, 215) — **a)** 'urat megillető, hozzá méltó': ~ *élet* hogymint vagy az úri életnek közepette? (HKöt/4 : 90) ~ *mód(on) él* fogadj cselédeket, s kezdj el úri módon élni. (HKöt/4 : 90) Ha úri mód nem élhetünk is, Van még is kenyerünk (42/3 : 267) — **b)** 'úrtól eredő': ~ *származás*← 3 : 120
3. (utcanévben) ~ *utca* 'Pesten a mai V. kerületi Petőfi Sándor utca': átrobogtunk az úri és hatvani utcán s a kerepesi úton (ÚL/5 : 45)

[úriember] fn: **úri ember 2, uri ember 3**
'az urak társadalmi osztályához tartozó férfi': *(gúny)* Kutyaőr! ez itt a fő-fő .. És ezért sok úri ember Saját testén viseli. (713/2 : 333) *(ism)* van itt [Losoncon] egy uri ember, ki ha az utcán mutatkozik, az egész város gyerkőcei fütyölni kezdenek .. Az említett uri ember több gyönyörüséget lel a borban, mint a vizben (ÚL/5 : 33); *(jelzővel:)* *becsületes* ~ *azon becsületes uri ember ki a leányokat tanitja .. magyarul egy rosz szót sem ért (P 96/7 : 636) →*derék tréfás* ~ 4 : 209

úristen fn **11** | **úristen 6, úr isten 1, ur isten 1, uristen 2, Uristen 1**: -Ø 9 (b 3) | *-nek* b 2
'Isten': „.. Az ember még csak nem is alhatik." Igy szólt az úristen nagy bosszusan (211/7 : 32); *(hsl)* Juliska .. Feje keblemen volt: ollyan jól esett, mintha az úristen a megtestesűlt üdvességet tette volna oda. (N/4 : 109); *(birt szerk:)* *az* ~ *akarata*← 1 : 202; *(szókapcs:)* *megveri az* ~ *haragja*← 1 : 225; 3 : 238 *az* ~ *színe*← *előtt* 3 : 217 — **a)** (köszönésben:) Adjon az úristen szerencsés jó estét! (JV/1 : 188) — **b)** (átokban) *verje meg* [→megver] *a mindenható* ~ 4 : 134 — **c)** (fogadkozásban:) ⟨szálljon reám az uristennek átka⟩ verjen meg engem a hatalmas isten .. Ha valaha ez esküt elfelejtem! (600/2 : 180, 382) — **d)** (tagadás nyomósítására:) Egyszer volt csak rabnép a magyar .. Most már .. az úristen sem hajt igába. (756/3 : 42) — **e)** (tagadás kif:) Kinn a kertben voltunk, Egymás mellett űltünk, Az úr isten tudja, Mi történt körűlünk? (518/2 : 94)

[úrkény] fn: **urkény 1**
(vál) 'úri önkény': *(ellent, párh)* Önmagáról tudja e lak népe, millyen Édes a szabadság tiszta levegője. Nincsen itten rabság, nincsen itten urkény, Melly parancsolatját mennydörögve adja (309/1 : 277)

[úrláb] fn: **Úrláb 1**
(nép, vö.ném *Urlaub)* 'eltávozási engedély': *(tréf makaronikus szövegben)* Áj em itthagying Debrecent, zászlóaljunk Becskerekre megy .. én pedig Erdődre with Úrláb januáriusig. (L 243/7 : 175)

úrnő fn **13** | **úrnő 4, urnő 9**: *-je* b 1, *-jök* 2 (b 1) | *-jöket* 2; *-dbe* 1; *-jöknek* 1; *-jére* 2; *-töktől* 1; *-jével* 1; *-jökkel* 2
'alárendeltjeivel, alkalmazottaival rendelkező (főrangú) nő': első legyen a gazembereknek, kik urnőjöket bármi ürügy alatt elhagyák, fülét levágni. (RH/6 : 118) egy hölgy ült széken, ócska himzőrámával foglalkozva, mig az úrnőjökkel majdnem egykorú lyánykák .. selymet gombolyítottak. (RH/6 : 141) + 6 : 114, 116, 118, 142, 147 (2×), 367 *(tőism:)* →*úr* — ~ 4 : 335 — **a)** 'uralkodónő': *(megszem)* [az éjszaka] nem csillagköpenye varázsában .. vonult föl, hanem feketeszürke ködöltönyökbe burkoltan, mellyek .. az érkező nappal dacolának, úrnőjök visszajöttét várva. (NI/6 : 420) *(körülírás:)* *az ég* →*féltékeny* ~ *je* 4 : 362

urodalmi ld. **[uradalmi]**

Uske tulfn **1**
(ang földrn) 'dél-walesi kisváros': Július közepe felé a kis Newport városhoz ért a hadsereg, miután Uske ostromoltatott és bevétetett (RH/6 : 207)

úszdogál tn ige **2** | **úszdogál 1, uszdogál 1:** *-nak* 1; *-tanak* 1
(átv) '(felhő) lassan halad': Tavaszi délután, verőfényes idő, Az égen kis fejér felhők uszdogálnak (613/2 : 192) (az eredeti jelentés ráértésével:) Ugy kedvelem én a felhőket! .. Olly sokszor néztem én őket, ha Szép halkan ⟨úszdogáltanak⟩ szenderegtenek A hajnal és az alkony ⟨árján⟩ keblén (579/2 : 153, 378)

úszik tn ige **28** | 26; **úszik** 17, **uszik** 9: *-om* 1, *-ik* 8, *-nak* 5; *-ott* 6, *-tak* 2; *-a* 1 | *ússzatok* 2 | *-na* 1
1. '(ember, állat) vízben sajátos mozgással előrehalad': *(tőism:)* →*úszni* — ~ 2 : 62 *(páros kif:) vízbe* →*ugrál és* ~ 5 : 116; *vhogyan* ~ *: (kép)* Ki kegyetekre épít, Ólomkarokkal úszik s tölgyeket Hasít sással. (Cor/4 : 233, 411; 7 : 131) *vhova* ~ *: (alleg)* aggasztó .. a vezértelen kacsák sorsa, mert ki tudja, nem úsznak-e egyenesen az őket elnyelő örvénybe? (P 224/5 : 116) *vmin* ~ *: (kép)* Széles folyódon úszom ezután, Oh mindennapiság! (288/1 : 265) *vmiben vhogyan* ~ *: (kép)* Lennék én folyóviz .. ha szeretőm Kis halacska volna, Habjaimban úszna föl s le Vígan lobickolva. (619/2 : 199) — **a)** 'ezt a testmozgást sportként űzi': *(felsor:) lovagol, vív,* ~, *korcsolyáz*← 4 : 74 — **b)** '(vízi jármű) a víz felszínén előrehalad': *(kép)* Mi volt nekem A szerelem? Számos ízben könny patakja, Gyönge sajka úszott rajta, Benne lelkem volt a sajkás, Hajtó szellőm a sohajtás. (590/2 : 167) — **c)'** (személy, csoport) vízi járműben a víz felszínén halad': *vmin* ~ *: (kép)* Ajkaimról hallhatják gyakorta A beszéd megáradt folyamát, S közbe közbe tréfa úszik árján, Mint enyelgő csónakos-család. (340/1 : 300) *(kép, ism)* Üljetek föl képzetemnek Csónakára, s ússzatok, Ússzatok szivem taván át, Szép leányok s asszonyok (596/2 : 174) — **d)** 'vízben v. víz felszínén magatehetetlenül sodródik': *vhol* ~ *: (kép, ism)* Ugy képzelém őt [= Bettit], mint vízbefúltat, ki hosszan úszott a habok alatt, s most még egyszer fölmerült, hogy aztán örökre elsűlyedjen. Feledésem folyamán uszott ő (HKöt/4 : 22—3)
2. *(átv:) vmiben* ~ '(folyékony anyag) körülveszi, elárasztja, úgy, hogy benne áll': Kicsapott a folyó, Vízben úszik a táj. (296/1 : 270); *(szókapcs:) könnyben* ~ 'könny árasztja el': Könnyben úszik két szemem pillája (90/1 : 40) + 6 : 61, 448 *vmiben* →*nyakig* ~ 5 : 47 — **a)** *vmiben* ~ 'vmi elárasztja, betölti': A város zajban s fényben úszik (Ap/3 : 175)
3. *(átv)* 'lebeg': *(kép)* [a szeretők] együtt ízlik az öröm lángcseppjeit, mellyek a bűn kelyhében úsznak [schwimmt]. (RH/6 : 126); *(szókapcs:) szemei* →*előtt lángfelhő* ~ 6 : 444 — **a)** '(felhő a levegőben) széltől sodortatva előre halad': Az égen sötét felhők usztak (FL/4 : 131)
4. *(átv)* '(haj, szakáll) leng, lobog': *vhol* ~ Fölállott Lehel .. lenn a képe alján torzonborz bajúsza S rengeteg szakálla széleshosszan úsza (LV/3 : 310) *(ráértés)* a tündérnek] vállán ugy úsztak barna fürtei, Miként az éj egy rózsatenger árján. (T/2 : 16)

úszni fn in **2** | **úszni 1, uszni 1** — **1.** *tud* ~ szép, a ki jól tud uszni, mivel én sokkal kisebb mértékben dicsekedhetem, mint sok magyar versiró-collegám, kik tengernyi vizenyős verseikbe sem fulnak bele. (UJ/5 : 33) *(tőism)* Pista .. az urfit meglátta, Hogy úszni tud, hogy uszik javába' (SzP/2 : 62)
vö. **úszó**

uszít ts ige **7** | 6: -Ø 1; *-ja* 1; *-ottál* 1; *-otta* 1; *-á* 1 | *-sd* 1
1. '(kutyát) támadásra, harapásra biztat': *vkire* ~ Alattomban környékezik Házad a legények; Uszítsd rájok a kutyákat (295/1 : 269) Uccu, rajta, fogd meg! uszítá az úrfi a kutyákat rám (N/4 : 106) — **a)** '(kutyát) ingerelve űz': *(páros kif:)* →*korbácsol,* ~ 2 : 12
2. *(átv; rosszalló)* 'ellenséges viselkedésre, támadásra ingerel vkit': *vkire* ~ Frankenburgnak .. régi jó indulata, ugy tetszik csökkent irántam, miután ugy uszítja rám embereit. (P 99/5 : 16) melege lett pap uraiméknak .. László király a pogány kunokat Fosztogatni uszította rájok. (793/3 : 88) + 3 : 187

uszítni fn in 1 — **1.** *(Szh-szerű)* [Coriolanus] majd a népet lázadó dacával Legjobban bántja: (s ez meglesz, mihelyt Ingerlik, a mi könnyü, mint kutyát Uszítni juhra,) (Cor/4 : 271)

uszkár fn **1** | -Ø b 1
'göndör szőrű kisebb kutyafajta': *(hsl)* [Blawket Tamás szakálla] apró fürtökbe göndörödött, mint a francia uszkár [Pudels] szőre. (RH/6 : 80)

úszó mn és fn **4**
I. 1. mn in 3 | **úszó 1, uszó 2:** -Ø 2 | *-t* 1
(átv) 'folyadékban lebegő': *(körülírás:)* →*tejben* ~ *rózsa* 1 : 52 — **a)** 'vmiben elmerült': *bámulatban* →*nyakig* ~ 7 : 181 — **b)** 'vmitől körülvett': (értelmezőként:) O én legboldogtalanabb Valamennyi teremtmény közt, Melly látta a nap karimáját, A sugarakban uszót (HK/1 : 132)
II. fn 1 | *-k* 1
'olyan személy, aki úszik': *(kép)* a lélek országában a többi indulatok patakok és folyamok, mellyeknek mélyére kisebb-nagyobb ügyességű úszók lemerülhetnek, de a szerelem, ez feneketlen tengerszem (HKöt/4 : 74)

Usz-y fn 1
(névröv) ~ *M.* 'vlsz. Uszkay Mihály jogász, néhány költemény és cikk szerzője (1824—1847)': *A következő .. versek nem használhatók .. Usz-y M. valamennyi verse (P 88/7 : 513)

út fn **502** | *út* 60 (b 6) ~ *ut* 35 (b 5), *utak* 3; *utam* 8 (b 1) ~ *útam* 2, *utad* 1 ~ *útad* t 1, *útja* 5 ~ *utja* 8 ~ *uta* 1, *utunk* 3 ~ *útunk* t 1, *utjok* 1; *utai* 2 | *utat* 56 ~ *útat* 10, *utakat* 3, *utamat* 10 ~ *útamat* 5, *útadat* 1, *útját* 6 ~ *utját* 26, *utunkat* 4 ~ *útunkat* 1, *utjokat* 1; *útait* 2 ~ *utjait* 1; *utba* 6, *utamba* 7, *utjába* 5; *útban* 2 ~ *utban* 15, *útamban* 8, *utjában* 7, *útunkban* 1, *utjokban* 4 ~ *utokban* 1; *útaimban* 1; *útból* 4 ~ *utból* 4, *utamból* 1, *utjából* 1 ~ *utából* 1; *-hoz* 1; *utjáig* 1; *úton* 14 ~ *uton* 62; *utakon* 2 ~ *útakon* 3, *utamon* 1, *útján* 1 ~ *utján* 10; *útjokon* 1, *utain* 2 ~ *útain* 1, *utaitokon* 1; *útnak* 5 ~ *utnak* 11; *útra* 6 ~ *utra* 31, *utakra* 1, *utamra* 1, *utjára* 3, *utjokra* 1; *útról* 1 ~ *utról* 7, *utamról* 3; *uttól* 7
1. 'szárazföldi közlekedésre használt (kitaposott v. kikövezett) földsáv': Jól készítsd, paraszt, az útat, Mert hisz a te lovad vontat. (394/1 : 340) Hóval söpörték be a szelek az utat. (738/3 : 22) + 1 : 209; 2 : 312; 3 : 275; 4 : 43; 5 : 31, 56; 6 : 138; 7 : 184 (+ 16) *(ism* párbeszédben:) „.. Ezen az uton itt vajjon hova jutnak?" Kérdé János vitéz egy utra mutatva .. „Ezen az uton itt? dejsz erre ne menjen .." (JV/1 : 210) *(párh:)* ~ — *tanya* 6 : 380—1; *(helyesbítés, ism)* Minő az út!.. de vajon út ez? Vagy fekete kovász talán? (623/2 : 203); *(kép)* A nagy világ az életiskola; Verítékemből ott sok elfolya, Mert olly göröngyös, olly kemény az ut, Az ember annyi sivatagra jut. (60/1 : 13) [Coriolanus] mindent lekaszál maga előtt, hogy sima legyen az út. (Cor/4 : 340); *(jelzővel:)* *árnyékos* ~ Monthermer Hugo .. Sherwood árnyékos utain lovagolt Robin Hooddal (RH/6 : 288) *hátsó* ~ 6 : 355 *hosszú* ~ 2 : 280 *járatlan* ~ 1 : 229 *jó* ~ *: (párh,* részleges *ism)* Megy a hintó .. Van beléje fogva négy paripa. Az út ollyan, mint a pallós szoba. De a jó út s jó lovak dacára Most a hintó hirtelen megálla (413/1 : 360) *kemény* ~ négy lovas férfit láta .. közeledni, kik a kemény utat kikerülve a puha gyepen jöttek. (RH/6 : 298) *keskeny* ~ 6 : 107 *kis* ~ — *nyílás←* 6 : 83 *→országút* — *mellékes←* *távoli* ~ 5 : 106 *meredek* ~ 6 : 421 (2×) *nagy* ~ Lefordultunk a nagy utról .. Balra kanyarodtunk be a kukoricaföldeknek (N/4 : 109) + 6 : 286 *nyílt* ~ 6 : 122 *öblös* ~ 6 : 22 *regényes* ~ 7 : 111 *rossz* ~ Tele menne vízzel sárral A csizmám e rosz uton. (656/2 : 241) + 5 : 26 *sík* ~ 4 : 357 *széles* ~ 6 : 104, 356 *vhova vezető* ~ 6 : 197, 436 *zöld* ~ 6 : 318, (fn-i jelzővel) *ló* ~ ld. **[lóút]**; *(birt szerk:)* ~ *fordulata* v. *hajlása* 6 : 107, 119 ~ *közepe* 6 : 108 ~ *mélyedése* 6 : 200 ~ *vége* Az út végének ellenében, mellyen jöttek, megpillanták az .. épületet (RH/6 : 138); *(szókapcs:)* ~ *csavarodik* 4 : 185 ~ *egyesül* v. *→keresztülmetszi egymást* v. *találkozik* egy kő .. a helyet jelölé, hol három ut .. avval egyesült, mellyen Montfort Eveshamból jött volt. (RH/6 : 219) + uo.; 6 : 110 ~ *emelkedik* 5 : 23 ~ *ereszkedik* v. *lelejt* 6 : 105, 421 ~ *kétfelé← tér el* v. *nyílik* 2 : 279; 6 : 261 ~ *(vhova* v. *vhol) megy* v. *vezet* v. *vhonnan eljön* Semmi út nem vezetett e völgybe (HKöt/4 : 83) + 2 : 217; 3 : 295; 6 : 104, 107, 137, 219, 421 ~ *vmerre tart* v. *tér* az út majd jobb-, majd balra tér (64/1 : 17) + 5 : 63 *nem nézi, hol az* ~ v. *utat nem tekint* [Jancsi] Indult; nem nézte egy szemmel sem, hol az ut? Neki úgy is mindegy volt, akárhova jut. (JV/1 : 185) + 2 : 18 *utat passzíroz* 5 : 31 *~on, útfélen* ld. **[úton-útfélen]**, *~on ballag* 6 : 136 *illan* 6 : 83 *indul* 6 : 138, 172 (2×), 191 *jön* v. *közeledik* 5 : 58; 6 : 138, 197, 217, 219, 220 (2×), 285, 298, 318 *(párh)* Mi lett volna Kisfaludy Károlyból .. ha illyen időben, illyen úton jött volna Szalontáról Pestre? (ÚL/5 : 58), *~on lovagol* 6 : 199, 286, 288 *(tovább)megy* v. *siet* az uton megrakott gabnaszekér ment (RH/6 : 217) + 2 : 280; 6 : 92, 115, 197, 355 *~on vezet* v. *levezettet* 6 : 122, 137, 356, 421 *~ról lefordul* v. *letér* 4 : 109; 6 : 137 | (vhova vezető útról; *ism* párbeszédben:) „Ez é az ut Monington kápolnához, barátom?" „Nem, nem .. vissza kell fordulnod .. De hogy is nem tudod a Monington kápolnához utat!" (RH/6 : 197) (helységnévi jelzővel) *barnsdalei* ~ 6 : 154 *herefordi* ~ 6 : 200 *huntingdoni* ~ 6 : 258 *mansfieldi* ~ 6 : 109 (2×), 110, 133 *nottinghami* ~ 6 : 136 *salgói* ~ 2 : 73 *sheffieldi* ~ 6 : 120 *southwelli* ~ 6 : 118 *szentmiklósi* ~ 5 : 103 *worcesteri* ~ 6 : 196, 213; *(szókapcs:)* *utat elvét* 6 : 381 *utat mutat vmi felé* 6 : 168, *~ba igazít* ld. **[útbaigazít]**, *~ra igazodik* 6 : 378 *~ra vezet(tetik)* [Rikárd háza] fél mérföldnyire van innen .. Az utra vezetlek, mylord (RH/6 : 340) + 6 : 137 *~járól eltéved* 6 : 270; **Sz:** *→megmutatja vkinek, hol az* ~ v. *merre az* ~ *a →legelőre* 22; 5 : 57 *(körülírás:) tudod, →merre az* ~ *hazafelé?* 4 : 359 — **a)** (tuln elemeként nagyobb, forgalmasabb, ill. a városból kivezető utcák nevében) *Antin* ~ ld. **Antin-ut**, *kerepesi* ~ 5 : 45, ld. még **kerepesi-út**, *Váci ~ : (szembeáll)* a boltok [címerei Kassán] .. olly remekek, hogy Pestre is beillenének, ha a váci utcába nem is, de a váci utra bizonnyal. (UJ/5 : 20) | (lakáscímben) *kerepesi* ~ Leveledet cimezd a pesti térparancsnoksághoz; kerepesi ut, Mátyás fogadó. (L 281/7 : 205) + 7 : 209 *Váci* ~ 7 : 110 — **b)** (tengerszoros nevében) *Bering ~ja* 6 : 391, 392 — **c)** (csillagkép nevében) *ország ~ja* ld. **[Országútja]**

2. 'haladás, közlekedés útvonala': Áldás reátok, ligetemben Odább iramló csermelyek! Utaitokon a szép tavasznak Himes virági termenek. (75/1 : 24) jégzápor és golyók Boríták utjokat A tengeren. (418/2 : 11) + 4 : 344, 370; 6 : 16; *(kép)* Az én utamban sok a kígyófészek, S hogy eltiporjam, én beléje lépek! (327/1 : 291) + 1 : 273; 3 : 190; *(jelzővel:)* *darabos* ~ 2 : 199 *égi* ~ Hová, hová az égi úton, Darusereg (22/3 : 255) *kétes* ~ 2 : 126 *kezdett* ~ 1 : 114; 4 : 229 *rövid* ~ 6 : 286, 370; *(birt szerk:)* ~ *fele* [Alured] Leicester felé lovagolt. Midőn körül belűl az ut feléig ért, megfordítá lovát (RH/6 : 349); *(szókapcs:)* ~ *keresztülmegy* v. *(keresztül)visz* *(vhol* v. *vhova)* Zelestyétől Bánya felé a Szamos, azután a Lápos völgyén visz az út. (ÚL/5 : 51) + 2 : 344; 3 : 79; 4 : 160; 5 : 26, 31, 63, 69; 6 : 378, 381, 436 ~*ját* *(be)járja* 2 : 199; 6 : 284 *utat hasít* 2 : 126 ~*(já)ba esik* 5 : 23, 31, 34, 76 *vki* ~*jából kitér* 2 : 310 *maga* ~*ján* →*elindul* v. *megy* sem erdő sem holló őt nem háborgatván, Kukoricza Jancsi ment a maga utján (JV/1 : 188) + 2 : 326; 6 : 268 ~*ján kisér vkit* Hugo .. tovább kiséré az őrt utján (RH/6 : 284) — **a)** 'haladás, közlekedés iránya': Alkalmasint felétek lesz az ut. (Cor/4 : 239) a kettő közől lesz egyik az utam: vagy egyenesen Szathmárba vagy felétek Zemplénbe. (L 146/7 : 60) + 6 : 26; *(szókapcs, jelzővel* is) *arra van az* ~*ja* a legszilajabb betyár a mi Tiszánk .. Merre kedve tartja, arra van az útja. (Tb/3 : 290) + 2 : 100, 371 *egy az utunk* fogadott szekéren .. mikor indulni akartam, oda lépett hozzám egy ember .. kért, hogy vegyem föl, miután ugy is egy az utunk. (ÚL/5 : 61) *az utat kérdi* v. *(meg)kérdezi* v. *tudakozza* 4 : 160, 293; 6 : 242, 268 *utat keres* egyetlen választásom, veled menni, vagy .. az utat nélküled keresni. (RH/6 : 169) *közös utat* →*kettéágaztat* 1 : 92 *utat követ*[1] 6 : 119, 269, 302 *(meg)mutat* 1 : 221; 4 : 162; 6 : 79, 138, 141, 259, 276 *megtalál* 6 : 153, 166, 442 *az utat tudja* Éj van és az útat nem tudom. (342/1 : 301) + 2 : 57; 6 : 370, 443 *utat választ* 3 : 112; 6 : 197 ~*ját veszi* *(vhova* v. *vmerre)* Hát a kürtös Lehel útját merre vette? (LV/3 : 307) + 1 : 219; 2 : 117, 197; 3 : 152; 6 : 82, 103, 113, 170, 207, 259, 448, ~*on halad* v. *megy* 6 : 171 *(kép, megszem)* hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem .. látom az utat, a mellyen megy. (P 201/5 : 87) + 4 : 279, ~*ra akad* 6 : 253 ~*ról letéved* 4 : 293 — **b)** 'haladás, közlekedés lehetősége': Kolozsvárról Torda, Balásfalva felé akartam táborunkba menni .. de .. ez az ut nem levén biztos, sőt igen veszélyes levén, föl kellett kanyarodnom Dézs, Beszterce felé (P 264/5 : 139) + 6 : 135, 169, 172, 176; *(szókapcs; jelzővel* is) ~ *kettévágva*← *lesz* 5 : 134 ~ *kivezet:* *(kép)* Büvös szigetté fog változni keblem, Honnan ki nem fog út vezetni (274/1 : 254) ~*ját állja* 'elé, ill. előtte állva (szándékosan) gátolja továbbhaladásában': Bálint .. ment kifelé... Az ajtóban utját állták a törvény emberei. (HKöt/4 : 77) + 4 : 84; 6 : 91 (2×) *utat elzár* a halott elzárá utamat a helyen, hova szándékozám (NI/6 : 437) + 6 : 92 *szabad utat* →*enged* v. *utat* →*szabaddá tesz* 6 : 32, 92 *(új) utat* →*tör* 1 : 291; 3 : 243; 4 : 346 *(vkinek)* ~*jába* v. ~*(já)ban áll* 'továbbhaladásában gátolja': Lábára lépett készakarva, Aztán ellökte, hogy mért áll az utban (Ap/3 : 133) + 6 : 92, 93, 365 *(ism)* „⟨Utamban⟩ Utamba állasz?" így kiálta Jób, „Utamba mersz még állni? jaj neked! .." (S/2 : 72), *el* v. *félre* v. *menj* v. *pusztulj az* ~*ból!* 2 : 336; 4 : 268, 416; 6 : 90, 195, 366 *eltisztul az* ~*ból* 6 : 79 | (msz-szerűen) *utat!* 'engedjetek utat, hadd menjünk': Utat, tribúnok (Cor/4 : 292) | *(ráértés)* Hugo .. elovagolt az uton, mellyet a kocsmáros legbiztosabbnak állita. (RH/6 : 172)

3. 'menés, haladás, utazás': kipihenjük magunk, Mert hosszu volt az út, kissé elfáradtunk (JV/1 : 195) Eltört .. az útban Kocsinknak kereke (688/2 : 284) + 1 : 193; 2 : 269; 3 : 152; 4 : 108, 187; 5 : 81; 6 : 186; 7 : 26 (+ 38); *(kép)* Férjed, menyecske, messze útazott .. míg utából ismét visszajő, Rég elvirítnak ifju bájaid. (S/2 : 75) *(kép, párh)* Nagy volt az út, nagy a meleg, Az árnyék persze jól esett. (768/3 : 54); *(jelzővel:)* *bizonytalan* ~ 1 : 209; 2 : 60 *biztos* ~ menjen .. hiteles követ a .. segédseregek elé a tudósítással, hogy Shropshire felé kell kerűlniök .. így bíztos utjok lesz. (RH/6 : 211) *egész* ~*(on)* egy szerelmes ifju barátom .. Az egész uton szerelme történetével tartott. (ÚL/5 : 63) + 1 : 77; 5 : 18, 22, 61; 6 : 194, 247 (2×), 248, 391 *egynapi* v. *négynapi* ~ 4 : 329; 5 : 56 →*fáradságos és költséges* ~ 7 : 179 *hosszú* ~ gyalogoltam .. Mohácstól Pozsonig — s még hosszabb utat is — (UJ/5 : 26) + 3 : 124; 6 : 106, 113, 291; 7 : 105 *iszonyú* ~ Rohantunk szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. (L 293/7 : 216) *messze* ~ 1 : 317, 414 *nagy* ~ Elveszhettünk volna ⟨a nagy út folytában⟩ hosszu bujdosásban (LV/3 : 305, 360) + 3 : 254; 5 : 47 *roppant* ~ 7 : 72 *sürgetős* ~ 4 : 44 *távoli* ~ 2 : 196 *új* ~ leveleket .. küldök .. mellyek ujabb utamat tárgyalják .. Zemplén, Ung és Bereg megyékben. (L 162/7 : 73) *végtelen* ~ 3 : 254, (helységnévi jelzővel) *debreceni* ~ A debreceni utban fölfordúlt az a szekér, melly a koronát hozta. (P 258/5 : 141) + 5 : 60 *nottinghami* ~ 6 : 248; *(birt szerk:)* ~ *megerőltetései* 6 : 33 ~ *határa:* *(kép, páros kif)* Pegazusom sohasem fáradt el .. Biz ezt ne is tegye, mert még messze Vagyon útam, vágyaim határa. (653/2 : 237) *(szókapcs:)* ~ *közben* ld. **[útközben]**, ~ *tart vmeddig* Fél napnál tovább tart az út a Hortobágyon keresztül (ÚL/

5 : 49) ~*ja akad vhova* Szőrén szoktam megűlni a lovat, Ha ide vagy oda útam akad (170/1 : 102) ~*ja hozza* v. *viszi vhova* hihetőleg Olaszországba viend utunk. (L 7/7 : 10) + 5 : 76 ~*ját folytatja* 4 : 29, 74, 129; 5 : 64; 6 : 17, 179, 389; 7 : 12 (+ 5), *utat (meg)tesz* 3 : 124; 5 : 76; 6 : 378; 7 : 179 *(kép)* Nézz arra lefelé, A merre tetted útadat, Jól látszik, hosszu sivatag (729/3 : 11), *nem restelli az utat* 6 : 410 *(megszem)* Poroszlón voltunk, mellyet a Tisza különösen kedvel, mert gyakran kilátogat hozzá; nem resteli a nagy utat. (ÚL/5 : 47), ~*ban van* 'elindult (de még nem érkezett meg)': Utban van hozzánk Háromszékből 8000 és Csikszékből 3000 székely (P 272/5 : 132) + 2 : 90; 4 : 240; 5 : 128; 6 : 209; 7 : 170 ~*nak ered* v. *indul* 1 : 145, 187; 3 : 134, 255; 4 : 24, 69; 5 : 34; 6 : 23 (+ 5) *bocsát* v. *ereszt* v. *indít* 6 : 135; 7 : 41, 80 ~*on van* 'utazik': Uton vagyok s nem vagy velem [verscím is] (784/3 : 75) ~*ra indít* 7 : 27 *(el)indul* 6 : 133, 229; 7 : 72 *kel* v. *kerekedik* 1 : 217; 3 : 226; 7 : 32 *kész* Alured, az utra készen velök a teremben találkozék. (RH/6 : 306), ~*ra küld* 1 : 317 *(körülírás)* Ha az embert mindjárt egy csapással a hosszu utra küldöd, honnan visszajőni nem lehet .. sohasem egyenetlenkedel többé vele (RH/6 : 291—2), ~*ra megy* 5 : 190; 6 : 113 ~*ról érkezik* v. *jön* Alured .. szolgákat talált az előteremben, kik .. nem rég érkeztek valami utról (RH/6 : 361) + 2 : 196 | *(udv kif:)* →*szerencsés (jó) utat (kíván)* v. →*szerencsét kíván* ~*jára* 2 : 202; 4 : 38; 6 : 105, 141 (idézett szóként:) János vitéz .. a tengerhez ment és gályára űlt. A király s a sereg elkisérte oda. Tőlök sok „szerencsés jó utat" hallhata (JV/1 : 203) — **a)** 'levegőben v. égen való haladás': *(szókapcs, jelzővel* is) *nagy utat* →*megfut* 2 : 225, *utat (meg)kezd* 4 : 39 *(kép)* képzetem .. Egy utat kezd a leg- Magasabb felhővel. (326/1 : 290) *hosszú utat tesz* Mennyivel hosszabb utat tesz itt [a Hortobágyon] a nap, mint máshol! (ÚL/5 : 48) →*légi* ~*ra kel* 1 : 107; **Szh:** *tiszta, mint a még* ~*ban levő hó* A legelfajultabb lélek is tiszta volt születésekor, mint a még utban levő hó, melly csak akkor válik sárrá, ha már a földre hullott s ott lábbal tapodták. (FL/4 : 119)

4. *(átv)* 'vmely történés folyamata, lefolyása': Eudoxia .. átment a varázs megszünésének utján (KH/6 : 61); *(jelzővel:) fél* ~ ld. **félút**; *(birt szerk:) élet* ~*jai* 5 : 60; 6 : 279 *házasság* ~*ja* Valahányszor a nő a göröngyös házasság utján bolyong, inkább vádol eget, földet, semmint magát (KH/6 : 59); *(szókapcs:) utat előre lát* azon .. férfiak .. prófétai lélekkel bírnak, az utat előre látni, mellyen a társaság induland (RH/6 : 173) ~*(já)ba korlát* →*állíttatik* v. *akadály* →*vettetik* 6 : 263, 314 — **a)** 'életút, életpálya': Előttem még ollyan hosszú az út, S a boldogságról már végkép lemondék (414/1 : 362) Salgón Kompolti Péter volt az úr .. Követte őt a rablás útain Kompolti Dávid és Kompolti Jób (S/2 : 70) + 1 : 47; 3 : 253; *(jelzővel:) boldog* ~ 3 : 247, 284; *(szókapcs:) utat választ* Választottam utat, sorsomat megpecsételtem; s e mellett kell maradnom. (RH/6 : 156) + 1 : 264; 6 : 44 *vmely* ~*on elindul* v. *jár* v. *megy* A fiatal lyányka most olly uton jár, mellyet nem szeretek; elhagyá a szinházat (J/6 : 414) + 1 : 264; 6 : 155 *vmely* ~*ról eltántorít* 6 : 44 — **b)** 'vmely célhoz v. kifejlethez vezető folyamat': Nem kétlem, hogy ezen ut a zendülőkkeli találkozással fog végződni (RH/6 : 261) Az ujoncok .. Ugy mentenek a halál utjára, Mintha mentek volna lakomára. (848/3 : 226) + 6 : 296 *(párh:)* ~ — *következtetés* 6 : 257

5. *(átv)* 'cselekvés, viselkedés irányvonala, módja': Lelkem útja tetteimben Egyenes! (83/1 : 33) ha mint korlátlan úr akarsz Eljárni .. vedd át Felét az én tisztemnek és határozz Utad fölött (Cor/4 : 338) + 4 : 268, 300; *(ism)* Csodásak az ő [= Isten] utai, de a szeretet és igazság utai azok! (NI/6 : 425); *(szókapcs, jelzővel* is) *vmely utat követ*[1] 6 : 348 *vmely* ~*ba vág* 6 : 50 →*igaz* ~*ban* v. ~*on jár* 5 : 108; 6 : 261 *egyenes* ~*on halad* (részleges *ism)* [Hugó] csak az egyenes úton haladhatott — azon az uton, mellyen őt a sors látszék űzni. (RH/6 : 331) *(ugyan)egy* ~*on járnak* v. *mennek* a király s haza egy uton nem járnak (803/3 : 106) + 6 : 358 *rossz* ~*ra* →*csábító* 2 : 166 *jobb* ~*ra hoz vkit* 'erkölcsi javulását elősegíti': A férj részegen jött haza, a feleség .. mindent elkövetett rajta, hogy jobb utra hozza (FL/4 : 121) *új* ~*ra* →*lép*[1] 6 : 54 *bosszú* ~*jára* →*tér*[1] 6 : 289 *rossz* ~*ra téved* 'erkölcsileg elbukik': [Shakespeare III. Richárdja] nem véletlenül téved a [ro]sz utra (P 132/5 : 41); **Km:** *legjobb az* →*egyenes* ~ 5 : 12 (2×) | *(ráértés)* „Én, fiam .. azt keresek, mit tán megmutathatsz nekem, de jó lenne, ha magad keresnéd .. a jó utat keresem," felelt a pap .." Kihez akarsz menni?" (RH/6 : 258)

6. *(átv)* 'eljárás, mód(szer)': *(páros kif:) vmilyen* ~*on-módon* ld. **út-mód**, *(szembeáll)* [Shakespeare III. Richárdjának] Célja az uralkodás, s ő nem tekinti az útat hozzá, csak a célt (P 132/5 : 41); *(jelzővel:) emberséges* ~ 4 : 307 *jó* ~ „Nem térhetünk vissza a lépcsőn a folyosóra, kisasszony?" .. „Ez lesz a legjobb ut," monda Hugo (RH/6 : 376), *(vakmerő, de) rövid (és* →*biztos)* ~ 4 : 182; 7 : 56 *(párh)* magam is várok híreket bizonyosabb kézből, s rövidebb uton. (RH/6 : 131) *törvényes* ~ 6 : 291 *törvénytelen* ~ 7 : 155; *(szókapcs:) vmely utat választ* választottam a második utat, melyre hazafiságom ösztönözött, némán, szerényen ott hagytam azon hadsereget (L 280/7 : 204) *vmely* ~*ra kényszerít* 7 : 205

7. *(átv)* 'lehetőség vminek az elérésére, megszerzésére': *(párh)* Ön többre becsűli a csillagvizsgálást a hölgyekkeli mulatásnál. Nem tudom, ez é az út a mennybe, de nem eszköz a földön boldogúlni. (KH/6 : 67); *(szókapcs:)* ~ *megtétetik* 6 : 430—1 ~ *nyílik* 1 : 27, 44, 114, 292; 2 : 206 ~*ját elzárja* az irodalmi fondorkodások elzárják utamat a szinházhoz. (J/6 : 397) + 4 : 25 *utat készít* 6 : 371 *nyit* 4 : 372; 6 : 59, 299, 400 →*talál vki szívéhez* 2 : 264 *vki* ~*jában* →*akadálykő lesz* 6 : 254 *elpusztul az* ~*ról* 6 : 335; *(körülírás:) megtalálja a* →*mennyország* ~*ját* 6 : 252 | *(ráértés)* Mondj akármilly utat, hogy hozzád mehessek, Ha az alvilágon visz is az keresztül (SzM/2 : 261) — **a)** 'lehetőség vmely cselekvésre': nincs út a visszatérésre (RH/6 : 144); *(szókapcs:)* ~*ját állja* v. ~*jába(n) áll* v. *lesz* 'célja megvalósításában akadályozza': Már csak egy áll ama férfi s a gazdagság és rang között .. s én azt igen féltem, ki utjában áll. (RH/6 : 323) + 6 : 96, 148, 207, 255, 335, 353, 361; 7 : 180 ~*ját elzárja* Miért zárjátok el az útamat? [verscím is] .. Előre vonnak vágyaim, de én Használni s nem ragyogni akarok. (792/3 : 85 [2×]) + 6 : 30 ~*(já)ba* →*akadályt tesz* v. *vet* 6 : 263, 353 *vkit* v. *vmit eltakarít az* ~*ból* v. *kiszorít* ~*jából* 6 : 268, 291, 335

vö. **egyúttal, [útján]**

utál ts ige **28** | **utál** 27, **útál** 1: *-ok* 1, *-Ø* 5, *-tok* 1, *-nak* 2; *-lak* 1; *-om* 9, *-ja* 4; *-t* 1, *-tak* 1; *-tam* tsr 1, *-ta* 1 | *-nám* 1

'vki, vmi iránt erős ellenszenvet érez': Oh Honderü .. Lám annyi útál tégedet, ki a hont Ha nem deríted is, de dőrited. (325/1 : 290) én apádat .. szintúgy utálom, Miként első férjemnek gyilkosát. (S/2 : 78) + 1 : 162, 273; 4 : 124; 6 : 17, 397; *(ism)* Megversz-e isten, a miért őt [= férjemet] utálom? verj meg, ha tetszik, de én utálom őt! (Drt/4 : 205) *(ism* párbeszédben:) [Sámson:] utálom az asszonyi állatokat. [Dengez:] Tán azért, mert ők utálnak téged? (TH/4 : 166) *(páros kif:)* →*gyűlöl,* ~ 1 : 215; 4 : 134, 161; *(halm:)* →*csúfol, gyaláz,* ~, *üldöz* 4 : 129 *ingerel,* →*gyaláz és* ~ 4 : 127; *(párh:)* →*gúnyol* — ~ 4 : 139 →*gyűlöl* — ~ *(— iszonyít←)* 2 : 181; 6 : 327, *(szembeáll:)* →*szerettetik* — ~ 4 : 76; *(ellent, páros kif:) szeret* — *gyűlöl←* és ~ 4 : 129; *(megszem)* Mindennapos vendég ugyan az unalom, De ez az öreg úr épen ugy utálja A könyvet, mint apánk ... fut, mihelyt meglátja. (Tb/3 : 295); *(nyomósítva:) szívéből* ~ [Edvárd] engem mint barbár nagybátyát szivéből utál [verabscheut] (KH/6 : 41) **(Szh-szerű:)** *(úgy)* ~ *vkit, vmit, mint a* →*pej legényt* v. *a* →*poklot* 4 : 124, 286 — **a)** '(ételtől) undorodik': *(ráértés)* Ha a kritikusok nem volnának: a világon legjobban utálnám a tejfölös-tormamártást (UJ/5 : 22) *(fokozás:)* ~ — *undorodik←* 5 : 59; **(Szh-szerű:)** ~ *vkit, vmit, mint a* →*kukoricagölődényt* 1 : 141

utálat fn **9** | *-Ø* 1; *-om* 1 | *-ot* 2, *-odat* 1; *-ból* 1; *-omnak* b 1; *-úl* 1; *-ával* 1

1. 'erős ellenszenv vki v. vmi iránt': Az eszme, megszökni a viadal előtt, az erős szellemnek szégyen és gyalázat elleni utálatával küzdött (RH/6 : 333) *(páros kif:)* →*megvetés és* ~ 1 : 264 (3×) *(fokozás:) méltatlanság* — *gyűlölet←* — ~ 4 : 152; *(párh:)* →*félelem* — ~ 4 : 119 →*gyűlölet* — ~ 6 : 33 — **a)** 'undor': [császárok] Dögtestetekre hollók szállanak, Mert nem lesz és ne légyen ember az Utálat miatt, a ki eltemessen (779/3 : 72)

2. 'erős ellenszenv tárgya': Bajnok férfi volt, De .. Honát földulta, s utálatúl hagyá Nevét a késő kornak. (Cor/4 : 365)

utálatos mn **8** | *-Ø* 6 || *-b* 1 | *leg- -abb* 1

'utálatot keltő; visszataszító': Miért búsulsz, apám? .. örülnöd kellene, hogy elhagyom ez utálatos földet. (HKöt/4 : 78) Ki nektek jó szót ád, utálatos Hizelgő. (Cor/4 : 233) *(négyes párh:) alávaló* — ~ — *megvetendő←* — *ocsmány* 4 : 219 *(szembeáll:)* ~ — *vitézi és* →*kiengesztelő* 5 : 43 | (felkiáltásban:) átok azon áruló Rikárdra .. Az utálatos [niederträchtige] gonosztévő! (RH/6 : 349) *(párh:)* ~ — *undok←* 4 : 214 — **a)** 'undorító': egy .. hölgy közelében utálatos [abscheulicher] keleti gőz terjedt el. [—] Mi kellemetlen szag! mondá mistriss Lawington (KH/6 : 9) *(páros kif)* Nincs valami rútabb, utálatosb .. mint egy vastag, duzzadt férfi, kinek feldagadt szemhéjai s könyes szemgolyói a gonosz isten kegyetlen látogatását árulják el. (KH/6 : 43)

után nu **464** | 463

1. 'vkit, vmit térbeli sorrendben követve': [Katica] az öreg őr után siete (RH/6 : 158) Az említett uri ember .. megállott közel egy kutyához s azt füttyeivel csalogatta maga után (UJ/5 : 33); *(fig etym-*ban:) te, alföldem, hol hegy után hegy nem kél, Ollyan vagy, mint a nyílt, a fölbontott levél (397/1 : 343) *rém rém* ~ 1 : 358; *maga* ~ *hurcol←* v. →*húz* v. *von vmit* 2 : 189; 4 : 168; 6 : 443 *vki* ~ *jön* 4 : 272; 6 : 216, 223 *vki* ~ *visz* engedje meg, a cserepet .. ön után vihetnem (J/6 : 395) | (írott szövegben:) Anyám ezt írta e sorok után: „Kedves szeretetteim, bocsássatok meg .." (P 291/5 : 147) + 7 : 501 — **a)** 'vmi felé, irányában haladva': A hajósok .. egy ismeretlen Hang után eveznek (598/2 : 177) + 6 : 319 | (hogy utolérje, elérje:) Egy vitorlánk van. .. a Kormányos halovány; Ki merne szállani Most csónakunk után? (418/2 : 11) én egy nappal később indultam, de nem zászlóaljam után, hanem ide Erdődre (L 246/7 : 179) + 6 : 116 *(tő-*

ism:) utána — ~ 4 : 97; 5 : 34; vki, vmi ~ fut(kos) v. *rohan* v. *siet* v. *szalad* 1 : 184; 4 : 149, 153, 194, 242; 6 : 366, 397 *(tőism:) utána — ~ 2 : 74 (hsl)* az élhetetlen nyomorú csoport .. mint éhes kutya A konc után, a kezdett utra fut. (183/1 : 114), *vmi ~ kapkod* v. *nyúl* 3 : 279, 281; 4 : 168; 6 : 360 *vki ~ (el)megy* menj ezen Keen Rikárd után, s hozd vissza .. lehető sebesen. (RH/6 : 103) + 5 : 148; 6 : 270, 295, 378 — **b)** 'távozó személy v. dolog felé, irányába': El lelkem után a messze világba! (303/1 : 273); *vki* v. *vmi ~ néz* v. *pillant* v. *tekint* 3 : 79; 6 : 90, 106, 437 *(kép, tőism)* Szomorodott szívvel láttam gyülekezni [a gólyákat], Midőn távozának; Miként most eltünő ifjuságom után, Ugy néztem utánok (620/2 : 201) *vki ~ küldi← tekintetét* 2 : 259 | (színi utasításban:) Borics (Saul után): Megállj, hallod? (TH/4 : 153) — **c)** 'mögött': *maga ~ bezár* Ternyei bezárta maga után az ajtót (HKöt/4 : 23) + 4 : 134; 6 : 324

2. 'vmely időpont, időszak elteltével': Nem kellett cseresznye többé, Gyermekéveim után (47/3 : 274) Csendes magányból a mézeshetek után Ujra belépek a nagy világ zajába (699/2 : 297) + 2 : 69; 5 : 133, 134; 6 : 61, 119, 237, 266, 422 (mut nm-sal, kettőzve:) vigyázzatok, hogy ezek után a fényes éjek után sötét napok ne következzenek. (P 201/5 : 86); *(fig etym-*ban:) Nap megy nap után (444/2 : 28) *esztendő esztendő ~* 3 : 134; 4 : 46 *(szembeáll:) előtt — ~* 3 : 150; *dél ~* ld. **délután,** *éjfél ~* Éjfél után értem haza fiam temetéséről. (HKöt/4 : 82) + 4 : 105; 5 : 133; 6 : 281; 7 : 60 *vhány esztendő* v. *év (→leforgása) ~ (→először)* 2 : 51—2 (3×); 3 : 170, 223; 6 : 24; 7 : *506 *húsvét ~* 7 : 22 *hosszú* v. *rövid idő ~* *S rövid idő után Oltár előtt az ifju, Oltár előtt a lány. (88/3 : 319) + 6 : 405 *vhány óra →elfolyta ~* 6 : 272 *újesztendő ~* 7 : 43 *az Úr →születése ~* 7 : *113; *vmivel napfölkelte* v. *naplemente ~* Egy órával nap fölkelte után .. Hugo és .. Lucy lovaik mellett álltak (RH/6 : 165) + 6 : 133, 213, 237, 322 — **a)** 'vmely eseményt, történést, állapotot követően': Tovább ment Rákóczi a frígykötés után (SzM/2 : 256) Oh istenem, mi jól esik A harci zaj után e dal (847/3 : 224) + 1 : 22; 2 : 17; 3 : 174, 280; 4 : 9; 5 : 133; 6 : 429; 7 : 216 (+ 110) *(ism)* Ama szerencsétlen ütközet után .. az eveshami ütközet után élénken figyeltem a hirekre (RH/6 : 243); *(fig etym-*ban:) Zápor zápor után, a szüret szünetlenül ázik. (33/3 : 262) *élet az élet ~* 4 : 25 *korty ~ korty* 3 : 256; *(párh:) közben* v. *között — ~* Dobsa .. mind jelenései közben, mind a játék után zajosan tapsoltatott meg. (P 78/5 : 12) + 7 : 12 *~ — előtt* 7 : 199; *(szembeáll)* Inkább megyek le a pokolba A búcsuzás után, Mint föl a mennybe búcsu nélkül. (Ap/3 : 161); *asztal* v. *(est)ebéd* v. *vacsora ~* 1 : 82, 98, 162, 275; 4 : 98, 112, 357; 6 : 26, 239 *(párh:) ebéd →előtt — ~ — közben* 4 : 351, *az ~* ld. **azután,** *ez ~* ld. **ezután,** *ezek ~* [Iluskának] ez volt végső lehellete: Jancsikám .. Más világon, ha még szeretsz, tied leszek. Ezek után kimult az árnyékvilágból (JV/1 : 208) + 2 : 56; 6 : 116, 208, 222, 264, 333, *halál(a)* v. *holta ~* 1 : 346; 2 : 163; 3 : 149; 4 : 33, 115, 125; 5 : 154; 6 : 150 (+ 6) *(fokozás)* tiéd vagyok, Hugo .. egész a halálig .. s a halál után is! (RH/6 : 264), *hallgatás* v. *szünet ~* 3 : 298; 4 : 99, 170, 187, 200; 6 : 23, 37, 79 (+ 10) *melyek ~* 7 : 25, 26 *mindenek ~* ld. **[mindenekután],** *szó(k) ~* Isten veled, isten veled! .. E szavak után elhagyá a szobát (RH/6 : 365) + 6 : 91, 135, 136, 192, 202, 204, 226, 230 (+ 23); *vmivel vmi ~* Biró Julcsát egyetlenegyszer látta Marci néhány hónappal lakodalma után (FL/4 : 138) + 4 : 86; 6 : 39, 113, 232, 264, 317, 405 (2×); 7 : *368 *vmire vmi ~* Ezek után egyszer sok időre Kiült Lidi a Duna szélére (SzP/2 : 56) *azonnal* v. *éppen* v. *mindjárt vmi ~* Tegnap épen hajnali mise után indult Nottingham felé. (RH/6 : 122) + uo.; 1 : 275; 5 : 148; 6 : 91; 7 : 22, 26 *vmi ~ először* Az 1848diki marcius 15kén kivívott sajtószabadság után legeslegelőször nyomatott példány (P 195/3 : 330) + 6 : 242 *vmi ~ nemsokára* Első feleségem halála után nem sokára megházasodtam (HKöt/4 : 63) + 4 : 85; 6 : 426 *vmi ~ végre(-valahára)* Két héti huzás halasztás után végre ő császári királyi apostoli fölsége kegyelmesen méltóztatott szavát beváltani (P 201/5 : 85) + 1 : 204; 4 : 99, 136; 5 : 12; 7 : 54; **Sz:** *késő →eső ~ a köpönyeg* 1 : 74 **(Szh-szerű:)** *kibújnak lyukaikból, mint →eső ~ a tengeri nyulak* 4 : 341; **Km:** *→munka ~ jó a nyugalom* 2 : 309 — **b)** 'vkit, vmit időbeli sorrendben követve': Bordeauxi után malváziai jött, s ezt claret követé. (RH/6 : 103) az őszi bús szellő után Jön a süvöltő téli zivatar. (S/2 : 70) + 1 : 143; 3 : 253; *egymás ~* 1 : 210; 3 : 157, 299; 4 : 9, 164; 6 : 31; 7 : 131, 205 (+ 5) *(párh:) →egymás mellett és egymás ~* 1 : 76, ld. még **egymásután,** *→egyik (. . .) a másik ~* 4 : 136; 6 : 224, 225, 287, 411; *(szókapcs:) maga ~ von←* 6 : 173, 232 — **c)** 'vmely viszony, kapcsolat létrejöttét követően': *(szembeáll:) ~ — előtt* 6 : 447

3. 'vmi, vki elmúltával annak helyén': *(szókapcs:) maga ~ hagy←* 1 : 216; 3 : 302; 6 : 349; 7 : 48

4. 'vkit, vmit értékrendben követve': [Ashby gróf] hitte, hogy ügyessége .. bölcsesége .. senkié után nem áll az országban. (RH/6 : 95—6) Szigligetinek is volt kész darabja .. ezt a választmány az enyém után fogadta el. (P 110/5 : 36); *Isten ~* 1 : 196; 3 : 36, 236, 251; 4 : 234; 6 : 28

5. 'vmiből következtetve, vmi alapján': Közelebbi vizsgálat után véresnek találtaték

az acél (RH/6 : 301) itt több forog kérdésben, mint becses úri személyem kedve, ezt beszédeim után nem nagy mesterség . . belátnod. (L 167/7 : 86) + 5 : 79; 6 : 34, 48, 109, 426, 430; 7 : 19, 155 (+ 5); *mindenek* ~ 6 : 422 *vmi* ~ *indul* 4 : 213; 7 : *504 *vmi* ~ *ítél* 7 : 165, 179 — **a)** 'vmi nyomán': Menyasszonyom akaratos Kis leány, Én sem hajtok fejet minden Szó után (668/2 : 253) A táj ollyan szép, mintha az én képzeletem után alkotta volna a természet. (ÚL/5 : 72) + 3 : 163; 7 : *513 | *(ráértés, ism)* Kegyelmed megy a többség *után*, mint a birka a kolomp után. (TH/4 : 167) | *vki* ~ (műfordítás alcímében az eredeti szerző nevével:) Gyermekkori emlékek (Béranger után franciából.) (493/2 : 51) + 2 : 64, 231, 301; 3 : 262, 267, 268; 4 : 225; 6 : 448 (+ 18)

6. 'vmit alapul véve': elélek Becsületes munkám után. (Ap/3 : 131), →*bötűzés* v. →*diktálás* ~ *(meg)ír vmit* 6 : 294; 7 : 545 →*hallás* v. →*szó* ~ *megtanul vmit* 3 : 127, 135 — **a)** *vki* ~ 'a hozzátartozás jogán, alapján': Apám után szép vagyonhoz jutottam (230/1 : 225)

7. *(átv)* 'vkinek, vminek a megnyerésére, megszerzésére törekedve': Beh fölvetettem volna magamat Hadvész után nyerítő paripára (217/1 : 174) elérhetetlen égmagas tetőkön . . Melly után epedve küzd a hév indúlat . . Ott az ideál! (44/3 : 271); *vmi* ~ *epedez* v. *vágy(akodik)* 3 : *319; 4 : 179; 6 : 427; 7 : 87, *vki* v. *vmi* ~ *lót-fut* v. *szalad* 2 : 39 (2×) *(tőism:)* ~ — *utána* 6 : 372 *(szembeáll)* Különös a férfiaknál: minden után szaladnak, mi tőlök fut. (RH/6 : 115), *vki* v. *vmi* ~ *sóhajt* v. *sóvárog* 1 : 333; 3 : 98; 6 : 233 *vmi* ~ *törekszik* 6 : 296—7 *lég* ~ *kap*← 2 : 80 — **a)** 'vkit, vmit keresve, megtalálására, ill. megtudására törekedve': Küldj sebész után, vagy híj magad! (RH/6 : 324) Fönséges éj! Az ifju mostan megy szeretője után (465/2 : 36); *vki* v. *vmi* ~ *hallgatózik* v. *kémlődik* v. *leskelődik* 4 : 101; 6 : 242, 276 *vki* v. *vmi* ~ *kérdezősködik* v. *tudakozódik* 6 : 15, 175, 300, 339; 7 : 157 *vki* ~ *kiált* v. *ordít* 4 : 263; 6 : 95 *vki* ~ *(körül)néz* 6 : 86, 148 *vki* ~ *tekint* 'megnézi, mit csinál': tekintsünk az őr után — ismét el fog menni, mielőtt mindent elkészítünk. (RH/6 : 283) — **b)** 'vki, vmi elvesztése miatt': Az özvegy gyászba öltözék; Kedves férjét eltemeték. Ő gyászruhát ölt a meghalt után! (477/2 : 40) Nagyot sohajtanak Egyszer mind a ketten. „Ki után sohajtasz, Édes jó pajtásom?" (589/2 : 165) + 7 : 168; *vki* ~ *sóhajt* ←*küld* 3 : 251 — **c)** (vonzatként, *szókapcs:) vmi* ~ *lát* 1 : 189; 4 : 115; 6 : 79; 7 : *634 *dolga* ~ *(lát)* eltávozott a kocsmáros, hogy dolga után lásson (RH/6 : 75) + 4 : 334 *vki élete* ~ *incselkedik*← 6 : 280

utánra hat 1 — **2.a)** Ashby gróf . . ajánlá, a további tanácskozást ebéd utánra halasztani. (RH/6 : 103)

utána hsz, nu és ik **154**

I. szragos hsz 144 | 140; **utána** 138, **utánna** 2: *-am* 19, *-ad* 18, *-a* 71, *-unk* 8, *-ok* 24

1. 'a szraggal megjelölt személyt v. dolgot térbeli sorrendben követve; mögötte haladva': hajts utánnunk kocsis! (P 207/5 : 103) Ott megy ő, a vén vezér, utána A hazának ifjusága mi (849/3 : 228) + 3 : 130; 4 : 219, 254; 6 : 108, 115, 443 *(párh)* Menj elől . . . utána Comínius . . . mi követünk (Cor/4 : 237) *(póláris kif:) előtte*, ~ 2 : 105; ~ *hoz* v. *visz* „Nem öltöd fel a ruhát?" „Nem," szólt Lucy . . „hozd utánam, s gyorsan kövess." (RH/6 : 371) + 6 : 370, 384 ~ *húzódik* v. *vonul* 1 : 282; 2 : 83, ~ *jön* v. *megy* Jöttek nyomban utána A hangászkarnak tagjai hárman (HK/1 : 127) + 1 : 221; 6 : 103, 195, 267, 285, 308, 355 *(tőism)* Mihály, Mihályné fölvette a bundát . . s elmentek . . Panni utánok ment, hogy a kis ajtót becsukja mögöttök, s Ferkó szinte kisuhant Panni után (N/4 : 97), ld. még **[utánajön]**, **[utánamegy]**, *lelke* ~ *száll*← 2 : 228 | (írott szövegben:) Fegyveres Tamás úr háza . . Homlokára írva: 1603. . . Utána illenék: az ujítást várom. (Tb/3 : 291) — **a)** 'a szraggal megjelölt személy v. dolog felé, hogy elérje, utolérje': Hiába suhanna utánad A fecske, nyomodba se' jut. (303/1 : 273) Lenkei kapitány . . iparkodott nagy Sebesen utánok (795/3 : 93) + 1 : 246; 2 : 15; 4 : 84, 138, 242, 247; 7 : 72; ~ *esik* 2 : 146, ~ *fut* v. *nyargal* v. *rohan* v. *siet* 2 : 310; 5 : 25; 6 : 170 *(tőism)* futék utánad, mint az esti szél A tünedékeny pillangó után (S/2 : 74), ~ *hajigál* v. *hajít* v. *hajt* 5 : 108 *(tőism)* a jámbor aggastyán . . a gyerekek után lódul és hajigál utánok tégladarabokat (UJ/5 : 34) *(párh)* egy vasvillát hajtottak utánnok, és két puskát sűtöttek el rájok. (L 235/7 : 169), ~ *jön* 7 : 144 *(ism)* „Utánad jöttem," szólott a leány, „Utánad jöttem. . . ha terhedre van, Kiútasíthatsz e szobából . ." (Ap/3 : 152), ld. még **[utánajön]**, ~ *(el)küld* feleségem . . levelét . . a másik levéllel együtt küld utánam. (L/238/7 : 172) + 2 : 221, 387, ld. még **[utánaküld]**, ~ *nyúl* Hah, mennyi tündér együtt: ifjuság, Tavasz, költészet, szerelem! El hagyjam őket tőlem szállani? Utánok vágyva nyúl kezem (776/3 : 66) + 1 : 217; 3 : 50, 119, 132 ~ *rugaszkodik* 1 : 215; 5 : 134; 7 : 216 — **b)** 'a szraggal jelölt távozó személy v. dolog felé': A midőn már messze járt fia, Egy sohajt küldött utána (BI/2 : 325); ~ *fordul* 2 : 254 ~ *int* 3 : 250 ~ *kiált* v. *morog* Megállj! kiálték utána, megállj. (HKöt/4 : 88) + 4 : 50, 60, ~ *néz* v. *pillant* v. *tekint* 1 : 203, 244; 2 : 56; 3 : 276; 4 : 43, 170; 6 : 115, 416 (+ 5) *(tőism:)* →*után* — ~ *néz* 2 : 201, ld. még **[utánanéz]** — **c)** (vható ért.) 'maga után': [Lehel kürtje] tudott lágyan búgni, mint a kis madárka, Ki utána csalja párját ágrul

ágra. (LV/3 : 304) →*beteszi ~ az ajtót* 4 : 198

2. 'az említett eseményt időben követve; azután, ezután': Hát elmegy a nap, Megjön az alkony, Utána az éj (HK/1 : 131) az ajtón kopogás hallatszott, s utána egy ismeretlen úr lépe a terembe. (Sz/4 : 8) + 2 : 70; 6 : 227; 7 : 111 *(párh)* Legényeidnek ő ebéd előtt S ⟨utána⟩ után imája és közben beszéde (Cor/4 : 351, 426); ~ *nemsokára* maholnap talán már bölcső jön a házba s utána nem sokára koporsó. (ÚL/5 : 73) + 6 : 384 | (fm-i utalószóként) *amint . . .*, ~ a mint jól laktam sületlen burgonyákkal, millyen jól esett utána az álom! (HKöt/4 : 43) *midőn . . .*, ~ 5 : 58 — **a)** 'a szraggal megjelölt személyt időbeli sorrendben követve': kívánom: Nyiljon illy út nektek is utánam. (625/2 : 206) Lamberg szivében kés, Latour nyakán Kötél, s utánok több is jön talán (833/3 : 205) + 3 : 225, 209; 4 : 96, 178 *(szembeáll)* [Hugó] kérte a törpét, menne először le, de Tangel ezt felelé: „Nem, nem, én utánad megyek . .” (RH/6 : 284); *(kép)* Nyílsebes gondolatunk, Későn indulánk utánad (720/2 : 343); *nemsokára* ~ 4 : 61, 215 — **b)** 'a szraggal megjelölt személy szavait ismételve': „. . . koccantsatok Gedő Simonnak egészségire . . sokáig éljen ő kegyelme!” 'Sokáig éljen!' zúgták a fiúk Utána harsány, mennydörgő torokkal (S/2 : 70) + 2 : 389; ~ *jajdul* ld. **[utánajajdul]**, ~ *kiált* [Sámson:] kiáltsátok utánam: éljen Borics király! le II. Bélával! [Mind:] Éljen Borics király, le II. Bélával! (TH/4 : 173) ~ *mond* Mondják utánam, hogy „pénzbüntetés” vagy „Halál” (Cor/4 : 316) + 1 : 120, ld. még **utánamond**

3. 'a szraggal megjelölt személy létezését követően': *(párh, szembeáll:) előtte* — ~ 2 : 225; 5 : 41 — **a)** 'a szraggal megjelölt személy elmúlása után, annak helyén': A legelső jeladásra Kiállunk, Ha elesünk, új sor áll föl Utánunk (760/3 : 45); ~ *marad* 3 : 174

4. 'a szraggal jelölt személyt értékrendben követve': Boz . . az egyetlen ember, kinek irígye vagyok, nem mintha őt tartanám a világ legnagyobb irójának s azt hinném, hogy utána mindjárt én következem, hanem azért, mert az ő küldetése legszebb (ÚL/5 : 74)

5. *(átv)* 'a szraggal megjelölt személy, dolog megszerzésére törekedve': ~ *jár←(— énutánam)* 3 : 201; 4 : 96 *majd →megvész* ~ 1 : 285 *sóvárog* ~ 1 : 266 ~ *szalad: (tőism)* Átaljában ti férfiak szaladtok a nők után . . most én szaladok utánad. (RH/6 : 372) ~ *van* 'szerelmét elnyerni igyekszik' ld. **[énutánam]** — **a)** 'a szraggal megjelölt személyt v. dolgot keresve, megtalálására, ill. megtudására törekedve': ha a harmadik szomszédban jártam, még oda is utánam kandikált (N/4 : 101); ~ *kémlődik* v. *kérdezősködik* v. *tudakozódik* 4 : 115; 6 : 24, 276, 308; 7 : 173 ~ *küld* 6 : 103, 198, ld. még **[utánaküld]** — **b)** 'a szraggal megjelölt személy elvesztése miatt': *(ism)* Utánad sirnak [néznek?] szemeim, S vérzik szivem utánad (825/3 : 361); *(szókapcs:) meghal ~ bújában←* 4 : 135 *a →varjú sem károg ~* 1 : 215 — **c)** (vonzatként, *szókapcs:*) ~ *lát←(, hogy)* 4 : 355; 6 : 48, 140, 219, 302, 332, 347, 367

6. (msz-szerűen) ~*m!* 'kövessetek!' bőszülve kiálta: „Utánam!” (HK/1 : 146) *(párh)* Rajta tehát . . El, utánam élet és halálra! (793/3 : 89) *(párh, refrén, ism)* Előre, katonák, Előre, magyarok! . . Utánam, katonák, Utánam, magyarok! (845/3 : 222) — **a)** ~*!* 'kövesd, üldözd (kövessük, üldözzük)!': Gyorsan, Jakab, gyorsan! utánok. Te Bill, te eredj az erdő körül, s fogd el őket a másik oldalon. (RH/6 : 115) + 4 : 306

II. nu 10 — *-nak/-nek* ragos nsz után

1. 'után (1. c.)': Tatárország hegyes völgyes tartománya Messziről nézett a seregnek utána (JV/1 : 193)

2. 'után (2.)': a csonka torony . . a harcoknak utána Most szomorún hallgat (650/2 : 234) harcoltunk . . a becsületért, mellyet annyi bajnak utána is épségben hoztunk meg (P 272/5 : 134) + 1 : 123, 125, 147; 2 : 179; 3 : 244; *(szókapcs:) annak* ~ 'azután': És annak utána Se' híre, se' hamva Az egész karavánnak (558/2 : 126), ld. még **annakutána**, *ennek* ~ ld. **ennekutána**, *melynek* ~ 'miután; ezután pedig': ez elég szívreható búcsu, mellynek utána is . . ölellek, csókollak stb. (L 175/7 : 106)

III. ik — ld. az *utána-* ik-s igéket

[énutánam] nyomósított hsz: **én utánam** 2 — **I. 5.** *(szókapcs:)* ~ *jár: (tőism)* Pórul jártak a leányok, Eddig én jártam utánok, Most ők járnak én utánam (829/3 : 201) ~ *van* Szép legény volt Marci, szerették a lyányok. Ha én utánam is annyian volnának! (604/2 : 183)

[teutánad] nyomósított hsz: **te utánad** 1 — **I. 1.** *(kép)* Előre hát, oh nemzetem . . Egész Európa te utánad jő (855/3 : 235)

[őutána] nyomósított hsz: **ő utána** 1 — **I. 5. a)** Világos volt, hogy valakire várt, s Hugo természetesen azt következteté, hogy ő utána nézdelt. (RH/6 : 200)

[utánajajdul] tn ige: **utána jajdul 1** : *-ának* 1

(kép) 'jajdulásszerű visszhangot hallat': [Szilveszter] olly szívszaggató Hangon, hogy a hideg falak Utána jajdulának, Ekkép kiálta föl: „Megállj . . . megállj!” (Ap/3 : 166)

[utánajön] tn ige: **utána jön 1** | . . *jöttem* 1 'követ vkit': ~ *vkinek* Utána jöttem önnek s nyomában voltam mindenütt egész idáig. (Drt/4 : 216)

utánakap tn ige **2** | *-Ø* 1; *-ott* 1
'hirtelen, gyors mozdulattal érte nyúl': elsiklik néha a hal A halásznak körme közől, Ha ügyetlen kézzel Kap utána az ostoba filkó. (HK/1 : 131) + 3 : 111

[utánaküld] ts ige: **utána küld 2** | *-ém* 1, *-é* 1
1. 'vmi után küld, hogy elérje': ~ *vminek: (kép)* [a tenger] Minden alvó habot fölriaszt; És utána küldé a hajónak, Melly a csábító ifjút vivé (490/2 : 49)
2. 'vki keresésére küld': *(kép)* Oh hol vagy, isten? hadd keresselek föl . . S utána küldém elmémet (643/2 : 225)

[utánamegy] tn ige: **utána megy 1** | . . *ment* 1
(átv) '(úszva) követ vkit, hogy utolérje': Mind a három a Dunába bukott. A csalfa lyányt Pista megölelte . . De a midőn az urfit meglátta, Hogy . . uszik javába': Utána ment, és őt ölelte meg (SzP/2 : 62)

utánamond ts ige **3** | **utánamond** 1, **utána mond** 2: *-ja* 1; *-ta* 1; *-á* 1
'(mástól mondott szöveget) ismétel': „Honneur aux enfants de la France!" zengi Béranger, s mondja utána minden becsületes ember. (P 132/5 : 40) a hatalom . . elmennydörgé haragos szavával: „Ez lázító könyv! Vallást s fölséget sért . ." És a megrémült nép utánamondá: „Valóban, e könyv lázító, Vallást s fölséget sért . ." (Ap/3 : 161) + 5 : 124

[utánanéz] tn ige: **utána néz 3** | *-Ø* 1 | *-zen* 1, *-zünk* 1
1. 'távolódó csoport felé irányítja tekintetét': ~ *vminek* Péter bátya . . Néz utána az ujonc-seregnek (848/3 : 226)
2. 'megnézi, hogy mi történik (vkivel)': [Rikárd] távol zörejt hallott, fölugrék s kisiete, hogy utána nézzen [sich umzusehen]. (RH/6 : 298) + 6 : 285

[utánarohan] tn ige: **utána rohan 1** | *-t* 1
'sietve érte megy': ~ *vkinek* A férj utána rohant hiteszegett hitvesének s erőszakkal vitte vissza. (FL/4 : 138)

[utánaszáll] ld. **száll**

utáni mn **7** — fn után
1. 'vmit időben követő': a párbaj utáni napon [Elíza] betegségbe esett (KH/6 : 23) A kivívott diadal utáni Békeségnek a jelképe ez. (849/3 : 228) + 6 : 426 *egymás* ~ ld. **egymásutáni**
2. 'vmely szerző műve nyomán készült': *nem közölhetők . . A Rückert utáni fordítások. (P 60/7 : 507)
3. *(átv)* 'vmi megszerzésére való': a mulandó javak és élvek utáni vágy . . óriás (NI/6 : 421) + 6 : 257 — **a)** 'vki elvesztése miatt való': a szegény öreget . . sírba viszi . . felesége utáni búja. (Sz/4 : 8)

utánnyomat fn **1**
'utólagos nyomdai sokszorosítás': *A szerző engedelme nélküli utánnyomat szigoruan tiltatik. (758/3 : 332)

utánoz ts ige **8** | 2: *-á* 1 ~ . . *nzá* 1
1. 'úgy viselkedik v. cselekszik, hogy viselkedése, cselekvése vmire hasonlítson, emlékeztessen': Grey . . Lucy hangját utánzá. (RH/6 : 258) — **a)** 'viselkedésében, cselekedeteiben vki példáját követi': Eudoxia . . Horácot utánozá. Fölosztá elleneit . . eszközt talált, azokat egymással harcolni hagyni, hogy tőlök szabadúljon. (KH/6 : 58)
2. 'megtévesztés céljából az eredeti látszatát kelti' ld. **utánzott**
utánozni fn in **2** | **utánozni** 1, **utánazni** 1 — **1 a)** Edvárd . . ügyesség hiányában, a gordi görcsöt feloldani, föltevé, Sándor eszközét utánazni [!] (KH/6 : 30) *(helyesbítés:)* →*majmolni, ti.* ~*ni* 4 : 282
utánzott 2. mn in **3** | *-Ø* 2 | *-nak* 1 — **2.** most látom, azon levél utánzott [Fälschung] volt, hogy szegény atyámat halálra csalja. (RH/6 : 313) + 6 : 315 (2×)
utánzandó 3. mn in 1 — **1.** (célhat) [Jenny] a zivatarjelentést utánzandó [nachzuahmen], . . az öreg ur és önmaga fölé egy esernyőt terjeszt. (J/6 : 398)
vö. **utánzó**

utánzás fn **2** | *-a* 1, *-ai* 1
'az eredetihez csak hasonló dolog; utánzat': *(jelzővel:)* →*gyönge* v. →*halvány* ~ 6 : 126, 127

utánzó fn **1** | *-khoz* 1
'olyan költő, aki más költőket utánoz; epigon': *(verscím)* Az utánzókhoz (183/1 : 114)

utas fn **17** | **utas** 13, **útas** 4: *-Ø* 7, *-ok* 6 (b 3) | *-t* 2; *-nak* 2
'utazó személy': [Marci] Kiállt az országút síkjára, s az utas Száz lépésről látta, hogy majd lesz ne-mulass. (604/2 : 184) Kolosvár környékén . . semmi sem veteti észre, hogy egy ország fővárosához közeledik az utas. (UL/5 : 76) + 1 : 67; 4 : 53; 6 : 72, 105 (2×), 296 *(ism)* Csárda, eldőlt csárda, még mikor te benned Utasok vigadtak, utasok pihentek! (397/1 : 344); *(jelzővel:)* →*ártatlan* ~ 1 : 80 *fáradt* ~*: (kép)* Oh keblemben még annyi dal szunyad, Egész egy erdő magva, melly ha felnő, Sok fáradt útasnak hüs árnyat ad. (584/2 : 158), *gazdag,* ill. →*szegény* 2 : 184 (2×) *(met)* Néha gazdag útas vagy s szerel-

mem Mint az útonálló megrohan (344/1 : 302) | *(megszól; ism)* Pusztán utaztam. A hó már nagy volt . . s én . . gyalogoltam . . e szavakat hallám . . — Utas, hallja! . . utas! (HKöt/ 4 : 44)

utasít ts ige **3** | **utasít** 2, **útasít** 1: *-Ø* 1; *-ál* 1 | *-sd* 1
'küld, irányít': Leveledet utasítsd Szatmárra (L 162/7 : 73) Isten . . Kemény pályára útasítál (Ap/3 : 113) + 7 : 179

utasítás fn **9** | **utasítás** 6, **utasitás** 2, **útasitás** 1: *-Ø* 2; *-a* 2 | *-t* 2, *-okat* 1, *-odat* 1; *-nak* 1
1. 'rendelkezés': Utósó utasításomnak [Instruktionen] a collegium tagjaihoz . . pénteken indulnia [kell (KH/6 : 53) Nézzük meg, minő Az útasitás [dispatch ~ Ausfertigung], és hogy viseli Magát [Marcius] ez ügyben? (Cor/4 : 238) + 5 : 181; *(szókapcs:)* *~t hoz vmire nézve* Bécsből egy futár . . utasítást hoz ő felségétől az uj összeesküvésre nézve. (Drt/4 : 205)
2. *(ford)* 'útbaigazítás, tájékoztatás': „Itt," monda Robin Hood . . „ha fölmégysz az előtted levő ajtót fölnyitod, vacsorát találsz készen számodra . ." Noha a számüzött utasítása [Weisung] igen világos volt, még is megállt Hugo s késedezék (RH/6 : 141) + 6 : 134; *(szókapcs:)* *~t ad (vmi felől)* Egy pont felől legalább adhatok utasítást [Aufschluss] . . hova lovagolt, azt igen jól tudom. Az erdőbe lovagolt (RH/6 : 270) + 6 : 103
3. *(tréf, szépítő)* 'pénzküldemény': Emich Gusztávhoz küld az utasításodat vagy mi mennykőt. Ott legegyenesebben megkapom. (L 143/7 : 56)

utazás fn **41** | **utazás** 37, **útazás** 4: *-Ø* 15 (b 2), *-ok* 1; *-om* 3 (b 2), *-a* 2, *-unk* 3, *-tok* 2 | *-t* 1, *-omat* 2, *-át* 1; *-ban* 1; *-hoz* 2 *-omhoz* 1; *-nak* b 1 ,*-ának* b 1; *-ra* 3, *-tokra* 1; *-sal* 1
1. 'annak történte, hogy vki utazik': Szép hazámba ismerősök mennek; Jó anyámnak tőlök mit izenjek? Szóljatok be, földiek, ha lészen Útazástok ⟨Útazástok⟩ háza közelében. (90/1 : 40, 383) Váctól Rima-Szombatig gyorsszekeren mentem . . Utazásunk rohanó és kényelmes volt. (ÚL/5 : 60) + 5 : 19, 54, 60, 72, 148; 6 : 156, 172, 205, 248 (2×), 303; 7 : 111 *(tőism)* megírjam-e, hol és hogy utaztam három hétig Fejérmegyében? . . leírjam-e . . utazásom tragicomicus kalandjait? (L 143/7 : 56) *(párh, ism)* Most jut eszembe, hogy utazásomat kell irnom s nem szerelmemet. Bocsánat. Visszatérek hát az utazáshoz (ÚL/5 : 50); *(jelzővel:)* *→északi* ~ 6 : 247 *→gőzhajói* ~ 1 : 283 *hosszú (éji)* ~ tíz, tizenkét ember lóra űlt, noha a hosszu utazásban elfáradtak (RH/ 6 : 117) + 6 : 213 *kellemes* ~ Aggtelek felé Pelsőcig hosszu keskeny völgyön keresztül visz az ut . . kellemes utazás esik benne. (UJ/5 : 26) *→képzelt* ~ 2 : 87 *vhány napi* v. *→órai (→szakadatlan)* ~ 5 : 61; 7 : 216 *nottinghami* ~ 6 : 263 *pompás →kis* ~ 2 : 203 *víg* ~ 6 : 250; ~ *vhova* Garnier őrnagy, közel az Algírba utazáshoz . . édes-savanyún jártatá tekintetét a hölgyeken (KH/6 : 64) *(körülírás:)* ~ *a →túlvilágba* 6 : 426, ~ *vhol* Utazás az alföldön [verscím] (623/2 : 203; PE. 11 : [199]) + 7 : 169, ~ *vmitől vmeddig* Víg utazás Elthamtól Leicesterig (RH/6 : 250) + 6 : 262 — **a)** 'ennek megkezdése; elutazás': „Alured . . azt hallá, hogy a herceg csak holnap fog Leicesterből visszautazni." „Nem ugy . . utazása csak egy vagy két órát halasztaték . ." (RH/ 6 : 352) + 6 : 370 — **b)** *(átv)* 'égitest haladása látszólagos égi pályáján': Mért vagyok én a hold? . . Minden este félve kezdem útazásom (695/2 : 292—3)
2. *(átv)* 'útleírás': *A Gorove Nyugotjára többek által irt ellen-birálatot azért nem közöljük, mert olly kritika . . melly a nevezett utazásnak egyedül nyelvhibáit piszkálgatá, a józan olvasók előtt nyom nélkül szokott elenyészni. (P 73/7 : 510); *→erdélyi* ~ 7 : *510 *→Rajna-vidéki* ~ 7 : *512

utazási mn **5** | **utazási** 4, **útazási** 1
'utazással kapcsolatos, arra vonatkozó': Szent Kleófás! Millyen karaván . . e szép útazási rend S pőre purdék serge mit jelent? (133/1 : 75) — **a)** 'utazáshoz szükséges': Klieglnek, a nagy gépésznek, uj találmánya van . . Egy véghetetlenül tökéletesitett vaspálya, mellyen . . az utazási költség is a mostaninak csak fele lenne. (P 201/5 : 89) ~ *eszközök←* 6 : 211 — **b)** 'útleíró': ~ *napló←* 5 : 16 ~ *töredék←* 7 : *508

utazhatás ld. **incognito-utazhatás**

utazik tn ige **55** | 36; **utazik** 31, **útazik** 5: *-om* 6, *-ik* 2, *-unk* 1; *-tam* 7, *-ott* 9, *-tunk* 1, *-tak* 1; *-ni fogok* 2; *-andik* 1 | *-ott volna* 1 | *-zon* 2, *-zanak* 1; *-tam légyen* 1 || *-hattam* 1
'(járművön, lovon v. gyalog) nagyobb utat tesz': Nem sokára kocsin ültünk és utaztunk. (HKöt/4 : 55) Irni valóm, ugy hiszem, lesz elég, mert utazni fogok (ÚL/ 5 : 44) + 4 : 57, 65; 5 : 20, 75; 6 : 171; *vhova* v. *vmerre* ~ — Hova utazik? kérdé . . a hölgy. — Majd csak arrafelé, mondám. (HKöt/4 : 44) + 6 : 134 *vhonnan vhova* ~ Debrecenből utaztam Pestre, 1844-ben, februáriusban, kopott ruhában, gyalog (ÚL/ 5 : 64), *vhol* ~ Ha az alföldön útazik az ember, a sáron kivűl még a kocsmárosokkal is meggyűl a baja. (ÚL/5 : 57) + 4 : 44; 5 : 56, 80; 6 : 105 *(tőism:)* *vhol* ~ — *utazás←* 7 : 56, *vkivel* ~ Eperjesről Lőcsére mentem. Kerényi velem utazott. (UJ/5 : 23); *vmely →alkalmatosságon* ~ 5 : 17 *→lóháton* ~

6 : 247 *→mezítláb ~* 2 : 241 *szamáron ~ — lovagol← — gyalog jár* 2 : 27 — **a)** 'ilyen utat megkezd; elutazik': Már nem megyek a külföldre .. Ezt tudva, hogy nem fogok utazni, még nálad maradhattam volna, de ki tudta? (L 152/7 : 67); *vhova* v. *vmerre ~* Rikárd föltételét nyilvánítá, hogy Londonba utazandik. (RH/6 : 126) + 6 : 59, 64, 261, 346; 7 : 48, 60, 65 *(körülírás:) messze ~: (szembeáll, tőism, ism)* Férjed, menyecske, messze útazott .. mig utából ismét visszajő, Rég elvirítnak ifju bájaid .. mondtam már, hogy messze útazott, Olly messzire, hogy onnan, a hová ment, Porszemnek látja a nagy földtekét. (S/2 : 75) — **b)** 'útját folytatja': hátha Volna még egy esdeklésem hátra? Egyetlen egy... azután utazzon... Csókoljon meg, tekintetes asszony! (413/1 : 361), *tovább ~* pénzem már elfogyott, s tovább nem utazhattam (L 31/7 : 24) + 1 : 360; 6 : 251

utazni fn in 18 | *-ni* 12; *-nom* 2, *-nod* 1 || *-hatni* 2; *-hatnod* 1

volt a világon egy segédszerkesztő, ki diszes hivatalába beleunván, utazni ment. (UJ/5 : 17) + 6 : 77, 171, 375; *vhova* v. *vmerre ~ni* Kővárvidékén keresztül akartam kiküldetésem helyére, a Székelyföldre utazni (P 236/5 : 128) *→messze ~ni* 1 : 320, *vhol ~ni* Nincs szebb, mint így folyvást tartó szép vidéken utazni. (ÚL/5 : 63), *vkivel ~ni* sajnálom, hogy megengedém, velünk utazhatnod. (RH/6 : 152) | (állítmány) *~hatni* 'lehet utazni': *(párh)* Klieglnek, a nagy gépésznek, uj találmánya van .. Egy véghetetlenül tökéletesített vaspálya, mellyen hegynek völgynek utazhatni, kanyarodhatni jobbra balra (P 201/5 : 89) — **a)** *vhova ~ni* Walesbe kell utaznom. (RH/6 : 148) + 7 : 169, *(körülírás:) a pokolba ~ni* ha már a pokolba kell utaznom, szerzek magam mellé úti társakat. (ÚL/5 : 53) — **b)** *tovább ~ni* Még az nap tovább akartunk utazni (UJ/5 : 24) + 6 : 157, 168, 169, 210, 213

utazandó 3. mn in 1 — **b)** (célhat) *tovább ~ vmerre* Elhagyva Pestet Debrecenbe jövék, innen ismét tovább utazandó Erdély felé. (L 31/7 : 24)

utazó mn és fn **25**

I. mn 2

1. 'olyan (személy), aki utazik': egy utazó úr jött a vendégszobába. (HKöt/4 : 53)

2. (más szerző művének címében, bizonytalan jelentéssel:) *a D. F. által forditott Utazó gondolat inkább való a homályos, titokszerü dolgokat kedvelő németnek, mint az egyszerüséget szerető magyarnak (P 45/7 : 503)

II. fn 23 | **utazó** 20, **útazó** 3: *-Ø* 13, *-k* 6 (b 1) | *-t* 2; *-kra* 1; *-król* 1

'olyan személy, aki utazik; utas': a személy, ki az utazók előtt állt .. [így szólt:] „.. Kérlek, uraim, mondjátok meg, kik vagytok, kik délben a vig Sherwoodon keresztül lovagoltok .." (RH/6 : 107) Szolnok helyett Vácra indult a vonal .. Palota táján vette észre egy utazó, hogy Vácra mennek (P 258/5 : 141) + 5 : 49; 6 : 70, 71, 104, 105, 108, 138, 152, 168, 176 *(ism)* látni .. azt a kis vakandokturást, mit Tátrának neveznek; mindezt látja az utazó, és ha az utazó költő, akkor .. némán bámul; ha pedig az utazó kritikus, akkor .. azt mormogja fogai közt: meglehetős! (UJ/5 : 23); *(jelzővel:) →éhes és fáradt ~* 4 : 105 *érkező →új ~* 6 : 75 *→jámbor ~* 2 : 135 *hat →láb magas ~* 6 : 72 | (gyalogos vándorról:) Szundikál a gulyás .. Kutyái is lomhák, nem is pillantanak Az útazó után. (787/3 : 79) + 2 : 315 *(megszem* is:) Ott a vityilló pusztaközepen .. E lakhoz éjszakának idején Két útazó ⟨utazó⟩ suhant. Egy úrfi s én [= a farkas]. (73/1 : 23, 381)

utazótársnő fn **1** | *-jöket* 1

'útitársnő': a két kisérő .. örömest állt volna meg .. hogy szép utazótársnőjöket [Reisegefährtin] megpihentessék (RH/6 : 157)

[útbaigazít] ts ige: **útba igazít 2, utba igazít 2, utba igazit 1** | *-Ø* 1; *-ani fog* 1; *-ani fogja* 1 | *-ott volna* 1; *-ották volna* 1

1. 'elmagyarázza v. megmutatja vkinek, hogyan juthat el vhova': a hegytetőn .. meglátni váram tornyának zászlaját, melly utba fog igazítani. (TH/4 : 148) Ha szükség lesz rám, csak a veszett mészárost tudakolja, mert ugy hínak közönségesen... minden ember útba fogja igazítani. (Drt/4 : 213) *(ellent:) →eltéved —* ~ 4 : 109

2. *(átv)* 'eszmei irányítást ad' ld. **[útbaigazítani]**

3. *(átv)* 'rendreutasít': A ki teremtette! .. egy pupos paraszt igazít útba [zurechtgewiesen]? (RH/6 : 77) a helyett, hogy utba igazitották volna gyermekeiket, még .. olajat öntöttek a rosz indulat tüzére. (FL/4 : 125)

[útbaigazítani] fn in: **utba igazítani 1** | *-aniok* 1

2. *(ellent)* Nagyon szomorú dolog, ha azok, kiknek a közönséget utba kellene igazítaniok, ezt még inkább eltévelyítik (ÚL/5 : 58)

útbaigazítás fn **1** | *-át* 1

(átv) 'rendreutasítás': Monthermer gróf és öccse .. Ashby Rikárd útbaigazítását [Zurechtweisung] saját rokonira hagyták .. gondosan kerültek minden okot a megsértésre. (RH/6 : 99)

utca fn **109** | **utca** 108, **útca** 1; *-Ø* 25 (b 6), *-k* 8 (b 2); *-ja* 1 | *-t* 5, *-kat* 4, *-it* 1, *-inkat* 1; *-ba* 3, *-jába* 1, *-iba* 1; *-ban* 4, *-iban* 1; *-ból* 2, *-i[ból]* 1; *-n* 27, *-kon* 8; *-ján* 1, *-in* 1; *-inak* 1; *-ra* 10; *-ról* 3

1. 'városban, ill. falun házakkal szegélyezett közlekedési útvonal': benn valék .. Kolosvárban, mellynek utcáit most gyönyörrel szemlélem Biasíni fogadójának egyik ablakából (ÚL/5 : 76) a mint egy utcát elhagyott, a másik Ott volt azonnal s így végetlenűl, A városnak végét nem érte. (Ap/3 : 124) + uo.; 4 : 65; 6 : 151 (2×), 261, 262, 340, 341 (2×), 360 *(fig etym:)* ~*ból* ~*ba* ld. **utcából-utcába;** *(jelzővel:)* →*hátulsó* ~ 6 : 378 →*lármás* 3 : 286 *meredek* ~ *(és* →*kőlépcső)* 6 : 261, 380 →*nagy* ~ — *kis* →*köz* 4 : 136 →*népes* ~ 3 : 128 →*néptelen (sötét)* ~ 3 : 116; 6 : 421 *sötét* ~ 6 : 285, 340 *szomszéd* ~ egyik szomszéd utcából még több férfi jött (RH/6 : 287); *(birt szerk:) falu* ~*ja* tajtékzó paripán vágtatott egy lovag a falu utcáján alá. (NI/6 : 429) →*főváros* ~*i* 3 : 286, ~ *átelleni*← *oldala* 6 : 377 ~ *sarka*← v. →*szöglete* 3 : 129; 4 : 38; *(szókapcs:)* ~*n jön* v. →*(keresztül-* v. →*végig)megy* Hát ki jön elém mingyárt az utcán? Julcsa. (N/4 : 107) + 1 : 87, 154; 4 : 20; 6 : 360, 378 ~*n* →*(végig)vágtat* 6 : 249, 429 | (tuln elemeként) →*Belle-Chasse* ~ 6 : 30 →*Saint-Méry* ~ 5 : 94 →*Úri és Hatvani* ~ — *Kerepesi út* 5 : 45 — **a)** 'ennek házsora': *(párh)* történetkönyv ez a város .. Minden utca és minden kő Nagy dolgokról beszél benne. (698/2 : 296), *(jelzővel, birt szerk:) magas* ~ *vége* A magos utca végén lakik egy kuruzsló (RH/6 : 324) | (tuln elemeként; *szembeáll:) Váci* ~ — *Váci* →*út* 5 : 20; (lakcímben) →*Dohány* ~ 7 : 145, ld. még **dohány-utca,** *Hárfa* ~ ld. **hárfa-utca,** *Harmincad* ~ ld. **harmincad-utca,** →*Hatvani* ~ 3 : 330; 7 : 38, 41, 43, 49, 67 →*Lövész* ~ 7 : 25, 165 →*Richelieu* ~ 6 : 16 *Szabad* →*sajtó* ~ 3 : 330 →*Zöldkert* ~ 7 : 172, ld. még **Zöldkert-utca**

2. (ált ért.) 'közterület városban v. falun': romokban fekszik az egykor nevezetes vár .. a romokat lehordják az utcákat tölteni (UJ/5 : 31) Esik a hó, még is fekete az útca, Nagy, vastag sötétség egészen behúzta. (726/3 : 8) + 1 : 270; 2 : 193; 3 : 98, 116; 4 : 66, 364; 5 : 76; 6 : 157 (+ 13); *(páros kif:)* ~*k s házak* Hereford utcái- s házaiból a munkás élet sokféle hangja emelkedék (RH/6 : 180) →*udvar és* ~ 5 : 141; *(párh:) ég* — ~*k* Az éj immár késő vala, Az égen csillagok valának és Az utcákon nem voltak emberek (Ap/3 : 125) *házak* — *emberek* — ~*k* [Tisza-]Füred .. kietlen, szomorú, rideg... düledező házak .. az udvarokon buja fű és paréj, az emberek sápadtak és szótlanok, az utcák üresek, zajtalanok (ÚL/5 : 48) ~ — *szoba* Üldözött az utcán és szobámban A föld és az ég. (140/1 : 81) →*templom* — ~*k* 4 : 317; *(haladv:)* →*sár* — ~ — *köd* 3 : 129; *(szembeáll, ism)* A természet nyugodt magányos rejtekén Magamba szállok, és elkomorodom én. De utcákon, holott .. Az élet, a sürgő világ pezsegve forr; Utcákon a lélek percenként újat lát (621/3 : 286); *(jelzővel:)* →*pesti* ~*k* 2 : 83 *rossz kövezetű* ~ *Eperjes .. Rossz kövezetü utcája ki is világittatik néha (P 96/7 : 636); *(birt szerk:)* ~*k köve* Beteg valék .. A pesti utcák holt hideg kövén (504/2 : 83) ~ *közepe*← 3 : 161, 164 ~ *sara* szekerünk Aszód utcáinak sarán huzatott keresztül (UJ/5 : 19); *(szókapcs:)* ~*ra* →*(ki)megy* v. →*kirohan* v. *lép* soha csak az utcára sem mentem anyám nélkül (Áb/6 : 443) + 1 : 112; 5 : 81, 82; 6 : 154, 442 ~*ra néz* v. →*nyílik* v. *nyúlik* A ház .. egyetlen ablaka, melly az utcára nézett, papirral volt foltozva. (HKöt/4 : 55) + 4 : 79; 5 : 146; 6 : 341 | *(rosszalló)* Én vagyok-e az, ki egykor az utcán kutyától rabolt el egy száraz csontot (HKöt/4 : 65) [az ifjú] Elmondta .. Hogy egy tolvaj találta őt az utcán, Aztán egy koldusnő fogadta föl (Ap/3 : 147) + 4 : 82, 215 | (színi utasításban:) V. jelenés. — Utca a városban (Cor/4 : 248) + 4 : 227, 290, 325 — **a)** *(átv)* 'utcai forgalom, közterületen zajló élet': [a gróf] midőn Eveshamba ért .. áttört az utcák zavaros szorongásain (RH/6 : 218) Ez ok nélküli polgárlázadás Miattatok .. Az utcákat már harmadszor zavarja (RJ/4 : 387) + 4 : 342

vö. **utcahosszat**

utcaajtó fn **2** | **utcaajtó 1, utca ajtó 1:** -Ø b 1 | *-ig* 1

'az utcára nyíló ajtó': kirohantam a teremből, követve egész az utcaajtóig a rivalgások által (ÁB/6 : 442) megcsendült az utca ajtó kilincse (N/4 : 95)

utcából-utcába hsz **1**

utcából utcába 'egyik utcából a másikba; a városon keresztül': van itt egy uri ember, ki ha az utcán mutatkozik, az egész város gyerkőcei fütyölni kezdenek. E hajborzasztó zene kiséri őt utcából-utcába. (UJ/5 : 33)

utcahosszat hsz **2**

utca hosszat 'ua.': A faluban utcahosszat [verscím is] Muzsikáltatom magamat (150/1 : 88)

utcai mn **3**

1. 'vmely utcában lakó': *Hárfa* ~ ld. **hárfa-utcai,** →*Saint-Denis* ~ 6 : 393 — **a)** 'vmely utcához tartozó': *Újvilág* ~ ld. **ujvilág-utcai**

2. 'utcán, közterületen levő, található': a részeg .. oda támaszkodik merev, bágyadt szemekkel valami utcai sarokkőhöz (ÁB/6 : 442) | *(rosszalló;* idézetben:) nem igaz, miszerint azért tárattak ki a szárnyajtók, hogy az ott volt ifjuság "az utcai sokaság bámulatában keresse dicsősége nagyszerüségét" (P 47/5 : 9)

utcasarok fn **1** | . . *rkon* 1
'egymást keresztező utcák által alkotott szöglet': Elfáradott a kis fiú, Egy utcasarkon lekuporodott (Ap/3 : 124)

utcaszöglet fn **1** | *-én* 1
'utcasarok': Nevem minden szinlapon ragyogand . . . s naponként olvasni lehet Párizs minden utcaszögletén [Strassenecken]. (J/6 : 400)

útfél fn **3** | **útfél** 2, **utfél** 1: *-en* 3
'az út mente': Az útfélen itt-ott egy-egy pacsírta emelkedik fölfelé dalán (ÚL/5 : 48) *(fig etym:) úton ~en* ld. **[úton-útfélen]**; *(páros kif:) →kunyhóban és ~en* 2 : 190; *(kép)* azért botorkáztunk át keservesen a középkor hosszu éjén, hogy midőn virad végre, mi fáradtan, ájultan roskadjunk össze az utfélen (P 223/5 : 115)

úti mn **17** | **úti** 12, **uti** 5
1. 'úton található, levő': *~ por←* 2 : 122, 189 (2×); 7 : 517; PE. 11 : [199]
2. 'utazással kapcsolatos': *(cím:) ~ benyomások* 'Zichy Antal „Uti benyomások felső Magyarországban" c. útleírása a Pesti Divatlapban': *Zichy Antal Uti benyomásait, melly még e hónapban be fog végeztetni, a hasonlóan érdekes, „Rajnavidéki" utazás követendi. (P 88/7 : 512) + 7 : *511 ~ jegyzetek←* 5 : 17, 118 *~ levelek (Kerényi Frigyeshez)* Úti levelek Kerényi Frigyeshez (ÚL/5 : 44) + 5 : 118, 312 — **a)** utazáskor használatos': *~ köntös←* 6 : 249 *~ öltöny←* 6 : 247 — **b)** 'utazáshoz szükséges': *~ költség* ld. **[útiköltség]**, *~ levél* 'az utazást engedélyező hivatalos okmány': a tatár fejedelem . . meg is írta az úti levelet, Hogy senki ne bántsa a magyar sereget. (JV/1 : 193) + 6 : 321; *(körülírás:) vkinek ~ levelet ír a másvilágra* 'megöli': e kard, a mellyel Férjének írtam ⟨útilevelet⟩ úti levelet A más világra, e kard most is éles (S/2 : 76, 367), ld. még **útilevél**

[útiköltség] fn: **úti költség 1, utiköltség 1** | *-et* 1; *-gel* 1
'utazáshoz szükséges pénz(összeg)': Hogyha nem sajnálnám az úti költséget, Ebb' a nyomba' visszakergetnélek téged, Olvasnád levelem ott Pest városába' (TB/3 : 297) Kincstárnokom el fog látni utiköltséggel. (TH/4 : 154)

útilevél fn **4** | **útilevél** 2, **utilevél** 2: . . *vele* 1 | . . *velet* 3
úti levél 'ua.': Igy lettem katonává, s velem együtt Horgay is, mert nem volt utilevele. (N/4 : 112) + 2 : 367; 6 : 321; *(átv szókapcs:) kiadja az ~et vkinek* 'elküldi': [a király] megszagolta, hogy rosz fa ég a tűzön. Ennek következtében ki is adta az útilevelet Predszlávának (TH/4 : 164)

útitárs fn **14** | **útitárs** 4, **utitárs** 9, **úti társ** 1: *-am* 6, *-aim* 4 | *-akat* 1; *-aimon* 1; *-ul* 1, *-amúl* 1
'vkivel együtt utazó személy': végig gondolom Egy gőzhajói útazásomat . . útitársamúl Egy gyönyörűséges szép hölgy akadt. (319/1 : 283) Váctól Rima-Szombatig gyorsszekeren mentem . . Utazásunk rohanó és kényelmes volt. Utitársaim ellen sem panaszkodhatom (ÚL/5 : 60) + 5 : 18, 34, 45 (2×), 49, 61, 63, 139 (2×); *(szókapcs:) ~at szerez maga mellé: (átv)* ha már a pokolba kell utaznom, szerzek magam mellé úti társakat. (ÚL/5 : 53) — **a)** *(átv)* 'az a dolog, ami elkísér vkit útján': Nem szakíthattam ajkad szép bokrárul Egy csókvirágot édes útitársul. (542/2 : 115) apámnak átka és anyámnak Könyűi lesznek útitársaim (600/2 : 180)

[útitársnő] fn: **utitársnő 1** | *-m* 1
'női útitárs': Mig illyeneket beszélt utitársnőm, beértünk a városba (HKöt/4 : 46)

[útjából] mn: **utjából 1**
'útjából való': ritkán tévesztem el egy kellemetlen kisérőnek barátom utjából [vom Halse] eltakarítását. (RH/6 : 292)

[útján] nu: **utján 3**
'vmely eljárással mint eszközzel; által': Köz-egyezés utján levénk a nép Elöljárói. (Cor/4 : 300) Eredj el Szentpáli térparancsnokhoz, s kérd meg őt . . hogy lovamat adja el árverés utján. (L 284/7 : 210) + 7 : 28

[útközben] hsz: **utközben 4, út közben 14, ut közben 6**
'menés, haladás, utazás közben': Vállamra vettem őt és vittem a temetőbe . . — Hah, kiálték föl út közben, nem hagytuk ott kötelét? (HKöt/4 : 81) nem szeretek beszélni út közben (ÚL/5 : 61) + 4 : 28, 166; 6 : 17, 30, 176, 222, 294, 308 (+ 7) — **a)** 'az utat (kis időre v. végleg) megszakítva': Ashby Rikárd gondolkodva ment végig a szobán . . utközben azonban megállt, s elmélkedve tekintett a földre. (RH/6 : 324) Kolosvárott vagyok . . annyiszor indultam már ide s fordultam ismét vissza utközben (ÚL/5 : 75) — **b)** 'utazás alkalmával; utazáskor': Bő, szürke posztó ruha volt rajta, millyet az apácák . . utközben [auf Reisen] szoktak hordani (RH/6 : 367) jobb lesz, ha nem egészen egyedül megyünk, mert út közben [unterwegs] talán szükség lesz erős karra. (RH/6 : 375) + 6 : 169, 170, 247

útközép fn **1** | *-re* 1
'az útnak szélei között levő területe': Ha látsz tört virágot útközépre vetve, Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe. (JV/1 : 185)

útlevél fn 6 | **útlevél** 4, **utlevél** 2: -Ø 3 (b 1) | *-et* 1, *-ét* 1; *-ében* 1
'(belföldi) utazás engedélyezését igazoló hivatalos okmány; úti levél': Ashby Rikárdtól az utlevél [Pass] elvétetett .. nincs engedelme sem a király- sem a herceghez menni. (RH/6 : 185) útlevelében [freies Geleit] világosan állt, hogy szabad oda mennie, hova akar (RH/6 : 333) + 6 : 178, 179, 321, 330

út-mód fn 2 | *úton-módon* 2
'cselekvés vmilyen lehetősége; mód': apám, el kell mennem, Minden úton-módon kincseket szereznem! (575/2 : 147) megjelennek összes költeményeim; ha tudnám: mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt. (L 134/7 : 49)

útmutatás fn 1 | *-t* 1
(átv) 'tanács': *(szókapcs:)* *~t ad* Útmutatást nekem ne is Adjatok, Szent Dávid hárfájára sem Hallgatok! (118/1 : 65)

útmutató fn 2 | **útmutató** 1, **utmutató** 1
'útirányjelző tábla v. oszlop': egy országutra értek .. Ott egy útmutató [Wegweiser] állt .. a különféle utakat .. mutatta. (RH/6 : 168); *(jelzővel:)* *néma ~* az irányra nézve, mellyben menjen .. az első .. a kérdés volt, mellyet a néma utmutató tett az utazók elé .. Lindwell már nincs messze (RH/6 : 168)

utóbb hsz 37
1. (összehasonlításban) 'vmely történésnél később': *vmivel ~* Greenly Katica .. komor homlokkal fogta föl a fegyvert, kihuzá hüvelyéből .. Egy pillanattal utóbb ismét hüvelyébe dugta a vasat (RH/6 : 256) Alexandrin .. Minden nap meglátogatá bizonyos órában Jenny sirját .. s aztán halálos szomorúsággal tért vissza csendes cellájába .. Négy héttel utóbb ő is meghalt. (J/6 : 419) + 6 : 56, 107, 221, 232, 235, 242, 275, 379, 405, 419, 444 *(ism)* Harmadfél évvel utóbb ugyanazon színházban, hol akkor senkitől figyelembe nem véve játszottam kis szerepemet, harmadfél évvel utóbb, mondom .. minden szem rajtam függött (ÚL/5 : 47); *(párh:)* *vmivel ~ — aztán később←* *— tegnap ismét* 5 : 86; *vmivel ~, hogy* 1. (egyidejűséget kifejező mm-tal:) a lakodalom .. víg és zajos volt, mondhatom. Két száz esztendővel utóbb, hogy itt jártam, Híre sem volt többé az egykori zajnak. (SzM/2 : 265—6); 2. (a mm-ban kifejezett történésnél később:) fél órával utóbb, hogy a kastélyt elhagyák, a worcesteri utra lovagoltak (RH/6 : 196) + 6 : 367, *vmivel ~, mint* 1777ben születtél, két évvel utább, mint én. (HKöt/4 : 70)
2. 'vmely későbbi időpontban': A közben, hogy nála voltam, egy vén asszony jött, mint utóbb a szolgáktól hallám (RH/6 : 356) az úrfi vállat rántott, mintha neki mindegy volna, akár tudja akár nem; de utóbb mindig leskelődött Julcsa után, hogy titkát kitanulja. (N/4 : 101) + 6 : 304, 425 *(fokozás)* Egressy Gábor a tüzes, önérzetteljes, utóbb a vasálarc alatt gyengülő, végre vázzá sorvadt .. királyfit .. személyesíté (P 37/7 : 634) + 6 : 426; *(poláris kif:)* *előbb ~* ld. **előbb-utóbb**, *ki →előbb, ki ~* 6 : 203 *vmivel →előbb vagy ~* 4 : 62; *~, mialatt* utóbb, mialatt Rikárd bátyámmal beszéltem .. a hír hozatott, hogy atyám meggyilkoltaték. (RH/6 : 312) *~, midőn←* 1 : 79 — **a)** 'végül': [János vitéz] Utóbb a könnyel is végkép számot vetett (JV/1 : 209) a miket ma tettél .. Majd ott mondom el, hol .. a nagy nemesség elborzad s utóbb [in the end] Csodálni fog (Cor/4 : 255) *(fokozás)* a jó madár .. egy ideig betyárkodott, azután elfogták s utóbb szabadszállási biró lett (P 207/5 : 101); *~ is* 'az lesz v. lenne a vége, hogy': Szegény Berti! mindig Párizsról ábrándozott, s utóbb is majd Vácon telepedik meg. (ÚL/5 : 60) + 7 : 39 — **b)** 'előzőleg, előbb': az elthami palotában .. mintegy hónappal az utóbb elbeszélt események után, párducbőrrel födött ágyon feküdt egy fiatal lovag (RH/6 : 232)
3. (sajtóhiba *több* helyett:) válláról egy butyort csusztata le, melly látszólag utóbb kemény és puha tárgyat foglalt magában. (RH/6 : 84)

utóbbi mn és fn 35
I. mn 8
1. 'a jelent közvetlenül megelőző': *(szókapcs:)* *az ~ idő(k)ben←* 5 : 95, 125; 7 : 215
2. '(kettő közül) a második': az erdő .. védé az egyik szárnyat, mig a másiknak a tövisek és galagonyabokrok .. szolgáltak ótalmúl. Mindazáltal az utóbbi pont igen veszélyes volt. (RH/6 : 223); *(szembeáll:)* *~ — előbbi←* 6 : 278 — **a)** 'a másodiknak említett': A férfi, ki a szerelemben csak egy órát is késedezik, vagy balgatag vagy tapasztalatlan. Monthermer Hugonál ez utóbbi [das Letztere] eset volt. (RH/6 : 146)
3. 'az előbb tapasztalt, érzékelt; előbbi': Borics .. az utóbbi szavak alatt gyorsan berohan (TH/4 : 199) — **a)** 'az előbb idézett': „ez olly ló, mellyet ha jól etetnek és tartanak több szolgálatot tesz, mint ezer sima szépség." „Az utóbbi [letztere] nevezetet a szürke legalább nem igényli .." (RH/6 : 192)
II. fn 27 | -Ø 15 (b 2), *-ak* 5 (b 1) | *-t* 1; *-ban* 1; *-ból* 1; *-akhoz* 1; *-nak* 1; *-ra* 1; *-val* 1
'két személy v. dolog közül a másodiknak említett': Néhány taligaút volt favágók és taligások számára, néhány országut egy várostól másig. De az utóbbi [letztern] kevés vala (RH/6 : 104) a talentum az aljas lelkekben irigységet, a nemes lelkekben pedig hódolatot költ. Van szerencsém az utóbbiak-

hoz tartozni (HKöt/4 : 48) + uo., 4 : 195; 6 : 15, 161, 227, 306, 383, 399 (+ 12); *(szembeáll:) előbbi* — ~ Egy kövér kappan s vadpástétom még szinte illetetlen volt, mert az előbbi csak egy combját veszté el . . s az utóbbi olly vágást kapott, mellynek átmérője csak egy pár hüvelyknyi lehetett. (RH/6 : 249) + 6 : 310 *első* — ~ v. ~ — *első* Adjon isten neked pénzt és dicsőséget . . . én már jól laktam az utóbbival, nekem hát csak az első kell. (L145 /7 : 60) + 6 : 215; 7 : 23

utód fn **6** | *-Ø* 1; *-om* 2; *-aim* b 1 | *-aikat* 1; *-aimnak* 1

1. 'vki vér szerinti leszármazottja': A név, a mellyet örököl utódom, Ha nem nagy is, de szép és tiszta név lesz (643/2 : 226); *(megszem, páros kif)* [Virgilia:] De hát ha oda halt volna [Marcius a háborúban], asszonyom, akkor? [Volumnia:] Akkor jó híre neve lett volna fiam, utódom. (Cor/4 : 241); *(jelzővel, szembeáll:) koldusok őse* — *→királyi* ~ 2 : 244

2. 'vkit tisztsége betöltésében követő személy': kevesebbet soha nem fogok tenni boldogságtokért, mint a mennyire csak képes leszek. És adja isten, hogy illy szókat halljatok utódaim ajkairól is (TH/4 : 191) *(szembeáll:) →ős* — ~ 4 : 192; *(jelzővel:) élő* ~ 1848 vége felé meglelék . . két Árpád-király csontjait . . Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sirból, hogy élő utódaikat lehíják magokhoz a trónról a porba. (P 258/5 : 142)

utója ld. **[utolja]**

utókor fn **6** | *-Ø* 4 (b 2) | *-nak* 1; *-ral* 1

(átv) 'vmely kor után következő időben, korban élő nemzedék': [Hugó] még irószert sem kapott . . hogy az utókorral ne közölje a jogtalanságot, mellyet elkövetni szándékoztak. (RH/6 : 281) Az utókor mondhatja rólam, hogy rosz poéta voltam, de azt is fogja mondani, hogy szigoru erkölcsü ember valék (P 201/5 : 86) + 5 : 58 *(párh)* Német polgárok, bevádollak benneteket a nemzet és az utókor előtt (P 201/5 : 83); *(birt szerk:)* ~ *ajka* olly reménnyel halnék meg, hogy örök életü leszek az utókor ajkain. (UJ/5 : 35) ~ *füle* fölállok a história tribünjére s onnan kiáltom le vádaimat az igazságos utókor fülébe! (L 280/7 : 204)

[utólagos] mn

'a rendes időpontnál később, utólag történő'

utólagosan hat **1** — Eredj az Életképek kiadóhivatalába . . s mondd meg ott az említett lap expedítorának, hogy . . a hiányzó számokat utólagosan küldje meg (L 238/7 : 172)

utolér ts ige **34** | 29; **utolér** 17, **utólér** 12: *-Ø* 2, *-nek* 2; *-lek* 1; *-ed* 1, *-i* 1, *-jük* 2; *-t* 4, *-tünk* 1, *-tek* 2; *-tem* 1, *-te* 3; *-é* 2; *-endik* 1 | *-jen* 2; *-je* 1, *-jük* 1 || *-hetem* 1 | *-hette volna* 1

1. '(előtte járó személyt, csoportot, állatot) haladás közben elér': Utolértünk egy fehértollas kortescsapatot. (UJ/5 : 28) A mint kiindultam délután, itt nem messze utolértem [Deregit]. Ő is lovagolt. (HKöt/4 : 73) + 4 : 29; 5 : 104; 6 : 116, 117, 169, 190, 296, 381 (2×) *(ism)* A város végén utolérte őt [= Szilvesztert] Az úrfi nevelője. Alig lélekzett a jó férfiú, Sokat futott, hogy utolérje. (Ap/3 : 137) *(szembeáll)* a madár . . Sebesen száll, el is hagyott minket. Érjük utol szaporán, jó lovam (229/1 : 224) | (versenyezve:) A társaság két legjobb lova csaknem egyenlő gyorsasággal futott. Eleinte Blundel volt elöl, de Ingelby erősebb lova nem sokára ismét utóléré. (RH/6 : 194) | (üldözve:) a török basa fia vágtatott ott, Ölében . . volt a francia királylyány . . Soká nyargalt Jancsi, a míg utolérte. (JV/1 : 197) Oh istenem, én mindinkább rettegek . . Ha Borics utolér, végem van. (TH/4 : 162) + 5 : 133, 134, 202; *(szókapcs:) vki botja* ~ *vkit* 'alkalma, lehetősége nyílik, hogy megverje': Istenemre, ha botom utolérhette volna [a fiút], jól megrakom vala. (RH/6 : 258) — **a)** 'vmi eljut oda, ahol vki útja során éppen tartózkodik': Nagyon utolért a zápor, Át találtam ázni egy kicsit (BI/2 : 315) Hirét sem hallottam kedvesemnek. Irattam ugyan neki egy pár levelet, de feleletet nem kaptam, mert egyik országból a másikba vetődtünk, s így az utól nem ért. (N/4 : 113) *(szembeáll)* Igy beszél a jámbor ifju A záporhoz, melly utána nyargal, De biz ez nem fordul el, hanem Utoléri, s dől rá vad haraggal. (BI/2 : 310)

2. *(átv)* '(érzelem, jelenség) vkit a hatalmába kerít': Átröpültem már nagy Hosszu messzeséget, A midőn egyszerre Utolért emléked (598/2 : 177) El innét . . Hogy a megszokás utol ne Érjen prózai kezével (698/2 : 296) + 1 : 306; *(szókapcs:) halál* ~ *vkit* Hát én hol fogok majd elporlani? . . . e kunyhóban, vagy szabad ég alatt, ahol utolér a halál. . . mert nem lesz, a ki eltemessen. (HKöt/4 : 85)

3. *(átv)* 'vki gondolatmenetét követni tudja': *vki →belátása* ~ *vkit* 6 : 37

[utolérni] fn in: **utólérni** 4, **utól érni** 1 : *-ni* 3, *-niök* 1 || *-hetni* 1

1. Gloucesterből Herefordnak irányzom lépteimet, hol bátyámat s a jó Ashby grófot utólérni remélem (RH/6 : 164) + 6 : 115, 170, 171 | (üldözve:) minden reményök megszűnt, a szökevényt utólérhetni. (RH/6 : 195)

[utolja] szragos fn: **utója** 3 | *-t* 2; *-ig* 1

1. 'vminek leghátul haladó része': láthatod

a nagy gróf bátor seregének utóját Eveshamba vonúlni (RH/6 : 218)

2. 'vminek időben a vége': *(poláris kif:)* →*elejétől ∠ig* 1 : 29; *(szókapcs:)* ∠*t járja* 'pusztulásához közeledik': A ház .. Roskadozott .. egészen az utóját járta. (HKöt/4 : 55)

utoljára hsz **23** | **utoljára** 1, **utójára** 22: -Ø 22 || *legesleg-* 1

1. 'időbeli sorrendben utolsóként': **Km:** *ki ~ nevet←, legjobban nevet* 6 : 46

2. 'utolsó alkalommal, utolsó ízben (többször már nem)': A falu messzire volt már [Jancsi] háta megett, Nem látta lobogni a pásztortüzeket; Mikor utójára megállt s visszanézett, A torony bámult rá, mint sötét kisértet. (JV/1 : 185) Egy nappal az előtt, hogy e lapokat írni kezdtem, jött hozzám utójára Ternyei unokája (HKöt/4 : 91); *(ism* párbeszédben:) ma utójára látjuk egymást... — Utójára? oh, most már fájni kezdenek sebeim! (HKöt/4 : 32) *(párh)* kedves babám Még egyszer átkarolhatnám — Átkarolnám, ajakára Csókot nyomnék utójára (108/1 : 53) *(szembeáll)* Oh bor! Ki annyiszor Voltál bajomnak orvossága, Légy most is az, bár utójára (222/1 : 178) | (nyomósításra:) Ternyei Boldizsár .. utójára kérdem: meg fogsz-e víni velem vagy sem? (HKöt/4 : 27) *(páros kif:)* →*másodszor és ~* 7 : 197 *(fokozás)* Kérlek, Zsófikám, szépen kérlek. — Nem! — Még egyszer kérlek. — Nem! — Utójára kérlek. — Nem, nem! — Leges-legutójára... (FL/4 : 123) — **a)** 'a múltban vmikor utolsó alkalommal, de azóta nem': Veled utójára Pozsonban beszéltem (L 16/7 : 12) Tennap ettem utójára, Az igaz, hogy keveset (656/2 : 240) + 1 : 186; 5 : 61; 6 : 260

3. 'legutóbb': én csak a jó Jennyt látogatom meg. Az roszul lenne, ha .. elhanyagolnám .. miután őt utójára olly változottnak, olly halványnak látám. (J/6 : 417) ez történt azon évi május negyedikének reggelén is, mellyről utójára beszélénk. (RH/6 : 120) + 6 : 113, 115

4. 'cselekvés-, eseménysor végén; végül, végezetül': De ha fáj is a karom, tán Utójára Fölbirom még e palackot (324/1 : 287) + 6 : 423 *(párh)* Szádvár .. Később Bocskay birtokába jutott, utoljára Tökölyié volt. (P 6/5 : 156)

utolsó mn és fn **178**

I. mn 166 | **utolsó** 18, **utólsó** 1, **utósó** 146, **utosó** 1: -Ø 155 | *-t* 1; *-ig* 1; *-ra* 2 || *leg-* 7

1. 'vmely térbeli sorrend végén levő': A legutósó padba vonult vissza [Marci] (FL/4 : 124) [Sámson:] Tehát egy börtönnel ismét kiebb? [Porkoláb:] Igen, uram, s ez már az utósó. (TH/4 : 195) + 6 : 33, 253 | (írásban:) **cikkem utólsó pontjában .. nem* a derék Schmidt urat értettem; a lecke W. urnak szólt (P 97/7 : 637) — **a)** 'legtávolabbi': a nap ridegen néz Éjszak utósó földeire (8/3 : 284) az utósó tanyához értünk. Messze benn feküdt ez a pusztában magányosan (N/4 : 110) + 4 : 72 — **b)** 'legközelebbi': *~ posta* 7 : 55, 93, 103, 215 — **c)** 'legalsó': a lépcsőn halkan lement .. s midőn az utósó lépcsőhöz ért, megfordúlt (RH/6 : 345)

2. 'vmely időbeli sorrend végén levő': a fiatal nemes .. már előbb is halvány volt, de még jobban elhalványodék, midőn ez utósó szavakat hallá. (RH/6 : 209) gondolkodtam, isten tudja, mit? csak utósó gondolatomra emlékezem, és az halál volt (HKöt/4 : 25) + 6 : 45, 53, 166, 208, 221, 228, 233, 241, 277, 306, 331, 373; *(felsor)* *bátor magyar honvéd .. Tied e második pohár .. dicső magyar tüzér .. Tied e harmadik pohár .. kedves magyar hazám .. Tiéd ez utolsó pohár. (74/2 : 362—3) *első — ~ — középső←* 6 : 171 *(felsor-*ban:) *Én Emich Gusztáv, mint kiadó, fizetek a szerzőnek .. június 27kén 500 .. october 1jén 500 .. novemb. 20kán az utolsó 500 .. pengő forintot. (P 156/5 : 170) | (időszakról:) ember .. A teremtés legutósó napján Alkotott az isten tégedet (287/1 : 264) Nőtlenségem utósó hónapjait utazással töltöm. (ÚL/5 : 54) + 1 : 380; 3 : 150; 5 : 105, 121; 6 : 5, 303, 309; 7 : 14, 199 — **a)** 'olyan (dolog), ami után nem következik több': Majtény .. környéke nevezetes: itt volt Rákóczi utósó csatája. (ÚL/5 : 54) Mi a mennydörgő mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi estéje utósó munkád? (L 200/7 : 139) + 3 : 53, 214; 4 : 50(2×); 5 : 43; 6 : 155; 7 : *508 *(nyomósító ism)* És ki tudja? tán utósó, Legutósó lesz e dal .. A hadistenhez szegődtem, Annak népéhez megyek (837/3 : 214); *(párh:) első (és) ~* 'egyetlen': Jer ide, kedves galambom .. hadd öleljelek, hadd csókoljalak! te vagy az első leány, a kivel ezt teszem, és az utolsó is (FL/4 : 140) + 1 : 226; 5 : 120; 7 : 13 *legnagyobb — ~* ez a legnagyobb összeg, mellyet kaptál, de az utósó is. Ennél több nincs birtokomban! (HKöt/4 : 91); *(ellent:) első — ~* Megvallom: nem első Bennem e szerelem, De hogy az utósó, Arra esküdhetem. (522/2 : 99) + 5 : 93; *(nyomósítva:) az életben* v. *életében ~* levelet írtam neki, melly utósó levelem hozzá az életben (L 230/7 : 167) + 3 : 174 *(párh)* Pálffy Albert .. életében az első s tán egyszersmind utósó phrasist találta kiejteni. (ÚL/5 : 61) | (besötétedés előtt:) A leáldozó nap utósó sugára Vörös szemmel nézett a siralmas tájra. (JV/1 : 198) + 1 : 10; 4 : 38; 6 : 392, 420 *(poláris kif)* Engem talál az első napsugár És az utósó is rajtam ragyog (742/3 : 26) — **b)** 'a halált, ill a sírbatételt közvetlenül megelőző': Jobbra-balra éles sziklák Fenyegettek és alattam Örvényeknek torka nyílt...

Evezőm minden csapása, Szívem minden dobbanása Az utolsó lehetett vón. (717/2 : 339) halálom óráján is az lesz az utósó szavam, hogy zsivány a császár (Drt/4 : 213) + 1 : 34, 344; 3 : 62; 4 : 199; 5 : 53, 147; 6 : 228, 419 *(ism)* [Elíza] nem hallá utósó istenhozzádomat, nem érzé utósó csókjaimat. Nem volt lélek többé e testben (KH/6 : 23); *(szókapcs:)* →*megteszi vkinek az* ~ *tiszteletet* 6 : 436 (Sz-szerű:) *az* ~ *falatba*←*harap* 4 : 172 | (időszakról:) Egy tolvaj a keresztfán kapott bocsánatot. Isten kegyelmét az utósó percben is ki lehet esdekelni. (RH/6 : 327) vigasztalásodra jöttem utósó óráidban .. mielőtt a varjak kiássák szemeidet (TH/4 : 196) + 4 : 77(2×); 6 : 229, 326, 355, 419 *(ism* párbeszédben:) nőd utósó éjjelét életének az én karjaimban tölté ... — .. Igen? nálad tölté utósó éjszakáját? jól tette. (HKöt/4 : 62—3) — **c)** 'világvégi': ~ *ítélet* 3 : 188, 238 *az* ~ *napig* 'ítéletnapig': *(ford)* így van e világon .. s azt tartom, így fog ez az utósó [jüngsten] napig menni. (RH/6 : 365) — **c)** 'nemzedéksor végén levő': *(párh)* [Edvárd] törzsökének utósó tagja, s legközelebbi örökösöm (KH/6 : 49)

3. 'legutóbb történt, lefolyt, ill. keletkezett': tennap írtam vagy egy század előtt utósó levelemet Nagy-Bányáról? (ÚL/5 : 53) Emlékszel az operai bálra, hol veled találkoztam? .. Az utósóra, hol leföljebb kétszáz ember volt? (Áb/6 : 441) + 4 : 275; 5 : 13, 133; 6 : 24, 191, 445; 7 : 87, 93 (+ 11) | (időszakról:) Az utósó napok eseményei nyomot nem hagyva pattantak vissza rólam (P 233/5 : 122) + 6 : 133(2×), 142, 217, 218, 255, 341; 7 : 170

4. 'maradékként, maradványként még meglevő': Igy találták meg az utolsó boszorkányt Halva, János vitéz faluja határán (JV/1 : 215) Hajszálon függ fölöttem egy kard, melly ha leesnék, megölné szívemben a jónak utósó érzését. (TH/4 : 187) + 1 : 215, 324; 2 : 278; 3 : 187; 4 : 64, 208; 5 : 78; 7 : 155 (+ 8), *(páros kif:)* ~ *egyetlen* Tekints reánk, tekints, szabadság .. E hűtlen korban mi utósó Egyetlen híveid valánk! (841/3 : 219) ~ *s legjobb* Ne feledd a tért, hol ők elestek, Az utósó s a legjobb vitézek (740/3 : 23); *(szókapcs:)* ~ *csepp*← *a pohárban* 5 : 56; ~ ... *ig(len)* 'mindenestül, egészen': Dániel uram eltökélte magát, hogy addig egy tapodtat sem mozdul, mig a szép menyasszonyi ruha árát le nem önti az utósó pótráig. (FL/4 : 123), ~ *cseppig* 4 : 215; 6 : 60, 366 ~ *iziglen*[2] 5 : 132 ~ *leheletéig* föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet .. utósó lehelletünkig tartó csatára (L 290/7 : 214) *mind az* ~ *szálig*← 3 : 293

5. *(átv)* 'rangsor, értékrend végén levő': bár az utósó szolga és a pór Zsebébül aranyat marokkal szór .. Azon nemzetnek koldus a neve. (745/3 : 30) *(szembeáll)* Inkább volnék a föld utósó szolgája, Mint az égen az éj ragyogó királya (695/2 : 292) *(ellent)* egy levél érkezett a szabadszállási várospecséttel s „Szabadszállás városa birái" aláírással. Ez becsületére válnék a legutolsó kanásznak, a legelső jezsuitának (P 207/5 : 99—100) *(poláris kif)* Bemtől az utósó honvédig reméljük, hisszük, hogy urai leszünk Szebennek (P 272/5 : 132); *(litot)* költeményeim .. szerénytelenség nélkül mondhatom, nem legutósó kincse a hazának (L 257/7 : 198) — **a)** *(rosszalló)* 'aljas, semmirekellő': Ha a legutósó hitvány borbély legényt provocaltam volna, nem hátrált volna olly förtelmesen, mint [Nagy Károly]. (L 218/7 : 154)

6. *(átv)* 'végső; tovább nem fokozható': Értem, értem, mit jelent e Szemrehányás szemeidben, Ugy-e azt, hogy az utósó Szükségből vagyok csak itten? (BI/2 : 323) + 6 : 369, 374; *(páros kif:)* ~ *nagy* Itt a próba, az utósó Nagy próba (858/3 : 238) ~, *legrémítőbb* 6 : 350 ~, *legvéresebb* 6 : 31; *(szókapcs:)* ~ *ponton lesz* ha valaha azt halljátok, hogy én hivatalba léptem .. tudjátok meg, hogy akkor már az utósó ponton leszek, azon, hogy családomat az éhhaláltól megmentsem. (P 201/5 : 90)

II. fn 12 | **utolsó** 3, **utósó** 9: *-Ø* 7, *-k* 1 | *-iban* 1; *-khoz* 1 || *leg-* 1 | *leg- -hoz* 1

1. 'leghátul haladó személy': egyik szomszéd utcából még több férfi jött, s ment ki .. „Ahhá, ti tolvajok!" szólt a jó Pole Mátyás a legutósóhoz (RH/6 : 287)

2. 'olyan dolog, amely után nem következik több': Oh szent szabadság! .. tiéd a diadal Majd a csatáknak utósóiban (677/2 : 272) + 4 : 16 — **a)** 'olyan személy, akire utoljára kerül sor': Bizonyosan vérpadra [kerül Sámson], mit meg is érdemel. Társainak nagy része már meglelte, a mit keresett .. Ő lesz az utolsó, a mint illik. (TH/4 : 190) | (tagadás körülírására) ~, ... *(a)ki* én a legutolsó vagyok azok közt, kiket a balsors kétségbeejteni képes. (P 223/5 : 115) + 2 : 307; 6 : 304 — **b)** 'az utoljára említett dolog': Hol is hagytam?... tudja gólya... Úgy igaz! A malom volt az utósó ... Vagy nem az? Mit is mondtam a malomról... (118/1 : 65)

3. *(átv)* 'rangsorban, értékrendben utolsó személy v. nép': *(ellent)* Oh népem, eddig .. Utósó voltál, s íme a legelsők, Most még ők is bámulva néznek rád. (855/3 : 234) + 5 : 97, 112; *(litot; szembeáll)* színész vagyok, s noha igen parányi lény még a színpadon, de reménylem, egykor nem leszek utósó (L 20/7 : 15)

[utolszor] hsz

I. hsz: **utószor 30, utólszor 4**

1. 'utolsó alkalommal, utoljára (többször már nem)': Éltemnek a kürt Ollyan hű társa

volt .. Halálom tőle Örökre elszakaszt; Engedd utószor Megharsogtatnom azt! (53/3 : 280) Fogadd a múltakért emlékül Megcsalt barátság gyötrelmétül Utószor omlott könnyemet. (114/1 : 61) + 2 : 292; 6 : 325; *(párh)* Hosszan függenek te rajtad, Oh szép hajfürt, e szemek, Hosszan... hosszan... és... utószor... Minthogy már... mást szeretek. (328/1 : 292) *még egyszer — ~* Megpendítem .. Még egyszer szerelmi lantomat; Még ez egyszer, egyszer és utószor (400/1 : 347) *először — ~* Haza és szabadság, ez a két szó, mellyet Először tanuljon dajkától a gyermek, És ha a csatában a halál eléri, Utószor e két szót mondja ki a férfi! (788/3 : 81) *soha — ~ — nem ... többé* az elmúlt drága dolgok emlékei beszélnek, mellyek soha nem jőnek többé vissza — a hangok, mellyeket utószor hallánk — a tekintetek, mellyeket nem látunk többé. (RH/6 : 282); *(szembeáll)* Gyönyörű kis leányt láttam .. — Ezt sem először mondja már az úrfi... — De bizonyosan utószor, mert ennél szebbet képtelenség csak gondolni is. (HKöt/4 : 71), *(nyomósítva:) ~ az életben* (részleges *ism)* Ma utószor vagyunk együtt az életben, utószor! ah, érzed-e e szónak irtózatosságát? érzed-e ugy, mint én?... utószor lenni azzal, kit szeretünk! (HKöt/4 : 32); *(szókapcs:) ~ lát vkit, vmit* 4 : 38; 6 : 307, 350 *(párh:) még egyszer — ~* Eresszetek, hadd lássuk egymást Még egyszer és talán utószor. (Ap/3 : 162) *~ — örökre* (részleges *ism)* Hejh Iluskám!.. szép orcádat utószor látom tán .. Utószor látlak én, szivem szép tavasza! Utószor szólt itten furulyám panasza; Utószor ölellek, utószor csókollak, Örökre elmegyek, örökre itt hagylak! (JV/1 : 185)

2. 'legutóbbi alkalommal; utoljára (azóta nem)': Rég volt .. midőn e jegenyék Árnyékain utószor pihenék (60/1 : 13) Midőn ő, én s te utólszor találkozánk, gégén kapott téged (RH/6 : 129) + 6 : 76, 90, 146, 402, 417; *(szókapcs:) ~ lát vkit* Milly kicsiny volt, hogy utószor láttam .. Ez az én kis unokám! (BI/2 : 324) + 4 : 329; 6 : 121, 189, 243, 341

II. alk fn-ként: **utószor 1** | *-t* 1

'utolsó színielőadás meghirdetése ezzel a közönségcsalogató szóval': [a vándorszínészeknél] utáltam a nyegléskedést, A sok „utószor"-t, a görögtüzet, S tudj' a manó, milly csábításokat. (205/1 : 162)

útonálló fn 4 | **útonálló** 2, **utonálló** 2: *-Ø* 3, *-k* 1

'utasokat kifosztó rabló': (más szerző művének címében:) *Az Utonállók cimü ballada nem ugy van kidolgozva, hogy az olvasókat érdekelhetné. (P 61/7 : 507) *(fokozás)* Zsivány leszek, zsivány, ⟨útonálló⟩ utonálló, Végesvégül bitófa-cifrázó! (SzP/2 : 59, 365); *(Szh-szerű)* Néha gazdag útas vagy s szerelmem Mint az útonálló megrohan (344/1 : 302)

úton-módon ld. út-mód

[úton-útfélen] hsz: **úton, útfelen 1, úton útfelen 1, uton utfélen 1**

'mindenütt': Iszik boldog, boldogtalan, Szüret van úton, útfelen (210/1 : 167) + 1 : 292 — **a)** *(rosszalló)* 'ott is, ahol nincs szükség rá': Némelyek mindazt, a mi csak barátok közé való, uton utfélen [obviis] elbeszélik (P 118/6 : 447)

utósereg fn **2** | *-hez* 2

'a hadsereg leghátsó része, amely a főseregeet védi a hátbatámadástól': „És fiam?" kérdé Montfort .. „Elfutott, mylord," válaszolt az íjász .. „Vigyétek őt az utósereghez [hinter das Heer]," szólt Montfort. (RH/6 : 221) — **a)** *(átv, ford)* 'menet vége, utolja': A törpe Tangel most az utósereghez [zum Nachtrab] vonúlt vissza, minthogy kalauznak nem volt többé szükséges (RH/6 : 170)

utósó ld. utolsó

utószor ld. [utolszor]

utóvilág fn **1** | *-Ø* b 1

'utókor': Magyar történet múzsája, Vésd ezeket kövedre, Az utóvilág tudtára Ottan álljon örökre. (754/3 : 40)

[útravaló] fn: **utravaló 3** | *-k* 1; *-d* 1 | *-t* 1

1. 'utazáshoz szükséges anyagi javak (élelem, ill. pénz)': legyen szíves Ön nekem utravalót szerezni, mellyel Pestig elmehetek. (L 34/7 : 26)

2. *(átv)* 'vkinek indulásakor adott (jó) tanács v. üdvözlés': (más szerző művének címében:) *a következő versezetek nem közölhetők .. Utravalók. — A mélázó. (P 60/7 : 507) *(kép)* Oh szabadságunk .. légy hosszu életü e földön, élj addig, míg csak él egy magyar .. s ha előbb jön rád a halál, rántsd magaddal sírodba az egész nemzetet .. Ezzel köszöntelek, ez legyen utravalód az életben. (P 201/5 : 78)

[útválasztás] fn: **utválasztás 1** | *-ban* 1

'az útirány megválasztása': Hugo .. megállt s körűlnéze, mintha nem volna bizonyos az utválasztásban (RH/6 : 261)

[uzsonna] fn: **uzsona 1, ozsonna 1** | *-jából* 1; *-ra* 1

'két főétkezés közötti kisebb (délutáni) étkezés': *(szókapcs:) -ra kap vmit* a lyánykától Viszont szerettetém .. az ebédnél .. én elémbe tette A legjobb falatot. És uzsonára kaptam tőle Sonkát s más egyebet (174/1 : 105) — **a)** 'ennek ideje': *~ tájban* ld. **uzsonnatájban** — **b)** 'ilyenkor fogyasztott étel': *(tőism)* A fogadóhoz mentem, melly előtt

többen ozsonnáztak. Egy ifjút, ki sajtozott kértem, adjon egy darabot ozsonnájából. (HKöt/4 : 42)

uzsonnatájban hsz 1
uzsonna tájban 'délután, amikor uzsonnázni szokás': Kassára ugy uzsonnatájban értünk, s az eperjesi szekér csak másnap indult, s igy az éjet ott töltém. (UJ/5 : 20)

uzsonnáz tn ige 2 | **uzsonnáz** 1, **ozsonnáz** 1: *-tunk* 1, *-tak* 1
'uzsonnát eszik': Várgedéről . . Utba esik Hajnácskő . . Mig itt uzsonnáztunk: Csomai Jóska cigánybandája gyönyörü nótákat huzott (UJ/5 : 31—2) *(tőism:)* ~ — *uzsonna←* 4 : 42

uzsora fn 1
'jogtalan és túlzott mértékű anyagi ellenszolgáltatás követelése, ill. az így szerzett haszon': *(tőism)* rendeleteket adnak ki az uzsora ellen, hogy az uzsorásokat segítsék (Cor/4 : 230)

uzsorás fn 1 | *-okat* 1
'uzsorából élő személy': *(tőism:)* →*uzsora* — ~ 4 : 230

Ü, Ű

üdv fn **22** | **üdv** 17, **idv** 5: *-Ø* 7, *-ek* b 2; *-em* b 3, *-e* 1 | *-öt* 1 ~ *-et* 1, *-emet* 2, *-ét* 1; *-ben* 1; *-re* 1, *-ére* 1; *-ről* 1 — *(vál)*

1. 'üdvözülés, üdvösség': *(halm)* beszéltem üdvről, angyalokrul, égről. (T/2 : 16); *(birt szerk:)* ~*ök országa* ha . . én a mennybe jutottam volna: leszálltam volna az idvek országából e kárhozatos földre (HKöt/4 : 25), *ég* ~*e* 2 : 221 *lelke* ~*e* (fogadkozásban, *halm)* mit sem tettem . . Mondom . . Életemre, becsületemre, lelkemre és lelkem üdvére! (RH/6 : 179); *(szókapcs:)* ~*öt érez* [a] Boldog halottak . . lejöttenek . . Hogy kedveseiket meglátogassák, S hogy ajkaikra csókolják talán Az édes álmat, mellyben lelkeik Az ég üdvét előre érezik. (641/2 : 221)

2. *(átv)* 'nagyfokú boldogság': puszta nékem üdvben É világ (76/1 : 25) *(párh:)* ~ — *kéj*← 3 : 273 *(ellent:)* ~ — *kárhozat*← 3 : 142; *(szókapcs:)* ~*öt ad* *pártfogója az, mi neki [= a színésznek] üdvöt ád, Szeretni lángolón ohajtott pályáját. (84/1 : 31) — **a)** 'szerelmi boldogság': *(fig etym)* gazdámnak Lyányát szerettem én, S . . Viszont szerettetém . . Ha jött az este, s holdvilág volt: A kertbe illanánk, És ott a kertben, ottan várt csak Az idvek idve ránk! (174/1 : 105) *(páros kif)* *Egyhez lekötni éltet, üdvet, Ah balga ábránd . . Ezer a lány (88/3 : 316) *(párh)* Hagyd még megfogni kezedet, Melly üdvemet szétszaggatá, Melly jövőmet gyilkolta meg (535/2 : 107) *(ellent)* Egy pillanat hozá meg üdvemet És elválási gyötrelmeimet (542/2 : 114); *(birt szerk:)* ~ *ideje* drága hajfürt . . üdvem holt időjét A sírból kivezeted. (328/1 : 292) | (szerelmes *megszól:)* ~*öm* →*alkotója* 2 : 335 ~*öm gyöngyvirága* Mit tegyek? szólj, üdvem gyöngyvirága (334/1 : 296) | (fogadkozásban:) *Idám én meg szerettelek. Az üdvre! mellynek édenéből A hűtelenség kilöke, Te vagy a szépségek szépsége (88/3 : 316)

3. 'üdvözlés, üdvözlet': (állítmány nélkül, köszöntésként) ~ *neked* v. *nektek!* 'üdvözöllek!' 4 : 374 *(ism)* Idv neked, te mámorok homálya! Idv neked, te mámor anyja, bor! (63/1 : 16) *(páros kif, ism)* [Menenius:] nemes consul, neked Üdv s tisztelet! [Senatorok:] Üdv s tisztelet neked, Coriolanus! (Cor/4 : 278)

[üdvkéj] fn: **üdv-kéj** 1 | *-ek* b 1

(dagályos, tréf) 'szerelmi boldogság': [Fejenagy] rohant a szemérmetes Erzsókhoz . . Ketyegett hő szíve erősen Üdv-kéjek gyönyörétől (HK/1 : 135)

üdvös mn **3** | **üdvös** 2, **üdves** 1

(vál) 'hasznos, jótékony hatású': Azok halála, kiket szeretünk, üdvös [heilsame] előkészület saját kimulásunkra (RH/6 : 311) [az atyák] naponként visszavonnak egy-egy üdvös [wholesome] törvényt a gazdagok ellen (Cor/4 : 230) + 6 : 183

üdvösség fn **29** | **üdvösség** 3, **üdvesség** 19, **idvesség** 7: *-Ø* 7 (b 2); *-em* 2, *-e* 3 | *-et* 5, *-ét* 2, *-eit* 1; *-ben* 1; *-ből* 1; *-nek* b 2, *-emnek* b 1; *-emre* 1; *-[ről]* 1; *-ével* 1 ~ *-ivel* 1

1. '(vallási tanítás szerint) a lélek túlvilági boldog élete': *(ellent, páros kif)* Ne válasszák a halált és a poklot Az élet és az üdvesség helyett! (Ap/3 : 149) *(poláris kif:)* →*gyötrelem* — ~ 1 : 308; *(hsl, ellent)* Oh ez gyötrelmes-édes ölelés volt! mintha a leszakadt mennyország a pokol mélyébe esett volna, s összekeveredett volna az idvesség és a kárhozat. (HKöt/4 : 34); *(jelzővel:)* *örök* ~ Téged hozott meg nekem [az idő], téged . . Kiért az örök üdvességet Ezerszer adnám én oda. (814/3 : 186) + 1 : 171, *túlvilági* ~ 4 : 183 (részleges *ism)* Én alkotóm! . . mit adjak érte [= a csókért]? . . ha nyílik út embernek égbe, És üdvességet osztasz ott: E túlvilági üdvességből Végy el egy drága századot! (97/1 : 44) *(ellent)* Mit a tulvilági üdvesség- és kárhozatról beszélnek, csak azon áll, miként halunk meg? (HKöt/4 : 63); *(birt szerk:)* ~ *helye* Az örök idvességnek Magas helye sem tetszenék nekem, Ha tégedet nem ismernélek. (213/1 : 171) ~ *hona*← 4 : 33 ~ *reménye* mit kockáztatnék én? szerelmet és trónt, miknek mindegyike többet ér a tulvilági üdvesség reményénél. (TH/4 : 183), *örökélet* ~*e: (szembeáll)* van-e kín . . melly a martirok minden szenvedésénél nagyobb, s mellyet az örökélet üdvessége sem fog elaltatni? (HKöt/4 : 77) | (fogadkozásban:) Gyorsan azzal a kapuval, vagy üdvességemre mondom, roszúl jársz. (RH/6 : 287)

2. *(átv, vál)* 'boldogság': *(ráértés: ellent)* Oh e szív, e szív! . . hadd látnám: millyen az a kis húsdarab, melly az idvességnek és kárhozatnak egy-egy határtalan világát foglalta magában (HKöt/4 : 85); *(jelzővel:)* *örök* ~ Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet, Az örök üdvesség; s érette a mennybe röpűlnünk Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni. (599/2 : 179) — **a)** 'nagyfokú szerelmi boldogság': *(szókapcs:)* ~*et ad: (szembeáll)* ne biztass a jövővel engem, Ne alamizsnát: üdvességet adj! (519/2 : 96) | *(ráértés)* Az ifiúra a mennyország Szakadt le üdvösségivel, Leomlott a leány előtt S ölelte és csókolta térdeit. (Ap/3 : 152); *(jelzővel:)* *megtestesült* ~*: (kép)* [Juliska] Feje keblemen volt: ollyan jól esett, mintha az úristen a megtestesűlt üdvességet tette volna oda. (N/4 : 109) *örök* ~ 3 : 66 *rejtélyes* ~ Ha ajkaimhoz ér Ajkadnak lángoló rubintköve . . minden rejtélyes ⟨üdvességével⟩ üdvességeit Árasztja rám az örökkévalóság (734/3 : 16, 328) | (szerelmes *megszól; ráértés:)* ~*em* →*megváltó keresztje* 1 : 241 — **b)** 'vminek boldogító volta': Drága nap, mit nála tölték, Kedvesemnél, drága nap! Üdvességben egy öröklét S futtában egy pillanat. (612/2 : 191) *(jelzővel:)* *édes* ~ már-már feledem Ábrándjaidnak édes üdvességét, Oh tündérálom, első szerelem! (T/2 : 18) — **c)** 'boldogságot adó dolog': *lelke* ~*e* (idézetben [Vörösmarty „Eger" c. költeményéből:]) A napokban indulok Szatmár felé, hol egy pár ölelő kar . . vár . . reszketek . . ha amaz ölelő karokra gondolok. „Oh szerelem, lelkem szép üdvessége. . . — — " (ÚL/5 : 44) — **d)** 'szerelmi boldogságot adó nő': *(ellent)* Rejtély vagy te, lyányka, nékem . . Kárhozatom? üdvességem? Egyik a kettő közűl. (538/2 : 110); *lelke* ~*e* el akarja rabolni kedvesemet, lelkem idvességét! és még azt kérdezi: mi okért párbaj? (HKöt/4 : 21) + 3 : 224 | (szerelmes *megszól, jelzővel:)* *édes* ~*em* Leborultam [Róza] sírja előtt . . Tehát itt nyugszol, itt enyészel, édes idvességem! (HKöt/4 : 39)

3. *(átv, vál)* 'boldogulás, siker': *Mig illyen emberek mételyezik a gyönge sziveket: ne várjatok üdvösséget! (P 96/7 : 637)

üdvöz mn **15** | **üdvöz** 6, **üdvez** 4, **idvez** 4, **űdvez** 1

(vál szókapcs:) ~ *légy* v. *légy* ~ 'üdvözöllek': Idvez légy, szent atya, mi hoz körünkbe illy későn? (TH/4 : 176) Üdvöz légy, nép! (Ap/3 : 145) + 2 : 231; 4 : 267, 331 *(tőism:)* →*üdvözöl* — ~ 2 : 255; 4 : 338 *(párh)* Isten, légy üdvöz, légy imádva! (Ap/3 : 113); *(nyomósítva; tőism)* Ezerszer üdvöz légy! . . Üdvözöllek. (Cor/4 : 267); ~ *légy vhol* Légy üdvöz itt, hires Coriolanus! (Cor/4 : 266) + uo.; 6 : 122; ~ *légy vmikor: (tőism)* Üdvez légy születésed napján, magyar szabadság! először is én üdvezellek, ki imádkoztam és küzdöttem éretted, üdvezellek . . magas örömmel (P 201/5 : 78) | *(tréf:)* ~ *légy vhol* Ez a jó zarándok nem iszik bort. Idvez légy oldalam mellett, te tisztes kivétel milliók közül! (TH/4 : 177) | (tsz) *legyetek* ~ Béla, Ilona, szeretett rokonim, legyetek idvez! (TH/4 : 179)

vö. **üdvözlégy**

[üdvözítő] mn: **idvezitő 1** | *leg- -bb* 1

(átv) 'boldoggá tevő': Telve a legidvezitőbb érzetekkel s legbizonyosabb reményekkel menék Emma atyjához (NI/6 : 434)

üdvözlégy ige és fn **8**

I. hiányos tn ige 7 | **üdvözlégy** 2, **üdvezlégy** 3, **idvezlégy** 2

üdvöz légy 'ua.': Leülök, barátom, meleg tűzhelyednél. Üdvezlégy másodszor! . . a tavasz tarkállott, A midőn először látogattalak meg (699/2 : 297) + 4 : 151, 233 *(ism)* Üdvezlégy, mylord Ashby . . Üdvezlégy te is, Alured lord. (RH/6 : 186) *(párh)* [Sámson:] Hozott isten, barátim! [Urak:] Idvezlégy, Sámson. (TH/4 : 166) | *(tréf)* Üdvözlégy, Hunniának második. . . meghasonlott kedélye! (L 181/7 : 111)

II. fn: **üdvezlégy 1** | *-et* 1

(vall) 'az „Üdvöz légy, Mária" szavakkal kezdődő ima': *(felsor)* Öt üdvezlégyet, egy miatyánkot és egy hiszekegyet kell mondanom; ez nem tart tovább egy percnél. (RH/6 : 381)

üdvözlés fn **2** | *-t* 1; *-re* 1

'az a tény, hogy vkit üdvözölnek; köszöntés': Hol jársz itt, hé? . . csakugyan te vagy? bizony el sem hinném, ha a pofádat nem látnám. — Mártonnak nem esett ez jól első üdvözlésre (FL/4 : 127); *(szókapcs, párh:)* ~*t*, ill. →*megtisztelést nyer* 4 : 268

üdvözlet fn **17** | **üdvözlet** 1, **üdvezlet** 8, **idvezlet** 8: *-Ø* 2; *-em* 1, *-e* b 1 | *-et* 2, *-emet* 1, *-ét* 2; *-nek* 1; *-ére* 1; *-ül* 2 ~ *-űl* 1; *-tel* 3

'annak története, hogy vki üdvözöl vkit, vmit': Katica nem siet többé . . teljes odaadással [Rikárd] elébe, mi előbbi időkben üdvezletét jellemzé. (RH/6 : 289) *(címben)* Hánykódásomban egy verset vágtam: „Idvezlet Pesthez" (UJ/5 : 35); *(jelzővel:)* →*nyájas* ~ 1 : 282, 408; 3 : 296 — **a)** 'ezt kifejező szöveg, ill. gesztus': híjátok vissza őt [= Marciust] Az üdvezlettel, mellyel anyja hija (Cor/4 : 370) + 6 : 58; *(jelzővel:)* *könnyű* ~ [Boisgontier] felsőbbséggel mosolyga, s ép olly könnyü idvezletet vete Mornac felé, minőt egykor ettől a Boulevardon kapott. (KH/6 : 65) →*megelőző, noha erőltetett* ~ 6 : 32 *nyájas* ~ Nyájas üdvezlettel nyujtá . . neki kezét, mintlétét kérdezé (RH/6 : 235) *nem rossz* ~ a falu majd minden kutyája ugatva s vonítva követé őt. A jó dudás azon-

ban ezt nem látszék rosz idvezletnek [Kompliment] venni (RH/6 : 87) *utolsó* ~ 6 : 420; *(szókapcs:)* ~ *et küld: (kép)* keskeny, vakitó fényvonal nyugoton . . volt az utósó idvezlet, mellyet az [= a nap] a vidékre küldött (NI/6 : 420) ~ *et vet,* ill. →*kap* 6 : 65 ~ *et* →*viszonoz* 6 : 32 | (csókról:) A lyányka . . pofon csapta a földmivest . . aztán szorgosan törölte meg száját köténye hegyével, hogy amannak üdvezlete minden nyomát eltávolitsa. (RH/6 : 73—4) — **b)** 'tisztelet, megbecsülés v. jókívánság udvarias kifejezése': *(jelzővel:) szives* ~ Az Egyenlőségi Társulat Magyarország lakosaihoz, testvéreihez, rokoninkhoz szives üdvözletet! (P 234/5 : 124) *udvarias* ~ küldj követet Ashby grófhoz udvarias üdvezlettel tőlem (RH/6 : 185) | (levélzáradékban; *tőism)* ha érdekli hitvesedet idvezletem, mondd, hogy idvezlem őt melegen. (L 134/7 : 49); *(jelzővel:) forró* ~ *emet!* Forró idvezletemet családjának! (L 120/7 : 39)

üdvözöl ts ige **76** | 60; **üdvözöl** 8, **üdvezel** 37, **idvezel** 15: *-Ø* 4, . . *zlünk* 3; *-lek* 10; . . *zlem* 8, . . *zli* 2, *-jük* 1, . . *zlik* 1; *-t* 4, *-tenek* 1; *-telek* 1; *-te* 3 ~ . . *zlette* 1, *-tük* 1; . . *zle* 2; . . *zlém* 3, . . *zlé* 9, . . *zlék* 1; *-ni fogjuk* 1 | *-ne* 1; . . *zlené* 1 | *-jék* 1 || *-hettelek volna* 1 **1.** 'találkozáskor udvarias szavakkal, ill. gesztusokkal fogad vkit': [Flamareilné] Passerotné asszonyhoz ment s idvezlé őt. Loidének a világon legtermészetesb arccal kivánt szerencsét. (KH/6 : 66) Az itt levő szinésztársaság a színkörben működött . . itt leltem az öreg Rákosit . . elébe álltam s üdvezlém (ÚL/5 : 52) + 4 : 314, 351, 362; 6 : 32, 42, 151, 172, 220, 300, 310, 385, 436 *(ellent:)* ~ — *búcsúzik* 3 : 190; *(megszem)* . . beszélj, hol volt a lakoma?' Igy kérdi társát a farkassereg, Kit érkezéskor idvezeltenek. (73/1 : 23) + 3 : 294; (hat-val) *barátként* v. *mint barátját* ~ *: (megszem)* a dicsőség . . Egyszer itt találna s tán . . Mint régi barátját üdvözölne (699/2 : 298) *(megszem, ellent)* Itt egy sötét nagy kastély Taszít magától el, Ott egy fejér kis kunyhó Barátként üdvezel. (697/2 : 295), *barátilag* v. *barátságosan* ~ 6 : 186, 218 *enyelegve* ~ 6 : 346 *nyájasan (, vidáman)* ~ *(— búcsút*← *vesz)* Robin mindnyájukat nyájasan, vidáman üdvezlé (RH/6 : 319) + 4 : 14; 5 : 63 →*örvendő meglepetéssel* ~ 4 : 62 →*őszinte örömmel* ~ 1 : 135 →*hősies* v. *komoly udvariassággal* ~ a két ellen komoly udvariassággal üdvezlé egymást (RH/6 : 338) + 6 : 45 | (idéző m-ban:) — Ternyei Boldizsár! kiálték, a mint megláttam őt. — Ah, jó estét, barátom! idvezelt ő. (HKöt/4 : 20) *(tőism)* Szécsi Mária . . megérkezésén ekkép üdvezelte [Rákóczi Györgyöt]: „Üdvez légy, fejdelem . .” (SzM/2 : 255) || *(udv)* (Jőnek a város urai) [Urak:] Üdvezlünk. (Cor/4 : 373) *(tőism)* Oh üdvez légy! . . Add kezed. Üdvezellek! (Cor/4 : 338) + 4 : 267; *(nyomósítva:) forró öleléssel,* ill. *ezerszer* ~ *vhol: (ism)* Itt a haza földén . . Forró öleléssel Üdvözlünk titeket, Vitéz jó testvérek, Üdvözlünk ezerszer (795/3 : 94) →*szívesen* ~ — *örvend* 4 : 331 | (levélben:) A nemes, szeretett Mortimer grófot üdvezli szolgáinak legalázatosbika, Ashby Rikárd. (RH/6 : 278) Üdvezlem Önt! Pest, febr. 4. 1847. Ma olvastam Toldit, ma irtam e verset, s még ma el is küldöm. (L 129/7 : 41) + 6 : 294 — **a)** '(szóban v. irásban) üdvözletét küldi vkinek': Fekete Lajossal együtt lakom, ki idvezel (L 27/7 : 23) a nagy király elé Vitték a törököt. ‚A zultán üdvezel.' Megzavarodtában e két szót hebegé [a szultán követe] (SzM/2 : 260) + 6 : 194 | (levélzáradékban; *párh)* Tisztelj̈ük csókoljuk édes szüleinket mind a ketten. Téged üdvözöl feleségem, én ölellek, barátod Petőfi Sándor (L 250/7 : 185); *(nyomósítva; tőism, párh:)* →*üdvözlet* — →*melegen* ~ — *ölel* 7 : 49 — **b)** *(gúny)* 'találkozáskor udvariatlan szavakkal fogad vkit': (idéző m-ban:) Kutyafejű tatár népek fejedelme A magyar sereget ekkép idvezelte: „Hogymikép mertek ti szembeszállni vélünk? . .” (JV/1 : 192) — **c)** *(ford:) vminek* ~ 'vminek tisztel, vhogyan szólít': a találkozókat, ha nem jut eszünkbe nevök, uraknak üdvezeljük [salutamus] (P 118/6 : 447)

2. *(átv)* 'örömmel fogad vkit, vmit': Idvezellek, ifju pályatárs, Pályatársam s szeretett barátom! (386/1 : 333) + 7 : 13 *(ism)* Üdvezellek, lelkem szép kis ága, Üdvezellek, édes magzatom! (835/3 : 211) + 6 : 218(2×) *(párh:) hódol* — ~ 3 : 95; (hat-val) *lelkesedéssel* ~ 5 : 116 →*üdvöz* — *magas*← *örömmel* ~ 5 : 78(2×) *szépen* ~ Oh természet . . volt egykor, a ki érkezésed A csalogánynál szebben idvezelte. (421/2 : 19) — **a)** 'örömét fejezi ki a vhova való megérkezés alkalmából': Üdvözöllek messze bérctetőkről, Szent hejek! (16/3 : 251) — **b)** 'szeretetét, tiszteletét, jókívánságait fejezi ki vkinek, vminek': keresztelőm tora alkalmával . . a rektor . . cikornyás beszéddel idvezle (P 14/5 : 6)

[üdvözölni] fn in: **üdvezelni** 1, **üdvözleni** 1, **idvezelni** 3 — **1.** Flamareilné . . megismerte a férfit, ki feléje hajolt, mintha idvezelni akarná (KH/6 : 42) + 4 : 242; 6 : 57 | (idéző m-ban; hat-val) *nyájasan* ~ az igazgató Jött idvezelni engem nyájasan: „Isten hozá önt, tisztelt honfitárs! . .” (205/1 : 162) — **2.a)** *(párh)* Újra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést vándor sorsharag űzte fiad. Szólni akar sokat és szépet s üdvözleni téged (69/7 : 632)

[üdvözlő] 1. mn in: **üdvezlő** 3 — **1.** ~ *szó* „Már nem késhetik soká [Hugó],” szólt Edvárd néhány üdvezlő szó után. (RH/6 : 310) — **b)** (hat-val; *gúny:)* →*édesen* ~ *szó*

3 : 296 — **2.** ~ *kiáltás* a léget hangosan ismételt üdvezlő kiáltások tölték (RH/ 6 : 384)

[üdvözlendő] 3. mn in: **üdvezlendő 1** | *-k* 1

1. (célhat; hat-val) *örömmel* ~ Lucy és kedvese a gazdagon ékesített kőerkélyre léptek, őt [= a grófot] hálás örömmel üdvezlendők (RH/6 : 264)

üdvözölve 1. hat in 7 | **üdvözölve 2, üdvezelve 4, idvezelve 1** — **1.a)** (csel; levélzáradékban, *párh)* Valamennyi jó emberemet üdvezelve s téged ölelve, vagyok őszinte barátod Petőfi Sándor (L 203/7 : 145) — **2.** (csel) Van .. ki ép izléssel Idvezelve jön elém. (226/1 : 222) | (szenv; *szókapcs:) légy* ~ És megjövél... légy hévvel üdvezelve, Hosszan várt vendég (851/3 : 231) — **a)** (szenv; *szókapcs:) légy* ~ Fogadj magadba, híres ősi vár! Légy üdvezelve (851/3 : 230) — **b)** (szenv; *szókapcs:) légy* ~*: (nyomósított ism)* Ki eddig a porban hevertél, Légy üdvözölve kebelünkön, Erdély! .. Légy üdvözölve százszor, százezerszer! (783/3 : 74) *(páros kif)* Kedves fák, üdvezelve És áldva legyetek (818/3 : 191)

[üdvözöltetik] szenv ige: **üdvezeltetik 1, idvezeltetik 1** | *-ém* 1, *-ék* 1

1. '(gúnyos) üdvözlésben részesül': (idéző m-ban:) egy öreg funerator .. megérkezett .. s a mint a városba lépe, ekkép idvezelteték: — Kuvik! kuvik! (UJ/5 : 33—4)

2. 'ünneplő fogadtatásban részesül': Ha .. egy nemzet fogja megtapsolni lantom: Nem lesz előttem e taps kedvesebb, Mint az volt, mellyel pályám kezdetén Egy magad által idvezeltetém (414/1 : 362)

[üdvözül] tn ige: **üdvezűl 2, idvezűl 1** | *-ök* 1; *-t* 1; *-jek* 2

1. 'üdvösségben részesül': *(kép)* Megmondjam-e, feleségem, Hogy ez ifjuból mi lett? .. éli már ő A mennyei életet. Hanem ebből azt ne hidd, hogy Elment az élők közül .. ő már Itt a földön üdvezűlt. Itt van e meleg szobában, S ajka forró ajkadon (684/2 : 279) | (fogadkozásban:) Esküszöm, hogy boszút állok. Ugy üdvezűljek (TH/ 4 : 182)

2. *(átv)* 'nagy (szerelmi) boldogságban van része': üdvezűlök, Hogyha kebled megcsókolhatom. (490/2 : 47) + 3 : 272

[üdvözült] mn: **idvezült 1** — *(vál)*

1. 'elhunyt, megboldogult': *A „Kisfaludy Sándorra" irt szép epigrammokat az idvezült költő arcképe mellett fogjuk közölni. (P 71/ 7 : 509—10)

2. *(ford)* 'átszellemült' ld. **[üdvözülten]**

3. 'nagyon boldog (személy)': ld. **[üdvözültképpen]**

[üdvözülten] hat: **idvezűlten 1** — **2.** [a fiatalember] szemeit mintegy idvezűlten [mit einer Art von Seeligkeit] kimeresztve .. bámult a páholyra, figyelve az ott történőkre. (KH/6 : 7)

[üdvözültképpen] hat: **üdvözűlöttképen 1** — **3.** Édenben éltem üdvözűlöttképen Barátaimnak nyájas, hű körében. (15/3 : 250)

ügetés fn **2** | *-sel* 2

(ford) 'erőltetés nélkül futó lovon való lovaglás': *(jelzővel:) gyors, de →könnyű* ~ 6 : 300 *halk* ~ [Montfort] megfordítá lovát s halk ügetéssel [in einem leichten Galopp ~ at an easy canter] tért vissza (RH/6 : 220)

ügy fn **117** | *-Ø* 13 (b 1), *-ek* 1; *-em* 5 (b 1), *-ed* b 1, *-e* 8 (b 2), *-ünk* 3; *-eim* 1 | *-et* 10, *-emet* 2, *-edet* 3, *-ét* 5, *-ünket* 2, *-eimet* 1, *-eit* 1; *-eimbe* 1, *-einkbe* 1; *-ben* 19, *-ekben* 2, *-emben* 1, *-edben* 2, *-ében* 12, *-ünkben* 1; *-ért* 1; *-ünkhöz* 2; *-nek* 3 (b 2), *-eknek* 1, *-énck* 1; *-nél* 1; *-re* 4, *-ére* 1; *-ről* 3, *-eiről* 1; *-től* 1; *-gyel* 1, *-évcl* 1, *-eiddel* 1

1. 'vki v. vmi érdekeit érintő helyzet, tényállás': Ügyem végre .. kedvező, nem különben meglepő fordulatot vőn .. a Nemzeti kör .. elhatárzá verseimet kiadni (L 36/ 7 : 28) intesz, hogy ne közöljem vele [= barátoddal] minden ügyedet, mert ez magadnak sem szokásod. (P 118/6 : 447) + 6 : 53, 352 *(jelzővel:) családi ~ek* Rendbe kell hozni földúlt családi ügyeimet (L 278/7 : 202) *országos* ~ 4 : 356 *saját ~e(i)* „Nem kellene inkább azokra vigyáznod, fiam, kik bejőnek, mint azokra, kik kimennek?" „Menj tovább, s gondolj saját ügyeiddel [Angelegenheiten], tisztelendő uram," válaszolt a katona (RH/ 6 : 285) + 6 : 27, 250, 369; *(birt szerk:) hazánk* v. *nemzet ~ei* [Kun László] Megmutatta, hogy ő millyen férfi, Hogy ő nemcsak a korhelykedést, de A nemzetnek ügyeit is érti. (793/3 : 89) + 7 : 219; (hat) *vmely ~ben* a király érted küldött, hogy maga intézzen hozzád néhány kérdést az ügyben, melly rád nézve .. igen fájdalmas. (RH/6 : 311) + 4 : 356; 6 : 292 *ez ~ben* Egy hónapja, hogy megajánlották nagy hűhóval a 200,000 katonát, s azóta ez ügyben egy árva kurjantást sem tettek (P 223/5 : 113—4) + 4 : 238, 354, 367; 6 : 18, 171, 308; 7 : 46, 218 *vki, vmi ~ében* minden tervem az ott maradhatás ügyében dugába dőlt (L 20/7 : 15) + 4 : 258; 6 : 399; 7 : 30, 67, 129, 143, 165, 167, 173, 203, *505; *(szókapcs:) ~ei vhogyan mennek* 6 : 250 *~ét vkire bízza* 1 : 196 *vmi ~ét elősegíti* 4 : 273 *vki ~eibe beavatkozik* 5 : 83 *~eibe bonyolít vkit* 6 : 295 — **a)** 'eset': egy ócska történetről beszélénk tegnap, melly a mai üggyel semmi összeköttetésben sincs. (KH/6 : 37) [ellenfelem] nyomorúságosan visszahökkent a pisztoly előtt. És ennyiből áll az egész affaire .. A ki ennyit mond ez ügyről, mint én mondtam, az igazat beszél (L 221/7 : 160) + 6 : 123, 125

2. 'elintézésre váró dolog, tennivaló, feladat': mért nem vetted által az Egész ügyet [commission]? vagy bíztad volna ő rá. (Cor/4 : 351); *(jelzővel:)* →*fontos (és sürgetős)* ~ 4 : 205; 6 : 118, 122(2×), 126, 140, 349, 361; 7 : 125 *terhes* ~ Pomenars ur olly jó kedvben volt, mint ki igen terhes ügyével végre boldogúl (KH/6 : 64); *(szókapcs:) vmely* ~*ben eljár* 4 : 360 *vmilyen* ~ *végére jár* a . . gróf Pontefractban maradt, hogy néhány fontos ügynek végére járjon. (RH/6 : 118) — **a)** *(ford)* 'munka, dolog': *(szókapcs:)* ~*ét végzi* műhelyében A mesterember énekel, s ügyét [functions] Békében végezi (Cor/4 : 342) + 4 : 286 — **b)** *(ford)* 'elintézendő politikai kérdés': *(jelzővel:) volszk* ~*(ek)* azt vélik a közönséges szemek, hogy [Coriolanus] Rendén tesz mindent, s jól gazdálkodik A volszk ügyekben (Cor/4 : 351) + 4 :273

3. 'eldöntésre váró nézeteltérés v. (jogi) vita; per': első kötelességedül adom, végezni a pártütő Sámson ügyében. Kezedbe teszem életét. (TH/4 : 192) Tudni fogod a lapokból ügyemet Nagy Károllyal mind a párbajra mind a követségre nézve. (L 220/7 : 158) + 6 : 271, 292; *(szókapcs:) vki* ~*ét eligazítja* 6 : 83 *vmely* ~*et fölterjeszt* v. *vki elé terjeszt* v. *visz* Ki itt az úr? . . vigyük az ügyet Ő elé. (BI/2 : 314) + 1 : 148; 4 : 263 ~*ében föllép* 6 : 312 — **a)** 'vki álláspontja a perben': bizonyságúl hívom az istent, hogy ügyem igazságos (RH/6 : 364) + uo.; 6 : 348, 349, 373; *(birt szerk:)* ~*e helyettese* 6 : 279, 317, ~*e igazsága* 6 : 357 (részleges *ism, ellent)* Igaztalan pörben víni! Az eget ünnepélyesen fölhíni ügye igazsága tanújának, s még is érzeni, hogy igaztalan az ügy! (RH/6 : 347—8); *(szókapcs:) vki* ~*ét pártolja* 7 : 158 ~*et véd(elmez)* Lucy . . mindig tarta készen vívót keblében, hogy Monthermer Hugo ügyét védelmezze. (RH/6 : 144) + 6 : 348

4. 'közösségi cél, törekvés': fejdelem . . Lelked rokon s Szécsi Máriának lelke. Ugyanaz ügy köti össze lelkeinket (SzM/2 : 255) Szent az ügyünk, velünk van az isten (840/3 : 218) + 2 : 277; 4 : 253; 5 : 85; 6 : 176(2×), 201, 244; 7 : 86; *(jelzővel:) angol* ~ Vélvén, hogy a király párthívei ragadtak el, hogy őt az angol ügytől [Partei] eltávolítsák, atyád és bátyád Gloucester felé ment. (RH/6 : 168) *gyalázatos* ~ nincs ollyan gyalázatos ügy, mellynek pártfogói, apostolai ne támadnának. (P 201/5 : 84) *igaz* ~ 6 : 186 *igaztalan* ~ 6 : 348 *jó* ~ azok, kik jó ügy mellett félnek, csak gyávaságot terjeszthetnek a bajnok seregben. (RH/6 : 218) + 2 : 277; 3 : 101; 4 : 316, 323; 6 : 123 *királyi* ~ az igéretek egyikét sem [teljesítette a király] . . mellyeket a hazafiúibb nemeseknek tett, kik a királyi ügyet [Sache] segélék (RH/6 : 329) *közös* ~ Monthermer bizonyos közös ügy [Parteisache] által kapcsolatban áll Ashby gróffal (RH/6 : 111) *szent* ~ az isten . . elválasztja előbb a gonoszokat tőlünk, s azután vívatja ki velünk a szent ügy győzedelmét (P 256/5 : 130); *(birt szerk:) Anglia* ~*e* 6 : 134, *(*→*haza*[1] *s) nép* ~*e* 6 : 232, 318 (részleges *ism)* hogy Montfort ügye [Sache] a nép ügye volt, abban senki sem kételkedhetik (RH/6 : 205—6), *nemzetiség* ~*e* 2 : 218 →*szabadság és jog* ~*e* 6 : 177, ~ *győzedelme* 5 : 130; *(szókapcs:) vmely* ~ *diadalmat ül* v. *győz* Az ügy, mellynek katonája voltál, Nem sokára diadalmat űl (764/3 : 50) + 2 : 277 *vmely* ~*et elhagy* v. *odahagy* 3 : 101; 4 : 236; 6 : 189 *vmely* ~*et* →*pártfogás alá vesz* v. *segél* v. *segít* 4 : 278; 6 : 229, 329 *vmely* ~*ben harcol* Robin . . s bátyám Anglia ügyében együtt harcoltak. (RH/6 : 134) + 6 : 348 *vmely* ~*ért küzd* v. ~ *mellett kardot forgat* azoknak nagy része, kik olly soká forgatták kardjaikat a nép ügye mellett, vérében feküdt az eveshami csatatéren (RH/6 : 232) + 3 : 101 *vmely* ~*höz csatlakozik* v. *kapcsoltatik* Az Ashby ház sokkal nagyobb fontosságu az ügyre nézve, mellyhez tagjai csatlakoznak, semhogy legalacsonyabb hozzá tartozójával is megvetőleg lehessen bánni (RH/6 : 178—9) + 6 : 176

5. *(szókapcs:) keze* ~*ére esik: (átv)* 'alkalma van rá': Az én táblabíróm és Latóczi Endre . . a boszút, ha kezök ügyére eshetik, Egymás ellen teljes szívből elkövetik. (Tb/3 : 292)

vö. **üggyel-bajjal**

ügybeni mn **1**

(vál, ford) 'vmely ügyben (1.) való': [Passerot kisasszony] kezét öcsémnek ohajtom . . Kérem tehát önnek ez ügybeni [in dieser Angelegenheit] közbenjárását (KH/6 : 53)

ügyébeni mn **1**

(vál) 'vki ügyében (1.) tett': *A Szerdahelyi színésztársasága ügyébeni panaszt nem lehet közölnünk. (P 54/7 : 506)

ügyefogyott mn **2**

'gyámoltalan, félszeg': Ügyefogyott király volt az A második Endre, Papucs alatt szuszogott az Isten-teremtette (773/3 : 59) + 7 : 202

ügyel tn ige **27** | 20: *-ek* 2, *-sz* 1, *-Ø* 1, *-nek* 2; *-tem* 2, *-t* 5, *-tek* 1; *-ni fogunk* 1 | *-tem volna* 1, *-t volna* 1, *-tek volna* 1 | *-jünk* 1, *-jenek* 1

1. 'figyelemmel kísér vkit, vmit': jól ügyeljünk [aufpassen], mit csinál e jó pap beszélgetése után. (RH/6 : 259); ~ *vmire, vkire* „. . Mit tegyek, ha e holttestet el akarják vinni?" „Hadd vigyék . . ügyelni fogunk rájok!" (RH/6 : 345) + 6 : 19, 332, 346 — **a)** ~ *vmire, vkire* 'megfigyeli': „Láttad zászlóikat?" kérdé Montfort. „Nem," felelt a követ; „elég zászló volt ugyan, de nem ügyeltem rájok." (RH/6 : 220) + 6 : 153

2. ~ *vmire* 'figyel, hallgat rá': [Edvárd] látta, hogy parancsára nem ügyelnek. (RH/6 : 203) *(párh)* [Hugó ellenségei] gunyolák fenyegetéseit, nem ügyeltek [achteten] eléadására (RH/6 : 281) — **a)** ~ *vmire* 'figyelembe veszi, szem előtt tartja': E szavaknál elvált a két férfi, a nélkül, hogy azon tetszetes udvariság szertartására ne ügyeltek volna, melly magasabb körökben a legélénkebb gyűlöletet .. rejti. (KH/6 : 32—3) Hála a jó papnak, ki írni, olvasni megtanitott .. Bár úgy ügyeltem volna egyéb tanításaira is. (RH/6 : 256) + 6 : 352 — **b)** ~ *vmire, vkire* 'figyelmet fordít rá, törődik vele': Durva szavaidra nem ügyelek [kümmere mich] (RH/6 : 328) + 6 : 121 | (*-t* ragos hatval:) Ashby gróf .. nem sokat ügyelt barátjára s frigyesére (RH/6 : 234)

3. ~ *vkire* 'vigyáz rá, gondoskodik róla': Monthermer .. a király kiséretében tartózkodik .. kivűle senkire sem ügyelnek [dem .. Aufmerksamkeit zu Theil wird]. (RH/6 : 258); *(párh:)* →*ápol* — ~ 3 : *320, 363 *néz* — ~ Ollyan elhagyott kis vándorszinész fiú voltam, kire se isten se ember nem nézett, nem ügyelt (ÚL/5 : 47) — **a)** ~ *vmire* 'vigyáz': arra ügyeljenek, hogy ne csak személyemet ne bántsák, de még csak ne is insultáljanak. (207/5 : 102)

ügyelni fn in 3 — 2. *vmire* ~ *:* (*-t* ragos hat-val:) azon emberek egyike .. nem sokat látszék ura parancsára ügyelni. (RH/6 : 79) — **a)** *vmire* ~ attól tartok, az ég szeme nem fog e különböztetésre ügyelni (RH/6 : 365) — **b)** *vmire* ~ A személy .. eleinte nem látszék a víg csoportokra ügyelni (RH/6 : 88)

ügyelve 1. hat in 4 — 1. *vmire* ~ Ellerby .. Derbyshire vad bérces tájain rejtezék, az események kimenetére ügyelve. (RH/6 : 339) — **2.b)** *vmire, vkire* ~ Én nem tudom a poharat nevetve eltörni, mellyből megrészegedém, folytatá Mornac, társa elégedetlenségére nem ügyelve. (KH/6 : 65) + 6 : 267 | (*-t* ragos hat-val:) az íjászok lassan az egyház felé vonultak vissza, legkisebbet sem ügyelve az utokban álló lovagokra. (RH/6 : 93)

ügyelet fn **1** | *-Ø* 1
'figyelem': *(körülírás:)* ~ *lesz vmire* 'ügyelnek, figyelnek rá': távol mennydörgés halk mormogása következék. „Hah!" szólt Robin .. „ama trombitára ma kevés ügyelet lesz [achten]. Átaljában ritkán szokás az ég szavára hallgatni." (RH/6 : 227)

ügyes mn **25** | 14
1. 'rátermettségénél, ill. gyakorlottságánál fogva munkáját v. vmely feladatot gyorsan és jól végző': Ashby Rikárd, ki .. ügyes iró volt, leűlt s megirá a vészteljes levelet (RH/6 : 294) Lyány levén a háznál, Rendnek is kell lennie, És így bízni kell a kormányt Ügyes ember kezire. (BI/2 : 326) + 5 : 6; 6 : 49, 143 *(tőism, páros kif:)* →*ügyesség* — ~ *és* →*ravasz* 6 : 294 — **a)** 'ilyen személyre jellemző, rá való': [a férfi] Hardynak ugrott, s ügyes taszitással ellöké alóla a széket (RH/6 : 78) [a vacsora] az étkek nemére, valamint ügyes elkészítésére nézve is mind azt fölűlmulá, mit eddig az utban találtak. (RH/6 : 248) + 6 : 105, 223 *(hármas kif:)* *bátor, ~, hősi← tettek* 6 : 231

2. 'fürge, mozgékony': Ez tündérek műve lehet .. ezen ügyes lényekre nem számolhatok mindig (RH/6 : 236) *(szembeáll)* Talán gyöngébb vagy, nem olly ügyes (RH/6 : 292)

3. 'helyzetét előnyösen kihasználni tudó, élelmes, rafinált': Mint consul jövök meg, Vagy soh'se bízzál nyelvemben, hogy egykor Ügyes hizelgő lesz. (Cor/4 : 314)

ügyesen hat 11 | *-en* 9 || *-ebben* 1 ~ *-ben* 1
1. *az Életképekben megjelent policális ujdonságoknak különben ügyesen irt paródiáját .. nem közölhetjük (P 48/7 : 504) + 6 : 170, 207; *(gúny)* én mindig a balgákra bízom, önmagokat megcsalni, ők ezt mindig ügyesebben teszik, mint én tehetném. (RH/6 : 167) — **a)** *(páros kif)* A munkások .. egymásnak hajigálták a köveket, mellyek illy módon gyorsan és ügyesen szállittattak rendeltetésök helyére. (NI/6 : 427) — 2. Harangláb Ügyesen leütötte [a kovács] fejéről a kucsmát (HK/1 : 142) — 3. Eudoxia .. Fölosztá elleneit, s még a római hősnél is ügyesben, eszközt talált, azokat egymással harcolni hagyni, hogy tőlök szabadúljon. (KH/6 : 58) + 1 : 131; 6 : 6, 204 *(párh)* Flamareilné megbocsáta, mert a kegyesség mindig kellemesen, s gyakran ügyesen alkalmaztatik. (KH/6 : 36)

[ügyes-bajos] fn: **ügyesbajos 1** | *-ok* 1
'pereskedő ember; peres fél': Ha valami ügyet terjeszt elétek két párt .. Annyiban szereztek békét az ügyesbajosok közt, hogy mind a két részt összegazemberezitek. (Cor/4 : 263)

ügyesség fn **21** | *-Ø* 5 (b 2); *-ed* 1, *-e* 7 | *-edet* 1; *-ét* 2; *-ének* b 1; *-től* 1; *-gel* 2 ~ *[-gel]* 1
'rátermettség, gyakorlottság': Midőn [Hugó] .. megsebesült .. a szerzetesek ügyessége által csontjai beigazíttattak, s egészsége helyre hozaték. (RH/6 : 98) „Rosz vadászat, Robin," monda [a lord] .. „Nem ügyesség hiánya teszi, jó lordom," (RH/6 : 273) + 6 : 30, 104; *(páros kif:)* *erő és* ~ [Hugó] Jól ismeré saját erejét és ügyességét, s a diadalban nem kételkedék (RH/6 : 331) + 6 : 268 *ész s* ~ ész s ügyesség villant ki belőle [= Szilveszterből], Miként a tűzkőből a szikrák (Ap/3 : 123) *meggondolás,* ~ Ha ismeri az ember ellenét, meggondolás, ügyesség által különös vivási módját .. meghiusít-

hatod (RH/6 : 362); *(párh:)* ~ — *bölcsesség←* — *ítélet* 6 : 95—6 *→ismeret* — ~ 6 : 82; *(szembeáll, páros kif)* ostobának kellene lennem, ha nem tudnám úgy elintézni, hogy Alured durva erejét legyőzze Monthermer bátorsága és ügyessége. (RH/6 : 254); *(jelzővel:) harci* ~ *és bátorság* az ellen vezéreinek harci ügyessége és bátorsága hirben állt (RH/6 : 222) *→kardforgatási* ~ 4 : 147 *nagy* ~ Edvárd . . nagy ügyességgel gyakorlá a hadi tant (RH/6 : 207); *(szókapcs:) minden* ~*ét →ráfordítja* 6 : 384 — **a)** 'fürgeség, mozgékonyság': a vidám szerzetes olly ügyességgel ugrott föl az asztaltól, mire alig látszott képesnek lenni (RH/6 : 153) *(páros kif:) →hajlékonyság s* ~ 6 : 283; *(jelzővel:) emberfölötti* ~ *: (páros kif)* Hasztalan küzdött Ashby Rikárd . . Csaknem emberfölötti ügyesség és erővel kapaszkodott bele Tangel . . nem szakaszthatá le magáról. (RH/6 : 382) — **b)** 'élelmesség, ravaszság': *(páros kif; tőism)* Vettem . . [a lánynak] aprodöltözetet, hogy némi dolgokban hasznát vegyem, mellyekhez ügyesség és hallgatás kivántatik, mert ő eléggé ügyes és ravasz (RH/6 : 294) *(halm:) erő, →hidegvér s* ~ 6 : 55

ügyességéről mn **1**
(vál, ford) 'vkinek ügyességéről való': *(páros kif:) →bátorság[áról] s* ~ *állítás* 6 : 383

ügyességű mn **1**
(jelzővel) 'olyan (személy), aki vmilyen ügyességgel rendelkezik': *(kép)* a lélek országában a többi indulatok patakok és folyamok, mellyeknek mélyére kisebb-nagyobb ügyességű úszók lemerűlhetnek, de a szerelem, ez feneketlen tengerszem (HKöt/4 : 74)

ügyetlen mn **3** | 2
'nem ügyes (ember)': [Edvárd] Inkább akará . . a civódó kihívás rendszerét használni, az ügyetlen emberek e segédeszközét (KH/6 : 30) — **a)** 'ilyen emberhez tartozó': elsiklik néha a hal A halásznak körme közől, Ha ügyetlen kézzel Kap utána az ostoba filkó. (HK/1 : 131)
[ügyetlenül] hat: **ügyetlenűl** 1 — *(páros kif:)* ~, *hebegőn←* 6 : 27

üggyel-bajjal hsz **8** | **üggyel-bajjal 2, üggyel, bajjal 1, üggyel bajjal 5**
'sok erőfeszítés árán, nagyon nehezen': A családfő vén, kehes lovon, Kit kötőfékszárnál fogva von Üggyel-bajjal egy izmos legény (133/1 : 75) + 3 : 289; 4 : 83; 6 : 203 *(jelzővel:) nagy* ~ sikerűlt végre valahára nagy üggyel, bajjal kivívhatnia Dobsának, hogy ismét fölléphessen (P 78/5 : 12) + 7 : 19 *(nyomósítva:) csak* ~ sir William Grey . . a tréfához hajlamát csak üggyel bajjal nyomhatta el (RH/6 : 268) + 6 : 213

ügyvéd fn **7** | *-Ø* 3; *-e* 1 | *-nek* 3
1. 'jogi tanácsadással, jogvédelemmel hivatásszerűen foglalkozó személy': [Emma atyja] ügyvéd, s az itteni törvényszék tanácsosa volt (NI/6 : 434); *(jelzővel:) →hites* ~ 5 : 60; 7 : 25, 38, 92; (jelzőként) ~ *úr* *K. ügyvéd ur . . panaszát . . legcélszerűbbnek véltük figyelmeztetés végett a budai főpostahivatallal közleni. (P 46/7 : 503—4)
2. *(átv, ford)* 'az a személy, aki érvelésével pártját fogja vkinek': rám ne számoljon ön, hogy nagynénémnél ügyvéde [Advokat] leszek (KH/6 : 11)

ügyvivő fn **1** | *-nk* 1
(átv, ford) 'vkinek a megbízottja magánügyeinek intézésére': *diplomatai* ~ Barátom . . igen meg vagyok veled elégedve . . diplomatai ügyvivőnk [Agent], Lordesné asszony, ma reggel ezt írja: tartásod s arcod egyenlő tetszést nyert. (KH/6 : 26)

ügyvivői mn **1**
(ford) 'megbízotti, közvetítői': most . . ügyvivői [als Geschäftsmann] mesterségemet kell játszanom. Rá ért ön, hogy hugomat szemügyre venni; nos, millyennek találja? (KH/6 : 16)

ül[1] ige **330** | 294: **ül** 104, **űl** 190: *-ök* 13, *-sz* 5, *-Ø* 52, *-ünk* 3, *-nek* 9; *-i* 1; *-tem* 10, *-t* 139, *-tünk* 7, *-tek* 15 ~ *-tenek* 2; *-ék* 2, *-e* 3, *-énk* 2; *-ni fogok* 1 | *-nék* 1, *-ne* 4 | *-jek* 2, *-j* 10, *-jön* 9, *-jünk* 1, *-jetek* 1; *-je* 1 || *-hetek* 1
1. tn '(ember) testének megtámasztott alsó részére nehezedve nyugszik': [Harangláb] kiprémzé Szája vidékét Sátáni mosollyal. Bagarja uram pedig űle, S . . néze szemével (HK/1 : 127) | *vhol* ~ Hegyen űlök [verscím is], búsan nézek le róla (399/1 : 346) + 1 : 130; 3 : 165, 186, 266; 4 : 38, 95; 6 : 7, 243 (+ 36) *(tőism, szembeáll:) leül* — ~ — *lefektet←* 4 : 83; *(páros kif)* Szélről a béke barátja Bagarja, s Harangláb A fondor lelkületű egyházfi, Űltenek, ittanak egyre. (HK/1 : 130); *(párh:) alszik* — ~ [Béla] (hátul nagy karszékben alszik) [Ilona] (mellette ül . .) (TH/4 : 168) ~ — *hajlik←* — *iszik* 6 : 238 *van* — ~ Kinn a kertben voltunk, Egymás mellett űltünk (518/2 : 94); *(megszem)* Megannyi páholy mindenik bokor, A mellyben űlnek ifju ibolyák (305/1 : 274) + 1 : 312, 356; *itt(en)* v. *ott(an)* ~ *(vhol)* 1 : 70; 2 : 145; 4 : 72; 6 : 322, 333 *(ism)* Itt láttam én először Kedves galambomat . . Itt űlt e lombok alján, Itt űlt szemközt velem (818/3 : 191) + 6 : 425 *(tőism:) →leül* — *ott* ~ 3 : 152 *(páros kif)* Ottan űltek és beszéltek, Míg a hajnal nem hasadt (642/2 : 222) + 2 : 223, *asztalnál* v. *asztal körül* v. *mellett* v. *→elején* ~ 3 : 7; 4 : 174, 204; 6 : 72, 74, 77, 145, 185, 195, 209, 237 *(páros*

kif) [Monthermer Hugó] az asztalnál űlt és írt (RH/6 : 363) *(párh)* A fejedelem egy asztalnál űlt, s mellette Mortimer lord állt. (RH/6 : 267), *kandalló* v. *tűz mellett* v. *tűz körül* ~ Katica a tűz mellett űlt (RH/6 : 329) + 2 : 329; 6 : 252 *ládán* v. →*padkán (ott)* ~ Az ágy fejénél űl a ládán Csecsemőjével az anya. (Ap/3 : 108) + 4 : 131 *vki* →*ölében ott* ~ 1 : 339, *széken* ~ 4 : 79; 6 : 141, 175, 180, 184, 323 *(szembeáll)* Jó, hogy nem állt János, hanem űlt a széken (JV/1 : 207) | *vmennyi ideig* ~ *(vhol)* Sokáig ültem [Salgó] romjainak legfelső csúcsán (UJ/5 : 32) *(szembeáll)* [Coriolanus:] Soká ülék. (Föláll) (Cor/4 : 365) | *vhogyan* ~ Trónusom a karszék, és pipámnak Hosszu szára a királyi bot. Ekkép űlök szörnyü méltósággal (679/2 : 274) a szívem jobban megfájult, mint nyakam és kezem, mellyet a hegedű szorított. És így űltem kétszeres kín között. (N/4 : 103) + 2 : 316; 6 : 75, 182, 213, 347, 352, 368, 380, 408, 431; *vhogyan* ~ *vhol* Űlt ⟨Ült⟩ a lyányka boldogan tünődve Sziklaparton a tenger fölött (490/2 : 47, 363) + 3 : 165, 256; 4 : 47 (2×), *vhogyan* ~ *itt* v. *ott* 3 : 305; 4 : 368; 6 : 6, 147, 273, 281 *(tőism)* Kedvesem, te űlj le mellém, Űlj itt . . szótlanúl (827/3 : 200), *vhogyan* ~ *(ott) az asztalnál* Egy ifju férfi, a családapa, Az asztalnál sötét homlokkal űl (Ap/3 : 109) + 4 : 88; 6 : 73 *vhogyan* ~ *a kandalló mellett* v. *a* →*kemence körül* [Jancsi] a kandalló mellett űlt némán, s dohányzott (HKöt/4 : 69) + 3 : 8 *vhogyan* ~ *a padon* v. *széken* Mistriss Lawington valódi angol feszességgel űlt székén (KH/6 : 9) + 6 : 300, (**Szh**-*szerű:) szobornál* →*merőbben* ~ *ott* 3 : 166 →*Mariusként* ~ *egy országnak omladékain* 1 : 347; *vhogyan* ~ *vmeddig* elhallgattak mind a ketten, s szótlanul ültek jó darabig. (FL/4 : 139) + 1 : 207; 6 : 153, 425 — **a)** 'vhol (alkalmi v. rendes) ülőhelye van': (iskolában; *ism)* Deregi . . iskolatársam is volt . . hozzám legközelebb űlt, bár megérdemelte volna, hogy legtávolabb űljön tőlem (HKöt/4 : 73) | (színházban:) A hangászkarnál ültem, egy jóravaló fűszerárus, monsieur Fanfan mellett (J/6 : 413) + 6 : 8, 409 | (ülésteremben:) kérem a nemzetgyülési követeket, hogy e megbélyegzett emberrel senki közülök egy sorban ne üljön (P 217/5 : 111) — **b)** 'vhol ülve az ott szokásos cselekvést végzi': *(szókapcs:) ételnél és italnál* v. *lakománál* v. *vacsoránál* ~ szolgákat talált az előteremben, kik . . vidáman űltek étel és italnál (RH/6 : 361) + 4 : 174; 6 : 249 *kártyaasztalnál* v. *écarténál* ~ 4 : 63; 6 : 21 — **c)** 'uralkodóként trónol': *vhol* ~ ezek a királyok, S ők, a hol ülnek, a hol fejök szédül, Azt gondolják a kábitó magasban, Hogy uralkodnak isten kegyelmébül (242/1 : 231); *(szókapcs:)* →*királyi széken* ~ 1 : 200; 2 : 316; 3 : 49, 206 *trón(us)on* ~ Oh királyom . . én akartam egyik kéz lenni, melly téged a trónról lerántott volna, hol senki nem ült méltóbban, mint te. (TH/4 : 176) + 3 : 168, 272; 5 : 125 — **d)** 'ülve viteti magát vmivel': *vmin* ~ Végső kivánságom a göncölszekere, Ezen űljek, hogyha megyünk esketőre (SzÁ/1 : 337) Magyar csikó az én Pegazusom . . Nem bosszantom a hátát nyereggel, Egy kis csótár van csak rá terítve, Úgy ülök rajt (653/2 : 237) + 6 : 121, 151; *fönn* ~ Egy óranegyed mulva föltelepedtem a szekérre. Utitársaim már fönn űltek (ÚL/5 : 45), ld. még **fennül**, *vmi hátán* ~*: (kép)* [a fergeteg] Nyargalt az utcákon keresztül, Miként-ha ördög űlne hátán (Ap/3 : 116) *hintóban* ~ A fényes hintóban belül Sötét ur ül nagy csendesen (689/2 : 285) + 6 : 412(2×) *kocsin* ~ 4 : 55, 137, *lovon* v. *paripán* ~ 4 : 71; 6 : 96, 151(2×), 197, 202, 286, 384 *(fordított hsl)* Nem ül kevélyebben a huszár a lovon, Mint az a kisbéres a vendégoldalon. (673/2 : 268) (**Szh**-*szerű:)* ~ *rajta, mint a* →*cövek* 1 : 192, *öszvéren* ~ Az öszvéren egy vidám szerzetes ült, kinek lábszárai kényelmesen függtek le az állat oldalain, mig kövér hasa a nyergen nyugvék. (RH/6 : 151) + 6 : 269

2. tn '(állat) összehúzott lábakkal vhol nyugvó helyzetben van': *(hsl)* nyulhoz hasonlitasz, ki nyugvó, fölálló füllel, mint az őr a sáncon, űl. (RH/6 : 322); *vhol* ~ Istentelen legye! Ingerkedik velem . . Ott űl a fülemen. (141/1 : 82) + 1 : 358; 3 : 170 *(tőism, ism)* Egy mogorva sas űl a gém tetejében. Legmagasabb hely a pusztán e gém vége, Azért ült föl a sas ennek tetejébe. Fönn űl és merően maga elé bámul (397/1 : 344); *(hsl)* a lugas mélyében Űl [Piroska], mint a csalogány *űl* rejtett fészkében (Tb/3 : 294) *(kép)* A remények szép zöld erdejében Két galamb ⟨űl⟩ ül s búg egy ág felett (339/1 : 299, 411)

3. tn 'hosszabb ideig egy helyben tartózkodik': *(párh)* Egy pár nap óta tökéletes szélcsend van a háború tengerén, s mi ülünk és unatkozunk. (L 274/7 : 202); *vhol* ~ Itt ülök feleségem mellett Ebb' a csendes kis faluba'. (687/2 : 283) *(szembeáll)* Ki egy országon átfuték, most Egy kis szobában űlhetek (168/1 : 101) *(megszem* is:) A szobában Ketten űlünk Együtt: én s az unalom. (546/2 : 117) *(kép)* gyalázatos tribún! Bár űlne hüszezer halál szemedben . . még is mondanám: Hazudsz! (Cor/4 : 319); *(szókapcs:) aranyban* ~ 4 : 355 *otthon* ~ Otthonn űlne ő, de felesége Kivetette őt a ház elébe. (175/1 : 106), *otthon a kemence mögött* v. *honn a* →*sutban* ~ 3 : 179 *(ellent)* Nem űlt a nép otthonn a kemence megett, Mind háborúskodott (LV/3 : 300), *tűznél* ~ 4 : 234 — **a)** 'fogva van': *vhol* ~ Szabadságért küzdött az ifju, S börtönbe dobták, ottan űl (516/2 : 92) Koporsónak testvére, börtönöm . . Ki űlt előttem e rideg kövön? (Ap/3 : 165) + 2 : 165 *(ism)* Zúg a tenger Tromathon sötét

szigetje körül; én könnyeimmel a barlangban ülök. És nem ülök magamban, oh Gaul! Cuthal komor vezére is ott van. (Oith/6 : 448); *(szókapcs:) falak* v. *négy fal között* Őrizve Salgó szük falai között Ült a fogoly hölgy napok óta csak (S/2 : 77) + 3 : 169 | *(ráértés; tőism, ellent:)* →*üldögél* — ~ — *lóg* 2 : 165

4. tn *(átv)* '(tárgy) nagyjából vízszintesen egy helyben van': *vhol* ~ E kicsiny férfi .. parókát hordott .. E parókán .. keskeny karimáju kalap ült (J/6 : 394) — **a)** 'vhol rétegszerűen helyezkedik el; vmit borít': *vhol* ~ A letarlott, megsárgult vidéken Szomorúan űl az őszi köd (359/1 : 311) [Sári néni] Haja .. borzasan űl feje tetejében, Mint a gólyafészek a kéményen. (617/2 : 197) + 1 : 283; 2 : 105; *(kép)* Mult időmnek szomorú emléke Őszi ködként ült szivem fölött. (359/1 : 311) — **b)** ts 'borít, lep vmit': *(szimb)* Lealázod-e, oh haza, szent fejedet? Piszok űlje a hír koszorúja helyett? (801/3 : 102)

5. tn *(átv, vál)* '(állapot) hosszasabban, változatlanul tapasztalható': *vhol* ~ Búnak éje ül szivemben (82/1 : 32) Némán, merengve űl az ősnyúgalom e térségen (ÚL/5 : 49) + 1 : 32, 158; *(szókapcs:) pilláin* →*álom* ~ 3 : 114 — **a)** ts 'ua.': ti kedves helyek .. ezentúl csend üli kedvelt Tájitokat (1/3 : 243—4) — **b)** tn '(lelkiállapot, érzelem kifejezése az arcon) megmutatkozik': Görnyedt fejét az ég felé emelte .. És homlokán rejtélyes szándok űlt (175/3 : 175); *ajkán* →*mosoly* ~ 2 : 266 *arcán* →*figyelem* ~ 3 : 276

6. tn *vhova* ~ 'ülve elhelyezkedik vhol': fáradva értem Az első rózsafához, S alája ültem (685/2 : 281) Űlj közénk és igyál velünk. (TH/4 : 160) + 2 : 168; 4 : 18, 110, 160, 205; 6 : 146, 429, 448 (+ 5); *ide* v. *oda* ~ *(vhova)* üljön kiki oda, hol helyet talál. (RH/6 : 130) + 4 : 177; 6 : 130, ld. még **oda-ül**, *rá* ~ ld. **[ráül]**, *földre* ~ sok falusi lyányka .. inkább a földre ült egy egy fiatal ijász mellé (RH/6 : 130) *körbe* ~*nek* 2 : 297 *vki* →*ölébe* ~ *ide* 2 : 275(2×) *pamlagra* v. *padra* ~ Jenny jelt ad öreg tanitójának, hogy üljön melléje a pamlagra (J/6 : 413) + 6 : 87 *székre* v. *(kar)székbe* v. *párnaszékre* ~ 4 : 240; 6 : 14, 130, 240, 312, 405 | (vmely cselekvés végzéséhez; *szókapcs:) asztalhoz* v. *vacsorához* ~ 2 : 127; 3 : 154; 4 : 95; 6 : 253, 255, 346, 375, 398, *neki* ~ ld. **nekiül**, →*zongora mellé* ~ 6 : 53 | (utazás céljából:) Itt a sajka, űlj beléje, lyányka (490/2 : 48) [az angyal] egy hattyúra űlt .. és ez Hozta őt a lyányka mellé (642/2 : 222) *csónakba* v. *csónakra* ~ Csónakba űltem, s gyorsan evezék (685/2 : 281) + 2 : 381 *gályára* ~ János vitéz .. a tengerhez ment és gályára ⟨ült⟩ űlt (JV/1 : 203, 398), *kocsiba* v. *kocsira* ~ 6 : 40, 412 *(párh:) kocsira* ~ *és (el)vágtat* v. *elutazik* v. *rohan* A mint az esküvési hókusz-pókusznak vége lett, rögtön kocsira űltünk, s vágtattunk ide Koltóra. (ÚL/5 : 72) + 4 : 53; 5 : 128; 7 : 144, *lóra* ~ már a kengyelbe tevé lábát, hogy lóra űljön (RH/6 : 355) + 6 : 103, 117, 192, 202(2×), 226, 299, 385 *(párh:) lóra* ~ *(é)s elmegy* v. *elvágtat* v. *(el-* v. *vissza-)lovagol* v. →*végigszáguld* v. *visszatér* Ashby Alured .. lovára űlt s elvágtatott (RH/6 : 227) + 2 : 179; 6 : 91, 93, 137, 172, 191, *nyeregbe* ~ 6 : 103, 202 *(gyors)szekérre* ~ *(és megy)* A társaságnak úri tagjai Szekérre űltek és azon menének. (392/1 : 336) + 5 : 20 *(célzás* szállóigére) *a* →*fekete gond mögéje* ~ 6 : 299 — **a)** '(iskolai) ülőhelyet elfoglal': *(tőism:) ülni* — *vkihez* ~ 4 : 124 — **b)** *(átv)* 'uralkodási pozíciót elfoglal': *(szókapcs:) kormányra* ~ 3 : 308

7. tn *(átv:) vmire* ~ 'rátelepül': E hegytetői kősziklára ül Borús napokban a pihenni vágyó Terhes felhőknek vándor serege (S/2 : 69) Kétségbeejtő eszmék ültenek [Szilveszter] Megnehezűlt fejére (Ap/3 : 150) + 3 : 253 — **a)** *vmire* ~ 'megjelenik rajta': *homlokára* →*redő* ~ 2 : 247

ülni fn in 15 | **ülni** 8, **űlni** 7: *-ni* 12; *-nöm* 1, *-nöd* 1 | *-hetni* 1

1. *vhol* ~*ni* Lucy örömét, Hugót ismét láthatni, s oldalánál ülhetni, még .. szaporíthatta .. a királlyali kibékülése (RH/6 : 238) — **a)** (iskolában; *tőism)* A mint az iskolát kezdte járni [Marci] .. A fiúk nem akartak mellette ülni: mind azt mondta, hogy ő nem ül ahhoz a rusnya vörös kutyához (FL/4 : 124) | (ülésteremben:) mindenik fél a gyülésen magos barna emberrel űlni egy padon, attól tartva, hogy hátha az azon bélyegzett ember. (L 218/7 : 155) — **c)** *(páros kif)* A trónon ülni és uralkodni, ez földi istenség. (TH/4 : 149) — **d)** *kocsin* ~*ni* Ha csak e föltétel mellett enged ön tovább is kocsiján ülnöm, ugy inkább leszállok (HKöt/4 : 45) *lovon* ~*ni* — *megül*[1]← 6 : 298 — **2.** Hát még meg a varjúk! .. Látott egyet űlni egyik fa sudarán (JV/1 : 211) — **3.** nagyobb szerencse, estenként a szinházban tündökölni, mint az egész istenadta nap bódéban ülni, s .. cukrot és kávét árulni. (J/6 : 400) + 6 : 358 — **6.** (vmely cselekvés végzéséhez) *evéshez* ~*ni* 6 : 129 | (utazáshoz) *lóra* ~*ni s* →*ellovagolni* v. *vkit követni* v. *visszatérni* lóra kell ülnöd, s engem követned. (RH/6 : 191) + 6 : 122, 269, 384, 389

ülő 1. mn in 2 | -Ø 1 | *-re* 1

1. *vhol vhogyan* ~ egyetlen hölgy szemüvege sem tanusítá a jó izlést, e pompás, az erkélyen olly győzőileg ülő vitéz után tudakozódni (KH/6 : 15) — **d)** *kocsin* ~ (fn-ként:) Vakulj meg! gondolá Károly, futó pillanatot vetve a kimenő kocsin ülőre .. mert azon kocsi a városukbeli boltost vitte. (Sz/4 : 8)

ülve 1. hat in 18 | **ülve** 7, **űlve** 11 — **1.** *(szókapcs:)* ~ *marad* [a király] sokáig űlve maradt, s mind a jeles étkeket megizlelé (RH/6 : 249) + 6 : 67, 414, 432; *(szembeáll:)*

→*elfutni* — ~ *marad* 6 : 45 ~ *marad* — *kifárad*← 4 : 96(2×) | *vhol* ~ Dunaparton vadvirágok között Úlve a kis leány hálót kötött. (SzP/2 : 56) + 4 : 28; 6 : 22, 401; *vhol* ~ *marad* 6 : 66 *(szembeáll)* Ha e szavak intésül szolgáltak Hardynak arra, hogy a szobát elhagyja, ugy célt vesztének, mert a púpos ülve maradt az asztalnál (RH/6 : 77) — **d)** ~ *marad a lovon* 6 : 117 — **6.** A gróf derék tisztviselői . . a zöld ruhás vadászok közé ülve, azonnal hozzá fogtak [az evéshez] (RH/6 : 130) + 4 : 32; 6 : 319 | *lovára* ~ 6 : 231

ülvén 2. hat in 1 — **1.** *vhol* ~ [a szomszéd bátya] ülvén a kemence mellett, Nagy szomorún illyen szókat ejtett (62/1 : 15)

ül² ts ige **3** | ül 1, űl 2: *-Ø* 1 | *-j* 1; *-jük* 1 *(vál)* 'ünnepel': *(szókapcs:)* →*ünnepet* ~ 1 : 169; 4 : 23 — **a)** *(szókapcs:) diadalmat* ~ 'diadalmaskodik': Az ügy, mellynek katonája voltál, Nem sokára diadalmat űl (764/3 : 50)

üldögél tn ige **6** | 5; **üldögél** 4, **űldögél** 1: *-ek* 1, *-Ø* 1, *-nek* 1; *-t* 1 | *-jenek* 1

'huzamosan ül': Előttök van a tál, Előttök az üveg . . Csak ugy űldögélnek Hallgatag kedvökben (589/2 : 165) *(tőism, szembeáll)* Hadd üldögéljenek! Ugy sem űlnek hónap, Hónap illyen tájon Levegőben lógnak. (uo.) *vhol* ~ Ajtóm, ablakom bezárva, Üldögélek a szobába'. Bánatosan nézek Kandallóm tüzére (526/2 : 101) *(megszem)* Kedves kikelet . . Gyógyítsd meg a beteg hajnalt, Beteg most szegény, Olly halványan üldögél ott A föld küszöbén (766/3 : 52); *(szókapcs:) a* →*hűsön* ~ 3 : 88

üldögélve 1. hat in 1 — *vhol* ~ [Sári] régen meghalt édesanyja sírján üldögélve dúdolgatott, danolgatott (FL/4 : 130)

üldöz ts ige **21** | 17: *-Ø* 3, *-nek* 2; *-i* 1, *-itek* 1; *-ött* 2; *-te* 1, *-tek* 2; *-élek* 1; *-é* 1; *-ni fognak* 1; *-endik* 1 | *-zétek* 1

1. 'állandóan nyomon követ vkit, hogy elfogja, ill. megölje': Hugo elkeseredve látta, hogy nem sokára elfogatik, ha ellenei tovább is üldözendik. (RH/6 : 202) Mint a galambokat a sas, titeket Ugy üldözélek [gescheucht] Corioliban (Cor/4 : 375) + 6 : 203; *(hsl)* futottam, mint kit rémek serge üldöz, Az életzajtól messzi-messzire (T/2 : 14) | (fegyverről; *vál, ford)* Morni fiának kardja üldözte az ellent Morven erdős földén. (Oith/6 : 450) + uo. — **a)** '(bűnözőt) elfogni és megbüntetni igyekszik' ld. **üldözni**

2. *(átv)* 'ártani igyekszik, vesztére tör vkinek, vminek': Athén szűzei . . Védjétek lantom, mellyet üldöznek (512/2 : 88) *(tőism:)* ~ — *üldözni*← 5 : 84 *(halm:)* →*csúfol, gyaláz, utál,* ~ 4 : 129 *(párh)* Sárit nem gunyolták, nem üldözték . . annyit, mint a vörös képű kovácsot (FL/4 : 129—30) — **a)** '(sors, körülmény) folyton bajba juttat vkit': Üldözött az utcán és szobámban A föld és az ég (140/1 : 81) nyúgalomra nagy szüksége van, Kit hetven évig üldözött az élet. (637/2 : 217); *(szókapcs:) (bal)sors* ~ *vkit* Feljöttem, barátom, Pápára . . hogy örökre elhagyjam az iskolát. Engem rettenetesen üldöz a sors. (L 19/7 : 13) + 6 : 96

3. *(átv)* '(gondolat, érzelem) nyugtalanít, zaklat': De hogy az a lyány is illy gondolatokat vert agyamba! . . mindig üldöznek, mint varázs (RH/6 : 348) *(tőism:)* →*üldöző* — ~ 6 : 156 | *(ráértés)* ugy tetszék neki, mintha félelem, kétség — melly a bűn lépteit üldözi . . ragadná meg mérges fogaival . . Katica szivét. (RH/6 : 156)

üldözni fn in 3 — **1.** a sereg az erdőből gyorsan közeledék, s határzottnak látszék, őt [= Hugót] üldözni. (RH/6 : 202) — **a)** Monthermer . . kötelességül vállalja, atyánk gyilkosait üldözni . . mig vétköket be nem bizonyítá s őket a törvény kezébe nem szolgáltatta. (RH/6 : 351) — **2.** *(tőism)* miért üldözitek ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt mi nálunk? (P 201/5 : 84)

üldözve 1. hat in 1 — **3.** →*hivságtól* ~ 1 : 114

vö. **agyonüldöz, üldöző, üldözött, [üldöztetik]**

üldözés fn **3** | *-ek* 1 | *-t* 1; *-ből* 1

1. 'annak története, hogy vki üldöz (1.) vkit': Jön Títus Lartius seregével, az üldözésből jőve (Cor/4 : 256) + 6 : 120

2. *(átv)* 'bántalmazás, zaklatás': Naponta új és durvább üldözések Jutottak a szegény fiúnak (Ap/3 : 135)

üldöző mn és fn **9**

I. 1. mn in 1

(átv) 'állandóan nyomon követő, figyelő': [Flamareilnét] csak egy vizsgáló mesterségének szakadatlan üldöző szemüvege található kevésbbé fiatal, mint szépnek (KH/6 : 6)

II. fn 8 | **üldöző** 7, **üldöző** 1: *-k* 2, *-nk* 2; *-im* 1 | *-it* 1; *-knek* 1; *-itől* 1

1. 'az a személy, aki üldöz (1.) vkit': minden pillanatban messzebb ért Edvárd üldözőitől. (RH/6 : 195) + 6 : 203, 261 *(ellent:)* ~ — *futó*← 4 : 247

2. 'az a személy v. jelenség, aki, ill. ami üldöz (2.), zaklat vkit': *(jelzővel:) dühös* ~ : *(tőism)* a dühös üldözők, a félelem és kétség még mindig mögötted vannak, s üldözni fognak mind halálig! (RH/6 : 156) *kettős* ~ Itt kívül a hideg, Az éhség ott belül, E kettős ⟨üldözönk⟩ üldözőnk Kinoz kegyetlenül (569/2 : 141, 376) *szívtelen,* →*rémarcú* ~ 1 : 82

üldözött mn és fn **6**

I. 2. mn in 3

1. 'olyan (állat), amit hajszolnak, üldöznek (1.)': ~*szarvas*← 6 : 67

2. 'üldözésben, bántalmazásban részesülő': Dicső hely a hölgyek szive .. az üldözött igazság, Ha mindenhonnan számkivetve van, Végmenedéket ott talál. (Ap/3 : 146) *(párh:)* ~ — *fájó←* *szív* 3 : 95

II. fn 3 | *-Ø* 1, *-ek* 1 | *-nek* 1

1. 'üldözött személy, akinek a vesztére törnek': Éljen .. az igazság védpalástja, melly az Üldözöttnek menedéket ád (63/1 : 16) *(páros kif:)* *→földönfutó és* ~ 3 : 71

2. *(átv)* 'gyötrött, szenvedő személy': *Az üldözött nem bírja már E nagy szerelmi bajt (88/3 : 318)

üldöztetés fn 1 | *-e* 1

'annak történte, hogy vkit mint bűnöst üldöznek (1.a)': Mortimer .. a részrehajlatlan biró tekintetét vette föl, hogy ugy tessék, mintha a fiatal lord későbbi üldöztetése igazságszeretetéből eredne. (RH/6 : 269)

[üldöztetik] szenv ige

(átv) 'nyugtalanításnak, zaklatásnak van alávetve'

üldöztetve 1. hat in 1 — *(hármas kif:)* ~, *gyötörve←*, *megemésztve* 6 : 445

ülés fn 8 | **ülés** 6, **űlés** 2: *-Ø* 5 (b 1); *-e* 1, *-eink* 1 | *-éből* 1

1. 'ülő helyzet': Illy arccal, s alakkal ült a földmives az asztalnál .. Nem távozott üléséből, s nem is fordult el az ablaktól (RH/6 : 73) *(párh:)* *→kemény fa — szilárd* ~ — *nyugodt kéz — éles szem* 6 : 357 — **a)** 'annak történte, hogy vhol ülnek': [a pad] Közepe, nem a sok űlés, hanem Vénség miatt horpad. (565/2 : 135)

2. 'ülőhely': (színházban:) Én nem akartam ön nélkűl az erkélyen megjelenni .. Hanem igen is hosszu beszédet tartok itt önnek; üléseink [unsere beiden Sitze] várnak reánk (KH/6 : 10) — **a)** 'az ezzel kapcsolatos érzet': Az öszvéren nem esett kényelmes ülés (RH/6 : 151) Kocsisom egy váci molnár volt .. A mint felültünk, mondám neki, hogy kemény lesz az ülése. (UJ/5 : 34) + 2 : 62

3. 'az az alkalom, amikor vki modellt ül': Voltam Barabásnál, s ő megigérte, hogy .. kész Nyárit lerajzolni; elmentem tehát Nyárihoz, ki az ülés idejét holnap négy órára határozta. (L 216/7 : 153)

üllő fn 3 | *-t* 1, *-jét* 1; *-re* 1

1. 'tőkére erősített acéltömb, amelyen az izzó vasat kalapálják': nem lenne-e jobb, az izzó vas helyett fejét tenni az üllőre, s rá koppintani a legnehezebb kalapáccsal (FL/4 : 135) *(felsor:)* ~, *kalapács←* *és szög* 3 : 255

2. *(ford)* 'kard markolata': Itt fogom Körűl kardomnak üllőjét [anvil ~ Ambos], s vivok Szeretetteddel (Cor/4 : 337)

Üllő tulfn 1 | *-n* 1

(földrn) 'Pest megyei község': Pilisen .. ebédeltem, Üllőn vacsoráltam (ÚL/5 : 57)

[ülőhely] fn: **ülő hely** 1, **űlőhely** 1 | *-éből* 1; *-ére* 1

1. 'ülésre alkalmas, arra használt hely': Soká, soká állott igy, azután .. Leroskadott ülő helyére (Ap/3 : 167)

2. 'ülő helyzet': ülőhelyéből a Gazda fölkel, És [Bolond Istók] hátáról a tarisznyát Leveszi (BI/2 : 328)

ülte szragos fn 4 | **ülte** 3, **űlte** 1: *-ében* 2; *-ömből* 1, *-éből* 1

'ülő helyzete': *(tőism:)* *→leül* — ~ 1 : 81, 388; *(szókapcs:)* *~ből fölkel* v. *fölugrik* [a legény] dühösen ugrott föl ültéből, s botjával vágta főbe Marcit (FL/4 : 136) + 4 : 16

ültet ts ige **35** | 34; **ültet** 32, **űltet** 2: *-em* 1, *-i* 1; *-tem* alr 2, *-ett* 2; *-tem* tsr 1, *-te* 4, *-ték* 1; *-e* 2; *-ém* 3, *-é* 5, *-ék* 2; *-ni fog* 1, *-ni fognak* 1 | .. *essetek* 6; .. *esd* 2

1. 'vkit ülő helyzetben elhelyez': *vhova* ~ *a király megszomjazott, s fáradságról is panaszkodván: kiséről a zöld gyepre ülteték a világtalan koronást (P 96/7 : 634) *→ölébe* ~ 4 : 22, 99, 193 | (hogy vki, vmi vigye) *→hátára* ~ 2 : 297 *lóra* ~ Monthermer Hugo Lucyt lovára ülteté (RH/6 : 166) — **a)** 'felszólít vkit, hogy vhova üljön': Emmát mellém ülteték (NI/6 : 434) Péter gazda a kemencéhez ültette [a koldust] (N/4 : 100) + 4 : 340; *karszékre* ~ [a menyecske] Bevezette Jánost, karszékre ültette (JV/1 : 207) | (hogy vmi vigye) *hintóba* ~ [Jenny] olly jónak, olly nyájasnak mutatkozék; a Magdolna-téren hintajába ültetett (J/6 : 417)

2. 'vmit vhova helyez': a költői borostyánkoszorút lehuztam dics-sugáros füleimről .. s helyébe a házi-sapkát ültetém (ÚL/5 : 71)

3. '(növényt) termesztés végett a földbe helyez': Édes elandalodással nézek át ama kert fáira, és áldást mondok rájok, még arra is, a ki őket ültette. (ÚL/5 : 50) Kedves fák .. Áldom még azt is, a ki Titeket ültetett. (818/3 : 191); *vhova* ~ *: (kép)* Hejh kis leány, pillantatod Mélyen a szivembe hatott .. Ültesd bele szerelmedet, Ugy nő rózsa tövis helyett. (55/1 : 9) + 2 : 300; *→fát* ~ 2 : 44 (2×), *földbe* ~ *: (kép)* Kivágom én keblemből szívemet .. Kivágom és a földbe ültetem (485/2 : 43) + 3 : 308 *→sírra* v. *sír mellé* v. *→sírhalomra (virágot)* ~ 2 : 19, 46, 163(2×), 164, 175—6(5×); 5 : 60; 6 : 419 *(kép)* Tartsuk meg a szép, a szent kézfogást .. S ki elfogadni azt vonakodik? Annak porára szálljon minden átok, Mellyet sirunkra majd virág helyett Ültetni fognak maradékaink (541/2 : 114) — **a)** *(átv)* 'előidézi, hogy vhol növény teremjen': *vhova* ~ Kecses tavasz

virúla; Vidám tekintete Berkemnek kebelébe Rózsákat űltete. (13/3 : 249)

ültetve 1. hat in 1 — **3.** Történetesen é vagy szándékból ültetve, nem tudom, de a kis pázsithelyek oldalain .. hat vén tölgy .. nyúlt ki az erdőből (RH/6 : 127)

ültetvény fn **1** | *-Ø* 1

(ford) 'növénnyel (fával) beültetett terület': a part mentében visz az út .. aztán föl az új ültetvény [Anpflanzung] felé (RH/6 : 378)

ümmögés fn **1** | *-e* 1

(ford) 'dünnyögés, hümmögés': *(párh)* [Coriolanus] beszéde halálharang és ümmögése [hum] csatazaj. (Cor/4 : 368)

ünnep fn **39** | **ünnep** 32, **innep** 7: *-Ø* 10 (b 1), *-ek* b 1; *-ed* 1, *-e* 7 ~ *-je* 1 | *-et* 8; *-ek[ből]* 1; *-en* 1, *-én* 3, *-einken* 1; *-nek* b 1, *-ének* 1; *-énél* 1; *-ekre* 1; *-éül* 1

1. 'egyházi emléknap vmely eszme, ill. esemény tiszteletére': Én hozzám is benézett a karácson .. Ez ünnep sokszor be vigan viradt rám Apám, anyám és testvérem között! (559/2 : 126); *(jelzővel:) húsvéti ~ek* Husvéti innepekre is otthonn voltam néhány napig. (L 35/7 : 27); *(birt szerk:) újesztendő ~e* Hozzád imádkozom, pokol, Az uj esztendő ünnepén (839/3 : 217), *~ napja: (kép,* részleges *ism)* Piros betűk az ünnep napjai, S így életemnek nincs még ünnepe, Hogy az legyen, vérem kell ontani! (584/2 : 158) — **a)** 'vmely közösségi esemény, eszme tiszteletének szentelt alkalom, nap': Nemzetünk, e nagy folyó, melly Mindig száz felé szakadt, Egyesítse innepénél A különvált ágakat. (212/1 : 170) *(tőism:) ~ — megünnepel←* 5 : 86 *(párh, tőism:) →ünnepi — →alkalom — ~* 3 : 176; *(jelzővel:) kettős ~: (tőism)* Negyven nap pihentek Munkács róna földén, Az időt ünnepi lakomákkal töltvén, Kettős ünnep volt ez: halotti lakoma Álmosért, s a haza keresztelő tora. (LV/3 : 303) *→magasztos ~* 1 : 170; *(birt szerk:) az alkotmány →elfogadtatásának ~e* 5 : 167 *az →Être Suprême ~e* uo. — **b)** 'az egyén életének vmely emlékezetes, örvendetes eseménye': *(szókapcs; jelzővel:) kettős ~et ül* Máté barátom! magad sem remélted ugy-e, hogy ma kettős ünnepet ülj? tudnillik: lakodalmat és keresztelőt (HKöt/4 : 23)

2. 'ünnepség, ünnepély': ha valamely lyányka nap lementekor még távol van házától .. nem fogjuk többé kedves arcocskáikat innepeinken ismét látni, ha bajok történik. (RH/6 : 136) Marcius 16-án az előbbi nap tiszteletére a két főváros kivilágitva .. aztán fáklyás zene Veselényinek, Eötvös Józsefnek .. tennap ismét a nádor tiszteletére kivilágitás és mindenféle cerimonia. Mennyi ünnep egy hónap alatt! (P 201/5 : 86) + 3 : 243 *(felsor:) ~ek, vigalmak, →lakomák és pompák* 6 : 248; *(jelzővel:) kis szobai ~* a nemzetgyülésnek küldöttei .. meghozák Bemnek az elsőrendű érdemjelt. Az átadás csak szobában .. történt .. Volt ennek a kis szobai ünnepnek mind a mellett sok pedanti és táblabirói oldala (P 272/5 : 135); *(birt szerk; jelzővel* is) *barátság (szép) ~e: (ism)* Lesz emléke e barátság Ünnepének? Ünnep volt ez, a barátság Szép ünnepje .. Táncot jártunk, énekeltünk. (324/1 : 288); *(szókapcs; jelzővel:) hatalmas ~et →csap*[2], ill. *nagy ~et →tart* 1 : 317(2×), 414(2×) | *(ráértés:) a föderáció ~e* [1790.] Július 14. A foederatio ünnepe a Champ-de-Marson. (P 140/5 : 166) + uo. — **a)** 'vminek megünneplése': Lordesné asszony ez összeköttetés ünnepéül .. társaságot gyüjte (KH/6 : 64)

3. *(átv)* 'örvendetes, ill. dicsőséges esemény (napja)': Készülj, boldog haza! Olly ünnep vár reád, a millyet Még nem pipázott magyar ember. (761/3 : 46); *(jelzővel:) nagy ~* [Karaffa:] Mellyik nap a legnagyobb ünneped? [Hóhér:] A mellyiken legtöbbet gyilkolok. (Drt/4 : 220) + 3 : 95 *→nemzeti ~* 5 : 142 *→hétköznapi — szép →derült ~* 3 : 54; *(birt szerk; jelzővel* is) *boldogság égi ~e: (gúny)* ez lesz .. A boldogságnak égi ünnepe! Közénk fog jőni A császár és családja (761/3 : 46) *→föltámadás hangos ~e* 2 : 19 *→szabadság dicső ~e* 3 : 50 *viszontlátás ~e* Viszonlátásunk ünnepén Ölelj meg, lyánykám, engemet (395/1 : 342); *(szókapcs; jelzővel:) →föltámadási ~et ül* 1 : 169 — **a)** 'nevezetes esemény napja': *(tőism:) →ünnepnap — ~* 6 : 129

ünnepel ts ige **8** | **6**; **ünnepel** 5, **innepel** 1: *-jük* 1; *-t* 1; *-tük* 1; .. *ple* 1; *-ni fogják* 1 | *-jük* fsz 1

1. 'vmely eseménnyel, alkalommal kapcs. örömét (szokásszerű cselekvésekkel, szertartásokkal) kifejezi': Az ész holt fénye egykor föllobog, S feltámadását fogják ünnepelni Világosabban látó századok. (187/1 : 117) A rab írót olly örömmel S diadallal hoztuk el, A minőt ez az öreg hely Mátyás alatt ünnepelt! (754/3 : 40); *vmivel ~* Áldomással ünnepeljük A pompás napot! (87/1 : 39) *vki tiszteletére ~* Ezen estét e nemes lovag tiszteletére ünnepeljük .. Éljen Saul lovag! [Mind] (poharat emelnek): Éljen! (TH/4 : 175) — **a)** 'ilyen cselekvéssorozatot, szertartást lebonyolít': *→lakodalmat ~* 6 : 439 — **b)** *(átv szókapcs:) diadalt ~* 'diadalmaskodik': Ösztönszerűleg látta át [Flamareilné], hogy diadalát korán ünneplé (KH 6 : 53)

2. 'vki iránti szeretetét, tiszteletét, hódolatát (szertartásszerűen) kifejezi' ld. **ünnepelni, ünnepelve**

ünnepelni fn in 1 — **2.** Mi ez? mind vágytok engem ünnepelni? (498/2 : 64)

ünnepelve 1. hat in 1 — 2. (tárgy nélkül:) [szabadság!] Te vagy a mi törvényes királyunk, Trónusodnál ünnepelve állunk (755/3 : 41)

ünnepeltetik szenv ige 5 | **ünnepeltetik** 3, **innepeltetik** 2: *-ik* 3; *-ett* 2

1. '(nevezetes napot v. eseményt) ünnepelnek': Ma egy, rám nézve szentesített évnap ünnepeltetik. (KH/6 : 65) A gyászkocsi egy templom mellett halad el, mellyben épen esketŏ innepeltetik. (J/6 : 419) *(tőism)* Csapjunk egy hatalmas ünnepet, Olly hatalmast, a minŏ közöttünk Még soha nem ⟨innepeltetett⟩ ünnepeltetett. (367/1 : 317, 414)

2. *(ford)* '(személyt) dicsőítenek': Montfort Simon . . mint hős és politikus méltán ünnepeltetik [gepriesen und gefeiert] azon kevés férfiak sorában, kik prófétai lélekkel bírnak (RH/6 : 173)

ünnepély fn 6 | *-en* 2; *-re* 1; *-lyel* 3

1. 'ünnepség, ünnepi rendezvény': Készülj, hazám, ez ünnepélyre, Készülj, és örvendj (761/3 : 47); *(jelzővel:)* *→győzedelmi fényes* ~ 3 : 95 *lovagi* ~ ollykor a két család udvarnál vagy valami lovagi ünnepélyen összejött (RH/6 : 144)

2. 'ünnepélyes mód, modor; ünnepélyesség': (hat) *~lyel* „ . . Ha Monthermer Hugo győzetik le, ugy bátyám kedvesemnek gyilkosa. — Igen, gyilkosa, Alured!" tevé hozzá ünnepéllyel [feierlich] (RH/6 : 350) + 6 : 344 *(páros kif:)* *→pompával s ~lyel* 3 : 123

ünnepélyes mn **36** | 24: *-Ø* 23 || *leg-* *-b* 1

1. 'ünnepi alkalomhoz illő': *(páros kif:)* *komoly és* ~ Esküvőnk középkori regényességgel ment végbe . . Szerettünk volna, én is menyasszonyom is, helyhez és alkalomhoz illő, komoly és ünnepélyes arcot ölteni, de sehogy sem sikerült (ÚL/5 : 71—2) ~, *lassú←* 2 : 130; *(szembeáll, tőism)* A nemzetgyülés megnyitása . . A követek nagy része ünnepi ruhában, de nem ünnepélyes arccal. (P 258/5 : 141)

2. 'ünnepi hangulatot keltő; magasztos': Az esztendőnek a halála Olly ünnepélyes egy halál! Illyenkor minden jobb halandó Elzárkozik, magába száll. (724/2 : 348) | (időszakról:) nem kétlem, hogy eljövend az idő, midőn e gyalázatos árulót egyedűl találom, hogy számot kérjek tőle. Ha e pillanat megjő, ünnepélyes lesz az (RH/6 : 164) *(tőism:)* *→ünnepi* — ~ 3 : 213 | (természeti jelenségről:) [Hugó] az ünnepélyes éjbe tekintve ki . . ablakából végig nézett az alatta terjedő falon. (RH/6 : 288) Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe Egy madár csak néha füttyentett be. (578/2 : 151) + 6 : 223, 392 — **a)** 'méltóságteljes, komoly (viselkedés, megnyilatkozás)': Flamareil ur . . komoly hangon szóla: Beszédem van önnel. [—] Melly ünnepélyes arc! viszonza Eudoxia (KH/6 : 53) Ünnepélyes léptekkel haladt [Boisgontier] a teremen keresztűl (KH/6 : 65); *(páros kif:)* *halk, ~* [Katica] kétszer mondá ki halk ünnepélyes hangon e szót: „Visszatérni!" (RH/6 : 155), *komoly, ~* v. *~ komoly* 6 : 325 *(tréf)* hallgasd meg ünnepélyes Komoly szavamat: . . Rögtön csókolj meg! (647/2 : 230)

3. 'szertartásos': [a pap] ünnepélyes hangon mondá el áldását. (RH/6 : 285) Egy szabad téren . . állíttattak föl a sorompók az istenitéleti viadalra . . [sokan] távolról jöttek, hogy tanúi legyenek a lovagság legünnepélyesb tetteinek. (RH/6 : 382) + 6 : 379 — **a)** 'szertartásos formaságok között történő': a herceget szabadnak ohajtom, s őt ünnepélyes eskü által lekötni, a szabadság és jog ügye ellen nem pártoskodni (RH/6 : 177) + 6 : 348 — **b)** *(átv)* 'nyomatékos, határozott': A mi költeményeimben az aljasságot illeti, ez ellen ünnepélyes óvást teszek. (P 114/5 : 38) + 6 : 47

4. 'ünnepi': [Edvárd] erősödni érzé bátorságát, hasonlag nyakravalójához, mellyet ez ünnepélyes alkalomra különösen kikeményített. (KH/6 : 14—5) A mai nap reám nézve ünnepélyes nap. Ma — januar 1. 1847 — multam huszonnégy éves (P 114/5 : 37)

ünnepélyesen hat 12 | **ünnepélyesen** 8, **innepélyesen** 4 — 1. én megházasodtam . . fejem harangja ünnepélyesen elkongotta a holtomiglan-holtaiglant (L 173/7 : 103) — 2. *(nyomósítva:)* *nagy* ~ Csend volt; méláza a természet Nagy innepélyesen (174/1 : 105) — **a)** Harsonák, kürtök. Elmennek olly ünnepélyesen, mint jöttek. (Cor/4 : 268) *(páros kif)* „ . . Szerelmem s kezemért pártom közé állasz?" „Nem!" szólt Veselényi . . ünnepélyesen és határozottan (SzM/2 : 264) — 3. Az eget ünnepélyesen fölhíni ügye igazsága tanújának, s még is érzeni, hogy igaztalan az ügy! (RH/6 : 347—8) — **a)** Beiktatának innepélyesen A társaságba (205/1 : 162) + 5 : 7; 6 : 427 — **b)** már meguntam én álarcomat, És azt most ⟨innepélyesen⟩ ünnepélyesen letépem! (377/1 : 327, 416) + 7 : *513 *(páros kif)* Nem kétlem, hogy a pénzt, mellyet ezennel ünnepélyesen és szivemből köszönök, megkaptad. (L 172/7 : 102)

ünnepélyesség fn 3 | *-edet* 1; *-gel* 2

1. 'méltóságteljes viselkedés, szertartásosság': Kérlek, Virgília dobd ki az ajtón ünnepélyességedet, és jer velünk. (Cor/4 : 244); (hat) *~gel* 'ünnepélyesen': Elíza! ez a hölgy neveinek egyike, kit szeretek, monda Edvárd némi ünnepélyességgel. (KH/6 : 21)

2. *(átv)* 'nyomatékosság': (hat) *~gel* 'nyomatékosan, határozottan': az alföld a világ legdicsőbb tartománya, de iráltai nagy elő-

szeretetem sem vitt soha annyira, hogy utjait megdicsérjem, s ezt egész ünnepélyességgel ez alkalommal sem teszem. (ÚL/5 : 56)

[ünnepest] fn: **ünnep-est 1, innepest 1** | *-Ø* b 2
'ünnepnap estéje': Mi bűvösbájos hang? Völgyben csendült meg ⟨innepest⟩ ünnep--est harangja? (307/1 : 275, 407)

ünnepi mn **8** | *-Ø* 6, *-ek* 1 || *-bbekké* 1
1. 'ünnepkor szokásos': én, a nápolyi lazaróni . . kinek ünnepi ruhája is ollyan rongytömkeleg volt, mellyből a tetűk Ariadne fonalával sem igazodtak volna ki (Drt/4 : 215) *(tőism:)* ~ — *ünnep←* 3 : 303 ~ — *ünnepélyes←* 5 : 141 *(szembeáll:)* *→hétköznapi* — ~ 5 : 40; *(kép)* az esti csillag . . olly különösen csillog, Felöltözött ünnepi ruhába (605/2 : 185) + 2 : 201 — **a)** 'ünnephez illő': *(ráértés, tőism)* Hömpölyg . . az Utcákon át az „éljen" harsogása, Arcok s ruhák ünnepiek! Melly alkalom, melly ünnep ez? Talán az isten jött a földre . . Hogy illy nagy a fény, az öröm. (Ap/3 : 176)
2. 'ünnepélyes (2.), magasztos': *(tőism)* régi lantom . . Tedd még ünnepibbekké ez Ünnepélyes perceket. (837/3 : 213)

ünnepnap fn **3** | **ünnepnap 2, ünnep nap 1**: *-Ø* 1; *-ja* 1 | *-on* 1
1. 'ünnep (1.)': Menj el, karácson, menj innen sietve, Hiszen családok ünnepnapja vagy te, S én magam, egyes-egyedűl vagyok. (559/2 : 126) + 6 : 265
2. *(átv)* 'nevezetes esemény napja': *(tréf, tőism)* ha jól emlékszem, ép olly meleg ünnep nap volt, mint a mai . . Azon ünnepek egyike, hol inkább apríttatunk, mint aprítunk. (RH/6 : 129)

ünnepnapi mn **1**
'ünnepnapon szokásos': számos vadász elegyedék, ünnepnapi öltözetben, a sokaság közé. (RH/6 : 383)

ünneprendező fn **1** | *-nk* 1
'ünnepség rendezője': Naylor! ünneprendezőnk [der Meister unsrer Lustbarkeiten] — hol van? (RH/6 : 129)

ünnepzaj fn **1**
(vál) 'ünnepség zaja, lármája': az ünnepzaj [chants des fêtes] közé vegyülve, hangom A haza nevét itt rebegte (493/2 : 52)

[űr] fn: **ür 2**
'üres tér; *(átv)* hiányérzet': *(ism)* kebelemben hézag támadott . . És napról napra nőttön nőtt ez ür, S ez ür miatt nem szállhatott már lelkem (T/2 : 14)

üreg fn **4** | *-ében* 1; *-ből* 1, *-ébül* 1; *-én* 1
'üres tér, mélyedés': [az öregúr] száraz kezeinek egyikét Fanfan kabátzsebébe meriti, s a csaknem feneketlen üregből egész marok mazsolát emel ki. (J/6 : 406—7); *(birt szerk:)* *→ablak ~e* 3 : 268 *→sírbolt ~e* 1 : 324 *szív ~e: (kép)* Szivemből jöttek e tündéri lények, Szivemnek nem rég támadt üregébül (T/2 : 14)

üres mn **82** | 69: *-Ø* 61, *-ek* 5 || *-ebb* 2, *-ebbek* 1
1. 'olyan (tárgy, dolog, helyiség), amiben, ill. amin (már) nincs az, ami ott szokott lenni': Tán üres a konyhád, nincs mit kotyvasztanod, Hogy főzőkanál helyett most a kardot fogod. (SzM/2 : 256) a béres . . oda--oda néz: nem üres-e a jászol? (738/3 : 22) + 2 : 161, 268; 5 : 48; *(szembeáll:)* *→csordultig van* — ~ 1 : 133 *meg van töltve* — ~ — Csak az egyik pisztoly van megtöltve. — S a másik. . . — Üres. (HKöt/4 : 30); *(kép)* Türelem . . Te üres fazék, mellyből a Macska a tejfölt kiette (601/2 : 181) + 2 : 319 *(szókapcs:)* ~ *(az) erszény* v. *ládája* v. *ládafia* v. *zsebe* 'nincs pénze': örömest odadom erszényemet. . . bár tartalmastul sem ér sokkal többet, mint ha egészen üres volna (UJ/5 : 18) + 1 : 283; 6 : 105 *(ism)* a zsebem jó formán üres, de még sem ollyan üres, hogy bármi nemü hivatalt fölvállaljak (P 201/5 : 90) + 1 : 62(2×) *(ism, ráértés)* letette a kancsót . . Üres vala az, Valamint üresek zsebeim Most, mikor ezt éneklem (HK/1 : 133) + 2 : 240(2×); 3 : 81 *(fig etym:)* *~ebb az →ürességnél* 4 : 122, *~ a hasa* v. *ere* 'éhes': *(ism, ráértés)* Hogyha üres az embernek Zsebje, üres a has is. Zsebem üres, ennél fogva Üres az én hasam is. (656/2 : 240) *(párh)* még ebéd előtt . . Erünk üres, vérünk hideg (Cor/4 : 355) *(ellent:)* ~ — *tele←* 2 : 240; **Szh:** *kong, mint az ~ hordó←* 6 : 116 **Sz:** *az ~ hordó← szörnyen kong* 5 : 44 *egy ~ lopótököt← sem ér* 4 : 68 — **a)** 'beíratlan (papír)' ld. **üresen** — **b)** *(átv szókapcs:)* *~ a fej(e)* 'nincs esze, ostoba': *(ráértés)* Fegyveres Tamás úr . . hasához feje hozzá illik nagyon . . Csak az a különbség, hogy a fej üresebb. (Tb/3 : 289) + 1 : 283 *(ism)* Dobzse László . . Hejh csehűl is álla . . Üres volt a feje néki, Üresebb a zsebje (789/3 : 81)
2. 'olyan (hely, helyiség), ahol nincs senki': Hol maradhatott az a kis lyány, hol? Üres volt, a mellybe jár, a páholy. (163/1 : 96) Üres most a halászkunyhó és a csőszház (738/3 : 22) + 6 : 140, 178, 199, 291, 332 *(páros kif:)* *→elhagyott, ~* 2 : 130; *~ (a) →nyereg* 2 : 147, 148; 4 : 157 — **a)** 'olyan (hely), ahol (viszonylag) kevesen vannak; néptelen': A szél süvöltött, zúgott. Az eső szakadt. Az utcák üresek valának. . . illy időben kinek is volna kedve szabad ég alatt lenni? (HKöt/4 : 80) már vége a mulatságnak. Üres a kert. Későn érkeztem (Drt/4 :

215); *(páros kif:)* ~ *és* →*csendes* v. →*hallgatag* 4 : 29; 5 : 45, 46, ~*-puszta* ld. **üres-puszta,** ~, *zajtalan* Füred .. kietlen, szomorú, rideg .. az utcák üresek, zajtalanok (ÚL/5 : 48); *(ellent, páros kif)* Elhagytam az üres, szomorú operát, s találtam tele, vidám teremet (ÁB/6 : 441) — **b)** 'olyan (fészek), amelyben nincs madár': Elszállt a földről a dalos madár, Üres fészkébe énekelni a bús Szellő vagy a haragos vihar jár (806/3 : 178) + 2 : 201 *(ism)* Üres már a fecskefészek Itt az eszterhéj alatt, Üres már a gólyafészek Tetejében a kéménynek (671/2 : 266)

3. 'olyan (anyag, tárgy), amiben nincs más anyag; puszta': *(kép)* [a cenzúra] a pokol cséplője, melly alá Kévéinket kell tartanunk, s ez Az igazságot, a magot Kicsépeli belőle, aztán Az üres szalmát visszadobja (Ap/3 : 154); *(szókapcs:)* ~ *levegőbe*← *oszlik* 6 : 126

4. 'olyan (mélyedés, üreg), amiből vmi hiányzik': *(hsl)* a vájulatok, hol az ajtó s ablak volt, nyitvák, mint az üres helyek a halálfőn, hol az orr s szemek valának. (RH/6 : 296) *(kép)* ugy álltak az ajtó és ablaktalan nagy házak, mint valami óriás koponyák, kisértetesen bámulva üres szemgödreikkel. (P 264/5 : 139) — **a)** *(ford)* 'üreges, odvas': Ez Keller kürtje az üres [hohlen] tölgynél Mostyns Edge mellett. (RH/6 : 132) — **b)** *(átv)* 'betöltetlen (tisztség)': Bem oldala mellett .. nincs üres kapitányi hely (L 257/7 : 198)

5. *(átv)* 'tartalmatlan': üres munkával a közönséget fárasztani nem akarnám. (L 21/7 : 19) [Kisfaludy Károly] lyrája érzelem és gondolat nélküli üres dagály (ÚL/5 : 58) — **a)** 'puszta, hiú': Oh vajha nem csak üres beszéddel, De tettel mondhatnám el ezt! (500/2 : 66) Ott élt [Szilveszter] azon képek között, miket Üres ábrándoknak tart a világ (Ap/3 : 141) + 5 : 86 *(páros kif:)* →*puszta* ~ 1 : 273; *(párh:) hívságos* — ~ [Lucy] hívságos szertartásokat megvethetett, a világ üres véleményével dacolhatott (RH/6 : 374) ~ — *puszta*← 3 : 168 — **b)** 'érzés nélküli, fásult (szív)': *(ráértés)* El, könnyek!.. szívem úgy is olly üres, Megfértek benne, oda folyjatok. (289/1 : 266) *(páros kif)* Igy lett szívem csöndes és üres, Egy elpusztult ház, bús, laktalan (268/1 : 251) — **c)** 'kifejezéstelen (tekintet)': *(szembeáll:)* ~ — *kifejezésteljes*← 6 : 185

üresen hat 13 — **1.** *(ellent:)* →*telve* — ~ 3 : 274; *(szókapcs:)* ~ *áll* Üresen áll már a kancsó [verscím is], bort bele! (72/1 : 22) + 4 : 55 ~ *áll az asztal* 'nincs ennivaló': ennyi fáradás után is Elégszer állt az asztal üresen (Ap/3 : 155) ~ *hagy: (párh)* A törökök .. Kirabolták a sok gazdag templom kincsét, És üresen hagytak minden boros pincét. (JV/1 : 194) ~ *lesznek karjai* 'nincs kit ölelnie': *(litot)* Az én nyílt karjaim nem lesznek üresen: A ki csak francia, mind testvér az mostan. (799/3 : 100) — **a)** ~ *marad: (szembeáll)* a papiros nagy .. a mi üresen marad, gondold teli az én gondolatimmal (L 188/7 : 116) — **2.** ~ *áll* Csekély számu, de válogatott közönség volt... mert a páholyok üresen álltak. (P 132/5 : 43) | (bútorról, járműről:) a kocsit üresen hagyá a fogadóba menni, s ő odáig gyalogolt. (NI/6 : 437) ~ *áll* Holnap messze járok, más vidéken, Üresen fog itten állni székem (625/2 : 206) — **a)** *(páros kif)* ha több száz ember volt is [a kastély] falai között, még elég tér és tornác maradt csendesen és üresen. (RH/6 : 178) — **4.b)** ~ *álló*← 4 : 192 — **5.b)** ~ *áll: (ráértés)* a sziv üresen nem állhat, Kell, hogy legyen mindig lakója, Akár öröm, akár búbánat (271/1 : 252)

üres-puszta mn **1** | *-k* 1

(vál) 'üres és puszta; néptelen, kihalt': Az utcák, mellyeken nem régiben Tolongva járt az embersokaság, Üres-puszták voltak, mint a meder, Mellyből kiszáradt a folyó (Ap/3 : 116)

üresség fn **1** | *-nél* 1

'üres tér, űr': *(fig etym)* [Csigolya Dániel] Könyökig vájt minden zsebébe, noha tudta, hogy azok már régóta üresebbek az ürességnél (FL/4 : 122)

ürge fn **5** | *-Ø* 3 | *-t* 2

'kis, mezei rágcsáló állat': Ott az ürge, Hű, mi fürge, Mint szalad! Pillanat, S odabenn van, Benn a lyukban. (615/2 : 195) + 1 : 128; *(jelzővel:) fürge pajkos* ~*: (tréf kép)* e fürge Pajkos ürge Te vagy, Laci, te bizony! (615/2 : 195) *szegény kis* ~ A mi emberünk .. bele önté [a lyukba] A veder vizet; Torkig tele lett. A szegény kis ürge Egy darabig türte, Hanem aztán csak kimászott (uo.); *(szókapcs:)* ~*t* →*önteni* uo.

ürgefi fn **1**

'ürge (kicsinye)': *(met)* A búbánat szívet rágó ürgefi; Borral lehet, borral kell kiönteni. (71/1 : 22)

ürít ts ige **12** | **11**; **ürít** 6, **ürit** 4, **űrit** 1 : *-Ø* 1; *-e* 1 | *-sem* 9

'(edényt, tartót) folyamatosan üressé tesz azzal, hogy a benne levő eledelt, italt fogyasztja': [a ló] egy fa alatt állt, hol kényelmesen üríte egy zabos teknőt, melly oda számára tétetett. (RH/6 : 136); *(szókapcs:) vhány poharat* ~ 'vhány pohár bort iszik': én azt jóslom: mindenki annyi vadat lő, a hány poharat ürít (TH/4 : 167) *poharat* ~ *vkiért* 'iszik vkinek az egészségére': *(refrén)* *Kiért ürítsem e pohárt [verscím is], ki mondja meg? (74/3 : 320[4×]) + 3 : *362—3 (4×) — **a)** *(átv)* 'iszik' ld. **üríteni**

üríteni fn in 1 — **a)** Nem volna jó, egy pohár bort üríteni, mielőtt lóra ülsz? (RH/6 : 192)

ürítget ts ige **1** | *-tem* tsr 1
'ismételten (poharat) ürít': *(kép)* Barátom hű volt; ürítgettem véle A boldog órák édes poharát (T/2 : 14)

üröm fn **2** | *-ben* 1 | *-ével* 1
'növényi kivonatból készült keserű ital; *(szimb)* keserűség, kín': *(ellent)* Mit ér egy csepp méz egy nagy pohár ürömben? (TH/4 : 169); *(kép)* Ezt én tudom . . Kit ürömével a tapasztalás Sötét pohárból annyiszor kinált (60/1 : 13)

ürü fn **1** | *-Ø* b 1
'herélt kos': Hátul a juhakolban megmegkondult az ürü kolompja, ha szomszédja meglökte. (N/4 : 110)

ürügy fn **30** | *-Ø* 14; *-em* 2, *-ed* 1, *-e* 1 | *-et* 12
'színlelt, hamis ok': Midőn [Katica] mellette elment, [Rikárd] megütni szerette volna őt . . De Katica nem szólt, rá sem tekintett, s így ürügye nem volt. (RH/6 : 290) *(ism)* hasonoljatok meg . . [—] Nincs ürügyem, felele Mornac . . [—] Ürügy! szegény Edvárdom, oh! neked ürügy kell! . . Nos, ha fehérbe öltözött, kész az ürügy; ha kék az öltözete, szinte van ürügyed! (KH/6 : 29[8×]) + 6 : 32(2×), 294; *(szókapcs; jelzővel* is) *vmely ~ alatt* Sári tudj' isten millyen ürügy alatt, egyszer csakugyan bevetődött (FL/4 : 138) + 6 : 79, 118, 186, 294, 349 *~et ad* (részleges *ism)* Ha zongoránál találod, nem hiányzik többé ürügy; ha víg, ad ürügyet, ha szomorú, szinte! (KH/6 : 29) + uo. *(csekély* v. *hazug) ~et használ* A herceg a viadalbiró, s használni fogja a legcsekélyebb ürügyet is, és leveti vezérbotját. (RH/6 : 357) + 6 : 147, 189, 206, 247 *(illő) ~et keres* Lehetlen önt elkisérnem, keressen tehát bármi illő ürügyet távollétem mentségeül. (KH/6 : 11) + 6 : 366 *(jó) ~et →lel* v. *talál* [Lucy] jó ürügyet talált, kedvese ótalma alatt tovább utazhatni (RH/6 : 168) + 6 : 29, 34, 147

üst fn **3** | *-Ø* 1 | *-be* 1; *-jében* 1
'domború fenekű nagy főzőedény': (mint boszorkánykonyha kelléke:) A barlang közepén üst alatt tűz égett . . valának Egybegyülekezve mind a boszorkányok . . Hánytak a nagy üstbe békát, patkány-fejet (JV/1 : 214); *(hsl)* Lázzal verő szivemnek vére forr, Mint boszorkány üstjében a bűvös viz. (486/2 : 44)

üstfoltozó fn **1**
'üstöket, rézedényeket javító mesterember': (**Szh-szerű;** *ford:) úgy tesz, mint a skót ~* „. . [a] nyúlpástétom . . héja . . kemény . . s ha késed nem élesebb, mint elméd, vacsora nélkül kell lefeküdnöd, s úgy tenned, mint a skót üstfoltozó [Kesselflickers]." „És hogy van az?" kérdé Robin. „Az egészért innod," válaszolt a törpe (RH/6 : 274)

üstök fn **11** | *-e* 3 | *-ét* 3, *-eiket* 1; *-ébe* 2; *-ön* 2
'hajcsomó a homlok fölött v. a fejtetőn': a fashionable menageria . . azon büszke faj, melly változatlanul fürtözött üstökön kezdődék, mit kettős szemcső követe, s egy pár sarkantyúval végződék. (KH/6 : 5) Borzadjon üstöke, kinek haja vagyon, Im egy történet, melly rettenetes nagyon. (Drt/4 : 209) | (megfogással, meghúzással kapcs:) Harangláb . . összerogyott, De véle rogyott A helység kalapácsa is, Mivel üstöke mindig Marka között volt még. (HK/1 : 143); *(szókapcs:) vki ~ét (meg)cibálja: (páros kif)* „Keljen föl kend már, Péter, hallja kend!" Mondá az isten . . S hosszan cibálta üstökét, fülét (211/7 : 32) *(met)* lakik a bérceken egy komor, mogorva férfi, a fergeteg; ezt a csintalan patakgyerkőcék addig boszantják . . hogy . . türelmeszakadtán . . ugyancsak megcibálja szőke üstökeiket, a habokat. (UJ/5 : 25) *~ét markolja* v. *vki ~ébe markol* Itt egy ifjú, ki lenyakaztaték, Viszi fejét, markolva üstökét (411/1 : 358) + 3 : 133 *vki ~ét rázza: (met)* Holnap vihar leszek . . Szilaj paripámon a tengert bejárom, S mint a tanító a csintalan gyermeknek, Sötétzöld üstökét haragosan rázom. (582/2 : 156) *~ébe kapaszkodik* Sírjából az ifju fölkél . . Fejét veszi jobb kezébe, Kapaszkodván üstökébe (706/2 : 303) *~ön kapja az alkalmat* 'megragadja': Edvárd . . a távozhatási alkalmat üstökön kapva, e szavakba tört ki: . . engedje meg, önnek néhány virágot hozhatnom. (KH/6 : 9) — **a)** *(átv)* 'hajas fejbőr': *(párh)* [Fegyveres Tamásnak] Káprázott a szeme, izzadt az üstöke, Kiszáradt gégéje, viszketett a feje. (Tb/3 : 294)

üstökös fn **11** | *-Ø* 9 | *-t* 1; *-höz* 1
'magból és csóvából álló égitest': *(megszól)* Meddig tart még ez iszonyú világ? Miért nem jösz, te rontó égitest, Te üstökös, melly arra rendeltettél, Hogy tengelyéből a földet kivesd! (412/1 : 360); *(hsl)* Tekintetem szerteszéjjel Mint az üstökös kalandoz (698/2 : 296) + 2 : 102, 225 *(kifejtett hsl)* Magam fogom bemutatni magamat, szólt [Garnier] . . lángoló arccal, melly üstököshöz hasonlíta (KH/6 : 42); *(met, szembeáll)* Magyar dicsőség, mi valál? Hullócsillag? melly tündökölt, Aztán lehullott . . Vagy üstökös vagy, oh magyar Dicsőség! melly jött s távozék, Hogy századok multával ujra Lássák fényét a népek s rettegjék? (407/1 : 354); *(jelzővel:) bolyongó* v. *→keresztülkasul-bolygó ~: (hsl)* alatta a sötét homloknak Két fényes

szem lobog, Mint két bolyongó üstökös (Ap/3 : 109) + 2 : 70 *nagy ~: (látomás)* a nap . . megragadt Szilaj kezével egy nagy üstököst (260/1 : 246) *rendetlen futású ~: (met)* a szerelem, ez feneketlen tengerszem. . . vagy ha csillagok az indulatok, köztök ez rendetlen futásu üstökös. (HKöt/4 : 74) *vészt jelentő ~: (hsl, szembeáll)* Nem nap vagyok én, föld és hold körében, Mint vészt jelentő üstökös az égen, Magányos pályán búsan bújdosom. (559/2 : 127)

üstököscsillag fn 5 | **üstököscsillag** 2, **üstökös csillag** 2, *(tréf)* **üstökös-csellag** 1: *-Ø* 3; *-ja* 1 | *-ként* 1

1. 'üstökös': Mind kettőtök élte legyen halhatatlan . . Éljetek, mig eljön az üstököscsillag, Mellytől a rengő föld sarkai bomolnak. (SzÁ/1 : 339); *(hsl)* kezemben . . a Szabadságháborúk története! Minden betűje üstököscsillagként Nyargal keresztül magas lelkemen (677/2 : 272) Elveszhettünk volna hosszu bujdosásban, Mint ⟨bujdosó⟩ üstökös csillag az ég távolában. (LV/3 : 305, 360) + 5 : 61

2. *(átv)* 'híres, kiváló személy': *(tréf)* [Arany Jánosnak:] Hazánk östökös-csellagja, Nagyrabecsült barátom! (L 191/7 : 125)

üszök fn 4 | *üszke* 1 | *üszköt* 2; *üszkével* 1 'tüzelőanyag parázsló darabja': *(jelzős birt szerk, met:) bánat elhamvadt üszke* Elhamvadt üszke van csak bánatomnak A romba dőlt s már fél-ép szív felett (247/1 : 234) *szem égő üszke: (párh)* Zajatlan léptekkel S szeme égő üszkével Sompolygott a lágyszivü kántor Háta mögé [a kovács] (HK/1 : 136); *(szókapcs:) üszköt vet vmire* Ha üszköt vetne [Coriolanus] a házamra, hogy Meggyujtsa, nem vón lelkem, mondani: „Kérlek, ne bántsd!" (Cor/4 : 348) *(kép)* Túl a réten . . Magas erdő; benne már homály van, De az alkony üszköt vet fejére, S ollyan, mintha égne (578/2 : 151)

üt ige **81** | 72: *-ök* 1, *-sz* 1, *-Ø* 10, *-nek* 4; *-i* 2, *-ik* 3; *-ött* 16, *-öttek* 1; *-öttem* 1, *-ötte* 6; *-é* 5; *-ni fog* 1 | *-ne* 2; *-nék* 1; *-ötték volna* 1 | *üssek* 1, *üss* 1, *üssön* 8, *üssenek* 1; *üsse* 2, *üssék* 1 || *-hetek* 1, *-het* 1; *-hetjük* 1

1. ts 'gyors mozdulattal, keményen hozzáér vkihez, vmihez': **Sz:** *→bottal ~i vminek a nyomát* 3 : 128 | (fájdalmat, károsodást okozva; *hsl)* úgy éreztem, mintha egy óriási kalapáccsal ütnék mellemet. (HKöt/4 : 41); *(szókapcs:) agyon ~* ld. **agyonüt**, *→főbe ~* 2 : 59 *→mellbe ~* 6 : 92 *→pofon ~* 3 : 133 — **a)** tn 'ua.': *vmire ~* Montfort hevesen fordúlt feléje, az asztalra ütött öklével (RH/6 : 195) *rá ~* ld. **ráüt** | (fájdalmat, károsodást okozva) *vki, vmi fejére* v. *→körmére ~* 4 : 96 *(-t* ragos hat-val:) [a juhász] Nagyot ütött botjával A szamár fejére. (171/1 : 103) + 5 : 57 — **b)** ts 'többször megüt; ütlegel, ver': Fazekasé volt a szekér . . Kereke tengelyig a nagy sárba vágott; Ütötte lovait a fazekas (JV/1 : 209) [Coriolanus] üté az Aedíleket, nekünk is ellenállt. (Cor/4 : 307) *(páros kif:) ~, ver* ld. **üt-ver** — **c)** ts 'leüt; *(átv)* támad, bánt': *(szój)* jó apám . . Te a taglóval ökröt ütsz, Tollammal én embert ütök (250/1 : 239)

2. ts 'odavág, odacsap': *(szókapcs:) földhöz ~* a szolgák egyike kardgömbjével földhöz üté az öreg földbirtokost (RH/6 : 90) + 4 : 112; 6 : 78, 90, 226 — **a)** tn '(villám) belecsap': *(szókapcs:) →mennykő ~ belé* 1 : 301; 3 : 88 *(szitk:) →mennykő üssön belé* v. *a dolgába!* 1 : 100; 2 : 311; 4 : 121(2×); 7 : 32 — **b)** ts 'károsodást okozva eltalál; megüt': *(szitk:) üsse →mennykő* v. *→patvar!* 4 : 212; 7 : 180

3. ts 'hirtelen belenyom, beledöf': *vhova ~* Egy vasvillás ember . . villáját alig egy arasznyira fejem fölött ütötte a szénába. (N/4 : 107) hosszu orrát üti víz alá a Gólyafiak anyja (787/3 : 79) + 4 : 60; *(szókapcs:) bele ~: (kép)* Horgát a vad világ beléd ütötte . . árva hal, szegény szivem! (403/1 : 350), ld. még **beleüt**, *→kést ~ vki szívébe* 4 : 76 *→körmeit ~i vmibe* 2 : 344 — **a)** '(hirtelen) odanyom, rányom': *pecsétet ~ (vmire)* Ha meghalsz, akkor üss fekete pecsétet, de legalább a címet még akkor is te írd. (L 169/7 : 93) + 3 : 155 **(Szh-szerű)** hirtelen fölugrottam, mintha tüzes vasat ütöttek volna oldalamhoz (HKöt/4 : 15)

4. ts '(ütőhangszert) megszólaltat': **Sz:** *~ik a →nagydobot* 5 : 45(2×) — **a)** '(óra időpontot) hangosan jelez': A falu közepében kis dombon álló egyház órája hatot ütött (NI/6 : 421) + 1 : 259(2×); *(hsl)* Ugy tetszett, mintha Ternyei toronyóra lett volna, melly tizenkettőt ütött, s a szellemeket fölidézte sirjaikból. (HKöt/4 : 23) | (alany nélkül:) Éjfélt ütött. Ti lengtek itten Mécsem körül, ti népem ősei! (407/1 : 353) — **b)** tn *~ az óra* 'ua.' ld. **ütni**, *~ vmely óra* v. *vminek órája* 'elérkezik vminek az ideje' 1 : 98; 2 : 291(2×); 3 : 36; 4 : 84 *(tőism)* mire ütni fog a bosszu órája, mellynek ütnie kell, akkorára visszanyerem elvesztett erőmet (P 233/5 : 123) + 1 : 47 *~ vki →végórája* 2 : 77

5. ts '(nyílást) ütve létrehoz': *sebe(ke)t ~: (kép)* Nem a legelső rajtam már e seb . . Mellyet vétkes könnyelműséggel A hűtlenség fegyverével Bennem baráti kéz ütött. (114/1 : 60) + 2 : 247; 5 : 88 — **a)** *(átv szókapcs:) →csapra*[2] *~* 6 : 111

6. ts *(átv)* '(építményt) létrehoz': *→fészket ~* 2 : 199, *hidat ~* ld. **ütni**, *→tábort* v. *→tanyát ~* 3 : 105, 312; 6 : 174 — **a)** 'formál': *(ráértés; gúny, párh)* Az ott buzgólkodó két atyafi hajdani iskolatársam, kik már akkor kalapálták a kádenciákat, mikor én még azt sem tudtam, mi a költészet . . és ők azóta

folyvást ütik a verseket (P 87/5 : 13); *(szókapcs:)* *vminek a kaptájára* ~ ld. **ütni**

7. ts *(átv)* '(zajt) kelt, okoz': Lábujjhegyen Lassan Járjatok, S durva zajt ne Üssön Ajkatok. (712/2 : 330) + 1 : 246; 3 : 234; 6 : 38; 7 : 78

8. tn *(szókapcs:)* →*rajta* ~ 1 : 41; 2 : 159, 382; 3 : 81; 4 : 9, 107, 330; 6 : 213, 322, ld. még **rajtaüt**

ütni fn in 8 | *-ni* 6; *-nie* 2

4. b) közeledék az éjfél . . . Ütni kezdett az óra (HKöt/4 : 39) *(tőism:)* →*üt vmely óra* — ~*ni* 1 : 47; 5 : 123 — **5. a)** →*csapra*[2] ~*ni* 6 : 95 — **6.** *hidat* ~*ni* a világ egyik részétől a másikig hidat lehetne ütni. (P 41/6 : 392) — **a)** *vminek a* →*kaptájára* ~*ni* 7 : 166 — **7.** →*zajt* ~*ni* 5 : 44 — **8.** *rajta* ~*ni* [a volszk nép] Kész rajtunk ütni ismét kedvező Időben? (Cor/4 : 290)

ütve 1. hat in 1 — **3.** a két cseléd . . elővette zsámolyszékét, mellynek végébe késpilinga volt ütve, s ezen morzsolgattak (N/4 : 98—9)

vö. **ütő, [ütött-kopott]**

ütér fn **1** | *ütereink* 1

(vál) 'ütőér, verőér': *(párh:)* ~ — *ideg*← 6 : 423

ütés fn **6** | *-e* 3 | *-t* 2; *-re* 1

1. 'annak történte, hogy ütnek (1.)': A gyermekek . . szeretik a kovácsmühelyt . . bámulják az izzó vasat, melly minden ütésre lángesővel okádja teli a házat (FL/4 : 126) | (fájdalmat, károsodást okozva:) botjának egy ütése a férfit földre terité (RH/6 : 90); *(szókapcs:)* ~*t elhárít* úgy vágta meg Ashby Rikárdot, hogy noha ez félig elhárítá az ütést . . hátra tántorult bele. (RH/6 : 89) ~*t kap* [az öszvér] nagyot rúgott, minél fogva a lovag olly erős ütést kapott combjára, hogy kínjában bőgött. (RH/6 : 151)

2. *szív* ~*e* 'szívverés, szívdobogás': De vajon nem árul-e el A szív ütése, melly Majd mindig halkabban dobog? (435/2 : 25) + 6 : 324

vö. **földhözütés**

ütközet fn **42** | *-Ø* 24 (b 4) | *-et* 3; *-ekbe* 1; *-ben* 9, *-ekben* 2; *-nek* b 1; *-re* 2

'fegyveres csapatok, seregek összecsapása': [Rákóczi!] Szállj le hozzánk hősi szellemeddel, Ha kezdődik majd az ütközet. (764/3 : 50) [Marcius] tizenhét ütközetben Egy kardnak sem hagyott babért. (Cor/4 : 275) + 6 : 92, 124, 206, 219, 222, 223, 224, 226, 234, 254, 451 *(ism)* Fejedelem volt az első a nemzetben . . elől ment az ütközetben, Hejh pedig ugyancsak járta az ütközet (LV/3 : 300); *(jelzővel:)* →*elkeseredett* ~ 6 : 205 *nagy elhatározó* ~ az ország . . föllázadt, s mindenki nagy elhatározó ütközetet várt (RH/6 : 174) →*rögtöni* ~ 6 : 212 →*szerencsétlen* ~ 6 : 233, 243 *új* ~ Nagyobb volt munkád, hogysem részt vehess Új ütközetben. (Cor/4 : 249) + 4 : 247 *véres* ~ csak az tudja, mi a csata, a ki Bem oldalánál van, mint én voltam öt véres ütközetben. (L 261/7 : 199), (helynévi jelzővel) *(nevezetes)* →*eveshami* ~ 6 : 231, 232, 243, 263, 318, 388 →*jemappes-i* ~ 5 : 167 *(híres)* →*lewesi* ~ 6 : 181, 206; *(szókapcs:)* ~ *dúl*← v. →*dühöng* 3 : 282; 6 : 254 ~*et* →*túlél* 6 : 247 ~*et* →*vív* 5 : 133 ~*be keveredik* a katonák, kik az országon keresztűlvonúltak . . gyakran elkeseredett ütközetekbe keveredtek. (RH/6 : 205) ~*ben* →*elesik* 2 : 261; 4 : 112, ~*re megy* [a kürt] hangját a magyar nép már nagyon ismerte, Jel-adó volt, hogyha mentek ütközetre (LV/3 : 304) *(alleg)* A réteken . . méhek táboroznak, Megostromolni a virágokat. S . . elszántan ütközetre mégyen A szűz bimbók mézéhes ellene (123/1 : 68)

2. *(átv, tréf)* 'küzdelem étellel, itallal': Egy kövér kappan . . csak egy combját veszté el az ütközetben (RH/6 : 249) *(jelzővel:)* →*mohácsi* ~ 1 : 159

ütközetmoraj fn **1**

(vál) 'csatazaj': Be énekeltem volna diadalt Vitézeimnek . . Midőn az ütközetmoraj kihalt (217/1 : 174)

ütközik tn ige **4** | *-ik* 1; *-ött* 1; *-ék* 1 | *-zék* 1

1. 'mozgás közben nekiütődik': *vmibe* ~ A házak mellett . . olly magas karók álltak, hogy alattok egy lovag . . átmehetett, a nélkül, hogy beléjök ütközzék (RH/6 : 151) + 6 : 227; *(szókapcs:)* →*falba* ~ 6 : 293

2. *(átv)* '(fény) rávetődik': *arcába* ~ Társam soká nézé hallgatva a bágyadt estpirt, s a halovány fény, melly arcába ütközék, összhangzatban látszék lenni belső állapotával. (NI/6 : 429)

ütleg fn **8** | *-Ø* 2, *-ek* b 1 | *-et* 3; *-re* 1; *-ekkel* 1

'verés mint bántalmazás': [a férfi] arcán hatalmas ütlegek nyomát viselé (RH/6 : 115) [Coriolanus] titeket Káromlott, a törvénynek ütlegekkel Állt ellen (Cor/4 : 319); *(párh:)* ~ — *gúnyolás* — *ingerkedés* Mártont . . kifogták az iskolából . . most már fölszabadult a temérdek meg nem érdemlett ütleg alól s iskolatársai szakadatlan gunyolásától és ingerkedésétől. (FL/4 : 125) →*munka* — ~ 1 : 201; *(szókapcs:)* ~*et kap* 6 : 84 *(szembeáll)* [a kutyák] tőlem annyi kenyeret kaptak egy időben, a mennyi ütleget az urfitól. (N/4 : 106), ~*et szenved* Piha! ütleget kelle szenvednem! . . Boszút fogok állani! (RH/6 : 245) ~*re kerül a dolog* ha ütlegre kerül a dolog, azt verje? Ki félig apja volt (JV/1 : 184)

ütő fn **1** | *-je* 1

'az, aki vmit üt (5.a)': *(szókapcs:)* *hordó* →*csapra*[2] ~*je* 1 : 138

ütődik tn ige **4** | 3: *-ik* 1; *-ött* 2
1. 'mozgás közben ütést adva érintkezik vmivel, vki testével': *vkihez* ~ [Marci] ugy közéjök lóditotta a csiptetőt . . hogy az bizonyosan ketté törött volna, ha erősebb nem lett volna, mint annak a lába, a kihez ütődött, és igy a láb törött el (FL/4 : 126) + 6 : 204 *vmire* ~ nyíl fütyölése s tompa csattanás hallatszott, mint, ha a nyíl pajzsra ütődik. (RH/6 : 389)
2. *(átv)* '(fény) vmibe ütközik, vmin tükröződik' ld. **ütődött**
ütődött 2. mn in 1 — **2.** *(gúny, hsl)* A szemérmetes Erzsók . . Bájos vala . . mint a bakter dárdájába ütődött Éjjeli holdsúgár. (HK/1 : 125)

ütöget ts ige **1** | *-te* 1
'ismételten vmihez üt (2.)': *(szókapcs:) földhöz* ~ [Fejenagy] A helybeli lágyszivü kántort Ugy ütögette a földhöz, Mint a gyertyát mártani szokták. (HK/1 : 138)

[ütött-kopott] mn: **ütöttkopott 1**
'megviselt, rossz állapotban levő': a délibáb . . Egy ütöttkopott vén csárdát emelt föl, azt Tartja a föld felett. (787/3 : 79)

[üt-ver] ts ige: **üt, ver 3** | *üti, veri* 1, *ütik, verik* 2
'huzamosan, kíméletlenül üt (1.)': *(parabola, ism)* önnek lélek helyett Spongia van a szivében . . a spongia Lángot nem vet, szikrát sem ád, Akármikép ütik, verik. . . Minek üti, veri tehát? (374/1 : 323) — **a)** 'bántalmazásként ütlegel': *(tőism)* Itt egy öreg cigány, a derezsen, Ütik, verik kinoskeservesen, Vernek le róla húsdarabokat (414/1 : 358)

üveg fn **15** | *-Ø* 4 | *-et* 4; *-ben* 1; *-ből* 2; *-nek* 1; *-nél* 1; *-gel* 1, *-ekkel* 1
1. 'iparilag készített átlátszó, merev anyag': Azon időben . . Angliában már bőven volt üveg (RH/6 : 71) *(szembeáll)* [a Kutyakaparónak] Ablaka csak egy van, és annak is Üveg csak a fele, Fele pedig ó kalendáriom Kitépett levele. (565/2 : 136) | (gyártás közben folyékony állapotban; *szókapcs:) ~et fúj* Láttál-e már üveget fujni? (ÚL/5 : 51) — **a)** 'folyékony üvegből egy adag': Azt tudtam, hogy minden üvegnél egy-egy tüdő szakad meg, hát pedig dehogy. (uo.)
2. 'üvegből készült, folyadék tárolására használt szűk nyakú edény; palack': kihajtom egy cseppig borát A telt üvegnek (110/1 : 58) ki veled, bor, Az üvegből! (324/1 : 287) + 4 : 49; 6 : 298; *(szókapcs:) ~et megtölt* Töltse meg az üveget és hozza ide! (HKöt/4 : 49) — **a)** 'ez a benne levő (szeszes) itallal együtt': [a fiatalemberek] az emlitett hordók felé mentek. Nagy üvegekkel terhelten tértek vissza (RH/6 : 131) 'sten éltess'! monda uj társam . . Adom becsülettel! folytatá, nekem nyujtva az üveget. (HKöt/4 : 47) + 6 : 153 *(párh:) →tál* — ~ 2 : 165 — **b)** '(italból) annyi, amennyi ebbe fér': (jelzőként:) Hortobágyi kocsmárosné, angyalom! Tegyen ide egy üveg bort, hadd iszom (59/1 : 12)
3. 'üvegből készült optikai eszköz': *(jelzővel:) nagyító* ~ ld. **[nagyítóüveg]** — **a)** *(ford)* 'szemüveg': Minden nyelv róla [=Coriolanusról] szól s a gyönge szem Üveggel [spectacled ~ Gebrillt] nézi őt. (Cor/4 : 269)

üvegablak fn **3** | *-ok* 1 | *-okból* 1; *-okkal* 1
'üvegtáblával ellátott ablak': fölállitásuk korában még az üvegablakok nem használtattak magányházakon . . e falusiak házai üvegablakokkal még nem birtak (RH/6 : 70—1) — **a)** 'ablak üvegtáblája': *(tőism)* nem vala . . fogadó . . ablak nélkül, melly ferde, négyszög alakú üvegablakokból ne lett volna (RH/6 : 71)

üvegcse fn **1**
'kis üvegedény; fiola': Fejénél egy bögre ivóvízzel; egy üvegcse orvossággal (HKöt/4 : 56)

üveges mn **1**
'képek, ablakok beüvegezésével foglalkozó (iparos)': Itt hosszu szakállal egy üveges zsidó, Amott egy drótos tót s több illyen borozó. (397/1 : 344)

üvegharang fn **1** | *-jával* 1
'üvegbura': *(met)* a láthatár . . ollyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával. (ÚL/5 : 48)

üvegház fn **1** | *-ak* b 1
'üveggel fedett növényház; melegház': *(kép, szembeáll)* Nyirbáljatok üvegházak Satnya sarjadékain; A korláttalan természet Vadvirága vagyok én. (226/1 : 222)

üveghuta fn **1** | *-ban* 1
'kisebb üveggyár': Pünkösd első napját Zelestyén töltöttem, az üveghutában (ÚL/5 : 51)

üvölt tn ige **5** | 4: *-Ø* 2; *-öttek* 1; *-eni [fog]* 1
1. 'hangosan, indulatosan kiabál': (idéző m-ban:) Nem hagyjuk szólni, agyon ütjük! igy üvöltöttek iszonyu szidalmak . . között. (P 207/5 : 102)
2. '(természeti jelenség) erősen, félelmesen zúg': vihar jön és üvölt vadúl (797/3 : 96); *(páros kif:) dúl és* ~ A vész . . majd . . minden erejével Fog dúlni és üvölteni (778/3 : 70) *→reng és* ~ 3 : 43
üvöltve 1. hat in 1 — **2.** Kemény szél rohant üvöltve keresztül a tölgyön. (Oith/6 : 448)

üvöltés fn **2** | *-Ø* 1 | *-ét* 1
'félelmetes, erős zúgás': *(ellent, párh:)* *csörgés — zúgás — →susogás — ~* 5 : 62; *(kép, párh)* A Kárpátoktul le az al-Dunáig Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar! Szétszórt hajával, véres homlokával Áll a viharban maga a magyar. (815/3 : 187)

[üvöltöz] tn ige
'(állat) huzamosan, ismételten bőg, ordít'
üvöltözve 1. hat in **1** — Ott a tigris, üvöltözve Vérszemmel néz szerteszét (675/2 : 270)

űz ts ige **56** | 48; **űz** 41, **üz** 7: *-esz* 1, *-Ø* 10, *-ünk* 2, *-nek* 1; *-öm* 1, *-i* 9, *-ik* 4; *-ött* 5; *-tem* 2, *-tük* 1; *-éd* 1, *-é* 4 | *-nének* 1 | *-z* 2; *-zön* 1, *-zenek* 1 || *-het* 1; *-hetjük* 1
1. 'hajszol, kerget': Űzik a felhőket a szelek (BI/2 : 329) A nap is velünk szalad, Mint egy őrült, a ki véli, Hogy őt, összevisszatépni, Űzi egy ördögcsapat (720/2 : 343) *(páros kif:)* *~, kerget←* 1 : 246; *(kép)* A vitéz kor fénytettei felett Feledés űz barna felleget. (43/3 : 270) + 1 : 49; *vhova ~ (vhonnan)* ha megszabadulhatnak is tőlünk . . harcra, végveszélyre, vagy ki az országból űzhetjük őket. (RH/6 : 212) Letépe minket és szétkergetett A bosszujában rémes fergeteg. Idáig űzött engem haraga. (408/1 : 355) + 6 : 220, *tova ~* ld. **tovaűz** — **a)** '(hareban ellenséget) üldöz, kerget': Az én apám . . Ellenséget űz mostan serényen Ifjusága régi erejében. (816/3 : 188—9) | *(ráértés)* Mennek, röpűlnek, mint a szél, s üzik Az ellenséget, mint a szél a port! (852/3 : 231) *(szembeáll, ism)* ti futtok, Mi űzünk titeket, Üzünk, mint a szélvész a széjjelszaggatott Rongyos fellegeket. (857/3 : 236) — **b)** 'utána fut, hogy elfogja': *lepkét* v. *pillangót* v. *→pillét ~* Kedvesem . . Jön és megyen, pillangót űz, Virágot szed, koszorút fűz (808/3 : 180) + 4 : 347; *(kép)* Egy egész kis halom kisebb-nagyobb gyermek . . Üzi pillangóit a boldog jelennek (726/3 : 8) + 3 : 64 — **c)** '(vadászaton vadat) hajszol, hajt': [a kutya] élénken, hangos ugatással üzé a vadat (RH/6 : 358) Tivadar, ha birtokodon keresztül szarvast üzesz, mennyi idő alatt éred a határt? (TH/4 : 172) + 6 : 115 | *(ráértés)* Ha én futok, Űzz, mint nyulat. (Cor/4 : 255) — **d)** '(gondolat, érzelem, jelenség) nyugtalanítva futásra, ill. menekülésre késztet vkit': Vitéz Barangónak leszen útja hosszu, Azért megy sebesen . . De nem bosszu űzi, hanem a szerelem (SzÁ/1 : 337) Örökös bujdosásban van a lelkem, Egyre üzi nyughatatlan szerelmem (533/2 : 106) + 6 : 296 *(párh:)* *~ — elér←* 2 : 127; *vhova ~* Űzött a lemondás A bú vadonába (598/2 : 177) + 5 : 33 | *(ráértés; párh)* Egy gondolat kergetett engemet, Ha galambom az enyim nem lehet! Mint hegyes nyílvessző a madarat, Úgy űzött engem ez a gondolat. (545/2 : 116) *(kép, ism)* A magyar korona jutott eszembe, azt űztem, vagy is az űzött idáig. (TH/4 : 148)
2. 'vhonnan elűz, elkerget' ld. **űzni** — **a)** *(átv)* '(kellemetlen állapotot) elűz, megszüntet(ni segít)': a kulacsnak kotyogása Fagyot űz. (70/1 : 21); *(szókapcs:)* *vki bánatát ~i* űzi ének, tánc Kuruttyó Nagy bánatját (23/3 : 256), *bút ~* ld. **űzve**, *kint ~* ld. **űzni**
3. *(átv, ford)* '(időt) tölt, múlat': Robin várni látszék, s többféle összefüggetlen gondolatokkal üzé [vertreiben] idejét (RH/6 : 120) *(párh:)* *időt ~ — mulattat←* 6 : 406
4. *(átv)* 'időben nyomon követ vmit': Mást szeretsz-e, gyöngyvirágom, vagy engem? Egymást űzi bennem e két gondolat, Mint ősszel a felhő a napsugarat. (106/1 : 52)
5. *(átv)* '(vmely tevékenységet) művel, folytat': te nem fogadtad szavamat; Tovább üzéd eszeveszetten Az ostobáskodásokat. (132/1 : 74) + 1 : 50; *(szókapcs:)* *→csúfot ~ vkiből, vmiből* 4 : 237; 5 : 71 *→gúnyt ~ vkivel* 4 : 131 *→harcot ~* 2 : 224 *gúnyos játékot ~ vkivel* 'felelőtlenül bánik vele': Nem hogy egy isten, de még ember sem űzhet Illy gunyos játékot gyermekeivel! (767/3 : 53) *szerelem →játékait ~i* 2 : 243 *→tündér játékokat ~* 1 : 13 *→(asszony)-mesterséget ~* 3 : 51; 5 : 44; 6 : 67 *→tréfát ~* 6 : 258
űzni fn in 5 | *-ni* 3; *-nöd* 1, *-nünk* 1
1.d) csak az egyenes úton haladhatott — azon az uton, mellyen őt a sors látszék űzni. (RH/6 : 331) — **2.** Egykor majd borocska mellől A halál ha űzni jő: Még egy korty — s nevetve dűlök Jégöledbe, temető! (49/1 : 7) — **a)** *kint ~ni* Kuruttyó Űl sötéten, Űzni vágyván szíve kínját, Bor kezében. (23/3 : 256) — **3.** *időt ~ni* a zöld fák alatt kell napjainkat leélnünk, vadásznunk, s az időt dallással űznünk [verkürzend]. (RH/6 : 146) — **5.** *átkozott →játékot ~ni* 6 : 178
űzött 2. mn in 1 — **1. c)** *~ vad: (met)* Bakonyerdő sötétsége Zsiványoknak volt a fészke, De most benne űzött vadak Laknak, igaz hazafiak. (834/3 : 207)
üzve 1. hat in 1 — **2. a)** *bút ~* Oh, a szülők! . . Ki fog miként egy égnek angyala Bút üzve rájok felmosolygani? (38/3 : 264)
[üzvén] 2. hat in: **üzvén** 1 — **5.** *mesterséget ~* mig a gyülölség családunk közt tartott, ő mindent elkövetett azt fentartani . . a leghevesebb szenvedéllyel üzvén urai mesterségét (RH/6 : 125)
vö. **[űzetik]**, **űző**, **űzte**

üzen ige **16** | **üzen** 7, **izen** 9: *-ek* 1, *-sz* 2, *-Ø* 1, *-nek* 1; *-em* 2, *-i* 3; *-tem* 1, *-t* 1, *-te* 1 | *-ne* 1 | *-jek* 1, *-j* 1
1. ts 'közvetítő útján közöl, tudat vmit': Ne zugjatok ollyan nagyon, Azt üzeni az uraság, Mert lefeküdt, alunni vágy. (655/2 :

239) Mit izensz a hazádba, kedves pajtásom, ha én még visszakerülök? (N/4 : 112) + 5 : 14; 6 : 399; 7 : 7, 167; ~ *vkinek (vkitől)* Szép hazámba ismerősök mennek; Jó anyámnak tőlök mit izenjek? (90/1 : 40) + 7 : 194 — **a)** tn 'üzenetet küld': Hogyha üzenek, Küldjétek a centurokat segédül (Cor/4 : 254) *(párh)* Még csak hírét sem hallom, Még csak nem is izen. (587/2 : 161), *ír* — ~ *vkinek* 7 : 46 *(ism)* Veselényinek irj vagy izenj, ha izensz (SzM/2 : 261)

2. ts 'közvetítő útján bejelent vmit': *hadat* v. *harcot* ~ *(vkinek)* Hadat nekünk ők izennek, Kik egy nyúlra heten mennek. (774/3 : 63) + 1 : 196; 2 : 256

üzenet fn **26** | **üzenet** 17, **izenet** 9: *-Ø* 1; *-em* 1, *-ed* 2 (t 1), *-ei* b 1 | *-et* 12, *-ét* 3; *-ből* 1; *-ektől* 1; *-tel* 4

'közvetítő útján továbbított közlés': Jobb lesz, ha nem visz magával levelet . . Az üzenetből egy szót sem fog elfeledni. (RH/6 : 211) + 6 : 400 *(páros kif)* [a gróf] minden barátját tudósítá, hogy egyátaljában szükséges . . segítségére sietni. Üzenetei s intései hatását látók a gyülekezeteken (RH/6 : 174); *(szókapcs:)* ~ *jön* →*tőle* 6 : 356 ~*e van vkihez (vkitől)* Hajnalban magam is oda megyek, s ha valami üzeneted van hozzá, megmondhatom neki (RH/6 : 378) + 6 : 241 ~*et* →*átad vkinek* v. →*előad* 6 : 340, 356 ~*et hall* a nemes Ashby gróf . . elhagyott, mielőtt izeneted hallám, Robin (RH/6 : 122) + 6 : 111 ~*et hoz vkinek vkitől* egy henye lovagnak hozok egy hölgytől üzenetet . . imhol a levél! (RH/6 : 322) + 6 : 259, 277 ~*et kap vkitől* v. *vki* ~*ét* →*megkapja* 6 : 23, 340 ~*et küld (vkinek)* a herceg . . üzenetet külde, nehogy azt higyjem, mikép a zendülők által föltartóztaték. (RH/6 : 352) + 6 : 111 ~*et mond vkinek* olly emberek várakoznak, kik . . jobb izenetet mondhatnak uradnak. (RH/6 : 84) + 6 : 171 *vki* ~*ét várja* Alexandrin ur . . egy hétig türelmetlenül várta [Jenny] izenetét (J/6 : 410) ~*et visz (vkinek)* Jó lordodnak egy izenetet kell vinned. Mondd meg neki, hogy holnapután . . találkozni fogok vele. (RH/6 : 109) + 6 : 161, 368 ~*tel* →*megbíz* 6 : 243(2×) ~*tel beküld* v. *elküld* v. *visszaküld* a nemesek egyike elküldé szolgáját az egyház közelébeni lovagokhoz olly izenettel, hogy parancs nélkűl ne cselekedjenek. (RH/6 : 93) + 6 : 109, 350

[üzentet] ts ige: **izentet** 1 | *-tem* tsr 1

'üzenetet küld': ~ *vki által* A mint Pap Endre által izentettem, az elől a szerelmes versem elől hagyd ki mind a Júliát mind az Erdődöt (L 119/7 : 39)

[űzetik] szenv ige: **üzetik** 1 | *-nek* 1

'üldözés hatására menekülni kényszerül': *vhova* ~ Míg a buták és gazemberek becsültetnek, a becsületes emberek Sherwoodba az erdő állatai közé üzetnek (RH/6 : 320) — **a)** '(harcban) ellenfele elől menekül, hátrál' ld. **űzetve** — **b)** '(gondolat, érzelem hatására) nyugtalanul siet' ld. **űzetve**

űzetve 1. hat in **2** — **a)** *vkitől* ~ El mindnyájan harcolva s Marciustól űzetve (Cor/4 : 255) — **b)** *vmitől* ~ Mornac elereszté a tisztet, aztán titkosan követé . . a kíváncsiság könnyen megfogható érzetétől űzetve. (KH/6 : 16)

űző mn és fn **2**

I. 1. mn in: **üző** 1

'vmit elfogni akarva hajszoló': *prédát* ~ *sas*← 1 : 247

II. fn 1 | *-k* 1

'üldöző': midőn az űzők közelebb értek, [Lucy] nem a legvidámabb arccal szóla: „. . bizonyos vagyok benne, hogy az ott a fekete lovon Alured." (RH/6 : 170)

űzte mn **1**

(vál) 'olyan (személy), akit vmi űzött (1.d)': Újra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést vándor sorsharag űzte fiad. (69/7 : 632)

V

V fn **1**
'az ábécé egyik nagybetűje mint alakzat': (jelzőként:) Fejem fölött . . Vándor darúid V betűje szállt. (60/1 : 13)

V. fn **7** — (röv)
A) (naptárvázlatban) 'vasárnap': November [—] V. 5 H. 6 (P 247/7 : 519[2×]) + PE.64. sz.(5×)
B) (csn, ill. vezetéknév)
1. 'Vachott' ld. **V.S.-né**
2. 'Varga' ld. **V.S.**
3. (ismeretlen) ld. **V.A., V.B., V.D., V.R.**
C) (utónév; ismeretlen) ld. **K.V.**
D) (földrn eleme) 'Vajda-' ld. **VHunyad**

V.A. fn **1** | **-Ø** b **1**
(névröv; ismeretlen:) *V.A. életképe nem adható. (P 59/7 : 507)

Vác tulfn **14** | **-Ø** 3 (b 1) | *-hoz* 1; *-ig* 1; *-on* 3; *-ra* 4; *-ról* 1; *-tól* 1
'város Pest megyében': az ember Vácra siet, hogy a gőzösön még az nap Pestre érjen (UJ/5 : 35) Kár, hogy olly rövid még nálunk az egész vasút. Mikor az ember azt gondolja, hogy még csak fölül, már akkor leszáll, s ott van Vácon. (ÚL/5 : 60) + 5 : 33, 34, 35, 60 (3×), 141(2×), 153 *(szembeáll:)* →*Párizs* — ~ 5 : 60; *(formális birt szerk:)* ~ *városa* Millyet nevetek, ha majd így kell cimeznem a levelet . . Pálffy Albert barátomnak . . Vác városa érdemes polgárának, tisztes családapának. — Hahahaha! (ÚL/5 : 60) | (vers keltezésében:) Anyám tyúkja . . (Vác.) (746/PE.8)

Vachott tulfn **8** | **Vachott 7, Vahot** 2 — (csn)
1. ~ *Imre* ld. **Vahot**
2. ~ *Sándor* 'Vahot Imre bátyja, költő, P. barátja (1818—1861)': Az adakozók: Vörösmarty s Vör.né, Bajza, s B.né, Vachott Sándor, s mátkája s ennek atyja stb. (L 27/7 : 22) Vachott Sándornak igen szeretem volna írni (L 31/7 : 25) + 7 : 22, 28, 94, 125(2×) *(verscím)* Vahot Sándorhoz (286/1 : 262); ~ *Sándor úr* 7 : 20
3. ~ *Sándorné* 'ennek felesége, Csapó Mária': [fiamat] Vörösmartiné és Vahot Sándorné mindig ölbe vette és hurcolta, s . . azóta néha példanélküli vesződségekkel lehet csak elaltatni. (P 291/5 : 148), ld. még **V.S.-né**

váci mn **5**
1. 'Vácon lakó, tevékenykedő (személy)': Kocsisom egy váci molnár volt, ki lisztet hozott a vásárra (UJ/5 : 34) *A váci osztályok és iparvédők elmés ismertetését . . nem lehet közölnünk. (P 88/7 : 512) + 5 : 60 — **a)** 'Vácon történő': (más szerző művének címében:) *Sz. ur, váci séták! cimü elmefuttatása jól van irva, de a tárgy maga nem eléggé érdekes. (P 46/7 : 504)
2. 'Vác mellett levő': A mint a váci hegyről leereszkedtem, ott ment a gőzös épen alattam (UJ/5 : 35)

Váci tuln **3** | **Váci 1, váci** 2 — (utcanév)
1. ~ *út* 'Vác felé vezető külvárosi út Pesten' 5 : 20 (levélcímzésben:) Tyroler urnak Váci út, kifelé menet balra 77 szám. (L 180/7 : 110)
2. ~ *utca* 'belvárosi utca Pesten, az ilyen nevű mai utca északi szakasza': *(párh, szembeáll)* [a kassai boltcímerek] olly remekek, hogy Pestre is beillenének, ha a váci utcába nem is, de a váci utra bizonnyal. (UJ/5 : 20)

vacog tn ige **2**
(szókapcs:) foga ~ 'alsó és felső fogsora összeverődik': (hidegtől:) Hát a cigány?. . . vacog foga A rongyos sátorok alatt (291/1 : 267) | (félelemtől:) szörnyeket lát lázas képzetem . . Mindenki alszik . . Csend van, csak fogam vacog. (411/1 : 358)

vacogás fn **1** | *-a* 1
'annak története, hogy vki foga a hidegtől vacog': *(kép)* Kegyetlen hideg téli este volt . . ugy dideregtek a szegény mezítelen csillagok, hogy szinte lehallott a foguk vacogása (N/4 : 95)

vacsora fn **52** | **vacsora 51, vatsora** 1: **-Ø** 14 (b 3); *-m* 1, *-ja* 2 (b 1), *-nk* 2 (b 1) | *-t* 15, *-dat* 1, *-ját* 1; *-ból* 1; *-hoz* 2; *-jánál* 1; *-ra* 11; *-val* 1

'esti étkezés': az öreg Péter gazda . . folytatta a vacsorát unokáival. (N/4 : 98) Vacsoránk végét járja ugyan már, de tán maradt még annyi, hogy te jól lakhatol. (TH/4 : 176) + 4 : 97; 6 : 122, 146, 239, 319, 337, 361 *(tőism:)* →*vacsorál* — ~ 4 : 62; *(jelzővel:)* →*alvás előtti* ~ 3 : 126 →*mezei* ~ 6 : 274; *(birt szerk:)* ~ *vége*, ill. →*eleje* 4 : 177(2×); (nu-val) ~ *közben*← 6 : 240 ~ *nélkül* ha késed nem élesebb, mint elméd, vacsora nélkűl kell lefeküdnöd (RH/4 : 274) ~ *után* Vacsora után levette az öreg gazda a szögről tamburáját, s . . nótákat pöngetett rajta (N/4 : 112) + 4 : 98; 6 : 239; *(szókapcs:)* ↙*hoz* v. ↙*ra* →*terít* 4 : 88, 95; 6 : 361 ↙*hoz ül* A király vacsorához űlt (RH/6 : 346) ↙*ra jön* v. *megy* Tisztelik édes apámék keresztapám uramat, meg keresztanyám asszonyt . . jőjenek hozzánk mindnyájan vacsorára, mert disznót öltünk. (N/4 : 96) + 5 : 29; 6 : 122 ↙*ra* →*készít* 1 : 199 ↙*ra meghív* Mint az ifju jóslá, meghivá őt Vacsorára az öreg. (BI/2 : 316) — **a)** 'ennek időpontja': *(párh)* Baross Sándor . . ha az ebéd vagy vatsora közelget, nagy nehezen várakozik a konyhába (L 1/7 : 7) — **b)** 'estére fogyasztott étel(ek)': A konyhában javában égett a tűz, minthogy a vacsora fele még mellette volt. (N/4 : 97—8) a fogadó legjobb szobájában még két vagy három úr űlt vacsorája maradványainál. (RH/6 : 249) + 2 : 316; 6 : 141, 146, 248, 249; *(jelzővel:)* →*császári* v. →*királyi* ~ 2 : 317; 6 : 319 *félig főtt* ~ ha most nem akarsz enni, ott félig főtt vacsorával kell jól laknod. (RH/6 : 136) *jó* ~ nem mutathat Anglia egy vártereme sem jobb vacsorát, mint a tiéd ma. (RH/6 : 129); *(szókapcs:)* ~ *fölhozatik*← v. →*fölvitetik* 6 : 103, 127 ↙*t ad* Ehetnél tán? adnék is vacsorát, De már késő van, látom alhatnál (Ap/3 : 126) ↙*t* →*elkölt* 2 : 317; 6 : 153 ↙*t* →*készít* 4 : 89(2×); 6 : 95, 122 | *(ráértés; jelzővel:) vmiből* v. *vhogyan készült* ~ Késő éjjel értem a tanyára, Fris gyümölcsből készült vacsorára. (578/2 : 152) + 6 : 431; *(szókapcs:)* ↙*t vmivel* →*fűszerez* 6 : 249, 431 — **c)** *(átv)* 'ennek költsége': Ma sem volt, csak egy forintom, Mellyet vacsorára szántam (179/1 : 110), ↙*ra való* ld. **[vacsoráravaló]**

vacsorál tn ige **10** | 7: *-ok* 2, *-unk* 1; *-tam* 1, *-tál* 1; *-ni fogunk* 1 | *-j* 1
'vacsorát eszik': Vacsorálj, mivel . . ez éjjel még sokat kell lovagolnod; és étel és ital mértékletes használattal erőt ad (RH/6 : 141) a kémény füstölög, Ergo tűz van a konyhán, Ergo megmelegszem, sőt még Vacsorálok is talán. (BI/2 : 312) + 4 : 96; 6 : 140 *(párh:)* →*ebédel* — ~ 5 : 57 — **a)** 'társas vacsorán vesz részt': ha csak lehetséges, el fogok menni [a bálba] . . majd . . együtt fogunk vacsorálni, lesz még néhány család; bizonyára igen jó kedvünk lesz. (NI/6 : 431); *(Sz-szerű:)* *ma* →*Etelével és Árpáddal* ~ 4 : 407

vacsorálni fn in 3 — Robin és társai, körűlűlvén a nagy nyúlpástétomot, vacsorálni kezdének. (RH/6 : 274) + 6 : 250 *(tőism)* vacsorálni mentem az étterembe. Végezvén a vacsorát, szobámba indultam. (HKöt/4 : 62)

vacsorálás fn **1** | *-Ø* b 1
'esti étkezés': A vacsorálás rendes órája elmúlt (RH/6 : 152)

[vacsoráravaló] fn: **vacsorára való 1** | *-ja* 1
'vacsora költségére fordítható pénz': tán nincs is vacsorára valója, ugy-e? . . tegye el ezt a csekélységet . . . Egy aranyat nyujtott [a leány]. (HKöt/4 : 46)

vad mn és fn **151**
I. mn 116 | 108: *-Ø* 102 | *-nak* 1; *-dá* 1 || *-abb* 1 || *leg- -abb* 3
1. 'eredeti természeti állapotában levő, nem gondozott (növény, növényzet, növényi környezet)': megriad a kürt Lehelnek ajakán, Miként oroszlán Erdői vad tanyán. (53/3 : 281) Ezen ut . . az erdő legvadabb részeinek egyikéhez vezetett, hol semmi nyom sem volt látható. (RH/6 : 137); *(páros kif:)* ~, *szabálytalan* 6 : 120, 317 ~, *szép* 6 : 128; ~ *erdő(s)* 2 : 199, 295 ~ *fa*← *(— ~ fűvek*←*)* 2 : 217(2×), 313, ld. még **vadfa** — **a)** 'ilyen állapota miatt félelmetes, zordon (térszínforma, táj)': *(páros kif:)* ~, *egyenetlen* 6 : 381; *(kép, páros kif)* Vad, sötét föld keblem birodalma (330/1 : 294) *(kép, ellent)* szivem . . szép Persiából Vad Szibériává vetkezett. (262/1 : 247); *(meredek,)* ~ *(*→*kő)szikla* 2 : 243; 5 : 63 ~, *egyalakú* v. →*bérces táj* az Eifel egy laktalan magasán lovagoltam. A rövid borús nap sietni látszék e vad, egyalaku tájat elhagyni (NI/6 : 420) + 6 : 339
2. 'az emberre veszedelmes, nem szelíd(ített) (állat)': *(szembeáll)* miért nem löktetek oroszlánok barlangjába? hadd szaggattak volna szét e vad, de nemes állatok! (P 205/5 : 91); ~ *állat* ld. **vadállat,** ~ *elefánt* 6 : 45 ~ *ló* Kerékbe törnek, vad lóhoz kötöznek (Cor/4 : 308) →*békafejű, kígyófarkú* . . . ~ *fekete paripa* 2 : 223 ~ *oroszlán* 1 : 219
3. 'indulatos, féktelen': Nem csodálkoznám hallani, hogy valami vad franciával szökött el [a gróf leánya] (RH/6 : 134) *(páros kif)* volt ám neki [= a jó asszonynak] haragos vad férje . . a mikor engem az otthonn meglátott, Ugyan csak járták a cifra káromlások. (JV/1 : 201) + 2 : 153 *(felsor)* végtére meghajolt, ki Olly ⟨vad⟩ durva, hódíthatlan és szabad volt. (Cor/4 : 372, 429); *(szembeáll:)* ~ — *csendes* ne gondold, barátom, Hogy én valami vad fickó vagyok . . Nem én! csak ugy csendesen vígadok. (191/1 : 152); *(ellent:)* ~ — *jámbor* Hát ezek a vad vitézek, A kik . . koronámat fenyegeték? Kiktől szinte megijedék. Hisz ezek jámbor koldúsok! (834/3 : 208) ~ — *szelíd* 2 : 74;

(→pajkos,) ~ v. ~, *tékozló←* *fiú: (megszem)* Hol most e vad fiú? .. Melletted, barna lyány .. Szilaj képzeletem, be meg szelidültél! (527/2 : 102) + 1 : 250; 2 : 197 *regényes* ~ *legény←* 3 : 25 ~ *pártütő* 1 : 315 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': Hatalmasabb szenvedélyek .. mind a vad erőkifejlést létesiték, melly mély s igen fölindúlt lelkekből fakad. (RH/6 : 127) Vad ifjukoromnak Szélvésze kitombolt (616/2 : 196) *(páros kif:)* ~, *élénk* 6 : 295; ~*(, kellemetlen nemű)* →*dac* 6 : 66, 96

4. 'kegyetlen, erőszakos': a bakóknak Vad serge ott terem. (53/3 : 280) [Szabó:] ön pápista? mi? Én eddig igy tudtam, hogy lutheránus ön. [Lakatos:] Természetes, hogy az vagyok, de e vad nemzetség előtt csak el kellett tagadnom (Drt/4 : 207) + 3 : 239; 4 : 248 *(páros kif:)* ~, *borzasztó* 2 : 242; ~ *csorda* mondjátok meg, mit csinál vad csordájával a magyar földön Jellachich (P 234/5 : 126) ~ *isten* 6 : 240 ~ *zsarnok: (megszem)* Eljött az ősz, ez a vad zsarnoka A természetnek. (T/2 : 18) | *(ráértés; megszem, páros kif)* Meg fogsz halni, vad, bitor tél! (747/3 : 32) || (sorsról, világról:) Hasztalanúl vágyasz, vad sors, kinozni. (6/3 : 246) *(páros kif:)* ~, *fekete* 3 : 240 *(párh:)* ~ — *kemény* 3 : 247; *(allit:)* ~ *végzet* 3 : 250 ~ *világ: (kép)* Horgát a vad világ beléd ütötte .. árva hal, szegény szivem! (403/1 : 350) || (cselekvésről, történésről:) a háborui vad események után néhány napot vidám nyugalomban remélék tölthetni (NI/6 : 430); *(nyomósítva:)* *rettentő* ~ Négy hosszu nap csatáztunk Rettentő vad csatát (842/3 : 220) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': a kürt riadva énekel Vad éneket csatára (54/3 : 281) Pomenars ur, az őrnagyat[!] gondolatokba merűlten [látta] .. mellyek arcára vad viszfényt vetének. (KH/6 : 46) *(párh)* És mi légyen az imádság? Egy nagy átok, egy vad átok! (810/3 : 182); ~ *hang* 4 : 318 ~ *harag* 1 : 246; 2 : 310; 3 : 69 ~ *kezek* 2 : 150, ~ *(hiúz)szem* v. *tekintet* 1 : 81; 6 : 256 *(kép)* Alig hogy eltűnt egyik álomképem, Másik mereszte vad szemet reám. (412/1 : 359), ~ *szív* — *szelíd←* 4 : 311—2

5. *(átv)* 'rendkívüli, szertelen': Garnier .. Elíza feltámadása után .. legvadabb istentagadást taníta. (KH/6 : 65) *(páros kif:)* ~, *kicsapongó* 6 : 217; ~ *álom* Szivemből .. föl-és elszállanak A nagyravágyás, hír vad álmai. (369/1 : 319) ~ *hatalmú* 7 : 14 ~ *hevű* Féktelen érzetnek vad hevü szikrája, lohadj el (32/3 : 261) ~ *képzelet* 2 : 102 *(→ölő)* ~ *kín* v. →*fájdalom* 1 : 258; 3 : 251 ~ *lelkesedés* v. *tűz* 2 : 235; 3 : 314 ~ *öröm* 3 : 32; 6 : 32, 203 ~ *szerelem* v. *szenvedély* [keblemben] ontja villámlását, Mennydörgését a vad szerelem. (341/1 : 300) + 3 : *316 — **a)** *(ford)* 'kiszámíthatatlan': *(allit)* határozott irányt végy, S ne a vad véletlenre [wild exposture] bízd magad (Cor/4 : 324)

6. *(átv)* 'rendkívül nagy erejű (természeti jelenség)': ~ *ár(víz)* 2 : 95; 4 : 369, ~*(, hullámos) folyam* v. →*folyó* 2 : 13 *(hsl)* Itt alszik a költő .. Kinek dala omlott, mint vad folyam árja (823/3 : 196) + 4 : 338, ~ *hullám(os)* 2 : 205; 6 : 309 *(zuhatagos)* ~ *(bérci)* →*patak* 2 : 344(2×); 3 : 85 ~ *szélvész* v. *fuvalom* 1 : 205; 2 : 156 ~ *tenger* 2 : 11; 3 : 265 ~ *zivatar* 1 : 187; 3 : 187 — **a)** 'félelmetes, zordon (napszak v. évszak)': →*rideg,* ~ v. ~, *sötét←* *éj* 1 : 330; 2 : 208 ~ *tél(i éj)* Vad téli éj. Sürű hópelyhek esnek. Szélvész ragadja. (415/1 : 363) + 3 : 260 || (fényről, tűzről:) A lemenő nap olly Vad bíborban ragyog! (845/3 : 222) *(kép)* Szivem .. A fájdalom meggyúlt világa volt; Te, megvénült év, szóltál, hogy ne égjen, És szózatodra a vad láng kiholt. (247/1 : 234) + 3 : 194

7. 'civilizálatlan': azon időszak .. mellyet joggal nevezünk vadnak .. sok durva, míveletlen dolgok között, néhány mesterségnek .. remek fölfogását és hathatós kivitelét mutatja (RH/6 : 237) az erdei vad élet, a vadászat háborúja .. még a számüzött élet veszélyei is bizalmas dolgok valának előtte. (RH/6 : 317)

II. fn 35 | -Ø 3, *-ak* 6 (b 1) ~ *-ok* b 1; *-a* 1, *-unk* 1 | *-at* 9, *-akat* 1, *-amat* 1, *-ját* 1, *-ait* 1; *-jából* 2; *-nak* b 2; *-jára* 1; *-ról* 1; *-tól* 1, *-aktól* 1, *-jától* 1; *-akkal* 1

1. 'vadon élő állat (amelyre vadászni szoktak)': Nem sokára .. a vadok birodalmába értek. Több nyúl ugrék föl .. láttak egy egy evetet fáról fára szaladni, s egyszer vagy kétszer a jó tisztviselő gyakorlott szeme .. szarvast is láta (RH/6 : 83) A pór .. fris vércseppeket láta, s gondolá, hogy ott vad öletett meg. (RH/6 : 301) + 6 : 113, 321 *(felsor)* Tokaj s Ménes borát, Buzáját az alföld, a Balaton halát, Vadait a Bakony .. magyarnak teremtette. (LV/3 : 304) *(szembeáll:)* ~ — *erdő* 4 : 403 (2×); *(hsl)* a hazában Bujdosva jártam, mint a vad (180/1 : 111) *(met)* Egy rengeteg lesz a föld kereksége, S e rengetegben vadak a királyok (242/1 : 232); *(jelzővel:) esett* ~ 1 : 187 *jó* ~ Rosz vadászat .. oka az udvar közelléte, melly minden jó vadat elűz. (RH/6 : 273) *nyargalózó* ~ 3 : 301; *(szókapcs:)* ~*at (el)ejt* 6 : 287(2×) ~*at felzavar* 6 : 245 ~*at leterít* 6 : 82 ~*at lő* 4 : 167 ~*at űz* 6 : 115, 358 | (elejtett állatról:) Otthon ugyan csak várhatnak már bennünket .. hogy vadakkal terhelve térünk haza. (TH/4 : 162) | (ragadozó vadállatról; *hsl)* Mint gyermek a vadtól, fut tőle [= Coriolanustól] a volszk. (Cor/4 : 241); *(jelzővel:) éhező* ~ 1 : 253 — **a)** 'vadhús mint étel': Az az évszak van, jó lordom, hol sem szarvast sem nyulat nem ölünk .. E szerint, jó lordom, vadat nem tehetek eléd (RH/6 : 129) — **b)** 'vadállomány': *(tőism)* tegnap egy barát látogatott meg .. s sokat beszélt vadról és vadá-

szatról. (RH/6 : 269) *(birt szerk:) király ~ja* „Készítenk számodra vacsorát, jó lordom" . . „Semmi étket a király vadjából, Robin", monda nevetve a gróf. (RH/6 : 122) + 6 : 99, 107, 327 *(tőism:) →vadtolvaj — király ~ja* 6 : 100

2. *(átv)* '(vki által) üldözött ember': Te a nyomba hoztál, s én nem akarom vadamat elveszteni. (RH/6 : 179) Ha a rendelt idő holnap három óráig megengedtetik, jó lordom, megmenekűl vadunk, mert . . a herceg . . azonnal utnak indúl, s ha idején megérkezik, megmentendi a rabot. (RH/6 : 278); *(jelzővel:) űzött ~* 3 : 207

3. *(átv)* 'megvadult, féktelen viselkedésű ember': [Fejedelem:] Nem hallotok? . . . Hé, emberek, vadak . . Kínpadra megy, ki véres keziből Az elfajult fegyvert le nem teszi (RJ/4 : 387)

4. (tsz) 'civilizálatlan emberek, népek': *(paradoxon)* a művelődés, noha ellenmondásnak látszik, nem kevés barbarságot bír, s a fényüzés olly szokásokat hoz be, mit a vadak szégyelnének. (RH/6 : 121)

5. *(átv, biz)* 'szertelen, képtelen dolog': Bálint úrfi . . Mondanék valamit . . de nem sértem meg, úrfi? — Dehogy sért, János . . illyen vadat csak gondolni is! (HKöt/4 : 75)

vadul hat 8 | *-ul* 1 ~ *-úl* 7

I.3.a) a nép . . azelőtt Vadúl zajongott. (Cor/4 : 342) + 1 : 281; 6 : 450 *(többszörös poláris kif)* Zengj tehát, zengj, édes lantom . . Szólj vadúl, és szólj szelíden, Ragyogóan és sötéten, Szomorúan és vigan. (837/3 : 214) — **4.** Vérrel kivítt haza! . . Feletted leng vadúl A zordon kárhozat. (67/7 : 631) — **a)** [Predszláva] (. . vadul tekintve vissza Boricsra): Tigris! (TH/4 : 158) — **6.** vihar jön és üvölt vadúl (797/3 : 96) + 1 : 174

vád fn **104** | -Ø 33 (b 5), *-ak* 5; *-ja* 2 (b 1), *-jok* 1 | *-at* 23, *-akat* 3, *-amat* 1, *-ját* 6, *-jokat* 1, *-aimat* 1, *-aidat* 1, *-jait* 2; *-ban* 2; *-ból* 1, *-akból* 1, *-jából* 1; *-hoz* 1; *-nak* 3; *-ra* 2, *-akra* 1, *-jára* 1; *-ról* 1, *-akról* 1; *-tól* 1; *-dal* 5, *-akkal* 2, *-jával* 2

1. 'az az állítás, hogy vki rosszat követett el, vétkes vmiben': nem fogyok ki a vádakból. Annyi a hibája [Coriolanusnak], hogy elsorolásába bele fárad az ember. (Cor/4 : 228) épen ezért nem hagytak engem beszélni, mert . . kimutattam volna, hogy minden vádjok csak rágalom, hazugság (P 210/5 : 108) + 7 : 204; *(jelzővel:) →alacsony ~* 4 : 23 *becstelenítő ~* az ellene felbőszitett részeg nép . . [Petőfit] az uraktól betanult becstelenítő vádakkal illette (P 208/5 : 106) *→ismételt ~* 6 : 305 *→kemény ~* 3 : 232(2×) *rám →dobált* v. *→sújtott ~* 5 : 99, 101; *(birt szerk:) →félelem* v. *gyávaság ~ja* 3 : 183; 6 : 364 *hálátlanság ~ja* gyalázatos hálátlanság vádjával nem akarom magamat terhelni. (RH/6 : 336); *(szókapcs:) ~ ér|← vkit* 4 : 365 *~ esik vmire* Azt mondtad, hogy semmit nem teljesítesz . . és még is könyörgünk . . . Ha hasztalan lesz, úgy essék a vád Keménységedre. (Cor/4 : 363) *~ rajta →marad* 6 : 270 *~ alól →menti magát* 5 : 99 *~ ellen →igazolja magát* 5 : 101 *~ja van vki ellen* most jöjön ide, a kinek vádja van ellenem (P 210/5 : 108) *~at →megcáfol* 4 : 23; 5 : 106 *~ra →megfelel* 5 : 108 *~dal →illet* v. *→terhel vkit* 3 : 183; 4 : 296; 5 : 106; 6 : 336 — **a)** 'ez mint igazságszolgáltató eljárás jogi alapja': „Szökjél!" monda Lucy — „. . bátyám . . megvallja ártatlanságodat!" „Oh nem!" válaszolt Monthermer Hugo fejrázva, „csak azt mondja, hogy kételkedik a vádban . ." (RH/6 : 373) Nem szükség vádjait szaporítanunk . . Szolgátokat megverte, titeket Káromlott . . megvetéssel illeté A nagyhatalmu bíróságot. Ez mind Olly nagyszerű bűn, melly a legkeményebb Halált érdemli. (Cor/4 : 319) + 4 : 377, 430; 6 : 100, 267, 315, 330, 334, 386 (+ 13) *(tőism:) →vádló — ~* 6 : 265 *(szembeáll, párh)* „. . A szerelemnek semmi köze a védelemhez?" . . „Talán van a szerelemnek hozzá köze, sire. De a gyűlöletnek sincs köze a vádhoz? — Adja a kegyelmes isten, hogy az élethez ne legyen köze!" (RH/6 : 315); *(jelzővel:) →alaptalan ~* 6 : 330 *→általános ~* 6 : 265 *→családrd, kegyetlen ~* 6 : 294 *fő ~* Fő vád legyen, hogy [Coriolanus] zsarnok-hatalomra Törekszik, és ha itt kisiklik, a nép Iránti gyűlölségével szorítsd (Cor/4 : 315) + 6 : 267 *ellene →intézett ~* 6 : 335 *→ellenedi* v. *→ellenemi ~* 6 : 179, 364, *hamis(, gonosz) ~* 6 : 187, 189(2×), 265, 314, 344, 372 (részleges *ism)* Aluredet . . megóni, hogy hamis váddal ajkán lépjen isten elé — olly váddal, mellyről tudja, hogy az hamis — ezekért mutathat a hölgy . . bátorságot (RH/6 : 352) *→irántadi ~* 6 : 268 *kemény ~* 4 : 314 *ünnepélyes ~* Jóságos ég! gondolá [Alured]: a világ gyanakodni fog, hogy . . újan támadt kételyt használ, ünnepélyes vádját visszavonni (RH/6 : 348); *(birt szerk:) meggyilkoltatás ~ja* 6 : 366, *~ igazsága* egy idő óta okom van a vád igazságában kételkedni, mellyet a nevezett lord ellen intéztem, miszerint atyámat meggyilkolá (RH/6 : 350) + 6 : 189, 338, 353, 355 *~ visszavétele←* 6 : 349; (hat-val) *~ vki ellen* te ismét vétkezél . . ez a fő vád ellened. (RH/6 : 267) + 6 : 100; *(szókapcs:) ~ intéztetik← vki ellen* 6 : 100, 190, 265, 294 *~ nyom* v. *terhel vkit* „. . Monthermer Hugo . . vádoltatik, mikép Ashby Vilmos grófot . . meggyilkolá . ." . . E közben Monthermer Hugo összefont karokkal elmélkedett. „. . illy vád egy órával se terheljen tovább, mint szükséges." (RH/6 : 321) 4 : 314 *~ alóli →fölmentés* 6 : 368 *állítja a ~at* bátyádnak vagy állítania a vádat, vagy meghalnia kell. (RH/6 : 368) + 6 : 353(2×) *~at →dönt vkire* 6 : 366 *~at intéz (vki ellen)* Ashby Alured gróf itt áll, készen Monther-

mer Hugo, Amesbury lorddal megvíni, bizonyos vád miatt, mellyet Alured a nevezett Hugo ellen intézett (RH/6 : 386) + 6 : 100, 269, 311, 313, 353, 355, 363, 364 (+ 6) ~*at* →*kohol* 6 : 271 ~*at tesz vki ellen* A vádat rokonod ellen én tettem (RH/6 : 187) ~*at* →*visszavesz* v. →*visszavon* 6 : 348(2×), 349, 353, 357, 384 ~*ban* →*igazolja magát* 6 : 321 ~*ból* →*kitisztítja magát*, ill. *kitisztul* 6 : 332 ~*nak* →*megfelel* 6 : 271 ~*ra felel* ha csakugyan ártatlan vagy, nem fogsz félni az irántadi vádakra .. felelni. (RH/6 : 268) ~*tól* →*megtisztít vkit* 6 : 364 ~*dal* →*előáll* v. *vki elé áll* El, a tribúnok várnak .. úgy hallám, keményebb Vádakkal állnak még eléd azoknál, A mellyek nyomnak már. (Cor/4 : 314) + 6 : 100 ~*dal terhel vkit* 6 : 342

2. *(vál, túlz)* 'szemrehányás': *(szókapcs:)* ~ *illet vmit* e hazában ollyan sok jeles Sírján ingatja vándor fuvalom A feledésnek tüskebokrait! — Vagy mondd, hazám, hogy multad illeti, Csak multadat, s nem a jelent, e vád (421/2 : 19) ~ *illik vkire* feledve már talán a Régi jó barát? Nem hihetem, hogy reátok Illenék e vád. (87/1 : 38) — **a)** 'kifogás, hibáztatás': [kritikusaimnak] csak négy vádjokat emlitem .. hogy költeményeimben rosz rím, rosz mérték, szaggatottság és aljasság van. (P 114/5 : 38) + uo. — **b)** 'önvád': *(szókapcs:)* ~*at intéz szívéhez* [Lucy] az említett borongó gondolatoknak adta át magát .. s szivéhez a vádakat intézte (RH/6 : 145)

vadállat fn **29** | **vadállat** 28, **vad állat** 1: -Ø 18, *-ok* 6 (b 2) | *-ot* 2; *-ként* 2; *-nak* b 1

1. 'vadon élő, nem háziasított (emlős)állat': *(hsl)* Mint vadállat, melly halálát sejti, A vén koldús puszták közepébe Bujdosott (696/2 : 293) + 6 : 251 *(hsl, párh)* Az a hon, mellyet őseink szereztek .. Az a hon többé nincs meg .. lakói most az ég alatt tanyáznak, Mint a vadállat és mint a madár. (790/3 : 83) — **a)** 'veszedelmes ragadozó (emlős)állat': Vadállatok nyájunkra törtenek. (718/2 : 341) *(tőism* párbeszédben:) [Judit:] Nemde, e környéken sok a vadállat? [Szolga:] Hol a vadakat nem látni az erdőtől, hol az erdőt a vadaktól. [Judit:] Ha megölték. Ha szétszaggatták. Jaj nekem. (TH/4 : 403) *(szembeáll, ism)* az, a ki megmarad ott, Nőül fog venni egy vadállatot. Talán e vadállatnak méhibül A réginél szelídebb emberfaj kerül. (483/2 : 42); *(hsl)* Agyamban egymást szűlik a gondolatok, S egymást tépik szét, mint vadállatok. (486/2 : 44) + 3 : 70; 6 : 382; *(met)* [lelkemben] egy tigris lakik: A vérszemű, a lángszemű harag. Oh e vadállat hányszor verte el Magányos éjim csendét (541/2 : 113) *(met, ism)* Türelmem .. Fut, mint szilaj ló, s lelkem rája van kötözve, S pályája mindig sűrübb rengetegbe vész, A hol talán majd egy vadállat tépi össze, Tudod, mellyik vadállat? a megőrülés! (519/2 : 96); *(jelzővel:)* →*prédátleső* ~ 4 : 214 →*természetellenes* ~ 4 : 306 *vérszomjas* ~: *(szembeáll)* Berekesszem a szelíd galambot Vérszomjas vadállatok közé? (358/1 : 310); *(birt szerk:)* ~ *barlangja* a rivalgások .. vadállatok barlangjából jött bőgésekhez hasonlitottak. (ÁB/6 : 442); **(Szh-szerű:)** *elbődül, mint a* ~ Ternyei fájdalmában elbődült, mint a vadállat (HKöt/4 : 84) *ordít, mint a* ~ [Szilveszter] ordított, mint a vadállat, Ordított .. átkokat (Ap/3 : 162) *vkire rohan* v. *vkit megrohan, mint (valami)* ~ Julcsa kétségbe volt esve .. Mint valami vadállat rohant az érkezőkre, s védelmezni akart. (N/4 : 112) + 3 : 35 ~*ként* v. ~ *módjára (meg)rohan* akkor sem haragudtam rátok, mikor engem vadállatok módjára megrohantatok, hogy széttépjetek (P 210/5 : 108) + 3 : 149 | (képzeletbeli állatról; *páros kif:)* ~ *és* →*szörnyeteg* 5 : 39 — **b)** 'ilyen állat képe (cégéren)': *(felsor:) hattyú, ló, sas* .. . →*madár*, ~, *hal* 6 : 151

2. *(átv, rosszalló)* 'vad indulatú, durva, kegyetlen ember': *(szembeáll)* a királyi széken Ember helyett vadállat űl, Uralkodik kegyetlenűl. (834/3 : 206) | *(megszól)* [Ujhelyi Erzsébet Petenáda Andorhoz:] oh isten, sűlyeszd el a földet, hadd sűlyedjen el vele gyalázatom!.. . és te vadállat.. . (Drt/4 : 219) + 3 : 206

3. *(átv)* 'megvadult, felbőszült embertömeg': *(jelzővel:)* →*sokfejű* ~ 4 : 323

vö. **állat, vad**

vadalma fn **1**

'vadon tenyésző, nemesítetlen, fanyar ízű alma': **Szh:** Kocsmárosné, hejh hol termett a bora? Savanyú, mint az éretlen vadalma. (59/1 : 12)

Vadas tulfn **2**

(földrn) 'puszta Dunavecse mellett': (vers keltezésében:) Ujság .. (Vadas.) (P 9/PE. 87 : 23) + uo.

vadász[1] tn ige **13** | 9: *-ok* 1, *-sz* 1, *-unk* 1; *-tam* 1, *-ott* 1, *-tunk* 1, *-tak* 1 | *-na* 1 | *-sz* 1

'vadat igyekszik elejteni': Vadásztam s társaimtól eltévedtem. (TH/4 : 148) Mondhatom, szépen vadásztunk .. Jól lakhatnak vele, a mit lőtünk. (TH/4 : 162) *(szembeáll:)* ~ — *halász*[1]← 4 : 172; *vmire* ~ Lehel .. Már gyermekjátékból párducra vadászott (LV/3 : 303) + 2 : 270 *(kép)* oroszlán ő [= Aufidius], kire Büszkén vadászok. (Cor/4 : 236) — **a)** 'ezzel tartja fönn magát': *(felsor)* Nem mondád, hogy itt maradsz, erdei életet élsz, vadássz, s az erdőket és hegynyilásokat kürtöddel viszhangoztatod? (RH/6 : 147) — **b)** 'ezzel szórakozik': *(felsor:)* ~ *olvas*←, *gyűlésekre jár* 7 : 31 | (*-t* ragos hat-val:) Oh, ha tudná [férjem], milly nehezemre esik,

elválva lennem tőle, bizonnyal nem vadászna annyit. (TH/4 : 150)

vadászni fn in 4 | *-ni* 2 | *-nunk* 1 || *-hatni* 1 mielőtt vadászni indulnánk, meg kell bélelni ruháinkat. (TH/4 : 166) + 6 : 113 (Sz-*szerű:*) *vki →tilosában ~ni* 6 : 17 — **a)** *(felsor)* a zöld fák alatt kell napjainkat leélnünk, vadásznunk, s az időt dallással űznünk. (RH/6 : 146)

vadász[2] fn **95** | -Ø 66 (b 6), *-ok* 13 (b 3); *-aink* 1 | *-t* 2, *-okat* 2, *-ainkat* 1; *-hoz* 1; *-ainak* b 1; *-oknál* 2; *-ra* 1; *-tól* 1, *-októl* 1; *-szal* 1, *-okkal* 1 || *-éi* 1

1. 'vadászatot folytató, azon részt vevő személy': (kürtök harsognak) Ah, a vadászok. (TH/4 : 149) Ki tudna hazudni, ha a vadász nem? (TH/4 : 162) + 4 : 403; *(hsl)* Éjszak vésze .. Mért nem hajtod a felhőt az égen? Mint vadász a sebzett madarat (262/1 : 247); *(jelzővel:) →ál ~* 6 : 211 *→szilaj ~* 2 : 74 *zord ~: (met)* Szállnak reményink, e szép madarak .. Jön a való, e zord vadász, S lelövöldözi őket. (428/2 : 23) — **a)** 'vadászattal foglalkozó személy': (Robin Hooddal és bandájával kapcs.:) A vén galagonyafa .. a vadászok ismert gyűlhelye volt (RH/6 : 302) [Robin Hood] ajkaihoz emelé kürtjét, s hosszan fútt rajta, mi .. mint minden vadász tudta, azt jelenté, hol lehet vezérökre akadni. (RH/6 : 274) + 6 : 92, 99, 111, 112, 123, 218, 322, 383 (+36) *(páros kif:) →párok és ~ok* 6 : 222; *(párh:) →falusiak — ~ok* 6 : 176 *falusi →nép — ~* 6 : 209; *(jelzővel:) bajnok ~ok* Hugo, rakd meg ama kis erdő bokrait íjászokkal — állítsd oda sherwoodi bajnok vadászainkat (RH/6 : 221) *bátor ~(ok)* ez [a levél] .. a bátor vadásztól jő, s arra kér benne, hogy téged néhány lovassal küldjelek szaporításukra (RH/6 : 209—10) + 6 : 121, 136, 137, 160, 162, 165, 166, 317, 367 *derék ~* Harland Ralf .. elfödé arcát kezeivel; a derék vadász mellette állt, szomorú, szánó tekintetet lövelt rá (RH/6 : 110) + 6 : 140 *→magas, termetes ~* 6 : 389 *→merész ~ok* 6 : 142 *valódi ~ok: (tőism)* Rosz vadászat, Robin .. Nem szeretném, ha ezt ellenink mint valódi vadászok ellen, említenék. (RH/6 : 273) *vidám ~ok* inkább maradtam volna a vidám vadászoknál, semhogy e rosz időkben Lindwellbe zárassam. (RH/6 : 168) *→zöldruhás* v. *zöld öltözetű ~* 6 : 130, 383 | *(megszól; jelzővel:) jó ~* Miért mosolyogsz, jó vadász? folytatá [Hugó] Robin Hoodhoz fordulva. (RH/6 : 133) + 6 : 109(2×) || (jelzőként) *~ barátja* a gróf .. felűlt vadász barátjával együtt, ki őt a nyilt uton tovább vezeté (RH/6 : 122) *~ uram: (megszól)* „.. Hallgass ki .. vadász uram .. Hugo lord .. halálra van itélve .. Tudod ezt?" „Nem, a boldogságos szűzre!" válaszolt Robin Hood. (RH/6 : 278) + 6 : 109 — **b)** 'vadászöltözetet (és fegyvert) viselő férfi': Szép Lidihez a vadász el-eljár (SzP/2 : 59) + 2 : 57, 58 *(ism)* A bicska a vadász szivének ment, De a vadász puskával állt ellent (uo.); *(párh:) ~ — leány* Pista .. jobbra-balra tekint, Senkit sem lát... sem vadász, sem leány. (uo.) *tisztviselő — ~* a legelső lépés, mellyet azon irány felé tett, gyors mozgásba hozá a tisztviselőket vagy vadászokat, vagy a mik voltak azon zöld ruhás urak (RH/6 : 91); *(jelzővel:) →fiatal ~* 2 : 57 | (jelzőként) *~ úrfi* a mit a vadász úrfi szólott, Minden szóra kapott egy jó tronfot (SzP/2 : 57) + 2 : 61

2. *(átv, ford)* 'könnyű fegyverzetű alakulathoz tartozó katona': *(jelzővel:) afrikai ~* Az afrikai vadász [Der Chasseur d'Afrique] drágalátos ember (KH/6 : 26) | (tsz) 'ilyen alakulat': *(jelzővel:) →afrikai ~ok* 6 : 15, 36 — **a)** '(középkori hadseregben) íjász': „Beszélj, fickó!" szólt Hugo, sötéten fordulva az íjász felé, kit maga előtt hajtott ide, „beszélj .. Mylord, ez Gloucester vadászainak [Schützen] egyike; ő többet fog mondani." (RH/6 : 221)

vadászat fn **11** | -Ø 6 (b 2) | *-ot* 1; *-on* 1; *-ra* 1; *-ról* 2

1. 'vad elejtésére irányuló tevékenység': azon kerület .. fölvigyázat nélkül volt .. s a vadászat szabad vala .. a környék pórjainak .. nem különben az alsóbb rendű nemeseknek (RH/6 : 317) + 6 : 145 *(tőism:) →vad — ~* 6 : 269; *(birt szerk:) ~ háborúja←* 6 : 317 *~ ügyessége* Az erdő zöld árnyékos térei, a kellemes vadászhelyek .. a vadászat ügyessége .. mindez, fájdalom, Europa minden országából elenyészett (RH/6 : 104) — **a)** 'ez mint szórakozás': *(ism)* Barátim jőnek .. Vadászatra készülünk. Mielőtt elindulnánk, leitatom őket .. Aztán vadászat közben bevezetem őket a dombodi erdő barlangjába (TH/4 : 166) *(tőism)* Több ismerőm ment el mellettem fegyverrel, tarisznyával .. szalonkavadászatra. Máskor magam is velök tartottam, mert kedvelem a vadászatot (NI/6 : 436) *(párh)* a herceg .. hallotta estenként e kellemes hangokat az ifjuság boldog napjaiban, ha a vadászatról vagy más időtöltésről haza tért. (RH/6 : 180) — **b)** *(átv, tréf)* 'élelemszerzés módja': [egy nagy bőrzsákból] Tangel több hideg étket .. huzott ki .. „Rosz vadászat, Robin," monda [a lord] (RH/6 : 273)

2. *(átv)* 'emberhajsza': remélem, hogy a boldogságos szűz kisegíté Scathelockot, a molnárt s embereiket a kapun jőni, mert .. holnap derék vadászat lesz Nottingham minden zugában (RH/6 : 288)

vadászeb fn **1**

(vál) 'vadászkutya': *(hsl)* a hercegnek látszék elsősége lenni, ellenének szűntelen utjába állván, mint a vadászeb a nyúllal teszi. (RH/6 : 207)

vadászezred fn **3** | *-Ø* b 2 | *-hez* 1
'vadászokból (2.) álló ezred': Valami tíz év előtt, mint a hetedik vadászezred [Chasseurregiment] hadnagya, Lyonban Garnisonban fekvém. (KH/6 : 20) + 6 : 23, 44

vadászhatási mn **1**
'vadászatra felhatalmazó (jog)': [Ashby gróf] Vadászhatási joga . . széles körre terjedt (RH/6 : 113)

vadászhely fn **2** | **vadászhely** 1, **vadász[hely]** 1: *-ek* 1; *-e* 1
'olyan hely, ahol vadászni lehet': (rövidített *páros kif.*) Solmár . . vadász- és mulatóhelye volt Mátyás királynak. (P 6/5 : 154) *(felsor.)* Az erdő zöld árnyékos térei, a kellemes vadászhelyek, a szarvas, vadkan és farkas tanyái . . mindez, fájdalom, Europa minden országából elenyészett (RH/6 : 104)

vadászik ld. **vadász**[1]

vadászkerület fn **1** | *-nek* 1
(ford.) 'vadaskert': *(szembeáll.)* a táj inkább vadászkerületnek [Parks], mint erdőnek látszék, mert voltak ott facsoportok, mellyek . . széles téreket hagytak a vadak legelőjeül (RH/6 : 113)

vadászkodik tn ige **1** | *-om* 1
'vadászattal foglalkozik': ha ideje jő, vadászkodom, s segítem jó uram engedelmével az erdőszöknek a vadat leteríteni. (RH/6 : 82)

vadászkutya fn **1** | *-t* 1
'vadászatra idomított kutya': Jusson eszedbe a karácsonyéj, Tangel, midőn a vadászkutyát busongó asszonynak tartottad . . mámorodban (RH/6 : 323)

vadászkürt fn **1**
'vadászatnál jeladásra használt kürt': puzdrát, nyilat, kardot, paizsot viselt. Ezen fölül karmazsin posztó zseb volt oldalán, melly fölött ezüstözött vadászkürt lógott. (RH/6 : 106)

[Vadászkürt] tulfn: **vadászkürt 1** | *-ben* 1
'egykori pesti fogadó': A bucsú estéjét . . nagyszerűen vigadva töltém a vadászkürtben pajtásaimmal. (UJ/5 : 17)

vadászöltöny fn **1** | *-t* 1
'vadászok szokásos öltözete': az asztal egyik végén . . egy férfi állt . . ki yorkshirei vadászöltönyt viselt. (RH/6 : 209)

vadászparipa fn **1** | *-val* 1
(ford.) 'erdei lovaglásra, vadászatra alkalmas ló': [Tangel] megjelent egy kis barna vadászparipával [Waldpferd], melly el volt az utra nyeregtáskákkal látva. (RH/6 : 167)

vadásztér fn **2** | *-Ø* 2 (b 1)
(ford.) 'vadaskert': *(szembeáll.)* Tulajdonkép nem volt sűrűség, hol az ágak olly sűrűk, hogy egymással érintkeznek, sőt ellenkezőleg némi vadásztér [Park] . . Itt ott zöld füves helyek is látszottak (RH/6 : 138) + uo.

vadásztiszt fn **4** | *-Ø* 4 (b 1)
'vadász (2.) alakulathoz tartozó katonatiszt': Ő szeret engem, Garnier . . Bah! monda a vadásztiszt [Chasseuroffizier] (KH/6 : 19) + 6 : 18, 24, 65

vadbokor fn **3** | *-Ø* 1, . . *krok* 1 | . . *kron* 1
'vadon tenyésző bokor': Vadbokrok környékezték a temetőt (FL/4 : 130) *(ism.)* Messze tengerparton Áll a szent sír . . Vadbokor fölötte . . E vadbokron kívül Nem gyászolja senki A dicső halottat (572/2 : 144)

vaddisznó fn **1**
'a házisertés vadon élő rokona': *(átv; tréf levélbeli megszól.)* [Degré Alajosnak:] Te nagyfejü vaddisznó! Hát nem érted a tréfát? . . akkor megérdemled, hogy a Honderü örökös munkatársa légy (L 127/7 : 41)

vadfa fn **3**
'vadon tenyésző, nemesítetlen fa': *(haladv.)* Holtom után vajon mi lesz belőlem? Vadfa lenni szeretnék az erdőben . . Szeretném, ha vadfa lennék erdőben, Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem (399/1 : 346); *(met.)* Van itt néhány vén vadfa [crab-trees ~ Holzäpfel], mellyeken Az oltás nem fog . . Mi a csalánt csalánnak híjuk, és a Bolondot csak bolondnak (Cor/4 : 268)

vadgalamb fn **3** | *-Ø* 3 (b 1)
'búgó, turbékoló hangú erdei madár': *(jelzővel; páros kif.:)* →*fütyölő rigófaj és* →*búgó* ~ 1 : 276, 277; *(jelzős birt. szerk.:)* →*párosult két* ~ *búgása*← 1 : 10

vadkan fn **3** | *-Ø* b 1 | *-t* 1; *-nak* 1
'hím vaddisznó': *(felsor.:)* *szarvas, ~ és* →*farkas* 6 : 104; **(Szh-szerű:)** *oly bőre van, mint egy német ~nak* 'sebezhetetlen': szivébe találok, ha olly bőre van is, mint egy német vadkannak [eines Büffels = 'bivaly' ~ as a German gambesoon = 'középkori katonai bőrmellény']. (RH/6 : 251) — **a)** *(átv, durva,* emberről:) A vén ember [Dighton] mellébe döfte kardját, midőn ez először neki rohant, s megölendé, ha én át nem döföm hátulról a vén vadkant [den alten wilden Eber]. (RH/6 : 298)

vádlás fn **1** | *-ában* 1
'az a tény, hogy vkit vmivel vádolnak': igaztalan az ügy! Makacsúl megmaradni egy ártatlannak borzasztó vétekkeli vádlásában, kiről tudta, hogy igazán ártatlan! (RH/6 : 348)

vádló fn **25** | **vádló** 23, **vádoló** 2: *-Ø* 6 (b 3), *-k* 1; *-m* 2 (b 1), *-d* 5, *-ja* 1; *-im* 3 (b 1), *-i* 1 | *-t* 1, *-mat* 1; *-[hoz]* 1; *-mmal* 1, *-jával* 1, *-immal* 1

1. 'az a személy, aki vádat intéz vki ellen': Vádlóim, ha vétekkel terhelnek, mutassák meg, hogy azt elkövettem. (RH/6 : 270) A földön semmi sem mentheti a férfit, ki a kihivó pajzsát illeté, a vádló keztyűjét fölvevé . . ha a rendelt időnél fél órával később érkezik. (RH/6 : 346) + 4 : 263; 6 : 291, 323, 330, 331, 334, 337, 344 (+ 5); *(tőism:)* ~ — *vád* Ismételjék vádlóim a vádat jelenlétemben. Be fogom csalárdságukat bizonyítani (RH/6 : 265) ~ — *vádol* Azért jövök . . hogy . . találkozzam vádlóimmal, s őket szemtől szemben meghazudtoljam, ha engem olly tettel mernek vádolni, melly alattvalói kötelességemmel ellenkezik. (RH/6 : 267); *(párh:)* ~ — *bíró*← 6 : 268 ~ — *tanú*← 6 : 268, 344 ~ — *vádlott* a király először a vádló-, aztán a vádlotthoz fordult, s szóla: ,,Mylord, a következő hétfőt határozzuk e párbaj eldöntésére . ." (RH/6 : 331) + 6 : 366; *(megszem)* Megfontolá a dolgot a komoly has, Nem mint szeles vádlói, s ezt felelte: ,,Igazságtok van, társaim, hogy én Előbb szedem be a táplálatot . ." (Cor/4 : 232)

2. *(átv)* 'bűnről tanúskodó, árulkodó jegy': *(ism)* Ott hagyja fájó mély nyomát, Haramja-csorda, képeden [fegyverünk], Hogy majd az itéletnapon A bélyeg vádolód legyen, Vádolód az uristen szine előtt (839/3 : 217)

vádlott fn **4** | *-Ø* b 1, *-ak* 1 | *-hoz* 1; *-nak* b 1

'az a személy, aki ellen vádat intéztek': Csendesen, sir Guy de Margan . . elismert ellene vagy a vádlottnak. (RH/6 : 313) + 6 : 331 *(párh:)* →*vádló* — ~ 6 : 331, 366

vadlúd fn **4** | *-Ø* 1, . . *lúdak* 1 | . . *ludat* 1, . . *ludakat* 1

'a házilúd vadon élő rokona': A szomszéd tóból a vadlúdakat Látom csapatban messzeszállani (369/1 : 319) + 1 : 107 *(párh)* Az az évszak van . . hol sem szarvast sem nyulat nem ölünk, hol a foglyok biztosak, s még a vadludat sem bántjuk. (RH/6 : 129); *(jelzővel:)* →*lepuskázott* ~ 1 : 142

vadméh fn **3** | *-ek* 2 | *-ektől* 1

'a mézelő méh vadon élő rokona': A hegyek tetőin duzzadó emlőkkel Jár az anyakecske gödölyéi mellett. Kikerült ettől s a vadméhektől mindig, Mi a kunyhó kicsiny asztalára kellett. (309/1 : 277) + 5 : 69; *(megszem)* a virálygyánykákhoz jőnek az imádók, Égő szenvedéllyel jőnek a vadméhek, S élveznek szerelmet. (309/1 : 276)

vádol ts ige **59** | 48: *-Ø* 11, *-nak* 5; *-om* 3, *-ja* 2, *-játok* 2, *-ják* 2; *-t* 2, *-tak* 1; *-ta* 1; *-ál* 1; *-á* 1 ~ *vádlá* 1, *-ák* 2; *-ni fog* 1; *-ni fogom* 3 | *-na* 1; *-ná* 1; *-ta volna* 1 | *-jak* 1, *-j* 1, *-jon* 1, *-janak* 1; *-jam* 1, *-d* 1 || *-hassam* 1

1. 'bűnösnek, vétkesnek állít vkit': a szerzetes, kit vádolál, mint . . áruló hírek hordozóját, csak az öreg Monthermer gróf által küldetett sir Johnhoz (RH/6 : 313) Jól meggondold, mit téssz, megbánás nélkűl menni isten elé — mindazokkal találkozni . . kiket agyon vertél, s kik téged a legnagyobb előtt vádolnak (RH/6 : 328) *(szembeáll:)* ~ — *föllöd*← 6 : 8; *(megszem)* Egykor föllázadt a has ellen a Test minden tagja, s azt igy vádolák, Hogy mint egy örvény vesztegel . . Az ételt egyre nyelve, s társival A munkát meg nem osztva (Cor/4 : 230); *vmivel* ~ Ki ismer engem csüggedőnek? Kislelküséggel engemet ki vádol? (836/3 : 212) + 1 : 408; 4 : 415; 5 : 79, 121, 123; 6 : 28, 229; 7 : 54, 167, *504 *(tőism:)* *vmivel* ~ — *vádolván*← 5 : 121 — **a)** 'bűncselekmény miatt vádat (1.a) emel vki ellen': én, Ashby Alured vagyok, ki téged, Monthermer Hugo, vádol, hogy nemes atyámat, Ashby Vilmost orúl meggyilkoltad. (RH/6 : 330) + 6 : 85, 304, 348, 355, 361, 366 *(szembeáll:)* ~ — *gyanú*← 6 : 305; *vmivel* ~ 1. 'vmi miatt vádat emel': Nem szép terv . . az öreg embert titkon meggyilkolni, a fiút arra bírni, hogy a lyány jegyesét vádolja e tettel (RH/6 : 335) + 6 : 126, 254, 310, 372 *(ism)* ,, . . mondjátok el, mivel vádoljátok Monthermer Hugo lordot." ,,Istenemre, sire," válaszolt sir William Grey . . ,,én semmivel sem vádolom e nemes lovagot . . mentsen isten, hogy olly férfit vádoljak, ki párviadalt emleget . ." (RH/6 : 268) + 6 : 320(2×) *(szembeáll:)* *vmivel* ~ — *fölment*← 6 : 265; 2. 'vmilyen vádat emel': →*koholmányokkal* ~ 4 : 314; *(szókapcs:)* *nyilván* ~ ama gazember nem szabadúl meg tőlem . . nyilván fogom őt vádolni . . s vagy lándzsám vagy a hóhér keze által kapja meg a halált, mellyet érdemelt. (RH/6 : 334)

2. *(átv)* 'hibáztat, szemrehányással illet': Gaul . . Szemeit forgatta keletnek. Vádolta a késlekedő fényt. Végtére a reggel előjött. (Oith/6 : 448) már régen nem bajlódtam aranyokkal, a miért tulajdonkép ne engem vádolj, mert nem az én hibám. (L 137/7 : 52) *(tőism:)* →*vádolni* — ~ 4 : 36 *(szembeáll:)* ~ — *sajnál*← 6 : 35; *vmivel* ~ [kritikusaim] engem rím és mérték dolgában a legnagyobb hanyagsággal vádolnak (P 114/5 : 38) + 7 : 47 — **a)** (vható) *vmivel* ~*ja magát* Garnier . . gyengeséggel vádlá magát (KH/6 : 44) + 5 : 119; 6 : 145 | *(ráértés; szembeáll, ism)* Valahányszor a nő a göröngyös házasság utján bolyong, inkább vádol eget, földet, semmint magát; vádolja a férfit, ki őt elvevé . . a papot, ki megesketé, hogy e

közös vétekben önmagát mentse föl. (KH/6 : 59)

vádolni fn in 10 | *-ni* 9; *-nom* 1

1. százszor jöttem volna, S apám tiltá, hogy ne jőjek el, Ő mondá, hogy senkit sem szeretsz te . . . Ah, hogy őt mindig vádolnom kell! (BI/2 : 323); *vmivel ~ni* Lordesné . . viselete igen kétszinű előttem . . elpártolással van most kedvem vádolni (KH/6 : 48) — **a)** Vádolni akarsz, mint részését atyád meggyilkoltatásának? (RH/6 : 366) + uo.; 6 : 304, 362; *vmivel ~ni* [a barát] egy őzet lőtt meg ott, hol arra joga nem volt; de . . ez az egyetlen árulás, mellyel őt vádolni lehetne (RH/6 : 269) *(tőism:)* →*vádló* — *vmivel ~ni* 6 : 267; *(szókapcs:)* →*gyanúból ~ni* 6 : 315 — **2.** *(tőism)* közös szokás: saját hibáinkért a sorsot vádolni. — Én méltán vádolom a sorsot (HKöt/4 : 36)

vádolván 2. hat in 1 — **1.a)** *(tőism)* Jókai hálátlansággal vádol engemet, s ugyanekkor engemet vádolván . . a legcudarabb hálátlanságba esik. (P 232/5 : 120)

vö. **vádló, vádlott**

vádoltatik szenv ige 8 | *-om* 1, *-ik* 7

'vád éri': Csak itt és másutt nem vádoltatom? (Cor/4 : 317); *vmivel ~* 'vmely bűncselekmény vádja éri': meggyilkoltál egy szegény öreg embert . . e gyilkossággal más vádoltatik — egy ártatlan férfi (RH/6 : 327) + 6 : 266, 313, 316 *(ism)* „azt kell tudnunk, mi történt előbb azon úrra nézve, ki a bűnnel vádoltatik." „Nem tudom, ki vádoltatik, sire," felelt Lucy (RH/6 : 312); *(szókapcs:) gyanúból ~* Monthermer Hugo . . fontos gyanúból vádoltatik, mikép Ashby Vilmos grófot orúl meggyilkolá (RH/6 : 321)

vadon mn és fn **15** — *(vál)*

I. mn 1

'kietlen, vad (1.a)': *(páros kif)* vándorlok az országuton, Melly puszta, vadon (426/2 : 22); *~ erdő* ld. **vadonerdő**

II. fn 14 | **vadon** 13, **vadony** 1; *-Ø* 5 (b 2); *-a* 1 | *-ába* 3; *-ban* 2 *~ -ba'* 1; *-nak* b 1; *-ra* 1

1. 'nem művelt, vad erdő': Már tizenöt évet tölténk a vadonban. (HKöt/4 : 83) Bakonyerdő sötétsége Zsiványoknak volt a fészke, De most benne üzött vadak Laknak, igaz hazafiak. Közöttök van . . Kont István is a vadonba' (834/3 : 207) *(verscím)* Vadonban (64/1 : 17); *(met)* Üzött a lemondás A bú vadonába, S . . ennek határát Keresém hiába (598/2 : 177); *(jelzővel:)* →*mély ~* 1 : 17 →*rengeteg ~* 1 : 175 *sötét,* →*éktelen ~* 1 : 301; *(birt szerk:) ~ homálya*← 2 : 74 *~ közepe* E pénzből . . ne vendégeskedjék senki! el fogom ásni a vadon közepében. (HKöt/4 : 83)

2. 'lakatlan, zord vidék': Pallas kertjében gyönyörüebb Illatozásu virágok kelnek, mint a vadonynak Puszta helyén (1/3 : 243) Hadd szűnjék meg az őszhaju főnök, nézni a vadon [desert] felé, várván fia jöttét. (Oith/6 : 449); *(jelzővel:) sziklás ~ : (met)* ott a jövendő Sziklás vadona Mélységeivel. . . Ha majd oda ér Haragom pataka! . . Ugy fog lezuhanni Elleneidre, hazám, Mint a . . Niagara! (721/2 : 344—5); *(birt szerk:) erdők ~a* a fiú . . fölugrott a lóra . . Sebes vágtatva ment erdők vadonába. (575/2 : 148) + 2 : 382

vadonerdő fn 8 | **vadonerdő** 7, **vadon erdő** 1: *-Ø* 5 (b 2) | *-kbe* 2; *-kben* 1

'vadon (II.1.)': Vadon erdő közepén van egy kerek völgy. A völgyet környékező bércek tetejében szüntelenül zugnak a fenyőfák (HKöt/4 : 81) Anyám . . A vadonerdő legszebb fája volt. (408/1 : 355) + 3 : 303; 4 : 145 *(párh, ism)* [képzeletem] Mint üstökös, nyargalt sivatag pusztákra, Zöld vadonerdőkbe, kék hegyek ormára; A vadonerdőkben tölgyeket szaggatott, A hegyek tetején sziklákat ingatott. (527/2 : 102); *(met; tőism)* Vadonerdő a világ [verscím is] körülem, Olly sötét, olly éktelen vadon! (342/1 : 301)

vadontáj fn **1**

(vál) 'vad, zord táj': *(kép)* Lennék felhődarab, Összetépett zászló, A vadontáj fölött Fáradtan megálló (619/2 : 199)

vadony ld. **vadon**

vadpástétom fn **1**

'vadhúsból készült pástétom': Egy kövér kappan s vadpástétom még szinte illetetlen volt . . az utóbbi olly vágást kapott, mellynek átmérője csak egy pár hüvelyknyi lehetett. (RH/6 : 249)

vadregényes mn **2**

'vad, zord szépségével a képzeletre erősen ható (táj)': →*fenyvesekkel ~* 1 : 107 *gyönyörűségesen ~* Gömör . . legszebb vidéke Murány. Gyönyörűségesen vadregényes táj. (ÚL/5 : 62)

vadrózsa fn **1** | *-i* 1

'a csipkebokor virága': *(met)* mélyen nézek a szép lyány szemébe . . Dalaim, mik illyenkor teremnek, Vadrózsái szerelmes lelkemnek. (501/2 : 67)

[vadrózsabokor] fn: **vadrózsa-bokor 1** | . . *krok* 1

'(virágzó) csipkebokor': Az elhagyott, az elpusztult Murányvárban Vadrózsa-bokrok közt halk szellők susogtak. Letörtem egy rózsát (SzM/2 : 266)

vadság fn **2** | *-ig* 1; *-gal* 1

'féktelenség': Garnier . . egész vadsággal, melly elárult szeretőnek megengedtetik,

felele: . . mondja meg csak, kérem, mért adott ön a csábító Mornacnak . . csillagot . . ? (KH/6 : 44) [Lucy] szende, mind a mellett vidám és élénk, majdnem a vadságig (RH/6 : 96—7)

[vadsötét] mn
'félelmetesen sötét'
vadsötéten hat 1 — Ezer ölre vagyok idelenn a Föld ölében, Hol az ősi örök éj tanyázik Vadsötéten. (611/2 : 190)

vadtolvaj fn 1 | *-okat* 1
'vadorzó': *(tőism)* minthogy a vadtolvajokat [Wilddieben] annyira szereted, te sem idegenkedel a király vadjától. (RH/6 : 100)

vadvirág fn 8 | **vadvirág** 7, **vad virág** 1: *-ok* 1; *-a* 5 | *-ot* 1; *-ok[kal]* 1
'vadon tenyésző virág': Dunaparton vad virágok között Ülve a kis leány hálót kötött. (SzP/2 : 56) *(páros kif)* Ott a . . rónán Áll a kis domb . . S te természet . . Vadvirágok s fűvekkel föded el. (696/2 : 293); *(jelzővel:)* →*szépen-nyíló* ~ 2 : 327 — **a)** *(átv)* 'természetesen, mesterkéletlenül viselkedő személy': *(refrén)* A korláttalan természet Vadvirága vagyok én. (226/1 : 222[3×]) *(verscím)* A természet vadvirága (uo.); *(jelzővel:)* →*tövises* ~ 1 : 223

vág ige **83** | 76: *-ok* 2, *-sz* 1, *-Ø* 9, *-nak* 1; *-lak* 3; *-om* 8, *-od* 2, *-ja* 8, *-juk* 1; *-tam* alr 5, *-tál* 1, *-ott* 11, *-tatok* 1; *-tam* tsr 3, *-tad* 1, *-ta* 13, *-ták* 2 | *-nék* 1, *-nának* 1 | *-jam* 1, *-d* 1
1. ts 'éles eszközzel leválaszt': *(tőism:)* →*elvág* — ~ 3 : 227 — **a)** '(hosszúkás rést, nyílást) éles eszközzel hasít': *(szókapcs:)* *vmibe* v. *vmin sebet* ~ a fiatal lovag . . lovának hasába egy íjász mély sebet vágott széles késével. (RH/6 : 230); *(kép)* Folyam, kebled hányszor repeszti meg Hajó futása . . a seb mi mély! Minőt a szíven nem vág szenvedély. (56/1 : 9) + 3 : 12 — **b)** '(írást) éles eszközzel vhova karcol, metsz': *vmire* v. *vmibe* ~ : *(kép)* Türelem . . ha bejárod, mint hódító . . a világot: Lesz egy szikla, s ez szivem lesz, Mellyre nevedet nem vágod. (601/2 : 181) + 2 : 233 — **c)** '(éles, hegyes tárgyat) erős lendülettel vmibe mélyeszt': →*körmét vkibe* v. *vmibe* ~*ja* 1 : 253; 2 : 80; 3 : 210 →*sarkantyút vmibe* ~ 1 : 196, 205; 3 : 81
2. ts 'vágással leöl' ld. **vágni** — **a)** '(ellenséget) gyilkolva, ill. sebesítve pusztít, kaszabol': Aufídius, kit lelkem gyűlöl . . vágja népünket. (Cor/4 : 249) — **b)** tn 'ua.': *(kép, párh)* Csatázok verseimmel. . . egy-egy Harcos legény minden dalom . . Mind bátran harcol, bátran vág (603/2 : 182—3) — **c)** tn '(éles fegyver, ill. vki éles fegyverrel) vhova, vmerre sújt, csap': vérzik a kezünk, De még azért elbirjuk fegyverünk, S a merre vág, Ott hagyja fájó mély nyomát. (839/3 : 217) *(ism)* Két élü kard lett a magyar, Melly jobbra is vág, balra is vág, És jobbra balra majd érzik csapását! (783/3 : 74) *vki felé* ~ Hardy . . egyesűlni akart társaival, de Ashby Rikárd utjába állt, s feléje vágott kardjával. (RH/6 : 92) — **d)** tn *(átv)* 'élesen, bántóan válaszol': *(ráértés)* [Saul:] könyves Kálmán . . Gallicia mostani fejedelmének apja volt. Ha igaz. [Borics:] Hm, te karddal nyelvvel egyaránt vágsz. (TH/4 : 146)
3. ts 'erős lendülettel üt, csap': →*főbe* ~ *vkit* 3 : 19; 4 : 136; 5 : 57 →*fültövön* ~ *vkit* 1 : 141, →*képen* v. →*pofon* ~ *vkit* 1 : 132; 3 : 293; 6 : 253 *(tőism:)* *pofon* ~ — *visszavág*← 4 : 26, *nyakon* v. →*tarkón* ~ *vkit* Te meg eressz el itt, mert téged váglak nyakon (Drt/4 : 208) + 4 : 136, *fejét* v. →*homlokát vmihez* ~*ja* a rab . . veszett dühében Fejét a falhoz vágta . . S a fal megkondult a rémes csapástól (Ap/3 : 169) + 2 : 109 *toll* →*orrát tintába* ~*ja* 2 : 233 — **a)** tn 'ua.': →*közéje* ~ *vminek* 2 : 269 | (*-t* ragos hat-val) →*fenekére* ~ *vkinek* 7 : 67 *pofájára* ~ *vkinek* korbácsommal ollyat vágtam [Deregi] gőgös pofájára, hogy kardnak is becsületére vált volna. (HKöt/4 : 73) — **b)** ts 'ostorcsapással vmilyen nyomot hagy': *(kép)* Nem egyébért lépek e csapatba, Csak azért, hogy . . haragomnak ostorával vágjam Arcaikra a bitó jelét! (667/2 : 253)
4. ts 'hirtelen nagy erővel dob, lök': *vhova* v. *vmihez* ~ Bennem harag gyuladt, És megragadtam s vágtam a Hordóhoz lantomat. (46/3 : 273) — És ez mi? kérdém, egy kis batyura mutatva, mellyet generosus barátom az asztalra vágott. (HKöt/4 : 52); →*elébe* ~ *vmit* 3 : 169 →*falhoz*, ill. *vki* →*fejéhez* ~ *vmit* 2 : 186; 3 : 118, *földhöz* ~ 1. *vkit* 'nagy lendülettel leteperi': [Andor Erzsébetnek] megragadja haját, s a földhöz vágja, megrugja s elrohan. (Drt/4 : 219) + 1 : 215; 2. *vmit* 'indulatkitörésében odacsapja': *(kép)* Bolond, szilaj fiú az a váratlan öröm. Még fejem óráját: eszemet is majd a földhöz vágta (ÚL/5 : 54); 3. *vmit* 'elveti, nem él vele többé': millyen rosz ez a toll . . a földhöz is vágom mingyárt (L 191/7 : 126) *(szimb)* ragadj ekét vagy kaptafát, S vágd a földhöz silány dorombodat! (183/1 : 114) + 3 : 10; 7 : 219 *(ráértés)* én földhöz vágtam kalapomat s a ministerium iránti minden hitemet és bizalmamat. (P 223/5 : 112—3), *vki* →*képéhez* ~ *vmit* 4 : 136 →*gyeplőt a lovak közé* ~ 2 : 310, *oda* ~ *vmit* ld. **[odavág]**, →*porba* ~ *vkit* 3 : 281, 283 — **a)** *(átv)* 'kíméletlenül kijelent; odamond': *(szókapcs:)* *vki* →*arcához* ~ *vmit* 5 : 119 *vki* →*szemébe* ~ *vmit* 1 : 322 — **b)** (vható) *vhova* ~*ja magát* 'nagy lendülettel vhova lefekszik': Nagy bosszusan, nagy álmosan Az ágyba vágom magamat (210/1 : 162); *földre* ~*ja magát*

Ashby Rikárd földre vágta magát, s rá hengerűlt [Tangelre], de minden hasztalan volt, nem menekűlhetett (RH/6 : 382) *hanyatt ~ja magát* ld. **vágni** — **c)** (vható) *vhova ~ja magát* 'nagy lendülettel vhova ül': Garnier . . a pamlagra vágta magát, mellyen Mornac . . mozdulatlanúl űlve maradott. (KH/6 : 67) *→nyeregbe ~ja magát* 2 : 118

5. tn 'mozgása által vájt mélyedésbe hatol': a szekér . . Kereke tengelyig a nagy sárba vágott (JV/1 : 209) + 1 : 360 *(kép)* Széles folyódon úszom ezután, Oh mindennapiság! Ballagsz velem majd, és csendes folyásod Sziklák közé nem vág. (288/1 : 265)

6. tn '(hadsereg) betör vhova': Idősb Rákóczi György . . seregével Bátran, elszántan a magyar földre vágott (SzM/2 : 255) — **a)** '(hirtelen elhatározással) vmerre indul; *(átv)* vmilyen cselekvésbe kezd': *neki ~* ld. **nekivág**, *vmely útba ~* Pomenars ur azon predikációk egyikébe esett, mellyeket a paphosi öregek könyv nélkül tanulnak . . Flamareilné látá, melly utba vág a még mindig erős öreg (KH/6 : 50)

7. tn *(átv)* 'vki szavait közbeszólással megszakítja': *(szókapcs:) vki beszédébe ~* atyja [Alured] beszédébe vágott, s szólt: „Csendesen — csendesen! . .” (RH/6 : 187—8), *közbe ~* ld. **közbevág**, *vki szavába ~* A szavamba vágtatok, jó legények, Nem ottan van ám vége a beszédnek (802/3 : 102) + 4 : 58 (idéző m-ban:) „Hanem hát beszéljen csak: Iluska hol van?” Szavaiba vágott kérdezőleg János (JV/1 : 207) + 1 : 161; 4 : 57, 71

8. ts *(átv, biz)* '(vmilyen arckifejezést) ölt': *→Byron-képeket ~* 2 : 66 *vmilyen →pofát ~* 1 : 327

9. ts *(biz)* 'vmit könnyedén megír': Feleségem ott a másik asztalon naplóját írja, én ma már vágtam egy verset (ÚL/5 : 72) akármilyen hosszu levelet vágnék, azt mondja a szentirás, hogy száz szónak is egy a vége. (L 145/7 : 59) + 5 : 35

vágni fn in 5 — **1.c) Sz:** *vmilyen fába ~ fejszéjét←* 7 : 22—3 — **2.** Fehértón adtam el [a szolgabíró ökreit] . . feleáron egy mészárosnak, a ki passzustalan marhákat szokott vágni (N/4 : 111) — **b)** *(tőism:) ~ s →vágatni* 6 : 24 — **3.** *(szókapcs:) pofon ~* Dániel gazda . . neki-rohant feleségének, s pofon akarta vágni (FL/4 : 121) — **4.b)** *hanyatt ~ magát: (kép)* Én ollyan ember vagyok, hogy, a melly házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán (L 134/7 : 47)

vágott 2. mn in 1 — **1.** *(átv szókapcs:) →tőről ~* 3 : 94

vágva 1. hat in 1 — **1.c)** „Hejh, Monthermer! . . add meg magad a hercegnek!” „Ha elfoghat a herceg!” válaszolt Hugo . . mélyen vágva sarkantyúját lova oldalába. (RH/6 : 230)

vö. **[vágatik]**

Vág tulfn **2** | *-Ø* b 2

(földrn) 'a Dunába ömlő felvidéki folyó': Beckó Trencsén m.-ben. Vág partján. (P 6/5 : 153) + uo.

vagabundus mn **1**

(lat; *rosszalló)* 'csavargó': ezentul rajta leszek, hogy minél messzebb kerüljem azon intézetet, hol . . csak a vagabundus virtuózok becsültetnek. (P 110/5 : 36)

vagál tn ige **1** | *-tam* 1

(lat *vagor* 'kóborol, bolyong' igéből; *tréf makaronikus szövegben)* 'kóborol, bolyong': Ergo mentem, és vagáltam A hazában szanaszét; Verte tandem a bal combom Kard. . . azaz hogy panganét. (152/1 : 90)

vágás fn **4** | *-t* 2; *-áért* 1; *-áról* 1

1. 'annak történte, hogy vmit (el- v. fel-) vágnak': *(szókapcs:) ~t kap* Egy . . vadpástétom . . olly vágást kapott, mellynek átmérője csak egy pár hüvelyknyi lehetett. (RH/6 : 249) — **a)** 'kardcsapás': *(szókapcs:) ~t tesz* el nem hagyom e csatatért, míg az égen annyi világ lesz, mellynél egy vágást tehetek (RH/6 : 229) + 6 : 129

2. 'szőrzet nyírásának formája': Az illy módon beszélő egyén . . szakálla vágásáról, mi katonai határzat szerint fültől bajuszig ment . . ki lehete találni, hogy a hadsereg tisztje volt (KH/6 : 10)

vágat ts ige **3** | *-ok* 1; *-ta* 1 | *-nék* 1

1. 'elrendeli, hogy vmit felvágjanak': *(szókapcs:) eret ~ magán* Ha tudnám, hogy a vérem borrá válik, tizenkét helyen vágatnék eret magamon (FL/4 : 122)

2. 'elrendeli, hogy vhány ütést mérjenek vkire': *(szókapcs:) →huszonötöt ~ vkire* 4 : 103 — **a)** 'elrendeli, hogy vkit megbotozzanak': *(szókapcs:) →huszonötig ~ vkit* 4 : 100

[vágatik] szenv ige

'kardvágást kap'

vágatni fn in **1** — *(tőism; körülírás:) vágni s ~* 'harcolni': E tiz évet . . Franciaországon kül töltém, Moreában, Algírban, mindenütt, hol vágni s vágatni [Schläge auszutheilen und zu empfangen] lehete (KH/6 : 23—4)

vagdal ts ige **2** | *-nátok* tsr 1 | *-jatok* 1

1. 'egymás után levág': *(kép)* Ha belátnátok lelkem mélyibe . . nem vagdalnátok a fa ágait, Melly egykor számotokra hoz majd Árnyékot és gyümölcsöt (Ap/3 : 141)

2. 'karddal ismételten vág': *(párh)* Szaggassatok szét, volszkok; vének, ifjak, Vagdaljatok. (Cor/4 : 375)

vagdalás fn **1** | *-aim* 1

'kardcsapás (nyoma)': rája [= Aufidiusra] vésvék vagdalásaim [my stripes] s e Veréseket a sírba fogja vinni (Cor/4 : 375)

vagdalkozás fn 1 | *-t* 1
'karddal való verekedés': *(átv; tőism)* [Borics:] te karddal nyelvvel egyaránt vágsz. [Saul:] Megtanultam a vagdalkozást a sorstól, melly engem már összevisszaaprított. (TH/4 : 146)

vagdalkozik tn ige 2 | *-nak* 2
1. 'karddal verekszik': *(kép)* [a nemzetgyűlésben a küldöttek] magok játszanak katonásdit, vagdalkoznak egymás között, mint a paréj közt a gyerekek. (P 223/5 : 114)
2. *(átv)* 'sértően kritizál, vádaskodik': Azzal vagdalkoznak némelly . . emberek, Hogy ez országban nyilvános Épületek nincsenek. (713/2 : 334)

vagdos ld. **végigvagdos**

[vágóhíd] fn: **vágóhid** 1 | *-on* 1
'mészárszéknek az a része, ahol az állatot levágják': *(párh)* a bámész nép . . kiváncsi látni . . a barmot a mészáros kezében a vágóhidon ugy, mint az embert a hóhér kezében a bitónál. (HKöt/4 : 77)

vágtat tn ige **56** | 33: *-ok* 2, *-Ø* 3, *-nak* 1; *-ott* 17, *-tunk* 2, *-tak* 4 | . . *ass* 2, . . *assunk* 1, . . *assatok* 1
1. '(ló) egymást követő ugrásokkal, vágtában fut': *(ism)* Vágtass, lovam, vágtass, édes lovam (653/2 : 237); *(szókapcs:) végig* ~ ld. **végigvágtat** — **a)** '(személy, csoport) vágtató lovon lovagol': a török basa fia vágtatott ott (JV/1 : 197) tajtékzó paripán vágtatott egy lovag a falu utcáján alá (NI/6 : 429) + 6 : 161; *vhova* v. *vmerre* ~ [Rikárd] nagy lovagcsoportot pillanta meg . . midőn az mellette Nottingham felé vágtatott (RH/6 : 298) + 6 : 224, 267, 299, 386, 387 *(megszem, ism)* Csatára iramlik a fergeteg; Paripája a szél, a nyargaló, Kezében a villám a lobogó . . Vágtat vele, vágtat vele Csatára, csatára (462/2 : 35), *ide* v. *oda* ~ az öreg Monthermer gróf, ki észrevette öccse veszélyét, oda vágtatott lovagjainak erős csapatával (RH/6 : 225) + 6 : 385; 7 : 216 *tovább* ~ Blundel . . csendesebben hagyta lovát menni . . a herceg tovább vágtatott, s minden percben messzebb ért. (RH/6 : 194) + 6 : 195, 203, 231; *gyorsan* v. *sebesen* ~ *(vhova, vmerre)* Monthermer Hugo . . hat vagy hét személyt láta, kik . . gyorsan vágtattak egy dombról lefelé. (RH/6 : 170) + 6 : 116, 195, 202 | (szamáron) *vhova* ~ [a juhász] Föl-pattan a szamárra, Haza felé vágtat (171/1 : 103) — **b)** '(kocsi) vágtató ló által vonva gyorsan halad' ld. **vágtatva** — **c)** 'lovas kocsin nagy sebességgel utazik': *vhova* v. *vmerre* ~ A mint az esküvői hókusz-pókusznak vége lett, rögtön kocsira űltünk, s vágtattunk ide Koltóra. (ÚL/5 : 72) + 7 : 39, 71 *(fokozás)* Füred . . kietlen, szomorú . . hagyjuk el ezt az élő sírboltot, és menjünk, vágtassunk kelet felé (ÚL/5 : 48)
2. *(biz, túlz)* '(személy) teljes erejéből siet': *vhova* ~ [Csigolya Dániel] hasba rugta a szegény asszonyt . . s vágtatott a kocsmába. (FL/4 : 123)
3. *(átv)* '(természeti jelenség) nagy sebességgel rohan, száguld': Mint az őrült, ki letépte láncát, Vágtatott a Tisza a rónán át (578/2 : 152) *(párh:)* →*nyargal* — ~ 5 : 25; *(kép)* szerelmem . . Végtelen tengerré árada . . És ha rajta szélvész vágtatott: Föl az égre csap szilaj hulláma (339/1 : 299) | *(ráértés:) vhova* ~ *: (látomás)* Oh én nagyon borzasztót álmodám: A földet a nap űzé, kergeté, Kétségbeesve vágtatott a föld A mélybe le s a csillagok fölé. (260/1 : 246)

vágtatni fn in 5 | *-ni* 4; *-nod* 1
1. érezte [a haramia] sarkantyúját lova, Egyet ugrott és vágtatni kezdett (413/1 : 316) — **b)** azonnal vágtatni kezde valami húsz lovag, hogy az . . utat elzárják. (RH/6 : 92); *életre-halálra* [→élet-halál] ~*ni* 6 : 252 *utána* ~*ni* szinte magam is hajlandó vagyok, utánok vágtatni (RH/6 : 115) — **c)** Teleki . . és Miháli . . kocsira ugrottak és vágtatni kezdtek (L 235/7 : 169)

vágtató 1. mn in 2 — **1.a)** ~ *lovas*← 3 : 113 — **3.** Egy vágtató patak folyt a határ mellett (JV/1 : 210)

vágtatva 1. hat in 16 — **1.** Itt nekieresztém csikómat, s vitt vágtatva (HKöt/4 : 72); *(nyomósítva:) sebes* ~ világosan hallá a fiatal nemes egy lónak dobogását, melly sebes vágtatva közeledék. (RH/6 : 200), ld. még **sebesvágtatva** — **a)** Te vitéz Barangó, hova olly vágtatva? (SzÁ/1 : 337) + 6 : 197; *vhova* ~ „Mi ez?" kérdé Montfort . . az első lovag elé vágtatva, ki hozzá közeledék. (RH/6 : 220) *(nyomósítva:) sebes* ~ a fiú . . fölugrott a lóra, kengyelben két lába, Sebes vágtatva ment háború zajába. (575/2 : 147) + 2 : 148; 6 : 197, 202, 203(2×), 227, 230(2×), 270 — **b)** Megy a hintó még pedig vágtatva. (413/1 : 360)

vágtatás fn 1 | *-a* 1
'vágtató lovakon való lovaglás': *(felsor)* a fegyverek csengése, a trombiták harsogása, a küzdők kiáltozása, a vezérek hangos szava, a lovasság vágtatása . . olly hangot küldött az ég fülébe, melly csak a pokol . . fenekébe illett. (RH/6 : 225)

[Vágújhely] tulfn: **Vág-Ujhely** 1
(földrn) 'felvidéki község (Nové Mesto nad Váhom, Csehszlovákia)': (postajárat jelzéseként levélcímzésben:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak . . Galgóc [—] Vág-Ujhely [—] Vieszkán Trencsén megyében. (L 27/7 : 23)

vagy ksz és hsz **1272**
I. mellérendelő ksz 1247

A) egyszerű haszn

1. (választás lehetőségének v. szükségességének kif.) 'az is lehet, hogy': egy elejtett tárgy Vagy harang, a melly megkondul, Fölriasztott álmaimbul (671/2 : 267) A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését (P 201/5 : 87) + 1 : 237; 2 : 220; 3 : 297; 4 : 27; 5 : 44; 7 : 125 (+ 80) | (többszörös összehasonlításban v. *hsl*-ban:) A nap gombóca piroslott, Valamint a paprika Vagy mint a spanyolviasz. (HK/1 : 134) + 1 : 363; 2 : 215; 3 : 330; 4 : 127; 5 : 43; 7 : 56 (+ 11) *(párh)* Nem volt ő ollyan, mint a tyúk vagy al úd, Melly elbarangol, s ha megéhezik, Jóllakni ismét visszamegy helyére, Mig ellenben a csalogány s pacsírta, Ha megnyílt börtönének ajtaja .. Elszáll örökre (Ap/3 : 134) | (fokozás v. lefokozás kapcsolására:) elalélva rogytam ágyamra, hogy elaludjam vagy meghaljak. (HKöt/4 : 82) + 4 : 88(2×), 169; 5 : 87, 130; 6 : 276, 312, 356; ~ *akár* 2 : 57 ~ *(. . .) csak (. . . is)* Edvárd .. nem látta lehetőnek, a határzott viadalnak napját vagy csak óráját is megváltoztatni (RH/6 : 336) + 3 : 108; 6 : 47, 159 ~ *éppen* Semmi kedvem sincs börtönbe jutni vagy épen akasztó fára. (Drt/4 : 204) + 4 : 56, 98, 129 ~ *(. . .) legalább* Te még is csak közelebb állasz az eseményekhez vagy legalább a hírekhez. (L 290/7 : 215) + 4 : 212; 5 : 72; 6 : 38; 164; 7 : 177 ~ *legföljebb* 2 : 120; 4 : 351; 5 : 55; 6 : 22; 7 : 160 ~ *pláne* 7 : 200 ~ *(. . .) talán* lemegy Majd a haza napja, S háromszáz évig vagy talán soha többé Arcát nem mutatja! (775/3 : 65) + 4 : 102, 120, 407; 5 : 23, 131; 6 : 127, 233; →*kevés* ~ *semmi* 6 : 213 →*kis* ~ *semmi* 6 : 131 →*ritkán* ~ *soha(sem)* v. *soha* ~ *csak ritkán* 6 : 80, 90, 98, 104, 237, 277 | (találgatásban:) szeretném tudni: Éhen vagy szomjan halok-e meg? (199/1 : 157) + 1 : 39, 361; 2 : 110; 3 : 97, 163; 4 : 8, 85; 5 : 53, 70; 6 : 14, 424 *(ism)* Mi az fölöttem? ég vagy sírbolt? . . És ott fejem fölött az a fény A nap? vagy a sírbolti lámpa? . . mi zendül A némaságnak közepette? Madárszó vagy leánydal? (375/1 : 324) + 1 : 287(2×), 358(2×); 4 : 25(2×); ~ *(. . .) talán* Ki űlt előttem e rideg kövön? Illyen martír, mint én vagyok, Vagy egy haramja tán? (Ap/3 : 165) + 2 : 145, 221, 263; 3 : 117; . . .*-e* ~ *(talán)* hol lesz az én megpihenésem? Öledben-e, lyány vagy a sír ölében? (533/2 : 106) + 1 : 162; 2 : 89; 3 : 237; 4 : 15; 5 : 25; 7 : 217 (+ 26) *(ism)* ki mondja meg: Hol ébrednek föl majd e nemzetek, Ezen-e vagy a más világon, Muló-e vagy örök az álom? (514/2 : 90), *talán* . . . ~ Hattyusereg tán e felhőcsoport? vagy a Hősök szellemei, kik itt elhalának? (613/2 : 192) + 3 : 165—6 *vajon . . .(-e)* ~ *(. . . talán)* Pillámon egy könny rengedez. Magyar nép, vajon hajnalodnak Vagy alkonyodnak harmatcseppje ez? (407/1 : 354) + 1 : 301; 2 : 128, 203; 3 : 111; 5 : 40 || *(felsor*-ban az utolsó tag előtt:) miről meséljen, Tündér Ilonáról, Babszem Jankóról, a három királyfiról, a vasorrú bábáról vagy miről? (N/4 : 99) + 6 : 50, 124; ~ *csak* 6 : 173, 241 ~ *legföljebb* 4 : 78 | (több tag előtt:) Mi vakít? . . A villám . . vagy tőröd? vagy szemeid? (TH/4 : 156) + 2 : 250(2×); 4 : 24; 5 : 27 (2×), 45 (2×), 70, 73(2×); 6 : 91; ~ . . . *csak* . . . ~ . . . *csak* Lesz-e, ki néked adja lelkét Vagy lelkének csak egy darabját Vagy egy tekintetét csak (Ap/3 : 147) ~ . . . ~ *pláne* London Angliában fekszik, Beje pedig Anticyrában vagy Krähwinkelben vagy plane Magyarországban. (L 157/7 : 71) ~ *(talán)* . . . ~ *(. . .) talán* 3 : 166; 7 : 35 . . .*-e* ~ . . . ~ [Ternyei] Arcán víz csurgott végig. . . könny-e vagy veríték? vagy mind a kettő? (HKöt/4 : 65) *talán* . . . ~ *(. . . ~) . . . talán* 2 : 194, 249 || (előtte az azonos végső elem elmarad:) nem 40, hanem 80, vagy még több ezer ember jelent volna meg a Rákoson. (P 201/5 : 84) + 6 : 38, 69, 105; 7 : 155, 178, 189, 193 ~ *csak* 6 : 289 ~ *talán* A föld .. egy nagy gyümölcs .. A míg megérik .. belékerűl Évezredek vagy tán évmiljomokba (Ap/3 : 142) + 3 : 175 | (utána az azonos első elem elmarad:) a keresztfiatok vagy lyányotok is meglesz 15[ke] táján. (L 248/7 : 180) + 6 : 19 — **a)** (m kapcsolására:) ha leugornám, Nyakamat szegném, Vagy más bajom esnék. (HK/1 : 122) Vonj föl engem kebeledre, Vagy borúlj rám, angyalom! (517/2 : 94) + 1 : 52; 2 : 138; 3 : 237; 4 : 15; 5 : 57; 7 : 151 (+43) *(ism)* Ki űlt előttem e rideg kövön? Illyen martír, mint én vagyok, Vagy egy haramja tán? Itt hamvadott el csontja e helyen *Vagy* látta még az isten szép világát? (Ap/3 : 165) *(félbeszakítás)* nem tudom, a király udvarához menjek é azonnal .. vagy — (RH/6 : 275); ~ *éppen* 7 : 219 ~ *hogy* 'vagy': Alant röpül a nap, mint a fáradt madár, Vagy hogy rövidlátó Már öreg korától (738/3 : 21) + 3 : 305, 311 ~ *talán* Dobogott a földön lovak patkós lába, Vagy talán a földnek dobbant meg a szíve (JV/1 : 196) + 2 : 55; 4 : 139; 7 : 139, *635 | (lefokozás kapcsolására) ~ *(. . .) csak* Apám, az éhség fáj, adj kenyeret, Vagy csak mutasd meg, az is jól esik. (Ap/3 : 109) + 2 : 78; 3 : 165; 4 : 79; 7 : 23 ~ *(. . .) legalább* 3 : 212; 4 : 76; 6 : 58 | (találgatásban:) Te vagy? valóban te vagy az? Vagy e látmány csak képzelet? (395/1 : 341) + 1 : 121; 2 : 287; 3 : 56; 4 : 188; 6 : 450; 7 : 172 (+ 15); ~ *(. . .) talán* Szivem tágúla, vagy tán a világ Kisebbedett? azt nem tudom (T/2 : 14) + 1 : 92, 243; 2 : 50, 291; 3 : 119; 6 : 411 (+ 8), . . .*-e (. . .)*, ~ *(talán)* 1 : 83; 2 : 94; 3 : 60; 4 : 14; 5 : 59; 6 : 296 (+ 19) *(ism)* Teremtve van-e a világ, Vagy örök idők óta áll? S fog-e örökké állani, Vagy egykor sem-

miségbe száll? (691/2 : 287), *-e →vajon . . .*, ~ 2 : 37 *hát(ha) . . .*, ~ Hát nem érted a tréfát? vagy a saját árnyékodtól is megijedsz? (L 127/7 : 41) + 1 : 177 *talán . . .*, ~ *(hogy* v. *talán)* Sürű hópelyhek esnek . . Talán egy őrült gondolatjai? Vagy összetépett lelkem rongyai. (415/1 : 363) + 1 : 92; 2 : 275; 3 : 173; 4 : 68; 5 : 68; 6 : 281 (+ 7) || *(felsor*-ban több tag előtt) *. . .-e, ~ (talán) . . . ~ (talán)* Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott Jankóm, vagy feledéd végkép, hogy létezem én is? Vagy mi az ördög lelt? (650/2 : 233) + 2 : 263, *talán . . ., ~ (talán) . . . ~* Az alkony pírja vagy talán . . Vagy tán az esti csillag . . Vagy a madárka vagy . . Vagy a kicsiny virág vagy itt . . Mellyik vagy, édes kedvesem? (784/3 : 75) *(félbeszakítás)* mért vagy olly komor? Talán a szent péteri perjel udvarolt kedvesednek? Vagy a király elnyerte a kockán pénzedet, vagy — (RH/6 : 290—1) | *(felsor*-ban *párh, ism:) . . .-e . . . ~ . . . ~ . . . . avagy* leírjam-e . . utazásom tragicomicus kalandjait? vagy az európai eseményekről írjak . . írjak-e néked sasokról és fülemilékről vagy írjak békákról és Császár Ferencekről? avvagy talán írjak szent György napjáról? (L 143/7 : 56)

2. (kizáró választás kif.:) Tőled függ, hogy sötét árnyék Vagy fényes sugár legyek. (517/2 : 93) Válasszatok most: szégyen vagy dicsőség! (770/3 : 57) + 1 : 174; 2 : 198; 3 : 97; 4 : 16; 5 : 137; 6 : 372 (+ 23); *. . .-e ~* 4 : 198, 200; 5 : 118; 7 : 139, 145 *(ism)* írjon magáról . . nőtlen-e vagy házas, szőke-e vagy barna, magos-e vagy alacsony. . . minden érdekelni fog. (L 129/7 : 42), *. . .-e . . . ~ pedig* szabad tudnom . . a sherwoodi udvarias számüzöttek intézik é atyámhoz e követelést, vagy pedig Monthermer Hugo lord? (RH/6 : 188) *. . .-e . . . ~ ne* Kimondjam-e vagy ne mondjam? (324/1 : 289) + 6 : 191, 255 *(vajon) . . . (-e) ~ nem* Hogy bemehetek-e vagy nem, majd elválik. (JV/1 : 218) + 3 : 338; 4 : 26, 27, 165; 5 : 44; 6 : 49, 231 *. . .-e ~ se* Göndör bátya . . határozz: elfogadtassék-e indítványom, vagy se? (TH/4 : 166) + 1 : 161 *(vajon) . . .-e ~ se(m)* Mondd meg nekem: ugy van-e vagy sem? (HK/1 : 132) + 2 : 169; 4 : 27, 147; 5 : 70; 6 : 129; 7 : 175 (+ 21); *barát ~ ellen*[2]*←* 6 : 217 *élet(-e) ~ halál* v. *→halál-e ~ élet* 1 : 317; 3 : 187; 4 : 85, 197; 5 : 64 *→győzni ~ (meg)halni* 3 : 213; 6 : 42 *→meghalni ~ diadalt* v. *→győzedelmet nyerni* 3 : 41, 238 *→győzedelem ~ halál* 1 : 333 *halál ~ győzelem←* 3 : 213 *→lenni ~ nem lenni* 1 : 265; 2 : 169 *vajon van-e ~ nincs* 7 : *513 || (előtte az azonos végső elem elmarad:) egyik vagy másiknak győznie kell. (RH/6 : 357) — **a)** (m kapcsolására:) Távozol hát, ifjuságom . . Vidd magaddal emléked, vagy Vidd magaddal átkomat! (419/2 : 12) Ismét magyar lett a magyar S világvégéig az lesz, Vagy iszonyúan és dicsőn Mind, mind egy szálig elvesz! (791/3 : 85) + 1 : 243(2×), 282; 2 : 134; 3 : 12, 269; 4 : 248; 6 : 449 | (kérdésben:) Élsz, vagy meghaltál? (S/2 : 74) + 2 : 389; 4 : 121; 6 : 67; *. . .-e (. . .), ~* Megmutatjuk a világnak; Hogy méltók vagyunk-e élni Vagy megértünk a halálnak? (810/3 : 182) + 1 : 137; 2 : 256; 4 : 338; 5 : 128; 6 : 271, 362 *→igen*[2]*(-e) ~ nem?* 6 : 11, 360; 7 : *20; Sz: [szar]-e ~ kalaposinas←?* 7 : 43

3. (annak kif., hogy a közlés részlegesen másra és másra vonatkozik) 'illetőleg': Szerelmetes barátom, jó napot! (Vagy estét . . . a mint e firkát kapod.) (164/1 : 96) Én vagyok-e az, kinek egykor a szabad ég alatt fatuskó vagy kődarab volt vánkosa az éjen át (HKöt/4 : 65) + 1 : 120; 2 : 90; 3 : 77; 4 : 100; 5 : 79; 7 : 47 (+ 99) || (tagadó m-ban) 'sem . . ., sem': Nőd készíti a vacsorát? . . tehát nem tartasz szakácsnét vagy szakácsot? (HKöt/4 : 89) + 1 : 132; 5 : 24, 43; 6 : 59; 7 : 145, 198 (+ 18) || *(felsor*-ban az utolsó tag előtt:) mindnyájan halva, elfogva vagy szétverve vannak (RH/6 : 231) + 6 : 151, 212, 218, 269, 386 | (több tag előtt:) Vásárra . . viszek portékát, de nem holmi gyapjút, Vagy bőrt, vagy posztót (504/2 : 83) + 3 : 147(2×); 6 : 319(2×) || (előtte az azonos végső elem elmarad:) a tört szív örökre búcsut mond Remény- vagy élvezetnek. (275/1 : 255) + 5 : 25, 39, 111; 6 : 64, 128, 132, 225, 331, 425; 7 : 155 — **a)** (m kapcsolására:) [Szilveszter] Látá koronként a leánykát, Midőn az végigsétált a falun Vagy ablakából nézett a vidékre (Ap/3 : 146) Esztendőre hallagat a dal, Vagy ha írok, véres karddal Írok költeményeket. (837/3 : 214) + 2 : 324; 3 : 196, 218; 4 : 56; 5 : 41; 6 : 144 (+ 27) || *(felsor*-ban az utolsó tag előtt:) semmi sem mentheti a férfit, ki a kihivó pajzsát illeté, a vádló kesztyűjét fölvevé, vagy vezére parancsát megkapá, hogy a csatára készüljön, ha a rendelt időnél fél órával később érkezik. (RH/6 : 346) | (több tag előtt:) [hazánk] szellemének országában Hány rejtett gyöngy és gyémánt van! S mind ezek maradnak ott lenn, Vagy ha épen a véletlen Föl találja hozni őket, Porban, sárban érnek véget, Vagy az inség zivatarja Őket messze elsodorja (560/2 : 128)

4. (bizonytalanság, pontatlanság kif.:) A mint egy lebuj előtt mentem el, épen akkor vetett ki a pincér vagy csaplár egy embert (HKöt/4 : 66) + 6 : 83; (számnevek között:) Valami hat-hét ember volt benn; a vén gányó, annak két fia, egy leánya, s két vagy három betyárember. (N/4 : 110) + 1 : 128, 393; 5 : 124; 6 : 73, 251; 7 : 31 (+ 48); *(fokozás* kapcsolására:) ő takaros hölgy, s nyom 240 fontot vagy többet. (RH/6 : 134) + 6 : 340; 7 : 215; (ellentétek kapcsolására:) Jó estét, kis öcsém Vagy kis hugom. . . nem

is tudom, mi vagy? (Ap/3 : 120) + 3 : 147; 4 : 53; 6 : 319, 431; 7 : 109 *(ism)* szerencsémre vagy szerencsétlenségemre megfogott jó vagy rosz angyalom, és elvezetett onnan (ÚL/5 : 66); *(szókapcs:) egy*[1] ~ *más* 6 : 92, 259, 273, 288, 358, 436 *egyik* ~ *másik* 4 : 124; 6 : 151, 383, 411 →*előbb* ~ *utóbb* 4 : 62 *ez* ~ *az* 3 : 276; 6 : 275 *e(z)* ~ *ama(z)* 5 : 38; 6 : 163, 309 →*ide* ~ *oda* 1 : 102 →*ma* ~ *holnap* 3 : 83 →*több* ~ *kevesebb* 7 : 150 || (ált v. kérdő alakú htl nm v. hsz kapcsolására) ~ *akárhol* Meg ne mondd senkinek, hol vetted e pénzt .. mondd, hogy nyerted e pénzt lotterián vagy akárhol. (HKöt/4 : 88) ~ *akárki* 5 : 66 ~ *akármi* 1 : 32; 5 : 136 ~ *hány*[2] 7 : 78 ~ *ki* →*fene* v. *ki az* →*ördög* 4 : 177; 7 : 55 ~ *más* →*efféle* 7 : 198 ~ *mi (mennykő)* 3 : 305; 4 : 75; 5 : 59; 7 : 49, 56 ~ *micsoda* 5 : 15 || *(felsor*-ban több tag előtt) ~ *akármi* ha már a Hiadorok is drágagyöngyöket írnak, akkor én verseimet kavicsoknak vagy cseresnye-magoknak keresztelem vagy akármiknek (ÚL/5 : 70) ~ *mi* [a részeg] az ön nevét említé .. és valami Gvadányit vagy Glabányit vagy mit... nem igen jut eszembe. (HKöt/4 : 66) || (előtte az azonos végső elem elmarad; számnevek között:) Pestre .. küldd le a pénzemet circiter november 2 vagy 3kára. (L 175/7 : 105) + 6 : 170, 178, 203 *(párh)* legjobb lesz a munkát .. kinyomatni, így .. két sőt három vagy négy annyi hasznod is lehet (L 188/7 : 116); (ellentétek kapcsolására:) [Sárit] különös érzékeny szivvel áldotta vagy verte meg a természet. (FL/4 : 130) — **a)** (m kapcsolására; kérdő alakú htl nm-sal v. hsz-val; *szókapcs:) ~ hogy (is) hívják* Van e fenyvesek közt egy .. völgy. Kis-Hnilec... vagy hogy híják. (UJ/5 : 25) + 4 : 66; 7 : 52 ~ *minek*← *nevezi* 4 : 187; (von nm-sal:) kemény szavak, földmives, vagy a mi vagy (RH/6 : 84); (függő kérdéssel:) Scherfenberg és a lotharingi herceg vagy a mennykő tudja, hogy híják őket? ezek távol a hegyek közt tanyáztak (Drt/4 : 208) || *(felsor*-ban az utolsó tag előtt; ált v. kérdő alakú htl nm-sal v. hsz-val:) ügyesség által különös vivási módját — fogását, vagy nevezd akárminek — meghiusíthatod. (RH/6 : 362); *(szókapcs:) ~ hogy* →*hívják* 4 : 175 | (több tag — mrész és m — előtt; kérdő alakú htl nm-sal:) a nevét csak be tudja irni a matriculába vagy csízióba, vagy minek híják azt a papi protocollumot. (L 168/7 : 92) (von nm-sal:) a legelső lépés .. mozgásba hozá a tisztviselőket vagy vadászokat, vagy a mik voltak azon zöld ruhás urak (RH/6 : 91) (függő kérdéssel:) Az induló hintók robogása keltett föl álmamból vagy halálomból vagy mi volt? mit én tudom. (HKöt/4 : 24) + 5 : 27

5. (helyesbítés kapcsolására) 'jobban mondva; vagyis': én víni egyáltaljában nem akarok, vagy nem merek, hogy az igazat kimondjam (HKöt/4 : 27) + 5 : 67, 239; 6 : 116, 292; ~ *akarom mondani* király ő kelme vagy akarom mondani ő felsége megdorgálja a nemzetgyülést (P 233/5 : 122) + 4 : 179; 7 : 125 ~ *csak* Láttam jó atyámat... vagy csak koporsóját (854/3 : 233) + 3 : 171 ~ *igazabban* 2 : 82 ~ *inkább* Öcsém uram, vigyázzon magára, Vagy inkább az oldalbordájára (62/1 : 15) + 4 : 304; 6 : 6, 60, 435 ~ *ha talán jobb* →*néven veszi* 2 : 146 ~ *ha jobban* →*tetszik* 6 : 290 ~ *(...) legalább* a poéta nagyúrnak ne ajánlgassa semmiét, vagy a versét legalább ne (L 191/7 : 126) + 4 : 130, 187, 407; 6 : 117 ~ *mea pace* 5 : 42 ~ *(...) tulajdonképp* „Ha férfi vagy, légy férfi!" mondja a szent-irás vagy tulajdonkép én (L 165/7 : 78) + 4 : 18; 5 : 68; 7 : 161 || (a nyelvi v. irásos forma helyesbítésére:) barátságomnak nem sok hasznát fogja ön... vagy fogod venni. (HKöt/4 : 49) Pontiustól Pilátushoz lótottam futottam Toldiért (vagy Tholdyért?) (L 152/7 : 67) + 3 : 209; 7 : 40, 72, 125, 152(2×), 194 || *(felsor*-ban több tag előtt:) leveledet .. visszajöttömkor megkapom, vagy ha jobban tetszik: megkapandom, vagy mea pace: meg fogom kapandani. (L 145/7 : 60) + 7 : 92 || (előtte az azonos végső elem elmarad:) ~ *inkább* Egressy .. félig fekve mondta vagy inkább suttogta el a magánybeszédet (P 132/5 : 43) + 6 : 442 ~ ... *tulajdonképp* egy kis város — vagy faluban, mint tulajdonkép mondanom kellene, egy kis kocsma állt (RH/6 : 70) — **a)** (m kapcsolására:) Nekem szülőim nincsenek, Vagy nem tudom, hogy vannak-e? Mert én talált gyermek vagyok. (Ap/3 : 130) + 4 : 385; ~ *igazság szerint* Márton soha életében nem volt illyen boldog, vagy igazság szerint életében most volt boldog először. (FL/4 : 128) + 5 : 60 ~ *inkább* 1 : 130; 4 : 130 ~ *jobban*← *mondva* 4 : 122 ~ *legalább* [feleségem] olly kicsiny vékony és gyönge, vagy legalább ennek látszik, hogy a szellő is könnyen elbánhatnék vele. (P 291/5 : 146) ~ *ha úgy tetszik* azon profétai ihletből — vagy ha ugy tetszik, nevezzük állati ösztönnek — melly a költőben van, világosan láttam, hogy Európa naponként közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkodáshoz. (P 201/5 : 79) ~ *tulajdonképp* 5 : 59 || (a nyelvi forma helyesbítésére:) Jancsi... kezdék beszélni; vagy már tán ideje is volna Jánossá lenned. (HKöt/4 : 70) — **b)** *(szókapcs:) ~ úgy* (észbekapás kif.:) [Szabó:] szomszéd uram .. Én eddig igy tudtam, hogy lutheránus ön. [Lakatos:] Természetes, hogy az vagyok, de e vad nemzetség előtt csak el kellett tagadnom .. [Szabó:] Vagy úgy! igaz, igaz (Drt/4 : 207) + 2 : 309; 4 : 146; 6 : 438

6. (visszavonás kapcsolására:) Marci .. pipázgatott, és gondolkodva vagy nem is gondolkodva nézte a füstkarikákat. (FL/4 : 138) + 5 : 40; ~ ... *talán* a követ Meghajtá

magát — vagy meg sem hajtá talán (SzM/2 : 259) *(→vagyis —)* ~ *tulajdonképp(en)* 7 : 66, 125 — **a)** (m kapcsolására:) Adj vissza, lyány, adj vissza én magamnak . . Vagy mit beszélek? tarts meg, tarts magadnak (519/2 : 96) Látom még [a gólyákat], mint kis felhőket, Vagy már nem is látom őket? Csak ugy képzelem talán. (671/2 : 266) + 4 : 132; ~ *dehogy* 5 : 56 ~ *hisz(en)* 2 : 302; 4 : 189 ~ *(. . .) igen*[2] 2 : 226; 4 : 61 ~ *jobb* *vedd még ez egy pár könnyet Szelid emlék gyanánt, Vagy jobb felejtsd örökre A bűnös kéjleányt. (88/3 : 319) ~ *mégis* jobb helyen lesz [a pénz] itt kegyednél . . Vagy még is . . felét mintegy magamhoz veszem (HKöt/4 : 61) ~ *nem*[2] 2 : 322 ~ *talán* Végig hallgatá a követ e beszédet, Vagy tán nem is hallá, csak az asszonyt látta (SzM/2 : 259)

7. 'más szóval; azaz, vagyis': A széles tenyerű Fejenagy, A helységi kovács, Vagy mint őt a dús képzeletű nép Költőileg elnevezé: A helység kalapácsa. (HK/1 : 120) Hah, szóljon, nem Izabella vagy Judit ön? (HKöt/4 : 57) + 5 : 21; 6 : 33, 98, 135, 212, 358; 7 : 126, 129 *(párh): vagyis* — ~ 7 : 29

8. (megengedő ért.) 'akár . . ., akár': A mennybe föl, vagy sírba le, Mindenhová követlek! (257/1 : 244) Átok reá, ki gyávaságból Vagy lomhaságból elmarad (570/2 : 142) + 1 : 160; 2 : 173; 3 : 257; 4 : 214; 5 : 47; 7 : 160 (+ 28); *akár . . ., akár . . .* ~ 6 : 152 *bár . . .* ~ 7 : *504 *ha . . .* ~ *(. . . ha →bár . . . is)* [Lucy] egyenlőn hallgatott, ha kárhoztaták vagy dicsérék [Hugót] (RH/6 : 144) + 4 : 253; 6 : 396 *(. . .) legyen . . .* ~ már elég bajt okozál, történt legyen szándékosan vagy sem. (RH/6 : 190) + 6 : 28, 102, 113; . . . ~ . . ., *de* Az irgalmát, ide avval a borral! A bú vagy én, de egyikünk bele hal. (96/1 : 44) + 3 : 137; 7 : 126 *(legyen) . . .* ~ . . ., *mindegy* v. *mindegy, . . .* ~ Legyünk tehát . . Földön vagy égen, az mindegy nekem, Csak oldaladnál (T/2 : 16) + 4 : 85; 6 : 27, 39 || *(felsor*-ban az utolsó tag előtt:) Véletlen, szándék vagy sors. . . a férfinak vaspatkójú talpában hét kinyomuló szög keresztet képeze (P 41/6 : 391) + 6 : 161, 321 *bár . . .* ~ bár Halál, pénzbüntetés vagy számüzés, Mondják utánam, hogy „pénzbüntetés" vagy „Halál" (Cor/4 : 315—6) | (a második és a negyedik tag előtt:) Ha ugy találom . . hogy Ashby Rikárd béna vagy erőtlen, asszony vagy szerzetes, elfogadom a vivót, ki helyébe áll, különben nem. (RH/6 : 188) || (előtte az azonos végső elem elmarad:) jobb szeretnék a bátor vadászok közt, mint Lindwell vagy Nottinghamban élni. (RH/6 : 367) + 4 : 26 — **a)** (m kapcsolására:) adok . . nyílt őszinte szót, A hogy tetszik, köszönjétek meg, vagy Büntessétek a fölszólalót (758/3 : 44) + 4 : 73, 192; 7 : 39; *ha . . . (is)*, ~ *(ha . . ., mindegy)* [a felhők] Nem bánják, ha mingyárt elenyésznek, Vagy ha hosszu pálya vár reájok (531/2 : 104) + 3 : 24; 4 : 308; 7 : 21 . . ., ~ . . ., *de* örülj, vagy ásíts, de tanácslom . . hogy . . ne ásíts valami tulságosan nagyszerűt (ÚL/5 : 73) — **b)** (megengedő értelmű választó kérdésben:) . . .-*e* . . ., ~ Ne félj, jó Barangó, Ildikó nem búsul! . . Van már kis magzata, van már férje neki, Jösz-e te vagy nem jösz? nem igen keresi. (SzÁ/1 : 338) + 4 : 25, 115, 272, 406; 5 : 54; 6 : 108, 201; . . .-*e* ~ . . ., *csak* Azt sem tudtam, mi van, Ősz-e vagy kikelet? Csak egyet tudtam, hogy Veled vagyok, veled! (518/2 : 94) + 2 : 280; 3 : 118 . . .-*e* ~ . . ., *de* nem tudom, mi volt, a mit éreztem: fájdalom-e vagy düh? de hirtelen fölugrottam (HKöt/4 : 15) + 4 : 164; 5 : 60; 6 : 127, 284 . . .-*e* ~ *mi, de* Elesése hozta-e dühbe vagy mi, de fogait csikorgatta (Cor/4 : 242—3) || *(felsor*-ban több tag előtt) . . .-*e* ~ . . . ~ . . ., *csakhogy* Tettetés-e vagy belösztön, Vagy akár mi más? Csak hogy a halottra kőnyet Ejteni szokás (82/1 : 32)

9. (tagadó választ váró kérdés, ill. igenlő választ váró tagadó kérdés bevezetésére, amellyel az előzményt kívánjuk megerősíteni) 'netán; csak nem?': Halál . . Ne vidd korán el a fiut; Soká igérte őt éltetni Az ég. . . vagy álmunk is hazud? (78/1 : 29) Még kér a nép, most adjatok neki! Vagy nem tudjátok, milly szörnyű a nép, Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad? (585/2 : 159, 160) + 1 : 254; 2 : 82; 3 : 205; 4 : 104; 5 : 78; 6 : 423 (+ 14) ~ *(. . .) talán* én vagyok [itt] . . Vagy feledve már talán a Régi jó barát? Nem hihetem (87/1 : 38) + 1 : 103, 314; 2 : 71, 95; 4 : 175

10. (m kapcsolására) 'különben': Mást kell kitalálnom. . . Vagy itt húzom ki az éjet, S ez nem lesz módnélküli mulatság. (HK/1 : 122) + 6 : 368, 378; *(félbeszakítás)* ama papirt . . add Edvárd hercegnek . . ezt meg kell igérned, vagy magam — (RH/6 : 345) *(félbeszakítás, ism* párbeszédben:) E leányt bírnom kell, nőmnek kell lennie, vagy. . . — Vagy más lesz nőd. (HKöt/4 : 16); *(szókapcs:) →most* ~ *soha(sem)* 1 : 131; 3 : 37, 331; 4 : 18 | (fenyegetésben:) Fogja be a száját, vagy majd betapasztjuk. (JV/1 : 183) + 1 : 141, 197; 4 : 177, 247; 6 : 73, 366 (+ 8) —**a)** (az előzménnyel ellentétes fsz bevezetésére:) Lépj elő, te hosszu száraz ember . . Vagy maradj csak (679/2 : 274) Olvastad, mit ír felőled a Szépirodalmi Szemle? ha eddig nem olvastad, ezután se bántsd . . Vagy olvasd el bátran! (ÚL/5 : 44) + 3 : 272; 4 : 386; 7 : 180 | (beletörődő, ráhagyó árnyalattal:) Ne vedd el tőlem, oh sors, hívemet . . Ő a mindenség reám nézve. . . én Oda nem adhatom. Vagy vidd el őt, kegyetlen hatalom, Vidd el, ha róla így határozál (695/2 : 228) + 1 : 171, 176; 2 : 325, 330; 3 : 98 — **b)** (az előzménybe való beletörődés utáni óhajtás bevezetésére:) Amott virít Szentmiklósnak Egy rózsája. . . Hejh csak

soha ne is néztem Volna rája! Vagy ha már megbűvölt édes Arculatja: Hadd lennék én . . A ki őtet leszakasztja! (324/1 : 289) + 2 : 19; 4 : 351 | (óhajtó értelmű kérdésben:) Haszontalan história az élet! Miért is van, vagy mért nem végtelen? (301/1 : 272) + 1 : 25, 26, 91; 2 : 158; 3 : 110 — **c)** (olyan kijelentés v. felszólítás bevezetésére, amelynek tagadásával az előzményt kívánjuk megerősíteni) 'ha nem, akkor': a terv még mélyebben fekszik, vagy igen vak vagyok. (RH/6 : 335) mi nálunk az apák Magzatjaikat árulják. Igy cselekvél te is. . . vagy mondd Hazugnak szavamat (709/2 : 306) + 4 : 314; 6 : 93, 120, 183

B) páros v. többszörös haszn

1. (választás kif.:) ti kedves helyek, a hol számtalanszor mulatoztunk Vagy nagy körbe' leülve, vagy a labtát veregetve És kapkodva vagy ugrándozva, vagy édes örömben Víg dallokra fakadva, ezentúl csend üli kedvelt Tájitokat (1/3 : 243—4) a keservét mutató kebelnek Vagy szánalommal vagy gúnynyal fizetnek (274/1 : 254) + 4 : 9 (2×), 352 (3×); 5 : 46 (2×); 6 : 23 (2×), 118 (2×); 7 : 137 (2×) (+ 14) || (előtte az azonos végső elem elmarad:) vagy szerencséd vagy biztosságodra nézve szükséges lehet . . innen menekűlni (RH/6 : 236) — **a)** (m kapcsolására:) Vagy meglövöm magam, vagy a Duna leszen fekvő helyem (210/1 : 168) A gyermekek nem akartak vele [= Mártonnal] játszani; vagy ott hagyták, vagy elkergették (FL/4 : 124) + 1 : 38 (2×), 262 (2×); 4 : 230 (2×); 5 : 64 (2×), 112 (2×); 6 : 77 (2×) (+ 10); ~ . . ., ~ *éppen* könnyü lesz [Ternyeit] . . annyira fölingerelnem, hogy vagy elfogadja kihívásomat, vagy épen ő hijon ki engemet. (HKöt/4 : 26) || *(párh:)* ~ . . ., *avagy* 1 : 264

2. (kizáró választás kif.:) ama gazember . . vagy lándzsám vagy a hóhér keze által kapja meg a halált (RH/6 : 334) a kettő közől lesz egyik az utam: vagy egyenesen Szathmárba vagy felétek Zemplénbe. (L 146/7 : 60) + 6 : 331 (2×), 351 (2×), 357 (2×), 368 (2×), 427 (2×); ~ . . . ~ *pedig* vagy olaják vagy pedig kard Lesz a magyar nép kezében. (810/3 : 182); ~ . . . ~ *nem* 5 : 38 ~ . . . ~ *sem* 3 : 255; 4 : 157; 5 : 104 ~ . . . ~ *soha* 2 : 190, ~ *egyik←* ~ *másik* 4 : 119, 145; 6 : 33 — **a)** (m kapcsolására:) Szerelmem sasmadár; Vagy égbe száll velem Vagy szájelszaggatja Körmeivel szivem. (522/2 : 99) vagy velem jön az egész falu Vagy ön lesz, a ki távozik (Ap/3 : 148) + 1 : 195(2×); 2 : 256(2×); 4 : 25(2×), 287(2×), 364(2×), 407(2×); 6 : 55(2×); 7 : 165(2×); ~ . . ., ~ *pedig* 6 : 135

3. (megengedő ért.) 'akár . . ., akár': be fogom bizonyítani [ártatlanságomat], vagy fölséged előtti vizsgálat, vagy párviadal által (RH/6 : 268) + 6 : 173(2×) — **a)** (m kapcsolására:) az öreg harangozó . . haza felé sietett . . a kutyák meg nem ugatták, vagy azért hogy ismerték már a járásáról, vagy hogy restelték a nagy hideg miatt szájokat föltátani. (N/4 : 95) + 7 : *636(2×)

II. hsz 25

1. (mennyiséget, mértéket, időtartamot jelentő szó előtt) 'körülbelül, mintegy': Fiatal ember, jőjön velem . . — Sok időre? — Vagy egy napra. (HKöt/4 : 86) már bejött a nyomtatási költségnek vagy fele. (L 225/7 : 165) + 6 : 284; 7 : 53; (számn előtt:) Ha már nem volna ⟨egy vagy két⟩ *vagy* két éve, Hogy a mellényem meg van véve: Én volnék a derék legény! (197/1 : 156, 393) A csárdától vagy száz lépésnyire . . Áll egy régi kőszent (565/2 : 137) + 1 : 284; 3 : 196; 4 : 113; 5 : 18; 6 : 274; 7 : 25 (+ 10) *(ism)* Vándorszinész korában Megyeri . . Kapott . . Egyszer vagy öt forintnyi bért, A mint mondom, vagy öt forintnyi bért. (206/1 : 163)

2. 'legalább': írtál-e már a keresztfiadnak vagy egy verset? (L 261/7 : 199)

vágy[1] ige **47** | 40: *-ok* 8, *-sz* 2 ~ *-asz* 2, *-Ø* 5 ~ *-ik* 1, *-unk* 1, *-tok* 1, *-nak* 2; *-om* 1, *-od* 1; *-tam* alr 8, *-ott* 3; *-tam* tsr 4; *-a* 1

tn 'sóvárogva kíván vmit' ld. **vágyva:** *vmire* ~ nem bírsz a kivánatos Nyájas modorral, mit várhatnak ők, ha Kegyökre vágyasz (Cor/4 : 312) *(fokozás:)* ~ — *bír* — *elnyer←* 2 : 13 *(párh)* őrnagyságróli lemondásom visszaadását nem azért kivánom, hogy ismét őrnagy legyek, mert a mily kevéssé vágytam erre, oly könnyen nélkülözöm (L 280/7 : 204); *(hsl)* jó indulattok ollyan, Mint a beteg, ki arra vágy, mi néki Még jobban árt. (Cor/4 : 233); *vmi után* ~ a magány, csend körülem kedélyemre nehezült, szórakozás után vágytam (NI/6 : 427) *(párh)* Beérem ezentúl azzal, mit a sorstól kaptam, s nem vágyok többé az után is, a mit kaphattam volna. (TH/4 : 179) — **a)** ts 'ua.' (fn in-vel:) Kit feledni vágytam [verscím is] S már-már elfeledtem, Oh leány mért tünsz föl Ujra képzetemben? (598/2 : 176; 7 : 517; PE.11 : [199]) Ne zugjatok ollyan nagyon, Azt üzeni az uraság, Mert lefeküdt, alunni vágy. (655/2 : 239) + 1 : 241, 293; 2 : 64, 107; 3 : 30, 151; 4 : 260; 6 : 88 (+ 7) *(ism)* az iskolázás Rám nézve nyűg volt . . Lerázni vágytam e nyűgöt magamról, Lerázni vágytam minden áron azt. (600/2 : 180) *(tőism:)* →*vágy*[2] — ~ 2 : 221 *(párh)* Egykor ha a világ megbántott, Kivánkozám a sírba le; Most, épen mert bánt, élni vágyok (398/1 : 345); *(megszem)* Hejh a gyanú furcsa gyermek . . Mihelyest a világra születik, Mingyárt éhes, mingyárt enni vágyik (SzP/2 : 58) + 3 : 246 — **b)** tn *vhova* ~ 'vágyódva kívánkozik vhova eljutni': Emelj föl engem szívedig, Ennél följebb nem vágyok én (316/1 : 282) Nézd meg, lelkem, mi van ott a csillagokon . . Ha ott is szeretnek, ah ugy

vágyok oda (664/2 : 249) + 2 : 187; 3 : 129; 6 : 317 *(ism)* Mit ér nekem, mit a messzeség? mikor én A magasba vágyok. Fölfelé vágytam én. (620/2 : 200); *(megszem)* Dalomnak hangjai . . mint szívnek gyermeki A szívbe vágynak (77/1 : 26)

vágyó 1. mn in 3 — *vmire* ~ Kompolti Péter ment kutatni s véle A martalékra vágyó cinkosok (S/2 : 72) — **a)** *(megszem)* E hegytetői kősziklára ül Borús napokban a pihenni vágyó Terhes felhőknek vándor serege (S/2 : 69) — **b)** *vhova* ~ Igy érezett a kis fiú, Mint e szabadba vágyó madarak (Ap/3 : 134)

vágyva 1. hat in 3 — Hah, mennyi tündér együtt: ifjuság, Tavasz, költészet, szerelem! . . Utánok vágyva nyúl kezem (776/3 : 66) + 3 : 266, 268

vágyván 2. hat in 1 — **a)** Barna csapszékben Kuruttyó Úl sötéten, Úzni vágyván szíve kínját, Bor kezében. (23/3 : 256)

vágy² fn **81** | -Ø 12 (b 2), *-ak* 8 (b 3); *-am* 7, *-a* 7, *-atok* 1; *-aim* 4 (b 1, t 1), *-ai* 1, *-aink* 3 (b 1) ~ *-ink* b 1 | *-at* 6, *-akat* 2, *-át* 4, *-aimat* 3, *-aidat* 1, *-ait* 3; *-ban* 2, *-iban* 1; *-hoz* 1; *-ként* 1; *-aimon* 1; *-aimnak* 3 (b 1), *-inak* 1; *-amnál* 1; *-adra* 1; *-ról* 1, *-akról* 1, *-aimról* 1; *-gyal* 2, *-aival* 1

'vminek elérésére, megvalósítására irányuló lelki törekvés': mit sorsom elérni nem engede, nem! Bár vágyaimon koszorúba szövődék: Isten veled, égi virág. . . szerelem! (100/1 : 47) ha erőm vágyamnál nem kisebb . . egy nemzet fogja megtapsolni lantom (414/1 : 362) + 6 : 60, 187, 329; *(páros kif:) →érzelmek, ~ak* 1 : 51 *→igény és* ~ 5 : 135 ~, *láng←* 3 : 204 *~ak s →remények* 2 : 13; *(felsor:) szerelem, remény, ~ak, →kinézések* 6 : 282; *(párh:)* ~ — *akarat* Nekem nincsen vágyam, Nincsen akaratom, Mert a mit te akarsz, Én is azt akarom (826/3 : 198—9) ~ — *kedv* Semmi vágyam, semmi kedvem A borostyánkoszorúhoz! (396/1 : 342); *(megelev; ism)* az embert vágyai vezérlik; Vágyaimnak sólyomszárnya támadt, S oda hagytam őslakom s anyámat. (90/1 : 40); *(jelzővel:) beteg* ~ — *buzgalmas← lélek* 6 : 19 *→nevetési* ~ 6 : 37 *szent ~ak* Láttátok-e . . Borús hazánknak két sarkcsillagát? . . Én láttam, láttam!. . . megmutatta őket Szent vágyaimnak a szövétnekfény (216/1 : 173) *→szenvedő* ~ 6 : 6 *vmi utáni* ~ [Katica] már előbb is halla mások birtokai utáni vágyról beszélni (RH/6 : 257) + 6 : 421 *→versenyzési* ~ 7 : 117 *zajongó ~ak* szomjazó hevökben e zajongó vágyak Lenge képzeletnek karján merre szállnak . . ? (44/3 : 271); *(birt szerk:) bosszú ~a* — *reménye←* 4 : 47 *→tánc ~a* 1 : 129 *→tettek ~a* — *ereje←* 3 : 85 *a vád →visszavételének ~a* 6 : 349, ~ *lángjai←* 3 : 273 *~ak →szárnya* 1 : 25 *~ak →tartománya* 2 : 41; *(szókapcs:)* ~ *hevít vkit* Fölmennék édesörömest [az égbe], De vágyam hasztalan hevit (259/1 : 245) ~ *kerget* v. *űz vkit* Ki van rám mondva a kemény itélet, Hogy vágyam űzzön és ne érjen el. (559/2 : 127) + 7 : 117 ~ *von vkit, vmit* Mint kivánkozám e helyre, Lelkemet mint vonta a vágy! (698/2 : 296) + 3 : 85 (2×), *~ait (el)küldi vhova* 3 : 296 *(tőism, ism)* Vándorló darvak úsznak át az égen . . ⟨S a szív utánok küldi vágyait⟩ és utánok Elküldi a szív minden vágyait, S e vágy talán még jobban boldogít, Mint ha ott volnék, a hol lenni vágyok. (641/2 : 221, 387), *~at →elnyom* 6 : 37 *~at →mutat* 6 : 349 *~ban ég* Van a hírnél, van a kincsnél Egy igézőbb hatalom; Mint csillagfüggés az égen Változatlan, végtelen, Ugy függ rajta . . Vágyban égő kebelem! (99/1 : 46) *~gyal tölt* Minden, a mi . . vággyal tölti Itt a porban a nemes kebelt, Eltűn (43/3 : 270) *~gyal, →óhajtva vár* 2 : 335 | (szerelemmel kapcs., *jelzővel:) sóvárgó* ~ Nem fájna ugy, ha tüzzel égetnének, Mint e sovárgó vágy fáj én nekem. (519/2 : 96); *(birt szerk:) szerelem ~a* az ifju elsiet Szerelme vágyiban A kedves hely felé, Hol istennője van. (52/3 : 278); *(szókapcs:)* ~ *megszállja szívét* Én is költő leszek! Varázserővel szívemet E vágy szállotta meg. (46/3 : 273) *~at érez* nem kivánom, hogy ne lelj Olly hű szivet, mint az enyém. Nem szeretnélek olly nagyon, Ha ezt a vágyat érzeném. (535/2 : 108) *~at kelt vkiben* [barátom] neje már többször kelté bennem a vágyat, hogy én is keressek társnőt magamnak. (NI/6 : 431) — **a)** 'ennek tartalma; az (a dolog), amire vki vágyik': Mért a vágy e lázas agyban, Szállni csillagok fölé? (76/1 : 25) [császárok!] Uralkodás volt minden vágyatok, Ezért emeltetek Munkácsokat (779/3 : 71) + 4 : 372; 6 : 100, 299, 434; *(páros kif:) ~ak és akarat* Beszéltem vele . . s elmondám neki vágyaimat és akaratomat. (RH/6 : 364) ~, *álom* Egyetlen vágya, álma . . volt, helyet víhatni ki e páholyban (KH/6 : 8) ~, *törekvés* Nem bámultatni, hanem szerettetni, szerettetni! ez legalább az én vágyam, törekvésem. (ÚL/5 : 74); *(párh:) →gondolatok — ~ak* 4 : 179; *(jelzővel:) →gerjedelem . . . csapongó ~ak és remények* 3 : 271 *el nem ért ~ak: (megelev, párh)* meggyilkolt remények halálhörgése, el nem ért vágyak gúnykacaja s csalódások boszorkánysipításai között dalol féltébolyodottan múzsám (P 114/5 : 39) *fő* v. *legkedvesebb* ~ [Bem] mondta, hogy neked itt . . csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam (L 293/7 : 217) + 6 : 178 *→ifjúi ~ak* 2 : 51 *titkos ~: (párh)* a fiatal ember . . a szeretett hölgy iránti kellő figyelmet, s a titkos vágyat: meggondolatlanul el nem szakasztani olly egybeköttetést, mellynek hasznai előtte világosak valának, — egyesítni ohajtá. (KH/6 : 13); *(birt szerk:) ~ak →határa*

2 : 237 *~ak →teljesülte* 6 : 233; *(szókapcs:) ~ betelik←* v. *→teljesül* 3 : 100; 6 : 405, 414 *~at meghiúsít* Semmi esetre sem élnék vissza az engedelemmel . . hogy legkedvesebb vágyaidat meghiusítsam (RH/6 : 177—8) *~at megsemmisít: (páros kif)* bátyád remények és vágyakról beszélt velem, miket könnyen megsemmisithetnél, ha e dolgot elhamarkodnád. (RH/6 : 177) *(→gondolatot,) ~at (kitalál és) →teljesít* 2 : 33; 5 : 53 *~airól, reményeiről →lemond* 2 : 226 — **b)** 'ennek kifejezése, megnyilatkozása (szóban v. viselkedésben)': Minden teljesülni fog, A mit csak kivánnak; Megelőzöm vágyait Éd's apám s anyámnak. (190/1 : 150) Katica . . legyőzé szenvedélyét . . tudván, hogy minden megtagadtatik tőle, mit vágyként mond (RH/6 : 290) + 2 : 301; 4 : 338; *(páros kif:) →határozat és ~ak* 6 : 350; *(jelzővel:) állati ~ak* minden arcon, kivevén a homályos könyvet, hol változatlan durvasággal állati vágyak állnak írva — két kifejezés van (RH/6 : 309) *harci ~ak* te hősi költő . . Azért daloltál harci vágyakat . . Hogy a midőn a harc előkerül, Te honn a sutban gyáva szívvel űlj? (807/3 : 179) | *(ráértés; párh)* A vőlegénynek elém terjesztett leveleiből nem csak valódi megbánását olvasám, de vonzalma nem szüntét is s a vágyat, baltettét ismét jóvá tenni (NI/6 : 425); *(jelzővel:) harci ~* harci vágyat annyiszor, Éreztem és daloltam! (832/3 : 204); *(szókapcs:) ~at mutat: (párh)* [Katica] hasztalan mutata fáradtságot s vágyat, ágyba mehetni (RH/6 : 154)

vágyakodás fn **1** | *-sal* 1
(vál) 'vágyódás, sóvárgás': Több ismerőm ment el mellettem . . szalonkavadászatra . . utánok némi vágyakodással tekinték (NI/6 : 436)

vágyakodik tn ige **1** | *-hatnám* 1
(vál) 'vágyódik, epekedik': *vmi után ~* *én a kéj-leány, Mint vágyakodhatnám a Legtisztább szív után? (88/3 : 319)

[vágyakozik] tn ige
'vhova kívánkozik'
vágyakozó 1. mn in **1** — *vhova ~* ölel, csókol karjaidba s egyszersmind az ágyba vágyakozó barátod Petőfi Sándor (L 145/7 : 60)

vágyik ld. **vágy**[1]

vagyis ksz **44** | **vagyis** 8, **vagy is** 35
1. (azonosság kif.) 'azaz, más szóval': érdekelni fog fiad, vagy is fiam sorsa. (TH/4 : 165) Voltál-e már Debrecenben, barátom? láttad-e e pusztai várost vagy is e városi pusztaságot? (ÚL/5 : 47) + 4 : 214; 5 : 91; 7 : 159, 160; *(tréf:) →baromi ~ aranyjánosi← hosszúságú levél* 7 : 178 *(párh)* Ezentúl . . kirekesztőleg az irodaturának vagyis literadalomnak vagy irodalomnak élendek. (L 36/7 : 29) — **a)** (magyarázó közlés bevezetésére:) A tintába mártom tollamat, Vagyis: megpendítem lantomat (192/1 : 153) A tẽens asszony pedig igen szépen köszönteti velem a barackot, vagy is világosabban szólva: engem szólított föl, hogy köszönjem meg helyette (L 165/7 : 78)
2. (helyesbítés bevezetésére) 'jobban mondva': Veszverésen . . ebédeltem, vagyis megálltam ebédelni, de semmit sem kaptam. (UJ/5 : 26) De vissza, vagy is rá térek a dologra (LV/3 : 299) + 4 : 18, 100, 161; 5 : 26, 44; 7 : 27 (+ 10); *(párh:) ~ — sőt* v. *sőt — ~* A legpecsovicsabb lap széles e hazában a nép barátja . . Ezt én mingyárt eleinte vagy is előre sejtettem, sőt neked is megmondtam (L 225/7 : 165) + 7 : 193 *~ — vagy* Képzeled nyugtalanságomat vagy is képzelheted vagy tulajdonképen nem is képzelheted (L 151/7 : 66); *~ hogy* 'vagyis': van még egy [vétkem]. Oh, hogy eszembe jut! vagy is hogy soha el nem felejtem. (TH/4 : 175) *~ inkább←* 2 : 171; 4 : 211; 6 : 270, 434 | (a nyelvi forma helyesbítésére; *tréf)* A szerelem mindent tehet. Vigjáték; irta Holbein, fordità vagy is fordította volt Komlóssy (P 38/5 : 8); *~ tulajdonképpen* Koltóról eljöttem vagy is tulajdonképen eljöttünk, igen, eljöttünk . . másodmagammal, tudniillik az én kedves kis feleségecskémmel. (ÚL/5 : 75) — **a)** (fogalomkör szűkítésére) 'pontosabban szólva': én Selmecen vagyok, koszton (vagy is ebéden) az Alumneumban (L 5/7 : 8—9) ugy elvonultál egy idő óta az udvartól, vagy is az udvari hölgyektől (TH/4 : 166); *~ inkább* Emmát leányomként tekintém — megismerém az atyai érzelmeket — vagy is inkább fájdalmakat (NI/6 : 426) — **b)** (visszavonás kapcsolására:) Én nem voltam jelen az ellenzéki kör gyülésén . . Jókai mondta el eredményét vagy is eredménytelenségét (P 201/5 : 80) Én csak egyet tudok vagy is nem tudok; azt nem tudom, mi a félelem és csüggedés. (P 259/5 : 140) + 4 : 135
vö. **v.is**

vagyon[1] ige ld. **van**

vagyon[2] fn **27** | *-Ø* b 1; *-om* 4 (b 1), *-od* 1, *-a* b 1, *-unk* 1 | *-t* 2, *-omat* 3, *-át* 7; *-hoz* 1; *-ának* b 1; *-ról* 1; *-nal* 1, *-ommal* 1, *-ával* 2
'vki tulajdonában levő anyagi javak összessége': ha a jövőbe vetem is szemem: Vagyon dolgában bizonyára nem (164/1 : 97—8) ennyi vagyonnal unatkozni! Hiszen a gazdag embernek csak körültekintenie kell, s az élvek . . kinálkoznak számára. (HKöt/4 : 90) + 4 : 78; 6 : 36, 37, 72 *(páros kif)* [a gróf] elgondolá, miszerint nemes háza két nagy ágának vagyonát és hatalmát egyesítheti [Hugó] személyében! (RH/6 : 263) *(fel-*

sor) [az öreg úr] annyira megszeretett, hogy szivét és vagyonát, hintaját s mindenét .. lábaimhoz raká (J/6 : 413) *(párh)* a régi barátokról, kiket a gróf elvesztett, a vagyonról, melly oda volt, s a meghiusúlt tervekről ollykor megemlékezék (RH/6 : 318); *(szembeáll)* Nem engem akar kend elvenni, hanem apám vagyonát (FL/4 : 130) ~ — *szerelem*← 6 : 30; *(jelzővel:)* →*elnyert* ~ 4 : 65 →*lopott* ~ 3 : 71 *szép (kis)* ~ Apám után szép vagyonhoz jutottam (230/1 : 225) + 4 : 119; *(birt szerk:)* ~ *a fele* 4 : 21 *(felsor)* ha már legyőzné [Alured Hugót], szivéhez szorítaná őt, s neki adná vagyona felét — Lucy kezét, mindent! (RH/6 : 255), ~ *a maradványa* Férje halála után Csigolyáné, vagyonának csekély maradványával, elhurcolkodott testvérbátyjához (FL/4 : 125); *(szókapcs:)* *nincs* ~ *a* Szegény legény vagyok, Nincs semmi vagyonom (856/3 : 235) + 6 : 18 ~*át átadja vkinek* vendégid jövének; Remélem .. kérés nélkűl is átadod nekik, A mit kivánnak ... minden vagyonod. (S/2 : 71) ~*át* →*elissza* 1 : 225 *vki* ~*át* →*elnyeri* 4 : 87, 90 *vki* ~ *át elrabolja:* *(szembeáll)* Ha valaki minden vagyonomat elrabolná, meg tudnék neki bocsátani; de annak, ki szeretőmtől .. fosztana meg, soha (HKöt/4 : 16) ~*t* →*összeszerezget* 4 : 119 ~*át* →*ráruházza vkire* 6 : 30 ~*át* →*zálogba teszi* 4 : 291 ~*hoz jut* 1 : 225

vagyonka fn **1**
(kedvesk) 'kisebb vagyon': nemcsak a műhely maradt rám .. hanem a ház is .. szántóföldnek, kaszálónak és szőlőnek is jutottam bírásába. Ugy együtt véve, nem épen megvetendő vagyonka (FL/4 : 133)

vagyontalan mn **1**
'olyan (személy), akinek nincs vagyona': *(páros kif:)* →*birtok[talan] és* ~ 3 : *317

[vágyszomjas] mn
(vál) 'türelmetlenül vágyakozó'
[vágyszomjasan] hat: **vágy-szomjasan 1** — Vágy-szomjasan Kaptam meg a kilincset És bényiték (685/2 : 280)

vágy[talan] mn **1**
'semmire sem vágyó, semmit sem kívánó': *(páros kif)* hűlt kebelem Vágy-, kívánságtalan, Azért szeretném most, ha elmennék oda, A hol Etelke van. (275/1 : 255)

[vágyűzött] mn
(vál) 'olyan (személy), akit a vágy kerget, űz vhova'
[vágyűzötten] hat: **vágy[üzötten] 1** — *(páros kif)* a lovag .. sietve s bizonyosan vágy és szerelmüzötten [!] jött ide. (NI/6 : 429)

Vahot tulfn **21** | **Vahot 17, Vachot 3, Vachott** 1: -Ø 15 | *-ot* 1; *-hoz* 1; *-nak* 2; *-nál* 1; *-tal* 1 — (csn)
1. ~ *Imre* 'író (1820—1879), Vachott Sándor testvére, a Pesti Divatlap szerkesztője': julius elsejétől a Regélő szerkesztője leszek, Vachott Imre mellett. (L 36/7 : 29) arra a levélre mit mondasz, a mit Vahot Imre írt .. ? ez koronája ostobaságának atque pimaszságának. (L 152/7 : 67) + 7 : 27(2×), 53, 86, 117, 152(2×), 172; *(címben)* Nyilt levél Vahot Imréhez (P 99/5 : 15) | (önállóan) 'ső.': olvasám Vachotnak küldött verseidet (L 43/7 : 30) + 7 : 53, 54(5×), 86, 87, 93
2. ~ *Sándor* ld. **Vachott**

Vaiszlova ld. **[Voislova]**

vaj fn **1**
'tejszínből készült zsiradék': *(felsor)* Van .. kenyerünk, Van tiszta, szép és fris tej és vaj; S hát kell e több nekünk? (42/3 : 267)
vö. **tej-vaj**

váj ige **4** | *-ok* 1; *-om* 1; *-t* 2
1. ts '(szilárd anyagban mélyedést) ásva, kotorva létrehoz': *(szókapcs:)* *vmibe* →*lyukat* ~ 6 : 139
2. ts '(hegyes dolgot) vmibe mélyeszt': *(szókapcs:)* →*körmeit vmibe* ~*ja* 4 : 41
3. tn 'turkál, vájkál': *(szókapcs:)* *zsebébe(n)* →*könyökig* ~ 3 : 81; 4 : 122

Vajda tulfn **1** — (csn)
~ *Péter* 'költő (1808—1846)': *(verscím)* Vajda Péter halálára (421/2 : 19)

[Vajdahunyad] tulfn: **Vajda-Hunyad 2** | -Ø 1 | *-on* 1
(földrn) 'város és vár Erdély déli részén (Hunedoara, Románia)': *(verscím* és keltezés:) Vajda-Hunyadon .. (Vajda-Hunyad.) (851/3 : 230; PE.12)
vö. **V Hunyad**

vajh hsz **6**
(vál) 'vajon': ~ . . .-*e* (eldöntendő kérdésben) vajh talál-e célra pályám .. ? (64/1 : 17) | (kiegészítendő kérdésben:) Vendég jön. Vendégnek Vajh, kit várjak én? (31/3 : 261) + 3 : 271, 357 *(ism)* Eldobtam én a terhet, Nincs többé vállamon; És még is vajh mi csüggeszt? És még is vajh mi nyom? (22/3 : 254)

vajha hsz **13**
(vál) (óhajtás bevezetésére) 'bárha, bárcsak': Oh vajha nem csak üres beszéddel, De tettel mondhatnám el ezt! (500/2 : 66) Vajha isten is megbocsátana, miként te. (TH/4 : 176) + 3 : 212; 4 : 56, 79, 191; 7 : 67 *(ism)* „ne szomorkodj, légy víg, nem lesz ez mindég így!" .. Oh vajha ne lenne! vajha

érnénk jobb időket! (Drt/4 : 213); →*óhajtja*, ~ 1 : 310; 4 : 149 *azon óhajtás*, ~ ide e békési magányba bujdokoltam azon ohajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszerítene sorsom (L 290/7 : 215) + 5 : 6

vajmi hsz 8 | **vajmi** 7, **vajhmi** 1

(vál, fokozó szóként) 'ugyancsak, szerfölött': (mn nyomósítására:) Oh, a magyar költőknek vajmi Nagy honfi-érdemök vagyon (715/2 : 337) *(gúny)* Van egy ország, úgy híják, hogy Okatootáia . . hogy Ausztr(ál)iának Tőszomszédja, vajmi jó! Nem lopózhatik be hozzá A civilisatio. (713/2 : 332) Ezt nem a te kedvedért mondom . . hanem azok kedveért, a kik nem tudják, és vajhmi nagy ezeknek az ő száma. (UL/5 : 58—9) | (hsz v. hat nyomósítására:) Mennyországom ideje vajmi hamar lejárt (Sz/4 : 9) Azt adok, mit vajmi ritkán kaptok, Ti királyok, nyílt őszinte szót (758/3 : 44) + 2 : 138, 316; 7 : 34

vajon hsz **71** | **vajon** 60, **vajjon** 6, **vallyon** 4, **valjon** 1

1. (eldöntendő kérdés nyomósítására:) vajon a csillagokat, Juliskám, nem te gondoltad? Te gondoltad ki ezeket, Mikor szerelmed született. (644/2 : 227) Hát majd a jövendő fog-e dicsekedni Mi velünk? vajon nem fogja emlegetni Orcapirulással e kor gyermekit? (730/3 : 12); ~ . . .-*e* v. -*e* ~ *?* Vajon lesz-e mit ennetek? (709/2 : 306) + 1 : 29; 2 : 19; 3 : 33, 110; 4 : 23; 5 : 112; 6 : 9; 7 : *506 (+ 9) *hát* ~ . . .-*e?* Ekkor vonult el a csapat a kazal mellett, a mellybe rejteztem. Egy vasvillás ember kacagva mondta: Hát vajon nem itt van-e? (N/4 : 107) | (függő kérdésben) ~ . . .-*e* Ott vár reám . . Az én . . Kedves kis angyalom . . Csak azt szeretném tudni, Vajon most sejti-e, Hogy holnap illyentájban Olly nagy lesz öröme. (640/2 : 220) + 2 : 176; 4 : 53, 62; 6 : 16, 113 *ha* ~ . . .-*e* E tombolók között a legzajosbikat Kérdezzétek meg csak: ha vajon boldog-e? (509/2 : 86) — **a)** (vagylagos kérdésben) ~ . . . *vagy* Pillámon egy könny rengedez. Magyar nép, vajon hajnalodnak Vagy alkonyodnak harmatcseppje ez? (407/1 : 354) Minő az út!. . . de vajon út ez? Vagy fekete kovász talán? (623/2 : 203) ~ . . .-*e* (. . .) *vagy* Szeretője-e vajon [verscím is] a testnek a lélek? . . Vagy a lélek a testnek csak barátja? (468/2 : 37) + 1 : 301 | (függő kérdésben) ~ . . .-*e* . . . *vagy* nem ingadozhatom, vallyon nősüljön é Edvárd vagy nem? (KH/6 : 49) + 4 : 147; 7 : *513

2. (kiegészítendő kérdés nyomósítására:) Hazátokkal mit tennétek vajon, Ha az ellenség ütne rajtatok? (585/2 : 159) — Ki az valjon? kérdezte Mihályné . . — Kis András keresztapámék Pistája! szólott Katica (N/4 : 96) + 1 : 331, 346; 2 : 185, 322; 3 : 92, 120; 5 : 74; 6 : 391 (+ 8) *(ism)* Vajon mi ér? [verscím is] vajon mi történik velem? (476/2 : 40) *(ism* nyomósítására:) e boldogságomat Kinek, vajon kinek köszönhetem? (186/1 : 116); *hát* . . . ~ Hát ti rátok, dalaim, ti rátok A jövendőben vajon mi vár? (341/1 : 300) + 4 : 279 | (függő kérdésben:) Garayhoz vittem négy verset . . egyedűli célom volt, azon kívánciságom kielégítése: vallyon mit szól felőlök Verőczey? (L 25/7 : 21) mondja meg kend csak, Ezen az uton itt vajon hova jutnak? (JV/1 : 210) + 2 : 213; 3 : 8; 5 : 59 — **a)** (vagylagos kérdést bevezető kérdésben) ~ . . . *vagy* Vajon mit álmodott, miről? Koporsóról-e vagy kenyérről? (Ap/3 : 111) + 2 : 94, 128, 194; 5 : 40 *ejnye* ~ . . . *vagy* Ejnye vajon mit szemlélhet? Tán a fényes délibábot? . . Vagy a szomszéd falu tornyát? (615/2 : 194) | (függő kérdésben:) El-eltünődtem magamban . . vajon mi lett abból a lyánykából? nem halt-e meg? és ha még él, nem ment-e férjhez, szeret-e még engemet . . ? (N/4 : 113)

vájulat fn **1** | *-ok* 1

(ford) 'rés, nyílás': Igy állt a ház; a vájulatok [die Lücken], hol az ajtó s ablak volt, nyitvák, mint az üres helyek a halálfőn (RH/6 : 296)

vak mn és fn **34**

I. mn 29 | 25: -Ø 24 | *-ká* 1

1. 'nem látó (ember)': [Homér és Osszián] egybe' hasonlatosak: Mind ketteje vak volt. (658/2 : 243) Béla pártja tetemesen csökkenni fog, s a mennyivel csökken e vak együgyűé, annyival növekszik az enyém. (TH/4 : 182) + 7 : *634; ~ *koldus*← 3 : 123 *(hsl)* a balgatag nem tud magáról gondoskodni, s fiúnak kell mellette lennie, hogy a világon keresztűl vezesse, mint vak koldúst (RH/6 : 166); (ragadványnévszerű állandó jelzőként) ~ *Béla*← 4 : 147(2×); 7 : *634, *635; (**Szszerű:**) *ha nem* ~, *látja* „Szép jó estét, galambom; mit csinálsz?" „Ha nem vak, hát látja, mit csinálok; Látja az úr, hogy kötöm a hálót;" Igy felelt a kis leány (SzP/2 : 57) — **a)** 'csak fél szemével látó': (ragadványnévszerű jelzőként:) A vak Tamást is én neveltem . . félszemű volt, S még is meglopta az ezerszemű Istent is. (Ap/3 : 122) — **b)** 'vmit látni nem akaró': *(páros kif:)* →*siket és* ~ 6 : 54, *(szókapcs:) siketté s* ~*ká teszi magát* 'úgy tesz, mint aki se hall, se lát': a jó kocsmáros . . szabályul tartá . . verekedésbe soha sem keveredni . . melly alkalmakkal gyakran siketté, s vakká tette magát (RH/6 : 78—9)

2. *(átv)* 'felismerésre, belátásra képtelen': én ollyan vak bolond voltam! nem vettem észre, hogy nyájaskodásod csak hiuság (FL/4 : 134) [Isten] Magas tervébe nem lát a vak ember (Ap/3 : 111) + 6 : 335, *(oxym)* Mi roszat böngészhet vak látástok ezen jel-

lemből arra nézve, hogy engem nagyon jól ismernek? (Cor/4 : 263) — **a)** 'elvakult, elfogult': *balítélet ~ óriása*← 1 : 100 | *(ráértés, ism)* nemcsak a szerelem, hanem a szerető is vak — vak minden kültárgy iránt, valamint annak hibája ellen, kit szeret (RH/6 : 244) — **b)** 'véletlen': *~ szerencse* ld. **[vakszerencse]** — **c)** 'alaptalan': Én hiszem, hogy egy roppant forradalom előestéjén vagyunk, s tudod, nekem nincsenek vak sejtelmeim. (L 225/7 : 165)

3. *(átv)* 'mérlegelés, megfontolás nélküli': *~ düh*← 3 : 53 *~ indulat* Nem beszél vak indulat belőlem (400/1 : 347)

4. *(átv)* 'teljesen sötét': *(párh)* [a fergeteg] teli torokkal Ordítozott belé a Vak éj siket fülébe. (Ap/3 : 116)

II. fn 5 | *-Ø* 3, *-ok* 1 | *-okon* 1

1. 'vak (I.1.) ember': *(tőism:) ~ — vakság*← 4 : 169 *(szój)* [Béla:] Hah, vakmerő! [Sülülü:] És te merő vak! (TH/4 : 174) *(párh:) ~ — néma*← 4 : 271 *(ellent)* Ah siralmas idő! .. Boldog mostan a vak, s jaj annak, a ki lát (Tb/3 : 287)

2. *(átv)* 'befolyásolt, korlátolt személy': *(tőism:) →vakság — ~* 3 : 150

vakon hat 4 — **1.** *~ születik: (szembeáll)* Oh mért kellett látnia ekkor? Mért nem született vakon inkább? (HK/1 : 136) — **2.** *~ tart* 'akadályoz a felismerésben': Vakon mért tartja a sors korodat, Hogy meg ne értsen? nemzetem művésze! (187/1 : 117) — **3.** *(szókapcs:) ~ engedelmeskedik* v. *szót fogad* Én félek egytől, de ez .. nem a halál, hanem bátorságom... ez az .. a minek vakon engedelmeskedem (P 201/5 : 90) + 3 : 297

vakandok ld. **[vakondok]**

vakandokturás ld. **[vakondoktúrás]**

vakandturás ld. **[vakondtúrás]**

vakar ts ige 4 | 3: *-ta* 2 | *-nám* 1

1. '(testrészt) körömmel kapar': *(ford)* Inkább vakarnám a napon fejem [have one scratch my head = tkp. 'megkarcolni hagyja'] A harci zajnál, mint henyélve halljam Nagyítni semmiségemet. (Cor/4 : 274); *(szókapcs:) fülét, fejét ~ja* (tanácstalanság kif.:) A bérkocsis fülét, fejét vakarta .. Gondolkodék, mit tégyen e kölyökkel? (Ap/3 : 118)

2. '(lovat) szőrzete kaparásával tisztogat': *(szembeáll:) ~ — patkol*← 1 : 142

vakarva 1. hat in 1 — **1.** (viszketés csillapítására; *kép)* lázongó gazok .. nyüzsgő véleményteket vakarva [rubbing] Megrühösítitek magatokat? (Cor/4 : 233)

[vakarózik] tn ige
'viszkető bőrét vakarja'
vakarózni fn in 1 | *-nom* 1

(hsl) ha szembe dicsérnek .. ollyan furcsán érzem magamat, mintha rühös volnék s nem volna szabad vakaróznom. (L 137/7 : 53)

vakefieldi ld. **[wakefieldi]**

vakeset fn 1
'véletlen': Pista .. Bokor mögé bujt titokban .. Tán maga sem tudta, hogy mit lesett? Csak várta, hogy mit hoz a vakeset. (SzP/2 : 58)

vakhit fn 1 | *-ével* 1
'gondolkodás nélküli hit': Az első szerelem kínai egyszerűk keserűségökben .. a lélek vizbe fuló ember vakhitével [Fanatismus] merül beléjök (KH/6 : 60—1)

vakít ige **10** | 5; **vakít** 4, **vakit** 1: *-Ø* 3; *-ja* 1 | *-ana* 1 — *(átv)*

1. ts '(erős fény) a látásban bántóan zavar': Azon .. nyárestek egyike vala, hol a nap teljes melegét érezteti, de a fény nélkűl, melly a szemet vakitja (RH/6 : 151) a fiú .. elfödé kezével szemeit, mintha őt a szövétnek fénye vakítaná (RH/6 : 278) | (tárgy nélkül; *kép, fokozás)* e gondolat egyetlen fény börtönömben, de villám fénye, melly vakít, öl. (TH/4 : 196) — **a)** tn 'erősen, káprázlatóan fénylik': *(túlz)* Mi vakít? .. A villám... (meglátja Predszlávát) vagy tőröd? vagy szemeid? (TH/4 : 156) — **b)** tn 'káprázlató fehérséget áraszt' ld. **vakító**

2. ts *(átv)* 'elkápráztat, bámulatba ejt': a Müvészet fénye hasztalan vakít. (718/2 : 341)

vakító 1. mn in **5** | **vakító** 2, **vakitó** 3 — **1.** a lámpa vakító fényét legyőzék szemei (RH/ 6 : 341) — **a)** keskeny, vakitó fényvonal nyugoton, .. volt az utósó idvezlet, mellyet [a nap] .. a vidékre küldött (NI/6 : 420) + 6 : 392 — **b)** A sötét .. eget gyöngén világitá meg a .. nap, mellynek táblája elhalványult a hó vakitó fényétől (P 41/6 : 390) — **2.** *(páros kif:) →hevítő és ~* 6 : 127

vö. **égetőn-vakító**

vakkantás fn 1 | *-okkal* 1
'kutya rövid, ugató hangja': az úrfi .. nevökön szólította a kutyákat, s azok erős vakkantásokkal ugrottak elő. (N/4 : 106)

vakmerény fn **3** | *-emet* 1; *-re* 1; *-nyel* 1

(vál) 'vakmerőség': Halkan megfogám kezét... ekkor ujra elhagyott minden bátorságom. Bánni kezdtem vakmerényemet. (HKöt/4 : 18) Te rác, te horvát, német, tót .. vétkes vakmerénnyel Reánk uszít a hűtlen király (815/3 : 187) *(tréf túlz)* tegezni merlek .. melly iszonyú vakmerényre egyébiránt magad jogosítál fel (L 43/7 : 29)

vakmerő mn és fn **21**

I. mn 16 | 13: *-Ø* 10, *-k* 1 || *leg- -bb* 2

1. 'kockázatot vállalóan merész': keress néhány vakmerő fickót, kik nem sokat törődnek életökkel (RH/6 : 213) *(páros kif)* [Ellerby] minden kétségbeesett munkára kész, s mindig talál személyeket, kik épen olly vakmerők és ravaszok, mint ő. (RH/6 : 255); ~ *harcos←* 1 : 256 ~ *kalandor: (megszem)* reményem is, e Vakmerő kalandor, Addig megy csak, hogy tán Még meglátlak egykor (598/2 : 177) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, tőle származó, rá valló': minden utján átvonultam az erdőnek .. a nélkül, hogy bárkinek is a legkisebb nyomát födöztem volna föl, ki e vakmerő tettnek részese lehetett. (RH/6 : 133) egykor vakmerő kebellel Dacoltam sorssal és világgal. (375/1 : 325) + 2 : 69 *(párh)* megöltem volna Bélát és Ilonát. Ez lett volna a legvakmerőbb, de legrövidebb és biztosabb ut. (TH/4 : 182)

2. 'szertelenül merész, túlzott': ~ *remény←* 3 : 16

3. 'szemtelen, arcátlan': Kapjuk fel, vigyük el! mért ollyan vakmerő, Tartományunkba belépni mikép mer ő? (JV/1 : 216) lelövöm azt a silány fattyút, ki vakmerő volt olly veszettkutya módon nekem rohanni (L 221/7 : 160) + 4 : 264 — **a)** 'ilyen személyre jellemző': e szónak csak kiejtése is olyan vakmerő szemtelenség, melyet Jellachich torkába saját vérével kell befojtanunk. (P 234/5 : 126)

II. fn **5** | *-Ø* 4 | *-t* 1

'vakmerő (I. 3.) ember': [Saul:] elmehetsz, gyáva fattyu. [Borics:] Hah, szemtelen vakmerő, halálos itéletet mondtál magadra. (TH/4 : 183) *(szój:)* ~ — *merő →vak* 4 : 174; *(párh:)* ~ — *bűnös* [Saul:] szeretlek, imádlak .. [Ilona:] Hah vakmerő!... kétszer bűnös! (TH/4 : 171) ~ — *szemtelen — háládatlan: (gúny,* részleges *ism)* ha lesz közöttünk ollyan vakmerő, Kinek eszébe jut, Hogy három század óta úr Hazánkon a Habsburg-család .. Az illyen vakmerőt, Az illyen szemtelent, Az illyen háladatlant Honárulónak deklaráljuk (761/3 : 47)

vakmerően hat 3 | *-en* 1 ~ *-n* 2 — **I. 1.** *(kép)* e hullámok közt egy kicsiny kis sajka, A szív, hánykodott, de evezett vakmerőn (SzM/2 : 261) — **3.** Tudom, hogy kik vagytok, ti nyomoru férgek, Kik a hátam mögött vakmerőn beszéltek (811/3 : 183) + 1 : 262

vakmerőség fn **2** | *-Ø* 1 | *-emért* 1

'felelőtlen merészség': Megénekellek... ámbár vakmerőség Igy fölhangolni kis nádsípomat. (187/1 : 117) — **a)** 'arcátlanság': esdek, ne méltóztassék vakmerőségemért, mire végső szükség kiszte, neheztelni. (L 32/7 : 26)

vakolás fn **1**

'vakolat': [a szoba] falairól hulladozott a mész, látszott a vakolás (HKöt/4 : 55—6)

vakolat fn **4** | *-Ø* 2; *-ja* 1 | *-tal* 1

'a fal felületére felrakott (megszilárdult) habarcs': Roskadó félben van a ház, ⟨Vakolatja⟩ Hámlik le a vakolat (708/2 : 304, 396) + 2 : 313 — **a)** 'habarcs mint kötőanyag': [az épület] kerek kövekből állt, mellyek egymásra rakattak s vakolattal egyesíttettek (RH/6 : 138)

vakolatlan mn **1**

'olyan (fal), ami nincs bevakolva': [a palota] Ott álldogál mogorván vakolatlan falaival (ÚL/5 : 48)

[vakondok] fn: **vakandok 3** | *-Ø* 2, *-ok* 1

'föld alatti járatokban élő rovarevő emlősállat; vakond': *(hsl)* Világosság, téged szomjazálak, S mint vakandok, föld alatt lakom .. Lenn .. A börtönben, így sohajt a rab (694/2 : 291) Föltúrhatom, mint a vakandok, az Egész földet, nem foglak megtalálni (Ap/3 : 168) *(met)* nincs nyomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakandokok távol a napvilágtól (ÚL/5 : 52)

[vakondoktúrás] fn: **vakandokturás 2** | *-t* 1; *-ra* 1

'vakondtúrás': Az álom [Jancsi] szemének pilláját ellepte; Vakandokturásra bocsátotta fejét, Hogy visszanyerhesse elfogyott erejét. (JV/1 : 187) — **a)** *(tréf kicsinyítés)* 'hegység': látni .. a láthatár végén egész magamivoltában azt a kis vakandokturást, mit Tátrának neveznek (UJ/5 : 23)

[vakondtúrás] fn: **vakandturás 2**

'vakondtól föltúrt földkupac': [a hírnökök] pontosan vizsgálák meg a vítért, meggyőződésűl, hogy nincs rajta mélyedés vagy domborodás, sőt vakandturás sem (RH/6 : 383) *(hsl; ellent)* Anyám hajol, mikénth' az Olymp hajolna vakandturás előtt Kérőleg (Cor/4 : 361)

vakság fn **5** | *-Ø* 2 | *-ot* 1, *-át* 1; *-ban* 1

1. 'látóképesség hiánya': *(tőism)* Oh ti nem is gondoljátok, milly boldog a vak. Mi a vakság? mennyei fátyol, melly eltakarja az ember elől a világot (TH/4 : 169); *(szókapcs:)* ~*ot küld szemeire* Teremtő isten! szemeimre A vakságot tán csak nem küldöd? (196/1 : 156) *(körülírás:) lába* ~*át →megbánja orra* 3 : 119

2. *(átv)* 'tisztánlátás, ítélőképesség hiánya': oh mi vakság! fölemelte még a Népszerűség őket [= a szájhősöket] paizsára (667/2 : 252) *(szókapcs:)* ~*ban tart: (tőism)* Azon valának papok és királyok .. Hogy

vakságban tartsák a népet, Mert ők uralkodni akarnak, S uralkodni csak vakokon lehet. (Ap/3 : 150)

[vakszerencse] fn: **vak szerencse 1** | *-jét* 1 'véletlen szerencse': vak szerencséjét [blind fortune ~ blindes Glück] fölhányja .. a hetvenkedő pimasz, Itt mindnyájunk láttára, hallatára! (Cor/4 : 376)

vala igealak és segédige **70**

I. elbeszélő múlt esz 3. sz-ű igealak, ld. **van**

II. ragozhatatlan segédige 70

1. (összetett múlt segédigéje; jelen idejű igealak után:) Egy egér fölkapta [a légycombot], s iramlott Véle az oltár háta mögé .. S lakomáz vala (HK/1 : 121) nem volt ollyan csín .. Mit rajta el nem követett, Mihelyt eszébe jut vala (Ap/3 : 133) + 3 : 244; 6 : 36, 86, 181, 198 | (múlt idejű igealak után:) Ki egyszer már a mennybe szállt vala, Nem látja azt a föld többé soha! (624/2 : 205) Fejöket domború paizsra fektették, S álmadoztak vala nagy véres csatákról (LV/3 : 312) + 1 : 187; 2 : 285; 3 : 122, 243; 4 : 209; 6 : 11, 60; 7 : 172 (+ 8) (vegyesen; *stílusparódia)* Nagy összeesküvés napfényre jött *vala*, Annak feje Zrínyi és Nádasdi vala .. De a gonosz szándék el nem sülhet *vala*, Isten és angyalok őrköttenek *vala*. (Drt/4 : 209[5×]) | (elbeszélő múlt után:) Flamareilné élénken fordult vissza, s kedvese gyaníthatá vala arckifejezéséről a hatást, mellyet .. távozása gyakorlott. (KH/6 : 14)

2. *(vál*; feltételes múlt ért.) '...-t volna': (jelen idejű igealak után:) Flamareil ur .. engem e lélek s kitüntetés nélküli katona ellen ótalmaz .. Atya vagy testvér nem tehet vala többet értem. (KH/6 : 59) Bölcsebbnek kell vala lennem, semhogy Gloucesterekbe bizalmat helyezzek. (RH/6 : 196) + 6 : 6, 8, 13, 25, 29, 42(2×), 123, 128, 190 *(párh:)* ~ — *volna* v. *volna* — ~ Mortimer és Pembroke osztották volna föl egymás között [Hugó] birtokait, s én és Guy de Margan részünkűl boszút kapunk vala (RH/6 : 291) + 6 : 28, 158 | (elbeszélő múlt után:) a hadsereg tisztje .. valószinűleg nem rég jöhete meg Algírból, mert Európa minden táborának napmelege sem eszközölheté vala e gazdag festést (KH/6 : 10) + 6 : 33, 269 — **a)** (feltételes mm-ban; jelen idejű igealak után, *párh)* légy tisztelettel .. e két szent öreg emléke iránt .. kik tégedet is, ha meg nem halnak vala .. végtelenül szerettek volna (P 291/5 : 147) + 6 : 5, 147 | (elbeszélő múlt után, *párh)* ollyat-ollyat ordítottak, hogy az egek repedeztek volna bele, ha olly rekedt torkok nem működének vala (UJ/5 : 28) + 6 : 152, 181 — **b)** (feltételes mm fm-ában jelen idejű igealak után, *párh)* ha Alured itt lett volna, e baj nem történik vala. (RH/6 : 254) + 6 : 116, 146, 258 | (elbeszélő múlt után; *párh)* magam is tudék vala verseket csinálni, ha ő akarta volna. (KH/6 : 22) ha csak egy csepp vér volna benned a tisztességes férjből .. rég kidobál vala engem az ablakon, (KH/6 : 33) + 6 : 70, 84, 114, 146, 153, 198, 271 | *(-nd* jövő időjeles elbeszélő múlt után; *párh)* rosz szolgálatot teendél vala nekem, ha sikerűlt volna (RH/6 : 123) — **c)** (megengedő mm-ban, ill. ilyennek fm-ában; jelen idejű igealak után; *chiasmus)* ha harminc éves korában megy vala is férjhez, kiskorúnak tartotta volna magát, kit a megegyezésre erőtettek; s utazott volna bár Gretna-Greenbe, házasság kivűli zarándoklatait férje iránti idegenséggel igazolja vala (KH/6 : 59)

valaha hsz **97**

I. htl 14

1. 'korábban, régen': Sétifikáltam igy én is Valaha, Merthogy voltam, voltam én is Katona (701/2 : 299) Lemondok .. a verselésről .. és a prosához állok, barátom! mitől valaha annyira irtóztam. (L 16/7 : 13) + 1 : 64; 4 : 164, 217, 404; 5 : 75; 6 : 335; *(szembeáll:)* ~ — *már* Valaha jól tudtam erre a járást, de már elfeledtem. (TH/4 : 160) ~ — *most* hallgass meg, Hugo! .. A milly hevesen és gyöngéden kérted valaha e kezet, ugy kérlek most, fogadd el azt. (RH/6 : 373)

2. 'a jövőben': Ha valaha A világrendszer fölbomlana .. Esnének akkor csillagok (448/2 : 30) Te Soma! hátha mi még nagyszerü életet is élünk valaha (L 121/7 : 40) + 4 : 111

II. ált 83

'bármely időben is': Elvem ellen volt, fiam szerelmébe valaha bele avatkozni (HKöt/4 : 74) megnéztük Murány várát .. A ki valaha Gömörbe vetődik, nagyot vétkezik maga ellen, ha ezt meglátogatni elmulasztja. (ÚL/5 : 62) + 4 : 89, 134 | (ff-ot körülíró mm-ban:) olly tökéletes faluhely volt az, minőt csak valaha láthatni (RH/6 : 71) — **a)** 'bármikor a múltban': Voltam-e én valaha más véleményen, mint te, Tivadar? (TH/4 : 167) ha egyszer zúgolódom, Ne hidd azontúl, hogy szeretlek, Hogy valaha szerettelek! (Ap/3 : 153) + 3 : *317; 4 : 33, 157; 6 : 101, 151, 357, 383; 7 : 158 (+ 5); *(párh:) egyszer* — ~ Kértem é csak egyszer is számot ön hajlamairól? Akartam é valaha e rokonérzeti kiömlések szükségének ellenállani ..? (KH/6 : 54) ~ — *ismét* már egészen el is felejtették, hogy valaha ingereltek .. s eszökbe sem fog jutni, hogy ismét ezt cselekedjék. (FL/4 : 127) ~ — *most* Szerettetek-e, fickók, valaha, Hogy most gyülöltök? (499/2 : 65) ~ — *soha* „ .. Láttad őt valaha, Clare?" „Soha," felelt a fiatal ne-

mes. (RH/6 : 182); *(nyomósítva:)* ~ *életében* volt önnek valaha életében .. komoly érzelme .. ? (KH/6 : 20) | (ff-ot nyomósító v. körülíró mm-ban:) én szerettem .. legjobban Vörösmartit mind azok között, kik őt valaha szerették (P 227/3 : 338) + 4 : 114, 193, 377; 6 : 124, 153, 173, 192, 358, 388; 7 : 38 *(párh, szembeáll:)* →*sokszor* — ~ — *jelenleg* 5 : 114; *mi* v. *mily(en)* v. *minő csak* ~ v. ~ *csak* az ajtókopogtatás .. a legkellemetlenebb hangokhoz tartozék, miket Hugo és Lucy füle valaha csak hallhatott (RH/6 : 160) + 6 : 128, 129, 134, 138, 165, 247, 268, 273, *mint (csak)* ~ 4 : 76, 91; 5 : 17; 6 : 66, 131, 148, 265, 407 (+ 5) *(ism)* szeretlek, imádlak, ugy, mint valaha, sőt jobban, mint valaha (TH/4 : 171) | (könyörgésben, kényszerítésben) *ha (...)* ~ ki a bünös? Nevezd meg őt .. Nevezd meg, ha valaha viseltetél gyermeki szeretettel atyád iránt! (RH/6 : 344) + 6 : 44 *(párh:) ha* ~ — *(úgy) most* régi lantom .. Ha valaha szépen szóltál, Most legyen szép éneked (837/3 : 213) + 5 : 113 — **b)** 'bármikor a jövőben': Ne adja a balsors, hogy e szegény haza Bajában reátok szoruljon valaha... Ti meg nem ónátok. (581/2 : 155) örökös obsittal küldtem el a reményt, e városba valaha eljuthatnom. (ÚL/5 : 75) + 6 : 36, 124, 125, 142(2×), 146, 150; 7 : 155, 193; ~ *még* v. *még (...)* ~ hasztalan kereslek? Vagy még meglátjuk egymást valaha? (254/1 : 242) + 2 : 171; 7 : 193 | (fogadkozásban, fenyegetésben:) verjen meg engem a hatalmas isten .. Ha valaha ez esküt elfelejtem! (600/2 : 180) véres boszú! hogy még anyja méhében megrázkodjék az, a ki valaha illy tettekre csak gondol is, hogy elkövesse. (TH/4 : 194) + 4 : 108; 5 : 90; 7 : 144

valahányszor von hsz **20** — ksz-ként 'mindannyiszor, amikor': Kis lak áll a nagy Duna mentében .. Könnyben úszik két szemem pillája, Valahányszor emlékszem reája. (90/1 : 40) Valahányszor átjöttem e falukon, megemlékeztem .. a régi jó Gvadányiról. (ÚL/5 : 69) + 1 : 323; 4 : 63; 6 : 6, 28, 46, 225, 411; 7 : 215 (+ 6) *(párh:)* ~ — *most is* 3 : 312; *(nyomósítva:)* ~ *csak* a kis sirhalmok között magas ákácfák emelkedtek; ezeknek árnyékába járt el Sári, valahányszor csak ráért (FL/4 : 130) | (fm-i utalószóval) ~ ..., *mindannyiszor*← 1 : 215 *mindig* ..., ~ Gyönyörű kis leányt láttam ... — .. az úrfi mindig ezt mondja, valahányszor megérkezik valahonnan (HKöt/4 : 71)

valahára hsz **13** '(hosszú várakozás után) végre': (a jelenben:) Szabad a magyar nép, szabad valahára (788/3 : 80) Csak hogy itt vagy valahára! (HKöt/4 : 62) + 3 : 31, 208; 6 : 154 *(páros kif:) végre* ~ ld. **végre-valahára** | (felszólítással:) Valahára mutassuk meg már, hogy Senkinek sincs semmi köze hozzánk (798/3 : 98) + 1 : 72; *már* ~ Ne mondja hát mindég azt, a mi nem tartozik ide; álljon már valahára azzal elő, a mi idetartozik. .. (FL/4 : 133) | (a múltban:) Mennyit nem küzde a balsors velem, Mig valahára még is engedett (186/1 : 116) + 3 : 274; 6 : 407 | (a jövőben) ~ ... *majd* Én tűrni fogok, — valahára talán Majd égi való jön az álmok után. (19/3 : 253) *már* ~ Szeretném ha már valahára láthatnálak (L 2/7 : 7—8)

valahogy hsz **32**

I. htl 31

'valamely meg nem határozott módon': Bár csak összebujthatnám valahogy e vén gyermekes grófot házunknak e régi ellenével (RH/6 : 255) *(ism)* Tudtára kell adnunk valahogy az ifjunak, mit akarunk tenni .. tudtára kell adnunk valahogy. (RH/6 : 279) — **a)** *(átv)* 'nagy nehezen': Kocsis, ne dögönyözze kelmed Azt a lovat .. Hiszen mi még Pesten leszünk az Itéletnapra valahogy. (623/2 : 385) Hosszu próbálgatások után végre sikerült [a részeg Marcinak] valahogy .. lábára állnia (FL/4 : 136) *(ism)* Engesztelte a jó asszony [a férjét] .. Valahogy, valahogy csakugyan engedett (JV/1 : 201); ~ *csak (... majd)* v. *majd csak* ~ valahogy csak elférünk majd, ha szorulunk is (L 169/7 : 93) + 4 : 215; 7 : 106 *talán* ~ *majd* Leteszem a két könyököm, Remélve, hogy tán valahogy Majd búmat versben kinyögöm. (210/1 : 167) *(verscím* és *refrén, tréf ráértés* is:) Valahogy [—] Várom, várom lakodalmam Nehezen .. Nem a világ ez az egy hét, Lemorzsolom apródonként Valahogy .. ha nappal összeveszünk, Este majd csak kibékülünk Valahogy. (668/2 : 253—4 [5×]; 7 : 518; PE. 11: [200]) ~ *nagy nehezen* Mindig elfáradt az egész háznép, míg valahogy nagy nehezen a [csecsemő] szájába tukmálhattuk az emlőt. (P 291/5 : 148) — **b)** 'jól-rosszul; úgy-ahogy': *(kép)* [a templomépítő] a tornyot .. a levegőbe tolja, hogy Ott fönn maradjon, míg majd valahogy Alája rakja szépen a falat (745/3 : 29)

2. *(átv)* 'véletlenül': Jó Petőfi, te sem félhetsz, Hogy két vállad valahogy A szerencse áldásának Nagy terhétől összerogy (99/1 : 45) Ott általellenben lakik Az én kedves babám; Azt várom én, ha valahogy Még megpillantanám. (147/1 : 86) | (nem kívánt módon:) Egyszer én valahogy nyájam elszalasztám (JV/1 : 202) Koldúlt és koplalt a fiú; A vén banyának gondja volt reá, Hogy el ne hízzék valahogy szegényke. (Ap/3 : 128) + 3 : 290; 4 : 28, 178, 209; 6 : 264 | (tiltás nyomósítására:) ki ne böffentsd valahogy Az istennek, hogy én voltam, ki téged El-

altatálak (S/2 : 80) | (tiltás enyhítésére:) S vigyázz: örömedben egyik bordalomat Ne mondd el valahogy a mi-atyánk helyett. (633/2 : 214)

II. ált 1

‚bármily módon': ha lehet, ha valahogy szerét ejtheted, írj (L 293/7 : 217)

valahogyan htl hsz 1

(átv) 'valahogy (I. 2.); véletlenül': (töltelékszóként:) ha majd annak idejében valahogyan talán izé... keresztapa kellene, hát aztán ne menjen úrfi a szomszédba (HKöt/4 : 75)

valahol htl hsz 18

1. 'valamely meg nem határozott helyen': Te öleled most szép szeretőm valahol (167/1 : 100) Azon asszonyt láttam valahol (TH/4 : 160) + 2 : 216; 4 : 46; 6 : 77, 95; *(párh:)* ~ — *akárhol*← 4 : 148 ~ — *máshol*← 1 : 172 | (fenyegetésben; *tréf)* Drága barátom, stibli! .. elkaplak én még valahol ebben az életben, s akkor fogadom, hogy epos helyett elegiát zengesz. (L 181/7 : 111)

2. (más helyhat-val) 'a megnevezett helynek egy meghatározatlan részén': vezess oda, s várj meg engem valahol a környéken. (TH/4 : 162) hat lovadnak valahol a városban kell helyet keresned. (RH/6 : 332) + 4 : 104; 6 : 101; 7 : 165 — **a)** 'körülbelül a megnevezett helyen': Holnapután már valahol Becskereken Lovagol [a betyár] (294/1 : 269) — **b)** 'a megnevezett távoli v. ismeretlen helyen': olvastam azt a verset, A mellyet te én hozzám csináltál Valahol a bártfai forrásnál (191/1 : 151) *(gúny, párh)* Kliegl .. Ha valahol Boroughbridgeben született volna, s a neve valami Percy Bysshe Krokszenbrokszen volna, akkor aztán majd máskép fogadta volna Szécsenyi. (P 201/5 : 89)

3. *(átv)* 'valamely meghatározatlan formában': Itt valahol árulás lappang, mylord (RH/6 : 210)

valahonnan htl hsz 1

'valamely meg nem határozott helyről': az úrfi mindig ezt mondja, valahányszor megérkezik valahonnan (HKöt/4 : 71)

valahova htl hsz 5

'valamely meg nem határozott helyre': A szomszéd .. barátságosan ajánlotta szegény házát, míg ismét elszegődhetem valahova. (N/4 : 104) + 5 : 22 *(párh; ism* párbeszédben:) „Nem tudod, hova megyek, Claudia .. azt sem tudod, akarok é valahova menni vagy sem." „Igen, igen .. meg vagyok győződve, hogy mégy valahova .. mindamellett is menni akarsz valahova," szólt a lyányka (RH/6 : 367)

valaki nm és fn 110

I. nm 109 — fn-i

A) htl 90 | -Ø 64 (b 2); *-d* 1 | *-t* 14; *-nek* 5 (b 2); *-re* 3; *-től* 1; *-vel* 2

1. 'meg nem határozott v. meg nem határozható személy': Megölte valaki magát, Az hozta ezt a rút időt. (291/1 : 267) Az a küszöb megnőtt, igen... Vagy tán követ tett oda valaki? (Ap/3 : 119) + 1 : 186, 344; 2 : 81, 250; 4 : 31; 5 : 97; 6 : 335; 7 : 202 (+ 42) *(szembeáll:)* →*senki* — ~ v. ~ — *senki* 5 : 88—9; 7 : 159 — **a)** 'ismert, de megnevezni nem kívánt személy': *(párh* párbeszédben) *ki?* — ~ — *valaki* (II.)← 4 : 101 — **b)** 'a környezet vmelyik tagja': Szaladjon valaki, s a szakácsot hívja (JV/1 : 199) Most menjünk egy censorhoz, és vele irassuk alá a proclamatiót és a nemzeti dalt! kiáltott valaki. (P 201/5 : 82) + 6 : 136, 191, 196, 302

2. 'egy ember': *(szembeáll)* [Katica] Szemeit rémülettel veté az alakra, s kérdé magában, csakugyan valaki é az, vagy csupán képzete rémítő képe. (RH/6 : 296) Egy szálig elveszünk-e mi? Vagy fog maradni valaki, Leírni e Vad fekete Időket a világnak? (859/3 : 240); *más* ~ ld. **[másvalaki]**

3. (ált alanyként, tárgyként, hat-ként, birt jelzőként) 'az ember': az olvasó közönség félreismerhet, mellőzhet valakit egy és más oknak következtében (P 114/5 : 37) méltó-e illyen ember .. arra, hogy valaki kizárólagos dolgozótársa legyen (L 137/7 : 54) + 4 : 263; 6 : 187, 251, 335, 396, 447

4. (fm-i utalószó) ~, *(a)ki* attól tartottunk, hogy megint találkozunk valakivel, a ki még veszedelmesebb lehet ránk nézve, mint a kisbiróné (N/4 : 109) + 4 : 170; 6 : 108, 131, 271, 300, 406, 447; 7 : 189 (+ 7) | (ismert, de megnevezni nem kívánt személyről) ~, *ki* Valaki, kit ismersz, ezt [a levelet] adta számodra. (RH/6 : 121) + 6 : 132, 241 | (birt szraggal) 'a birtokosnak rendelkezésére álló személy': ~*je*, *ki* „ .. Van valakid, kit elküldhetsz?" Hugo a törpére tekintett (RH/6 : 211)

B) ált 19 | -Ø 14 | *-t* 2; *-nek* 2 (b 1); *-vel* 1 'akárki, bárki': El fogja-e valaki olvasni tudni életem történetét, mit e reszkető kézzel akarok leirni? (HKöt/4 : 13) tempi passati, mikor én valakinek barátja voltam (UJ/5 : 17) + uo.; 5 : 26; 6 : 166, 175, 179, 203, 333, 351, 386, 395 *(ism)* Ünnep volt ez, a barátság Szép ünnepje, Nem is hiszem, hogy valaki — Hogy valaki elfeledje. (324/1 : 288) *(szembeáll)* Megigérém, hogy átaljában senkinek sem mutatlak meg. Ha valakit hívatok, megszegem igéretemet (RH/6 : 328) + 6 : 376 — **a)** (fm-i utalószó) ~ *(..., a)ki* Ha van valaki itt .. a kinek E festék [= vér] tetszik .. ki Hősleg hal inkább, hogysem rútul éljen .. kövesse Marciust. (Cor/4 : 253) + 6 : 221, 271

II. fn 1 | *-t*
(htt ne-vel) 'megnevezni nem kívánt személy': *(párh; ism* párbeszédben:) én már mást szeretek, tudja. — Mást? és kit? — Valakit. — De ki az a *valaki?* (N/4 : 101)

[valamely] htl nm: **valamelly 19,** [vlsz. sajtóhiba:] **valamely 1** — mn-i
1. 'egy meghatározatlan (személy, dolog)': Pegazusom tombol, Tán megrúgta valamelly szamár (679/2 : 275) megyünk, mendegélünk, mig valamelly jó embernél helyet nem kapunk. (N/4 : 109) + 2 : 321; 4 : 217, 282; 5 : 36, 93; 6 : 33, 102, 212, 225, 346
2. 'valamelyik, egyik': ha valamely lányka nap lementekor még távol van házától, a férfit veszem elő, ki őt visszatartja. (RH/6 : 136) megijedt, hogy valamelly tette ingerlé Edvárdot haragra. (RH/6 : 368) + 6 : 219 *(párh)* azt akarják elhitetni a néppel, hogy én .. [a] deputatiót .. nem minister elé vezettem, hanem valami színészhez, vagy valamelly szerkesztő cimborámhoz (P 211/5 : 110); ~ *más* 6 : 357, *más* ~ ld. **[másvalamely]**
3. '(meghatározatlan) valamiféle': Ezt Shakspeare valamelly delíriumában írhatta, mert józan ésszel még ő sem merhetett illyenbe fogni. (P 132/5 : 42) + 7 : 155
4. (fm-i utalószó) ~ . . ., *ki*[1]← 7 : *504

[valamelyik] nm
I. htl
A) fn-i: **valamellyik 7** | *-e,* 3, *-ünk* 1, *-ök* 1 | *-nek* 1; *-kel* 1
1. 'a számba jövő személyek közül az egyik': a külső udvarban is vannak őrök .. Mit csináljunk, ha valamellyikkel találkozunk? (RH/6 : 283) | (birt szraggal:) ha valamellyikünk balra a második utra visszatér .. vagy magát a társaságot vagy lovaikat ott fogja találni (RH/6 : 118) Ez a lovagság igen fontos kérdése .. Döntse el öreg lovagjaink valamellyike. (RH/6 : 346) + 6 : 25, 198
2. 'a számba jövő dolgok közül az egyik': nem födözhetém föl, nyúl vagy é vagy szamár? .. Már a kettő közől valamellyiknek kell lenned (RH/6 : 322) | (birt szraggal:) Le akartam csak kenyerezni A nótáros urat, hogy... hogy... hogy majd beszerezzen Bakternek vagy kondásnak falujába, ha e szép Hivatalok valamellyike meg fog ürűlni idővel. (650/2 : 234)
B) mn-i: **valamellyik 6**
1. 'a szóban forgó személyek v. dolgok közül egyik': Sétára hát!. . . csak el ne csipjen Valamellyik hitelezőm. (180/1 : 112) Bejártam .. az egész faluban a cselédtartó gazdákat, de akkor épen senkinek sem volt semmiféle szolgára szüksége, tehát várnom kellett, mig valamellyik hely megürűl. (N/4 : 104) + 4 : 124
2. 'egy meghatározatlan (dolog); valamely (1.)': hova menjek, ha nem látok? Nyakamat szegheti valamellyik árok. (505/2 : 84) Valamellyik héten elrándulok Nagy-Bányára (L 161/7 : 73) + 5 : 63
II. ált: **valamellyik 4** | *-ünk* 1 | *-et* 1, *-ünket* 1; *-ében* 1 — fn-i
1. 'bármelyik személy': (birt szraggal:) kiröpült a szurony egyenesen Bécs felé, a nélkül, hogy valamellyikünket megsértette volna (P 201/5 : 81) + 6 : 439
2. 'bármelyik dolog': írd meg azon költeményeim cimét, mellyek nálad vannak, nehogy tévedésből közülök valamellyiket Frankenburgnak adjam (L 141/7 : 55) | (birt szraggal:) ezen oldalon van a Little Bilberry erdő .. s túlnan van a nagy Monington erdeje. E kettő valamellyikében ezer lovast rejthetnénk el (RH/6 : 199)

valamennyi nm **60**
I. mn-i 17
'minden': Szent hazaszeretet .. örök tanyára tégy szert valamennyi Magyar kebelében. (581/2 : 155) Föl, hazámnak valamennyi Lakója (858/3 : 238) + 6 : 6, 7, 20, 123, 162, 212; 7 : 145, *513; (kf v. ff körülírásában): 15 évi szolgálatom alatt husz dámát ismertem .. szebbeket és szeretetreméltóbbakat mint önnek e ma esti valamennyi tarka harkálya. (KH/6 : 19) Marcius .. testvérek közt is ér annyit, mint valamennyi nagyapátok Deucalion óta (Cor/4 : 264); *(szókapcs:)* ~ . . . *között* (ff nyomósítására v. körülírásban:) Boz fölül van minden birálaton .. az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi író közt legtöbb jó kedvet (ÚL/5 : 74) + 6 : 238 | (fm-i utalószó) ~ . . . *között, mely*← 1 : 132 || (tsz-mal) ~ . . . *között* (ff nyomósítására:) jártunk a nevezetes romokon, mellyek talán hazánk valamennyi várai között legközelebb álltak a felhőkhöz (ÚL/5 : 62)
II. fn-i 43 | 27: -Ø 16 | *-t* 4; *-nek* 1, . . *nyeteknek* 1; *-nél* 2; *-vel* 3
1. 'mindegyik szóban forgó v. odaértett személy': azonnal fölmentem a városházához, ott nagyon meghökkentek .. megjelenésemen. Leesett az álla valamennyinek. (P 207/5 : 101) majd visszatérek Az én enyéimhez, És ide szorítom rendre valamennyit Dobogó szivemhez! (857/3 : 237) + 2 : 174; 4 : 124; 6 : 90(2×), 92, 105, 106; 7 : 116 *(fokozás)* Nemsokára kezdte más a gunyolódást, azután meg más, és így valamennyi az asztalnál. (FL/4 : 127) *(párh)* Némellyek karddal és nyíllal bírtak, mások botokkal, s valamennyi késznek látszék, egy vagy más részről a harcban részesülni. (RH 6 : 92) *(szembeáll; fokozás)* Mit bánom én, hogy nem magad vagy, Hogy ott száz és száz van veled? Habár ott volna valamennyi, Itt kéne lenni teneked. (800/3 : 101); ~

között (ff nyomósítására:) a demokraták a legszegényebb emberek Magyarországban, › én valamennyi között a legszegényebb vagyok (L 275/7 : 198) + 7 : 87 — **a)** (birt szraggal; *szembeáll)* Valamennyeteknek Köszönet, de most csak egy rész jön velem, A többi más harcban vesz részt (Cor/4 : 253) — **b)** (fm-i utalószó) ~ . . ., *ki: (szembeáll)* Én nem egy hölgyet szerettem, de egyikkel sem hasonlék meg, valamennyit barátnőmül birom, kinek imádója valék. (KH/6 : 29)

2. 'mindegyik szóban forgó v. odaértett dolog, állat, képzeletbeli lény': Gyönyörű szép asszony . . látásod . . adott ezer szivet. . . Csillagok csillaga, valamennyi tied! (SzM/2 : 260) kijön a vizek aljáról a szörnyetegek s a Tündérek serege, s valamennyi dalolja utánam: „Téged dícsérünk . . szabadság! . ." (650/2 : 389) + 2 : 73, 338; 4 : 106 *(szembeáll)* [Marcius] egy hiba nélkül sem szűkölködik, valamennyivel el van látva. (Cor/4 : 262) (ff körülírásában:) a viola . . kedvencem; ez nem ritka . . virág, de valamennyinél kellemesebb. (J/6 : 395) + 6 : 403; ~ *között* (ff nyomósítására:) Sokféle a madár . . Nekem valamennyi között legkedvesebb Madaram a gólya (620/2 : 200) + 7 : 86

valamennyien hat 16 | *-en* 13 ~ *-n* 3

II. 1. Katonának valamennyin fölcsapunk (802/3 : 104) + 4 : 99, 173, 267; 5 : 119 *(ism)* Legyen olly vig mind halálig A pályátok, A milly vígak valamennyin — Valamennyin ma valátok! (324/1 : 288) *(párh)* Mindegyikünknek el kell mondania kérelmét, mi által valamennyien részesülünk a megtiszteltetésben (Cor/4 : 280) *(részletezés)* A fák alatt a . . derék ijászok különféle csoportozatai, s falusi lyánykák állottak a szomszéd helységekből, valamennyien vasárnapi ruhában. (RH/6 : 128); (értelmezőszerűen:) e férfiak valamennyien megérdemelték a megtiszteltetést (P 201/5 : 86) + 6 : 26 →*mi*[1] ~*en* 4 : 190 *ti* . . . ~*en* ti elcsapott királyok Itt Európában valamennyien, Jertek mi hozzánk (761/3 : 47) *ők* ~*en* a hamis deák s mind, kik itt boroztak. Ők valamennyien már rég porladoznak. (397/1 : 344) (ff körülírásában:) [a púpos] több szalagot, tollat, csipkét viselt, mint az udvariak valamennyien (RH/6 : 329) — **2.** egyik bűntét a másikat követi, s egyik tervet a másikra halmozza . . mellyek valamennyien egymást födözni rendeltetvék (RH/6 : 379)

valamennyire htl hsz **1**

(ford) 'némileg': az új udvari dámák valamennyire [etwas] vasárnapi fényűzését csalhatlan jelekről meg lehete ismerni (KH/6 : 5)

valamerre htl hsz **1**

'meg nem határozott v. meg nem határozható helyre, irányba': Hiripi . . a milyen nyugtalan, még majd elcsavarog valamerre. (HKöt/4 : 61)

valami nm, fn és hsz **480**

I. htl nm 350

A) fn-i 135 | *-Ø* 29 | *-t* 77; *-be* 1; *-ben* 1; *-hez* 1; *-nek* 1, *-dnek* 1; *-re* 4; *-vel* 20

1. 'meg nem határozott v. ismeretlen dolog': János vitéz csak úgy tapogatva ballag, Néha feje fölött elreppent valami (JV/1 : 214) Halkan kinyitj' a hintó ajtaját . . Belétesz valamit (Ap/3 : 117) + 1 : 190, 211, 214; 4 : 68, 92; 5 : 26, 89; 6 : 217 (+ 8); *(párh:)* ~ — *mi* ha elindulok, találok valamit, Találok, hanem a sejtés nem mondta: mit? (629/2 : 209) + 6 : 209, 282 ~ — *semmi* 4 : 61, 213; *más* ~ ld. **[másvalami]**, *oly* ~ 6 : 21, *olyas* ~ ld. **[olyasvalami]** | (anyagi javakról:) mellénk sompolygott egy szegény lengyel fiu. Tudtuk, mit akar; mindnyájan adtunk neki valamit (UJ/5 : 22) + 3 : 128 *(párh)* Hát szereztél valamit? — Annyit, a mennyivel tisztességesen megkezdhetni a házas életet. (N/4 : 114) | (elvont dologról, érzelemről, cselekvésről:) Úgy sírhatnék!. . . megbántott valami (289/1 : 266) Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek Az emberiségért valamit! (500/2 : 66) + 3 : 213; 6 : 28, 241, 404, 432; 7 : 30, 140, 205 (+ 7) *(ism)* Látszék, hogy valamit Akar és nem akar, Vagy inkább, hogy valamit Merne, ha merne. (HK/1 : 130); *(párh:)* ~ — *mi* Sejtek, sejtek én valamit, A jó isten tudja, hogy mit (731/3 : 13) ~ — *micsoda* 4 : 132; *(szembeáll)* az a valódi hazafi, ki semmit sem tehet a hazáért; a ki pedig tehetne valamit, az gazember. (TH/4 : 159) *(megelev)* Mellem szorúl, majd megfulok, S szivem táján valami rág (145/1 : 85) + 245 | (közlésről, mondanivalóról:) [Hiripi] idézni kezdett valamit Gvadányiból (HKöt/4 : 69) A bérkocsis . . imádkozott-e vagy káromkodott, Nem tudni, csak hogy morgott valamit. (Ap/3 : 118) + 4 : 87, 131; 6 : 114, 240, 245, 279, 287; 7 : 171 (+ 8) *(ism)* Meséljen valamit, gazduram . . Jaj, napám, meséljen valamit, hogy az isten is áldja meg! (N/4 : 99) *(szembeáll)* „Szólt valamit, midőn átadá?" . . „Semmit, sir Rikárd," válaszolt a kapus (RH/6 : 308)

2. 'a következőkben meghatározandó dolog': Valami jutott eszembe! Zálogúl majd azt teszem be . . Hitvesem fejkötője! (117/1 : 63) Nem szabad meghalnod . . Hátra van még valami: Unokádnak gyermekit idővel . . meg kell még áldani! (BI/2 : 329) + 1 : 205; 2 : 308; 4 : 84, 122, 171, 175 | (mondanivaló bevezetésére:) valamire figyelmeztetem. Tudja ön, ki ama hölgy, kihez menni akar? (J/6 : 415) + 6 : 84, 190, 201, 364; *(szókapcs:) mondok* ~*t* 2 : 308, 322; 6 : 281, 291, 324 *(párh* párbeszédben) *mondok* ~*t* — *mit?* — *valamit* (III.)← 4 : 75(2×)

3. *(átv)* 'egy kicsi, egy kevés': hallottam valamit kalandodról (RH/6 : 259) épen tennap kezdék egy uj darabot .. bár lenne szerencsém, önnek belőle, mihelyt elkészül, valamit fölolvashatni (J/6 : 398) + 6 : 81, 125, 132, 379; ~*vel* 'egy kicsivel, egy kevéssel': Nekem is van csillagom .. Ama magányos csillag keleten, valamivel túl a rokkantak tornyán. (KH/6 : 24) (kf-kal:) Rétságon ebédeltem egy ifjú férfiuval, ki valamivel előbb ért oda nálam (UJ/5 : 35) + 6 : 79, 108, 141, 148, 176, 424; 7 : 54 (+ 8); *(szókapcs:) van benne* v. *a dologban* ~ volt .. benne valami, ha nem egészen volt is igaz, a mit hitt. (N/4 : 114) + 6 : 213 *lesz vmiből* ~ 'megvalósul': Igy éldegélnénk .. Mit szólsz rá szőke kis lány, lesz-e Belőle valami? (148/1 : 88) + 4 : 38; 6 : 431; 7 : 28

4. *(átv)* 'jelentékeny személy': *(szókapcs:)* ~ *lesz (belőle)* Rómában Cassius valék .. Párizsban Desmoulins Kamill. .. Itt is leszek tán valami. (557/2 : 125) bájdús Jankóm, nagyon szép verset küldtél Jókaynak .. Csak iparkodjál, mindig mondtam én, hogy lesz belőled valami. (L 191/7 : 126)

5. (fm-i utalószó) ~ . . ., *hova* A Monington kápolna .. közelében kell valaminek lenni, hova embereimet rejthetem. (RH/6 : 199) ~ *(. . .), mi* kellemes megnyugvás kifejezése volt arcán, mintha valami gyötörte volna, mi most megszűnt (RH/6 : 310) + 6 : 60, 79, 89, 109, 158, 236, 370 | (birt szraggal) 'meghatározatlan elvont dolog, amivel a birtokos rendelkezik': ~*je* . . ., *mi* Szeretném tőled az emlékeket elűzni .. Kell valamidnek lenni, mi búskomor gondolatidtól eltávolítson (RH/6 : 164)

B) mn-i 215

1. 'meg nem határozott v. ismeretlen minőségű, tulajdonságú; valamiféle': Ha azt tudnám, hogy az én hálómba Valami nagyon nagy hal akadna .. Nekem is volna halászni kedvem. (131/1 : 74) Húzzák a cigányok valami víg toron (726/3 : 8) + 1 : 271; 4 : 39, 131, 185; 5 : 23, 52; 6 : 336; 7 : 38 (+ 40); *(párh:)* ~ — *egy* a részeg .. oda támaszkodik .. valami utcai sarokkőhöz, vagy a sétány egy fájához. (ÁB/6 : 442) *minden* — ~ minden reverendának van valami szép fiatal szoknya rokona. (ÚL/5 : 45) *semmi* — ~ nem éreztem többé semmi fájdalmat, sőt valami édes érzés foglalta el szívemet. (N/4 : 113); ~ *ilyféle* 7 : 16 ~ *más* Nem pénz, nem rang kecsegtet. . . valami más, egészen más. (TH/4 : 154) + 6 : 190, 244 | (kérdésben:) Valami baja van? — Nincs biz énnekem (FL/4 : 132) + 4 : 32, 122, 177; 6 : 125, 424 *(párh)* Vajon ki intézi a világ dolgait: valami elméjében megháborodott sors-e, vagy egy kitanulhatlan bölcseségű isten? (P 132/5 : 40); *(szembeáll:)* ~ — *semmi* 4 : 68 ~ — *senki* Tudakoztak-e valami barátai felőle? — Egy hónap óta senki sem látogatta meg. (J/6 : 419) — **a)** 'közelebbről meghatározni nem akart': Valami mondandóm van, Hugo (RH/6 : 234)

2. 'a megnevezett fajfogalomba tartozó': János .. valami halomra fejét lehajtotta (JV/1 : 216) a vén Ternyeinek .. egy férfiunokája .. valami mesterséget tanult. (HKöt/4 : 83) + 1 : 173, 216; 2 : 7, 249; 4 : 115; 5 : 41; 6 : 391; 7 : 157 (+ 13) *(ism)* az öreg ur verseket csinált: ma valami jelenést, holnap valami dalt. (J/6 : 401) *(párh)* miért is nem születtem én hordónak, valami száz akós hordónak, tele amollyan jóféle ó borral (FL/4 : 122) || (fn-ként használt mn előtt:) Hát a török basa fia vágtatott ott, Ölében valami fehérféle látszott. (JV/1 : 197) + 1 : 88; 3 : 289; 4 : 123, 158; 6 : 30, 436; 7 : 118, 157 (+ 14) *(ism)* valami különöst, valami megmagyarázhatlant éreztem. Akkor nem tudtam, mi az? most tudom, hogy szerelem volt. (HKöt/4 : 19) | (kf előtt:) Margan majd valami jobbat tud tenni, sem mint kihíni (RH/6 : 245) + 4 : 89; 6 : 75, 103, 126; (ff körülírására:) Nincs valami rútabb, utálatosb .. mint egy vastag, duzzadt férfi (KH/6 : 43) *(párh)* nincs valami fölségesebb, semmi nem emeli jobban a lelket, semmi nem gyakorol tartósabb jó hatást .. mint a szép reggel élvezete. (NI/6 : 423) || (hsl-ban) *mint* ~ A kemence .. Ugy mered a levegőbe, Mint valami sziklai vár A tatárjárásnak utána. (HK/1 : 147) + 2 : 299; 4 : 62, 135; 5 : 19, 47, 51; 6 : 273; 7 : 87 (+ 32) *mintha* ~ [Kazinczy Gábor stílusa] Épen ollyan, mintha valami szép fiatal leány kacér nagyanyjának csipkés, pantlikás .. kalapját tenné föl. (ÚL/5 : 66) + 4 : 23; 6 : 42, 51, 52 — **a)** *(rosszalló* árnyalattal:) A sövény alatt halok meg .. Valami vén cigány lök be Dögkutyával egy gödörbe. (636/2 : 216) Valami böszörményi nemzetőr meg a „királyokhoz" cimü versemre egy ellenverset írt. (P 201/5 : 90) + 5 : 15; 6 : 26 (2×), 38, 39, 85, 179(2×), 265, 286, 340 *(párh:)* ~ — *valamely* 5 : 110

3. (tuln előtt) 'közelebbről nem ismert (személy, ill. név)': [a részeg] az ön nevét említé .. és valami Gvadányit vagy Glabányit vagy mit (HKöt/4 : 66) Predszláva .. nagyon szerette .. udvarának egy ifju leventéjét .. Valami Sámsont, ha jól emlékezem. (TH/4 : 163) + 5 : 128 | *(rosszalló* v. *gúny)* Először is a várat néztem meg, melly hajdan Rákócziaké volt, most pedig. . . valami Preczenheimé. (ÚL/5 : 65) + 5 : 46 *(párh:) valahol* — ~ 5 : 89

4. 'némi, valamelyes': Hangjában valami roszindulat feküdt (RH/6 : 250) ugy hiszem, van valami igazság a régi mondában, hogy az emberek lelke néha állatok testében lakik. (RH/6 : 273) + 6 : 73

5. 'valamelyik': [Vörösmarty] a Petőfi név alatt valami régibb irót vélt rejtezni (L 20/7 :

16) a távolban hangzott néhány férfi éneke, kik alkalmasint részegen mentek haza valami csapszékből. (HKöt/4 : 29) + 4 : 109; 6 : 280, 302

6. (fm-i utalószó) ~ . . ., *ami* közel jutottál az akasztófához vagy valami távolabb halálhoz, a mi ennél még kegyetlenebb. (Cor/4 : 359), ~ . . ., *ki* 2 : 250(3×); 6 : 45, 93, 134, 179, 319 *(hsl-*ban:) a fenyvesek . . fölfelé mindinkább ritkulnak s a tetőt csak néhány éri el. . . mintha valami katonák volnának, kik várat ostromolnak. (UJ/5 : 23) + 5 : 25, ~ . . ., *mely* Edvárd . . észrevevé, mikép őt valami váratlan veszély fenyegeti, melly még ismeretlen . . előtte (KH/6 : 34) + 6 : 9, 16, 41, 442

II. ált nm 59

A) fn-i 39 | *-Ø* | *-t* 31; *-re* 4

1. 'bármi (is)': Az öreg úr . . fiát jobban szerette, hogysem ellene tett volna valamit. (N/4 : 104) Mielőtt valamire szánjuk magunkat, hadd beszéljek. (Cor/4 : 227) + 6 : 50, 55, 126, 261, 308, 330, 412, 447 *(párh)* Mit én tudom: mit beszéltünk, vagy beszéltünk-e valamit? (HKöt/4 : 18) *(szembeáll:)* ~ — *semmi* 5 : 54; *ha (. . .)* ~ ha valamire szüksége lesz, csak jöjön hozzá (FL/4 : 137) + 4 : 90, 213, 281; 5 : 57; 6 : 10, 100, 155, 238; 7 : 184, 217

2. 'bármily kis mennyiség, mérték, fok': a nap . . rövidlátó Már öreg korától, S le kell hajolnia, hogy valamit lásson (738/3 : 21) ki az ördög adna valamit, ha illyen becsületes hüvelyben járnék kéregetni? (HKöt/4 : 52) + 3 : 7; 5 : 65; 6 : 134, 145, 243; 7 : 11; *(nyomósítva:) csak ~ is* nem látunk épen gombamódra feltünedezni olly kezdőket, kiktől csak valamit is várni lehessen e pályán. (P 78/5 : 12)

3. (fm-i utalószó) ~, *(a)mely (— semmi←)* 3 : 159; 6 : 412 ~ *(. . .), (a)mi (— semmi←)* soha semmi alkalmat nem használt, valamit tenni, mit rosznak tartott (RH/6 : 315) + 4 : 62, 122; 6 : 144, 176, 179, 266

B) mn-i 20

'bármi(féle)': Nem tudom, volt-e még valami mondani valója a nagyapának vagy elvégezte már? (N/4 : 115) Oda futok könyvárusomhoz, hogy adjon hirtelenében valami kis könyvet, a mit zsebembe dughatok. (ÚL/5 : 59) + 5 : 22 (2×); 6 : 23, 30, 62, 64, 294, 324, 333, 358; *ha (. . .)* ~ 4 : 217; 6 : 277, 346, 354, 378; 7 : 212 *(ism)* Oh, teremtőm, ha *valami* baja esett, ha valami fenevad. . . oh siess (TH/4 : 403) *(párh)* Ha valami férfi illy körülményekben . . ha olly férfi, ki eddig méltóságán alulinak tartá a táncot, még is táncol . . ez nem ok nélkül történik. (NI/6 : 434)

III. fn 7 | *-Ø* 5 | *-t* 2

(jelzővel v. htt ne-vel) 'dolog': a házasság . . komoly valami (KH/6 : 25) Nincs rútabb valami, Mint az a lomhaság. (141/1 : 82) + 2 : 327; 4 : 75; 6 : 262 *(tőism)* már megleltem a valamit, Megleltem, megleltem, két ország tudja: mit. (629/2 : 209) | *(ráértés, párh, ism)* Mondanék valamit. . . — Mit, János? — Valamit . . . — Csak hogy sok *valami* van a világon, s én hamarjában ki nem találom: mellyiket akarja mondani? (HKöt/4 : 75)

IV. hsz 64

1. (mennyiséget, mértéket, időtartamot jelentő szó előtt) 'körülbelül, mintegy': A távol valami harminc lábnyi lehetett (RH/6 : 282) Letört a sziklából valami öt fontot A király (JV/1 : 212) + 1 : 142, 211; 3 : 34; 4 : 110; 5 : 22, 54; 6 : 172; 7 : 87 (+ 43) *(párh)* láttunk valami húsz agyonlőttet, s mintegy ötven vizbe fultat (P 272/5 : 137)

2. (nyomósításra:) az élet e faluban . . valami igen egyoldalu lehet (NI/6 : 427) | (tagadásban) 'nem éppen': Látja ön tehát, uram, hogy a szerző nem valami csekélység. (J/6 : 399) Levél . . szeretném tudni, mi van benne? . . Különben nem lehet valami fontos írás (Drt/4 : 213) + 4 : 74; 5 : 73; 6 : 268; 7 : 35 *(párh)* Jöjön vissza, ha nincs valami sürgetős utja. — Utam nem épen sürgetős, szólék. (HKöt/4 : 44) | (tagadás körülírásában:) Igaz, hogy ollyan a nép, a millyennek te rajzolod, de csalatkozol abban, ha hiszed, hogy én valami idealis testületnek képzelem (L 221/7 : 159) + 1 : 152

vö. **valamirevaló**

valamicske htl nm **2** | *-Ø* 1 | *-t* 1 — fn-i 'kis mennyiség vmiből': (pénzből:) tán már eddig is kuporgathattunk volna össze valamicskét a [gyermek] számára (HKöt/4 : 55) | (bírálnivalóból:) ha Mindig csak jót irok, Mivé lennének úgy a Szegény kritikusok? Időnként valamicske Ezeknek is csak kell (302/1 : 272)

valamíg von hsz **1** — ksz-ként

(elav, vál) 'amíg csak': verjétek meg ugy az árulókat . . hogy megemlegessék . . az eveshami csatát, valamíg az angol sziveknek drága lesz a szabadság. (RH/6 : 229)

[valamiképp] htl hsz: **valamikép 1**

'valahogyan; véletlenül': egy igen jó módu leányt vezettem az oltárhoz, nehogy tönkre jussak valamikép. (HKöt/4 : 63)

valamikor htl hsz **2**

(más időhat-val) 'kb. a megnevezett időben': ~ *Árpád← idejében* 3 : 20 ~ *a →huszadik században* 5 : 80

valamint hsz és ksz **75**

I. hsz 35 — ksz-ként

(vál; hasonlításban) 'mint (ahogy)': Készülj a meglakolásra — Rémséges leszen az,

Valamint rémséges a bűn, Mit elkövetél. (HK/1 : 138) ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk .. te az enyémet már ismerheted munkáimból, valamint én kiismertem a tiedet Toldidból. (L 134/7 : 47) + 1 : 131; 4 : 329; 6 : 50, 56, 163, 326; 7 : 10, 34, 67 | *(hsl* kapcsolására:) Valamint e sültre A mi szánk: Mosolyogjon a sors Szája ránk (66/1 : 18) Hol vannak a hellenek és hol a celták? Eltűntenek ők, valamint Két város, a mellyet A tengerek árja benyel (658/2 : 243) + 1 : 126, 133(2×), 135; 6 : 307, 309 *(párh)* A nap gombóca piroslott, Valamint a paprika Vagy mint a spanyolviasz. (HK/1 : 134); (fm-i utalószóval) ~ ..., *így* valamint az őszi természetre A halál jön észrevétlenül: Én reám is így jőjön (360/1 : 312) ~ ..., *szintúgy*← 1 : 121; 6 : 71 ~ ..., *úgy* v. *úgy* ..., ~ Valamint a három napkeleti királyt A csillag, ugy kísért engem a szerelem. (613/2 : 192) + 1 : 123, 3 : 284, 291; 6 : 165, 237; **Szh:** *reszket, ~ a →kocsonya* 1 : 146 — **a)** ~ ..., *úgy (... is)* 'mind ..., mind; ... is, ... is': Hiú teremtmények ezek az asszonyok; s mégis valamint rosz, ugy jó is van bennök. (RH/6 : 120—1) + 6 : 78, 97, 315, 317

II. mellérendelő ksz 40 — *(vál)*

(kapcsolatos mellérendelés kif.) 'és, továbbá': Most pedig (valamint mind örökkön örökké) áldjon meg benneteket az én istenem (L 167/7 : 87) [nagybátyám] minden kérdésére felelék, szülőimről .. valamint saját eseményeimről. (NI/6 : 422) + 6 : 70, 169, 244, 430; 7 : *512; *(felsor*-ban:) Ez a föl-fedezéstőli félelem volt, a szégyentől, az egész világ gunyos megvetésétől, valamint a büntetéstől. (RH/6 : 297) + 6 : 249 *(é)s* — ~ v. ~ — *(é)s* csalódott hiuság s ingerült kevélység emelé hangját, valamint megsértett szerelem (RH/6 : 159) Köln és Trier, Lüttich püspökség, valamint Jülich, Cleve, Berg, és — az egész szász királyság Poroszországhoz fog esni. (NI/6 : 422) + 6 : 95 (2×), 124, 145, 201, 215, 224, 425; (más ksz-val) *(s —)* ~ ... *is* az Életképeket .. haza járatom szülőimhez, valamint a Pesti divatlapot is. (L 79/7 : 33) az öreg gróf a fűre feküdt, s hű kiséről, valamint az [!] vadászéi is, közel hozzájok kört képeztek (RH/6 : 322) + 5 : 99; 6 : 39, 206, 420; 7 : 46, 215 (+ 8); ~ ... *sem* *B. Conservativ cimü versezete nem közölhető, valamint a „Magyarok a Lajtánál" sem. (P 56/7 : 506) + 7 : *514 — **a)** (m kapcsolására) ~ — *s* elbeszélte [a törpe] .. hogy Monthermer Hugo megsebesíttetett, elfogatott, valamint, hogy atyám nemsokára Derbybe fog híni magához, s onnan Londonba megyek vele (RH/6 : 243); (más ksz-val) ~ ... *is* *nagy örömünk van a fölött, hogy .. igen kevés .. levéllel háborgattak bennünket, valamint azon is örvendünk, miként igen sok jó epigramm .. küldetett be hozzánk. (P 40/7 : 502—3) ~ — *s ... sem* *A .. „Főurakhoz" cimü költemény el nem fogadtatott, valamint a „Romon" s „Dédesvár düledékin" .. sem méltók közlésre (P 71/7 : 509)

valamintségesen hsz **1** — ksz-ként

(tréf, dagályos) 'valamint (I.)': a szerkesztők .. őket mindeddig sem mutatták be a közönségnek. És ez aztán .. dűhbe hozza az embert, valamintségesen dűhbe hozta az én fentisztelt iskolatársaimat (P 87/5 : 13)

valamirevaló mn **1**

(tréf) 'a maga nemében jófajta': Mező-Túr .. Lóvásárai híresek, mellyeken minden valamirevaló alföldi betyár megjelen (ÚL/5 : 57)

válasz fn **24** | **-Ø** 12, **-*a*** 2 | **-*t*** 4, **-*odat*** 2, **-*át*** 2; **-*ra*** 1; **-*ul*** 1

'kérdésre, fölszólításra adott felelet': „Megnyitjátok-e ti nekünk Murány várát? Vagy mi magunk nyissuk meg, azt akarjátok?" Kurta megtagadás volt a válasz érte (SzM/2 : 256) Ha igazán szeretsz, könnyü lesz a válasz: Szerelmem s kezemért pártom közé állasz? (SzM/2 : 264); *(megszem)* Az eb szőrét simítgatá a gyermek .. Beszélt is véle a fiu, s az állat Válasz gyanánt halkan nyöszörgött. (Ap/3 : 126) + 4 : 230, 231; *(jelzővel:) heves* ~ „De .. Alured", monda Lucy, mielőtt Monthermer Hugo a kissé heves választ kiejthette (RH/6 : 170) *merész* ~ 6 : 315; *(szókapcs:)* ~*t ad* [P. Andor:] szabj egy kis határidőt. [U. Erzsébet:] Jól van; mikor ad ön választ? (Drt/4 : 218) + 1 : 132 | (idéző m-ban:) A fondor lelkületű egyházfi .. mikoronta Bagarja uram E kérdést terjesztette elébe: „Hát Fejenagy koma hol lehet?" Igy hallatta a választ: „Ott van, a hol van .." (HK/1 : 127) + 2 : 321; *(jelzővel:) kurta* ~*: (ism)* „.. Megmaradnék itten éjszakára." „Jól van," volt a kurta válasz, S ezzel befordult az agg. Kurta volt a válasz, ámde több Nem kellett az ifjunak. (BI/2 : 315) — **a)** 'írásbeli üzenetnek, levélnek írásbeli viszonzása': „Irok neki," szólott a szép hölgy magában .. ezt írta válaszul hamarján: „Éjfélkor légy a vár délnyugati sarkán." (SzM/2 : 261) Válaszodat csak ugy cimezd, mint a minapit, simpliciter nekem Szatmárra. (L 166/7 : 81) + 7 : 211; *(jelzővel:) rögtöni, →azonnali, tüstént* ~ 7 : 43 *villámló, →mennydörgő* ~ 7 : 158; ~ *vkinek: (címben)* Válasz Vörösmartynak (P 231/5 : 118) ~ *vmire: (címben)* Válasz, kedvesem levelére (643/2 : 225; 7 : 517; PE.11 : [199]); *(szókapcs:) levelet* ~ *nélkül hagy: (ism)* Remélem, második levelemet nem hagyod válasz nélkül, még pedig rögtöni, azonnali, tüsténti válasz nélkül. (L 130/7 : 43) ~*t ír* Kérlek add e levelet az illető kezébe .. Ha

választ ir levelemre, neked fogja átadni (L 144/7 : 57) ~*t vár* Villámló mennydörgő válaszodat szívszakadva várom (L 219/7 : 158)

válaszol ige **393** | 391; **válaszol** 390, **válaszól** 1 : -Ø 6; *-tam* alr 2, *-t* 345, *-tak* 1; *-tam* tsr 8, *-ta* 1; *-ék* 14, *-a* 8; *-á* 1 | *-jak* 2, *-j* 1 || *-hatok* 1; *-hatott* 1

1. tn 'kérdésre választ ad; felel': Alszol, szerelmem? alszol, kedvesem?... Alszik bizonnyal, mert nem válaszol. (Ap/3 : 164); *határozottan* ~ „Nincs itt Rikárd .. ?" Katica nem válaszolt határzottan (RH/6 : 342) | (idéző m-ban:) „.. szeretsz-e még?" „Szeretlek egyre," válaszolt az ifju (S/2 : 78) Úri barátom! .. hallotta-e már hirét Hiripi Gáspárnak? — Nincs szerencsém... válaszolék. (HKöt/4 : 47) + 3 : 296; 4 : 45; 6 : 14, 121, 354, 407, 427, 442 (+ 85); *(párh): kérd* — ~ Hol van Betti? kérdém az öregtől. — Néhány nap óta nincs honn, válaszolt ő. (HKöt/4 : 35) + 4 : 30, 44, 85; 6 : 116, 218, 308, 342, 431 (+ 31) *kérdezősködik* — ~ [a herceg] Monthermer [Hugó] .. mintléte felől kérdezősködék. „Már csaknem egészen meggyógyultam, mylord." válaszolt Hugo (RH/6 : 232); *ekképp* v. *igy* ~ az úr kérdé: „vannak szülőid?" .. [a gyermek] igy válaszolt: „.. én talált gyermek vagyok." (Ap/3 : 130) + 2 : 317 *megindulva* ~ szeret ön egy lyánykát s el akarja jegyzeni? .. — .. hogy tudja ezt ön, ki eddig nevemet sem ismeré? — E fiatal lyányka — válaszolt ő megindulva .. nem a tanácsos leánya, hanem az enyém! (NI/6 : 438—9) →*mogorván* v. *mogorva hangon* ~ 3 : 172; 6 : 11 *mosolyogva* v. *nevetve* ~ 6 : 99, 148 *nyugodtan* ~ 6 : 313, 343, 345 *röviden* ~ 6 : 122 *szilárdan* ~ „.. teljesítené é Lucy?" „Nem," válaszolt ez szilárdan, fölemelve fejét. (RH/6 : 373) — **a)** ts 'kérdésre válaszként mond vmit': Kocsija várakozik, el akarja ön hagyni a társaságot? Flamareilné asszony mit sem válaszolt (KH/6 : 45)

2. tn 'párbeszédben az előbb elhangzott szavakhoz kapcsolódva szól, mond vmit': (idéző m-ban:) „.. egy pohár bordeauxi jól fog esni, urfi." „Nem", válaszolt Hugo (RH/6 : 136) senki sem szólit engem úrfinak, csak ő... — Már az nekem mindegy, válaszolt Jancsi (HKöt/4 : 59) + 4 : 48; 5 : 25; 6 : 24, 109, 167, 233, 399, 423 (+ 133); *(párh:) felel* — ~ nem merném egyenesen rád fogni, hogy csakugyan pénztárnokom vagy... felelt Hiripi .. — Pedig csak fogd rám, válaszoltam (HKöt/4 : 67) + 6 : 122, 195, 201, 228, 267, 280, 333, 334, 352, 357, 431 *hozzátesz* — ~ 6 : 181, 194, 360 *kiált* — ~ Majd elfúja a szél a kakastollat! kiáltának a helységekben a zöld-ágasok az ellenpártiakra. — Majd megeszi a cserebogár a zöldágat! válaszoltak ezek. (UJ/5 : 28) + 4 : 25; 6 : 68, 201, 346 *közbevág* — ~ 6 : 291, 328 *mond* — ~ Tán korán is van még, uram! mondá szolgám .. — Mire oda érünk, jóformán feljön a nap, válaszoltam (HKöt/4 : 28) + 5 : 102; 6 : 129, 142, 148, 153, 201, 285, 301 *szól* — ~ „Én lyány vagyok," szólt .. „.. A hol vagyunk, ez a föld, nem az ég .." .. „Legyünk tehát a földön," válaszoltam (T/2 : 16) + 4 : 29, 35, 59; 6 : 241, 364, 378, 408, 438 (+ 15); *igy* ~ Egy szerkesztőhöz vitte művét [Szilveszter], Átolvasá az, és igy válaszolt: „Nagy ember ön, uram .." (Ap/3 : 153—4) + 1 : 31; 3 : 136, 144; 5 : 104 *barátságosan* ~ — Szállást keresnénk, ha találnánk, mondtam .. — A millyen ollyan lesz, ha megelégedtek vele, fiaim, válaszolt az öreg barátságosan (N/4 : 110) →*elégületlenül* ~ 6 : 324 *élénken* v. *tüzesen* ~ 6 : 102, 314 →*elfogulatlanul* v. →*közönyösen* ~ 6 : 184, 370 *fennszóval* ~ 6 : 265 *gondolkodva* ~ 6 : 342 *halkan* ~ 6 : 239 *vmilyen hangon* ~ „Ki az? .. A jelszót!" „A három párduc," válaszolt Hugo nyugodt hangon. (RH/6 : 284) + 6 : 170, 230, 283 *komolyan* v. →*komoran* ~ 6 : 161, 346 *merészen* ~ 6 : 268 *mosollyal* v. *mosolyogva* v. *nevetve* ~ 6 : 136, 204, 387, 395, 422 *röviden* ~ „.. felhők vannak az égen", viszonza a gróf. „Elboritják a napot", válaszolt röviden a száműzött (RH/6 : 123) *szigorúan* ~ 6 : 313 *ünnepéllyel* ~ 6 : 344 | (függő idézet fm-ában:) azt felelém, hogy ez nem az ő [= Hugó] kézirata .. Atyám válaszolt, hogy talán irnok által iratta a levelet (RH/6 : 313) | (kérdés idéző m-ában:) adj kölcsön néhány száz forintot... — Nincs nálad több? válaszolt a megszólított (HKöt/4 : 64) — **a)** ts 'így mond vmit': Heves düh pillanatnyi kifejezése lebbent el Ashby Rikárd arcán, de egy szót sem válaszolt. (RH/6 : 251); ~ *vkinek* Róza .. nyilatkozatán megörültem .. Történ fejemet rajta: mit válaszoljak most már neki? (HKöt/4 : 18) | (idéző m-ban:) Rajta azért Oh kántor uram! .. A helybeli lágyszivü kántor Egyebet nem válaszola, Mint a mi következik (HKöt/1 : 131—2) + 6 : 434 | (függő idézet fm-ában; *párh, ism)* Mondám [Coriolanusnak], millyen dicső a kegyelem, Hol azt nem várják. Válaszolta, hogy Ez puszta szózat .. Kevesbet válaszolhatott-e? (Cor/4 : 354)

3. tn 'írásbeli választ ad vmire': A mint megkaptam leveledet, mingyárt válaszoltam (L 107/7 : 35) Ismételve kérlek, válaszolj tüstént, mert az idő sürgetős. (L 203/7 : 145) + 7 : 40; *(szókapcs:)* →*levélre* ~ 7 : 150

4. (vlsz. sajtóhiba *választ* helyett) „.. Nem válaszolhatok mást [Ich habe keine Wahl], Lucy, mint nyomorban élni, vagy becstelenül halni meg." „Igen," szólt Lucy élénken — „igen, még mást is választhatsz. Szökjél .." (RH/6 : 372)

válaszolni fn in 2 — **2. a)** A tiszt .. még tovább beszélhetett volna minden félbe-

szakasztás nélkűl. Flamareilné .. Mit sem tudott válaszolni. (KH/6 : 45) — **3.** Ma kaptam leveledet. Sietek válaszolni. (L 179/7 : 109)

választ ige **101** | 86: *-ok* 1, *-asz* 1, *-Ø* 7, *-unk* 1, *-otok* 1, *-anak* 3; *-ja* 2; *-ottam* alr 4, *-ottál* 1, *-ott* 5, *-ottunk* 2, *-ottak* 1; *-ottam* tsr 3, *-otta* 1, *-ottuk* 1, *-ottátok* 1; *-a* 9, *-ánk* 2, *-ának* 1; *-á* 3, *-ák* 1; *-ani fogok* 1, *-ani fog* 1; *-andok* 1, *-and* 2 | *-anánk* 1; *-ottam volna* alr 1, *-ott volna* 1 | .. *sszak* 1, .. *ssz* 12, .. *sszunk* 2, .. *sszatok* 4; .. *szák* 1 || *-hatok* 1, *-hatsz* 2; *-hatja* 3 | *-hatnám* 1

1. ts '(több személy, dolog, lehetőség közül) vmelyik mellett dönt': Keresztúton állok, Merre tartsak? .. Mért nem tudom, hol vár A halál rám? Hogy egyenesen azt Választhatnám! (125/1 : 69) Ne válasszák a halált és a poklot Az élet és az üdvesség helyett! (Ap/3 : 149) + 4 : 171; 6 : 35, 63, 152, 183, 193, 261, 272, 372, 393 *(tréf)* öcsém, a te fejedben még igen sok van .. majd kiverem én .. akár bunkósbottal akár kalapáccsal, a mit választasz. (L 200/7 : 139); *vminek* ~ *vkit* ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk (L 134/7 : 47) *vmire* ~ *vkit* [Mortimer] Blawket Tamást találván az előszobában, kérdé a fiatal nemest, őt választja é szolgálatára, vagy mást akar. (RH/6 : 271), *vmiül* ~ *vkit*, *vmit* meg kell vallanom, hogy egész Angliában bárki mást inkább választottam volna, megszabadítómúl (RH/6 : 336) *(tréf)* Kliegl uram .. mért .. Magyarországot választotta születése helyéül? (P 201/5 : 89); *(szókapcs:)* →*csillagot* ~ *(magának* v. *szerelme* →*jelképéül)* 1 : 336 (3×); 6 : 24(2×) *fegyvert (*→*választani —)* ~ 4 : 26, 27 *más nevet* ~ sohasem látta a többi színésznők sorában e nevet: Desgrillons Jenny .. tán más nevet választott volna? (J/6 : 411) →*segédet* ~ 6 : 22, 362 *(vmikből) szerepet* ~ El fogom ön előtt harminc szinművemet olvasni; azon szerepeket választhatja belőlök, mellyek legalkalmasabbaknak fognak látszani (J/6 : 398) + 6 : 401 *táncost* ~ *: (ism)* a királyné választa először táncost. Igen kiváncsi valék, kit választand (NI/6 : 433) *vmire* →*tárgyat* ~ 3 : 183 →*társat* ~ *(magának)* 4 : 253; 6 : 247, *(vmilyen) utat* ~ *(magának)* [Monthermer Hugó] rövidebb utat választa a kőhágcsókon (RH/6 : 286) + 6 : 107, 172, 197 *(átv)* Hol járhat e virasztó férfi lelke? Minő utat választott s kit keres? (Ap/3 : 112) + 1 : 264; 6 : 44, 156; 7 : 204 — **a)** tn 'ua.': Jót kivánok én is néked .. Csak hogy a jó annyiféle, Hogy alig választhatok. (716/2 : 338) Rabok legyünk vagy szabadok? Ez a kérdés, válasszatok! (753/3 : 37) + 3 : 57; 4 : 29(2×), 30, 183(2×), 198; 5 : 131; 7 : 631; *vmiből* ~ A lovakból .. s a kincsből .. Tied a tizedrész; válassz hát belőlök (Cor/4 : 256—7) *vmik között* ~ válassz három tárgy között (RH/6 : 91) *vmik közül* ~ csak két kötelesség közől választok (RH/6 : 370) — **b)** ts 'eldönti, hogy melyiket szereti (leg)inkább': Sokféle a madár, s egyik ezt, másik azt Leginkább kedveli .. Kit én választottam, a dal-mesterséghez Nem ért az a madár (620/2 : 200) | *(ráértés; tőism, ism)* dicső leány! Kettő között kellett választania: szülei közt és köztem. Engemet választott. Ő szeme fénye szüleinek .. még is engemet választott. (ÚL/5 : 53) *vkik, vmik közül* ~ *magának: (ism)* Mellyik szerelmes nem választ magának A számtalan közűl egy csillagot? És mellyik költő nem *választ* magának A számtalan közűl egy bajnokot? (401/1 : 348) — **c)** ts 'házastársul v. szerelmesének kiszemel': *(ism* párbeszédben:) megházasodom .. Választottál már valakit? — Választottam... egy igen derék leányka! (HKöt/4 : 88); ~ *magának* Árva leány a szerelmem violája .. Ezt magamnak a faluban választottam. (157/1 : 93); *(szókapcs:) vkik közül* →*férjet* ~ — *választás*← 6 : 142 →*nőt* ~ 6 : 431 | (tárgy nélkül) ~ *magának: (ráértés, ism)* megházasodom. *Választottam* is már magamnak, csak hozzám jöjön. Találd ki, Julcsa, kit választottam? (FL/4 : 133)

2. ts 'szavazással vmely tisztség betöltésére jelöl vkit': inkább Parancsainkra, mint jó kedvetekből Választottátok [Coriolanust] .. ezért Szavaztatok rá kölletlen. (Cor/4 : 288) + 4 : 235; *(szókapcs:)* →*képviselőt* ~ 5 : 98, 114 →*királyt* ~ *(— választás*←*)* 5 : 46, 124 →*konzult* ~ v. *konzulnak* ~ *vkit* 4 : 276, 288 *követet* ~ v. *követnek* ~ *vkit* Válasszatok követnek akárkit, csak ollyat ne, aki étellel és itallal veszteget benneteket (P 210/5 : 109) + 5 : 97, 98, 109 *vezért* ~ Az uj csatákra uj vezért válasszatok (LV/3 : 302) — **a)** tn 'képviselő-választást tart': hol fog Kún-Szent-Miklós választani, helyben-e vagy máshol? (L 203/7 : 145)

3. ts *(ford)* 'elkülönít, szétválaszt': *vmitől* ~ Ashby lord lakába mentek. Ez nagy .. ház volt, mellyet az uttól .. magas, tornyokkal ellátott fal választa. (RH/6 : 117) Az éjszaki földsark oceánja örökös jégövvel környezi Szibéria s Éjszakamerika puszta partjait .. mellyeket a keskeny Behring-szorulat választ egymástól. (P 41/6 : 390) + 6 : 138

választani fn in 14 | *-ani* 10; *-anom* 1, *-ania* 1, *-anunk* 1, *-aniok* 1

1. Benőfy .. igen lekötelezne .. ha e, különben is ál-név helyett mást szíveskednék választani. (P 63/5 : 10) + 6 : 13, 169, 231; *(szókapcs:) fegyvert* ~*ani* 7 : 155 *(tőism)* te hítál ki; jogom van fegyvert választani. — Válassz! (HKöt/4 : 27) *kardot* ~*ani* neked jogod volt, mint kihivottnak, kardot választani (HKöt/4 : 29), *utat* ~*ani* egyik uton indulni fogok, ha a másikat akarod választani. (RH/6 : 172) — **a)** vagy Párizsban

marad ön . . vagy egy régi szomoru házban fog lakni . . Kénytelen ön választani. (KH/6 : 55) + 6 : 169; *vkik között ~ani (— választ←)* Nem tudod . . hogy az angol nemeseknek jelenleg egy részről a király, s idegen kegyencei, másról a nép között kell választaniok? (RH/6 : 99) + 5 : 53 — **2.** Te jó, de olly eszélytelen nemesség . . azért hagyál A hydrának szolgát választani [to choose an officer], Hogy ez . . Folyód pocsolyába fojtsa s medredet Magának tartsa meg? (Cor/4 : 295) *(szókapcs:) →követet ~ani* 5 : 95

választva 1. hat in 1 — **1.** A pillanat igen jól volt választva; megutáltam a szinházat; a fényüzést szeretém, s [az úr] ajánlatait elfogadám. (J/6 : 413)

vö. **választol, választó, választott**

választás fn **28** | *-Ø* 8 (b 2); *-om* 1, *-uk* b 1 ~ *-ok* b 1 | *-t* 4, *-át* 2; *-ban* 1, *-ában* 1; *-ért* 1; *-on* 2; *-nál* 1, *-ánál* 3; *-ra* 2

1. 'az a tény, hogy vki több személy, dolog közül választ': Ezen öltözet legcsekélyebb mellékdolgai . . a próbált izlést . . tanusíták, mellytől azok választásánál vezetteték. (KH/6 : 6) a régi virágpiac kellemes alakkal kinálkozék . . de a választás igen nehezen esett, mert mindenik virág olly szép volt! (J/6 : 394) + 6 : 149; *(szókapcs:) ~t tesz: (tőism)* „. . már szinte férjeket választánk a merész vadászok közől." „Az erdőn kivűl roszabb választást is tehettetek volna, lady," monda Cecilia (RH/6 : 142) — **a)** 'ennek lehetősége, ill. szüksége': Nem maradnék ott egyedűl, ha Cyprus királynéja lehetnék is; azért egyetlen választásom, veled menni (RH/6 : 169) A választás, melly előttem áll, olly borzasztó, hogy megzavarodni látszik agyam, ha rá gondolok. (RH/6 : 377) — **b)** 'az a megítélés, amelynek alapján vki választ': Van szerencsém néhány dalt küldeni . . közölök a Honderűnek is adni méltóztassék. — Bátorkodom erre a Tekintetes Urat kérni, minthogy Petrichevich választásában nem igen bizom (L 21/7 : 19) Hízelkedni fogok . . a népnek . . miután ⟨választások⟩ választásuk [choice] bölcsesége inkább akarja birni kalapomat, mint szívemet (Cor/4 : 282, 418) + 6 : 412

2. 'vmely tisztség betöltése szavazás útján': Hiuság és önszeretet . . vett részt a tavaszvirágok gyűjtésében . . a májusi királyné választásánál (RH/6 : 127) megvagyok győződve, hogy a másodszori választásnál én leszek a követ. (L 212/7 : 151) + 7 : *637 (tőism)* mi eddig tetszésünk szerint választottuk királyainkat, de . . minden uj király választásánál . . villongások történtek (P 234/5 : 124) — **a)** 'ennek lebonyolítása, lefolyása': (képviselő-választásról:) a választás előtti este a főbíró parancsára nem a kezesménes, hanem a szilajménes hajtatott be; így . . sokan közülünk oda sem mehettek a választásra. (P 208/5 : 107) + uo. (2×); 5 : 100, 101, 104; 6 : 53; *(birt szerk:) ~ helye ← (és napja)* 5 : 106(2×) — **b)** 'ennek eredménye': Majd mindenik Sajnálja a választást [election]. (Cor/4 : 289) te még annyiban mennyiben megnyughatol a választáson, mert . . a követnek van esze és becsületessége. . . de én! (L 215/7 : 151); *(szókapcs:) →ledönti a ~t* 4 : 288 *→megsemmisíti a ~t* 5 : 109

választatás fn **1** | *-a* 1

'az a tény, hogy vkit megválasztanak (képviselőnek)': ön választatása bizonyosnak látszik. (KH/6 : 32)

választatik szenv ige **2** | *-ának* 1; *-tam* 1

'választás (2.) eredményeképpen tisztséget kap': Miért a népnek e kopasz tribúnok? . . Lázadás alatt . . Választatának. (Cor/4 : 298); *vminek ~* bár általánosan Consulnak választattam . . elveszitek megint A hivatalt tőlem? (Cor/4 : 318)

választék fn **1** | *-kal* 1

(ford) 'választékosság, ápoltság': [Rikárd] haját, melly rendkivűl szép, ragyogó volt, hosszúra növeszté, s női választékkal [geglättet, wie das Haar einer Frau] hordá. (RH/6 : 76)

választmány fn **14** | *-Ø* 12 (b 1) | *-nak* 1; *-tól* 1

'vmely ügy (el)intézésére választott (döntési jogú) bizottság': midőn a szerkesztőválasztásra került a dolog . . én emeltem szót, mondván: ajánlom Arany Jánost . . az egész választmány bele egyezett (L 202/7 : 143—4) A választmány . . fölment Budára a helytartó tanácshoz, és előadta kivánatait. (P 201/5 : 83) + 5 : 36; *(jelzővel:) forradalmi ~* (részleges *ism)* A helytartótanácshoz küldött választmány állandón megmarad . . Irányi ezt forradalmi választmánynak találja mondani (P 258/5 : 141) *vmire →kinevezett ~* 7 : 143 *köri →bálrendező ~* 7 : 501 *(Pest) megyei (→középponti) ~* A megyei választmány a ministerium segítségével fizet ezen szerkesztőnek évenként hatszáz pengő forintot (L 202/7 : 143) + uo. *→verificationalis ~* 7 : 150, 151; *(birt szerk:) ~ tagjai* A választmány tagjai: Egresi Sámuel, Gyurkovics Máté, Irányi Dániel . . Petőfi Sándor . . Tót Gáspár, Vasvári Pál. (P 201/5 : 83); *(szókapcs:) ~ van →kinevezve* v. *kinevezetik←* 5 : 83; 7 : 139

választmányi mn **1**

'választmány által tartott': Ma olvastatott föl a megyei választmányi gyülésben a ministeriumról szóló királyi leirat. (P 205/5 : 85)

választó mn és fn 5
I. 1. mn in
'vminek a határát jelző': ~ *vonal* ld. **[választóvonal]**
II. fn 5 | *-Ø* 1, *-k* 1 | *-inak* b 1; *-knál* 1; *-kra* 1
'képviselő-választáson szavazati joggal rendelkező személy': önnek kedve van követté lennie, s szüksége van rám a perigueuxi választóknál (KH/6 : 53) [proklamációmat] az egész kerület választóinak nem-kaputos része lelkesedéssel fogadta (P 207/5 : 98) + 5 : 107, 108; 6 : 41

választófal fn 1 | *-hoz* 1
'helyiségeket egymástól elválasztó vékony(abb) fal; válaszfal': Ha hallgatózni akar ön .. hallgatózzék legalább innen. [—] Egyik térdére esett, s fülét a választófalhoz tartá (ÁB/6 : 444)

választófejedelem fn 1 | .. *lmekből* 1
'a német birodalom azon fejedelmeinek egyike, akik 1806 előtt a császárt választották': *papi választófejedelmek* 'a kölni, a trieri és a mainzi érsek': a papi választófejedelmekből mi sem lesz (NI/6 : 423)

választófejedelemség fn 2 | *-ek* 2 (b 1)
'(papi) választófejedelem fennhatósága alá tartozó állam': nagybátyám reményeit, a papi választófejedelemségek ujonnani föllállítására nézve, meg kelle semmisitenem. (NI/6 : 422) az egykori választófejedelemségek, Köln és Trier, Lüttich püspökség, valamint Jülich, Cleve, Berg, és — az egész szász királyság Poroszországhoz fog esni. (NI/6 : 422)

választott mn és fn 6
I. 2. mn in 5
1. 'olyan (dolog), amit (kellő megítélés alapján) választottak': Öltözete vidám szinű és fényes volt, mindazáltal igen jól választott, s ellenkezetében .. öszhangzó (RH/6 : 114) — a) 'kiválasztott': Az öreg .. megássza a .. lépcsőt, hogy a fiatal müvésznőt .. a választott [ausgewählten] szerepekre betanitsa. (J/6 : 401) — b) 'vmely feladatra kiszemelt': A gondviselésnek Választott embere ő, Ki elhárítani termett A végpusztúlást falujáról. (HK/1 : 144) — c) 'kiváltságban, előnyben részesített': Őrnagy .. önnek .. hódításai nem arra valók voltak, hogy a nemest, szenvedélyest, fölségest bizonyos választott [auserwählter] hölgyek lelkében becsülni tanulja. (KH/6 : 19)
2. 'tisztségére (szavazással) megválasztott': [Leicester gróf] Clare Gilberttel .. alkudozásokba bocsátkozott .. megegyezett, egyenetlenségeiknek választott birók általi [schiedsrichterlicher] eldöntésében (RH/6 : 174)
II. fn 1 | *-ad* 1
'olyan személy, akit Isten vmely feladatra kiválasztott, kijelölt': Isten .. Kemény pályára útasítál .. azt mutatja ez, hogy Szeretsz, hogy én választottad vagyok. (Ap/3 : 113)

[választóvonal] fn: **választó vonal** 1 | *-ait* 1
'egymás melletti területeket elválasztó sáv': sürű erdő mutatkozék, sötétzöld tenger hullámaiként .. itt ott könnyü köd jegyzé választó vonalait (RH/6 : 138)

[valcerrecsegtetés] fn: **walcer-recsegtetés** | *-eit* 1
(rosszalló) 'német eredetű társasági tánc, a keringő zenéjének recsegő hangon való eljátszása': *(páros kif:)* →*mazur-[recsegtetés] és* ~ 7 : *636

[vale] : vále 1
(lat) 'Isten veled': (levélzáradékban:) Szalay szinte Poeta, s velem együtt van kvártélyon. Vále. (L 5/7 : 10)

Valence tulfn 4
(ang csn; *ford:)* ~ *Vilmos* 'középkori angol főnemes, regénybeli szereplő': Hugo .. a királyi szobákba ment .. A kihallgató terem előszobájában Valence Vilmossal találkozék (RH/6 : 267) + 6 : 246 ~ *Vilmos,* →*pembroke-i gróf* 6 : 246 | (önállóan) 'uő.': Mortimer, Gloucester, Ashby gróf és fia, Bigod és Valence .. magos születésű s nagy hirű férfiak (RH/6 : 226)

Valeria tulfn **10** | *-Ø* 7 | *-hoz* 1; *-nak* 1; *-val* 1
(lat női név; *ford)* 'római nemes asszony; drámai szereplő': Virgília, Coriolanus neje. Valeria, Virgília barátnéja. (Cor/4 : 255) [Szobalány:] Asszonyom, Valeria jött látogatásodra. (Cor/4 : 241) + 4 : 242(2×), 243, 244, 264, 267, 361, 362

[válhatatlan] mn
(vál) 'elvál(aszt)hatatlan'
[válhatatlanul] hat: **válhatatlanúl 2, válhatlanúl 1** — Esküdt barátok, Kik .. mint ikrek, válhatatlanúl Együtt valának, pillantás alatt .. Gyülölködésbe esnek. (Cor/4 : 332) + 2 : 225 *(páros kif)* haldoklik az esztendő .. Ő adta össze kezeinket, ⟨Elválhatatlanúl⟩ Válhatlanúl, örökre (724/2 : 347—8, 399)

válik tn ige **86** | 71: *-ok* 2, *-ik* 25, *-nak* 2; *-tam* 1, *-t* 12, *-tunk* 2, *-tak* 3 | *-nám* 1, *-nék* 3. sz 6 ~ *-na* 1, *-nánk* 1, *-nának* 1; *-t volna* 2 ~ *-t vón* 1 | *-jam* 1, *-j* 1, *-jék* 3, *-jatok* 1 || *-hatom* 1, *-hatik* 2; *-hatik vala* 1 | *-hatnék* 3. sz 1

1. 'elválik vkitől': Itt a bucsúperc: válok. (11/3 : 247); ~ *vkitől* akkor szóljunk, ha dolgodat végzed, Akkor mondom el csak .. az én csillagomtól, rózsámtól hogy váltam (633/2 : 214) *(tőism:)* ~ — *elválik← vkitől* 2 : 267 | (tsz) 'elválnak egymástól' ld. **válni, válandó**

2. *vmivé* ~ 'vmivé fejlődik, alakul': a gyanú .. Mihelyest a világra születik, Mingyárt éhes, mingyárt enni vágyik S ha jóllakott: szörnyeteggé válik. (SzP/2 : 58) fiamban .. a szerelem csak lassanként vált komoly indulattá. (HKöt/4 : 74) + 1 : 46; 5 : 70, 73 — **a)** 'átalakul, változik': a még utban levő hó .. csak akkor válik sárrá, ha már a földre hullott s ott lábbal tapodták. (FL/4 : 119) A szegénység nekem ollyan régi ellenségem, hogy a megszokás által már szinte barátokká váltunk. (L 287/7 : 211) + 1 : 340; 4 : 106; 5 : 160; 6 : 159; *(kifejtett kép)* Hogyha kincs kell: mind megannyi Gyönggyé válik éneked (99/1 : 46) Fején a haj ezer zsindelyszöggé válik, Kiegyenesül mind az utolsó szálig (Tb/3 : 293) + 2 : 166; 3 : 61; 4 : 165; 5 : 30; *(szókapcs:) borrá* ~ Hátha könnyeimnek árja, Uram bocsá'! borrá válna: Akkor még .. többet sírnék! (117/1 : 63) + 4 : 122 *→kővé* ~ 1 : 339; 2 : 17, 94 — **b)** '(eredeti lényegét megőrizve) vminek a szerepét kezdi betölteni, hatását kifejteni': Válj lángszavakká, titkos érezet, Te szívem pokla, szívem édene. (11/3 : 247) Isten veled hát. . . jaj nekem, Hogy e szót ki kell mondanom; Miért nem válik rögtöni Halállá e hang ajkamon? (535/2 : 107) + 3 : 160; 4 : 108, 238; *(szókapcs:) →tetté* ~ 4 : 239

3. *vmilyenné* ~ 'vmely új tulajdonságot vesz fel': a vidám nóta kesergővé válik (LV/3 : 306) Még papjaink is gúnyolódókká ⟨válnának⟩ válnak, ha illyen nevetséges személyekkel találkoznak (Cor/4 : 263, 416) + 5 : 90; 6 : 45, 428 — **a)** 'vmilyen színt ölt': Feketévé vált a tisztakék égi bolt (JV/1 : 190) megházasodtam!. . . de nézd, ez a nyomorú phlegmaticus tinta nem válik rózsaszinűvé e szónál (ÚL/5 : 71)

4. *vmi* ~ *vkiből, vmiből* 'vmi lesz belőle, vmivé fejlődik v. alakul': Szőke tündérlyányok sárga hajaikat Szálanként keresztűlhúzzák a föld alatt; E szálakból válik az aranynak érce (JV/1 : 220) Mártont .. kifogták az iskolából, s . . kalapácsot adtak kezébe . . Ollyan kovácsinas vált belőle, mint annak a rendje. (FL/4 : 125) + 1 : 202; 2 : 210; 4 : 299; 6 : 13; 7 : *503

5. *vmijére* ~ *(vkinek, vminek)* 'vmit szerez, okoz neki': *(szókapcs:) →becsületére* ~ 2 : 80; 3 : 135; 4 : 73, 75, 122, 258; 5 : 14, 25, 69, 99; 6 : 23; 7 : 189 *→dicséretére* v. *→díszére* v. *→érdemére* ~ 4 : 275, 296; 5 : 5 *→egészségére* ~ 7 : *637, *→gyönyörére* v. *örömére* ~ 4 : 63; 7 : 23, 28 (részleges *ism)* [a leckét] hallás után tanulta meg. Becsületére vált ez a fiúnak, De nem vált örömére (Ap/3 : 135), *→hasznára* ~ 4 : 190; 6 : 166 *→szégyenére* ~ 2 : 128; 4 : 78, 311

válni fn in 7 | *-ni* 6; *-nunk* 1

1. ~*ni vkitől, vmitől* Mai ünnep válni megenged Tőletek s a tanulástól (1/3 : 243) *(nyomósított ism)* Nekünk egymástól válni és. . . És mindörökre válni kell. (535/2 : 107)| (tsz:) Hanem most már válnunk kell, barátom, szóla Ternyei (HKöt/4 : 63) — **2.a)** [János vitéz] beveté a rózsát a tónak habjába . . De csodák csodája! . . Látta Iluskává válni a virágot (JV/1 : 221); *(szókapcs:) kővé* ~*ni* Oh szív, ha kővé válni nem tudsz, Miért meg nem hasadsz! (Ap/3 : 165) — **3.** a hála, melly neked olly nehézzé válni látszik . . nem szenved kisebbülést (RH/6 : 187)

váló 1. mn in 1 — **5.** *becsületére* ~ *[W. úr] nem leánykák előtt ugyan, de mindenesetre tevé azon becsületére nem váló nyilatkozatot. (P 97/7 : 637)

vált 2. mn in 4 — **2.a)** e szerelem nagy! egykor a világot Borítá el gyülölség képiben; Most téged illet . . E szerelemmé vált nagy gyűlölet (643/2 : 226); *(szókapcs:) →farkassá* ~*ember* 6 : 47, *kővé* ~ ld. **kővé-vált**; *(kifejtett kép:) →mézzé*, ill. *méreggé* ~ *tenger* 2 : 9, 10

válandó 3. mn in 1 | *-k* 1

1. (tsz:) Együttlétünknek végső napja jött. Tán mindörökre válandók valánk. (313/1 : 279)

válva 1. hat in 1 — **2.a)** *(szókapcs:) →kővé* ~ 6 : 400

válván 2. hat in 1 — **3.** [a lakoma] az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. (P 201/5 : 81)

vall ige **25** | 23: *-ok* 3, *-Ø* 2, *-otok* 2; *-om* 1, *-od* 1, *-ja* 2, *-játok* 1; *-ott* 2; *-ottad* 1; *-ani fogok* 3 | *-anátok* tsr 1 | *-ja* 1, *-ják* 1 || *-hatom* 1 | *-hatnának* 1

1. ts 'meggyőződéssel állít vmit': ti, kik valljátok ollyan gőgösen: Mienk a haza és mienk a jog! Hazátokkal mit tennétek vajon, Ha az ellenség ütne rajtatok? (585/2 : 159) *(ism)* én azt vallom, a mit vallott a nagy francia forradalom (P 205/5 : 93) *(tőism:) →vallás* — ~ 3 : 195; *vmilyennek* ~ Legyen munkátok olly nagy, olly szerencsés, Hogy . . ha látni fogják, Megálljon rajta a világ szeme, A bennlakókat vallja boldogoknak (790/3 : 84) *igaznak* ~ e vágyam sem fog arra indítani, miszerint attól eltérjek, mit igaznak vallok. (RH/6 : 187) — **a)** *vmijének* ~ *vkit* 'vmijének (el)ismeri és nyilvánítja': Bírom végre Juliskámat . . Az enyémnek vallhatom már Isten és világ előtt. (612/2 : 191) Utitársaim . . egy lengyel katonatiszt, s egy . . pápista pap, csinos fiatal hugával. . . a minek vallja tisztelendő uram a hölgyet. (ÚL/5 : 45) + 5 : 40 *(szembeáll)* ugyanazon levélben őt barátodnak vallottad és tagadtad

(P 118/6 : 447) — **b)** *magáénak ~ vmit* 'kifejezi egyetértését vmivel': a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is (P 201/5 : 82)

2. ts 'beismer': [Coriolanusnak] te hazudozója voltál, (mint magad vallod) (Cor/4 : 357) — **a)** tn '(bűnügyben) vallomást tesz': [a tetteseket] elfoghatnák, s kötelezésem nálok találtatnék — ők vallhatnának .. hogy magok menekűljenek. (RH/6 : 297) *(ism)* „Vezessétek el, s akasszátok a legközelebbi fára." „Vallani fogok — vallani fogok," kiálta a férfi, térdre esve. „Kiméld életemet, s vallani fogok!" (RH/6 : 210); *vkire ~* 'vki ellen vallomást tesz; vkit elárul, leleplez': Mind igaz, a mit kántor uram szólt, A ki .. olly pimaszúl rám vallott. — Én bujtogatám őt (HK/1 : 141)

3. ts '(rejtett érzést) feltár, (ki)nyilvánít': *(szókapcs:) szerelmet ~ vkinek* valami előkelő piperkőc .. nekem a-mollban vagy c-durban szerelmet vall. (J/6 : 397) *(kép)* Leűlök a virág **mellé**, És elbeszélgetek vele, Szerelmet is vallok neki (597/2 : 175)

4. ts '(kárt, kudarcot stb.) szenved': *(szókapcs:) →csúfot ~* 4 : 318 *→kárt* v. *→szégyent ~* 4 : 305; 5 : 96; 7 : 145

vallani fn in 1 — **2.a)** *(tőism:) →vallomás* — *~* 6 : 342

vallva 1. hat in 1 — **4.** *szégyent ~ : (megszem)* a mérges felhő Szégyent vallva távozék (BI/2 : 311)

váll fn **87** | *-Ø* 2, *-ak* 1; *-am* 1, *-ad* 1, *-a* 1; *-aim* 1, *-ai* 3 | *-at* 6, *-amat* 1, *-adat* 1, *-át* 7, *-ait* 3; *-amig* 1, *-áig* 1; *-on* 3, *-amon* 3, *-adon* 1, *-án* 13, *-aimon* 1, *-ain* 2, *-aikon* 1; *-amra* 6, *-ára* 7, *-atokra* 1, *-ukra* 1, *-aimra* 1, *-aidra* 2, *-aira* 4, *-aitokra* 1, *-aikra* 1; *-ról* 2, *-áról* 3, *-aitokról* 1; *-ammal* 1, *-ával* 1, *-aival* 1

1. 'a nyak két oldalán a kar tövéig terjedő testrész': [a tündérnek] vállán ugy úsztak barna fürtei, Miként az éj egy rózsatenger árján. (T/2 : 16) Kont feje .. Ugy esett le a válláról, Mint a nap az ég boltjáról. (834/3 : 210) + 6 : 10, 13, 16, 72, 382; *(párh:) fej — ~* Leicester gróf .. a földön kinyujtózva feküdt. Fejét és vállát egy szerzetes térdére s karjára támasztá. (RH/6 : 228) + 6 : 283 *~ — kéz* [Menenius:] Hol van megsebesítve [Marcius]? [Volumnia:] Vállán és bal kezén. (Cor/4 : 266); *(poláris kif:) →mellétől ~áig* 6 : 324; *(jelzővel:) fehér ~* Az ujonc .. pillantatival a hölgy fehér vállán édelge (KH/6 : 17) *fölséges ~ : (felsor)* egy hölgyet pillanték meg .. festői termet, felséges váll, kék szem (KH/6 : 20) *→magas ~* 6 : 84 *fej — →mezztelen ~ak* 6 : 80, *széles ~(ak): (párh)* [a herceg] fölemelkedék székéről .. visszaveté fejét s széles vállait (RH/6 : 180) + 6 : 318 *(felsor:) durva hang, →pandúrbajusz, széles ~ak* 6 : 47; *(szókapcs:) vki ~át →megrakja bottal* 6 : 116 *→megveregeti* 1 : 230; 4 : 58, *~at ránt* v. *von* (lekicsinylés v. közöny kif.:) Hagyjuk el azt az önt és mondjuk helyette, hogy te... Mit? — Isten neki! szólék vállat vonva (HKöt/4 : 49) + 2 : 133; 4 : 101; 6 : 8—9, 65, 339, ld. még **vállatrántó**, *~ait szétfeszíti: (párh)* [az őrnagy] hősileg pödré bajszát .. szemgolyóinak bűvös kifejezést ada, s vállait szerfölött szétfeszíté, athletai termetével pöffeszkedve. (KH/6 : 15) *~áig →ér*[1] 6 : 98, *~on* v. *~án keresztül* 1. 'vki válla felett': egy negyedik személy halvány komoly arca pillanta Garnier vállán keresztül, s Pomenars urra .. alázatos mosolyok egyikét veté (KH/6 : 40); 2. 'félig hátrafordulva; *(átv)* félvállról': „Nem jöttek!" mondá belépve, s a kocsmárossal vállon keresztül [über die Schulter weg] beszélve (RH/6 : 74), *vki ~ára →bocsátja* v. *→hajtja*[2] v. *támasztja fej(ecskéj)ét* 2 : 46; 4 : 22, 77, 114; 6 : 262 *(párh)* [Lucy] nyugodtan, hódolva állott Hugo mellett, karját karjára s fejét vállára támasztva. (RH/6 : 263), *vki ~ára →borul* 2 : 304, *vki ~ára teszi kezét* 6 : 167, 233, 275 *(párh)* a fiu a fiatal nemes vállaira tevé kezét, lábait a ló hátára tevé, s .. a másik lóra ugrott (RH/6 : 202), *~aira vesz vmit: (kép)* Könnyelműség szárnyát Vállaimra vettem, És a csapodárság Pillangója lettem. (598/2 : 177), *fél ~ról* ld. **[félvállról]** | (ruhadarabbal kapcs.:) Azon a vállon feküdt e nyomorú szűrdarab, mellyre egykor Róza hajtá szépséges fejét. (HKöt/4 : 44) + 6 : 6 *(megszem)* Ollyan a föld, mint egy vén koldus, valóban, Vállain fejér, de foltos takaró van (726/3 : 7) *(megszem, chiasmus)* Jött az ifju hajnal, az ékes levente, Ragyogó szép csillag a kócsagtoll fején, S vállán újdonat-új piros bársony mente (SzM/2 : 257); *(jelzővel:) bal* v. *→jobb ~* egyet löktem bal vállammal a subámon (N/4 : 106) + 6 : 215 *fél ~* Nem vagy merész kalandor, Regényes vad legény, Kinek fél vállán mente, Sastoll a süvegén. (741/3 : 25) *királyi ~ak* 2 : 231; *(szókapcs:) ~aira akaszt* v. *(vissza)vet vmit* Ottan hevernek, apa és fiúk, Komor teremben medvebőr felett, Mit kacagányul vetnek vállaikra (S/2 : 70) + 2 : 231; 6 : 76 | (teher, fegyver vivésével kapcs.:) „Át tudsz-e gázolni ezen a tengeren?" Kérdi János vitéz .. „Át tudok-e?" szól az óriás és nevet, „Meghiszem azt; foglalj a vállamon helyet .." (JV/1 : 218) Bő, szürke posztó ruha volt rajta .. fejét fátyol födé, s válláról zarándoktáska függött (RH/6 : 367) + 3 : 254(2×); 6 : 84, 129, 215 *(párh)* A kocsma ablakából egy .. férfi ugrék ki, karddal oldalán, keskeny paizzsal vállán, s egy csomó nyílvesszővel hóna alatt. (RH/6 : 90) + 6 : 105 *(szembeáll)* Boldogtalan fiú te! Melly tégedet lever, Nem válladon,... szivedben Az óriás teher (22/3 : 254); *(szókapcs:) ~án hoz vmit* több férfi jött, vállaikon gyászpadot hozva (RH/6 :

387) *~ára vesz vkit* 4 : 81 — **a)** 'ruhának a vállat takaró része': a kocsmáros .. egy .. férfit vezete be, ki egy nemes ház cimerét viselé vállán. (RH/6 : 74) + 6 : 114 — **b)** *(átv)* 'az ember (személye) mint vmely teher hordozója': *(jelzővel:) erős ~ak* Az erős vállak mindent elvihetnek, mi megmaradt [a lakomából], s a környék szegényeinek adhatják. (RH/6 : 136) | (elvont teherrel kapcs.:) Jó Petőfi, te sem félhetsz, Hogy két vállad valahogy A szerencse áldásának Nagy terhétől összerogy. (99/1 : 45) *(tőism:) →elvállal — ~* 3 : 297; *(szókapcs:) ~át vénség →görbíti* 3 : 59 *~át* v. *~ait →nyomja*[1] *vmi* v. *vki* 3 : 188, 206; 5 : 71, *~ain fekszik vmi* A száműzetés könnyebben fekszik vállaimon, sem mint gondolnád (RH/6 : 124) *~án →tart vmit* 2 : 217 *~án vhány év van* Hadd felejtsem el, hogy férfi lettem, Hogy vállamon huszonöt év van már (785/3 : 76) *~ain teher van: (ráértés, ism)* Vállamra vettem őt és vittem a temetőbe. Kinek volt már illy teher *vállain?* az tudja, millyen nehéz a világ (HKöt/4 : 81), *vki ~ára* v. *~aira terhet →rak* v. *tesz* ha hivatalomnak méltóképp meg nem fogok felelni .. vesd okul kegyességedet, melly nagyobb terhet tett vállamra, mint mellyet az elbírni képes volt. (TH/4 : 192) + 3 : 187 *~aira →terhet vesz* 1 : 98; 5 : 126 *vki ~airól leveszi a →súlyt* 3 : 111

2. *(átv)* 'hegynek, építménynek csúcsa alatti szélesebb része': éjszaknyugatról magas bércek vállai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott (UJ/5 : 22) Ollyan magas volt e hegy, hogy .. vállán pihent meg nyári délben a nap. (770/3 : 56); *(megszem)* a Kárpát némán tartja vállán a rá nehezülő eget. (TH/4 : 146) + 2 : 136

vállal ts ige **14** | 12: *-ok* 1, *-Ø* 1; *-om* 3, *-ja* 4; *-ta* 1; *-á* 1 | *-nám* 1

'kész rá, hogy vminek eleget tegyen': *(szókapcs:) →kötelességül ~ vmit* 6 : 351 — **a)** *magára ~ vmit* 1. 'kész rá, hogy viselje vminek a terhét': Emich .. magára vállalja a kinyomatást, olly föltétellel, hogy a munka hozzá menjen bizományba. (L 188/7 : 116) + 5 : 161; *(szókapcs:) magára ~ja a →felelősséget* 5 : 98 *vki jövendőjét* v. *→neveltetési költségét* Szegény gyerek! .. sajnálom, és azért magamra vállalom jövendőjét, hogy ne szoruljon senkire (FL/4 : 125) + 3 : 121; 2. 'vállalkozik vmire': Most az oktatást vállalja magára. Mi jobbat tehet negyven éves hölgy? Később a vallásnak szentelendi magát (KH/6 : 69) + 6 : 47, (fn in-vel:) [a gróf] magára vállalá, fiának tüzes, zabolátlan szellemét megszelídíteni (RH/6 : 262) + 6 : 47, 133; *(szókapcs:) →munkát ~ magára* 2 : 142

vállalni fn in 2 — **a)** 1. Van elég előkelő ur, kik .. mindenkor készek, bárki pörét is magokra vállalni (RH/6 : 292); 2. Ha .. a ministerium .. nem bízik a nemzetben, ugy hogy merte magára vállalni olly ország vezetését, a mellyre saját hite szerint nem támaszkodhatik? (P 201/5 : 88)

vállalat fn **4** | *-a* 2 (b 1) | *-ban* 1; *-odnak* 1

'vállalkozás': [Hugó] vállalata [Unternehmen] sikeres volt. Partra szállt, az ellen egy osztályát visszaveré (RH/6 : 208) igérd meg .. hogy minden törekvéstől óvakodni fogsz olly vállalatban [Unternehmen], melly reménytelen. (RH/6 : 244) + 6 : 133; 7 : 219

vállalkozik tn ige **1** | *-ál* 1

'vmely feladat elvégzését vállalja': Hugo .. sokkal tovább mentél e szép hölgy keresésében, mint vállakozál. (RH/6 : 135)

vallás fn **13** | *-Ø* 5; *-om* 2, *-tok* 1 | *-t* 2; *-hoz* 1; *-nak* 2

1. 'a társadalmi tudatnak istenhiten alapuló formája, ill. az ilyen hittel kapcsolatos tanítások, szertartások, előírások rendszere': (a kereszténységről:) e föld nem siralom völgye, mint a vallás tartja. (ÚL/5 : 64); *(páros kif:) erény és ~* a hölgy .. olly dolgokat tehet, mit lyányi szerénység megtiltana .. mig az erény és vallás nem tiltja. (RH/6 : 352) *~ s →fölség* 3 : 161(2×); *(szembeáll, tőism:) ~ — vallásos←* — *ész* 4 : 195(2×); *(jelzővel:) →keresztyén ~ (— respublika←)* 5 : 93—4, 167 — **a)** 'vallásfelekezet': apám a protestáns valláshoz tartozék (NI/6 : 420) — **b)** 'vallásos meggyőződés, ill. életmód': [a] negyven éves hölgy .. a vallásnak szentelendi magát (KH/6 : 69) Nektek, férfiaknak igen jó, semmi vallástok sincs (RH/6 : 381)

2. *(átv, vál)* 'vmibe vetett hit, meggyőződés': *(tőism)* Egy vallás van a földön: szabadság! A ki mást vall, rettentőn lakol. (820/3 : 195) *(fokozás)* a nép az én vallásom, istenem! (207/5 : 98)

vallási mn **2**

1. 'vallással, ill. vallásszabadsággal kapcsolatos': *J.E. ur .. Országgyülési életképét, minthogy az vallási viszonyok tekintetében, képtelenséget foglal magában, nem akarjuk közleni (P 46/7 : 504)

2. 'vmely vallás előírásainak megfelelő': *~ böjtölés←* 4 : 355

vallásos mn **1**

'a (keresztény) vallás tanításaiban hívő, azok szerint élő': *(tőism)* Mi az az ég? .. Én .. egyűgyű ember vagyok, e szerint van vallásom, s tudod, a vallásos ember az angyalok országának tartja, bár az ész ellene szól; no de hol a vallás az úr, ott szolga az ész (TH/4 : 195)

vallásosság fn **1** | *-ból* 1

'isteni hatalomban való hit': Republicanus vagyok vallásosságból is .. hiszem, hogy

fokonként fejlődik a világszellem, látom .. ujra emeli lábát, hogy egyet lépjen... a monarchiából a respublicába. (P 201/5 : 87)

vallású mn **1**
(jelzővel) 'vmely vallásfelekezethez tartozó': Micsoda vallású vagy? (Drt/4 : 222)

vallatás fn **2** | *-Ø* 2 (b 1)
1. '(bűnügyben) vallomás tételére való késztetés, kényszerítés': *(felsor:)* ~, *eskü vagy →istenítélet* 6 : 321
2. *(átv)* 'faggatás': Itt van Flamareilné asszony? [—] Igen, nagybátyám, viszonzá a fiatal ember, visszatartóztatva rosz kedvét, mellyet neki a vallatás kilátása okozott. (KH/6 : 12)

vállatrántó mn **1**
vállat ránó 'közönyössége jeléül vállát megrántó; *(átv)* közönyös': *(halm:)* ~ *és →fejbillentő és hálósapkás jó →békés polgár* 4 : 344

vallomás fn **12** | *-Ø* 1; *-a* 1 | *-t* 3, *-omat* 1, *-át* 3; *-ért* 1; *-nak* b 1; *-ával* 1
1. 'bűnügyi v. egyéb pörös eljárás során tett, tényeket közlő v. beismerő szóbeli nyilatkozat': láták őt e könnyelmű lyánnyal, ki, Rikárd saját vallomása szerint, egy árulóval távozott (RH/6 : 190) + 6 : 368; *(szókapcs:)* ~*t leír* 6 : 329 *(tőism, ism)* a haldokló vallomását leirtam. A pap kényszeríté őt, nem egyedűl, neki vallani .. hanem ugy, hogy az ártatlan ne büntettessék a vétkes helyett. Leírtam vallomását, ő haldokló kézzel írta alá. (RH/6 : 342—3), ~*t tesz: (párh)* olly vallomást tégy .. ugy gyónj, hogy az ártatlant megmentsd (RH/6 : 328)
2. 'vki gondolatait, érzelmeit feltáró szóbeli megnyilatkozás': *(jelzővel:) szerelmi* ~ Letérdepeltem s elmondék egy Égő szerelmi vallomást (510/2 : 86) + 2 : 308; *(szókapcs:)* ~*t →elmond* 2 : 86, 308 ~*t tesz* Zászlótokhoz hűséget esküszöm, S hahogy véremben lesz egy pártütő csepp, Kiontom azt .. Illy vallomást tett... nem hallotta ember, De meghallotta odafönn az isten (Ap/3 : 143) — **a)** 'szerelmi vallomás': Én alkotóm! .. Hozd vissza a pillantatot, Midőn e hölgy .. ajkán a vallomásnak Első, szent hangja reszkete (97/1 : 44) Megláttuk egymást és a szerelem Mindkettőnk szívében lobbot vetett, Fölösleges volt minden vallomás, Értők a kölcsönös tekintetet. (313/1 : 279) + 6 : 148

vállrojt fn **4** | *-Ø* b 1, *-ok* b 1 | *-ot* 1, *-omat* 1
'katonai (dísz)egyenruha vállán tiszti rang jelzéséül szolgáló rojt; *(átv)* tiszti rang': Garnier .. azon Garnison-Lovelace-ok egyike volt, kik a vállrojtok [Epauletten] csáberejét hiszik (KH/6 : 15) *(párh)* Tehát bírja ön azon nemes, buzgó szivet? .. keresztemet, vállrojtomat [Epauletten ~ épaulette de chef d'escadron] adnám érte, ha úgy beszélhetnék, mint ön. (KH/6 : 24); *(jelzővel:) kettős* ~ 'mindkét vállon viselt vállrojt mint parancsnoki rangjelzés': Ön .. a vadászezredhez fog menni .. ez jó alkalom a kettős vállrojt [doppelten Epauletten] megnyerésére .. Holnap tehát hat órakor induljon utnak .. s jöjön kapitányként vissza (KH/6 : 23) + 6 : 21

vállrojtos mn **1**
'tiszti vállrojtot viselő; (magasabb) tiszti rangú': sírba vinné kedvesét .. a párisi uracs .. nem pedig a vállrojtos [mit Raupenepauletten ~ à graine d'épinards] vastag dandy. (KH/6 : 25)

vállú mn **1**
(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen válla van': *(halm:) formátlan, sánta, →görbe* ~, *rút arcú* 5 : 42

való mn és fn **136**
I. mn 106 | 105: *-Ø* 96, *-k* 9
1. 'valóságos': *(szembeáll)* egy májusnapi fölvonás .. azon jelenések egyike, mellyeket mai időben színpadon látunk .. azonban .. hajdanában folyton játszaték a való életben. (RH/6 : 126)
2. 'igaz': hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda (P 114/5 : 39) [Aufidius: Coriolanus] velem Olly pártfogóilag bánt, mintha csak Szolgája volnék. [Első összeesküdt:] Ez való, uram, s a Sereg csodálkozott rajt. (Cor/4 : 372) + 4 : 346, 371; 6 : 278 *(hármas ism)* [Követ:] A volszkok elvonulnak s Marcius megy .. [Sicinius:] Barátom, Való-e ez? tudod jól, hogy való? [Követ:] Ollyan való, mint hogy tűzből van a nap. (Cor/4 : 369) *(szembeáll)* Mondd hát, hogy hazudtál .. — Vajha mondhatnám... — Csakugyan való tehát? (HKöt/4 : 79); (nyomósításra) ~ *(és szent) igaz* 4 : 354 *(szembeáll)* ön nagyobb mester, mint én... az ivásban. — Lehetetlen. — Való és szent igaz. (HKöt/4 : 48) + 4 : 205
3. *vhonnan* ~ 'vhonnan származó, vhova tartozó': szólj, mikép jött hozzád ezen ember, mert ő nem közölünk való (RH/6 : 101) Utitársam... szerelme történetével tartott. Az efféle históriákat hallani a legirtóztatóbb unalmak közül való unalom (ÚL/5 : 63); *(szókapcs:) alacsony →sorsból* ~ 4 : 89 — **a)** *vhova* ~ 'ua.': *(szókapcs:) hova* ~ *?* 4 : 333 (2×); 6 : 450, *oda* ~ ld. **odavaló** — **b)** *vmiből* ~ 'vmilyen anyagból készült': Szivem nem ezen sziklából való, lelkem sem olly könnyelmü, mint e tenger (Oith/6 : 449) tollat ragadtam, vagy tulajdonkép nem is tollat, hanem fából való botot, mellynek vége hasított hegyes acél vagy réz (L 191/7 : 125)

4. *vkinek* ~ 'vkinek megfelelő, alkalmas (vmilyen szempontból)': a föld az emberek hazája, Embereknek ⟨nem való a menny⟩ csak a föld való (686/2 : 283, 393) — **a)** *vmire* ~ 'vmire alkalmas, vmely célnak megfelelő': a harminc feléhez jó közel álltam, olly korban tehát, melly épen igazgatásra való (NI/6 : 431) Az a béke nem is való egyébre, mint vasat rozsdásítani, szabókat szaporítani és versírókat költeni (Cor/4 : 341) + 5 : 8; 6 : 19; *(szókapcs:) vkinek kedvére* ~ 'vkinek tetsző': Ha kedvetekre való vagyok, meg fogtok követnek választani (P 206/5 : 97) *mire* ~ *?* 1 : 161, 223; 4 : 221(2×); 6 : 394 — **b)** *vhova* ~ 'alkalmas, érdemes arra, hogy vhova (vmely tisztségbe, helyzetbe, helyre) kerüljön': virágok közt . . ez a hely, hova ön való (J/6 : 404) Gyönge kéz az asszony keze, Nem való kormányra (773/3 : 59) + 5 : 12; 7 : 172, *502, *503, *506, *513(2×); *ide* ~ ld. **idevaló** | *(szitk.)* menjetek a pokolba, a hová valók vagytok (P 223/5 : 114) + 6 : 393; *(szókapcs:) akasztófára* ~ 7 : 46 *kutya →seggébe* ~ 7 : 86 — **c)** *vminek* ~ 'alkalmas arra, hogy vmi legyen belőle': mig anyám virasztott a halottnál, megszereztem a koporsónak való fát. (N/4 : 111) azt kiabálják a szegény emberre, hogy . . nem való másnak, mint tolvajnak, haramjának (N/4 : 112) + 4 : 107

5. *vkinek* ~ 'vkihez illő, vkit megillető': Át ne lépd e küszöböt, Nem szentségtelen lábnak való ez (BI/2 : 325) George Sand . . fölhasítja a társadalmat, hogy megmutassa belsejének egész rondaságát . . ez merész, dicső, nagy munka, de férfinak való, nem asszonynak (ÚL/5 : 74) + 5 : 30; 6 : 12, 74, 407; 7 : *503; *neki* ~ 1 : 363; 2 : 97, 192; 3 : 51, 55(2×), 297; 4 : 21, ld. még **nekünkvaló** — **a)** *vhova* ~ 'vhova illő': Némelyek mindazt, a mi csak barátok közé való, uton utfélen elbeszélik (P 118/6 : 447) A korona nagyon drága, Nem való az a királyra (830/3 : 202) + 4 : 273

6. *vmire* ~ 'vmely célra elegendő (mennyiségű)': Elvittek azzal a fiuval együtt, ki a koporsóra való fát lopta (N/4 : 112) még egy pár sorra való tiszta papirosom is maradt (L 191/7 : 125)

7. (fn in-vel) 'olyan (személy, tárgy, dolog), akivel, ill. amivel csinálni kell(ene) v. lehetne vmit': Az emberi gyönyör folyama . . olly nyugodt és sík, hogy kevés leirni való van rajta (RH/6 : 167); *(szókapcs:) csókolni* ~ 7 : *113 *látni* ~ 4 : 89 *nevetni* ~ 5 : 116 *tudni* ~ 1 : 193; 2 : 209; 5 : 17, ld. még **tudnivaló**, *nincs veszte(get)ni* ~ *idő* v. *pillanat* Egy pillanatunk sincs veszteni való . . Gondolják meg ezt a ministerek (P 201/5 : 89) + 6 : 179, 202, 222, 246, 272, 275, 294 | *(szitk; szókapcs:) akasztani* ~ 3 : 296 *kötözni* ~ 5 : 15 *nyársalni* ~ 4 : 210 — **a)** 'olyan (kedv, hangulat), amelyben vmely cselekvésre hajlandóságot érez vki': *→beszélni* ~ *kedv* 4 : 139 *→táncolni* ~ *kedv* 2 : 239

8. (mellléknevesítő szerepben:) maga szólított fel Fekete, hogy álljak társaságához, mit azonnal tettem is. De mindjárt az után való nap kaptam Nagy Ignáctól levelet (L 27/7 : 22) Ez a könyv Buda várának a töröktől való visszavételét tárgyazza híven (Drt/4 : 207) + 5 : 161; 7 : 106, 202; *(szókapcs:) hiába* ~ ld. **hiábavaló**, *hozzá* ~ *szívesség←* 4 : 107 *→Isten nélkül* ~ 3 : 288; 5 : 26, 60—1 *rá* ~ *tekintet← nélkül* 7 : 211 | *(tréf* szószaporítás v. stílusparódia:) A szerelem mindent tehet. Vigjáték . . forditotta volt Komlóssy . . „a te én irántam való szerezteted"-féle ékes stylusban. (P 38/5 : 8) Murának Veselényi által való ostromoltatása a censor bájos körmei között lengedez (L 191/7 : 126) + 5 : 8; *(szókapcs:) arra* ~ *nézvest←* 7 : 116 *→búcsút* ~ *vétel* 7 : 171 *→csodálatra méltóképpen* ~ *módon* 5 : 19 *minél* ~ *fogvást←* 7 : 73

II. fn 30 | *-Ø* 18 (b 1); *-ja* 1 | *-t* 3; *-jába* 1; *-hoz* 1; *-nak* 2 (b 1), *-inak* 1; *-val* 1, *-jával* 2

1. 'valóság': *(páros kif:) egyszerűség s* ~ 6 : 127; *(szembeáll:)* ~ — *álom* v. *álmodik* — ~ Mért keltettél föl olly korán? Mért nem hagyál álmodni még? Mit a való nem küld reám, A boldogságról álmodám. Miért bántottad álmamat? (535/2 : 107) + 2 : 14, 126; 4 : 180, 158; 6 : 441 *(kettős szembeáll; ism)* Nem álmodott, az nem volt puszta álom. . . Valónak képtelenség, S még is való! (Ap/3 : 167), *ideál* — ~ *: (verscím)* Ideál és való (48/3 : 275) *képz(el)et* — ~ Képzetem varázsalakja! Tünj egedbe, tünj tova; Való kell a föld fiának (48/3 : 275) + 5 : 25 *képzelődés* — ~ 4 : 79 *remény* — ~ 1 : 239; 2 : 23 *szín²* — ~ 3 : 276; *(jelzővel:) bús* ~ Itt a bús valónak hervatag körében Bájoló ajakkal . . Mi mosolygna rám? (44/3 : 271) *durva* ~ a régi babona tündér [lényei] . . már rég helyt engedtek a társaság olly állapota durvább valóinak, melly . . hétköznapi világ lett. (RH/6 : 272) *égi* ~ *: (szembeáll)* valahára talán Majd égi való jön az álmak után. (19/3 : 253) *egyetlen* ~ ugy tekintem én A gólyamadarat, Mint egyetlen valót, melly egy átálmodott Szebb korból fönnmaradt. (620/2 : 202) *fösvény* ~ 1 : 260 *homályos* ~ *: (szembeáll)* [Edvárd] egy pillanatra tán elfelejté kemény sorsát az öröm álmában, de . . a homályos való nem sokára ő s a képzelet világa közé lépe (RH/6 : 180) *komoly* ~ [reggel] gondolatok, remények, képzeletek . . csillogva lebegnek el . . mig az egész végre a mindennapi élet komoly valójába lép. (RH/6 : 81) *mindennapi* ~ — *mese←* 6 : 127 *szegény* ~ *: (szembeáll)* Meglopnám az álmak kincstárát, hogy Gazdagitsam a szegény valót. (331/1 : 295)

2. 'igaz állítás; igazság': *(szembeáll:)* ~ — *csalás* 6 : 210 *gúny* — ~ ha már szeret-

nék? [—] Engem? [—] Önt. [—] Mi gúny! [—] Mondja ön, mi való [Wahrheit]! kiálta az öreg (KH/6 : 52)

3. *vkinek, vminek ~ja* 'lényege, mivolta': ott volt előtte, Ki kormányozza a világokat Pillantatával, Kinek valója fény (Ap/3 : 113) + 4 : 311 — **a)** 'vkinek egész lénye, egyénisége': *lord →byroni ~ja* 6 : 26

4. 'vmire, vhova való (I.5.a.b., 7.) személy' ld. **[akasztanivaló], akasztófáravaló, [kötélrevaló], odavaló, [pellengérrevaló]**

5. 'vmire való (I.6., 7.) dolog' ld. **[beszélnivaló], [elbeszélnivaló], ennivaló, [igazítanivaló], [írnivaló], [megfontolnivaló], [mondanivaló], tennivaló, [vacsoráravaló]**

valólag hat 1 — **I.1.** tán valólag a világ nem illyen? Illy szomorúnak én látom csupán? (488/2 : 45)

valóban hsz **165** | **valóban** 164, **valóba'** 1

1. 'a valóságban; igazán': sokáig álltam a szegény Emma koporsajánál .. Valóban ollyan volt, mintha csak szenderegne (NI/6 : 428) Mi volt ez országban föltéve már, Mi tetté vált valóban, mielőtt Kikémlé Róma? (Cor/4 : 239) + 6 : 143, 159, 173, 202, 210, 302, 384, 433 *(szembeáll)* A nép ama hires vezért .. nemcsak mint jogainak .. ótalmazóját tekinté, hanem mint hőst is, a mi valóban volt, s mint szentet, mi hihetőleg nem volt. (RH/6 : 206); *(ism* nyomósítására:) Illy hitvány az ember, illy hitvány valóban! (811/3 : 183) + 2 : 213; 3 : 294; 4 : 244, 245; 6 : 131, 134, 364, 369; *~ (meg)történt* nem hittem volna, hogy mind ez valóban megtörtént... de ott volt a bizonyság előttem, az eltépett koszorú. (HKöt/4 : 24) + 6 : 434 (2×) | (kérdésben:) Szeretsz valóban? ugy hát szabadíts meg E két gonosztól. (S/2 : 78) + 3 : 108; 4 : 185; 6 : 415; 7 : 23 *(párh:) ~ — csakugyan← ?* 4 : 129; *(szembeáll:) ~ — álmodik: (ism* nyomósítására:) enyém vagy-e? valóban az enyém? Nem álmodom-e? (186/1 : 116) *~ ... vagy csak →képzelet?* 1 : 341 *tréfa — ~?* ha nem tréfa? ha valóban Tör valaki ellenem? (665/2 : 250) — **a)** 'nem tettetésből': Ashby Rikárd képmutató volt .. Ha .. legdühösebbnek tetszék, nem volt mindig valóban az (RH/6 : 300) Ashby Rikárd borzadva szólt: „Ez iszonyú!" „De hol van a halott?" „.. nincs itt!" Ashby Rikárd most valóban megréműlt. (RH/6 : 302) + 6 : 301 — **b)** 'a szó valódi értelmében': a király a honnak atyja, Mint valóban jó atyánk, Karjait kiterjesztendi, És az áldást mondja ránk. (212/1 : 170) [a székely honvédek] valóban csoda gyermekek, mert nagy részök jóformán gyermek még. (P 272/5 : 137) | *(gúny)* komolyan kérdeztem, hogy mikép jutok e szerencséhez? mert találkozásunk valóban szerencse rám nézve. (Drt/4 : 216) + 7 : 111

2. 'lényegében, valójában, voltaképpen': A kastély kisebb volt, sem mint várta. Valóban csak egy erős torony volt az (RH/6 : 157) valóban ősszel a föld Csak elalszik, nem hal meg (827/3 : 200) + 3 : 104, 238; 6 : 96, 116, 153, 268, 287, 367, 388, 397, 425 — **a)** 'az igazat megvallva, tulajdonképpen': Kedélyed gyermek, szíved asszony és A lelked férfi.. s én valóban nem tudom, Mi több: szerelmem vagy csodálatom? (797/3 : 97) [Római:] Jól ismerlek, uram, te is ismersz engemet; ugy hiszem, Adriánnak hínak. [Volszk:] Ugy van, uram; de én valóban elfeledtelek. (Cor/4 : 329) + 6 : 435

3. 'az elhangzott kijelentésnek v. elképzelésnek megfelelően': Dicsérsz, kedves, hogy ollyan jó vagyok! És meglehet, hogy az vagyok valóban (700/2 : 298) Egy sejtelem azt súgja nékem, Hogy én szabad leszek .. Valóban úgy lesz. (Ap/3 : 171) + 1 : 163, 293; 2 : 89; 4 : 50, 211, 295; 6 : 56, 161, 244, 279; 7 : 12 | *(gúny)* ifju cimboráim .. szánakozva mennek el mellettem .. Én valóban szánalomra méltó, Szánalomra olly méltó vagyok! Piszkosabbnál piszkosabb csárdákba Estenként nem barangolhatok. (672/2 : 267) || (párbeszédben, válaszban:) [Borics:] egymásiránti szeretetünkre nincs hasonlat. [Predszláva]: Valóban nincs. (TH/4 : 156) + 4 : 54, 212, 243, 334; 6 : 137, 167, 201, 227, 275, 307 *(párh)* nem merném egyenesen rád fogni, hogy csakugyan pénztárnokom vagy .. — Pedig .. én valóban pénztárnokod vagyok (HKöt/4 : 67) *(szembeáll)* Szeretsz tehát, kedves szép angyalom? Szeretsz valóban, én nem álmodom! (542/2 : 114)

4. (nyomósításra) 'teljes mértékben, ugyancsak': Ah, türelem! reád lelkemnek Valóban nagy szüksége van (132/1 : 74) Egy költő-lelket semmisítni meg! Nem ismeréd tán küldetésedet? Szent és nagy ez valóban (729/3 : 11) + 2 : 68, 348; 4 : 196, 209; 6 : 116, 336, 411; 7 : 34 (+ 12) *(ism)* Boldog volt valóban az ifju szerető, boldog valóban az, kit szeretett (RH/6 : 238); *(párh:) igen — ~* v. *~ — igen* Hatalmas kezdesz lenni végre, nép! Ez mind igen jó, mind valóban szép (833/3 : 205) + 6 : 407 *(ism* nyomósítására:) Valóban szép, igen szép a világ (499/2 : 66) | *(gúny)* mi nem kezeske dünk életeért! — .. Valóban gyönyörü! igy értelmezik önök a szabadságot? (P 207 5 : 102)

5. (msz-szerűen) 'bizony, úgy van': Ön haragszik rám... és valóban, meg kell vallanom, hogy azt joggal teszi (J/6 : 412) Ollyan a föld, mint egy vén koldús, valóban, Vállain fejér, de foltos takaró van (726/3 : 7) + 4 : 52, 283, 361; 5 : 5; 6 : 33, 72, 119, 221 (+ 10) *(párh)* kis fiad .. tökéletesen apja fia. Esküszöm, hogy igen derék kis fiú. Valóban, a mult szerdán fél óra hosszat szemléltem őt; ollyan erélyes alakja van. (Cor/4 : 242); *(ism* nyomósítására:) Orcátok ollyan

kísértetfejér, Mikéntha látnátok kisértetet; Azt láttatok, valóban, megjelent Előttetek Brutusnak szelleme (743/3 : 27) + 3 : 161; 6 : 275, 333, 360 | *(gúny)* Pompás kis útazás, valóban! Alig van egy arasznyira Fölöttem a felhő, olly terhes. (623/2 : 203) + 1 : 109, 272; 4 : 261; 6 : 250, 292 — **a)** (igenlő, megerősítő válaszként:) ön a magáé helyett az én kalapomat tette föl. — Valóban, felelt Ternyei (HKöt/4 : 64—5) + 4 : 192, 243, 265, 272, 286, 300; 6 : 85, 337, 353 *(ism)* „az illyen embernek már csak látogatása is gyanút gerjeszt. — Te is e véleményben vagy, nemde, Grey?" „Valóban [Gewiss]," felelt sir William keserű mosollyal — „valóban [gewiss] — gyanakodom lelkökben." (RH/6 : 260) *(ism* nyomósítására:) „Remélem, ma este jobban vagy, mylord," .. „Valóban", válaszolt a herceg, „jobban .." (RH/6 : 180) | *(gúny; ism* nyomósítására:) „Ez nehéz föladat rám nézve, Lucy," szólt [Hugó] nevetve. „Mit értesz ez alatt, udvariatlan lovag?" kérdé ugyanolly hangon. „.. Valóban, igen nehéz föladat!" (RH/6 : 168) — **b)** (közlés megerősítését váró v sürgető csodálkozó kérdésként) 'csakugyan?, igazán?': [Saul:] azt mondanám, hogy Gallícia fejedelmének anyja vagy. [Predszláva:] Csitt. Az vagyok. [Saul:] Valóban? Miként jősz ide és így? (TH/4 : 160—1) + 4 : 163; 6 : 176, 240 — **c)** (ellenvetés bevezetésére, nyomósítására) 'igen ám(, de)': ha jő az ellen, [a nép] vért miért ont? Kardot miért foga? Hogy védje a hazát? ... valóban! ... Haza csak ott van, hol jog is van (511/2 : 87) + 6 : 123, 164 — **d)** (hirtelen ráeszmélés kif.) 'magam is rájöttem, hogy; csakugyan, tényleg; lám!': Mi kell önnek, frakk, vagy kabát? — O valóban [Ach, ja], mindkettőre volna szükségem (J/6 : 402) + 6 : 167

valódi mn **60** | 57

1. 'valóban létező; valóságos (1.)': Tekintsük a dolog valódi alakját, s itéljük meg a valószinüség számolásával. (KH/6 : 20) noha vígan beszélé történetét .. az egészben mégis benső gyöngédség feküdt, melly mutatta .. hogy az enyelgő hang csak valódi érzelmeinek könnyü fátyola. (RH/6 : 143) + 6 : 272, 297; *(szembeáll)* Rikárd .. csak dévajkodva beszélt .. Ez más fülnek megmagyarázta volna Greenly Katica valódi helyzete s az a közti különbséget, mellyben lenni vélekedék. (RH/6 : 158) + 6 : 231; 7 : 47 *(szembeáll, páros kif:)* üres ábránd — élő←, ~ 3 : 141 — **a)** 'a valóságnak megfelelő, igaz' ld. **valódilag**

2. 'vminek lényeges fogalmi jegyeit hordozó, igazi': A háló sem látszott valódi [rechtes, wirkliches] [halász]hálónak. (RH/6 : 118) Földön, égen nincs valódi béke (364/1 : 315) + 6 : 49, 137, 232, 365 | (személyről:) Néha-néha jön egy az igazijából, Egy kipattant szikra isten homlokából, Egy valódi költő (695/2 : 292) + 4 : 358; 6 : 273, 318; ~ *barát* 4 : 67 *(halm)* voltam vagyok és lészek valódi, hű, igaz s több efféle barátod (L 165/7 : 78), ~ *férfi*← 5 : 133 ~ *hazafi*← v. →*honfi(ú)* 2 : 252; 4 : 159, 301 ~ *(jó)* →*lovag* v. →*nemes* 4 : 276; 6 : 168, 243 — **a)** 'nem színlelt, őszinte (érzelem, lelki tartalom)': A vőlegénynek elém terjesztett leveleiből .. valódi megbánását olvasám (NI/6 : 425); ~ *barátság*← 6 : 447 ~ *gyöngédség*← v. →*vonzalom* 6 : 96, 145; 7 : *635 ~ *részvét* sokáig beszélgeték jó nagybátyámmal a szegény Emmáról, s szavait .. valódi részvéttel hallgatám. (NI/6 : 426) *(hű,)* ~ *szerelem* v. *szenvedély* Hát van szeretője? — Nekem? .. — És miért ne? azért, hogy illyen szegény? néz is arra a valódi szerelem! (HKöt/4 : 45) + 6 : 29, 434, 443

3. 'tulajdonképpeni, tényleges': elleneinek egy osztálya sincs többé seregével valódi harcban, hanem .. mindnyájan halva, elfogva vagy szétverve vannak (RH/6 : 231) A valódi sebet .. egy ujjheggyel el lehetett volna takarni, de mindkét felől tenyérnyi sötétvörös folt terjedt (RH/6 : 325); ~ *név* [a leány] Elmondta .. hogy valódi neve Juci, hanem .. Izabellára változtatá (HKöt/4 : 46) + 6 : 80 — **a)** *(túlz,* fokozó szóként:) szomszéd bácsi Rajta kap, S akkor jött még a valódi Haddelhadd. (86/1 : 36)

4. 'hamisítatlan, tiszta': Valódi normann nő, tiszta vér! (KH/6 : 16) Ő nem idegen kegyenc, hanem valódi angol. (RH/6 : 75) — **a)** 'vmely embertípusra jellemző': Mistriss Lawington valódi angol feszességgel ült székén (KH/6 : 9) Hugonak, valódi szerelmesi feledékenységgel, sohasem jutott eszébe, hogy .. parancsokat adjon (RH/6 : 168) + 6 : 79

5. *(túlz)* 'szinte úgy lehet mondani, hogy; valóságos (3.)': Kazinczy Gábor .. Valódi csodagyermeke a természetnek a szónoklatban (ÚL/5 : 65) az Ifju király .. Bele mászott nyakig a mocsárba, És valódi szent volt ekkoráig Ahhoz képest, a hogy mostan járta. (793/3 : 89) + 3 : 127; 4 : 214; 6 : 12, 21, 273; 7 : 152 *(ism)* Valódi grófi életünk lesz, Valódi grófi életünk! (Ap/3 : 128)

valódilag hat 3 — **1.a)** feleljen ön valódilag egy kérdésemre. (NI/6 : 429) — **2.** Mi élünk csak valódilag, Mi boldog pestiek! (178/1 : 109) — **a)** [az Életképek] szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mindazokat számítom, kik valódilag szabadelvűek (L 167/7 : 86)

válogat tn ige **5** | 3: *-ok* 1, *-Ø* 1 || *-hatok* 1 'több hasonló közül a legmegfelelőbbe(ke)t igyekszik kiválasztani' ld. **válogatni**; ~ *vkikben* (részleges *ism)* szeretőm megcsalt, elhagyott. Most szabadon válogathatok a szeretőkben. Válogatok is. (HKöt/4 : 45) — **a)** ~ *vmiben* 'csak a legjavát fogyasztja

vminek': [anyám tyúkját] Mint a galambot etetik, Válogat a kendermagban, A kiskirály sem él jobban. (746/3 : 31)

válogatni fn in 1 | *-nom* 1

Hajam fölmeredt a borzalom miatt, mikor e szerencsétlen gebéket megpillantám, de válogatnom nem lehetett (ÚL/5 : 68)

válogatva 1. hat in 1 — **a)** boroztak, pedig hatalmasan, Válogatva Tokaj s Ménes boraiban (LV/3 : 309)

vö. **válogatott**

válogatás fn **1**

'több (hasonló) közül a megfelelő v. a tetsző kiválasztása': Rajtunk áll, hogy boldogok legyünk. Csak akaratos ne legyen természetünk . . A bölcs — mert nem jogunk a sok válogatás — A honnan jut, onnan issza az örömöt. (633/2 : 214)

válogatatlan mn **1**

'meg nem válogatott, nyers (kifejezésmód)': kétségbeejtő körülmények között kikiáltom bármilly válogatatlan szavakkal, hogy nem bízom a ministeriumban (P 205/5 : 92)

válogatott mn **4**

'kiválasztott személyekből álló (csoport)': *(gúny; párh)* Csekély számu, de válogatott közönség volt . . . mert a páholyok üresen álltak. (P 132/5 : 43) — **a)** *(átv)* 'kiváló egyedekből álló (csoport)': A játékidő közel vége összegyüjté azon válogatott [ausgewählten] közönség hadfelhivását, melly magát a legfelvilágosodottabbnak tartja Európában (KH/6 : 5) *(páros kif)* „. . Hallom, soha szebb kiséretet nem lehete látni." „Igazat hallottál . . nemigen lehet illy válogatott, szeretetreméltó hölgyeket [einen hübscheren Flug von Damen] együtt látni . ." (RH/6 : 250) | *(gúny)* az új udvari dámák valamennyire vasárnapi fényüzését, bizonyos angolnők mesés pompáját . . a tartományi nevezetességeknek . . fénymázas és sikált feszességét, csalhatlan jelekről meg lehete ismerni, s e válogatott [gewählte] gyülekezet az által épen annyi . . részre oszlék. (KH/6 : 5)

valójában hsz **15**

1. 'voltaképpen, tulajdonképpen': azon . . közönség . . magát a legfelvilágosodottabbnak tartja Európában, de . . valójában tíz tag közől kilenc igen nagy zavarba jött volna, ha egy románcot kell vala olvasnia (KH/6 : 5) *Én valójában nem tudom, mit mondjak; de annyit mindenesetre mondhatok, hogy ezen örök nyugtató nyomokat követni nem tudom (P 198/3 : 332) + 6 : 171, 177

2. 'igazán, valóban (1.)': van . . szerencsém berekeszteni prolegomenámat . . s itt már valójában komolyan szólva — azon ohajtással: vajha a t. Társaság a . . kezdőt pályája elején némi kimélettel kisérné (P 14/5 : 6) A ház fából épittetett . . Valójában [in der That] az igen csinosan készült munka volt (RH/6 : 70) + 6 : 23, 29, 51, 114

3. (nyomósításra) 'valóban (4.); ugyancsak': az ifjut megpillanták . . kiből már, nem tekintve a bajuszra, valójában derék granátos válhatik vala (KH/6 : 13) + 6 : 251, 379 *(gúny)* nagybátyám valójában gyönyörű ember tanácsadásaival! (KH/6 : 15) — **a)** (msz-szerűen) 'bizony, úgy van': Az öreg . . akarata ellen legyőzve érzé magát. Valójában, gondolá, a hölgyeknek néha különös szeszélyök van! (KH/6 : 47)

valóság fn **10** | -Ø 8 (b 3) | *-ban* 1; *-ából* 1

1. 'az, ami van, létezik': *(szembeáll, ism, chiasmus)* Szerelmem istenasszonya, Te egy magad voltál valóság; A többi? az emberiség, szabadság, Ez mind üres szó, puszta ábránd . . Te egy magad voltál valóság, Szerelmem istenasszonya! (Ap/3 : 168); *(jelzővel:) vakmerő →reményeket megszégyenítő ragyogó* ~ 3 : 16 — **a)** 'a való helyzet, a meglevő körülmények, tények': Szép rózsaszinű pápaszem ez [a házasság], mellyet ha fölteszek, tündérkertnek látom a világot . . . pedig a valóságban bizony nem az. (HKöt/4 : 75); *(szembeáll:) álom* — ~ a múlt éji jelenet valóság S nem lázas lelke őrült álma volt. (Ap/3 : 152) *varázs* — ~ Eudoxia . . átment a varázs megszünésének utján . . melly a buzgalmas szíveket a valóság kalváriájára vezeti. (KH/6 : 61); *(jelzővel:) rideg* ~ : *(megszem)* Az ég arany hajnalcsillagja s a föld Ezüst harmatja, mind, mind elvesze, Letörlé őket kérlelhetlenül a Rideg valóság szigorú keze (806/3 : 178) *szigorú* ~ : *(szembeáll)* Az egész egy vidám álom volt, hol a képzelet uralkodik, a szigorú valóság életét elleplezi (RH/6 : 165)

2. 'vminek igaz volta': Eddig csak kacagtam azt, mit tanodákban Cupido nyilának neveztek, de e pillanatban meggyőződém ezen allegoria valóságáról (KH/6 : 21) — **a)** 'igazság, igaz kijelentés': *(szembeáll:)* ~ — *hetvenkedés←* 4 : 254 *tréfa* — ~ arra figyelmeztet . . jó barátom . . „. . orgyilkos kéz Fenyegeti éltemet." Tréfa-e ez vagy valóság? Egyik s másik is lehet (665/2 : 250)

valóságos mn **20**

1. 'valóban létező, igazi': *(ism* nyomósítására:) Illyen kő még nem volt kezemben . . Sikító kő . . Nézzük csak itt az ablaknál. . . hohó, Hisz ez gyerek, valóságos gyerek. (Ap/3 : 119)

2. 'igazán, valóban az, aminek mondják': mikor szájamba A szivar tüzes végét teszem . . . Erre aztán elmondhatni ám, hogy Valóságos szerelem sebe. (352/1 : 307) Mit míveltek? ti valóságos háziasszonyok vagytok.

Hogyan, ti varrtok itten? (Cor/4 : 242) (párbeszédben, *ism* nyomósítására:) [Sámson:] Nem tartottalak örökbe. Saját fiam vagy. [Saul:] Mit? fiad? saját fiad?. . . [Sámson:] Igen, valóságos fiam. (TH/4 : 197)

3. *(túlz)* 'szinte úgy lehet mondani, hogy': Szomorú dolog ez s valóságos csúfság (182/1 : 114) barna várunkban rémítő fekete időket éltem. Valóságos remete-korszak volt. (Drt/4 : 216) + 4 : 53, 228, 341; 5 : 42, 145 | *(képben)* Az én feleségem torka Valóságos pergő rokka (153/1 : 90) A mióta én megházasodtam, Valóságos fejdelem vagyok, Trónusom a karszék, és pipámnak Hosszu szára a királyi bot. (679/2 : 274) + 2 : 33; 3 : 289; 4 : 128; 5 : 49, 55 | *(kicsinyítésben)* [a betyárok] Ollyakat ütnek fütyköseikkel egymás fejére, hogy ehhez képest Botond ősünk bárd csapása a konstantinápolyi kapun valóságos nyomorúság és paródia volt. (ÚL/5 : 57) angolból németre fordítani a magyarhoz képest valóságos gyerek-játék. (L 193/7 : 130)

[valósít] ts ige
'valóra vált, megvalósít vmit'
valósítani fn in **1** | *-hatni* 1
a szükség, szabadságot élvezhetni, álmainkat valósíthatni, boldoggá lehetni, akaratunk ellen szeretett lényekhez von (KH/6 : 59)

valósul tn ige **1** | *-jon* 1
'valóra válik, megvalósul': talán nincs a Tekintetes Ur minden részvét nélkűl sorsom iránt. Legyen szabad ezt remélnem, legyek olly szerencsés, hogy e remény valósuljon (L 31/7 : 24)

valószín fn **1** | *-t* 1
(ford) 'valószínűség': [az öreg] gyorsan fölegyenesedék, mintha . . személye kecseit jobban kimutatni akarná, s igy a valószínt [Wahrscheinlichkeit] . . miszerint Passerot kisasszony szivét megindítandja, megbecsültesse. (KH/6 : 37)

valószínű mn **18** | 15: **valószínű 1, valószinű** 14; -Ø 10 | *-nek* 2; *-vé* 1 || *-bb* 2
'lehetséges, elképzelhető, hihető': a földmives . . Greenly Katica valószinű sorsával foglalkozék (RH/6 : 82) illy hamar felejt, illy Hamar felejthetett? Az még valószinűbb, hogy Soha sem szeretett. (587/2 : 161) + 4 : 56; 6 : 109, 119, 213, 297, 336, 376 *(lefokozás)* ha nem bizonyos is, de legalább valószinű, hogy életem csupa merő édesség (L 173/7 : 103); *(nyomósítva:) igen* ~ „nem hallod, mintha emberek jőnének utánunk?" „Az igen valószinű . . nem egyedűl vagyunk Nottinghamban . ." (RH/6 : 285) + 6 : 320 *nagyon* ~ [Követ:] Marcius Aufídiussal frígyesülve hoz Hadat Rómára, és határtalan Boszút esküdt. [Sicinius:] ⟨Ez⟩ Nagyon valószinű! (Cor/4 : 346, 425) *több mint* ~ 'szinte egészen bizonyos': több mint valószinünek látszik, hogy a király emberei . . fogták el a szép Lucyt (RH/6 : 135), *(korlátozva:) igen kissé* ~ (részleges *ism* párbeszédben:) „. . miért maradjak . . ha valószinű, hogy azon embereket, kiket keresünk, a mansfieldi uton találjuk." „Mert csak igen kissé valószinű" (RH/6 : 109)

[valószínűleg] hat: **valószinűleg 2, valószinüleg 1** — arca rézszinéről ki lehete találni, hogy . . valószinűleg nem rég jöhete meg Algírból (KH/6 : 10) + 6 : 18, 25

[valószínűség] fn: **valószinüség 2** | *-Ø* 2 (b 1)
'vminek valószínű volta; lehetőség, esély': látni kezdé, miszerint nincs valószinüség [keine Aussichten], Gloucester barátságát ismét megnyerhetni (RH/6 : 174); *(birt szerk:)* ~ *számolása* Tekintsük a dolog valódi alakját, s itéljük meg a valószinüség számolásával [Wahrscheinlichkeitsrechnung]. No hát én állitom, hogy 100,000 hölgy közől egy sem hal meg szerelemből. (KH/6 : 20)

[valószínűtlen] mn: **valószinűtlen 1**
'nem valószínű; elképzelhetetlen': *(litot)* épen nem valószinűtlen, hogy a gaz Keen . . a takaros falusi lyányt elragadta (RH/6 : 103)

valótlanság fn **1** | *-ot* 1
'a tényeknek meg nem felelő állítás': [az eseményeknek] ő szemtanuja bizonyosan nem volt, mert ha lett volna, kevés sorban nem hordana össze annyi valótlanságot. (P 47/5 : 9)

vált[1] ts ige **28** | 25: *-ok* 1, -Ø 2; *-ottam* 4, *-ott* 8, *-ottunk* 1, *-ottak* 2; *-ék* 1, *-a* 2, *-ánk* 1; *-ák* 1 | *-son* 1
1. 'vmi helyett másikat vesz használatba': *(szókapcs:) lovakat* ~ 'azon postakocsi előtt, amelyen utazik, a postaállomáson a lovakat pihentekre cserélik': A legelső állomáson, hol lovakat váltottam, körülnéztem az utcán (HKöt/4 : 65) + 5 : 18 — **a)** *(átv)* 'más tulajdonságot ölt': *(szókapcs:) új* →*alakot* ~ 2 : 153 →*tavaszi ruhát* ~ 1 : 209
2. '(belépő)jegyet pénzért vesz': a pénztárhoz mentem, s két jegyet vált'ek. Bementünk együtt. (AB/6 : 442) + uo.
3. 'kölcsönösen ad és vesz; cserél': *(szókapcs:) jegyet* ~ *(vkivel)* 'eljegyez vkit': Tennap váltottam jegyet, september 8[kán] esküszöm. (L 164/7 : 77) + 4 : 22; 7 : 78, *szókat* v. *vhány szót* ~ *(vkivel)* 'beszél(get) vkivel': Rétságon ebédeltem egy ifju férfiuval . . Alig váltottunk néhány szót s régi ismerősök levénk. (UJ/5 : 35) + 1 : 158; 6 : 66, 136, 145, 160, 238, 239, 385, 437 (fenyegetésben:) [Coriolanus:] Félre! . . Ter-

hemre kezdesz lenni. [Szolga:] Ollyan vitéz vagy? majd váltok még veled egy szót. (Cor/4 : 333) (idéző m-ban:) a szerecsen király .. a tatár császárral .. illy szavakat váltott: „Kedves jó barátom, ne bántsd e sereget .." (JV/1 : 192) + 1 : 189, 199 *tekintetet ~ vkivel* 'egymásra néznek': az asszony félénk bátorsággal ⟨Tekintetet vált⟩ Farkasszemet néz a haramjával (413/1 : 361, 421) + 6 : 383

váltani fn in 1 — **3.** *szót ~ vkivel* Hugo .. leemelé Lucy szép alakját a nyeregből. Mialatt ezt tette, volt az egyetlen alkalom, egymással szót váltani (RH/6 : 234)

váltott 2. mn in 1 — **3.** A kocsmáros és vendége közt váltott néhány szó után .. eltávozott a kocsmáros (RH/6 : 75)

váltva 1. hat in 1 — **3.** *szó van ~ : (átv)* [Marcius:] Ez hírt hoz itt. Megütköztek, fogadjunk .. Találkozott az ellennel vezérünk? [Követ:] Szemközt vannak, de szó nincs váltva még [have not spoke as yet]. (Cor/4 : 245)

vö. **váltó**

vált[2] 2. mn in ld. **válik**

váltig hsz 8

1. 'újra meg újra; állandóan': Honderü, te vélem összetűztél, Te általad váltig karmoltatom (325/1 : 290) [Bolond Istók] hozzá látott a dologhoz, A cselédség véle, Lusta nép volt, hanem őket Váltig ösztökélte. (BI/2 : 326) + 2 : 293; 6 : 431; *(párh:) annyiszor — ~* Ez hát nemes büszkeségünk, Mellyről annyiszor mesélünk? Azzal dicsekedni váltig, A mi szégyenünkre válik! (560/2 : 128) *~ — szakadatlanul* Bort öblébe váltig a kehelynek, Bort elémbe szakadatlanúl! (63/1 : 16)

2. 'mindvégig; örökké': Ez a durva kőszirt .. Áll a látkör végén a kék messzeségben; És állani fog az szemem előtt váltig. (317/1 : 282) az én életem is legyen halhatatlan, Hogy kínaitokat váltig kacaghassam! (SzÁ/1 : 339)

váltó mn és fn **6**

I. mn 4

'a pengő pénznél kb. két és félszer kisebb értékű (pénznem)': *~ forint* egy kis regényt .. le is fordítottam, mellyért száz váltó forintot kapok. (L 27/7 : 22) Kináltam .. verseimet jobbra balra, mig egy szamár .. az egész kötetért 60 váltó ftot igért. (L 43/7 : 30) + 7 : 30 *~ krajcár←* 7 : 211

II. fn 2 | *-t* 1; *-ban* 1

1. 'a váltó forint értéke': Vargáné asszonynak hét héti koszt fejében .. huszonkét forinttal váltóban adós maradtam (P 22/5 : 161)

2. 'adósságról szóló kötelezvény, amely a nem fizető adós ellen gyorsított eljárást enged meg': Nekem a napokban 208 pengő forintos váltót kell kifizetnem. (L 219/7 : 157)

váltogat ts ige **7** | 4: *-ta* 2, *-ták* 1; *-á* 1

1. 'ismételten vált (3.), cserél': *(szókapcs:) ~ja a szót* 1. 'beszélget': Még sokáig váltogatták a szót .. Elváltanak egymástól végtére. (SzP/2 : 55); 2. 'vitatkozik': A két öreg sokáig váltogatta a szót, ki volt a lakodalmon ki nem? .. végre megegyeztek (N/4 : 97)

2. 'időben v. térben felváltva, váltakozva követ': A mint tovább értek, más fák is vegyűltek a tövisbokrok közé .. a pázsit fölszinét haraszt váltogatá (RH/6 : 83) Marci szivében .. fény és homály váltogatta egymást; egyik pillanatban meghalt reménye, a másikban föltámadt (FL/4 : 131)

váltogatva 1. hat in 3 — **2.** némán figyelmeztek a nótákra .. Eztet fújta [Lehel], mikor elindultunk .. Benne váltogatva öröm s fájdalom van. (LV/3 : 305) + 6 : 56; *vmivel ~* mint régi szomorujátékainkban, a bolondok nevetése, vigalma könyekkel, halálkinokkal váltogatva jelenik meg. (RH/6 : 231)

váltótörvényszék fn **1** | *-ek* 1

'peres váltóügyek elintézésével foglalkozó törvényszék': *(felsor)* *Eperjes .. városnak .. eperfái most is vannak .. a kerületi, megyei, s váltótörvényszékek .. nem megannyi bőven termő eperfák-e, hol száz meg száz kéz szedi az epret? (P 96/7 : 635)

változás fn **34** | *-Ø* 23 | *-t* 4, *-okat* 2; *-ban* 1; *-on* 1, *-okon* 1; *-nak* b 1; *-tal* 1

1. 'az a folyamat, hogy vki, vmi (meg)változik, ill. ennek eredménye': Ó mi változás! most borzadályos Éj takarja a dicső helyet .. hol erősek Vígadának áldomás felett (43/3 : 269) látod, millyen változás? .. mostan ég és föld egészen más. Kékebb az ég, sugárosabb a nap (T/2 : 17) + 4 : 291, 297; 6 : 62, 119, 341, 342 *(verscím)* Változás (398/1 : 345) + 3 : 260; PE. 87 : 23; *(tőism)* Más a világ, más, nem ollyan, minő volt .. vagy csak mi változánk? De bármiként van, mit törődünk véle, Midőn e változás áldás reánk! (T/2 : 17); *(jelzővel:) gyors ~* Még halálos betegség is ritkán hoz illy gyors változást; ollyan volt, mint ki .. dögvészbe esett (RH/6 : 161) *→különös ~* 4 : 338 *nagy ~* nem akartam már .. írni .. mert szörnyű omenem volt, hogy nagy változás fog rajtam történni. (L 19/7 : 13) + 6 : 239 *tetemes ~* tetemes változáson ment keresztül külseje. Nyaka még jobban meghajolt, lapockája jobban kidűledt (RH/6 : 74); *(szókapcs:) ~ jár vmivel* a gyermekből harcfi lettem .. s ama változásokon kivül, mellyek a korral .. járnak, a .. háborúskodás fáradalmai s nélkülözései férfiasabbá tettek (NI/6 : 422) *~ történik*

(vkin, vmin v. *vmiben)* [Ashby gróf] véleményében a fiatal lordról sok változás történt. (RH/6 : 144) olly változás történt rajtam ez egy nap alatt, a millyet egy századról sem tettem föl. (ÚL/5 : 53) + 6 : 70, 104, 161, 341; 7 : 13 *~t hoz (magával,* ill. *vmibe)* Természetünk átalános gyöngéi keveredtek a többihez, s ezerféle változást hoztak a drámába. (RH/6 : 127) + 6 : 161, 336 *~t okoz (vmiben)* III. Henrik . . lovagi fiának nemes, tiszta jelleme nagy változást okozott a társalgás általános modorában. (RH/6 : 239) + 6 : 43, 161 *~on →általmegy* v. *→keresztülmegy* 2 : 153; 6 : 74

2. '(színpadon) a színhely megváltozása ugyanazon a felvonáson belül; színváltozás': (színi utasításban:) [Milutin] (ki) [—] Változás [—] Terem a királynál [—] Hetedik jelenés [—] Béla, Ilona, Géza (TH/4 : 168) + 4 : 148, 163, 172, 184, 195

változat fn **9** | *-Ø* 2; *-a* 3 | *-ot* 2; *-nál* 1; *-okkal* 1

1. '(meg)változás': kedves tanitóm . . csudálkozik ön helyzetem változata fölött? . . három hónap óta szinésznő vagyok (J/6 : 405) *(tőism)* Minden arcon . . kivevén a homályos könyvet, hol változatlan durvasággal állati vágyak állnak írva — két kifejezés van, az egyik állandó, minden változatnál mutatkozik . . a másik minden indulatnál változik, az öröm s reménynél kiderül, a bánat s csalódásnál elsötétül (RH/6 : 309) *(páros kif)* Politikai egyenetlenkedéseknél az uj és változat iránti szeretet sokkal többekre hat, mint . . vélhetni (RH/6 : 206); *(szókapcs:) ~ot okoz* Nem . . volt csupa szeszély, melly most olly kedvező változatot okoza [a gróf] érzelmeiben (RH/6 : 262) — **a)** 'váltakozás': *(párh)* az erdei vad élet, a vadászat háborúja, a tárgyak örökös változata, még a szamüzött élet veszélyei is bizalmas dolgok valának előtte (RH/6 : 317) — **b)** 'változatosság': Nem övé többé az erdő végtelen változata (RH/6 : 104); *(szókapcs:) ~ot ad vminek* ezer szép tárgy ada a tájnak változatot. Itt ott magas domb emelkedék, néha gyeptől, néha bokroktól födve, mellyek fölött szép facsoport nyúlt (RH/6 : 138) — **c)** 'változékonyság': [a sors] Mit ma ád, elvészi holnap; Majd megadja, a mit elkap — Jellemképe változat. (83/1 : 33)

2. 'az eredetitől v. hasonlóktól kissé eltérő forma': az egész seregben elterjedt a hír különféle változatokkal, hogy Montfortnak valami titkos szándoka van (RH/6 : 208)

változatlan mn **10** | 8: *-Ø* 7 | *-nak* 1

'olyan (dolog), ami nem változott meg': Bár . . ön iránti tiszteletteljes készségemet s változatlan engedelmességemet bebizonyíthatnám. (KH/6 : 36) tekintetök többször változatlan hajlamot, szerelmet fejeze ki (RH/6 : 238) + 6 : 37 — **a)** 'nem változó, állandó': Dacoltak vele [= a viharral], a nélkül, hogy a változatlan iránytól, mellyet követtek, csak egy pillanatra is eltértek volna (P 41/6 : 391) + 6 : 55, 60 *(páros kif)* Van a hírnél, van a kincsnél Egy igézőbb hatalom; Mint csillagfüggés az égen Változatlan, végtelen (99/1 : 46) *(szembeáll, párh, tőism:) ~ — állandó — változat← — változik* 6 : 309

változatlanul hat **2** | *-ul* 1 *~ -úl* 1

a fashionable menageria arszlánai pöffeszkedtek . . azon büszke faj, melly változatlanul [unabänderlich] fürtözött üstökön kezdődék, mit kettős szemcső követe, s egy pár sarkantyúval végződék. (KH/6 : 5) *(tőism)* gondoljatok gyakran reám és érzelmeitek ne változzanak irántam, valamint titeket változatlanúl szeret barátotok (L 100/7 : 34)

változatos mn **2** | *-Ø* 1 || *leg- -abb* 1

'különféle, váltakozó részekből, elemekből álló': Hányszor követik gyorsan egymást a valódi életben, mint a színpadon, a legváltozatosabb jelenetek. (RH/6 : 231) *(páros kif)* A gróf [had]mozdulatai . . különös, változatos jelleműek valának, mi zavarba hozá legjobb párttársait (RH/6 : 207)

változatosság fn **2** | *-Ø* 1 | *-ra* 1

'(kellemesen) változatos jelleg; sokszínűség': *Olly hosszu egyesületi közléseknek, mint minőt legujabban az iparegyesülettől kapánk, változatosságra törekedő lapunkban helyet adni lehetlen. (P 52/7 : 505) — **a)** 'a szokásostól való (kellemes) eltérés': miután . . a hölgy szép, mindenesetre kész vagyok, ha címzetes, ha nem . . sőt jobb szeretném, ha polgári volna . . hogy egy kis változatosság [Abwechselung] lenne. (KH/6 : 39)

változatú mn **1**

(jelzővel) 'vmilyen változatosságot mutató': az erdő akármelly részében . . minden lépten pompás változatú jelenések mutatkoztak (RH/6 : 104)

vö. **[arcváltozatú]**

változékony mn **5**

1. 'folyton változó': Már sokszor telt s fogyott a változékony hold (JV/1 : 209) *(ellent, páros kif:) →mulandó, ~ — örök* 3 : 231; *(hsl)* Ah, a szegény szeretők! . . sorsok a változékony őszi naphoz hasonlíta, mellynek fellege s verőfénye gyorsan vonúlt az erdei tájon át . . most vidáman ragyogva s a legközelebbi percben fekete viharfelhőkbe borúlva. (RH/6 : 264)

2. *(átv)* 'ingatag, állhatatlan, szeszélyes': Viselje bármillyen csalárdul A változékony sors magát, Sebet kapunk talán, de nem halált. (783/3 : 74) *(szembeáll)* Az Alexandrin

korabeli ember nem változékony hajlamaiban .. hű marad, bár szive megszakad. (J/6 : 417)

változhatatlan mn **2**
'megmásíthatatlan': az [ezre]d .. Horváthország .. városaiba menend. Koholmánynak hivém ezen hírt, s reménylék. De végre megtudám, hogy bizonyos, s változhatatlan rendelet. (L 7/7 : 10) — **a)** 'meg nem változtatható tulajdonságú': [Coriolanus] irántam is Kevélyebb, mint véltem, hogy lesz .. De ebben ő Változhatatlan [no changeling] (Cor/4 : 351)

változik tn ige **33** | 29: *-om* 2, *-ik* 7, *-nak* 2; *-ott* 2, *-tak* 3; *-ék* 3, *-ánk* 1; *-ni fog* 1 | *-nék* 3. sz 1 | *-zék* 5, *-zanak* 1 || *-hat* 1
1. '(folyamatosan) más lesz, mint amilyen volt': Jelenésünk tehát változik, s az olvasót messze a szomoru eveshami csatatérről a ragyogó angol udvarhoz vezetjük (RH/6 : 231) Nem úgy van, a mint volt. A földön Minden mindegyre változik. (398/1 : 345) + 4 : 368, 429; 6 : 341; *(tőism:)* ~ — *változás←* 2 : 17 *változatlan* — *→változat* — ~ 6 : 309; *(szembeáll:)* ~ — *megszűnik←* 1 : 302; *(szókapcs:) elméje* ~ Ti nektek hinni? egyre változik Elmétek; kit gyülöltetek, dicső most, S a kit megkoszorúztatok, silány. (Cor/4 : 233—4) *→érzelmei ~nak* — *változatlanul←* 7 : 34 *→körülmények ~nak* 5 : 9 *színe* ~ Ashby Rikárd .. néhány szót .. a szép kacérnak halkan suga, míg ennek színe többször változék s szempillái leereszkedének (RH/6 : 89) — **a)** *vmire* ~ 'vmivé válik, alakul': nincs boszu, melly ismételt meggyalázások által békés egykedvüségre ne változzék. (KH/6 : 54) + 6 : 44, 94, 120, 145; *vmivé* ~ 'ua.': *(kifejtett kép)* Ha, leányka, te vagy a mennyország: Akkor én csillaggá változom. (355/1 : 309) + 1 : 254, 356; 2 : 203; 4 : 122; 5 : 33 *(hármas ism)* Shakspeare! változzék e név heggyé s magasabb lesz a Hymalájánál, változzék e név tengerré, s mélyebb és szélesebb lesz az atlanti óceánnál, változzék e név csillaggá s ragyogóbb lesz a napnál. (P 132/5 : 40—1) — **b)** *vmilyenné* ~ 'vmely új tulajdonságot vesz fel, vmilyenné válik': illy rövid idő alatt milly kedvezőekké változtak [Jenny] körülményei! (J/6 : 407)
2. 'cserélődik': még a cselédeknek is jaj volt ám. Ezeket minden módon nyaggatta [a gazda fia] .. Változtak is a cselédek minden három hónapban (N/4 : 100) Ha Pestre megy az ember, a várostól már néhány mérföldnyire szinte szemlátomást változnak az emberek, tárgyak, még ugyszólván a levegő is. (ÚL/5 : 76)

változott 2. mn in 4 | *-Ø* 2 | *-nak* 2
1. „Nem tudom, uram," felelt Alured türelmetlenül; de a következő percben változott hangon tevé hozzá: „Szeretnék veled egy keveset beszélni .." (RH/6 : 366) + 6 : 420; *(párh:)* ~ — *halvány* Jennyt .. utójára olly változottnak, olly halománynak látám. (J/6 : 417) ~ — *sovány* néhány hónap előtt .. [Katica] olly szép, viruló volt .. De most .. Termete is változottnak, soványnak látszék (RH/6 : 341)

változó mn **9** | *-Ø* 8 || *-bb* 1
'olyan (jelenség), ami gyakran változik': látta, hogy kedvese pirult s halványodott, s e változó színben sok homályos gyanú bizonyodását olvasá. (RH/6 : 88) az ember izlésének az a tulajdona van, hogy változó. (Drt/4 : 217) + 3 : 274; 6 : 86, 236 — **a)** 'változékony, szeszélyes': a változó szerencse szekerén A nagy világot összejártam én. (60/1 : 13) Nincs változóbb szél az emberi szívnél. (HKöt/4 : 16) + 6 : 86 — **b)** 'hangulatváltozáskor mutatkozó': *(szembeáll, tőism)* Minden arcon .. két kifejezés van, az egyik állandó .. s az eredeti lelki helyzetet jelenti, a másik minden indulatnál változik .. Eleonora arcának állandó kifejezése nyugodt, elmélkedő volt .. változó kifejezése még is gyakran vidám, derült vala (RH/6 : 309—10)

változta szragos fn **1** | *-val* 1
'vminek megváltozása': inkább hagyom magamat rágalmazni, kisebbiteni azon ideig, midőn körülményeink változtával elmondhatom lépésem okait (P 286/5 : 144)

változtat ts ige **20** | 15: *-ok* 1, *-Ø* 1; *-juk* 1, *-ják* 1; *-ott* 1; *-a* 1; *-á* 1 | *-na* 1; *-nád* 1, *-ná* 4 | .. *assa* 2
1. '(folyamatosan) mássá tesz; módosít, átalakít': A bizalom kifejezéseit változtatjuk az uj követelmények szerint (KH/6 : 29) *→állását ~ja* 6 : 8, 80 — **a)** *vmivé* ~ 'vmivé (át)alakít; vmivé tesz': illyen úr .. nagy városokban könnyen találhatna szeretőt, a nélkül, hogy .. a vidám falusi lyánykát ágyassá változtassa. (RH/6 : 81) Rá kell beszélnünk A népet, hogy [Coriolanus] gyülölte mindig őt, hogy Őszvérekké változtatná, ha birná (Cor/4 : 270) | (csoda útján:) E forrásokba fult be [Ildikónak] kicsiny magzata, Kit isten a völgyben fává változtata. (SzÁ/1 : 340) miért is nem születtem én hordónak .. még azt is elfogadnám, ha az isten afféle középnagyságu pohárrá változtatna (FL/4 : 122) + 1 : 68 — **b)** *vmilyenné* ~ 'vmilyenné átalakít': voksaitokért Emlékezzék reátok szívesen, S rosz indulatját változtassa jóvá, S legyen baráti főtök. (Cor/4 : 287) — **c)** (tárgy nélkül) 'változást eszközöl': *(hármas kif:)* ~, *fordít←*, *újít* 6 : 403; ~ *vmin* ld. **változtatni** | (*-t* ragos hat-val:) Boszorkányos! itt, mint látom, hat hónap sokat változtatott. Már öltözete is más [Jennynek] (J/6 : 404)

2. 'másikra cserél vmit': *nevet vmire* ~ mióta uj életpályára lépett, a Juci nevet Izabellára változtatá (HKöt/4 : 46) *szállást* ~ 'elköltözik': most Sz. György napra szállást változtatok s még nem tudom hova megyek. (L 144/7 : 57) + 7 : 59 — **a)** 'váltogat, cserélget': A katona urak változtatják szerelmöket, mint garnisonukat (KH/6 : 65)

változtatni fn in 4 — **1.** *(tőism:)* ~ — *változtatás←* 7 : 22 — **a)** *vmivé* ~ Csak egyet kivánhattam tehát, — téged emberré változtatni. A roszúl nyalt medvét, mi akkoriban valál, kimivelni (KH/6 : 27) — **c)** ez keserű cseréje az elleneknek, de most, miután megtörtént, nem lehet változtatni (RH/6 : 332); ~ *vmin* A mint van, úgy van; most a dolgon Már változtatni nem lehet (132/1 : 74)

változtatva 1. hat in 1 — **1.** Ugy beszélek, mint minden okos ember beszélne helyemen, folytatá Garnier, hangját rögtön változtatva (KH/6 : 20)

változtatás fn **2** | *-a* 1 | *-t* 1
'módosítás, átalakítás': *(tőism)* méltóztassék az alábbi néhány sornak az Athenaeum legközelebbi számában helyet engedni, teljes szabadságot hagyván változtatni benne azt, ha mi tán változtatást kivánna. (L 25/7 : 22); *vmire* ~ E beszélyszobának imaszobára változtatása természetesnek tetszheték vala ..mert egy imaszék ott imára várt (KH/6 : 33)

váltságdíj fn **1** | *-adat* 1
'fogoly szabadon bocsátásáért fizetendő v. fizetett pénzösszeg': Hugo, fogoly vagy .. De .. azonnal meghatározom váltságdíjadat, mihelyt kivánod (RH/6 : 236)

váltsági ld. **[örökváltsági]**

vályog fn **1** | *-ot* 1
'törekkel kevert agyagos sár, ill. az ebből formált tégla alakú épitőanyag': Nem azt mondtam, hogy vályogot hordj az esztrengához, he? (N/4 : 103)

vályú fn **4** | **vályú** 2, **vályu** 2: *-Ø* 2 (b 1) | *-ba* 1; *-hoz* 1
'hosszában homorúra kivájt fatörzs v. ehhez hasonló tárgy háziállatok itatására': Délibábos ég alatt kolompol Kis-Kunságnak száz kövér gulyája; Deleléskor hosszu gémü kútnál Széles vályu kettős ága várja (176/1 : 107) Lovagolok szilaj nádparipán, Vályuhoz mék, lovam inni kiván (785/3 : 76) + 4 : 47 *(szembeáll)* Mikor vályú elé Hajtják este felé, Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül, Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül. (738/3 : 22)

[vámpír] fn: **vampir 1** | *-Ø* b 1
(vál) 'vérszívó kísértet; *(átv* is:) szerelmesét gyötrő, halálba kergető személy': Az afrikai vadász .. kissé vastag, a vampir [eines Vampirs] szerepét játszani. Fogadok, hogy ama lyoni hercegnő, kit megölt .. igen jó állapotban van. (KH/6 : 26)

van tn ige **7504** | **van** 7503, **va . . .** 1: *vagyok* 800, *vagy* 482, *-Ø* 1932 ~ [sajtóhiba] *vany* 1 ~ *vagyon* 42, *vagyunk* 126, *vagytok* 80, *-nak* 211 ~ *vagynak* 4; *voltam* 198, *voltál* 68, *volt* 2471, *voltunk* 26, *voltatok* 4, *voltak* 194 ~ *voltanak* 1; *valék* 63, *valál* 16, *vala* 165, *valánk* 28, *valátok* 4, *valának* 102 | *volnék* 85, *volnál* 27, *volna* 309 ~ *voln'* 2 ~ *vóna* 4 ~ *vón* 14, *volnánk* 12, *volnátok* 2, *volnának* 24 ~ *vólnának* 1; *voltam volna* 1, *voltál volna* 1 | *volt legyen* 2, *voltak legyen* 2
1. 'létezik': egy közös jó van, miből Egyenlőn jár mindenkinek (Ap/3 : 164) + 1 : 10, 361; 2 : 33; 3 : 96; 4 : 25; 5 : 40; 6 : 405; 7 : 60 (+ 83) *(ism)* a csillagok felett .. mit láttál? van-e ott is élet? S ha van, illy gyötrelmes, illy bús, mint a földi? (664/2 : 249) + 1 : 46; 2 : 56, 306; 3 : 300; 4 : 77, 150; 5 : 50; 6 : 71 (+ 11) *(ism, szembeáll)* Csak egy lénnyel van kevesebb, Mint tennap volt (588/2 : 162) + 3 : 17; 4 : 56 (2×); *(párh:) volt — következik* 2 : 288 *lesz — ~ : (ism)* A mi volt és a mi lesz, A mi nem volt s nem leszen, Minden, minden Megfordult a [Bolond Istók] fejiben. (BI/2 : 316) + 2 : 169(2×) *volt — nincs — lesz* nem volt s nincs s nem leszen Olly tökfilkó, mint én vagyok (676/2 : 271) ~ — *létezik: (ism)* Van egy bűn. Ha létezik a pokol, ugy azt az isten ezen bűn számára rendelé .. Ha vannak ördögök és van fejedelmök: ugy ez a bűn az ördögök fejedelmének koronája. (TH/4 : 175—6); *(ellent:)* ~ — *nincs* v. *nincs — ~* 5 : 123 *(ism)* Haza csak ott van, hol jog is van, S a népnek nincs joga. (511/2 : 87) (odaértett *ellent)* Valami böszörményi nemzetőr .. azt bizonyitgatja ellenemben, hogy van szeretett király. (P 201/5 : 90); *(szókapcs:) alig* ~ Az orcád bús, a könnyed hull, Alig vagy a fájdalomtul. (834/3 : 206) *fönn* ~ az erdő világa egészen eltűnt, s alig hagyott lételéről .. számosabb nyomot, mint mellyek az özönviz előtti földből fenn vannak. (RH/6 : 104) *ott* ~ Egyre gunyolták és kinevették. De törődött is ő ezzel! ott volt Julcsa, ki őt nem gunyolta és nem nevette ki (FL/4 : 129) + 2 : 7; 4 : 53, ~ *a földön* v. *világon* 1 : 94; 2 : 42, 251; 3 : 195; 4 : 75, 204; 5 : 87; 6 : 133 (+6) *(ism, ellent)* Nem tudtam én: ki az a Ternyei? van-e Ternyei a világon? van-e világ? nem tudtam én, mi van. . . csak azt tudtam, mi nincs: fiam. (HKöt/4 : 82) | (elbeszélés, leírás bevezetésére:) Volt egy ember, nagy bajúszos. Mit csinált? elment a kúthoz. (615/2 : 194) + 1 : 325; 2 : 111(2×), 332; 4 : 81; 5 : 25; 7 : *634; *(szókapcs:) →hol volt, hol nem volt, volt a világon* 5 : 17 — **a)** '(kisebb szám-

ban) akad, előfordul, adódik': Van-e egy marok föld [verscím is] a magyar hazában, A mellyet magyar vér meg nem áztatott? (730/3 : 12) + 1 : 125, 277; 2 : 142; 3 : 10; 4 : 51; 5 : 32; 6 : 140; 7 : 200 (+ 124); *(ism)* A puszta, mint tenger, feküdt körülötte .. Nem volt virág, nem volt fa, nem volt bokor ott (JV/1 : 186) + 1 : 75, 118, 262, 266; 2 : 169; 3 : 17, 19; 4 : 165; 5 : 22 (+ 8); *(párh:) lesz* — ~ Könyökig vájt minden zsebébe .. hátha lesz bennök valami .. bankó? Fia sem volt (FL/4 : 122) + 1 : 275 *nincs — nem volt* 3 : 147; *(ellent)* bolond okos van akarhány, de okos bolond nem terem ollyan bőven. (TH/4 : 178) ~ — *nincs* 1 : 113; 2 : 116; 5 : 23, 74; 6 : 161, 383 || (von nm-sal v. hsz-val és fn in-vel:) Most minden kis kunyhó egy tündérpalota, Ha van honnan rakni a kandallóra fát (726/3 : 7) + 1 : 188, 212; 2 : 119, 316; 4 : 51, 102; 6 : 319; 7 : 170 (+ 5) *(ism)* Katonának kutya-baja, Van mit enni és innia, Hogy ne volna? öt napra jár Tizenhat garas két krajcár. (595/2 : 173); **Sz:** ~ *mit aprítania a →tejbe* 4 : 172 | (in odaértve:) Jól oda beszéltél, De van miért. (Cor/4 : 328) + 4 : 54; **(Sz-szerű:)** *→egyél, öcsém, ha* ~ *mit* 7 : 48 — **b)** '(jelenség, állapot, elvont dolog) észlelhető, tapasztalható': Istenem! mi van ezen az Ágyon? Mindenütt nyom, minden felől Fázom. (129/1 : 73) + 1 : 194, 315; 2 : 343; 3 : 185; 4 : 312; 6 : 78, 130(2×), 146, 205 *(ism)* Könnyektül ázik ama kedves arc .. Most víz van ott, hol egykor tűz vala! (824/3 : 197) + 4 : 341 *(párh)* Már ha fütty van, legalább hát Tele színházban legyen! (113/1 : 59); *(szókapcs:) baj* ~ 1 : 144; 2 : 57 *(ism)* hát a szívem? Ott van, ott van még a baj (649/2 : 233), *béke* ~ 3 : 254 *(párh, ism)* bármi a halál, Az élet nála többet ér. Van ottan béke — semmi más; Van itten bú — de vígadás Kéjében is pezsg ám a vér. (145/1 : 85); *csend(esség) (és béke)* ~ 1 : 105, 227; 2 : 55, 192; 4 : 81, 107; 5 : 62, 67 (+ 5) *(párh)* A becsukott templomban csend lett; Nagyobb csend nincs a mocsárok partjainál sem .. Csend vala hát (HK/1 : 120—1), *gond* ~ *vmire* 6 : 430 *gyanú* ~ *vkire, vmire* 6 : 183, 190 *vmilyen hír* v. *híre* ~ 4 : 271; 6 : 349; 7 : 8, 9 *különbség* ~ *vkik, vmik között* 6 : 25. 67, 70, 216, 424 *ok* ~ *(vmire)* 1 : 97; 6 : 120, 187, 313, 339 *szó* ~ *vmiről, vkiről* 1 : 125; 4 : 127, 182; 5 : 14, 70; 6 : 39, 249, *szükség* ~ *vmire, vkire* 3 : 225; 5 : 65; 6 : 55, 105, 131, 169, 258, 292, 341, 342 *(ellent)* azt kérdeztük, van-e szükség cselédre .. azt felelték, hogy nincs (N/4 : 110), *vmilyen világ* ~ 2 : 18; 4 : 207; 5 : 33; 6 : 250 *(ellent)* Kedves hazám, Katzenellenbogen .. ott jobb világ van, ott nincsenek pártütők (Drt/4 : 204) | (alany nélkül) *ihol* v. *itt* ~ 'íme': Itt van, kész a levél, nincs egy betű hija (Tb/3 : 297) + 4 : 176, 426; 5 : 50 | (időjárási, természeti jelenségről:) Ha jött az este, s holdvilág volt: A kertbe illanánk (174/1 : 105) + 1 : 81, 103, 304, 311; 2 : 285; 6 : 73, 448, 449; 7 : 202 *→hideg (világ)* v. *hűvös* ~ 1 : 115, 193, 232, 259; 2 : 46, 173, 240; 3 : 24(2×), 122; 4 : 156 *homály* v. *sötét(ség)* ~ 1 : 96, 259; 2 : 13; 3 : 163, 197; 4 : 80, 198; 6 : 231 (+ 5), *vmilyen idő* ~ 1 : 110; 4 : 44, 104; 5 : 24, 29, 30, 64; 6 : 297, 424 *(párh)* Csak ugy lehetett volna eső, a mint jó idő van. (Drt/4 : 203), *meleg* ~ 1 : 21, 194; 3 : 178; 6 : 251 *tűz* ~ 5 : 124(2×) *vész(, →ár², apály)* ~ 3 : 265, *332 *világos* ~ 6 : 136, 138, 226 *zaj* v. *zörej* ~ 1 : 335; 2 : 322, 325; 3 : 97; 4 : 269; 5 : 27; 6 : 361 | (nap- v. időszakról:) Azt sem tudtam, mi van, Ősz-e vagy kikelet (518/2 : 94) + 2 : 272; 3 : 110, 122; 6 : 81, 129, 151, 219, 390; 7 : 92; *alkony* ~ 4 : 38 *dél(után)* ~ 1 : 313; 2 : 219(3×); 4 : 83; 6 : 197, 317; PE. 11. [199] *éj(szaka)* ~ 1 : 245, 301; 2 : 302; 3 : 163; 4 : 92; 5 : 34; 6 : 272; 7 : 126 (+ 18) *éjfél* ~ 5 : 141; 7 : *512(2×) *este(felé)* ~ 1 : 105, 134; 2 : 314; 3 : 129; 4 : 95; 5 : 134; 6 : 217; 7 : 215 (+ 5) *hajnal* v. *reggel* ~ 2 : 346(2×); 4 : 92; 5 : 20, 25; 7 : 518; PE.11:[200] *késő* ~ 3 : 126; 4 : 110; 6 : 248 *korán* ~ 4 : 28, 99, *május* v. *májuseste* v. *májushó* ~ 6 : 86, 95 *(ism)* Május hónapja volt, hajnal volt az egen (803/3 : 106), *nap(pal)* ~ 1 : 215; 2 : 69, 80; 4 : 72, *vmilyen nap* v. *vminek a napja* ~ micsoda nap van ma? — Szerda (P 201/5 : 81) + 2 : 337 *vhány óra* ~ 6 : 105, 249, 281 *nyár(közép)* ~ 2 : 125; 3 : 78; 6 : 21 *ősz* ~ 1 : 289; 2 : 221; 3 : 186, *tavasz* ~ 1 : 274; 2 : 15; 6 : 72 *(ism, szembeáll)* Még alig volt reggel [verscím is], már megint este van. Még alig volt tavasz, már megint itt a tél. (723/2 : 346), *tél* ~ 1 : 70, 193; 3 : 260; 4 : 25 *(ism, szembeáll)* Embereknek csak a föld való .. ha van itt tél, van kikelet is. (686/2 : 283) + 2 : 125 *vasárnap* v. *hétfő* ~ 1 : 296, 410; 6 : 53, 403 — **c)** 'lehet(séges)': Végeztesd, asszonyom .. Mert nem igen van több szó közted s közöttem. Üttesd le fejemet (SzM/2 : 265) Hajszálai őszültenek meg A gond miatt ... s nem volt más menedék (Ap/3 : 159)+4 : 359; 6 : 60; 7 : 25; *hogy(an)* ~ ...? Hogy van, hogy azt a sok gazembert [verscím is] Egytől egyig föl nem kötik? (409/1 : 356) + 1 : 343; 2 : 34; 4 : 318; 6 : 273, 342 *mióta* ~ ...? 1 : 290 ~ *mód (benne* v. *rá)* Mért nem szeret ugy engem istenem? Hogy volna mód, [apám] sorsán enyhítenem. (165/1 : 98) + 4 : 111; 7 : 204 ~ *remény(ség)* 4 : 367; 6 : 326, 327

2. 'vhol található': Letették őt az anyaföld ölébe; Követ nem tettek a halom fölébe .. Miért is volna kő? (376/1 : 326); *vhol* ~ Hol az ellen, kérdezed? ne kérdezd, Mindenütt van, a hová tekintesz (798/3 : 98) + 1 : 193; 2 : 29; 3 : 20, 164; 4 : 28; 5 : 32; 6 : 141; 7 : 30 (+ 176) *(ism)* Már kevés virág van a

pusztában .. De vagyon még annyi, hogy elég lesz Menyasszonyi koszorúnak. (BI/2 : 328) + 1 : 243; 2 : 33(3×), 67, 123, 197, 245, 249, 347; 3 : 122(2×), 207(2×); 5 : 27 *(párh, ism)* Nem nagy hírü város Jász-Berény városa .. nem is lesz a soha, De *van* abban egy kürt, van annak nagy híre (LV/3 : 298) *(szembeáll)* ugy állok itt, mint a fa, mellynek lehullottak levelei . . . csak egy van még rajta (HKöt/4 : 82), *(ellent:)* ~ — *nincs* v. *nincs* — ~ 2 : 39; 4 : 54 *(ism)* [Róza] homlokomat simította .. mellyen akkor nem voltak redők hanem haj volt, s mellyen most nincs haj hanem redők vannak. (HKöt/4 : 19); *vmennyire* ~ *(vmitől, vhonnan)* 'vmilyen távolságban található': Miljom s miljom mérföldnyire Van egyik égi test a másikától (Ap/3 : 113) + 2 : 203; 5 : 31, 67; 6 : 128, 340; *hol* ~ *?* 1 : 250; 2 : 42, 243; 3 : 110, 301; 4 : 60; 5 : 22; 6 : 360 (+ 15) *(ism)* Hol van a patakzaj, hol van a madárdal? S minden éke, kincse a tavasznak s nyárnak? (726/3 : 7) + 1 : 207(2×); 3 : 106 (2×), 237(2×) *(párh:)* *hol* ~ — *merre jár?* Hol vagytok ti, jó vitézek, Merre jártok, merre késtek? (834/3 : 206) *hol* ~ — *hova lett?* Egy hiányzik: az oroszlán; Hol vagyon ő? hova lett? (675/2 : 270); *(ellent)* Azt fogják kérdeni, hol van a magyar nemzet? azt fogják felelni, nincs többé! (Drt/4 : 215) + 6 : 302, *itt(en . . .)* ~ *(vhol)* 1 : 229, 243; 2 : 195, 313; 3 : 8; 4 : 92; 6 : 279; 7 : 166 (+ 22) *(párh)* a levél Talán nálam lesz . . . íme itt vagyon (Cor/4 : 239), *ott(an)* ~ *(vhol)* 1 : 218, 357; 2 : 15; 3 : 204; 4 : 91; 5 : 68; 6 : 126; 7 : 49 (+ 21) *(párh)* Habár ott volna valamennyi, Itt kéne lenni teneked. (800/3 : 101) + 4 : 80; 6 : 193, *benn(e)* ~ 3 : 29, 290; 4 : 207; 5 : 67, 81, 153; 6 : 396; 7 : 126 (+ 10) *(ism)* Vizsgálják a pénzes erszényt, Mennyi volt benn s mennyi van még (724/2 : 347), *fönn* v. *magasan* ~ 1 : 336; 2 : 227, 388; 4 : 13 *(ism)* Fönn van a hold, fönn vannak a Csillagok (497/2 : 63), *(ide)lenn* v. *odafönn* ~ 2 : 388; 3 : 224 *(ism)* A mi eddig ott lenn volt ruháján, Odafönn van most a ránc orcáján (617/2 : 197), *honn* v. *otthon* ~ 1 : 106; 5 : 22 *jelen* ~ 2 : 236 *közel* ~ 2 : 16, 61; 4 : 169; 5 : 82, *messze* v. *messzire* v. *távol* ~ 1 : 12, 154, 186; 2 : 237, 312; 3 : 138, 301; 4 : 44; 5 : 48, 69; 6 : 295, 332 *(ism)* Mi van innen távol? [verscím is] a Tisza. . . Mi van a Tiszán túl? Hortobágy (554/2 : 123) *nála* ~ 1 : 179; 3 : 213; 4 : 53, 88; 6 : 403; 7 : 55, 173 *vmi* ~ *a rováson* 4 : 106 | *vkin* v. *vmely testrészén* v. *rajta* ~ '(ruhadarabot, díszt, fegyvert stb.) visel': A fiatal lovagon csak egy mellény volt biborpiros kelméből (RH/6 : 203) Mért is volna rajtad ékszer? (348/1 : 305) + 1 : 145, 178; 2 : 86, 115; 4 : 67; 6 : 270, 367, 385; *fején* ~ kalap vagy baret volt fején .. hosszu tollal (RH/6 : 98) + 5 : 125 *keblén* v. *szívén* v. *szíve fölött* ~ 1 : 292, 296; 6 : 253 *kezén* v. *lábán (rajta)* ~ Szegény Magyarország .. Be sokféle bilincs volt már lábaidon! (397/1 : 343) + 3 : 218; 4 : 45, 64 *mellén* ~ 2 : 262; 6 : 85 *nyakában* ~ 2 : 40 *oldalán* ~ 6 : 383 *ujján* ~ 2 : 232; 4 : 50 *vállain* ~ 3 : 7, 76; 4 : 81 | *vhol (vmiben, vmin,* ill. *benne, rajta)* ~ '(írott v. nyomtatott szöveg) olvasható': Vannak .. itt a nevek mellett sorok, mik a barlangban támadt érzelmeket és gondolatokat akarnák tolmácsolni. (UJ/5 : 27) Tanulj ezen versből, igen épületes dolgok vagynak benne (L 189/7 : 118) + 2 : 261; 3 : 160, 203; 4 : 213, 371; 5 : 29; 6 : 183; 7 : 16 (+ 9) — **a)** 'vhol tartózkodik': Zöld leveles, fehér Virágos ákácfa, Kék ruhában szőke Kis lyány van alatta (496/2 : 62) + 1 : 184; 2 : 16, 317; 3 : 96; 4 : 138; 5 : 63; 6 : 8; 7 : 78 (+ 171) *(ism)* Galamb van a házon, Csillag van az égen, Az én ölemben van Kedves feleségem (765/3 : 51) + 1 : 111(4×); 5 : 75; 6 : 75, 158, 295, 362(2×); 7 : 8(2×) *(ism, szembeáll)* Im a mennyben vagyok szép angyalomnál. S elébb egy perccel még a földön voltam. (T/2 : 16) *(párh)* A jó s nagy isten kebledben lakik .. Hol volt előtted és hol lesz utánad? Azt nem tudom (643/2 : 225) + 4 : 148, *(ellent:)* ~ — *hiányzik* v. *hibázik* 6 : 10, 40 ~ — *nincs (— sincs* v. *lesz)* seregünk .. ha Szebenben nincs is, bizonyosan Szeben alatt van és nem sokára benn lesz (P 272/5 : 134) + 4 : 246; 6 : 110; *vmennyire* ~ *(vmitől, vkitől* v. *vhonnan)* fogd meg! uszítá az úrfi a kutyákat rám .. Mikor már csak egy pár lépésnyire voltak tőlem, nyájasan szólítottam őket nevökön (N/4 : 106) + 6 : 13, 193, 203, 212, 219, 339, 342; 7 : 217 (+ 7); *hol* ~ *?* 2 : 74, 265, 324; 4 : 9, 55, 252; 6 : 166, 412 (+ 19) *(párh)* Megírd, hol vagy, ha a pokolban léssz is. (L 244/7 : 178); *itt* ~ *(vhol)* 1 : 81; 2 : 101, 279; 3 : 78; 4 : 56; 5 : 68; 6 : 42; 7 : 215 (+ 72) *(chiasmus)* Először hallok illyen hangokat, Mióta itt vagyok, pedig már Nagyon rég óta vagyok itt. (Ap/3 : 171) + 7 : 12(2×) *(párh:)* *itt* ~ — *vhol lesz* itt vagyok ismét Szalontán s egy pár nap alatt ismét Pesten leszek (L 284/7 : 209) + 6 : 443 *itt* ~ — *itt* →*marad* 7 : 73; *ott(an)* ~ *(vhol)* 1 : 244, 360; 2 : 292; 3 : 124; 4 : 62; 5 : 88; 6 : 8; 7 : 163 (+ 28) *(párh:)* *él* — *ottan* ~ Mért nem éltem akkor! Mért nem voltam ottan! (777/3 : 69) *ott* ~ — *lesz* e vágy talán még jobban boldogít, Mint ha ott volnék, a hol lenni vágyok (641/2 : 221) + 6 : 122 *ott* ~ — *nincs (— lesz)* 6 : 242 *(ism)* „Hát Fejenagy koma hol lehet?" . . „Ott van, a hol van; Hanem itten nincs. . . s ma alig lesz". (HK/1 : 127); *úgyban* ~ 4 : 304; 6 : 254 *alant* ~ 3 : 101; 6 : 295; 7 : 166 *(oda)benn* ~ 1 : 43; 2 : 190; 3 : 143; 4 : 62, 110, 248; 6 : 160, 195, 371 *fönn* v. *idefent* ~ 2 : 60, 219; 3 : 29, *honn* v. *itthon* v. *otthon* ~ 1 : 296; 3 : 179; 4 : 28, 107; 6 : 379, 402; 7 : 27 *(ellent)* az öreg tanitó .. kérdi a

kapust, honn van-e még Desgrillons Jenny kisasszony. A házőr .. szól: — Jenny kisasszony nincs itt. (J/6 : 410) + 4 : 17, *jelen* ~ 1 : 37, 126; 4 : 52; 5 : 80, 122, 142; 6 : 100, 188 (+ 14) *(ellent)* Ha jelen van férjem, szerelmet kell hazudnom; ha nincs jelen, elzár. (TH/4 : 185), *kinn (. . .)* ~ 2 : 94(2×); 3 : 180; 5 : 52 *közel* ~ [Komédiás:] Ön az imént megmenté életemet .. [Lakatos:] Téved ön, én közel sem voltam (Drt/4 : 212) + 3 : 266; 6 : 207, 217, 274, 281, 288, 341, 349 *(ide)lenn* v. *odalenn* ~ 1 : 296; 2 : 190, 219; 3 : 78, *messze* ~ 1 : 11, 152, 204; 2 : 61, 74, 162, 185; 3 : 195 *(ism)* Az én rózsám messze van, messze van. (525/2 : 100) *(párh)* [Katica] nincs Nottinghamban, de nem messze van innen. (RH/6 : 378), *távol* ~ távol vagy, édes kedvesem! (824/3 : 197) + 1 : 215; 2 : 74; 6 : 95, 136, 145, 177, 265 (+ 8) **Sz:** →*kutya* ~ *a kertben* 1 : 15 | *vminél* ~ 'részt vesz vmiben, jelen van vmin v. vhol': Northamptonban egy harcjátéknál voltam, mylord (RH/6 : 268) + 6 : 356 — **b)** 'vhol él, lakik': a faluban egy szép kis szőke lyány volt. (JV/1 : 201) Nagy a világ .. Benne miljom embertárs van (719/2 : 342) + 4 : 56, 210, 366; 5 : 20, 25, 33(2×); 6 : 336 *(ism)* Van egy fehér ház a faluban, Hol egy fekete szemü lyányka *van.* (431/2 : 24); *(vkivel) együtt* v. *vele* ~ én Selmecen vagyok .. Nemes Prosperinyi Mihály érdemes kamarahajdú uraságnál, s Krupecz Imre is velem van. (L 5/7 : 8—9) + 4 : 332; 7 : 8, 10 — **c)** 'vhol szolgálatban, alkalmazásban áll': most is nagyon becsületes helyen vagyok. . . hanem még ma fölmondom a szolgálatot (HKöt/4 : 60) én itt vagyok a 28dik zászlóaljnál Debrecenben (L 239/7 : 172) + 6 : 55; 7 : 166 *(ism)* csak az tudja, mi a csata, a ki Bem oldalánál van, mint én voltam öt véres ütközetben. (L 261/7 : 199); *színháznál* ~ megismerkedém egy urral, ki azon szinháznak igazgatójával, mellynél vagyok, szoros barátságban levén, neki bemutatott. (J/6 : 405) *szolgálatban* ~ 5 : 133; 6 : 101, 190 *társaságban* v. *társaságnál* ~ 7 : 24, 26 — **d)** *vhol* ~ 'vhova jutott, került, érkezett': A hóhérbárd villan, suhan, Kont feje is a porba' van (834/3 : 210) Előre hát, oh nemzetem, ne állj meg . . Félútadon vagy (855/3 : 235) + 3 : 113; 4 : 113, 148, 264; 5 : 47; 6 : 86, 233, 277, 287, 375 *hol* ~ *?* hol van már Jellachich? hátrált-e vagy előbb jött? (P 236/5 : 128), *itt(en)* ~ 1 : 212; 2 : 262, 323; 3 : 335; 4 : 62, 153; 6 : 396; 7 : 54 (+ 22) *(párh:) ide áll — itt* ~ Állj ide! — Isten neki! itt vagyok. (HKöt/4 : 30) *jön — itt* ~ 3 : 238 →*hova lett? — itt* ~ 4 : 98 *itt* ~ *— megjelenik* ~ 2 : 274 *(szembeáll)* Csak hogy itt vagyok végtére, El sem hagylak már ezentul (BI/2 : 323), *ott* ~ 3 : 68; 4 : 24, 279; 5 : 19, 60, 61 *(szembeáll)* Minden új kilátásnak megörülünk, s . . a mint egyikből kilépünk, már ott vagyunk a másikban. (ÚL/5 : 63), *(oda)benn* ~ 1 : 193; 2 : 195; 5 : 76 *fönn* ~ 5 : 51; 6 : 202 *honn* v. *itthon* ~ Immáron hála a jóságos mennybeli atyának, mert itthonn vagyok. (ÚL/5 : 76) + 1 : 296 *kinn* ~ Marci .. Egyiket a másik után ragadta galléron, s hányta ki a csapszékből .. Mikor mindnyája kin volt, megállt a küszöbön (FL/4 : 136) *közel* ~ közelebb voltak már az üldözők, semhogy kikerűlhették volna. (RH/6 : 203) *lenn* ~ 1 : 135; 6 : 84; *(szókapcs:) lábai a →sír² szélén ~nak* 1 : 320 | (időben) *itt* ~ 1 : 21; 2 : 314; 6 : 191, 364 *(ism)* Itt van az ősz, itt van ujra [verscím is] (827/3 : 200) →*előtte*, ill. →*háta mögött* ~ 1 : 71; 3 : 8 *közel* ~ Jött a halál .. közel vala A szörnyü vég (588/2 : 163) + 1 : 268; 2 : 250, 337; 5 : 131; 6 : 335 *küszöbön* ~ 3 : 287 *messze* ~ Respublica .. Most hódolok, midőn még messze vagy (796/3 : 95) + 2 : 277; 5 : 50; 6 : 438 — **e)** 'vhol jár': *látogatóban* ~ 6 : 377 *mögötte* ~ 6 : 156 *nyomá(ba)n* ~ Mint lót-fut a boldogság után Az ember .. Mikéntha már ott volna nyomán. (474/2 : 39) + 3 : 152; 4 : 216 *sarkában* ~ 6 : 198 *utána* ~ 2 : 183 | (múlt időben) 'vhol járt, megfordult': Először volt a városban Lidi (SzP/2 : 56) + 4 : 15(2×), 66, 312; 5 : 19, 22, 47, 52; 6 : 347, 440; 7 : 16, 78, 215 *(ism)* barátom .. voltál-e már fön a padláson? — Voltam. (HKöt/4 : 80) + 4 : 97(2×) *(párh)* A két öreg sokáig váltogatta a szót, ki volt a lakodalmon ki nem? ki menjen most a disznótorba ki ne? (N/4 : 97); *vmiért volt* 'vmit szerezni akart': Dél tájban voltam jegyért, de már akkor minden páholy el volt kapva (L 123/7 : 218) *vkinél volt* 2 : 32; 4 : 28, 161; 6 : 126, 278; 7 : 93, 116, 165 (+ 6) *(szembeáll, ism)* Nála voltam, [verscím is], a Kedves leánynál. Nála voltam, ismét eljövék. (334/1 : 296), *itt volt* 1 : 287; 4: 55; 5 : 135; 6 : 76, 359, 422; 7 : 109 (+ 10) *(szembeáll)* „Tehát most nincs itt?" . . „nap lemente előtt egy órával volt itt, de ismét elment . ." (RH/6 : 377) + 2 : 49, *ott volt* 5 : 66; 6 : 446 *(párh)* Nem találtam oda ahhoz a fogadóhoz .. De hiszen egyszer voltál ott (HKöt/4 : 67), *csatá(ba)n* v. *csatatéren volt* 3 : 243; 7 : 199 *(párh)* Kik nem voltak a csatán, a Diadalhoz jöttenek (786/3 : 77), *honn* v. *otthon volt* 1 : 78 *(szembeáll)* Ambrus gazda honn volt, s visszatére (175/1 : 106) | (fn in-vel) 'elment vmely cselekvés végzésére és egy ideig ott maradt': a város minden lova .. szántani volt. (UJ/5 : 24) *(párh)* Itt voltatok csókolózni, Mostan jöttök hadakozni? (774/3 : 63) — **f)** 'vkiben, vmiben rejlik': Ott állott a rózsa mellére akasztva .. Valami édesség volt érezésében, Ha János elmerült annak nézésében (JV/1 : 216) Rezgenek a falevelek, S ábrándos suttogásukban, Menynyi kedves, szép titok van! (808/3 : 181) + 2 : 251; 3 : 310; 4 : 105, 193; 5 : 67, 79; 6 : 40; 7 : *506 (+ 19) *(ism)* Miért hogy

láthatatlanok Az ördögök s az angyalok? Ismerni szeretném őket .. Hogy tudjam .. Mi van ebben és mi van abban? (470/2 : 38); ~ *benne* édes lantom, Zengd ki, a mi benned van (837/3 : 214) + 1 : 161, 177; 2 : 47, 298; 4 : 126, 165; 6 : 447; 7 : 172 (+ 10); *(szókapcs:) vki, vmi ~ a dologban* 4 : 125, 153; 5 : 61; 6 : 27, 37, 38, 49, 161, 213, 278, 311, 402 *mi ~ ebben←?* 3 : 285, *eszében ~* 2 : 234; 3 : 100, 134; 4 : 79, 129; 5 : 67 *(chiasmus)* kedves Juliskám .. Mindig eszemben van, és mindig ő van eszemben. (ÚL/5 : 67), *esze ~ágában sem volt* 4 : 125, 129; 5 : 146; 6 : 266 *vmi ~ fejében* 2 : 317; 3 : 166, 309; 6 : 179; 7 : 139 *vmi ~ a játékban* 6 : 144 *vmi ~ keblében* v. *lelkében* v. *lelkén* 3 : 233; 4 : 14; 6 : 159, 345, *vmi ~ szívében* v. *szívén* 3 : 67, 166; 4 : 210, 221, 336; 6 : 149, 161, 305 *(ism)* ő kimondja, Mi szívén van, s ott az van, a mi minket Nyakát szegnünk segít. (Cor/4 : 316) *(ism, poláris kif)* leírni ki tudná: Mi volt és mi nem volt Mária szivében (SzM/2 : 261), ~ *benne →valami* 4 : 114 *reménye ~ vmiben* 5 : 64 — g) '(tulajdonság, érzelem) megnyilvánul, kifejeződik vmiben': némán figyelmeztek a nótákra .. Eztet fújta, mikor elindultunk onnan ... Benne váltogatva öröm s fájdalom van. (LV/3 : 305) Alkotmányunkban még igen sok igaztalanság van (P 201/5 : 88) + 1 : 347; 3 : 20, 137; 4 : 295, 366; 5 : 120; 6 : 73, 164, 309, 310, 354; *(szókapcs:) ajkain ~ (— soha →sincs szívében)* 2 : 252; 6 : 349 *vmi ~ képén* v. *pofáján* v. *vonásaiban* 3 : 289; 4 : 204; 6 : 450 *vmi ~ szemében* v. *szemeinek →bámultában* A legény tüzesebb fajta, Bátorság van a szemében (722/2 : 346) + 2 : 222, 245; 3 : 181; 7 : 139; Sz: *→ajkán ~ szive* 2 : 245; 4 : 304 — h) 'rendelkezésre áll': [a pénzért] nem töröm magam; Jelenleg is — a mennyi, annyi — van. (164/1 : 97) Egressy Gábor .. öt szobát vett ki .. abból kiád kettőt (konyha is van hozzá) (L 284/7 : 209) + 1 : 162; 6 : 13, 71, 122, 136, 217, 247 *(ism)* Ha úri mód nem élhetünk is, Van még is kenyerünk, *Van* tiszta, szép és fris tej és vaj; S hát kell e több nekünk? (42/3 : 267); ~ *vkinek* v. *vki számára* v. *vmire* 1 : 25; 3 : 290; 6 : 95, 104, 130, 148, 237 *(ism)* volt egy sátor a király és udvara számára — volt karzat a hölgyeknek — voltak sátrok a kihivó és kihívottnak — voltak bódék azok .. enyhülésére, kik távolról jöttek (RH/6 : 382); *itt ~* 1 : 143; 4 : 106, 178, 405; 6 : 292, 332 *(ism)* Magasak a sziklák, erősek a falak ... És hogyha nem volna sem egyik sem másik, Itt vannak kardjaink, hogy ótalmazzanak (SzM/2 : 259) + 6 : 369(3×), 373 (2×), ~ *nála* 4 : 106, 177 *(ellent)* Nálam nincs pisztoly ... — Oh, van nálam! (HKöt/4 : 30); *áldás ~ vmire* 6 : 182 *bizonyság ~ vmire* 1 : 357, *engedelem* v. *irgalom* v. *→könyörület ~ számára* 3 : 60(2×) *(ellent, párh)* Lesz-e engedelem számomra szivedben, Ha lelkem tartalmát Előtálalni merészlem? .. akár van, Akár nincs engedelem számomra, Kimondom (HK/1 : 136), *honn ~ vkinek* 6 : 440, ~ v. *nem volt (→vesztegetni* v. *veszteni való) idő (vmire)* 3 : 149; 6 : 108, 202, 376 *(ism)* Még van idő, még van idő, Forduljon vissza szépen (768/3 : 54), *kezénél ~ vki* Ha kész vagy visszamenni, azonnal találok rá eszközt; mert több legény van kezemnél, mint tudod. (RH/6 : 154) *mentség ~ vmire* 6 : 149 — i) 'vmire szolgál': *vmiért ~* azt hiszi ön, hogy az éj .. csak az alvásért van? (NI/6 : 423) + 1 : 254; 2 : 262, 276; 4 : 19 *vkiért ~* 'vkinek érdekeit szolgálja': Itt van egy más becses könyv .. ebből azt tanulja az ember, hogy nem a király van a népért, hanem a nép a királyért (Drt/4 : 207) + 4 : 234 *minek ~?* Minek volt sarkantyú kordován csizmáján? (604/2 : 184) + 4 : 13, 195; 5 : 5 *vmire ~* Fegyveres Tamás úr legfontosabb része .. arra van, hogy az ételt eméssze. (Tb/3 : 289); *hasznára* v. *javára ~* 1 : 355; 4 : 330 *ellenére* v. *terhére ~* 1 : 335, 261; 2 : 14; 3 : 152; 4 : 90 *örömére* v. *megnyugtatására* v. *vigasztalására ~* 2 : 209, 214; 7 : 47

3. '(esemény, történés) tart, folyik, végbemegy': Végitélet van... az alkotó az Angyalokkal trombitát fuvat. (343/1 : 301) Hejh, vannak ma számadások! Házi asszony, házi gazda, Mit bevett és kiadott az Év folytában, összeadja. (724/2 : 347) + 1 : 291; 2 : 70, 84; 3 : 225, 240; 4 : 123; 5 : 24; 6 : 175 (+ 13) *(ism)* Oda suhan .. A pásztor, és Van ölelés, Van csókolás (181/1 : 113); *hiába ~* a mért Hiába volt ollyan sok fáradás, Meghozta egy véletlen pillanat. (Ap/3 : 160) + 1 : 205; 2 : 284, 323; 3 : 175, 238; 4 : 108; *aratás* v. *szüret ~* Miért nem termettem búzának! Aratás van, most levágnának (159/1 : 94) + 1 : 167 *bál* v. *lakoma* v. *lagzi ~* 1 : 23, 173, 279 *csata* v. *harc ~* Csak volna harc, csak öntenék már Vérünket (781/3 : 73) + 5 : 54, 139; 6 : 226, *forradalom* v. *lázadás ~* 7 : 136 *(ism, szembeáll)* [Római:] Rómában különös lázadás volt .. [Volszk:] Volt? már vége van? (Cor/4 : 329—30), *vásár ~* 2 : 80; 5 : 34 | (a megnevezett helyen v. időben:) Már megtekintem, ott alant mi van? (211/7 : 32) Körülbelül három éve volt már, hogy Gáspár barátomat elkísértem .. a temetőbe (HKöt/4 : 72) + 1 : 248; 2 : 52; 4 : 120, 132; 5 : 134; 6 : 65 *(stílusparódia)* Ezerhatszázhetvenegyet írtak vala, Ezelőtt tizenöt esztendővel *vala*, Nagy összeesküvés napfényre jött vala (Drt/4 : 209); *jókor ~* 4 : 123 *rég* v. *(réges)-régen volt* v. *vala* rég volt, midőn magyar Fejekre termett a babér (407/1 : 353) + 1 : 122; 2 : 23; 3 : 191, 299; 4 : 160; Sz: *→régen volt, talán nem is igaz* 5 : 112 — a) '(szöveg, név) hangzik': [a kártyások] azt tartják, hogy az első szerencse ritkán jó; hanem a példabeszéd még tovább is van... — Sed si

bona, valde bona ... (HKöt/4 : 54) Szép Marcius, vitézi Cajusom .. tetteiddel szerzett új neved Hogy is van? Coriolanus, úgy-e bár? (Cor/4 : 267); *eddig* ~ 4 : 171

4. 'vmilyen állapotban, körülmények között él v. található': *vhogyan* ~ Iluska .. Szíve és orcája .. a hideg földben Hervadtan, hidegen vannak mind a ketten. (JV/1 : 208) Nemzeteknek keze van bilincsen (501/2 : 67) + 1 : 42, 124, 247, 321; 4 : 196, 254; 5 : 133; 6 : 273, 308, 319, 426; 7 : 21 *(poláris kif:)* ~ — *nincs* 7 : *509; *hogy(an)* ~ *?* 2 : 234, 235; 3 : 35, 122; 4 : 147, 242; 6 : 79; 7 : 217 (+ 12) *(párh:) mit csinál, hogy* ~ *?* 7 : 215 *hogy él, hogyan* ~ *?* Uj hivatalodban hogy éled világod? Hogyan vagy, mióta az istent szolgálod (633/2 : 214), *(hogy)mint* ~ *?* 1 : 98; 4 : 88, 90, 137; 6 : 418, 422, *így* ~ Igy vagyok. Hazámat gyűlölöm, s szeretem ez Ellen-várost. (Cor/4 : 332) + 4 : 134(2×); 5 : 39, 116; 6 : 185; 7 : 11, 21, *(csak)úgy* ~ Mi már ugy vagyunk, hogy ki megkopaszodott .. ki meg őszbe csavarodott (LV/3 : 308) + 1 : 209, 313; 2 : 170, 305; 4 : 132; 5 : 67, 79; 6 : 38, 185 (+ 11); *vmiben* ~ 1. 'vmilyen állapotban, körülményben található' 1 : 353; 2 : 106; 3 : 76; 4 : 82, 209; 5 : 137; 6 : 80; 7 : 194 (+ 7) *(párh)* Volt a hajó népe nagy megijedésben, A mint szokott lenni ollyan vad szélvészben. (JV/1 : 205); 2. 'vmilyen ruha(darab) van rajta': pólyában van szegényke, Talán épen ma született. (Ap/3 : 120) + 3 : 221; 6 : 66, *vmi alatt* ~ Álarc alatt volt mostanáig képem. (377/1 : 327) + 6 : 11, 111, 136; 7 : 109 *vmi nélkül* ~ Ij nélkűl valának, de mindeniknek hat nyíl volt oldalán (RH/6 : 383) + uo.; 6 : 96, 188, 215, 244, 246, 270, 272, 317; *(szókapcs:) vmilyen állapotban* v. *körülményben* ~ 4 : 59; 5 : 33, 36; 6 : 26, 115, 143, 216, 270, 357; 7 : 40, *cudarul* v. *csehül* v. *kutyául* ~ 1 : 85; 7 : 165, 193 *(párh, ism)* Ezer esztendő óta sokszor volt már a magyar nemzet kutyául, de nem hiszem, hogy valaha kutyábbul lett volna, mint jelenleg van (P 223/5 : 114), *csordultig* ~ 1 : 133 *divatban* ~ 2 : 298, *ébren* v. *fönn* ~ 1 : 358; 2 : 288; 3 : 114; 5 : 18; 6 : 254, 423 *(párh:)* →*ébren* ~ — *ébren tart* 2 : 54 *fönn* ~ — *fönn*← *marad* 2 : 284(2×), *(egyes-)egyedül* ~ 2 : 126; 4 : 17; 5 : 72; 6 : 11, 30, 103, 201, 285, 338, 363, 447 *együtt* ~ *(— együtt* →*marad)* 1 : 227; 2 : 68, 86, 125; 3 : 74; 6 : 303; 7 : 139 *elemében* ~ 7 : 136 *vmilyen erőben* ~ 6 : 268 →*eszén kívül* ~ v. *nem vagyok* →*eszemen* 4 : 14, 137 *gonoszul* v. *nyomorúságosan* ~ 5 : 132; 7 : 166 *gyalog* v. *lóháton* ~ 3 : 312; 6 : 261 *gyanúban* ~ 6 : 103 *hajadonfővel* ~ 4 : 100 *vmilyen hangulatban* v. *kedélyben* v. *(jó)kedvében* ~ 1 : 209; 3 : 69; 4 : 139; 5 : 8; 6 : 17, 64, 149(2×), 312, 408 *helyén* ~ 4 : 274; 6 : 12 *vki helyé(be)n* v. *helyzetében* v. *vmilyen helyzetben* ~ 4 : 132; 6 : 16, 29, 33, 55, 163, 242, 337, 444 *vmi híjában* v. *híjával* v. *hiányában* v. *szűkében* ~ 1 : 97; 5 : 33; 6 : 5; 7 : 93, 189 *abban a* →*hiszemben* ~ 4 : 80; 7 : 167 *mi* →*járatban* ~ *?* 4 : 110, *jól* v. *jobban* ~ 1 : 97; 4 : 137; 6 : 180(2×), 181; 7 : 165 *(párh)* a te kedves komád asszony jól van, s kivánja tiszta szívből, hogy az én komám asszony is ugy legyen (L 191/7 : 126) + 6 : 137, *kérdésben* ~ 6 : 54 *kísértésben* ~ 6 : 149, 150, 380 *kockán* ~ 3 : 239; 6 : 208, *(egy)maga* v. *magában* ~ 1 : 252; 2 : 29, 46, 68, 163; 3 : 48, 58; 4 : 84, 85, 185; 6 : 140 *(ism, párh)* Még csak egy magam valék Tavaly illyen tájban, Az idén már kettecskén Vagyunk a szobában. (724/2 : 347) + 3 : 101 *(ellent)* Ki van itthonn? .. — A kisasszony .. Más nincs; csak maga van (HKöt/4 : 17), *magánkívül* ~ v. *magamon* →*kívül vagyok* 3 : 163; 6 : 66; 7 : 47 *munkában* ~ 2 : 8; 4 : 86 *ha* →*neki* v. *vkinek, vminek volna* Ha én a ministeriumnak volnék, jobban biznám azokban, kik őt koronként gáncsolják (P 205/5 : 92) + 1 : 89(2×) *nyakig* ~ 6 : 35 *rendben* ~ *(*→*szénája)* 3 : 309; 5 : 126 *rosszul* ~ 1 : 297; 4 : 158, 205; 6 : 32, 33, 252 *soron* ~ 1 : 215 *szabadon* v. *szabadságban* ~ 4 : 279; 6 : 201 *szépen* ~ 1 : 74 *vmilyen színben* ~ 1 : 177 *talpon* ~ 4 : 337; 5 : 128; 6 : 194; 7 : 169 *tele* ~ Ez a város születésem helye, Mintha dajkám dalával vón tele (785/3 : 76) + 1 : 283; 2 : 44, 125; 3 : 295; 4 : 91; 5 : 81; 6 : 250; 7 : 13 (+ 28), *tévedésben* ~ 6 : 438, 439 *útban* v. *úton* ~ 2 : 90; 3 : 75(2×); 4 : 240; 5 : 128, 132; 6 : 209; 7 : 170 *veszélyben* ~ 3 : 92; 4 : 311 *vígan* ~ 1 : 109; 3 : 91, 286, 359; 5 : 87; 7 : 105 *(zűr)zavarban* ~ 6 : 11, 134, 215, 225 || (számállapot-hat-val:) hejh be szép az élet, Mikor az ember így másod-magával van (699/2 : 297) És ki állott volna ellen? Ezren és ezren valánk (754/3 : 40) + 1 : 192; 3 : 49; 4 : 17, 172, 403; 5 : 142; 6 : 247; 7 : 180 (+ 17) *(ism, párh)* El-elbeszélgeténk a multról, midőn még négyen valánk .. aztán a jelenbe jöttünk, midőn csak ketten vagyunk .. — Talán nem sokára csak egyikünk lesz meg (HKöt/4 : 83) || *(-ó/-ő* képzős in *-ban/-ben* hat-ragos alakjával:) Nagy égi háború volt keletkezőben. (JV/1 : 187) Bécsből egy futár van érkezőben (Drt/4 : 205) + 1 : 157, 300; 2 : 337; 3 : 70; 4 : 338, 424; 6 : 45, 249 (+ 7); *(-félben* utótaggal:) Roskadó félben van a ház (708/2 : 304) A mint a proclamatió elkészült, s indulófélben voltunk, azt kérdém, micsoda nap van ma? (P 201/5 : 81) + 1 : 217; 3 : 11, 291; 4 : 23, 129; 7 : 81 || *(-va/-ve* képzős hat in-es szerkezetben; ts igéből szenv:) Minden, a mi gond, oda van hagyva (822/3 : 196) + 1 : 180, 350; 2 : 13; 3 : 42; 4 : 28; 5 : 121; 6 : 203; 7 : 155 (+ 286) *(ellent)* Csupán meg van tágítva rajtad, De nincs eltörve még a lánc! (762/3 : 48); *(szókapcs:) fogva* ~ 3 : 40; 5 : 154, 158;

6 : 125, 382; 7 : 138 *hol ~ megírva←* ? 7 : *636 *nyitva ~* 2 : 236; 6 : 141, 180, 203, 209, 242, 448 *tiltva ~* 6 : 108 *zárva ~* 4 : 185, 188; 6 : 140; **Sz:** *írva ~* 3 : 127 *(szállóige:) a →kocka el ~ dobva* v. *el ~ vetve* v. *vetve ~* 3 : 209, 282; 6 : 297 | (alany nélkül:) Jól van intézve . . de bonyolódottabb, semhogy megfeleljen céljának. (RH/6 : 335) én a szerint cselekedtem, a mint ki volt adva (N/4 : 103); *(szókapcs:) föl ~ tálalva* 1 : 199 *nyergelve ~* 4 : 77 *vhogyan ~ rendelve* 6 : 254 *terítve ~* 4 : 88, 95(2×) | (ts igéből csel) *el ~ határozva* 5 : 99; 6 : 191 *el ~ szánva* 6 : 450 *el ~ tökélve* 4 : 279; 6 : 232, 235, 248, 256, 284, 351, 435 | (tn igéből:) oh gyermekem, Még meg sem vagy születve, S szivemre már is kínt hozál (832/3 : 204) + 1 : 214, 290; 2 : 136; 3 : 77; 4 : 70; 5 : 128; 6 : 142; 7 : 55 (+ 55); *(szókapcs:) halva ~* 2 : 71; 3 : 156; 4 : 57; 6 : 231, 301, 389 *hivatva ~* 5 : 81, *kétségbe ~ esve* 4 : 112; 5 : 42 *(ism)* Ha te még nem volnál menyecske: Nem volnék én kétségbe esve. (166/1 : 99), *meg ~ elégedve* 4 : 58, 95, 147; 5 : 69, 85; 6 : 26, 124, 193, 394, 405; 7 : 155 *meg ~ győződve* 4 : 131; 5 : 59; 6 : 14, 233, 350, 353, 367; 7 : 151 (+ 6) *telve ~* 3 : 151, 310; 6 : 13, 151; **Km:** *amely →kutyának veszett hírét költik, meg ~ az veszve* 4 : 119| (ts és tn ige in-évelː) nyelvem le volt kötve, le volt fagyva. (HKöt/4 : 23) + 6 : 231 | (tn ige in-évél és egyéb állapothat-valː) Mért ráznám meg erőszakosan Azt a fát, a mellynek a gyümölcse Már túlérve, rothadásba' van? (758/3 : 44) + 6 : 448 — **a)** 'vmilyen viszonyban van vkivel v. vmivel': *vmiül ~* Piszkolódtok a Kormányra, melly atyátokul vagyon (Cor/4 : 230), *vkivel ~* 1. 'vele azonos nézetet vall': Mit bánom én, hogy nem magad vagy, Hogy ott száz és száz van veled? (800/3 : 101); 2. 'segíti, támogatja': *(szembeáll)* Hadd legyen az egész világ ellenünk! . . Hisz velünk van az igazság s az isten. (813/3 : 185) *(ellent:) vkivel ~ — sincs←* — *nincs* 3 : 218, *vhogyan ~ vkivel, vmivel* 1 : 85; 4 : 170, 359; 5 : 5, 22, 45; 6 : 110 *(ism)* [a magyar ember] A könyvvel ugy van, mint hajdan zsinóros Nadrágjával s prémes mentéivel volt (504/2 : 83); *(szókapcs:) egy →akaraton ~* 3 : 223 *azon* v. *rajta ~* 'vmit megvalósítani igyekszik': A király erőnek erejével rajt volt, Hogy ő is elmegy, s a többiekkel harcol (JV/1 : 195) + 1 : 87; 3 : 150; 4 : 22, 229, 288, 354; 5 : 92; 6 : 400 *befolyással ~ vkire, vmire* 2 : 52; 6 : 143 *minden →bírálaton fölül ~* 5 : 74 *birtokában ~* 3 : 159; 4 : 186; 5 : 154 *cimboraságban ~ vkivel* 3 : 86 *egybe-* v. *összeköttetésben* v. *érintkezésben* v. *kapcsolatban ~ vkivel, vmivel* 6 : 99, 181, 240, 303, 427 *vki, vmi ellen* v. *ellenére ~* 1 : 335; 3 : 187; 4 : 74, 162, 212, 337; 5 : 37, 137; 6 : 150, 267, *hatalmában* v. *kezében* v. *keze között ~* 2 : 264; 4 : 184, 278; 5 : 31, 130, 142; 6 : 246, 291 (+ 15) *(párh)* Flamareilné a leggyönyörűbb pillantatot lövelte rá, mi csak meggyalázott hölgy szemének hatalmában volt és lehet. (KH/6 : 58), *hűségben ~* Vala Leopold ő császári fölsége Méltánvalóképen nagy ingerültségbe', Hogy a magyarok nem volnának hűségbe (Drt/4 : 209) *ínyére ~* 1 : 201 *→kímélettel ~ vki iránt* 6 : 41, 43 *vki, vmi mellett* v. *pártján* v. *részén ~* 4 : 236, 357; 5 : 37, 99, 105; 6 : 27, 50, 149, 223; 7 : 158 *→méltóságán alul ~* 2 : 311 *módjában ~* 4 : 69, 326 *nagyra ~ (vmivel)* 2 : 334, 336 *összhangzásban ~ vmivel* 6 : 230 *pertu ~ vkivel* 7 : *113 *rokonságban ~ vkivel* 1 : 161 *vmilyen →véleményben* v. *véleményen* v. *véleménnyel ~ (vkiről, vmiről, vki felől, vmi iránt)* 4 : 167; 6 : 28, 74, 95, 171, 213, 246, 260; 7 : 53, *506 *vki véleményén* v. *nézetén ~* 6 : 18, 411 — **b)** 'vmely időpontot, életkort, fejlődési fokot elért; vhol tart': *vhol ~* 1818ban vagyunk (HKöt/4 : 70) nem ott-e, a hol volt, a nemzet? (667/2 : 252) + 1 : 96; 2 : 178; 4 : 72, 337; 5 : 85, 113; 7 : 165 *vmeddig ~* Hadd lám, az épités Ott kinn meddig vagyon? (141/1 : 82) + 6 : 67; 7 : 130 *vmennyire ~* A gróf lyánya . . még néhány hónapnyira volt a korszaktól, midőn . . a lyánykából hajadon lesz. (RH/6 : 113) + 3 : 288; 4 : 15 *benn(e) ~ (vmiben)* Lépnél egyet előre, Lépnék egyet hátra, S benne volnánk közösen A szép meleg nyárba'. (530/2 : 104) + 2 : 390; 3 : 178(2×); 4 : 120, 133 *fikszomfertig ~* 7 : 111 *fogytán ~* 2 : 120 *hányadán ~ ?* 1 : 37; 4 : 121, 321; 7 : 167 *készen ~* 1 : 362; 3 : 207; 4 : 331; 6 : 137, 371, 375; 7 : 39, 80 (+ 5) *vmilyen korban* v. *vmely évében ~* Monthermer Hugo gróf . . ötvenkilenc-, hatvanadik évében volt (RH/6 : 97) + 6 : 395 *közel ~ vmihez* Közelebb vagyunk a hajnalhoz, mint az éjfélhez (TH/4 : 178) + 4 : 330; 6 : 61 *messze ~ vmitől* Hejh biz a haláltól ő sem volt már messze (JV/1 : 205) + 7 : *511 *tollán* v. *tolla →hegyén*[2] *~* 2 : 261; 5 : 73, *túl* v. *innen ~ vmin* Isten, adj világot eszemnek, olly sötét van benne, mintha már túl volnánk az itéletnapon. (TH/4 : 198) + 2 : 136; 3 : 143, 169; 4 : 99, 283 *(szembeáll:) túl lesz — innen←* ~ 4 : 132 — **c)** *vhonnan ~* 'vhonnan származik, ered, ill. vhova tartozik': ál dicsőséggel lakunk jól, Hogy ez [a szellemi kincs] innen van honunkból. (560/2 : 128) [Coriolanus] őse volt Numának unokája, Ancus . . Ezen házból volt Quintus s Publius (Cor/4 : 289) + 1 : 303; 3 : 289; 4 : 18; 5 : 15, 130; 6 : 67, 398, 431, 450, 451 *vkitől, vmitől ~* Visz csikóm . . Ha szakad a tajték róla: ez a Sok tűztől van, nem a fáradságtól. (653/2 : 237) + 6 : 150, 166; 7 : 126 *vkik közül ~* János mester azon emberek közül volt, kik jótéteményeikért . . egy kis kamatot szeretnek venni (FL/4 : 125) | *(ráértés)* látod, millyen változás? Én nem tudom, honnan s miként van ez, De mostan ég és föld egészen más. (T/2 : 17)

— d) 'vmiből készült, áll': Kemény fából volt a koporsó (Ap/3 : 160) + 1 : 358; 4 : 361, 369; 5 : 32, 152; 6 : 51, 131, 138, 277

5. '(történés, folyamat, állapot) a jelzett módon, ill. körülmények között fennáll': *vhogyan ~ a dolog* 2 : 322; 6 : 148, 394 *hogy ~ dolga←?* 1 : 98 *jól*, ill. *rosszul ~ dolga←* 1 : 184; 2 : 235; 5 : 15 *rendben ~ dolga* nyugtass meg kérlek, hogy csakugyan rendben van dolgunk (L 172/7 : 102) *rajta ~ a sor* 3 : 104; 5 : 36 | (alany nélkül v. névmási alannyal:) Más a világ . . vagy csak mi változánk? De bármiként van, mit törődünk véle (T/2 : 17) + 6 : 86, 99, 377, 393 *(párh)* Amen hát! a mint van, legyen (137/1 : 80), *vhogyan ~ vkivel* 'vhogyan fennáll vki esetében': Az öreg gróf . . nem igen vágyott a várterembe, ha a víg erdőben volt. De máskép *vala* Hugoval (RH/6 : 317), *hogy ~ az* v. *ez?* 6 : 102, 274 *(ism)* „Nos, hogy van ez, lovag ur?" kérdé Lucy . . „nos, hogy van ez? Ha fölkeresni jövél, bizonyosan azért is jövél, hogy megszabadíts . ." (RH/6 : 142), *→addig ~ (— nincs addig)* 4 : 16; 6 : 25, *így ~* 1 : 303; 2 : 233; 3 : 28, 120; 4 : 57; 5 : 55, 90; 6 : 103 (+ 17) *(ism)* a mit Mi boldogságnak nevezünk . . egyes sugára csak Egy új napnak, melly még a láthatáron Túl van, de egykor feljövend. Bár *volna* így! Bár volna célja a világnak (593/2 : 170) + 4 : 166(2×) *(párh:) így ~ — lesz* 2 : 45; 3 : 171; 6 : 365, *így ~ vmivel* 6 : 231 *(ism)* minden eszme csak akkor győz, ha világszerűvé lesz . . Igy volt hajdan a keresztyénséggel, így van most a szabadsággal. (P 256/5 : 130), *így ~ vkikkel* v. *vkiknél* Öltözete vidám színű és fényes volt, mindazáltal . . nem lehetett tarkának nevezni. Nem így volt ez lyányainál . . izlésök nem a legfinomabbnak látszék. (RH/6 : 114) + 6 : 323, *úgy ~* 1 : 15, 132; 2 : 233, 309; 4 : 48; 5 : 71; 6 : 116; 7 : 130 (+ 46) *(ism)* A mint van, úgy van; most a dolgon Már változtatni nem lehet (132/1 : 74) + 1 : 132(2×) *(ism, szembeáll)* Nem úgy van, a mint volt. (398/1 : 345), *helyén ~* a gróf a levelet . . fölszakasztá és elolvasá. „Minden helyén van!" szóla végre (RH/6 : 212) + 4 : 342, *jól ~* 1 : 37; 2 : 250, 315; 3 : 245; 4 : 71; 5 : 5; 6 : 395; 7 : 27 (+ 55) *(párh:) jól ~ — lenne* Minden jól van, s még jobban lenne, ha Ugy nem tett volna [Coriolanus]. (Cor/4 : 343) *jól ~ — legyen* Jól van hát no, legyen, isten neki (P 201/5 : 90) + 3: 298; 6 : 367, 385, 387, *jobban ~* így talán jobban van. Nem tudom, mit igértem volna meg, hogy szabadságomat megvásároljam (RH/6 : 181) *rend(jé)ben* v. *rendjén ~* 1 : 293; 4 : 232, 315; 5 : 55; 6 : 154; 7 : 102, 204 *szokásban ~* 6 : 103, 216

6. (birtoklás kif.) *vmije, vkije ~ (vkinek, vminek)* 'vmi, vki a tulajdona; vmivel, vkivel rendelkezik': Kednek gazdasága, ökre és juha van (JV/1 : 201) + 1 : 108; 2 : 113, 233; 3 : 12; 4 : 112; 5 : 65; 6 : 68; 7 : 215 (+ 65) *(ism, szembeáll)* van elég kész versem, sőt volt még Pestről eljöttemkor is annyi, mennyi egy esztendőre is sok lesz (P 99/5 : 15) (+ 45) *(ism)* Megyeri elbusúl . . Mivel csak egy kabátja volt, A mint mondom, csak egy kabátja volt. (206/1 : 164) + 1 : 34 (2×); 2 : 56, 103(2×), 154(2×), 213(3×); 3 : 193, 345; 6 : 395 (2×), 415(2×) *(chiasmus)* Millyen jó, hogy nem adózok. Gazdaságom van, de nem sok, S van adósságom, de sok. (394/1 : 341) + 2 : 245 *(párh)* Pinty úrfinak fillére sincsen, Tán a nagyapjának se' volt (195/1 : 154) *(szembeáll:) lesz — ~* v. *~ — odalesz* Megnyugtat egykor, tán ha semmim sem lesz, Hogy a meddig volt, jól éltem vele (144/1 : 84) + 1 : 228; *(ellent:) nincs — ~* v. *~ — nincs* 1 : 174; 4 : 17, 46, 77; 6 : 130 *(ism)* Nincs födeles, kéményes hajlokom; De van cserényem, van jó paripám (170/1 : 102) *→nincs — ~ — lesz←* 1 : 67 (3×); *(szókapcs:) helye ~* ama gazember . . a temetőbe jutott, hol a becsületes . . embereknek van csak helye (HKöt/4 : 81) + 4 : 164 *híre sem volt* v. *se híre, se hamva nem volt* Híre sem volt többé az egykori zajnak (SzM/2 : 266) + 4 : 66 *nem volt mása →hét*[1] *országban* 2 : 183 *párja ~* (tagadó értelmű szerk:) Bort többé soh'se lássak, Ha életemben párja volt Ennek az áldomásnak. (202/1 : 159) + 4 : 237 | (személyről:) Ha feleségem volna: véle Majd eltréfálnám a napot. (180/1 : 110) + 1 : 162, 238; 2 : 22; 3 : 232; 4 : 193; 5 : 76; 6 : 22; 7 : 86 (+ 71), *(ism)* Ildikó nem búsul! . . Van már kis magzata, van már férje neki (SzÁ/1 : 338) + 1 : 45, 188; 2 : 56, 320; 3 : 19; 4 : 139, 210, 5 : 69 (+ 12) *(ism, félbeszakítás)* „vannak szülőid?" „Va . . ." azt akarta mondani, Van anyja, a ki éhezik s beteg . . De e mogorva úr előtt Nem mert hazudni (Ap/3 : 130) *(chiasmus)* Nekik volt, van nekünk is istenünk (836/3 : 213) + 3 : 165(2×) *(párh)* nincs apám, s anyám Nem is volt (Ap/3 : 125), *(ellent:) ~ — nincs* 3 : 130; 6 : 345 *(párh, ism)* no vallja meg már, hogy van szeretője . . . — Nincs. — Tehát volt? — Volt. (HKöt/4 : 45); *(ráértés)* ezt a hirnek köszönhetem, hogy oly sok tisztelőm van. . . és oly kevés pénzem. (L 145/7 : 60) + 6 : 414 *(ism)* Az erdőnek madara van, És a kertnek virága van, És az égnek csillaga van, S a legénynek kedvese van. (632/2 : 213) *(párh)* Házam, barátim, kedvesim valának, Ezek közül már semmit sem birok. (498/2 : 64) | (testrészről:) Hogyha leányszemem volna, Egy pár kendőt tele sírna. (92/1 : 41) + 1 : 115, 219; 2 : 96; 3 : 289; 4 : 115, 287; 5 : 70; 6 : 59 (+ 23) *(ism)* füleljen, kinek füle vagyon, Nézze meg e képet, kinek szeme vagyon, Borzadjon üstöke, kinek haja vagyon (Drt/4 : 209) + 1 : 210; 2 : 323(2×); 4 : 361(2×); (a birt szragos alany odaértésével:) ezek a gyerekek!

egy foggal is millyen zajt ütnek. . . nekem van valami harminckettő vagy hány, még sem kiabálok (L 165/7 : 78) *(ráértés; szembeáll)* Nincs bennetek szív, nincs! csak zsebetek És gyomrotok van (499/2 : 65) | (cselekvésről, történésről, eseményről:) Pápista nem vagyok, És még is voltak böjtjeim (185/1 : 115) A szerelem a legnagyobb hős, ennek Valának legtöbb diadalmai (609/2 : 188) + 2 : 64; 3 : 134; 4 : 79, 82, 324; 5 : 56; 6 : 410; 7 : 634; *nem volt bántása* Nagyanyátok is ott szolgált . . Neki nem volt semmi bántása (N/4 : 100) *befolyása* v. *hatása* ~ 6 : 53, 131, 143 *sikere* ~ 6 : 119 *találkozása* v. *jelenése* ~ *vkivel* 2 : 67, 225; 3 : 148 *teendője* v. *végzendője* ~ 4 : 61; 6 : 125 *tenni-* v. *végeznivalója* ~ 6 : 118; 7 : 167 *útja* ~ 2 : 100; 3 : 290 | (helyzetről, állapotról, körülményről:) Csak már viradna, illy nyomasztó Éjem tán még nem volt soha (Ap/3 : 164) + 1 : 171, 209; 2 : 82, 119; 3 : 115; 4 : 292; 5 : 93; 7 : 86 (+ 12); →*alkalma* ~ *(— lesz)* 5 : 58, 73, 97; 6: 211, 261, 317, 431; 7 : 180, *baja* ~ 1 : 208; 2 : 258; 4 : 337; 5 : 148; 6 : 217; 7 : 15, 46, 155, 160 *(ellent, ism)* Valami baja van? — Nincs biz énnekem, vagy van biz ott. (FL/4 : 132), *vmilyen dolga* ~ 2 : 32, 41, 220; 4 : 100, 124; 6 : 115, 137 *haszna* ~ 1 : 100; 2 : 272; 3 : 59, 193; 4 : 86; 6 : 194, *vmilyen (bű-)hatalma* ~ 2 : 171; 4 : 286, 296, 351; 6 : 188, 278(2×), 371 *(ellent)* Ha van hatalma [Coriolanusnak], Engedjen balgaságtok; hogyha nincs, Ébredjünk e veszélyes lanyhaságból. (Cor/4 : 295), *hete* ~ 6 : 68 *híja* ~ 1 : 183, 221; 2 : 317, 346; 4 : 14, 279 *hitele* ~ 1 : 67; 4 : 208(4×) *ideje* ~ 4 : 107; 6 : 56, 286, 327, 360; 7 : 7 *igaz(ság)a* v. *igaz(ság)talansága* ~ 1 : 15, 321; 2 : 87; 4 : 166, 232; 5 : 113; 6 : 22; 7 : 59 (+ 26), *(elő)joga* ~ 2 : 52, 171; 4 : 27; 6 : 31, 234, 395, 445; 7 : 198 (+ 9) *(ellent)* Dolgoztathatnak, erre van jogok, De a verésre nincs. (Ap/3 : 135), *következménye* ~ 5 : 56, *köze* ~ *vmihez* 4 : 406; 6 : 81, 89, 102, 315, 343 *(ellent)* ki akadályozza . . és miért? — Ahhoz semmi közöd! — Volna biz ahhoz (N/4 : 105), *melege* ~ 1 : 181 *módja* ~ 2 : 78; 5 : 74; 7 : 81, *oka(-foka)* v. *indoka* ~ 1 : 29, 153; 2 : 82; 3 : 93; 4 : 100; 5 : 131; 6 : 96; 7 : 26 (+ 30) *(ism)* a mint van okom, Nem hordani többé A titkolt szerelemnek Életölő fájdalmát; Szintúgy van okom, Elfojtani (HK/1 : 132), *szerencséje* v. *szerencsétlensége* ~ 2 : 298; 4 : 8, 48, 212; 5 : 6, 136; 7 : 19 (+ 12), *szüksége* ~ *(vkire, vmire)* 1 : 74, 217; 2 : 217; 3 : 37; 4 : 104; 5 : 113; 6 : 149; 7 : 41 (+ 41) *(párh)* a hazának minden emberére szüksége van és még inkább lesz (L 246/7 : 179) *(ellent)* Hazám . . Minden szükséged van; de lelki nincs (504/2 : 83), *vége* ~ 1 : 272; 2 : 79, 313; 3 : 24; 4 : 109; 6 : 347; 7 : 29, 167 (+ 11) *(ellent)*: *vége* ~ — *nincs* 5 : 85 *(ism)* [Mészáros:] Vége van? mi? vége van? [Komédiás:] Még nincs, most jön a java (Drt/4 : 209—10), *nem volt* →*vége-hossza* 2 : 282 | (érzelemről, lelki tartalomról:) Nap lementén van gyönyörüségem (57/1 : 10) + 4 : 195, 273; 5 : 30; 6 : 24; 7 : 13, 29 *(ism)* Kinek van, mint neked, Illyen boldogsága? Kinek van a földön Illyen mennyországa? (543/2 : 115); *vmilyen álma* ~ 1 : 316; 4 : 136, 158; 5 : 32; 6 : 400 *bánata* v. *búja* ~ 1 : 158, 177, 346; 2 : 235 *bizalma* ~ *vkiben* v. *vmihez* 1 : 297; 2 : 324; 4 : 64, 176; 6 : 351 *célja* ~ 2 : 170; 7 : 219 *elbeszélni-* v. *írni-* v. *mondanivalója* ~ 1 : 244; 2 : 213; 4 : 115, 217(3×), 408; 6 : 243, 404; 7 : 15, *elve(i)* ~*(nak)* 6 : 22 *(ism)* mi tudjuk, hogy miért csatázunk, Mert van, a mi győzelemre buzdít, Vagyon elvünk, van tán gazdaságunk (819/3 : 193), *vmilyen érzelme* v. *érzeménye* v. *érzése* ~ 3 : 47; 4 : 152; 6 : 20, 331 *fogalma* v. *képzete* ~ *vmiről* 6 : 107, 126, 127, 443, *gondja* ~ *(vkire, vmire)* 2 : 262, 320; 3 : 128; 4 : 147, 230; 6 : 98, 123, 157, 319, 358 *(ellent)* Ejnye vajon mit szemlélhet? . . tán azt az embert, Ki amott a kendert Áztatóba hordja? Arra sincsen gondja. Mire van hát? (615/2 : 194), *gondolata* v. *eszméje* ~ 1 : 272, 306; 2 : 67; 3 : 190; 4 : 129; 6 : 24, 37, 374 *(ism)* három század óta . . a hazának Nem volt egy gondolatja Nem volt egy érzeménye, Melly édesebb a kárhozatnál (761/3 : 47), *gyanítása* v. *gyanúja* v. *sejtése* ~ 5 : 5, 21; 6 : 177, 340, 360(2×) *(ellent:) nincs* →*tudata* — *sejtése* ~ 5 : 38, *(jó)kedve* ~ 1 : 119; 2 : 60, 150; 3 : 226; 4 : 54; 5 : 119; 6 : 48; 7 : 9 (+ 29) *(ism)* [Sámson:] Tolnában hosszu hegysor van . . Vas bátya, van-e rá kedved? [Vas:] Volna. . . [Sámson:] Ura vagy Tolnának. (TH/4 : 173) *(ism, szembeáll)* [Erzsébet:] Ma nagy kedve van Önnek tréfálni, Andor. [Andor:] Az ördögöt van, dehogy van! (Drt/4 : 217) *(poláris kif)* *vagy van kedvünk, vagy nincs, hallgassuk az itteni öt-hat bitang cigány mazur- és walcer-recsegtetéseit. (P 96/7 : 636), *vmilyen kívánsága* v. *óhajtandója* v. *óhajtása* ~ 1 : 48, 362; 6 : 248, 416 *közlendője* v. *mondandója* ~ 6 : 53, 73, 122, 176, 191, 234, 238, 357 *megfontolnivalója* v. *meggondolandója* ~ 6 : 134, 253 *öröme* ~ 4 : 83; 5 : 147; 7 : *502 *szándéka* ~ 3 : 92; 4 : 37; 6 : 152, 208, 250, 353 *szenvedélye* v. *szeszélye* ~ 4 : 217, 220; 6 : 20, 47, 397 | (képességről, tulajdonságról:) Van . . egy tudományom . . Enni, inni jól tudok. (394/1 : 340) És ne mondja senki, hogy a puszta nem szép! Vannak szépségei (620/2 : 202) + 1 : 91; 2 : 262, 337; 3 : 18; 4 : 128; 5 : 19; 6 : 49; 7 : 159 (+ 37) *(ism)* Volt ennek a kis szobai ünnepnek . . sok pedanti és táblabirói oldala, de volt ollyan momentuma is, melly megható (P 272/5 : 135) *(ellent)* Nem vagyok tűz, nincs emésztő lángom; De *van* éles hangu szóm (223/1 : 179); *becse* v. *becsülete* ~ 2 : 301; 3 : 159,

237(2×), 306, *bűne* v. *hibája* v. *vétke*, ill. *erénye* ~ 1 : 323; 3 : 69; 6 : 34, 163, 292, 348 *(ism)* A magyar nemzetnek volt nagy és sok vétke . . De erénye is volt (767/3 : 54), *esze* ~ 2 : 260; 5 : 116; 6 : 126, 199; 7 : 151 *vmilyen híre* v. *neve* ~ 3 : 95, 298; 6 : 400; 7 : 204 *lelke* ~ (fn in-vel) 'mer (vmit tenni)': Ha üszköt vetne a házamra, hogy Meggyujtsa, nem vón lelkem [I have not the face], mondani: „Kérlek, ne bántsd!" (Cor/4 : 348) | (betegségről, sérülésről:) Alkalmasint fejszaggatása vagy gyomorgörcse van. (KH/6 : 33) irtóztató torokgyuladásom volt (L 81/7 : 111) *(ism)* Ez utósó háború előtt huszonöt sebe volt. Most van huszonhét. (Cor/4 : 266) | (fenyegetésben, szitkozódásban, bizonykodásban) *aki →istene* v. *→lelke ~!* 1 : 38; 3 : 209 *ha →istene* ~ 3 : 70; 4 : 79; 7 : 77 *ha (→istene és) →lelke* ~ 4 : 84, 106; 5 : 126 — **a)** 'vkit, vmit kapott': Nem hallátok még, hogy Lindwellvárnak más ura van? (RH/6 : 320) Hogy Jennynek olly gyalázatos szerepe volt, ennek a költő oka. (J/6 : 408), *bére* v. *fizetése* v. *jutalma* ~ illy kevés, illy kétes bére van Sok átvirasztott, puszta éjjelednek. (187/1 : 118) + 4 : 60; 7 : 198 *hírei* v. *tudósításai ~nak* Rosz híreid vannak? . . Mondd ki gyorsan! (RH/6 : 110) + 6 : 32, 85, 241 *levele* ~ 4 : 264(2×) *meghagyása* v. *parancsa* ~ 6 : 77, 266, 332 *vendége* ~ 'vendége jött': mondd meg csak az úrnak, millyen különös vendége van itt. (Cor/4 : 334) — **b)** (cselekvést jelentő alannyal) 'vmit tenni akar v. tennie kell': *beszéde ~ vkivel* 6 : 53 *dolga* ~ *(vkivel, vmivel)* Dolgod van itt, atyafi? (Cor/4 : 333) + 2 : 256; 3 : 267; 4 : 60, 83; 5 : 132; 6 : 86; 7 : 116, 167 (+ 6) *észrevétele* ~ 5 : 38 *foglalkozása* ~ fontos foglalkozása van, miben gyorsan el kell járnia. (RH/6 : 156) + 6 : 251, 260 *kérelme* ~ 6 : 243 *kifogása* v. *panasza* v. *vádja* ~ 1 : 164; 3 : 207; 5 : 108 *szava* ~ *(vkihez)* Mennék én is már, ha még egy Szóm nem vóna. ((324/1 : 289) + 4 : 145 *számadása* ~ *vkivel* 2 : 61 *üzenete* ~ *vkihez* 6 : 241, 378 — **c)** (cselekvést jelentő alannyal) 'vmit tehet': *bejárata* ~ *vhova* 3 : 115 *maradása* ~ *vhol* 5 : 30 *nem volt(ak) szava(i)* [Lucy] sokat adott volna érte, ha a mulatságot megujíthatja vala, melly rögtön elakadt; de nem voltak szavai (RH/6 : 147) + 6 : 163

7. (igei-nsz-i állítmányban, az alany ki, mi, melyik, milyen stb. voltának kif.; kj jelen 3. sz kivételével:) Én is illy földönfutó valék. (705/2 : 302) Végtére boldogok Vagytok, szeretteim! (Ap/3 : 111) + 1 : 79, 186; 2 : 13; 3 : 31; 4 : 80; 5 : 78; 6 : 84; 7 : 111 (+ 2627) *(ism)* Boldog vagy, férfiú, és boldog vagy te, nő, Kik azt mondjátok e lyánykának: gyermekem (571/2 : 144) + 1 : 259; 2 : 258; 3 : 26, 127; 4 : 97; 5 : 26; 6 : 215; 7 : 31 (+ 293) *(refrén)* Én magyar nemes vagyok! (394/1 : 340, 418[9×]) Magyar vagyok [verscím is]. Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy terűletén. (576/2 : 149; 7 : 517; PÉ 11 : 199 [9×]) + 1 : 102(3×), 160(4×), 170—1(5×), 222—3(4×), 279(4×); 2 : 167(5×); 3 : 178—9 (6×) *(ism, szembeáll)* Nem vagyok én gyökeres fa, virágzó, Hanem vagyok letörött ág, fonnyadó (96/1 : 44) + 1 : 30, 44; 2 : 17; 3 : 101; 4 : 190; 5 : 65; 6 : 155 (+ 46) *(ism, helyesbítés)* [Saul:] Fiad kéme vagyok. [Predszláva:] Fiam kéme vagy? [Saul:] Vagy is voltam. (TH/4 : 161) *(ism, retr)* Koldús vagy ám te! vagy *volnál*, Ha más, ha zsivány nem volnál. (834/3 : 209) + 3 : 107; *(párh:) vagyok* [stb.] — *leszek* v. *leszek — vagyok* [stb.] Eddig Thalia papja voltam, Most szerkesztő-segéd leszek. (168/1 : 100) + 1 : 334; 2 : 158, 346; 3 : 76; 4 : 123; 5 : 17; 6 : 96; 7 : 40 (+ 45) *(ism)* Fa leszek, ha fának vagy virága. Ha harmat vagy: én virág leszek. Harmat leszek, ha te napsugár vagy. . . Csak hogy lényeink egyesüljenek. (355/1 : 309) + uo.; 1 : 350; 2 : 156; 3 : 72, 84; 4 : 127, 187, 236 (+ 22) *(refrénszerű)* Lennék én folyóviz, Hegyi folyam árja . . De csak úgy, ha szeretőm Kis halacska volna (619/2 : 199[5×]) + 1 : 156(6×) *(hármas párh)* Republicanus vagyok . . az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső lehelletemig. (P 201/5 : 86), *vagyok — látszom* 2 : 83; 5 : 53; 6 : 84(2×), 182, 201, 341 *(voltam—) vagyok — maradok* 3 : 209; 6 : 264; 7 : 31 *(ism)* Tudod-e mi vagyok? színész . . De most már örökre az vagyok az maradok, e jelszóval (L 20/7 : 15) *neveznek — vagyok* egy vidám társaság jött ki a palota kapuin . . Vidámnak nevezők, s az is volt — (RH/6 : 113) *születtem — vagyok — leszek* Csavargónak születtem, Csavargó vagyok én . . Mint voltam eddig, újra Csavargó leszek én. (169/1 : 101—2[3×]); *(ellent)* Nekem nincs semmim, semmim e hazában; De én egészen az övé vagyok (216/1 : 173) + 1 : 179; 2 : 82; 7 : 59 | *(udv:) bátor vagyok* 3 : 296; 5 : 85 *szíves volt* 5 : 5, 11, 14, 24 *vigasztalhatatlan vagyok* 6 : 40, 41, 52; (levélzáradékban; *párh)* Tisztelünk csókolunk benneteket sorra! s vagyok és maradok a ki tavaly voltam (L 188/7 : 117), *vagyok (. . .) barátod* v. *komád* 7 : 8, 9, 33, 38, 39, 41, 92, 145, 175, 194, 201 *(párh:) (voltam —) vagyok — leszek* v. *→maradok* (. . .) *barátod* Tisztelünk, csókolunk benneteket . . s én vagyok, a ki voltam, leszek a ki vagyok igaz barátod Petőfi Sándor (L 200/7 : 139) + 7 : 78(2×), 94, *vagyok . . . alázatos← szogája* v. *tisztelője* 7 : 11, 21, 22, 56, 179 | (idéző m-ban:) „Hát menjünk?" „Pedig tüstént!" volt a felelet. (HK/1 : 145) + 1 : 135, 208; 2 : 315; 4 : 69; 5 : 83; 6 : 87, 208; 7 : 54 (+ 22) || (tsz-ban esz-ú névszói rész mellett:) Ti vagytok nékem minden örömem (164/1 : 98) + 1 : 33; 3 : 12, 64; 4 : 83, 261; 5 : 86; 6 : 90; 7 : 198 (+ 7) || (a névszói rész odaértésével:)

Lyányod . . Többé nem tiéd, Mért is volna? őt ugy is csak Veszni kényszerítenéd. (BI/2 : 325) mi szent előtted, ha mi sem vagyunk? (Drt/4 : 207) + 4 : 211 *(helyesbítés)* azok a pártütők . . az én embereim. Csak voltak, igaz (TH/4 : 182); *te vagy?* Te vagy, galambom, kedves múzsám? (630/2 : 210) + 4 : 127, 150, 183, 185, 216; 5 : 29; 6 : 217, 287 *(ism)* Te vagy? valóban te vagy az? Vagy e látmány csak képzelet? (395/1 : 341) + 4 : 157; (tagadó válaszban:) [Predszláva]: Te maradj, gyermekem, ugy is fáradt vagy. [Judit:] Oh dehogy vagyok. (TH/4 : 403) + 4 : 128, 165; 6 : 204; (hasonlításban:) Illyen óriást, mint Én vagyok, ki látott? (669/2 : 254) + 2 : 238; 3 : 119, 154; 4 : 15, 196; 5 : 19; 6 : 68; 7 : 203 (+ 20) *(ism)* ön most is olly jó, mint azelőtt volt! szóla [szolgám] zavarodva. — És te még jobb vagy, mint azelőtt voltál! (HKöt/4 : 59) + 5 : 61(2×) *(párh:) (nincs —) lesz — volt* ne légy, mint voltál, olyan balgatag (504/2 : 82) + 1 : 102, 159; 2 : 271; 3 : 57, 82, 184, 188; 4 : 114, 308; 5 : 119; 7 : 73 — **a)** (ft múlt) *volt volna* 'lett volna': Nekem a bor hogymikép is Ártana? Hát hiába voltam volna Katona? (118/1 : 64) + 6 : 348 — **b)** (körülírásban, 1. mn in-vel:) A helybeli lágyszivü kántor . . Arcúlata lelki tusának Volt tűkörözője. (HK/1 : 130) Magad vagy köztünk, azt mondó, hogy ő Nem bánt velünk csúful (Cor/4 : 286) + 1 : 219, 307, 324, 358; 2 : 166, 209; 3 : 304; 6 : 81, 102, 139, 289 | (3. mn in-vel:) Együttlétünknek végső napja jött. Tán mindörökre válandók valánk (313/1 : 279) Három napot valék töltendő Rozsnyón. (UJ/5 : 26) + 5 : 18; 6 : 63, 86, 157, 398, 428, 432; 7 : 15 (+ 10) | (ható mn in-vel:) [a ló] Koplalásban tölt gyásznapokat. Illy esetben aztán ép erő Nem tudom, hogy volna nyerhető. (133/1 : 75) + 2 : 315; 6 : 5, 97, 113, 143, 173, 253; 7 : *635 (+ 9) — **c)** (múlt ért.) *vagyok* [stb.] 'lettem [stb].': végre birtokomba estél, Meghódítám tündér szárnyadat, Kertészem vagy, te növelsz naponként Homlokomra fris virágokat. (679/2 : 274) csak két szót írok: apa vagyok (L 251/7 : 185) + 4 : 172, 173; 6 : 359, 362; 7 : 21 *(ism)* az isten meghallgatott, Megsegített, király vagyok. Király vagyok én, mióta Bírom Juliskámat. (614/2 : 193); (múlt időben) *volt* 'lett': Hégésippe Moreau . . Nyolc évi koplalásnak díja pompás temetés volt. (P 190/3 : 14) — **d)** (annak kif., hogy az alanyt a mondott néven nevezik v. szólítják:) A széles tenyerű Fejenagy . . [Csepü Palkónak] most is „mester uram" volt. (HK/1 : 142) + 4 : 333; 6 : 212, *(ism)* én Csigolya Dániel vagyok. — És én Csigolya Dánielné vagyok. (FL/4 : 120) *(párh, szembeáll)* már nem vagyok Jenny kisasszony. Most Saint-Eugène asszonynak hínak. (J/6 : 413) — **e)** (idézett szóként a mód v. az idő hangsúlyozására:) Hm, biz a nem tréfa volna, A felhőből hogyha folyna Boreső — *Volna!* itt a bökkenő. (117/1 : 62) Dicső álom volt. *Volt!* Már elmula. (164/1 : 97)

vö. **hátravan, lesz, megvan, [odavan], vala, volna, volt**

vándor mn és fn **29**

I. mn 6

1. 'vándorló (személy)': Sok vándor szerzetes jő atyám ajtajához (RH/6 : 153); *(párh)* Újra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést vándor sorsharag űzte fiad (69/7 : 632); ~ *legény* ld. **vándorlegény,** ~ *színész* ld. **vándorszínész** — **a)** 'vándorláskor használt': ~ *saru* ld. **[vándorsaru]**

2. 'költöző (madár)': Fejem fölött . . őszi légen *ét* Vándor darúid V betűje szállt (60/1 : 13) Üres már a fecskefészek . . Üres már a gólyafészek . . Vándor népe ott halad, Ott a messzeség homályin (671/2 : 266); ~ *madár* ld. **vándormadár**

3. *(átv, vál)* 'messziről jövő, messze eljutó (természeti jelenség)': e hazában ollyan sok jeles Sírján ingatja vándor fuvalom A feledésnek tüskebokrait! (421/2 : 19) Magas e hely, itt pihen meg Koronként a vándor felleg (808/3 : 180); ~ *sereg* ld. **vándorsereg,** ~ *tábor* ld. **[vándortábor]**

II. fn 23 | *-Ø* 17 (b 1), *-ok* 1; *-a* 3, *-ai* 1 | *-nak* 1

1. 'vándorló, gyalog utazó személy': A vándor, ki messze földön jára . . éjjel ér be falva határára (714/2 : 335) Kevés vándor fordult meg itt e tájon (729/3 : 10) + 1 : 285, 286(2×); 2 : 311, 314, 336; 5 : 69; 6 : 317, 391; 7 : *507; *(többszörös párh:) ja — →hullám — kő* — ~ 2 : 170; *(megszem* is, *verscímben)* Két vándor [—] Honán kül a fiú, Honában a patak . . Együtt vándorlanak. (50/1 : 8) Szerelem vándorai . . Kél a hold, az éj lovagja . . Indulóban vagyok én is . . Barna kis leányhoz. (198/1 : 157); *(jelzővel:) elfáradt* ~ *: (kép)* Vadonerdő a világ körűlem . . Benne járok én, elfáradt vándor (342/1 : 301) →*gonosz* ~ 6 : 139 →*ifjú* ~ 2 : 325 →*méla* ~ 1 : 285 →*Sajó-parti* ~ 7 : *509

2. *(átv, vál)* 'jövő-menő, folytonos helyváltoztatásban levő lény, jelenség': *(jelzővel:) szabad* ~ Te kis madár . . te Szabad világnak szabad vándora (Ap/3 : 171, 172) *tarka égi* ~ Ugy kedvelem én a felhőket! . . Oh nékem ollyan jó barátim E tarka égi vándorok. (579/2 : 153)

vándorbot fn **4** | *-ot* 2; *-tal* 1, *-ommal* 1

'vastag, erős bot, amelyet a vándor támaszul v. védelmül visz': A fiú fölszedte holmijét, S a vándorbottal kezében Az öreg elébe lép (BI/2 : 328) + 2 : 326 | *(szimb;* a vándorélet jelképe; *szókapcs.)* ~*ot cipel: (párh)* Jut még eszedbe a fiú? kivel Együtt cepelted a vándorbotot, Melly koldusbotnak is be-

illenék, Midőn a sorsnak fényes kedve nincs (205/1 : 161) *~ot letesz: (szembeáll)* Haza értem és letettem A vándorbotot kezembül S veszem a lantot helyébe (553/2 : 122)

vándordal fn **1** | *-ok* 1
'vándorlásról szóló dal': *(verscím)* Vándordalok (22/3 : 254)

vándorélet fn **2**
'vándorlással, kóborlással járó életmód': Vándorélet [verscím] .. Szent Kleófás! Millyen karaván ... Nem lehet más, Mint oláhcigány (133/1 : 75); *(szembeáll; tőism)* ~ — *vándormadár — házi← élet — házimadár* 1 : 318

[vándorgyűrű] fn: **vándorgyürü 1**
(Gurdélyi Endre elbeszélésének címe:) *Tirza, Vándorgyürü, A sátán szerelme .. cimü beszélyek a jövő félévben adatni fognak. (P 66/7 : 509)

vándorlás fn **3** | *-Ø* 1 | *-odon* 1; *-aimnál* 1
'egyik helyről a másikra való, hosszú utazás': vitorlás hajón a Boldog ifju a tengerre szállt .. Menj, menj, ifju .. Sok szerencsét vándorlásodon (490/2 : 48) — **a)** 'gyalogos utazás': Debrecenből utaztam Pestre .. gyalog .. Egy héti kínos vándorlás után Pestre értem. (ÚL/5 : 64) — **b)** 'bolyongás, kóborlás': *(tőism:)* ~ — *vándorol←* 1 : 208

vándorlegény fn **4** | **vándorlegény** 1, **vándor-legény** 1, **vándor legény** 2: *-Ø* 3, *-ek* 1
'mesterség elsajátítása céljából vándorló iparoslegény': A vándor legény ⟨A vándor-legény⟩ ⟨A vándorlegény⟩ [verscím] .. Ád az isten egy kis műhelyt, Ád az isten majd nekem (656/2 : 2 : 240—1; 7 : 517; PE. 11 : [200]) + 5 : 76

vándorlólegény fn **1**
'vándorlegény': *(felsor)* Itt görcsös botjával egy vándorlólegény, Ott .. egy pár szegény legény, Itt .. egy üveges zsidó, Amott egy drótos tót s több illyen borozó. (397/1 : 344)

vándormadár fn **6** | **vándormadár** 4, **vándor madár** 2: *-Ø* 2, *.. darak* 2; *.. darai* 1 | *-ból* 1
1. 'költöző madár': sirhalmam .. a legmagasabb domb lesz a végtelen láthatáron, mellyet senki meg nem látogat, csak a bujdosó parlag-kóró, a nyári délibáb és az ősz vándor madarai. (ÚL/5 : 52) *(szembeáll, tőism:)* *vándorélet — ~ — vándorol← — házi← élet — házimadár* 1 : 318; *(hsl)* A boldogság képe .. Szállt szivem fölébe, Mint vándor madár, hogy Ottan megpihenjen, S megpihenvén, róla Ismét elröppenjen. (598/2 : 177) + 3 : 27

2. *(átv)* 'nyughatatlan, sokat bolyongó, vándoréletet élő ember': *(szembeáll:)* ~ — *házimadár←* 5 : 77 | *(ráértés)* Se országom, se hazám, Valamelly vándormadár Lehetett az ősapám. Járok-kelek a világban, Ma itt vagyok, holnap ott (BI/2 : 321)

vándorol ige **33** | 26; **vándorol** 25, **vándo'l** 1: *.. rlok* 7, *-Ø* 3, *-nak* 1 ~ *.. rlanak* 2; *.. rlom* 1; *-tam* 3, *-t* 5, *-tak* 2 | *-na* 1 | *-jatok* 1
1. tn 'vhova v. vmilyen céllal gyalog hosszú utat tesz': A két férfi .. vándorolt. Meghallgaták a madarak kedves énekét a fákon .. Megálltak a csapkodó patak partján, s bámulák táncoló vizét (RH/6 : 81) Vándo'lt Pista, hátra sem tekintvén, Meg sem állt, csak a Bakony közepén (SzP/2 : 59) *(megszem* is:) Honán kül a fiú, Honában a patak Magas hegyek között Együtt vándorlanak. (50/1 : 8) + uo.; *vhova* v. *vmerre* ~ Messze vándoroltam [verscím is], elhunyt édes lelkem (317/1 : 282) + 2 : 105 *(kép)* Vándorlok én is .. A szerelem forró honából Jégsír felé. (22/3 : 255) *(megszem)* Mint a kereszteskatonák a szent földre, ugy vándorolnak gondolatim seregesen Magyarországra. (TH/4 : 155) + 5 : 80 — **a)** '(nomád nép) szállásterületet keres': megindult egy népfaj Ázsiából azon szándékkal, hogy fölkeresi a föld legszebb .. tartományát .. nagyon soká vándorolt e népfaj (P 234/5 : 124); *(tőism:)* *→vándorolni* — ~ 3 : 302 — **b)** 'meghatározott cél nélkül bolyong, kóborol': Vándorlok kis sajkámon, mint A delfínen Árion (717/2 : 340) | (gyalog:) János vitéznek volt utjában két társa: Egyik a búbánat .. Másik a kardja volt .. Bizonytalan úton ezekkel vándorolt (JV/1 : 209) Vándorlok Magyarország Dicső térségein (697/2 : 295) *(tőism, ism, allit)* árva kis virágszál, Légy hűséges társam vándorlásaimnál; Vándorlok, vándorlok, a világ végeig (JV/1 : 208); *(kép; ism)* Ekkép vándorlok az országuton, Melly puszta, vadon, Vándorlok csüggedetten Az örökkétartó jelenben. (426/2 : 22) — **c)** ts 'ua.': *(allit)* Vándorlom a világot Végetlen útakon. (22/3 : 254)
2. tn '(madár) költözik' ld. **vándorló**
3. tn *(átv)* 'halad, vonul': Senki sem szól így a fellegekhez: „Napkeletre vándoroljatok .." (531/2 : 104) *(kép)* van a világnak atyja .. Mint a nap a föld körül, úgy Vándorol jósága, S nincsen a kit elkerűlne (BI/2 : 320); *keresztül* ~ ld. **keresztülvándorol** — **a)** 'vhova jut, kerül': *(körülírás)* Csigolya Dániel nagy mestere lett a boritalnak .. végre oda jutott a dolog, hogy .. a mühely .. szerszámai vándoroltak a kocsmába. (FL/4 : 120) — **b)** '(hang) terjed': *(hsl)* Dalod, mint a puszták harangja .. Mellynek csengése a rónákon keresztül Vándorol (574/2 : 147) + 4 : 69

4. tn '(lélek) a lélekvándorlás során egyik emberből a másikba száll át': Halhatlan a lélek, hiszem, De más világba nem megy át . . A földön él és vándorol . . én, emlékezem, Rómában Cassius valék, Helvéciában Tell Vilmos (557/2 : 125)

vándorolni fn in 4 — **1.a)** *(tőism)* Elfogadta Álmos a vezéri tisztet, A magyarság véle vándorolni kezdett. Meddig vándoroltak? a jó isten tudja (LV/3 : 302) — **b)** *(megelev)* Nem is birtam vele, vad képzeletemmel. Országról országra vándorolni ment el (527/2 : 102) | *(ráértés; tőism)* O mi szép a vándorélet. . . oh az Irígylendő vándormadarak! . . Vándorolni . . . vándorolni, mint a Fecske, mint a gólya, szabadon: Add e sorsot én nekem, teremtőm! (368/1 :318)

vándorló 1. mn in 2 — **1.** *(kép)* Ballagott egy ifju kinn a Pocsétás országuton . . Ollyan volt, mint egy vándorló Leveletlen őszi fa. (684/2 : 279) — **2.** Vándorló darvak úsznak át az égen (641/2 : 221)

vándorolva 1. hat in 1 — **3.** *(hsl)* mi elleszünk majd Bettivel . . nem mint két csillag, mellyek az égen vándorolva egymásnak világítnak . . hanem mint két halom (HKöt/4 : 34)

vö. **vándorlólegény**

vándorolgat tn ige **1** | *-ott* 1
'lassan, hosszan vándorol (1.b)': Vándorolgatott az én János vitézem, Meggyógyult már szíve a bútól egészen (JV/1 : 216)

vándoroltat ts ige **1** | . . *asson* 1
(ford szókapcs:) *életről halálra ~ vkit* 'halálát okozza': Garnier őrnagy . . igen polgári viseletű arra, hogy egy világi hölgyet csupán távolléte által életről halálra vándoroltasson [übergehen zu lassen]. (KH/6 : 25)

[vándorsaru] fn: **vándorsarú 1, vándor sarú 1** | *-imat* 1; *-ikról* 1
'vándorlás közben viselt egyszerű lábbeli mint a vándorlás jelképe': *(gúny)* Közénk fog jőni A császár és családja . . Letérdelünk előttök, Vándor sarúikról a port Lenyalják csókjaink (761/3 : 46—7); *(szókapcs:)* *~it leoldja* 'vándorlása véget ér': Egészen e hegyig kell Még zarándoklanom, Vándorsarúimat le Csak ottan oldhatom. (640/2 : 220)

vándorsereg fn **2** | **vándorsereg** 1, **vándor sereg** 1: *-e* 1 | *-ét* 1
(vál) 'vándorló, vonuló sokaság': nézném a felhők vándorseregét (424/2 : 21) E hegytetői kősziklára ül . . a pihenni vágyó Terhes felhőknek vándor serege (S/2 : 69)

vándorszínész fn **7** | **vándorszínész** 1, **vándorszinész** 5, **vándor szinész** 1 | *-ø* 4 (b 1); *-ek* 2 (b 1) | *-en* 1
'helységről helységre járó színtársulat tagja': Vándorszinész korában Megyeri . . Körmölgeté, mint más, a színlapot (206/1 : 163) Barangol a vándorszinész Egy falutól a másikig (291/1 : 267) + 5 : 12, 52; *(jelzővel:)* *magyar ~* 7 : 28 *szegény rongyos kis ~* kinek is akadt volna meg szeme egy szegény rongyos kis vándorszinészen? (ÚL/5 : 64) — **a)** (jelzőként, *jelzővel:)* *elhagyott kis ~ fiú* Ollyan elhagyott kis vándorszinész fiú voltam, kire se isten se ember nem nézett (ÚL/5 : 47)

[vándortábor] fn: **vándor tábor 1** | *-án* 1
(vál) 'vándorló, vonuló sokaság': *(kép)* Túl jutottam már a felhők Tarka vándor táborán (649/2 : 232)

vándortárs fn **1**
'útitárs': *(tréf* levélbeli *megszól)* Vándortárs! . . lásd, nem győztelek bevárni, végre magamnak kellett elindulnom a roppant utra. (L 160/7 : 72)

vándorút fn **1** | *-amon* 1
'hosszú (gyalogos) utazás; vándorlás': leányka . . szemeim világa, Fog kisérni vándorútamon. (329/1 : 293)

vánkos fn **12** | *-om* t 1, *-a* 2 | *-t* 1, *-át* 2; *-on* 2; *-ánál* 1; *-ra* 3
1. 'párna': *(hsl; párh)* Tekinteted . . lágyabb a selyemnél S a bölcső vánkosánál (734/3 : 16); *(szókapcs:)* *~ra →hajtja² fejét* 6 : 145 | (az alvás jelképeként; *szókapcs:)* *~át →tövisek födik* 6 : 157 *~át tüskékkel tömik meg: (párh)* Szétszaggatják rajtam takarómat, S tüskékkel tömik meg vánkosom; Reggelenként aztán kinevetnek, A miért rémekkel álmodom. (577/2 : 150) — **a)** *(átv)* 'lefekvéskor a fej alá tett tárgy': Én vagyok-e az, kinek egykor a szabad ég alatt fatuskó vagy kődarab volt vánkosa az éjen át (HKöt/4 : 65) Panyó Panni hires nevem . . Vagyok a csárdák lakosa, Keblem betyárok vánkosa. (636/2 : 215) — **b)** 'ülőpárna': (a közéletből való visszavonulás jelképeként:) Ébredjünk e veszélyes lanyhaságból. Ha bölcsek vagytok, mért bolondoztok; ha nem, Vánkost [cushions] nekik. (Cor/4 : 295)

2. 'láb alá helyezett, kárpitozott, zsámolyszerű bútor': [Lucy] bejött, a hercegnőhöz közeledék, ki olvasva ült, s letérdelt a vánkosra [Polster] lábaihoz. (RH/6 : 352) + 6 : 311 — **a)** *(átv)* 'az a tárgy, amelyre vki térdel': Oh, kelj megáldva föl! S én térdelek, nem lágyabb vánkoson [cushion], Mint a tüzkő (Cor/4 : 362)

3. *(ford)* 'nyeregpárna': a másik lovon . . vánkoson [Reitkissen] egy női alak ült (RH/6 : 151)

4. *(ford)* 'lószőrrel kitömött szabókellék':

(körülírás) szakállatok .. nem érdemli azt a tisztességes sírt, hogy egy kontár szabó vánkosát tömjék ki véle, vagy hogy szamár nyergébe temessék. (Cor/4 : 263—4)

[vánszorog] tn ige
'nehézkesen, lassan, erőtlenül megy'
vánszorogva 1. hat in 2 — Fölszedte fáradt tagjait, És vánszorogva vitte A földön fekvő szalmazsákra. (Ap/3 : 114) *(párh)* teste vén és roskatag maradt, Csak vánszorogva, botra dőlve ment. (Ap/3 : 173)

vár[1] ige **395** | 350: *-ok* 19, *-sz* 4, *-Ø* 49, *-unk* 2, *-tok* 1, *-nak* 16; *-lak* 4; *-om* 24, *-od* 1, *-ja* 26, *-juk* 6, *-ják* 4; *-tam* alr 12, *-tál* 1, *-t* 35, *-tunk* 3, *-tak* 1; *-talak* 3; *-tam* tsr 15, *-tad* 1, *-ta* 22, *-tuk* 2, *-ták* 3; *-a* 1, *-ánk* 1; *-ám* 1, *-á* 4, *-ák* 2; *-ál vala* 1; *-ni fogok* 2, *-ni fognak* 1; *-ni foglak* 2; *-ni fogom* 1, *-ni fogja* 1 | *-nék* 3, *-nál* 1, *-na* 6, *-nának* 1 | *-jak* 5, *-j* 20, *-jon* 5, *-junk* 5, *-jatok* 6, *-janak* 1; *-jam* 1, *-d* 3, *-ja* 1, *-juk* 1, *-játok* 1 || *-hatok* 4, *-hat* 3, *-hatunk* 2, *-hattok* 1, *-hatnak* 2; *-hatja* 1; *-hatott* 1, *-hattunk* 1, *-hattatok* 1; *-hattam* tsr 2, *-hatták* 1

1. tn 'vmely esemény bekövetkeztére számít, készül': *vmire* ~ De mit tűr a szolgaságnak népe? Mért nem kél föl, hogy láncát letépje? Arra vár, hogy isten kegyelméből Azt a rozsda rágja le kezéről? (501/2 : 68) [a vitézek] iddogálnak, csókolóznak nagyba .. Mintha nem is várnának csatára (822/3 : 196) + 1 : 165 ;2 : 335; 4 : 127, 140, 198; 6 : 146, 246, 368; *(szókapcs:) sorára* ~ 7 : *505 (részleges *ism)* Itt a törvény: „várj sorodra," És nem vársz hiába (BI/2 : 320) — **a)** ts 'ua.': Álmot hozott a bor latrok pillájára... Jancsinak sem kellett több, ő csak ezt várta. (JV/1 : 189) Élni fogsz, hazám .. Véget ér már a hétköznapi vesződség, Várd örömmel a szép derült ünnepet! (767/3 : 54) + 1 : 211, 291; 2 : 58, 202; 3 : 169; 4 : 121; 6 : 410; 7 : 155 (+ 13) *(ism)* A vándor, ki .. éjjel ér be falva határára, Várja, várja: mikor csillog rá már Házából a nyájas mécsvilág? S a beteg .. mint várja epedőn a Támadó nap első sugarát! S a halottak, koporsóba zárva, Miként várnak a föltámadásra! .. én még mindezeknél Jobban várom mosolygásodat. (714/2 : 335) + 2 : 145(3×); 3 : 195 *(párh:) remél* — ~ 6 : 162; *(megszem)* az ősz virága .. csüggedt fővel kimulását várja. (273/1 : 253) *(ism)* Várom, hogy elálmosodom, Mint *várja* mélaszomorún Leroskadását a magányos rom. (821/3 : 195) + 3 : 104(2×); (hat-val) *békével* v. *békességgel* ~ 1 : 113; 7 : 28 *epedőn* v. *óhajtva* ~ 2 : 335(2×); 6 : 426; *(szókapcs:)* ~*ja a jövendőt* 2 : 234; 5 : 79, ~ *vmely percet* v. *pillanatot* 4 : 79; 5 : 91 *(ism)* vártam a jövendőt, vártam azt a pillanatot, mellyben szabadsági eszméim .. elhagyhatják .. kinszenvedésök helyét... vártam e pillanatot (P 201/5 : 79), ~*ja a szerencsét* miután most végre ide jövök, nem várám a szerencsét, önnel találkozni. (KH/6 : 44)

2. tn 'nem megy el, ill. nem cselekszik (mást) addig, amíg vmi be nem következik': Emelj föl engem szívedig .. Itt várok térdepelve (316/1 : 282) Isten hozzád, ábrándok világa! Miért várjak, a mig összeomlasz S romjaidnak eltemess alája?... Jobb, leszállnom innen idején. (686/2 : 282) + 2 : 58, 291; 4 : 43, 77; 6 : 239 *(fokozó ism)* A likra tette tenyerét a pap; Csak vár, csak vár, hogy jön talán a csap (215/1 : 172) + 1 : 327 (3×); 2 : 190(2×), 291; 4 : 107(2×), 120 (3×); 6 : 406(2×) *(tőism:)* ~ — *bevár* 4 : 76 *várakozik* — →*várakozni* — ~ 6 : 242; (hat-val) *vmeddig* ~ 1 : 303; 4 : 97; 6 : 163, 371, 377 *(ism* párbeszédben:) „ .. Ha .. e rézorru söriszákok valamellyike kiáltott volna rád, hogy megállj és figyelj, bizonyosan egy óráig várál vala." „Nem, azt nem tettem volna .. most sem várhatok .." (RH/6 : 197 — 8) *(ism, ráértés)* várta, várta, várta [a hős], Mikor jön már a hír, Hogy szabad hazája? S addig *várt*, addig *várt*, Míg a halál jött e Hír helyett hozzája. (572/2 : 145) *(tőism)* be kell várnom, mig kocsim megérkezik Szent-Miklósról. — Addig nem várhatunk (P 207/5 : 103), *békével* v. *türelemmel* v. *türelemben* ~ : *(ism, retr)* Szólj, oh leány .. s várok türelemmel, Mindaddig várok, míg nem mondod, hogy elég, Várok békével .. Nem, nem .. Hazudtam én, hogy várok türelemben (519/2 : 96) *(fig etym:) várva* ~ 2 : 291 — **a)** ts 'ua.': Megeredt az eső, Annak végét várja [a kislány] (496/2 : 62) Botond, Bulcsú, Lehel nem várták a hüsön, Hogy a fölkelő nap a hasokra süssön (LV/3 : 312) + 1 : 12, 137, 363; 3 : 218; 4 : 39, 364; 6 : 232, 271, 278; *békétlenül* v. *türelmetlenül* ~*ja* 4 : 85; 6 : 147, *kinosan* v. *nehezen* ~*ja* 7 : 11 *(ism)* Várom, várom lakodalmam Nehezen (668/2 : 253), *alig* ~*ja* 'türelmetlenül várja': Csak szólna már, csak szólna már A harcok harsány trombitája! A csatajelt, a csatajelt Zajongó lelkem alig várja! (547/2 : 118) + 2 : 260(2×); 3 : 103, 189; 4 : 180; 6 : 406, 407; 7 : 38, *(fig etym:) várva* ~*ja* 1 : 39; 4 : 26 — **b)** tn 'cselekvését elhalasztja': Még várjatok, kis bikficek, Kissé nagyobbat nőjetek, Hogy a szerelmet ismerjétek És azt megénekelhessétek. (690/2 : 286) Nem akarok én menekűlni, Mindenhová megyek nyugodtan, Csak egy kevéssé várjatok. (Ap/3 : 161) + 6 : 193; (hat-val) *vmeddig* ~ Még várok holnapig; Ha holnap sem lesz a végitélet .. a világot a Levegőbe röpítem (417/2 : 10) + 1 : 139; 4 : 215 *(ism)* El kezdtek hurcolni. Arra kértem őket: csak addig várjanak, mig Juliskám föleszmél, hogy elbucsúzzam tőle .. Nem vártak. (N/4 : 112), *vmivel* ~ 'egyelőre nem teszi meg': Ölj meg! kiálta [Flamareilné]

.. De e kétségbeesés kiáltásával várt, mig Flamareil ur eltávozott. (KH/6 : 55)

3. tn *vkire, vmire* ~ 'vkinek, vminek érkezését, jövetelét várja': A vén halász fiatal leánya Sziget partján vár Szilaj Pistára. (SzP/2 : 54) a tüzes ló .. föl vagyon nyergelve már, S prüsszögve és tombolva ott benn Fecsegő gazdájára vár. (762/3 : 48) + 2 : 263; 4 : 260; 6 : 33, 191, 200, 267 *(ism)* „Kegyedre vártam", szólt az ifju, „Kegyedre vártam, azt reméltem, Hogy még egyszer meglátom ablakánál . ." (Ap/3 : 150); *(megszem)* Idősb Rákóczi György .. a magyar földre vágott .. magas Murány vára Rá s katonáira nyilt kapukkal vára. (SzM/2 : 255); *epe(ke)dve* ~ 1 : 135; 3 : 41 *nehezen* ~ drága szép Iluskám! Tudom, hogy nehezen vársz te is már reám. (JV/1 : 206) — **a)** ts 'ua.': Vendég jön. Vendégnek Vajh, kit várjak én? (31/3 : 261) [a juhász] Vasárnap tisztát venni haza jár, Hol a szerelmes lyányka várja már. (566/2 : 139) + 1 : 245; 2 : 48, 341; 3 : 52; 4 : 104; 5 : 137; 6 : 17; 7 : 71 (+ 27) *(párh:)* ~ *ja* — *tűnődik* 2 : 47; *(megszem)* Pirúl a szép menyasszony még, a hajnal? Ha vőlegényét várja, a napot (277/1 : 256) + 3 : 114, 230, 231; *vhova* ~ *ja* [az angyal] egy hattyúra űlt .. és ez Hozta őt a lyányka mellé, A ki őt kertébe várta, S szűz mosollyal fogadá (642/2 : 222) + 6 : 201, 274, 290; *vhonnan* ~ *ja* lélekszakadva rohant be Hiripi barátom a kocsmába, hol őt vártam látogatásairól (HKöt/4 : 51) + 6 : 274; *aggódva* ~ *ja* 4 : 84 *készen* ~ *ja* 3 : 236; (*-t* ragos hat-val:) Te vagy, te vagy, kit annyit vártalak (282/1 : 259); *(szókapcs:) gyermeket* ~ 'gyermeke fog születni': már egy gyermeke van, a másodikat várja (HKöt/4 : 90) — **b)** tn *vkire* ~ 'cselekvését elhalasztja vkinek a megérkezéséig': a mint soká összebeszélt gyülekezeteknél gyakran történik, hol igen fontos ügyeknek kell taglaltatniok, egymásra váránk (RH/6 : 126) most kell jőnöd .. Robin senkire sem vár (RH/6 : 160) + 6 : 79 *(tőism:) megvár* — ~ 1 : 320 — **c)** tn *vkire* ~ 'nem megy máshoz feleségül': *(ism* párbeszédben:) Pannikám, ha engem katonának vinnének .. várnál-e rám négy esztendeig .. ? .. — Várnék rád, Feri .. várnék rád .. halálom napjáig is! (N/4 : 115) — **d)** ts 'ua.': *(párh)* Hátha már meghalt... hátha még él... hátha már férjhez ment... hátha még most is vár engemet (N/4 : 113); *búsan* ~ *ja* Szeretője addig, szép Ildikó, mit tett? Gondolta Barangó: búsan várja őtet .. Ne félj, jó Barangó, Ildikó nem búsul! .. van már férje neki (SzÁ/1 : 338)

4. tn *vmire* ~ 'számít rá, hogy kap vmit': pénzre vár az asztalos (85/1 : 36) másnak vár csókjára Tündér orcád tejben úszó rózsája (106/1 : 52); *(szókapcs:) feleletre* ~ 6 : 252, 310, 312, 362, 366 *tárgyra* ~ 6 : 290 — **a)** ts 'ua.': Nem várok én dicsőséget s dijat Munkáimért (792/3 : 86) Mit vártok, kutyák, a kiknek Nem kell se' harc se' bék? (Cor/4 : 233); *vkitől* v. *vmitől* ~ Oh szerelem, te szívek napja, szívem Egy sugárt tőled csak hiába vár? (489/2 : 46) Ha így bántok velem, ti kik szerettetek, Mit várjak azoktul, a kik nem szeretnek? (854/3 : 233) + 1 : 266, 293; 2 : 265; 4 : 51, 182; 5 : 88; 6 : 263; 7 : 46 (+ 9); *(ism, chiasmus)* Egressy Gábor III. Richardból olly alakot teremtett, a millyet vártunk tőle, a millyet csak tőle várhattunk. (P 132/5 : 42) *(ism, ráértés, tréf)* O szemérmetes Erzsókom .. nemde Várszu epekedve reám? Valamint én *várom* a tiszteletestől Kontójának megfizetését (HK/1 : 135) *(tőism:)* ~ *vkitől* — *váratlan* 4 : 179; *erősen* ~ 5 : 15; *(szókapcs:) feleletet* v. *választ* ~ *(vkitől,* ill. →*szívszakadva)* Monthermer Hugo testvéri feleletet vár Harland Ralftól. (RH/6 : 161) + 7 : 7, 158 *hírt* ~ 5 : 141; 6 : 131, 134, 303, 317 *kegyelmet* ~ Mondám, millyen dicső a kegyelem, Hol azt nem várják. (Cor/4 : 354) + 4 : 259 *köszönetet* ~ *vkitől* A helyett, hogy őszinte köszönetet mondanál [Hugónak] .. mit mindkettőnktől várhat .. haragos vagy (RH/6 : 171), *levelet* ~ *(vkitől* →*erősen* v. →*forrón)* 5 : 44; 7 : 16, 60, 109, 144 *(ism, helyesbítés)* Leveledet minden pillanatban várom, sőt várjuk! (L 191/7 : 126), *parancsot* v. *rendeletet* ~ 5 : 128; 6 : 118 *segélyt* ~ *vkitől* 6 : 107, 248 →*üzenetet* ~ *türelmetlenül* 6 : 410 **Szh:** *(tréf:) oly hiába* ~ *ja, mint a cinkotai* →*bakter az angol koronát* 5 : 44 — **b)** ts 'remél, óhajt, kíván': Várod-e ugy, mint én a napot, Melly kettőnket összehoz megint? (554/2 : 123) azt korán se várjátok, hogy én titeket magasztaljalak (P 206/5 : 97) + 1 : 86, 325; 2 : 103; 4 : 297, 312; 5 : 84; 7 : *637 *(párh:)* ~ — *talál* 5 : 63 *(szembeáll:) retteg* — ~ 1 : 351; *(szókapcs:) halálát* ~ *ja* v. *vmilyen halált* ~ '(vhogyan) szeretne meghalni': Holnap ki kell vínunk a sajtószabadságot! és ha lelövöldöznek? .. ki várhat ennél szebb halált? (P 201/5 : 81) + 2 : 60

5. tn *(átv:) vmi* ~ *vkire* 'vminek részese lesz vki; vmi majd érni fogja': dalaim, ti rátok A jövendőben vajon mi vár? (341/1 : 300) Harcoljon ugy minden ember, mintha Egyedül rá támaszkodnék honja! .. Akkor élet és dicsőség vár ránk (798/3 : 98) + 1 : 322; 2 : 75; 3 : 46, 303, *316; 4 : 113, 194; 6 : 125, 131, 148; *(szókapcs:) boldogság* v. *öröm (és* →*enyhülés)* v. *üdv* ~ *vkire* 1 : 105, 204, 279; 6 : 233 *halál* ~ *vkire* Keresztúton állok, Merre tartsak? .. Mért nem tudom, hol vár A halál rám? (125/1 : 69) *vmilyen pálya* v. *sors* ~ *vkire* 2 : 104; 6 : 326; 7 : 15 *veszedelem* ~ *vkire* a sereg .. Tatárországnak már elérte közepét; De itten reája nagy veszedelem várt (JV/1 : 192) | *(ráértés)* Sehol sem várt rá meleg ház És meleg szív odabent. (684/2 : 279) *(ism)* Ott vár reám, ott vár a

Végcél, a jutalom, Az én szerelmes édes Kedves kis angyalom. (640/2 : 220) — **a)** ts 'ua.': Engemet kietlen, puszta hely vár Éjszak hófödözte bús ölén. (2/3 : 245) A férges fát mi várja? rothadás! (410/1 : 357) + 1 : 107, 305; 5 : 31; *készen ~ja* 5 : 32; *(szókapcs:) boldogság* v. *öröm ~ja* engem Házasélet boldogsága vár. (625/2 : 205) + 1 : 265; 3 : 244 | *(ráértés)* A napokban indulok Szatmár felé, hol egy pár ölelő kar s talán egy pár ólmosbot vár. (ÚL/5 : 44) — **b)** tn *vmi ~ vkire* 'vmit meg kell tennie, el kell végeznie, ill. fel kell keresnie': üléseink várnak reánk (KH/6 : 10) Uj kötelesség fáradalma vár ránk. (770/3 : 57); *(szókapcs:) munka ~ vkire* [János vitéz] Második kapuhoz másnap közeledett. De már itt keményebb munka várt ám rája (JV/1 : 219) + 6 : 287 — **c)** ts 'ua.': *(szókapcs:) munka ~ja* 1 : 154

6. tn *(átv:) vmi ~ vmire* 'vmivel történni kell vminek': egy imaszék ott imára várt. (KH/6 : 33) — **a)** ts 'ua.': *(ism)* Fegyveres Tamás úr háza .. Homlokára írva: 1603... Utána illenék: az ujítást várom. Csak hogy persze szörnyen hasztalanul várja (Tb/3 : 291); *(szókapcs:) teljesítést ~* 4 : 36

7. tn (fsz) *~j(on)!* 'ne indulj(on) még': Hejh atyafi .. Várjon kend, jó borravalót adunk. (SzP/2 : 61) + 6 : 281; *(ellent:) fuss — siess — ~j* Róza ne fuss! ne siess! ah várj (7/3 : 284) *menj — ~j* 3 : 213 — **a)** *(átv)* 'légy türelemmel, mindjárt történik vmi': Hát Jánost mi érte, szerencse vagy inség? Majd meghalljuk azt is, várjunk csak kicsinyég. (JV/1 : 211) Várjatok. Még csak néhány perc, És kockánk eldobva lészen, S vagy olajág vagy pedig kard Lesz a magyar nép kezében. (810/3 : 182) + 4 : 87; 6 : 305, 354; 7 : 30 *(ism)* Várj holnapig, kedves kicsiny fiam, Várj holnapig, holnap kapsz kenyeret (Ap/3 : 109) + 2 : 275(2×); 6 : 153 (2×); (*-t* ragos hat-val) 4 : 154 *(ism)* a szabadság S szolgaság .. Harcot űz élet-halálra .. Várjunk, várjunk egy kicsit, Megtudjuk már nem sokára: Mellyik lészen úr a földön? (642/2 : 224) || (biztatás, bátorítás kif.; *ism)* Várj csak, várj, ha majd eljő a Kikelet, Milly zajos néppel telik meg Kebeled. (660/2 : 245); (*-t* ragos hat-val:) Az én kedves pajtásom .. Azt mondja, hogy csak várjak egy kicsit, Hogy majd idővel másformán leszen (249/1 : 238) | *(ráértés; tőism, ism)* Nem egyszer mondta, hogy: „várakozzatok csak! Én még benneteket összeházasítlak .. várjatok csak, várjatok, gyerekek!" Hát hiszen vártunk is egyre keservesen (JV/1 : 202) || (fenyegetés kif.:) Óriások csősze .. igy dörgött reája: „Ha jól látom, ott a fűben ember mozog: Talpam ugy is viszket, várj, majd rád gázolok." (JV/1 : 210) — Hát ki parancsolta ezt neked, te pelengérre való? .. — Épen a tekintetes úrfi .. — Azt mered mondani, te lókötő? no várj! (N/4 : 103); (*-t* ragos hat-val; *tréf)* hova siet? kérdezé [a leány] .. Hó, várjon csak egy kicsit. Tőlem nem szabadul olly könnyen. (HKöt/4 : 46)

várni fn in 24 | *-ni* 19; *-nom* 2, *-nod* 1, *-nunk* 1 || *-hatni* 1

1. *vmire ~ni* Első alkalommal (És várni erre nem kellett sokáig) .. Ekkép kiálta föl: „Megálljon ön! .." (Ap/3 : 136) + 4 : 289 — **a)** Tegnapi udvarlása után várni kelle önnek látogatását (KH/6 : 34) + 6 : 170 — **2.** várnom kellett, mig valamellyik hely megürül. (N/4 : 104) + 4 : 406; 6 : 120 — **a)** Mindig jobb, sohasem várni a legvégsőt. (RH/6 : 291) — **b)** (*-t* ragos hat-val:) tán mégsem kell két esztendőt várnunk. (N/4 : 97) — **3.** Nem akarván estig várni a gőzösre, megfogadtam a fogadós lovait (UJ/5 : 35) + 1 : 135 — **a)** Tovább nem győzte várni a csapot, Ott hagyta a hordót (215/1 : 172) + 2 : 75; 6 : 282 — **4.a)** *vkitől* v. *vmitől ~ni* nem látunk épen gombamódra feltünedezni olly kezdőket, kiktől csak valamit is várni lehessen e pályán. (P 78/5 : 12) + 6 : 24, 60, 290; 7 : 16, *501 — **b)** várni lehet-e, Hogy romlott föld alatt A mag termő legyen Gazdag kalászokat. (77/1 : 27) + 6 : 250 *(párh:) remélni — ~ni* 6 : 350 | (állítmány:) várhatni-e ott sikert, hol a barát áruló ..? (P 201/5 : 87)

váró 1. mn in 2 — **1.** Edvárd herceg .. Váró tekintetet vete az ajtó felé (RH/6 : 191) — **2.** (más szerző művének címében:) *a „Magyar Életkép" .. A váró leány, A kétségbeesett cimü költemények .. sem méltók közlésre (P 71/7 : 509)

várva 1. hat in 15 — **1.** *vmire ~: (párh)* Sem nem várva az engedelemre, sem nem kérdezve Flamareilné tekintetét, kinyitá az ajtót (KH/6 : 9) — **a)** jobb időket várva két hónapot .. honn tölték (L 16/7 : 12) + 6 : 240; *(fig etym:) ~ vár* Istenem, be várva várom Azt az órát, a midőn, Kit nekem rendelt a végzet, A leány ölembe jön. (89/1 : 39) + 4 : 26 — **2.** Várva néz rég s olly hiába néz az Isten napja s a világ reátok. (667/2 : 252) + 4 : 65; *(fig etym:) ~ vár* (részleges *ism)* [a rab] várt .. nem zúzta Bilincsével szerteszét fejét. Várva várt s a lomha évek száma Feje fölött meggyülekezék. (694/2 : 291) — **a)** Kont .. a beszéd végét se' várva Reá dördül a királyra (834/3 : 209) + 1 : 338; (hat-val) *nyugodtan* v. *türelemmel ~* 1 : 189; 6 : 172 — **3.a)** a fiú ott ült .. az asztalnál, várva az ételt. (HKöt/4 : 88) + 6 : 10 — **4.a)** *vmitől ~* [a hölgyek] érettem tán titkon epednek, viszonszerelmemtől várva földi boldogságukat. (UJ/5 : 33)

várván 2. hat in 4 — **1.a)** Állt sorban a sereg, s előtte vezére Várván, hogy megszólal a sok ágyú-torok (SzM/2 : 258) + 6 : 449 — **3.** *vkire, vmire ~* tünődöm, egy vendégre várván, A késedelmező halálra. (375/1 : 324) + 2 : 139

vö. **gólya-várni, váratik, várt**

vár² fn **160** | *-Ø* 52 (b 19), *-ak* b 1; *-am* b 1 ~ *-om* b 1, *-ad* b 1, *-a* 4 (b 1); *-ai* 2 | *-at* 18, *-akat* 1, *-amat* 1, *-át* 4, *-ait* 1; *-ba* 19, *-ába* 2; *-ban* 16, *-akban* 1, *-amban* 1, *-ában* 3, *-unkban* 1; *-ból* 14 ~ *-ából* 1; *-hoz* 1, *-ához* 1; *-án* 2; *-nak* b 2, *-adnak* b 1, *-ának* b 2; *-ra* 3; *-ról* 1; *-tól* 1; *-ral* 1

1. 'falakkal, bástyákkal megerősített, katonai védekezésre alkalmas nagy épület': A hegy teteje óriási gránitszikla s e fölött állott a vár, mellynek most már kevés maradványa van. (ÚJ/5 : 32) Veselényi Ferenc . . Követet nevez ki, hogy a várba menne, S vagy megadást hozna vagy harcot üzenne. (SzM/2 : 256) + 2 : 73, 262; 3 : 201, 230; 4 : 208; 5 : 32, 62; 6 : 215 (+ 8) *(ism)* Csend volt a várban és a vár alatt (S/2 : 73) *(párh:)* ~ — *kert←* 3 : 201; *(szembeáll)* Melly'k millyen épület? vár-e avvagy csárda? (397/1 : 343); *(megszem)* Szólt . . a vár: „. . Te mentetted meg a magyar hazát!" (851/3 : 231) *(megszól)* Lesz-é ezentul, oh vár, a ki majd Szent tiszteletted nézi tornyodat? (828/3 : 210); *(met)* Bizalmam várát fölgyujtották, Ledöntötték az emberek (405/1 : 351); *(jelzővel:)* *→elpuszuló* v. *→romladozó* ~ 1 : 143; 3 : 201, *föld* ~ ld. **[földvár]**, *nagy* ~ Somoskő nem nagy vár volt, nem is nagy hegyen fekszik (UJ/5 : 32) *→híres ősi* v. *nevezetes* ~ Füleken . . romokban fekszik az egykor nevezetes vár. (UJ/5 : 31) + 3 : 230 *→pártütő* ~ 2 : 256 *→státusbörtönné alakult* ~ 5 : 68 *szegény* ~ *: (megszem, megszól)* Felelt a vendég: „Sajnállak, szegény vár, Hogy örömedet el kell rontani . . nem az jött, a kit vártál . . nem Hunyadi." (851/3 : 231) *→sziklai* v. *→sziklaormi* ~ 1 : 147; 2 : 73 *tornyos* ~ 3 : 268; (helynévi jelzővel v. formális birt jelzővel) *→somoskői* ~ 5 : 32 *(régi)* *→Buda ~a* 3 : 104, 218(2×); 4 : 207 *(magas)* *→Murány ~a* 2 : 255, 256; *(birt szerk:)* ~ *ablaka* 2 : 263 ~ *kapitánya←* 2 : 256 ~ *ostroma←* uo. ~ *sánca←* 6 : 145 ~ *sarka* Éjfélkor légy a vár délnyugati sarkán. (SzM/2 : 261) ~ *teteje←* 1 : 143; 2 : 257; 6 : 258 ~ *tornya←* 2 : 69 ~ *udvara←* 6 : 257 ~ *visszavétele←* 4 : 207; *(szókapcs:)* ~ *földúlatik←* 6 : 248 ~ *romokban←* *fekszik* v. *hever* uo.; 5 : 31 *~at épít* Hála neked, isten, hogy hegyeket alkottál mellyekre az emberek várakat építettek. (TH/4 : 148) *~at →erősít* 6 : 121 *~at →megad* 2 : 258 *~at meghódít: (párh)* Bethlen meghóditá mind a várat, mind birtokosát (P 6/5 : 154) *~at ostromol* 5 : 23 | (elhagyatott, romos állapotban:) Megnéztük Tököly várát, mellynek még legépebb része a kápolna (UJ/5 : 24) vezetőt fogadtunk Somoskőről Salgóra, mert tán föl sem találtunk volna e várra. (UJ/5 : 32) + 5 : 22, 32(2×), 151(2×), 155; *(jelzővel:)* *hegyen →épült* ~ 5 : 151 *régi* ~ Podolin . . Szepes m.-ben, régi vár alatt. (P 6/5 : 151); (helynévi formális birt jelzővel) *Murány ~a* A napokban megnéztük Murány várát (ÚL/5 : 62) — **a)** 'ilyen épület mint király v. főúr lakóhelye': ha Nottinghamba mégysz, tovább leszesz kénytelen a várban mulatni, mint gondolod. (RH/6 : 125) merre visz az út Sámson úr várához? (TH/4 : 160) + 5 : 31, 65; 6 : 116, 135, 261, 294, 309; 7 : 66 (+ 33) *(páros kif:)* *→udvar s ~ak* 6 : 139 *(fokozás:)* ~ — *vidék←* — *ország* 4 : 152; *(párh)* [Erdődnek] Nevezetessége nincs . . kivevén kedvesemet és a várat, mellyben ő lakik. (ÚL/5 : 50) *→palota* — ~ 6 : 127 ~ — *posztógyár~* 5 : 31 *→szoba* — ~ 6 : 363 ~ — *város* v. *(nagy)város* — ~ minden lecsendesült a várban és városban egyiránt (RH/6 : 339) + 6 : 317, 340; *(jelzővel:)* *→barna* ~ 4 : 216 *ép* ~ 5 : 51 *→normann* ~ 6 : 112 *ős ~ : (megszem)* Az ős vár . . a dombról a rónára lát, Hol a kék Szamosban tölti a Holdvilág az éjszakát (554/2 : 123); (helynévi jelzővel v. formális birt jelzővel) *→erdődi* ~ 5 : 71 *→nottinghami* ~ v. *→Nottingham ~a* 6 : 262, 329, 336, 337, 338, 339, 367 *→Lindwell ~a* 6 : 248; *(birt szerk:)* ~ *ablaka* atyád várának szép kerek ablakánál . . annyi órát . . tölténk (RH/6 : 150), ~ *ajtaja* v. *kapuja* Megvesztegettük a jó porkolábot, S ő megnyitotta várad kapuját. (S/2 : 71) + 6 : 258 *(párh)* mind a két rész csaknem egyszerre lovagolt a városba s a vár kapuján be. (RH/6 : 267), ~ *asszonya←* v. *→tündére* 2 : 80, 123 ~ *kápolnája←* 5 : 71 ~ *terme* 3 : 250; 6 : 329 ~ *tornya* én Ashby gróf vagyok . . Feltüzöm zászlómat várom tornyára (RH/6 : 362) + 4 : 148 | (mesebeli királyé:) Homlokodra teszem a fényes koronát, Fényes koronámért nem is kívánok mást, Csak hogy e várban egy szobát rendelj nékem, Mellyben hátralevő napjaimat éljem. (JV/1 : 200) + 1 : 194, 198(2×); *(jelzővel:)* *nagy fekete* ~ Az óriás király nagy fekete vára . . [János] szeme előtt álla. (JV/1 : 211) — **b)** 'ilyen épület mint börtön': kényszerítlek Pártomhoz. . . e várat elhagyni nem fogod. (SzM/2 : 264) Fölmentem a várba . . de a börtönöket nem mutatták meg (ÚL/5 : 68) + 6 : 313; (helynévi jelzővel) *→munkácsi* ~ 2 : 218; PE. 11 : [199] *nottinghami* ~ Öcséd fölségbántási gyanúból elfogatott . . nem ostromolhatjuk a nottinghami várat, hogy őt megszabadítsuk. (RH/6 : 275) + 6 : 294, 313, 314

2. *(átv)* 'a vár lakói': Hugo . . a vár vendégségéből megszökött, hogy a holdvilágnál egyet lovagoljon Sherwoodban. (RH/6 : 274) az egész várat bánat és aggadalom töltè . . mindnyájan ezt kérdék: „Mi fog legközelebb történni?" (RH/6 : 306)

3. 'várfallal védett, katonailag megerősített település': Búsan Budára kullogok, Megállok a vár tetején (210/1 : 167)

vö. **váralatti**

Várad tulfn **2** | *-ra* 2
(földrn) 'Nagyvárad': egy hét mulva Váradra megyünk, s onnan .. Kolozsvárra. (L 29/7 : 24) + 7 : 152

Várady tulfn **5**
(csn) ~ *Antal* 'ügyvéd, földbirtokos (1819—1885)': *(verscím)* Levél Várady Antalhoz (504/2 : 82) (levélcímzésben:) Hites ügyvéd Várady Antal barátomnak Pesten. (L 168/7 : 92) + 7 : 38 *(tréf)* Nagy-Váradi és Kis-Váradi Várady Antal barátomnak helyben. (L 123/7 : 218) (dedikációban:) Petőfi Sándor: Tigris és hiéna .. Várady Antalnak barátilag Petőfi (P 128/7 : 523)

várakozás fn **13** | *-Ø* 6 (b 1), *-ok* 2; *-a* b 1 | *-t* 1; *-ba* 1; *-ának* 1; *-sal* 1
1. 'az a tény, hogy vki, vmi várakozik': lassanként lódobogás lett tisztán hallható, s a várakozás kis szünete után Monthermer Hugo lovagolt .. a szabad térre (RH/6 : 132) várakozása ideje alatt .. elárulhatta volna [Rikárdot] .. a rögtöni fölrezzenés (RH/6 : 300); *(jelzővel:) hosszú* ~ [a ló] türelmetlensége mutatta, hogy őt a hosszú várakozás .. untatá (RH/6 : 299) *egy kis* ~ 6 : 119 *néhány napi* ~ Várgedéről — az eső miatt néhány napi várakozás után — a második kirándulást tettük .. Vecseklőre (UJ/5 : 31)
2. 'vmely bekövetkezendő esemény várása': *(páros kif:) remény és* ~ 6 : 205 *(hármas kif:)* →*kétely, ~, sejtés* uo. *(felsor:) remény,* →*félelem, ~, meglepetés* 6 : 72; *(jelzővel:) borzasztó ~: (páros kif)* minden csepp vére lázas vala félelem s borzasztó várakozás miatt. (RH/6 : 297) *élénk* ~ gyakran megtörténik, ha élénk várakozással tekintünk a gyönyörök elé .. hogy épen vágyaink teljesűlténél búskomorság száll meg (RH/6 : 233—4) *feszült ~: (felsor)* Minden nap egy uj remény, uj feszült várakozás, uj lelkesedés, uj aggalom, uj harag (P 233/5 : 122) *sötét ~: (párh)* Hugo .. átengedé magát szomorú emlékeinek és sötét várakozásának. (RH/6 : 333); *(szókapcs:) ~ba* →*merült* 1 : 122

várakozásteljes mn **1**
'feszült várakozást kifejező': Montfort hadában meg lehetett volna egy tű esését hallani, olly csendes volt a várakozásteljes [ahnungsvolle] hallgatás (RH/6 : 223)

várakozik tn ige **48** | 37: *-om* 2, *-ol* 1, *-ik* 10, *-nak* 6; *-tam* 3, *-ott* 1, *-tunk* 1 | *-nám* 1 | *-zál* 2, *-zék* 5, *-zunk* 3, *-zatok* 1 || *-hatom* 1
1. 'vmely esemény bekövetkeztét, vki, vmi érkezését, megjelenését várja': Várakozzál, mig kosarammal kijövök (RH/6 : 378) Azért maradt honn [a tábornagy], mert igen fontos ügyben várakozik. (Drt/4 : 205) + 6 : 11—2, 84, 185, 232, 255, 258, 283, 307; *(megelev)* a megbánás tigrisként várakozik, hogy .. rajta üssön, midőn a tett megszünik (RH/6 : 299); *vmeddig* ~ két hétig várakoztunk, hogy a király megtartsa adott szavát (P 201/5 : 85) + 6 : 329; *vmire* ~ a gróf .. hat íjászt hagyott hátra, kik öccse megérkeztére várakoznak. (RH/6 : 169); *vkire* ~ [Szilaj Pista] Kiült a nagy országút szélére, S várakozott jó módú vendégre (SzP/2 : 59) + 6 : 67, 137, 141, 170, 241, 312, 344 *(tőism:)* ~ — *várakozni*← 6 : 241, 242; *nagy nehezen* ~ Baross Sándor .. ha az ebéd vagy vatsora közelget, nagy nehezen várakozik a konyhába (L 1/7 : 7) | (indulásra kész járműről:) uram, üljön kocsimba, melly már várakozik (KH/6 : 40) + 6 : 45 — **a)** 'cselekvését elhalasztja': Ne várakozzunk! e vérengező Kutyák felett, Tartsunk magunk itéletet. (839/3 : 217); *vkire* ~ 'vkit megvár': Tovább, tovább, jó uram! .. Rám ne várakozzál. (RH/6 : 202); *vmire vmeddig ~: (ford)* 'vmit vmeddig elhalaszt': Edvárd .. holnap délutáni egy órakor Nottinghamban lesz. Kérni fogom a királyt, hogy azon ideig részletes védelmem kihallgatására várakozzék [diese Stunde abzuwarten, um meine .. Vertheidigung anzuhören] (RH/6 : 266) — **b)** 'türelmet tanúsít': ha várakozol, nem sokára eleget hallasz. (RH/6 : 362) *(tőism:)* ~ — *vár*[1]← 1 : 202; *vmeddig* ~ Csak tovább is igy, kedves gyermekem, még egy évi tanulmány .. — Hogyan, még egy év .. Ah, az sok! Addig nem várakozhatom. (J/6 : 401); (*-t* ragos hat-val) 5 : 113 (részleges *ism)* Ha várakoznám, később talán bérletszünésben került volna elő darabom? — Hiszen már eleget várakoztam! (P 110/5 : 36)
2. *(átv:) vmi* ~ *vkire* 'vmit el kell intéznie': rövid legyen vacsoránk, mert mára még fontos ügyek várakoznak rám. (RH/6 : 122)

várakozni fn in 9 | *-ni* 8; *-nia* 1
1. Én restelek itt bejárni a postára s ott várakozni, mig rám kerül a sor (L 152/7 : 67) + 6 : 378, 400 *(tőism)* „.. [Hugó] már várakozik rám." „Némelly nő azt tanácsolná, hadd őt várakozni," válaszolt a hercegné (RH/6 : 241); *vmeddig* ~*ni* családomnak nincs kedve három hónapig várakozni. (KH/6 : 26); *vmire (vmeddig)* ~*ni* Reméljük, hogy nem kell [Dobsának] ismét egy hónapig várakoznia legközelebbi szerepére (P 78/5 : 12) + 6 : 340 *vkire* ~*ni: (tőism)* Én nem adnám tudtára, hogy várakoztam rá .. de nem is hagynám őt reám várakozni, nehogy olly idő jőjön, midőn gondolhatná, hogy elég soká várt. (RH/6 : 242) — **a)** Nem érünk rá várakozni .. Ma jókor van, holnap késő Lesz talán. (752/3 : 37)

várakozva 1. hat in 2 — **1.** [egy katonát] még ott találtam várakozva a határkaránál (RH/6 : 276) — **a)** *vkire* ~ nagybátyámat a reggelivel rám várakozva találtam. (NI/6 : 423)

várakoztat ts ige **7** | 6: *-Ø* 1; *-lak* 1; *-talak* 1 | .. *ass* 1, .. *asson* 1; .. *asd* 1
'hagyja, okozza, hogy vki várakozzék': jó Mihály barátom .. Menj, ne várakoztasd jámbor híveidet (633/2 : 214) + 6 : 229, 295; *soká(ig)* ~ a hátulsó udvar ajtajában találkoztam Julcsával minden este. Iparkodott .. hogy sokáig ne várakoztasson engemet. (N/4 : 104) + 6 : 284; 7 : 111
várakoztatni fn in 1 — te őr! Hogy mersz engem itt várakoztatni? (RH/6 : 287)

váralatti mn **1**
vár alatti 'ua.': Elnyelte őt a ⟨váralatti⟩ vár alatti mélység. (S/2 : 81, 368)

Váralja tulfn **1** | *-t* 1
(földrn) 'Szepesváralja felvidéki község (Spišské Podhradie, Csehszlovákia)': eléri az ember a szepesi határt .. látja Váralját s mellette a puszta várfalakat (ÚL/5 : 23)

varangyos mn **1**
'mirigyes, szemölcsös (bőrű)': ~ *béka*← 3 : 162

várás fn **2** | *-Ø* 1 | *-omnak* b 1
1. 'várakozás (1.)': egy örökkévalóság Lesz várásomnak minden napja majd. (519/2 : 96)
2. 'várakozás (2.)': *(páros kif:)* →*remény és* ~ 6 : 157

várat ts ige **3** | *-lak* 1; *-á* 2
1. 'arra késztet vkit, hogy várjon, legyen türelemmel': „Mit akartok, Hivatlan vendégek?" „Azt azonnal tudni fogod, Nem soká váratlak," Felelt Bánk bán (773/3 : 61—2)
2. ~*ja magát* 'késik': a hegedűs .. minden fontos személy módjára, váratá magát (RH/6 : 87) + uo.

váratik szenv ige **1** | *-tak* 1
'várnak vkit': Elkésett megjelenésük a páholyban, mellyben várattak .. kíváncsiságot okoza. (KH/6 : 14)

váratlan mn és hsz **23**
I. mn 22 | 15: *-Ø* 13 || *-abb* 2
'olyan (dolog, esemény), aminek a megtörténtére nem számítanak; nem várt': [Ilona:] megkegyelmezek neked. [Saul] (meghökkenve félre): A manóba is, ez váratlan. (TH/4 : 171) + 6 : 55, 62; *(párh:) derék* — ~ gyülekeznek, gyülekeznek. Annál derekabb, minél váratlanabb. (Drt/4 : 216) ~ — *magyarázhatlan* Azon titkos zendülések .. különféle árnyéklatait, váratlan s sokszor magyarázhatlan átmeneteit a legpontosabb eltagolás sem írhatja le. (KH/6 : 58) ~, *ingyen sem* →*remélt* 5 : 101 *(párh, tőism)* öcsém, ezt nem igen vártam tőled; de minél váratlanabb, annál nagyobb örömmel hallom. (TH/4 : 179); ~ *akadály* v. *baj* v. →*katasztrófa* v. *veszély* most egyszerre egészen váratlan akadályok tornyosultak vágyaink elé. (NI/6 : 434) + 4 : 354; 6 : 22, 34 →*lesújtó*, ~ *csapás* 6 : 45 ~ *öröm*← v. *szerencse* vidám levék, mintha váratlan szerencse ért volna (NI/6 : 428) + 5 : 54 — **a)** 'olyan (személy), akinek érkezését nem várták': ~ *kedves vendég: (met)* Ki ne ismerné az első szerelmet? e váratlan kedves vendéget, ki véletlenül betoppan (HKöt/4 : 14)
II. hsz 1
'anélkül, hogy vki számítana rá; váratlanul': S melly bennünket illy váratlan Együvé hozott, Áldomással ünnepeljük A pompás napot! (87/1 : 39)
váratlanul hat **7** | *-ul* 1 ~ *-úl* 6
jó bátya .. Illyen váratlanúl haza mi vezetett? (Tb/3 : 296) + 6 : 121, 236; *(párh)* A visszahatás .. váratlanul, s minden ellenszegűlés nélkül győze rajta. (KH/6 : 35) ~ — *erővel*← 3 : 98 ~ — *észrevétlenül*← 2 : 71 ~ — *örömmel*← 7 : 29

varázs fn **23** | *-Ø* 9 (b 1); *-a* 5 | *-t* 2, *-át* 2; *-ában* 1; *-án* 1; *-ának* 1; *-ától* 1; *-zsal* 1
1. 'varázserő': Varázsának kelle lennie [Katicának], hogy [Rikárd] szerelmét egész hónapig bírja. (RH/6 : 159); *(páros kif:)* →*bűbáj*, ~ 1 : 46 — **a)** *(túlz)* 'elragadó vonzóerő': betanulom a kedveltető hajlongást, s iparkodni fogok majmolni .. valamelly népszerű férfi varázsát (Cor/4 : 282) Ez erdőben s szabad életünkben olly varázs fekszik, mellyhez képest a városok és paloták pompája izetlennek látszik. (RH/6 : 124) + 6 : 50—1, 137 *(párh)* [Lucyt] azon varázs, azon ragyogó kellem környezi, mihez mit sem lehet hasonlítani (RH/6 : 137); *(jelzővel:)* →*csábító* ~ 3 : 193 *hatalmas* ~ [Hugó] meleg csodálója volt [Lucy] szépségének — érzé annak hatalmát .. de most a leghatalmasabb varázs szövetkezék vele (RH/6 : 145) →*kellemes* ~ 6 : 433; *(szókapcs:)* ~*t elveszt* ez .. eddig olly drága látmány elveszté szokott varázsát, s inkább kiállhatlannak, mint vigasztalónak tetszék előtte. (KH/6 : 60) ~*t* →*mosolygó* 3 : 263 — **b)** *(átv)* 'elbűvölő szépség': Elálmélkodva néztem e vidéket .. szinte öntudatlanúl Beljebb-beljebb vont a vidék varázsa. (685/2 : 281) + 6 : 420; *(jelzővel:)* →*tündéri* ~ 3 : 284
2. 'varázserő hatása; varázslat': Szép Fortuna istenasszony Szeressen meg, s varázsa vezesse félre Ellenséged kardját. (Cor/4 : 249) + 6 : 33, 348; *(szókapcs:) mintegy* ~ *által* mindkettő szíve, mintegy varázs által illetve, megnyílt egymásnak (RH/6 : 145) + 6 : 34 ~*ától* →*kivetkezett* 6 : 62 — **a)** *(átv)* 'ennek okozója, létrehozója': Szegény fiú .. Kit tán megölne sok fárasztó dolga, Ha nem láthatná néha a leánykát; A titkon bámult lyányka láthatása Fogyó erője meghozó varázsa.

(376/1 : 326) — **b)** 'elvarázsolt, (szerelemtől) elbűvölt állapot': Azon óráig, midőn nála Mornac megjelent, Eudoxia egészen átment a varázs megszünésének utján (KH/6 : 61)
vö. **varázserő**

varázsalak fn **1** | *-ja* 1
(vál) 'varázslat által létrehozott alak': Képzetem varázsalakja! .. tünj tova (48/3 : 275)

varázsbot fn **1** | *-jával* 1
'varázslók, tündérek mágikus erejű pálcája': *(hsl)* [Pomenars úr] mozdulatlan állt a terem közepén, mintha valami gonosz tündér varázsbotjával illette volna. (KH/6 : 52)

varázsbölcső fn **1** | .. *csejét* 1
(vál) 'varázslatos szépségű álomba ringató bölcső': *(körülírás)* *szabolcsi zenészek érkeztek .. hónuk alatt hozván az eredeti magyar nóták édes-bús álomba ringató varázsbölcsejét (P 96/7 : 636)

varázsdal fn **1** | *-t* 1
(vál) 'bűvös hangú dal': Éljen a szív biztató vezére, A varázsdalt pengető remény (63/1 : 16)

varázsének fn **1** | *-nek* 1
(vál) 'varázsdal': mint a lombon a madárka, Zengjem én is el végdalomat Bűvös hangon .. És ha vége e varázséneknek, Ajkaimat egy csók zárja be (360/1 : 312)

varázserő fn **5** | **varázserő** 4, **varázs erő** 1: *-det* 1; *-nek* b 1; *-vel* 3
'csodás hatású természetfölötti erő': [égi ideál!] Ints, ragadj föl hozzád egy varázserővel (44/3 : 272) Flamareilné .. csaknem varázs erővel adá tanulékony vonásinak azon nyugodt, kellemes kifejezést (KH/6 : 42) — **a)** *(túlz)* 'rendkívüli (hatású) erő': Költőnek lenni isteni, Én is költő leszek! Varázserővel szívemet E vágy szállotta meg. (46/3 : 273); *(birt szerk:)* ~ *ihletése*← 3 : 271; *(szókapcs:)* ~*t mutat* Oh bor! .. Varázserődet mért nem mutatod? (222/1 : 178)

varázsfű fn **1** | .. *füve* 1
(vál) 'varázserejű gyógyító fű': *(met)* sebemre az ég orvosságot ad. Keblem varázsfüve A büszke öntudat (327/1 : 291)

varázshang fn **1** | *-on* 1
(vál) 'varázserejű, bűvös hang': az égen minden Csillag egy-egy csengetyű lett, Melly varázshangon csilingelt, S e .. zenére A virágok .. táncolni kezdtek (642/2 : 222)

varázshatalmú mn **1**
(vál, túlz) 'rendkívüli hatalmú': Milly varázshatalmú e Diszetlen csonka jel [= a zászló]! A legdicsőbbek érte S alatta haltak el. (646/2 : 229)

varázsige fn **2** | **varázsige** 1, **varázsíge** 1
(átv) 'hatásával változást előidéző szó': *(gúny)* Nos, uram, Menenius a neved? .. Ez, a mint látod, nagyhatalmú varázsige. (Cor/4 : 359) — **a)** 'nagy hatású jelszó': Egyszerre és összesen! ez a varázsíge, mellyben világmozdító erő van. (Drt/4 : 214)

varázskéz fn **1** | .. *kezeik* 1
(vál) 'bűvös képességű kéz': Nagy szellemek ők [= Homér és Osszián]! ha varázskezeik Érintik a lant idegét .. világot Alkotnak az ember elé (658/2 : 243)

varázslat fn **1** | *-ánál* 1
(átv) 'elbűvölő, bámulatba ejtő művészi produkció': [a] színpadon a múzsa Kegyelt papnéja áll .. S a néptömeg, varázslatánál Kéjtengerré leszen. (52/3 : 276—7)

varázsló mn és fn **2**
I. mn 1
(átv) 'elbűvölő': Jenny igen kedves! .. Hamis két szeme van! .. S mosolya varázsló! (J/6 : 407—8)
II. fn 1 | *-m* 1
'természetfölötti képességével rejtett dolgokat felismerő személy': „No, lépj elő, kis varázslóm," szólt Hugo, kezét Tangel fejére tevén. „.. e gyermekben én emberi talizmánt bírok, ki megmondandja, mi igaz ezen ember beszédében .." (RH/6 : 210)

[varázsol] ts ige
vhova ~ 'varázslat útján vhova eljuttat' ld. **varázsolni**, *oda* ~ ld. **[odavarázsol]**
varázsolni fn in **1** — szeretnélek .. téged velem együtt .. a fogadó ajtaja előtti padra varázsolni (RH/6 : 71)

varázsözön fn **1** | *-nel* 1
(vál) 'káprázтató, természetfölötti fényözön': *(kép)* Nem sötét a sír: Szemünk vakúl el, Ha rá tekintünk, fényességitől, Melly olly szokatlan Varázsözönnel A más világból arcainkra dől. (703/2 : 300)

varázstóli mn **1**
(vál) 'elvarázsoltságból való': [Garnier] azt gondolá, mikép bölcselkedése e varázstóli ébredés csapását el nem birandja. (KH/6 : 46)

varázsvár fn **1** | *-ban* 1
(vál) 'elvarázsolt várkastély; *(átv)* titokzatos kastély': te hüségtelen lovag vagy! még álmodni is, hogy egy hölgyet e varázsvárban elhagyj! (RH/6 : 147)

varázsvessző fn **2** | *-Ø* 1 | .. *szejével* 1
'varázsbot, varázspálca': *(hsl)* E gondolat, miként varázsvessző, elő- Idézi ama mély rejtekből lelkemet (502/2 : 68) *(met)* [az

emberek] hadd törjenek reánk az Önérdek rozsdás fegyverével; Elhárítjuk mi könnyen a csapást a Szerelem varázsvesszejével. (609/2 : 188)

várbeli fn **1** | *-ek* 1
(tsz) 'vmely vár védőserege': Más nap Gyula-Fejérvár alá mentünk .. mintegy 3 óra hosszat ágyuztuk, s föladásra szólitottuk föl; a várbeliek egyikre is másikra is huszonnégy fontosokkal feleltek. (P 272/5 : 135)

várfal fn **3** | -Ø 1, *-ak* 1 | *-at* 1
'várat védelmi célokból körülvevő fal': a várfal magas és erős (RH/6 : 276) az ember .. látja Váralját s mellette a puszta várfalakat (UJ/5 : 23) + 6 : 276

varga fn **7** | -Ø 6; *-ja* 1
'lábbeli készítésével és javításával foglalkozó iparos': Parasztfolttal csapta pofon [Dobzse László] Csizmáját a varga (789/3 : 82) *(körülírás)* Ha a csizmámnak talpa, sarka Nem kérdené, hogy hol a varga? Én volnék a derék legény! (197/1 : 156); *(kép)* az élet csizmatalp .. A mellyet nem szab kétszer senkinek Az ég vargája, a kőszivü sors. (504/2 : 82) *(parabola, tréf)* A Toldi estéje végett majd beszélek Jókaival, de előbb írd meg, hogy mit kivánsz érte, mert ha én bocskort akarok venni, hát nem én szólok először, hogy ennyit adok érte, hanem a varga mondja, hogy ennyiért adom... egyébiránt ezzel nem azt akarom mondani, hogy te bocskor vagy, a Toldi estéje pedig varga. (L 215/7 : 152) — **a)** 'ilyen foglalkozású drámai szereplő': Mészáros .. fölugrik, a varga tartóztatja őt (Drt/4 : 208) + 4 : 204
vö. **vargamesterember**

vargainas fn **1** | *-ok* b 1
'vargamesterséget tanuló fiú': A vargainasok pofozkodása .. A zsebmetszők, a pörölő kofák Az embert mind igen mulattatják. (297/1 : 270)

vargamesterember fn **1**
varga mesterember 'ua.': Marci apját Csigolya Dánielnek hítták, és vargamesterember volt. (FL/4 : 119)

Vargáné tulfn **1**
(asszonynév) 'P. kecskeméti szállásadónője': Vargáné asszonynak hét héti koszt fejében .. huszonkét forinttal váltóban adós maradtam. (P 22/5 : 161)

Várgede tulfn **9** | **Várgede** 8, **Vár-Gedő** 1: -Ø 2 | *-be* 1; *-n* 1; *-re* 2; *-ről* 3
(földrn) 'felvidéki község és vár (Hodejov, Csehszlovákia)': Várgede Gömör m.-ben. Kubinyiak valának oltalmazói az ozmanok ellen. (P 6/5 : 153) Losoncra menvén Várgedéről, az ut Füleken visz keresztül (UJ/5 : 31) + uo. (3×); 5 : 30 (2×), 32 | (levélcímzésben:) Kubínyi Rudolf barátomnak .. Várgedén (L 172/7 : 103) | (vers keltezésében:) A. B. emlékkönyvébe .. (Vár-Gedő.) (314/ÖK.[1] 373)

várható mn **1**
'olyan (dolog, esemény), amire számítani lehet': [a nagy emberek] nem egy nagy tévedést követtek el, melly .. nem vont maga után olly rosz következéseket, mint várható volt. (RH/6 : 173)

várhegy fn **1**
'olyan hegy, amelyre várat építettek': hála istennek, hogy ez a várhegy olly meredek. (TH/4 : 148)

vári mn **1**
(vál) 'olyan (domb), amelyre várat építettek': a kert a vári domb alatt, És a kertben a tó partinál A gyászfűzek néma lombjai — Mind ez, mind előttem áll. (554/2 : 123)

variétés-i mn **1**
'a Variétés nevű párizsi színházban tartott (bál)': elhagytalak, a variétés-i bálba akarván menni, mellyről azt hallám, hogy az nagy furcsaság (ÁB/6 : 441)

Varium et mutabile semper foemina 2
(helyesen: ... *femina*, lat *szállóige* Vergilius Aeneiséből: IV. ének 569. sor) 'mindig változó és változékony az asszony': már Virgil mondá: „Varium et mutabile semper foemina." (J/6 : 416) + 6 : 411

varjú fn **18** | *varjú* 1 ~ *varju* 6, *varjúk* 4 ~ *varjak* 5 (b 3) | *varjút* 1, *varjakat* 1
1. 'fekete tollazatú, erős csőrű madár': Hát még meg a varjúk! .. [János Országban] Látott egyet űlni egyik fa sudarán .. akkora volt, hogy felhőnek vélte. (JV/1 : 211) egy-egy Tanya tünedez fel, boglyák és kazalok, Rajtok varju károg (787/3 : 80); *(hsl)* nem maradok egyedűl Lindwellben .. épen olly komor lennék, mint a varjúk, mellyek a kastély körűli fákat lakják. (RH/6 : 168) *(párh:)* ~ — *csóka*← 6 : 133, 137; Sz: *a* ~ *sem károg utána* 'nem hiányzik senkinek': Igy találták meg az utolsó boszorkányt Halva .. S minthogy minden ember gyülölte, utálta, Még csak a varju sem károgott utána. (JV/1 : 215); (Sz-*szerű*, *ford:*) *hogy röpül a* ~*?* 'mi történik? mi a helyzet?': „Nos, Guy," szólt Rikárd .. „hogy röpül most a varju [wir (!) fliegen jetzt die Krähen]? .." (RH/6 : 355) ~*t* →*csókától megkülönböztetni* 6 : 133 || (mint dögevő madár; *körülírás:*) →*héják és* ~*k városa* 4 : 334, 335 *(szimb, ellent)* e rongy nép azt véli, hogy Gondoskodásunk félelem ... s ez

egykor Ajtót tör, s varjakat [crows] hoz a tanácsba, Megtépni a sasokat. (Cor/4 : 297) | (akasztófára kerülő emberrel kapcs.:) Négy ágú épület volt [Zöld Marci] halálos ágya S temetési dala varjak károgása. (604/2 : 184) Mulassatok, jó betyárok, Van muzsika: varju károg. (636/2 : 215); *(szókapcs:) a ~k →kiássák* v. *→kivájják vki szemét* 1 : 332; 4 : 196; **(Sz-szerű:)** *a ~k fészket raknak a fején* 'felakasztják': a hires veszprémi akasztófa is mingyárt ott van a [Bakony] szomszédságában . . a varjúk fészket raknak a fejeden (N/4 : 111)

2. *(ford)* 'holló': *(célzás* állatmesére:) néhány eltévedt polgáron kivül, kik, mint a varju [Rabe] a mesében, erősen állítják, hogy őket illy helyzetben többé találni nem fogják, az igazi hallgatóság gyűlt össze (KH/6 : 6); *(bibl célzás; ellent)* egyél ez édes ételekből, mellyet nem varju [Raben], hanem galamb hozott. (RH/6 : 183)

[varjúkárogás] fn: **varju-károgás 1** | *-t* 1 'varjak károgó hangja': *(páros kif:) →sóhaj és ~* 2 : 105

várkapitány fn **1** 'várőrség parancsnoka': valami királyi várkapitány [Vogt] . . vagy a nottinghami sheriff táblabirája nem tartanák Robin fejét vagy karját a legkellemesebb jelenésnek (RH/6 : 319)

várkapu fn **3** | *-k* 1; *-ik* 1 | *-hoz* 1 'vár kapuja': a jó emberek várkapuik előtt gyilkoltatnak meg. (RH/6 : 320) a várkapuk reggel óta bezárattak, s . . senki ki nem eresztetek a herceg és király két szolgáján kívül (RH/6 : 382) + 6 : 379

várm. fn **1** | *-ben* 1 (röv) 'vármegye': Somogyvár Somogy várm.-ben (P 6/5 : 158)

vármegye fn **8** | **vármegye** 7, *(táj)* **vármögye** 1: -Ø 6 (b 2) | *-t* 1; *-be* 1

1. 'megye': tovább folytatám hát utamat . . Tolnába. Ozorára (a fentebbi vármegyébe) jövök (L 16/7 : 12) — **a)** *(átv)* 'ennek lakossága': (tuln-i jelzővel) *Gömör ~* Tompát . . Gömör vármegye Európa csillagának tartja (L 188/7 : 177) — **b)** 'ennek törvényhatósága': *(birt szerk:) ~ főtáblabirája←* 3 : 297 | (mint erőszakszervezet:) a vármegye a betyárokat Már mind kipusztítja (565/2 : 136) *(túlz)* ollyan pajkos ez a gyerek, hogy a vármegye sem bírna vele. (HKöt/4 : 58) *(jelzővel:) nemes ~* Haza jött a ló, de bezeg üres nyerge . . Hova lett gazdája? rabla, fosztogata, A nemes vármegye végre megsokalta . . Elfogták, s bevitték tömlöc--sötétségbe. (575/2 : 148); *(birt szerk:) ~ emberei* A vármögye emböreit pej lovam Csak ojan jól mögösmeri, mint magam. (121/1 : 67)

2. *(átv, kép)* 'folyóirat': Regélővármegyében nekem jutott a szerencsétlenség, [a szerkesztő] ujabb önkényének áldozatául esnem . . egész bizalommal kérék pakszust ő kényuraságától néhány magzatkám számára, kik a fönnemlített vármegyét incognito szándékoztak beutazni (P 26/5 : 7)

váromladék fn **2** *(vál)* 'várrom': *(szembeáll)* Nem váromladék ez. Csárdának romjai. (397/1 : 343) *(kép)* Lennék váromladék A hegy legtetején . . De csak ugy, ha szeretőm Ott a repkény volna (619/2 : 199)

város fn **250** | *-Ø* 101 (b 39), *-ok* b 5; *-a* 7 (b 3), *-unk* 4 (b 2), *-tok* 1 | *-t* 24, *-okat* 1; *-át* 2, *-tokat* 2, *-ukat* 2; *-ba* 25, *-aiba* 1; *-ban* 28, *-okban* 1, *-ában* 4 ~ *-ába'* 1, *-aiban* 1; *-ból* 15, *-ából* 2, *-tokból* 1; *-hoz* 3; *-on* 4; *-nak* 6 (b 2), *-oknak* b 1, *-ának* b 1, *-ainak* b 1; *-tól* 5; *-okkal* 1

1. 'nagyobb, különleges jogállású település': Hol jó bort érezek, betérek; Ne térnék hát Egerbe? Ha ezt a várost elkerülném, Az isten is megverne. (126/1 : 69) A város zajban s fényben úszik, A népség ezrivel tolong (Ap/3 : 175) + 2 : 296, 312; 3 : 76, 80; 4 : 29; 5 : 19; 6 : 188; 7 : 216 (+ 54) *(ism)* Apa, leány a városba mentek . . Először volt a városban Lidi (SzP/2 : 56); *(fokozás:) falu — ~ — ország* 5 : 124 *~ — világ* Midőn nagyon bánt a vad fájdalom, A várost, a világot elhagyom (281/1 : 258) + 4 : 82; *(párh:) falu — ~* 1 : 343; 3 : 205; 5 : 50; 6 : 104 *~ — hegy*[1] 5 : 64 *szoba — ~* Te virasztasz, mert szobád És a város bármi csendes: De szived rémek tanyája (594/2 : 172) *~ — természet* 4 : 69 *~ — völgy* 5 : 51; *(szembeáll)* Elíza Lyontól néhány órányira mezei lakban élt, míg férje a városban tartózkodék (KH/6 : 21); *(hsl)* Hol vannak a hellenek és hol a celták? Eltűntenek ők, valamint Két város, a mellyet A tengerek árja benyel (658/2 : 243) *(megelev)* Tíz év alatt mennyire megifjodott e város! (HKöt/4 : 55) *(kép)* történetkönyv ez a város . . Minden utca és minden kő Nagy dolgokról beszél benne. (698/2 : 296); *(jelzővel:) derék ~* 4 : 331; 5 : 57, 70, *az egész ~* 5 : 68, 99; 6 : 204, 435 (részleges *ism)* Szép, csillagos, holdas éj volt. Az egész város fölött némaság lengett (mondaná Sujánszky), a város fölött tehát némaság lengett (UJ/5 : 34), *égő* v. *fölgyúlt* v. *meggyúlt ~* 1 : 194 *(hsl)* a dicséretekkel hagyj föl, mert mikor olvasom, ollyanokat pirulok, mint valami meggyúlt város (L 121/7 : 53) + 3 : 137, *gazdag* v. *kövér ~* 1 : 97; 5 : 47 *híres* v. *nagy →hírű ~* 1 : 67 (2×); 2 : 395; 3 : 298 *kedves ~* Tudj' Isten, ollyan kedves város nekem ez az Eperjes (UJ/5 : 22)

kietlen →prózai ~ 5 : 49 *kis* . . . ~ Szászrégenen túl . . Petele, kis szász város (P 264/5 : 139) + 6 : 172, 207, 217, 248, ld. még **kisváros**, *komisz* ~ 5 : 67, *nagy* ~ ld. **[nagyváros]**, *→pusztai* ~ — *városi pusztaság* 5 : 47 *szép(, →kellemes, nagy)* v. *csinos* ~ Hugo, miután . . hallá, hogy bátyja . . Herefordba ment, kis seregével e szép városba érkezett (RH/6 : 174) + 5 : 55, 76; 6 : 176 *→szepesi 16* ~ 5 : 25 *szomszéd* ~ 6 : 105 *távol* ~ 6 : 138 (tuln-i jelzővel) *Charlton* ~ 6 : 172 *Evesham* ~ 6 : 217 *Gloucester* ~ 6 : 174 *Hereford* ~ 6 : 151, 180 *Mountsorrel* ~ 6 : 248 *Newport* ~ 6 : 207 *→Stratford nevű* ~ 5 : 41 *Zágráb és Karlstadt* ~ 7 : 10 (formális birt jelzővel) *Jászberény ~a* 3 : 298 *Kecskemét ~a* 2 : 165 *London ~a* 6 : 343 *Pest ~a* 1 : 87; 3 : 297 *Róma ~a* 4 : 356 *Tarcal ~a* 5 : 64 *Vác ~a* 5 : 60 *(rég, tréf:) ~a Kassának* 5 : 20 (2×); *(birt szerk:) Anglia vmely ~a* 5 : 41 *Horvátország ~ai* 7 : 10 *környék ~ai* 6 : 206 *puszták ~a* 5 : 214 *vki születése ~a* 5 : 101 *Yorkshire ~ai* 6 : 168, ~ *címere* 7 : *635 ~ *fala* a fák . . azon időben csaknem a város faláig terjedtek. (RH/6 : 380) ~ *főutcája* 6 : 151 *~ok harangja — mezei← kolomp* 2 : 295 ~ *kapuja* Ashby Rikárd . . a házhoz . . ment, melly nem messze fekvék a város kapujától. (RH/6 : 377) + 4 : 323 ~ *köznépe* v. *lakói* az egész város köznépe mellém esküdt (P 207/5 : 99) + 6 : 437 ~ *mulatóhelye* 5 : 52 *~ok s →palották pompája* 6 : 124 ~ *piaca* A vén halász város piacára Hordta halát a hetivásárra. (SzP/2 : 56) ~ *polgára* 5 : 60; 6 : 105 ~ *siralomháza* 2 : 165 ~ *temploma* A homályból kék gyümölcsfák orma Néz, s megettök . . Egy egy város templomának tornya. (176/1 : 108), ~ *zaja* 3 : 180 *(fokozás)* Csendes e táj; a városok, a nagy világ zaja nem hangzik idáig. (ÚL/5 : 69) || (mint hadicél:) Ha elveszítjük a csatát, a város Sem lesz mienk. (Cor/4 : 254) csatárainkat egy pár órai harc után beszorították a városba, s ágyúztak ránk (P 272/5 : 133) + 4 : 246, 248, 249, 260, 366; 5 : 134; *(párh:) ~ (é)s harcmező* v. *harctér* a kincsből, Mit a városban s harcmezőn szereztünk, Tied a tizedrész (Cor/4 : 256—7) + 4 : 276; *(birt szerk:) ~ égése* 3 : 309 ~ *védelmezése* a mi vezérünk a város védelmezésében nagyon kitünő. (Cor/4 : 339); *(szókapcs:) ~t bevesz* v. *elfoglal* E személyes leirásomat . . Szászsebesben kaptam meg . . midőn e várost elfoglaltuk. (P 265/5 : 182) + 4 : 239, 259, 311; 6 : 196 *~t elveszít* 4 : 290 *~t földúl* 1 : 343; 4 : 235 *~t fölkér* 4 : 245 | (birt szraggal) 'a szraggal jelölt személy hatalmában levő város': Képzelhetitek, hogy a szándékolt tüzet, mellyben várostok el fog égni, elolthatjátok . . ? (Cor/4 : 358) *(nyomósító ism)* [Aufidius a volszk urakhoz: Coriolanus] Elárult bennetek, s od'adta néhány Sós cseppekért Rómát, várostokat, (Igen, várostokat) anyjának s nejének (Cor/4 : 374—5); *(szókapcs:) vki ~át →ostrom alá veszi* 4 : 244 — **a)** 'a város területe': A mint a váci hegyről leereszkedtem, ott ment a gőzös épen alattam, s mire a városba értem, a gőzös már . . . oh! (UJ/5 : 35) Meguntam már az utcákon lovagolni . . azért kilovagoltam a városból (HKöt/4 : 72) + 4 : 322; 5 : 34; 6 : 189, 286, 287, 378, 379, 380; *(párh:) ~ban — hegyek[1]← között* 7 : 167 *otthon — ~ban* [a gyermek a kutyával] megosztá Sovány falatjait, A mellyeket otthon kapott, S a mellyeket a városban talált (Ap/3 : 129); *(birt szerk:) (Nottingham) ~ alsó← része* 6 : 261, 262, 289, 341 ~ *elhagyott← része* 4 : 55 ~ *keleti oldala* Kora reggelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő táborhegyre (UJ/5 : 22) ~ *közepe* megláttam a kassai góth templomot, melly a város közepén . . áll (UJ/5 : 19) ~ *vége* 3 : 80, 124, 137; 4 : 119; 5 : 99, 103 (3×), 107; *(szókapcs:) a fél ~t →átjutja* 6 : 393 *a ~t bejárja* Kassára ugy uzsonnatájban értünk . . Bejártam a várost (UJ/5 : 20) — **b)** 'belváros, városközpont': a városban voltam . . egy lebuj előtt mentem el (HKöt/4 : 66) *(szembeáll)* Midőn beértem Kolosvár külvárosába, hirtelenében azt gondoltam, hogy Debrecenbe jutottam . . de a mint berobogtunk a magyar-kapu alatt a városba, megváltozott a világ (ÚL/5 : 76) + 6 : 381 — **c)** 'középkori városnak a váron kívüli része': A torony igen kényelmesen van elrendezve. De az istállók nem a legjobbak, s hat lovadnak valahol a városban kell helyet keresned. (RH/6 : 332) a várkapuk reggel óta bezárattak, s . . senki ki nem eresztetek a herceg és király két szolgáján kívül, kik, miután rövid bizományaikat a városban elvégzék, azonnal ismét visszamentek (RH/6 : 382) + 6 : 261, 355, 356; *(párh:) vár[2] — ~* 6 : 267, 339, 340 — **d)** 'ókori városállam': a város összeomlik, Alapjához leroskad a födél, És omladékok fogják eltemetni Az álló rendet. (Cor/4 : 300) Megvetve a várost miattatok, Hátat fordítok. . . széles a világ. (Cor/4 : 321) + 4 : 252, 300, 320, 349, 371; *(párh:) ~ — nép* 4 : 300 (2×); *(jelzővel:) jó ~unk* 4 : 309; *(birt szerk:) ~ tisztjei* Hídd össze a városnak tiszteit, hogy Akaratunkat meghallják. (Cor/4 : 250) ~ *urai* Jőnek a város urai (Cor/4 : 373)

2. *(átv)* 'a város lakossága': üres és csendes volt Pest . . Aludt a város és álmodott. (ÚL/5 : 46) Marcius . . Bement . . mögötte a kaput Bezárák, és most benn van egyedül Egy város ellen. (Cor/4 : 248) + 4 : 81 (2×) *(páros kif:) udvar és* ~ 4 : 257; *(jelzővel:) amicés* ~ 7 : *636 *az egész* ~ A pap fiát éltették, mint követet . . az egész várost itatja a pap. (P 207/5 : 101) *ostoba* ~ 6 : 20 *szegény ~unk* 4 : 368; *(birt szerk:) ~ gyerkőcei* v. *fiatal →sarjadéka* 5 : 33 (2×) ~ *leányai* 2 : 312 ~ *minden lova* tovább akartunk

utazni, de a város minden lova — még a postamesteré is — szántani volt (UJ/5 : 24) ~ *másik* v. *nagy része* Mária-ligetnek híják a város mulatóhelyét .. Tennap délután .. velem együtt kinn volt a város nagy része (ÚL/5 : 52) + 4 : 228 — **a)** (jelzőként; *túlz, ford)* 'egy város lakosságát kitevő számú': Volumnia Egész egy város [A city full] consul és senator S patriciusnál többet ér (Cor/4 : 369)

3. *(átv)* 'városi törvényhatóság': *Eperjes .. címerében még nem régen is látható volt az eperszem, s azt valóban kár volt kivetni! ebben egész jelleme híven vissza volt adva a városnak, mellynek eperfái most is vannak (P 96/7 : 635) Petőfi kénytelen volt elfogadni az eltávozás ajánlatát. Maga a város rendelt neki kocsit (P 208/5 : 106) + 7 : *635 (tuln-i formális birt jelzővel) *Gyöngyös ~a* *Gyöngyös városának hivatalos levele .. a legujabbi botrányos gyöngyösi tisztujitásra vonatkozott hirlapi tudósitásokat erőködik, a maga érdekében hosszasan megcáfolni. (P 39/7 : 502); *(birt szerk:) →Szabadszállás ~a →bírái* 5 : 99 ~ *jövedelmei* 5 : 109 ~ *tanácsa* 5 : 107

4. *(átv)* 'lakóhely, telep': *(birt szerk, körülírás) →héják és varjak ~a* 4 : 334, 335

városház fn **9** | **városház** 8, **város ház** 1: *-Ø* 5 (b 3) | *-ban* 1; *-hoz* 2; *-tól* 1

'városi törvényhatóság székháza': Kiálltam a városház elé, s beszéltem az összegyült néphez a követválasztásról (P 207/5 : 99) 1848. Marcius 15kén .. Délután a város ház teremében Nyári és Klauzál táblabiráskodtak (P 258/5 : 141) + 5 : 99 (3×), 103 — **a)** *(átv)* 'városi törvényhatóság': korán reggel fölmentem a városházhoz (P 207/5 : 101) Jött egy deputatio a városháztól (P 207/5 : 104) + 5 : 103

városháza fn **5** | *-hoz* 4; *-nál* 1

'városi törvényhatóság (székháza)': a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is (P 201/5 : 82) Petőfi Sándor a választás helyén és napján a szabadszállási városházánál megjelent (P 208/5 : 106) + 5 : 98, 101, 141

városi mn és fn **6**

I. mn **4**

1. 'a városhoz mint közigazgatási egységhez tartozó': ~ *tanács←* 7 : *635 — **a)** 'ennek alkalmazásában álló': ~ *főjegyző* Toldit ott hagytam Debrecenben Kis Lajos városi főjegyzőnél (L 244/7 : 177—8)

2. 'városban levő, található': ~ *nép* ld. **városinép**, *(tőism, chiasmus, szój:) →pusztai város — ~ pusztaság* 5 : 47 — **a)** 'városra jellemző': Először volt a városban Lidi, Azért nem tetszett ez a nap neki. De csakhamar ezt elfelejtette A városi zajnak közepette. (SzP/2 : 56), *kis* ~ ld. **kisvárosi**, *nagy* ~ ld. **nagyvárosi**

II. fn **2** | *-Ø* 1; *-ak* 1

'városban élő ember': A városi Nem élvezi; Falun keresd, Mi szép az est. (181/1 : 112) — **a)** 'a szóban forgó város lakója': [az ellenség] Karansebesig meg sem állt .. midőn ide értünk, a városiak fehér zászlókkal fogadtak. (P 272/5 : 137)

városinép fn **1**

városi nép '(a szóban forgó) városban élő nép': A tarka, eleven jelenés között volt egy csoport, mellyet a jó városinép nem idvezelt (RH/6 : 151)

városka fn **3** | *-Ø* 3 (b 2)

'kisváros': Losonc .. mulatságos városka. (UJ/5 : 33); *(birt szerk:) ~ fogadója* a városka piacon fekvő csinos fogadójának magas lépcsején álltam. (NI/6 : 436) ~ *lakója←* uo.

városkapitány fn **1**

'városi rendőrség főparancsnoka': *→Szekrényessy ~* 5 : 141

városkapu fn **6** | *-hoz* 1; *-ig* 1; *-n* 1; *-nál* 2; *-któl* 1

'város kapuja': a fiú a városkapuhoz sietett, s a kapuút alatt egy kis ajtón kopogott. (RH/6 : 286) [Marcius] Egyedül ment Be a vészes városkapun, s .. kijött Segély nélkül, s megvivta új erővel Coriolit (Cor/4 : 275—6) + 6 : 193, 269, 270, 370

városnegyed fn **1** | *-ben* 1

'városrész': A harmadik virágvásár az Antin-uton fekszik, e fashionable városnegyedben (J/6 : 393)

városokbóli mn **1**

(vál) 'városokból való': az utasok legnagyobb része, kik a szomszéd városokbóli haza mentökben a fogadót egy órára meglátogatták, ismét megindult. (RH/6 : 72)

várospecsét fn **1** | *-tel* 1

'városi törvényhatóság hivatalos pecsétje': egy levél érkezett a szabadszállási várospecséttel (P 207/5 : 99)

városrész fn **1** | *-ben* 1

'város területének vmely része': midőn Alexandrin ur a Boulevard-Saint-Martinon van, eszébe jut, hogy e városrészben is létezik virágpiac. (J/6 : 403)

városukbeli szragos mn **1**

'városukba való': [a szökevények] mindketten öltönyeikbe burkolóztak, mennyire lehetett; mert azon kocsi a városukbeli boltost vitte. (Sz/4 : 8)

városvégi mn **1**
'a város végén levő': Fiam a szerelmesek szokott pontosságával járt el a városvégi házhoz (HKöt/4 : 74)

varr ts ige **11** | 10: *-tok* 1, *-nak* 1; *-ja* 2; *-tam* alr 1, *-t* 1; *-ta* 1, *-ták* 1; *-ák* 1 | *-j* 1
'tű, cérna v. fonál segítségével, öltögetéssel textilanyagból vmit készít': Gyócs a gatyám, patyolat az ingem; Nem vettem, a rózsám varrta ingyen. (170/1 : 102) Marci, hol vehetted Lobogó gatyádat, lobogó ingedet? Szép menyecskék ⟨varrák⟩ varrták fehér patyolatból (604/2 : 183, 383) *(tőism:)* →*varrogat* — ~ — *megvarr* 3 : 13; *ruhát* ~ : *(kép)* Leáztathat rólam Az eső minden ruhát, De nem áztathat le egyet, a Philosophiát. Az már aztán a szabó, A ki ezt a ruhát varrja (BI/2 : 311), *szemfedőt* ~ : *(tőism)* A küszöbön guggol Sári néni . . Varrogat. . . tán szemfedőjét varrja. (617/2 : 197) *(kép)* Meghalt anyám, le is tevék A sírba őt; Lelkemből varrtam én reá A szemfedőt. (588/2 : 162) — **a)** 'ezzel van elfoglalva': Mig én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának. (P 201/5 : 81) — **b)** (tárgy nélkül) 'ua'.: Jön Volumnia és Virgília; alacsony székekre űlnek és varrnak (Cor/4 : 240) + 4 : 242
varrva 1. hat in 1 — Oh e sipka ördögkezektől van varrva (Tb/3 : 287)

varrás fn **2** | *-tokat* 1; *-[sal]* 1
1. 'az a cselekvés, hogy vki varr': *(páros kif)* [a leányka] varrás vagy olvasással foglalkozék. (NI/6 : 425)
2. 'az, amit vki éppen varr': Tegyétek félre varrástokat; legyetek szívesek . . henyélni a kedvemért. (Cor/4 : 243)

varrat ts ige **2** | *-ok* 2
'megbíz vkit, hogy varrjon vmit a számára': →*öltönyt* ~ 1 : 331 *ruhát* ~ Hozz nekem az égből szivárványdarabot, Menyasszonyi ruhát majd abból varratok (SzÁ/1 : 337)

varróasztal fn **1**
'kisebb asztal, amely mellett varrni szoktak': *(párh)* a szoba közepén egy nagy diófaasztal s az ablaknál egy kis varróasztal volt (HKöt/4 : 55)

varrogat ts ige **3** | *-sz* 2, *-Ø* 1
'huzamosabb ideig, kényelmesen varr': *(párh, tőism)* Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? [verscím is] A ruhámat foltozgatod? . . Varrj inkább egy zászlót, feleségem! . . Varrd meg azt a zászlót, feleségem! (731/3 : 13) — **a)** (tárgy nélkül; *tőism:)* ~ — *varr*← 2 : 197

varróleány fn **7**
'hivatásszerűen varrással foglalkozó, abból élő leány': *(verscím* és *refrén* is:) A varróleány [—] Varróleány a szeretőm . . Szeress te is, te szép varróleány! . . Te szép, elmés, te jó varróleány! (316/1 : 281 [6×]) *(párh:)* ~ — *komorna*← 6 : 396

várrom fn **6** | *-Ø* 1, *-ok* 2 | *-okban* 1; *-okra* 1; *-okról* 1
'romba dőlt vár maradványa': *(cimben)* Elegia egy várrom fölött (43/3 : 268) + 5 : 151; *(hsl)* Hogy dobog e szív! . . Ugy, mint a kő, melly várromokról dől le (415/1 : 363) *(kép)* Ti holdvilágos emberek . . Mikor rontjátok le a fészket, Mit várromokban raktatok, Hogy ott versenyt huhogjatok Vércsékkel és bagolyfiakkal? (514/2 : 90); *(jelzővel:)* *barna* ~*ok* *a bérctetőkön barna várromok meredeznek (P 96/6 : 636) →*salgói és somoskői* ~*ok* 5 : 31

vársánc fn **1** | *-Ø* b 1
'vár védelmére épített sánc, töltés': Éjfél után egy óra volt — a vársánc [Schlossmauer] őreit épen az imént válták föl (RH/6 : 281)

várt mn és fn **9**
I. 2. mn in 8
'olyan (dolog, esemény), aminek bekövetkezését vki várja' : Él az isten, a ki annyi bánatért Tán megadja akkor a várt pályabért. (58/1 : 11) A várt lázadás Northumberlandban nem vala komolyszerű (RH/6 : 246) + 6 : 75, 134; *nem* ~ ld. **nem-várt**, →*rég* ~ 3 : 233 *türelmetlenül* ~ A függöny minden e jelenésben működő személy türelmetlenül várt örömére legördült (KH/6 : 15) — **a)** 'olyan (személy), akinek érkezését várják': →*hosszan* ~ *vendég* 3 : 231 →*régen* ~ *megváltó* 3 : 16
II. fn 1 | *-ja* 1
(ford) 'az a személy, akit vki vár': Nem jött még el ön várt[a] [Erwartete]? (KH/6 : 9)

várterem fn **4** | *-Ø* 2; *-e* 1 | *-be* 1
'vár nagyobb helyisége, terme': (színi utasításban:) Várterem Sámsonnál (TH/4 : 163) + 4 : 148 | (főúri életforma jelképeként:) nem mutathat Anglia egy vártereme sem jobb vacsorát, mint a tiéd ma. (RH/6 : 129) *(szembeáll)* Az öreg gróf . . minthogy nem kapcsoltaték nőhöz vagy gyermekekhez, nem igen vágyott a várterembe, ha a víg erdőben volt. (RH/6 : 317)

vártorony fn **1** | . . *rnyok* b 1
'várnak őrhelyül szolgáló tornya': a hold épen most kelt fel, noha még csak a vártornyok őrei . . láthaták. (RH/6 : 272)

várudvar fn **5** | *-ba* 3; *-ban* 2
'vár(kastély) udvara': Hugo lord börtönben van . . holnap virradatkor feje vétetik a várudvarban. (RH/6 : 278) A várudvarban

.. Áll, mint megvert kutya, És szégyen marja fel, A vőlegényt. (418/2 : 11) + 6 : 195, 288, 340

várúr fn **1**
'gazdag főúr, akinek vára van': „Fossz hát, zsivány, és vidd, a mit találsz!" Szólt megvetőleg a várúr (S/2 : 72)

[várúrnő] fn: **várurnő 1**
'vmely vár úrnője': A kandalló mellett nagy góthalakú karszék volt, mellyben hihetőleg nem egy várurnő [Burgfrau] foglalt helyet (KH/6 : 33)

vas fn és mn **50**
I. fn 47 | *-Ø* 13; *-atok* 1 | *-at* 22; *-ból* 2; *-nál* 2; *-ra* 5; *-tól* 1; *-ával* 1
1. 'sötétszürke, nehéz fém, ill. ennek kemény, szilárd, tartós ötvözete': *(tőism, ism)* Száz vas-útat, ezeret! .. Miért nem csináltatok Eddig is már?... vas hiányzott? Törjetek szét minden láncot, Majd lesz elég vasatok. (720/2 : 343) *(párh:)* →*kő* — ~ 1 : 343 *(szembeáll:)* →*nemez* — ~ 6 : 51; *(hsl)* A törpe hosszu ujjai egy pillanat alatt megragadák az övéit, mintha vasból lettek volna (RH/6 : 283) *(hsl, párh)* Ujjai ollyanok voltak mint a vas — karjai, mint kötél. (RH/6 : 382) *(fig etym:)* ~*nál* →*vasabb* 3 : 10; *(kép)* [Marci] egészen kovácsnak termett .. csak a képéhez tartja a vasat s megtüzesedik tőle, hahaha! (FL/4 : 125) — **a)** 'ez megmunkálás alatti izzó állapotban': lágy a vas a kovács szenétől (311/1 : 278); *(hsl)* Az ifjuság fölgyúladott szivében .. S lelkét e lángok ugy megedzék, Mint a hámortűz a vasat. (Ap/3 : 137) + 4 : 129; *(jelzővel:)* →*égő* v. *izzó* v. *tüzes* ~ A gyermekek .. szeretik a kovácsmühelyt: órahosszat .. bámulják az izzó vasat (FL/4 : 126) + uo.; 4 : 129, 135 *(hsl)* [a banya] forgatta égő szemeit, mint A kovács a tüzes vasat. (Ap/3 : 132) **(Szh-***szerű; retr, ism)* épen ugy vagyok, mintha tüzes vasat kellene megmarkolnom; nem igaz, nem is ugy... még inkább fognám meg a tüzes vasat meztelen kézzel, mint... mint... (FL/4 : 132); *(szókapcs:)* →*veri a* ~*at* 4 : 126; 5 : 31; 7 : 202
2. *(átv)* 'ebből készült eszköz, tárgy': *(szimb)* Szabad a magyar nép .. S melly előbb mint bilincs őtet szorította, A vasat mint kardot ő szorítja mostan. (788/3 : 80) *(jelzővel:)* *csíptető* ~ ld. **[csíptetővas]** — **a)** 'lánc, bilincs, béklyó': *(parabola)* Mikor a ⟨vas⟩ lánc lehull [verscím is] A rab lábairul, Még sokáig ugy jár, Mintha rajta volna (543/2 : 115, 373); *(jelzővel:)* →*negyvenfontos* v. →*nehéz* ~ 3 : 102, 105; 4 : 103 →*rozsdás* ~ 3 : 68; *(szókapcs:)* ~*at ver vki lábára: (hsl)* Az idő ollyan lassan ballagott, mintha negyven fontos vasat vertek volna a lábára. (N/4 : 103) ~*at* →*levesz* v. →*leráz vkiről* v. *vki kezéről* 2 : 277, 292; 3 : 68 ~*ra tesz* Tegye ⟨vasra⟩ láncra a zsarnok a holttetemet (801/3 : 102, 342) ~*ra* →*ver* 3 : 105, 185; 4 : 196; 5 : 128, ld. még **vasravert** — **b)** 'fegyver, kard, kés': a basa .. Kukoricza Jancsit célozza vasával. (JV/1 : 196); *(jelzővel:)* →*éles* ~ 2 : 96 *öt hüvelyknyi* ~ végre elhatárzom magam .. a kardot markától .. kipördíteni .. s az lesz belőle, hogy öt hüvelknyi vasat kapok oldalamba (KH/6 : 22); *(szókapcs:)* ~*at* →*rozsdásít* 4 : 341 ~*at* →*hüvelyébe dug* 6 : 256, *tűzzel* ~*sal* ld. **[tűzzel-vassal]** — **c)** 'zabla': Pej paripa tombolt, prüsszögött alatta, Békétlenűl rágván szájában a vasat (SzM/2 : 258) — **d)** '(megtüzesített) kínzóeszköz, ill. bélyegzővas': *(jelzővel:)* *tüzes* ~ [a kisfiú] egyszer Azt álmodá, hogy két hegyes tüzes vas Közelg feléje (Ap/3 : 125); *(hsl)* egy öreg banya Állott előtte Merő szemekkel, Miktől még jobban félt a kis fiú, mint Álmában a tüzes vastól (uo.) + 2 : 238; **(Szh-***szerű:)* *mi(ké)ntha* →*izzó* ~ *járna mellétől válláig* v. *égő* v. *tüzes* ~*at ütnének* v. *sütnének oldalához* v. →*hordoznának keblén* Egyszerre .. mikintha Égő vasat sütnének oldalához, Fölugrott (Ap/3 : 166) + 4 : 15; 6 : 12, 324
II. mn 3 | *-Ø* 2 || *-abb* 1
1. 'vasból való': *(szembeáll:)* →*csontfog* — ~ *a foga* 1 : 115; ~ *álarc* ld. **vasálarc,** ~ *rúd* ld. **[vasrúd],** ~ *trón* ld. **[vastrón]**
2. *(átv)* 'szilárd, erős, kemény': *(fig etym)* A mozdulatlan gránitbércek, Ezen vasnál vasabb falak .. Szédűlni látszanak (729/3 : 10); ~ *kéz* ld. **[vaskéz]** — **a)** (ragadványnévként) Monthermer Hugo gróf .. a korábbi időkben kapott vas [Eisernen] Monthermer mellék nevet igen megérdemlette. (RH/6 : 97)

Vas[1] tulfn **10**
(költött középkori férfinév) 'magyar nemes, dráma szereplője': Tivadar, Vas, Dengez, Göndör, urak (TH/4 : 166) + 4 : 143, 167 (2×), 172; (jelzőként) ~ *bátya* Vas bátya, képed vörös, mint a vörös bor. (TH/4 : 173) + uo.; 4 : 167 (3×)

Vas[2] tulfn **8**
(írói álnév első eleme) ~ *Gereben* 'Radákovics József (1823—1868) író, szerkesztő': fájdalmas érzéseimmel mentem az országgyülésre. Ott találkoztam Vas Gerebennel, ki azon nyilatkozatot tette, hogy 3,000 bankó forint esik már rád a lap jövedelméből. (L 219/7 : 157) + uo.; 7 : 152, 178, 184 (2×) ~ *Geberen* [íráshiba:] 'uő.': abból a 3,000 forintból jut nekem 108 pengő, gondolám, s fölszólítottam Vas Geberent, és ő .. át fogja adni az összeget a te osztalékodból. (L 219/7 : 157) ~ *G.* 'uő.': megmondtam, hogy Vas G. ha nem gazember is, de éretlen legény. (L 225/7 : 165)

Vas[3] tulfn **1**
(földrn) ~ *m[egye]* 'nyugat-dunántúli vármegye (ma részben Burgenland, Ausztria)': Német-Ujvár (Güssingen) Vas m.-ben. (P 6/5 : 153)

vaságy fn **1** | *-at* 1
'görbe hát kiegyenesítésére használt, vasból készült ágy': nincs é a kicsinynek valami hibája, mellyet .. titkolni akarnak ..? .. nem akarnék házamban vaságyat. Eudoxia termete olly nemes, olly egyenes! (KH/6 : 16)

vasálarc fn **2** — *vas álarc*
1. '(állítólag) vasból készült álarc, amelyet 1700 körül Franciaországban egy államfogoly kilétének titkolására használtak': Egressy Gábor .. a vasálarc alatt gyengülő .. lélekben eltompult, szerencsétlen királyfit .. nagy jelességgel személyesíté (P 37/7 : 634)
2. (cím) 'a vas álarcot viselő fogolyról szóló francia színdarab': Vasálarc. Dráma 5 felv.: irták Bayard és Thoulon. ford. Garay. (uo.)

vásár fn **28** | *-Ø* 8 (b 1) | *-t* 1; *-ban* 1; *-on* 2, *-okon* 1 ~ *-ok[on]* 1; *-ra* 12, *-okra* 1; *-ról* 1
1. 'kijelölt helyen időszakosan tartott, nagyobb arányú adásvétel': [a betyár] Holnap a csikót eladja Fehérváron, Eladja, még újat is lop E vásáron. (294/1 : 269) [a tehenet] azelőtt nem régiben vette az urunk, még én hajtottam haza a vásárról (N/4 : 101) *(ism)* másnap vásár volt. A vásár legkedvesebb látványaim egyike (UJ/5 : 34) *(tőism)* Az itteni lóvásárok alkalmakor .. nagyszerű betyár-verekedések is szoktak esni, sőt e nélkül nem is történik vásár. (ÚL/5 : 57); *(birt szerk:)* ~ *tere* 4 : 278; *(szókapcs:)* ~*ra* →*hoz vmit* 5 : 34; 6 : 380 ~*(ok)ra jár (vmivel)* János gazda derék gazda .. Széles, hosszu szántóföldje, Sok gabona terem benne, Vásárra jár véle (231/1 : 225) + 1 : 150 ~*ra megy* a pórok .. vásárra mentek Castwoodból Nottinghamba (RH/6 : 302) + 1 : 107 | (mint szórakozási alkalom:) Nem szabad valami közönséges muzsikuslyánynak lennie, ki vásárokon kóborol. (RH/6 : 179) *(páros kif)* Olly események .. nem voltak szokatlanok az angol vásárok- s mulatságokon (RH/6 : 94) — **a)** 'ennek helye': Gyarmaton .. a vásárban egyet fordulván, elindultam Vácra. (UJ/5 : 34); *(jelzővel:) túri* ~ Túri vásár nincsen Messze már (81/1 : 30) — **b)** 'ennek időpontja, ill. alkalma': a vásárra majd Meglátsz barátom; akkor fölmegyek (504/2 : 83) + uo. *(ism)* Rajtam volt a sor még vásár előtt; de Szigligetinek is volt kész darabja, s vásárra ezt vették elő (P 110/5 : 36); *(jelzővel:)* →*márciusi (pesti)* v. *pesti* →*novemberi* ~ 7 : 31, 41, 49
2. *(átv)* 'adásvétel': *(kép)* Azon időben, mikor a lelkeket vették és jó drágán fizették .. én messze kerültem a vásárt (P 201/5 : 86) Átkos király .. Az ördögnek .. Eladtad a lelkedet. De hiába volt a vásár (858/3 : 238); *(jelzővel:) véres* ~ : *(kép)* Szabadságot vesznek drága áron, S én ne legyek a véres vásáron, Én itthonn csak kész portékát lessek, Ne legyek ott, hogy én is fizessek! (848/3 : 227); *(szókapcs:)* ~*ra visz vkit* Árúnak tartád gyermeked, S rá alkuvál is már .. Vásárra vitted, tehetéd, Mert hisz te adtad életét. (709/2 : 306) — **a)** *szabad* ~ 'rablási lehetőség': Jer, menjünk rabolni... Szabad vásár van, minthogy nincs király. (S/2 : 80)

vasárnap fn és hsz **18**
I. fn **12** | *-Ø* 6; *-od* 1, *-ja* 1 | *-jait* 1; *-ig* 1; *-on* 1; *-onként* 1
'a hét hetedik napja, a heti pihenőnap': Vasárnap volt [verscím is]. Nem felejtem én el E napot. (335/1 : 296); *(jelzővel:)* →*arany* ~ 4 : 203 *szép* ~ 1 : 410 | (mint pihenésre, szórakozásra szánt nap:) mikor a vasárnap eljött .. vele [= Iluskával] játszhattam a gyerekek között. (JV/1 : 201) + 6 : 16; *(szembeáll)* Marci .. Egész héten el volt foglalva a műhelyben, s vasárnaponként, mikor szabad ideje lett volna, sehova sem ment, csak a templomba. (FL/4 : 126); *(jelzővel:) jövő* ~ Mi a tatár, már vége a mulatságnak .. Várhatok a jövő vasárnapig. Majd csak átkínlódom valahogy a hetet. (Drt/4 : 215) →*vidám* ~ 2 : 341 | (mint a keresztény istentisztelet napja:) Következő vasárnapon Ő róla szólt a prédikáció (Ap/3 : 149) — **a)** *(átv)* 'pihenőnap': Fáradoz napestig, vasárnapja sincsen .. Mint sajnálom én a jó öreg kocsmárost (370/1 : 320) — **b)** *(átv)* 'boldog nap': Családod éhes, éhes vagy magad, S vasárnapod van, Ha lágy kenyér kerül .. asztalodra. (Ap/3 : 115)
II. hsz **6**
'a hét hetedik napján, a heti pihenőnapon': [a juhász] Vasárnap tisztát venni haza jár (566/2 : 139) *(poláris kif:)* →*hétköznap és* ~ 4 : 138; (pontosabb időmegjelöléssel) ~ *délután* Minden vasárnap délután hűségesen beállitott a kocsmába Márton. (FL/4 : 129) + 4 : 127, 135, 138

vasárnapi mn **4**
1. 'vasárnaphoz tartozó': *(tréf, dagályos:)* ~ *délnek utána* 'vasárnap délután': Ide [= a kocsmába] járt hát A falu népe, kivált Vasárnapi délnek utána (HK/1 : 125) — **a)** 'vasárnap, ünnepnap szokásos': ~ *fényűzés* ← 6 : 5 ~ *ruha* A fák alatt .. falusi lyánykák állottak .. vasárnapi ruhában. (RH/6 : 128)
2. *(átv)* 'ünnepet, ünneplést szerető': Mennyi ünnep egy hónap alatt! .. Borzasztó vasárnapi nép vagyunk! nekünk mindig ünnep kell (P 201/5 : 86)

vásárol tn ige **2** | . . *rlok* 1, *-Ø* 1
'pénzért árut szerez': *(ism* párbeszédben:) Hat sous? s tőlem mer annyit kérni . . ki olly rég óta vásárlok itt? — Nem tudom, gyakran vásárol-e ön másoknál (J/6 : 394—5)

vásártér fn **2** | *-Ø* 1 | *-re* 1
'olyan tér, amelyen vásár(oka)t tartanak': *(met, rosszalló)* Alkotmányunk egy vásártér, Mellyen lelket adnak, vesznek (553/2 : 122) — **a)** 'ez mint a közélet színtere': Eredj a vásártérre s harsonázz; Hídd össze a városnak tiszteit, hogy Akaratunkat meghallják. (Cor/4 : 250)

vasas mn **1**
'vasból való páncéllal borított': e vasas [arm'd] térd, Mellyet csupán a kengyel görbitett, mint Alamizsnás emberé, hajoljon! (Cor/4 : 313)

vasedény fn **1** | *-t* 1
'(katonaságnál) vasból készült edény (kondér v. csajka)': strázsáltam vagy főztem a kukoricagombócokat közlegénytársaim számára s mosogattam a vasedényt (UJ/5 : 21)

vasföveg fn **1** | *-et* 1
'acélsisak': *(felsor:)* ~ — →*pajzs — mellvért* 6 : 215

vasgyúró fn **1** | *-Ø* b 1
'nagyon erős ember': ön ragadt ki ama vasgyúró körmei közül, s én meg nem állhatom, hogy barátságát meg ne köszönjem (Drt/4 : 212)

[vasi] mn: **Vasi 1**
'Vas megyéből küldött': (Horgosy nevű szerző művének címében:) *A II. Vasi levelet nem sokára közlendjük. (P 48/7 : 504)

vásik tn ige **2** | *-ik* 1; *-ott* 1
Sz: ~ *a foga vmire* 1. 'nagyon vágyik rá': Ugyan, szerkesztő úr, mért nem tette ki már ennek az embernek a nevét? Ha tudná ön, mint vásik arra foga, hogy nevét nyomva lássa! (P 90/7 : 501); 2. 'nagyon szeretné megszerezni': A franciák földje gyönyörü tartomány . . Azért is vásott rá a törökök foga, Pusztitó szándékkal azért törtek oda. (JV/1 : 194)
vö. **vásott**

Vaskapu tulfn **1** | *-n* 1
(földrn) 'vízválasztó hágó az egykori Hunyad vármegyében [Pasul Poarta de Fier, Románia]': Kijöttünk Erdélyből . . Vaskapun innen, Vaiszlova határőr falunál várt bennünket az ellenség. (P 272/5 : 137)

vaskereszt fn **1**
'német katonai kitüntetés': Én a gyermekből harcfi lettem, mellemet a vaskereszt diszité (NI/6 : 422)

[vaskéz] fn: **vas kéz 1** | . . *kezével* 1
(átv) 'erős kéz; nagy testi erő, vitézség': *(párh)* Nagy becsülete volt jó Lehel vezérnek . . Szolgált a hazának nem csak vas kezével, De szolgált egyszersmind arany elméjével (LV/3 : 306)

vaskos mn **3**
'vastag, széles (test)alkatú': *(páros kif:)* ~, *erős* v. *erős*, ~ válláról egy butyort csusztata le . . Mihelyt az lenn volt, vaskos, erős emberként álla a böcsületes tisztviselő előtt. (RH/6 : 84) noha keze erős, vaskos vala, mégis jó alakkal, s hosszu ujjakkal bírt. (RH/6 : 106) + 6 : 151

vaslap fn **1** | *-ok* 1
'vasból készült lap, lemez': a nyilasok . . fegyverzete fölött bőrmelledző vala, mellyet kerek vaslapok ékesítének. (RH/6 : 216)

vasorrú mn **1**
(szókapcs:) ~ *bába*← 4 : 99

vásott mn **2**
1. 'savanyú v. fanyar ételtől kellemetlenül érdesre kopott, harapásra érzékeny (fog)': *(kép)* Könnyelmüség, könnyelmüség! ez Gyakorta olly lépésre vitt, Mellynek később vásott fogakkal Ettem fanyar gyümölcseit. (180/1 : 111)
2. *(átv)* 'rossz, komisz, gonosz': ~ *fickó*← 4 : 219

vasököl fn **1** | . . *kle* 1
(átv) 'nagyon erős szorítású ökől': A kis öreg kiragadá könyökét a tiszt kezéből . . Igen fontos lehet önre nézve velem éreztetni, hogy vasökle van? monda (KH/6 : 42)

vaspálya fn **2** | *-Ø* 1 || *-ké* 1
'vasútvonal': *(ism)* Klieglnek, a nagy gépésznek, uj találmánya van . . Egy végtelenül tökéletesitett vaspálya, mellyen hegynek völgynek utazhatni . . s elkészitése csak felényibe kerülne, mint a mostani vaspályáké (P 201/5 : 89)

vaspatkójú mn **1**
'rávert vaspánttal megerősített (csizmatalp)': a férfinak vaspatkójú talpában [semelle ferrée ~ eisenbeschlagenen Sohle] hét kinyomuló szög keresztet képeze (P 41/6 : 391)

vasravert mn **1**
vasra vert 'megbilincselt': *(párh:) bekötött szemű,* →*hátrakötött kezű és* ~ *lábú ember* 5 : 113

[vasrostélyos] mn: **vas-rostélyos 1**
'vasráccsal ellátott': Vas-rostélyos kicsiny ketrecben áll Az oroszlán, a sivatag-király. (736/3 : 18)

[vasrúd] fn: **vas rud 1** | *-ból* 1
'vasból készült rúd': [a] kopogó .. egy nagy gyürüből állt .. s egy kis vas rudból (RH/6 : 140)

vasszeg fn **1** | *-et* 1
'vasból kovácsolt szög': Hejh, jobb volna most koholni vasszeget (23/3 : 257)

[vasszobor] fn: **vas-szobor 1** | .. *brán* 1
'vasból öntött síremlék': A temető mellett jöttünk el, hol Csokonai pihen. Hamuszín fátyolként lebegett az alkonyat köde a költő fekete vas-szobrán (ÚL/5 : 49)

vastag mn **27** | 25: *-Ø* 22 | *-okra* 1 || *-abb* 1, *-abbak* 1
1. 'viszonylag nagy átmérőjű v. keresztmetszetű': *(páros kif)* a várfalak még vastagabbak és erősebbek, mint különben, ha meg nem hallom, mi történik bennök. (RH/6 : 276) | (testrészről:) egy vastag kéz érinté vállát (KH/6 : 10) [a ló] erei vastagokra voltak dagadva (HKöt/4 : 70) + 6 : 114 *(szembeáll)* Lódulj hamar .. te vastag orru, vékony lábu sváb. (Drt/4 : 204) — **a)** 'ilyen réteget alkotó': *(szókapcs:)* ~ *a →bőre* 5 : 110 — **b)** 'ilyen anyagból készült': küld el [az emléklapot] .. jó vastag boritékban, hogy meg ne törődjék. (L 189/7 : 118) — **c)** 'széles': [a falon] Aláhuzódik az Eső vastag nyoma (Ap/3 : 107)
2. 'vaskos, széles testalkatú, kövér (személy)': Mornac .. a vastag őrnagyban szerelmi bajainak társát lelé (KH/6 : 24) Itt egy lajtorja is van .. olly erős, hogy a barnsdalei vastag szerzetest is megbírja. (RH/6 : 283) + 6 : 25, 26 (2×), 44, 52; *(páros kif:)* ~, *duzzadt←* 6 : 43 ~, *pimasz←* 6 : 33; *(jelsor:) fehér ruhás, →violazöld kasmíros,* ~ 6 : 9 ~, *köténves, →nadrágos* 6 : 402 ~, *vörös, →polgári viseletű* 6 : 25 — **a)** 'ilyen személyre jellemző': *→karabélyosi* ~ *jelesség* 6 : 38 — **b)** *(ford)* 'kidomborodó, dülledt (szem)': A tiszt .. forgatni kezdé vastag szemeit [dicken Augen ~ gros yeux], mint a bika (KH/6 : 25)
3. *(átv)* 'áthatolhatatlan (sötétség)': *(páros kif:) nagy,* ~ Esik a hó, még is fekete az útca, Nagy, vastag sötétség egészen behúzta. (726/3 : 8) *sűrű,* ~ mikor fog már viradni? Megfojt e sűrü vastag éj! (Ap/3 : 164)
4. *(átv)* 'mély, öblös (hang)': Kont a bajúszán egyet ránt, Megereszti vastag hangját, S .. Reá dördül a királyra (834/3 : 209)
vastagon hat 2 — **1.a)** *(kép)* Ollyan a föld, mint egy vén koldús .. az inség Vastagon van bágyadt alakjára festve. (726/3 : 7) *(szitk)* Borítsa el pofátokat A fekély ollyan vastagon, Mint a gazság van lelketek felett (Ap/3 : 162)

vastagfejű mn **1**
(átv, ford) 'nehéz felfogású': e kövér szerzetes .. Olly elmésen enyelgett sir Harry Greyvel, mint valami bohóc egy vastagfejű [dickköpfigen] parasztfiúval (RH/6 : 268)

[vastagorrú] ld. **vastag**

[vastrón] fn: **vas trón 2** | *-on* 2
'vasból készült trón mint kínzóeszköz': Nem hallottátok Dózsa György hirét? Izzó vas trónon őt elégetétek, De szellemét a tűz nem égeté meg (585/2 : 159, 160)

vasút fn **9** | **vasút** 4, **vasut** 1, **vas-út** 2, **vas-ut** 2: *-Ø* 1, *-ak* 1 | *-at* 1; *-hoz* 1; *-on* 5
'vágánnyal ellátott pálya, amelyen vonat közlekedik': Száz vas-útat, ezeret! Csináljatok, csináljátok! Hadd fussák be a világot, Mint a testet az erek. (720/2 : 343) A Magyarországon keresztülkasul kijelölt vasutak, ha elkészülnek, körülbelül 160,000.000 pengőbe fognak kerülni (P 201/5 : 89) + 5 : 60 — **a)** 'ez a rajta közlekedő vonattal együtt': a vasúton bámulatosan halad az ember. Szeretném rá ültetni az egész magyar hazát (ÚL/5 : 60) A koronát a vasuton el akarták lopni. (P 258/5 : 141) *(verscím)* Vas-uton (720/2 : 343; 7 : 518; PE. 11 : [200]) — **b)** 'vasútállomás': Az omnibuson, melly a vasúthoz visz, megnézem, vajon mi olvasmányom lesz? (ÚL/5 : 59)

Vasvári tulfn **6** | *-Ø* 5 | *-t* 1
(csn) ~ *Pál* 'családi nevén Fejér Pál, (1827—1849), demokrata forradalmár, a márciusi ifjak egyik vezetője': Korán reggel az ifjak kávéházába siettem. Az uton Vasvári Pállal találkoztam (P 201/5 : 81) + 5 : 83 | (önállóan) 'uő.': Vasvári az én föl s alá jártunk a szobában. Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne (P 201/5 : 81) + 5 : 82 (2×)

vasveder fn **1** | *-rel* 1
'vasból készült veder': azon mezei pázsitos hely .. Déli részén szilfa csoport állt, s egy kút vasvederrel. (RH/6 : 71)

vasvilla fn **6** | *-t* 3, *-kat* 1; *-ra* 1; *-kkal* 1
'vasból készült, több ágú mezőgazdasági eszköz takarmányfélék, trágya rakására (mint alkalmi fegyver)': Ezer évig hiztak rajtunk Az urak .. Vasvillára velök, aztán Szemétre (752/3 : 36) Teleki Sándort .. és Miháli kormánybiztost elfogták s csak csel által sikerült elillanniok, s midőn kocsira ugrottak .. egy vasvillát hajtottak utánnok (L 235/7 : 169) *(ism)* Jancsi gazdája bőg, mint a ki megbőszült: „Vasvillát, vasvillát! ... hadd szúrjam keresztül! .." (JV/1 : 184); *(jelsor:) kasza, →ásó,* ~ 3 : 36 *puska, kard, →kasza,* ~ 5 : 104

vasvillás mn **1**
'kezében vasvillát tartó': Egy vasvillás ember .. villáját .. fejem fölött ütötte a szénába. (N/4 : 107)

vászon fn **7** | *-Ø* 2; *vásznad* 1 | *vásznát* 1; *-ánál* 1 ~ *vásznánál* 1; *-nal* 1
'len- v. kenderfonálból szőtt kelme': bár csak olly érzékeny volna vásznad, mint ujjaid, hogy szánakozásból szünnél meg azt szurkálni. (Cor/4 : 244); *(jelzővel:)* →*fehérített* ~ 2 : 197; *(Sz-szerű:)* ~*nal toldja a* →*rést* 4 : 303 **Sz:** *ő sem jobb a* →*Deákné vásznánál* 1 : 37, 183 — **a)** 'ebből készült kendő': *(jelzővel:) szép* ~ A konyhalyány legszebb vásznát köti Füstös nyakára (Cor/4 : 269) — **b)** 'ebből készült asztalterítő, abrosz': *(jelzővel:) finom* ~ Az asztalt .. olly finom vászon boritá, millyen csak valaha Ir- vagy Szászország szövőszékeiből került. (RH/6 : 128)

vászonkép fn **1** | *-pel* 1
'vászonra festett kép': Komédiás jön egy póznára tűzött nagy vászonképpel, melly kivégeztetést ábrázol. (Drt/4 : 209)

vaudeville fn **1** | *-ket* 1
(fr) 'énekes, zenés vígjáték': *(felsor:)* →*dráma, ~, szomorújáték, bohózat* 6 : 397

váz fn **7** | *-Ø* 3 | *-adra* 1; *-ról* 1; *-zá* 2
1. *(szókapcs:)* →*madárijesztő* ~ 4 : 44, 65
2. 'csontváz; *(túlz)* öregségtől, gyengeségtől lesoványodott ember(i test)': *(gúny)* Számolhatok tehát önre .. ? kérdé Mornac nagybátyja. [—] Valamivel jobban, mint vázadra [Skelet], oh te Pére-Lachaise Adonisa! gondolá a tiszt, a gyengélkedő öregre egy pillantatot vetve (KH/6 : 38); *(jelzővel:) elsápadt,* →*kiaszott, emberi alakjából kivetkezett* ~ 4 : 215; *(szókapcs:)* ~*zá lett* →*agglegénymúmia* 6 : 436 ~*zá* →*sorvadt* 7 : 634
3. *(átv)* 'épület maradványa': *(jelzővel:) mogorva, puszta* ~ *: (párh)* [a csonka torony] Idétlen rom, mogorva, puszta váz, Falai között senkisem tanyáz (618/2 : 198)

vazall fn **2** | *-ja* 1, *-jaink* 1 — (lat-ném)';
1. 'hűbéres, vazallus': *(szembeáll, felsor)* Vannak ugyan vazalljaink, párthiveink, alattvalóink, kik a nekik kölcsönzött föld fejében kötelesek szükség esetében szolgálatunkra lenni, de nincsenek rabszolgáink (RH/6 : 163)
2. *(átv)* 'alattvaló, hódoló': láthatók voltak .. férjek, atyák, unokabátyák, udvarló uracsok, házi barátok, szóval a kötény minden vazallja. (KH/6 : 5)

vázlat fn **3** | **vázlat** 2, **vázolat** 1: *-ban* 3
(átv) 'eseményeknek a lényegre szorítkozó, nem részletező leírása': Egy hónap kéne rá, hogy az utósó egy hónapi eseményeimet leírjam csak vázolatban is. (L 237/7 : 170); *(jelzővel:) puszta* v. *rövid* ~ csak annyira érek rá, hogy a történteket és történendőket csupán rövid vázlatban futólag közölhetem. (P 272/5 : 132) + 5 : 134

[Vázsonykő] tulfn: **Vázsonkő 1**
'(földrn) a nagyvázsonyi vár': Vázsonkő Veszprém megyében. Nagy-Vázsony szomszédságában. Kinizsi birtoka volt. (P 6/5 : 157)

V. B. fn **1** | *-Ø* b 1
(névröv; ismeretlen:) *V. B. . . Fülbevalói közül több adható (P 74/7 : 511)

V. D. fn **1** | *-Ø* b 1
(névröv; ismeretlen:) *V. D. versei nem közölhetők. (P 62/7 : 508)

Vecse ld. **[Dunavecse], D.Vecse**

Vecseklő tulfn **4** | *-n* 2; *-re* 2
(földrn) 'felvidéki község (Večeklov, Csehszlovákia)': Várgedéről .. a második kirándulást tettük többen Vecseklőre (UJ/5 : 31) Vecseklőn megháltunk s másnap korán reggel indultunk Somoskőre (UJ/5 : 32) + uo. (2×)

vecsernye fn **1** | *-re* 1
'késő délután v. este tartott kat. istentisztelet': A székesegyház harangjai .. vecsernyére kongának (RH/6 : 180)

véd[1] ts ige **43** | 30: *-em* 1, *-ed* 1, *-i* 2, *-ik* 1; *-ett* 3; *-tük* 1, *-ték* 2; *-e* 2; *-é* 1; *-ni foglak* 1; *-eni fogom* 2 | *-nének* 1; *-né* 1 | *-j* 1; *-jem* 1, *-jed* 1, *-je* 5, *-jétek* 1, *-jék* 1 || *-hessem* 1
1. 'vkit, vmit fenyegető veszélyt, károsodást elhárítani igyekszik': félelem nélkül munkálok, az ártatlant még a gonosz rovására is védem (RH/6 : 327) Athén szűzei .. Védjétek lantom, mellyet üldöznek (512/2 : 88) + 3 : 259; *(párh:)* ~ — *őriz* — *óv* Oh te szív .. Szólj: ki véde annyi baj közt .. Mondd, ki őrze? mondd, ki óva? Nemde mellem? (93/1 : 42) *segít* — ~ [Mind:] Segítsenek istenink. [Aufidius:] S kegyelmeteket védjék. (Cor/4 : 240); ~ *vmitől* A kis szobán hosszu vékony asztal Nyujtózkodik végig, Feldőléstül erőtlen lábai Már csak alig védik. (565/2 : 135) ~ *vki ellen* Védni foglak isten, ember ellen, Kis unokám, ne félj (BI/2 : 324); *(szókapcs:) életét* ~*i* üssetek agyon, Hitvány életemet védeni nem fogom. (JV/1 : 189) | (fegyverrel, harcban:) Küzd a gazdag, de nem a hazáért, Védi az a maga gazdaságát (816/3 : 189) + 6 : 157, 223, 449; *(tőism:)* ~ — *megvédeni*← 3 : 33; ~ *vkitől* Te rác, te horvát .. Török s tatártól melly titeket védett, Magyar kezekben villogott a kard. (815/3 : 187); *(szókapcs:) becsületét* ~*i* itt vagyok fegyverzetten, hogy becsületemet védjem. (RH/6 : 385) *a hazát* ~*i (— védeni*←*)* Katonának valamennyin fölcsapunk, De a magyar hazát védi csak hadunk (802/3 : 104) + 2 : 87; 3 : 190; 7 : 200 — **a)** (vható:)

gyüjts erőt, vagy fuss, vagy szendeséggel Védjed magad. (Cor/4 : 312) | (harcban, verekedésben:) az öreg elég erős, hogy magát védje! Karja gömbölyü, s kemény (RH/6 : 79) *(párh:)* →*megtámad — ~i magát* 4 : 198

2. 'vmely állítás, cselekvés v. történés helyességét bizonyítja, vmely álláspontot támogat': *(szókapcs:) vki becsületét ~i* az Ashby gróf vára környékéről falusiak, kik . . urok becsületét védték, állíták, miszerint ő Europa minden lovagját legyőzi. (RH/6 : 383) *ügyet ~* [Alurednek] Ugy tetszék . . mintha a két öreg lovag . . azon ügyet itélte volna, mellyet keble vitázó hangja védett. (RH/6 : 348) (jelszóként) *~je Isten az igazságot!* A király akaratából . . tiltatik mindenkinek, hogy . . Ashby Alured grófot vagy Monthermer Hugo lordot . . ne bátorítsa és ne tüzelje — s védje isten az igazságot! — Rajta, trombiták! (RH/6 : 386) + 6 : 330 — **a)** 'vki érdekét pártolja': *(páros kif:)* →*ment*[1], ~ 6 : 373 *(párh, fokozás:)* →*megkímél — ~* 6 : 60; *~ vmi ellen: (párh)* szeretem e vagy ama bárót, mert véde jogtalanság ellen, óva viszályban, segíte szükségemben, vigasztalt szenvedéseimben (RH/6 : 163) — **b)** (vható) *~i magát vmi ellen* 'vádat cáfolni igyekszik': „. . hosszan nem tudsz szólni." . . a dologban lehet . . némi igazság, s én már szerénységből sem fogom magamat az ellen védeni (P 14/5 : 5)

véden fn in 13 | *-eni* 5 *~ -ni* 5; *-nem* 1, *-nie* 2

1. *szabadságát ~eni* Szegény jó Magyarországunk! Csupán harminc ember maradt Védeni szabadságodat. (834/3 : 207) | (fegyverrel; *párh:)* →*félt — ~eni* 3 : 189; *~eni vmi ellen* nekem . . fegyverbe kellene öltöznöm, s Lindwellt hadsereg ellen védnem. (RH/6 : 168); *(szókapcs:) a hazát ~eni* 3 : 30, 92 *(tőism)* Ha senki nem védné is a hazát, Magamnak őtet védni kellene (817/3 : 190) *(páros kif, tőism:)* →*megvédeni — ~eni, fölemelni* 3 : 236 *(párh:)* →*szeretni — ~eni* 2 : 301 — **a)** Első gondolata volt . . magát halálig védni . . Megragadá tehát kardját (RH/6 : 90) + 6 : 116 *~eni magát vki ellen* 6 : 78 — **2.** *ártatlanságát ~eni* semmi sem volt hátra, mint ártatlanságát védeni (RH/6 : 333—4) *az igazat ~eni* 6 : 349

vö. **védő**

véd[2] fn **2** | *-einк* 1 | *-eűl* 1

(elav, vál) 'védő, védelmező személy': S mit nyerének? . . Öt szónokot, kit ők választanak Pór bölcseségök védeűl (Cor/4 : 235) Im, védeink [patroness], Rómának élete! . . Utjokra hintsetek virágokat (Cor/4 : 370)

védangyal fn **3** | *-ø* 1; *-a* 2

1. '(vallási elképzelés szerint) az egyes emberre vigyázó külön angyal; őrangyal': Védangyala kedvesemnek Odafönn a mennyben! . . Tán megölt a bánat? Hogy hervadni hagytad ezt a Legszebb rózsaszálat. (256/1 : 243)

2. *(átv)* 'jótevő': Tudja isten, mire vitt volna kétségbeesésem, ha nem jelenik meg egy védangyal, ki gondjába fogadott. Ekkor tájban ismerkedtem meg egy igen öreg, de igen gazdag . . urral (J/6 : 413) büszke légy reá, Hogy engemet barátodnak fogadtál. Isten veled, lelkem védangyala! (Ap/3 : 151)

védegylet fn **1**

'a hazai ipar védelmére 1844-ben alapított egyesület': *A védegylet pedig nem igen nagy gyarapodásnak örvend (P 96/7 : 636)

vö. **fididlet**

védegyleti mn **2**

'a védegyletről szóló, azzal kapcsolatos': *A védegyleti nyilt levél hölgyeinkhez lapunk új évi első számában fog megjelenni. (P 66/7 : 509) *(verscím)* Védegyleti dal (212/1 : 169)

védelem fn **22** | *-ø* 3 (b 1), . . *lmem* b 1, . . *lme* 2, . . *lmünk* 2 | . . *lmet* 3; . . *lmében* 2; *-hez* 1; . . *lmemre* 1, . . *lmére* 6; . . *lmétől* 1

1. 'az a cselekvés, történés, hogy vkit v. vmit védenek': a szerecsen király . . a magyarok védelmére kiáll, S a tatár császárral . . illy szavakat váltott: „Kedves jó barátom, ne bántsd e sereget . ." (JV/1 : 192) e rúd remek találmány a könyök és térd védelmére. (RH/6 : 347) + 5 : 104; 6 : 124, 147, 169 *(szembeáll)* Egymás védelmére, ne egymás ellen vonjuk mától fogva kardjainkat. (TH/4 : 179); *ártatlanság* v. *becsület védelme (vmi ellen)* 6 : 177 *(szembeáll)* bizonyságúl hívom az istent, hogy ügyem igazságos, nem az ellenedi vádat értem, hanem becsületem védelmét a világ sértő gyanúja ellen. (RH/6 : 364), *haza védelme* Vegyétek le rólam Ezt a rozsdás vasat, S adjátok helyébe Hazám védelmére Tündöklő kardomat! (777/3 : 68) *jogok védelme* Anglia nemesei . . Elmulasztá é valaha, véröket a nép jogainak védelmében ontani? (RH/6 : 163) — **a)** 'katonai védekezés': *(kép)* [Ashby Rikárd] . . egyik tervet a másikra halmozza . . mellyek valamennyien egymást födözni rendeltetvék ugyan, de mint egy fölötte nagy bírodalom roszúl őrzött határa, minden ponton uj veszélyt mutatnak, s a védelem uj szükségét kivánják. (RH/6 : 379) — **b)** 'vád elhárítása, a vádlott érdekeinek képviselete, ill. ennek szóbeli kifejtése': Kérni fogom a királyt, hogy . . részletes védelmem kihallgatására várakozzék. S most téged kérlek, hogy ott jelen légy . . ha . . ártatlannak tartasz (RH/6 : 266) + 6 : 314 *(tőism:)* →*védelmez — ~* 5 : 38 *(szembeáll:) ~ — vád*← 6 : 315

2. 'az a tény, hogy vki, vmi véd, oltalmaz vkit': jó lenne, ha meggondolnák, hogy mind az, ki magát becsteleníti meg, egész rendét megbecsteleníti, s büntetnék meg hibájáért, megfosztván őt azok védelmétől, kikre szégyent hozott. (RH/6 : 163); *(szókapcs:) vki védelme alá menekül* [Eudoxia] gondolatában férje védelme alá menekűlt, hogy e kellemetlen emléktől szabadúljon. (KH/6 : 59) *vmi védelme alatt van* [a leánykák] mindnyájan becsületünk védelme alatt vannak (RH/6 : 136)

3. 'az a személy, közösség v. jelenség, aki, ill. ami véd, oltalmaz': fekete összeesküvés munkálkodik ellenem, s minden védelem nélkül vagyok. (RH/6 : 272) *(páros kif)* az angol nemeseknek . . egy részről a király, s idegen kegyencei, másról a nép között kell választaniok . . A nép védelmünk, erőnk (RH/6 : 99); *(felsor:) erő, →eszély, ~* 4 : 349

védelmez ts ige **20** | 13: *-el* 1, *-ünk* 1; *-lek* 1; *-ték* 1; *-e* 1; *-ni fogják* 1 | *-né* 1; *-ett volna* 1 | *-zem* 1, *-d* 1, *-ze* 2 || *-hetné* 1

1. 'támadás ellen véd': E szent helyen álltak A derék huszárok, Itten nyílt ama szent Esküvésre szájok . . Hogy Magyarországot Védelmezni fogják! (795/3 : 93) te tűröd e gyalázatot, apám! . . kit védelmezel, ha minket sem? (Drt/4 : 207) + 3 : 45; 4 : 384 *(szembeáll:) →ostromol — ~* 3 : 53; *(szókapcs:) vki életét ~i* hallotta-e ember, hogy a kit provocáltak, valaha a policájhoz futott volna, hogy ez védelmezze életét? (L 220/7 : 158) — **a)** (vható:) [János] a fenevadakra Ráront hatalmasan, kardját villogtatva; Védelmezték azok csunyául magukat (JV/1 : 219) + 6 : 171 | *(ráértés)* védelmezd magad és társaidat, dacolj királylyal és udvarral (RH/6 : 288)

2. 'vki, vmi érdekét pártolja, támogatja': A gonoszság sohasem érheti el az igazság egyszerűségét. Senkisem volt . . ki illy okokból védelmezett volna? (RH/6 : 335); *(szókapcs:) vmi becsét ~i: (tőism)* Azt nem teszem, hogy költészetem becsét védelmezzem, mert . . verseim . . ha rá szorultak, ugy hiábavaló, ha pedig nem, ugy fölösleges a védelem (P 114/5 : 38) *vki jogait ~i* ki védelmezné lelkesedettebben [a nép] jogait, mint én? (P 207/5 : 98) *vki →ügyét ~i* 6 : 114

védelmezni fn in **7** | *-ni* 5; *-nünk* 1 || *-hetni* 1

1. Julcsa . . Mint valami vadállat rohant az érkezőkre, s védelmezni akart. (N/4 : 112) + 6 : 249; 7 : 170; *(szókapcs:) a hazát ~ni* 3 : 103 — **a)** Hugo . . egy kompba szállt, s átevezett olly pontra, hol magát védelmezhetni hivé (RH/6 : 207—8) — **2.** egy zsarnok átka alatt voltam, s senki . . védelmezni nem akart. (RH/6 : 111); *(szókapcs; szembeáll:) törvényt . . . →megsért — ~ni* 5 : 124

vö. **védelmező**

védelmezés fn **3** | *-ében* 1; *-ére* 2

'védelem (1.)': az idő a jobb lelkek segéde, Kiáll ezeknek védelmezésére. (327/1 : 292) + 1 : 183 *(párh:) ~ — megtámadás←* 4 : 339

védelmező fn **3** | *-m* 1, *-je* 1 | *-jét* 1

'olyan személy, aki vkit v. vmit védelmez': kérlek . . légy a király s herceg előtt védelmezőm (RH/6 : 295) + 4 : 358; *(birt szerk, páros kif:) törvények . . . megtartója← és ~je* 5 : 125

védenc fn **2** | *-em* b 1 | *-emet* 1

'olyan személy, akit vki rendszeresen pártfogol, támogat': Néhány hónap multával fölkeresém védencemet, Ternyei unokáját. (HKöt/4 : 88) + 4 : 89

veder fn **9** | **veder** 8, **vödör** 1: *-Ø* 3 | *-t* 1 ~ *vedret* 2; *-be'* 1; *-rel* 2

'víz merítésére alkalmas nagyobb, lehajtható fülű edény': egy ember . . elment a kúthoz. De nem volt viz a vederbe', Kapta magát tele merte. (615/2 : 194) a fakó leány . . A legközelebbi kuthoz szaladt, lekapta a vedret, oda vitte az ájult Marcihoz, s locsolni és mosogatni kezdte. (FL/4 : 136) + 2 : 194; *(jelzővel:) →roppant* v. *→százakós ~* 1 : 358 (2×) *→telt ~* 2 : 194, 384 — **a)** (jelzőként) 'annyi (víz), amennyi ebbe belefér': Blawket Tamás [mosdása] . . csak egy vagy két nagy vödör tiszta, hideg vizből állt (RH/6 : 80) + 2 : 195

védetlen ld. **védtelen**

védfal fn **1** | *-át* 1

(vál) 'védőfal, bástya': *(átv)* az angol nemesek . . állandnak a nép és elnyomatás között . . képezik alkotmányunk védfalát [Bollwerk], s . . óják minden vihartól, melly arra rohanni fog. (RH/6 : 163)

védfegyver fn **1**

'védekezésre alkalmas fegyver; védőfegyver': Elől a parittyások jöttek . . aztán a lándzsások. Az elsők minden védfegyver [Schutzwaffe] nélkűl valának, s az utóbbiak csak mellvassal . . voltak ellátva. (RH/6 : 215)

vedlés fn **1** | *-Ø* b 1

'tollak elhullatása, amit új tollak kinövése követ; *(átv)* a divat változása': E kalitka kiváltságos madarai, a hölgyek . . kiterjesztek . . tollazatjokat, mellyet a divat a longchampsi vedlés idejével [Mausezeit] fenyegete (KH/6 : 5)

védoszlop fn **1** | *-ot* 1

(átv, vál) 'támaszték, erősség': Jogot a népnek, az emberiség Nagy szent nevében . . S a hon nevében egyszersmind, a melly Elől, ha nem nyer új védoszlopot. (585/2 : 159)

védő mn és fn 5
I. mn 2
1. 'védekezésre való': *(páros kif)* A nemes Monthermer Hugo lord . . harcolni fog veled . . a szokott védő és támadó fegyverekkel (RH/6 : 330—1)
2. 'védelmező': *(szókapcs:)* ~ *szárny* ld. **[védőszárny]**, ~ *szót* →*emelni* 5 : 46
II. fn 3 | *-je* 1 | *-töket* 1; *-re* 1
'az a személy, aki vkit védelmez': kegyelmed nagyon tüzes védője a királynénak (TH/4 : 191) + 4 : 321; 6 : 279

[védőszárny] fn: **védő szárny 1** | *-adnak* b 1
(átv) 'védelem, oltalom': Lelki jelenlét . . te nem hagytad el őt. Védő szárnyadnak alatta Illy gondolatok születének . . koponyájában (HK/1 : 121)

védpalást fn **1** | *-ja* 1
(vál) 'vkit védőn betakaró palást': *(met)* Éljen . . az igazság védpalástja, melly az Üldözöttnek menedéket ád (63/1 : 16)

védszabály fn **1** | *-t* 1
'védekezési szabály (párviadalban)': a korlátokban minden előrelátást és védszabályt [Vertheidigungsmassregel] kész használni, mit a fegyvertörvények megengednek. (RH/6 : 332)

védtelen mn 5 | 3: **védtelen 1, védetlen 2**
'védelem nélküli, veszély(ek)nek kitett': nem vagyok olly védetlen, mint látszom. (RH/6 : 201) nem kellene é . . nyíltan és merészen kérni meg lyánya kezét, a nélkül, hogy védtelen helyzetét használná (RH/6 : 149) — **a)** 'katonai védelem nélküli': azon időben a városoknak nem volt olly nagy, védetlen külvárosa, mint béke napján. (RH/6 : 381) — **b)** 'rágalmaknak kitett' ld. **[védtelenül]**

[védtelenül] hat: **védtelenűl 1, védetlenűl** 1 — **b)** *(szókapcs:)* *jó nevét* ~ *hagyja* kénytelennek láttam magamat . . megszökni, s híremet és jó nevemet védetlenűl hagyni. (RH/6 : 294) + 6 : 313

vég fn **299** | **vég** 298, **veg** 1: *-Ø* 4; *-em* 1, *-ed* 2, *-e* 130, *-ünk* 4, *-ök* 2 | *-et* 13, *-ét* 21 ~ *-it* 2; *-ébe* 2; *-éhez* 10 ~ *-ihez* 1; *-éig* 4 ~ *-eig* 9 ~ *-eiglen* 1; *-en* 1, *-én* 59 ~ *-in* 1; *-ének* b 2; *-re* 8, *-ére* 9 ~ *-ire* 3; *-éről* 2; *-től* 1, *-étől* 2, *-eitől* 1; *-ével* 3 ~ *-ivel* 1
1. 'az a hely, amelyen túl vmely térbeli dolog nem folytatódik': Legmagasabb hely a pusztán e gém vége (397/1 : 344) kelet felé a völgy vége, mellyet félhold alakban kerítenek körül a roppant magasságú hegyek. (ÚL/5 : 51) + 6 : 244, 285, 383 *(szembeáll:)* ~*e* — *közepe* 3 : 113; *(jelzővel:)* *alsó* ~*e* az ajtó a terem alsó végén megnyílt (RH/6 : 329) *belső* ~*e* 5 : 27, 52, *egy(ik)*, ill. *más(ik)* ~*e* Gedő (kergeti a férfit a szinpadon keresztül kivont karddal . . a szinpad másik végén ledöfi . .) (TH/4 : 406) + 6 : 138, 384, 385 *(párh:)* *egy* ~*én* — *más* ~*én* — *középütt*← 4 : 110 *(poláris kif)* az ország egyik végétől a másikig föllázadt (RH/6 : 174) + 6 : 173, 205; *(birt szerk:)* *falu* v. *város (más)* ~*e* Szanaszét a város végén a szélmalmok Széles vitorlákkal. (787/3 : 80) + 2 : 168, 239; 3 : 124; 4 : 119; 5 : 103; 6 : 213; 7 : 517; PE. 11 : [200] (+ 6) *(tőism, poláris kif:)* →*faluvégtől falu* ~*éig* 1 : 76, *föld* v. *világ* ~*e* Tündérország; ott van a világnak vége, A tenger azon túl tűnik semmiségbe. (JV/1 : 218) + 1 : 170, 208; *láthatár* v. *látkör* ~*e* 1 : 282; 5 : 23 →*lépcső (felső)* ~*e* 6 : 33, 175, 260, 342(2×), 349 *út* v. *utca* ~*e* 6 : 138, 324; *(szókapcs:)* *se* ~*e*, *se* →*hossza* 1 : 218; 2 : 137, *vminek* ~*ét éri* v. ~*éhez* v. ~*ére ér* Zemplén hosszu megye, két ló is kidőlhet alattad, mig végit éred. (TH/4 : 172) + 5 : 27; 6 : 33, 349, 443 *(tőism:)* →*végtelenül* — ~*ét éri* 3 : 124, *a* →*föld* v. *világ* ~*ét* →*keresi* 2 : 149; 5 : 23 — **a)** 'hosszúkás, rúd alakú tárgynak ehhez közel eső része': A gyertya égett . . hosszu hamva lekonyult, s végén rózsák voltak. (HKöt/4 : 28) [a csárdának] Pózna végén abroncs a cégére (565/2 : 137) + 1 : 210; 4 : 30, 204; 7 : 125; *(jelzővel:)* *egyik*, ill. *másik* ~*e* 6 : 386, 389 *(kép)* nem akarok olly fegyverrel vívni, mellynek egyik vége legyőzné ugyan ellenemet, de a másik vége engemet beszennyezne. (P 232/5 : 120), *tüzes* ~*e* 1 : 307; **(Sz-szerű:)** *a* →*bunkó a bot* ~*én van* 4 : 190 — **b)** 'téglalap alakú v. alaprajzú tárgynak (tőlünk távolabb eső) keskenyebb oldala': a két cseléd . . elővette zsámolyszékét, mellynek végébe képsilinga volt ütve (N/4 : 98); *(birt szerk:)* *asztal (alsó* v. *egyik)* ~*e* Márton belépett. Az asztal végire vette magát, s bort kért. (FL/4 : 127) + 4 : 95 (2×); 6 : 131, 209, 361 *ház* ~*e* 'az udvar felé eső keskenyebb oldala': Jószágból a csaplárnak nem jutott Egyéb egy kuvasznál, A ház végén szundikál naphosszat (565/2 : 137) + 3 : 30; 4 : 111 *kazal* ~*e* 1 : 244 (2×) — **c)** 'vmely (térbeli) sor utolsó he'ye': *(kép)* kivel tűzött össze? — Egy haszontalan . . pimasszal, a ki roppant zérus apja százezreinek végén (HKöt/4 : 73) jött a végén e hollóseregnek, Végre jött egy szép fehér galamb (694/2 : 292) — **d)** *(átv)* 'falu lakott területének vmely része': Fegyveres Tamás úr háza a más végen A tisztelet-lak s templom közelében (Tb/3 : 291)
2. 'az az időpont v. időszak, amikor vmi befejeződik': 1836-iki martius utolsó napjaiban Bolena Anna adaték az olasz színházban. A játékidő közel vége összegyüjté azon válogatott közönség hadfelhivását (KH/6 : 5); *(birt szerk:)* *élete* v. *napjai* ~*e* 6 : 280, 364 *év* ~*e* Szerződésünk ezen év vége-

ig tart (P 232/5 : 121) + 3 : 213; 7 : 41 *hónap*, ill. *június, július, augusztus, szeptember, október* v. *december* ~*e* A contractusunk december végén telik ki (L 230/7 : 167) + 1 : 390; 2 : 275; 5 : 109; 6 : 64; 7 : 102 (2×), 105, 518; PE. 11 : [200] *nap* ~*e* messze .. még a város, A nap vége pedig már közel (BI/2 : 312) + 6 : 226 *ősz* v. *tél* ~*e* 1 : 68; 2 : 19 *világ*~*e* Ábelt megölte Kain. Ha a világ végén majd újolag Két ember lesz a föld határain, Ők is bizonnyal így egymásra rontanak. (483/2 : 42); (nu-val) *vmely nap, hónap, év* ~*e felé* 1848 vége felé meglelék a sírboltot s benne két Árpád-király csontjait. (P 258/5 : 142) + 5 : 139; 6 : 71, 172, 390; 7 : 66, 101; *(szókapcs:) vminek* ~*e járja* v. ~*e* →*felé jár* 2 : 61, 91 ~*e közeledik* Életem vége közeledik — szivem megszakadt (RH/6 : 280) ~*éhez közeledik* Az éj .. meleg volt .. noha már végéhez közeledék az év. (RH/6 : 272), *világ* v. *öröklét* ~*éig(len)* 'örökké': Oh nap, ne bántsd e könnyeket .. Hagyd a világnak végeiglen Ottan ragyogni szemeinkben (783/3 : 74) + 1 : 49, 339; 3 : 142, 205; 4 : 176, 306 *(szembeáll)* Talpra legények! ha most föl nem keltek, fekünni fogtok a világ végeig. (P 234/5 : 124) *(poláris kif:) világ* →*teremtésétől világ* ~*éig* 4 : 82, ld. még **világvége** | *(ráértés; páros kif, tőism, ism:)* →*határ,* ~ — *végtelenség* 2 : 55 (2×); *(szókapcs:)* ~*e szakad* 2 : 382, ld. még **végeszakad**

3. 'vmely folyamat befejez(őd)ése': a vígadozásnak Végéről szó sem volt (HK/1 : 125) Megeredt az eső, Annak végét várja [a kislány] (496/2 : 62) + 1 : 338; 2 : 265, 314; 3 : 226; 4 : 128; 5 : 167; 6 : 163; 7 : 13 (+ 5) *(ellent:)* ~*e* — *eleje* 2 : 324 ~*e* — *kezdete* [1792.] September 21. Az assemblée législative vége. A convent kezdete. (P 140/5 : 166) ~*e* — *megnyitása* uo.; *(jelzővel:) győzedelmes* ~ A magasztos harcnak győzedelmes végén Kicsiny kis kunyhómról megemlékeznél te. (799/3 : 99) *kellemetlen* ~ 6 : 172; (nu-val) ~*e felé* Predszláva .. a föntebbi beszéd vége felé észrevétlenül jött be (TH/4 : 196); *(szókapcs:)* ~*e (van* v. *lesz)* 'befejeződik': Jöttek .. a felköszöntések .. És mikor vége lett a jó kívánságnak, A muzsikusok rá hangos tust huzának (LV/3 : 309) + 1 : 312; 2 : 266; 3 : 24; 4 : 20, 111; 5 : 72; 6 : 15; 7 : 205 (+ 14) *(ism, retr)* isten veletek, a forradalomnak vége van... de nem, a forradalomnak nincs vége, ez csak az első felvonás volt (P 201/5 : 85) *(tőism, ism)* [Mészáros:] Vége van? mi? vége van? [Komédiás:] Még nincs, most jön a java, a tanulság. [Mészáros:] Hát végezd el (Drt/4 : 209—10) *(ellent:)* ~*e* — *kezdődik* 6 : 408, ~*e nélkül,* →*hossza nélkül* 3 : 257 ~*e szakad* Jó, hogy a regényes ostobaságoknak végök szakad. (KH/6 : 12) + 6 : 29, 61, 82, 167, 339 *vminek* ~*e felé jár* 'befejezéséhez közeledik': én e hónapban bevégzem Coriolanust, már a negyedik felvonás vége felé járok. (L 193/7 : 130), ~*et* →*ér*[1] v. ~*ét éri (— elkezd*←*)* 1 : 149, 314; 3 : 54, 224; 4 : 132; 6 : 407 *vmilyen* ~*et hoz vmire* Monthermer Hugo .. megfordítá lovát .. a nélkűl, hogy a kemény fiatal nemest üdvezlené, ki olly boldog napra illy kellemetlen véget hoza. (RH/6 : 172) ~*ét szakasztja* 4 : 179; 6 : 50 ~*et vet* v. ~*ét veti* 1 : 326; 2 : 239; 4 : 25, 244; 5 : 48; 6 : 323 ~*éhez ér* 3 : 261 *vminek* ~*éhez jut* v. ~*ére jár* 'alaposan utánajár, kideríti vmit': a másik gróf Pontefractban maradt, hogy néhány fontos ügynek végére járjon. (RH/6 : 118) + 6 : 69; Sz: ~*e a dalnak* 2 : 171 (2×) *(szállóige:)* ~*e a komédiának* 2 : 283 | (írásmű befejezésének feltüntetésére:) (a függöny hirtelen legördül) Vége (TH/4 : 200) + 1 : 419; 6 : 214, 389; ÖK.[1] 538 — **a)** 'vmely folyamat utolsó szakasza': ma Etelével és Arpaddal [!] vacsorálok, vagy talán még az ebéd vegire [!] is eljutok hozzájok. (TH/4 : 407) nincs rendében eljárásotok, Ti a dolog végébe kaptatok (745/3 : 29) + 4 : 256; 6 : 93 *(ellent:)* ~*e* — *eleje* 4 : 177; *(szókapcs:)* ~*e járja* Mondja ki hát, ne himezzen-hámozzon ollyan sokáig, hisz ezóta már a vége járhatná. (FL/4 : 132) ~*ét járja* 4 : 176 | *(ráértés;* írásról:) Cikke végén .. igy szól Vörösmarty: „birónak még te kicsin vagy." (P 231/5 : 119) + 7 : *563; *(szókapcs:)* ~*éhez ér* Ime levelem végéhez ért (P 99/5 : 16) + 6 : 184 ~*ére ér* v. *jut* A történeteket lapozám ⟨és végire értem⟩ s végére jutottam. (599/2 : 179, 382) — **b)** 'kimenetel, eredmény': A zsiványság vége [verscím] Hejh zsiványság, derék szép zsiványság! A te véged hatalmas mulatság (385/1 : 332) a dolog vége mindig az lett, hogy Dániel gazda jól megnadrágolta feleségét (FL/4 : 121) + 1 : 90, 253, 276; 3 : 226; 4 : 156; 5 : 72; 6 : 63, 271, 364; 7 : 78, 170 *(ism)* S mi lesz a vége e históriának? Az lesz a vége, hogy császárjokat .. Elkergetik (761/3 : 46) + 3 : 103 *(szembeáll)* Kun Lászlónak azért híták őt, mert A kunokkal volt cimboraságba'. Az igaz, hogy .. benntörött bicskája... De ez már a vége; kezdjük elől (793/3 : 86) *(ellent:)* ~ — *kezdet* 4 : 307; Km: *száz szónak is* →*egy*[1] *a* ~*e* 1 : 288; 7 : 59

4. 'elmúlás': Szerelmetes barátom .. Hallom, hogy szenvedtél keservesen. De csak hogy már bajod végén vagyon! (164/1 : 96); *(birt szerk:) világ* ~*e* azt gondoltam, hogy a világ vége mára van megjövendölve, s én vártam .. a percet, mellyben a mindenség romba dől. (HKöt/4 : 79) + 4 : 51; *(szókapcs:)* ~*e (van, lesz)* 1. 'elmúlt': Tart az árnyék, míg süt a nap, Ha ez elmegy, vége annak. (763/3 : 49) + 1 : 272; 2 : 308; 3 : 77, 106; 4 : 36; 5 : 125; 6 : 291; 7 : 167 (+ 6) *(ism)* „Nem állt meg... elment... itt hagyott... Mindennek vége van!" Mi

[végbúcsúzás] fn: **vég-búcsuzás 1** | *-ra* 1 *(vál)* 'végső, végleges búcsúzás (a halál előtt)': *(kép)* Ujonnan visszajött a régi baj, A melly a más világnak követe .. vérem, a vég-búcsuzásra tán, Elhagyván arcomat, szivembe gyűl. (584/2 : 158)

végcél fn **1**
'az a cél, amelynek elérése után nem fáradozunk tovább': *(páros kif)* Egészen e hegyig kell Még zarándoklanom .. Ott vár reám, ott vár a Végcél, a jutalom, Az én szerelmes édes Kedves kis angyalom. (640/2 : 220)

végcsapás fn **1** | *-a* 1
(vál) 'végső, megsemmisítő csapás': megnyerék, A mit kivántak, s ez kemény dolog, (A nemességen ez vesz majd erőt, ez Lesz végcsapása) (Cor/4 : 234)

végdal fn **4** | *-om* 1 | *-omat* 1, *-át* 2
(vál) 'utolsó dal': *(szókapcs:)* *~t zeng* Legyen ősz, de szép, szelíd, derült ősz .. Sárga lomb közt zengje végdalát egy A tavasztól elmaradt madár. (360/1 : 312) | (a halál előtt; *szókapcs:)* *~ megpendül* Reszkess, gonoszság! végdalom megpendül, S ha meghalok, rajtad lesz bélyege (732/3 : 14) *~t (el)zeng* a hattyú végdalát zengé (HKöt/4 : 34) + 1 : 312

vége-hossza szragos fn **2**
(átv) 'vminek vége, befejezése': *(szókapcs:)* *nincs* v. *nem lesz ~:* *(túlz)* száz kérdéssel Állott elő anyám .. És vége-hossza nem lett Kérdezgetésinek (136/1 : 79) + 2 : 282

végelszántság fn **1** | *-ában* 1
(vál) 'a végsőkig való elszántság': Milly jól esett ez óriási gazembert .. a földön fetrengve .. látni .. annál meglepőbb aztán végelszántságában fölemelkedése, hogy elrohanjon a csatába (P 132/5 : 43)

végeredmény fn **1** | *-e* 1
'vmiből levont végső következtetés': Mornac .. egy oldaltekintetet lövele társára .. Végeredménye az volt, miszerint Garnier őrnagy igen vastag, igen vörös, s igen polgári viseletű (KH/6 : 25)

véges-végtelen hsz **1**
'végtelen időn át, örökké': Ha én te néked volnék, oh pohár! Ki nem fogynék a borból sohasem; Aztán, ha nékem volnál, oh pohár! Innál belőlem véges-végtelen. (151/1 : 89)

[véges-végül] hsz: **végesvégül 3**
1. 'vmely időbeli folyamat végén; legvégül': Zsivány leszek, zsivány, utonálló, Végesvégül bitófa-cifrázó! (SzP/2 : 59) + 2 : 33
2. 'felsorolásban utolsónak említve': Lesz csinos ház .. Pince lesz a ház alatt, Jó bor a pincében .. Szép kocsit csináltatok .. Végesvégül lesz nekem Dúsgazdag könyvtárom (190/1 : 150)

végeszakad tn ige **1** | *-jon* 1
vége szakad 'ua.': hogy a szakadatlan káromlásoknak, fricskáknak .. farbarugásoknak és minden nemű dögönyözéseknek végeszakadjon .. nyilatkoztasd ki .. hogy Te nem .. a tudós-társasági Toldit énekelted meg. (L 191/7 : 125)

[végetér] ld. **ér**[1], **vég**

végetlen ld. **végtelen**

végett nu **28**
1. 'céljából': Oh Rákóczi .. Hamvaidnak elhozása végett Elzarándokolnánk szívesen (764/3 : 50) Csak hamar kihítták a börtönbül őket, Bírák elé vitték kihallgatás végett. (803/3 : 106) + 2 : 89; 3 : 47, 225; 4 : 273; 5 : 99, 107; 6 : 269; 7 : 155 (+ 8); *a ~* ld. **[avégett]**, *mi ~* 4 : 280 *(párh)* Már csak megmondom, mi végett Nézi át a mezőséget, A vizet mért hozta ki? Ürgét akar önteni. (615/2 : 195)
2. 'érdekében': Gyermekink s nem magunk végett Jöttünk ide kérni téged (834/3 : 209) A Toldi estéje végett majd beszélek Jókaival (L 215/7 : 152) + 4 : 359
3. 'miatt': Azt akarod, hogy az egész történet kitudassék, aztán a gyilkság végett elitéljenek? (RH/6 : 324) a nyakravaló-nemhordás végett több leckéztetést vagy plane kényszerítést nincs kedvem tűrni. (L 262/7 : 200) + 6 : 68; *mi ~:* *(párh)* voltak .. kiket a nép szeretett, s maga sem tudta, miért? s igy, ha szeretnek, nem tudják mi végett? s ha gyűlölnek, annak sincs jobb oka. (Cor/4 : 272)
4. 'kedvéért': nem igen látszottak hajlandóknak [a szolgák], urok szegény rokona végett a vacsorát félbeszakasztani. (RH/6 : 361)

végette szragos hsz **1**
'a szraggal jelölt személy végett (4.), kedvéért': „Tudod, atyám aggódni fog, mig ismét meg nem lát .." „De ha csak végette akarsz Lindwellbe menni, Lucy .. meghiúsuland reményed, mert ő nincs ott .." (RH/6 : 168)

végez ige **72** | 62: *végzek* 1, *-Ø* 1, *végzünk* 1, *-nek* 1; *végzem* 4, *végzed* 2, *végzi* 3 *~ -i* 1; *-tem* alr 5, *-tél* 1, *végzett* 1; *-tem* tsr 1, *-te* 3 *~ végzette* 1; *-énk* 1, *végzém* 3, *-é* 5 *~ végzé* 7, *-ők* 1 *~ végzők* 1, *végzék* 1 | *-ne* 1, *végzené* 1, *végzetted volna* 1 | *-z* 1, *-zenek* 1; *-zem* 2,

lelte őt, ki hagyta itt? Minek van vége? (Ap/3 : 167) + 3 : 168 (2×) *(ellent:)* →*kezdete van* — ~*e van* 2 : 181; 2. 'elpusztul(t)': Nem is nyögött . . . egy rángás, s vége volt. (S/2 : 79) + 1 : 324 (2×); 4 : 41, 51, 120, 247 *(ism)* bíró uram . . talpra, de gyorsan, Ha azt nem akarja, Hogy vége legyen helységünknek, Vége örökre! (HK/1 : 144—5) + 1 : 178 (2×); 3. *(túlz)* 'nagy bajba kerül(t)': [a kisbíró felesége] holnap az egész világnak elbeszéli, hogy téged egy legénnyel látott erre menni, s akkor végünk van (N/4 : 108—9) + 4 : 84, 162, 302, 348; 5 : 103; 7 : 117, *közel van hozzá a* ~ Nyelvünk is veszendőben volt már, Hozzája közel volt a vég (715/2 : 337) ~*e felé jár* A monarchia Európában vége felé jár (P 205/5 : 93), *(szörnyű)* ~*et ér* v. ~*ét éri* 1 : 325; 2 : 128, 216; 4 : 377 *(ráértés, szój)* a szörnyű dolgok véget érnek, s a költemény hőse szörnyű *véget* ér. (HK/1 : 149), ~*ét szakítja* 4 : 327 — **a)** 'halál': Halálhozó rémes szerelmöket s a Nemzők örök dühét, mit gyermekik Végén kivűl más el nem olthatott, Mutatjuk föl ma este színpadunkon. (RJ/4 : 382); *(jelzővel:)* szörnyű ~ Úgy-e, lyányka, a menyegző napján Menni és meghalni, szörnyü vég? (357/1 : 310) *(szókapcs, jelzővel:)* közel van a szörnyű ~ 2 : 163

5. 'cél': *(szókapcs:)* *mi* ~*re?* 'miért, mi célból?': Oh ég, isten! mi végre alkotál? (Ap/3 : 110) + 1 : 168; 2 : 281; 4 : 27, 40, 165, 387 *(párh)* mi végre tűrt, miért el nem hagyá Kínos helyét [?] (Ap/3 : 134)

6. (jelzőként) 'végső, utolsó' ld. **végpillantás, végvonaglás**

vö. **[egyvégből], legvége, vége-hossza, végig, végre, végtére, végül**

végbemegy tn ige **19** | 16; **végbemegy** 13, **végbe megy** 3: *-Ø* 4; . . *ment* 9; . . *menni fog* 1 | . . *menjen* 1 || . . *mehetett* 1

'megtörténik, lefolyik': Hoffman vagy Callot . . lerajzolhatták volna a bohó jelenést, melly szemeim előtt végbement (ÁB/6 : 441) Utazásunk vigan és szerencsésen ment végbe (L 181/7 : 111) + 4 : 171; 6 : 61, 224; *(szókapcs:)* *csata* v. *ütközet* ~ ott voltam én Buda ostrománál . . Tudom, hogyan ment végbe a csata. (Drt/4 : 208) + 1 : 159 *dolog* v. *munka* v. *tett* ~ october 10-kén 1844. nagy dolog ment végbe . . játszottam a nemzeti szinházban (UJ/5 : 29) + 6 : 121, 173 →*egybekelés* v. →*esküvő* ~ 5 : 71; 6 : 438 *(követ)választás* v. *tisztújítás* ~ Szabadszálláson . . szavazás nélkül kikiáltották követnek a pap fiát . . Ekkép ment végbe a követválasztás. (P 207/5 : 104) + 5 : 30; 6 : 53 — **a)** 'megvalósul, létrejön': *(tőism:)* ~ — *végbemenni*← 4 : 181

végbemenni fn in 3 | *-nie* 3 — Aradra gyüjtöm országunk nagyait, hol a nagy tettnek végbe kell mennie. (TH/4 : 182) — **a)** öccse s hugom házasságának végbe kell mennie, ha személyökben a sátán ellenkeznék is. (KH/6 : 47) *(tőism)* Ezentul ne legyen más gondolatom, mint e boszú, mig csak végbe nem megy. És végbe kell mennie minél elébb. (TH/4 : 181)

végbevisz ts ige **17** | 12; **végbevisz** 11, **végbe visz** 1: *-nek* 1 | . . *vitt* 3, . . *vittek* 1, . . *vitte* 3; . . *vivétek* 1 | . . *vinnétek* 1 | . . *vigyenek* 1 || . . *vihettük volna* 1

'véghezvisz, megtesz': Figyelemmel átforgattam A történet lapjait, S fontolóra vette lelkem, A mit e hon végbe vitt. (248/1 : 237) Ki végbevitte, a mit szándokolt, Fölűlmult engemet. (Cor/4 : 256) + 6 : 31; *(szókapcs:)* *vmely dolgot* ~ kezeit dörgölé, mint ki valami hasznos dolgot vitt végbe (J/6 : 394) + 4 : 415 → *hősi tettet* v. →*hőstettet* v. →*hősiséget* ~ 4 : 273, 328; 6 : 231 →*piperét* ~ 6 : 80 *vérontást vagy gyilkosságot* ~ Ha illy emberek veszélybe jőnek . . magokat vessék okúl, a nélkűl, hogy vérontást vagy gyilkosságot vigyenek végbe. (RH/6 : 93) →*vezeklést* ~ 6 : 441 — **a)** 'megvalósít, végrehajt': *tervet* ~ Rosz terv volt; de olly kora reggel végbevihettük volna (RH/6 : 288)

végbevinni fn in 5 | *-ni* 4, *-nie* 1 — Barangó . . hozott először is szivárványdarabot. Azután berontott a hajnal kertébe, És a legvirítóbb rózsákat letépte. Sok bajába kerűlt mindezt végbevinni (SzÁ/1 : 337) + 4 : 356; *(szókapcs:)* →*ivást* ~*ni* 4 : 177 →*vizsgálatot* ~*ni* 6 : 14 — **a)** *(szókapcs:)* *jót* ~*ni* képtelen A jót, mi óhajt, végbevinni az Ellenszegűlő rosz miatt. (Cor/4 : 297)

végbevitel fn **4** | *-e* 1 | *-ére* 3

'végrehajtás, megvalósítás': *(szembeáll)* Jellachich . . azt hirdeti, hogy még az idén ő tart országgyülést Pesten korbáccsal és kancsukával . . nem ennek végbevitele, hanem e szónak csak kiejtése is . . vakmerő szemtelenség (P 234/5 : 126); *(birt szerk:)* →*merény* ~*e* 1 : 149 *terv* ~*e* [Coriolanust] Béfogadtam . . vágyinak Utat nyiték, ki hagytam válogatni Az ő tervének végbevitelére Legjobb legényim (Cor/4 : 372) — **a)** 'érvényesítés': ez ollyan hatalom, mellynek végbevitelére nincs hatalmunk (Cor/4 : 278)

végbevitetik szenv ige **2** | *-ett* 1, *-tek* 1

'végbemegy, megtörténik': *(szókapcs:)* *(gaz)tett* ~ Ashby gróf meghalt? . . meggyilkolták! . . Bull Hawthornjánál, Thornywood közelében, vitetett végbe a gaztett. (RH/6 : 320) + 6 : 226

[végbúcsú] fn: **végbucsú** 1 | *-tok* 1

(vál) 'végső, végleges búcsú (a halál előtt)': *(tőism:)* →*elbúcsúzik* — ~ 2 : 19

-d 2, *-ze* 3, *-zük* 1, *-zétek* 1 || *-hetek* 1, *-hetsz* 1 *-heti* 1

1. ts 'befejez, bevégez': végezzük egymás után ezt az unalmas históriát, mit huzzuk-vonjuk? (TH/4 : 164) Már végzem firkámat (L 145/7 : 60) + 4 : 368; 6 : 135 *(ellent:) →elkezd — ~* 3 : 155; *(szókapcs:) dolgát végzi* a hátulsó udvar ajtajában találkoztam Julcsával minden este. Iparkodott, hogy dolgát minélhamarabb végezze, hogy sokáig ne várakoztasson engemet. (N/4 : 104) + 2 : 214; 6 : 130, 200 *él(e)tét végzi (— elkezdi←)* lesz eszköze, mellyel a nem sikerülés esetében életét végezheti (RH/6 : 297—8) + 3 : 155; 4 : 43 *→iskolákat ~* 3 : 138 *pályáját végzi* Mért vagyok én még a világon . .? Végeztem pályám (488/2 : 45) + 3 : 144, 267 *számadását végzi vkivel* 'befejezi a leszámolást, felelősségre vonást': *(átv)* Élet, élet, áldástalan élet! Számadásod velem mikor végzed? (292/1 : 268) *ügyét végzi* a voksot köszönöm, Az édes voksot. . . most szavaztatok, Végzők ügyünket. (Cor/4 : 286) | (idéző m-ban:) „. . ha nem bírhatom kedves Iluskámat: Nem is fogok bírni senkit e világon . ." János vitéz ekkép végzé történetét (JV/1 : 203) + 1 : 339; 6 : 422 *(ism)* e pár sort . . azzal végzem, a mivel ő végzé: „Az én kardom sem fűzfa!" (P 95/5 : 14); *(szókapcs:) szavait végzi* Juliska így végezte szavait: — Ez a gazdaság hát féligmeddig az enyém (N/4 : 114) — **a)** (odaértett tárggyal) 'mondanivalóját befejezi': *(poláris kif:) →kezdi — végzi* 3 : 60 *(ellent, tőism:) →elvégzi — végzi — kezdi* 4 : 135 | (idéző m-ban:)[a földesúr Szilvesztert] megleckéztette irgalmatlanúl . . s azzal végezé, Ha még tovább is bujtogat, El fogja csapni őt. (Ap/3 : 148) + 4 : 25, 77; 7 : 93 *(ellent)* kedvtelve állt a hölgy előtt Jób, S midőn az végzé, így kezdette ez: „Hah, istenemre . ." (S/2 : 76) — **b)** tn 'ua.': ezzel végeztem. Eddig terjede Hosszú éltem rövid története. (408/1 : 355) — **c)** (odaértett tárggyal) 'cselekvéssorozatot befejez': Katica . . rendesen azzal végzé, hogy arcát Rikárd keblébe rejté. (RH/6 : 159) *(ellent:) →kezdi — végzi* 6 : 202 — **d)** tn 'ua.': Rendén tesz mindent, s jól gazdálkodik A volszk ügyekben, mint sárkány csataz S végez [achieve], mihelyt kardját kirántja (Cor/4 : 351)

2. ts 'elvégez, (meg)cselekszik; teljesít': Végzém, a mit kelle: elmondtam legszörnyűbb Átkomat, s elsírtam legszentebb könnyemet. (613/2 : 192) Tán olly parányit végzett [Szilveszter], mint a hangya, De mint az, ollyan fáradatlan volt. (Ap/3 : 144) + 1 : 145, 226; 2 : 273; 4 : 290; *(szókapcs:) gyónást ~* Végezze ön gyónását . . kirekesztőleg Mornac ur érdekében akarja ön e házasságot végrehajtani? (KH/6 : 51) + 6 : 228 *→kötelességet ~* 3 : 180 *→művet ~* 4 : 324 *szent →szolgálatot ~* 2 : 214 — **a)** (odaértett tárggyal; ölésre, kivégzésre vonatk.:) Összegörnyed Zsigmond király, Az elítélt egyenest áll . . Szólna Zsigmond: „végezd, mester!" (834/3 : 210) — **b)** tn 'ua.': *(tőism:) ~ — végezni←* 4 : 156

3. ts '(el)intéz': Hát te végeztél-e valamit a ministeriumnál? (L 281/7 : 205); *(szókapcs:) pörét végzi vkivel* 'pöröl, veszekszik': Az amazontermészetü Márta Szomszédnéjával Akkor végzette pörét. Melly onnan eredt, Hogy a rosz lelkű szomszédné Egy tyúkját agyonütötte (HK/1 : 145—6), *számadást ~ vkivel* 'felelősségre vonja' ld. **végezni**, *→ügyét végzi* 4 : 342 — **a)** tn 'a szóban forgó ügyet elintézi': jer beljebb egy szobával . . Ha nem akarsz jőni, mindegy, itt is végezhetek (HKöt/4 : 27) a censor az öreg Rezseta volt . . Tőle a nyomdába mentem, s ott is végeztem. (L 193/7 : 130) — **b)** 'intézkedik, rendelkezik': azt gondoltam, hogy legjobb lesz a munkát . . kinyomatni . . ha akarod, Emich fényesen is kiállítja. Tégy rendelést tetszésed szerint. A szerint végzek. (L 188/7 : 116) Az ország adjon elégtételt megsértett királyának. Országgyülést fogok hirdetni, s ott végezzenek. (TH/4 : 181) + 4 : 342

4. ts 'vmilyen határozatot, döntést hoz': *~ vmiről* én . . a galeriára szorultam . . szegény nép, legfanaticusabb barátod csak úgy a távolból fogja hallgatni, mit végeznek sorsodról (L 215/7 : 152) — **a)** tn *(ford)* 'tárgyal': *~ vmi felől* Mi ön házassága felől végzünk [verhandeln] (KH/6 : 19—20)

5. tn *~ vkivel* 1. 'elintézi, rendezi vkivel a szóban forgó ügyet': Legjobban szeretném, ha szóval végezne Ön velem, s rendelne órát megjelenésemre (L 257/7 : 198); 2. 'leszámol vkivel': Átok mindkettőtökre! — De a boszú ideje még el fog jőni. — Még nem végeztem veletek [Ich bin mit Euch noch nicht im Reinen]! (RH/6 : 389); 3. 'nincs többé köze vkihez': Ellenség, jó barát, Végeztem veletek; Senkit nem gyűlölök, Senkit nem szeretek. (105/1 : 51)

végezni fn in 9 | **végezni** 8, **végzeni** 1: *-ni* 7; *-nem* 2

1.d) *(paradoxon:) a →kezdeten ~ni* 4 : 373 | *(ráértés; tőism)* [Predszláva:] Ölj meg . . Végezz. Gyorsan. Minél elébb. [Borics:] Igazad van, édes anyám, minél elébb végeznem kell. Már ugy is soká tart a komédia. (TH/4 : 156) — **2.** *(szókapcs:) dolgot ~ni* kényszerült a földmives a dolgot olly módon végzeni, mint azon időkben nem volt szokatlan. (RH/6 : 73) — **3.** [Menenius] kedveért, ki Többet remélt végezni, engedék egy Kevéskét. (Cor/4 : 361) + 4 : 25; *(szókapcs:) számadást ~ni vkivel* Egy régi számadást kell Monthermer Hugoval végeznem (RH/6 : 259) — **a)** kötelességedül adom, végezni a pártütő Sámson ügyében. Kezedbe teszem életét. Add a hóhérnak, vagy add vissza magának (TH/4 : 192) *(ism, ráértés)* Hideg-

vérrel jöttem hozzád, ugy akarok *végezni* és távozni. — . . És mit akarsz végezni? (HKöt/4 : 25) — **4.a)** *~ni vmi felől* Nagysád . . gyöngéd dolog felől jövök önnel végezni (KH/6 : 49)

végezvén 2. hat in 1 — **1.** Végezvén a vacsorát, szobámba indultam (HKöt/4 : 62)

vö. **[végeznivaló]**

végezet ld. **végzet**

[végezetül] hsz: **végezetűl 1**

'végül': Eudoxia megható sophismákba . . ömlék, s végezetűl monda magában, hogy balházasságra lépett (KH/6 : 59)

[végeznivaló] fn: **végezni való 1** | *-m* 1

'elintézendő ügy; elintéznivaló': Móric . . gyalázatosan viselte magát irányomban . . legényemet küldtem oda, hogy jöjön hozzám, mert igen fontos végezni valóm van vele (L 230/7 : 167)

végezte szragos fn **1** | *-vel* 1

'vmi vége, befejezése': a bizonyítványt . . a herceg kezéhez szolgáltatod, hogy azt a harc végeztével fölnyissa. (RH/6 : 321)

végeztet ts ige **2** | . . *ess* 1; . . *esd* 1

1. 'elrendeli, hogy vmit elvégezzenek, megtegyenek': (odaértett tárggyal; kivégzésre vonatk.:) Végeztesd, asszonyom, hol van a vérszolga? (SzM/2 : 265)

2. (a *kivégeztet* ige rövidített ismétléseként:) Végeztess ki, hamar végeztess, asszonyom (uo.)

véghetetlen mn és hsz **23**

I. mn 16 | 6

1. 'térben végtelen': *(párh:)* *~, régteremtett← ég* 3 : 192; *(kép, páros kif)* Ringatózni véghetetlen, Nyúgodalmas tengeren, Boldogságos házasélet Nyúgodalmas tengerén. (717/2 : 339)

2. 'időben végtelen' ld. **véghetetlenül — a)** *(túlz)* 'rendkívül hosszan tartó': *(kép)* mi vagyunk a lámpafény, Melly . . Ég a sötétség éjjelén. Ha a mi fényünk nem lobogna A véghetetlen éjen át, Azt gondolhatnák fönn az égben, Hogy elenyészett a világ (841/3 : 219) *(halm:)* *puszta, →gyászos, ~* 3 : 260

3. *(átv)* 'megmérhetetlenül nagy fokú': Véghetetlen kínom közepett Mit tehetnék ekkor egyebet? A tintába mártom tollamat (192/1 : 153) | *(ráértés, fokozás)* Hejh ha én is kiszállhatnék Búmnak országából! Nem szállhatok, mert búm olly nagy, Olly nagy, mint szerelmem, És szerelmem . . Oh ez véghetetlen! (520/2 : 97)

II. hsz 7

'rendkívül nagy mértékben; véghetetlenül': ⟨Véghetetlen szép⟩ Oh mi szép a vándorélet (368/1 : 318, 415) Elbájoltál véghetetlen! (179/1 : 110) + 1 : 415; 2 : 247; 7 : 125 *(ism* nyomósítására:) S ők boldogok . . Olly véghetetlen boldogok . . Hogy néked megbocsátanak (709/2 : 307) + 1 : 287

véghetetlenül hat **10** | *-ül* 6 *~ -űl* 4

I.2. legjobb lesz alunnom És álmodnom véghetetlenül. Kérem istent, hogy ne ébresszen föl Az ítéletkor se engemet (346/1 : 303) + 4 : 148 — **a)** *(fokozás)* a fogoly hölgy . . Hosszan tünődék, véghetetlenűl, Hogy szabaduljon e falak közűl (S/2 : 77) — **3.** Szép szeretője van vitéz Barangónak . . Barangó szerette őt ⟨véghetetlenül⟩ véghetetlenűl (SzÁ/1 : 337, 418) + 4 : 91; 5 : 89; 6 : 397 *(párh:)* *→lángolón — ~ül* 3 : 179 *(ism* nyomósítására:) jobb, hogy igy történt, véghetetlenül jobb (P 201/5 : 84)

[véghezvisz] ts ige: **véghez visz 5** | *-ek* 1, *-Ø* 1, *-ünk* 1; . . *vittek vala* 1 | . . *vittek volna* 1

'megtesz, végrehajt': Nepos . . mutatá híven, mennyit vittek vala véghez Graecia nagy fiai (1/3 : 243); *(szókapcs:)* *csodát ~* „majd megmutattam volna nekik —" „Valóban csodát vittél volna véghez," felelt a másik gúnymosollyal. (RH/6 : 116) *→epicuri tort ~* 1 : 109 *tettet ~* semmi bűnbánás nem nyugtalanít a tettek miatt, mellyeket a zöld erdőben véghez viszek (RH/6 : 125) *újítást, →haladást ~* 3 : 288

végig hsz és ik **9**

I. hsz 9

1. 'útszakasz egész hosszán át': *vmin ~* a falun végig lakodalmas nép ment (FL/4 : 137) + 1 : 336 (4×)

2. 'a szóban forgó időszak végéig': Már megindultam Erdélybe, s megint csak vissza kellett fordulnom . . De a jövő nyarat végig Erdélyben töltöm (L 119/7 : 39) Nem fogja ő [= Coriolanus] méltóságát szerényen Viselni végig (Cor/4 : 269) — **a)** 'élete végéig': Kis lak áll a nagy Duna mentében . . Bár maradtam volna benne végig! (90/1 : 40)

3. 'a kezdettől a befejezésig': *(nyomósítva:)* *egészen ~* arra kérem Önt, legyen szives levelemet egészen végig átolvasni (L 257/7 : 197)

II. ik — ld. a *végig-* ik-s igéket

[végigcirógat] ts ige: **végig cirógat 1** | *-á* 1

'kezét vmin végighúzva megcirógat': A vén asszony végig cirógatá [a kisfiú] Arcát (Ap/3 : 125)

[végigcsépel] ts ige: **végig csépel 1** | *-ed vala* 1

(átv) 'sorra megver': *(tőism)* Ha a folyóba **nem** estél volna, mindnyájokat végig csépeled vala [hättet Ihr sie . . durchgedroschen]; csépeld meg hát most, jó Bill! (RH/6 : 116)

[végigcsorog] ts ige: **végigcsurog 1** | .. *rgott* 1
'vminek egész hosszán át csorog': ~ *vmin* [Ternyei] Arcán víz csurgott végig.. könny-e vagy veríték? (HKöt/4 : 65)

[végigcsúszik] tn ige: **végigcsuszik 1**
'csúszva végighalad': ~ *vmin* a kigyó .. keblünkön jégcsap gyanánt Vérfagylalón végigcsuszik, Aztán nyakunkra tekerőzik (593/2 : 170)

[végigdönget] ts ige: **végig dönget 1** | *-em* 1
'sorra megver': végig döngetem az egész iskolát, ha még annyian volnának is. (HKöt/4 : 61)

[végigfektet] ts ige: **végig fektet 1** | *-tük* 1
'(halottat) hosszában elfektet': ~ *vmin* János segítségével levettem fiamat [az akasztófáról] .. és végig fektettük a földön (HKöt/4 : 81)

végigfoly tn ige **1**
'vminek egész hosszában elömlik': ~ *vmin: (kép)* ha [a közkatonák] elesnek a felejtés árja Foly sírjukon s neveiken végig. (819/3 : 193)

végigfut tn ige **4** | *-ott* 4 — *(átv)*
1. '(hideg v. meleg érzete) elönt vkit': ~ *rajta* E szavakra hideg vagy meleg futott végig rajtam, magam sem tudom (HKöt/4 : 53) (az eredeti jelentés ráértésével:) végigfutott rajt a hideg, Mint a romok között a szél. (Ap/3 : 164)
2. 'gyorsan átolvas vmit': ~ *vmin* [Hugó a levelet] gyorsan feltöré, s élénken futott végig tartalmán. (RH/6 : 323)
3. 'csík alakban megjelenik vhol': ~ *vmin* A keleti láthatár szélén a hó fölött piros szalag futott végig, melly a nap jöttét hirdeté (HKöt/4 : 29)

végiggondol ts ige **4** | **végiggondol 1, végig gondol 3**: *-om* 1; *-tam* tsr 1, *-ta* 2
1. '(múltbeli eseményt) időrendben emlékezetébe idéz': egész életem sanyarúságait végiggondoltam (ÚL/5 : 65) [János] Végig gondolta a régi szép időket. Mikor még Iluska tiszta szive égett (JV/1 : 208) + 1 : 283
2. 'meggondol, mérlegel vmit': „.. Légy kisérőm csak az erdőszélig, Vagy akár a szobám közepéig." Lidi végig gondolta a dolgot: Ez az úrfi olly sok szépet mondott .. S ő mindezért háladatlan legyen? (SzP/2 : 57)

végighajt ts ige **1** | *-otta* 1
'vmely útszakasz egész hosszában hajt': ~ *vmin* a szép Julcsát .. férje lóhátról hajtotta végig a falun karikásostorral. (FL/4 : 138)

[végighallgat] ts ige: **végig hallgat 8** | *-ám* 2, *-á* 3; *-ni fogom* 1 | .. *ass* 1; .. *assa* 1
1. '(vkinek a mondanivalóját) elejétől végig meghallgatja': fuss, Bálint, fuss .. menekűlj!... Ezeket mondá zokogva .. Luiza, én végig hallgatám (HKöt/4 : 77) Végig hallgatá a követ e beszédet. (SzP/2 : 259) + 4 : 35, 135; 6 : 195 *(párh)* tudja isten millyen scandalosus jelenés történik, s hogy' lássa, hogy' hallgassa azt végig feleségem? (P 207/5 : 101) — **a)** ~ *vkit* 'ua.': Sándor, szóla [barátom], hallgass végig, kérlek. (ÁB/6 : 441) + 6 : 111
2. *(átv)* '(költői tevékenységet) végig figyelemmel kísér' ld. **végighallgatni**
végighallgatni fn in **1** — **2.** nem is győzitek Végighallgatni lantomat (676/2 : 271)

[végighasít] ts ige: **végig hasít 1** | *-otta* 1
(átv) '(út) egész hosszában átszel, keresztülszel vmit': „.. Ezen az uton itt vajjon hova jutnak?" Kérdé János vitéz egy utra mutatva, Melly az erdőt jobbra végig hasította. (JV/1 : 210)

[végighúzódik] tn ige: **végighuzódik 1**
'(kígyó) testét húzva, vonszolva végighalad vhol': ~ *vmin: (kép)* Egy óriáskigyó bámészkodásom, Végighuzódik a népsokaságon. (297/1 : 270)

vágigjártat ts ige **1** | *-ta* 1
(átv) 'végighordoz': *(szókapcs:) lángtekintetét ~ja vkin* 'haragosan végigmér vkit': Kihullt a kard a két fiú kezéből .. Keresztülszúró lángtekintetét Jártatta végig rajtok az apa (S/2 : 77)

végigkefél ts ige **1** | *-tem* tsr 1
(átv, biz) 'alaposan megver': lármázni kezde feleségem; S lármázott, mig végig nem keféltem. (175/1 : 106)

végigküzd ts ige **1** | *-enéd* 1
'(harcot) befejezéséig vív': *(átv)* ha bánatod van .. hadd venném át felét, Másik felével a harcot csak Könnyebben végigküzdenéd. (651/2 : 235)

végigmegy tn ige **7** | **végigmegy 3, végig megy 4**: *-ek* 1; .. *mentem* 1, .. *ment* 4, .. *mentünk* 1
'vminek egész hosszán át halad': ~ *vmin* Flamareil ur .. Nyugodt arccal ment végig a teremen (KH/6 : 45) Hogy suttogják majd, ha az utcán Végig megyek veled: Petőfi felesége! (148/1 : 87) + 4 : 20; 6 : 324, 364, 415 *(kép)* E tíz év napjai rám nézve két sorba állított katonák valának; én végig mentem e hosszu soron, s vesszőztetém a sanyaruság vesszejével. (HKöt/4 : 42)

[végigmennydörög] ts ige: **végig mennydörög 1** | . . *rgik* 1
(vál) 'mennydörgő hangon kiált úgy, hogy vminek egész területén hallható': ~ *vmin: (kép)* a népek . . végig mennydörgik a föld kerekén: „Legyünk rabokból ismét emberek!" (504/2 : 83—4)

[végigmetsz] ts ige: **végig metsz 1** | *-ette* 1
'hosszirányú vágással elmetsz': János vitéz . . neki suhintva szablyáját, Végig metszette a csősz nyaka csigáját. (JV/1 : 211)

végignéz ige 8 | **végignéz** 5, **végig néz** 3: *-Ø* 1; *-tem* 1, *-ett* 2, *-tek* 1, *-te* 1; *-e* 1 || *-hetek* 1
tn 'szemét végigjártatja': [Rikárd] végig néze az út hosszában, a fák között a tó körül sompolyogva (RH/6 : 297); ~ *vmin* A ki . . végig nézett öltözetünkön: nagyot kacagott (HKöt/4 : 51) + 6 : 282 *(kép)* Én nem nézhetek vidámon Végig elhagyott hazámon (240/1 : 230); ~ *vkin* Estig jártunk . . egy tanyáról a másikra; mindenütt . . gyanúsan néztek végig rajtunk (N/4 : 110) + 4 : 52; 3 : 208 — **a)** ts 'végignéz vmin': Hiripi egyik bámulásból a másikba [esett] . . a mint végignézte öltözetemet (HKöt/4 : 67)

[végignyargal] tn ige: **végig nyargal 1** | *-t* 1
(átv) '(íráson szemével) végigfut': ~ *vmin* (az eredeti jelentés ráértésével:) markolj tollat . . abban a szempillantásban, a melyben szemed négy lovas kocsija végig nyargalt e sorokon (L 151/7 : 66)

[végignyújt] ts ige: **végignyujt 1** | *-ja* 1
(vható) ~*ja magát vmin* 'végignyújtózkodik, végignyúlik': A kis szobán hosszu vékony asztal ⟨Nyujtja magát végig⟩ Nyujtózkodik végig (565/2 : 135, 375)

[végignyújtózik] tn ige: **végignyujtózik 1** | *-om* 1
'testét elnyújtva hever': ~ *vmin* Dél s est között van az idő, nyujtózom A pamlagon végig kényelmesen (677/2 : 272)

[végignyújtózkodik] tn ige: **végignyujtózkodik 2** | *-ik* 1; *-ott* 1
'hosszan elnyúlik, végignyúlik vmin': A nap fölkeltétől a nap enyésztéig Egyenes rónaság nyujtózkodott végig. (JV/1 : 186) + 2 : 135

végignyúlik tn ige **2**
'hosszan elnyúlik': ~ *vmin* Itten a lapályon Egy ér nyúlik végig, meg se mozdul habja (787/3 : 79) + 5 : 47

végigolvas ts ige **2** | 1: *-d* 1
'elejétől végig elolvas': elkerűlhetetlen, hogy . . két száz pengő forintot rögtön utnak indíts, akár addig végig se olvasd e levelet (L 122/7 : 40—1)
végigolvasni fn in 1 — *illy versért a postabért fizetni, s még azt végig is olvasni, kétszeres boszuság (P 71/7 : 510)

végigomlik tn ige **1** | . . *omolnak* 1
'végigfolyik': ~ *vmin: (tőism)* [az asszonynak] Sürűn omolnak könnyei . . végig arcán A kisded orcájára le (Ap/3 : 108)

[végigpántol] ts ige: **végig pántol 1** | *-jam* 1
(nép) 'sorra elpáhol, elver': nem volna szükségem második kézre, hogy őket . . végig pántoljam [ihnen eine . . Tracht Prügel zu geben] (RH/6 : 84)

végigpereg tn ige **1** | . . *rgett* 1
(vál) '(könnycsepp) végigcsordul': ~ *vmin* a Remegő aggastyán . . szóla, s egy nehéz könny Pergett végig arcán (BI/2 : 322)

[végigrohan] tn ige
'rohanva végighalad'
[végigrohanni] fn in: **végig rohanni 1** | *-nom* 1
(átv szókapcs:) ~*ni az életúton* engem a rendes élet Időnek előtte megölne, tudom; Költő vagyok, költőileg kell Végig rohannom az életuton! (128/1 : 72)

végigsétál tn ige **2** | **végigsétál 1, végig sétál 1:** *-t* 1; *-ni fogunk* 1
'sétálva végighalad': ~ *vmin* (Szilveszter) Látá koronként a leánykát, Midőn az végigsétált a falun (Ap/3 : 146); *(átv szókapcs:)* ~ *az életen* megajándékozom önt örökös barátságommal . . boldogan fogunk végig sétálni az életen, mint két szerelmes valami szép kert lugasán (HKöt/4 : 49)

végigsiet tn ige **1** | *-ett* 1
'sietve végighalad': ~ *vmin* élénk tekintettel sietett végig Lucy a folyosón (RH/6 : 367)

végigszáguld tn ige **1**
'száguldva, vágtatva végighalad': ~ *vmin: (látomás, párh)* A háboru istene újra . . Lóra ül és végigszáguld a messze világon (599/2 : 179)

[végigszalad] tn ige: **végig szalad 1** | *-t* 1
'futva végighalad': ~ *vmin* A következő pillanatban . . emberi test ugrott a falra; s azon végig szaladt a torony felé, mellybe zárva volt Hugo (RH/6 : 282)

végigszáll tn ige **1** | *-ok* 1
'szállva végighalad': *(átv szókapcs:) gondolatban* ~ *vmin* 'végiggondol (1.) vmit': végigszállok gondolatban A messze fekvő multakon. (180/1 : 111)

végigtekint ige **13** | **végigtekint** 6, **végig tekint** 7: *-ek* 1, *-esz* 1; *-em* 1, *-ik* 1; *-ettem* alr 1, *-ettek* 1; *-ék* 1, *-e* 5 | *-setek* 1

1. tn 'nagyobb távolságot áttekint': ~ *vmin* egy jobbra forduló úthoz értek, s .. azon végig tekintettek (RH/6 : 107—8) Tekintsetek ott a rónaságon végig, Birodalma hajdan ez volt Attilának (LV/3 : 302) — **a)** '(több személyt) egymás után megnéz, (csoporton) végigjártatja tekintetét': ~ *vkiben, vmi(ke)n* Gyönyörű kompánia! gondolám .. a mint végigtekinték utitársaimon (ÚL/5 : 45) Az ősz ember végigtekinte a Kárörvendő szilaj tömeg során (Ap/3 : 177) + 3 : 48; 6 : 228, 268, 315 *(párh)* az öreg nemes .. többször tekinte végig az asztal két oldalán, s a jó kedvű arcokat szemlélte (RH/6 : 131) — **b)** 'olvasva áttekint vmit': ~ *vmin* Te elfáradsz, mig őseidnek Végig tekintesz névsorán (548/2 : 119)

2. tn *(átv, vál)* 'gondolatban végigvizsgál, áttekint vmit': ~ *vmin* Végig tekintettem tulajdon sorsomon És a világ során. (502/2 : 68) — **a)** ts 'ua.': Sokat beszéltek .. Jót is, de ebbül a hon még nem él meg .. És így tevétek már rég óta mindig; Látják, kik a multat végigtekintik. (745/3 : 29) Ha .. mint Polgár végigtekintem a hazát, Szemem .. Egy pusztulásnak indult népet lát. (806/3 : 179)

[végigvagdos] ts ige: **végig vagdos 1** | *-ott* 1
'ostorcsapásokkal megver vkit': a kocsis meglátott, és végig vagdosott ostorával (HKöt/4 : 47)

[végigvágtat] tn ige: **végig vágtat 1** | *-tak* 1
'(ló) vágtában végighalad': ~ *vmin* figyelmöket lovak dobogása, mellyek az utcán végig vágtattak .. gerjeszté föl. (RH/6 : 249)

végigver ts ige **1** | *-d* 1
'sorra megver': Ralf fiam! Verd végig valamennyit! (RH/6 : 90)

[végítélet] fn: **végítélet 5, vég-ítélet 1** | *-Ø* 5 (b 2) | *-et* 1
1. 'az Isten ítélkezése a világ fennállásának utolsó napján': Végítélet van... az alkotó az Angyalokkal trombitát fuvat. (343/1 : 301) — **a)** 'ítéletnap, a világ vége': Ha holnap sem lesz a végítélet: Beások a föld közepéig, Lőport viszek le És a világot a Levegőbe röpítem... hahaha! (417/2 : 10) *(birt szerk, tőism:)* ~ *végórája*← (3 : 234)

2. *(átv)* 'vminek végleges pusztulása': *(szókapcs:)* ~ *(napja) jön vmire* Rá jött a végítélet napja, S már semmi föl nem támaszthatja Ledúlt világom romjait. (114/1 : 61) Feltűnt előttem a rettentő kisértet, Mellytől e világra jön a vég-ítélet. (Tb/3 : 287) + 2 : 278

végjelenés fn **1** | *-ét* 1
'színmű legutolsó jelenete': *(átv)* Mihelyt magát Mornac elhatározta, szerelmét nyereségének föláldozni .. Flamareilnéhoz indult, e sokáig tartó dráma végjelenését játszandó. (KH/6 : 30)

végképp hsz **20** | **végképp** 1, **végkép** 19
1. 'végleg; tökéletesen': De befejezve nincsen még a munka .. Majd akkor illet a koszorú téged, Ha e munkát végkép bevégezéd (855/3 : 235) — **a)** 'a későbbi változ(tat)ás lehetősége nélkül': fölbomlott egészségem miatt egy ideig .. nem tehetek szolgálatot, ha végképp elpusztulni nem akarok. (L 280/7 : 204) a boldogságról már végkép lemondék (414/1 : 362) + 1 : 97, 251; 2 : 233; 3 : 120; 4 : 37; 5 : 31; 6 : 184; 7 : 54 (+ 5); *(túlz)* Magyar constructio végkép elenyészett (182/1 : 114) + 7 : 215

2. *(átv)* 'a lehető legnagyobb mértékben; teljesen': De mikor hold, csillag nem ragyog, Akkor én végkép oda vagyok. (192/1 : 153) Isten hozzád, nőtlenség barátom! .. Örömiddel végkép jóllakám. (672/2 : 268)

[végképpen] hsz: **végképen 4**
1. 'végleg, végképp (1.a)': [a szerelem országában] egy folyó .. visszavisszafordult A helyre, mellyet egyszer elhagyott már, Mikéntha fájna nékie Végképen elszakadni tőle. (684/2 : 280)

2. 'teljesen, egészen': Sötétség országa kiderült végképen (JV/1 : 215) Édes apám, én voltam te néked .. a te büszkeséged; Fordult a sor, megfordult végképen, Te vagy mostan az én büszkeségem. (816/3 : 189) — **a)** 'a lehető legnagyobb mértékben': Hogy játszottak? ne is kérdezzétek! .. A darab is rosz, silány végképen. (163/1 : 96)

[végkívánat] fn: **végkívánat 1** | *-om* t 1
(vál) 'utolsó kívánság (kivégzés előtt)': nem t'om: lesz-e emberséged? Meghallgatod-e végkívánatom? (401/1 : 349)

véglehelet fn **2** | **véglehelet** 1, **véglehellet** 1: *-emig* 2
(vál) 'a halált megelőző utolsó lélegzetvétel': *(hat)* ~ *éig* 'haláláig': Oda való vagyok én a csatatérre .. Véglehelletemig nem hagyom a helyet (699/2 : 298) + 4 : 176

Végles tulfn **1**
(földrn) 'felvidéki község és vár (Vigl'as, Csehszlovákia)': Végles Zólyom megyében. Zólyomhoz 1 mfld. (P 6/5 : 159)

végmenedék fn **1** | *-et* 1
(vál) 'végső menedék': *(kép)* a hölgyek szive .. nyitva áll mindennek, a mi szép s jó, S az üldözött igazság .. Végmenedéket ott talál. (Ap/3 : 146)

[végmerény] fn: **vég-merény 1** | *-e* 1
(ford, vál) 'vkinek végső, vakmerő cselekedete': [Coriolanus] Bajnok férfi volt, De vég-merénye [last attempt] mindent letörölt, Honát földulta, s utálatúl hagyá Nevét a késő kornak. (Cor/4 : 365)

végnyugalom fn: **2** | . . *lma* b 1 | . . *lmokat* 1
(vál) 'halott nyugalma a sírban': *(birt szerk:)* ~ *helye* 'sír': a koporsót a kis falunak csaknem egész népsége követé . . de hozzá tartozói közül senki sem kiséré őt végnyugalma helyére. (NI/6 : 428—9); *(szókapcs:) végnyugalmát találja* 'eltemetik': Félig sűlyedt kő alig mutatja, Hol találták [a régi hősök] végnyugalmokat. (43/3 : 270)

végóra fn **5** | *-d* 1, *-nk* 1 | *-jokban* 1; *-jaként* 1; *-mon* 1
(vál) 'vminek utolsó órája': *(hsl, tőism)* Jött a halál . . Tombolt a vész irtóztató erővel A végítélet végórájaként (855/3 : 234) — **a)** 'vki halálának órája': [a pap] olly férfi, kinek hivatala kötelességeihez tartozék, a haldoklókat végórájokban segélni (NI/6 : 426) Szép . . birni egy olvasóközönség figyelmét, s hogy ezt én megnyertem, boldogabbá tesz végórámon, mintha kortársaimtól meg nem értve . . halnék meg (UJ/5 : 35) (más szerző művének címe:) *nem közölhetők: Pottendorf keserve . . Jennyhez. — Végóránk. (P 60/7 : 507) *(szókapcs:) ~ja üt* 'meg kell halnia': Kompolti Péter, végórád ütött! (S/2 : 77)

végpere fn **1** | *-eit* 1
(tsz; *vál)* 'a halál előtti utolsó percek': ki életének végperceit boldogan töltė el, azé a menny, s ki boldogtalanúl, azé a pokol. (HKöt/4 : 63)

[végpillantás] fn: **vég pillantás 1** | *-iban* 1
(vál) '(búcsúzás előtti) utolsó pillanat': *én mégyek- el. És most a bucsu-óra Vég pillantásiban, Szabad legyen kimondanom Mi szűmben rejtve van (88/3 : 318)

végpont fn **1** | *-ra* 1
(vál) 'vminek végső foka': *(szókapcs:) ~ra száll* 'tovább nem fokozható': Végpontra szállt a türelem! (46/3 : 273)

[végpusztulás] fn: **végpusztúlás 1** | *-t* 1
(vál) 'végleges, teljes pusztulás': *(túlz, dagályos)* [Bagarja] A gondviselésnek Választott embere . . Ki elhárítani termett A végpusztúlást falujáról. (HK/1 : 144)

végre hsz **320**
1. 'hosszabb folyamat, cselekvés(sorozat) végső mozzanataként': Haldoklófélben volt a hajnali csillag . . Mint gyorsan kiröppent fohász, eltünt végre (JV/1 : 217) Csuron víz vagyok. Még megérem, Hogy végre hallá változom. (623/2 : 203) + 1 : 162; 2 : 36, 80; 3 : 79; 4 : 30; 5 : 25; 6 : 138; 7 : 12 (+ 49); *(párh, ill. szembeáll:) egy darabig* v. *ideig — aztán — ~* Mentünk, mentünk . . egy darabig egyenesen, aztán föl és alá, végre távolról halk kalapácsolásokat hallottunk. (ÚL/5 : 52) + 6 : 433 *eleinte — ~* 6 : 406, 417 *először — →azután — ~* 3 : 330 *később — ekkor — ~* Pál mester illyformán okoskodott . . Pál mester később így okoskodott . . Pál mester ekkor igy okoskodott . . Pál mester végre így okoskodott . . Most már minden, de minden oda van (227/1 : 223—4) *soká — ~* beszélgetések soká tarta; végre az urnak két szolgája jött az alacsony szobába (RH/6 : 77) + 6 : 30, 307 *egyre tovább — ~* A forradalom lángja becsapott Németországba, egyre tovább harapózott; végre Bécset is fölgyujtotta (P 201/5 : 80) *utóbb — ~* Egressy Gábor a tüzes, önérzetteljes, utóbb a vasálarc alatt gyengülő, végre vázzá sorvadt, lélekben eltompult, szerencsétlen királyfit . . nagy jelességgel személyesíté (P 37/7 : 634) (ksz-val) *(é)s (. . .) ~* Miként folyammá nő a kis patak, S miként tengerbe vész el a folyam, Szerelmem akkép napról napra nőtt, S lett végre tenger (313/1 : 279) + 1 : 163, 246; 2 : 95, 322; 4 : 103, 120; 6 : 72, 255 (+ 6) *(párh:) →az(u)tán— s ~* 1 : 199; 6 : 223 *egyre — s ~* egyre szűkebb lesz a völgy s végre egészen kősziklák közé szorúl (ÚL/5 : 63) *nemsokára — és ~* csak ketten vagyunk . . Talán nem sokára csak egyikünk lesz meg, és végre nem lesz egy sem (HKöt/4 : 83) *utóbb — s ~* 6 : 426, *(és) ~ is* 'az lesz a vége, hogy': [a nemzetgyűlés tagjai] csak . . akkor jönnek tüzbe, ha nem az ellenséget, hanem egymást kell marniok, és végre is megérjük, hogy szőröstül-bőröstül elnyelik a törpe minoritást (P 223/5 : 113) + 3 : 211, *míg ~* Játékszered volt szívem . . rohanva, vitted A nagy világon át, Mig végre megbotlottál Egy sírhalom fölött (265/1 : 250) + 1 : 109, 343; 2 : 21; 3 : 140; 4 : 126; 6 : 140, 242, 431 (+ 6), *~ pedig* v. *pedétiglen* 2 : 209 *(párh:) eleinte — →később — ~ pedig* 4 : 138 — **a)** *(felsor* utolsó tagjának kapcsolására) 'befejezésül említve': Sem szellemét, sem kellemes modorát, sem még mindig jeles szépségét . . sem irántai őszinte ragaszkodását végre, nem kimélé. (KH/6 : 31) [latin metrum és német kádencia] az én költeményeimben nincs . . A mi költeményeimben az aljasságot illeti, ez ellen ünnepélyes óvást teszek . . Végre, hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. (P 114/5 : 38—9) + 6 : 6 (2×), 28 (2×), 57 (2×), 59, 390; 7 : 160 *(párh)* Edvárd . . fontolgatásai három egymást ostromló eszmére oszoltak. Első az ész jelenése . . aztán egy pár pofleves . . végre a Dianaláb, mellyet vele a hintóhágcsó láttata (KH/6 : 17—8); (ksz-val) *(é)s ~* . . Sietek lefordítani e költeményt . . mert a dicső

Béranger írta és írta . . a köztársaság kikiáltása után és írta hatvannyolc éves korában! és végre mert ez legszebb költeményei között talán a legszebbik. (P 229/3 : 338) + 3 : 244; 5 : 121; 6 : 88; 7 : *506

2. 'várakozás után végül': A vezérnek hosszu volt ez a nap . . Végre jött az éj s ment, viradni is kezdett (SzM/2 : 257) A világ megúnja A jármot végre s a gyalázatot (Ap/3 : 171) + 1 : 81; 2 : 277, 294; 3 : 252; 4 : 55; 5 : 19; 6 : 17; 7 : 11 (+ 92); *(páros kif:)* ~ *már* illik dologhoz Fogni végre már, Isten drága napját Egyre lopni kár. (710/2 : 308), ~, *valahára* ld. **[végre-valahára]**; *(szembeáll:) (jó) darabig* — ~ igy haladtunk jó darabig szótalanúl, végre magam törtem meg a csendet (ÚL/5 : 61) + 6 : 22 *előbb* — ~ 1 : 283 *egy* v. *néhány pillanatig* — ~ Montfort egy pillanatig gondolkodék. „Ejh, Rikárd . . legbuzgóbb ügyünkben," monda végre. (RH/6 : 176) + 6 : 260, 270, 330, 418 *sokáig* — ~ A legények sokáig tanácskoztak ottkin; végre elhatározták, hogy bemennek s Marcit megtámadják (FL/4 : 136) + 4 : 97; (ksz-val) *de (. . .)* ~ 2 : 43, 159, 214; 3 : 83, 153; 6 : 73, 146, 266; 7 : 10 *(szembeáll:) egy ideig — de (. . .)* ~ Egy ideig csak elvalék velök . . De a barátság végre megszakadt (205/1 : 162) + 6 : 195 →*soká — de* ~ 3 : 303; 5 : 124, ~ *is* már akárhogyan húzzuk halasztjuk, Végre is csak el kell mondani (BI/2 : 327) + 2 : 311, 324; 4 : 139, ~ *mégis* tíz év alatt . . végre még is, előbb utóbb csak meg fog házasodni (KH/6 : 50) + 6 : 27, 205, *míg (. . .)* ~ Addig ostorozlak, nemzetem, mig végre Földobog szíved (730/3 : 12) + 1 : 116; 3 : 165 *(szembeáll:) sokáig — míg* ~ . . Sokáig álltam a küszöbnél, Mig végre szinte öntudatlanúl Beljebb-beljebb vont a vidék varázsa (685/2 : 281), *s . . .* ~ Megy, megy tovább a méla vándor, S eléri végre a falut (322/1 : 285) + 2 : 306; 5 : 76; 6 : 44, 87, 149, 382, 399 *(szembeáll:) néhány pillanatig — s* ~ [Lucy] Hallgatva tekinte néhány pillanatig [Hugó] arcára, s végre kérdé tőle: „S most mit szándékozol tenni?" (RH/6 : 146) — **a)** (megelégedettség kif.:) Bírom végre Juliskámat [verscím is] (612/2 : 191; 7 : 517; PE. 11 : [199]) Honvéd vagyok . . Egy vagyok a végre föltámadt magyar nép Győző seregébül (857/3 : 236) + 2 : 262, 274; 3 : 41, 205; 4 : 207; 5 : 53; 6 : 287; 7 : 56 (+ 16) *(ism)* itt a gyűrü, Itt van végre ujjamon! Itt van ajka . . Itt van végre ajkamon! (649/2 : 232) *(nyomósító ism)* Hányt-vetett a vad hullámos élet, S végre, végre meglelém a révet (625/2 : 205) + 2 : 74 (2×) | (msz-szerűen:) „Levelek . . Leicester grófhoz." „Hah!" szólt Leicester fölugorva, s arcán öröm ragyogott. „Végre! . ." (RH/6 : 211) — **b)** (sürgetés kif.:) Tápláljátok végre a hazát, ki Olly sokáig táplált titeket. (667/2 : 252) Tettre, ifjak, tettre végre (754/3 : 39) + 1 : 327; 3 : 203; 7 : 185

3. 'elvégre, utóvégre': Végre — azt mondják, ugy jó a pénz, Hogyha megszámlálva van (122/3 : 285); ~ *is* Eh, mindegy, végre is mindegy, teljes tökéletesen mindegy. A minek meg kell lennie, annak meg kell lennie, (FL/4 : 132) + 5 : 113, 123; 6 : 321

vö. **[evégre]**, **vég**

végrehajt ts ige **10** | 5: **végrehajt 3, végre hajt** 2; *-játok* 1, *-ják* 1; *-a* 1 | *-sa* 1 || *-hatta* 1

1. '(cselekvést, tennivalót) elvégez, megtesz': *(szókapcs:)* →*tettet* ~ 6 : 293 — **a)** '(szándékot, tervet, parancsot) megvalósít': Hohó! kiáltott föl [Dániel] . . leütöm az ajtóról a zárt . . S . . lódult befelé, hogy végrehajtsa, a mit kigondolt. (FL/4 : 122) *(szókapcs:) tervet* ~ Rikárd . . szintolly fekete terveket koholt, mint az, mellyet épen végre hajta. (RH/6 : 303) + 6 : 255 — **b)** *(ford)* '(házasságot) létrehoz' ld. **végrehajtani** — **c)** (tárgy nélkül; *ford)* 'cselekszik' ld. **végrehajtani**

2. '(törvénynek) érvényt szerez': *(szókapcs:) törvényt* ~ [Coriolanus] úgy viselte Magát, mint ellen, s nem csupán a tisztes Törvény iránt, de még azokhoz is, kik Azt végrehajtják (Cor/4 : 320)

végrehajtani fn in 5 | **végrehajtani 4, végre hajtani** 1: *-ani* 4; *-anod* 1

1.a) *(szókapcs:) parancsot* ~*ani* Monthermer Hugo az adott parancsokat siete végrehajtani. (RH/6 : 222) →*rendeletet* ~*ani* 6 : 246 *tervet* ~*ani* 6 : 371 — **b)** feleljen . . Mornac ur érdekében akarja ön e házasságot végrehajtani [zu Stande zu bringen]? (KH/6 : 51) — **c)** *(szembeáll)* Gyenge jellemeknek még nehezebb végrehajtani, mint határozni. (KH/6 : 30)

vö. **végrehajtatik**

végrehajtás fn 5 | -Ø 2 | *-át* 2; *-ára* 1

1. 'vminek elvégzése, megvalósítása': a . . szabadszállási . . követválasztást nem ismerjük el törvényesnek, miután számtalan törvénytelen lépés követtetett el a végrehajtás előtt és alatt. (P 208/5 : 106) + 6 : 281, 320 *(birt szerk:)* →*tett* ~*a* 6 : 296

2. *(átv)* 'vki vagyonának hatósági lefoglalása pénztartozás kiegyenlítésére': (más szerző művének címében:) *A „Végrehajtás és következményei' cimü megyei életképben elbeszélési tehetség mutatkozik, de motivumai s előadása . . gyöngék (P 66/7 : 509)

végrehajtatik szenv ige **1** | *-ott* 1

'végbemegy, megtörténik': sok segély és bötűzés után csakugyan megírta Ellerby [a levelet]. „És most," szólt Ashby Rikárd, miután ez végrehajtatott, „minden, mi még hátra van, abból állna, hogy a vén embert kicsaljuk a várból . ." (RH/6 : 294)

végremény fn **3** | *-ünk* 1, *-ök* 1 | *-ét* 1
(vál) 'végső remény': a szeretõ ismert lándzsája eltakarítja az útból az egyetlen akadályt, mialatt ez a hölggyeli összekelésének végreményét a bátya vérébe fojtja? (RH/6 : 335) + 6 : 173 — **a)** 'végső dolog, amiben vki reménykedhet': [Menenius] Atyámnál jobban szeretett . . Végreményök volt az õ Hozzám jövése. Kedveért . . megujítám Az elsõ föltételt (Cor./4 : 361)

[végre-valahára] hsz: **végre valahára 3, végre, valahára 2**
'hosszú várakozás után végre (2.)': végre valahára Sok küzködés után legyünk egymás párja (JV/1 : 204) Üllõn vacsoráltam, s végre valahára — per varios casus et tot discrimina rerum — beértem Pestre (ÚL/5 : 57) + 5 : 12 (sürgetõ kívánság kif.:) Jõj el végre, valahára [verscím is], Te határzó, te nagy óra (810/3 : 181)

végsor fn **1** | *-ai* 1
(vál) 'vminek utolsó sora': (refrénrõl:) Gilbert, kiről [Moreau] e dalának végsorai szólnak, elõtte-élt francia költõ volt (P 190/3 : 14)

végsõ mn és fn **42**
I. mn **34** | *-Ø* **30** || *leg-* 4
1. 'idõbeli sorrendben utolsó': Álmaimban gyakran látogatsz meg . . Te vagy elmém végsõ gondolatja, Mielõtt bezárkozik szemem. (346/1 : 303) Hozz nekem az égbõl szivárványdarabot . . Hozz nekem rózsákat a hajnal kertébül . . Végsõ kivánságom a göncölszekere (SzÁ/1 : 337) + 3 : 243; 6 : 89, 423 | (idõszakról, idõpontról:) Együttlétünknek végsõ napja jött. (313/1 : 279) Szeretsz tehát, kedves szép angyalom? . . De mért hagyád a végsõ pillanatnak: Megfejtését e drága szent titoknak? (542/2 : 114) — **a)** 'olyan (dolog), ami után nem következik több': Lemenõben volt a Nap . . Vad haraggal vetett Végsõ tekintetet A véres piacra. (777/3 : 69) Nesze, fiam, nesze E kis darab kenyér . . ez a végsõ darab, Holnapra szántam s ha most megeszed, A jó ég tudja, holnap mit eszel. (Ap/3 : 111) + 1 : 11, 325; 2 : 69; 3 : 111 *(párh)* [Szilveszter] Azzal vigasztalá magát, Hogy életében Ez az utósó fájdalom . . Pedig csalatkozott. Ez nem végsõ fájdalma volt. (Ap/3 : 174—5) — **b)** 'a halál, ill. megsemmisülés elõtt utolsó': az összeroskadó kebel Végsõ imája: Áldás a honra (110/1 : 57) [a felhõk] ha . . este haldokolnak: Fölgyulad még egyszer arculatjok, S e pirulás, végsõ órájokban, Ifjuságuk visszaálmodása (531/2 : 105) + 1 : 208; *(körülírás)* éneklek, költök, Mig végsõ csepvérem ki nem szivárog (288/1 : 266) ~ *leheletéig*← 5 : 86 — **c)** 'a halált jelentõ': ~ *szellem*← 2 : 288 — **d)** 'a világ végét jelentõ': ~ *ítélet*← 1 : 308
2. 'térben utolsó; szélsõ': Tangel . . Hugot a gróf szállására követé, kit a legvégsõ sátorban . . találtak. (RH/6 : 209) A palota legvégsõ sarkán többször jelent meg két vagy három alak (RH/6 : 244) + 6 : 178 — **a)** 'írásban utolsó': Oh Honderü . . Te csak nevednek két bötüje vagy, Nevednek vagy csak két végsõ bötüje. . . (325/1 : 289)
3. *(átv)* 'tovább nem fokozható': ~ *desperatio*← v. →*kétségbeesés* 2 : 257; 5 : 43 ~ *szükség* 'végszükség': Csak a legvégsõ szükség kényszerítendi Monthermer Hugot, hogy a gróf életét elvegye. (RH/6 : 357) + 5 : 84; 7 : 26
4. *(átv)* 'utolsó lehetõséget jelentõ': ~ *remény* Végsõ reményed: Ha majd halálod meg fog hûteni, Fölmelegítnek Még egyszer gyermeked hõ könnyei. (283/1 : 260) + 3 : 107; *(szókapcs:)* ~ *ponton*← *áll* 5 : 64
5. *(átv)* 'döntõ, legfõbb': *(ráértés)* Végsõ argumentumok mindenre az, hogy hja a nép még illyen meg ollyan éretlen. (P 223/5 : 114)
II. fn **8** | *-Ø* **3** | *-re* 1; *leg- -t* 2; *leg- -ig* 1
1. 'utoljára sorra kerülõ személy': Most Kont István következik, A végsõ, a harmincadik! (834/3 : 210) — **a)** 'az a személy, aki után nem következik más': Végsõ volt honában, Ki a szabadságért Hõsi kardot ránta. (572/2 : 144)
2. 'utolsónak bekövetkezõ mozzanat': *(-t* ragos hat-ként:) íme végsõt lobban a mécs (Ap/3 : 115)
3. 'utolsó lehetõség': Mindig jobb, sohasem várni a legvégsõt. (RH/6 : 291) [Volumnia:] le, hölgyek, Hadd szégyenítsék õt meg térdeink . . Térdre! Ez a végsõ (Cor/4 : 366); *(szókapcs:) a leg~t tûri* v. *a leg~ig tûr* Monthermer Hugo ajkába harapott . . s inkább a legvégsõig tûrt, csak hogy kedvese bátyjával pörbe ne keveredjék (RH/6 : 172) + 6 : 187 — **a)** 'elítélendõ cselekvés mint utolsó lehetõség': *(szókapcs:)* ~*re vetemedik* az alávalók . . végsõre vetemedtek, borral és pálinkával vették el a szegény . . nép eszét (P 207/5 : 101)

végsugár fn **4** | *-a* 1 | *-ainak* b 1; *-tól* 1, . . *garától* 1 — *(vál)*
1. 'a leáldozó nap utolsó sugara': Alkonyodék . . A szikla, mellyen állottunk, piroslott A végsugártól (T/2 : 17) Fejfája piroslott a nap végsugarától (HKöt/4 : 39) *(szembeáll)* A kelõ nap, elsõ sugáriból, Tesz [a hegynek] homlokára arany koronát, S a lemenõ palástul adja Rá végsugárainak bíborát. (742/3 : 26)
2. *(átv)* 'végsõ reménysugár': *(kép)* Kont István . . volt akkor a hazába' A szabadság végsugára. (834/3 : 210)

végszerelem fn **1** | . . *lmemet* 1
(ford, vál) 'utolsó szerelmi fellángolás; *(átv)* utolsó lelkesedés': Éltessük, ifjak, vég-

szerelmemet [mes derniers amours]. Szabadságában a világ megújul (498/2 : 65)

végszó fn 9 | -Ø 1, .. *szavam* 1, .. *szavad* 1, .. *szava* 1, .. *szavaim* 1, .. *szavai* 1 | .. *szavamat* 1, .. *szavát* 2
'vkinek (vkihez intézett) utolsó szava': (búcsúzáskor:) a jó anyának áldó végszavát A szellők már régen széthordozák. (60/1 : 13) + 3 : 250; ~ *vkihez* Távozol hát, ifjúságom, S halld hozzád végszavamat (419/2 : 12) + 7 : 54 *(verscímben)* Végszó ***hoz (114/1 : 60) | (halál előtt:) Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül, S ha ajkam örömteli végszava zendül, Hadd nyelje el azt az acéli zörej (561/2 : 130) Bátrainк előtt halálom Majd mint vonzó példa áll .. Végszavam: szabad halál! (750/3 : 35) + 4 : 69; ~ *vkihez* Rózám .. Tudod-e, mi volt végszavad hozzám? Azt mondád te, hogy hajoljak le hantodra, s híjalak neveddel (HKöt/4 : 39)

végtag fn 1 | *-ja* 1
(ford, vál) 'vmely család utolsó sarja': hallatlan átkokban Kivánja a halált Lyányának, ki .. a család Végtagja volt. [last, Of his name ~ Letzte Seines Stammes] (418/2 : 12)

végtelen mn, fn és hsz 55
I. mn 41 | 31; **végtelen** 17, **végetlen** 14: -Ø 30 | *-t* 1
1. 'beláthatatlan térbeli kiterjedésű': mi messze röpülsz már, Végtelen előtted az ut (303/1 : 273) a puszták közepén temessenek el, hol sírhalmam .. a legmagasabb domb lesz a végtelen láthatáron (ÚL/5 : 51—2) + 1 : 28; 3 : 17; 6 : 392, 430 *(ellent)* A végtelen birodalom helyett Adának néki egy kis ketrecet. (736/3 : 18); *(látomás)* Csók-e ez vagy bor? .. millyen mámor ez! Égbe vitt... a föld alattam Végtelen mélységbe vesz. (649/2 : 232); ~ *áradat* v. *óceán* v. *tenger: (kép)* Oh szerelem, te végtelen óceán (S/2 : 78) szerelmem, E végetlen áradat Mint a földet az özönvíz, Eltemette multamat. (517/2 : 93) + 1 : 299; 4 : 18 ~ *őserdő*← 5 : 25, ~ *róna* Te vagy, oh szép alföld végtelen rónája, Lelkem legkedvesebb mulatótanyája. (397/1 : 343) + 1 : 413 *(kép)* Áttekintek a nagy láthatáron .. Szívem is most illy végetlen róna... Nincsen benne más, csak szerelem. (361/1 : 313)
2. 'időben véget nem érő': Haszontalan história az élet! Miért is van, vagy mért nem végtelen? (301/1 : 272) csak a földben .. legyen eszméletem... ott is boldogan fogok végetlen időkön át elmerengeni azon, hogy te szerettél! (HKöt/4 : 33) + 2 : 140 *(páros kif, allit:)* →*változatlan*, ~ 1 : 46 — **a)** *(túlz)* 'olyan (időben folyó jelenség), aminek nehezen akar vége szakadni; túlságosan hosszan tartó': *(allit)* Vándorlom a világot Végtelen útakon (22/3 : 254) *(fokozás:)* *hosszú*, ~ *éj*← 3 : 169
3. *(átv)* 'megszámlálhatatlan mennyiségű': [a női érzelemvilág] végtelen részleteit, különféle árnyéklatait .. magyarázhatlan átmeneteit a legpontosabb eltagolás sem írhatja le. (KH/6 : 58) Nem övé [= az elmélkedő emberé] többé az erdő végtelen változata — más kor, a lények más osztálya birja azt. (RH/6 : 104)
4. *(átv, túlz)* 'rendkívül nagy fokú, mértékű': a házasság a szegény embernek végtelen baj (HKöt/4 : 21) végetlen örömet szereznél, ha .. bevetődnél egy kis fecsegésre (L 163/7 : 73) + 3 : 186; 6 : 145, 392 *(szembeáll:)* →*múlékony* — ~ 5 : 130; *(ism* nyomósítására :) [császárok!] Ti nektek élni, hosszan élni kell a Bukás után Nyomorban, végetlen nyomorban (779/3 : 71)
II. fn 10 | *-je* 1 | *-t* 1, *-jét* 1; *-be* 2, *-ébe* 1; *-ben* 3; *-ig* 1
1. 'a világmindenség': *(látomás)* én nagyon borzasztót álmodám: A földet a nap űzé, kergeté .. ⟨A mindent⟩ A végtelent keresztülnyargalák (260/1 : 246) — **a)** 'beláthatatlan térbeli kiterjedés': A leányka .. Ottan állt, a tenger s ég közötti Végtelenben járt tekintete (490/2 : 48) *(birt szerk:)* →*rónák* ~*je* 1 : 107 *tenger* ~*je: (kép)* Vándorlok kis sajkámon .. De minél beljebb jutok A tenger végetlenébe, Annál ritkábban jön .. Vészt jövendölő madár (717/2 : 340) — **b)** 'beláthatatlan távolság': az ember .. midőn fölér végre a hegy tetejére .. előtte keletre, délre és nyugatra szabad kilátás majd a végtelenig (ÚL/5 : 76) [az ifjú férfi] Tekintete .. mindig magasbra száll, Mig elvesz ott a végtelenben, Mint a felhők között a sas (Ap/3 : 109) + 1 : 38 — **c)** 'szabad mozgási lehetőséget biztosító tér': midőn végkép eltünt a város, S ott álla ő a végtelenben, Szabadnak akkor érzé csak magát. (Ap/3 : 139) *(birt szerk:)* *szabadság* ~*je* Most hát lelkem, repdess .. Merre a szabadság Végtelenje von! (104/1 : 50)
2. *(túlz)* 'rendkívül hosszúnak érzett időtartam': ~*be* →*nyúló éjszaka* 2 : 138
III. hsz 4
1. 'megmérhetetlenül': Végtelen magas a te lakásod, oh isten! (HKöt/4 : 13)
2. *(átv)* 'rendkívüli mértékben': Szeretni tudnék végtelen! (132/1 : 75) — **a)** 'nagyon, roppantul, túlságosan': kínja Végtelen hív, Semmikép sem szabadulhat Tőle a szív. (23/3 : 256) *(fokozás:)* ~ *sok* — *minden*← 4 : 182
végtelenül hat 10 | **végtelenül** 5, **végetlenül** 5: *-ül* 2 ~ *-űl* 8
1.2.a) Ha összejön két szerető; Elbeszélnek végtelenül, Maguk sem tudják, hogy mirül (389/1 : 334) *(tőism)* [a kisfiú] Bámulva állt, bámulva ment tovább. S a mint egy utcát elhagyott, a másik Ott volt azonnal s így

végetlenűl, A városnak végét nem érte. (Ap/3 : 124) — **4.** hol .. megvan [a sajtószabadság] .. Azon nemzet gazdag végetlenűl (745/3 : 30) + 5 : 147; 6 : 407; 7 : 55 *(ism)* Oh fiam .. légy tisztelettel és szeretettel e két szent öreg emléke iránt, kik engemet olly végtelenűl szerettek, s kik tégedet is .. olly végtelenűl szerettek volna (P 291/5 : 147) *(ism* nyomósítására:) én szeretlek. Végetlenűl szeretlek. (TH/4 : 161); *(udv szókapcs:)* ~*ül sajnálom* Végetlenűl sajnálom, hogy nem tudtam, miszerint te jelenleg Fülöpszálláson lakol. (L 212/7 : 150)

vö. **véges-végtelen**

végtelenség fn **4** | *-Ø* 1 | *-ében* 2; *-nek* 1

1. 'vminek végtelen (1.) kiterjedése': *(látomás; párh)* Elzárult előttem a föld, s megnyílt a menny. Látom egész pompájával, egész végtelenségében (TH/4 : 169) — **a)** 'vminek végtelen (4.) mértéke': Tiéd gyülöléségem. Egyedül tiéd. Osztatlanul. Egész végtelenségében. (TH/4 : 157) | *(ráértés; tőism)* Szerelmemnek nincs határa, vége; Hát a tied illy végtelenség-e? Csak szerelmed határát ne érjem, Mert ott, kis lyány, jaj néked, jaj nékem! (SzP/2 : 55)

2. 'beláthatatlan kiterjedés': [a tengerhabok] mintha még szenderegnének, Elfoglalva térét a végtelenségnek. (JV/1 : 217)

végtére hsz **26**

1. 'befejező mozzanatként; végre (1.)': [a huszárok] Elérték végtére tetejét a hegynek (JV/1 : 194) Végtére megszűnt gondolkodni is (Ap/3 : 166) + 1 : 187, 221, 354; 2 : 55, 75; 6 : 381; (ksz-val) →*míg(nem . . .)* ~ 1 : 202; 6 : 117 *s* ~ a tolongás gyérűlt, az ide s tova járók száma apadt, s végtére csak üres udvarok és folyosók voltak. (RH/6 : 178) + 4 : 372

2. 'várakozás után végre (2.)': Hejh János vitéznek került sok bajába, Míg lyukat fúrhatott sárkány oldalába. Végtére kifurta (JV/1 : 220) végtére szabadokká kell lennünk (813/3 : 185) + 1 : 206; 6 : 211, 448 *(szembeáll:)* →*soká* — ~ 3 : 72, 73 — **a)** (megelégedettség kif.:) Csak hogy itt vagyok végtére. El sem hagylak már ezentul (BI/2 : 323) Végtére boldogok Vagytok, szeretteim (Ap/3 : 111)

3. *(vál)* 'elvégre, utóvégre': Mit? megöltök engem? .. Én ártatlan vagyok, S a király végtére Esküvel igérte, Hogy bántani nem fog (777/3 : 68) ~ *is* Panaszkodám .. S volt a panasz végtére is miért? (274/1 : 254)

4. 'végső soron, végeredményképpen': 100,000 hölgy közől egy sem hal meg szerelemből .. Végtére annyi hal meg, a hány magát megöli (KH/6 : 20) A .. hölgy .. azon összetett fájdalmak egyikének veté alá magát, mellyek végtére a mennyit erőben vesztnek, annyit nyernek kiterjedésben. (KH/6 : 58)

végű mn **1**

(jelzővel) 'vmilyen kimenetelű': tudod, hogy a harc Bizonytalan végű (Cor/4 : 365)

végül hsz **3** | **végül 2, végűl** 1: *-Ø* 1 || *leg-* 1 || *legesleg-* 1

1. 'utolsó mozzanatként, utoljára': *(párh)* Ki képzel ollyan templom-épitőt, Ki a tornyot csinálja meg előbb? És .. Alája rakja szépen a falat, S legeslegvégül jőne az alap. (745/3 : 29) — **a)** 'befejezésül említve': (az előzmény odaértésével:) Legvégül pedig azt is lehetett volna várni a köri bálrendező választmánytól, hogy .. ne küldtek volna lapomba olly iratot, melly tele levén nyelvtani .. hibákkal, tetemes javitást kivánt. (P 80/7 : 501)

2. 'elvégre, utóvégre': Ollyannak kell lennem, mint ujoncnak a sorban .. mert végűl, ha .. házasodni nem akarok is, még az semmi ok, hogy azért e kis nyugpénzesnő szemei előtt nevetségesnek látszassam. (KH/6 : 15)

végveszély fn **5** | *-t* 1, *-ét* 1; *-re* 1, *-emre* 1, *-ére* 1 — *(vál)*

1. 'teljes pusztulással fenyegető veszély': A sátán soha fényesebben nem állítá a képzelet szeme elé az okokat, mellyek .. embert nagy bűn elkövetésére csábíthatának, mint most Ashby Rikárd végveszélyére. (RH/6 : 297) *(párh)* ha megszabadulhatnak is tőlünk .. harcra, végveszélyre, vagy ki az országból űzhetjük őket. (RH/6 : 212)

2. *(vál)* 'teljes v. végső pusztulás': Taszítsd el magadtól a gazembert .. engedd át tetteinek, mellyek nem sokára meghozandják végveszélyét. (RH/6 : 280) Itt, atyád udvaránál .. készíték a tervet végveszélyemre, miután az első nem sikerült. (RH/6 : 334) + 6 : 208

végvonaglás fn **5** | **végvonaglás 4, vég vonaglás** 1: *-a* 2, *-uk* 1 | *-át* 1; *-omban* 1

(vál) 'haláltusa': E durva ágyon végvonaglásomban Még szánakozó könnyeket lelek. (732/3 : 13); *(kép)* már nem dobog szivem. .. E reszketés, mellyet keblemben érzek, Beteg lelkem végvonaglása ez. (Ap/3 : 166) — **a)** *(átv)* 'pusztulás közeledtének jele': *(ism)* Szegény nép! .. ez volt ellenségeid végvonaglása, mellyel engem elrugtak, ez volt végvonaglásuk (L 215/7 : 152) *(párh)* Jaj azoknak, jaj azoknak .. kik hazájok pusztulását, Nemzetök vég vonaglását Nem nézhetik egykedvűleg! (553/2 : 122)

[vegza] fn: **vexa 4** | *-Ø* 3, *-k* b 1

(lat) 'kellemetlenség, bosszúság': a szerkesztők olly impertinens embertelenek, hogy őket mindeddig sem mutatták be a közönségnek. És ez aztán vexa! (P 87/5 : 13) *(jelzővel:)*

kárhozatos ~ A legkárhozatosabb vexák egyike, ha az ember Vácra siet, hogy gőzösön még az nap Pestre érjen, s a gőzös öt-hat perccel előbb indul el onnan. (UJ/5 : 35) *kutya* ~ *:* *(túlz)* A mint megkaptam leveledet, mingyárt válaszoltam; de levelemet zsebembe dugtam, s addig hordoztam, mig... elveszett. Ebadta, ez kutya vexa (L 107/7 : 35) *nagy* ~ azon légy, hogy verseimben ne legyen sajtohiba, mert az nagy vexa; néha az egész verset elrontja. (L 119/7 : 39)

végzemény fn **1**
(vál) 'elrendelés, döntés': Fölöttem is határzott Az égi végzemény: Csavargónak születtem, Csavargó vagyok én. (169/1 : 101)

végzendő fn **2** | *-m* 1, *-i* 1
'tennivaló, elintéznivaló': Kis végzendőm van még ma, anyám .. azért távozom. (HKöt/4 : 61) *(tréf)* engedj meg, barátom, most már nem irok többet... feleségem fölkelt helyéről s hozzám közeledik. Kétség kivül fontos végzendői lesznek velem (ÚL/5 : 76)

végzés fn **5** | *-Ø* 3; *-em* 1 | *-ben* 1
1. 'elhatározás, döntés': ez végzésem [hier ist mein Ultimatum]: ha Edvárd meg nem házasodik, kimarad ön a követségből. (KH/6 : 53) Ön nagybátyja gazdag, Passerot kisasszony szinte .. tanácslom, el ne szalassza. [—] E végzés [Schluss] által határtalanúl leveretve .. Mornac .. szomorún, szerelmesen ment el (KH/6 : 63) + 6 : 26 — **a)** *(elav)* 'istenség elhatározása, döntése'; ha végzés, hogy el kell enyésznünk, Irtsanak ki hát ezen világból! (798/3 : 98)
2. *(elav)* 'végzet (2.)': *(allit)* Választa a végzés, S reád borút hoza Virúlni induló Vérrel kivitt haza! (67/7 : 631)

végzet fn **10** | **végzet** 8, **végezet** 2: *-Ø* 7; *-em* 1, *-e* 1 | *-nek* b 1
1. '(elkerülhetetlen v. ennek tartott) sors': Gyakran nem érti emberét a kor .. Még jó, ha költőt ér e balszerencse .. feltámadását fogják ünnepelni Világosabban látó századok. Egészen más a színész végzete .. Elmegy nevével az idő hajója (187/1 : 117) — **a)** 'balsors': *(megszem)* Mit nem tettem volna érted, Szép kis szőke gyermekem! De szerelmem bemutatni Megtiltotta végzetem. (253/1 : 242)
2. *(vál; megszem)* 'az ember(ek) életét irányító befolyásolhatatlan hatalom': Kegytelen a végzet; nem hagy sok időig örűlni Minket együttlétünk édeni napjainak. (3/3 : 245) Ohajtom én: legyen hő kedvező a végzet (45/3 : 272) + 1 : 39; 3 : 247, 250; 7 : 13 *(jelzővel, allit:)* *vad* ~ Nem lágyul a vad végezet, hiába Nyögel panasz kesergő ajkamon (15/3 : 250) — **a)** 'Isten': *(jelzővel:)* *szent* ~ Ti .. csillagok! Trónjához a szent végezetnek Ollyan közel kik állotok (37/3 : 264)

végződik tn ige **14** | 11: *-ik* 2; *-ött* 3; *-ék* 4; *-ni fog* 1 | *-jék* 1
1. 'vmilyen térbeli vége van': *vmiben* ~ Éjszak felől e sivatag fekete, óriási sziklákból álló öbölben végződék (P 41/6 : 390) *vmivel* ~ *:* *(felsor)* az erkély zártszékeiben a fashionable menageria arszlánai pöffeszkedtek .. azon büszke faj, melly változatlanul fürtözött üstökön kezdődék, mit kettős szemcső követe, s egy pár sarkantyúval végződék. (KH/6 : 5)
2. '(időbeli folyamat, esemény) véget ér, befejeződik': Alig végződött e beszélgetés, midőn Nottingham felől urakat és hölgyeket .. láttak .. közeledni (RH/6 : 383); *vhogyan* ~ a herceg .. a trombitákat megfuvatá, hogy emberei visszatérjenek — s így végződött a nevezetes eveshami ütközet. (RH/6 : 231) + 4 : 355; 6 : 146 *vmivel* ~ ezen ut a zendülőkkeli találkozással fog végződni (RH/6 : 261) + 6 : 94, 239; *(szókapcs:)* *jól* ~ Adja isten, hogy jól végződjék a dolog (RH/6 : 370) *(ellent)* Menj be, könnyelmű Katica! .. Tán nem olly jól végződik a nap, mint kezdődött. (RH/6 : 90)
végződni fn in 1 | *-nie* 1
2. *vhogyan* ~*ni* Edvárd .. előbb utóbb csak meg fog házasodni .. minden köteléknek, mellyben életboldogság fekszik, igy kell végződnie (KH/6 : 50)
végződő 1. mn in 1 — **1.** →*y-ban* ~ *név* 7 : *635
végződött 2. mn in 1 — **2.** *jól* ~ *:* *(szembeáll)* Jól végződött szerelmi történetet soha sem láttam kellemesen kezdődni. (RH/6 : 205)

vegyes mn **1**
(elav) 'egymással elvegyült': *(szembeáll:)* →*különvált* — ~ 2 : 333

vegyít ts ige **2** | 1: *-sem* 1
1. '(személyeket) vkik közé vegyülni (1. a) enged' ld. **vegyítve**
2. *(átv)* '(hangot) más hangokkal együtt szólaltat meg': *vmi közé* ~ Nekem nem adta isten a sorsot, hogy .. csalogánydal, lombsusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet (P 114/5 : 39)
vegyítve 1. hat in 1 — **1.** *vkik közé* ~ velök szelíden Bánván, tanácsunk ellen hintjük el Magvát a csábitás, dac s lázadásnak .. Közénk, a jók közé vegyítve őket, Kikben nincs .. erény s erő (Cor/4 : 294)

vegyül tn ige **17** | 11; **vegyül** 2, **vegyűl** 9: *-Ø* 3; *-t* 4, *-tek* 1 | *-ne* 1 | *-jön* 1, *-jenek* 1
1. 'keveredik, elegyedik': *vmivel* ~ A sírban .. a föld hideg porával Vegyűlne tetemem

(209/1 : 167) *vmik közé* ~ csörgő morajját hallák a lehulló levélnek, melly holt társai közé vegyűlt. (RH/6 : 322) + 6 : 83 — **a)** '(ember) vmely csoportba, közösségbe kerül, mintha oda tartoznék': *vmibe* ~ Alexandrin ur . . a sétálók seregébe vegyül, megáll, majd ezt, majd amazt a virágot nézi (J/6 : 403) *vkik közé* ~ Márton . . a táncosok közé vegyült. (FL/4 : 128) + 5 : 130 — **b)** '(hangjelenség, érzelmi állapot v. megnyilatkozás) eltérő jellegűekkel együtt jelentkezik' ld. **vegyülve**; *vmibe* ~ Énekeljünk . . Hadd vegyűljön e zavaros földi Zajba egy két tiszta égi hang (812/3 : 184) *vmikhez* ~ a könyűkhöz sóhajom vegyűl (281/1 : 258) *vmivel* ~ a jelen kínnal a multnak keserű emléke is vegyűlt (KH/6 : 56)

2. *(átv szókapcs:)* →*őszbe*[2] ~ 2 : 275

3. *(átv, ford)* '(foglalatosságban) elmerül, elmélyed': *vmikbe* ~ Hugo . . örömest vegyűlt [nahm . . . Theil] a mulatságok és örömekbe, mellyek a királyi társaság elfogadására rendeztettek. (RH/6 : 248)

[vegyülni] fn in: **vegyűlni** 1 — **1. b)** *vmivel* ~ Mi lelt, szegény Lucym? . . bánatoddal öröm látszik vegyűlni. (RH/6 : 352)

[vegyült] 2. mn in: **vegyűlt** 2 — **1.** *vmivel* ~ a jégdarával vegyűlt zápor lezuhogott (RH/6 : 200) — **b)** *vmivel* ~ Valahányszor keresztűlhajolt, hogy szomszédnőjével beszéljen, e mozdulatot némi türelmetlenséggel vegyűlt nyugtalansággal, annak kikémlésére használá, mi a teremben történik. (KH/6 : 7)

vegyülve 1. hat in 3 | **vegyülve** 1, **vegyűlve** 2 — **1.b)** Aggalom s öröm vegyűlve A lakókat szállta meg. (51/3 : 275); *vmivel* ~ noha előítéletek és szenvedélyekkel különösen vegyűlve, minden angol keblében megvan [a nemes szellem]. (RH/6 : 383) *vmi közé* ~ az ünnepzaj közé vegyülve, hangom A haza nevét itt rebegte, itt. (493/2 : 52)

vegyülés fn **2** | *-e* 1 | *-ben* 1

1. 'különböző lelki tartalmak keveredése': Mostanában a keblemnek Megtelése Fájdalomnak és örömnek Vegyülése. (324/1 : 287)

2. 'testi érintkezés': istenek űzik az emberi nemmel Boldog vegyülésben Játékidat, oh gyönyörű szerelem. (658/2 : 243)

vegyület fn **2** | *-ével* 2

(vál) 'különböző lelki tartalmak keveréke': Ashby Rikárd a kín és öröm, borzalom és megnyugvás különös vegyületével fordúlt meg (RH/6 : 379—80) + 6 : 49

véka fn **1** | *-ba* 1

(nép) 'nagyobb, kétfülű kosár': Panni és Ferkó folyvást morzsolt. A kukoricaszemek egyre hullottak a ⟨vékába⟩ szakajtókba. (N/4 : 99, 398)

vékony mn **18** | *-Ø* 14, *-ak* 2 ~ *véknyak* 1 || *leg- -abb* 1

1. 'viszonylag kicsiny átmérőjű v. keresztmetszetű': **Szh:** *oly* ~, *mint a* →*pókháló* 6 : 283 | (testrészről:) az öreg . . hangos kiáltással . . ugrott Ashby Rikárd vállaira, s vékony karjait kígyóként tekeré az övéi körül. (RH/6 : 382) az öreg ur . . minden virágot megvizsgált, s vékony orrát mindenikbe bele üté (J/6 : 394) + 6 : 273 *(páros kif)* Tangel . . Hosszu, vékony karjait a legkülönösb módon forgatá a levegőben (RH/6 : 202) + 6 : 282 *(párh:)* ~ — *hórihorgas*← 2 : 237; *(ellent:) erős* — ~ A legerősb ideg s legvékonyabb ér Megkapja tőlem, a mi illeti . . igy beszéle a has (Cor/4 : 232) →*vastag* — ~ 4 : 204 — **a)** 'ilyen réteget alkotó': a színpadon, a legváltozatosabb jelenetek . . állnak egymás mellett, a néző szemeitől csak egy vékony közfal által választvák el, melly . . lehull, s minden megváltozik. (RH/6 : 231) *(párh)* Közelgett az ősz . . és ruhám olly vékony, olly rongyos volt. (HKöt/4 : 44)

2. 'keskeny (tárgy)': *(páros kif)* A kis szobán hosszu vékony asztal Nyujtózkodik végig (565/2 : 135) — **a)** 'keskeny vonalú': minek rongálja gazd'uram a szemét . . hisz ollyan ⟨vékonyak⟩ véknyak azok a betűk, hogy háromból sem telnék egy becsületes hajszál. (N/4 : 99, 398) *(felsor:) sötét,* ~, *hosszú*← 6 : 114

3. 'sovány, vézna testalkatú': *(hármas kif:) kicsiny,* ~ *és* →*gyönge* 5 : 146

4. *(átv)* 'magas, gyönge (hang)': *(páros kif:)* ~, *repedt*← 6 : 52 — **a)** 'ilyen hangot adó': ~ *síp*← 4 : 313

vél ts ige **57** | 51: *-sz* 2; *-em* 1, *-ed* 3, *-i* 8, *-jük* 1, *-itek* 3, *-ik* 1; *-tem* alr 1, *-t* 4, *-tek* 1; *-tem* tsr 6, *-ted* 1, *-te* 8, *-tük* 2; *-ém* 1, *-é* 3 | *-d* 1, *-je* 1 || *-heted* 1, *-heti* 1; *-heté* 1

1. 'valószínűnek, lehetségesnek tart': [Flamareilné] Megemlékezék a párbajról . . vélé, hogy férje a csábító megbüntetése által a foltot egészen kiirtá (KH/6 : 59) [Coriolanus] irántam is Kevélyebb, mint véltem, hogy lesz (Cor/4 : 351) *(párh)* a költő . . Tudá: az emberszív kemény; De vélte: lágyit a zene (85/1 : 34) + 6 : 233; *vminek* v. *vmilyennek* ~ közöld barátoddal minden gondodat, minden gondolatodat. Ha hűnek véled őt, meg fogod tenni. (P 118/6 : 447) + 7 : *503; (fn in-vel:) Hugo . . miután néhány percig arra nézett, emberi alakot vélt észrevenni . . az erdőszélen (RH/6 : 200) + 6 : 149, 155, 158, 282, 338 | (vható) *vmilyennek* ~ *i magát* Ha . . nem tapasztalta volna, mi éles . . vizsgálatot nem tudnak a hölgyek . . egykedvűség színe alatt végbevinni, Edvárd egészen észrevétetlennek vélheté magát (KH/6 : 14); (fn in-vel:) Flamareilnéban azon kellemes érzés támadt, mit hölgynek mindig okoz a szerelemféltés, mellynek tár-

gya lenni magát véli (KH/6 : 7) — **a)** 'vmilyen véleményt alkot': „. . a te helyedben magam mondanám el mondandómat a grófnak . .” „Hah! azt véled?” szólt a tisztviselő. (RH/6 : 76) — **b)** 'véleményét nyilvánítja': (idéző m-ban:) A fiatal lányka azt hivé, hogy öreg tanítója elhanyagolja őt. Eleinte bánkodék, azonban nem sokára megvigasztalódék s vélé: — Már eleget tudunk! (J/6:401)

2. 'a valóságnak meg nem felelően képzel': Véljük, hogy a lányok szíve az ég, Mert mélyei, mint ez, úgy ragyognak. (450/2 : 31) a fiú ezen dúsgazdagságban . . fél a fölébredéstől, Azt véli, hogy csak álmodik. (539/2 : 112) + 1 : 248; 2 : 343; 3 : 342; 4 : 23, 56, 75, 289, 297; 6 : 20, 85, 117, 198 *(ism)* [a fiú] Azt vélte, eddig nem is élt, Azt vélte, hogy most született. (Ap/3 : 132); *(párh:) szeretne* — ~ Embereknek csak a föld való; S ha nem is olly szép ez, mint szeretnők, Nem is olly rút, mint az ifju véli (686/2 : 283) *tetszik* — *hisz* — ~ ugy tetszik, és ő is hiszi, S azt vélik a közönséges szemek, hogy Rendén tesz mindent (Cor/4 : 351); *vminek* v. *vmilyennek* ~ [a Honderü kritikusa] „a régi jó Gvadányi” cimü versemet . . — iróniának véli. (P 99/5 : 15) + 4 : 57; 5 : 146 *(szembeáll)* Ha valakit barátodnak vélsz, kiben nem bizol annyira, mint magadban, nagyon tévedsz (P 118/6 : 447) *(met* kifejtésében:) Mit árnyékodnak vélsz, az én bús lelkem az! (519/2 : 97) + 1 : 211; 2 : 20; (fn in-vel:) [Vörösmarty] a Petőfi név alatt valami régibb irót vélt rejtezni. (L 20/7 : 16) + 1 : 319; 6 : 22 *(helyesbítés)* A szellemek mellettem lebegtek el. Hallottam, véltem hallani ruháik suhogását (HKöt/4 : 40) *(szembeáll)* A messze Tyrol . . bércei megűl véli j[önni] levelemet? csalatkozik (L 7/7 : 10) | (tévedés helyreigazításában v. megelőzésében:) Sok szépet elmondtál e levélben, (Ne véld, hogy hizelgésképp beszélem,) (191/1 : 151) Csak magatokat teszitek Bolondokká, ha vélitek, Hogy . . Minket bolonddá tettetek. (768/3 : 55) + 1 : 103, 244 | (vható) *vmilyennek* ~ *i magát* Pomenars ur . . negyven évvel megifjodottnak vélé magát. (KH/6 : 54)

3. *vmire* ~ 'vmire magyaráz, vhogyan értelmez': „Itt van, uram, egy fillérig pénze.” Az úr reá nagy szemekkel néze, Nem tudta: a dolgot mire vélje? (SzP/2 : 60)

vélni fn in 1 | *-hetni* 1

1. (állítmány) ~*hetni* 'lehet vélni': Politikai egyenetlenkedéseknél az uj . . iránti szeretet sokkal többekre hat, mint első tekintetre vélhetni (RH/6 : 206)

vélt 2. mn in 2 — **2.** azt hivé, hogy e lény egy iszonyú majom . . De . . kivetkezett csalódásából a fiatal ember, mert a vélt majom rendkivül szelid hangot hallatott. (RH/6 : 139) + 6 : 247

vélvén 2. hat in 3 — **1.** Hugo csaknem közlé vele [= Blawkettel] a gróf megmenekülésének hirét, mindazáltal visszatartóztatá magát, vélvén, hogy az bátyja kivánatival ellenkezhetnék. (RH/6 : 247—8) — **2.** Vélvén, hogy a király párthívei ragadtak el . . atyád és bátyád Gloucester felé ment. (RH/6 : 168) | (vható) *vmilyennek* ~ *magát* „. . A király és a herceg! Isten megáldja Edvárd herceget!” De csak kevesen tevék hozzá a fejedelem nevét. Azonban . . Henrik . . kedveltnek vélvén magát, kegyesen hajolt a nép felé (RH/6 : 384)

vele szragos **1050** | 1023; **vele** 936, **véle** 87: *-em* 225, *-ed* 259, *-e* 369, *-ünk* 50, *-etek* 51, *-ök* 67 ~ *-ek* 1 ~ [íráshiba:] *-ők* 1

1. 'a szraggal megjelölt személy v. állat társaságában, társaként': Ha már itt vagy, jöszte és ebédelj velünk (JV/1 : 212) Azt kivánnám, hogy itt éljek én s hitvesem Veletek, barátom, nem-zavart magányban (699/2 : 298) + 1 : 63, 87; 2 : 14, 245; 4 : 89, 139; 5 : 24; 6 : 378 (+ 7) *(ism)* Sátor alatt élt [Kun László], mint a cigányok, Véle régi korhely cimborái S véle a kún és tatár leányok. (793/3 : 89); *(párh:)* ~ — *mással* v. *mással* — ~ [Milutin:] . . jaj volna, ha férjed meglátna. Vagy nem vele jöttél Magyarországra? [Judit:] Ki mással jöttem volna? (TH/4 : 185) + 4 : 109 ~ — *ő* Ha valakit barátodnak vélsz . . Mindent vele vizsgálj meg; de előbb őt vizsgáld meg. (P 118/6 : 447); (hat-val) ~ *együtt* [az oroszlán] Magát szülőföldére képzeli, A mellynek sivatagjait vele Együtt zúgá be a szamum szele. (736/3 : 18) + 2 : 200; 6 : 71, 421; *(szókapcs:)* →*egyedül hagy* ~ 6 : 262, *iszik* v. *rusztiz* ~ 1 : 96; 4 : 123, 160; 6 : 79, 131 *(párh, ism, szembeáll* párbeszédben:) [Bial:] Ülj közénk és igyál velünk. [Saul:] Nem ugy, földiek. Ti igyatok velem (TH/4 : 160), *játszik* ~ tarka játékszerrel Vigadt egy pár virgonc gyerek, Azokra nézett [a kisfiú], és mosolyga, mintha Ott játszanék ő is velök (Ap/3 : 124) + 1 : 201; 4 : 76, 124; 6 : 293 ~ *marad* Nem űzesz el hát? . . Veled maradhatok? (Ap/3 : 153) + 2 : 322; 4 : 61, *mulat(ás)* ~ 2 : 174, 235; 3 : 9, 29; 4 : 264 *(ism, párh)* Mikor mulathatok megint veled? Veled s a többiekkel (164/1 : 98), *(meg)táncol* v. →*táncot jár* ~ 1 : 38; 4 : 128 (3×), 129; 6 : 27, 88 *(-vel* hat-ragos nsz nyomósítására:) Ekkor Emmával táncolék, — igen, vele! (NI/6 : 434), ~ *tart* 4 : 47; 6 : 436, ~ *tölt vmely időt* 2 : 200, 202, 234; 4 : 85 *(párh)* Ujhelybe rándultam Kazinczy Gábor barátomhoz, s a napot nála és vele töltém (ÚL/5 : 65), ~ *utazik* 5 : 23; 6 : 152, ~ *(együtt) van* v. *lesz* 1 : 292; 2 : 86, 212; 3 : 268; 4 : 367; 5 : 100—1; 6 : 172; 7 : 10 (+ 13) *(ism)* Mióta elváltam édes szeretőmtül, Velem volt emléke, szűntelenül velem (613/2 : 192) + 1 : 111 (3×); 2 : 94 (2×) *(megszem, párh)* nem megyek magamban; Holddal esti csil-

lag, vélem Égő szerelem van. (198/1 : 157) | (mint szerelmese v. házastársa:) Nem ohajtok én egy tavaszt, Hogy véled átmulassam azt .. Hanem egész életemet! (529/2 : 103) + 1 : 243, 299; 4 : 19 *(párh)* Derék János vitéz .. Minthogy megmentetted kedves gyermekemet .. legyen ő a tied, És vele foglald el királyi székemet. (JV/1 : 199) *(szembeáll:)* ~ — *nélküle* 2 : 228; *(szókapcs:) boldog lesz* ~ 4 : 137 (2×) *(párh)* Mást fogsz szeretni .. s boldogabb lehetsz vele, mint e hiú teremtménnyel leendettél (RH/6 : 112) *ő* — ~ Volnál képes őt szeretni? És lehetnél véle boldog? (594/2 : 172), ~ *él (→házasságot)* v. *éli világát* v. *tölti életét* A világtól elvonulva .. lyányka, véled élni .. Oh milly szép, milly édes gondolat! (351/1 : 306) + 1 : 66, 337; 6 : 160, 290 ~ *hál* 1 : 322 — **a)** 'a szraggal jelölt személyt kísérve, követve': Akad még bor számodra .. pincémben .. Szólott a pap, s leballag véle Csokonai Vitéz Mihály. (215/1 : 172) nekem jutott a vészes Dicsőség, hogy veled Járjam be, oh vezérem, A csatatéreket. (842/3 : 220) + 1 : 108; 2 : 72, 208; 3 : 302; 4 : 370; 5 : 137; 6 : 264; 7 : 216 (+ 8); *(szókapcs:) gyere* v. *jer* v. *jöszte* ~*m* Jöszte velem, öreg; biztosan foglak elvezetni. (RH/6 : 79) + 2 : 56; 4 : 26, 244 (2×), 311; 6 : 77, 92, 112, 191 (2×), 240 (részleges *ism* párbeszédben:) [Borics:] Jer velem. [Saul:] Veled? [Borics:] Légy vendégem. (TH/4 : 148) *(párh:) jer* ~*m* — *hozzám←* 3 : 125, ~ *jár* Csak azt tudhatnám, édesem, Minő alakban jársz velem? (784/3 : 75) + 5 : 27 ~ *(el-* v. *fel)jön* Napkeletről messzebb napkeletre Jössz velem (674/2 : 269) + 1 : 145; 2 : 62; 3 : 197, 296; 4 : 83, 285; 6 : 192, 434 (+ 15), ~ *(be-* v. *el-* v. *le-* v. *tovább)megy* a kapitány .. Ment ⟨velők⟩ velök, nem hátra, De szépen előre (795/3 : 94, 337) + 1 : 306; 3 : 23, 94; 4 : 108, 248; 5 : 98, 128; 6 : 295 (+ 14) (részleges *ism* párbeszédben:) Eljösz-e velem, Gáspár? — Elmegyek-e? hova ne mennék én veled? (HKöt/4 : 55) *(párh:) közéje* — ~ Szinészek jöttek, s elhatározám Közéjök állni és elmenni vélök (600/2 : 180) ~ — *ő* egy vén asszony jött .. Lementem vele, s láttam őt házadba lépni. (RH/6 : 356), ~ *(meg)szökik* 6 : 56, 241, 373, 374 — **b)** 'a szraggal jelölt személlyel együttműködve, őt segítve'; Ön szavalni fog engem tanitani, átfutandja velem szerepeimet (J/6 : 398) [Bolond Istók] hozzá látott a dologhoz, A cselédség véle (BI/2 : 326) + 3 : 136; 6 : 362; (hat-val) ~ *együtt* A név, a mellyet örököl utódom .. lehetne tán nagy is, Ha hozzá adnád lelked fénysugárit, Ha vélem együtt síkra szállanál (643/2 : 226); *(szókapcs:)* ~ *marad: (szembeáll)* Szerencse és az isten Tölünk elpártola, Egy pártfogó maradt csak Velünk; ez Bem vala. (842/3 : 220) ~ *tart* Ha a magyar is elhagyja a magyart, Nem lesz akkor ollyan, a ki vele tart (813/3 : 185) + 1 : 109; 4 : 247; 6 : 206, ~ *van*, ill. *lesz* Mit bánom én, hogy nem magad vagy, Hogy ott száz és száz van veled? (800/3 : 101) *(tőism:)* ~ *van*, ill. *sincs* — *mivelünk←* 3 : 218 (2×) *(ellent:) →ellene* — ~ *van* 3 : 185 *(-vel* hat-ragos nsz nyomósítására:) magyarok nagy Istene, Légy népeddel, hű népeddel, Jó népeddel, légy vele! (858/3 : 239) — **c)** 'a szraggal jelölt személy, dolog helyzetében, állapotában, cselekvésében osztozva': királyok .. fejetekről le a koronával! Ha nem teszitek azt le fejetekről, Leütjük, s majd a fej is vele gördül. (242/1 : 231) Tiszteljétek a közkatonákat .. Velök állunk a csaták tüzében (819/3 : 192—3) + 1 : 112, 143, 195; 3 : 244, 276; 4 : 219, 329, 366; 5 : 69; 6 : 145 *(ism)* nem kiáltottátok-e velünk: szabadság, egyenlőség, testvériség? igen, ti velünk kiáltottátok ezt (P 201/5 : 83) + 2 : 276—7 (2×) *(szembeáll)* Hazugság .. Hogy ölni képes a nagy fájdalom, Különben már rég nem volnál magadban, Veled fekünném, édes angyalom! (270/1 : 252); ~ *(. . .) egy . . .* v. *egy . . .* ~ Hadd menjenek! nem méltók Egy sorban állni vélünk. (646/2 : 229) + 2 : 321; 3 : 103; 5 : 20; 6 : 164; 7 : 28 Sz: *egy követ* [→kő] *fúj* ~ 2 : 292, ~ *egyetemben* [Buda vára] Látta .. Kont levágott fejét .. S véle egyetemben sok jó társaiét. (803/3 : 104) ~ *együtt* v. *együtt . . .*~ velem együtt, Ti mind víg fickók voltatok. (145/1 : 85) + 1 : 265; 2 : 271; 3 : 153, 182; 4 : 112 (2×), 160; 5 : 52; 6 : 421; 7 : 7; *(szókapcs:)* ~ *búsul* 2 : 235, 292 ~ *éhezik, fázik* Julcsa .. Azt mondta, hogy velem fog éhezni, fázni, nyomorogni (N/4 : 108) + 4 : 19, ~ *(meg)hal* 2 : 273 *(párh)* Ez Marcius! Mentsük meg őt vagy haljunk meg vele (Cor/4 : 248) *(ellent:) →nélküle él* — ~ *hal* 5 : 78, ~ *nevet* 4 : 196; 6 : 86, ~ *sír* 4 : 124 *(ism)* [hazám] Veled sirok, ha fájnak sebeid .. Veled sirok, hogy fázol, éhezel .. Veled sirok, hogy korcsok fiaid (681/2 : 277) — **d)** 'úgy, hogy a szraggal jelölt személy, dolog magával viszi': A huszárok csínosak, de Kissé hosszuk újjaik. „Jól vigyázz leányom édes," Mond az aggódó anya, „Nehogy ez vagy az lakunkból Vélek elvándorlana." (51/3 : 275—6) a közelgető viharnak Megérint hírmondó szele, S dalom, mint elkapott madár, a Földről magasra száll vele. (778/3 : 70) + 3 : 272; 4 : 53; 5 : 148 *(párh)* Te szűz becsületem, Magammal viszlek el, Te sirba szálsz velem (856/3 : 235) — **e)** 'úgy, hogy a szraggal jelölt személyt, dolgot tartja, hordja, viszi': [János gazdának] Széles, hosszu szántóföldje, Sok gabona terem benne, Vásárra jár véle (231/1 : 225) Ez a gép tán egyenest a Más világba megy velünk! (720/2 : 343) + 1 : 206, 285; 2 : 99; 3 : 93; 4 : 111; 5 : 91; 6 : 235; 7 : 116 (+ 18) *(ism)* Csatára iramlik a fergeteg; Paripája a szél ..

Kezében a felleg a lobogó .. Vágtat vele, vágtat vele Csatára (462/2 : 35) *(párh* párbeszédben:) épen most azt képzeltem, hogy fiamat, Bálintot, akasztani viszik .. — Ez nem képzelődés, válaszolt János .. most haladtak el itt vele... — Kivel? — Bálint urfival... — Az én fiammal? — Fájdalom, azzal. (HKöt/4 : 79) | (szédülést jelentő *szókapcs:) →fölfordul ~ a világ* 3 : 209 *→kereng ~ a világ* v. *a föld és az ég* 1 : 296; 3 : 247 — **f)** (vható ért.) 'magával': kedves Lucy .. ha velem nem vihetlek, itt maradok (RH/6 : 160)

2. 'a szraggal jelölt dologgal mint eszközzel': János vitéz .. Vidd el mindenestül ezt a teli zsákot, És boldogítsd vele magadat s mátkádat (JV/1 : 203) Ásót, kapát a kezébe [a királynak], Ássa meg a sírját véle! (830/3 : 202) + 1 : 352; 2 : 268, 276; 3 : 232; 4 : 92; 5 : 99; 6 : 108; 7 : 126 (+ 13) *(párh)* Bilincset vertenek .. Belőlem, a ki kard valék, S kit vélem vítt a szabadságért, Most azt szorítom (516/2 : 93) — **a)** (műv ige mellett annak kif., hogy a szraggal megjelölt személy, dolog cselekszik:) Tedd le, bojtár, a subádat .. Látod, már a patak is letette, Vele a langy tavasz letétette. (591/2 : 168) Most menjünk egy censorhoz, és vele irassuk alá a proclamatiót és a nemzeti dalt! (P 201/5 : 82) + 3 : 128; 4 : 90; 5 : 58, 130; 6 : 18, 188; 7 : 78, 160 (+ 5); *(szókapcs:) érezteti ~* 1 : 347; 6 : 22, 42; 7 : 26 *(el)feledteti* v. *felejteti ~* 1 : 178; 2 : 341; 3 : 23; 4 : 170 *elhiteti ~* 4 : 33; 6 : 359 *megismerteti ~* 6 : 149 *→megszeretteti magát ~* 5 : 97 — **b)** 'felhasználásával': A tündérgyerekek .. szivárványt fonnak .. Ékesítik vele a felhős ég boltját (JV/1 : 220) E kis összeget .. kölcsön kérem, hogy vele Bemhez menjek (L 257/7 : 198) + 1 : 362; 3 : 121; 4 : 131, 264; 6 : 419; 7 : 93, 117 *(ism)* Találtam már mást magamnak, Találj te is mást magadnak; Éljed világodat vele, Áldjon meg az isten *vele.* (120/1 : 66) — **c)** 'általa': Tedd meg ezt a tréfát, öcsém, nagy örömet szerzesz vele nekem (L 107/7 : 35) Bár szeretetemnek ollyan súlya volna, Hogy lehúzhatnám őt véle a pokolba. (LV/3 : 311) + 1 : 290; 2 : 317; 4 : 213; 5 : 44, 93

3. 'a szraggal jelölt személlyel, dologgal mint a cselekvés v. történés szenvedő alanyával': Álmaimban gyakran látogatsz meg .. mert rajzolásit elmém Minden este véled végzi be. Te vagy elmém végső gondolatja (346/1 : 303); *vmit akar ~* [Sámson:] mit akarsz velem, vén szipirtyó? (TH/4 : 163) + 2 : 319; 4 : 21, 86, *bajlódik* v. *járad* v. *vesződik ~* 1 : 144; 3 : 20; 6 : 81 *(-vel* hat-ragos értelmezővel:) [Nagy Károly] ezt sem érdemelte, hogy eddig vesződtem vele, olly emberrel, kiről a gyalázatot az özönviz .. sem mossa le. (L 218/7 : 155), *vhogyan bánik ~* 1 : 182, 204; 2 : 187; 3 : 233; 4 : 134; 5 : 144; 6 : 176; 7 : 198 (+ 37) *(párh)* Atyának ugy bánni saját gyermekével, mint te bántál velem, ez hallatlan kegyetlenség. (TH/4 : 197) + 3 : 121; 6 : 97, 190, 231, *vmit cselekszik* v. *csinál ~* 2 : 268, 275 *(párh)* Mit cselekedjem azzal az emberrel... Ternyeivel? .. mit cselekedjem vele? (HKöt/4 : 36), *vmit elkövet ~* eszembe jutott Kisfaludy Károly! .. bánt engem és több józan embereket az, a mit vele némelly barátai elkövetnek .. rá tukmálták a nemzetre. (ÚL/5 : 58) + 6 : 43, 293 *foglalkozik ~* sokat foglalkoznak most velem a rágalmazó kutyaháziak. (P 201/5 : 90) *→gúnyt űz* v. *gúnyolódik ~* 4 : 131, 258 *incselkedik* v. *ingerkedik ~* 1 : 82, 95 (2×); 3 : 24; 4 : 59, 126 *játszik ~* Játszani akar velem? gondolá Pomenars ur .. ha kelepce, ugyan mit vesztek rajta? (KH/6 : 51) + uo., *komáz ~* ld. **énvelem,** *méltatlankodik ~* 4 : 126, 127, 129 *packázik ~* 7 : 160, *(meg)tesz ~* 1 : 352; 2 : 128, 248; 3 : 68, 152; 4 : 48, 84, 134; 6 : 139, 198; 7 : 160 (2×) *(párh)* [Szatmárnak van] két költője .. Ugy teszek velök, mint az egyszeri juhász a fiával (ÚL/5 : 70) *(párh, ism)* [Vahot] Igy tett .. minden emberrel, igy tett velem, és hiszed-e, hogy veled másképp fog tenni. Magasztal, égbe emel .. aztán pedig seggbe rúg (L 137/7 : 54) *neki* — *~* Kis Juliskám .. bokrétává kötötte A maradék szálakat. Jól tevéd, kis feleségem, Kedvet szerzesz evvel nékem, S tán velök sem téssz roszat. (683/2 : 278), *vmi történik ~* 2 : 40; 3 : 286, 357; 4 : 114, 161; 5 : 21; 6 : 137; 7 : 39 (+ 7) *(párh)* Mi fog történni vélem s a hazával? (566/2 : 138), *tréfál* v. *bolondozik ~* 2 : 60; 4 : 244; 7 : 92 — **a)** (állítmány nélküli m-ban fsz értelmű hat, hsz mellett) 'őt, azt': *akasztófára* v. *bitóra ~!* 3 : 280, 282; 4 : 233 *be ~!* 1 : 22, *el ~!* 3 : *317; 6 : 73 (2×), 109, 116, 246, 277, 290 *(ism)* El veled, te élet átka, El veled, le a pokolba! (601/2 : 181) *(párh)* El tehát a hon bajával, Most ez egyszer el vele! (127/1 : 71) *el a →sziklára ~!* 4 : 319, *elő ~!* 3 : 282 *ide ~!* 3 : 38, 202; 6 : 74 *ki ~!* 1 : 287 (2×); 4 : 75; 6 : 78 (2×), 210, *le ~!* 4 : 249, 299, 302 (2×); 6 : 75 *(párh)* Le vele, le az árulóval! (TH/4 : 178), *pokolba ~!* *eh pokolba Veled, gyötrő emlékezet! (88/3 : 315) *tűzbe ~!* 3 : 194 *→vasvillára,* ill. *szemétre ~!* 3 : 36

4. 'a szraggal jelölt személy ellenfeleként': Veled nincs pöröm, mylord (RH/6 : 188) remélem veled sem kapok hajba. (L 154/7 : 68) + 6 : 85, 292, 361; *bír ~* 1 : 119, 206; 2 : 237; 3 : 182; 4 : 58, 340 (2×) *(-vel* hat-ragos értelmezővel:) Nem is birtam vele, vad képzeletemmel (527/2 : 102), *(meg)birkózik ~* 1 : 193, 324; 3 : 22, 188 *civódik* v. *egyenetlenkedik* v. *kötekedik ~* 6 : 13, 117, 292 *dacol ~* 1 : 345; 6 : 391 *duellál ~* 7 : 117 *elbánik ~* 5 : 146 *felesel ~* 4 : 136, *harcol* v. *küzd ~* 1 : 116; 6 : 85, 331, 345, 366, 387 *(párh)*

a szebeniek utólértek. Visszamentünk eléjök, s mintegy két óráig harcoltunk velök (P 272/5 : 134), *megütközik* ~ 2 : 130 *megverekedik* ~ 6 : 85 *mérkőzik* ~ 4 : 340; 6 : 68, *összejön* v. *összetűz* v. *összevész* ~ 2 : 137; 4 : 291, 328; 7 : 116 *(párh)* Honderü, te vélem összetűztél, Te általad váltig karmoltatom (325/1 : 290), *szembenéz* ~ *: (párh)* Föl, székely, nézz szembe az ellenséggel; Ki néz vele szembe, ha nem a székely? (813/3 : 185) *szembeszáll* ~ 1 : 192; 2 : 70, 134; 4 : 156; 6 : 221, 224, 305, 316, 321, 361 (2×), 363, 366 *versenyez* v. *futtat* ~ 2 : 152; 7 : 117 (2×), *(meg)vív* ~ 4 : 26, 27, 183 (3×), 198, 236, 259; 6 : 268, 364 *(párh)* Fegyverben kellett vádlójával találkoznia, életre, halálra víni vele (RH/6 : 331) + 6 : 330 | (játékban) *kockáz* ~ 6 : 252 *sakkoz* ~ 4 : 7

5. 'a szraggal jelölt személyhez szólva, ezzel párbeszédet folytatva': *beszél* v. →*beszélnivalója van* ~ 2 : 249, 274; 3 : 126, 232; 4 : 62; 5 : 121; 6 : 402; 7 : 31 (+ 41) *(párh)* Fontold sokáig, bevégy-e valakit barátságodba; ha erre méltónak tartottad .. oly bizvást beszélj vele, mint magaddal. (P 118/6 : 447) ~ — *neki* „És hugod?" kérdé Monthermer Hugo. „Beszéltem vele," felelt Lucy bátyja, „s elmondám neki vágyaimat és akaratomat." (RH/6 : 364) *ő* — ~ Soha életemben nem láttam őt, nem beszéltem vele (RH/6 : 343), *(el)beszélget* ~ 2 : 175; 4 : 211; 5 : 54; 6 : 381, 421 *vmit elvégez* ~ „És mi mit kapunk?" .. „Fogd be a szád, Parson! Majd elvégzem én azt veled .. Te és Keen a negyed részen fogtok osztozkodni, a többit mi ketten tartjuk meg .." (RH/6 : 293) *fecseg* ~ Nagybátyám .. egészen másnak látszék előttem .. De .. a mint vele egy ideig fecsegtem .. ismét a kedves, tisztelt nagybátya lett (NI/6 : 422) *közöl* v. →*közlendője van* ~ 6 : 30, 86, 122, 280, 305, 323, 427, 435 (+ 9) *suttog* ~ 6 : 102, *szól* v. →*szóba áll* v. *szót* →*vált* ~ 1 : 158, 189, 199; 3 : 147, 232 (2×); 4 : 333; 6 : 62, 195, 385; 7 : 202 *(párh)* De mit álltam szóba véled? Haramjával nem beszélek. (834/3 : 209) ~ — *eléje* Ki itt az úr? .. Véle szólok; vigyük az ügyet Ő elé. (BI/2 : 314), *tanácskozik* v. *értekezik* ~ 6 : 140, 208; 7 : 24 *társalog* v. *társalgás* ~ 6 : 177, 241 *tudat* ~ 4 : 77, 367; 6 : 101, 142, 402

6. 'a szraggal jelölt személlyel v. dologgal kapcsolatban': *(szókapcs:)* →*baja van* ~ 4 : 236; 5 : 148; 7 : 155, 160 →*barátságot* v. →*szivességet tesz* ~ 4 : 104; 6 : 254, 292 *dolga van* ~ Hija ide valaki Ashby lordokat .. mert fontos dolgaim vannak velök. (RH/6 : 196) + 7 : 167 (2×), *jót* (ill. *rosszat*) *tesz* ~ 3 : 224; 4 : 272; 7 : 210 *(párh:)* →*rosszat követ el rajta* — *jót tesz* ~ 5 : 59, *vmilyen lábon áll* ~ Ashby Rikárd .. számüzé arcáról a félénk .. tekintetet, nehogy az, ki már meghittebb lábon állt vele, mint neki tetszék, észre vegye kínos gondjainak nyomát. (RH/6 : 355) *vmire megy* ~ Már látom, hogy semmire sem megyek veled. (FL/4 : 133) *vhogyan van* ~ Nem tudom, úgy van-e más vele? de rám nézve nincs kellemetlenebb, mint .. nagy városban a csend. (ÚL/5 : 45) + 1 : 85; 4 : 170; 6 : 110 *végez* v. →*végeznivalója* v. →*végzendője van* ~ 1 : 51; 5 : 76; 6 : 389; 7 : 167, 198

7. (állítmány nélkül) 'legyen vele': *(szókapcs:) béke* ~ *d!* 2 : 233; 3 : 269; *Isten* ~ *d* v. *velünk* v. ~ *tek!* 1. (búcsúzó köszönés:) Ugy kedvelem én a felhőket! Megüdvözlöm mindegyiket Érkeztekor, s elmondom néki Távoztakor: isten veled. (579/2 : 153) + 2 : 342; 3 : 151, 234; 4 : 88, 166; 5 : 16; 6 : 179; 7 : 71 (+ 69) *(ism)* Isten veled hát, elpártolt barát, Ki ábrándim ködét elzavarád, Isten veled! (114/1 : 61) + 1 : 60; 2 : 107; 3 : 151, 245; 6 : 172, 351, 365; 7 : 67 (+ 14) *(refrén)* Isten veled, szép ifju hitvesem (817/3 : 190—1 [7×]), *(párh)* Isten önnel. Isten veled, szegény kis fiam te (HKöt/4 : 37) + 4 : 88 *Isten megáldjon — Isten* ~ *d* v. ~ *tek* 4 : 162 *(ism)* [Saul:] Isten megáldjon benneteket .. Isten veled, isten veled (TH/4 : 152—3) *Isten velünk — áldás rátok: (ism)* Jó szomszédok .. Isten velünk .. Az ég áldása rátok .. Isten velünk, isten velünk! (Cor/4 : 343), *(-val* hat-ragos értelmezővel:) Isten veletek mindnyájatokkal! (L 255/7 : 194) + 7 : 165 *(ism)* Isten veled s veletek erdélyiekkel! (L 119/7 : 39); 2. *(átv;* lemondás kif.:) Ha nem nyerünk [a sorsjátékon]: isten veled, Jó téli öltöny! (382/1 : 331) Isten veled te szép családi élet! (559/2 : 127) *(refrén, ism)* Isten veled, regényes élet! Kalandok, isten veletek! (168/1 : 100 [5×]); *(tréf:) Jehova →úr és Fortuna kisasszony* ~ *d!* 7 : 103

8. (vonzatként; fm-i utalószóként is) →*barátságot köt* v. *megbarátkozik* ~ 4 : 49, 50, 75, 138; 7 : 12, *beéri* ~ 1 : 309 *(párh)* oh most már ugy gazdálkodom [a pénzzel], hogy azzal holtom napjáig beérjem. . . — Be fogod érni vele holtod napjáig (HKöt/4 : 91), *boldogul* ~ 1 : 76, 168; 4 : 26, 213; 7 : 28 *(párh)* Ma este befejezzük a praeliminarékat a vastag őrnaggyal .. könnyebben boldogulok vele, mint az anyóssal (KH/6 : 26), *célt ér* ~ *: (párh)* ez ám a remek nő .. De meg fogom neki mutatni, mikép velem nem érni célt, mint e két ártatlannal. (KH/6 : 52) *cserél* ~ ld. **[teveled]**, *dicsekszik* ~ *(, hogy)* 6 : 68, 288 *(ism* párbeszédben:) [Dengez: Vas bátya] az ivásban legnagyobb bajnok országszerte .. [Göndör:] Egyébiránt nincs mit dicsekedni vele, atyafi .. [Dengez:] azok, kiknek egyéb kitünő tulajdonuk nincs, rendesen dicsekedni szoktak vele, hogy ők nagy-ivók. (TH/4 : 167), *egyesít* v. *egyesül* ~ 4 : 61, 351; 5 : 82 (2×); 6 : 131, 135, 213, 221, 303 *egyetért* ~ 4 : 193, 273; 6 : 163, 190

(meg)egyez ~ 6 : 16; 7 : 12 *él* ~ Megnyugtat egykor, tán ha semmim sem lesz, Hogy a meddig volt, jól éltem vele (144/1 : 84) *elégedetlen* ~ 5 : 85 *fölhagy* ~ 6 : 239; 7 : 151 →*frigy(be lép)* ~ 2 : 255; 6 : 246 *gondol* ~*(, hogy)* [János] Nem gondolt vele, hogy kincsét elvesztette, Csakhogy el nem veszett a kinccsel élete. (JV/1 : 205) + 1 : 86; 2 : 8, 47; 4 : 368 (2×); 5 : 70; 6 : 25, 249, 253 *hasonlítgat* ~ 5 : 71 *jól jár* ~ Szívem tenger, Uralkodjál e tengeren! Jól jársz vele (111/1 : 58) *jóllakik* ~*(, ami)* Mondhatom, szépen vadásztunk .. Jól lakhatnak vele, a mit lőtünk. (TH/4 : 162) + 4 : 165, 172, 406 *kacérkodik* ~ 6 : 51, →*kezet csap* v. *fog* v. *szorít* ~ 1 : 189; 4 : 62, 179; 7 : 139 *(párh)* még egyszer kezet szorított velem Bálint, aztán Jánossal (HKöt/4 : 77) *hozzá* — ~ A ki hozzánk jőne mostan, Bajainkat osztani, A ki velünk kezet fogna: Nincs barát, nincs atyafi. (771/3 : 58), *kibékül* ~ 6 : 83 *vkit kínál* ~ 1 : 345 *megalkuszik* v. →*alkuba ereszkedik* ~ 7 : 68, 116 *megelégszik* ~ 4 : 58, 110, 215; 6 : 21, 26, 405; 7 : 155 *vmit megoszt* v. *felez* ~ 1 : 11; 2 : 267; 4 : 68 (2×), 114 (2×), 154; 6 : 218, 396, 413 *megosztozik* ~ 4 : 254 →*nagyra van* ~ 5 : 90 *összebeszél* ~ 6 : 77 *összeforraszt* ~ 2 : 177 *összejön* v. →*összeköttetésbe jön* ~ 6 : 241; 7 : 116 *összeütközik* ~ 6 : 261, *parancsol* v. *rendelkezik* ~ 2 : 226; 6 : 53 *(párh)* Ön parancsolhat vagyonával, s rendelkezhetik vele (KH/6 : 36), →*számadása van* v. →*számadását végzi* ~ 1 : 268; 2 : 61, *számot vet* ~ ld. **[teveled]**, *(kárt,)* →*szégyent vall* ~ 5 : 96; 7 : 145 *szembejön* ~ 4 : 324 *szövetkezik* v. →*szövetséget köt* ~ 1 : 264; 6 : 145, *találkozik* v. *találkozása van* ~ 1 : 152, 242; 2 : 57, 73; 4 : 330; 5 : 104; 6 : 73; 7 : 160 (+ 36) *(ism)* Ekkor veled volt szép találkozásom, Veled, szép lyányka, s megszerettelek. (643/2 : 225) *(párh)* őt néhány nap előtt ide küldtem, veled s másokkal itt találkozni (RH/6 : 100), →*tele van* ~ 6 : 250, *törődik* ~*(, hogy)* 2 : 17; 3 : 24; 4 : 101, 222, 358; 5 : 64; 6 : 157; 7 : 16 *(ism)* [Második szolga:] Coriolanus nem törődik vele, hogy szeretik-e vagy gyűlölik .. [Első szolga:] Ha nem törődnék vele, hogy szeretik-e vagy sem, részrehajlatlanul állna köztök (Cor/4 : 272) | (hat mellett) ~ *átellenben* 2 : 152 ~ *szemközt* v. *szemközt (. . .)* ~ 3 : 25, 183, 191; 4 : 44, 73, 236

9. (idézett szóként; *helyesbítés)* apám .. mi is meg vagyunk ám önnel elégedve. . . — Ne szólíts önnek, fiam! — Hát hogy mondjam? — Te! — Jó. Hát nem önnel, hanem veled. (HKöt/4 : 58)

énvelem nyomósított hsz 10 | **énvelem** 1. **én velem** 9 — **1.** ~ *tart* A ki mostan [az ivásban] nem tart én velem, Verje meg azt az én istenem (756/3 : 42) ~ *van* Te munkás hazaszeretet .. Örökké itt vagy, itt vagy én velem (776/3 : 65) + 4 : 150 | (mint házastárs:) Érd el (persze én velem) az Ősz hajak késő korát (716/2 : 338) — **b)** Ez egy barátom a költészet. Ő volt mindenkor én velem (180/1 : 111) — **2.a)** én velem elszavaltatták a nemzeti dalt (P 201/5 : 82) — **3.** *vmit elkövet* ~ Én velem követte el az országgyülés azt a méltatlanságot, hogy alárendelt Görgeinek! (P 258/5 : 142) *komáz* ~ ekkép komáznak én velem e fickók, Mintha együtt vernénk a csürhére disznót. (695/2 : 292) *vmit tesz* ~ Soha, soha illyen őrült szerelem! Nem tudom én, mit fog tenni én velem! (533/2 : 106) + 4 : 140 — **4.** *bír* ~ A fergeteg, e régi ellenem, Nem győzhetett meg, nem bírt én velem. (408/1 : 355)

[teveled] nyomósított hsz: **te veled** 3, **tevéled** 1, **te véled** 2 — **1. a)** Te ifjak legnemesbike! Menj. . . bár mehetnék én is te veled (Ap/3 : 151) — **b)** [hóhér a királyhoz:] Itt maradtam én te veled, Mert nekem te adsz kenyeret (763/3 : 49) — **3.** Megtáncoltatjuk mi ezt a gonosz népet, Ki illy méltatlanul mert bánni te véled. (JV/1 : 195) — **8.** *cserél* ~ Napoleon dicsősége, Te veled sem cserélek! (754/3 : 40) *összejön* ~ midőn tevéled összejöttem, Ajkamon szó, hang meg nem jelent. (340/1 : 300) *számot vet* ~ hősi pálya, Gyöngy élet .. számot veték Te véled (701/2 : 299)

ővele nyomósított hsz 7 | **ővele** 2, **ő vele** 2, **ő véle** 2, **ő vél'** 1 — **1.** ~ *együtt* Hogyha elesett [Coriolanus] . . ⟨ő vél'⟩ ő véle együtt okait is eltemetjük. (Cor/4 : 373, 430) — **c)** Innen-onnan lehull a fák levele. . . Bár csak én is lehullanék ővele (399/1 : 346) — **3.** *vhogyan bánik* ~ Szerecsenországnak jószivű királya .. Magyarországot egyszer beutazta, S ekkor Magyarország jámbor lelkü népe Igen becsületes módon bánt ő véle. (JV/1 : 192) *vhogyan tesz* ~*: (párh)* A jó leány! ha látta .. mint méltatlankodnak Marcival, egészen elfelejtette, hogy ővele is .. ugy tesznek. (FL/4 : 131) — **4.** primadonna a kis fülmile; Ki volna, énekesnők! köztetek Merész: versenyre kelni ő vele? (305/1 : 274) — **6.** *(párh)* e tollharc nem bontja föl közöttünk a jó viszonyt. De ha ellenkezőleg lenne is, nem csak ő vele, hanem akárkivel .. mindig kimondanám szabadon meggyőződésemet. (P 231/5 : 119)

[mivelünk] nyomósított hsz: **mi velünk** 3 — **1.b)** *(tőism)* Szent az ügyünk, velünk van az isten, Vagy velök sincs, ha mi velünk nincsen. (840/3 : 218) — **8.** *dicsekszik* ~*: (párh)* S ez a faj dicsekszik ős érdemével .. Hát majd a jövendő fog-e dicsekedni Mi velünk? (730/3 : 12) *gondol* ~*: (párh)* Vígadunk, dőzsölünk, Mintha mind a három isten nem gondolna Mással, csak mi velünk. (775/3 : 64)

[tiveletek] nyomósított hsz: **ti véletek** 1 — **8.** Te rác, te horvát, német, tót .. Megosztottuk ti véletek hiven, ha A jó szerencse nékünk jót adott (815/3 : 187)

vélekedik tn ige 8 | *-em* 1, *-ik* 1, *-nek* 2; *-tem* 2; *-ék* 1 | *-ném* 1

1. 'véleményt, ítéletet alakít ki': *vhogyan* ~ a természettől megbélyegzettek már anyjok tejével szíják-e be a gonoszságot . . ? s az Isten talán azért ad lelköknek illy rút hüvelyt, hogy mintegy ujjal mutassa a világnak, hogy ezek az emberiség söpredékei ? . . . Igy vélekednek sokan, hogy igen (FL/4 : 119) + 4 : 295, 330 *vhogyan* ~ *vmiről* Ország-világ tudja, hogyan vélekedtem én e ministeriumról mindjárt eleinte (P 223/5 : 112) *vhogyan* ~ *vki* v. *vmi felől* [Katica] e szavakat hallani vélte: „ez az új szeretőcske", s meghökkent . . De három vagy négy ijász . . tekinte rá, s hivén, hogy ezek is hasonlag vélekednek felőle, az öreg őr után siete. (RH/6 : 158) most huszonkilenc év multán . . már egészen máskép vélekedem e tárgyak felől. (NI/6 : 427) + 6 : 47

2. 'hisz, képzel vmit': (fn in-vel:) [Rikárd viselkedése] megmagyarázta volna Greenly Katica valódi helyzete s az a közti különbséget, mellyben lenni vélekedék. (RH/6 : 158)

vélemény fn **27** | *-Ø* 2; *-em* 4, *-ed* 1, *-e* 8 | *-t* 1, *-emet* 3, *-edet* 1, *-ét* 1, *-teket* 1; *-ben* 5, *-ében* 1; *-ért* 1; *-en* 3, *-én* 1; *-nek* 1; *-nyel* 2; *-ével* 1

1. 'vkiről, vmiről alkotott nézet, ítélet, felfogás': Nem vagyok épen még rút, szóla [Flamareilné] . . legalább ugy látszik, hogy Boisgontier ur véleménye ez (KH/6 : 61) Aufídius, hát véleményed az, Hogy terveinket tudja Róma (Cor/4 : 239) + 4 : 295; *(jelzővel:)* *jó* ~ Sokkal jobb véleményben vagyok felőled, semhogy hinném, miszerint e szentelt kötelezést elmellőzhetéd. (KH/6 : 28) →*közös* ~ 6 : 382 →*magas* ~ 6 : 74, 95 *nyájas* ~ [Coriolanusnak már] nyájasb véleménye van A nép felől, s jobban becsűli, mint Becsűlte (Cor/4 : 273) *szegény*, →*súlytalan* ~ 4 : 285 →*szeretőkről* ~ 4 : 21; ~ *vkiről, vmiről* [a szolga] némi fontos tekintélyt mutata, s nyilvánosan magas véleménnyel volt lelki és testi erejéről (RH/6 : 74) + 5 : 37; 6 : 144; ~ *vki, vmi felől* itt vagyok egy férfi karján . . pirulva álarcom alatt a véleményért, mellynek önben felőlem támadnia kell! (ÁB/6 : 443) + 4 : 273; 6 : 28, 438, 443 ~ *vmi iránt* [a szolga] magas véleménnyel volt saját fontossága iránt (RH/6 : 95); *(szókapcs:)* ~*e szerint* mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember. (L 57/7 : 198) + 4 : 285; 6 : 18, 133; 7 : 116, 170, *509 ~ét →*elmondja* v. →*kimondja* 4 : 21; 5 : 112; 6 : 438; 7 : 23 *vmilyen* ~*ben* v. ~*nyel van* az illyen embernek már csak látogatása is gyanút gerjeszt. — Te is e véleményben vagy, nemde, Grey ? (RH/6 : 260) + 6 : 28, 74, 95, 213, 246; 7 : *506 *vmilyen* ~*en* v. *vki* ~*én van* Voltam-e én valaha más véleményen, mint te, Tivadar ? (TH/4 : 167) + 6 : 171, 411; 7 : 53 — **a)** 'hiedelem': *(szókapcs:)* *vmilyen* ~*t gerjeszt* 'vmilyen benyomást kelt': Nottingham'. . fontos hely volt . . azon véleményt gerjeszték [machten . . den Eindruck] a meredek utcák és kőlépcsők . . hogy az méhkasra van építve. (RH/6 : 261)

2. 'közvélemény (megnyilatkozása)': ha sikerűl [a hadjárat]: A Marciushoz hajló vélemény Comíniusnak minden érdemét Ő rá ruházza. (Cor/4 : 238); *(jelzővel:)* *nyüzsgő* ~ : *(kép)* Mi dolog ez, ti lázongó gazok, Kik nyüzsgő véleményteket [itch of your opinion] vakarva Megrühösítitek magatokat ? (Cor/4 : 233) *(birt szerk, jelzővel is)* *világ (üres)* ~*e* Higyem é, hogy a világ véleménye . . kiszt kardodat barátod ellen vonni (RH/6 : 363) + 6 : 315, 374

3. *(ford)* 'az, amit vki gondol': hogy véleményemet [was ich meine] megmagyarázam, az egész történetet el kell beszélnem. (RH/6 : 142)

véletlen mn és fn **32**

I. mn 23 | 9

1. 'előre nem látott; váratlan': az ész, gondolkodás s néhány véletlen fölfedezés következtében kényszerűltem, kételkedni e tényben. (RH/6 : 363) nem látta lehetőnek, a . . viadalnak napját . . megváltoztatni, ha csak valami véletlen esemény nem történék (RH/6 : 336) + 6 : 243 *(szembeáll)* A mit sok évi Erőködés meg nem hozott . . Meghozta egy véletlen pillanat. (Ap/3 : 160)

2. 'szándék, előkészület nélküli, akaratlan': Valami véletlen harcban e Monthermerrel . . diadalmaskodhatnék (RH/6 : 255) [P. Andor:] Erzsi szivem, te vagy ? . . millyen véletlen találkozás! . . [Erzsébet:] Önre nézve, Andor urfi, talán az, de rám nézve nem. (Drt/4 : 216) — **a)** 'célzatosság nélküli': Talán valami véletlen szót ejtettek — hogy jobb lenne szökni (RH/6 : 373) *(párh)* végre, mint gyakran történik, valami mondatott — egy véletlen szó — alkalmi megjegyzés (RH/6 : 145)

3. 'esetleges': [a király szolgái] semmi kérdésre nem feleltek, s semmi véletlen [auch nur zufällig] tudósítást nem adtak. (RH/6 : 382)

II. fn 9 | *-Ø* 8 (b 1) | *-re* 1

'előre nem látható, nem várt eset v. körülmény': kellemes lyányka volt az, ki ott a sirba viteték, kisérete olly férfiakból állt, kiket a véletlen . . hordott össze (NI/6 : 437) [hazánk] szellemének országában Hány rejtett gyöngy és gyémánt van! . . ha épen a véletlen Föl találja hozni őket, Porban, sárban érnek véget (560/2 : 128) *(párh:)* ~ — *(szándék —)* →*sors* 4 : 148; 6 : 391 *(szembeáll:)* ~ — *számítás*← 2 : 110; *(jelzővel:)* →*csekély* ~ 4 : 332 →*vad* ~ 4 : 324; *(birt szerk, kép:)* ~ *fuvalma*← 2 : 287; *(szókapcs:)*

több, mint ~: (fokozás) Ugy látszik, hogy Párizs minden virágpiacán találkozunk. — Igen, igen . . azt kell hinnünk, hogy ez több, mint véletlen, hogy rendeltetés. (J/6 : 412) *a ~re bízza magát: (szembeáll)* határozott irányt végy, S ne a vad véletlenre bízd magad, Melly véled szembe jő. (Cor/4 : 324)

véletlenül hat 14 | *-ül* 9 ~ *-űl* 5

I.1. oh millyen jól esik, hosszú távollét után véletlenűl ifjukori barátunkra bukkanni. (HKöt/4 : 62) + 4 : 14 — **2.** mikor a városház teremében értekeztem az érdemes tanáccsal, véletlenül megesődült oldalamon a kard (P 207/5 : 99) + 4 : 38, 330; 5 : 30, 103, 151; 6 : 437; 7 : 10 *(gúny)* [Karaffa:] Mikor szoktál gyónni? [Hóhér:] Ha véletlenül jót cselekszem. (Drt/4 : 222); *(szembeáll)* [III. Richárd] nem véletlenűl téved a [ro]sz utra, hanem egyenesen fölteszi magában, hogy gazember lesz (P 132/5 : 41) ~ — *készakarva←* 3 : 147 — **3.** *(gúny)* [Coriolanusnak] anyja volszk, Corioliban Van nője, s e gyermek véletlenül Hasonlít hozzá. (Cor/4 : 366)

véletlenség fn **2**

'véletlen (II.)': *(szembeáll)* [Baját:] miért öltözött a királyné feketébe? [Zsember:] Véletlenség vagy szeszély. (TH/4 : 193) *(megszem)* A véletlenség, ez a hivatlan, de gyakran olly kedves vendég, ez mentett meg engemet. (TH/4 : 176)

velinpapiros fn **1** | *-on* 1

'finom könyvnyomó papír': [Murány ostromát] Ollyan formában nyomják, mint János vitéz első kiadása . . szép velinpaposon 1,000 példányban. (L 193/7 : 130)

velő fn **6** | *-Ø* 1; *-m* t 1, *-je* 1 | *-t* 1, *-jét* 1; *-ig* 1

1. 'a csont üregét kitöltő kocsonyás anyag (mint az emberi v. állati test legbelső része; *túlz)* Kedvben ég e csont velője máris, És eremben a kéj habja forr (63/1 : 16); *(szókapcs; párh:) vkinek vérét issza — csontját →rágja — ~jét szívja* 1 : 330, *~ig ható* 'rendkívüli erejű (hang)': most itt lakik . . mond a hölgy . . s a koporsóra mutat . . Lehetséges-e! kiált a férfi velőig ható hangon [mit markdurchbohrendem Tone] (J/6 : 418—9); *(Szszerű; párh:) amíg csak vért bír a szív és ~t a →csont* 1 : 38

2. 'agyvelő': *(párh)* Kifecsent szivökből a vér S fejökből a velő. (685/2 : 282) *(túlz)* Babérral födik homlokom. Oh e babér . . Velőm égetni fogja. (405/1 : 352)

vén mn és fn **132**

I. mn 127 | *-Ø* 125, *-ek* 2

1. 'öreg': Uralkodott a vén tanító s büszkén Tanítá, a mit maga sem tuda. (493/2 : 51) Bolond Istók . . Oda állt a vén gazdához És elmondá búcsuját: „Isten hozzád, jó öreg . .” (BI/2 : 321) + 2 : 56; 3 : 28, 188 (2×); 4 : 110, 111 (2×), 359; 6 : 158, 395 *(verscím)* A vén zászlótartó (816/3 : 188) + 7 : 173; *(páros kif:) ~, mogorva* Egy vén mogorva úr . . hosszan nézte őt, Hosszan, merően, átfuró szemekkel. (Ap/3 : 130) *szegény, ~* fiam . . ne hagyd itt szegény vén apádat! (575/2 : 147) + 2 : 148 (2×); *(párh:) öreg — ~* Az én apám az az öreg ember! Az én apám e vén zászlótartó. (816/3 : 188) *ősz — ~: (szembeáll)* Itt megy ő, az ősz vezér . . Ott megy ő, a vén vezér, utána A hazának ifjusága mi (849/3 : 228); *(ellent:) fiatal — ~* v. *~ — fiatal* 1 : 344; 2 : 54 *(ism)* A vén halász . . alszik már javában. A vén halász fiatal leánya Sziget partján vár Szilaj Pistára. (SzP/2 : 54) + 4 : 71 (3×), *ifjú — ~* Ifju rab, nézd, mint virít az erdő, Akkor is, ha kijösz, zöld lesz az . . És te vén rab, tőled már talán csak Itt vesz búcsut a lánc és az élet (638/2 : 219); *(ellent, páros kif:) ~ és rút — fiatal←, szép* 6 : 339 *(ellent, párh:) →ifjú — ~ — rút — szép* 6 : 5; *(megszem)* ki lesz új lakó szivemben . .? Legfölebb is egy vén remete, És ez a remete a halál. (268/1 : 251) tartsunk ollyan vidám beszélgetéseket, Hogy hallgatni még az idő is megálljon; Igy csaljuk meg ezt a vén hajdút, ki engem Hejh maholnap megint a dologra kerget (699/2 : 297) + 3 : 51, 299 *(szókapcs:) ~ anyó* 2 : 316; 3 : 129, *~ asszony* ld. **vénasszony**, *~ barátja* 3 : 28 (részleges *ism)* Ébredj föl, vén muzsikus, vén barátom (744/3 : 29), *~ ember* ld. **[vénember]**, *~ király* 1 : 354 *~ (sánta) →koldus* 2 : 22, 293; 3 : 7, 166 *~ legény* 3 : 19; 7 : 173; (szn-vel:) a csaplár . . Szájat . . csak azért tart, hogy legyen Mivel ásítani. Illyen a csaplár, a vén Dömötör (565/2 : 136) hála néked, magyarok istene, Hogy ezt mind meglátta a vén Álmos szeme! (LV/3 : 302) + 2 : 64; 4 : 83, 387 (2×); 6 : 380 *(páros kif:) ~ huncut* 7 : 171 *mogorva ~* hallottam a molnár hosszú nyelvét a mogorva vén Pole Mátyással feleselni (RH/6 : 288), *(ellent:) fiatal — ~* ne gondolj többé a fiatal gyermekre, vén Triptolomeus! (J/6 : 403) *~ (jó) — ifjú←* 4 : 324; 5 : 46 | *(rosszalló)* Feleségem . . Furcsa isten teremtése . . Reszketek, ha közelembe Jő . . Már illyesmit is gondoltam Én: Megverem. . . bírok vele, hisz Vén. (188/1 : 119) A sövény alatt dűlök el . . Valami vén cigány lök be Dögkutyával egy gödörbe. (636/2 : 216) + 5 : 28, 103; 6 : 30 *(páros kif:) ~, gyermekes* 6 : 255; *(megszem)* A természetnek pompás szinpadán A primadonna a kis fülmile . . minden figyel, És minden a legforróbb érzelem . . . A kősziklák, e vén kritikusok, Maradnak csak kopáran, hidegen. (305/1 : 274); *(szókapcs:) ~ banya* v. *boszorkány* v. *szipirtyó* „Oh gazdög . .” Rivalt a vén boszorkány a fiúra (Ap/3 : 130)

+ 1 : 214; 3 : 125, 126 (2×), 128, 132; 4 : 163; 5 : 111; 6 : 381, ~ *barom* v. *bolond* 4 : 298 *(ellent)* Úgy kell a vén bolondnak, mért vett el olly szép fiatal lyányt. (Sz/4 : 7), ~ *lator* 4 : 77 *rossz* ~ *mostoha* Hol marad, hol lehet olly soká leánya? A rosz vén mostoha ekkép gondolkodott (JV/1 : 182) || (állatról; *páros kif:)* ~, *kehes←* ~ *ló* 1 : 75 *(kép)* Hasonlóul a pogánykor szeszélyes istenségeihez, megveté Flamareil ur a vén állat áldozatát, mellyet neje ravaszul vága le a házasság oltárára. (KH/6 : 54) **Km:** ~ *kecske←* ~ *is megnyalja a sót* 1 : 15 | *(ráértés:)* ~ *róka* 4 : 190 ~ *vadkan* 6 : 298 || (növényről:) Pista .. Bakonyerdő kellő közepében Megpihent egy vén cserfa tövében. (SzP/2 : 59) + 6 : 104, 127, 302 *(páros kif)* Europa minden országának legnagyobb részét vén, buja fák födék (RH/6 : 104) | *(ráértés)* Láttuk a vén tölgyet, nézzük meg lombját is, Illendő megnéznünk a kis Piroskát is (Tb/3 : 294) + 4 : 268 *(ellent:)* ~ *fa — apró kis* v. *ifjú →csemete* 1 : 357; 3 : 308 || (megszemélyesített jelenségről) *(förtelmes)* ~ *idő←* 2 : 212 (2×) ~ *tél: (ellent)* Ifju lánya a vén télnek, Kedves kikelet (766/3 : 52) ~ *zivatar* 3 : 228 — **a)** 'ilyen emberhez tartozó (testrész)': Ha csak hét évet ránthatnék le e vén Kezek s lábakról (Cor/4 : 325) *(páros kif:)* ~, *kopasz* Volt nekem sok rosz tanítóm, Volt nekem egy jó is .. Úgy emlékszem rája, Mintha vén kopasz fejével Most is itten járna. (737/3 : 19) ~, *ráncos* 3 : 176 ~ *és roskatag* 3 : 173 || (megszemélyesített jelenséggel kapcs.:) Ollyan, mint vén királynak Feje, a sivatag .. E *vén* királyi főn egy Nagy tölgy a korona. (408/1 : 354) *(szembeáll)* te vén idő .. Mint fogsz te futni majd, midőn Velem lesz édes szeretőm. Akkor megifjodol, *Vén* bőröd leveted (631/2 : 212) — **b)** 'idős (életkor, életszakasz)': *(szókapcs:)* ~ *korában: (ellent)* Már mint gyermek bölcs valék, Tudtam akkor már, a mit más Vén korában sem tud még (596/2 : 174) ~ *napjai*[2] 3 : 121; 4 : 404

2. 'olyan (személy), aki régóta van vmilyen állapotban, minőségben; régi': ~ *bajtárs: (megszem)* Szeretnék egyszer még kürtömbe fujni, Vén bajtársamtól hadd bucsúzzak el! (401/1 : 349) ~ *diák* *Zolky, a vén diák. Dráma 2 felvonásban (P 8/7 : 528) ~ *házas: (tréf)* Ah, az idő halad, olly vén házas vagyok már! (öt hetes) (ÚL/5 : 73) ~ *(kiszolgált) →katona* 2 : 9 (2×)

3. 'régi (tárgy, építmény, mű)': Estéinket s a vén meséket s durva Danáinkat méltán lenézitek (718/2 : 341) Ezek a vén házak ollyan barátságosan köszöntik az érkezőt, mint valami kedélyes öreg-urak. (ÚL/5 : 51) + 2 : 198 *(met)* Vén épület már a világ (390/1 : 335); (földrn-vel; *ellent:)* ~ — *fiatal* a nap hátralevő részét a vén Lőcsében kelle töltenünk, mellyben igen sok fiatal szép leányzó szivecskéje dobog (UJ/5 : 24) ~ — *ifjú←* 3 : 67 | *(ráértés)* „.. Saját tulajdon anyját Tagadja meg a gyermek, Édes szülőjét!" Ennyit darált a vén malom Egy lélekzés alatt (Ap/3 : 131) — **a)** 'sok évvel ezelőtt szüretelt, kiforrott (bor)': *(ráértés, párh)* Kocsmárosné, arany virág, Ide a legjobbik borát, Vén legyen, mint a nagyapám, És tüzes, mint ifju babám! (655/2 : 239) — **b)** 'régisége miatt csökkent értékű; ócska (tárgy)': Az ágy lábánál egy vén szalmazsák (Ap/3 : 108) + 3 : 292; *(páros kif:)* ~, *kopott* Pólyája vén kopott ruha, Szegény asszonynak gyermeke (Ap/3 : 120) *ütött-kopott,* ~ 3 : 79 — **c)** *(átv)* 'elöregedett, degenerált (nép)': *(szembeáll)* Hiszem én, hogy mint a fák tavasszal, Megifjodnak a vén nemzetek (667/2 : 252) — **d)** 'időtlen idők óta meglevő (természeti képződmény)': fölmenénk az ős Budába .. Terhünktől a vén hegy lába Majdnem összeroskadott. (754/3 : 40) új nótát kezd vezérünk, Hah, ez az, mikor a Kárpátokra értünk .. Milly rivalgó hangok! azok a vén kövek, Mikor meghallották, hosszan döbörögtek (LV/3 : 305) (földrn-vel) ~ *Retyezát* 3 : 230

II. fn 5 | -Ø 1, *-ek* 3 || *leg- -e* 1

1. 'öregember': *(szembeáll; párh) →ifjú — gyermek* — ~ 3 : 308, *(poláris kif:) fiatalok,* ~*ek* 3 : 225 *ifjak,* ~*ek* v. ~*ek, ifjak* A megnyílt sírokból kiléptek a halottak... ifjak, vének, hölgyek, férfiak (HKöt/4 : 40) + 4 : 375

2. (ff) *leg~e* 'a szóban forgó tárgyak közül a legrégibb': *(tréf ráértés; fig etym, szembeáll)* A vén bútoroknak talán a legvéne Borbála kiassszony, Tamás úrnak nénje, De van köztük új is .. A szép kis Piroska, Tamás úr leánya. (Tb/3 : 292)

vénasszony fn **30** | **vénasszony** 2, **vén asszony** 28: -Ø 22 (b 7), *-ok* 3 (b 1) | *-ért* 1; *-hoz* 1; *-nak* 1; *-oknál* 1; *-októl* 1

(rosszalló) 'öregasszony': egy vén asszony barna arca mutatkozott az ajtónál, ki Ashby gróf után kérdezősködék (RH/6 : 339) A vén asszony kilépett rejtekéből, És rá kiáltott [a fiúra]: „itt maradsz, Hazug kölyök! .." (Ap/3 : 130) + 3 : 125, 129, 174; 6 : 339, 356, 377, 378, 380, 381 (+ 6) *(ism)* a kisbiróné vén asszony volt, de a vén asszonyok ollyanok, mint a macskák: éjjel is látnak. (N/4 : 108) + 6 : 356 (2×) *(páros kif:) →gyermekek s ~ok* 3 : 163; *(jelzővel:) meghalt* ~ a fakó leány .. Azért jár mindég a temetőbe, hogy itt a meghalt vénasszonyoktól a boszorkány-mesterséget eltanulja. (FL/4 : 130) — **a)** *(túlz)* 'éltesebb, öregedő nő': Lám a derék fiú .. fogadni mernék, hercegnője valami vén asszony. (KH/6 : 26) + 6 : 20 *(ism)* Ön bolond, Edvárd! gyönyörü házasságot veszít, s miért? egy vén asszony miatt! .. Egy vén asszonyért! ismétlé a kis öreg

(KH/6 : 12) — **b)** *(átv)* 'férfiatlan személy': *(kép, szembeáll)* A nemzetgyülés levetette ama szép fényes harci öltözetet .. és helyette egy vén asszony szoknyájába bujt. (P 233/5 : 122); *(jelzővel:) gyermekes ~* Néha gyermekes vén asszonynak kell tartatnom, hogy tördelt mondatokat mormolok. (RH/6 : 140) *sopánkodó ~* gondolhatjátok-e, hogy majd ellenálltok [Coriolanus] boszújának sopánkodó vén asszonyok sohajával (Cor/4 : 358)

[vénasszonyi] mn: **vén asszonyi 1**
(ford) 'vénasszonyokra jellemző': föl-nyitá az ajtót egy kis különös alakú lény, melly vén asszonyi ruhát [Tracht eines alten Weibes] viselt (RH/6 : 377)

vendég fn **86** | *-Ø* 24 (b 3), *-ek* 15 (b 5); *-em* 7, *-e* 10 (b 4), *-tek* 1, *-id* 1, *-ei* 2 | *-et* 2, *-eket* 1, *-ét* 3, *-idet* 1, *-eit* 2, *-inket* 1; *-ből* 1; *-hez* 1, *-éhez* 1; *-nek* 2, *-énck* b 3; *-re* 2; *-ül* 2 *~-űl* 2; *-gel* 1; *-ekkel* 1

1. 'vkihez otthonába érkező látogató': Nos, fiúk, nem szólt a szarka Házfödélteken? Vagy ki álmodá meg, hogy ma Vendégtek leszen? (87/1 : 38) Ejh, uram, hát nálatok igy bánnak a vendéggel, hogy becsapják orra előtt az ajtót ..? (TH/4 : 151) + 3 : 231; 4 : 151; 6 : 36 (2×), 37 (2×), 38, 39 (2×), 140; 7 : *112 *(nyomósító ism)* [Predszláva:] Ki ez? [Borics:] Vendégem. [Predszláva:] De ki ő? [Borics:] Mindegy, akárki, csak hogy vendégem. (TH/4 : 151); *(megszem)* Magam valék anyám Fájdalminál; De nem soká közénk Egy vendég érkezék. . . Jött a halál. (588/2 : 163) *(megszem* is, *ism)* Vendég [verscím] Kerepől a szarka Házam tetején; Vendég jön. Vendégnek Vajh, kit várjak én? . . Tán te léssz vendégem, Óhajtott halál (31/3 : 261) + PE. 87 : 23; *(jelzővel:) →hoszszan várt ~* 3 : 231 *kedves ~* 1 : 108 *különös ~* Ugyan mondd meg csak az úrnak, millyen különös vendége van itt. (Cor/4 : 334) — **a)** 'olyan személy, aki vkinek az otthonában ételt-italt, es. szállást kap': [Borics:] Jer velem. [Saul:] Veled? [Borics:] Légy vendégem. (TH/4 : 148) Derék ház, jó szagú a lakoma, De én vendéghez nem hasonlitok. (Cor/4 : 332) + 6 : 332, 409; 7 : 93; *(jelzővel:) aprócska ~* 3 : 267; *(szókapcs:) ~ül jön* sok falusi lyányka, ki oda vendégűl jött .. a földre ült egy-egy fiatal ijász melló, kivel egy tálból evett (RH/6 : 130) *~ül meghív* Lelopkodtam sonkát kolbászt [a tanító] Saját kéményébül, Ez volt ajándékom, s ő még Meg is hitt vendégül. (737/3 : 21) | (nagyobb társaság tagjairól:) Báthori Miklós .. lakodalmi mulatságában .. sem magát sem a vendégeket nem akadályoztatta. (P 6/5 : 152) Noha a vendégek száma csak hetvenre ment .. mindazáltal az udvarló inasok, fölmetélők, pohárnokok, pincérek .. száma kétszázon túlhaladott (RH/6 : 237) + 6 : 233, 235, 237, 249; 7 : 87; *(jelzővel:) férfi ~* ld. **férfi[vendég]**, *jól →táplált ~ek* 6 : 249 *egyik szép ~* többen a nemesek közől, büszkélkedve, hogy az udvar társaságához tartoznak .. tolakodásnak tarták, miszerint egy rab és zendülő .. fejedelmök egyik szép vendégének figyelmét igényli. (RH/6 : 234) *víg, zajos ~ek: (megszem)* Szivetek mindig-nyilt-ajtajú palota, Tódulnak, tódulnak seregestül oda Víg, zajos vendégek (581/2 : 155) — **b)** 'az a személy, aki vkinek a költségére eszik-iszik': Dániel uram eltökélte magát, hogy .. a szép menyasszonyi ruha árát le .. önti az utósó pótráig .. Ivott vele boldog, boldogtalan. Egyre biztatta vendégeit, kik egyébiránt biztatás nélkül is .. hozzáláttak volna a dologhoz. (FL/4 : 123) — **c)** *(átv, gúny)* 'vkinek otthonába, hazájába behatoló ellenség, rabló': „Gedő uram, szép jó estét kivánok," Szólt a haramja, „vendégid jövének .." (S/2 : 71) 2 : 70 *(szókapcs:) ~ül megy vhova* Lehel .. leginkább csak a németet szerette .. El is látogatott hozzájok gyakorta .. nem egyszer se' kétszer ment oda vendégűl (LV/3 : 307—8)

2. 'az a személy, aki fogadóban, kocsmában stb. fizetségért ételt-italt, es. szállást kap': zaj és munkásság hallatszék a fogadó ajtaja előtt, melly azon időben a vendég elfogadását kiséré (RH/6 : 74) A kocsmáros és vendége közt váltott néhány szó után .. Hardy .. söre felé hajolva .. üle (RH/6 : 75) + 4 : 216, 219, 6 : 79 *(tőism:) vendégszoba* — *~* 6 : 152 *(látomás)* Csárda, eldőlt csárda .. Fölépít tégedet ujra képzeletem, S vendégidet szinről színre szemlélhetem (397/1 : 344); *(jelzővel:) érkező ~* 6 : 111 *szép ~* Katica igen reszketett .. de e pillanatban maga a májusfa-kocsmáros érkezék .. „Kérlek, fogadd el ez alváselőtti italt," szóla, szép vendégéhez közeledve (RH/6 : 155) *új ~* 6 : 75, 249; *(birt szerk:) ~ek koszorúja* v. *serege* 1 : 126, 127 — **a)** '(fizető v. ingyenes) szállóvendég': H. barátom látott el .. szállással, mi nem csekélység tisztujitás idejében, mikor a galambházak is meg vannak rakva vendégekkel. (UJ/5 : 30) — **b)** *(átv, gúny)* 'ügyfél': *(jelzővel:) jómódú ~* „Zsivány leszek, zsivány, utonálló .." Kiült [Szilaj Pista] a nagy országút szélére, S várakozott jó módú vendégre (SzP/2 : 59)

3. 'hosszabb tartózkodásra érkező jövevény': *(megszem)* tünődöm, egy vendégre várván, A késedelmező halálra. (375/1 : 324); *(jelzővel:) drága ~: (megszem)* szép tavasz, A déli tájról gyorsan jőj elő .. Jőj, drága vendég, s hozz virágokat (584/2 : 158) *új ~* Föl s alá jár .. Ott a sáncon egy ifjú fogoly .. Lépte gyors még; uj vendég bizonnyal (638/2 : 218) + 7 : 32 | *(ráértés; jelzővel:) hivatlan (s hálátlan) ~ek* (részleges *ism)* A királyné: „Mit akartok, Hivatlan vendégek?" .. Felelt Bánk bán, „ .. Mi vagyunk

a vendégek itt? . . Ti vagytok itt a hivatlan S hálátlan vendégek! Befogadtunk titeket s ti Kivertetek minket . ." (773/3 : 61—2); *(szókapcs:)* ~*ül fogad* (részleges *ism, szembeáll)* Vérmező, vérmező! . . A sok jó igazi magyar vért megivád, S német csaplár adta neked ez áldomást. Vendégül fogadtuk hozzánk a németet, Hanem a vendégből csakhamar gazda lett (803/3 : 105) | *(tréf;* befogadott csecsemőről:) az öreg úr . . kíváncsian Bekukkantott, és szólt vala: „Nos, hogy van a vendég? remélem, jól . . Fiú-e vagy lyány? még nem is tudom." (Ap/3 : 122)

4. *(átv)* 'vhol átmenetileg v. ritkán tartózkodó élőlény': *(körülírás:) tavasz s nyár* ~*ei* 'költöző madarak': Üres már a fecskefészek . . Üres már a gólyafészek . . Elröpűlnek, elröpűltek, Tavasz s nyár vendégei (671/2 : 266); *(jelzővel:) kedves* ~ Madárka szállott a börtön falának Párkányzatára . . a rab . . szólni nem mert, nehogy elzavarja A kedves vendéget szava (Ap/3 : 170—1) — **a)** *(megelev)* 'vhol átmenetileg tapasztalható jelenség v. érzelem': [a szerelem] Kíséröi: öröm, bánat, Könny, mosolygás . . E sok vendég ugy megtölti A szivet, Hogy ez, szegény, szinte-szinte Megreped. (660/2 : 246); *(jelzővel:) átutazó* ~ *vhol* 2 : 254 *gonosz* ~ *: (párh)* A búbánat gonosz vendég, rosz madár, A kebelbe életet, vért lopni jár. (71/1 : 22) *gyér* ~ v. *ritka* ~ *vhol* Oh nap, ne bántsd e könnyeket . . Hagyd ott ragyogni mindég! . . . Magyar szemében ez olly ritka vendég. (783/3 : 74) + 1 : 173 *hivatlan* ~ Te mindig-gyáva lelkiismeret . . Eredj, hivatlan vendég, menj tova (S/2 : 79) →*hivatlan* v. *váratlan(, de . . .) kedves* v. →*kedves szép* ~ Ki ne ismerné az első szerelmet? e váratlan kedves vendéget, ki véletlenül betoppan (HKöt/4 : 14) + 2 : 262; 4 : 176 *mindennapos* ~ 3 : 295; 4 : 121 *ragaszkodó jó* ~ két hónapot . . honn tölték, s itt . . hozzám szokott azon ragaszkodó jó vendég, miről Vörösmarty mondja: „holdvilág az arcod, kályha termeted" (L 16/7 : 12) *terhes* ~ Ketten űlünk Együtt: én s az unalom. Terhes vendég! Mint malomkő Csügg rajtam. (546/2 : 117)

vendégeskedés fn **1** | *-öket* 1

(átv, ford) 'társas mulatozás': a vacsora után . . gyakran sokáig folytaták vendégeskedésöket [Gelagen] a nemesek (RH/6 : 239)

vendégeskedik tn ige **4** | 3: *-ik* 2 | *-jék* 1

(átv) 'lakmározik, dőzsöl': E pénzből . . mellyet fiam számára gyüjték, ne vendégeskedjék senki (HKöt/4 : 83) *(párh:)* →*lakomáz* — ~ 6 : 129 *(megszem)* [Az anyák] Sírtak rítak . . Fiaiknak hogy elmenni kellett, Elmenniök, és még oda pedig, A hol a halál vendégeskedik. (848/3 : 225)

vendégeskedni fn in 1 — *(megszem)* Magyarország eddig egy nyers fenyőfa volt . . előbb meg kell gyalulni, hogy asztal készüljön belőle . . melyhez majd odaül vendégeskedni a két földi istenség: a boldogság és szabadság. (P 206/5 : 95)

vendégfogadó fn **1** | *-ja* 1

'utasoknak szállást és ellátást nyújtó intézmény, ill. ennek épülete': *(jelsor:)* →*piac — templom — ~ — kaszinó*← *— színház* 5 : 70; (tuln-i jelzővel) *Bika* ~ ld. **bika-vendégfogadó**

vendéglés fn **1** | *-eikről* 1

(ford) 'vendégnek étellel-itallal való ellátása': A mountsorreli jó szerzetesek . . jeles vendégléseikről ‖[Trefflichkeit ihrer Küche] voltak híresek (RH/6 : 248)

vendéglő fn **3** | *-kbe* 1; *-jéhez* 1; *-knek* 1

1. *(elav)* 'az a személy, aki vkit megvendégel; vendéglátó': a dalnokoknak . . ritkán hiányzott hajlamuk, igen sokat inni, mi a vendéglőknek [Wirthe] gyakran terhére esett. (RH/6 : 87) + 6 : 39

2. 'vendéglátó üzlet, ahol ételt és italt szolgálnak fel': [Pinty úrfi] éhen még se' vesz; Ha enni kell, a vendéglőkbe Bekullog ismerősihez (195/1 : 155)

vendégoldal fn **1** | *-on* 1

(nép) 'a szekér két oldalára erősített rúd': Nem ül kevélyebben a huszár a lovon, Mint az a kisbéres a vendégoldalon. (673/2 : 268)

vendégoldalas mn **1**

(nép) 'vendégoldallal nagyobbított': *(tréf, túlz)* Három vendégoldalas szekér Sem bírná el, annyit fecsegett ott [Bolond Istók] (BI/2 : 316)

vendégség fn **7** | *-ben* 1, *-ünkben* 1; *-éből* 1; *-nek* 1; *-nél* 2, *-eknél* 1

'társas étkezés, lakoma': Méltóztatol leszállni, s vendégségünkben [Mahl] részt venni? Ha a szakácsok nem teljesíték kötelességöket, saját zsirukban sütöm meg őket (RH/6 : 128) Mihelyt a vendégségnek [Bankett] vége volt, [Alured] elhagyá a teremet (RH/6 : 347) + 6 : 274, 348; *(jelzővel:) királyi* ~ 6 : 356 *kora* ~ A kora vendégségeknél [Bei dem frühen Mahle], mik azon időben délebédnek neveztettek . . hamar fölkelt, hogy foglalkozásait . . még napvilágnál folytassa (RH/6 : 239) *vidám* ~ 6 : 154

vendégszerep fn **1** | *-ekre* 1

'idegenben való színpadi szereplés': Egressy Gábor barátom Székes-Fejérvárra ment vendégszerepekre (L 137/7 : 52)

vendégszeretet fn **5** | -Ø b 3; *-e* 1 | *-ben* 1

1. 'vendégek szíves fogadása, jó ellátása': Gömör egyik kellemes völgyében irom e

sorokat K. R. uj barátom házánál, kinek vendégszeretete előtted is ösmeretes. (P 99/5 : 15); *(szókapcs:)* ~*ben* →*részesül* 6 : 338 — **a)** *(átv)* 'vendéglátás, vendégség': [a vár] sokszor szolgált fényes, pompás vendégszeretet [Gastlichkeit] színhelyéül. (RH/6 : 112)

2. 'az a szokásjog, amely szerint az idegen védelemben részesül, ill. nem okoz kárt befogadójának; vendégjog': *(birt szerk:)* ~ *szabályai* Bárhol lelném is őt, Ha testvérem házában is, dacára A vendégszeretet szabályinak [hospitable canon], Szilaj kezem szivébe mártanám! (Cor./4 : 260) ~ *törvényei* Noha . . a vendégszeretet törvényei [Gesetze der Gastfreundschaft] iránti tiszteletedben megbízhatnám, itt még is egy igéretet kell tőled követelnem (RH/6 : 137)

vendégszerető mn **2**

'vendégeket szívesen látó (személy)': *(párh)* az öreg Ralf, olly gazdag, mint egy apátság, s vendégszerető, mint egy lord; asztala regtől estig rakottan áll (RH/6 : 95) — **a)** *(átv)* 'ilyen személyhez tartozó': *(gúny)* megérdemled, hogy . . Zerffyvel egy són s kenyéren élj Petrisevich Horváth Lázár vendégszerető asztalánál. (L 127/7 : 41)

vendégszoba fn **10** | -Ø b 1; *-ja* b 1 | *-t* 1; *-ba* 4; *-ban* 2; *-nak* b 1

'(vendéglőben, fogadóban) közös helyiség, ahol a vendégek tartózkodnak, étkeznek': fáradt lábaim A fogadóban megpihentenek. — Vendégszobája egyik oldalán Helyet szerényen színpad foglala. (205/1 : 161) + 4 : 53; 6 : 78, 85, 95, 99 *(tőism)* az egész társaság a vendégszobában űlt, mellyben akkor más vendég nem volt. (RH/6 : 152); *(jelzővel:)* *alacsony* ~ csak az alacsony vendégszobának . . asztalai egyikénél ült még egy férfi póröltözetben, nagy fekete borkorsóval maga előtt (RH/6 : 72) *kis* ~ lépteket hallának a kis hágcsón, melly az utról a kis vendégszobába vezetett (RH/6 : 249) →*közös* ~ 6 : 75

Vendome-tér tulfn **1** | -Ø b 1

Vendôme tér (utcanév) 'Párizs egyik nagy tere (place Vendôme)': ha Notredame tornyain, vagy a Vendome-tér diadaloszlopán . . laknék is ön, örömmel kapaszkodnám föl, hogy önt kisérhessem. (J/6 : 396)

[vénember] fn: **vén ember 14** | -Ø 9 (b 1), *-ek* 1 | *-t* 4

'öregember': *(szembeáll)* az ifju jegyzőt Hallgatták a vén emberek . . S mit ott tanultak . . elbeszélték fiaiknak, S a jegyző tiszteletben állt. (Ap/3 : 145) | *(rosszalló)* visszaballagott a jó öreg . . hah, Millyen visítás! Meghökken a vén ember (Ap/3 : 119) kérdém, hol a biró? — Én vagyok, mit akar? szólt mellettem egy vén ember. (P 207/5 : 102) + 3 : 121; 6 : 254, 292 (2×), 294, 297, 298; *(jelzővel:)* *gyönge* ~ 6 : 254 *(szembeáll)* Csodálkozom, hogy e gyönge vén ember egész nap sérületlen maradt, holott annyi bajnok, erős férfi esett el Eveshamnál (RH/6 : 254), *mogorva* ~ Mogorva vén ember itt a csaplár, Szavát sem hallani (565/2 : 136) | *(önmegszól)* Kedvem vón . . lesbe állani, És nézni, mint potyognak el . . De mit beszélsz, vén ember, mit beszélsz? (Ap/3 : 119)

Veni, vidi, víci

(lat; helyesen: . . . *vici*, Julius Caesarnak tulajdonított *szállóige)* 'jöttem, láttam, győztem': várt bennünket az ellenség. Megtámadtuk, megvertük. Veni, vidi, víci. (P 272/5 : 137)

vénség fn **7** | -Ø 5 | *-ében* 1; *-ére* 1

1. 'öregkor': Vénség az életnek viszhangja csak (380/1 : 329) Én már csak a vénség iránti tiszteletből is Göndör bátyánkkal tartok. (TH/4 : 167) + 6 : 258 *(szembeáll)* ez a kéz, a melly vénségében Ezt a száraz görcsös ágat fogta, Ifjusága teljes erejében Harcok fényes kardját villogtatta. (696/2 : 294); *(jelzővel; ellent:)* →*ifjúság* — *zsugori* ~ 2 : 197; *(szókapcs; jelzővel:)* →*késő* ~ *görbíti*← *vállát* 3 : 59

2. 'tárgynak ócska, vén volta': *(szembeáll)* hosszu a pad, Közepe, nem a sok űlés, hanem Vénség miatt horpad. (565/2 : 135)

vénséges mn **1**

'nagyon öreg': [Bolond Istók] belépett, S láta egy vénséges Asszonyképet (BI/2 : 314)

Venus tulfn **4** | -Ø 2 | *-t* 2

(lat *mit* szn) 'a szépség és a szerelem istennője': Garnier . . egész komolysággal tekinté az allegoriát Marsról, kit Venus lefegyverkeztet (KH/6 : 15) — **a)** 'ezt ábrázoló szobor': *(jelzővel:)* →*medicei* ~ 4 : 72 — **b)** *(átv)* 'szerelemre termett, szép nő': *(szembeáll:)* →*Mars*[1] — ~ 2 : 260 *(gúny)* Az afrikai vadászok Marsa . . az olasz színház erkélyének közepette vőn erős állást . . szemei . . páholyról páholyra kalandoztak, a Venust keresni, ki a Metidja rónáinak napjától barnult homlokát mirtussal koronázza. (KH/6 : 15)

vénül tn ige **13** | 12; **vénül 11, vénűl 1:** -Ø 5, *-ünk* 4; *-t* 3

1. 'öregszik': minél idősb az ember, annál nehezebben választ nőt, s mialatt váltig fontolgat, gondolkodik, egyre vénül. (NI/6 : 431) *(ism)* Vénülünk, barátom, vénülünk lassanként. (HKöt/4 : 70) *(tőism:)* ~ — *megvénül*← 2 : 33 (2×) *(fokozás:)* ~ — *kihal*← 3 : 177 *(párh)* az ember vénül és okosodik. (HKöt/4 : 63)

2. *(átv)* 'sok évet megél': [a fergeteg] kezében kiszakad A tölgy a bérc kebelébül, Hol századok óta vénül (462/2 : 35); *(megszem; páros kif, ism)* mind, kik itt boroztak, Ők valamennyien már rég porladoznak. A csárda is vénült, vénült és roskadott, Leüté fejéről a szél a kalapot (397/1 : 344) — **a)** *(szókapcs:)* ~ *a világ* 'múlik az idő': majd ha vénül a világ, Elmondják az unokáknak Ezt a kort a nagyapák. (786/3 : 77) *(-t* ragos hat-val:) szembe szállok vele fegyverrel, mielőtt a világ egy napot vénül [einen Tag älter wird]. (RH/6 : 321)

[vénülni] fn in: **vénülni** 1 — **1.** *(páros kif)* Szenvedni s vénülni, csak ez az élet (KH/6 : 61)

venyige fn **3** | *-Ø* 1 | *-t* 1; *-re* 1
'szőlővessző': Magam vagyok, mint a szőlő karója, Mellyről leszáradt a zöld venyige (489/2 : 46) *(haladv)* Megvert engem az uristen haragja; Avval vert meg engemet, Hogy venyigét teremtett, Venyigére gerezdet (230/1 : 225)

venyigesor fn **2**
'sorba ültetett szőlő venyigéje': A hegyoldalt venyigesor takarja [verscím is]. (230/1 : 225)

ver ige **79** | 67: *-sz* 1, *-Ø* 11, *-nek* 6; *-lek* 1; *-em* 2, *-i* 2, *-ik* 2; *-t* 14, *-tek* 2 ~ *-tenek* 1; *-te* 3, *-tük* 1, *-ték* 2; *-é* 1; *-ni fog* 1 | *-ne* 1; *-nénk* 1; *-ném* 1, *-nék* 1; *-t volna* 1, *-tek volna* 1 | *-jen* 3, *-jenek* 1; *-jem* 1, *-d* 3, *-je* 1, *-jétek* 1 || *-hetik* 1

1. ts 'sorozatosan üt': (fájdalmat, károsodást okozva:) a hívatalában Pontos kis-bíró .. Épen feleségét verte. (HKöt/1 : 145) ha ütlegre kerül a dolog, azt verje? Ki félig apja volt, ki őt fölnevelte. (JV/1 : 184) *(páros kif:) üt,* ~ ld. **[üt-ver],** *(párh)* Mi jognál fogva vernek itten engem? Mi joggal bánt embert az ember? (Ap/3 : 135); *(szókapcs:) agyon* ~ ld. **agyonver,** *főbe* ~ 1 : 238 *nyakon* ~ [az úrfi] Sarat kent rá, s aztán nyakon veré, A mért ollyan tisztátalan (Ap/3 : 133) *oldalba* ~ 5 : 44, *végig* ~ ld. **végigver** — **a)** 'ütéseket mér vmire, hogy rongálja, rombolja': *(kép)* Spartacustól Róma reszketett, Midőn eltépett láncaikkal Verték falát a gladiátorok (Ap/3 : 136) — **b)** *(szókapcs:) vkibe* v. *vki fejébe* ~ *vmit* ~ 1. 'verést alkalmazva megtanít vkit vmire': Nem verték belém tanítók Bottal a költészetet (226/1 : 222) + 3 : 127; 2. *(átv)* 'erőszakosan v. fáradságosan tanít vkit vmire': A bölcső óta mit vertek fejedbe? Kötelességidet (Ap/3 : 145) + 4 : 280, 288

2. ts 'ütésekkel formál, alakít': *(szókapcs:)* ~*i a vasat* 1. 'kalapácsal formálja': *(ráértés)* [Marci] ugy verte a vasat, mintha az feje lett volna gyermektársainak, kik vele méltatlankodtak. (FL/4 : 126) + 5 : 31 *(kép)* szikrázott [Marci] kalapácsa alatt az izzó vas .. s igy elmélkedett: ha szívemet vernék így, még jobban sziporkáznék (FL/4 : 129); 2. *(átv)* 'céljának elérése érdekében lankadatlanul dolgozik': Verd a vasat keményen, de hirtelen, nehogy elkésséL (L 278/7 : 202—3) — **a)** '(vastárgyat) ütésekkel kiformál, kialakít': *(megszem)* Bilincset vertenek belőlem, Belőlem, a ki kard valék (516/2 : 93) — **b)** '(nyílást) ütve létrehoz': *(átv szókapcs:)* →*sebet* ~ *benne* v. *kebelébe* 1 : 246, 273

3. ts 'többször ütéssel belenyom, belemélyeszt': *(szókapcs:)* →*lángsarkantyút* ~ *oldalába* 3 : 116; **Sz:** →*szöget* ~ *fejébe* 1 : 226 — **a)** 'többszöri ütéssel rögzít': Marci épen egy törött lőcsre vert pántot. (FL/4 : 126); *(szókapcs:)* →*láncot* v. *vasat* ~ *(kezére-) lábára* 3 : 80 *(hsl)* Az idő ollyan lassan ballagott, mintha negyven fontos vasat vertek volna a lábára. (N/4 : 103) — **b)** *(átv)* 'így megláncol vkit': *(szókapcs:) bilincsre* v. *vasra* ~ 3 : 68, 185 — **c)** *(átv szókapcs; ford:) gondolatot* ~ *vki agyába* 'gondolatot ültet el benne': De hogy az a lyány is illy gondolatokat vert agyamba [Gedanken in den Kopf setzte]! (RH/6 : 348)

4. ts '(ütő- v. húros hangszert) sorozatosan üt, ill. penget': *dobot* ~ Te úgy verd a dobot, Hogy gyászt beszéljen. (Cor/4 : 377) *húrt* ~ : *(szimb)* Mellyik a leglélekrázóbb, A legfájóbb húr e lanton? Azt verem (553/2 : 122) *lantot* ~ 1 : 165; 2 : 244 — **a)** '(húros hangszeren) játszik': *(szimb)* kezemben a lant, rajta Ábrándos dalt pengetek .. ujjaimra Bízom, hogy mit verjenek (717/2 : 340) — **b)** '(zenei ütemet) ütésekkel v. kézmozdulatokkal jelez': *taktust* ~ 6 : 6, 12 — **c)** '(óra időpontot) hangadással jelez': **(Sz-szerű:)** *tudja, hányat* ~*t az* →*óra* 1 : 37 | (tárgy nélkül) ~*t az óra* 2 : 149; 3 : 248 (2×)

5. tn '(szív, ér) ütemesen lüktet': *(párh)* Az éjnek sokkal több kelleme van, mint a regnek .. Ütereink jobban vernek, idegeink érzékenyebbek, fogékonyabbak (NI/6 : 423); *(szókapcs:) keblük együtt* ~ Együtt ver kebelök, És suttognak kevély Örömben [a szökevények]. (418/2 : 11) *szíve* ~ Hát én hol fogok majd elporlani? .. De mindegy: a föld szinén vagy a föld alatt... sem itt, sem ott nem fog akkor verni szivem (HKöt/4 : 85) — **a)** '(szív) érzelemtől erősen dobog': Vernek sziveink, de lelkesedéstül S nem félelem által (838/3 : 314) + 1 : 158, 334; (hat-val) *édesen* ~ Simúlj, simúlj testvéred kebelére, A mellyben a szív most olly édesen ver (783/3 : 74) *kéjjel* ~ 6 : 238 *sebesen* ~ 1 : 188 — **b)** *(átv:) keble* v. *szíve vkiért, vmiért* ~ 'szeret vkit, ill. lelkesedik vmiért': Te drága szép leány, a kit Mellém a jó sors rendele, Hogy légyen egy lény, mellynek kebele Hiven ver értem akkor is még, Midőn .. elhagy az egész világ. (630/2 : 211) a franciák tettek és tesznek 〈s

ha nem tesznek is, legalább ver szivök〉 az emberiség javáért. (P 132/5 : 40, 208)

6. ts 'sorozatosan erősen érint; csapkod': mentem, és vagáltam A hazában szanaszét; Verte tandem a bal combom Kard. . . azaz hogy panganét. (152/1 : 90); *(szókapcs:) (zápor)eső ~ vkit, vmit* 2 : 235; 5 : 56 *(átv szókapcs:) földet és eget ~* 'az egész világot betölti': Szerelmem zúgó tenger, De most zugása nem ver Órjási hánykodás közt földet és eget (220/1 : 176)

7. ts *(átv)* 'fegyverrel legyőz vkit' ld. **vert** — **a)** 'fegyveres csapásokat mér vkire': Vissza, támadásra, Vagy ellenségeinkhez mégyek át, S titeket verlek. (Cor/4 : 247) — **b)** '(Isten, sors) csapásokkal sújt vkit': Rég veri már a magyart a teremtő [verscím is] (320/1 : 284) midőn a sors leginkább Ver minket a jó ügyben, ez kiván nagy Erélyt. (Cor/4 : 323) *(tőism:) ~ — megver* 3 : 225 *(ellent:) áld — ~ (vmivel)* 1 : 22; 7 : 15 — **c)** 'bántalmaz vkit, fájdalmat okoz neki': Szívemet megvesztegetted, lyányka, Hogy örökké verjen engemet. (363/1 : 314) | *(ráértés; szój, ism)* gyermekkoromban kovács akartam lenni. S nem lett volna-e jobb? most piszkos kezekkel verném a vasat, a helyett, hogy engem *vernek* piszkos kritikusok. (UJ/5 : 31)

8. ts '(állatot ütlegelve, riogatva) hajt vhova': **(Szh-szerű:)** *mintha együtt ~nénk a →csürhére disznót* 2 : 292 — **a)** (a *kiver* ige rövidített *ism*-e) nem verik ki a szobából [tyúkanyót]. Dehogy verik, dehogy verik! (746/3 : 31)

9. ts *(átv szókapcs:) gyökeret ~* 2 : 152; 4 : 119

verni fn in 3 — **1.** *(páros kif:) ~, rúgni* 3 : 136 *(szókapcs:) főbe ~* 5 : 44 — **5. a)** (hat-val) *gyorsan ~* 4 : 39

verő 1. mn in 1 — **5. a)** Lázzal verő szivemnek vére forr (486/2 : 44)

vert 2. mn in 2 — **2.** *(hsl)* Paripámnak az ő színe fakó, Szőre, mint a vert arany, ragyogó (311/1 : 278) — **3. b)** *bilincsre ~* ld. **bilincsre-vert** — **7.** *~ hadsereg* 3 : 148

verve 1. hat in 6 — **3.** (szenv:) az erdőben . . egy igen egyszerű kunyhó feküdött. Az ajtófelek földbe voltak verve, s a tető szalmából állt (RH/6 : 108) — **b)** (szenv; *szókapcs:) láncra ~* Te éretted harcolék, szabadság, S láncra verve lábam és karom (694/2 : 291) *vasra ~* Elfogdosták őket [= az összeesküvőket] . . S börtönbe vetették nehéz vasra verve. (803/3 : 105) + 4 : 196; 5 : 128 — **4. a)** (csel:) Flamareilné . . kedvrohammal ült zongorája mellé . . Abban hagyá a harci hangokat, miket olly győzői erővel kezde . . Melly ünnepélyes arc! viszonza Eudoxia, inkább inkább össze nem függő fogásokat verve [Folge von Accorden . . abzustossen]. (KH/6 : 53)

vö. **veretik**

vér fn **333** | *-Ø* 92 (b 8); *-em* 17 (t 2, b 2), *-ed* 2, *-e* 49 (b 1), *-ünk* 7 (t 1, b 2), *-etek* 3 (t 1), *-ök* 2 (b 1) | *-t* 37, *-emet* 4, *-edet* 3, *-ét* 19, *-ünket* 2, *-eteket* 1, *-öket* 2; *-be* 5, *-ébe* 10; *-ben* 4, *-emben* 1, *-ében* **3** ~ *-ébe* 1; *-ből* 5, *-emből* 2, *-éből* 2 ~ *-iből* 1, *-ünkből* 1; *-ért* 2; *-en* 1, *-én* 2; *-nek* b 4, *-emnek* b 1, *-ednek* 1, *-énck* b 2, *-ünknek* b 1; *-re* 3, *-ére* 1; *-től* 4 ~ *-tül* 1, *-emtől* 1, *-étől* 3; *-rel* 10, *-emmel* 3, *-eddel* 2, *-évcl* 8 ~ *-ivel* 4, *-ünkkel* 1, *-etekkel* 2, *-ökkel* 1

1. 'az ember és a gerinces állatok ereiben keringő, táplálékot szállító nedv': *(párh)* Csűrlőágat hozok neked . . Vesd sörsavódba . . hogy véred ritkább, s orrod fehérebb legyen. (RH/6 : 73); *(hsl)* a győztes nép Ide befolyatta a mi szép hazánkba Az egész világot, mint a szívbe a vért (799/3 : 99); *(jelzővel:) rossz ~* 1 : 179; *(birt szerk:) ~ csatornái* 4 : 355 *~ folyama* 4 : 232; *(túlz szókapcs:) ~e →csonttá fagy* 4 : 156, *(párh:) ~e →megáll, eszmélete elvész* 4 : 107 *~t és eszméletet →megállít* 2 : 73 *saját ~évcl →táplál* 3 : 110—1 | (mint az élet hordozója:) Ha ezen arc álmodban megjelenik: mire fölébredsz, azt veszed észre, hogy véred elzsibbadt. (P 132/5 : 42—3); *(páros kif:) élet, ~* v. *~ s élet* Szabadságunk, a ki hozzád nyúl, Elbucsúzhatik a világtul, Szivében vér s élet nem marad (756/3 : 42) + 1 : 22 *~ és hús* 6 : 145; *(részletezés:) ~e, lelke, →mindene* 4 : 171; *(kép)* Szabad sajtó!. . . már ezentul Nem féltelek, nemzetem, Szívedben a vér megindul, S éled a féholt tetem. (754/3 : 39); *(jelzővel:) fekete ~* 6 : 279 *forró* v. *meleg ~* 1 : 266; 2 : 286; 3 : *316 *kiszívott, →elfolyt ~* 1 : 265; *(birt szerk:) szív ~e* vigyázz magadra, Mortimer lord . . mert . . szived fekete vérébe . . mártom a pávatollat! (RH/6 : 279), *~ forrósága* 1 : 245; *(szimb szókapcs:) ~e elfagy* 2 : 46 *vki ~ét (ki)szívja* v. *~éből szív* Szabad a magyar nép. . . lejárt napod, német! Nem táncoltatod te többé ezt a népet, S pióca módjára nem szivod a vérét (788/3 : 80) + 1 : 265; 2 : 7, 169 *(páros kif:) vki testét, ~ét →eszi és issza* 3 : 62, *~éből hízlal* 1 : 265 *szíve ~én →fölnevel vkit* 3 : 233 *szíve* v. *keble ~évcl →táplál vmit* 1 : 266; 3 : *316 *szíve ~évcl →fizet* 3 : 29; **(Sz-szerű; párh:)** *amíg csak ~t bír a szív és velőt a →csont* 1 : 38 | (mint szenvedélyek, indulatok hordozója; *megelev)* Csendesedjél, szivem, parancsolj vérednek, Mellyet fölzaklatott viharok kergetnek (811/3 : 183); *(jelzővel:) minden csepp ~* [Rikárd] minden csepp vére lázas vala félelem s borzasztó várakozás miatt. (RH/6 : 297) + 2 : 66 *hullámzó ~* a dal malasztos enyh a szívnek, Midőn hullámzó vére forr (78/1 : 28) *meleg ~* 4 : 205 *szilaj ~* Dezsőben nem nyargal szilaj vér patakja (Tb/3 : 298); *(birt szerk:) erek ~e* 6 : 418 *szív ~e* 2 : 44, *~ minden cseppje* *gyötrő emlékezet! . . véremnek minden cseppjét Kigyó fulánkkal

mérgezed! (88/3 : 315) ~ *patakja* 3 : 298; *(szimb szókapcs:)* ~*e* →*(meg)fagy (szívében)* 2 : 109; 4 : 205 ~*e forr* 1 : 28, 32; 2 : 44 ~ *helyett víz foly* →*ereiben* 1 : 198 ~*(e) föllázad* 1 : 339; 2 : 77 ~*e hideg: (párh)* Hideg a vérem és forrók a könnyeim, Oh francia nép, hogy meg nem ölelhetlek! (799/3 : 100) + 4 : 355 ~*e megalszik* 4 : 68 ~ *pezseg* 1 : 85 ~*t fölforral* 2 : 66 ~*t jéggé* →*fagyasztó* 1 : 219 ~*t megfagyaszt* 6 : 418 | (mint tulajdonságok, ill. származás, nemzeti sajátságok hordozója:) Zászlótokhoz hűséget esküszöm, S hahogy véremben lesz egy pártütő csepp, Kiontom azt (Ap/3 : 143) teremjen talpon minden ember, kiben még egy cseppecske van abból a vérből, mely nekünk .. e szép hazát szerezte. (P 234/5 : 127); *(jelzővel:)* *egy csepp (idegen)* ~ egy csepp idegen vér az erekben elég, a király kegyét megnyerni. (RH/6 : 262) + 6 : 33 *gyalázatos* ~ 4 : 198 *régi jó* →*magyar* ~ 3 : 91 *székely* ~ 3 : 231(3×); *(szókapcs:)* *vkinek a* ~*e* v. *vmilyen* ~ *foly* →*erében* 4 : 198; 6 : 93 — **a)** 'az arcot pirosra színező vér': Nos, elbizott hatalmas zsarnokok, Orcáitokrul a vér hova lett? (743/3 : 27) *(szókapcs; jelzővel* is) ~*e* →*elhagyván arcát szívébe gyűl* 2 : 158 *minden* ~ *(arcába s onnan) szívébe* v. *szívéhez* →*fut (vissza)* 4 : 113; 6 : 418 *(arca piros)* ~*e* →*fut ... szívéig* v. *visszavonul szíve* →*forrásához* 2 : 258; 6 : 387 ~*e távol jár arcától* Látszott, hogy [Ternyei] el akart pirulni szavaimra, de vére kissé távol járt arcától. (HKöt/4 : 29) *(meleg)* ~*e arcába* →*szökell* 6 : 115, 313, 315, 370 *a meleg* ~*t arcába* →*szökteti* 6 : 239 — **b)** 'kifolyó, ill. kifolyt vér': a fakó leány .. látta meg először Marcit, a mint ott a porban hevert véresen .. locsolni és mosogatni kezdte. Mire kimosta arcát a vérből, ébredni kezdett (FL/4 : 136) *(páros kif:)* *könny,* ~ 2 : 59 *(párh)* nyargal A bőszült paripa egy szegény lovaggal .. A fakó port söpri fekete fürtével, S köveket pirosít homloka vérével. (610/2 : 189); *(hsl)* [a kántort] A szemérmetes Erzsókért Öröműző lángok emészték, Mint a vér rozsdája emészti Ólmos fütyköseinket (HK/1 : 126); *(látomás)* Oithona állott, álmában, Morni fiának szeme előtt .. Vér pirosítá hókarját. A ruha félig eltakarta keble sebét. (Oith/6 : 448) *(látomás, ellent)* Hát az mi ott? torony vagy óriás? S mit mível? kútat .. ás? .. Most leereszti a roppant vedert... Nem víz, de vér, mit e kútból kimert. (411/1 : 358); *(kép)* Ha tudnám, hogy a vérem borrá válik, tizenkét helyen vágatnék eret magamon (FL/4 : 122); *(jelzővel:)* *aludt* ~ 3 : 169 *minden csepp* ~*: (látomás;* részleges *ism)* Millyen furcsa álmam volt az éjjel! Lyányka, te megszúrtad szívemet, És belőle minden vér kifolyt; de Minden csepp vérből egy rózsa lett. (366/1 : 316) *tiszta* ~*: (hsl)* az egész falu pej legénynek hítta, minthogy .. képének egész jobb oldala .. ollyan piros maradt, mintha csak tiszta vérrel mázolták volna be. (FL/4 : 124); *(birt szerk:)* *orra* ~*e* 1 : 91(2×); *(szókapcs:)* ~*e csepeg* Mikor Pista magához tért megint, Lassan fölállt .. vére még akkor is csepegett. (SzP/2 : 59) ~ *dől vhonnan* [fiam] Lova oldalából dőlt a vér a sarkantyúzás miatt (HKöt/4 : 76), ~ *(ki)foly* 1 : 91 *(hsl)* Túl a réten .. Magas erdő .. az alkony üszköt vet fejére, S ollyan, mintha égne s folyna vére. (578/2 : 151) + 4 : 29 *(kép)* ugy irigyeltem Sorsáért a napot .. De fájt, hogy estenként megszúrják... mert hiszen Foly keblébül a vér (620/2 : 200) + 1 : 316, ~ *kibuggyan* 1 : 142; 4 : 136 ~ *ömlik: (kép)* Szivem, te árva rabmadár! .. Ne hánykolódjál olly igen; Ugy meg találod sérteni Magad, hogy vér fog ömleni (214/1 : 171) ~*rel fest* v. *bemázol* 4 : 124; 6 : 230; *(túlz szókapcs:)* *(könnyeket izzad és)* ~*t* →*sír*[1] 1 : 179; 5 : 115 | (harccal, ill. öléssel kapcs.:) Egy pisztoly csattant, a másik durrant. A hó piros lett... az én véremtől. (HKöt/4 : 31) [Karaffa:] Mi a legkedvesebb italod? [Első hóhér:] A vér. (Drt/4 : 219) + 4 : 251, 255, 259; 5 : 126 *(ism)* Látod a vért e kardon? — Apád vére. — .. hadd lássam: kié feketébb, az övé-e vagy a tied? (TH/4 : 200) + 4 : 76 (3×), 242 (2×) *(tőism:)* *véráztatta* — ~ 1 : 147 *(párh:)* ~ — *hajnal* v. →*hajnal* — *rózsa* — ~ 2 : 81; 3 : 106; *(met)* [Zsigmond király] Zsivány voltál, vagy és maradsz .. Vér rajtad a piros bársony (834/3 : 209); *(szimb;* töredékes szövegben:) most ama tüzet talán néhány ezer ember vére sem [olthatná el ..] (P 224/5 : 116), *(szimb, párh:)* *eső* — ~ A földnek, hogy termékeny és virító legyen, nemcsak esőre, hanem koronként vérre is van szüksége, és ha idején nem itatjuk meg, később, midőn nagyon megszomjazik, majd két annyit követel. (P 201/5 : 85) ~ — *halálhörgés* 3 : 223, *(szimb, szembeáll:)* *sár* — ~ 3 : 100; *(jelzővel:)* *elfolyt* v. *kifolyt* ~ 1 : 315; 3 : 210, 239 *fölfeccsenő* v. *fölfeccsent* v. *rája* →*feccsent* v. *fölszökkenő* ~ 1 : 62, 363; 3 : 104; 4 : 196 *gennyedtséges* ~ 4 : 73 *jó* ~ 6 : 228, *kiáradó* v. *kifutott* v. *kiontott* ~ 1 : 145; 3 : 98; 4 : 253 *(szimb, párh)* Áldozhatunk könnyet a kiontott vérért! (803/3 : 106) + 1 : 266, *(ki)omló* v. *kiomlott* ~ 3 : 65, 210, 213; 4 : 249 *(megelev, szimb)* éjjelenként .. szived rémek tanyája, Mellyek csengő poharakba Töltik és isszák megölt Örömidnek omló vérét. (594/2 : 172), *(kifolyt* v. *szép)* *piros* v. *vörös* ~ 2 : 141, 187; 3 : 179, 210, 220; 5 : 78 (részleges *ism)* nézd E kardot s rajta ezt a szép piros vért; Ez férjed vére (S/2 : 75) *(párh,* ill. *szembeáll:)* *piros* →*bor* — *piros* ~ 3 : 196 *piros* ~ — *piros* →*napsugarak* 3 : 222 *(szimb, párh)* Vedd elő és köszörülld ki, Magyar nemzet, régi kardod .. Most le róla hevenyén a Vörös rozsdát vörös

vérrel! (810/3 : 182); (személyt minősítő jelzővel) *ártatlan* ~ 6 : 370 *drága* ~ 2 : 75 *ifjúi* ~ 2 : 130, *(jó igazi) magyar* ~ 3 : 12, 105; 4 : 208, 406 (részleges *ism)* Vért, vért, magyar vért! hadd lám, mennyi vére van még a magyar nemzetnek? kiontom azt a kutyák számára az utósó cseppig. (Drt/4 : 215), *nemes* v. *szent* ~ 3 : 99; 5 : 31, *oszmán* ~ ld. **ozmánvér**, *rokon* ~ 6 : 331 *török* ~ János vitéznek .. társa .. a kardja volt, bedugva hüvelybe, Ezt a török vértől rozsda emésztette. (JV/I : 209) + 1 : 70, 198; *(birt szerk:) áldozat* ~*e* hallottunk gyilkosokat vígan nevetni és énekelni, midőn még alig tisztúlt meg kezök áldozatuk vérétől (RH/6 : 299) + 3 : 70 *ellenség* ~*e* 1 : 62; 3 : 213 *idegenek* ~*e* Boldogtalanok fiai .. Dunrommath kezeihez jöttök! Szeme nem kíméli a gyöngét; idegenek vérébe' gyönyörködik ő. (Oith/6 : 450) *nép* ~*e* 6 : 449 *nyaka* ~*e* 2 : 303; 3 : 104 *ősök* ~*e* 3 : 12; 5 : 31 *(Ábel)szív* ~*e* 1 : 363; 2 : 113; 3 : 29, 168; 5 : 88, ~ *cseppje* 3 : 187 ~ *kifolyta* 2 : 259, *(birt szerk, kép:)* ~ *árja*[2] 3 : 239 ~ *folyója* v. *patakja* 2 : 179; 3 : 279, 281 ~ *tengere* v. *tava* Saját vérök tavába fúlnak bé A szabadságnak ellenségei! (677/2 : 272) + 3 : 95; *(szókapcs:)* ~*e csepeg* S amott .. A töltött fegyverek. A fehér hóra le Piros vérünk csepeg. (569/2 : 141) ~ *csorog* 3 : 187 ~ *elborít vmit* 2 : 79, ~ *(s* →*velő föl-* v. *ki-* v. *szét)feccsen* 2 : 155, 282; 3 : 110 *(megszem)* Jött az ifju hajnal, az ékes levente .. Megölte az éjet, fejét vette: vére Fölfeccsent egész a fellegek szélére. (SzM/2 : 257), ~*e (el-* v. *ki)folyik* 1 : 325; 2 : 130, 187; 3 : 69, 92, 229(2×); 4 : 306; 6 : 302; 7 : 136 *(tőism:) folyik — vérontás*← 5 : 85 *(párh:)* →*könny — ~ folyik* 1 : 359; 4 : 194, *(egy csepp)* ~ *hull* v. ~*ből cseppek* →*hullanak* 5 : 84, 88, 114 ~ *megalszik vmin* 2 : 75 ~ *megáztat* v. *öntöz vmit* 3 : 12, 220 ~ *megfest vmit* v. ~*től befestetik vmi* 1 : 211; 3 : 179, ~ *omlik* v. *ontatik* 3 : 220; 4 : 194, 208; 5 : 124; 6 : 370, 451 *(látomás)* Előttem el rém rém után vonul .. egy koldús halott, Fölkél és rágja a koldusbotot .. Beléje törnek fogai, Látom szájából a vért omlani. (411/1 : 358), ~ *(ki)ömlik* 3 : 205; 6 : 229, ~ *szárad vmire* v. *vmin* 3 : 210; 5 : 31 *(szembeáll)* Kár azoknak a szabadság kardját Kézbe venni, kik csak azért tartják, Hogy .. száradjon rá vér helyett gyalázat. (840/3 : 218), ~*t (meg)iszik* v. ~*ből iszik: (kép* v. *szimb)* Csak egy messzelyt? azt kérdi a pimasz. Ha vére volna, itce számra innám. (Drt/4 : 204) + 2 : 172; 3 : 105(2×); 4 : 196, 214, 406 *(párh:)* →*könnyet — ~t iszik* 2 : 30; 3 : 236 ~*t lecsapol* v. *megereszt* 4 : 73, 358 ~*t lemos* v. *letöröl* 2 : 46, 118; 4 : 241, ~*t (ki)ont* 1 : 153, 343; 2 : 87 158, 169; 4 : 29; 5 : 88; 6 : 163 (+14) *(tőism:)* ~*t ont — véres*← 3 : 190 *(párh:)* ~*t — veritéket*← *ont* 2 : 87 *(szembeáll)* Oh, hogy csak könnyet onthatok .. a honért! Miért nem hí, miért nem int hát, Hogy kebelemből ontsak érte vért? (407/1 : 420), ~*t önt* 1 : 325; 3 : 73 ~*be fojt vmit* 3 : 70; 6 : 335 *sárba és* ~*be* →*fúlt* 3 : 188 ~*be márt vmit (— véres*←*)* 2 : 113; 3 : 70; 6 : 330, 331, 358, 372 *(mit célzás:)* →*öltözet, mely* →*Nessus* ~*ébe mártatott* 6 : 145 ~*ben áll* (részleges *ism)* Kont István .. föllépett a vérpadra .. Ott állt bokáig a vérben, Társai elfolyt vérében. (834/3 : 210) ~*ében fekszik* 6 : 232 ~*ben fürdik* 5 : 78, ~*ben gázol* v. *jár: (hsl)* Ugy tetszik, mintha a vérben gázolnék, melly most ontatik (TH/4 : 194) *(szimb)* [Coriolanus] taréja meginț föláll s ő vérben jár (Cor/4 : 341), ~*től párolog* 6 : 8, ~*rel áldoz* v. ~*éből* →*áldozatot ad* 2 : 294; 3 : 194 *(szembeáll)* Tekints reánk, tekints, szabadság .. Midőn más könnyet sem mer adni, Mi vérrel áldozunk neked. (841/3 : 219), ~*rel (be-* v. *ki-* v. *meg)fest* 3 : 35, 45, 187, 302 *(párh)* Zsarnok vagy, isten .. naponként Hajnalsugárral s megrepedt sziveknek Vérével ujra s ujra fested Királyi széked kopott bíborát! (Ap/3 : 168), ~*rel (be-* v. *le-* v. *meg)ír vmit* 1 : 70, 171, 232; 5 : 78, ~*rel (le)mos vmit* 3 : 105, 182 *(párh)* Jöjön, segítsen mosni mindenik [a szent szobrot], Az asszony könnyel és a férfi vérrel. (770/3 : 57) | (erőszakos halál megtorlására vonatk. *átv szókapcs:)* ~ *boszszút* →*kiált* 6 : 308 *a (kiontott)* ~ *égbe* →*kiált és elárul* v. →*fölkiált az égre* 3 : 194; 4 : 157(2×) ~*e, (átka) vki fejére* →*esik* v. →*száll* 3 : 210; 6 : 350 | (állítmány) *egy* v. *merő* ~ 'véres, vér borítja': Kardja .. Ölt .. [Coriolanus] Egy vér vala Tetőtül talpig (Cor/4 : 275) + 2 : 80 — **c)** 'ragadozótól széttépett, felfalt állat vére, ill. teste': *(kép)* S hol vette gazdád ama kincseket? .. Ott, hol a héja kis madarat, Mit szétszakít, mellynek vérén hizik. (567/2 : 139); *(szókapcs:)* ~*t szomjazik* 5 : 43, *(szókapcs, párh:)* ~*ét issza, csontját* →*rágja, velőjét szívja* 1 : 330

2. *(átv)* 'vérzés': *(birt szerk, szókapcs:) seb* ~*ét* →*elállítja* 4 : 29 — **a)** 'vérontás': [Edvárd] nem érez hivatást, állhatatlanságát vérrel itatni. (KH/6 : 9); *(páros kif:) gyász és* ~ 4 : 64(8×) *harag és* ~ 3 : 346 *(allit:)* ~ *és viadal* 3 : 282; *(hármas kif:)* ~, *harag*← *és szégyen* 3 : 194; *(birt szerk:)* ~ *mezeje: (allit)* kard voltam én, S épen talán a te kezedben Villogtam a vér mezején. (516/2 : 92) ~ *ösvénye: (párh, allit)* Higyetek nekem ti .. kiknek lelke Hír-dicsőségért a vér Vagy virasztás ösvényén megy: Egész babérerdőnél egy Rózsabimbó többet ér. (596/2 : 175); *(szókapcs, páros kif:)* →*lángban,* ~*ben áll* 3 : 88 — **b)** 'véráldozat': *(párh)* [Coriolanus] Nehány asszonykönyért .. munkánk fáradalmát S vérét eladta. Meg kell halnia (Cor/4 : 372—3); *(jelzővel:) magyar* ~ : *(ism)* Magyar vér szerezte ezt a dicső hazát, És magyar vér ezer évig ótalmazá! (788/3 : 81) *piros* ~ : *(párh)* Drága áru a szabadság,

Nem ingyen, de pénzen adják, Drága pénzen, piros véren (731/3 : 13); *(birt szerk:) szíve ~e* hajdan naggyá és tiszteltté keresztelék szivök vérével a magyar nevet! (P 256/5 : 131) *(párh:) →veríték — szíve ~e* 3 : 83; *(szókapcs:) nem →kíméli a ~t és az életet* 3 : 304 *~be kerül* 5 : 93(2×) *~évei fizet* Legyen elved, hited, És ezt kimondd, ha mingyárt Véreddel fizeted. (564/2 : 134) *(életével,) ~évei →fösvénykedik* v. *→fukarkodik* 3 : 45, 239 *~rel →kivívott haza* 7 : 631 *esküt ~rel →pecsétel* 6 : 47

3. *(átv)* 'nemzetség, faj(ta)': [Alured] Saját vérére hoz gyalázatot? Az Ashby nevet örökre beszennyezi? (RH/6 : 362); *(megszem)* a bölcseség és jóság két testvér, egyik kissé szelidebb mint a másik, de ugyanegy vér. (RH/6 : 277); *(jelzővel:) (jó) angolszász ~* Valamennyi [szolga] magas, erős vala, s bőrük szine angolszász vérre mutatott. (RH/6 : 105) + 6 : 128 *tiszta ~* Valódi normann nő, tiszta vér! (KH/6 : 16); *(szókapcs; jelzővel:) átkos ~ből →ered* 4 : 382; *magyar ~ből származik* 4 : 147 — **a)** 'ivadék, leszármazott': Anyám, ki vérét csak dicsérheti, Ő is megbánt, ha magasztal. (Cor/4 : 256); *(jelzővel:) fejedelmi ~* 4 : 180, 183; *(birt szerk:) Árpád ~e* 4 : 167, *~ének →második íze* 4 : 361

4. *(átv)* 'vérmérséklet, emberi természet': Tüzes patak a mi vérünk, Hanem azért csak megférünk Valahogy. (668/2 : 253) + 6 : 323; *(jelzővel:) hideg ~* ld. **hidegvér**, *meleg ~* 6 : 95 *sűrű ~* apa és fiúk . . Ottan hevernek és Eger borával Sürítik úgy is sűrü véröket. (S/2 : 70) — **a)** 'indulat': vérem csendesültével kissé meg is bántam e tréfát (N/4 : 106); *(szókapcs; jelzővel:) rossz ~t →csinál* 6 : 176 — **b)** 'hangulat, kedélyállapot': *(szókapcs:) ~ét rontja vmivel* 5 : 44 — **c)** 'bátorság, férfiasság': [a zászló] Piros szárnyát hivólag lengeté, S kiben vér volt, elszántan jött elé. (618/2 : 198); *(jelzővel:) egy csepp ~: (tőism)* S fölriadt a véres kard láttára, A kinek csak egy csepp vére volt. (357/1 : 310)

5. *(átv)* 'szeretett személy': *(ford; megszól, jelzővel)* Oh legjobb vérem [Best of my flesh ~ Blut meines Herzens], bocsásd meg Zsarnokságom (Cor/4 : 362)

6. *(átv)* 'folyadék, nedv': *(birt szerk, met* v. *körülírás:) föld ~e* nézzük, lyányka, a föld vére, A patak, mi pezsgve jár (538/2 : 111) *hordók ~e* Fűnek fának ittunk már egészségére, Talán el is fogyott már a hordók vére (LV/3 : 310), *lélek* v. *szív ~e* Fogadd a vett sebért emlékül, Melly fölszivárog belsejébül, Lelkemnek vérét, könnyemet. (114/1 : 60) *(párh)* e könyűk Szivem vérének cseppjei, Halálveríték lelkem homlokáról (Ap/3 : 162)

7. *(átv)* '(pirosló) fény, sugár': *(birt szerk, jelzővel, met:) nap arany ~e* Foly a lemenő nap arany vére Violaszín hegyek tetejére. (605/2 : 185)

8. *(átv; állítmány)* 'vérvörös': *(többszörös párh)* Orcája hó, ruhája vér, Keze halál, neve hóhér. (763/3 : 49)

vö. **[cseppvér]**

véráztatta mn **1**

(vál) 'kiomlott vérrel elborított': *(túlz, tőism)* Tört asztalnak s tört poharaknak Romjai lepték A véráztatta szobát, S a vérnek közepette Búsongva tünődött Egy leharapott fül. (HK/1 : 147)

vérbetű fn **1** | *-kkel* 1

(vál) 'vérrel írt betű': *(kép)* Legyen e tér, a mellyen állunk, történetkönyvünknek egy lapja, a mellyre vérbetűkkel jegyeztessék: mi vár a felségsértőkre (TH/4 : 194)

verbuvál tn ige **7** | *-nak* 7

(nép) 'katonát toboroz': *(refrén)* Muzsika szól, verbuválnak, Csapj föl, öcsém, katonának, hahaha! (595/2 : 173[7×])

vércse fn **2** | *-Ø* 1 | *-kkel* 1

'kisebb termetű, erdőszéleken és tornyokban fészkelő ragadozó madár': A csárdánál törpe nyárfaerdő Sárgul a királydinnyés homokban; Oda fészkel a visító vércse (176/1 : 107) | (mint baljós madár; *párh:) ~k — bagolyfiak←* 2 : 90

vércsepp fn **5** | *-Ø* 2, *-ek* b 1, *-je* 1 | *-eket* 1

'a hulló vér egy cseppje': A pór . . a part mentében . . fris vércseppeket láta, s gondolá, hogy ott vad öletett meg. (RH/6 : 301) *(hsl)* Tekintetem a csillagok közé vész. Ollyan sötétpiroslók fényeik, Mikéntha vércsepp volna mindegyik. (415/1 : 363) *(met)* S ki mondja meg: nem vércsepp-e a csillag? . . Ábelszivek fölfeccsent vére ez (uo.) *(szimb, halm)* Nehéz Munkák, veszélyek s a hálátalan Hazámért ontott vércseppek jutalma Csak e melléknév [= Coriolanus] (Cor/4 : 336) *(szimb, szembeáll:) ~ — levélke←* 2 : 124

Verdun tulfn **2** | *-Ø* b 1 | *-ön* 1

(fr földrn) 'megerősített város Északkelet-Franciaországban': Hogy kitelt a franciáknál A király becsülete . . Fölberzenkedett a német . . S vitte zsoldos seregét és Longwy már meghódola, Megy tovább, Verdunön a sor, Elkezdődik ostroma. Verdun gyáva népe reszket (750/3 : 34)

veréb fn **4** | *-Ø* 2, *verebek* 1 | *verebet* 1

'az ember környezetében élő apró (káros) madár': A veréb . . Telhetetlen bendejét Tömi asztagodban (692/2 : 288) *(felsor:) csirkék és →ludak és verebek* 1 : 131; *(parabola, szembeáll)* A nád recseg a veréb alatt, melly rá száll; a Kárpát némán tartja vállán a rá nehezülő eget. (TH/4 : 146); **(Szh-szerű)**

Ezek olyan dolgok, a melyekért békés időben személyes elégtételre hivtam volna s tán lelőttem volna önt, mint a verebet (L 280/ 7 : 203)

[vereget] ts ige
'(labdát játékban) ütöget'
veregetve 1. hat in **1**
(párh) számtalanszor mulatoztunk Vagy nagy körbe leülve, vagy a labtát veregetve És kapkodva (1/3 : 243)

verekedés fn **2** | *-be* 1; *-ben* 1
'egymás ütlegelése': **hajlandóbbak** hetvenkedni és civódni, mint a verekedésben részt venni, mellyet magok okoztak. (RH/6 : 77—8) a jó kocsmáros .. szabályul tartá .. verekedésbe soha sem keveredni (RH/6 : 78—9)

verekedik tn ige **6** | 5: *-em* 2, *-ik* 1; *-tem* 1; *-ni fogunk* 1
1. 'verekedésben vesz részt': Losonc igen mulatságos kis város. . . a deákság gyakran verekedik. (UJ/5 : 33) *(felsor:)* →*pörlekedik, kötődik,* ~ 4 : 47
2. *(átv)* 'fegyverrel harcol': Be kell itt várnunk seregünknek egy és nagy részét, csak miután egyesültünk, fogunk ismét verekedni, ha ugyan lesz kivel (L 274/7 : 202) — **a)** 'párbajozik': én nő végett többé nem verekedem, s ha császárné volna is! (KH/6 : 68) + 6 : 45
verekedni fn in **1** | *-nem* 1
1. Nincs a fokos a kezemben, Hogyha kéne verekednem (91/1 : 41)

verekedő fn **1** | *-ket* 1
(átv) 'párbajozó személy': meggondolatlanságát jóvá tevém, állítván, miszerint párbaj tartóztatá fel önt .. A hölgyek meglehetősen kedvelik a verekedőket [Raufer] (KH/6 : 18)

verem fn **5** | *-Ø* 2, *vermed* 1 | *vermet* 1; *-be* 1
'vad elfogására földbe ásott nagyobb gödör': *(kifejtett hsl)* A fiatal ember .. Verembe hullt farkas helyzetében képzelé magát (KH/6 : 40) — **a)** *(átv)* 'vkit foglyul ejtő, bajba hozó helyzet': *(szókapcs:) vermet ás* László Budán termett .. Ássák a zsiványok .. Alája a vermet! (777/3 : 67) ~ *be beleesik* A szerelem sötét verem; Bele estem, benne vagyok (102/1 : 48) Vermed lesz Budavár, Bele esel, ha mégysz (777/3 : 66) **Km:** Mutassuk meg, hogy az ellenséget csak azért hagytuk bejőni hazánkba, hogy innen többé ki ne menjen; itt vesszenek el egy lábig, ha még annyian volnának is. Mutassuk meg, hogy igaz a magyar példabeszéd: a ki másnak vermet ás, maga esik bele. (P 256/5 : 131)

vérengzés fn **3**
(vál) 'tömeges gyilkolás': minket a város végén azzal fenyegettek az oda való választók .. hogy agyonvernek bennünket, ha bemegyünk, mire mi, minden vérengzés elkerülése végett visszafordultunk. (P 208/5 : 107); *budai* ~ 'a 1848-ban a Lederer altábornagynak, Buda katonai parancsnokának adott macskazene miatti fegyveres megtorlás': Bekövetkezett május 10-ke, a budai vérengzés .. ott a ministeriumnak .. szeme láttára kaszabolták az embereket (P 223/5 : 113) + 5 : 92

vérengző mn **6** | **vérengző** 5, **vérengező** 1 — *(vál)*
1. 'kegyetlenkedő, vért ontó': Ha azt akarjátok .. hogy ujra teherhordó állatok legyetek, fogadjátok szivesen Jelacsicsot és a vérengző horvát seregeket (P 234/5 : 126) Ne várakozzunk! e vérengező Kutyák felett, Tartsunk magunk itéletet. (839/3 : 217)
2. 'vérontással járó': A két férfi vidáman folytatá munkáját, nem is gondolva a vérengző célra, mellyre a fegyverek .. rendeltettek (RH/6 : 339) a leendő vérengző jelenés dacára is, számosan gyülekeztek [az urak és hölgyek]. (RH/6 : 383) *(páros kif)* a mély seb homlokán .. mutatta, hogy nem régen vehetett részt valami heves, vérengző csatában. (RH/6 : 232)
3. *(túlz)* 'vérszomjas': [Monthermer Hugó] gondja volt, az Ashby-ház barátságát megnyerni, melly az övétől évek óta .. vérengző gyülölségek által elszakasztaték (RH/6 : 98)

verés fn **5** | *-e* 1 | *-t* 1, *-eket* 1; *-ében* 1; *-re* 1
1. 'ütlegelés': „Téged kereslek, Robin", válaszolt a szakács .. „Nem sokára durva munka megy végbe .. elmegyek, mert én nem szeretek más verést, mint a gyurófával." (RH/6 : 121); *oldalba* ~ ld. **oldalbaverés** — **a)** 'ez mint büntetés v. fegyelmezés': Táplálatot, ruhát, szállást kapok .. Dolgoztathatnak, erre van jogok, De a verésre nincs. (Ap/3 : 135)
2. 'ütés, vágás nyoma': e gazdög hazud .. rája vésvék vagdalásaim s e Veréseket a sírba fogja vinni (Cor/4 : 375)
3. 'szív dobogása': Te vagy érzeményem Mind alva mind ébren, Te hangzol szivemnek Minden verésében (826/3 : 198) + 2 : 163

véres mn **71** | 64: *-Ø* 61 | *-nek* 1 || *leg- -ebb* 1 | *leg- -ebbeknek* b 1
1. 'vérrel borított': Pajtás, te ettél, véres a fogad (73/1 : 23) a meggyilkolt kardját találta nem messze a gödörtől .. Közelebbi vizsgálat után véresnek találtaték az acél. (RH/6 : 301) + 6 : 302 *(szembeáll)* megtörlém tenyeremmel képemet, s ekkor láttam, hogy az nem vizes, hanem véres. (HKöt/4 :

47); ~ *kéz* uo. — **a)** 'vérző': Régóta fut a lovam, kifáradt .. Sarkantyúmtól véres az oldala. (545/2 : 116); ~ *rózsa*← 1 : 312 — **b)** 'fegyveres harc, gyilkosság v. kivégzés során kiontott vérrel borított': a Nap .. Vad haraggal vetett Végső tekintetet A véres piacra. (777/3 : 69) Véres a föld lábam alatt, Lelőtték a pajtásomat (831/3 : 203) + 3 : 95; 4 : 257, 374 *(páros kif:)* ~, *megvagdalt*← 2 : 80; ~ *fej: (látomás, ism)* „Ártatlanúl ölettél meg!" A biró illy szókra ébred, És fölpattan az ajtaja, Véres fej röpül be rajta. És ezután minden éjjel .. Jött az ifju .. És bedobta véres fejét. (706/2 : 303) ~ *homlok*← 3 : 187 ~ *halott*← 3 : 229, ~ *kéz* Kínpadra megy, ki véres keziből Az elfajult fegyvert le nem teszi (RJ/4 : 387) + 6 : 223 *(szimb, tőism)* én vérbe mártott lantomat majd Véres kezekkel pengetem! (778/3 : 70) — **c)** 'vérrel vegyes': ~ *tajték*← 4 : 84 ~ *tej* hallod a fakó leány nótáját? meglásd, boszorkány lesz belőle .. Jaj neked, szegény falunk! majd lesz itt véres tej, lesznek idétlen csecsemők. (FL/4 : 130) ~ *veríték*← 1 : 196; 5 : 125

2. *(átv)* 'szenvedélytől vérbe borult (szem)': *(szókapcs:)* ~ *szemei elébe* →*lángfelhőt idéz* 2 : 234

3. 'vérontással járó': Négy óráig tartó ütközet után, melly egyike volt a legvéresebbeknek .. kénytelenek voltunk hátrálni. (P 272/5 : 133) *(szembeáll)* Nemes tribúnok, Ez emberséges út, a többi véres Találna lenni (Cor/4 : 307); ~ *bosszú*← 4 : 194(3×) ~ *csata* v. →*ütközet* 3 : 197; 5 : 132; 7 : 199 *(páros kif)* álmodoztak vala nagy véres csatákról (LV/3 : 312) *(halm:)* ~, *elhatározó*←, *utolsó leheletünkig tartó csata* 7 : 214, ~ *diadal: (páros kif)* Esztendeig harcolt Barangó hős keze .. Mig kivívta a nagy és véres diadalt, A mellybe maga is majd hogy bele nem halt. (SzÁ/1 : 338) ~ *halál(bér←)* [a leáldozó nap] Nem látott egyebet, csak a véres halált, S hollósereget, melly a halottakra szállt (JV/1 : 198) + 3 : 104, 236; 5 : 125 ~ *küzdés*← 5 : 125 ~ *tett*← 6 : 296, 303, *(állít:)* ~ *vásár*← 3 : 227 ~ *viadalt vív* 3 : 280 *(tőism)* Hazámért ontom véremet, ha kell, Hazámért vívok véres viadalt. (817/3 : 190) | (időszakról) ~ *kor: (szembeáll, ism)* Ez nagyszerü, de véres kor leszen, És ugy is illik, hogy véres legyen! (504/2 : 84) ~ *nap(ok)* Véres napokról álmodom [verscím is], Mik a világot romba döntik (547/2 : 118) + 2 : 69; 4 : 406; 5 : 123 — **a)** *(átv)* 'ilyen eseményekről szóló': *(halm)* A magasztos és bölcs, véres aranykönyvben .. A Negyvennyolcadik év a legdicsőbb lap! (799/3 : 99) — **b)** *(szimb)* 'ilyen harcot jelképező': →*Osztrolenka* ~ *csillaga* 3 : 228(2×) ~ *kard*← 1 : 310(2×), 340; 3 : 214 →*kitűzi a* ~ *zászlót* 4 : 263 — **c)** *(szimb)* 'vérbűnt, gyilkosságot jelképező': nekem hatalmam van .. kedvesemet a borzasztó szükségtől megkimélni, hogy közém s maga közé örökös véres sorompót állítson. (RH/6 : 371)

4. *(átv)* 'kegyetlen': Rágalmazó mámorában Flamareilné egy jó tulajdona sem nyert kegyelmet szemei előtt .. Képzelt hibákat halmoza rá; s utósó, legvéresebb gyalázatúl, az igazságot sem vette tekintetbe. (KH/6 : 31)

5. *(átv)* 'vérvörös': *(ráértés, kép)* Mint kiűzött király országa széléről, Visszapillant a nap a föld peremről .. S mire elér szeme a tulsó határra, Leesik fejéről véres koronája. (738/3 : 22)

véresen hat 7 — **1. a)** a fakó leány .. látta meg először Marcit, a mint ott a porban hevert véresen. (FL/4 : 136) + 4 : 85, 263 — **b)** Keble Hecubának Hectort szoptatva nem volt ékesebb, Mint Hector arca véresen, midőn a Görögökkel küzde. (Cor/4 : 241—2) + 4 : 248, 259 *(páros kif:)* →*sárosan*, ~ 2 : 298

veret ts ige **1** | *-te* 1

'elrendeli, hogy vmire vmit verjenek (3. a.), erősítsenek': a tánc számára Verette [Marci] a csengőt csizmája sarkára. (604/2:184)

veretik szenv ige **1**

'verést, ütést szenved el': *(szókapcs:) vki által pofon* ~ vki pofon üti, *(átv)* megalázza': tennap este a nemzetgyülésben .. fölolvasták a nádorhoz irt német levelét a királynak .. mellyben a magyar nemzet olly hallatlanul pofon veretik egy német izé által (P 233/5 : 122)

vérez ts ige **2** | *vérzi* 2

'véresre sebez': *(kép)* ezen .. emberi alakba öltözött ördög a zabla, melly szájadat vérzi, mellyel féken tartanak, oh hazám, te szabadságra termett dicső mén! (Drt/4 : 214) *(párh)* Ott fekszik, mint egy új Prometheus, Évezred óta a bilincsre-vert nép, És rágja máját a saskeselyű, És vérzi lábát és kezét a lánc. (682/2 : 277)

[vérfagylaló] mn

(vál) 'vérfagyasztó, rémületet keltő'

vérfagylalón hat **1** *(kép)* a kigyó .. keblünkön jégcsap gyanánt Vérfagylalón végigcsuszik, Aztán nyakunkra tekerőzik, S torkunkba fojtja a lélekzetet (593/2 : 170)

vérfestette mn **1**

(vál) 'vértől pirosra festett': *(szimb, tréf)* [a hősi sereg] hajdan Nagy-Idánál A harci dicsőség Vérfestette babérját Olly nagyszerüen kanyarítá Nem-szőke fejére (HK/1 : 127—8)

vérfolt fn **6** | *-Ø* 2, *-ok* 3 | *-okat* 1

'kifolyt vértől eredő folt': fiam .. Lova oldalából dőlt a vér a sarkantyúzás miatt,

és az ő ruháján is vérfoltok voltak. (HKöt/4 : 76) + 6 : 302 *(ism)* És mit jelent e vérfolt a vizen, E vérfolt a haboknak közepette? (403/1 : 350) *(körülírás)* S hol ellenállás szálla szembe véle [= a rablóval], A kincs helyén vérfoltokat hagyott. (S/2 : 70) — **a)** *(átv)* 'gyilkosság erkölcsi szennye': Zsiványoknak vigyem el átkozott pénzit? Tán minden darabhoz vérfoltok ragadtak (JV/1 : 190)

vérfolyam fn **2** | *-Ø* 1, *-ok* 1
(vál) 'vérből álló folyam; vérözön': *(kép)* mi az emberiség története? vérfolyam, a melly Ködbevesző szikláibul a hajdannak ered ki (599/2 : 179) + 5 : 93

vérfolyó fn **1** | *-ba* 1
(vál) 'vérfolyam': *(kép)* kardunk mindig behullt a vérfolyóba, Melly meghasított keblünkből eredt (836/3 : 212)

[Vergilius] ld. **Virgil**

Vergniaud tulfn **1**
(fr csn; önállóan) 'Pierre-Victurnien ~ (1752[?]—93), girondista politikus': Vergniaud. Limoges 1759. — Oct. 31. 1793. (P 140/5 : 169)

vergődik tn ige **1**
(átv) 'erőlködve vhova jutni igyekszik': Ha az ember egyszer lesűlyed .. egykedvűleg nézheti sülyedését; csak ha ismét vergődik kifelé .. akkor kezd undorodni a helytől, mellyben fetrengett. (HKöt/4 : 52)

vérhas fn **1** | *-ba* 1
'gyakori, véres széklettel járó fertőző betegség': Zabko szegényke kinlódott vérhasba, s e miatt egy holnappal később jött Aszodra. (L 3/7 : 8)

verificationalis mn **2**
(lat) 'igazoló': ~ *választmány* 'képviselőválasztás eredményét felülvizsgáló bizottság': Nem azt sajnálom, hogy én nem lettem követ, hanem hogy ő [= Nagy Károly] lett az .. De ha a verificationalis választmány nem kergeti is őt rögtön vissza, nem fogja ő azért kitölteni a három esztendőt (L 215/7 : 151) + 7 : 150

veríték fn **19** | **veríték** 18, **veriték** 1: *-Ø* 5, *-e* 1, *-ünk* 1; *-ei* 1, | *-et* 5, *-ét* 2; *-emből* 1; *-inek* b 1; *-ünkkel* 1, *-ökkel* 1
1. 'a bőrfelületen kiütköző sós nedv': (erőfeszítéstől, kimerültségtől; *párh)* A napszámosok közt .. megismerém Ternyeit .. Arcán víz csurgott végig .. könny-e vagy veríték? (HKöt/4 : 65); *(szókapcs, jelzővel* is) ~ *kiveri← arcát* 3 : 137 *véres ~et izzad* Izzadott a török véres verítéket, Tőle a zöld mező vörös tengerré lett. (JV/1 : 196) *sűrű ~et letöröl* [János vitéz] még csak meg sem pihen, De letörölve a sűrü verítéket, A harmadik kapu közelébe lépett. (JV/1 : 219), *(szimb szókapcs:)* ~ →*csorog* v. →*elfoly* 1 : 13; 2 : 347, ~*et* →*hullat* v. *ont* 2 : 87 *(párh)* Egyik kezében eke szarva, Másik kezében kard, Igy látni a szegény jó népet, Igy ont majd vért, majd verítéket (511/2 : 87) ~*et letöröl* Vizsgálják a pénzes erszényt .. S törlik le a verítéket, Mellyel azt a pénzt szerezték. (724/2 : 347) | (félelemtől, rémülettől; *birt szerk:) halál ~e: (párh)* a melly arcot illy keserű könnyek áztattak már, azt a halál verítéke nem fogja eltorzítani. (HKöt/4 : 78); *(szókapcs:)* ~ *csorog arcáról* veszteni kezdék... a veríték csorgott arcomról... kezem .. reszketett (HKöt/4 : 64) ~ *lefoly homlokán: (párh)* A férfiú fölrezzene, Hideg futott át tagjain, Veríték folyt le homlokán (Ap/3 : 114) *hideg ~ kiveri arcát* Borzadalmas álom! .. Arcomat a hideg veríték verte ki. (Tb/3 : 293) *kicsordult ~et letöröl* Ez... tehát itt... a hölgy... kibe unokaöccse szerelmes? kérdé Garnier tördelt hangon, s letörlé homlokáról a kicsordúlt verítéket. (KH/6 : 42) — **a)** 'verítékcsepp': *(jelzővel:) hideg ~ek* arcomon megfagynak a vizcseppek, mellyek rá a boltozatról hullanak. Vagy a borzadás hideg verítékei azok? (TH/4 : 196)
2. *(átv)* 'fáradság(os munka)': [atyám] Elveszte mindent, a mit keresett. Szorgalmas élte verítékinek Gyümölcseit most más emészti meg. (165/1 : 98) Ha Herculesnek lettél vón neje, Végzetted volna hat művét, kimélni Férjed verítékét. (Cor/4 : 324) *(párh)* Az a hon, mellyet őseink szereztek Verítékökkel s szívök vérivel, Az a hon többé nincs meg (790/3 : 83) — **a)** 'ennek eredménye': *(jelzővel:) véres ~: (párh)* e tömlöctartókat .. a mi véres verítékünkkel fizette az ausztriai német kormány. (P 234/5 : 125)

[verítékcsepp] fn: **veritékcsep 1** | *-ek* 1
'(erőfeszítéstől kiütköző) verejték cseppje': Az öreg tanító fölveszi a cserepet .. Azonban .. a vitel most keservesebben esik neki .. Homlokáról nagy verítékcsepek hullnak. (J/6 : 404)

[vérítélet] fn: **véritélet 2** | *-et* 2 — *(vál)*
1. 'életről-halálról szóló, végső ítélet': *(szókapcs:)* ~*et tart: (tőism)* Eljön, eljön az ítélet napja, A nagy isten véritéletet tart (748/3 : 33)
2. 'véres leszámolás': *(szókapcs:)* ~*et tart* Tartsunk olly véritéletet, Hogy elborzadjon e világ (839/3 : 217)

vérkedvelő mn **1** | *-t* 1
(vál) 'vérontásban kedvét lelő': (értelmezőként; *megelev)* Árpád daliái .. ragadva kardot, a vérkedvelőt, A nagy világgal mentek szembeszállni. (217/1 : 174)

vérmérséklet fn **1** | *-e[ből]* 1
'az ember érzelmi, indulati életét meghatározó lelki sajátosságainak összessége; temperamentum': [Ashby gróf] jellemében bizonyos .. állhatatlanság feküdt, melly inkább vérmérséklete-, mint lélekgyengeségéből származott (RH/6 : 96)

vérmes mn **1**
'indulatos természetű, vérbőségre, vértolulásra hajlamos': Ha vérmes alkatu [von sanguinischem Temperament] volnék, hinném, hogy gutaütés által akar tőlem szabadulni, mit nekem okozni szándékozik .. monda haragos remegő hangon. Ihol, olvassa, mit ír e fiu. (KH/6 : 36)

[Vérmező] tulfn: **vérmező 5** | *-Ø* 3 | *-n* 2
'Budán a Várhegy alatt elterülő mező, ahol 1795-ben a magyar jakobinusokat kivégezték': A vérmezőn Budán Mind az öt elvérzett egy nap egymásután. (803/3 : 106) *(verscím)* Vérmező (803/3 : 104); *(látomás)* a megöltek .. Hónok alatt tartják levágott fejöket, Ugy nyögnek, ugy járják be a vesztőhelyet .. Martinovics .. társaival együtt Éjféli tanyát ott lenn a vérmezőn üt. (803/3 : 105) *(megszem, ism)* Vérmező, vérmező! nagyon megszomjaztál, Egy hajtásra ollyan sok vért inni tudtál (803/3 : 105)

[vérnyom] ld. **nyom²**

Verona tulfn **3** | **Verona** 2, **Veróna** 1: *-Ø* 2 b 1 | *-ban* 1
(olasz földrn) 'észak-olaszországi város': Romeo és Júlia .. Történethely: a darab nagy részében Verona (RJ/4 : 381) Két ház, egyenlőn méltóságos, a szép Verónában, melly történethelyünk, Ős gyűlöletből föllázadt ujonnan (RJ/4 : 382) + 4 : 381

veronai mn **1**
'Veronában élő': [szereplők:] Veronai polgárok; a két ház több férfi- és hölgy-rokonai (RJ/4 : 381)

vérontás fn **5** | *-Ø* 3 (b 1) | *-t* 1; *-nak* b 1
(vál) 'sebesülés okozása verekedésnél': *(halm:) rúgás, harapás, →fejbetörés,* ~ 1 : 143; *(szókapcs, párh:) ~t vagy gyilkosságot →végbevisz* 6 : 93 — **a)** 'sebesülést, halált okozó verekedés': A vérontásnak idője lejárt. Meghunnyászkodtak a küzdők (HK/1 : 148) — **b)** 'sebesülést, halált okozó fegyveres harc': *(tőism)* hagyták volna azokra az ügyet, a kik kezdeni mertek .. Meglehet, hogy vér folyt volna, de ti vérontás nélkül akartok átalakulni? (P 201/5 : 85) *(szembeáll, párh)* kevéssé válik szégyenedre .. egy várost szép szóval venni be, A mellynek sorsán máskép jó szerencséd Határoz és a vérontás merénye. (Cor/4 : 311)

Verőczey tulfn **1**
(írói álnév) 'Bajza József': Garayhoz vittem négy verset, hogy azokat „Andor diák" név alatt közölje .. egyedűli célom volt, azon kiváncsiságom kielégítése: vallyon mit szól felőlök Verőczey? (L 25/7 : 21)

verőfény fn **7** | *-Ø* 4 (b 1), *-e* 2 | *-t* 1 — *(vál)*
1. 'napfény': Szép szivárvány, szép diadalív A verőfény tiszteletire, Hogy a vészen, a felhőkön Győzelmet nyere (BI/2 : 312) *(ellent:) →felleg* — ~ 6 : 264; *(kép, ellent)* létünk ez állhatatlan tavaszi napjában vihar és verőfény nyomban követik egymást (RH/6 : 231); *(jelzővel:) →meleg* ~ 1 : 247, 263 *→piros* ~ 1 : 208
2. *(átv)* 'boldog, derűs hangulat': Monthermer Hugo és Ashby Lucy lovaik mellett álltak .. A szerelem verőfényt kölcsönze szíveiknek. (RH/6 : 165)

verőfényes mn **4**
(vál) 'verőfénytől ragyogó; napsütéses': Verőfényes nap volt. Tekintetem Nem lelve gátot, mérföldekre szállt (S/2 : 69) Tavaszi délután, verőfényes idő, Az égen kis fejér felhők uszdolgálnak (613/2 : 192) *(halm:) →felhőtlen,* ~, *derült nyári reggel* 5 : 64; *(szembeáll, páros kif:) vidám,* ~ *reggel←* — *gond, felleg←* 6 : 94

vérözön fn **2**
(vál, túlz, kép) 'háborúban kiontott vér roppant áradata': *(szembeáll, ism)* Ez nagyszerű, de véres kor leszen .. Már vizözön volt, most egy vérözön kell, Hogy megtisztuljon a világ a szennytől .. Egy vérözön kell! és ha az lefolyt majd, A megmosdott föld tiszta szép leend (504/2 : 84)

vérpad fn **24** | *-Ø* 2 | *-ot* 2; *-hoz* 1; *-on* 4; *-nál* 1; *-ra* 14
1. 'emelvény, amelyen a halálraítélteket kivégzik': „Jól van .. ha nem kell menyasszonyi ágyam, Erre fekszel, és ez nincs megvetve lágyan." S megnyitván egy ajtót [Mária] a vérpadra mutat (SzM/2 : 264) „Sujts, bakó, sujts, mig egy fej áll!" .. Huszonkilenc fej hever már Garmadában a vérpadnál (834/3 : 210) + 4 : 171; *(ism)* Néhány nap mulva vérpad állt a téren, És egy ősz ember fönn a vérpadon. (Ap/3 : 177) *(szembeáll)* „Nem, nem a vérpadra!" kiált föl az asszony, Ide karjaimba, forró karjaimba! (SzM/2 : 265) *(túlz, kép)* jöhetnek ollyan siralmas idők, hogy befognak, de azt nem fogjátok hallani, hogy megszöktem, ha egy égig emelt vérpad intene is felém, hogy szökjem (P 201/5 : 90); *(szókapcs:) ~on elvész* v. *meghal* A ki azt akarta, hogy véres halállal vesszen el, nem kellett egyebet tennie, csak ezt a szót kimondania: szabadság. Igy vesztek el a vérpadon a legdicsőbb haza-

fiak (P 234/5 : 125) + 5 : 75 *(szembeáll)* ha meghalok A vérpadon vagy csatatéren, Lesz a ki majd holttestemről Könyűivel lemossa vérem! (547/2 : 118), ~*ra* →*(föl-* v. *oda)lép* 3 : 106, 210 *(szembeáll, refrén)* Bátran tudnék a vérpadra lépni, Oh de ez a börtön. . . ettül félek. (638/2 : 218—9[5×]), ~*ra halad* v. *megy* ⟨Vérpadra⟩ Kínpadra megy, ki véres keziből Az elfajult fegyvert le nem teszi (RJ/4 : 387, 431) + 3 : 104 *(szembeáll:)* →*mennyországba vagy* ~*ra megy* 2 : 263, →*börtönbe*, ill. ~*ra küld* 4 : 190(2×)

2. *(átv)* 'ezen elszenvedett halál; kivégzés': *(fokozás, ism)* Ha a szegénységet rajzolja [Dumas], kész vagyok azt a néhány garast is kihányni zsebemből, melly benne van; ha a *vérpadot* rajzolja, ohajtom, bár csak vérpadon halnék meg! (ÚL/5 : 75) *(szembeáll)* ha már bűnös vagyok, inkább érdemeltem a vérpadot, mint azt, hogy haszontalan . . fickók hizlalják rajtam piszkos nyelvöket (P 205/5 : 91—2)

vérpanoráma fn **1**
(vál, kép) 'véres harci képeket felidéző látomás': Vérpanoráma leng előttem el, A jövendő kor jelenései (677/2 : 272)

vérpiros mn **1**
'olyan piros, mint a vér': *(kép)* Ezernyolcszáznegyvennyolc! az égen Egy új csillag, vérpiros sugára Életszínt vet a . . szabadság arcára. (748/3 : 32)

vérrózsa fn **1** | →*kkal* 1
(kép) 'vérből való képzeletbeli rózsa, a harc jelképe'; *(szembeáll, párh)* lánc helyett most kardok csörgenek, S halvány narancs helyett a déli fák Piros vérrózsákkal lesznek tele (743/3 : 27)

vers fn **236** | -Ø 15, *-ek* 15 (b 3); *-em* 12 (b 1), *-ed* 1, *-e* 7 (b 1); *-eim* 16 (t 1, b 1), *-ei* 25 | *-et* 36, *-eket* 20, *-emet* 14, *-edet* 1, *-ét* 2, *-eimet* 14, *-eidet* 1, *-eit* 7; *-eikbe* 1; *-ben* 7, *-ekben* 3, *-emben* 1, *-edben* 1, *-eimben* 2, *-eiben* 1; *-ből* 1, *-emből* 1, *-éből* 1, *-eimből* 1, *-eiből* 1; *-ért* 2, *-emért* 1, *-eimért* 3; *-eknek* 2 (b 1), *-énck* b 1, *-eimnek* 3 (b 1), *-einek* b 1; *-einél* 1; *-emre* 2, *-eimre* 2; *-eimről* 1, *-eiről* 1; *-sel* 3, *-ekkel* 1, *-eimmel* 4, *-eiddel* 1

1. 'szabályos, kötött formájú (kisebb) költői mű; költemény': Ne haragudjatok rám, Leánykák . . Hogy olly sokszor beszélnek A borról verseim. (209/1 : 166) Jó költőnek tartanak . . De azért te ne magasztald Verseimet, kedvesem. (663/2 : 248) + 1 : 79, 167; 3 : 246; 5 : 38, 73; 6 : 67; 7 : 16, 211 (+57) *(címben)* Lanc Versei (P 9/7 : 528) Verseim (203/1 : 159) + 7 : *638(2×); *(ism)* Fogalmatok sincs róla, mi Gyászos, költőnek hallani: Hogy verse hitvány, verse rosz (137/1 : 79) + 1 : 97(2×) *(tőism:)* ~ — *versel*← 1 : 168 *(felsor:)* →*mondatok*, ~*ek és elbeszélések* 7 : 639; *(párh:)* →*beszély* — ~ 7 : *506(2×) →*próza* — ~ uo.; 7 : *508(2×); *(szembeáll, fokozás:)* *tavasz* — ~*ek* — *kóró* — *kritikusok*← 5 : 73; *(kép)* A költészet fája életem, Minden versem egy levelke rajt. (203/1 : 159) *(megszem)* Csatázok verseimmel . . . egy-egy Harcos legény minden dalom. (603/2 : 182) + uo.; 1 : 112; *(jelzővel:)* →*alexandrinus* ~ 5 : 11 *vmilyen című* ~ A mi „a királyokhoz" című versemet illeti . . az a republicanismus első nyilvános szava volt Magyarországban (P 205/5 : 93) + 5 : 15, 22, 44, 90; 7 : 211, *502, *505, *508, *512, *513, *514(2×) *dicső* ~ 1 : 87, →*gyönyörű* v. *szép* ~ 1 : 87; 2 : 186; 5 : 70(2×); 6 : 397; 7 : 126 *(címben)* Legszebb versem (607/2 : 186), →*haszonvehetlen* ~ 7 : *506, *hitvány* v. *rossz* ~ 2 : 233; 5 : 15; 7 : 55 *(címben)* Rosz verseimről (302/1 : 272), *vkihez írt* ~ Jókai Mór . . egy nyilatkozatot bocsátott ki ellenem Vörösmartihoz írt versemet illetőleg (P 232/5 : 120) + 7 : *513 *(vmilyen című) jó* ~ Tán én nem tudnék irni Mindig jó verseket? De . . ha Mindig csak jót irok, Mivé lennének úgy a Szegény kritikusok? (302/1 : 272) + 7 : *513, *514(2×) →*kedves* ~ 1 : 116 →*magyar* ~ 5 : 38 *nagy* ~ *nem közölhetők: . . Tespedy (s e szerzőnek nagyobb verse sem). (P 60/7 : 507) →*szerelmes* 7 : 39 →*vizenyős* 5 : 33; *(bírt szerk:)* ~ *bírálója*← 7 : *513 ~ *írója* v. *szerzője* megkérem [Garayt], hogy e versek szerzőjének igaz nevét senkivel se tudassa (L 25/7 : 21) + 7 : *20, *507; *(szókapcs:)* ~ *(ki)jön*← 7 : 13, 19, 20(2×) ~ *megjelenik* Szeretném, ha a föntebbi vers az első számban jelennék meg (L 120/7 : 39) ~*et (ki)ad* verseimet a nemzeti Kör adja ki (L 43/7 : 30) + 5 : 64, 121; 7 : 28(2×), 30, 46, *514 ~*et (meg)bírál* [Tompával] egymás verseit illő kimélettel bíráljuk. (ÚL/5 : 59) + 7 : *513 ~*et* →*csinál* 1 : 69, 87, 150, 151, 323; 4 : 52; 5 : 15, 17, 19; 6 : 22, 401 ~*et elszaval* *Azért, hogy . . hiába ne léptem előbetek, elszavalom nektek egy versemet. (P 198/3 : 332) ~*(ek)et* →*(meg-* v. *össze)ír* v. →*írogat* [Kisfaludy Károly] midőn egy versét megírta, utána két hétig feküdt betegen (ÚL/5 : 58) + 1 : 272; 2 : 186, 248; 3 : 338; 5 : 45, 73; 7 : 32, 101 (+15) ~*et* →*kinyom(at)* 7 : 137, 211; ~*(ek)et* →*köp* v. →*üt* v. →*vág* 5 : 13, 35, 72; 7 : 30 ~*et közöl* [Vahot] ezentúl nem fog a Pesti D.lap minden számában közleni tőlem verset, csak minden másodikban (L 137/7 : 53) + 7 : 21, 173, *503, *505, *506(2×); ~*(ek)et* →*(át-* v. *el)olvas* 1 : 151, 323; 5 : 35, 64; 7 : 16, 23, 30, 47, 118 — **a)** *(idézett szóként)* Ad vocem vers! a hirlapi méh csak dehonestálgat engem (P 99/5 : 15) — **b)** 'közlésre szánt verskézirat': A verseimet sokat hurcoltam ide oda, s nem boldogulhattam velök, mert egyik könyvárus sem akarta

megvenni (L 36/7 : 28) e hónapban még Pesten leszek, s ismét ellátlak egy időre versekkel (P 99/5 : 16) + 5 : 18; 7 : 30, 39, 53, 67, 68, 80, 173 (+10); *(jelzővel:) vmilyen című* ~ Eredj el Kosut hírlapja szerkesztőségbe, s kérd el Bajzától .. „a vén zászlótartó" című versemet, s add át Jókainak. (L 241/7 : 173) *kész* ~ van elég kész versem .. annyi, mennyi egy esztendőre is sok lesz, ennélfogva lapod nem szenved e részben fogyatkozást. (P 99/5 : 15) →*kötet* ~ 5 : 64(2×) →*Rákóczi-féle* ~ 7 : 152; *(szókapcs:)* ~*e-(ke)t* →*küld* 5 : 18; 7 : 21, 111 ~*et visz vkihez* Pesten létemkor Garayhoz vittem négy verset (L 25/7 : 21) — **c)** 'kinyomtatott vers': Minthogy versem ollyan, hogy azt minden honvédnek birnia sem lenne haszontalan, ugy hiszem, legalább ötvenezer példányt megrendelhet belőle a haza. (L 287/7 : 211); *(jelzővel:)* →*összes* ~*ek* 7 : 46, 638, 639 | (tsz) 'verskötet': nem volt ön szives .. verseimből a Pápára járó példányokat elvinni (P 96/5 : 14) Verseim második kiadása most van nyomtatás alatt (L 179/7 : 109) + 5 : 18; 7 : 31, 639 *(párh)* Megkaptad a Tholdykat és ⟨versemet⟩ verseimet? mert elküldtem. (L 164/7 : 77)

2. *(ford)* 'verssor': Kettős indokból .. mellyet a költő e versben [in diesem Verse]: „Előbb a magam javát, aztán mások baját" .. fejeze ki, ösztönözteték az őrnagy .. Pomenars ur összeesküvésébe bocsátkozni. (KH/6 : 38)

3. (tsz) 'verses forma': *(szókapcs:)* ~*ekben beszél* Még megérem, hogy versekben kezd beszélni, mint sokszor beszélt istenben boldogult Hiripi Gáspár uram. (HKöt/4 : 71—2)

Versailles tulfn **3** | *-ba* 1; *-ban* 1 ~ *-ben* 1 (fr földrn) 'város Párizs közelében, 1672—1789 között a francia királyok székhelye': a nemzetőrök és munkások Párizsból Versaillesba mennek, hogy .. a királyt Párizsba vigyék. (P 140/5 : 165) + uo. (2×)

[versbíráló] fn: **versbiráló 1** | *-ink* b 1 'verseket hivatásszerűen bíráló személy, kritikus': *Versbirálóink itélete szerint a .. versezetek nem közölhetők (P 60/7 : 507)

[versbíró] fn: **versbiró 1** | .. *ráink* b 1 'verseket bíráló személy': *H.D. epigrammjai sem méltók közlésre versbiráink véleménye szerint. (P 71/7 : 509)

versesinálás fn **1** | *-ban* 1 'versírás': *(tréf)* Asszonyirás... fekete pecsét... no disznó teremtette .. ez megszakadt a versesinálásban, meghalt! (L 169/7 : 93)

versel tn ige **4** | *-tem* 1; *-ék* 1 | *-jek* 1 || *-hetnék* 'verset ír': Ez egy barátom a költészet. Ő volt mindenkor én velem, Verseltem én minden bajom közt (180/1 : 111) + 1 : 115; *(tőism:) vers* — ~ Nem boldogul a vers velem, Hogy is verselhetnék? midőn A száraz kortyokat nyelem. (210/1 : 168) ~ — *versírás*← 5 : 73

vö. **verselő**

verselés fn **4** | *-Ø* 2 | *-ről* 2

1. 'versírás': Lemondok, barátom a verselésről, le .. és a prosához állok (L 16/7 : 13) + 5 : 19; 7 : 16

2. 'az erre vonatkozó technikai szabályok követése': *(párh)* „*A művészet tisztelői" című satira .. a rosz nyelv és hibás verselés miatt nem közölhető. (P 65/7 : 509)

verselési mn **1** 'verselést (2.) tanító': *(páros kif)* Nevem Alexandrin Triptolomeus Erasistratus .. szépirási és verselési [Versbau] órákat adok (J/6 : 397)

verselhetés ld. **nem-verselhetés**

verselő fn **1** | *-k* 1 'olyan személy, aki verset ír; költő': *(gúny)* [a kevély urak] azt gondolják Talán, hogy fontosabbak ők .. mint E haszontalan verselők? (715/2 : 336)

verseny fn **8** | *-Ø* 2 (b 1) | *-t* 5; *-re* 1 'vetélkedés vmely művészi v. sportteljesítmény terén': Arany billikomot teszek föl számára, kinek lova a többieket legyőzendi .. az urak, kik nálam maradnak, legyenek a verseny birái. (RH/6 : 193); *(jelzővel:)* →*költői* ~ 1 : 276; *(szókapcs:)* ~*re kel* A primadonna a kis fülmile; Ki volna, énekesnők! köztetek Merész; versenyre kelni ő vele? (305/1 : 274) — **a)** *(t*-ragos hat-ként; *átv*, fokozás kif.) ~*t* 'szinte versengve, vetélkedve (vkivel, vmivel)': kucsmáikat Hajgálják .. versenyt bőgve. (Cor/4 : 234); (*Szh-szerű:*) ~*t huhog* →*bagolyfiakkal* 2 : 90 ~*t* →*kurjogat* v. →*rivalg a kürttel* 1 : 174; 3 : 306 ~*t visít a* →*szélvésszel* 1 : 267

versenyez tn ige **4** | 1: *-ni fog* 1 'vkit, vmit megelőzni, túlszárnyalni igyekszik; vetélkedik': ~ *vkivel vmiben* minden nagy nemes .. versenyezni fog szomszédjával, királyoknak fényüzésseli elfogadásában. (RH/6 : 247)

versenyezni fn in **3** | **versenyezni 2, versenyzeni 1** — ~ *vkivel, vmivel* Oh természet, oh dicső természet! Melly nyelv merne versenyezni véled? (578/2 : 152) + 6 : 203; 7 : 117

versenyküzdés fn **2** | *-Ø* b 2 'versenyzés (sportban, játékban)': tartóztattak .. hogy egy versenyküzdés [Ring-

kampf] tanúja legyek. (RH/6 : 74) már kora reggel kitétettek a jutalmak az ajtó elé, mellyek a falusi versenyküzdés [Spielen] nyertesei közt voltak kiosztandók. (RH/6 : 87)

versenyzés fn **2**
'vetélkedés, versengés': Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar minden áron futtatni .. de attól tartok, hogy megszakad. (L 188/7 : 117); *(jelzővel:)* →*irodalmi* ~ uo.

versenyzési mn **1**
'versenyzésre irányuló': *(állít)* Vége van annak, kit csak a versenyzési vágy kerget, s nem lelke viharja ragadja! (L 188/7 : 117)

verses mn **1**
'versformában írt': ~ *költemény*← 7 : *507

versezet fn **4** | *-ek* 1; *-e* 2 | *-ből* 1
(rosszalló) 'vers': *B. Nagyváradon cimü versezete komoly költeménynek kissé nevetséges. (P 54/7 : 505) + 7 : *506, *507, *511

versforma fn **1** | *-hoz* 1
'a versnek bizonyos szabályokat követő hangalakja, ill. ennek rendszere': a hol ők [= kritikusaim] engem rím és mérték dolgában .. hanyagsággal vádolnak, talán épen ott járok legközelebb .. az igazi magyar versformához. (P 114/5 : 38)

versfüzérke fn **1**
(vál) '(kisebb) versciklus': (más szerző művének címe:) *nem használhatók: Örök váltsági népdal, Bordal .. és a Versfüzérke cim alatt beküldött dalok (P 88/7 : 513)

versgyártó mn **1**
(gúny) 'tehetség, hozzáértés nélkül verseket író (személy)': *(páros kif:)* →*tollrágó*, ~ 2 : 292

[versírás] fn: **versirás 6** | *-Ø* 5 | *-ban* 1
'az a cselekvés, hogy vki vers(ek)et ír': Rosz szokás az a versirás, nagyon rosz szokás! (ÚL 5 : 74) + 7 : *505, *511; *(hsl)* Láttál-e már üveget fujni? barátom, azoknak az embereknek ez ollyan könnyen megy, mint nekem a versirás (ÚL/5 : 51); *(tréf; tőism)* illyen ostobaságot nem tettem föl magamról, hogy házasságom első heteiben verseljek; de .. a versirás is végre olly el nem hagyható szokássá válik, mint a lólopás vagy fejvakarás vagy a részegeskedés. (ÚL/5 : 73) — **a)** 'ez mint foglalkozás'; versirás a Mesterségem .. illy esetben Nem lehet pompás szobám (207/1 : 164)

versíró mn és fn **2**
I. mn **1**
'versíráshoz használt': ~ *toll*← 1 : 167

II. fn **1** | *-kat* 1
'olyan személy, aki verset ír; költő': *(hármas párh)* a béke nem is való egyébre, mint vasat rozsdásítani, szabókat szaporítani és versírókat költeni (Cor 4:341)

[versírókolléga] fn: **versiró-collega 1** | *-m* 1
'költőtárs': *(gúny)* szép, a ki jól tud uszni .. mint sok magyar versiró-collegám, kik tengernyi vizenyős verseikbe sem fulnak bele. (ÚJ/5 : 33)

versszak fn **1** | *-ot* 1
'a versnek több sorból álló nagyobb egysége': végeztem Murány .. ostroma ügyében. A censor három versszakot meg akart benne gyilkolni (L 193/7 : 129)

vérszag fn **1**
'(csatában) kiontott vér szaga': *(párh)* A vérszag és a füst Megrészegíte már, Előre rontok én, Ha élek, ha halok! (845/3 : 222)

vérszem fn **1** | *-mel* 1
(vál) 'vérbe borult szem': Ott a tigris, üvöltözve Vérszemmel néz szerteszét (675/2 : 270)

vérszemű mn **1**
(vál) 'vérbe borult szemű, dühös tekintetű': *(páros kif:)* ~, *lángszemű*← 2 : 113

vérszín mn **1**
(vál) 'vérvörös': *(párh)* A lemenő nap .. vérszín sugárokat lövelt be a kis ablakon a halott kék ajkára és fehér, hústalan képére. (HKöt/4 : 57)

[vérszínű] mn: **vérszinü 1**
(túlz) 'vérbe borult, véres (szem)': *(párh)* [Márta] Szeme vérszinü lett S arcúlata kék, És reszkete minden tagja (HK/1 : 146)

vérszolga fn **1**
(vál) 'hóhér': Végeztesd, asszonyom, hol van a vérszolga? .. Üttesd le fejemet (SzM/2 : 265)

vérszomjas mn **1**
'ölni vágyó': *(szembeáll:)* *szelíd galamb — ~ vadállat*← 1 : 310

vérszomjazó mn **2** | **1**
(vál) 'vérszomjas:' Vérszomjazó örömben Szikráznak a szemek, Telt a kebel dicsétől Harc nagy reményinek. (53/3 : 279)
vérszomjazón hat 1 | .. *bban* 1
(túlz) közvetlenül intéztettek hozzá e szavak, mellyeket .. egy farkas sem ejthet vala vérszomjazóbban [blutgieriger]: Ha meg nem halok, megőrülök! (KH/6 : 42)

vért fn **3** | *-Ø* 2 | *-et* 1
'a harcos testét fedő védő páncéllemez': A két férfi vidáman folytatá munkáját, nem is gondolva .. a veszélyre, mellynek urok tételték ki, ha nem lenne elég erős a vért [Schuppenpanzer], hogy ellene lándzsájával dacoljon. (RH/6 : 339); *(páros kif:)* ~, *pajzs←* 3 : 269 *→sisak és* ~ 6 : 216

vértelen mn **2**
'színtelen, sápadt (ajak)': *(párh)* [Katica] Szeme vad, élénk volt, arca halovány, ajka vértelen (RH/6 : 295) + 6 : 341

vértenger fn **2** | *-Ø* 1 | *-be* 1 — *(vál)*
1. 'vérből álló tenger mint minden korábbinál szörnyűbb háború jelképe': *(látomás, tőism)* mi az emberiség története? vérfolyam .. Vértengerbe szakad majd a vér hosszu folyója. (599/2 : 179)
2. *(átv)* 'roppant méretű véráldozat': Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma Vértengerbe kerül. (uo.)

vértett fn **1** | *-et* 1
(vál, ford) 'véres tett, gyilkosság': Ashby Rikárd tette; s ez aljas állat .. e vértettet [blutigen That] most másra akarja tolni. (RH/6 : 320)

vérvirág fn **1**
(vál; kép, met) 'virágnak képzelt seb': Kérném [Istent] .. hogy tavasz legyen, Harc tavasza, hol rózsák teremnek, Véres rózsák, férfikebleken .. Ott legyek, s az én szivemből szinte Nőjön egy halálos vérvirág. (360/1 : 312)

[vérvörös] mn
'olyan vörös, mint a vér'
vérvörösen hat **1** — feljön a hold, Mint a lemenő nap, Olly vérvörösen (658/2 : 243—4)

vérzés fn **1** | *-ét* 1
'vér folyása (sérüléstől)': nem jöttek idején, hogy a tettet meggátolják, de igen, hogy a grófot megtalálják, s sebje vérzését csillapítsák. (RH/6 : 388)

vérzik tn ige **27** | 19; **vérzik** 15, **vérezik** 4: *-el* 2, *-ik* 7, *-ünk* 1, *-enek* 1; *-ett* 5, *-ettünk* 1; *-ék* 2
1. 'sérüléstől vére folyik': nagy erőködéssel húzta ki az orvos a sebből a lándzsahegyet; de nagy meglepetésökre nem sok vér ömlött ki. A gróf belől vérzett. (RH/6 : 229) bajnok, vérezel. Nagyobb volt munkád, hogysem részt vehess Uj ütközetben. (Cor/4 : 249); *(szimb; párh)* Meg van vagdalva, vérzik a kezünk, De még azért elbirjuk fegyverünk (839/3 : 217); *vmiből ~: (szimb)* Minden tagunkból vérezünk .. villog ellenünk A fél világnak kardja. (859/3 : 240); *vmitől* ~ futottam, útat nem tekintve, Arcom, kezem tövistől vérezék (T/2 : 18) + 2 : 74 *(szimb, párh)* készült számunkra .. a rettentő zabola, Mellytől még most is ég és vérzik szánk! (416/2 : 7) — **a)** *(átv, vál)* 'harcban vérét ontja': E földön .. annyi vitéz magyar vérzett! (788/3 : 81); *vmiért ~: (tőism)* igyál velünk a drága hon boldogságáért, mellyért vérzettünk, vagy készek vagyunk vérzeni! (RH/6 : 131) *(ráértés)* engedje meg ön, hogy megcsókoljam önnek jobb kezét, melly az én hazámért vérzett! (P 272/5 : 135)
2. *(átv, szókapcs:) lelke* v. *szive* ~ 'nagy lelki fájdalmat érez': az ártatlant még a gonosz rovására is védem .. noha vérzik szivem e föladatnál. (RH/6 : 327) (részleges *ism)* Mint gyermek jártam a vadon homályin .. a kinek Vérzett szive, ha vérezett az őz Szilaj vadászok gyilkoló nyilától (S/2 : 74); *(páros kif:) lelke →ég¹ és* ~ 5 : 50 *(páros kif, tőism:) szive →sajog és* ~ — *elvérzik←* 3 : 338; *(szembeáll, párh)* lelkök vérzik, s homlokuk még sem mutat redőt; szivök holt, s arcok még is életteljes. (KH/6 : 43); *szive vki után* ~ Utánad sirnak [néznek?] szemeim, S vérzik szivem utánad (825/3 : 361) | *(ráértés)* Mély sebeket hasítál szivembe, Mellyek néha most is vérzenek (679/2 : 275) + 1 : 350; 2 : 95
vérzeni fn in 2 | *-eni* 1; *-enünk* 1
1. **a)** *vmiért ~eni* Egy szentség van a világon .. Mellyért vérzenünk kell; Ez a szentség a szabadság! (586/2 : 160) *(tőism:) →vérzik — ~eni* 6 : 131
vérző 1. mn in 5 — **1.** Hoztam haza Vérző sebet (735/3 : 18) + 3 : 10 *(kép)* A zöld búza között .. Imitt-amott sötét-vörös tüskerózsa, Mint egy vérző csillag (787/3 : 80) — **2.** ~ *szív* A zöld színnek vedd reményimet, A fehérnek halovány orcámat, A pirosnak vérző szívemet. (354/1 : 308) | *(ráértés)* „Drága orvos úr!" szólék eszemhez, „Látogassa meg csak szivemet .. " És az ész, ez a jó háziorvos .. megrémült és fejét csóválta, Meglátván a vérző beteget (336/1 : 297)
vérezve 1. hat in 1 — **1.** *(párh)* Elkábultan, vérezve, öntudat és mozgás nélkül feküdt ott .. Guy de Margan (RH/6 : 366)

vés ts ige **9** | 5: *-ed* 1; *-tem* tsr 1, *-te* 2 | *-d* 1
1. 'szilárd anyagban kemény eszközzel mélyedést hoz létre': *vmibe* ~ Ha az ember a kemény, fényes havon e mély benyomásokat látá, márványpadolatnak képzelheté azt, mellybe érc-láb véste nyomait. (P 41/6 : 391)
2. 'ilyen eljárással betűket formálva írásban rögzít': *(szókapcs:) kőre ~: (alleg)* A rab írót .. diadallal hoztuk el .. Magyar történet múzsája, Vésd .. kövedre (754/3 : 40) *→sírkőre ~i →nevét* 3 : 97 — **a)** *(átv)* 'tudatában, emlékezetében tartósan rögzít': *(szókapcs:) szívébe* ~ Évek óta csaknem

kirekesztőleges olvasmányom .. a francia forradalmak története .. Minden szavát, minden betüjét szivembe véstem (P/5 : 79) | (vható; *szókapcs:) emlékezetébe ~i magát* 'emlékezetében rögződik, megmarad': Az ut Fülektől Losoncig sokkal mélyebben véste magát emlékezetembe, semhogy már is elfeledtem volna (UJ/5 : 32)

vésni fn in 2 — **2. a)** *(szókapcs:) →elméjébe* v. *emlékezetébe* ~ [a gróf] olly pontosan látszék a vonásokat vizsgálni, mintha azokat örökre emlékezetébe akarná vésni (RH/6 : 344) + 6 : 256

vésve 1. hat in 2 | *-Ø* 1, *-k* 1

1. *(ford,* **Km***-szerű:) a szél szárnyára s a habok →fölszínére van* ~ 6 : 411 | (állítmány) *vmire* ~ e gazdög hazud .. (Hisz rája vésvék vagdalásaim s e Veréseket a sírba fogja vinni) (Cor/4 : 375)

Vesci tulfn **1**

(ang csn; *ford;* önállóan) ~ *lord* 'regényben említett középkori főnemes': Vesci lord .. erősen megsebesűlve elfogaték (RH/6 : 231)

vese fn **3** | *-m* 1 | *-ig* 1, *-jéig* 1

'a hasüreg mélyén levő páros belső szerv': *(páros kif:) →máj és* ~ 1 : 36; (hat) *~ig* 'lelke mélyéig': Az öreg úrnak élete Szánandó gyötrelem, Veséig gyötri a szegényt Féltékeny szerelem. (232/1 : 226) *(páros kif:) ~jéig és →májájáig* 7 : 67

Veselényi ld. **[Wesselényi]**

véset ts ige **2** | 1: *-ém* 1

1. 'eszközli, hogy vmit vhova véssenek (2.)': [Hiripi] sirjához nagy márványkő-oszlopot állíték, mellyre e szavakat vésetém: Itt nyugszik a korhely jószivűség (HKöt/4: 69)

2. 'eszközli, hogy vmiről szobrot faragjanak' ld. **vésetni**

vésetni fn in 1 — **2.** *(szókapcs:) →márványba* ~ 5 : 42

véső fn **1** | *-d* 1

'az a szerszám, amellyel kőbe betűket vésnek': *(körülírás, alleg, tőism)* Magyar történet múzsája, Vésőd soká nyúgodott, Vedd föl azt s örök tábládra Vésd föl ezt a nagy napot! (754/3 : 39)

vésődik tn ige **2** | *-ik* 1, *-nek* 1

(átv:) vmibe ~ '(benyomás) a tudatban maradandó nyomot hagy': *(szókapcs:) emlékezetébe* ~ egyes, gyakran csekély események a legkorábbi gyermekidőkből .. hiven és szilárdan vésődnek az emlékezetbe (NI/6 : 420) *lelke mélyébe* ~ a legcsekélyebb tárgy is, melly .. vonatkozik a lényre, kinek sorsa iránt forró részvéttel viseltetünk, eltörölhetlen vonásokkal vésődik lelkünk mélyébe. (J/6 : 418)

[Vesta-láng] fn: **Vestaláng 1**

(mit) 'Vesta-tűz lángja; *(átv)* tiszta, szűzies szenvedély': *Lerontom a hűség oltárát, A Vestaláng hamvadjon-el (88/3 : 316)

[Vesta-tűz] fn: **Vestatűz 1** | .. *tüzét* 1

(mit) 'a házi tűzhely és a családi élet római istennőjének szentélyében örökké égő tűz; *(átv)* tiszta, szűzies szenvedély': Keblem Vestatüzét nincsen eloltni erőm. (32/3 : 262)

vesz ts ige **403** | 353; **vesz** 352, **vösz** 1: *-ek* 11, *-esz* 1 ~ *véssz* 1, *-Ø* 22 ~ *-en* 1, *-tek* 2, *-nek* 7; *-lek* 4; *-em* 21 ~ *vészem* 2, *-ed* 8, *-i* 8 ~ *vészi* 1, *-szük* 7, *-itek* 2, *-ik* 7; *vettem* alr 6, *vettél* 2, *vett* 36, *vettünk* 2, *vettek* 3; *vettem* tsr 10, *vetted* 3, *vette* 32, *vettük* 3, *vették* 8; *vevék* 1, *vőn* 3 ~ *vön* 2, *vevénk* alr 1; *vevém* 1, *vevék* 2; *vett vala* 1; *venni fogok* 1, *venni fog* 1; *venni fogod* 1, *venni fogja* 4; *veend* 1; *veendi* 1, *veendjük* 1 | *vennék* 1, *venne* 2, *vennénk* 1; *venném* 2, *vénned* 1, *vennők* 1, *vennétek* tsr 1; *vettem volna* tsr 1, *vette volna* 2 | *vegyek* 4, *végy* 6, *vegyen* 8, *vegyünk* 3, *vegyetek* 1, *vegyenek* 2; *vegyem* 1, *vedd* 40, *vegye* 15, *vegyük* 1, *vegyétek* 5, *vegyék* 1 || *vehetek* 2, *vehetsz* 1, *vehet* 3, *vehetünk* 2, *vehetnek* 1; *veheted* 1, *veheti* 1, *vehetjük* 1; *vehetett* 1; *vehetted* 1, *vehette* 1, *vehették* 1; *vehetél* 1, *vehete* 1 | *vehetnének* 1; *vehettem volna* 1 | *vehess* 1, *vehessen* 1: *vehesd* 1

1. 'testéhez emel, vmely testrészére illeszt vmit, vkit (hogy használja v. vigye)': *(szimb; szembeáll)* letettem A vándorbotot kezembül, S veszem a lantot helyébe (553/2 : 122); *(szókapcs:) hátára* ~ 1 : 193 *→hóna alá* ~ 2 : 214, *(szellem)kezébe* ~ 2 : 54, 60, 142, 303; 3 : 123, 188; 4 : 205; 6 : 77, 386; 7 : *511 *(ism)* [Rákóczi] Vedd a zászlót, vedd szellemkezedbe, S vidd előttünk, mint hajdan vivéd (764/3 : 50) *(párh)* Jobb kezemben tartom kardomat, Bal kezembe veszek poharat. (756/3 : 42), *magához* ~ 'eltesz vmit és elviszi magával': [a pénz] felét .. magamhoz veszem (HKöt/4 : 61) + 4 : 92 *öl(é)be* ~ 2 : 62, 72; 3 : 76, 157; 4 : 124; 5 : 148 *szájába* ~ A félfagyott kisded fölmelegűlt Az emlőn, mit szájába vett, A mellyből édesen szivá a Keserü életet. (Ap/3 : 121) *tenyerére* ~ 2 : 156 *vállára* ~ 2 : 177; 4 : 81 | *(átv szókapcs:) ajkára* ~ 3 : 153 *kezébe* ~ A bécsi német kormány .. azt mondta: „Jól van kedves magyar nemzet, légy szabad, vedd kezeidbe régi jogaidat .." (P 234/5 : 125) *lelkére* ~ 3 : 160 *nyelvére* ~ 4 : 303 *szívére* ~ Először szivére fogja venni a dolgot, de csak hamar kibékülend vele. (RH/6 : 83) + 4 : 330 *vállaira* ~ soha többé vállaitokra izzasztó és meggyalázó terhet nem vesztek (P 234/5 : 126) + 1 : 19 — **a)** '(ruhát) felölt': *(szókapcs:) →gyászmezt* ~ *magára* 1 : 37 *kalapot* ~ 4 : 64 *ruhát* ~ *rá: (ism* párbeszédben:)

[Coriolanus:] Vehetek rám más ruhát? [Sicinius:] Vehetsz, uram. (Cor/4 : 284—5); *(átv szókapcs:) beszéd vmilyen →kifejezést ~* 6 : 68 — **b)** *magához ~ : (vál)* 'megeszik, elfogyaszt': *Béla [kezeibe] .. érett eperszemek akadtak: nehányat magához vön (P 96/7 : 635) — **c)** (átv:) vminek ~* 'vmi gyanánt alkalmaz': Tollam gyakran a porzóba mártom, A tintát meg porzónak veszem. (352/1 : 307) + 2 : 205 *(kép)* Uj dicső szentegyház épül, A kék eget vesszük boltozatnak (820/3 : 195) + 3 : 83

2. 'kivesz, kiemel': *~ vhonnan* Hugo .. félégett fadarabot vett a tűzről (RH/6 : 284) Saul .. zsebébe nyúl s erszényt vesz belőle (TH/4 : 160) + 6 : 236 — **a)** (tárgy nélkül) *~ vmiből* 'részesül vmiből': Ha majd a bőség kosarából Mindenki egyaránt vehet .. Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, Mert itt van már a Kánaán! (570/2 : 142) *(többszörös ism)* szép az élet! Ha vehetünk, mért ne vennénk örömibül? S vehetünk. (633/2 : 214) — **b)** '(kiválasztva) magával visz': Naso .. karunk panaszid már Nem veszi a tanodába (1/3 : 243) Végy e lovak közől egyet Benstonig (RH/6 : 277) + 6 : 103 — **c)** *(átv)* '(vminek, vmiül) választ': Ha birtoka közted s a jó Pembroke lord között fölosztatik, annak, kit inkább szeretek, javaslom, vegye az éjszaki részt. (RH/6 : 279); *vminek ~* királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. (L 134/7 : 48) *vmiül ~* [Egressy] shakspearei darabot vett jutalomjátékaul (P 132/5 : 43) — **d)** *(szókapcs:) részt ~ vmiben* 1 : 131; 3 : 185, 304; 4 : 14, 253; 5 : 107, 130; 6 : 64 (+19)

3. 'elvesz vkitől': *(szókapcs:) fejét ~i* 2 : 257 — **a)** (tárgy nélkül; *szembeáll, fokozás:) →kér — ~, ragad* 2 : 159, 160

4. *(átv)* 'szerez vmit, hozzájut vmihez': S hol vette gazdád ama kincseket, Mik semmiből őt mindenné teszik? (567/2 : 139) Szoptassa meg e gyermeket. Hol vettem? ugy találtam (Ap/3 : 121) + 2 : 183; 3 : 277; 4 : 88; *vmiből ~* Büvészeinken túltesz Operátok .. A szentek szentének hódolva, a menny Hangversenytekből vészi hangjait. (718/2 : 341) *vmiről ~* személyes leirásomat .. Szászsebesben kaptam meg .. Sok hiba van benne; ugy látszik, a külsőségeket arcképemről vették (P 265/5 : 182—3); *(szókapcs:) elégtételt ~* 5 : 123 *használt ~i* 1 : 329; 3 : 141; 4 : 49, 124, 212, 213, 336, 407; 6 : 294, 300; 7 : 49, 178 *illatot ~ : (kép)* Minden napunk egy virágszál vala A bokrétából, mellytül illatot ⟨vesz⟩ nyer Az istenek olympi asztala. (T/2 : 18, 358) *példát ~* 4 : 210 — **a)** '(pénzért) vásárol': o bűn, o förtelem .. . Szerelmet .. . pénz vehet! (52/3 : 278) jer a zsebembe, pénz, S menjünk, először is csizmát veszek. (186/1 : 116) + 1 : 87; 2 : 83; 4 : 55, 101; 5 : 27, 57; 6 : 393; 7 : 116 (+17) *(ism)* Itt [Debrecenben] ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak. (ÚL/5 : 47), *(páros kif:) ad, ~* ld. **ad-vesz,** *(párh)* Azon időben, mikor a lelkeket vették és jó drágán fizették .. én messze kerültem a vásárt (P 201/5 : 86), *(szembeáll)* patyolat az ingem; Nem vettem, a rózsám varrta ingyen. (170/1 : 102) *elad — ~* Eladtam becsületes öltözetemet, s vettem helyébe olcsót, kopottat. (HKöt/4 : 42) *~ — szerez* 1 : 67; *vkinek ~* Pistinak .. majd veszek Drága paripákat (190/1 : 150) + 4 : 101; 6 : 13, 31, 294, 399, 416 *vki számára ~* Jenny utósó imádója egy kis szögletet vett számára a temetőben (J/6 : 419); *vmin,* ill. *rajta ~* Az omnibusért tizenkét soust fizetni, hogy hat sous-n egy nefelejtset vegyen, ez soknak drágás lehetett. (J/6 : 393) + 1 : 110; 5 : 28; *(szókapcs:) vmilyen áron* v. *vminek az árán ~* 7 : 212 *(szembeáll)* az a ló Bem csatalova volt, ő adta Petőfinek s Petőfi most eladja, hogy árán kenyeret vegyen magának. (L 284/7 : 210) *(kép)* Szabadságot vesznek drága áron, S én ne legyek a véres vásáron, Én itthonn csak kész portékát lessek .. ! (848/3 : 227), *saját erszénye →pénzén ~* 6 : 130 | *(ráértés:) vmitől ~* Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön, S vett a füvektől édes illatot. (392/1 : 336) | (tárgy nélkül; *szembeáll)* a régi virágpiac kellemes alakkal kinálkozék .. a sétálók serege föl és alá hullámzott; ki, hogy csak lásson, ki, hogy vegyen is (J/6 : 394) — **b)** 'fizetésért vmilyen szolgáltatásban részesül': *(szókapcs:) vkitől órát ~* 6 : 410 — **c)** '(meg)kap': *(szókapcs:) vki levelét ~i* 5 : 50; 7 : 13 — **d)** 'használ, alkalmaz vmit': *(szókapcs:) ~i az engedelmet* 6 : 77 *erőt* v. *hatalmat ~ vkin* 3 : 139, 298; 4 : 45, 234; 6 : 53, 297(2×), 303 *→fáradságot ~ magának* v. *magára* 6 : 7, 102 *→jogot ~ magának* 6 : 99 *szabadságot ~* 6 : 14, 397; 7 : 130

5. *(átv)* '(el)fogad': *vmiért ~* szívemet nem bírhatom reá, Hogy kardomért ajándékot vegyek. (Cor/4 : 257); *(szókapcs:) gyönyörrel* v. *örömmel ~* a te leveleidet mindig gyönyörrel veszem. (L 134/7 : 49) + 7 : 67 *(vkitől) jókedvvel* v. *jó szívvel ~* a szabadság .. hive .. mint a szép lyánytól virágot, Sebet, halált olly jó kedvvel veszen. (677/2 : 272) + 5 : 105 *köszönettel ~* 1 : 217; 7 : 167, *508 *(vki kezéből) szívesen ~* Szívesen veszem a halált is kezedből. (SzM/2 : 261) + 4 : 282; 5 : 11; 7 : 55, 109, 166, *509, *513 | (fsz módban, *udv)* Vedd e gyürűt. .. e jegygyürűt (Ap/3 : 152) + 1 : 259; 3 : 243, 250, 285; 4 : 192, 359; 6 : 131, 386; *(kép, párh)* Adok .. három szint cserébe: A zöld színnek vedd reményimet (354/1 : 308); *(szókapcs:) vedd (vmiért) cserébe* 4 : 161 *vedd emlékül* v. *→emlék gyanánt* 3 : *319; 6 : 89 *vedd* v. *vegye (vmiért) hálánkat* v. *köszönetemet* 2 : 218, 263; 3 : 267; 4 : 59, 91; 6 : 175, 181 — **a)** 'magához fogad, befogad': A társa-

ság .. négy vagy öt katonából állt, kiket Herefordban vett magához [Ashby Rikárd] (RH/6 : 158) Ők [= a német polgárok] nyilatkoztak először, hogy a nemzetőrségbe magok közé zsidót nem vesznek (P 201/5 : 83); *(szókapcs:) kebelébe* ~ 1 : 162 *kegybe* ~ 3 : 243 *pártfogásba* v. →*pártfogás alá* ~ 3 : 309; 4 : 278, 289 *örökbe* ~ 'hivatalosan gyermekéül fogad' ld. **vett,** *szívébe* ~ Kata húgom .. Kértelek: végy a szivedbe. (829/3 : 201) — **b)** '(nőt) feleségévé tesz': *(szókapcs:) feleségül* v. *nőül* ~ 1 : 190; 2 : 42, 77; 3 : 196, 4 : 34; 6 : 96, 280, 373 *feleséget* ~ 1 : 201

6. *(átv)* '(el)foglal': *körül* ~ ld. **körülvesz,** *középre* ~ Az a csillag ott a magyar nép képe, Kit idegen népek vettek középre. (813/3 : 185); *(szókapcs:) állást* ~ 6 : 15 *helyet* ~ [az öreg] a hangászkartól néhány lépésnyire vett helyet (KH/6 : 7) →*pártot* ~ *vki ellen* 6 : 93 — **a)** (vható) *vhova* ~*i magát* 'vhol helyet foglal (és sokáig ott marad)': Telt hordóhoz vevém magam, Pincének mélyiben. (46/3 : 273) Márton belépett. Az asztal végire vette magát, s bort kért. (FL/4 : 127)

7. *(átv)* 'vhogyan felfog, tekint vmit': Vegyük úgy sorsunkat, mint van (RH/6 : 273) most ugy vedd a dolgot, mintha már megtörtént volna. (RH/6 : 359), *vminek* ~ 3 : 240; 4 : 192, 363, 385; 6 : 50, 434 *(ism)* Ha valaki csakugyan dicsekedésnek veszi .. szavaimat, ám vegye (P 206/5 : 97) + 6 : 434(2×); 7 : 180(2×), 211(2×), *vmilyennek* ~ Járnak, kelnek sokan zöld erdőben .. De veszik ők mind ezt csekélyebbnek, Semhogy rajta megörvendezzenek (57/1 : 10) *vmi gyanánt* ~ Hugo csaknem álom gyanánt vette, hogy ő [= Lucy] a csendes holdvilágnál mellette van (RH/6 : 242); *(szókapcs:) célul* ~ ld. **vevén,** →*játék gyanánt* ~ 4 : 275 *készpénznek* ~ 5 : 126 *komolyan* v. *komolysággal* ~ 6 : 16, 99 *könnye(dé)n* ~ 2 : 199; 6 : 92 →*közönséges értelmében* ~ 6 : 447, *(vkitől jó* v. *rossz* →*néven* ~ 2 : 146; 3 : 152, 290; 4 : 19; 5 : 74, 106; 6 : 18; 7 : 80 (+9) (részleges *ism)* Már egy hete .. nem is jutottál eszembe .. a mit egyébiránt rosz néven ne végy, mert bolond vagy, ha ugy veszed. (L 161/7 : 72) + 7 : 53(2×), *sértésként* ~ 4 : 46 *tréfának* ~ 1 : 196; 5 : 70 | (odaértett tárggyal; *szókapcs:) amint* ~*ed* v. ~*szük* Már az a jó vagy rosz szokásom megvan — a mint vesszük — hogy mindig őszintén .. szoktam beszélni. (P 206/5 : 96) + 4 : 132; 6 : 319 *ha (jól)* ~*szük* ha jól vesszük, nem lehetnének-e neki szinte szemrehányásai? (J/6 : 417) Ha vesszük, e férfiak valamennyien megérdemelték a megtiszteltetést (P 201/5 : 86) — **a)** 'tekint(etbe vesz)': a személyekhez semmi közöm .. csak azt veszem mit mondanak, mit állitanak? (P 114/5 : 38) ha már a születést Vesszük, talán az én apám Különb úr volt, mint minden ivadékod (Ap/3 : 136) — **b)** *vmibe* ~ 'vmire becsül, értékel': Vannak emberek, kik megölik magokat, hogy egy tag elvesztését kerüljék ki. Mások többe veszik a lélek semmisülését a megcsonkulásnál. (KH/6 : 61) [a legény] botjával vágta főbe Marcit, de ez a csapást csak annyiba vette, mintha légy szállt volna fejére. (FL/4 : 136); *(szókapcs:) kutyába se(m)* ~ 3 : 60; 5 : 36 (részleges *ism)* négy nap alatt értem Pestre esőben és szélben, hanem ezt te kutyába se vedd, valamint én nem vettem (L 152/7 : 66—7), →*semmibe sem* ~ 4 : 304

8. *(átv:) arra* ~ 'rávesz, rábír': mint lehet illy hatalmad Ashby gróf fölött .. miszerint őt arra vehesd, hogy saját rokonát kényszerítse, kedvesét kiadni? (RH/6 : 112)

9. *(átv)* 'vmilyen eljárás alá von': *kérdőre* ~ 4 : 111; 6 : 20 *(szókapcs:)* →*ostrom alá* ~ 4 : 244 *számadásra* ~ 6 : 175 *vizsgálat alá* ~ Kevélységről beszéltek; hejh, ha .. jó magatokat belsőképen vizsgálat alá vennétek (Cor/4 : 262)

10. *(átv)* 'azt a cselekvést végzi, amire a m tárgya utal': *(szókapcs:) (vkitől) búcsút* ~ 1 : 216; 2 : 105; 3 : 52, 140; 4 : 264, 338; 5 : 63; 6 : 53 *vkitől eredetét* ~*i* 5 : 151 *(gondolat)fordulatot* v. *irányt* ~ 1 : 140; 4 : 324; 6 : 80, 156, 182, 183; 7 : 28 *lélegzetet* ~ 2 : 260; 4 : 108; 5 : 39, 131 *(vkinek vmire) mértéket* ~ 6 : 402, 403 *útját* ~*i vhova* v. *vmerre* 1 : 219; 2 : 117, 197; 3 : 152, 307; 6 : 82, 103, 113, 170, 207, 259, 448

11. (egyéb *szókapcs:) észre* ~ ld. **észrevesz,** *figyelembe* ~ 4 : 228 *fontolóra* ~ 1 : 237; 4 : 232 *gyanúba* ~ 6 : 206 *szemügyre* ~ 6 : 99 *tekintetbe* ~ 6 : 31, 420

12. (az *elvesz* ige rövidített *ism*-e:) Elvették szabadságát, mindenét [az oroszlánnak], De nem vehették hős tekintetét. (736/3 : 18)

13. (az *átvesz* ige rövidített *ism*-e:) Vedd át olly módon méltóságodat, Mint eldődid vevék. (Cor/4 : 277)

14. (a *visszavesz* ige rövidített *ism*-e:) azt hazudják, hogy a német vette vissza Budát a töröktől. S ha az vette is, bár ne vette volna! (Drt/4 : 208)

venni fn in 35 | *venni* 32, *vennünk* 2 || *vehetni* 1

1. *(szókapcs:) kézbe* ~*ni* 3 : 218 — **a)** [a juhász] Vasárnap tisztát venni hazajár (566/2 : 139) — **2. d)** *(szókapcs:) vmiben részt* ~*ni* Méltóztatol leszállni, s vendégségünkben részt venni? (RH/6 : 128) + 3 : 310; 6 : 78, 164 — **3.** *(szókapcs:) fejét* ~*ni* 6 : 291 →*hamvát* ~*ni a gyertyának* 4 : 78 — **a)** *(páros kif)* [a férfi] jó kedvű és vidám vala, s egyiránt kész adni és venni. (RH/6 : 74) — **4.** *(szókapcs:) vkin elégtételt* ~*ni* 7 : 155 *vmiért kamatot* ~*ni* 4 : 125 — **a)** Minek mégy a boltba, kis lyány? Pántlikát akarsz venni tán? (591/2 : 168) + 7 : 152; *(szókapcs:) pénzen* ~*ni* 7 : *635 — **d)** *hasznát* ~*ni* (a

jövő idejű alak rövidített *ism*-e:) barátságomnak nem sok hasznát fogja ön .. venni — Hasznát *venni!* kiálta föl uj barátom bosszankodva (HKöt/4 : 49) — **5. b)** *nőül ~ni* 4 : 21, 75; 6 : 254, 409 *(párh)* Te is szereted Rózát, én is; te is nőül akarod venni, én is (HKöt/4 : 21) — **7.** *vminek ~ni* a kivételt sohasem szabad szabálynak venni. (KH/6 : 20) + 6 : 13, 32, 87; *(szókapcs:) játék gyanánt ~ni* [Edvárd] kínomat játék gyanánt látszék venni. (KH/6 : 60); *rossz néven ~ni* 7 : 21 (állítmány:) A könyvárus nem a munka becsét, hanem keletét nézi, és ezt kereskedőtől nem is vehetni rosz neven. (L 188/7 : 116) — **10.** *(szókapcs:) lélegzetet ~ni* 1 : 206; 4 : 85, 107; 5 : 68 — **11.** *(szókapcs:) fontolóra ~ni* 6 : 18 *számba ~ni* 4 : 306 *szemügyre ~ni* 6 : 16 *tekintetbe ~ni* 6 : 86

vett 2. mn in 4 — **4. a)** Hiripit .. nagy nehezen rá tudtam venni, hogy az általam vett öltözetet elfogadja (HKöt/4 : 55) — **c)** [te elpártolt barát] Fogadd a vett sebért emlékül .. Lelkemnek vérét, könnyemet. (114/1 : 60) Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc Csáktornyáról megszöknek, Kéri grófnál megszállnak, ez futár által vett utasítás szerint őket elfogatja (P 254/5 : 181) — **5. a)** *(szókapcs:) örökbe ~* Csaplárnénak örökbe vett lyánya Volt a betyár egész boldogsága. (139/1 : 81)

véve 1. hat in 10 — **7.** (szenv; *szókapcs:) általán ~* 5 : 8 *egészben ~* 5 : 41; 6 : 97; 7 : 634, *együtt ~* ld. **[együttvéve]**, *magában ~* 6 : 163, 189, 436 — **10.** (csel; *szókapcs:) búcsút ~* Esztendő esztendő után Jött a földet meglátogatni, S bucsút sem véve távozának. (Ap/3 : 143) *lélegzetet ~* 3 : 166 — **11.** (szenv; *szókapcs:) figyelembe ~* senkitől figyelembe nem véve játszottam kis szerepemet (ÚL/5 : 47)

vevén 2. hat in 1 — **7.** *(szókapcs:) célul ~* neki ereszté lovát Blundel és Cantelupe, egy fát vevén célül. (RH/6 : 193)

vö. **szedtevette, vevő**

vész[1] tn ige **41** | 35: *veszek* 2, *-Ø* 4 *~ vesz* 5, *veszünk* 1, *vesznek* 1; *veszett* 1, *vesztetek* 1, *vesztek* 1; *-e* 1 | *vesztek volna* Ø *~ vesztek vóna* 1 | *vesszek* 1, *vesszen* 14, *vesszenek* 2

1. 'elpusztul, elvész': A napvilágtól szemed fénye vész. (566/2 : 138); *(tőism:) ~ — elvész* Szólott ő felsége .. Hohér által veszszen ez a három zsiván. S megtörtént vala, mit ő felsége kiván, Hohér által veszett el a három zsiván (Drt/4 : 209) *veszt — ~* Vesztve téged vésze boldogságom (16/3 : 251); *(párh)* Maradtak vón, vesztek vóna Ott a hazájokba'! (773/3 : 60); *(szókapcs:) →éhen ~* 1 : 155; 2 : 214; 3 : 72; 4 : 113; 7 : 48 *→haszna ~* 1 : 343 *itt ~* Ha mindnyájan itt veszünk is, Előre! (831/3 : 203) *→kárba ~* 3 : 90, *oda ~* ld. **[odavész]**, *ott ~* ld. **[ottvész]**, *→örvénybe ~* 2 : 177 — **a)** (fsz módban szidalom, átok kif.:) Vesszen isten hírivel. (Cor/4 : 309) *(ism)* [Saul:] Vesszen minden hazaáruló! [Beghel:] Vesszen, még egyszer! [Bial:] Vesszen, még ezerszer! .. [Saul:] Bepecsételt levél vagyok, mellynek cimét már hallottátok: „Vesszen minden hazaáruló." (TH/4 : 159—60) + 4 : 159(2×), 198(2×) *(tőism:) →elvész — vesszen* 4 : 80(2×) *(ellent:) éljen* [→él[1]] — *vesszen* 1 : 16; 4 : 206(2×)

2. '(el)tűnik': A barátság is, s a szerelem Kéje vész a földről jegytelen. (43/3 : 270) + uo.; *vhova ~* a föld alattam Végtelen mélységbe vesz. (649/2 : 232) + 2 : 96; *(szókapcs:) →ködbe ~* 4 : 279 — **a)** 'gyorsan csökken, fogy': a hölgy .. benn beszédet halla. Bátorsága veszett, s szíve dobogott (RH/6 : 371)

3. *(átv)* '(tekintet) vhova irányul, szegeződik': *vhova ~* Tekintetem a csillagok közé vész. (415/1 : 363) *→rajta ~* 2 : 202

veszni fn in 6 — **1.** Lyányod .. Többé nem tiéd, Mért is volna? őt ugy is csak Veszni kényszerítenéd. (BI/2 : 325) + 4 : 51, 204 *(ism)* Ha a király s haza egy uton nem járnak, Egyiknek veszni kell, veszni a királynak! (803/3 : 106); *éhen ~: (párh)* Inkább meghalni, éhen veszni, mint Koldulni a megérdemelt dijért. (Cor/4 : 283)

vö. **veszendő, veszett**

vész[2] fn **52** | *-Ø* 28 (b 4), *-ek* 1; *-e* 2 | *-t* 8, *-eket* 1; *-ben* 2, *-einkben* 1; *-kor* 1; *-en* 1, *-eken* 1; *-nek* b 2; *-szel* 2, *-ekkel* 1, *-emmel* 1 — *(vál)*

1. 'vihar, szélvész': Megszűnt a vész, a hold is fönn az égen. (415/1 : 363) Ember, állat, madár Elbújt a vész elől (418/2 : 10) *(páros kif)* A verőfény .. a vészen, a felhőkön Győzelmet nyere (BI/2 : 312) *(felsor:) ~, ár[2]←, apály* 3 : 265 *(párh)* Mit nekem hab! mit nekem vész! Én nem félem haragát (61/1 : 14) + 3 : 258; *(kép)* És mi kelti e vihart?... az eszme: Ha te, lyányka, nem lennél enyém! .. Múl a vész, a tenger csendesül, ha Ezt az eszmét elzavarhatám. (339/1 : 299) Hajós vagyok, ki vészkor Mindent tengerbe vét, Hogy az üres hajóban Megmentse életét. (587/2 : 161) + 2 : 51; 3 : 70, 167; 6 : 449 *(kép, ism)* [kedélyem] a kis forrás most már nagy folyam .. Vészek kergetnek vészeket fölötte .. csatáitól a fergetegnek Mind fenekiglen fölforgatva van (403/1 : 350); *(jelzővel:) →sodró ~* 1 : 22; *(birt szerk:) észak ~e* 'viharos északi szél': Éjszak vésze, te prédát üző sas, Szárnyaid mért nem süvítenek? (262/1 : 247) *(birt szerk, kép:) ~ hárfája←* 1 : 413(2×); *(szókapcs:) ~ jön vmire: (kép)* Vész jött e fára, melly azt szétszaggatta; Egy ág keletre, a másik nyugatra, S éjszakra a törzs, az öreg szülők. (559/2 : 127) *~ kel* Eltűn .. az őszi

nap sugára, Hogyha vész a láthatárra kelt. (43/3 : 270)

2. 'pusztító (természeti) csapás': „Menj, menj, ifju", gondolá magában [a tenger] . . „. . De ha vissza, a leány felé jősz, Minden vészemmel találkozol." (490/2 : 48) egy kis cinege . . Nem háborítja őt meg semmi vész, Télben, viharban vígan fütyörész (797/3 : 96); *(alleg)* Földindulás jött, melly lerombolá [a szobrot], Megingatá alapján őt e vész (770/3 : 56); *(birt szerk:) enyészet ~e* a hír fönséges terebély fa . . Rontó enyészet vésze nem fog rajta (290/1 : 266), *~ előjele* Oh te piros nap! Mért vagy te piros? . . Csak én tudom ennek okát . . Ez vésznek előjele A melly még ma lesujt a világra (HK/1 : 134) *~ harangja* 'vészharang': *(kép)* a nemes keblű barát . . midőn a vész harangja zúgott, Szent hűséggel nyujtá jobb karát (63/1 : 16); *(szókapcs:) ~ tombol* jött a döghalál . . Tombolt a vész irtóztató erővel (855/3 : 234) *~t →hirdet* 1 : 134 *~t →jelentő* v. *jövendölő* minél beljebb jutok A tenger végetlenébe, Annál ritkábban jön illyen Vészt jövendölő madár. (717/2 : 340) + 2 :127 — **a)** 'pusztulás': *(jelzővel:) →elmúlási ~* 1 : 300 *→halálos ~* 3 : 95; *(szókapcs:) ~ jön vkire: (párh)* Javuljanak, míg van idő, Mig rájok nem jön a vész, az ítélet. (Ap/3 : 149) — **b)** *(átv)* 'lelki szenvedés': Oh, a szülők! . . sorsok vészt zudít Keblökbe dúlni és pusztítani (38/3 : 264); *(jelzővel:) →leleksújtó ~* 1 : 10; *(szókapcs:) ~ támad← vmiből* 1 : 347

3. 'nagy baj, veszedelem': ma a vészben nekem csak Az irgalom nyitá meg ajtaját. (732/3 : 14) *az onka . . ha vész van, kiabál (P 198/3 : 332) + 7 : 158 *(ism)* Oh szabadságunk . . nem kivánom, hogy ne találkozzál vészekkel pályádon . . de legyen mindig férfierőd a vészeken diadalmaskodni! (P 201/5 : 78); *(szókapcs:) ~szel →dacol* v. *→szembeszáll* 2 : 178; 4 : 363 | *(ráértés)* Felhős az ég hazámon, Aligha nem lesz vész (241/1 : 231) + 2 : 64 — **a)** 'harci veszedelem': Ha életrevalók vagyunk, Nem fog a vész birni velünk. (810/3 : 182) [Marcius] példáján a gyávák játék gyanánt Vevék a vészt. (Cor/4 : 275); *(szókapcs:) ~t elhárít* (töredékes szövegben:) Nem tudom, lesz-e Európa [. .]ántunk, hogy segítsen elhárítani a vészt [. .]annyi vészt hárítottak el? (L 285/7 : 219) *~t →jövendölő* 1 : 196 *~ben a hon* „Vészben a hon!" elhatott a nagy szó [apám] . . fülébe, S mankó helyett zászlót vett kezébe. (816/3 : 188)

veszedelem fn **8** | *-Ø* 3, *. . lmek* 1 | *. . lmöket* 1; *-be* 1; *. . lmére* 1; *-től* 1

'pusztulással fenyegető súlyos helyzet': Mutassuk meg, hogy mik vagyunk? Ollyanok, A kiken a veszedelem Ki nem fog! (760/3 : 45) Föl tehát, nemzetem, minden erejével karodnak és lelkednek, mellyet eddig nagyobb veszedelmek sem bírtak megtörni. (P 256/5 : 131) + 6 : 198; 7 : 137; *(szókapcs:) veszedelmet szerez* ha . . valami szegény lyányt látnak . . mindig készek ennek hiúságát használni, s veszedelmöket szerezni. (RH/6 : 93) — **a)** 'ennek lehetősége, valószínűsége': *(párh)* Rablók, fosztogatók közé keveredtem; Most is köztök élek magam szégyenére, Ártatlan útasok nagy veszedelmére. (138/1 : 80); *(szókapcs:) ~ fenyegeti←* 3 : 313 *~ vár*[1]*← rá* 1 : 192

veszedelmes mn **10** | 9: *-Ø* 6, *-ek* 1 || *-ebb* 2

1. 'veszedelmet okozó, azzal járó': A fakó leány . . nem tudta, mi szin alatt látogassa meg a beteget, pedig mennyire szerette volna látni . . nem veszedelmesek-e sebei? (FL/4 : 137) Debrecen még a pénteknél is veszedelmesebb (P 291/5 : 146) + 6 : 82; 7 : 71 *(páros kif)* Egy nagy szándékjok van, Nagy és veszedelmes. (795/3 : 92) — **a)** 'olyan (személy), aki árthat': *(szembeáll)* Szép állat az asszonyi állat, Szép és veszedelmes (417/2 : 9); *~ vkire nézve* attól tartottunk, hogy megint találkozunk valakivel, a ki még veszedelmesebb lehet ránk nézve, mint a kisbiróné. (N/4 : 109)

2. 'vészes, rémes': atyám . . a veszedelmes hírvétel után egy percig sem késett pokoli örvénybe sülyedendő fija megmentésére rohanni. (UJ/5 : 19) *(haladv:) szomorú — →igazságos — ~* 4 : 406

veszedelmesen hat 1 — **2.** (nyomósításra:) egykor veszedelmesen gyülölted a kártyát. (HKöt/4 : 63)

veszekedett mn **1**

(biz) 'veszett; roppant, szörnyű (nagy)': *(páros kif:) →baromi ~ munka* 7 : 130

veszekedik tn ige **2** | *-tem* 1, *-tünk* 1

'pöröl, civakodik vkivel': *(páros kif:) ~ s →haragszik* 7 : 8 *(halm, fokozás:) →fárad, izzad, szónokol, ~* 7 : 144

veszekedő mn és fn **2**

I. 1. mn in 1

'civakodó, pörlekedő': Mi ez, veszekedő bolondok? . . Vissza, s hagyjatok az öregnek békét! (RH/6 : 79)

II. fn 1 | *-k*

'veszekedő (I.) személy': elveim ellen van, hogy veszekedők közé elegyedjem. (Drt/4 : 212)

veszély fn **70** | *-Ø* 29 (b 3), *-ek* 4; *-e* 1; *-ei* 2 | *-t* 5, *-eket* 2, *-ét* 3; *-be* 3; *-ben* 6, *-eiben* 1 *~ -iben* 1; *-ből* 1; *-en* 2; *-nek* 1, *-ének* 1; *-nél* 1, *-einél* 1; *-re* 1, *-ire* 1; *-től* 3 *~ -[től]* 1

'veszedelmes helyzet': Kiáltsatok rá a harangozóra, Hogy verje félre a harangokat; Nagy a veszély (519/2 : 95) a haza követeli

hogy minden kitelhető lépést megtegyen ön, mi a veszély megszüntetésére szolgál. (L 235/7 : 170) + 4 : 311; 6 : 77, 186, 281, 282, 323; *(páros kif:)* ~, *fogság* Veszélyben, fogságban .. férfi ótalmára vala szüksége [Lucynak] (RH/6 : 149) ~ *és szemrehányás* [bátyám] .. komoly társasága, valamint derék szolgái minden veszély- és szemrehányástól megóvandnak. (RH/6 : 169), *(halm:) fáradalmak, ~ek és →szerencsétlenség* 5 : 135 *nehéz →munkák, ~ek, vércseppek* 4 : 366, *(részletezés)* Téged megmenteni? tüzön, vizen, nyilzáporon, minden veszélyen keresztül örömest. (TH/4 : 186), *(szembeáll)* Kiomlott vérem gyógyszer inkább, Mintsem veszély. (Cor/4 : 249); *(jelzővel:) →harci* ~ 1 : 143 *nagy* ~*:* *(párh)* [Montfort] kezei közt .. [volt] gyenge, zsarnok fejedelme .. Ebből semmi rosz nem következett — nagy veszély nem támadt. (RH/6 : 173); *(birt szerk:) (párt)harc ~ei* Te melletted lovaglék A harc veszélyiben, A hol az élet pusztul És a halál terem. (842/3 : 221) + 6 : 309; *(szókapcs:)* ~ *éri* Monthermer Hugo .. nem képzelhete veszélyt, melly őt valahogy érhetné (RH/6 : 264) ~ *keletkezik* v. *→támad* ma reggel óta, midőn .. a veszély keletkezett, már három lovas embert küldénk a .. gyógyszertárba (NI/6 : 425—6) + 6 : 173 ~ *száll vkire* Mélyen titkolta szándokát .. Nem szerzett társakat magához, Nem dicsvágyból .. De hogy ne szálljon másra is veszély, Ha terve megbukik. (Ap/3 : 175) *~t →keres* 4 : 241 *~eket (s →durva bánást) szenved* v. *kiáll* Monthermer Hugo gróf .. sok veszélyt állt ki szárazon és vizen (RH/6 : 97) + 6 : 186 *~be →dönt* v. *ejt* [az előszoba] előtt egyik szolga ágya volt, nehogy éjente valaki az urhoz jőjön, ki őt veszélybe ejthetné. (RH/6 : 271) + 6 : 125 *~be jön* Ha illy emberek veszélybe jőnek, s fejök bezuzatik, magokat vessék okúl (RH/6 : 93) *~ben (van) hazánk* v. *a hon* Hogy ne búslakodnánk, Mikor veszélyben van Édes magyar hazánk? (795/3 : 92) + 3 : 85 — **a)** 'ennek lehetősége, valószínűsége': Hódolásról nem lehet szó. Még nem olly nagy a veszély. (750/3 : 34) Maradj; tovább haladnod Veszély. (Cor/4 : 291) + 4 : 314; 6 : 202, 223, 274, 299, 317; 7 : 170; *(páros kif:) csaták és ~ek* Csaták és veszélyek állnak utamban — talán soha többé nem foglak látni. (RH/6 : 148) *→nehézségek és ~ek* 6 : 168, *(halm:) gyalázat, ~, igaztalanság← s hazugság* 6 : 348 *(párh)* minden felé kisérni foglak — sem távol sem veszély nem fog visszaretteneni (RH/6 : 367); *(jelzővel:) bizonyos* v. *valódi* ~ Kővárvidékén az utazás bizonyos veszély minden kaputos magyar emberre nézve. (L 235/7 : 169) + 6 : 272 *→fenyegető* ~ 6 : 290 *közelgő* ~ Flamareilné .. bátorsága s hideg vére a közelgő veszélynél ébredni kezde. (KH/6 : 54) *→közvetlen* ~ 6 : 375 *(nagy →vétek és) nagy* ~ Tanácsosabb most e fölzendülés .. Mint várni később még nagyobb veszélyre. (Cor/4 : 289) + 4 : 307, 371, 377; 6 : 105, 301, 354 *(új vétek,) új* ~ egyik tervet a másikra halmozza, mellynek mindegyike uj vétek, uj veszély, s mellyek valamennyien egymást födözni rendeltetvék ugyan, de mint egy fölötte nagy bírodalom roszúl őrzött határa, minden ponton uj veszélyt mutatnak. (RH/6 : 379) *váratlan* ~ 6 : 34; *(szókapcs:)* ~ *fenyegeti* v. *→fenyíti* 1 : 218; 5 : 92; 6 : 34, 169, 272, 276 (részleges *ism)* a ki veszélyeztet a hazát, hogy itt és itt veszély fenyegeti, az ellensége nem lehet, de igen is ellensége az, a ki látja a veszélyt és hallgat. (P 205/5 : 92), *~ben →forog* 6 : 105, 232, 301 *túl lesz a ~en* „Miattam ne kockáztasd életedet, Clare" „Attól ne tarts .. nem sokára túl leszek a veszélyen." (RH/6 : 192) *~nek →kitesz* v. *kitétetik* A két férfi vidáman folytatá munkáját, nem is gondolva .. a veszélyre, mellynek urok tételék ki, ha nem lenne elég erős a vért (RH/6 : 339) + 6 : 23, 212, 316 — **b)** 'annak a helyzete, aki, ami veszélyben van': szabadságunk s jogaink veszélyei elvonhatják az ember figyelmét magánybánatától. (RH/6 : 164) az öreg Monthermer gróf, ki észrevette öccse veszélyét, oda vágtatott lovagjainak erős csapatával, s segíte neki (RH/6 : 225) + 6 : 212 *(felsor)* Az atya halála, bátya meggondolatlansága, s a kedves veszélye bánattal föllegezik a napot. RH/6 : 370—1)

veszélyes mn **30** | 29; **veszélyes** 28, **veszéles** 1: *-Ø* 21, *-ek* 1 | *-nek* 1, *-eknek* 1; *-sé* 2 || *-ebb* 1 || *leg- -ebb* 2

'veszélyt magában rejtő, veszéllyel járó (dolog, helyzet, állapot)': az épen nem jóakaró szem .. sem tudá mindjárt, hova szórja veszélyes nyilait. (KH/6 : 6) e nemes lovag .. veszélyes összeesküvésnek lett fölfedezője (TH/4 : 175) + 4 : 295, 305; 6 : 28, 123, 135, 218, 269, 426 (+9) *(páros kif:) →terhes,* ~ 6 : 270 *(párh)* Edvárd követé őt álöltözetben, s a Pyrenéknek közepette .. veszélyes, mysteriumokban olly gazdag életmódja kezdődék (KH/6 : 56); *(jokozás:)* ~ — *halálos←* 4 : 366 *→haszontalan* — ~ 6 : 206; *(szembeáll)* ez az ut nem levén biztos, sőt igen veszélyes levén, föl kellett kanyarodnom Dézs, Beszterce felé (P 264/5 : 139) | (betegségről, sérülésről:) mi bajod? .. valami veszélyes betegség, ugy-e? (HKöt/4 : 32) [Gedő:] Veszéles sebed? [Baját:] Oh nem. Nem sokat, vagy legalább nem sokáig fogok szenvedni benne. (TH/4 : 407) + 6 : 273 — **a)** 'olyan (személy), aki árthat': [Gloucester] sohasem lehet nagy ember; mind a mellett befolyása veszélyessé teszi őt (RH/6 : 123) *(párh)* Hol az ellen, kérdezed? .. Mindenütt van, a hová tekintesz, S

legnagyobb és legveszélyesebb az, Ki mint testvér símul kebleinkhez. (798/3 : 98)

veszélyesen hat 1 — (sérüléssel kapcs:) a vadászaton elbukott atyja lova, s megsérté azt, noha nem veszélyesen. (RH/6 : 145)

veszélyeztet ts ige 6 | 5: *-i* 1, *-ik* 1; *-é* 1 | *-ne* 1 || .. *esse* 1

'veszélybe hoz': Minden, mit öcséd kíván, az, hogy távolléted által képes legyen, a nélkül, hogy téged veszélyeztetne, megmondani, kivel találkozott itt az erdőben. (RH/6 : 276); *(szókapcs:) vki él(e)tét*, ill. *helyzetét ~i* ne veszélyeztesse ön helyzetemet, mint előbb éltemet. (KH/6 : 55) + 6 : 279 *szabadságát ~i* Ashby Alured látta, hogy kissé messze is ment s talán szabadságát veszélyezteti, ha többet mond. (KH/6 : 190) | *(túlz)* egy negyedik személy halvány, komoly arca pillanta Garnier vállán keresztül .. E közbetolakodásnál, mi haja öszhangzatát veszélyezteté, az őrnagy élénken fordúlt vissza (KH/6 : 40)

veszélyeztetni fn in 1 — *(szókapcs:) életét ~ : (szembeáll, tőism)* ellene életét sem kíméljeté, ha saját életét akarná is inkább veszélyeztetni vagy elveszteni, mint Lucy bátyját megölni (RH/6 : 331)

veszélyeztetés fn 1 | *-ével* 1

'veszélybe hozás, kockáztatás': Ti néhány becsületes kaputos emberek, kik a magatok veszélyeztetésével is pártomon, és igy a nép pártján voltatok, fölirtam neveiteket, s nem fogom elfeledni. (P 207/5 : 105)

veszendő mn és fn 4

I. mn 2

1. 'veszélyben levő, elveszésnek kitett': Szabadságtok veszendő [You are at point to lose your liberties]; Marcius Akarja azt elvenni (Cor/4 : 300)

2. 'pusztulófélben levő': *(páros kif:) ~, →dúlt ország* 1 : 359

II. fn 2 | *-be* 1; *-ben* 1

(hat) *~ben* 'pusztulófélben': Nyelvünk is veszendőben volt már, Hozzája közel volt a vég (715/2 : 337) — a) *(szókapcs:) ~be megy* 'kárba vész': azon idő, mellyet itt töltesz, nem megy veszendőbe. (RH/6 : 321)

vészes mn 12 — *(vál)*

1. 'viharos': Hol tanultam ezeket? Egy bagoly beszélte, A midőn egy vészes éjjel Egy odúban háltam véle. (BI/2 : 321); *(hsl)* Összeborzadott a föld, S dörgött, morgott, mintha vészes Felhőket nyelt volna el (642/2 : 224) *(kép)* Ide megyek, a temetőbe, én Fájdalmaimnak vészes éjjelén (281/1 : 258) + 3 : 217 — a) 'vihartól erősen hullámzó (víz)': Mozgó hegyekből áll A vészes óceán (418/2 : 11) *(parabola)* Tengerekre, vészes tengerekre A kicsiny sajkát vezessem-é? (358/1 : 310) *(alleg, párh)* A folyó, mellyen jövék Ide, a hol most vagyok, Hosszu és vészes folyó volt (717/2 : 339)

2. 'pusztulással fenyegető': Születni fognak nagyszerű napok, Élet-halálnak vészes napjai. (541/2 : 114) [Marcius] Egyedül ment Be a vészes városkapun (Cor/4 : 275) — a) 'veszélyes, kockázatos': nekem jutott a vészes Dicsőség, hogy veled Járjam be, oh vezérem, A csatatéreket. (842/3 : 220) Rá álltok, a testet megóni a Haláltól vészes gyógyszer által! (Cor/4 : 297) *(párh)* Ki gondolná? milly zajos, mi vészes Volt a pálya, mellyen ő futott át. (696/2 : 294)

veszett mn 23 | 15

1. 'veszettségben megbetegedett (kutya)': *(hsl)* csak azzal vivok meg, a ki ugy megsért, mint az a nyomorék, hogy aztán olly passioval süthessem rá fegyveremet, mint a felém közelgő veszett kutyára. (L 218/7 : 155) + 1 : 60; *(Szh-szerű:) neki esik, mint valami ~ kutya←* 4 : 102, ld. még **veszettkutya** — a) 'ilyenre vonatkozó': Km: *amely →kutyának ~ hírét költik, meg van az veszve* 4 : 119

2. *(átv)* 'eszeveszett, féktelen': Ha szükség lesz rám, csak a veszett mészárost tudakolja, mert ugy hínak közönségesen (Drt/4 : 213) — a) 'tomboló (szél)': Veszett szélvész, te még mindegyre tombolsz (415/1 : 363)

3. *(átv)* 'őrjöngő, dühöngő': „Sujts!" ordít a veszett király, „Sujts, bakó, sujts, mig egy fej áll!" (834/3 : 210) | (érzelemről, indulatról:) veszett dühében Fejét a falhoz vágta és leroskadt (Ap/3 : 169) Kiáltottam vón a Gyáva bámulókra Veszett fájdalmamban (777/3 : 69) + 4 : 387; 5 : 113 *(páros kif)* Oh, hogyha szétönthetném köztetek Azt a szilaj veszett gyülöletet, Mitől keblem .. dagad! (833/3 : 205) — a) 'ilyen személyhez, csoporthoz tartozó': *(ráértés)* Haramja-csorda .. ránk veszett fogad fened. (839/3 : 217)

4. (nyomósításra; Szh-*szerű, durva:) mint ~ fene←* 1 :88 *~ kutya módra* 'nagyon, roppantul': Arra pedig veszett kutya módra számítok, hogy Pesten minélelébb vendégem léssz. (L 169/7 : 93)

veszettül hat 8 | *-ül* 7 || *-ebbül* 1

3. kérlek, ne kiabálj itt ollyan veszettül (Drt/4 : 219) + 5 : 70 — 4. 'nagymértékben': [a király] naponként Veszettebbül sűlyedt a piszokba (793/3 : 89) + 2 : 207; 3 : 61, 307; 4 : 216 *(párh)* Pingálj dühösen és szeresd veszettül .. Petőfi Sándor bátyádat vagy öcsédet. (L 179/7 : 109)

veszettkutya fn 1

veszett kutya 'ua.': *(Szh-szerű:) ~ módon* 'dühösen': lelövöm azt a silány fattyút, ki vakmerő volt olly veszettkutya módon nekem rohanni (L 221/7 : 160)

vészharang fn **2** | *-ok* 1 | *-ot* 1
'veszély jelzésére megszólaltatott harang': *(szimb; szembeáll)* Félre most, lant. . . futok a toronyba, Megkondítom azt a vészharangot! (798/3 : 99) + 3 : 98

veszít ige **14** | 11; **veszít** 10, **veszit** 1: *-ek* 1, *-Ø* 2, *-ünk* 1; *-i* 1; *-ett* 2, *-ettünk* 1; *-é* 1 | *-sen* 1, *-sünk* 1
1. ts 'veszni hagyni kénytelen': Koszorúnk egy levelét veszíti (625/2 : 205) Budapest az ellenség kezében van. Sokat veszítettünk, de korán sem mindent (P 256/5 : 130) + uo. 6 : 12, 61 *(ellent:)* ~ — *nyer←* 3 : 201; 4 : 213 — **a)** 'elveszti vkijét, vmijét': *(tőism:)* *→elveszt* — ~ 7 : 167—8; *(szókapcs:)* *eszét ~i* 'megtébolyodik': Eszét veszíté s ez most visszajött? (Ap/3 : 163) — **b)** 'szem elől téveszt': *(szókapcs:)* *→célt* ~ 3 : 305
2. tn 'vereséget szenved': *(szembeáll:)* *→győz* — ~ 4 : 407
veszítni fn in 2 — **1.** *(ellent:)* *→nyerni* — ~ 3 : 97 — **a)** *(szókapcs:)* *eszméletét* ~ Zsibbadni kezdtek tagjai, Eszméletét kezdé veszítni (Ap/3 : 166)
veszítve 1. hat in 1 — **1. a)** *(tőism)* őt veszítve, minden jót veszt. (RH/6 : 120)
vö. **veszt**

vészjel fn **1**
'veszélyt tudtul adó (kürt)jel': E pillanatban kürtszó hallék . . s Monthermer Hugo a kápolna ajtajába lépett, tudván, hogy az vészjel. (RH/6 : 202)

vészmadár fn **1**
'közelgő vihart, vészt nyugtalan röpködésével, vijjogásával jelző madár': *(met)* Néha száll csak árbocomra Egy-egy síró vészmadár:Egy-egy fájó aggalom Jövendőd miatt, hazám (717/2 : 340)

vesződik tn ige **4** | 3: *-ik* 1; *-tem* 1, *-ött* 1
'fáradozva bajlódik, kínlódik': Fegyveres úr álljon ki a gátra, Irja meg levelét . . . de mi hagyjuk őt itt! Keresztyéntelenség nézni, mint vesződik. (Tb/3 : 294); ~ *vmivel* 'fáradságosan igyekszik alakítani vmit': Lehel . . Vesződött arcával, hogy mogorva legyen (LV/3 : 310) ~ *vkivel* 'fáradságot fordít a vkivel való foglalkozásra': ezt sem érdemelte, hogy eddig vesződtem vele, olly emberrel, kiről a gyalázatot az özönvíz . . sem mossa le. (L 218/7 : 155)
vesződve 1. hat in 1 — E kinéletnek vesződve Láncait mért hordozom? (21/3 : 254)

vesződség fn **3** | *-Ø* 2 || *-ekkel* 1
'fáradozás, bajlódás': *(jelzővel:)* *→hétköznapi* ~ 3 : 54 *→hiábavaló* ~ 5 : 88 *→példanélküli* ~ 5 : 148

Veszprém tulfn **7** | *-Ø* 5 | *-en* 1; *-től* 1 — (földrn)
1. 'dunántúli vármegye': tovább folytatám . . utamat . . átkelve a Balatonon, Somogyon, Veszprémen keresztül Tolnába. (L 16/7 : 12); (jelzőként) ~ *m(egye)* Cseszsnek Veszprém m.-ben. (P 6/5 : 156) Domanovszky . . Ajkára (gondolom Veszprém megyébe) ment Pápán keresztül. (L 16/7 : 11—2) + 5 : 157
2. 'e megye székhelye': Csesznek . . Pápa és Fehérvártól 4, Veszprémtől 3 mfldre. (P 6/5 : 156) | (levélcímzésben:) légy szíves a Hazánk nekem járó példányát öcsémnek küldeni, s címezd így: Petőfi Istvánnak Palotán, utósó posta Veszprém (L 141/7 : 55) | (vers keltezésében:) Vadonban . . Veszprém. (64/ÖK.[1] 115)

veszprémi mn **1**
'Veszprém megyei, ill. Veszprém város melletti': együtt tartunk a Bakony felé . . ott jó keresete van a szegény legénynek, ha iparkodik. — A bizony, szólt a vén gazda . . a hires veszprémi akasztófa is mingyárt ott van a szomszédságában. (N/4 : 111)

vessző fn **10** | *-Ø* 3; *vesszeje* 1 | *-t* 2, *-ket* 2; *vesszejével* 2
1. 'ütésre, fenyítésre használt vékony, hajlékony pálca': *(ism)* [az oroszlán] tömlöcének őre jő, S merengésének eltünik világa, Mert vesszejével őt ez főbe vágta. Vessző s egy illy fickó parancsol néki (736/3 : 19); *(met, fig etym)* Láttatok-e már katona-veszszőzést? . . én végig mentem e hosszu [év]soron, és vesszőztetém a sanyaruság vesszejével. (HKöt/4 : 42) — **a)** *(átv)* 'olyan személy, aki büntet': *(párh)* hazád . . Ellenséginek ostora voltál, barátinak vesszeje voltál. (Cor/4 : 282)
2. 'nyílvessző': elővették nyilaikat, megfeszíték, s rájok illeszték a vesszőket (RH/6 : 92) A lövés átfurta a kucsmát . . Igy maradt függve a vessző fekete hajában (RH/6 : 94) + uo. (3×); 6 : 132

vesszőz ts ige **1** | *-ik* 1
'vesszővel (1.) ütlegelve büntet': [a katona] az alatt, míg vesszőzik, Sétál vagy fut, a hogy tetszik. (595/2 : 173)

vesszőztetik szenv ige **1** | *-ém* 1
'vesszővel való verést szenved': *(fig etym:)* *→katonavesszőzés* — *→vesszővel* ~ 4 : 42

veszt ige **61** | 42: *-ek* 4, *-Ø* 4, *-enek* 2 ~ *-nek* 1; *-em* 1, *-ed* 1, *-i* 5, *-ik* 1; *-ettem* alr 5, *-ett* 4; *-ék* 1, *-e* 3, *-énck* 2; *-ém* 1, *-é* 3 | *-ené* 1; *-ettem volna* tsr 1 || *-het* 1; *-hetéd* 1
1. ts 'veszni hagy vmit': Rikárd, a nélkül, hogy egy pillanatot is vesztene, fölment a nagy lépcsőn a felső szobába (RH/6 : 303) — **a)** 'nem tud többé megtartani vmit, vkit':

Nálánál fiatalabb hölgy sok bolondságra vezethet vala .. polgárival egybeköttetésed veszthetéd magasabb körökben (KH/6 : 28) *(ism)* Majd azt kell hinni, hogy a legbecsesbet veszté a világon egy könnyelmű lyányka helyett. — S talán csakugyan a legbecsesbet is veszté a földön, mert hitet és bizalmat vesztett. (RH/6 : 120) *(tőism:)* →*veszítve* — ~ 6 : 120; *(szókapcs:)* *bátorságát* ~*i* [Rikárd] veszté bátorságát, ha a halott arcának láttára gondolt. (RH/6 : 301) →*dicsőségét, becsületét és tiszteletét* v. →*hírét* ~*i* 4 : 253; 6 : 337 →*életet* ~ 1 : 13 *életét* v. *létét* ~*i* mit gyermekkorunkban bámultunk .. ifjusági emlék tárgya, melly a későbbi látás után kellemét s ezzel létét veszti. (NI/6 : 421) + 4 : 253; 6 : 337, *eszét* ~*i* ld. **vesztve**, *fejét* ~*i* 'kivégzik': Saul .. fejét veszti, mihelyt be meri azt hozni még egyszer Magyarországba. (TH/4 : 170) *helyét* ~*i* 'elbocsátják állásából': Ha követnek ki nem neveztetem, három hónap eltelte előtt helyemet vesztem. (KH/6 : 55) →*szemfényét* ~*i* 1 : 173 *tért* ~ a fiatal ember .. látván, hogy a tért minden lépten veszti, egy, elhatározó salve szükségét érzé (KH/6 : 35) *türelmét* ~*i* megbocsássatok, hölgyek és urak, hogy türelmemet vesztém .. kissé indulatos vagyok (TH/4 : 177) — **b)** 'nem tud többé szemmel tartani': *(szókapcs:)* *célt* ~ 'eltéved': *(átv)* Láttátok-e .. Borús hazánknak két sarkcsillagát? Evezhetsz bátran, nemzetem hajója, Nem veszthet az célt, a ki illyet lát. (216/1 : 173) *szem elől* ~ A párisiakat, kik a rokkantak székesegyházát sohasem vesztik szem elől, sajnálom (KH/6 : 39) — **c)** 'nem tud elérni, megvalósítani vmit': ~ *vmiben* Mit egy részről a fölebb menetelben veszték, más részről helyre hozá azt szép szőkém (KH/6 : 21); *(szókapcs:)* *célt* ~ 'nem éri el célját': Ha e szavak intésül szolgáltak Hardynak arra, hogy a szobát elhagyja, ugy célt vesztének (RH/6 : 77) + 6 : 344 →*hatását* ~*i* 6 : 395

2. ts 'ellenfelének kénytelen átengedni vmit' ld. **vesztett** | (játékban:) Egy este roppant összeget vesztettem (HKöt/4 : 63); *sokat* ~ *(— veszteni←)* 4 : 20, 90 — **a)** tn 'játékban bizonyos összeget veszt': *(tőism)* a szerencse fordult, és ő elkezdett veszteni. Egyre vesztett. (HKöt/4 : 26) *(ellent:)* ~ — *nyer←* 4 : 54, 64(2×) *(ellent, tőism:)* ~ — *nyer* — *elveszt←* 4 : 90(2×)

3. ts '(harcból) legyőzöttként kerül ki': *(szókapcs:)* *csatát* ~ Napoleon .. Waterloonál félig nyert csatát veszte. (KH/6 : 55) — **a)** tn 'ua.': *(ellent:)* ~ — *győz(ő)←* 2 : 179; 5 : 131 | (választási harcban:) nem hagytak engem beszélni, mert nagyon jól tudták ők, hogy ha szót emelek, ők vesztenek (P 210/5 : 108)

4. ts 'fogadásban ellenfele igazát kénytelen elismerni' ld. **vesztett** — **a)** tn 'ua.': fogadok hat palack pezsgőben, akarja? — Igen, s kötelezem magam, kétannyit adni, ha vesztek (NI/6 : 432) *(ism)* Vesztett! vesztett! kiálta rám barátom neje. (NI/6 : 433)

5. ts 'kárt szenved': Játszani akar velem? .. ha kelepce, ugyan mit vesztek rajta? (KH/6 : 51) — **a)** tn 'ua.' ld. **veszteni** — **b)** tn ~ *vmiben* v. *vmiből* 'csökken, fogy vmije': azon emberek .. jótéteményeikért .. egy kis kamatot szeretnek venni, pedig ez által nagyon veszt becséből a jótétemény. (FL/4 : 125); *(-t* ragos hat-val:) éjei nem keveset vesztének nyugalmokból. (RH/6 : 157) *(ellent:)* ~ — *nyer←* *vmiben* 6 : 58

veszteni fn in 13 | *-eni* 11; *-enem* 1, *-ened* 1

1. *(szókapcs:)* *nincs* ~*eni (való) idő* v. *pillanat* 'sietni kell a cselekvéssel': Siessetek urak, siessetek — nincs veszteni való idő! (RH/6 : 246) + 5 : 89; 6 : 179, 222, 272, 275, 294, 376 *nincs mit* ~*enie* 'nincs semmije': tudtam, hogy [Hiripi] meg nem csalhat, miután nem volt mit vesztenem a földön. (HKöt/4 : 51) — **2. a)** *(tőism)* az éjjel játszottam és sokat vesztettem. — Pedig nem igen szoktál veszteni. (HKöt/4 : 20) *(ellent, tőism:)* →*nyer(ni)* — *(veszt —)* ~*eni* 4 : 26, 64 — **5. a)** Bármi történik a sorompó közt — bárki hal meg vagy marad élve — neked mindenkép vesztened kell. (RH/6 : 337)

vesztett 2. mn in 4 — **2.** Ne busúlj, franciák fölséges királya! .. Visszafoglaljuk mi vesztett országodat. (JV/1 : 195) — **3.** Vesztett csaták, csufos futások! [verscím is] (836/3 : 212) — **4.** még nem volt idő, mellyben valamellyikünk ama .. vesztett fogadást megbánta volna. (NI/6 : 439)

vesztve 1. hat in 2 — **1. a)** ~ — *vész*[1]← 3 : 251; *(szókapcs:)* *eszét* ~ A kormányos .. eszét vesztve áll magában Beburkolva rongyos bíborában. (820/3 : 194), *eszméletét* ~ ld. **eszméletet-vesztve**

vö. **veszít**

veszte szragos fn **10** | *-edet* 1, *-ét* 2, *-ünket* 1, *-üket* 1; *-emre* 1, *-ére* 1, *-ünkre* 1, *-etekre* 1; *-ivel* 1

'vkinek, vminek pusztulása': Hiszen ott kinn csak nem hagyhattam vesztére [a talált gyereket] (JV/1 : 201) Ha kérelmünk Rómát megmenteni Irányoztatnék a volszk ⟨vesztüket⟩ vesztivel .. úgy érne minket a vád, Hogy megmérgezzük a becsületed. (Cor/4 : 365, 428); *(szókapcs:)* ~*t érzi* 'érzi, hogy rövidesen elpusztul': Átkos király, érezted hát Vesztedet (858/3 : 238) + 3 : 32; 5 : 131, *vki* ~*t* →*okozza* 5 : 112, *vki* ~*re törekedik* v. →*törekszik* 5 : 109 (részleges *ism)* Felszabadultunk a Metternich-kompánia alól, s kaptuk a Battyáni-ministeriumot .. Amaz tetteivel törekedett vesztünkre, emez tétlenségével fogja vesztünket okozni (P 223/5 : 112) — **a)** *(túlz;* hat) ~*re* 'a maga kárára, bajára': Ipam .. megtiltotta a kijárást hoz-

zájok. Már megszegtem ugyan egy párszor e tilalmat, de vesztemre, mert .. olly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jegesmedve (L 167/7 : 87)

veszteg hsz **1**
'nyugton, egy helyben': *(szókapcs:)* ~ *marad* Ugyan, urfi .. mikor marad már egy pillanatig veszteg? (HKöt/4 : 60)

vesztegel tn ige **6** | 5: *-Ø* 3, *-nek* 1; *-t* 1
1. 'egy helyben van': a has .. mint egy örvény vesztegel maga Ottan középütt, renyhén, tétlenül (Cor/4 : 230); *(szókapcs:) mint rab* v. *rablánc*on ~ Hiába fented kardodat, magyarság! .. Nagy lakomája volt ez a halálnak, S kit el nem költe: mint rab vesztegel (401/1 : 348) + 3 : 282
2. 'nem működik, tétlenkedik': *(ellent:)* ~ — *dolgozik*← 3 : 57 *(litott)* A — nem mondhatnám szűk — torok, S a csap nem vesztegelt. (46/3 : 273)
vesztegelni fn in 1 — **2.** *(megszem)* vesztegelni hagyjam lantomat, Míg a bútól majd húrja szétszakad? (776/3 : 65)

veszteget ts ige **16** | 14: *-Ø* 3, *-ünk* 2; *-em* 2, *-jük* 1; *-ett* 1 | .. *esd* 1, .. *essétek* 1, .. *essék* 1 || *-heti* 1, *-hetik* 1
1. 'veszni hagy vmit': *(szókapcs:)* ~*i az időt* 1. 'késlekedik': el! s ne vesztegessétek az időt [verliert keine Zeit]. (RH/6 : 107) + 6 : 272; 2. 'haszontalanul tölti az időt': *(ráértés)* [a nők] illy késő órában is mertek a csapóhídra menni, hogy idejöket s jó híröket (ha bírtak azzal) a katonáknál vesztegessék [zu verlieren] (RH/6 : 285)
2. '(pénzt) haszontalanul költ': Bellcourt társasága .. a legizetlenebb salongyülekezet, mellyben a tisztek pénzöket vénaszszonyoknál vesztegethetik [verlieren kann]. (KH/6 : 20) — **a)** (tárgy nélkül) 'tékozol, pazarol': *[az ifjú] újra nyájas és újra veszteget, Reá halmozza roppant kincseit (88/3 : 317)
3. 'fölöslegesen használ; pazarol': *(szókapcs:)* ~*i a szót* 'fölöslegesen beszél': mit vesztegetjük a szót hiába. (HKöt/4 : 26) + 4 : 218; 6 : 171 — **a)** *vmire* ~ *vmit* 'vmely célra fölöslegesen fordít vmit': [a boldogságot] Ugy sem találnám meg, hát életem Keresésére nem vesztegetem (414/1 : 362) — **b)** *vkire, vmire* ~ *vmit* 'méltatlan személyre, ill. célra pazarol vmit': hideg levelezés nem méltó az időre, nem a tintára és papirra, mellyet rá vesztegetünk (L 27/7 : 23) + 6 : 31, 39 *(szerénykedés)* tovább visszaélni nem akarok a jósággal, mit ön rám veszteget [verschwenden]. (KH/6 : 50)
4. 'megvesztegetni próbál': Válasszatok követnek akárkit, csak ollyat ne, a ki étellel és itallal veszteget benneteket (P 210/5 : 109)
vesztegetni fn in 2 — **1.** *(szókapcs:) nincs* ~ *való idő* Valóban nem volt vesztegetni való idő, mert .. az ellen egy része már a kápolnához ért. (RH/6 : 202) — **3. a)** számadásaitok könnyen leróhatók. Egy szót sem kell rá vesztegetni (KH/6 : 28)

vészteljes mn **2**
(vál, ford) 'vészes, végzetes': Ashby Rikárd .. megirá a vészteljes [verhängnissvollen] levelet (RH/6 : 294) + 6 : 382

vesztés fn **3** | *-e* 2 | *-ét* 1
'elvesztés': a gyermek vesztése .. félelemmel s gonddal tölték [!] a gróf szivét (RH/6 : 119) + 6 : 142

veszteség fn **14** | *-Ø* 6; *-em* 2 (b 1) | *-emet* 1, *-ét* 2, *-öket* 1; *-ünkbe* 1; *-gel* 1
1. 'vminek elvesztése': nincs csekélység, a mi Gyötrelmesen nem sért, Hogyha te fájlalod Annak veszteségét (826/3 : 199)
2. 'károsodás, fogyatkozás': a nagyobb veszteség megszűnteti a kisebbet. (RH/6 : 196) + 5 : 133; ~ *vkire, vmire nézve* 6 : 123 *(szembeáll)* rád nézve jótétemény világtalanságod, de .. annál nagyobb veszteség azon számosakra nézve, kiken .. segítettél volna. (TH/4 : 169) — **a)** 'anyagi károsodás': [Kun László] istenes szándékból Megtérité papok veszteségét (793/3 : 88) + 6 : 134 — **b)** '(háborúban) katonák elvesztése': igy jöttünk szakadatlan ágyúzás között, melly azonban semmi veszteségünkbe nem került (P 272/5 : 134)
3. 'vmely szeretett személy elvesztése, halála miatti hiányérzet': Oh barátim, hagyjatok zokogni: Veszteségem szörnyű, mondhatatlan! (14/3 : 250) anyánkat, ezt az édes jó anyát, O Pistikám, szeresd, tiszteld, imádd! Mi ő nekünk? .. megmutatná a nagy veszteség: Ha elszólítná tőlünk őt az ég. (165/1 : 99) + 1 : 263; 3 : 168; 4 : 377; *(szókapcs:)* ~ *éri*, ill. ~*et szenved* a keserű veszteség, melly ért, ollyan, mit minden gyermek, ki a szokott életkort eléri, szenved. (RH/6 : 311)

vesztőhely fn **4** | *-et* 1; *-ig* 1; *-en* 1; *-re* 1
'olyan hely, ahol kivégzéseket tartanak': Budán .. éjjel .. találkoztok a megöltek lelkével, Hónok alatt tartják levágott fejöket, Ugy nyögnek, ugy járják be a vesztőhelyet. Kont s Hunyadi László fönn Szent-György piacán .. Martinovics pedig .. ott lenn a vérmezőn (803/3 : 105) + 4 : 195 *(többszörös párh)* Május hónapja volt, hajnal volt az egen, Rózsa a kertekben, vér a vesztőhelyen (803/3 : 106); *(kép)* Mi volt nekem A szerelem? .. piros szekér, a mellyen Vesztőhelyre vittek engem. (590/2 : 167)

vészű mn **1**
(jezővel) 'olyan (hely), ahol vmilyen vész, vihar van': *(kép)* Ez hát a költő sorsa, min-

dig ez, Hogy örök vészű tengeren evez? (566/2 : 138)

Veszverés tulfn **1** | *-en* 1
(földrn) 'felvidéki község (Gemerská Poloma, Csehszlovákia)': Veszverésen (egy gömöri faluban) ebédeltem (UJ/5 : 26)

vet ts ige **176** | 152: *-ek* 3, *-sz* 1, *-Ø* 27 ~ *vét* 4, *-nek* 6; *-lek* 2; *-em* 2, *-ed* 1, *-i* 4, *-ik* 2; *-ettem* 4, *-ettél* 2, *-ett* 17; *-ettem* 1, *-ette* 8 ~ *(táj:)* *-ötte* 1, *-ették* 2 ~ *-ték* 1; *-ék* 3, *-e* 10, *-ének* 4; *-ém* 1, *-éd* 1, *-é* 19, *-ének* 1; *-ni fog* 1; *-ni fogja* 1 | *-ne* 2; *-né* 1 | *vessek* 1, *vess* 3, *vessen* 1, *vessenek* 2; *vessem* 1, *vesd* 4, *vesse* 1, *vessük* 1, *vessétek* 1, *vessék* 1 || *-heti* 1 | *-hetnél* 1, *-hetnének* 1; *-hetném* 1

1. ts 'dob': *vhova* ~ Ollyan az én lelkem .. mint a dióhéj, Mit a gyerekek Pocsolyába vetének (HK/1 : 132) [Rikárd] le akará a levelet pecsételni .. ismét az asztalra veté (RH/6 : 255) + 6 : 73, 152; *(kép)* Az alkotmány rózsája a tiétek, Tövíseit a nép közé vetétek (585/2 : 159) + 5 : 50; *kalapjába* ~ 3 : 288 *lángok közé* v. *tűzbe* ~*: (ism, retr)* meg fogsz halni .. e fának lángjai közé vetlek! .. — Nem, nem vetlek a tűzbe .. Fölakasztalak (HKöt/4 : 84) *serpenyőbe* ~ 6 : 351 *szemétre* ~ 7 : 55 *tengerbe* v. *tenger →fenekére* ~*: (kép)* Hajós vagyok, ki vészkor Mindent tengerbe vét, Hogy az üres hajóban Megmentse életét (587/2 : 161) + 2 : 160, *→kesztyűt* ~ *vki elé* 6 : 330 *szennyet* ~ *vkire, vmire* 6 : 189, 361 *üszköt* ~ *vmire* 2 : 151; 4 : 348 — **a)** (vható) *vhova* ~*i magát* 'vhova ugrik, lendül': csaknem kisértésbe jöttem, hogy magamat e pandémonium közé vessem, mint Faust magát a boszorkánytánc közé (ÁB/6 : 442); *(→lóra,)* *→nyeregbe* ~*i magát* 1 : 191; 6 : 117, 136, 191, 202, 267 — **b)** '(kockát) elvet': *(átv)* az első kocka, mellyet veték, az egész világ fönyereménye — ő, kit szivem egyedül szerethetett, ő (RH/6 : 240) — **c)** 'kivet, kilök': *vhova* ~*: (kép)* Emlékezet! Te összetört hajónk egy deszkaszála, Mit a hullám s a szél viszálya A tengerpartra vet (430/2 : 24) — **d)** (a *kivet* ige rövidített *ism*-e; *tőism:)* ~ — *kivet* 2 : 380

2. ts 'lelök': *(vhonnan)* *vhova* ~ Ashby Rikárd meghajtá fejét, s a lándzsa homlokon találá őt .. s hanyatt homlok veté őt lováról a földre. (RH/6 : 203) [a gyilkos áldozatát] hátúl döfé meg .. s az árokba vetette. (RH/6 : 343) — **a)** '(ennivalót, adományt) odalök': *vkinek* ~ a ki cigánynak vet ezer pengőt ingyen, az nekem mindig adhat hat száz pengőt kölcsön (L 122/7 : 41) *(kép, párh)* a haza .. Izzadásuk díjába nekik csak Kenyeret vet s rongyokat dob rájok (819/3 : 193); *vhova* ~ a lovak elé vetettem egy kis szénát. (N/4 : 98) + 1 : 222; 4 : 101

3. ts 'dönt': *ágyba* ~ 6 : 325 — **a)** (vható) *vhova* ~*i magát* '(lendülettel, szándékosan) ledől': Harland Ralf földre veté magát (RH/6 : 110) Edvárd .. a székre veté magát, mellyen előbb űlt. (RH/6 : 184) + 4 : 121; 6 : 440

4. ts 'helyez': *vhova* ~*: (kép)* Szegény Tisza! .. zablát vetnek szájába, hámba fogják (ÚL/5 : 48); *(szókapcs:)* *börtönbe* ~ 3 : 105; 6 : 291, *zálogba* ~ ld. **vetni**, *karjait →keresztbe* ~*i* 6 : 331, 441 *láncot* ~ *vkire: (szimb)* [Róma] egyenest megy a Kezdett uton, széttépve tízezer Erősebb láncot, mint minőt reá Ti vethetnétek. (Cor/4 : 229); *(átv, szókapcs:)* *→cenzúra* v. *→ítélet alá* ~ 6 : 189; 7 : 203 *átkot* ~ *vkire* 3 : 88 — **a)** 'véletlenül vhova juttat': micsoda járat vetett téged ide? Az óperenciás tenger ez, tudod-e? (JV/1 : 218) ki tudja, hova vet a sors és mikor látjuk megint egymást? (L 237/7 : 171) — **b)** *(átv szókapcs:)* *fejét vmire* ~*i* 'vmire vetemedik': „Mért vetettem fejem tilalmas dolgokra! (138/1 : 80)

5. ts 'terít': Kacagányaikat derékaljnak vették, Fejöket domború paizsra fektették (LV/3 : 312); *vhova, vmire* ~ Nincs semmid, mit öltözeted fölé vethetnél? .. jobb lesz, minél kevésbbé hasonlítanod lovaghoz. (RH/6 : 375) + 2 : 70; 3 : 23; *fátyolt* ~ *vkire* v. *fejére* Greenly Katica .. nagy barna fátyolt ragadott meg, s fejére veté (RH/6 : 295) + 2 : 192

6. ts '(fekvőhelyet) lefekvéshez előkészít': *ágyat* ~ 4 : 115 *(ism, szembeáll)* Istenem! mi van ezen az Ágyon? .. Nem vetette rózsám meleg Keze; Vetette a halál hideg Keze. (129/1 : 73)

7. ts '(magot) termesztés végett a földbe szór': *búzát* ~ Hírös város az aafődön Kecskemét, Ott születtem, annak öszöm könyerét. A búzáját magyar embör vetötte (121/1 : 67), *(halál)magot* ~ *vmibe* 1 : 9 *(párh:)* *szánt* — ~ *vmibe* 2 : 10 *(kép)* Vessétek kebletekbe az egyetértés magvát, s földeiteken bőven fog teremni bor és búza. (TH/4 : 192) + 1 : 234, *(fig etym:)* *vetést* ~ 6 : 280 — **a)** tn 'ua.': **Km:** minden ember úgy arat, a mint vet. (SzM/2 : 265) a ki mint vet, ugy arat. (P 210/5 : 109)

8. ts 'irányít, küld': *vkire* v. *vki felé* ~ egy negyedik személy .. Pomenars urra azon alázatos mosolyok egyikét veté, mellyről a kérőt .. meg lehet ismerni (KH/6 : 40) [Boisgontier] könnyü idvezletet vete Mornac felé (KH/6 : 65); *pillantást* v. *pillantatot* v. *tekintetet* ~ *(vkire, vmire, vki, vmi felé)* 3 : 112; 4 : 35; 6 : 40, 183, 191, 256, 278, 307, 323, 368, 377, 395 *(megszem)* Lemenőben volt a Nap .. Vad haraggal vetett Végső tekintetet A véres piacra. (777/3 : 69) + 2 : 149, 150; 3 : 41, *sugarat* ~ *vhova, vkire* 1 : 242; 4 : 81 *(kép)* Az én szivem egy földalatti lak .. Az öröm egy-egy fényes sugarat Csak néha vét Mélyébe e földalatti háznak. (461/2 : 34) + 1 : 181, 234, 279,

345; 2 : 31; 3 : 197; 4 : 23, *szemét ~i vkire, vmire, vhova* 1 : 97, 181; 2 : 155, 379; 5 : 79 6 : 296, 338, 399 *(megszem)* a kicsiny virág .. úgy veti rám szemeit, Mikéntha mondaná: oh törj le (784/3 : 75), ld. még **rávet**, *vmilyen szemet ~ vkire* annyian Vetnek reám lenéző szemeket (414/1 : 362) + 1 : 201

9. ts 'létrehoz, előidéz': *(szókapcs:) alapját ~i vminek* 5 : 151 *gáncsot ~ vminek* 4 : 293 *→gátat* v. *akadályt ~ (elébe)* 3 : 95 *lángot* v. *lobbot ~* 1 : 279, 323; 4 : 110, 122 *tőrt*[2] *~ vkinek* 6 : 343 *véget ~* v. *végét ~i vminek* Végét vetik a zenének S haza mennek a legények. (655/2 : 239) + 1 : 326; 4 : 244; 5 : 48 | (fény- v. árnyjelenséget) *árnyat* v. *árnyékot ~ (vmin* v. *vmire)* a lemenő nap .. a földre hosszú árnyakat vete (RH/6 : 138) + 1 : 319; 2 : 53, 63; 4 : 39, 105; 6 : 83, 309, 317 *(kép)* minden hangod Egy borostyángaly legyen, Mig Petrarca koszorúja Nem vet árnyat fürtiden (99/1 : 46) + 1 : 298; 6 : 222, *csillámot ~* 2 : 105 *életszínt ~ vmire* 3 : 32 *homályt ~ vmire* 3 : 89 *→kéjsugárt ~ arcára* 3 : 283 *világot* v. *(vissz)fényt ~ vmire, vkire* 2 : 329; 3 : 194; 5 : 123; 6 : 46, 296, 309, 341 | (alakzatot) *habokat* v. *hullámokat ~ : (kép)* Kiapadsz-e, harag, Te zuhatagos Vad bérci patak, Melly .. vetettél Szilaj habokat (721/2 : 344) + 3 : 43 *keresztet ~* 6 : 130 — **a)** *(átv szókapcs:) okul ~ vkit, vmit* 4 : 192; 6 : 93 *számot ~ vmivel*, ill. *magával* 1 : 209, 284; 2 : 299; 3 : 84, 174; 4 : 13

vetni fn in 6 — **1.** *vhova ~* a halász .. Épen mostan akart hálot vetni vízbe (JV/1 : 217) + 4 : 110 — **4.** *zálogba ~* minden vagyonát Kockáztató zálogba ⟨vetni⟩ tenni kész (Cor/4 : 291, 419) — **9.** *akadályt ~ az útba* [a gróf] nem igen volt hajlandó, akadályt vetni az utba (RH/6 : 263) *véget ~ vminek* nem a legnagyobb gyávaság-e az öngyilkosság? .. S hát ha még nagyobb gyávaság tűrni a szenvedést, véget nem merni vetni neki? (HKöt/4 : 25) + 6 : 323

vetve 1. hat in 17 — **1.** (szenv) *vhova ~* Ha látsz tört virágot útközépre vetve, Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe. (JV/1 : 185) — **b)** (szenv) A sors kockája vetve van! (54/3 : 282) — **4.** (csel) *karjait keresztbe ~* Hugo .. karjait mellén keresztbe vetve .. lassu léptekkel közeledék az őr felé. (RH/6 : 284) — **5.** (csel) *vmire ~* a fiatal nemes .. sötét köpenyt vetve színes öltönyeire, gyalog ment .. a városba (RH/6 : 260—1) — **7.** (csel) *vmibe ~ : (kép)* látlak .. miként huzod a sok hosszu barázdát A papiron, ringy-rongy eszméket vetve beléjök. (650/2 : 233) | (szenv) *vmibe ~ : (kép)* Borba van a kedvmag vetve (98/1 : 45) — **8.** (csel) *pillan(t)atot* v. *(mellék)tekintetet ~ vhova, vkire, vki felé* Vakulj meg! gondolá Károly, futó pillanatot vetve a .. kocsin ülőre (Sz/4 : 8) + 6 : 14, 38, 42, 82, 266, 292, 326, 416 — **9.** (csel) *árnyékot ~ vmire* a holdvilág .. A folyosóra is betört .. a szép normann ívek sötét árnyékát vetve a csillogó kövezetre. (RH/6 : 242)

vetvén 2. hat in 1 — **7.** *vmibe ~ : (kép)* Jól! monda Pomenars felingerűlve végre, tapasztalása magját illy terméketlen földbe vetvén (KH/6 : 29)

vö. **[belevet], hány-vet, hátravet, hazavet, közbevet, [odavet]**

vét ige **19** | **-Ø** 4; *-ettem* alr 5, *-ettél* 3, *-ett* 3, *-ettek* 3 | *-ettem legyen* tsr 1

1. tn 'bűnt, vétket követ el': *~ vmi ellen* Itt van egy .. könyv .. ebből azt tanulja az ember, hogy nem a király van a népért, hanem a nép a királyért, s a ki ez ellen vét, a pokol fenekére jut (Drt/4 : 207) — **a)** ts 'ua.': atyád [halálában] .. ártatlan vagyok, bár mit vétettem legyen is különben. (RH/6 : 387) isten, mit vétettem, Hogy a legnyomorúbb lénnyé tettél engem? (695/2 : 292) + 3 : 99, 187; 4 : 100; 5 : 92; *~ vkinek, vminek* Vén muzsikus, mit vétettem én neked, Hogy mindig csak szomorítasz engemet? (744/3 : 28) + 3 : 162; 4 : 185; 5 : 71 *(szembeáll:) ~ vkinek — ártatlan←* 4 : 193, *~ vki ellen* Edvárd, mit vétettem ellened? (KH/6 : 35) — **b)** tn 'hibát követ el': *~ vmi ellen* *M. Pál .. a nyelvtani szabályok ellen is gyakran vét. (P 57/7 : 507) + 6 : 11

2. tn 'árt vkinek, bánt vkit': *~ vkinek* Áldottak az illy emberek, kik életökben nem vétettek senkinek (HKöt/4 : 72) én bátran állom a csaták tüzét, Tudom, hogy a golyó nekem nem vét (846/3 : 223) + 4 : 168(2×)

vétek fn **62** | **-Ø** 22 (b 2), *vétkek* 1; *vétkem* 4, *vétked* 2 (t 1), *vétke* 6 | *vétket* 1, *vétkét* 1, *vétköket* 1, *vétkeit* 5; *-ben* 1, *vétkökben* 1; *-[ből]* 1; *-ért* 1, *vétkekért* 1, *vétkemért* 1; *vétkeiért* 1; *-nek* 1, *vétkünknek* 1; *-re* 2, *vétkekre* 1; *-ről* 1; *-től* 1 *~ -[től]* 1; *vétkemül* 1 *~ vétkeműl* 1; *-kel* 2

1. 'bűn': o nemzet .. saját fiaid Akaratja, mi újra lealacsonyit. Ez a vétek a milly cudar és iszonyú, Iszonyúbb legyen érte az égi boszú! (801/3 : 102) eltűröd a törvényes büntetést A rád bizonyított vétkekért? (Cor/4 : 317) + 6 : 256, 265, 280, 299, 314, 447 *(tőism:) ~ — vétkes←* 3 : 114, 148; *(páros,* ill. *hármas kif:) ~, balgaság s →hiba* 6 : 90 *~(, halál és) gyalázat* kedves személyeket .. a vétek, halál és gyalázattól kell megmenteni. (RH/6 : 353) + 3 : 205; *(párh, fokozás:) ~ — bűn←* 6 : 296(2×) *→hiba — ~* 4 : 98; *(ellent, páros kif:) ~ és esztelenség — erény← és jótett* 6 : 162; *(jelzővel:) borzasztó ~ : (tréf túlz)* [nem kérek] tőled .. bocsánatot .. azon borzasztó vétkemért, hogy szinte tegezni merlek (L 43/7 : 29) *→fekete ~ — erény←* 6 : 164 *→halálos ~*

3 : 165, *nagy (és sok)* ~ *(— erény←)* 3 : 12; 54; 4 : 220; 6 : 270 *(párh)* ha sikerülend, bátyádat a nagy vétek és nagy veszélyből megmentened .. nagy dicséretet és becsülést .. nyerendesz (RH/6 : 354), *új* ~, *új →veszély* 6 : 379; *(birt szerk:)* ~ *elkövetése* Ashby Rikárd .. szive kétség és félelemtől remegett, mi mindig a terv s a vétek elkövetése közé szokott lépni. (RH/6 : 296) ~ *gyanúja←* 6 : 334; *(szókapcs:)* ~ *bebizonyul* a király .. nyilvánítá, miszerint ártatlannak tartja a fiatal Monthermer lordot, még vétke be nem bizonyúl (RH/6 : 338) *vétket →bebizonyít* 6 : 268, 351 *→elítél* 4 : 376 *→elkövet* 3 : 165; 4 : 175; 6 : 270 *→jóvátesz* 4 : 373 *lemos: (párh)* Sokalta már az ég Az ember bűneit; Lemosni áldozat Képes csak vétkeit. (67/7 : 631) *vétket →leró* 4 : 175 *→megbüntet* 4 : 13 ~*ért bűnhődik: (szembeáll)* Én ártatlan vagyok; Ha volna is vétkem, Bünhödtem már érte (777/3 : 69) *vki vétkének* v. *vétkéül →tulajdonít* 5 : 92; 6 : 44, 59 ~*kel terhel* v. *vádoltatik* Vádlóim, ha vétekkel terhelnek, mutassák meg, hogy azt elkövettem (RH/6 : 270) + 6 : 266 — **a)** 'ennek gyanúja v. vádja': *(szókapcs:)* ~ *alól →fölmenti magát* 6 : 265 ~ *terhel vkit* Monthermer Hugonak semmi köze nem volt a tetthez. Azért használtuk nevét, mert a személy .. ki bennünket kibérlett, azt akará, hogy a vétek őt terhelje. (RH/6 : 343) — **b)** 'ennek tudata': *(felsor)* E halál tíz év óta búja, lélekfurdalása, vétke, rágódó férge volt (KH/6 : 46); *(szókapcs:)* ~ *terheli← szivét* 6 : 257

2. 'helytelen cselekvés v. viselkedés; hiba': sorsom a tiéddel Összekötni vétek volna tán (358/1 : 310) királynénkat gyanusítani vétek (TH/4 : 191) + 1 : 238; 2 : 286; 4 : 23, 181, 236, 253; 6 : 23 *(ism)* e papirt .. a királyhoz vittem, kérendő őt, hogy .. halassza tovább a viadalt. Képzeld bámulatomat, midőn azt kereken megtagadta .. De ez nem atyám vétke, kisasszony .. nem atyám vétke (RH/6 : 368); *(jelzővel:)* *kettős* ~ (részleges *ism)* Hogyha vétek .. a közügyi terhet El nem fogadni, ha az ember rá termett, Szinte az, sőt kettős vétek elvállalni, Ha viselésére gyöngék a vállai. (Tb/3 : 297) *közös* ~ Valahányszor a nő a göröngyös házasság utján bolyong .. vádolja a férfit, ki őt elvevé, a szülőket, kik őt feláldozák .. hogy e közös vétekben önmagát mentse föl. (KH/6 : 59)

3. *(átv)* 'olyan dolog, amit az ember megbán; kár': *(ism)* Hogy játszottak? ne is kérdezzétek! Vétek volt ma őket nézni, vétek. (163/1 : 96)

vétekkeli mn 1
(vál) 'vétekkel (1.), bűnnel való': Makacsúl megmaradni egy ártatlannak borzasztó vétekkeli vádlásában (RH/6 : 348)

vetél ts ige **2** | *-t* 1; *-ték* 1
(rosszalló) 'szül': én, a nápolyi lazaróni, kit az utcán vetélt anyja, mint valami macskát (Drt/4 : 215) *(párh)* barbarok .. noha Itt ellették .. nem rómaiak .. habár a capitolium Előtt vetélték [calved] őket (Cor/4 : 302—3)

vétel fn **3** | *-Ø* 1 | *-ét* 1; *-ére* 1
1. 'annak története, hogy vkit (vhova) vesznek (5. a)': *kolostorba* ~ követeld Ashby gróftól: kényszerítse öccsét a könnyelmű Greenly Katicának .. visszaküldésére, s eszközölje egy kolostorba vételét (RH/6 : 162) + 6 : 188

2. *(átv)* 'vmely cselekvés végzése': *→búcsút való* ~ 7 : 171

vetélkedés fn **1** | *-em* 1
(ford) 'törekvés az ellenfél felülmúlására': Vetélkedésem [mine emulation] Nem ollyan tiszta már, mint volt. Előbb Becsületes csatában vágytam őt Legyőzni (Cor/4 : 260)

vetélkedik tn ige **5** | *-ik* 2, *-nek* 1; *-ett* 2
1. 'a másikat felülmúlni igyekszik; verseng, versenyez': *(megszem)* Évek jöttek, évek mentek, Mindenik vetélkedett, Mellyik adjon a másiknál Ő nekik több örömet. (BI/2 : 329); ~ *vmiért: (kifejtett hsl)* [a cselédek] bejöttek .. kukorica-morzsolni .. morzsolgattak, szintugy ropogott. Az ember azt gondolhatta, hogy vetélkednek valami nagy jutalomért, ugy folyt kezök alatt a munka. (N/4 : 98—9)

2. ~ *vmivel, vkivel* 'szinte ugyanolyan (értékű), mint az; vetekedik vele': Kincsem vetélkedett Dárius kincsével (JV/1 : 194) *(tréf)* Jókay szerecsen uram .. önnek hangja szép, vetélkedik az Albonieval (L 183/7 : 112) *(rosszalló)* Ugy utálom, mint a pej legényt! — Vetélkedik a pej legénnyel. (FL/4 : 124)

vetélytárs fn **10** | *-Ø* 4, *-ok* b 1; *-am* 2, *-a* 2 | *-át* 1
1. 'vkivel azonos cél elérésére törekvő személy': több vetélytárs elé tétettem, s egy törvényszék elnökévé neveztetém. (NI/6 : 430) | (szerelemben:) valami vetélytársam .. miattam kosarat hord (665/2 : 250) + 4 : 23; 6 : 88 *(ism)* vetélytárs, kinek esztelensége által a szeretett hölgy rosz hireknek tételték ki: vetélytárs, kinek .. megengedteték, magát igy viselni: ez ürügy! (KH/6 : 32) *(párh)* Mind azon aprólékos gyűlölségek, mellyeket ő csillogó pályája folytában ébreszte, a vetélytársok, s a hasztalanúl epedők titkos daca, ismét föltámadt (KH/6 : 57); *(jelzővel:)* *→többrebecsült* ~ 6 : 17 | (politikában; *jelzővel:)* *diadalmas* ~ diadalmas vetélytársam ollyan dicső virág, melly Augias istálójának legkirivóbb éke lett volna.

Nem azt sajnálom, hogy én nem lettem követ, hanem hogy ő lett az (L 215/7 : 151)

2. *(átv, ford)* 'ellenfél': Nemes Tullus Aufídiustok kitüntetheti magát e háborúban, miután nagy vetélytársa [opposer] Coriolanus nincs hazája szogálatában. (Cor/4 : 330)

vetélytársság fn **1** | *-ot* 1

(ford) 'az a tény, hogy vki (szerelmi) vetélytársa (lesz) vkinek': Edvárd .. Cherubini dalát a „Nozze di Figaro"-ból gunyos cikornyával énekelve, ment el a vetélytársságot [Nebenbuhlerschaft] remélő előtt .. mig a kis Boisgontier fülhegyig elpirult (KH/6 : 32)

vetemedik tn ige **7** | 6: *-tem* 2, *-tek* 2 | *-nék* 3. sz 1; *-tem volna* 1

1. '(kényszerűségből) elszánja magát': *vmire* ~ Ujjam megdermedt a hidegben, És ekkor mire vetemedtem? .. Égő pipám Szorítgatám (185/1 : 115—6) négy száz pengőt .. marciusi pesti vásárra küldj föl .. Nem kétlem, hogy szívesen teljesíted kívánatomat .. ha óriási szükségem nem volna, nem is vetemedtem volna e lépésre. (L 122/7 : 41); *(tréf, dagályos:)* →*bámulatra* ~ 1 : 126

2. 'elítélendő cselekvésre, viselkedésre szánja el magát': *vmeddig* ~ Azt, hogy az ember igy nyilvánosan beszélget magáról, talán néminemü orcátlanságnak lehet nevezni .. ha most itt az orcátlanságig vetemedtem .. ezt azon szent cél elérésének óhajtásából tevém, hogy a hazának szolgálhassak (P 206/5 : 96—7) *vmire* ~ a nemesek .. sokszor iszonyu kihágásokra vetemedtek. (RH/6 : 239); *(szókapcs:)* →*végsőre* ~ 5 : 101

vetemedni fn in 1 — **2.** *vmire* ~ Azon szemtelenségre valék kénytelen vetemedni, hogy Nagy Ignác Urtól pénzt kérjek költsön (L 31/7 : 25)

vetemény fn **1** | *-t* 1

'kertben ennivalónak termesztett növények': Julcsa .. a kertben öntözte a vetemény̆t (N/4 : 113)

vetés fn **5** | *-Ø* 1; *-e* 1 | *-einket* 1, *-eiteket* 1; *-re* 1

'szántóföldön termesztésre elvetett magvak összessége': *(met; fig etym)* Ma jó tettet követél el; legyen az .. vetés, mellyet te vetettél, hogy még bővebben gyümölcsözzék. (RH/6 : 280) — **a)** 'az elvetett magból kikelt hajtások, növények tömeges állománya': *(jelzővel:) zöld* ~ Őrizem az apám nyáját .. Rá rá megy a zöld vetésre (102/1 : 48) *(met)* Előttem a jövő szép zöld vetése (426/2 : 22); *(szókapcs:) elmossa a* ~*t: (kép)* nem lesz kenyerünk, mert a vérfolyamok elmossák vetéseinket! (P 205/5 : 93) *elveri a* ~*t: (kép, páros kif)* az egyenetlenség jégeső, melly elveri vetéseiteket és szőlőtöket. (TH/4 : 192)

vétetik szenv ige **2**

1. 'vmit vesznek (3.)': *(szókapcs:) feje* ~ 'fejét veszik, lefejezik': Hugo lord .. halálra van itélve .. holnap virradatkor feje vétetik a várudvarban. (RH/6 : 278)

2. *(szókapcs:)* →*igénybe* ~ 5 : 28

vétkes mn és fn **24**

I. mn 19 | *-Ø* 11, *-ek* 1 | *-nek* 7

1. 'olyan (személy), aki vétket követ(ett) el; bűnös': Midőn ellened a vádat intéztem, ármányos emberek által csábíttattam el, hogy vétkesnek tartsalak. (RH/6 : 363) még hátra van egy nagy isten-éltess', Mit el nem hagyhatok, hogy ne legyek vétkes (LV/3 : 310) + 4 : 421; 6 : 320, 335, 364 *(ism)* „De te talán nem tartod őt vétkesnek?" .. „Bizonnyal nem," válaszolt a herceg; „de .. vétkesnek fog tetszeni, ha nem is az .. " (RH/6 : 310) + 6 : 338(2×) *(tőism)* Ha vétkem van .. Ott a törvény, az majd itél fölöttem; Ha vétkes nem vagyok, mi joggal Dorgál ön engemet? (Ap/3 : 148) + 3 : 114 *(hármas kif)* másokat elkedvetleníte a királlyali bánása, kit, noha gyenge, vétkes és zsarnok volt, mégis fejedelmökként tekintének. (RH/6 : 173); *(szembeáll:) inkább* →*boldogtalan, mint* ~ 6 : 59 →*könnyelmű, de nem* ~ 5 : 123; ~ *vmiben* ama fiatal ember nem követé el a tettet, mellyel vádolák .. épen olly kevéssé vétkes abban, mivel most terhelik. (RH/6 : 310)

2. 'véteknek számító (magatartás)': ~ *könnyelműség*← 1 : 60 *(allit:)* ~ *vakmerény*← 3 : 187 — **a)** 'vétekre irányuló (gondolat)': *(ellent)* erényes tettekkel hozom helyre vétkes gondolatimat (TH/4 : 176)

II. fn 5 | *-Ø* 2 | *-t* 2; *-ekre* 1

'vétkes (I. 1.), bűnös ember': Világot nyertem .. melly a vétkest talán számadásra hivandja! (RH/6 : 313) Boszú a vétkesekre! (TH/4 : 193) + 6 : 296 *(ellent:)* →*ártatlan* — ~ 6 : 343, 372

vétkesség fn **2** | *-ében* 2

'az a tény, hogy vki vétkes; bűnösség': a bizonyítványok .. rá bírtak, hogy Monthermer vétkességében kételkedjem. (RH/6 : 351) + 6 : 353

vetkezik tn ige **1** | *-ett* 1

'(le)vetkőzik; *(átv)* elveszti növénytakaróját': *vmivé* ~*: (kép)* szeretném .. Ugy láthatni a természetet, Mint szivem van, melly szép Persiából Vad Szibériává vetkezett. (262/1 : 247)

vétkezik tn ige **12** | 11: *-el* 1, *-ik* 1; *-tél* 1, *-ett* 1, *-tetek* 2, *-tek* 1; *-él* 2; *-el vala* 1 || *-hetik* 1

'vétket (1.) követ el': az ember nem vétkezhetik annyira, hogy az isten két élettel büntesse meg. (HKöt/4 : 78) Jó uram, te vétkezél, Tűrd tehát a büntetést (BI/2 : 319) + 6 : 327 *(ism)* „ha a vád ennyire visszamegy, fölséged különös bocsánatára kell hivatkoznom .. mind azokra nézve, kik .. meghódoltak, s többé nem vétkeztek." „De te ismét vétkezél," szólt a király (RH/6 : 267) *(párh, fokozás:)* →*hibázik* — ~ 5 : 119; ~ *vmi ellen* ld. **vétkezni**; *(szókapcs:)* ~ *Isten (és ember) ellen* „Engemet már mi sem érdekel." „Oh, uram, ne mondd ezt .. Isten ellen vétkezel vele .. " (BI/2 : 317) + 7 : 139 | *(-t* ragos hat-val) ~ *vki*, ill. *maga ellen* 5 : 62 *(ism)* vétkeztetek, nagyot vétkeztetek ellenem és magatok ellen (P 210/5 : 108)

vétkezni fn in 1 ~ *vmi* →*ellen*[1] 6 : 353

vetkeztet ts ige **1** | .. *essek* 1
'ruhát levesz vkiről': (tárgy nélkül; *póláris kif:)* →*öltöztet és* ~ 5 : 58

vetődik tn ige **10** | *-öm* 2, *-ik* 3; *-tem* 2, *-ött* 2, *-tünk* 1
(átv) 'vki vhova jut, kerül': az éhes megrakott Asztalhoz vetődik (633/2 : 213) egyik országból a másikba vetődtünk (N/4 : 113) + 2 : 253; 4 : 60, 91, 182, 206; 5 : 62; 7 : 48 | (gondolatmenete során:) síromnál .. Meg fogom áldani átkos életemet. De mi ez? ... sír ... halál ... hova nem vetődtem! (397/1 : 343)
vö. **[hazavetődik]**

vétség fn **1** | *-ök* 1
'bűn': Annál kevesebbé volt még akkor szabad, Tisztán és kereken mondani igazat ... Ha egyéb vétségök nem lett volna nekik, Már azért magáért a nyakukat szegik. (803/3 : 106)

Vetter tulfn **2**
(csn; önállóan) '~ Antal (1803—1882) honvéd altábornagy, 1849-ben a hadügyminiszter helyettese': soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter. (L 257/7 : 198) ~ *tábornok* Kérelmem .. Vetter tábornok elé tartozik .. de azzal az emberrel .. többször nem fogok beszélni (L 257/7 : 197—8)

vettet ts ige **1** | *-ek* 1
'elrendeli, hogy vmit vhova vessenek, tegyenek': *(szókapcs:)* →*féket* ~ *vki nyakába* 4 : 174

vettetik szenv ige **4** | *-ett* 2; *-ék* 3. sz 1 | .. *essék* 1
1. 'vmit vhova vetnek, löknek': *(kép)* ön választatása bizonyosnak látszik. [—] Ezen [újság] .. olly falatként vették a férjnek, minővel Aeneas fegyverzé le Cerberus száját (KH/6 : 32)

2. 'vkit v. vmit vhova vetnek, helyeznek': *(szókapcs:) akadály* ~ *útjába* Edvárd forró ohajtása .. hogy a barátja s ennek kedvese közti összekelés utjába semmi akadály ne vettessék. (RH/6 : 263) | (börtönbe:) A börtönben .. sohajt a rab .. évek folytak el már, A mióta ide vettetett (694/2 : 291); *(szókapcs:) tömlöcbe* ~ [Hunyadi László] Szerelme egébül Mély pokolba szédül: Tömlöcbe vettetett (777/3 : 67)

vettetődés fn **1** | *-re* 1
(tréf, dagályos, stílusparódia) 'az a tény, hogy vmit vhova vetnek, dobnak': illyen haszontalan silányság .. csak a tűzbe való vettetődésre való — hogy körülbelül Komlóssyként szóljak. (P 38/5 : 8)

[vettetődik] tn ige
(tréf, dagályos) 'vki vhova vetődik'
vettetődve 1. hat in **1** — Hogyha messze lészek tőled vettetődve, E lap által légy rám emlékeztetődve. (24/3 : 257)

Veux ld. **de Veux**

vevő fn **2** | *-Ø* 1 | *-knek* 1
'vásárolni szándékozó személy': Légy jelen te is az árverésen, s megmondhatod a vevőknek, hogy „az a ló Bem csatalova volt, ő adta Petőfinek s Petőfi most eladja, hogy árán kenyeret vegyen magának." (284/7 : 210) *(tőism)* én jó vevő vagyok. Minden két hónapban új violát veszek (J/6 : 395)

vexa ld. **[vegza]**

vezekel tn ige **4** | 2: *-ni fogok* 1 | *-jek* 1
'(pap által előírt) szenvedést, megaláztatást visel el, hogy bűnéért bocsánatot nyerjen': „Megteszed, a mit a pap mondani fog?" .. „Igen — igen! .. minden lehető módon vezekelni fogok [ich will .. Busse thun]!" (RH/6 : 328) *(felsor:)* →*böjtöl, imádkozik*, ~ 6 : 327

vezekelni fn in 2 — *(páros kif:) bűnt* →*megbánni s* ~ 6 : 328 *(párh)* még rá érsz, vezekelni [Sühne zu machen]. Még van időd, lelkedet megmenteni. (RH/6 : 327)

vezeklés fn **1** | *-t* 1
'az a cselekvés, amellyel vki vezekel': *(szókapcs:)* ~*t visz végbe* az elkárhozottak pokoli vezeklést visznek végbe a démonok korbácslása közben. (ÁB/6 : 441)

vezér fn **117** | *-Ø* 32 (b 7), *-ek* 5 (b 2); *-em* 5, *-ed* 3 (b 1), *-e* 23 (b 2), *-ünk* 14, *-etek* 1 ~ *-tek* 1, *-ök* 1; *-einк* 1 | *-t* 5, *-ét* 2, *-ünket* 2, *-teket* 1; *-hez* 1, *-éhez* 1; *-ek[ként]* 1; *-nek* 4 (b 2), *-eknek* 3 (b 1), *-ének* 2 (b 1), *-einek* b 1; *-ekre* 1, *-ökre* 1; *-estül* 1; *-től* 1; *-ül* 1, *-ökül* 1; *-tekkel* 1 || *-ekét* 1

1. 'katonai parancsnok; hadvezér': Szép ifjú! szemével több bajt okozhatna, Mint vezére minden fegyveres hatalma. (SzM/2 : 259) Vitéz kapitány úr, Legyen a vezérünk (795/3 : 94) + 1 : 191, 195; 2 : 256, 257; 3 : 228; 4 : 225; 6 : 136, 346 (+26); *(ism)* Fegyverre! kiáltá a vezér, fegyverre! .. Szécsi Mária volt a vezér maga (SzM/2 : 257) + 4 : 340(2×); 5 : 137(2×); 7 : 189(2×) *(jelsor)* a fegyverek csengése, a trombiták harsogása, a küzdők kiáltozása, a vezérek hangos szava, a lovasság vágtatása (RH/6 : 225); *(párh)* Nem gondolok sem a világgal sem vezértekkel (Cor/4 : 360) *kapitány — ~: (ism)* [Menenius:] Fickó, ha kapitányod tudná, hogy itt vagyok, tisztelettel bánnék velem. [Második őr:] Hagyd el, kapitányunk nem ismer téged. [Menenius:] A vezért értem. [Első őr:] Törődik is veled vezérünk! (Cor/4 : 358) ~ — *közember* magos születésű s nagy hirű férfiak, majd vezérek majd közemberekként .. harcoltak (RH/6 : 226) ~ — *sereg←* 2 : 258; 5 : 132(2×); *(hsl)* a tokaji hegy .. magában áll, mint a hadsereg előtt a vezér .. magas fejével, kék köpönyegben, komoly méltósággal (ÚL/5 : 64); *(jelzővel:) bölcs →eszű* ~ 1 : 195 *egykori* ~ halljátok, egykori Vezérét hogy' fogadta [Coriolanus] (Cor/4 : 353) *híres* v. *nagy* ~ Montfort győzend .. a nagy vezér tekintete és hangja olly férfiéinak látszottak, kit isten keze szerencsés sikerre választa ki. (RH/6 : 174) + 6 : 206 *hős* ~ Lakodalmat adtak hírül a vidéknek, A hős vezér s a szép özvegy lakodalmát (SzM/2 : 265) *nagy →hasú* ~ 1 : 196 *ősz* v. *vén ~: (ism)* Bosszuálló fénnyel jár előttünk Osztrolenka véres csillaga. Ott megy ő, az ősz vezér .. Ott megy ő, a vén vezér (849/3 : 228) *→új* ~ 3 : 302, (tulfn-i jelzővel) *→Cominius* ~ 4 : 244 *→Riczkó* ~ 5 : 139 *→Schwendi császári* ~ 5 : 156 *→Toigon oszmán* ~ 5 : 152 *Tullus Aufidius, volszk* ~ 4 : 225; *(birt szerk:) ellen ~e* az ellen vezéreinek harci ügyessége és bátorsága hirben állt (RH/6 : 222) *had ~e* a Jelen consult, ki sikeres hadunk Vezére volt, hagyjátok szólani A hősiségről, mellyet végbevitt .. Coriolanus (Cor/4 : 273) *→hatalom ~e* 6 : 207 *huszárok ~e* 1 : 195 *törökök* v. *török →csapat ~e* uo.; 1 : 196(2×) | *(megszól)* üdvöz légy körünkben: Vezér, te szinte, s valamenynyien! (Cor/4 : 267) + 3 : 220; 4 : 257, 258, 371; *(jelzővel:) egykori ~em* Egykori vezérem Komor vagy (Cor/4 : 324) *vitéz ~em: (párh)* Oh Bem, vitéz vezérem, Dicső tábornokom! (842/3 : 220, 221); *(birt szerk:) szabadság ~e: (párh)* Hazánk szentje, szabadság vezére, Sötét éjben fényes csillagunk, Oh Rákóczi (764/3 : 50)

2. 'nemzetségfő v. törzsfő (aki egyben hadvezér)': Álom ereszkedett a vezérekre [chiefs]. (Oith/6 : 448) Ki-ki szólt a kürtszó Lehel sátorából, Ott benn űlt a vezér kürtjét fújogatva (LV/3 : 305) + uo.; 1 : 348; 6 : 448; *(fokozás:) ~ — fejedelem* 3 : 303; *(jelzővel:) öreg* ~ 3 : 309, (tulfn-i jelzővel) *→Álmos* ~ 3 : 303 *(jó) →Lehel* ~ 3 : 298, 306(2×); *(körülírás:) →Cuthal (komor) ~e* 6 : 448, 449(2×) | *(megszól)* Elő vezér! elő veled; Elsőség illet tégedet (54/3 : 282) + 3 : 28; *→Strumon (ifjú) ~e* 6 : 449(2×)

3. 'vezető, elöljáró': A többi társaság néhány .. nemesből állt, kik azonban kevesebbé voltak kitünők, mint a két emlitett gróf, s .. ezeket vezérökül tekinték (RH/6 : 99) [a kürtszó] mint minden vadász tudta, azt jelenté, hol lehet vezérökre akadni. (RH/6 : 274) + 6 : 110; *(birt szerk:) készületek ~e* Comínius És Marcius .. És Lartius, egy bajnok római ... E három a készűletek vezére [lead the preparations]. (Cor/4 : 239) *száműzöttek (merész) ~e* Az öreg gróf .. a számüzöttek vezéréhez fordúlt, s monda: „Küldj egy gyors követet a herceghez, Robin .." (RH/6 : 276) + 6 : 273 — **a)** 'politikai vezető': (töredékes szövegben:) [bete]gápolókat tettünk vezéreknek (P 224/5 : 117); *(jelzővel:) jó ~: (párh,* részleges *ism)* Ministereink azon korszaknak emberei, midőn még betegen feküdt a nemzet .. nem következés, hogy miután jó betegápolók voltak, egyszersmind jó vezérek is legyenek. Itt a hiba, hogy betegápolóink lettek vezéreink. (P 224/5 : 116); *(birt szerk:) ifjúság ~e* E hős ifjuság vezére Voltam e nagy tetteknél (754/3 : 40)

4. 'az, aki v. ami az utat mutatja, irányít': Népével Mózses bujdosott, S követte, mellyet isten külde Vezérül, a lángoszlopot. (570/2 : 142) A temető éjjelében Bolygótűz az én vezérem. (583/2 : 157); *(jelzővel:) →biztató* ~ 1 : 16 *hű* ~ Lépteim bolyongva tévedeznek — Ki lesz előttem hű vezér? (64/1 : 17); *(birt szerk:) szív ~e* Éljen a szív biztató vezére, A varázsdalt pengető remény (63/1 : 16) *világ ~e* Te vagy hazám, most a világ vezére (855/3 : 235) — **a)** 'állatot vezető, terelő személy; hajcsár': *(birt szerk:) →elefánt ~e* 6 : 45

vezérbot fn **2** | *-ját* 1; *-jának* b 1

(ford) 'párviadal irányításánál használt vezéri pálca': A herceg vezérbotjának [Befehlshaber- oder Kampfrichter-Stab] egy jelére megharsant a trombita, s a középre egy hírnök vágtatott (RH/6 : 386); *(szókapcs:) leveti ~ját* 'félbeszakítja a viadalt': A herceg a viadalbiró, s használni fogja a legcsekélyebb ürügyet is, és leveti vezérbotját [er wird seinen Stab hinwerfen]. (RH/6 : 357)

vezércsillag fn **1** | *-om* 1

(átv, vál) 'vkit vezető, irányító (magasabb) erő': *(párh)* a Tekintetes Urnak irán-

tam mutatott .. szivessége .. ösztönzőm egy magasabb cél felé, igen vezércsillagom, büszkeségem. (L 31/7 : 24)

vezérel ts ige **25** | 23: -Ø 3; *-i* 2 ~ .. *rli* 4, .. *rlik* 1; *-t* 1; .. *rlém* 1, .. *rlé* 5, .. *rlék* 1 | *-ték volna* 1 | *-j* 1, *-jen* 2; *-d* 1

1. 'katonai alakulat élén vezérként áll': ha mások vezérelték volna az ellenpártot .. nagy vezérökbeni bizalmok talán megtanítandá őket, a keletkező harc elé reménnyel tekinteni. (RH/6 : 222) Jött is az ellenség .. A haragra lobbant császár emberei: Őket a pártütő várnak ostromára Vitéz Veselényi Ferenc vezéreli. (SzM/2 : 256); *(szókapcs:) csapatot* v. *hadat* ~ Rémes had, mellyet Cajus Marcius Aufídiussal társultan vezérel, Dühöng határitok között (Cor/4 : 346) + 6 : 228 *(had)sereget* v. *elősereget* ~ Végre .. kapott levelet Montfort legöregebb fiától, ki a hadsereget vezérlé, melly Oxfordból közeledék (RH/6 : 212) + 5 : 134; 6 : 207 — **a)** 'ilyen minőségben vezet, irányít': *vki ellen* ~ Mortimer, Bigod és Pembroke gróf hasztalanúl vezérlék lovagjaikat a lándzsások és íjászok bajnok csapatja ellen. (RH/6 : 225) — **b)** *(átv)* 'csatában elöl jár': *(megelev)* Háromszinű magyar zászló, Vezérelj (760/3 : 45)

2. *(vál)* 'utat mutatva vezet': Robin Hood .. társát magas partok alatt, régi tölgyek közt s a locsogó patak fölött tovább vezérlé (RH/6 : 138) *(tőism)* Álmos .. Vezess minket már most, Józan okosságod vezéreljen bennünk, Ha lehetséges, a kívánt földre mennünk (LV/3 : 301); *(szókapcs:) csillag* ~ *vkit, vmit* Arany csillag vezérelt eddig, s most Utamra piros éjszakfény ragyog. (817/3 : 190) + 2 : 177 *Isten ~jen* Isten vezéreljen nemes merényedben. (RH/6 : 371) — **a)** 'irányít, kormányoz': az embert vágyai vezérlik (90/1 : 40) [Coriolanus] mint ollyan lény vezérli Őket, kit nem természet alkotott, de Nagyobb erő (Cor/4 : 347) + 4 : 269; *vmire* ~ Én torkos vagyok .. de torkosságom soha aljas tettekre nem vezérel. (J/6 : 414); *beszédet vmire* ~ egy történetes szó más tárgyra vezérlé beszédét (RH/6 : 303) *indulatokat* ~ agyvelőm jobban vezéreli Indúlataimat. (Cor/4 : 309) →*tanulmányokat* ~ 6 : 410 →*tetteket* ~ 6 : 38

vezérlő 1. mn in 1 — **2.** *(kép)* Nem látjuk már az ég vezérlő jobb kezét. (502/2 : 68)

vezérelve 1. hat in 1 — **1.** Illy .. csoportozatok egyikében volt a fiatal Monthermer lord, egy kis íjász osztályt vezérelve (RH/6 : 230)

[vezéreltetik] szenv ige

vkitől ~ 'vkinek a katonai parancsnoksága, vezérlete alatt áll'

vezéreltetni fn in **1.** — Hogy tűri el [Marcius] daca: Comíniustól Vezéreltetni? (Cor/4 : 238)

vezérfonál fn **1** | .. *nalat* 1

'labirintusból kivezető fonál': *(kép)* Hugo egy pillanatig .. hallgatott; de lassanként követé fölvilágosúlt szelleme a vezérfonalat, melly őt a sötét tömkelegben vezeté (RH/6 : 335)

vezérhölgy fn **1**

(vál) 'katonai parancsnokként működő nő': [a követ] Ott áll haloványan a vezérhölgy előtt .. Csak Mária tudja, csak ő: mi baja van. (SzM/2 : 258)

vezéri mn **1**

'vezért (2.) illető, azzal kapcsolatos': Elfogadta Álmos a vezéri tisztet (LV/3 : 302)

vezérkar fn **1** | *-a* 1

'hadvezér mellett működő tisztikar': Perczel .. így nyilatkozott vezérkara s más jelenlevők előtt: .. az országgyülés .. alárendelt Görgeinek! (P 258/5 : 142)

vezérkedik tn ige **1** | *-el* 1

'(politikai) vezérként viselkedik': Vezérkedel [Lead'st first], pimasz sehonnai (Cor/4 : 233)

vezérlet fn **5** | *-e* 4 | *-ében* 1

1. 'hadvezér parancsnoki működése': *vki ~ében* v. *~e alatt* Az antiumiak .. az elősort képezik, mint Java nép, Aufídius vezérletében (Cor/4 : 252) Egy osztály Kemény alezredes vezérlete alatt előnyomult Déva felé (P 272/5 : 132) + 6 : 218, 225

2. '(forradalmi) tüntető menet vezetése': *vki ~e alatt* Maillard vezérlete alatt az aszszonyok .. Versaillesba mennek, hogy kenyeret követeljenek (P 140/5 : 165)

vezérnő fn **1** | *-jénél* 1

(ford) 'menet élén haladó nő': A társaság .. a kapuból le felé a mezőkön lovagolt .. egy pillanatig a menet szép vezérnőjénél [Anführerin] kell késnünk, ki méltó, hogy röviden leirassék (RH/6 : 113)

vezérnyomdok fn **1** | *-át* 1

(vál) 'vminek iránymutató nyoma': Él az a magyarok istene .. Nézzetek belé a történet könyvébe, Mindenütt meglátni vezérnyomdokát (767/3 : 53)

vezérség fn **1** | *-e* 1

'az a tény, hogy vki (politikai) vezér': Egy illyen nap vezérsége, S díjazva van az élet (754/3 : 40)

vezérszó fn **2** | *-t* 1, .. *szavakat* 1

(ford) 'vmely katonai mozdulatot v. cselekvést elrendelő, meghatározott rövid szöveg; vezényszó': A könnyü nyári szellő koronként a trombiták hangját s a vezérszavakat [Commandowort] hozá Hugo füleihez (RH/

6 : 216); *(szókapcs:)* ~*t elkiált* Norfolk gróf elkiáltá a vezérszót [gab .. Befehl zum Angriff], s a lovasság nekiszegzett lándzsákkal rohant előre (RH/6 : 224)

[vezérszövétnek] fn: **vezér-szövétnek 1** | *-ül* 1
(vál) 'iránymutató fény': *(kép)* S szolgál a szív nemcsak vezér- Szövétnekül. (380/1 : 329)

vezértelen mn **1**
'vezető nélküli': vezéreink .. eszméletet--vesztve állnak a nemzet előtt, mint a parton a tyúk, midőn az alája rakott kácsatojásokat kikeltette, s a kikelt kacsák a vízbe ugrálnak és usznak. Nevetni való a jámbor tyúk együgyűsége, de aggasztó és sajnálatraméltó a vezértelen kacsák sorsa (P 224/5 : 116)

vezértűz fn **1** | .. *tüzem* 1
(vál) 'iránymutató fény': *(met)* A midőn vezértüzem, A remény is kialudt, Még akkor sem csüggedék. (717/2 : 339)

[vezérükbeni] mn: **vezérökbeni 2**
(vál) 'a szraggal jelölt személyek (had)-vezérében való': olly nagy volt a katonáknak vezérökbeni bizalma, hogy sohasem kételkedtek sikerében (RH/6 : 208) + 6 : 222

[vezérükkeli] mn: **vezérök[keli] 1**
(vál) 'a szraggal jelölt személyek (had)-vezérével való': *(páros kif:)* ~ *és* →*párttársaikkali egyenetlenségek* 6 : 206

vezet ige **148** | 133: *-sz* 1, *-Ø* 12, *-nek* 3; *-lek* 6; *-i* 7, *-jük* 2; *-tem* 1, *-ett* 20, *-tek* 1; *-telek* 1; *-tem* 2, *-te* 10, *-tük* 1, *-ték* 1; *-e* 8; *-ém* 1, *-é* 19, *-ék* 2; *-te volt* 1; *-ni fog* 3; *-ni foglak* 1; *-end* 1; *-endem* 1 | *-ne* 1; *-nélek* 1; *-ném* 1 | *vezess* 11, *vezessen* 2, *vezessetek* 1; *vezessem* 1, *vezesd* 1, *vezesse* 5, *vezessétek* 2, *vezessék* 1 || *-het vala* 1
1. ts 'előtte v. vele megy, hogy az utat mutassa': [a színész] rohant, S vezette gyorsan az igazgatót. (205/1 : 161) [Robin] kérte a fiatal lordot, hogy kövesse, s egy más hosszu, szűk tornácon át vezette. (RH/6 : 141) + 6 : 137(2×), 160, 165 *(tőism:)* ~ — *vezérrel*← 3 : 301; *vhova* ~ Követ, vezess most Róma táborába (Cor/4 : 254) + 5 : 110; 6 : 122, 137, 160, 164, 169, 212, 289, 332, 340, 423 *(tőism:) vhova* ~ — *vezető* 1 : 208 *vezettetik* — *vhova* ~ 6 : 137, *vmeddig* ~ A kőlépcső melletti őr .. a törpét a kapu alatti őrig vezeté (RH/6 : 285) + 6 : 225, *vkihez* ~ 6 : 260, 267, 272 (részleges *ism)* [Predszláva:] Adj kezet! .. most vezess Sámsonhoz. [Saul:] De neki nem szabad engemet látnia. [Predszláva:] Csak vezess oda (TH/4 : 162); *ide* ~ vezessék ide ezt a Keen Rikárdot (RH/6 : 101), ld. még **idevezet**, *keresztül* ~ ld. **[keresztülvezet]**, *tovább* ~ a gróf .. felűlt [a lóra] vadász barátjával együtt, ki őt a nyilt uton tovább vezeté (RH/6 : 122) + 6 : 138; *(bibl:)* →*lángoszlop* v. →*tűzoszlop (képében)* ~ 2 : 142; 3 : 213; **(Szh-***szerű:)* ~*i*, *mint nyájat a* →*szamár* 1 : 108 | (képzeletben) *vhova* ~ Jelenésünk tehát változik, s az olvasót messze a szomoru eveshami csatatérről a ragyogó angol udvarhoz vezetjük (RH/6 : 231) + 6 : 151, 174 — **a)** 'bevezet, belépni késztet': *vhova* ~ Kegyed jóltevőm volt, szobájába vezetett, hogy fölmelegedjem (HKöt/4 : 57) + 1 : 190; 6 : 27, 413, 429 — **b)** 'kísér': *(páros kif:)* ~ *s oltalmaz* 6 : 168; *vhova* v. *vmeddig* ~ egyszer jelentik Bem tábornoknak, hogy parlamentaire jött: Bem azt felelte, hogy küldjék őt vissza .. Mind a mellett eléje vezették a parlamentairet (P 272/5 : 133—4) + 6 : 227, 236, 433, *vkihez* ~*: (párh)* hugod .. kérte e nemes urat, hogy atyjához vezesse s út közben ótalmazza (RH/6 : 170) — **c)** *(átv)* '(Isten, sors) menni hagy': oh leány! Vezessen a sors boldog útakon (11/3 : 247) vezessen isten biztosan és szerencsésen bennünket e szomorú dolgon által! (RH/6 : 370)
2. ts 'haladásában kézen v. karon fogva irányít': én nagyon homályosan látok .. nyujtsd hát karodat és vezess (HKöt/4 : 66) [Ilona:] Vezesd atyádat, Géza. [Géza:] Addsza kezedet, atyám. (TH/4 : 170) + 4 : 193; 6 : 66; *(kép)* a balgatag nem tud magáról gondoskodni, s fiúnak kell mellette lennie, hogy a világon keresztűl vezesse, mint vak koldúst (RH/6 : 166); *vhova* ~ Az egyik egy másikat a karján tartani látszék .. őt leszállni segíté, s a kunyhóba vezeté. (RH/6 : 298) + 4 : 191; 6 : 41, 312 *(kép)* Tedd kezembe kezedet, leányka, S a hová vezetsz: megyek veled (351/1 : 306) + 3 : 296; *vmeddig* ~ a leányka .. megfogta balkezével a legény karját, jobbjával pedig derekát, ugy vezette házáig (FL/4 : 137); *vkihez* ~*: (kép)* A jó angyal, az emlékezet .. karon fog, s öntudatlanúl, Kedvesem, hozzád vezet. (554/2 : 123); *(szókapcs:) oltárhoz* ~ 4 : 63 — **a)** '(állatot) szíjnál, kantárszárnál stb. fogva maga mögött v. mellett haladni késztet': Vezessétek a lovakat, gyalog megyek. (RH/6 : 277) + 6 : 202, 421; *vhova* ~ A pányvás kötelet legelőször dobja [a csikó] nyakába A pásztor, hogy a ménesből kocsirúdho' vezesse (650/2 : 234) + 6 : 71, 76 — **b)** '(megkötözött rabot) vhova menni kényszerít': láncokon ⟨Vezetnek,⟩ Vezetnek át, mint pártos idegent, Az utcákon (Cor/4 : 364, 428) + 6 : 231 — **c)** 'felügyelettel vhova menni enged': Ott nőm és gyermekem lakik. Vezessetek hozzájok .. Csak egy rövid kis pillanatra .. Aztán nem bánom én, hurcoljatok (Ap/3 : 161)
3. ts '(katonaságot) vezérel': *vmeddig* ~ véres nyomdokon vezettem Tábortokat Ró-

mának kapujáig. (Cor/4 : 374); *vkikre* ~ László .. vezette hadát a kunokra (793/3 : 89) *(megelev)* A hány a magyar, Tíz annyi a morva, cseh, német .. Vezess soraikra, hazánk lobogója, Szép földi szivárvány, (838/3 : 314); *csatába* v. *csaták →mezejére* ~ Német szóval vezetnek a csatába (802/3 : 103) + 4 : 192

4. ts '(járművet) hajt, kormányoz': *vhova* ~ Tengerekre, vészes tengerekre A kicsiny sajkát vezessem-é? (358/1 : 310)

5. ts 'irányt mutat vkinek': átjártam az egész vidéket, s gyakran eltévedtem. Koronként kürthang vezetett tovább (RH/6 : 133); *(kép)* Szent háromság, melly egykor vezetett: A hit, a remény és a szeretet (415/1 : 363) + 1 : 11; 6 : 335 *(kép, ism)* Nyomoru ész .. Vezess, ha fény vagy, Vezess csak egy lépésnyire! (593/2 : 169) — **a)** *(átv)* 'irányít': A magyar mérték és rím még nincs meghatározva .. e szerint róla nekem sincs tudatom, de van sejtésem... az ösztön vezet (P 114/5 : 38); *vhova* ~ [Isten] Rá külde a tengerre engem, Lelkembe tette az iránytűt, A merre ez vezet, megyek. (Ap/3 : 111) + 6 : 81, 127; *ide* ~ A kit nem égő honfiérzelem És tiszta szándék vezetett ide .. ne lépjen e szentelt küszöbre (790/3 : 84); *(szókapcs:) nyomba* ~ 6 : 308 *tévútra* ~ 3 : 148 | *(ráértés)* Nem jár igaz uton, abban bizonyos lehetsz, miután őt e szerzetes vezeti (RH/6 : 261)

6. ts *(átv)* 'vmilyen állapotba juttat': *vhova* ~ Nálánál fiatalabb hölgy sok bolondságra vezethet vala (KH/6 : 28) Őrülés, ne vezess örvényed szélére! (SzM/2 : 262) + 6 : 61 — **a)** 'vmely gondolatra késztet': *vmely következtetésre* ~ 6 : 257 *vmely nézethez* ~ két körülmény azon nézethez vezeté a figyelmes vizsgálókat, hogy ama nagy férfi szeme előtt titkos cél volt (RH/6 : 207) *(ön)elmélkedésre* ~ E felelet .. uj elmélkedésre vezeté [Lucyt] (RH/6 : 146) + 6 : 430

7. tn '(út) vmely irányban halad': A sheffieldi út .. Bloodsworthon át vezete (RH/6 : 120) + 6 : 197 — **a)** '(út, lépcső) olyan irányban halad, hogy vhova lehet jutni rajta': *vhova* ~ lépteket hallának a kis hágcsón, melly az utról a kis vendégszobába vezetett (RH/6 : 249) fű terem buján, Sürűn és magasan; Tán .. az utat akarja Elfödni, melly a sír mellé vezet (637/2 : 217) + 3 : 120; 4 : 83; 6 : 82, 105, 258, 285, 378, 421 (+6), ld. még **kivezet** — **b)** '(ajtó, helyiség) úgy helyezkedik el, hogy vhova lehet jutni rajta át': *vhova* ~ Hugo .. Tisztviselőinek néhánya .. egy kis előszobában ütött tanyát, melly a neki rendelt teremhez vezete (RH/6 : 174) [Lucy] eléré a kis ajtót, melly a folyosóra vezetett (RH/6 : 242) + 6 : 244, 245(2×), 257, 259, 304, 332, 370, 375

8. tn *(átv)* 'vmilyen következménnyel, eredménnyel jár': *vmire* ~ a nyilvános élet türelmességre vezet (KH/6 : 5); *(szókapcs:) kárhozatra* ~ 6 : 327 | *(ráértés)* Szép ifjú .. Tüzes két szeme a bátorság fáklyája, Melly koporsóba vagy diadalhoz vezet. (SzM/2 : 258) + 2 : 301; *(szókapcs:) célhoz* ~ 6 : 443

vezetni fn in 10 | *-ni* 6; *-ned* 2, *-nie* 2

1. *vhova* ~*ni: (kép)* ön holmi szerelmeskedésért a hetedik égbe röpül; innen önt az okos embernek ismét a földre kell vezetnie (KH/6 : 20) — **b)** *vhova* ~*ni* hova akarod jóságos hugomat vezetni? (RH/6 : 170) *(tőism:)* ~*ni* — *vezettetni←* uo.; *vkihez* ~*ni* Monthermer Hugo épen nem volt elégületlen Lucy határzatával .. nem is kétkedék, miszerint képes lesz, őt biztosan atyjához vezetni (RH/6 : 168) — **5. a)** jó lordom .. hadd magad általam vezetned. — Sietés mindent elronthatna. Tökéletes bizonyítvány van kezemben (RH/6 : 321) + 6 : 48; *vmire* ~*ni* a kérdés elég fontos vala a szenvedély beszédes nyelvét lecsendesíteni, s azt arra vezetni, mi igaz (RH/6 : 348); *(szókapcs:) beszéd →fonalát vmerre* ~*ni* 6 : 177 — **6.** *vki kezéhez* ~*ni: (párh)* Ashby Rikárd .. megirá a vészteljes levelet, mellynek rokonát a várból kicsalnia s a gyilkosok kezéhez vezetnie kellett (RH/6 : 294) *pörlekedésre* ~*ni* 6 : 187

vezetendő 3. mn in 1 | *-k* 1

3. Mit mondál az imént .. a seregekről, mellyeket Chesterből valánk ide vezetendők. (RH/6 : 196)

vezetve 1. hat in 4 — **1. b)** Az apátságban találta [Leicester grófot] .. a királyt a legmélyebb tisztelet színével vezetve a neki rendelt szobákba. (RH/6 : 218) — **2.** Jön gyászruhában Virgília, Volumnia, vezetve az ifju Marciust (Cor/4 : 361); *vhova* ~ „Balgaság, balgaság, úrfi," szólt Robin, megfogva kezét s az asztalhoz vezetve őt. (RH/6 : 136) — **b)** egy osztály szolga következék, két férfit vezetve, kiknek kezei össze valának kötözve (RH/6 : 387)

vö. **vezető, vezettetik**

[vezetéknév] fn: **vezeték név 1** | .. *neve* 1 'családnév': *(szembeáll)* leköpött volna .. Nagy Károly, pedig ezt soha sem fogja velem tenni nem csak ollyan ember, kinek a vezeték neve Nagy, hanem még ollyan sem, a kinek a nagy epithetona! (L 221/7 : 160)

vezetés fn **1** | *-ét* 1

'kormányzás, politikai irányítás': a ministerium .. hogy merte magára vállalni olly ország vezetését, a mellyre saját hite szerint nem támaszkodhatik? (P 201/5 : 88)

vezető mn és fn **10**

I. 1. mn in 1

'olyan (út), ami vhova vezet (7.)': Monthermer Hugo .. tekintetét a Herefordba vezető utra irányzá (RH/6 : 197)

II. fn 9 | *-Ø* 1; *-m* b 1, *-je* 3, *-jök* 1 | *-t* 2, *-jét* 1
'az a személy, aki vkivel együtt megy és az utat mutatja': Végre egy kis négyszegű térre értek az erdőben .. Itt megállt vezetőjök (RH/6 : 108) Aggtelekre érvén vezetőt hivattam s .. elindulánk a barlangba (UJ/5 : 27) + uo.; 5 : 32; 6 : 80, 140, 166; *(tőism:) vezet — ~* a szíves menyecske Jánost Iluskája sírjához vezette; Ottan vezetője őt magára hagyta (JV/1 : 208) *vezettetik — ~* Hugo sötét tornácon át vezettetett, mígnem vezetője megállt, s egy .. ajtón .. kopogott. (RH/6 : 175)

vezettet ts ige **1** | *-em* 1
'hagyja, hogy vki irányítson vmit': *vki által ~* Minden bizonyítványt, mellyet kaphatok, kezeidbe teszek, mylord, s tettemet általad vezettetem. (RH/6 : 337)

vezettetik szenv ige **11** | 10: *-ik* 2; *-ett* 1, *-tek* 1; *-ék* 5 | .. *essék* 1
1. 'vezetnek (1.) vkit': *(tőism:) ~ — vezető←* 6 : 175; *vhova ~: (tőism)* egy igéretet kell tőled követelnem, mit mindenki letesz, ki azon utra vezettetik, mellyre én vezetlek. (RH/6 : 137) — **a)** 'vezetnek (1. a) vkit': *vhova ~* [a vendég] Egy kis középkori izléssel rendezett beszélőszobába .. vezetteték. (KH/6 : 33) + 6 : 75, 154, 271, 386, 404 *vkihez ~* Rögtön átvillant [a lovag] agyán a gondolat leányára, s ohajtá, hogy hozzá vezettessék. (NI/6 : 429) — **b)** 'vezetnek (1. b), kísérnek vkit' ld. **vezettetni**
2. *(átv)* 'cselekvésében vmi vezeti (5. a), irányítja': *vmitől ~* Ezen öltözet legcsekélyebb mellékdolgai .. a próbált izlést .. tanusíták, mellytől azok választásánál vezetteték. (KH/6 : 6)
vezettetni fn in 1 — **1. b)** *(tőism)* Lindwell kastély a legillőbb hely, hova őt [= Lucyt] vezetned kellett volna .. De .. hugod oda vezettetni nem akart (RH/6 : 170)

Vezúv tulfn **1**
(földrn) 'nagy tűzhányó Itáliában': *(hsl)* én szeretlek tégedet, Ki kell ezt mondanom, Hogy ki ne vesse lelkemet belőlem, Mint a Vezúv a lángoló követ. (Ap/3 : 151)

V Hunyad tulfn **1**
(röv) 'Vajdahunyad': (keltezésben:) Emléklap V Hunyad aprilis 14 1849 (P 273/7 : 526)

viadal fn **45** | **viadal** 43, **víadal** 2: *-Ø* 10 (b 3); *-om* 1 | *-t* 13; *-ban* 5; *-okból* 1; *-nak* 4 (b 2); *-nál* 1; *-ra* 8; *-tól* 2
(vál) 'fegyveres harc': *(páros kif, allit)* A kürt éltem hű társa volt; Ő annyi vért és viadalt Karom között szemléle (54/3 : 282); *(jelzővel:) →halálos ~* 6 : 224; *(szókapcs; jelzővel:) eldöntő ~ra →kihí* 2 : 179 *(allit, fig etym:) véres ~t vív* Hazámért vívok véres viadalt. (817/3 : 190) + 3 : 280 — **a)** 'párviadal': Ha úgy el lehetne rendezni, hogy a gyanú Monthermerre essék, Alured azonnal vádolná őt e tettel; aztán viadalra kerül a dolog. (RH/6 : 254) a viadaltól visszarettennem nem szabad — nem szennyezhetem be híremet — nem szabad gyáva nevet viselnem (RH/6 : 351) + 6 : 321, 333, 336, 338, 353, 357, 384, 386 (+18) *halálos ~* örvendett a bizonyosságon, hogy két fele barátot halálos viadalban látand (RH/6 : 383) + 6 : 355 *→istenítéleti ~* 6 : 336, 382 *→szentségtelen* v. *szerencsétlen ~* 6 : 348, 353, 354, 359; *(birt szerk:) ~ kimenete* holnap ismét látjuk egymást, mély gyászban e szerencsétlen viadal kimenete felett. (RH/6 : 359) *~ napja* minthogy a viadal napja közel, fegyverkovácsom szolgálatodra áll, hogy mindennel ellásson (RH/6 : 332) + 6 : 331, 336; *(szókapcs:) ~ban elesik* 6 : 353 *~ban győz* 6 : 356 *~ra megy* Viadalra megyek .. Máskor is volt már lándzsa kezemben, s tudom azt használni. (RH/6 : 361)

[viadalbíró] fn: **viadalbiró 4** | *-Ø* 2 | *-n* 1; *-nak* 1
(ford) 'párviadalt irányító, abban bíráskodó személy': megharsant a trombita, s .. egy hirnök .. jelenté, hogy mindenki hagyja el a vítért, a kihivó lovagon és segédén, a hirnökökön, a viadalbirón [Kampfrichter] s ennek legényein kivűl. (RH/6 : 386) + uo.; 6 : 346, 357

viadalom fn **1** | .. *lmunk* 1
(vál, elav) 'viadal, harc': Menj barlangodba, szerelmem, mig ⟨harcunk⟩ viadalmunk megszűnik a téren. (Oith/6 : 450, 483)

viaskodik tn ige **6** | 4: *-ik* 1; *-ott* 1; *-ám* 1, *-ánk* 1
1. *(vál)* 'harcol, küzd': *~ vmiért: (kép)* Szerelemnek lobogója szívem, Érte két szellem viaskodik .. a vidám remény .. a mogorva kétség (347/1 : 304) *~ vkivel* azon emberek egyike, kikkel tegnap viaskodám, áruló és kém. (RH/6 : 84) + 6 : 78 — **a)** '(játékból) mérkőzik, birkózik': Gyermekkorunkban együtt viaskodánk a pázsittéren (RH/6 : 161)
2. *(átv)* '(szél) összevissza fúj' ld. **viaskodó**
viaskodó 1. mn in 1 — **2.** A szabadság zászlója .. játszott a viaskodó szelekkel. (618/2 : 198)
viaskodva 1. hat in 1 — **1.** rómaiak és volszkok viaskodva el. (Cor/4 : 247)

viasz fn **6** | *-Ø* 2 | *-t* 2; *-szal* 2
'méhek által készített, könnyen olvadó, képlékeny anyag': **Szh:** nem tudom, mit ten-

nétek, ti férfiak, ha mi nők néha ugy el nem lágyulnánk, mint a viasz, ha a nap rásüt. (RH/6 : 149) — **a)** 'pecsétviasz': Montfort .. egy kis levelet nyujta Monthermer Hugonak, melly .. összekötve s sárga viasszal lepecsételve volt. (RH/6 : 209) + 6 : 183 *(páros kif)* [Rikárd] fölkelté Katicát, hogy viaszt és selymet keressen, mire a levelet lepecsételé. (RH/6 : 257) + 6 : 255 — **b)** 'ebből nyomott pecsét': e viasz sárga, de szélén zöld folt van, mintha először más színnel pecsételték volna. (RH/6 : 209)

viaszgyertya fn **2** | *-Ø* 1 | *-któl* 1
'viaszból készült gyertya': Katica .. belépett, s egy kis ágyhoz közeledék, melly mellett viaszgyertya égett. (RH/6 : 342) + 6 : 237

Vica tulfn **3** — (női név, *Éva* becéző alakja)
1. 'elbeszélésben szereplő parasztlány': Vica előhozta szép kis fehér zsajtárban a tarhót (N/4 : 112); (jelzőként:) Kelj föl, Vica lyányom (uo.)
2. *(felsor:)* →*Juci*, ~, *Luci* 4 : 175

Victor ld. [Viktor]

vicsorgat ts ige **2** | *-Ø* 1 | *-ta volna* 1
(szókapcs:) fogat ~ v. *fogait ~ja (vkire)* 'düh v. ellenséges indulat kifejezésére széthúzott ajkai között láthatóvá teszi (összeszorított) fogait': Ki utójára nevet, legjobban nevet! felele olly módon nevetve, miként más a fogait vicsorgatta volna. (KH/6 : 46) *(megszem)* fogat Vicsorgat én rám a hideg (382/1 : 331)

Vidács ld. [Vidats]

vidám mn **175** | 138; **vidám** 134 **vídám** 4: *-Ø* 127, *-ak* 2 | *-nak* 1 ~ *-[nak]* 1 || *-abb* 1 || *leg- -abb* 5 | *leg- -abbnak* 1
1. 'jókedvű, derűs hangulatú (személy, csoport)': Vonúl e vidám nászsereg, fölhangzik é a dalnokok éneke ..? (RH/6 : 282) Neved, drága Erin, élni fog [a költő] dalába', Még az órában is, mellyben legvidámabb, Emlékezni fog rád s sorsod viszályára. (704/2 : 301) + 2 : 64; 6 : 10, 73, 81, 247; *(páros kif:)* ~ *és boldog* a hölgy letevén fátyolát, csinos arcot mutata .. nem más volt az, mint az egykor vidám és boldog Greenly Katica arca (RH/6 : 152) ~, *ép* 5 : 66 *jókedvű és* ~ 6 : 74; *(szembeáll:)* ~ — *búbánatnak* →*ered* 3 : 91 *komoly* — ~: *(páros kif)* a gróf, noha viselete .. komoly volt .. mindamellett szilárd és vidám maradott (RH/6 : 206) *komor* — ~: *(párh)* [Hugó] komor volt, s a sok fiatal lovag és vidám legény jókedve .. kellemetlenül hatott rá. (RH/6 : 234) *mérges, dühös* — ~: *(ism)* Ashby Rikárd képmutató volt .. Ha legmérgesebb-, legdühösebbnek tetszék, nem volt mindig valóban az, épen ugy, ha .. legvidámabbnak látszék, gyakran épen nem volt vidám. (RH/6 : 300) *rosszkedv* — ~ teljesen elmult rosz kedvem, vidám levék (NI/6 : 428) *szende* — ~ *és* →*élénk* 6 : 96; *(ellent, páros kif:)* →*jókedvű*, ~ — *dörmög s bosszankodik* 6 : 428 *szomorú*, →*csüggedt* — *jókedvű*, ~ 6 : 265 ~, *zajos* — *szomorú*, →*csendes* 5 : 30; *(paradoxon, chiasmus:) komoly* →*vidámságú* — ~ *komolyságú* 5 : 55; *(megszem)* a hajnal, a vidám kertészleány, Rózsákat szór a ház kis ablakára (Ap/3 : 115) | (Robin Hood bandájával kapcs. *állandó jelző)* Jertek elé, vídám embereim! (RH/6 : 382) + 6 : 105, 130, 132, 168, 323 *(párh)* Nos, vidám cselédim s szép lyánykáim, oszoljatok (RH/6 : 136) | (állatról:) Ti ákácfák e kertben .. Vidám dalosmadártól Reszkessen ágatok (818/3 : 191) — **a)** 'ilyennek látszó': illy vidám urhoz [einem muntern Edelmann] nem illik egy fiatal hölgyért gyötrődni (RH/6 : 137) mindig olly vidám vagy. Mért mosolygál én előttem? Engem el nem ámitottál; Jól tudom, hogy a mosoly Gyakran könnyek álorcája. (594/2 : 172) + 6 : 151, 152, 153, 210, 258, 261 *(páros kif:)* ~, *testes* 6 : 121; *(párh:) gazdag* — ~ Gazdag szerzetesek, s vidám papok [lustigen Klosterbrüdern] többnyire pórul jártak .. a zöld erdőben (RH/6 : 105) *kövér* — ~ Egy kövér szerzetest láttam .. olly vidám [lustigen] szerzetest, millyen csak valaha szemem elé jött (RH/6 : 268); *(szembeáll)* [a kikosarazott legényt] éjszakánként gyakran hallotta .. Juliska keservesen zokogni .. különben nappal mindig vidám volt, legalább tettette, hogy az. (N/4 : 114) — **b)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': [Lucy] vidám elevenségénél fogva sokszor szokta, ha valamit monda, hogy ingereljen s meglepjen, szeme függönyeit fölemelni (RH/6 : 114); *(páros kif:) könnyű*, ~ 6 : 170 ~, *tiszta* ritkán lehete szebb arcot látni, s a lélek megismerhető volt benne, melly azt laká, s vidám, tiszta vala (RH/6 : 97); *(párh:) élénk* — ~ 6 : 259 *szabad* — ~ — *jó* — *érdekes* a lélek gond- és bútól szabad, a szív vidám, a tárgy jó, s a beszély érdekes (RH/6 : 72) — **c)** 'ilyen emberekkel benépesült (hely, terület)': egyet .. szabad kérnem, mert ezt tenném, ha a legvidámabb teremben .. volnánk is (RH/6 : 150) *(ellent, páros kif:)* →*üres, szomorú* — *tele*←, ~ 6 : 441; *(állandó jelző:)* ~ *Anglia* 6 : 70(2×), 131
2. 'jókedvet, derűs hangulatot kifejező, ebből eredő': Ashby Rikárd eltökélé magát .. vidám arcot ölteni (RH/6 : 299) Olvastátok vidám dalaimat? (377/1 : 327) + 2 : 297; 6 : 84, 94, 106, 207, 282, 318, 358 (+11); *(páros kif:)* ~, *bátor* Lucy .. lángoló arcát

vidám, bátor kifejezéssel fordítá Hugo felé (RH/6 : 148) *meghitt és ~* 1 : 98 *~, mosolygó* 6 : 384 *nyílt és ~* 6 : 108 *nyugodt és ~* Montfort homloka nyugodt és vidám volt (RH/6 : 219) *szabad, ~* „Nem az vagyok .. minek most látszom," monda a földmives szabad, vidám mosollyal (RH/6 : 84) *~, tréfás* 1 : 250; *(párh:) élénk — →kimért — ~* 6 : 49 *~ — gondtalan* Szemök elé tűnt gyermekkoruk — a játékok, időtöltés — a vidám eszmék s az ifjuság gondtalan enyelgései megemlíttettek (RH/6 : 182) *~ — mosolyogva* 4 : 128 *~ — nyugodt* az öröm, vidám tréfa s nyugodt kedv, minden elnémúlt, kihalt (RH/6 : 306) *több — ~* Más levelem majd több lesz és vidám. (165/1 : 99); *(szembeáll)* könnyeket facsart szeméből, Kinek egy vidám pillantatáért .. A legszebb részt od'adná életéből (442/2 : 28) *szomor — ~* 6 : 152, *(szembeáll, páros kif)* Eleonora arcának állandó kifejezése nyugodt, elmélkedő volt, s némileg a busongáshoz hajolt; s változó kifejezése még is gyakran vidám, derűlt vala (RH/6 : 310); *(ellent:) ~ — kesergő* 3 : 306 *~ — komoly* 6 : 146 *~ — szomorú* 3 : 304; 6 : 309; *(oxym, chiasmus:) bús →mosolygás — ~ könny* 2 : 266

3. 'jókedvvel, derűvel telt (időszak, állapot)': Minden szellő kedves erdei virágok illatát lehelte; minden fán zengett a madarak dala. Az egész egy vidám álom volt (RH/6 : 165) Adjátok vissza, vissza falumat És vídám vasárnapjait! (718/2 : 341) + 6 : 430; *(szembeáll)* a vidám pillanat felleges életünkben a bánat, nyugtalanság és balsors korszakát előzi meg. (RH/6 : 165); *(ellent:) ~ — bús* 2 : 235 *~ — zord* a bor vidám hevében Füttyentek rád, zord világ! (49/1 : 7), *(ellent, párh:) boldogtalan — bús — →boldog — ~* 1 : 310 | (köszönésben; *ism)* Adjon isten fölségednek vidám estét s vídám reggelt azon felül. (RH/6 : 182)

4. 'jókedvet, derűt keltő': Jósorsom a természet Vidám ölébe tett. (491/2 : 49) lelkemet nem illy képek körözték, Nem illy vidámak (S/2 : 69) + 1 : 292; 3 : 249 *(páros kif:) ~ (és) kellemes* Katica azt következteté, mikép e dolgok szobája diszítésére küldettek ide, hogy előtte minden vidám és kellemesnek lássék (RH/6 : 158) + 6 : 71 *tiszta és ~* nemcsak érzelmeink és sorsunk kapcsolatai .. tiszták és vidámak .. a természet arcának minden vonása mosolyogni .. látszik. (RH/6 : 165); *(halm:) →csinos, szép, zajos, ~* 5 : 22; *(ellent:) ~ — komoly* S most vidám tárgyakra — mert, istenemre, itt igen komolyan telik az idő. (RH/6 : 316) *~ — mogorva* 1 : 271(4×), 304; 2 : 49 *szomorú — ~* Odabenn a Kutyakaparóban Igy forog a világ, Illy szomorún, s az ember vidámabb Dolgot kivűl se' lát. (565/2 : 136) + 6 : 426 — **a)** 'ilyen eseményekben gazdag': a társaságnak három személye .. az éj több óráját vídám vendégségben tölté (RH/6 : 154) az utcán dalokat halla zengeni, s alant beszélő, nevető hangokat halla, — minden vidám életre mutatott (RH/6 : 157) + 6 : 381 *(páros kif)* soha sem táncoltam .. még is igen gyönyörködtem a táncmulatságokban, s ma az különösen vidám és jó kedvű volt. (NI/6 : 431) — **b)** 'élénk': [az úrnő] Öltözete vidám szinű és fényes volt (RH/6 : 114) visszaharsogta az erdő a kürt vidám hangjait (RH/6 : 128) + 6 : 120 | *(ráértés; ism)* egy vidám társaság jött ki a palota kapuin .. Vidámnak nevezők, s az is volt — a szinekre, mozdulatokra s érzelmekre nézve. (RH/6 : 113) — **c)** 'boldogító': *(ellent)* Nem az enyészet Rideg tanyája A koporsó: de vidám sajka ez, A melly velünk e Szép életből egy Még szebb élet partjára átevez. (703/2 : 300)

5. *(átv)* 'derült, napsugaras': Vidám napod mosolyg ismét reám .. édes szép hazám! (60/1 : 13) [a gyermek] egy vidám ünnepnapon a könnyű felleg árnyékától megijed, képzelvén, miszerint zivatar következik. (RH/6 : 265) + 6 : 86, 113; *(páros kif:) ~, kék* én újolag vidám, kék Eget szemlélhetek (209/1 : 166) *~, verőfényes* 6 : 94; *(ellent, páros kif)* [májusban] egy vidám tiszta nyári nap után sok borús, ködös téli nap következik. (RH/6 : 119)

vidáman hat 37 | *-an* 32 *~ -on* 3 || *-abban* 2

1. Én nem nézhetek vidámon Végig elhagyott hazámon (240/1 : 230) + 3 : 268; 4 : 251; 6 : 318, 339(2×), 361, 412, 439; *(páros kif:) kevélyen és ~an* 2 : 316 *~an és nyugodtan* 2 : 311, *(szembeáll, párh)* Hagyjuk e komoly dolgokat. Minek szomorítani napjainkat, perceinket .. Vígan, kedvesem, vidáman. (TH/4 : 169) *(ellent:) szomorúan — ~an* 2 : 18; *(paradoxon:) ~an reszketvén* 4 : 255; *(megszem; nyomósító ism)* Vidáman néztek felhőtlen magasból A földre a hold és a csillagok, Ollyan vidáman! (S/2 : 78) — **a)** *(szembeáll)* bármi vidáman viseljük is, a szabadság vesztése .. mindig fájdalmas (RH/6 : 142) — **b)** Lucy vidáman mosolyga .. Gondolá, az igen boldog élet lenne (RH/6 : 146) — **2.** Kérlek, leányom, énekelj, vagy beszélj vidámabban. (Cor/4 : 240) + 6 : 88, 114, 124, 142, 168, 273, 389; *(páros kif:) ~an, büszkén* Vidáman, büszkén beszélt [Montfort]. Ah! nem tudta, hogy azon pillanatban fia serege megveretett (RH/6 : 214) *nyájasan, ~an* Robin mindnyájukat nyájasan, vidáman üdvezlé (RH/6 : 319) *~an, pajkosan* 2 : 321; *(párh:) ~an — jókedvvel* 5 : 41 — **3.** vidáman élünk, Mert ott csak a természet lesz vélünk (674/2 : 269) *(páros kif)* itt a szép alföldön .. időm vidáman, boldogságban töltöm (370/1 : 320) — **4.** Arany felhők, e nyájas szellemek, Fejem fölött vidáman lengenek (776/3 : 65) + 3 : 269 | *(ráértés)* Vidáman ránk ragyog A lámpa, feleségem Szeme s a csillagok. (741/3 : 25)

— **5.** A nap vidáman állt nyugaton (NI/6 : 428) *(szembeáll:)* ~*an ragyogva — viharfelhőkbe →borulva* 6 : 264

vidámság fn **27** | **vidámság 26, vídámság 1**: -Ø 20 (b 7); *-a* 3 (b 1) | *-ot* 1, *-át* 1; *-ában* 1; *-gá* 1

1. 'vidám hangulat, jókedv': tán soha egy csoportban sem testesült ugy meg a tekintet s szív vidámsága, mint ebben (RH/6 : 113) [Robin] Arca ritkán vagy soha nem volt sötét, mert különös sajátságainak egyike volt a vidámság. (RH/6 : 277) *(szembeáll)* Oh bor . . a búbánatot Vidámsággá kereszteléd. (222/1 : 178); *(jelzővel:)* →*csillogó* ~ 6 : 263; *(birt szerk:)* ~ *árja*²← 2 : 106 ~ *hangja: (szembeáll)* Én a vidámság hangját keresém, És akaratlan illyen fekete Lett gondolatjaimnak menete (165/1 : 99), *(birt szerk, kép:)* *szomorúság szele — ~ köpenye*← 1 : 238 ~ *szárnya* Csak hadd födözzön a vidámság szárnya (498/2 : 64) ~ *szikrái*← 6 : 143 — **a)** 'ennek kifejezése': E kicsiny férfi . . szürke szemeiből vidámság sugárzott (J/6 : 394) *(páros kif:)* →*jóság és* ~ 1 : 316; *(hármas kif:)* *jókedv, ~, humor*← 5 : 41 →*kellem, mosoly,* ~ 6 : 89; *(jelzővel:)* *nagy,* →*semmitmondó* ~ 6 : 329 — **b)** *(átv)* 'derűs (természeti) jelenség': *(szembeáll)* Már sokszor énekeltem rólatok, Még többször is éneklek, szép csillagok . . S olly jól esik nekem, Oda tekintenem, Hol egy kis vidámság van E szomorú világban. (463/2 : 35)

2. 'vidám mulatság': általában osztozék az öreg nemes a többiek vidámságában (RH/6 : 131) a szerzetes és társai eléggé megteltek borral, hogy a vídámság minden nemére hajlandók legyenek (RH/6 : 154) + 6 : 153, 238(2×); *(páros kif:)* →*dorbézolás,* ~ 6 : 255 *tréfa,* ~ tréfa, vidámság uralkodék a helyen, hol nem sokára két embertárs egymás megsemmisítésére jelenendett meg (RH/6 : 338) ~ *és zaj* A piros szőlőnedv bőségesen ömlött, s nagy volt a vidámság és zaj (RH/6 : 249); *(felsor:)* ~, *tréfa,* →*nesz* 1 : 228 *(szembeáll)* A tisztviselő . . nevete és fecsege a szerzetessel, mígnem a bor mindkettőnek kissé fejébe szállni látszott. A közben a dévaj Katica minden vidámság mellett is búskomoran űlt (RH/6 : 153); *(birt szerk:)* ~ *hangja: (páros kif)* [a vár] eldőlt, eltűnt . . s nem hallik benne többé az ének és vidámság hangja. (RH/6 : 112) ~ *istene*← 6 : 257

vidámságú mn **1**
(jelzővel) 'vmilyen vidámsággal (1.) viselkedő': *(paradoxon, chiasmus)* Egy felől a komoly vidámságú családapa, más felől a vidám komolyságú családanya (ÚL/5 : 55)

[Vidats] tulfn: **Vidács 2** | -Ø 1 | *-ot* 1
(csn; önállóan) 'Vidats János (1826—1873), a márciusi ifjak egyike, jogász, később gyáros, képviselő': Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek kiküldötteknek, hogy a sajtót lefoglaljuk. (P 201/5 : 82) + uo.

vidék fn **76** | -Ø 15 (b 1), *-ek* 3 (b 2); *-e* 7 (b 1), *-ünk* 1 | *-et* 8, *-eket* 1, *-ét* 3; *-be* 2; *-en* 15, *-én* 4, *-in* 1; *-nek* 4 (b 3); *-re* 7; *-ről* 4, *-ekről* 1

1. 'vmilyen szempontból egységes jellegű földrajzi terület; táj': Millyen virító a vidék amott! (512/2 : 88) Koltóhoz Kolosvár két napi járó föld . . A vidék nagy részben unalmas, egyforma (ÚL/5 : 76) + 1 : 210; 2 : 281(2×); 5 : 51; 6 : 219, 381 *(megszól; refrénszerű)* Vidék, hol egykor ringatott reményem, Im ujra látlak ötven év után (493/2 : 51, 52[3×]); *(jelzővel:)* *alföldi* ~ lelkem szemeivel nézek, S előttem lebegnek szépen gyönyörűn az Alföldi vidékek. (787/3 : 78) *dicső* ~ Előttem állt a legdicsőbb vidék . . A millyen tán csak a paradicsom volt. Virító széles hosszu völgy Ezer viraggal s olly nagy rózsafákkal, A mekkorák másutt a tölgyek. (685/2 : 280) →*letarolt, megsárgult* ~ 1 : 311 →*szegény* ~ 1 : 193 *szép(,* →*gazdag)* ~ 1 : 293(2×); 5 : 63, 66; 6 : 429 *szomorú* ~ 1 : 92; *(birt szerk, jelzővel* is) →*Alföld* →*tengersík* ~*e* 1 : 107 →*pusztaság* ~*e* 1 : 92 — **a)** 'nagyobb terület része': [az erdő] Mansfield tájékán megszűnt, de az akkori időben a többi vidékeket egészen boritá. (RH/6 : 120) Holnap messze járok, más vidéken (625/2 : 206) + 1 : 76 *(párh)* El innét, el e városból . . Hadd rohanjak, hadd röpüljek Más vidékre, más országba! (698/2 : 296); *(kép)* [elmém] bejárta Minden vidékét a bölcselkedésnek (643/2 : 225); *(jelzővel:)* *csendes (zárt)* ~*: (ism)* [a lovag] Csöndes vidékbe megpihenni tére Egy idegen nép távol országában. És gondolá azt is, hogy őt halála, Ha egy helyen lesz, hamarabb találja . . Ezt várta ő a csendes zárt vidéken (376/1 : 325) *kipusztított* ~*: (megszem)* Haramjabarlang lett sok sziklavár, Honnan le a kipusztított vidékek Sohajtására gunykacaj felelt (S/2 : 70) *szép* ~ egyre szűkebb lesz a völgy s végre egészen kősziklák közé szorúl . . Az ember azt gondolja, hogy legalább is Helvéciában van, Helvécia valamellyik szebb vidékén. (ÚL/5 : 63) *(párh:)* →*szép megye — szép* ~ 5 : 62 — **b)** *(átv)* 'ennek lakossága': *(jelzővel:)* *fenyegetett* ~ Tisztelt Alispán ur! . . a haza követeli hogy minden kitelhető lépést megtegyen ön, mi a veszély megszüntetésére szolgál . . s önt a haza köszönete, s a fenyegetett vidékek hálája követendi. (L 235/7 : 170)

2. 'a körülöttünk, ill. a szóban forgó hely körül fekvő terület; környék': Hiába a vidéken Körültekintenem, Nincs a nagy messzeségben Egy zöld bokrocska sem. (544/2 : 116) És a millyen maga ez a csárda, Ollyan

a vidéke (565/2 : 137) + 1 : 256, 276; 2 : 265, 302; 3 : 146; 4 : 131; 5 : 22; 6 : 288 (+10) *(fokozás)* Esdeklek, menj el innen, menj el e várból, e vidékről, ez országból (TH/4 : 152); *(jelzővel:)* →*al-dunai* ~ 7 : *508 *az egész* ~ Csöndesség volt az egész vidéken. (SzP/2 : 55) + 6 : 118, 133, 217, 320 →*messze* ~ 2 : 234 →*sötét* ~ 3 : 258 *szép* v. *gyönyörű* ~ Gödöllőnek igen szép vidéke van. (UJ/5 : 18) + 7 : 216; (helynévi birt jelzővel:) Diósgyőr vidékét már .. sokszor hallottam magasztalni (ÚL/5 : 63) + 6 : 210; 7 : *636 (tulnszerű) →*Kővár* ~ *e* 5 : 72, 76; 7 : 38, ld. még **Kővárvidéke** | (nem földrajzi hellyel kapcs., *tréf)* [Harangláb] kiprémzé Szája vidékét Sátáni mosollyal. (HK/1 : 127)

3. 'az országnak a fővároson kívüli része': *A vidékről érkezett müvek sorsáról koronként tudósitani fogjuk .. [az] irókat (P 39/7 : 502) Pesten a kedélyek a forradalmi hangulat tetőpontján voltak, a vidékekről naponként csatlakoztak ujabb s ujabb hivek elveinkhez és munkálódásainkhoz (P 201/5 : 85) *(párh)* ha [a könyvnek] a vidéken is olly kelendősége volt, mint helyben, ugy már bejött a nyomtatási költségnek vagy fele. (L 225/7 : 165) — **a)** 'vmely nagyobb város környékén levő települések összessége': egész Nottinghamot fölzavará a leendő színjáték .. jobban megtelt a város, mint valaha; de most még sokkal több nép özönlött be a vidékről (RH/6 : 338)

vidéki mn és fn **11**

I. mn 10

1. 'a fővároson kívül élő, tevékenykedő': [Dobsa] előadását sokkal nagyobb tetszéssel kiséré a közönség, mint akármelly mostanában itt megfordult vidéki színészét. (P 78/5 : 12) A nemzetgyülés elnöke .. megköszönti a királyt s királynét; Bailly szinte .. háromszáz községi képviselővel; azonkivül vidéki gratulansok. (P 140/5 : 166) + 7 : 165, *504 *(szembeáll:)* →*pesti* — ~ 5 : 17

2. 'a fővároson kívülről érkezett': *Nem közölhetők .. Sz. K. vidéki titkos hirei (P 45/7 : 503) *Néhány vidéki levél későn érkezvén jövő számban adatik. (P 62/7 : 508) + 7 : *503, *504

II. fn 1 | *-eket* 1

(tsz) 'a választókerület központján kívül lakó, falusi választók': fölmentem a városházhoz, hogy ott bevárjam a vidékieket (P 207/5 : 101)

vídi alios ego jam ventus 1

(helyesen: *vidi alios ego iam ventos* 'láttam én már más szélviharokat is', lat szállóige Cicerónak Piso elleni beszédéből) 'elviseltem én már nagyobb bajokat is': négy nap alatt értem Pestre esőben és szélben, hanem .. vídi alios ego jam ventus! [!] (L 152/7 : 66—7)

vidít ts ige 8 | 6: -Ø 1, *-nak* 1; *-om* 1; *-ott* 1; *-ának* 1; *-á* 1

1. 'fölvidít, földerít': *(allit)* Nem vidítnak a vigalmak, Mellyeket nyujt szép tavasz (41/3 : 266) *(szembeáll)* Szenvedjen bár szivem: a víg dalok Ne szűnjenek meg. .. hátha általok Kissé vidítom szomorú hazámat. (377/1 : 327) *(paradoxon:)* →*kétségbeesés* ~ *vkit* 2 : 86 | (tárgy nélkül; *poláris kif)* Lehel vezér .. Kénye szerint osztott örömet, bánatot, Kürtjével vidított, kürtjével ríkatott (LV/3 : 306) — **a)** 'vidámságra (2.), vigalomra ösztönöz': *(szókapcs:)* →*táncra* ~ 1 : 147

2. *(átv)* 'vigasztal, bátorít': *(-t* ragos hatval:) „De mint lehet illy hatalmad Ashby gróf fölött?" kérdé a fiatal Harland, kit társa észokai keveset vidítának [wenig erbaut und getröstet] (RH/6 : 112)

[vidító] 1. mn in: **viditó** 2 | -Ø 1, *-k* 1

1. (tárgy nélkül; *ellent, páros kif)* Hivatalom kötelességeit teljesitém .. mellyek gyakran könnyüek, viditók, de gyakran, mint ma is, terhesek, szomoruak. (NI/6 : 424) — **2.** (tárgy nélkül:) Nyilvános ellen mindig jobb a hamis barátnál .. Illy viditó szók [zuversichtliche Worte] s a hősi tettek .. tarták fön .. a katonák bátorságát (RH/6 : 206)

vidor mn **2** | 1

(vál) 'vidám, derűs': *(chiasmus)* Életünk vidor, mosojgó Szép halálunk (22/3 : 256)

vidoran hat 1 — Ashby Rikárd .. midőn a körben vidoran forogtak, valami kellemest suga a lyánykának (RH/6 : 89)

Vidor tulfn **1**

(férfinév) →*Örömfy* ~ 7 : 645

vidul tn ige **1** | *-tam* 1

'fölvidul, földerül': Alig vidultam a boldogság Nyájas napsúgarán, Ismét felhő takarta el (654/2 : 238)

Vieszka tulfn **1** | *-n* 1

(földrn) 'felvidéki község, később Beckókisfalu (Beckovská Vieska, Csehszlovákia)': (levélcímzésben:) Teljes című Szeberényi Lajos Urnak .. Vieszkán Trencsén megyében. (L 27/7 : 23)

víg mn és fn **111**

I. mn 109 | 66; **víg** 49, **vig** 17: -Ø 56, *-ak* 1 | *-gá* 1 || *-abb* 3, *-abbak* 1 || *leg- -abb* 4

1. 'jókedvű, vidám (1.)': hogy pénzre tett szert, lett Megyeri vig, S haza felé menvén, ugrándozik. (206/1 : 163) Jókat kacag .. a víg ujoncsereg. (23/3 : 257) + 2 : 112; 3 : 256; 7 : 8, 9 (más szerző művének címében) *A* →*windsori* ~ *nők* v. *dámák* 7 : 130, 137; *(szembeáll)* arcom néha elsötétedik; Nem lehetek én .. folyton-folyva vig. (657/2 : 242), *(ellent:)* ~ — *bú*← *bántja* 3 : 295 *gyá-*

szol — ~ engem ne gyászoljatok .. Mert .. velem együtt, Ti mind víg fickók voltatok. (145/1 : 85) *szomorkodik* v. *szomorú* — ~ ha víg, ad ürügyet [a szakításra], ha szomorú, szinte! (KH/6 : 29) + 4 : 213; 6 : 250 | (Robin Hood bandájával kapcs. *állandó jelző)* a jó ember .. mondá, őrizkedjem, nehogy Robin Hooddal, s víg cimboráival találkozzam (RH/6 : 134) Az öreg gróf .. nem igen vágyott a várterembe, ha a víg erdőben volt. (RH/6 : 317) + 6 : 107, 243, 277 | (állatról:) Az erdő .. millyen hangos! Hogy fütyöl benne a madár! .. ne keresd A fákon e víg madarat (689/2 : 285) *(páros kif:)* ~, *friss* 1 : 350 — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': a víg könnyelműség .. útaimban hű társam vala. (205/1 : 161) az öreg nemes .. kevés szóval ugyan, de víg mosollyal .. a jó kedvű arcokat szemlélte, mellyek őt környezék. (RH/6 : 131); *(szembeáll)* többé nem leszek komédiás, Ki víg pofákat vág a közönségnek, És odabenn a színfalak között Arcán kínszenvedés könyűi égnek! (377/1 : 327) Ha az öröm legjobban festi képem: Magas kedvemben sírva fakadok; De arcom víg a bánat idejében (576/2 : 149) + 4 : 364; *(megszem)* a szerencse Kis szeszélye víg ajakkal Rád köszönte (93/1 : 42) — **b)** 'vidámságból, jókedvből fakadó, azt tükröző': számtalanszor mulatoztunk .. édes örömben Víg dallokra fakadva (1/3 : 243) mással Szoktam sózni én az ételt: Mulatással, Víg beszéddel. (BI/2 : 317) *(páros kif:) tarka,* ~ 2 : 327 *(szembeáll:)* ~ — *szomorú* 1 : 327; *(megelev)* Az illanó vizár Vig hangokat danol. (50/1 : 8) + 2 : 138 — **c)** 'vidámsággal, jókedvvel telt (időszak, állapot)': Mikor legvígabb a jelen, jövőbe Ragadnak rögtön a gondolatok. (301/1 : 272) már ezentul Nem lesz nekem több víg napom! (506/2 : 85) + 1 : 288; 4 : 369 *(gúny)* Kedves németjeim, hogy ne szeretnélek, Legvigabb napjaim nálatok telének (LV/3 : 311) — **d)** 'vidámságot, jókedvet keltő': meghalni? Nem nagyon víg gondolat. (716/2 : 338) *(részletezés)* a május akkor Angliában .. igen víg hónap volt, napfényteljes, virágokkal, dalló madarakkal és lombos fákkal gazdag. (RH/6 : 120)

2. 'jókedvűen mulatozó': a kulacsnak kotyogása Fagyot űz .. Háborogj hát, istenadta Ideje! Föl sem vesszük. . . víg barátim Igaz-e? (70/1 : 21) A várból mentem a collegiumba. . . telt poharak és víg diákokhoz. (ÚL/5 : 65) + 6 : 71, 88 *(tőism:)* ~ — *vigad* 2 : 86 *(páros kif:)* ~, *zajos* 2 : 155 *(párh)* víg volt, táncolt .. Boldog, diadalmas arcot tettetett (KH/6 : 60); *(megszem)* enyelegve lejt virágos kocsiján A víg szórakozás, a szép könnyelmű lyány. (621/3 : 286) | *(ráértés, ism)* Legyen olly vig mind halálig A pályátok, A milly *vígak* valamennyin .. ma valátok! (324/1 : 288) — **a)** 'jókedvű mulatságra jellemző': Nyugszik a tánc, hallgat a vig zeneszó (22/3 : 256) szépen alább hagytak A kedvökkel, a kik elébb kurjogattak, Elalélt a víg zaj (LV/3 : 306) + 6 : 127 *(ellent:)* ~ — *bús* 2 : 67 — **b)** 'mulatsággal, szórakozással teljes': Ott fenn lakunk Pest városában, Az élet ott víg ám! (148/1 : 87) Víg utazás Elthamtól Leicesterig .. Effélét még sohasem láttam, mióta az angol udvart kisérem. (RH/6 : 250) + 3 : 8; 5 : 59; *(páros kif:)* ~, *kellemes* 1 : 309 ~ *és zajos* 2 : 265; *(ellent, ism)* Melly'k a legvígabb temető? [verscím is] A bú temetője .. a boros-asztal .. Járjunk e víg temetőbe Illy szomorú időbe'! (434/2 : 25)

3. 'tréfás': *(gúny, ellent)* „Börtönbe mégy," monda Tangel .. „Komolyan beszélsz?" kérdé Hugo .. „Nem, soha életemben nem voltam vigabb," felelt Tangel vigyorogva (RH/6 : 198) — **a)** 'humoros, komikus (irodalmi műfaj)': *Kovács Pál „Kopott arszlán" cimü vig beszélyének első füzetét megkaptuk (P 62/7 : 508) Én Petőfi Sándor átadom t. c. Emich Gusztáv urnak költeményeim összes .. kiadását, mellynek tartalma: *a.* János Vitéz, *b.* Helység kalapácsa, *c.* Salgó .. *i.* Egy víg hősköltemény (P 113/7 : 638)

4. *(átv)* 'derűs, napsugaras': Ritka is most Angliában, hogy jogunk lenne, őt víg májushónak nevezni, mert hideg, csipős szelek, jégdarák és esők igen gyakoriak (RH/6 : 119) *(ellent, páros kif:)* ~, →*derült* — *szomorú, sötét* 1 : 311

5. *(átv)* 'gondtalan' ld. **vígan** — **a)** 'gondot nem okozó' ld. **vígan**

II. fn: **vig** 2 | *-at* 1 || *leges-leg- -abbat* 1 'víg (I. 1. b) nóta': *(szembeáll, fokozás)* Huzd rá, cigány, siralmasan .. De majd ott az ablak alatt Húzzatok valami vigat .. Hejh cigányok, itt az ablak: Most a leges-legvigabbat! (150/1 : 88—9)

vígan hat 43 | **vigan** 27 **vigan** 16: *-an* 41 || *-abban* 2

I. 1. Szép magyar huszárok, Fiatal legények, Kutya bajuk. . . vígan Miért ne lennének? (795/3 : 91) + 4 : 250; 7 : 105 *(párh:)* ~*an* — *vidáman* 4 : 169 *(tőism:) vigalom* — ~*an* 1 : 317; *(ellent:)* ~*an* — *bú* 3 : 270 ~*an* — *elkomorodik* 3 : 286 — **a)** vígabban dobog szivem, mint Midőn először lépett e küszöbre Mennyasszonyom. (Cor/4 : 337) + 2 : 69 *(ellent)* [Sári néni] szeme .. Ott benn pislog szomorún, nem vígan (612/2 : 197) — **b)** Vigan ⟨Vígan⟩ hangoztassátok itt Holt cimborátok dalait (145/1 : 85, 388) + 2 : 329; 6 : 153, 194, 299 *(poláris kif)* [a szerencse] Adománya mindössze is E lantocska és a dal, Mit belőle búsan, vígan Érzelmid játéka csal. (99/1 : 45) *(többszörös poláris kif:)* →*vadul és szelíden* — *ragyogóan* ← *és sötéten* — *szomorúan és* ~*an* 3 : 214 | (állatról:) [a cinege] Vigan ugrál a száraz ágakon (797/3 : 96) +

uo.; *(ellent:)* *bú — szomorú — ~an* Keblemen mért Kérded, bú, S lantom hangja Szomorú? Zeng e vígan Csalogány A magános Éjszakán? (68/7 : 631) *~an — búsan* 1 : 276 *melankolikus — ~an* Szépek azok a fenyűk, a mint a szellő rengeti sötét melancholikus lombjaikat, mig köztök a madarak vigan fecsegnek (UJ/5 : 25); *(kép)* Mi most nekem A szerelem? Rózsafán kis madárfészek, Mellyben vígan fütyörészek (590/2 : 167) + 1 : 362; 2 : 199 — **c)** Ez ünnep sokszor be vigan viradt rám Apám, anyám és testvérem között! (559/2 : 126) + 6 : 259 *(párh:)* *~an — boldogan* 1 : 71 — **d)** a kalászos búza .. a smaragdnak eleven szinével A környéket vígan koszorúzza. (176/1 : 107) — **2.** *(tőism)* Szép magyar huszárok .. Vigan vannak, össze- Verik bokáikat; De van ott egy század, A mellyik nem vigad. (795/3 : 91) *(ellent:)* *komolyan — ~an* 3 : 309 — **a)** végheziviszünk Nagy epicuri tort .. a zenének hangjai Vígan fölzengenek (178/1 : 109) — **b)** Gondüző borocska mellett Vígan illan életem (49/1 : 7) — **3.** [Hugó] vígan beszélé történetét, sok tarka képpel, s enyelgő magyarázattal (RH/6 : 143) — **5.** vígan élek, s semmi bűnbánás nem nyugtalanít (RH/6 : 125) + 2 : 139; 4 : 348 *(gúny)* Oh ez az ostoba falusi nép! Irják, hogy majd feljőnek Pestre .. Vigan ⟨Vígan⟩ vagyunk. Valóban. Ha ezek Meglátogatnak, majd lesz élvezet. (177/1 : 108—9, 391) + 5 : 87 — **a)** ideje, hogy saját ügyeim is vigabban menjenek (RH/6 : 250) *(páros kif:)* *~an és szerencsésen* 7 : 111

vö. **[víg-boldog]**

vigad tn ige **23** | 20; **vigad** 12, **vígad** 8: *-ok* 2, *-Ø* 9, *-unk* 1; *-t* 1 ~ *-ott* 1, *-tunk* 2, *-tak* 2; *-ának* 1 | *-janak* 1

1. 'mulat, szórakozik': *vmivel ~:* *(allit)* tarka játékszerrel Vigadt egy pár virgonc gyerek (Ap/3 : 124) | (evéssel-ivással, táncal stb.:) Te meg, cigány, húzd rá .. De úgy húzd, hogy megrepedjen a szivem .. örömébe', bujába'... Igy vigad a magyar ember, hiába! (320/1 : 284) + 2 : 288 *(allit)* Szőlővessző lelke a bor, A költőnek lelke a dal .. Lelkeink, a bor s dal mellett Vígad a világ! (396/1 : 342); *(tőism:)* *víg(an) — ~* 3 : 91 *(allit)* Millyen vig a világ! folyvást miként vigad! (509/2 : 86); *(páros kif:)* *~, dőzsöl←* 3 : 64 *→örül, ~* 1 : 167; *(párh)* Csárda, eldőlt csárda, még mikor te benned Utasok vigadtak, utasok pihentek! (397/1 : 344) *(részletezés)* A legénység egy része borozott, más része pedig táncolt, vigadtak pedig mindnyájan. (FL/4 : 127); *(szembeáll:)* *~ — bánat* Úgy is ritkán vígadok; E napot ne háborítsák Legalább a bánatok. (127/1 : 71) *bús — ~* esti szél nyög búsan, hol erősek Vígadának áldomás felett (43/3 : 269) *~ — szomorú←* 1 : 273; (hat-val) *→csendesen ~* 1 : 152; 2 : 239; **Km:** *sírva ~ a magyar* Ugy teszek .. mint az egyszeri juhász a fiával: ki a lakodalmon nem akart táncolni. Addig döngette az öreg, mig sorba nem ugrott, s aztán táncolt veszettül... sírva. Tán innen ered a példabeszéd, hogy sírva vígad a magyar. (ÚL/5 : 70) + 5 : 8

2. *(átv)* 'boldogan él': *(ellent)* Ildikó nem búsul! Vigad ő más karján kicsiny magzatostul (SzÁ/1 : 338); *(körülírás:)* *a →paradicsomban ~* 4 : 182 — **a)** 'boldog, vidám hangulatban van': *(szembeáll, párh)* Hogy dalolhat az jelenleg Szívrepesztő bánatot, Ki elébb egy pillanattal Úgy örűlt, ugy vígadott? (555/2 : 124)

vigadni fn in 1 — **1.** Hiripit .. sehogy sem bírtam kényszeríteni, hogy az én pénzemből igyék. Kész pénzből vigadni nem mesterség .. ezt felelte (HKöt/4 : 55)

vigadva 1. hat in 2 — **1.** (hat-val) *nagyszerűen ~* A bucsú estéjét .. nagyszerűen vigadva töltém a vadászkürtben pajtásaimmal. (UJ/5 : 17) — **2.** a drága magzat, s a kedves szülők Egymást vigadva ölelik megint (38/3 : 265)

[vigadalom] fn: **vígadalom 2**

'vigalom, mulatság': *(párh)* Millyen lárma, millyen vígadalom! [verscím is] Mi légyen ez? talán lakadalom? Nem a biz a; fiatal vitézek Látogatták meg ezt a csapszéket. (822/3 : 196)

[vigadás] fn: **vígadás 1** | *-Ø* b 1

'mulat(oz)ás': *(ellent)* Van itten bú — de vígadás Kéjében is pezsg ám a vér. (145/1 : 85)

[vigadoz] tn ige: **vígadoz 1** | *-ott* b 1

'mulat, vigad (1.)': *(tőism)* A falu népe .. [a kocsmában] nagy mértékben vígadozott, S a vígadozásnak Végéről szó sem volt (HK/1 : 125)

[vigadozás] fn: **vígadozás 1** | *-nak* b 1

'vigadás, mulatozás': *(tőism:)* *→vigadoz — ~* 1 : 125

vigalom fn **9** | **vigalom** 8, **vígalom** 1: *-Ø* 3 (b 1), .. *lmak* 1; .. *lma* 1 | .. *lmak[ból]* 1; *-ra* 3

1. 'vigadás, mulatság': lett a zenére A szemérmetes Erzsók Teremében nagy vigalom. (HK/1 : 129) *(ism)* Föl, cimboraság, vigalomra, S pogány legyen a vigalom (303/1 : 273) *(felsor:)* *ünnep — ~ — lakoma←* *— pompa* 6 : 248 *(párh)* a karancsaljai nóta .. a magyar nóta, magyar vigalom megtestesülése volt. (UJ/5 : 32) — **a)** 'élvezet, gyönyörűség': *(allit)* Nem vidítnak a vigalmak, Mellyeket nyujt szép tavasz (41/3 : 266)

2. 'jókedv, vidámság': *(tőism)* ⟨Vígalomra⟩ Vigalomra hát — vigan rohanjunk A csatába (367/1 : 317, 414) *(ellent, páros kif:)* →*nevetés, ~ — könny, halálkín* 6 : 231

viganó fn 1
'(divatos) női ruha': *(anakronizmus)* a ruhád .. ki is tesz ám magáért .. talán az a viganó sem volt különb nála, mellyet a szultán küldött Zrinyi Ilonának. (Drt/4 : 203)

[vigasság] fn: **vígaság 1** | *-ra* 1
'jókedv, öröm': Mindnyájan fölzúgtak vígaságra kelve, A rivalgó kürttel versenyt kurjogattak (LV/3 : 306)
vö. **vígság**

vigasz fn **11** | **vigasz** 8, **vígasz** 3: *-Ø* 1, *-ok* 2 (b 1); *-om* 2, *-od* 1 | *-t* 2; *-ra* 1; *-ul* 2
'az, ami a bánatot enyhíti': az arckép .. tökéletlen .. De van egy vigaszom ebb' a tekintetben: Mit ecsetem roszul festett vagy felede, Pótolja olvasóm kegyes képzelete. (TB/3 : 290) Dühöd .. elzárja az Égtől imánkat .. ez közös vigasz, Csak a mienk nem (Cor/4 : 364) + 4 : 324; 6 : 152, 430; *(szókapcs:)* *~t* →*talál vmin* 6 : 150 — **a)** 'vigasztalás': A betyár .. a gazdának Vígaszul, Hátrafordulván, így Válaszol: .. Gazd' uram .. úgy is elég Lova van. (81/1 : 31) a vigaszok, mellyekkel fájdalmait enyhíteni akarák, haszontalanok. (NI/6 : 429) + 7 : *509 *(tőism)* Nagybátyám .. kinek szinte vigaszra volt szüksége, mindent elkövetett, hogy [az ifjút] .. vigasztalja. (NI/6 : 429); *(szókapcs:* *~t* →*csepegtet vkibe* 6 : 312

vigasztal ts ige **44** | **41**; **vigasztal** 37, **vígasztal** 4: *-Ø* 9, *-nak* 1; *-om* 1, *-ja* 4; *-t* 3; *-ta* 3; *-a* 1; *-á* 4; *-ni fogsz* 1 | *-t volna* 1; *-ta volna* 2 | *-jon* 3; *-jam* 3 || *-hatom* 1, *-hatja* 1; *-hattam* tsr 1, *-hatta* 1 | *-hatta volna* 1
1. '(dolog, jelenség) vki szomorúságát enyhíti': Boldogtalan voltam Teljes életemben; Csak az vigasztal, hogy Meg nem érdemeltem. (119/1 : 66) csak ugy lézengek, mint az őszi légy .. Egy pár gyönyörű verset írtam, az igaz, de ez engem legkevésbbé sem vigasztal. (ÚL/5 : 70) + 3 : 119; 4 : 57; 5 : 20; 6 : 153, 426; 7 : 116 *(szembeáll)* Leveledet .. elolvastam .. A helyett, hogy vígasztalt volna a belőle vonható „dulce est socios habuisse malorum" még inkább elkeseredtem. (215/7 : 151); *búban ~* a terített asztal Dicsőbb, mint Ádám-Éva édene; Ez a mi búban engemet vigasztal (144/1 : 84) →*ínségben ~* 1 : 116 — **a)** '(személy) vki szomorúságát enyhíteni igyekszik': tudsz mindent, a mit Éreztem, szenvedtem; Fogsz-e vígasztalni Nyájas feleletben? (252/1 : 241) Juliskám .. keservesen zokogott .. és én .. még csak nem is vigasztalhattam (N/4 : 103) + 4 : 197; 6 : 299 *(ism, fokozás)* bemenék fiamhoz. János volt nála, sírt és imádkozott .. fiam őt vigasztalta. Fiam vigasztalta őt! (HKöt/4 : 77); *(tőism:)* →*vigasz — ~* 6 : 429 *~ — vigasztalás*← 4 : 114; 5 : 25; *(páros kif:) engesztel s ~* érzetei első fölindulása elmúlik, s a pillanat megérkezik, hol őt engesztelheti s vigasztalhatja. (RH/6 : 368) *nyugtat és ~* v. *~, nyugtat* ha .. Ashby Rikárd .. vigasztalta, nyugtatta, vagy csak egy nyájas szót mondott volna .. Greenly Katica vérét ontandá, hogy neki szolgálhasson (RH/6 : 289) + 6 : 145 *~ és ölel* ujra jő, vigasztal és ölel A jó fiú, ha szerit ejtheti. (249/1 : 239); *(párh:) ~ — földerít*← 2 : 326; *vmivel ~* [Márton] sírva panaszolta el, hogy mindenki utálja. Anyja nem vigasztalhatta egyébbel, mint azzal, hogy ölébe vette és vele sirt. (FL/4 : 124) + 3 : 21; 6 : 241 *(tőism:)* →*vigasztalás — vmivel ~* 7 : 167; *(szókapcs:) betegségében* v. *fogságában, bánatában ~* társaloghatnék vele .. egy egy órát, hogy őt fogságában, bánatában vigasztaljam (RH/6 : 241) + 6 : 163 *szenvedéseiben ~ : (párh)* szeretem e vagy ama bárót, mert véde jogtalanság ellen, óva viszályban, segíte szükségemben, vigasztalt szenvedéseimben (RH/6 : 163) | (idéző m-ban; *gúny)* [Márta a férjét] ekkép vígasztalta: „Jerünk csak .. otthonn Majd megkapod a magadét!" (HK/1 : 147) | (tárgy nélkül; *páros kif)* bármi bölcseség és erő legyen is a férfi biztatásában .. igen különbözik az enyhítő balzsamtól, melly a nő ajkainak adaték, hogy nyugtasson és vigasztaljon. (RH/6 : 312) | (vható) *vmivel ~ja magát* 'vmely gondolatban keres megnyugvást v. biztatást': Ott nyögi most fájdalmát hősünk A kalodában S csak azzal vígasztalja magát, Hogy elleneit megverte vitézül (HK/1 : 148) + 3 : 174; 6 : 158, 205 — **b)** '(szomorúságot) enyhít': *(párh)* Nincs seb, mellyet az idő be nem hegeszt, nincs fájdalom, mellyet nem vigasztal. (KH/6 : 50)
2. *(átv)* 'veszteségért kárpótol': (tárgy nélkül; *idézetben)* lelkes férfi! .. ki nem eléggé gyermekes, hogy Chateaubrianddal fölkiáltson: trón nem vigasztal! (KH/6 : 69) | (vható:) szeretőm megcsalt, elhagyott. Most szabadon válogathatok a szeretőkben .. ugy vigasztalja magát az ember, a mint lehet. (HKöt/4 : 45)
vigasztalni fn in 3 — **1. a)** *vmivel ~* ki e szerzetes? .. Lemwoodnál s a többi árulónál találtam őt .. mintha igéretekkel jött volna őket vigasztalni, hogy éjszakról segélyt fognak kapni. (RH/6 : 269); *(szókapcs:) fogságban ~* 6 : 182 | (vható; idéző m-ban:) [Alexandrin] Vigasztalni akarja magát: — Hát mi nevezetes van abban, hogy azon házban, hol tanitványom lakik, valaki meghalt? (J/6 : 418)
vö. **vigasztaló, [vigasztalt]**

vigasztalás fn 28 | **vigasztalás** 27, **vígasztalás** 1: *-Ø* 11; *-om* 1 | *-t* 8; *-odra* 1, *-ára* 2, *-ukra* 1; *-tól* 1; *-ul* 1; *-sal* 2

1. 'az a cselekvés, hogy vkit vigasztalnak': A vezér azt mondá vigasztalására: „Ne busúlj, franciák fölséges királya! .. Visszafoglaljuk mi vesztett országodat." (JV/1 : 195) azt vigasztalásul mondhatom, Hogy e papot pokolba juttatom (211/7 : 33) *(páros kif:)* *→nyugtatás*, *~* 6 : 164 *(paradoxon)* Barátim csak vigasztalással [verscím is] Ne szomorítanátok engem! (271/1 : 252); *(jelzővel:) kis ~: (szembeáll)* Nem kérem már szerelmedet, Csak azt a kis vigasztalást, Hogy nem feledsz el engemet. (535/2 : 108), *puszta ~: (tőism)* Juliska .. Vigasztalta volna [kikosarazott kérőjét] .. de mit használt volna neki a puszta vigasztalás? (N/4 : 114) — **a)** 'vigasztaló szavak': *(szókapcs:)* *~t ad: (szembeáll)* ha bánatod van .. Elmondanád, mi bántja lelked .. ha gyógyszert nem tudnék is adni, Adhatnék tán vigasztalást (651/2 : 235) *~t kap: (páros kif)* Akármikor jött a szegény, mi nálunk Vigasztalást és kenyeret kapott. (559/2 : 127) — **b)** 'a halálra való vallási felkészítés és megnyugtatás': *(szókapcs:)* *~t kap* [a sebesült] Vigasztalást kell, hogy kapjon [Er muss Zuspruch und Trost haben] — talán Márk atya rá beszélhetné őt. De holnapig megél. (RH/6 : 329) *~ára jön: (gúny)* vigasztalásodra jöttem utósó óráidban .. mielőtt a varjak kiássák szemeidet (TH/4 : 196)

2. 'az a dolog, ami vkit vigasztal; vigasz': [Coriolanus] elveszíti azt is, Mit eddig nyert .. Ez a vigasztalás. (Cor/4 : 269) *(tőism)* a fenyűk .. ollyanok, mint valami szomoru barna leányka, kit vigasztalnak, s ki fejrázva válaszol .. — Nincs vigasztalás számomra! (UJ/5 : 25) *(párh)* Legyen minden dalunk egy-egy vigasztalás, Egy édes álom a kemény nyoszolyára! (574/2 : 147); *(jelzővel:) kis ~* Sirass, sirass, egy kis vigasztalás A bús sziveknek a könnyhullatás (824/3 : 197) *nagy ~* Munkácstól egy jó etetés Beregszász .. van benne góth templom, megyeház és magyar kocsmáros, a mi nagy vigasztalás (nem a templom, hanem a magyar kocsmáros) (ÚL/5 : 68) + 5 : 74 *szép ~: (gúny)* mindnyájan függenek. [Sámson:] Dögvész és kárhozat! szép vigasztalás. (TH/4 : 195), *szomorú ~* 4 : 171 *(tőism:) ~ — vigasztal(ódik←)* Szomorú vigasztalás, de én egyébbel nem vigasztalhatom Aszszonynénémet, mint azzal, hogy elvesztette ugyan a fiát, de igen igen rosz fiút veszített (L 230/7 : 167—8) + 3 : 14; *(szókapcs:)* *~ jut vkinek* Végső reményed: Ha majd halálod meg fog hűteni, Fölmelegítnek Még egyszer gyermeked hő könnyei. Szegény anyám te! Ez a vigasztalás sem jut neked (283/1 : 260) + 6 : 426 *~t ad vkinek* Hejh nekem hát vigasztalást mi sem ad? [verscím is] (96/1 : 44) *~t talál: (páros kif)* tudván, hogy [kedvesének] szive őt a csatatérre kísérendi .. vigasztalást és nyugalmat talált. (RH/6 : 216) *~ára van: (gúny)* Apám s anyám .. búbánatba esék, De a jó szomszédok .. vigasztalásukra voltak illyenformán: „Soh'se búsuljanak Sándor fiok sorsán! Illyen istentől elrugaszkodott gyerek Az aggódást ingyen sem érdemli meg .. " (629/2 : 209) — **a)** 'biztató, megnyugtató hír': *(szókapcs:)* *~t hoz* A nép elfogta tribúnustársadat .. s esküszik, Ha Róma hölgyei vigasztalást Nem hoznak [bring not comfort home], ízenként hal meg. (Cor/4 : 369)

vigasztalhatatlan mn 7 | 6: **vigasztalhatatlan** 1, **vigasztalhatlan** 5

1. 'olyan (személy), akit nem lehet megvigasztalni' ld. **[vigasztalhatatlanul]** — **a)** *(túlz)* 'nagyon szomorú, bánatos': „Nem tudom, mylord, hova helyezzük a pondrót, mellyet magaddal hozál," szólt az agg szolga .. „Szobámban fog hálni," szólt Hugo, észrevevén a törpe vigasztalhatlan tekintetét (RH/6 : 175); *~ vmi miatt* Alexandrin a szilvák miatt, mellyek még a zsacskóban vannak, vigasztalhatatlan. (J/6 : 401) | *(udv frázis:)* *~ vagyok (miatta)* 'nagyon sajnálom': Vigasztalhatlan vagyok [Ich bin untröstlich], hogy önt el kell hagynom .. de tudja, Marsenayné asszonyhoz kell mennem. (KH/6 : 41) + 6 : 40, 52

2. 'olyan (bánat), amit nem lehet enyhíteni': *(páros kif)* a szép arc .. könyek nyomát, s mély, vigasztalhatlan [untröstlichen] bú kifejezését viselé (RH/6 : 350)

[vigasztalhatatlanul] hat: **vigasztalhatlanúl** 1 — **1.** *(litot)* A csalódások .. lassan, lassan ellebbentek, s kevésbbé vigasztalhatlanúl [weniger untröstlich] hagyák őt, mint először képzelé. (KH/6 : 61—2)

vigasztaló mn és fn **7**

I. 1. mn in 6 | 5: *-Ø* 4 | *-nak* 1

'szomorúságot enyhítő': Vigasztaló pajtásom a remény (249/1 : 239) Ha hosszu sóhajtásaim után egy Vigasztaló szó hangzanék nekem (732/3 : 14) + 6 : 56, 311; *(szembeáll:) inkább →kiállhatlan, mint ~* 6 : 60

II. fn 1 | *-ja* 1

'az a személy, aki vkit vigasztal': *(párh)* Az árva ifjut elhagyák Baráti, ismerősei .. Te voltál hű vigasztalója, társa (630/2 : 211)

vigasztalólag hat 1 — **I.** *(szembeáll:) ~ — fenyítve←* 1 : 262

vigasztalódik tn ige 8 | 7; **vigasztalódik** 6, **vígasztalódik** 1: *-ni fog* 1 | *-jál* 3, *-jék* 3

1. 'bánata enyhül': *(párh, tőism)* Gilbert .. francia költő .. nyomorban és kórházban halt meg .. a nagy és fényes Franciaországban!... mit mondjon, mit tegyen a magyar

költő? hallgasson és, ha lehet illy szomorú vigasztalástól, vigasztalódjék. (P 190/3 : 14) *(párh)* a kis öreg .. irási órákat adott, hogy éljen, s szinműveket irt, hogy vígasztalódjék. (J/6 : 403) | (felszólítás) *~jál* v. *~jék!* 'ne búsulj(on)': vigasztalódjék, barátom, tudja azt a nótát, hogy „ne szomorkodj, légy víg, nem lesz ez mindég így!" (Drt/4 : 213) + 6 : 311 *(tréf* v. *gúny)* Szegény király, szegény király... De vigasztalódjál, Még szegényebb királyok is Lesznek, mint te voltál. (789/3 : 82) + 7 : 40 — **a)** 'vmivel vigasztalja, nyugtatja magát' ld. **vigasztalódva**

2. 'bánatát elfelejti': ő nem sokára mást talál, s vigasztalódni fog! (RH/6 : 156)

vigasztalódva 1. hat in 1 — **1. a)** *vmivel ~* „.. mért nem visz magával [Rikárd]? — De nem," folytatá [Katica], hiú reményekkel vigasztalódva, „nem, nem lehet; fontos foglalkozása van .. " (RH/6 : 156)

[vigasztalt] fn: **vígasztalt 1** | *-ak* 1

(ford) 'olyan személy, akinek bánata elmúlt': Nem zúg ugy át a hídon a vad árvíz, Mint a kapun át a vígasztaltak [the recomforted ~ die Beglückten]. (Cor/4 : 369)

[víg-boldog] mn

'vidám és boldog'

[víg-boldogan] hat: **vig-boldogan 1** — a Kert ajtaja Halkan kinyíl .. Oda suhan Vig-boldogan A pásztor (181/1 : 113)

vígjáték fn **5** | **vígjáték** 2, **vigjáték** 3: *-Ø* 2, *-ok* 1 | *-ban* 1; *-hoz* 1

'derűs tartalmú színmű': bedűlő kémény, fölfordult kocsi .. férfi, ki megcsalja nejét, nő, ki hűtlen lesz férjéhez, mindez tárgyul szolgál három fölvonásos vigjátékhoz. (J/6 : 397—8) *(felsor:) szomorú- és ~ok, →bohózatok és operák* 1 : 131; *(hsl)* mint a szegény színész, ki .. testi fájdalommal s aggodalmas kedéllyel kénytelen vígjátékban nevetve játszani, a szerep, mellyet Ashby Rikárdnak játszania kelle, épen így ellenkezék érzelmeivel. (RH/6 : 299) | (címleírás:) Tisztujítás .. Eredeti vigjáték 4 felvonásban. Irta Nagy Ignác (UJ/5 : 29) + 5 : 8

vígság fn **5** | **vígság** 3, **vigság** 2: *-Ø* 1, *-ok* 2; *-a* b 1 | *-ra* 1

1. 'vidámság, derű': A törpe hangosan nevetett .. de .. sehogysem akará vigsága okát nyilvánítani (RH/6 : 199) *(párh)* Oh, vidám Anglia! .. Még nevedet is milly derű látszik körüllengeni! A mult minden gondolatában milly mezei vígság fekszik! (RH/6: 70) *(szembeáll:) →komor* — *~* 3 : 310

2. 'vigalom, mulatság': a reggeli vígságok s az ebéd is elvégződtek .. a falu lyánykái az esteli mulatságra ismét rendbe szedték öltözeteiket (RH/6 : 88) *(páros kif:) ~ok és →foglalkozások* 6 : 94

vö. **[vigasság]**

vigyáz tn ige **60** | 56: *-ok* 2, *-Ø* 3, *-unk* 1, *-nak* 1; *-ni fogok* 3 | *-zak* 1, *-z* 25, *-zon* 6, *-zunk* 2, *-zatok* 11, *-zanak* 1

1. 'figyel, ügyel': *ide ~* ld. **[idevigyáz]**, *oda ~* ld. **[odavigyáz]**; *~ vkire, vmire* Ime itt jön [Coriolanus] .. az alázatosság köntösében, Vigyázzunk magaviseletére. (Cor/4 : 280) + 4 : 289; 5 : 90; 6 : 212, 224 *(ism)*„ .. szobámnak egyik ablaka a lépcső végére nyílik, honnan könnyen megláthatjuk, ha e barát ismét kijön." „Vigyázzunk rá — vigyázzunk rá!" (RH/6 : 260) + 3 : 127

2. 'óvatosan, körültekintően viselkedik, hogy baj ne történjék': Korán megy egy órával, ha nem vigyáz. (RH/6 : 191) egy fiatal ember portékákkal rakott kosárral az udvarba lép, s az öreg emberrel összeütközik. — Uram fia! kiált föl Alexandrin .. ugyan szépen vigyáznak. (J/6 : 415) || (felszólítás:) Megyeri .. ugrándozik. Hiába inti őt Szentpéteri: „Kari, Vigyázz! Kedved majd követendi gyász .. " (206/1 : 163) jó Mihály barátom .. vigyázz: örömedben egyik bordalomat Ne mondd el valahogy a mi-atyánk helyett. (633/2 : 214) + 1 : 191, 289; 2 : 250; 3 : 276; 4 : 239; 5 : 86; 6 : 42, 80, 139, 323, 396 *(ism)* Vigyázz, magyar, vigyázz, éjjel is ébren légy, Ki tudja, mikor üt rajtad az ellenség? (788/3 : 81) + 6 : 170(2×) *(ism* párbeszédben:) „ .. jól vigyázz a keverésnél .. " „Vigyázni fogok — vigyázni fogok!" monda Ashby Rikárd (RH/6 : 358) || fenyegető árnyalattal:) Dózsa György .. szellemét a tűz nem égeté meg, Mert az maga tűz; ugy vigyázzatok: Ismét pusztíthat e láng rajtatok! (585/2 : 159, 160) + 6 : 313 | *(ráértés; ism)* Én a távolban lesni foglak, S vigyázok rád, azért te is *vigyázz*, Különben nem lesznek jó napjaid (Ap/3 : 127) — **a)** (vható) *~ magára* 'úgy viselkedik, hogy baja ne történjék': Sebe mélyebb s szélesb a Dunánál — Mért is nem vigyáz magára, mért? (336/1 : 297) + 6 : 355 || (felszólítás:) Fiu, ugy vigyázz magadra: Örömödben meg ne halj! (649/2 : 233) + 6 : 125, 210 *(ism)* Vigyázz magadra, Dickon, vigyázz magadra. (RH/6 : 356) | *(ráértés)* Öcsém uram, vigyázzon magára, Vagy inkább az oldalbordájára (62/1 : 15) | (fenyegető árnyalattal:) Értem, úrfi .. hanem vigyázzon magára, hogy meg ne járja, (N/4 : 105) + 4 : 148, 209; 6 : 78, 260, 266, 279 *(ism)* A vádlók egykor vádlottak lehetnek — azért vigyázz magadra! vigyázz magadra! (RH/6 : 366) *(ism* párbeszédben:) „vigyázz magadra, vagy megharagítasz." „Nem fogok magamra vigyázni," felele Harland Ralf (RH/6 : 89) — **b)** *~ vmire, vkire* 'felügyelet alatt tartja, óvja hogy baja ne történjék': a kéziratot vissza,

kívánom pontosan, mert nincs többször leírva. Azért kérlek, vigyázz rá. (L 162/7 : 73) Kemény szél fúj, lángra kap a szikra, Vigyázzatok a házaitokra (749/3 : 33) *(tőism:)* ~ — *vigyázni*← 7 : 202(2×)

vigyázni fn in 3 | *-nod* 2, *-niok* 1

1. ~*ni vkire* Nem kellene inkább azokra vigyáznod, fiam, kik bejőnek, mint azokra, kik kimennek? (RH/6 : 285) — **2. a)** befolyása veszélyessé teszi őt, mylord, s vigyáznod kell magadra. (RH/6 : 123) — **b)** *(tőism)* Te Jankó, vigyázz egy kicsit azokra az én kis enyéimre .. vigyázz rájok, ámbár a millyen ügyefogyott fellownak ismerlek, inkább ő nekik kell reád vigyázniok. (L 274/7 : 202)

vigyázva 1. hat in 1 — **2.** De hova? — Pestre .. — Kész leszek. — Vigyázva.. . — Ne félj. (Sz/4 : 7)

vigyázat fn **3** | *-Ø* 2 | *-tal* 1

1. 'őrködés; őrszolgálat, készültség': a levél táborban iratott hosszu éji vigyázat [Marsch ~ watching] után, melly Edvárd herceg hadseregének elfogására tartatott (RH/6 : 213)

2. 'óvatosság, elővigyázatosság': erős keztyűvel érintem a lándzsahegyet .. s szorgosan vizsgálom meg a fát térdemen .. vigyázattal (RH/6 : 358) *(páros kif:)* →*gond és* ~ 6 : 169

[vigyázatlan] ld. **vigyáztalan**

vigyázatlanság fn **1**

'óvatosság, körültekintés hiánya': [Szabó:] válogassa meg beszédét. Semmi kedvem sincs börtönbe jutni .. [Lakatos:] Megvallom, hogy vigyázatlanság volt őt említenem. (Drt/4 : 204)

vigyáztalan mn **1**

'nem óvatos; vigyázatlan': *jelen szükségtelen felszólalásával elég vigyáztalan volt Sz. elárulni azt, hogy a Hirnökben csakugyan ő bírálta meg Petőfi verseit (P 89/7 : 513)

vigyorgás fn **1** | *-ával* 1

'kellemetlen, bántó hatású mosolygás': „Istenemre, sire," válaszolt sir William Grey szokott gunyos vigyorgásával, „én semmivel sem vádolom e nemes lovagot .. " (RH/6 : 268)

vigyorog tn ige **6** | 4; *-nak* 1; .. *rgott* 2 | .. *rgna* 1 — *(rosszalló)*

1. '(fogát vicsorítva) bántóan v. kihívóan mosolyog': a banya .. Fölvette a pálinkás poharat, Egyet kortyantott és vigyorgott. (Ap/3 : 128); *(kép)* én nem rántom le a sisakot rólok, nehogy az olvasó elundorodjék azon szennyes pofáktól, mellyek e ragyogó hadiöltözet alatt vigyorognak. (P 114/5 : 38) — **a)** *(átv)* 'így mond vmit': (idéző m-ban:) „Aranybányát találtam Benned, fiacskám, hihihi!" Vigyorgott a boszorkány (Ap/3 : 128)

2. 'széthúzott ajkai közt összeszorított fogait mutatja; vicsorog' ld. **vigyorgó**; ~ *vkire: (kép, párh, allit)* Keresztültörnék, bárha kezeidben Száz kard villogna s minden kard hegyéről Ezer halál vigyorgna is reám!" (S/2 : 72)

vigyorgó 1 mn in 1 — **2.** kik egykor lábad csókolák .. Azok rugdossák ki egyenként Vigyorgó fogadat (Ap/3 : 163)

vigyorogva 1. hat in 1 — **1.** „.. soha életemben nem voltam vigabb," felelt Tangel vigyorogva, hogy szép fehér fogai majdnem füléig látszottak. (RH/6 : 198)

vihar fn **74** | *-Ø* 38 (b 1), *-ok* 6 (b 2); *-ja* 5 | *-t* 5, *-át* 1; *-ban* 5, *-ába'* 1; *-ból* 1; *-hoz* 1; *-nak* b 6, *-odnak* b 2; *-tól* 1; *-ral* 1, *-okkal* 1

1. '(csapadéktól kísért) nagyon erős szél': vannak, kik most kinn bolyongnak A viharban szabad ég alatt, Fürteiket megcibálja a szél (705/2 : 302) Itt lenn a vár; nem éri a vihar Még a zászlót sem tornya tetején. (851/3 : 230) + 1 : 313; 2 : 244; 3 : 259, *332; 4 : 81; 6 : 201, 451; *(páros kif:)* →*hófúvás,* ~ 2 : 341 ~ *és sötétség* [a felhők] Nem bánják .. ha hosszu pálya vár reájok, Hosszu pályán vihar és sötétség. (531/2 : 104—5) →*szél*[1], ~ 3 : 22 *tél,* ~ 3 : 96; *(párh, chiasmus)* melly a vihart elaltatá, És földeríté az eget .. Az ének újra zenegett. (85/1 : 34) *(poláris kif:)* ~ — *szellő*← 3 : 196(2×); *(hsl)* térdek s fejek hajolnak, Mint a viharban a nád erdeje (Ap/3 : 176) + 3 : 269 *(hsl, ism)* Ha férfi vagy, légy férfi .. Építs vagy ronts, mint a vihar, S hallgass, ha műved kész, Mint a vihar, ha megtevé Munkáját, elenyész. (564/2 : 134) *(fordított hsl)* A zsarnok őszapa .. Hangjához képest a Vihar szelíd (418/2 : 12); *(megelev,* ill. *megszem)* a sas .. a viharnak karjaiba dől És vinni hagyja magát általa, Mint viszi a lovast a paripa (797/3 : 96—7) + 2 : 153, 156 *(meg-, szem, ellent, párh)* mellyet ég, vihar megért, A dalt ember nem érti meg. (85/1 : 34); *(megszól)* A ⟨vihar⟩ bokor a viharhoz [verscím] Lassabban, haragos lelkek testvére, vihar, hogy Lombjaim árnyékát szét ne zilálja dühöd! (809/3 : 181, 344); *(jelzővel:) földetrázó* ~*: (met)* Hazám dicső nagy ősei, Ti földetrázó viharok! (407/1 : 353), →*haragos* ~ 2 : 260 *(szembeáll:) bús* →*szellő* — *haragos* ~ 3 : 178, →*zúgó, bőgő* ~ 2 : 156; *(birt szerk:)* →*forgószél* ~*a* 3 : 255 *sivatag* ~*a* 2 : 235 →*tél* ~*a* 2 : 329, ~ *előjele* a különös szép nap rendesen következő viharnak előjele (RH/6 : 165), *(birt szerk, halm:) jég,* ~*ok, éhség és halál* →*birodalma* 6 : 390, *(birt szerk, kép:)* ~ *légparipája*← 1 : 23 ~ *óriása*← 3 : 137; *(szókapcs:)* ~ *dúl*← 1 : 333 ~ *ke-*

letkezik a vihar a mi hamar keletkezett, Olly hamar is hagyta el megint az eget. (JV/1 : 187), ~ *kiszakaszt* v. *kitép* v. *szakít* v. *szétszaggat vmit* 2 : 105; 3 : 214; 6 : 391 *(párh)* Fejfáját a vihar kitépte, S dombját a zápor elmosá. (Ap/3 : 174), ~ *kitör* — *villám*← *meggyújt vmit* 4 : 84 ~ *süvít*← v. →*üvölt* 2 : 329; 3 : 96 ~*t jósló* →*felleg* 6 : 86

2. *(átv)* 'társadalmi megrázkódtatás (háború, forradalom stb.)': e férfiak .. képezik alkotmányunk védfalát, s .. óják minden vihartól, melly arra rohanni fog. (RH/6 : 163); *(megelev, megszól)* Jöhetsz, most már jöhetsz, vihar, Nem rettegjük már haragod, Két ország eggyé olvadott (783/3 : 74); *(birt szerk; jelzővel* is) *harcok* ~*a* fölvetettem volna magamat Hadvész után nyerítő paripára, Keresni a sírt vagy babéromat, Hazát teremtő harcok viharába'. (217/1 : 174), ~ *előjele*← 3 : 102(2×) *új* ~ *közeledte*← 3 : 97 | *(ráértés)* A Kárpátoktul le az al-Dunáig Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar! Szétszórt hajával, véres homlokával Áll a viharban maga a magyar. (815/3 : 187) + 3 : 308; *(jelzővel:) erős* ~ Erős vihar támad, Minden felől jőnek és megostromolják A habok hazámat. (775/3 : 64) *nagy és hosszú* ~ Megtépve .. Magában áll a zászló .. Nagy és hosszú vihar volt, Melly rajta ennyit tépe (646/2 : 229) *új* ~ Az a hon, mellyet őseink szereztek .. Az a hon többé nincs meg .. az uj vihar szétfújta födelét (790/3 : 83); *(birt szerk; jelzővel* is) *idők, népek éktelen* ~*a* Az idők, a népek éktelen viharja Elfujt volna minket, mint egy porszemet (767/3 : 53) *századok* ~*a* Mit diadalmas őseink iránnak .. a szép levélből Rongyok levének, miket elsodort És sárba dobott a századok viharja. (541/2 : 113), *bekövetkezendő* ~ *első* →*lehelete* 5 : 79 *közelgető* ~ *szele* a közelgető viharnak Megérint hírmondó szele .. a világnak sarkai Földindulástul, mennydörgéstül Tőből meg fognak ingani (778/3 : 70) →*dühödő* ~ *haragja* 2 : 379; *(szókapcs:)* ~ *támad* 3 : 64 ~ *tombol*← 3 : 53

3. *(átv)* 'az egyént sújtó sorcsapás, végzet': *(ráértés)* A vihar, melly tégedet halva fektet le, Oithona lombjait a földre teríti. (Oith/6 : 449) Isten veled hát, lelkem lombja te, Kit rólam lesodort a vész .. hová sodort el a vihar? (Ap/3 : 167) *(poláris kif:)* ~ — *verőfény* ←6 : 231

4. *(átv)* 'érzelmek, indulatok heves kavargása v. kitörése': *(jelzővel:) fölzaklatott* ~ Csendesedjél, szivem, parancsolj vérednek, Mellyet fölzaklatott viharok kergetnek (811/3 : 183) *rögtön* ~ te, barátság aetheri világa, Egy rögtön vihar homályba zár. (43/3 : 270); *(birt szerk:) lélek* ~*a* Vége van annak, kit csak a versenyzési vágy kerget, s nem lelke viharja ragadja! (L 188/7 : 117) | *(ráértés)* Kebelemnek pusztaságit Száz vihar rohanja át. (61/1 : 14) szerelmem .. Végtelen tengerré árada .. rajta szélvész vágtatott .. És mi kelti e vihart?... az eszme: Ha te, lyányka, nem lennél enyém! (339/1 : 299); *(szókapcs:)* ~ *kerekedik, dúl,* ill. *lecsillapul* Ha .. Vihar kerekedik, És a vihar szivemben Dúl irgalmatlanúl: Csak a bor, a mitől ez Ismét lecsillapúl. (209/1 : 166)

viharfelhő fn **3** | *-Ø* 2 | *-kbe* 1

1. 'zivatarfelhő': nem sokára elfödé a viharfelhő a naptáblát (RH/6 : 200); *(szókapcs:)* ~*be* →*borul* 6 : 264

2. *(átv)* 'fenyegető veszély': *(szókapcs:)* ~ *beborít vmit* jobb volt helyzete, mint néhány órával előbb. A viharfelhő, melly reményeit beborítá, elvonúlt (RH/6 : 236—7)

viharos mn **13** | *-Ø* 12 || *-abb* 1

1. 'olyan (időszak v. időjárás), amikor vihar (1.) van': Viharos éj volt .. A felhők azonban elvonúltak (RH/6 : 380) *(páros kif)* utazók esős és viharos időben betérhettek [a fogadóba] (RH/6 : 71) *(ellent:)* ~ — *derült*← 4 : 80 — **a)** 'viharban megjelenő': *(hsl)* Oithona a barlangba mene. Zavaros kedv támada benne, mint piros fény a viharos felhőn. (Oith/6 : 450) — **b)** 'vihartól dúlt': *(kép* is; *páros kif)* Megnézem a tengert, mellyet annyira ohajtok már látni, mert hisz az rokona szivemnek: mély és viharos. (ÚL/5: 54)

2. *(átv)* 'megrázkódtatásokkal járó, viszontagságos': Viharos napokat éltem át, de az eredmény az, hogy megházasodom (L 147/7 : 65) *(ellent:)* ~ — *derült*← 5 : 65 *(idézetben:) idők* ~ *járása*← 5 : 20 — **a)** 'harcokban bővelkedő': a viharos polgárháborúkban, s a pártharcok mindennapi veszélyeinél, [a hercegnő] szivét mindig az ég ótalma iránti remény és bizalom derité. (RH/6 : 309) e sereg .. egy csomóban és épségben maradt e viharos napok után (P 272/5 : 134) + 6 : 164

3. *(átv)* 'féktelen, heves': a tárgyak, mellyek viharos futásunkat gátolják .. hányszor áldások ezek átok helyett? (RH/6 : 196—7) Ki rajzolhatja mind a viharos szenvedélyt, melly .. [Aluredben] e pillanatban uralkodott (RH/6 : 347)

víhatatlan mn **1**

(vál) 'ostrommal bevehetetlen': Ha jön ellen, jőjön; csak mosolyog Murány Rá a víhatatlan sziklai tetőrül. (SzM/2 : 256)

víhely fn **1**

(vál, ford) 'vívás, párviadal színhelye': *(hsl)* A salon magas rangu hölgynek az, mi férfinak a víhely [Duellplatz]. (KH/6 : 42)

vijjogás fn **1** | *-a* 1

'éles, sivító hang': *(kép, párh)* Mi volt nekem A szerelem? Aggodalmak erdősége, Hangzott sűrü közepébe Farkasoknak orditása, Denevérek vijjogása. (590/2 : 167)

Viktor tulfn **5** | **Viktor** 2, **Victor** 3; *-Ø* 4 (b 1) | *-t* 1 — (férfinév)

1. (önállóan) 'Haray ~, Teleki Sándor magántitkára (1818?—1882):' Victort köszöntöm. (L 122/7 : 41)

2. →*Ducange* ~ 6 : 398

3. →*Hugo* ~ 5 : 42; 6 : 67(2×)

világ fn **793** | *-Ø* 351 (b 88), *-ok* 2 (b 1); *-om* 5 (b 1), *-od* 2 (t 1), *-a* 27 | *-ot* 92, *-okat* 2, *-odat* 1, *-át* 17; *-ba* 17; *-ban* 29 ~ *-ba'* 1, *-ában* 2; *-ból* 6 ~ *-bol* 2 ~ *-bul* 1; *-ért* 14; *-ig* 2; *-hoz* 3, *-okhoz* 1; *-on* 114; *-nak* 53 (b 27); *-nál* 2, *-ánál* 3; *-ra* 20, *-ára* 1; *-ról* 2, *-okról* 1; *-tól* 8 ~ *-tol* 2 ~ *-tul* 1, *-ától* 1; *-gal* 7 || *-é* 1

1. 'a világmindenség, a világegyetem': Egy napja van csak az égnek, Egy holdja van csak az éjnek, Egy isten van a világon (529/2 : 103) + 2 : 320; 5 : 40 *(párh)* ugy tetszett neki .. hogy a világ már Az ítélet napján rég túl vagyon, Hogy a föld régen elenyészett (Ap/3 : 169); *(túlz)* Shakspeare egy maga fele a teremtésnek. Ő előtte tökéletlen volt a világ (P 132/5 : 41) + 3 : 287 *(túlz, párh, ism)* először láttam [Juliskát] .. tavaly, september 8-kán .. Ez időtől számítom életemet, a világ lételét. . . az előtt nem voltam én, nem volt a világ (ÚL/5 : 50); *(hsl)* [a temetőben] csend volt, olly csend, mintha a világ nem létezett volna. (HKöt/4 : 39) *(hsl, ellent)* A szeretet örök, mint az isten; a bámulat mulandó, mint a világ. (ÚL/5 : 60) *(kép)* Mulandóság a királyok királya. Ez a világ az ő nagy palotája. (471/2 : 38); *(jelzővel:) rendvesztett,* →*megbomlott* ~ 1 : 246 *szomorú* ~ szép csillagok .. ti egyre mosolygotok, S olly jól esik nekem, Oda tekintenem, Hol egy kis vidámság van E szomorú világban (463/2 : 35); *(birt szerk; jelzővel* is) →*Isten (szép)* ~*a* 1 : 291; 2 : 259; 3 : 165, *a* ~ *misztériumai* 5 : 62 *a* ~ *rendszere* 4 : 73 *a* ~ *(meg)teremtése*← *(óta)* 1 : 308; 4 : 82; 5 : 96; 7 : 158 ~ *vége(ig)* 1 : 49, 339; 2 : 42; 3 : 74, 142, 205; 4 : 51, 79, 82, 306; 5 : 124, ld. még **világvége**, *(birt szerk, kép:)* ~ *szappanboréka* 1 : 149; *(szókapcs; jelzővel* is) ~*ot alkot* v. *teremt* 2 : 287; 3 : *320; 4 : 121, *a (nagy)* ~*on át(fut)* v. *át az egész* ~*on: (látomás)* a lelkesülés égi mámorában Sasként röpültem a világon át. (T/2 : 14) + 1 : 250; 2 : 44 *(fokozás)* Elmerengek gondolkodva gyakran .. Átröpülök hosszában hazámon. Át a földön, az egész világon. (501/2 : 67); Sz: *hány* →*hét*[2] *a* ~*?* 1 : 96; 3 : 103; 4 : 166 *míg a* ~ ~ *lesz* az az ember .. a legboldogabb .. mig a világ világ lesz, Boldogságban párt nem kap. (612/2 : 191) *nem a* ~ 'nem nagy dolog; csekélység': nem lenne baj, ha magam volnék, Hisz egy ember nem a világ (762/3 : 48) + 2 : 253; 4 : 189; 7 : 87 — **a)** 'minden létező összessége; mindenség)': *(túlz)* [Idának] kivüled nincsen senkije. Te vagy világa (504/2 : 82) Magáért születik az ember, Mert már magában egy világ? (593/2 : 169) + 2 : 273 *(ism)* Vállamra vettem őt [= fiamat] és vittem a temetőbe. Kinek volt már illy teher vállain? az tudja, millyen nehéz a világ. . . nekem úgy tetszett, mintha a világot vittem volna. (HKöt/4 : 81) + 2 : 178; 4 : 148; *(szembeáll:)* →*láncszem — egy* ~ 1 : 61 *szív — a* ~*: (ism)* szívem, mellyet a Világgal tölték meg, tágulni látom; Szivem tágúla, vagy tán a világ Kisebbedett? (T/2 : 14); *(jelzővel:) az egész* ~ egy csalogány, Elrejtve él a lombok alkonyán .. Kis fészke néki az egész világ. (797/3 : 96) *egy kis* ~ Magyar vagyok. Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy terűletén. Egy kis világ maga. (576/2 : 149) *nagy, nehéz* ~ Mintha a nagy, nehéz világot tartanám .. hogy az ne szakadjon rám, Ugy reszketek (436/2 : 26); *(szókapcs; jelzővel* is) →*összedől* v. *romba* →*dől* v. →*rászakad* v. *vkire szakad a (fél)* ~ 1 : 201; 2 : 26, 82; 3 : 184 — **b)** (tsz-ban v. mennyiségjelzővel) 'égitestek (rendszere)': rémesen kereng .. a világok közti téreket Keresztülkasul-bolygó üstökös. (S/2 : 70) + 5 : 50; *(jelzővel:) más* ~*ok* Hugo .. a ragyogó kis fényeket szemlélte az égen, mellyek nekünk más világokról beszélnek (RH/6 : 281) *számtalan ragyogó* ~*: (kép)* az óhajtott levél .. Minden vonási .. Szivemhez nőnek csillagok gyanánt; Legyen számatlan ragyogó világot Magában tartó mindenség szivem! (643/2 : 225); *(szókapcs:) kormányozza a* ~*okat* 3 : 113

2. 'a Föld': a megfagyástól Őrzi a világot a meleg verőfény. (286/1 : 263) Kedves kikelet .. mért nem jelensz meg A világ felett? (766/3 : 52) + 1 : 49, 70, 85, 134, 311; 2 : 10, 33; 4 : 75; 6 : 151 *(részletezés)* Szép a világ, az erdők és mezők, A bércek és a rónaságok (Ap/3 : 165); *(kép)* A világ az isten kertje; Gyom s virág vagytok ti benne, Emberek! (83/1 : 33) + 1 : 335 *(kép, ism)* Kalmáridőket élünk mostanában, Egy pénzdarabnak nézik a világot, S ha a világ pénz, a költő mi rajta? .. Ő a tallérnak csengő, tiszta hangja (314/1 : 280); *(birt szerk, jelzővel* is) *a (nagy)* ~ *vmely* →*része* 2 : 114; 3 : 301; 6 : 392 *a* ~ *sarkai* 3 : 70 *a* ~ *(leg)vége* 1 : 208, 218; 2 : 162; 5 : 23, *(birt szerk, kép:) a* ~ *tallérja* 1 : 280; *(szókapcs:) reng a* ~ 3 : 222 *összezúzza e* ~*ot* 4 : 188 | (mint az élet színhelye:) nem lesz már nekem kalandom, Pedig e nélkül a világ Előttem úntató, kietlen, Egyalakú, nagy pusztaság. (168/1 : 101) ha nincsen érzés a szív birtokában, Az ember mit keressen a világban? (376/1 : 326) + 1 : 94; 2 : 66, 82; 3 : 77; 4 : 75, 119 (+ 10); *(verscím)* Milly szép a világ! (616/2 : 195; 7 : 517; PE 11: [199]), *(páros kif,* ill. *párh:)* ~ — *élet* v. *élet* — ~ 2 : 214; 3 : 198 *(refrén)*

Milly édes az élet, Milly szép a világ! (616/2 : 195—6[6×]) + 3 : 178—9 (6×); *(kifejtett kép)* ama nagy kínpadon szenvedtünk, A mellynek neve világ! (BI/2 : 319); *(jelzővel:) e* ~ 1 : 25; 6 : 240, 365 *ez a →gyalázatos* ~ 5 : 34 *e →prózai* ~ 1 : 105 *roppant* ~ 2 : 225 *ez a rút, →csúf* ~ 1 : 94 *szép* ~*: (párh)* Éljen a világ dicső folyása. . . És az élet. . . és a szép világ. (63/1 : 16) *zord* ~*: (megszól)* a bor vidám hevében Füttyentek rád, zord világ! (49/1 : 7); *(szókapcs:) maga áll a* ~*ban* ha a világban magam állanék . . boldogan viselném e bilincset (Ap/3 : 165) *elkészül a* ~*ból* 2 : 15 *→kiirt ezen* ~*ból* 3 : 98 *→elpusztul* v. *→kimúlik (ebből) a* ~*ból* 1 : 197; 4 : 406 *kivisz* v. *egy másba visz e(ből a)* ~*ból* a lovagnak kondult a nagy óra, Melly a világból őt egy másba vitte (376/1 : 326) + 2 : 237 *a* ~*on él* v. *van* Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy segédszerkesztő (P 101/5 : 17) + 1 : 30; 2 : 45(2×); 4 : 82, 204 *nincs ezen a* ~*on* csak egy szabadítóm van, s az nincs ezen a világon. (RH/6 : 345) *(e)* ~*ra jön* v. *lesz* v. *születik* Kis fiúcska, koporsóba tettek; Volt-e méltó a világra jönöd? Mi haszna volt rövid életednek? (772/3 : 59) + 1 : 207; 2 : 58, 144 ~*ra szül* 4 : 364 *elbúcsúzik a* ~*tól* 3 : 42 | *(megszól:) Isten hozzád* [→hozzá], ~*!* 4 : 25 — **a)** 'a Föld az emberekkel együtt': Békét csupán a szabadság Fölszentelt kezéből. Majd ha így lesz a világon Átalános béke, Vessük akkor fegyverünket Tenger fenekére. (586/2 : 160) fej nélkül csak szégyenlenék a világban járni. (TH/4 : 154) + 1 : 95; 2 : 9, 84; 3 : 97, 219; 5 : 64, 127 (+ 11) *(fokozás:) haza* — ~ most . . a nép az úr a hazában és a világon (P 206/5 : 96); *(párh:) föld* — ~ a szabadság S szolgaság . . Harcot űz élet-halálra . . Megtudjuk már nem sokára: Mellyik lészen úr a földön? Mellyiké lesz a világ? (642/2 : 224) ~ — *Magyarország* 7 : 215; *(szembeáll)* Millyen gyönyör, hogyha fölnyitom könyvemet! . . Abból olvasom a világ tarkaságát, S feledem falunknak bús egyformaságát (Tb/3 : 296); *(kép)* Jőj és ontsd lelked villámait, S lángjaikkal gyújtsd föl a világot (386/1 : 333); *(jelzővel:) e(z a)* ~ 1 : 91; 2 : 225; 3 : 144, 272 *e dicső* ~ Elzárkozni e dicső világtól, A melly széppel, jóval ugy tele! (BI/2 : 317) *(ez az) →egész* v. *kerek* ~ 1 : 298, 346(2×); 2 : 162; 3 : 95, *a* v. *e nagy* ~ 3 : 194 *(ism)* Nagy a világ, nagy a világ, Benne miljom embertárs van, S ő e nagy világban, ő e Milliók közt állt magában. (719/2 : 342) || (fokozó, túlzó kif-ekben:) Ha ez a pénz volna csak foglaló, S még száz ennyi lenne borravaló, S id'adnák a világot rá'dásnak, Szeretőmet még sem adnám másnak! (388/1 : 334) + 1 : 356; 2 : 37; 3 : 155; *egész* ~ a Jeu-de-Paume óta . . új korszak nyílt, mellyben a győztes nép Ide befolyatta a mi szép hazánkba Az egész világot (799/3 : 99) *egy* ~ Lelkemnek egyedűli De egy világnál többet érő kincse, Édes szép ifju hitvesem (734/3 : 16) + 3 : 99, 234 *fél* ~ 1 : 117; 7 : 48, ld. még **félvilág,** *széles* ~ 1 : 339; *(szókapcs:) elnyeli* v. *megeszi a* ~*ot* 2 : 152; 4 : 208 | (nyomósító birt jelzőként, *jelzővel* is) ~ *első* . . . Béranger . . a világ első költője! (ÚL/5 : 54) + 3 : 206 *a (kerek)* ~ *minden* . . . oh mi édes A csók piros ajakán! A kerek világnak minden Édessége itt van tán. (649/2 : 232) + 2 : 55; 4 : 40, 198, 210; 5 : 43, 52 *a (nagy)* ~ *leg. . .bb* . . . Mindig mondtam, hogy az alföld a világ legdicsőbb tartománya (ÚL/5 : 56) + 2 : 124; 4 : 362; 5 : 49, 74, 147; 6 : 23; 7 : 88; *(birt szerk:) egy* ~ *átka* Minden olly bús, Olly kedvetlen, Mintha egy világnak Átka volna itten. (BI/2 : 313) ~ *bolondja,* ill. *csúfja* [Erzsébet:] önnek el kell engemet vennie, hogy világ csufja ne legyek holtom napjáig . . [Andor:] nem foglak elvenni, hogy világ bolondja ne legyek holtom napjáig. (Drt/4 : 218—9) ~ *csúfjára* v. *csúfságára* 1 : 182; 3 : 218 *egész* ~ *fönyereménye←* v. *kincse* 2 : 261; 6 : 240 ~ *minden kincse* v. *→pénze* 3 : 311; 7 : 60 ~ *rózsája* 3 : 55 | (hat; *jelzővel* is) *a (kerek)* ~*on* a világon mindenek fölött Téged gyülöl [Aufidius] (Cor/4 : 291) + 2 : 251 *(fokozás:) széles e hazában, →széles e* ~*on* 5 : 87; *bárki* v. *bármely* v. *bármi* v. *valami a* ~*on* Hugo . . minden tette olly igaz és nemes, mint bárkié a világon (RH/6 : 305) + 6 : 93, 365, 404 *egy* v. *egyetlen(egy) a (nagy)* ~*on* v. *széles e* ~*on* Egy szentség van a világon, Mellyért . . vérzenünk kell (586/2 : 160) + 1 : 94; 3 : 151; 4 : 61, 155; 5 : 112; 6 : 16, 96 *mind(azok széles) e* ~*on* Fölhívom mindazokat széles e világon, kik engem ismernek, nyilatkozzanak (P 231/5 : 119) + 6 : 444 *minden (. . .) a* v. *e* ~*on* Átkos, átkos a világon minden (BI/2 : 319) + 1 : 158, 181; 2 : 43; 5 : 44, 122; 6 : 22, 142, 256, 263, 333; 7 : 57 *nincs* v. *nem lesz a (nagy)* ~*on* Nincs a világon az a hatalom, melly ismét elrabolja tőlünk a szabadságot! (P 234/5 : 126) + 1 : 14; 2 : 112; 4 : 54, 275; 6 : 133, 358 *sehol a* ~*on* 5 : 30 *semmi . . . a (→megteremtett)* ~*on* v. *a* ~ *teremtésén←* 4 : 73, 108, 111; 6 : 320 *(soha) →semmiféle . . . a (kerek)* ~*on* 5 : 97; 7 : 49, *senki a (kerek)* v. *(széles) e* ~*on* 1 : 203; 2 : 84, 165; 4 : 95, 199; 5 : 64; 6 : 100, 304; 7 : 21, 31, 35 *(ism)* Nekem nincs senkim a kerek világon, Csak nőm és gyermekem, És ő nekik sincs a világon Kívűlem senkiök, de senkiök (Ap/3 : 161); *. . .bb . . . a(z egész* v. *széles e)* ~*on* Van-e szebb lánc a világon, Mint melly minket összefűz? (212/1 : 169) + 5 : 40, 120; 6 : 263, 356 *nincs* v. *nem lehet . . .bb . . . a* ~*on* Ennél a szívnél a világon Jobb, derekabb szív sem lehet (506/2 : 85) + 4 : 49, 105; 6 : 296 *→soha . . .bb . . . a* ~*on* 6 : 347

leg. . .bb a (nagy) ~on v. *széles e ~on* 1 : 57, 91; 2 : 311; 3 : 237; 4 : 56; 5 : 108; 6 : 120; 7 : 198 (+ 10) *(ism)* [Tompa Mihály] azt állítja, hogy ő a legbékeszeretőbb ember a világon, én is azt állítom, hogy én vagyok a legbékeszeretőbb ember a világon, pedig meg vagyunk felőle győződve, hogy mind a ketten a legdisputaxabb emberek vagyunk a világon. (ÚL/5 : 59); *(a fél) ~ért se(m)* Világért sem leszek háladatlan! (SzP/2 : 58) + 1 : 95, 323; 3 : 285, 304; 4 : 58; 5 : 21; 6 : 201; 7 : 81 (+ 5) *a (nagy) ~ (minden) →kincséért (sem)* 2 : 135; 4 : 130; 5 : 7; 6 : 408; 7 : 87, 157 *semmiért* v. *semmi →kincsért a ~on* 2 : 149; 6 : 444 — **b)** 'a Föld egyes (távoli) vidékei, országai': Szilaj Pista elment nagy bujában; Hol bujdosik most, mellyik világban? (SzP/2 : 59) [hazánk] szellemének országában Hány rejtett gyöngy és gyémánt van! . . az inség zivatarja Őket messze elsodorja, Messze tőlünk a világba, Idegen nép kincstárába (560/2 : 128) + 6 : 166 *(páros kif:) ország-~* ld. **ország-világ**; *(jelzővel:) lakható ~* a „Behring utja"-i tengerszorulat . . s . . Éjszakamerika legszélső pontjának gránittömegei . . E szomorú tájak már nem tartoznak a lakható világhoz (P 41/6 : 390) *messze ~* 1 : 273; 2 : 179, *nagy ~* 3 : 26; 4 : 324, ld. még **nagyvilág**, *német*, ill. *székely ~: (párh)* Nem nagy hírü város Jász-Berény városa . . De van abban egy kürt, van annak nagy híre . . Terjed a némettől a székely világig, A lengyel határtól egész a horvátig. (LV/3 : 298), *ó és új ~* ld. **[óvilág], [újvilág]**, *távol ~* 1 : 355 *(fig etym:) világtalan ~* 7 : 215; *(szókapcs, jelzővel* is) *befutja* v. *bekalandozza a ~ot* 2 : 343; 5 : 48 *→be-* v. *→összejárja a (kerek* v. *nagy) ~ot* 1 : 13; 2 : 119, 181; 3 : 155, 160 *be-* v. *körülutazza* v. *megkerüli a ~ot* 5 : 56, 80; 7 : 78 *keresztülszáguld a ~on* 4 : 157 | (bujdosással kapcs ; *birt szerk, jelzővel:) a →kerek* v. *nagy ~ bujdosója* 1 : 52, 191; *(szókapcs, jelzővel* is) *→átfutja a széles ~ot* 3 : 248 *járja* v. *vándorolja a ~ot* mióta járom a világot, Bolygó lábam száz tövisre hágott. (90/1 : 40) + 1 : 202; 3 : 254 *→elvoujdosik a széles ~ba* 3 : 134 *→elver* v. *kerget vkit a (széles) ~ba* 1 : 81, 325 *jár(-kel) a ~ban* 2 : 321; 3 : 174 *megy a (nagy) ~ba* A merre látott, arra indult, Ment a világba céltalan. (Ap/3 : 137) + 3 : 133 *~nak megy* Fölszedtem sátorfám és világnak mentem. (629/2 : 209) + 1 : 202; **Sz:** *széles a ~* 4 : 321

3. 'a környező, érzékelhető valóság': Sötét felhő . . jön; a világ elborúl (JV/1 : 205) Néma, csendes a világ körűlem, Távol szól csak egy kis estharang (635/2 : 215) + 1 : 216; 2 : 294, 297; 3 : 107, 220; 4 : 344; 5 : 51; 6 : 303 (+ 7) *(párh:) ~ — idő← — örökkévalóság* 3 : 16; *(kép)* Vadonerdő a világ [verscím is] körűlem, Olly sötét, olly éktelen vadon! (342/1 : 301) + 1 : 158; 3 : 17; *(jelzővel:) egész ~* május . . igen víg hónap volt . . az egész világot az ifjúság melege, nyájassága tölté. (RH/6 : 120) *→külső szép ~* 4 : 193 *nagy ~ : (szembeáll)* Csendes kivűl a nagy világ, Csendes belűl a kis szoba (Ap/3 : 109) *puszta ~* 2 : 105, *téli ~* 2 : 275 *(verscím)* Téli világ (291/1 : 267); *(szókapcs:) elsötétül* v. *sötét lesz* v. *sötétbe →öltözködik* v. *éjjé →sötétedik a ~* mennél tovább jutott, Annál sötétebb lett előtte a világ . . ez volt a sötétség országa. (JV/1 : 213) + 1 : 166, 187, 301 *vkivel fölfordul* v. *kereng a ~* 2 : 209; 3 : 209, 247 *megváltozik a ~* 5 : 76 *lát a ~ba* 1 : 40

4. 'vmely (képzelt) létezés színhelye': Az első szerelem kínai egyszerűk . . a lélek vizbe fuló ember vakhitével merűl beléjök, a nélkül, hogy rá egy gúnyos hang kiáltana: a halált nem találni azon világban, mellybe sűlyedni akarsz. (KH/6 : 60—1) *(ism)* És a melly világot álmaikban látnak [a tündérek], Tündérország még csak árnya e világnak. (JV/1 : 220); *(jelzővel:) dicső ~ok* szárnya képzetemnek Dicsőbb világokhoz ragad. (37/3 : 264) *egy más ~ : (kép)* Bús mosolygás és vidám könny! . . Észrevétlen karon fogja És egy más világba vonja A merengés emberét. (671/2 : 266) + 2 : 17 *mesés ~* 1 : 16; 2 : 143 *szabad ~* 3 : 171, 172 *szép (→költői) ~* szép csillagok . . Egy szebb világgal hiteget Sugárotok (463/2 : 35) + 5 : 33; *(birt szerk, jelzővel* is) *szépség ~a* 4 : 216 *szerelem (dicső) ~a: (ráértés, ism)* Alig birnak lábaim, mintha egy világ nehezednék rájok. Ugy is az nehezedik. A szerelem világa. (TH/4 : 148) + 1 : 294 | (a túlvilágról; *jelzővel:) (egy) boldogabb* v. *jobb* v. *szebb ~* 2 : 18; 3 : 253; 6 : 282 *más ~* 6 : 327 *(szembeáll)* Halhatlan a lélek, hiszem, De más világba nem megy át, Csak itt lenn a földön marad (557/2 : 125), ld. még **[másvilág]**, *mind a két ~* 'a földi élet és a túlvilág': ha még tovább is tűrik őt [= Szilvesztert] magoknál, El vannak veszve mind a két világon (Ap/3 : 149) *síri ~* 2 : 276 — **a)** '(képzelt) létezők összessége, ill. működésének, hatásának tere': *(ism)* minden világ között . . melly az idő folytában keletkezett és elenyészett, az erdő világa egészen eltűnt (RH/6 : 104); *(jelzővel:) tündér ~* ld. **[tündérvilág]**; *(birt szerk, jelzővel* is) *ábrándok* v. *merengés ~a* 2 : 74; 3 : 19 *(megszól)* Isten hozzád, ábrándok világa! (686/2 : 282) + uo., *képzelet ~a* 6 : 180 *→üdvösség és kárhozat határtalan ~a* 4 : 85 | *(ráértés; szókapcs, jelzővel* is) *(új) ~ot alkot* v. *→teremt* 2 : 243 *(ism)* [képzeletem] a legfelső Csillagzaton terem, S ott, hol már megszűnik Az isten világa, Uj világot alkot Mindenhatósága (326/1 : 291) + 4 : 73

5. 'az emberiség': Ha nem tudsz mást, mint eldalolni Saját fájdalmad s örömed: Nincs rád szüksége a világnak (570/2 : 142) A

világ megúnja A jármot végre s a gyalázatot, S le fogja hányni (Ap/3 : 171) + 1 : 342; 2 : 140, 169; 3 : 71, 143; 4 : 207; 5 : 78: 6 : 60 (+16) *(ism)* Bár volna célja a világnak, Bár emelkednék a világ Folyvást, folyvást e cél felé, A míg elébb-utóbb elérné! (593/2 : 170) *(tőism:) világszerű* — ~ 5 : 93, 130 *(allit:) vigad a* ~ 1 : 342; 2 : 86; *(fokozás:) család* — ~ 3 : 112, *(maga —) haza* — ~ 3 : 138 *(tréf túlz)* Meghalt .. Hazánknak... oh nem! a világnak Egy ritka, példás férfia, Kinek szent fogadása tartá, Vizet soha nem innia. (173/1 : 104); *(párh)* Csókot kap és ád a juhász, s ő boldog, Hiszi tehát, hogy a világ is az. (556/2 : 139) *Isten →napja*[1] — ~ 2 : 252, *(párh, verscím)* A világ és én (287/1 : 264); *(megszem)* nem gyermek már a világ, de férfi! (242/1 : 232) + 1 : 231; 2 : 68; 4 : 215 *(megszól)* Megbékűlő jobbomat fogadd el, oh világ (502/2 : 68) + 3 : 205; *(jelzővel:) bámuló* ~ 3 : 57; 5 : 71 *bárgyú* ~ 2 : 181 *beteg* ~ *: (megszól)* beteg világ, Meddig tart még a nyavalyád? Király-fene rágja tested (834/3 : 211), *egész* v. *kerek* ~ 3 : 30, 44, 203; 4 : 157; 5 : 21, 90; 6 : 67, 81, 212 *(szembeáll)* Szeretőmhöz küldöm Haldokló lelkemet .. Széles e világon Senki meg se látott, De kipótolta ő Az egész világot. (589/2 : 165) *(megszól)* Halld meg, egész világ, Te hozzád kiáltok (777/3 : 69), *siralmas idő* — *→elfajult* ~ 3 : 287, 288 *félő* ~ 3 : 309 *művelt* ~ 5 : 131 *nagy* ~ Ki vagy te, férfiú? .. A nagy világot Törekszel boldogítani. (Ap/3 : 115) + 1 : 347, ld. még **nagyvilág**, *síró* ~ 2 : 169 *szomjas* ~ 3 : 161; *(birt. szerk:) a* ~ *boldogsága* 2 : 66 *a* ~ *új →evangéliuma* v. *→megváltója* 5 : 54, 79 *a* ~ *hóhérai* 3 : 114 *a* ~ *jótevője* uo.; 3 : 95 *a* ~ *jövendője* 5 : 52 *a* ~ *sora* 2 : 68; 3 : 12 *egy →nemzet vagy a nagy* ~ *sorsa* 3 : 175 ~ *söpredéke* Nem is hiszem, hogy a színészetet Becsülni fogják, míg ez befogad Minden bitangot .. Kik a világnak söpredékei (205/1 : 163) ~ *történetei* 1 : 130 ~ *vezére* 3 : 235, *(birt szerk, kép:) a* ~ *cirkusza* v. *színpada* 5 : 79, 88; *(szókapcs:) (a →nemzet,) a* ~ *előtt* 3 : 75; 5 : 134 ~ *látja mását* [→másа] 3 : 307 *vmilyent még nem látott a* ~ Rettenetes napokat látok közeledni, minőket Eddig nem látott a világ (599/2 : 179) + 1 : 286 | (a többi nemzetről a magyarokon kívül:) Legyen munkátok olly nagy .. Hogy .. Megálljon rajta a világ szeme (790/3 : 84) Hálaisten, minket hí ugy A világ, hogy magyarok! (858/3 : 239) + 2 : 113; 3 : 182, 185(2×), 217, 239; 5 : 115 Tartottunk volna össze: a világ most Tudná hirünket (541/2 : 113) *(tőism:)* ~ — *nagyvilág* 3 : 85 *(szembeáll:) önmaga* — *a* ~ v. *a* ~ — *minmagunk* A világot védtük hajdanában .. Vajon most, ha eljön a nagy munka, Meg bírjuk-e védni min magunkat? (749/3 : 33) + 3 : 234; *(jelzővel:) egész* ~ Hadd legyen az egész világ ellenünk! (813/3 : 185) + 3 : 58, 309 *fél* ~ Talán az ég Megesküvék, Hogy a magyart kiirtja .. villog ellenünk A fél világnak kardja. (859/3 : 240) — **a)** 'az emberek (környezetünkben)': Hallod, miket beszél Felőlem a világ? (628/2 : 208) hejh rosz a világ, A gáncsolódást szörnyen szereti. (Ap/3 : 119) + 1 : 151; 2 : 124; 3 : 141, 179; 4 : 119; 5 : 53; 6 : 293; 7 : 13 (+ 32) *(ism)* nem tudta a *világ*, hogy Ők élnek-e? s ők nem tudák, Van-e világ kivűlök? (Ap/3 : 153) + 1 : 352 *(párh)* Nem gondolok sem a világgal sem vezértekkel (Cor/4 : 360) *(szembeáll)* Én magammal akarok békében élni, nem a világgal (P 231/5 : 119); *(jelzővel:) balgatag* v. *bolond* ~ 2 : 24 *(megszól)* te balgatag világ, te az Illy dőrét bölcsnek nevezéd (691/2 : 288), *gyalázatos* ~ 1 : 291(2×) *kíváncsi* ~ 1 : 123(2×) *szenynyes* ~ 1 : 292 *törpe* ~ 2 : 34 *(allit:) vad* ~ 1 : 350: *(birt szerk:) a* ~ *ajka* 1 : 352 *a* ~ *szeme* 2 : 106 *a* ~ *véleménye* 6 : 315, 363, 374; *(szókapcs:) a* ~ *elé← lép* 7 : 21, *(Isten és)* ~ *előtt* 2 : 191; 3 : 122 *(szembeáll)* [bátyád] Előttem megvallja, hogy a vád hamis, de a világ előtt állitani fogja azt. (RH/6 : 373), *a* ~ *szeme →láttán* 1 : 147 *→ujjal mutatja a* ~*nak* 4 : 119 *sorssal és* ~*gal →dacol* (1 : 325 — **b)** 'mindenki': Mutatja ez [a zászló], mutatja, Hogy az igazság itt van, S ez isten oltáránál, Bár a világ odább áll, Megállok a siriglan! (646/2 : 229); *(jelzővel:) egész* ~ 4 : 108, 109, 257; 5 : 136; 6 : 62, 297, 409, 422 *(fokozás)* El is felejtette Marci nemcsak Julcsát, hanem az egész világot. (FL/4 : 137) *(párh)* gazember voltam .. Magamnak csak megvallhatom, kivált miután az egész világ tudja. (TH/4 : 195—6) + 4 : 125 *(szembeáll)* Egész világ a harcmezőn [verscím is], Csak én nem vagyok ottan (832/3 : 204) + 1 : 167, 352; 2 : 211 | *(rá-értés; jelzővel:) egész* ~ *: (ism, párh)* ha .. szeretsz: mi gátol, Elszakadnod értem Az egész világtol? Én leszek világod, És te istenem léssz (598/2 : 178)

6. 'társadalmi élet, társadalom': Ashby Rikárd ismeré némileg a világot, s a vén asszony jellemét kitalálni gondolta. (RH/6 : 377) az élet e faluban .. igen egyoldalu lehet .. — Nem tagadom, eleinte gyakran kivánkoztam a világba (NI/6 : 427) + 6 : 58, 166, 322, 432 *(párh)* gyermekem .. irántam idegen. Elhagyám, s már nem láttam sem őt, sem A világot tíz esztendő óta. (BI/2 : 318—9) + 2 : 96; *(jelzővel:) →csendes falusi* ~ 6 : 421 *előkelő* ~ 6 : 27 *hipokrita* ~ 5 : 37 *keserű, →csípős* v. *rágalmazó* ~ 6 : 161, 354, *nagy* ~ ld. **nagyvilág**, *síkos, →forgó* ~ 4 : 332 *sürgő* ~ 3 : 286; *(birt szerk:) e* ~ *bölcsei s →eszélyesei* 6 : 323 *e* ~ *emberei* kevéssé ismerik .. e világ emberei a hűséget s becsületet. (RH/6 : 311) ~ *zaja* 2 : 147; *(szókapcs; jelzővel* is) *→elhagyja* v. *itt hagyja (a →várost,) a (fényes)* ~*ot* 1 : 258, 306; 2 :

21; 4 : 82 *→kerüli az egész ~ot* 4 : 130 *kilép a ~ba* 4 : 127 *forog a ~ban* 6 : 27 *benn . . . a ~ban: (halm)* [Szilveszter] Túl volt immár az iskolákon .. És benn volt a világban, Az életben, az emberek között (Ap/3 : 143) *ott →kinn a ~ban* 6 : 425 *→számkiveti magát a ~ból* 4 : 82 *távol a ~tól* v. *→messze-messze a ~ zajától* 1 : 81; 2 : 269; 5 : 51 *→elrejtezik a ~tól* v. *a ~ elől* 3 : 230, 294 *elvadul a ~tól* 3 : 141 *elvonul a ~tól* 1 : 306(2×) | *(ráértés)* És vége a komédiának .. Száz mérföld tőlem a világ, Ki egykor azt becsavarogtam (687/2 : 283) | (a szerzetesi élettel szembeállítva; *birt szerk:) a ~ gyönyörei* (részleges *ism, szembeáll)* keserű bánatból a világot s a világ gyönyöreit a kolostor sötét cellájával .. cserélik föl. (RH/6 : 331)

7. *(átv)* 'élet': *(birt szerk:) a ~ kezdete* 4 : 195; *(szókapcs, jelzővel* is) *→éli (nyomorú* v. *szép) ~át* 1 : 66, 89, 326; 2 : 154, 214; 3 : 91; 5 : 20 — **a)** 'érzelmi élet, lelkivilág': *(jelzővel:) ledúlt ~* 1 : 61 *sötét ~* Ha szép orcádat ekkép égni látom .. Derül kissé az én sötét világom (315/1 : 280), *új ~ (— édenvilág←)* 3 : 277; 6 : 145 | *(ráértés)* kedves szép csillagom! Ragyogásod többé nem láthatom. Hogyne volna hát sötét világom! (101/1 : 48); *(szókapcs, jelzővel:) új ~ot megteremt* Megteremtéd lelkem uj világát [verscím is], Szerelem dicső világa ez! (330/1 : 294)

8. *(átv)* 'állapotok, körülmények': a kit kétségbeejte a világ .. fölakasztja .. magát. (408/1 : 355) tudod, millyen világ van; kerékbe törnek, ha moccanok. (Drt/4 : 207); *(jelzővel:) dicsőséges →eszem-iszom ~* 5 : 33 *→gond[teljes] és akadályteljes ~* 6 : 240 *háborús ~* 4 : 216 *haszontalan ~* 1 : 152 *hétköznapi ~* 6 : 272 *hideg ~* 2 : 46 *iszonyú ~* 1 : 360 *jó ~* Kedves hazám, Katzenellenbogen .. ott jobb világ van, ott nincsenek pártütők, gaz lázadók (Drt/4 : 204) *mai ~* 7 : 13 *szomorú ~* azóta csupa polgárháborúkkal .. bajlódtunk; azért nem csoda, hogy szomorú világ volt (RH/6 : 250) *változó ~* a változó világban sohasem lehet tudni .. mit hozhat az érkező nap (RH/6 : 236) *zajos ~* 4 : 341; *(birt szerk:) a ~ folyása* 1 : 16; *(szókapcs:) vhogyan áll* v. *foly* v. *forog a ~* mostan úgy áll a világ, Hogy új lakó a mennyben ritkaság. (211/7 : 32) + 1 : 135, 248; 2 : 136; 4 : 260 *vmilyen ~ jár* Akkor más világ járt .. Nem volt még korona, nem voltak királyok (LV/3 : 300) *→szűk ~ot lát* 4 : 49; Sz: *szar a ~, →tök a tromf* 7 : 86 | (ráértés; *jelzővel:) ó,* ill. *új ~: (ism)* Véres napokról álmodom, Mik a világot romba döntik, S az ó világnak romjain Az új világot megteremtik. (547/2 : 118) — **a)** 'vki számára kedvező állapotok, körülmények': Lenn az alföld tengersík vidékin Ott vagyok honn, ott az én világom (176/1 : 107); *vkié a ~* 'vkinek hatalma, befolyása van': a vármegye a betyárokat Már mind kipusztítja; Még mikor a világ ezeké volt, Ha nem csordult, cseppent (565/2 : 136) *vkinek áll a ~* 'jó dolga van': Most nekem áll a világ! .. azt is tudom, Hogy vacsorám is lesz még (BI/2 : 316) + 2 : 193; 4 : 102 — **b)** 'korszak': *késő ~* 1 : 266 *(jó) régi ~* Sok számos poéta vagyon mostanában .. de nem írnak úgy, mint hajdanában A kegyelmetek jó régi világában. (182/1 : 113) + 4 : 101; 5 : 52 *→tatár és török ~* 3 : 33 *új ~* 'újkor': George Sand az új világ csodája (ÚL/5 : 74) + 2 : 206; 4 : 81

9. 'világosság, fény': el nem hagyom e csatatért, míg az égen annyi világ lesz, mellynél egy vágást tehetek (RH/6 : 229) A fáklya, melly a földbe volt szúrva, szétterjeszté világát (RH/6 : 274); *(kép)* Az a te szíved egyetlen világom, Nappal napom és éjjel csillagom (806/3 : 179); *(jelzővel:) kellemes, kéklő ~* gyönge fény tünt föl a látkörön .. Eleinte kellemes, kéklő világ volt az, ollyan, mint melly a hold fölkeltét előzi meg. (P 41/6 : 392) *szokatlan ~* 1 : 190 *tüzes ~* 6 : 392; *(birt szerk, jelzővel* is) *csillag ~a: (kép, megszól)* Szeretőm a hűség tündöklő csillaga. Köd ereszkedett rád, csillagom világa .. be halovány lettél! (610/2 : 189) *→gyertya (bágyadt) ~a* 4 : 28; 6 : 309 *→hold*[1] *(fényének sárga) ~a* 1 : 188, 216; 2 : 73 *mécs ~a* 3 : 107, 108 *nap ~a: (hsl)* Ugy fénylik lelked, mint a nap világa fénylett, Midőn fogyatkozás még nem szennyezte meg (519/2 : 95) *szövétnek ~a* [az apród] egy nyílt levelet nyujtott a számüzöttnek, ki azt .. elolvasta a szövétnek világánál. (RH/6 : 278); *(szókapcs:) ~ot nyer* 6 : 178, *~ot vet vkire, vmire* 2 : 329; 6 : 296 *(ellent)* a napfény és felhő különféle árnyat és világot vet a fa barna tömegére (RH/6 : 309); *(átv szókapcs:) ~ot lát* '(írásmű) megjelenik': Van szerencsém néhány dalt küldeni .. ha lesz, melly világot látni érdemes, azt az Athenaeumba fölvenni .. méltóztassék (L 21/7 : 19) *~ra jön* 'kiderül': Bizonyos vagyok benne, hogy ezáltal [Hugó] ártatlansága jő világra (RH/6 : 352) — **a)** 'világítóeszköz': A szegény lányka .. a völgyeleghez közeledék, hol az ablakban a lámpa állt .. a világhoz lépe s fölnyitá a papírt, mellyet kezében tarta. (RH/6 : 154) [Rikárd] Nem vitt világot magával, hanem néhány udvari lámpa homályos csillámánál akadt utra (RH/6 : 253) + 6 : 141, 422 *(páros kif:) gyertya, ~* 3 : 121; *(jelzővel:) égő ~* a gróf sátorában reggeli két, három óráig lehete égő világot látni (RH/6 : 208) *meggyúlt ~: (met)* Szivem .. A fájdalom meggyúlt világa volt (247/1 : 234) *tündéri ~: (met)* Látom fátyolodat, te sötét mély titku jövendő, És, meggyujtván a sejtés tündéri ⟨világát⟩ tüzét, e Fátyolon átlátok (599/2 : 179, 328); *(szókapcs:) ~ ég* olly sötét volt, tán világ sem égett (163/1 : 96) + 1 : 188;

6 : 140 ~ *eloltatik* 6 : 239 ~*ot (meg)gyújt* 2 : 382; 4 : 57 — **b)** *(átv)* 'derű': *(felsor, ellent:)* →*remény, ~ és béke — csata, pusztulás és kétségbeesés* 6 : 230 — **c)** *(átv birt szerk:) szem* v. *tekintet ~a* 1. 'tekintet, pillantás': leányka .. tőlem senki nem tilthatja meg .. hogy Szemeimmel ne kisérjelek. Fog kisérni szemeim világa (329/1 : 293) + 6 : 242; *(jelzővel:) szemek* →*átszúró ~a* 2 : 72 *tekintet* →*csillagos ~a* 1 : 326; 2. 'látás': *(szókapcs:) szeme ~a* →*elvész* v. →*kivész* 1 : 213(2×); 2 : 16 *szeme ~át* →*elveszi* 6 : 200 *szeme ~ára* →*napfogyatkozás jön* 1 : 211 — **d)** *(átv)* 'a lélek, az érzelem v. értelem ereje': *(birt szerk, jelzővel* is) *barátság éteri ~a: (megszól)* te, barátság aetheri világa [Aetherschein], Egy rögtön vihar homályba zár. (43/3 : 270) *(páros kif:) szellem ~a,* →*melege* 3 : 71; *(szókapcs, jelzővel* is) *(jó) ~ot ad* az ártatlanságnak az ég ad világot, hogy azokat [= a gonoszokat] minden alakban fölfedezze (RH/6 : 323) + 6 : 319 *(szembeáll)* Isten, adj világot eszemnek, olly sötét van benne, mintha már túl volnánk az itéletnapon. (TH/4 : 198), *~ot nyer* 6 : 313 | *(ráértés)* Inkább a napba, mint a könyvbe nézz .. olly világ van ebben, Melly erősíti még szemeidet (566/2 : 138); *(szókapcs:) ~ot hint vkire* Ha Juliskám eszembe jut, Sötétben is látok, Fényes szeme, fényes lelke Hint reám világot (614/2 : 193)

világborító mn **2**
(vál, túlz) 'árnyékával az egész világot beborító': *(kép, ism)* Hol van olly nagy pusztaság, mint keblem? .. Közepében egy élőfa van .. Árnyat az egész világra vet! Tudjátok: mi e roppant fa keblem Pusztájában?.. ez a gyűlölet. El fog dőlni e világborító Fa, ha majd egy órjás megjelen. E világborító fát eldöntő Óriás a boldog szerelem. (337/1 : 298)

világcsaló fn **1**
(túlz) 'csaló, szélhámos': *(jelzővel:) szemtelen s* →*hiú ~* 7 : 203

világdöntő mn **3**
(túlz) 'a világot romba dönteni képes, roppant fokú v. erejű': *~ baj* Én meg azért apprehendálok, hogy a második bécsi levelet már nem hozzám cimezted .. Egyébiránt az egész nem valami világdöntő baj (L 107/7 : 35) *~ harag: (kép)* magyarok nagy Istene .. Tedd hatalmad fiaidnak Lelkére, Világdöntő haragodat Fegyvereink élére! (858/3 : 239) *~ kacaj* Világdöntő kacajra Nyilnék meg ajakam, Ha .. Nem szégyelném magam (676/2 : 271)

[világdúló] mn: **világduló 1**
(túlz) '(harcban) a világot feldúlni képes': összeütközének: Hadúr világduló fia S a bosszuló Germania (54/3 : 281)

világéletében szragos és hat-ragos fn **1** | *-emben*
'egész életében': teljes világéletemben magyar ruhában jártam. (P 265/5 : 183)

világfaló fn **1**
(túlz) 'világgyűlölő': Minden bokorban egy világfaló, Minden bokorban embergyűlölet. (499/2 : 65)

világfi fn **3** | *-Ø* 1 | *-nak* 1; *-tól* 1
'nagyvilági életet élő férfi': világfitól [Mann von Welt] .. helytelen, hölgyet kárhoztatni, mivel egy husz éves szerelmes költőileg bámulá ablakfüggönyeit (KH/6 : 32) *(párh:) ~ — művész←* 6 : 5 *(szembeáll)* neked predikációt tartani, anachoreta vagy carthausi dolga lett volna, koromnak az a szerencsétlensége, hogy csak világfi [Weltmann] vagyok. (KH/6 : 27—8)

[világfölgyújtó] mn: **világ-fölgyujtó 1**
(túlz) 'a világot tűzbe borítani képes, roppant hevű (érzelem)': Már akkor, akkor ugy szerettelek, Ollyan világ-fölgyujtó szenvedéllyel, Mint most szeretlek, drága szent szabadság! (600/2 : 180)

világgyűlölet fn **1**
'világgyűlölő magatartás': *(verscím)* Világgyűlölet (499/2 : 65)

világgyűlölő fn **1**
'az egész világot gyűlölő személy': *(páros kif:)* →*ember[gyűlölő] és ~* 5 : 75

világhódító mn **1**
(túlz) 'nagy területen hódító hadjáratokat folytató': Föl, nemzetem, föl! jussanak eszedbe Világhódító híres őseid. Egy ezredév néz ránk .. Atillától egész Rákócziig. (815/3 : 188)

világi mn **5**
1. *e ~* 'a földi élettel kapcsolatos' ld. **másvilági** — **a)** 'nem vallásos jellegű': Jól ismerem az öreg Greenly Johnt .. kissé világi [weltlich] gondolkodású; de melly kocsmáros nem az? (RH/6 : 111) *(részletezés)* sötét kétely és aggodalom emelkedik föl .. [a halál órájában]. Ez után a világi indulatok [Gefühle und Neigungen der Welt] jőnek — a szerelem, remény, vágyak, kinézések, örömek. (RH/6 : 282)
2. *(átv)* 'társadalmi': [a gróf] érzé, hogy, világi [weltlichen] tekintetben is, az egész országban nem találhat jobb házasságot lyánya számára. (RH/6 : 263)
3. 'nagyvilági': Garnier. . . igen polgári viseletű arra, hogy egy világi hölgyet [Dame von Welt] csupán távolléte által életről halálra vándoroltasson. (KH/6 : 25) + 6 : 53

világít ige **16** | 14; **világít** 11, **világit** 3: *-Ø* 5, *-anak* 3; *-ott* 4; *-á* 1 | *-son* 1

1. tn 'fényt bocsát ki': [Jancsi] látta, hogy ez a fény Ablakból világít az erdő legmélyén. (JV/1 : 188) A hold pályája tetőpontján állott, s csaknem olly fényesen világított, mint a nap. (HKöt/4 : 41) + 5 : 51 *(tőism)* A pusztában csak egy fény világít, A tanyának mécsvilága ez, Boldogokra vetheti világát (BI/2 : 329); *(kép)* Az ifju szíve lánglobogva ég; Világit ez, midőn sötét az ég. (380/1 : 329) *(kép, párh)* elleszünk majd Bettivel .. nem mint két csillag, mellyek az égen vándorolva egymásnak világítanak és egymást melegítik, hanem mint két halom (HKöt/4 : 34) *(alleg)* Légy lámpa, melly mig másoknak világit, Tulajdon életét fogyasztja el. (Ap/3 : 147) *(parabola)* irigyeltem Sorsáért a napot .. De fájt, hogy estenként megszúrják. .. mert hiszen Foly keblébül a vér; Gondolám: hát így van? hát a ki világít, Illyen jutalmat nyér? (620/2 : 200) — **a)** 'fénylik, csillog:' *(ráértés)* azok a szemek .. most már csak ollyan homályosan világítanak, mint e mécs az asztalon. (N/4 : 104) — **b)** *(átv)* '(fényével) utat mutat, vezet': *(kép, ism)* fanaticus lelkesedés kell, hogy világítson a nemzet előtt, mint világított Mózses bujdosó népe előtt a tűzoszlop a pusztában. (L 203/7 : 145)

2. tn 'sötétben fényforrással világosságot ad': a lépcsőn halkan lement [Ashby Alured], mialatt neki Katica világitott. (RH/6 : 345)

3. ts 'megvilágít': az utcát rögtön lámpafény világítá, mintha az ajtó nyílt volna ki (RH/6 : 360) — **a)** 'kivilágít' ld. **[világított]**

[világított] 2. mn in: **világitott** 1 — **3. a)** a néptelen, sötét utcában .. majd itt, majd ott nyilt meg egyegy kis világitott ablak (NI/6 : 421)

világítva 1. hat in 1 — **3.** Alacsony szoba volt az .. jól világítva (RH/6 : 141)

[világítás] fn: **világitás** 1 | *-ban* 1

'megvilágítás; *(átv)* vkinek vmilyen színben való feltüntetése': egy lény .. a nép emberét ugy Tisztelte, mint a nép maga .. midőn .. gyalázták, fájt neki. Ki volt e lény, a ki Olly rosz világitásban is Megismeré a kép becsét, S felőle helyesen itélt .. ? .. a kastély kisasszonya. (Ap/3 : 146)

világkezdet fn **1**

'a világ kezdete': *(túlz szókapcs:)* ~ *óta* 'nagyon régóta; a múltban mindig': Nem a kocsmába jártak ezután A munkavégzett gazdaemberek, Mint jártak eddig világkezdet óta (Ap/3 : 145)

világkormányzás fn **1** | *-Ø* b 1

'a világ dolgainak irányítása (Isten által)': Vajon ki intézi a világ dolgait .. nem látok a tenger fenekére, a világkormányzás mysteriumainak mélységébe (P 132/5 : 40)

világlátó mn **1**

'az egész világot belátó': *(megszem)* Ha volnék a világlátó nap: Ott hagynám az eget, S .. nem néznék Mást, mint szemeidet! (733/3 : 15)

világlátott mn **1**

'olyan (személy), aki sokfelé járt, sok mindent látott': Én világlátott ember vagyok (BI/2 : 326)

világmozdító mn **1**

(túlz, kép) 'az egész világot, az emberiséget megmozdító': Egyszerre és összesen! ez a varázsige, mellyben világmozdító erő van. (Drt/4 : 214)

világol tn ige **1** | *-t* 1

(átv) 'világít, sugárzik': [Monthermer gróf] szeméből tiszta, erős elme világolt. (RH/6 : 97)

világos mn és fn **97**

I. mn 93 | 46: *-Ø* 40, *-ak* 3 || *-abb* 3

1. 'világító': ~ *fény←* v. *→sugár* 6 : 83, 379 ~ *köd* lassanként halványodni kezde az éjszaki fény, s lángoló ragyogása világos [lumineux ~ lichten] köddé aludt el. (P 41/6 : 392) — **a)** 'fényes, csillogó (szem)': *(páros kif)* [Montfort] Arca halovány volt .. de szeme még világos és tiszta volt (RH/6 :228)

2. 'jól megvilágított': az ég olly világos volt, hogy a herceg magas szobájában még kényelmesen lehetett volna olvasni (RH/6 : 182) *(páros kif:)* *→meleg és* ~ 6 : 119 *→tiszta és* ~ 6 : 404 *(ellent)* Eltünt [a látomás] .. és a börtön, a melly Világos volt, ismét sötét lett (Ap/3 : 167) — **a)** 'olyan (hely erdőben), ahol fák nem vetnek árnyékot': az erdő ezennel világosabb lesz. (RH/6 : 83); *(ford:)* ~ *hely* 'tisztás': szeretnék .. a boulognei erdő valamelly világos helyén [lichten Stelle] pergamenképeddel szállni szembe (KH/6 : 33) — **b)** 'olyan (napszak), amikor a nap vagy a hold világít': *(hideg)* ~ *(őszi) éj* Világos éj volt. A hold fenn vala (392/1 : 336) + 6 : 322 ~ *nappal←* 1 : 154 ~ *nyárest* 6 : 71

3. 'fehérbe hajló színű, azzal rokon árnyalatú': *(hármas kif:)* *apró, ~, szürke* fölnyitá az ajtót egy kis különös alakú lény .. barna ráncos képű, és apró, világos, szürke szemű volt. (RH/6 : 377) *nagy, ~, szikrázó←* 6 : 73 — **a)** 'fehérbe v. sárgába hajló, élénk (szín)': Rozsnyó felé .. a fenyűk közé más, világosabb zöld fák elegyednek (UJ/5 : 26) *(páros kif:)* *~, csillogó←* *színű* 6 : 237

4. *(átv)* 'érzékelhető, felfogható': [ébredéskor] gondolatok, remények, képzeletek

.. csillogva lebegnek el .. mellyeket minden percben világosabb tárgyak követnek (RH/6 : 81) — **a)** *(átv)* 'könnyen érthető, egyértelmű': a számüzött utasítása igen világos volt (RH/6 : 141) *(tőism)* Ez elég világosan van mondva, minden ember megértheti, sőt némelyek azt fogják rá mondani, hogy nagyon világos. (P 206/5 : 96); ~ *ok* Röviden szólok .. azon igen világos okból, mi szerint én az alkalmi beszédeket .. szivemből gyűlölöm (P 14/5 : 5) — **b)** 'nyilvánvaló': Összeesküvés készül ellenem, ez világos (RH/6 : 360) Miután jelesebb szinészeink játékában a legkitünőbb helyek .. tapsolatlanul .. sikamlanak el: világos, hogy magasabb müvészi szépségeket még nem igen vagyunk képesek fölfogni (P 37/7 : 634) + 6 : 101, 118, 128, 176, 186, 200, 240, 293, 311, 314, 339 *(ism)* „Eléggé világos," szólt sir Harry Grey .. „eléggé világos, hogy [Alured] .. nem tartja Monthermert vétkesnek." (RH/6 : 338) *(páros kif)* a bizonyitvány sokféle s világos (RH/6 : 334); ~ *vki előtt* a fiatal ember .. meggondolatlanul el nem [akart] szakasztani olly egybeköttetést, mellynek hasznai előtte világosak valának (KH/6 : 13); ~ *bizonyítvány* v. →*bizonyság* kétségkivül el fogja a király a párviadalt halasztani, ha e papirokban valami világos bizonyítvány van. (RH/6 : 354) + 4 : 190 ~ *és* →*elcsavarhatlan tény* 7 : 54 — **c)** 'határozott, bizonyos': ~ *fogalom* Különös körülmény .. melly azon idők törvénytelen állapotáról világos fogalmat ad (RH/6 : 119) ~ *sejtés* ←5 : 21

5. *(átv)* 'helyesen, tisztán érzékelő v. felfogó' ld. **világosan**

6. *(átv)* 'derűs hangulatú': Jó kedvemben nincs határ .. A szobám világos, ámbár Nap nem süt belé soha. (200/1 : 157) *(páros kif:)* →*derült s* ~ 6 : 71 *(ellent, párh, allit:)* ~ — *virágzó* — *sötét* — *sivár*← 2 : 244

II. fn 4

'világosság': ~ *van* v. *lesz* Nem sokára világos lett (RH/6 : 83) + 6 : 136, 138, 226

világosan hat 47 | *-an* 40 || *-abban* 7

1. *(páros kif)* a csillagok tisztán, világosan tűntek föl (RH/6 : 322); *(kép)* Napom .. Talán még elég világosan süt az ügyre, mellyet többé nem segíthetek (RH/6 : 229) — **4.** ~*an hall* világosan hallá a fiatal nemes egy lónak dobogását (RH/6 : 200); ~*an lát* A helyet, hol a holttest feküdt, világosan lehete látni (RH/6 : 302) ~*an* →*mutat(kozik)* 6 : 165, 170 — **a)** Irj minél előbb, és világosan, hogy végre mindenképen tisztában legyünk. (L 250/7 : 184—5) + 6 : 68, 144, 333, 435, 7 : 116, 165 *(öngúny; páros kif)* eljöttünk, hála istennek .. nem azért hála istennek, hogy Koltóról eljöttünk, hanem azért, hogy eljöttünk .. másodmagammal, tudniillik az én kedves kis felesége cskémmel. Ah, csak szép az, ha az ember világosan s röviden tudja magát kifejezni! (ÚL/5 : 75); ~*an beszél* v. *szól* 6 : 67; 7 : 78 *(ism* párbeszédben:) [Sámson:] De beszélj legalább világosan, ha azt akarod, hogy megértselek. [Predszláva:] Világosan fogok beszélni. (TH/4 : 165), *(*→*gyorsan,)* ~*an (el)mond* v. *megmond (— világos*←*)* mondd el világosabban, mi okozá örömedet? (RH/6 : 352) + 5 : 96; 6 : 304, 323 ~*an* →*(ki)mutat* 4 : 156, 272; 6 : 207; 7 : 167 — **b)** *(ism* párbeszédben:) „Te szeretsz tehát .. mindnyájan legalább ötször mondák." „Nem — nem", szólt Lucy, .. „nem olly egész világosan!" „Elég világosan, hogy én megértsem", válaszolt a hercegnő (RH/6 : 240); *tökéletesen és* ~*an* →*bebizonyít* 6 : 351 — **c)** Edvárd forró ohajtása — noha világosan nem ejté ki a herceg — hogy a barátja s ennek kedvese közti összekelés utjába semmi akadály ne vettessék. (RH/6 : 263) + 6 : 421; ~*an emlékszik* Régen mult idő már, a mellyről beszélsz .. mégis .. világosan emlékszem rá (NI/6 : 427) + uo. — **5.** ~*an észrevesz* Szomszédnőm .. tagadó mozdulatomat világosan észrevevé (NI/6 : 432) + 6 : 47 ~*an (meg)ért* A gróf mozdulatai .. különös, változatos jellemüek valának .. mit még időnkben sem értettek volna világosan (RH/6 : 207) + 6 : 371 *(*→*sejt —)* ~*an lát(ható)* Összehasonlitám [a munkás] állapotát az enyémmel .. Minél tovább tevém ezt, annál világosabban láttam, miszerint nagyobb okom van elégült, mint elégületlennek lennem. (NI/6 : 428) + 1 : 117, 184; 4 : 59; 5 : 79; 6 : 146, 148, 159, 187, 243

világosbarna mn **1**

'világos árnyalatú barna': *(hármas kif)* [A vadász] Gömbölyű álla, mellyet rövid, göndör, világosbarna szakáll födött, kissé előre nyúlt (RH/6 : 106)

világoskék mn **4**

1. 'világos árnyalatú kék': a láthatár .. ollyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával (ÚL/5 : 48) *(párh:) zöld* — →*sötétkék* — ~ 5 : 76

2. 'fényektől sugárzó kék egű': Világoskék a csillagos éjszaka [verscím is] (549/2 : 119)

világosodik tn ige **1** | *-ott* 1

(alany nélkül) 'a nappali világosság növekedik, terjed': *(kép, szembeáll)* Mult és jövő mint késő alkony és kora hajnal állt előttem; ott sötétedett, itt világosodott (HKöt/4 : 53)

világospej mn és fn **3**

I. mn 2

'világos árnyalatú pej': Lovaid egyike kilopatott istállódból, a világospej normann harcló [der Rothschimmel = 'vörösderes' ~

bright bay = 'világospej'] (RH/6 : 184) *(hármas kif)* Magyar csikó az én Pegazusom .. Világospej síma selyem szőrrel (653/2 : 237)
II. fn 1 | *-t* 1
'ilyen ló': „Készen van lovam?" .. „Igen; a balga lovászok a világospejt [Rothschimmel ~ roan = 'aranyderes'] vezeték ki" felelt a fiatal nemes (RH/6 : 192)

világosság fn 8 | *-Ø* 4 (b 1) | *-ot* 2; *-ban* 1; *-ból* 1
1. 'a látást lehetővé tevő fény': *(ellent)* néha ki-kibukkant a telt hold, és akkor olly világosság lett, mintha hirtelen megviradt volna, aztán ismét rögtön sötét lett. (FL/4 : 131); *(kép)* ugy irigyeltem Sorsáért a napot, A föld fejére ő tesz világosságból Szőtt arany kalapot. (620/2 : 200); *(birt szerk:)* ~ *sugara*← 6 : 450 — **a)** 'a túlvilági élet fénye': *(ellent:)* ~ — *homály*← 6 : 428
2. *(átv)* 'derűs, boldog hangulat': *(ráértés)* Fényes arcod megláttam, leányka, S világosság lett szívem fölött. (359/1 : 311)
3. *(átv)* 'a szabadság és az értelem birodalma': *(verscím)* Világosságot! (593/2 : 169; 7 : 517; PE. 11 : [199]) *(megszól; párh, chiasmus, szembeáll)* Te éretted harcolék, szabadság .. Világosság, téged szomjazálak, S mint vakandok, föld alatt lakom. (694/2 : 291)

Világosvár tulfn 1
(földrn) 'várrom Világos község (Siria, Románia) mellett': Világosvár Arad m.-ben. (P 6/5 : 155)

világoszöld mn 2
'világos árnyalatú zöld': a Latorca .. Folyása kanyargó, vize világoszöld (ÚL/5 : 67) *(párh)* Néhány lépésnyire az uttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás (ÚL/5 : 48)

világraszóló mn 1
(túlz) 'az egész világon ismert': Siess, hazám, napfényre hozni Világraszóló híredet (781/3 : 73)

világrendítő mn 1
(tréf túlz) 'a világot megrendíteni képes': az istenek engem .. Megajándékoztanak .. Olly ritka tüdővel, Melly a csatavészek Világrendítő dúlakodását Illendőn elkurjantani képes (HK/1 : 120)

világrendszer fn 1
'a világegyetem rendszere': Ha valaha A világrendszer fölbomlana .. Esnének akkor csillagok, S folynának a csillagpatakok! (448/2 : 30)

világrész fn 6 | *-Ø* 3 (b 2); *-ek* b 1 | *-t* 1; *-be* 1
'földrész, kontinens': Az éjszaki földsark oceánja örökös jégövvel környezi Szibéria s Éjszakamerika puszta partjait, a két világrész legszélső határit (P 41/6 : 390) e két lény .. az éjszaki sark jéghegyei között, a világrészek legvégén .. találkozék (P 41/6 : 392) + 6 : 391; *(fokozás:)* →*külföld — más* ~ 4 : 76 *(körülírás:) öt* ~ 'az egész Föld': Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy terűletén. (576/2 : 149); *(értelmezővel:) két* ~*: Európa← és Amerika* 5 : 25

világszabadság fn 2
(vál) 'az egész emberiségre kiterjedő szabadság': *(jelzővel:) szent* ~*: (megszól)* A hősöket egy közös sírnak adják, Kik érted haltak, szent világszabadság. (561/2 : 130) — **a)** 'ez a szó': minden rabszolga-nép Jármát megunva síkra lép Pirosló arccal és piros zászlókkal És a zászlókon eme szent jelszóval: „Világszabadság!" (uo.)

világszellem fn 3 | *-Ø* 3 (b 1)
'(Hegel filozófiai rendszerében) a világtörténelemben megvalósuló abszolút szellem': *(megszem; ism)* A monarchia emberei nem hiszik vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez istentagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem .. lassan halad .. hiszen rá ér .. Most ujra emeli lábát, hogy egyet lépjen... a monarchiából a respublicába. (P 201/5 : 87) — **a)** 'a teremtő isten': *(kép)* [Shakespeare-nek] jutott örökül azon ecset, mellyel a világszellem a tarka földet, a fényes csillagokat és a kék eget festette (P 132/5 : 41)

világszerte hsz 2
'az egész világon (mindenfelé)': *(kép)* Szeretet... hah, ezt a szép virágot .. kidobták .. az országutra, S ott átment rajt a szekérkerék, A melly megtört esküvésitekkel Megterhelten világszerte jár. (785/3 : 44) — **a)** (ff nyomósítására; *túlz, fokozás:) leg. . .bb ... →országszerte* — ~ 4 : 167

világszerű mn 2 | **világszerű** 1, **világszerü** 1: *-vé* 2
'az egész világon elterjedt': *(tőism)* minden eszme csak akkor győz, ha világszerűvé lesz, de akkor .. könnyebb magát a világot megsemmisíteni, mint azon eszmét kiirtani. (P 256/5 : 130) + 5 : 93

világtalan mn 2
1. *(vál)* 'vak (ember)': *Volt hajdan egy király, kinek neve vak Béla vala. Egykor .. számos kisérőivel egy nagy erdőbe tévedett .. kisérői a zöld gyepre ülteték a világtalan koronást (P 96/7 : 634)
2. *(fig etym:)* ~ *világig* 'a világ végéig': *(túlz)* [a kormánynak] esze ágában sincs

Pest környékén harcolni .. hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábalni világtalan világig. (L 290/7 : 215)

világtalanság fn 1 | *-od* 1
(vál) 'vakság': rád nézve jótétemény világtalanságod (TH/4 : 169)

világtallér fn 1 | *-on* 1
(kép) 'a pénzdarabnak képzelt világ': Kalmáridőket élünk .. Egy pénzdarabnak nézik a világot, S ha a világ pénz, a költő mi rajta? .. a költő a királyi kép a ⟨Világtalléron⟩ Világ tallérján (314/1 : 280, 407)

világtörténet fn 10 | -Ø 6 (b 2) | *-et* 3; *-ben* 1
'az emberiség történelme': A követek Pesttől Debrecenig mindig kártyáztak .. azon pillanatban .. midőn a nemzet az élethalál-perceket élte! illyen elaljasodást alig mutat a világtörténet. (P 258/5 : 141) + 5 : 236; *(jelzővel:) csalhatatlan ~ : (szembeáll)* győzni fogunk .. És ezt nem az ábrándos csalékony remény mondja nekem, hanem a csalhatatlan világtörténet. (P 256/5 : 130) →*összes ~* 5 : 122; *(birt szerk:) ~ könyve←* 2 : 129; *(szókapcs:) vmivel →gazdagítja a ~et* 4 : 26 — **a)** 'az erről szóló könyv': *(szókapcs:) →átmagolja a ~et* 5 : 91, *olvassa a ~et* v. *a ~ lapjait←* 5 : 123 *(párh, ism)* [Szilveszter] buzgón olvasá, Miként a hívő a koránt S mint a zsidó a bibliát, Olvasta .. a Világtörténetet. Világtörténet! milly csodálatos könyv! (Ap/3 : 141)

[világtörténet-író] fn: **világtörténetíróI** | *-k*1
'az emberiség történetének megírásával foglalkozó személy': *(tréf túlz)* Pesten october 10-kén 1844. nagy dolog ment végbe, mit a világtörténetírók bizonyára nem fognak említetlen hagyni. .. játszottam a nemzeti szinházban (UJ/5 : 29)

világú mn 1
(vál; jelzővel) 'vmilyen színben csillogó (szem)': Látok mindent .. két szemben .. kedvesemnek Sötét világú, ábrándos szemében. (641/2 : 221)

világvége fn 1 | *~ig* 1
világ vége 'a világ fennállásának időbeli vége': (hat) *~ig* 'örökké': *(túlz)* Ismét magyar lett a magyar S világvégéig az lesz (791/3 : 85)

Vilhelmina tulfn 1
(ném női név) 'Vilma': (önállóan) 'Pákh Albert nővére': *(felsor:) Amália, →Johanna és ~* 7 : 34

villa fn 5 | *~k* 1 | *~ját* 1; *~ jaért* 1; *~ján* 1; *~val* 1

1. 'több ágú, hosszú nyelű mezőgazdasági eszköz (ált. szálas takarmány rakásához)': *(tőism:) →vasvillás — ~* 4 : 107; *(körülírás:) ördög négyágú ~ja* sok derék ifjú legény .. Ott függ most az akasztófán, Ördög négy ágú villáján. (636/2 : 216); *(szókapcs:) ~val hány: (hsl)* A küszöbön guggol Sári néni .. Csak ugy líg-lóg derekán ruhája, Mintha rá villával volna hányva. (617/2 : 197)

2. 'szilárd ételhez használt, több ágú evőeszköz': az evés kevesebb zajt okozott, mint mostanában, mert a tálak és tányérok fából voltak, s villák nem használtattak. (RH/6 : 131)

3. *(átv, ford; mit)* 'Neptunus tengeristen háromágú szigonya': *(párh)* Neptun villájáért [trident ~ Dreizack] sem hízelegne S Zeus mennyköveért. (Cor/4 : 303—4)

villám fn 62 | -Ø 32 (b 5), *-ok* 8 ~ *-ak* 1; *-a* 2; *-ai* 2 | *-ot* 5, *-okat* 2, *-ait* 2; *-ként* 2; *-nak* 1, *-inak* b 1; *-tól* 1; *-okkal* 1, *-iddal* 1, *-ival* 1

1. 'a felhők közötti elektromos kisülés': *(ism)* Az égi háború kitört. Villám villámot ért (HKöt/4 : 83); *(hsl)* lelkén sötét szenvedélyes gondolatok vonúltak át, s lángoló boszúterveket szórtak, mint villámot a felhő, mellyeket nem sokára ismét elnyelt a sötétség. (RH/6 : 159) *(hsl* és *parabola)* Mint a villámok a felhőn, ugy törnek keresztül a jövőn messzeható terveim. A villámok keletkeznek és elenyésznek. (TH/4 : 155) *(met)* Iszonyú ez éj és e sötétség S villám benne égő agyvelőm. (339/1 : 299); *(kép)* A felleg .. Villámot vett elé, Az árva tölgyre sujtá S azt porrá égeté. (408/1 : 356) + 2 : 179, *(kép, párh:) →mennydörgés — ~* v. *szél-(vész←) — (felleg —) ~ — mennydörgés* Csatára iramlik a fergeteg; Paripája a szél .. Kezében a felleg a lobogó, A mellynek villám a nyele .. Mint harsog trombitája, A mennydörgés! (462/2 : 35) + 2 : 130, 272; *(jelzővel:) (bágyadt,) kék ~ : (párh)* az eget bágyadt, kék villám világítá meg, s utána távol mennydörgés halk mormogása következék. (RH/6 : 227) + 6 : 200 *odafagyott ~ : (hsl)* mélységes völgy .. fenekén [látszik] a csillogó, kanyargó Szamos, mint egy oda fagyott villám. (ÚL/5 : 76); *(birt szerk; jelzővel* is) *ég ~a: (kép* is:) Itten csapott le rám az ég villáma [la foudre], És megszokám a fejedelmekét. (493/2 : 52) *zivatar első ~a: (met)* A bárd, melly Lajosnak Párizs piacán lecsapott nyakára, Első villáma volt a zivatarnak, Melly rátok készül, s kitör nem sokára (242/1 : 232), *(birt szerk, kép:) ~ kígyói←* 2 : 235; *(szókapcs:) ~ cikázik←* 1 : 205; 6 : 200, 202 *~ csap*[1]*←vmibe* 2 : 77 *~ lecsap←vkire* 2 : 52 (Sz-szerű:) *ne legyen ~, nem lesz →mennydörgés* 4 : 192 | (mint félelmetes jelenség; *párh)* Villám futkosott fölöt-

tem, Jobbra-balra éles sziklák Fenyegettek és alattam Örvényeknek torka nyílt (717/2 : 339); *(hsl)* Ugy rettegé a föld kirántott kardunk, Mint a villámot éjjel a gyerek. (576/2 : 149) *(kép, párh, ism)* A szerelem fellegéből Hulltanak reám ⟨villámak⟩ villámok; A barátság fellegéből Záporesők szakadának. Zápor és villám multával Csendes tiszta lett az ég (494/2 : 53, 364); *(birt szerk:)* ~ *tüze: (hsl)* Oh lyány! szemed .. Ugy tündököl, Mint zordon éjben Villám tüzénél A hóhérpallos! (438/2 : 26) | (erős fény kif.; *párh)* [Borics:] (a mennydörgésre fölébred): Mi vakít? (ujra villámlik) A villám... (meglátja Predszlávát) Vagy tőröd? vagy szemeid? (TH/4 : 156) *(látomás)* Csillagok között röpülök, Mindenik egy csalogány, Mint dalolnak, mint dalolnak! .. S millyen fény! százezer villám Nyargalózik körülem. (649/2 : 232); *(birt szerk:)* ~ *fénye*← 4 : 196 | (nagy sebesség kif.; *fokozás:)* →*madár — szélvész — ~ — betyár* 1 : 269; *(hsl)* Megy a hintó még pedig vágtatva, Mintha villám volna bele fogva. (413/1 : 360) + 3 : 160 *(kép)* Pegazusom .. sebesvágtatva Ragad, mert ő a villám testvére. (653/2 : 237); **Szh:** *mint a* ~ v. ~*ként* 1. 'nagyon gyorsan': Kapunk alatt hintó terem, S mint a villám visz el. (178/1 : 109) [Alexandrin] már jó ideig ült a villámként rohanó hintóban (J/6 : 412) + 6 : 245; 2. 'pusztító hatással': magyar nép! .. Mint a villám, olly váratlanúl és Olly erővel törj ellenségedre. (798/3 : 98) + 2 : 204 | (nagy magasság kif:) Magas és meredek [a szikla], fölnyúl a fellegig, Tán még a villám is alatta születik. (SzM/2 : 256) A harmadik madár egy ifju sas .. A villámokkal egy tanyán lakik (797/3 : 96) + 2 : 69; *(jelzővel:)* *mennydörgő* ~ *: (kép, párh)* Voltam sziklahomlok, Zordon és magas, Hol lakott mennydörgő Villám s büszke sas (104/1 : 50) — **a)** 'ennek becsapódása': Egy villám a hajót izről porrá törte. (JV/1 : 205) a szikla, mellyet Ezer villám meg nem rengethet .. Ez álma mind a természetnek (485/2 : 43) + 6 : 379; *(szókapcs:)* ~ *meggyújt vmit* 1 : 305 *(párh)* Utunkat állta egy eldőlt, hosszu fenyő, mellyet a vihar kitört és a villám meggyujtott. (HKöt/4 : 84)

2. *(átv)* 'harag, indulat nagy erejű megnyilatkozása': *(birt szerk, jelzővel* is) *bosszúvágy* ~*ai: (párh)* kétségbeesve riad föl lelkem, mint a mennydörgésre az alvó galamb, és elmémben a bosszúvágy villámai gyuladnak meg (TH/4 : 181) *harag gyilkos* ~*ai* ellened Szegűlt leányodat .. fenyegetted haragod Gyilkos villámival. (709/2 : 305) | *(ráértés)* Veselényi .. Lelkére sötéten, sűrün jött a felleg, És belőle illyen villámok löveltek: „Ördög és boszorkány, még csak ez volt hátra .." (SzM/2 : 256) fiam .. Célod volt .. Hogy mennydörögve tépd a messze léget, S villámaiddal még is tölgyeket Hasíts csak. (Cor/4 : 365); *(birt szerk:)* *lélek* ~*ai* Jőj és ontsd lelked villámait, S lángjaikkal gyujtsd föl a világot; Rendűljön meg a föld, a midőn Mennydörgő jelszódat elkiáltod. (386/1 : 333); *(szókapcs:)* ~*okat ont*, ill. ~ *sújt vmit* Lelkem .. egy haragvó felhő, Gyakran ontja a villámokat; De .. a villám Tölgyeket sujt, nem virágokat. (362/1 : 314) + 1 : 333 | (népharagról:) Jött a villám és fölfordította a trónt (799/3 : 99) — **a)** 'ennek kifejeződése a tekintetben': *(birt szerk:)* *kárörröm* ~*ai* te nem isméred az embereket, nem láttad csókoló ajkak fölött a kárörröm villámait. (TH/4 : 179); *(szókapcs:)* *szem* ~*ot* →*szétlövell* 2 : 260 | *(ráértés; páros kif)* Lehet még másban szinte hozzám A felhőt hasonlítani: Vannak neki, miként szememnek, Könyűi és villámai. (579/2 : 153)

3. *(átv)* 'szellemesség sziporkázó megnyilatkozása': *(birt szerk, jelzővel:)* *lélek dicső* ~*ai* (részleges *ism)* szép orcáidat Az ember addig nézi csak, A mig nem látja sugarát Lelked dicső villáminak. Minden szavad egy villám .. Nem ismerem még párod Az elmésségben, szép varróleány! (316/1 : 281)

villámcsapás fn **1**
(átv) 'vkit (váratlanul) sújtó nagy csapás': Tudod-e mi vagyok? szinész .. e lépés villámcsapás lesz szüleimre. (L 20/7 : 15)

[villámgyors] mn
'rendkívül gyors'
villámgyorsan hat **1** — Ashby Rikárd villámgyorsan sietett a terembe. (RH/6 : 303)

villámlás fn **8** | *-Ø* **3**, *-ok* **1**; *-i* **1** | *-át* **1**; *-ként* **1**; *-sal* **1**
1. 'annak története, hogy villámlik (1.)': néhány nehéz esőcsepp hulla, s ismételt villámlások után .. a jégdarával vegyűlt zápor lezuhogott (RH/6 : 200) *(tőism:)* ~ — *villámló*← 1 : 224; *(hsl)* a börtön, a melly Világos volt, ismét sötét lett, Mint villámlás után az éjfél. (Ap/3 : 167)

2. 'villám': (többszörös *párh)* A jégeső szakad, Fehérek a habok, A tajték táncol, és A villámlás ragyog (418/2 : 10); *(hsl)* a két zordon ifjut Nem rettentek meg a dörgő szavak Sem a szemeknek átszuró világa, Melly villámlásként szállt a hang előtt. (S/2 : 72) *(met)* Dalaim, mik ilyenkor teremnek, Villámlási haragos lelkemnek! (501/2 : 68) *(kép, párh)* Az én képzeletem nem a por magzatja, Mennydörgés volt apja, villámlás volt anyja (527/2 : 102); *(szókapcs:)* ~*t*, *mennydörgést* →*ont* 1 : 300

villámlik tn ige **8** | 6: *-asz* **1**, *-ik* **3**, *-anak* **1**; *-ott* **1**
1. (alany nélkül) 'villám cikázik az égen': *(páros,* ill. *hármas kif:)* ~, *mennydö-*

rög(, esik) Az égiháború egyre tartott. Villámlott, mennydörgött, esett. (HKöt/4 : 84) (részleges *ism)* villámlik, mennydörög .. (ujra villámlik) (TH/4 : 156) *(kép* is; *tőism)* Villámlik, mennydörög. Épen, mint lelkemben. Mint a villámok a felhőn, ugy törnek keresztül a jövőn messzeható terveim. (TH/4 : 155)

2. *(átv)* 'többször hirtelen fényt bocsát ki': Némán villámlanak Az elsűlt fegyverek (418/2 : 11)

3. *(átv)* 'villog, csillog' ld. **villámló**

4. *(átv)* 'nagy haragot, erős indulatot fejez ki': *(páros kif)* Hogyha majd villámlasz s mennydörögsz, Jőnek ellened zudúló hangok (386/1 : 333)

villámló 1. mn in 2 — **3.** *(tőism)* az eső Villámlással jár; A szemed, galambom, Villámló sugár. (228/1 : 224) — **4.** *(páros kif:)* ~, *mennydörgő*← 7 : 158

villámösztöke fn **2** | **villámösztöke** 1, **villám-ösztöke** 1: *-vel* 2

(kép) 'ösztökének képzelt villám': Láttátok a fergeteget, E barna parasztot, Kezében ⟨villám-ösztökével⟩ villámösztökével? (417/2 : 10, 357)

[villámsebes] mn

'nagyon sebes; villámgyors'

villámsebesen hat **2** — [Eudoxia] villámsebesen ada jelt a harcra (KH/6 : 34) + 6 : 61

[villámterhes] mn

(vál) 'villámot magában hordozó'

villámterhesen hat **1** — *(kép)* Láttam egykor egy kis felleget .. E kicsíny felhőcske te valál, És most villámterhesen közelgesz. (386/1 : 333)

villámtűz fn **1** | .. *tüze* 1

(vál) 'villám': *(met; szembeáll)* A bú, melly most sötét felhők villámtüze, Lesz nyájas hold sugára (275/1 : 255)

villámütött mn **1**

'villám által sújtott': *(hsl)* [a nő] Midőn a két álarcost bemenni látta .. egy percig mozdulatlan maradt, mint villámütött (ÁB/6 : 444)

villan tn ige **1**

'(fémtárgy) a rávetődő fényt egy pillanatra visszaveri': *(páros kif)* A hóhérbárd villan, suhan (834/3 : 210)

[villanyszerű] mn

(ford) 'a villanyáram hatásához hasonló'

villanyszerűleg hat **1** — Meglepetve e tekintet által, melly őt villanyszerűleg [wie von einen elektrischen Fluidum] áthatá, Mornac némán maradt (KH/6 : 62)

villányszerű mn **1**

(ford) 'olyan hirtelen (mozdulat), mint amilyet villanyáram hatása vált ki': Az őrnagy .. villányszerű [elektrisirt] ugrással emelkedék föl (KH/6 : 66)

Villefranche tulfn **1**

(fr földrn) 'nyugat-franciaországi város': Roland. Villefranche 1732.—1793. (P 140/5 : 168)

villog tn ige **11** | 7: *-Ø* 3; *-tam* 1, *-ott* 2 | *-na* 1

1. 'villámként fénylik': *(átv szókapcs:)* *szemében mennykő* ~ 'fenyegetően néz': Megálltak ám a magyarok A ház közepében, Mindenkinek egy-egy mennykő Villogott szemében (773/3 : 61)

2. '(fémtárgy) mozgása közben a fényt visszaveri': *(szimb szókapcs:)* *(vki kezében* v. *vmilyen kezekben)* *kard* ~ 'vki kardot forgat, (karddal) harcol' 2 : 72, 92; 3 : 187, 240 *(szembeáll)* Kit meg nem térit szép szelíd szemed, Hol a szeretet oltárlángja csillog, Majd megtéríti azt szilaj kezed, Mellyben halálos vésznek kardja villog. (796/3 : 95) — **a)** '(visszaverődő fény) fenyegetően mutatkozik': *(ráértés, szimb)* Hazám szép vitéze, Ne menj föl Budára! Látod, mi villog ott? Nem a te csillagod... Hóhérbárd sugára! (777/3 : 66)

villogni fn in 1 — **2.** A kard reszket Gaul oldalán; kezében ohajt villogni [glitter]. (Oith/6 : 449)

villogó 1. mn in 3 — 2. ~ *kard* Jancsi .. a mentét fölkapta, S villogó kardját a napnak megmutatta. (JV/1 : 191) + 1 : 337 *(szimb)* ha majdan Béccsel Hazám boszuja szembe száll .. én villogó kardom hegyével Száz szivbe ezt írom: halál! (607/2 : 186)

villogtat ts ige **6** | 5: *-ja* 1; *-ott* 1; *-tam* 1, *-tad* 1, *-ta* 1

'(fegyvert) úgy mozgat, hogy az villog': voltam én is Katona, Fekete-sárgára festett Fák előtt Villogtattam a hatalmas Gyíklesőt. (701/2 : 299); *(szókapcs:)* *kardot* ~ 1. A vén Montague jön s villogtatja kardját (RJ/4 : 387); 2. *(szimb)* '(karddal) harcol': ez a kéz .. Ifjusága teljes erejében Harcok fényes kardját villogtatta. (696/2 : 294) + 5 : 87, 123

villogtatva 1. hat in 1 — *kardot* ~ 1. [János vitéz] a fenevadakra Ráront hatalmasan, kardját villogtatva (JV/1 : 219)

villongás fn **1** | *-ok* 1

'(fegyveres) pártviszály': minden uj király választásánál olyan villongások történtek, melyek tetemesen gyöngitették hazánkat. (P 234/5 : 124)

Vilma tulfn **3** | *-Ø* 1; *-m* 1 | *-t* 1
(női név) →*P.* ... *y ~ kisasszony* 1 : 280 | (önállóan) 'uő.': jó leányka, téged Édes testvéremül fogadtalak. Kössük meg ezt a drága szövetséget Egy csókkal, Vilmám, és én áldalak. (315/1 : 281); *(jelzővel:) kis ~* Losoncon meglátogattam a kis Vilmát, kit ezelőtt két évvel itt jártamban testvéremnek fogadtam. (ÚL/5 : 61)

Vilmos tulfn **14** | *-Ø* 11 (b 2) | *-t* 1; *-hoz* 1; *-sal* 1 — (férfinév)
1. (önállóan) 'Shakespeare keresztneve': (jelzőként:) e roppant szellemkincs Angliának Stratford nevű városában esett le egy gyapjukereskedő silány viskójába, épen mikor e jámbor atyafinak .. Vilmos nevű fia született (P 132/5 : 41)
2. *II. ~* 'angol király (uralkodott 1087—1100)': II. Vilmos .. azt rendelé, miszerint egy meghatározott órában a palota minden világa rögtön eloltassék. (RH/6 : 239) →*Rufus ~* 6 : 112
3. →*K. ~ (barátom)* 1 : 10, 379
4. →*Tell ~* 2 : 125
5. →*Ashby ~ (gróf)* 6 : 316, 321, 330
6. →*Cantelupe ~* 6 : 191
7. →*Valence ~* 6 : 246(2×), 267
8. →*York ~* 6 : 226

vímester fn **1**
'az a személy, aki vívást tanít; vívómester': Saint-Cyrben vímester [Fechtmeister] voltam (KH/6 : 22)

Vince tulfn **1** | *-Ø* b 1
(férfinév) →*B. ~* 7 : *510

vincellér fn **1** | *-ed* 1
'szőlőt gondozó alkalmazott': *(kép)* Meddig alszol még, hazám? Ime vincellére Műveli, nem szőlődet, Hanem a pincédet (692/2 : 289)

Vincent tulfn **1** | *-Ø* b 1
(fr csn; önállóan) 'francia forradalmár': Marcius 24. Hébert, Vincent, Ronsin, Anacharsis Clootz stb. kivégeztetése. (P 140/5 : 167)

viola fn **17** | *-Ø* 5, *-k* 1; *-m* 1, *-ja* 1 | *-t* 9
1. 'illatos, fehér v. rózsaszínű kerti virág': *(jelzővel:) hervadt ~: (stílusparódia, hsl)* Arcom, ez arc, melly egykoron, Kitett a hajnalbiboron, Most halvány, mint a hervadt viola (598a/7 : 633)
2. *(ford)* 'ibolya': a viola [Veilchen] .. nem ritka, nem drága virág, de valamenynyinél kellemesebb. (J/6 : 395); *(párh):* →*gyöngyvirág — ~ 6 : 86 ~ — jázmin* Alexandrin ur .. itt egy viola [Nelke = tkp. 'szegfű'] ott egy jázmin édes illatát szija. (J/6 : 403); *(jelzővel:) szerény,* →*igénytelen, olcsó ~* 6 : 403 — **a)** 'ilyen virág cserépbe ültetve': Az öreg ur .. bal kezével a violát [Veilchenstock] szoritja kebléhez (J/6 : 396) + 6 : 395 (3×), 412, 419; *(jelzővel; szembeáll:)* →*igénytelen ~ — drága rózsató* 6 : 404 *kamélia — szerény ~:* egy gyönyörű cameliának sikerül, az ifju sylph tekinteteit leláncolni .. a camelia mellett az öreg Alexandrin áll, ki ott egy szerény violát [Veilchentopf] födözött fel (J/6 : 412) *új ~* én jó vevő vagyok. Minden két hónapban új violát [Veilchen] veszek (J/6 : 395) — **b)** *(átv; jelzővel:) őszi ~* 'idősebb hölgy': E hölgy .. szőke halványsága olly bágyadt, olly tisztának látszék .. hogy őt csak egy vizsgáló mesterségének szakadatlan üldöző szemüvege találhatá kevésbé fiatal, mint szépnek, s számíthatá e páholyvirágot őszi violák [Herbstveilchen] közé (KH/6 : 6)
3. *(átv; nép)* 'szeretett nő': Árva leány a szerelmem violája (157/1 : 93) | *(kedvesk megszól:) ~m* Tekintsen rám, kocsmárosné violám! (59/1 : 12)

Viola tulfn **1** | *-t* 1
(női név) 'Shakespeare „Vízkereszt, vagy amit akartok" c. vígjátékának nőalakja; *(átv,* címként) ez a vígjáték:' Én Coriolanon kivül még okvetetlen lefordítom Romeót .. Vörösmarty Learen kivül .. Violát, a nyáréji álmat s még nem tudom mit. (L 193/7 : 130)

violacserép fn **4** | .. *repet* 3; *-re* 1
(ford) 'virágcserép a bele ültetett ibolyával együtt': [az öreg úr] leirhatlan gyönyörrel szemlél egy violacserepet [Veilchentopfe]. (J/6 : 403) Másnap reggel az öreg egy szerény violacserepet hozott, s az emlékezet virágaul azt fiatal barátnője sirjára ülteté. (J/6 : 419) + 6 : 394, 395

violakék mn **1**
(ford) 'lilás árnyalatú kék': *(páros kif)* A sötét violakék [bleu sombre violacé ~ trübblauen, violetfarbigen] eget gyöngén világitá meg a meleg nélküli nap (P 41/6 : 390)

violaszín mn **4** | **violaszín** 3, **violaszin** 1
'ibolyaszínű, lila, ill. távolság és alkonyi világítás miatt ilyennek látszó': Alkonyodék. Arany felhőkön szállott A nap ⟨violaszin⟩ violaszín hegyek mögé. (T/2 : 17, 358) *(ism)* Foly a lemenő nap arany vére Violaszín hegyek tetejére. Még messzebb van tőlem, kit szeretek, Mint azok a violaszín hegyek (605/2 : 185)

[violatő] fn: **viola-tő 1** | *-t* 1
(ford) 'cserépbe ültetett ibolya': a virágbarát .. szokása szerint viola-tőt [Veilchentopf] keres. (J/6 : 411)

violazöld mn 1
(ford) 'lila mintás zöld színű (anyag)': *(párh)* egy fehér ruhás, violazöld [violetgrünlichen ~ vert violacé] kashemiros, vastag hölgy közelében utálatos keleti gőz terjedt el. (KH/6 : 9)

viperafog fn 1 | *-ban* 1
'kígyó méregfoga': *(kép)* Ashby Rikárdnak szabad volt a haza s a nép ügye közti kötelet eltépni .. E viperafogban [in den Zähnen dieser Natter] még több méreg is van — s jó lenne kihúzni. (RH/6 : 318)

virág fn **322** | *-Ø* 86 (b 6), *-ok* 48 (b 5), *-om* 7, *-od* 1, *-a* 29; *-aim* 1 ~ *-im* 1, *-aid* 2 (b 1) ~ *-id* 1, *-ai* 4 ~ *-i* 2 | *-ot* 37, *-okat* 37, *-át* 4, *-ait* 5 ~ *-it* 4; *-okban* 1, *-iban* 1; *-bul* 2, *-okból* 3, *-ából* 1, *-aiból* 1, ~ *-ibul* 1; *-hoz* 2, *-ához* 1; *-on* 2, *-okon* 2, *-án* 2, *-ain* 1; *-nak* 7 (b 2), *-oknak* 2 (b 1); *-nál* 1, *-inál* 1; *-ra* 3, *-okra* 1, *-aira* 1; *-ról* 3, *-okról* 1 ~ *-okrul* 1; *-októl* 1; *-aul* 1; *-gal* 7, *-okkal* 2; *-aival* 1
1. 'feltűnő alakú és színű (illatos) növényi rész, amelyből a termés fejlődik': Hull a levél a virágról [verscím is] (251/1 : 240) Már kevés virág van a pusztában, Mert az őszi szelek fújnak (BI/2 : 328) + 1 : 181, 305; 2 : 278; 3 : 10, *315; 4 : 74 *(páros,* ill. *hármas kif:) →fű(, fa) s ~(ok)* 3 : 263 (2×), *315; *(párh): erdő — ~ok* 6 : 120 *fák — ~* 2 : 50; *(hsl)* Helyrül helyre röpköd gondolatom, Szedegeti a sok szép emléket, Mint a méh a virágról a mézet (785/3 : 76) + 2 : 118; 3 : 96; *(parabola)* jól tudod: szép a virág; azonban Tavasszal él csak, és ez olly rövid (391/1 : 335) *(parabola, ism)* Lesz-e gyümölcs a fán, mellynek nincs virága? Avvagy virág vagy te, hazám ifjusága? Jaj az ollyan kertnek .. A hol, mint ti vagytok, magyar ifjak, illyen Virágok teremnek! (581/2 : 154), *(kép)* A réteken .. méhek táboroznak, Megostromolni a virágokat. (123/1 : 68) + 2 : 201; *(jelzővel:) (el)hervadt ~* 2 : 38, 222 *(met)* ha hetven, nyolcvan év keservét Hordod szíveden .. közte még csak egy hervadt virág, Egy szép emlék sem leszen (BI/2 : 318), *harmatos ~* 3 : 197, *kék ~* 3 : 80 *(parabola és met, ism)* a kedvesem .. hogy jó lesz még abban sem kételkedem. A kék virág tiszta búza között terem, Mátkámnak is kék virág van a szemiben. (157/1 : 93) *kerti ~* 2 : 275 *kicsiny ~: (alleg,* részleges *ism)* A völgyben ott, egy nagy szomorfűzfának Tövén, nyílt egy kicsiny virág .. a virág piros volt ... nem csoda, Egy összetépett szívből támada. (729/3 : 10), *maszlag ~* ld. **[maszlagvirág]**, *szagos ~* 6 : 86 *(→paréj —) szép ~* 2 : 268; 4 : 220; *(birt szerk; jelzővel* is) *~ kelyhe* 2 : 18; 3 : 170 *(tövis)bokor ~a* 5 : 5, 69, *fa (magas) ~a: (kép, párh)* *[Shakespeare] Fölhozta a szív tengerének legmélyebben fekvő gyöngyeit, s lehozta a képzelet óriás fájának legmagasabb virágait. (P 132/5 : 208) *(kép, haladv)* Fa leszek, ha fának vagy virága. Ha harmat vagy: én virág leszek. (355/1 : 309) *→szamárkenyér kék ~a* 1 : 108, *(birt szerk, met, jelzővel* is) *fájdalom ~a* (részleges *ism)* Barátom, ez a fájdalom virága, Ez a virág lantod zenéje volt. (729/3 : 10) *jókedv ~a* Mindegyre szenvedek .. És jó kedvem virága hervadoz. (512/2 : 87) *remény ~ai* felhőket látok az égen, mellyek zivatarra mutatnak, mi reményünk virágait megsemmisítheti (RH/6 : 148) *szempillák fekete ~a* Szempilláidnak fekete virágán A részvét könnyharmatja reszketett (315/1 : 280) *szerelem ~a — barátság →méhe*[1] 1 : 335; *(szókapcs:) ~ elhervad* v. *hervadoz* 2 : 18, 74, 87; 5 : 73 *(hsl)* Egy gondolat bánt engemet: Ágyban, párnák közt halni meg! Lassan hervadni el, mint a virág, A mellyen titkos féreg foga rág (561/2 : 130), *~ (s levél) →el-* v. *lehull* 2 : 191, 275 *(hsl* és *met; párh, ism)* e szánakozásra méltó gyöngeség nem a magyar nemzeté, hanem a monarchiáé, s a monarchiával együtt majd ezen üres cifraságokat is leveti, miként lehull a virág, hogy a gyümölcsnek helyet adjon. A monarchia a virág, a respublica a gyümölcs. (P 201/5 : 86), *~ elhullatja →leveleit,* ill. *→leszakasztatik →száráról* 6 : 61 *~ fakad, →fejlik* v. *→fesel* 1 : 22, 283, *~ nyílik* 1 : 181, 335; 2 : 275; 3 : 10, 80, 197 *(parabola* és *met; párh, ism)* A virágnak megtiltani nem lehet [verscím is], Hogy ne nyíljék, ha jön a szép kikelet; Kikelet a lyány, virág a szerelem (106/1 : 51) *(kép)* Járjunk a szerelem kertében, Virág ott nyílik minden lépten; (236/1 : 228), *~ot letördel* v. *leszakít* v. *leszed* 3 : 211; 4 : 215; 5 : 5 *~ot szakaszt* v. *szakít* v. *tép* 2 : 86, 268; 3 : 297 *~ot szed* 3 : 180; 6 : 159, *~ot (és →gyümölcsöt) terem* 2 : 298; 6 : 112 *(gúny, kép)* Akasztófára e zsiványokat! Haha, hittétek-e ti száraz fák, hogy Teremni fogtok még virágokat? Lám, kivirúltok újolag. (401/1 : 348) | (leszakítva:) [János vitéz] beveté a rózsát a tónak habjába .. De csodák csodája! .. Látta Iluskává válni a virágot (JV/1 : 221) + 6 : 13; *(hsl)* Jött az idő .. S miként a szélvész a virágot, Elvitte boldog gyermekségemet. (395/1 : 341) gyermeksége úgy uszott el, Mint a virág az iszapos patakban. (Ap/3 : 137) *(kép)* Sári .. mikor rá tette a fejfára a koszorut, ezt gondolá: — Mért nem az én szivem ez a virág? harmadnapra elhervadna. (FL/4 : 130); *(jelzővel:) erdei ~ok* egyik ágtól a másikig .. számtalan füzér függött, mellyek mintegy hálót képeztek az erdei virágokból. (RH/6 : 127—8) *kék ~ok* 2 : 339 *tépett* v. *tört ~* 1 : 185; 2 : 109; *(birt szerk, jelzővel* is) *kert szép ~ai: (met)* Szállok én az angyalok kertébe, Föl az égre .. S

koszorúba fűzöm ott e kertnek ⟨Szép virágit⟩, Lángrózsáit, a csillagokat. (353/1 : 308, 412) *tavasz →sárga ~ai* 4 : 130 *part ~a* Eljött az ősz; a part virága Hervadva hull a csermelyár habjába. (75/1 : 24); *(szókapcs:) ~okat koszorúba fűz* 1 : 412, *~okból →koszorút fűz* v. *kötöz* 2 : 339; 4 : 130 *→füzért fon* 2 : 55; *(körülírás:) ráhull a halál fehér ~a* 'meghal': Midőn [a lovag] kifáradt már a bujdosásban: .. gondolá .. ha rá hull a halál fehér virága, Beteljesűlve minden kívánsága. (376/1 : 325) — **a)** 'virágzó, virágos lágyszárú növény': Kedvelője volt a Virágoknak anyám (588/2 : 164) Dalolj, pacsirta, hangjaid Kikeltik a virágokat (847/3 : 224) + 4 : 74(2×); 6 : 393 *(verscím)* A virágok (597/2 : 175; 7 : 517; PE.11: [199]; *(tőism:) virágillat — ~* 2 : 176 *virágszál — ~* 1 : 32; *(páros kif:) gyom s ~* 1 : 33 *(páros kif, tőism)* Méhek s virágok kertednek lakói. Méhes, virágos kert legyen szived (391/1 : 335); *(párh:) ~ — erény* 2 : 164 *~ — fa — bokor←* 1 : 186 *~ — fűszál* Minden virágnak [verscím is], minden kis fűszálnak Jut a napból (489/2 : 46) *~ok — napvilág* 2 : 190 *~ — rózsafa* 2 : 280; *(parabola; szembeáll)* a villám Tölgyeket sujt, nem virágokat. (361/1 : 314); *(megszem)* Busúlnak a virágok [verscím is], Szegénykék betegek. Nincs messze már halálok, Mert a tél közeleg. (544/2 : 116) + 1 : 276, 309; 2 : 156, 175, 176(2×) *(megszem, párh)* Nem rengedez sem a Virág sem a fa; Hallgatják a zenét Elandalodva. (492/2 : 50); *(jelzővel:) bűvös ~: (met)* III. Richard Egressy Gábor legsikerűltebb .. alakjainak egyike .. Szemei a bűvös virágok, mellyek magokhoz csalják az embert (P 132/5 : 42) *ép ~: (met)* Szivem még ép virág, a mellynek Féreg nem bántja gyökerit (506/2 : 85) *gyönyörű →illatozású ~ok* 3 : 243 *hallgatag ~ok* 2 : 83 *kedvenc ~* Önnek nincs kedvenc virága .. ma rózsát, holnap cameliát szeret. (J/6 : 412) + 6 : 393, 403, 411 *kicsiny ~: (kép, megszem)* Csak azt tudhatnám, édesem, Minő alakban jársz velem? .. a kicsiny virág vagy itt, Ki úgy veti rám szemeit, Mikéntha mondaná: oh törj le (784/3 : 75), *(szép →fa —) szép ~* 2 : 47 *(met)* Szeretet... hah, ezt a szép virágot Tövestül kitéptétek ti rég (758/3 : 44) + 1 : 60; 2 : 255; 3 : 10, 178 *(kép)* Szivem milly puszta volt és benne már Milylyen sok szép virág fakad. (847/3 : 224) + 2 : 300 *(megszem, megszól,* részleges *ism)* Virágok, szép virágaim, Be kedvesek vagytok nekem! (597/2 : 175), *szerény ~* 2 : 50, *utolsó ~ok* 4 : 72 *(verscím)* Az utósó virágok (683/2 : 278; 7 : 518; PE 11 : [200], *vad ~* ld. **vadvirág**; *(birt szerk*; *jelzővel* is) *~ gyökere* 2 : 85 *(kép, ism, retr)* Mi az ember? Mondják: virágnak gyökere, A melly fönn a mennyben virúl. De ez nem igaz. Virág az ember, mellynek gyökere Ott lenn van a pokolban. (417/2 : 9), *liget ~ai* 3 : 249 *(→kertek s) mezők ~a(i)* 2 : 266; 3 : 348 *part ~ai* lettem méla csermely .. Kedvemet lelő a Part virágiban. (104/1 : 50) *szikla ~a: (hsl)* Miért nem enyészem el én titkon, mint a szikla virága, melly .. hervadt leveleit a szélbe hinti? (Oith/6 : 44), *tavasz (→hímes) ~a(i)* 1 : 24 *(hsl)* galambom .. szerelme, mint, tavasz! virágod Melegűlő keblén kicsirázott (272/1 : 253), *ősz ~a* 1 : 253, *(birt szerk, met:) hit ~a* Csak egy hiányzott, A hit virága, A sírontúli életnek hite, S ez is kikelt már, Ez is virít már (703/2 : 300); *(szókapcs:) ~ (ki)kel* 2 : 300; 3 : 243 *~ nő* 2 : 47 *~ terem* Ki a mezőre ballagok, Hol fű között virág terem (597/2 : 175) + 1 : 24, *(fig etym:) ~ virít* 2 : 300, *~ot →tövestül kitép* 3 : 44, *szereti* v. *imádja a ~okat* 4 : 169; 6 : 403 (részleges *ism)* Én szeretem .. A virágokat, a virágokat, jó asszony; én imádom a virágokat! (J/6 : 395) (szállóigévé vált kif) *szeresd a ~ot és ne →féltsd szivedet* 2 : 164 — **b)** 'virág(zó növény) mint gyönyörködtető jelenség': Nézzük majd a sok virágot, A mint nyílnak kelyheik (538/2 : 111) Kettőztesd meg lépésid, szép tavasz .. Jőj, drága vendég, s hozz virágokat (584/2 : 158) + 1 : 47, 240; 2 : 15, 168; 3 : 17, 32, 52; 6 : 394; *(páros kif:) hölgyek és ~ok* 6 : 393 (3×) *~ok és pillangók* 4 : 149; *(felsor)* a május .. igen víg hónap volt, napfényteljes, virágokkal, dalló madarakkal és lombos fákkal gazdag (RH/6 : 120) *~, dal, →méh*[1] 1 : 68 *erdők, mezők, bércek, rónaságok, ~ok, →csillagok* 3 : 165 *→pillangó, harmat, csalogány, ~* 3 : 26; *(párh:) ~ — asszony* Csak ugy virág, ha tarka, Csak ugy asszony, ha barna. (693/2 : 290) *lomb — ~* 1 : 22 *~ — madár — →csillag(sugár) — kedves* v. *leány* 2 : 213(2×) *fülemülemadár — ~ — csillag* Eszembe jutottál, édesem, És most már ugy tetszik én nekem, Mintha .. Fülemile-madár szólana, S mintha virágok közt ballagnék, S csupamerő csillag voln' az ég! (622/2 : 203) + uo., *(párh, fokozás)* Oh istenem, mit érne az ég, ha napja nem volna? mit ér a virág, ha illatja nincs? mit ér az élet szerelem nélkül? (TH/4 : 184); *(szembeáll:) szemét — ~* 2 : 78; *(ellent, tőism:) →virágos — ~ok — tövis* 1 : 328; *(hsl)* a magyar szó árad itten .. Édes hangok, kedves hangok, Illatoznak, mint virágok. (698/2 : 296) + 4 : 72 *(hsl, párh)* a hölgynek, miként a virágnak, illatja, s miként a madárnak, szárnya van (KH/6 : 59); *(fordított hsl, chiasmus)* Mosolyogj rám, édes feleségem! Nincs virág a földön és az égen Csillag, a melly képviselhetné a Kedvességben mosolygásodat. (714/2 : 335); *(met)* e kertben kert volt életünk, Minden óránk benne egy virág (554/2 : 123) Ha én kedvesemről gondolkodom, Egy-egy virág minden gondolatom (605/2 : 185) *(megelev)*

az égen minden Csillag egy-egy csengetyű lett, Melly varázshangon csilingelt, S e még nem hallott zenére A virágok, mint megannyi Tündérek, táncolni kezdtek. (642/2 : 222) *(kölcsönös kép)* Tudod, mi a virág? A földnek jósága; Tudod, mi a jóság? A lélek virága. (588/2 : 164); *(jelzővel:) illatos ~: (hsl, szembeáll)* [III. Richárd] .. olly vidáman, olly jó kedvvel megy, mintha illatos virágokon járna, nem pedig áldozatainak holttestein. (P 132/5 : 41) *(met)* szivében .. lángoló szerelme Az illatos virág. (52/3 : 277) *(met, részleges ism)* minden átok egy virág Lett volna, egy-egy illatos virág (S/2 : 76), *(→pázsit,* ill. *szivárvány —) →tarka* ~ 2 : 148, 196; 3 : 7; *(birt szerk; jelzővel* is) *(kedves →erdei) ~ok illata* 6 : 165, 180 *(párh:) csillagok — ~ok illata* a csillagok elveszik szemünk fényét, s a virágok illata lerészegít, elbódít. (HKöt/4 : 14) *~ok illata — csalogányok* v. *madarak dala* [a szellő] a virágok illatával És a csalogányok dalával Fut a mezőben szerteszét (551/2 : 121) + 6 : 165 *(szembeáll)* A koronának csak súlyát érezem, de a virágnak élvezem illatát. (TH/4 : 149) *(hsl)* nem látok, de annál jobban érzem lelketek melegét, mint a virágok illatát. (TH/4 : 170), *kert ~a: (hsl)* a múzsa Kegyelt papnéja .. Bájlóbb a kikelet kertjének Minden viráginál. (52/3 : 276) *tavasz ~a: (met)* Eszembe jut dalodrul ifjuságom .. E szép tavasz, s ezen tavasznak Virága, a szép szerelem! (Ap/3 : 171) *tündérvilág ~a: (kép, páros kif)* Ki ne ismerné az első szerelmet? .. ki .. egy .. tündérvilágnak minden csillagát és virágát körülöttünk hinti el (HKöt/4 : 14), *(birt szerk, met:) képzelet ~ai* lelkem .. virágaid közt, képzelet, Mint mámoros pillangó repkedett (687/2 : 276) *szerelem illatos ~a* Kert a szív, a hol leg- Illatosb virágid Nyílnak, szerelem! (666/2 : 251); *(szókapcs:) ~ fakad* 3 : 224 *(szembeáll)* hol a holtak feküdtenek, Most ott virág fakad. (850/3 : 229) *~ nyílik* 2 : 251, *~ (meg)terem (lába →nyomán): (kép)* hulldogál csókod Ajkamra, orcámra, Mindenik cseppjéből Egy-egy virág terem. .. Csókzáporos tavasz!. .. Virágos szerelem! (669/2 : 255) + 2 : 148, 300; 3 : 55 *(fig etym) ~ virít* 2 : 196, 213, *~ot szagol* 2 : 76(2×) — c) '(letépett, levágott v. cserépbe ültetett) virág mint dísz, ajándék, ill. kedveskedés v. hódolat jele': A hölgyek .. a legcsekélyebb kihullott hajat virággal pótolják. (KH/6 : 43) Most gomblyukamban a virág (145/1 : 85) + 2 : 327; 6 : 9, 29, 33, 395, 396 *(tőism:) virágfüzér — ~ok* 2 : 32 *(párh)* Bátyám .. állítá, hogy virág vagy fehér ruha elég a meghasonlásra (KH/6 : 32); *(hsl)* nem mintha többet gondolnék veled, mint a virággal, melly tegnap keblemen volt, s most porba dobtam. (RH/6 : 253), *(met)* Nőtelen ember szerelme Csak virág a kalap mellett (727/3 : 9), *(szimb)* Oh hol keressek, hol lelek virágot, Dicső fejedre illőt, szent hazám? (855/3 : 234); *(jelzővel:) friss ~ok* 2 : 111, 274 *ritka ~ok* 6 : 432 *szép ~ok — tövis←* 2 : 274; *(birt szerk, jelzővel* is) *bokréta ~ai* 2 : 124 *→koszorú szerény ~ai* 1 : 33, *(birt szerk, met:) boldogság ~a: (szembeáll)* Ha nincs a dicsőség zöld ága homlokaitokon, legyen legalább a csendes boldogság virága kebleiteken. (TH/4 : 192); *(szókapcs:) ~okat hint vmire* Ne legyenek [a hősök] szemfedőtlen Puszta sír alatt, Hintsd reájok szemfedőül A virágokat! (766/3 : 53) + 2 : 111; 4 : 370 *~ot tűz vhova* hős fiúk .. Virágokat tűznek kalapjaik Mellé, s dalolnak a harc mezején. (851/3 : 231) + 6 : 160 | (mint szerelmi ajándék:) A falukban megállok egy szóra, Hol a lyányság, mint a méhe-raj, áll; A legszebbtől egy virágot kérek (653/2 : 237) + 6 : 13 *(párh:) ~ok — csókok* 4 : 74 *(szembeáll:) ~ — babér* 2 : 175; *(hsl)* mind, a ki híve [a szabadságnak], a harctérre lép, S érette, mint a szép lyánytól virágot, Sebet, halált olly jó kedvvel veszen (677/2 : 272); *(jelzővel:) egy →szál ~* 4 : 72; *(birt szerk, jelzővel* is) *ősz utolsó ~ai: (átv,* ciklusc ím:) Az ősz utósó virágai Júliának (521/2 : 370; 7 : 529) *tavasz ~ai* jőj, o szép leányka .. Majd virágit a tavasznak Kebeledbe hintem át. (41/3 : 266); *(szókapcs:) ~ot átad* 4 : 72 *~ helyett* v. *helyébe átad* v. *nyújt vmit* magasra szökeltettem paripámat, hogy csillagot kapjak le az égből s azt nyujtsam a lyánykának a virág helyébe (HKöt/4 : 72) + 2 : 86 *~ot →tűz*[1] *vki szívére* 1 : 253 *→sebeket ad — ~okat kap* 4 : 74 | (mint kegyelet jele síron:) kis rostélyzat környékezé a sírhalmot, melly olly keskeny volt, hogy alig fért meg rajta egy pár virág (J/6 : 419); *(hsl és parabola; szembeáll, ism)* Oh, dalaimban a kedv, nevetés, Csak ollyan ez, mint a virág a síron. Kivűl a síron nyílik a virág, S belűl a sírban féreg és halott van (377/1 : 327); *(kép)* De egyik régi barát Sem nyer tőlem könyűket, csak sohajt .. S ha ez leng rájok: Sírhalmukon elszáradnak a virágok. (427/2 : 22) síri álmam akkor iszonyú lesz .. és síromon akkor nem teremnek virágok (TH/4 : 175) + 2 : 22; *(szókapcs:) ~ot →ültet (vki sírjára* v. *→sírhalmára)* 2 : 19, 46, 114, 163 (2×), 164, 175(5×); 6 : 419 | (mint piaci áru:) az agg irástanitó .. soha többé .. virágot nem vesz a Magdolnatéren. (J/6 : 416) + 6 : 394(2×), 403, 404, 411, 412(2×), 419; *(jelzővel:) friss ~* 6 : 393, 394 *közönséges ~* 6 : 411 *nem →ritka, nem drága ~* 6 : 395, *szép* v. *gyönyörű ~* 6 : 13, 403 *(párh)* Itt a leggazdagabb negyedben, a legszebb virágokat s legcsinosabb hölgyeket kellene látni; de .. a három virágpiac között ezt látogatják legkevésbbé. (J/6 : 394), *új ~* minden istenadta nap uj virágokat kaphatni. (J/6 : 394)

2. 'művirág': Mindezen tollak, turbánok, marabout-k, virággal ékitett fejkötőkön s más szokatlan fejdíszen keresztül .. láthatók voltak .. udvarló uracsok, házi barátok (KH/6 : 5); *(jelzővel:) kis kék ~* a fejkötő .. kis kék virágai a hajjal hamuszőkévé olvadtak össze (KH/6 : 6)

3. *(átv)* 'virág alakú díszítőelem, minta': *(felsor)* [Edvárd] hajának egy fürte, frakkjának egy gombja, mellényének egy virága sem volt ment .. lelkiismeretes szemlétől (KH/6 : 14); *(birt szerk:) ~ színe* [a hölgyek] himzőrámával foglalkoztak .. s a munkás tűt forgatván halkan beszélgettek .. e vagy ama virág színéről, mellyet a rámán készitének. (RH/6 : 309)

4. *(átv)* 'ékesség, dísz, kincs': *(jelzővel:) becses ~* Itt a tisztújítás, egy becses virágot Terem neked e kert: szolgabiróságot. (Tb/3 : 297) *égi ~: (megszól, párh)* Isten veled, égi virág. . . szerelem! S föld hajnali csillaga, napja. . . dicsőség! (100/1 : 47) *szép ~* egész életem .. legszebb két virága A mulandó ifjuság s a Múlhatatlan szerelem. (838/3: 214) + 3 : 25; *(birt szerk:) keble* v. *szive ~a* Szeretnem kell ifjúi szivedet .. Hervadhatatlan kebled e virága. (414/1 : 361—2) + 1 : 28 | (rosszalló ért., *birt szerk:) akasztófa ~a: (szój, ism)* Mellyik a legszebb virág? .. Az akasztófa virága. (Drt/4 : 220) *zsarnokok ~a: (gúny, kép)* [császárok] Ezért emeltetek Munkácsokat, Hogy .. buján Tenyészhessék a zsarnokok virága, A test- s lélekzsibbasztó butaság. (779/3 : 71) — **a)** 'vmely csoport legértékesebb, legkiválóbb tagja, dísze': *(birt szerk:) asszonyok ~a* Szép az asszony, ifju és jó, Asszonyok virága! (773/3 : 61) *hősök ~a* 7 : 177 *Magyarország legszebb ~a: (párh)* Nem sokáig hagyták, Hogy magát emészsze Nagy Magyarországnak Legszebbik virága, Legnagyobb vitéze. (777/3 : 68)

5. *(átv, birt szerk:) élet ~a* 'fiatalság': Ashby gróf .. már jól túl lépett az élet virágán (RH/6 : 95) — **a)** 'az ifjúság jelei (pirosság, simaság) az arcon': *(birt szerk:) ifjúság (első) ~ai* a bú .. kevésbbé látatlan benyomást hagy azon homlokon, melly fölött az ifjuság első virági már nem ragyognak. (KH/6 : 56) nem egyszer láttad a harmatot, melly szememből ifjuságom virágaira hullott (HKöt/4 : 78) | *(ráértés)* Hervadok, teérted hullanak virágim, Mint a gyenge rózsa nyári hév alatt (44/3 : 272) [a tanító] ifjusága Régen elvirúla. Elhervadtak virágai, Egy maradt meg épen, Egy nagy bazsarózsa nyílott Az orra hegyében. (737/3 : 19) + 1 : 24

6. *(átv, vál)* 'fiatal nő v. kisgyermek': *(jelzővel:) fehér ~* 3 : 158 *gyönge ~* Én gyönge virág vagyok, fiad szerelme a mindenható napsugár, melly éltemet fönntartja. (TH/4 : 150) *kis ~* Hol most e vad fiú [= képzeletem]?. . . egy kis virág mellett, Melletted, barna lyány (527/2 : 102) | *(ráértés)* [az ifjú] fölnéz a kastély amaz ablakára, A mellyből a leány szokott kinézni .. puszta most ez ablak, Nincs ott virága, nincs ott a leány (Ap/3 : 150) | *(kedvesk megszól; jelzővel:) arany ~* 2 : 239 *szép ~om* láttuk már egymást az életbe' .. Emlékszel-e még rá, szép virágom? (SzP/2 : 57) — **a)** 'szeretett nő': *(jelzővel:) egyetlen ~om: (párh)* Te voltál egyetlen virágom [verscím is] .. Te voltál fényes napvilágom (258/1: 245) *földi ~om, égi →csillagom* 2 : 228 *ifjú ~om* eszembe jut ifju virágom, A barna leány .. Kit én ugy imádok (616/2 : 196) | *(megszól, páros kif:) ~om, csillagom* Megállj, leányka, Megállj, virágom, csillagom! Egy istenadta szívet bírok; Nesze, ha kell, neked adom. (111/1 : 58); *(jelzővel:) egyetlen ~om* Oda viszlek szép Erdélyországba .. Oda viszlek, egyetlen virágom A nagy földön, e nagy pusztaságon (674/2 : 269—70), *gyöngy ~om* ld. **gyöngyvirág**

7. *(átv, gúny)* 'mákvirág': *(jelzővel:) dicső ~* diadalmas vetélytársam ollyan dicső virág, melly Augias istálójának legkirivóbb éke lett volna. (L 215/7 : 151)

Virág tulfn **2** — (csn)

1. *~ Dénes* 'kunszentmiklósi főbíró': (P. ellenségeinek felsor-ában:) Virág Dénes [,] Hakker [Rudolf] (P 213/7 : 516)

2. *~ Pál* 'ennek testvére': Virág Pál [,] Baki Endre [,] Kerek József (uo.)

virágárusnő fn **4** | *-Ø* 1, *-k* b 1 | *-t* 1; *-höz* 1 'virágot árusító nő': az öreg ur .. a virágárusnők egyikéhez közeledék, s ujjával egy violacserépre mutatva, annak árát tudakozá. (J/6 : 394) + 6 : 9, 395, 403

virágbarát fn **1** *(ford)* 'olyan személy, aki szereti a virágokat': a virágbarát [Blumenfreund] egyik cserepet a másik után költői áhitattal megszagolta (J/6 : 411)

[virágbazár] fn: **virág-bazar 1** | *-ja* 1 *(ford)* 'virágpiac': Most a Maraisnak is megvan saját virág-bazarja [Blumen-Bazar] a saint-Martin Boulevardon (J/6 : 393)

virágbokor fn **1** 'virágzó bokor': *(met)* Szép levél, a melylyet írtál .. Leveled virágbokor, de Kígyó lappang a tövén. (661/2 : 247)

virágbokréta fn **5** | *-Ø* 3; *-ja* 1 | *-jával* 1 'virágcsokor': Az asztalt .. finom vászon boritá .. Rajta minden helyen virágbokréta feküdt (RH/6 : 128) [Bolond Istók] Összeszedi a sok szépen-nyíló Vadvirágot, s köti bokrétába [a leánykának] .. Regge-

lenként szép virágbokréta, Nap hosszában tarka víg beszéd (BI/2 : 327) + 6 : 14; *(met)* Jer, jókedv, te szép virágbokréta, Mit keblemre bátran tűzhetek. (367/1 : 317) *(met, szembeáll:)* *szerelem ~ja — honszeretet →töviskoronája* 2 : 124

virágcsa fn 1
(elav, vál) 'virágocska' Égj, szivem .. mint forró Hyperiona nyárnak, Mejjnek ölő sugarán gyönge virágcsa fonyad. (32/3 : 262)

virágcserép fn 1 | .. *repe* b 1
'földdel megtöltött agyagedény a bele ültetett virággal': midőn önnek bájos .. arcocskáját megpillantám, ezt mondám magamban: milly gyönyörű szerelmesnő .. e gondolat ada bátorságot, önt megkérnem, hogy virágcserepe vivőjének elfogadjon. (J/6 : 398)

virágfüzér fn 4 | **virágfüzér** 3, **virágfűzér** 1: *-ek* b 1 | *-t* 2; *-rel* 1
'virágfonat; girland': Zúgó habjaidba szórom E virágfüzért, Dráva! (18/3 : 252) A mulatságok a falusi pázsiton .. a vidám táncok holdvilágnál .. a virágfüzérek [Guirlanden] kiosztása, a nyájas danák .. minden elfelejteték. (RH/6 : 94) + 6 : 436; *(szimb, tőism)* Te ifjúság, te forgószél! Ki szép virágfüzért Sodorsz magaddal... e virágokat Futtodban homlokunkra keríted... Egy perc alatt Ismét leröpíted (453/2 : 32)

[virághárem] fn: **virág-hárem** 1 | *-ét* 1
(kép)' háremnek képzelt sok szép virág': Látom kelet leggazdagabb irányit, A természetnek virág-háremét (641/2 : 221)

virágillat fn 3 | *-Ø* 2 | *-tal* 1
'virág (gyönyörködtető) illata': *(párh)* Itt a tavasz, virít a föld, Virágillat s a zengő madarak Dala eget földet betölt (776/3 : 65) *(halm:)* *patakzaj, →madarak dala, ~, csillag- s holdsugár* 2 : 212; *(kép, megszól, tőism)* Virágillat, virág dala, Te léssz majd ott [a sírban] bölcsődalom (597/2 : 176)

virágkorona fn 3 | *-Ø* 1 | *-t* 1; *-kkal* 1
(rég, ford) 'virágkoszorú': Középen a nagy májusfa, fölül virágkoronákkal [Blumenkranz] ellátva .. készen állt a táncra, mellynek körötte kell vala járatnia. (RH/6 : 86) | (mint fejdísz:) E szép ifjui arcon .. kellemes varázs terjedt .. mialatt a virágkoronát dúzs fürteibe fonák (NI/6 : 433) + 6 : 44

virágkoszorú fn 3 | **virágkoszorú** 2, **virágkoszoru** 1: *-t* 1; *-ért* 1; *-val* 1
'virágokból font koszorú (mint fejdísz)': egy ketrecben .. fehér kecskebak volt aranyozott szarvakkal, s virágkoszorúval borzas feje körül (RH/6 : 87); *(szimb, szembeáll)* Ha királynak születtem volna: Letenném koronám Egy kis virágkoszoruért, mit Kezecskéd fűzne rám. (733/3 : 15) jobb szeretem fejemen a virágkoszorút, mint a koronát. (TH/4 : 149)

virágkötél fn 1 | *-lel* 1
'virágból font kötél': *(kép, páros kif:)* *~, selyempárna←* 2 : 143

[virágleánnyka] fn: **viráglyánnyka** 1 | *-khoz* 1
(vál, kép) 'lánynak képzelt virágszál': virágok, mint kacér leánykák, Kandikálnak a víz fényes tűkörébe. S a viráglyánnykákhoz jőnek az imádók .. a vadméhek (309/1 : 276)

virágnyoszolya fn 1 | *-ja* 1
(vál) 'virágokból készített fekvőhely': Van a tündéreknek virágnyoszolyája, Örömtől ittasan heverésznek rája (JV/1 : 220)

virágos mn 18
1. 'olyan (hely, terület), ahol virágok nyílnak': szenderegtem a kis völgyi forrás Virágos partján (S/2 : 74) + 3 : 269 *(ellent, tőism:)* *→virágtalan — ~* 2 : 158; *~ fű* Sétálni párosan virágos fűben .. Oh milly boldogság (732/3 : 14), *~ kert* 2 : 13 *(tőism:)* *~ kert — virágszál* 2 : 54 *(páros kif, tőism:)* *→virág — méhes←, ~ kert* 1 : 335 *(met, szembeáll, tőism)* Virágos kert a költő szíve [verscím is], De másnak termi a virágokat .. Önnön magának csak tövis marad. (378/1 : 328), *~ tarka →pázsit* 3 : 95 *~ mező←* v. *rét* 2 : 86, 281 *~ sír²←* 2 : 380 — **a)** 'nyíló virágokkal borított, virágzó (fa)': *(kép, tőism)* A reménynek nagy virágos fája, Mit e csillag fénye fölmutat; Csak ne szálljon kora dér reája, Melly leszedné e virágokat (835/3 : 211); *(jelzővel, párh:)* *zöld leveles, →fehér ~ akácfa* 2 : 62
2. '(vágott) virággal díszített': *(kép)* Itt [az utcán] enyelegve lejt virágos kocsiján A víg szórakozás, a szép könnyelmű lyány. (621/3 : 286)
3. *(átv)* 'díszes, ékes': *(szembeáll:)* *→tövises — ~* 6 : 16
4. *(átv)* 'boldog(ító)': *(kölcsönös met, párh, tőism)* Mint szelíd tavaszi eső a rónára, Ugy hulldogál csókod Ajkamra, orcámra, Mindenik cseppjéből Egy-egy virág terem... Csókzáporos tavasz!... Virágos szerelem! (669/2 : 255) *(kép, párh:)* *~ tavasz — hő←nyár* 3 : 195

[virágoskert] ld. **kert, virágos**

[virágpajzs] fn: **virágpaizs** 1
(kép) 'védelmet nyújtó pajzsnak képzelt virágcsokor': bokrétád .. paizsom lesz .. Szánakozva nézem ellenségim E tündér virágpaizs alatt. (335/1 : 297)

virágpiac fn **6** | *-Ø* 3 | *-on* 1, *-án* 1; *-tól* 1
'olyan piac, ahol virágot árulnak': a régi virágpiac kellemes alakkal kínálkozék .. a sétálók serege föl és alá hullámzott; ki, hogy csak lásson, ki, hogy vegyen is (J/6 : 394) + 6 : 395, 403, 411, 412(2×)

virágszál fn **8** | *-Ø* 6; *-a* 1 | *-at* 1
1. 'egy szál virág': János .. visszatért. A sírhalom felett Egyszerű kis rózsabokor nevelkedett. Leszakította a virágszálat róla (JV/1 : 208) *(megszól)* Ki [kedvesem] porából nőttél, árva kis virágszál, Légy hűséges társam vándorlásaimnál (uo.); *(met)* Minden napunk egy virágszál vala A bokrétából, mellytül illatot nyer Az istenek olympi asztala. (T/2 : 18) — **a)** 'virág (1. a)': *(tőism)* Nyári hévben a virágszál Sanyarogva nő; A virágot új életre Kelti langy eső. (82/1 : 32) *(szembeáll, felsor)* Hejh elhervad a virágszál, Csillag lehull, madár elszáll, De a leány, az megmarad (632/2 : 213)
2. *(átv, kedvesk)* 'szép, kedves leány': *(megszól)* Gondolkozzál, gondolkozzál, Gyönyörűséges virágszál! (644/2 : 227) | *(ráértés; tőism)* A Dunának kellő közepében Áll a sziget virágos kertképen. A szigetnek legszebb virágszála Egy vén halász fiatal leánya. (SzP/2 : 54) *(megszól)* Szólt egy úrfi .. „Hol termettél, gyönyörű virágszál?" Felelt Lidi: „Lenn a szigetségben Termettem a Duna közepében." (SzP/2 : 56)

virágtalan mn **2**
'virágok nélküli; *(átv)* örömtelen': *(szembeáll)*: ~ — *kalászos — gyümölcsös*← 2 : 318; *(ellent, tőism)* Ha már virágtalan volt életem, Legyen virágos legalább sirom! (584/2 : 158)

virág-tér tulfn **1** | *-re* 1
Virág tér (utcanév, *ford)* 'a párizsi Szajnapartnak az a szakasza, ahol a virágpiac szokott lenni': A Marais-negyedből fiatal lányka .. nem kénytelen többé a fél várost gyalog átfutni .. hogy a virág-térre [Quai aux fleurs] juthasson. (J/6 : 393)

virágtömeg fn **1**
(ford) 'virágok tömegével, sokaságával elborított hely': A fogadó egész egy virágtömeg [eine völlige Masse von Blumen] volt (RH/6 : 87)

virágvásár fn **2**
'virágpiac': két nap .. hetenként .. fris virágokat vehetél .. közel a törvény-palotához .. Most azonban még más két virágvásár is létezik (J/6 : 393) + uo.

virágzik tn ige **11** | 6: *-ik* 2; .. *gozott* 1, .. *goztak* 1, .. *gozának* 1 | .. *gozzál* 1
1. '(növény) abban az állapotában van, amikor virágok nyílnak rajta': Az almafák s a bokrok a különféle kertekben virágoztak, az ősz gazdag gyümölccsel kecsegtetve. (RH/6 : 180) *(ellent:)* ~ — *elvirít*← 2 : 170 — **a)** '(terület) virágokkal van borítva': Athén szűlt engem Perikles korában .. Látám Ilissust, mint virágozott (512/2 : 87) *(kép)* E korban [= fiatal korban] támad a barátság, e föld, A melly virágzik reggel gazdagon (493/2 : 52) — **b)** *(átv)* '(növény) él, virul': Távol világ regényes bércein Virágozának boldog őseim. Anyám .. A vadonerdő legszebb fája volt. (408/1 : 355)
2. *(átv)* 'egészsége, ereje teljében van' ld. **virágzó, virágzott** — **a)** 'gazdag eredmények korszakában van': *(gúny)* Virágozzál, dicső ország, Nagyratermett natio, S még soká ne háborgasson A civilisatio. (713/2 : 334) — **b)** 'derűt sugároz' ld. **virágzó**

virágzó 1. mn in 4 — **1.** (értelmezőként, *kép; ellent)* nem vagyok én gyökeres fa, virágzó, Hanem vagyok letörött ág, fonynyadó (96/1 : 44) — **2.** *(páros kif:) ifjú s* ~ alig hivém, hogy olly férfi annyira megilletődjék, mint nagybátyám vala, egy, habár ifju s virágzó élet elmultán. (NI/6 : 426) *teljes,* ~ A tiszt búskomoran biccente fejével, mi különösen állt teljes virágzó képéhez. (KH/6 : 20) — **b)** *(ellent, párh, állít:) világos* — ~ — *sötét — sivár* ←2 : 244

virágzott 2. mn in 1 — **2.** *(gúny)* inditványoztatott, hogy a tizenkét pont .. fölnyujtassék a királynak, még pedig rögtön, de az akkor virágzott táblabirói szellem Pontiustól Pilátushoz akarta vinni a dolgot (P 201/5 : 80)

virány fn **11** | *-Ø* 2, *-a* 2; *-i* 1 | *-t* 1, *-át* 1, *-it* 2; *-in* 1; *-nak* b 1
(vál) 'viruló növényzet': *(poláris kif:)* →*sivatag* — ~ 4 : 75; *(met, párh)* Virány a mult, szorgalmatos méh A hű emlékezet (174/1 : 105); *(jelzővel:) szép* ~ : *(kép, szembeáll)* Tiszta szemmel nézek a jövőbe, Nem lebeg rajt szenvedély köde, Melly előlem annyi szép virányt, de Annyi puszta tájt is elföde. (400/1 : 347); *(birt szerk, jelzővel* is) →*(nap)kelet (gazdag)* ~*a(i)* 2 : 221(2×), 300; PE. 11 : [199] *tavasz új* ~*ai* a szép tavasznak Uj virányi illatoznak A mosojgó téreken (29/3 : 260) *természet új* ~*ai* [Szilveszter lelke] könnyűnek érezé magát, Mint a pillangó, s szerte röpködött A természetnek uj virányin (Ap/3 : 173) — **a)** *(átv)* 'virágzás, virulás': Lesz virány e régtől puszta Hon felett? (127/1 : 71); *(birt szerk:) tavasz* ~*a* Szép tavasz vár .. Szerelemnek ékes tavasza; Nem mulandó e tavasz viránya, Mint az, mellyet a május hoza. (348/1 : 305)

virgács fn **2** | *-Ø* 1 | *-ot* 1
'fenyítésre használt vessző(nyaláb); *(átv)* ezzel adott verés mint (iskolai) büntetés':

urfi, aztán megtanulja a leckéjét holnapra, különben majd lesz virgács. (HKöt/4 : 60) + uo.

Virgil tulfn **2**
(lat szn németes alakja) 'Publius Vergilius Maro (i. e. 70—i. e. 19) római költő': már Virgil mondá: „Varium et mutabile semper foemina." (J/6 : 416) (jelzőként) ~ *barátom* Mától kezdve .. azt mondom Virgil barátommal: „Varium et mutabile semper foemina!" (J/6 : 411)

Virgília tulfn **10** | **Virgilia** 1, **Virgília** 9: -Ø 9 (b 2) | *-nál* 1
(lat női név; *ford)* 'Coriolanus felesége, drámai szereplő': Jön gyászruhában Virgília, Volumnia, vezetve az ifju Marciust (Cor/4 : 361) Kérlek, Virgília, dobd ki az ajtón ünnepélyességedet, és jer velünk (Cor/4 : 244) + 4 : 225(3×), 240, 243, 244, 264, 409

Virginia tulfn **4** | **Virginia** 3, **Virgínia** 1: -Ø 2 (b 1) | *-t* 1, *-ját* 1
(női név) 'Bernardin de Saint-Pierre francia író „Paul et Virginie" c. regényének, ill. az ebből készült színdarabnak hősnője': Pál Virginia szoknyája mögé rejtezik (J/6 : 398) + 6 : 399 — **a)** 'e szerep alakítója': Monsieur Fanfan nem kis mértékben szomorkodik el, Jenny kisasszonyt egy öreg idegen urral .. látván .. az öreg ur, áthatva szerepe szellemétől, Virginiáját a szoba más szögletébe vonja (J/6 : 399) — **b)** *(cím, ford:)* →*Pál és* ~ 6 : 398

virgonc mn **4**
'játékosan fürge, eleven (gyermek)': tarka játékszerrel Vigadt egy pár virgonc gyerek (Ap/3 : 124) + 2 : 297 *(páros kif:)* →*fecsegő,* ~ 5 : 55 — **a)** 'ilyen gyermekekre jellemző': a gyermekek virgonc összejöttekor néhány percre elveszhettek szülőik szeme elől (RH/6 : 71)

virít tn ige **40** | 23: *-ok* 1, *-sz* 1, -Ø 15; *-ott* 1; *-ani fog* 1 | *-s* 3 || *-hatna* 1
1. '(virág) kinyílt állapotban van': *(fig etym, párh)* Virítsz, virág, dalolsz, madár, És te ragyogsz, csillagsugár (632/2 : 213) *(ellent, ism)* Virít a kíkirics — Csak viríts, csak viríts. . . Én ugyis hervadok .. Csak viríts, kikirícs! (130/1 : 73); *(kép)* ⟨Ha rózsa vón a szerelmem, Ugy sem viríthatna szebben.⟩ (727/3 : 327) *(kép, fig etym)* Kert újolag e szív, Melly széltire zöldül, És benne virít a Sok tarka virág. (616/2 : 196) — **a)** '(növény) virágzik': *(fokozás:)* →*kikel* — ~ 2 : 300 *(kép)* Emlékezet s remény, ez a Két rózsafa ismét virít Dalodra (847/3 : 224) — **b)** '(földterület) virágokkal, üde növényekkel van borítva': Itt a tavasz, virít a föld (776/3 : 65) + 1 : 295 *(szembeáll, gúny)* Puszta a kert, e helyett a Szántóföld szépen virít, Termi bőven a pipacsnak Mindenféle nemeit. (708/2 : 305); *(kép)* a terített asztal Dicsőbb, mint Ádám-Éva édene .. Ennél virít a lét kietlene. (144/1 : 84) — **c)** '(időszak) virágokban, friss növényzetben bővelkedik': *(kép)* Még ifju szivemben a lángsugarú nyár S még benne virít az egész kikelet (680/2 : 275) — **d)** '(növény) kedvező körülmények között szépen fejlődik, virul': Ifju rab, nézd, mint virít az erdő, Akkor is, ha kijösz, zöld lesz az (638/2 : 219) + 5 : 60; *(kép, párh)* Lelkem .. Rajtad folyvást teremnek S fognak virítani A boldog szerelemnek Örökzöld lombjai. (544/2 : 116)
2. *(átv)* 'szépségében, ifjúságában, üdeségében pompázik': *(halm)* a lyány virít, dalol, ragyog (632/2 : 213) *(gúny)* Borbála kisasszony a kamrában virít, A konyha számára ád ki főzeléket, S ex tempore pofon vágja a cselédet. (Tb/3 : 293) | *(ráértés)* Amott virít Szentmiklósnak Egy rózsája (324/1 : 289) — **a)** 'értékeit kibontakoztatja, megmutatja': *(ráértés)* Nem virítok számotokra, Árva finnyás kóficok! .. A .. természet Vadvirága vagyok én (226/1 : 222)
3. *(átv)* 'élénk színével szembeötlik': Tarka, foltos fegyvere Rajt virít a rozsda (23/3 : 257) — **a)** '(jó hangulat) feltűnően megnyilvánul': [Kun László] Fölkereste a kún cimborákat, S ott virított rózsaszínü kedve. (793/3 : 88)
virítani fn in 1 — **1.** *(kép)* Kikelet a lány, virág a szerelem, Kikeletre virítani kénytelen. (106/1 : 51)
virító 1. mn in 16 | **virító** 14, **viritó** 2: -Ø 15 || *leg- -bb* 1
1. Barangó .. a legvirítóbb rózsákat letépte. (SzÁ/1 : 337) *(szembeáll:)* ~ — *lankadt*← 2 : 104 — **a)** *(hsl)* Hol a sziv első mozdulásra kél .. Nem ollyan-e ez, mintha rózsabokrot, Virító rózsabokrot ráz a szél? (315/1 : 280) — **b)** Előttem állt a legdicsőbb vidék .. Virító széles hosszu völgy Ezer virággal s olly nagy rózsafákkal (685/2 : 280) + 2 : 88; *(páros kif:)* ~ *zöld*← *mező* 5 : 66 *(párh:) szép* — ~ — *andalító*← 2 : 128, 375; *(hsl)* [az ifjú] arca ége Rózsáknak virító berkeként, Mellyre bíbor hajnal hinte fényt. (43/3 : 269) *(hsl, ellent)* Sok embernek .. van mégis egy időszaka, a gyermekkor .. mellybe örömmel száll vissza emlékezete, mint a fecske a hervadó őszi tájról a virító déli tartományokba. (FL/4 : 124); *(kép)* A zsarnokság ki fog pusztulni, és Megint virító lesz a föld szine (743/3 : 27) *(kép, páros kif)* A földnek, hogy termékeny és virító legyen, nemcsak esőre, hanem koronként vérre is van szüksége (P 201/5 : 85) — **c)** *(ellent, páros kif)* a gólya ha visszaszáll, Virító szép tavaszt talál; Hejh de mire te visszaszállsz, Csak puszta sírhalmot találsz. (79/1 : 29) —

d) Kéket mutatnak még a távol erdő Virító fáin a zöld levelek? (277/1 : 256) *(szembeáll, párh)* a kert puszta fája .. várja A tavaszt, melly néki majd virító Lombot ád és zengő madarat! (714/2 : 335) — **2.** *(páros kif)* tajtékzó paripán vágtatott egy lovag a falu utcáján alá. Ifju, virító férfi volt az (NI/ 6 : 429)

virrad tn ige **14** | 12; **virrad** 4, **virad** 8: *-Ø* 6; *-t* 3; *-ni fog* 1 | *-na* 1 || *-hatott* 1

'napkelte előtt világosodni kezd; pirkad': (alany nélkül:) menj, indulj holnap, ha virad. (718/2 : 342) Ki tudja, hogy mit hoz a holnap? Mire virad, tán már dobolnak (756/ 3 : 42) *(ism)* Csak már viradna, illy nyomasztó Éjem tán még nem volt soha .. S még sem virad! mikor fog már viradni? Megfojt e sűrü vastag éj! (Ap/3 : 164), *(ellent:)* ~ — *alkonyul←* 3 : 190; *(kép)* azért botorkáztunk át keservesen a középkor hosszu éjén, hogy midőn virad végre, mi fáradtan, ájultan roskadjunk össze az utfélen (P 223/5 : 115) + 3 : 169 — **a)** '(vmely nap reggele) bekövetkezik': *(met)* [a föld] Csendesen levetkezett; Majd felöltözik, ha virrad Reggele, a kikelet. (827/3 : 200); *vkire, vmire* ~ olly kellemes reggel, millyen csak valaha virradhatott a pompás erdőre, Monthermer Hugo és Ashby Lucy lovaik mellett álltak (RH/6 : 165) A nagy nap rám virradt. (HKöt/ 4 : 22) + 2 : 126

virradni fn in 2 | **virradni** 1, **viradni** 1 — **1.** jött az éj s ment, viradni is kezdett (SzM/ 2 : 257) + 6 : 257

vö. **virradó**

virradat fn **12** | **virradat** 11, **viradat** 1: *-Ø* 2 | *-kor* 9; *-nak* b 1

'kora hajnal': (hat) *~kor* Monthermer Hugo .. halálra itéltetett, ma virradatkor kellett volna fejét venni. (RH/6 : 291) éjfél után indultunk Szászsebes felé, hova virradatkor értünk (P 272/5 : 133) + 4 : 64; 6 : 251, 278, 279, 287, 288, 375 *~ előtt* Virradat előtt jött a jelentés, hogy a szebeniek utólértek (P 272/5 : 134) + 6 : 157 — **a)** *(átv)* 'a felkelő nap': Egyszer, hogy épen a nap az égre kerül: Hát a viradatnak legelső sugára Rásütött egyenest [János vitéz] faluja tornyára. (JV/1 : 206)

virradó fn **2** | **virradó** 1, **viradó** 1: *-ra* 2

'virradat, hajnal': Hétfőn virradóra Aratásba kapok. (94/1 : 43) Szól a kakas innenonnan Viradóra. (324/1 : 287)

virradta szragos fn **2** | *-Ø* 1 | *-kor* 1

(birt szerk:) nap ~ 'virradat': A jövő nap virradtakor minden sátor fölszedetett (RH/ 6 : 212) Kérni fogom [Hugót] .. e helyet a jövő nap virradta előtt elhagyni. (RH/ 6 : 354)

virraszt tn ige **16** | 12; **virraszt** 2, **viraszt** 10: *-asz* 1, *-Ø* 3; *-ott* 4; *-ék* 2, *-a* 1, *-ánk* 1

'éjjel alvás helyett ébren van': Ki viraszt még a késő éjszakán Gedővár néma falai között? (S/2 : 71) Szavazzatok rám, értetek csatáztam, Ti értetek viraszték, értetek van Rajtam huszonnégy seb (Cor/4 : 283); *(ellent:) →alszik* — ~ 2 : 172 *hortyog* — ~: *(párh)* Dániel gazda .. úgy hortyogott, mint a bakancsos pipája; a szegény asszony pedig .. a tüzhelynél virasztott és sirt. (FL/4 : 121); *(megszem)* néztem, hogyha virasztott a Beteg ifjú, a holdvilág (579/ 2 : 153) *(megszem, ism)* Ki virraszt ott e mécs világa mellett? Ki virrasztott ott fönn a magasban? Két testvér: a nyomor és az erény! (Ap/3 : 107) *(megszem, ellent)* Az élet alszik, a halál viraszt (641/2 : 221) | (halott mellett szertartásos cselekvésként:) mig anyám virasztott a halottnál, megszereztem a koporsónak való fát. (N/4 : 111) — **a)** 'ébren őrködik, vigyáz': Szegény Jenny .. Ki ápolá őt? — Én, uram, a három utósó éjjel én viraszték ágyánál. (J/6 : 419) *(ellent)* Mindenki alvék; a toronynak őre Viraszta csak még félig nyilt szemekkel. (S/ 2 : 73) | *(ráértés)* Viraszták kínosan, Anyám, te s én; Kis mécsünk reszketett, Haldokló éltedet Jelképezvén. (588/2 : 163)

[virrasztó] 1. mn in: **virasztó** 2 — Hol járhat e virasztó férfi lelke? (Ap/3 : 112) | 'ilyen személyhez tartozó': Gunnyaszt a bölcs magánosan, S .. kérdések lengenek Virasztó szemei előtt, Miként rejtelmes szellemek. (691/2 : 287)

[virrasztva] 1. hat in: **virasztva** 2 — Az éj elmegy s álmam még sem jön. Virasztva töltém az éjet. (TH/4 : 184); *(szókapcs:) fenn ~* Közelg az éjfél. Fenn virasztva várom. (415/1 : 363)

vö. **hiven-virasztó**

[virrasztás] fn: **virasztás 3** | *-Ø* 2 (b 1) | *-sal* 1

1. 'éjszakai ébrenlét': *(felsor)* Már én csak azt mondom, hadd legyen háború .. Akkor van élénkség, virasztás, zaj, akkor van miről beszélni. (Cor/4 : 341) *(szembeáll)* Miért tanultam? .. Nem tölteném most kínos virasztással A végtelenbe nyúló éjszakát; Lelkem fölött az álom víg dallással Madár módjára ringatná magát. (566/2 : 138)

2. *(átv)* 'éjszaka végzett fáradságos (szellemi) munka': *(párh, allit)* Higyetek nekem ti, kik Fáradoztok kincsekér' .. S higyetek ti, kiknek lelke Hír-dicsőségért a vér Vagy virasztás ösvényén megy (596/2 : 175)

virtuóz fn **1** | *-ok* 1

(rosszalló) 'a közönséget elkápráztató, de felszínes művész': [a színháznál] kutyába sem veszik azokat, kik egész életöket a ha-

zának áldozandók .. csak a vagabundus virtuózok becsültetnek. (P 110/5 : 36)

virtus fn **3** | *-Ø* b 1 | *-ban* 1; *-nak* 1
'férfias erény, érdem': Csigolya Dániel .. az ivásba igen hamar beletanult .. Ez akkortájban volt még, mikor a nagy boritalt virtusnak tartották. (FL/4 : 120) *(gúny)* Március 15-éig az egész Magyarország nagyon szolgalelkü, kutyaalázatosságu ország volt és ti ebben a virtusban közelebb álltatok az elsőkhöz, mint az utósókhoz. (P 206/5 : 97); *(szókapcs, birt szerk:)* lelép *a* ~ *ösvényéről*← 4 : 51

virul tn ige **18** | 10; **virul** 3, **virúl** 7: *-Ø* 1; *-t* 5; *-a* 2; *-ni fog* 1 | *-jon* 1
1. '(növény) virágzik': *(parabola, párh)* az ellenállhatlan ösztön .. a rózsának hogy virúljon, a fecskének, hogy röpűljön, parancsolja (KH/6 : 59) *(kép)* Mi az ember? Mondják: virágnak gyökere, A melly fönn a mennyben virúl. (417/2 : 9) — **a)** '(földterület) virágokkal, üde növényekkel van borítva': *(kép)* Mért virúla bájos éden Kebelemnek belsejében? Mert rózsámat ölelém. (29/3 : 260) — **b)** '(időszak) virágokkal, üde növényekkel ékeskedik': Kecses tavasz virúla (13/3 : 249) — **c)** '(növény) kedvező körülmények között szépen fejlődik': Fa, mint most, akkor is ⟨virult⟩ virúlt (85/1 : 34, 383) *(túlz)* Temessetek el éjszakon, s ültessetek sírom mellé narancsfát: meglátjátok, hogy ott is ⟨virulni fog⟩ virít, mert szívem megmelegíti a földet, mellyben fekünni fog. (ÚL/5 : 60, 215)
2. *(átv)* 'szépségében, ifjúságában, üdeségében pompázik' ld. **viruló**
3. *(átv)* 'gazdag eredmények korszakában van' ld. **virulni** — **a)** 'kibontakozva érvényesül': minél mélyebben gázoltam az inség iszapját .. annál zöldebben virult bennem a bosszúnak vágya és reménye. (HKöt/4 : 46—7) + 6 : 318
[virulni] fn in: **virúlni** 1 — **3.** *(allit)* Választa a végzés, S reád borút hoza Virúlni induló Vérrel kivítt haza! (67/7 : 631)
viruló 1. mn in 7 — **1. a)** Csattogánynak zengeménye nyájas Csendes éjjel, viruló berekben (14/3 : 249) *(ellent; haladv)* Virágot ültettem Anyám sírhalmára .. anyám .. Látod-e az égből ⟨Virágos⟩ Viruló sírodat, S viruló sírodnál Hervadt leányodat? (588/1 : 164, 380) — **c)** *(kép)* Nemzetek élete kis viruló bokor, Mellyet a szellőnek lába is eltipor (581/2 : 379) — **3.** *(halm:)* *szép, ~, eleven*←, *tüzes* 6 : 341; ~ *ifjúság* [a pap] haldoklónál volt .. ki viruló ifjuságában nem örömest bucsúzik a földi élettől. (NI/6 : 424) ~ *szépség* Mornacné asszony .. ragyogott ifjusága háromszoros fényében, viruló szépségében s uj házasi pompás öltözetben (KH/6 : 64)

v. is ksz **1**
(röv) 'vagyis, azaz': Most nálunk Német v. is német színészek vagynak (L 5/7 : 9)

Visegrád tulfn **7** | *-Ø* 6 (b 4) | *-on* 1
(földrn) 'község és várrom, egykori királyi székhely Budától északra a Duna jobb partján': Visegrád Pest m.-ben. Váchoz 1 1/2 mértföldnyire. (P 6/5 : 153) *(verscím és reférnszerű ism)* Visegrád táján [—] Ki mondja meg?... Visegrád táján A bágyadt alkony Nem Zách Klárának megtört szelleme? .. Visegrád táján A vad, sötét éj Nem Zách Bódognak bosszus szelleme? .. Visegrád táján A déli napfény Nem a nagy Mátyás hősi szelleme? (387/1 : 330, 417) (más szerző művének címében:) *A következő című versek nem közölhetők: Szolgaság dicsérete .. Klára Visegrádon. (P 40/7 : 502) + 7 : *509

visel ts ige **131** | 117: *-Ø* 9, *-ünk* 2, *-nek* 1; *-em* 2 ~ *(táj:)* *-öm* 1, *-i* 12, *-jük* 1, *-ik* 1; *-t* 23, *-tünk* 1, *-tek* 5; *-tem* 4, *-ted* 4, *-te* 11, *-tük* 1, *-ték* 2; *-ék* alr 1; *-e* 1; *-ém* 1, *-é* 4, *-ék* tsr 2; *-ni fogja* 1 | *-ném* 2, *-néd* 1, *-né* 1; *-te volna* 3 | *-jenek* 1; *-d* 9, *-je* 4, *-jétek* 1, *-jék* 1 || *-hetem* 1; *-heté* 1 | *-hetne* 1; *-hette volna* 1
1. 'vmely ruhadarab, dísz, jelvény v. fegyver éppen rajta van': egy férfit láttak uti köntösben, ki mellénye fölött bő köpenyt viselt. (RH/6 : 249) egy fiatal, szép hölgy .. cashemirt, csipkéket, tollakat visel. (J/6 : 412) + 6 : 72, 106, 133, 178, 215, 216, 329, 368, 412; *(szókapcs:)* *fején* ~ [a vadász] Fején kis selyem barétot viselt (RH/6 : 106), *ujján* ~ ld. **viselni,** *vállán* ~ a kocsmáros .. egy .. férfit vezete be, ki egy nemes ház cimerét viselé vállán. (RH/6 : 74); *apród-* v. *béke-* v. *fegyver-* v. *lovag-* v. *vadászöltönyt* ~ 6 : 191, 209, 232, 277, 385 *fegyver(zete)t* ~ noha nem vala [a gróf] tökéletesen fölfegyverkezve, mégis több fegyvert viselt .. mint mostanában a közkatona. (RH/6 : 97) + 6 : 382, *vmely köntöst* v. *öltözetet* ~ 4 : 285; 6 : 235 *(párh)* Hugo még ugyanazon öltözetet viselte, mellyet az udvarnál hordott (RH/6 : 317), *vmilyen ruhát* ~ Szűk, barna ruhát viselt, lovagsarut és sarkantyút (RH/6 : 76) + 6 : 377 — **a)** 'vmely (státusjelző) ruhadarab, dísz, jelvény v. tárgy állandóan v. rendszeresen rajta van': törvények hozattak, a pórnépet gátolni, hogy ruháikon arany s ezüst himzést ne viseljenek. (RH/6 : 127) Guy de Margan a kis hímzett zacskóba dugta kezét, mellyet hóna alatt viselt (RH/6 : 358) + 6 : 85, 114(2×), 142 *(ism)* Szólt .. a rab, „.. ha a világban magam állanék .. olly boldogan viselném e bilincset, Mint jegygyürűmet egykor viselém! ..” (Ap/3 : 165) *(párh)* akkor Jenny kisasszony egészen egyszerű ruhában járt .. most kalapot, à vo-

lants szoknyát, shawlt visel (J/6 : 404); *(kép)* Viseljétek a lopott hírt, A lopott babérokat (786/3 : 78) + 6 : 205; *(körülírás:)* →*őrnagyi ruhát* ~ 7 : 203; *vmiién* ~ 'vmilyen elhelyezésben szokott rajta lenni': Süvegöm a jobb szömömön viselöm (121/1 : 67) + 5 : 52 — **c)** '(haj, bajusz) vmilyen módon alakítva látható rajta': *(ráértés)* Edvárd .. bajuszt, sárga keztyűt s mellénzsebében szemüveget viselt (KH/6 : 24) [az ifjú lord] Nem viselt hosszu, fonott hajat, nem himzett ördögöket, angyalokat (RH/6 : 98)

2. 'vmi állandóan testén v. testében van': *(kép)* Esküdt barátok .. két kebelben egy szivet viseltek (Cor/4 : 332) Kutyabőr! ez itt a fő-fő .. És ezért sok úri ember Saját testén viseli. (713/2 : 333); *(szókapcs:) (honfi)sebet* ~ örömest viselném e sebet az örökléten át (HKöt/4 : 32) + 1 : 232(2×) — **a)** *(átv)* 'vmi állandóan lelkében, tudatában van' ld. **viselni**

3. '(anyagi, erkölcsi terhet) elvállal és teljesíti a vele járó kötelességet': *(szókapcs:) gondot* ~ *(vkire)* v. *gondját* ~*i* 1 : 202; 2 : 19(2×), 67, 166; 3 : 117, 121; 4 : 58, 229; 5 : 47 (részleges *ism)* [Lehel, Bulcsú és Botond] viselték a hazai gondot, Viselték mindaddig fényes dicsőséggel, Míg a kicsiny Zoltán emberré nem nőtt fel. (LV/3 : 307), *terhet* ~ 1 : 190, 326; 4 : 83 — **a)** 'elvisel, tűr': Viseld egyformán [verscím is] jó s bal sorsodat! (432/2 : 24); (hat-val) *békén* ~ Nyugodjál meg sorsodban, jó fiú, Viseld békén a rideg életet (Ap/3 : 147) *könnyen* ~ A méltatlan szenvedést könnyebben viseli az ember, mint a megérdemlettet (HKöt/4 : 57) + 6 : 140 *vidáman* ~ 6 : 142

4. *(átv, vál)* 'vmilyen jellegzetessége van': [a gróf] szikár, sovány arca még egészséges barna színt viselt (RH/6 : 97) irtóztató ellensége vagyok mindennek, a mi az önkény .. árnyékának árnyékát viseli is. (L 131/7 : 46); *(szókapcs:) vminek bélyegét* ~*i* 6 : 6, 60 *vmilyen jellemet* ~ Montfort seregében .. elhárítani iparkodtak mindent, mi idegen jellemet viselt. (RH/6 : 216) + 6 : 125 *vminek nyomát (s kifejezését)* ~*i* a szép arc .. könyek nyomát, s mély, vigasztalhatlan bú kifejezését viselé (RH/6 : 350) + 6 : 115 — **a)** *nevet* ~ 'neve van': Minek nevezzük? .. Legyen Szilveszter .. Kereszteljük meg, hogy nevét Törvényesen viselje (Ap/3 : 122); *vmilyen nevet* ~ 'vminek nevezik': Neved Andorlaki Máté .. olly kiváncsi voltam azt látni, ki e nevet viseli. (HKöt/4 : 19) + 4 : 258; 5 : 84; 6 : 119, 187, 242, 361; 7 : *635, 636 — **b)** '(méltóságot, érdemet) birtokol': (hat-val) *szerényen* ~ [Coriolanus] nem viselheté Szerényen érdemét (Cor/4 : 352) + 4 : 269

5. *(átv)* '(vmely életmódot v. cselekvést) folytat': *(szókapcs:) vmilyen életet* ~ Mi rendkivűl összeillünk .. mind a ketten szabad, független életet viselünk. (HKöt/4 : 49) *háborút* ~ 1 : 315; 3 : 58, 77

6. (vható) *vhogyan* ~*i magát* 'vhogyan viselkedik': Azon sereg, melly .. csatatüzben ugy viselte magát .. lehetetlen hogy ne győzzön! (P 272/5 : 134) + 3 : 334; 4 : 238, 320; 5 : 92; 6 : 27, 60; *(megszem)* Mint magát ekkor viselte nyelvem: Az nem mindig ollyan néma, holt. (340/1 : 299); (hat-val) →*becsületesen* v. *jól* v. *meglehetősen* ~*i magát* 4 : 109; 6 : 16; 7 : 174 →*csalárdul* v. →*galádul* 3 : 74, 238 →*gyáván* 7 : 158 *hozzá* →*méltólag* 7 : 199 →*nemesen* 4 : 284 *nyugodtan,* →*határozottul* 6 : 337 →*rosszul* 1 : 76 →*szeretetreméltólag* ~*i magát* 6 : 35 — **a)** *vhogyan* ~*i magát vki irányában* v. *iránta* 'vhogyan viselkedik vele szemben' 4 : 340 *(párh)* soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter. Windischgraez különben viselte volna magát irányomban. (L 257/7 : 198) (hat-val) →*érdemesen* ~*i magát* 4 : 282(2×) *hidegen* ~*i magát* Ipam .. olly hidegen viselte magát irányomban, mint valami jegesmedve (L 167/7 : 87) *keményen,* →*kegyetlenül* ~*i magát* 6 : 417 →*nemtelenül, gyalázatosan* ~*i magát* 7 : 167

viselni fn in 14 | *-ni* 10; *-nem* 2, *-nie* 2

1. a) Nőknek semmi közük fegyverzethez. Egyszer fölvettem bátyám kedveért, de többé nem akarom viselni (RH/6 : 114) + 6 : 347; *(szókapcs:) ujján* ~*ni* csak nem lopta? .. mert ha lopta volna [a gyűrűt], nem merné az ujján viselni. (HKöt/4 : 45), *(egyen-* v. *gyermek)ruhát* ~*ni* igen szeretnék színésznővé lenni, szép ruhákat viselni, ma hercegnő, holnap pórleányként megjelenni (J/6 : 397) + 5 : 39; 7 : 200 — **2. a)** Oh, minő teher volt Azt [a titkot] eddig viselnem! (252/1 : 241) + 2 : 286; 6 : 158 — **3. a)** *(megszem)* Szólott Hunyadvár .. hitem .. erőt adott .. hogy viselni bírjam A négy száz éves gyászt és bánatot. (851/3 : 230) — **4. a)** nem szennyezhetem be híremet — nem szabad gyáva nevet viselnem (RH/6 : 351) — **5.** *(ráértés)* Hugo .. legkevésbbé sem szándékozott, számüzötti életet és öltözetet viselni. (RH/6 : 317) — **6.** Én nem egy hölgyet szerettem, de egyikkel sem hasonlék meg .. Igy kell a módos embernek magát viselnie. (KH/6 : 29) + 6 : 32

vö. **viselő, viselt, viseltetik**

viselés fn **1** | *-ére* 1

'az a cselekvés, hogy vki (terhet, tisztséget) visel': vétek .. a közügyi terhet El nem fogadni, ha az ember rá termett .. kettős vétek elvállalni, Ha viselésére gyöngék a vállai. (Tb/3 : 297)

viselet fn **39** | *-Ø* 3; *-em* 3 (b 2), *-e* 12 (b 2), *-ök* b 1 | *-et* 2, *-emet* 2, *-ét* 8; *-ében* 1; *-emért* 1, *-éért* 1; *-ének* b 2; *-ére* 2; *-tel* 1

1. 'a divatnak megfelelő öltözet, ruházat': *(jelzővel:) csinos* ~ A sz. germainsi külváros nemes lyányainak csinos viseletét [Eleganz] .. csalhatlan jelekről meg lehete ismerni (KH/6 : 5)

2. *(átv)* 'viselkedés': [Eudoxia] a Mornac viseletében egy idő óta létező változásokat magyarázni meré. (KH/6 : 62) a gróf .. viselete olly komoly volt, mint jelleme és kora megkivánta (RH/6 : 206) + 6 : 10, 33, 45, 86, 189, 239, 300, 432 (+ 15); *(páros kif:) hang és* ~ [a] gyöngédség érzete .. arra bírta őt, hogy hangját és viseletét lehetőleg lecsendesítse. (RH/6 : 306) ~ *s szellem* Flamareilné asszony társasági állásánál, viselete s szelleme jelességénél, kora érettségénél fogva... (KH/6 : 28); *(jelzővel:) illő* ~ 6 : 10 →*irántai*, ill. *iránt ami barátságos* ~ Tisztelt Barátim! .. [e címre] följogosított Önöknek iránt ami, valóban barátságos viselete (L 102/7 : 34) + 6 : 145 →*könnyelmű* ~ 6 : 102 →*megváltozott* ~ 6 : 109 *menthetetlen* ~ ezen udvar néhány urainak menthetlen viselete által .. hamis panasz intéztetett ellened (RH/6 : 332) →*nemes, előkelő* ~ 6 : 290 *nyugpénzesnői* →*szögletes* ~ 6 : 10 *rossz* ~ Engem volt szándoka levetni [az öszvérnek] .. meg fogom érte büntetni. Rosz viseletéért öt árpaszemmel kevesebbet kap. (RH/6 : 152) *szép* ~ Nem készakarva vagyok é siket és vak? .. Szép viseletem jutalmaul csak egyet kérek .. ne veszélyeztesse ön helyzetemet (KH/6 : 54—5) — **a)** 'iskolában tanúsított magatartás, magaviselet': *(párh)* bevégzém tanulmányaimat, viseletemet dicsérék, ismeretimet magasztalák (N/6 : 430)

viseletű mn **1**
(jelzővel; *átv)* 'vmilyen viselkedést, magatartást tanúsító': →*polgári* ~ 6 : 25

viselő fn **1** | *-je* 1
'az a személy, aki vmely ruhát visel': egy fekete felső-öltöny szélét pillantám meg; ez öltöny viselője kétségkívül meglátta házi köntösöm egy részét (AB/6 : 440)

viselős mn **1**
(nép) 'várandós, terhes': *(megszem)* A század viselős, Születni fognak nagyszerű napok (541/2 : 114)

viselt mn **1**
'megviselt, kopott': *(átv* is:) E kicsiny férfi, kinek szikár alakja épen olly viselt [abgetragen] volt, mint kabátja, parókát hordott (J/6 : 394)

viseltetik szenv ige **38** | 34: *-em* 4, *-ik* 8, *-ünk* 2, *-nek* 2; *-tem* 1, *-ett* 3, *-tek* 3; *-ém* 1, *-él* 1, *-ék* 6 | *-ném* 1; *-ett volna* 1 || *-hetnék* 1 — *(átv)*

1. '(háború) folyik': [a címerről] egymást a sokféle hadakozásokban megismerheték, mellyek azon időben viseltettek. (RH/6 : 105)

2. *(vál)* 'vkivel, vmivel kapcsolatban vmilyen érzületet tanúsít': *vmihez vmivel* ~ Élég viola van .. a piacon, de néha egyikhez nagyobb előszeretettel viseltetünk, mint a másikhoz. (J/6 : 395); *vki ellen vmivel* ~ mit szóljak arról, a ki ellened Viseltetik rút pártos szenvedéllyel? (187/1 : 118); *vki, vmi iránt vhogyan* ~ Néhány kételyt említett [a gróf] arra nézve, mint viseltetik Alured a dolog iránt (RH/6 : 262) + 6 : 143 *barátsággal* ~ Edvárd .. egész barátsággal viseltetik Monthermer Hugo iránt (RH/6 : 247) *bizalommal* ~ Kisasszony .. a bizalom által, mellyel ön irántam viseltetik, véghetetlenül megtisztelve érzem magamat (J/6 : 397) *ellenszenvvel* v. *ellenséges indulattal* ~ Ugy vettem észre .. hogy nőd ellenszenvvel viseltetik irántam (HKöt/4 : 89) + 4 : 106 *elnézéssel* ~ Én Móricot gyönge embernek ismertem, de elnézéssel viseltettem iránta (L 230/7 : 167) + 6 : 64, *érzelmekkel* v. *érzésekkel* ~ [a lánykák] csak az imént világosodtak föl az érzelmek felől, mellyekkel urnőjök Monthermer Hugo iránt viseltetik (RH/6 : 147) (részleges *ism)* Az érzések, mikkel [Hugó] .. Lucy iránt viseltetett .. s a félelem, azokat nyilvánítani .. egészen másfélévé tette, mint leendett, ha a személy iránt, kihez beszélt, egykedvűleg viseltetett volna. (RH/6 : 143), →*figyelemmel* ~ 6 : 144, 247 *gyanúval* ~ nem szabad gyáva nevet viselnem vagy tudnom, hogy valaki illy gyanúval viseltetik irántam. (RH/6 : 351) *gyöngédséggel* v. →*részvéttel* ~ 6 : 29, 289, 418 *gyűlölettel* v. *gyűlöléssel*, ill. *vkihez szerelemmel* ~ Ashby Rikárd .. Nem kis gyülölséggel viseltetik e Monthermerek iránt, és .. nem kis szerelemmel .. Lucyhoz (RH/6 : 260) + 6 : 144, 362 *vki, vmi iránt* →*hajlammal* v. *hajlandósággal* ~ én szép kocsmárosnék iránt különös hajlandósággal viseltetem. (UJ/5 : 26) + 6 : 10, *vmilyen indulattal* ~ ld. **viseltető**, *kegyelettel* ~ ld. **viseltetni**, →*szeretettel* v. →*vonzalommal* ~ 4 : 230; 6 : 49, 344(2×); 7 : *635 →*szigorral* ~ 6 : 59 *tisztelettel (és* →*becsülettel)* ~ 6 : 78, 132, 188; *vki irányában vmivel* ~ föltámadt bennem ama hódoló indulat, mellyel nálamnál nagyobb tehetségek irányában mindenkor viseltetem. (HKöt/4 : 48)

viseltetni fn in 2 | *-ni* 1; *-ned* 1 — **2.** *vmi iránt* →*kegyelettel* ~*ni* 4 : 16 *tisztelettel* ~*ni* a katona .. nem legnagyobb tisztelettel látszék viseltetni az egyház iránt. (RH/6 : 285)

viseltető 1. mn in 1 — **2.** *vki iránt vmilyen indulattal* ~ Az irántam szives indulattal viseltető uraknak Kunsz.mikloson. (L 102/7 : 34)

viseltetve 1. hat in 1 — 2. *vki iránt gyűlölettel* ~ [Garnier] bizonyos gyülölettel viseltetve Edvárd iránt .. tökéletesen szabadnak hivé magát minden lekötelezéstől (KH/6 : 38)

visít tn ige **2** | 1

1. '(csecsemő) éles hangon sivalkodik': *(-t* ragos hat-val:) A napszámos, napszámosné Tuskót fürészel és hasít; Daróc pólyában gyermekök A szélvésszel versenyt visít. (291/1 : 267)

2. '(madár) éles hangon vijjog' ld. **visító**

visító 1. mn in 1 — 2. *(állit)* A csárdánál törpe nyárfaerdő Sárgul a királydinnyés homokban; Oda fészkel a visító vércse (176/1 : 107)

visítás fn **1**

'éles, visító, sikító hangadás': visszaballagott a jó öreg, Hogy elhajítsa a .. követ .. hah, Millyen visítás! .. „A mennydörgős mennykőbe is, Illyen kő még nem volt kezemben, Ollyan puha s azon fölül sikít is! . .” (Ap/3 : 119)

viskó fn **1** | *-jába* 1

'szegényes kis lakóház; kunyhó': e roppant szellemkincs [= Shakespeare] Angliának Stratford nevű városában esett le egy gyapjukereskedő silány viskójába (P 132/5 : 41)

visz ige **250** | 231: *-ek* 2, *-Ø* 22, *-ünk* 1, *-tek* 2, *-nek* 1; *-lek* 3; *-em* 4, *-ed* 6, *-i* 12, *-szük* 3, *-itek* 1, *-ik* 10; *vittem* alr 2, *vittél* 1, *vitt* 18, *vittek* 5; *vittem* tsr 8, *vitted* 4, *vitte* 46, *vittük* 3, *vittél* 11; *vivék* alr 1, *vivének* 1; *vivéd* 1, *vivé* 2; *vinni fog* 1; *vinni fogom* 1, *vinni fogja* 1; *viend* 1, *viendik* 1 | *vinnél* 1, *vinnének* 2; *vinném* 2, *vinné* 2; *vitt volna* 1; *vittem volna* tsr 1 | *vígy* 4, *vigyen* 4; *vigyelek* 1; *vigyem* 2, *vidd* 11, *vigye* 4, *vigyük* 1, *vigyétek* 3, *vigyék* 3 || *vihetek* 1, *vihet* 1, *vihetünk* 1; *vihetlek* 2; *vihetem* 1, *viheti* 3; *vihettem* tsr 1 | *vihetne* 1; *vihetném* 1 | *vihessem* 1, *vihessük* 1

1. ts 'vkit, vmit tartva megy vele': A lovag lándzsáját .. két legény vitte (RH/6 : 387) Megengedi ön, hogy cameliáját vigyem? (J/6 : 412) + 4 : 253; 6 : 300, 340, 379, 395 *(párh)* A nő sikoltott .. kit Dávid vett ölébe s ⟨vitte⟩ vitt (S/2 : 72, 367); *(hsl)* Vállamra vettem őt [= halott fiamat] .. Kinek volt már illy teher vállain? .. nekem úgy tetszett, mintha a világot vittem volna. (HKöt/4 : 81) *(látomás)* Itt egy ifjú, ki lenyakaztaték, Viszi fejét, markolva üstökét (411/1 : 358) *(kép)* a követ .. Meghajtá magát .. Ment, s vitte mélységes sebét baloldalán. (SzM/2 : 259) + 1 : 250; *vhova* ~ a pórok .. megtalálták a halottat, s itt valami közel házhoz vitték. (RH/6 : 302) A mi pénzt összegyüjtött [barátom] egy faluban, azt nem is vittük másba. Ugyanott elittuk (HKöt/4 : 51) + 4 : 81 *(ism)* Hova viszed azt [= a menyasszonyi ruhát]? szólt az asszony megrémülve, hova viszed? — Ki a napra, feleségem, felelt a férj (FL/4 : 123) *(párh)* az ifju őt Ölébe fogta s vitte kifelé. (S/2 : 81); *(kép, nyomósító ism)* [Jancsi] Csupán magát vitte a megunt életet, Vitte, vitte, vitte egy sötét erdőbe (JV/1 : 209) *(kép, szembeáll)* A katonasághoz ifjuságot vittem, Ott maradt az, haza öregséggel jöttem. (238/1 : 230); *magával* ~ 6 : 211 (részleges *ism* párbeszédben:) Csak a legszükségesebbeket viszem magammal .. — Viszi ön? — Igen, viszem. (HKöt/4 : 38) *(kép)* [Szilaj Pista] tovább bujdosott. Vitt magával bánatos haragot. (SzP/2 : 60) + 3 : 155, 213; 5 : 87; 6 : 129 *(kép, ism)* Távozol hát, ifjúságom .. Vidd magaddal emléked, vagy Vidd magaddal átkomat! (419/2 : 12) *(kép, párh)* a kicsiny virág .. úgy veti rám szemeit, Mikéntha mondaná: oh törj le, És vígy magaddal, tégy szivedre! (784/3 : 75); *vki után* ~ Edvárd herceg .. a vítérre lépett .. pajzsát és lándzsáját gyalog legények vitték utána. (RH/6 : 384) + 6 : 370; *(szókapcs:) életét vhova ~i* 'vhova menekül' ld. **vinni**, *fáklyát* v. *lámpát* v. *világot* ~ *(magával)* Ashby Rikárd .. lement a konyhába, s a lámpát magával vivé. (RH/6 : 255) + 6 : 253, 340, 349 *pálmát* ~ 4 : 364 *tagjait vhova ~i* 'vhova vonszolja magát': [a férfi] Fölszedte fáradt tagjait, És vánszorogva vitte A földön fekvő szalmazsákra. (Ap/3 : 114) *terhet* ~ 6 : 319, *(szimb:) zászlót* v. *lobogót* ~ *(vki előtt)* 3 : 189(2×); 5 : 88 *(párh, ism)* Oh Rákóczi .. Vedd a zászlót, vedd szellemkezedbe, S vidd előttünk, mint hajdan vivéd (764/3 : 50) — **a)** 'vhova megy vele, hogy átadja, odaadja vkinek': Vásárra ott ben termek nálatok, S viszek portékát (504/2 : 83); *vkihez* ~ [Szilveszter] Egy szerkesztőhöz vitte művét (Ap/3 : 153) + 6 : 294, 368, 376; 7 : 21 *vkinek* ~ Deregi Tóni .. két aranyat vitt a tanítónak. (HKöt/4 : 60) + 3 : 21; 6 : 324; *(szókapcs:) piacra* ~ ld. **vinni**, *vásárra* ~ 2 : 306 *zálogba* ~ 4 : 122 — **b)** 'elvisz, eltávolít': Fossz hát, zsivány, és vidd, a mit találsz! (S/2 : 72); *magával* ~ 1 : 213; 6 : 284 *(kép)* Theodorom .. vagy eszemet vagy életemet viszed magaddal, mert ha meg nem halok, megőrülök. (KH/6 : 23) *(kép, szembeáll, ism)* Az ifjuságnak eltűnt tavasza, Magával vitte a sok szép virágot, A sok szép álmot, a mellyet hoza, Magával vitte a zengő pacsirtát (806/3 : 178); *(szókapcs:) manó vigye!* 3 : 273 | (az *elvisz* ige rövidített ism-e; *ism)* „.. Mit tegyek, ha e holttestet el akarják vinni?” „Hadd vigyék,” felelt a gróf .. hadd vigyék — ügyelni fogunk rájok!” (RH/6 : 345)

2. ts 'szállít': Vitte az óriás János vitézünket (JV/1 : 218) találkoztam .. két fazekassal, kik agyagot vittek egy taligában (RH/ 6 : 133); *(párh:) megy — ~* miért nem megyünk az országúton? — Megparancsolták, hogy ne azon vigyem az urat. (P 207/5 : 103) *~ — tesz* 1 : 219; *(kép)* Tengeri szélvész ment át [Szécsi Mária] zajongó keblén .. e hullámok közt egy kicsiny kis sajka, A szív, hánykodott .. Egy egész világnak kincsét vitte rajta A .. remény. (SzM/2 : 261) *(megelev)* a Boldog ifju a tengerre szállt; És a tenger jó kedvvel, nyugodtan Vitte őt a messzeségen át. (490/2 : 48); *vhova ~ (vhonnan)* Tennap délután vitte szállásomról holmimat a fejér-hajó fogadóba Ignác .. szolgám. (ÚL/5 : 45) + 4 : 111; 5 : 106, 166; 7 : 57 *(megelev)* **Jőj keblemre,** szépségek leánya .. Napkeletre szigetembe viszlek [mondja a tenger] (490/2 : 47) + uo.; *vkihez ~* A szomszéd, a kihez ideiglenesen vittem holmimat, egy emberséges öreg ember volt (N/4 : 104); *(szókapcs:) hátán ~* 1 : 161 *oldalán ~* fáradtan száll a kis méh a tehertől, Mellyet oldalán visz, mellyből mézet készít (528/2 : 156) *→födél alá ~* 6 : 148, *haza ~* ld. **[hazavisz]**, *közel ~ vmihez* Tovább, tovább, jó uram! .. Én lovamra ülök .. csak vígy elég közel az állathoz. (RH/6 : 202) *mennybe ~* 1 : 341 *oda ~: (szembeáll)* Mikép jutott e hegyre e szobor? A földről vitték őt oda, vagy az Égből esett le? (770/3 : 56), ld. még **odavisz**, *temetőbe ~* Igy jár a ki mindig szomjazik, Míg a temetőbe nem viszik. (HKöt/4 : 50) | (lóról, járműről:) A szeretőm nyalka gyerek, Alája termett a nyereg. Ha viszi a paripája, Gyönyörűség nézni rája. (389/1 : 334) láttam .. a szentmiklósi és lacházi kocsikat, mellyek mind az én embereimet vitték. (P 207/5 : 103) + 2 : 49, 336; 4 : 8, 72; 6 : 419; *(tőism:) ~ — kivisz* 2 : 237 *vinni — ~* 3 : 97; *vhova ~ (vhonnan)* A pesti gyorsszekér csak Kassáig jár; onnan egy másik viszi az embert Eperjesig. (UJ/5 : 20) + 1 : 249, 237, 258; 3 : 22; 5 : 59 — **a)** (vható; *tréf szókapcs:) →sétára ~i magát* 2 : 119 — **b)** *(átv:) vhova, vkire ~ vkit, vmit* 'hatására (képzeletben, álomban) vhova kerül vki, vmi': az éj .. könyörűlve békeségre Álmaim karába vitt. (19/3 : 252) a Messzeröpült lélek hívemhez vitte szerelmét. (650/2 : 234) + 2 : 69, 198, 366 *(szembeáll)* Az álom őt oda vitte, a honnan jött, Iluskája pihent hű karjai között (JV/1 : 187); *(szókapcs:) égbe ~* 2 : 232

3. 'saját mozgásával együtt haladni kényszerít': a szél .. lekapta fejemről a kalapot, s a folyamba dobta .. mellybe Róza bele ugrott .. olly egykedvűleg vitte most kalapomat, mint egykor szeretőmet. (HKöt/ 4 : 43) + 4 : 34; *(kép)* megyünk bérci folyamok gyanánt .. s hullámainkon visszük a szabadság bárkáját! (P 272/5 : 132); *vhova ~* Félretettem evezőmet .. Hisz mindegy, akárhová visz .. A kis gyermek-fuvalom (717/2 : 339); *magával ~ : (kép)* Gyúlt képzeletem mint meteor Fut át a világon és magával visz. (486/2 : 44) | (mozgásszervről; *szókapcs:) lába (vhova) ~i* '(vhova) megy' 6 : 277 *(ism)* Mikor a nap leszállt .. Kukoricza Jancsit még vitte két lába. Vitte őt két lába erdő közepébe (JV/1 : 187), *szárnya (suhogása vhova) ~i* '(vhova) repül' 2 : 20 *(kép)* ha száll e vágyak szárnya, Mért nincs rajta égi toll? Melly vigyen, hol a magasban Halhatatlanság honol! (76/1 : 25) + 1 : 273, *→szellemszárnya égbe ~i* 2 : 89 — **a)** '(mozgás, haladás) vmeddig eljuttat': *vmihez közel ~* minden lépés, mellyet téssz, közelebb visz Nottinghamhoz. (RH/6 : 122) *vmitől messze-messze ~* 5 : 30, *tovább ~* ld. **[továbbvisz]**

4. ts '(embert, csoportot, állatot) vhova vezet v. kísér': a német .. vitte zsoldos seregét és Longwy már meghódola (750/ 3 : 34); *(megszem, párh)* gyermek vagyok, dajkám a szerelem .. karjaiba dőltem .. Merre kedve tartja, Vigyen... s először is vezetni fog karja Az elhatározás erős szíklájához. (Tb/3 : 296); *vhova ~* Tancsicsot a székházba vitték, onnan jött a városházához, s köszönetet rebegett. (P 258/5 : 141) + 5 : 165; 6 : 23, 381, *vkihez, vmihez ~ (vhova)* feleségemet szüleihez vittem Erdődre (P 291/5 : 146) + 6 : 221 *(tőism:) ~ — elvisz* 1 : 278, *vki elé ~* Mátyás táborában .. a nagy király elé Vitték a törököt. (SzM/2 : 259—60), *magával* v. *vele ~* „Nagyságos úr," rimánkodott a gyermek „.. Mentsen meg engemet, vigyen magával .." (Ap/ 3 : 130) + 4 : 66, 324; 5 : 62; 6 : 135, 139, 156, 169, 358 (részleges *ism* párbeszédben:) „néhányat embereid közől magammal viszek .." .. „Vígy annyit, a hány kell," szólt a fiatal gróf (RH/6 : 305) *(szembeáll)* drága kisasszony .. minthogy magammal nem vihetlek, tehát nálad kell maradnom (RH/ 6 : 146) + 6 : 160, *oda ~ : (párh)* nem foglak haza küldeni .. nem viszlek oda (RH/6 : 253) — **a)** 'erőszakkal, karhatalommal vezet v. kísér': Az utcára nyíló ablakokat kövekkel rakattam be, hogy ne lássak és ne halljak semmit; mert fiamat erre vitték .. gyermekemet fogják kivégezni (HKöt/4 : 79); *vhova ~* 3 : 162; 5 : 166; 6 : 134 *(ism)* Esketőre viszik babám, Esketőre viszik szegényt Mások kivánsága szerént. (108/1 : 53) *(párh)* Fogjátok el, S vigyétek a [tarpeji] sziklára. (Cor/4 : 301) + uo.; 6 : 200, *magával ~ (— vitetik←)* [Rikárd] gyorsan fölkelté Katicát .. s magával vitte a szerencsétlen lyánykát (RH/ 6 : 257) + 6 : 199, 204; *(szókapcs:) akasztani* v. *vesztőhelyre ~* 2 : 167; 4 : 79 *bírák elé ~* [az összeesküvőket] Bírák elé vitték kihallgatás végett. (803/3 : 106) *kolostorba ~*

[Milutin] nem vitt kolostorba, hanem ide Magyarországra szökött velem. (TH/4 : 161) + 4 : 185 *mészárszékre* ~ 3 : 162 *vasra verve* ~ *vhova* 5 : 128 — **b)** (ált alannyal) *vminek ~nek vkit* 'kérésre v. parancsra vminek elmegy, beáll vki': A szomszéd faluban, hova Julcsát asszonynak vitték, katonák szállásoltak (FL/4 : 138) *(párh)* Ha más helységbe királynak vinnének se' mennék (N/4 : 104); *(szókapcs:) katonának ~nek vkit* 4 : 115

5. ts 'menni, haladni késztet; vezérel, irányít': a minap kedvem sétálni vitt. (621/3 : 286) Megyek .. a merre sorsom, a véletlen visz. (TH/4 : 148) *(ism)* [Predszláva:] Kit boszúállás visz, az fáradatlan. [Milutin:] S kit szerelem visz, szinte az. (TH/4 : 160) *(párh:)* ~ — *ragad* 2 : 267; *vhova* ~ Az én apám e vén zászlótartó .. Mi vitte őt háború zajába? (816/3 : 188—9) + 1 : 301; 6 : 359 *vkihez, vmihez* ~ Szép de nem jó csillag Vitt engem te hozzád! (598/2 : 177) + 6 : 333; *(szókapcs:) tévútra* ~ 6 : 121; Sz: *jégre* ~ 1 : 98

6. ts '(más személy, állat testrészét) vhova emeli': *vhova* v. *vkihez* ~ 6 : 151 *(ism* párbeszédben:) „.. együgyü barát; miért vitted oda [az öszvér] körmét, hol semmi dolga sem volt?" „Nem," felelt a szerzetes, „én nem vittem körmét sehova, maga tette .." (RH/6 : 152); *(szókapcs:) vki kezét ~ajkához ~i* 6 : 34

7. ts *(átv)* 'vmiben részesít vkit': *(szókapcs:) segítséget* ~ *vkinek* ld. **vinni** — **a)** '(hírt, üzenetet, parancsot) továbbít': Flamareilné .. férje .. komor képpel kérdezte, mi feleletet vigyen Pomenars urnak (KH/6 : 63); *(szókapcs:) hírül* ~ *(vkinek)* Hordd el magad innen, vidd hírül hazádnak, Haramja fiai hogy és mikép jártak. (JV/1 : 197) + 6 : 119 *parancsot* ~ *vkinek* 6 : 196 *üzenetet* ~ *(vkinek)* „.. bird rá azon nemes urat, hogy nekünk szegény póroknak igazságot szolgáltasson." Monthermer Hugo .. felele .. „Illy üzenetet nem vihetek a grófnak .." (RH/6 : 161) + 6 : 368

8. ts *(átv)* 'vmilyen állapotba juttat, vmilyen cselekvésre késztet': *vmire* ~ egy szörnyű példa állt előttem, mire viheti az embert a szerelem (HKöt/4 : 60) [az Alföld iránti] nagy előszeretetem sem vitt soha annyira, hogy utjait megdicsérjem (ÚL/5 : 56) + 3 : 170; 6 : 413; *(szókapcs:) vmilyen lépésre* ~ 1 : 111 *oda ~i a dolgot* 'olyan helyzetet idéz elő': mindenféle ördögi mesterségek által oda vitte [a kamarilla] a dolgot .. hogy .. kivetkeztetett bennünket .. szabadságunkból. (P 234/5 : 125) + 3 : 88; 6 : 29 *sírba* ~ 1 : 119; 4 : 8, 57, *végbe* ~ ld. **végbevisz**, *véghez* ~ ld. **[végbevisz]**

9. ts *(átv)* '(cselekvés megvalósulását, jog érvényesülését) erőlteti': *(szókapcs:) mértéken túl* ~ 6 : 98, ld. még **túlvisz**, *túlságig* ~ 6 : 329

10. ts '(vmely ügyet döntés végett) vmely személy, közösség, hatóság elé terjeszt': *vkihez* ~ az igazságügyminisztert kellene megkérnem, hogy nyilatkoztassa ki, miszerint hozzá vittük az érintett folyamodást (P 211/5 : 110) *vki elé* ~ Ki itt az úr? .. vigyük az ügyet Ő elé. (BI/2 : 314)

11. ts (tárgy kitétele nélkül) '(cselekvését, életmódját) bizonyos eredménnyel v. határig folytatja': *(ism)* Illyen istentől elrugaszkodott gyerek Az aggódást ingyen sem érdemeli meg. Viszi, mig viheti, végre pedétiglen Fölakasztják (629/2 : 209); *(szókapcs:) nagyra ~i* ez az ember még nagyra viszi .. Tetőtől talpig derék ember (TH/4 : 191) *sokra ~i* Ön jobban tud inni, mint én .. Hja .. gyakorlás által sokra viheti az ember (HKöt/4 : 48) *tökéletességre ~i* 4 : 120

12. tn *(átv)* '(út, lépcső) vhova, vmerre vezet, halad': Zelestyétől Bánya felé a Szamos, azután a Lápos völgyén visz az út. (ÚL/5 : 51) + 6 : 378 *vhova* ~ *(vhonnan)* a kis lépcső .. a nagy udvarra visz (RH/6 : 376) + 6 : 219(2×) *vmerre* ~ *vhova* Uraim .. merre visz az út Sámson úr várához? (TH/4 : 160) *vmi felé* v. *vminek* ~ Keresztúton állok, Merre tartsak? Ez kelet felé visz, Az nyugatnak. (125/1 : 69) *vmin keresztül* ~ Aggtelek felé Pelsőcig hosszú keskeny völgyön keresztül visz az ut (ÚL/5 : 26), ld. még **keresztülvisz** — **b)** ts *(szókapcs:) útja vhova ~ vkit* 'vhova utazik vki': Az 1sŏ, 2dik és 3dik Compánia menend Karlstadtba, s igy én is .. onnan hihetőleg Olaszországba viend utunk. (L 7/7 : 10)

vinni fn in 17 | *-ni* 13; *-nem* 2, *-ned* 1 || *vihetnem* 1

1. *vhova ~ni* megteendem [amit kérsz] s ha mindjárt e keresztet kellene is a kapolna hegyéről Palestinába vinnem (RH/6 : 244) + 6 : 45; *magával ~ni* az arcképeket .. magammal akarom vinni London- és Párizsba (L 148/7 : 65—6) + 6 : 367 *vki után ~ni* engedje meg, e cserepet .. ön után vihetnem (J/6 : 395); *(szókapcs:) életét vhova ~ni* láttunk .. mintegy ötven vizbe fultat, kik a Tuneten keresztül akarták életöket a hegyekbe vinni. (P 272/5 : 137) — **a)** *vhova ~ni: (alleg)* az a fű még erdőben és mezőn van, mellyet majd a patikába kell vinni, hogy ott orvosságot csináljanak belőle. (P 223/5 : 113); *(átv szókapcs:) boldogságot →piacra ~ni* 5 : 72 — **2.** *(szókapcs:) vki lelkét →pokolba ~ni* 4 : 197 — **3.** *(ráértés; tőism)* a sas .. a viharnak karjaiba dől És vinni hagyja magát általa, Mint viszi a lovast a paripa (797/3 : 96—7) — **4.** *vkihez ~ni: (ráértés)* Feleségemet s fiamat, mikor Erdélybe mentem, hozzátok akartam vinni (L 261/7 : 199) — **a)** *vhova ~ni: (párh)* el kellett volna téged fognom, s Herefordba

vinnem (RH/6 : 201) *vki elé ~ni* kissé kellemetlen meghagyással jövénk, Hugo lordot a király elé vinni (RH/6 : 307) *magával ~ni vhova* 6 : 204 — **7.** *segítséget ~ni vkinek* Nem istentelenség, A mit ők [= a huszárok] akarnak: Segítséget vinni A bántott magyarnak (795/3 : 92) — **a)** *üzenetet ~ni vkinek* 6 : 109 — **10.** Sz: *a dolgot Ponciustól →Pilátushoz ~ni* 5 : 80

vitt 2. mn in 1 — **2.** a menetnél több, lovaktól vitt gyaloghintó volt (RH/6 : 247)

víve 1. hat in 1 — **1.** *magával ~* menénk magunkkal víve százezereimet (HKöt/4 : 83)

vö. **vitetik, vivő**

viszálkodás ld. [viszálykodás]

viszály fn **7** | **viszály** 6, **víszály** 1: *-Ø* 2, *-ok* 1; *-a* 1, *-i* 1 | *-ban* 1; *-ára* 1 — *(vál)*

1. 'ellenségeskedés': Régi viszályok [Fehden], ha szerencsésen el is igazíttattak .. gyanút hagynak hátra (RH/6 : 100) — **a)** 'összecsapás': *(kép)* Emlékezet! Te összetört hajónk egy deszkaszála, Mit a hullám s a szél viszálya A tengerpartra vet (430/2 : 24)

2. 'viszontagság, megpróbáltatás': a lelket viszály [extremity] próbálja meg (Cor/4 : 323) *(párh:) →balszerencse — ~* 7 : 12 *(felsor:) jogtalanság — ~ — szükség← — szenvedés←* 6 : 163; *(birt szerk:) sors ~a(i)* drága Erin .. [a költő] Emlékezni fog rád s sorsod viszályára [thy wrongs]. (704/2 : 301) *(megszem)* E szellem a mult .. A legvadabb, legborzasztóbb alak, Mit .. A sors viszályi kigondoltanak. (657/2 : 242)

[viszálykodás] fn: **viszálkodás 2** | *-Ø* b 1 | *-aitól* 1

'ellenségeskedés': *(páros kif:) →egyenetlenség s ~* 6 : 128 — **a)** 'nézeteltérés': Ma este befejezzük a praeliminarékat a vastag őrnaggyal .. némi viszálkodás [Streitigkeiten] esetében könnyebben boldogulok vele, mint az anyóssal (KH/6 : 26)

viszfény ld. [visszfény]

viszhang ld. visszhang

viszket tn ige **6** | 5: *-Ø* 3; *-ett* 1; *-e* 1

'(testrész) vakarásra, dörzsölésre késztetve bizsereg': Óriások csősze .. igy dörgött reája: „Ha jól látom, ott a fűben ember mozog; — Talpam ugy is viszket, várj, majd rád gázolok." (JV/1 : 210) | (izgalomtól; *szókapcs:) feje ~ : (párh)* [Fegyveres Tamásnak] Nyilalt az oldala, borsózott a háta, Káprázott a szeme, izzadt az üstöke, Kiszáradt gégéje, viszketett a feje. Eszébe jutott, hogy .. levelet kell még ma írnia. (Tb/3 : 294) *háta ~ : (átv)* 'visszaemlékszik a verésre': *(kép, páros kif)* feledétek már a múlt időt? Nem ég, nem viszket többé hátatok? .. Ha férfi bánt, majd karddal felelek, De a kutyákat csak korbácsolom (627/2 : 207) *nyaka ~ : (átv)* 'fél a felakasztástól': Dicsőséges nagyurak, hát Hogy vagytok? Viszket-e ugy egy kicsit a Nyakatok? (752/3 : 35) *talpa ~ : (átv)* 'szeretne táncolni': [a leányzóknak] már viszkete talpok A táncnak vágya miatt (KH/1 : 129)

viszkető 1. mn in 1 — *~ tökű←* 7 : 94

viszonérzemény fn **1**

(vál) 'viszonzott érzelem, szerelem': A sors irántam oly vad, oly kemény; Oh kárhozat .. Nem gyúl érettem viszonérzemény. (11/3 : 247)

viszonoz ige **77** | 71; **viszonoz** 70, **visszonoz** 1: *-za* 3; *-ta* 2; .. *nza* 59; .. *nzám* 1, .. *nzá* 6

1. ts 'vmely cselekvésre, viselkedésre meghatározott módon reagál': *vmivel ~* a fiatal embereket nehezebben lehet dajkáiktól elszoktatni, mint a gyermekeket. [—] Az öreg .. e halasztott csapással viszonozta a „patriárkai" szócskát. (KH/6 : 58) — **a)** 'vmely viselkedésre vmilyen juttatással reagál' ld. **viszonozni**

2. ts 'vmely cselekvés, viselkedés v. érzelem hatására azonos módon cselekszik, viselkedik, ill. érez': Jő a lány gyakran [az ifjú] elébe: Hajh! de .. nem viszonozza hevét. (7/3 : 284); *(szókapcs:) bizalmat ~* ld. **viszonozni,** *csókot ~* Gyermekkoromban föltekinték rá [nagybátyámra], s most kissé meg kell hajolnom, midőn szives csókját viszonzám. (NI/6 : 422), *érzelmet ~* ld. **viszonozni,** *→látogatást ~* 6 : 420 *szerelmet ~* ő, kit szivem egyedül szerethetett .. arra rendeltetett, hogy szerelmemet viszonozza. (RH/6 : 240) *üdvözletet ~* E személy a látogatónak .. üdvezletét olly udvariassággal viszonozta, miben kétértelmű mosoly .. feküdt. (RH/6 : 32)

3. ts 'párbeszédben az előbb elhangzott szavakhoz kapcsolódva mond vmit; felel': (idéző m-ban; elbeszélő múltban:) Ejh, ifju ember, mit csinálunk itt? .. Boisgontier .. értetlen feleletet dadoga, elpirulva. [—] Illyesmiért nem szükséges pirulnunk, Leon ur, viszonzá a hatvanas (KH/6 : 13) *(párh)* Itt van Flamareilné asszony? kérdé száraz hangon. [—] Igen, nagybátyám, viszonzá a fiatal ember (KH/6 : 12); (módhat-val) *barátságosan ~* hosszabb időt töltend ön itt? — Igen, uram, viszonzá barátságosan [az idegen] (NI/6 : 437), *vmilyen mosollyal ~* 6 : 7 *(párh)* Ön panaszkodik... irántam? kérdé a kedves .. Magam iránt inkább .. viszonzá amaz, lemondó mosollyal. (KH/6 : 8), *zavarral ~* 6 : 10 — **a)** tn 'ua.': (idéző m-ban; elbeszélő múltban:) „.. Tudom, hogy levelek várnak rám, s tán rögtön feleletre van szükség." „Semmi esetre se keress

levelet Nottinghamban, mylord", viszonza a vadász. (RH/6 : 131) + 6 : 39, 62, 100, 115, 141, 258, 320, 346 (+ 34) *(párh:) kérd — ~* 6 : 84—5; (módhat-val) *fejrázva ~* 6 : 325 *→fesztelenséggel ~* 6 : 49 *→gúnyos arccal ~* 6 : 39 *vmilyen hangon ~* Drága Flamareil uram, viszonza az öreg, kissé száraz hangon (KH/6 : 52) + 6 : 27, 34, 41, 51 *hévvel ~* Ne gondolja ön, hogy nevetséges dőreségből beszélek igy, viszonza hévvel Edvárd (KH/6 : 19) *komolyan ~: (párh)* Hogyan, fiatal ember, hát nem táncolunk? kérdé őt a kis öreg .. Nem táncolok többé .. viszonza komolyan a kis Boisgontier. (KH/6 : 66—7) *(gúny)mosollyal ~* Kétség kivül .. viszonza Alured lord gúnymosollyal. (RH/6 : 170) + 6 : 32, *sebesen* v. *szaporán ~* 6 : 44 *(párh)* a vőlegény Hochberg, törvényszéki elnök .. — Kicsoda? kicsoda? kérdém .. régi ismerőm .. szaporán viszonza: — Csak nem tud ön valami rosszat felőle? (NI/6 : 438), *lesütött szemmel ~* 6 : 301 *megvető tekintettel ~* 6 : 89

viszonozni fn in 3 | *-ni* 2; *-nom* 1

1. a) *vmivel ~ni* szeretném jóságodat egy pohár jó sörrel viszonozni (RH/6 : 79) — **2.** *(szókapcs:) bizalmat ~ni* Ashby gróf által .. bizalommal fogadtatva, — nem kellene é bizalmát viszonozni (RH/6 : 149) *érzelmet ~ni* ha huszonnégy .. év előtt sem szerettelek, most mennykő nehéz lenne érzelmedet viszonoznom. (TH/4 : 164)

viszonzott 2. mn in 3 — **2.** *(szókapcs:) nem ~ szerelem* Én szeretlek! bár tudom, milly rém a Nem viszonzott szerelem baja (330/1 : 294) + uo.; 1 : 347

vö. **[viszonzó]**

viszonszerelem fn **3** | *-Ø* b 1 | .. *lmedet* 1; .. *lmemtől* 1

'szerelem viszonzása; viszontszerelem': [egyes hölgyek] érettem tán titkon epednek, viszonszerelmemtől várva földi boldogságukat. (UJ/5 : 33); *(kép; párh, tőism)* ontja villámlását, Mennydörgését a vad szerelem .. De tűröm; tán egykor, mint szivárványt, Látom majd viszonszerelmedet. 340/1 : 300) *szerelem gyertyája — ~ koppantója←* 1 : 137

viszont hsz **6**

1. 'hasonlóképpen; kölcsönösen': Lelkem Aranyom! .. barátomnak neveztelek s te engem viszont (L 134/7 : 47) siettem .. Iglóra .. mert van ott egy család, melly engem már rég kivánt ismerni s én azt viszont. (UJ/5 : 25) + 7 : 29 — **a)** 'viszonzásul': Nagyon szép tőled, hogy ollyan hosszan írsz .. de tőlem ezt ne kivánd viszont (L 170/7 : 101)

2. 'cserébe': Ime egy pár versem .. Tőled, kedves barátom, viszont kérek néhány verset. (L 20/7 : 16—9)

3. *és ~* 'és megfordítva': nekem a sors mindig akkor ad kanalat, ha levesem nincs, és viszont. (UJ/5 : 20)

vö. **viszontlát, [viszontszeret], viszontszerettetik**

viszontagság fn **4** | *-Ø* 2; *-ok* 1 | *-ot* 1

'kellemetlen, bajos, veszélyes élmény': El kellett mondanom minden viszontagságot, melly négy esztendei távollétem alatt ért. Mikor a lövésre jutottam, mely karomat fúrta keresztül, Juliskám eljajdult (N/4 : 114); *(megelev)* Egy kicsint roszacska biz ez [a kalap], megviselte a viszontagság (HKöt/4 : 43) *(megszem, megszól)* ti viszontagságok! Ohajtott halálom tán ti meghozzátok. (JV/1 : 209) — **a)** *(átv)* 'ezek sora': Viszontagság az életem, Ezer bajba keveredem (92/1 : 41)

viszontagságos mn **1**

'viszontagságokban gazdag': Viszontagságos életemnek Egy hű, igaz barátja van .. a költészet (180/1 : 111)

viszontlát ts ige **1** | *-ná* 1

'újra lát vkit, ismét találkozik vele': Hugo .. látta a lyányka .. tekintetét .. hallá fagyos, borzadástól remegő hangját, ha azt viszontlátná, ki meggyilkolta legközelebbi rokonát. (RH/6 : 333)

viszontlátás fn **11** | **viszontlátás** 1, **viszonlátás** 10: *-Ø* 3 (b 2); *-unk* b 1 | *-ig* 7

'az a tény, hogy vkit viszontlátnak, ismét találkoznak vele': ki tudja .. mikor látjuk megint egymást? .. szeretnék nagyot ölelni rajtad a hosszúra terjedő viszonlátásig. (L 237/7 : 171) Végre megtörtént a Rég várt viszonlátás! Nincs köszönet benne .. Láttam jó atyámat ... vagy csak koporsóját .. kinn a temetőben, Mikor jó anyámat tettük le melléje. (854/3 : 233); *(birt szerk:) ~ reménye* a szegény Emma .. a halál utáni viszonlátás reményével, szelíden s fájdalom nélkül mult ki. (NI/6 : 426) *~ ünnepe←* 1 : 342, *(birt szerk, kép:) ~ gyönyörtengere←* 2 : 115 | (hat) *a ~ig!* (búcsúzó köszönés az újabb találkozásra való számítás kif.:) meg fogom önt látogatni. Hisz megengedi? — Bizonnyal, bizonnyal! Tehát a viszonlátásig, Alexandrin ur! (J/6 : 410) + 4 : 166 *(párh)* [Borics:] Jó éjt! [Béla:] A viszonlátásig édes öcsém. (TH/4 : 182) *(helyesbítés)* ifju barátim .. isten veletek, a forradalomnak vége van... de nem, a forradalomnak nincs vége, ez csak az első felvonás volt ... a viszonlátásig! (P 201/5 : 85); (levélzáradékban:) Isten veled hát a viszontlátásig. Petőfi Sándor (P 99/5 : 16) + 7 : 201

[viszontszeret] ts ige: **viszont szeret 1** 'szerelmet szerelemmel viszonoz': *(tőism)* Nagysám, én nagyságát Sze. . .sze. . . szeretem! .. Oh feleljen nagysám, Hogy viszont szeret! (710/2 : 308)

viszontszerettetik szenv ige **3** | **viszontszerettetik 1, viszont szerettetik 1, viszon szerettetik 1**: *-ik* 2; *-ém* 1 'viszontszerelemben részesül': *(tőism:) szeret — ~* *Ön szép szőke és deli ifju .. ön szeret és viszon szerettetik (L 183/7 : 112) *szerető — ~* a szerető .. tudta, hogy viszontszerettetik. (RH/6 : 242); *vkitől ~: (tőism)* gazdámnak Lyányát szerettem én, S boldog valék, mert a lyánykától Viszont szerettetém. (174/1 : 105)

[viszonüdvözlet] fn: **viszonidvezlet 1** | *-eik* 1 'üdvözlés viszonzása': *(tőism)* az elmenőket idvezlém .. ők pedig viszonidvezleteik által .. csodálkozásukat nyilvániták, hogy még most sem érek rá, őket kisérni. (NI/6 : 436)

viszonzatlan mn **1** 'viszonzás nélkül maradó; nem viszonzott': *(hármas párh, allit)* Viszonzatlan vonzalom, roszúl hálált bizalom, s hiusúlt remények gyötrelmei foglalák el .. a fiatal .. szivet (RH/6 : 159)

[viszonzó] fn: **viszonozó 1** | *-ja* 1 'az a személy, aki vmely érzelmet viszonoz (2.)': Lángszerelmem szép viszonozója, Barna lány, Emlekezve küldsz e még sohajt a Szív után . .? (16/3 : 251)

viszony fn **17** | *-Ø* 2, *-ok* 2 (b 1); *-ai* 2 | *-t* 1, *-okat* 2; *-ban* 1; *-ukból* 1; *-ain* 1; *-okra* 1, *-aira* 1; *-okról* 1, *-omról* 1; *-okkal* 1

1. 'személyek közötti, rokonságon v. társadalmi érintkezésen alapuló kapcsolat': Hát hallottál-e valamit az én viszonyomról nagyapáddal? — Ön Andorlaki? (HKöt/4 : 87); *(jelzővel:) benső →rokoni ~* 6 : 420 *jó ~* a mit ő [= Vörösmarty] gondol, én is azt gondolom, hogy t.i. e tollharc nem bontja föl közöttünk a jó viszonyt. (P 231/5 : 119) *kellemes ~* [a csata előtt] Mindenki a jövő reggelre gondolt .. a gyermekekre .. a nőre .. az eljegyzett menyasszonyra, a házi élet kellemes viszonyaira [Bande und Verhältnisse], mellyeket a harc véres keze nem sokára eltépend. (RH/6 : 223) *→kölcsönös ~* 6 : 306 *szerelmi ~* Szeretsz, s szerettetel, ez világos, s elég egyszerű lenne, ugy bánni a dologgal, mint e világon a szerelmi viszonyokkal többnyire történik (RH/6 : 240) — **a)** 'szerelmi kapcsolat': boldogító meggyőződésem, hogy Emmától szerettetem .. elég vala s tulajdonkép minden illyes viszonyban elégnek is kellene lennie. (NI/6 : 435); *(jelzővel:) →lappangó ~* 6 : 432; *(szókapcs:) vmely ~ba →lép*[1] 6 : 263 — **b)** 'üzleti kapcsolat': *(jelzővel:) bonyolódott ~: (ism)* Tompa Mihály .. azt mondja .. hogy neki Vahottal bonyolódott viszonyai vannak .. Azok a bonyolódott viszonyok határtalanúl gyanúsak előttem (L 167/7 : 86)

2. (tsz) 'anyagi, gazdasági, társadalmi, politikai körülmények': idegen vagyok itt, s a viszonyokat nem ismerem. (NI/6 : 429) kérem Önöket, Uraim, engedjék meg .. hogy a jövő 1849[d] évi februárius 1[sö] napjáig zászlóaljamtól távol lehessek .. a haza jelen viszonyai között csak a legfontosabb körülmények kényszeríthettek ezen kérelemre (L 246/7 : 179) + 7 : 139 *(páros kif:) →politika és ~ok* 7 : 130; *(jelzővel:) →politikai ~ok* uo. *vallási ~ok* *J.E. .. Országgyülési életképét, minthogy az vallási viszonyok tekintetében, képtelenséget foglal magában, nem akarjuk közleni (P 46/7 : 504)

viszonyos mn **2** *(vál)* 'kölcsönös': a viszonyos [gegenseitige] érdek minden ügynek legjobb alapja. (KH/6 : 53) Ashby gróf barátságosan üdvezlé Monthermert és öccsét, s viszonyos [gegenseitigen] udvariságok tekintete .. Ashby Aluerednek épen nem volt kellemes (RH/6 : 186)

vissza hsz és ik **45**

I. hsz 35

1. 'oda, ahol az előbb volt': „Hova?" szólott most az úrfi, „vissza?" „Nem egészen," felelt neki Pista, „Csak a Duna közepéig .." (SzP/2 : 61) Május 7-kén leszáguldok ismét Szatmárba .. onnan odább lengek Zemplénbe, onnan Gömörbe, aztán Nógrádba s ugy vissza. (L 145/7 : 59) + 7 : 199; *(párh:) ~ — vki felé* „Menj, menj, ifju", gondolá magában [a tenger] .. . . . De ha vissza, a leány felé jősz, Minden vészemmel találkozol." (490/2 : 48) *~ — hozzá* Im, mi kép leng a ködéjben? .. Bár Mátrává nő a hullám, Vissza — hozzá — szállok én! (27/3 : 259); *(ellent:) →előre — ~* 4 : 38; *~ vhova* A mint vissza Várgedére mentünk, figyelemre sem méltattam Hajnácskőt. (UJ/5 : 32) + 5 : 52, 56, 58 *(ellent:) →el — ~ vhova* 7 : 170; *~ vhonnan vhova* v. *vkihez* Minden vér az arcomba futott, s onnan vissza szivembe (N/4 : 113) + 7 : 12; *~ felé* ld. **visszafelé**

2. (msz-szerűen, fsz ért.) — **a)** (1. sz) 'hadd térjek v. térjünk vissza!': Hűtelen lány .. Hajh, nélkűle nincsen élet! Vissza, izzadó legény (27/3 : 259); *~ vkihez!* [Borics:] Mennyi talány! — De vissza feleségemhez. (indul) (TH/4 : 182) [Coriolanus:] És mit tegyek? [Menenius:] ⟨Vissza⟩ Jer a

tribúnusokhoz. (Cor/4 : 310, 421) — **b)** (2. sz) 'vonulj(atok) vissza, ne közeledj(etek)!': Vissza! .. én öreg ember vagyok .. de megütni nem hagyom magam (RH/6 : 78) + 4 : 357(2×); 6 : 79(2×) *(ism)* [Őr:] vissza, mondom, vissza, mert még lecsapolom azt a kis maradék véredet.. ennél egyebet nem remélhetsz. Vissza. (Cor/4 : 358) + 6 : 245(2×); *(párh:) el — ~!: (ism)* El oldalamtól! vissza, szemtelen!" Kiálta a nő, „vissza... és ne szólj .." (S/2 : 75) *megállj — ~!* Megállj, megállj! — Vissza! a sheriff jön! (RH/6 : 92) + 4 : 356 — **c)** (tsz 2. sz) 'forduljatok vissza!': Vissza, támadásra, Vagy ellenségeinkhez mégyek át, S titeket verlek. (Cor/4 : 247) *(ism)* „Vissza — vissza!" kiálta Edvárd embereire. „Vissza mindnyájan, éltetekre!" (RH/6 : 230)

3. (msz-szerűen; fsz ért. tsz 1. sz) 'térjünk vissza (az elbeszélésben)!': *~ vmihez!* Vissza tehát A szemérmetes Erzsók Ötvenöt éves bájaihoz. (HK/1 : 125)

II. ik 10

1. ld. a *vissza-* ik-s igéket

2. (hiányos ige mellett) *→eredj ~* 4 : 38, 358 *gyere ~* Ébredj föl, vén muzsikus .. Gyere vissza, áldom azt az istened (744/3 : 29)

3. *(vissza-* ik-s ige ismétlése helyett:) szomszéd bácsi .. Hegedűlt a bottal hátam Közepén .. De'szen jól van! kiheverem Én e bajt, S visszakapja még a kölcsönt, Vissza majd. (86/1 : 37) Az az egyszerűség, melly vissza tudta Shakspeare legnagyobb gondolatait, legragyogóbb költői képeit .. bizony Kuthyéit vagy akárkiéit is vissza tudja adni. (ÚL/5 : 66) *(refrén)* Adjátok vissza, vissza falumat (718/2 : 341[5×])

visszaad ts ige **23** | 21; **visszaad** 20, **vissz'ad** 1: *-om* 2, *-ja* 1, *-ják* 1; *-tam* 1, *-ta* 3 *-j* 3; *-d* 3, *-ja* 1, *-játok* 5, *-ják* 1

1. 'újra annak ad oda vmit, akié volt': Ejh, nem ugy, jó földi .. Adja kend csak vissza Paripám. (81/1 : 30) „.. Itt van, uram, egy fillérig pénze." .. Tán csak tréfál a haramja ..? Nem tréfált ő, a pénzt visszaadta (SzP/2 : 60); *(kép)* Megkeresem Elveszett életem. Nincs nálad? Add vissza, kérlek, hogyha megtaláltad. (282/1 : 259) — **a)** 'újra odaad vmit annak, akitől kapta': *(szimb, ellent, párh)* Nem kérek babért .. Sőt a mit már eddig kaptam, Ha kell, azt is vissz'adom (596/2 : 175) — **b)** '(személyt) családjának visszajuttat': *(ismét) ~ vkinek* köszönjük meg .. fiatal barátunknak, hogy kedves Lucynkat annyi fáradsággal fölkereste, s nekünk olly gyorsan ismét visszaadta. (RH/6 : 187) *(párh:) →hazaküld — ~* 6 : 161

2. *(átv)* 'újra vkinek rendelkezésére bocsát vmit': *(szókapcs:) ~ja vkinek életét* 'megkegyelmez neki': *(szembeáll, tőism)* Kezedbe teszem [a pártütő] életét. Add a hóhérnak, vagy add vissza magának (TH/4 : 192) — **a)** 'újra birtokosa rendelkezésére bocsát vmit': *(szembeáll)* [Aufidius:] Elfoglalák a várost! [Első katona:] De visszaadják jó föltételekkel. (Cor/4 : 259) — **b)** '(elvesztett, megszűnt állapotot) helyreállít': Szebenben találtam Bemet .. ő visszaadta a kapitányságot s kinevezett segédének (P 272/5 : 135); *(szókapcs:) ~ja vki szabadságát: (párh)* megkaptam számodra .. az engedelmet, hogy .. kilovagolhass .. ez az egyetlen eszköz, melly egészséged ismét helyreállíthatja — s .. melly szabadságod visszaadja. (RH/6 : 183) — **c)** 'lehetővé teszi, hogy visszakapjon vmit': (részleges *ism:) ~ — vissza←* 2 : 341 (5×) — **d)** *~ vkit önmagának,* ill. *a világnak* 'lehetővé teszi, hogy újra az legyen, aki volt': *(retr, ism)* Adj vissza, lyány, adj vissza en magamnak, Adj a világnak vissza engemet... Vagy mit beszélek? tarts meg, tarts magadnak (519/2 : 96)

3. *(átv)* '(cselekvést) viszonoz': (részleges *ism:) →visszakap — ~* 4 : 60

4. *(átv)* 'vminek kötelező ereje alól felmentést ad': *(szókapcs:) ~ja vki ígéretét* v. *szavát* Nehogy azt hidd, hogy ügyeimbe még jobban is akarlak bonyolítani, visszaadom ezennel minden ígéretedet lyányodra nézve (RH/6 : 295) + 6 : 265

5. *(átv)* 'híven, találóan kifejez vmit' ld. **visszaadni, visszaadva**

visszaadni fn in 1 — **5.** (részleges *ism:) →vissza — ~* 5 : 66

visszaadva 1. hat in 1 — **5.** *[Eperjes] város címerében még nem régen is látható volt az eperszem .. ebben egész jelleme híven vissza volt adva .. mert hiszen, a kerületi, megyei, s váltótörvényszékek .. nem megannyi bőven termő eperfák-e (P 96/7 : 635)

visszaadás fn **1** | *-át* 1

(átv) 'hatálytalanítás, semmisnek nyilvánítás': őrnagyságróli lemondásom visszaadását nem azért kivánom, hogy ismét őrnagy legyek (L 280/7 : 204)

visszaálmodás fn **1** | *-a* 1

(átv, vál) 'álomban újra való felidézés': *(megszem* dologra vonatk.:) ha [a felhők] .. este haldokolnak: Fölgyulad még egyszer arculatjok, S e pirúlás .. Ifjuságuk visszaálmodása (531/2 : 105)

visszaballag tn ige **2** | *-ott* 2

'ballagva oda megy, ahol korábban volt': [Szilveszter] Megcsókolá a három alvót .. S helyére visszaballagott. (Ap/3 : 112) + 3 : 119

visszaborzad tn ige **1**
'visszariad': ~ *vmitől* (részleges *ism)* a ministerium m[indentől,] a mi merész és nagy, visszahökken, visszaborzad. (P 224/5 : 116)

[visszacipel] ts ige
'nehezen, fáradsággal oda visz vmit, ahol az korábban volt': *(körülírás:)* ~*i csontjait* 'vánszorogva visszamegy' ld. **visszacipelni**
visszacipelni fn in **1** — ugy megpántoltam, hogy bizonyosan nem fog semmi becsületes ember után kémlődni .. ha sikerül is neki, csontjait még az éjjel Nottinghamba cipelni vissza [seine Knochen .. zurückzuschleppen]. (RH/6 : 276)

visszacsal ts ige **3** | *-Ø* 1; *-ta* 1; *-á* 1
(átv) 'visszatérésre késztet': megmondom azt: mi csal vissza hazámba? .. A boszszúvágy. (TH/4 : 155) + 3 : 134 (részleges *ism)* a kis fiú .. maradt .. S ha indult, ismét visszatért. Mi csalta vissza őt? A tanulás. (Ap/3 : 134)

visszacsap ts ige **2** | *-d* 2
(nép) '(lovat) visszahajt a legelőre': Szólt az édes apa legelső fiához, A mint ez paripát nyergel és kantároz: „Csapd vissza, fiam, a gyepre paripádat .." (575/2 : 147) + 2 : 148

visszacsókol ts ige **2** | *-ál* 1 | *-j* 1
'vki csókját viszonozza': *(tőism:) csók* — ~ Öledben ím e csókkal meghalok. Most csókolj vissza, lyányka, hogy legyen Föltámadásom (T/2 : 17) *csókol* — ~*: (páros kif)* Alig mult egy nap, már csókoltalak, S te visszacsókolál és ölelél. (313/1 : 279)

visszadob ts ige **3** | *-nak* 1; *-ja* 1; *-ta* 1
1. 'előbbi helyére dob vmit': *(kép)* [a cenzúra] a pokol cséplője, melly alá Kévéinket kell tartanunk, s ez Az igazságot, a magot Kicsépeli belőle, aztán Az üres szalmát visszadobja (Ap/3 : 154)
2. *(biz, túlz)* 'gorombán visszaad vkinek': Vahot .. elolvasta cikkemet, s visszadobta, hogy nem fogja kiadni (L 137/7 : 54)
3. *(átv)* 'vki jelentkezését visszautasítja': *(halm:)* →*elutasít*, ~, *félreismer* 6 : 397

visszadöbbent ts ige **1** | *-ené* 1
(vál) 'elborzaszt': *(szókapcs:)* ~*i vki szívét* a hadseregek [színei] .. a sötét gyilkoló tekintetet elrejtik, melly különben az emberek szivét visszadöbbentené [die Herzen .. mit Entsetzen und Abscheu erfüllen würden]. (RH/6 : 215)

visszaél tn ige **12** | 11: *-ek* 2, *-Ø* 1, *-nek* 1; *-t* 3, *-tek* 2 | *-nék* 1 | *-jen* 1
1. ~ *vmivel* 'helytelen, bűnös cél érdekében használ fel vmit': E hangszerek, mellyekkel visszaéltek, Ne adjanak több hangot! .. ezek Táborban hízelegnek (Cor/4 : 257) A néppel visszaéltek .. Rómához illyen aljasság nem illik. S ezt meg nem érdemelte Coriolanus, Ezen méltatlan botrányt (Cor/4 : 293); *(szókapcs:)* ~ *vki nevével* Ashby Rikárd .. megirá a vészteljes levelet .. minthogy [annak írását] .. kinek nevével visszaélt, sohasem látta, iparkodék, irnokok módjára írni. (RH/6 : 294)
2. ~ *vmivel* 'önző módon a maga előnyére, ill. más kárára használ ki vmit': bátyám .. most visszaél ön tekintetével, hogy olly ismeretséget, melly tulajdonképp ön műve .. kárhoztasson. (KH/6 : 27) valaki föl-boszantá ellenem a királyt .. Edvárd herceg most távol van, s ezt bizonyosan valami gazember fordítá hasznára, hogy a király kihallgatásával visszaéljen. (RH/6 : 265); *(szókapcs:)* ~ *az engedelemmel* Semmi esetre sem élnék vissza az engedelemmel, mellyet magad adál (RH/6 : 177—8), ~ *a hatalommal* 4 : 374 *(ellent, tőism)* [meghalunk] ha a nemzet .. ki nem ragadja .. képviselői kezéből azon hatalmat .. mellyel azok részint nem tudnak élni, részint rútul visszaélnek. (P 223/5 : 115), ~ *a joggal* Edvárd .. már igen korán visszaélt a joggal, mit magoknak bizonyos férjek nejeik ellenében engednek. (KH/6 : 64) | *(szerénykedő szókapcs:)* ~ *vki szivességével* Nem élek vissza tovább szivességével .. áldja meg az isten kegyedet (HKöt/4 : 46) + 6 : 12
visszaélni fn in **1** — **2.** *(szerénykedő szókapcs:)* ~ *a jósággal* tovább visszaélni nem akarok a jósággal, mit ön rám veszteget. (KH/6 : 50)

visszaemlékezik tn ige **3** | *-ett* 2 | *-zék* 1
'emlékezetében felidéz vmit': [P. Andor:] Nem szeretem a magányt. [U. Erzsébet:] Pedig valaha nagyon szerette ön, emlékezzék csak vissza (Drt/4 : 217); ~ *vkire, vmire* Jancsinak az esze más egyében jára: Visszaemlékezett szép Iluskájára. (JV/1 : 195) + 6 : 445

visszaér tn ige **5** | *-tem* 4, *-tünk* 1
'oda érkezik, ahol korábban volt': Szaladtam kunyhónkba .. A mint visszaértem, János jött a hegyen lefelé. (HKöt/4 : 85); ~ *vhova* Rozsnyóra késő este értem vissza. (UJ/5 : 27) + 5 : 31, 32; 7 : 216

visszaesik tn ige **1** | *-ék* 1
(átv) 'hirtelen újra korábbi érzelmi állapotába kerül': ~ *vmibe* a fiatalember .. ismét visszaesék [war .. wieder zurückgesunken] önkénytelen merengésébe. (KH/6 : 9)

visszafelé hsz **4** | **visszafelé** 3, **vissza felé** 1
'előbbi tartózkodási helye irányába': [az óriás János vitézt] a partra tette, És azután

utját vissza felé vette. (JV/1 : 219) A környékbeli lakosság, melly eszeveszetten futott el előttünk, jövöget visszafelé (P 272/5 : 137) + 4 : 199; 5 : 134

visszafelel tn ige **1** | *-tek* múlt 1
'felel': (részleges *ism)* a huszárok Nem fordultak vissza, Sőt a kapitánynak Igy feleltek vissza: „Kapitány uram, mi Engedelmeskedünk .. ha előre megy .. velünk .." (795/3 : 94)

visszafizet ts ige **7** | 6: *-em* 1, *-i* 1; *-ni fogom* 1 | *-nék* alr 1 | .. *esse* 1 || *-hetem* 1
1. '(előlegbe v. kölcsönbe kapott pénzösszeget) visszaad annak, akitől kapta': Adok én [kölcsön], szólalt meg egy játszó .. fele nyereségre .. Ha elveszti ön, holnap visszafizeti; ha nyer, megosztozunk. (HKöt/4 : 64)
2. *(átv)* 'erkölcsi tartozást kiegyenlít; meghálál': *(szókapcs:)* ~*i vki szívességét* köszönöm szivességedet, s remélem, jövend idő, hol azt visszafizethetem [erwiedern kann] (RH/6 : 271)
3. *(átv)* 'megbosszul, megtorol vkin vmit': ~ *neki vmit* A gazember! egy egész éjjel s egész nap segély, ápolás nélkül hagy! De ha jobban leszek, majd visszafizetem neki [will ich ihn .. bezahlen] — nyakát szegem (RH/6 : 324), *(nyomósítva:) kamatosan* v. *kamatostul* ~ *(neki) vmit* nem hiszem, hogy huszonnégy óra eltelte előtt egy csekélységet, mellyel tartozom, neki kamatosan vissza ne fizetnék [quitt gemacht habe] (RH/6 : 179) + 6 : 116; *(szókapcs, gúny:)* ~*i vki szívességét* az ég minden csapása Fizesse viszsza [Requite] szívességteket. (Cor/4 : 326)
visszafizetni fn in 1 — **1.** béred nagy részét előre kiszedted; vagy vissza tudod fizetni, mit? (N/4 : 104)

visszafizetés fn **3** | *-Ø* 2 (b 1) | *-t* 1
1. 'kölcsön törlesztése': négy száz pengőt .. küldj föl. A mi a visszafizetést illeti, minden év végén adok Neked két száz pengő forintot (L 122/7 : 41)
2. *(átv)* 'megtorlás, bosszú': Mit sem mulasztott el .. hogy ellenei gonosz szándokát a visszafizetés [Vergeltung] ijesztésével hiúsítsa meg. (RH/6 : 281) — **a)** 'büntetés, bűnhődés': A visszafizetés [Vergeltung] elkövetkezék. Viszonzatlan vonzalom, roszúl hálált bizalom .. gyötrelmei foglalák el nem sokára a fiatal .. szivet (RH/6 : 159)

visszafogad ts ige **2** | **visszafogad** 1, **[visszalfogad 1** : *-d* 2
'(ajándékot) hajlandó visszavenni': (rövidített *ism)* *Ím kincsed, gazdagságod .. Fogadd fogadd óh vissza Még érintetlen áll. (88/3 : 319)

visszafoglal ts ige **3** | *-juk* 1; *-ta* 1; *-á* 1
'(várat, országot) harccal újra birtokba vesz': Fülek .. Egy fogoly szerecsen által feladatott .. Pálfy visszafoglalta. (P 6/5 : 151—2) Visszafoglaljuk mi vesztett országodat. (JV/1 : 195) + 5 : 152

visszafordít ts ige **2** | **visszafordít** 1, **visszafordit** 1: *-ották* 1; *-á* 1
1. '(járművet) eddigi haladási irányával ellenkező irányba fordít': A koronát a vasuton el akarták lopni. Szolnok helyett Vácra indult a vonal .. Palota táján vette észre egy utazó, hogy Vácra mennek, s ugy fordították vissza a von[alt] (P 258/5 : 141)
2. '(fejét) újra arra fordítja, amerre az előbb nézett': Katica .. az ajtótól távozék; de kimélőleg visszaforditá fejét, az érkezőre tekinte, s .. mélyen meghajolt előtte. (RH/6 : 77)

visszafordul tn ige **36** | 30; **visszafordul** 23, **visszafordúl** 7: *-ok* 1, *-Ø* 3; *-tam* 4, *-t* 11, *-tunk* 1, *-tak* 2; *-a* 1 | *-na* 1 | *-j* 2, *-jon* 2, *-junk* 1, *-jatok* 1
1. 'arccal hátrafelé fordul (hogy hátranézzen)': Mikor a küszöbre léptem, hátulról megkapott valaki, s a mint visszafordultam, a nyakamba borúlt (N/4 : 113) [P. Andor] (Visszafordul, meglátja Erzsébetet.) Erzsi szivem, te vagy? isten hozott (Drt/4 : 216) + 4 : 101; 6 : 170, 311 *(szembeáll)* Katica az ajtó felé indúlt, de még egyszer visszafordúlt, mielőtt kiment (RH/6 : 328) + 6 : 266; (hat-val) →*élénken* ~ 6 : 13, 14, 40 *megrettenve* ~ [Rikárd] egy hangot halla, melly őt nevén szólítá, s a mint megrettenve visszafordúlt, Guy de Margant pillantá meg (RH/6 : 355) *vígan* ~ a herceg tovább vágtatott .. Mintegy hetven, nyolcvan lépésnyi távolban vígan fordúlt vissza Edvárd nyergében .. s hangosan kiálta: „Üdvezlem Montfort bátyát! .." (RH/6 : 194)
2. '(menet közben) megfordulva indul abba az irányba, ahonnan jött': hova akarsz most menni? .. már rég elhagytuk lakásodat. — Lehetetlen! szólt Ternyei .. hát forduljunk vissza. (HKöt/4 : 20) Forduljon vissza szépen, Jobb otthon, sokkal jobb leszen Kemence közelében (768/3 : 54) + 5 : 104; 6 : 214; (részleges *ism:)* ~ — *visszahív: (ism)* „Álljatok, legények, Forduljatok vissza, A generális küld, Hogy híjalak vissza!" Hanem a huszárok nem fordultak vissza (795/3 : 94) *visszajön* — ~ Jöjön viszsza, ha nincs valami sürgetős utja. — Utam nem épen sürgetős, szólék. — Ugy hát .. forduljon vissza. (HKöt/4 : 44); *(szembeáll:) hazaér* — ~ Mire hazaértem, elvesztettem a koszorú levelét. Visszafordultam a templomhoz, hogy egy másikat vegyek föl (HKöt/4 : 24) *(el)indul* — ~ A fakó leány sokszor elindult [a beteghez] .. de ismét viszsza-

fordult (FL/4 : 137) + 5 : 75 *(át-* v. *be-* v. *el)megy* — ~ Bevonta ismét a függönyt s mene, De a küszöbnél visszafordula .. Az ágy előtt megállt (S/2 : 79) + 4 : 357; 5 : 107; 6 : 284 *oda siet* — ~ *Erdő szélén puszta csárda, Hej azért sietsz oda, sárga? Fordulj vissza, szép paripám (35/3 : 315); *(tréf megszem)* [Második polgár:] Hát az én elméncségem vajon merre repülne? .. [Harmadik polgár:] .. ha három negyede rothadt gőzbe oszlanék, a negyedik része lelkiismeretességből visszafordulna, hogy téged megházasitni segítsen. (Cor/4 : 279); (hatval) *vhonnan* ~ ld. **visszafordulni**, *hirtelen* ~ Naponként eljártam Róza ablaka alatt .. Ha megpillantám őt, hirtelen visszafordultam (HKöt/4 : 17)

3. *(átv)* 'visszakanyarodik': *(megszem; ik-ism)* Középütt sétált egy folyó, És visszavisszafordult A helyre, mellyet egyszer elhagyott már, Mikéntha fájna nékie Végképen elszakadni tőle. (685/2 : 280)

visszafordulni fn in 5 | **visszafordulni** 4, **visszafordúlni** 1: *-ni* 2; *-nom* 2, *-nod* 1

2. „Ez é az ut Monington kápolnához, barátom?" „Nem, nem .. vissza kell fordulnod .." (RH/6 : 197); *(szembeáll:) megindul* — ~*ni* Már megindultam Erdélybe, s megint csak vissza kellett fordulnom. (L 119/7 : 39) *tovább lovagolni* — ~*ni* Azért jövék olly későn .. mert tovább lovagolni s aztán ismét visszafordúlni voltam kénytelen. (RH/6 : 276); *vhonnan* ~*ni* Kővárvidékén keresztül akartam .. a Székelyföldre utazni, s Nagy-Bányáról kénytelen valék visszafordulni (P 236/5 : 128) + 7 : 169

visszafordulva 1. hat in 1 — **1.** [a nő] az ajtó felé rohant .. s még egyszer visszafordulva ezt mondá: — Ne kövessen ön (ÁB/6 : 445)

visszafordulás fn **1** | *-ra* 1

'az a cselekvés, hogy vki visszafordul (2.)': [Szabadszálláson] alig voltak képesek ennyit mondani: — Az istenért, távozzék el tüstént .. én már hajlandó voltam a visszafordulásra (P 207/5 : 100)

visszafut tn ige **3** | 2: *-ottam* 1, *-ott* 1

'futva megy oda, ahol korábban volt': Rá zártam a sírásóra az ajtót, és visszafutottam, és ásni kezdtem... Róza sírját. (HKöt/4 : 41) — **a)** *(túlz)* 'visszasiet': (részleges *ism)* a köpönyegemet Losoncon felejtvén érte a kocsist vissza kelle küldenem .. a kocsis visszafutott s elhozta a köpönyeget, de .. másét, s igy magamnak kelle visszalódulnom (UJ/5 : 34)

visszafutni fn in 1 — **a)** megijedtem, s vissza akartam a várba futni (RH/6 : 243)

visszafutkos ld. össze visszafutkos

visszagondol ige **3** | *-od* 1; *-tam* tsr 1 | *-jatok* 1

1. tn 'visszaemlékezik': ~ *vkire* Gondoljatok csak vissza arra a Szluha kapitányra .. hogy csúsztatok-másztatok előtte. (P 206/5 : 97)

2. ts 'vminek az emlékét felidézi': Lyányka, hogyha visszagondolod E dicső kort: dobog-e szived? (554/2 : 123) nem csak a legközelebbi évet gondoltam vissza, hanem egész életemet (P 114/5 : 37)

visszagondolás fn **1** | *-a* 1

'vmi emlékezetének felidézése': [feleségem] a legirtózatosabb kínokat szenvedte, miknek visszagondolása most is megrázkodtatja lelkemet (P 291/5 : 146)

visszaguggol tn ige **1** | *-t* 1

'leguggol oda, ahonnan felkelt': a kis fiú .. Az ágyra visszaguggolt, S .. jóizűen falatozta Az istenadta száraz kenyeret (Ap/3 : 111)

[visszahajít] ts ige: **visszahajit 1** | *-s* 1

'hajítást viszonoz': *(szállóige:) aki követ* [→kő] *hajít utánad, hajíts te vissza kenyeret* 5 : 108

visszahajlik tn ige **1** | *-ott* 1

'hátradől': A hatvanas visszahajlott [bog sich .. zurück] székébe, hogy kényelmesebben nevethessen (KH/6 : 29)

visszahajt ts ige **1** | *-juk* 1

(rosszalló) 'visszakerget': Vissza, támadásra .. Rajta hát! Szilárdság, És ⟨visszaverjük⟩ visszahajtjuk őket asszonyikhoz (Cor/4 : 247, 413)

visszahanyatlik tn ige **3** | *-ottam* 1, *-ott* 2

'(holtan v. ájultan) hátrahanyatlik': [Montfort] holtan hanyatlott vissza a pap karjára. (RH/6 : 230) Észmélet nélkül ⟨hátrahanyatlottam⟩ visszahanyatlottam. (T/2 : 15) + 6 : 389

visszaharsog ige **3** | *-ta* 2; *-a* 1

1. tn 'harsogva visszhangzik': a mennydörgés megrengetni látszék a földet, s visszaharsoga körösleg az erdőből. (RH/6 : 200) — — **a)** ts 'harsogva visszhangoz': visszaharsogta az erdő a kürt vidám hangjait. (RH/6 : 128)

2. ts 'harsogva ismétel': én velem elszavaltatták a nemzeti dalt .. s a refrainben előjövő „esküszünk"-öt mindannyiszor visszaharsogta az egész sereg, melly a téren állt. (P 211/5 : 82)

visszahatás fn **3** | *-Ø* 2 | *-át* 1 — *(ford)*

1. 'lelki reagálás': Azon visszahatás [Rückwirkungen] által, melly olly jellemeknek,

mint az övé, sajátjok, [Edvárd] föllázadt az uj láncok ellen, mikkel őt Eudoxia bocsánata terhelte (KH/6 : 57) + 6 : 35

2. 'fény visszaverődése': Az egyetlen ablak függönyei csak félvilágos rózsafényt bocsátának be, mellynek visszahatását [Reflexe] Boule butorainak komolysága .. szelidíté. (KH/6 : 33)

visszahív ts ige **11** | 9: *-om* 1; .. *hítta* 2; .. *hivandja* 2 | .. *híjalak* 1; .. *híja* 1, . *híjátok* 2

1. 'arra a helyre hív vkit, ahonnan távozott': Híjátok vissza a lovagokat (RH/6 : 94) Midőn Hugo a szobát el akará hagyni, viszszahítta őt Montfort (RH/6 : 205) + 6 : 147, 296, 314 (részleges *ism:*) →*visszafordul* — ~ 3 : 94 *(szembeáll, tőism)* Zúgjátok túl a zajt, melly Marciust Száműzte, és híjátok vissza őt Az üdvezlettel, mellyel anyja híja (Cor/4 : 370) — **a)** '(Isten) a földi életből magához szólít vkit': Tennap reggel a jó isten egy lyánykát ajándékozott neki — s holnap .. az anyát hivandja vissza. (NI/6 : 425)

2. *(átv, vál)* 'lehetővé teszi számára a visszatérést': [Hugó] epedve tekintett a napra, melly az udvarhoz hivandja vissza (RH/6 : 318)

visszahíni fn in 2 — **1.** vissza kell híni katonáinkat, ha semmi szükségünk nem volna is rájok (P 201/5 : 88) *(szembeáll)* a nép Olly kész lesz visszahíni őt [= Coriolanust], a milly Hamar kiűzte. (Cor/4 : 352)

visszahívatás fn **2** | 1: *-od* 1

'annak története, hogy vkit idegenből visszahívnak (1.)': kikötjük, Hol fogsz maradni, hogy halljuk hirét Egymásnak; így, ha visszahívatásod Előkerül, nem kell a nagy világba Szétküldenünk, keresni egyes embert (Cor/4 : 324)

[vissza nem hívatás] fn: **vissza nem hivatás 1** | *-a* 1

(jelzővel:) →*külföldről* ~ 5 : 88

visszahoz ts ige **7** | *-ok* 1, -Ø 1; *-om* 1, *-za* 1; *-tak* 1 | *-d* 2

1. 'oda hoz vmit, ahonnan azt elvitte': adj nekem ásót, kapát .. Ne félj, mindent visszahozok. (HKöt/4 : 40—1) — **a)** '(vkit vhonnan kiszabadítva) újra oda vezet, ahol a beszélő van': Hát szegény leányom .. Elrabolta tőlem törökök vezére... A ki visszahozza, számolhat kezére. (JV/1 : 195) + 6 : 103, 378 — **b)** 'visszatér vmivel': néhányan sebhelyeket és üres erszényt is hoztak vissza [a sherwoodi erdőből]. (RH/6 : 105)

2. *(átv)* 'újra felidéz': *(szókapcs:)* ~ *emlékébe* elfeledtelek .. de beszéded visszahoz emlékembe. (Cor/4 : 329)

3. *(átv)* 'időben megismételtet': Én alkotóm! mindenható vagy: Hozd vissza a pillantatot, Midőn e hölgy a szerelemnek Első tüzére gyúladott (97/1 : 44)

visszahozhatlan mn **1**

(vál) 'visszahozhatatlan; többé meg nem ismétlődő': visszahozhatlan órákat ragadt magával a négy-lovas kocsin nyargaló idő (ÚL/5 : 73)

visszahökken tn ige **5** | *-Ø* 1; *-t* 4

1. 'meglepetésében hirtelen megáll és hátralép; visszahőköl': Monthermer Hugo egy lépésre elébe ment, de azonnal visszahökkent [trat .. wieder zurück], s nagy bámulattal szóla: „Edvárd herceg!" (RH/6 : 201) *(tőism:)* ~ — *meghökkenés*← 6 : 41 — **a)** *(átv)* 'kellemetlenül meglepődik; meghökken': Secundansaim a pisztolyt sürgették .. Képzelheted, hogy visszahökkent erre az ellenfelem secundánsa is (L 218/7 : 155)

2. *(átv)* 'visszariad, meghátrál': ~ *vmitől* v. *vmi előtt* [ellenfelem] nyomorúságosan viszszahökkent a pisztoly előtt. (L 221/7 : 160) (részleges *ism:*) ~, *visszaborzad*← 5 : 116

visszahurcol ts ige **1** | *-játok* kj 1

'erőszakkal visszavisz': *(kép)* Megunta azt a szennyes pályát A nemzet, mellyen eddig ment .. S ti visszahurcoljátok őt a Mocsárba, honnan már kiért (800/3 : 101)

[visszahúz] ts ige: **visszahuz 1** | *-ott* 1

1. 'előbbi helye felé húz': *(kép)* Minden lépésem, melly ez utban messzebb, messzebb vitt Pesttől, egy-egy kötéllé vált, melly visszahuzott, hatalmasan. (UJ/5 : 30)

2. (vható) ~*za magát* 'visszahúzódik, visszavonul' ld. **[visszahúzván]**

3. *(átv)* 'visszavon, érvénytelenít': *(szókapcs:)* ~*za szavát* ld. **visszahúzni**

visszahúzni fn in **1** — **3.** Csak azután vette észre Ferkó, mikor kimondta, hogy hazudott. Meg is bánta, de már nem merte visszahúzni szavát (N/4 : 98)

[visszahúzván] 2. hat in: **visszahuzván 1** — **2.** Monthermer Hugo .. Lehető gyorsan visszahuzván magát, hogy mozdulatait senki észre ne vegye, az erdőcskébe állítá embereit (RH/6 : 199)

visszaidéz ts ige **1** | *-i* 1

(vál) 'újra felidéz': *(szókapcs:)* ~ *emlékezetébe* Jaj de mi hangok ezek! — Ezeknek hallata visszaidézi Tündérhatalommal Emlékezetembe .. A gyermek-időt. (HK/1 : 129)

visszaír tn ige **1 (Ir 1)** | *-j* 1

'válaszlevelet ír': *(tőism)* Irtam Novemb. 1jén 1838. Selmecen .. Irj vissza, mihelyt alkalom adódik (L 5/7 : 9)

visszajár tn ige 1

'(babona szerint kísértet) az élőnek megmegjelenik': *(kép; ik-ism)* Én egy szellemnek vagyok martaléka, Melly .. Talán örökké vissza-visszajár .. E szellem a mult! (657/2 : 242)

visszajön tn ige 95 | 86: .. *jövök* 8, .. *jösz* 1 ~ .. *jösz* 1, -Ø 17 ~ .. *jő* 14, .. *jövünk* 3, .. *jőnek* 5; .. *jöttem* 3, .. *jöttél* 1, *-jött* 20, .. *jöttek* 2; .. *jőni fogsz* 2 | .. *jőnél* 1 | .. *jőj* 2, .. *jőjön* 4 || .. *jöhetek* 1, .. *jöhet* 1

1. 'ismét eljön ide, ill. oda, ahonnan elment': a magyarság .. keresni indult a rabló törököket .. És egy követ által üzent nekik hadat. Visszajött a követ .. kezdődik a csata (JV/1 : 196) kikisérlek a kapun. De Ha visszajösz, a csatornába doblak. (Ap/3 : 124) + 4 : 85, 153; 5 : 81; 6 : 122, 228, 346, 370, 400 (+ 12) *(ism)* „.. add e lepecsételt csomócskát a hercegnek, mihelyt visszajő." „Talán már visszajött," monda Lucy (RH/6 : 351); (részleges *ism:)* ~ — *visszafordul←* 4 : 44 ~ — *visszamegy←* 6 : 361; *(párh)* Irtóztató dühhel értem haza. Dél felé visszajöttek a szentmiklósiak és lacháziak hasonló dühhel (P 207/5 : 103); *(szembeáll:) →elkerget* v. *elküld* — ~ ezen ember áruló. Saját javáért küldém el; ha visszajő, lakolnia kell. (RH/6 : 186) + 3 : 129 *(el)megy* v. *elsiet* — ~ Lucy — menj! Nézd meg, ott van é; ha nincs, jőj vissza, s menj ismét. (RH/6 : 242) + 4 : 97; 6 : 73, 361, *(elmegy — el)távozik* — ~ 4 : 62(2×) *(tőism)* Fussatok azon lovag után, ki most távozott .. Kérjétek, hogy jőjön vissza .. Ha nem akar jőni .. hozzátok ide erővel! (TH/4 : 153); ~ *vhova* Miért nem jöttél vissza a fogadóba? (HKöt/4 : 67); ~ *vmiért* vonass barricadot a falu más végén .. aztán jőj vissza egy levélért (RH/6 : 213) | (színpadra; színi utasításban:) [Predszláva] (az ajtóhoz megy, mellyen Milutin kiugrott): Milutin, Milutin! [Milutin] (visszajön): Parancsolj (TH/4 : 149) + 4 : 242, 247(2×), 248, 284, 285, 299, 304, 317, 332, 333, 339 — **a)** 'hosszabb távollét után visszatér': Messze föld határán Jár a szerető, Csalfa volt szerelme, Vissza nem jön ő. (31/3 : 261) Nem tudom, mikor látjuk egymást .. mihelyt rám nézve jobb idők járnak, mingyárt visszajövök. (N/4 : 107) + 3 : 286; 4 : 60, 68, 349; 6 : 378; 7 : 202; *(szembeáll:)* ~ — *elhagy* félénken szólt: „Hanem visszajősz, Hugo — ugy é bár?" „Azt hiszed, hogy itt most foglak elhagyni, Lucy?" (RH/6 : 160) *elmegy* — ~ v. ~ — *elmegy* [barátom] hónapok multával jött vissza, néhány napig mulatott nálam, s ismét elment. (HKöt/4 : 69) + 6 : 377 *elvándorol* — ~ Elvándorol a madár .. Tavasszal .. ismét visszajő (422/2 : 20) *fölrándul* — ~ 5 : 98 *indul* — ~ kedden Sziget felé indulunk .. a nélkül hogy tudnók, mikor jövünk vissza (L 165/7 : 78) + 6 : 23 *távozik* — ~ Ma itt vagyok még s holnap távozom, S tán vissza többé nem is jöhetek. (828/3 : 201); ~ *vkihez: (szembeáll)* Messze vándoroltam, elhunyt édes lelkem .. Visszajöttem hozzád. (317/1 : 282); ~ *vhonnan* 4 : 243 *(szembeáll:) megy* — ~ Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk .. Bereck felé; ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából (L 293/7 : 216) *messze →utazik* — ~ 2 : 75; (fn in-vel:) [Coriolanust] száműztük, s most .. nyakunkat szegni visszajő (Cor/4 : 368) — **b)** 'veszélyből épségben hazatér': az ajtó nyitva maradt... ez azt jósolja, hogy csakugyan visszajövök .. Adja isten. (HKöt/4 : 29) — **c)** 'a halálból az életbe visszatér': *(tőism)* kit látok? Hunyadit! Megjöttél hát, oh hősök hőse, végre, Kit vártalak négy hosszu századig. Én hittem azt, hogy vissza fogsz te jőni (851/3 : 230); *(szembeáll:) elmegy* — ~ [szüleim] Itt hagytak, elmentek, Nem is jőnek vissza! Omló könnyeimet Sírjok halma issza. (854/3 : 233)

2. '(mozgó tárgy) újra kiindulási helyére kerül': *vhova ~: (kép)* Igaz-mondás elhajított kő, Hajító fejére visszajő. (237/1 : 229)

3. *(átv)* '(elmúlt jelenség, állapot) újra tapasztalható, érezhető': az elmúlt drága dolgok emlékei beszélnek, mellyek soha nem jőnek többé vissza (RH/6 : 282) Ujonnan visszajött a régi baj [verscím is] (584/2 : 158; 7 : 517; PE. 11 : [199]) + 6 : 451; *(szembeáll:) elmúlik* — ~ Sohse búsulj! úgy is késő; A mi elmúlt, vissza nem jő. (120/1 : 66) ~ — *odavan* hitet és bizalmat vesztett [a fiú]. Ez sohasem jő többé vissza, ha egyszer oda van. (RH/6 : 120); *(szókapcs:) ereje* ~ Nyujtsd karodat, leányom, kissé gyönge vagyok. De nem szükség már. Erőm visszajött. (TH/4 : 158) *esze ~: (szembeáll)* Eszét veszíté s ez most visszajött? (Ap/3 : 163)

[visszajönni] fn in: **visszajőni** 7 | *-ni* 6; *-nöm* 1

1. az egész elősereget látták visszajőni. (RH/6 : 220) + 6 : 93 *(szembeáll)* bement [a vénasszony a házba] .. láttam őt visszajőni (RH/6 : 356); *~ni vkihez* Lucy .. a holdvilágnál sétált kedvesével .. hozzám visszajőni szándékozott (RH/6 : 311) — **a)** *~ni vhova* nem volt mást tennem, mint Debrecenbe jőnöm vissza .. mert beteg vagyok (L 31/7 : 25) + 7 : 26 — **c)** *~ni vhonnan: (körülírás)* az embert mindjárt egy csapással a hosszu utra küldöd, honnan visszajőni nem lehet (RH/6 : 291)

visszajövő 1. mn in 1 — **1.a)** [Morni fia] Félt a visszajövő Lathmontól (Oith/6 : 450)

visszajött 2. mn in 1 — **1.c)** *temetőből ~ kísértet←* 3 : 83

visszajötte szragos fn 8 | *-öm* 1 | *-ét* 2; *-eért* 1; *-ömkor* 1, *-ekor* 2; *-ödre* 1

(vál) 'vki visszatérése': Kürtjének két hangja volt a jel, mit Robin Hood vissza-

jöttekor adott (RH/6 : 139) leszáguldok ismét Szatmárba .. onnan Gömörbe, aztán Nógrádba .. cimezd leveledet Emich G. könyvkereskedésébe, hol visszajöttömkor megkapom (L 145/7 : 59—60) + 6 : 24, 188, 264, 291, 449; *(megszem)* [a ködök] az érkező nappal dacolának, úrnőjök [= az éj] visszajöttét várva. (NI/6 : 420)

visszajövet hsz **2**
'visszafelé jőve': Visszajövet bekandikáltam a ház kis ablakán. (HKöt/4 : 72) VI. jelenés. — Comínius táborához közel (Jön Comínius és serege, visszajövet) (Cor/4 : 250)

visszajövöget tn ige **1** | *-nek* 1
'apránként visszajön (a színpadra)': Lassanként jövögetnek vissza a vendégek. (Drt/4 : 216)

visszakap ts ige **3** | 2: *-ja* 2
1. 'újra kézhez kap vmit, ami az övé (volt)' ld. **visszakapni**
2. *(átv)* 'bántásért, bosszantásért viszonzást szenved': (részleges *ism* párbeszédben:) Ugyan, urfi .. Mindig így tesz, a papirost összesodorja, aztán hirtelen a fülembe üti .. Hanem majd visszakapja ezt busásan... — De most én adtam vissza a minapit! (HKöt/4 : 60); *(szókapcs;* részleges *ism:)* ~*ja a* →*kölcsönt* — *vissza*← 1 : 37
[**visszakapni**] fn in: **vissza kapni** 1 — **1.** Figyelmeztetlek, hogy kéziratait megőrizd .. Tisztán szeretném vissza kapni a magamét. (L 166/7 : 81)

visszakér ts ige **1** | *-ted* 1
'kéri vminek visszajuttatását': Hallom visszakérted Toldit javítani (L 134/7 : 49)

visszakerget ts ige **4** | *-i* 2; *-tek* 1 | *-nélek* 1 — *(átv, túlz)*
1. 'visszatérésre, visszafordulásra kényszerít': Hogyha nem sajnálnám az úti költséget, Ebb' a nyomba' visszakergetnélek téged, Olvasnád levelem ott Pest városába' (Tb/3 : 297); ~ *vhonnan: (szembeáll)* a dicső kaputosok .. Szabadszállásba be sem eresztettek, hanem a város végéről visszakergettek (P 207/5 : 99)
2. *(rosszalló)* 'képviselői mandátumtól megfoszt': A verificationalis választmány okvetetlenül visszakergeti Nagy Károlyt (L 212/7 : 150—1) + 7 : 151

visszakerít ts ige **2** | *-em* 1 | *-sd* 1
1. 'elősegíti, hogy vki visszakerüljön otthonába': „Hát szegény leányom, hát édes leányom?" Jajdult föl a király, „.. Elrabolta tőlem törökök vezére .." .. Ez volt mindenkinek fejében föltéve: „Vagy visszakerítem, vagy meghalok érte." (JV/1 : 195)
2. '(pénzt) visszatérít': vedd föl .. a pénzt .. magadnál tarthatsz belőle husz pengőt .. Csak azon iparkodjál .. hogy majd annak idejében visszakerítsd. (L 245/7 : 178)

visszakerül tn ige **2** | **visszakerül** 1, **visszakerűl** 1: *-ök* 1; *-t* 1
1. '(hazájába, otthonába) visszajut': Mit izensz a hazádba, kedves pajtásom, ha én még visszakerülök? (N/4 : 112)
2. '(pénz) visszatérül': Egy este roppant összeget vesztettem [kártyán] .. Pár nap mulva visszakerűlt elvesztett pénzem kamatostul. (HKöt/4 : 63)

[visszakíván] ts ige: **visszakiván 2** | *-om* 2
'kívánja, igényli, hogy vmit visszaadjanak neki': a kéziratot visszakivánom pontosan, mert nincs többször leírva. (L 162/7 : 73); *(szókapcs:)* ~*ja jogát* 'kívánja, hogy korábbi jogaiba visszahelyezzék': A száműzetés könyebben fekszik vállaimon, sem mint gondolnád .. Talán ha ismét boldogabb napok jőnek .. visszakivánom jogomat (RH/6 : 124)

[visszakívánkozik] tn ige: **visszakivánkozik 1** | *-ni fogsz* 1
'kívánja, hogy vhova visszakerüljön': Nagyon fáj? .. ez semmi a pokolhoz képest, barátom. Sokszor vissza fogsz ezen ágyra kivánkozni (RH/6 : 325)

visszakullog tn ige **1** | *-ott* 1
(biz) 'visszaballag': Visszakullogott a követ a vezérhez (SzM/2 : 256)

visszaküld ts ige **15** | 12: *-Ø* 1; *-öm* 2, *-ik* 1; *-ött* 1; *-tem* 1; *-eni fogom* 1 | *-jelek* 2; *-je* 1, *-jék* 1 || *-heti* 1
1. 'oda küld vkit, ahonnan jött': ki küldött vissza ez izenettel? (RH/6 : 109) nem foglak haza küldeni .. tudod, miért? .. kértek, hogy küldjelek vissza — parancsolták, s azért nem teszem! (RH/6 : 253) + 6 : 162, 253; ~ *vkihez* két perc elmulta előtt vissza fogom önhöz e tökfilkót küldeni. (KH/6 : 12) + 6 : 111 | (elutasítva:) egyszer jelentik Bem tábornoknak, hogy parlamentaire jött: Bem azt felelte, hogy küldjék őt vissza. (P 272/5 : 133) — **a)** '(állatot) utasít, hogy menjen vissza': *(párh)* csípd meg! kiáltottam az ebekre .. Azután lecsendesítettem és visszaküldtem őket (N/4 : 106)
2. 'közvetítő útján visszajuttat, visszaad vmit': Legforróbb, legszebb köszönetemet a pénzért .. visszaküldöm a határidőre (L 146/7 : 60) | (elutasítva:) leveleidet .. fölbontatlanúl küldöm vissza. (L 200/7 : 139) *(tőism, szembeáll)* Műveimet minden szinházhoz küldöm .. de .. minden drámámat ismét visszaküldik. (J/6 : 398); ~ *vkihez* irok .. mást .. mindazok helyett, mellyeket a censor tiltó aláirásával visszaküld Ön hozzám. (L 133/7 : 46)

visszaküldeni fn in 2 | *-eni* 1; *-enem* 1
1. az öreg gróf le nem kötelezné magát, a balga Greenly Katicát visszaküldeni. (RH/6 : 134) (részleges *ism:*) ~*eni* — →*visszafut* — *visszalódulni* 5 : 34
visszaküldve 1. hat in 1 — **2.** (elutasítva; *párh)* A következő nap Edvárd látogatását el nem fogadva, s leveleit felelet nélkűl küldve vissza, Eudoxia .. a Pyrenékbe utazott. (KH/6 : 64)

visszaküldés fn **1** | *-ére* 1
'az a cselekvés, hogy vkit visszaküldenek (1.)': *atyja →házához* ~ 6 : 162

visszalép tn ige 8 | 5; *-ek* 1; *-ni fog* 1 | *-tem volna* 1, *-tél volna* 1 | *-jenek* 1
1. 'hátrál': Robin Hood elvevé a fáklyát, s a többinek meghagyá, hogy lépjenek vissza. (RH/6 : 278) — **a)** 'eláll az útból' ld. **visszalépni**
2. *(átv)* 'vmi elől meghátrál': Bánni kezdtem vakmerényemet. De nem, gondolám, most már vissza nem lépek (HKöt/4 : 18) + 6 : 359 *(ism* párbeszédben:) [Predszláva:] ha tudtad volna, ki ellen segítesz, meglehet, hogy visszaléptél volna. [Saul:] Oh igen, visszaléptem volna, bizonyosan. (TH/4 : 197)
visszalépni fn in **3** | *-ni* 2; *-nem* 1
1.a) [Katica] féktelen türelmetlenséggel siete le .. Az öreg őr gátolni akará, de olly szigorú, parancsoló hangon inté őt, visszalépni, hogy ez engedelmeskedék (RH/6 : 158) — **2.** lehetetlen, miután párbajra hítalak, visszalépnem, a nélkűl, hogy a félelem vádját ne vonnám magamra (RH/6 : 363—4) + 6 : 347

visszalépés fn **1** | *-ökre* 1
(ford) 'szavazatok visszavonása, érvénytelenítése': [Sicinius:] vélitek .. hogy [Coriolanus] Ellenségtek, s a gyors megegyezést Eltörlitek .. [Polgárok:] Jó. Majd mindenik Sajnálja a választást .. [Brutus:] Ha visszalépésökre [refusal ~ Verweigern], mint szokása, Fölingerűl .. dühéből Hasznot huzunk. (Cor/4 : 289)

[visszalódul] tn ige
(biz) 'visszasiet'
visszalódulni fn in **1** | *-nom* 1
(részleges *ism:) visszaküldeni* — →*visszafut* — ~*ni* 5 : 34

visszalopódzik tn ige **1** | *-ék* 1
'óvatosan lopódzva visszamegy vhova': Greenly Katica csendesen lopódzék vissza ágyába (RH/6 : 257)

visszalovagol tn ige **5** | *-sz* 1; *-t* 3; .. *glának* 1
'lóháton visszamegy': Monthermer .. fölűlt a szolga lovára, s egy darabra visszalovagolt. (RH/6 : 197); ~ *vhova* Monthermer Hugo .. E szavak után megfordítá lovát, s gyorsan, de gondolkodva lovagolt vissza Herefordba. (RH/6 : 204) + 6 : 191, 199, 226

visszalök tn ige **1** | *-é* 1
'hátralök, ellök vkitől': egy .. lovag ugrott [a király] mellé lováról, a katonát tüzesen visszalöké, a fejedelmet fölemelé a földről (RH/6 : 227)

visszamegy tn ige **33** | 25: *-ek* 1 ~ *(nép:)* .. *mék* 3, .. *mégy* 1, *-Ø* 5, .. *mennek* 1; .. *mentem* 2, .. *ment* 8, .. *mentünk* 2, .. *mentek* 1 | .. *menjünk* 1
1. 'megfordulva az előbbivel ellentétes irányba megy': jött a jelentés, hogy a szebeniek utólértek. Visszamentünk eléjök, s mintegy két óráig harcoltunk velök (P 272/5 : 134) — **a)** 'újra oda megy, ahonnan jött': miután rövid bizományaikat a városban elvégzék, azonnal ismét visszamentek (RH/6 : 382) visszamék, és elhajítom Az ajtó mellől a követ. (Ap/3 : 119); *(tőism:)* →*hazamenni* — ~ 3 : 125 ~ — *megy* Mondám neki [= feleségemnek], hogy menjünk vissza, de ő határozottan azt felelte, hogy nem megyünk .. ne mondhassa senki, hogy te hátráltál (P 207/5 : 101); ~ *vhova (vhonnan)* A mint a proclamatio elkészült .. a sors iránti bizalommal mentünk vissza a kávéházba (P 201/5 : 81) + 2 : 262; 5 : 99, 101; 6 : 126, 379, 442 (részleges *ism)* [Rikárd] megparancsolá szolgáinak, hogy a házat jól őrizzék, mig ő visszajő. Aztán visszament gyalog a várba. (RH/6 : 361) | (színi utasításban; *ellent)* [Predszláva] visszamegy, a honnan jött (TH/4 : 168); ~ *vhova* Visszamennek mindnyájan helyeikre. (Drt/4 : 211) + 4 : 185, 213 — **b)** 'hosszabb távollét után a beszélőtől távoli helyre visszatér': ~ *vhova (vhonnan)* Apám a tél folytán egyszer Pestről Debrecenbe szökött .. Onnan visszament ismét Pestre (P 291/5 : 147) + 4 : 113; 6 : 439 *(szembeáll)* a tyúk vagy a lúd .. elbarangol, s ha megéhezik, Jóllakni ismét visszamegy helyére (Ap/3 : 134); ~ *vkihez* 6 : 290; 7 : 201 (részleges *ism)* visszamék majd az otthonnvalókhoz .. Az lesz ám az öröm, ha majd visszatérek Az én enyéimhez (857/3 : 237)
2. *(átv)* 'időben visszafelé halad, a múltra vonatkozik': „nem volt alattvalói kötelességed ellen .. Eveshamnál harcolni?" „Oh, kegyelmes uram .. ha a vád ennyire visszamegy [so weit zurückgreift], fölséged különös bocsánatára kell hivatkoznom, s átalános amnestiájára .." (RH/6 : 267)
visszamenni fn in 8 | *-ni* 5; *-nem* 1, *-ned* 1, *-niök* 1
1.a) Ezen embereknek gyorsan vissza kell menni. (RH/6 : 109) + 6 : 108, 116; ~*ni*

vhova lehető gyorsan vissza kell mennem Nottinghamba (RH/6 : 279) — **b)** (részleges *ism)* Térj vissza atyádhoz .. Ha kész vagy visszamenni, azonnal találok rá eszközt (RH/6 : 154) *(szembeáll:)* →*feljön* — ~*ni* 7 : 144; ~*ni vhova* [Borics:] nem szeretnél visszamenni hazádba? [Saul:] Nem biz én. (TH/4 : 154); ~*ni vkihez* a hű kutya .. kedvéért gyakran szinte kész volt A vén banyához ismét visszamenni .. csak hogy együtt legyenek. (Ap/3 : 132)

visszamenet fn **1** | *-Ø* b 1
'visszafordulás, visszalépés; *(átv)* cselekvés elől való meghátrálás': Mornac elhatározta .. hajóit elégetni, hogy a visszamenet utját elzárja. Bátyjához ment tehát s közlé vele megadását (KH/6 : 30)

visszamerül tn ige **1** | *-j* 1
(átv) '(nyomorúságos állapotba) ismét visszasüllyed': hitvány paraszt faj! merülj vissza a sárba, mellyből ruhám szélébe kapaszkodva kimásztál! (Drt/4 : 219)

visszanéz tn ige **13** | *-Ø* 3; *-tem* 2, *-ett* 5, *-tek* 1 | *-ne* 1 | *-z* 1
1. '(távozóban) visszfordulva hátranéz': Katica elindúlt .. aztán visszanézett (RH/6 : 253) mentünk .. Az utca sarkán még egyszer visszanéztem (HKöt/4 : 38) + 3 : 138; 4 : 108; 6 : 17, 107 (ik-*ism)* a fiú követte az urat, Koronként visszavisszanézett (Ap/3 : 131) (részleges *ism:)* →*visszapillant* — ~ 3 : 22 *(páros kif:)* →*megáll s* ~ 1 : 186; ~ *vmire* a vén asszony .. a kapun kivűl állt, s arra visszanézett. (RH/6 : 380) (ik-*ism)* Vissza-visszanéztem a Kárpátokra... alig látszottak a homályban (UJ/5 : 25)
2. *(átv)* 'emlékezetébe idézi a múlt, ill. az elhagyott környezet képét': rohanunk az ellenség elébe, S ha utánunk nyúl száz drága kéz, S lesz előttünk száz halálnak képe: Nem lesz köztünk, a k ivisszanéz. (764/3 : 50) | (szemről; *ráértés:)* ~ *vkire* Barna lány .. Ah, rád vissza bús könyhullatással Néz szemem (16/3 : 251)

visszanyer ts ige **8** | *-em* 3, *-i* 1; *-tem* tsr 1; *-é* 1 | *-nők* 1 || *-hesse* 1
(vál) 'visszakap, visszaszerez': *(körülírás)* Oh, ha visszanyernők [recover] a haláltól A sziveket, mik előbb dobogtak (740/3 : 23) | (tulajdonságról, állapotról; *szókapcs:)* ~*i bátorságát* a szegény lyányka ismét visszanyeré bátorságát (RH/6 : 315), ~*i erejét* [Jancsi] Vakandokturásra bocsátotta fejét, Hogy visszanyerhesse elfogyott erejét. (JV/1 : 187) *(ism)* mire ütni fog a bosszu órája .. akkorára visszanyerem elvesztett erőmet .. visszanyerem tizszerezve, százszorozva (P 233/5 : 123) *(ellent:)* →*elveszíti* — ~*i erejét* 5 : 58, ~*i* →*eszméletét* 5 : 80; 6 : 442

visszanyerés fn **1** | *-e* 1
'visszaszerzés': erőm visszanyerése bizonyosan bele kerül két három hónapba. (L 31/7 : 25)

visszanyom ts ige **1** | *-ták* 1
'harcban visszaszorít': Sáncunkhoz visszanyomták emberinket (Cor/4 : 250)

visszapattan tn ige **3** | *-Ø* 1; *-t* 1, *-tak* 1
1. '(kilőtt lövedék) kemény felületről visszaverődik': ~*vkiről vkire: (kép)* Márvány vagyok... ki rám lő: rólam Rá visszapattan a golyó. (398/1 : 345) — **a)** *(átv)* '(vmely esemény, történés) lelkileg nincs rá hatással, lepereg róla': ~*vkiről: (ráértés)* Az utósó napok eseményei nyomot nem hagyva pattantak vissza rólam, mint a golyó a márványszoborról, mint a mennykő a gránitszikláról. (P 233/5 : 122)
2. *(ford)* 'megretten, összerezzen': láthaták .. hogy Katica visszapattant [ihr Zusammenschrecken], midőn a szerzetessel elhagyá a szobát (RH/6 : 153)

visszapillant tn ige **3** | *-Ø* 1; *-ott* 1; *-ék* 1
'(távozóban) egy pillantást vet hátrafelé': A kis fiú .. Midőn becsukták az ajtót mögötte, Még egyszer visszapillantott (Ap/3 : 124) + 4 : 72; ~ *vhonnan: (megszem;* részleges *ism)* Mint kiűzött király országa széléről, Visszapillant a nap a föld peremről, Visszanéz még egyszer Mérges tekintettel (738/3 : 22)

visszapótol ts ige **2** | 1
1. 'jóvátesz': Föl, hazám, föl! százados mulasztást Visszapótol egy hatalmas óra (798/3 : 97)
2. 'viszonoz (1.)' ld. **visszapótolni**
visszapótolni fn in 1 — **2.** Ha hasonlót hasonlóval akar ön visszapótolni, engedje meg, e cserepet .. ön után vihetnem (J/6 : 395)

visszaretten tn ige **4** | 3: *-t* 1; *-e* 1 | *-jen* 1
'visszariad vmitől; nem mer vállalkozni vmire': ~ *vmitől* [Ashby Rikárd] már tovább ment, semhogy bármi emberi eszköztől visszarettenjen (RH/6 : 323) vonakodnak a lovagok lándzsát törni olly férfival, ki visszarettent a párviadaltól (RH/6 : 348) + 6 : 352
visszarettenni fn in 1 | *-nem* 1
a viadaltól visszarettennem nem szabad (RH/6 : 351)

visszarettent ts ige **1** | *-eni fog* 1
'elriaszt, visszariaszt': nem tudom hova, de én minden felé kisérni foglak — sem távol sem veszély nem fog visszarettenteni (RH/6 : 367)

visszarezzen tn ige **1** | *-t* 1
'megriadva összerezzen': Lucy Rikárd beléptekor visszarezzent . . borzadás futotta át (RH/6 : 304)

visszarezzent ts ige **1**
(átv) 'visszariaszt': *(szembeáll)* az irodalmi fondorkodások elzárják utamat a szinházhoz. Hanem korán se higye, kisasszony, hogy ez visszarezzent; ellenkezőleg, ez akadályok feltüzelik bátorságomat (J/6 : 397)

visszariaszt ts ige **1** | *-ják* 1
'riasztó, ijesztő hatásával megakadályoz a közeledésben': ha benn még mostan is Timurlán, Dzsengizkhán . . Még ugy is belépek; lábamat Vissza még ez urak sem riasztják. (BI/2 : 314)

visszarogy tn ige **2** | *-ott* 2
'erejét vesztve újra előbbi fekvő v. ülő helyzetébe kerül': [Dighton] könyökére támaszkodott, mintha föl akarna kelni . . De a következő percben mélyen sohajtva rogyott vissza (RH/6 : 326); ~ *vhova* Mit akar ez a bolond? . . kiálta Edvárd fölugorva. De térdei rögtön megtörtek, s visszarogyott a pamlagra (KH/6 : 65—6)

visszasiet tn ige **3** | . . *siess* 2, . . *siessen* 1
'sietve visszatér oda, ahonnan eljött': Azonnal siess vissza, Blawket, én is fölülök s ellovagolok! (RH/6 : 276); ~ *vhova* Valaki siessen vissza a várba, s hozzon lovakat (RH/6 : 302); ~ *vkihez* te, Blawket, siess vissza Hugo lordhoz (RH/6 : 276)

visszasompolyodik tn ige **1** | *-ni fogok* 1
'sompolyogva visszatér': *(szembeáll)* Ön elkorbácsolhat magától, uram, de én mindannyiszor vissza fogok sompolyodni, mint a leghüségesebb kutya (HKöt/4 : 83)

visszaszalad tn ige **2** | 1: *-t* 1
'szaladva visszamegy': Jaj, elfeledtem bezárni az ajtót! kiálta föl Jancsi és visszaszaladt. (HKöt/4 : 29)
visszaszaladni fn in 1 — ~ *vhonnan* (ikism) Mindnyájan távol álltak a helytől, hova a szél a lángokat fútta, de a más oldalról . . gyakran kénytetének vissza visszaszaladni (RH/6 : 128)

visszaszáll tn ige **7** | *-sz* 1, *-Ø* 2; *-t* 2 ~ *-ott* 1 | *-na* 1
1. '(madár hosszabb távollét után) repülve visszatér': *(kép* is, *ism)* galambom . . elhagytál . . a gólya ha visszaszáll, Virító szép tavaszt talál; Hejh de mire te visszaszállsz, Csak puszta sírhalmot találsz. (P 79/1 : 29) — **a)** '(repülni tudónak képzelt lény) szállva visszatér': ~ *vhonnan vhova* a lélek . . visszaszállott a nagy égből A földre a kicsiny szobába, Hol elzsibbadva várta őt a test. (Ap/3 : 114)
2. *(átv)* 'újra oda száll, ahol korábban volt': *(szókapcs:)* ~ *belé a lélek* 'újra elevennek érzi magát': Nem csoda, ha ujra élek, Mert hisz . . Visszaszállt belém a lélek (538/2 : 110) ~ *halottaihoz* Ha kegyelmed mostan sírból föltámadna . . halottaihoz ujra visszaszállna (182/1 : 114) *vmi* ~ *szívéhez* [Jancsi] elhagyta bánatát, Ez szivéhez vissza most már csak néha szállt (JV/1 : 209) — **a)** *(vál)* 'újra régebbi korra, előbbi állapotra irányul': ~ *vhova: (ráértés)* Sok embernek . . van . . egy időszaka . . mellybe örömmel száll vissza emlékezete, mint a fecske a hervadozó őszi tájról a viritó déli tartományokba. (FL/4 : 124)

visszaszállít ts ige **1** | *-sa* 1
'oda szállít vkit, ahonnan elvitte': Ashby Rikárd rokonodat kényszerítsd, hogy a szerencsétlen lyányt . . atyja, John Greenly házához szállítsa vissza (RH/6 : 188)

visszaszed ts ige **1** | *-i* 1
'újból összeszed': *(megszem)* Vad, tékozló fiú az ifjúság . . De jön apja, a zsugori vénség, S visszaszedi elpazarlott kincsét. (617/2 : 197)

visszaszerez ts ige **6** | 5: . . *rzem* 1, . . *rzik* 1 | *-zék* 1 || *-heted* 1 | *-hetném* 1
1. 'újból megszerez vmit, amit elvesztett': visszaszerzem Régibb jó sorsomat. (Cor/4 : 367) *(szembeáll)* Áttól tartasz, hogy kincsét szíved elfecsérli, És aztán vissza többé nem szerezheted? (519/2 : 95); *(szókapcs:) visszaszerzi becsületét* 7 : 200 *(szembeáll)* Tudom én, hogy becsületemet senki el nem veszi . . és ha valaki elvenné, azt ugyan párbajjal vissza nem szerezhetném (L 221/7 : 159) — **a)** '(területet) visszafoglal, visszahódít': napnyugatra — így szólt a hír szája — Fekszik Attilának egykori országa . . Fölkeresik . . És ha rá akadnak, visszaszerzik (LV/3 : 301)
2. 'eléri, hogy vki (külföldről) hazajöjjön' ld. **visszaszerezni**
visszaszerezni fn in 1 — **2.** ~ *vhonnan* A ministerium legelső kötelessége, katonáinkat visszaszerezni Olaszországból. (201/5 : 88)

visszaszereztetik szenv ige **1** | *-ni fog* 1
'visszaszereznek, visszakapnak vmit': bízunk az igazság istenében, hogy elrabolt jogunk vissza fog szereztetni (P 208/5 : 107)

visszaszól tn ige **1** | *-t* 1
'válaszol': (idéző m-ban; *megszem)* Felelt a vendég: „. . szegény vár . . nem az jött [hozzád], a kit vártál . .” Szólt vissza a vár: „Én azzal törődjem . . mi mostan a neved? . .” (851/3 : 231)

visszatart ts ige 8 | *-Ø* 2; *-alak* 1; *-ja* 1; *-á* 1; *-andá* 1 | *-sad* 1 || *-hatott volna* 1

1. 'távozásban megakadályoz vkit': El .. a messze világba!. .. De vissza mi tart? (303/1 : 273) Mindent tevél .. Hogy visszatartsad ellened Szegűlt leányodat .. És mégis elment gyermeked Az ifiúval, kit szeret. (709/2 : 305) + 6 : 238; ~ *vkitől* 'nem engedi, hogy elmenjen vkihez': mylord, nem tartalak vissza szerelmed hölgyétől. Menj hozzá (RH/6 : 165) — **a)** 'magánál tartóztat vkit; nem engedi társaságából elmenni': ha valamely lyányka nap lementekor még távol van házától, a férfit veszem elő, ki őt visszatartja. (RH/6 : 136)

2. *(átv)* '(vétkes) cselekvésben megakadályoz vkit, vmit': ugyanaz ok, melly bátyját megsérteni gátol, visszatartandá karomat, ha már fölemeltem volna is, atyja vérét ontani (RH/6 : 330) Nem mondok esküt és átkot. Jaj annak, Jaj, a kit ez tart vissza csak. (624/2 : 205)

3. *(átv)* 'megnyilvánulásban megakadályoz vmit': zaj hallaték künn, melly a feleletet az ifju ember ajkán visszatartá (RH/6 : 102)

visszatartóztat ts ige **13** | 9: *-Ø* 1; *-tuk* 1; *-á* 2, *-ák* 1; *-ni fog* 1 || *-hat* 1; *-hattam* tsr 2

1. 'visszatart (1.) vkit, nem engedi elmenni': a hölgy .. kiment .. Én nem tartóztathattam vissza [Ich konnte sie nicht aufhalten] (RH/6 : 359) el kell válnunk, pajtáskám. .. — Semmi sem tartóztathat vissza? (HKöt/4 : 68) + 6 : 164, 300, 373 — **a)** 'feltartóztat vkit, nem engedi továbbmenni': [szolgám] jelenté, hogy valaki beszélni akar velem .. erővel be akar törni; alig tartóztathattam vissza. (HKöt/4 : 31) + 6 : 212; *(szókapcs:)* ~ *ja az ellent* a yorkshirei lándzsások .. Előre nyomúltak hosszu kelevézeikkel, visszatartóztaták az ellent [hielten .. den Feind zurück] (RH/6 : 225)

2. '(testrészt) megfogva mozgásában megakadályoz' ld. **visszatartóztatván**

3. *(átv)* 'visszatart (3.), nem enged megnyilvánulni' ld. **visszatartóztatva**

4. (vható) ~ *ja magát: (átv)* 'fékezi, türtőzteti magát': Hugo csaknem közlé .. a gróf megmenekűlésének hirét, mindazáltal visszatartóztatá magát [sich dessen enthielt] (RH/6 : 247—8)

visszatartóztatni fn in 2 — **1. a)** „.. el kellett volna téged fognom, s Herefordba vinnem." „.. bátor férfinak kellene lennie, ki merészelni akarná, angol Edvárdot illy módon tartóztatni vissza [aufhalten]." (RH/6 : 201); *(szókapcs:)* ~ *ni ellenét* Montfort csak ellenét akarta visszatartóztatni [hinzuhalten] (RH/6 : 207)

visszatartóztatva 1. hat in 1 — **3.** Itt van Flamareilné asszony? kérdé [Pomenars] .. Igen, nagybátyám, viszonzá a fiatal ember, visszatartóztatva [zurückhaltend] rosz kedvét (KH/6 : 12)

visszatartóztatván 2. hat in 1 — **2.** „.. maradj," monda Edvárd,„ s egyél ez édes ételekből .." „Nem ugy, fölséges uram," válaszolt Hugo, visszatartóztatván [zurückhaltend] a herceg kezét, ki a kosarat az asztalra akarta önteni. (RH/6 : 183)

visszataszít ts ige **2** | 1: *-ád* 1

1. 'ellök, eltaszít magától; *(átv)* visszautasít': *(párh)* Bizalommal adtam Kezemet baráti Szoritásra, és te Vissza nem taszítád (286/1 : 262)

2. *(átv)* 'idegenkedést, ellenszenvet kelt' ld. **[visszataszító]**

[visszataszító] 1. mn in: **visszataszít** 1 — **1.** *(párh)* E .. szerény öltözetben .. semmi visszataszító [Abstossendes], semmi szánalomgerjesztő nem volt (J/6 : 394)

[visszatekinget] ts ige: **visszatekintget** 1 | *-tek* múlt 1

'többször visszatekint, visszanéz': A férfiak nagyobb része .. távozék, s koronként visszatekintgettek az eseményeket vizsgálni (RH/6 : 92)

visszatekint tn ige **7** | 5: *-ék* 1, *-e* 3 | *-sünk* 1

1. 'visszanéz': Már jó messze haladtam az utcán, midőn véletlenül visszatekinték, s látám őt [= szolgámat] távolban engemet követni. (HKöt/4 : 38); ~ *vhova, vmire* Egy ideig nem fordúlt hátra .. de végre .. megállapodék .. s visszatekinte a zöld sikra (RH/6 : 195) + 6 : 202, 363

2. *(átv)* 'felidézi az elmúlt események, ill. az elhagyott környezet emlékét' ld. **visszatekinteni** | *(ráértés; párh)* Bármint erőködjünk is, tekintsünk vissza, nyujtsuk karjainkat a hely felé, honnan elindulánk: soha többé el nem érhetjük azt (RH/6 : 155—6)

visszatekinteni fn in 1 — **2.** ~ *vmire* Ugy hiszem, van jogom némi öntudattal tekinteni vissza pályámra (L 257/7 : 198)

visszatekintve 1. hat in 1 — **1.** ~ *vkire* [Predszláva] menet, vadul tekintve vissza Boricsra (TH/4 : 158)

visszatér tn ige **121** | 104; **visszatér** 103, **vissza[tér]** 1: *-ek* 11, *-sz* 4, *-Ø* 12, *-ünk* 1, *-tek* 1, *-nek* 1; *-tem* 3, *-t* 38, *-tek* 6; *-e* 2; *-ni fog* 2 | *-jek* 5, *-j* 5, *-jen* 5, *-jetek* 2, *-jenek* 2 || *-hetek* 2, *-hetünk* 1, *-hetnek* 1

1. 'újból arra a helyre jön v. megy, ahonnan elment': [János vitéz a seprűket] Fölnyalábolta és messzire elhordá, Hogy a boszorkányok ne akadjanak rá. Ekkor visszatért és sípjával füttyentett (JV/1 : 214—5) a herceg .. a trombitákat megfuvatá, hogy emberei visszatérjenek (RH/6 : 231) + 1 : 106; 6 : 132, 191, 208, 220, 236, 244, 277, 302, 308, 361 *(páros kif, ism)* két vagy három ur

gyorsan közeledék a kápolna felől, s inték társaikat .. hogy megálljanak s térjenek vissza. „Nem hallátok a herceg szavát? .. határozott parancsa, hogy visszatérjetek ..” (RH/6 : 203—4); *(szembeáll:) elküldetik — ~* v. *~ — elküld* egy apród küldetett el, hogy a tanácstermen kopogjon .. Mintegy három perc múlva visszatért a gyermek (RH/6 : 175) + 6 : 196 *eltántorog — ~* János eltántorgott kedvese hantjától. Még egyszer visszatért. (JV/1 : 208) *hazakotródik — ~* Ambrus gazda [a kocsmából] .. hazakotródott .. A, de íme, újra visszatére (175/1 : 106) *(ki)indul — ~* 4 : 150; 6 : 48 *oda lovagol — ~* 6 : 228 *(ki-* v. *tovább)megy — ~* 6 : 80, 131, 140, 311, 418 *odavan — ~* Mintegy két óráig voltak oda; de midőn visszatértek, földerült Hugo tekintete (RH/6 : 234); *~ vhova* Hiripi Gáspár .. nem tért vissza többé a fogadóba (HKöt/4 : 66) + 5 : 99; 6 : 116, 218, 255, 297, 337, 371, 419 (+ 11); *~ vkihez* Lucy eltökélé, hogy .. lehető gyorsan a hercegnőhöz tér vissza (RH/6 : 242) + 6 : 264; *~ vmihez* [Rikárd] az ajtóhoz közeledék .. halkan betevé, visszatért az asztalhoz (RH/6 : 362) + 6 : 93, 403; *~ vkitől* Hogyha ⟨visszatérek⟩ visszatérünk a leánytól És szerelmet tőle nem hozunk: Messze utra küldelek, barátom (367/1 : 317, 414) — **a)** ’hazatér’: poharaitokba Kinn ti a bort töltitek. És csak akkor tértek vissza, már ha Koldusbot van nálatok (223/1 : 179) beteghez hivaték nagybátyám .. este nyolc óra tájban visszatért (NI/6 : 426) + 3 : 154; 6 : 85, 109, 146, 162, 266, 349, 352 *(tőism:) ~ — visszatérni ← — visszatérés* 6 : 155 (2×); *(szembeáll:) indul — ~ — visszacsal ←* 3 : 134 *kilovagol — ~* [fiam] Délután kilovagolt, s midőn visszatért, így szólt lelkesedve: — Virágokat kaptam! (HKöt/4 : 74) + 6 : 159 *megy — ~* v. *~ — továbbmegy* Ha visszatérsz, még békét és nyugalmat lelhetsz .. ha tovább mégysz .. szégyen és kétségbeesés hosszu élete fog következni (RH/6 : 155) + 4 : 37; *~ vhova: (szembeáll:) jön — ~* tehetetlen kéznek gyermeke te! Jöhetsz, de vajon visszatérsz-e apáid teremébe? (Oith/6 : 450) *kimegy — ~* 6 : 292; *~ vkihez — visszamenni* 6 : 154; *~ vhonnan* Nottingham lakosainak nagy része már visszatért sétájáról (RH/6 : 339) | (csatából, viadalból:) Soha többé, vagy térj győzve vissza (43/3 : 269) Tán megcsonkítva térek vissza majd, De akkor is szeretsz te engemet (817/3 : 191) *(szembeáll)* visszatértem, katonátok, És nem ragadt rám több honszeretet, mint Midőn menék (Cor/4 : 374) + 4 : 74; *~ vkihez* (részleges *ism:*) *visszamegy — ~* 3 : 237 *(szembeáll:) indul — ~* 4 : 81; *~ vhonnan (vkihez)* 4 : 241; 6 : 116 *(szembeáll, ism)* Nuath sötéthajú leánya .. megigérted, hogy a teremben maradsz, mig Morni fia visszatér. Mig visszatér Strumonból, szerelme leányához. (Oith/6 : 448) — **b)** ’hosszabb távollét után újra hosszabb v. végleges tartózkodásra érkezik vhova’: Hát közöttetek, ha újra Visszatérek, Lesz emléke e barátság Ünnepének? (324/1 : 288) *(szembeáll)* Azt beszélték e faluban, hogy mikor Salgón a török volt .. oda lőttek a magyarok .. a pogányok nyakrafőre elinaltak Salgóról s mai napig sem tértek vissza. (ÚL/5 : 32); *~ vkihez, vmihez* Nehány heti betegeskedésem után visszatértem .. azon hadsereghez, mellynek .. vezére Bem (P 272/5 : 135) + 6 : 156 — **c)** ’visszafordulva távozik’: *(szembeáll:) ~ — átmegy* [Menenius:] Országos ügyben jöttem .. Róma városából. [Első őr:] Térj vissza, nem mehetsz át (Cor/4 : 356) *beeresztetik — ~* Végre megnyílt az ajtó s néhány nehézség után beeresztették sir Guy de Margan, sir William Grey pedig visszatért. (RH/6 : 262) *marad — ~* Egy ideig te nálam fogsz maradni — ezen emberek ismét visszatérhetnek, mert nincs rájok szükségünk. (RH/6 : 108—9)

2. *(átv:) ~ vmihez* ’ismét folytatja abbahagyott tevékenységét, magatartását’: [Lucy] Hallgatott, s elmélkedék; de végre visszatért lelke a fájdalmasb vizsgálódáshoz. (RH/6 : 146) ha föl van ingerűlve [Coriolanus], vissza nem tér A mérséklethez (Cor/4 : 316); *(szókapcs:) ~ munkájához* 6 : 340

3. *(átv:) ~ vmihez* v. *vmire* ’ismét az előbbi beszédtárgyról kezd szólni’: egészen eltérénk kérdésünktől .. Engedje, hadd térjek vissza rá. (RH/6 : 25) Most jut eszembe, hogy utazásomat kell irnom s nem szerelmemet .. Visszatérek hát az utazáshoz (ÚL/5 : 50) + 5 : 45; 6 : 44, 269; *(helyesbítés:) ~ vmihez — elkezd vmit* 5 : 60 *~ vmire — rátér vmire* 3 : 299 — **a)** ’(gondolat) újra korábbi tárgyára irányul’ ld. **visszatérni**

4. *(átv)* ’(állapot, folyamat) újra érzékelhető’: *(szókapcs:) ereje ~* [Hugónak] semmi ohajtandója nem volt, csak hogy előbbi ereje térjen ismét vissza. (RH/6 : 248) *lelke ~: (vál)* ’föleszmél’: a méla bámulás ködében Eltévedt lelkök ismét visszatért (S/2 : 72) | *(ráértés)* A madárnál Mi száll tova még sebesebben?... az élet! De, mint a madár, ez nem tér többé vissza. (422/2 : 20)

visszatérni fn in 13 | *-ni* 10; *-nem* 1, *-ned* 1, *-nünk* 1

1. Ha a szolgálatom nem készte korán visszatérni, olly soká maradék ott, míg csak lehete (KH/6 : 22) + 6 : 280, 294; *(szembeáll:) elküld — ~ni* „Sir John rövid feleletet kapott,” szólt a herceg .. a lovagot, kit elküldе, ismét lovára űlni s visszatérni látván. (RH/6 : 384) *~ni — jön* 6 : 108; *~ni vmihez vhova: (szembeáll)* a király parancsolja, hogy rögtön indulj Monmouthba, hol e rendeletet .. végrehajtanod kell, s aztán ismét visszatérned az udvarhoz Nottinghamba. (RH/6 : 246) — **a)** [Katica] kétszer mon-

dá ki halk, ünnepélyes hangon e szót: „Visszatérni!" (RH/6 : 155); *~ni vhova: (szembeáll, tőism)* nem térhetek vissza. Mit! atyám házába térni vissza . . hol rám hidegen néznének, kik egykor szerettek! Nem, nem, nem! sohase térhetek vissza. Nincs többé visszatérés az életben azon utról, mellyen már elindulánk. (RH/6 : 155); *~ni vkihez* 6 : 290 — **3.** *~ni vmihez, vkihez* De most nem úrhoz és kisérőihez . . kell visszatérnünk; hanem az egész társaságban csak négyről adunk pontos leirást (RH/6 : 95) + 6 : 427; *~ni vmire* miután kissé nagyot kerültem . . nehéznek találom . . a beszélyre visszatérni (RH/6 : 72) — **a)** *~ni vhonnan vhova* [a szünet a] gondolatoknak időt hagyanda a kellemes multból a szomorú jelenbe térni vissza. (RH/6 : 182)

visszatérő 1. mn in 1 — **1.a)** (csatából) *vhonnan ~* Én Franciaországból visszatérő ezredemtől néhány napi szabadságra távozám (NI/6 : 420)

visszatérve 1. hat in 2 — **1.** *(szembeáll)* [Alexandrin] tovább rohan, Jenny lakát keresi, s nem találhatja. Ujolag visszatérve, a fekete kapus ház előtt áll meg (J/6 : 418); *~ vmihez* „Csodálkozom, mi tartóztatja őt még", monda a tisztviselő, visszatérve az asztalhoz (RH/6 : 76)

visszatérvén 2. hat in 1 — **1.** *~ vhova* [Rikárd] visszatérvén az udvarra, halkan ment a kapu felé (RH/6 : 355)

vö. **visszatért**

visszateremt ts ige **1** | *-i* 1
(vál) 'újból létrehoz': a multat A jelen keserve A jelen siralma Vissza nem teremti. (286/1 : 263)

visszatérés fn **2** | *-Ø* 1 | *-re* 1
'az a cselekvés, hogy vki visszatér': *(szókapcs:) nincs ~ vmely útról* v. *nincs út a ~re: (átv)* a szív oda adatik — honnan nincs út a visszatérésre (RH/6 : 144) *(tőism:) visszatér — →visszatérni — ~* 6 : 155

[visszatérít] ts ige
'újra megnyer vkit az elhagyott ügynek'
visszatéríteni fn in **1** — Ugy beszél kegyelmed, mintha mi mindnyájan Borics legmegrögzöttebb párthívei volnánk, kit vissza akar téríteni. (TH/4 : 190)

visszatérítés fn **1** | *-ére* 1
'tartozás visszafizetése, kiegyenlítése': kér vtelen vagyok a Tekintetes Urhoz folyamodni, sziveskednék mintegy negyven pengő forinttal segélyemre lenni, minek visszatérítésére . . minden erőmet fordítani el nem mulasztandom. (L 32/7 : 26)

visszatért fn **1**
'az a személy, aki távoli útjáról hazatért': A visszatért [verscím] Újra szelíd öleden, szeretett szép földe hazámnak Lel pihenést vándor sorsharag űzte fiad. (69/7 : 632)

visszatérte szragos fn **4** | *-Ø* 3 | *-dhez* 1
1. 'vki visszatérése': *(jelzővel:) vki →barèges-bóli ~* 6 : 69 *→pyrenékből ~* 6 : 65; (hat-val) *vki ~ vmire* jó lordom . . szerencsét kivánok visszatértedhez kötelességedre. (RH/6 : 387)
2. *(átv)* 'vmely lelkiállapot visszatérése': a remény és boldogság visszatérte . . a kétség és bánat hosszu időszaka után még az öröm szárnyain is némi büskomorságot hoz magával. (RH/6 : 237)

visszatesz ts ige **1** | *-i* 1
'újra oda tesz vmit, ahonnan elvette': [Borics] fogja a lámpát s indul; visszateszi az asztalra (TH/4 : 155)

visszatetsző mn **1**
(vál) 'nem tetsző, ellenszenves': leírom elmélkedésemet . . azon őszinteséggel, melly e hypokrita világban annyinak visszatetsző! (P 114/5 : 37)

visszatol ts ige **3** | 1: *-á* 1
'eltol magától': átadtam . . Antalnak [a szivart] . . Köszönetet inte fejével, de kezemet visszatolá. (ÁB/6 : 440)

visszatolva 1. hat in 2 — igyál egy pohár puncsot . . mi már atyafiak voltunk, mielőtt sógorokká lettünk, értesz? [—] Legkevésbbé sem, felele Edvárd, a poharat visszatolva. (KH/6 : 67) + 6 : 27

visszatorlás fn **1** | *-Ø* b 1
(vál) 'megtorlás, bosszúállás': III. Henrik idegen kegyencei . . boszutól lángoltak az iránt, ki . . őket csaknem kiűzte az országból, s szilaj örömre hevűltek a közelgő visszatorlás [Vergeltung] gondolatánál. (RH/6 : 223)

visszatükröz ts ige **1** | *-é* 1
'vminek a tükörképét mutatja': Igy tükrözé vissza a tónak Vize a tiszta kék eget (814/3 : 186)

visszatüntet ts ige **1**
(vál) 'vminek a képét mutatja': *(átv)* illyen sziv, mint az enyém . . nagyitó üveg módjára jót és roszat óriási alakban tüntet vissza (P 233/5 : 122)

visszautasít ts ige **8** | 7; **visszautasít** 2, **visszautasit** 4, **visszaútasít** 1: *-asz* 1; *-lak* 1; *-juk* 2; *-ám* 1, *-ák* 1; *-ani fogunk* 1
1. 'kérését megtagadva elutasít vkit': négy száz pengőt . . küldj föl . . kedves barátom . . kimélj meg a szégyenpirulástól, melly a ragyánál jobban el fogja rágni képemet, ha visszaútasítasz. (L 122/7 : 41) — **a)** '(kérőt)

kikosaraz': „ . . Megigéred é, hogy enyém leendsz, bármi történjék is?" Lucy kissé szomorún tekinte szeme közé. „Előbb, utóbb igen, Hugo . . egy időre visszautasítlak . ." (RH/6 : 150)

2. 'elhárít, nem fogad el vmit': Senki sem nevezhet árulónak, mert a királyok és hercegek visszautasíták alattvalói tisztemet (RH/6 : 124) Nem tettem-e jól, hogy . . monsieur Fanfan házassági ajánlatát visszautasitám? (J/6 : 405) — **a)** '(megjelentetésre beküldött írásművet) elutasít': *V. R. . . . költeményében szép érzés uralkodik, de szerző a kűlformával mit sem gondolt. — Ugyanez okból utasitjuk vissza B. költeményeit is. (P 51/7: 505) + 7 : *502

3. 'tiltakozik vmi ellen': *(ráértés)* *Sz. I. kikelését az Életképek ellen, s mind ott, mind itt haszonvehetlen verseit visszautasitjuk. (P 56/7 : 506)

[visszautasítandó] 3. mn in: **visszautasitandó 1 — 2. a)** *Hogy a Pesti Divatlap szerkesztője a visszautasitandó versek irói méltatlan neheztelése ellen tökéletesen biztositott legyen, ezentul minden verses költemény megbirálását két . . költőnkre bizza (P 59/7 : 507)

vö. **visszautasíttatik**

[visszautasítás] fn: **visszautasitás 1**

'beküldött írásmű közlésének megtagadása': *A következő cimü versek nem használhatók: Örök váltsági népdal, Bordal, Enyelgés . . egyébiránt ezen visszautasitás még nem dönti azt el: vajjon szerzőben van-e tehetség (P 88/7 : 513)

visszautasíttatik szenv ige **3** | **visszautasíttatik 1, visszautasittatik 1, visszautasittatik 1**: *-Ø* 2; *-ott* 1 — *(vál)*

1. '(kérő) kosarat kap': ön kezemet kérte és visszautasittatott (HKöt/4 : 23)

2. '(beküldött kézirat) visszautasításra kerül': *„A látogatás a harmadik emeleten" cimű gúnyirat visszautasittatik (P 50/7 : 504) + 7 : *513

visszautazik tn ige **1** | *-ni fog* 1

'újra oda utazik, ahonnan eltávozott': *~ vhonnan* Alured . . azt hallá, hogy a herceg csak holnap fog Leicesterből visszautazni. (RH/6 : 352)

[visszaül] tn ige: **visszaűl 1** | *-t* 1

'ismét oda ül, ahonnan fölkelt': Ferkó . . elpirúlva űlt vissza helyére, mert gazdája kitalálta, miért akart kimenni. (N/4 : 96)

[visszaűz] ts ige: **visszaüz 1** | *-é* 1

'(támadót) űzve visszaszorít': Monthermer kisérői közől . . többen siettek oda . . de egy új sereg megtámadása visszaüzé őket. (RH/6 : 227)

visszaűzni fn in **1** — Monthermer gróf, ki észrevette öccse veszélyét . . segíte neki, az ellent visszaűzni. (RH/6 : 225)

[visszaűzetik] szenv ige: **visszaüzetik 1** | *-ék* 1

'visszaűzve hátrálni kénytelen': *(párh)* [a gyalogság] az ellen által könnyebben fogaték el vagy üzeték vissza. (RH/6 : 205)

visszavág ts ige **3** | *-om* 1; *-ott* 1; *-ta* 1

1. 'viszonzásként erősen megüt vkit': Midőn az úrfi rá kezét emelte, Ekkép kiálta föl: „Megálljon ön! Ne bántson többet, mert úgy visszavágom, Hogy megsiratja holta napjaig . ." (Ap/3 : 136) *(tőism)* Pofon vágtam, ő rögtön visszavágott. (HKöt/4 : 26)

2. 'nagy erővel úgy lök el vkit, hogy az háttal esik vhova': *~ vhova* Alured . . Guy de Margannak rohant . . s borzasztó erővel vágta vissza [schleuderte ihn . . rückwärts] a kövezetre. (RH/6 : 366)

visszavágy tn ige **3** | *-Ø* 2; *-ott* 1

'oda vágyik, ahol régebben volt': *~ vhova (vhonnan)* Oh ég, isten! . . Miért nem hagytál ott a semmiségben, A mellybe lelkem testem visszavágy? (Ap/3 : 110) (ik-*ism)* Hová szívem, lelkem Mindig mindenhonnan vissza-visszavágyott, Ujra láttam . . A szép Kis-Kunságot! (787/3 : 78); *~ vkihez* Mi van innen távol . . Hortobágy. . . Hortobágyon túl? egy szép leány, Kihez lelkem visszavágy! (554/2 : 123)

visszavár ts ige **1**

'várja, hogy vki visszatérjen': a hercegnő nem sokára visszavár, s még sok elbeszélni valóm van (RH/6 : 243)

visszavehető mn **4**

'olyan (közlésre beküldött, de elutasított írásmű), amit vissza lehet venni (1. b.)': *az 'Álférj' cimü beszély nem adható . . A „Cransaci fogadó" cimü igen ismeretes, hosszas német beszély fordítása is visszavehető. (P 66/7 : 509) + uo.; 7 : *507, *508

visszaver ts ige **4** | *-jük* 1; *-te* 1; *-é* 2

'(támadó ellenséget) harcolva meghátrálásra, visszavonulásra kényszerít': [Hugó] az ellen egy osztályát visszaveré, melly őt a kikötésben gátolni akará (RH/6 : 208) seregünk Szelindekre vonult, s onnan két ízben verte vissza diadalmasan a császáriakat. (P 272/5 : 132) + 4 : 411; 6 : 225

visszaveretik szenv ige **2** | *-nek* 1; *-ének* 1

'visszaverve hátrálni kénytelen': A rómaiak visszaveretnek sáncaikhoz. (Cor/4 : 247); *~ vmi által* Valahányszor közeledtek, visszaveretének, vagy a biztos nyilak, vagy a pontefracti hosszu lándzsák által. (RH/6 : 225)

visszavesz ts ige **26** | 25: *-em* 2, *-ed* 1, *-i* 1, *-ik* 1; . . *vettem* tsr 3, . . *vette* 6; . . *venni fog* 1; . . *veendem* 1 | . . *venné* 1; . . *vettem volna* tsr 1 | . . *vedd* 4, . . *vegye* 1, . . *vegyétek* 1 || . . *vehetik* 1

1. '(másnak adott v. átengedett tárgyat) ismét birtokba vesz': *(tőism)* Tartsa meg ön e violát . . . én majd mást veszek. — Nem, nem, kisasszony, én vissza nem veszem. (J/6 : 395) *(szembeáll, tőism)* átadám, a mit néhány nap előtt nyertem. — Vagy még is, folytatám, felét mintegy magamhoz veszem . . S felét a pénznek visszavettem. (HKöt/4 : 61); *(kép; szembeáll, ism)* Vedd vissza ezt az életet [Isten], a mellyet Mint alamizsnát dobtál le nekem, Vedd vissza és add másnak ismét (Ap/3 : 168) *(szimb; szembeáll)* Az alkotmány rózsája a tiétek, Tövíseit a nép közé vetétek; Ide a rózsa néhány levelét S vegyétek vissza a tövis felét! (585/2 : 159) — **a)** 'ezáltal vmely kötelezettséget érvénytelenít': [a leányka] hitvesem lett. De megszegé hitét S mással kötött szerelmet. E gyűrü rosz helyen Volt ujján; visszavettem. (404/1 : 350—1); ~ *vkitől* Öcsém Samu! Add át e negyven pengő forintot Dobsa Lajosnak, s vedd vissza tőle kötelezvényemet és tépd széjjel, miután ezzel az egész adósság le van tisztázva. (L 245/7 : 178) — **b)** '(közlésre beküldött, de elutasított írásművet a szerkesztőségtől) ismét magához vesz': *[nem közölhető:] Egy orvosi levél . . A borzasztóan érzelgős novellácska: Eulália cim alatt — Mindezt szerzőik visszavehetik. (P 39/7 : 502)

2. '(harccal) visszaszerez, vissszafoglal': Babolcsa Somogy m.-ben. Először meghóditá Toigon ozmán vezér, visszavette Nádasdy Tamás (P 6/5 : 152); ~ *vkitől* most azt hazudják, hogy a német vette vissza Budát a töröktől. (Drt/4 : 208)

3. '(személyt) ismét befogad': [Kun László] Meg is javúlt . . A kunoknak sátorát elhagyta, S visszavette elvert feleségét. (739/3 : 88)

4. *(átv)* 'visszavon, érvénytelenít': Monthermer Hugo, alá vagy vetve követelésemnek; elfogadtad azt, s én nem veendem vissza. (RH/6 : 330); *(szembeáll:) enged* — ~ a Kamarilla . . azt kiáltja ránk: „A mit marciusban engedtem nektek, az csak tréfa volt, most visszaveszem . ." (P 234/5 : 126) →*ígér* — ~ 4 : 292; *(szókapcs:) ígéretet* ~ 6 : 304, 306 *(ism)* [atyád] visszavette az igéretet, neki hugod kezét oda adni . . Csak tegnap egy civódásnál — nem tudom, miért — vette vissza atyád ama hirtelen igéretet (RH/6: 305) *(párh:)* ~ — *visszavon*← 6 : 265, *vádat* ~ három szavam, melly [rokonod] gyanujának más irányt adand, képes lesz őt rá bírni, hogy vádját visszavegye (RH/6 : 357) + 6 : 353, 384

5. *(átv)* 'színmű előadási jogát megvonja': április 4-kén kellett volna „Tigris és hiéna" cimű drámámnak adatnia; de nem került szinpadra, mert előtte néhány nappal visszavettem. (P 110/5 : 36) + 7 : 41 *(tőism:)* →*visszavétel* — ~ 5 : 36

visszavenni fn in 1 — **4.** *(szókapcs:) vádat* ~ *: (felsor)* a vádat visszavenni — megvallani, hogy tévedett . . Hugót diadalmaskodni látni — mindez ellenállt . . a féltékeny büszkeség s ingerlékeny hiuságnak. (RH/6 : 348)

vö. **visszavétetik**

visszavet ts ige **2** | 1: *-é* 1

1. 'hátravet, hátrahajt' ld. **visszavetve**

2. '(előrehajtott testrészt) ismét kiegyenesít': [Edvárd] lesülyeszté fejét . . s keserű elmélkedésekbe merűlt. Aztán fölemelkedék székéről . . visszaveté fejét s széles vállait (RH/6 : 180)

visszavetve 1. hat in 1 — **1.** A tisztviselő . . szűk öltözete felett széles, halványsárga fegyveröltöny volt . . s e fölött zöld csuklya, melly most vállaira volt visszavetve. (RH/6 : 76)

visszavétel fn **3** | *-ét* 1; *-ének* b 1; *-ére* 1

1. 'vár visszafoglalása': Ez a könyv Buda várának a törököẗl való visszavételét tárgyazza híven (Drt/4 : 207)

2. 'vád visszavonása': lehetetlen a vádat visszavonnom! . . nem szabad a vád visszavételének vágyát mutatnom. (RH/6 : 349)

3. 'színmű előadási jogának megvonása': *(tőism)* Valamelly szinházi jó emberem most ezt a hirt terjesztgeti, hogy ők szólitottak föl engem barátságosan darabom visszavételére, minthogy azt a megbukástól féltették . . Lehet, hogy megbuknék művem . . de azért vissza nem vettem volna (P 110/5 : 36)

visszavétetik szenv ige **1** | *-ett* 1

'(várat) visszafoglalnak': Éleskő . . Pozsony megyében . . MDCCV Rákóczyak meghóditották, de MDCCVII Juliusban ismét visszavétetett. (P 6/5 : 151)

visszavezet ts ige **4** | *-i* 1; *-ni fog* 1 | . . *essen* 1; . . *esd* 1

1. '(személyt, állatot) újra oda vezet, ahonnan eljött': várj egy pillanatig, szükség, hogy visszavezessen valaki (RH/6 : 281); ~ *vhova* Add ide lovadat, Peterkin . . s az enyémet vezesd vissza csendesen Herefordba. (RH/6 : 197)

2. *(átv:)* ~ *vmihez* 'újra felidéz vmely elmúlt időszakot v. állapotot': A csillag vissza fog vezetni majd A mult időknek boldog emlékéhez, Ha elszakaszt a sors egymástul minket. S választottunk magunknak csillagot. (392/1 : 336) Az első szerelem visszavezeti a szívet eredeti ártatlanságához (HKöt/4 : 14)

visszavezettetik szenv ige **1**

(átv, vál) 'vmely hatásra újra vmilyen állapotba kerül': ~ *vmi által vmihez* [a lélek]

a természet külső, csendes, öszhangzó képei által ön magához vezettetik vissza (NI/6 : 423)

visszavisz ts ige **10** : 9; **visszavisz** 8, **vissza visz** 1: *-Ø* 1, *-nek* 1; *-ik* 1; . . *vitt* 1; . . *vitte* 1 | . . *vinném* 1; . . *vittem volna* tsr 1 | . . *vigyetek* 1; . . *vidd* 1

1. 'ismét oda visz vmit, ahonnan elhozta': Jó fickó ez a fűszerárus! Ha neki lettem volna . . én is visszavittem volna áruimat. (J/6 : 416); ~ *vkinek: (szembeáll)* vidd vissza drága lordomnak e levelet, s mondd neki, köszönöm, hogy átküldé. (RH/6 : 310) — **a)** '(magatehetetlen személyt) ismét oda visz, ahonnan elhozták': ~ *vkinek* pólyában van szegényke . . Vajon kik a szülői? Tudnám csak, vissza is vinném nekik. (Ap/3 : 120)

2. '(személyt) ismét oda kísér v. vezet, ahonnan az eljött': *(szembeáll, gúny)* És az embert hogy szeretik! Visszaviszik, ha elszökik . . Csapj föl, öcsém, katonának (595/2 : 173); ~ *vhova* (részleges *ism)* az én embereim . . visszafordultak, de azon szándékkal, hogy . . vissza visznek magokkal a választásra. (P 207/5 : 104) *(szembeáll)* Másnap visszavitt S. A. barátom (ki ide is hozott) Várgedére (UJ/5 : 31); ~ *vhonnan* minket Vissza nem visz innen Sem a generális Sem pedig az isten. (795/3 : 94); *(szókapcs:) erőszakkal* ~ 4 : 138 *(szembeáll, párh)* Nem akarsz tovább menni . . kényszerítni fogsz, hogy erőszakkal vigyelek vissza, vagy hogy viteljegyzékkel küldjelek haza (RH/6 : 253)

visszavinni fn in 1 — **2.** ~ *vhova: (szembeáll)* egykor boldog lakomba akarsz visszavinni, mellytől ezelőtt hat hónappal eltávolítál? (RH/6 : 253)

visszavitetik szenv ige **1**

'(személyek csoportját) erőszakkal oda kísérik, ahonnan eltávozott': *(szembeáll)* [1791.] Június 20. A király és családja megszökik. Június 25. A királyi család visszavitetik. (P 140/5 : 166)

visszavív ts ige **1** | *-juk* kj 1

(vál) 'harccal visszaszerez': Mi szabadok akarunk lenni, s akár szép szerével, akár véres küzdéssel, de visszavívjuk elrabolt ősi szabadságunkat! (P 234/5 : 125)

visszavon ts ige **10** | 7: *-Ø* 1, *-nak* 1; *-ja* 1; *-juk* 1; *-á* 1 | *-d* 2

1. 'visszahúz': Flamareilné visszavonó kezét, mellyet uj imádója megragadt (KH/6 : 52)

2. 'visszatérni késztet': *(szembeáll)* Menj, menj, ifju . . De halálod lesz az óra, melly e Lyányhoz téged ismét visszavon. (490/2 : 48)

3. *(átv)* '(nyilatkozatot, rendeletet) érvénytelennek nyilvánít': *(párh)* Vedd vissza igéretedet, mylord . . vond vissza megegyezésedet. (RH/6 : 265); *(szókapcs:) szavát ~ja* akasztófáravaló gazember te, igy mered rágalmazni fiamat?. . . Vond vissza szavadat, ha istened van! (HKöt/4 : 79) + 7 : 205 *törvényt* ~ [az atyák] naponként visszavonnak egy-egy üdvös törvényt (Cor/4 : 230), *vádat* ~ ld. **visszavonni** — **a)** *(ford)* 'vkinek tisztségre való jelölését érvénytelennek nyilvánítja': *(tőism:)* →*visszavonható* — ~ 4 : 287

visszavonni fn in 2 | *-ni* 1; *-nom* 1

3. *(szókapcs:) vádat ~ni* a világ gyanakodni fog, hogy fél a férfival szembe szállani, kit vádolt! Hogy . . újan támadt kételyt használ, ünnepélyes vádját visszavonni (RH/6 : 348) + 6 : 349

visszavonva 1. hat in 1 — **1.** Ön tehát valóban Saint-Eugène asszonyhoz akar menni? kérdé a költő, a fűszerárust visszavonva. (J/6 : 415)

visszavonhatlan mn

'olyan (dolog), amit nem lehet visszavonni (3.); visszavonhatatlan, végérvényes': A tett megtörtént — a visszavonhatlan lépés megtétetett (RH/6 : 331)

visszavonhatlanul hat 1 — Mi engem illet, határzatom visszavonhatlanul áll (RH/6:55)

visszavonható mn **1**

(ford) 'olyan (személy), akinek tisztségre való jelölését vissza lehet vonni': *(tőism)* [Harmadik polgár: Coriolanust] Nem iktaták be, visszavonható még. [we may deny him yet. Második polgár:] És visszavonjuk! (Cor/4 : 287)

visszavonul tn ige **28** | 23; **visszavonul** 9, **visszavonúl** 14: *-nak* 1; *-tam* 1, *-t* 12, *-tak* 4 | *-t volna* 1 | *-jatok* 1, *-janak* 2 || *-hasson* 1

1. '(katonai egység, sereg az ellenség kényszerítésére) hátrafelé, ill. előbbi helyére vonul': Edvárd seregei nem sokára visszavonúltak egy darabra (RH/6 : 226) Nem szégyen, jól küzdött, de egyenetlen csatát elhagyni . . lehető legnagyobb rendben vonúljatok vissza (RH/6 : 229) + 6 : 227; ~ *vhova* az íjászok lassan az egyház felé vonultak vissza (RH/6 : 93); ~ *vhonnan* A poroszok visszavonulnak Franciaországból (P 140/5 : 167) | (egyes harcosról) ~ *vhova* Tudván Hugo, hogy épen nem szükséges őrhelyén megállani, kedvetlenűl vonúlt vissza első állására. (RH/6 : 225) — **a)** '(személy) hátrább levő helyre megy': *(szembeáll)* Egyik a másik után hullott . . a lovasok . . hangosan kiáltának rájok, vonúljanak vissza, hogy magok nyomúlhassanak előre a megtámadásra. (RH/6 : 224); ~ *vhova* A törpe Tangel most az utóseréghez vonúlt vissza, minthogy kalauznak nem volt többé szükséges (RH/6 : 170) + 6 : 200 *(párh)* [Marci] a legutósó padba vonult vissza, s ott huzta

meg magát a sarokban. (FL/4 : 124) — **b)** 'hátralép': [Alured]Egy lépésre visszavonúlt, s a következő percben halkan, figyelmesen nyílt meg az ajtó (RH/6 : 341) + 6 : 231

2. *(vál)* 'távozik': „ . . akár élve, akár halva meghozd őt . .” „Meghozom, mylord”, válaszolt Blawket, s visszavonult. Utána ment a kocsmáros (RH/6 : 103) az ivás és éneklés rendesen követé a vacsorát, miután az udvari hölgyek visszavonúltak (RH/6 : 239) + 6 : 182, 238

3. *(vál)* 'biztonságot v. magányt nyújtó helyre vonul': ~ *vhova* [Hugó]hálószobájába vonúlt vissza, egy székbe dőlt . . s kezével eltakará szemeit. (RH/6 : 333) Meghallod-e az erdődi magány szende fülemüléjét . . visszavonultam egy pár hónapra Erdődre (L 244/7 : 177) + 6 : 53, 144, 235

4. *(átv)* 'foglalkozását abbahagyja': ~ *a →kereskedésből* 6 : 399

5. '(áramló folyadék) kiindulási helyére húzódik: *(körülírás:) vére ~ szíve →forrásához* 6 : 387

[visszavonulni] fn in: **visszavonúlni** 4 — **1.** (egyes harcosról) ~ *vhova* Első gondolata volt . . magát halálig védni . . egyetlen menekűlhetésnek látszék, a kocsmába vonúlni vissza. (RH/6 : 90—1) — **a)** „Lépj az árnyékba . .” susoga Tangel . . Monthermer Hugonak alig volt visszavonúlni ideje, midőn a lovagcsoport . . a kapuhoz ért (RH/6 : 286) + 6 : 376 — **2.** a lyányka . . az asztalra tette a kosarat, s gyorsan vissza akart vonúlni, de Edvárd szólt: „Maradj, szép lyányka! . .” (RH/6 : 182)

[visszavonulva] 1. hat in: **visszavonúlva** 1 — **1. a)** Lucy megállt, mielőtt kilépett [az ajtón] . . Azonban még folyton visszavonúlva állt az ajtó árnyékában (RH/6 : 242)

visszavonulás fn **4** | *-Ø* b 1; *-a* 1 | *-tokat* 1; *-unkról* 1

1. 'hadsereg (kényszerű) hadmozdulatként végzett hátrálása, visszahúzódása': Mielőtt a gyalogság visszavonulása végbemehetett . . a lovasság nekiszegzett lándzsákkal rohant előre (RH/6 : 224) Négy óráig tartó ütközet után . . kénytelenek voltunk hátrálni . . éfjél után indultunk Szászsebes felé . . hol a gyulafejérvári garnison, melly értesitve volt visszavonulásunkról, ágyúszóval fogadott. (P 272/5 : 133) + 6 : 229

2. *(átv)* 'magányba vonulás': távol legyen, hogy ez uttól megijedjek . . ugy hiszem, a légváltoztatás jól fog reám hatni . . Flamareil ur ezen ajánlat tetszését . . mosollyal jelenté, a pillanatnyi visszavonulás [Zurückgezogenheit] tervét, mit lemondás és eszély mondott vala, kitalálni hivén (KH/6 : 63—4)

visszazeng ts ige **1** | *-jék* 1

(vál) 'visszhangoz': *(kép)* szólj erősen, lantom, hogyha Már utósó e dalod; Hirtelen ne haljon ő meg! Zengjék vissza az időnek Bércei, a századok (837/3 : 214)

[visszfény] fn: **viszfény 2** | *-t* 1; *-énél* 1

1. 'vmely felületről visszaverődő fény': A hó káprázтató viszfényénél a róna végetlen fejér leplét kiterjeszté (P 41/6 : 391)

2. *(átv)* 'lelkiállapotnak arcon való tükröződése': Pomenars . . gondolatokba merűlten [találta az őrnagyot] . . mellyek arcára vad viszfényt vetének. (KH/6 : 46)

[visszhang] fn: **viszhang 11** | *-Ø* 3; *-ja* 5 | *-ot* 1; *-jaként* 1; *-jául* 1

1. 'vmely távolabbi felületről visszaverődő, így megismétlődő hang': Predszláva [:] Lásd, nekem olly jó kedvem van, hahaha! Viszhang [:] Hahaha (TH/4 : 196); *(hsl)* illyen szív, mint az enyém . . a rengeteg viszhangjaként egy kiáltásra száz kiáltással felel! (P 233/5 : 122) *(kép)* reményeim szikláin állok én, Lelkemre százszoros viszhang kiált. (792/3 : 85) + 2 : 269 — **a)** *(átv)* 'más szavait visszhangként ismétlő személy': Vesszen minden hazaáruló! . . Derék férfiak . . meg nem állhatom, hogy szavaitok viszhangja ne legyek. Vesszen minden hazaáruló! (TH/4 : 159) — **b)** *(átv)* 'vmely hang hatására keletkezett másik hang': *(kép)* [Lehelnek] Halála egy nagy égzengés vala; Kilenc száz év mult, és ez égzengésre Most kél a viszhang: lantomnak dala. (LV/1 : 348) A júliusi revolutio ágyúdörgése Béranger dalainak viszhangja volt. (ÚL/5 : 54) — **c)** 'vmely hang utánzásának tekintett másik hang': „Markunkban a kard . . !” Ezt harsogák [az ifjú bajnokok], s melly ekkor kinn zugott, A mennydörgés e zaj viszhangja volt. (618/2 : 198)

2. *(átv)* 'érzelmi reagálás': Garnier [szívében] . . e . . máskor olly hatalmas hang . . most minden szavával egy egy rég szendergő viszhangot költe (KH/6 : 44)

3. *(átv)* 'vminek halványabb mása, utánzata': A természet néma szentegyháza Fölzajlik még egyszer az idén — A tavasznak mintegy viszhangjául — A szüretnek megjövetelén. (356/1 : 309) Vénség az életnek viszhangja csak (380/1 : 329)

[visszhangoztat] ts ige: **viszhangoztat 1** | *-od* 1

1. 'visszhangot kelt vhol': Nem mondád, hogy itt maradsz, erdei életet élsz, vadássz, s az erdőket és hegynyilásokat kürtöddel viszhangoztatod [zum Echo zwingend] (RH/6 : 147)

2. *(átv)* 'másodközlésben megjelentet' ld. **[visszhangoztatni]**

[visszhangoztatni] fn in: **viszhangoztatni 1** | *-nunk* 1

2. *A ‚Fekete szobát' nem lehet más lap után viszhangoztatnunk. (P 89/ 7 : 513)

vita fn **2** | *-Ø* 1 | *-t* 1
'ellentétes vélemények összecsapása': *(szókapcs:)* ~ *foly vmiről: (fokozás)* Épen most foly a vita, az élethalál-küzdés a gyülésben a fölállitandó katonaságról (L 226/ 7 : 166) — **a)** *(szépítő; ford)* 'veszekedés, civódás': *(szókapcs:)* *~t kezd vkivel* ha vitát [Hader] akarsz a nemes Hugo lorddal kezdeni, jó Alured, tedd minél előbb (RH/6 : 179)

vitam et sangvinem pro rege nostro 1
(lat; helyesen: ... *sanguinem* ..., a magyar rendek fogadalma Mária Terézia megvédésére) 'életünket és vérünket királyunkért!': *(gúny)* Letérdelünk .. És egy kiáltás lesz a nemzet: . .„Vitam et sangvinem Pro rege nostro!" Mint hajdanában Bögtek dicső apáink. (761/3 : 47)

vitat ts ige **1** | *-ják* 1
'vita tárgyává tesz': Rengeteg zűrzavar uralkodik Európában .. Azt vitatják pro et contra, hogy Toldiban azon oroszlán-bőrbe bújt szamarat énekelted meg, kinek .. szamárbőre .. Schedel. (L 191/7 : 125)

[vitatkozik] tn ige
'vitát folytat': ~ *vmi fölött* ld. **vitatkozván**
vitatkozván 2. hat in **1** — ~ *vmi fölött* *lássuk: mint töri árva fejét .. két tejfeles magyar aristocrata .. vitatkozván németül ezen nehéz thema felett, micsoda szó lehet ez: koszorú? (P 96/7 : 635)

vitáz tn ige **5** | 3: *-tok* 1, *-nak* 1 | *-nánk* 1
1. 'vitatkozik': ön igen szellemdús .. ha vitáznánk, bebizonyítná ön, hogy kétszer kettő hat (KH/6 : 44) A nép bizonytalan, mig ti együtt Vitáztok (Cor/4 : 371); ~ *vmi fölött* ld. **vitázni** — **a)** 'ellentmond vkinek, vminek' ld. **vitázó**
2. *(átv, ford)* 'ellentmondásban van, ellentétben áll vmivel': ~ *vmivel* a szív hajlamai .. olly elvek .. mellyek az igen nagy művelődéssel vitáznak [sind .. in Widerspruch und Kampf] (RH/6 : 82)
vitázni fn in 1 — **1.** ~ *vmi fölött: (szembeáll)* E föltételek .. méltányosak .. sokkal jobb lenne rád nézve, azokat teljesíteni, mint most a dolog fölött vitázni (RH/6 : 189)
vitázó 1. mn in 1 — **1. a)** Ugy tetszék neki, mintha a két öreg lovag .. azon ügyet itélte volna, mellyet keble vitázó hangja védett. (RH/6 : 348)

vitel fn **1**
'az a cselekvés, hogy vmit visznek': Az öreg tanitó fölveszi a cserepet .. Azonban nem sokára érzi, hogy a vitel most keservesebben esik neki (J/6 : 404)

viteljegyzék fn **1** | *-kel* 1
'szállítmányt kisérő okirat': *(gúny)* Nem akarsz tovább menni — hah! .. kényszerítni fogsz, hogy .. viteljegyzékkel [Frachtbrief] küldjelek haza, mint egy árugomolyt. (RH/ 6 : 253)

vítér fn **11** | *-Ø* 2 | *-t* 2; *-en* 3; *-re* 4
(vál) 'párviadal számára kijelölt (előírásnak megfelelő) hely': a hirnökök .. pontosan vizsgálák meg a vítért, meggyőződésül, hogy nincs rajta mélyedés vagy domborodás .. mit egyik vagy másik vivó hasznára fordíthatna. (RH/6 : 382—3) + 6 : 359, 386 (2×), 389(2×) *(párh)* [Rikárd] s az Ashby grófság között csak egy áll, s a jó lándzsa s az egyenes vítér alkalmasint kisebbítni fogja e számot. (RH/6 : 339); *(szókapcs:)* *~en szembeszáll vkivel* mindig folt lesz bátorságán, ha egy pillanatig tétováz, ellenével a vítéren szembe szállni. (RH/6 : 347) *~re küld* Monthermer .. Mintegy gladiatornak tekintetett, kit a vítérre akarnak küldeni (RH/6 : 338) *~re lép* Ha már a vítérre lépnek, mindeniknek életéért kelle harcolni, mig az egyik vagy másik el nem esik. (RH/6 : 331) + 6 : 384

vitet ts ige **4** | *-i* 1; *-é* 1 | .. *ess* 1, .. *esd* 1
1. 'elrendeli, hogy vkit, vmit vhova vigyenek': *(szókapcs:)* *temetőbe* ~ apám .. szerezz nekem koporsót .. Vitess a temetőbe (Ap/ 3 : 110) — **a)** 'elrendeli, hogy vkit fogolyként vhova kísérjenek': *(párh:)* *elfogat* v. *fogságba tesz* — *vhova* ~ Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc .. Kéri grófnál megszállnak, ez futár által vett utasítás szerint őket elfogatja s Bécsbe viteti. (P 254/5 : 181) + 6 : 271
2. (vható) *vhova* *~i magát* 'képzeletben átéli, hogy vhova viszik, kísérik': [Eudoxia] a legkicsapongóbb terveket készíté .. Majd Edvárddal ragadtatá el magát, s Olaszországba szökék vele .. Egy pillanattal utóbb Flamareilba viteté magát [liess sie sich nach F. bringen] (KH/6 : 56)

vitetik szenv ige **8** | *-ik* 1; *-ett* 2, *-tek* 1; *-ék* 3 | *-nél* 1
1. 'visznek, szállítanak vmit, vkit': *vki által* ~ A virágfüzérrel ékitett koporsót, melly hat férfi által viteték, csak egy kis [csoport] ember követé (NI/6 : 436); *vhova* ~ [a lovag] lováról ledőle, s ájultan viteték egy házba (NI/6 : 429) + 6 : 301 *(szembeáll:)* *vhova* ~ — *vhonnan* *→kivettetik* 5 : 167; *(szókapcs:)* *→sírba* ~ 6 : 437
2. *(átv)* '(fogolyként) vhova kísérnek vkit': [Hugó] A herceg foglyaként vitetett az udvar kiséretében Londonba (RH/6 : 232) + 6 : 133 *(tőism, szembeáll)* „nem mennék el, a nélkül, hogy ezen árulót magammal ne vinném." „Vagy hogy magad nem vitetnél," válaszolt nevetve Lowell lord. (RH/6 : 204)

vitéz mn és fn **138**
I. mn 46 | 37: *-Ø* 31, *-ek* 1 | *-eknek* 1 || *-ebb* 3 || *leg- -ebb* 1

1. 'bátor, hősi': E földön .. annyi vitéz magyar vérzett! (788/3 : 81) nekünk két okunk van vitézeknek lennünk: hogy életünket és szabadságunkat megtartsuk, és hogy ne pirúljanak miattunk a más világon őseink (P 256/5 : 131) + 6 : 78, 214, 345 *(ism, fokozás)* a székely csak egy feltét alatt illy vitéz: ha vezére még vitézebb, mint ő (P 272/5 : 137); *(páros kif:)* ~ *és hű* csak kétszázötven ember van Robin és Harland Ralffal; de vitéz és hű emberek (RH/6 : 217) ~, *jó* Üdvözlünk titeket, Vitéz jó testvérek (795/3 : 94); *(párh:)* ~ — *dicső←* 3 : 220, 221 *magyar* — ~ v. ~ — *magyar* A ki magyar, a ki vitéz, Az ellenséggel szembenéz. (831/3 : 203) + uo. *nemes* — ~ [Alured] nemesebb, semhogy kételkedjék, s vitézebb, semhogy előre látó legyen (RH/6 : 316); *(megszem; szembeáll)* Csatázok verseimmel... egy-egy Harcos legény minden dalom. Rongyos legények, de vitézek, Mind bátran harcol, bátran vág (603/2 : 182—3) | (megtisztelő jelzőként:) Itt két hálószoba van, s itt egy e vitéz lovagnak. (RH/6 : 332) Vitéz kapitány úr, Legyen a vezérünk (795/3 : 94) + 6 : 332 *(párh)* a viadal napjáig .. békében, nyugodt barátságban éljetek, mit nemes lovagok és vitéz urak tehetnek (RH/6 : 331); (tuln-vel:) Te vitéz Barangó, hova olly vágtatva? (SzÁ/1 : 337) Koszorút kötöttem Cserfa-levelekbül .. Kinek adnám másnak, Mint vitéz Lenkei Huszárszázadának? (795/3 : 91) + 2 : 256; 3 : 93, 104; 4 : 208 *(páros kif)* Szép vitéz Hunyadit föl Szent-György terére Hurcolták a latrok (777/3 : 69) | *(tréf állandó jelző:)* ~ *Csepü←* *Palkó* 1 : 127, 128 (2×), 129, 142 (2×) — **a)** 'ilyen személyre jellemző; hősi (halál)': barátom, küzdjünk, hadd legyen Győzedelmünk vagy vitéz halálunk! (386/1 : 333) *(hsl)* mint a dicsőség a vitéz halált, A napot csillagok s hold követik. (369/1 : 319) — **b)** *(átv, vál)* 'olyan (időszak), amikor ilyen emberek élnek': A vitéz kor fénytettei felett Feledés űz barna felleget. (43/3 : 270)

2. *(gúny)* 'hősködő': [Coriolanus:] Félre! [Második szolga:] Félre? te lódulj félre! [Coriolanus:] Terhemre kezdesz lenni. [Második szolga:] Ollyan vitéz vagy? (Cor/4 : 333) + 3 : 226

II. fn 92 | *-Ø* 54, *-ek* 15; *-em* 3, *-e* 2; *-im* 1, *-ei* 2 ~ *-i* 2 | *-t* 1, *-ünket* 1; *-hez* 1; *-nek* 7, *-eimnek* 1; *-étől* 1; *-zel* 1

1. 'vitéz ember; hős': tudjátok-e .. Ki volt a vitéz, kit Árpádnak hítanak? (LV/3 : 300) azok az Ázsiából jött vitézek a mi őseink. (P 234/5 : 124) + 1 : 339; 2 : 262, 263, 264; 3 : 209 (2×); 4 : 362, 383 *(ism)* mellyik költő nem választ magának A számtalan közül egy bajnokot? .. Ki a vitéz, ki engem föltüzel? Ki e vitéz?... a kürtharsogtatással Országokat reszkettető Lehel! (401/1 : 348) *(párh)* az a férfi, az a vitéz, a ki ha veszt is, ugy tartja fejét, mintha ő volna a győző. (P 256/5 : 131); *(jelzővel:)* *agg* ~ „Kérlek, sir John Hardy," szólt Hugo, „.. figyelj bátyámra, s .. távolítsd el a csatatérről." „Tehát itt akarsz a téren maradni, mylord?" kérdé az agg vitéz. (RH/6 : 228) *→elhunyt* ~ 3 : 201 *→győzedelmes* ~ 1 : 199 *jó* ~ *: (megszól)* Beszélhetsz, jó vitéz, Senki sem hallgat rád (777/3 : 68) + 3 : 206 *nemes →lelkű* ~ 1 : 197 *szép fiatal* ~ *: (megszól)* Jó Hunyadi László .. Maradj lenn Belgrádban, Vagy bujdoss hazátlan, Szép fiatal vitéz. (777/3 : 66); (tuln-i *jelzővel:)* *jó Barangó* ~ Ildikó .. ott űl Keve ölében .. A mint ezt meglátja jó Barangó vitéz, Nincs ereje szólni (SzÁ/1 : 339) *→János* ~ 1 : 181, 199, 205, 206, 209, 222; 7 : 116, 130 (+ 43) *→László* ~ 3 : 69 (2×); *(birt szerk, jelzővel* is) *hazám szép* ~*e: (megszól)* Hazám szép vitéze, Ne menj föl Budára! (777/3 : 67) *Magyarország legnagyobb* ~*e: (párh)* Nem sokáig hagyták, Hogy magát eméssze Nagy Magyarországnak Legszebbik virága, Legnagyobb vitéze. (777/3 : 68) *országunk* ~*ei: (megszól, párh)* Nemzetes nagyurak, országunk vitézi, Az ember életét isten .. intézi (LV/3 : 308) — **a)** *(gúny)* 'hősködő személy': *(jelzővel:)* *vad* ~ Hát ezek a vad vitézek, A kik .. koronámat fenyegeték? (834/3 : 208) — **b)** 'vmiben kiváló teljesítményt nyújtó személy; bajnok': *(birt szerk, jelzővel; gúny:)* *a kocsma első* ~*e* Csigolya Dániel .. az öregbirót és a kántort asztal alá itta, pedig ezek .. a kocsma első vitézei voltak. (FL/4 : 120)

2. *(vál)* 'katona': Beh énekeltem volna diadalt, Vitézeimnek, párducbőrre dőlve (217/1 : 174) a mult emlékére Nem egy könny perdült a vitézek képére. (LV/3 : 306) + 4 : 253; *(megszól)* [Első katona:] kend tehát protestans? .. [Lakatos:] Vitézek, ne rágalmazzanak önök .. ne mondják, hogy protestans vagyok. (Drt/4 : 206) + 4 : 268; *(jelzővel:)* *→bátor* ~ 1 : 199 *derék* ~ kegyetlenűl bántak a törökkel .. megéhezének A nagy öldöklésben a derék vitézek. (JV/1 : 199) *fiatal* ~ fiatal vitézek Látogatták meg ezt a csapszéket .. S iddogálnak, csókolóznak nagyba .. Mintha nem is várnának csatára (822/3 : 196), *(utolsó s)* *legjobb* ~ 3 : 23 *(megszól)* Emeljétek fel őt, Három legjobb vitézem (Cor/4 : 377), *magyar* ~ Hol lesz az uj Mohács? hol megint húszezer Magyar vitéz vész el (775/3 : 65) *nemes* ~ *: (megszól)* Figyelmezzetek rám, ti nemes vitézek (JV/1 : 199) *pompás* ... ~ az udvarias tiszt megvallani kényteték .. hogy egyetlen hölgy szemüvege sem tanusítá a jó izlést, e pompás, az erkélyen olly győzőileg ülő vitéz [Militär] után tudakozódni. (KH/6 : 15) *→rongyos* ~ 2 : 182; 7 : 517; PE. 11 : [199] *sebzett* ~ *: (hsl)* Miként csatában a sebzett vitéz, Elvérzik a nap (369/1 : 319)

3. *(átv)* 'vmely rend tagja': *(birt szerk, jelzővel* is; *gúny:)* →*papucsrend* ~*e* 5 : 71 *vmely* →*rend érdemes* ~*e* 1 : 84

vitézül hat 9 — **I. 1.** Föl, föl magyarok, Harcolni vitézül! (838/3 : 314) + 3 : 85 *(tréf)* hősünk A kalodában .. csak azzal vígasztalja magát, Hogy elleneit megverte vitézül (HK/1 : 148) + 1 : 159; *(páros kif:)* →*bátran és* ~ 2 : 277 — **a)** *(párh)* Haljunk meg olly szépen, olly vitézül, Hogy azok is megsirassanak, kik Eltörölnek a földnek színérül! (798/3 : 98) *(ellent)* Ne adja isten, hogy meghalj vitézül Ott a csatán, mint illő férfihoz; Te légy, ki megkezd gyáván a futást (Ap/3 : 163) — **2.** *(nyomósítva:) nagy* ~ kócmadzagon .. Egy lopott malac hetvenkedik .. De segít a meszelő nyele, Mellyel a derék családanya Nagy vitézül neki rohana. (133/1 : 76) + 4 : 364

Vitéz tulfn **9**

(csn) →*Csokonai* ~ *Mihály* 1 : 172—3 (7×) | (önállóan) 'ő.': Kereste ott fönn a csapot Vitéz (215/1 : 172); ~ *Mihály* 'ő.': *(felsor)* hivém, Hogy a hír kakasüllején Anakreon, Vitéz Mihály S Beranger már alattam áll (137/1 : 80)

[vitéz-halál] ld. **vitéz**

vitézi mn **8** | **7**

1. 'hősi; vitéz (I. 1.)': *(párh)* Kelj föl, hős katonám! Szép Marcius, vitézi Cajusom (Cor/4 : 267); *(megszem; felsor)* A koronás fej, a tanácsadó szív, Az őrködő szem, a vitézi kar, Paripánk a láb, és kürtösünk a nyelv (Cor/4 : 231) — **a)** 'vitézre, hősre való, hozzá méltó': Tekintsétek [Coriolanus] vitézi tetteit, Gondoljatok sebeire (Cor/4 : 317—8) *(szembeáll, párh:) utálatos* — ~ — *kiengesztelő*← 5 : 43 — **b)** *(gúny)* 'gyáva emberre való': „Ne lőjetek, ne lőjetek . .!" .. Illyen vitézi csatadalt Dudáltatok mögöttünk (768/3 : 54—5)

2. 'katonai': huszárok Szállanak a faluba .. jöttek .. megálltak A vitézi seregek (51/3 : 275) Hejh de meg is vert az isten Engemet, Hogy elhagytam a vitézi Életet .. Ott talán már káplár volnék Azóta! (701/2 : 299)

vitézileg hat 1 — **1.a)** *(szembeáll)* ha tizenkét fiam volna .. inkább ohajtanám, hogy közűlök tizenegy vitézileg meghaljon honáért, hogysem egy tétlenül kéjelegjen. (Cor/4 : 241)

vitézlő mn **2**

(vál) 'vitéz (I.1.)': Vitézlő eleink ott tanyáztak hajdan [Ázsiában] (LV/3 : 301) | (megtisztelő jelzőként; *halm:) nemes, nemzetes és* ~ (magyar nemes címe; *ford* angol nemessel kapcs.:) A levél tartalma következő volt: „Nemes, nemzetes és vitézlő Ashby lordot [Dem höchst edeln und tapfern Lord] üdvezlem . ." (RH/6 : 294)

vitézöv fn **2** | *-e* 1 | *-eiken* 1

(ford) '(lovagi öltözeten) vállszalag': *(felsor)* a lovagok címereiket fegyveröltönyüken .. hordák .. a zászlókon és pajzsokon .. lovaik takaróin, valamint vitézöveiken [Schärpen], mellyek .. a jobb vállról a bal kéz alá mentek (RH/6 : 215) + 6 : 232

vitézség fn **19** | *-Ø* 7 (b 1); *-ed* 1, *(rég:) -i* 1, *-tek* t 1, *-ök* 1; | *-edben* 1; *-en* 1; *-ének* 2 (b 1); *-ről* 1; *-től* 1; *-gel* 1, *-eddel* 1

1. 'annak tulajdonsága, ill. viselkedése, cselekvése, aki vitéz; hősiesség': Barangó .. Paripáján termett s gyorsan elrobogott .. vitézségének nem állt gátul semmi. (SzÁ/1 : 337) a vitézség fő erény (Cor/4 : 275) + 5 : 127 *(rég)* [Kun László] már csatázott siheder korában, És vala nagy az ő vitézségi. (793/3 : 87); *(szembeáll:) elhatározottság* — ~ erőt vett rajta a .. félelem, mert .. az elhatározottság .. igen különbözik a vitézségtől (RH/6 : 297) →*gőg* — ~ 4 : 238, 314; *(megszem)* Édes hazám, régi magyar nemzet, Alszik-e csak a vitézség benned, Vagy apáink halálával elhalt? (749/3 : 33) + 4 : 377 *(megszem, szembeáll)* vivok Szereteteddel olly hőn s nemesen, Mint egykor nagyravágyásom vivott Vitézségeddel. (Cor/4 : 337); *(jelzővel:) dicső* ~*:* *(párh)* Elhúnyt vitézek sírja az a vár, S élő szerelmem bölcseje a kert .. Dicső vitézség! édes szerelem! (828/3 : 201) *német* ~ e könyvben megmutattatik, hogy tavaly Budánál német vitézség győzött, nem pedig magyar (Drt/4 : 207) →*székely* ~ 5 : 137 *személyes* ~*:* *(páros kif)* Edvárd, Mortimer, Gloucester, Ashby gróf és fia .. olly személyes vitézséggel és megerőködéssel harcoltak, mint csak lehetett (RH/6 : 226); *(birt szerk, kép:)* ~ *könyve*← 4 : 357 *(kép, párh:)* ~ *cserfája*← — *szerelem rózsája* 2 : 255 — **a)** *(gúny)* 'hősködő, ill. gyáva viselkedés': Egy sem mozdult, midőn az állomány Ingott, s kellett vón hadba menniök .. A hadban föllázadtak, itt kitünt Vitézségök sem válik érdemökre. (Cor/4 : 226); *(jelzővel:)* →*győri* ~ 2 : 159

2. *(elav)* 'vitézek, hősök összessége': Zsigmond király nagy kevélyen Végignéz a vitézségen .. És így kezdi cudar gúnnyal: „Nos hát, nagy jó uraimék .. Az életet megkapjátok." (834/3 : 208)

vitorla fn **14** | *-Ø* 1; *-ja* 2, *-nk* 1, *-jok* 1; *-id* 1 | *-t* 4, *-kat* 1; *-jába* 1; *-mnak* b 1; *-kkal* 1

1. '(vízi járművön) a szél felfogására, hajtóerejének kihasználására való vászonlap': A forgószél kereng .. Egy vitorlánk van. . . a Kormányos halovány; Ki merne szállani Most csónakunk után? (418/2 : 10—1) Félretettem evezőmet, Mért is volna az kezemben? Hisz mindegy, akárhová visz Vitorlámnak játszótársa, A kis gyermek-fuvalom (717/2 : 339) *(páros kif:)* →*árboc és*

~ 3 : 43; *(jelzővel:)* *→hangos* ~ 6 : 450 *→lobogó* ~ 2 : 156 *szárrétű* ~ *: (met)* az elragadó szél Képzeletem szárrétü vitorlájába belé fújt, Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part, S ringat habkarján a látkör nélküli tenger (650/2 : 235) *→széles* ~ 1 : 204; *(szókapcs:)* ~*t* *→(ki)feszít* 6 : 448, 450 (2×), ~*t ki-* v. *meg-* v. *összetép* 2 : 156 *(kép)* Lényed zordon s arcod parancsoló; Vitorláid meg vannak tépve bár, Nemes hajónak látszol. (Cor/4 : 336) + 3 : 194; *(Sz-szerű:)* ~*kat* *→lebocsát* 6 : 21

2. 'a szélmalom több ágú, lapátforma forgó szárnya': *(megelev)* Ugy szeretek állni A szélmalmok előtt! elnézem ezeket, A mint vitorlájok hányja, egyre hányja A cigánykereket. (787/3 : 80) *(jelzővel:)* *széles* ~ Szanaszét a város végén a szélmalmok Széles vitorlákkal. (uo.)

vitorlás mn **1**

'a szél hajtóerejét vitorla (1.) alkalmazásával kihasználó (hajó)': Más nap reggel vitorlás hajón a Boldog ifju a tengerre szállt (490/2 : 48)

vitorlátlan mn **1**

'vitorlával (1.) nem rendelkező': *(fordított hsl-szerű)* Nem a vitorlátlan hajó a tengeren, Nem e jő lassan, nem e jő, Te jösz lassan, te vén idő. (631/2 : 212)

vityilló fn **1**

(biz) 'szegényes kunyhó, viskó': Ott a vityilló pusztaközepen. Él a juhász és felesége benn. (73/1 : 23)

vív ige **74** | 49: *-ok* 1 ~ *vivok* 6, *-sz* 1, *-Ø* 1 ~ *ví* 1, *-unk* 1 ~ *vivunk* 2, *-nak* 3 ~ *vínak* 2; *-ja* 1; *-tam* alr 2, *-ott* 3 ~ *vivott* 1 ~ *vítt* 2, *-tunk* 1, *-tatok* 1, *-tak* 2 ~ *vivtak* 1; *-ta* 1; *vívánk* 1; *víni fogok* 2, *víni fogsz* 1, ~*ni fog* 1 ~ *víni fog* 1 | *-tam volna* alr 1 | *-j* 1, *-jon* 1 ~ *-jék* 1 ~ *víjék* 1, *-junk* 1, *-jatok* 1, *-janak* 1 || *víhatsz* 1 | *víhasson* 1

1. tn 'fegyveres harcot, küzdelmet folytat': Még vínak oly erősen, Oly fáradatlanúl! A szittya kar csapásin Sok alemann kimúl. (53/3 : 279) Pihenjetek; mint rómaiak vivánk, Barátim (Cor/4 : 250) + 1 : 69; 4 : 246; 6 : 225; *vmiért* ~ a hősök, kik itt a hazáért vívtak, Hazátlan bujdosók, földönfutók lettek (613/2 : 192), *vmivel* ~ 1. 'vmely ellenség ellen harcol': Oroszlánokkal vívtunk hajdanában, És most e tetvek egyenek-e meg? (815/3 : 188) *(kép* is; *ism)* vivok Szereteteddel olly hőn s nemesen, Mint egykor nagyravágyásom vivott Vitézségeddel. (Cor/4 : 337); 2. 'vmely fegyverrel harcol': *vmiért* Bilincset vertenek belőlem .. a ki kard valék, S ki vélem vítt a szabadságért, Most azt szorítom (516/2 : 93); *(szókapcs:)* *vkivel életre-halálra* ~ *: (megszem)* jöttek [a felhők] Mint haragos vad férfiak, Hogy a viharral, e zsarnokkal, Élet-halálra vívjanak. (579/2 : 153) — **a)** ts 'ua.': *(szókapcs:)* *(vki ellen* v. *elleni)* *→harcot* ~ 2 : 275, 277; 5 : 142 *ütközetet* ~ [az] ütközet .. egyike volt a legvéresebbeknek, miket e korban vivtak (P 272/5 : 133); *(fig etym:)* *(vmiért)* *→viadalt* ~ 3 : 190, 280 — **b)** ts *(vál)* 'vmi ellen harcol': *vmivel* ~ 'vmilyen fegyvert használ': *(kép)* Ki kegyetekre ⟨bizza Magát .. Tölgyeket ví sással⟩ épít .. tölgyeket Hasít sással. (Cor/4 : 233, 411) — **c)** ts *(átv, vál)* 'ostromol': *(kép)* lángol a nap, az égnek ifja, Lángol, mert kebelét a szerelem vívja (397/1 : 344)

2. tn 'vágó- v. szúrófegyverrel párviadalt folytat': [Saul:] Itt a kard. [Sámson] (elveszi a kardot.. . vívnak . .) (TH/4 : 198) Ha Marcius s én tán találkozunk, Megesküvénk, hogy mindaddig vivunk, mig Egyik lehull. (Cor/4 : 240) + 4 : 255, 301, 365, 386; 6 : 374, 384 *(tőism:)* ~ — *vívni* — *vívás←* 4 : 198 *(kép)* Szerelemnek lobogója szívem. Érte két szellem viaskodik .. Egyre vínak (347/1 : 304); *vkivel* ~ 'vki ellen harcol': Ha birkoznék a föld két részre állva, S ő [= Aufidius] pártomon vón: átmennék, hogy ő Velem ⟨víjék⟩ vívjék (Cor/4 : 236, 411) + 4 : 254, 386; 6 : 39, 225, 333, 345 *(párh)* Ötször vívtam veled S ötször verél meg engem, Marcius (Cor/4 : 259); *(ford szókapcs:)* *együtt* ~*nak* 'egymás ellen harcolnak': Ti [= Marcius és Aufidius] együtt vívtatok [You have fought together] (Cor/4 : 236) + 4 : 265 — **a)** 'párbajozik': Víni fogok. De te hítál ki; jogom van fegyvert választani. (HKöt/4 : 27) Nekem elvem, hogy csak ugy a híriért soha sem vivok .. a párbaj nem tréfa (L 218/7 : 155) + 4 : 28; 7 : 54 *(tőism, ism)* Tehát nem vívunk? kérdé .. — De igen .. Mindenesetre vivunk; de .. nekem jogom van .. Erősebb fegyverrel víni (HKöt/4 : 29—30); *vkivel vkiért* ~ Párbaj? .. és kivel? — Te értted ki mással vívtam volna, mint Ternyeivel. (HKöt/4 : 32); *(szókapcs:)* *vkivel életre-halálra* ~ élet-halálra senkivel sem vivok, mert megölni senkit sem akarok (HKöt/4 : 73)

3. tn 'kard- v. tőrvívást sportként űz': *(felsor)* Fiam .. lovagolt, vívott, úszott, korcsolyázott, lövöldözött (HKöt/4 : 74)

4. ts *(vál)* 'kikényszerít; kivív': Rómába minden tisztséget kiirtasz, Hogy így zsarnokhatalmat vívj magadnak. (Cor/4 : 318)

vívni fn in 23 | **vívni** 7, **vivni** 2, **víni** 14: *-ni* 21; *-nia* 1, *-nunk* 1

1. *vmivel* ~*ni* 1. *(kép)* a csillag-sugár .. fürdeni a tóba jár, Ha fellegekkel nem kell vivnia (598a/7 : 633); 2. *(kép)* nem akarok olly fegyverrel vívni, mellynek egyik vége legyőzné .. ellenemet, de a másik vége engemet beszennyezne. (P 232/5 : 120), *vmi ellen* ~*ni* víni akarok Az alvilágnak minden haragával Romlott hazám ellen. (Cor/4 : 336)

— **a)** *harcot ~ni* Oh, ha visszanyernők a haláltól A sziveket, mik előbb dobogtak, Ujra víni a szabadság harcát (740/3 : 23) — **2.** Én gyakran láttam Monthermer Hugót víni (RH/6 : 362) + 4 : 275; 6 : 347, 385; *vkivel ~ni* Ashby gróf ürügyet keresett, ellenével víni (RH/6 : 366) + 6 : 268 *(tőism:) ~ni — vivás←* 4 : 198, *vki ellen vmivel ~ni* Paraszt ellen bottal víni! . . Azt nem teszem. (RH/6 : 91); *(szókapcs:) (vkivel) életre-halálra ~ni* [Saul] két karddal jön . . [Borics]: Tehát vívni? [Saul:] Élet-halálra! (TH/4 : 183) + 6 : 350 *(halm:) vkivel találkozni — ~ni — győzedelmeskedni←* 6 : 331 — **a)** Vívnunk kell, Ternyei; vagy te ölj meg engem, vagy én öllek meg tégedet. — Párbaj? (HKöt/4 : 25) + 4 : 26, 27, 74; *vkivel ~ni* ez a pimasz erőnek erejével vívni akar velem (HKöt/4 : 26) *vmivel ~ni* a kihivott . . kész víni karddal, mibe secundansaim nem egyeztek bele, ajánlván a párbaj szabályaival megegyezőleg a pisztolyt (L 221/7 : 160) *(tőism:) →vív — ~ni* 4 : 29—30 — **3.** párbajra akartalak híni; azután jutott eszembe, hogy víni sem tudsz. (HKöt/4 : 21)

vitt 2. mn in 1 — **1. a)** Terhesen vitt harcok diadalma . . Kedvvel tölté a zord hőskebelt. (43/3 : 269)

[vivandó] 3. mn in: **vivandó** 1 — **1. a)** föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vivandó véres . . utósó lehelletünkig tartó csatára (L 290/7 : 214)

vö. **vívó**

vívás fn **3** | **vívás** 1, **vivás** 2: *-Ø* 1 | *-ban* 2 'vágó- v. szúrófegyverrel meghatározott szabályok szerint folytatott párviadal': le akarám őt [= ellenfelemet] fegyverzeni, vagy legfölebb csak könnyen megsebesíteni, hogy a vivás félbeszakadjon. (KH/6 : 22) — **a)** 'erre való képesség, alkalmasság': a vivásban egyenlők vagyunk; mindketten szeretünk némi hírt (RH/6 : 363) *(tőism)* [Saul:] Sámson, nesze e kard. Vívjunk, mig egyikünk meghal. [Sámson:] Hah . . vívni akarsz velem, mert tudod, hogy nincs párod a vívásban. (TH/4 : 198)

[vívási] mn: **vivási** 1

'vívásban megnyilvánuló, jelentkező': ügyesség által [ellenfeled] különös vivási módját . . meghiúsíthatod. (RH/6 : 362)

[vivát] fn: **vivat** 1 | *-ot* 1

'a „vivát" (lat 'éljen!') szó mint lelkesedés, tetszés kifejezője': *(szókapcs:) ~ot kiált* *a bábuk működnek, s a t. c. közönség gyönyörben olvadozva vivat-ot kiált nekik! (P 96/7 : 635)

Vive la République! 2

(fr) 'éljen a köztársaság!': A magasztos harcnak győzedelmes végén . . elkiáltanánk: „Vive la République!" (799/3 : 99) Oh mikor én meghallottam, hogy Lajos-Fülöpöt elüzték s Franciaország respublica! . . Vive la république! kiálték föl (P 201/5 : 80)

vívó mn és fn 8

I. mn 2

1. *(szépítő)* 'verekedő, dulakodó': Az amazontermészetű Márta Hős elszántsággal törte magát át A vívó tömegen (HK/1 : 147)

2. *(átv, vál)* 'ostromló': *(kép)* Száz alakba öltözik szerelmem, Száz alakban képzel tégedet . . sziget vagy s vívó szenvedélyem Mint szilaj folyam fut körüled. (344/1 : 302)

II. fn 6 | **vívó** 2, **vivó** 4: *-Ø* 2 (b 1); *-k* 1 | *-t* 3 'az a személy, aki (párviadalt) vív': pontosan vizsgálák meg a vítért, meggyőződésűl, hogy nincs rajta mélyedés vagy domborodás . . mit egyik vagy másik vivó használna fordíthatna. (RH/6 : 383) + 6 : 188; *(szókapcs:) ~t tart készen keblében* 'kész vmiért síkraszállni': Lucy, ki látott, becsült, csodált, mindig tarta készen vívót keblében, hogy Monthermer Hugo ügyét védelmezze. (RH/6 : 144) — **a)** '(vhogyan) vívni tudó v. akaró személy': Vivók, kik párbajt keresnek, igen jól értenek könyökökkel döfni, s lábakra gázolni. (KH/6 : 29—30); *(jelzővel:) híres ~* Hugo . . lándzsát törni . . vágyott a leghíresebb vívó ellen, kit Europa kiállítani képes volt. (RH/6 : 216) *jó ~* [Hugó] egy harcjátéknál . . a négy legjobb vivót dobta le lováról. (RH/6 : 268)

[vívói] mn: **vivói** 1

'vívással kapcsolatos': igen jól ismerjük vivói erődet és ügyességedet (RH/6 : 268)

vívő fn **1** | *-jének* 1

'az a személy, aki vmit visz': e gondolat ada bátorságot, önt megkérnem, hogy virágcserepe vivőjének elfogadjon. (J/6 : 398)

víz fn **136** | *-Ø* 27 (b 6) ~ *viz* 13, *vizek* b 1; *vize* 8 | *vizet* 30, *vizét* 2; *-be* 10 ~ *vizbe* 5, *vizembe* 1, *vizébe* 1; *-ben* 2 ~ *vizben* 3, *vizében* 4; *vizből* 6, *vizéből* 2 ~ *vizébül* 1; *-en* 1 ~ *vizen* 10, *vizeden* 1, *vizén* 3; *-nek* b 1; *vizénél* 1; *vizekre* 1; *-től* 1; *-zel* 1

1. '(az élethez nélkülözhetetlen) színtelen, szagtalan, íztelen, természetes folyadék': Volt egy ember, nagy bajúszos . . elment a kúthoz. De nem volt viz a vederbe', Kapta magát, tele merte. (615/2 : 194) Van víz ebb' a fazékba'? (Ap/3 : 122) + 2 : 195 *(látomás; szembeáll)* Hát az mi ott? torony vagy óriás? . . kútat vagy sirgödröt ás? . . Most leereszti a roppant vedert . . . Nem víz, de vér, mit e kútból kimert. (411/1 : 358); *(szimb; szembeáll)* Tűz kell nékem; víz maradjon A békának és a halnak És a rosz poétáknak (606/2 : 185); *(jelzővel:) tiszta ~: (met, tréf)* a rágalom . . A legszűzebb ártatlanságnak

Tiszta vizét is Bémocskolja iszappal (HK/1 : 125) (mennyiségjelzővel:) *egy →dézsa ~* 1 : 213 *→fazék ~* 3 : 123 *egy kis ~* ugy hiszem, te fogadsz magadnak valami legényt. Ez .. anyáméknak .. hébe hóba egy kis vizet mi egymást is hozhat (L 238/7 : 171) *→veder ~* 2 : 195; **Sz:** *sok ~ elfoly a →Dunán* 1 : 70, 386 *→ereiben ~ foly vér helyett* 1 : 198, 398 *vizet hord a →Dunába* 2 : 297 | (mosással, mosdással kapcs:) Ki .. a vízben a ruhát tisztázza, Iluska az (JV/1 : 181) [az úrfi] Sarat kent rá, aztán nyakon veré, A mért ollyan tisztátalan, Szemébe önté a vizet, s ha sírva Fakadt rá, mazna fattyunak nevezte. (Ap/3 : 133) + 1 : 198; *(jelzővel:) nagy veder tiszta, hideg ~* Blawket Tamás .. azon gyors .. piperét vitte végbe .. [ami] egy vagy két nagy vödör tiszta, hideg vizből állt, mi .. fejére, s meztelen vállaira öntetett (RH/6 : 80) | (tűzoltással kapcs; *szimb, ellent)* Oh fiam, fiam, tüzet készítesz számunkra; nézd, itt a víz, azt eloltani. (Cor/4 : 359)

2. 'ennek vmely mederben álló v. folyó tömege': A szigetről zöld fa-lomb Mártja a vízbe magát (244/1 : 233) Szilaj Pista Csónakát a partról eloldozta .. Át is ment a vízen a szigetbe. (SzP/2 : 54) + 1 : 181, 205, 210, 221; 2 : 281; 5 : 53; 6 : 78; 325 *(poláris kif:) →szárazon és ~en* 6 : 97 *(párh:) ~ — part←* 1 : 181; *(hsl)* Vérök föllázadt, sustorgott, miként A víz, a mellybe a villám csapott (S/2 : 77) *(kép)* a hellenek és .. a celták .. Két város, a mellyet A tengerek árja benyel, Csak tornyaik orma maradt ki a vizből .. Homér s Oszián. (658/2 : 243); *(jelzővel:) →átlátszó ~* 3 : 113 *→hömpölygő vizek* 6 : 449 *tiszta →szőke ~* 1 : 198; *(birt szerk:) ~ alja←* v. *→feneke* v. *→mélye* 2 : 202, 389; 3 : 104; 5 : 130 *~ árja: (alleg,* részleges *ism)* Habár fölül a gálya, S alúl a víznek árja, Azért a víz az úr! (757/3 : 43) *~ fölszíne←* v. *→tükre* 1 : 276; 5 : 40, *→forrás vize* 1 : 111 *patak vize* 1 : 211 *→tenger vize* 1 : 353; 2 : 386 *→tó vize* 3 : 22, 113, (folyónévvel) *→Dnyeszter vize* 3 : 91 *→Duna vize* 1 : 74 *→Gangesz vize* 5 : 114, *Rima vize* ld. **Rima-vize,** *Wye vize* 6 : 153; *(szókapcs:) ~be →dob*[1] v. *→hány*[1] v. *lök* v. *→vet* 1 : 217, 269; 2 : 61, 365, 380; 4 : 65; 6 : 116, *~be fúl* 6 : 60 *(ellent)* A város alatt foly a Rima-vize .. majd bele fúltam .. Ha mégis bor lett volna, de vizbe fúlni. . . secatura! (UJ/5 : 33), ld. még **[vízbefúló], vízbefúlt,** *~ hullás* ld. **vízbehullás,** *~be →ugrál* v. *→ugrik* 4 : 34, 62; 5 : 116; 6 : 417, *vminek vizéből →iszik* 1 : 111; 3 : 22, 178 | (kiáradt víztömegről:) A fogadótól jobbra balra tengert láttunk .. A víz közepén nyúlik végig .. a nevezetes töltés (ÚL/5 : 47) *(ism)* Kicsapott a folyó, Vízben úszik a táj .. egy halomról Nézek át a vizen; A vizen keresztül Galamb száll sebesen. (296/1 : 270) + uo. — **a)** 'ennek felszíne, tükre': csendes tóban hattyúk ringanak, Fehér nyakok .. bókot integet A vízbe néző hold sugárinak. (218/1 : 175) hosszu orrát üti víz alá a Gólyafiak anyja (787/3 : 79) + 1 : 350; 3 : 186; 5 : 63, 80; 6 : 115 *(verscím)* Vizen (149/1 : 88); *(párh)* Leleszen fölül foly a Latorca .. Folyása kanyargó, vize világoszöld, környéke erdős (ÚL/5 : 67); *(kép)* szerelem! Te nagy folyó, melly egyszer szemetet, Máskor virágot hordasz vizeden (S/2 : 78); *(jelzővel:) →csendes ~* 4 : 323 *→táncoló ~* 6 : 81; *(birt szerk:) patak vize* 1 : 184; 2 : 69 *tó vize* midőn először ültünk E tó fölött .. Igy tükrözé vissza a tónak Vize a tiszta kék eget (814/3 : 186) + 1 : 187; 2 : 67; *(szókapcs:) ~ hullámzik* 2 : 13 *~en →sétálgat* 6 : 22 — **b)** 'ennek áramlása, sodrása': a mint halásztam a falu alatt, nekem hozta a víz [a kalapot]. (HKöt/4 : 43) **Sz:** *~ vki →malmára* 4 : 182 **Km:** *→lassú ~ partot mos* 6 : 196 — **c)** 'árvíz, özönvíz': *(tőism:) →vízözön — ~* 1 : 32 *(páros kif:) tűz ~* ld. **tűz-víz,** *(halm)* Téged megmenteni? tüzön, vizen, nyilzáporon, minden veszélyen keresztül örömest. (TH/4 : 186)

3. 'ivóvíz': Enni nem ettek mást, mint levegőeget .. Ha szomjaztak, vizet felhőből facsartak. (JV/1 : 193) „.. Igen szomjazom." Néhányan elsiettek, s vizet hoztak a patakból. (RH/6 : 230) + 7 : *635 *(páros kif)* *a király megszomjazott .. kisérői .. forrás és viz után láttak a nagy rengetegben. (P 96/7 : 634) *(halm:) ~ — kenyér← — szabadság* 4 : 179 *(szembeáll:) ~ — étel←* 3 : 29, *(ellent:) bor — ~* v. *~ — bor* 2 : 8; 5 : 33 *(verscím)* Viz és bor (82/1 : 32); *(jelzővel:) jó ~* Quintus s Publius .. Csatornákon legjobb vizet hozának (Cor/4 : 289) *tiszta ~* Nyujts a szomjazónak tiszta vizet (TH/4 : 179), (mennyiségjelzővel) *egy kis ~* Ha ördög nem vagy, adj egy kis vizet innom. (RH/6 : 324) *→félmesszely ~* 4 : 67 *(egy) →pohár (cukros) ~* 6 : 68 (2×), 324; *(szókapcs:) vizet (→meg)iszik* 1 : 104, 151; 4 : 67; 6 : 68 (2×), 324 *(verscím)* Vizet iszom (172/1 : 103) *(szembeáll)* Most pénzem nincs — vizet, S nem bort, azért iszom (172/1 : 104) *(szembeáll, ism; refrén)* Nem bort. . . vizet iszom, Vizet bizon. (172/1 : 103 [3×]) *(szimb,* részleges *ism)* Szomjas valék s vizet hiába ittam, Nem enyhité viz a tikkadt kebelt. (T/2 : 15), *(tréf körülírás:) a vizet →mosdásra használja* 1 : 104 *→iszonyodik a ~től* 4 : 69 | *(ráértés; ellent)* A víz által a bűn éje Elseperve lön .. A bú éjjelét — Bennem a *viz* tehetetlen! — Csak bor mossa szét. (82/1 : 32)

4. 'csapadékvíz': Megindult a felhő .. Subájáról Jancsi lerázta a vizet (JV/1 : 187) Szakadt az eső .. de a lelkesedés ollyan, mint a görögtűz, a víz nem olthatja el. (P 201/5 : 81) *(páros kif:) ~, sár←* 2 : 241; *(szókapcs:) ~ csorog←* 2 : 148

5. 'könny, ill. verejték': [Ternyei] Arcán víz csurgott végig. . . könny-e vagy veríték? (HKöt/4 : 65) *(ellent)* Könnyektül ázik ama kedves arc, A mellyet annyiszor csókoltam én. Most víz van ott, hol egykor tűz vala! (824/3 : 197) | *(ráértés; szembeáll)* a halottra kőnyet Ejteni szokás; Engemet viz ott se érjen . . Sirja hát hideg poromra Könyét borkehely. (82/1 : 32)

6. 'varázserejű folyadék': *(jelzővel:)* →*bűvös* ~ 2 : 44; *(birt szerk:)* *élet vize* Látta Iluskává válni a virágot . . Hát az élet vize volt ez a tó itten, Mindent föltámasztó, a hova csak cseppen. (JV/1 : 221)

[Vízakna] tulfn: **Vizakna 5** | *-Ø* 3 | *-ra* 2 (földrn) 'erdélyi város (Ocna Sibiului, România)': Négy nap dörgött az ágyu Vizakna s Déva közt (824/3 : 220) Febr. 4-én kijött elénk az ellenség Szebenből . . Vizakna előtt megtámadott bennünket (P 272/5 : 133) + 5 : 132, 133 (keltezésben:) Vizakna, februar 3. 1849. Bém táborában vagyok. (P 272/5 : 132)

[vízár] fn: **vizár 1** *(vál)* 'áramló víz': Az illanó vizár Vig hangokat danol. (50/1 : 8)

[vízbefúló] fn: **vizbefuló 1** | *-nak* b 1 'vízben fuldokló személy': *(hsl-szerű)* Flamareilné asszony . . egy vizbefulónak vonagló erejével kapaszkodék belé [férjébe] (KH/6 : 45)

vízbefúlt fn **2** | **vízbefúlt 1, vizbe fult 1**: *-at* 2 'vízbe fulladt személy': *(párh)* láttunk valami húsz agyonlőttet, s mintegy ötven vizbe fultat. (P 272/5 : 137) *(kifejtett hsl)* Ugy képzelém őt, mint vízbefúltat, ki hosszan úszott a habok alatt, s most még egyszer fölmerült, hogy aztán örökre elsűlyedjen. (HKöt/4 : 22—3)

vízbehullás fn **1** *vízbe hullás* 'ua.': virágok, mint kacér leánykák, Kandikálnak a víz fényes tűkörébe . . a viráglyánykákhoz jőnek az imádók . . a vadméhek, S élveznek szerelmet. Hejh, de sok megjárja! Vízbehullás vége részeg örömének. (309/1 : 276)

[vízcsepp] fn: **vizcsepp 1** | *-ek* 1 '(nyirkos helyiségben lecsapódó) víznek elkülönült cseppje': börtönömben . . arcomon megfagynak a vizeseppek, mellyek rá a boltozatról hullanak. (TH/4 : 196)

vízcsöbör fn **3** | **vízcsöbör 2, vizcsöbör 1**: . . *bröt* 2; *-rel* 1 'nagyobb, füles víztartó edény': (részleges *ism)* Mig a földmives két ellenével viaskodott . . [Katica] fölkapott egy vízcsöbröt [Kübel] . . s . . a csöbör egész tartalmát a küzdőkre önté (RH/6 : 78) — **a)** 'ennek tartalma': Katica azt gondolta, hogy komolyan civódunk, s egy vízcsöbröt [einen Kübel Wasser] önte ránk (RH/6 : 85) (mint mértékegység; *tréf)* „. . . ép olly meleg ünnep nap volt, mint a mai." „Melegebb, mylord, egy vizcsöbörrel [Eimer] melegebb" (RH/6 : 129)

vizenyős mn **1** 'víztartalmú; *(átv)* híg, tartalmatlan (szellemi alkotás)': *(ráértés, gúny)* szép, a ki jól tud uszni, mivel én sokkal kisebb mértékben dicsekedhetem, mint sok magyar versiró-collegám, kik tengernyi vizenyős verseikbe sem fulnak bele. (UJ/5 : 33)

vizes mn **4**

1. 'vízzel lepett': *(szembeáll)* megtörlém tenyeremmel képemet, s ekkor láttam, hogy az nem vizes, hanem véres. (HKöt/4 : 47)

2. 'vizezett, vízzel hígított (bor)': *(ism, tréf)* azóta mindig vizes bort ittam. . . — Vizes bort ittál? — Azt . . mert mindig sírva ittam boromat, s könnyeim bele hulltak poharamba. (HKöt/4 : 67) *(szembeáll)* Hejh, kocsmáros, bort! ihatnám Tiszta bort! mert ha vizes lesz . . kancsód a falhoz vágom (606/2 : 186)

[vízforrás] ld. **[savanyúvízforrás]**

vízgyógyintézet fn **1** | *-be* 1 'hidegvizes gyógymódokat alkalmazó (elme)gyógyintézet': *(szépítő körülírás:)* ~*be való* 'bolond': *(párh)* Hölgyek és virágok! . . ki . . egyiköket sem szereti, olly lény, melly — inkább teve, mint ember — Zaharába vagy teljes életére vízgyógyintézetbe [Wasserheilanstalt] való. (J/6 : 393)

[vízililiom] fn: **vízi líliom 1** | *-ok* 1 'vmely vízinövénynek (nem a sárga virágú vízililiomnak) fehér virága': virító zöld mezők, rajtok egy-egy kis tó, szélén sás, tisztáján pedig fejér vízi líliomok (ÚL/5 : 66)

[vízinövény] fn: **vizi növény 1** | *-ekkel* 1 'vízben élő növény': A ház és fák között zöld vizi növényekkel födött tó állott (RH/6 : 296)

[vízirányos] mn: **virányos 1** 'vízszintes': A házak mellett virányos, épen olly magas karók álltak, hogy alattok egy egy lovag . . átmehetett (RH/6 : 151)

[vízirányosan] hat: **virányosan 1** — a tövis között egy kis hágcsó állott, két széles fönnálló s két virányosan fekvő kőből (RH/6 : 287)

vízkórság fn **1** | *-ban* 1 *(nép)* 'a bőr alatti kötőszövetekben és a test üregeiben felgyűlt vizenyő okozta beteg-

ség': *(tőism, tréf szembeáll)* én, a ki annyira iszonyodtam a víztől, ime vízkórságban halok meg. (HKöt/4 : 69)

vízözön fn 4 | **vízözön** 3, **vizözön** 1: *-Ø* 3; *-je* 1 *(bibl)* 'a világot elpusztító nagy árvíz'; Oh mennyi, mennyi a gazember E földön! . . Ha mind esőcseppé változnék . . Támadna egy új vízözön. (409/1 : 356) *(tőism)* Bűnnek éje ült a földön. Jött a vízözön, A víz által a bűn éje Elseperve lön. (82/1 : 32) *(szembeáll:)* ~ — *vérözön*← 2 : 84 *(met)* [a szerelem] Ez az egy fa, mit kétségbesésem Vízözönje még el nem lepett, Mellynek ágán bujdosó reményem Még lel egy kis menedékhelyet. (577/2 : 150)

vízpart fn 2 | **vízpart** 1, **vizpart** 1: *-on* 2 'folyó- v. állóvíz partja': A vízparton . . töméntelen bíbic Jajgat keservesen. (787/3 : 79) *(hsl)* vezéreink . . eszméletet-vesztve állnak a nemzet előtt, mint a ⟨vizparton⟩ parton a tyúk, midőn az alája rakott kácsatojásokat kikeltette (P 224/5 : 116, 231)

vizű mn 1 (jelzővel) 'vmilyen vizet magába foglaló': *fekete* ~ *tengerszem*← 3 : 148

vizsga mn 1 'figyelő, kutató': [Márta] Szétnézett vizsga tekintettel (HK/1 : 146)

vizsgál ts ige **25** | 22: *-ja* 5, *-juk* 1, *-ják* 1; *-t* 1; *-ta* 1; *-á* 8, *-ák* 2 | *-nók* 1 | *-jam* 1 || *-hatnók* 1

1. 'figyelmesen szemügyre vesz': az öreg . . épen olly kevéssé jóakaró tekintettel vizsgálá vendégét, a mint nehány pillanattal elébb rajta is esett (KH/6 : 38) Egyszerre az a hír szárnyal, hogy katonaság jön. . . körülnéztem, hogy az arcokat vizsgáljam, egyetlen egy ijedt arcot sem láttam (P 201/5 : 82) + 6 : 8, 9, 37, 52, 80, 166 *(párh)* Megálltak a csapkodó patak partján, s bámulák táncoló vizét, vizsgálák a fürge halat (RH/6 : 81); (hat-val) *pontosan* ~ [Montfort] néhány percre megállt, s pontosan vizsgálá a környéket maga előtt (RH/6 : 220) + 6 : 209 — **a)** 'szemügyre véve tanulmányoz': Vizsgálják a pénzes erszényt, Mennyi volt benn s mennyi van még (724/2 : 347) (hat-val) *figyelmesen* ~ A két szerető . . hallgatva néze egymásra, s figyelmesebben, mint eddig, vizsgálá a változásokat, miket tiz évi elválás okozott. (KH/6 : 43)

2. 'közvetlen tapasztalással igyekszik meggyőződni vminek a mivoltáról v. milyenségéről': *(páros kif)* A díjak a kiváncsiság első tárgyai voltak . . az ívet szemlélék, s egy két kéz ki is nyúlt, hogy megfogja s vizsgálja. (RH/6 : 87); (hat-val) *közelebb* ~ [Jánosnak] megakadt a keze valamiben, Közelebb vizsgálta s látta, hogy mi legyen. (JV/1 : 214)

3. 'utánjárással, megbeszéléssel v. gondolati elemzéssel igyekszik tisztázni vmit': E tények azokban, kik ezeket vizsgálák, azon gyanút gerjeszték, hogy a gróf segédseregeket vár (RH/6 : 207) *(ism)* Ha a legnagyobb férfiaknak . . minden tetteit vizsgálnók s vizsgálhatnók: látni lehetne, hogy nem egy nagy tévedést követtek el (RH/6 : 173); (hat-val) *fáradatlanul*, ill. *gondosan* ~*: (ism)* kérdések lengenek [a bölcsnek] Virasztó szemei előtt . . Vizsgálja őket gondosan, Vizsgálja fáradatlanúl, Vizsgálja hosszu évekig (691/2 : 287–8) *közelről* ~ „Kedves szabadítóm! . . Hogyha kedved tartja, feleséged leszek." . . „Menjünk, rózsám, elébb az édes atyádhoz. Ott majd közelebbről vizsgáljuk a dolgot." (JV/1 : 198)

vizsgálni fn in 2 — **1.** (hat-val) *pontosan* ~ A gróf . . olly pontosan látszék a vonásokat [= a halott arcvonásait] vizsgálni, mintha azokat örökre emlékezetébe akarná vésni. (RH/6 : 344) — **a)** A férfiak . . koronként visszatekintgettek, az eseményeket vizsgálni (RH/6 : 92)

vizsgálva 1. hat in 1 — **1.** [a férfi] arca ismerősnek tetszett előttem — ő is vizsgálva néze rám. (NI/6 : 437)

vö. **vizsgáló**

vizsgálás fn **1** | *-ában* 1 'az a tény, hogy vmit vizsgálnak (3.)': mi történt tegnap, midőn atyámmal itt valál? Minden tette fontos lehet a sötét dolog vizsgálásában. (RH/6 : 307)

vizsgálat fn **18** | *-Ø* 7; *-a* 2 | *-ot* 3, *-okat* 1, *-át* 1, *-ukat* 1; *-ánál* 1; *-ra* 2

1. 'megfigyelés, gondos szemrevételezés': *(jelzővel:) éles és* →*bíráló* ~ 6 : 14 *közelebbi* ~ [a hírhozó] a meggyilkolt kardját . . elhozá magával. Közelebbi vizsgálat [Besichtigung] után véresnek találtaték az acél (RH/6 : 301) + 6 : 183; *(szókapcs:)* ~ *ot végbevisz* [Edvárd] tapasztalta . . mi éles és biráló vizsgálatot [Beobachtungen] . . tudnak a hölgyek a szórakozottság s egykedvűség színe alatt végbevinni (KH/6 : 14) — **a)** 'tanulmányozás': Ön többre becsüli a csillagvizsgálást a hölgyekkeli mulatásnál . . e vizsgálat [Untersuchung] nem igen gyorsan halad. (KH/6 : 67) — **b)** 'egészségi állapotra vonatkozó észleletek szerzése': Katica . . figyelmesen szemlélé [a sebet] . . Midőn vizsgálatát [Besichtigung] bevégzé, szemeit a férfi arcára emelé (RH/6 : 325) — **c)** 'katonai ellenőrző szemle': *(hsl-szerű)* Edvárd . . hajának egy fürte, frakkjának egy gombja, mellényének egy virága sem volt ment . . ép olly lelkiismeretes szemlétől, millyen egy század vizsgálatánál [Besichtigung] a kapitány által történik (KH/6 : 14)

2. 'tényeknek való utánjárás az igazság kiderítése érdekében': a becsületes kémeknek, kik lépteimet a vártól a városkapuig követék, tovább kellett volna vizsgálatukat [Nachspürungen] folytatniok (RH/6 : 270) A tennapi gyülésben neveztek három tagot a követek közül, kik hozzátok mennek vizsgálat végett . . majd napfényre hozzák ezek az igazságot (L 218/7 : 155) + 7 : 155 *(tőism)* [Ashby lord] Már előbb óhajtá a dolgot megvizsgálni, de azon ember elszökése . . félbeszakasztá a vizsgálatot [Nachforschung]. (RH/6 : 126) *(párh:)* ~ — *párviadal*← 6 : 268; *(jelzővel:)* →*személyes* ~ 6 : 333; *(szókapcs:)* ~*ot tesz* v. *tétet* személyes vizsgálatokat is tehetett [Nachforschungen anstellen] . . de megmondák neki, miszerint az Ashby Rikárd iránti bizonyítványok egy hét előtt meg nem szerezhetők (RH/6 : 333) + 6 : 133 — **a)** 'részletezés, elemzés': [Lucy] szerelme története kissé különös, s vizsgálatra méltó [verdient, dass man etwas genauer darauf eingehe] (RH/6 : 143) *(szembeáll)* A férfiak rosz szokása, éneklés- és ivással mulatni . . régi időktől származik . . noha annak elhanyaglása sokkal tisztességesebb, mint vizsgálata [Beobachtung ~ observance = tkp.. 'megtartás'] (RH/6 : 239)

3. 'értékelés, bírálat': *(jelzővel:)* *szigorú*~ Tekintetes Szerkesztő Ur! Van szerencsém néhány dalt küldeni, azon alázatos kérelemmel, hogy szigorú vizsgálat után . . az Athenaeumba fölvenni . . méltóztassék. (L 21/7 : 19); *(szókapcs:)* ~ *alá bocsát* nem azért törültük el marcius 15-kén a censurát, hogy munkámat egy kupaktanács vizsgálata alá bocsássam. (P 207/5 : 98) ~ *alá vesz* hejh, ha a hátatok mögé láthatnátok, s jó magatokat belsőképen vizsgálat alá vennétek [make . . an interior survey]. (Cor/4 : 262)

vizsgáló mn és fn **10**

I. mn 7 | 4

1. 'figyelő, fürkésző (szem, tekintet)': *(páros kif)* Edvárd . . éles, vizsgáló tekintetet vete a fiatal nemesre (RH/6 : 183) *(szembeáll, párh)* Montfort . . Egész lényében nagy nyugalom feküdt; szeme nem szigorú, de komoly, s nem annyira fortélyos, mint vizsgáló volt. (RH/6 : 175) — **a)** 'megfigyeléseket végző': a vizsgáló szem minden században, a társaság minden osztályában, s minden lépten találkozik [esztelenségekkel]. (RH/6 : 98)

2. 'hivatalos vizsgálatot (2.) folytató': A nemzetgyülési vizsgáló bizottmány (Bónis, Besze, Asztalos) a hét folytán lemennek Kunságba, akkor elvárom . . hogy ügyemet pártolni fogod. (L 220/7 : 158)

II. fn 3 | *-Ø* b 1, *-k* 1 | *-kat* 1

'megfigyelő személy': [a hölgyet] csak egy vizsgáló mesterségének szakadatlan üldöző szemüvege találhatá kevésbbé fiatal, mint szépnek (KH/6 : 6) Montfort arca nyugodt és szilárd maradott, még azoknál is, miket a közönséges vizsgálók baleseteknek tartottak (RH/6 : 207) + uo.

vizsgálólag hat 3 — **I.1.** *(szókapcs:)* ~ *néz* 6 : 79 *(páros kif:)* *erősen*, ~ A gróf egy pillanatig erősen, vizsgálólag nézett [Katica] szeme közé (RH/6 : 344) *mosollyal s* ~ Ön Hochberg elnök? szólt amaz, mosollyal s vizsgálólag nézve rám (NI/6 : 438)

vizsgálódás fn **1** | *-hoz* 1

(ford) 'elmélkedés, gondolkodás': [Lucy] Hallgatott, s elmélkedék; de végre visszatért lelke a fájdalmasb vizsgálódáshoz [Betrachtung]. Azonnal látá . . hogy Hugo a számüzöttnek tett igéreténél fogva le van kötve, szabaditására egy lépést se tenni. (RH/6 : 146)

[vizsgálódik] tn ige

'figyelemmel fürkész'

vizsgálódva 1. hat in **1** — *(páros kif:)* *szeme* ~ *s* →*részvéttel függ vkin* 6 : 155

[Voislova] tulfn: **Vaiszlova 1**

(román földrn) 'Szörénybalázsd, község az egykori Krassó-Szörény vármegyében (Voislova, Románia)': Vaskapun innen, Vaiszlova határőr falunál várt bennünket az ellenség. (P 272/5 : 137)

voks fn **17** | *-Ø* 1, *-ok* 1; *-otok* 2 (b 1) | *-ot* 4, *-okat* 1, *-ainkat* 1, *-ait* 1; *-ért* 1, *-okért* 1, *-aitokért* 1; *-aitokon* 1; *-ról* 1; *-ával* 1

'szavazat': ha [Coriolanus] kérni fogja voksainkat, nem tagadhatjuk meg tőle. (Cor/4 : 278) voksotok jutalmaúl Majd annyi tökfejet kaszál le, a hány Kucsmát akkor földobtatok. (Cor/4 : 349) + 4 : 277, 287 (3×), 315, 419; *(jelzővel:)* *édes* ~*: (gúny, ism)* „a voksot köszönöm, Az édes voksot . .” Hát nem csúfolás ez? (Cor/4 : 286) *érdemes* ~*: (gúny)* Két érdemes voksot már koldulék. (Cor/4 : 282) →*összeolvasztott* ~*ok* 4 : 295; *(birt szerk:)* →*mesteremberek* ~*a* 4 : 347 *nép* ~*ai* A tribúnok Reád ruházzák a nép voksait. (Cor/4 : 284) — **a)** *(átv)* 'szavazati jog': Illyen e csoport? Ezeknek voksot! most igérnek és Azonnal visszaveszik. (Cor/4 : 292) — **b)** *(átv, biz)* 'szavazó': Itt jő nehány voks. — Szavazzatok rám (Cor/4 : 283); *(jelzővel:)* *érdemes* ~ (A polgárok el) [Coriolanus:] Érdemes voksok! (Cor/4 : 284)

volkán ld. **vulkán**

volna igealak és segédige **856**

I. ft esz 3. sz-ű igealak, ld. **van**

II. ragozhatatlan segédige 856 | **volna** 829, **vóna** 3, **voln'** 1, **vón'** 1, **vón** 22 — (múlt idejű igealak után, a ft mód múlt idejének kif.)

1. (feltételes m-ban): az emberiség . . Illyen gonosz már kezdet óta. . . Hisz különben nem kellett vóna ⟨volna⟩ Százféle mesét . . Gondolni ki, hogy zaboláztassék. (459/2 : 34, 361) Más ennyit sem tűrne, régen Mondta voln': elég. (647/2 : 230) + 1 : 227; 2 : 8; 3 : 53; 4 : 24; 5 : 32; 7 : 150 (+ 217) *(ism)* Szegény kisded . . Miért kutyának nem születtél? Ottan lett vón neveltetésed Ez aszszonyság ölében, Eltáplált volna gyöngédgondosan (Ap/3 : 118) + 3 : 16; 4 : 24, 182; 5 : 113; 6 : 310; 7 : 34 (+ 42); *(párh:)* ~ — *vala* v. *vala* — ~ 6 : 59, 70, 158, 181, 190, 198 *(ism)* fiatalabb hölgy sok bolondságra vezethet vala . . idősb által nevetségessé lettél volna . . kacér nőkkel . . örökségemet zsidóknál számoltad volna le (KH/6 : 28) + 6 : 291 (2×) (ft értelmű *-nd* jövő időjeles múlttal v. elbeszélő múlttal *párh)* a . . kémeknek . . tovább kellett volna vizsgálatukat folytatniok, úgy nem leendett szükség e kérdésre. (RH/6 : 270) mindenik életre halálra harcolt volna bárkivel, ki tagadandá, hogy ők nem nevelt nemes emberek. (RH/6 : 294) + 6 : 288; (az igető *ism*-évl:) Oh én bolond! hisz ezt gyaníthattam volna, Sőt gyanítottam is . . . és még is eljöttem. (SzM/2 : 265) + 2 : 184, 262, 323; 4 : 179, 220; 5 : 18, 86, 135; 6 : 243 *(retr)* A fiú . . szólt, azaz hogy szólott volna, S nem tudott, csak szája mozgott (BI/2 : 328) | (jövőbe átképzelt ft múlt kif.:) azt hiszi, hogy ezt szó nélkül meg sem fogtam volna tenni, ha majd szükség lesz rá? (HKöt/4 : 75—6) *(ism)* „ . . a vízbe löktek, különben majd megmutattam volna nekik —" „Valóban csodát vittél volna véghez," felelt a másik gúnymosollyal. (RH/6 : 116) || (kérdés nyomósítására:) Olly gyalázatosan csaltál volna meg? (TH/4 : 164) + 4 : 189; 6 : 304, 367, 411 | (tagadó értelmű kérdés v. állító értelmű tagadó kérdés nyomósítására:) összevissza Gondolt minden tarkabarkát, És miért ne gondolt volna? (BI/2 : 316) Most talpon állunk újolag . . . Azért állottunk volna fel, Hogy újra földhöz sujtsanak? (836/3 : 213) + 1 : 326; 2 : 233; 3 : 84; 4 : 114; 5 : 65; 7 : 86 (+ 17) — **a)** (ft mm-ban:) Születtem volna gazdag úrnak: Bizonyság-tételért Egy-egy gyémántkövet dobnék el Minden kis szavadért. (733/3 : 15) + 1 : 117 *(ism)* Tartottunk volna össze: a világ most Tudná hirünket . . Tartottunk volna össze, nem törölnénk Szemünkből annyi fájdalmas könyűt (541/2 : 113) *(párh)* Kérte volna meg akkor Ashby Lucyt, bizonyosan oda adja vala az öreg gróf (RH/6 : 146) + 6 : 84; *csak . . .t ~ : (ism)* tűrném veszteségemet . . Csak elbucsúztam volna tőle, csak Egy szót mondhattam volna még neki (Ap/3 : 168); *(hogy)ha . . .t ~* Sirathatjuk . . Mohácsot, Kiket ott a török fegyver levágott; Ha őket eltemették vón rendesen, Húsz ezer sír állna ottan egy helyen (744/3 : 28) + 3 : 15; 4 : 45, 138; 5 : 69; 6 : 306; 7 : 184 (+ 17); *(párh:)* ~ — *vala* Ha a folyóba nem estél volna, mindnyájokat végig csépeled vala (RH/6 : 116) + 6 : 22, 114, 123, 146, 153, 198, 254, 258, (ft értelmű *-nd* jövő időjeles múlttal v. elbeszélő múlttal *párh)* sokkal jobb leendett . . Jennyre nézve, ha benne a szent tüzet soha föl nem gyujtotta volna ön. (J/6 : 408) + 6 : 143, 144, 174, 234, 238 (2×), 254 (2×), 297—8, 353, 372, 409 *(ism)* Ha más valamelly sereg lett volna . . ha mások vezérelték volna az ellenpártot . . saját bátorságuk . . talán megtanítandá őket, a keletkező harc elé reménnyel tekinteni. (RH/6 : 222) + 6 : 289 (3×), (az igető *ism*-évl:) a gyáva török sereg . . futásnak ered . . s talán mostanság is futna, Hogyha a huszárok el nem érték volna. De bezeg elérték (JV/1 : 197) + 5 : 108 — **b)** (ft mm fm-ában:) ha Etelke meghűlt Szíve ott alant nem Porlanék a sírnak . . Éjjelében: ah, ugy Tán nemcsak barátod Lettem volna egykor. (286/1 : 262—3) + 1 : 49, 197; 4 : 22; 5 : 72; 6 : 269; 7 : 93 (+ 7) *(ism)* ha más nemzet tagja volnék, nem szorultam volna rá, hogy én tegyem ez ajánlatot, mert nekem tette volna azt a nemzet. (L 287/7 : 211) + 7 : 41, *(párh:)* ~ — *vala* sok tanyán nem kaptak volna már ételt az utazók, ha nem hozának vala magokkal. (RH/6 : 152) + 5 : 28, 147; 6 : 5, 59, 147, 181; (ft értelmű *-nd* jövő időjeles múlttal v. elbeszélő múlttal *párh)* Ön boldog lett volna, ha Jennyt nejének nevezhetendé. (J/6 : 407) Hahogy [Coriolanus] consul maradt vón, ez leendett Közfájdalomra a tapasztalás. (Cor/4 : 344), (ft értelmű kj jelennel *párh)* ha akkor látok a világba: Nem marasztott volna tán hiába. (90/1 : 40) + 2 : 72; 4 : 14; 5 : 6, 116; 6 : 68; 7 : 87 (+ 21) *(ism)* szerelmemet én Titkoltam volna örökké, Elvittem volna magammal A más életbe . . Ha nem veszi észre Harangláb. (HK/1 : 140) + 5 : 84 (2×); 7 : 160 (3×) | (jövőbe átképzelt ft múlt kif.:) Ha várakoznám, később talán bérletszünésben került volna elő darabom? (P 110/5 : 36) — **c)** (ft mm-ban és fm-ában) *csak . . .t ~* v. *. . . .t ~ csak . . ., . . .t ~* 4 : 130 *(ism)* Ne keveredtek volna csak jámbor békés Lafayettek közénk, hagyták volna azokra az ügyet, a kik kezdeni mertek, nem esett volna e csorba dicsőségünkön! (P 201/5 : 85); *(hogy)ha* v. *hahogy . . .t ~ (. . .), . . .t ~* hogyha vas lett volna a fogam, A rozsda ette volna meg. (185/1 : 115) + 1 : 173; 2 : 95; 3 : 118; 4 : 25; 5 : 31; 7 : 31 (+ 44) *(ism)* Elnyúltam a föld színére . . Ha ott tégla nem lett volna: Orrom vére nem folyt volna — Nem folyt volna! (155/1 : 91) + 4 : 176 (3×), 197 (6×); 5 : 84 (4×) *(ism, retr)* Hányta volna le a madár nyakra főre, Lehányta volna ám, ha birt volna véle (JV/1 : 206) (az igető *ism*-évl, *retr)* Rágyujtottam a pipára. . . Azaz

rá gyujtottam volna, Hogyha már nem égett volna. (95/1 : 43) + 2 : 310 (2×); 3 : 107 (2×); 5 : 26 (2×) | (a fm-ban jövőbe átképzelt ft múlt kif.) . . .*t* ~ *csak* . . ., *majd* . . .*t* ~ Mondott volna csak felényit is más . . Majd kiálltunk volna a mezőre (608/2 : 187); *ha* . . .*t* ~, *majd* . . .*t* ~ : *(ism)* Hejh, ha ezt tudtam volna, gondolta [Marci] magában, ha ezt tudtam volna, hogy illyen erős vagyok, majd nem bántottatok volna ti engemet, fogadom! (FL/4 : 126) — **d)** (a feltétel elhárításának kif.) *nemhogy* v. *nem (. . .) mintha* . . .*t* ~ Nem azért bántál velem szépen, mintha szánakoztál volna rajtam . . hanem azért . . mert hiu vagy (FL/4 : 134) + 4 : 60, 137; 6 : 70, 72, 157, 297; 7 : 166

2. (óhajtó m-ban, a múltra vonatk.:) Mért nem éltem akkor! Mért nem voltam ottan! Kiáltottam vón a Gyáva bámulókra (777/3 : 69) + 6 : 355; 7 : 60 *(ism)* Maradtak vón, vesztek vóna Ott a hazájokba'! (773/3 : 60) + 2 : 259 (2×); 4 : 134 (2×); 6 : 117; *bár(csak)* . . .*t* ~ Kis lak áll a nagy Duna mentében . . Bár maradtam volna benne végig! (90/1 : 40) + 4 : 196, 208, 343; 6 : 253, 256, 257, 297, 358; 7 : 46 *(ism)* Bár haltam volna meg előbb — haltam volna meg a hiszemben, hogy ő jó és hű! (RH/6 : 110) + 4 : 327 (2×), 351 (2×), *be* . . .*t* ~ : *(ism)* Beh mondtam volna csataéneket . . Beh fölvetettem volna magamat Hadvész után nyerítő paripára . . Beh énekeltem volna diadalt (217/1 : 174) *csak* . . .*t* ~ v. . . .*t* ~ *csak* Amott virít Szentmiklósnak Egy rózsája . . . Hejh csak soha ne is néztem Volna rája! (324/1 : 289) + 1 : 244; 2 : 56; 4 : 9, 54 *ha* . . .*t* ~ Hah, ha láttad volna, midőn . . a deputatio megjelent (L 196/7 : 136—7) + 4 : 256; 6 : 451 *hogy* . . .*t* ~ Miért nem voltam a lég ajkaiknál? Hogy vittem volna szét e hangokat (216/1 : 174) + 1 : 13 *inkább* . . .*t* ~ vesztem vón' el eddig inkább, Mint hogy most csak nézzem e szent munkát! (848/3 : 227) + 4 : 273; 5 : 119; 6 : 22, 168, 336

3. (hasonlítás, ill. *hsl* kif.:) az óriások . . el fakadtak sírva. . . Minden csepp könnyök egy dézsa víz lett volna. (JV/1 : 213); *miként(ha)* . . .*t* ~ öröm volt, látnom téged ott Félig nyílt ajtó mellett, Mikéntha láttam volna az Egészen megnyilt mennyet. (257/1 : 244) + 3 : 160; 6 : 46 *(ism)* „Hozzád megyek," szólt elhatározottan Perenna, ámde olly hangon, mikéntha Lett volna a halálnak angyala, S ezt mondta volna ama szók helyett: „Kompolti Péter, végórád ütött!" (S/2 : 77), *mintha* . . .*t* ~ Ottan némán, mozdulatlan álltam, Mintha gyökeret vert volna lábam. (578/2 : 152) + 1 : 208; 2 : 79; 3 : 172; 4 : 16; 5 : 51; 7 : 40 (+ 101) *(ism)* Egyszerre, mintha lőpor által Vetették volna föl, mikintha Égő vasat sütnének oldalához, Fölugrott (Ap/3 : 166) + 4 : 23 (2×), 34 (2×), 269 (2×); 6 : 445 (2×) — **a)** (kf utáni hasonlításban) *hogysem* v. *semhogy* . . .*t* ~ Robin sokkal jobban ismeré a világot, semhogy hitte volna, hogy illy boldogság soká tart (RH/6 : 166) + 4 : 104; 5 : 32; 6 : 68; 202, 203, 212, 352 *mint* . . .*t* ~ utitársam . . hallatlan bőbeszédű volt, s így a hallgatás tán még nagyobb terhére esett, mint ha gyalogolnia kellett volna. (ÚL/5 : 61) + 3 : 139; 6 : 289, 320, 365 *semmint* . . .*t* ~ [Mornac] e váratlan nyugalom által inkább [megzavarodott] . . semmint az valami zajos jelenet vagy könyek által történt volna. (KH/6 : 62) — **b)** (fm nélkül, bizonytalan állításban) *mintha* . . .*t* ~ Mintha Flamareil urat láttam volna (KH/6 : 7) + 4 : 61; 6 : 116, 118, 274, 338, 404

4. (megengedő m-ban:) [Ternyei] Miattam beszélhetett volna akármeddig, mert nyelvem le volt kötve, le volt fagyva. (HKöt/4 : 23) tudom, hogy jött volna akárki, Nem fogadnál senkit nálam szívesebben (633/2 : 213) + 5 : 146; 6 : 280; . . .*t* ~ *bár: (párh)* [Eudoxia] utazott volna bár Gretna-Greenbe, házasság kivűli zarándoklatait férje iránti idegenséggel igazolja vala. (KH/6 : 58); *(hogy)ha* . . .*t* ~ Dobzse László . . Parancsolni nem szeretett, Nem is értett hozzá, S hogyha értett vón is, szavát Nem fogadt' az ország. (789/3 : 81) + 2 : 58; 3 : 187; 4 : 180; 5 : 33; 6 : 402; 7 : 12 (+ 7), *(párh:) vala* — ~ Blawket Tamást . . kérém vala [szolgálatomra], ha itt nem találta volna is (RH/6 : 271) (ft értelmű *-nd* jövő időjeles múlttal v. elbeszélő múlttal *párh)* Ha életében nem szerettem volna A szőke fürtök kedves gyermekét: Övé leendett életem, szerelmem, Midőn halotti ágyon feküvék. (278/1 : 257) + 6 : 257, 330 (2×), 348 (ft értelmű kj jelennel *párh)* Tisztán és kereken mondani igazat . . . Ha egyéb vétségök nem lett volna nekik, Már azért magáért a nyakukat szegik. (803/3 : 106) (az igető *ism*-évl:) ha most megeskünnék vagy megesküdt volna is a katonaság, nem sokára ujra kellene eskünnie (P 201/5 : 88); *habár* . . .*t* ~ : *(-nd* időjeles elbeszélő múlttal *párh)* ekkor tovább meg nem állandék, habár életemben soha nem táncoltam, s egy millióban fogadtam volna! (NI/6 : 433); *noha* . . .*t* ~ noha Lucy . . még több nehézségeket is elbírt volna: mégis csak nőszemély volt, s négy órai lovaglás után kissé elfáradhatott. (RH/6 : 169) + 6 : 6, 329

5. (időhat mm-ban) *amint* . . .*t* ~ az óriás a mint rá lépett volna, János feje fölött kardját föltartotta (JV/1 : 210) + 4 : 123 *midőn* v. *mikor* . . .*t* ~ [a huszárok] midőn az esküt Elmondották vóna, Belé ugrattak a Dniester folyóba (795/3 : 93) + 4 : 111; 7 : 32 *mielőtt* v. *minekelőtte* . . .*t* ~ Jaj de mielőtt a gyümölcs megért volna, Egy istentelen kéz azt leszakította. (803/3 : 105) +

4 : 171; 5 : 66; 147; 6 : 101, 234, 244 *miután . . .t* ~ a férfiak mind két részről lefeküdtek, miután Mornac még egyszer Eudoxia csillagára . . pillantott volna. (KH /6 : 26)

6. (tagadó fm mm-ában:) tapasztalásom nem volt ollyatén, Melly kedvre hozta volna lelkemet. (205/1 : 162) Nem érte Borbálát még az a gyalázat, Hogy a kamrában ne sürgött-forgott volna, Midőn piros orrát a hajnal föltolta. (Tb/3 : 292) + 1 : 212; 3 : 147; 4 : 46; 5 : 32; 6 : 48; 7 : 13 (+ 26); *ahelyett, hogy . . .t* ~ Móric, a helyett, hogy kijött volna, azt üzente ki . . hogy menjek be, ha dolgom van vele (L 230/7 : 167) + 4 : 125; 5 : 74; 6 : 132, 413; 7 : 151 *anélkül, hogy . . .t* ~ kiröpült a szurony egyenesen Bécs felé, a nélkül, hogy valamellyikünket megsértett volna. (P 201/5 : 81) + 5 : 23, 83, 122; 6 : 33, 133, 391 (+ 12)

7. (mm-ban, a fsz mód múlt idejének kif.:) teljes szivemből kivántam, bíztál volna szemeimben (RH/6 : 318); *hogy . . .t* ~ hallotta-e ember, hogy a kit provocáltak, valaha a policájhoz futott volna, hogy ez védelmezze életét? (L 220/7 : 158) + 6 : 46, 68, 171, 189, 441; 7 : 501; *mely . . .t* ~ nemes jó királyom, én el akartalak téged árulni, én akartam egyik kéz lenni, melly téged a trónról lerántott volna (TH/4 : 176)

volszk mn és fn **50**

I. mn 14

'Rómával szemben ellenséges ókori itáliai (nép), ill. ehhez tartozó (személy)': Coriolanus [:] Megint háborgott hát Aufidius? Lartius [:] Igen, uram, s ez okból végezők A frígykötést olly hirtelen. Coriolanus [:] És így a volszk nép úgy áll, mint előbb (Cor/4 : 290) Hadunkkal holnap Róma előtt tanyázunk. Beszéld el . . háborúi társam, A volszk uraknak, milly jól jártam el Ez ügyben. (Cor/4 : 360) *(szembeáll)* mért hogy római Nem lettem, mert mint volszk nem lehetek Az, a mi vagyok. (Cor/4 : 259) | *(gúny)* ez Embernek [= Coriolanusnak] anyja volszk, Corioliban Van nője, s e gyermek véletlenül Hasonlít hozzá. (Cor/4 : 366) — **a)** 'ennek államszervezetéhez, ill. hadseregéhez tartozó, azt képviselő': Tullus Aufidius, volszk vezér. (Cor/4 : 225) Megrohantak a volszk Kémek, s kerülni voltam kénytelen (Cor/4 : 251) + 4 : 225, 259, 329, 356 *(párh)* Római és volszk senatorok, patriciusok, aedilek, lictorok, katonák (Cor/4 : 225) + 4 : 254 — **b)** 'volszk emberhez tartozó': Bár magam kivánok Boszút, elengedése annak a volszk Szivekben van. (Cor/4 : 359) — **c)** 'a volszk állam elleni háborúval kapcsolatos': ~ *ügy* Bevégezvén a volszk ügyet s haza Rendelvén Títus Lartiust, ezen Másod-gyülésünk legfő pontja lesz, Dijazni a nemes szolgálatot, melly Honáért ennyit tön. (Cor/4 : 273) + 4 : 351

II. fn 36 | **-Ø** 17 (b 1) *-ok* 15 (b 3) | *-ot* 1; *-nak* 1; *-nál* 1; *-okkal* 1

1. 'volszk ember': Aufídius [:] Mi a neved? . . Coriolanus [:] Nevem rosz hangu a volszkok fülének (Cor/4 : 335) *(párh)* Egy római s egy volszk jön szemközt. (Cor/4 : 329) | (mint dráma névtelen szereplője; *párh)* Római [:] . . Hadseregtek készen áll, mondád? Volszk [:] Királyi hadsereg pedig (Cor/4 : 330) + uo. (4×); 4 : 329 (3×), 331 — **a)** 'volszk katona': Mint gyermek a vadtól, fut tőle [= Coriolanustól] a volszk. (Cor/4 : 241) a volszkok külön két hadseregel Átléptek Romának határain (Cor/4 : 344) + 4 : 246, 253, 255 *(párh)* A volszkok és rómaiak visszajőnek s harcolnak. (Cor/4 : 247) + uo. (2×); 4 : 342 | (mint Róma ellensége:) Előre, társaim, Ki hátra lép, volszknak tekintem őt, S érezni fogja kardom élét! (Cor/4 : 246—7) — **b)** (tsz) 'a volszk hadsereg': a volszkok fegyverre keltek. (Cor/4 : 235) A volszkok elvonulnak s Marcius megy; Vigabb napot nem látott Róma még, nem, Mióta Tarqínt elveré. (Cor/4 : 369) + 4 : 225, 345, 347 — **c)** (tsz) 'a volszk nép': a volszkok hadserege előre nyomult (Cor/4 : 244) *(párh)* Történethely: részint Róma, részint a volszkok és antiumiak birtoka. (Cor/4 : 225); *(megszól)* Aufídius s volszkok, figyeljetek (Cor/4 : 364) + 4 : 375

2. (esz) 'a Rómával szemben ellenséges volszk állam, ill. hadsereg': Igaz, mit nem rég mondál, Marcius, A volszk fegyverre kelt. (Cor/4 : 235) hadd szántsa Rómát A volszk, hadd dúlja szét Itáliát (Cor/4 : 361) + 4 : 237 *(szembeáll, ism)* Ha kérelmünk Rómát megmenteni Irányoztatnék a volszk vesztivel, A kit szolgálsz: úgy érne minket a vád, Hogy megmérgezzük a becsületed. Nem, Mi arra kérünk, békítsd össze őket; Hadd mondja a volszk; „mi kegyelmet adtunk", És Róma ezt: „mi nyertünk," (Cor/4 : 365)

volt[1] igealak és segédige **17**

I. múlt esz 3. sz-ű igealak, ld. **van**

II. ragozhatatlan segédige 17 — (múlt idejű igealak után)

1. (múltbeli befejezett cselekvés kif.:) Félőrülten mentem Elízához. Férje szerencsére elment volt, s én bebocsáttathatám. (KH/6 : 23) Mészáros Lázár . . hada, melly olly hősleg megfutamúlt volt, Egytül egyig mind, mind nyakravalóba' vala. (843/3 : 221) + 6 : 238 *(stílusparódia)* A szerelem mindent tehet. Vigjáték; irta Holbein, fordítá vagy is fordította volt Komlóssy (P 38/5 : 8) — **a)** (múlt alakban jelen értelmű ige múlt idejének kif.:) megboldogúlt édes apám szokta volt mondani, hogy vedd föl, fiam, a mit találsz, ha egy fületlen gomb is (Drt/4 : 213)

2. (mm-ban, előidejűség kif.:) [Hugó] a szerzetes mellett megállt, kit azelőtt láttak

volt. (RH/6 : 261) az napon, mellyen hirdettük a népgyülést, a mellyre föllovalt volt bennünket Kossuth .. ugyanaz napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek .. hogy esze ágában sincs Pest környékén harcolni (L 290/7 : 214—5) + 6 : 90, 160, 196, 219, 261, 343, 385; *midőn .. .t* ~ akkor kelle ellovagolnia, midőn e nemes lordok veled beszéltek volt, mielőtt bejöttek. (RH/6 : 102) *mihelyt .. .t* ~ Mihelyt Flamareilné a csetepatét elvégezte volt .. kedvrohammal ült zongorája mellé (KH/6 : 53) *miután .. .t* ~ Mért küld szolgáival tovább? miután csak két rövid napig kisért volt. (RH/6 : 156)

volt[2] mn **2**

1. 'a múltban, egy korábbi időben tapasztalt (jelenség)': nagytudományu Atyjaink! Volt türedelmetökért szivünk mint nektek adózzon? Hogy minket hallgatni nem untatok el (1/3 : 243)

2. (hat-val) 'a múltban, egy korábbi időpontban vhol tartózkodó (csoport)': nem .. azért tárattak ki a szárnyajtók, hogy az ott volt ifjuság „az utcai sokaság bámulatában keresse dicsősége nagyszerüségét" (P 47/5 : 9)

volta szragos fn **7** | *-a* 1 | *-át* 3, *-okat* 1 *-ában* 1; *-áról* 1

'az a tény, hogy vki, vmi olyan, amilyennek a jelző mondja': Mindig fájt e vád, mert ennek éreztem legjobban méltánytalan voltát. (P 114/5 : 38) „Föl, barátim!" ordit a férj Kínja nagy voltában (773/3 : 61) + 1 : 10; *vkinek →bűnös* ~ 6 : 333, 336, 359 — **a)** *(szókapcs; szitk, nép:) a →keserves ~t!* 1 : 215

Voltaire tulfn **2** | *-Ø* 2 (b 1)

(fr írói álnév) 'François-Marie Arouet (1694—1778) fr filozófus és író': 1791. .. Július 11. Voltaire hamvait a Pantheonba viszik. (P 140/5 : 166) *(felsor:) →Racine, ~, Molière* 6 : 398

[voltaképpen] nsz: **voltaképen 3**

'igazság szerint, valójában; ha jól meggondoljuk': a kitől félünk, azt nem szerethetjük voltaképen (N/4 : 105) + 4 : 108, 339

Volumnia tulfn **9** | *-Ø* 8 (b 1) | *-hoz* 1

(lat női név) 'római matróna, Coriolanus anyja, dráma szereplője': [Coriolanus:] Oh anyám, anyám! (Némán tartja Volumnia kezeit) (Cor/4 : 366) Volumnia Egész egy város consul és senator S patriciusnál többet ér (Cor/4 : 369) + 4 : 225, 240, 242, 244, 308, 309, 361

von ts ige **88** | 74: *-sz* 1, *-Ø* 8, *-nak* 2; *-lak* 1; *-om* 2, *-ja* 10, *-ják* 1; *-tál* 2, *-t* 10, *-tak* 1; *-tam* 4, *-tad* 1, *-ta* 7; *-á* 7; *-ni fogok* 1, *-ni fog* 1; *-ni fogom* 1 | *-nék* 1, *-na* 3; *-nám* 1; *-tam volna* alr 1; *-ta volna* 1 | *-jon* 1; *-jam* 1, *-ja* 2, *-juk* 1, *-játok* 1, *-ják* 1

1. '(maga felé, maga után, ill. magával) húz': A családfő vén, kehes lovon, Kit kötőfékszárnál fogva von Üggyel-bajjal egy izmos legény (133/1 : 75); *vhova* ~ Jenny .. megragadja karjánál az öreg irástanitót, a szoba egyik szögletébe vonja (J/6 : 398) + 6 : 399, 442; *(szókapcs:) feléje* ~ *: (tőism)* Oda vontam őt magamhoz, Halkan vontam őt felém (612/2 : 191) *vmin keresztül* ~ [a] kopogó .. egy nagy gyürübőll állt .. mellyen több rovás volt, s egy kis vas rudból .. mellyet a rovátkos fölületen keresztűl vont (RH/6 : 140), ld. még **keresztülvon,** *magával* v. *maga után* ~ fölkelt, szemeit két dominóra szögezve, mellyek .. előttünk elhaladtak .. azok nyomába vont maga után. (ÁB/6 : 443) + 6 : 17 *magához →közel* v. *→oldalához* ~ 6 : 148, 312 — **a)** 'hurcol': *(átv szókapcs:) →(rab)igát* ~ 3 : 80; 7 : 102 — **b)** *magával* ~ 'magával sodor, ragad': *(kép, párh. ism)* Most értem én csak e szilajfolyóra. Mint von magával, mint von, mint ragad! (519/2 : 95) — **c)** '(kardot) kivon, kihúz': *(szókapcs:) →kardot* ~ *vki ellen* 4 : 179; 6 : 202, 244, 305, 330 — **d)** *(szókapcs:) homlokát →redőkbe* ~ *ja* 4 : 54 — **e)** *(szókapcs:) vállat* ~ ld. **vonva** — **f)** (vható) *vhova* ~ *ja magát* 'vhova húzódik, rejtőzik': a legtávolabbi zugba vontam magamat (HKöt/4 : 79)

2. *(átv)* '(lepelszerű anyagot) ráterít, ráborít vmire': *(szókapcs:) →fátyolt* ~ *arcára* v. *vki szemeire* 2 : 224, 262 *→ködöt* ~ *vmire* 1 : 203 *szemfedőt* ~ *vkire: (kép)* A kárhozat keze vonna rám szemfedőt, Ha már nem látnálak, dicső tündéralak. (SzM/2 : 261), *rá* ~ ld. **[rávon]** — **a)** *vmibe* ~ 'vmibe burkol; vmivel bevon' ld. **vont;** *(átv szókapcs:) →éjbe* ~ 3 : 255, 258 — **b)** *vmire* ~ 'vmire feszít' ld. **vonni**

3. *(átv, vál)* '(határvonalat, akadályt) létesít, emel': *(szókapcs:) →korlátot* ~ *vkik közé* 6 : 172

4. *(átv)* 'vminek a követésére, vmihez való közeledésre késztet; vonz': A hajósok .. egy ismeretlen Hang után eveznek, A melly vonja őket, Míg örvénybe vesznek. (598/2 : 177); *vhova* v. *vmerre* ~ Bús mosolygás és vidám könny! .. egy más világba vonja A merengés emberét. (671/2 : 266) + 1 : 50, 275; 2 : 104; 3 : 94 *vkihez* ~ A szőke lányt .. Hozzám voná A szerelem (19/3 : 252) + 6 : 59, 402; *(szókapcs:) beljebb* ~ Sokáig álltam a küszöbnél, Mig végre szinte öntudatlanúl Beljebb-beljebb vont a vidék varázsa. (685/2 : 281) *előre* ~ Miért zárjátok el az útamat? Bocsássatok! Előre vonnak vágyaim (792/3 : 85 [2×]) + 3 : 193 *magához (közel)* ~ Az asszony ⟨vonja⟩ vonzza magához a férfiakat, Mint a folyókat a tenger (417/2 : 9, 357) + 2 : 95; 6 : 379, *oda* ~ ld. **odavon,** *vki részére* ~ ld. **vonni,** *tovább* ~ (részleges *ism)*

Mint kívánkozám e helyre, Lelkemet mint vonta a vágy! S ugyanez az érzelem most Von tovább, maradni nem hágy. (698/2 : 296) — **a)** 'irányít': *(szókapcs:) a beszédet vmire ~ja* az őrnagy Pomenars ur bujtásából vonja a beszédet e gyöngéd fejezetre (KH/6 : 41) *→(köz)figyelmet ~ vkire* v. *magára* 3 : 24; 5 : 31, 91; 6 : 9, 56, 94, 144, 175, 178, 217 *vki →tekintetét vmire ~ja* 6 : 93

5. *(átv)* 'vmilyen következményt idéz elő (vhol, vkinél)': *(szókapcs:) →átkot ~ vkire, vmire,* ill. *fejére, magára* 4 : 194 (2×), *feleletet ~ maga után* ld. **vonni,** *→igaztalanságot ~ vkire* 6 : 23 *vmilyen →következést ~ maga után* 6 : 173 *megtorlást ~ fejére* a kétségbeesett iparkodás által, magát megmenteni, csak annál biztosabban vonta fejére a következő megtorlást. (RH/6 : 379) *rosszat ~ vmire* most .. hideg, csipős szelek, jégdarák és esők igen gyakoriak .. Egy oka e változásnak, mi más roszat is vont ez országra, a szép, agg erdők kiirtása (RH/6 : 119) *→rosszallást és szemrehányást ~ magára* 4 : 272 *vádat ~ magára* lehetetlen, miután párbajra hítalak, visszalépnem, a nélkűl, hogy a félelem vádját ne vonnám magamra (RH/6 : 363—4) — **a)** 'elvont művelet alapján megállapít; levon': *(szókapcs:) →következtetést ~ vmiből* 6 : 435

6. *(átv szókapcs:) →kétségbe ~* 6 : 130 *→kérdőre ~* 1 : 137; 5 : 111; 6 : 33 *→számadásra ~* 3 : 11; 4 : 180; 5 : 109

vonni fn in 9 | *-ni* 8; *-nunk* 1

1. *vmerre ~ni* megragadtam fülét, s vonni kezdtem a másik szoba felé. (HKöt/4 : 27) — **c)** *kardot ~ni vki ellen* olly férfi ellen vagyok kénytelen kardot vonni, kit szívesen szorítanék szeretettel szívemhez (RH/6 : 364) + 6 : 363 — **2. b)** *→kínpadra ~ni* 2 : 286 — **4.** *maga részére ~ni* Hugo a két lorddal ment, megkisértendő, a fiatalabbat maga részére vonni. (RH/6 : 126) — **5.** *feleletet ~ni maga után* Hugo .. el volt tökélve olly kérdéseket tenni, mellyeknek határzott feleletet kellendett magok után vonni. (RH/6 : 232) — **6.** *kérdőre ~ni* isten .. Magas tervébe nem lát a vak ember, S kérdőre vonnunk őtet nem szabad. (Ap/3 : 111) *számadásra ~ni* lesz talán alkalmunk, ezen urakat számadásra vonni. (RH/6 : 211) + 6 : 254

vont 2. mn in 2 — **1. c)** Egyszerre léptek az ajtó felé .. a melly előtt vont karddal állt a férj (S/2 : 72) — **2. a)** Az öreg .. a fekete posztóval bevont kapu alatt halottas kocsit lát .. Jenny lakát keresi .. minél tovább szemléli a feketébe vont ajtót, annál bizonyosabbá lesz, hogy az ő háza előtt van. (J/6 : 418)

vonva 1. hat in 2 — **1.** *vhova ~* Szeliden vonva őt a szobába, betevé az ajtót (RH/6 : 372), *hátra ~* ld. **[hátravon]** — **e)** Hagyjuk el az önt és mondjuk helyette, hogy te .. . Mit? — Isten neki! szólék vállat vonva (HKöt/4 : 49)

vonván 2. hat in 1 — **1. d)** „Hah!" szólt Alured, elmélkedő redőkbe vonván homlokát. (RH/6 : 305)

vö. **vonatik**

vonaglás fn **1** | *-ait* 1

'rángatózás': *(párh:) →remegés — ~* 6 : 444

vö. **végvonaglás**

vonagló mn **3** | 2

(ford) 'görcsös': Flamareilné asszony .. egy vizbefulónak vonagló [konvulsivischen] erejével kapaszkodék [férjébe] (KH/6 : 45) + uo.

vonaglólag hat 1 — A kis öreg kiragadá könyökét a tiszt kezéből, ki azt vonaglólag [konvulsivisch] zuzá (KH/6 : 42)

vonakodás fn **1** | *-ának* b 1

'az a tény, hogy vki vonakodik, ellenkezik': *(tőism)* [Edvárd] Helyzete .. mulhatlanul megkivánja [a nősülést]. S ő mégis vonakodik [weigert er sich], s én részemről vonakodásának [Weigerung] okait sokkal többre becsülöm, semhogy miattok haragudjam. (KH/6 : 49—50)

vonakodik tn ige **16** | 14: *-om* 1, *-ol* 1, *-ik* 4, *-nak* 1; *-ott* 1; *-ék* 5; *-ni fog* 1

'nem szívesen tesz meg vmit, nincs kedve vmihez; húzódozik': A hölgy, kiről szó van, nem címzetes ugyan, de .. a nálai siker nem kevésbbé irígylendő .. Vonakodik ön? [Zögern Sie? —] Dehogy, a mennykőbe! (KH/6 : 39); (fn in-vel) szükségesnek találták .. hogy a katonák őt [= a királyt] fegyverben lássák. Nem is vonakodék [war .. nicht .. abgeneigt gewesen] Henrik e szerepet játszani (RH/6 : 222) + 6 : 31, 135 — **a)** 'nem akar vmit megtenni; ellenkezik': *(tőism:) ~ — vonakodás←* 6 : 49; *~ vmitől* ld. **vonakodván;** (fn in-vel:) röpülni fogsz, ki az ablakon, Hogyha vonakodol szót fogadni vakon (Tb/3 : 297) + 2 : 114; 3 : 289; 6 : 123, 275, 286, 294, 305, 348

vonakodva 1. hat in 1 — Garnier [kezére] .. az öreg vonakodva [zögernd] tevé ujjai hegyét, félvén az illynemű rákollók szorításától. (KH/6 : 37)

vonakodván 2. hat in 1 — **a)** *~ vmitől* nem fogod tán akarni, hogy lyányod megszabadítását halasztanom kellett volna, vonakodván attól, hogy téged csupán egy követelésről tudósítsalak (RH/6 : 189—90)

vonal[1] fn **9** | *-Ø* 2 (b 1) | *-t* 1, *-okat* 1, *-át* 1; *-ban* 1, *-okban* 1, *-ában* 1; *-akon* 1

1. 'mozgó íróeszköz nyoma vmely felületen': *(szókapcs:) ~at húz* ollykor .. irtak, ollykor a földabroszt szemlélék, a távolt méregeték s vonalokat huztak (RH/6 : 208) — **a)** 'pontok folytonos sora': A szemöldök

. . igen szelíd árnyolatúk . . csak úgy látszának bizonyos vonalt képezni, ha némi távolról tekintettek. (RH/6 : 114) *(jelzővel:)* hosszú, →*egyenes* ~ 6 : 180

2. *(átv)* 'keskeny sáv': *(jelzővel:)* →*hullámalakú* ~ 6 : 105, *választó* ~ ld. **[választóvonal]**, *(sötét)zöld* ~ Robin Hood . . tévedés nélkül lovagolt a különféle zöld vonalakon keresztül, mellyek a bokrozatokat egymástól választák (RH/6 : 138) + 6 : 390

3. *(átv)* 'arcvonás': Arca minden vonalában föllázadt, haragos szenvedélyt lehete olvasni (RH/6 : 289)

4. *(átv)* 'út': *(jelzővel:) egyenes* ~ : *(kép)* Az öreg . . tapasztalásból megtanulta, hogy még a diplomatiában is legrövidebb az egyenes vonal (KH/6 : 49) — **a)** *ugyanegy* ~*ban* 'vmitől azonos távolságban': Azon uton indulva, melly kissé éjszak felé esett attól, mellyet Lucy s bátyja választának, [Hugó] Gloucesterhez közeledék s másik csoporttal majdnem ugyanegy vonalban volt (RH/6 : 172)

vonal[2] fn **3** | **vonal** 2, **von[al]** 1: *-ø* 2 (b 1) | *[-t]* 1

'vonat': A koronát a vasuton el akarták lopni. Szolnok helyett Vácra indult a vonal . . Palota táján vette észre egy utazó . . s ugy fordították vissza a von[alt] . . a vonal ablakai a hidegtől be voltak fagyva. (P 258/5 : 141)

vonás fn **35** | *-ø* 1, *-ok* 2 (b 1); *-a* 5; *-ai* 7 ~*-i* 1 | *-t* 1, *-okat* 1, *-át* 1, *-aidat* 1, *-ait* 4 ~*-it* 1; *-ában* 2, *-aiban* 1; *-omért* 1; *-án* 1, *-ain* 1; *-inak* b 1; *-aira* 1; *-okkal* 2

1. 'íróeszközzel húzott vonal; tollvonás, betű': *(jelzővel:) nagy, jó* ~*ok* Harland . . egy pergament nyujta [a vadász] kezébe . . nagy, jó vonásokkal volt beírva (RH/6 : 107) | (mint az írás legkisebb mozzanata v. eleme; nyomósítás kif.:) Elvetném tollamat, nem írnék, bárha lenne Minden vonásomért egy-egy ország a bér. (245/1 : 233) *(párh)* megjött az óhajtott levél . . számtalanszor olvasandom el, Mindaddig, a míg mindenik betűje, Minden ⟨vonása⟩ vonási válhatatlanúl Szivemhez nőnek csillagok gyanánt (643/2 : 225, 387); *(birt szerk; párh:)* *lant* →*hangja* — →*toll* ~*a* 5 : 86 — **a)** *(átv)* 'maradandó nyom': *(jelzővel:)* →*eltörölhetlen* ~*ok* 6 : 418

2. *(átv)* 'arcvonás': Nem tekintve . . a bizonyos szigort minden vonásában, valami szokatlan kellemes és átható feküdt arca egész kifejezésében (RH/6 : 97) Lucy . . kicsiny, gyöngéd termettel bírt; mindazáltal a női telj minden vonásán észrevehető vala. (RH/6 : 113) + 6 : 106 *(párh:)* ~*ok* — →*áll*[2] — *szemöld* 6 : 97; *(jelzővel:)* →*elvesztett* ~*ok* 1 : 263 →*földúlt* ~*ok* 6 : 56 →*gúnyos* ~ 6 : 64 →*szenvedő* ~*ok* 6 : 56 →*tanulékony* ~*ok* 6 : 42; *(birt szerk, jelzővel* is) *arca (legcsekélyebb)* ~*a* milly szelíd most [apám] arca, mellynek ébren Minden vonása egy-egy Lucifer (S/2 : 79) + 2 : 73; 6 : 32; *(szókapcs:)* ~*ai vmit* →*elárulnak* v. *kifejeznek* v. *vmi kifejezést* →*nyilvánítanak* A tetterőtlen akarat ellenére is, mellyet unokaöccse vonásai kifejezének, megfogá az öreg annak kezét (KH/6 : 12) + 6 : 7, 9 ~*ain vmi fekszik* [nagybátyám] Vonásain mély komolyság feküdt. (NI/6 : 423) ~*aira van vmi nyomva* Pomenars ur . . a . . lelkesedést észrevette, melly a negyven éves hölgy vonásaira volt nyomva. (KH/6 : 66) | (megszemélyesített dologé, jelenségé; *kép)* kérdések lengenek [a bölcs] Virasztó szemei előtt, Miként rejtelmes szellemek. Vizsgálja őket gondosan . . S mi haszna benne? mit tanúl? E szellemeknek arcain Csak egy vonást sem fejte meg (691/2 : 287—8); *(birt szerk:)* *arca* ~*a:* *(párh)* minden kültárgy, a természet arcának minden vonása mosolyogni, s minden hang érzelmeinkkel öszhangzatban lenni látszik. (RH/6 : 165) — **a)** (tsz; *vál)* 'vki arca': Tisztán akarom vonásaidat látni, apám (HKöt/4 : 78) Valami rejtélyes van vonásaiban, Nem tudhatni: mihez hasonlit legjobban . . bivalybikához . . [vagy] tengeri-kutyához. (Tb/3 : 289) + 4 : 57; 6 : 9, 341, 344 (2×) — **b)** (tsz; *vál)* 'vminek kifejeződése, tükröződése az arcvonásokban': *(birt szerk:)* *érdek* ~*ai* [kívánom, hogy] a történetet elbeszéljem . . s arcodon az érdek vonásait szemléljem, mit kétség kívül mutatnál (RH/6 : 72) *mosoly* ~*ai* [Mária] Ajkát rejtett mosoly vonásai jegyzik (SzM/2 : 258)

3. *(átv, ford)* 'részlet, mozzanat': [Hugó] előadá, miként keresé [Lucyt] . . a bánatot, mellyet érze . . Az előadott vonások [Winken und Andeutungen] után — mellyek kevesek voltak ugyan, de fontosak . . Lucynak igen is tetszettek a fölfedezések, miket Hugo keblében tett. (RH/6 : 143)

vonású mn **1**

(jelzővel) 'olyan (személy), akinek vmilyen arcvonásai vannak': *(párh)* Lehetett szebb vonású lyányka, de kevés szebb kifejezésű, s hódítóbb s kellemesebb mozdulatú . . egy sem. (RH/6 : 114)

vonat ts ige **1** | *vonass* 1

'építtet, emeltet': →*barikádot* ~ 6 : 213

vonatik szenv ige **2** | *-ott* 1 | *vonassanak* 1

1. '(vhol) húznak, vonszolnak vmit': Te úgy verd a dobot, Hogy gyászt beszéljen. A kopják a földön Vonassanak. (Cor/4 : 377)

2. *(átv szókapcs:)* *kétségbe* ~ 'kételkednek benne': Gilbert de Clare . . hűsége régen kétségbe vonatott (RH/6 : 169)

vonatkozik tn ige **8** | 6: *-ik* 2, *-nak* 1; *-ott* 2 || *-hattak* 1

1. *vkire* v. *vmire* ~ 'vki, ill. vmi a tárgya;

vele foglalkozik': Valami nyolcan kereked-tünk föl Sáros romjait meglátogatni . . E várra vonatkozik „a rom panasza" című versem. (UJ/5 : 22) A népbarát programmja . . Magyarázata átaljában azon törvényeikke-inknek, mellyek nemzeti szabadságunk és függetlenségünk fönntartására vonatkoznak. (P 199/7 : 639) + 6 : 368 *(párh)* a szavak . . mellyeket Ashby gróf ajkairól halla . . ezer más tárgyat is jelenthettek, más személyre is vonatkozhattak (RH/6 : 264) *(szembeáll)* egy történetes szó más tárgyra vezérlé beszédét, melly amazzal összeköttetésben volt ugyan, de nem vonatkozott egyenesen rá (RH/6 : 303)

2. *vkire* v. *vmire* ~ 'kapcsolatban van, összefügg vele': a legcsekélyebb tárgy is, melly bár mikép vonatkozik a lényre, kinek sorsa iránt forró részvéttel viseltetünk, eltörölhetlen vonásokkal véső dik lelkünk mélyébe. (J/6 : 418)

vonatkozó 1. mn in 1 — **2.** A Háromszék történetére vonatkozó . . adatokra . . számolok. (L 270/7 : 201)

vonatkozott 2. mn in 1 — **1.** *Gyöngyös városának hivatalos levele . . a legujabbi botrányos gyöngyösi tisztujitásra vonatkozott hirlapi tudósitásokat erődik . . megcáfolni. (P 39/7 : 502)

vonható mn **1**

(átv) 'következtetésként levonható': *vmiből* ~ Leveledet . . elolvastam . . A helyett, hogy vígasztalt volna a belőle vonható „dulce est socios habuisse malorum" még inkább elkeseredtem. (215/7 : 151)

vonít tn ige **2** | 1: *-ott* 1

'(kutya) elnyújtott, éles, panaszos hangot hallat': *(párh)* A vén anyó . . [a kutyát] sokszor megveré, s midőn az állat Fájdalmában keservesen vonított, A gyermek sírt (Ap/3 : 129)

vonítva 1. hat in 1 — *(páros kif)* a falu majd minden kutyája ugatva s vonítva követé [a dudást] (RH/6 : 87)

vonódik tn ige **1** | *-jék* 1

'összehúzódik': *(szókapcs:) homloka ráncokba* ~ 'homlokát összeráncolja': Montfort hasztalan iparkodott gátlani, hogy homloka komor ráncokba vonódjék (RH/6 : 186)

[vonogó] ld. **vonyigó**

vontat ts ige **1**

(járművet, ill. benne ülő személyt) maga után húz': Jól készítsd, paraszt, az útat, Mert hisz a te lovad vontat. Csak nem járhatok gyalog. (394/1 : 340)

vonul tn ige **23** | 17; **vonul** 5, **vonúl** 12: *-Ø* 5; *-t* 11, *-tunk* 1

1. '(csoport) rendezetten megy, halad': El fogja é őt felejteni kedvese . . Fogja é másnak adni kezét? Vonúl e vidám nász-sereg, fölhangzik é a dalnokok éneke . . Lindwell teremeiben . .? (RH/6 : 282) S a zöld mezőkön, gabnaföldeken és erdőségen keresztül Montfort hadserege vonúlt lengő zászlókkal. (RH/6 : 215); *vhova* ~ A január ius 21-ki . . csata után . . seregünk Szelindekre vonult (P 27/5 : 132) + 6 : 217 *vhonnan vhova* v. *vmerre* ~ Az orvosi egyetem udvarában . . fölolvasta Jókai a proclamatiót . . Innen a mérnökökhöz, ezektől a seminariumba a jogászokhoz vonult a számban és lelkesedésben egyaránt percenként növekedő sereg. (P 201/5 : 82) + 5 : 134; *(szókapcs:) tovább* ~ A sereg . . tovább vonúlt (RH/6 : 216) — **a)** '(több jelenség) egymást váltva végighalad vhol': *(hsl)* szegény szeretők! . . sorsok a változékony őszi naphoz hasonlíta, mellynek fellege s verőfénye gyorsan vonúlt az erdei tájon át (RH/6 : 264) *(látomás)* Ébren vagyok és még is álmodom . . Előttem el rém rém után vonul. (411/1 : 358) — **b)** *vkihez* ~ '(egy személy) ünnepélyesen odalép vkihez': *(tréf, dagályos)* Mikoron meglátta Harangláb . . Hogy a lágyszivü kántor Se' széna se' szalma: Hozzája vonúlt, S illy szókat láta helyesnek Intézni a késedezőhöz (HK/1 : 130)

2. 'húzódik': *vhova* v. *vmihez* ~ ld. **vonulva**; *(szókapcs:) félre* ~ ld. **[félrevonul]**, *→hátrább* ~ 2 : 88 *utána* ~ 'követi': *(kép)* Hosszu sötét árnyként vonult utánam A csüggedés, az életunalom. (504/2 : 83) — **a)** *vhova* ~ 'magányt v. biztonságot nyújtó helyre húzódik': kivoná kardját . . s az épület zugába vonúlt, mi által nem lehete őt . . mindjárt meglátni. (RH/6 : 200); *(szókapcs:) szobájába* ~ Illyenkor [ősszel], a kinek módjában van, szobájába vonúl, a kandallóban tüzet rak (HKöt/4 : 69) — **b)** *(átv)* '(sötétség) ráborul vmire, elborít vmit': *vmin* v. *vmire* ~: *(kép)* [az életkönyvben] két lap a mienk, Az egyiken borongó gyász vonúl sötéten, A másik hajnalodva rózsaként dereng. (45/3 : 272) Hugo belépett . . a gyönge, zsarnok fejedelem . . arcára sötét felhő vonúlt (RH/6 : 267)

3. 'összehúzódik': *(szókapcs:) homloka redőkbe* ~ 'homlokát összeráncolja': [Katica] Erősen függeszté szemeit az őszi tájra, s homloka redőkbe vonúlt (RH/6 : 289)

vonulni fn in 4 | **vonulni** 1, **vonúlni** 3 — **1.** *vhova* ~ láthatod a nagy gróf bátor seregének utóját Eveshamba vonúlni (RH/6 : 218) *vhonnan vmerre* ~ Monthermer Hugo . . letekinte a kellemes eveshami völgybe . . Montfort seregét Kenestonból arra vonúlni látta (RH/6 : 215) — **2.a)** Hugo . . megállt s körülnéze . . mi üldözőit egy bódé mögé vonúlni kiszté (RH/6 : 261) *szobájába* ~ 6 : 153

[vonulva] 1. hat in: **vonúlva** 2 — **2.** *vhova*

~ Mintha Flamareil urat láttam volna; felelt a fiatal ember, a páholy hátterébe vonúlva. (KH/6 : 7) *vmihez* ~ Várakoztam, olly szorosan vonúlva a falhoz, mint repkény (RH/6 : 283)
vö. **vonult**

[vonulás] fn: **vonúlás 1** | *-okkal* 1
'hadseregnek rendezett alakulatokban való helyváltoztatása; hadmozdulat': ama zendülő lordokat s elkábított herceget haszontalan ide s tova vonúlásokkal visszatartóztattuk (RH/6 : 212)

[vonult] mn
'olyan (személy), aki vhova vonult (2.a), húzódott, rejtőzött'
vonultan hat 1 — Az amazontermészetü Márta .. férjére talált, Ki egy szögletbe vonultan, Kínjában most is nyögve, kucorgott. (HK/1 : 147)

vonz ts ige **2** | *-Ø* 1; *-za* 1
(átv) 'vhova közeledni, vminek közelében tartózkodni késztet': Minden lépésem, melly .. messzebb, messzebb vitt Pesttől, egy-egy kötéllé vált, melly visszahuzott .. És mi vonz engemet ugy oda? .. a vidám zajos pajtások s — egy szomoru, csendes sírhalom. (UJ/5 : 30); *magához* ~ Az asszony vonzza magához a férfiakat, Mint a folyókat a tenger (417/2 : 9)
vö. **vonzó**

vonzalom fn **12** | *-Ø* 4 (b 2), .. *lma* 2 (b 1), .. *lmunk* 1 | .. *lmat* 2, .. *lmamat* 1; *-mal* 2
'rokonszenv, vonzódás': *(jelzővel:) vki iránti* ~ *: (fokozás)* a szeretetreméltó tizenhét éves Emma iránti vonzalmamat, vagy is inkább hű, valódi szerelmemet .. irtam .. le (NI/6 : 434) →*mély* ~ 6 : 49 *valódi* ~ 7 : *635; *(szókapcs:) vonzalmat* →*bizonyít vki iránt* 6 : 263 *vonzalmat* →*önt vkibe maga iránt* 5 : 35 ~*mal viseltetik vki, vmi iránt* anyja vagyok én Mornacnak? [—] Ha ez volna az eset, nem viseltethetnék Edvárd mélyebb vonzalommal ön iránt, mint már történik. (KH/6 : 49) + 7 : *635 — **a)** *(vál)* 'szerelem': illy örökös hevesség és fölindulás mellett, nem tarthatand soká a lyányka vonzalma, vagy .. a szerelem természete megváltozik, s gyűlöletté válik. (RH/6 : 159) A vőlegénynek elém terjesztett leveleiből, nem csak valódi megbánását olvasám, de vonzalma nem szüntét is (NI/6 : 425) + 6 : 146, 148; *(jelzővel:) új* ~ Nincs seb, mellyet az idő be nem hegeszt .. még gyorsabb s hathatósb eszköz ujabb vonzalom varázsa (KH/(6 : 50—1) *valódi* ~ azok, kik szerettek, igen jól tudják, hogy a valódi vonzalom, az öltözetként, melly Nessus vérébe mártatott .. le nem téphető (RH/6 : 145) *viszonzatlan* ~ *: (párh)* Viszonzatlan vonzalom, roszúl hálált bizalom s hiusúlt remények gyötrelmei foglalák el .. a fiatal, könnyelmű, akaratos szivet (RH/6 : 159)

[vonzerő] fn: **vonz-erő 1** | *-nek* 1
'közeledés vágyát kiváltó erő; vonzóerő': Hol jó bort érezek, betérek; Ne térnék hát Egerbe? .. Egyúttal azt is megtekintem, Hol vítt Dobó nagy lelke .. Be kell Egerbe mennem! Mert ennyi édes vonz-erőnek Szivem nem állhat ellen. (126/1 : 69)

vonzó mn **6** | *-Ø* 1, *-k* 1 | *-nak* 1; *-vá* 2 || *-bb* 1
1. 'olyan (dolog), ami vonz, közelében tartózkodásra késztet': Noha édes a múzsai körben Töltni időt .. Vonzóbb drága szülőnk s kedves rokonink köre, mintsem Hogy kis időre szivünk azt kész nem volna kerülni. (1/3 : 243)
2. *(átv)* 'kívánatos, csábító': *(páros kif:)* →*kellemes,* ~ 6 : 431, 432; 7 : 48 | (személyről:) A festők .. Magdolnát igen vonzónak [anziehend] ábrázolák, noha bűnbánó volt. (KH/6 : 43) — **a)** 'követésre csábító': ~ *példa*← 3 : 35

vonzódás fn **5** | *-a* 1 | *-t* 1; *-ból* 2; *-a[nak]* b 1
'közeledésre késztető, rokonszenvező érzés': *(felsor:)* ~, *hála, tisztelet,* →*csudálás* 6 : 311 *(párh:)* ~ — *eszély*← 6 : 28; *(jelzővel:) vmi iránti* ~ *: (szembeáll)* epedve tekintett a napra, melly az udvarhoz hivandja vissza, nem annyira az udvar iránti vonzódásból, mint sokkal inkább Lucyért. (RH/6 : 318) →*regényeshezi* ~ 6 : 54 — **a)** *(vál)* 'szerelem': *(gúny, páros kif)* megvíttam ama férfival .. ki vonzódása s udvariságának azon új bizonyságát adá, miszerint önt nyilvánosan megsérté (KH/6 : 54)

vonzódik tn ige **3** | 2: *-om* 1 | *-nék* 3. sz 1
1. *(ford)* 'vkihez közeledni, vki közelében lenni kíván' ld. **vonzódva**
2. *(átv:)* ~ *vkihez, vmihez* 'érdeklődést, hajlamot, rokonszenvet érez vki, vmi iránt': Ugy kedvelem én a felhőket! .. Miért vonzódom úgy hozzájok? Mert ők lelkemnek rokoni (579/2 : 153) + 6 : 60
vonzódva 1. hat in 1 — **1.** egyenes, mint a nyárfa, s fris, mint a barack .. E szemle által inkább inkább vonzódva [angezogen], hajlandónak érzé magát a fiatal ember, az oszlopsort elhagyni, hogy Passerot kisaszszonyt kövesse (KH/6 : 17)

vonyigó fn **1** | *-k* 1
(táj) 'fanyelű vaskampó, amellyel a kazalból, boglyából a szalmát, szénát kihúzogatják; vonogó': *(felsor)* Láttuk .. a füstös

gerendákat, mellyekről kaszák, gereblyék, szénavágók és vonyigók lógtak. (N/4 : 110)

Vous nous avez ordonné de detruire la Vendée . . . 1
(fr; helyesen: . . . *détruire* . . .; a vendée-i ellenforradalmi felkelés leverésére küldött hadvezérek üzenete a konventhez) 'azt parancsoltátok, hogy a Vendée-t 20-a előtt semmisítsük meg; ma, 18-án a Vendée nincs többé': [1793.] October 18. Vous nous avez ordonné de detruire la Vendée avant le 20; aujourd'hui 18 la Vendée n'est plus! (P 140/5 : 167)

vő fn **2** | *-Ø* 1, *veje* 1
1. 'vki leányának férje': *(páros kif)* [néném] egy évvel volt fiatalabb férjénél, s most ohajtja, hogy e korkülönbség leánya s veje közt is meglegyen (KH/6 : 37)
2. *(átv)* 'vki unokájának férje': „Nem szabad meghalnod," súgta a vő, „Hátra van még valami: Unokádnak gyermekit idővel, Őket is meg kell még áldani!" (BI/2 : 329)

vödör ld. **veder**

vőlegény fn **17** | *-Ø* 8; *-e* 4 (b 2) | *-t* 2, *-ét* 1; *-ként* 1; *-nek* b 1
'jegyben járó férfi, leendő férj': [Emma] Vőlegénye gyakran hosszu leveleket irt (NI/6 : 425) Most az ősz lesz tavaszom, mert Akkor vőlegény leszek (612/2 : 191) + 2 : 11; 6 : 425 *(ism)* hol van a kisasszony . . ? . . Hát a vőlegény? kérdém tovább . . — A vőlegényt még magam sem ismerem, folytatá amaz (NI/6 : 438) + uo. (2×); *(párh:) anya* — ~ Miért nem jött el anyja leányának segélyére illy veszélyes időben? . . S a vőlegény? (NI/6 : 426) + uo. *→menyasszony* — ~ 2 : 89, 210; *(met, párh)* Pirúl a szép mennyasszony még, a hajnal? Ha vőlegényét várja, a napot (277/1 : 256) — **a)** 'férfi az esküvője napján': A templomnál van koporsód, Koporsód van itten! Hova veled vőlegényként Egykor jőni hittem. (256/1 : 243) Midőn gyermekét a kereszteléstől hozták ki a templomból, ön akkor ért oda, mint vőlegénye egy más hölgynek. (HKöt/4 : 35) *(párh:) →menyasszony* — ~ 6 : 419 — **b)** (idézett szóként; *szembeáll)* Szigligeti ‚Szökött katonájá'-ban . . e helyett: „Julcsa kisasszony a menyasszony" azt találtam mondani, hogy „Julcsa kisasszony a vőlegény" (UJ/5 : 29)

vőlegényi mn **2**
1. 'vkinek vőlegény voltával kapcsolatos (helyzet)': Mornac . . még mindig szem előtt tartá vőlegényi helyzetét (KH/6 : 41)
2. 'vőlegényként eltöltendő (idő)': az én vőlegényi napjaim nyomorúságosak. (L 167/7 : 87)

vőlegénység fn **1** | *-nek* 1
'vőlegényi állapot, helyzet': bizony isten meguntam már azt a nagy-böjtöt, mellyet vőlegénységnek neveznek. (L 168/7 : 92)

völgy fn **89** | *-Ø* 27 (b 10) *-ek* 2 (b 1); *-e* 1 | *-et* 5, *-eket* 1; *-be* 10, *-ekbe* 1, *-embe* 1, *-ébe* 1; *-ben* 16 ~ *-be'* 1, *-ekben* 1, *-ében* 2, *-eiben* 1; *-éből* 2; *-ön* 3, *-eken* 1, *-én* 4; *-nek* b 4, *-eknek* b 1, *-ének* 1; *-re* 2; *-eivel* 1
1. 'hegyek, magaslatok közt alacsonyabban fekvő terület': Mi bűvösbájos hang? Völgyben csendült meg ünnep-est harangja? (307/1 : 275) A falun belül . . egyre szűkebb lesz a völgy s végre egészen kősziklák közé szorúl (ÚL/5 : 63) + 1 : 340; 3 : 10, 269; 4 : 81, 83 (4×), 84; 5 : 51, 63; 6 : 420, 421 (2×) *(párh)* A város és az egész völgy felett sajátos tiszta kék köd (ÚL/5 : 51); *(ellent,* ill. *poláris kif:) →bérc* — ~ v. ~ — *bérc(i tető)* 1 : 256; 2 : 275; 3 : 75, *hegy* — ~ v. ~ — *hegy* 1 : 343; 4 : 179; 5 : 25, 26 *(verscím)* A völgy s a hegy (742/3 : 26), ld. még **hegy-völgy**; *(hsl)* [a kisfiúra] rá borúlt az álom, Mint völgyre a napalkonyat köde (Ap/3 : 111) *(hsl, párh)* Igy, mint a nap földre száll az égről, És a völgybe hegyről a patak: Palotádból, lelkem szép galambja, Szállj le hozzám (348/1 : 304) + 2 : 78; *(parabola; szembeáll)* A magasban hűvös levegő van, A tavasz legszebb a völgyeken. (348/1 : 304); *(megszem, ellent)* Ha én hegy volnék! (sóhajtott a völgy) (742/3 : 26), *(kép, ellent,* ill. *poláris kif:) hegy* — ~ Az ifju-harag . . E zuhatagos Vad bérci patak . . nem fog kiapadni. Csak csendesedett Most némileg árja, Mert róna mezőkön Megy útja keresztül, Mezőiden, hegy s völgy Nélkűli jelen. (721/2 : 344) + 2 : 130, 295; 3 : 235 *(ism)* Ha én völgy volnék! (sóhajtott a hegy) . . Ha én völgy volnék! élnék ott alant A nagyvilágtól mélyen rejtve el (742/3 : 26 [3×]); *(jelzővel:) árnyas* ~ *: (párh)* *Eperjes vidéke igen regényes mig a hegyek oldaláról cser- és fenyőkoszorú zöldel: a bérctetőkön barna várromok meredeznek; árnyas völgyeiben sok helyen jóízű savanyu vizforrások buzognak fel (P 96/7 : 636) *→bájos* ~ 5 : 63 *→eltemetett* ~ 4 : 84 *→erdei* ~ 4 : 86 *hosszú, keskeny* ~ (részleges *ism)* Pelsőcig hosszu keskeny völgyön keresztül visz az ut . . E völgy egy roppant nemzeti zászló is egyszersmind: vörös föld, fehér kősziklák, zöld erdő. (UJ/5 : 26) *kellemes* ~ Gömör egyik kellemes völgyében irom e sorokat (P 99/5 : 15) *kerek* ~ (részleges *ism)* Vadon erdő közepén van egy kerek völgy. A völgyet környékező bércek tetejében szüntelenül zugnak a fenyőfák (HKöt/4 : 81) *→mély(séges)* v. *→mélyen lehajló* ~ *(— gránitbérc←)* 3 : 10, 230; 5 : 62, 76 *→regényes (→erdős)* ~ 5 : 51, 52 *rejtett* ~ Lennék kicsiny kunyhó A rejtett völgybe' lenn (619/2 : 199) *szép →L alakú* ~

5 : 25, *(sötét) szűk ~: (met, szembeáll)* feljöttem gyermekéveim Szűk völgyéből az ifjuság hegyére (643/2 : 225) *(kép)* E férfi életét .. Ugy festeném le, mint egy patakot .. melly Sötét szük völgyön tör keresztül (Ap/3 : 116) *→virító széles hosszú ~* 2 : 280, (minősítő és helynévi jelzővel v. birt jelzővel) *kellemes →eveshami ~* 6 : 215 *→rozsnyói kerek ~* 5 : 26 *Nagybánya regényes ~e: (párh)* ha hegyek között kell meghalnom .. itt temessenek el Nagy-Bánya regényes völgyében. (ÚL/5 : 52); *(birt szerk:) →erdő ~e* 2 : 14 *→ibolyák ~e* 3 : 246, *~ eleje* v. *vége (— hegyek)* Diósgyőr vidékét .. sokszor hallottam magasztalni .. A völgy elején fekszik a falu (ÚL/5 : 63) + 5 : 51 *~ feneke* E mély völgynek legmélyebb fenekén .. a hold .. kisérteties szálakat Ereszt éjenként ezüst guzsalyán (729/3 : 10) + 5 : 76 *~ homálya←* v. *→ezüst köde* 2 : 73; 3 : 260 *~ mélysége←* 1 : 143, 276, *~ öble* v. *→öle* 1 : 50; 3 : 230 *(páros kif)* az erdő és völgy árnyékos öbleit ismét a régi babona tündér lényeivel népesítsük (RH/6 : 272), *~ tája* A köd .. elbújt a ⟨völgyeknek⟩ völgyek legtitkosabb táján (SzM/2 : 257, 391); (hat-val) *le a ~be* v. *a ~be le* Le a völgybe tér a hegy patakja (348/1 : 304) + 2 : 73, *alant a ~ben* v. *~ kövein* v. *a ~ben alant* 2 : 81, 282 *(szembeáll:) bércek* v. *hegy teteje(be)n* v. *hegyláncon — alant a ~ben* Murány .. vadregényes táj .. Köröskörül a még magasabb hegyláncon sötét fenyvesek, alant a mélységes völgyben a kéklő köd alatt fehér juhnyájak (ÚL/5 : 62) + 3 : 56; 4 : 81, *lenn a ~ben* v. *a ~ teknőjében←* v. *a ~ben lenn* 1 : 122, 346; 2 : 199 *(párh)* Lenn a völgyben, lenn a mélyben, A kék messzeség ködében, A város távol zajában Hagytam gondod, hazám s házam! (808/3 : 180) *(poláris kif)* Fenn a hegyen, lenn a völgyben zúg a szél (399/1 : 346) — **a)** 'a környező terepnél mélyebben fekvő folyó menti térség': *(jelzővel:) kellemes, szelíd ~* Az Érmellék kellemes, szelíd völgy (ÚL/5 : 54) (folyónévi birt jelzővel) *Sajó ~e* Hajnal hasadta előtt indultam Bejéből .. Miskolcra. Az egész ut a Sajó völgyén visz keresztül alacsony, zöld és kék hegyek és halmok között (ÚL/5 : 63) *→Szamos*, ill. *Lápos ~e* 5 : 51

2. *(átv, bibl:) →siralom ~e* 4 : 169; 5 : 47, 64

3. *(átv, túlz)* 'nagy mélyedés': *(poláris kif:) →hegy*[1] *és ~* 5 : 47

vö. **völgy[telen]**

völgyeleg fn **2** | *-et* 1; *-hez* 1

(ford) '(szobában) bemélyedés, fülke': [a vendég] egy szobába vezették .. Egyik erkélyablakán lámpa ége, melly egy völgyeleget [Vorsprung ~ recess] mutata, honnan az utcára lehete kimenni, s melly szobát képze a szobában. (RH/6 : 154) A .. lyányka .. a völgyeleghez [Vertiefung ~ recess] közeledék .. fellépett a két hágcsón, mely azt a szoba egyéb részétől elválasztá (uo.)

völgyes ld. **[hegyes-völgyes]**

völgyi mn **1**

(vál) 'völgyben levő': szenderegtem a kis völgyi forrás Virágos partján (S/2 : 74)

völgy[telen] mn **1**

'olyan (terület), ahol nincsenek völgyek': *(páros kif:) ~ és →hegytelen* 1 : 313

[völgyút] fn: **völgyut 1** | *-on* 1

'bevágásban, horhosban levő út; mélyút': tovább mentek néhány mezőn, s egy szoros, homokos völgyuton [Hohlpfad] keresztül (RH/6 : 81—2)

Vör.né fn **1**

(névröv) 'Vörösmartyné': Az adakozók: Vörösmarty s Vör.né, Bajza, s B.né (L 27/7 : 22)

vörös mn **34** | **vörös** 32, **veres** 2: *-ø* 33 | *-et* 1

1. 'olyan színű, mint a vér': A föld a kifutott vértől Ollyan, mint a vörös posztó. (HK/1 : 145) + 3 : 182; *(párh:) →tüzes — ~* 4 : 173; *~ bor* uo. *(szembeáll, párh)* Fehér bor, szőke lyány, fényes nap Hatottak egykor lelkemig; Vörös bor, barna lyány, sötét éj, Kedvem most bennetek telik! (398/1 : 346), *~ nadrág* 'huszárok öltözéke': Cifra beszéd kéne azt elősorolni, A vörös nadrágban mit érezett Jancsi, Mit érezett, mikor a mentét fölkapta, S villogó kardját a napnak megmutatta. (JV/1 : 191), *~ ruhás* ld. **[vörös-ruhás]**, *~ szalag* 'a francia Becsületrend jelvénye': A vörös szalagról gomblyukában .. s arca rézszinéről ki lehete találni, hogy a hadsereg tisztje volt (KH/6 : 10) — **a)** 'vértől ilyen színű; véres': Nem kelt föl többé az óriások csősze .. Keresztül futott a patak vize testén; Veres lett hulláma, vértől befestetvén (JV/1 : 211); *(párh:) tarka — ~* 3 : 95 *(szembeáll)* Izzadott a török véres veritéket, Tőle a zöld mező vörös tengerré lett. (JV/1 : 196) | *(ráértés; párh)* lator király .. Kezed vörös, mint bíborod, Arcod sápadt, mint koronád, Szived fekete, mint a gyász (Ap/3 : 162—3)

2. 'vérbőségtől sötétpiros (bőrfelület, testrész)': *~ orrú←* 6 : 90, 91 | (gyulladástól:) mi vörös a seb, s ugy ég belől egész a hátamig. (RH/6 : 325) | (iszákosságtól:) millyen lehet pirulásakor azon arc, melly rendes állapotában is olly vörös, mint az övé (HKöt/4 : 48) *(ism, ráértés)* Vas bátya, képed *vörös*, mint a vörös bor. Tán csak azért szereted úgy e nemes italt, mert színben druszája arcodnak? (TH/4 : 173) — **a)** 'véreres (szem)': Dunrom-

math halkan közelgett .. Megvetés ráncolta arcát .. vörös szeme forg, félig béfödve bozontos szemölde alatt. (Oith/6 : 450) *(párh)* Arcom kék lett, szemem vörös .. alig tudtam lélekzeni. De azért ki nem vettek a hegedűből, mig a hat óra el nem telt (N/4 : 103) — **b)** 'napégette, lesült bőrű (személy)': Jaj, eszem a szívét, a naptól olly veres! Bizony bizony alig hogy reá ismértem (JV/1 : 207) *(felsor:)* *vastag, ~, polgári← viseletű* 6 : 25 — **c)** 'vele született vörös folttól eléktelenített (arc, ill. ilyen arcú személy)': Te parancsolsz nekem? te? hát ha még a másik pofád is ollyan vörös volna, mint emez (FL/4 : 136) *(szembeáll)* még a korom sem fog rajta .. hiszen a feketeség alól is kirí a vörös pofája. (FL/4 : 126); ~ *képű←* 4 : 130 ~ *kutya←* 4 : 124 (2×), 125, 126

3. 'vörösessárga v. vörösesbarna': *(ism, ráértés)* köszörüld ki, Magyar nemzet, régi kardod .. Mosd le róla hevenyén a *Vörös* rozsdát vörös vérrel (810/3 : 182) *(párh)* E völgy egy roppant nemzeti zászló is egyszersmind: vörös föld, fehér kősziklák, zöld erdő. (UJ/5 : 26); ~ *hajú←* 6 : 450, ld. még **vöröshajú**

4. 'vöröslő, pirosló fényű': E pillanatban érinté a nap a látkör szélét, kiragyogott a fellegekből .. s vörös fényét az esőcseppekkel egyesíté (RH/6 : 230) | *(ráértés)* A leáldozó nap utósó sugára Vörös szemmel nézett a siralmas tájra. (JV/1 : 198) A keleti láthatár szélén a hó fölött piros szalag futott végig, melly a nap jöttét hirdeté; vörös az ég, mintha .. vér folyna sebéből. (HKöt/4 : 29)

vö. **[Vörös-tenger]**

vörösbarát fn **1** | *-ok* 1

(nép) 'a templomos egyházi lovagrend tagja': Berzéte mellett egy kis omladékot [láttam] .. klastrom volt, vörösbarátok laktak benne .. Kincs van ott elásva .. egy kakas őrzi. (UJ/5 : 26)

[vörösbor] ld. **bor, vörös**

vöröshagyma fn **1** | *-t* 1

'egy konyhakerti növénynek ételízesítőként fogyasztott hagymája': *(párh, helyesbítés)* adjon az isten a kocsmárosnak is kenyeret és szalonnát vagy vöröshagymát, mert zsidó, a jámbor. (ÚL/5 : 67)

vöröshajú mn **1**

vörös hajú 'ua.': Cuthal vezére volt, Dunrommath vöröshajú hatalma. (Oith/6 : 449)

Vöröskő tulfn **2** | *-Ø* 1 | *-höz* 1

(földrn) 'felvidéki község és vár (Červený Kameň, Csehszlovákia)': Vöröskő (Bibersburg) Pozsony m.-ben. Modorhoz 1 mfldre. (P 6/5 : 153) + 5 : 152

Vörösmarty tulfn **47** | **Vörösmarty** 33, **Vörösmarti** 14: *-Ø* 25 (b 2) | *-t* 3; *-hoz* 4; *-ként* 1; *-nak* 10 (b 1); *-val* 3, *-kkal* 1

(csn) ~ *Mihály* 'a költő (1800—1855)': E férfi, kinek én életemet köszönöm, s kinek köszönheti a haza, ha neki valamit használtam vagy használni fogok, e férfi: ⟨Vörösmarty Mihál⟩ Vörösmarty. (ÚL/5 : 65, 215) | (önállóan) 'uő.': a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hősköltéményei (UJ/5 : 23) én szerettem, én tiszteltem legjobban Vörösmartit mind azok között, kik őt valaha szerették és tisztelték, de elveimet még sokkal jobban szeretem és tisztelem, mint őt. (P 227/3 : 338) + uo.; 5 : 118, 120; 7 : 12, 16, 27, 30, 130 (+ 21); *(felsor:)* *Arany, →Petőfi és ~* 7 : 137 *Bajza, ~, (Nagy Ignác)* 7 : 16, 27 *~, Táncsics, Sükey ... →Petőfi* 7 : 143 *~, Vachott Sándor és Szigligeti* 7 : 28 *~ s →Vör.né, Bajza s B.né* 7 : 22; *(verscím)* ⟨Vörösmartihoz⟩ Vörösmartyhoz (800/3 : 100, 341) *(cikk címe)* Válasz Vörösmartynak (P 231/5 : 118) *(dedikációban)* Tisztelet és szeretet jeléül Vörösmartynak ajánlva a szerző által. (ÖK.[1], a címlap után); ~ *képviselőtárs←* 7 : 201 *téns ~ úr* Mind tens Vörösmarty Urnak, mind a Tekintetes Urnak szives indulatába ajánlva magamat, vagyok .. örök tisztelője Petőfi Sándor (L 24/7 : 21); *~ként* 'V. stílusában': a levélírás „több mint halál, több mint a kínpadok", hogy Vörösmartyként fejezzem ki magamat (L 58/7 : 31) — **a)** 'ez a név, szó': Vörösmarty .. mint hallom, most Pápán van. Ad vocem *Vörösmarty!* tudod-e, mi sorsa lesz verseimnek? .. verseimet a nemzeti Kör adja ki (L 43/7 : 30) — **b)** (tsz; *átv)* 'V. és hozzá hasonló költők': *(felsor:)* *→Petőfik, Tompák, ~k* 7 : *113

[Vörösmartyék] tsz-ú tulfn: **Vörösmartiék** **1** | *-nál* 1

'Vörösmarty Mihály családja': Felségemet s fiamat .. hozzátok akartam vinni, csak az utósó napon határoztuk el, hogy itt maradnak Debrecenben .. Itt laknak Vörösmartiéknál (L 261/7 : 199)

[Vörösmartyné] tulfn: **Vörösmartiné** **1**

'(asszonynév) 'Vörösmarty Mihály felesége, Csajághy Laura': [fiamat] Vörösmartiné és Vahot Sándorné mindig ölbe vette és hurcolta (P 291/5 : 148)

vö. **Vör.né**

[vörösruhás] mn és fn

I. mn **vörös ruhás 1**

'vörös ruhába öltözött (ember): *(szembeáll:)* *→feketeruhás* — ~ 4 : 219

II. fn: **vörös ruhás 1** | *-ok* 1

'ilyen ruhába öltözött ember (hóhér)': *(szembeáll:)* *→feketeruhás* — ~ uo.

[Vörös-tenger] tulfn: **vörös tenger 1**
(földrn) 'az a tenger Elő-Ázsia és Afrika között, amelyen Mózes átvezette a zsidó népet': *(kép, bibl célzás)* istenünk .. fog vezetni tűzoszlop képében, S az ellenség kiomló vére lészen A vörös tenger, mellyen átmegyünk! (836/3 : 213)

V. R. fn **1** | -Ø b 1
(névröv; ismeretlen) *V. R. szerelmi költeményében szép érzés uralkodik, de szerző a kűlformával mit sem gondolt. (P 51/7 : 505)

V. S. fn **1** | -Ø b 1
(névröv) 'Varga Soma pesti ügyvéd, költő, publicista': *V. S. életképe elfogadtatik. (P 52/7 : 505)

V. S.-né fn **1** | -Ø b 1
(névröv) 'Vachott Sándorné Csapó Mária': *(verscímben)* V. S.-né emlékkönyvébe (246/1 : 233)

vulkán fn **4** | **vulkán 1, volkán 3**: -Ø 4 (b 1)
'tűzhányó': *(hsl)* van szíved, lángoló, Csak hogy az észnek jégpáncélja rajta, Miként a volkán tetején a hó. (519/2 : 96) Egy nemzet és két ország hallja meg, Mi bennem eddig titkon forra csak, S a mit keblemből mostan kiröpítek, Mint a volkán az égő köveket. (541/2 : 113) + 5 : 39 — **a)** *(átv, túlz)* 'tűzhelyen égő tűz': Valami ötven lépésnyire .. volt egy kis vulkán [Vulkan], melly fölött három összetámasztott karón több fazék függött (RH/6 : 128)

W

W. fn 1
(névröv; ismeretlen:) *Divatlapi cikkemtől sokan prüszkölnek Eperjesen . . Azonban . . cikkem utólsó pontjában, — hol egy antinationalis csinról szóltam — teljességgel nem a derék Schmidt urat értettem; a lecke W. urnak szólt (P 97/7 : 637)

Wakefield tulfn 1 | *-től* 1
(ang földrn; *ford)* 'észak-angliai város': [Rikárd] füleit a jó Greenly John ajtófél . fájához szögezem, s őt nyilidegekkel korbácsolom Wakefieldtől Pontefractig. (RH/6 : 126)

[wakefieldi] mn: **vakefieldi 2**
(ford) 'Wakefield városába való': semmi magasb rangú hölgy nem utazott Mansfield felé — a vakefieldi priornén, s az apácán kivűl, ki azt kiséré. (RH/6 : 134) + 6 : 133

walcer-recsegtetés ld. **[valcerrecsegtetés]**

Wales tulfn 9 | *-Ø* 3 (b 2) | *-be* 2; *-ben* 4
(ang földrn) '(1276-ig független) tartomány Nagy-Britannia nyugati részén': E nem kedvező pillanatban határzá el magát Leicester gróf . . hogy Wales határain előnyomuljon (RH/6 : 173) az ország azon elleneivel összeköttetésben állsz, kik éjszakon s Walesben a zendülés zászlaját . . törekedtek fölemelni. (RH/6 : 265) + 6 : 123, 148, 151, 197, 269 *(párh)* Csak Ellerby menne Walesbe vagy Franciaországba, ugy minden eléggé biztos volna (RH/6 : 360); *(jelzővel:) déli* ~ 'ennek déli része; Dél-Wales': A sereg egyszerre déli Wales felé fordúlt (RH/6 : 208)

Wales-herceg-fok tulfn 1 | *-nak* b 1
(földrn; *ford)* 'hegyfok Észak-Amerikában a Bering-szorosnál; Prince of Wales-fok': a tengerszoroson túl . . a Wales-herceg-foknak [des Vorgebirgs von Wales ~ du cap de Galles], Éjszakamérika legszélső pontjának gránittömegei merednek a légbe. (P 41/6 : 390)

walesi mn és fn 6 — *(ford)*
I. mn 5
'Waleshez tartozó': a többi sajkásokat rá birni akarta, a walesi parthoz evezni át (RH/6 : 208) — **a)** 'Wales népéhez tartozó': Sokan a walesi lordok közől már valóban fegyverbe is léptek [III. Henrik] hatalma ellen (RH/6 : 173) Mögöttök néhány ezer walesi gyalogság állt, kiket Montfort segédseregűl gyüjtött (RH/6 : 222) + 6 : 208, 225
II. fn 1 | *-ek* 1
'walesi katona, harcos': Valamelly hadsereg nagy részének megrettenése rendesen az egészre át szokott menni . . a walesiek elszaladtak (RH/6 : 225)

wallisi fn 1 | *-ak* b 1
(ford) 'walesi (II.)': a wallisiak [Walliser ~ Welsh] betörései az angol birtokokba most sokkal gyérebbek voltak, mint előbbi időkben (RH/6 : 157)

Walsh tulfn 1
(ang férfinév; *ford)* 'regényben szereplő szolga': jöszte ide, Tangel . . Gondolkodjál róla, Walsh, mert ő jó hű fiú (RH/6 : 175)

Walter tulfn 1
(ang férfinév; *ford)* 'regényben említett szolga': De hol az apród és Walter? (RH/6 : 116)

Warning tulfn 1 | *-ot* 1
(csn) 'Ducange színművének egyik alakja (mint szerep)': Kaptam egy pár meglehetős szerepet, például Tornyayt a Tisztújításban, Warningot a 30 éves kártyásban (L 31/7 : 24)

Warwick tulfn 3
(ang földrn; *ford)* 'közép-angliai grófság, ill. ennek székhelye': rosz híreket hallánk, hogy megütköztek s Montfort megveretett . . a tudósítás Warwick felől jött (RH/6 : 218) + uo.; 6 : 219

was ist das 1
(ném) 'mi az? mit jelent?': *A védegylet . . nem igen nagy gyarapodásnak örvend . . a bájos magyar hölgyek . . nagy kedélyesen kérdik: „Fididlet, fididlet! was ist das?" (P 96/7 : 636)

Waterloo tulfn 2 | *-Ø* 1 | *-nál* 1
(flamand földrn) 'falu Belgiumban; Napóleon utolsó, vesztett csatájának színhelye':

Napoleon . . Waterloonál félig nyert csatát veszte. (KH/6 : 55) — **a)** *(átv)* 'az itt vívott csata (napja)': *(hsl)* Nagy lesz e nap, sorsomat határzó, Mint Waterloo Napoleonét. (365/1 : 316)

watteau-i mn **1**
(ford) 'Antoine Watteau (1684—1721) francia festő képein látható(hoz hasonló)': [a] fiatal lyányka . . legfölebb 18 éves s szép watteau-i pásztornő alakú [Watteau'schen Schäferinnenart] . . fris arca falusi egészséget s csendes szivet árult el (KH/6 : 9)

Werther tulfn **1** | *-jét* 1
(ném; *átv)* 'Goethe „Die Leiden des jungen Werthers" c. regénye': Gőthe szíve agyag volt . . nedves, puha agyag, mikor ostoba Wertherjét irta (ÚL/5 : 59)

[Wesselényi] tulfn: **Veselényi 16** | *-Ø* 14 (b 2) | *-nek* 2 — (történelmi csn)
1. ~ *Ferenc* 'hadvezér, nádor (1605—1667)': (mint irodalmi mű hőse:) Jött is az ellenség . . A . . császár emberei; Őket a pártütő várnak ostromára Vitéz Veselényi Ferenc vezéreli. (SzM/2 : 256) (levélaláírásként; részleges *ism)* Veselényinek irj vagy izenj, ha izensz, Mert, ki előtted volt, Veselényi Ferenc. (SzM/2 : 261) || (önállóan) 'ő.': Itt állt a nagy, itt állt az erős Murány, Ezt ostromolta hajdan Veselényi (634/3 : 287) + 5 : 154 *(körülírás:) Muránynak ~ által való →ostromoltatása* 7 : 126 | (mint irodalmi mű hőse:) Hogy ért Veselényi hogy sem táborába? Mint tudhatnám én azt, hisz maga sem tudta. (SzM/2 : 261) + uo.; 2 : 256, 257, 263, 264 (2×)
2. (önállóan) '~ Miklós báró (1796—1850) reformpolitikus': *(ism)* [a „Murány ostromá"-t] ajánld Veselényi inasának vagy kanászának, azt nem bánom, de Veselényi akármillyen derék ember, csak nagyúr, hiába, és a poéta nagyúrnak ne ajánlgassa semmiét . . De meg annyival inkább, mert nem hiszem, hogy Veselényi büszkélkednék azon ősében, ki a császár nevében hadakozott (L 191/7 : 126) *(felsor)* Marcius 16-án az előbbi nap tiszteletére a két főváros kivilágitva . . . néhány nappal utóbb fáklyás zene Klauzálnak, Nyárinak . . Veselényinek, Eötvös Józsefnek stb. (P 201/5 : 86)

Westminster tulfn **3** | *-Ø* 1 | *-ben* 2 — (ang földrn; *ford)*
1. 'London melletti apátság, ill. a környékén levő település (ma London egyik kerülete)': *(páros kif)* [Dightont] többször láttam Ellerbyvel s az efféle gaznéppel London és Westminsterben [Westmünster]. (RH/6 : 384) — **a)** *(átv)* 'az angol parlamentnek ebben a kerületben levő épülete': a királyi kékszakállas arcképe a Westminsterben kijött . . rámájából. (KH/6 : 8)
2. (elírás) 'Winchester': *(páros kif)* London és Westminster [ném és ang: Winchester] sok szép bevitelt köszön neki [= Rikárdnak] (RH/6 : 102)

westmorelandi mn **1**
(ford) 'Westmoreland észak-angliai megyébe való, ott élő': Rikárd . . Gondolók, hogy Alured rokonodnál vagy, s a westmorelandi lakosokat zabolázod. (RH/6 : 249)

whisttársaság fn **1** | *-ot* 1
(ford) 'olyan társaság, amely whistet — egy négyszemélyes angol kártyajátékot — szokott játszani': Épen most láttam Auteilt, Boisgnené asszonyt, szóval egész whisttársaságot [Whistparthie] (KH/6 : 40)

Wichmann tulfn **2**
(csn; *ford)* 'regényben szereplő szabómester': Nem a hatodik emeletben vagyok? — Igen ott. — S kinél? — Wichmann szabómester urnál . . ezelőtt egy hónappal más lakott itt; most én lakom, én, monsieur Wichmann, szabó. (J/6 : 402)

wieborni ld. **[winborni]**

William tulfn **29** — (ang férfinév) 'Vilmos'
1. *sir* ~ *Cantelupe*← 6 : 192
2. *sir* ~ *Grey*← 6 : 258, 259, 262, 268, 289, 309, 355 (+ 16) | (csn nélkül) *sir* ~ 'ő.': „ . . Te is e véleményben vagy, nemde, Grey?" „Valóban," felelt sir William keserű mosollyal (RH/6 : 260) + 6 : 258, 355
3. *sir* ~ *Lemwood*← 6 : 260, 269

[winborni] mn: **wieborni 1**
(ford) 'Winborn közép-angliai község felé eső (térség)': *(párh)* Menjenek Mansfielden keresztül . . A southwelli és wieborni [Winborn] oldalért jót állok. (RH/6 : 109)

Winchester tulfn **4** | *-Ø* 3 | *-[en]* 1 — *(ford)*
A) (ang földrn)
1. 'dél-angliai város': *(páros kif)* fiamnak . . vidd . . parancsomat, hogy . . mind azon sereggel, mellyet gyüjthet, Winchester és Oxfordon keresztül hozzám jőjön. (RH/6 : 196)
2. (elírás) 'Worcester': Montfort egy pompás palotájához ért a worcesteri püspöknek . . a püspök kastélyában ütötte föl főszállását. Winchester [ném és ang: Worcester] csak három mérföldnyire volt (RH/6 : 212)
B) (ang uralkodó mellékneve) ~ *Henrik* 'III. Henrik angol király (mint regényalak)': a király fölrántá sisakrostélyát, s kiálta: „Fuss, áruló — én Winchester Henrik, királyod vagyok! . ." (RH/6 : 226) + 6 : 101
vö. **Westminster**

Windischgraetz tulfn **3** | **Windischgraetz** 1; **Windischgraez** 2
(ném csn; önállóan) 'Alfred ~ herceg (1787—1862), a magyar forradalom és szabadságharc leverésével megbízott osztrák hadvezér': Nem is reméltem, hogy valaha még irunk egymásnak, mert már bizonyosnak hittem, hogy Windischgraetz elcsipett Pesten s besorozott cserepárnak. (L 255/7 : 193) + 5 : 182 *(szembeáll)* soha még csúfabbul senki nem bánt velem, mint Vetter. Windischgraez különben viselte volna magát irányomban. (L 257/7 : 198)

windsori mn **2**
'az angliai Windsor városba való, ott élő': *(címben:) A ~ víg dámák* v. *nők* 'Shakespeare „The Merry Wives of Windsor" c. vígjátéka, ill. ennek magyar fordítása': Hát te meddig vagy a windsori víg dámákkal? ugy-e baromi veszekedett munka? (L 193/7 : 130) Készítsd el vagy János királyt vagy a windsori víg nőket (L 196/7 : 137)

Winken tulfn **1**
(ang férfinév; *ford)* 'regényben szereplő paraszt': „Ejh, Miller," szólt a falusiak egyike . . „mért hoztál nyilakat magaddal? Itt nincs cél!" „Mindenütt van cél, Winken," válaszolt a megszólított. (RH/6 : 383)

wírei ld. **[wyre-i]**

with **1**
(ang) '-val, -vel': *(tréf makaronikus szövegben:) ~ úrláb←* 7 : 175

Wood ld. **Monington Wood**

Worcester tulfn **10** | *-Ø* 2 (b 1) | *-be* 6; *-ben* 1; *-ből* 1
(ang földrn; *ford)* 'közép-angliai város, Worcestershire grófság székhelye': egy vidám szerzetes jött egy faluba Worcester vidékén (RH/6 : 210) keress néhány vakmerő fickót . . s küld őket Worcesterbe, mihelyt a kapuk megnyílnak, hogy hírt hozzanak (RH/6 : 213) + 6 : 212 (2×), 213 (3×), 214 (2×), 243
vö. **Winchester**

worcesteri mn **3**
1, 'Worcesterbe vezető (út)': fél órával utóbb, hogy a kastélyt elhagyák, a worcesteri utra lovagoltak (RH/6 : 196) + 6 : 213
2. 'Worcesterben székelő (főpap)': Montfort egy pompás palotájához ért a worcesteri püspöknek (RH/6 : 212)

Worcestershire tulfn **1** | *-be* 1
(ang földrn; *ford)* 'közép-angliai grófság': legjobb szándokunk volt, téged Worcestershirebe vinni magunkkal (RH/6 : 204)

Wye tulfn **4** | *-Ø* b 2 | *-n* 1; *-re* 1
(ang földrn; *ford)* 'folyó Walesben és Nyugat-Angliában': ha bizonyos volnék benne, hogy azon gazembert elfoghatom . . szívesen usznám tízszer a Wyen keresztül. (RH/6 : 200) fölséged . . foglya nem feledé el az oktatást, mellyet hercegséged a Wye partján adott. (RH/6 : 233) + 6 : 153, 157

[wyre-i] mn: **wírei** **1**
(ford) 'Wyre Forest v. Forest of Wyre nevű, nyugat-angliai (erdő)': hagyd meg követednek, hogy nottinghami barátinkat Cleburyn s a wírei erdőn [Wire-Wald ~ Wire Forest] keresztül Worcesterbe vezesse (RH/6 : 212)

X

X. fn **1**
(névröv; ismeretlen v. megnevezni nem kívánt személy neve helyett; jelzőként) ~ *gróf* Petrichevich Horváth Lázár azt álmodta, hogy X. gróf asztalára tányérokat hord, s boldog volt (ÚL/5 : 46)
vö. **X. s. l.**

[Xerxész] tulfn: **Xerxes 1** | -Ø b 1
(ókori férfinév) 'perzsa király (uralkodott i. e. 485—465), a görögök elleni háború vezére': *(tréf szókeresés, kép, párh)* Ing a lábam, a nyelvem meg Elakad — Torkom a therpomyléi Szorulat, Ledionas a bor, melly lecsepege, Gondolatim Sex... Rex... Xerxes serege. (118/1 : 64)

[xerxészi] mn: **xerxesi 1**
'Xerxész hadseregéhez hasonló nagyságú': *(gúny, túlz)* az Életképekben még valami moly is rágódik rajtam... no, ki látott illy xerxesi hadat? bizony még kikergetnek házámból (P 99/5 : 15)

xr fn **2** | *-t* 2
(röv) 'krajcár': kapott volna-e különben [Tompa] 7 ft 30 xrt is, ha én nem kivántam volna Jókaytól, hogy hármunkat egyenlőn fizessen? (L 167/7 : 86); *(jelzővel:)* →*pengő* ~ 7 : 31, ld. még **p. xr.**
vö. **kr**

X. s. l. fn **1** | -Ø b 1
(névröv; ismeretlen:) X. s. l. Horváth Lázár elleni leveles [vsz. levele s] az Ujhelyi titkok sem közölhetők. (P 71/7 : 510)

Y

y fn **1** | *-ban* 1
'családnév végén a nemesi származás jelének tekintett, régies írásmódú *-i* képző': *lássuk: mint töri árva fejét .. két tejfeles magyar aristocrata, y-ban végződő névvel de eadem (P 96/7 : 635)

Yockley tulfn **2**
(ang csn; *ford)* 'regényben szereplő személy; Robin Hood bandájának tagja': Te, Yockley menj .. parkházunkhoz, s az embereket .. hozd a királyi szarvastóhoz. (RH/6 : 277) + 6 : 274

York tulfn **5** | *-Ø* 1 | *-ba* 1; *-ban* 2; *-[ból]* 1
A) (ang földrn)
'észak-angliai város, Yorkshire grófság székhelye': azért vagyok itt, hogy néhány urral találkozzam, kik Yorkba menőben erre keresztűl mennek (RH/6 : 75) + 6 : 77, 124 *(páros kif)* Harland Ralf .. mintegy kétszáz falusi néppel s vadásszal York- és Nottinghamból közelednek hozzánk (RH/6 : 209)
B) (ang csn) ~ *Vilmos* 'regényben szereplő harcos': Humphrey de Bohunt .. egy katona .. keresztűlszúrni készűlt, .. midőn York Vilmos [William de York] segélyére jött (RH/6 : 226)

Yorkshire tulfn **7** | *-Ø* b 2 | *-ben* 3; *-ből* 2
(ang földrn) 'észak-angliai grófság': egy országutra értek, melly Nottinghamból Yorkshire városainak egyikéhez vezetett. (RH/6 : 168) + 6 : 105, 121 (2×), 174, 236, 317

[yorkshire-i] mn: **yorkshirei 6**
'Yorkshire-ben élő, ott működő v. onnan származó': E yorkshirei fickók közől féltek néhányan azon az uton jőni, mellyen mi jövénk (RH/6 : 217) Most a yorkshirei lándzsások .. tettek hasznos szolgálatot. Előre nyomúltak hosszu kelevézeikkel (RH/6 : 225) *(páros kif:)* ~ *és* →*nottinghami* 6 : 221, 222 — **a)** 'ezen a vidéken szokásos': egy férfi .. yorkshirei vadászöltönyt viselt. (RH/6 : 209) — **b)** 'ezen a vidéken tenyésztett': Örömest mondanám el .. még a nagyobb csatát is, melly sok derék falusi legény s a szép yorkshirei paripa közt történt (RH/6 : 88)

Z

Z. ld. **Z. K.**

zab fn **4** | *-Ø* 1 | *-ot* 3
'főleg takarmánynak termesztett gabonanövény szemtermése': *(felsor:)* ~ — *búza* — →*árpa* — *széna* 1 : 108 | (mint lovak tápláléka:) a lovak a zabot elfogyaszták. (RH/6 : 110) + 6 : 108 (2×) *(páros kif:) széna* — ~ ld. **széna-zab**

zabál ts ige **1** | *-ja* kj 1
(durva) 'mohón és mértéktelenül eszik, ill. *(átv)* olvas; fal vmit': Szerény állat itt a lélek, Nem kér szénát, abrakot; Mint szamár a gazt: zabálja A kalendáriomot. (713/2 : 333)

Zabko tulfn **1**
(vlsz. becenév) 'P. aszódi iskolatársa': Zabko szegényke kinlódott vérhasba, s e miatt egy holnappal később jött Aszodra. (L 3/7 : 8)

zabla fn **18** | **zabla** 15, **zabola** 3: *-Ø* 3 | *-t* 9, *-dat* 1, *-ját* 1, *-ikat* 1; *-n* 2; *-val* 1
1. 'lószerszámnak az a része, amelyet a ló szájába tesznek, hogy általa irányítsák, ill. megfékezzék': vegyétek le lovaitokról a zablát, mert legelniök kell (RH/6 : 107) Rövidre fogtam a kantárszárat, Régóta fut a lovam, kifáradt, Szájában tajtékos a zabola, Sarkantyúmtól véres az oldala. (545/2 : 116) + 6 : 112, 132 *(haladv)* Kedves rózsám, isten hozzád. Adjon isten arany zablát, Arany zablát a lovadnak, Aranyos kedvet magadnak! (389/1 : 335); *(szókapcs:)* →*megereszti* v. →*nekiereszti a zt* 6 : 21, 105, 194 →*meghúzza a zt* 6 : 117 *megrázza a zt* Lucy . . megrázta zabláját, lovát elindítá, s tovább ment az uton (RH/6 : 115) *zt vet szájába: (kép, párh)* Szegény Tisza! eddig kénye kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják (ÚL/5 : 48) | *(szimb;* a politikai elnyomás, korlátozás jelképeként:) készült számunkra a ledőlt király Kardjából a rettentő zabola, Mellytől még most is ég és vérzik szánk! (416/2 : 7) egy ember nem a világ, De ezer és ezer van, a ki A zablán tépelődve rág. (762/3 : 48) *(szembeáll, ism)* ezen . . emberi alakba öltözött ördög a zabla, melly szájadat vérzi, mellyel féken tartanak, oh hazám, te szabadságra termett dicső mén! . . Nem a zablát kell eltörni, hanem a kezet elvágni, melly azt fogja. Csak hogy e zablát ezer kéz tartja! (Drt/4 : 214)
2. *(átv)* 'korlátozás, fékezés': *(szókapcs:) zn tart* 'fékez, visszatart': Sokszor megbántotta [Iluskát] gonosz mostohája . . És ki tudja, még mit el nem követ rajta, Ha fenyegetésem zabolán nem tartja. (JV/1 : 202)

zabláz ld. **zaboláz**

zabola ld. **zabla**

zabolátlan mn **1**
'fegyelmet, korlátozást nem tűrő; féktelen': *(páros kif)* [a gróf] magára vállalá, fiának tüzes, zabolátlan [ungeberdigen] szellemét megszelídíteni (RH/6 : 262)

zabolátlanság fn **1** | *-Ø* b 1
'korlátozatlanság, féktelenség': *(páros kif)* ez a szabadság és zabolátlanság [Zuchtlosigkeit] kora volt, hol minden hölgy csaknem kötelességének tartá . . a szenvedély minden kifejezését meghallgatni, melly hozzá irányoztatott (RH/6 : 238)

zaboláz ts ige **5** | 4; **zaboláz** 3, **zabláz** 1: *-Ø* 1; *-od* 1, *-za* 1, *-zák* 1
1. '(lovat) zablával felszerel' ld. **[zabolázva]**
2. '(lovat) a zabla megfeszítésével megfékez, visszatart': *(hsl, párh, szembeáll)* Rikárd . . ugy bánt . . [Katicával], mint néha a jó lovag bánik tüzes lovával, mellyet hol dühre sarkantyúz, hol erős kézzel zaboláz, s hol cirógatva csendesít. (RH/6 : 159)
3. *(átv)* 'fegyelmez, féken tart, korlátoz': Rikárd . . Gondolók, hogy . . a westmorelandi lakosokat zabolázod [niederzuhalten]. (RH/6 : 249) A koronás fej, a tanácsadó szív, Az őrködő szem . . S egyéb istápunk . . őket igy zablázza [Should . . be restrain'd] a faló has (Cor/4 : 231) *(páros kif)* [az atyák] naponként keményebb rendszabályokat állítanak föl, hogy a szegénységet megkötözzék és zabolázzák [restrain]. (Cor/4 : 230)

[zabolázva] 1. hat in: **zablázva 1 — 1.** *(páros kif)* Az érdemes szerzetes .. egy lovat tarta kantáránál fogva, melly fölnyergelve és zablázva volt. (RH/6 : 261)
vö. **zaboláztatik**

zabolázás fn **1** | *-a* 1
'ló féken tartása és irányítása a zabla segítségével': Edvárd .. Hercegi lénye — parancsoló magossága — tüzes lovának, mellyen űlt, zabolázása [Beherrschung] .. hatást gyakorolt a népen körösleg (RH/6 : 384)

zaboláztatik szenv ige **1** | .. *asséк* 1
(átv) 'korlátozást, féken tartást szenved': Nem sűlyed az emberiség! Illyen gonosz vala rég .. Hisz különben nem kellett vóna .. Pokolt és ördögöket Gondolni ki, hogy zaboláztassék. (459/2 : 34)

Záborszky tulfn **1**
(csn) '~ Alajos (?—1862) ügyvéd, hírlapíró, országgyűlési képviselő': egész nap irom a Záborszky által szerkesztett országgyűlési tudósításokat (L 24/7 : 21)

zabos mn **1**
'olyan (edény), amiben zab van': [a ló] egy fa alatt állt, hol kényelmesen üríte egy zabos teknőt, melly oda számára tétetett. (RH/6 : 136)

Zách tulfn **2** — (történelmi csn)
1. ~ *Bódog* '~ Felicián, aki 1330-ban lánya megszeplősítése miatt fegyverrel támadt I. Károly Róbert királyra és családjára, s ezért családjával együtt kiirtották': Visegrád táján A vad, sötét éj Nem Zách Bódognak bosszus szelleme? (387/1 : 330)
2. ~ *Klára* '~ Felicián lánya, akit állítólag a királyi udvarban megszeplősítettek': Visegrád táján A bágyadt alkony Nem Zách Klárának megtört szelleme? (uo.)

zacskó fn **6** | **zacskó** 1, **zsacskó** 5: *-ø* 1 | *-t* 1; *-ba* 1; *-ban* 1; *-ból* 1; *-val* 1
1. 'áru csomagolására használt kis zsák, tasak': Ugyan e pillanatban jelenik meg egy fiatal ember kis zsacskóval [Säckchen] kezében .. ifju barátnőjének .. egy font aszalt szilvát akar lábaihoz tenni. (J/6 : 398—9) a költő minden aszaltszilváját kifalja a zsacskóból. (J/6 : 400) + 6 : 401,¦ 416 — **a)** 'ennek tartalma': a fecsegő öreg csaknem az egész zacskót fölemészti. (J/6 : 400)
2. 'táska, tarsoly': Guy de Margan a kis hímzett zacskóba [Tasche] dugta kezét, mellyet hóna alatt viselt, s egy .. szelencét vett ki. (RH/6 : 358)

Zágráb tulfn **2** | *-ø* 1 | *-ba* 1
(földrn) 'Horvátország fővárosa (Zagreb, Jugoszlávia)': Nekünk azon parancsolat van hagyva, hogy két héttel előbb, mintsem az ezred, érjünk Zágrábba. (L 7/7 : 10) →*Horvátország ~ és Karlstadt városai* 7 : 10

zagyva mn **1**
(rosszalló) 'összekeveredett, összeverődött (csoport, tömeg); gyülevész': A harc után .. bejött a zagyva nép, s kevélyen parádézott föl és alá (Drt/4 : 208)

Zagyva tulfn **1**
(földrn) 'Zagyvaróna község és várrom a Zagyva folyó eredeténél': Zagyva Nógrád megyében. Mátyás elrontotta. (P 6/5 : 159)

Zahara ld. **[Szahara]**

zaj fn **121** | *-ø* 54 (b 1); *-a* 3 | *-t* 18, *-át* 7; *-ba* 1, *-ába* 5; *-ban* 2, *-ában* 5; *-ából* 1; *-nak* 3 (b 2); *-nál* 1, *-ánál* 2; *-ra* 9, *-odra* 1, *-ára* 1; *-tól* 1, *-ától* 2 ~ *-ától* 1; *-jal* 2, *-ával* 1, *-unkkal* 1
1. 'nem zenei hangok egyvelege': Kinn .. zaj van, Kocsi érkezett (BI/2 : 322) messze volt a város .. a barna tornyokat Elnyelte félig a távol köde, S méhdongás volt az ezerek zaja. (Ap/3 : 138—9) + 1 : 129, 335; 2 : 325; 3 : 124; 4 : 246 (2×), 250, 266, 269, 304, 387; 6 : 361, 371 *(ism)* Oda viszlek szép Erdélyországba .. Ottan élünk a világtol távol, Semmi sem jut el hozzánk zajából, Csak az a halk, tengerféle morgás, Melly a zajnak csak viszhangja (674/2 : 269); *(páros kif:)* ~ *s fény* A város zajban s fényben úszik, A népség ezrivel tolong (Ap/3 : 175) ~, *zavar* 4 : 211, *(párh, allit:)* ~ — *zúgás*← — *zavar* — *zene* 6 : 441; *(szembeáll, ill. ellent:)* ~ — *csend* Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe Egy madár csak néha fütytyentett be. (578/2 : 151) ~ — *harmónia*← 3 : 8 ~ — *némaság* 5 : 45 *(ellent, tőism:)* ~, →*életzaj* — *csend*←, *halálcsend* 5 : 62; *(kép)* Pillanatra fölriadt e nemzet, S szétnézett, mi zaj van a világban? (798/3 : 97) *(alleg)* Milly zaj ez kinn?... Pegazusom tombol, Tán megrúgta valamelly szamár (679/2 : 275); *(jelzővel:) bánatos* ~ 3 : 211 *borzasztó* ~ 6 : 408 *csörgő* ~ *: (párh)* fönn a pallón kopogást halla s aztán csörgő zajt, mintha a kard kiesett volna a sebesűlt gyönge kezeiből. (RH/6 : 329) *durva* ~ 2 : 330, *harci* ~ 4 : 247, 255, 274, 276 *(szembeáll)* Dalolj, te kedves kis madár. Oh istenem, mi jól esik A harci zaj után e dal (847/3 : 224), *kis* ~ csörgő moraját hallák a lehulló levélnek .. Az emberi élet kimulásának képe volt az; s talán csak egy kis zaj az, hasonló a lehulló levélhez (RH/6 : 322) + 6 : 131, 329, 444 *mennydörgő* ~ 4 : 248 *nagy* ~ *(s zavar)* ott a puszták rónaságán .. némán ballag a csendes kis ér S .. a bogárdöngés a legnagyobb zaj (Ap/3 : 139) + 5 : 27; 6 : 78, 95 *rivalgó* ~*: (szembeáll)* mielőtt Rivalgó zaj közt harci

paripára Pattanhatnék föl: tán szép csendesen Rá fektetnek majd szent Mihály lovára? (584/2 : 158) *szörnyű ~ — lárma←* 1 : 121 *tiszta ~* 3 : 266 *tompa ~* 6 : 298 *vészt →jövendölő ~* 1 : 196 *zavaros földi ~ — tiszta →égi hang* 3 : 184; *(birt szerk:) ajtó ~a* Flamareilné .. Az ajtó zajánál lassan megfordítá fejét .. a szolga Mornac urat jelenté (KH/6 : 33) + 6 : 14 *csaták ~a* 3 : 179, 184 *sírás ~a* 3 : 211, *(→városok, nagy)világ ~a* 5 : 69 *(kép)* Dalod .. olly tiszta .. mint a puszták harangja, Mellynek csengése a rónákon keresztűl Vándorol, s a világ zaja nem zavarja. (574/2 : 147); *(szókapcs:) ~ éri* v. *megüti a fület* a város és természet egyaránt szenderegni látszik .. s ha valami zaj éri a fület, ollyan különösnek tetszik. (HKöt/4 : 69) *(részletezés)* Egyszerre zaj üté meg fülemet.. szekerek zörgése... lovak dobogása... emberek orditozása. (HKöt/4 : 79), *~ felijeszt* v. *fölver* v. *riaszt vkit, vmit* 1 : 121; 3 : 295; 4 : 276 *~ (le)csendesül* 4 : 79, 213 *~ hall(at)ik* v. *hangzik* Fél óra telt el, s legkisebb zaj sem hallék (RH/6 : 329) + 5 : 69; 6 : 102 *~t csinál* v. *okoz* az evés kevesebb zajt okozott, mint mostanában, mert a tálak és tányérok fából voltak .. s igy az apritás és evés igen igen kis vagy semmi zajt nem csinált. (RH/6 : 131) + 6 : 382, *~t hall* 4 : 249; 6 : 256, 298, 300, 322, 329 *(ism)* azt képzeltem, hogy fiamat .. akasztani viszik, és ugy tetszett, mintha kiséröi zaját is hallottam volna.. .— Ez nem képzelődés .. ez való; és a zajt is hallhatta ön, mert most haladtak el itt vele (HKöt/4 : 79) *(hsl, ism)* A lábak dobogása pedig Rendes vala, Mint ama zaj, mit Néha a tiszteletes hall .. És a melly zajra imígyen Teszi megjegyzését .. „Oh az a Palkó .. Megint nyaggatja csikóimat .. Korbácsa csapásaival." (HK/1 : 130) *(kép)* félrevert harang lázas szivem, Hallá zaját a lyány és nem jött megmentőnek (519/2 : 95), *~ hasítja← a leget* v. *→keresztülhasítja a csendet* 2 : 83; 4 : 373, *~t üt* 1 : 246; 2 : 330 *(szembeáll)* hol egykor Ollyan halotti volt a hosszu csend, Minő zajt üt most ott a harcoló kard! (855/3 : 234), *~ra fölébred* v. *fölkel* [Dávid] lélekszakadva kifelé rohant Másik terembe, a hol öccse volt. A zajra Jób fölébredett (S/2 : 79) + 2 : 81 *~jal fölriaszt* 3 : 77 — **a)** 'emberek kiabálása, hangoskodása': „Markunkban a kard .." Ezt harsogák .. A mennydörgés e zaj viszhangja volt. (618/2 : 198) Zúgjátok túl a zajt, melly Marciust Száműzte, és híjátok vissza őt (Cor/4 : 370) + 4 : 228; 6 : 21 *(páros kif:) ~, rivalom* 3 : 310 *(felsor:) ~, nevetés← és tréfa* 6 : 131; *(jelzővel:) pillanatnyi ~* 6 : 238 *rivalgó ~* 2 : 86 *szent ~* Te hallottad e szent zajt, s magad is Kiáltottad: éljen a szabadság! (772/3 : 59) *víg ~* szépen alább hagytak A kedvökkel, a kik elébb kurjogattak, Elalélt a víg zaj (LV/3 : 306); *(birt szerk:) társaság ~a* Eudoxia .. újjai a hangszer billentyűire tapadtak, s olly harmoniát csaltak ki belőle .. melly .. szerencsére a társaság zajában elveszett. (KH/6 : 42); *(szókapcs:) ~t hall* 3 : 59 *~ra kel: (kép)* Millyen vig a világ! .. Azért kelünk csak e rivalgó zajra, hogy Ne halljuk láncaink csörömpöléseit. (509/2 : 86) — **b)** *(rosszalló)* 'fölösleges hangoskodás, hűhó' *(kép)* Meddig tart ez őrült hangzavar még? Meddig bőgtök még a hon nevében? .. Évrül évre folyvást tart a zaj (667/2 : 252); *(jelzővel:) nagy* v. *roppant ~: (gúny)* el akarja rabolni kedvesemet .. — Balga fiú .. hát illy csekélységért az a roppant zaj? (HKöt/4 : 21) + 5 : 44; 6 : 38; *(szókapcs:) ~t üt* ezek a gyerekek! egy foggal is millyen zajt ütnek (L 165/7 : 78) + 6 : 38 *(ráérés)* dühödnek az illetők „Nagy-Károlyban" cimű versemért .. jobb szerettem volna főbe verni [őket], de az üres hordó szörnyen kong, s én nem akartam nagy zajt ütni. (ÚL/5 : 44) — **c)** 'zajos tevékenység, mozgalmasság': Feledni kezdem Pestet és zaját (369/1 : 319) Két száz esztendővel utóbb .. Híre sem volt többé az egykori zajnak .. az elpusztult Murányvárban .. halk szellők susogtak. (SzM/2 : 266) + 4 : 312; *(páros kif:) ~ és munkásság* 6 : 74 *tolongás, ~* 3 : 286 *vidámság és ~* A piros szőlőnedv bőségesen ömlött, s nagy volt a vidámság és zaj (RH/6 : 249) *~ s zavar* ha így elkezdenek kiáltani, Ne szűnjenek meg, míg a zaj s zavar Ki nem csikarja .. a büntetést (Cor/4 : 316); *(felsor:) →élénkség, virrasztás, ~* 4 : 341 *~, foglalkozás←, zavar←* 6 : 246 *~, munkásság←, készületek, mozgalmak* 6 : 205; *(kép)* [a szívben] ez a nép egyre lót-fut, Föl s le nyargal, Nem nyugosznak, dörömböznek Éjjel-nappal. És nekünk e zaj, melly soha Nem szünik, Olly nagyon fáj és olly nagyon Jól esik! (660/2 : 246); *(jelzővel:) →lázadási ~* 4 : 235 *városi ~* Először volt a városban Lidi, Azért nem tetszett ez a nap neki. De csakhamar ezt elfelejtette A városi zajnak közepette. (SzP/2 : 56); *(birt szerk; jelzővel* is) *élet →alvó* v. *örökös ~a* 3 : 78, 88 *háború ~a:* Miért nem estem el háború zajában? (JV/1 : 207) + 2 : 147 (2×); 3 : 189 *város távol ~a* A város távol zajában Hagytam gondod, hazám s házam! (808/3 : 180), *(nagy)világ ~a* Vigyék ki holttestemet messze, messze a világ zajától s a puszták közepén temessenek el (ÚL/5 : 51) + 1 : 81 *(szembeáll)* Csendes magányból a mézeshetek után Ujra belépek a nagy világ zajába (699/2 : 297)

2. *(átv)* 'híresztelés, szóbeszéd': Hirtelen zaj támad, hogy a város végén összeütköztek a helybeliek és a szentmiklósiak .. de a hir szerencsére csak koholmány volt. (P 207/5 : 104)

3. (sajtóhiba *száj* helyett:) Nyiltan beszéli több zaj .. hogy Marcius Aufidiussal frígyesülve hoz Hadat Rómára (Cor/4 : 346)

zajatlan ld. **zajtalan**

[zajg] tn ige
(vál) 'zajong, hangoskodik'
zajgva 1. hat in **1** — *(páros kif)* te szív . . Örömedben Háborogva, zajgva tombolsz Őröd ellen. (93/1 : 42)

zajgás fn **1**
(vál) 'hangos beszélgetés, zajongás': *(halm)* A zene szólt, s . . ezen orchestre . . öszhangzata zajgás, nevetés, kacaj között hatott fülembe (ÁB/6 : 441)

zajlik tn ige **6** | 2: *-ik* 1, *-anak* 1
1. 'zaj hangzik benne': *(szembeáll)* Csendes kocsma ez, csak néha zajlik éjjel. (370/1 : 320)
2. *(vál)* 'nyugtalankodik, háborg, forrong' ld. **zajló**, *(szembeáll)* A nemzetek mind zajlanak Európa hangos színpadán; S milly csendes a magyar! (407/1 : 420)
zajló 1. mn in 4 — **2.** [az ifjúnak] Zajló küzdés szivén, Szerelmi, égető (52/3 : 277); ~ *kebel* Zajló kebellel álltam ott, Bennem harag gyuladt (46/3 : 273) + 3 : 271 ~ *szív* [Mária] páncélát ledobta, Hogy könnyebb, szabadabb lélekzetet vegyen, S zajló szíve meg ne repedjen alatta. (SzM/2 : 260)

zajong tn ige **6** | 2: *-Ø* 1; *-ott* 1
1. 'zajt csap; hangoskodik, lármázik' ld. **zajongó**
2. 'hangosan elégedetlenkedik, zúgolódik': A nép zajong, mert gúnyolád. (Cor/4 : 292) *(szembeáll)* [Coriolanus] Erője megfogyott a nép jelen Békés nyugalmában, melly azelőtt Vadúl zajongott. (Cor/4 : 342) — **a)** *(átv, vál)* 'nyugtalankodik, háborog' ld. **zajongó**
zajongó 1. mn in 4 — **1.** [a színházban] Éljenzaj és örömkiáltás És tapsok hangzanak . . a zajongó nép között áll Az ifju mereven (52/3 : 277) — **2.a)** szomjazó hevökben e zajongó vágyak Lenge képzeletnek karján merre szállnak, Merre szűntelen? (44/3 : 271); ~ *kebel* Mi volt . . Mária szivében . . ? Tengeri szélvész ment át zajongó keblén, Fehér hullámait magasan emelvén. (SzM/2 : 261) ~ *lélek* A csatajelt, a csatajelt Zajongó lelkem alig várja! (547/2 : 118)

zajos mn **13** | 12: *-Ø* 11 || *leg- -bikat* 1
1. 'hangos zajjal járó': a lakoma maradványa fölött Éhes hollósereg zajos tábort ütött, Csunyául károgtak (LV/3 : 312) *(szembeáll, párh)* önt szeretem, hebegé Mornac, e váratlan nyugalom által inkább megzavarodva, semmint az valami zajos jelenet vagy könyek által történt volna. (KH/6 : 62) — **a)** *(átv)* 'élénkségtől, vidámságtól hangos': Zajos órák mámora Hogyha széjellebben, Dúl a régi fájdalom (23/3 : 256) *(páros kif)* Meddig tartott, meddig nem a lakodalom? Nem tudom, de víg és zajos volt, mondhatom. (SzM/2 : 265) *(halm:)* →*csinos, szép,* ~, *vidám,* →*barátságos tekintetű* 5 : 22
2. '(jókedvében) hangoskodó, lármásan viselkedő': *(ellent, páros kif:)* *vidám,* ~ — *szomorú,* →*csendes* 5 : 30; *(kép, páros kif)* Szivetek mindig-nyilt-ajtajú palota, Tódulnak, tódulnak seregestül oda Víg, zajos vendégek; Garázda népséggel telik meg a terem (581/2 : 155) *(kép, szembeáll)* Szíved, lelked . . Csendes még . . ha majd eljő a Kikelet, Milly zajos néppel telik meg Kebeled. (660/2 : 245) — **a)** (fn-ként) 'ilyen személy': a világ . . Örök énekszóval s zenével van tele! E tombolók között a legzajosbikat Kérdezzétek meg csak: ha vajon boldog-e? (509/2 : 86)
3. *(átv)* 'mozgalmas, változatos, viszontagságos (élet, időszak)': No hiszen majd lesz megint zajos világ . . Már én csak azt mondom, hadd legyen háború (Cor/4 : 341) *(párh)* Ki gondolná? milly zajos, mi vészes Volt a pálya, mellyen ő futott át. (696/2 : 294), *(szembeáll)* [a halott] a zajos élet Lejártával itt most Század óta hallgat. (572/2 : 144) *(szembeáll, tőism)* a száz éves aggastyán . . az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át. (ÚL/5 : 49)
zajosan hat 1 — **1.** Dobsa a Legjobb az egyenes út-ban . . zajosan tapsoltatott meg. (P 78/5 : 12)

Zajta tulfn **1**
(földrn) 'község a mai Szabolcs-Szatmár megyében': Csekétől Szatmárig érdektelen falukon visz keresztül az ut . . Csak kettőre emlékezem; Zajta az egyik, a másik Peleske. (ÚL/5 : 69)

zajtalan mn és hsz **8**
I. mn 6 | 5; **zajtalan** 4, **zajatlan** 1: *-Ø* 4, *-ok* 1
1. 'zajt nem keltő; nesztelen': Mint prédájához a macska, Zajtalan léptekkel . . Sompolygott a lágyszivü kántor Háta mögé [a kovács] (HK/1 : 136)
2. 'zajtól meg nem zavart, csendes (hely, időszak)': *(páros kif:)* →*üres,* ~ 5 : 48 *(párh)* Zörg a szekér, az ostor Koronként egyet pattan. . . Ezen kivül a róna Olly néma, olly zajatlan. (513/2 : 89) *(halm)* Éj van, holdvilágos, csillagos, zajtalan éj. Semmi hang, semmi nesz (ÚL/5 : 53)
3. *(átv)* 'nyugodt, megbékélt (szív)': *(tőism):* →*zajos* — ~ 5 : 49
II. hsz 2 | **zajtalan** 1, **zajatlan** 1
'zaj nélkül; csendben, némán': Zajatlan áll a Gyász-arcu csatahely, Bátor leventék Elhullott ezrivel. (53/3 : 279) Igy állt sokáig Salgó zajtalan, Csak a hollóknak károgása szólt (S/2 : 81)
[zajtalanul] hat: **zajtalanúl** 1 — **I. 1.** Lucy zajtalanúl lépe be (RH/6 : 371)

Zajtay tulfn **2**
(költött csn) ~ *István* 'Gvadányi József „Egy falusi nótáriusnak budai utazása" c. verses elbeszélésének és Gaál József ebből írt színművének hőse': *(hsl)* A mint levelemet megkapod, űlj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram lóra, s rohanj. (L 202/7 : 144) *nagyzajtai* ~ *István* 'uő'.: megemlékeztem a peleskei notarius Nagy-Zajtai Zajtay Istvánról, és szerzőjéről, a régi jó Gvadányiról. (ÚL/5 : 69)

zaklatott mn **1**
'nyugalmában megháborított, bántott': *(páros kif:)* ~, *megsebzett*← 2 : 189

[Zala] tulfn: **Szala 2**
(földrn) 'dunántúli vármegye': ~ *m(egye)* Szigliget Szala megyében. Csobánctól 1 mfldre. Csobánc Szala m.-ben. (P 6/5 : 156)

Zalamegye tulfn **1** | *-ből* 1
(földrn) *Zala megye* 'ua.': *Zalamegyéből bizonyos ur ajánlkozék levelezőül (P 48/7 : 504)

zálog fn **10** | **-Ø** 1 | *-odat* 1, *-ait* 1; *-ba* 3; *-ban* 1; *-úl* 3
1. 'adósság, kölcsön, hitel biztosítékául a hitelezőnek (előre) átadott v. lekötött vagyontárgy': *(szókapcs:)* ~*ul betesz vmit* Valami jutott eszembe! Zálogúl majd azt teszem be . . Hitvesem fejkötője! (117/1 : 63) — **a)** 'vagyontárgynak v. ingatlannak ilyen lekötésével létrejött jogviszony': *(szókapcs:)* ~*ba ad vmit: (tőism)* kölcsönösen biztosítnunk kell egymást . . Tehát . . zálogba adom nektek ma herefordi kastélyomat . . A záloglevélben egy záradék lesz a kiváltásról (RH/6 : 293) ~*ba tesz* v. *vet vmit* [Aufidius] minden vagyonát Kockáztató zálogba ⟨veti⟩ tenni kész, csak Győződ lehessen. (Cor/4 : 291, 419) ~*ba visz vmit: (párh)* Csigolya Dániel . . Kétségbeesve forgatta köröskörül szemeit: nem akad-e valamire, mit eladhatna vagy zálogba vihetne? (FL/4 : 122) ~*ban marad vmi* Vargáné asszonynak . . huszonkét forinttal váltóban adós maradtam . . Addig is, mig a fönt nevezett summa kezéhez adatik, zálogban marad nála 2 pár fehér ruhám . . egy pár csizma (P 22/5 : 161)
2. *(átv)* 'vmely követelést jelképező tárgy': „te, Monthermer Hugo, alá vagy vetve követelésemnek; elfogadtad azt . . Imhol kesztyűm!" . . „A nemes Monthermer Hugo lord . . nevében fölveszem zálogodat [Euer Pfand], Ashby Alured gróf, s igérem helyette, hogy harcolni fog veled . ." (RH/6 : 330—1)
3. *(átv)* 'fogadalom, eskü biztosítéka': Édes meleg csókom hű szerelmi zálog. (582/2 : 156); *(szókapcs:)* ~*ot nyújt* az, kit szeretünk, fiatalabb, semhogy az állhatatosság azon zálogait [Pfänder] nyujthatná, mellyek nélkül a szerelem csak álom (KH/6 : 50) ~*ul teszi lelkét*, ill. *nevét s lovagiságát* 'esküszik': „Szavadat adod, hogy nem jött erre keresztűl [Lucy]?" „Lelkemet teszem zálogúl [Ich verpfände meine Seele dafür], hogy nem történt", felelt a vadász. (RH/6 : 135) + 6 : 93

záloglevél fn **1** | *-ben* 1
'szerződés, amelyben az adós vmely birtokát zálogul leköti hitelezőjének': *(tőism:)* →*zálog* — ~ 6 : 293

[zálogosdi] fn: **zálagosdi 1** | *-t* 1
'társasjáték, amelyben a szabály(ok) ellen vétő v. hibázó zálogot ad': *(szókapcs:)* ~*t játszik* négyszöget képezhetnénk . . s zálagosdit játszhatnánk [Kämmerchen-vermiethen spielen], de kit teszünk akkor középre? (KH/6 : 69)

Zápolya tulfn **1**
(történelmi csn) 'Szapolyai János (1487—1540) Magyarország választott királya 1526-tól': [a szepesi várnak] egykor biboros teremében született Zápolya (ÚJ/5 : 23)

zápor fn **24** | **-Ø** 14 (b 1); *-a* 2 | *-t* 2, *-át* 2; *-ban* 1; *-hoz* 1; *-nak* b 1; *-ral* 1
1. 'hirtelen keletkező, sűrű eső': Kilenc órakor két vagy három zápor vonúlt át (RH/6 : 120) Nagyon utolért a zápor, Át találtam ázni egy kicsit (BI/2 : 315) *(ism)* Zápor zápor után, a szüret szünetlenül ázik. (33/3 : 262); *(párh)* a zápor megszünt, a fellegek megrepedeztek . . a szél azonban egyre dühöngött (HKöt/4 : 80) *(párh, tőism:)* *villám* — →*záporeső* — ~ *és villám* 2 : 53; *(szembeáll:)* ~ — *harmatcsepp*← 3 : 147; *(megszem)* „. . . hagyjon békét nekem." Igy beszél a jámbor ifju A záporhoz, melly utána nyargal, De biz ez nem fordul el, hanem Utoléri, s dől rá vad haraggal. (BI/2 : 310) *(kép, páros kif, ism)* Hejh, alföld, alföld . . tán e zápor és ez a sár Épen szerelmemért a bér? Csakugyan az lesz. . . a záporban Bucsúkönyűid ömlenek, S karod a sár, a melly helyettem A kereket öleli meg. (623/2 : 204); *(szókapcs:)* ~ *leáztat vmit* Leáztathat rólam ⟨A zápor⟩ Az eső minden ruhát, De nem áztathat le egyet, a Philosophiát. (BI/2 : 311, 396) ~ *lezuhog*← 6 : 200 *(→vihar kitép —)* ~ *(el)mos vmit, vkit* Mennyit, mennyit mos a zápor engem! (BI/2 : 311) + 3 : 174 ~ *omlik: (párh)* Az égi háború kitört. Villám villámot ért, és ugy tetszett, hogy az égzengés meg akarja repeszteni a sziklákat . . s a zápor omlott (HKöt/4 : 83—4), ~ *szakad* 2 : 203 *(megszem)* a zápor megboszankodott . . S még kegyetlenebbűl szakadott. (BI/2 : 311), ~*t önt: (kép, retr, lefokozás)* Alig vidultam a bol-

dogság Nyájas napsúgarán, Ismét felhő takarta el, Melly önti záporát reám. De nem, nem zápor ez; csak egy könny, Egy könnycseppecske csak (654/2 : 238); **Szh:** Hullottak könnyeim zápornak módjára. (JV/1 : 202)

2. *(átv, vál)* 'vminek sűrű hullása, bőséges áradása': *(birt szerk:) könnyek ~a* esdeklő szeméből Könny folyt le, könnyek zápora. (Ap/3 : 130) + 1 : 242 | *(ráértés; kép)* idd ki ezt . . Ha én szántóvető volnék, földemet illy záporral nedvesitném, naponta gégémbe öntve azt le. (RH/6 : 75) *(kép, chiasmus)* a nép Örömzajából mennydörgést csinált S záport a fölhányt fövegekbül. (Cor/4 : 271)

záporeső fn 4 | *-Ø* 2, *-k* 2

'zápor (1.)': megelégeszik ő [= a csikó] a pusztai gyeppel, Bármi sovány, s a záporesők szabad égnek alatta Verhetik oldalait . . Csak szabadon járjon (650/2 : 234—5); *(szókapcs:) ~ szakad* 2 : 102 *(kép, párh, tőism)* A szerelem fellegéből Hulltanak reám villámok; A barátság fellegéből Záporesők szakadának. Zápor és villám multával Csendes tiszta lett az ég (494/2 : 53); **Szh:** öt álló esztendeig hullott az ember, omlott a vér, mint a záporeső. (P 234/5 : 124)

záporfelhő fn 1 | *-k* b 1

'olyan felhő, amelyből zápor (1.) hull(hat)': *(hsl)* Könnyektül ázik ama kedves arc, A mellyet annyiszor csókoltam én. Most víz van ott, hol egykor tűz vala! Igy áll a záporfelhők fátyola Az elenyészett csillagok helyén. (824/3 : 197)

zár[1] ts ige **33** | 17: *-Ø* 4; *-ja* 2, *-juk* 1; *-tam* tsr 2; *-a* 1; *-ád* 1, *-á* 1 | *-ni fognád* 1 | *-jam* 1, *-d* 1, *-ja* 1, *-juk* 1

1. '(ajtót, ablakot) erre való szerkezettel rögzít' ld. **zárt, zárva** — **a)** *vkire ~ja az ajtót* 'bezár vkit (a szobába, épületbe), hogy ne tudjon kijönni': Add ide ezt a kulcsot . . Most lódulj be, hadd zárjam rád az ajtót. (HKöt/4 : 41) *(tőism:) ~ — zárva←* 1 : 140 — **b)** 'bezár vkit, vmit vhova' ld. **zárva;** *(szókapcs:) →tömlöcbe ~* 3 : 88 — **c)** 'bezárva, fogságban tart': *(kép)* Szivem, te árva rabmadár! Kit szűk, szoros kalitka zár, Légy csendesebben odabenn (214/1 : 171)

2. 'ráhelyezett és rögzített fedéllel lezár vmit' ld. **zárva** — **a)** 'ilyen helyre rejt, helyez vmit, vkit': *vhova ~: (alleg)* Eltépett lánc s eltört korona . . Régiségek közé zárjuk (820/3 : 194) *vmibe ~: (kép)* ki bolond fővel Erre szánja el magát [hogy költő legyen], Csináltasson egy szép szekrényt S zárja bele. . . a fogát (713/2 : 333); *(szókapcs:) koporsóba* v. *→sírba ~* 1 : 63; 3 : 257 — **b)** *levélbe ~* 'összehajtott levél belsejében elhelyez vmit, majd a levelet lepecsételi, leragasztja': Azt a nyugtatványt, mellyet szüleim levelébe zártam, vidd el Vas Gerebennek (L 245/7 : 178)

3. *(átv)* 'vmivel körülvesz': *(szókapcs:) karjaiba ~* 'megölel': jött volna akárki, Nem fogadnál senkit nálam szívesebben, S nem fognád forróbban karjaidba zárni. (633/2 : 213) + 2 : 252 *→korlátokba ~* 1 : 180 — **a)** *(vál)* 'vmibe foglal': *(szókapcs:) →glóriába ~* 1 : 341 *→homályba ~* 3 : 270 *szívébe ~* Nem veszem már a bort gyógyszeremnek, Ha a kígyók lelkemen teremnek, Mellyeket a bú szivembe zár (625/2 : 205) *szíve vmely helyére ~* A hon nevét, a drága szent hazát Szivednek legtisztább helyére zárd (728/3 : 9)

4. *(átv)* 'körülzár, határol': néhány tárgy, tornyok- és födelekként — felhők is lehettek, távol város részei is — zárá a láthatárt, s egyesíté az eget a földdel. (RH/6 : 138)

5. *(átv)* 'elzár vki elől vmit, nem engedi eljutni vhova' ld. **zárva**

zárni fn in 1 — **3.** *(szókapcs:) →korlátok közé ~* 6 : 104

zárt 2. mn in 3 — **1.** Mily meleg van! hogy állhatjátok ki e zárt ablakokat? (RH/6 : 251) + 5 : 46 — **4.** [a lovag] Csöndes vidékbe megpihenni tére . . És gondolá azt is, hogy őt halála . . hamarabb találja . . Ezt várta ő a csendes zárt vidéken (376/1 : 325)

zárva 1. hat in 12 — **1.** az ajtó zárva volt, ki nem mehettél (TH/4 : 188) + 4 : 185; 6 : 140 *(szembeáll)* Lucy . . Kis szobát láta . . Mindkét oldalán ajtó volt, a jobb felőli zárva [war geschlossen] . . a bal felőli csak be volt támasztva [ein Wenig offen] (RH/6 : 371); *(szókapcs:) ajtaja ~ marad vki előtt* 'nem engedi be, nem fogadja': Két napig mindenki előtt zárva maradt Flamareilné ajtaja (KH/6 : 63) — **b)** *(tőism)* [Harangláb] Ezt javasolta nekem: Zárjuk kelmedre az ajtót, S így zárva levén, Ma baj nélkül tehetem Hódításaimat A szemérmetes Erzsóknál. (HK/1 : 140); *(kép)* Isten hozzád . . ábrándok világa! Már kezemben tartom ajtód kulcsát, Még egy perc s örökre zárva léssz. (686/2 : 282); *vmibe ~* egy ember . . végig szaladt a torony felé, mellybe zárva volt Hugo (RH/6 : 282) — **2.** *(szembeáll)* Éjfél idején legyen zárva koporsóm, S nyíljon meg az délben nekem! (384/1 : 332) — **a)** *→koporsóba ~* 2 : 335 — **b)** Ime egy levél hozzád, Hugo lord . . egy nekem szólóba volt zárva. (RH/6 : 209) — **5.** [égi ideál] ha zárva tőled e világ határa, Oh ha karjaimba jönöd nem szabad! Ints, ragadj föl hozzád egy varázserővel (44/3 : 272)

vö. **palackba-zárt, záratik**

zár[2] fn 8 | *-Ø* 2 | *-t* 4, *-ját* 1; *-ában* 1

1. 'csukott ajtó rögzítésére való szerkezet': Csikorgott a börtön zárában a kulcs . . Megnyílt az ajtó (Ap/3 : 172) + 4 : 123 *(párh)* Tömlöcöd becsukták, Halld fordulni

kulcsát, Csikorogni a zárt. (777/3 : 68); *(hsl)* az anyó .. uram bocsá'! — mosolygott .. Szinte csikorgott belé a szája, Mint a megrozsdásodott zár. (BI/2 : 316); *(szókapcs:)* ~*t* →*lefeszít* v. →*leüt (az ajtóról)* 4 : 122 (2×) — **a)** 'tolózár, retesz': Eredj ki, Panni .. taszítsd félre a zárt! aztán bocsásd be .. azt a szerencsétlent. (N/4 : 100)

2. 'gépezet működését megakadályozó szerkezet': *(szimb szókapcs:)* ~*t lepattant* Egy kiáltás, egy mennydörgés Volt az ezerek hangja, Oda tört a sajtóhoz és Zárját lepattantotta. (754/3 : 40)

záradék fn **1**

'(szerződés, okirat szövegének végén) kikötést, feltételt tartalmazó kiegészítés': A záloglevélben egy záradék [Klausel] lesz a kiváltásról, miszerint, ha .. kifizetem nektek a két ezer font sterlinget, a kastély ismét enyém lesz. (RH/6 : 293)

zárándok fn **10** | *-Ø* 6, *-ok* 2; *-a* 1 | *-ot* 1

1. 'távoli szent helyet hitbuzgalmi célból (gyalog) felkereső, meglátogató hívő': *(ism* párbeszédben:) [Ilona:] Holnap .. örömest elhallgatjuk értekezését Palaestináról .. [Saul:] Soha; mert ő olly kevéssé ⟨szerzetes⟩ zarándok, mint én .. [Ilona:] Nem ⟨szerzetes⟩ zarándok? (TH/4 : 178, 405); *(jelzővel:)* →*ájtatos* ~ 2 : 108 *büszke* →*földuralkodó* — *reszketeg*← *fejű* ~ 3 : 270 | *(gúny)* A zarándokok kétségbeesett ivásokat szoktak végbevinni. (TH/4 : 177) *(megszól)* Hanem hát, ⟨szent atya⟩ zarándok, beszéljen arról a szent földről. (TH/4: 178, 405); *(jelzővel:)* *jó* ~ 4 : 177 *(megszól)* Köszönöm nagylelkűségedet, ⟨szent atyám⟩ jó zarándok! melly talán az örök kárhozattól menti meg szegény bűnös lelkemet. (TH/4 : 177, 405) + uo. — **a)** (jelzőként) ~ *ruha* ld. **[zarándokruha]**

2. *(átv)* 'az a személy, aki (rendszeresen) vhova zarándokol (2.)': *(jelzővel:)* *hű* ~ Én vagyok itt, emésztő gyönyöröm! Én, sírhalmodnak hű zarándoka (260/1 : 246)

zarándoklat fn **1** | *-ait* 1

'zarándokút, vándorút': *(körülírás:)* *házasság kívüli* ~ 'házasságtörés': utazott volna bár Gretna-Greenbe, házasság kívüli zarándoklatait [ausserehelichen Pilgerfahrten] férje iránti idegenséggel igazolja vala. (KH/6 : 59)

[zarándokol] tn ige

1. 'zarándokként vmely távoli szent helyre megy' ld. **zarándokolni**

2. *(átv, vál)* '(vki, vmi iránti) tiszteletből, kegyeletből felkeres vmely helyet, ellátogat vhova' ld. **zarándokolni**

3. *(átv)* 'vándorol' ld. **zarándokolni**

zarándokolni fn in **7** | *-ni* 2; *-nom* 2 ~ .. *klanom* 1, *-nia* 1 ~ .. *klania* 1

1. *(ism, párh)* „Menjünk .. Azt tartom, minden nőszemélynek Palestinába kellene zarándokolnia, mielőtt férjhez megy." Monthermer Hugo azonban jobbnak tartá .. előbb házasodni, aztán zarándokolni. (RH/6 : 169) — **2.** Oh Széphalom! Azért kellett-e csak Hozzád zarándokolnom, Hogy egy hajtásra olly hosszút igyam A keserűség poharából (637/2 : 216) + 1 : 266 | *(ráértés)* Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása .. szent hely .. Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében legalább egyszer oda zarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába. (ÚL/5 : 66) — **3.** Amott az a hegy tőlem Mi messze, messze még! .. Egészen e hegyig kell Még zarándoklanom .. Ott vár reám .. Kedves kis angyalom. (640/2 : 220) *(tréf)* minden istenáldotta nap kétszer kell a nyomdába zarándokolnom. (L 133/7 : 46)

zarándokoltat ts ige **1** | .. *asd* 1

(átv, tréf) 'hosszú útra küld': Koltóra az utósó posta Nagy-Bánya. Legközelebbi leveledet már oda zarándokoltasd. (L 169/7 : 93)

[zarándokruha] fn: **zarándok ruha 1** | *-ban* 1

'zarándokok által viselt (szerzetesi) csuha': barát lettem volna. — Ihol van ni, farkast emlegetünk, s kertek alatt kullog. [—] Második jelenés. Előbbiek. Borics ⟨csuklyában⟩ zarándok ruhában (TH/4 : 176, 405)

zarándoktáska fn **1**

'zarándokok által hordott táska v. tarisznya': Bő, szürke posztó ruha volt rajta [=Lucyn], millyet az apácák .. utközben szoktak hordani .. válláról zarándoktáska [Pilgertasche] függött (RH/6 : 367)

zárat ts ige **2** | *-Ø* 1; *-ta* 1

1. 'megparancsolja, hogy (kínzóeszközbe) zárjanak vkit': *(szókapcs:)* →*hegedűbe* ~ 4 : 100

2. *(átv)* 'kényszerít vkit, hogy elzárt helyen éljen': *vhova* ~ Ön elég kegyetlen módon fenyegete, mikép Flamareilba zárat [mich .. einzuschliessen] .. ugy hiszem, a légváltoztatás jól fog reám hatni. (KH/6 : 63)

záratik szenv ige **3** | 2: *-ék* 1 | .. *assam* 1

1. 'bezárják vmibe (s onnan nem jöhet ki)': *vhova* ~ gyermekek, ifjak s lyánykák csoportoztak a ketrechez, hová a kövér, gyapjas bak záraték (RH/6 : 87)

2. *(átv)* 'elzárt helyen kénytelen tartózkodni': *vhova* ~ Biz isten, inkább maradtam volna a vidám vadászoknál, semhogy e rosz időkben Lindwellbe zárassam. (RH/6 : 168)

záratott 2. mn in 1 — **1.** *vmivé* ~ Függ már a lant .. Mellyel keservemet elénekeltem ..

érted, a sír börtönének Örök rabjává záratott szerelmem. (285/1 : 261)

[zárkózik] tn ige: **zárkozik 5** | *-tam* 1, *-ott* 1; *-ék* 3

1. 'vmely védhető épületbe húzódik, s annak kapuját bezárja': *vmibe ~ (vki elől)* Bihar helység mellett van a föld vár maradványa, mellybe hír szerint Mén-Marót zárkozott feleségeivel Árpád elől. (ÚL/5 : 54) + 6 : 221 — **a)** *(átv)* 'vhova húzódik, rejtőzik': *vmibe ~* E gondolat, miként varázsvessző, elő- Idézi ama mély rejtekből lelkemet, A mellybe zárkozék (502/2 : 68); *(szókapcs:) szívébe ~* 'szívében, érzelmeiben helyet talál, oda van bezárva': *(ráértés)* ő élt és meghalt nem ismerve általam . . s helyet foglalva életemben, mint helyet foglalt a sirban; ismeretlenül! szivembe hideg, lélektelen holt test zárkozék, mint ott a koporsóba. (ÁB/ 6 : 446)

2. *(átv, szókapcs:) magába ~* 'magányba vonul': *(tőism:) ~ — elzárkózik←* 5 : 79

zárta szragos fn **1** | *-ig* 1

'vminek be- v. lezárása': *(körülírás:) koporsóm ~ig* 'halálomig': Boldogtalan leszek Koporsóm zártáig (119/1 : 66)

zártszék fn **1** | *-eiben* 1

'(színházban) drágább fajta ülőhely': Az előszín (avant scene) páholyaiban s az erkély zártszékeiben [Sperrsitzen] a fashionable menageria arszlánai pöffeszkedtek (KH/6 : 5)

zászló fn **110** | **zászló** 109, [íráshiba:] **zázló** 1: *-Ø* 25, *-k* 4 (b 1); *-d* t 2, *-ja* 2 ~ . . *laja* 6; . . *lai* 2 | *-t* 16, *-kat* 2, *-mat* 1, *-ját* 2 ~ . . *laját* 14, . . *lait* 1, *-inkat* 3 ~ . . *lainkat* 8, *-ikat* 3; *-jáért* 1; *-hoz* 1, . . *lajához* 1, *-tokhoz* 1, . . *laikhoz* 1; *-kon* 2, . . *laján* 1; *-nak* 1; . . *lajára* 1; *-val* 3, *-kkal* 5, *-mmal*

1. 'nyélhez erősített, meghatározott színű (ábrával v. felirattal ellátott) kelméből álló jelvény, ill. jeladó eszköz': látod . . ama magános fenyvet? . . Onnan meglátni váram tornyának zászlaját (TH/4 : 148) Mélyen lehajló völgynek zöld ölén . . a vár; nem éri a vihar Még a zászlót sem tornya tetején. (851/3 : 230); *(jelzővel:) →fátyolos ~* 2 : 130 *→fehér ~* 3 : 228; 5 : 137 *összetépett ~ : (met, kép)* Lennék felhődarab, Összetépett zászló (619/2 : 199) *véres ~* 4 : 263; *(szókapcs:) ~t →kitűz* 4 : 263; 6 : 29 — **a)** 'ilyen tárgy mint hadi, ill. hatalmi jelvény': fiad . . hadserege megveretett s szétszóratott, tizenhárom báró, kik saját zászlókat bírtak, elfogatott (RH/ 6 : 221) a másik sátor . . előtt . . a Monthermer ház zászlaja, több apród és kisérő mutatkozék. (RH/6 : 386) + 6 : 220, 221 (2×), 223, 226 *(ism)* „. . . Láttad a zászlókat?" „Igen, mylord . . fiad s Oxford gróf zászlai." (RH/6 : 220) + uo. (2×) *(tőism:) →zászlós — ~* 3 : 307 *(páros kif:) →dob(szó) és ~* 4 : 245, 374 *(felsor)* címereik most a zászlókon és pajzsokon voltak, öltözeteiken, lovaik takaróin, valamint vitézöveiken (RH/6 : 215) *(párh:) →sisakbokréta — ~ — fegyveröltöny* 6 : 218; *(alleg; gúny)* Feltűnt előttem a rettentő kisértet . . A neve . .: jacobinus-sipka . . „Újítás" a jelszó e sátán zászlaján (Tb/ 3 : 287—8) *(szimb)* Szétment a magyarság nyugatra keletre, Zázlóikat mindig szerencse követte (LV/3 : 304) + 6 : 174; *(jelzővel:) →királyi ~* 6 : 222, 228 *→lengő ~* 6 : 215 *magasra emelt ~ : (hsl)* [feleségem] mindig buzditólag áll gondolataim, terveim előtt, mint a hadsereg előtt a magasra emelt zászló. (P 201/5 : 80—1) *→német ~(, →fekete-sárga)* 3 : 103, 218 (2×) *piros ~ : (szimb, ism)* minden rabszolga-nép Jármát megunva síkra lép Pirosló arccal és piros zászlókkal És a zászlókon eme szent jelszóval: „Világszabadság!" (561/2 : 130); *(birt szerk; jelzővel is) szabadság (→piros) ~ja* e falak . . ormukon szent jelt tartottanak. A szabadság zászlója volt e szent jel (618/2 : 198) + 2 : 218; *(szókapcs:) ~ emelkedik← ellene* 6 : 244 *~ leng* v. *lobog: (szimb)* Ugy meg vannak rontva [a volszkok], consul, Hogy egy hamar nem látjuk lengeni Zászlóikat. (Cor/4 : 290) + 6 : 244, *vmely ~ alatt harcol* A bal szárnyon volt Monthermer zászlaja, s az alatt nem csak a rendes seregek harcoltak . . hanem a . . nottinghami pórok és vadászok is. (RH/6 : 222) *(szimb)* sokakat fogok magammal hozni, kik készek veled egy zászló alatt harcolni. (RH/6 : 164), *~t fölemel* A csatatéren a zászlók, mellyeket Montfort eltévesztésére mutattak, félretették, s a különböző vezérekét emelék föl. (RH/6 : 222), *~t föltűz* v. *→felüttet vhol* v. *vhova* 6 : 231, 362 *(szimb)* Itt tüzé föl piros zászlaját a Szabadságnak Zrínyi Ilona? (638/2 : 218) | (a magyar zászlóról:) Itt a zászló, csak, legények, alája, Csapjatok föl Magyarország javára (780/3 : 313); *(alleg; refrén, szembeáll)* Mit csinálsz, mit varrogatsz ott? A ruhámat foltozgatod? . . Varrj inkább egy zászlót, feleségem! . . Ha illyen szép kéz varrja meg, A győzelem belé szeret . . Varrd meg azt a zászlót, feleségem! (731/3 : 13 [5×]); *(szimb)* Föl a zászlóval magasra, Egész világ hadd láthassa. (831/3 : 203) + 2 : 235 *(szimb, refrén)* Hagyjátok el azt a piros-fehér-zöld színt . . Fessük ⟨zászlóinkat⟩ zászlainkat fekete-pirosra (775/3 : 64, 334 [10×]); *(jelzővel:) →diadalmas ~* 5 : 132 *→háromszínű →magyar* v. *→nemzeti ~* 3 : 45 (2×), 104 (2×); 5 : 26 *kitűzött ~ : (met)* Ismét magyar lett a magyar, Lángol, piroslik arca, Kitűzött zászló mindenik, A melly jelt ád a harcra! (791/3 : 85) *→szent ~* 3 : 189; *(szókapcs:) ~ alá megy* 'katonának áll': Húsz legény ment maga jó szántából Zászló alá az eke szarvától. „Hogyne men-

nénk . . A haza'ért fogunk állni sorban . .” (848/3 : 225) *vmely ~ alatt harcol* Én legszentebb hazafiui kötelességemnek tartom itt maradni s az önök zászlaja alatt harcolni. (L 235/ 7 : 170) *~t →lobogtat* 3 : 17 *~t tűz vhova* ott voltam én Buda ostrománál . . magyar kezek tűzték a zászlót a várra (Drt/ 4 : 208) *(→mankót —) ~t vesz (→szellem)kezébe* 3 : 50, 188 — **b)** 'ilyen tárgy mint követválasztási pártjelvény': Szabadszálláshoz érvén . . azzal fogadták őket a helybeliek, hogy . . be ne vigyék azt a zászlót, mellyen Petőfi neve van (P 207/5 : 103) láttam nagy távolban az én zászlómmal a szentmiklósi és lacházi kocsikat (uo.) — **c)** 'ilyen tárgyat ábrázoló szoborrészlet': *(jelzővel:) győzedelmi ~ : (alleg, párh)* az érczszobor . . Egyik kezében háborúi kard, Másik kezében győzedelmi zászló. (770/3 : 56)

2. *(átv)* 'vmely politikai mozgalom, eszme, ügy (jelképe)': *(alleg)* Megtépve, megcsufolva, Sivatag közepén, Magában áll a zászló, Mellyet szolgálok én. (646/2 : 229); *(jelzővel:) →elhagyott ~* 2 : 229; 7 : 517; PE. 11 : [200]) *→szabadsági ~* 2 : 198 *szent ~* 7 : 86 *→szűztiszta ~* 5 : 83 *új ~* halhatatlan hősiségtek által Egy új zászló mellé csatoltatám. (498/ 2 : 65); *(birt szerk; jelzővel* is) *boldogság és dicsőség ~ja* nem fogjuk [a kormányt] . . elhagyni, míg a haza boldogságának és dicsőségének zászlaját viszi előttünk. (P 201/ 5 : 88) *cselekvés ~ja* Mi emeltük föl először A cselekvés zászlaját (786/3 : 77) *haza →szentséges, dicső ~ja* 1 : 356 *hon (igaz) ~ja: (ism)* A honnak egy igaz zászlója van Ezt mi álljuk körül, S ti elhagyátok a hon zászlóját? (410/1 : 356) *nép ~ja* 2 : 142 *→pártütés* v. *zendülés ~ja* 5 : 92; 6 : 265 *szabadság →eltiport ~ja* 5 : 125; *(szókapcs:) vmely ~t →elhagy* 1 : 356 *~t elhajít kezéből* Átok reá, ki elhajítja Kezéből a nép zászlaját (570/2 : 142) *~t fölemel* éjszakon s Walesben a zendülés zászlaját még egyszer törekedtek fölemelni. (RH/6 : 265) + 3 : 41, 77; 5 : 125 *~t föltűz* Jellasics feltűzte Horvátországban a legnyilvánosabb pártütés zászlaját (P 205/ 5 : 92) *vmely ~hoz (oda)áll* [a közkatonáknak] a haza? kemény mostohájok . . S zászlajához hogyha oda állnak, Nyomorért csak új nyomort cserélnek. (819/3 : 193) + 7 : 86 *vmely ~hoz →csatlakozik* v. *~ mellé →csatoltatik* 2 : 65; 6 : 205 *vmely ~hoz* v. *~nak hűséget →eskűszik* 2 : 264; 3 : 143

3. *(átv, vál)* 'vminek jele, jelvénye': Hull csatázva ellen és magyar, S hol zászlóját békesség mutatta Eddig: ott most mindent [vér takar] (9/3 : 285); *(jelzővel:) szerelmi ~ : (met, párh)* Szerelemnek lobogója szívem, Érte két szellem viaskodik . . Attól tartok, hogy kettészakítják E szerelmi zászlót, szívemet! (347/1 : 304) *tarka*, ill. *→fehér ~* 2 : 286 (2×); *(szókapcs:) vminek ~ja leng vhol* Majd minden levél a fákon volt . . a viola . . árnyokban lehelé ki illatát. A galagonya oda nyujtá szagos virágát a lebegő szélnek . . vidám májushó volt, s zászlaja minden tövisen, minden mezőn lenge (RH/6 : 86) *vminek ~ját föltűzi* egy szívárványdarab mutatkozék, s a remény, világ és béke zászlaját tüzé föl a csata, pusztulás és kétségbeesésnek közepette. (RH/6 : 230) + 2 : 217 *vminek ~ját →lengeti* 2 : 267

zászlóalj fn **15** | *-Ø* 2 (b 1); *-am* 2, *-unk* 2 | *-ból* 1; *-amhoz* 1; *-nál* 2; *-tól* 2, *-amtól* 1; *-jal* 1, *-ammal* 1

'kb. 6 századból álló, 1000—1200 fős (gyalogos) katonai alakulat': Az igaz, hogy én . . engedelem nélkül jöttem el a zászlóaljtól, de . . azonnal tudtára adtam a honvédelmi bizottmánynak. (L 250/7 : 184) Bem egy csapattal Moldvába ment . . kegyetlenül megdöngetett négy ezer oroszt egy zászlóaljjal. (L 293/7 : 216); *(jelzővel:) VI. →önkéntes ~* 7 : 166 *→huszonnyolcadik ~* 7 : 172, 179, 198 *78. számú székely ~ : (párh)* Két zászlóalj volt ellenünk, seregünkből csak négy század (a 78. számu székely zászlóaljból) volt a tüzben, s e négy század a legalább 2000 emberből álló ellenséget . . futásnak lóditotta (P 272/5 : 137); *vki ~a* 'az a zászlóalj, amelyben vki szolgál': feleségemet . . Debrecenbe szállitám . . hol zászlóaljammal feküdtem. (P 291/5 : 146) + 7 : 171, 175, 178, 179 (3×)

vö. **[honvédzászlóalj]**

zászlós mn **1**

(rég) 'olyan (középkori vezér), akinek csapatai saját egyéni zászlója alatt harcoltak': *(díszítő jelzőként; tőism)* Szép Itáliába zászlós Bulcsú lejárt, Tengerek fuvalma ringatá zászlaját. (LV/3 : 307)

zászlótartó fn **5**

'az a katona, aki (csatában) az alakulat zászlóját hordozza': *(jelzővel:) vén ~* Fut Bécs felé Jellasics, a gyáva, Seregének seregünk nyomába' . . Magyar hadban egy vén zászlótartó . . Az én apám e vén zászlótartó . . mankó helyett zászlót vett kezébe. (816/ 3 : 188) + uo.; *(verscím)* kérd el Bajzától . . „a vén zászlótartó” cimű versemet, s add át Jókainak. (L 241/7 : 173) + 3 : 188

zátony fn **1** | *-a* 1

(átv) 'vmit meghiúsító, megakadályozó dolog': *Rejtett zugolynak éjjelében, Miként rém áll a bűn-tanya, Zord réme a szelíd erénynek, Nemesb érzelmek zátonya. (88/ 3 : 316)

zavar¹ ts ige **19** | 14: *-ja* 3; *-tad* 1; *-ák* 2; *-ni fogja* 1 | *-na* 3; *-talak volna* 1 | *-d* 2 || *-hatja* 1

1. 'kerget, űz, hajszol': *vkire ~ : (kép)*

Sors . . Te vagy, ki sajkám ugy hányod-veted, Ki rám zavartad fergeteg módjára A csendriasztó szenvedélyeket. (T/2 : 13) *messze ~ : (kép)* Nincs bennem élet, nincs a lélek bennem, Kétségeim azt messze zavarák. (536/2 : 109)

2. 'vkit nyugalmából v. tevékenységéből kizökkent; háborgat': *(tőism:)* ~ — *zavarni*← 6 : 375; ~ *vmiben* Szomszéd volt a . . bíróhoz . . A . . kis-bíró. Beszóltanak ehhez az ablakon által, És mondák: jőne velök . . legszebb kedvtöltésében zavarák: Épen feleségét verte. (HK/1 : 145) *(udv)* „Nem zavartalak volna, Alured," szólt a lovag, „de . . szükség, hogy rendelkezéseink felől beszéljünk." (RH/6 : 361)

3. '(nyugalmi állapotot, szabályos folyamatot) tartósan megbont': Dalod . . olly tiszta . . mint a puszták harangja, Mellynek csengése a rónákon keresztűl Vándorol, s a világ zaja nem zavarja. (574/2 : 147) + 3 : *319; *(szókapcs:)* ~*ja vki álmát* ne zavard álmamat. Ah, ugy is ritkán alhatom. (TH/4 : 145) ~*ja a csendet vmivel* Egyetlen egy sem volt köztök olly goromba, Hogy, mig a beszédet Lehel nem végzé el, Zavarná a csendet csak egy köhhentéssel. (LV/3 : 310) ~*ja vki* v. *vmi* →*nyugalmát* 2 : 73, 233; 6 : 421, ~*ja vki örömét* ld. **zavarni** — **a)** 'vminek csendjét, rendjét zavarja': Ez ok nélkűli polgárlázadás Miattatok, Montague s vén Capulet, Az utcákat már harmadszor zavarja (RJ/4 : 387) + 4 : 342

zavarni fn in 5 — **2.** nem akartam az urakat zavarni ott benn. (Cor/4 : 335) *(tőism)* „Ma már ne zavard sir John Hardyt, de holnap virradatkor nyujtsd ezt neki." „Bajos is volna őt zavarni, uram . . mert már alszik . ." (RH/6 : 375); *(megszem)* Jött és rá borult az este a határra, Mint a gyászos aszszony oltár zsámolyára . . A lakmázó urak átalták zavarni (LV/3 : 311); ~ *vmivel* Soh'sem kivántam a szegényeket Koldúlással zavarni. (Cor/4 : 281) — **3.** *(szókapcs:) vki örömét* ~ *: (párh)* Mi hoz ide örömünket zavarni, s májusi játékainkat elrontani? (RH/6 : 89)

vö. **zavaró, zavart**

zavar[2] fn **43** | *-Ø* 15 (b 3); *-a* 2 | *-t* 2, *-okat* 1, *-omat* 1, *-át* 1; *-ba* 8; *-ban* 6, *-ában* 1, *-ainkban* 1; *-ból* 1; *-nak* b 1, *-ának* 1; *-ral* 2

1. 'a rend felbomlása; zűrzavar, kavarodás': Henrik . . remélte, hogy az ütközet zavarában [Verwirrung] elszökhetik. (RH/6 : 222) ha két egyenlő hatalom Támad, milly hirtelen jön a zavar [confusion] Nyilásaik közé, s ez által egymást Emésztik föl. (Cor/4 : 296) + 4 : 194, 294, 299; 6 : 386; *(páros kif:)* →*mohóság,* ~ 6 : 225 *zaj,* ~ Zaj, zavar; a birkozókhoz rohannak, s szétválasztják őket. (Drt/4 : 211) + 4 : 316; 6 : 95; *(párh, allit:) zaj* — →*zúgás* — ~ — *zene* 6 : 441 *(szembeáll, párh:) béke* — →*harc* — ~ 1 : 315; *(látomás)* borzasztót álmodám . . elkezdett rohanni az Egész rendvesztett, megbomlott világ. És e zavarban egyre kergeté A földet a nap (260/1 : 246); *(szókapcs:)* ~ *támad* általános zavar támad . . mindenki kardot rántott . . némellyek megfutamodnak (TH/4 : 194) ~ *uralkodik: (felsor)* Elthamban az udvarnál egész reggel zaj, foglalkozás, zavar [Verwirrung] uralkodék. (RH/6 : 246) ~*ba jön* Ashby lord egész háztartása . . leirhatlan zavarba jött [wurden in . . Bestürzung und Verwirrung versetzt]. (RH/6 : 117) + 6 : 301 ~*ban van* Norfolk gróf csapatjai rendetlenségben fordúltak el . . Monthermer Hugo megtámadá őket, midőn még zavarban voltak [in Verwirrung waren], és visszaveré (RH/6 : 225) ~*nak lesz okozója* [a kántor] Bőgése zavarnak Lett okozója A mulatók közt. Megbomlott a tánc (HK/1 : 139) — **a)** 'gondolatok rendjének, érzelmek egyensúlyának megbomlott állapota': a zajongó nép között áll Az ifju mereven, Ah érzeményi zavarának Nyelvet, szót hol vegyen? (52/3 : 277) [Jancsi] Futott . . Azután ballagott, megállt, meg ballagott Jobbra is balra is; s mind evvel mit akar? Nem tudta, mert nagy volt fejében a zavar. (JV/1 : 184) — **b)** 'félreértés, tévedés': Miután némellyek . . azt gondolják, hogy Benőfy én vagyok, a további zavar elkerüléseért, igen lekötelezne B. ur, ha e, különben is ál-név helyett mást szíveskednék választani. (P 63/5 : 10)

2. 'olyan lelkiállapot, amelyben vki nem tudja, hogyan viselkedjen, mit tegyen': a hatvanas nem olly könnyen hagyá magát elutasítani . . a zavar [Verlegenheit] legkisebb jele nélkül felelt (KH/6 : 50) A fölindulás, kedvetlenség, mellyet nem rejthete [Flamareilné], midőn Edvárdot contretánc közepett látá, ennek szokatlan zavara [Verlegenheit], midőn feléje közeledék . . nem épen jóakarólag magyaráztaték. (KH/6 : 56—7) + 6 : 13, 62, 433 *(halm)* a határzatlanság, zavar [Bestürzung], nyugtalanság tengerében lát ön . . a helyett, hogy . . elfogadnám az ajánlatot (KH/6 : 19); (hat) ~*ral* Azon szerencsétlenségem volt, viszonzá Edvárd zavarral [mit einer Verlegenheit], mellyet beszéde késedelmezése árult el, lekötni hagyni magam (KH/6 : 10—1) + 6 : 32; *(szókapcs:)* ~*ba hoz* A gróf [had]mozdulatai . . változatos jellemüek valának, mi zavarba hozá [sehr befremdeten und irre machten] legjobb párttársait (RH/6 : 207) + 6 : 183 ~*ba jön* [Boisgontier] igen fiatal, minden szónál elpirul, s mindjárt zavarba jő [kommt . . ausser Fassung] (KH/6 : 38) + 6 : 5, 12

3. 'nehéz helyzet; baj': kérd bátyádat, töltsön nálam ma este egy órát. Jelen zavarainkban [bedrängten Lage] szükségem van

hadi tanácsaira. (RH/6 : 205); *(szókapcs:)* ~*t* →*előidéz* v. *okoz* [Alured] dühével bánat és gyötrelem elegyűlt, hogy a váddal mást terhele, s elgondolá mind a zavart [Verlegenheiten], mellyet e változás okozandott. (RH/6 : 342) + 5 : 144 ~*ba hoz* Nem irok [Aluerednek]! — Jelenléte csak zavarba hozna [in Schwierigkeiten verwickeln]. (RH/6 : 255) ~*ban van*, ill. *lesz* Már eddig is elszéledt volna [az akadályozó körülmény], ha zavarban nem lennék [wäre ich nicht gehindert] olly dolog miatt, mi rád nézve örvendetes hír lesz. (RH/6 : 271) + 6 : 11, 134 ~*ból kisegít* itt ott egy orvadászt láttak, ki őket . . valami zavarból [in irgend einem Falle der Noth] ügyes móddal, jó szándékkal kisegité. (RH/6 : 105)

závár fn **3** | *-t* 2, *-át* 1
'(ablakon, ajtón) tolózár, retesz': *(szókapcs:)* ~*t* →*félretol* v. *félrevon* Az őr lassan, kedvetlenűl vonta félre a závárt (RH/6 : 287) + 6 : 286 ~*t fölnyit* [Katica] fölnyitá az ablak nagy závárát. (RH/6 : 296)

zavaratlan mn **1**
(vál) 'zavartalan, háborítatlan': Csak hogy elhalt! . . Csendes néma a világ körűle, Zavaratlan földalatti álma. (696/2 : 294)

zavargás fn **1** | *-ban* 1
'zűrzavar, kavarodás': [Menenius:] Segítsük Marciust. Nemesség föl, segítsen ifju s agg! [Polgárok:] Le vele, le vele! (A zavargásban [mutiny] a tribúnok, aedilek s a nép kiűzetnek) (Cor/4 : 302)

zavargó mn és fn **2**
I. mn 1
'elégedetlensége miatt hangoskodó, lázadozó, zendülő (személy)': Jön egy csapat zavargó [mutinous] polgár botokkal s egyéb fegyverekkel (Cor/4 : 227)
II. fn 1 | *-k* 1
'zavargó (I.), lázongó személy': te a legaljasb s rongyosabb vagy E bölcs zavargók közt [Of this most wise rebellion] (Cor/4 : 233)

zavaró fn **1** | *-ja* 1
'olyan dolog, ami megzavar, összezavar vmit': *(tősm)* Legtüzesebb bor a szép lyány csókja, Csók az észnek könnyen zavarója; Pistának is megzavarta eszét (SzP/2 : 54)

zavarodik tn ige **5** | 1
1. 'vminek rendje fel- és megbomlik' ld. **zavarodva**
2. *(átv)* 'viselkedésében, cselekvésében elbizonytalanodik, zavarba (2.) jön': Jenny . . jelenésről jelenésre nyugtalanabb lesz, s mind inkább zavarodik [verliert . . den Kopf]. (J/6 : 408)

zavarodva 1. hat in 4 — **1.** *(páros kif)* [Hugó] az egész walesi segédsereget leverten és zavarodva [in wilder Unordnung] látta a térről megfutamodni. (RH/6 : 224—5) — **2.** Juliska . . fölnyitotta szemeit, s zavarodva pilantott rám és elpirult . . kissé szégyelte magát (N/4 : 109) + 4 : 59; 6 : 442

zavarodott mn **5** | 2
1. 'összefüggő, logikus gondolkodásra nem képes; zavart (2.)': Ugy érzém magamat, mint a részeg, ki visszanyeri eszméletét zavarodott agyában, s látni kezdi állapotát (ÁB/6 : 442)
2. 'zavarban (2.) levő' ld. **zavarodottan**
3. *(ford)* 'viszontagságoktól megviselt; zilált': mindkettő igen zavarodott [in entsetzlich zerrüttetem Zustande] vala, s nyilvánosan zuzott fejjel tértek vissza a csatából. (RH/6 : 116)
zavarodottan hat 3 | **zavarodottan** 1, **zavarodtan** 2 — **2.** táncolnia kell, kedves elnök, szólt [barátom neje] pajzán mosollyal . . — Valóban kétlem, nagyság — feleltem némileg zavarodottan. (NI/6 : 432) *(páros kif)* Nem valék képes szememet elforditani, midőn ő az övét pirulva, zavarodtan süté le (NI/6 : 433) *(párh)* Károly zavarodtan s némileg megijedve hallgatott (Sz/4 : 8)

zavaros mn **6**
1. 'zaklatott, nyugtalan': Oithona a barlangba mene. Zavaros [troubled] kedv támada benne, mint piros fény a viharos felhőn. (Oith/6 : 450) én mindig rosz levelező voltam, illyen zavaros időkben pedig különösen az vagyok, hol az ember azt sem tudja, mihez kapjon. (L 212/7 : 150)
2. 'kavargó': midőn Eveshamba ért . . áttört az utcák zavaros [verworrene] szorongásain, Leicester gróf főszállását fölkeresendő. (RH/6 : 218) Dunrommath harcosai futottak . . tíz elesett . . A többi feszíté a hangos vitorlát, s a zavaros [troubled] mélységre eredt. (Oith/6 : 450) + 6 : 380 — **a)** 'nem tiszta, nem harmonikus': *(szembeáll)* Énekeljünk . . Hadd vegyűljön e zavaros földi Zajba egy két tiszta égi hang! (812/3 : 184)

zavart mn **14** | 13: *-ø* 10 | *-nak* 1 ~ *-[nak]* 1; *-tá* 1
1. 'felkavarodott, hordalékos (víz)': **(Km-szerű; haladv)** Pártok kelének, s a párt fergeteg S a fergetegben a folyó zavart, S zavart folyóban könnyü a halászat. (S/2 : 70) — **a)** 'zavaros (2. a) (hang)': *(páros kif)* e sötétség közepett zavart [wirres], különös zúgás hallatszék. Azt lehete hinni, hogy az suhogó, nehézkes röpülése a nagy éji madaraknak (P 41/6 : 392)
2. *(átv)* 'összefüggő, logikus gondolkodásra nem képes': Zavart elmémmel ekkép

gondolkodtam, „Im a mennyben vagyok szép angyalomnál . .” (T/2 : 16) megbocsáss; lásd, elmém zavart . . . nem tudom mit mondok . . . mit cselekszem. (HKöt/4 : 20) + 4 : 158; 5 : 50 *(halm:)* *őrült, →rémülésteli,* ~ 3 : 240 — **a)** ’ilyen lelkiállapotot tükröző’: sötét homlokkal, zavart [verstörtem] tekintettel fordúlt rokonához Alured (RH/6 : 304) Értesz-e valamit levelemből vagy semmit? képzelem, milly zavart. (ÚL/5 : 54) — **b)** *(ford)* ’ilyen tekintetű’: *(páros kif)* Mindent tudni látszol . . Most látom, mi tesz halvány és zavarttá [blass und hohläugig]. (RH/6 : 342)

3. *(áta)* ’zavarban (2.) levő’: *(páros kif:)* ~ *és bátortalan* A gyermek . . eleinte zavart és bátortalannak [beschämt und befangen] látszék (RH/6 : 278) ~, *fölindult←* 6 : 295

zavartan hat 1 — **2.** *(páros kif)* Hugo egy pillanatig zavartan, bámulva [verwirrt und überrascht] hallgatott; de lassanként követé fölvilágosúlt szelleme a vezérfonalat (RH/6 : 335)

vö. **nem-zavart**

zavartság fn **1** | *-aért* 1
’vminek rendszertelen, összefüggéstelen, zavart (2. a) volta’: Bocsásson meg a Tekintetes Ur . . levelem zavartságaért. (L 31/7 : 25)

zebrafő fn **1** | *-höz* 1
’lóhoz hasonló, csíkos mintázatú afrikai állat feje’: (es. sajtóhiba *zebrabőr* helyett:) mistress Lawington . . többi ékessége fölé egy gallért borított, mellynek préme zebrafőhöz [Haut eines Zebra] hasonlíta. (KH/6 : 17)

zegzug fn **3** | *zeget-zugot* 2, *zegét-zugát* 1
’vminek (leg)kisebb, rejtett v. nehezen áttekinthető helye’: *(szókapcs:)* *(minden) zeget-zugot fölkutat* v. *→kikutat* v. *→tűvé tesz* Fölkutattam a fogadóban minden zeget-zugot. Nem találtam [barátomat]. (HKöt/4 : 61) + 1 : 172; 4 : 122

Zelemér tulfn **1** | *-Ø* b 1
(írói álnév; ismeretlen:) *Zelemér versei nem használhatók (P 71/7 : 510)

Zelestye ld. **[Szelestye]**

Zemplén tulfn **6** | *-Ø* 4 | *-be* 2
(földrn) ’egykori felvidéki vármegye’: Zemplén hosszu megye, két ló is kidőlhet alattad, mig végit éred. (TH/4 : 172) + 7 : 60 *(felsor)* leságuldok . . Szatmárba . . onnan odább lengek Zemplénbe, onnan Gömörbe, aztán Nógrádba s ugy vissza. (L 145/7 : 59) | (jelzőként) ~ *m(egye)* Homonna Zemplén m.-ben. (P 6/5 : 157) Sztropkó Zemplén megyében. (P 6/5 : 158) *(felsor:)* *Nógrád, Gömör, Borsod,* ~, *Ung és Bereg megye* 7 : 73

zendül tn ige **4** — *(vál)*
1. ’zengve megszólal’: hah, mi zendül A némaságnak közepette? Madárszó vagy leánydal? (375/1 : 324) *(szembeáll)* veszem a lantot . . Melly sokáig félretéve Hallgatott, most ujra zendül. (553/2 : 122)
2. ’megszólal, felhangzik’: ha ajkam örömteli végszava zendül, Hadd nyelje el azt az acéli zörej (561/2 : 130) *(szembeáll:)* ~ — *ellebben←* 1 : 352

vö. **zendülő**

zendülés fn **11** | **zendülés** 8, **zendűlés** 3: *-Ø* 3 (b 1), *-ek* b 1 | *-t* 4; *-ért* 1; *-ről* 2 — *(átv)*
1. ’(politikai) felkelés, lázadás’: Egy éjszakon keletkező zendűlésről kaptunk hírt (RH/6 : 246) + 6 : 260 *(páros kif)* jelenlétemben egy szót sem szólt fölkelésekről, zendülésről vagy bármiről, mi királyi kedvetlenségedet fölingerelheté vala. (RH/6 : 269); *(jelzővel:)* *júliusi* ~ ’az 1830. júl. 27—29-i francia forradalom’: a juliusi zendűlés elzárá pályádat hivataloktól. (KH/6 : 27) *reménytelen* ~ a szerzetes . . küldetett sir Johnhoz, őt kérni, ne kockáztassa baráti életét s becsületét reménytelen zendülés által. (RH/6 : 313) *új* ~ 6 : 260; *(birt szerk:)* ~ *zászlója* 6 : 265; *(szókapcs:)* ~*t →csirájában →elfojt* v. *elnyom* 6 : 247, 248 ~*t kohol* Azon férfi . . azért jő most Nottinghamba, hogy uj zendülést koholjon (RH/6 : 260) — **a)** *(ford)* ’összeesküvés, cselszövés (vmely személyi cél érdekében)’: Flamareilné lebeszélte Passerotnét Edvárdról! . . hallom nénémtől a távollétem ideje alatt kezdett zendülést [Revolution], melly célt ér, ha utána nem látunk. (KH/6 : 48)
2. *(ford)* ’érzelmek forrongása, háborgása’: Flamareilné . . Azon titkos zendűlések [Revolutionen] egyikét látá támadni, mellyek néha elhatalmazó gyorsasággal foglalják el a hölgyszivet (KH/6 : 58)

zendülési mn **2** — *(vál)*
1. ’zendüléssel (1.) kapcsolatos’: *(szókapcs:)* *föltűzi a* ~ *lobogót←* 6 : 33
2. *(átv)* ’zendülő, lázadó’: [Flamareilné] Kitalálá az ingerlékeny szeszély, a tétovázó határzatlanság s zendülési lélek [Revolutionsgeistes] okait (KH/6 : 62)

zendülő mn és fn **7**
I. mn 1
’zendülésben (1.) részt vevő; lázadó’: ama zendülő [rebellischen] lordokat . . ide s tova vonúlásokkal visszatartóztattuk, mialatt fiam . . már nagy hadierővel Oxfordban áll. (RH/6 : 212)
II. fn 6 | **zendülő** 5, **zendűlő** 1: *-Ø* 2, *-k* 3 (b 1) | *-ről* 1
’zendülő (I.), lázadó személy’: „Mondd el, ki e szerzetes? zendülő é vagy sem?” „Annak van ismerve . . Lemwoodnál s a többi áruló-

nál találtam őt . .” (RH/6 : 269) Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc Csáktornyáról megszöknek . . A többi zendülőkről lásd 298. l. (P 254/5 : 181) + 6 : 211, 352 *(páros kif)* többen a nemesek közől . . tolakodásnak tarták, miszerint egy rab és zendülő [Rebellen] . . fejedelmök egyik szép vendégének figyelmét igényli. (RH/6 : 234) *(párh)* a szerzetes . . árulók követe — zendülők [Rebellen] hírhordója (RH/6 : 268—9)

zendülőkkeli mn **1**
(vál) ’zendülőkkel (II.) való’: ezen ut a zendülőkkeli találkozással fog végződni, kiknek elnyomására a király ide jött. (RH/6 : 261)

zene fn **32** | -Ø 10; *-je* 4, *-tek* 1 | *-t* 5, *-jét* 3; *-nek* 4 (b 2); *-re* 3; *-vel* 2
1. ’(hangszeren megszólaltatott) hangoknak dallamos, ritmikus és harmonikus, megkomponált sorozata’: [a] fiatal lyánka . . szemeit . . a színpadra szögzé, a nélkül, hogy vonásai valami kifejezést nyilvánítnának, mellyet a zenének benne előhínia kelle (KH/6 : 9); *(birt szerk:)* *→hangszer ~je* 1 : 261; 3 : 276; *(szókapcs:)* *verset ~re →alkalmaz* 6 : 397 | (mint mulatság v. örömünnep kísérője:) lett a zenére . . nagy vigalom . . Összeütötte bokáját Vitéz Csepü Palkó (HK/1 : 129) Terem Aufídius házánál (Belül zene. Szolga jön) (Cor/4 : 332) *(páros kif:)* *→énekszó s ~* 2 : 86 *örömzaj és ~* Hallga, milly öröm! (Örömzaj és zene) (Cor/4 : 370); *(párh, állít:)* *zaj — →zúgás — zavar — ~* 6 : 441; *(jelzővel:)* *→égi* v. *mennyei →bájú ~* 1 : 129, 139; *(birt szerk:)* *hangszer ~je* Megbomlott a tánc; A kancsal hegedűs, A félszemü cimbalmos S a bőgő sánta huzója Feledte tovább hallatni Hangszere égi zenéjét. (HK/1 : 139), *~ hangjai←* 1 : 173 *(tőism)* minden nap véghez viszünk Nagy epicuri tort . . Míg a zenének hangjai Vígan fölzengenek (178/1 : 109); *(szókapcs:)* *~ szól* A zene szólt, s e különös teremtmények izegtek mozogtak ezen orchestre hangjainál (ÁB/6 : 441) *~t hall* viszkete talpok A táncnak vágya miatt, Hallván a mennyei báju zenét. (HK/1 : 129) — **a)** ’zenei kompozíció; zeneműˈ: *(szókapcs:)* *~t hallgat* A megmérhetlen többség . . az olasz színházban . . egész türelemmel élvezé örömét, hallgatva Donizetti zenéjét (KH/6 : 6) — **b)** ’zenélés, muzsikálás’: *(jelzővel:)* *éji ~* ld. **éjizene**, *fáklyás ~* ld. **fákyászene** | (mint mulatság kísérője:) ime, a zene kezdődik — bocsánat, táncolni megyek. (NI/6 : 433) Megint jőnek, kopogtatnak: „Csendesebben vigadjanak . .” . . Végét vetik a zenének S haza mennek a legények. (655/2 : 239) + 1 : 129; 6 : 432 — **c)** ’éjjeli zene, szerenádˈ: a tisztelt tanuló ifjuság . . este . . zenével volt szives megtisztelni bennünket (UJ/5 : 24)

2. ’zeneművek szerzése, ill. előadása mint művészetˈ: [az őrnagy] a mi a zenét illeti, csak eskadronja trombitáján lelt gyönyört (KH/6 : 15) egy éneklő hang felkölté [az ifjút] merengéséből . . az ének . . azon déli országból jött, hol a zene nagyobb haladást tett, mint nálunk. (RH/6 : 140)

3. *(átv)* ’(kellemesen) ritmikus, dallamos, harmonikus hangzásˈ: *(kép)* az égen minden Csillag egy-egy csengetyű lett, Melly varázshangon csilingelt, S e még nem hallott zenére A virágok . . táncolni kezdtek (642/2 : 222); *(körülírás:)* *~ vki füleinek* ’vmit gyönyörűséggel hall vkiˈ: kinos szívvel látja őt érkezni, kinek lépte füleinek egykor zene volt. (RH/6 : 289); *(birt szerk:)* *ajkak ~je* Ott álltak ők, mint égi jelenések . . S hallottam édes ajkaik zenéjét (216/1 : 173); *(szókapcs:)* *~t hall(gat)* A haza térő nyáj kolompja szól. Elandalodva hallom e zenét (369/1 : 318) + 1 : 173; 2 : 50 | (nem kellemes hangokról; *jelzővel:)* *hajborzasztó ~* egy uri ember . . ha az utcán mutatkozik, az egész város gyerkőcei fütyölni kezdenek. E hajborzasztó zene kiséri őt utcából-utcába. (UJ/5 : 33) | *(ráértés; szókapcs:)* *~t hall:* *(alleg, párh)* Föltámadott a tenger, A népek tengere . . Látjátok ezt a táncot? Halljátok e zenét? . . Most megtanulhatjátok, Hogyan mulat a nép. (757/3 : 43)

4. *(átv)* ’költészetˈ: a költő megéhezett, És emberek közé mene. Tudá: az emberszív kemény; De vélte: lágyit a zene. (85/1 : 34); *(jelzővel:)* *szép ~* Félre mostan, jó fiúk, a lánttal, Szép zenétek hasznot nem hozó (812/3 : 184); *(birt szerk:)* *→lant ~je* 3 : 10

zenebona fn **2** | -Ø 1 | *-kat* 1
(biz) ’zaj, lármaˈ: No hisz keletkezett cifra zenebona; A boszorkánysereg gyorsan kirohana (JV/1 : 215) [a csecsemő] jónak látja a születendő agyar tiszteletére nagyszerű zenebonákat csinálni. (L 165/7 : 78)

zenecrtő mn **1**
’a zene iránt fogékonyˈ: *(átv)* Meghallgatták a madarak kedves énekét a fákon, mert azon évszak volt, midőn az egész világ zeneértő [die ganze Welt voll Musik war]. (RH/6 : 81)

zenekar fn **1**
’sokféle hangszeren zenét előadó együttesˈ: *(szembeáll:)* *→hangszer — ~* 5 : 42

zenerészlet fn **2** | *-et* 2
(ford) ’(több szólamot tartalmazó) kotta; partitúraˈ: Flamareilné gondtalanúl forgata egy zenerészletet [Partitur], melly a zongorán fekvék (KH/6 : 42) Flamareil ur . . betevén a zenerészletet [Partitur], melly nyiltan állt a kótatámon, komoly hangon szóla (KH/6 : 53)

zenész fn 2 | *-ek* 2
'hivatásszerűen hangszeren játszó személy': *szabolcsi zenészek érkeztek .. hónuk alatt hozván az eredeti magyar nóták édes-bús álomba ringató varázsbölcsejét (P 96/7 : 636) (páros kif)* nem történt Angliában mulatság, hogy dalnokok és zenészek össze ne csoportoztak volna (RH/6 : 87)

zenészeti mn 3
1. 'zenészekből álló, érdekeiket képviselő': *(felsor:) ~, költészeti és →festészeti →céhek* 7 : *636
2. 'a zenével, ill. a zeneművészettel kapcsolatos; zenei': zenészeti pályájok három különböző táborozást számlál, az Odeont, Louvoist és Favar-t (KH/6 : 6) a fiatal hölgyek .. zenészeti érzéke rendesen a lábokban van (uo.)

zeneszó fn 1
'mulatságot kísérő zene (hangzása)': *(párh)* Nyugszik a tánc, hallgat a vig zeneszó (23/3 : 256)

zeng ige **62** | 55: *-ek* 1, *-esz* 2, *-Ø* 25 ~ *zeneg* 2, *-enek* 1; *-em* 2, *-i* 2, *-itek* 1; *-ett* 5 ~ *zenegett* 1; *-te* 1; *-e* 3; *-é* 1 | *-ene* 1; *-ett volna* 1 | *-j* 3, *-jen* 1, *-jenek* 1; *-je* 1
1. tn '(hang, dallam) tisztán, telten, meszszehangzóan szól': ébresztő szava Zeng a föltámadásnak. (275/1 : 255); *(szókapcs:) dal ~* minden fán zengett a madarak dala. (RH/6 : 165) + 2 : 329; 3 : 266 *ének ~* Elandalító hurjain Az ének újra zenegett. (85/1 : 34) Altató dalod gyanánt zeng Méla csendes énekem. (827/3 : 200) *→induló* v. *→riadó ~* 3 : 276, 314 — **a)** '(hangszer, harang) ilyen hangot ad': Csak távol, alig hallható távolban zengett egy pásztorfuvola (HKöt/4 : 39) Órahosszat elmerengek .. egy elejtett tárgy Vagy harang, a melly ⟨zeng s kondul⟩ megkondul, Fölriasztott álmaimbul (671/2 : 267, 392); *(szókapcs:) lant (húrja) ~: (hsl)* dalaim .. Éltek-e ti még akkor, midőn már Én fölöttem fűvek lengenek? Ugy, miként a lantnak húrja, melly, ha Elszakad, még aztán is zeneg. (341/1 : 300) *(szimb)* a költőnek .. volt lantja is, Melly zenge bűvösbájosan. (85/1 : 34) + 1 : 26; 3 : 196 *(párh, tőism:) ~ — kizeng← — szól* 3 : 214(2×), *→trombita ~* 3 : 275 — **b)** ts '(hangszer vki által megszólaltatva) vmit hallat, hangoztat': *(szimb szókapcs:) vki kobza éneket ~* jót iszom; S manó vigye, ha éneket Ugy sem zeng kobozom. (46/3 : 273), *(Szent →Dávid) lantja ~* 1 : 319 *(szimb)* még száz illy példát zengene lantom, Mellyek mind iszonyú pusztúlást Jóslának a földnek (HK/1 : 134)
2. tn *(vál)* 'énekel, dalol': Bölcsőben sír az éber csecsemő .. A dajka zeng — el szokják a dalok Altatni őt. (112/1 : 59) || (madárról:) Bokor sátrában zeng a csalogány. (465/2 : 36) + 1 : 330; 2 : 270; 3 : 184; 7 : 631 *(kép)* Öreg barátom fiatal szíveddel! Fa vagy te .. A mellyet már a téli hó lepett el, De rajta vígan zeng a cinege. (414/1 : 362) | *(ráértés)* lelkesítve zengjenek a harcok Csalogányai, a trombiták. (360/1 : 312) — **a)** ts 'ua.': *dalt ~: (szembeáll)* Hallgatnak a habok, S ballagva lejtenek, Míg gyors szökés között Az ifju dalt zeneg. (50/1 : 8) *éneket ~: (ism)* Zeng a lantos hév szerelmi Éneket. Zeng, ha gyúl a rózsahajnal Keleten (30/3 : 260) | (madárról) *dalt ~* Néha száll csak egy-egy kis madárka [a koldus] Fejfájára s ábrándos dalt zeng ott. (696/2 : 294), *éneket ~* Egy hattyu száll fölöttem magasan, Az zengi ezt az édes éneket (T/2 : 13) *(kép)* rózsalomb vagy, s én körűled Csalogányként zengek éneket. (344/1 : 302), *→panaszt ~* 7 : 631 *→végdalt ~* 1 : 312; 4 : 34 — **b)** tn *(átv)* 'kellemesen ritmikus, dallamos hangot ad': *(ráértés)* leűlt a vitéz mélán elmerengve .. Mellette kis patak és kis madár zenge. (SzM/2 : 262)
3. ts *(átv, vál)* '(lelkesen) kiált vmit': Ió paeant zengett az ország (P 223/5 : 112); *(szókapcs:) ajka* v. *szája ~* a hon éltetését zengte szánk (58/1 : 11) Halljátok, mit ajkim Zengenek (66/1 : 18) — **a)** '(verset v. vmit versben) mond': (idéző m-ban:) „Honneur aux enfants de la France!" zengi Béranger (P 132/5 : 40)
4. tn *(átv, vál)* 'költői művet ír': *(ism)* barátom Petrics .. feledem keservem, Hogy ha te zengesz. Zengj! — Ha dús volnék, aranyat fizetnék Bőven én néked dalodért (10/3 : 246) — **a)** ts 'ua.': *→elégiát ~* 7 : 111 — **b)** ts '(magasztaló) költeményt ír vmiről': Ugyan még meddig zengitek, Ti holdvilágos emberek, A régi kort (514/2 : 90) *(tréf szembeáll; ism)* Nem zengem többé sohasem, Nem zengem én a bort. . . csupán Torkomba öntöm ezután. (137/1 : 80)
5. tn 'hangokkal van tele': a vadász ajkához [tette] .. kürtjét .. Mindnyájan követték példáját, s egy perc alatt visszaharsogta az erdő a kürt vidám hangjait. Minden zengett (RH/6 : 128); *~ vmitől* Csaták zajától zeng a föld s az ég (807/3 : 179)
6. tn *az ég ~* 'mennydörög': A világ sötétbe öltözködött vala, Szörnyen zengett az ég, hullt az istennyila (JV/1 : 187) + 6 : 229, 230 *(vál:) égiháború szózata ~* 'ua.': Csak az égiháborúnak zeng koronként Istentiszteletre buzdító szózatja. (309/1 : 277)
7. tn *(átv) vál)* '(gyakran) hallható vmi': meglehet, hogy még életemben elhangzik nevem, mintha soha nem zengett volna (UJ/5 : 35)

zengeni fn in 2 — 1. [Katica] az utcán dalokat halla zengeni (RH/6 : 157) — 3. **a)** (idéző m-ban:) ímezen költeményt hallám .. éjjel a piacon zengeni: Van még egy garasom (UJ/5 : 28)

zengő 1. mn in 5 — **1.** Melly varázserőnek bűvös ihletése, A mi kiszti zengő dalra lantomat? (44/3 : 271) — **2.** Az ifjuságnak eltűnt tavasza .. Magával vitte a zengő pacsirtát (806/3 : 178) + 3 : 65 *(párh)* a kert puszta fája .. várja A tavaszt, melly néki majd viritó Lombot ád és zengő madarat! (714/2 : 335); *(kép)* énekel fényes madársereg. Madarak? vagy tán zengő csillagok? (641/2 : 221)

zengedelem fn **1** | .. *lminél* 1
(vál) 'zengés, zengő dal': *(kép)* Virágillat, virág dala, Te léssz majd ott [a sírban] bölcsődalom, Mellynek lágy zengedelminél Tavaszonként elaluszom (597/2 : 176)

zengedez ige **4** | *-Ø* 2, *-nek* 1; *-ni fog* 1
(vál) tn 'zengő hangon (hosszasabban) szól': Egy tücsök borongva zengedez. (43/3 : 268) *(parabola)* szegénynek alkotá az isten A költőt .. Tarka, pompás toll nem ékesíti A madárt sem, a melly zengedez. (329/1 : 293) *(kép)* Ragyogjatok .. testvércsillagok! Sugáritokra, Memnon szobraképen, A nemzetáldás zengedezni fog. (216/1 : 174) — **a)** ts 'ua.': *(kép)* madarak a hópelyhek.. mig esnek, Zengedeznek tündéréneket. (490/2 : 47)

zengemény fn **1** | *-e* 1
(vál) 'zengés; zengő dal': Csattogánynak zengeménye nyájas Csendes éjjel, viruló berekben (14/3 : 249)

Zengevár tulfn **1**
(földrn) 'dunántúli várrom (talán a Zengő hegyen a Mecsekben)': Zengevár Baranya m.-ben. (P 6/5 : 153)

zengzet fn **1** | *-ének* b 1
(vál) 'dal': *(tőism)* Zeng a lantos hév szerelmi Éneket .. édes díja zengzetének, A leány Ha kacsingat által a kert Ajtaján. (30/3 : 260)

zengzetes mn **1**
(vál) 'zengő hangú, szépen éneklő': *(ellent, páros kif)* olly prózai a világ, hogy a szép zengzetes nymphák és sirének rút, néma halakká .. változtak (UJ/5 : 33)

[zenit] fn: **zenith 1** | *-Ø* b 1
'az égboltnak fejünk fölötti része': A látkörön fényben tündöklő félgolyó jelent meg, mellynek tüzes világa a zenith sötétségével szivárvány-fényben olvadt össze. (P 41/6 : 392)

Zerffy tulfn **2** | *-Ø* 1 | *-vel* 1
(vezetéknév, írói álnév; önállóan) '~ (családnevén Hirsch) Gusztáv (1820—?), újságíró, kritikus, a Honderű egyik szerkesztője, P. és a népies irány ellensége': *(felsor:)* →*Nádaskay, ~, Petrichevich Horváth Lázár* 7 : 41 — **a)** 'ez a név': (jelzőként:) Hazucha .. azt álmodta, hogy valami Zerffy nevű bécsi suszterpúb megajándékozta egy hajszállal Lessing parókájából (ÚL/5 : 46)

zerge fn **1**
'sziklás hegységekben élő, kecskéhez hasonló állat': *(felsor)* Ott a zerge a kősziklán S legelészi a mohot, Ott van a sas, fenn-röptében Közelíti a napot .. Ott a fák alatt a kígyó (675/2 : 270)

zérus fn **1**
'a nulla értéket jelölő számjegy; *(átv)* teljesen értéktelen, jelentéktelen ember; senki': *(szój; oxym)* [Deregi] roppant zérus apja százezreinek végén (HKöt/4 : 73)

[Zeusz] tulfn: **Zeus 3** | *-Ø* b 3
(gör *mit* szn) 'a görög mitológia főistene': A hősök istene, ⟨Zeus⟩ Nagy Zeus segélyével, tanitsa minden Nemesre lelked (Cor/4 : 363, 428) (nyomósításra; *párh)* [Coriolanus] Neptun villájaért sem hízelegne S Zeus mennyköveért. (Cor/4 : 303—4)

Zichy tulfn **1**
(csn) ~ *Antal* 'író és politikus (1823—1898)': *Zichy Antal Uti benyomásait .. a hasonlóan érdekes, „Rajnavidéki" utazás követendi. (P 88/7 : 512)

zimankós mn **1**
'kellemetlenül hideg, szeles, csapadékos (idő)': *(páros kif)* Ép illyen volt az idő, Mint most, illy hideg, zimankós, Igy szakadt le az eső. (684/2 : 279)

zivatar fn **30** | *-Ø* 18 (b 2), *-ok* b 1; *-ja* 2 | *-t* 2, *-okat* 1; *-ba* 1; *-ban* 2; *-on* 1; *-nak* 1; *-ra* 1
1. 'villámlással, dörgéssel, erős széllel és (zápor)esővel járó légköri jelenség': Fellegek gyülekeztek az égre, a levegő nehéz, nyomasztó volt .. minden jóslá, hogy a nap zivatarban fog leáldozni. (RH/6 : 219) Menedéket keresek a zivatar elől (HKöt/4 : 84) + 6 : 199, 265 *(párh)* Éj van és zivatar. (TH/4 : 154); *(kép)* a fölindulás .. még mindig tartott, felhőkként, mellyek zivatar után következnek (RH/6 : 375) néma csend uralkodott, mint az, melly a zivatart szokta megelőzni (NI/6 : 433); *(jelzővel:)* →*őrjöngő* ~ 4 : 80 →*szilaj* ~ 6 : 375 *vad* ~ A világ sötétbe öltözködött vala, Szörnyen zengett az ég, hullt az istennyila; Végtére megnyílt a felhők csatornája .. Jancsi .. Lekonyította a karimás kalapot .. Úgy tekintett bele a vad zivatarba. (JV/1 : 187); *(szókapcs:)* ~ *támad: (kép)* A lyányzók .. elvonulának A kocsmateremből, Mint elvonul a

napnak sugara, Ha zivatar támad. (HK/1 : 143) — **a)** 'szélvihar': *(párh)* elsimítám nagy homlokáról szép fekete haját, mellyet az eső megáztatott és a zivatar összekuszált (HKöt/4 : 81) *(verscím)* Zivatar (27/3 : 258; P 9/PE. 87 : 23); *(jelzővel:)* →*bősz* ~ 2 : 344 *vén* ~ : *(hsl)* Ott megy ő, a vén vezér, utána A hazának ifjusága mi, Igy kisérik a vén zivatart a Tengerek szilaj hullámai. (849/3 : 228) | (télen:) A süvöltő szél havas esőt szórt reám .. Arcomon megfagytak a könnyek, mellyeket a zivatar hidege .. fakasztott. (ÚL/5 : 64) *(párh)* A nap- és éjegyenlőség ismét előhozá az éjszaki sötétségeket s zivatarokat (P 41/6 : 390); *(jelzővel:)* *borzasztó* ~ e férfi s e nő borzasztó zivatar közben haladott .. Ez őrjöngő orkánnal, melly .. jéghegyeket rendített meg .. dacolt a két vándor. (P 41/6 : 391) *süvöltő téli* ~ : *(hsl, ellent)* a kipusztított vidékek Sohajtására gunykacaj felelt, Miként az őszi bús szellő után Jön a süvöltő téli zivatar. (S/2 : 70); *(szókapcs:)* ~ *süvölt*← 2 : 140, 141 — **b)** 'záporeső': *(jelzővel:)* →*futó* ~ 6 : 264

2. *(átv)* 'társadalmi, történelmi megrázkódtatás (háború, forradalom stb.)': *(ráértés; jelzővel:)* *vad* ~ : *(párh)* A Kárpátoktul le az al-Dunáig Egy bősz üvöltés, egy vad zivatar! (815/3 : 187); *(szókapcs:)* ~ *készül*, ill. *kitör* A bárd, melly Lajosnak Párizs piacán lecsapott nyakára, Első villáma volt a zivatarnak, Melly rátok készül, s kitör nem sokára (242/1 : 232)

3. *(átv)* 'az egyént sújtó sorscsapás, veszedelem': *(ráértés)* Senki nem mondhatja, melly események várnak .. reánk .. én felhőket látok az égen, mellyek zivatarra mutatnak, mi reményünk virágait megsemmisítheti (RH/6 : 148); *(birt szerk:)* *ínség* ~ *a* az ínség zivatarja Őket messze elsodorja, Messze tőlünk a világba (560/2 : 128) *sors* ~ *a* dúlt .. s hervadott .. a honáért Lángoló kebel, Melyet a sors zivatarja Tőle messze sodra el. (18/3 : 252); *(szókapcs:)* ~ *elvonul* Remélem, nem sokára szabadságban látandalak .. e zivatar nem sokára el fog vonúlni. (RH/6 : 271) ~ *kitörőben*← *van* 6 : 379 — **a)** *(tréf túlz)* 'harag megnyilatkozása': *(ráértés)* Villámló mennydörgő válaszodat szívszakadva várom, hogy minél előbb átessünk a zivataron. (L 219/7 : 158)

zivatarjelenés fn **1** | *-t* 1
'zivatarban játszódó színpadi jelenet': [Jenny] a zivatarjelenést [Gewitterscene] utánzandó .. az öreg ur és önmaga fölé egy esernyőt terjeszt. (J/6 : 398)

zivataros mn **1**
(átv) 'válságos, viszontagságos, viharos (korszak)': [a] normann vár .. István zivataros [stürmischen] kormányzása alatt kétszer ostrom alá került (RH/6 : 112)

zizeg tn ige **1** | *-nek* 1
'(falevél) összesúrlódva zörejszerű halk hangot ad': *(párh)* Le-leűlök egy magányos fa alatt, és órákig elhallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket (ÚL/5 : 62—3)

Z. K. fn **1** | -Ø b 1
(névröv; ismeretlen:) *Z. K. verseiben se nyelv, se poezis. (P 51/7 : 505)

zokog tn ige **31** | 15: *-sz* 2, *-Ø* 1, *-nak* 1; *-tam* 2, *-ott* 7, *-tak* 2
'hevesen, rázkódva, fel-felcsukló hangon sír': A kántor háza kapujánál Szép hajadon leány zokog (322/1 : 286) Zokogsz? ne pazarold könnyeidet, szükségem lesz egykor rájok... ha meghalok (TH/4 : 194) *(tőism:)* →*zokogni* — ~ 2 : 89 *(fokozás:)* *sír* — ~ — *jajgat* — *őrjöng*← 4 : 34; *(megszem)* Zokogott a tenger hánykodó hulláma A zugó fergeteg korbácsolására. (JV|1 : 204) + 3 : 296 *(megszem, szembeáll)* A héja vígan lakomáz, S szomszéd bokornak fészkiben Madárfiúk zokognak, várván Anyjokra, melly meg nem jelen. (567/2 : 139); (hat-val) →*fékezetlen indulattal* ~ 6 : 155 *(fokozás:)* →*sírva fakad* — →*keservesen* ~ *(— jajgat)* 4 : 103, 137 *(ellent:)* *leverve* ~ — *kacag*← 3 : 106 | (gyászában:) Anyám .. Mért zokogsz mellettem? Ki annyit szenvedett, Mint szegény gyermeked, Jobb annak odalenn. (130/1 : 73); (hat-val) →*fájdalmasan* ~ 4 : 36 *keservesen* ~ : *(fokozás)* szegény anyám is ott feküdt már apám mellett. [—] Itt a fiatal ember, a ki beszélt, sírva fakadt és keservesen zokogott (N/4 : 111) | (örömében; hat-val) *hosszan, boldogan* ~ Az ifju kebelére hajlott, S együtt zokogtak hosszan, boldogan. „Nem űzesz el hát?" szólott a leány (Ap/3 : 152—3)

zokogni fn in **4** | *-ni* 3; *-nom* 1
Oh barátim, hagyjatok zokogni (14/3 : 250) *(fokozás, tőism)* Eszembe jut éltemnek Legkínosabb órája .. sírnom kell, zokognom, Miként akkor zokogtam! (513/2 : 89); (hat-val) *keservesen* ~ *ni* éjszakánként gyakran hallotta őt [= a kikosarazott legényt] Juliska keservesen zokogni. (N/4 : 114) | (gyászában; *fokozás:)* →*sírni* — ~ *ni* — *fölüvölteni*← 3 : 157

zokogó 1. mn in 1 — a boldogtalan .. Rá borúlt zokogó kedvese keblére .. „Most hát, szép Iluskám .. Az isten áldjon meg .." (JV/1 : 185)

zokogva 1. hat in 11 — Zokogva térdepelt le, S .. a poroszlók térdeit ölelte (Ap/3 : 162) + 4 : 152; 6 : 445; *(páros kif:)* *félholtan*, ~ félholtan, zokogva tartám őt karjaim közt. (ÁB/6 : 444) ~, *kétségbeesve*← 4 : 77; *(fokozás)* [barátom] Sírva, zokogva bucsúzott el (HKöt/4 : 69); *(hsl)* Mért hallgatott el így kezedben a lant? .. nem fájt, midőn

a földhöz vágtad, S mintegy zokogva húrja kettépattant? (729/3 : 10); (hat-val) *keservesen* ~ 4 : 31; (nyomósításra) ~ *sír*[1]← 3 : 129| (gyászában:) [Saint-Eugène asszony] most itt lakik .. mond a hölgy zokogva, s a koporsóra mutat (J/6 : 418) | (örömében:) ha te nem léssz feleségem, ugy senki sem lesz .. Sári zokogva borult [Marci] nyakába (FL/4 : 140)

zokogás fn **3** | -Ø 1; *-a* 1 | *-át* 1
'heves, fel-felcsukló sírás': *(páros kif:)* →*könnyhullás*, ~ 2 : 324 *(halm:)* *sóhaj*, ~, *kétségbeesés*← 6 : 23; *(jelzővel:)* *keserves* ~ Csend lett; csak .. János keserves zokogását hallám. (HKöt/4 : 78)

Zolky tulfn **2** | -Ø 1 | *-t* 1
(csn) 'németből fordított színmű hőse': *(címben)* Zolky, a vén diák. Dráma 2 felvonásban, irta Maltitz — ford. Havi M. Másolta Rónai színész (P 8/7 : 528) *(tréf jelsor:)* *Trucka*, *Csóltényi*, →*Kramarcsik*, ~ [stb.] 7 : *113

Zoltán tulfn **13** | -Ø 10 (b 1) | *-t* 2; *-ra* 1 — (férfinév)
1. 'magyar vezér a kalandozások korában, Árpád fejedelem legkisebb fia (896?—950 körül)': midőn Árpádot a sír eltakarta, S kis fiára, Zoltánra, jutott az ország, Mellé kormányzónak Lehelt választották (LV/3 : 307) Ifju ember, Zoltán, nevünk nagy és hires, Te dicsőségünkhöz még több sugárt keress (LV/3 : 309); *(jelzővel:)* → *fejedelmi* ~ 3 : 312 →*fiatal* ~ 3 : 309 →*gyermek* ~ 3 : 308, →*kicsiny* ~ 3 : 307 | (patronimikon:) Fejedelmi ember Taksony volt a tájba', Taksony: Zoltán fia, Árpád unokája (LV/3 : 300) — **a)** 'e név viselője': ipam és napam kedveért, kik igen buzgó keresztények, meg kellett kereszteltetnem [fiamat]. Gondoltam hát, hogy legalább a neve legyen pogány, s lett belőle Zoltán. (P 291/5 : 146—7)
2. (önállóan) 'Petőfi ~, a költő fia (1848—1870)': Apám .. egyszer Pestről Debrecenbe szökött, s ott látta Zoltánt .. s nem sokára bekövetkezett halálaig beszédének kedvenc és fő tárgya volt unokája (P 291/5 : 147); ~ *fiam* Született Zoltán fiam december 15. 1848. déli tizenkét órakor Debrecenben (P 291/5 : 146) + uo.; 7 : 194— **a)** 'ez a név': A fiú neve Zoltán. (L 251/7 : 186)

Zólyom tulfn **2** | -Ø 1 | *-hoz* 1
(földrn) 'felvidéki város (Zvolen, Csehszlovákia) és egykori vármegye': Végles Zólyom megyében. Zólyomhoz 1 mfld. (P 6/5 : 159)

zománc fn **1** | *-ából* 1
(átv) 'szép színes bevonat': *(kép; párh)* Az életben .. minden lépten meglökik az embert, S minden lökés egy darabot töröl le A lélek zománcából S az orcának színéből. (Ap/3 : 143)

zongora fn **7** | *-ja* 1 | *-t* 1; *-n* 1; *-nál* 2; *-ra* 1, *-jára* 1
'billentyűk által kalapácsokkal megszólaltatott, nagy húros hangszer': Flamareilné gondtalanúl forgata egy zenerészletet, melly a zongorán fekvék (KH/6 : 42) Eudoxia .. a zongorára támaszkodék .. E mozdulatnál újjai a hangszer billentyűire tapadtak, s olly harmoniát csaltak ki belőle, mit nehezen lehet vala lekótázni (uo.) + 6 : 29, 41—2, 56; *(szókapcs:)* ~ *mellé ül* Flamareilné .. olly kedvrohammal ült zongorája mellé, mi különösen állt szokott komolyságához. (KH/6 : 53) *~t penget: (met)* Kebeledbe mért tevé az Isten ezt a gazdag szívet? Ezt a tündér zongorát, Mit nem tud pengetni férjed. (594/2 : 171)

[zongorahangoló] fn: **zongora-hangoló** 1
'zongorák hangolásával foglalkozó szakember': utitársam .. hallatlan bőbeszédű volt .. Elmondta, hogy ő zongora-hangoló, s így jár az országban (ÚL/5 : 61)

zord mn **7** — *(vál)*
1. 'komor, rideg, kegyetlen': Szállnak reményink, e szép madarak .. Jön a való, e zord vadász, S lelövöldözi őket. (428/2 : 23); *(szembeáll:)* ~ — *szelíd* *Rejtett zugolynak éjjelében Miként rém áll a bűn-tanya, Zord réme a szelíd erénynek (88/3 : 316) *vidám* — ~ a bor vidám hevében Füttyentek rád, zord világ! (49/1 : 7) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': Terhesen vitt harcok diadalma .. Míg emlékezetben újra kelt, Kedvvel tölté a zord hőskebelt. (43/3 : 269) A nyomoru, ki őt meg nem öli! monda Mornac zord fölháborodással. (KH/6 : 69)
2. 'félelmetes, barátságtalan (jelenség)': feljön a hold, Mint a lemenő nap, Olly vérvörösen, S zord fénybe borítja a rengeteget (658/2 : 243—4) *(tréf)* zsebemnek zord egén Pénzfogyatkozásnak éje Ül sötéten, feketén. (200/1 : 158)

zordon mn és fn **21** — *(vál)*
I. mn **20** | **17**
1. 'zord (1.)': a két zordon ifjut Nem rettenték meg a dörgő szavak (S/2 : 72) Kik védték Oithonát, elestek a zordon főnök által. (Oith/6 : 449) + 6 : 450 — **a)** 'ilyen személyre jellemző, tőle származó': [Rikárd] keblébe kell tekintenünk, és a zordon szavakat, mellyeket szíve mélyében gondolt, ugy adnunk elé, mintha kimondta volna. (RH/6 : 254) *(párh:)* ~ — *parancsoló*← 4 : 336 ~ — *ráncolt* Edvárd egész kegyetlenségét .. homlokára gyüjté, zordon tekintettel, ráncolt

szemöldökkel, s martalékára rohanó tigris lépteivel, közeledék. (KH/6 : 33)

2. 'zord (2.)': Mit nekem te zordon Karpatoknak Fenyvesekkel vadregényes tája! (176/1 : 107) Tovább haladva Rozsnyó felé, szelidül az eddig zordon táj (UJ/5 : 26) + 1 : 313, 413 *(páros kif:)* ~ *és →magas* 1 : 50; ~ *éj(jel)* 2 : 190; 3 : 264 *(hsl)* Oh lyány! szemed .. Ugy tündököl, Mint zordon éjben Villám tüzénél A hóhérpallos! (438/2 : 26) — **a)** 'baljós, fenyegető': Vérrel kivített haza! .. Feletted leng vadúl A zordon kárhozat. (67/7 : 631) — **b)** 'vészes (időszak)': *(szembeáll:)* ~ — *ragyogó* Zordon, de ragyogó lovagkor! kiégett Piros éjszaki-fény! .. Képzetem fáklyája ujra meggyujt téged (SzM/2 : 255) ~ — *szép* Mi is az a jövő s mult? Ha zordon vagy ha szép, Az mindegy (741/3 : 24)

II. fn 1 | *-ában* 1

'zordon (I. 2.) hely, körülmény': *te itt e [bűn]barlang zordonában Lappangva élj mint éjmadár! Nem úgy leány (88/3 : 316)

zordonan hat 3 — **1. a)** Lucy .. bátyja zordonan szakasztá őt félbe (RH/6 : 171) *(páros kif)* bátyád .. kissé durván és zordonan bánt királyával, mindazáltal nemes ur (RH/6 : 181) *(halm)* Rikárd .. fáradtan, zordonan, nyugtalanúl tért vissza. (RH/6 : 159)

zordonság fn **1** | *-a* 1

(vál) 'zordon (I. 1.) viselkedés': atyám .. sokszor, ha bátyám zordonsága őt megharagítja .. vigaszt talál jelenlétemen (RH/6 : 150)

zöld mn és fn **113**

I. mn 112 | 110: *-Ø* 106, *-ek* 1 | *-re* 1 || *-ebbnek* 2

1. 'olyan színű, mint a fű v. a falevél': *(szembeáll)* e viasz sárga, de szélén zöld folt van, mintha először más színnel pecsételték volna. (RH/6 : 209); ~ *asztal* 3 : 289 || (textilről, ruhaféléről:) kiváncsi pillantatot lövelt a kerek ablaknyiláson át, mellyet csak félig födöze egy kis zöld függöny. (KH/6 : 9) + 6 : 106 *(felsor:)* ~ — *sárga←* — *kék* 2 : 245 *(párh)* A zöld kucsma, mellyet szürke evetbőr környezett .. arca nagy részét eltakará. (RH/6 : 277); ~ *hajtókás←*, *sárga pitykés* 1 : 64 | (Robin Hood embereinek öltözetéről:) Szűk, zöld mellényt, ugyanolly szinű nadrágot, cserzetlen bőrű .. csizmát .. viselt. (RH/6 : 106) + 6 : 76, 90; ~ *ruha* v. *öltöny* v. *öltözet(ű)* mellette egy zöld öltözetű vadász haladt el (RH/6 : 383) + 6 : 90, 272, 317 *(szembeáll)* Vesd le udvari öltönyeidet, húzd föl a zöld ruhát .. dacolj királlyal és udvarral (RH/6 : 288), ~ *ruhás* ld. **[zöldruhás]** || (növényzetről:) A ház és fák között zöld vizi növényekkel födött tó állott (RH/6 : 296); *(jelzővel:)* *sötétebb* ~ arra sötétebb zöld tömeg .. mutatá, hogy ott az erdő sűrűbb (RH/6 : 83), ld. még **sötétzöld**, *világosabb* ~ a fenyűk közé más, világosabb zöld fák elegyednek (UJ/5 : 26), ld. még **világoszöld**

2. 'ilyen színű, élő, friss (növény, növényi rész)': Lennék váromladék .. ha szeretőm Ott a repkény volna, Elnyuló zöld karjaival Homlokomra folyna. (619/2 : 199) Ti ákácfák .. Örök tavasz lakozzék Zöld fürteiteken (818/3 : 191) + 2 : 46; 6 : 75; 7 : *635; *(párh:)* ~ — *illatos* a felhők .. elvonultak .. az erdő zöldebbnek, a virágok illatosbaknak látszának. (RH/6 : 120) *kék* — ~ Kedves kikelet .. Vond föl a kék ég alatt a Fák zöld sátrait. (766/3 : 52); *(szembeáll:)* ~ — *sárga* 4 : 70; *(szép)* ~ *fű←* *(— sárga)* 4 : 149; 6 : 302 *(rövid,)* ~ *gyep←* 6 : 71; 7 : *634, ~ *levél* 6 : 128 *(szembeáll)* Kéket mutatnak még a távol erdő Virító fáin a zöld levelek? (277/1 : 256), ~ *leveles* — *→fehér* — *kék* — *szőke* 2 : 62(2×), ~ *(fa)lomb* 1 : 233; 3 : 16 ~ *pázsit←* — *tarka virág* 2 : 148 ~ *sarj: (szembeáll)* Tavaszodni kezdett az idő .. a tavalyi száraz füvek között .. itt-ott zöld sarjak bújtak elő. (HKöt/4 : 38) — **a)** 'ilyen lombú': ~ *ág* 1 : 266; 6 : 70 (mint jelképes tárgy:) Desmoulins a palais royal kertjében zöld ágat tűz fövegéhez s fegyverre szólítja a népet. (P 140/5 : 165) + 6 : 342, ld. még **zöldág**, ~ *(galagonya)bokor* v. *bokrocska* 1 : 349; 6 : 84 *(met is, ism)* Nincs .. Egy zöld bokrocska sem. Van egy! .. Lelkem, te vagy .. A zöld bokor, a mellyben Az ősz nyomot nem hagy (544/2 : 116), *(sűrű)* ~ *erdő* v. *vadonerdő* 1 : 10(3×), 75, 187 *(párh:)* ~ — *kék* 2 : 102 *vörös — fehér* — ~ E völgy egy roppant nemzeti zászló .. : vörös föld, fehér kősziklák, zöld erdő. (UJ/5 : 26) | (a sherwoodi erdőről) ~ *erdő* v. *fák* ha Sherwoodnak e félelmes büvésze nem akar szabaddá tenni, a zöld fák alatt kell napjainkat leélnünk (RH/6 : 146) + 6 : 105, 125, 287 — **b)** 'ilyen növényzettel borított (terület)': Edvárd .. visszatekinte a zöld sikra, melly a folyóig nyúlt. (RH/6 : 195) ott a zöld uton három lovag jön erre felé! (RH/6 : 318) + 3 : 230, 243; 6 : 138(2×) *(hármas kif:)* *magas, →meredek,* ~ 5 : 51; *(párh:)* ~ — *kék* v. *kék* — ~ Az egész ut a Sajó völgyén visz keresztül alacsony, zöld és kék hegyek és halmok között (ÚL/5 : 63) + 1 : 274(3×) ~ — *sötétkék←* — *világoskék* 5 : 76 *szőke* — ~ 2 : 243; *(ellent)* Akkor, mint aggastyán feje, Hófehér volt a föld, Mostan miként az ifjunak Reménye, ollyan zöld. (850/3 : 229); ~ *asztal* 'gyep, amelyen esznek': a zöld asztal körül .. enyelgés, tréfa uralkodott, mellyre étkeik tálaltattak. A fáklya, melly a földbe volt szúrva, szétterjesztő világát .. a mezei vacsorára. (RH/6 : 274), ~ *föld* 6 : 130 *(párh)* Zöld föld felett, kék ég alatt a Hangos pacsírta fütyörész

(304/1 : 274), *(virító)* ~ *mező(ség)* 6 : 80, 215 *(párh:)* *piros* — ~ Piros rózsa fejlik A zöld mezőségen. (158/1 : 93) *sárga* — ~ — *fehér* Itt is ott is .. termékeny földek magas sárga gabonával. .. virító zöld mezők, rajtok egy-egy kis tó .. tisztáján .. fejér vízi líliomok (ÚL/5 : 66) *(szembeáll:)* ~ — *piros* v. *vörös* Majd megtudná, mi a bosszuállás, Majd kiálltunk volna a mezőre, Zöld mezőre folyna piros vére. (608/2 : 187) kezdődik a csata .. a zöld mező vörös tengerré lett (JV/1 : 196) + 3 : 179, ~ *(→mohos)* *sír(halom)* — *fehér* (— *fekete* v. *sötétkék)* Zöld sírhalom .. . Fehér kereszt .. . Alatta te .. . Fölötte én (Ap/3 : 158) + 3 : 192, 302, ~ *árnyékos* v. *szabad*, ~ *tér* Az ut most szabad, zöld téren vitt keresztül (RH/6 : 381) + 6 : 104, *(→élő,)* ~ *természet* 4 : 52 *(szembeáll)* Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakandokok [= a bányászok] távol a napvilágtól, távol a zöld természettől (ÚL/5 : 52) — **c)** 'még nem érett (gabona)': Őrizem az apám nyaját .. Rá rá megy a zöld vetésre (102/1 : 48) *(párh)* A zöld búza között Piros pipacsok és kék virágok nyilnak (787/3 : 80) — **d)** 'örökzöld': *(hsl)* Hadd boruljon a rideg romokra Dalunk, lelkünk zöld repkény gyanánt. (812/3 : 184); *(szimb)* Ha nincs a dicsőség zöld ága homlokaitokon, legyen legalább a csendes boldogság virága kebleiteken. (TH/4 : 192) *(szimb, szembeáll)* az évek Századjai s ezredei .. Mindenre a sárga halált lehelik, Csak ősz fejetek koszorúja marad zöld! (658/2 : 244) — **e)** (az élet jelképes színe; *szembeáll)* Ifju rab, nézd, mint virít az erdő, Akkor is, ha kijösz, zöld lesz az, Ah de téged .. akkorára A nyomor s bú régen behavaz. (638/2 : 219); ~ *ág* v. *levél* az idő fosztogatott minket, Vén fákat, hervasztván zöld leveleinket (LV/3 : 308) + 3 : 187 — **f)** (a remény v. a boldogság jelképes színe; *párh)* Adok .. három szint .. : A zöld színnek vedd reményimet, A fehérnek halovány orcámat, A pirosnak vérző szívemet. (354/1 : 308); *szép* ~ *erdő*← v. *remény (szép)* ~ *erdeje* 1 : 299(2×), 410 *boldogság* ~ *fája*← 4 : 33 *reménység* ~ *koszorúja*← 1 : 137 ~ *levél: (szembeáll)* élj boldogul, Szedj bármi fának ágirul .. zöld leveleket, S aztán vesd el, mint elvirult Elszáradt régi koszorút, Az én emlékezetemet! (535/2 : 108) ~ *sarj: (szembeáll)* hát ha még a holt láva szivem körül, e kitombolt tűzokádó hegy körül, fölelevenedik s zöld sarjat fog hajtani? (HKöt/4 : 34) *→kék erdőség* — *jövő szép* ~ *vetése*← 2 : 22 — **g)** (a béke jelképes színe:) Megengesztelt szivem egy zöld olajfa ág! (502/2 : 68)

3. 'zöldes árnyalatú': Pomenars ur .. zöld szemgolyói rögtön tűzbe jöttek. (KH/6 : 27) | (vízről:) E posványban .. henteregtél .. A sárrá rothadt zöld hullámok alján. (770/3 : 57) *(párh)* Messze tengerparton Áll a szent sír, a zöld Tenger sárga partján (572/2 : 144)

II. fn 1 | *-jét* 1

'(vmit jelképező) zöld növényi rész': *(birt szerk:)* *remény* ~*je* 'remény': (részleges *ism)* A szigetről zöld fa-lomb Mártja a vízbe magát; Ha te szivembe igy a remény Zöldjét mártanád! (244/1 : 233)

zölden hat 2 | *-en* 1 || *-ebben* 1

2. *(kép; páros kif)* az én gabnám zölden és gazdagon nő. Földem nem sok munkálásba kerül, s őszönként mégis bő aratásom van. (RH/6 : 75) — **f)** minél mélyebben gázoltam az inség iszapját .. annál zöldebben virult bennem a bosszúnak vágya és reménye. (HKöt/4 : 46—7)

vö. **Zöld-kert, piros-fehér-zöld**

Zöld tulfn **7**

(csn vagy ragadványnév) ~ *Marci* 'híres betyár (1790 körül — 1816), ponyvafüzetek hőse': Nem volt Zöld Marcinak hét országban mása. (604/2 : 183) + uo. *(verscím)* Zöld Marci (uo.; 7 : 517; PE. 11 : [199]); *(tréf hsl)* Eljő az irígység Letépni babéraimat. .. de hiába! .. Magasan függendnek azok, Mint Zöld Marci. (HK/1 : 149); *(jelzővel:)* *szegény jó* ~ *Marci* fegyverneki puszta Szegény jó Zöld Marci halálát okozta, Négy ágú épület volt halálos ágya (604/2 : 184)

zöldág fn **1** | *-at* 1

zöld ág 'zöld leveles gally mint kortesjelvény': *(tőism:)* *→zöldágas* — ~ 5 : 28

[zöldágas] mn és fn

I. mn: **zöld-ágas 1**

'kalapján jelvényként zöld leveles gallyat viselő': *(szembeáll:)* *→fehértollas* — ~ 5 : 28

II. fn: **zöld-ágas 1** | *-ak* 1

'ilyen pártjelvényt viselő kortes': *(szembeáll, tőism)* Majd elfúja a szél a kakastollat! kiáltának .. a zöld-ágasak az ellenpártiakra. — Majd megeszi a cserebogár a zöldágat! válaszoltak ezek. (UJ/5 : 28)

[zöldell] tn ige: **zöldel 4** | *-Ø* 2, *-nek* 1; *-ni fognak* 1

'(növényzet, ezzel borított terület) zöld színben látszik': *a hegyek oldaláról cser- és fenyőkoszorú zöldel: a bérctetőkön barna várromok meredeznek (P 96/7 : 636) — **a)** '(növény, erdő) élő, zöld lombbal van borítva': *(tőism:)* ~ — *kizöldül*← 3 : 204 *(szembeáll, párh)* Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, Még zöldel a nyárfa az ablak előtt, De .. Már hó takará el a bérci tetőt. (680/2 : 275); *(kép)* [az öreg családapa] szive .. a fiatal Amerika, hol végetlen őserdők zöldelnek, az életkedv és remények erdői (UJ/5 : 25) — **b)** '(terület, földdarab) zöld növényzettel, fűvel van borítva' ld. **[zöldellő]**

[zöldellő] 1. mn in: **zöldelő 2** — **b)** ~ *hant*← 3 : 253 ~ *mező* Ma lágyan suttogó, szelíd szellő vagyok, Zöldelő mezőkön föl s alá sétálok (582/2 : 156)

Zöldfa-utca tulfn 1
(utcanév) *Zöldfa utca* 'a mai Veres Pálné utca Pesten az V. kerületben': (levélcímzésben:) Hites ügyvéd Várady Antal barátomnak [—] Zöldfa-utca [—] Salazár-ház [—] Pesten. (L 168/7 : 92)

[zöldhajtókás] ld. **hajtókás**

[Zöldkert] tulfn: **Zöld-kert** 1
(utcanév) ~ *utca* 'a mai Reáltanoda utca Pesten az V. kerületben': (levélcímzésben:) Petri Somának [—] a pingálászat nagyreményü csemetéjének [—] Zöld-kert utca, Havas-ház .. Pesten (L 238/7 : 172)

Zöldkert-utca tulfn 2 | **Zöldkert-utca** 1, **Zöld-kert-utca** 1
(utcanév) *Zöldkert utca* 'ua.': (levélcímzésben:) Petri Somának barátilag [—] Zöldkert-utca, Havas-ház .. Pesten (L 250/7 : 185) + 7 : 174

[zöldleveles] ld. **leveles**

zöldruhás mn és fn 7
I. mn 5 | **zöldruhás** 1, **zöld ruhás** 4
'(vadászok, száműzöttek által hordott) zöld ruhába öltözött (férfi)': a legelső lépés .. gyors mozgásba hozá a tisztviselőket vagy vadászokat, vagy a mik voltak azon zöld ruhás urak (RH/6 : 91) Udvarlás nem volt Robin Hood asztalánál. A gróf derék tisztviselői .. a zöld ruhás vadászok közé ülve, azonnal hozzá fogtak [az evéshez] (RH/6 : 130) + 6 : 91, 92, 121
II. fn: **zöld ruhás** 2 | *-ok* 1 | *-okra* 1
'ilyen ruhát viselő férfi, Robin Hood embere': „Tartsátok föl, tartsátok föl!" kiálta a zöld ruhásokra mutatva. (RH/6 : 92) *(szembeáll)* Nem sokára durva munka megy végbe a selyem csuklyák és a zöld ruhások közt. (RH/6 : 121)

[zöldszínű] mn: **zöldszinű** 1 | *-ivel* 1
'zöldes árnyalatú (szem)': (a jelzett szó odaértésével; *ellent)* Eudoxia eltűnt. [Edvárd] A szép, nagy, kék szemek helyett .. Pomenars ur zöldszinűivel akadt össze, melylyek .. zsarnokilag .. intének felé (KH/6 : 17)

zöldül tn ige 2
'friss zöld növényi hajtásokat fakaszt': Most gomblyukamban a virág, S ha újra zöldül a világ: Talán sirom halmán fakad. (145/1 : 85); *(kép)* Kert újolag e szív, Melly széltire zöldül, És benne virít a Sok tarka virág (616/2 : 196)
vö. **[kékül-zöldül]**

zörej fn 9 | *-Ø* 5 | *-t* 3; *-ére* 1
'szilárd, kemény tárgyak súrlódásából, összeütődéséből keletkező hang': A zörej .. három vagy négy ló patkódobogása volt. (RH/6 : 88) egy katona .. A léptek zörejére ijedten ugrott előre (RH/6 : 285) + 6 : 297, 298(2×), 361; *(jelzővel:)* →*acéli* ~ 2 : 130 *áthatő,* →*kellemetlen* ~ 6 : 140; *(szókapcs:)* ~*t hall* távol zörejt hallott, fölugrék s kisiete, hogy utána nézzen .. Lovak dobogása volt (RH/6 : 298) ~*t okoz* [a] kopogó .. egy nagy gyürüből állt .. s egy kis vas rudból .. mellyet a rovátkos fölületen keresztül vont, mi áthatő, kellemetlen zörejt okozott (RH/6 : 140)

zörgés fn 6 | *-e* 3 | *-ét* 2; *-ére* 1
1. 'kemény felületek összeütődésekor keletkező zörej': *(hsl)* midőn mögöttem az ajtó bezárult, ugy tetszék, mintha koporsója födelének zörgését [Geräusch] hallottam volna. (KH/6 : 23) — **a)** 'mozgó jármű keltette zörgő hang': *(felsor:)* ~ — *dobogás*← — *ordítozás* 4 : 79 *(párh)* Ostorpattogásra, kocsi zörgésére Fölugrott Piroska s a palánkhoz tére. (Tb/3 : 295) *(haladv)* Érintette fülét kocsiknak zörgése, Kocsiknak zörgése, hordóknak kongása; Szüretre készült a falu lakossága. (JV/1 : 206)
2. 'lomb zizegése': *(felsor)* Én értem a patak csörgését, a folyam zugását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését .. Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt, és órákig elhallgatom, mint zizegnek lombjai (ÚL/5 : 62)

zörget tn ige 1 | *-tem* 1
'ajtón v. ablakon bebocsátást kérve kopogtat': *(párh)* azt vettük észre, hogy ott vagyunk Bejében a papi lak előtt. Leugrottam, zörgettem, ajtót nyitottak (ÚL/5 : 61)

zörög tn ige 2 | *zörg* 1 | *-j* 1
1. '(jármű mozgása közben) huzamosan szaggatott, kemény hangokat ad': *(szembeáll, párh, chiasmus)* Zörg a szekér, az ostor Koronként egyet pattan .. . Ezen kivül a róna Olly néma, olly zajatlan. (513/2 : 89)
2. '(személy vmely súlyos, kemény tárgy mozgatásával) zajt kelt': [Géza] (öt éves, jön befelé, nagy buzogányt huzva maga után a földön). [Ilona:] Csitt. Ne zörögj, gyermekem, atyád alszik. (TH/4 : 168)

zörrenés fn 1 | *-ére* 1
'zörejt keltő megmoccanás': *(túlz)* [a kormánynak] esze ágában sincs Pest környékén harcolni .. hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábalni világtalan világig (L 290/7 : 215)

zrínyi fn 1 | *-jét* 1
'a magyaros férfiviseletnek az atillánál hosszabb, zsinóros, díszes (felső)kabátja': *(tréf szój)* [a tanító] Zrínyijét még valamikor Árpád idejében Készitették (737/3 : 20)

Zrínyi tulf **14** | **Zrínyi** 8, **Zrinyi** 6: *-Ø* 13 | *-t* 1 — (történelmi csn)

1. ~ *György* 'tárnokmester (1549—1603), a szigetvári hős fia': Babolcsa .. Szigetvár megvétele után az ozmanokhoz került. Visszafoglalá Zrinyi György. (P 6/5 : 152)

2. ~ *Ilona* '~ Péter leánya, II. Rákóczi Ferenc anyja (1643—1703)': [A munkácsi várban] Itt tüzé föl piros zászlaját a Szabadságnak Zrínyi Ilona? (638/2 : 218) Föl-mentem a [munkácsi] várba .. Egy teremben többek között ott van Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona arcképe is. (ÚL/5 : 68) + 4 : 203

3. ~ *Miklós* 'horvát bán, a szigetvári hős (1508—1566)': Legyen ollyan minden ember, mintha Zrínyi Miklós unokája volna (798/3 : 98)

4. ~ *Miklós* 'horvát bán, költő és hadvezér (1620—1664), a szigetvári hős dédunokája': Babolcsa .. 1600. török foglalta el .. Zrinyi Miklós kiüzé őket. (P 6/5 : 152)

5. ~ *Péter* 'horvát bán, hadvezér (1621—1671), a költő ~ Miklós öccse, ~ Ilona apja, a Wesselényi-összeesküvés egyik vezetője': Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc Csáktornyáról megszöknek (P 254/5 : 181) | (önálóan) 'uő.': Ezerhatszázhetvenegyet írtak vala .. Nagy összeesküvés napfényre jött vala, Annak feje Zrínyi és Nádasdi vala. Frangepán is pedig ő közöttök vala (Drt/4 : 209) Nádasdy Ferenc Bécsben, Zrinyi és Frangepán pedig Németújhelyt fejeztetett le (P 254/5 : 181) *(felsor:)* ~, *Frangepán, Nádasdy(, Martinovics)* véres halállal .. vesztek el a vérpadon a legdicsőbb hazafiak: Zrinyi, Frangepán, Nádasdi, Martinovics és mások számtalanan. (P 234/5 : 125) + 4 : 209(2×), 210; (értelmezőként:) Rákóczi (I.) .. Munkácstól .. elágyuztatik .. Lobkovicz parancsára ipa Zrinyi fölszólítja, hagyjon föl terveivel (P 254/5 : 181)

[zúdít] ts ige: **zudít 1**
'nagy erővel áraszt, ont vhova': *(átv szókapcs:) vészt ~ vki keblébe* Oh, a szülők! ha sorsok vészt zudít Keblökbe dúlni és pusztítani: Ki fog .. Bút űzve rájok felmosolygani? (38/3 : 264)

[zúdul] tn ige
'zúgni, zajongani kezd; felzúdul'
[zúduló] 1. mn in: **zudúló 1** — Jőj és ontsd lelked villámait .. Rendűljön meg a föld, a midőn Mennydörgő jelszódat elkiáltod. Hogyha majd villámlasz s mennydörögsz, Jőnek ellened zudúló hangok (386/1 : 333)

zug fn **13** | *-Ø* 1 | *-ba* 1, *-ába* 1; *-ban* 2, *-ában* 6; *-ból* 1, *-ából* 1
1. 'zárt térnek belső sarka, szöglete': ez emberalak. Egy zugban két öklére hajolva Alszik (HK/1 : 121) Tangel .. előhivaték a zugbol, hol aludt (RH/6 : 209); *(jelzővel:) sötét ~: (ism)* Egy hosszu tornác sötét zugában .. e hosszu folyosó sötét zugában két férfi állt (RH/6 : 178) *távol ~* zaj üté meg fülemet .. fölugrottam; a legtávolabb zugba vontam magamat, füleimet bedugtam... és még is mindent hallék! (HKöt/4 : 79); *(birt szerk:) épület* v. *kunyhó ~a* Hugo .. kivoná kardját hüvelyéből s az épület zugába vonúlt, mi által nem lehete őt a nyílt ajtón keresztűl mindjárt meglátni. (RH/6 : 200) + 4 : 84 *szekér ~a* az eperjesi gyorsszekérre ültem .. a hideg miatt a szekér egyik zugában zsugorogtam. (UJ/5 : 20) →*szoba ~a* 4 : 47 *tornác* v. *folyosó ~a* 6 : 178(2×) | (mint használaton kívüli tárgy helye:) amott a zugban kardom Folyvást panaszkodik: Hiába meddig tartom ..? (241/1 : 231) — **a)** *(átv)* 'vmely területnek (távoli, kevéssé ismert v. rejtett) része': holnap reggel derék vadászat lesz Nottingham minden zugában (RH/6 : 288) Boisgontiernek .. csillaga is van, csak azt nem tudom, az ég mellyik zugában? (KH/6 : 68)

2. *(nép)* 'a kemence és a fal közti rés, ill. a kemence lapos teteje; sut': jobb volna most koholni vasszeget, Vagy heverve nyujtózkodni zug megett. (23/3 : 257)

zúg ige **53** | 39; **zúg** 30, **zug** 9: *-Ø* 14, *-tok* 1, *-nak* 4; *-om* 1, *-ják* 1; *-ott* 5, *-tatok* 2, *-tak* 3; *-ták* 1; *-a* 1; *-á* 1 | *-jon* 4, *-jatok* 1
1. tn 'folyamatos mély, tompa, de átható, erős hangot ad': (szélről:) zúg a szélvész tomboló csatája (44/3 : 271) Fenn a hegyen, lenn a völgyben zúg a szél, Közelget az időjárás ősz felé (399/1 : 346) *(tőism:)* ~ →*zúgó*← 2 : 113(2×) *(páros kif:)* →*süvölt*, ~ 4 : 80 *(halm:)* ~, *süvölt, szaggat*, →*ront és bont* 1 : 300 *(párh)* mig az orkán zúg, s a felhők dörgenek, én a Lant idegébe kapok (650/2 : 235) | (szélben mozgó fáról, lombozatról; *szembeáll)* A völgyet környékező bércek tetejében szüntelenűl zugnak a fenyőfák .. de a völgyben alant csend és béke van (HKöt/4 : 81); *(parabola, szembeáll)* szélnek kell fujnia, Hogy zugjon a fák levele, S szélcsendben ugy hallgat, miként A fák, az ember kebele. (676/2 : 271) | (vízről:) Zúg a tenger Tromathon sötét szigetje körül (Oith/6 : 448) — **a)** '(kürt) harsog': zúg dörögve rémitőn A kürt ismét Lehel kezén (54/3 : 283) + 3 : 279 — **b)** '(harang, óra) kong': *(párh:) ropog* — →*kereng* — ~ — *reng* 2 : 10 *(kép)* a nemes keblű barát .. midőn a vész harangja zúgott, Szent hűséggel nyujtá jobb karát (63/1 : 16) | (idéző m-ban; *megszem)* Vert az óra! .. „Elszakadni Mindörökre tőled, Lány! .. " Zúga hozzám Rémes kongásában. (12/3 : 248) — **c)** 'dörög, dübörög': „Markunkban a kard, s benne lesz .. " Ezt harsogák [az ifjú bajnokok], s

melly ekkor kinn zugott, A mennydörgés e zaj viszhangja volt. (618/2 : 198) *(párh)* Nem zúgott az ágyú, nem csengtek, csörögtek, ropogtak a fegyverek, midőn Szebenbe bementem, csend és béke volt (P 272/5 : 135) — **d)** 'zakatol': A nyájak kolompoltak, a madarak daloltak és fütyöltek, távolabb a hámorok zugtak .. csak itt fönn a bércen .. volt csend (ÚL/5 : 62); *(kép, többszörös ism)* Az én torkom álló malom .. Zúg, ha őröl, zúg a malom ... Csak hadd zúgjon, locsolgatom; Zúgjon, zúgjon — ne halljam meg, Hogy kincsem rokkája pereg. (153/1 : 90)

2. tn '(több személy, tömeg) hosszasan zajong, kiabál': Ne zugjatok ollyan nagyon, Azt üzeni az uraság, Mert lefeküdt, alunni vágy. (655/2 : 239); ~ *vki, vmi ellen* 'méltatlankodik, elégedetlenkedik': Mi baj? mit zúgtok minden piacon Az érdemes tanács ellen .. ? (Cor/4 : 234) *(kép)* Ismét fölkelt a kritikus-csapat, Ismét veszettül zúgnak ellenem. (627/2 : 207); ~ *vmiért* 'követel vmit': büdös, zsiros Sapkátokat hajgálva ⟨zugtatok⟩ zúgtatok [Coriolanus] Száműzetéseért. (Cor/4 : 349, 426) | (idéző m-ban:) E sereg, melly, míg a harc folyt, El volt bujva vagy aludt, Igy zugott a diadalnál: Mi viseltünk háborut! (786/3 : 77) + 4 : 238 — **a)** ts 'kiáltva mond vmit': (idéző m-ban:) Sokáig éljen! zúgták a fiúk (S/2 : 70) — **b)** ts *(szókapcs:) vkinek fülébe ~ vmit* 'újra meg újra, makacsul, elhárithatatlanul mond neki vmit': atyám mindig azt zugá fülembe, hogy szerencséje, boldogsága áll azon, ha ezen ember... (HKöt/4 : 77) + 4 : 163 | *(ráértés)* egy kemény atya átkait Zúgják fülembe a nyargaló fuvalmak (20/3 : 253)

3. tn '(vminek zúgó hangja) huzamosan hallatszik': Méneseknek nyargaló futása Zúg a szélben (176/1 : 107) Nem mondom én: előre székelyek! .. Ottan kiván harcolni mindegyik, Hol a csata legrémesebben zúg. (852/3 : 231); *(átv szókapcs:) fülében ~ vmi* 'hallani vél vmit': Pomenars ur e szavai szűntelen zúgtak fülében: Ha ma meg nem házasodik, tehát holnap! (KH/6 : 62) *(tőism:) ~ — zúgás←* 4 : 22

4. tn 'zúgó hangokkal van tele': ~ *vmitől* Százezerek jajától zúg a lég (833/3 : 205)

zúgó 1. mn in 11 | **zúgó** 7, **zugó** 4 — **1.** A légben akkor itt zugó Golyók röpültek el (850/3 : 229); ~ *fergeteg←* v. *szél* v. *vihar* 1 : 204; 3 : 250 *(tőism)* Barangol és zúg, zúg az őszi szél .. Hallgass, zugó szél, hadd beszéljek én! (541/2 : 113) *(páros kif)* Holnap vihar leszek, zúgó bőgő vihar (582/2 : 156) | ~ *lomb←* 2 : 83 | ~ *hab* Zúgó habjaidba szórom E virágfüzért, Dráva! (18/3 : 252) ~ *tenger — zúgás←* 1 : 176(2×) — **b)** *(hsl)* Meghasadt lant keblem; húrjain Vad kezekkel nyargal át a kín, S ollyan a dal, mellyet rajta penget, Mint a szélbe zúgó tűzharang. (577/2 : 150) — **2.** jobb szeretnék, bár magokra is Bajt hozna, hogyha zúgó nép zavarná Az utcákat (Cor/4 : 342)

zúgva 1. hat in 3 — **1.** (vízről; *páros kif*) a Tisza .. Zúgva, bőgve törte át a gátot (578/2 : 152) *(kép)* Kiapadsz-e, harag, Te zuhatagos Vad bérci patak, Melly zúgva rohantál A mélybe (721/2 : 344) — **2.** *(páros kif:) ~, zsibongva←* 3 : 8

zúgás fn **16** | **zúgás** 4, **zugás** 12: *-Ø* 2; *-a* 5, *-ok* 2; *-i* 1 | *-át* 3; *-ába* 1; *-sal* 1; *-ával* 1

1. 'zúgó (1.) hang': *(jelzővel:) →rémséges ~* 1 : 196 *zavart, különös ~* e sötétség közepett zavart, különös zúgás hallatszék. Azt lehete hinni, hogy az suhogó, nehézkes röpülése a nagy éji madaraknak (P 41/6 : 392). *(birt szerk:) folyam ~a* ott a rengetegben' A fellegekbe Ágaskodó bércek között .· mennydörgés a folyam zugása (Ap/3 : 139) *(felsor:) csörgés — ~ — susogás — üvöltés — zörgés←* 5 : 62, *→patak ~a* 2 : 21, *→tenger ~a* 2 : 102 *(kép, tőism)* Szerelmem zúgó tenger, De most zugása ⟨zúgása⟩ nem ver Órjási hánykodás közt földet és eget (220/1 : 176, 396) — **a)** 'harsogás': *kürt ~a* Beh mondtam volna csataéneket, Versenyt rivalgót kürtjével Lehelnek, Mellynek zugási mennydörgéseket Vadúl kavargó örvényökbe nyeltek. (217/1 : 174) — **b)** 'kongás': *→félrevert harang ~a* 2 : 152; 5 : 124 — **c)** 'zakatolás': *malom ~a* Nagy távolban a malom zugása Csak ollyan volt, mint szunyog dongása. (578/2 : 151)

2. 'embertömeg zajongása': *(párh, állit)* táncosok és táncosnők dobogtak lábaikkal .. kurjongva, mint őrültek .. Mind e zaj, mind e zúgás, mind e zavar, mind e zene áthatá fejemet, mint a termet (ÁB/6 : 441); *(birt szerk, jelzővel:) nép távoli ~a* hallgatá a csendes Tenger mormogását, S gondolá, hogy hallja Fölriadt népének Távoli zugását. (572/2 : 145)

3. *(átv)* 'elhangzott szavak visszhangja a tudatban': *(ráértés, tőism, ism)* e szavak .. Éjjel-nappal füleimben zúgtak, s zugások rémes volt, mint a félrevert harang kongása .. zugások rémes volt, mintha árvizet hallottam volna felém tódulni (HKöt/4 : 22)

Zugliget tulfn **2**

(földrn) 'völgy a budai hegyek között': (vers keltezésében:) A hegyek közt .. (Zugliget.) (808/PE. 8) + PE. 8

[zúgó-bőgő] ld. **zúgó**

zúgolódik tn ige **8** | 7: *-om* 4, *-ik* 1; *-ni fogok* 1 | *-jék* 1

1. 'elégedetlenkedik; méltatlankodva panaszkodik': Együtt tűrök veled Bút és nyomort, S ha egyszer zúgolódom, Ne hidd azontúl, hogy szeretlek (Ap/3 : 153) Ha nem jöttök, nem fogok zúgolódni, mert tudni fogom,

hogy teljes lehetetlen jőnötök (L 255/7 : 193) *(szembeáll:)* ~ — *áld← vkit* 3 : 113 *megnyugszik* — ~ Én is szántóföldből temetővé lettem. De hiába, minden embernek az a sorsa, azért megnyugszom benne és nem zúgolódom. (N/4 : 99); ~ *vki ellen* Gyalázat, gyalázat! kit a harc istene Nem mert bántani, ím asszonyi csel ejt meg. — De mért zúgolódom, miért ő ellene? (SzM/2 : 265)

2. *(nép:)* ~ *az idő* 'hideg, szeles, zord idő van': *(ism)* Itt van a tél, a hideg tél Közepe, Zúgolódik az idő kinn Ízibe. Zúgolódjék! egyéb dolga Nincs neki (70/1 : 21)

zúgolódni fn in 1 — **1.** a zápor .. még kegyetlenebbűl szakadott. De az ifju győzte türelemmel .. Gondolá, hogy zúgolódni Teljesen méltóságán alul van. (BI/2 : 311)

zugoly fn **1** | *-nak* b 1

(átv) 'nehezen megközelíthető, elhagyott városrész v. utca': *Rejtett zugolynak éjjelében, Miként rém áll a bűn-tanya (88/3 : 316)

[zugprókátor] fn: **zugprocator 1**

(rosszalló) 'tisztességtelen eszközöket is felhasználó v. hatósági felhatalmazás nélkül működő ügyvéd': nincs ollyan gyalázatos ügy, mellynek pártfogói, apostolai ne támadnának. Ezen égbekiáltólag igazságtalan zsidóüldözésnek apostola lett néhány zugprocator (P 201/5 : 84)

zuhan tn ige **2** | *-t* 2

'(súlyos test) puffanva esik': *vkire, vmire* ~ Hallám, a mint a hant Az ásók éliről Tompán reád zuhant (264/1 : 249) Minden hantnál, melly a koporsóra zuhant, úgy éreztem, mintha óriási kalapáccsal ütnék mellemet. (HKöt/4 : 41)

zuhatag fn **3** | *-Ø* 2 (b 1) | *-ot* 1

'vízesés': a Szinyva .. számos zuhatagot képez (ÚL/5 : 63); *(hsl)* ama homlok .. fehér volt, mint a zuhatag tajtékja (HKöt/4 : 41) *(kép)* Voltam mélybe omló Bérci zuhatag, Habjaim robajjal Szakadoztanak (104/1 : 50)

zuhatagos mn **2**

'zuhatago(ka)t képező (vízfolyás)': *(kép, halm)* Kiapadsz-e, harag, Te zuhatagos Vad bérci patak, Melly zúgva rohantál A mélybe, s vetettél Szilaj habokat..? (721/2 : 344) + uo.

zuhogás fn **1** | *-a* 1

(ford, es. sajtóhiba v. elírás) 'suhogás, suhogó hang': *(felsor)* egy íjideg zuhogása [Schwirren], nyíl fütyölése s tompa csattanás hallatszott, mint, ha a nyíl pajzsra ütődik. (RH/6 : 389)

zultán ld. szultán

zúz ts ige **6** | 3; **zúz** 2, **zuz** 1: *-ta* 1; *-ták* 1; *-á* 1

1. 'nagy erejű ütésekkel apró darabokra tör': *(szókapcs:) semmivé* ~ 'megsemmisít': a hullámok a hajót s az ifjut Egy csapással zúzták semmivé. (490/2 : 49) →*szerteszét* ~ 2 : 291 — **a)** 'ütésekkel sebet, zúzódást okoz vkin, vmin' ld. **zúzott**

2. *(átv, ford)* 'erős szorítással gyúr, morzsol': A kis öreg kiragadá könyökét a tiszt kezéből, ki azt vonaglólag zuzá [zermalmte] (KH/6 : 42)

zúzott 2. mn in 3 | **zúzott** 1, **zuzott** 2 — **1. a)** *(páros kif:)* →*merev,* ~ 6 : 79; ~ *fej* zuzott fejjel [mit zerschlagenen Köpfen] tértek vissza a csatából (RH/6 : 116) ~ *homlok* Ott fekszik a rab, zúzott homlokának Aludt vérében a kövek felett (Ap/3 : 169)

zúza fn **2** | **zúza** 1, **zuza** 1: *-d* 1 | *-ját* 1

'madár emésztőszerve; *(átv)* ember vmely belső szerve': *(szitk, felsor:)* →*lép*[2] — *tüdő* — *máj* — ~ 3 : 131; *(tréf szókapcs:) töröm a zuzáját!* (enyhe bosszúság kif.:) [Béla:] Ismét hizelkedel? [Sülülü:] Töröm a zuzáját! most veszem észre. (TH/4 : 176)

[zúzás] fn: **zuzás 1** | *-át* 1

'ütés, rúgás okozta sérülés; zúzódás': elfeledé a tisztviselő zuzását [Quetschung] (RH/6 : 152)

zűrzavar fn **3** | *-Ø* 1 | *-ban* 2

'a rend felbomlása; kavarodás, felfordulás': Elől a parittyások jöttek .. aztán a lándzsások .. Mindnyájan zűrzavarban voltak .. de mindjárt megettők jött az első rendes csapat (RH/6 : 215) A zűrzavarban egy tolvaj Baróti zsebébe nyúl s kilop egy levelet. (Drt/4 : 211) — **a)** 'tisztázatlanság, bizonytalanság': *(tréf túlz)* Rengeteg zűrzavar uralkodik Európában, mellyet egyedűl te hozhatsz tisztába. Azt vitatják .. hogy Toldiban azon oroszlán-bőrbe bújt szamarat énekelted meg, kinek .. saját természettől-nyert szamárbőre .. Schedel. (L 191/7 : 125)

Zs

Zs. ld. S. Zs.

zsacskó ld. zacskó

zsák fn **10** | *-Ø* 2 | *-ot* 5, *-ját* 1; *-jába* 1; *-ra* 1
'durva kelméből készült (nagy) tartó': „. . Hisz pap vagyok, hát reverenda kell. . . Ahol van egy zsák, azt kötöm nyakamba." Az öreg úr a zsákot felköté, Kezébe vette a fazék vizet, S egész pompával . . Keresztelé meg a fiút (Ap/3 : 122—3); *(szókapcs:)* ~*ot megtölt* kinyitotta kincstárát a király; Parancsolatjára egy legény előáll. S arannyal tölti meg a legnagyobb zsákot (JV/1 : 203) + 3 : 311 ~*ba dug: (tréf met,* részleges *ism)* ha sötét zsákjába dugand A feledés: Fölhasogatja sötét zsákját A halhatatlanságnak fényes borotvája. (HK/1 : 149) ~*ra* →*rak* 5 : 114; **Sz:** ~ *meglelte foltját* 'vki magához illő társra talált': Utitársam egy szerelmes ifju barátom volt . . minthogy ránk illett a „zsák meglelte foltját", igen jól mulattam (ÚL/5 : 63) — **a)** 'ez kincsekkel töltve': János vitéz . . ez legyen tetted bére. Vidd el mindenestül ezt a teli zsákot, És boldogítsd vele magadat s mátkádat. (JV/1 : 203) — **b)** 'ez takarmánnyal töltve': vágd föl késeddel a zsákot . . tedd a földre, s hadd a lovakat enni. (RH/6 : 109)

zsákmány fn **6** | *-t* 3; *-úl* 1, *-aúl* 1, *-unkúl* 1
1. 'harcban az ellenségtől erőszakkal megszerzett (értékes) holmi': [Coriolanus] A zsákmányt megveté. A drágaságokat silány szemétnek Tekinté csak. (Cor/4 : 276) *(párh)* midőn már Rómát birá, mi által annyi hírt Reméltünk, mint zsákmányt . . Néhány asszonykönyért . . munkánk fáradalmát S vérét eladta. (Cor/4 : 372—3); *(szókapcs:)* ~*t szerez* sikerrel Harcoltam . . Zsákmányt szereztünk, melly egy harmadával Fölülhaladja a költségeket. (Cor/4 : 374) ~*ul jut* rohammal vettük be Szászsebest . . zsákmányunkúl egy pár töltényes szekér jutott (P 272/5 : 133)
2. *(átv)* 'vminek áldozata, martaléka': *(szókapcs:)* ~*ul esik* Egyenesség, nyilt őszinteség Rókaságnak zsákmányúl esék. (237/1 : 229) ~*ul odaad* Fátyolos nők Od'adják arcuk pirját és fejérét A kéjelgő s a forró ajku Phoebus Zsákmányaúl. (Cor/4 : 269)

zsalu fn **1** | *-k* 1
'ablak, ajtó külső oldalán lécekből álló, szétnyitható elsötétítő berendezés': [a] nagy épület . . Oldaláról hull a vakolat, Kopott zsaluk lógnak lefelé, Mint helyökből kifeszíté Egyik másik kósza szél. (BI/2 : 313)

zsámoly fn **6** | *-Ø* 1; *-a* 1 | *-on* 1, *-án* 1; *-ra* 1, *-ára* 1
1. 'alacsony (párnázott) bútordarab széken ülők lábának megtámasztására': egy nagy széken, lábait zsámolyon nyugtatva, űlt a fogoly herceg (RH/6 : 180) egy nagy karszékbe ült Eleonora . . Lucy . . lassan a zsámolyra ereszkedék a hercegnő lábainál (RH/6 : 240); *(birt szerk:) láb* ~*a: (kép,* részleges *ism)* Láttam biborban a bűn hőseit, Tiprott erény volt lábok zsámolya. Fehérpirosra volt e zsámoly festve: Szeméből könny, szivéből vér folya. (412/1 : 359)
2. 'lépcsőül v. térdeplőül használt alacsony (párnázott) emelvény': *(birt szerk:) oltár* ~*a* *ifju és leány Hűséget esküvének Oltárnak zsámolyán. (88/3 : 319) *(kép)* Jött és rá borult az este a határra, Mint a gyászos asszony oltár zsámolyára, Halkan imádkozott (LV/3 : 311)

zsámolyszék fn **1** | *-ét* 1
'támla nélküli, alacsony, keskeny szék; gyalogszék': [a cselédek] bejöttek . . kukorica-morzsolni. Egyik is, másik is elővette zsámolyszékét, mellynek végébe késpilinga volt ütve, s ezen morzsolgattak (N/4 : 98—9)

[zsánerkép] fn: **genrekép 1**
'a mindennapi élet vmely jellegzetes jelenetét ábrázoló írásmű; életkép': *A „Pincér" cimü genrekép jó munka. (P 84/7 : 512)

Zsarnó tulfn **1** | *-hoz* 1
(földrn) 'Zsarnóca felvidéki község (Žarnovica, Csehszlovákia)': Revistye Bars megyében. Garan partján. Zsarnóhoz 1/2 mfldnyire. (P 6/5 : 157)

zsarnok fn és mn **45**
I. fn 36 | *-Ø* 20 (b 6); *-ok* 5 (b 2), *-od* 1, *-a* 2; *-ai* 1 | *-át* 1; *-ért* 1; *-nak* 1, *-oknak* 2; *-nál* 1; *-kal* 1 — *(rosszalló)*

1. 'a szabadságot kegyetlenül elnyomó uralkodó': drága Erin .. Tengeren túl küldi a lant sóhajod, Maga zsarnokod is, míg láncod szorítja, Rabja dalán megáll majd és sírni fog. (704/2 : 301) Addig él csak minden zsarnok, Míg magok alattvalói Szabadságot nem akarnak (747/3 : 32); *(met)* [a felhők] jöttek Mint haragos vad férfiak, Hogy a viharral, e zsarnokkal, Élet-halálra vívjanak. (579/2 : 153) Kegyetlen téli éj vala. A téli éjszakák két zsarnoka Uralkodott: A hideg és sötétség. (Ap/3 : 116) + 1 : 315; *(jelzővel:) durva ~ : (met)* Durva zsarnok, jégszivű tél, Készülj... készülj, a halálra! (747/3 : 31) →*elbízott, hatalmas* ~ 3 : 27 *földi* ~ 3 : 168 →*gyáva* ~ 3 : 176(2×) *szörnyű* ~ Isten, küldd e helóta népre Földed legszörnyübb zsarnokát, Hadd kapjon .. Kezére bilincset, nyakába Jármot, hátára kancsukát! (515/2 : 92) *vad ~ : (met)* Eljött az ősz, ez a vad zsarnoka A természetnek. (T/2 : 18) | (ált ért.:) Szégyeneljük szolgaságunk éjét, Zsarnokok, rátok száll haragunk (820/3 : 194) Kár azoknak a szabadság kardját Kézbe venni, kik csak azért tartják, Hogy a zsarnok a porig alázza, S száradjon rá vér helyett gyalázat. (840/3 : 218) + 3 : 24, 71, 102, 105, 212; 5 : 131 *(refrén)* Bilincse ekkép szóla hozzá: „.. Csörgess, ifjú, csörgésem átok, Melly a zsarnok fejére száll!.." (516/2 : 92—3[3×]); *(párh, szembeáll:) ~ — rabszolga←* 2 : 348 *~ — szolgalélek* uo. *~ — szolganép←* 2 : 272

2. *(átv)* 'hatalmával visszaélő, akaratát önkényesen, erőszakkal érvényesítő személy': lassan legyünk, mint az egerek, mert zsarnokoknak élesebb füle van, mint a nyúlnak, s élesebb szeme, mint a macskának (RH/6 : 283) én zsarnok leszek; előbb legényeikkel harcolok, aztán asszonyaikkal kegyetlenkedem (RJ/4 : 384) + 6 : 111 *(ism, fig etym:) Zsarnok* vagy, isten, és én Átkozlak tégedet! Ott űlsz az égi trónuson hideg Méltóságodban érzéketlenűl, Csak úgy, mint itt a földi zsarnokok, S uralkodol kevélyen .. Légy átkozott, *zsarnoknál* zsarnokabb (Ap/3 : 168) *(szembeáll)* sok ember kezdi mint honfi, s végzi mint zsarnok. (RH/6 : 202); *(jelzővel:) apró ~* a szomszéd grófság apró zsarnokai nagy veszélyben forogtak, ha messze mertek menni a zöld erdőben (RH/6 : 105) *durva ~* Most érzem, mi mélyen sülyedtem, leszállva a tudományok pályájáról, neveletlen, érzéketlen emberek körébe, s egy durva zsarnok körmei közé .. a káplár, mihelyest irást lát kezemben; lármáz, szitkozódik rám, s dolgot ad. (L 7/7 : 10—1) →*könyörtelen ~* 6 : 50 *vén ~* ha ma este .. az őrnagynak szavadat nem adod .. tőlem egy obolet sem örököl .. Vén zsarnok! gondolá Edvárd (KH/6 : 30)

II. mn 9 | -Ø 8 || *-abb* 1

1. 'zsarnokként (I. 1.) uralkodó': *(páros,* ill. *hármas kif:) gyönge (és ingadozó* v. →*vétkes —) ~* Az erdőszélen .. feküdt .. egy jókora kiterjedésű normann vár .. II. Henrik parancsára lerontatott — s a gyönge, zsarnok János uralkodásakor ismét helyreállíttaték. (RH/6 : 112) + 6 : 173(2×), 267, 312 →*kicsapongó, kegyetlen, ~* 4 : 169; *(met, ism)* mi a hold? egy *zsarnok* király ő, És jobbágyai a csillagok .. Hány jobbágyát számüzé e zsarnok! (364/1 : 315)

2. 'zsarnokként (I. 2.) viselkedő': Rémes kisértetként A zsarnok őszapa Áll a toronytetőn (418/2 : 12) *(fig etym:)* →*zsarnoknál ~ abb* 3 : 168

zsarnokhatalom fn **3** | **zsarnokhatalom** 2, **zsarnok-hatalom** 1; -Ø b 1 | .. *lmat* 1; *-ra* 1 — *(vál)*

1. 'a hatalom kizárólagos birtoklása; egyeduralom': Bevádolunk, hogy tervezéd, mikép Rómába' minden tisztséget kiirtasz, Hogy így zsarnokhatalmat [power tyrannical] vívj magadnak. (Cor/4 : 318) + 4 : 315

2. 'önkényuralom, zsarnokság': *(megszem)* Láttam ledöntött, rab országokat, Hol nem hallatszott a rabok jaja, Mert jajgatásukat fölülhaladta A zsarnokhatalom günykacaja. (412/1 : 359)

zsarnoki mn **2** | 1

(átv) 'zsarnokra (I. 2.) jellemző, tőle származó': Közénk s a boldogság közé olly egyesség állíta zsarnoki sorompót, melly szivünk megegyezése nélkül köttetett (KH/6 : 59)

zsarnokilag hat 1 — Pomenars ur [szemei] .. olly zsarnokilag, a millyen csak nagybátyja tekintete lehet, intének felé: — takarodjál! (KH/6 : 17)

zsarnokilag-követelő mn **1** | *-bb* 1

zsarnokilag követelő 'ua.': *(megszem, párh, szembeáll)* Nincs a földön gyerme[ke]itől zsarnokilag-követelőbb s aztán iráutok hálátlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország (L 134/7 : 48)

zsarnokkény fn **1** | *-től* 1

(vál) 'zsarnok (I. 1.), egyeduralkodó jóváhagyása v. kegye': *(szembeáll)* Békét, békét a világnak, De ne zsarnokkénytől, Békét csupán a szabadság Fölszentelt kezéből. (586/2 : 160)

zsarnokság fn **13** | -Ø 10; *-om* t 1, *-a* b 1 | *-gal* 1

1. 'a szabadságot elnyomó politikai hatalmi rendszer': Ha majd minden rabszolga-nép Jármát megunva síkra lép .. S a zsarnokság velök megütközik: Ott essem el én, A harc mezején (561/2 : 130) Vedd elő és köszörülld ki, Magyar nemzet, régi kardod, Mellyet eddig a zsarnokság Veled együtt fogva tartott (810/3 : 182) + 3 : 27; 6 : 163; *(szembeáll:) emberméltóság — ~* Az ember-

méltóság naponta törpül, És a zsarnokság óriásodik. (Ap/3 : 175) ~ — *forradalom* 5 : 131; *(megszem)* A zsarnokság haldoklik ama parton (512/2 : 88) Pillanatra ha lehullna láncunk, ⟨Mellyet akkor a zsarnokság tett ránk,⟩ Mellyet ott ránk a zsarnok szoríta: Nincsen ember, nincsen isten, a ki Minket újra megkötözni bírna! (740/3 : 24, 329)

2. 'hatalommal való visszaélés; erőszakoskodás, zsarnokoskodás': „. . Ashby Rikárd, tovább nem akarok veled élni. Azonnal megyek." „Nem, istenemre, azt nem teszed!" szóla, eltökélten, zsarnoksága tárgyát el nem ereszteni. (RH/6 : 290) Oh legjobb vérem, bocsád meg Zsarnokságom, de azért bocsánatot Ne kérj Rómának. (Cor/4 : 362) *(páros kif:)* →*jogtalanság*, ~ 6 : 265

3. 'a zsarnokra jellemző emberi tulajdonság, magatartás': *(parabola)* A tél maga érzi vesztét . . Hah, ki eddig csupa jég volt, Most hogy olvad, milly gyáván hal!. . . Nem csoda, hiszen testvér a Gyávaság a zsarnoksággal. (747/3 : 32)

zsarnokszív fn **1**

(vál) 'zsarnok (I. 1.) szíve': *(kifejtett met)* „A kancsó zsarnokszív" — azt gondolom — „Ki kell belőle a vért ontanom!" (193/1 : 153)

[zsarnokvér] fn: **zsarnok-vér 2** | *-tül* 2

(vál) 'zsarnok (I. 1.) kiontott vére; *(átv)* zsarnokság elleni (győzelmes) harc': *(szembeáll)* Arcunk piros, de nem zsarnok-vértül, Hanem saját szivünk szégyenétül! . . Pirulj, arcunk, pirulj zsarnok-vértül, És ne saját szivünk szégyenétül! (840/3 : 218)

zsarolás fn **1** | *-ait* 1

'(uralkodó által elkövetett) törvénytelenség, erőszakoskodás, jogtiprás': Montfortnak . . követői . . a fejedelmet, kinek zsarolásait [Unterdrückung und Erpressungen] az megszűntetni akará . . a leghangosabb kiáltásokkal fogadák. (RH/6 : 248)

zseb fn **51** | *-Ø* 2; *-em* 3 (b 1), *-e* 3 ~ *-je* 2, *-etek* 1; *-eim* 1 | *-emet* 2, *-ét* 1, *-eiteket* 1, *-eit* 1; *-embe* 4, *-ébe* 6 ~ *-ibe* 1, *-eimbe* 1, *-eibe* 1; *-emben* 2, *-edben* 2, *-ében* 2; *-ből* 1, *-emből* 3, *-éből* 6 ~ *-ébül* 1; *-en* 1; *-emnek* b 1; *-re* 1, *-ére* 1

1. 'ruhadarabnak lapos, zacskószerű része kisebb tárgyak hordására': *(párh)* [Fegyveres Piroska] könyvet olvas egyre . . Keze, zsebe most is könyvekkel van teli (Tb/3 : 295); *(jelzővel:)* *bal* ~ 6 : 406 →*hátsó* ~ 1 : 163; *(birt szerk:)* *kabát* ~*e* uo. (2×) *pantalló* ~*e* 6 : 11; *(szókapcs:)* ~*ébe dug* 1. *vmit* 5 : 59; 6 : 11; 7 : 35 *(ism)* A tintásüveget pedig hová Dugá? Bele Kabátja hátsó zsebibe. A mint mondom, kabátja zsebibe. (206/1 : 163); **2.** *(átv:)* *vkit* 'hatalmába keríti': addig is kapkod ő [= Borics] felénk, mig egyszer a zsebébe dug bennünket. (TH/4 : 159), *vki* ~*ébe nyúl* v. →*süllyeszti kezét* A zűrzavarban egy tolvaj Baróti zsebébe nyúl s kilop egy levelet. (Drt/4 : 211) + 6 : 406, 407 ~*ében hoz vmit: (átv)* 'magával hozza, vele jön': Palaestinából jösz? . . nem hoztál egy darab dögvészt a zsebedben? (TH/4 : 178) + 4 : 265, ~*ében van* 4 : 177 (részleges *ism)* Oda futok könyvárusomhoz, hogy adjon hirtelenében valami kis könyvet, a mit zsebembe dughatok . . mit kellett látnom?. . . Gőthe Faustja volt zsebemben. (ÚL/5 : 59), ~*éből* →*előszed* v. *kivesz vmit* Az öreg kiveszi zsebéből kendőjét s kétségbeesve sir egész a temetőig. (J/6 : 419) + 6 : 362, 406 ~*éből* →*kiránt* v. →*kivont vmit* 2 : 58; 4 : 30 ~*re rak vmit: (átv)* 'nem veszi többé használ': [Nagy Károly] ő kelmét ebrudon fogják kivetni a követek közül . . Utra mehet aztán szépen, és zsebre rakhatja a dicsőséget, mellyet számotokra és a maga számára aratott. (P 210/5 : 109) | (mint pénz, erszény helye:) jer a zsebembe, pénz, S menjünk, először is csizmát veszek. (186/1 : 116) Pista . . minden zseben Keresztülment lelk'ismeretesen; A mit talált, szépen ki is szedte, Meszszely bor árát sem hagyott benne. (SzP/2 : 60); *(szókapcs:)* ~*e*, ill. *pohara* →*kiürül* 4 : 123 ~*e (— feje*, ill. →*hasa)* →*üres* 1 : 133; 2 : 240(2×); 3 : 81; 5 : 90 *(vki)* ~*ét* →*kikeresi* v. →*kutatja* 2 : 241; 6 : 442, ~*ét* →*nyomja*[1] *vmi* v. ~*ében teher van* 1 : 84 *(párh)* [Pista] Kiült a nagy országút szélére, S várakozott jó módú vendégre, Kinek olly nagy teher lesz zsebében, Mint ő neki bátorság szivében. (SzP/2 : 59), ~*ébe* →*nyúl*[1] v. *könyökig váj* Csigolya Dániel . . Könyökig vájt minden zsebébe, noha tudta, hogy azok már régóta üresebbek az ürességnél, de e pillanatban mégis remélte, hogy hátha lesz bennök valami ránc között meglapult bankó? (FL/4 : 122) + 3 : 81; 4 : 160 ~*ében van* Ezer forint? ennyi pénz nincs is a világon! — A zsebemben van. (HKöt/4 : 54) ~*éből kivon* v. *vesz* Ashby Rikárd ismeré némileg a világot . . Egy kis francia aranyat vont ki tehát zsebéből (RH/6 : 377) + 4 : 160, ~*(é)ből kicsal* v. →*kilop* 7 : 131 *(párh)* nincsen-e tudomásod a felől, milly pogány ivadék légyen a kocsmárosság? előbb kicsalják a pénzt a zsebből és aztán lecsalják az emberről a ruhát (HKöt/4 : 67) — **a)** *(átv)* 'vkinek anyagi, vagyoni helyzete; pénztár': harapófogóval sem lehetne zsebemből egy árva fillért is kihúzni (HKöt/4 : 49) jövedelmet Dús uradalmam nem hullat zsebeimbe (650/2 : 234) *(párh)* Nyujtsátok ki tettre a kezet már S áldozatra zsebeiteket (667/2 : 252) *(kép* is; *szembeáll, ism)* [az angol] nem ismer se istent, se embert, csak saját zsebeit; zsebe a tengely, melly körűl a föld, a mindenség forog (P 132/5 : 40); *(jelzővel:)* *sovány* ~ Azon tünődtem épen: kérjek-e Ebédet vagy se? hát ha

majd sovány Zsebem bicskája szépen benntörik? (205/1 : 161); *(birt szerk, kép:)* ~*ének* →*zord* →*ege* 1 : 158; *(szókapcs:)* ~*ébe dug* '(pénzt) keres': [a feltaláló] ne törje a fejét ollyan hiábavalóságokon, a mellyekért nálunk egy fityinget sem dug a zsebébe. (P 201/5 : 90) ~*éből kihány* v. *szór* '(pénzt el)pazarol': bár az utósó szolga és a pór Zsebébül aranyat marokkal szór .. Azon nemzetnek koldus a neve. (745/3 : 30) + 5 : 75 *maga* ~*ére rak* '(pénzt) eltulajdoníť: Romai császárok .. Pénzünket a magok zsebére rakták s ifjainkat elhurcolták osztrák katonáknak. (P 234/5 : 125) — **b)** *(szimb)* 'anyagiasság, vagyonéhség': *(szembeáll, páros kif:)* *szív — ~ és* →*gyomor* 2 : 65 — **c)** 'ez a szó': *(ism)* Ad vocem *zseb!* . . . a zsebem jó formán üres (P 201/5 : 90)

2. *(ford)* 'táska, tarsoly': *(jelzővel:)* *karmazsin posztó* ~ Szűk, zöld mellényt, ugyanolly szinű nadrágot .. csizmát .. viselt. Ezen fölül karmazsin posztó zseb [Tasche] volt oldalán (RH/6 : 106)

zsebkendő fn **3** | *-t* 2, *-jét* 1

'zsebben (díszként is) hordott, orr- v. arctörlésre használt kis kendő': [Hiripi] az utósó itcét már ki sem tudta fizetni. . . egy szenynyes, rongyos zsebkendőt adott az árába. (HKöt/4 : 50) *(párh:)* →*erszény — ~* 4 : 212; *(szókapcs:)* *vki ~jét fölemeli a földről* (udvarias gesztusként:) A mellyik leány nekem tetszeni akar, magyar legyen az lelkestül testestül, különben zsebkendőjét sem emelem föl a földről, ha leesik (UJ/5 : 24)

zsebkönyv fn **3** | *-et* 1, *-ét* 1; *-ben* 1

'irodalmi műveket (es. naptárt is) tartalmazó (díszes kiadású) kisebb könyv; almanach, évkönyv': A jövő évre zsebkönyvet fogunk kiadni, érdemkönyvünk jobb műveiből. (L 16/7 : 13); *(jelzővel:)* →*játékszíni ~* 5 : 21 (címmel) →*Tavasz című ~* 5 : 11

zsebmetsző mn és fn **2**

I. mn 1

'olyan (tolvaj), aki az emberek zsebét v. jáskáját észrevétlenül felvágva lop': *(megtszem)* Két tolvaj a jövő s mult .. Ellopsák .. A szép virágot, mellyet Eléd tett a jelen. Nem fogtok most ki rajtam, Zsebmetsző cimborák (741/3 : 24—5)

II. fn 1 | *-k* 1

'zsebmetsző személy; zsebtolvaj': *(felsor)* A vargainasok pofozkodása, A bérkocsiknak embergázolása, A zsebmetszők, a pörölő kofák Az embert mind igen mulattatják. (297/1 : 270)

Zsember tulfn **4**

(költött középkori férfinév) 'dráma szereplője, magyar nemes': Első jelenés [—] Baját, Zsember, Rád, Gedő, országnagyok, nemesek, kisebb nagyobb csoportozatokban (TH/4 : 189) + uo. (2×); 4 : 143

zseng tn ige **2** | *-enek* 1; *-e* 1

(vál) '(növény) sarjad, nyílik, virul': *(kép)* Ez arc fölött is két patak foly, Folytok, szerencsétlen könyek! De halvány pályátok körében Virágok ah nem zsengenek. (75/1 : 24) — **a)** *(átv)* '(érzés) fakad, sarjad': Ádáz koporsó zordon éjjele! .. Mivé tevél te anynyi szép reményt? Melly zsenge a szülői szív felett (38/3 : 264)

zsenge mn **1**

'frissen fakadt, még ki nem fejlett (növényi rész)': magas bükkök .. mellyeket még nem egészen boritának lombok, álltak a partokon, itt ott tölgyet is lehete látni, mellynek zsenge levelei még sárgabarnák voltak (RH/6 : 83)

[zseni] fn: **génie 1**

(fr) 'lángész, zsenialitás; *(átv)* alkotói szellem, alkotói élet(mód)': *(szembeáll)* megházasodtunk, filiszterkedni kezdünk. A filiszterség egyik nagyon biztos jele a hosszu levelek irása. Adieu, génie! (UL/5 : 75)

zsibbad tn ige **2** | **1**

'(végtag) bizsergő érzés kíséretében fokozatosan elnehezül, megmerevedik': *(megszem, páros kif)* Édes hazám, Magyarország, Mi a bajod? .. Minden tagom zsibbad és fáj (834/3 : 206)

zsibbadni fn in **1** — *(párh)* Zsibbadni kezdtek tagjai, Eszméletét kezdé veszítni, Feje huzódott lefelé, S ledőlt hosszában a kövekre. . . Elájult-e vagy elaludt? (Ap/3 : 166)

zsibbadás fn **1** | *-nak* b 1

(átv) 'tehetetlenség, bénultság': mindekkorig te el nem csüggedél, A zsibbadásnak terhe nem lepett meg (187/1 : 118)

[zsibong] tn ige

1. '(több személy) élénk hangon zajong' ld. **zsibongva**

2. '(rovar) zümmög' ld. **zsibongó**

zsibongó 1. mn in **1** — **2.** A .. zöld vizi növényekkel födött tó .. a léget számtalan zsibongó [summenden] szunyoggal töltė. (RH/6 : 296)

zsibongva 1. hat in 1 — **1.** *(páros kif)* a kemence körül Az apró-cseprőség zúgva zsibongva űl (726/3 : 8)

zsibongás fn **1** | *-a* 1

'élénk hangú zajongás; zsivaj': *(halm, párh)* Hereford utcái- s házaiból a munkás élet sokféle hangja emelkedék, a beszélő sokaság zsibongása, a henye gyermekek kiáltozása, kacaja (RH/6 : 180)

zsibvásár fn 1 | *-on* 1
'használt, ócska holmik vására; ócskapiac': Fenyőfaágy, fenyőfaasztal, Melly a zsibvásáron sem kelne el .. S az ágy fejénél egy szu-ette láda, Ez a szobának minden bútora. (Ap/3 : 108)

zsidó mn és fn 22
I. mn 4
'izraelita vallású népcsoporthoz tartozó (személy)': *(helyesbítés)* „.. Anyád zsidó volt, nemde?" Guy de Margan dühös tekintettel fordult feléje .. mert társa szava a leggorombább megsértés volt .. de Grey rögtön hozzá tevé: „Olasz — olasz, akarám mondani .." (RH/6 : 261—2) | (mint e vallás étkezési tilalmaihoz alkalmazkodó személy:) kívántam, hogy adjon az isten a kocsmárosnak is kenyeret és szalonnát vagy vöröshagymát, mert zsidó, a jámbor (ÚL/5 : 67) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó': *(szembeáll:)* →*magyar kocsmáros* — ~ *kocsma* 5 : 68 — **b)** 'e vallás szertartása szerint végbemenő': *(cím:)* ~ *menyegző* 'Benedek József elbeszélése a PDl. 1845. jún. 5-i számában': a „Zsidó menyegző" adatni fog (P 88/7 : 512)
II. fn 18 | *-Ø* 9, *-k* 3 | *-t* 2, *-kat* 2; *-knál* 1; *-vá* 1
1. 'zsidó személy': [a] Német polgárok .. nyilatkoztak először, hogy a nemzetőrségbe magok közé zsidót nem vesznek (P 201/5 : 83) *(párh:)* →*hívő* — ~ 3 : 141; *(szókapcs, átv, tréf szój:)* ~*vá lesz, azaz* →*körülmetéltetik* 7 : 130 | (tsz) 'a zsidó népcsoport': miért üldözitek ti a zsidókat, hogy meritek őket üldözni itt mi nálunk? (P 201/5 : 84) + uo.; 5 : 68; *(tőism:)* →*zsidóüldözés* — ~*k* 5 : 84 — **a)** *(cím)* 'Szigligeti Ede népszínműve': *A Szökött katona és a Zsidó előadása közbejött akadályok miatt elhalasztatván, láthatja a t. olvasó, egy idő óta milly pompás darabok adatnak! (P 38/5 : 194) — **b)** 'zsidó kereskedő, pénzkölcsönző v. iparos': azon kacér nőkkel, kikkel társaid közől sokan nevetségesen foglalkoznak, örökségemet zsidóknál számoltad volna le (KH/6 : 28) + 6 : 340; *(jelzővel:)* →*batyus* ~ 7 : 80 →*borkereskedő* ~ — *szász* — →*lengyel* — *tót* 5 : 45 →*haszonbérlő* ~ 2 : 216 →*üveges* ~ — *drótostót*← 1 : 344; **Szh:** *elhurcolja, mint a* ~ *a* →*lóbőrt* 1 : 147
2. (tsz) 'sémita eredetű, egyistenhívő nép az ókorban': A zsidók hajdan Mózes idejében az isten helyett egy arany borjut imádtak (P 206/5 : 97) — **a)** 'e népből származó személy': *(jelzővel:)* *örök(ös)* ~ 'legendabeli alak, aki évszázadokon át, pihenés nélkül járja a világot; *(átv)* nyugtalan, helyét sehol nem találó személy': *(cím;* jelzőként:) Az ó és új világ [—] Sue legújabb „Örök zsidó" című regényének bevezetése (P 41/6 : 390) — **b)** 'ezt ábrázoló kép': *(felsor)* [Jenny] a hamupipőkét, az örökös zsidót s egyéb képeit, mellyeket ki kellene festenie, egészen elhanyagolja (J/6 : 401)

zsidóüldözés fn 1 | *-nek* b 1
'zsidókkal szembeni ellenséges magatartás, erőszakos fellépés': *(tőism)* Ezen égbekiáltólag igazságtalan zsidóüldözésnek apostola lett néhány zugprocator, kik most széltire prédikálnak a zsidók ellen (P 201/5 : 84)

Zsiga tulfn 3 | **Zsiga** 2, **'Siga** 1; *-Ø* 2; *-m* 1 — (férfinév, *Zsigmond* becéző alakja)
1. 'Luby Zsigmond': Édes Zsigám! .. Itt vagyok Pap Endrénél (L 163/7 : 73)
2. 'Törökfalvi Pap Zsigmond': Ecsím, Zsiga! (vagy magad szerint: 'Siga) .. Már egy hete, hogy Szatmáron vagyok (L 161/7 : 72)

Zsigmond tulfn 17 | **Zsigmond** 16, **Zsigmonyd** 1; *-Ø* 15 (b 3) | *-ra* 1; *-tól* 1 — (férfinév)
1. 'magyar király és német-római császár (uralkodott 1387—1437)': Kont .. A kiomlott vérbe markolt,' S a piros vért oda vágja Zsigmond fejér orcájára. (834/3 : 210) + uo.; (jelzőként) ~ *király* Gaz király volt Zsigmond király (834/3 : 211) + 3 : 206(2×), 208, 210(2×) *(jelzővel:)* *gonosz* ~ *király* [Buda vára] Látta gonosz Zsigmond király idejében Kont levágott fejét a hóhér kezében (803/3 : 104)
2. →*János* ~ 5 : 152
3. →*Czakó* ~ 7 : 640
4. →*Kemény* ~ 7 : 211
5. →*Luby* ~ 7 : 78 | (önállóan) 'ő.': (jelzőként, *jelzővel:)* *drága kedves* ~ *barátom*[1]← 7 : 78
6. →*Pap* ~ 7 : 516
7. →*Rivuli-Dominarumi Pap* ~ 7 : 73
8. →*Sz.* ~ 7 : *514

Zsigrai ld. [Sigray]

zsinat fn 1 | *-Ø* b 1
'egyházi vezetőknek fontos kérdéseket megtárgyaló gyűlése': Ez a constanzi zsinat históriája, mellyen az eretnek Husz Jánost máglyán égették meg (Drt/4 : 207)

zsindelyszög fn 1 | *-gé* 1
'zsindely felerősítésére való hosszú, egyenes szög': *(kép)* Fején a haj ezer zsindelyszöggé válik, Kiegyenesül mind az utolsó szálig (Tb/3 : 293)

zsineg fn 1 | *-ét* 1
'rögzítésre használt erős fonal; madzag': a halász .. attól tart, hogy a hal horga zsinegét el találja szakasztani. (KH/6 : 35)

zsinór fn 4 | **zsinór** 3, **zsinor** 1: *-Ø* 1 | *-on* 2; *-ral* 1
1. 'rögzítésre, felfüggesztésre használt, több szálból összefont v. sodort készítmény': [a

harcosok] nyakáról sajátságos kés lógott egy zsinóron (RH/6 : 216); *(jelzővel:) selyem* ~ ld. **[selyemzsinór]**, *zöld* ~ Harland Ralf . . nyakáról zöld zsinóron éles hegyü, görbe kés függött (RH/6 : 106)

2. 'magyaros ruhára díszítésül varrt ilyen készítmény; paszomány': [a kabát] Minden féle zsinorral úgy Ki volt kanyargatva, Hogy a mennydörgős mennykő is Eltévedett rajta. (737/3 : 20) *(hsl)* A víz közepén nyúlik végig, mint a magyar nadrágon a zsinór, az a nevezetes töltés (ÚL/5 : 47)

zsinórmérték fn **1** | *-eül* 1

(átv, vál) 'vmit meghatározó elv, körülmény': a választás a jövő hét kezdetén megy végbe . . Remélem, addig határzott eredményhez jut ön, melly viseletem zsinórmértékeül [Richtschnur] szolgáland. (KH/6 : 53)

zsinóros mn **2** | **zsinóros** 1, **zsinoros** 1; *-Ø* 1 | *-t* 1

'zsinórral (2.), paszománnyal díszített (magyaros ruhadarab)': *(párh:)* ~ *nadrág←* — *prémes →mente* 2 : 83 (értelmezőként; *páros kif:) ócska mente,→rókaprémes,* ~ 2 : 337

[zsinóroz] ts ige

'zsinórral (2.) díszít'

[zsinórozott] 2. mn in: **zsinórzott 1** — *(kép)* tél multával fehér hó-subáját A föld levetette, S virággal zsinórzott sötétzöld dolmányát Ölté föl helyette (620/2 : 201)

zsír fn **4** | **zsír** 1, **zsir** 3: *-Ø* b 1 | *-jában* 1, *-ukban* 1; *-unkon* 1

1. 'hájból kiolvasztható tápanyag': *(szókapcs:) saját ~jában →megsüt* 6 : 128, 139 — **a)** 'ez kiolvasztva mint ételízesítő': *(hsl)* pályánk áldásával Öntse le [a sors], Mint e kását a zsír Özöne. (66/1 : 18)

2. *(átv)* 'vkinek ereje, munkaképessége': *(szókapcs:) vki ~ján →hízlalja hasát* 4 : 204

zsíros mn **3** | **zsíros** 1, **zsiros** 2

1. 'zsírral (1. a.) megkent; *(átv)* nagy hasznot hajtó, jövedelmező': *(ráértés, szój)* Meghajtom fejemet . . Nyájas szófogadás, kígyó-csúszásu hizelgés Lesz kenyerem (s zsíros kenyerem) (650/2 : 234)

2. 'a bőr faggyúmirigyeinek váladékával szennyezett': Itt göcsös botjával egy vándorlólegény, Ott zsiros subában egy pár szegény legény (397/1 : 344) *(páros kif)* büdös, zsiros Sapkátokat hajgálva zúgtatok [Coriolanus] Száműzetéseért. (Cor/4 : 349)

zsivány fn és mn **43**

I. fn 39 | **zsivány** 37, **zsiván** 2: *-Ø* 23 (b 1), *-ok* 8 (b 2) | *-okat* 1; *-nak* 4 (b 2), *-oknak* 3 (b 1)

1. 'erdei v. pusztai rabló, útonálló': Téged az isten is zsiványnak teremtett . . kezet csapunk véled! Rablás, fosztogatás, ölés nekünk tréfa, E derék tréfának díja gazdag préda. (JV/1 : 189) Nem vagyok én zsiványnak teremtve. . . Itt van, uram, egy fillérig pénze. (SzP/2 : 60) + 1 : 188, 189(2×), 190; 4 : 40 *(páros kif:)* ~, *haramia←* 4 : 40 *(halm, ism)* az nem volt csárda, Hanem volt tizenkét zsiványnak tanyája . . a zsiványok Mind a tizenketten odabenn valának. Éjszaka, zsiványok, csákányok, pisztolyok . . ez nem tréfadolog (JV/1 : 188) *(párh)* Az ifju mostan megy szeretője után . . . S most megy gyilkolni a zsivány. (465/2 : 36) *(párh, ism, fokozás)* Zsivány leszek, ⟨gyilkos⟩ zsivány, utonálló, Végesvégül bitófa-cifrázó! (SzP/2 : 59, 365) *(szembeáll)* Bakonyerdő sötétsége Zsiványoknak volt a fészke, De most benne űzött vadak Laknak, igaz hazafiak. (834/3 : 207) *(retr, szembeáll)* Most a melly'k zsivány nálam csak Egy fillérre is akad, Díjul annak én azonnal Fizetek száz aranyat. Nincs zsivány, de a helyett a Szél kutatja zsebemet. (656/2 : 241); *(kifejtett met)* a háborút néminemüképen zsiványnak [ravisher] lehet nevezni (Cor/4 : 341) | (szidalmazó *megszól)* Fossz hát, zsivány, és vidd, a mit találsz! (S/2 : 72); *(jelzővel:) istentelen* ~ Hejh Büngözsdi Bandi, istentelen zsivány! Mért sikkasztottad el az én jó paripám? (167/1 : 100[2×])

2. *(átv)* 'gonosztevő, gazember':„Akasztófára!" dörg a német császár, „Akasztófára e zsiványokat! . . A vezér elsőséget érdemel: Előre hát . . Lehel!" (401/1 : 348) [Zsigmond király] Zsivány voltál, vagy és maradsz, És minden ivadékod az, Vér rajtad a piros bársony (834/3 : 209) + 3 : 61, 67; 4 : 181, 210(2×); 6 : 291 *(ism)* Szólott ő felsége . . Zrínyi, Nádasdi, nem külöben Frangepán, Hohér által vesszen ez a három zsiván. S megtörtént vala, mit ő felsége kiván, Hohér által veszett el a három ⟨zsivány⟩ zsiván (Drt/4 : 209, 408) *(párh:)* ~ — *akasztanivaló←* 1 : 184 *(szembeáll:) →koldus* — ~ 3 : 209; *(jelzővel:) →akasztófáravaló* ~ 4 : 213(2×) | (szidalmazó *megszól)* szabadság hóhérlegényei . . Ti vagytok, zsiványok, kik országunk földét Kipusztítottátok (857/3 : 236) *(halm:) →gyilkos,* ~, *gaz, lator, haramia* 2 : 58 | *(ráértés)* Itt egy ifjú, ki lenyakaztaték, Viszi fejét, markolva üstökét, S szólván: „nem én, de te vagy a zsivány!" Bedobja azt a bíró ablakán. (411/1 : 358)

II. mn **4**

„az, gonosztevő': ki mondja meg: nem vércsepp-e a csillag? . . Ábelszivek fölfecscsent vére ez, Mit a zsivány föld csillagnak nevez. (415/1 : 363) Követte őt a rablás útain Kompolti Dávid és Kompolti Jób, Zsivány apjoknak méltó fiai. (S/2 : 70) — **a)** 'ilyen személyhez tartozó, rá jellemző': [a

nő] átkokat szórt, rémes átkokat Zsivány fejére férje gyilkosának. (S/2 : 75—6) *(páros kif:)* →*embertelen*, ~ 7 : 159

zsiványfészek fn 1
'zsiványtanya': amott egy tanya, Bemegyek. Zsiványfészek is lehet Barátságos alakjára nézve (BI/2 : 312)

zsiványkapitány fn 2 | -Ø 2 (b 1)
'rablóvezér': „Szerencsétlenségnek embere .. Vannak-e szüleid? van-e feleséged? .. nem fog többé látni téged." .. [Jancsi] A zsiványkapitány fenyegetésire Meg nem ijedt hangon .. felele (JV/1 : 188) | *(túlz)* Perczel Mórt fölszólította a honvédemi bizottmány, hogy gazdálkodjék hadserege pénzével, s ő ezt felelte „ .. öt száz ezer pengőt fogok tőle kérni .. és ha nem ád, majd meglátja, mit teszek!" Hisz ez zsiványkapitány. (P 258/5 : 142)

zsiványság fn 3 | -Ø 3 (b 1)
'zsiványok, ill. életmódjuk': *(ism)* A zsiványság vége [verscím] Hejh zsiványság, derék szép zsiványság! A te véged hatalmas mulatság; Lesz belőled, ugy hord a szerencse, Száraz fának száradó gyümölcse. (385/1 : 332)

zsiványtanya fn 1 | -*ra* 1
'zsiványok rejtekhelyéül szolgáló magányos ház': Jancsi már hetedhét országon túl jára, Nem is igen gondolt a zsiványtanyára, (JV/1 : 190)

Zsófi tulfn 1
(női név; *Zsófia* becézett alakja) 'novella szereplője, Csigolya Dánielné': Marci .. anyját igy szólította meg bátyja: — Hát mi a szándékod ezzel a gyermekkel, te Zsófi? béresnek adod vagy kocsisnak? (FL/4 : 125)

Zsófia tulfn 1
(női név) →*Patócsi* ~ 5 : 156

Zsófika tulfn 1 | -*m* 1
(női név; *Zsófia* becézett alakja) 'Zsófi': Feleség, tudod, hogy parancsolhatnék .. de nem parancsolom, hogy add ide, hanem kérem. Kérlek, Zsófikám, szépen kérlek. (FL/4 : 123)

zsold fn 3| -Ø 1 | -*ban* 1, -*jában* 1
1. 'katonának járó fizetség, díj': *(átv* is:) Háborúba hítták a magyart .. A szabadság drága koszorúja, Nem hitvány pénz volt a harci zsold. (357/1 : 310) — **a)** 'zsoldos katona szolgálati viszonya': a centuriók legényeikkel együtt már zsoldban [in the entertainment ~ im Sold] és elszállásolva vannak, s egy intésre egy óra alatt talpon teremnek. (Cor/4 : 330)

2. *(átv, rosszalló)* 'fizetségért vállalt becstelen szolgálat': *(szókapcs:) vkinek ~jában áll: (páros kif, tőism)* Jelachich a bécsi osztrák kamarilla cimborája, zsoldosa .. hogyan lehetne az egy népnek barátja, ki a népek ellenségének szövetségében és zsoldjában áll? ez képtelenség! (P 234/5 : 126)

zsoldos mn és fn 8 — *(rosszalló)*
I. mn 2
'zsoldért felbérelt, nem meggyőződésből harcoló (katona, sereg)': Fölberzenkedett a német, S esküvék, hogy bosszut áll .. S vitte zsoldos seregét (750/3 : 34) ha jő a zsoldos ellen, Majd bevárjuk, mit teszen; Inkább szurony a szivekben, Mint bilincs a kezeken! (754/3 : 39)
II. fn 6 | -Ø 2; -*a* 1; -*i* 1 | -*ának* 1, -*idnak* b 1
1. 'zsoldos katona': Lázadjanak föl .. Alattvalóid, és ha zsoldosidnak Százezrivel kiállasz ellenök .. Fuss és bújjál el trónusod alá (Ap/3 : 163); *(jelzővel:) idegen* ~ a ministeriumnak csaknem szemeláttára apríttatta egy idegen zsoldos a magyart! (P 205/5 : 92) — **a)** *(átv)* 'nemesebb eszményeket nem ismerő katona': *(jelzővel:) érzéketlen* ~ ne hogy ön azt gondolja, mintha érzéketlen zsoldos [Soldknecht] volnék .. válaszolt az őrnagy (KH/6 : 20) — **b)** *(ford)* 'katonai alárendelt': *(szembeáll)* [Aufidius: Coriolanus] zsoldosának [follower ~ Söldner] Látszottam és nem társának, s velem Olly pártfogólag bánt, mintha csak Szolgája volnék. (Cor/4 : 372)
2. *(átv)* 'becstelen hatalom, ill. ügy szolgálatában álló személy; bérenc': *(páros kif, tőism:)* →*cimbora*, ~ — *zsold*← 5 : 126; *(jelzővel:) aljas ~: (szembeáll)* Nem fáradunk mi jutalom-reménnyel, Mint a hazugság aljas zsoldosi, De önzés nélkül, isten-ihletésből, Mint hajdanában az apostolok! (682/2 : 278)

zsugorgat tn ige 1
'(fösvény módjára) pénzt gyűjt; kuporgat': nincs szánandóbb pára, Mint kit fukarság nyavalyája bánt .. Azt mondják e rend érdemes vitézi: Ki nem zsugorgat, mig nyujt a jelen, A múltat könnyen búslakodva nézi (144/1 : 84)

zsugori mn 3
(rosszalló) 'túlzottan takarékos; fösvény': Nőd készíti a vacsorát? .. tehát nem tartasz szakácsnét vagy szakácsot? .. Hallatlan! nem mondtam, hogy minden inkább légy, mint zsugori. (HKöt/4 : 89) + 4 : 228 *(ellent:)* →*tékozló* — ~ 2 : 197

zsugorog tn ige 1 | -*tam* 1
(biz) 'magát összehúzva, kényelmetlenül ül; kucorog, kuporog': a hideg miatt a szekér egyik zugában zsugorogtam. (UJ/5 : 20)

[zsúp] fn: **zsup 1**
'kézzel kicsépelt szalma kévéje; (jelzőként:) annyi (szalma), amennyi ebben van': [a nő] Egy zsup meztelen szalmán feküdt betegen (HKöt/4 : 56)

[zsurnalisztika] fn: **journalistica 1** | *-tól* 1
(fr) 'újságírás': azt nyilatkoztatja Vahot, hogy csak az év közepéig szerkeszt. Jól van, mondok, hát én is csak addig írok lapba, aztán végkép elvonulok a journalisticától. (L 137/7 : 54)

Zsuzsika tulfn 4 | *-m* 1 | *-hoz* 3
(női név; *Zsuzsanna* becézett alakja) 'P. dunavecsei házigazdájának, Nagy Pálnak leánya': *(verscím)* ⟨Zsuzsikához⟩ Éjjel (147/1 : 86, 389) Zsuzsikához [—] Kicsinke szőke kis leányka! Az én szerelmem nagy! (148/1 : 87) + 1 : 83; *(jelzővel:) kis* ~ Ott általellenben lakik Az én ⟨kis Zsuzsikám⟩ kedves babám (147/1 : 86, 389)

PÓTLÁSOK, HIBAIGAZÍTÁSOK

A pótlások a szerkesztés során kimaradt címszókat, jelentéseket, stilisztikai vagy nyelvtani minősítés alá tartozó kifejezéseket, adatokat tartalmazzák. A helyesbített adatszámokat a címszó után tüntetjük fel, illetőleg a szócikk megfelelő helyére való utalással jelezzük. Ha a tévesen közölt adatokat a helyesbítéskor megismételjük, a helyesbítést ɔ: jel vezeti be. A szögletes zárójelben megadott sor számát az adott jelentés kezdetétől számítjuk.

I. kötet

23. l. 211 Legenda .. 7 : 32—3,
39. l. P 33 = RH Robin Hood 1843—1844.
43. l. P 177 = SzJN
46. l. SzJN = [Másolat Szendrey Júlia naplójából]
49/b l. V. Versek .. I. köt. 1844., II. köt 1845.

A. .. *B)* **2.** 'Adolf' ld. **F.A., P.A.** .. **3.** 'Antal' ld. **S.A.**

A . . . . fn **1** | *-nak* 1
(csn töredéke) ' Abafy Gusztáv, alispánjelölt az 1845-i rimaszombati tisztújításon': *(tréf* rigmus:) Van még egy garasom A. . . . nak adom, Vegyen rajta spárgát, Akassza föl magát. (UJ/5 : 28)
vö. .. **afy**

ad ts ige **722** | 652 .. *ád* 41 .. *adá* 15 .. **11.** [8. sor] 5 : 84 ɔ: 5 : 85 .. **15. a)** [7. sor] **(Sz-szerű:)** *a sors akkor ~ neki →kanalat, ha levese nincs* 5 : 20 .. [9. sor] ad ɔ: ád .. **18. a)** [10. sor] + 5 : 12;

ad vocem [ut. sor] 193 ɔ: **(Sz-szerű:)** *~ kapanyél←* 7 : 193

ág fn **73** .. *-ával* 1 .. **1.** [13. sor] 'élő fa lombjavesztett ága': .. **a)** [16. sor] + 1 : 260

ágyék fn **1** | *-om* b 1

ah isz **174** .. **5.** [6. sor] (+29) ɔ: (+32)

[ahogy] von hsz: **a hogy 26** .. **1.** [16. sor] + 3 : 361

[ahol][1] von hsz: **a hol 92** .. **1. b)** [7. sor] (+18) ɔ: (+19)

ajak fn **248** .. *ajkat* 1 .. **1.** [87/a, 8. sor] + 3 : 198 [40. sor] .. testvércsókodat! (315/1 : 281)

ajánl ts ige **40** | 30 .. *-om* 11 .. **2.** [5. sor] + 3 : 232

ájtatos mn **5** | 2 .. **ájtatosan** hat 3 — **a)** *~ imádkozik←* 4 : 38 *(ism)*

akar ts ige **880** | 858: *-ok* 84, *-sz* 77 .. *-om* 68 .. *-t* 66 .. *-ta volna* 3 .. **6. a)** [7. sor] (+25) ɔ: (+27) .. [95/b, 5. sor] (+39) ɔ: (+42) .. [22. sor] (+23) ɔ: (+24)

akár hsz és ksz **81** .. **I.** hsz 14 | **akár** 13 .. **2.** [6. sor] + 2 : 385 .. **II.** ksz 67 | **akár** 61 .. *B)* **2. a.)** [23. sor] + 4 : 30(2×)

akárki nm **38** | -Ø 28 .. **2.** [9. sor] + 2 : 392

[aki] von nm: **a ki 527** | -Ø 336 .. **1.** [8. sor] (+67) ɔ: (+68) .. **2.** [39. sor] + 1 : 130 .. **3. b)** [5. sor] (+27) ɔ: (+28)

akkor hsz és fn **463 I.** hsz 462 .. **2.** [8. sor] + 3 : 336 .. **6. a)** [16. sor] **(Sz-szerű:)** *a sors (mindig) ~ ad neki →kanalat, ha levese nincs* 5 : 20

alá nu és hsz **114** .. **II.** hsz 47 **1.** [5. sor] (+38) ɔ: (+39)

alak .. **3. a)** [9. sor] 6 : 80 ɔ: 6 : 88 .. **9.** [5. sor] törlendő: 1 : 392

alakú .. **1.** [ut. sor] *hullám ~* ld. **hullámalakú,** *ív ~* [stb.]

alamizsna fn **9** | .. *-t* 4 .. **1.** [4. sor] + 4 : 42

alant hsz **51** | -Ø 49 .. **1.** [ut. sor] + 4 : 39

alatt nu és hsz **471**
I. nu 470 .. **9.** [15. sor] *vmely csillag ~ születik←* 5 : 20—1
II. hsz 1
'alant (a völgyben)': ⟨alatt⟩ alant a völgynek éles kövein Kifeccsent szívökből a vér (685/2 : 282, 393)

Albert tulfn **3** .. + 5 : 61

áldás .. **1.** [25. sor] 7 : 177 ↄ: 7 : 117

[Alföld] tulfn: **alföld 31,** *(táj)* **aafőd 2** | **-Ø** 14 (b 7) .. [6. sor] + 3 : 336

alig hsz és ksz **138** .. **I.** hsz 133 | **alig** 132, **alíg** 1 .. **3.** [4. sor] + 5 : 20

alispán .. [ut. sor] 7 : *169 ↄ: 7 : 169

alja .. **3.** [3. sor] (650/2 : 289) ↄ: (650/2 : 389)

alkalmatos mn **1** | *-ak* 1
(rég) 'alkalmas vmire': *(tréf)* ~ Oh, városa Kassának! vagyon a te környékedben bősége az erdőségnek, mellynek fáin teremnek ágak, különösen alkalmatosak furkósbotokra (UJ/ 5 : 20)

áll ige **829** | 782 .. *áll* 234 .. *álltam* 27 .. .. *állott* 48, *álltunk* 3 .. *állani fogunk* 1 .. *állj* 1 .. **1.** [b. hasáb 9. sor] *közel ~* 4 : 30 .. [16. sor] + 4 : 30 .. [44. sor] (+12) ↄ: (+13) .. **4.** [6. sor] csak ⟨állott⟩ állt ott .. **7.** [38. sor] (+20) ↄ: (+21) .. **9.** [3. sor] + 3 : 336(2×) .. **10.** [25. sor] *ide ~* 4 : 30 .. **17.** [28. sor] .. *végső →ponton ~* 5 : 64

állkapca .. *-itokat* 1; *-jával* 1

almátevett .. [4. sor] Mint ↄ: Mit

álmodik ige **100** | 89 .. *-tam* tsr 1 .. **1. a)** [5. sor] + 4 : 53

álom fn **235** | **-Ø** 75 (b 4) .. *álmamat* 3 .. **3.** [6. sor] (+16) ↄ: (+17) .. [34. sor] *fölséges ~* 4 : 53

[amely] von nm .. **I.** fn-i: **a melly 230** .. **-Ø** 92 .. *-et* 40 .. *-en* 12 .. **1.** [9. sor] (+131) ↄ: (+132) .. [26. sor] + 4 : 194(2×)

Amesbury .. [4. sor] hivaték, miután e régi ház örökösével összekelt (RH/6 : 97)

[ami] von nm .. **I.** fn-i: **a mi** 532 .. **-Ø** 238 .. *-t* 250 .. **1.** [6. sor] (+127) ↄ: (+128) .. **1. a)** [5. sor] + 2 : 392 .. **2.** [3. sor] + 3 : 336

[amidőn] von hsz: **a midőn 47** .. **1.** [6. sor] *(párh:) →mikoron — ~* 1 : 133

amiért .. **II.** [8. sor] 205, 360 [a többi törlendő]

[amióta] .. [7. sor] 3 : 293 ↄ: 3 : 292

[anatéma] fn: **anathema 3** | *-k* 1; *-i* 1 | *-t* 1 .. [3. sor] + 5 : 20

angol mn és fn **66 I.** mn 51 | 50 .. **2.** [1. sor] ~ *herceg* 4 : 53

annál .. **II. 2.** [1. sor helyesen] (fm-i utaló-szó, hasonlító fokhat-i mm mellett)

annyi mut nm **322** .. **I.** mn-i 155 | 135: **-Ø** 133 | *-t* 2 .. **II.** fn-i 167 | 155 .. **annyi-an** hat 12 — személyekre vonatk. [1. sor] **I. 1.** ↄ: **II. 1.** .. **3. a)** [6—9. sor így:] *(szókapcs:) ha még ~an volnának is* ld. **[mégannyi]**

Apolló tulfn **7** | **Apolló** 4, **Apollo** 3: **-Ø** 4 | *-ban* 2; *-nak* b 1 .. [6. sorba] *(jelzővel:) →szent ~* 3 : 259; *(birt szerk:) ~ lantja←* 3 : 196

arany fn és mn **116 I.** fn 64 | .. *-ak* 1 ~ *-ok* b 1 .. **2.** [6. sor] + 4 : 87

arat .. **aratni** .. [ut. sor] 132/3 : 43 ↄ: 132/5 : 43

arc fn **535** | .. *-ától* 1 .. **1.** [192/b, 3. sor] *(szókapcs:) →vére távol jár ~ától* 4 : 29

arcú mn **7** | **arcú** 3, **arcu** 4 .. [végére] *sápadt ~ gond* 2 : 274

árny fn **34** | .. *-ai* 1 ~ *-i* 1 .. **1.** [196/a, 3. sor] *~at vet* + 4 : 39 .. **2.** [5. sor így:] bokrétát, ⟨Szökdele a fáknak Róza hüs árnyi alatt⟩ Szökdele [stb.]

Árpád .. **b)** [4. sor] L 290/ : 215 ↄ: L 290/7 : 215

[arrogancia] .. | **-Ø** 1 | *-val* 1

ás ige **28** | 23 .. *ásott* 3 .. *ástam* tsr 1 .. **1.** [6. sor] *(tőism)* Ásni kezdett. Ásott. (HKöt/4 : 87) — **a)** [4. sor] *sírt*[2] ~ + 4 : 85 .. **ásni** fn in 4 — *(tőism:) ~ — ás←* 4 : 87 .. **ásva** 1. hat in 1 — 1 **a)** mélyen lesz .. ásva sírom (HKöt/4 : 34)

asszony .. **1.** [207/b, 21. sor] *néném ~* ld. **[nénémasszony]**

asztal .. **1.** [alulról 6., ill. 8. sor] *-hoz ül* .. 357 ↄ: 375

áthasít ts ige **1** | *-otta* 1
'hasítva, éles fájdalmat okozva átvág vmit; *(átv)* egyenes vonalban nagy sebességgel végigfut vmin': *(kép, ráértés)* [a hullócsillag] Futtában, ugy hittem, nem csak az eget, hanem lelkemet is ⟨SzJN: keresztül hasította⟩ áthasította (P 177/5 : 174, 250)

átmérő .. [2—3. sor így:] .. közötti távolság; vágás hossza': *(kép)* Egy .. vadpástétom .. az ütközetben olly vágást kapott ..

átröpül ige **9** | .. **[át]röpűl** 1 .. *-ünk* 1 .. **1. b)** tn 'repülve átjut vhová': milly alakban ⟨Röpűlünk⟩ Jutunk majd innen Ez ismeretlen más világba át? (703/2 : 300, 396)

atyafi fn **20** | *-Ø* 13, *-ak* 6 .. **2.** [végére:] *(jelzővel, gúny)* Mi megütköztünk s győztünk, ⟨És kendtek, szép atyafiak?⟩ S ti drágalátos madarak, Kibujtok most hátunk mögűl (768/3 : 55, 333)

Aurora tulfn **1**
(lat *mit* szn) 'a hajnal istennője': ⟨Jött s látá Aurora⟩ Jött és látta Eos [kedvesem] bájait (5/3 : 246, 352)

Ausztrália tulfn **7** | **Ausztrália** 1, **Ausztr(ál)ia** 3, **Austrália** 3: *-Ø* 5 (b 1) .. *-nak* b 2 .. [4. sor] ⟨Austrália⟩ Ausztrália .. [5. sor] ⟨Ausztráliának⟩ Ausztr(ál)iának .. [7. sor így:] (713/2 : 332, 397) + uo.; 2 : 333

az[1] mut nm **3343** .. **I.** fn-i 2883 | **az** 2824, **a** 38: *-Ø* 1124 .. *azt* 1527 .. **3.** [232/b. 3—4. sor] törlendő: **Km:** *aki →mer, ~ nyer* 1 : 132, 177

azért nm, hsz és ksz **493** .. **II.** hsz 333 .. **1. a)** [2. sor] törlendő: *~, amiért* 4 : 360 .. [6. sor] (+12) o: (+13) .. **4. a)** [10. sor] (+96) o: (+97)

azon[1] mut nm **540** .. **2.** [9. sor] (+59) o: (+60) .. **4.** [238/b, 21. sor] (+44) o: (+46) .. **6.** o: **5.**

B** fn **1** | *-ben* 1
(névröv; földrn) 'meg nem nevezett német város': mióta B**ben valék, soha nem táncoltam — mert nem egyeztethetém ezt össze az elnöki tekintéllyel. (NI/6 : 431)

Badaló tulfn **2** | *-Ø* 1 | *-val* 1

bajnok .. **II. 1.** [ut. sor] 4 : 236 o: 4 : 411

bajtárs[1] fn **16** | *-Ø* 6 .. **2.** [3. sor] + 5 : 20

Bálint tulfn **18** | *-Ø* 14 .. [257/a, 1. sor] + 4 : 71 .. *~ úrfi* 4 : 70(2×) .. **—a)** 'ez a név': Nagyatyjára kereszteltetém őt Bálintnak. (HKöt/4 : 37)

ballag tn ige **55** | 49 .. *-Ø* 14 .. **1.** [6. sor] + 3 : 327

bán[1] ts ige **54** | 53: *-om* 35 .. **3.** [14. sor] + 4 : 53 ..

bánik tn ige **91** | 78 .. *-ik* 9 .. **2.** [12. sor] + 3 : 327

bankó fn **8** | *-Ø* 5 .. **— a)** [2. sor] + 5 : 20

bánt ts ige **116** | 107 .. *-anát[ok]* 1 .. *-sa* 6 .. **1. a)** [6. sor] + 2 : 383

bányaszellem fn **2**

barangol .. [5. sor] törlendő 285 .. [ut. sor] + 6 : 285

barát[1] fn **825** | **barát** 824 .. *-om* 357 (b 5) .. *-im* 49 .. *-aid* 2 .. **1.** [270/b, alulról 10. sor] *utolsó ~ja* 4 : 85 .. [ut. sor] (+16) o: (+17) .. [271/a, 23. sor] (+64) o: (+65) .. **9.** [3. sor] + 3 : 52

barát[2] fn **19** *-Ø* 17 (b 1) .. [8. sor] + 1 : 378

[bárcsak] hsz: **bár csak 14** .. [6. sor] + 3 : 361

bármi .. **II.** [280/a, 15. sor] *mindazonáltal* o: *mindazáltal*

barna .. **3. a)** [alulról 4. sor] sovány arca .. egészséges barna

Barnsdale .. **1.** (földrn) 'észak-angliai helység'

Bars .. [3. sor] 5 : 153 o: 5 : 154

Bártfay .. '~ László [stb.]': o: '~ Vince, író (?)': *Bártfaynak .. vö. **B.**

bátorít .. **bátorítni** fn in 1 —

becsület fn **127** | **becsület** 106 .. *-Ø* 23 .. *-ével* 2 .. **3. b)** [5. sor] + 3 : 327 .. **4.** [5. sor] + 3 : 348

becsett .. **1.** [4. sor] (J/6 : 144) o: (J/6 : 414)

befog ts ige **13** | **befog** 12, **[be]fog** 1 .. *-jon* 1 .. **2.** [7. sor] + 4 : 53

behuny ts ige **21** | 13; **behuny** 10, **behúny** 3 .. *-ta* 2 .. [6. sor] + 4 : 31
behunyva 1. hat in 4 | **behunyva** 3 .. *-Ø* 2 .. [ut. sor] + 1 : 324

bejön tn ige **51** | 47 .. *bejött* 18 .. *bejőjön* 7 .. **1.** [8. sor] (+11) ɔ: (+13)

bele hsz és ik **143**
I. szragos hsz **142** | 141 .. *-Ø* 54 .. **4.** [6. sor] (+28) ɔ: (+29)

[beleönt] .. (615/2 : 193) ɔ: (615/2 : 195)

belőle szragos hsz **152** | 149 .. *-e* 98 .. **1.** [13. sor] + 4 : 31 .. **6.** [9. sor] (+13) ɔ: (+14)

belső mn és fn **23** .. **II.** fn 11 | 10: .. *belsejének* b 2 .. **1.** [6. sor] + 5 : 174

bemocskol .. **bemocskolni** fn in 1

bennünk .. **79** | **bennünk** 78 .. *-et* 77 .. [7. sor] (+69) ɔ: (+70)

berek fn **9** | **berek** 8, **berk** 1: *-Ø* 4 (b 2) .. [3. sor] + 3 : 246 ɔ: ⟨Aurora .. a berk lombi fölé⟩ a fák lombi fölé könnyeket ejtve futott. (5/3 : 246, 352) + 3 : 266

berzenkedés fn **1** *-e[től]* 1

beszél ige **597** | 490: .. *-t* 84 .. *-jen* 23 .. **1.** [337/a, 50. sor] + 2 : 48 .. **11.** [7. sor] *(szembeáll)* ɔ: *(ráértés)* .. [9. sor] *(szembeáll)*

beteg .. **I. 3.** [5. sor] 3 : 160 ɔ: 3 : 166

Bethlen .. **A) 2.** [3. sor] ⟨Bethlen⟩ Betlen szép özvegye ..

bevág ts ige **5**) 4: .. *-ott* 1 ~ *-ot* 1 .. **2.** [4. sor] húst ⟨bevágot⟩ bevága .. (Tb/3 : 294, 360)

bevezetés fn **5** | *-Ø* 3; *-nek* 1; *-ül* 1 [törlendő:] *-e* 1 .. **2.** [idézet és lelőhely törlendő, helyette] *(páros kif:)* →*előbeszéd és* ~ 6 : 72

[Billaud-Varenne] tulfn .. **2** | *-Ø* 2 (b 1) .. [4. sor] + 5 : 166

bízik .. **bízni** fn in 5

bizonyos mn és fn **176** I. mn 172 | *-Ø* 142 .. 7. [8. sor] (+10) ɔ: (+11)

bizonyosan hsz **93** | **bizonyosan** 92, **bízonyosan** 1

biztosít ts ige **25** | 17; **biztosít** 14 .. *-son* 2 .. **1.** [8. sor] + 5 : 47

Boldizsár tulfn **21** | *-Ø* 15 .. **2.** →*Ternyei* ~ 4 : 27(2×), 65, [stb.]

boldog-boldogtalan .. 3 : 3 *-Ø* | ɔ: 3 : *-Ø* 3 |

boldogság fn **180** | .. *-nak* 9 (b 6) .. **1.** [38/a, 21. sor] ~ *ünnepe*← 3 : 46, 332

bor fn **299** | .. *-ba* 3 .. **1.** [388/a, ut. sor] →*malváziai* ~ 4 : 53(2×) .. [388/b. 5. sor] 3 : 195 ɔ: 3 : 196 [17. sor] *egy* →*kád* ~ 4 : 53

borital fn **7** | *-Ø* 2 .. [4. sor] + 1 : 125

bő mn **30** | 12 .. **3. b)** 'a szükségest meghaladó mértékű' ld. **bőven** ..
bőven hat 18 | *-en* 12 .. **3. b)** A magyar nemzetnek volt nagy és sok vétke, S ⟨büntetését bőven⟩ büntetéseit már átszenvedte ő (767/3 : 54, 333)

bőgő[1] fn **7** | *-Ø* 6 (b 5) .. [8. sor] + 1 : 128

bölcső .. **5.** [3. sor:] bölcsője ɔ: bölcseje

Bretzenheim ld. **Pretzenheim**

Brutus .. **2.** [4. sor] uo. ɔ: 4 : 225

búbánat fn **17** | .. *-ra* 2 .. **1.** [b. hasáb 13. sor] ~*nak* v. ~*ra* →*ered* 3 : 91, 337

Buda tulfn **31** | .. *-ra* 10

Budavár tulfn **4** | .. *-ban* 2 .. [4. sor] ⟨Budavárban⟩ Budavárba .. (834/3 : 208, 348)

bús .. **3.** [10. sor] *jelzőátvitel* ɔ: *jelzőátvetés*

búsul tn ige **41** | 36 .. **[búsulva]** 1. hat. in: **busúlva** 2 .. [3. sor] + uo.

büntetés fn **30** | .. *-ét* 2 .. [11. sor] + 3 : 333

Capitol ld. **[kapitól]**

cipruslomb fn **6** | *-ok* 6 .. [7. sor] törlendő: 408

csak hsz és ksz **2526** I. hsz 2010 .. **II.** ksz 516

csakhogy ksz és hsz **63** .. **II.** hsz 12 | **csakhogy** 3, **csak hogy** 9 **1.** [5. sor] + 2 : 381

csal[1] ige **34** | 30: *-Ø* 5, *-nak* 2; *-ja* 3, *-ják* 3; *-t* 6; *-ta* 1; *-ál* 1, *-ának* 2; *-and* 1 | *-na* 1; *-t volna* 1 | *-j* 1; *-jam* 1, *-ja* 1 || *-hat* 1

császári .. **I. 1. a)** [9. sor] 4 : 211 ɔ: 4 : 210

csata fn **118** | .. *-k* 18 (b 12) .. 1. [6. sor] (+32) ɔ: (+33) .. [461/a, alulról

24. sor] 4 : 191 ɔ: 4 : 192 [alulról 20. sor] 1 : 325(2×)

csendes mn **179** | 115: **csendes** 102 .. *-Ø* 109 .. **5.** [14. sor] + 3 : 333

cseppen .. [7—8. sor] (J/6 : 400) + 6 : 275

cserél ige **9** | .. *-nek* 2 .. **2.** [4. sor] →*nyomorért nyomort* ~ 3 : 193

csermely .. [3. sor] törlendő: 6 : 71; .. [5. sor] — **a)** (ford) 'kis folyó': [a patak] kissé távolabb nagyobb csermelybe [kleinen Fluss] ömlik. (RH/6 : 71)

csillag fn **244** | *-Ø* 79 (b 7), *-ok* 56 .. *-a* 17 .. **1.** [20. sor] + 2 : 388 .. [21—2. sor] a kertnek ⟨csillaga⟩ virága .. (632/2 : 213, 386) .. [30. sor] + 2 : 387 .. **1. c)** [4. sor] *(szókapcs:) vmely ~ alatt* →*születik* 5 : 20—1

csinál ts ige **110** | 102 .. *-sz* 7 .. *-jak* 11 .. **1.** [8. sor] + 2 : 388 .. [20. sor] + 4 : 30

[csinosít] ts ige: **csínosít** 1 | *-ám* 1 *(elav)* 'művel, csiszol, tökéletesít': *(szókapcs:)* →*nyelvét* ~*ja* 2 : 341

csókol ts ige **71** | 63: *-Ø* 12 .. *-hattam* tsr 1

csókolgat ts ige **2** | *-Ø* 1; *-ják* .. [3. sor] *(páros kif:)* ~, *ölelget*← 1 : 339

csődül tn ige **1** | *-nek* 1 'alkalmilag tömegesen gyülekezik, tódul vhova': Oh, városa Kassának! .. seregestűl csődülnek mindkét nembéli lakóid a spektaculumokra (UJ/5 : 20) vö. **[idecsődül]**, **[odacsődül]**

csupán hsz és ksz **67** .. **II.** ksz 20 **1.** [7. sor] + 2 : 375

[csuromvíz] állítmányi nsz: **csuron víz** 1 'teljesen átnedvesedett': Alig van egy arasznyira Fölöttem a felhő .. Szakad nyakamba zápora .. Csuron víz vagyok. (623/2 : 203)

dac .. **1.** [ut. sor] (RH/5 : 96) ɔ: (RH/6 : 96)

Dávid tulfn .. *-Ø* 16 (b 4)

de[1] ksz **3661 I. 3. a)** [11. sor] 7 : 165 ɔ: 7 : 168

déli .. **2.** [5. sor] 312 ɔ: 317

[dicsőít] ts ige

dicsőség .. **1. a)** [536/a, 8—9. sor] ~ *tölgyfakoszorúja* ɔ: ~ *tölgykoszorúja*

díj .. **1.** [9. sor] 377 ɔ: 337

dísz fn **13** | **dísz** 5, **disz** 8 .. *-eit* 3 .. **1. b)** *(átv, vál)* 'báj, szépség': ⟨Jött s látá Aurora s diszeit irigyelve⟩ Jött és látta Eos [kedvesem] bájait, irigyelve pirúla (5/3 : 246, 352)

dolgozik tn ige **30** | 27 .. *-z* 3 .. **1.** [8. sor] + 3 : 334

dolog fn **428** | *-Ø* 113 .. **7.** [b/12. sor] →*elérzékenyülésre kerül a* ~ 5 : 20

dől tn ige **48** | 37 .. *-Ø* 14 .. **1. a)** [13. sor] + 2 : 398 .. **dőlni** .. **1. a)** [2. sor] sírba ɔ: sirba .. **dőlt** 2. mn in 4. **3.** [3. sor] ld. még **rombadőlt** ɔ: + 1 : 234

Dömsöd tulfn **3** .. + 2 : 84

dőzsöl tn ige **4** | *-ünk* 2 .. **a)** [4. sor] + 3 : 334

drága mn **196** | 188; **drága** 187 .. *-Ø* 163 .. **1. a)** [12. sor] | (időtartam, időtöltés:) Az uraknak pedig ⟨drága mulatsága⟩ az ideje drága (LV/3 : 299, 360)

drusza fn **7** | .. *-d* b 1 .. **1.** [3. sor] + 5 : 20

dúl ige **20** | 13: **dúl** 11 .. *-ni fog* 1 .. **2.** [6. sor] *(páros kif:)* ~ *és* →*üvölt* 3 : 70 .. **dúlni** fn in 2 .. **2.** [3. sor] törlendő: 3 : 70

dús mn **14** | 12 .. *-Ø* 9 .. **3. a)** [4. sor] + 3 : 354

dühödő .. **1.** [1. sor] dühöngő ɔ: dühödő

e[2] mut nm **2601** .. **II.** mn-i 2601

-e hsz **830** | **-e** 686

ebéd fn **47** | .. *-jét* 1 .. **1. a)** [6. sor] + 1 : 130

ébredet fn **1** | *-ével* 1 *(vál)* 'ébredés, kezdet': ⟨Forrás habjainál, koszorús tavasz ébredetével⟩ Szökdele berkének kedvesem árnyai alatt. (5/3 : 246, 352)

eddig ksz **177** .. **2.** [6. sor] (+57) ɔ: (+58)

édes mn és fn **344 I.** mn 334 | 322; **édes** 321 .. *-Ø* 301 .. **3.** [579/a, 35—36. sor] *örömkönnyek* ɔ: *szív* .. **4. a)** [18. sor] ~

üdvösségem 4 : 39 .. **6.** [7. sor] *(szembeáll:)* →*mostoha* — ~ 5 : 21

[édesanya] fn .. **éd'sanya** ɔ: **éd's anya** 2, [nem autográf]

E. G. tuln ɔ: fn

ég[1] tn ige **115** | 108 .. -Ø 47 .. **3.** [17. sor] *vmi* →*napvilága* ~ 2 : 376

ég[2] fn **501** | .. *-en* 60 .. **1. b)** [5. sor] égrül ɔ: égröl .. **2.** [588/a, 1. sor] + 2 : 397 .. **4.** [11. sor] 2 : 282 ɔ: 2 : 382

egész mn, hsz és fn **481 I.** mn 386 **1.** [19. sor] + 4 : 56

égi mn és fn **38 I.** mn 37 .. **4.** [9. sor] + 3 : 332

[égív] .. [3. sor így:] ⟨égiven⟩ ég-iven

Egressy tulfn **28** | **Egressy** 26, **Egresi** 1, **Egressi** 1: -Ø 25 (b 1) | *-nek* 3 .. **1.** [9. sor] + 5 : 43 .. [17. sor] 43(4×)

égő .. **7. a)** .. ~ *szív* .. 1 : 297 ɔ: 1 : 279

egy[1] számn, mn, fn és nm **1313 I.** számn 1076 .. **A)** .. [598/a, 18. sor] törlendő: ~ *korty bor* 4 : 122 .. [alulról 12. sor] (+15) ɔ: (+16) .. **B)** fn-i 227 | -Ø 79 .. *-től* 6 .. **2. b)** [10. sor] + 3 : 349 .. **C)** (msz-ként) 1 (vezényszó) ~, *kettő*←, *három!* 4 : 31 .. **II.** mn 147 .. **1. a)** [9. sor] *vkivel* ~ *csillag alatt* →*születik* 5 : 20—1 .. **IV.** nm 83 **A)** mn-i 45 [7. sor] + 3 : 361

egy[2] htl ne **2157 A)** közszó előtt 2139 **1.** [6. sor] (+594) ɔ: (+596) .. **a)** [6. sor] 6 : 8 ɔ: 6 : 6 .. **d)** [13. sor] ~ *kád*← 4 : 53 .. **9.** [6. sor] (+14) ɔ: (+15)

egyalakú .. [ut. sor] (168/1 : 10) ɔ: (168/1 : 101)

egyéb nm **143** .. **II.** fn-i 99 | **egyéb** 98, **egyébb** 1 .. *egyebet* 46 .. **1.** [9. sor] + 4 : 53

egyedüli mn

egy-egy .. **87 I.** mn-i 85 | .. **egy egy** 21 .. **1.** [11. sor] (+15) ɔ: (+16) .. [14. sor] + 3 : 328 .. **2.** [6. sor] + 3 : 360

[egyes-egyedül] hsz: **egyes egyedűl 3, egyes egyedül 2** .. **1. a)** [6. sor] + 4 : 85

egyesül .. [612/a, 1. sor] 220 ɔ: 221

egyetért .. **1.** [4. sor] 6 : 164 ɔ: 6 : 163

egyik nm **465 I.** mn-i 140 .. **1.** [6. sor] (+45) ɔ: (+46) .. **a)** [6. sor] + 4 : 30

egykedvűség fn **13** .. **egykedvüség** 10 .. *-gel* 7 .. [ut. sor] + 4 : 53

egykor hsz **185** | **egykor** 184 .. **1.** [5. sor] (+58) ɔ: (+59)

egymaga nm és hsz **14**
I. nyomatékos sznm: **egy maga** 6 | *-m* 1, *-d* 3, -Ø 1 | *-mat* 1
'csak maga a szóban forgó személy': pályám kezdetén Egy magad által idvezeltetém (414/362) *(lefokozás)* én e ministeriumra nem a hazát, de egy magamat, sőt a kutyámat sem bíznám (P 223/5 : 113) | (nyomósításra:) Te egy magad voltál valóság, Szerelmem istenasszonya! (Ap/3 : 168) Mint a galambokat a sas, titeket Ugy üldözélek Corioliban, Én, egy magam (Cor/4 : 375) + 3 : 168; 4 : 264
II. hsz 8 | **egymaga** 1, **egy maga** 7: *-m* 2, *-d* 1, -Ø 3 | *-ban* 1, *-ra* 1
'egyedül (mások nélkül): Shakspeare egy maga fele a teremtésnek (P 132/5 : 41) + 3 : 175; 4 : 66; 5 : 20 *(fokozás:)* ~ — *kettecskén* — →*hármacskán* — *négyecskén* 2 : 347 *(nyomósítva:)* ~ ... *csak* Kukoricza Jancsi tán egymaga volt csak Meg nem hallója az elmondott dolognak (JV/1 : 195) — **a)** *-ban* 'magában': [a város] Áll .. Messze földön egy magában. (785/3 : 336) — **b)** *-ra* 'magára': (részleges *ism)* Magára hagyták, egy magára A gyáva népek a magyart (841/3 : 219)

egymás nm 308 | -Ø 71 (b 17) | *-t* 108 .. *-hoz* || .. **1.** [9. sor] + 2 : 76; 4 : 30(3×) .. [12—3. sor így:] ~ *párja lesznek: (ism)* Sok küzködés után legyünk egymás párja. Egymás párja leszünk, boldogok, gazdagok. [stb.] .. [22. sor] (+25) ɔ: (+26)

[egyórányi] ld. órányi

[egypercnyi] ld. percnyi

egyre hsz **67** .. **1.** [5. sor] (+16) ɔ: (+17)

egyszer számn és hsz **272 I.** ragos számn 174 | **egyszer** 172 .. **1. a)** [10. sor] + 4 : 40(2×) .. [18. sor] *még* ~ — *soha* 4 : 39

egyszeri .. [6. sor] 5 : 78 ɔ: 5 : 70

egyszerre hsz **91** .. **2.** [7. sor] (+17) ɔ: (+18)

éjjel .. **I.** [13. sor] (42/3 : 276) ɔ: (42/3 : 267) **II. 2.** [11. sor] *sírhalom* ɔ: *sírhalom keblének*

ejt ts ige **59** | 51: .. *-Ø* 6 .. **1.** [10. sor] 1 : 352(2×) ↄ: 1 : 352, 420; 2 : 342(2×), 398 .. [16. sor] ↄ: *(párh)* sokat sírtam .. siratálak tégedet .. De ennél keserűbb [stb.]

ekkor hsz **161** .. **2.** [8. sor] (+77) ↄ: (+78)

él[1] ige **415** | 341 .. *-t* 26 .. *-ni fog* 3 .. *-heti* 1 .. **1.** [23. sor] + 4 : 85 .. **4.** [12. sor] + 4 : 37 .. **11. a)** [4. sor] Szerencsés egy fickó ez a Kerényi, kénye, kedve szerint élheti világát (UJ/5 : 20)
élni fn in 60 | .. *-nie* 9 .. **12. a)** [1. sor] A magyarnak élnie kell örökké (813/3 : 158)

elad ts ige **41** | 33

elátkozott mn **6** | 5 .. [3. sor] + 3 : 348

elé nu 71 .. **2.** [6. sor] törlendő: 2 : 314

elébe hsz és nu **76 I.** ragos hsz **44** | 43 .. *elébe* 26 **I. 1.** [1. sor] Kivontam zsebemből két pisztolyt s elébe tartottam (HKöt/4 : 30) .. **3.** [6. sor] ~ *siet* ↄ: ~ *(le)siet*

éled tn ige **6** | 4 .. **1. c)** 'felélénkül' ld. **éledni** .. **éledni** fn in 2 — **1. c)** Tehát nem vivunk? kérdé, s holt arca éledni kezdett. (HKöt/4 : 29)

elég[1] .. törlendő: 1;

eleinte .. [6. sor] (+6) ↄ: (+7) .. [21. sor] törlendő: 6 : 395

eléje szragos hsz **40** | 39 ..
[őelé] nyomósított hsz: **ő elé** 1 — **2. a)** Ki itt az úr? .. vigyük az ügyet Ő elé. (BI/2 : 314)

elemészt ts ige **3** | .. .. *ésszе* 1 .. [4. sor] + 3 : 155

elérzékenyülés fn **1** | *-re* 1
'meghatódás, elérzékenyedés': *(tőism)* ha elérzékenyülésre kerül a dolog, tehát elérzékenyülnek szende lelkű leányaid (UJ/5 : 20)

élet fn **758** | .. *-em* 86 .. *-edet* 9 .. **1. a)** [9. sor] v. ~, *vér* .. [10. sor] + 1 : 22 .. **2.** [23. sor] *(fokozás, haladv)* .. [674/b, 40. sor] + 4 : 30 .. [alulról 21. sor] [das nur heiss ↄ: [das nur heisst .. [alulról 7. sor] ~*e* →*odavan* .. [alulról 5. sor] + 4 : 30 .. [675/a, 13. sor] ~*ét* →*végzi* 4 : 43 .. [675/b, 1. sor] 114 ↄ: 115

élet-halál fn **19** | .. **élethalál** 1 .. *-ra* 9 .. [16. sor] + 7 : 155

elfog .. **1.** [4. sor] *(tőism)*

elfordít ts ige **14** | 12 .. *-otta* 2 .. **1.** [3. sor] + 4 : 30

elillan .. **elillani** ↄ: **elillanni**

elírtózik tn ige **1** | *-ott* 1
'írtózat fogja el': Sok gyászdolgot látott, ⟨elírtózott⟩ megírtózott tőle (803/3 : 104, 342)

eliszik ts ige **13** | *-om* tsr 2 .. *eligyam* tsr 6

elkerget ts ige **17** | 15 .. *-ik* 3 .. **a)** [5. sor] + 3 : 332

elkészül tn ige **21** | 19; **elkészül** 12 .. *-jünk* 1 .. **2.** [8. sor] *(szókapcs:)* ~ *a halálra* 3 : 207

elkiált ts ige **11** .. | *-anánk* tsr 1 .. **1** .. [17. sor] + 3 : 99

elkövettetik szenv ige **4** | *-ett* 1, *-tek* 1; *-ék* 1 | .. *-tek volna* 1

ellen[1] nu és fn **190 I.** nu 189 .. **2.** [21. sor] *tör(ni)*← 4 : 30, 205 .. **5.** [6. sor] 198 ↄ: 190

[ellenállhatatlan] mn: **ellenállhatlan**

ellenkezet .. [7. sor] összhangzatokban ↄ: öszhangzatokban

ellenség fn **139** .. *-eit* 1 .. **3. b)** [6. sor] — **c)** *vminek* ~*e* 'vminek ártó, vmit veszélyeztető személy': *(birt szerk, jelzővel:)* →*művészet halálos* ~*e* 5 : 20

[ellentmond] .. **5** | *-Ø* 2

elmegy tn ige **230** | 217 .. *elment* 70 .. *elmenék* 2 .. **1.** [6. sor] (+45) ↄ: (+46) .. [713/a, 16. sor] + 3 : 335 .. **6.** [10. sor] 2 : 133 ↄ: 2 : 134

elmulaszt ts ige **24** | *-ott* 3 .. **1.** .. + 4 : 39

eloit .. **eloltván** .. **2.** Béla ↄ: *Béla

élő .. **1. c)** [4. sor] KH ↄ: HKöt

előbbi mn és fn **50 I.** mn 34 | .. **előbbi** 2: *-Ø* 29 .. **1. a)** 'az előbb elmondott': János .. az előbbi jelenés után nem sokára meghalt (HKöt/4 : 85)

előbb-utóbb hsz **17** | **előbb-utóbb** 3 .. [7. sor] (+7) ↄ: (+8)

elől nu **31** | **elől** 30 .. **3.** [6. sor] →*eltakar* 4 : 39, 83 [stb.]

elősor fn **1** | *-t* 1 *(ford)* 'ütközetben a hadrend első sora; arcvonal': Az antiumiak .. az elősort képezik, mint Java nép (Cor/4 : 252)

először hsz **144** | **először** 143, **1-ször** 1: *-Ø* 132 .. **1.** [5. sor] (+23) ɔ: (+24)

előtt mn .. **2.** [11. sor] *leomlik* ɔ: *leomol*

előugrik tn ige **6** | **előugrik** 5 .. *-ottak* 2 .. [4. sor] + 4 : 106

elpártol tn ige **11** | 6; **elpártol** 5 .. *-tam* 1 .. **2. a)** [8. sor] *(szembeáll:)* →*eltaszít* — ~ *vkitől* 5 : 21

elrabol ts ige **23** | 19 .. *-tam* tsr 2 .. **2.** [5. sor] *(tőism:)* →*rablás* — ~ 4 : 53

első sorszámn **456 I.** mn-i 415 | **első** 408 .. *-Ø* 382 .. **1.** [29. sor] ~ *őr* 4 : 356(3×), 357(3×), 358(3×) 359, 360(2×) .. [30. sor] ~ *patricius* 4 : 303

élt fn .. *-tetöket* ɔ: *-etöket*

eltakar .. **1.** [10. sor] (Drt/4 : 83) ɔ: (HKöt/4 : 83)

eltaszít ts ige **17** | 16; **eltaszít** 13 .. *-ott* 1 .. **2.** [14. sor] *(megszem, szembeáll)* Téged eltaszított magától a sors, én pedig elpártoltam tőle (UJ/5 : 21)

eltökélés fn [törlendő: in]

elutazik tn ige **15** | 13; **elutazik** 12 .. *-ott* 7 .. **1.** [9. sor] *(megszem* is, *ism)* Egyre kártyáztunk. Nem sokára kocsira ült és elutazott.. . de néhány száz forintja nem utazott el vele. (HKöt/4 : 53)

elvénül tn ige **3** | 2: *-ök* 1; *-t* 1 .. [5. sor] *(töredék, párh)* nagyon elvénült [. .] meg is halt! (L 258/7 : 219) .. **elvénült** 2. mn in 1 — [az előbbi szöveg törlendő]

elveszt ts ige **87** | 66 .. *-em* 4 .. **6. a)** [5. sor] + 4 : 53(2×)

elvonul .. **1.** [6. sor] **b)** ɔ: **a)**

elzár .. **2.** [11. sor] 6 : 397 ɔ: 6 : 27

ember fn **1260** | **ember** 1257, *(táj)* **embör** 3: *-Ø* 639 (b 74) .. *-t* 102 ~ *-[t]* 1 .. **3.** [7. sor] (+60) ɔ: (+61) .. **4.** [809/a, 22. sor] *nagyszerű* ɔ: *nagyeszű* .. **10. b)** [7. sor] (+94) ɔ: (+95)

emberfölötti .. [5. sor] .. 6 : 225 ɔ: 6 : 226

[emberhús] .. [4. sor] emberhússal ɔ: emberhussal

emberiség .. [32. sor] 3 : 285 ɔ: 3 : 286

emberség .. **3. a)** (63/1 : 62) ɔ: (63/1 : 63)

emberséges mn **10** | 8 .. **3.** 'tisztességtudó' ld. **emberségesen** .. **emberségesen** hat 2 [5. sor] — **3.** Tábornok úr .. Beszéljen vélem emberségesen (853/3 : 232)

emel .. **emelvén** .. **1.** *magasra* ɔ: *magasan* .. [4. sor] magasra ɔ: magasan

emelet .. **1.** [8. sor] 31 ɔ: 32 .. [11. sor] 6 : 404(3×) ɔ: 6 : 404(2×)

Emich .. [8. sor] 7 : *638 ɔ: 7 : 638

emlék fn **100** | .. *-e* 19 .. **1. a)** [11. sor] + 5 : 20 [35. sor] **a)** ɔ: **b)**

én nm és fn **2548 I.** sznm 2546 | **én** 2545 .. *-Ø* 2546 (b 290) .. **1.** [6. sor] (+1494) ɔ: (+1499) .. [826/a, 4. sor] (+148) ɔ: (+149) .. [12. sor] + 5 : 20—1(2×)

Endre tulfn **13** | *-Ø* 10 | *-nek* b 1 .. **6.** →*Latóczi* ~ 3 : 292(2×)

enged .. **2. b)** [9. sor] 6 : 3112 ɔ: 6 : 312

engedelmesség .. [5. sor] *udvariasság* ɔ: *udvariság*

engem sznm **541** | *engem* 540 .. *-et* 176 .. [27. sor] (+57) ɔ: (+58)

enyém nm és fn **121 I.** birt nm 119 | **enyém** 107 .. *-Ø* 87 .. fn-i **1.** [7. sor] + 4 : 87

enyész tn ige **6** | 5 .. **2.** [végére] *vmibe* ~ 'vmiben eltűnik, elenyészik' ld. **enyészve** **enyészve** 1. hat in 1 — **2.** *vmibe* ~ Szegény csillag! .. inkább akart sötét semmiségbe ⟨SzJN: elenyészve⟩ enyészve nyugalmat keresni (P 177/5 : 174, 250)

ennyi mut nm **60** .. **II.** fn-i 41 | .. *-t* 24 .. **3.** [4. sor] + 4 : 56

[Éósz] tulfn .. *-Ø* b 1 ɔ: *-Ø* 1 .. [2. sor] [= kedvesem] ɔ: [kedvesemnek]

ép[1] .. **3.** [7. sor] + 6 : 96 .. [10. sor] törlendő: 96

Eperjes tulfn **30** | .. *-en* 8 .. [1. sor] (földrn) .. [5. sor] 5 : 20 ɔ: 5 : 20(3×)

[episztola] .. *-ja* 2

ér[1] ige **358** | 341 .. *ér* 80 .. *-te* 20 .. **1.** [6. sor] + 4 : 30 .. **3. c)** [17. sor] + 3 : 54

érdekel .. **2.** [2. sor] politicus vagyok ↄ: politicus nem vagyok

erdő fn **219** | .. *-n* 14 .. **1.** [7. sor] (+59) ↄ: (+60) .. [854/a, ut. sor] →*vadászterület* ↄ: →*vadászkerület*

ered tn ige **37** | 36 .. *-Ø* 18 .. **4.** [3. sor] *futásnak* ~ 1 : 197 .. **5.** *(átv:) vminek* v. *vmire* ~ .. *bú(bánat)nak* v. *búbánatra* ~ .. (795/3 : 91, 337)

eredj tn ige **54** | *-Ø* 50 .. [22. sor] + 4 : 38

érez ige **264** | 244 .. *érzém* 18 .. **1.** [5. sor] + 4 : 53 .. **2.** [21. sor] *megbánást* ↄ: *megbántást* .. [682/a: **érzett** alcímszó helyesen:] **érzett** ld. **[érzetvilág]**

ergo ksz 5 | **ergo** 4, **ergó** 1 .. [4. sor] füstölög, ⟨Ergó⟩ Ergo .. [8. sor] (BI/2 : 312, 396)

erő .. **1.** [866/a, 20. sor] 6 : 286 ↄ: 6 : 268

erre ragos nm és hsz **134 I.** mut nm 88 .. **A)** fn-i 83 | *erre* 80 .. **3.** [7. sor] (+32) ↄ: (+33)

ért .. **3. c)** [8. sor] (Drt/217) ↄ: (Drt/4 : 217)

érte szragos hsz **214** | .. **teérted** nyomósított hsz 8 | **te értted** 1 .. **2. a)** [2. sor] + 4 : 32

[érzetvilág] fn: **érzett-világ** 1 | *-omat* 1 *(vál)* 'érzelemvilág': *Eloltani ohajtám Emésztő lángodat, S elzártam oh előled Érzett-világomat (88/3 : 319)

Erzsók .. [6. sor] (+10) ↄ: (+11) .. [10. sor] + 1 : 137

és mellérendelő ksz **4664**

esdekel ige **16** | 4 .. **esdekelve** 1. hat in 3 .. [5. sor] + 2 : 48

esik tn ige **185** | 175; **esik** 174 .. *esik* 42 .. **11.** [7. sor] + 5 : 55

[éspedig] ksz: **és pedig 11 1.** [5. sor] + 5 : 144; 6 : 16

est fn **27** | .. *-ig* 11 .. [17—8. sor] →*reg(gel)től* ~*ig* .. + 7 : 180

ész fn **304** | .. *eszedbe* 18 .. **4. a)** [30. sor] (+23) ↄ: (+24)

[északfény] .. [8. sor] (817/1: ↄ: (817/3 :

eszme fn **55** | .. *-knek* b 2 .. **1.** [18. sor] ~*k* →*fonala* 3 : 286, 359

eszmélet .. [17. sor] nélkűl ↄ: nélkül .. [26. sor] veszíteni ↄ: veszítni

esztendő fn **117** | .. .. *deje* 9 .. **2.** [29. sor] + 5 : 85

eszű .. [4. sor] (JV/1 : 195); *láng* ~ ld. **lángeszű**, →*leleményes* ~

Etelke tulfn **15** | *-Ø* 12 (b 7) .. **1.** [10. sor] + 1 : 401(2×) ↄ: 1 : 401, 402, 406

év fn **284** | *-Ø* 110 .. *-et* 15 .. **2.** [34. sor] + 4 : 85 .. [913/a, 40. sor] (+10) ↄ: (+11)

ex tripode .. [2. sor így:] *(átv)* .. gondolkodás nélkül, kapásból': ..

ez mut nm **2667** | **ez** 2653 .. **I.** fn-i 2317 | **ez** 1413 .. *ezt* 718 .. **II.** mn-i 350

ezen[1] mut nm **223** .. **3.** [8. sor] (+66) ↄ: (+67) .. [19. sor] (+27) ↄ: (+28)

[ezernyolcszáztizennyolc] számn: **1818** 1 | *-ban* 1

[ezerpéldányos] mn: **ezer példányos 1** | ~ *kiadás* 7 : *638

ezüst .. **II. 2.** [4. sor] (RH/6 : 217) ↄ: (RH/6 : 127)

fa fn **262** | .. *-k* 73 (b 19), .. *-in* 3; .. *-knak* b 2 .. **1.** [8. sor] (+48) ↄ: (+49) .. [932/a, 11. sor] *leveletlen, gyér* ~ 4 : 39 .. [15. sor] 3 : 62 ↄ: 5 : 62 .. [40. sor] ~ *árny(ék)a*← 3 : 178, 252

fájdalom .. **1.** [237/a. ut. előtti sor] 4 : 187 ↄ: 4 : 181

fakad tn ige **36** | .. *-t* 11 .. **4.** [6—7. sor] *(→öröm)könny(ek)re* ~ 3 : 296 *(megszem)*

fal[2] fn **105** | .. *-aid* 1 .. **2. a)** ~*ak közül* 'vmely város területéről': te, városa Kassának, még sem használod ezen ágakat fegyverül, hogy velök kiugraszd falaid közül a müvészetnek ezen halálos ellenségeit. (UJ/5 : 20)

falu .. **1.** [17. sor] 234/4 : 124 ↄ: 234/5 : 124

fárad .. **2.** [4. sor] (570/2 : 42) ↄ: (570/2 : 142)

fatuskó .. **1.** [4. sor] 4 : 62 ɔ: 4 : 65

fegyver fn **137** | .. *-ekül* 1; .. **1. e)** [4. sor] + 5 : 20

fegyveres .. **I. 1.** [4. sor] ~ *lovag* ɔ: ~ *lovas*

fehér mn és fn **134 I.** mn 129 | 127; **fehér** 102 .. | *-Ø* 118 .. **3.** [11. sor] + 3 : 350

fej[2] fn **540** | .. *-ed* 12 (t 6, b 5) .. *-ét* 137 .. *-ével* 17 .. **1.** [17. sor] *(megszem)* o nép! .. Födi még ⟨fejed⟩ beteg arcod az egykori por (801/3 : 102, 342) .. [962/b, 34. sor] ~*ét el-* v. *meg-* v. *visszafordítja* 4 : 30 .. **7.** [15. sor] + 3 : 350

fejedelmi .. **1.** [4. sor] 4 : 80 ɔ: 4 : 180

Fejenagy .. [7. sor] 142 ɔ: 142(2×)

fekszik ige **223** | 193 .. *fek[szünk]* 1 .. **1. c)** [8. sor] + 2 : 399

fekvőhely fn **5** | .. **fekvő hely** 2: .. *-ért* 2 .. [3. sor] ⟨fekvő helyért⟩ fekvőhelyért .. [5. sor] (SzM/2 : 261, 391)

fél[2] .. **III.** [12. sor] ~ *órai* ld. **[félórai]**

felel ige **633** | 610: .. *-tem* alr 19 .. *-t* 403 .. **1.** [985/b, 47. sor] (+98) ɔ: (+99) .. [61. sor] + 4 : 53

felhődarab fn **3** | **felhődarab 2, felhő-darab** 1 | *-Ø* 2 .. [4. sor] ⟨felhő-darab⟩ felhődarab

felkelte ld. **fölkelte, napfölkelte**

[félórai] mn: **fél órai 1**
'fél óráig tartó': Fél órai lovaglásom után az út a kopasz tetőről lassanként a völgybe ereszkedék (NI/6 : 421)

felölt .. [5. sor] köntösség ɔ: köntösét

félre hsz és ik **48 I.** hsz 48 .. **4.** [3. sor] + 3 : 344

félretesz .. **félretesz** 4, **félre tesz** 1

Felső-Kis-Kálnai tuln, mn

félút .. [10. sor így:] (762/3 : 48), ~*on összeroskad* 1 : 362

fenyeget .. **2. a)** [5. sor] (RH/6 : 398) ɔ: (RH/6 : 389)

fényes .. **1. a)** [11. sor] (258/1 : 246) ɔ: (258/1 : 245)

fenyves fn **5** | *-ek* 3

férfi fn **421** | **férfi** 420 .. *-Ø* 263 .. *-ak* 48 .. **1.** .. *(felsor)* [12. sor] *ifjú, vén, hölgy,* ~ 4 : 40 .. **a)** [15. sor] *(szembeáll)* ⟨Ugy menék el mint a gyermek, És mint férfi ugy jöttem meg.⟩ (785/3 : 335) .. [1024/a, 42. sor] →*nemeslelkű* ɔ: *nemes* →*lelkű*

férj .. [18. sor] 2 : 328 ɔ: 2 : 329

fészek .. **1.** [21. sor] *fészket rak* ɔ: *fészket (meg)rak*

Feuillant .. *-Ø* b 1

fia szragos fn **461** | **fia** 459 .. *-Ø* 87 .. *-mé* 3 .. **1.** [8. sor] (+148) ɔ: (+149) .. [1033/a, 17. sor] *legkisebbik* ɔ: *legkisebb* .. [20—21. sor] *nemeslelkű* ɔ: *nemes lelkű* [1033/a 37. sor így:] *(birt szerk:) isten* ~ 'Jézus Krisztus': Golgotán .. az isten fia feszíttetett meg (HKöt/4 : 42); ~ *születése* [stb.]

fiatal .. **I. 1.** [14. sor] →*kitűnő* ~ 6 : 172 ɔ: 6 : 144 .. **3. a)** [12. sor] *(a)* ~ *(fogoly-) lord*

fickó fn **56** | *-Ø* 32 .. **2.** [8. sor] *szerencsés* ~ 5 : 20

figyelem .. **2.** [7. sor] 4 : 288 ɔ: 4 : 228

fiú fn **267** | **fiú** 240 .. *-k* 29 .. **1. b)** [13. sor] 2 : 105 .. [18. sor] 3 : 183 ɔ: 3 : 138 .. **5. a)** [7. sor] + 3 : 344

fizet ige **52** | 46 .. *-tünk* 1 .. *-hetek* 1 .. **2. a)** [5. sor] + 4 : 53 .. [8. sor] + 4 : 53

fog[2] segédige **1156** | .. *-sz* 111, *-Ø* 365, .. *-lak* 40; *-om* 108, *-od* 55 .. **1.** [8. sor] (+300) ɔ: (+305)

fog[3] fn **54** | .. *-át* 7 .. [52—3. sor] ~*át* v. ~*ait* →*összeszorítja* .. + 4 : 31

fogadás .. **2.** [9. sor] ~*(á)t* →*megtart(ja)* 4 : 122; 6 : 229

foglal .. **4. a)** [6. sor] (244/1 : 223) ɔ: (244/1 : 233)

fogoly[1] fn **34** | .. *-lyal* 1 .. **1.** [7. sor] törlendő: 6 : 324

fogoly[2] fn **4** | .. *-lyal* 1 .. **1.** [4. sor] + 6 : 324

fohász fn **3** | *-Ø* 2 .. [3. sor] + 3 : 357

fohászkodik .. **2.** [1—2. sor] jó-istenhez ɔ: jó istenhez

fojt ts ige **11** | 9 .. **fojtani** fn in 1 | **-anom** 1 — **4.** *magába ~ani* Lelkem tüzét .. Magamba kell hát fojtanom (Ap/3 : 155)

[fokhagymarágó] .. [4. sor] ⟨Fokhagymarágókkal⟩ ɔ: ⟨Foghagymarágókkal⟩

folyam fn **35** | .. *-má* 3 .. **1.** [21. sor] (721/2 : 345) ɔ: (721/2 : 345, 398)

folytat ts ige **202** | 196 .. *-tuk* 3 .. **1.** [16. sor] (RH/6 : 40) ɔ: (RH/6 : 340) .. **a)** [12. sor] + 4 : 81

fordít ts ige **58** | 51; **fordít** 39 .. *-Ø* 5 .. **1.** [9. sor] + 1 : 197 .. **4.** [7. sor] *gondot ~ rá* ld. **[ráfordít]**

forint fn **64** | *-Ø* 12, .. *-ja* 1 | *-ot* 29 .. *-ért* 4 .. **1.** [6. sor] (+8) ɔ: (+11) .. [10. sor] + 5 : 20 .. [22. sor] + 7 : 22

forma .. **2.** [2. sor] *olyan ~n* ld. **[olyanformán]**

forrás fn **35** | *-Ø* 15 (b 5) .. **2.** [5. sor] + 3 : 352

forró mn **67** | 52 .. **forrón** hat 15 | **forrón** 14, **forron** 1; .. **3.** [7. sor] 4 : 131 ɔ: 3 346; 4 : 130

fő[2] fn és mn **60** .. **II.** mn 22 | *-Ø* 18 || *leg-* 4 .. **1.** [6. sor] + 4 : 273 .. — **a)** [13. sor] + uo.

föl[2] hsz és ik **151 I.** hsz 143 | **föl** 136 .. **4.** [8. sor] (+33) ɔ: (+34)

fölakaszt ts ige **26** | 24; **fölakaszt** 23 .. .. *sza* 1 .. **2.** [20. sor] + 5 : 28

föld fn **622** | .. *-ön* 117 .. *-nek* 15 (b 11) .. **1.** [1083/a. 25. sor] 2 : 205 ɔ: 2:206 .. **1. b)** [6. sor] + 2 : 382 .. **3.** [23. sor] *~ ön futó* ld. **földönfutó** .. **7. a)** [7. sor] + 3 : 336

földi .. **II. 1.** [8. sor] 4 : 422(2×) ɔ: 6 : 422(2×)

földkereke .. *-n* 1 ɔ: *~n* 1

földönfutó mn és fn **16**
I. mn: **földön futó** 1
(rosszalló) 'csavargó': *~ gazember* 3 : 332
II. fn 15 | *-Ø* 10, *-k* 4 | *-nak* 1 [stb.]

[fölebbvitel] ɔ: **[föllebbvitel]**

fölfedez ts ige **29** | 24; .. **fölfödöz** 7 .. *-te* 1 .. **3. a)** [3. sor] Millyen kár volt kitalálni, hogy tulajdonképen mi az a csillagfutás! .. Akárki ⟨SzJN: találta föl először⟩ födözte föl, nagy kegyetlenséget követett el, mikor azt másokkal közölte (P 177/5 : 173, 250)

fölfelé hsz **20** | **fölfelé** 17 .. **1. a)** + 5 : 174

[fölgyújt] ts ige: **fölgyujt 10** .. *-otta volna* 2 .. **3. a)** [3. sor] + 3 : 155 .. [a szócikk végére:] vö. **világ-fölgyújtó**

fölhevülés .. **1.** [3. sor] egy ɔ: csak a

fölkelt ts ige **34** | 33; **fölkelt** 22 .. *-se* 2 .. **1.** [8. sor] *(tőism:) →fölkelteni — ~* 4 : 53
fölkelteni fn in 1 — **1.** *(tőism, szembeáll)* [az úr] rá kiáltott kocsisára, hogy korán reggel .. jöjön be őt fölkelteni. A kocsis korán reggel bejött, hogy fölkeltse urát. De az le sem feküdt még. (HKöt/4 : 53)

fölkiált tn ige **102** | 100; **fölkiált** 95 .. *-a* 6 .. **2.** [13. sor] (+51) ɔ: (53)

fölmelegít ts ige **3** | .. *-nek* 1 .. [végére:] *→meghűt — ~* 1 : 260

fölötte[1] hsz és nu **72 I.** szragos hsz 70 | 69; **fölötte** 66 .. *-ed* 5 .. **1. a)** [9. sor] + 5 : 20

fölséges mn és fn **20 I.** mn 19 | 17; **fölséges** 14 .. *-Ø* 15 .. **3.** [3. sor] + 4 : 53

fölvállal ts ige **8** | 7: .. *-ta* 1 .. [10. sor] (fn in-vel:) egy öreg lovag .. vállalta föl, a hölgyet kisérni. (RH/6 : 247)

fönn .. **fönn** 71, **fön** 1 .. **1.** [9. sor] törlendő: 4 : 80 .. **d)** [6. sor] voltál-e már fön a padláson? (HKöt/4 : 80)

fösvény mn **5** .. **1.** [3. sor] + 3 : 327

francia .. **II. 4.** [3. sor] török ɔ: törökök

Frigyes tulfn **8** | .. *-hez* 4 .. [1. sor] + 5 : 20

[friss] .. **3. a)** [5. sor] *többé* ɔ: *több*

fúj .. **4. b)** *szél* ɔ: *szélvész*

fuldokol tn ige **4** .. **fuldokolva** 1. hat in 2 — [3. sor] *(ráértés:) a gyönyör →tengerében ~* 5 : 20

[fullad] tn ige .. **[fulladni]** fn in: **fúladni** 1, **fuladni** 1 .. *(tőism:) →fullaszt — ~* 4 : 53

[fullaszt] ts ige: **fulaszt 1** | *-otta* 1
'okozza, hogy vmibe fulladjon': *vmibe ~: (tőism)* azt álmodtam, hogy én vagyok az az angol herceg .. [akiről] csak annyit tudok .. hogy testvére őtet egy kád malváziai

borba fulasztotta. Ugy-e fölséges álom? malváziai borba fuladni (HKöt/4 : 53)

furkósbot fn **3** | .. *-okra* .. [3. sor] + 5 : 20

fut ige **180** | 109 .. *-ott* 28, .. *-na* 2 .. **3.** [40. sor] *(tőism, ism)* a gyáva török sereg .. hátat fordít és futásnak ered, Futott, futott s talán mostanság is futna, Hogyha a huszárok el nem érték volna. (JV/1 : 197)

futás fn **17** | .. *-nak* 2 .. **3.** [5. sor] *(szókapcs, tőism:)* ~*nak ered* — *fut*← 1 : 197

fű fn **50** | *-Ø* 9 (b 2) .. **1. b)** [5. sor] + 2 : 390

függ tn ige **96** | .. függni fn in 3 | *-eni* 2 .. **6.** [5. sor] + 5 : 21

fül .. **1.** [33. sor] szemével o: szemeivel .. **a)** [1153/b. 8. sor] ~*énél fogva húzza* v. *viszi*

[fülemülemadár] fn .. **2** .. + uo.

fürdik .. **fürödve** .. **3.** [2. sor] Szülőink o: Szüleink

fűszerez ts ige **4** | 2; **fűszerez 1, füszerez 1**: *-te* 1; *-ők* 1 .. **1.** [2. sor] *(gúny, hsl:)* →*nadragulyával* ~ 1 : 130

fűz[1] ts ige

fűz[2] fn **1** | *-ek* 1
'fűzfa': Rábát sürüen zöldellő fűzek övedzik (5/3 : 352)

Az első kötet főbb számadatai

	A, Á	B	C	CS	D	E, É	F	Összes
Önálló szócikk	1 118	1 371		425		1 932	1 467	6 936
Utaló szócikk		51	63			86	218	537
Alcímszó	161					627	381	1 592
Feldolgozott adat	54 399	13 223	885	6004	7292	46 176	17 565	145 545

II. kötet

gazduram .. **gazd'uram 3, gazd' uram 3** .. **1.** [9. sor] gazd'uram o: gazd' uram .. **2.** [2. sor] gazd'uram o: gazd' uram

gerjeszt ts ige **21** | .. *-ék* 2 .. **1.** [23/a, 5. sor] →*véleményt* ~ 6 : 261

Golgota tulfn **2** | *-n* .. + 4 : 42

gond .. **3.** [27/b. 5. sor] 434 o: 435

gyalázás .. [4. sor] 5 : 10 o: 5 : 101

gyalázatos .. **gyalázatosan** .. **I. 1.** [5. sor] →*szemtelenül* o: →*nemtelenül*

gyanú .. **1.** [38. sor] (TH/6 : 182) o: (TH/4 : 182)

gyáva mn és fn **92 I.** mn 72 | 58: *-Ø* 45 .. **1.** [29. sor] ~ *török*← *sereg* 1 : 197

gyermek fn **353** | .. *-inket* 2 .. **1.** [6. sor] + 3 : 208 .. **a)** [66/a, 2. sor] 3 : 366 o: 4 : 366

gyilkolás fn **4** | *-tól* 1 .. [5. sor] + 4 : 85

gyors mn **278** .. **gyorsan hat 205** | *-an* 202 .. **2.** .. + 4 : 39

gyönyörködik .. *-ni fognak* o: *-ni fognak*

H. fn **10** .. *B)* **1.** 'Huszt': ~ *Jancsi* v. *János* .. [5. sor] Hogy híják önt? — H. János (uo.)

hadd hsz **200** .. **2.** [8. sor] (+19) o: (+20)

hajlék fn **15** | **hajlék** 13 .. *-ában* 2 .. [6. sor] + 3 : 244

halál fn **362** | .. *-t* 40 .. **1.** [128/b, ut. sor] + 1 : 319

hall .. **1. a)** [3. sor] *(szókapcs, túlz)* o: Sz:

hallgat .. **1. c)** [4. sor] (RH/5 : o: (RH/6 :

hang .. **2.** [11. sor] 6 : 326 o: 6 : 323

hány[2] kérdő nm **52 I.** mn-i **41 1.** [15. sor] *(párh:)* ~ *?* — *sehány*← 4 : 30 .. [18. sor] + 5 : 174, 250

haraszt fn **5** | *-Ø* 4

[harmadíziglen] .. [5. sor] 4 : 12) ɔ: 4 : 13)

három számn **248** .. **II.** fn-i 38 | 17: *-Ø* 12 (b 1) .. *hármat* 1 .. **2. a)** 'a számsor első három száma': Jancsi, szóltam inasomhoz, olvass hármat. (HKöt/4 : 30) — **b)** (jelzőként) ~ *szám* .. **III.** msz-ként — (vezényszó) *egy,* →*kettő,* ~*!* 4 : 31

[háromszínű] mn: **háromszinű 5** .. **1.** .. + 3 : 45

hát[1] fn **74** | .. *-at* 10 .. **3.** [30. sor] + 1 : 197

hátrafelé .. **2.** [2. sor] *(kép)* ɔ: Szh

hátravan tn ige **23** .. *-Ø* 15 .. **3.** [6. sor] + 3 : 207

haza[1] fn **465** | .. *-m* 90 .. **1.** [207/a, 30. sor] *kedves -m* 3 : 207 [206/b. 10. sor] *-ja* →*ege alatt* 2 : 342 [át a 208/b. 2. sorának végére]

[Hellasz] .. (512/2 : 81) ɔ: (512/2 : 87)

hely .. **2.** [223/b. alulról 5. sor] 4 : 123 ɔ: 4 : 124

henger .. [1. sor] (nehezék) ɔ: ; *(ford)* csiga': .. [2. sor] henger [pulley]

[hetyke] .. [hetykén] hat: **hegykén 2**

hiába .. **I. 2.** [22. sor] ~ *van* v. *nincs* 1 : 64; 2 : 162; 3 : *317; 6 : 109 *(ism)* Hiába, Bécs, hiába van gazságod .. állani fog Magyarhon (813/3 : 185)

hirdet .. **1.** [11. sor] 6 : 181 ɔ: 4 : 181

hisz[1] ige **502** | 442 .. *-el* 35 .. **1.** [49. sor] + 4 : 30

hisz[2] .. **I. 1.** [7. sor] →*ugysincs* ɔ: *úgy sincs*

hó[1] fn **64** | hó 63 .. *-Ø* 46 .. *-ban* 2 .. **2.** [5. sor] + 4 : 29, 30

hogyan hsz **59 I.** kérdő 56 **1.** [4. sor] + 4 : 30

hogyha ksz **159** | 154 .. **1. b)** [6. sor] (+23) ɔ: (+24)

homonna ɔ: Homonna

hoz ts ige **297** | .. *-ának* 3 .. **9.** .. *pusztulást* ~ *vmire* 1 : 325

hölgy .. **1.** [315/b, 15. sor] *közművesek* ɔ: *kézművesek* **4.** [8. sor] 6 : 166 ɔ: 4 : 166

hős .. **hősleg** .. 5 : 253 ɔ: 4 : 253

[huszonnégy-huszonöt] .. [ut. sor] 6 : 164 ɔ: 4 : 164

idáig hsz **9 1.** [3. sor] + 4 : 29

idevaló .. **I.** mn **6** | **idevaló 3, ide való 3**

idő fn **778** .. *-i* 1 .. **6.** [345/b. 30. sor] →*régi jó* v. *szép* ~*(kben)* 4 : 68; ɔ: →*régi (jó* v. *szép)* ~*(kben)* 1 : 320; 4 : 68; stb.

igaz mn és fn **357 I.** mn 265 | 264 .. **8.** [16. sor] + 4 : 40

igen[2] msz, hsz és fn **336 I.** msz 324 .. **2.** [8. sor] + 4 : 29

így hsz és ksz **803 I.** hsz 638 | **így** 289 **(Így** 6), **igy** 349 **(Igy** 188) **1.** [8. sor] (+22) ɔ: (+24) .. **5.** [12. sor] (+6) ɔ: (+7) .. [27. sor] + 3 : 130

inas fn **13** | .. *-omhoz* 1 .. **2.** [7. sor] + 4 : 30

indulatos mn **5** | 3 .. **indulatosan** hat 2 — **a)** [3. sor] *(megszem)* haragos zúgó szél .. kergeti ⟨SzJN: indulattal⟩ indulatosan a környező felhőket (P 177/5 : 172, 249)

[írnok] .. **1.** [2. sor] Uradalmi ɔ: Urodalmi

írósvaj .. [2. sor] *(hsl)* ɔ: Szh

isten fn **1177** | **isten** 1176 .. *-Ø* 836 (b 124) .. **2.** [417/a, alulról 2. sor] ~ *fia* 4 : 42 .. **5.** [421/a, 14. sor] (+8) ɔ: (+9)

istenadta mn és fn **15 I.** mn 9 .. **1. b)** [4. sor] *egész* ~ *nap* 6 : 400

itt hsz **1112** .. **2.** [12. sor] + 4 : 30

János tulfn **252** | *-Ø* 189 .. **9. b)** [2—3. sor] *költeményeim .. **22.** →*H.* ~ 5 : 29

jelen .. **III.** [15. sor] 80, 122, 171 ɔ: 80, 122; 6 : 171

jóakaró mn és fn **8 I.** mn 4 | 3 .. [4. sor ~ *szem* v. *tekintet* 6 : 6, 38

jobban .. **1. a)** [469/b, 5. sor] 6 : 180(3×) ɔ: 6 : 180(2×), 181

jog fn **100** | .. *-om* 13, *-od* 2 .. **3.** [22. sor] + 4 : 29(2×), 30

jóllehet ksz

jut tn ige **279** | 266 .. *-ott* 95, *-ottunk* 1 .. **3.** [12. sor] *oda* ~ ld. **[odajut]** ɔ: *oda* ~ *vki* v. *a dolog* 'az a szomorú helyzet áll elő': Oda jutottunk már, Hogy csak titkon lehet Tégedet érezni, Szent hazaszeretet! (795/3 : 93) + 4 : 120

kard fn 310 | .. *-ot* 53, *-okat* 5, .. *-unkat* 1, .. *-jával* 5 .. **1.** [512/a, 37. sor] 4 : 287 ɔ: 4 : 387; .. [512/a, 48. sor] + 4 : 29(2×) .. [512/b, 1. sor] ~*ját leoldozza, vki előtt* →*lerakja* v. *vki lábához teszi* 3 : 207, 208 .. **1. c)** [3. sor] *(párh:)* ~ — *toll* 3 : 232

kedves mn és fn **582** | **I.** mn 342 | 340: -Ø 319 .. **3.** [28. sor] ~ *hazám* 3 : 207 .. **II.** fn 240 | .. *-t* 5 .. **1. c)** [5. sor] *(párh)* az élet Őt, a szépet, Őt, a kedvest, elvesztette. (279/1 : 257)

kell .. **I. 2.** [543/a, 11. sor] 6 : 407 ɔ: 6 : 406 .. **4. b)** [11. sor] 163 ɔ: 164

Kendi .. [1. sor] ~ *Gábor* 'Kende G. .. Thököly párthíve'

képtelen mn 8 | -Ø 6 .. **1.** [7. sor] + 3 : 232

[kerepel] .. **kereplő** ɔ: **kerepelő**

keres ts ige **211** | 175 .. *-nek* 7 .. **1. c)** [5. sor] törlendő: [verscím is]

kész mn **165** | 119: -Ø 95 .. **5.** [14. sor] + 4 : 30

kettő számn **171**
I. fn-i 170 | 111 [stb.]
II. msz-ként 1 (vezényszóként:) Jancsi olvasni kezdett: — Egy ... — Kettő ... — Három! ... Egy pisztoly csattant, a másik durrant. (HKöt/4 : 31)
ketten hat 59 — **I. 2.** [13. sor] (+12) ɔ: (+14)

kettős mn 25 | 22 **1.** [5. sor] + 6 : 21

kevés .. **1.** [607/b, 23. sor] 146(3×) ɔ: 146(2×)

kéz fn **375** | .. *keze* 55 .. *kezemből* 7 .. **1.** [6. sor] (+66) ɔ: (+67) .. [610/a, 1. sor így:] 4 : 29, 31, 64; 6 : 434

kezecske .. *-d* 1

kicsiny mn és fn **81 I.** mn 78 | **kicsiny** 73, **kicsíny** 4, .. -Ø 70, .. **2.** [3. sor] + 3 : 207

kiír ts ige **3** | 2: *-nám* 1 | *-jam* 1 .. [4. sor] **a)** 'írásban megnevez': Tábornok úr .. Kiírnám önt itt név szerint, de .. Nem fogom önt megörökíteni. (853/3 : 232)

kín .. **2.** [alulról 16. sor] 6 : 61 ɔ: 6 : 60

kipótol ts ige **5** .. **kipótolni** fn in 2 — **1.** szivem .. megállt egy pillanatra .. aztán, mintha ki akarta volna pótolni, a mit elmulasztott, gyorsan kezdett verni. (HKöt/4 : 39)

király fn **468** | **király** 465 .. *-hoz* 8 .. **1. a)** [8. sor] *(páros kif:) királyné és* ~ 4 : 182 *(hármas kif:)*

királyné .. *-nak* 3 (b 1) ~ *-nek* 1

Kis tulfn **12**

kissé hsz **194** .. **2.** [11. sor] + 4 : 29

kivesz ts ige **28** | 27: .. *kivette* 8 .. **1.** [10. sor] + 4 : 29

Komló .. 'egykori pesti vendéglő és kerthelyiség a mai Városház utcában'

kong .. **1.** [5. sor] törlendő: *(ford)*

kő[2] .. **1. a)** [14. sor] *(me)* ɔ: *(met)*

költő .. **1.** [750/b, 14. sor] 5 : 516 ɔ: 7 : 516

könyv .. **4.** [10. sor] (221/1 : 117) ɔ: (221/1 : 177)

körülötte .. **16** | .. *-e* 9. .. **1.** [8. sor] + 4 : 42

követ[1] .. **4.** [779/b] **a)** ɔ: **b)** .. **b)** ɔ: **c)**

közéje szragos hsz **28** | .. *-jök* 10 **1.** [2. sor] Éjszaka, zsiványok .. ez nem tréfadolog. De .. [Jancsi] közéjök nagy bátran belépe. (JV/1 : 188)

közel hsz, fn és mn **185 I.** hsz 146 | .. *-ebb* 49 .. **2.** [11. sor] + 4 : 30(2×)

kucsma .. -Ø 3: *-m* 1 .. *-ikat* 1; *-don* 1

láb fn **203** | .. *-ához* 1 .. **1. a)** [824/b, 40. sor] *vki* ~*ához teszi kardját* 3 : 207

Lajos tulfn **25** | -Ø 17 (b 2); .. **13.** [1. sor] törlendő: 3 : 245

Lartius tulfn **20** .. [5. sor] (+7)

lát ige **1694** | 1483: .. *-om* 121 .. **6.** [5. sor] (+16) ɔ: (+17) .. [853/b, ut. sor] vö. **nem-látva**

leány fn **555** | **leány** .. *-Ø* 259 .. **1. a)** [262/b, 22. sor] + 1 : 202

[leányi] mn: **lyányi 3**
1. 'leányhoz tartozó': A lyányi szív csalárd folyó (450/2 : 31)
2. 'leányhoz illő': [stb]

Ledionas tulfn **1**
(tréf szóferdítés részeg beszédének utánzására) 'Leónidasz, a görögök vezére a thermopülai csatában': *(párh:) →therpomyléi — ~ — Sex ... Rex ... Xerxes* 1 : 64

leesz ts ige **3** | .. *leegye* 1 .. [5. sor] — **a)** (átv) '(rozsda) lerág vmit': *rozsda ~i*, ill. *→lerágja* 2 : 68. 366

legény .. **5.** [13. sor] 4 : 48 ɔ: 7 : 48

legvége ff-ú szragos fn **4** | *-n* 2 .. [3. sor] + 6 : 175

lehajlik .. **lehajló** .. **1.** [2. sor] törlendő: 3 : 230 [a sor végére] *(jelzőátvetés)* csendes szép magány Mélyen lehajló völgynek zöld ölén (851/3 : 230)

lehet .. **308** .. **II.** 308 | .. *-ett* 43 .. **2. a)** [10. sor] + 6 : 306

lélegzet .. **2. a)** [8. sor] *egy ~te* ɔ: *egy ~tel*

lélek .. **4.** [12. sor] 2 : 324 ɔ: 2 : 342

lépés fn **73** | .. *-ről* 2 .. **2.** [7. sor] + 4 : 30

lesz tn ige **3095** | 2823; **lesz** 2821 .. *leszen* 39 .. **2. a)** [6. sor] (JV/1 : 201) ɔ: (JV/1 : 207) .. **6.** [929/a, 26. sor] *szerencsétlensége ~ vkihez* 3 : 232

letesz .. **letenni** .. **4.** [3. sor] (Cor/4 : 300) ɔ: (Cor/4 : 330)

levegő .. **1.** [alulról 7. sor] *nem szív többé* ɔ: *nem szív több*

lóhere fn **2** | *-t* 2

lop .. **1.** [17. sor] 2 : 152, 155 ɔ: 3 : 152, 155

[lóút] fn: **ló ut 1**

lovacska .. *-m* 1

lő ige **24** | 19 .. **lőni** fn in 5 | *-ni* 4 .. **1. a)** Nálam nincs pisztoly .. én nem tudok lőni (HKöt/4 : 30); *vmire ~ni* [stb.]

magas mn és fn **257** .. **I.** mn 195 .. **4.** .. [alulról 5. sorba] *lélek ~ röpülése* 3 : 198

magyargyűlölő mn 1

mahagonifuvola fn 1

majd[1] hsz **628** | **majd** 627 .. *A)* **1. f)** [8. sor] + 4 : 30

[máris] hsz: **már is** 17 .. — **a)** [8. sor] + 4 : 29

másik nm **259** .. **II.** fn-i 179 | *-Ø* 89 .. **2.** [12. sor] (+10) ɔ: (+12)

megérkezik tn ige **50** | 49: .. *-ett* 17 .. **1. a)** [7. sor] (+6) ɔ: (+7)

megfontol ts ige **15** | 10: *-om* 2, *-juk* 1 .. [6. sor] + 1 : 188

meggyilkolt .. **I.** 1. mn in ɔ: 2. mn in

[meggyújt] .. **[meggyújtván]** 2. mn in ɔ: 2. hat in

meghal tn ige **327** | 265: .. *-unk* 17 .. **1.** [6. sor] (+85) ɔ: (+86) .. **meghalva** 1. mn in ɔ: 1. hat in

mégis ksz és hsz **291** .. **II.** hsz 71 | **mégis** 17, **mégis** 54 .. **3.** [5. sor] + 4 : 30

megkorbácsol .. **megkorbácsolt** 2. mn in

meglátogat .. **meglátogatva** 1. hat in 1

megment ts ige **70** | 52: .. *-sen* **2. b)** *~ vmitől vkit* 'megakadályozza vmely bűn elkövetésében': Utósó barátom, János, tán csak azért élt eddig, hogy a gyilkolástól megmentsen (HKöt/4 : 85)

megörökít ts ige **1** | *-eni fogom* 1
'vki hírnevét maradandóvá teszi': Tábornok úr .. a mit Saját kardjával tenni képtelen, Tollammal tenni én nem akarom, Nem fogom önt megörökíteni (853/3 : 232)

megparancsol ts ige **10** | 9: *-ták* 1;

megsebesít .. **megsebesítve** 2. hat in ɔ: 1. hat in

megszeg .. [18. sor] (L 167/7 : 8) ɔ: (L 167/7 : 87)

[megszelídül] .. **meg szelidül**

megtántoríthatatlan mn 1 | *-t* 1 'megingathatatlan': *(páros kif:)* →*szeplőtelen s* ~ 2 : 120

megun ts ige 41 | 34; **megun** 30, **megún** 4 .. *-tad* 1 .. 2. [6. sor] 4 : 30;

megvizsgál .. *-ták* ɔ: *-ák*

megy tn ige 1046 | 952; .. *ment* 189 .. 1. [1177/b, 17. sor] + 3 : 308

méh[2] fn 10 | *-e* 1 | *-ét* 1;

mell fn 46 | .. *-ét* 4 .. 1. [6—7. sor] + 4 : 30

mellől nu 7 1. 'vki v. vmi mellett (1.) levő helyről': .. *egymás* ~ 4 : 30(2×)

méltóztatik tn ige

menyasszony .. 1. [22. sor] menyasszony ɔ: mennyasszony

menny [1211/b, 1. sor] ɔ: **mennyi** nm 88

messzekéklő .. [4. sor] (549/2 : 210) ɔ: (549/2 : 120)

mi[2] nm 2515 I. kérdő 1499 .. A) 1. b) [6. sor] + 4 : 53 .. c) [23. sor] + 4 : 53 .. 5. a) [5. sor] + 4 : 30(2×) .. b) [4. sor] + 4 : 30 .. D) *-t* ragos kérdő hsz-ként 91 .. 2. [1. sor] (függő kérdésben:) [Ternyei] észre látszott venni, mit mosolygok (HKöt/4 : 29) .. IV. 2. [10. sor] + 6 : 251, 423 a 8. sorba.

mihelyt .. 1. [7. sor] (+62) ɔ: (+61) .. 2. [3. sor így:] .. ha': én ismerem e .. hölgyet, s mihelyt őt megsebzeném, bizonyára nem panaszkodnék (KH/6 : 19); (fm-i utalószóval) [stb.]

Miklós tulfn 11 | -Ø 9 (b 2) .. *A)* .. 7. →*Zrínyi* ~ 3 : 98; 5 : 152

mind nm, hsz és ksz 403 I. ált nm 342 .. B) mn-i 154 .. 2. [4. sor] (+67) ɔ: (+69)

minden nm és fn 1504 I. ált nm 1502 .. B) fn-i 452 | -Ø 177 .. *-ed* 2 ~ *[-ed]* 1 .. *-re* 20 .. 4. [1272/a, 8. sor] + 4 : 30

mindenesetre hsz 31 | **mindenesetre** 11 .. 2. [6. sor] (+5) ɔ: (+6)

mint[2] .. 4. d) [1293/b, így:] (fordított *hsl*-ban, amelyben a fm tartalmazza a hasonlót, a mm a hasonlítottat)

mintha .. 1. [30. sor] 7 : 153 ɔ: 7 : 135

m. k. röv 5 | m. k. 3, .. + 7 : 205

mogorva .. 1. [5. sor] + 2 : 136; .. [10. sor] törlendő: 2 : 136

mond ige 1743 .. **mondani** fn in 112 | *-ani* 78 .. 1. [1313/a, 25. sor] + 4 : 29

Montfort tulfn 153 | -Ø 136 .. 1. [8. sor]+ 6 : 219

mosolyog ige 162 | 93, **mosoly(o)g** 90, .. *lygok* 2 .. 2. [végére] | *(-t* ragos hatval; *ism)* Én megvetőleg mosolyogtam rá; [Ternyei] észre látszott venni, mit mosolygok (HKöt/4 : 29)

mostanság hsz 3 .. + 1 : 197

A szótár szerkesztői hálás köszönetet mondanak N. Horton Smith nottinghami professzor úrnak a középkori angliai helyneveket illető, értékes, pontos helyismeretet tükröző tájékoztatásáért.

A második kötet főbb adatai

	G	GY	H	I, Í	J	K	L	LY	M	Összes
Önálló szócikk							935		8 019	8 030
Utaló szócikk							46			366
Alcímszó										
Feldolgozott adat	3418	2870	31 156	15 452	6966	30 134	15 475		51 011	156 496

A szótár főbb számadatai

	Önálló szócikk	Alcímszó	Utaló szócikk	Feldolgozott adat
A, Á	1 118	161	52	54 399
B	1 371	282	51	13 223
C	173	12	63	885
CS	425	65	27	6 004
D	450	64	626	7 292
E, É	1 932	627	86	46 176
F	1 467	381	218	17 565
G	323	48	14	3 418
GY	271	64	14	2 870
H	1 338	255	60	31 156
I, Í	519	123	29	15 452
J	305	44	16	6 966
K	2 318	574	90	30 135
L	935	226	46	15 475
LY	2	—	10	14
M	2 017	653	87	51 011
N	530	53	22	20 752
NY	204	65	3	2 057
O, Ó	388	67	36	7 042
Ö, Ő	420	105	13	7 398
P	819	75	67	7 031
Q	6	—	1	6
R	660	148	27	8 078
S	617	95	84	19 725
SZ	1 131	211	40	19 171
T	1 224	266	42	20 180
TY	8	—	1	19
U, Ú	218	40	9	6 230
Ü, Ű	106	34	—	1 415
V	1 176	267	39	25 311
W	32	—	4	115
X	5	—	—	6
Y	5	—	—	21
Z	148	28	10	1 136
ZS	58	5	3	305
Összesen	22 719	5120	1890	448 309

FÜGGELÉK

A PETŐFI ÖSSZES MŰVEIBEN LEGTÖBBSZÖR ELŐFORDULÓ SZAVAK JEGYZÉKE

sorszám	*címszó*	*adatok száma*	*sorszám*	címszó	adatok *száma*
1.	a[2] (névelő)	30 501	56.	ön	943
	s	10 186		szem	892
	nem	7 787		ott	890
	van	7 504		akar	880
5.	hogy[2] (kötőszó)	6 230	60.	kéz	875
	és	4 664		volna (segédige)	856
	de	3 661		midőn	852
	az[1] (névmás)	3 343		-e (kérdőszó)	830
	is	3 287		áll[1] (ige)	829
10.	ha	3 115	65.	barát[1]	825
	lesz	3 095		így	803
	mely	2 928		szó	797
	ki[1] (névmás)	2 781		világ	793
	mint[2] (kötőszó)	2 678		talán	780
15.	ez	2 667	70.	idő	778
	ő	2 607		más	777
	e[2] (névmás)	2 601		élet	758
	én	2 548		hol	729
	csak	2 526		ad	722
20.	mi[2] (kérdő-vonatk. névmás)	2 515	75.	ó(h)	709
				kis	694
	egy[2] (névelő)	2 157		lélek	690
	még	1 941		sok	678
	már	1 805		Hugó	662
	mond	1 743	80.	hanem	658
25.	mert	1 725		két	654
	lát	1 694		nap[2] (időegység)	645
	most	1 691		nincs	644
	maga[1] (visszaható)	1 641		felel	633
	oly	1 561	85.	majd	628
30.	tud	1 552		tart	626
	jó	1 518		föld	622
	minden	1 504		hall	615
	sem	1 481		beszél	597
	neki	1 450	90.	hát[2] (hsz, ksz, msz)	587
35.	úgy	1 370	91—2.	Pest	582
	szól	1 344	„ „	kedves	582
	nagy	1 340		míg	564
	egy[1] (számnév stb.)	1 313	94—5.	leány	555
	kell	1 282	„ „	több	555
40.	szép	1 281		hozzá	547
	vagy	1 278		ami	546
	ember	1 260		engem	541
	szív[2] (főnév)	1 224	99—100.	fej[2] (fn)	540
	isten	1 177	„ „	azon[1] (ragtalan névmás)	540
45.	fog[2] (segédige)	1 156		aztán	536
	te	1 117		arc	535
	itt	1 112		olyan	528
	tesz	1 099		aki	527
	ne	1 086	105.	miért	515
50.	vele	1 050		szerelem	510
	megy	1 046	107—8.	hisz[1] (ige)	502
	rá	1 027	„ „	út	502
	úr	997		ég[2] (fn)	501
	jön	983	110.	igen[1] ('nagyon')	498
55.	szeret	979		azért	493

sorszám	címszó	adatok száma
112.	magyar	490
	levél	487
	semmi	484
115.	egész	481
	valami	480
	gondol	473
	alatt	471
119—20.	király	468
„ „	ismét	468
121—22.	haza[1] (fn)	465
„ „	egyik	465
	tőle	464
	akkor	463
125.	után	462
	fia	461
	jár	460
	Ashby	457
	első	456
130.	benne	454
	szegény	451
	marad	448
	név	446
	gróf	445
135.	előtt	432
136—8.	néz	428
„ „	dolog	428
„ „	Monthermer	428
139—40.	között	427
„ „	pedig	427
	éppen	426
142—4.	ír[1] (ige)	422
„ „	kér	422
„ „	ily	422
145.	férfi	421
	hely	420
	tehát	417
	él[1] (ige)	415
	mint[1] (hsz, ksz)	410
150.	nép	406
151—2.	vesz	403
„ „	mind	403
153—4.	vár[1] (ige)	395
„ „	hang	395
155.	mindig	394
	válaszol	393
	néhány	392
	mintha	388
	ló	386
160.	rajta	376
	hosszú	367
	talál	366
	amint	365
	halál	362
165—6.	ér[1] (ige)	358
„ „	pillanat	358
167—8.	igaz	356
„ „	hölgy	356
	nap[1] (égitest)	355
170.	gyermek	353
	öreg	347

sorszám	címszó	adatok száma
172.	édes	344
173—4.	hagy	342
„ „	fiatal	342
175.	leányka	341
	Lucy	340
	óra	339
	igen[2] (mondatszó stb.)	336
179—80.	vér	333
„ „	Richárd	333
181—2.	ül[1]	330
„ „	nemes	330
	meghal	327
	hír	326
185.	szabad	325
186—7.	ifjú	324
„ „	rossz	324
	ház	323
189—90.	elhagy	322
„ „	virág	322
„ „	annyi	322
	kebel	321
	végre	320
	téged	319
195—6.	kard	310
„ „	szolga	310
	szent	309
198—9.	egymás	308
„ „	lehet	308
200.	kérd	307
201—2.	mi[1] (szem. névmás)	306
„ „	mikor	306
	által	305
204—5.	ész	304
„ „	Petőfi	304
	atya	303
207—9.	ismer	302
„ „	látszik	302
„ „	hogy[1] (hsz)	302
210.	sír[2] (fn)	301
211—2.	bor	299
„ „	vég	299
213.	többé	298
	hoz	297
215—6.	szoba	296
„ „	noha	296
	senki	295
	ajtó	292
219—21.	boldog	291
„ „	előtte	291
„ „	mégis	291
	asszony	290
223—4.	megáll	286
„ „	miután	286
225.	öröm	285
	év	284
	könny	281
	jut	279
	gyors	278
230.	új	277
	elég[2] (mn, hsz, fn)	276

sorszám	címszó	adatok száma
232.	kap	275
233—4.	Edvárd	272
„ „	egyszer	272
235.	rész	270
236—7.	fiú	267
„ „	gondolat	267
	mylord	266
239—40.	anya	264
„ „	érez	264
	fa	262
242—3.	ti	261
„ „	ma	261
244—5.	kezd	259
„ „	mély	259
246—8.	másik	259
„ „	magas	258
„ „	inkább	258
	ilyen	254
250.	amely	253
251.	János	252
	nélkül	251
253—4.	visz	250
„ „	város	250
255—9.	kíván	248
„ „	ajak	248
„ „	sors	248
„ „	három	248
„ „	előbb	248
260.	azonban	247
261—3.	éj	246
„ „	kar[1] (testrész)	246
„ „	tovább	246
	milyen	245
265.	csillag	244
	nagyon	242
	jobban	237
	vers	236
269—70.	megmond	235
„ „	álom	235
	mer[1] ('van bátorsága')	234
272—4.	hallgat	233
„ „	nemzet	233
„ „	soha	233
275—6.	kiált	231
„ „	fél[1] (ige)	231
277—8.	elmegy	230
„ „	történik	230
	herceg	229
	annak	227
281—2.	fekszik	223
„ „	ezen[1] (ragtalan)	223
	szabadság	221
	erdő	219
285—8.	Sándor	217
„ „	nő[2] (fn)	217
„ „	tekintet	217
„ „	arra	217
	jól	216
290—2.	bír	214
„ „	szükség	214
290—2.	érte	214
	bátya	212
294—5.	keres	211
„ „	ide	211
	feleség	210
	sötét	209
	férj	208
299—300.	kép	207
„ „	ok	207
301—3.	remény	207
„ „	saját	207
„ „	felé	207
	mellett	206
305.	kedv	204
306—8.	apa	203
„ „	láb	203
„ „	lord	203
309—10.	folytat	202
„ „	nála	202
	ugyan	202
	tetszik	201
313—4.	beszéd	200
„ „	hadd	200
315—6.	követ[1] (ige)	199
„ „	Alured	199
	erő	198
318—9.	mily	197
„ „	egészen	197
320.	drága	196
	perc	195
	Robin	194
	dal	193
324—5.	könnyű	191
„ „	nemsokára	191
326—8.	tett	190
„ „	ellen[1] (névutó)	190
„ „	hova	190
	sohasem	187
330.	este	186
331—5.	száll	185
„ „	esik	185
„ „	tekint	185
„ „	közel	185
„ „	egykor	185
336—40.	lép[1] (ige)	183
„ „	pénz	183
„ „	hideg	183
„ „	bár	183
„ „	fél[2] (fn, mn, számn)	183
341—2.	iszik	182
„ „	hisz[2] (hsz, ksz)	182
	küld	181
344—7.	fut	180
„ „	alszik	180
„ „	boldogság	180
„ „	nézve	180
348—9.	oldal	179
„ „	csendes	179
350.	utolsó	178
351—3.	eddig	177

sorszám	címszó	adatok száma
351—3.	minthogy	177
„ „	el	177
354—6.	vet	176
„ „	bizonyos	176
„ „	erős	176
357—8.	vidám	175
„ „	együtt	175
359—60.	ország	174
„ „	ah	174
361—2.	holnap	173
„ „	kevés	173
363—4.	legény	172
„ „	fölött	172
365—6.	kettő	171
„ „	régi	171
367—71.	meglát	170
„ „	észrevesz	170
„ „	falu	170
„ „	legalább	170
„ „	számára	170
372—3.	sereg	169
„ „	ama	169
374—5.	rövid	168
„ „	távol	168
376—7.	sír[1] (ige)	167
„ „	jer	167
378—9.	ablak	166
„ „	lovag	166
380—2.	elmond	165
„ „	kész	165
„ „	valóban	165
383—6.	asztal	164
„ „	tenger	164
„ „	messze	164
„ „	kissé	164
	mutat	163
	mosolyog	162
389—92.	baj	161
„ „	ruha	161
„ „	különös	161
„ „	ekkor	161
393—4.	vár[2] (fn)	160
„ „	szomorú	160
395—9.	sugár	159
„ „	róla	159
„ „	hogyha	159
„ „	többi	159
„ „	hiszen	159
400.	tűz[2] (fn)	158
401.	különben	157
	második	155
403—6.	találkozik	154
„ „	szerető	154
„ „	magában	154
„ „	utána	154
407—9.	Montfort	153
„ „	reggel	153
„ „	mielőtt	153
410.	belőle	152
411—5.	ért	151

sorszám	címszó	adatok száma
411—5.	katona	151
„ „	vad	151
„ „	föl[1] (hsz, ik)	151
„ „	sőt	151
	eljön	150
417—9.	költő	149
„ „	olvas	149
„ „	tölt	149
420—2.	vezet	148
„ „	terem[1] (ige)	148
„ „	tiszta	148
423—6.	puszta	147
„ „	ellen[2] (fn)	147
„ „	homlok	147
„ „	fényes	147
427—8.	remél	146
„ „	szinte	146
	rögtön	145
430—3.	hiába	144
„ „	újra	144
„ „	azonnal	144
„ „	először	144
434—6.	közeledik	143
„ „	bele	143
„ „	egyéb	143
437—41.	bú	142
„ „	felhő	142
„ „	fájdalom	142
„ „	jelenés	142
„ „	halk	142
442—4.	polgár	141
„ „	óta	141
„ „	hejh	141
445—7.	pohár	140
„ „	szél[1] (légáramlás)	140
„ „	Katica	140
448—52.	seb	139
„ „	fény	139
„ „	ellenség	139
„ „	egyedül	139
„ „	gyakran	139
453—7.	vitéz	138
„ „	madár	138
„ „	bánat	138
„ „	alig	138
„ „	hah	138
458—60.	fegyver	137
„ „	tavasz	137
„ „	se[2] (tagadó)	137
461—3.	társ	136
„ „	víz	136
„ „	hív[1] (ige)	136
464—7.	fogad	135
„ „	öcs	135
„ „	mindjárt	135
„ „	való	135
468—74.	használ	134
„ „	ördög	134
„ „	fül	134
„ „	lakik	134

sorszám	címszó	adatok száma
468—74.	terem[2] (fn)	134
„ „	fehér	134
„ „	erre	134
475.	szerint	133
476—7.	nehéz	132
„ „	vén	132
478—81.	kapu	131
„ „	visel	131
„ „	no	131
„ „	éjjel	131
482—4.	fekete	130
„ „	hegy[1] ('magaslat')	130
„ „	munka	130
485—8.	megöl	129
„ „	addig	129
„ „	mód	129
„ „	közötte	129
489—90.	közép	128
„ „	egyetlen	128
491—3.	szerencse	127
„ „	becsület	127
„ „	ezer	127
494—6.	köszön	126
„ „	kor	126
„ „	anélkül	126
497—501.	siet	125
„ „	sor	125
„ „	kutya	125
(500.)	miként	125
497—501.	oda	125
502—4.	ennek	124
„ „	meg[1] (kötőszó)	124
„ „	mindazáltal	124
505—6.	pap	123
„ „	mellette	123
507—9.	harag	122
„ „	természet	122
„ „	múlt	122
510—7.	visszatér	121
„ „	nevez	121
„ „	zaj	121
„ „	dicső	121
„ „	meleg	121
„ „	derék[2] (mn)	121
„ „	szíves	121
„ „	enyém	121
518—9.	szomszéd	120
„ „	sir (angol)	120
520—2.	elvesz	119
„ „	csók	119
„ „	száz	119
523—7.	rokon	118
„ „	csata	118
„ „	béke	118
„ „	mire	118
„ „	mintegy	118
528—34.	nyak	117
„ „	esztendő	117
„ „	ügy	117
„ „	igazság	117
528—34.	vezér	117
„ „	indul	117
„ „	enged	117
535—8.	szolgál	116
„ „	lovagol	116
„ „	bánt	116
„ „	harc	116
539—43.	arany	115
„ „	kincs	115
„ „	ég[1] (ige)	115
„ „	fölkel	115
„ „	reszket	115
544.	alá	114
545—51.	megvall	113
„ „	hon	113
„ „	kisasszony	113
„ „	hatalom	113
„ „	jövő	113
„ „	zöld	113
„ „	szelíd	113
„ „	szerez	112
553—61.	távozik	111
„ „	gond	111
„ „	Debrecen	111
„ „	szellem	111
„ „	víg	111
„ „	halvány	111
„ „	piros	111
„ „	néha	111
„ „	miszerint	111
562—9.	zászló	110
„ „	láng	110
„ „	alkalom	110
„ „	táj	110
„ „	szándék	110
„ „	csinál	110
„ „	valaki	110
„ „	ám	110
570—2.	kérdez	109
„ „	utca	109
„ „	minek	109
573—9.	képzel	108
„ „	kert	108
„ „	követ[2] (fn)	108
„ „	rózsa	108
„ „	szám	108
„ „	lépt	108
„ „	Szalkszentmárton	108
580—6.	megjelenik	107
„ „	alak	107
„ „	segít	107
„ „	tíz	107
„ „	azzal	107
„ „	fönn	107
„ „	iránt	107
587—94.	hét[2] (fn)	106
„ „	angyal	106
„ „	úrfi	106
„ „	dicsőség	106
„ „	méltó	106

sorszám	címszó	adatok száma
587—94.	bátor	106
„ „	harmadik	106
„ „	innen	106
595—601.	ágy	105
„ „	fal[2] (fn)	105
„ „	játszik	105
„ „	kerül	105
„ „	mostan	105
(600.)	közül	105
595—601.	felőle	105
602—6.	kimond	104
„ „	nyelv	104
„ „	vád	104
„ „	kellemes	104
„ „	képes[2]	104
607—17.	gyönge	103
„ „	Róma	103
„ „	száj	103
„ „	tárgy	103
„ „	ifjúság	103
„ „	társaság	103
„ „	személy	103
„ „	bús	103
„ „	sincs	103
„ „	hozzátesz	103
„ „	szépen	103
618—21.	átok	102
„ „	fölkiált	102
„ „	ellene	102
„ „	hű	202
622—5.	választ	101
„ „	megtesz	101
„ „	hónap	101
„ „	négy	101
626—32.	fáj	100
„ „	nyer	100
„ „	álmodik	100
„ „	jog	100
„ „	emlék	100
„ „	helyett	100
„ „	miatt	100
633—5.	gondolkodik	99
„ „	mosoly	99
„ „	azon[2] (ragos)	99
636—9.	szín[1]	98
„ „	test	98
„ „	rég	98
„ „	minél	98
640—3.	elvisz	97
„ „	kérdés	97
„ „	világos	97
„ „	valaha	97
644—9.	függ	96
„ „	elfeled	96
„ „	szokik	96
„ „	század[2] (fn)	96
„ „	Jancsi	96
„ „	nos	96
650—9.	visszajön	95
„ „	megenged	95
650—9.	elfogad	95
„ „	szenved	95
„ „	megbocsát	95
„ „	pokol	95
„ „	Nottingham	95
„ „	vadász[2] (fn)	95
„ „	nyugodt	95
„ „	nemcsak	95
660—6.	illet	94
„ „	cél	94
„ „	lassú	94
„ „	becsületes	94
„ „	Marcius	94
„ „	mindegy	94
„ „	csaknem	94
667—9.	tető	93
„ „	széles	93
„ „	bizonyosan	93
670—6.	ölel	92
„ „	kő	92
„ „	örök[1] (mn)	92
„ „	gyáva	92
„ „	jaj	92
„ „	ahol[1] (vonatk.)	92
„ „	iránta	92
677—85.	elér	91
„ „	fölvesz	91
„ „	bánik	91
„ „	születik	91
„ „	hold[1] (égitest)	91
„ „	történet	91
„ „	annál	91
„ „	kívül	91
„ „	egyszerre	91
686—94.	fölemel	90
„ „	lant	90
„ „	Jenny	90
„ „	darab	90
„ „	érzelem	90
„ „	komoly	90
„ „	kék	90
„ „	német	90
„ „	örökre	90
695—702.	meglátogat	89
„ „	völgy	89
„ „	királyi	89
„ „	örül	89
„ „	tegnap	89
(700.)	késő	89
695—702.	jobb[2] (mn és fn)	89
„ „	jelen	89
703—15.	lap	88
„ „	bosszú	88
„ „	eszik	88
„ „	von	88
„ „	belép	88
„ „	fog[1] (ige)	88
„ „	emel	88
„ „	ekképp	88
„ „	soká	88

sorszám	címszó	adatok száma
703—15.	mindez	88
„ „	mennyi	88
„ „	hős	88
„ „	át	88
716—22.	éjszaka	87
„ „	pengő	87
„ „	váll	87
„ „	elveszt	87
„ „	mialatt	87
„ „	onnan	87
„ „	mindenki	87
723—31.	por	86
„ „	bátorság	86
„ „	vendég	86
„ „	ritka	86
„ „	Marci	86
„ „	válik	86
„ „	nevet	86
„ „	mihelyt	86
„ „	megint[2] (hsz)	86
732—8.	mező	85
„ „	nyájas	85
„ „	hajnal	85
„ „	Hood	85
„ „	állít	85
„ „	lel	85
„ „	bolond	85
739—46	part	84
„ „	teher	84
„ „	megfog	84
„ „	múlva	84
„ „	feléje	84
„ „	majd[2] ('majdnem')	84
„ „	biz	84
„ „	egy-egy	84
747—56.	tér[2] (fn)	83
„ „	szenvedély	83
„ „	tisztelet	83
„ „	szülő	83
„ „	Szatmár	83
„ „	haszon	83
„ „	koporsó	83
„ „	vág	83
„ „	gazdag	83
„ „	ezért	83
757—69.	rendes	82
„ „	üres	82
„ „	Róza	82
„ „	gazda	82
„ „	megkap	82
„ „	foly	82
„ „	íme	82
„ „	felől	82
„ „	nemigen	82
„ „	kinn	82
„ „	egypár	82
„ „	keresztül	82
„ „	vágy[2] (fn)	82
770—8.	Ternyei	81
„ „	gazember	81
770—8.	nyújt	81
„ „	óhajt	81
„ „	sajnál	81
„ „	üt	81
„ „	kicsiny	81
„ „	ezzel	81
„ „	akár	81
779—86.	könyv	80
„ „	terv	80
„ „	torony	80
„ „	halott	80
„ „	hóhér	80
„ „	kín	80
„ „	megáld	80
„ „	később	80
787—98.	haj[1] (fn)	79
„ „	szégyen	79
„ „	teljes	79
„ „	szerzetes	79
„ „	barna	79
„ „	bizony	79
„ „	ütem	79
„ „	bennünk(et)	79
„ „	kísér	79
„ „	ver	79
„ „	feled	79
„ „	készül	79
799—806.	tél	78
(800.)	tisztviselő	78
„ „	előre	78
„ „	hív[2] (mn, fn)	78
„ „	néma	78
„ „	amaz	78
„ „	csakugyan	78
„ „	röpül	78
807—13.	Magyarország	77
„ „	magára	77
„ „	mivel	77
„ „	se[1] (tiltó)	77
„ „	kétségkívül	77
„ „	megtud	77
„ „	viszonoz	77
814—30.	hála	76
„ „	Mornac	76
„ „	galamb	76
„ „	kenyér	76
„ „	vidék	76
„ „	Julcsa	76
„ „	élt (fn)	76
„ „	temető	76
„ „	következő	76
„ „	bal	76
„ „	elébe	76
„ „	átad	76
„ „	elbeszél	76
„ „	harcol	76
„ „	közöl	76
„ „	üdvözöl	76
„ „	eltűnik	76
831—45.	Guy	75

sorszám	címszó	adatok száma
831—45.	öl[2] (fn)	75
„ „	paripa	75
„ „	barátság	75
„ „	szokás	75
„ „	kísérő	75
„ „	komor	75
„ „	gonosz	75
„ „	tele	75
„ „	valamint	75
„ „	sokáig	75
„ „	sokszor	75
„ „	ragyog	75
„ „	megérdemel	75
„ „	bámul	75
846—51.	vihar	74
„ „	hát[1] (fn)	74
„ „	nyom[2] (fn)	74
„ „	benn	74
„ „	megmutat	74
„ „	vív	74
852—61.	menny	73
„ „	ág	73
„ „	patak	73
„ „	lépcső	73
„ „	felelet	73
„ „	öltözet	73
„ „	kemény	73
„ „	keserű	73
„ „	kijön	73
„ „	kételkedik	73
862—70.	orr	72
„ „	lánc	72
„ „	őrnagy	72
„ „	szék	72
„ „	beteg	72
„ „	fölötte[1] (szragos hsz)	72
„ „	halad	72
„ „	rohan	72
„ „	végez	72
871—93.	ősz[1] (fn)	71
„ „	Tangel	71
„ „	nagybátya	71
„ „	család	71
„ „	fiatalember	71
„ „	eszköz	71
„ „	szárny	71
„ „	Flamareilné	71
„ „	szörnyű	71
„ „	fontos	71
„ „	véres	71
„ „	bölcs	71
„ „	büszke	71
„ „	túl	71
„ „	hat[2] (számn)	71
„ „	kend	71
„ „	ottan	71
„ „	vajon	71
„ „	elé	71
„ „	elvész	71
„ „	fölébred	71
871—93.	esküszik	71
„ „	csókol	71
894—908.	őr	70
„ „	rab	70
„ „	kötelesség	70
„ „	veszély	70
„ „	költemény	70
„ „	emberi	70
(900.)	ártatlan	70
„ „	című	70
„ „	száraz	70
„ „	nehogy	70
„ „	be[2] (indulatszó)	70
„ „	megír	70
„ „	elfoglal	70
„ „	megment	70
„ „	vala (segédige)	70
909—18.	bármi	69
„ „	mindkettő	69
„ „	egyébiránt	69
„ „	gyűlöl	69
„ „	leír	69
„ „	föltesz	69
„ „	térd	69
„ „	rend	69
„ „	testvér	69
„ „	lény	69
919—25.	hamar	68
„ „	elesik	68
„ „	megcsókol	68
„ „	tiszt	68
„ „	félelem	68
„ „	folyó	68
„ „	hatalmas	68
926—43.	csupán	67
„ „	mégsem	67
„ „	úgyis	67
„ „	egyre	67
„ „	minket	67
„ „	némi	67
„ „	kevésbé	67
„ „	hull	67
„ „	elkövet	67
„ „	bízik	67
„ „	tartozik	67
„ „	kalap	67
„ „	tag	67
„ „	titok	67
„ „	kegyetlen	67
„ „	forró	67
„ „	tökéletes	67
944—50.	angol	66
„ „	mindenik	66
„ „	hord	66
„ „	iparkodik	66
„ „	de Margan	66
„ „	árnyék	66
„ „	természetes	66
951—62.	öt	65
„ „	ej	65

sorszám	címszó	adatok száma
951—62.	telik	65
„ „	érkezik	65
„ „	Greenly	65
„ „	Pomenars	65
„ „	csend	65
„ „	határ	65
„ „	durva	65
„ „	őszinte	65
„ „	hasztalan	65
„ „	jövendő	65
963—83.	fogva	64
„ „	pár	64
„ „	abban	64
„ „	honnan	64
„ „	bennetek(et)	64
„ „	körül	64
„ „	elválik	64
„ „	érdemel	64
„ „	megfordul	64
„ „	forint	64
„ „	hó[1] (csapadék)	64
„ „	ének	64
„ „	nyíl	64
„ „	pálya	64
„ „	nyugalom	64
„ „	gyalázat	64
„ „	csekély	64
„ „	földi	64
„ „	boldogtalan	64
„ „	hirtelen	64
„ „	hangos	64
984—96.	árva	63
„ „	csakhogy	63
„ „	megtalál	63
„ „	megnyílik	63
„ „	gyönyör	63
„ „	Károly[1] (férfinév)	63
„ „	hadsereg	63
„ „	szikla	63
„ „	áldás	63
„ „	kifejezés	63
„ „	eset	63
„ „	bíró	63
„ „	tudta	63
997—1013.	le	62
„ „	örömest	62
„ „	azután	62
(1000.)	fest	62
„ „	továbbmegy	62
„ „	zeng	62
„ „	nyílik	62
„ „	düh	62
„ „	tanács	62
„ „	vétek	62
„ „	villám	62
„ „	ítélet	62
„ „	őszi	62
„ „	falusi	62
„ „	fogadó	62
„ „	tisztelt	62

sorszám	címszó	adatok száma
997—1013.	holt[1] (mn, fn)	62
1014—24.	idegen	61
„ „	minő	61
„ „	kimegy	61
„ „	uralkodik	61
„ „	veszt	61
„ „	okoz	61
„ „	bokor	61
„ „	börtön	61
„ „	koszorú	61
„ „	égő	61
„ „	tüzes	61
1025—46.	fő[2] (fn, mn)	60
„ „	gyönyörű	60
„ „	óriás	60
„ „	ennyi	60
„ „	valamennyi	60
„ „	igazán	60
„ „	régen	60
„ „	azóta	60
„ „	győz	60
„ „	nő[1] (ige)	60
„ „	vigyáz	60
„ „	megtörténik	60
„ „	gyanú	60
„ „	lándzsa	60
„ „	Garnier	60
„ „	kör	60
„ „	tanya	60
„ „	toll	60
„ „	szépség	60
„ „	körülmény	60
„ „	valódi	60
„ „	kocsmáros	60
1047—59.	szőke	59
„ „	hogyan	59
„ „	hal[1] (ige)	59
„ „	vádol	59
„ „	ejt	59
„ „	Szalonta	59
„ „	hab	59
„ „	korona	59
„ „	rom	59
„ „	figyelem	59
„ „	szolgálat	59
„ „	áruló	59
„ „	Coriolanus	59
1060—73.	félig	58
„ „	hátha	58
„ „	bíz	58
„ „	figyel	58
„ „	elkezd	58
„ „	leszáll	58
„ „	elmúlik	58
„ „	fordít	58
„ „	parancs	58
„ „	tréfa	58
„ „	Ralf	58
„ „	fejedelem	58
„ „	szeretet	58

sorszám	címszó	adatok száma
1060—73.	egyenes	58
1074—87.	alatta	57
„ „	ezután	57
„ „	bemegy	57
„ „	tűr	57
„ „	vél	57
„ „	illik	57
„ „	emlékezik	57
„ „	parancsol	57
„ „	említ	57
„ „	Gloucester	57
„ „	háború	57
„ „	házasság	57
„ „	eső	57
„ „	száműzött	57
1088—111.	amily	56
„ „	attól	56
„ „	ebben	56
„ „	hahaha	56
„ „	stb.	56
„ „	megismer	56
„ „	letesz	56
„ „	űz	56
„ „	meggondol	56
„ „	szemlél	56
„ „	pihen	56
„ „	vágtat	56
(1100.)	bűn	56
1088—111.	Arany	56
„ „	hiba	56
„ „	kisleány	56
„ „	mű	56
„ „	szerep	56
„ „	húga	56
„ „	Eudoxia	56
„ „	fickó	56
„ „	állat	56
„ „	emlékezet	56
„ „	élénk	56
1112—29.	annyira	55
„ „	lenn	55
„ „	mögötte	55
„ „	elküld	55
„ „	megnéz	55
„ „	ballag	55
„ „	tisztel	55
„ „	teremt	55
„ „	utazik	55
„ „	köd	55
„ „	felleg	55
„ „	kunyhó	55
„ „	lomb	55
„ „	eszme	55
„ „	jutalom	55
„ „	esemény	55
„ „	végtelen	55
„ „	heves	55
1130—43.	róna	54
„ „	melyik	54
„ „	bán[1] (ige)	54
1130—43.	ragad	54
„ „	támad	54
„ „	elfelejt	54
„ „	eredj	54
„ „	bot	54
„ „	fog[3] (fn)	54
„ „	gyerek	54
„ „	lak	54
„ „	bizalom	54
„ „	borzasztó	54
„ „	biztos	54
1144—63.	amilyen	53
„ „	sűrű	53
„ „	ugye	53
„ „	mióta	53
„ „	másnap	53
„ „	ím	53
„ „	eltemet	53
„ „	zúg	53
„ „	jólesik	53
„ „	rendel	53
„ „	csoda	53
„ „	sírhalom	53
„ „	hercegnő	53
„ „	szél[2] ('perem')	53
„ „	talp	53
„ „	szilaj	53
„ „	tarka	53
„ „	iránti	53
„ „	ragyogó	53
„ „	csinos	53
1164—92.	törpe	52
„ „	millió	52
„ „	hány[2] (névmás)	52
„ „	fizet	52
„ „	meghal	52
„ „	int	52
„ „	kel	52
„ „	fölkeres	52
„ „	köt	52
„ „	megtagad	52
„ „	megtart	52
„ „	leül	52
„ „	megver	52
„ „	akad	52
„ „	sóhajt	52
„ „	mulat	52
„ „	sár	52
„ „	vacsora	52
„ „	Harland	52
„ „	csepp	52
„ „	elme	52
„ „	színpad	52
„ „	vész[2] (fn)	52
„ „	mérték	52
„ „	szenvedés	52
„ „	menyecske	52
„ „	fergeteg	52
„ „	gyilkos	52
„ „	nyílt	52

sorszám	címszó	adatok száma
1193—216.	nyomorú	51
„ „	alant	51
„ „	semhogy	51
„ „	bejön	51
„ „	tör	51
„ „	mormog	51
„ „	fölugrik	51
(1200.)	szorít	51
1193—216.	teljesít	51
„ „	színház	51
„ „	jókedv	51
„ „	torok	51
„ „	ujj[1] (testrész)	51
„ „	zseb	51
„ „	közönség	51
„ „	mulatság	51
„ „	hivatal	51
„ „	áldozat	51
„ „	lehetetlen	51
„ „	érdemes	51
„ „	sebes	51
„ „	szükséges	51
„ „	Aufidius	51
„ „	egyszerű	51
1217—39.	volszk	50
„ „	egyszersmind	50
„ „	gyanánt	50
„ „	ígér	50
„ „	megjön	50
„ „	küzd	50
„ „	megérkezik	50
„ „	kár	50
„ „	templom	50
„ „	díj	50
„ „	fű	50
„ „	gyümölcs	50
„ „	szekér	50
„ „	vas	50
„ „	királyné	50
„ „	mesterség	50
„ „	birtok	50
„ „	kérelem	50
„ „	lépcső	50
„ „	előbbi	50
„ „	olvasó	50
„ „	nyilvános	50
„ „	szerelmes	50
1240—55.	miképp	49
„ „	övé	49
„ „	szűk	49
„ „	folyvást	49
„ „	föd	49
„ „	cselekszik	49
„ „	nyit	49
„ „	intéz	49
„ „	kocsma	49
„ „	lég	49
„ „	Grey	49
„ „	Párizs	49
„ „	jel	49
1240—55.	lámpa	49
„ „	szerencsétlen	49
„ „	fúj	49
1256—75.	iszonyú	48
„ „	félre	48
„ „	mögötte	48
„ „	hm	48
„ „	elhisz	48
„ „	nyugszik	48
„ „	várakozik	48
„ „	dől	48
„ „	gátol	48
„ „	pirul	48
„ „	tanul	48
„ „	Péter	48
„ „	Koltó	48
„ „	búcsú	48
„ „	kürt	48
„ „	megye	48
„ „	szellő	48
„ „	kíséret	48
„ „	kocsi	48
„ „	koldus	48
1276—94.	miatta	47
„ „	sárga	47
„ „	amidőn	47
„ „	lemegy	47
„ „	tér[1] (ige)	47
„ „	vágy[1] (ige)	47
„ „	ismétel	47
„ „	borul	47
„ „	bebizonyít	47
„ „	hazudik	47
„ „	Eleonóra	47
„ „	ebéd	47
„ „	küszöb	47
„ „	nyomor	47
„ „	java	47
„ „	diadal	47
„ „	szenátor	47
„ „	Vörösmarty	47
„ „	pompás	47
1295—313.	ezen[2] (ragos)	46
„ „	elárul	46
„ „	megölel	46
„ „	táncol	46
„ „	foglal	46
(1300.)	önt	46
1295—313.	meghallgat	46
„ „	csárda	46
„ „	mell	46
„ „	Borics	46
„ „	eskü	46
„ „	akasztófa	46
„ „	fátyol	46
„ „	párt	46
„ „	törvény	46
„ „	lakó	46
„ „	szerző	46
„ „	pajtás	46

sorszám	címszó	adatok száma
1295—313.	íjász	46
1314—44.	köz	45
„ „	vissza	45
„ „	arról	45
„ „	korán	45
„ „	tüstént	45
„ „	koronként	45
„ „	megígér	45
„ „	ítél	45
„ „	szalad	45
„ „	elalszik	45
„ „	megelégszik	45
„ „	énekel	45
„ „	kényszerít	45
„ „	ár[1] ('érték')	45
„ „	levegő	45
„ „	domb	45
„ „	pajzs	45
„ „	sátor	45
„ „	hazugság	45
„ „	sötétség	45
„ „	viadal	45
„ „	akarat	45
„ „	rút	45
„ „	apród	45
„ „	Jókai	45
„ „	zsarnok	45
„ „	kénytelen	45
„ „	éves	45
„ „	haragos	45
„ „	őrült	45
„ „	szeretett	45
1345—70.	francia	44
„ „	török	44
„ „	többször	44
„ „	vagyis	44
„ „	mégpedig	44
„ „	kiad	44
„ „	elfog	44
„ „	lop	44
„ „	elolvas	44
„ „	megmarad	44
„ „	késik	44
„ „	megszűnik	44
„ „	vigasztal	44
„ „	meglehet	44
„ „	omlik	44
„ „	orca	44
„ „	tábor	44
„ „	kötél	44
„ „	jellem	44
„ „	köszönet	44
„ „	római	44
„ „	mérföldnyi	44
„ „	kegyelmes	44
„ „	tekintetes	44
„ „	földműves	44
„ „	július	44
1371—98.	agg	43
„ „	hajdan	43
1371—98.	közben	43
„ „	titeket	43
„ „	megvan	43
„ „	véd[1] (ige)	43
„ „	dobog	43
„ „	emelkedik	43
„ „	törődik	43
„ „	süt	43
„ „	nyereg	43
„ „	zsivány	43
„ „	Hardy	43
„ „	Lindwell	43
„ „	párbaj	43
„ „	szikra	43
„ „	csatatér	43
„ „	zavar[2] (fn)	43
„ „	ártatlanság	43
„ „	hűség	43
„ „	érzés	43
„ „	lágy	43
„ „	mogorva	43
„ „	Juliska	43
„ „	baráti	43
„ „	éles	43
„ „	fájdalmas	43
„ „	fáradt	43
1399—426.	délután	42
(1400.)	roppant	42
1399—426.	kivált (hsz)	42
„ „	meddig	42
„ „	mindenütt	42
„ „	elad	42
„ „	közeleg	42
„ „	hangzik	42
„ „	csodálkozik	42
„ „	foglalkozik	42
„ „	mutatkozik	42
„ „	dalol	42
„ „	megbánt	42
„ „	jelent	42
„ „	Sámson	42
„ „	Bem	42
„ „	Leicester	42
„ „	éjfél	42
„ „	fenék	42
„ „	féreg	42
„ „	mennykő	42
„ „	öregúr	42
„ „	kegyelem	42
„ „	épület	42
„ „	ütközet	42
„ „	mai	42
„ „	illő	42
„ „	végső	42
1427—53.	ki[2] (igekötő)	41
„ „	ős	41
„ „	amott	41
„ „	ahelyett	41
„ „	melléje	41
„ „	kiáll	41

sorszám	címszó	adatok száma
1427—53.	kever	41
„ „	föllép	41
„ „	megun	41
„ „	vész[1] (ige)	41
„ „	búsul	41
„ „	hasonlít	41
„ „	Henrik	41
„ „	Lehel	41
„ „	Mortimer	41
„ „	palota	41
„ „	tó	41
„ „	étel	41
„ „	segély	41
„ „	csapás	41
„ „	utazás	41
„ „	költészet	41
„ „	hamis	41
„ „	kevély	41
„ „	játék	41
„ „	halálos	41
„ „	keserves	41
1454—80.	kerek	41
„ „	némileg	40
„ „	ezelőtt	40
„ „	eléje	40
„ „	húz	40
„ „	megvet	40
„ „	megmarad	40
„ „	haragszik	40
„ „	imádkozik	40
„ „	szándékozik	40
„ „	ajánl	40
„ „	becsül	40
„ „	megpillant	40
„ „	elhallgat	40
„ „	virít	40
„ „	őriz	40
„ „	dél	40
„ „	oltár	40
„ „	Blawket	40
„ „	érdem	40
„ „	képzelet	40
„ „	alacsony	40
„ „	lépésnyi	40
„ „	merő	40
„ „	május	40
„ „	bágyadt	40
„ „	nagyszerű	40
1481—505.	titkos	39
„ „	beszélgetés	39
„ „	kétségbeesés	39
„ „	hit	39
„ „	helyzet	39
„ „	kelet[1] (égtáj)	39
„ „	viselet	39
„ „	tanító	39
„ „	nagyapó	39
„ „	unoka	39
„ „	ünnep	39
„ „	türelem	39
1481—505.	sejt (ige)	39
„ „	beszélget	39
„ „	hajol	39
„ „	irány	39
„ „	sorompó	39
„ „	Pál	39
„ „	amennyi	39
(1500.)	általában	39
1481—505.	azaz	39
„ „	ráér	39
„ „	meglesz	39
„ „	megnyer	39
„ „	bezár	39
1506—33.	lehető	38
„ „	híres	38
„ „	kínos	38
„ „	pontos	38
„ „	gyalázatos	38
„ „	égi	38
„ „	erény	38
„ „	Európa	38
„ „	Tisza	38
„ „	Duna	38
„ „	Anglia	38
„ „	eleje	38
„ „	trón	38
„ „	elindul	38
„ „	tettet	38
„ „	fürt	38
„ „	gaz	38
„ „	ennél	38
„ „	mindez	38
„ „	akárki	38
„ „	otthon	38
„ „	eszerint	38
„ „	legföljebb	38
„ „	dicsér	38
„ „	bejár	38
„ „	megházasodik	38
„ „	támaszkodik	38
„ „	viseltetik	38
1534—65.	határozott	37
„ „	állapot	37
„ „	szigorú	37
„ „	író	37
„ „	betű	37
„ „	napsugár	37
„ „	tánc	37
„ „	tribun	37
„ „	emberiség	37
„ „	minisztérium	37
„ „	vélemény	37
„ „	félt	37
„ „	tőr[1] (fegyver)	37
„ „	László	37
„ „	Márton	37
„ „	Iluska	37
„ „	Erdőd	37
„ „	Saul	37
„ „	dehogy	37

sorszám	címszó	adatok száma
1534—65.	furcsa	37
„ „	ebből	37
„ „	ezennel	37
„ „	máskor	37
„ „	utóbb	37
„ „	megcsal	37
„ „	lehull	37
„ „	imád	37
„ „	átlát	37
„ „	lemond	37
„ „	ered	37
„ „	leng	37
„ „	kétségbeesik	37
1566—92.	ünnepélyes	36
„ „	bocsánat	36
„ „	ígéret	36
„ „	ép	36
„ „	szilárd	36
„ „	gyöngéd	36
„ „	gyöngy	36
„ „	példány	36
„ „	szerkesztő	36
„ „	haldokló	36
„ „	hasonló	36
„ „	csont	36
„ „	harang	36
„ „	tehetség	36
„ „	hullám	36
„ „	tapasztal	36
„ „	visszafordul	36
„ „	egyesül	36
„ „	megjegyez	36
„ „	Fanfan	36
„ „	Sári	36
„ „	úgysem	36
„ „	imént	36
„ „	mindamellett	36
„ „	megad	36
„ „	megír	36
„ „	nyom[1] (ige)	36
„ „	fakad	36
1593—627.	hitves	35
„ „	utóbbi	35
„ „	mennydörgés	35
„ „	forrás	35
„ „	szállás	35
„ „	vonás	35
„ „	indulat	35
(1600.)	szünet	35
1593—627.	Pista	35
„ „	Cominius	35
„ „	Hereford	35
„ „	bajnok	35
„ „	hintó	34
„ „	föltétel	35
„ „	folyam	35
„ „	engedelem	35
„ „	ültet	35
„ „	készít	35
„ „	szögez	35

sorszám	címszó	adatok száma
1593—627.	száműz	35
„ „	gúny	35
„ „	papír	35
„ „	sík	35
„ „	tulajdon	35
„ „	mindnyája	35
„ „	utolszor	35
„ „	körüle	35
„ „	mellé	35
„ „	dob[1] (ige)	35
„ „	hány[1](ige)	35
„ „	feljön	35
„ „	szül	35
„ „	levesz	35
„ „	örvend	35
„ „	remeg	35
1628—63.	barátságos	34
„ „	merész	34
„ „	változás	34
„ „	részvét	34
„ „	vörös	34
„ „	lángoló	34
„ „	bérc	34
„ „	gyűrű	34
„ „	kígyó	34
„ „	sóhaj	34
„ „	kétség	34
„ „	újság	34
„ „	fogoly[1] ('rab')	34
„ „	elpirul	34
„ „	fölkelt	34
„ „	fölnyit	34
„ „	határoz	34
„ „	elvégez	34
„ „	árny	34
„ „	kegy	34
„ „	sas	34
„ „	siker	34
„ „	ahhoz	34
„ „	vak	34
„ „	némely	34
„ „	bizonnyal	34
„ „	ezentúl	34
„ „	csal[1] (ige)	34
„ „	utolér	34
„ „	rak	34
„ „	megreped	34
„ „	szakad	34
„ „	elmélkedik	34
„ „	meggyőződik	34
„ „	emlékszik	34
„ „	hiányzik	34
1664—704.	általános	33
„ „	dühös	33
„ „	homályos	33
„ „	közönséges	33
„ „	kocsis	33
„ „	nyugat	33
„ „	nyári	33
„ „	további	33

sorszám	címszó	adatok száma
1664—704.	menyasszony	33
„ „	mérföld	33
„ „	Alföld	33
„ „	Sherwood	33
„ „	had	33
„ „	mester	33
„ „	tanú	33
„ „	országút	33
„ „	bizonyság	33
„ „	változik	33
„ „	vándorol	33
„ „	fenyeget	33
„ „	hamu	33
„ „	nyár (évszak)	33
„ „	tölgy	33
„ „	szamár	33
„ „	egyetlenegy	33
„ „	egy-két	33
„ „	kegyelmed	33
„ „	eléggé	33
„ „	szóval	33
„ „	hátul	33
„ „	másképp	33
„ „	ilyenkor	33
„ „	beér	33
„ „	gyötör	33
„ „	kilép	33
„ „	visszamegy	33
(1700.)	lenéz	33
1664—704.	szembeszáll	33
„ „	levet	33
„ „	zár	33
„ „	kacag	33
1705—43.	tündér	32
„ „	igazságos	32
„ „	rongyos	32
„ „	mészáros	32
„ „	kántor	32
„ „	csapat	32
„ „	emelet	32
„ „	illat	32
„ „	lélegzet	32
„ „	óriási	32
„ „	téli	32
„ „	kicsi	32
„ „	véletlen	32
„ „	bilincs	32
„ „	pont	32
„ „	zene	32
„ „	helység	32
„ „	födél	32
„ „	sikerül	32
„ „	megsért	32
„ „	félbeszakaszt	32
„ „	Máté	32
„ „	Emma	32
„ „	Boisgontier	32
„ „	Ellerby	32
„ „	mienk	32
„ „	eleinte	32

sorszám	címszó	adatok száma
1705—43.	alkalmasint	32
„ „	maholnap	32
„ „	valahogy	32
„ „	azalatt	32
„ „	egyaránt	32
„ „	közüle	32
„ „	ámbár	32
„ „	fölül[1] (ige)	32
„ „	elfárad	32
„ „	terjed	32
„ „	téved	32
„ „	éhezik	32
1744—83.	gúnyos	31
„ „	június	31
„ „	teremtés	31
„ „	félénk	31
„ „	kíváncsi	31
„ „	környék	31
„ „	szemtelen	31
„ „	magány	31
„ „	álló	31
„ „	Életképek	31
„ „	alkony	31
„ „	bölcső	31
„ „	halom	31
„ „	iskola	31
„ „	oroszlán	31
„ „	mennyország	31
„ „	páholy	31
„ „	szivárvány	31
„ „	keletkezik	31
„ „	nyúl[1] (ige)	31
„ „	ment[1] (ige)	31
„ „	meghajol	31
„ „	köröm	31
„ „	panasz	31
„ „	Béla	31
„ „	Petrovics	31
„ „	Buda	31
„ „	részeg	31
„ „	abból	31
„ „	merre	31
„ „	részint	31
„ „	mindenesetre	31
„ „	elől	31
„ „	megköszön	31
„ „	keresztülmegy	31
„ „	összeszed	31
„ „	elmarad	31
„ „	zokog	31
„ „	gyönyörködik	31
„ „	kezdődik	31
1784—839.	mérges	30
„ „	számos	30
„ „	veszélyes	30
„ „	jeles	30
„ „	március	30
„ „	büntetés	30
„ „	hatás	30
„ „	lakás	30

sorszám	címszó	adatok száma
1784—839.	dicséret	30
„ „	bő	30
„ „	pej	30
„ „	szerkesztői	30
„ „	csalogány	30
„ „	vénasszony	30
„ „	has	30
„ „	orvos	30
(1800.)	sziget	30
1784—839.	holttest	30
„ „	tükör	30
„ „	másvilág	30
„ „	szerencsétlenség	30
„ „	megtanul	30
„ „	megsemmisít	30
„ „	elhatároz	30
„ „	irányoz	30
„ „	dolgozik	30
„ „	babér	30
„ „	elv	30
„ „	ürügy	30
„ „	zivatar	30
„ „	Mihály	30
„ „	Jankó	30
„ „	Panni	30
„ „	Menenius	30
„ „	Eperjes	30
„ „	általa	30
„ „	amennyire	30
„ „	fakó	30
„ „	gyalog	30
„ „	micsoda	30
„ „	efféle	30
„ „	önmaga	30
„ „	örökké	30
„ „	amíg	30
„ „	áld	30
„ „	meghagy	30
1784—839.	ellát	30
„ „	körülnéz	30
„ „	elnyel	30
„ „	ráz	30
„ „	súg	30
„ „	fárad	30
„ „	megijed	30
„ „	ugrik	30
„ „	lefekszik	30
1 840— 1 879.	40 címszó adatszáma	29
1 880— 1 939.	60 „ „	28
1 940— 1 994.	55 „ „	27
1 995— 2 054.	60 „ „	26
2 055— 2 122.	68 „ „	25
2 123— 2 204.	82 „ „	24
2 205— 2 290.	96 „ „	23
2 291— 2 358.	68 „ „	22
2 359— 2 449.	91 „ „	21
2 450— 2 539.	90 „ „	20
2 540— 2 653,	114 „ „	19
2 654— 2 775.	122 „ „	18
2 776— 2 908.	133 „ „	17
2 909— 3 040.	132 „ „	16
3 041— 3 177.	137 „ „	15
3 178— 3 345.	168 „ „	14
3 346— 3 545.	200 „ „	13
3 546— 3 777.	232 „ „	12
3 778— 4 003.	226 „ „	11
4 004— 4 290.	387 „ „	10
4 291— 4 617.	327 „ „	9
4 618— 5 010.	393 „ ,	8
5 011— 5 514.	504 „ „	7
5 515— 6 118.	604 „ „	6
6 119— 6 943.	825 „ „	5
6 944— 8 070.	1127 „ „	4
8 071— 9 765.	1695 „ „	3
9 766—12 839.	3074 „ „	2
12 840—22 719.	9880 „ „	1

A CÍMSZÓK MEGOSZLÁSA SZÓFAJOK SZERINT

szófaj	a címszók száma	az adatok száma	átlag kb.
ige	6 208	95 620	16
főnév	10 695	121 281	11
melléknév	3 864	37 590	10
számnév	203	6 105	30
névmás	241	40 176	166
határozószó	1 045	62 106	58
névutó	76	5 449	72
igekötő	16	93	6
kötőszó	106	43 154	407
mondatszó	57	1 495	26
indulatszó	68	1 820	27
névelő	2	32 658	16 329
állítmányként használt szó	2	8	4
főnévi igenév	6	6	1
ragos főnév	4	4	1
melléknévképző	1	1	1
szófajjelzés nélkül	125	246	2
Összesen	22 719	448 312	20

Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Ára: 253,– Ft

505601

PETŐFI-SZÓTÁR

IV

Sz-Zs

A Petőfi-szótár előző kötetei

1. kötet A—F

SZERKESZTETTE:

J. SOLTÉSZ KATALIN, SZABÓ DÉNES, WACHA IMRE—GÁLDI LÁSZLÓ IRÁNYÍTÁSÁVAL

1161 oldal · Ára kötve 198,— Ft

2. kötet G—M

SZERKESZTETTE:

J. SOLTÉSZ KATALIN, SZABÓ DÉNES WACHA IMRE

1351 oldal · Ára kötve 228,— Ft

3. kötet N—S

SZERKESZTETTE:

J. SOLTÉSZ KATALIN, SZABÓ DÉNES WACHA IMRE

604 oldal · Ára kötve 197,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

Ára: 253,— Ft

PETŐFI-SZÓTÁR

IV

Sz-Zs

ISBN 963 05 1100 2 (sorozatszám)
ISBN 963 05 4642 6 (IV. kötet)

PETŐFI-SZÓTÁR

IV

Sz-Zs

Petőfi Sándor életművének szókészlete

Akadémiai Kiadó · Budapest

PETŐFI-SZÓTÁR

PETŐFI SÁNDOR ÉLETMŰVÉNEK SZÓKÉSZLETE

SZERKESZTETTE

J. SOLTÉSZ KATALIN, SZABÓ DÉNES, WACHA IMRE

NEGYEDIK KÖTET: Sz—Zs

A modern szótárirodalom egyik fontos ágát alkotják az írói szótárak, amelyek egy-egy nagy író (Goethe, Puskin, Miczkiewicz, Ibsen stb.) teljes életművét feldolgozták. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének egyik munkaközössége évek során át dolgozott a Petőfi-szótáron, amely világhírű forradalmár költőnk verses és prózai műveit egyaránt felöleli. Az időközben elhunyt Gáldi László irányításával megindult nagy munka első kötete a költő születésének másfél százados évfordulójára ünnepi kiadványként jelent meg.

A több mint 20 ezer szócikket felölelő, immár teljes szótár segítségével az olvasó világos képet nyer Petőfi nyelvéről és stílusáról. Nyomon követheti azt a fejlődést, amelynek során Petőfi eljutott a romantikától a lírai realizmusig. Láthatja, mit őrzött meg költőnk a magyar irodalmi nyelv hagyományaiból, mit vett át kora nyelvújításából, s mint jelentek meg nála a népies nyelvhasználatnak olyan elemei, amelyek a korábbi irodalmi nyelvben szinte teljesen ismeretlenek voltak.

A Petőfi-szótár nélkülözhetetlen forrás nyelvészek és irodalomtörténészek számára, de haszonnal forgathatja mindenki, aki legnagyobb hatású költőnk életművét alaposabban kívánja megismerni.

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST